AARDRIJKSKUNDIG EN STATISTISCH

WOORDENBOEK

VAN

NEDERLANDSCH INDIË.

I.

AARDRIJKSKUNDIG EN STATISTISCH

WOORDENBOEK

VAN

NEDERLANDSCH INDIË,

BEWERKT NAAR DE JONGSTE EN BESTE BERIGTEN.

Eerste Deel.

A—J.

AMSTERDAM,
P. N. VAN KAMPEN.
1861.

LIBRARY
SEP 28 1967
UNIVERSITY OF TORONTO

A.

Aadjer, dorp in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin, aan de rivier Barito.

Äala, eiland in den Molukschen Archipel, tot de Soela-eilanden behoorende. Het staat onder het gebied van den Sultan van Ternate.

Aanganjar, dorp op de Noord-Westkust van het eiland Gili Genting, onder Soemanap.

Aanvangbank, zandbank in de Java-zee, ten Zuiden van het eiland Billiton, op 117° 44′ O. L. en 3° 23′ Z. Br.

Aardia, dorp op de Westkust van het Papoesche eiland Jobi.

Aart Gijzenshoek of Kaneeoengang, kaap aan de Oostkust van Bornéo, in de straat van Makassar, op 1° 3′ N. Br. en 118° 30′ O. L. De piek van Aart Gijzenshoek kan ver uit zee gezien worden.

Aauw, distrikt op Sumatra's Westkust, in het Noordelijke gedeelte van de residentie Padang, langs de rivier Sampoer.

Aauw, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padang, distrikt Aauw.

Abab, rivier op Sumatra, residentie Palembang. Zij ontlast zich een paar mijl boven de Lakiton in de Moesi. Hare oevers zijn vruchtbaar en rijk bevolkt.

Abang, rivier op Java, risidentie Bagelen, die zich in het moeras Petanahan verliest.

Abang, zie: Agong, berg.

Abang, straat ten Oosten van Sumatra, in den Lingga-Archipel, tusschen het eiland Abang Ketjil en de eilanden Dedap en Panggalap, 0° 31′ N. Br. 104° 6′ O. L.

Abang Abang, zie: Abong Abong, berg.

Abang Besar, eiland in den Lingga-Archipel, residentie Riouw, op 104° 13′ O. L. en 0° 35′ N. Br.

Abang Ketjil, eiland in den Lingga-Archipel, residentie Riouw, 104° 14′ O. L. en 0° 32′ N. Br.

Abat, dorp op het Tenimber-eiland Moenoefroean, residentie Banda.

Abay, Ambai, Abei of Abej, rivier op de Noord-Oostkust van Bornéo, landschap Papal. Hare oevers worden door Maleijers bewoond.

Abay, Ambai, Abei of Abej, dorp op de Noord-Oostkust van Bornéo, landschap Papal aan de gelijknamige rivier. De omstreken leveren rijst, peper en gember op. De haven van dien naam ligt op 6° 21′ N. Br. en 114° 3′ O. L. en biedt eene veilige ligplaats aan voor schepen, die niet boven de 12 voet diepgang hebben.

Abbeen, dorp op het Moluksche eiland Klein Kei, residentie Banda, distrikt Danner.

Abbo, zie: Kajeli, rivier.

Abian, dorp op de Westkust van het eiland Bali, aan de rivier Baratan.

Abifin, eiland ten Westen van Nieuw-Guinea, in den Wageoe-Misool-Archipel. Het behoort onder het gebied van den Sultan van Tidore.

Abla, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, op den berg Merbaboe.

Ablet, dorp op de Zuidkust van het eiland Groot-Banda, residentie Banda, aan de baai van Teloeti.

Abletta, dorp op het eiland Ceram, onder Saparoea, tusschen Laimoe en Atiahoe.

Abo, zie: Aboe, vuurspuwende berg.

Abobo of Aboeboe, dorp op de Zuidkust van het Ambonsche eiland Noesa Laut. De bevolking, die 538 zielen bedraagt, staat onder eenen Patih. De Hervormden hebben er eene kerk en eene school. De grond levert kruidnagelen, sago, bananen, kanarie- en kokosnoten op. In 1854 telde men er 8853 nagelboomen en 4580 kokospalmen. Het water is er zeer slecht, hetgeen wordt toegeschreven aan de zeepachtige aarde waarover het vloeit. De weg van dit dorp naar Titaway, een kwartier uurs van hetzelve gelegen, loopt langs het strand, door een lommerrijk bosch, waarin zich vele kakatoewas ophouden.

Abobo, zie: Adodo, dorp.

Aboe, Abo of Awoe, in de Sangirsche taal Baboedoe Awoe, vuurspuwende berg in het N. W. gedeelte van het eiland Sangir, residentie Manado, waarvan het de hoogste berg is. Van den 10den tot den 16den December des jaars 1711 heeft deze berg door zijne uitbarstingen eene verschrikkelijke verwoesting aangerigt, waar duizenden menschen ellendiglijk het leven bij verloren. In 1812 had er ook eene uitbarsting plaats, waardoor de schoonste klapperbosschen uit den grond gerukt en door de lavastroomen weggespoeld werden. Ofschoon hij steeds rookte, had men sedert geene zware uitbarstingen gehad, tot die van Maart 1856, waarvan de geheugenis nog levendig is in Nederland, alwaar de liefdadigheid niet achter-

lijk bleef om de alstoen geslagene rampen te lenigen. Groot waren deze, daar de gloeijende lava met onwederstaanbaar geweld in verschillende rigtingen naar omlaag stormde, alles medevoerende wat zij in hare vernielende vaart ontmoette, en de zee deed koken, waar zij deze bereiken kon. De heete bronnen openden zich en braakten een vloed van kokend water uit, welke verteerde en medesleepte wat door het vuur gespaard was. Zeebevingen voegden zich bij de aardschuddingen en een regen van asch voltooide het werk der vernieling, dat van 2 Maart tot de tweede helft der maand, onder vervaarlijk gedruisch en gekraak aanhield. Rijke aanplantingen, kokos- sago- en andere bosschen, waren ter neêrgeslagen, met woningen en rotsbrokken verre weggeslingerd, en 2806 personen, mannen, vrouwen en kinderen, waren de slagtoffers van deze ramp. De jongste berigten uit N. Indië houden in, dat in het midden van 1857 de gevolgen daarvan zooveel mogelijk te boven waren gekomen; dat de uitgewekene bevolking was teruggekeerd, en de velden, welke niet te zeer onder asch en lava bedolven werden, op nieuw, en sommige in overvloed, vruchten tot voeding gaven. De vulkaan was in Julij 1857 nog rookend, doch dit schrikte de inboorlingen niet af om zich op gespaard gebleven plekken langs de hellingen en aan den voet te vestigen en als voorheen hun bedrijf uit te oefenen. De in N. Indië en in Nederland bijeengebragte liefdegiften zijn aangewend tot aanschaffing van voeding, kleeding, huisraad en gereedschappen; de Sangirezen betuigden zich erkentelijk voor de hun op die wijze verleende krachtdadige hulp. — Voegen wij nopens den vuurberg Aboe hier nog bij, dat die aan den westkant vrij steil in zee afloopt, ter hoogte van de hoofdnegorij Kandhar echter stootende tegen een laag voorgebergte. Aan de Noord- en Zuidzijde beslaat de zee tot den voet van den vulkaan eene tamelijke uitgestrektheid gronds, aldus zachthellende vlakten vormende, welke in vruchtbaarheid en in geschiktheid voor den landbouw boven andere gedeelten van het eiland uitmunten. Oostelijk vereenigt zich de Aboe met, en maakt als 't ware het hoofd uit van de reeks bergen en heuvelen, welke Groot Sangir overdekken. De naam van den berg duidt een der voorname verschijnselen bij zijne uitbarstingen aan: Aboe beteekent *asch;* zoodat Goenoeng Aboe is „Aschberg". Aan de Oostel. zijde van den Indischen Archipel is deze berg de Noordelijkste der vulkanen, welke tot N. Indië behooren. „Hij schijnt, zegt JUNGHUHN, als eene voortzetting van het Noord-oost. uiteinde van Celebes, naar de zijde van Magindanao, beschouwd te moeten worden, even als het eiland Mortai zich voordoet als eene verlenging van Djilolo."

Aboe of A w o e, berg op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong.

Aboegaga of A m b o e g a g a, dorp op het eiland Flores, aan den Oostelijken inham der Endeh-baai. De huizen zijn welgebouwd, ruim en hoog. Welligt vindt men nergens in den geheelen Archipel grooter overvloed van kokosboomen dan in den omtrek van Aboegaga; de vruchten zoowel als de daaruit bereide kokos- of klapperolie worden naar Singapoera uitgevoerd De bewoners van dit dorp zijn dikwijls genoodzaakt tijdelijk te vlugten voor de uitbarstingen van eenen in de nabijheid liggenden vulkaan, zoo als nog in het begin van Mei des jaars 1844 plaats had. De reede is te open om tegen de Zuid-Weste-winden veilig te zijn.

Aboey, dorp in Bornéo's Zuid- en Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin.

Aboeng, zie: T a l a g a A b o e n g.

Aboen Labang, dorp op het eiland Bali, rijk Tabanan.

Abon, berg in Bornéo's Westerafdeeling, distrikt Melawi.

Abong, rivier op Sumatra's Zuid-Westkust, in het Noorden der Lampongsche distrikten. Het bovenste gedeelte van de rivier Rarem draagt dien naam.

Abong Abong of A b a n g A b a n g, berg op de Noord-Westkust van Sumatra, koningrijk Achin, op 4° 20′ N. Br., op 10 mijlen afstand Oost ten Noorden van Analaboe. Hij is 10,000 Rijnlandsche voeten hoog.

Aboro of A b o r o u w, dorp op de Zuidkust van het Ambonsche eiland Haroekoe of Oma, in een klippig diep bogtje gelegen. Het bevat 623 Christen-inwoners (1854), die onder eenen Patih staan en eene Christenschool hebben. Oudtijds maakte dit dorp drie gehuchten uit, namelijk Ama Ila, Ama Kai en Ama Toeli. In 1854 telde men er 6,166 nagelboomen en 7,900 kokospalmen.

Acasta, rif ten Westen van Bornéo, ten Noord-Westen van de Tambelan-eilanden, op 2° 18′ N. Br.

Ache, eilandje ten Westen van Sumatra, in de Indische zee. Het is het Oostelijkste van de Nias-groep.

Achin, A t j i n, eigenlijk A t j i h, koningrijk op de Noord-Westkust van Sumatra. Het strekt zich langs de Oostkust van het Achinshoofd tot aan de Diamantkaap of Tandjong Perlak uit, en langs de Westkust tot aan Bakongong, tusschen 3° en 6° N. Br. Het is om deszelfs bloei

en grootheid van vorige dagen zeer belangrijk en heeft zich, hoewel tegenwoordig van veel minder uitgestrektheid en magt, altijd onafhankelijk weten te houden. De Vorst draagt den titel van Sultan en oefent steeds een willekeurig gezag uit.

Dit koningrijk heeft eene oppervlakte van 2260 Engelsche mijlen. Het getal der inwoners is niet met zekerheid bekend. Door sommigen wordt de bevolking gesteld op 2,000,000, door anderen op 450,000 zielen. Er is alle reden om te gelooven, dat dit laatste cijfer meer nabij de waarheid komt. Het rijk is in honderd negentig gemeenten, *Moekim* genaamd, verdeeld, betalende iedere *Moekim* eene kojang rijst van 27 pikols en iedere eigenaar van een huis 3 gulden 80 cents als hoofdgeld voor den Vorst.

Langs de geheele Westkust tot aan Asahan ligt een vrij hoog gebergte dat vele metalen bevat en zich tot diep in de binnenlanden uitstrekt. Een berg van deze reeks, Ya Moera door de inboorlingen, en Gouden Berg door de Europeanen genoemd, is ongeveer 4,550 Rijnl. voeten hoog, en is uit zee, bij helder weder, op een afstand van 92 mijlen zigtbaar. Uit het gebergte ontspringen vele rivieren en beeken, doch die noch diep, noch breed genoeg zijn, om door groote handelsvaartuigen bevaren te worden.

De lucht is er gezond, daar de hitte door de zeewinden getemperd wordt. Bijna alle plaatsen aan het strand zijn moeijelijk te genaken door de zware branding die er heerscht.

De bergen zijn met zware bosschen bedekt, waarin zich de wilde dieren, welke men op Sumatra heeft, ophouden.

Men vindt er onder de huisdieren: olifanten, die als lastdieren gebruikt worden, ossen, buffels, geiten en een weinig schapen, welke er ingevoerd worden, gevogelte, eenden en visch in overvloed.

Van den hoek van Achin tot aan dien van Singkel, hebben handel en scheepvaart een goed aanzien en vindt men meestal schepen van verschillende natiën, die zich van de eene naar de andere der zoogenaamde peperhavens begeven, om eene lading in te nemen. Sedert de sluiting van een verdrag tusschen het Gouvernement en den Sultan van Achin, heeft ook onze handel met dit rijk eenige levendigheid gekregen. Door den Sultan is aan die overeenkomst de meeste openbaarheid gegeven, met uitnoodiging aan zijne onderdanen om handelsbetrekkingen met onze bezittingen aan te knoopen.

De bevolking, die landwaarts in woont, houdt zich alleen met den landbouw bezig, voornamelijk met het planten van rijst voor eigen behoefte. Zout wordt te Achin, en bijna langs de geheele kust tot aan Singkel, aangemaakt, en dient tot uitvoer. Het land is goed en overal bebouwd, voornamelijk met peper, die jaarlijks een produkt van 150,000 tot 200,000 pikols oplevert. De oogst van dit produkt heeft gemeenlijk plaats in Januarij, Februarij, tot half Maart.

De voornaamste voortbrengselen, buiten de reeds opgenoemde, zijn: stofgoud, dat meest naar de West van Indië wordt uitgevoerd, edelgesteente, katoen, ruwe zijde, die veel in de binnenlanden van Achin gewonnen wordt, echter niet genoegzaam, zoodat er nog van China moet ingevoerd worden. Die invoer geschiedt over Poeloe Pinang en Singapoera. Tabak wordt er voor eigen behoefte verbouwd. Zij wordt bijna zoo fijn gesneden als de Javasche, doch is bitterder van smaak dan deze. Pinangnoten groeijen in menigte te Achin en om de Oost van deze plaats, zij worden van daar voornamelijk naar Poeloe Pinang uitgevoerd en verder naar China overgescheept. Sapanhout is mede zeer gewild door de vaartuigen van de West van Indië komende. De aanplant van koffij schijnt in het geheel nieuw en verre van overal ingevoerd te zijn. Verdere artikelen van uitvoer zijn: benzoïn, kamfer, zwavel, betel, aard- en boomvruchten.

Men werkt in Achin in goud- en zilverdraad, zijde en katoen, en oefent er onderscheidene andere kunst- en handwerken uit.

De invoer bestaat hoofdzakelijk in katoenen stoffen, lakens, opium, Spaansche matten, en voor een gedeelte van het land in zout.

Daar de Achinezen sterk verslaafd zijn aan het opium- of amfioen-schuiven, zoo is het ook niet te verwonderen, dat de meeste schepen dit product ten verkoop aanbrengen.

Over de inboorlingen zie men het artikel: Achinezen.

In het jaar 1506 werd Achin het eerst bezocht door de Portugezen, die in 1509 een verbond met den Vorst sloten, dat voornamelijk den handel ten doel had. In 1595 landden op Sumatra de Nederlanders voor het eerst aan, waar de Portugezen hun vele moeijelijkheden veroorzaakten. Vier jaren later kwamen op deze kust twee schepen, de Leeuw en de Leeuwin genaamd, onder bevel van den Opperkommissaris Cornelis Houtman, die kort daarop, zoo door eigene onvoorzigtigheid, als door het bestel der Portugezen, op bevel van den Sultan, nevens eenige andere lieden, vermoord werd.

De Engelschen vertoonden zich het eerst te Achin in het jaar 1612, met eene vloot van vier handelsvaartuigen, onder bevel van James

Lancaster, die voorzien was van eenen brief van Koningin Elizabeth aan den Sultan.

In 1606 hadden de Hollanders verlof erlangd om een handelskantoor te Achin op te rigten. Er bestond echter te midden van zoo verschillende belangen, geen vertrouwen, geene zekerheid, en weldra moesten de Hollanders weder opbreken.

De Commissaris Roelofs sloot in 1637 met den Sultan van Achin een verdrag, waarbij den Hollanders vergund werd, bij voorkeur boven alle andere natiën, vrijen handel langs de Westkust te drijven. Nu werden de Portugezen vreesselijk mishandeld, en later strekte dit zich zelfs uit tot de Engelschen.

In 1643 werd door den Sultan van Achin aan twee Engelsche schepen, tegen het verdrag in, veroorloofd, peper te laden en werd den Hollanders ontzegd een pakhuis te Achin te bouwen, daar er vrees bestond, dat dit later eene sterkte mogt worden.

Het misverstand tusschen den Radja van Achin, de Engelschen en de Hollanders begon meer en meer aan te wakkeren; na zeer veel moeite gelukte het den Hollanders in 1649 van Achin den vroeger verleenden uitsluitenden handel langs de kust te krijgen, waardoor de Engelschen zoo zeer ontmoedigd werden, dat zij Achin verlieten.

Op verschillende mondingen der rivieren werden loges opgeslagen, die eerst met eenige manschappen en later met geschut bezet werden. De eendragt tusschen de Hollanders en den Radja werd echter gedurig verbroken. De eersten zochten den Achineschen Vorst te verdrijven en de bescherming der Compagnie in de plaats te stellen. De gelegenheid deed zich daartoe in 1660 op. De koopman Bort kwam van Batavia naar Achin, om zijne bezwaren in te brengen tegen de inbreuken op de overeenkomsten, die op nieuw geschonden waren. De Commissaris Keizer polste de Inlanders, die besloten zich aan de Compagnie te onderwerpen. In 1662 werd er te Batavia met eenige gezanten van Achin een verbond aangegaan, waarbij de volken van de Westkust zich ten eeuwigen dage onder de bescherming der Nederlandsche Compagnie begaven. Groenewegen vertrok met dit kontrakt in Julij naar Sumatra's Westkust, waar niemand van de zamengezworenen het eerst de oproervlag durfde uitsteken.

In October 1664 kwamen er vier schepen, met eene bemanning van 300 soldaten, van Batavia aan, onder bevel van den Commandeur Cauw. Weldra trad Indrapoera in het verbond en de Achinezen werden tot aan Tikoe verdreven, waar eene loge werd gebouwd, even als te Priaman; terwijl Padang het hoofdkantoor werd. De Commandeur Cauw liet daar en op het eiland Tjinko 5 kruisvaartuigen en 100 soldaten, en hij keerde met peper, kamfer, benzoïn en goud naar Batavia terug. In het daarop volgende jaar werden reeds de adsistent en tien soldaten te Tikoe, op aanhitsing der Achinezen, vermoord.

De Achinezen, ten uiterste gebragt door de schandelijke baldadigheden door onze schepelingen aan hen gepleegd, hitsten alom onze bondgenooten tot afval aan en deden onze loge te Padang aanvallen. Daartoe droeg ook niet weinig bij, de moord door de onzen aan twee zonen van eenen Orang Kaja gepleegd.

Op 29 April 1666 landde de Commissaris Gruis te Padang aan met 200 matrozen en soldaten, en wilde de Maleijers in hunne verschansing aanvallen, toen hij werd teruggeslagen, waardoor hij, al zijne officieren en 130 man het leven verloren. Deze nederlaag werd kort daarop hersteld door den Commissaris Abraham Verspreet, die met een verlies van 30 man overwinnaar bleef, daar men de inlanders had terug weten te drijven en eenige dorpen verbrand.

Na deze overwinning in 1667 eigende zich de Compagnie het regt toe, om uit de acht inlandsche geslachtshoofden eenen Panglima te kiezen, die nu het verdreven Achineesch opperhoofd verving.

Ten tijde dat Rijklof van Goens Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië was, is bijna de geheele Westkust van dit rijk veroverd door den Admiraal Pieter de Bitter, die tevens onderscheidene wederspannige volken, welke de Oost-Indische Compagnie veel in den handel benadeelden, tot onderwerping wist te brengen.

Drie jaren later vermeesterden de Hollanders andermaal de geheele Noord-Westkust tot aan Baros toe. Destijds was het rijk van Achin nog zeer bloeijend en magtig, strekkende zelfs zijnen invloed over de Zuid-Westkust uit. Thans is het nog altijd onafhankelijk en bevriend met de onzen, daar er den 30 Maart 1857 met den Sultan een verdrag van vrede, vriendschap en handel is gesloten.

Achin, hoofdplaats van het koningrijk Achin, op Sumatra's Noord-Westkust, aan beide oevers der rivier van dien naam, ongeveer 2 mijlen van zee, op 5° 35′ N. Br. en 95° 26′ O. L. Zij is in eene groote vallei gelegen, welke door trotsche bergketens, waarboven zich de Gouden Berg verheft, gevormd is.

De handel, die hier vroeger zeer aanzienlijk was, daar er schepen van China en van alle

plaatsen van Indië kwamen, is vervallen, waartoe de bedriegerijen der inwoners en het verraderlijk gedrag aan Hollanders en Engelschen gepleegd, niet weinig hebben bijgedragen. Thans wordt hier alleen nog handel gedreven door eenige Malabaren en inwoners van Malakka, die hier met kleine vaartuigen komen, om peper, vogelnestjes, specerijen, stofgoud, kamfer, benzoïn, betel, katoen, zwavel, ruwe zijde, sapanhout, pinangnoten, die hier in menigte groeijen, en slaven tegen amfioen in te ruilen. Groote schepen doen deze plaats alleen aan om ververschingen te halen. Daar er sedert Maart 1857 een kontrakt van vrede, vriendschap en handel tusschen den Sultan van Achin en ons Gouvernement gesloten is, zal de handel en scheepvaart zich op die kust wel meer en meer uitbreiden.

De huizen zijn te Achin meest van hout, met *atap* gedekt, en op palen gebouwd, om ze tegen de overstroomingen te beveiligen. Het paleis van den Sultan is niet aanzienlijk. De stad telt 36,000 inwoners, die 8000 huizen bewonen, welke veelal door geboomte van elkander gescheiden zijn.

De haven van Achin is onaanzienlijk, met eene bank. Zij is bij laag water alleen voor kleine booten bevaarbaar, doch bij hoog water voor vaartuigen van 25 à 30 ton tegen alle winden veilig, uitgenomen Noorde- en Noord-Noord-Weste-winden.

Achin, rivier op Sumatra's Noord-Westkust, koningrijk Achin. Van haar ontleenen het koningrijk en de hoofdstad hunnen naam. Zij is ondiep en stort zich, na de stad doorstroomd te hebben, met vele takken in zee. Aan haren mond, die bewoond is, ligt eene vesting van klippen opgeworpen. Vóór den mond ligt eene bank, die bij laag water naauwelijks door kleine vaartuigen kan overgevaren worden.

Achinezen, of Atjinezen, volk op Sumatra's Noordelijk gedeelte. Zij bewonen Achin en de stranden van Baros tot Siak. Zij zijn van een donker uitzigt, groot van gestalte en welgebouwd, en verschillen in hun wezen, zeden en gewoonten veel van de overige Sumatranen. Zij zijn werkzaam, vernuftig en slim, doch maken zich dikwijls schuldig aan trouweloosheid. Daarbij zijn zij trotsch, moordzuchtig, verraderlijk, wispelturig, achterhoudend en wellustig. Hunne spijze is zeer eenvoudig. Rijst, groente en visch zijn hun dagelijksch voedsel, doch heeft er een feest plaats, dan gebruiken zij vleesch en gevogelte. Hun drank is water, doch zij schuiven in het algemeen zeer sterk amfioen. De taal der Achinezen heeft veel overeenkomst met de Battasche taal en wordt met Arabisch karakter geschreven. Zij belijden de Mohammedaansche godsdienst; hun voornaamste middel van bestaan is handel en zeevaart, alhoewel kunsten en wetenschappen bij hen op eenen betrekkelijk vrij hoogen trap staan. De inboorlingen, die in Achin meer landwaarts in wonen, bebouwen de rijstvelden, en houden zich met de peperkultuur bezig. De kleeding der mannen bestaat uit eene wijde broek, die tot op de kuiten neerhangt; het bovenlijf is naakt en het hoofd bedekt met een Arabisch mutsje. De vrouwen dragen eenen rok, slaan een stuk wit linnen om, als zij uitgaan, doch hebben het hoofd ongedekt.

Achinshoofd of Koningspunt, kaap aan de Noord-Westkust van Sumatra, op 5° 34′ 30″ N. Br. 95° 16′ O. L. Van deze kaap tot de Ariga-baai zijn vele nieuwe dorpen, die door de zich meer en meer uitbreidende peperkultuur nog jaarlijks toenemen. De kaap vormt met Poeloe Nasi en nog eenige eilandjes, die er tegenover liggen, de Soeratte Passage.

Achterwal, distrikt op het eiland Groot Banda, residentie Banda. Tot dit distrikt behooren de negen perken Boven Dender, Beneden Dender, Drie Broeders, Batimandi, Boetong, Laoetang, Everts, Lust en Toetra, welke te zamen, op het einde van 1854, 113,609 muskaatnotenboomen bevatten. De boomen dezer perken zijn bekend als het weelderigste te bloeijen.

Achterwals-eilanden, naam die de Oostelijke Aroe-eilanden, in de Banda-zee gelegen, wel eens dragen, ter onderscheiding van de Westelijke of Voorwals-eilanden, waarvan zij door het vaarwater Kobie Watoe gescheiden zijn. De namen der Achterwals-eilanden zijn: Noba, Warria, Joddin, Kola, Wanna, Kalfanie, Narim, Watelee, Dokor, Karwaro, Kobrohor, Jobdie en Workaij.

Acht Kotta's (Landschap der) of Delapan Kota, landschap op Sumatra, koningrijk Siak.

Adado, dorp op het Tenimber-eiland Moenoefrocan, residentie Banda.

Adam, eiland ten Westen van Sumatra, in de Indische zee, tot de Batoe-eilanden behoorende.

Adam, dorp op het Batoe-eiland van dien naam. Het is het eenige dorp van dat eiland en wordt door 20 Niassers bewoond.

Adanara, Andanara, Adenara, Adinara en door de Portugezen Odonaro, Sabrao en ook Sarbite genaamd, eiland in den Molukschen Archipel, ten Noord-Oosten van het eiland Flores, ten Oosten en Zuiden van de Zimanro-straat en het eiland Solor.

Het is eene onderhoorigheid van de residentie Timor, heeft eene oppervlakte van 144 vierk. geographische mijlen, is hoog, bergachtig en boschrijk; de grond is vruchtbaar en het eiland is talrijk bevolkt door Maleijers, die deels Christenen en deels Mohammedanen zijn en onder het oppergezag van eenen onafhankelijken Radja staan. De bevolking bedroeg in 1850: 36,250 zielen, en op ultimo 1853: 36,000 zielen. De handel is er van weinig belang en wordt meest met Koepang gedreven. Vroeger waren de Portugezen meester van dit eiland, en zij bezaten er later nog een klein gedeelte van, Woeri genaamd; sedert 6 Augustus 1851 behoort Adanara echter geheel aan het Nederlandsche Gouvernement.

Adanara, Andanara, Adenara, Adinara of Odonaro, hoofdplaats van het eiland van dien naam, op deszelfs Noord-Westkust. Het is de verblijfplaats van den Radja. De inwoners generen zich met de vischvangst. Er is eene haven, waarop handel gedreven wordt.

Adang, baai aan de Oostkust van Bornéo, koningrijk Pasir.

Adat, dorp op het eiland Goram, residentie Banda, distrikt Ainikke.

Adaut, een der Tenimber-eilanden in den Molukschen Archipel, residentie Banda, bij de Zuid-westkust van het eiland Timor. Aan de Westzijde is eene zeer veilige reede in eene baai. Het eiland wordt door Makassaren en Boeginezen bezocht. De bevolking is zacht van aard en geneert zich met de tripangvangst.

Addington, klip ten Westen van Celebes, in de straat van Makassar. Den 12 November 1805 raakte het Engelsche schip Henry Addington op deze klip aan den grond.

Ade, vorstendom op de Noord-Westkust van het eiland Timor, in hetwelk de zoogenaamde *Koperberg* gelegen is.

Ade, dorp in het gelijknamige landschap, 126° 8′ O. L. en 8° 37′ N. Br. Bij hetzelve worden kopermijnen gevonden.

Adee, dorp op het Moluksche eiland Groot Kei, residentie Banda, distrikt Waaijer.

Adeijlar, dorp op het Moluksche-eiland Groot Kei, residentie Banda. Het staat onder vier Hoofden, *Orang Kaja* genaamd. Van 1624 af, hebben de Nederlanders met dit dorp handel gedreven.

Adenare, zie: Adanara, eiland en dorp.

Adian Nagoengang, berg op de Noordkust van Sumatra, in de Batta Landen, tusschen Angkola en Padang Lawas, digt bij Pitjar Kolling. Hij is geheel bedekt met groot geboomte en slingerplanten, behalve de kruin, die alleen op enkele plaatsen begroeid is. Men vindt in den omtrek veel olifanten, rhinocerossen, tijgers, apen en vogels, die zich aan de *doerian*-vrucht, waarmede de weg somwijlen als bezaaid is, komen vergasten.

Adiarsa, distrikt op Java, adsistent-residentie Krawang. Het grenst aan het Buitenzorgsche en bevat ruim 4000 inwoners. Het is een eigendom van het Gouvernement.

Adiarsa, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Krawang.

Adi of Wessels, eiland in den Molukschen Archipel, bij Nieuw-Guinea, ten Zuid-Oosten van de landstreek Baaik, tusschen 133° 22′ en 133° 48′ O. L. en tusschen 4° 11′ en 4° 22′ Z. Br. Het is bewoond.

Adibala, dorp op Java, residentie Banjoemaas, in het Zuiden van het regentschap Banjoemaas, aan het strand.

Adiboijo, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Kraksan, distrikt Gending.

Adiboijo, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Sidajoe.

Adihono, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap en distrikt Pasoeroewan, tusschen de Tenger-bergen.

Adikiro, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Pekadjangan.

Adilango, dorp op Java, residentie Djokjokarta, afdeeling Mataram, ten Zuiden van de rivier Panara.

Adilango, rivier op Java, residentie Djokjokarta, afdeeling Mataram.

Adi Loeweh, post op Java, residentie Kediri, regentschap Berbek, distrikt Berbek.

Adimanjoe, berg op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Ngasinan.

Adinoesa, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Kendal. De luchtstreek is er zacht en gematigd. Dit dorp ligt als verscholen onder kokos- en vruchtboomen.

Adipala, zie: Adiredjo, dorp.

Adipoero, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Kendal.

Adipolo, zie: Adiredjo, dorp.

Adiradja, zie: Adiredjo, distrikt.

Adiredjo of Kali Redjo, distrikt op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Banjoemaas. Het bevat 6,573 inwoners. De grond is hoog en bergachtig, doch in het Zuidelijk gedeelte vlak en drassig.

Adiredjo of Adiradja, distrikt op Java, residentie Banjoemaas, adsistent-residentie en regentschap Tjilatjap. In het Noorden is de grond bergachtig, doch in het Zuiden zeer moe-

rassig. Er zijn kaneel-aanplantingen. Het getal inwoners bedraagt 22,928 zielen.

Adiredjo, eigenlijk Kali Redjo, ook Adipala en Adipolo genaamd, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Banjoemaas, distrikt Aja, 18 palen van Banjoemaas, 28 palen van Poerwokerto, 29 palen van Poerbolinggo, 14 palen van Tjilatjap en 50 palen van Bandjar Negara. Het is de verblijfplaats van een der twee hoofden van Aja. Het is door kaneeltuinen omgeven en ligt 2,750 Rijnl. voeten boven de zee. Bij dit dorp is eene kaneelfabrijk.

Adiredjo, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, 22 palen van Magelang, aan den Noord-Oostelijken voet van den Sendoro, 2,750 Rijnl. voeten boven de zee.

Adiredjo, dorp op Java, residentie Soerakarta, regentschap Soekowati.

Adiredjo, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Trengalek.

Adirojo, rivier op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Banjoemaas, distrikt Aja. Zij heeft twee voorname takken, de eene Doplong, en de andere Kali Weddi genaamd, die vele beekjes van de Noordelijke heuvels van Aja opnemen, en niet weinig tot de overstroomingen van dit distrikt bijdragen. Aan de oevers der Adirojo vindt men geheele lagen van zandsteen. Over deze rivier ligt eene lange vlottende bamboezen brug.

Adirojo, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Banjoemaas, distrikt Aja. Het wordt wel eens met Adiredjo, het nabijgelegen dorp, verward.

Adisono, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ambal.

Adiwarna, suikerfabrijk op Java, residentie Tagal, afdeeling Tagal.

Adiwaro, dorp op Java, in de adsistent-residentie Patjitan.

Adiwongso, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang.

Adja Tamparang, rijk op Celebes Westkust, grenzende ten Noorden aan Massenring Poeloe, ten Oosten aan Wadjo, ten Zuiden aan Sopeng en de stranddistrikten en ten Westen aan de straat van Makassar. Het staat onder den Vorst van Sidenring, die hoofdvorst is van Adja-Tamparang.

Adja Tamparang, zie: Tamparang Labaija, meer.

Adji, distrikt op Sumatra, residentie Palembang.

Adjibarang, distrikt op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerwokerto, aan de Zuid-Westelijke afhelling van den Slamat. Het is met bosschen bedekt, en door de slechte wegen bijna ontoegankelijk. De heuvels in den omtrek zijn met lang gras bedekt. Dit distrikt telt bijna 20,000 inwoners.

Adjibarang, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerwokerto, distrikt Adjibarang, 22 palen van Banjoemaas, 12 palen van Poerwokerto, 25 palen van Poerbolinggo en 29 palen van Tjilatjap.

Adjong, rivier op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Soeko Kerto. Zij ontspringt op den Rawoen en ontlast zich in de Majang. Op haren oever ligt het dorp van dien naam.

Admiraals punt, bolwerk in het Z. W. van het kasteel Nassau, op het eiland Banda-Neira.

Adodo of Abobo, dorp op het Tenimber-eiland Vordate, residentie Banda. Het bevat 25 huizen.

Adoear, dorp op het Aroe-eiland Wateley, residentie Banda.

Adoei, eiland in den Molukschen Archipel, aan de Westkust van het Noordelijke schiereiland van Gilolo. Het staat onder het gebied van den Sultan van Ternate.

Adoem-dawa, dorp op Java, adsistent-resid. Krawang, distrikt Tjiasem.

Adoen, zijtak der Kapoeas-rivier, in Bornéo's Wester afdeeling, rijk Pontianak.

Adoewajang of Tajabo, dorp op Celebes, residentie Manado, in het Zuiden der baai van Tomini, ten Noorden van Silinodin.

Adoman, dorp op Java, residentie Samarang, adsistent-residentie Salatiga. Van de hoofdplaats Salatiga kan men dit dorp duidelijk met den verrekijker zien. In zijn omtrek groeijen braambeziën.

Adong, eiland in de straat van Karimata, ten W. van Bornéo, bewesten het rijk Matan.

Adong, dorp op Bornéo's Oostkust, residentie Zuid- en Ooster-afdeeling, landschap Tiroen, aan de Koeran-rivier.

Adoor, dorp op de Oostkust van het Tenimber-eiland Timor Laut, residentie Banda.

Aelope, strand op de Noord-Westzijde van het eiland Ceram. Er groeijen veel kasuaris-boomen.

Aengan, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, distrikt Lintouw, niet ver van het fort Raaff.

Afang, dorp op den Oosthoek van het eiland Ceram, residentie Bånda, regentschap Kilmoeri.

Afassi, dorp op het Batoe-eiland Lorang. Het is bewoond door 80 Niassers.

Affa, eiland in de Banda-zee, tot de Aroe-eilanden behoorende, residentie Banda.

Affan, rivier in het Oosten van het eiland Ceram Laut.

Affan, dorp op de Oostzijde van het eiland Ceram Laut, aan de gelijknamige rivier.

Aga, dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, distrikt Toncea.

Aga, dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, distrikt Kakaskassen.

Agal Agal, kaap aan de Westkust van Bornéo's Noordpunt.

Agallam, distrikt op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Benkoelen, landschap Saloema.

Agam of Landschap der VI Kota's, eene op Sumatra, onder de residentie der Padangsche Bovenlanden ressorterende en onder het bestuur van eenen Adsistent-Resident staande afdeeling, waartoe behooren de distrikten Danau en Matoea, VIII Kota's en VII Loera's, Bondjol, Batipoe en X Kota's, — over welke distrikten Controleurs gesteld zijn. — Het genoemde landschap vertoont zich in de gedaante van eene diepe kom, en ligt op eene hoogte van ongeveer 2,800 voet boven de oppervlakte der zee. Het is bijna geheel door bergen omgeven; de grond is zandachtig. Men treft er vele onbebouwde landen aan, die naauwelijks voor ontginning vatbaar zijn, doch de rijstvelden leveren in het algemeen eenen tamelijk rijken oogst op, en aan de helling der bergen groeit de koffij uitmuntend. Ook ziet men er aanplantingen van Turksche tarwe, indigo, tabak, kokospalmen, suikerriet, obies en katjang. Voorts levert Agam: zwavel, salpeter, aluin, harst, tin, aardolie, steenkolen en timmerhout. Uit het dierenrijk treft men er aan: wilde zwijnen, herten, tijgers, wilde bokken, rhinocerossen, tapirs, zoo ook goede koebeesten, buffels en paarden. De luchtstreek laat niets te wenschen over. De bevolking wordt op 100,000 zielen geschat; het grootste gedeelte van haar verdient den kost met blaauw-verwen, daar de indigo hier in overvloed groeit.

In het midden van dit regentschap ligt het fort de Kock op eene steile hoogte, welke 2,924, of volgens anderen 2,954 Rijnl. voeten boven de oppervlakte der zee ligt. Het strekt tot woonplaats van den Adsistent-Resident.

Agam of Batang Agam, rivier op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, regentschap Agam, in het Noord-Oosten. Zij schijnt zich met geweld eenen weg door de kalkbergen gebaand te hebben, daar zij zich hier met vele buigingen doorheen kronkelt. Zij vereenigt zich met de Alahan Pandjang en loopt onder den naam van Masang naar de Zuid-Westkust. Hare bedding is met rolsteenen opgevuld, die uit de bergen gespoeld zijn. Aan de Agam-rivier ligt het fort Paja Komba.

Aganonsja, zie: Tanette.

Agar-Agar, berg op Java, residentie Rembang, afdeeling Toeban.

Agar-Agar, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling BodjoNegoro.

Agar-Agar, Maleische naam voor eene soort van zeewier, de *Fucus Sacharinus* der botanisten, groeijende op de rotsige kusten van vele eilanden in den Indischen Archipel. De agar-agar is een voornaam artikel van uitvoer naar China. Het zoeken naar dit zeeprodukt is eene hoofdbron van bestaan voor de bevolking van Billiton. Het wordt tot eene gelei gekookt en met graagte gegeten; ook wordt het door de Chinezen als lijm gebruikt.

Agel, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Panaroekan, distrikt Kapongan.

Ageng, bosch op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Wonosobo. Het levert veel meubel- en schrijnwerkershout.

Agerlang, dorp op Sumatra, residentie Palembang, distrikt Tebing Tinggi, langs den weg die van Tebing Tinggi door het Blitische naar Benkoelen loopt. Het bestaat uit 10 woningen.

Aglee, buitenplaats op Java, residentie Soerakarta, op den verbindingszadel van den Merapie en den Merbaboe gelegen, niet ver van Selo, zoodat Aglee veelal ten onregte Selo genaamd wordt. Er is een zeer vruchtbare groententuin, door den Keizer aan de tijdelijke Residenten afgestaan en een planken woonhuis met een bloemtuin. De voornaamste groenten die er groeijen zijn: kool, aardappelen, boerenboonen, artisjokken en aardbeziën.

Aglik, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Ambal, distrikt Wonorotto.

Aglik, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap en distrikt Ambal.

Agnieten-eilanden of Poeloe Pangang, zie: Hoorns-eilanden.

Agoenie, baai aan de Westkust van Nieuw-Guinea. Zij is zeer uitgestrekt en schoon.

Agogon, rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, afdeeling Tanawangko.

Agong, Abang, Goenong Karang Asam of Piek van Bali, vuurspuwende berg op de Oostkust van het eiland Bali, rijk Karang Asam. Hij is de hoogste berg van het eiland en bereikt 10,000 Rijnl. voeten. Op denzelven is een tempel aan de Goden gewijd. De Balinezen beschouwen den Agong als heilig en zien hem als de woning hunner Goden aan; daarom durven zij dien

bijna niet beklimmen. De Zuidelijke hellingen zijn bebouwd en leveren rijst, Turksche tarwe en katoen op. Eene witte plek doet den binnenmuur van den Westelijken krater erkennen, waaruit men somwijlen rook ziet opstijgen. Deze berg is vooral door eene uitbarsting in 1808 bekend geworden.

Agong, top van het Goentoer-gebergte op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong. Hij is ongeveer 5,050 Rijnl. voeten hoog boven de zee.

Aha, dorp op de Zuidkust van het eiland Ceram Laut.

Ahilatoe, dorp op het eiland Ceram, onder Saparoea.

Ahinoessa, berg in het Noorden van het eiland Ceram. Voorheen lag het dorp Lissabetta op dezen berg, maar dit heeft zich sedert 1671 zeer ver langs het strand uitgebreid.

Ahoen, rivier op de Westzijde van het eiland Ceram. Zij loopt in het Noorden van het eiland uit.

Ahoesing, dorp op het eiland Amboina, schiereiland Leitimor, afdeeling Amboina. Het telde: in 1854 8 Christen-inwoners.

Ai, zie: Ay, eiland.

Aidoema, eiland ten Zuiden van Nieuw-Guinea, bij den ingang der Triton-baai, op 134° 20′ O. L.

Aidoema, dorp op het Papoesche eiland Aidoema.

Aij, dorp in Bornéo's Zuid- en Oosterafdeeling, landschap Tanah Laut.

Aija, zie: Aja.

Aijo, zijrivier der Barito, in Bornéo's Zuid- en Oosterafdeeling, distrikt Doeson Ilir. Zij ontspringt uit den berg Kasale, bij de rivier Karrare, neemt vele groote zijrivieren op, doch kan slechts 3 dagreizen ver worden opgevaren, want verder op heeft zij vele watervallen.

Aijo, eilandje ten Westen van Sumatra, in de Indische zee, tot de Batoe-eilanden behoorende.

Aijoe Baboe, voornaamste eiland van de Aijoe-eilandengroep in den Molukschen Archipel.

Aijoe-eilanden of Fan-eilanden, groep van eilanden en klippen, in den Molukschen Archipel, ten Noord-Noord-Westen van Nieuw-Guinea, tusschen 130° 55′ en 131° 20′ O. L. en tusschen 0° 15′ en 1° N. Br. Zij staan onder het eiland Gebeh. Men vindt er vele schildpadden.

Aijpoer, zie: Ipoe.

Aij Tawa, zie: Ai Tawar, eilandje.

Aik, is een Battasch woord, dat rivier beteekent.

Aik Bakaroe, rivier op Sumatra, in de Batta Landen. Zij ontspringt in het binnenland van Singkel, op de bergen van Dairi en ontlast zich aan het Noordelijke einde van het meer Tobah.

Aik Daoe, meer op Sumatra, in het Noordwesten der Batta-landen.

Aingdaki, dorp op het eiland Madura, adsistent-residentie Soemanap.

Aingdjaga, dorp op het eiland Madura, adsistent-residentie Soemanap.

Aingpannas, dorp op het eiland Madura, adsistent-residentie Soemanap, 17 palen West van Soemanap. Er liggen zwavelbronnen van 93° bij 82° F. buitenlucht, en modderbronnen van 85° bij 83° F. buitenlucht.

Ai Raras, kaap aan de Noordkust van het eiland Soembawa, in de baai van Soembawa.

Ai Tawar, eilandje aan de Noord-Westzijde van het eiland Soembawa, in straat Allas.

Aja, distrikt op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Banjoemaas. In het Oostelijk gedeelte vindt men eenige onbelangrijke dorpen, doch overigens is het woestijnachtig en gedurende de regentijden zoo moerassig, dat het ontoegankelijk is.

Aja, hoofddorp van het gelijknamige distrikt op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Banjoemaas.

Aja, rivier op Java, residentie Banjoemaas. Zij ontspringt nabij de hoofdplaats Banjoemaas en stroomt in eene Zuid-Oostelijke rigting naar zee.

Aja, vlakte op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Banjoemaas, distrikt Aja. Zij is niet aan overstroomingen onderhevig en biedt eene geschikte gelegenheid aan voor den landbouw.

Aja, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Ambal, distrikt Karang Bollong.

Aja, ook Ajon, Auw, dorp in de residentie Manado, aan het Noorderstrand van Celebes, 4 mijlen Westwaarts van Boelan, aan eene reede, die op 20 vademen diepte eenen goeden ankergrond heeft.

Aja, rivier in Bornéo's Westerafdeeling, rijk Sekadouw. Zij vereenigt zich met de Kapoeas. Aan hare vereeniging ligt het Chinesche kamp van dien naam, met vele goudwasscherijen.

Ajam, eilandje in de Chinesche zee, residentie Riouw, tot de Anambas-eilanden behoorende.

Ajam Bodas, heuvel op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap, bij het dorp Pangerangan, ongeveer 230 Rijnl. voeten boven de zee.

Ajang, gebergte op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso. De Zuid-Oostelijkst ge-

legen top heet Tjemoro Kendeng en ligt 7,052 Rijnl. voeten boven de zee, en de hoogste Noord-Westelijke top heet Argipoero en ligt 9,557 Rijnl. voeten boven de zee. Dit gebergte is weinig bebouwd; het is met heuvels doorsneden en bestaat uit kalk. Men vindt hier en daar enkele koffijtuinen en woningen van inlanders met kleine aanplantingen voor eigen gebruik. Kokosboomen treft men er nog al veel aan.

Ajen, dorp op het Ambonsche eiland Karkalang. Het staat onder den Koning van Taboekan en kan honderd weerbare mannen leveren.

Ajer, distrikt op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Benkoelen, landschap Soengei-Itam.

Ajer, zie: Poeloe Ajer, eiland.

Ajer, dorp op Java, residentie Batavia, bij de stad Batavia.

Ajer Abit, dorp op het eiland Banka, distrikt Blinjoe.

Ajer Aboe of Ajer Gran, riviertje op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Benkoelen, distrikt Serampei.

Ajer Ambilang, zie: Ambilang.

Ajer Amie, landschap op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Benkoelen. Het wordt door twee Mantries bestuurd.

Ajer Amie, rivier op Sumatra's Weskust, adsistent-residentie Benkoelen, landschap Ajer Amie. Zij is bevaarbaar.

Ajer Angat of Poepoet, afdeeling op het eiland Banka, distrikt Soengei Slan. Zij telt 16 dorpen.

Ajer Anget of Angit, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap Alahan Pandjang, aan de rivier Sidjoendjong. Er ligt eene minerale bron.

Ajer Ata, dorp op Sumatra's Oostkust in het Oosten van het rijk Siak.

Ajer Aumo, dorp op Sumatra's Oostkust, rijk Loeboe Djambi.

Ajer Bagoes, dorp op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Benkoelen, distrikt Limauw.

Ajer Baloe, distrikt op Sumatra's Westkust. Het grenst ten Noorden aan het distrikt Palampoeang, ten Noord-Westen aan Ajer Bangies, ten Zuiden aan Passaman en ten Oosten aan Bondjol.

Ajer Baloe, dorp op Sumatra's Westkust, distrikt Ajer Baloe, aan de rivier Ampalo.

Ajer Bangies, eigenlijk Ajer Bangi, assistent-residentie op de Westkust van Sumatra, even ten Noorden van de evennachtslijn, palende ten Noorden aan de rivier Tapoes, ten Oosten aan de hooge bergketen, achter welke het gebied der Batta's ligt, alsmede Siak; ten Zuiden aan Padang en ten Westen aan de Indische zee. Zij ressorteert onder het Gouvernement van Sumatra's Westkust. Onder het gezag van den Adsistent-Resident van Ajer Bangies zijn gesteld de afdeelingen: Rau, met eenen Controleur; Loeboe Sikapping, met eenen Opziener; Ophir-distrikten, met eenen Controleur; Batoe-eilanden, met eenen Posthouder; en Moeara Kiawe met eenen Opziener.

Men heeft in deze residentie twee voorname bergen, de Ophir en de Ajer Bangies.

Met den rijstbouw gaat het er niet voordeelig, hetgeen is toe te schrijven aan de schaarsche en tevens vadsige bevolking.

De peperkultuur is er ook sedert eenige jaren ingetrokken.

Ajer Bangies, distrikt op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Ajer Bangies. Het is zeer goed gelegen voor den handel met Rau. Het is rijk in peper, goud, kamfer en kassia.

Ajer Bangies, eigenlijk Ajer Bangi, hoofdplaats van de Adsistent-residentie en van het distrikt van gelijken naam, op Sumatra's Westkust. Zij is de zetel van den Adsistent Resident, heeft eene goede haven, waarin de schepen op eenen afstand van 4 Eng. mijlen achter Poeloe Pandjang veilig tegen alle winden kunnen liggen, terwijl eene wijde, bevaarbare rivier van denzelfden naam deze stad tot eene opene markt voor de bergbewoners maakt, die er goud, kamfer en peper verkoopen. De heffing der inkomende en uitgaande regten is opgedragen aan eenen Kommies-ontvanger. Men heeft er goed drinkwater.

De bewoners vinden hun bestaan in den landbouw, en worden door eenen hoofdregent en drie mindere hoofden bestuurd. Zij staan sedert 1693 onder het Nederlandsche gezag. De weg van deze plaats naar het fort Sevenhoven en verder naar Mandaheling is zeer moeijelijk en loopt over de kruin van het gebergte, dat 3000 tot 4000 voeten hoog is. Aan de monding der rivier bezitten wij een fortje, op 0° 11′ N. Br. en 99° 9′ 50″ O. L. Hier is de woning van den Adsistent-Resident, alsmede een hospitaal, dat in 1851 aanmerkelijk verbeterd werd.

Ajer Bangies, rivier op Sumatra's Westkust, residentie Ajer Bangies. Deze rivier, waaraan de hoofdplaats en de residentie hunnen naam ontleenen, wordt door de inboorlingen Ajer Bangi genaamd, naar de roode aarde, *tanah bangi*, die men bij hare oevers vindt. Zij is 10 à 12 zeemijlen ver met inlandsche vaartuigen bevaarbaar. Vóór den mond ligt eene zandbank, waarop bij laag water slechts 3 voet water staat.

Ajer Bangies, berg op Sumatra's Westkust, residentie Ajer Bangies. Hij ligt Noordwaarts in de hooge bergketen en geeft aan eenige rivieren haren oorsprong.

Ajer Bangies, eigenlijk Ajer Bangi, baai aan Sumatra's Westkust, 5 à 6 mijlen ten Zuid-Oosten van het eiland Tamong, op 0° 11′ N. Br. en 99° 17′ 20″ O. L. Open ten Zuiden en Zuid-Westen, doch overigens gedekt door de eilandjes Tello, Tamian, Pangkal en Pagaga, biedt deze baai, die zeer diep is, vooral achter Poeloe Pandjang of het Lage eiland, zelfs voor groote schepen eene veilige ligplaats en goeden ankergrond aan, ofschoon de vele banken, die men er aantreft en waarop verscheidene schepen zijn vergaan, de meest mogelijke voorzigtigheid noodzakelijk maken.

Ajer Bara, dorp op het eiland Banka, distrikt Koba.

Ajer Batoe, rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, distrikt Likoepang.

Ajer Batoe Kapor, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, 1,099 Rijnlandsche voeten boven de oppervlakte der zee.

Ajer Batoe Rakit, rivier op de Westkust van het eiland Banka, distrikt Muntok.

Ajer Bedidi, ook Ajer Medidih, dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, 1° 25′ 12″ N. Br.

Ajer Belo, dorp op de Noord-Westkust van het eiland Banka, distrikt Muntok, ten Zuid-Oosten van den berg Menoembing.

Ajer Besar, eilandje in de Indische zee, bewesten Sumatra, op 1° 24′ Z. Br. Het is de verblijfplaats van een Maleisch opperhoofd. Op dit eiland verheft zich een ronde heuvel.

Ajer Besar, dorp op het Moluksche eiland Batjan, residentie Ternate.

Ajer Besi, distrikt op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Benkoelen, landschap Soengei Lamauw.

Ajer Betang, zie: Indragiri, rivier.

Ajer Betomba, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, distrikt Lintouw.

Ajer Boegies, rivier op de Westkust van het eiland Banka, distrikt Muntok.

Ajer Boegies, dorp op de Westkust van het eiland Banka, distrikt Muntok, bezuiden de hoofdplaats Muntok. Er is een detachement militairen geplaatst, om de zeerooverijen tegen te gaan.

Ajer Boelok Klakka Baroe, dorp op het eiland Billiton, distrikt Boeding. Het bestaat uit slechts 2 huizen.

Ajer Botti, dorp op het eiland Ceram, onder Wahaai, regentschap Hotti. Het is bewoond door 45 Heidenen.

Ajer Daroe, dorp op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Benkoelen, rijkje Anak Soengei.

Ajer Deles, dorp op het eiland Banka, distrikt Toboali.

Ajer Dikit, eigenlijk Ajer Sidikit, landschap op de Westkust van Sumatra, adsistent-residentie Benkoelen, rijkje Anak Soengei. Het is rijk aan peper en wordt door twee Mantries bestuurd.

Ajer Dikit, rivier op de Westkust van Sumatra, adsistent-residentie Benkoelen, rijkje Anak Soengei, landschap Ajer Dikit. Zij is niet bevaarbaar. Vóór de monding ligt eene bank. Een schip kan buiten de monding in 8 of 10 vadem ankeren.

Ajer Dikit, hoek aan de Westkust van Sumatra, adsistent-residentie Benkoelen, op 3° 2′ 30″ Z. Br.

Ajer Dingien, rivier op Sumatra's Zuid-Oostkust, residentie Palembang.

Ajer Djeroek, dorp op Java, residentie Bantam, regentschap Tjiringin.

Ajer Doerin, dorp op het eiland Banka, distrikt Soengei Leat. Er is eene tinmijn.

Ajer Gitti-Gitti, waterval aan den Zuidhoek van Speelmans-baai op Nieuw-Guinea.

Ajer Gegas, dorp op de Oostkust van het eiland Banka, distrikt Toboali, ten Zuid-Westen van den berg Pading.

Ajer Goelo, dorp op Sumatra, residentie Palembang, distrikt Ampat Lawang.

Ajer Goenoe, negen eilandjes ten Westen van Nieuw-Guinea, in het Zuiden der golf van Macclucr. Zij behooren onder Misool.

Ajer Goeroe Goeroe (Donderend Water), rivier op het eiland Amboina, schiereiland Hitoe. Zij stort ten Oosten van Toehoesema met eenen bruisenden waterval in zee. Het water is zeer helder en goed.

Ajer Gran, zie: Ajer Aboe, riviertje.

Ajer Hadji, distrikt op Sumatra's Westkust, in de Zuidelijke afdeeling der residentie Padang, tusschen Sapoeloeh Boa Bandar en Indrapoera. Het rukte zich in 1682 van Indrapoera los; drie jaren later werd er eene militaire bezetting geplaatst, die er tot aan het begin dezer eeuw gevestigd bleef. Het wordt door eenen Radja en acht Panghoeloes bestuurd. Er is mede een Posthouder geplaatst.

Ajer Hadji, hoofddorp van het distrikt van dien naam, op Sumatra's Westkust, residentie Padang. Tot hetzelve behooren nog 14 dorpen.

Ajer Hadji, rivier op Sumatra's Westkust,

residentie Padang, distrikt Ajer Hadji. Zij is voor groote vaartuigen bevaarbaar.

Ajer Hatoe, rivier op het eiland Amboina, schiereiland Hitoe. Zij scheidt zich in drie groote takken.

Ajer Herba, rivier op Sumatra's Westkust, residentie Padang. Zij ontlast zich in de Indische zee. Haar mond is door eene zandbank verstopt, en daarom is zij slechts voor kleine vaartuigen bevaarbaar.

Ajer Herba, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padang, aan den mond van de gelijknamige rivier. Er wordt veel gehandeld in peper, goud, ivoor en was. Er is een fort, dat denzelfden naam draagt.

Ajer Itam, straat in den Archipel van Riouw. Zij scheidt de Karimata-eilanden van de eilanden onder den wal van Sumatra.

Ajer Itam, rivier op Sumatra's Oostkust, koningrijk Achin, distrikt Delhi.

Ajer Itam, dorp op Sumatra's Oostkust, residentie Palembang, aan een kleinen linker zijtak der Moesi.

Ajer Itam, distrikt in Bornéo's Westerafdeeling, rijk Matan, landschap Kandawangan, aan de oevers der rivier Ajer Itam. Er wonen 400 Dajaks.

Ajer Itam, rivier in Bornéo's Westerafdeeling, rijk Matan, landschap Kandawangan. Aan deze rivier wordt veel ijzer gevonden.

Ajer Itam, baai aan Bornéo's Zuid-Westkust, rijk Matan, landschap Kandawangan, op 3° Z. Br. 110° 30′ O. L.

Ajer Itam, dorp op de Oostkust van het eiland Banka, distrikt Pangkal Pinang, benoorden de hoofdplaats Pangkal Pinang.

Ajer Kapor, zie: Ajer Batoe Kapor, dorp.

Ajer Ketjil, eilandje bewesten Sumatra, ten Zuiden van het eilandje Ajer Besar. Het is onbewoond. Uit dit eiland steekt eene rotsachtige plaat vooruit.

Ajer Ketjil, zie: Haarlem, eiland.

Ajer Koening, dorp op het eiland Bali, koningrijk Djembrana.

Ajer Laboe, dorp op de Noord-Oostkust van Sumatra, koningrijk Achin, distrikt Salamanga.

Ajer Laha, rivier op het eiland Amboina, schiereiland Hitoe.

Ajer Laha, dorp op het eiland Amboina, schiereiland Hitoe, aan de gelijknamige rivier

Ajer Landjoek, dorp op Bornéo's Westkust, rijk Matan, landschap Kandawangan, aan de rivier Kandawangan.

Ajerlang, dorp op Sumatra, residentie Palembang, distrikt Ampat Lawang.

Ajer Madidi, of Medidik, dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, afdeeling Kema, distrikt Tonsea. Het bevat 65 Christen-inwoners en 152 Heidenen (1854). Er bestaat eene dorpsschool. Het is den 10den Februarij 1797 geheel overstroomd, doordat eene aardbeving de golven der zee de rivieren liet binnenloopen; vele huizen zijn toen weggespoeld.

Ajer Mangkok Boeloe, tinmijn op het eiland Banka, distrikt Pangkal Pinang.

Ajer Mangries, dorp op het eiland Banka, distrikt Jeboes.

Ajer Manies, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padang, landschap der XIII Kota's, aan zee gelegen. Vóór hetzelve ligt het eilandje Pisang Ketjil.

Ajer Masin, rivier op het eiland Ceram. Zij loopt op den Noord-Oosthoek van dat eiland in den Oceaan. Langs hare oevers staan vele kasuaris-boomen.

Ajer Mata, twee bronnen op het eiland Madura, koningrijk Madura, te Arosbaja, onder aan eenen heuvel. Zij zijn, volgens aloude overleveringen, ontstaan door de tranen van eenen man, wiens bruid door den Satan was weggehaald.

Ajer Mato, dorp in Bornéo's Westerafdeeling, rijk Mampawa.

Ajer Mauwen, riviertje op het eiland Ceram.

Ajer Merra (Rood Water), dorp op de Oostkust van het eiland Banka, distrikt Pangkal Pinang. Er wordt een weinig goud gevonden.

Ajer Merra (Rood Water), rivier op het eiland Ceram. Zij ziet zeer rood in de Westmoesson, doch wanneer het droog weder is, is haar water bijzonder helder. Zie ook: Moordenaarsrivier.

Ajer Merra, dorp op de Westkust van het eiland Ceram.

Ajer Nabara, distrikt in het Noorden van Sumatra, in de Batta-landen, afdeeling Pertibi, landschap Boeroemon. Het bevat 4 dorpen en 140 huisgezinnen.

Ajer Nalalé of Nanali, dorp op Sumatra, in de Batta-landen, afdeeling Mandaheling, 1,200 Rijnl. voeten boven de zee.

Ajer Nioo, dorp op het eiland Banka, distrikt Muntok, benoorden Ajer Belo.

Ajer Oedang, rivier op het eiland Banka, distrikt Muntok, aan den voet van den berg Pandjang. In hare nabijheid heeft men een heuvel ontdekt, welke bijna geheel uit kubiek gekristalliseerd en gezwaveld ijzer bestaat, en

die door schraapzuchtige Chinezen, onder den Resident La Fontaine, voor eene zilvermijn werd aangezien, doch vruchteloos bewerkt.

Ajer Oedong, tinmijn op het eiland Banka, distrikt Pangkal Pinang.

Ajer Pabara, zie: Ajer Nabara.

Ajer Padie, dorp op de Westkust van Sumatra, adsistent-residentie Benkoelen, in het landschap Soengei Lamauw.

Ajer Pannas, dorp op het eiland Madura, afdeeling Soemanap, 17 palen van Soemanap. Nabij den weg naar Pamakasan vindt men eene warme bron, waarbij eene badplaats is opgerigt.

Ajer Poeli of Pelantoengan, bron op Java, residentie Soerabaja, regentschap Soerabaja, distrikt Djabakota, bij het dorp Goenong Sahari, 8 palen Zuidwaarts van Soerabaja. Het water van deze bron is zeer heilzaam.

Ajer Pontang, rivier op de Zuidkust van het Riouw-eiland Bintang.

Ajer Radja, rivier op Sumatra's Westkust, residentie Padang. Bij laag water is het gevaarlijk haar op te varen, daar de branding dan hoog bij de monding staat.

Ajer Radja, rivier op de Westkust van het Riouw-eiland Bintang.

Ajer Radjala, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padang, 2 uur boven de monding der rivier Padang.

Ajer Raja, riviertje op het eiland Billiton, distrikt Boeding.

Ajer Roetah, rivier op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Benkoelen, tusschen Bantal en Ipoe.

Ajer Sakoela, rivier op het eiland Amboina, schiereiland Hitoe. Zij zet in den regentijd het land wel eens onder water.

Ajer Segambier, dorp op het eiland Banka, distrikt Soengei Leat.

Ajer Senga (Koud Water), dorp op Sumatra, residentie Palembang, distrikt Ampat Lawang.

Ajer Sihanjir, vallei op Sumatra, in de Batta-Landen, landschap Mandaheling, bewesten den berg Perkoeboean.

Ajer Soja, dorp op het eiland Madura, afdeeling Pamakasan, ten N. O. van Pamakasan.

Ajer Sompah (Eed Water), klein watertje op de Oostkust van het Ambonsche eiland Manipa. Het draagt dezen naam, omdat de inboorlingen gewoon waren hier hunne eeden af te leggen.

Ajer Tabé, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap Tanah Datar.

Ajer-Tahier, distrikt op Sumatra, residentie Padangsche Bovenlanden, afdeeling Lima Poeloeh Kota.

Ajer Tirie, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap der V Kota's

Ajer Tirie, dorp op Sumatra's Oostkust, rijk Siak, landschap der III Kota's, aan de rivier Kampar.

Ajer Tretep, dorp op het eiland Banka, distrikt Muntok.

Ajer Watchey, rivier op het eiland Gilolo, 2 mijlen bewesten het dorp Ossa.

Ajer Watchey, dorp op het eiland Gilolo, aan de gelijknamige rivier. Hier kunnen de schepen goed water verkrijgen.

Ajo, zie: Ayo, rivier.

Ajo, eiland ten Westen van Sumatra, in de Indische zee, tot de Batoe-eilanden behoorende.

Ajo, dorp op het Batoe-eiland van dien naam. Het is door 30 Niassers bewoond.

Ajoen-Ajoenan, berg op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Tjibaroesa.

Ajok, dorp op Java, in het Wester-kwartier van de residentie Batavia.

Ajon, zie: Ajah, dorp.

Akar, eilandje in de Chinesche zee, in het Noorden van den Anambas-Archipel, residentie Riouw.

Akar, dorp op het eiland Banka, in het Noorden van het distrikt Muntok.

Akara, dorp op de Westkust van Nieuw-Guinea, distrikt Koiwai.

Akat of Acat, eilandje in de nabijheid van het eiland Ceram, op 13° 50′ O. L. en 3° 34′ Z. Br. Het is 1 mijl lang en ½ mijl breed, door een rif omzoomd, en beschermt, met meer andere eilandjes, de bogt van Waroe, op het eiland Ceram, tegen het Noord-Oosten.

Ake Itji, rivier op de Westkust van het Noordelijk schiereiland van het eiland Gilolo.

Ake Maroeës, rivier op de Oostkust van het Noordelijk schiereiland van het eiland Gilolo. Zij is zeer groot, doch maar één dag stroomopwaarts bevaarbaar.

Ake Melako, rivier op de Westzijde van de Noordelijke landtong van het eiland Gilolo. Zij is bij de monding ruim 1 vadem diep en blijft tot aan het gehucht Gamniala voor kleine vaartuigen bevaarbaar.

Akendrew, berg in Bornéo's Zuid- en Oosterafdeeling, distrikt Doeson Oeloe.

Akili, dorp op de Oostkust van het Tenimber-eiland Timor Laut, residentie Banda.

Akolingan, dorp op Celebes Zuidelijk gedeelte, aan de golf van Boni, Gouvernement van Makassar.

Akoon, dorp op de Oostzijde van het Ambonsche eiland Noesa Laut. Het bevat (1854) 251 Christen-inwoners, die onder eenen Patih staan. Zij hebben eene kerk en school met schoolmeester. Er groeijen 5012 nagelboomen en 2833 kokospalmen (1854).

Akotenga, dorp op Celebes Westkust, in het Zuid-Oosten van het rijk Wadjo, ten Noorden van het meer Tamparang Labaija.

Ala, eiland ten Oosten van Sumatra, residentie Riouw, in het Zuiden der straat van Riouw.

Ala, rivier in Bornéo's Zuid-en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin.

Ala, rivier op het eiland Amboina, schiereiland Leitimor. Zij komt van het Zuiden en loopt niet ver van de hoofdplaats Amboina, in de baai tusschen Leitimor en Hitoe uit.

Ala, zie: Oeli Ala, landschap.

Ala, binnenwater op het Ambonsche eiland Kelang. Het is gelegen achter Hatapoeteh en heeft gemeenschap met de zee.

Alaban of Allaban, ook wel Halaban, is een distrikt op Sumatra's Westkust, hetwelk een gedeelte uitmaakt van de tot de residentie der Padangsche Bovenlanden behoorende afdeeling Lima-Poeloeh-Kota. Het grenst ten Noorden aan het distrikt Lima-Poeloeh Kota, ten Zuiden aan Lintouw, ten Westen aan den berg Sago, en ten Oosten aan de hooge bergketen. Alaban draagt ook dikwijls den naam van: het Landschap der Vier Kota's en bevat vier dorpen: Alaban, Ampalo, Tabieantingi en Gadoeij. Nagenoeg de gansche bevolking, die 8,050 zielen bedraagt, heeft de Wahabitische leer omhelsd, en een groot gedeelte belijdt haar nog tegenwoordig, maar met eene overhelling tot het orthodoxe Mohammedaansche geloof.

Dit distrikt staat onder eenen Opziener der kultures, die tevens belast is met het civiel gezag. De markten van Alaban zijn druk bezocht; men verkoopt er witte en gekleurde lijnwaden, zijden stoffen en zout. Wij hebben hier eene sterkte, welke den naam van den overleden Luitenant-Kolonel Raaff draagt, die tot onze vestiging in de Padanglanden den eersten grondslag heeft gelegd. De sterkte ligt 2,020 Rijnlandsche voeten boven de oppervlakte der zee.

Alaban, gebergte op Sumatra's Westkust, res. Padangsche Bovenlanden, landschap Alaban. De grond is zeer rotsachtig en onvruchtbaar.

Alaban, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap Alaban. Het opperhoofd houdt hier zijn verblijf.

Alabive, dorp in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin.

Alahan Mati, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, regentschap Bondjol, bewesten Alahan Pandjang.

Alahan Pandjang, distrikt en vallei op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, afdeeling XIII en IX Kota's, onder eenen Opziener der kultures. Het distrikt is 980 Rijnlandsche voeten boven de zee gelegen, drie palen lang en eene paal breed. Aan de Noord- en Zuidzijde der vallei toonen geringe scheidingen tusschen de bergen, de wegen naar Padang en Rau aan; waar men in de vallei het oog wendt, ziet men rijstvelden, waartusschen eenige verarmde dorpjes liggen. Vóór den oorlog met de Padries waren de dorpen in dit distrikt in vier deelen verdeeld, waarvan ieder onder eenen Hoofd-Panghoeloe, met zijne mindere Panghoeloes stond. Voor den handel met Rau en de Padangsche Bovenlanden lag het zeer gunstig, terwijl de communicatiewegen naar die streken daarvoor voldoende waren, zonder voor den oorlog geschikt te zijn.

Alahan Pandjang, rivier op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, afdeeling XIII en IX Kota's. Zij deelt de vallei van dien naam in twee gelijke deelen, en kronkelt snel zeewaarts, na eerst eene rivier, Kali Moessoe genaamd, welke uit de Oostelijke bergen ontspringt, te hebben opgenomen. Zij voert veelsoortige steenen mede, als: veldspaath, ijzersteen, kwarts, lava en puimsteen. Ook is zij zeer vischrijk.

Alahan Pandjang, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, afdeeling XIII en IX Kota's. In de nabijheid van dit dorp is eene goudmijn, waaruit het goud gedeeltelijk ter markt van Padang wordt gebragt.

Alahan Sonkei, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padang, distrikt Ajer Hadji.

Alaij, dorp op Sumatra, residentie Palembang, aan den linker oever der rivier Rawas langs den weg van Mocara Rawas naar Padang.

Alaije, rivier op de Noordkust van het Ambonsche eiland Ceram.

Alakka, berg op het Ambonsche eiland Haroekoe. Naar den Alakka vlugtten de inwoners van Karihoe, tijdens eenen opstand tegen de Portugezen, die hen daar met moeite overwonnen.

Alam, zie: Alang, kaap.

Alamawoea, gehucht op het Papoesche eiland Kajoe Merah.

Alang, dorp op het eiland Amboina aan het Zuiderstrand van het schiereiland Hitoe, afdeeling Amboina. Er is eene kerk, en twee

scholen met 202 scholieren. De inwoners zijn allen Christenen en worden op bijkans 1000 zielen geschat. Alang biedt eene goede ankerplaats aan. Een kwart mijl van dit dorp staat een wachthuis om den sluikhandel te beletten.

Alang, dorp in Bornéo's Zuid- en Ooster-afdeeling, rijk Bandjermasin.

Alang, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Buitenzorg.

Alang (Hoek van), kaap aan het eiland Amboina, op 3° 47′ Z. Br. Zij vormt met den hoek Noesaniva de Amboina-baai, waarvan zij Westwaarts ligt.

Alang (Oud-), dorp op de Westkust van het eiland Ceram.

Alang (Tandjong-) of Riethoek, kaap aan Java's Noord-Weskust, residentie Bantam. Zij scheidt de Welkomstbaai van de Meeuwenbaai.

Alang-Alang, hoek van het eiland Bawean, gelegen op 5° 53′ 20″ Z. Br. en 112° 42′ O. L.

Alang Alang Ombo, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Koeto Ardjo, distrikt Pitoeroeh.

Alangang, dorp op Bornéo, in de Vorstenlanden van Bandjermasin.

Alang Djiwan, dorp op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Padjang. Hier is in 1827 eene vesting aangelegd door den Tomonggong Wong Diwirio; in dat zelfde jaar is dit dorp door de muitelingen verbrand.

Alang Kattan, zie: Teroemboe Ketan.

Alang Lawas, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padang.

Alang Tiga, drie eilandjes in den Archipel van Lingga, residentie Riouw, ten Westen van Singkep, op 0° 28′ Z. Br.

Alang Tiga, zie: Kalantiga.

Alap Alap, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Lempoejang, op de Oostgrens.

Alas, dorp op de Westkust van het eiland Soembawa, koningrijk Soembawa.

Alas of Allas, landschap op de Noord-Westkust van Sumatra, in het Zuiden van het koningrijk Achin. Het bevat vele dorpen.

Alas of Allas, distrikt op Sumatra, in de Batta Landan, rijk Simamore. Het levert veel benzoïn en kamfer op.

Alas of Allas, distrikt op Sumatra, in het gebied van Benkoelen.

Alas of Allas, rivier op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Benkoelen, distrikt Alas.

Alas, dorp op de Zuid-Oostkust van het eiland Timor.

Alas, berg op de Zuid-Oostkust van het eiland Timor. Hij wordt gezegd 11,500 Rijnlandsche voeten hoog te zijn.

Alas (Straat van), zeeëngte tusschen de eilanden Lombok en Soembawa. Zij is 15 Engelsche mijlen lang en 5 of 6 mijlen breed op het naauwste gedeelte. De getijden zijn er gematigd, en men kan er aan de zijde van Lombok goed ankeren. Zij draagt ook den naam van Gilasie.

Alas Asinan, gehucht op Java, residentie Samarang, regentschap Kendal, distrikt Selokaton. Niet ver van dit gehucht ligt de minerale bron Asinan.

Alas Boeloe, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Banjoewangi.

Alas Malang, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Blitar, distrikt Sringat.

Alas Malang, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Pakkies.

Alas Malang, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Karang Anja, distrikt Sokka.

Alas Malang, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Panaroekan, distrikt Pitobondo.

Alas Malang, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Rogodjampi.

Alas Malang-Kidoel, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Rogo Djampi.

Alas Sapi, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Kraksan, distrikt Gendeng.

Alas Sepoek, dorp op Java, residentie Madioen, regentschap Ngarvi, distrikt Djogo Rogo.

Alas Soemoer, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Kraksan, distrikt Kraksan.

Alas Tengah, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Kraksan, distrikt Djaboeng.

Alas Toewoe, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Samarang, distrikt Serondol.

Albion, een der Banggaai-eilanden, in de zee der Molukkos, residentie Ternate.

Albion, straat die in de zee der Molukkos de Banggaai-eilanden van de Soela-eilanden scheidt. Zij is voor Noordelijke en Westelijke winden onbeschut, doch daar hier meestal de Zuid-Oost passaat waait, zoo biedt deze straat eene veilige haven aan; er staat weinig zee in, daar zij door de omliggende eilanden goed beschermd is. Vele groote schepen kunnen hier goed ankeren; de ankergrond is koraal en de diepten zijn onregelmatig, zoodat men bij het binnenzeilen gereed moet zijn om te ankeren. De schepen, die de eilanden, aan deze straat gelegen, willen aandoen, moeten zich van kettingkabels voorzien, daar men anders gevaar loopt,

door de schuring van het touw op het koraal zijne ankers te verliezen.

Albion, baai aan de Zuidzijde van het Keeling- of Kokos-eiland Direction. Zij biedt eene veilige haven aan, met eenen koraalgrond in 3 tot 9 vademen water.

Alcester Klip, koraalrif in de straat Gaspar, tusschen de eilanden Banka en Billiton. Er staat 2 vadem water bij lagen vloed op het ondiepste gedeelte.

Alebas, eiland ten Westen van Nieuw-Guinea, in den Wageoe-Misool-Archipel. Het staat onder het gebied van den Sultan van Tidore.

Aleh, zie: Silaweh, berg.

Aleij, dorp in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin. Het bevat ruim 2,350 zielen.

Aleppa, dorp op Celebes Westkust, rijk Mandhar.

Alfoeren, Halfoeren of Alforezen, heidensche bergbewoners op het eiland Groot-Ceram, op het eiland Boero, op de andere Moluksche eilanden in de Minahassa van Manado op Celebes, en op de Aroe-eilanden. Zij zijn van het Maleische ras en zwart-bruin van kleur; velen hunner komen nimmer in de benedenlanden of in aanraking met Europeanen. Zij gaan geheel of bijna naakt. Zij zijn groot, sterk gebouwd, woest en ruw; hunne vlugheid is als die van het gedierte des wouds, dat zij in den loop achterhalen. Op hun hoofd hebben zij eene kokosnotendop, waarover zij hun haar vastbinden en waarin zij pluimen steken en horentjes vlechten. Om den hals dragen zij koralen kettingen of eene soort van paternosters, en in de ooren groote ringen. Een jongeling mag niet trouwen, alvorens een vijandelijken kop gesneld of afgeslagen te hebben, dien zij op eenen gewijden steen plaatsen. Zij zijn gewapend met breede zware slagzwaarden, werpspiesen met ijzeren weerhaken, en met pijl en boog. Zij kunnen lezen noch schrijven. Wat hunne afgodendienst betreft, heeft men niet ontdekt, dat zij in eenen God gelooven of er eenig denkbeeld van bezitten of kunnen vormen. Zij hebben groote houten figuren, krokodillen, slangen en ook menschelijke gedaanten voorstellende, waardoor de gevreesde, onheil aanbrengende geesten worden teruggehouden, hun leed te berokkenen. Op die eilanden echter, waar kundige en verlichte zendelingen geplaatst zijn, draagt het Christendom goede vruchten, daar er reeds zeer veel Alfoeren Christenen zijn geworden, die hunne godsdienst zeer op prijs stellen. Niettegenstaande de onmenschelijke gewoonte van koppensnellen, leven de Alfoeren vreedzaam en stil onder elkander, en nemen ééne vrouw ten huwelijk, die door betaling van eenen bruidschat verworven wordt. Hun hoofdvoedsel is sago, die, met water gemengd en gekookt, eene soort van brij geeft, welke door hen met graagte gegeten wordt; zij eten ook rijst, dien zij zelf verbouwen. Water is hun gewone drank, doch op feesten gebruiken zij sagoweer en worden gaarne onthaald op brandewijn, arak of andere sterke dranken. De woeste Alfoeren eten schier alles, zoo als: ratten, slangen, leguanen, kikvorschen en ander onrein gedierte.

Alian, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ledok.

Alian, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Keboemen, distrikt Keboemen.

Alian, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Kendal.

Alian of Allan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang.

Alian Bessa, dorp op het eiland Bali, rijk Mengoei.

Alida's bank, zandbank in de Moluksche zee, aan de Oostkust van Celebes, beoosten de Gouverneur-Mayor's Groep. Zij ligt onder water.

Aligator's baai, baai aan de Zuid-Westzijde van het eiland Flores, in de straat Mangeraaij. Zij is $^1/_4$ mijl breed, heeft 50 vademen water aan den ingang en 20 tot 15 vademen binnenwaarts.

Aligoeweij, eiland, gelegen aan de Noord-Westkust van het eiland Magindanao.

Alij, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, in de vallei van Alahan Pandjang. Het is zeer boomrijk; vooral vindt men er vele kokospalmen.

Alij, een der Tenimber-eilanden, ten Noorden van het eiland Timor Laut, residentie Banda, op 131° 40′ O. L.

Alikes, groep van drie eilanden, veelal de Drie Alikes genaamd, ten Zuid-Oosten van Bornéo, nabij Poeloe Laut, op 3° 41′ Z. Br. en 116° 54′ O. L. Aan de uitzijde kan men veilig landen; daar heeft men 20 tot 22 vad. water; maar het kanaal verder ingaande, treft men op 3° 37′ Z. Br. en 117° 48′ O. L. eene drooge zandbank aan, en eene koraalbank ten Zuid-Westen der zandbank.

Alim, dorp op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Ajer Bangies, distrikt Ajer Baloe.

Alinjing, dorp op Java, residentie Soerakarta, ten Westen van het fort Klatten.

Alioe Keteo, eiland in den Wageoe-Misool-Archipel. Het staat onder het gebied van den Sultan van Tidore.

Alison, eiland in de Indische zee, tot de Keeling- of Kokos-eilanden behoorende, op 37° 8′ O. L. en 12° 6′ Z. Br. Het beslaat eene lengte van 1/24 en eene breedte van 1/16 Hollandsche mijl. Het levert veel kokosnoten op, die in het jaar op 13,000 begroot worden, en overvloed van Turksche tarwe. Aan de Noordzijde van Alison is een put, doch zijn water is brak.

Alita, staatje op het Zuid-Westelijk schiereiland van Celebes, Gouvernement van Makassar. De Vorst heeft den 29sten Junij 1825 een verbond van vrede en vriendschap met het Nederlandsche Gouvernement gesloten.

Alito, dorp op Celebes' Westkust, rijk Adja Tamparang, aan de rivier Sadang.

Alkmaar of Poeloe Mendjangan, dat vertaald Herten-eiland beteekent, eiland aan Java's Noordkust, in de baai van Batavia. Het is onbewoond.

Alla, zie: Ala, rivier.

Allalak, een lang, smal eilandje, gelegen in de rivier van Bandjermasin in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling.

Allan, zie: Alian, dorp.

Allang, zie: Alang.

Allas, zie: Alas.

Alla Salouve, dorp op Celebes' Westkust, in het Noorden van het rijkje Sopeng, aan het meer Tamparang Labaija.

Allat, berg in Bornéo's Westerafdeeling, distrikt Melawi. Hij vormt de waterscheiding tusschen de rivier Melawi en de Kapoeas Bohang.

Allien Kota, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden. In 1837 werd dit dorp, dat door de Padries versterkt was, door de onzen tot onderwerping gebragt.

Allo, berg in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahayan Oeloe.

Alloe, Aloe of Alloo, straat ten Noord-Westen van het eiland Timor, tusschen de eilanden Lomblem en Pantar. Zij is een veilige doortogt en wordt door jonken en andere vaartuigen, die tusschen Makassar en Timor handel drijven, bevaren.

Alloe, dorp op het Moluksche eiland Lirong. Het staat onder eenen zeevoogd en kan 50 man ten oorlog uitleveren.

Allor, eilandje in den Lingga Archipel, ten Zuiden van het eiland Pengallap, residentie Riouw, op 0° 28′ N. Br.

Almaheira, naam, dien de Ternatanen aan het eiland Gilolo geven. Zie: Gilolo, eiland.

Alo Alo, rivier in Bornéo's Zuid-en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin. Zij is eene regter zijtak van de rivier van Bandjermasin.

Aloe, eiland bij de Noord-Westkust van Bornéo, in de bogt Datoe.

Aloem, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Kendal.

Aloen Aloen, vallei op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor, aan de Zuid-Westzijde van den berg Gedé. Zij is eng en daalt van het Westen af, omgeeft half kringvormig de Zuider afhelling van den Gedé, en wordt door eenen zeer steilen bergrug bepaald. De grond in deze vallei schijnt witachtig groen, door de menigte struiken van *Gnaphalium Javanicum*, dat bijkans de eenige plant is, die op haren met vulkanische asch en puimsteenen bedekten grond kan groeijen. Zij ligt 8860 Rijnlandsche voeten boven de oppervlakte der zee.

Aloen Aloen, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Lamadjang, distrikt Ranoe Lamongan.

Aloen Aloen, plein op Java, voor de paleizen der Vorsten en woningen der Regenten. Het is gewoonlijk beplant met den prachtigen waringinboom. Op sommige plaatsen worden op dit plein tornooispelen met de lans gehouden.

Aloe Panko, haven op Sumatra's Westkust, koningrijk Achin, bij het dorp Mukki.

Aloezan, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Demak.

Aloetor, dorp op het Zuid-Ooster eiland Babber, residentie Banda. Het is de hoofdplaats der bevolking van het Oostelijk gedeelte des eilands; die bevolking is zeer roofzuchtig en moordziek; zij houdt de schepen aan, die hier landen, en vermoordt de schepelingen.

Aloko of Koko, rivier op Sumatra's Oostkust, rijk Djambi.

Alolo, eiland tot de Kleine Soenda-eilanden behoorende, ten Zuiden van het eiland Flores.

Alolon, vroeger een dorp, thans eene hut voor reizigers op het eiland Boero, regentschap Kajeli, in eene wildernis, aan den rand van eenen diepen modderpoel.

Along, dorp op Java, residentie Bantam, afdeeling Lebak, distrikt Sadjira.

Along Ajam, of Java's eerste punt, op 6° 44′ 13″ Z. Br. en 105° 15′ 38″ O. L.

Along Along Omba, zie: Alang Alang Ombo, dorp.

Alopa Soedor, eilandje bij Celebes' Zuid-Oostkust, op 121° 53′ O. L. en 4° 50 Z. Br.

Alor, zie: Ombaay, eiland.

Alor, zie: Moritja, straat.

Alor, landschap en dorp op het eiland Ombaay. De bevolking is Mohammedaansch. Er is een posthouder geplaatst, die onder den resi-

dent van Timor staat en tevens met de strandvonderij belast is. Er wordt eenige handel gedreven door de Timorezen, die er ijzerwerk, Javaansche lijnwaden en Chinesche goederen aanvoeren. De uitvoer bestaat in was en levensmiddelen voor de zeevarenden.

Aloso, kaap aan de Zuidzijde van het eiland Flores.

Aloso of Noesa Endeh, eilandje aan de Zuidzijde van het eiland Flores, residentie Timor, in de baai van Endeh. Praauwen kunnen veilig onder dit eilandje ankeren.

Aloso Baai, zie: Endeh (baai van).

Alou, kaap in den Molukschen Archipel, aan de Noordkust van het eiland Ceram.

Alouwan, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak.

Alow, eilandje onder den Zuiderwal van het eiland Soembawa.

Altiahoe, dorp op de Zuid-Oostkust van het eiland Ceram.

Ama, Way Ama of het Vaderwater, rivier op het eiland Amboina, op de Noordkust van het schiereiland Hitoe.

Amabay of Amabien, koningrijk op het eiland Timor, ten Noord-Oosten van Koepang. De bevolking bedraagt 12,000 zielen. De Vorst heeft den titel van *Radja*.

Amable, berg op de Noordkust van Nieuw-Guinea.

Amagilli, dorp op het Zuid-Wester eiland Wetter, residentie Banda. De Vorst houdt hier zijn verblijf.

Amahey of Amahay, bogt aan de Zuidkust van het eiland Ceram. Zij vormt eene goede reede, waar men tegen alle winden beveiligd is, doch aan ééne zijde heeft zij eene ondiepte.

Amahey Islam (*Mohammedaansch Amahey*), dorp op de Zuidkust van het eiland Ceram, onder Saparoea, bij Amahey Serani. Het is door 181 Mohammedanen bewoond, welke er eene moskee hebben.

Amahey Serani (*Christelijk Amahey;* Seranie is eene verkorting van Nasaranie, Nazareners, zooals de Mohammedanen de Christenen noemen), dorp op de Zuidkust van het eiland Ceram, aan het strand gelegen, aan de Oostzijde van de bogt van Amahey, onder Saparoea. De inwoners, ongeveer 700 in getal, zijn meest allen Christenen, hoewel nog zeer dom en bijgeloovig. Zij hebben eene school en eene kerk, welke in 1823 herbouwd werd. De Patih is tevens schoolmeester. Dit dorp is bekend door het fraaije hout dat het levert, hetwelk geschikt is voor bladen van tafels. De grond levert voorts op: eene soort van onharige *padi*, en veel *katjang*. Aan het strand vindt men zeer mooije schelpen.

Amahoea, dorp op de Noordkust van het eiland Ceram.

Amahoesoe, dorp op het eiland Amboina, op de Noord-Westkust van het schiereiland Leitimor, afdeeling Amboina. Het getal inwoners bedraagt 352 zielen (1854). Er is eene Christen-school met ongeveer 110 scholieren. Amahoesoe heeft een seinpost.

Ama Ila, heuvel op de Zuidkust van het eiland Haroekoe. Weleer lagen er drie gehuchten op: Ama Ika, Ama Ila en Ama Toeli.

Amakong, zie: Amakono, Vorstendom.

Amakono of Amakong, binnenlandsch Vorstendom op het eiland Timor, ondergeschikt aan Sonnebast. Hier kunnen, bij gebrek aan mannelijke erfgenamen, vrouwen den troon beklimmen.

Amakono, dorp op het eiland Timor, vorstendom Amakono, rijk Sonnebait.

Amakowa, dorp op het eiland Ceram, aan het strand.

Amalia's bank, zandbank ten Zuid-Westen van het eiland Banka, in de straat van Banka. Zij draagt dezen naam, omdat het schip de Prinses Amalia, in 1816 naar China terugkeerende, daarop gestooten heeft.

Amalessi, dorp op het eiland Ceram Laut, in het binnenland.

Amanatam, kaap in de Indische zee, aan de Zuidkust van het eiland Timor.

Amanatong, Amenatong of Amenatang, regentschap op het eiland Timor, ten Noord-Oosten van het rijk Amanoebang, tusschen 124° 55′ en 125° 15′ O. L. Het levert was en sandelhout op.

Amandel eiland, zie Kélang, eiland.

Amanoebang of Amenoebang, koningrijk op de Zuidkust van het eiland Timor. Het grenst ten Zuiden aan de Indische zee, ten Oosten aan Amanatong, ten Noorden aan het gebergte Moloen Milmatoe, en ten Westen aan de rivier Noi Mina. Deze landstreek is bergachtig en wordt door vele rivieren doorsneden, welke echter niet bevaarbaar zijn. Op de bergen treft men er weinig bosschen aan; alleen vindt men er den sandelhoutboom. De stranden zijn daarentegen boschrijk. In het binnenland is de grond bijzonder vruchtbaar. De bevolking van Amanoebang stond weleer onder éénen Vorst, doch door zijne wreedheid en knevelarijen ten uiterste getergd, hebben zich eenige hem ondergeschikte hoofden van zijn bestuur losgescheurd; zij oefenen nu een eigen gezag uit, terwijl zij ongeveer 21 staatjes gevormd

hebben, zoodat Amanoebang in twee deelen is gescheiden, waarvan het eene deel door den *Radja* en de hem getrouw geblevene Regenten, en het andere door de van hem afgevallen hoofden wordt bestuurd. De bevolking van dit rijk bedraagt ongeveer 12,000 zielen, hoewel sommige schrijvers ze op 100,000 begrooten. De grond levert: rijst, Turksche tarwe, suikerriet, inlandsche aardappelen, pompoenen, watermeloenen, oranje-appelen, pisang, boomwol en vooral sandelhout. De uitvoer bestaat in was en sandelhout.

Amanoebang of Amenoebang, baai aan de Zuidkust van het eiland Timor, in de Indische zee. Er ligt eene parelbank in, en in het Zuid-Oosten zijn klippen, waarop tripang wordt gevischt.

Amanoebang, rivier op de Zuidkust van het eiland Timor, koningrijk Amanoebang.

Amany, dorp op de Zuid-Westkust van het eiland Timor, koningrijk Amanoebang, aan de rivier Amanoebang.

Amantelo, dorp op het eiland Amboina, schiereiland Leitimor, afdeeling Amboina. In 1854 bevatte het 12 Christen-inwoners.

Amanus-Gracht, kanaal op Java, residentie Batavia, ten Westen van Batavia. In 1647 is dit kanaal gegraven op eigen kosten van den Procureur Johannes Amanus. Weleer waren fraaije huizen en tuinen langs deze gracht gelegen, maar zij zijn uit hoofde van ongezondheid verlaten.

Amar, dorp op het Goram-eiland Manavolka, residentie Banda. Het staat onder eenen Radja.

Amar, dorp op het Matabella-eiland Kessewoei, residentie Banda.

Amarang, dorp op Celebes' Westkust, afdeeling Maros, regentschap Tamalili. De Regent houdt hier zijn verblijf. Er worden in den omtrek minerale bronnen aangetroffen.

Amararko, dorp op de Noord-Westkust van het eiland Savoe, residentie Timor.

Amarassay, zie: Amarassi.

Amarassi of Amarassay, rijkje op het eiland Timor, ten Zuid-Oosten van Koepang. De bevolking bedraagt 8000 zielen. Dit rijk levert veel sandelhout op. Het hoofd van dit rijkje heeft den titel van *Radja.*

Amarassi of Amarassay, hoofdplaats van het gelijknamige rijkje op het eiland Timor. Het is de zetel van het opperhoofd van het rijk. Er is een posthouder, tevens strandvonder, geplaatst. Bij deze plaats ligt het fort Concordia.

Amarassi of Amarassay, berg op het eiland Timor, rijk Amarassi, bij de hoofdplaats.

Amarong, wijk in Bornéo's Zuid-en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin, op Tatas, in de stad Bandjermasin. In deze wijk staat de woning van den resident, alsmede de schans van Tuijll.

Amassia, dorp op de Zuid-Oostkust van het eiland Timor.

Amassing, vlakte op het eiland Batjan, residentie Ternate. Er zijn steenkolen ontdekt.

Amassing, rivier op het eiland Batjan, residentie Ternate. Zij is ondiep en op vele plaatsen door het geboomte geheel beschaduwd. Zij valt bij Laboehan in zee.

Amassing, dorp op het eiland Batjan, residentie Ternate.

Amatirang, rijkje op het eiland Timor.

Amba, rivier op Java, residentie Kadoe.

Amba, dorp op Java, residentie Kadoe, aan de gelijknamige rivier.

Amba, gehucht op Java, residentie Djokjokarta, landschap Mataram.

Ambaai, baai bij de Zuid-Oostpunt van het Papoesche eiland Jobi. Zij biedt eene goede ankerplaats aan.

Ambaai, dorp op de Zuidkust van het Papoesche eiland Jobi, aan de baai van gelijken naam.

Ambadjang, zie: Ambatjang, gebergte.

Ambahio, dorp op de Oostkust van Celebes, residentie Manado, aan de baai van Tello.

Ambai, zie: Abay, rivier, dorp en haven.

Ambal, eene op Java, aan de Zuidkust van de residentie Bagelen, bewesten Poerworedjo gelegen afdeeling, die bestuurd wordt door eenen Adsistent-Resident. Deze afdeeling bevat de distrikten Ambal, Wonorotto, Petanahan, Poering en Karang-Bollong. Hare bevolking is ongeveer 100,000 zielen sterk. Voorts is er een Regent, een Fiskaal of Djaksa, en een Panghoeloe of Priester, terwijl de Chinezen er onder eenen Luitenant-Chinees gesteld zijn. Ook is er een agentschap der Samarangsche Weeskamer gevestigd. De voornaamste kultures bestaan in rijst en indigo.

Ambal, distrikt op Java, residentie Bagelen, regentschap Ambal. Het telt 6057 huisgezinnen en 36,223 inwoners.

Ambal, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Ambal, distrikt Ambal, 28 palen van Poerworedjo, 61 palen van Wonosobo, 12 palen van Keboemen, 22½ paal van Magelang. Het is de hoofdplaats van het regentschap. Er is een zoutverkooper geplaatst. Te Ambal is eene gevangenis en een landraad, en er wordt door den ommegaanden regter zitting gehouden.

Ambal, rivier op Java, residentie Bagelen. Dit is de voornaamste rivier, die in deze residentie ontspringt. Zij stort zich in de Indische zee uit.

Ambalan, dorp op Java, residentie Soerabaja, afdeeling Grissee.

Ambalega, dorp op het eiland Madura, adsistent-residentie Madura, landschap Bangkallang, 26 palen van Bangkallang, 44 palen van Madura, 77¼ paal van Soemanap. Het is door een prachtig bosch omgeven. Er staat een fraaije Moskee. Men schat de inwoners op 4000 zielen, die onder het bevel van eenen *Ingabei* staan.

Ambalo, zie: Malo, rivier.

Ambalo, eigenlijk Ampalo, dorp op de Westkust van Sumatra, residentie Padangsche Bovenlanden, distrikt Alaban. Hier houdt de Vorst van het land zijn verblijf. Er is hier een fort, dat Tandjong Ampalo heet en 604 Rijnlandsche voeten boven de oppervlakte der zee ligt.

Amban, hoek aan de Westkust van het Noord-Westelijke schiereiland van Nieuw-Guinea, benoorden de Doreh-baai op 0° 47′ Z. Br.

Ambang, rivier in Bornéo's Westerafdeeling, rijk Matan. Aan hare oevers wonen 80 Dajaks.

Ambangan, rivier in Bornéo's Westerafdeeling, landschap Djongkong.

Ambangan, dorp in Bornéo's Westerafdeeling, landschap Djongkong, aan de rivier Kapoeas.

Ambangan, dorp op het eiland Bali, rijk Boleling, ten Zuiden van de hoofdplaats.

Ambarawa, distrikt op Java, residentie Samarang, adsistent-residentie Salatiga. Het is bergachtig en een der vruchtbaarste distrikten in de residentie, met prachtige koffijplantaadjen en rijstvelden; de bergbewoner leeft hier gezond en vergenoegd onder een getemperd klimaat. Ambarawa bevat 185 dorpen met ruim 50,000 zielen.

Dit distrikt is beroemd geworden door de hoofdvesting van Java, het fort Willem I, waaraan Prins WILLEM FREDERIK HENDRIK in Junij 1837 den eersten steen gelegd heeft; de hoofdplaats ligt 1516 voeten boven de zee, aan de Westzijde van een uitgedroogd moeras of *râwa*, waarnaar het oord Ambarawa of breed moeras heet. In dit distrikt zijn 9 bosschen.

Ambarawa, hoofdplaats van het distrikt Ambarawa, op Java, residentie Samarang, adsistent-residentie Salatiga, 10 palen van Salatiga, 26½ paal van Samarang, 68 palen van Poerwodadi en 22½ paal van Magelang. De thermometer van FAHRENHEIT staat er 's morgens op 72°, 's middags op 80° en 's avonds op 76°. Te Ambarawa staat het fort Willem I; ook is er een houtzaagmolen. Er is tevens een agentschap van de Samarangsche Weeskamer gevestigd.

Ambarawa, vallei op Java, residentie Samarang, adsistent-residentie Salatiga, distrikt Ambarawa. Zij is eene der fraaiste van Java, bedekt door veelsoortige vruchtboomen, beschaduwde dorpen en weelderige rijstvelden. De bodem dezer vallei ligt ongeveer 1500 voeten hooger dan de zee.

Ambarawa, meer op Java, residentie Samarang, adsistent-residentie Salatiga, distrikt Ambarawa.

Ambatjang of Ambadjang, gebergte op Sumatra's Westkust, residentie Padang, ten Noord-Oosten van Kajoe Tanam. Het scheidt de XIII Kota's van de bovenlanden van Padang; over dit gebergte liep vroeger de weg van Padang naar de bovenlanden, die zeer moeijelijk was, vooral voor het vervoer van produkten en krijgsbehoeften, doch de Commissaris-Generaal VAN DEN BOSCH heeft eenen nieuwen weg door dit gebergte doen aanleggen tot groot gerief van onze bovenlandsche distrikten. Deze weg is later door den Heer VAN DEN BERG aanmerkelijk verbeterd. De hoogte van den Ambatjang is 2975 Rijnlandsche voeten boven de zee.

Ambatjang of Ambadjang, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padang, landschap der VII Kota's.

Ambauw, zie: Ambouw, landstreek.

Ambauwang, dorp in Bornéo's Westerafdeeling, rijk Pontianak. Er worden voorname diamant- en goudmijnen aangetroffen.

Ambauwang, kleine rivier in Bornéo's Wester-afdeeling, nabij Pontianak.

Ambauwang, dorp in Bornéo's Zuid- en Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin.

Ambeaing, rivier op de Zuid-Oostkust van Celebes, rijk Tomboekoe, bezuiden de Vosmaersbaai.

Ambedi, rivier op het Sandelhout-eiland.

Ambedi, dorp op het Sandelhout-eiland, aan de rivier Ambedi.

Ambeli (Hoog-) of Toko Eya, eilandje bij de Oostkust van Celebes, in de Moluksche zee op 3° 2′ Z. Br. en 122° 32′ O. L.

Ambeli (Laag-), eilandje bij de Oostkust van Celebes, in de Moluksche zee, op 3° 3′ Z. Br. en 122° 37′ O. L.

Amben, rivier in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, landschap Tanah Laut.

Ambeng of Ambeng Ambeng, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Soerabaja, distrikt Djenggolo, 10½ paal van Grissee, 21½ paal van Soerabaja en 55½ paal van Modjo Kerto. Onder de Javaansche bevolking zijn eenige Christenen.

Ambenoe, rijkje op het eiland Timor, Oost-

waarts van Amfoang. Een gedeelte van Ambenoe voert de Portugesche vlag. Volgens het in 1855 door de Tweede Kamer verworpen traktaat met Portugal betrekkelijk de grensscheiding op Timor zou Ambenoe geheel aan Portugal komen en met Oekoesi en Noi-moeti eene Portugesche enclave in Nederlandsch Timor vormen. De onderhandelingen over een nieuw traktaat met Portugal worden nog voortgezet.

Amberbaki, dorp op Nieuw-Guinea, in de afdeeling Wonim di Bawa, landschap Koeroedoe.

Ambernoh, rivier op Nieuw-Guinea, afdeeling Wonim di Bawa, landschap Koeroedoe.

Ambernoh, dorp op Nieuw-Guinea, afdeeling Wonim di Bawa, landschap Koeroedoe, aan de rivier van dien naam.

Ambernon of Kaap d'Urville, kaap aan de Noordkust van Nieuw-Guinea, op 137° 59′ O. L.

Amberpoea, eiland bij de Noordkust van Nieuw-Guinea, in het Westen der Groote Geelvinkbaai, op 134° 10′ O. L. en 1° 45′ Z. Br. Er is eene goede ankerplaats. Over de geheele lengte van het eiland strekt zich een steile bergrug uit, die 5 à 600 voeten hoog is. Het dorp Amberpoea bevat 9 huizen; een weinig Oostelijker staan nog 3 woningen onder een bosch van kokosboomen. De tuinen der inwoners zijn op de omliggende eilandjes gelegen.

Ambilang of Ombilan. Onder dien naam ontspringt de rivier van Indragiri, in het landschap Menangkabo, op Sumatra's Oostkust.

Ambing, riviertje in Bornéo's Zuid- en Oosterafdeeling, landschap Tanah Laut, in het Westen.

Ambit, dorp op Java, residentie Cheribon. In 1824 heeft dit dorp veel geleden door zware stormen en overstroomingen, zoodat er vele woningen zijn weggespoeld en boomen omvergewaaid.

Ambla, hoek aan de Oostkust van het Westelijk schiereiland van Nieuw-Guinea, bewesten de Groote Geelvinkbaai, op 0° 53′ Z. Br.

Amblaauw, Amblahoe of Belauw, eiland in den Molukschen Archipel, tot de Ambonsche eilanden behoorende, West-Zuid-West van Amboina en Zuid-ten-Oosten van Boero, op 3° 15′ Z. Br. en 125° 15′ O. L. Het beslaat eene oppervlakte van ongeveer 2 vierkante mijlen, en het heeft eene ovale gedaante.

Van ouds was het zeer bevolkt en telde vijftien dorpen, die tot op zeven verminderd zijn, te weten: Loemooi, Elara, Oelima, Salate, Salari, Siwar en Massawaai, te zamen bevolkt met 1048 zielen (1855), die onder hoofden met den titel van *Orang Kaja* of *Patih* staan. De dorpen bestaan ieder uit 2 tot 5 gehuchten of wijken.

De grond is zeer bergachtig, schraal en steenachtig; hij brengt niet genoeg levensmiddelen op, om aan de behoeften der inlanders te voldoen; daarom moeten zij hunne sago in de dorpen langs de Zuidkust van het eiland Boero kloppen, en winnen dan nog zoo veel over, dat zij een gedeelte daarvan in den handel kunnen brengen. Verder drijven zij handel op Boero en Amboina, of houden zich met de vischvangst bezig, daar men er veel visch en aan het strand ongemeen fraaije horens en schelpen vindt. Zij zijn verpligt jaarlijks aan het bestuur te Amboina eenige kojangs kalk te leveren, welke hun met *ƒ* 50 de kojang betaald wordt. De bevolking van Amblaauw is Mohammedaansch, met eenige overhelling naar het heidendom.

Vroeger was er te Amblaauw een posthouder geplaatst om de aanrandingen der Negers van Nieuw-Guinea tegen te gaan; die post is echter later ingetrokken. In 1643 is aan de rivier Silahoe eene sterkte gebouwd, waaraan de Landvoogd Danner den eersten steen heeft gelegd, doch daar het eiland weinig oplevert, is de bezetting sedert lang opgeheven. Amblaauw staat onder den Opziener van Boero. De kusten zijn rondom met klippen bezet.

Ambo, rivier op Java, residentie Bagelen, regentschap Keboemen, distrikt Keboemen.

Amboe, baai aan de Zuidkust van het eiland Ceram.

Amboekoe Birio, kaap aan de Zuidkust van het Sandelhout-eiland.

Amboe Laling, eiland in de Indische zee, ten Westen van Sumatra, bij het eiland Pingi.

Amboe Laut, eiland in de Indische zee, ten Westen van Sumatra, tot de Batoe-eilanden behoorende.

Amboeloe, dorp op Java, residentie Rembang, regentschap Toeban. Het telt 180 huisgezinnen.

Amboeloe, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Poeger.

Amboeng of Ambong, dorp op de Noord-Oostkust van Bornéo, landschap Pappal.

Amboeni, rivier in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin. Zij stroomt naar het Westen en is voor praauwen bevaarbaar. Zij loopt in de Solo-zee uit.

Amboenoe, dorp op Celebes' Oostkust, rijk Tomboekoe, distrikt Tomboekoe. Het bevat 6 huizen en 30 inwoners.

Amboenten, zie: Amboeten, riv. en dorp.

Amboeten of Amboenten, rivier op het eiland Madura, in het Noord-Oosten der adsistent-residentie Soemanap. Zij is te gering voor scheepvaart.

Amboeten of Amboenten, dorp op het

eiland Madura, adsistent-residentie Soemanap, aan de rivier van dien naam, $12^1/_2$ paal van Soemanap, $94^1/_2$ paal van Bangkallang. Er groeijen veel kokosboomen.

Ambogaga, haven op de Zuidkust van het eiland Flores, aan den uitersten Oostelijken inham der baai van Endeh, residentie Timor. De vrij wel gebouwde kampong strekt zich naar gissing een half uur ver uit. Nergens welligt in den geheelen Archipel vindt men meer kokosboomen dan in haren omtrek, en zoowel de vruchten als de daaruit bereide klapperolie worden in overvloed naar Singapore gevoerd.

Amboewan, rivier in Bornéo's Westerafdeeling, distrikt Meliouw.

Amboi, eiland aan de Noordkust van Nieuw-Guinea, in de Groote Geelvinkbaai. Het staat onder het gebied van den Sultan van Tidore.

Amboina, Ambon, Apon of Thau, het belangrijkste der Ambonsche eilanden, in den Molukschen Archipel gelegen, ten Zuid-Westen van Ceram, ten Noord-Westen van Banda en ten Oosten van Boero. Het bestaat uit twee deelen of schiereilanden, het Noordelijke Hitoe, en het Zuidelijke Leitimor genaamd. Het geheele eiland is bergachtig; op Hitoe liggen de hoogste bergen, die door steilheid moeijelijk te beklimmen zijn. Het klimaat is er altijd voor zeer gezond gehouden, maar sedert het jaar 1837 heeft men er tijden gehad van heerschende koortsen, waardoor de inwoners sterk geteisterd werden. Lepra en syphilis, de laatste meer bijzonder onder de inwoners der hoofdplaatsen, worden veelvuldig waargenomen.

Amboina heeft eene oppervlakte van 4789 vierkante geographische mijlen. Er zijn vele snelvlietende riviertjes, doch die zelden bevaarbaar zijn. Bij de stad Amboina zijn drie riviertjes, die uitmuntend drinkwater opleveren, als: de Way Tomo, de Olifant en de Nitoe. Amboina is beroemd door zijne kostbare houtsoorten, die voor meubelen zeer gezocht zijn. Men treft er schoone nagel-, sago- en manggabosschen aan. In 1855 bedroeg het getal nagelboomen 437,301, waarvan 126,648 vruchtdradragende en 310,653 niet vruchtdragende boomen. Ofschoon gemiddeld van iederen vruchtdragenden boom het produkt gerekend wordt op $2^1/_2$ katti of ruim anderhalf Nederlandsch pond, valt de oogst dikwijls zeer verschillend uit. In 1854 oogstte men van nagenoeg hetzelfde getal boomen als in 1855, bijkans $4^1/_2$ katties per boom of 580,592 oude Amsterdamsche ponden in het geheel, terwijl in 1855 niet meer dan 29,205 ponden werden verkregen, waarschijnlijk ten gevolge van de uitputting der boomen door den overvloedigen oogst van het vorige jaar.

Ieder regent of hoofd eens dorps heeft aandeel in de nagelgelden en regt op een gedeelte van den arbeid zijner onderhoorigen.

De afschaffing van de verpligte levering van notenmuskaat heeft die kultuur van weinig beteekenis doen worden. In 1855 werden van Amboina uitgevoerd 186 pikols noten en nagenoeg 30 pikols foelie, hetgeen eene aanzienlijke vermindering in de produktie aanwijst. De kaneelkultuur werd in 1833, op voorstel der toenmalige hoofdcommissie van landbouw, ingevoerd, doch hare uitbreiding werd in 1839 gestaakt. De kokoskultuur heeft alleen plaats door ingezetenen der hoofdplaats en slaagt uitnemend. In het jaar 1855 werden daarvan 20 pikols naar Manilla uitgevoerd. Het getal klapper- of kokosboomen bedroeg op het einde van 1855 467,776 stuks. Deze kultuur wordt door het bestuur zeer aangemoedigd en bij de bevolking bestaat veel geneigdheid, om zich er op toe te leggen. Als een gevolg der daaraan gegeven uitbreiding zijn dan ook in 1855 niet meer dan 120 pikols olie op Amboina ingevoerd. De teelt van Fernambuk-katoen werd ruim een twintigtal jaren geleden op Amboina ingevoerd, daar echter van de produktie van katoen op Amboina niets wordt gezegd in de door het Gouvernement gedane mededeelingen, schijnt men het er voor te kunnen houden, dat die teelt òf te niet is gegaan, òf althans weinig te beteekenen heeft. De sagopalm komt aan de stranden in groote hoeveelheid in het wild voor, doch is niet toereikend om in de behoefte der bevolking te voorzien. De rijstteelt is bij de Alfoersche bevolking niet zeer gewild. De oogst van 1855 bedroeg dan ook maar 132 pikols.

De heuvelen zijn op Amboina bedekt met *kajoe-poetih*-bosschen. Europesche groenten en aardappelen worden er schaars gevonden, doch de grond levert inlandsche aardappelen, Turksche tarwe, koffij, peper, indigo en verscheidene boomvruchten. De wateren wemelen van visschen en aan de banken van Amboina vindt men prachtige schelpen.

De handel is grootendeels in handen van Chinezen en Arabieren, terwijl de industrie door de inlandsche burgers wordt uitgeoefend.

Behalve eenige Europesche artikelen, die, zoo als wijnen, proviand, lakens en meubelen voor de weinige Europeanen, van geen groot belang voor den invoer zijn, bestaat er bij den inlander alleen behoefte aan lijnwaden, ijzer en opium, welke beide laatste artikelen voornamelijk strekken om de Boeginezen en Makassaren voor de Chinesche en Celebesche goederen, die zij aan-

voeren, te betalen.

Uit het dierenrijk vindt men buffels, doch die er niet inheemsch zijn, maar van Java en Celebes zijn overgebragt. In 1855 vond men op Amboina een aantal van 2687 runderen. De paarden, weinig in getal, zijn van Bima of Makassar aangebragt. Herten worden in menigte gevonden op de kust van Hitoe. De schapen zijn hier schaarsch; het bokken- en geitenvleesch wordt voor zeer goed gehouden. Voorts heeft men er apen, die echter niet talrijk zijn, en waarschijnlijk van Java zijn overgebragt, katten, honden, civetkatten, stekelvarkens, miereneters, eene soort van wezels, landschildpadden, krokodillen, leguanen, hagedissen, slangen, insecten, enz.

Onder de inlandsche bevolking telde men op het einde van 1854 144 hoofden, 86 schoolmeesters en priesters, en 4906 industriëlen. Het geheele eiland bevat nog geen 28,000 zielen.

Amboina, residentie staande onder het beheer van den Gouverneur der Molukken, wien een Adsistent-Resident en een Secretaris ten dienste staan. Het inlandsche bestuur bestaat uit regenten en hoofden, die onder het gezag van de Europesche ambtenaren staan.

Administratief is de residentie verdeeld in: 1°. afdeeling Amboina, onder eenen Adsistent-Resident, magistraat; 2°. afdeeling Hila en Larike, onder eenen Adsistent-Resident; 3°. afdeeling Saparoea en Haroekoe, onder eenen Adsistent-Resident; 4°. afdeeling Boero, onder eenen Opziener; en 5°. afdeeling Wahaai, onder eenen civielen Gezaghebber.

De bevolking der residentie Amboina bedroeg in 1855 ongeveer 125,000 zielen, onder welke 960 Europeanen, 252 Chinezen en 425 Arabieren.

Amboina, meestal Ambon genaamd, hoofdplaats van de residentie en van het eiland Amboina, gelegen op Amboina, op het midden van den Noord-Westelijken oever van Leitimor of Rosanive, aan de groote baai. Men nadert deze stad langs een lang palenhoofd, waaraan de schepen op eenen goeden ankergrond liggen, die tot 20 vademen diepte heeft. Van het hoofd komt men aan de stad door het fort Victoria, dat in haar Noord-Westelijk gedeelte ligt, op 3° 41′ 40″ Z. Br. en 128° 15′ O. L.; het draagt den naam van Victoria ter herdenking aan de overwinning door Steven van der Hagen in 1605 op de Portugezen behaald. Er liggen 2 kompagniën infanterie en eene halve kompagnie artillerie, te zamen ongeveer 271 manschappen en 23 officieren.

De stad is regelmatig gebouwd, aan den voet van den berg Soya, heeft geene poorten, doch elf ruime en zindelijke straten met vele huizen, waarvan eenige door muskaatboomen beschaduwd zijn. Onder de voorname gebouwen telt men twee Protestantsche kerken, waarvan de eene voor de Europesche en de andere voor de inlandsche Christenen dient, een weeshuis, het hospitaal, dat vrij goed is ingerigt en onder eenen officier van Gez. der 1ste klasse staat, die tevens chef is van de geneeskundige dienst ter hoofdplaats en in de geheele residentie; het stadhuis en een leprozengesticht. De woningen der officieren en ambtenaren zijn in goeden staat. De huizen zijn er van hout, ruim en slechts met éóne verdieping gebouwd, op steenen fondamenten, om het gevaar der gedurige aardbevingen. De Europeanen wonen ten Zuid-Westen van het fort in nette doch lage steenen woningen. Het kerkhof prijkt met het graf van den beroemden Rumphius.

Verder heeft men te Amboina een werf, eenen schouwburg, waarin door liefhebbers tooneelvoorstellingen gegeven worden, een rook- en kalkhuis voor de muskaatnoten en eenige magazijnen. De markt, ten Westen van het fort, aan het strand gelegen, is aan alle zijden open, doch heeft een dak, dat 30 voet hoog is, en dat op 64 pilaren rust: deze markt is bestraat, wordt rein gehouden en geeft veel vertier aan de stad. Aan haar Westeinde is de vischmarkt.

Er is te Amboina eene kweekschool voor inlandsche onderwijzers en voor leeraren der Christelijke gemeente, waaraan tevens eene kleine boekdrukkerij voor het drukken van leesboekjes verbonden is. Deze inrigting bestaat op kosten van het Nederlandsch Zendelinggenootschap en heeft aan haar hoofd een zendeling.

Buiten de stad zijn schoone wandelwegen, tuinen en aangenaam gelegen buitenplaatsen, waaronder het landgoed Batoe Gadja bijzonder uitmunt. Dit landgoed is het buitenverblijf van den Gouverneur, ligt aan den voet van eenige heuvelen, heeft een fraaijen tuin en twee badplaatsen, die haar water van de rivier Batoe Gadjah ontvangen. Aan de overzijde der stad ligt het fort van der Capellen, op de kruin van eenen berg; het is door den Generaal-Majoor Cochius gebouwd. Beneden Victoria liggen nog de twee forten Hitiaoe en Loe. Ook heeft men buiten de stad eene spelonk, die in verscheidene grotten verdeeld is, en waaruit een waterval ontstaat.

Amboina is de zetel van den Gouverneur der Moluksche eilanden en het verder personeel, zoo als de Adsistent-Resident Magistraat, de Adsistent Resident ter beschikking van den Gouverneur, de Secretaris algemeen ontvanger, de Pakhuismeester, een Notaris, een Vendumeester, een

Haven- en Equipagemeester, een Opzigter van den waterstaat. Ook is er eene wees- en boedelkamer, alsmede een raad van justitie, bestaande uit den president en drie leden. De eerste, gelijk ook de officier van justitie en de griffier bij den raad, zijn gegradueerd. Tot het regtsgebied van den raad behoort het geheele Gouvernement der Molukko's, met uitzondering van Banda en Ternate, waar ook raden van justitie zijn.

De schutterij bestaat uit een bataillon van zeven kompagniën, dat op het einde van 1855 een totaal opleverde van 31 officieren en 1610 schutters.

De Hervormde gemeente heeft ruim 1800 ledematen, waaronder ruim 1300 inlandsche Christenen. Amboina heeft twee Predikanten, die de onderhoorige Christengemeenten ook moeten verzorgen.

De bevolking bedraagt 10,500 zielen.

Sedert 1854 is Amboina eene vrijhaven geworden, waar zelfs de invoer van buskruid en wapenen is toegestaan. In verband daarmede zijn Chinesche jonken, die er ten handel komen, vrijgesteld van de vroegere belasting ten behoeve van het Chinesche hospitaal ter plaatse en kunnen vreemdelingen zich hier tijdelijk met der woon ter neder zetten.

Amboina, afdeeling op het eiland Amboina. Zij bevat geheel Leitimor, alsmede de Zuidkust van Hitoe, van kaap Alang af tot over den Pas Baguala, tot en met het dorp Waai. De afdeeling heeft buiten de hoofdplaats nog 35 dorpen. Op het einde van 1855 telde zij 18,996 inwoners.

Amboina-baai, de baai die het Moluksche eiland Amboina in twee deelen scheidt. Zij is aan den ingang door twee hooge punten, die van Alang en Noesanivel, bezet; langs hare stranden liggen altijd groene bergen met dorpen, die met hunne nette *misdjieds* of moskeën een verrukkelijk gezigt opleveren voor degenen die deze baai bevaren. Zij is eene der veiligste havens en heeft eene diepte van 70 tot 90 vademen. De stroom is er meestal onmerkbaar, hebbende een 2 mijls vaart. Aan haren Zuideroever staat het fort Victoria.

Amboina-bank, zandplaat en rots boven water, in de Chinesche zee, op 7° 52′ 20″ N. Br. en 112° 56′ O. L., volgens kapt. Ross.

Amboina-klip, gevaarlijke klip onder water, ten Zuiden van Celebes, in de Java zee. Zij is 2 mijlen groot.

Ambok, gehucht op het eiland Noesa Bahon.

Ambok, gehucht op Java, residentie Bezoeki.

Ambolówang, droogte ten Oosten van Celebes, in de Moluksche zee, aan den ingang der Nipa Nipa baai.

Ambon, zie: Amboina, eiland en hoofdplaats.

Ambon, berg in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahayan Tengah. Hij vormt de waterscheiding tusschen de rivieren Kahayan en Batang Moeroeng.

Ambon, dorp op Java, residentie Batavia, Zuider-kwartier, 2½ paal beoosten Weltevreden.

Ambona, landschap op het Sandelhout-eiland, op de Zuid-Oostkust. Men erkent er als Opperhoofd een welgegoeden inwoner.

Ambonezen. Hieronder verstaat men in het algemeen die volksstammen, welke als oorspronkelijke bewoners van het eiland Amboina beschouwd worden en voor het grootste gedeelte beschaafde Alfoeren zijn; hunne taal, die vele Maleische woorden bevat, en hunne gewoonten, waarvan sommige op het vaste land van Azië nog in zwang zijn, doen bijna met zekerheid veronderstellen, dat zij van Hindoesche afkomst zijn. De Ambonees is welgevormd, middelmatig en tenger van gestalte; zijne kleur is graauwachtig zwart. Vóór dat de Europeanen den Molukschen Archipel bezocht hadden, waren de Ambonezen dom en onnoozel, doch tegenwoordig ziet men, dat zij van vele zaken een juister begrip hebben, ofschoon zij nog zeer bijgeloovig zijn, en toovenaars of waarzeggers raadplegen; zij houden veel van gemak en verkiezen de ledigheid boven de inspanning.

De Ambonezen zijn verdeeld in drie klassen, te weten: negorij- of dorpsvolken, burgers of vrije lieden en mestiezen of afstammelingen van Europeanen. Eerstgenoemden zijn inlanders, Christenen of Mohammedanen, bij de nagelkultuur ingedeeld en aan hunne dorpen verbonden; zes maanden van het jaar worden zij tot beloonde en onbeloonde heerendiensten gebezigd. De andere helft des jaars houden zij zich met den landbouw bezig. De burgers of vrije lieden zijn inlanders, die niet tot de nagelkultuur verpligt zijn, en grootendeels in en om de hoofdplaatsen wonen, waar zij eenige ambachten uitoefenen, of wel hun bestaan vinden in het kweeken van vruchten en groenten, de vischvangst, het stooken van geurige oliën en den handel. De mestiezen of afstammelingen van Europeanen worden administratief tot de Europesche bevolking gerekend, en zijn allen Christenen en meest klerken in 's Gouvernements dienst of zonder beroep. De vrouwen der Ambonezen brengen kokosnoten en andere vruchten, bloemen en groenten ter markt. Het hoofdvoedsel van den

Ambonees is sago, die in het water gekookt eene brij geeft, die, ofschoon smakeloos en flaauw, door hen met graagte gebruikt wordt. De kleederdragt is eenvoudig: de mannen dragen een buis en broek van blaauw katoen en dekken het hoofd met eenen hoed of doek; de vrouwen kleeden zich met eenen rok over een onderkleed en sommige sluiten den middel in een keursje met naauwe mouwen. Het bezit van dochters is voor den Ambonees een groote rijkdom, want voor iedere dochter wordt een bruidschat betaald, welke bestaat in juweelen, slaven of kleederen. De Ambonees is ijdel, gevoelig voor hoon, en koestert spoedig wrok en wrevel, doch hij is zeer dienstvaardig.

Ambong Idjoe, dorp op Sumatra's Oostkust, residentie Palembang, distrikt Ampat Lawang. Het bestaat uit 12 woningen.

Ambonsche eilanden, eilanden-groep in het Noorden der zee van Banda, ten Oosten van Celebes, ten Westen van Nieuw-Guinea, ten Zuiden van de straat van Gilolo.

Tot deze groep behooren: Amblaauw, Amboina, Boero, Bonoa, het Westelijke en centrale gedeelte van Ceram, Ceram-Laut, Haroekoe of Boewang Besi, Honimoa of Liase, Kélang, Manipa, Noesa-Laut en eenige kleinere eilanden. Het gebergte dezer eilanden bestaat voornamelijk uit graniet en de lagere grond uit eene donkerbruine kleiaarde. Zij bevatten geene vuurbergen, doch zijn gedurig aan aardbevingen blootgesteld, hetgeen waarschijnlijk een gevolg is van de werking van den vuurberg op Banda. De kusten zijn rotsachtig en de eilanden worden voor zeer gezond gehouden. Sago, kruidnagelen en houtsoorten zijn de voornaamste produkten van den grond. De zeeën wemelen alom van visschen. Al deze eilanden behooren tot het gebied der residentie Amboina. Zij zijn sedert het begin der 17de eeuw in het bezit der Nederlanders, en werden in November van 1793 aan de Engelschen overgegeven, daar de bezetting te zwak was. Ten gevolge van den vrede van 1815 hebben de Engelschen ze weder aan ons teruggegeven, deels in zeer vervallen staat.

Amboo, baai aan de Zuidzijde van het eiland Ceram.

Amboon, haven aan Bornéo's Westkust, residentie Pontianak. Zij heeft een klein eiland aan den ingang, en staat met overvloedige diepte van water als veilig bekend.

Amboong, zie: Amboeng, dorp.

Ambor, dorp op Sumatra's Zuidkust, adsistent-residentie Lampong.

Amboro Mere, dorp op het Sandelhouteiland.

Ambouw, landstreek in het binnenland van Bornéo, bezuiden de Kapoeas.

Ambrong, rivier op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Malang. Zij ontspringt in het Tengger gebergte en stroomt door met tabak beplante vlakten.

Amdasso, dorp op de Oostkust van het Tenimber eiland Timor-Laut, residentie Banda.

Ame, Way Ame, rivier op het eiland Amboina, op de Zuidkust van het schiereiland Hitoe. Zij stort zich in de Amboina-baai uit.

Amenako, dorp op de Oostkust van het eiland Timor, in het Noorden van het rijk Amanoebang. Het staat onder eenen Radja en telt 1000 zielen. Er bestaat eene Christengemeente, die er eene school heeft.

Amenatang, zie: Amanatong.

Amerloe, dorp op het eiland Ceram, op den Oosthoek, residentie Banda. Het is bewoond door 90 Heidenen.

Amerongen, fort op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Ajer Bangies, afdeeling Rau. Er woont een Controleur.

Amerongen van Tuijll, dorp met schans, gelegen op het riviereilandje Tatas, in de groote rivier van Bandjermasin, op Bornéo, en behoorende onder de hoofdplaats van Bandjermasin.

Amet, of Amit, dorp op de Noordkust van het Ambonsche eiland Noesa-Laut. Het staat onder eenen Gezaghebber. Men vindt er eene warme zwavelbron. In 1854 telde het 989 Christen-inwoners, welke onder eenen Radja staan en zich met de nagelkultuur onledig houden. Er waren in dat jaar 10,659 nagelboomen en 8236 kokospalmen aanwezig. Er is eene school.

Amfoang, rijkje op het midden van de Noordkust van het eiland Timor. Er zijn 12,000 inwoners. De Vorst van Amfoang heeft den titel van *Radja*.

Amfoang, bergketen op het eiland Timor. Deze keten loopt over het geheele eiland, is hoog en boschrijk, op vele plaatsen steil en alzoo moeijelijk te beklimmen.

Amia, zie: Anna, dorp.

Amian, dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, afdeeling Tondano, distrikt Kakaskassang. Het bevat 46 Christenen en 341 Heidenen (1855).

Amis (Klein-), eiland in de Java-zee, ten Noorden van Java, behoorende tot de residentie Japara.

Amit, zie: Amet, dorp.

Amlong, bergjuk op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soekapoera, distrikt Batoe Wangi.

Ammilatoe, strand op de Westzijde van het Ambonsche eiland Bonoa. Er ontspringen twee kleine rivieren, waarvan het water brak is.

Amoentai of Amontay, binnenlandsch rijkje in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, afhankelijk van Bandjermasin. Het land is vruchtbaar, het levert veel rijst en kokosnoten op. Er is langs de rivier Nagara of Marabahan, een tak van de Barito-rivier, veel afvoer van boomwol, was en eetbare vogelnestjes.

Amoentai, hoofdplaats van het gelijknamige rijkje, in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling. Zij is de verblijfplaats van den Sultan en bevat 8000 inwoners. In den omtrek wordt veel goud en edelgesteente gegraven. De 1480 huizen, meerendeels van bamboes, anderen van ijzerhout, staan ter wederzijden van de rivier Nagara of Marabahan, onder hooge kokos- en manggaboomen.

Amoerang, afdeeling der residentie Manado, op het eiland Celebes, beslaande het Zuidelijke gedeelte der Minahassa. Zij bevat de hoofdplaats Amoerang en de distrikten Tombariri, Sonder, Kawangkoan, Tompasso, Tombassian, Romohon en Tonsawang, te zamen met 30,853 zielen. Over deze afdeeling is een Opziener geplaatst.

Amoerang, hoofdplaats van de gelijknamige afdeeling, op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, aan het binnenste der baai van Amoerang, 6 mijlen ten Westen van Manado. Zij is met bruikbare wegen doorsneden en in regtlijnige straten afgedeeld. Hier ligt een fort, dat meer dan honderd jaren oud, en van klipsteenen, twintig voet hoog, opgetrokken is; het is door een muur omringd.

Amoerang is de verblijfplaats van den Opziener der afdeeling, die tevens Onderhaven- en pakhuismeester is. Ook is er een agentschap van de weeskamer te Manado gevestigd. Voorts vindt men er eene fraaije kerk, een ruim schoolgebouw en eene lijnbaan, die wel de bezigtiging waardig is.

De bevolking bestaat uit 2000 Alfoeren en 1000 Christenen.

Amoerang, rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, afdeeling Manado. Over deze rivier ligt eene houten overdekte brug van ongeveer 700 voeten lengte en 14 voeten breedte.

Amoerang (Baai van), baai van Celebes' Noord-Oostkust, residentie Manado. Men kan haar goed binnenloopen. Zij is tegen alle winden veilig, doch aan den Oosthoek is een rif. In de haven kan men zonder vrees voor gevaar ankeren.

Amongean, dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, afdeeling Tondano, distrikt Langowang. Het telt 189 Christenen en 264 Heidenen (1854).

Amoniapon Besar, rivier in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin.

Amontay, zie: Amoentai, rijk, enz.

Amor Amor, dorp in het Noorden van het eiland Lombok.

Ampa, dorp in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, aan de rivier Roengan.

Ampa Angké, distrikt op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, behoorende tot de afdeeling Agam.

Ampalo, zie: Ambalo, dorp.

Ampanan, landschap op Celebes, aan de golf van Tomini. Het grenst aan Todja, waaraan het in naam onderhoorig is.

Ampanan, landschap aan de Westzijde van het eiland Lombok, waardoor de rivier Djankokh stroomt.

Ampanan, Appenam, Ampinan of Tandjong Awang, stad op de Westkust van het eiland Lombok, aan de straat Lombok en aan de monding van de rivier Djankokh. Na de hoofdplaats Mataram, waarvan zij 3 mijlen verwijderd is, is zij de voornaamste plaats van het eiland, met eene haven die voor schepen dient, welke hier ververschingen halen. De omstreken zijn uiterst vruchtbaar. Bijna de geheele handel van Lombok wordt in deze stad gedreven. De weg van Ampanan naar Karang Asam is goed, en zou met een rijtuig kunnen bereden worden, indien er maar bruggen lagen over de talrijke kanalen, die hem doorsnijden; overigens zijn de wegen slecht. De vlaggestok staat op 8° 31′ Z. Br., 116° 10′ O. L. Naar de verschillende bevolkingen, die men er aantreft, is de plaats verdeeld in vier kampongs, te weten: kampong Boegis, kampong Sassak, kampong Bali en kampong Melaoe.

Ampanan, rivier op de Westkust van het eiland Lombok.

Ampanan, reede aan de Westkust van het eiland Lombok, bij de stad Ampanan. Gedurende de Weste- of Noord-Weste-winden is het moeijelijk te landen, daar het strand zeer hoog is, en de branding door een weinig wind zoo sterk wordt, dat het onmogelijk is te lossen of te laden. Gedurende den vloed van volle en nieuwe maan houdt alle gemeenschap met de stad Ampanan op, daar dan de zee tot 15 en 16 voeten rijst, en de golven alsdan met zulk een geweld klotsen, dat de huizen in de nabijheid op hunne grondvesten dreunen.

Ampanan, baai aan de Westkust van het

eiland Lombok. Zij is ten Noorden door kaap Roembeah gevormd, 3 à 4 mijlen diep en zeer uitgestrekt. De haven, door deze baai gevormd, heet Laboean Tring.

Ampang, afdeeling op de Westkust van het eiland Banka, in het Noord-Oosten van het distrikt Muntok.

Ampang, dorp op het eiland Soembawa, in het Oosten van het koningrijk Soembawa.

Ampang Tiga, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padang.

Ampar, rivier op Java, residentie Djokjokarta, afdeeling Mataram.

Ampar, dorp in Bornéo's Westerafdeeling, rijk Sangouw, distrikt Semaijas. Het is bewoond door 300 Dajaks.

Ampara Palawang, berg op het eiland Banka.

Ampat, benaming van een der Zeven-eilanden, gelegen aan Sumatra's Westkust bij de reede van Padang.

Ampat (Poeloe-), vier eilandjes bij Celebes Oostkust, aan den ingang der Tomini-baai, op 0° 30′ Z. Br. 123° 8′ O. L.

Ampat Lawang, een onder een inlandsch divisie-hoofd staand distrikt op Sumatra, afdeeling Tebing Tinggi, residentie Palembang. De grond is vruchtbaar. Het heeft eene bevolking van 14,015 zielen, die over het algemeen lui en vadsig zijn. In 1851 had er in Ampat Lawang een opstand plaats onder Radja Tiang Alam en Pangerang Moeara Pinang. Deze opstand duurde van 26 Junij tot 3 Julij en werd gedempt door 156 man infanterie en artillerie met 25 pradjoerits en een aantal inlanders. Een officier der geneeskundige dienst sneuvelde met 6 manschappen, en een officier en 15 manschappen werden gewond. Tiang Alam, dien men evenwel niet meester heeft kunnen worden, heeft later die streken nog meermalen verontrust. Het distrikt zelve bevat de navolgende onderafdeelingen: Tedadjien, Sikap, Oeloe Madja, Lintang Kanan en Lintang Kirie of Kirim.

Ampat Plankies, distrikt op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap der IX Kota's, Oostelijk van Koemanie.

Ampat Plankies, rivier op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap der IX Kota's. Zij is de bron der Indragiri, vereenigt zich met nog drie andere voorname rivieren in eenen naauwen en steilen bergpas en stroomt Oostwaarts onder den naam van Batang Kwantan of Kwantan-rivier, terwijl zij later den naam van Indragiri ontvangt.

Ampel, distrikt op Java, residentie Soerakarta. Het behoort onder de landen, die door het Solosche hof aan Europeanen in huur zijn afgestaan. De bevolking bedraagt ongeveer 20,000 zielen.

Ampel, dorp en buitenplaats op Java, residentie Soerakarta, distrikt Ampel, op den Oostelijken voet van den Merbaboe. Het aldaar aanwezige landhuis ligt 2041 Rijnlandsche voeten boven de zee, en 26 palen van Soerakarta.

Ampel, dorp en landhuis op Java, residentie Batavia, in het Westen van het Westerkwartier. ½ paal beoosten de Tjidoerian.

Ampel, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja-Lengka.

Ampel, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bezoeki.

Ampel- of Zuid-Wachter-eilanden, eilandjes ten Noorden van Java, in de Java-zee, onder de residentie Soerabaja, op 5° 42′ 30″ Z. Br. en 106° 46′ O. L.

Ampel, zie: Soennan Ampel, dorp.

Ampel Gading, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Oengaran. Het bevat 44 inwoners.

Amperta, dorp op Celebes' Westkust, rijk Adja Tamparang, ten Westen van het meer Tamparang Poerahiti.

Amphitrite-baai, baai aan de Oostkust van Sumatra, aan de uitwatering der rivier Djagal, op 0° 10′ Z. Br. Zij wordt zelden bezocht.

Ampibaban, dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, distrikt Manado. Het staat onder eenen Radja.

Ampibauwa, dorp op Celebes, residentie Manado, aan de baai van Tomini, op 0° N. Br. en 119° 56′ O. L.

Amping Ampauwa, dorp op Sumatra's Westkust, in het Zuid-Westen der residentie Padang.

Ampokan, dorp in Borneo's Zuid- en Oosterafdeeling, in de vorstenlanden van Bandjermasin.

Ampon Besar, waterval in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, in de rivier Tewej.

Amprong, rivier op Java, residentie Pasoeroewan; zij ontlast zich in de Brantas.

Amsterdam, Poeloe Ontong Djawa of Javaansch Gelukseiland, eiland aan Java's Noordkust, in de Java-zee, op 106° 45′ 40″ O. L. en 5° 58′ 26″ Z. Br. Het is 1 mijl groot en wordt door eenige visschers bewoond.

Amsterdam, eilandje in de zee van Banda, residentie Banda. Het is onbewoond; de grond is goed en boschrijk.

Amsterdam, een der Papoesche eilanden

bij de Noordkust van Nieuw-Guinea. Het is laag, digt begroeid en omgeven door een rif, waarop hooge branding staat.

Amsterdam, eiland ten Westen van Celebes, aan den ingang van de straat van Makassar.

Amsterdam, fort op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, afdeeling Manado, bij de hoofdplaats Manado. Het is aan drie zijden met grachten omringd en in 1703 van steen opgebouwd, om het in 1673 door den heer FRANCK aangelegde fort te vervangen. Alhoewel dit fort goed onderhouden is, is het niet meer bruikbaar, zoodat de salutschoten van eene uit palissaden zamengestelde batterij worden gedaan. Op het fort staan 18 stukken, die ook niet meer gebruikt kunnen worden. Er ligt gewoonlijk eene geringe bezetting van Javanen en Ambonezen.

Amsterdam, blokhuis op het eiland Amboina, op de Noordkust van het schiereiland Hitoe, in het dorp Hila. Het heeft eene bezetting en strekt tot woning van den Adsistent-Resident.

Anabari, dorp op Nieuw-Guinea, afdeeling Wonim di Bawa, landschap Koeroedoe.

Anar, rivier in Bornéo's Westerafdeeling, distrikt Melawi, op den regteroever der Serawi.

Anak, rivier op Java, residentie Soerabaja. Zij ontlast zich in de straat van Madura, na haren loop door de adsistent-residentie Grissee genomen te hebben. Over deze rivier ligt eene brug.

Anak Ajer, eiland tusschen het eiland Banka en het eiland Lepar.

Anakala, landschap op het midden van het Sandelhout-eiland. Het is het vruchtbaarste gedeelte van het eiland, waartoe een meer, welks water de vele rijstvelden besproeit, niet weinig bijdraagt.

Anakala, hoofdplaats van het gelijknamige landschap, op het Sandelhout-eiland.

Anakam, dorp op het Sandelhout-eiland.

Anakan, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padang.

Anakan, eilandje in de Indische zee, aan Java's Zuidkust, bezuiden de residentie Kediri.

Anakan-baai of Kinderzee, zie: Segara Anakan.

Anak Andan, dorp in Bornéo's Zuid- en Oosterafdeeling, distrikt Kapoeas Moeroeng. Het is bewoond door 150 Ot Danom.

Anak Barellah, eilandje aan Sumatra's Oostkust, in de straat van Malakka.

Anak Moesi, distrikt op Sumatra, residentie Palembang. Het is het vruchtbaarste van de residentie en levert zeer veel peper op.

Anakoda, dorp op de Zuidkust van het eiland Bintang, residentie Riouw.

Anak Pandjalang, volksstam op de Westkust van Sumatra, adsistent-residentie Benkoelen. Het is de oudste, maar ook de minst volkrijke stam van Sumatra. Het volk is onafhankelijk, en zijne godsdienst is een mengsel der Hindoesche leer van MODJOPAHIT, met de Mohammedaansche leer der uit Arabië afkomstige Sultans.

Anak Potong, drie kleine eilanden in den Lingga-Archipel, bewesten het eiland Potong, 140° 1′ O. L. en 0° 37′ N. Br.

Anak Semandoh, volksstam op de Westkust van Sumatra, adsistent-residentie Benkoelen. Zij onderscheiden zich door eene stipte navolging der leer van MOHAMMED, en door bijgeloovigheid.

Anak Serah of Sira, eilandje ten Oosten van Sumatra, in den Lingga-Archipel, in straat Brahalla, ten Zuiden van het eiland Singkep, 0° 11′ Z. Br.

Anak Soengei, rijkje op de Westkust van Sumatra, in het Noord-Westen der adsistent-residentie Benkoelen. Het heeft Mokko-Mokko tot hoofdplaats, alwaar de Sultan zijn verblijf houdt en een Gezaghebber geplaatst is.

Analaboe, rivier op de Noord-Westkust van Sumatra, koningrijk Achin. Zij vloeit door het dorp van dien naam, is voor kleine vaartuigen bevaarbaar en loopt in zee uit.

Analaboe, dorp op de Noord-Westkust van Sumatra, koningrijk Achin, aan de gelijknamige rivier. Er wordt jaarlijks veel goud uitgevoerd, dat in het gebergte Willa gegraven wordt. Er groeijen vele kokosboomen en het is de stapelplaats van de peper, die tusschen de Ariga-baai en het Achinshoofd ingeoogst wordt, want op deze plaats zelve wordt er weinig aangekweekt. De inwoners zijn Maleijers. De haven wordt druk bezocht

Analaboe, punt aan Sumatra's Westkust, op 4° 7′ N. Br. en 96° 41′ O. L. Op 1½ mijl ten Zuid-Westen van deze punt ligt een koraalrif.

Analoesoe, dorp op de Westkust van het Tenimber-eiland Timor-Laut, residentie Banda.

Anam (Poeloe-), zie: Pië, eiland.

Anambas-eilanden, eilandjes in de Chinesche zee, ten Westen van Bornéo, residentie Riouw, tusschen 2° 40′ en 3° 30′ N. Br. en tusschen 105° 30′ en 106° 35′ O. L. Deze worden in drie groepen verdeeld, te weten: de Noord- of Kleine Anambas, de Midden- of Groote Anambas en de Zuid-Anambas-eilanden. Zij zijn 50 in getalen, worden door omstreeks 2000 Maleijers bewoond, die zich met den han-

del en vischvangst bezig houden en hunne waren naar Singapoera brengen.

Deze eilanden zijn bergachtig, vruchtbaar, maar met wouden bedekt. De voortbrengselen zijn: sago, kokosnoten, agar-agar, tripang en visch. De kanalen tusschen deze eilanden zijn veilig.

Anam Kota, zie: Agam, regentschap.

Ananas, eilandje bij de Noordkust van het eiland Banka, in het Oosten der Klabat-baai.

Anang, rivier op Sumatra, in de Batta-landen, distrikt Angkolah. Zij komt uit het Zuiden van den berg Perloeboe en stroomt eene twee uren wijde vallei door, waarin zij zich met de Siapas vereenigt.

Anaoe, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padang, landschap der XIII Kota's, op den Noordelijken voet van den Salasi. Het is door rijstvelden omgeven.

Anatanke, dorp op Celebes' Westkust, koningrijk Boni.

Anbola Sipirok, landschap op Sumatra, in de Batta-landen.

Andagile, berg op Celebes, residentie Manado, afdeeling Gorontalo.

Andagile, dorp op Celebes, residentie Manado, afdeeling Gorontalo, 5 uur van Kaidipang verwijderd, op 123° O. L. Het telt 400 inwoners, die vroeger onder Gorontalo behoorden, doch zich onafhankelijk onder eenen anderen gebieder vestigden, daar de *Radja* van Gorontalo hun een te groot dwingeland was. Deze plaats is vervallen, maar zeer goed gelegen voor den sluikhandel van Engelsche goederen met Gorontalo.

Andakara, berg op het eiland Bali.

Andalas Soengei Kroë, dorp op de Westkust van Sumatra, adsistent-residentie Benkoelen. Het wordt door een divisiehoofd bestuurd.

Andalas Soengei Mouw, een onder een inlandsch divisiehoofd staand landschapje op de Westkust van Sumatra, adsistent-residentie Benkoelen, distrikt Sillebaar. De naam van Andalas komt verscheidene malen in de Maleische geschiedenis van Alexander den Grooten voor, zoo als: zee van Andalas, eiland en land van Andalas.

Andang, berg op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Ngasinan.

Andarat, dorp in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kapoeas Moeroeng, aan de rivier Sinat.

Andaroe, dorp in Bornéo's Westerafdeeling, rijk Sangouw, aan de rivier Sekajam.

Andatta, dorp op het Sandelhout-eiland.

Andatta Kapidoe, dorp op het Sandelhout-eiland.

Andawadak of Andéwadak, meer op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soemadang. Het is vischrijk en bevat vele smakelijke watervogels.

Andawadak of Andéwadak, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soemadang, ten Noorden van den berg Maroejong.

Andellan, zie: Andilem, eiland.

Anden, rivier op Java, residentie Samarang, regentschap Kendal, distrikt Kendal.

Andermaija, hoek op de Noordkust van het Noord-Westelijk schiereiland van Nieuw-Guinea, op 132° 10′ O. L.

Andéwadak, zie: Andawadak, meer en dorp.

Andewon, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Pegadeng.

Andilem, eiland aan Java's Westkust, residentie Bantam, in de Welkomstbaai. Het is onbewoond.

Andimoei, dorp op Java, residentie Bantam, Noorder Regentschap, distrikt Baros.

Andir of Andier, berg op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor. Hij is 3,447 Rijnlandsche voeten hoog.

Andjaman, dorp in Bornéo's Zuid-en-Oosterafdeeling, landschap Tanah Laut.

Andjel, rivier op de Noordkust van het eiland Banka.

Andjer, eilandje in den Oostelijken mondingsarm der Barito, in Bornéo's Zuid-en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin.

Andjes Moro, bergketen op Java, residentie Kediri. Hij behoort tot den Kloet.

Andjing, een der Zuid-Wester-eilanden, tot de Wettergroep behoorende, residentie Banda.

Andjoeng Eusit, berg op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Kadoe Gedé, bezuiden Kadoe Gedé.

Andjok, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan, distrikt Patjitan.

Andoelang, dorp op het eiland Madura, afdeeling Soemanap, ten Noord-Oosten van Soemanap, 7 palen van Soemanap, 110¼ paal van Bangkalan en 128¼ paal van Madura.

Andonaro, zie: Adanara, eiland en dorp.

Andong, een der toppen van het Noord-Westelijk voorgebergte van den Merbaboe, op Java, residentie Kadoe. Hij is geheel met geboomte bedekt. Aan den voet ligt eene warme bron.

Andong, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap en distrikt Koeto Ardjo.

Andong, dorpje op Java, residentie Djokjokarta, op de Zuid-Westelijke helling van den Merapi, 6 palen van Sawoengang. Het is door

struiken van Javaansche braambes, *papaja, pisang,* koffij en wonderboomen omgeven.

Andong Biroe, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Poeger.

Andong Sari, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, op de grens van Probolinggo.

Andonohoe, rivier op Celebes' Zuid-Oostkust, rijk Laiwoei, aan het Zuid-Westelijke gedeelte der Vosmaers baai.

Andragiry, zie Indragiri, rijk, enz.'

Andries (St.), eiland ten Zuiden van Celebes, tusschen de baai van Bonthain en de straat Saleijer.

Anée, rivier op Sumatra's Westkust, in het Westen der residentie Padang. Zij stort zich in de Indische zee uit.

Anée, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padang, aan de gelijknamige rivier.

Anga, berg in Bornéo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Doeson Oeloe, aan de rivier Tewej. Er worden vele eetbare vogelnestjes gevonden.

Anga Anga, gebergte op Bornéo, op de grensscheiding tusschen het koningrijk Bornéo of Broenei en de Nederlandsche bezittingen.

Angalam, zie: Argalam.

Angaloe Dèrè, dorp op het Sandelhout-eiland.

Angaloe Nanga, dorp op het Sandelhout-eiland.

Angan Teloe, dorp op het eiland Bali, rijk Karang Asam.

Angar, dorp op den Oosthoek van het eiland Ceram, residentie Banda, regentschap Kian.

Angat, eilandje ten Westen van Bornéo, in de straat van Karimata, bij de stad Pontianak.

Angelica's klip, klip in de zee van Celebes, ten Noorden van het Kleine Soenda-eiland Roesa Linguete, op 7° 46′ Z.Br. en 122° 20′ O. L. Zij is 4 mijlen groot.

Angenila, eiland ten Westen van Java, in het Oosteinde van de straat Soenda.

Angermeus, eiland ten Noorden van Nieuw-Guinea, in het Westen der Groote Geelvinkbaai, op 134° 50′ O. L., 2° 40′ Z. Br.

Angien Angien, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Demak.

Angir, dorp op de Oostkust van het eiland Ceram, residentie Banda.

Angkatan, distrikt op Java, residentie Japara, regentschap Pati. Het ligt in het vruchtbaarste gedeelte des regentschaps, aan de boorden der rivier Djawana. Angkatan telt 88 dorpen met ongeveer 18,500 zielen, op eene uitgestrektheid van 12 vierkante palen of Engelsche mijlen.

Angkatan, dorp op Java, residentie Japara, regentschap Pati, distrikt Angkatan, 6 palen van Pati en 46½ paal van Japara.

Angké of Anké, rivier op Java, residentie Batavia. Zij ontspringt uit den berg Salak, vereenigt zich ten Westen der stad Batavia met de Mokervaart en schiet een tak Oostwaarts in de rivier van Batavia. Hare oevers zijn met boomen bewassen. Diepe vaartuigen kunnen in deze rivier niet ankeren. De Angké wordt ook wel Tjaringin genoemd. Zij is afgedamd en uit haar is eene waterleiding gegraven.

Angké, dorp op Java, residentie Batavia, een uur benoorden Batavia, aan de rivier Angké.

Angkolah of Ankola, distrikt op Sumatra, in de Batta-landen, afdeeling Mandaheling. De inwoners, ten getale van 12,000, zijn allen Battaks. De *Radja* der Batta-landen houdt in Angkolah zijn verblijf. Dit distrikt, hetwelk onder het gezag van den Adsistent-Resident van Mandaheling en Angkolah staat, wordt door eenen Controleur beheerd. Angkolah is een goed koffijdistrikt. Men vindt er nog weinig bebouwd land, zoodat de rijst er schaarsch is. Er worden vele verwoestingen door de olifanten aangerigt, die des nachts de wouden der berghellingen verlaten.

Angkolah of Ankola, rivier op Sumatra, in de Batta-landen, distrikt Angkolah. Zij ontspringt aan den Zuid-Oostelijken voet van den Boekit Raja, vereenigt zich met de rivier Gadis, op de hoogte van 400 à 500 voeten boven de oppervlakte der zee, en loopt onder den naam van Gadis of Singkoeang, na eenige groote rivieren in de bovenlanden te hebben opgenomen, op de Weskust bij Singkoeang in zee. Zij is zeer diep; men gaat haar over met eene drijvende brug. Aan hare oevers houden zich dikwijls veel olifanten op.

Angkolah Djaï, dorp op Sumatra, in de Batta-landen, distrikt Angkolah.

Angkolah Moedik, dorp op Sumatra, in de Batta-landen, distrikt Angkolah.

Angngin, een der Kendangsche bergtoppen, op Java, residentie Bantam, benoorden Tjilangkahan.

Angoja, rivier op Celebes' Oostkust, rijk Laiwoei. Zij ontlast zich in de Vosmaers baai.

Angoong Boijo, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Samarang, distrikt Grogol.

Angrek, rivier op Java, residentie Samarang. Zij is een tak der Progo, en ontvangt al de bergstroomen, die van de Zuidelijke helling van den Oengaran en de Oostelijke afdeelingen van den Sindoro afvlieten.

Angsana, berg op Java, adsistent-residentie

Buitenzorg, distrikt Djasinga, op 6° 27′ Z.Br. De top ligt 655 Engelsche voeten boven de zee.

Angsana, berg op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Tjiasem, op 6° 37′ Z. Br.

Angsana, kleine heuvel op Java, residentie Bantam, Zuider-Regentschap. Hij verheft zich 636 voeten boven de zee. Aan deszelfs voet liggen vele gesteenten.

Angso Laut, een der Batoe-eilanden ter Westkust van Sumatra, behoorende tot de groep van Pingi. Op de kaart van Sumatra van RAFFLES komt het voor onder den naam: *Experiment Island.*

Ania, eiland ten Westen van Bornéo, in de straat van Karimata.

Anin, Anina of wel Hennelessi genaamd, dorp op het eiland Ceram, aan de rivier Ajer Merra.

Anjar, berg op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Goenong Lor.

Anjar, riviertje op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Pasoeroewan. Zij stort zich op de Noordkust, aan de straat van Madura, in zee.

Anjawar, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor, 16 palen van Tjiandjor.

Anjer, adsistent-residentie en distrikt op Java, residentie Bantam, Noorder-Regentschap. De menigte kokosboomen brengen den inlander veel voordeel op; ook vindt een gedeelte der bevolking haar bestaan in de vischvangst en in den kleinhandel, welken zij drijft met de voorbijzeilende schepen. Het volk is niet moord- of roofzuchtig, doch listig, bijgeloovig, onverschillig en morsig. Anjer bevat het onderdistrikt of bekschap Anjer en telt 26,142 inwoners.

Anjer, onderdistrikt op Java, residentie Bantam, Noorder-Regentschap, distrikt Anjer.

Anjer, hoofdplaats van de adsistent-residentie en van het distrikt Anjer, op Java, residentie Bantam, 26½ paal van Tjiringin en 55 paal van Lebak. Zij ligt aan de straat Soenda en strekt tot verblijfplaats aan den Adsistent-Resident, den Militairen Kommandant, den Ontvanger der inkomende en uitgaande regten, die tevens met het praaijen der voorbijgaande schepen belast is, den Havenmeester, aan wien ook de strandvonderij is opgedragen, en den Demang.

De schepen, welke uit Europa komen, doen gewoonlijk deze plaats aan en voorzien zich hier van schildpadden, eijeren, groenten en drinkwater, dat door eene waterleiding van het gebergte zeewaarts wordt afgevoerd. Anjer is voor den handel een belangrijk punt en biedt door de aankomst van schepen uit alle oorden eene groote levendigheid aan. Op 31 Mei 1858 heeft de afkondiging plaats gehad, dat de haven van Anjer voor den algemeenen handel, zoowel voor den invoer als voor den uitvoer zal zijn opengesteld. De ordonnantie treedt in werking één jaar na de afkondiging.

Er is te Anjer eene door DAENDELS aangelegde sterkte, aan de landzijde met eene gracht omgeven en aan de zeezijde door een bastion met aarden wallen gedekt; zij is tegen eene inlandsche magt bestand. De bezetting bestaat uit eenen Officier en 32 onderofficieren en manschappen.

Men heeft te Anjer een vuurtoren gebouwd, ten behoeve der zee- en kustvaart. Er werd in het begin van November 1851 het eerste kustvuur ontstoken. Deze inrigting is onder civiel beheer gesteld, onder het opzigt van een gepensioneerd zee-Officier en het oppertoezigt van den Havenmeester te Anjer.

Bezuiden Anjer ziet men eene 10 Nederl. el hooge, witte grafnaald, ter eere van den Engelschen Kolonel KAREL CATHCART, wiens lof op het voetstuk der naald in het Latijn vermeld staat.

Anjer is eenigermate in den vorm van een stadje gebouwd; de huizen, meest van bamboes, zijn door straten gescheiden. Nabij het fort is een steenen huisje, met eenen diep gemetselden waterbak, die overheerlijk drinkwater bevat, waarom hier de zeelieden dikwijls ten anker komen, ten einde er zich van te voorzien. De vlaggestok te Anjer staat op 6° 3′ 10″ Z. Br. en 105° 58′ 43″ O. L.

De inlanders, meer dan 5,000 in getal, bestaan door den kleinen handel, dien zij drijven met de voorbijzeilende schepen. Men heeft er overvloed van smakelijke visch. Van het strand heeft men heerlijke gezigten op eenige eilanden uit den omtrek; de fraaije, in het begin dezer eeuw aangelegde postweg neemt hier een aanvang en loopt over de lengte van Java, tot aan straat Bali.

Anjer, haven op Java, residentie Bantam, bij de hoofdplaats Anjer. Zij is ondiep en eng, en kan alleen kleine vaartuigen bevatten; korte hoofden geleiden uit deze haven in de bogt van Anjer. Bij deze haven ziet men een hoogen boom, welke tot observatieplaats dient van de schepen, die de straat Soenda passeren.

Anjer, kaap aan Java's Noord-Westkust, in de straat Soenda.

Anjer, rivier op Java, residentie Bantam, Noorder-Regentschap. Zij heeft het eilandje Oelar vóór de monding.

Anjer (Bogt van), opene reede aan de Westzijde van Java, residentie Bantam. Er

staan 9 vademen water. Op deze ree ankeren gewoonlijk de schepen die door straat Soenda gaan.

Anjer (Piek van), berg op Java, residentie Bantam, Noorder-Regentschap, distrikt Anjer. Hij is tot aan de kruin begroeid en heeft eene hoogte van 2,500 voeten.

Anjier of Anjer, zie: Kali Anjer.

Anjol, kaap aan Java's Noordkust, op 7° 25′ Z. Br., 106° 25′ 30″ O. L.

Anjol, of Antjol, gegraven kanaal op Java, residentie Batavia, beoosten de stad Batavia. Het is bij resolutie van den 29 November 1650, op voorstel van den Directeur-Generaal François Caron, gegraven. Weleer lagen langs dit kanaal huizen en tuinen, die allen verlaten zijn, wegens de schadelijke moerasdampen.

Anjol, rivier op Java, residentie Batavia. Zij ontspringt in het Buitenzorgsche, onder den naam van Tjiloewar en stort zich onder den naam van Anjol bij Tandjong Priok in zee. Zij dient voornamelijk voor den afvoer van koffij. Er kunnen alleen ondiepe vaartuigen ankeren. Haar water is bij de monding zout.

Anjol of Antjol, dorp op Java, residentie Batavia, aan de gelijknamige rivier, aan het strand. Het is een visschersdorp en wordt door vele Chinezen bewoond. De omstreken van Anjol zijn de gevaarlijkste plaatsen van Java, daar deze moerassige streken met bosschen van *Rhizophora* bedekt zijn, en men daarom hier niet overnachten kan, zonder door eene kwaadaardige koorts te worden aangetast.

Ankahoeloe, Bankahoeloe, dorp op Celebes' Noordkust, residentie Manado. Het telde in 1853: 280 inwoners. Men vindt er goudmijnen met goud van 23 karaten; zij liggen ver van het strand en zijn daarom buitengewoon koud vóór den opgang en na den ondergang der zon, waardoor de arme gravers veel moeten uitstaan, te meer daar zij den geheelen dag in het water moeten zitten, zoodat hun ligchaam 's avonds bijna geheel wit van de salpeter is uitgebeten. Men vindt er ook kristalmijnen, alsmede eene soort van staalsteen.

Ankerhoek, zie: Djankar, kaap.

Ankodang, dorp in Bornéo's Westerafdeeling, rijk Sangouw, distrikt Semaijas. Het is bewoond door 600 Dajaks.

Ankola, zie: Angkolah en de daarmede verbonden woorden.

Anna, baai aan de Zuid-Westkust van het Papoesche eiland Jobie.

Anna of Amia, dorp in Bornéo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Siang Moeroeng, aan de rivier Mahakkam.

Anna-Baai (St.-), baai aan den Westhoek van Bornéo. Zij is 17 mijlen breed en even diep.

Anna-Baai (St.-), baai aan Sumatra's Westkust, rijk Singkel.

Anna eiland (St.-), een der Karimon Djawa eilanden, gelegen benoorden Java, residentie Japara. Ook genaamd Poeloe-Tjamara Besar.

Annes, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap Priaman.

Anni, eilandje ten Westen van Nieuw-Guinea, in de Rijklof-van-Goens baai.

Ano, dorp op Bornéo's Noord-Oostkust, distrikt Maloedoe, aan de baai Laboek. De voortbrengselen zijn: katoen, was, rotan, kalk, enz. die naar Soeloe worden uitgevoerd.

Anoe, rivier op Sumatra's Westkust, residentie Padang. Zij ontspringt aan den Oostelijken voet van den berg Merapi.

Anoeang, Anoeng of Hamoijang, dorp op Java, residentie Bantam, Wester-Regentschap, distrikt Tjibiliong, onderdistrikt Patoedja. Het bevat 150 inwoners. Vijf uren westwaarts van dit dorp is eene koraalplaat.

Anonang, dorp in Bornéo's Zuid-en-Ooster-afdeeling, in de Vorstenlanden van Bandjermasin.

Anongang, dorp op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Benkoelen. Er is een Opziener geplaatst.

Anono, rivier op de Zuidkust van het eiland Timor, rijk Amanoebang.

Anpi Baboe, rivier op Celebes, residentie Manado, rijkje Gorontalo. Aan haren oorsprong vindt men goudmijnen.

Ansah, meer in Bornéo's Westerafdeeling, distrikt Blitang, bij de rivier Blitang.

Ansah, rivier in Bornéo's Westerafdeeling, distrikt Blitang.

Ansah, dorp in Bornéo's Westerafdeeling, distrikt Blitang, aan de gelijknamige rivier.

Ansawan, berg op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, land Koeripan.

Anso, zie: Anson, eilandje.

Ansoes, eilandje, ten Noorden van Nieuw-Guinea, in de Groote Geelvinkbaai, ten Zuiden van het Papoesche eiland Jobi, op 135° 51′ O. L. en 1° 50′ Z. Br. Het is hoog en op 8 mijlen afstands zigtbaar door twee bergtoppen. Aan de Zuidzijde vindt men ankergrond. Het dorp op dit eiland, te veel blootgesteld aan de vijandelijke aanvallen der naburige stammen, is naar den vasten wal van Jobi of Jappens verplaatst. Het eiland Ansoes staat onder het gebied van den Sultan van Tidore.

Ansoes, dorp op de Zuidkust van het Pa-

poesche eiland Jobi. Het bestaat uit ongeveer 20 huizen, die op palen gebouwd zijn. De inwoners hebben een goedaardig voorkomen, zijn regelmatig gebouwd, forsch en gespierd. Hun voedsel bestaat uit sago, aardvruchten en visch.

Anson of Anso, eilandje in de Indische zee, aan Sumatra's Westkust, op 0° 40′ Z. Br. Het dekt de reede van Priaman. Men kan onder hetzelve op 4½ vadem zachte klei ankeren. Op den Noord-Oosthoek kunnen sloepen gemakkelijk landen, vooral bij hoog water. Anson heeft goed drinkwater.

Antan, rivier op het eiland Banka, distrikt Jeboes. Zij valt in de Klabatbaai. Zij is slechts voor kleine schepen geschikt en heeft vele zandbanken.

Antan, dorp op het eiland Banka, distrikt Jeboes, benoorden de hoofdplaats Jeboes.

Antan Blinjoe, rivier op het eiland Banka. Zij neemt haren oorsprong uit den berg Marras.

Antang, zie: Tjiantang, rivier.

Antang of Ngantang, distrikt op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Malang. In 1811 stond DAENDELS het aan den Keizer af. Men ziet er vele koffijbosschen. Er worden in dit distrikt stroozakken gemaakt.

Antang of Ngantang, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Malang, distrikt Antang. Er wordt op 1½ paal van dit dorp eene zoutbron aangetroffen. Op den weg van Antang vindt men eenige oudheden, zoo als eenen steen met Kawisch opschrift, waarvan de ontcijfering ondoenlijk schijnt, beelden, vazen enz. Verder ziet men er een 130 voet hoogen waterval. Antang is eene stapelplaats van koffij.

Antang, berg op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Malang, distrikt Antang. Hij is 1,952 Rijnl. voeten hoog.

Antara, punt aan de Zuidkust van het eiland Bali.

Antassan Besar en **Antassan Ketjil,** twee dorpen op het rivier-eiland Tatas, in de rivier van Bandjermasin, eiland Bornéo.

Antassan Kween, kanaal in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin.

Antearom, eilandje in Bornéo's Westerafdeeling, landschap Kapoeas, in het meer Samar.

Anten, rivier op het eiland Banka, aan de Westzijde van de baai van Klabat.

Anthonie (St.), kaap aan de Oostkust van Bornéo, benoorden het gebergte Kaneoengang.

Antinang, eiland in de Indische zee, ten Westen van Sumatra, tot de Batoe-eilanden behoorende, bij de Noordzijde van het eiland Massa.

Antinang, dorp op het Batoe-eiland van dien naam. Het is bewoond door 10 Niassers.

Antjar, rivier op het eiland Lombok, rijk Karang Asam.

Antjar, naam dien de rivier Kediri, op Java, wel eens draagt. Zie: Kediri, rivier.

Antjel, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Bandar Goeniwang.

Antjol, zie: Anjol.

Antjol, een der 25 wijken der stad Batavia, op Java, residentie Batavia. Over deze wijk is een Europeesch wijkmeester aangesteld.

Anto, eilandje in den Lingga-Archipel, bij de Zuid-Oostkust van het eiland Lingga, aan den ingang der baai Tolo, op 0° 16′ 30″ Z. Br.

Antoe, eilandje in straat Banka, bij de kust van het eiland Banka, vóór de monding der rivier Mundo.

Antokan, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bezoeki.

Antokan, rivier op Sumatra's Westkust, in het Noord-Westen van de residentie Padang. Zij neemt haren oorsprong in het Dano-gebergte, vloeit Zuid-Westwaarts en valt benoorden Tiko in zee. De Nederlanders hebben reeds in 1669 of 1670 aan de monding dezer rivier eene versterkte faktorij gebouwd.

Antokan, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padang, aan de gelijknamige rivier. Er wordt handel gedreven in peper en stofgoud.

Antoko, waterval op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap der VI Kota's, in de Kampar-rivier. Zij is bij hoog water geheel onzigtbaar, maar bij lagen waterstand heeft zij 3 tot 4 vademen regtlijnige storting.

Antoran, dorp op de Noordkust van het eiland Bali.

Antro, dorp op Java, in de residentie Japara, afdeeling Pati.

Aös, hoek aan de Oostzijde van het Papoesche eiland Poppa.

Apaja, rivier op de Noordkust van het eiland Boero.

Apal, dorp op het Banggaai eiland Peling, residentie Ternate, distrikt Bolagi. Er zijn 108 inwoners (1852).

Apek, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bezoeki.

Apek, eilandje in de Indische zee, aan de Zuidkust van Java, residentie Bezoeki.

Apenberg (De) of Goenong Monjet, berg op Sumatra's Westkust, residentie Padang,

nabij de stad, op 0° 59′ 30″ Z. Br. en 100° 22′ 30″ O. L. Men treft er vele apen aan, die zich in het geboomte ophouden. De Resident van Padang heeft er een buitenhuis, 319 Rijnlandsche voeten boven de zee gelegen, waaruit men de geheele reede kan overzien. Men kan het op den middag in de hevigste hitte der zon rondwandelen, daar de wegen van alle kanten door boomen beschaduwd zijn. De hoogte van den Apenberg is 319 Rijnl. voeten.

Apen-eiland, eiland ten Zuiden van Celebes, tot de Toekang Besi-eilanden behoorende. Het is onbewoond en wordt weinig bezocht, hetgeen toe te schrijven is aan de moeijelijke toenadering door de omliggende riffen en door de branding. Tusschen dit eiland en Tamea ligt het Zandplaat-rif en het Boompjes-rif.

Ap Gelai, rivier op Bornéo's Oostkust, landschap Hawoeankaloe.

Api, zie: Goenong Api.

Api of Serej, kaap aan Bornéo's Westkust, rijk Sambas, op 1° 56′ 36″ N. Br. en 109° 20′ O. L.

Api Api, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padang, aan het strand.

Api Api, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Wiradessa, aan de rivier Bebel.

Api Api, dorp in Bornéo's Westerafdeeling, aan de rivier Sandanaon.

Apisana, dorp op het eiland Ceram, onder Saparoea. Het is bewoond door ruim 400 Christenen en Heidenen.

Apit, dorp op Java, residentie Soerabaja, afdeeling Modjo Kerto.

Apo Bajan, berg op Bornéo's Oostkust, landschap Hawoeankaloe.

Apoe, zie: Kajeli, rivier.

Apoean, dorp op het eiland Bali, rijk Tabanan.

Apoey, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Madja Lengka, op den berg Tjeremeh, bij Argalinga. Het is omringd door koffijtuinen.

Apollo's bank, bank ten Zuid-Westen van Celebes, op 3° 37′ Z. Br.

Apon, zie: Amboina, eiland.

Aposoh, berg in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Siang Moeroeng, aan de rivier Mahakkam.

Appar, stad op de Noord-Oostkust van Bornéo, landschap Maloedoe.

Appar Karang, dorp in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin. Het staat onder het gebied van den Sultan.

Appenam, zie: Ampanan.

Apsanoe, dorp op het eiland Ceram, bewesten de baai Elpapoetih. Het is door Mohammedanen bewoond.

Ara, regentschap op Celebes' Zuid-Westelijk schiereiland, Gouvernement van Makassar, landschap Boelekomba. Het heeft eene bevolking van 400 zielen. Turksche tarwe en gierst zijn de eenige produkten van den grond.

Arabce, dorp op het eiland Madura, afdeeling Soemanap, ten Zuid-Westen van Soemanap.

Arago of Piapis, baai aan de Noordkust van het Papoesche eiland Wageoe, op 130° 38′ O. L. en 0° 2′ Z. Br. Zij is voor groote schepen toegankelijk en veilig. Men kan op het eilandje Sisipa versch water bekomen.

Aragon, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, aan de rivier Boeloesar.

Arai, hooge berg in Bornéo's Westerafdeeling, distrikt Melawi, aan de rivier Mandai.

Arak, is een geestrijke drank die uit rijst of het sap van den kokosbloesem gestookt wordt. In Batavia zijn 13 arakstokerijen; op Bornéo's Westkust treft men er in de Chinesche vestigingen ook eenige aan. De beste arak komt van Batavia en wordt door de Chinezen bereid uit gekookte rijst, palmwijn en siroop van suiker of wel Javaansche suiker.

In 1856 bedroeg de uitvoer van arak uit Java 7,763 leggers, ter waarde van *f* 624,628,— of ongeveer *f* 80½ de legger. Van die hoeveelheid zijn verzonden 3,805¼ leggers naar Nederland, 1,501½ leggers naar Zweden, 2,313 leggers naar verschillende plaatsen in den Oosterschen Archipel en 143¼ leggers naar andere oorden. Hoe groot de geheele produktie op Java is en wat dus daarvan voor de eigen consumtie heeft gediend, is niet bekend.

Arakâjoe, of Arakaya, dorp op Celebes Zuidkust,aan de Oostzijde van het koningrijk Boni.

Arakan, zie: Rakan, rivier.

Arakandang, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padang, landschap der XII Kóta's.

Arak Arak, dorp op Java, residentie en regentschap Bezoeki; 7 palen van Bezoeki, 47 palen van Probolinggo en 100 palen van Banjoewangi.

Arak Arak, berg op Java, residentie en regentschap Bezoeki, distrikt Waringin.

Aramanti, dorp in Bornéo's Westerafdeeling, rijk Sambas.

Aran, dorp op het Moluksche eiland Goram, residentie Banda, distrikt Kalaikat.

Arandoelan, dorp op Java, residentie Djokjokarta, afdeeling Mataram.

Arang, een der Kei-eilanden, residentie

Banda, in de Moluksche zee. Het staat onder Groot Kei.

Arang, rivier op Sumatra, aan de Oostkust der Lampongsche distrikten.

Arang, stad in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Pasir.

Arang, rivier in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Pasir.

Aranhoo, eiland tot de Kei-eilanden behoorende, residentie Banda. Het staat onder Groot Kei.

Arar, dorp op Sumatra, in de Lampongsche distrikten.

Aras, waterval in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan, in de rivier Katingan.

Arauw, gehucht op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap der Vijftig Kota's, aan de rivier Maij. Er ligt eene redoute, Veltman genaamd.

Ardassier, zie: Koetjing (Poeloe-) eiland.

Ardeka, dorp op Celebes' Westkust, rijk Wadjo.

Ardiasa, zie: Adiarsa, distrikt.

Ardiasa, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, ten Oosten der rivier Tjitaroem.

Ardipoeri, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, op den berg Raon.

Ardiredjo, suikerfabrijk op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Bangil.

Ardisahari, berg op Java, adsistent-residentie Banjoewangi. Hij is 2,586 Rijnl. voeten hoog.

Ardisahari, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Wonosari, aan de helling van den berg Raon.

Ardi Saing, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bezoeki, distrikt Waringin.

Ardja, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Buitenzorg.

Ardjasa, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Panaroekan, distrikt Kali Tikoes, waarvan het de hoofdplaats is, op den weg van Djember naar Bondowosso. Het is bewoond door 700 Madurezen. Er is een poststation.

Ardjoena, Ardjoeno of Djipang, berg op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Malang, begrensd in het Westen door de vlakten van Soerabaja en Kediri, in het Oosten door die van Pasoeroewan en Malang en den bergzadel tusschen Lawang en Malang. Hij vormt in het Noorden een loodregten muur van 1,500 voeten hoogte en is daarentegen in het Oosten, Zuiden en Westen kegelvormig. Van Malang uit, is deze berg gemakkelijk te beklimmen, daar men bijna tot op den top te paard kan komen, doch van Prigin valt het beklimmen moeijelijker.

De Ardjoeno heeft eenen nog steeds werkenden krater, Welirang genaamd. De hoogte bedraagt volgens JUNGHUHN 10,709 Rijnlandsche voeten. Op eenen afstand gezien, heeft de kruin van den berg, die met een licht geel gras begroeid is, een grijs aanzien. Beneden groeijen kanarieboomen.

Ardjoeno is een naam, die veel in de Javaansche fabelleer voorkomt; ook aan dezen berg hecht zich menige legende, en de inboorling beschouwt hem met eerbied, ja, met vrees. Bij de spits is een steenen hol, weinige voeten breed en lang, hetwelk beweerd wordt eene begraafplaats te zijn en waarin men wel beenderen gevonden heeft.

Ardjosaharie, suikerfabrijk op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Bangil.

Ardjosso, zie: Ardjasa, dorp.

Ardjowinangon, distrikt op Java, residentie Madioen, afdeeling Ponorogo. Het telt eene bevolking van 12,150 Javanen.

Ardjowinangon, suikerfabrijk op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja-Lengka.

Areloeso of Aneloesoe, dorp op de Westkust van het Zuid-Westereiland Timor Laut, residentie Banda.

Arem Kandang, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Panaroekan.

Arends-eilanden of Arentis, eilanden in de Java-zee, gelegen ten Zuiden van Bornéo, op 5° 1′ 30″ Z. Br. en 114° 37′ 30″ O. L., nagenoeg 5 mijlen N.N.O. van Klein Solombo.

Arêng, boom, in Europa bekend onder den naam van Saguerpalm (*Saguerus*), ook Gomoeti (*Borassus gomutus*) genaamd naar de zwarte Gomoetidraden, waarmede hij begroeid is, en waarvan touw geslagen en zakken gemaakt worden. Hij behoort tot de gevinde palmsoorten, is zeer dik van stam, maar niet zoo hoog als de pinangboom en komt op drooge gronden van het binnenland voor, zoowel op Java als op Sumatra, Celebes en Amboina.

Deze boom is zeer nuttig, daar hij vele voordeelen oplevert. De bloesem is in een zak besloten, en vormt een dikken tros met groote stelen, *Majang* genaamd. Wanneer men een stuk van den bloesemtros eerst beukt en daarna afkapt, zijpelt daaruit een vocht, dat zeer helder, lekker en zoetachtig van smaak is, doch dat na eenig tijdsverloop dik en wrang wordt. Ter bewaring van dezen drank wordt er de wortel van den wilden *Sesoet* in gedaan, waardoor een alsemsmaak ontstaat, die door de liefhebbers

van den sagueer zeer lekker gevonden wordt.

Wanneer men dezen drank matig gebruikt, schaadt hij niet, maar Europeanen, die daar veel van drinken, verliezen hunne gezondheid.

Op Amboina wordt hij zeer veel gebruikt; op Java wordt er van het vocht door koking eene bruine suiker verkregen, die een artikel van binnenlandschen handel uitmaakt, en bekend is onder den naam van Javaansche suiker (*Goela Djawa*). Van éénen bloesemtak kan vier maanden lang vocht tijffelen, en in één etmaal vergadert men eene hoeveelheid van vier fleschen; houdt het tijffelen op, dan kan men weder eenen anderen bloesemtak nemen.

De arêng-vrucht is van buiten vleezig en eenigzins vergiftig; het binnenste van de vrucht wordt in suikergebak en ook gekonfijt gegeten; oud en hard geworden dient zij als toetssteen om goud te toetsen. Aan den boom groeijen zwarte, dunne takjes, die den Maleijer tot schrijfpennen dienen, terwijl de dunne ribbetjes, die aan de takken van den boom groeijen, voor stalbezems gebezigd worden. De zwam, die tegen den stam groeit, heet *Kawoel* en kan voor tonder dienen.

Hoe groot de produktie van de arêng-suiker zij, is niet bekend. Op Java moet deze zeer aanzienlijk zijn, daar het een artikel is van algemeen verbruik bij de bevolking. De handel daarin tusschen de verschillende deelen van den Indischen Archipel schijnt van geen bijzonder belang te zijn. Voor zoo ver hetgeen in het handelsverslag over 1856, omtrent den in- en uitvoer op Java aangaande de bruine suiker wordt vermeld, betrekking heeft tot de arêngsuiker, zijn in dat jaar van Bali alleen op Java ingevoerd $595^{70}/_{100}$ pikols ter waarde van *f* 4,879.— en van Java uitgevoerd $4{,}007^{94}/_{100}$ pikols ter waarde van *f* 21,112,—. Van de uitgevoerde hoeveelheid gingen 2,310 pikols naar Singapoera, Malakka en Poeloe Pinang, 470 pikols naar Celebes, ruim 172 pikols naar Palembang en Banka, ruim 1054 pikols naar Riouw.

De invoer op Java van inlandsch touwwerk bedroeg *f* 4,713,— en de uitvoer *f* 1,387,—. Of dit evenwel betrekking heeft tot het zoogenaamde Gomoeti-touw kan niet met zekerheid worden opgegeven. In allen geval schijnen die cijfers voor geenen bijzonder belangrijken handel daarin te pleiten.

Arentis, zie: Arends-eilanden.

Arentsburg's klip, klip aan de Zuid-Oostkust van Celebes, in de Moluksche zee.

Ares, zie **Aris**, distrikt en dorp.

Arfa, eilandje aan de Noordkust van Nieuw-Guinea, in het Westen der Groote Geelvinkbaai, beoosten den hoek van Amberpoea, op 1° 48′ Z. Br. en 134° 40′ O. L.

Arfak, berg op Nieuw-Guinea, in het Noord-Oosten van de afdeeling Wonim di Atas, op 133° 40′ O. L. Hij is volgens Duperrey 9,244 Rijnlandsche voeten hoog en wordt door Alfoeren bewoond.

Arfat, hoogste top van den berg van Ternate, op het Moluksche eiland Ternate. Volgens Forsten bedraagt de hoogte 5,336 Rijnl. voeten.

Argalinga, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Madja Lengka, distrikt Talaga, op de Westelijke helling van den berg Tjeremeh. Het is het hoogst gelegen dorp van dien berg, 3,880 Rijnlandsche voeten boven de zee. Er zijn geregelde koffijtuinen, waar de koffij in de lommer van daartoe opzettelijk geplante *dadap*boomen welig groeit. Hier groeijen Europesche vruchten, zoo als: aardbeziën, pruimen, perziken, asperges, peulen, dorperwten, enz. Te Argalinga staat eene pasanggrahan.

Argallam, landschap op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Benkoelen, distrikt Saloema. Het bevat vele dorpen.

Argo, berg op Java, residentie Japara. Hij is 2,000 voeten hoog.

Argopoero, vuurspuwende berg op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso. Hij is de hoogste top van het Ajang- of Idjenggebergte, omstreeks 9,600 Rijnlandsche voeten hoog, met verscheidene solfataras, uitgebrande kraters en ook oudheden. In den omtrek van den verheffingskrater tot op de hoogste toppen ziet men paauwen, tijgers en herten, die daar schijnen te huisvesten en voort te leven.

Argoeni of Kamrau, baai aan de Zuidkust van Nieuw-Guinea, op 133° 45′ O. L. en op 3° 30′ Z. Br.

Ari of Waij Ari, rivier op het eiland Amboina, schiereiland Hitoe. Zij heeft twee takken.

Ariate, dorp op de Oostzijde van het Westelijk schiereiland van het eiland Ceram, aan de baai van Taroe.

Arie of Ari, berg op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Tjibaroesa.

Ariga, baai aan de Noord-Westkust van Sumatra, aan de Westzijde van het koningrijk Achin. Van deze baai tot aan het Achinshoofd vindt men vele dorpen, die jaarlijks nog vermeerderd worden door de zich meer en meer uitbreidende peperkultuur.

Ariga, heuvel op de Noord-Westkust van

Sumatra, in het Westen van het koningrijk Achin.

Arigoena, strand op het eiland Ceram. In het jaar 1640 heeft de Landvoogd JAN OTTENS er eene houten vesting gebouwd.

Arimoa, zie: Koeramba, eilanden.

Arineweh, waterval in Bornéo's Zuid- en Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin, in de rivier Karang Intan. Hij is de belangrijkste van het rijk en levert een heerlijk schouwspel op.

Aring Aring, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Bangil.

Ariroil, dorp op het Zuid-Westereiland Babber, residentie Banda, distrikt Blawas.

Aris of Ares, distrikt op de Noord-Oostkust van Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, afdeeling Manado. De grond is er zeer vruchtbaar en met vulkanisch gebergte doorsneden. Dit distrikt staat onder het gezag van een inlandsch Hoofd, die den rang van Majoor heeft. De inwoners hangen meerendeels tot nog toe het Alfoersche geloof aan. Er zijn 1464 Heidenen en 163 Christenen (1855).

Aris, dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, afdeeling Manado, distrikt Aris. Het bevat 38 Christeninwoners en 236 Heidenen (1855).

Arjonmango, dorp op Java, residentie Madioen, regentschap Magettan.

Arkahoeloe, zie: Ankahoeloe, dorp.

Arkassi, dorp op de Westkust van Nieuw-Guinea, tegenover het eiland Adi.

Arm-eiland, eilandje bij Java's Westkust, aan den ingang van de straat Soenda.

Armstrong, eiland in de Indische zee, tot de Kokos- of Keeling-eilanden behoorende, op 97° 11′ O. L. en 12° 8′ Z. Br. De voornaamste opbrengst van den grond is jaarlijks eene hoeveelheid van ruim 15,000 kokosnoten.

Arnemuiden, bank in de Java-zee, ten Zuid-Oosten van Sumatra, op 5° 12′ 22″ Z. Br. en 106° 49′ 17″ O. L. Zij bestaat uit koraal, ligt 10 voeten boven de zee, is 1 mijl in omvang en vloeit somtijds over van vogeleijeren.

Arnoto, vlakte op het eiland Boero, regentschap Kajeli, aan den linker oever der rivier Kajeli.

Aroe, kaap aan Bornéo's Oostkust, rijk Pasir, op 2° 10′ Z. Br. en 116° 25′ O. L.

Aroe, vorstendom op de Oostkust van Sumatra, bezuiden Asahan. Het staat onder eenen onafhankelijken *Radja*. De grond is zeer laag en vol van moerassen en bosschen.

Aroe, eiland in den Molukschen Archipel, tot de Soela-eilanden behoorende. Het staat onder het gebied van den Sultan van Ternate.

Aroe Bait, eiland in den Molukschen Archipel, aan de Westkust van het Noordelijk schiereiland van Gilolo.

Aroe-Eilanden, groep van meer dan 80 eilanden, gelegen ten Zuiden van Nieuw-Guinea, ten Oosten der Kei-eilanden, in de Banda-zee, residentie Banda, tusschen den 5den en 7den graad Z. Br. en 134° en 135° O. L.

Aroe beteekent Archipel, daar deze eilanden, zoo als te regt gezegd kan worden, op zich zelf eenen Archipel vormen. CRAWFURD echter zegt, dat de eigenlijke naam Poeloe Arëoe is, hetwelk beteekent „eilanden van de kasuarineboomen."

Reeds van 1623 af, zijn deze eilanden gerekend onder het bewind der Oost-Indische Compagnie te behooren, maar men kan niet zeggen, dat al de Aroe-eilanden ooit dat gezag geheel erkend hebben. Na de uitroeijing der specerijboomen op verschillende Ambonsche en Bandasche eilanden, zijn verscheidene eilanders, die zich van hun bestaan beroofd zagen, naar de Aroe-eilanden gekomen, alwaar zij de bewoners tegen de Nederlanders hebben opgeruid, met dat gevolg, dat in 1623, 1646 en 1657 eenigen der onzen op Workay werden vermoord. Volgens besluit der Indische Regering van 1697, werd alleen aan de Bandanezen vergund op de Kei- en Aroe-eilanden te varen, waardoor zij vele winsten genoten, doch sedert het verval der Oost-Indische Compagnie heeft die bepaling, tot nadeel der Bandanezen, hare werking verloren, zoodat thans vooral de Boeginezen en Makassaren op deze eilanden handel drijven.

Het land is laag, moerassig en bevat vele bosschen, die van wilde varkens wemelen. De gezamenlijke oppervlakte wordt op 65 vierkante mijlen begroot. De grond is vruchtbaar, doch weinig bebouwd, daar de Aroenezen te traag zijn en geen lastdieren hebben. Rivieren ziet men er niet, daarom worden er putten gegraven, waaruit het water in 't algemeen goed is. De sagopalm, de klapper- en de kasuarineboom zijn er algemeen; de bewoners bouwen een weinig tabak, rijst, suikerriet, Turksche tarwe, pinang, betel en aardvruchten, doch alleen voor eigen gebruik. De bosschen leveren veel en schoon hout op en de zee wemelt van visschen en schelpdieren. Uit de kloven der rotsen worden vele vogelnestjes ingezameld. Uit het dierenrijk heeft men er wilde varkens, hazen, eekhorens, buideldieren, ratten en muizen, papegaaijen, paradijsvogels en duiven.

Jaarlijks komen er op de Aroe-eilanden vele schepen, die parelschelpen, schildpad, *tripang*, gedroogde visch, zeehorentjes, paradijs- en koningsvogels, scheepstimmerhout, doozen vervaardigd van bladeren, *katjang*, enz. innemen en

inruilen tegen lijnwaden, ijzerwerk, koperwaren, staal, Chineesch porselein, koralen, messen, olifantstanden, rijst en arak. De *tripang* wordt bij de *oekoer*, zijnde ongeveer 30 Nederlandsche ponden, verkocht; te Kanton in China wordt voor de beste soorten wel eens *f* 150 de *oekoer* betaald. In 1851 bedroeg de uitvoer van *tripang* *f* 50,000, van parelschelpen ruim *f* 130,000, van parelen ruim *f* 15,000 en van vogelnestjes *f* 10,000.

Het bestuur der bevolking is opgedragen aan dorpshoofden, die daarin weder door mindere hoofden worden bijgestaan. De Aroe-eilanden worden wel eens verdeeld in Voorwals- en Achterwals-eilanden of in Westelijke en Oostelijke Aroe-eilanden. Tot de Voorwals behooren: Wassier, Oedjier, Wokkam, Wammer, Meijkor en Babi; zij zijn bewoond door Cerammers, Boegineezen en Bandaneezen, die de Christelijke of Mohammedaansche godsdienst belijden, terwijl de overige Aroe-eilanden tot de Achterwals behooren en alleen door Alfoeren bewoond worden, die Heidenen zijn, onbeschaafd voortleven en de ruwe zeden hunner voorvaderen volgen. De geheele bevolking bedroeg in 1850 13,819 zielen, onder welke ruim 300 Christenen en ruim 180 Mohamedanen, terwijl de overige bewoners Heidenen zijn. Twee Ambonsche schoolmeesters gaan de Christenen voor.

Aroe Hassa, berg op het eiland Soembawa, rijk Bima. Zijne hoogte is 5,340 Rijnlandsche voeten.

Aroes, rivier op Java, residentie Samarang, regentschap Kendal, distrikt Kendal.

Aroes, Aroe of Jaksoos, eilandjes bij de Oostkust van Sumatra, in de straat van Malakka. Zij behooren tot het vorstendom Aroe.

Aroes Boaija, dorp op het eiland Madura, regentschap Bangkalang.

Aroes Tambelan, dorp in Bornéo's Westerafdeeling, rijk Sangouw, aan de rivier Sekajam.

Aroet, rivier op de Zuidkust van Bornéo, landschap Kota Waringin. Zij ontspringt in het gebergte Igan en vereenigt zich met de rivier Lamandouw op 5 uren afstands van de monding.

Arom, heuvel op Java, residentie Cheribon.

Aronsberg, zie: Tambora, berg.

Aroong Tarong, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padang, landschap der XIII Kota's, aan het meer Talang.

Aropin of Waropin, eilandje aan de Noordkust van Nieuw-Guinea, in het Oosten der Groote Geelvink-baai, op 136° 20′ O. L. en 2° 15′ Z. Br. Onder hetzelve behooren vele dorpen van de kust van Nieuw-Guinea. Het staat onder het gebied van den Sultan van Tidore.

Arosbaja, stad op de Noord-Westkust van het eiland Madura, adsistent-residentie Madura, distrikt Bangkalang, 3 palen van het Noord-Westerstrand, 11 palen van Bangkalang, 29 palen van Madura en 114½ paal van Soemanap. Er zijn twee moskeeën en twee groote marktplaatsen. Men vindt er de graven der Vorsten, alsmede eenige oudheden. Een Ontvanger der in- en uitgaande regten is hier geplaatst. Er wordt een aanzienlijke handel gedreven. De vroegere haven, die zeer ruim was, is door aanslibbing in vruchtbaar land herschapen.

Arosbaja, rivier op het eiland Madura, adsistent-residentie Madura.

Arpai, eiland aan de Noordkust van Nieuw-Guinea, in de Groote Geelvink-baai. Het staat onder het gebied van den Sultan van Tidore.

Arrak Arrak, zie: Arak Arak, dorp.

Arran of Kaijan, rivier in Bornéo's Westerafdeeling, rijk Matan.

Arrang Arrang, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Malang, 7 palen van Malang en 40 palen van Pasoeroewan.

Arroa, zie: Aroe, kaap.

Arroa, eilandjes bij de Oostkust van Sumatra, in de straat van Malakka, op 3° N. Br.

Arroa, dorp op de Zuid-Westkust van het Papoesche eiland Jobi.

Arroembaai, dorp op het eiland Ceram, onder Wahaai, regentschap Hatiling. Het is bewoond door 100 Heidenen.

Arseh, dorp op Sumatra, in de Batta-Landen, in het Noordelijk gedeelte van het distrikt Sipirok. Het ligt 2,809 Rijnl. voeten boven de zee.

Arsoli, dorp op den Oosthoek van het eiland Ceram, residentie Banda, regentschap Kian.

Artan, dorp op Java, residentie Bantam, Noorder-Regentschap, distrikt Baros.

Artefola, dorp op den Oosthoek van het eiland Ceram, residentie Banda, regentschap Kian.

Artja, bergtop van den Tjibodas, op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, 1,063 Rijnl. voeten boven de zee.

Artja Dhomas, plaats op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, ten Zuid-Westen van Pondok Gedé. Deze plaats ontleent haren naam Artja Dhomas, dat is: „Acht honderd beelden", aan acht honderd menschen, die, het Islamismus niet willende omhelzen, volgens de overlevering in steen veranderd zijn, tot straf voor hunne verkleefdheid aan de afgodendienst. De steenen

beelden, die men er ziet, hebben eene eenigzins menschelijke gedaante.

Arwou, dorp op het Goram-eiland Manavolka, residentie Banda. Het staat onder eenen *Radja*.

Asa, gehucht op het Ambonsche eiland Amblaauw. Het behoort tot het dorp Loemooi.

Asahan (Plaats der Hoop), rijkje op de Noord-Oostkust van Sumatra, op 3° N. Br. en 99° 50′ O. L. De grond levert peper, rijst en peulvruchten. Het land is met ondoordringbare wouden bedekt, waarin zich wilde dieren ophouden. De inwoners zijn Maleijers, vermengd met Batta's De zee en de rivieren leveren overvloed van heerlijke visch, welke het hoofdvoedsel der inboorlingen uitmaakt. De uitvoer bestaat in: peper, peulvruchten, was, paarden, rood verfhout en slaven, gewoonlijk Battasche. Een Menangkaboosch Vorst was de stichter van het tegenwoordige Asahan.

Asahan, rivier op de Noord-Oostkust van Sumatra, rijkje Asahan. Zij ontspringt in het Tobah-gebergte, in de Batta-Landen, en valt op 3° 1′ 30″ N. Br. en 99° 52′ O. L. in de straat van Malakka. Zij is aan de monding ongeveer 1,600 ellen breed en daar ligt eene uitgestrekte modderbank. Bij eb heeft de rivier slechts 2 vademen.

Asahan, dorp op de Noord-Oostkust van Sumatra, rijkje Asahan.

Asahan, dorp op Sumatra's Noord-Westkust, in het Zuid-Westen van het koningrijk Achin, ten Noorden van Bakongang. Het beschouwt zich als geheel onafhankelijk van den Sultan van Achin. De haven, waar handel in peper gedreven wordt, wordt veel bezocht; zij ligt op 97° 27′ 30″ O. L. en 3° 10″ N. Br.

Asahan, dorp op de Zuidkust van Sumatra, in de Lampongsche distrikten, aan de rivier Sekampang.

Asahan, rivier op Sumatra's Zuidkust, in de Lampongsche distrikten.

Asam, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Oosten van het distrikt Djasinga.

Asam, dorp op Java, residentie Batavia, Zuider Kwartier.

Asam, landgoed en markt op Java, residentie Batavia, boven de stad Batavia.

Asam, dorp op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Soekowati, 9 palen van Bojolali, aan den grooten weg.

Asam, eilandje bij Sumatra's Oostkust, aan de monding der Reteh-rivier, op 0° 40′ Z. Br. en 103° 17′ O. L.

Asam, berg op het eiland Banka, distrikt Muntok.

Asam Asam, riviertje in Bornéo's Zuid-en-Oosterafdeeling, landschap Tanah Laut. Aan hetzelve vindt men steenkolen.

Asam Asam, rivier in Bornéo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah.

Asam Bagoes, rivier op Java, adsistent-residentie Banjoewangi.

Asam Bagoes, hoofdplaats van het distrikt Soemberwaroe, op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Panaroekan, aan den grooten postweg, 44 palen van Banjoewangi, 49 palen van Bezoeki en 89 palen van Probolinggo.

Asam Kendang, dorp op Java, residentie Bezoeki, regentschap Bezoeki, distrikt Mlandingan, aan de straat van Madura.

Asam Koembang, dorp op Bornéo's Zuidkust, landschap Mendawei, aan de rivier Mendawei.

Asam Lawang, dorp op Java, residentie en regentschap Pasoeroewan, 12 palen van Pasoeroewan, 45 palen van Malang.

Asam Lobang, dorp op het eiland Billiton, distrikt Blantoe.

Asam Pipie, monding der Djambi-rivier op Sumatra's Oostkust, rijk Djambi.

Asam Roedang, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Grobogan.

Asarhan, zie: Asahan.

Asari, dorp op het Zuid-Wester-eiland Babber, residentie Banda, distrikt Blawas.

Aschberg, indigofabrijk op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Bandar Goeniwang, 15 palen van Pekalongan.

Aseupan, berg op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan.

Asik, rivier op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Ajer Bangies, afdeeling Rau.

Asinan, Ngasinan, distrikt op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Soekowati. Het telt ongeveer 8,000 inwoners.

Asinan, Ngasinan, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Kendal, distrikt Selokaton, aan den voet van den berg Prahoe. Er ligt bij dit dorp eene koude minerale bron, 3 palen Noord-Noord-Oost van Bedaka. Het water is zeer zout en wordt te Pelantoengan met het beste gevolg aangewend ter genezing van verouderde kwalen.

Asinan, Ngasinan, riviertje op Java, residentie Samarang, regentschap Kendal, distrikt Selokaton.

Asing, berg in Bornéo's Zuid- en- Oosterafdeeling, in het Noord-Noord-Westen van het distrikt Katingan. Hij bestaat uit onder

dene toppen. De inboorlingen beklimmen hem, om er een of ander voorwerp van af te halen, dat zij als amulet dragen.

Aso, eilandje in de Indische zee, bewesten het eiland Nias.

Aspan, zie: Asapan, berg.

Asparang, rivier op de Oostkust van Bornéo, landschap Hawoeankaloe.

Assa, eilandje in den Molukschen Archipel, ten Westen van het Ambonsche eiland Manipa.

Assahan, zie: Asahan.

Assahatan, distrikt op Sumatra, in de Batta Landen, afdeeling Pertibi, landschap Boeroemon. Het bevat 10 dorpen met 370 huisgezinnen.

Assahoedi, rivier op de Noord-Oostkust van het eiland Ceram.

Assahoedi, dorp op de Noord-Oostkust van het eiland Ceram, afdeeling Hila, aan de gelijknamige rivier. Er wonen 250 Mohammedanen.

Assai, hoek aan de Noordzijde van het Noord-Westelijke schiereiland van Nieuw-Guinea, op 134° O. L.

Assaijo, eilandje in de Indische zee, ten Westen van Sumatra, bij de Oostzijde van het eiland Babi of Si Maloe.

Assaloelok, zie: Assilolo, dorp.

Assapan, Aspan of Assarapan, op de kaart wel eens Jalo genoemd, doch bij de inlanders onder den naam van Assapan bekend, berg op Java, residentie Bantam, adsistent-residentie en regentschap Tjiringin, distrikt Tjiomas, onderdistrikt Tjarita.

Assarapan, zie: Assapan, berg.

Assawoedi, dorp op het Ambonsche eiland Manipa.

Assawoedi, zie Assahoedi, dorp.

Asse, rivier op het eiland Amboina, op de Zuidkust van het schiereiland Hitoe. Zij stort zich na eenen Zuidwaartschen loop in zee.

Assella, rivier op de Noord-Westkust van het eiland Ceram.

Assem, zie: Asam.

Assi, landstreek op het Noord-Westelijke schiereiland van Nieuw-Guinea. Zij behoort onder Salwati. Hier en in Megga worden de fraaiste paradijsvogels gevonden.

Assilolo, Assiloelock of Assaloelock, dorp op het eiland Amboina, op de Westkust van het schiereiland Hitoe, afdeeling Hila. De plaats werd vroeger herhaaldelijk door zeeroovers aangevallen, en in 1819 jammerlijk uitgeplunderd; de inwoners hebben thans eene batterij, met twee poorten en eene borstwering om de roovers te weren. Het was hier, dat in 1571 de ontdekkers van Amboina aanlandden. Het is eene aangenaam gelegen plaats, met eene schoone moskee. In 1854 bevatte dit dorp 900 Mohammedaansche inwoners.

Assin, zie: Kali Assin, rivier.

Assinahoe, strand op de Noordkust van het eiland Ceram. Er is eene rots, waaruit een riviertje stroomt, dat bij hoog water zoet, doch bij laag water brak is.

Assinan, zie: Asinan, distrikt, enz.

Astana, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Madja Lengka, distrikt Sindang Kasih.

Astjang, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soekapoera.

Astona of Astina, dorp op Java, residentie Rembang, regentschap Toeban, bij de hoofdplaats. Men treft er een oud heilig graf aan.

Ata, dorp op de Westkust van Nieuw-Guinea, distrikt Koiwai.

Ataauw, rivier op de Zuidkust van het eiland Ceram. De menigvuldige zich daaruit verheffende rotssteenen maken den doortogt moeijelijk.

Atamo, rivier op de Zuidkust van het eiland Ceram.

Atapan, dorp op het eiland Bali, rijk Tabanan.

Atapoepoe, plaats of dorp op de Noordkust van het eiland Timor, waar zich een vrij aanzienlijke militaire post bevindt. Zij ligt op 9° Z. Br. en 123° 51′ O. L. De Posthouder te Tialarang is belast met de strandvonderij te dezer plaats. In 1836 werd onze post te Atapoepoe door roovers van Larantoeka en Endeh afgeloopen. In 1849 werden door den Duitschen mineraloog F. von Sommer in de nabijheid der havens van Atapoepoe rijke koperlagen ontdekt, die op ontginning wachten.

Atapoepoe, Atipoepoe of Atipopo, kaap aan de Noord-Westkust van het eiland Timor, bezuiden de straat Ombaay.

Ate Ate, eilandjes ten Westen van Nieuw-Guinea, in den Molukschen Archipel.

Ate Ate, dorp op de Westkust van Nieuw-Guinea, in Wonim di Atas. Er is eene ankerplaats.

Atep, dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, afdeeling Tondano, distrikt Tondano Toelian. Het is bewoond door 70 Christenen en 11 Heidenen (1855).

Atep, dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, afdeeling Tondano, distrikt Langowang. Het telt 137 Christenen en 191 Heidenen (1855).

Atetti, vuurspuwende berg op het eiland Amboina.

Atiahoe, dorp op de Zuidkust van het eiland Ceram, onder Saparoea, aan de monding

der rivier Bobol. De bevolking bestaat uit 1,694 Mohammedanen en Heidenen.

Ati Ati, zie: Ate Ate, eilandje en dorp.

Atipopo, Atipoepoe of Atapoepoe, zie: Atapoepoe.

Atjeen, zie: Achin, koningrijk, enz.

Atjih, zie: Achin en Achinezen.

Atnoöel, berg op het eiland Boero, regentschap Waaisama. Hij verheft zich 3,000 voeten boven de zee.

Atob, dorp op het eiland Batjan, resid. Ternate.

Attalai, dorp op het eiland Amboina, schiereiland Leitimor. De inwoners zijn Christenen. De voortbrengselen van den grond zijn: *gomoeti*, kokosnoten, broodvruchten, bananen, nagelen en koffij.

Attinggola, rijkje op Celebes, residentie Manado, aan de bogt van Tomini. Er zijn 300 inwoners. De veestapel bestaat uit 40 buffels, 15 paarden en 116 geiten.

Attinggola, gebergte op Celebes, residentie Manado, rijkje Attinggola.

Attuee, eilandje aan de Noordkust van het eiland Ceram, in de Sawaai-baai. Ten Zuid-Oosten van dit eiland ligt een rif.

Atwick's rif, rif bij het eiland Banka, in de straat Gaspar, op 1° 48′ Z. Br.

Augusta, eilandje ten Zuiden van het Papoesche eiland Wageoe, in de straat Dampier. Het is laag, digt begroeid en van riffen omgeven, die zich 1/4 mijl uitstrekken. Tusschen dit eiland en het Duiven-eiland is eene geul met 30 vadem water.

Augustinus (St.), eiland aan de Oostkust van Bornéo, Oostelijk van Tandjong Tapej, in de straat van Makassar.

Aukeham, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden.

Aumatta, dorp op het eiland Ceram Laut, residentie Banda.

Autokan, zie: Antokan, rivier en dorp.

Aursoja, dorp op het eiland Madura in het regentschap Pamakassan.

Auw, distrikt op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap Tanah Datar.

Auw, rivier op de Oostkust van het eiland Boero. Zij ontlast zich in zee.

Auw, dorp op de Zuidkust van het eiland Saparoea. Weleer stond er eene kerk, die door de Hollandsche troepen bij de onlusten van 1817 is afgebrand en waarvan men nog alleen de ruïnen ziet. Dit dorp is vermaard door de goede pannen, potten en andere voorwerpen van aardewerk, die hier gebakken en verglaasd worden; zij worden eenvoudig op de hand gefatsoeneerd en door den arbeider in zijne woning op een rooster gebakken.

Auer Arangan, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Tjibaroesa, aan de rivier Tjinossok.

Auwaditi, gebergte op Celebes' Westkust, koningrijk Boni, ten Zuiden der stad Boni.

Auwan, gebergte op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap der Vijftig Kota's. Hierover loopt het pad van het fort van den Bosch naar Panggalan Kota Baroe.

Auwe, dorp in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Pasir.

Auwer, dorp in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, landschap Tanah Laut.

Auwer, riviertje op Sumatra, residentie Palembang, aan den regter oever der Moesi. Langs de Auwer liggen schoone tuinen, die aan Arabieren toebehooren. Het was langs de boorden van dit riviertje, dat de vroegere Hollandsche Compagnie haar fortje en hare magazijnen had.

Auwer Gading, dorp op Sumatra, residentie Palembang, distrikt Ampat Lawang.

Auwer Kenarie, distrikt van het landschap XX Kota's, op Sumatra, residentie Padangsche Bovenlanden, afdeeling Tanah Datar.

Auwer Mas, dorp in Bornéo's Westerafdeeling, distrikt Melawi.

Auwn, zie: Aja, dorp.

Auwtoe, dorp op de Westkust van Nieuw-Guinea, distrikt Koiwai.

Avigo, eiland ten Westen van Bornéo, in de zee van Bornéo.

Avond-eilanden, eilandjes ten Noorden van Nieuw-Guinea, bezuiden het Papoesche eiland Jobi.

Awaha of Awahang, dorp op het eiland Amboina, aan het strand van het schiereiland Leitimor.

Awahia, zie: Awaija, dorp.

Awaija of Awahia, dorp op het eiland Ceram, aan het Zuider-strand, onder Saparoea. Het is bewoond door 221 Christenen en Heidenen.

Awalahoe, hooge berg op het eiland Ceram.

Awang, rivier in Bornéo's Westerafdeeling, rijk Matan. Aan hare oevers wonen een 30tal Dajaks.

Awang, kaap op Java, aan de Oostkust der residentie Soerabaja, in de straat Madura.

Awang Padang, dorp op Bornéo, in de vorstenlanden van Bandjermasin.

Awar, berg op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong.

Awasira, gehucht op het Papoesche eiland Kajoe Merah.

Awe, zie: A w i, berg en dorp.

Aweer, dorp op den Zuidwesthoek van het Tenimber-eiland Vordate, residentie Banda. Het ligt op eene hoogte nabij het strand, is omgeven van een steenen muur, fraai en welbevolkt, daar het uit meer dan 100 woningen bestaat. Het is de voornaamste handelplaats der Bandanezen, en de inwoners drijven ook eenigen handel op de Zuid-Ooster-eilanden. Er is eenige landbouw, *tripang-* en schildpad-visscherij.

Aweer, straat tusschen de Tenimber-eilanden Vordate en Larrat.

Awegre, dorp op het Tenimber-eiland Vordate, residentie Banda.

Awer, dorp op Java, residentie Batavia, Zuider Kwartier.

Awer Awer, zie: Tandjong Awer Awer, kaap.

Awer Koening, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Kadoe Gedé.

Awi of Awie, berg op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Parong.

Awi, dorp op Java, residentie Soerakarta, aan de Solo-rivier.

Awi, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Parong, bij den berg Awi.

Awi, beek op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan.

Awi Apoes, een der vogelnestholen van den berg Tjibodas, op Java, adsistent-residentie Buitenzorg.

Awi Njowana, bosch op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor, bij de hoofdplaats.

Awi Rarangan, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Koeningan.

Awoe, zie: Aboe, berg.

Awoe Awoe, distrikt op Java, residentie Djokjokarta. Het telt ruim 7,300 inwoners, die onderdanen van den Sultan zijn.

Awoe Awoe, dorp op Java, residentie Djokjokarta, distrikt Awoe Awoe.

Awoniapon, dorp in Bornéo's Zuid- en Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin.

Ay, Ai of Waij, een der Banda-eilanden, 2 uren varens van het eiland Neira gelegen. Het heeft een uitgestrekt rif, en biedt nergens eene ankerplaats aan. De grond is vruchtbaar en met muskaatboomen beplant. Het heeft zes notenmuskaat-perken: Welvaren, Westklip, Weltevreden, Matalengko, Klein Zand en Verwachting. Op het einde van 1854 telde men in deze perken 172,931 boomen.

Op Ay is een groot steenen fort, genaamd Revenge, met eene militaire bezetting onder eenen sergeant. Van dit fort worden bij het naderen van een schip seinschoten gedaan. Versch water heeft men er niet, men moet het halen van Combir op het eiland Banda. Ook wordt het regenwater in gemetselde bakken opgevangen, terwijl het hoornvee zout water aan het strand drinkt. Men telde op het einde van 1854 529 inwoners, als: 10 Europeanen en mestiezen, 18 Mohammedanen, 99 inlandsche Christenen, 2 Timorezen, 9 Galelarezen en Tabellorezen, 164 vrije inlandsche arbeiders, 144 perkhoorigen, 16 partikuliere lijfeigenen en 67 bannelingen.

De Christenen hebben een inlandschen Christen-onderwijzer, die des zondags eene leerrede voorleest.

Dit eiland is zeer aangenaam gelegen en wordt voor het schoonste der Bandasche eilanden gehouden; het is in het algemeen vlak en hier en daar wat bosch- en heuvelachtig. De muskaatnoot-bosschen met de schaduwrijke kanarie- en andere boomen bieden eene heerlijke wandelplaats aan; in deze bosschen ziet men loeries, kakatoewas, boschduiven en vele andere fraaije vogelen. Ay kan jaarlijks 30,000 pond foelie en 120,000 pond muskaatnoten opleveren.

Aan de Oostzijde staat tegen de klippen, die nabij dit eiland liggen, eene zware branding, waarin menig vaartuig omslaat. Het eiland behoort onder de residentie Banda en staat onder eenen Opziener, die tevens met de strandvonderij belast is.

Ayloti, dorp op het eiland Ceram Laut, residentie Banda.

Ayo, Ayoe, zie: Aijo, rivier.

Ayoe-eilanden, zie: Aijoe-eilanden.

Ayong, straat in den Riouw-Archipel, bezuiden het eiland Bintang.

Ayong, berg op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Limbangan. Hij is 6,760 Rijnlandsche voeten hoog.

B.

Baä, zie: Baha, dorp.

Baä, rivier op de Zuidkust van het eiland Boero.

Baai, eiland in de Indische zee, ten Westen van Sumatra, tot de Batoe-eilanden behoorende. Op hetzelve zijn tijdelijk een vijftigtal Maleijers gevestigd.

Baai (De diepe), baai aan de Noordkust van Sumatra, tusschen kaap Batoe en kaap Batoe Poetih. Zij heeft op 1 of 1½ mijl van de kust 20 vademen water.

Baai (De groote), baai aan de Noord-Oostkust van het kleine eiland Bali. Zij is in den Westmoeson zeer veilig en voor groote schepen geschikt.

Baaik, landstreek op Nieuw-Guinea, in het Zuiden van de afdeeling Wonim di Atas. Zij is zeer bergachtig.

Baaik, kaap op de Westkust van Nieuw-Guinea, aan de Noord-Westzijde der landstreek Baaik, op 3° 42′ Z. Br. en 132° 39′ O. L.

Baaik, eiland in de Moluksche zee, bij de Oostkust van Celebes. Het staat onder het gebied van den Sultan van Ternate.

Baaikonka, rijkje op Celebes' Zuidkust, aan de golf van Boni, residentie Makassar.

Baano, eiland in den Molukschen Archipel, bij het eiland Ceram. De bewoners hebben een verbond van broederschap met de genoegzaam onafhankelijke Alfoeren van de binnenlanden van Ceram aangegaan.

Baba, eilandje in den Soenda-Archipel, aan de Oostkust van het eiland Timor, vóór eene baai, ten Zuiden van Ponti.

Baba, eiland in den Molukschen Archipel, tot de Aijoe-eilanden behoorende, ten Noord-Noord-Westen van Nieuw-Guinea. Het is vrij hoog en het grootste van de Aijoe-groep.

Baba, dorp in Bornéo's Zuid- en-Ooster-afdeeling, distrikt Kahaijan Ilir.

Babaän, rivier op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Lamadjang, distrikt Lamadjang.

Babaän, zie: Babadan, eilandje.

Babadan of Babaän, eilandje in de Indische zee, aan Java's Zuidkust, ten Zuiden der residentie Kediri.

Babadan, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Pakoentjen.

Babadan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, in het Oosten van het distrikt Bandongan.

Babadan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak.

Babadan, dorp en poststation op Java, residentie Samarang, regentschap Samarang, distrikt Grogol.

Babadan, dorp en poststation op Java, residentie Samarang, adsistent-residentie en regentschap Salatiga, distrikt Oengaran. Het bevat 248 inwoners.

Babadan, partikulier land op Java, residentie Samarang, regentschap en distrikt Samarang. Het bevat 148 huizen.

Babadh, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Lamongan, aan den grooten weg. Het maakt met Badahan één dorp uit, waarvan het gedeelte, dat tot Rembang behoort, dezen laatsten naam draagt. Er was vroeger eene talrijke vestiging van Chinezen, die in 1852 is opgeruimd, omdat zij zich schuldig hadden gemaakt aan eene uitgebreide smokkelarij in amfioen.

Babagan, hoek van de residentie Pekalongan, op de Noordkust van Java.

Babahan, dorp op Java, residentie Bantam, Wester Regentschap, distrikt Tjibiliong, onderdistrikt Tjibiliong.

Babahoijo, moeras op Java, residentie Bagelen, regentschap Karang Anjar, distrikt Gombong. Het is ondiep en met kreupelhout bewassen.

Babai, dorp in Bornéo's Zuid- en-Ooster-afdeeling, distrikt Bekompai. De inwoners, 36 in getal, zijn Mohammedanen en houden zich met den rijstbouw bezig.

Babai, eilandje in Bornéo's Zuid- en-Ooster-afdeeling, rijk Bandjermasin, in de rivier Barito. Er wordt veel *dammar* ingezameld, die hier door het water wordt aangespoeld.

Babaijan, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Babaijo, dorp in Bornéo's Zuid- en-Ooster-afdeeling, rijk Bandjermasin, distrikt Petak.

Babak, rivier op de Westkust van het eiland Lombok. Zij ontspringt uit den berg Rindjanie en valt na eenen Zuid-Westelijken loop in de straat Lombok.

Babakan, dorp op Java, residentie Batavia, in het Wester Kwartier, 7 paal bezuiden de 19de paal op den weg naar Bantam.

Babakan, dorp op Java, residentie Batavia, in het Wester Kwartier, 1 paal bezuiden de hoofdplaats Tangerang.

Babakan, dorp op Java, residentie Batavia, in het Wester Kwartier 3½ paal bezuiden de 19de paal op den weg naar Bantam.

Babakan, dorp op Java, residentie Batavia, in het Ooster Kwartier aan de rivier van Bekasi.

Babakan, dorp op Java, residentie Batavia, in het Zuid-Oosten van het Wester Kwartier bij de 30ste paal.

Babakan, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het midden van het distrikt Parong.

Babakan, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg in het Westen van het distrikt Parong.

Babakan, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Oosten van het distrikt Tjibaroesa.

Babakan, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Limbangan, distrikt Pasanggrahan.

Babakan, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap Brebes. Bij hetzelve zijn drie tabaksplantaadjen.

Babakan, dorp op Java, residentie Tagal, distrikt Losari, aan de rivier Losari.

Babakan, bosch op Java, residentie Tagal. Het levert veel goede houtsoorten op en is in de nabijheid eener rivier gelegen, zoodat het hout gemakkelijk afgevoerd kan worden.

Babakan, dorp op Java, residentie Djokjokarta, 22½ paal van Djokjokarta.

Babakan, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Banjoewangi.

Babakan Boewer, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Tjiassem, aan de rivier Tjidjengkol.

Babakan Djati, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Krawang.

Babakan Djengkol, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Noorden van het distrikt Buitenzorg.

Babakkoeng, dorp op Bornéo's Oostkust, rijk Boelongan.

Babalaga-eilanden, groep eilanden ten Westen van Celebes, in de straat van Makassar.

Babalang, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Pekadjangan, aan de rivier Bebel.

Babalang, zie: Bekasi, dorp.

Babali, zie: Schreijershoek.

Baban, dorp op het eiland Madura, regentschap Soemanap.

Baba Neepa, hoek aan Sumatra's Westkust, koningrijk Achin, op 4° 44′ N. Br.

Babao, Babau of Babauw, dorp op de Zuid-Westkust van het eiland Timor, rijk Koepang, aan de Oostzijde van de baai van Koepang, aan eene vlakte waar veel rijst groeit en waar vele buffels, paarden, geiten en schapen weiden. Babao levert jaarlijks 3,000 pikols rijst, zoodat het de voorraadschuur van Koepang genoemd wordt

De bevolking, ruim 2,000 zielen sterk, bestaat grootendeels uit Rottinezen en eenige Timorezen en vindt haar bestaan in de rijst- en maïsteelt. De Rottinezen zijn in 1818 wegens den opstand op Rotti hunnen gebannen *Radja* herwaarts gevolgd. Hunne godsdienst bestaat meest in eene vereering der afgestorvenen. Zij meenen dat de gansche natuur bezield en het verblijf is der afgestorvenen, die men te vriend moet houden, daar zij anders onheil veroorzaken. Buitendien schijnen zij onder den naam van *Manthoelain* (zoo veel als *Heer der lucht en des hemels*) een hooger wezen te erkennen, dat zij niet behoeven te vreezen en dus ook niet te vereeren. Er is eene kerk en eene school, weleer staande onder de leiding van eenen Zendeling van het Nederlandsche Zendelinggenootschap, die echter in 1854 deze plaats om reden van hare groote ongezondheid verlaten heeft. De Christengemeente, waartoe tevens de Christenen van eenige naburige dorpen behooren, bevat 400 ledematen. De kerk is in 1852 afgebrand, doch later weder opgebouwd. Het Nederlandsche Gouvernement heeft er een Europeschen Posthouder geplaatst. Er staat een fortje, waarover een Officier der Schutterij bevel voert.

Babao, hoek aan de Noordkust van het eiland Timor, in de zee van Flores.

Babao, dorpje op het eiland Timor, rijk Amanoebang.

Babao (baai van,) zie: Koepang (Baai van).

Babao, eilandje in Bornéo's Zuid-en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin, in de rivier Barito.

Babaris, bergreeks in Bornéo's Zuid-en-Oosterafdeeling, landschap Tanah Laut, tusschen 3° 36′ en 3° 37′ Z. Br. en tusschen 115° en 115° 24′ O. L. Zij bestaat uit eene aaneenschakeling van vrij hooge bergen en loopt in West-Zuid-Westelijke rigting. Aan den voet van de Babaris vindt men diamantmijnen.

Babat, dorp op Java, residentie Rembang.

Babat, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Keboemen, distrikt Kedong Tawon.

Babat, dorp op Sumatra, residentie Palembang, aan eenen zijtak der rivier Banjoe Assin. Het bevat slechts 9 woningen.

Babat, dorp op Sumatra, residentie Palem-

bang, aan de rivier Lekoh. Het bestaat uit 20 woningen en eene paseiban.

Babatan, rivier op Sumatra, residentie Palembang. Zij is zeer smal en voor een groot gedeelte met moerassen omzoomd. Zij levert eene soort van bies, geschikt om zakken van te maken, en een overvloed van hars. Aan deze rivier worden vaartuigen gebouwd en smidshoutskolen gebrand.

Babate, dorp op het eiland Madura, afdeeling Madura.

Babatoe, rivier op Bornéo's Noord-Oostkust, distrikt Mangedora.

Babau of Babauw, zie: Babao, dorp.

Babawang, dorp op Java, residentie Bantam.

Babber, Baber, Bebber of Baben, eilandengroep in den Molukschen Archipel, ten Westen van de Tenimber-eilanden, tusschen 7° 35′ en 8° 12′ Z. Br. en op 130° O. L. Zij behoort tot de Zuid-Westereilanden en bestaat uit de eilanden: Babber, Wetang, Daweloor, Dawelaar of Dawera, Marsella en Daai, met 6,050 zielen (1852).

Babber, Baber, Bebber of Baben, eiland van de eilandengroep van dien naam, behoorende tot de Zuid-Westereilanden, in den Molukschen Archipel, residentie Banda, op 7° 40′ Z. Br. en 130° 17′ O. L. Het is 6 mijlen lang en 2 mijlen breed en vertoont zich bergachtig en hoog. De Zuid-Oostzijde en de Westzijde zijn door eene kleine bevolking van 5,400 zielen bewoond, terwijl het binnenland geheel onbewoond is. De bewoners van elk dezer zijden maken een afzonderlijk gedeelte uit; ieder gedeelte heeft tot opperhoofd eenen *Orang Kaja*, die altijd met elkander in oneenigheid en oorlog geweest zijn, zoodat zij elkander alles wat zij kunnen krijgen ontrooven, tot zelfs menschen, welke zij als slaven verkoopen. De Westzijde van Babber is bergachtig en met bosschen begroeid, zoodat de bewoners van dit gedeelte hunne tuinen aangelegd hebben op het naburige eiland Wetang of Welang, waar zij aardappelen, kokosnoten, Turksch koren en arengpalmen kweeken. Het strand van dit eiland biedt vele soorten van visch aan, doch de bewoners maken er weinig gebruik van. Babber heeft heerlijke weilanden en is rijk aan hoornvee, wilde runderen, varkens, geiten, wild gevogelte en pluimgedierte. De uitvoer bestaat in schildpad en *tripang*. De ankerplaats is in den Oostmoeson vóór het dorp Tepa, op 1½ kabellengte van wal, in 15 vadem zandgrond. In den Westmoeson ankert men onder den wal van Wetang.

De bewoners van Babber leven armoedig doch vergenoegd, zij staan in beschaving verre beneden de andere bewoners van den Molukschen Archipel. Een- of tweemaal 's jaars komt er een inlandsch vaartuig van Banda, om er eenige katoenen lijnwaden aan te brengen. De mannen houden zich bezig met het plukken van kokosnoten en het inzamelen van saguweer, terwijl de vrouwen het zware werk doen, als houthakken, water halen, enz.

Babéan, dorp op Java, residentie Rembang, regentschap Toeban.

Babéan, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Wiradessa.

Babelang, dorp op Java, residentie Batavia, Ooster Kwartier aan de rivier Bekasi, 6 palen benoorden Bekasi.

Babeloang, eiland ten Zuiden van Celebes, tot de Saleijer-eilanden behoorende.

Babelota, dorp op de Zuidkust van het eiland Timor. In de nabijheid van dit dorp worden op een rijzend gedeelte van het terrein zwavel, benevens stinkende waterpoelen gevonden, terwijl op deze plaats en in den omtrek bergolie uit den grond welt.

Baben, zie: Babber, eiland.

Baber, zie: Babber, eiland.

Babi, is Maleisch en beteekent: Varken, zoodat Poeloe Babi: Varkenseiland is.

Babi of Saraubau, eiland in de Indische zee, ten Westen van Sumatra, Noord-Noord-Oost van het eiland Nias, op 1° 44′ N. Br. en 97° 28′ 30″ O. L.

Babi, eilandje bij Sumatra's Westkust, residentie Padang, in de baai Tjingko.

Babi of Si Maloe, eiland in de Indische zee, ten Westen van Sumatra, bezuiden de Kokos-eilanden, ten Noord-Westen van het eiland Nias, op 95° 41′ O. L. en tusschen 2° 50′ en 2° 21′ N. Br. Het heeft eene oppervlakte van ongeveer 80 geogr. mijlen. De bewoners, wier aantal op 11,300 begroot wordt, behalve nog omstreeks 1,200 Achinezen, die hier tijdelijk hun verblijf houden, komen in taal, zeden en gewoonten volmaakt overeen met die der Padangsche Bovenlanden, behalve dat zij door zuiverheid van zeden boven deze uitmunten, en belijden de Mohammedaansche godsdienst. Elk dorp vormt een op zich zelf staand staatje, waarvan de meeste de suprematie van Achin erkennen.

De voortbrengselen van dit eiland zijn voornamelijk buffels, varkens en kokosnoten, waarin de bevolking handel drijft, en de landbouw staat er betrekkelijk op hoogen trap.

Het eiland is reeds op 10 uur afstands zigtbaar en vertoont zich hoog met heuvelen

en bosschen. Tusschen de Zuidelijke punt en de Platte Eilanden is een goed vaarwater, 3 à 4 Eng. mijlen wijd. In het midden is de diepte aanmerkelijk en laat met 70 vadem nog geen grond peilen.

Nadere bijzonderheden over dit eiland vindt men in het *Tijdschrift van het Bat. Gen.*, Nieuwe Serie, D. II, bl. 397, van de hand van den Heer F. H. J. NETSCHER, die het in November 1854 bezocht.

Babi, eiland aan Java's Westkust, in de baai van Bantam, ten Noorden van Bantam, op 5° 48′ 45″ Z. Br. en 106° 20′ 9″ O. L. Het is onbewoond en boschrijk; men kan het van de Westkust veilig naderen.

Babi of Toenda, eiland aan Java's Noordkust, in de Java-zee, op 106° 20′ O. L. 5° 50′ Z. Br.

Babi, eiland in den Soenda-Archipel, bewesten het eiland Madura, ten Noord-Oosten van Sapoedi, op 6° 55′ Z. Br. 114° 25′ O. L.

Babi of Liban, een der Zuid-Westereilanden, in den Molukschen Archipel, residentie Banda, op 8° 7′ Z. Br. Het werd vroeger bewoond door zeeroovers. Het is hoog en aan de Westzijde veilig te naderen, maar het vaarwater tusschen dit eiland en het Noord-Oostelijk gelegen eiland Wetter is onveilig.

Babi, eiland in den Molukschen Archipel, onder de groep der Aroe-eilanden, residentie Banda, op 134° 20′ O. L. en 5° 51′ Z. Br.

Babi, eiland in den Molukschen Archipel, onder de groep der Aroe-eilanden, residentie Banda, op 134° 30′ O. L. en 6° 50′ Z. B. (Dit niet te verwarren met het Noordelijker gelegen Babi).

Babi, eiland in den Molukschen Archipel, tot de Batjan-eilanden behoorende, residentie Ternate.

Babi, eilandje in de Moluksche zee, bij de Oostkust van Celebes, 0° 52′ N. Br.

Babi, eilandje in den Molukschen Archipel, aan de Zuidkust van het eiland Ceram, in de baai van Taroeno, op 128° 3′ O. L. Het is bosch- en bergachtig, 1 mijl lang en 1/2 mijl breed.

Babi, eilandje in den Molukschen Archipel, aan den Zuid-Oosthoek van het eiland Gilolo, 0° 52′ Z. Br.

Babi, eiland ten Zuiden van het Zuid-Westelijk schiereiland van Celebes, 6° 3′ Z. Br. en 120° 20′ O. L. Het behoort tot de Saleijer-eilanden.

Babi, baai aan Sumatra's Westkust, beoosten het eiland Troessan, ten Noorden van het eiland Babi. Zij is veilig tegen Weste- en Noord-Weste-winden en heeft geregelde getijen.

Babian of Lubek, eiland in de Java-zee, op 5° 49 Z. Br. en 112° 48′ O. L. Het is in het midden en Westen zeer hoog; beoosten hetzelve liggen vele eilandjes en gevaarlijke rotsige klippen. Aan de Noord-Oostkust is eene goede ankerplaats in 10 of 12 vademen modder.

Babi Asam, zie: Goenong Awoe, dorp.

Babi Besar, eiland aan Sumatra's Westkust, in de Sétans-baai, niet ver van het eiland Marra. Men kan er water, hout, gevogelte en schapen bekomen. Het wordt herkend aan eenen hoogen berg, die den vorm heeft van een suikerbrood.

Babi Ketjil, eilandje bij Sumatra's Westkust, in de Sétans-baai, 2 1/2 mijl bezuiden Troessan.

Babily of Bau, eiland bij de Noordkust van het eiland Gilolo, in den Molukschen Archipel, in de golf Chiaauw of Chiawo.

Babi Mandi, perk op de Zuid-Oostkust van het eiland Groot-Banda, residentie Banda, distrikt Achterwal. In 1854 bevatte het 11,771 muskaatnotenboomen.

Baboan, hoek aan Sumatra's Noord-Westkust, aan de Westzijde van het koningrijk Achin, ten Noorden van Analaboe.

Baboat, rivier in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin. Zij ontspringt uit de bergen Menangin en Njero Boengan en vloeit in een smal dal de rivier Moeroeng toe. Zij is door zeer hooge bergen omgeven.

Baboearan, dorp op Java, residentie Batavia, Zuider Kwartier, tusschen de Angké en Pasanggrahan.

Baboei, dorp op het eiland Timor, rijk Amanoebang.

Baboengei, zijrivier der Senamang, in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan.

Baboeran, rivier op Java, residentie Pekalongan. Zij ontspringt uit den berg Woenaring en valt na eenen Noordelijken loop door de residentie Pekalongan in de Java-zee.

Baboewan, hoek aan Sumatra's Westkust, op 4° 13′ N. Br.

Baboe Warang, bosch op Java, residentie Tagal.

Babo Ganoefoh, dorp op het Batoe-eiland Sigata.

Baboi, waterval in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kapoeas Moeroeng, in de rivier Kapoeas Moeroeng.

Babo Lawina, dorp op het Batoe-eiland Sigata.

Babon, dorp op het eiland Madura, afdeeling Soemanap.

Baboni, staatje op de Zuidkust van het eiland Timor, rijk Amanoebang.

Babowo, dorp op het Batoe-eiland Simo. Het is door 31 Niassers bewoond.

Bab Sading, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Westen van het distrikt Parong.

Baccongang, zie: Bakongang, dorp.

Back-baai, baai op Sumatra, aan de Oostkust van het koningrijk Achin.

Badaba, dorp op het eiland Madura, in het Westen van het regentschap Soemanap.

Badahan, dorp op Java, residentie Rembang, regentschap Bodjo Negoro, aan de Bengawan, 28 palen van Bodjo Negoro. Badahan en Babadh vormen één dorp, waarvan het gedeelte, dat tot Lamongan behoort, Babadh heet.

Badak, een der toppen van den Tangkoeban Prahoe, op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong, distrikt Bandjaran.

Badak, berg op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Tjiandjor, distrikt Djampang Koelon.

Badak, moeras (*rawa*) op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Poeger.

Badak, zie: Gedong Badak, dorp.

Badak, zie: Pasir Badak, heuvel.

Badak, dorp in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Koetei, in het Westen.

Badak Banteng, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Ledok, aan den voet van den berg Prahoe, 6,357 Rijnl. voeten boven de zee.

Badak Pandang, dal op Java, op de grenzen der residentiën Kadoe en Bagelen, aan de Westelijke en Zuidelijke afhellingen van het Prahoe-gebergte.

Badama, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soekapoera, distrikt Soekapoera.

Badan, dorp op Java, residentie Rembang, regentschap Toeban, op de Zuidelijke grens.

Badas, eilandje in den Lingga-Archipel, bij de Zuidkust van het eiland Lingga, op 0° 17′ 30″ Z. Br.

Badau, distrikt op het eiland Billiton.

Badau, dorp op het eiland Billiton, distrikt Badan, 8 palen van Djanean.

Badean, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Rogo Djampi.

Badegan, dorp op Java, residentie Madioen, regentschap Soemoroto, 9 palen van Ponorogo, 30 palen van Madioen, 53 palen van Ngawi en 53 palen van Soerakarta.

Bader Pindji, dorp op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Soekowati, aan de Solo-rivier.

Bades, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Probolinggo, distrikt Soember Kareng.

Bades, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Rogo Djampi.

Bades, dorp op Java, residentie Bezoeki, regentschap en distrikt Bezoeki.

Badi, dorp op Celebes' Westkust, rijk Kajeli.

Badie of Badin, eilandje bij Bornéo's Noord-Westkust, in de bogt Datoe.

Badiri, landschap op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, aan de baai van Tapanoeli. Men vindt er tin- en steenkolenmijnen.

Badiri, berg op Java, resid. Pasoeroewan.

Badja, berg op het eiland Soembawa, koningrijk Soembawa.

Badjak, baai aan de Noord-Westkust van het eiland Flores, in de straat Mangeraai.

Badjak, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, 5 palen bezuiden de zee.

Badjang, dorp op het eiland Madura, in het Westen van de afdeeling Soemanap.

Badjaran, dorp op Java, residentie Soerabaja, adsistent-residentie en regentschap Grissee, distrikt Goenong Kendeng.

Badje, dorp op het eiland Soembawa, koningrijk Bima.

Badje, berg op het eiland Banka, distrikt Toboali.

Badjing Medoera, dorp op Java, residentie Rembang, regentschap Rembang, distrikt Kragang.

Badjo, dorp op het eiland Flores, op de Noordkust, residentie Timor, niet ver van Bari.

Badjoa, stad op Celebes' Westkust, in het Oosten van het koningrijk Boni, aan de monding van de rivier Tjinrana en aan de golf van Boni, op 4° 34′ 30″ Z. Br. en 120° 25′ O. L. Zij is zeer volkrijk en de voornaamste handelplaats der Boniërs. Badjoa was dikwijls de verblijfplaats der Bonische Vorsten. Deze plaats is ten Noorden vereenigd met het dorp Béna. De kust is hier klipachtig en goed versterkt.

Badjoekeke, baai aan Celebes' Westkust, rijk Adja Tamparang.

Badjoekeke, zie: Tanette.

Badjoelmati, Badjolmati of Batjolmati, rivier op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Panaroekan. Zij ontspringt op den berg Kokosan, scheidt het distrikt Soemberwaroe van de adsistent-residentie Banjoewangi, voert de Noordelijke wateren van het Ajang-gebergte af, en loopt bij den Noordelijken ingang van straat Bali, bij kaap Sandano, in zee. Zij is onbevaarbaar en 15 paal lang.

Badjoelmati, dorp op Java, residentie

Bezoeki, afdeeling Panaroekan, distrikt Soemberwaroe, 70 palen van Bezoeki, 23 palen van Banjoewangi en 110 palen van Probolinggo.

Badjoer, dorp op het eiland Madura, in het Westen van het regentschap Soemanap.

Badoe, eilandje aan de Westkust van Java, in de Welkomst-baai, behoorende tot de residentie Bantam.

Badoean, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Ngrowo.

Badoe Boedjan, dorp in Bornéo's Zuid-en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin.

Badoeïnen of Badoeï's, volksstam woonachtig op Java, residentie Bantam, aan de oevers der Tjioedjoeng, in een gebergte dat zich ten Zuiden van het dorp Lebak en ten Noorden van de Kendangsche bergketen verheft. Zij worden als de afstammelingen van Praboe Séda beschouwd, welke de laatste Vorst van Padjadjaran was. Ontkomen aan den overwinnenden arm van Hasan Oedin, vestigde hij zich met de zijnen in deze ontoegankelijke oorden en bleef met zijnen aanhang zijne godsdienst van Boedha getrouw. Hun getal bedraagt nog geen twee honderd zielen, behalve de orang-kaloearan (buiten-menschen), die, omdat zij de godsdienst-voorschriften der Badoeïnen niet stipt opvolgden, uit hunne dorpen verbannen zijn en zeven kampongs in hunne nabijheid bewonen. De Badoeïnen verschillen in hun voorkomen weinig van de Mohammedaansche bergbewoners van Lebak. Zij zijn matig, zacht, goedhartig, arbeidzaam, eenvoudig en wel eens onverschillig. Het Hoofd van ieder dorp heet *Girang Pohon* (*Bron der vreugde*); hij wordt door de inwoners gekozen en als hun vader beschouwd. Het voornaamste middel van bestaan der Badoeïnen is de landbouw. Voor den ruilhandel begeeft zich het Hoofd met eenige bejaarden naar de nabij gelegene markten, om zout, zilver, oor- en armringen en ruw katoen tegen rijst in te ruilen. Hun voornaamste voedsel is rijst, maïs en groenten; visch, vleesch en gevogelte eten zij slechts op hunne feestmalen. Mannen, zoowel als vrouwen, kunnen met bijzondere vastheid en vlugheid de bergen op- en afklimmen. Van hunne kleeding maken zij niet veel werk, bonte kleuren zijn hun niet geoorloofd, zoodat zij zich meestal tot wit, zwart en blaauw bepalen. De vrouwen weven de kleedingstukken, de mannen verrigten den veldarbeid. Zij erkennen een goedertieren, wijzen, onzigtbaren Schepper en Onderhouder der wereld als Opperheer, doch hebben een Middelaar tot wien zij hunne gebeden opzenden. Moord, diefstal of echtbreuk wordt nimmer onder de Badoeïnen gepleegd. Wie zich aan geringe misdaden schuldig maakt, wordt voor altoos gebannen. Bezuiden hunne dorpen Karang, Kadoe Koedjang en Tjiboam, liggen de geheiligde graven hunner voorvaderen. Ongaarne zien zij, dat men die graven nadert. De woningen der Badoeïnen zijn vier of vijf voeten hoog op stijlen gebouwd, en met bladeren bedekt, zij vormen vrij geregelde straten. Overal heerscht de grootste zindelijkheid en reinheid. De Soendasche taal wordt door hen zuiver gesproken. Zij zijn onbekend met de letterkunde, of iets dat naar eenig schrift gelijkt.

Badoekan, rivier op het eiland Banka, distrikt Blinjoe. Zij valt bij Tandjong Katjar in zee.

Badoel, zie: Badoe, eilandje.

Badoe Mango, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Tjibinong, aan de rivier Tjitrap.

Badoeng, dorp in Bornéo's Westerafdeeling, rijk Simpang, aan de rivier Sidjouw.

Badoer, dorp op het eiland Madura, in het Noorden van het regentschap Soemanap.

Badoerenan, heuvel op Java, in het Zuid-Oosten van de residentie Bantam. Hij is bijna 1260 Rijnl. voeten hoog,

Badong, zie: Bali Badong.

Badong, dorp op de Oostkust van het eiland Lombok.

Badong, eilandjes bij het eiland Lombok, in de straat van Lombok, tegenover het Zuidelijke gedeelte van het eiland Pandita. Zij vormen eene kleine haven.

Badongan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, in het Oosten van het distrikt Ngasinan.

Badong Boehoeli, dorp in Bornéo's Zuid-en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin.

Badran, dorp op Java, residentie Samarang, adsistent-residentie en regentschap Salatiga, distrikt Tengaron.

Bag, eiland ten Westen van Nieuw-Guinea, in den Wageoe-Misool-Archipel. Het staat onder het gebied van den Sultan van Tidore.

Baga, baai aan Sumatra's Westkust, in de Indische zee.

Bagaauw, dorp in Bornéo's Zuid-en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin, tot de hoofdplaats behoorende.

Bagelen, Bagelon, Bagalein, of ook Baglen, residentie op Java's Zuidkust. De oorsprong van den naam schijnt te zijn geweest Kepe-Gellen, later gewijzigd in Begellen. Onder de bevolking wordt hij uitgesproken Begalèn.

Deze residentie, vroeger behoord hebbende tot de Vorstenlanden, is sedert 1830, na het einde van den Javaschen Oorlog, onder het onmiddellijk gezag van het Nederlandsch Gouvernement gekomen. Zij ligt tusschen 109° 12′ en 110° 11′ O. L. en tusschen 7° en 7° 57′ Z. B., — en grenst ten Noorden aan de residentie Pekalongan, ten Noord-Oosten aan de residentiën Samarang en Kadoe, ten Oosten aan de residentiën Kadoe en Djokjokarta, ten Zuiden aan de Indische Zee, ten Westen en Noord-Westen aan de residentiën Banjoemaas en Tagal. Zij is verdeeld in vier afdeelingen, te weten, die der hoofdplaats, bestaande uit de regentschappen Poerworedjo en Koeto-Ardjo, — de afdeeling Keboemen, bestaande uit de regentschappen Keboemen en Karang-Anjar, en de afdeelingen Ambal en Ledok, ieder met het regentschap van gelijken naam. — De afdeelingen Keboemen, Ambal en Ledok worden bestuurd door Adsistent-Residenten.

Bagelen behoort tot het regtsgebied van den Raad van Justitie te Samarang. Land-raden zijn gevestigd te Poerworedjo, Keboemen, Ambal en Wonosobo, en op diezelfde plaatsen, als ook te Ledok, wordt zitting gehouden door den ommegaanden regter in de tweede afdeeling, die te Samarang zijn verblijf houdt.

Overigens ressorteert dit gewest onder de tweede militaire afdeeling.

Men vindt in deze residentie eene Gouvernements-school voor Europeanen te Poerworedjo, en drie inlandsche scholen te Poerworedjo, Ambal en Keboemen. Ook is te Gombong gevestigd het korps pupillen, zamengesteld uit afstammelingen van Europeanen, die voor den militairen stand of voor de uitoefening van eenig ambacht worden opgeleid.

De geneeskundige dienst wordt waargenomen door de drie Officieren van Gez., die bij de garnizoenen geplaatst zijn.

Gevangenissen zijn er vier in getal, namelijk te Poerworedjo, Ambal, Keboemen en Wonosobo.

De publieke wegen zijn veilig en worden goed onderhouden.

De vele kleine riviertjes, die van het Noorden komen, vormen een groot moeras of *rawa*, waarvan het water door de rivier Lerang in eene oostelijke rigting naar de Bogowonto wordt gevoerd. Behalve dit moeras vindt men nog andere meren.

De voornaamste rivieren zijn: de Bogowonto, de Lerang, de Djali, de Gebang, de Lokoeloe, de Bantar, de Tjintjing Goeling en de Djetis. Onder de bergen verdienen genoemd te worden: de Twee Gebroeders of de Soembing en de Sindoro, op de grenzen van Kadoe, als ook het Diëng-gebergte, hetwelk Noord-Westwaarts op de grenzen van Pekalongan en Banjoemaas ligt.

In 1855 bedroeg de bevolking van Bagelen 629,074 zielen, onder welke 343 Europeanen of daarmede gelijk gestelden, 1581 Chinezen en 48 vreemde Oosterlingen.

De hoofdplaats der residentie, waar de Resident zijn verblijf houdt, heet Poerworedjo, en ligt op 7° 42′ 30″ Z. Br. en 110° 3′ O. L.

Bagelen is eene der rijkste en vruchtbaarste residentiën van Java. De grond, die hoog en vulkanisch is, levert koffij, indigo, thee, kaneel, rijst, tabak, suiker, maïs, katoen, kokosnoten en allerlei vruchten. Het getal dessa's en kampongs bedraagt 3,088, waarvan slechts 31 zonder velden; dat der landbouwende huisgezinnen 100,810, met ongeveer 157,466 bouws rijstvelden, van 500 vierkante Rijnlandsche roeden ieder, zoodat gemiddeld een huisgezin ruim anderhalve bouw heeft. Van die uitgestrektheid rijstvelden waren in 1855 10,619 bouws afgezonderd voor de Gouvernements-kultures, 25,218 bouws onbeplant gebleven en 121,629 bouws beplant geworden. Voor eigen kultuur der bevolking hadden deze opgebragt 1,952,834 pikols (125 oude ponden) *padi* of rijst in den bolster. Het getal klapperboomen der bevolking bedroeg 1,659,281, waarvan ruim de helft vruchtdragende. Van de andere voortbrengselen, die de bevolking teelt, is het cijfer onbekend.

Omtrent de Gouvernements-kultures, die zich bepalen tot koffij, indigo, thee en kaneel, wordt in 1855 het volgende vermeld.

De koffijteelt, waarvoor gebezigd waren 32,502 huisgezinnen, had opgeleverd 62,845½ pikols van 9,182,519 vruchtdragende boomen, waarvoor de bevolking had genoten *f* 521,038,70, zoodat 1 pikol was verkregen van 143 boomen en $1^{90}/_{100}$ pikol per huisgezin, terwijl gemiddeld een huisgezin had ontvangen *f* 16,03, dat is ruim *f* 8,29 per pikol of ruim 5⅔ cent per vruchtdragenden boom. In het begin van 1856 bedroeg het getal koffijboomen 21,053,295, waarvan 11,298,252 vruchtdragende. Bij gebrek aan geschikte gronden was er echter weinig uitzigt op verdere uitbreiding.

Voor de indigoteelt bestonden 120 fabrijken en waren afgezonderd 50,249 huisgezinnen en 7,866 bouws, waarvan werden verkregen 211,822 oude ponden indigo, of gemiddeld nagenoeg 27 ponden per bouw, waarvoor de bevolking had genoten *f* 317,674,50, dat is gemiddeld nagenoeg *f* 1,50 per pond,

f 40,38½ per bouw, en nagenoeg *f* 6,32½ per huisgezin.

De theekultuur geschiedt met *boedjangs* of vrijwillige arbeiders in 11 fabrijken met eenen aanplant van 660 bouws, waarop aanwezig waren 4,658,000 heesters, en daaronder 1.913,000 plukbare. Deze hebben in 1855 opgebragt 87,312 oude ponden thee, dat is één pond van nagenoeg 22 heesters. De thee had tot aan de hoofdpakhuizen aan het Gouvernement gekost *f* 53,572,98½, of nagenoeg 61½ cent het oude pond.

Ook de kaneelteelt geschiedt met *boedjangs*. Daarvoor bestaan 10 inrigtingen met eenen aanplant van 396 bouws, waarop in 1855 aanwezig waren 787,788 boomen, en daaronder 771,933 schilbare, die hebben opgebragt 24,928 oude ponden kaneel, waaronder 1,428 ponden afval, zoodat één pond was verkregen van ongeveer 31 boomen. Het produkt had tot aan de hoofdpakhuizen aan het Gouvernement gekost *f* 22,684,29, of ruim 91 cents per pond. De afval was te gering geweest, om daarvan kaneelolie te stooken.

De houtbosschen dezer residentie zijn vier in getal en beslaan eene oppervlakte van 1⅝ vierkante paal. Het getal djatiboomen bedroeg 368,500.

De opgaven omtrent den veestapel wijzen aan: een getal van 86,040 buffels, 46,439 stuks rundvee, en 12,499 paarden.

Mijnbouw en partikuliere ondernemingen van landbouw door Europeanen vindt men in deze residentie niet. De vogelnestklippen van Karang-Bollong zijn bekend. Zij zijn niet verpacht, daar de inzameling geschiedt voor rekening van het Gouvernement. Hoeveel daarvan in de laatste jaren is verkregen, blijkt niet uit de officiële mededeelingen.

De verzending der Gouvernements-produkten geschiedt naar en uit de haven van Tjilatjap, in de residentie Banjoemaas, terwijl de bevolking haren uitvoer over land naar de omliggende residentiën bewerkstelligt. De handel neemt toe in levendigheid en bestaat voor den uitvoer in weefsels, klapperolie, staartpeper, Javasche suiker en tabak. De olie wordt uitgevoerd naar Samarang, Kendal en Banjoemaas, de Javasche suiker naar Kadoe, Samarang, Banjoemaas en Tagal, en de weefsels naar Samarang, Djokjokarta, Soerakarta en Madioen. Kapas of katoen voor de weefsels, Europesche en Chinesche manufakturen, gambir, koper-, ijzer- en aardewerk, enz, maken de voornaamste artikelen van invoer uit.

De voornaamste takken van volksvlijt en nijverheid der bevolking van Bagelen zijn het weven, blaauwverwen, batikken, schrijnwerken, bakken van steenen en potten, touwslaan, netten breijen, olie persen, verwen, geelgieten, Javaansch papier en matten maken. Het is vooral de bevolking der afdeeling Poerworedjo, die zich met goed gevolg daarop toelegt.

Bagelawang of Baglawang, ook Tonin-eilanden, eilandjes in den Soenda-Archipel, ten Zuiden van Celebes, tot de Kalaurische-eilanden behoorende, op 6° 24′ Z. Br. Zij zijn middelmatig hoog. Ten Oosten en ten Zuid-Oosten strekken zich vele eilandjes en klippen uit.

Bagenan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap en distrikt Magelang.

Bagendit of Bagindit, meer op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong, distrikt Timbanganten. Het heeft 4 palen in omtrek en bevat veel visch.

Bagi of Bagie, distrikt op Java, residentie Madioen, regentschap Madioen. Het is bevolkt door 4,450 Javanen en een tiental Chinezen.

Baginda, kaap aan de Zuid-Oostkust van het eiland Banka, op 3° 6′ Z. Br.

Bagindit, zie: Bagendit, meer.

Baglawang, zie: Bagelawang, eilandjes.

Bagnan, zie: Bagoewan, eilandjes.

Bago, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Kraksan, distrikt Djaboeng, 29½ paal van Probolinggo, 26 palen van Bezoeki.

Bagoe, dorp op Java, residentie Japara, regentschap Pati.

Bagoe bij de Maleijers; Wagoe bij de Javanen; het *gnemium gnetum* der botanisten, is een boom, van welks dradigen bast touwwerk en grove zakken gemaakt worden.

Bagoean, zie: Bagoewan, eilandjes.

Bagoes, zie: Brandewijn-baai.

Bagoesan, dorp op Java, residentie Batavia, Zuider Kwartier, aan de rivier Tjiliwong.

Bagoesan, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Ngrowo, distrikt Tangoel.

Bagoesan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, op de Zuidelijke grens van het distrikt Djettis.

Bagoewan of Bagnan, eilandjes in de Soelo-zee, Noord-Noord-Oost van Bornéo, op 6° 4′ N. Br. en 118° 32′ O. L.

Bagoong, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Samarang, distrikt Grogol.

Bagor, dorp en poststation op Java, residentie Kediri, afdeeling en regentschap Berbek. Het is de hoofdplaats van het distrikt Gemenggeng.

Bagor, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong, bij de hoofdplaats Bandong.

Baguala, dorp op het eiland Amboina, op den Pas van Baguala, 2 uren gaans beoosten Amboina. Er is een Protestantsch kerkje, eene school en eene steenen sterkte, Middelburg geheeten. De omstreken zijn bijzonder geschikt voor de jagt.

Baguala (Pas van), smalle landstrook in den Molukschen Archipel, die de twee schiereilanden van Amboina, Hitoe en Leitimor verbindt. Deze landengte heeft op haar smalst slechts eene breedte van 1,350 ellen, zoodat men reeds meermalen het plan eener doorgraving heeft ontworpen.

Baha of Baä, dorp en haven op de Noordkust van het eiland Rotti, residentie Timor, op 10° 40′ Z. Br. en 123° 9′ O. L.

Er is een Posthouder geplaatst en er wordt eenige handel gedreven.

Bahah, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Blora.

Bahai, berg in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Doeson Oeloe.

Bahalatoelis, Bahalatolis of Bahiliatolis, eilandje bij Bornéo's Noord-Oostkust, aan den ingang der Sandakan-baai, op 5° 54′ N. Br. Het levert eene kleine hoeveelheid vogelnestjes op.

Baham Besar, een der Zuid-Wester-eilanden, tot de Matabella-groep behoorende, residentie Banda, 131° 51′ O. L. en 4° 36′ Z. Br.

Baham Ketjil, een der Zuid-Wester-eilanden, tot de Matabella-groep behoorende, residentie Banda.

Bahan, rivier in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Siang Moeroeng.

Bahan, heuvel in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Siang Moeroeng.

Bahan, dorp in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Siang Moeroeng. Het is de hoofdstapelplaats van koopwaren van de Bekompaijers. Het is versterkt door eene schans.

Bahan, rivier op de Westkust van het eiland Banka. Zij ontlast zich in de Klabat-baai.

Bahan, eilandje bij de Noordkust van het eiland Banka, in de Klabat-baai.

Bahang, distrikt op Sumatra's Westkust, residentie Padang.

Bahang Ganoal, rivier op Sumatra's Oostkust, rijk Indragiri.

Bahau, rivier in Bornéo's Westerafdeeling, rijk Matan. Aan hare oevers wonen 70 Dajaks.

Bahauer, dorp, behoorende tot de hoofdplaats Bandjermasin, aan de rivier van dien naam, in Bornéo's Zuid- en Oosterafdeeling.

Bahoe, dorp op de Oostkust van Celebes, rijk Tomboekoe, distrikt Tomboekoe. Het bevat 15 huizen met 75 inwoners.

Bahoe, landschap in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, in het Noorden van het rijk Koetei.

Bahoe, kaap op Sumatra's Westkust, in het Westen van het koningrijk Achin, op 4° 11′ N. Br.

Bahoe Besar, Bahou of Pinjoe, rivier in Bornéo's Westerafdeeling, rijk Mampawa. Zij vormt de grens tusschen Mampawa en het mijndistrikt Mandor.

Bahoe Eja, dorp op de Oostkust van Celebes, rijk Tomboekoe, distrikt Tomboekoe. Het bevat 20 huizen met 115 inwoners.

Bahoe Inso, dorp op de Oostkust van Celebes, rijk Tomboekoe, distrikt Bahoe Solo. Het bevat 31 huizen met 53 inwoners.

Bahoe Kakoe, gehucht op het eiland Boero, regentschap Foggi, stam of fenna Ilhakoe. Het telt 12 zielen.

Bahoesa, dorp op het eiland Nias, distrikt Goenong Sitoli.

Bahoe Soeaai, dorp op de Oostkust van Celebes, rijk Tomboekoe. Het bevat 8 huizen met 86 inwoners.

Bahoe Solo, distrikt op de Oostkust van Celebes, rijk Tomboekoe. Het wordt ten Westen begrensd door het distrikt Tomboekoe. Het bevat 2,042 inwoners.

Bahoe Solo, rivier op de Oostkust van Celebes, rijk Tomboekoe, in het gelijknamige distrikt. Zij ontspringt in het gebergte van Midden-Celebes, doorstroomt het distrikt van dien naam en valt met drie armen in zee. Zij is bevaarbaar, doch nabij de uitwatering zeer gevaarlijk door de talrijke krokodillen, die er zich in ophouden.

Bahoe Solo, dorp op de Oostkust van Celebes, rijk Tomboekoe, distrikt Bahoe Solo. Het bevat 24 huizen met 136 inwoners.

Bahohor of Bakohor, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Kadoe Gedé.

Bahon, heuvel op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong, distrikt Tjilokotot.

Bahora, waterval in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kapoeas Moeroeng, in de rivier Kapoeas Moeroeng.

Bahou, zie: Bahoe, landschap.

Bahou, zie: Bahoe Besar, rivier.

Bahou, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Oosten van het distrikt Djasinga.

Bahros, zie: Baros.

Bahs, dorp op het Moluksche eiland Goram, residentie Banda, distrikt Kalaikat.

Baihala, dorp op het eiland Timor.

Baij, zie: B o o i j.

Baija, dorp in Bornéo's Zuid- en-Ooster-afdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, aan de rivier Miri.

Baija, rivier op het eiland Billiton, op 4 palen gaans ten Oosten van Tjiroetjoep. Zij ontlast zich in de rivier van Tjiroetjoep.

Baija, rivier in Bornéo's Westerafdeeling, residentie Pontianak.

Baijabang of B a i j a b o n g, distrikt op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor. Het bevat ruim 7,100 zielen.

Baijabang of B a i j a b o n g, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor, distrikt Baijabang, aan de rivier Tjitaroem, op de Oostelijke helling van den Gedé, nagenoeg 3,340 Rijnlandsche voeten boven de zee, 12 palen van Tjiandjor, 52 palen van Bandong en 80 palen van Soemadang.

Baijabang Bandong, gehucht op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong, op de grens van Tjiandjor, op den Oostelijken oever der Tjitaroem. Hier is eene overvaart naar Baijabang Tjiandjor.

Baijabang Tjiandjor, gehucht op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor, op den Westelijken oever der Tjitaroem. Er bestaat hier eene overvaart naar Baijabang Bandong.

Baija Eh, eiland in den Molukschen Archipel, bij de Westkust van het Oostelijk schiereiland van Gilolo. Het staat onder het gebied van den Sultan van Tidore.

Baija Monte, dorp op Sumatra's Noord-Westkust, koningrijk Achin.

Baijan, baai aan de Noordkust van het eiland Lombok.

Baijan, dorp op de Noordkust van het eiland Lombok.

Baijan, rivier op de Noordkust van het eiland Lepar.

Baijan, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padang.

Baijanaijoe, dorp op het eiland Madura, in het Oosten van de afdeeling Soemanap.

Baijang, landschap ter Westkust van Sumatra.

Baijas, riviertje op Sumatra, residentie Palembang, aan den linker oever der Moesi.

Baijat, rivier op Sumatra, in de Noord-Westelijke binnenlanden van het gebied van Palembang.

Baijeman, suikerfabrijk op Java, residentie Probolinggo, distrikt Tongas.

Baijo, dorp in Bornéo's Zuid- en-Ooster-afdeeling, distrikt Doeson Oeloe. Het is met paalwerk omringd ter beveiliging tegen de aanvallen der naburige stammen.

Baijombong, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Tjiassem.

Baijong, dorp in Bornéo's Westerafdeeling, distrikt Melawi.

Baijong, zie: P a j o n g, kaap.

Baijor, eiland in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin, in de rivier Barito.

Baijor, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap der X Kota's, aan den Oostelijken oever van het meer Dano of meer der X Kota's.

Bailang, dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, afdeeling Manado, distrikt Batik. Het is bewoond door 197 Heidenen (1855).

Bailang, partikulier land op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, afdeeling Manado.

Baja, dorp op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap, distrikt Madhoor, onderdistrikt Madhoor, aan den linkeroever der Tjimadhoor. Het ligt 29 Rijnlandsche voeten boven de oppervlakte der zee.

Baja, rivier op de Zuidkust van het eiland Boero. Zij valt met eenen Zuid-westelijken loop in zee.

Baja, dorp op de Zuidkust van het eiland Boero, aan de gelijknamige rivier.

Baja, dorp op Celebes' Westkust, rijk Kajeli.

Bajabak, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Indramajoe.

Bajam, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Koeto Ardjo, distrikt Koeto Ardjo.

Bajam, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Panaroekan, distrikt Pradjakan, aan de Kali Tikoes.

Bajam, rivier op Java, residentie Djokjokarta, afdeeling Mataram.

Bajan, eilandje bij de Noordkust van het eiland Lepar, in de straat Gaspar.

Bajan, rivier in Bornéo's Westerafdeeling, landschap Boenoet. Zij is alleen bij hoog water voor eenige groote vaartuigen bevaarbaar. Aan beide oevers worden steenkolen gevonden.

Bajanan, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Ngrowo, regentschap en distrikt Toelong Agong.

Bajanan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Magelang.

Bajang, berg in Bornéo's Westerafdeeling, in het Noord-Oosten van het rijk Landak.

Bajeman, zie: B a i j e m a n, suikerfabrijk.

Bajen of B a j e r, eiland in de zee van

Java, ten Zuiden der straat van Makassar, aan den Zuid-Westhoek van Celebes.

Bajer, eiland tot de Kei-eilanden behoorende, residentie Banda. Het staat onder Klein Kei.

Bajoe, bogt aan Sumatra's Westkust, in het Noorden der Brandewijns-baai. Zij is niet beschut tegen de Westewinden, die er juist veel heerschen en te vreezen zijn.

Bajoening, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Kadoe Gedé.

Bajolangoe, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Wadjak.

Bajor, dorp op het eiland Banka, distrikt Toboali, aan de rivier Gossong.

Bajor, mondingsarm van de rivier Koetei, op Bornéo's Oostkust, rijk Koetei.

Bakai, waterval in Bornéo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan, in de rivier Katingan.

Bakal, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Lempoejang.

Bakalan, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Pakoentjen.

Bakalan, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Kediri, distrikt Modjo Roto.

Bakalan, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Modjo Kerto.

Bakalan, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Soeba, op het huurland Simbang.

Bakan, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, in het Zuid-Westen van het regentschap Malang.

Bakan, eilandje ten Oosten van het eiland Billiton, in de straat van Karimata.

Bakanang, landschap op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Benkoelen, distrikt Manna.

Bakanassie, zie: Bakenassie, dorp.

Bakang, heuvel op Java, residentie Bantam, Noorder Regentschap, distrikt en onderdistrikt Bantam, bij Bantam. Hij ligt 903 Rijnlandsche voeten boven de zee.

Bakanan, rivier in Bornéo's Middengedeelte, residentie Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Siang Moeroeng en Kapoeas Moeroeng.

Bakar, eilandje bij Sumatra's Westkust, in de baai van Tapanoeli.

Bakara, hooge berg op Sumatra, in de Batta Landen, distrikt Tobah.

Bakara, dorp op Sumatra, in de Batta Landen, distrikt Tobah, aan het meer van Tobah.

Bakau, eilandje in den Lingga-Archipel, residentie Riouw, ten Noorden van het eiland Lingga, op 0° 21′ N. Br.

Bakau, dorp in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, landschap Tanah Laut.

Bakeele, baai aan de Zuidkust van Celebes, ten Oosten van Layken-punt. Zij is vrij diep.

Bakeijong, dorp op het eiland Madura, op de Westelijke grens van het regentschap Soemanap.

Bakem, dorp op het eiland Banka, distrikt Soengei Leat.

Bakenassie, dorp op het eiland Timor, rijk Koepang. De omstreken zijn vruchtbaar.

Baker, rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, afdeeling Tondano.

Bakir, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, in het Noord-Westen van het regentschap Malang.

Bakit, rivier op de Westkust van het eiland Banka. Zij ontlast zich in de Klabat-baai.

Bakit, dorp op het eiland Banka, in het Oostelijk gedeelte van het distrikt Jeboes. Van de hoofdplaats Jeboes loopt naar dit dorp een vrij goede weg.

Bakkan, distrikt op Sumatra, residentie Padangsche Bovenlanden, afdeeling Tanah Datar.

Bakkan Djati, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang.

Bakkar, eilandje bij Sumatra's Westkust, bij kaap Batoe Manna, in de Indische zee.

Bakkau, een der Batoe-eilanden, in de Indische zee, ten Westen van Sumatra.

Bakkoe (Tandjong-), zie: Mampawa (Hoek van).

Bakkong, rivier op Sumatra, in het Noorden der Lampongsche distrikten. Zij stort zich met twee armen in de Toelang Bawang uit.

Bakkongang, zie: Bakongang, dorp.

Bakoel, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Malang, op den weg van Ngantang naar Kediri. Het ligt ongeveer 206 Rijnlandsche voeten boven de zee.

Bakoelan, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Sidajo, aan de rivier Bengawan.

Bakoelan, dorp op Java, residentie Bezoeki, regentschap Bezoeki.

Bakoengan, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Banjoewangi.

Bakoengan, berg op de Westkust van het eiland Bali, rijk Djembrana. Hij is 637 Ned. el hoog.

Bakolan, zie: Bakoelan, dorp.

Bakom, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Kadoe Gedé.

Bakom, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Soebang.

Bakon, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Tjibaroesa, aan de rivier Tjilingsie.

Bakon, zie: Tiantara.

Bakon, rivier op het eiland Karimata, residentie Pontianak. Voorheen stond aan den mond een kamp, waarin de eilanders woonden.

Bakong, dorp op Java, residentie Djokjokarta, afdeeling Mataram.

Bakong, dorp op Sumatra, residentie Palembang, aan de rivier Lalam. Het wordt bewoond door Koeboes.

Bakong, riviertje op de Westkust van het eiland Lombok. Het ontspringt uit den berg Rindjanie.

Bakong, dorp op de Zuid-Westkust van het eiland Banka, distrikt Toboali, ten Zuiden van het dorp Oud-Toboali.

Bakong, tinmijn op het eiland Banka, distrikt Pangkal Pinang.

Bakongang of Baccongang, groot bloeijend dorp en haven op Sumatra, koningrijk Achin, 3 mijlen beoosten Troemon. Hier wordt veel handel gedreven en de jaarlijksche opbrengst dezer plaats wordt op 6 à 8,000 pikols peper geschat.

Bakoo, rivier in Bornéo's Westerafdeeling, rijk Matan. Aan hare oevers wonen 80 Dajaks.

Bakoong, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Samarang, distrikt Grogol.

Bakori, eilandje bij Celebes' Oostkust, aan den Noordelijken uitgang der Kendari-baai. Rondom steken gevaarlijke reven uit. Tusschen dit eiland en den wal van Celebes is een vaarwater voor kleine vaartuigen, op 122° 45′ O. L.

Bakrang, dorp op Java, residentie en regentschap Soerabaja.

Baksereh, dorp op Nieuw-Guinea, in Wonim di Bawa, landstreek Koeroedoe.

Bala, zie: Ballak, distrikt.

Bala Angin, dorp in Bornéo's Westerafdeeling, rijk Sangouw.

Balabak, eiland in de Chinesche zee, ten Noorden van Bornéo, op 7° 59′ N. Br. en 114° 40′ O. L. Het is ongeveer 15 mijlen lang en 10 breed. Aan de Oostzijde is er eene schuilplaats in eene baai, Delawan genaamd. Het heeft 300 inwoners, die voornamelijk van de vischvangst leven. De grond levert veel sago, *pisang* en ebbenhout op. Chinezen drijven op dit eiland handel, in bovengenoemde voortbrengselen, als ook in honig en was.

Balabak (Piek van), heuvel op het middengedeelte van het eiland van dien naam.

Balabak (Straat van), straat in de Chinesche zee, tusschen de Zuidzijde van het eiland Balabak en de Noordzijden der eilanden Bangeuy en Balambangan. Zij is 10 uur breed.

Balabalakan, Balabakan, Balabalega, Balabalagan of Kleine Paternosters, eilandengroep ten Westen van Celebes, in de straat van Makassar, op 2° 15′ Z. Br. Zij bestaat uit 13 eilandjes, omringd door koraal- en zandbanken boven en onder water. De eilanden hebben eene oppervlaktevan 96 Eng. vierkante geogr. mijlen, zijn laag, met boomen bedekt en moeten vermeden worden, daar zij moeijelijk te naderen zijn. Op twee dezer eilanden kan men versch water verkrijgen.

Balabalakan, Balabakan of Balabalega, het Oostelijkste eiland der groep van dien naam, in de straat van Makassar.

Balabatang, dorp op het eiland Togian, dat in de Tomini-baai van Celebes gelegen is. Het is bewoond door Boeginesche handelaren, en versterkt met eenen zes voet dikken muur van klipsteen en klei. De inwoners staan onder een Hoofd, dat den titel van Kapitein voert, en erkennen het oppergezag van den Kapitein der Boeginezen te Gorontalo.

Balaboa, dorp op het eiland Timor.

Balaboetjamba, kaap aan het eiland Flores, aan de Oostzijde der baai Terang.

Balagon, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Kendal.

Balahie, berg op Sumatra, residentie Palembang.

Balahoa, een der Gouverneur-Mayor's eil., ten Oosten van Celebes, op 122° 24′ O. L. en 2° 59′ Z. Br.

Balai, dorp op het eiland Nias.

Balai, dorpje in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Ilir, aan de monding der rivier Kahaijan.

Balaij, berg op Sumatra, residentie Palembang, distrikt Ampat Lawang.

Balaijang, dorp in Bornéo's Zuid- en-Ooster-afdeeling, landschap Tanah Laut.

Balajar, Westhoek der baai van Ajer Bangies, op Sumatra's Westkust.

Balak, zie: Ballak, distrikt, enz.

Balak, zie: Balok, dorp.

Balakambang, dorp op Java, residentie Bantam, Noorder Regentschap, distrikt Tjiomas.

Balakanang, kaap aan de Oostkust van Sumatra, rijk Djambi, op 1° 57′ Z. Br.

Balaloean, vuurspuwende berg op Sumatra, koningrijk Achin.

Balam, eiland ten Westen van Sumatra, in de Indische zee.

Balamata, rivier op de Westkust van het eiland Boero.

Balamata, dorp op de Westkust van het eiland Boero, aan de rivier van dien naam.

Balambangan of Blambangan, door de Maleijers Berobangan genoemd, eiland in de Chinesche zee, bij de Noord-Oostkust van Bornéo, ten Westen van Banguey, op 7° 19′ N. Br. en 116° 59′ O. L. Het is aan de Zuidzijde vrij hoog, maar aan de Noordzijde eerder laag. Het behoort aan den Sultan van Soelo, die het in 1762 aan de Engelschen afstond, zoodat hier in het jaar 1773 door de Engelschen eene kolonie gevestigd werd, die echter in 1775 door de Soloërs vernield is. In October 1803 werd eene nieuwe vestiging beproefd, doch zij werd reeds in het volgende jaar wegens de ongezondheid en de geringe voordeelen vrijwillig verlaten, en het eiland is nu nog onbewoond.

Balambangan heeft twee havens aan de Oostzijde, een vruchtbaren grond, goed water, vele soorten van hout, en de zee in den omtrek levert veel visch.

Balamatta, rivier op den Zuid-Oosthoek van het eiland Boero.

Balamatta, dorp op den Zuid-Oosthoek van het eiland Boero.

Balambangan, zie: Balamboeang, landschap.

Balamboeang-, Balambangan- of Pampang-baai, baai aan Java's Oostkust, adsistent-residentie Banjoewangi, in de straat Bali. Zij is 6, 7 en 9 vademen diep, doch de schepen ankeren meestal buiten den ingang in 10 tot 12 vademen modder. Men kan er water, ververschingen en buffels verkrijgen.

Balamboeang, Balamboang of Balambongan, landschap op Java, adsistent-residentie Banjoewangi. Weleer was het een magtig rijk, doch is door vele oorlogen geteisterd en in eene woestenij veranderd.

Balamboeang of Balamboang, rivier op Java, adsistent-residentie Banjoewangi. Zij ontlast zich in de straat Bali.

Balambong, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Soemadang.

Balameipa, zie: Balanipa, dorp en rivier.

Balamoa, distrikt op Java, residentie Tagal, regentschap Tagal.

Balamoa, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap Tagal, distrikt Balamoa.

Balandong, dorp op Celebes' Westkust, op de Westzijde van het rijk Mandhar.

Balang, dorp op Java, residentie Madioen, distrikt Ardjo Winangon.

Balang (Groot-), eiland bij Celebes' Westkust. Het is bewoond door Beadjo's.

Balangas, gebergte op Celebes' Oostkust, landschap Balante.

Balang Kajong, rivier in Bornéo's Westerafdeeling, rijk Sintang.

Balanipa, dorp op Celebes' Westkust, op de Zuidzijde van het rijk Mandhar. Het telt 30 huizen en wordt door kooplieden bewoond, die door den handel zijn rijk geworden. In Junij 1850 werd het kontrakt der vriendschapsbetrekking tusschen den Vorst en het Nederlandsche Gouvernement hernieuwd.

Balanipa, rivier op Celebes' Westkust, in het Zuiden van het rijk Mandhar.

Balanjoe, dorp op de Oostkust van het eiland Bali, rijk Karang Asam.

Balanranga, eilandje bij de Oostzijde van het Zuid-Westelijk schiereiland van Celebes, op 120° 25′ O. L.

Balansat, rivier op het eiland Billiton.

Balante, landschap op Celebes' Oostkust. residentie Ternate. Het behoort tot de Banggaaische bezittingen, is vruchtbaar, levert jaarlijks veel rijst, maïs, sago en katoen op en is goed bevolkt. De bewoners bouwen vaartuigen, weven kleedjes en bebouwen het land. Er wordt veel ijzer aangetroffen, dat even als hout en tripang wordt uitgevoerd. Men heeft er wilde runderen, buffels en geiten.

Balante, rivier op Celebes' Oostkust, landschap Balante. Zij valt in eene Oostelijke rigting in de Moluksche zee.

Balante, dorp op Celebes' Oostkust, landschap Balante.

Balante, straat tusschen de Oostkust van Celebes en het Banggaai-eiland Peling.

Balantikan, dorp op Bornéo's Zuidkust, rijk Kota-Waringin.

Balar, afdeeling op het eiland Banka, distrikt Soengei Slan. Zij bevat 9 dorpen, bewoond door 495 Bankanezen en Maleijers.

Balar, rivier op de Westkust van het eiland Banka, distrikt Toboali, op de grens van Soengei Slan.

Balaradja, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Indramajo.

Balaradja, dorp op Java, residentie Batavia, 31 palen op den weg naar Serang.

Balatetto, hoek aan het Noord-Westelijk uiteinde van het eiland Boero.

Balawang, dorp in Bornéo's Zuid- en Oosterafdeeling, distrikt Bekompai, in het Karrau-gebied.

Balawango, zie: Tonjus, eilandje.

Balbil, eiland in den Wageoe-Misool-Archipel. Het behoort onder Salwati.

Bale, dorp op het eiland Nias, distrikt Goenong Sitoli.

Balé of Balé Pandjang, distrikt op Java, residentie Madioen, regentschap Magettan. Het is bewoond door 12,952 Javanen.

Baléangin, heuvel op de Westkust van Celebes, afdeeling Maros.

Balee Biniang, dorp ter Westkust van Bornéo, aan de Sebankouw-rivier.

Baléga, distrikt op het eiland Madura, afdeeling Madura. Het bevat 5,600 inwoners.

Baléga of Bléga, dorp op het eiland Madura, afdeeling Madura, landschap Bangkalang, 26 palen van Bangkalang, 44 palen van Madura en 77¼ paal van Soemanap.

Het is eene volkrijke plaats. Er is een poststation en eene fraaije moskee. Er woont een Opperhoofd. De omstreken zijn goed bebouwd.

Baléga, rivier op het eiland Madura, afdeeling Madura. Zij valt met eenen Zuidelijken loop in de straat van Madura.

Baléga, bosch op het eiland Madura, afdeeling Madura, 30 palen van Bangkalang.

Balé Kambang, zie: Bali Kambang, eiland, en Balakambang, dorp.

Balemar, eilandje ten Zuiden van het eiland Flores, op 8° 4′ Z. Br.

Balembangan, zie: Balambocang.

Balem Oembong, dorp in Bornéo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Kapoeas Moeroeng, aan de rivier Sinat. Het telt 250 inwoners.

Balenai, dorp in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Ilir, aan de Menohing.

Bale Nangang, dorp in Bornéo's Westerafdeeling, rijk Sangouw, aan de rivier Kapoeas. Het is bewoond door 300 Dajaks.

Balé Pandjang, zie: Balé, distrikt.

Baletok, dorp op Java, residentie Bezoeki, regentschap Bezoeki, distrikt Boengatan, aan den grooten postweg en aan de straat van Madura.

Balewa, dorp op het eiland Engano.

Balewa Malakoeni, dorp op het eiland Engano.

Bali, Balli of Klein Java, eiland tot de Kleine Soenda-eilanden behoorende, is gelegen ten Oosten van Java, tusschen 8° en 8° 57′ Z. Br. en tusschen 114° 26′ en 115° 40′ O. L.

Zie hier de geogr. bepaling van twee punten:

	Br.	L. O. v. Gr.
Bali-Badong, kota	8° 44′ 0″ Z.	115° 12′ 45″
Boleling, vlaggestok	8° 5′ 51″ „	115° 8′ 40″

Verschil in tijd met Batavia:

Bali-Badong, kota + 0,33,23.

Boleling, vlaggestok + 0,33, 7.

De grenzen zijn: ten Noorden de zee van Java, ten Oosten de straat van Lombok, ten Zuiden de Indische zee, en ten Westen de straat Bali, aan den Noorder-ingang slechts 1½ mijl breed.

Dit eiland heeft de gedaante van eenen onregelmatigen driehoek en eene oppervlakte van 105 geographische mijlen. Het is van het Noorden naar het Zuiden gemiddeld 12 uren breed en van het Oosten naar het Westen 18 uren lang. De hitte is er in den droogen moeson, vooral nabij de bergen, bijna ondragelijk en bereikt dikwerf 100 graden. De bodem is over het algemeen bergachtig en vulkanisch. De natuur is er schoon en stout; fier verheffen zich de hooge toppen die het andere gebergte overschaduwen, en wanneer de lucht doorschijnend is, kan men hen op ongemeen grooten afstand uit zee zien. De vuurberg Djembrana in het rijk van dien naam is 1,600 Ned. en de Tabanan, meer Zuidwaarts, is 2,840 Ned. ellen hoog (volgens Melvill 7,645 R. v). Nabij straat Bali verheffen zich drie bergen, welke de Doodkisten genoemd worden, en in Bangli de steeds rookende Bator.

Op de Oostkust ligt de vuurberg van Karang Asam, Piek van Bali of Goenong Agong genoemd (hoogte: v. Melvill 10,511, v. Smits 9,790 Rijnl. voeten); tusschen dien berg en een uitgedoofden vulkaan, den Saraja, loopt eene bekoorlijke vallei.

Ten Zuiden van Bangli en Karang Asam, in de rijken van Mengoei en Tabanan, heeft men de meeste vlakten, en in het Westen en Noorden van Bali, in de provincien Djembrana en vooral in Boleling, vindt men daarentegen de hoogste bergen, die alleen door drie toppen op Java, de Sméro, de Ardjoeno en de Slamat, worden overtroffen.

Bij de vulkanische gesteldheid des eilands kan men ligt nagaan dat aardbevingen op Bali niet vreemd zijn. Vooral herinnert men zich die van 22 November 1815, die vreeselijke verwoestingen aanrigtte, een berg deed instorten en de rivieren deed overstroomen, zoodat er de sporen nog twaalf jaren later van zigtbaar waren. Men schat het getal menschen, door die onheilen omgekomen, op 1,200.

Bali heeft vier voorname baaijen; de voornaamste ligt aan de Oostkust, ten Zuid-Oosten van Karang Asam; de tweede is de Groote baai aan de Noord- Oostkust; de derde is de St. Nicolaasbaai, die aan de Noord-Westkust is, en de vierde ligt aan de Noordkust bij Boleling of Bleling.

Dit eiland is met rivieren doorsneden, die zeer veel voordeel aan den rijstbouw toebrengen, doch alleen voor binnenlandsche vaartuigen be-

vaarbaar zijn. In het binnenland liggen op de bergen vele meren, op eene hoogte van eenige duizenden voeten. De grootste hebben ruim 12 mijlen in omtrek en alle zijn zeer diep; sommige hebben 40 en 50 vademem en eenige zelfs 300 tot 400 vademen diepte.

Rijst is het voornaamste artikel van den landbouw; de rijstvelden worden zeer goed onderhouden en men zou Bali om zijne granen en vuurbergen het Sicilië van het Oosten kunnen noemen. Op de bergen plant men ook koffij, die er welig tiert doch van mindere hoedanigheid is dan die van de Preanger op Java. Voorts groeit er indigo voor eigen gebruik; katoen wast er weelderig en wordt ook naar Celebes uitgevoerd, waarvoor Chinesche goederen, opium en kleedjes worden ingeruild. Het getal van kokospalmen op Bali moet even groot zijn als dat van geheel Java; de klapperolie wordt uitgevoerd, insgelijks tabak. Boomvruchten vindt men er in overvloed; onder de aardvruchten telt men *obi*, *katjang* en Turksche tarwe. In het algemeen is er gebrek aan hout, dat van Java moet worden aangebragt. Aan de stranden, in klippen en holen, nestelen de bekende kleine zwaluwen, wier nestjes verzameld en duur verkocht worden. Men heeft er overvloed van visch; schildpadden zijn er schaarsch. Uit het dierenrijk treft men op Bali geen verscheurend gedierte aan dan alleen den tijger, die er op de Noord- en Westkusten gevonden wordt. Den neushoorn, die zijnen loggen tred nog op Java zet, vindt men op Bali niet meer; ook geen olifant, dien men in deze keten van eilanden het laatst op Sumatra aantreft; herten zijn er in menigte. De paarden zijn klein, doch goed bestand tegen vermoeijenissen, zweemende naar het vermaarde ras van Bima op het eiland Soembawa; zij worden meestal als lastdieren tot het vervoer van de rijst gebezigd en ook naar Java en elders uitgevoerd. De ossen en koebeesten zijn er uitmuntend; de huiden maken een artikel van handel uit. Men treft er ook geiten aan. Daar de Balinezen, namelijk de Boedhisten, geen buffel- of rund-, maar wel zwijnenvleesch mogen eten, zoo vindt men er alom vele varkens. Gevogelte, kippen en eenden heeft men er in menigte. Men vindt in het gebergte tin-, koper- en ijzererts.

De handel van dit eiland is in handen van Boeginezen, Chinezen, Makkasaren en eenige Europeanen, en wordt voornamelijk gedreven met Java, Celebes, Singapoera en Australie. De Balinezen verlaten hun land niet buiten groote noodzakelijkheid en hebben een afkeer van den handel. Het bovenmatig gebruik van opium heeft hunnen van nature ondernemenden en vurigen geest verslapt en hen aan luiheid en losbandigheid overgegeven, waartoe het dobbelspel, dat een der grootste vermaken van den landaard is, ook niet weinig heeft bijgedragen. Zij bezitten zelve geene handelspraauwen, hetgeen misschien de eenige reden is waarom zij zich aan geene zeerooverij schuldig maken; want hun lust daartoe kan men afmeten naar de gretige wijze, waarop zij de gestrande schepen uitplunderen, eene der aanleidingen van den jongsten bekenden oorlog met Bali. De artikelen voor den uitvoer zijn: koeijen, paarden, vogelnestjes, olie, huiden, tabak, katoen, grove kleedjes, katoenen garens, gedroogd vleesch, jaarlijks ongeveer 40 millioen ponden rijst, *gambir*, gezouten eijeren, een weinig koffij, kokosnoten, gember, oranjeappels en katsjoe, tegen welke voortbrengselen goud, zilver, ivoor, opium, ijzer, lood, kruid, Chinesche centen, zijden en ligte boomwollen stoffen, lijnwaden van Celebes, Engelsche katoenen, sago, betelnoten, *tripang*, sterke dranken, zwavel, gouddraad en aardewerk worden ingevoerd.

De waarde der voortbrengselen, van Java naar Bali uitgevoerd, beliep in 1837 *f* 97,680, in 1839 *f* 271,300, in 1840 *f* 516,086, waarna zij jaarlijks afnam tot *f* 249,591 in 1843; in 1846 was zij weder tot *f* 367,121 gestegen; in 1847 beliep zij *f* 282,659, als: voortbrengselen van den Oosterschen Archipel *f* 170,340, van de West van Indie *f* 8,326, van China *f* 25,679, van Europa en Amerika *f* 77,549 enz.

De waarde der voorbrengselen van Bali naar Java uitgevoerd beliep in 1837 *f* 348,140; zij klom tot *f* 1,052,033 in 1840; daalde toen, doch in 1845 steeg zij weder tot *f* 1,543.445; in 1847 was zij *f* 1,240,533, waaronder voorbrengselen van den Oosterschen Archipel voor *f* 1,195,410, te weten rijst, 170,400 pikols, waarde *f* 853,000; kokosolie *f* 153,249 enz.

In 1856 beliep de waarde van den uitvoer van Bali naar Java *f* 953,127, waaronder voor *f* 118,150 aan koffij, *f* 193,530 aan klapperolie en *f* 234,125 aan rijst; in 1856 was de waarde van den uitvoer van Bali naar Java *f* 1,143,129, waarvan *f* 48,881 aan specie en *f* 1,094,248 aan koopmanschappen. De voornaamste artikelen van uitvoer waren eetwaren *f* 169,181, ruwe katoen *f* 43,212, huiden *f* 22,899, koffij *f* 150,770, klapper- en katjang olie *f* 220,516, paarden *f* 10,945, rijst *f* 172,679 (pik. 43,879) en tabak *f* 193,945 (pik. 8,312).

De waarde van den uitvoer van Java naar Bali bedroeg in 1856 *f* 375,899, waarvan

f 213,254 aan specie en *f* 162,645 aan koopmanschappen.

In dit zelfde jaar kwamen op Java van Bali 36 Europesche vaartuigen, metende 1,258 lasten, en 513 inlandsche vaartuigen, metende 3,120 lasten; daarentegen vertrokken van Java naar Bali 29 Europesche vaartuigen, metende 888 lasten, en 418 inlandsche, metende 2,556 lasten.

Het getal der bewoners bedraagt 700,000.

De Balinezen behooren tot een schoon menschenras; zij zijn over het algemeen grooter en beter gebouwd dan de Javanen. Zij zijn goed van karakter, vernuftig, en geschikt voor den landbouw. Men vindt onder hen enkele personen die in het snijden van kunstige figuren en in het beeldhouwen uitmunten, en daarin de Javanen verre overtreffen. Ook heeft men op Bali zeer goede goud- zilver- en ijzersmeden; er worden fraaije schietgeweren, krissen en pieken vervaardigd; niet minder zijn de Balinezen bedreven in het staalwerken en mandemaken. Aan de stranden wordt voor eigen behoefte zout aangemaakt. De vrouwen spinnen, weven en verwen katoenen en zijden stoffen, die voor kleedjes en hoofddoeken dienen. Er worden ook passementen gewerkt van valsch goud, waartoe het gouddraad uit China komt.

De huizen der Balinezen, zelfs die van hunne Hoofden, zijn van klei en door muren van gebakken of in de zon gedroogden steen omgeven. De paleizen der Vorsten zijn door pleinen omringd en hebben veel overeenkomst met die van Djokjokarta op Java. Binnen in het paleis is eene kleine steenen kamer, die de schatten des Vorsten bevat. De dorpen tellen dikwerf drie duizend inwoners en zijn door zwaar geboomte overschaduwd. Indien zij door Brahmanen bewoond zijn, heerscht er eene groote zindelijkheid, doch indien zij den Boedhisten tot verblijfplaats strekken, dan is het er vuil en morsig door de menigte varkens.

De taal van Bali is naauw met die van Java verwant, en splitst zich, even als deze, in eene hooge en lage taal, waarvan het gebruik zich regelt naar den rang der aangesprokenen. De oude heilige Kawi-taal is er niet zoo geheel als op Java uitgestorven, en wordt dus het best op dit eiland beoefend. Men kent over deze taal de scherpzinnige nasporingen van den beroemden W. von Humboldt, in zijn werk „*die Kawi-Sprache*". Later heeft zich vooral de heer R. Friederich op deze taal toegelegd, daartoe op Bali wetenschappelijke reizen gedaan, en onderscheidene geschriften in Kawi, in de werken van het Bataviaasch Genootschap uitgegeven.

Het schrift is een oude vorm van het Kawikarakter, en wordt met eene stift op lontarbladen gegriffeld. De gewijde schriften zijn in de Kawi-taal geschreven.

Bij de Balinezen bestaan vier kasten of stammen:

1°. De Brahmans- of Priesterkaste, waartoe de priesters, leeraren en wijsgeeren behooren; 2°. die der Ksatrias of Tsjatrias, die Vorsten en bewindslieden bevat; 3°. de Vaisijas of land- en kooplieden, en 4°. de Soedras of kunstenaars, arbeiders en bedienden; ook bestaat er eene soort van Paria's, Chandala's geheeten.

Volgens Raffles zijn de Balinezen van Celebes en de Hindoes, die er de godsdienst en de zeden hervormd hebben, van Madjapahit op Java afkomstig. De Nederlandsche schrijvers, gesterkt door het gezag van von Humboldt, beweren echter dat deze Hindoes van de kust van Coromandel kwamen, en door Dr. v. Hoëvell is opgemerkt, dat op Java geen stellige sporen bestaan dat de Hindoes ooit in vier kasten waren verdeeld, zoo als nog op Bali het geval is. De Balinezen van de eerste en vierde kaste gaan blootshoofds, en die van de beide andere kasten dragen tulbanden of doeken. De vrouwen gaan blootshoofds en tooijen het haar met bloemen. De ooren rekken zij door looden, koperen of gouden rollen, somtijds tot aan de schouders, uit. Zij dragen een lang overkleed. De Vorstinnen dragen zijden shawls, de vrouwen der geringere klasse slechts katoenen. De kleeding is, in het algemeen, smaakvol en bevallig.

De godsdienst der Balinezen is die van Brahma, doch verbasterd en met de beeldendienst der Hindoes en het Boedhaïsmus vermengd. Slechts in drie distrikten heerscht de dienst van Boedha, terwijl elders die van Siwa de voornaamste is. De gruwelijke gewoonte van het verbranden der vrouwen, die weduwe zijn geworden, is er nog altijd in zwang, en wel zoodanig, dat de vrouw, die zich niet vrijwillig in het vuur werpt, daartoe met geweld, somtijds door hare eigene zonen, gedwongen wordt.

Het toezigt op Bali, voor zoover dit eiland tot het Ned. Indisch Gouvernement in betrekking staat, is opgedragen aan den Adsist.-resident van Banjoewangi op Java's Oostkust; het eiland wordt willekeurig bestuurd door inlandsche Vorsten of Koningen, die Ambtenaren en Dorpshoofden onder zich hebben.

De persoon met het inwendig bestuur belast heet *Pombokal*, en hij die het beleid der buitenlandsche zaken heeft wordt *Raden Tomonggong* genoemd.

Ieder dorp heeft zijne eigene overheden. De Balinezen hebben een geschreven burgerlijk en strafwetboek; — de regtspraak geschiedt door regelmatige geregtshoven; evenwel worden de wetten dikwerf door de *Radja's* verzaakt en de mindere ambtenaren maken zich eveneens aan zulke overtredingen schuldig.

De voornaamste inkomsten der Vorsten zijn, behalve de vruchten hunner eigene landen, de belastingen die op de bebouwde gronden, op vele handelsartikelen en ook op het huwelijk gelegd zijn. De slavenhandel is afgeschaft; thans worden er nog enkele slaven ter sluiks ingevoerd, doch tegen dien onwettigen handel waakt het Nederlandsch Indisch Gouvernement zeer streng.

Bali, ofschoon betrekkelijk niet uitgestrekt, is niettemin verdeeld in acht onafhankelijke rijkjes, die elkander vaak beoorlogen; het zijn Boleling of Bleling, Karang Asam, Bangli of Taman Bali, Tabanan, Mengoewi of Mengoei, Kalongkong of Klonkong, Gianjar en Bali Badong of Badong. Djembrana en Pajangan, die op sommige kaarten als afzonderlijke rijkjes voorkomen, zijn thans bij andere ingelijfd.

Ten aanzien van het rijkje Boleling of Bleling valt nog op te merken, dat hetzelve, na de derde Balische expeditie, in 1849, werd verbeurd verklaard en toegewezen aan den Vorst van Bangli. De ongenegenheid der Hoofden van Boleling om onder den Vorst van Bangli te staan, noopte dezen tot weder-afstand aan het Nederlandsch Gouvernement van het in 1849 geschonken rijk. Uit de tot dus ver bekende officiëele mededeelingen is nog niet gebleken, welke nieuwe regeling van het bestuur van Boleling dien ten gevolge door het Nederlandsch Gouvernement is vast gesteld.

Dit eiland heeft in menig opzigt in de laatste jaren de aandacht op zich gevestigd. Immers is het aan gene zijde als een der voorwerken van Java te beschouwen; uitmuntend gelegen voor den handel, heeft het, bij de uitbreiding van het verkeer met de Engelsche koloniën in Australie, zeer in gewigt gewonnen, en is het sedert eenige jaren het tooneel van opmerkelijke krijgsbedrijven der Nederlanders geweest. Uit een wetenschappelijk oogpunt, eindelijk, boeit het grootelijks de aandacht om zeden, taal en oudheden.

Het was reeds op den eersten togt, dien de Hollanders naar Oost Indië deden, onder beleid van den kloeken Cornelis Houtman, dat zij Bali aandeden. Zij vonden in de baai Bali een goed onthaal, en de kust was de schoonste welke men tot dien tijd op den geheelen togt had gevonden. Van daar dat men uit blijdschap dit gewest „Jong-Holland" noemde.

Literatuur over Bali.

Tijdschrift v. Nederl. Indië.

Jaarg. VII, D. II, blz. 139.	Abdullah Bin Mohamad Al Mazrie, *eenige Mededeel.* omtrent Bali, met vert. en aantt. door Dr. W. R. van Hoëvell.
„ VII, „ IV, „ 1 en „ VIII, „ IV, „ 235.	H. Zollinger, *een uitstapje naar het eiland Bali.*
„ VIII, „ III, „ 223. en „ VIII, „ IV, „ 205.	*Wetenschappelijke nasporingen op het eiland Bali,* medegedeeld door Dr. W. R. van Hoëvell.
„ XI, „ I, „ 421.	*Een feest in de hoofdplaats van het rijk Gianjar op Bali.*
„ XI, „ I, „ 318	R. Friederich, *over de godsdienst van Bali.*

Werken van het Bataviaasch Genootschap.

D. XXII. H. Zollinger, *Reis over de eilanden Bali en Lombok.*

D. XXII en XXIII. R. Friederich, *Voorloopig verslag van het eiland Bali* (het beste zeker wat over dit eiland bestaat).

Oosterling.

D. I, bl. 158. Van den Broek, *Verslag nopens het eiland Bali.*

Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van N. I. door het Kon. Instituut te Delft.

Nieuwe volgreeks, D. I. bl. 1. *Het gezantschap naar Bali onder den Gouv.-Gen.* Hendr. Brouwer, in 1633.

Gids.

Jaarg. 1854, D. II, bl. 642. C. van der Hart, *Herinneringen van Bali in* 1849.

- Moor's *Notices of the Ind. Archip.*

Short Account of the island of Bali, p. 85.

Moniteur des Indes.

P. Melvill van Carnbée, *Essai d'une description des îles de Bali et de Lombok.* Jaarg. 1846—47.

Journal of the Indian Archipelago.

1848. *Recent scientific Researches in the islands of Bali and Lombok.*

1849. Mr. Friederich's *Researches in Bali.*

R. Friederich, *the language and literature of the island of Bali.*

1851. R. B. G., *Bali. A Gallop to the Bukit. A visit to Tabanon.*

Afzonderlijke werken.

Lauts, *Bali en de Balinezen.* 1848.

J. van Swieten, *Krijgsverrigtingen tegen het eiland Bali in* 1848—49.

Beoordeeling van het werk „de Krijgsbedrijven tegen Bali in 1848".—1849.

P. G. Booms, *Précis des expéditions de l'armée Néerlandaise des Ind. Or. contre les Princes de Bali de* 1846—1849.—1850.

Bali. Kort overzigt van zijnen toestand, geschiedenis enz. 1849.

W. R. van Hoëvell, *Nederland en Bali,* eene Stem uit Ned. Indië aan het Nederl. Volk. 1846.

W. R. van Hoëvell, *reis over Java, Madura en Bali,* 3 Deelen, 1849 en verv, (van D. III is nog alleen de eerste aflev. verschenen).

Temminck, *Coup d'Oeil sur l'Inde Archipel.* T. I, p. 340 (1846).

Roorda van Eysinga, *verschillende reizen en lotgevallen,* D. III, bl. 367 vv. (1832).

NB. Dit stuk over Bali is getrokken uit een rapport van den bekenden Arabier Seijid Hassan.

Valentijn, *Oud en Nieuw Oost-Indië,* D. III, St. II, bl. 252 vv., „van het eiland Bali."

P. P. Roorda van Eysinga, *Handboek der Land- en Volkenkunde van Ned. Indië.* Boek II. Hoofdst. I. Beschrijving van het eiland Bali (1841).

Crawfurd, *Descriptive Dictionary,* art. Bali (1856).

Smits, *Eilanden beoosten Java, ankerplaatsen en Gids* voor idem.

Zeemansgids voor de vaarw. rond *Java,* door P. Melvill v. Carnbée enz.

Bali (Piek van), hierdoor wordt verstaan de berg Agong op Bali; zie dat woord.

Bali (Straat), straat tusschen de Westkust van het eiland Bali en de Oostkust van Java. Zij begint aan Java's Oosthoek, waar zij, in eene Noord-noord-oostelijke en Zuid-zuid-westelijke rigting, 6 uren breed is, wordende ten Noorden bepaald door de kaap Sembrana op Bali. Bij het bergje Goenong Ikan is zij 3 uren breed; bij Banjoewangi slechts 1 uur. De diepte bedraagt in het begin van 70 tot 25 vadem, en op de reede van Banjoewangi 16 vadem zwart zand. Beide oevers zijn met riffen omzoomd, steil, bergachtig en met rijken plantengroei bedekt.

Schepen van den Noord komende, houden koers beoosten het Duiven-eiland, daar de doortogt bewesten dat eilandje gevaarlijk is. Er gaat in deze straat een zware stroom; vooral is hij in den Oost-moeson zeer woest. De klippen in de straat zijn vóór Banjoewangi, de Depthfords en de Torris klip, waarop bakens staan. Midden vaarwaters is er geen gevaar.

Gedurende den Westmoeson, dat is van het begin van November tot aan April, is de straat stil en bedaard, bijna eene rivier gelijk. De koopvaardijschepen, die na het invallen van den Westmoeson zich beoosten Samarang bevinden, zijn gehouden door deze straat in den Oceaan te zeilen. Te Banjoewangi is een loodswezen om de schepen door de straat Bali te brengen.

Bali, Bally, Loboagee of Laboe-Hadjie, stad op de Oostkust van het eiland Lombok, aan de straat Allas, op 8° 42′ Z. Br. en 116° 38′ O. L. De schepen doen deze plaats aan om water, hout en ververschingen in te nemen. De ankergrond voor groote schepen is in 17 of 18 vademen zwart zand, ongeveer 1½ of 2 mijlen van de kust. De inwoners hebben vele vaartuigen en zenden er jaarlijks een naar Singapoera en Malakka. Maleijers en Europeanen doen de haven dikwerf aan, en kunnen er overvloed van rijst, vee, eenige geiten, gevogelte, vooral eenden, suikerriet, pompoenen en vruchten innemen. De inwoners zijn zeer werkzaam en drijven aanzienlijken handel met Celebes en Amboina.

Bali Badong of Badong, koningrijk op den zuidelijken hoek van het eiland Bali. Het land is vlak en bevat geene bosschen, maar rijstvelden en tuinen. Vee is er in overvloed en de vruchten zijn er goed. Buffels en runderen worden voor den ploeg gebruikt.

Bali Badong is het meest bevolkte rijk van het eiland. De handel is er vrij belangrijk, maar de afschaffing van den slavenhandel heeft eene aanzienlijke bron van inkomsten voor Vorst en onderdanen doen ophouden. Hieraan en aan de verslaafdheid der Balinezen aan het gebruik van opium, is het dan ook toe te schrijven, dat er geen welvaart bestaat en de bevolking dikwerf gekweld wordt door hongersnood. De bevolking van Bali Badong wordt op 130,000 zielen geschat.

De Vorst, die met het Nederlandsche Gouvernement bevriend is, houdt zijn verblijf ter hoofdplaats van gelijken naam.

Bali Badong of Badong, hoofdplaats van het Balische rijkje van dien naam, gelegen ongeveer 3 uren Oostwaarts van de landingsplaats op 8° 44′ Z. Br. en 115° 12′ 45″ O. L.

Het is de voornaamste handelplaats van de Zuidzijde van Bali, heeft eene zeehaven en voert koffij, rijst, tabak, Turksche tarwe, vee en varkens uit naar Singapoera, Mauritius en Nieuw-Holland en ontvangt daarvoor Europesche manufacturen, opium en Chinesche munt. Tweemaal 's weeks wordt er markt gehouden, die druk bezocht is.

Balibaling, eilandje beoosten Celebes, in de Moluksche zee, op 0° 56′ 18″ N. Br.

Bali Boekit, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padang. Er wordt goud gevonden.

Bali Boekit, dorp op Sumatra, residentie Palembang. In de nabijheid heeft men steenkolen gevonden.

Balie of Bali, dorp op Java, residentie Batavia, in het Wester Kwartier, Oost-ten-Noorden van Tangerang.

Balie of Bali, dorp op Java, residentie Batavia, in het Ooster Kwartier, aan de rivier Maroenda, 4 palen van zee.

Balie, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Keboemen, distrikt Keboemen.

Bali Kambang, meer op Java, residentie Pakalongan, op het Diëng-gebergte.

Bali Kambang, eiland in de Indische zee, ten Zuiden der residentie Pasoeroewan op Java, waaronder het behoort. Het bevat zware rotsen en vele vogelnestklippen.

Balikoekop, eilandje bij Bornéo's Oostkust, op 1° 20′ N. Br. en 118° 50′ O. L.

Balik Pappan, landschap in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, in het Noorden van het rijk Pasir.

Balik Pappan, baai aan Bornéo's Oostkust, in de straat van Makassar. Zij is laag, de oevers zijn met bosschen bedekt, en binnen 's lands liggen eenige bergen, van welke er een den naam van Balik Pappan-piek draagt. De diepten zijn ongeveer op 4 of 5 mijlen van den oever 25 tot 30 vademen.

Balik Pappan-piek, berg in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Pasir, niet ver van de gelijknamige baai.

Balilik, dorp op het eiland Banka, distrikt Pangkal Pinang.

Bali Mala, dorp op Sumatra's Oostkust, residentie Palembang, rijk Djambi, aan de rivier Djambi.

Bali Matta, dorp op het Sandelhout-eiland.

Balimboang, zie: Balamboeang.

Balimbang, dorp op Java, residentie Bantam, Wester Regentschap, in het Noorden van het distrikt Tjibiliong.

Balimoetz, rijkje op Bornéo, behoorende tot de Vorstenlanden van Bandjermasin.

Balinezen, zie hierover bij Bali.

Baling, dorp op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, aan de rivier Toelang Bawang.

Balingkang, voormalig rijkje op het eiland Bali.

Balintjoeng, landgoed en dorp op Java, residentie Batavia, beoosten Batavia.

Balipang, eiland aan de Noordkust van het eiland Soembawa, in de baai van Soembawa.

Balitong, dorp in Bornéo's Westerafdeeling, rijk Pontianak, aan de rivier Pontianak.

Balitong, dorp op Java, residentie Rembang, regentschap Toeban, aan het strand.

Balla; eiland in de Indische zee, ten Westen van Sumatra, tot de Batoe-eilanden behoorende, op 4° Z. Br. en 98° 20′ O. L. Het heeft eene lengte van 4 tot 5 geographische mijlen en eene breedte van 1½ tot 2 mijlen.

Balla, berg in Bornéo's Westerafdeeling, distrikt Melawi, op den regter oever der Melawi.

Balla Bengan, dorpje in Bornéo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah. Het bevat 15 inwoners.

Balla Bollah, eiland ten Westen van Nieuw-Guinea, in den Wageoe-Misool-Archipel. Het staat onder het gebied van den Sultan van Tidore.

Ballak, distrikt op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, aan het gebergte. Het telt 259 dorpen en 26,524 inwoners. De hoofdplaats is Tegal-Redjo.

Ballak, rivier op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang. Zij ontspringt op den Merbaboe en ontlast zich in de Ello.

Ballang, eilandje in den Lingga Archipel, residentie Riouw, bij de Zuidkust van Lingga, op 0° 17′ 35″ Z. Br.

Ballasin, dorp op het eiland Madura, afdeeling Soemanap.

Balli, eilandje in den Molukschen Archipel, bij Batjan, residentie Ternate.

Bally, zie: Bali, stad.

Bal Mapan, baai aan de Oostkust van Bornéo, aan de Zuidzijde van het rijk Koetei, op 1° 20′ Z. Br.

Baloe, eilandje bij de Westkust van Sumatra, in het Noorden van de baai van Tapanoeli.

Baloe, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling en regentschap Berbek, distrikt Gemenggeng.

Baloe, dorp op Java, residentie Rembang, regentschap Toeban, 29 palen van Toeban, 35 palen van Rembang, 59 palen van Bodjo Negoro.

Baloeboer, distrikt op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor.

Baloeboer, landgoed op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor, distrikt Baloeboer.

Baloeboer of Baloeboer Bandong, distrikt op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong.

Baloeboer of Baloeboer Bandong, hoofdplaats van het distrikt van dien naam, op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong.

Baloeboer, onderdistrikt op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Buitenzorg.

Baloeboer, moeras op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong. Het is reeds grootendeels voor den rijstbouw bruikbaar gemaakt.

Baloeboer, Gouvernements land op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Buitenzorg.

Baloeboer, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Buitenzorg, op het land Baloeboer.

Baloeboer Lagong, dorp in Bornéo's Westerafdeeling, rijk Pontianak, 7 mijlen boven de monding der rivier Pontianak. Er is een fort bewapend met 14 kanonnen. Deze plaats wordt wel eens door Bengalesche kooplieden bezocht. Er zijn buffels en varkens in overvloed. Om versch water te verkrijgen, moet men de rivier ver opvaren.

Baloeboer Limbangan, of enkel Limbangan, distrikt op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong. Het is bewoond door 5,135 Javanen.

Baloeboer Limbangan, hoofddorp van het gelijknamige distrikt, op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong, 34½ paal van Bandong, 31 palen van Soemadang en 74½ paal van Tjiandjor. Het ligt ongeveer 1,760 Rijnlandsche voeten boven de oppervlakte der zee. In de omstreken groeit, aan de oevers der kleine meren, een weelderig grasgewas, hetwelk een heerlijk voedsel voor de talrijke kudden vee is.

Baloeboer Soemadang, distrikt op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soemadang.

Baloeh Baroe, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Soeko Kerto.

Baloemoe, eiland ten Zuiden van Celebes, in de zee van Flores. Het ligt 125 el boven de oppervlakte der zee, is steil en met geboomte begroeid, behalve aan de Noordzijde, waar het laag is. Aan die zijde strekt zich eene koraalbank 2 Engelsche mijlen ver in zee uit en aan den Zuid-Westhoek een rif ½ mijl in zee.

Baloenana, eiland in de Moluksche zee, tot de Banggaai-eilanden behoorende, residentie Ternate.

Baloeng, zie: Balong.

Baloeran of Telaga Waroe, berg op Java's Oosthoek, residentie Bezoeki, afdeeling Panaroekan, distrikt Soember Waroe, op 7° 51′ Z. Br. Hij is 4,300 Rijnlandsche voeten hoog.

Baloe Roa, dorp op de Oostzijde van het eiland Boero.

Baloeto, dorp op het eiland Madura, in het Zuiden van het regentschap Soemanap.

Baloewe, kaap op Java, aan de Noordzijde der residentie Rembang.

Baloi, dorp op Sumatra's Oostkust, rijk Indragiri, aan de rivier Reteh. Tusschen dit dorp en Bringin treft men steenkolenlagen aan.

Baloi, kreek in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Doeson Ilir.

Balok, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Banjoewangi.

Balok, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Rogo Djampi.

Balok, rivier op de Zuid-Oostkust van het eiland Billiton.

Balok of Balak, dorp op de Oostkust van het eiland Billiton. Het is er zeer ongezond.

Balong, rivier op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikten Soemowono en Prapak. Zij ontlast zich in de Ello.

Balong, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Limbangan, distrikt Wanaradja.

Balong, dorp op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Soekowati, aan de Noord-Westelijke helling van den Lawoe, 2,069 Rijnlandsche voeten boven de zee. In den omtrek groeit koffij.

Balong, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Poeger.

Balong, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling en distrikt Panaroekan.

Balong, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara.

Balong, dorp op Java, residentie en regentschap Bezoeki.

Balong Bendo, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Soerabaja, distrikt Djenggolo III. Er is eene suikerfabrijk van dien naam.

Balong Lor, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Poeger, aan de rivier Bedadong.

Balong Tjop, dorp op Java, residentie Madioen, regentschap Madioen, distrikt Tjaroeban.

Balong Wètan, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Poeger.

Balotjie, distrikt op Celebes' Westkust, residentie Makassar, adsistent-residentie Maros.

Het land is bergachtig. Het wordt bestuurd door eenen Regent.

Balo Tjina, dorp op Sumatra's Oostkust, rijk Kampar, aan de rivier Kampar.

Balran, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ngasinan.

Bama, dorp op Java, residentie Bantam, Wester Regentschap, 4½ paal van Tjiringin, 34 palen van Anjer, 42 palen van Serang en 46½ paal van Lebak.

Bamalang, verbastering van Pamalang.

Baman, stam of fenna op het eiland Boero, regentschap Kajeli.

Bamar, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap en distrikt Magelang.

Bambaja, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Tjiandjor, distrikt Tjiandjor.

Bambaja, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Tjiandjor, distrikt Tjimahi.

Bambang, rivier op Java, residentie Kediri, afdeeling en onderregentschap Blitar, distrikt Wlingie.

Bambang, rivier op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Lamadjang, distrikt Lamadjang.

Bambang, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Keboemen.

Bambang, dorp op het eiland Bali, rijk Bangli, bij den berg Bator.

Bambang, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, afdeeling Agam. Het ligt niet ver van het fort de Kock, 1,970 Rijnlandsche voeten boven het vlak der zee.

Bambang of Goesti, dorp in Bornéo's Zuid-en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin, aan de rivier Barito.

Bambang, bogt aan de Zuidkust van Bornéo.

Bambangan, dorp op Sumatra, residentie Palembang.

Bamboe of Bamboes, zwaar heestergewas, dat in den Indischen Archipel zeer menigvuldig voorkomt. Over het algemeen bereikt het eene hoogte van 40 tot 50 voeten, terwijl de *samet bamboe* zich 90 voeten en zelfs nog hooger verheft.

Van den bamboe wordt veel nuttig gebruik gemaakt, daar er woningen, bruggen, heiningen, vlotten, masten, meubelen, zonnehoeden en gereedschappen van vervaardigd worden.

Van de jongste loten wordt, nadat zij geweekt zijn, stevig papier gemaakt.

De bladeren dienen tot mat- en vlechtwerk en tot het vervaardigen van garen.

Onder aan den bamboe schieten nieuwe loten uit, welker toppen, ter lengte van eenen voet afgekapt en daarna ingelegd, als keukenzuur dienen, dat zeer gezocht is en ook naar Europa verzonden wordt,

Bamboe en *Boeloh* is de Maleische naam; de Javaan noemt dit gewas *Pring* of *Rosan;* bij den Europeaan is het bekend onder den naam van *Bamboe* of *Bamboes.*

Door het steeds toenemend verbruik is de bamboe in de laatste jaren aanzienlijk in prijs gestegen, zoodat er op Java weinig zaken zijn, die voor den inlander zoo voordeelig zijn als het bezit van bamboestruiken. Vooral in de residentie Soerabaja is de aanplant van bamboe door de bevolking sterk aangemoedigd geworden. De bamboe groeit op stoelen van grooten omvang, zoodat aan eene struik tot 20, 30 en meer stokken gevonden worden. Gewoonlijk zijn 4 à 5 jaren noodig, eer die stokken tot vollen wasdom zijn gekomen. Het voordeeligste is, om de volwassen stokken uit te kappen, als wanneer er gedurig nieuwe loten uitschieten, maar op vele plaatsen heeft men de slechte gewoonte, om den geheelen stoel om te kappen. Dit is voor den Javaan, die bij den dag leeft en niet gaarne moeite aanwendt, wanneer hij er niet dadelijk of zeer spoedig vruchten van plukken kan, het gemakkelijkste. De voornaamste soorten van bamboe zijn: de *bamboe ori,* in de eerste plaats, en voorts de *bamboe betong,* de *bamboe apoet,* de *bamboe djabal,* de *bamboe andong* en andere.

Bamboe Koening, dorp op Java, residentie Batavia, op den weg van Batavia naar Buitenzorg. Het ligt 407 Rijnlandsche voeten boven de oppervlakte der zee.

Bamboeroen, berg in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin. Hij verheft zich 2,500 voeten boven de zee.

Bambora, zie: Bembira, berg.

Bamfijet, dorp op den Oosthoek van het eiland Ceram, residentie Banda. Het is bewoond door 517 Heidenen.

Bamilajie, eiland in den Molukschen Archipel, tot de Batjan-eilanden behoorende, residentie Ternate.

Bampang of Banpang, rivier op Celebes' Zuid-westelijk schiereiland, Gouvernement van Makassar. Zij vormt de grensscheiding tusschen de landschappen Boelekomba en Bira en doorstroomt het regentschap Oedjongloi.

Banaan, zie: Pisang, boom.

Banamanly, hoek aan de Westkust van Celebes, rijk Kajeli, op 1° 17′ Z. Br.

Banamanly, dorp op de Westkust van Celebes, rijk Kajeli.

Banan Dolok, dorp op Sumatra, in de Batta Landen, landschap Mandaheling. Het is van rijst- en Turksche tarwe-velden omgeven en geheel beplant met suikerriet.

Bananen-eiland, zie: Pisang (Poeloe).

Banang, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Salatiga.

Banaran, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Ambarawa.

Banaran, dorp op Java, residentie Rembang, regentschap Bodjo Negoro.

Banaran, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Toeban.

Banaran, dorp op Java, residentie Djokjokarta, regentschap Mataram.

Banaran, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Remameh.

Banaran, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap en distrikt Magelang.

Banaran, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling en regentschap Berbek, distrikt Godean

Banaran, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling en regentschap Berbek, distrikt Gemenggeng.

Banaran, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling en onderregentschap Blitar, distrikt Lodoyo.

Banaran, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Kampak.

Banaran, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Pakkies.

Banaran, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Ngasinan.

Banaran, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Kalangbret.

Banaresep, dorp op het eiland Madura, op het midden van de afdeeling Soemanap.

Banawa, distrikt op Celebes' Westkust, rijk Kajeli.

Banbajanon, eilandje bij Celebes' Noordkust, in de Moluksche zee, ten Oosten van het rijk Bolang Mogondo, op 0° 46′ N. Br.

Banban, dorp op het eiland Madura, in het Westen van het regentschap Soemanap.

Banban, dorp op de Noordkust van het eiland Poetaran, dat onder Soemanap behoort.

Banda, residentie behoorende tot het Gouvernement der Moluksche eilanden en bestaande uit: 1. De Bandasche eilanden; 2. Het Oostelijke gedeelte van Groot Ceram, voor zoover het Tidoreesch leen is geweest, zich uitstrekkende van Tobo aan de Zuidzijde en Oostelijk van daar tot Waroe aan de Noordzijde, met de kleine kusteilanden; 3. De Ceram-Laut eilanden; 4. De Goram-eilanden; 5. De Matabela-eilanden; 6. De Kei-Tenimber of Ketimber-eilanden; 7. De Kei-eilanden; 8. De Aroe-eilanden; 9. De Tenimber- of Timor Laut-eilanden; 10. De Zuid-Westereilanden, welke verdeeld zijn in vele groepen; 11. De Schildpad- en de Lucipara-eilanden. Het landschap Wonim di Bawa op Nieuw-Guinea met de eilanden langs de Zuidkust van Nieuw-Guinea behooren ook onder deze residentie.

Volgens de officiele verslagen over 1855 bedraagt de bevolking der geheele residentie, daaronder begrepen de Aroe-, Kei-, Tenimber- en Zuidwester-eilanden, een getal van 102,524 zielen, waaronder, zoo mannen, vrouwen als kinderen, 495 Europeanen of daarmede gelijk gestelden, 163 Chinezen, 258 Arabieren en 101.608 inlanders. Onder deze opgave schijnt niet te zijn begrepen de bevolking van het tot deze residentie behoorende gedeelte van N. Guinea, waarvan de sterkte waarschijnlijk moeijelijk te bepalen is.

Banda, Banda Lonthoir, of enkel Lonthoir, doch meest Groot Banda geheeten; een der Bandasche eilanden, residentie Banda, in de zee van Banda, ten Zuid-Oosten van Neira, van welk eiland het een kwartier uurs verwijderd is, op 130° O. L. en 4° 33′ Z. Br. Het is het grootste der Bandasche eilanden, loopt met onderscheidene bogten, is langwerpig, en heeft groote rotsige hoeken. Het is 2½ mijl lang en ½ mijl breed. Aan de kust is een rif waarop soms veel visch gevangen wordt, even als een weinig verder in zee. Aan de Westzijde is de kust afhellende, doch overigens steil en het land hoog en bergachtig met eenen vulkanischen bodem. De voornaamste bergen zijn de Bandeira, hoog volgens Reinwardt 1,549 Rijnl. voeten, de Orang Datang en de Kalka Bokka. De luchtstreek van Banda wordt voor gezond gehouden. Het strand bestaat grootendeels uit wit zand en is schaars bevolkt; meer binnenwaarts is de grond eene soort van tuinaarde, zeer vruchtbaar, en beplant met muskaatnoten-boomen, die door kanarieboomen beschut worden. Uit de pitten dezer laatsten wordt olie geperst, die smakelijk is en in plaats van boter gebruikt wordt. Het eiland Banda werd in 1506 door Lodewijk de Barthelema ontdekt. De Hollanders, die het op den 15den Maart 1599 voor het eerst bezochten, hebben het in 1621 veroverd. Banda bevat drie distrikten: Lonthoir, Voorwal en Achterwal, verdeeld in vijf-en-twintig perken. Ieder perk heeft zijnen naam, en in hetzelve

woont een Christen perkenier met zijn huisgezin, zijne slaven en de Gouvernements-bannelingen, die het gewas moeten inzamelen en de perken in orde houden. De bevolking op de perken van dit eiland wordt in 1855 opgegeven sterk te zijn 1,881 zielen. De eerste afperking der muskaat-tuinen had in 1627, op last van den Landvoogd VLAK plaats. De eerste perkeniers ontvingen perken op schuld, die zij uit de winsten aflosten. Het grootste der perken bedraagt 3,000 vierkante roeden en levert jaarlijks ongeveer 32,000 ponden noten en 8,000 ponden foelie op. In 1855 bedroeg de produktie der Bandasche eilanden Neira, Groot Banda en Poeloe-Ay 123,380 ponden foelie met 2,409 ponden gruis, en 401,040 ponden middelbare, 76,128 ponden magere en 26,855 ponden gebroken notenmuskaat. Er wordt op Banda ook sago en palmwijn gewonnen. Dit eiland is arm aan dieren; men heeft er eenige wilde zwijnen en herten. De veestapel bestond op het einde van 1854 uit 189 runderen, 154 geiten, 133 schapen en 57 varkens.

Het Gouvernementskantoor is aan de Noord-Westzijde des eilands gelegen, alwaar de foelie en muskaat van de perkeniers ontvangen worden. Op eenigen afstand van hier ligt eene batterij, die met de versterking, welke aan de overzijde op het eiland Goenong Api ligt, de zeegaten zoodanig bestrijkt, dat aan ieder schip het binnenzeilen kan belet worden.

De landingsplaats is aan den voet eens bergs, dien men langs drie honderd dertien uitgehouwen trappen, zelfs te paard, kan bestijgen. Aan de helling van dien berg ligt de stad Lonthoir; beoosten den trap ligt het vervallen fort Hollandia. In de nabijheid van dit fort wordt roode puimsteen gegraven, waarvan men muren rondom de huizen maakt. Al de gebouwen, zoo partikuliere als publieke, hebben door de aardbeving in 1852 geweldig geleden, doch reeds in 1853 waren krachtige maatregelen genomen tot derzelver herstel. De handel is op Banda onbeduidend; in de behoefte aan eene marktplaats is in 1855 voorzien door de oprigting van eene bazar, daar vroeger alles langs de straten te koop moest worden aangeboden. De haven van Banda is in 1854 tot vrijhaven verklaard.

Behalve den Resident en het verder personeel, behoorende tot het plaatselijk bestuur, vindt men ter hoofdplaats eenen raad van Justitie en eene Wees- en Boedelkamer; terwijl aldaar ook de standplaats is van eenen vasten Predikant der Hervormde Gemeente, en er eene Gouvernements lagere school met eenen Europeschen Onderwijzer en eenen Kweekeling gevestigd is.

Banda, koraal-eilandje in de Indische zee, bij Sumatra's Westkust, nabij Padang.

Banda-eilanden, zie: Bandasche eilanden.

Bandalan, kaap aan de Noordkust van het eiland Bali, op 115° 18′ O. L.

Bandan, dorp op het eiland Bali, rijk Bangli, bij den berg Bator.

Banda Neira, zie: Neira, eiland en stad.

Bandang, eilandjes in den Molukschen Archipel, residentie Banda, tot de Kei-eilanden behoorende, ten Noorden van Klein-Kei.

Bandangan, dorp op Java, residentie Rembang, regentschap Rembang. Het is liefelijk gelegen en overschaduwd door kokos- en lontarboomen.

Bandan Kaboen, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Krawang.

Bandar, riviertje op de Westkust van Sumatra, adsistent-residentie Benkoelen, landschap Kawor.

Bandar, dorp op de Westkust van Sumatra, adsistent-residentie Benkoelen, landschap Kawor.

Bandar of Sekoenier, hoek aan de Westkust van Sumatra, adsistent-residentie Benkoelen, ten Zuiden der Kawor-baai.

Bandar, dorp op Sumatra, residentie Palembang, distrikt Ampat Lawang.

Bandar, dorp op Sumatra's Zuidkust, in de Lampongsche distrikten, aan de rivier Toelang Bawang.

Bandar, dorp op Sumatra's Zuidkust, in de Lampongsche distrikten, aan de rivier Raram.

Bandar, zie: Bandar Goeniwang, distrikt.

Bandar, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Bandar Goeniwang.

Bandar, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Keboemen.

Bandar, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, in het Zuiden van het distrikt Sidajo.

Bandar, dorp in Bornéo's Westerafdeeling, distrikt Melawi, aan de rivier Melawi.

Bandar, rolsteenbank in de rivier Melawi, in Bornéo's Westerafdeeling, distrikt Melawi.

Bandar of Bandjar Baloe, gebergte op Bornéo, in de residentie Bandjermasin. Het verheft zich tot eene hoogte van 1,000 voeten en wordt gezegd te bestaan uit dioriet, serpentijn, sienit, kwarts, enz.

Bandaran, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Lamadjang, distrikt Ranoe Lamongan.

Bandar Awi, dorp op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap, aan de rivier Tjibarenoh, 208 Rijnlandsche voeten boven de zee.

Bandar Awir, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Tjiandjor.

Bandar Bila, dorp op Sumatra's Oostkust, in de Batta-Landen, distrikt Bila, aan den linker-oever der rivier Bila.

Bandar Djati, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg.

Bandar Goeniwang of Bandar, distrikt op Java, residentie Pekalongan, in het Zuid-Westelijke gedeelte van het regentschap Pekalongan. Het grenst ten Noorden aan Seragi en Pekadjangan, ten Oosten aan Sawangan, ten Zuiden aan Banjoemaas en ten Westen aan het regentschap Pamalang (in Tagal). Dit distrikt levert veel koffij, indigo en thee op voor de Europesche markt. De wegen zijn er goed. Het getal inwoners bedraagt 24,924 zielen. In hetzelve heeft men de bosschen Boekor, Oedjong Negoro en Winong. De hoofdplaats is Goeniwang.

Bandar Kalappa, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Tjiandjor.

Bandar Lor, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Soerabaja, distrikt Djenggolo IV.

Bandar Nahor, dorp op Sumatra's Oostkust, in de Batta-Landen, distrikt Tobah, 3,870 Rijnlandsche voeten boven de zee.

Bandar Pandjang, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Oosten van het distrikt Djasinga.

Bandar Parembang, dorp in Bornéo's Westerafdeeling, distrikt Melawi.

Bandar Peteh, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, 3 palen ten Zuid-Oosten van Buitenzorg.

Bandasche, Banda- of Muskaatnoot-eilanden, groep van tien eilanden in de zee van Banda, op 38 mijlen Zuid-Oostwaarts van Amboina, tusschen 129° 45′ en 130° 30′ O. L. en tusschen 4° en 5° Z. Br. Zij bestaat uit de zes bewoonde eilanden Banda of Groot Banda, Neira, Goenong Api, Ay of Waij, Rhun en Rozengain, welker bevolking men op 6,323 zielen begroot, als 484 Europeanen, 145 Chinezen en 5,704 Inlanders, namelijk 800 inlandsche Christenen, 841 Mohammedanen en 210 Timorezen en Tenimberezen, 33 Galelarezen en Tabellorezen, 942 vrije inlandsche arbeiders, 1,182 werkhoorige lieden, 708 partikuliere lijfeigenen, 980 bannelingen en 8 leprozen (1855).

De vier onbewoonde eilanden zijn Poeloe Kapal, Poeloe Pisang (waarop evenwel een leprozengesticht bestaat), Poeloe Sjethan en het Vrouwen-eiland.

De gesteldheid van den dampkring is hier zeer afwisselend en wordt in het algemeen als niet gezond beschouwd; echter zijn er Europeanen die ook hier gezond blijven; aan den zeekant is de hitte het felst; op de bergen kan het koel zijn. De lucht is van tijd tot tijd met zwavel en dikke vochtige dampen beladen en wordt bij het werken van den vuurberg zeer schadelijk.

Door de nabijheid der zee is de dampkring vochtig. De Oostmoeson begint in Mei en is van regen en storm vergezeld; de Westmoeson begint in December en brengt dikwijls hevige stormen aan. In November en April heeft men er de kentering. De regens houden op deze eilanden niet zoo aan, als op Amboina, en zijn ook minder hevig. De dampkring wordt des nachts veel afgekoeld, daar de zon te 6 uur op en te 6 uur ondergaat.

In het algemeen bevatten de Bandasche eilanden vele vulkanische stoffen. Op het eiland Goenong Api of Vuurberg is de grond voornamelijk uit lava zamengesteld; doch de overige eilanden zijn bedekt met eene zwarte aarde, waarin de muskaatnoot voortreffelijk groeit.

In oude tijden werden hier zeer vele soorten van boomen en gewassen aangetroffen, die echter door het spuwen van den vuurberg vernield en verdwenen zijn. Nu brengt de grond nog een weinig sago, kokosnoten, *pisang*, ananassen en andere vruchten voort, terwijl de hooge kanarieboomen dienen om de muskaatboomen tegen de hevige stormen en zonnehitte te beschutten. De muskaatboom wordt niet op de eilanden Rhun en Rozengain gevonden. De rijstkultuur is na de oorlogen met de Hollanders vervallen en de rijst wordt thans aangebragt van Amboina, Ceram en ook van Java.

De muskaattuinen worden perken en derzelver eigenaars perkeniers genoemd. De muskaatkultuur heeft slechts plaats op drie eilanden der Banda-groep, namelijk op Banda of Groot Banda, Neira en Ay, die te zamen 34 perken hebben, als Banda 25, Neira 3 en Ay 6. De eerste afperking had in 1627 op last van den Landvoogd Vlak plaats, die aan de eerste perkeniers perken op schuld gaf, welke zij uit de winsten aflosten.

De partikuliere handel van Java en Makassar is er van weinig belang; van Ceram, de Aroe-

en andere eilanden worden schildpad, parelen, *tripang*, vogelnestjes, vederen, sago, gedroogd vleesch, varkens, schapen, vogels, houtwerken en kokosolie ingevoerd. De voornaamste handel wordt er door de zich aldaar gevestigd hebbende Chinezen gedreven.

Daar er slechts eenmaal 's jaars schepen van Java aankwamen, om levensbehoeften aan te brengen en specerijen in te nemen, waren de bewoners vroeger gewoon zich bij de aankomst dier schepen voor een geheel jaar van alle noodwendigheden te voorzien. De sedert eenige jaren tot stand gebragte geregelde stoomvaart van Java op de Moluksche eilanden heeft daarin eene gunstige verandering te weeg gebragt. Desniettemin is de handel dezer eilanden van weinig beteekenis gebleven. Vooral is de handel der Bandanezen veel achteruitgegaan, nadat hun uitsluitend verkeer met de Aroe-eilanden had opgehouden, en zoowel Javanen als Boeginezen en Makassaren daarin deelden.

Het drinkwater is hier schaarsch en veelal slecht. Neira, Ay en Goenong Api hebben geen zoet water, zoodat het vee zeewater moet drinken. In den omtrek der Bandasche eilanden is het zeewater in Junij en September des nachts even wit als melk. In dit witte water gaat eene gevaarlijke deining voor schepen. Deze deining en witte kleur komen uit het Zuid-Oosten van de Aroe-eilanden opzetten.

De voornaamste bergen van deze eilanden zijn: op Neira de Papenberg, hoog 629, op Groot Banda de Bandeira, hoog 1,549, en op Goenong Api de vuurberg, hoog 1,858 Rijnl. voeten. De Bandasche eilanden zijn dikwerf aan aardbevingen blootgesteld; onder de hevigste rekent men die van 1629, 1683 en 1852, waardoor groote verwoestingen werden aangerigt.

Wild gedierte wordt er niet aangetroffen, echter zijn er op Rozengain wilde varkens, eene soort van wilde koeijen en vele groote, zeer gevaarlijke slangen; op Ay worden wilde herten en koeijen aangetroffen en op Banda of Groot Banda heeft men wilde zwijnen, wilde herten en de koeskoes.

Op de bewoonde eilanden vindt men veestapels, bestaande uit runderen, geiten, schapen en varkens.

Bij de Bandasche eilanden is veel visch, vooral zeekarper en makereel, welke laatste visch gedroogd, met sago, schier het eenige voedsel der slaven is.

Op deze eilanden worden geene metalen, maar wel veel zwavel, puimsteen, lava en koraal gevonden.

In 1512 deed de Portugees Antoni d'Abreu, op bevel van Alfonsus Albuquerque, eene ontdekkingsreis in den Molukschen Archipel, kwam te Banda aan, maakte aldaar een verbond en nam er eene lading muskaatnoten in. Vóór de komst der Portugezen dreven de Bandanezen handel op Ternate en omliggende eilanden, terwijl de bewoners van Celebes eenen ruilhandel op Banda onderhielden; doch na de landing van Antoni d'Abreu waren het voornamelijk de Portugezen, die op deze eilanden handel dreven. In het laatst der zestiende eeuw werden zij door de Bandanezen overvallen en vermoord. De eerste Nederlander, die Banda aandeed, was Jacob van Heemskerk, die met de Bandanezen een verbond sloot. In 1609 was de handel der Nederlanders reeds zeer levendig en hadden zij aldaar eene aanzienlijke vloot. Na veel tegenstand van de zijde der eilanders, die niet tot onderwerping wilden gebragt worden, gelukte het eindelijk den Zeevoogd Hoen, opvolger van den door de Bandanezen wreedaardiglijk vermoorden Zeevoogd van der Hoeven, op den 13 Augustus 1609, een verbond van vrede met hen te sluiten. Sedert dien tijd bleven de Bandasche eilanden onder Nederlandsch gezag, totdat in 1795, tijdens den oorlog met Engeland, de landvoogd van Boekholtz ze bij de eerste opeisching aan den vijand overgaf. Bij den vrede van Amiens teruggegeven, vielen zij in 1810 weder in handen der Engelschen. Na den algemeenen vrede in 1814 werd Nederland in derzelver bezit hersteld en zijn zij tot den tegenwoordigen tijd onder ons gezag gebleven.

Vóór hunnen overgang tot het Islamismus waren de Bandanezen Heidenen. Sedert de komst der Nederlanders echter, werd het Islamismus door het Christendom eenigzins verdrongen. Voorheen stond het Bandasche volk bekend als trouweloos, verraderlijk en wederspannig; de tegenwoordige bewoners zijn traag, lui en dom.

De bijzondere literatuur over de Bandasche eilanden is van weinig belang. Wij zullen ze met die over de andere tot de residentie Banda behoorende eilanden-groepen vermelden op het art. *Molukken.*

Bandau, eiland in Bornéo's Westerafdeeling, distrikt Melawi, in de rivier Melawi.

Bandegang, dorp op Java, residentie Soerabaja, 26¼ paal van Soerabaja, 37¼ paal van Grissee en 49¾ paal van Modjo Kerto.

Bandeira of B a n d e r a, berg op de Noordkust van het Bandasche eiland Banda, distrikt Lonthoir, in het perk Kelie en Noorwegen. Hij is 784 Rijnl. voeten hoog. De steile hellingen zijn met eenen rijken plantengroei bedekt.

Bandeira of Bandera, berg op het midden van het Bandasche eiland Banda, in het perk Drie Gebroeders. Hij heeft eene hoogte van 1,549 Rijnl. voeten.

Bandeira, zie: Papenberg.

Bandeira, een der toppen van den Rindjani, op het eiland Lombok. Hij wordt geschat ongeveer 9,300 Rijnl. voeten hoog te zijn.

Bandeira, bergje op Sumatra's Westkust, ten Oosten van Natal. Het is 323 Rijnlandsche voeten hoog.

Bandelang, een der Zeven-eilandjes, gelegen bij de reede van Padang, ter Westkust van Sumatra.

Bandenang, dorp op Java, residentie Batavia, Ooster Kwartier, aan de rivier Maroenda.

Bandera, zie: Bandeira, berg.

Bander Agong, dorp op Sumatra, op de Westkust, adsistent-residentie Benkoelen, distrikt Manna.

Bander Djeder, zie: Bandjar Djeder, land en dorp.

Banderi Sergang, dorp op het eiland Madura, op de Noordzijde van de afdeeling Soemanap.

Bandieten-eiland, zie: Pandita, eiland.

Bandieten-eiland, zie: Rozengain, eil.

Bandigan, eiland nabij het eiland Madura.

Bandil, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Wadjak.

Banding, baai aan de Zuid-Oostkust van het eiland Billiton.

Banditti, zie: Pandita, eiland.

Bandjagan, dorp op Java, residentie en regentschap Soerabaja.

Bandjahan, dorp op Java, residentie Djokjokarta.

Bandjakan, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Salatiga.

Bandjang, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling en regentschap Berbek, distrikt Lengkong.

Bandjangoe, dorp op Java, residentie Soerabaja, afdeeling Grissee.

Bandjar, distrikt op Java, residentie Banjoemaas, adsistent-residentie en regentschap Bandjar Nagara. Het bevat ongeveer 27,500 zielen.

Bandjar, dorp op Java, residentie Banjoemaas, adsistent-residentie en regentschap Bandjar Negara, distrikt Bandjar.

Bandjar, dorp op Java, residentie Madioen, afdeeling Ngawi.

Bandjar, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Toeban.

Bandjar, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Grobogan.

Bandjar, distrikt op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soekapoera.

Bandjar, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soekapoera, distrikt Bandjar, 82 palen van Soemadang, 91½ paal van Bandong, 137½ paal van Tjiandjor en 67 palen van Cheribon. Er is een Pakhuismeester geplaatst. De omtrek is rijk aan geboomte.

Bandjar, zie: Bantjar, distrikt.

Bandjar, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Probolinggo, distrikt Tongas.

Bandjar, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Banjoewangi.

Bandjar, dorp op het eiland Madura, op de Zuid-Oostkust van het regentschap Soemanap.

Bandjar of Banjar, dorp op het eiland Kambangan, residentie Banjoemaas.

Bandjaran, verkeerdelijk Banjarang, distrikt op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong. Het is bewoond door ruim 17,000 Javanen.

Bandjaran, dorp op Java, resid. Preanger Regentschappen, regentschap Bandong, distrikt Bandjaran, waarvan het de hoofdplaats is, 11 palen van Bandong, 40 palen van Soemadang en 51 palen van Tjiandjor. Het ligt in een vruchtbaar oord, aan den noord-westelijken voet van den berg Malabar, nagenoeg 2,200 Rijnl. voeten boven de zee. Dit dorp heeft 280 huizen en een fraai dorpsplein, aan hetwelk de moskee, de houten pasanggrahan en een koffijpakhuis gelegen zijn.

Bandjaran, beek op Java, resid. Preanger Regentschappen, regentschap Bandong, distrikt Bandjaran. Zij ontspringt uit den berg Malabar en bespoelt het dorp Bandjaran met schilderachtige bogten.

Bandjaran, distrikt op Java, residentie Japara, regentschap Japara. Het bevat 53 dorpen met 11,000 inwoners.

Bandjaran, dorp op Java, residentie Japara, regentschap Japara, distrikt Bandjaran, 10 palen van Japara, 38½ paal van Pati.

Bandjaran, rivier op Java, residentie Japara, regentschap Japara. Zij ontspringt uit den berg Moerja.

Bandjaran, dorp en poststation op Java, residentie Cheribon, 17 palen ten Westen der stad Cheribon, 17 palen ten Oosten van Karang Sambong en 41 palen van Indramajoe. Het is het gewoon verblijf van den Resident.

Bandjaran, berg op Java, adsistent-residentie Krawang. Hij bevat vogelnestgrotten.

Bandjaran, dorp op Java, residentie Sa-

marang, regentschap Salatiga, distrikt Salatiga.

Bandjaran, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap en distrikt Tagal, aan de rivier van Tagal. Er is eene haven, die voor kleine schepen bevaarbaar is. Het is hoog en gezond gelegen.

Bandjaran, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Sawangan.

Bandjaran, dorp op Java, residentie en regentschap Soerabaja.

Bandjaran, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ngasinan, op de grens van het distrikt Ballak.

Bandjaran, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Prapak.

Bandjaran, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Minoreh.

Bandjar Asam, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan.

Bandjar Baloe, zie: Bandar, gebergte.

Bandjar Banjir, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Grobogan.

Bandjar Dawa, suikerfabrijk op Java, residentie Tagal, afdeeling Pamalang.

Bandjar Djawa, dorp op het eiland Bali, koningrijk Boleling, 2 uren van Boleling, hooger de rivier op. Het is van vruchtbare rijstvelden omgeven.

Bandjar Djeder of Djeher, partikulier land op Java, residentie Soerabaja, regentschap Modjo Kerto, distrikt Modjo Redjo. Het bevat 620 bewoners.

Bandjar Djeder of Djeher, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Modjo Kerto, distrikt Modjo Redjo, aan den grooten weg, 31½ paal van Modjo Kerto, 65½ paal van Soerabaja, 76½ paal van Grissee en 20 paal van Kediri. Hier is een poststation, op de grens tusschen de residentiën Soerabaja en Kediri.

Bandjar Kidool, zoutwerk op Java, residentie Samarang, regentschap Grobogan, distrikt Kradenan.

Bandjar Negara, adsistent-residentie en regentschap op Java, residentie Banjoemaas. Het heeft tot grenzen ten Noorden Pekalongan, ten Westen de regentschappen Poerbolinggo en Banjoemaas, ten Zuiden en ten Oosten Bagelen. Het is in vier distrikten verdeeld, als: Bandjar, Singomerto, Karang Kobar en Batoor, te zamen bevattende 56,074 zielen, onder welke 22 Europeanen, 2,049 Chinezen, 41 Maleijers en Arabieren en overigens Javanen. Er groeit rijst, tabak en koffij.

Bandjar Negara, hoofdplaats van de adsistent-residentie en het regentschap van dien naam, op Java, residentie Banjoemaas, 32 palen van Banjoemaas, 42 palen van Poerwokerto, 29½ paal van Poerbolinggo, 64 palen van Tjilatjap en 59 palen van Poerworedjo. Er wonen 1,100 Javanen, eenige Europeanen en Chinezen. Het huis van den Adsistent-Resident, dat van den Regent en de paseiban verdienen eenige opmerking. Men heeft er eene in 1847 gebouwde gevangenis, eene regtbank van omgang en een landraad. Er is te Bandjar Negara een zoutverkooper gevestigd, alsmede een agentschap van de Wees- en Boedelkamer te Samarang.

Bandjar Sari, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Probolinggo, distrikt Dringo.

Bandjar Sari, dorp op Java, residentie en afdeeling Madioen.

Bandjar Sari, zoutwerk op Java, residentie Samarang, regentschap Grobogan, distrikt Kradenan.

Bandjar Sari, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo, distrikt Djenar.

Bandjar Waroe, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Lamadjang, distrikt Lamadjang.

Bandjar Waroe, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Toeban.

Bandjer, dorp op Java, residentie Soerabaja, afdeeling Lamongan, aan den linker oever der Bengawan.

Bandjer, dorp op het eiland Bali, rijk Boleling.

Bandjermasin, Banjar Masin of Banjermasing, zie: Zuid- en-Oosterafdeeling van Bornéo, residentie.

Bandjermasin, Banjar Masin, Banjermasing of Bensehar Massing, koningrijk in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, grenzende ten Noorden aan het distrikt Doeson Oeloe, ten Westen aan Bekompai en Doeson Ilir, ten Zuiden aan Tanah Laut en ten Oosten aan Tanah Boemboo en Pasir. Het is niet alleen het grootste rijk van Bornéo, maar welligt van den geheelen Archipel, daar het eene oppervlakte van 280 vierkante geographische mijlen beslaat.

Het bestuur berust bij den Sultan, den Rijksbestierder, vele *Pangéran*'s, *Goesti*'s, *Radèn*'s en Priesters. De Sultan is een bondgenoot van het Nederlandsche Gouvernement en oefent zijn gezag uit met inachtneming der bestaande traktaten. Al de diamanten boven de 5 karaten, die in zijn gebied gevonden worden, zijn het eigendom des Sultans, tegen eene retributie van een tiende der waarde aan het Nederlandsch Gouvernement.

De Sultans hielden voorheen hun verblijf te Kajoe Tanggi, alwaar men nog de overblijfselen van hun lusthuis vindt, doch zij hebben in het jaar 1771 hun verblijf te Martapoera gevestigd, waar thans de regerende Sultan gewoonlijk zijn verblijf houdt.

De bevolking wordt op nagenoeg 120,000 zielen geschat en bestaat voor het grootste gedeelte uit Mohammedanen. De overige bevolking bestaat uit Dajaks, die meest op de bergen wonen. Het is vooral onder dit gedeelte der bevolking, dat de Zendelingen van het Rijnsche Genootschap, die in het rijk van Bandjermasin werkzaam zijn, hunne pogingen met eenen vrij gunstigen uitslag bekroond zien.

Het land is doorsneden van eene rij bergen en besproeid door vele groote rivieren. De kust is hier laag en moerassig. Daar de inwoners traag en lusteloos zijn, strekt de landbouw alleen ter voorziening in de dadelijke behoeften der bevolking. De voornaamste voortbrengselen zijn: peper, was, vogelnestjes, *rotan*, benzoïn, steenkolen, ijzer, diamanten en stofgoud. De goudmijnen liggen er digt aan de oppervlakte der aarde, somtijds geen drie vademen diep. De diamantmijnen leveren fijne en groote diamanten. De inwoners zijn zeer bedreven in het vervaardigen van wapens, die door sierlijkheid uitmunten. In de residentie van den Vorst worden vele vruchten gekweekt, doch overigens wordt derzelver aankweeking geheel verwaarloosd. Rijst wordt in geringe hoeveelheid verbouwd.

Men vindt er onder de dieren eenige buffels, ossen, varkens, geiten, schapen, honden, kippen en eenden. Paarden, welke van Java overgebragt worden, behooren alleen den Vorst.

In 1606 hebben de Nederlanders reeds handel op Bandjermasin gedreven, daartoe vooral door den rijkdom van peper, stofgoud en andere voortbrengselen uitgelokt; in 1669 waren deze betrekkingen door den verraderlijken aard der inwoners geheel afgebroken. In 1707 werden alle Engelschen, die er zich ophielden, vermoord. De Sultan, die de Europesche waren niet ontberen kon, deed vele pogingen en aanzoeken om weder met de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie handelsbetrekkingen aan te gaan, doch dit werd door haar geweigerd, totdat de vaart in 1726 hervat werd en er in 1733 een nieuw verdrag werd gesloten, waarin de Maatschappij den Sultan tegen al zijne vijanden beloofde te beschermen, en waartegen de alleenhandel in peper aan de Nederlanders werd vergund, zoodat de Sultan die alleen aan hen zou moeten leveren, met uitzondering van één schip, dat jaarlijks met peper naar China zou mogen varen. Doch van deze uitzondering werd al spoedig misbruik gemaakt, zoodat er eene menigte schepen uit China te Bandjermasin aankwamen om peper te laden, en het schip, dat door de Compagnie derwaarts gezonden werd, kwam meestal zonder genoegzame lading terug.

In 1747 werd die handel met China door den Gouverneur-Generaal VAN IMHOFF belet en in 1749 werd er ons handelskantoor opgerigt.

In 1787 stond de Sultan den Nederlanders zijn rijk af, om het weder als leen te aanvaarden. Het werd in 1809 op last van den Gouverneur-Generaal DAENDELS weder verlaten, daar het de kosten door zijne opbrengst niet dekken kon. Later trachtte de Engelschman HARE, door RAFFLES tot resident van Bandjermasin aangesteld, een stuk gronds, dat hij van den Sultan voor zich persoonlijk als leen verworven had, met kolonisten van Java (veroordeelde misdadigers) te bevolken, waarna in 1816 de Nederlanders terugkeerden en in 1817 het oude kontrakt vernieuwden. De Nederlanders hebben er tegenwoordig een Resident, een Secretaris, een Ontvanger der inkomende- en uitgaande regten, een zoutverkoop-pakhuismeester en eenige Posthouders in de verschillende distrikten.

Bandjermasin of Banjermassing, hoofdplaats der residentie Zuid- en-Oosterafdeeling en van het rijk Bandjermasin, op Bornéo's Zuid-Oostkust. Zij ligt, 4 uur van de monding, aan de rivier Bandjermasin, of wel op een daarin liggend eiland, Tatas genaamd, op 3° 34′ 40″ Z. Br. en 114° 30′ O. L.

Zij is het verblijf van den Resident van Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling en de stapelplaats van alle produkten der landen, die door de Banjer of Barito besproeid worden.

De inwoners drijven aanzienlijken handel, daar de haven voor den grooten handel is opengesteld.

De uitvoer bestaat in specerijen, waaronder vooral peper, diamanten, stofgoud, steenkolen, benzoïn, was, *rotan*, drakenbloed, kamfer, vogelnestjes, ijzer en wapenen.

De invoer bestaat voornamelijk uit stukgoederen, buskruid, messen, opium, rijst, zout, suiker, Chineesch porselein, zijden stoffen, koralen, paarlen en eenige paarden van Java.

De bevolking bedraagt 30,000 zielen. De stad is in 17 wijken verdeeld. Wij hebben op de Westzijde van Tatas een in 1709 gebouwd fort, mede Tatas of wel Van Tuyl genoemd. Nabij dit fort staat de woning van den Resident.

Er is te Bandjermasin een Zendeling van het Rijnsche Genootschap gevestigd. Ter dezer plaatse

gaan een dertigtal Chinesche kinderen school.

Er staat een Gouvernements zoutpakhuis en er behooren drie kruisbooten te huis.

Te Bandjermasin is een landraad gevestigd, alsook een agentschap der Bataviasche Weesen Boedelkamer.

Bandjermasin, naam welke wel eens aan het fort Van Tuyl gegeven wordt, zie: Tuyl (Fort Van).

Bandjermasin (Rivier van), Banjer, en ook dikwijls Barito genoemd, rivier in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin. Zij ontspringt in het meer van Koetei Lama. Het benedenste gedeelte tot aan het fort Marabahan wordt somtijds met den naam van Barito beteekend; van daar draagt zij den naam van de distrikten, welke zij doorstroomt; echter geven verscheidene inlandsche Hoofden aan de geheele rivier den naam van Barito. Omtrent 60 palen van hare hoofdmonding, bij Koewala Andjaman, deelt zich de rivier in twee armen; de kleinere tak gaat onder den naam Beadjoe of Kleine Dajak naar het Zuid-Zuid-Westen af, neemt omtrent in de helft van zijnen loop de, uit het Noorden komende Kapoeas op en valt 20 palen ten Westen van Bandjermasin in zee. Niet ver binnen 's lands van deze monding gaat weder een aanzienlijke tak naar de Groote Dajak-rivier, welker monding nog verder naar het Westen ligt. Verder verbindt zij zich met de Moeroeng om, onder dezen naam, haren loop in eene oostelijke rigting te vervolgen, totdat zij op 0° 21′ 30″ N. Br. en 114° 48′ O. L. haren naam verwisselt met dien van Barito of Doeson.

De rivier van Bandjermasin is fraai en breed en voor groote schepen bevaarbaar, daar zij zelden minder dan 2 of 3 vademen diepte heeft, doch de zeeschepen kunnen niet tot aan de stad opzeilen, daar vóór de monding dezer rivier eene bank ligt. In de monding zijn in 1857 noodbakens gesteld.

Deze rivier is tot op meer dan 250 uren bekend, op welke hoogte zij nog eene aanmerkelijke breedte heeft, doch door klippen en vallen onbevaarbaar is, waarom zij hier den naam van Riam draagt.

Bandjir, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Tjilatjap.

Bandjoer, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap en distrikt Ambal.

Bandjolmati, zie: Badjoelmati, rivier en dorp.

Bandjoran, berg op Java, adsistent-residentie Krawang.

Bando of Poeloe Toedjoe, eilandje in de Indische zee, ten Westen van Sumatra, tot de Zeven-eilanden behoorende. Het is het Noordelijkste van de groep en ligt op 0° 47′ 30″ Z. Br.

Bando, rivier op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Malang.

Bandoe, eiland in de Moluksche zee, ten Oosten van Celebes, tot de Banggaai-eilanden behoorende, residentie Ternate.

Bandoe, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang.

Bandoe, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Seragi.

Bandoe Lawang, dorp op Java, residentie Tagal, aan den grooten weg, 14 palen van Tagal.

Bandoenan, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Ngrowo.

Bandoeng, zie: Bandong, regentschap.

Bandoeng, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, bezuiden het moeras Wanoengan.

Bandoengan, dorp op Java, residentie Batavia, Ooster Kwartier, ten Noord-Oosten van het moeras Gembol.

Bandoengan, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Pasoeroewan, bewesten de hoofdplaats.

Bandoengan, dorp op het eiland Madura, op de westelijke grens van het regentschap Soemanap.

Bandojono, dorp op Java, residentie Soerakarta.

Bandong of Bandoeng, adsistent-residentie en regentschap op Java, residentie Preanger Regentschappen, grenzende ten Noorden aan de adsistent-residentie Krawang, ten Oosten aan het regentschap Soemadang, ten Zuiden aan het regentschap Soekapoera en ten Westen aan dat van Tjiandjor. In uitgestrektheid is Bandong het tweede regentschap der residentie, hebbende een oppervlakte van 3,357 vierkante palen, met eene bevolking, die over 1852 opgegeven wordt per vierkante paal sterk te zijn 69 zielen, dat is in het geheel 230,630 zielen.

Het is tevens het vruchtbaarste en hoogst gelegen en daarom het koelste gedeelte der Preanger Landen. Door de vele meren en moerassen is het op sommige plaatsen ongezond.

Bandong is in de volgende distrikten verdeeld: Bandong, Timbanganten, Tjikemboelan, Tjipotjo, Bandjaran, Tjimahi, Negara, Tjilokotot, Kopo, Tjisondari, Rongga, Tjitjalengka, Madjalaja, Baloeboer Limbangan of enkel Limbangan, Tjipitjeng, Dangdoer, Radja Mandala, Tjiabang, Tjihéa, Tjikao, Oedjong Bron Koelon en Oedjong Bron Wétan.

De voornaamste bergen van dit regentschap zijn: de Papandajang, de Soembong, de Bandong, de Simpang en de Solimbang.

De rivier Tjitaroem ontspringt tusschen den Soembong en Papandajang. De Tjimanok ontspringt in het distrikt Timbanganten, aan den voet van den Papandajang. De andere voorname rivieren zijn: de Tjikapoendang, de Tjisangkoeï en de Tjimahi.

De voornaamste meren in dit regentschap zijn: Bagendit, Basawahan, Lèles en Tjikaboejoetan. In Oedjong Bron treft men den schoonen waterval van Tjikapondong aan.

De voornaamste voortbrengselen van het land zijn: koffij, rijst en vogelnestjes. De zes vogelnestholen van dit regentschap leveren jaarlijks gemiddeld van vier plukken 13,520 stuks nesten; 10,000 stuks zijn een pikol. De Chinezen betalen voor een pikol vogelnestjes 4 à 5,000 gulden of vijftig cents voor het stuk.

Bandong, distrikt op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong. De bevolking wordt gezegd nagenoeg 112,000 zielen sterk te zijn.

Bandong of Bandoeng, hoofdplaats van de adsistent-residentie, van het regentschap en van het distrikt Bandong, op Java. Zij is verdeeld in Bandong Kolot of Negeri Toewah en Bandong Baroe. Bandong Kolot ligt 2,213 Engelsche voeten boven de zee en Bandong Baroe 2,300 voeten. Deze plaats is 117 palen ten Zuid-Oosten van Batavia, 40 palen van Tjiandjor, 29 palen van Soemadang en 47 palen van Krawang, aan de Oostzijde van den Solimbang gelegen, over welken berg zij langs den grooten postweg met Buitenzorg gemeenschap heeft. Men vindt te Bandong een aloen-aloen-plein, de woning van den Adsistent-Resident; de fraaije dalm van den Regent is een van de grootsten op Java. Voorts de woningen van ambtenaren, eene in 1836 gebouwde en in 1840 verbeterde gevangenis, eene goede herberg, eene hoofdposterij en vooral het prachtige steenen landhuis van Oedjong Bron. Bandong is heerlijk gelegen, met een schoon gezigt op de omliggende bergen, welke allen, tot op eene aanmerkelijke hoogte, met koffijtuinen en rijstvelden bedekt zijn.

Bandong is ongezond door de nabijheid der moerassen. Er is een regtbank van omgang en een landraad gevestigd.

De geneeskundige dienst wordt waargenomen door een civiel Geneesheer.

Bandong Kolot ligt 5 palen van het eigenlijke Bandong en 34 palen van Soemadang.

Bandong, berg op Java, residentie Preanger Regentschappen, in het Zuid-Westen van het regentschap Bandong. Hij verheft zich 4,000 voeten boven de zee.

Bandong, dorp op Java, residentie Batavia, op de grens van het Zuider- en Noorder Kwartier.

Bandong, rivier op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo. Zij is 50 tot 60 voeten breed.

Bandong, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo. Er is een poststation.

Bandong, dorp op Java, residentie Djokjokarta.

Bandong, eiland in den Molukschen Archipel, tot de Kei-eilanden behoorende, residentie Banda. Het staat onder Klein Kei.

Bandong, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap en distrikt Poerworedjo.

Bandongan, distrikt op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, in het Noord-Westen, aan den berg Soembing gelegen. Het bevat 439 dorpen en ruim 29,000 inwoners. De hoofdplaats draagt denzelfden naam.

Bandongan, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg.

Bandongan, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Bandar Goeniwang.

Bandongan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Minoreh.

Bandongan, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga. Het is bewoond door 210 Javanen.

Bandongan, post op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Bangil, aan den weg van Bangil naar Pasoeroewan. Niet ver van deze plaats staat een suikermolen.

Bandoong, zie: Bandong, adsistent-residentie, enz.

Bandrong, dorp op Java, residentie Samarang, 13 palen van Salatiga, 25 palen van Samarang en 76 palen van Poerwodadi.

Banee, dorp op het eiland Bali, rijk Gianjar.

Banei, heuvel in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin.

Banenboeang, golf in de straat Bali, aan de Oostkust van Java, adsistent-residentie Banjoewangi. Er komen wel eens schepen, om water in te nemen.

Baner, Banir of Zoutwater, rivier op Java, residentie Rembang. Zij ontlast zich met eenen noordwaartschen loop in de zee van Java.

Baner Pandjang, dorp op Sumatra, in de Batta-Landen, landschap Mandaheling. Het bevat 15 huizen die in twee rijen staan. De bewoners zijn armoedig; zij bouwen in den omtrek van hun

dorp Turksche tarwe, pataten, yams en suikerriet, naauwelijks toereikend voor hun eigen gebruik.

Baneteh, eiland in de Moluksche zee, bij de Oostkust van Celebes. Het staat onder het gebied van den Sultan van Ternate.

Banga, zijtak der rivier Kapoeas, in Bornéo's Westerafdeeling, rijk Pontianak.

Banga, bogt aan de Noordkust van het eiland Soembawa, in de baai van Soembawa, aan de Westzijde.

Bangaai, zie: Banggaai.

Bangak, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Ngrowo, distrikt Wadjak.

Bangalan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Bangalore's klip of Jagers-rif, rif ten Westen van het eiland Flores, in de zee van Java, op 7° 40′ Z. Br. Den 9 April 1802 stootte het schip Bangalore, gaande van Amboina naar straat Allas, op dit rif. Het strekt zich van het Noorden naar het Zuiden ongeveer 3 mijlen uit, en in de breedte 2 mijlen. Het is aan de Westzijde bij laag water droog.

Bangan, rivier in Bornéo's Zuid- en Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah, op den linker oever der Kahaijan. Hare oevers zijn bewoond.

Bangar, distrikt op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soekapoera, met eene bevolking van ongeveer 1,460 zielen.

Bangar, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soekapoera, in het gelijknamige distrikt.

Bangaran, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Sawangan, op de Noordelijke grens.

Bangas Tjondjong, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Krawang.

Bangawang, rivier op Java, zie: Solo-rivier.

Bangboelan, een der toppen van het Oostelijk Kendang-gebergte op Java, residentie Preanger Regentschappen, op de scheiding van de distrikten Malambong en Tjiawi.

Banger, zie: Probolinggo, rivier.

Banger, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap en distrikt Karang Anjar.

Bangeraen, dorp op Java, adsistent-residentie en distrikt Banjoewangi.

Bangeran, dorp op Java, residentie Bezoeki, regentschap Bezoeki.

Banger Anger, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Sidajo. Hier is het nachtverblijf voor over land reizende militairen.

Banget, dorp op Java, residentie Madioen, afdeeling Ngawi.

Banggaai, rijk op Celebes' Oostkust. Het bestaat uit eenige landschappen op de Oostkust van Celebes, waarvan zich de vroegere Vorsten van de Banggaai-eilanden hebben meester gemaakt en uit het veertigtal eilanden van dien naam. Het staat onder het gebied van den Sultan van Ternate en wordt door eenen Vorst en eenige Grooten bestuurd.

Banggaai, landschap op Celebes' Oostkust, residentie Ternate, rijk Banggaai. Men legt er zich op den landbouw toe. De voortbrengselen van het plantenrijk zijn: rijst, katoen, aardvruchten, sago en Turksche tarwe. De gezondheidstoestand is er slecht. De strandbewoners zijn oorspronkelijk van Ternate en meest Mohammedanen, terwijl de bergbewoners tot de oorspronkelijke bevolking van Celebes behooren.

Banggaai, een der Banggaai-eilanden in de Moluksche zee op 2° Z. Br. en 124° O. L.

Het is de verblijfplaats van den *Radja*. De bevolking bedraagt 690 zielen. De handelaren, die dit eiland bezoeken, zijn Boeginezen en Chinezen, welke jaarlijks van Makassar vertrekken en er Boeginesche chitzen en kleedjes, *parangs*, boslemmermessen, Chineesch grof aardewerk, Chinesche koperen kommen, koperdraad, zilveren en gouden ringen, arak en anijsdrank invoeren en weder van Banggaai *tripang*, schildpad, was en een weinig muskus uitvoeren. Het luchtgestel is er niet zeer gezond, want dit eiland is zeer moerassig, waardoor er het geheele jaar koortsen heerschen. De grond is tamelijk vruchtbaar en levert, uitgezonderd rijst, die aangevoerd moet worden, de overige levensbehoeften. De bevolking is lui en verslaafd aan het dobbelspel en aan het amfioenschuiven.

Dit eiland is rijk aan bosschen; de zee levert veel visch. Men kan er op eene kwart mijl van den wal, in 17 vademen diepte, zandgrond met schulpen, ankeren. De reede is veilig.

De vijf dorpen van dit eiland zijn: Soasio, Tanan Bonoa, Gonggong, Doedong en Bontonge.

Banggaai, Bangaai, ook wel Bongay-eilanden genaamd, eilandengroep in de Moluksche zee, tusschen 1° en 2° Z. Br. en 122° 52′ en 124° 26′ O. L. Zij bestaat uit een veertigtal groote en kleine eilanden, die naar een derzelven den naam van Banggaai dragen. Deze eilanden maken met eenige landschappen van Celebes' Oostkust het rijk van Banggaai uit.

Deze groep is slecht bevolkt; slechts vier eilanden: Peling, Banggaai, Labobo en Bankoeloe, zijn bewoond. De Banggaai-eilanden leveren veel timmerhout, *tripang*, karet, was, vogelnestjes. Zij zijn omringd van eene menigte riffen en het vaarwater is met blinde klippen

en banken bezet, die het gevaarlijk maken. De bevolking dezer eilanden wordt op 9,000 inwoners berekend.

De Banggaai-eilanden werden in 1580 door Baboe, Koning van Ternate, veroverd, doch in 1655 door den Landvoogd de Vlaming hernomen. Zij staan onder eenen *Radja*, die ze in achterleen bezit, zijnde hij ondergeschikt aan den Sultan van Ternate.

Bangganggoan, dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, afdeeling Belang, distrikt Ponosakan. Het is bewoond door 24 Christenen en 77 Heidenen (1855).

Banggi, zie: Banguey, eiland.

Bangi, dorp op Celebes' Westkust, in het Zuid-Westen van Makassar.

Bangies (Ajer), zie Ajer Bangies.

Bangil, regentschap op Java, op den Noord-Westhoek der residentie Pasoeroewan. Het grenst ten Noorden aan Soerabaja en aan de zee, ten Zuiden aan den berg Ardjoena en aan Malang en ten Westen aan Soerabaja.

Het bestaat uit de vier distrikten: Bangil, Gempol, Pendakan en Gemping. Het wordt bestuurd door eenen Regent, een Controleur voor de landelijke inkomsten en de Hoofden der distrikten.

Dit landschap maakte van ouds een gedeelte van Mataram uit, en werd in 1706, tijdens den oorlog tegen den afgezetten Keizer van Soerakarta, Mangkoerat Mas, door onze troepen, onder de bevelen van Knol, de Bevere en de Wilde, veroverd.

Eene lange en hooge brug over de Kali Anjar verbindt den weg uit dit regentschap met dien van Soerabaja. De grond is zeer vruchtbaar en voornamelijk bebouwd met koffij, suikerriet en rijst. De reede is voor de schepen te open, om er op alle tijden des jaars te kunnen ankeren, ook wordt zij weinig bezocht, omdat de produkten naar het regentschap Pasoeroewan vervoerd worden.

Ofschoon klein van bestek is Bangil goed bevolkt, het bevat 506 dorpen met 93,250 inwoners, waaronder vele Madurezen. Er worden eenige oudheden gevonden, die bij de afzonderlijke plaatsen zijn aangeteekend.

Bangil, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Bangil, distrikt Kota, op 9 palen West van Pasoeroewan en 43 palen van Malang. Het is de hoofdplaats van het regentschap en van het distrikt, heeft een poststation, is wel bevolkt en doorsneden van door witte muren afgezette straten, heeft eene regentswoning, die zeer oud is, eene moskee, eene groote druk bezochte marktplaats, eenige Europesche en vele fraaije Chinesche huizen. De civiele bezetting bestaat uit een twintigtal pradjoerits. Er woont te Bangil een Pakhuismeester. Deze plaats wordt door de rivier van dien naam doorstroomd, die hier eene breedte van 80 voet heeft. De omtrek is sterk bebouwd met suikerriet en rijst. Bij deze stad ligt eene suikerfabrijk. Onder de inwoners heeft men eenige leerlooijers. Niet ver van Bangil treft men de overblijfselen van eenen tempel aan, door de inlanders Kaboe Tjandi genaamd.

Bangilsche rivier of Bangil-rivier, rivier op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Bangil. Zij ontspringt bij Tjedono, is bijna 80 voeten breed en is alleen in den regenmoeson van eenige beteekenis. Zij ontlast zich bij Kal Anjar in de straat van Madura.

Bangir, rivier op Java, residentie Bagelen, op de grens van Banjoemaas.

Bangisari, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Bandar Goeniwang.

Bangit, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Samarang, distrikt Grogol.

Bangi Wangi, zie: Banjoewangi.

Bangjokan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Bandongan, ten Zuid-Westen van de tempelruïne Selo Grio.

Bangka, zie: Banka.

Bangka Kota, zie: Banka Kota.

Bangkal of Bankal, dorp in Bornéo's Zuid-en-Oosterafdeeling landschap Tanah Laut.

Bangkala, zie: Bangkela, eilanden.

Bangkalam, distrikt in Bornéo's Zuid-en-Ooster-afdeeling, landschap Tanah Boemboe.

Bangkalam, dorp in Bornéo's Zuid- en-Ooster-afdeeling, landschap Tanah Boemboe, in het gelijknamige distrikt.

Bangkalang, distrikt op het eiland Madura, adsistent-residentie Madura. Het bevat 560 dorpen. Er wordt rijst verbouwd en er groeijen eenige veldvruchten.

Bangkalang, stad op het eiland Madura, adsistent-residentie Madura, distrikt Bangkalang, op 7° 2′ Z. Br. en 112° 49′ 30″ O. L., 18 palen van Madura, 103¼ paal van Soemanap. Zij is de hoofdplaats en zetel des bestuurs, die vroeger gevestigd was te Blega en Sampang. De Kraton, het verblijf van den laatsten Sultan van Madura, thans van den *Panoembahan* Tjokro Di-Ningrat, die onder den titel van Regent over het rijk van Madura gesteld is, ligt aan een groot plein, en is omgeven door eene gracht. Het paleis in den Kraton is verguld, doch eenigzins in verval en laag van verdieping.

De stad, die groot van omvang is en eene

sterke bevolking heeft, is ook het verblijf van den Adsistent-Resident. Men vindt er ook eene Protestantsche kerk, eene Gouvernements lagere school en eenen landraad, terwijl ook hier door den ommegaanden regter in de vierde afdeeling zitting wordt gehouden. Ook is te Bangkalang een Officier van Gez. gevestigd.

De kwartieren, waar de Europeanen en Chinezen zich ophouden, zijn van weinig belang. Het fort, waarin eene kleine Europesche bezetting ligt, is in 1747 door ons gebouwd. De moskee te dezer plaats heeft niets merkwaardigs dan een rand, die van binnen het geheele ruim omgeeft en versierd is door een fraai geschilderd afschrift der drie eerste hoofdstukken van den Koran. Er is hier eene kleine haven en er wordt aanzienlijke handel gedreven.

Bangkalang, zie: Bangkalam, distrikt.

Bangkalang, meer in Bornéo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, op den regter oever der rivier Roengan.

Bangkalang, rivier op het eiland Madura, adsistent-residentie Madura. Zij ontspringt te Potjong en ontlast zich bij Bangkalang. Zij is met kleine praauwen bevaarbaar tot 3 palen van de monding, terwijl 700 bouws rijstvelden door haar bevochtigd worden.

Bangkalang, baai aan Sumatra's Oostkust, in de straat van Malakka.

Bangkalang, eilandje bij Sumatra's Oostkust, in de straat van Malakka.

Bangkalang, eiland in de Moluksche zee, aan Celebes' Oostkust, tot de Banggaai-eilanden behoorende, residentie Ternate.

Bangkalang, dorp op Java, residentie Batavia, in het oostelijk gedeelte van het Zuider Kwartier.

Bangkalang Djati, dorp op Java, residentie Batavia, Ooster Kwartier, 3 palen beoosten den grooten weg.

Bangkalang Waringin, dorp op Java, residentie Batavia, Zuider Kwartier, op de grens.

Bangkalis, baai aan Sumatra's Oostkust, in het Zuiden der straat van Malakka, rijk Kampar, 1° 20′ N. Br. en 102° 40′ O. L.

Bangkalis, eilandje bij Sumatra's Oostkust, in de straat van Malakka, ten Zuid-Oosten van het eiland Roepa.

Bangkalis, dorp op Sumatra's Oostkust, rijk Kampar, aan de baai Bangkalis, met eene militaire bezetting.

Bangkaoek, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, 2 palen van Buitenzorg's grens.

Bangkaroe of Zuid Banjak, een der Banjak-eilanden in de Indische zee. Het is onbewoond.

Bangkawang, eilandje aan den Noord-Oosthoek van Bornéo, in den Soeloe-Archipel.

Bangkela, Bangkala of Bankala, groep van onderscheidene kleine eilandjes in de Moluksche zee, aan de Oostkust van Celebes, vóór de Tomini-baai. Zij zijn door klippen en riffen omgeven en zijn rijk aan fraai meubel- en timmerhout. Zij behooren onder het gebied van den Sultan van Boeton.

Bangkela, Bangkala of Bankala, het grootste der Bangkela-eilanden, in de Moluksche zee, op 2° 30′ Z. Br. en 122° 51′ O. L.

Bangking, landschap op Celebes' Westkust, koningrijk Boni, aan de golf van Boni.

Bangko, rivier op Java, residentie Cheribon. Zij valt met eenen Noordelijken loop in de zee van Java.

Bangkoang, tinmijn op het eiland Banka, distrikt Pangkal Pinang.

Bangkodang, eiland in de Java-zee, ten Oosten van Kangelang, op 5° 12′ Z. Br.

Bangkoe Bangkoe, kaap aan de Westkust van het eiland Lombok.

Bangkoejang, dorp op Java, residentie Bantam, regentschap Tjiringin.

Bangkoelo, zie: Benkoelen.

Bangkoewan, een der Karimon Djava-eilanden, benoorden Java, en behoorende tot de residentie Japara.

Bangkol, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Karang-Anjar.

Bangkongong zie: Bakongang.

Bangkongriong of Bangkongrian, berg op Java, op de grens van Krawang en de Preanger Regentschappen.

Bangkoning, dorp op het eiland Madura, op de Westelijke grens van de afdeeling Soemanap.

Bangkoul, dorp op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Indrapoera. Er is eene haven.

Bangleu, land op Java, residentie Batavia, aan het strand, bij Batavia.

Bangli of Taman Bali, rijkje op het eiland Bali, grenzende ten Noorden aan de zee, ten Oosten aan Karang Asam, ten Zuiden aan Klongkong, Gianjar en Mengoei, en ten Westen aan Tabanan en Boleling. Het is nog weinig bekend; de bevolking wordt op 30,000 zielen geschat. De voortbrengselen van den grond zijn rijst en katoen.

Banglio, dorp op Java, residentie Batavia, in het Ooster Kwartier, bewesten de rivier Maroenda, 3 palen Oost van Tandjong Priok.

Bangngar, zie: Bangar, distrikt.

Bangno, zie: Bango, rivier.

Bangoeassing, zie: Banjoe Assing.

Bango, eilandje in de Moluksche zee, aan de Zuid-Oostzijde der residentie Menado op Celebes, 0° 25′ N. Br.

Bango, rivier op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Malang. Zij valt in de Brantas.

Bango, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Malang, aan de rivier Sari.

Bango, dorp op het eiland Soembawa, koningrijk Dompo.

Bangoeren, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Prapak, in het Zuiden.

Bangoes, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Wadjak.

Bangokh (Si-), eiland ten Noord-Oosten van Bornéo, in de zee van Celebes.

Bangon, landschap op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Ajer Bangies.

Bangon, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Soeba, aan de rivier Roban.

Bangouwi, zie: Banguey, eiland.

Bangowan, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap en distrikt Toelong Agong.

Bang Pinsang of Djerat Semata, heuvel in Bornéo's Westerafdeeling, rijk Pontianak, mijndistrikt Mandor.

Bangsa, rivier op Sumatra's Noordkust, in het Oosten van het koningrijk Achin.

Bangsal, rivier op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Poeger.

Bangsir, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap Brebes.

Bangsri, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Kertosono, distrikt Kertosono.

Bangsri, kaap aan Sumatra's Oostkust, op 2° 42′ N. Br.

Bangsri, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Modjo Kerto, 16 palen van Modjo Kerto, 30 palen van Soerabaja en 41½ paal van Grissee.

Banhie, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Grobogan, 25 palen van Poerwodadi, 67 palen van Samarang en 98 palen van Salatiga.

Banhoag, eiland bij de Oostkust van Bornéo, bij de monding der Koeran-rivier. Door de steilte van het strand kan men er niet ankeren.

Banioro, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Keboemen. Er ligt eene warme bron.

Boniti, eilandje in de Moluksche zee, bij Celebes' Oostkust. Het behoort onder Tomboekoe en is onbewoond. De riffen van Boniti leveren veel *tripang* op.

Banjak, berg op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Malang.

Banjak (Poeloe-), Veel Eilanden, groep van 53 eilandjes benevens een 30tal geenen naam dragende klippen in de Indische zee, bij Sumatra's Westkust, tegenover den mond der rivier Singkel, 10 of 11 mijlen Oost-Zuid-Oost van de Zuidzijde van het eiland Babi, tusschen 1° 30′ en 2° 25′ N. Br. en 96° 40′ en 97° 30′ O. L. De gezamenlijke oppervlakte dezer eilanden is ongeveer 105 vierk. palen, waarvan het grootste, Poeloe Toewankoe (op de kaarten meestal Groot Banjak genoemd), 57½ vierk. paal beslaat. Van de geheele groep zijn 18 eilandjes bewoond, t. w. Toewankoe, Siemoh, Lamoen, Tailana, Laraga, Aroengan, Mata Karie, Bahlong, Sikandang, Meyla Laoerat en Boesoek door de eigenlijke Banjak-eilanders; en Oedjong Batoe (Klein-Banjak), Balleh, Bagoe, Pandjang, Rangit Gedang, Rangit Ketjil en Balambak Gedang of Midden-eiland door Achinezen. Onder de onbewoonde eilanden behooren Bangkaroe of Zuid-Banjak, het tweede in grootte en 24 vierk. palen beslaande, en Jawie-Jawie, het eenige dezer eilanden, dat niet aan het Gouvernement, maar aan Taroemon behoort. Op de beide grootste en sommige der kleinere eilanden bestaat de grond uit eene vette en hoogst vruchtbare aarde, met weelderigen plantengroei overdekt. De overige zijn koraaleilanden, met de gewone daaraan eigene vegetatie. Kokos- en sagopalmen zijn hier verbazend menigvuldig.

Aan de Noordzijde van Poeloe Toewankoe is eene baai met koraalriffen en eilandjes. Beoosten deze baai ligt de Goenong Troesa, die zich in de verte als een lichtblaauwe stompe kegel vertoont en ongeveer 400 voeten hoog is. Verder doorsnijden eenige lage heuvelreeksen het eiland. Het vaarwater tusschen deze eilanden is hoogst gevaarlijk door de tallooze reven en banken en de sterke stroomingen. De bevolking van al deze eilanden te zamen bedraagt nog geene 400 zielen. De eigenlijke Banjak-eilanders komen in zeden en gewoonten deels met de bevolking van Singkel, deels met die van Nias overeen, hebben een eigen dialekt en leven meest van de vischvangst. Het Achinesche deel der bevolking behoudt ook hier zijn eigen karakter en legt zich toe op peper- en rijstkultuur. Beiden belijden den Islam. Het inlandsche hoofd dezer eilanden resideert op het eiland Toewankoe, maar de Achinezen erkennen zijn gezag niet. De tegenwoordige Toewankoe beroemt zich een afstammeling te zijn van het Vorstenhuis van MENANG-KABAU. Met de verovering van Singkel zijn deze eilanden aan

het Ned. Gouvernement gekomen en zij maken thans een deel der afdeeling Singkel uit. Zij zijn zeer naauwkeurig beschreven door den Heer H. VON ROSENBERG, in het *Tijdschrift v. h. Batav. Gen.*, D. III, bl. 419—436.

Banjakan, berg op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Soembreng.

Banjang, rolsteenbank in Bornéo's Wester-afdeeling, distrikt Melawi, in de rivier Melawi, even bewesten het dorp Pinang.

Banjar, zie: Bandjar, dorp.

Banjarang, zie: Bandjaran.

Banjar Jawa, zie: Bandjar Djawa, dorp.

Banjar Liat, dorp op den oostelijksten uithoek van Java, adsistent-residentie Banjoewangi.

Banjawakan, rivier op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, tusschen de rivieren Pasilian en Tjilèles.

Banjawakan, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, aan de gelijknamige rivier.

Banjer Asin, dorp op het eiland Bali, aan het Noorder strand van het rijk Boleling.

Banjermassing, zie: Zuid-en-Ooster-afdeeling van Bornéo, residentie.

Banjermassing, zie: Bandjermasin, rijk, hoofdplaats en rivier.

Banjer Poetih, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Samarang, ten Zuiden van de hoofdstad.

Banjer Waroe, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Buitenzorg, 6¼ paal van de hoofdplaats. Het ligt 1,775 Eng. voeten boven de oppervlakte der zee.

Banjoan of Banjoar, eilandje in de zee van Timor, tot de Savoe-eilanden behoorende, ten Zuid-Westen van Savoe. Het is laag en met boomen bedekt. Tusschen Banjoan en Savoe is een doortogt.

Banjoe Adim, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Remameh.

Banjoe Ali, dorp op het eiland Bali, rijk Boleling, aan het Noorder-strand.

Banjoe Alit, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Rogo Djampi, aan de uitwatering der rivier Blibis, 10 palen van Banjoewangi, 130 palen van Bezoeki en 143 palen van Probolinggo.

Banjoe Angat, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Kraksan, distrikt Pahiton. Er is een postgebouw, 6 palen van Bezoeki, 34 palen van Probolinggo en 99 palen van Banjoewangi.

Banjoe Anget, hoofdplaats van het distrikt Binor, op Java, residentie Bezoeki, regentschap Bezoeki.

Banjoe Angkat, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Banjoe Anjar, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Kraksan, distrikt Gending.

Banjoe Anjar, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron. Het is bewoond door 336 Javanen.

Banjoe Anjar, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Kediri, distrikt Soekoredjo.

Banjoe Asie, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Rogo Djampi.

Banjoe Asin (Zoutrivier) of Bangoeassing, landschap op Sumatra's Oostkust, residentie Palembang, langs de rivier van dien naam. Er houden zich vele olifanten op. De grond is er vruchtbaar. In 1824 is dit landschap voor het eerst door eenen Europeaan bezocht; de Commissaris VAN SEVENHOVEN heeft toen de geheele residentie doorkruist.

Banjoe Asin (Zoutrivier), rivier op Sumatra's Oostkust, residentie Palembang. Zij ontspringt in het gelijknamige landschap, is zeer breed en ontlast zich met eenen oostelijken loop in zee. Zij is voor groote schepen geschikt. De monding ligt op 2° 14′ Z. Br.

Banjoe Asin, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo, 8 palen Noord-Oostwaarts van Poerworedjo. Er ligt eene zoutbron.

Banjoe Ates, dorp op het eiland Madura, op de Noordkust van de afdeeling Madura.

Banjoe Biroe, zie: Blaauw Water, meer.

Banjoe Biroe, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Bangil. Er is een buskruid-etablissement.

Banjoe Biroe, eiland op Java, residentie Samarang, in eenen zijtak der rivier Demak. Het ligt ten Zuiden der hoofdplaats Samarang, heeft 2 uur in omtrek en is door eene brug met het vaste land verbonden.

Banjoe Biroe, baai aan Java's Oostkust, adsistent-residentie Banjoewangi, 10 mijlen zuidelijker dan de Pampang-baai.

Banjoe Biroe, dorp op het eiland Bali, rijk Djembrana.

Banjoebiroe Koelon, dorp op Java. residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Ambarawa. Het is bewoond door 95 Javanen.

Banjoebiroe Tengah, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Ambarawa. Het is bewoond door 422 Javanen.

Banjoebiroe Wetan, dorp op Java, resi-

dentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Ambarawa.

Banjoe Gaga, dorp op het eiland Bali, rijk Bangli.

Banjoe Ganti, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak.

Banjoe Hanget, post op Java, residentie Bezoeki, regentschap Bezoeki. Er liggen heete bronnen. *Banjoe* beteekent „water" en *hanget* „heet."

Banjoe Irang, dorp in Bornéo's Zuid- en Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin, 3 uur gaans van Martapoera. Er is eene steenkolenmijn, die den naam Julia Hermina draagt. De concessie tot hare ontginning is verleend aan de maatschappij tot bevordering van mijnontginningen in Ned. Indië.

Banjoe Irang, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, distrikt Wadjak.

Banjoe Koening, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Ambarawa. Er wonen 1,200 Javanen.

Nabij deze plaats, ter hoogte van ongeveer 3,000 Rijnl. voeten boven de oppervlakte der zee, ligt eene koude staalbron, en op 3 palen boven deze plaats ligt eene laauwe zwavelbron.

Banjoe Koening, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Oengaran, op den Zuider-rug van den berg Oengaran, ter hoogte van ruim 3,080 Rijnl. voeten boven de zee. Er is eene pasanggrahan. Vele Europesche voortbrengselen groeijen hier; artisjokken schijnen er niet te willen tieren, daar zij slechts bloemen geven.

Banjoemaas, Banjoemas, eigenl. Baanjoemaas (Goudwater), residentie op Java, grenzende ten Noorden aan Pekalongan, Tagal en Cheribon, ten Westen aan de Preanger Regentschappen, ten Oosten aan Bagelen en ten Zuiden aan de Indische zee. Zij ligt van 108° 35′ tot 109° 25′ O. L. en van 7° 17′ tot 7° 52′ Z. Br. Hare uitgestrektheid wordt opgegeven door sommigen op 993 geographische mijlen, en door anderen (zie: *Tijdschrift voor N. I.*, 9e Jaarg., 1e deel, p. 354—357) op 3,808 vierkante palen. Het aan de Zuidkust gelegen eiland Kambangan behoort tot deze residentie. Het Noordelijk en Noord-Oostelijk gedeelte van Banjoemaas is zeer bergachtig: men vindt daar het Diëng-gebergte, den berg Pangongan en de Zuidelijke helling van den Slamat. Het Oostelijk gedeelte behoort tot het stroomgebied van de rivier Serajo. Nabij het Zuiderstrand, vooral langs de baai Segara Anakan, is de grond laag en moerassig. Meer binnenwaarts is de landstreek gezond. De voornaamste rivieren zijn, behalve de Serajo, de Koelawing, die zich in de Serajo nabij de hoofdplaats ontlast, de Djerik, de Tambak en de Hangsana.

Banjoemaas, vroeger een der schoonste gedeelten van de Vorstenlanden, doch sedert 1830, na het einde van den Javaschen oorlog, onder het onmiddellijk gezag van het Nederlandsch Gouvernement gekomen, is verdeeld in vijf afdeelingen of regentschappen, te weten Banjoemaas, Poerwokerto, Poerbolinggo, Bandjar Negara en Tjilatjap, te voren slechts een onderregentschap. Deze vijf regentschappen of afdeelingen zijn verdeeld in 20 distrikten. Over de drie laatste afdeelingen zijn tevens Adsistent-Residenten gesteld, terwijl bovendien de Resident in zijn gewestelijk bestuur, ongerekend het bureaupersoneel, wordt bijgestaan door een Secretaris, die bij onstentenis van den Resident tijdelijk voor hem optreedt, voorts, onder het oppertoezigt van den Resident, belast is met het beheer van 's lands kas en van het vendu-departement en ook het notariaat waarneemt voor die gedeelten der residentie, waar geen Adsistent-Resident is; voorts door een vijftal Controleurs bij de landelijke inkomsten en kultures; terwijl nog in deze residentie geplaatst zijn, voor de kaneelkultuur drie Opzieners en voor de indigoteelt drie Adsistenten en zeven Opzieners.

Met opzigt tot het krijgswezen behoort deze residentie tot de tweede militaire afdeeling op Java, voor de dienst van den waterstaat tot de tweede waterstaatsafdeeling of inspectie, waarvan de Chef gevestigd is te Tagal, voor de inspectie der kultures tot den werkkring van den Inspecteur der kultures in de tweede afdeeling, die te Samarang zijn verblijf houdt, en voor het regtswezen tot het regtsgebied van den Raad van Justitie te Samarang, terwijl de ommegaande regter in de tweede afdeeling, die mede te Samarang verblijf houdt, in deze residentie zitting houdt te Banjoemaas, Poerbolinggo, Bandjar Negara en Tjilatjap, op welke plaatsen ook zijn de verschillende landraden, de gevangenissen en de vier agentschappen der Weeskamer te Samarang.

De Hervormden en de Roomsch-Katholieken alhier worden bezocht door de Predikanten en den Pastoor te Samarang.

Ter hoofdplaats is eene Gouvernements lagere school en eene school voor Inlanders. De belangen van het onderwijs worden behartigd door eene sub-kommissie van onderwijs, waarvan de tijdelijke Resident voorzitter is.

Met de strandvonderij in deze residentie zijn belast de Pakhuismeester te Tjilatjap voor de

berging en de Eerste loods op het eiland Kambangan voor de redding der goederen.

De groote zoutverkoop-pakhuizen zijn te Banjoemaas, Bandjar Negara en Tjilatjap. Over het eerste is een Inlander gesteld, de twee anderen worden beheerd door Europeanen.

In 1855 was de bevolking sterk 419,268 zielen, onder welke 329 Europeanen of daarmede gelijkgestelden, 2,334 Chinezen en 98 andere vreemde Oosterlingen.

De inlandsche bevolking, verspreid in 1,385 dessas en kampongs, waarvan 41 zonder velden, telde in 1855 56,018 landbouwende huisgezinnen, met 97,519 bouws ontgonnen gronden, zoodat gemiddeld een huisgezin ongeveer $1^3/_4$ bouw heeft.

Van die uitgestrektheid waren 76,269 bouws *sawah's* en *tegal*-velden, en 21,250 bouws, waarvan de bebouwing geheel wisselvallig is. Van de door de bevolking ontgonnen gronden waren 5,186 bouws voor de Gouvernements kultures afgezonderd geworden, terwijl zij voor eigen kultuur beplant had 76,222 bouws, zoodat 16,111 bouws onbeplant waren gebleven. Eene hoeveelheid van 1,043,897 pikols (van 125 oude ponden) *padi* of rijst in den bolster, had zij geoogst van hare voor eigen kultuur beplante gronden, hetgeen gemiddeld is nagenoeg $13^7/_{10}$ pikol per bouw. Deze produktie schijnt voor de consumtie der bevolking voldoende te zijn, maar ook niet meer of minder, aangezien van geenen invoer en slechts van eenen zeer onbeduidenden uitvoer van rijst uit de residentïe blijken zijn.

Voorts had de bevolking in 1855 een getal van 803,981 klapperboomen, waarvan 371,055 vruchtdragende. Overigens schijnt uit het beplanten met rijst van dezelfde velden, meer dan eens in het jaar, dat ook hier veel plaats grijpt, en, gelijk elders, als schadelijk voor de gronden wordt tegengegaan, te moeten worden opgemaakt, dat de teelt van tweede gewassen in deze residentie niet zeer belangrijk is. Onder de artikelen, die de bevolking voor eigen kultuur bebouwt, behooren, behalve katoen, voornamelijk peper en tabak, daar er jaarlijks ongeveer 800 pikols staartpeper en ongeveer 3,600 pikols tabak worden uitgevoerd.

De Gouvernements kultures bepalen zich tot koffij, suiker, indigo en kaneel, zijnde de theekultuur wegens de ongunstige resultaten ingetrokken. In de officiële mededeelingen over 1855 vindt men dienaangaande het volgende vermeld:

Voor de koffijteelt werden afgezonderd 26,797 huisgezinnen. Het getal koffijboomen bedroeg 7,831,913 in geregelde tuinen en 6,982,220 in kampongs en pagars, te zamen 14,814,133. Gemiddeld heeft dus ieder huisgezin ruim 550 boomen te onderhouden. Boschkoffij schijnt men in deze residentie niet te hebben. Van den geheelen aanplant waren 8,632,152 vruchtdragende boomen, waarvan men geoogst had $25,535^{42}/_{100}$ pikols, dat is één pikol van 338 boomen en iets minder dan één pikol per huisgezin. Voor de geleverde koffij had de bevolking genoten *f* 210,860 of nagenoeg *f* 7,86 per huisgezin. Het getal inkoops-koffijpakhuizen in deze residentie bedraagt 18.

Ten behoeve van de eenige in deze residentie bestaande suikerfabrijk, genaamd Kali Bagor, werden voor de suikerteelt afgezonderd 400 bouws met 1,456 huisgezinnen. De produktie dier fabrijk, welke geheel aan het Gouvernement wordt afgeleverd, bedroeg $12,875^1/_{10}$ pikols suiker, dat is $32^{19}/_{100}$ pikols per bouw, en $8^{84}/_{100}$ pikols per huisgezin. Daarvoor had de suikerrietplantende bevolking genoten *f* 37,552.37 of gemiddeld per huisgezin bijna *f* 25,80. In 1856 heeft de produktie der fabrijk Kali Bagor bedragen slechts $8,599^1/_2$ pikols.

Een getal van 101 fabrijken was bestemd voor de bereiding van indigo. Daarvoor waren ingedeeld 22,443 huisgezinnen met eenen aanplant van 4,799 bouws, die opgebragt heeft 105,084 oude ponden indigo, dat is ruim $21^4/_5$ ponden per bouw en nagenoeg $4^7/_{10}$ pond per huisgezin. Voor de geleverde indigo had de bevolking ontvangen *f* 157,626,50, dat is ongeveer *f* $1^1/_2$ per pond en iets meer dan *f* 7 per huisgezin.

Voor de kaneelteelt waren ingedeeld 4,276 huisgezinnen met eenen aanplant van $416^1/_2$ bouws. Van 847,389 schilbare kaneelboomen had men verkregen 46.800 oude ponden kaneel (3,200 ℔ verkoopbare afval daaronder begrepen) en daarvoor had de bevolking ontvangen *f* 8,593.66 Uit die cijfers blijkt dus, dat door elkander een huisgezin nagenoeg 200 boomen voor zijne rekening heeft, dat de opbrengst is geweest 112 ℔ per bouw en 11 ℔ per huisgezin, dat 1 ℔ kaneel verkregen is van ruim 18 boomen en betaald is geworden met ruim 18 cents, zoodat gemiddeld een huisgezin *f* 2, ongeveer 1 cent per boom, heeft genoten. De afdeeling Tjilatjap schijnt voor de kaneelteelt zeer gunstige uitzigten te geven, weshalve daar verdere uitbreiding aan de teelt was en zou worden gegeven. De verwerking van de kaneel geschiedde in 18 daarvoor bestaande inrigtingen.

De aanslag der bevolking in de landrenten bedroeg *f* 52,715.82 van de velden voor het Gouvernement, en *f* 384,751.88 van de velden

voor eigen kultuur beplant, derhalve te zamen *f* 437,467.70. In 1854 had de totale aanslag *f* 482,498.33 bedragen.

Het getal en de uitgestrektheid der bosschen wordt niet opgegeven, maar het bestaande gebrek aan djatihout in deze residentie heeft aanleiding gegeven tot aanzienlijke aanplantingen van djatiboomen, zoodat het getal in 1855 bedroeg 1,364,211, waarvan 612,088 in geregelde en 752,123 in minder geregelde plantsoenen of in de bosschen zelve.

In dat zelfde jaar bedroeg de veestapel van Banjoemaas 62,104 buffels, 10,430 stuks rundvee en 11,153 paarden.

Mijnbouw vindt men hier niet. Van partikuliere ondernemingen is bekend, dat in deze residentie 1,200 bouws woeste gronden ter ontginning zijn uitgegeven, tegen opbrengst aan het Gouvernement van één tiende der produktie. Aan wie die uitgifte is geschied en wat daarop geteeld wordt, blijkt niet. De vogelnestklippen in deze residentie zijn de moeite en kosten eener exploitatie niet waard.

De binnenlandsche handel bepaalt zich voornamelijk tot de dagelijksche levensbehoeften, die op de bazars worden gebragt, en daaronder vooral het zout, dat door Chinesche en inlandsche handelaren te Tjilatjap in het groot wordt opgekocht. Naar buiten wordt handel gedreven vooral in buffels, die naar Bagelen en verder naar Djokjokarta worden uitgevoerd, voorts in rijst, tabak, staartpeper, *mangkoedoe* (eene soort van verfwortel), *aréng-suiker*, *kadjang*-matten voor de Tagalsche suikerfabrijken, terwijl van Tagal en Pekalongan gedroogde visch en van Bagelen en Soerakarta veel klapperolie en gebatikte kleedjes worden ingevoerd. Verder wordt er ingevoerd: *gambir*, eijeren, lijnwaden, wollen stoffen, zijde, Javaansch linnen, koper, tin en fijn aardewerk.

Ook hier heeft de afschaffing van de bazarpacht bijgedragen tot verlevendiging van het handelsverkeer. De vischvangst is toenemende, vooral in de straat tusschen de kust en het eiland Kambangan, waar ook parelmosselen en schildpad worden gevischt.

Met opzigt tot het verbruik van opium kan hier nog medegedeeld worden, dat de hoeveelheid, volgens de pacht, voor Banjoemaas bedraagt 840 *kati* in het jaar, dat is 1 *kati* (1¼ oude ponden) per 500 zielen. Indien dit voor den waren maatstaf der consumtie in deze residentie kon worden gehouden, hetgeen echter zeer onzeker is, dewijl het niet blijkt, of en hoeveel boven de verpachte hoeveelheid aan den opiumpachter als *siram* wordt verstrekt, zou de bevolking van Banjoemaas nog ver blijven beneden het gemiddelde der consumtie over geheel Java.

Banjoemaas, regentschap op Java, residentie Banjoemaas, aan den linker oever der Serajo. Het is verdeeld in vier distrikten: Banjoemaas, Adiredjo of Kaliredjo, Soeka Radja en Poerworedjo, te zamen met 69,215 zielen, onder welke 60 Europeanen, 37 Arabieren, Maleijers, enz., 68,720 Javanen en 398 Chinezen. Het wordt bestuurd door eenen Regent, een Hoofdfiskaal, een Hoofdpriester en een Luitenant der Chinezen. Wijders is er een zoutverkoop, een agentschap der Weeskamer van Samarang, eene divisie infanterie en eene afdeeling inlandsche schutterij. Er groeit rijst, indigo en suiker.

Banjoemaas, distrikt op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Banjoemaas. Het bevat 15,326 inwoners.

Banjoemaas, hoofdplaats der residentie, van het regentschap en het distrikt van dien naam, op Java (7° 33′ 45″ Z. Br. en 109° 19′ 20″ O. L.)

Zij is in eene vallei gelegen aan den linker oever der Serajo, die zich bij deze stad met eene sterke bogt van de Oost om de West, Noordwaarts wendt, 10 palen van Poerwokerto, 11 van Poerbolinggo, 32 van Tjilatjap en 32 van Bandjar Negara.

Deze stad is regelmatig gebouwd. De Europesche ingezetenen wonen in eene wijk die aan de inlandsche grenst. Het prachtige residentiehuis met fraaije bijgebouwen en kantoren is buiten de stad in eene met rijstvelden bedekte vlakte gelegen, en hierbij het steenen blokhuis met eene bezetting van 60 man. Tusschen de Europesche en inlandsche wijk ziet men de paseiban, het regentshuis, een in 1836 gebouwd steenen gevangenhuis, de woning van den militairen Kommandant, de kazernen en de Europesche begraafplaats. Er is te Banjoemaas eene Gouvernements lagere school en eene school voor Inlanders, welke den 1 November 1850 geopend werd. Ook is er een zoutverkoop, eene regtbank van omgang en een landraad gevestigd. Er is een gesticht van liefdadigheid, door de inlandsche bevolking opgerigt.

De Officier van Gez. neemt hier tevens de civiele geneeskundige dienst waar.

Uit Banjoemaas loopen vijf groote wegen, als: één om de Noord-Oost naar Bandjar Negara en Ledok; één om de Zuid-Oost naar Bagelen; één om de Zuid-West naar Tjilatjap; één om de Noord-West naar Tagal en één om de Noord, beoosten den berg Slamat, over Poerbolinggo en Randoe Dongkal, naar Pamalang.

Banjoemanik, poststation op Java, residentie Samarang, regentschap Samarang, aan den grooten weg, 9 palen van Samarang, 22 palen van Salatiga en 51 palen van Poerwodadi.

Banjoemanik Koelon, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Oengaran. Het telt 66 inwoners.

Banjoemanik Wetan, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Oengaran. Het bevat 97 inwoners.

Banjoemanis, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Oengaran.

Banjoe Meneng, dorp op Java, residentie Djokjokarta, afdeeling Mataram.

Banjoe Meneng, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Samarang, distrikt Singen Lor.

Banjoe Moeda, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Karang Anjar, distrikt Gombong.

Banjoenjapa, schans op Java, residentie Banjoemaas, aan het Zuider-strand, niet ver van Karang Bollong.

Banjoe Oerip, berg op Java, residentie Rembang, in het Noorden van het regentschap Bodjo Negoro.

Banjoe Oerip, dorp op Java, residentie Soerabaja, adsistent-residentie en regentschap Grissee, distrikt Goenong Kendang.

Banjoe Oerip, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap en distrikt Poerworedjo.

Banjoe Pait, beek op Java, adsistent-residentie Banjoewangi. Zij ontspringt op het Idjenggebergte en heeft nabij den zuid-westelijken voet van den berg Widodaren eenen waterval op ongeveer 5,330 Rijnlandsche voeten boven de zee.

Banjoe Poetih, rivier en dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Soeba.

Banjoe Poetih, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Rogo Djampi.

Banjoe Poetih, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Salatiga. Het is bewoond door 65 Javanen.

Banjoe Poetih Kidool, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Lamadjang, distrikt Ranoe Lamongan, op de Wester-grens.

Banjoe Poetih Lor, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Lamadjang, distrikt Ranoe Lamongan.

Banjoerang, dorp op Bornéo, in de Vorstenlanden van Bandjermasin.

Banjoerip, zie: Banjoe Oerip, berg en dorp.

Banjoe Riti, dorp op het eiland Bali, rijk Tabanan.

Banjoe Roto, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Banjoe Sanka, dorp op het eiland Madura, op de Noordkust van de afdeeling Madura.

Banjoe Teroes, zoetwaterwel op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ambal, te Karang Bollong, in den ingang van het vogelnesthol Goewa Dahoe.

Banjoe Tingal, dorp op Java, residentie en regentschap Bezoeki.

Banjoewan, dorp op Sumatra, residentie Palembang, distrikt Ampat Lawang. Het bestaat uit slechts ééne woning.

Banjoewangi of Banjowangi (Welriekend Water), adsistent-residentie en regentschap in Java's Oosthoek, grenst ten Westen aan de residentie Bezoeki, waarvan zij gescheiden is door de rivieren Badjoelmati, Kendang, Kokosan, Rawoen en Majang, ten Zuiden aan de Indische zee, ten Oosten aan straat Bali, en ten Noorden aan de, tot de residentie Bezoeki behoorende afdeelingen Panaroekan en Bondowosso. De uitgestrektheid dezer adsistent-residentie, welke in twee distrikten is verdeeld, namelijk Banjoewangi het noordelijke en Rogo Djampi het zuidelijke, wordt berekend op 2,017 vierkante palen.

Het bestuur van dit gewest, vroeger eene afdeeling van de residentie Bezoeki, doch later daarvan afgescheiden, berust bij eenen Adsistent-Resident, die, voor de belangen der inlandsche bevolking, nevens zich heeft eenen Regent, terwijl de Chinezen, gelijk ook de Boeginezen en Mandharezen, en de Arabieren onder afzonderlijke Hoofden staan.

Behalve den Adsistent-Resident, die tevens de functiën van Notaris uitoefent en Gecommitteerde is voor de zaken van Bali en Lombok, waarvoor hij een paar Ambtenaren ter zijner beschikking heeft, vindt men hier een Pakhuismeester voor het beheer der produkten en civile magazijnen, een Havenmeester, tevens belast met de strandvonderij, een Kommies-Ontvanger, wiens kantoor ressorteert onder de derde financiële afdeeling te Soerabaja, voor de inning der inkomende en uitgaande regten, een agentschap van de Weeskamer te Soerabaja, een drietal Opzieners voor de nopal- en cochenilleteelt, en twee onder inlandsche *Mantries* staande zoutverkooppakhuizen, waarvan het eene te Banjoewangi, het andere te Rogo Djampi.

Ter hoofdplaatse, waar de landraad gehouden wordt en ook eene gevangenis is, wordt door den ommegaanden regter in de vijfde afdee-

ling, die te Probolinggo verblijft, zitting gehouden.

Overigens behoort Banjoewangi voor het regtswezen tot het gebied van den Raad van Justitie te Soerabaja, voor het militaire-wezen tot de derde militaire afdeeling op Java, voor de inspectie der kultures tot den werkkring van den Inspecteur in de derde afdeeling, en voor de dienst van den waterstaat tot de vierde waterstaatsafdeeling of inspectie, waarvan de Chef gevestigd is te Soerabaja.

Voor de belangen van het onderwijs bestaat in dit gewest eene sub-kommissie van onderwijs, waarvan de tijdelijke Adsistent-Resident voorzitter is. Eene Gouvernements lagere school is ter hoofdplaatse aanwezig. Aan den Predikant te Pasoeroewan is opgedragen de Hervormde gemeente twee maal 's jaars te bezoeken.

De voornaamste bergen zijn: de Rawoen, de Kendang, de Sedano, de Widodaren, de Ranteh, de Idjeng of Merapi en de Pendil.

De rivieren zijn de Badjoelmatie, de Banjoewangi, de Pampang, de Rogo Djampi, de Bomo, de Rawoen, de Kali Baroe en anderen.

Hoofdzakelijk uit hoofde van de niet zeer talrijke bevolking is Banjoewangi maar voor een klein gedeelte bebouwd, namelijk de vallei tusschen het gebergte en de zee. Aldaar is de aarde zwart, zandig en vruchtbaar. Zuidwaarts op, voorbij de Pampang-baai, stijgt de kust regt opwaarts uit de zee, en is zij met digt geboomte begroeid, onbewoond en omzoomd door riffen. Westwaarts langs de Zuidkust is het land zeer bergachtig. Banjoewangi heeft vele moerassen, die schadelijk zijn voor de gezondheid, doch wier invloed meer binnenwaarts ophoudt.

Door de hoogte en menigte van bergen heeft Banjoewangi overvloed van water, hetgeen niet weinig bijdraagt tot de vruchtbaarheid. De bosschen leveren verscheiden soorten van hout op, ook groeit hier de befaamde giftboom *pohon oepas*. Overigens zijn de produkten van den grond: koffij, rijst, suiker, tabak, kokosnoten, nopal voor de cochenille-teelt, en indigo. Banjoewangi is rijk aan goede koffijgronden, en de koffijteelt zou hier aanzienlijk uitgebreid kunnen worden, indien er maar eene talrijkere bevolking ware.

De bevolking, die zeer vermengd is met Balinezen, was in 1855 sterk 35,035 zielen. Onder deze waren 102 Europeanen of daarmede gelijk gestelden, 187 Chinezen en 1,775 andere vreemde Oosterlingen.

Zij was verspreid in 165 dessa's en kampongs, waarvan 10 zonder velden, en verdeeld in 4,449 landbouwende huisgezinnen met 8,179 bouws, waarvan 7,008 bouws *sawah's* en *tegal*-velden, die jaarlijks beplant kunnen worden, en 1,171 bouws, welker beplanting zeer wisselvallig is. Een huisgezin heeft dus gemiddeld $1^{5}/_{6}$ bouw aan velden. Van de geheele uitgestrektheid ontgonnen gronden waren 1,393 bouws onbeplant gebleven en door de bevolking voor eigen kultuur beplant geworden 6,786 bouws, die opgebragt hadden 225,384 pikols van 125 oude ℔ *padi* of rijst in den bolster, dat is $33^{21}/_{100}$ pikols per bouw.

Het getal klapperboomen bedroeg in 1855 100,040 en daarvan waren 44,403 vruchtdragende.

Omtrent tweede gewassen vindt men aangaande Banjoewangi in de officiële mededeelingen niets aangeteekend.

De Gouvernements kultures bepalen zich tot koffij- en nopal-aanplantingen voor het cochenille-insekt.

Voor de koffij waren ingedeeld 3,521 huisgezinnen. Het getal boomen bedroeg 2,736,720 in geregelde tuinen, en 175,019 in paggars en kampongs, dus te zamen 2,911,739 of gemiddeld per huisgezin 827 boomen. Van den geheelen aanplant hadden 2,431,753 vruchtdragende boomen afgeworpen eenen oogst van 17,736 pikols, waarvoor de bevolking genoten had *f* 87,805.91. Deze cijfers wijzen aan, dat gemiddeld is verkregen ruim 5 pikols per huisgezin, en 1 pikol van nagenoeg 138 boomen, terwijl gemiddeld een huisgezin in betaling heeft ontvangen nagenoeg *f* 25, of *f* 5 per pikol. De levering der koffij tegen dezen geringen prijs is waarschijnlijk in verrekening van landrenten, dewijl er van geenen aanslag van landrenten in de officiële mededeelingen blijkt. Het getal inkoops-koffijpakhuizen bedraagt twee.

Ten behoeve der nopal- en cochenille-teelt bestond eene inrigting, met eenen aanplant van $66^{1}/_{2}$ bouws en 270,280 planten, waarvan 263,222 planten in staat waren om met het cochenille-insekt bevolkt te kunnen worden. De opbrengst had bedragen 28,182 oude ponden, dat is één pond van ruim 9 nopalplanten. De verkregen hoeveelheid had aan het Gouvernement gekost *f* 37,184.90 of ongeveer *f* 1.32 per pond. Voor deze teelt, die met *boedjang's* en bannelingen geschiedt, is geen gedeelte der bevolking ingedeeld.

In 1855 bedroeg de veestapel 9,252 buffels, 19,198 runderen en 11,359 paarden.

Van partikuliere ondernemingen is alleen bekend, dat in 1855 aan den Heer H. Zollinger eene concessie is verleend tot ontginning van woeste gronden voor aanplanting in

het groot van klapperboomen ter bereiding van klapperolie.

Handel en vertier zijn in dit gewest toenemende, gelijk blijkt uit het drukke bezoek der twee bestaande bazars. De uitvoerartikelen zijn rijst, kokosolie, *rotan-*, *kamiri*-olie, *pellet*-hout, tabak en *sadong*-bladeren, welke tegen lijnwaden, koebeesten, Balinesche ossen, paarden, aarden potten en pannen, matten, *gambir*, enz. verruild worden.

Van de visscherij begint de bevolking meer werk te maken, en met den aanleg van vischvijvers is een aanvang gemaakt. Op de kusten worden paarlen gevischt, die evenwel klein en van weinig waarde zijn.

Er zijn onder de inwoners vele ambachtslieden, waaronder ook ijzersmeden, goud- en zilversmeden, koperslagers, wevers, verwers en werkers in ivoor en horen.

Tigchelwerken en kalkbranderijen verschaffen aan sommigen eenig werk.

Overigens worden de wegen in Banjoewangi in bruikbaren staat gehouden en zoo veel mogelijk voor voertuig toegankelijk gemaakt.

Volgens de verpachting van opium op Java bedraagt de hoeveelheid, die jaarlijks in Banjoewangi verbruikt wordt, 42 *kati's* of 52½ oude ponden, dat is 1 *kati* of 1¼ ℔ per 834 zielen, eene verhouding, die, ná de residentie Bantam, de gunstigste is over Java, doch waaromtrent geene zekerheid bestaat, aangezien voor eene juiste bepaling van het eijfer der consumtie veel afhangt van de vraag, òf en hoe veel als *siram* boven de verpachte hoeveelheid aan den opiumpachter wordt verstrekt, hetgeen niet bekend wordt gesteld; terwijl dan nog altijd overblijft de onmogelijkheid eener constatering van het al of niet bestaan van smokkelarij, waartoe dit artikel, wegens de enorme voordeelen daaraan verbonden, eenen zoo sterken prikkel aanbiedt.

Zeker is het, dat de nabijheid van het eiland Bali, hetwelk van de Javasche kust voor het oog zigtbaar is, en waarvan de bevolking algemeen bekend is aan het gebruik van opium te zijn verslaafd, zoo als maar in weinige gedeelten van den Indischen Archipel het geval is, gelijk ook de omstandigheid, dat onder de bevolking van Banjoewangi zich een aantal Balinezen bevindt, redenen zijn, om den aangegeven maatstaf slechts met omzigtigheid aan te nemen.

Banjoewangi, distrikt op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, waarvan het het noordelijke gedeelte beslaat. Het bevat 17,300 inwoners.

Banjoewangi, rivier op Java, adsistent-residentie Banjoewangi. Zij ontspringt bij de rustplaats Sedong, op den berg Merapi, en loopt noordelijk van het fort Utrecht in straat Bali. De breedte is bij de monding 80 voeten, maar de diepte slechts van 7 tot 3 voeten; op eenige plaatsen is zij 20 voeten diep.

Banjoewangi, hoofdplaats van de adsistent-residentie en het regentschap Banjoewangi, op Java, aan straat Bali, 93 palen van Bezoeki en 133 palen van Probolinggo. Banjoewangi is eene fraaije plaats, bevat breede met bamboezen hekken afgezette straten, goede huizen, eene paseiban, waar de woningen van den Regent en andere inlandsche Ambtenaren en de moskee zich bevinden.

De Chinesche wijk ligt zuidelijker aan zee en afgescheiden van de rivier, wier mond tot haven dient. Het havenhoofd ligt op 8° 12′ 40″ Z. Br. en 114° 26′ O. L. Over de rivier ligt eene brug. De schepen doen deze plaats aan om water en eenige behoeften in te nemen; zij kunnen in 12 à 13 vademen zachten grond ankeren. Er zijn twee Ambtenaren voor het havendepartement. De haven van Banjoewangi is in 1858 voor den algemeenen handel opengesteld.

Het fortje Utrecht staat aan het strand op een groot plein, aan welks kanten het fraaije huis van den Adsistent-Resident, de woningen der Europeanen en een logement staan. Het fort bevat gebouwen van steen tot huisvesting van het garnizoen. Verder is er eene in 1846 gebouwde gevangenis en eene Gouvernements lagere school. De geneeskundige dienst wordt waargenomen door den Officier van Gez. van het garnizoen. Te Banjoewangi behoort eene kruisboot te huis. Er zijn ruim 7,000 inwoners en er is een landraad gevestigd. Bewesten deze plaats ligt aan den voet van den Idjeng eene minerale bron.

Banjoe Waroe, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Kendal.

Banjoe Wedan, baai of inham aan de Noordkust van het eiland Bali, in het zuidoostelijke gedeelte van de St. Nicolaas-baai. Zij is alleen voor weinig diepgaande vaartuigen bevaarbaar, daar zij door een rif wordt afgesloten. Er worden warme bronnen gevonden, die bij eb zigtbaar zijn en waarvan het water zeer heilzaam is tegen jicht en rheumatismus. Zij behooren tot het rijk Boleling.

Banjoe Wenning, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Banjoewangi.

Banjoe Wiro, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal.

Banjoe Woeloe, dorp op Java, residentie Bezoeki, distrikt Waringin.

Banjor Pondo, of -Pandé, dorp op de Oostkust van het eiland Bali, rijk Klongkong.

Bank (Groote), naam van vijf bij elkander liggende riffen in de Indische zee, ten Westen van Sumatra, bewesten den hoek Rakit. Er staat tusschen deze riffen 7 en 8 vademen slijkgrond.

Banka, eigenlijk Bangka, residentie waartoe behooren het eiland Banka, het eiland Billiton, hetwelk onlangs tot eene adsistent-residentie is verheven, de Lepar-eilanden, waarover slechts een inlandsch hoofd gesteld is, en de eilanden langs de kusten. De bevolking dezer residentie bedroeg op ultimo 1855 45,465 zielen, waarvan 87 Europeanen, 14,391 Chinezen en 336 Arabieren of andere vreemde Oosterlingen.

Banka, eigenlijk Bangka, ook China Batta genoemd, eiland in den Soenda-Archipel, ten Oosten van Sumatra, gelegen tusschen 1° 30′ en 3° 5′ Z. Br. en tusschen 105° 10′ en 106° 53′ O. L. Het wordt ten Noorden en Noord-Oosten bespoeld door de Chinesche zee, ten Oosten door straat Gaspar, ten Westen en Zuid-Westen door straat Banka, die het van Sumatra scheidt, ten Noord-Westen door de straat van Malakka en ten Zuiden door de Java-zee. Dit eiland heeft eene strekking van het Noord-Westen naar het Zuid-Oosten en heeft volgens H. M. Lange eene oppervlakte van 223 vierkante geographische of 12,240 vierkante Nederlandsche mijlen. Banka bevat vele heuvelen en meestal op zich zelf staande bergen, als: de Manoembing, de Marras, de Pading, de Parmassang, de Pajong, de Kekoeskoes, de Mangkoe, de Mapor, de Rebo, enz., eenige vlakten die grootendeels moerassig zijn en vele aanzienlijke rivieren, zoo als: de Kampak, de Djering, de Jeboes, de Anten, de Lajang, de Soengei Leat, de Marawang, de Koba, de Mindo, de Banka Kota, enz. De belangrijkste baaijen zijn die van Klabat, Muntok, Jeboes, Djering en Leat of Soengei Leat.

De Oostkust is vrij steil en op verscheidene plaatsen klipachtig. Het eiland heeft vele vooruitstekende hoeken, die ruime baaijen vormen. De voornaamste bergen bestaan hoofdzakelijk uit graniet, terwijl de rotsen, die zich op sommige plaatsen tot eene aanmerkelijke hoogte verheffen, voornamelijk uit veldspath, kwarts en glimmer, hier en daar met turmalin vermengd, bestaan. Men heeft nog geene andere vulkanische verschijnselen op het eiland Banka ontdekt, dan twee warme bronnen, waarvan de eene gelegen is aan den voet van het Parmassang-gebergte op 2 à 3 uren afstand van de zee; deze bron heeft eene temperatuur van 186° tot 190° Fahr. De andere bron moet in het distrikt Pangkal Pinang gelegen zijn, aan den voet van den berg Mangkoe, bij het dorp Klassah.

De hitte is op Banka, ofschoon het nabij de linie ligt, niet buitengewoon; de gewone graad van warmte is van 80° tot 87° Fahr., in de bovenlanden is de lucht koel en de thermometer kan er tot onder de 40° Fahr. dalen. Daar het eiland aan alle zijden door de zee omgeven is en vele bergen heeft, is de dampkring er aan gedurige verandering blootgesteld. De nachten zijn er zeer koel en de dagen aan de stranden zeer heet. Het luchtgestel wordt over het algemeen als nadeelig voor de gezondheid beschouwd, ten minste in de nabijheid der stranden, waaruit bij eb vele slechte dampen opstijgen, die zich, wanneer er zeewinden waaijen, over de in de nabijheid der kusten gelegene landen verspreiden en vele slagtoffers vragen. De moesons vallen gewoonlijk in Mei of November in. Onweders en regens zijn hier menigvuldig en zwaar, de laatsten kunnen vooral zeer hevig zijn.

Banka heeft over het algemeen eenen hoogen en vruchtbaren grond; de voortbrengselen van het plantenrijk zijn echter voor den uitvoer van geen groot belang. Ofschoon het eiland vele bosschen bevat, vindt men er weinig goed timmerhout, zoodat dit van Palembang moet worden aangebragt. Er wordt in de bosschen veel was en honig ingezameld. Kokos- en *pinang*-boomen vindt men bij alle dorpen; indigo en *gambir* treft men er ook aan, doch in geene groote hoeveelheid. Bamboe is er zeer zeldzaam en wordt alleen gebruikt, om in het zuur te leggen. De verdere voortbrengselen van den grond zijn: peper, notenmuskaat, sago, sapanhout, *rotan*, *nipa*, hars, drakenbloed, sassefras en vele geneeskruiden.

Vruchten zijn er in overvloed, voornamelijk de *nangka*, *pisang*, *doerian*, *ananas* en *tjampoeda*. De fijnere soorten, zoo als: de *mangistan*, de *ramboetan* en de *doekoe*, alsmede de *mangga*, zijn er zeer schaars, en moeten van Palembang worden aangebragt. Te Toboali treft men eene soort van lekkeren en saprijken oranje-appel aan, die men te vergeefs beproefd heeft, naar andere plaatsen van het eiland over te brengen.

Groenten zijn op dit eiland schaarsch, van de minste soorten worden er eenige door Chinezen gekweekt.

Banka heeft geene olifanten, rhinocerossen, tapirs of tijgers, en ook geene buffels; maar verschillende soorten van herten en apen, rivierpaarden, zwarte beeren, reebokken, jakhalzen, luijaards, civetkatten, wilde geiten, wilde zwijnen, stekel-

varkens, tamme varkens, miereneters, otters, bunsings, eekhorens, ratten, muizen en vledermuizen.

Buffels, koeijen, geiten en schapen zijn er in klein getal aanwezig en alleen op de hoofdplaats, waar zij van elders zijn overgebragt en voornamelijk dienen om de Europesche ingezetenen van melk te voorzien. De weinige paarden, die van Java en elders zijn overgebragt, bereiken in het algemeen eenen zeer hoogen ouderdom. Men treft ze op de hoofdplaatsen der distrikten aan.

Onder de amphibiën verdient op Banka de krokodil eene eerste plaats, hij houdt zich aan de kusten en in de meeste rivieren op. Verder wordt nu en dan op de kusten een waterzoogdier gevonden, *doejong* genaamd, hetwelk zich met *agar-agar* voedt. Zijn vleesch wordt gegeten; men heeft er die 500 Amsterdamsche ponden wegen. Voorts zijn er op Banka leguanen, verscheidene hagedissoorten en slangen.

Men heeft op Banka eene ontelbare menigte vogels, waaronder velen door kleur en vederpracht uitmunten. Zoo heeft men er dertig soorten van duiven, waaronder de *pergam* de grootste is. De faisant heeft fraai gevederte, doch mist den langen staart, dien hij elders heeft. Verder heeft men er adelaren, kiekendieven, paauwen, wilde eenden, raven, eene soort van ooijevaars, reigers, snippen, loeries, kakatoewa's, perkieten, musschen, rijstvogeltjes, spreeuwen, zwaluwen, bosch- en waterhoenders.

Insekten zijn er van verschillende soorten en in overvloed, onder welke voornamelijk de witte mieren (*rajap*) en eene groote verscheidenheid van andere mieren, zoo roode als zwarte, onder welke laatste men er in de bosschen aantreft van eenen duim lengte.

Op de kusten wordt veel visch, groote garnalen en kreeften gevangen; de *tripang*- en schildpadvangst verschaft aan vele bewoners van Banka het onderhoud, en heeft voornamelijk in de maanden April en Mei plaats in de Klabat-baai en in den omtrek van Koerouw. Behalve de groote oester-soorten vindt men op dit eiland onder de weekdieren eene groote soort van boorschulp, welker vleesch gedroogd en op de markten verkocht wordt. Wijders vindt men er de schoonste schelpen in verscheidene soorten.

De minerale rijkdom van Banka is zeer groot. Te Tandjong Mangong, te Ajer Merrah en te Tandjong Boenga vindt men eenig goud. Ook vindt men er ijzererts, zilver, koper, lood, arsenicum en amber; maar het is vooral wegens zijne tinmijnen, dat Banka voor ons eene kostbare bezitting is.

In 1710 werd door zekeren Batin Angor in het distrikt Marawang tin ontdekt. Onderzoekingen, toen bewerkstelligd, deden zien, dat het geheele eiland rijk was aan tinerts. De bewerking der tinmijnen door Chinezen leverde reeds in 1740 een produkt op van 25,000 pikols en omstreeks dien tijd werden er op Banka drie Chinesche hoofd-etablissementen voor het beheer der tinmijnen gevestigd, als: te Belo, te Pandji, op 1 uur gaans van Blinjoe, en te Tampilang aan de straat Banka, tusschen de rivieren Djering en Kota Waringin gelegen.

De Oost-Indische Compagnie, die de Vorsten van Palembang, tot wier gebied het eiland Banka behoorde, cijnsbaar aan zich gemaakt had, sloot met hen overeenkomsten wegens het tin-monopolie, die telkens wanneer het bestuur in andere handen kwam, werden vernieuwd, gelijk dit onder anderen in 1777 plaats had, toen de Compagnie eene jaarlijksche levering van 30,000 pikols tin bedong. Tot 1785 bleef alles rustig. In dat jaar echter deden de Vorsten van Riouw en Lingga, met welke de Hollanders in onmin waren, gedurige aanvallen en werden daarin bijgestaan door de zeeroovers van Magindanao, Ilanons genaamd, alsmede door eenen anderen, doorgaans van zeeroof levenden stam, de *Rajats*. Twintig jaren lang duurden deze aanvallen en strooptogten, die de bevolking door menschenroof, hongersnood en emigratie, waarbij nog in 1804 eene hevige kinderziekte kwam, tot de helft deden wegsmelten.

De Ilanons en Rajats verwijderden zich in 1804 uit deze streken, maar de bevolking bleef, hoewel vrede en rust op het eiland terugkeerden, toch steeds blootgesteld aan de vele knevelarijen van de Sultans van Palembang en hunne Hoofden, totdat het eiland in 1812 door de Engelschen werd in bezit genomen.

Bij de teruggaaf in 1816 aan het Nederlandsche Gouvernement van onze vroegere bezittingen in Indië, kwam ook Banka in onze handen. Het was echter eerst in 1822, na den gunstigen afloop der tweede Palembangsche expeditie en de gevangenneming van den Sultan Badar Oedin, dat Banka langzamerhand tot rust en orde terugkeerde, en de arbeid aan de mijnen, die door de onlusten bijna geheel gestaakt was geworden, weder geregeld werd voortgezet. Wel hebben sedert, nu en dan, oproerige bewegingen plaats gehad, zoo als in 1839 en vooral in 1842, onder de Chinesche mijnwerkers, en in 1851 onder de inlandsche bevolking, en telken reize moest de kracht der wapenen worden aangewend tot herstelling der gestoorde orde, maar niettegenstaande dit alles

bleef de tin-produktie van het eiland jaarlijks stijgende.

De eigenlijke bewoners van Banka behooren tot het Maleische ras. Zij zijn in het binnenland verspreid, leven als in den natuurstaat, en zijn onderdanig en schuw. (Zie over hen het artikel: Bankanezen.) De kustbewoners, bekend onder den naam van *Orang sekah* of *Orang laut*, dat is: bewoners der zee, zijn meest bedorven en trouweloos. Zij houden hun verblijf in praauwen, overdekt met *kadjang*-matten; iedere praauw bevat een huisgezin, en gewoonlijk blijven een 8 of 10tal praauwen een tijd lang bij elkander, alzoo een dorp uitmakende. Deze zeebewoners zijn Heidenen, die hun bestaan voornamelijk vinden in de vischvangst en het verzamelen van *agar-agar*. Hun hoofdvoedsel is visch en rijst. Zij zijn stoute zeevaarders en maken zich wel eens schuldig aan zeeroof, ofschoon dit in de laatste tijden merkelijk is verminderd door de maatregelen, die het Nederlandsche Gouvernement, zoowel plaatselijk als in het algemeen, tot tegengang van zeeroof in de Indische wateren heeft genomen. Deze *Orang laut* worden gezegd ruim 200 praauwen te bezitten.

Onder de bewoners van Banka bekleeden de Chinezen, als degenen, door wie de bewerking der mijnen geschiedt, eene voorname plaats. Men onderscheidt ze door de benaming van *Sinkees*, die in China, en van *Pernakans*, die op Banka of elders in den Indischen Archipel geboren zijn. Het getal der Sinkees of echte Chinezen varieert, maar kan gemiddeld op 6 à 7,000 man gesteld worden. In de laatste jaren schijnt men er over te klagen te hebben, dat er geen voldoend getal jaarlijks aankomt. De sterkte der Pernakans zal ongeveer dezelfde zijn als die der Sinkees. In de laatste tijden heeft een R. K. geestelijke, die te Pangkal-Pinang gevestigd is, een 115tal Chinezen tot het R. K. geloof overgebragt, voor wier Godsdienstoefeningen hij in 1854 een houten bedehuis had daargesteld en ingewijd.

Het door de Chinesche mijnwerkers geleverde tin wordt hun betaald tegen *f* 13.50 zilver de pikol. Zij ontvangen op hunne produkten voorschotten, en in verschillende van hunne behoeften, zoo als: rijst, zout, olie, ijzer en staal, wordt door het Gouvernement voorzien, tegen vaste, overeengekomen prijzen.

Terwijl de inlandsche bevolking onder districtshoofden staat, is over de geheele Chinesche bevolking gesteld een Kapitein der Chinezen, die in ieder distrikt onder zich heeft een Luitenant der Chinezen.

Het bestuur over het eiland is in handen van den Resident, die, behalve het bureaupersoneel, nevens zich heeft eenen Secretaris, tevens Magistraat, en aan wien nog zijn opgedragen de functiën van Ontvanger der diverse belastingen, van Officier van den burgerlijken stand, van Notaris en het beheer van 's lands kas. De ontvangst der inkomende en uitgaande regten geschiedt door eenen Kommies-Ontvanger, tevens Havenmeester en belast met de strandvonderij. Ook is er een algemeen en zoutverkoop-Pakhuismeester, die tevens Administrateur van de houtstapelplaats is.

De Weeskamer te Batavia heeft ter hoofdplaats Muntok een agentschap.

Banka behoort met opzigt tot de dienst van den waterstaat tot de zesde afdeeling, waarvan de Chef, Ingenieur der tweede klasse, ter hoofdplaats van dit eiland is gevestigd, en voor het regtswezen tot het gebied van den raad van Justitie te Batavia. Te Muntok is een landraad gevestigd, waarvan de Resident voorzitter is.

De Hervormden in dit gewest worden bezocht door den reizenden Predikant van Riouw.

In 1855 is eene school voor Inlanders ter hoofdplaats tot stand gekomen.

Overigens is Banka verdeeld in negen mijndistrikten, te weten: Muntok, Jeboes, Blinjoe, Soengei Leat, Marawang, Pangkal Pinang, Soengei Slan, Koba en Toboali, met eenen Administrateur aan het hoofd van elk distrikt, terwijl ten dienste van het mijnwezen op het eiland nog geplaatst zijn een paar élèves-ingenieurs.

Het is, gelijk hierboven reeds is opgemerkt, de tin-produktie, waardoor Banka eene kostbare bezitting is.

Van het jaar 1851 toch tot en met 1855 bedroegen de leveringen in 's lands pakhuizen eene hoeveelheid van ruim 399,947 pikols (dat is gemiddeld nagenoeg 80,000 pikols 's jaars), waarvoor, blijkens de Indische begrootingen, aan inkoop en kosten zijn betaald *f* 6,345,009, en gedurende datzelfde tijdvak zijn verkocht ongeveer 350,000 pikols (of gemiddeld ongeveer 70,000 pikols 's jaars), die opgebragt hebben *f* 23,216,087; zoodat, terwijl voor inkoop en kosten in dat vijfjarig tijdvak gemiddeld betaald is slechts *f* 15.87 per pikol, de netto opbrengst daarentegen gemiddeld is geweest *f* 66.33 per pikol.

Uit het officieel medegedeeld overzigt van de financiële uitkomsten der buiten-bezittingen blijkt, dat de baten van Banka hebben bedragen:

in 1851. . . . . *f* 2,880,535
" 1852. . . . . " 3,345,913
" 1853. . . . . " 8,058,763
" 1854. . . . . " 3,944,428
te zamen. . *f* 18,229,639

terwijl daarentegen de lasten waren:

in 1851. . . . . *f* 693,788
" 1852. . . . . " 582,058
" 1853. . . . . " 579,706
" 1854. . . . . " 558,492
te zamen. . *f* 2,414,044

zoodat er gedurende die 4 jaren (de resultaten van 1855 waren nog niet bekend) eene overwinst is geweest van *f* 15,815,595 of gemiddeld *f* 3,953,899 's jaars.

De handel van het eiland is onbeduidend. De invoer van zout, anders dan voor rekening van het Gouvernement, is verboden. Het artikel wordt aan de Chinesche mijnwerkers verstrekt voor *f* 4, aan anderen voor *f* $4^{20}/_{120}$ de pikol.

Literatuur over Banka.

Tijdschrift v. Nederl. Indië.

Jaarg. V, D. II, blz. 392. S. Fraenkel, *Beschrijving van de bewerking der tinmijnen op het eiland Banka.*

" VI, " II, " 49. S. Fraenkel, *Bijdrage tot de kennis der tinmijnen van het eiland Banka.*

" VIII, " IV, " 125. *Korte schets van het eiland Banka.* (Hierop eenige aanmerkingen, door Dr. F. Epp, Jaarg. IX, D. I, bl. 117.

" XII, " II, " 348. Dr. P. Bleeker, *Bijdrage tot de kennis van de statistiek der bevolking van Banka en Billiton.*

" XII, " I. / " XIII, " I. / " XIV, " II. P. J. Veth, *Verslag aangaande het eiland Banka,* door Thom. Horsfield, vertaald uit *the Journal of the Indian Archipelago* (met vele aanteekeningen).

Natuurk. Tijdschrift v. Nederl. Indië.

D. II, blz. 73. *Rapport van den Minister van Koloniën aan den Koning van* 30 *Sept.* 1850. (Hoofdzakelijk betrekkelijk den afstand der tinmijnen van Banka aan de partikuliere industrie, en in der tijd ook medegedeeld in de *Staatscourant* en de *Indiër.*)

D. III, blz. 795. J. H. Croockewit, *Over de wijze van uitsmelting van den tinerts op het eiland Banka.*

" IV, " 213. J. H. Croockewit, *Scheikundig onderzoek van tinerts van het eiland Banka.*

" I, " 159, III, bl. 443, 715, IV, bl. 206, V, bl. 175, VIII, bl. 192, XI, bl. 415 en XII, bl. 273. Dr. P. Bleeker, *Ichthyologische Fauna van het eiland Banka.*

" I, " 86, 89, III, bl. 348, XIV, bl. 233, XVI, bl. 54. Verschillende aanteekeningen betreffende de natuurlijke historie van Banka.

Indisch Archief.

D. III, bl. 391. Dr. P. Bleeker, *Bijdrage tot de kennis van de statistiek der bevolking van Banka en Billiton.*

Journal of the Indian Archipelago.

1848, p. 292, 373, 705, 779. Thom. Horsfield, *Report on the island of Banca.*

1851, p. 255. *The island of Banca* (naar het *Tijdschr. v. N. Ind.,* Jaarg. VIII, en Dr. Epp).

Afzonderlijke werken.

H. M. Court, *Exposition of the relations of the Brit. Governm. with Palembang, with descriptive accounts and maps of Palembang and Banca.* Lond. 1821.

F. Epp, *Schilderungen aus Ostindiens Archipel.* Heidelberg, 1841. bl. 125—213.

F. Epp, *Schilderungen aus Holländisch Ostindiën.* Heidelberg, 1851. bl. 143—222.

H. M. Lange, *Het eiland Banka en zijne aangelegenheden.* 's Hertogenbosch, 1850.

Banka, Malakka en Billiton. Verslagen van Dr. J. H. Croockewit *aan het bestuur van Ned. Ind. in* 1849 *en* 1850. 's Gravenhage, 1852.

F. von Siebold, *Voyage au Japon.* T. I, p. 17—60.

Temminck, *Coup d'oeil.* T. II, p. 114.

Crawfurd, *Descriptive Dictionary,* art. *Banca.*

P. P. Roorda van Eysinga, *Aardrijksbeschrijving van Ned. Indië,* bl. 40—47.

Banka, eiland in de zee van Celebes, aan den noord-oostelijken uithoek van Celebes, tusschen 1° 44′ en 1° 51′ N. Br. en op 125° 24′ O. L. Het is heuvelachtig en van middelmatige hoogte en goed bevolkt. De bewoners zijn van Boeginesche oorsprong en vinden hun bestaan in de vischvangst, zij zijn bijzonder geschikt voor de krijgs- en zeedienst. Men vindt op dit eiland kokosnoten, limoenen, broodvrucht, *rotan,* visch en schildpadden. Het wordt dikwerf door zeeroovers aangedaan, die er proviand innemen.

Banka, landschap op Celebes, ten Westen van

Manado, hetwelk behoort tot het rijk Bolang Mogondo.

Banka of Bolang Banka, hoofdplaats van het landschap Banka op Celebes, waarover een hoofd is gesteld met den titel van *Pang-hoeloe*, die staat onder het gezag van den *Radja* van Bolang-Mogondo, maar zich om zijne bevelen weinig kreunt.

Banka, dorp op Sumatra's Oostkust, rijk Siak, aan de rivier van dien naam.

Banka, rivier op Sumatra's Oostkust, rijk Siak.

Banka, bank in de straat van Malakka, bij Sumatra's Oostkust, bij de monding der rivier Rakan.

Banka-eilanden, groep eilanden aan den noord-oostelijken uithoek van Celebes en daarvan gescheiden door de straat Banka of Likoepang. Van deze groep zijn de voornaamste eilanden: Banka, Biaroe en Talisse.

Banka (Straat) of Likoepang, straat ten Noorden van Celebes, tusschen den Noord-Oosthoek van dat eiland en de Banka-eilanden. Zij heeft eenen veiligen doortogt.

Banka (Straat), zee-engte in den Soenda-Archipel, tusschen het eiland Banka en Sumatra. Van het eiland Lucipara, dat in het midden van den zuid-oostelijken ingang ligt, heeft deze straat eerst in eene noord-westelijke, en van den 3den hoek van Sumatra, in eene westelijke rigting eene gezamenlijke lengte van 34 Engelsche mijlen. De breedte is van 7 tot 10 mijlen. De kust van Sumatra is aan den kant der straat zeer laag en moerassig; zij wordt bij hoog water overstroomd en is dan alleen aan de boomen te onderkennen; zoodat men niet te digt aan de kust moet komen, daar de modderbanken zich hier en daar tot op 2 en 3 mijlen uitstrekken en het veel moeite kost een schip, dat er in blijft steken, weder vlot te krijgen. Door de zeelieden, bij het doorzeilen van straat Banka, wordt gewoonlijk het Wester-kanaal gekozen, tusschen het eiland Lucipara en een laag groen punt op de kust van Sumatra, Lucipara-punt genoemd. In dit vaarwater staat gemiddeld 4 tot 5 vadem water. De Westzijde van dit kanaal wordt begrensd door eene modderbank, die zich hier en daar tot 2 à 3 mijlen van de kust uitstrekt. Aan de Oostzijde van straat Banka zijn ondiepten, noord-noordwest- en noordwaarts van Lucipara, met smalle killen en eene ronde gevaarlijke bank met 1½ à 2½ vadem water. Dit vaarwater is alzoo zeer gevaarlijk en het Wester-kanaal verdient verreweg de voorkeur boven hetzelve Het getij is in straat Banka zeer onregelmatig en aan den invloed der heerschende winden onderworpen. In December en Januarij, wanneer de noord-westelijke en noordelijke winden heerschen, loopt de eb of liever de stroom den zuidelijken ingang gedurende 12, 14, en zelfs 18 uren uit en in de overige uren van het etmaal heeft aldaar slechts eene zeer zwakke instrooming plaats. Een niet wel bezeild vaartuig kan in dit saizoen onmogelijk in de straat om den Noord opwerken.

Bankadano, dorp in Bornéo's Westerafdeeling, landschap Salimbouw.

Bankahoeloe, zie: Benkoelen, adsistent-residentie.

Bankahoeloe, zie: Ankahoeloe, dorp.

Bankaijang, zie Larah, hoofdplaats.

Bankaka, dorp op de Noord-Oostkust van Bornéo, distrikt Maloedoe, aan de baai Maloedoe. Ten Oosten van dit dorp ligt eene koraalbank, die de reede tegen oploopende zeeën beschut; aan de Westzijde is eene pareloesterbank.

Banka Kota, onder-afdeeling van het distrikt Pangkal Pinang, op de Westkust van het eiland Banka.

Banka Kota, rivier op de Westkust van het eiland Banka, distrikt Pangkal Pinang, onder-afdeeling Banka Kota.

Bankal, zie: Bangkal, dorp.

Bankalan, zie: Bangkalang, distrikt, enz.

Bankale Binamo, rijkje op Celebes' Zuidkust, landschap Toratea, residentie Makassar. Het staat onder eenen Makassaarschen Vorst. De paarden, die men er heeft, zijn van een zeer edel ras.

Bankan, dorp in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Bekompai. Het bevat 20 inwoners.

Bankanan, dorp op Sumatra, op de Westkust, adsistent-residentie Benkoelen.

Bankanezen, eigenlijke bewoners van het eiland Banka. Zij behooren tot het Maleische ras, zijn goed gebouwd en middelmatig van gestalte. Hunne kleur is donker bruin, die der opperhoofden en van personen van aanzien is echter minder donker. De mannen hebben kort afgesneden hoofdhaar, het haar der vrouwen is lang. Veelal hebben zij levendige oogen en onder de mannen treft men er aan, die een fijn besneden aangezigt hebben. De Bankanezen zijn hunnen Hoofden onderdanig, bijgeloovig, zachtaardig, vreesachtig, eerlijk en matig. Hun voedsel bestaat uit de rijst die zij zelven verbouwen en eenige groenten; bij bijzondere gelegenheden gebruiken zij hertenvleesch en hoenders. Hunne kleeding is zeer eenvoudig; zij die meer be-

schaafd zijn, dragen de kleeding der Maleijers; de bevolking uit het binnenland heeft geene andere kleeding dan eene korte broek met baaitje zonder mouwen, vervaardigd uit boomschors.

De Bankanezen houden zich bezig met de hertenjagt, de vischvangst, het vlechten van legmatjes en stoelenmatjes, het bewerken der rijstvelden, het verzamelen van was, honig en *dammar* en bovendien met Gouvernements diensten, zoo als het werken aan wegen en bruggen, enz.

Hunne godsdienst is de Mohammedaansche, zij leven de voorschriften van deze godsdienst vrij getrouw na.

Zij leven in dorpen, bestaande uit 10 of 12 en bij groote dorpen uit 30 of 40 huizen. Deze huizen zijn op palen gebouwd, 4 tot 6 voeten boven den grond en zijn regelmatig in rijen geplaatst. De wanden zijn van hout of wel van boomschors en de daken van *nipa*, *atap* of van boombast.

In het midden van ieder dorp is een, aan drie zijden open, gebouw, dat tot raadhuis en tot verblijf van reizigers dient. Moskeeën treft men slechts in enkele dorpen aan.

Banka Oedjong, dorp op het eiland Banka, distrikt Toboali.

Bankey, kaap aan de Westkust van Bornéo, rijkje Mampawa.

Bankela, Bankoeloe of Bankolo, eiland in de Moluksche zee, tot de Banggaai-eilanden behoorende, residentie Ternate, op 2° 5′ Z. Br. en 122° 30′ O. L. Het is met bosschen bedekt en door menigvuldige riffen omringd. Het is bewoond door 280 zielen en de grond is zeer vruchtbaar.

Banking of Poeloe Banking, landschap op Celebes' Zuidkust, aan de Zuidzijde van de baai van Boni, residentie Makassar.

Banko, rivier op Java, residentie Cheribon. Zij ontlast zich in de Java-zee.

Bankoang, eilandje ten Oosten van Celebes, in de Moluksche zee, op 0° 56′ 33″ N. Br.

Banko Banko, zuid-westelijkste hoek van het eiland Lombok.

Banko Batoe, notenmuskaat-perk op de Oostzijde van het Bandasche eiland Neira.

Bankodang, eiland in de Java zee, ten Oosten van Kangelang.

Bankoedoe, zie: Mangkoedoe, boom.

Bankoein, dorp in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Bekompai, in het stroomgebied der Karrau. Er zijn 15 inwoners.

Bankoeli Kanau, een der Banggaai-eilanden in de Moluksche zee, residentie Ternate.

Bankoenat, dorp op Sumatra's Zuidkust, in de Lampongsche distrikten.

Bankoenat, zie: Bengkoenat, baai.

Bankoewan, zie: Tjikoening, kaap.

Bankoit, berg in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Bekompai.

Bankole, handelsplaats op Sumatra's Westkust, aan de Si Leaga-baai.

Bankong, gehucht op Java, residentie Samarang, regentschap en distrikt Kendal.

Bankooi, dorp op het eiland Ceram, onder Wahaai, regentschap Hotti. Het is bewoond door 114 Alfoeren.

Bannaran, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Salatiga. Er wonen 290 Javanen.

Bannas Panten, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soemadang, 17 palen van Soemadang, 86 palen van Tjiandjor en 46 palen van Bandong.

Bannoeaijoe, dorp op het eiland Madura, in het Oosten van het regentschap Soemanap.

Banobe, dorp op het eiland Timor, rijk Amabi.

Banpang, zie: Bampang, rivier.

Banrea, dorp in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, landschap Tanah Laut.

Bansarna, distrikt op het Moluksche eiland Peling, dat tot de Banggaai-eilanden behoort, residentie Ternate. Het bevat 110 inwoners.

Bansawa, distrikt op het Zuid-Westereiland Moa, een der Letti-groep, residentie Banda. Er zijn circa 2,800 inwoners.

Bansawa, hoofddorp van het gelijknamige distrikt, op het Zuid-Wester-eiland Moa, residentie Banda.

Banseer, dorp op het eiland Banka, distrikt Koba.

Bantal, rivier op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Benkoelen, rijkje Anak Soengei.

Bantal, baai aan Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Benkoelen. De beste ankerplaats is in 8 of 9 vademen zandigen bodem, met de monding der rivier N. O.

Bantal, dorp op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Benkoelen, rijkje Anak Soengei.

Bantal, dorp op Java, residentie Djokjokarta, afdeeling Mataram.

Bantal, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Salatiga. Het is bewoond door 286 Javanen.

Bantal Djati, berg op Java, adsistentresidentie Buitenzorg.

Bantal Karrang, dorp op Java, residentie Djokjokarta, afdeeling Mataram.

Bantam of Banten, (dat *twistziek*, *weder-*

spannig beteekent) residentie in Java's Westhoek, grenzende ten Noorden aan de Java-zee, ten Oosten aan de residentien Batavia, Buitenzorg en Preanger Regentschappen, ten Zuiden en Westen aan de Indische zee en aan straat Soenda. Zij beslaat eene oppervlakte van 150 vierkante mijlen.

Aan het Noorderstrand, dat moerassig is, is het klimaat ongezond; in de binnenlanden koeler en gezonder, en aan de Zuidkust door de hevige winden schraal en verschroeijend. In de lage streken teekent de thermometer van 86 tot 97°, in de hooge landen van 66 tot 80° en op de toppen der hoogste bergen van 40 tot 60°. Aan de Noordkust is de grond laag, vlak, moerassig en hier en daar zandachtig; doch hij verheft zich langzamerhand en wordt eerst heuvel- en daarna bergachtig, waardoor de schoonste valleijen gevormd worden. De Zuidkust is over het algemeen woest en rotsachtig; vooral westwaarts van Anoeang tot aan den Westhoek vindt men ontoegankelijke wildernissen, waarin het wild gedierte zich in verbazende menigte ophoudt. Aan het strand en in de bosschen zijn de sporen der wilde stieren, de zoogenaamde bantings, die wegens hunne ontembare woestheid zeer gevaarlijk zijn, bijzonder menigvuldig. Op de Zuidkust vindt men piramiden, waarin groote holen met vogelnestjes zijn.

De bodem is over het algemeen vruchtbaar en geschikt tot voortbrenging van verschillende produkten, vooral rijst en peper. De landbouw breidt zich jaarlijks uit en de rijstteelt is er zoo aanzienlijk, dat zij meer dan voldoende is voor de consumtie der bevolking en zelfs gelegenheid geeft tot eenen aanzienlijken uitvoer, vooral naar Batavia en de Lampongsche distrikten op Sumatra. De overige voortbrengselen van den grond zijn katoen, indigo, tabak, koffij, suiker, peper, kokosnoten, gember, kurkuma, boom- en aardvruchten, hout en bamboe.

In Bantam maken de buffels, die er in menigte worden geteeld, eenen vrij belangrijken tak van handel uit. Koeijen zijn er schaarsch en het vleesch slecht; paarden zijn ook schaarsch en slecht. Gevogelte vindt men in het binnenland overvloedig en goed. Aan de stranden is overvloed van smakelijke visch tegen geringen prijs te bekomen. Voor de vischvangst, waarin 8,678 huisgezinnen een middel van bestaan vinden, wordt in de Java-zee eene aanzienlijke menigte van praauwen gebezigd. De meeste visch wordt gezouten of gedroogd in de bovenlanden verkocht. Krokodillen zijn er menigvuldig, groot en sterk.

Metalen zijn in deze residentie niet gevonden. De ijzeraarde, welke men er aantreft, schijnt van geen bijzonder belang te zijn. Steenkolen heeft men er gevonden, vooral aan de Meeuwenbaai, maar het deswege ingesteld onderzoek had in 1855 de mogelijkheid en het voordeel eener ontginning op eene eenigzins belangrijke schaal nog niet aangetoond. Boven Lebak, op twaalf uren van het Noorderstrand, en nabij Pandeglang treft men warme en koude zwavelbronnen aan, die ter genezing van huidziekten en andere kwalen dienstig zijn bevonden.

Door het zuidelijk gedeelte van Bantam loopt het Kendang-gebergte dat zich aan de bergen in het Buitenzorgsche aansluit. Onder de voornaamste bergen noemt men de Karang, Poeloe Sarie, Gedeh, Battoor, Dadap, Pajong, Pannenjoan, Tanah Beurem, Liman, Langkap, Plassari, Rarepang, Kokosan, Aspan, Piek van Anjer en andere. De bergen zijn tot aan de kruin begroeid, en sommige er van gedeeltelijk bewoond.

In het Panimbangsche zijn vele moerassen. Het meer Danoe, gevormd ten Westen door den berg Parekasan en ten Zuiden door den berg Karang, heeft eene lengte van twee uren gaans en is op sommige plaatsen 40 voeten diep. In 1835 heeft het bestuur van Bantam de droogmaking van dit meer ondernomen en den grond voor den rijstbouw dienstbaar gemaakt.

Aan groote bevaarbare rivieren is Bantam arm; daarentegen is er een aantal kleine, zooals aan de Zuidkust van het Oosten naar het Westen de Tjisawarna, Tjimadoor, Tjiserej, Tjipagar, Tjiara, Tjilangkahan, Tjibinoeangin, Tjipaoed, Tjimentojang, Tjiletok, Tjipatoedja, Tjikaledjettang, Tjiboenar en Tjikosik Loehoer. Aan de Noordkust van de Westzijde af vindt men de Tjimaping, Tjijolang, Panimbang en Tjibangor. Aan de Westkust van het noordelijk gedeelte af de Tjarita, Pasoearan, Pasang Tenang, Tjikoening, Anjer en de Tjiromo. De twee voornaamste rivieren, de Tjioedjong en de Tjidoerian, die bevaarbaar zijn, loopen in de Java zee uit. Deze beide rivieren, ook genaamd Ponthang en Tjikandie, zijn vereenigd door een kanaal dat den naam heeft van Tirtajasa.

De voornaamste baaijen van Bantam zijn de Meeuwenbaai, de Welkomstbaai, de baai van St. Nicolaas, de baai van Bantam en de Peperbaai.

De bevolking van Bantam staat bekend als onrustig, hetgeen een naauwlettend toezigt op

dikwijls oogenschijnlijk zeer onbeduidende omstandigheden noodzakelijk maakt, ten einde steeds ook de geringste aanleiding tot oproerige bewegingen te kunnen afsnijden. Geheel afgescheiden van haar woont in het zuidelijk gedeelte der residentie een volksstam, bekend onder den naam van Badoeïs of Badoeïnen, waaromtrent verwezen wordt tot het woord.

Lang voor de komst der Nederlanders in dit gewest in 1596, dreven de Portugezen hier reeds handel. Bantam, de voormalige hoofdstad van het rijk, was toen de stapelplaats van de zwarte peper en stond onder het gezag van Sultan Aboel Mofachir Mahmoed Abdoel Kadir, die den Nederlanders zijne bescherming verleende, zoodat hunne schepen met peper beladen konden terugkeeren. Zes jaren later kwamen ook de Engelschen. Hunne vestiging gaf aanleiding tot menigvuldige moeijelijkheden, zoodat, op hun aanstoken en met hunne ondersteuning, onze vesting Jakatra, nagenoeg ter plaatse waar het tegenwoordige Batavia ligt, in 1619 door de Bantammers werd belegerd, bij welke gelegenheid de bevelhebber van het kasteel van den Broeck zich door zijn moedig gedrag onderscheidde. In 1681, tijdens het bestuur van den Gouverneur-Generaal van Goens, brak de oorlog in Bantam weder uit tusschen den ouden Sultan Tirtajasa, ondersteund door de Engelschen, en den jongen Sultan Hadji, geholpen door de Nederlanders, welke oorlog eindigde met de verbanning van den ouden Sultan en de verdrijving der Engelschen. Eerst in 1808, onder den Gouverneur-Generaal Daendels, werd het rijk van Bantam, na den op last van den Sultan gepleegden moord aan den Nederlandschen Gezant Dupuy, met verbanning van den Sultan zelven, geheel onder Nederlandsch gezag gebragt.

De residentie Bantam is nu verdeeld in vier afdeelingen of regentschappen, te weten Serang of het Noorder-regentschap, Pandeglang of het Midden-regentschap, Tjiringin of het Wester-regentschap, en Lebak of het Zuider-regentschap, waarbij nog komt het afzonderlijke distrikt Tanara, hetwelk onder eenen Posthouder staat, terwijl de drie laatstgenoemde regentschappen assistent-residentien zijn, en in Serang, de hoofdplaats van het eerstgenoemde, de Resident verblijf houdt. Wijders is Bantam verdeeld in 21 distrikten.

De Resident heeft in zijn bestuur, behalve de reeds gemelde ambtenaren, onder zich eenen Secretaris, die tevens de functien waarneemt van Ambtenaar van den burgerlijken stand, van Griffier bij den landraad en van Notaris en Vendumeester, alsmede een vijftal Controleurs voor de landelijke inkomsten.

De landraden dezer residentie zijn gevestigd te Serang, Pandeglang, Tjiringin, Warong Goenong en Anjer, en op diezelfde plaatsen houdt de ommegaande Regter in de eerste afdeeling, die te Batavia verblijf houdt, zijne zittingen. Gevangenissen vindt men te Serang, Tanara, Tjiringin, Warong Goenong en Pandeglang. Overigens behoort Bantam tot het regtsgebied van den Raad van Justitie te Batavia.

Voor het krijgswezen ressorteert deze residentie onder de eerste militaire afdeeling op Java, voor de dienst van den waterstaat onder de eerste waterstaats-afdeeling of inspectie, gevestigd te Batavia, terwijl de inspectie der kultures behoort tot den werkkring van den Inspecteur der kultures in de eerste afdeeling, mede te Batavia woonachtig.

De Weeskamer te Batavia heeft voor Bantam een agentschap ter hoofdplaatse. Ook vindt men in de residentie eene Gouvernements lagere school en eene school voor inlanders. De belangen van het onderwijs worden behartigd door eene hoofdkommissie van onderwijs, waarvan de Resident voorzitter is.

Havenmeesters vindt men te Tanara, Bantam, welke plaats onlangs voor den grooten handel is opengesteld, Anjer en Tjiringin. Dezen, gelijk mede de inlandsche distriktshoofden van Panimbang, Tjibiliong en Tjilangkahan, zijn ieder voor hun distrikt belast met de strandvonderij. In de vier genoemde havens geschiedt de ontvangst der in- en uitgaande regten door de Ontvangers of Kommiezen-Ontvangers.

Uit de officiele mededeelingen aangaande deze residentie nemen wij nog het volgende over:

De bevolking was in 1855 sterk 498,419 zielen, waarvan 175 Europeanen of daarmede gelijkgestelden, 1395 Chinezen en 534 andere vreemde Oosterlingen. De inlandsche bevolking, verspreid in 1939 dessa's en kampongs, waarvan twee zonder velden, telde 100,613 landbouwende huisgezinnen met 86,382 bouws aan velden, te weten 58,631 bouws *sawah's* en *tegal*-velden, en 27,751 bouws, waarvan de beplanting geheel wisselvallig is, zoodat gemiddeld een huisgezin nog geen $^{9}/_{10}$ bouw heeft. In het gemelde jaar waren onbeplant gebleven 2436 bouws, en beplant geworden met aardvruchten 2950 bouws en met rijst 80,996 bouws, die hebben opgebragt 1,684,295 pikols van 125 oude ponden *padi* of rijst in den bolster. Deze hoeveelheid was voor de consumtie der bevolking meer dan voldoende, daar tegen eenen invoer van 566 pikols *padi*

en 2,051 pikols rijst in dat jaar een uitvoer wordt bekend gesteld van 196 pikols *padi* en 88,387 pikols rijst. Voor de Gouvernements-kultures waren geene gronden der bevolking afgezonderd.

Het getal klapperboomen in deze residentie bedraagt 722,751. De veestapel wordt gezegd sterk te zijn 97,432 buffels, 647 runderen en 4,637 paarden.

Omtrent djatibosschen in deze residentie vindt men niets vermeld.

De Gouvernements-kultures bepalen zich tot koffij en kaneel; de peper, ofschoon aan het Gouvernement geleverd wordende, schijnt uit eigen beweging door de bevolking te worden geteeld, aangezien daarvoor geene huisgezinnen zijn ingedeeld.

Voor de koffijteelt waren ingedeeld 28,591 huisgezinnen. Het getal koffijboomen bedroeg 10.179,674, waarvan in geregelde tuinen 7.948,499 en 2.231,175 paggar- en kampong-koffij. De oogst had afgeworpen 29,682$^{70}/_{100}$ pikols en daarvoor was aan de bevolking betaald *f* 245.207,80. Uit deze cijfers blijkt, dat gemiddeld één huisgezin heeft te onderhouden 356 boomen, dat 1 pikol koffij is verkregen van 343 boomen, en gemiddeld 1$^{4}/_{100}$ pikol per huisgezin; terwijl voor 1 pikol is betaald ruim *f* 1,26, en gemiddeld een huisgezin heeft ontvangen nagenoeg *f* 8,58. De koffijteelt kan dus in Bantam niet geacht worden, voor de bevolking bijzonder voordeelig te zijn. In het eerste kwartaal van 1856 bedroeg het getal koffijboomen 9.739,875, waarvan 8.723,345 vruchtdragende. In deze residentie zijn negen inkoops-koffijpakhuizen.

Voor de kaneelteelt, waarvoor waren ingedeeld 2768 huisgezinnen, bestonden 6 inrigtingen ter verwerking van het produkt. De kaneeltuinen hadden eene uitgestrektheid van 277 bouws, en telden 549,800 boomen, waarvan 449,800 schilbare, die hebben opgebragt 16,100 oude ponden kaneel. Hiervoor is betaald *f* 5,460, zoodat gemiddeld een huisgezin voor zijne rekening heeft nagenoeg 200 boomen, 1 pond is verkregen van 28 boomen, en 5$^{82}/_{100}$ ponden per huisgezin; terwijl 1 pond kaneel heeft gekost ruim 35 cents en gemiddeld een huisgezin heeft ontvangen *f* 1.93 of nagenoeg 1 cent per boom.

Van de peperteelt wordt vermeld, dat er een getal aanwezig was van 275,840 peperranken, waarvan 65,340 vruchtdragende. Aan het Gouvernement waren geleverd 83 pikols, die betaald zijn geworden tegen *f* 5 de pikol.

Voor de landrente is de bevolking in 1855 aangeslagen geworden tot een bedrag van *f* 561,060. Aanmaak van zout voor rekening van het Gouvernement heeft ook in deze residentie en meer bepaaldelijk in het distrikt Tanara plaats. De hoeveelheden aldaar aangemaakt, hebben bedragen

in 1854: 5810 kojangs van 30 pikols, en
in 1855: 7298 " " " "

De hoeveelheid opium, welke volgens de verpachte hoeveelheid in deze residentie zou worden verbruikt, bedraagt 240 *kati's*. Naar dien maatstaf zou Bantam voor het verbruik van dit verderfelijk heulsap zeer gunstig afsteken bij al de andere residentien op Java. Maar of de gemelde geringe hoeveelheid wel het juiste cijfer der consumtie aanwijst, is moeijelijk te bepalen, vooral wanneer men nagaat, dat in Bantam, gelijk beweerd wordt, veel smokkelarij plaats grijpt en het buitendien ook niet blijkt, welk aandeel de residentie heeft in de aanzienlijke hoeveelheid, die als *siram* aan den pachter wordt verstrekt, en die voor Java in 1855 niet minder heeft bedragen dan 200 pikols of nagenoeg 50% van de verpachte hoeveelheid.

De uitgestrektheid der gronden, in deze residentie aan partikulieren toebehoorende, wordt geschat op 43,360 bouws. Voor de heffing van het midden der verponding zijn die gronden aangeslagen tot eene waarde van *f* 1.150,000, De bevolking op dezelve bedraagt 28,464 zielen. Waarin de produktie dier partikuliere gronden bestaat, en hoe groot zij is, kan niet met zekerheid worden opgegeven.

Het binnenlandsch handelsverkeer is sedert de afschaffing van de bazar-pacht toegenomen, blijkens het drukke bezoek der *passars* of markten. De handel naar buiten, vooral met Batavia en de Ommelanden en met de Lampongsche distrikten op Sumatra, is zeer levendig en grootendeels in handen van Chinezen, van welke aan de stranden in de voornaamste havens der residentie zoogenaamde kampongs of kampen bestaan.

De artikelen van uitvoer zijn Bamtamsch aardewerk, rijst, *areng*, suiker, uijen, koffij, peper, kurkuma, gember, tamarinde, klapperen *kadjang*-olie, boomzeep, *kadjang*, aardvruchten, oranjeappelen, ananassen, katoen, bamboe, biezen matten, grove kleedjes en gomelastiek, die grootendeels uit de Lampongs afkomstig is; voorts nog gedroogde visch, *agar-agar*, buffels, schapen, geiten, buffelvet, geitenvellen, ganzen, eenden, eijeren, enz.

De invoer bestaat in *gambir*, tabak, opium,

Europesche chitzen, lijnwaden, laken, passementen, hoofddoeken, juweelen, goud, zilver, koper en ijzerwerk, *kapas* of katoen, papier, thee, wijnen en sterke dranken, huisraad, porcelein en Europesche provisien.

Bantam, distrikt op Java, residentie Bantam, Noorder Regentschap. Het bevat de drie onder-distrikten Bantam, Serdang en Njawana, met ongeveer 9,000 inwoners.

Bantam, noordelijk onder-distrikt van het distrikt Bantam, op Java, residentie Bantam, Noorder Regentschap.

Bantam, dorp op Java, residentie Bantam, Noorder Regentschap, in het distrikt Bantam, waarvan het het hoofddorp is, aan de baai van dien naam, 7 palen van Serang, 21 palen van Anjer, 47½ paal van Tjiringin en 40½ paal van Lebak. De vlaggestok staat op 6° 1′ 39″ Z. Br. en 106° 12′ 41″ O. L. Bantam, weleer de hoofdstad van het magtige Koningrijk Bantam, verdient thans den naam van stad niet meer. Hier en daar liggen de ruïnen van vroegeren luister verspreid. Te midden dezer plaats, aan den westelijken oever der rivier, ligt een aanzienlijk plein, naar hetwelk drie wegen van Bantam uitloopen. Aan de Noordzijde van dit plein staat de moskee, nabij twee groote waringinboomen, die de verwondering van vermaarde reizigers hebben verwekt, en waarvan kunstteekenaars schetsen hebben genomen. De moskee of tempel zou, volgens de overlevering, reeds voor de komst der Christenen in deze gewesten gebouwd zijn. Deze tempel is door den stichter van het Mohammedaansche geloof, Sjech Ibnoe Moelana, geheiligd, en heeft vele reliquiën. Hij is een vierkant gebouw met eenen toren. Aan de Noordzijde der moskee liggen de graven der Vorsten, die eenmaal over Bantam heerschten, en de heilige graven der Mohammedaansche Priesters. Zij zijn allen eenvormig, trapsgewijze gebouwd in een langwerpig vierkant. Op elk derzelve leest men in het Arabisch: „In den naam van God, den Barmhartige, den Ontfermer, eere zij God." Deze graven zijn afgesloten, worden door eenen Priester bewaakt, en door de Inlanders met vrees en eerbied genaderd.

Het Chinesche kamp, aan de Westzijde van het dorp, heeft een onaanzienlijk voorkomen. De meeste huizen der Inlanders zijn van bamboe; het paleis des Sultans is het voornaamste gebouw, door eenen muur omgeven, doch zeer in verval. Men heeft te Bantam eene Europesche begraafplaats, waarop men onder anderen twee grafsteenen met onleesbare opschriften ziet. Er is eene in 1848 gebouwde gevangenis en eene inlandsche school. Aan den zeekant wonen visschers in armoedige hutten. Achter die hutten zijn eenige zoutpannen gelegen.

Van de vermaarde forten Speelwijk en de Diamant ziet men er nog de puinhoopen. Tegenover de bouwvallen van het fort Speelwijk staat een Gouvernements pakhuis. Uit hoofde van de menigvuldige in de baai van Bantam liggende modderbanken, is deze plaats ongezond. Niet ver van Bantam is in 1850 eene nieuwe haven aangelegd, aan welke reeds eenige Gouvernements pakhuizen gebouwd zijn. Onlangs is zij voor den algemeenen handel opengesteld.

Jaarlijks is er bij Bantam eene papiermarkt (*Pasar Kartas*), waar witte en gekleurde papieren lantarens en vlaggen door Chinezen verkocht en gekocht worden, ten gebruike bij plegtige feesten. Oostwaarts van Bantam ligt Karang Hantoe (de Duivelsklip).

Te Bantam woont een Controleur.

Bantam, rivier op Java, residentie Bantam. Zij komt uit het binnenland, loopt noordwaarts en deelt zich bij Bantam in drie takken, waarvan twee om, en een door die plaats vloeijen, terwijl zich alle drie in de baai van Bantam storten.

Aan de monding is de rivier smal en ondiep en voor groote vaartuigen ongeschikt, doch bij hoog water voor inlandsche praauwen bevaarbaar, dewijl er alsdan 5 voeten water op de bank staat, die bij laag water bijna droog is.

Op deze bank zijn immer eene menigte krokodillen.

Bantam, baai aan Java's Noordkust, residentie Bantam, in de straat Soenda. Zij is 6 mijlen breed en 4 vademen diep. Zij is veilig, daar zij door eene menigte eilanden als het ware ingesloten en beschut wordt. Diepgaande schepen kunnen er, wegens de modderbanken bij de stad, niet ankeren. De baai bevat de eilandjes Pandjang, het Jagers eiland, het Hollandsche Kerkhof, Groot- en Klein Madi.

Bezuiden Poeloe Pandjang biedt deze baai, bij ruw weder, eene goede wijkplaats aan.

Bantam, dorp op het eiland Banka, in het Oosten van het distrikt Toboali.

Bantam, dorp in Bornéo's Westerafdeeling, rijk Sangouw, aan de rivier Sekajam. Het is bewoond door 225 Dajaks.

Bantam (Kaap), kaap aan de Oostkust van het eiland Banka, distrikt Toboali.

Bantam (Kaap) of Bantams punt, zie: Nikolaas punt (St.).

Bantam (Kaap), kaap aan Sumatra's Oostkust, ten Noorden van het eiland Roepat.

Bantam Girang, dorp op Java, residentie Bantam, een half uur gaans van Serang. Vroeger de verblijfplaats van een der drie Hoofden, die, in naam van den Vorst van Padjadjaran, het landschap Bantam bestuurden, toen dit nog geen onafhankelijk rijk was.

Bantammers, inboorlingen van de residentie Bantam op Java. Zij zijn welgemaakt, doch meestal klein van gestalte, zelden vijf voet bereikende. In de binnenlanden, vooral in de afdeeling Pandeglang, is de bevolking rustig, braaf, getrouw aan de oude instellingen en gewoonten. Aan het Noorderstrand is de Inlander slechter en geneigd tot moord, diefstal en andere misdaden. De Grooten staan in het algemeen ongunstig bekend en leiden een lui leven. Vele Bantammers verdienen den naam van wederspannig. De Bantammers spreken Javaansch en in het zuid-oostelijke gedeelte van Bantam Soendasch. De Hoofden spreken hier meest allen Maleisch, doch doorgaans zeer plat en gebrekkig. De Bantammers zijn behalve eenige Badoeïs of Badoeïnen, Mohammedanen en zeer bijgeloovig. Zij generen zich met den landbouw, de vischvangst, het vervaardigen van buiksingels voor paarden, katoenen, kleedingstoffen, rijstmandjes, aardewerk, suikerpotten, enz.

Bantanan, landschap in Bornéo's Westerafdeeling, rijk Sambas.

Bantanan, rivier in Bornéo's Westerafdeeling, in het gelijknamige landschap. Zij ontlast zich in de Sambas-rivier.

Bantang Noendok, waterval in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kapoeas Moeroeng.

Bantar, kaap op Java, aan de Noordkust der residentie Probolinggo, distrikt Dringgo. Het is eene steile 200 voeten hooge rots.

Bantar, rivier op Java, residentie Bagelen. Zij is 70 voeten breed.

Bantar, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Keboemen, distrikt Kedong Tawon.

Bantar, rivier op Java, residentie Kadoe. Over dezelve ligt eene steenen boogbrug.

Bantar, dorp en post op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Banjoemaas, distrikt Poerworedjo.

Bantarago, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Cheribon, bij de hoofdplaats, op den regter oever der Indramajoe.

Bantar Barang, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Poerbolinggo.

Bantar Bollong, dorp op Java, residentie Tagal, 30½ paal van Tagal.

Bantar Dawa, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Galoe.

Bantar Djati, dorp op Java, residentie Cheribon, bij de stad Cheribon, op den linker oever der Indramajoe.

Bantaren, dorp en poststation op Java, residentie Probolinggo, afdeeling en distrikt Probolinggo, 49 palen van Bezoeki, 9 palen van Probolinggo en 142 palen van Banjoewangi.

Bantar Gebang, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Tjibaroesa, aan de rivier Tjilingsie.

Bantar Gebang, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, 3 uren boven de monding der Tjimandiri.

Bantar Goegoer, dorp op Java, residentie Madioen, distrikt Djogorogo.

Bantar Kadoea, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Soemadang.

Bantar Kambing, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Oosten van het distrikt Parong.

Bantar Kawoeng, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap Brebes, distrikt Salem, 50 palen van Tagal.

Bantar Loewak, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soekapoera.

Bantar Pandjang, dorp op Java, op de oostelijke grens der residentie Cheribon.

Bantar Pandjang, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Tjiandjor, distrikt Pèser.

Bantar Pandjang, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Tjiandjor, distrikt Djampang Koelon.

Bantar Pandjang, dorp in Bornéo's Zuid-en-Oosterafdeeling, rijk Koetei, aan de rivier Koetei.

Bantar Peteh, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Buitenzorg, bij de hoofdplaats. Men treft er ruïnen van vestingwerken en vier putten aan.

Bantar Poendoi, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soekapoera.

Bantar Sarie, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap Brebes, distrikt Lebaksioe.

Bantar Sendie, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Keboemen, 20 palen van Keboemen, 32 palen van Ambal, 33 palen van Wonosobo en 86 palen van Poerworedjo.

Bantar Sero, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Soebang.

Bantar Waroe, bosch op Java, residentie Tagal.

Bantelan, dorp op het eiland Madura, op de Noordzijde van het regentschap Soemanap.

Banten, zie: B a n t a m.

Banten, berg op Java, residentie Rembang, afdeeling Toeban.

Banten-eilanden, groep eilandjes aan Celebes' Oostkust, in de baai van Tomini.

Banteng, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap Brebes.

Bantengan, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Tanggoel.

Banteng Mati, poststation op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Tjilatjap, 25 palen van Tjilatjap, 57 palen van Banjoemaas, 67 palen van Poerwokerto, 68 palen van Poerbolinggo, 89 palen van Bandjar Negara.

Banteng Mati, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Banjoewangi, aan den grooten weg, en op 25 palen van de hoofdstad.

Banteng Mati, dorp op de Zuidzijde van den Noord-Westhoek van het Soenda-eiland Kambangan. Er is een militaire post, bezet met ongeveer 20 inlandsche soldaten. Digt bij dit dorp ligt eene kalksteenen grot.

Banteoe, landstreek op Timor, op het Zuidelijk grondgebied van Koepang, twee uren van Bakenassie.

Banteran, rivier op Java, residentie Rembang, regentschap Bodjo Negoro.

Banter Peteh, zie: B a n t a r P e t e h, dorp.

Banthie, naam dien de Inlanders van Celebes aan de baai van Bonthain geven.

Bantien, dorp op Java, residentie Soerabaja, adsistent-resident Grissee, aan de Solo-rivier.

Bantien, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, in het Noord-Oosten van het distrikt Soemowono.

Bantik, distrikt op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, afdeeling Manado. Het bevat 2,557 zielen, waaronder slechts 2 Christenen (1855). De Bantikkers beweren van een beter geslacht te zijn dan de bewoners der overige dorpen in de Minahassa, op welke zij met minachting nederzien. Zij zijn, volgens hunne overleveringen, afstammelingen van een oud aanzienlijk geslacht van BOLANG ITAM, dat het dorp Bantik zou gesticht hebben.

Bantilan, zie: B a n t e l a n, dorp.

Bantiman, kaap aan Java's Zuid-Oostkust, adsistent-residentie Banjoewangi.

Bantimoeroeng, gebergte op Celebes' zuidwestelijk schiereiland, residentie Makassar, adsistent-residentie Maros.

Bantimoeroeng, dorp op Celebes' zuidwestelijk schiereiland, bij het gelijknamige gebergte. Er is in Augustus 1858 eene waterleiding voltooid.

Banting, distrikt in Bornéo's Westerafdeeling, rijk Sintang.

Banting, rivier op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Soekowati.

Bantingen, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ledok.

Bantjak, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Salatiga. Er wonen 470 Javanen.

Bantjar, of Bandjar, distrikt op Java, residentie Rembang, regentschap Toeban. Het bevat 77 dorpen met 27,580 inwoners.

Bantjar, hoofddorp van het gelijknamige distrikt op Java, residentie Rembang, regentschap Toeban, aan de Java-zee gelegen. Er is een poststation 24 palen van Toeban, 40 palen van Rembang en 51 palen van Bodjo Negoro. Bantjar is eene volkrijke en levendige plaats met eene scheepswerf en eene goede haven, door eene redoute gedekt. Er wordt veel handel gedreven. Het huis van den *Arijo* staat op eene hoogte en ziet op zee uit.

Bantjoe Bajor, dorp op Sumatra, residentie Palembang. Bij hetzelve valt de rivier Lamatang in de Moesi.

Bantoel of B a n t o o l, regentschap op Java, residentie Djokjokarta, afdeeling Mataram. Hier werden in 1850 en 1851 twee waterleidingen gegraven, waardoor circa 700 bouws van levend water werden voorzien.

Bantoel, dorp in Bornéo's Westerafdeeling, landschap Sawait.

Bantoelan, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Kraksan, distrikt Kraksan.

Bantoelan, dorp op Java, residentie Djokjokarta, 4 palen van de hoofdplaats verwijderd.

Bantoelan, kaap op Java, aan de kust der residentie Bezoeki.

Bantoeman, kaap op Java, aan den Noord-Westhoek van de residentie Japara.

Bantoeng, dorp op het eiland Bali, rijk Mengoei.

Bantoer, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Malang, 27 palen van Pasoeroewan en 60 palen van Grissee.

Bantool, zie: B a n t o e l, regentschap.

Bantool Karang, distrikt op Java, residentie Djokjokarta, afdeeling Mataram. Het bevat 53,280 inwoners.

Bantoong, rivier op Sumatra, residentie Palembang.

Bantoor, zie: B a n t o e r, dorp.

Banto Roesso, dorp op Celebes' Westkust, rijk Wadjo, aan het meer Tamparang Labaija.

Banzar, zie: L i n t o u w, landschap.

Baoo, eiland in Bornéo's Westerafdeeling, distrikt Melawi, in de rivier Melawi.

Baoea, eilandje in den Anambas Archipel, tot de Zuid-Anambas-eilanden behoorende, residentie Riouw.

Baok Kidool, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Salatiga. Er wonen 126 Javanen.

Baok Lor, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Salatiga. Er wonen 123 Javanen.

Baoot, partikulier land op Java, residentie Soerabaja, adsistent-residentie en regentschap Grissee. Er wonen 75 zielen.

Baossa, dorp op het eiland Bali, rijk Bangli, op den berg Bator.

Bapalanan, versterking van Dajak Mentangay, in het riviertje Poentik, in de kleine Dajak, op Bornéo.

Bapang, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Het is door 253 Javanen bewoond.

Bapangan, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo, distrikt Djenar.

Bara, berg op de Noord-Westkust van het eiland Boero. De omtrek beslaat het grondgebied van het voormalige staatje Bara. Er groeit veel uitmuntend ebbenhout. Het geheele terrein is met hooge steile bergen en rotsen bedekt, waarop een onafgebroken zwaar bosch voortloopt.

Bara, baai aan den Westhoek van het eiland Boero. Er is ankergrond, die op sommige tijden geschikt is voor groote vaartuigen.

Bara, rivier op de Noord-Westzijde van het eiland Boero. Zij heeft eenen noord-westelijken loop en ontlast zich in de straat der Molukken.

Barabo, dorp op Celebes' Westkust, in het Oosten van het koningrijk Boni.

Bara Gohong, dorp in Bornéo's Zuid- en Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, aan de rivier Roengan.

Barahan, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Wedoong.

Barajok, rivier op het eiland Lombok, rijk Pagarawang.

Barak, dorp op Java, residentie Batavia, afdeeling Tangerang.

Barakan, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Parong, aan de rivier Angkee.

Barakan, eiland in de Banda-zee, tot de Aroe-eilanden behoorende. Het is onbewoond.

Barak Daija, distrikt op het eiland Madura, regentschap Soemanap. Het heeft eene uitgestrektheid van nagenoeg 217 vierkante palen, waarin 104 dorpen of dessa's zijn.

Barak Daija, distrikt op het eiland Madura, regentschap Pamakassan. Het heeft eene uitgestrektheid van ruim 39 vierkante palen, en 42 dessa's of dorpen.

Barak Laut, distrikt op het eiland Madura, regentschap Soemanap.

Barak Ohong, dorp op Bornéo's Oostkust, distrikt Siang Moeroeng, aan de rivier Topo.

Baralo, rivier in Bornéo's Westerafdeeling, rijk Sambas. Zij ontlast zich na eenen noordwestelijken loop in de Chinesche zee.

Baralo, dorp in Bornéo's Westerafdeeling, rijk Sambas, aan de gelijknamige rivier.

Baram, rivier op de Westkust van het Riouw-eiland Groot Karimon. In hare bedding vindt men tinerts.

Baram, berg op Bornéo's Noordkust, koningrijk Bornéo.

Baram, distrikt op de Noordkust van Bornéo, koningrijk Bornéo.

Baram, rivier op de Noordkust van Bornéo, koningrijk Bornéo. De monding ligt op 113° 50′ O. L. en 4° 30′ N. Br. De ingang is bezet door eene zandbank, op welke de diepte niet meer dan één vadem bedraagt, doch is men deze bank over, dan wordt de rivier 4, 5 en zelfs 10 vademen diep, welke diepte zij tot 100 mijlen opwaarts behoudt. De breedte der rivier, die aan de monding ongeveer een halve paal bedraagt, is hooger op bij afwisseling van 200 tot 500 vademen.

Baran, dorp op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Padjang.

Baran Djoerang I, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Er wonen 82 Javanen.

Baran Djoerang II, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Het is bewoond door 224 Javanen.

Baran Doekoeh, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Er wonen 150 Javanen.

Barang, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Samarang, distrikt Singen Lor.

Barang-Barang, dorp op de Zuid-Westkust van het eiland Saleijer.

Barang Goenong, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Het wordt bewoond door 223 Javanen.

Barangkanek, eiland in den Molukschen Archipel, bij de Oostkust van het noordelijke schiereiland van Gilolo.

Barangkas, zijrivier der Kahaijan, in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Ilir.

Barang Koerang, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, $8^1/_2$ paal bewesten Batavia.

Barang Tawan, dorp op Java, residentie Rembang, aan den grooten weg, 94 palen van Soerabaja.

Baranta, dorp op het eiland Madura, landschap Balega.

Baraon, kaap aan de Noord-Westkust van Bornéo, in het rijk van Broenai of Bornéo Proper.

Barari, dorp op de Westkust van Nieuw-Guinea, tegenover het Papoesche eiland Adi.

Barat, dorp op Java, residentie Madioen, regentschap Poerwodadi.

Barat, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Kraksan, distrikt Kraksan.

Barat Daija, zie: Barak Daija, distrikt.

Barat Laut, zie: Barak Laut, distrikt.

Barattan, berg in het westelijk gedeelte van het eiland Bali.

Barattan, meer op het eiland Bali, rijk Tabanan.

Barattan, dorp op het eiland Bali, rijk Boleling, ten Zuiden van de hoofdplaats.

Barattan, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Djember.

Barau, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan.

Barau, rivier in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan.

Barau, dorp in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan, aan de rivier Barau. Het onderscheidt zich van de andere dorpen in het distrikt door zijne bouworde, daar het namelijk bestaat uit vele afgezonderde, sierlijke doch kleine familiewoningen, die door groote tuinen omringd zijn. Men vindt hier vogelnestjes, was, *tripang* en schildpad.

Barbaboe, zie: Merbaboe, berg.

Barbara (St.), eilanden ten Westen van Bornéo, in de straat van Karimata.

Barela, eiland ten Zuid-Oosten van Sumatra, in de straat Soenda.

Bareng, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Berbek, distrikt Siwalan.

Barengkok, *ráwa* (moeras) op Java, residentie Batavia, Ooster Kwartier, op 6° 9′ Z. Br.

Bargat, rivier op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Mandaheling. Zij ontlast zich in de rivier Gadis.

Barhao, ankerplaats op het eiland Engano.

Bari, dorp op de Noordkust van het eiland Flores, aan de Oostzijde der baai Bari. Het is de verblijfplaats van eenen *Radja*, die den Sultan van Bima onderworpen is. Er is een houten fort, door dien Sultan aangelegd, ten einde de zeerooverij tegen te gaan; het ligt op 8° 19′ Z. Br. en 120° 10′ O. L. en is tegenwoordig in zoo slechten toestand, dat het niet tot tegenweer kan dienen. In den omtrek wordt Turksche tarwe verbouwd.

Bari, baai aan de Noordkust van het eiland Flores. Zij is zeer veilig en hare oevers zijn bedekt met steile kalkheuvels, die met bosschen begroeid zijn.

Bariao, dorp op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Benkoelen, distrikt Kroë.

Baribarek, dorp op het eiland Bali, rijk Boleling.

Barida, zijtak der Lampoejang-rivier, op Sumatra, residentie Palembang.

Bariesan, zie: Barisan-gebergte.

Bariko, rivier op Celebes' Westkust, rijk Wadjo, in het Noord-Oosten.

Bariko, rivier op Celebes' Zuidkust, rijk Loewoe. Zij ontlast zich in de baai van Boni.

Barimbi, gehucht op de Westkust van Nieuw-Guinea, distrikt Lokahia.

Baring, baai aan de Noordkust van het Sandelhout-eiland.

Baring, berg op Celebes' zuid-westelijke landtong, in het Noorden van de afdeeling Maros.

Baring, dorp op Java, residentie en regentschap Soerabaja.

Baring- of Lili-eilanden, eilandengroep bij Celebes' Westkust. Zij dekken de reede van Makassar en worden in Noordelijke en Zuidelijke Baring-eilanden verdeeld. Zij zijn talrijk bevolkt.

Baringang, dorp op Celebes' Westkust, residentie Makassar, staat Sopèng. Het is goed bevolkt.

Baringin, zie: Bringin, koeria.

Baring's baai, zie: Padewawy.

Barisam, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak.

Barisan-gebergte, bergketen, welke zich over de geheele lengte van het eiland Sumatra uitstrekt. Zij is van den voet tot den top met digte bosschen bedekt; bij den Zuidhoek der Lampongs stijgt dit gebergte tot 1,500 voet; in het midden bedraagt de hoogte 4,000 en op enkele plaatsen zelfs 5 à 6,000 voet. Maar ver boven deze gemiddelde hoogte verheffen zich enkele toppen of kegels van bijzonderen vorm. Het zijn de vulkanen van Sumatra, waarvan er ongeveer 20 bekend zijn.

Waar het gebergte het laagst is, verheffen zich deze tot eene hoogte van 6,000 voet, en waar het zijne grootste hoogte bereikt, stijgen zij tot 9,000 à 10,000 voet omhoog.

Barito, rivier op Bornéo, een der namen van de rivier van Bandjermasin. Zie op dat woord.

Barlou, branding in de Indische zee, ten Westen van Sumatra, bewesten het eiland Nias, op 1° 45′ N. B. en 97° 1′ O. L.

Barn, eiland ten Oosten van Banka, in straat Gaspar.

Barnaran, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Karang Anjar, distrikt Karang Anjar.

Barneveld, fortje op het eiland Batjan, residentie Ternate. Het heeft eene kleine bezetting en dekt de reede. Het is een vijfhoek met eenen onderaardschen gang.

Barneveld (Baai van), baai in den Molukschen Archipel, tusschen de twee schiereilanden, waaruit het eiland Batjan bestaat.

Barnjok, rivier op de Westkust van het eiland Lombok.

Baro, kampong of wijk, behoorende tot de hoofdnegorij van Bandjermasing, aan de rivier van dien naam, op Bornéo.

Baro, ook Baroe, staat op de Westkust van Celebes.

Baro Baro, rivier op Celebes' zuid-westelijke landtong, landschap Boelekomba, regentschap Bontetangan.

Barobo, rivier op Celebes' Oostkust. Zij ontlast zich in de straat der Molukko's.

Baroe, dit woord is Maleisch en beteekent nieuw; het komt menigmaal voor met bijvoeging van *kampong*, dat dorp beteekent, met *kota* (schans), of wel met *kali* (rivier). Zie: Kampong Baroe, Kota Baroe en Kali Baroe.

Baroe, berg op Java, residentie Rembang, regentschap Bodjo Negoro.

Baroe, dorp op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, aan de rivier Besai.

Baroe, rivier op de Noord-Oostkust van Bornéo, in het landschap Tidoeng.

Baroe (Poeloe-), zie: Monnikkendam, eiland.

Baroe (Poeloe-), eilandjes nabij Sumatra's Oostkust, vóór de baai van Siak, residentie Riouw.

Baroe Sahir, dorp op de Oostkust van het eiland Bali, rijk Klongkong.

Baroe (Tandjong-), zie: Datoe, kaap.

Baroeang, dorp in Bornéo's Westerafdeeling, rijk Tajang, aan de rivier Tajang.

Baroedjoe, dorp op het Batoe-eiland Sifika. Het is door 50 Niassers bewoond.

Baroedjoe Lasana, dorp op het Batoe-eiland Tanah Massa. Het is de verblijfplaats van den *Panghoeloe*, die eene fraaije woning heeft, gebouwd van de schoonste houtsoorten.

Baroeja, dorp op het Batoe-eiland Simo. Het is door 20 Niassers bewoond.

Baroeka, dorp op het eiland Madura, in het binnenland van het regentschap Soemanap.

Baroekan, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Tengaron. Het is bewoond door 422 Javanen.

Baroe Lasara, dorp op het Batoe-eiland Tello. Er wonen 160 Niassers.

Baroelo, rivier op Bornéo's Noordkust, koningrijk Broenai of Bornéo. Zij ontlast zich in de Chinesche zee.

Baroeng, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Baroeng, een der Karimata-eilanden, ten Westen van Bornéo, ten Zuiden van Panoembangan.

Baroeng Maloente, landschap, behoorende tot het rijk Troessan, op de Westkust van Sumatra.

Baroes, zie: Baros.

Baroetjoran, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Grobogan.

Baron, zie: Noesa Baron, eiland.

Baron, bogt aan de Zuidkust van Java, niet ver van de baai van Patjitan.

Baron, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Baros, Bahros of Baroes, weleer een koningrijk, thans eene afdeeling op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, ten Zuiden van Tapoes. Zij is groot naar gissing 108 vierkante palen en bevat de distrikten Kampong Oedik en Kampong Ilir, welke weder in 8 onderafdeelingen verdeeld zijn. Het gebied van Baros, dat ongeveer 6,000 oorspronkelijk Maleische bewoners telt, wordt door twee *Toewanko*'s geregeerd, die onder den Adsistent-Resident staan, en waarvan de een in het dorp Baros-aan-Zee (Kampong Ilir), en de andere in het dorp Baros (Kampong Oedik), een half uur binnen 's lands woont. Het dorp aan zee is volkrijk, de huizen zijn digt bij elkander gebouwd; er wordt een aanzienlijke handel gedreven, waartoe men twee markten heeft, eene groote met ongeveer 100 huizen en eene kleinere. De schepen kunnen in de haven goed versch water bekomen, maar het is gevaarlijk voor een schuitje om de rivier binnen te komen, indien men geen inwoner tot geleider heeft. Er is

een fort, voorzien van twee bastions, met eene Nederlandsche bezetting, een hospitaal en magazijn, eene gevangenis, benevens de woning van den Adsistent-Resident.

Men heeft te Baros eene inlandsche school.

Het dorp binnen 's lands is door eenen aarden wal omgeven en door eene digte bamboezen hegge ingesloten. De huizen staan op palen, zijn van hout, *bamboe* en boomschors; zij zijn duister en vuil in den hoogsten graad; zelfs het huis van het Opperhoofd ziet er smerig uit, ofschoon het van goed hout gebouwd en met snijwerk voorzien is en door kleine kanonnen verdedigd wordt.

Te Baros is een Commies-Ontvanger der inkomende en uitgaande regten, tevens Havenmeester, gevestigd. Van Baros loopt langs het zeestrand een weg naar Singkel, die echter op sommige plaatsen zeer moeijelijk te begaan is, wanneer de rivieren door den vloed ondoorwaadbaar zijn.

Aan den ingang der haven bevindt zich een monument ter eere van den aldaar gesneuvelden Luitenant-Kolonel Roeps, hetwelk uit zee zigtbaar is.

Het geheele land van Baros bestaat uit een groot, vlak weiland, hier en daar door groepen van kokos-, *pinang*- en sagopalmen, vruchtboomen en eenige woningen afgebroken. Dit landschap levert veel paarden en buffels op, welke uitgevoerd worden. Het land is uiterst vruchtbaar. De peperkultuur gelukt er best; in de eerste helft van 1857 had men aldaar 962 pikols peper uitgevoerd en men berekende, dat binnen drie jaren Baros 2,000 pikols 's jaars zou kunnen leveren. Verder levert dit landschap beste kamfer en benzoïn.

De haven is voor den grooten handel opengesteld. De handelaren van Nias brengen in Baros: rijst, aardappelen, boonen en gevogelte, welke artikelen zij inruilen tegen ijzer, staal, katoenen stoffen, koralen en tabak.

Reeds in 1668 heeft dit gewest zich aan de Oost-Indische Compagnie onderworpen. Omstreeks 1761 zochten de Engelschen vooral den handel in kamfer van Baros in handen te krijgen, en bouwden ten Noorden en ten Zuiden eenige kleine fortjes. De handel liep daardoor te niet en de Hollanders verlieten toen het fort. In 1839 werd Baros van de zich aldaar genesteld hebbende Achinesche zeeroovers gezuiverd.

Baros, distrikt op Java, residentie Bantam, Noorder Regentschap. De grenzen zijn ten Noorden Serang, ten Oosten Kolèlèt, Pandeglang en Tjimanok, ten Zuiden Kolèlèt en ten Westen Tjiomas. Het bevat twee onderdistrikten, te weten: Baros en Tjipeteh, met ongeveer 21,700 zielen.

Baros, onderdistrikt op Java, residentie Bantam, Noorder Regentschap, distrikt Baros.

Baros, hoofdplaats van het gelijknamige distrikt, op Java, residentie Bantam, Noorder Regentschap. Zij is het tweede poststation van Serang naar Tjiringin, 7 palen bezuiden Serang, 30½ paal van Tjiringin, 28½ paal van Anjer en 26½ paal van Lebak. Tusschen deze plaats en den post Tjilientjing bepaalt zich de kultuur langs den weg tot rijst.

Baros, rivier op Java, residentie Tagal, afdeeling Brebes. Zij neemt haren oorsprong in het Koembang-gebergte, loopt noord-westwaarts tot aan het dorp Pemedaran, vervolgens noordwaarts naar het dorp Baros (in Tagal), waar zij zich in de moerassen verliest.

Baros, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Batang.

Baros, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong.

Baros, dorp op Java, residentie Djokjokarta, regentschap Mataram.

Baros, kaap aan Celebes' Westkust, in de straat van Makassar, op 1° 30′ Z. Br.

Baros, dorp op Celebes' Westkust, in het Westen van het rijk Kajeli.

Barou, zie: Berou, landstreek.

Barou, zie: Koeran, rivier.

Barra, eilandje ten Westen van Bornéo, in de straat van Karimata.

Barra Barra, zie: Bara.

Barrar, landschap op de Westkust van Sumatra, adsistent-residentie Benkoelen, behoorende tot Kroë.

Barring, een der Spermonde-eilanden in de straat van Makassar, ten Westen van Celebes.

Barro, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Blitar, distrikt Wlingie.

Barro, zie: Batoe Baroe, kaap.

Bartambakan, dorp op Sumatra, landschap Simpang Kanan.

Barton, eiland bewesten de kaap Sampanmangio, aan de Noordkust van Bornéo.

Basa, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, afdeeling Agam.

Basa, kaap aan Sumatra's Oostkust, in de straat van Malakka.

Basa, berg in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan.

Basay, zie: Besai, rivier.

Basalalé, gehucht op het eiland Boero, regentschap Kajeli, fenna Kofan, achter de

vlakte Siemlou, aan het riviertje Lo. Het telt 5 huisgezinnen. De grond is hier bij uitstek vruchtbaar.

Basan Alas, dorp op het eiland Bali, rijk Karang Asam.

Basapas, landschap in Bornéo's Zuid- en Oosterafdeeling, in het N. van het rijk Koetei.

Basar, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Westen van het distrikt Parong.

Basarang, dorp in Bornéo's Zuid- en Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Ilir.

Basarauw, dorp op de Westkust van Nieuw-Guinea, tegenover het eiland Adi.

Basar Radja, dorp op Java, residentie Batavia, op de grens van Bantam.

Basawahan, meer op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong. Het is zeer breed en levert een overvloed van visch op.

Basia, zie: Manipa, eiland.

Basinpelan, eiland in de Moluksche zee, ten Oosten van Celebes, tot de Banggaai-eilanden behoorende, residentie Ternate.

Basoekih, dorp op het eiland Bali.

Bassan, rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, distrikt Belang.

Bassap, wilde volksstam, die op Bornéo's Oostkust, in de bovenlanden van Sambilioeng, den regter over der Koeran tot aan Koetei's grens bewoont. De Bassap's zijn vreedzame natuurmenschen, die onderscheiden worden in Bassap Majang, sterk 200 huisgezinnen, Bassap Dajah en anderen, geheeten naar de rivieren, waarlangs zij wonen.

Over de Bassap's kan men nalezen: Aanteekeningen omtrent de Noord-Oostkust van Bornéo, van H. von Dewall, *Tijdschr. v. Bat. Gen.* 1855, Dl. IV, Nieuwe serie, Dl. I, bl. 453—455.

Bassar of Bassara, eilandengroep in den Molukschen Archipel, ten Noorden van het eiland Ceram, in de Sawaai-baai.

Bassar, berg in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin.

Bassa Tanah, dorp in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kapoeas Moeroeng. Het is bewoond door 30 zielen.

Basso, eilandje in den Riouw-Archipel, in de straat van Riouw.

Basso, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap Agam. Dit dorp werd in 1822 door den Luitenant-Kolonel Raaff bemagtigd. Er staat een fort.

Basso, kaap aan de Oostkust van Sumatra, op 0° 19′ Z. Br.

Bassoep, dorpje in Bornéo's Westerafdeeling, rijkje Mampawa, op den regter oever der rivier Mampawa. De inwoners zijn Chinezen, die handel drijven en door middel van kanaaltjes of slooten gemeenschap hebben.

Bassong, dorp op het eiland Banka, distrikt Soengei Slan.

Bassong, dorp in Bornéo's Zuid- en-Oosterafdeeling, landschap Tanah Laut.

Bastaard-eilanden, groep eilanden in de zee van Java, ten Noorden van het eiland Flores, in de Donda-baai. Zij bestaat uit acht eilanden, van welke Groot-Bastaard het voornaamste is; het is hoog en vertoont drie bergtoppen op de Zuidkust. Het meest verwijderde eiland van deze groep wordt Oost-Bastaard genoemd. Makassaarsche visschers komen hier wel eens *tripang* vangen.

Bastala, eilandje bij Sumatra's Noord-Oostkust, in de straat van Malakka.

Bata, riviertje op Java, in het Zuid-Westen der residentie Bantam.

Bata, dorp op het Achterwals-Aroe-eiland Kree, residentie Banda. De voornaamste opbrengst is vogelnestjes.

Bata-al, dorp op het eiland Madura, in het Zuiden van het regentschap Soemanap.

Bata Beulah, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Loerah Agong.

Batabory, stad op de Noord-Westkust van het eiland Timor, 9° 48′ Z. Br.

Batadera, dorp op Sumatra, in de Batta Landen, koningrijk Simamore. Het levert veel benzoïn en kamfer op.

Batagodej, dorp op de Westkust van het eiland Timor, op 9° 3′ Z. Br.

Batahan, distrikt op Sumatra's Westkust, residentie Tapanolie, afdeeling Natal, op 0° 26′ N. Br. Het levert goud, hetwelk de berglieden naar Natal of Ajer Bangies te koop brengen. Er is eene reede en haven.

In 1693 hebben zich de opperhoofden van dit distrikt aan de Nederlandsche Compagnie verbonden.

Batahan, rivier op de Westkust van Sumatra, residentie Tapanoeli, afdeeling Natal. Zij heeft haren oorsprong op den berg Oeloe Poenkoek, in Klein Mandaheling, stroomt in eene westelijke rigting door het distrikt van gelijken naam en ontlast zich ten Zuiden van Natal in de zee. Zij is 8 à 10 paal ver bevaarbaar.

Batahay, straat, die het eiland Mojo van de Noordkust van Soembawa scheidt.

Bataholberg, dorp op Sumatra, in de Batta Landen, koningrijk Simamore.

Batahosi, staat op het Soenda-eiland Nias

De *Radja* heeft in 1857 gehoorzaamheid aan het Gouvernement beloofd.

Batakan, dorp op Java, residentie Batavia, in het Zuid-Oosten van het Wester Kwartier.

Batakanang, kaap aan de Noord-Oostkust van Sumatra, in de straat van Malakka, op 1° 59′ Z. Br. 104° 53′ O. L. Zij is omringd door klippen, die zich bijna 2 mijlen ver uitstrekken en door een groepje boomen kenbaar zijn.

Batakariman, eilandje ten Zuiden van Celebes, in de zee van Java. Het heeft 1 mijl in den omtrek.

Batak Banteng, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ledok, 1,963 Nederl. ellen boven de oppervlakte der zee.

Batakh, zie: Batta Landen.

Batakhs, zie: Batta's.

Batakol, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Banjoewangi.

Batalaga, eiland in de Java-zee, ten Zuid-Oosten van Celebes, tot de Toekan Besi-eilanden behoorende. Het ligt ten Zuid-Oosten van het Hagedis-eiland en West-Zuid-West van het Groenewoud.

Batalante, zie: Balante, landschap.

Batalin, eiland ten Oosten van Celebes, in de zee der Molukken, bezuiden kaap Talabo, op 1° 25′ Z. Br. en 124° O. L. Het is 2 uur breed en 7 uur lang, hoog en boschrijk, doch onbewoond.

Batamandi, eiland aan de Noord-Oostkust van Bornéo, in de Chinesche zee, tot de Soeloe-eilanden behoorende.

Batamba, zie: Batante, eiland.

Batamoeda, rivier en dorp op Sumatra, in de Batta Landen, op 98° 42′ O. L. en 1° 8′ N. Br.

Batamoeda, eiland aan Sumatra's Oostkust, in de straat van Malakka.

Batampele, eilandengroep in den Wageoe-Misool-Archipel, ten Westen van het Papoesche eiland Wageoe, op 130° 16′ O. L. en 0° 20′ Z. Br. Het staat onder het gebied van den Sultan van Tidore.

Batana Toewa, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Angkolah, ten Noorden van Pitjar Keling, op 1004 Rijnlandsche voeten boven de zee.

Batang, regentschap op Java, residentie Pekalongan, grenzende ten Noorden aan de Java-zee, ten Westen aan het regentschap Pekalongan, ten Zuiden aan Banjoemaas en Bagelen en ten Oosten aan Samarang. Het wordt bestuurd door eenen Regent; over de Chinezen staat een Kapitein. Het regentschap bevat de zes distrikten: Batang, Massin, Sidajo, Soeba, Kali Salak en Keboemen. In ieder distrikt is een *Demang*. Het telt 95,600 inwoners.

Batang, distrikt op Java, residentie Pekalongon, regentschap Batang. Het bevat 21,630 inwoners.

Batang, rivier op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang. Zij ontspringt op het gebergte Boetak onder den naam van Lojahan en doorloopt onder dien naam de distrikten Sidajo en Batang tot aan het dorp Sambong, waar zij den naam van Sambong aanneemt tot aan de hoofdplaats, van waar zij tot aan zee den naam van Batang draagt. Bij Batang is zij 120 voet breed onder de brug. Zij is 15 palen lang.

Batang, stadje op Java, residentie Pekalongan, regentschap en distrikt Batang, aan den grooten weg, 6 palen van Pekalongan. Het is de hoofdplaats van het regentschap en van het distrikt en eene eenvoudige inlandsche plaats; de omstreken zijn gering bevolkt. Het heeft een poststation op 5 palen van Pekalongan. Er is een Controleur gevestigd.

Batang, suikerfabrijk op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang.

Batang, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Tjiasem.

Batang, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Bangil.

Batang, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Blora.

Batang, distrikt op Sumatra's Westkust, landschap Indrapoera.

Batang, distrikt op Celebes' zuid-westelijk schiereiland, Gouvernement van Makassar, landschap Boelekomba. Het bevat 600 inwoners, die hun bestaan in den landbouw vinden. Er is een dorp van gelijken naam.

Batang, eilandje in de Chinesche zee, tot de Natoena-eilanden behoorende, ten Zuiden van Groot Natoena, residentie Riouw.

Batang, eiland in de Indische zee, aan de Zuidkust van Java, residentie Kediri.

Batang, rivier op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Remameh. Over dezelve ligt eene steenen boogbrug.

Batang, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Remameh.

Batang, zie: Battam, eiland.

Batang, zie: Batani, dorp.

Batang, de woorden die men bij Batang, dat *rivier* beteekent, niet vindt, zoeke men op het onderscheidingswoord.

Batang Ajer Besar, naam door de inboorlingen aan de rivier van Singkel gegeven. Zie dat woord.

Batang Ajer Kemoemoe, rivier op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Benkoelen. Zij is een tak der rivier van Benkoelen en onbevaarbaar. Aan deze rivier zijn in 1827 steenkolen ontdekt.

Batang Ajer Padang, rivier op de Westkust van Sumatra, residentie Padang.

Batang Andang, dorp op Java, residentie Bantam, afdeeling Lebak.

Batang Asei, of- Assey, landschap op Sumatra's Oostkust, residentie Palembang. Er liggen vele goudmijnen, waaruit het goud naar Padang en Djambi wordt ter markt gebragt.

Batang Asei, rivier en dorp op Sumatra, residentie Palembang, landschap Batang Asei.

Batang Balante, rivier op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, in de III Kota's.

Batang Baroes, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, afdeeling en distrikt XIII Kota's, in de larah Goegoe. In de omstreken liggen de drie goudmijnen Monggoe Tanah, Tambang Gadang en Loeboe Selasi, welker uitgebreidheid op 7,875, 7,937$^1/_2$ en 10,240 Rijnlandsche roeden geschat wordt en die berekend worden jaarlijks 6 thail op te brengen.

Batang Batang, dorp op het eiland Madura, afdeeling Soemanap, distrikt Timor Daja. Hier woont het Distriktshoofd.

Batang Gadis, koeria of bondgenootschap op Sumatra, residentie Tapanoeli, afdeeling Mandaheling, distrikt Oeloe. Men vindt er goud.

Batang Gadis, zie: Gadis, rivier.

Batang Goenong Limbo, rivier op het Soenda-eiland Nias. Zij ontspringt uit den berg Limbo, en is zelfs voor kleine vaartuigen onbevaarbaar.

Batang Gohong, dorp in Bornéo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Ilir, aan de rivier Menohing.

Batang Hari, vroegere benaming van het zuid-oostelijk gedeelte van Sumatra, dat de rijken van Palembang, de Lampongs, Basang'an (waarschijnlijk Radjang'an), Sillebar en Benkoelen bevatte.

Batang Hari, rivier op Sumatra, in de Lampongsche distrikten. Zij vloeit met de Soekadana zamen en vormt de rivier Pagadoengan. Aan deze rivier liggen pepertuinen.

Batang Kapas, zie: Battang Kapeh, landschap.

Batang Kapeh, baai aan de Zuid-Oostkust van het eiland Ajer Besar, in de Indische zee. Zij heeft goeden ankergrond, doch is voor Zuid-Westewinden open.

Batang Kapeh, dorp op Sumatra's Oostkust, residentie Palembang, aan de rivier Rawas.

Batang Landa, naam van de Landaksche rivier, waar zij zich vereenigt met de Kapoeas, op de Westkust van Bornéo. Ongeveer drie uren boven de stad Landak neemt zij eene groote rivier op, die Montjoeke heet en naar de grenzen van Sambas leidt.

Batang Lobo, distrikt op Sumatra, in de Batta Landen, afdeeling Pertibi, landschap Tamboesey. Het heeft eene schoone rivier van gelijken naam.

Batang Loepar, gebergte op Bornéo's Noordkust, op de zuidelijke grens van het koningrijk Broenai. Dit gebergte met deszelfs omstreken wordt door Dajaks bewoond.

Batang Natal, distrikt op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Mandaheling, met eene oppervlakte van 507 vierk. palen, verdeeld in de koeria's of bondgenootschappen Ajer Nanali, Moewara Sama, Moewara Plampoengan en Singobaja.

Batang Oeloe, boventak der Landaksche rivier in Bornéo's Wester-afdeeling, rijk Landak.

Batang Onan, distrikt op Sumatra, in de Batta-Landen, afdeeling Pertibi, landschap Padang Lawas. Het is bergachtig en bedekt met *alang alang;* de kleine valleijen toonen eenige vruchtbaarheid aan.

Batang Onan, dorp op Sumatra, in de Batta-Landen, afdeeling Pertibi, distrikt Batang Onan, op 2° 33′ 30″ N. Br., 99° 7′ 30″ O. L.

Batang Padi, doessoen of dorp van de Koeboes aan de rivier Dawa, in de noordwestelijke binnenlanden van Palembang, op Sumatra.

Batang Pally, eilandengroep in de Gilolostraat, ten Zuid-Westen van het Papoesche eiland Wageoe, ten Oosten van het eiland Gagy. Tusschen dit eiland en Gagy is een doortogt.

Batang Rioe, rivier op Sumatra, koningrijk Siak, eenige mijlen bezuiden de rivier May. Zij ontspringt uit den berg Kamoemoeng, vereenigt zich bij Kota Lama met de rivier Sibajang en stort zich door Kampar Besar in zee.

Batang Sari, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-resid. en regentschap Ngrowo, distrikt Kalangbret.

Batang si Lasana, vallei op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden. Door dezelve loopt de nieuwe weg van Bondjol naar Loeboe Sikapping.

Batang Simpoëi, rivier op Sumatra's

Westkust, residentie Padang, die in de Passaman valt.

Batang Simpeëi Ketjil, eene op den berg Ophir (eiland Sumatra) ontspringende beek, die zich uitstort in de Batang Simpeëi.

Batang Singalang, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padang. Het ligt 1688 Rijnlandsche voeten boven de zee.

Batang Sossa, distrikt op Sumatra, in de Batta Landen, afdeeling Pertibi, landschap Tamboesey.

Batang Taroh, distrikt op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Angkolah. Het bestaat uit de koeria's of bondgenootschappen Hoeraba, Tapalan en Merantjan. In het gelijknamige bosch wordt veel kamfer gevonden. Te Batang Taroh, een dorp in dit distrikt, is eene redoute.

Batani, Batany of Batang, dorp op de Oostkust van het eiland Gilolo. Het is eene zeehaven en men heeft er eene natuurlijke sterkte op een landpunt, waarachter vele tuinen en woningen liggen.

Batanjoe, dorp op het eiland Bali, koningrijk Karang Asam.

Batanta, Batante of Batamba, een der Papoesche eilanden, ten Westen van het noordwestelijke schiereiland van Nieuw-Guinea, door de Pitt-straat van Salwati gescheiden, waaronder het behoort, tusschen 130° 25′ en 131′ O. L. en op 0° 56′ Z. Br. Het is 9 vierkante mijlen groot en wordt door 1000 Alfoeren bewoond. Er is eene baai met goed water. Benoorden dit eiland ligt een uitgestrekt rif, Van Sittarts-rif genaamd, en 3 mijlen beoosten Batanta ligt een rif van dien naam. Het behoorde vroeger onder den Koning van Tidore, maar daar deze in 1778 een leenman van de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie geworden is, behoort het nu aan ons Gouvernement.

Bataparang, noordelijkste tak der Retehrivier, op Sumatra's Oostkust.

Bata Poet, dorp op de Zuid-Oostkust van het eiland Timor.

Batar, dorp in Bornéo's Westerafdeeling, staatje Salimbouw.

Batara, berg op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Sibogha, distrikt Siboeloean.

Batasalindong, zie: Batta Salindong, rijkje.

Batassa, gehucht op het eiland Boero, regentschap Leliali, stam of fenna Tiengapi.

Batassa, gehucht op het eiland Boero, regentschap Tagalisa, stam of fenna Fraha.

Batata, eilandje in den Molukschen Archipel, tot de Ambonsche eilanden behoorende, ten Oosten van Manipa. Het wordt door de inlanders Noesa Loehoe genaamd.

Batatan, rivier op Java, residentie Tagal. Zij is 70 à 80 voeten breed en heeft eene houten brug.

Bata Tjina, zie: Batoe Tjina, landstreek.

Batavia, residentie op Java, ten Noorden van Buitenzorg, ten Oosten van Bantam, ten Zuiden van de Java zee en ten Westen van Krawang. Zij vormt een onregelmatig, langwerpig vierkant, dat 313 vierkante mijlen beslaat, ieder van één uur. De eenige kust dezer residentie, aan de Java zee, is laag, moerassig, ongezond en de verblijfplaats van krokodillen. Benoorden deze kust liggen de Duizend-eilanden.

In de rivieren Angké en Anjol kunnen alleen ondiepe vaartuigen ankeren en de rivier van Batavia, die Tjiliwong heet, kan, bij hoog water, inlandsche schepen tot wijkplaats verstrekken.

In deze residentie worden geene bergen aangetroffen; naar de Zuidzijde verheft zich de grond allengskens en maakt den voet van het gebergte van Buitenzorg uit. Hier en daar treft men plassen en moerassen, *râwa's*, aan, die goed gras opleveren. De voornaamste rivieren zijn de Tjidoerian of Tjikandi, de Tjidani of rivier van Tangeran, de Angké, de Tjiliwong, de Molenvliet, de Krokot, de Anjol, de Sonthar, de Maroenda, de Bekasi en de Tjitaroem.

Aan het Noorderstrand is de dampkring vochtig en door de moerassen ongezond. In de drooge moeson is de lucht zuiver en heet, doch niet drukkend; de warmtegraad is door elkander op het midden van den dag 86, 87 en 88 graden Fahr. De aardbevingen gaan hier somtijds vergezeld van een zwaar onderaardsch geluid en zeeschuddingen.

De grond is minder vruchtbaar dan in andere streken van Java, hetwelk zoowel aan gebrek aan water, als aan de felle hitte wordt toegeschreven; doch hij is bijzonder geschikt voor vruchtboomen.

In Batavia worden geene bosschen aangetroffen, daar deze sedert langen tijd ter dienste der suikerfabrijken geveld zijn. De kaneelboom van Ceylon en de muskaatboom uit de Molukko's, hier overgeplant, tieren, even als de kakaoboom, uitmuntend. De kokosboom en de *tjangkalakh*, van wiens vruchten kaarsen gemaakt worden, groeijen hier voordeelig. Tuingroenten, die overvloediger dan in andere streken zijn, worden door Chinesche warmoeziers aangekweekt. Voorts wordt

er tabak, Turksche tarwe, een weinig koffij, thee en peper, betel en eene soort van gerst (*djali*) verbouwd. Verscheurende dieren zijn hier niet, doch er komen in het oostelijke gedeelte der residentie wel eens tijgers uit Krawang. Paarden en buffels worden van elders aangebragt. Varkens, gevogelte, zee- en riviervisch heeft men in overvloed. De bevolking bedroeg in 1855 401,563 zielen, waarvan 4,145 Europeanen en daarmede gelijkgestelden, 41,137 Chinezen, 348,504 inlanders, 6,834 lijfeigenen en 943 andere vreemde Oosterlingen. De inlandsche bevolking dezer residentie, vooral der hoofdplaats, is echter voor een groot gedeelte niet meer te beschouwen als eene oorspronkelijk inlandsche, daar zij door toevloeijing van inboorlingen uit verschillende streken van den Indischen Archipel, zelfs uit Bengalen, door huwelijksvereeniging met hen en door den handel het eigenaardig volkskarakter heeft verloren; zoo zelfs, dat de taal, door haar gesproken, hoewel met nog vele bestanddeelen uit het Soendaasch en het Maleisch, door vermenging met andere talen verbasterd is tot het zoogenaamde laag Maleisch.

De godsdienst is hier de Mohammedaansche, welke stipter dan in de binnenlanden of in Bantam wordt waargenomen.

Batavia is ingedeeld in vier kwartieren: 1°. het Noorder Kwartier, of de Stad en Voorsteden, dit kwartier bestaat uit zeven distrikten, waarvan het kamp der Chinezen, waarover een Kapitein gesteld is, het zesde distrikt uitmaakt; de overige zes staan onder inlandsche Kommandanten, die op voorstel van den Resident door den Gouverneur benoemd worden; 2°. het Ooster Kwartier of Djati Nagara, hetwelk 30 zoo groote als kleine partikuliere landen bevat; 3°. het Wester Kwartier of Tangerang, dat 57 partikuliere landen telt, en 4°. het Zuider Kwartier of Meester Cornelis, dat 100 landerijen bevat, onder welke vele kleine landjes. De landerijen in deze residentie behooren aan landeigenaars; de voornaamste aan Europeanen en de kleinere aan Chinezen of inlanders. De partikuliere landen besloegen in 1855 eene uitgestrektheid van 434,792 bouws van 500 vierkante roeden, met eene bevolking van 316,689 zielen. Voor de verponding was de waarde dier landen aangeslagen op *f* 12,118,718. De produktie schijnt men niet te kunnen opgeven.

De residentie Batavia is rijk aan wegen die haar van Noord tot Zuid en van Oost tot West doorkruisen. De groote postweg loopt van Tjikandi, over Tangerang, Batavia, Weltevreden, Meester Cornelis en Tandjong-Oost naar Buitenzorg. Van Batavia is naar Soerabaja, in het belang der verdediging, in 1854 aan eenen nieuwen grooten weg begonnen, die meer binnen 's lands moet komen te liggen. De wegen zijn niet bestraat maar allen begrind en worden door de bevolking onderhouden. De kleine binnenwegen zijn minder goed en voor rijtuigen bijna onbruikbaar.

Nijverheid neemt zoowel onder de Europesche als onder de inlandsche bevolking meer en meer toe. Tot de ondernemingen van groot belang behooren te worden genoemd: een waterzuiveringsetablissement; eene fabrijk, alwaar allerlei pompen, distilleermachines en werktuigen voor suikerfabrijken enz. worden gemaakt; eene stoombroodbakkerij; 32 kalkbranderijen, die echter niet allen in werking zijn; 69 steen- en pannenbakkerijen, waarvan er 43 in werking zijn, en 13 arakstokerijen. Voorts zijn er in Batavia rijtuigfabrijken, koper- en blikslagerijen, speelkaartenfabrijken, leerlooijerijen en verwerijen.

Het onmiddellijk bestuur der residentie is opgedragen aan eenen Resident, die, behalve het ondergeschikt personeel, tot zijne adsistentie heeft een Secretaris, een Adsistent-Resident voor de politie ter hoofdplaats en twee Adsistent-Residenten, respectivelijk belast met het bestuur, de een in het Zuider- en Ooster Kwartier, de andere in het Wester Kwartier. Er zijn landraden gevestigd te Batavia, Meester Cornelis, Bekasi en Tangerang, en op diezelfde plaatsen wordt door den ommegaanden regter in de eerste afdeeling zitting gehouden. De gevangenissen in deze residentie zijn vijf in getal, te weten: twee ter hoofdplaats en drie voor de Ommelanden.

In deze residentie zijn 16 partikuliere bazars, waar veel vertier is.

Batavia, door de inboorlingen Batawie genoemd, hoofdplaats van geheel Nederlandsch Indië en van de residentie Batavia, gelegen op Java, in die residentie, aan den mond der rivier Tjiliwong, op 6° 7′ 40″ Z. Br. en 106° 52′ O. L. Op de puinhoopen van het Oude Jakatra of Djakatra gebouwd, is zij voor den handel zeer voordeelig gelegen, doch door de haar omringende moerassen steeds ongezond. Zij is langwerpig vierkant van gedaante en strekt zich van het Noorden naar het Zuiden 350 en van het Westen naar het Oosten 250 Rijnlandsche roeden uit. Zij is omringd door eene breede gracht, die door de Tjiliwong gevormd wordt. Vroeger had zij vijf poorten, te weten: de Nieuwpoort, ten Zuiden aan den

weg van Molenvliet, in 1631; de Rotterdammerpoort aan de Oostzijde, in 1636; de Utrechtsche poort aan de Westzijde, in 1651; de Diespoort aan de Zuid-Westzijde, in 1657 en de Vierkantspoort ten Noorden, in 1639 gebouwd. Deze laatste, waardoor men van de zeezijde in de stad komt, is de eenige die nog aanwezig is.

De grachten waren voorheen van stroomend water voorzien, doch de hevige aardbeving bij de uitbarsting van den Salak in 1690 dempte ze gedeeltelijk, hetwelk veel tot de ongezondheid der stad bijdroeg. Tijdens het bestuur van den Baron VAN DER CAPELLEN en ook later, zijn, om Batavia van ongezonde dampen te zuiveren, modderpoelen en grachten gedempt en in frissche pleinen herschapen en verscheidene straten afgebroken, ten einde de doorstrooming der lucht te bevorderen. Langs de grachten waren vroeger kanarie- en andere bloemdragende boomen geplant; eenige daarvan hebben den vernielenden tand des tijds nog wederstaan.

Batavia, daaronder begrepen het later aangebouwde buiten de oude stad, is in 25 wijken verdeeld: 1. Spinhuisgracht; 2. Pasar Borong; 3. 's Lands werf; 4. Stadhuis; 5. Zuider Voorstad; 6. Antjol; 7. Sonthar; 8. Voorburgsgracht; 9. Buitenkerk; 10. Jakatra; 11. Goenong Sari; 12. Weltevreden; 13. Kampong Kwitang; 14. Parapattan; 15. Koningsplein; 16. Tanah Abang en Kerkhof; 17. Rijswijk; 18. Noordwijk; 19. Molenvliet; 20 Prinsenlaan; 21. Molenvliet-West en Krokot; 22. Kampong Doeri; 23. Kampong Baroe; 24. Kebon Sirih en zoogenaamd Gang Holle; 25. Djati. Over iedere wijk staat een Europesche wijkmeester.

De straten en grachten van de oude stad snijden elkander regthoekig en de huizen zijn daar op Europesche wijze digt op een en met verdiepingen zeer ondoelmatig gebouwd. De meeste bewoners zijn Chinezen, daar de Europeanen grootendeels buiten de stad wonen. De aanzienlijkste gracht is thans nog de Groote Rivier, die door de Tjiliwong gevormd wordt, en waarover eene fraaije houten brug ligt. Aan de Westzijde dezer gracht woonden weleer meest alleen Chinezen, doch na het oproer en den moord in 1740 zijn de meeste in het Chinesche kamp (Kampong Tjina) gaan wonen, alwaar eene groote marktplaats, Pasar Lim Tongham, gelegen is. De huizen zijn aldaar bekrompen en morsig. Langs de gracht staan regelmatig gebouwde handelshuizen, waaronder het kantoor van de Faktorij der Nederlandsche Handelmaatschappij.

Onder de gebouwen komen in aanmerking: het nieuwe stadhuis, bezuiden een vierkant plein, het eenige plein van geheel Indië dat met steenen belegd is. Het eerste stadhuis werd in 1652 gebouwd; het was een tamelijk fraai gebouw, doch te laag en te klein, het werd om die reden reeds in 1706 gesloopt. Het nieuwe stadhuis, waarvan de bouw in het volgend jaar werd aangevangen, was in 1710 voltooid. Het is een fraai en welgelegen gebouw, met een ruim portaal. In den gevel van het gebouw prijkt het beeld der geregtigheid; ter regterzijde ziet men het cijfer der voormalige vereenigde Oost-Indische Compagnie, en ter linkerzijde het wapen van Batavia, zijnde een zwaard op een wit veld, met de punt omhoog en omgeven door eene lauwerkrans. Aan weêrszijden van het stadhuis zijn gebouwen, vroeger dienende voor den Cipier en de gevangenen, die in de zoogenaamde boeijen zaten, doch later, als te bekrompen en ongezond, vervangen door eene in 1849 en 1850 op een open veld, nabij de stad gebouwde, gevangenis voor inlanders, waarbij tevens is daargesteld een hospitaal voor zieke gevangenen en kettinggangers.

In 1825 zat PANGÉRAN DIPO NEGORO in de stadsboeijen van het stadhuis gevangen.

Men heeft in het stadhuis de bureaux van het plaatselijk bestuur, het verwisselingkantoor en de registratie der lijfeigenen. Het plein van het stadhuis, waarop eene groote pomp staat, biedt een fraai gezigt aan op het hek van het afgebroken kasteel Kota Intan (Juweelen Sterkte). Dit kasteel stond daar, waar de Nederlanders hun eerste fort hadden in het Noord-Oosten van Batavia, bestreek de reede, beschermde de stad en had vier bolwerken, als: Batavia, de Parel, de Diamant en de Robijn, en twee poorten, de eerste genaamd de Waterpoort naar het Noorden, de tweede of de Landpoort naar het Zuiden. Men naderde het over eene steenen brug, die door eene ophaalbrug kon afgesloten worden. Rondom een zeer groot, door tamarinde-boomen overschaduwd plein, stonden groote gebouwen, dienende tot het houden der vergaderingen van de Hooge Regering en andere Collegien, alsmede tot kerk, magazijnen, tuighuizen, gevangenissen, garnizoensgebouwen en een ijzeren artilleriehuis. Eenige pakhuizen, als ook het artilleriehuis, zijn staan gebleven, maar overigens is alles op bevel van den Gouverneur-Generaal DAENDELS geslecht, en werd op die plaats gebouwd het nieuwe kantoor (kantor Baroe), waarvan thans ook geen spoor meer bestaat. De west- en oostzijdsche pakhuizen

staan aan beide zijden der rivier, zijn hecht, sterk, groot en ruim. Zij dienen tot bewaarplaats der Gouvernements goederen en staan onder het beheer van eenen eersten en tweeden algemeenen pakhuismeester. Aan de Noordzijde van genoemd plein vindt men buiten de voormalige Landpoort de zoogenaamde Pinangpoort, die, in het jaar 1641 gebouwd, thans nog in goeden staat aanwezig is.

De Hervormde Hollandsche, tevens Maleische kerk, voorheen genaamd de Portugesche Buitenkerk, en staande bij de Jasenbrug, is een vierkant gebouw zonder toren, maar voorzien van een orgel. Aan de Noordwesthoek er van staat een klokkenhuisje. Deze kerk werd in 1736 gebouwd. Bezuiden den ingang buiten de Westerdeur ziet men de grafzerk van den Gouverneur-Generaal ZWAARDEKROON. Het Chinesche hospitaal, staande buiten de voormalige Utrechtsche poort, werd in het jaar 1661 opgerigt, en in 1824 verbouwd en aanmerkelijk verbeterd. Het dient ter verpleging van zieken en krankzinnigen van beiderlei geslacht uit de Chinesche en andere onchristen natien van Batavia en andere plaatsen, en wordt onder het beheer van het Collegie van boedelmeesteren onderhouden uit verschillende, van de Chinesche bevolking geheven wordende opbrengsten. Gedurende het jaar 1855 werden er 305 zieken verpleegd.

Het Stadsverband is een klein, net gebouw, waarin tot dwangarbeid veroordeelde en ook andere behoeftige inlanders ten koste van 's Lands kas, geneeskundige behandeling en verpleging erlangen. Het werd door den Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN gesticht. In den loop van 1855 werden er 1009 zieken verpleegd.

Het Gereformeerd of het Diakonie-Armhuis op de Spinhuisgracht is een goed ingerigt gesticht, waarin gedurende 1855 nog 56 behoeftigen werden opgenomen. De Regent van dit gesticht wordt door den Gouverneur-Generaal benoemd.

De beurs, die op den 8sten September 1818 is geopend, staat ten Westen van de Hospitaalstraat in de nabijheid van de voormalige Diespoort en is een, op drie zuilengangen rustend, gebouw met twee daken, hetwelk zoowel aan de Noord- als aan de Zuidzijde twee kamers heeft, en waarin ook het Assurantiekantoor gevestigd is.

Wijders heeft men nog in de oude stad de vischmarkt, staande aan de Westzijde der rivier, met een hoog dakwerk, dat op houten stijlen rust. In een klein huisje woont de Chinesche visch-afslager, door wien al de visch bij afslag moet worden verkocht. In een afzonderlijk vertrekje is een graf, dat in eerbied gehouden wordt.

Ten Zuid-Westen van de vischmarkt, ten Zuiden van de Maleische gracht, heeft men de hoendermarkt, waarop inlanders eenige hutten hebben, en hoenders, duiven, eijeren, gedroogden visch, potten, pannen enz., verkoopen. De koornmarkt, tegen den Noordkant der vischmarkt gelegen, heeft een op houten stijlen rustend dak. De groenmarkt, alwaar Chinezen en inlanders groenten, aardvruchten en bloemen verkoopen, ligt bij het Portugesche binnenkerkhof.

Het kettinggangers-kwartier dient tot verblijf van tweehonderd tot tweehonderd vijftig tot de ketting veroordeelde misdadigers, die alleen voor den kost, doch zonder loon, aan de wegen en openbare werken moeten arbeiden.

De scheepstimmerwerf aan de rivier dient alleen tot het kalfateren van ligte vaartuigen. In de nabijheid woont de Epuipagemeester, die tevens het hoofd der schippers en kommandeur van de werf is.

De voormalige werf der O. I. Compagnie, voorheen gebruikt tot den aanbouw van op de reede gebezigde vaartuigen, dient thans tot bergplaats van Marine goederen en bevat tevens het kantoor van den Havenmeester. Het gebouw is in 1850 verbeterd.

De verschillende *toko's* of winkels, en de aanzienlijke in de laatste tijden daargestelde gebouwen, waarin de handelshuizen hunne kantoren en magazijnen hebben, bevatten allerlei uit Europa en Amerika aangebragte koopgoederen, provisien, meubelen en andere artikelen van weelde.

Behoudens eenige weinige uitzonderingen, dient echter de oude stad Batavia, die niet meer is wat zij vroeger was, daar gaande weg veel is afgebroken, tegenwoordig niet meer tot verblijfplaats der Europesche bevolking. De ongezondheid der oude stad noopte deze om zich buiten haar in eene zuid- zuid-oostelijke rigting uit te breiden en alzoo landwaarts in, meer van het strand verwijderd, de schadelijke uitdampingen in zijne nabijheid te vermijden. Zoo zijn ontstaan de tegenwoordige buitenwijken der stad, met name het Molenvliet, Prinsenlaan, Molenvliet-West en Krokot, Kampong Doeri, Kebon Sirih, Djati, Rijswijk, Noordwijk, Tanah-Abang, Koningsplein, Parapattan, Weltevreden, Goenong Sari en Kampong Kwitang. In afwijking van den aanleg der oude stad, waar men de huizen,

even als in Europesche steden, aan elkander had gebouwd, hetgeen voor de doorstrooming van versche lucht zeer hinderlijk was, plaatste men nu de woningen verder van elkander verwijderd op afzonderlijke erven, wel is waar in grootte zeer verschillende, maar toch genoegzame ruimte overlatende, zoodat, dewijl de erven, op verschillende wijzen afgesloten, grootendeels als tuinen werden aangelegd, en de huizen meerendeels niet aan den rijweg gebouwd zijn, het geheel het aanzien heeft van eene reeks van aan elkander liggende kleine buitenplaatsen. De indruk, dien men bij een bezoek dier buitenwijken in den beginne erlangt, is over het algemeen zeer aangenaam en wordt niet weinig verhoogd door de vrij goed onderhouden wegen, welke den bezoeker door die wijken voert; maar langzamerhand begint het eentoonige meer en meer in het oog te springen van al die witbepleisterde en bijkans zonder uitzondering van colonnades voorziene huizen, waaronder men te vergeefs zoekt naar die menigte van verschillende en rijk uitgestalde winkels, die in Europesche steden, bij het drukke gewoel in de straten, zoo veel tot verlevendiging en vervrolijking bijdragen. Voegt men hierbij, dat het wijd en zijd verspreid wonen aan een gezellig verkeer weinig bevorderlijk is, en eene behoorlijke straatverlichting bij avond, wegens de kostbaarheid, in den weg staat, dat slechts hier en daar receptie's aanleiding geven tot eene schitterende verlichting van maar enkele huizen en tot een grooter gerij dan gewoonlijk, en dat, gelijk de meeste Oostersche bevolkingen, ook hier de inlandsche in het openbaar weinig luidruchtige vrolijkheid aan den dag legt, dan verklaart het zich, hoe men, althans des avonds, bij de vrij algemeene stilte langs de wegen en bij eene duisternis, die slechts gedurende eenige dagen in elke maand plaats maakt voor het heerlijk maanlicht van een tropiesch klimaat, niet zou denken in de hoofdplaats onzer bezittingen te zijn; terwijl zelfs over dag slechts in die oogenblikken, waarin een ieder zich naar bureau of kantoor spoedt of van daar huiswaarts keert, eene groote drukte of levendigheid langs de verschillende wegen vooral naar de oude stad plaats grijpt.

Uit het oogpunt evenwel van eene voor de gezondheid zeer wenschelijke luchtigheid, zijn de woningen in de nieuw aangebouwde gedeelten buiten de oude stad vrij wat doelmatiger ingerigt dan de vorige woonhuizen, die, te oordeelen naar hetgeen daarvan nog aanwezig is, en naar oude prenten van Batavia, weinig verschilden van de inrigting, waaraan men in het Moederland gewoon was. Behoudens eenige uitzonderingen werden of worden nog de meeste huizen hooger uit den grond gebouwd met slechts eene verdieping, waarschijnlijk wegens het gevaar van instorten bij aardbeving, voorzien van buitengaanderijen ter bevordering van koelte, met ruime voor- en achtergaanderijen binnenshuis voor het gewoon verblijf der huisgezinnen en kamers voor slaapvertrekken, terwijl keukens, lokalen tot berging van provisiën als anderzins, badkamers en privaten, als ook de stallingen, meestal te vinden zijn in afzonderlijke bijgebouwen naast of achter het woonhuis, ten einde in hetzelve zoo veel mogelijk eene zuivere lucht te bewaren.

De meest gezochte kwartieren zijn het verst van de oude stad gelegen gedeelte van het Molenvliet, Rijswijk, het Koningsplein, Gang Scott, de weg naar Tanah-Abang, Goenong Sari, Parapattan en Kramat, terwijl het kwartier Weltevreden, behalve eenige publieke gebouwen, grootendeels de woningen bevat voor de Officieren van het garnizoen, als ook de kazernen en de citadel Prins Frederik. In de genoemde buitenwijken vindt men ook, behalve de partikuliere woonhuizen, waaronder ettelijke zeer fraaije, eenige publieke gebouwen, zoo als het hotel van den Gouverneur-Generaal, gelegen aan de Zuidzijde van Rijswijk, met eenen vrij grooten tuin er achter, die aan de Noordzijde van het Koningsplein uitkomt. Het hotel zelf onderscheidt zich van vele der fraaiste partikuliere woonhuizen door niets, dan door zijne meerdere grootte, gelijk het dan ook vroeger eene partikuliere woning is geweest, en nu nog den Gouverneur-Generaal, die doorgaans zich te Buitenzorg ophoudt, slechts tot tijdelijk verblijf dient, wanneer deze zich tot afdoening van zaken, tot het verleenen van audientien en het bijwonen van festiviteiten bij plegtige gelegenheden naar Batavia begeeft. De achter het hotel aan weêrszijde van den tuin geplaatste bijgebouwen, die in 1848 merkelijk zijn verbeterd, dienen gedeeltelijk tot huisvesting van het gevolg van den Gouverneur-Generaal. Naast het erf, waarop het hotel staat, ter Westzijde, vindt men de door het Gouvernement in 1848 aangekochte woning voor den algemeenen Secretaris, terwijl de Bureaux der algemeene Secretarie aan de tegenovergestelde of Oostzijde naast den tuin van het hotel met eenen uitgang in de Secretarie-laan zijn geplaatst. Voorts het gebouw der Harmonie, het eerste dat men, van het Molenvliet komende, in het kwartier Rijswijk

aantreft. Door den Gouverneur-Generaal Daendels gesticht, dienen de lokalen in hetzelve, behalve voor eene Societeit, ook voor Concerten, bals of andere partijen bij feestelijke gelegenheden. Achter de Harmonie zijn de zalen van het Bataviasche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, welks vergaderzaal eene keurige bibliotheek met kostbare handschriften en werken bevat, terwijl het daaraan toegevoegd museum, waarin vele naturalien, oudheden, wapenen en inlandsche sieraden, met elk jaar in belangrijkheid toeneemt. Het Genootschap zelf, dat in April 1778 is opgerigt en destijds zijn ontstaan voornamelijk aan den raad-extraordinair van Nederlandsch Indië Mr. J. C. M. Radermacher te danken had, is eene partikuliere instelling, wier wetenschappelijke werkzaamheden en verrigtingen door het Gouvernement worden ondersteund. De tijdelijke Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië is dan ook gewoonlijk de Beschermheer der inrigting. Van tijd tot tijd komt een deel uit der verhandelingen van het Genootschap, dat bovendien sedert eenige jaren de uitgifte van een tijdschrift voor taal-, land- en volkenkunde heeft aangevangen. Met de redactie van een en ander zijn belast een paar leden van het bestuur, hetwelk in 1857 bestond uit elf leden, waarvan één president en één vice-president is. In dat zelfde jaar telde het Genootschap 19 honoraire leden, 119 Corresponderende leden in Nederland en elders in vreemde landen, voorts 188 gewone en 7 buitengewone leden.

Aan dezelfde Zuidzijde van Rijswijk, maar meer oostelijk gelegen dan het hotel van den Gouverneur-Generaal, is het, in 1832 opgerigte, Parapattan-weezengesticht, eene grootendeels door partikuliere bijdragen, maar ook door een subsidie uit 's Lands kas in stand gehouden liefdadigheids-inrigting, onder het toezigt eener directie en het bestuur eener regentes, met eene school, waarbij een eerste en een tweede onderwijzer geplaatst zijn.

Op het Koningsplein, een onregelmatig langwerpig vierkant plein, dat eenen omtrek heeft van nagenoeg een uur gaans, en om hetwelk een aantal fraaije partikuliere woonhuizen staan, vindt men aan de Oostzijde de, in 1835 gebouwde Willemskerk, waarin de Godsdienstoefeningen der Hervormde en Luthersche Gemeenten worden gehouden. Zij staat op een ruim plein, prijkt met een koperen koepeldak en werd in 1843 begiftigd met een fraai orgel, in Nederland door de Heeren Batz, orgelmakers, vervaardigd.

In het noordwestelijk gedeelte van het genoemd plein, waar tweemaal 's jaars de wedloopen der Bataviasche Wedloop-societeit gehouden worden, staat ter dienste van de leden dier societeit eene groote loods met de noodige stallingen voor de paarden, die bestemd zijn om naar de prijzen te dingen.

Van Rijswijk naar Goenong Sari, achter het kwartier Weltevreden, langs eenen zijtak van de rivier Tjiliwong rijdende, vindt men de paardenposterij; den schouwburg, een gebouw, uitwendig van weinig bouwkundige waarde, in 1818 opgebouwd van de afbraak van het spinhuis, waarin door een Fransch tooneelgezelschap vrij geregeld voorstellingen worden gegeven; het gevangenhuis; 's Gouvernements lagere school in 1817 gebouwd; voorts de Vrijmetselaarsloge, genaamd de Ster in het Oosten, die in 1838 de loge la Vertueuse heeft vervangen; het gekkenhuis; de pakhuizen van de faktorij der Nederlandsche Handelmaatschappij en het brandspuitwezen, terwijl ten Zuid-Westen van Weltevreden de stallen der Artillerie liggen.

In het kwartier Weltevreden zelf, tusschen hetwelk en Rijswijk en het Koningsplein de Citadel Prins Frederik gelegen is, vindt men aan het Waterloo-plein, in het midden waarvan onder den Kommissaris-Generaal Du Bus de Ghisignies, ter herinnering aan den slag van Waterloo, een gedenkteeken werd geplaatst, de op last van dien Kommissaris-Generaal gebouwde en op den 6den November 1829 ingewijde, aan de maagd Maria toegewijde Roomsche kerk, voor welker herstelling en verbetering reeds in 1835 eene inschrijving onder de Europesche bevolking van Nederlandsch-Indië moest worden geöpend; het Paleis van Justitie voor de zittingen van het Hooge Geregtshof en den Raad van Justitie, als ook het groote, reeds in 1809 onder den Gouverneur-Generaal Daendels aangevangen, doch na jaren langen stilstand eerst in 1827 onder den Kommissaris-Generaal Du Bus voltooid Gouvernements-gebouw, waarin geplaatst zijn de bureaux van verschillende Gouvernements-administratiën, zoo als de Directiën van financiën, der produkten en civiele magazijnen, van 's Lands middelen en domeinen, der kultures, van den waterstaat, van den algemeenen Ontvanger, de algemeene Rekenkamer, het Militair- en het Marine-Departement, het Postkantoor en de Landsdrukkerij; wijders het in 1837 daargestelde en reeds in 1850 weder vernieuwde gebouw Concordia, dienende tot eene Societeit voor Officieren, maar

waarin ook veilingen van boeken worden gehouden.

Nog treft men in Weltevreden, waarvan een aanzienlijk deel is ingenomen door eene menigte van goed ingerigte officierswoningen en de kazernen, het laboratorium aan, als ook het kruidmagazijn en het om zijne uitmuntende inrigting zeer geroemde hospitaal. Van de reeds genoemde, van bomvrije kazernen en eenen artesischen put voorziene Citadel Prins Frederik, waarnevens de hoofdwacht is, werd op den 31sten Augustus 1837 door den broeder des tegenwoordigen Konings, Prins WILLEM FREDERIK HENDRIK der Nederlanden, die toen juist als adelborst, met het oorlogsfregat de Maas, eene reis in Indië maakte, de eerste steen gelegd.

Langs den zoogenaamden weg van Djakatra, van Goenong Sari naar de Prinsenlaan rijdende, vindt men nog een gebouw, dat de woning is geweest van den Gouverneur-Generaal VAN DER PARRA, en digt bij hetwelk in eenen hoogen witten tuinmuur nog aanwezig is een groote blaauwe steen met een opschrift, gedagteekend 22 April 1722, waarbij, ter herinnering van de misdaad van PIETER ELBERVELD, ter dood gebragt als het hoofd van een complot ter vermoording van alle Europesche en inlandsche Christenen, het ten eeuwigen dage verboden werd, daar ter plaatse te bouwen, timmeren of planten. Boven het opschrift ziet men een doodshoofd, waardoor eene ijzeren pen steekt, en naast hetzelve ligt op den muur een drieponds kogel.

Verder op den genoemden weg van Djakatra, bij de Prinsenlaan, heeft men aan weêrszijden de Chinesche graven, die eene groote ruimte innemen en allen uit grafkelders bestaan. In de nabijheid en ten Oosten van die graven is een der voornaamste Chinesche tempels, versierd als gewoonlijk met schrikverwekkende draken en wangedrochten, aan welke kosten noch arbeid gespaard zijn.

Het kerkhof der Europeanen heeft men ter regterzijde van den weg, die van het Molenvliet naar Tanah Abang voert. Het moet eene uitgestrektheid hebben van 1200 vierkante ellen en is door een fraai hek omgeven. De meeste graven zijn met tomben versierd.

In de buitenwijken treft men ook ettelijke bazars of markten aan, en daaronder Pasar Baroe op de helft van den weg van Noordwijk naar Goenong Sari, aan de overzijde van den daar langs stroomenden zijtak van de rivier Tjiliwong; Pasar Tanah Abang op denzelfden weg, waarop zich het Europeesch kerkhof bevindt, en Pasar Cranssen op den weg van Weltevreden naar Kramat.

De voornaamste logementen te Batavia waren in 1857 het „*Marine Hotel*”, aan het einde van het Molenvliet schuins tegenover de Harmonie, het „*Hotel der Nederlanden*,” naast en ten Oosten van het hotel van den Gouverneur-Generaal, het „*Hotel Willem II*”, op den weg van Goenong Sari, voorts nog het „*Hotel des Indes*” en het „*Java Hotel*.”

Behalve de plaatselijke en gewestelijke civiele en militaire autoriteiten en collegien, zijn te Batavia, als de hoofdplaats van Nederlandsch-Indië en de zetel des Gouvernements, al de hoogere en lagere collegiën, administratiën en departementen van algemeen bestuur vereenigd.

Daaronder kunnen opgenoemd worden de Raad van Nederlandsch-Indië, het Hoog Geregtshof, het Hoog Militair Geregtshof, de Algemeene Secretarie, de directiën van financiën, van 's lands middelen en domeinen, der produkten en civiele magazijnen en van den waterstaat, de Algemeene Rekenkamer, het kommandement van het leger met den generalen staf, de directie der genie, de militaire administratie en de militaire geneeskundige dienst, waarvan de chef tevens aan het hoofd staat van de burgerlijke geneeskundige dienst, het kommandement der eerste militaire afdeeling op Java, voorts het kommandement en de administratie der Marine, het bestuur over de Protestantsche kerken in Nederlandsch-Indië, de hoofdkommissie van onderwijs, de directiën van de civiele en militaire pensioen- en weduwen- en weezenfondsen.

Onder de plaatselijke autoriteiten en collegiën, waaronder echter sommige wier werkkring zich niet alleen over Batavia, maar zelfs over een en meer gewesten uitstrekt, kunnen worden gerangschikt: de Resident en de Secretaris der residentie, de Adsistent-Resident voor de policie, de Europesche Wijkmeesters voor de 24 wijken der stad, de Onderschouten van Weltevreden, de Diespoort en de werf, de Rooi- en de IJkmeester, de twee Keurmeesters van kalk en steen en van het bestiaal, de generale Brandspuitmeester, die, bijgestaan door drie Adjuncten, het hoofd is van het brandspuitwezen, waartoe behooren 15 brandspuiten, ieder onder eenen Brandspuitmeester, geadsisteerd door twee Adjuncten, de kommissie voor het beheer der begraafplaatsen van Europeanen en daarmede gelijkgestelden, de Haven- en Onderhavenmeester, de Visiteurs en Meters van schepen, de Landraad der stad en voorsteden, het Residentsgeregt, de Plaatselijke Kommissie van ge-

neeskundig onderzoek en toevoorzigt, de Bataviasche Wees- en Boedelkamer en het Sequestraat, het Collegie van boedelmeesteren der Chinesche en andere onchristelijke sterfhuizen, de Sub-kommissie van Onderwijs, het Vendudepartement, het Postkantoor, de 1e Waterstaats-afdeeling, de Algemeene Ontvanger, de Ontvanger der inkomende- en uitgaande regten, het Bureau van contrôle en recherche, de Kollecteur van het klein-zegel en de Ontvanger van het regt van successie en overgang, de plaatselijke Kommandant, en de Kommandant der schutterij, bestaande uit een bataillon van zes kompagniën en uit een eskadron kavallerie.

Voorts heeft men te Batavia drie stads en drie partikuliere Geneesheeren, een stads Apotheker, ongerekend de partikuliere Apothekers, en twee stads Vroedmeesteressen, vier Notarissen, en een negental beëedigde Translateurs, terwijl er in 1857 elf Advokaten en Prokureurs waren.

Voor het onderwijs waren te Batavia drie Gouvernements lagere scholen, de school van het Parapattan weezengesticht, eene Christelijke ambachtsschool, eene school voor verlaten kinderen te Djati, en een achttiental partikuliere Onderwijzers en Onderwijzeressen voor het lager onderwijs en verschillende vakken. De Engelsche gemeente te Batavia onderhoudt eenen Zendeling, die kosteloos aan een 34tal inlandsche kinderen onderrigt geeft, voornamelijk met het doel van evangelisatie. Ook is er sprake van de oprigting van een gymnasium, waartoe de Koninklijke magtiging bereids in den aanvang van 1858 in Indië was ontvangen. Het gymnasium zou strekken tot opleiding van kweekelingen in de vakken, welke vereischt worden voor het examen van toelating op 's lands Hoogescholen en Akademiën.

Voor de belangen van het onderwijs treft men ook te Batavia aan, eene vertakking van de Nederlandsche Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, terwijl buitendien in de laatste jaren nog is tot stand gekomen eene Oost-Indische Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en een Nederlandsch Oost-Indisch Onderwijzersgenootschap.

De Protestantsche eeredienst wordt waargenomen door drie Predikanten van de Hervormde en een van de Luthersche gemeente — en de Roomsch-Katholieke door den Apostolischen Vikaris en Pastoor te Batavia, benevens eenen tweeden Pastoor en eenen Onder-Pastoor.

Van godsdienstige en liefdadigheidsgenootschappen en inrigtingen vindt men te Batavia het Nederlandsch Oost-Indisch Zendeling- en Bijbelgenootschap, de Hoofd- en Sub-Kommissie van Weldadigheid, de Kommissie tot ondersteuning van behoeftige Christenen, het reeds gemelde Parapattan weezengesticht, het Fonds ter aanmoediging en ondersteuning van de gewapende dienst in Nederland, het Fonds ter aanmoediging van 's Lands zeedienst en ter ondersteuning van verminkten en van in die dienst nagelaten weduwen en weezen, vertakkingen van het Instituut voor Doofstommen te Groningen, alsmede van het Instituut voor Blinden te Amsterdam, de Spaarbank, het Fonds des Vredes, de Oost-Indische afdeeling van het Nederlandsch Genootschap tot afschaffing van den sterken drank, eene Vereeniging ter bevordering van Christelijke Maleische lectuur, en het hulpfonds van den H. Vincentius da Paula.

In het belang der bevordering van kunsten en wetenschappen zijn er te Batavia eenige instellingen en genootschappen, zoo als het scheikundig laboratorium, het lithographisch etablissement der genie-directie, de bibliotheken van den generalen staf, van de genie-directie en van de geneeskundige dienst, het pathologisch-anatomisch kabinet, de geneeskundige school ter opleiding van Javanen in de genees- en heelkunde en in de vaccine, de school ter opleiding van Javaansche vroedvrouwen, het reeds vermelde Bataviasche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, de natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië, de geneeskundige vereeniging, de Nederlandsch-Indische Maatschappij van Nijverheid, de Maatschappij van Toonkunst.

Behalve als de hoofdplaats en de zetel van het Gouvernement is Batavia ook de belangrijkste plaats van Nederlandsch Indië wegens haren handel. Uit de jaarlijksche handelsverslagen van Java en Madura kan, daar zij slechts een overzigt geven van den geheelen handel van Java, niet in bijzonderheden worden opgegeven, wat daarvan het deel is der stad Batavia, maar het blijkt toch daaruit, dat, terwijl de inkomende en uitgaande regten, over Java en Madura in 1856 geheven, hebben bedragen eene som van *f* 8,806,331.87 (daaronder begrepen *f* 2,476,310.30 aan fictive regten, op naar Nederland, voor 's Gouvernements rekening, uitgevoerde produkten, en een bedrag van *f* 112,011.31 voor regten, waarvan later restitutie wordt verleend), de handel van Batavia deelt in het totaal voor een bedrag van *f* 4,388,669.75. Ook de handelsbeweging door middel der entrepots in de drie voornaamste havens van Java wijst aan Batavia eene eerste plaats aan. Daar was in het jaar 1856 in het

entrepot aangevoerd en opgeslagen voor eene waarde van ƒ 3,756,706 aan diverse goederen en artikelen, te Samarang slechts ƒ 330,202 en te Soerabaja ƒ 1,047,570. Zoo had ook door het entrepot de invoer bedragen te Batavia ƒ 2,697,720, te Samarang ƒ 261,173, en te Soerabaja ƒ 1,275,684, en de uitvoer te Batavia ƒ 2,024,943, te Samarang ƒ 56,758, en te Soerabaja ƒ 1,055,893.

In 1857 behoorden te Batavia te huis:

8 stoomschepen,	metende	1362	lasten.
8 schepen,	"	2405	"
10 barken,	"	2109½	"
6 brikken,	"	680	"
2 schoeners,	"	138	"
te zamen 34 vaartuigen,	metende	6694½	lasten.

In datzelfde jaar waren er te Batavia 91 partikuliere handelshuizen, tokohouders, commissionnairs, scheepsleveranciers en 3 makelaars, ongerekend welke, nog de volgende handelsinrigtingen bestonden, als de Javasche Bank, de Faktorij der Nederlandsche Handelmaatschappij, de Oost-Indische Zee- en Brand-Assurantie-Maatschappij, de Nederlandsch-Indische Zee- en Brand-Assurantie-Maatschappij, de Bataviasche Zee- en Brand-Assurantie-Maatschappij, de Aziatische Zee- en Brand-Assurantie-Maatschappij, de Handels-Societeit de Vereeniging, terwijl bovendien nog Agentschappen gevestigd zijn van de Phoenix Fire and Life Insurance Company, de Eastern Marine-Insurance-Company, de Lloyds, de Nederlandsche Lloyd, de Oostenrijksche Lloyd's Stoomvaart-Maatschappij, de Royal Insurance-Company, de London Assurance, de Northern Assurance Company, de Peninsular and Oriental Steam-Navigation-Company, de Assurantie-Maatschappij Rotterdam te Rotterdam, de Nederlandsche Algemeene Verzekering-Societeit te Tiel en de Zee-Assurantie van H. van Ryckevorsel te Rotterdam.

Nadat het Nederlandsche Gouvernement het vroegere beginsel, om, ter vermijding van alle mogelijke diplomatieke verwikkelingen, geene Consuls in zijne Overzeesche Bezittingen toe te laten, had vaarwel gezegd, heeft het met een aantal vreemde Staten overeenkomsten aangegaan, waarbij Consuls worden toegelaten als handelsagenten zonder eenig diplomatiek karakter. Dien ten gevolge bevonden zich in 1857 te Batavia reeds Consuls van België, Bremen, Engeland, Frankrijk, Hamburg, Pruissen en Saxen.

Eindelijk kan nog vermeld worden de opheffing in 1857 van het sedert 1817 bestaan hebbende *tjoenia* of buitenpraauwenveer, aan welke praauwen het privilegie was toegekend van het vervoer van personen en goederen naar en van de reede.

De ligging van Batavia in de nabijheid van straat Soenda, door welke het grootste gedeelte der scheepvaart tusschen Europa, Amerika en China plaats grijpt, is zeer gunstig voor den handel, waartoe niet weinig bijdraagt hare ruime, ten Westen door den hoek van Java of Ontong Djawa, ten Noorden door de omringende eilandjes en ten Oosten door den hoek van Krawang beschermde reede, die, behalve in de Westmoeson, wanneer wel eens schepen van hunne ankers worden geslagen, over het algemeen als veilig kan worden beschouwd. Zij is verdeeld in binnen- en buitenreede, en op deze laatste liggen de groote schepen in eene diepte van vijf tot twaalf vademen water. Aldaar bestaat de grond uit eenen weeken blaauwen modder, waarin de ankers al spoedig zoo diep indringen, dat men van tijd tot tijd verpligt is te verankeren. Het is ook alleen op de buitenreede, dat de schepen, die in ballast komen, voor het innemen eener lading, hunnen ballast mogen uitwerpen. De nadering van de reede naar de stad met kleiner vaartuigen en praauwen, geschiedt langs eene vaart tusschen twee in zee uitgebragte hoofden, voor wier onderhoud dienen de 5% additionele regten, welke boven en behalve de inkomende en uitgaande regten van alle goederen worden geheven. Door het slib, dat met het rivierwater van boven afkomt en door de ongenoegzame kracht van den stroom voor de monding blijft liggen en daar eene baar vormt, is men verpligt geweest, de bedoelde hoofden al verder en verder in zee te brengen, ofschoon dit, gelijk ligtelijk is na te gaan, niet veel meer is dan een tijdelijk palliatief. Door de vorming van die bank of baar staat gedurende de West-moeson, meestal op het midden van den dag, wanneer de zeewind opsteekt, eene zware branding voor den ingang der bedoelde vaart, waardoor vooral het binnenkomen, door het gevaar van omslaan, hoogst onraadzaam is. Telkens worden dan de buitenliggende schepen door het hijschen aan wal van de blaauwe vlag gewaarschuwd tegen het gevaar van het binnenkomen, dat meestal in den vroegen ochtend en 's avonds minder is of geheel niet bestaat.

De bevolking van Batavia wordt geschat op ongeveer 55,000 zielen. Volgens het Indisch Naamboekje van 1858 bedroeg in het vorige jaar het cijfer der Europeanen en daarmede gelijkgestelden (ongerekend de vrouwen en kin-

deren, als ook de militairen tot het garnizoen behoorende) 1,961 zielen.

Batavier, batterij op de Oostkust van het Bandasche eiland Neira.

Batbaboe (Varkenssteen), bergje op de Oostkust van het eiland Boero, regentschap Kajeli. Het is 500 voeten hoog.

Batchian, zie: Batjan, eiland.

Bateik, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak, op de zuidelijke grens.

Batekami, dorp in het binnenland van het Boetonsche eiland Pangasane.

Batel, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Bates, dorp op het eiland Madura, in het binnenland van de afdeeling Soemanap.

Batetoika, rivier aan de Noordkust van het eiland Ceram. Zij valt in noordelijke strekking in de straat van Gilolo.

Batha, gehucht op het Ambonsche eiland Amblaauw. Het behoort tot het dorp Loemooi.

Bati, eiland tot de Zuid-Wester-eilanden behoorende, onder de Roma-groep, residentie Banda. Het bevat 433 inwoners.

Batian, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang.

Batian, dorp op Java, residentie Djokjokarta, 6 palen van Montilan.

Batie, zie: Bati, eiland.

Batie Poetih, dorp op Celebes' Westkust, rijk Adja Tamparang.

Batier, eilandje ten Westen van Nieuw-Guinea, in de baai Serni, ten Zuiden van het Papoesche eiland Samulout.

Batikala, berg op Sumatra's Westkust, aan de baai van Tapanoeli. Hij is ongeveer 500 voeten hoog.

Batimoerong, dorp op Celebes' Westkust, residentie Makassar, afdeeling Maros.

Batimora, dorp op het Zuid-Wester-eiland Damme, residentie Banda, bewesten de Wilhelmusbaai.

Batin, rivier op Sumatra's Zuid-Westkust, in de Lampongsche distrikten, distrikt Sepoetih. Zij ontlast zich in de Toelang- of Toelang Bawang-rivier.

Batin, berg op Sumatra, afdeeling Lampongsche distrikten, distrikt Samangka.

Batin, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Kadoe Gedé.

Bati Ombo, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Soeba, op het huurland Simbang.

Batipoe, landschap op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, afdeeling Agam, ten Noorden van het meer Singkara, ten Westen van Tanah Datar en daarvan door eenen bergrug gescheiden, ten Zuiden van den berg Merapi en de VIII Kota's en ten Oosten van de IV Kota's. Batipoe bevat vele rijstvelden, welke door de rivier Soempoer met hare vele zijtakken bevochtigd worden. Deze streek, die zeer vruchtbaar is, levert ook veel koffij voor den handel en bovendien eenen overvloed van vruchten. Door Batipoe loopen twee wegen, de voornaamste leidt naar Tanah Datar en de andere naar het meer van Singkara. De bevolking van Batipoe bewees ons in 1833, 37 en 38 groote diensten in den oorlog, welke in Padang gevoerd werd. Er is een Controleur geplaatst, die tevens over de X Kota's gesteld is.

Batipoe, hoofdplaats van het landschap Batipoe, op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden. Zij is de verblijfplaats van den Regent en van den Controleur.

Batjan, eiland in den Molukschen Archipel, residentie Ternate, ten Westen van Gilolo of Halmaheira en daarvan gescheiden door de straat Patientie en ten Zuiden van Makjan, tusschen 0° 13′ en 0° 55′ Z. Br. en tusschen 127° 22′ en 128° O. L. Het is een lang en smal eiland en hoewel het gewoonlijk onder éénen naam voorkomt, bestaat het uit de twee schiereilanden Ombatjan en Laboeha, die te zamen ongeveer 18 mijlen in omtrek hebben.

Op ieder eiland was weleer een Koning, doch die van Ombatjan, die zeer veel van de Tidorezen te lijden had, daar zij zijn land overvielen, verhuisde naar Laboeha met zijne onderdanen, die na zijnen dood onder den Vorst van Laboeha gekomen zijn, welke daarna alleen den titel van Sultan van Batjan gevoerd heeft. De tegenwoordige Sultan is zeer gehecht aan het Gouvernement en heeft dit getoond door zijne aanwijzing der rijkdommen van zijn gebied.

Het eiland heeft eene onregelmatige gedaante, is 15 mijlen lang en 6 mijlen breed. Het is bergachtig en heeft een fraai voorkomen. Het voornaamste gebergte is dat van Sibela, hetwelk toppen heeft van, naar gissing, 600 tot 1,400 Ned. ellen. Voorts heeft men er de bergen Tepoek, Sigaroe, Amaas, Sembaki, Sebatten, Loid, Paloe en Sindapa. Aan alle kanten der kusten storten zich rivieren in zee, waarvan als de belangrijkste, de Sajoan, Amassing, Resan, Tengi, Atap, Awango, Dolmoet, Poean, Sembaki en Singa verdienen genoemd te worden. Batjan bevat eenige zwavelbronnen, levert goud, een weinig koper en veel steenkolen. In 1855 heeft men op eenen afstand van 6,100 Ned. el van de hoofdplaats met eene putboring naar

steenkolen eenen aanvang gemaakt. Reeds in 1856 is dit werk gestaakt. Chinesche veroordeelden van de Westkust zijn in 1855 te werk gesteld, om te beproeven eene goudmijn op de wijze als op Borneo te openen.

De bodem is vruchtbaar, rijk aan boomen, doch wordt door de luije bewoners weinig bebouwd. Sago, kokosnoten, rijst, visch, hoenders, herten, wilde varkens, kakatoewa's en reptiliën zijn er in overvloed; ook wordt er veel fraai hout voor den scheepsbouw en ebben- en satijnhout voor meubelen aangetroffen. Men telde op Batjan in 1852 1,000 koffijboomen. Vroeger groeiden er op acht-en-vijftig heuvels kruidnagelen, die uitgeroeid, doch later weder opgewassen zijn.

De wegen op Batjan zijn veelal slecht, doch een viertal jaren geleden is een weg aangelegd van Laboeha naar Mombia, alsmede een naar Soengei Poang en een van Naneri naar de straat Patientie.

De bevolking van dit eiland is van gemengd ras, van Portugezen, Spanjaarden, Hollanders en inlanders. Zij is traag en zeer aan zinnelijke vermaken overgegeven; haar aantal bedraagt ruim 1,800 zielen (1854), waarvan het grootste gedeelte, ten tijde der Spanjaardén en Portugezen, Roomsch geworden en gedoopt, doch bij hun vertrek tot de Protestantsche leer overgegaan is. Tegenwoordig moet het getal Christenen slechts 200 zielen bedragen, die jaarlijks twee maal bezocht worden door den Predikant van Ternate.

In 1821 is hier door den Predikant VAN DEN BIJLLAARD een kerkje ingewijd. De overige bewoners belijden de Mohammedaansche leer. Er zijn 13 Europeanen, 25 militairen en ongeveer 25 Chinesche bannelingen en eenige inlandsche veroordeelden.

Het geheele eiland moet nog woest zijn met uitzondering van de plaatsen Laboeha, Mombia, Amasing, Ajer Besar, Naneri en Indommoet.

De inwoners leefden, volgens hunne overleveringen, nog in 1284 van den roof aan hunne naburen gepleegd en kregen in 1322 hunnen eersten Koning, die in rang boven dien van Tidore stond en de derde was onder de Vorsten der Molukkos. De Portugezen vestigden zich, kort na hunne komst in de Molukkos, op Batjan en bouwden op de Oostkust een fort, dat later in bezit kwam der Spanjaarden en op dezen in 1609 door den Onder-zeevoogd SIMON JANSZOON HOEN veroverd werd. De Koning van Batjan onderwierp zich; de Spanjaarden en burgers, die weigerden zich te onderwerpen, trachtten zich door de vlugt te redden, doch werden door de Ternataansche hulptroepen achterhaald, die hen allen en zelfs hunne vrouwen en kinderen vermoordden. Den 10den December sloten de Nederlanders een traktaat van bondgenootschap met de Koningen van Ternate en Batjan, om, vereenigd, de Spanjaarden en Portugezen te verjagen. Het veroverde fort ontving den naam van Barneveld en eene bezetting van vijftig man, onder den Onderkoopman ADRIAAN VAN DER DUSSEN, die alzoo onze eerste Gezagvoerder op dit eiland is geweest. In het jaar 1627 werd de Koning verdacht, van deel te hebben genomen in den aanslag van den Seng'adji van Laboeha, die het fort wilde overrompelen, de bezetting vermoorden, en die sterkte vervolgens den Spanjaarden in handen geven; tot welk einde hij aan den Spaanschen Gouverneur te Gamma Lama, op Ternate, ondersteuning zou gevraagd hebben. De Nederlandsche Landvoogd JACOB LE FEBRE, die dit te Malajoe, op Ternate, vernam, spoedde zich met het schip „De Goede Hoop" naar Batjan en kwam zulks in tijds voor. Vijf der voornaamste verraders, waaronder ook de Seng'adji, werden gevankelijk naar Malajoe heen gevoerd en aldaar onthoofd. De Koning bleef zich echter tegen het Nederlandsche gezag verzetten; en in 1775 stond hij met den Sultan van Tidore in verbond om de Nederlanders uit de Molukkos te verdrijven, doch zijn aanslag mislukte, en hij werd met kracht van wapenen tot onderwerping gebragt.

Batjan, hoofdplaats van het eiland Batjan, op de Oostkust, aan de Patientie-straat. Zij bestaat uit 200 huizen, van planken of *bamboe* gebouwd en door groote vruchtboomen overschaduwd. Batjan is de zetel van den Sultan, die in een steenen huis woont. Het fort Barneveld wordt behoorlijk in orde gehouden. Er is eene school en Christenkerk, die in 1821 door den Predikant VAN DEN BIJLLAARD is gesticht; de dienst wordt er Zondags door den schoolmeester waargenomen.

Er is eene goede ankerplaats.

Batjan, baai aan de Westzijde van het eiland Batjan, op 0° 40′ Z. Br.

Batjan, straat in den Molukschen Archipel, tusschen het eiland Batjan en de eilanden Tawali en Maregolang. Het zuidelijk gedeelte is breed en er is op vele plaatsen een goede ankergrond in de baaijen of havens aan de kust van het eiland. Het getij is in het Noorden der straat zeer sterk. Zij is veilig voor schepen.

Batjan-eilanden, eilandengroep in den Molukschen Archipel, waarover de Sultan van Batjan leenheer is. Zij zijn Batjan, Mandiolo, Botang Loman, Ora Ora, Embatoe, Waindi,

Yojo, Embatien, Kassevoeta of Groot Tawali, Batoe Ampat, Wiri, Wai Apokan, Lintang Barat, Lintang Timor, Kajou, Nanoang, Oewah, Bamilajoe, Tambeli, Tiwada, Onoh, Tawalla Beroe, Salipogat, Babi, Raloeit, Djilalan, Alang-Alang, Latta-Latta, Pigiradja, Towapien, Klein Tawali, Laloëin, Kappal, Boni en Goran of Fodjojo. Met uitzondering van Batjan dienden zij vroeger alleen tot schuilplaatsen voor de zeeroovers.

Batjang, dorp op Sumatra, residentie Palembang, landschap Pasoemah Lebar, aan de rivier Ogan.

Batjan Kabalang, dorp op het eiland Bali, rijk Djembrana.

Batjena, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Tjilatjap, distrikt Adiredjo.

Batjol Mati, zie: Badjoelmati.

Batjong, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe.

Batjong, zie: Nihin, dorp.

Batoa, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soemadang.

Batoa Ketjil, zie: Fortuin (Klein), eiland.

Batoatta, kaap aan de Noord-Oostkust van het Sandelhout-eiland, 8° 36′ Z. Br., 120° 32′ O. L.

Batobas, dorp op de Zuid-Westkust van het eiland Timor, rijk Koepang, aan de straat Samao.

Batoe, woorden die onder dezen naam niet voorkomen, zoeke men op het onderscheidingswoord.

Batoe, eilandje in den Molukschen Archipel, bij Celebes' Oostkust, in het Zuiden der baai van Tomini. Het behoort tot de Togian-eilanden en staat onder het gebied van den Sultan van Ternate.

Batoe, eiland in de Indische zee, ten Westen van Sumatra, tot de Batoe-eilanden behoorende. Het is rijk aan sago en vogelnestjes. Er is tegenwoordig weder een Posthouder geplaatst. Zie verder op: Batoe-eilanden.

Batoe, eiland in de Banda-zee, tot de Zuid-Wester-eilanden behoorende.

Batoe, vorige naam van het distrikt Sisir. Zie dat woord.

Batoe, eilandje onder den Zuid-Westwal van het eiland Timor, in de baai der Parelbank.

Batoe, eiland in den Riouw-Archipel, in de straat van Riouw, bij de Westkust van het eiland Riouw.

Batoe, dorp op Celebes' Westkust, rijk Mandhar, aan de rivier Tampalang.

Batoe, dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, afdeeling Kema, distrikt Likoepang, aan de rivier Ajer Batoe. Er wonen 170 Heidenen (1852).

Batoe, dorp op het eiland Soembawa, koningrijk Soembawa.

Batoe, zie: Ajer Batoe, rivier.

Batoe, berg op Sumatra's Westkust, residentie Padang, afdeeling XIII Kota's. Hij is ongeveer 3,500 Rijnlandsche voeten hoog.

Batoe, handelsplaats op Sumatra, op de Oostkust van het koningrijk Achin.

Batoe, dorp op Sumatra, in de Batta Landen, aan den regter oever der Solak Troesan.

Batoe, berg op het eiland Banka, distrikt Muntok.

Batoe, kaap aan de Oostkust van het eiland Banka, distrikt Soengei Leat.

Batoe, berg op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor.

Batoe, berg op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Zuiden van het distrikt Tjibaroesa.

Batoe, berg op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Djasinga, op 6° 27′ Z. Br.

Batoe, naam van een gedeelte der noordelijke helling van den Gedé, op Java, residentie Preanger Regentschappen.

Batoe, hoek op de Noordkust van Java, residentie Japara.

Batoe, hoek op de Noordkust van Java, residentie Bezoeki.

Batoe, kaap op Sumatra, aan de Noordkust van het koningrijk Achin.

Batoe, kaap aan de Westkust van Billiton, op 2° 53′ Z. Br.

Batoe, kaap aan Borneo's Oostkust, landstreek Tanah Boemboe, in de baai Kloempang.

Batoe (Solokh-), baai aan de Westkust van het eiland Kambangan.

Batoe Ahang, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Ilir, aan de rivier Menohong.

Batoe Aijoekh, berg op Borneo's Oostkust, rijk Koetei, landschap Poenan.

Batoe Aisoppan, piramidale rots op Java, residentie Bantam, Wester Regentschap, distrikt Tjibiliong, onder-distrikt Patoedja, ten Noorden van de Sanghijang Koerongan Ajam. Zij bevat vele vogelnestjes.

Batoe Ampa, rivier op Sumatra's Oostkust, landschap Tanah Poetih. Zij valt in de Rakan en aan hare oevers ligt een dorp met 120 zielen.

Batoe Ampar, rivier in Borneo's Westerafdeeling, in het staatje Koeboe.

Batoe Ampar, dorp op het eiland Madura, afdeeling Soemanap, distrikt Barak Laut.

Batoe Ampat, eiland in den Moluksche Archipel, tot de Batjan-eilanden behoorende.

Batoean, dorp op het eiland Madura, afdeeling Soemanap, bij de hoofdplaats.

Batoean, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang.

Batoe Andjing, kalksteenrots op Sumatra, residentie Palembang, landschap Ogan, op den oever der rivier Ogan, regt over het dorp Batoe Radja.

Batoe Angoes, berg op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, afdeeling Likoepang, op 1° 31′ N. Br.

Batoe Angoes, plaats op de Noord-Westzijde van het eiland Ternate. Zij is aldus genoemd ten gevolge der verwoestingen aldaar door den lavastroom aangerigt, welke zich bij de uitbarsting uit den nabijgelegen vuurberg ontlastte.

Batoe Anten, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerwokerto, distrikt Adjibarang.

Batoe Api, rivier in Borneo's Zuid- en Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin. Hare bronnen worden gerekend te liggen op 2° 30′ Z. Br. in het bergland van de Babaris. Zij heeft belangrijke zijtakken, die, naarmate de regens aanhouden, vermeerderen. De aanzienlijkste zijn de Amoniapon's, de Manakau en de Pinang. Zij is voor praauwen tot aan Kampong Koening bevaarbaar. Langs deze rivier liggen diamant- en steenkolenmijnen. Aan de Batoe Api ligt een dorp van dien naam.

Batoe Arimau, berg op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Sibogha, distrikt Siboeloean.

Batoe Asa, dorp op den Oosthoek van het eiland Ceram, residentie Banda, regentschap Tobo.

Batoe Atta, kaap op de Noordkust van het Sandelhout-eiland.

Batoe Badak, dorp op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, op den linker oever der Sekampong. Het telt 17 huizen en 96 inwoners (1855), die tot den stam Dagang behooren.

Batoe Bale, dorp op de Westkust van het eiland Banka, distrikt Muntok, aan de rivier Dahin.

Batoe Balla Kapalla, berg in Borneo's Westerafdeeling, distrikt Melawi, op den linker oever der rivier Melawi.

Batoe Balo, rots in de rivier Katingan, in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan.

Batoe Bandela, eilandje bij de Noord-Oostkust van het noordelijke schiereiland van Celebes, op 1° 40′ 20″ N. Br.

Batoe Bandining, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap Bondjol, aan de rivier Koempoelan.

Batoe Baning, rots bij Sumatra's Westkust, bij den noordelijken uithoek van de bogt Telokh Lalang. Zij is met bosschen bedekt.

Batoe Banjak (Veel Steenen), dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padang, afdeeling XIII Kota's, op den voet van den berg Soelasi. Dit dorp is dezen naam overwaardig, daar er eene menigte kalk- en trachytsteenen den weg bedekken, die naar boven naar den Soelasi leidt.

Batoe Bara, heuvel in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah, beneden het dorp Rawi. Hij is met eenen weelderigen plantengroei bedekt.

Batoe Bara, distrikt op Sumatra's Noord-Oostkust, ten Noorden van Asahan, langs de rivier van dien naam. Het is goed bevolkt; in het binnenland wonen Batta's en aan de kusten Maleijers. De geheele bevolking bedraagt 5,000 zielen. Het staat onder een hoofd, met den titel van *Bendhara*, die den Koning van Siak onderworpen is en vijf *Datoe's* onder zich heeft. De inwoners bouwen rijst, *rotan* en peper. Olifanten zijn er in overvloed, maar de inwoners hebben er geen kennis van om ze te vangen; paarden, geiten en gevogelte zijn er ook menigvuldig. De zee vloeit over van visch, en de inwoners zijn ook voor het grootste gedeelte visscherlieden. Batoe Bara drijft aanzienlijken handel met Poeloe Pinang en Malakka; 600 handelspraauwen behooren er te huis. De voornaamste uitvoerartikelen zijn: *rotan*, zoute visch, paarden en zijden kleederen. In ieder huis vindt men een of meer weefgetouwen; de slavinnen weven, spinnen en verwen kleedingstukken van zijde, gouddraad, enz.

Batoe Bara, rivier op Sumatra's Noord-Oostkust, in het gelijknamige distrikt. Zij is ongeveer 300 Eng. ellen (*yards*) breed. De monding is op 3° 13′ 15″ N. Br. en 99° 36′ 45″ O. L. Vóór dezelve ligt eene uitgestrekte modderbank. De rivier is kenbaar door de vele klapperboomen, die langs de kust groeijen en van verre zigtbaar zijn.

Batoe Bara, hoofddorp van het gelijknamige distrikt op Sumatra's Noord-Oostkust, op ongeveer 1 mijl van de monding der rivier en op haren westelijken oever gelegen. Het is de zetel van den *Bendhara*.

Batoe Baroe, punt aan Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli. Zij bepaalt het Westen der Tapanoeli-baai.

Batoe Basoerej, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap der VIII Kota's.

Batoe Bedang, eiland ten Zuid-Westen van het eiland Banka, in de straat Banka.

Batoe Bedindi, dorp op Sumatra's Westkust, in het Oosten van de adsistent-residentie Ajer Bangies. Het ligt op eene hoogte van 882 voeten volgens ELLIOT en van 710 voeten volgens OSTHOFF.

Batoe Bedjandjang, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padang, afdeeling XIII Kota's, aan den voet van den berg Soelassi. In de nabijheid van dit dorp liggen vier warme bronnen van verschillende grootte. Het water is bitter-zuur, waarom kan worden verondersteld, dat er zich vele zwaveldeelen in bevinden, wat door den vulkanischen aard van den berg bevestigd wordt.

Batoe Belajar, klippen in de Chinesche zee, in den Anambas Archipel, residentie Riouw.

Batoe Belobang, rivier op Borneo's Noord-Oostkust, rijk Sambilioeng.

Batoe Belobang (Holle Rots), hoek aan Borneo's Oostkust, benoorden Aart Gijzenshoek.

Batoe Beoekir, vogelnestberg op Borneo's Noord-Oostkust, rijk Boelongan.

Batoe Beragoeng, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, afdeeling XIII en IX Kota's, distrikt Alahan Pandjang.

Batoe Beijong, eilandje en kaap aan den Zuid-Oosthoek van Billiton.

Batoe Besi, rivier in Borneo's Westerafdeeling, rijk Matan. Aan hare oevers wonen 10 Chinezen, 50 Dajakkers en 30 landbouwers.

Batoe Besi, dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Matan, aan de rivier Pawan.

Batoe Besoerat, heuvel op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden. Hij is 320 meters hoog.

Batoe Betoedoeng, dorp op Sumatra, residentie Palembang, aan den linker oever der Rawas.

Batoe Bisoa, dorp aan de Oostkust van het noordelijk schiereiland Gilolo.

Batoe Blah, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Cheribon, distrikt Sindang Laut.

Batoe Blang, dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sangouw, aan de rivier Kapoeas. Het is bewoond door 135 Dajaks.

Batoe Blat, heuvel en punt op Borneo's Westkust, rijk Sambas, op 0° 50′ N. Br. en 108° 56′ O. L.

Batoe Boea, berg op de Oostkust van het eiland Boero. Hij is 1,330 Ned. ellen hoog.

Batoe Boejoek, poststation op Java, residentie Cheribon, regentschap Madja Lengka, distrikt Djati Wangi.

Batoe Boelan, dorp op het eiland Bali, rijk Gianjar.

Batoe Boele, distrikt op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap Lintouw, aan de rivier Sello.

Batoe Boengai, waterval in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Kapoeas Moeroeng, in de rivier Kapoeas Moeroeng.

Batoe Boeroe, inham in de baai van Tapanoeli, aan Sumatra's Westkust. Hier kunnen schoeners en kleinere vaartuigen beschut tegen Noord-Weste winden liggen.

Batoe Boeroe, hoek aan Sumatra's Westkust, die de Noordzijde der baai van Tapanoeli bepaalt.

Batoe Boesoer, rivier op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli.

Batoe Boetian, dorp in Borneo's Zuid- en Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin, aan de rivier Batoe Api.

Batoe Boy, klippen aan de Oostkust van het eiland Boero, in de bogt van Kajeli.

Batoe Botongo of Wallers Banken, drie banken ten Westen van Celebes, in de straat van Makassar, op 116° 55′ O. L. en 4° 30′ Z. Br.

Batoe Brah, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerwokerto, distrikt Adjibarang, aan de rivier Tadjoem.

Batoe Bras, waterval in de rivier Kapoeas Moeroeng, in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kapoeas Moeroeng.

Batoe Denga Hai, rots in Borneo's Westerafdeeling, distrikt Melawi, in de rivier Melawi.

Batoe Dingding, dorp op het eiland Madura, op de Zuid-Oostzijde van het regentschap Soemanap.

Batoe Dingding, eilandje ten Westen van het eiland Billiton gelegen. Rondom dit eilandje strekt zich een rif uit.

Batoe Djaga, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Oosten van het distrikt Parong, aan de rivier Tjiliwong.

Batoe Djella, berg in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe.

Batoe Djetta, rots in Borneo's Westerafdeeling, distrikt Melawi, in de rivier Melawi.

Batoe Dodol, poststation op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, 83 palen van Bezoeki, 123 palen van Probolinggo en 10 palen van Banjoewangi.

Batoe Doelan of Batoe Doelanga, oostelijke arm van de rivier Pagoatta, op Celebes, residentie Manado, landschap Pagoatta. Hare oevers bestaan uit eene grijze steensoort, waarop zich met digt bosch en hoog geboomte begroeide heuvelen verheffen. In de nabijheid vindt men vele goudmijnen die haren naam voeren. Zij komt uit het Oosten van het gebergte en ontlast zich in de Tomini-baai.

Batoe Doewa, klip bij de Oostkust van het eiland Amboina.

Batoe-eilanden, groep eilanden in de Indische zee, ten Westen van Sumatra, tusschen 97° 50′ en 99′ O. L. en tusschen 1° 50′ N. Br. en 0° 45′ Z. Br.

Zij bestaat uit een-en-vijftig eilanden, die zich van het Zuid-Zuid-Oosten naar het Noord-Noord-Westen uitstrekken. De twee grootste eilanden zijn Tanah Massa en Tanah Balla. De Batoe-eilanden zijn heuvelachtig, de heuvels zijn met digte bosschen bedekt; aan de stranden is de plantengroei weelderig. De voornaamste produkten uit het plantenrijk zijn: vele goede houtsoorten, kamfer, hars, rijst, suikerriet, sago, inlandsche aardappelen en kokosnoten, waaruit olie wordt geperst, en welk artikel wordt uitgevoerd. Een artikel van uitvoer is ook *karet* van den schildpad, die zich dikwijls op de koraalbanken ophoudt. De vischvangst wordt door Maleijers uitgeoefend, die de visschen droogen en naar Sumatra vervoeren. De zeeën zijn rijk aan schelpdieren van de schoonste en zeldzaamste soorten, koraal-dieren en *tripang.*

De bevolking dezer eilanden-groep, van welke 20 eilanden bewoond zijn, bedraagt ruim 3,000 zielen, waarvan het grootste gedeelte oorspronkelijk van Nias afstamt, de overige bewoners zijn Maleijers en Boeginezen, die zich met rijstteelt, visch-, *tripang-* en *karet-*vangst generen, en Chinezen, die den handel op deze eilanden drijven. Het hoofdvoedsel der bewoners is sago, rijst, inlandsche aardappelen, groenten en varkensvleesch. De Batoe-eilanden maken eene afdeeling uit van de adsistent-residentie Ajer Bangies. Op het eiland Batoe is een Posthouder gevestigd.

Eene uitvoerige beschrijving dezer eilanden gaf de Heer L. Horner in het *Tijdschrift v. Ned. Indië,* Jaarg. III, D. I, bl. 313—371. In 1850 werd de Schoener-brik „Dolfijn" naar deze eilanden gezonden, om er de orde te herstellen, daar eenig verzet tegen het bestuur had plaats gehad. Een verslag van dezen togt met vele nadere bijzonderheden omtrent die eilanden leest men in het *Tijdschrift v. Ned. Indië,* Jaarg. XV, D. II, bl. 81—97.

Batoe Gadé, Portugesche bezitting op het eiland Timor, grenzende aan het Nederlandsche distrikt Fialarang. Op 8° 57′ 30″ Z. Br., 124° 55′ O. L., is goede ankergrond in de Oostmoeson, zoodat de schepen hier ververschingen kunnen innemen.

Batoe Gadjah of Olifants-rivier, rivier op de Westkust van het eiland Amboina, schiereiland Leitimor. Zij stort zich met een donderend geluid neder, baant zich eenen weg door de valleijen en ontlast zich in de Amboina-baai. Haar water is zeer helder.

Batoe Gadjah, landgoed op het eiland Amboina, schiereiland Leitimor, ten Westen van de stad Amboina.

Dit landgoed is het buitenverblijf van den Gouverneur der Moluksche eilanden. Het ligt aan den voet van eenige heuvelen, die het in eenen halven cirkel omringen, en heeft eenen fraaijen vruchtbaren tuin, gelegen in eene schilderachtige vallei, waarin men onderscheidene soorten van prachtige boomen aantreft. Deze tuin vormt een onregelmatig vierkant, en beslaat in den omtrek een uur gaans.

Het landhuis is langwerpig, ruim en in Oosterschen stijl gebouwd, met ruime gallerijen en twee schoone badplaatsen, die haar water ontvangen van de heldere rivier Batoe Gadjah, waaraan het landgoed zijnen naam ontleent.

Men vindt op dit landgoed een steenen gedenkteeken, met dit opschrift: „Ter gedachtenis van den Majoor A. J. Meijer, gekommandeerd hebbende de expeditie tegen de muitelingen, op Saparoea, zwaar gewond den 12den November 1817, en aan de gevolgen daarvan, alhier den 16den Januarij 1818, in den ouderdom van 28 jaren overleden. Op last van het Gouvernement is dit gedenkteeken opgerigt."

Op eenigen afstand van Batoe Gadjah zijn de watervallen van Batoe Gantong; hier zijn de rotsen te midden van een digt woud als op een gestapeld, met stalactiten en struikgewas versierd. Deze rotsen vormen drie boven elkander liggende kommen, het water stort zich van de eene in de andere en voorziet de stad Amboina van versch water.

Batoe Gadjah, kalksteenrots op Sumatra, residentie Palembang, landschap Ogan, aan den oever der Ogan, regt over het dorp Batoe Radja.

Batoe Gadjah, dorp van de Koeboes, aan de rivier Lekoh, in de noord-westelijke binnenlanden van Palembang, op het eiland Sumatra.

Batoe Gadjah, zelfstandig landschap op Sumatra, in het binnenland van Siak, onder het bestuur van eenen *Bendhara.*

Batoe Gaing, dorp op het eiland Bali, koningrijk Tabanan.

Batoe Gantoel, rotsen op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soekapoera, distrikt Kendang Wesi.

Batoe Gantong (Hangende Steen), zie bij: Batoe Gadja.

Batoe Gapit, zie: Batoe Hapit, berg.

Batoe Garoet, dorp en poststation op Java, residentie Bantam, tusschen Tjiringin en Lebak, $15^1/_2$ paal van Lebak, $26^1/_2$ paal van Tjiringin, 18 palen van Serang en $39^1/_2$ paal van Anjer. Het ligt 296 voeten boven de zee.

Batoe Garoet, rotskaap op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor, distrikt Palaboean.

Batoe Gedé, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Oosten van het distrikt Parong.

Batoe Gedé, berg op de Noordkust van het eiland Timor, op 125° O. L.

Batoe Goela, rolsteenbank in de rivier Melawi, op Borneo's Westkust, distrikt Melawi.

Batoe Goeri, berg in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe. Hij bevat de bronnen der rivier Napoi.

Batoe Goetoer, waterval in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Kapoeas Moeroeng, in de rivier Kapoeas Moeroeng.

Batoe Goijang, eiland in de zee van Banda. Het is het zuid-westelijkste der Aroegroep.

Batoe Grau, dorp in Borneo's Westerafdeeling, distrikt Melawi.

Batoe Grigi, riviertje op de Westkust van Sumatra, residentie Tapanoeli, afdeeling Baros. Het komt van het gebergte tusschen Tobah en Rambai en valt bij Baros in zee, vanwaar het slechts een paar uur voor sampans bevaarbaar is. De gemiddelde waterstand is vóór de monding, bij eb $2^1/_2$ vadem, bij vloed $4^1/_2$ vadem. Aan deze rivier ligt een dorp van dien naam.

Batoe Hadji, dorp op de Westkust van het Riouw-eiland Battam.

Batoe Hadji, kaap aan de Noord-Oostkust van het Prinseneiland.

Batoe Hapit, of Gapit, brandende berg op Sumatra, in de Batta Landen, rijk Batta Salindong. De Batta's halen uit denzelven op zekere tijden, wanneer hij niet brandt, de zwavel die zij in hun buskruid gebruiken. Aan zijnen voet ligt het dorp van dien naam.

Batoe Hideng, dorp op Java, residentie Bantam, regentschap Tjiringin.

Batoe Hometti, klip aan de Oostkust van het eiland Amboina, in de baai van Baguala.

Batoe Hollanda, zie: Batoe Wolanda.

Batoei, of Mondono, distrikt op Celebes' Oostkust, rijk Banggaai, residentie Ternate. Het is een bloeijend landschap, bewoond door eene welvarende en ijverige bevolking van 9843 zielen (1852). Het levert jaarlijks veel rijst. De bevolking verbouwt verder sago, maïs, suikerriet, indigo en katoen, weeft kleedjes en bouwt praauwen. De huizen zijn op hooge palen gebouwd en worden door meerdere gezinnen bewoond. Men heeft er wilde runderen, buffels en geiten. In het dorp Mondono is, volgens Bleeker, een Ternataansch Hoofd gevestigd met den titel van Secretaris. In dit distrikt is eene rivier en een dorp van gelijken naam; het laatste bevat 605 inwoners (1852).

Batoei, kaap aan Celebes' Oostkust op 1° 15′ Z.Br.

Batoe Imon, eiland in de Chinesche zee, residentie Riouw, tot de Noord-Natoena-eilanden behoorende.

Batoe Inko, eilandje gelegen bij en ten Oosten van het eiland Sangir, in de Moluksche zee, van ongeveer 1 mijl lengte en $^1/_2$ mijl breedte.

Batoe Isak, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe.

Batoe Isak, dorp in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Kapoeas Moeroeng, aan de rivier Sinat. Het bevat 1,000 zielen.

Batoe Itam, dorp op de Zuid-Westkust van het eiland Tandjong Pinang, residentie Riouw.

Batoe Itam, klip in den Molukschen Archipel, bij de Oostkust van het eiland Amboina.

Batoe Kadem, dorp op Sumatra, residentie Palembang, aan den regter oever der Rawas.

Batoe Kadjang, rots aan Java's Zuidkust, residentie Bezoeki, op 113° 30′ 40″ O. L.

Batoe Kaijer, kalkrots op Borneo's Noord-Oostkust, rijk Goenong Teboer.

Batoe Kapal, bank in de zee van Celebes, bij de Noordzijde van het eiland Lembeh.

Batoe Kapidoe, dorp op het eiland Soemba.

Batoe Kapor, zie: Ajer Batoe Kapor, dorp.

Batoe Kapor, berg op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Segala Herang. Aan de steile helling van dezen berg ontspringt eene warme bron.

Batoe Karang, kaap aan de Oostkust van Sumatra, in de straat van Malakka.

Batoe Karas, hoek op Java, aan de Zuid-Oostkust van de residentie Preanger Regentschappen.

Batoe Karbo, rivier op de Noordkust van het eiland Madura, in het Noord-Westen van de afdeeling Soemanap. Zij ontlast zich met eenen noordelijken loop in de Java-zee.

Batoe Karoet, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Segala Herang.

Batoe Kliang of -Kléang, dorp in het binnenland van het eiland Lombok. Het is de verblijfsplaats van eenen Vorst, en is ongeveer 23 palen van Ampanan verwijderd.

Batoe Kodok, klip in de Indische zee, aan Java's Zuidkust, residentie Bezoeki, op 113° 31′ 30″ O. L.

Batoe Koebor, dorp op het eiland Amboina, op de Zuid-Oostzijde van het schiereiland Hitoe.

Batoe Koeli, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan, op den rug eens heuvels, aan de rivier Senamang. Het is door paalwerk omringd.

Batoe Koelit, rif in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin, in het noordelijk gedeelte der rivier Barito.

Batoe Koetjing, dorp op Sumatra, residentie Palembang, aan den regter oever der Rawas.

Batoe Koewang, of -Koewoeng, rivier op Java, residentie Bantam, Noorder Regentschap.

Batoe Kopit, zie: Batoe Hapit.

Batoe Laja, land op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor, beoosten en bij Tjiandjor.

Batoe Lajang (Vliegende Steen), plaats in Borneo's Westerafdeeling, rijk Pontianak, 1 mijl beneden Pontianak, op den weg naar Mampawa. Zij is de begraafplaats der Vorstelijke familie. De Sultan van Pontianak heeft er een bidhuis, waar hij elken vrijdag morgen gaat bidden. Er ligt eene zware batterij.

Batoe Laki, berg in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin, tot de keten van Babaris behoorende.

Batoe Lanting, noordelijkste hoek van het Banjak-eiland Toewankoe, Hij is van den voet tot aan den top met zwaar woud bedekt, en heeft eene hoogte van circa 250 voeten. Hij bestaat uit zand en kalkgesteenten.

Batoe Lava, eiland in de Banda-zee, tot de Zuid-Westereilanden behoorende, residentie Banda, op 7° 23′ Z. Br.

Batoe Lawang, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor.

Batoe Lina of Battolino, eiland aan de Noordkust van Celebes, in de zee van Celebes, op 1° 33′ N. Br.

Batoe Lingan, rolsteen-eiland in de rivier Katingan, in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan.

Batoe Litjin, landschap in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, grenzende ten Noorden aan Tanah Boemboe, ten Westen aan Koesan, ten Zuiden aan Pagatan en ten Oosten aan de straat van Poeloe Laut. Het heeft eene oppervlakte van 5.79 vierk. geographische mijlen en is in 1845 aan den Vorst van Koesan afgestaan. Het is schaars bevolkt door Boeginezen. Het land in den omtrek is heuvelachtig, geheel onbebouwd en bewoond door wilde buffels en koeijen. De voornaamste voortbrengselen zijn vogelnesten, was, hars en *rotan*.

Batoe Litjin, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, in het gelijknamige landschap. Zij ontstaat uit de vereeniging der rivieren Sila en Selillau en ontlast zich in oostwaartsche rigting in de straat van Poeloe Laut. De mond dezer rivier biedt eene goede en veilige ankerplaats aan, zelfs voor zeer groote schepen.

Batoe Litjin, dorp op Borneo, in het gelijknamige landschap, met 31 huizen, ruim 200 inwoners.

Batoe Litjin, noordwestelijke hoek van het eiland Bali.

Batoelo, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Batoe Loban, hoek aan de Noord-Oostkust van het eiland Groot Banda.

Batoe Loebang, rots op het eiland Amboina, schiereiland Hitoe, 1 mijl ten Noorden van Larike, bij de zee. Zij is zeer hoog en steil en men gaat er met trappen af. Er is in deze rots eene spelonk, die aan zee uitkomt en waarin het geruisch der golven bij hevige stormen met een donderend geweld herhaald wordt. Deze spelonk, die naar de zijde van het gebergte vrij groot is, dient den visschers wel eens tot nachtverblijf. Achter dezelve is er onder de rots een nog grooter hol, dat 100 menschen kan bevatten.

Batoe Loebang, druipsteengrot op het eiland Amboina, schiereiland Leitimor. Zij heeft door eenige gangen met andere grotten gemeenschap, en is vrij hoog in het gebergte gelegen. De ingang gaat steil nederwaarts. In deze hooggewelfde grot vertoont de druipsteen allerlei fantastische figuren.

Batoe Loebang, dorp op het zuid-westelijke schiereiland van het eiland Ceram.

Batoe Loebang, rots op het eiland Ceram, schiereiland Hoewamohel, aan zee. In deze

rots zijn onderscheidene holen naar de zeezijde door de natuur gevormd, waarin zich vele slangen ophouden.

Batoe Loebang, rivier op de Oostkust van het eiland Boero. Zij valt met eene oostelijke rigting in zee.

Batoe Loenan, dorp in Borneo's Westerafdeeling, in het Noorden van het rijk Matan.

Batoe Loepar, gebergte op Borneo, ten Zuiden van het rijk van Broenai, of Borneo Proper.

Batoe Lolo, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, in het Zuid-Westen van het regentschap Magelang.

Batoe Lolo, dorp op de Zuidkust van het eiland Ombaay.

Batoe Lombo, eiland in den Molukschen Archipel, 7 mijlen bewesten Gilolo, digt aan de kust van Batjan.

Batoe Loming, dorp op den Oosthoek van het eiland Ceram, residentie Banda, radjaschap Kilmoeri. Het wordt bestuurd door eenen Regent met den titel van Majoor.

Batoe Lompo, klip in den Molukschen Archipel, bij de Oostkust van het eiland Amboina.

Batoe Lowang, kalkgrot op het eiland Amboina, in het kalkgebergte Soja, op 1 uur afstands van Amboina. In dit hol nestelen zeer veel vledermuizen.

Batoe Lowi, dorp op den Oosthoek van het eiland Ceram, residentie Banda.

Batoe Maliko, berg in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Siang Moeroeng.

Batoe Mama, hoek aan Sumatra's Westkust. Hij bepaalt de Zuidzijde van de baai van Tapanoeli.

Batoe Mana, dorp en punt op de Noordkust van het eiland Flores.

Batoe Mandamej, hoek aan Sumatra's Westkust, residentie Padang.

Batoe Mandi, punt aan Borneo's Noordkust, omstreeks 5 Eng. mijlen ten zuiden van Tandjong Sampanmangio. Het heeft een rif, gedeeltelijk boven water.

Batoe Mandi, klip aan Borneo's Noord-Westkust, ten Noorden van Sala Nama. Zij steekt met vier verschillende kruinen boven water.

Batoe Mandi, klip in de Moluksche zee, ten Oosten van Celebes, aan de Zuid-Oostzijde der residentie Manado, op 0° 25′ N. Br.

Batoe Mandi, dorp op Sumatra's Oostkust, landschap Langkat, met 20 huizen.

Batoe Mandoe, dorp op Sumatra's Westkust, adsissent-residentie Ajer Bangies.

Batoe Mane, dorp op Celebes' Westkust, op de Noord-Oostzijde van het koningrijk Boni.

Batoe Mansorah, rots in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin, op den regter oever der Tewej.

Batoe Marhoeta, berg op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Sibogha, distrikt Said Nahoeta.

Bătoe Masighit of -Messigit, vogelnestklip op Java, op de Westzijde der residentie Bantam bij het Pajong-gebergte, distrikt Tjibiliong, onderdistrikt Patoedja.

Batoe Matjoeah, rots in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin, aan de rivier Tewej.

Batoe Meauw, Batomojouw of Batoemejawoh, distrikt op de Oostkust van het Zuid-Wester-eiland Letti, residentie Banda. Het bevat 2,000 inwoners.

Batoe Meauw, hoofdplaats van het gelijknamige distrikt, op de Oostzijde van het Zuid-Wester-eiland Letti. Er is eene Christengemeente met eene kerk. Dit dorp is door eenen muur omringd en men treft er de vrij groote ruïne van een Nederlandsch fort aan.

Batoe Mekelleh, een der Batoe-eilanden in de Indische zee, bij de Noordzijde van het Batoe-eiland Massa.

Batoe Menjambong, rif in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin, in de rivier Barito.

Batoe Menjoeloe, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap der XX Kota's. Bij hetzelve wordt koper- en ijzererts gevonden.

Batoe Merah, distrikt op het Zuid-Wester-eiland Damme, residentie Banda. Het telt 1,800 inwoners, en heeft eene hoofdplaats van gelijken naam.

Batoe Merah, dorp op het Zuid-Wester-eiland Seroea, residentie Banda.

Batoe Merah, dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, afdeeling en distrikt Tondano.

Batoe Merah, dorp op het eiland Amboina, schiereiland Leitimor, afdeeling Amboina. Het telt 357 Mohammedanen onder eenen Regent, met den titel van *Radja* (1852).

Er bestaat hier een instituut voor inlandsche onderwijzers, aan welks hoofd een Zendeling van het Nederlandsche Zendelinggenootschap staat, bijgestaan door eenen inlandschen onderwijzer. Er wordt aldaar onderrigt gegeven aan 29 jongelieden, bestemd om eenmaal in de dorpen de jeugd te onderwijzen en de Christelijke gemeente in de kerken voor te gaan.

Batoe Merah, rivier op het eiland Am-

boina, schiereiland Leitimor. Zij scheidt het inlandsche gedeelte van de stad Amboina van de Moorsche wijk af.

Batoe Merah, kaap op het eiland Amboina, aan het schiereiland Leitimor.

Batoe Merah, kaap aan de Noordkust van het Sandelhout-eiland.

Batoe Merah, hoek aan de Westkust van het eiland Timor.

Batoe Merong, rif in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin, in de Bandjer-rivier.

Batoe Mian of Batamian, dorp op de Oostkust van het eiland Timor.

Batoe Modeng, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Galoe, distrikt Tjiamies.

Batoe Moendan, distrikt op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Natal, met eene bevolking van 2,000 zielen onder het bestuur van eenen *Radja.* Door dit distrikt loopt eene rivier van gelijken naam.

Batoe Moengga, dorp op de Zuid-Westkust van het Noord-Pagei-eiland, een der Mentawei-eilanden groep. Het telt 50 inwoners. Het land is laag, levert sago, kokosnoten, yams, en varkens op.

Batoe Moerong, zie: Maros (Meer van).

Batoe Moestika, dorp op de Oostkust van het eiland Boero.

Batoe Mole, berg op de Westkust van het eiland Boero.

Batoe Moto, rots op de Noord-Westkust van het eiland Saleijer.

Batoe Nadoen, koeria op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Angkolah, distrikt Angkolah Djoeloe.

Batoe Namas, eiland ten Westen van Borneo, tot de Noord-Anambas-eilanden behoorende, residentie Riouw.

Batoe Nantei of -Nantej, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin.

Batoe Naroi, waterval in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, aan de rivier Kahaijan.

Batoe Negara, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soemadang.

Batoe Nengoel, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Kali Djati.

Batoeng, dorp op Java, in het Zuiden der resid ntie Bezoeki.

Batoe Njaroe, rots in Borneo's Westerafdeeling, distrikt Melawi, in de rivier Melawi, bij het dorp Serawai.

Batoe Njewo, waterval in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, in de rivier Kahaijan.

Batoe Noengkap, dorp in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan, op den linker oever der Senamang. Het bestaat uit slechts één diep en lang gebouw.

Batoe Oedik, berg op Java, residentie Kediri, regentschap Trengalek.

Batoe Oedjong, heuvel op Sumatra, in de Batta Landen, landschap Simpang Sinoendang, op den regter oever der rivier Simpang Kanan, tegenover het dorp Simari.

Batoe Ombar, beek op Sumatra, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap der L Kota's. Het pad van het fort Veltman naar Panggalan Kota Baroe loopt door deze beek.

Batoe Paggar, dorp en kaap op Borneo's Noord-Oostkust, rijk Sambilioeng, bezuiden den Aart Gijzenshoek.

Batoe Pahoetoes, rif in de rivier Barito, in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling. Het doorsnijdt den stroom over zijne geheele breedte, belet bij laag water de doorvaart van groote schepen, en bij hoog water brengt het boven zulke geweldige draaikolken te weeg, dat het niet raadzaam is zich nabij dit rif te begeven. Bij middelbaren stand des waters kan men hetzelve zonder gevaar voorbijgaan.

Batoe Pajong, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Bandar Goeniwang.

Batoe Pajong, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, beoosten de rivier Sinamang, tegen de helling van den berg Gaboes.

Batoe Pandjang, eiland in de Banda-zee, tot de Zuid-Wester-eilanden behoorende, residentie Banda, op 7° 43′ Z. Br.

Batoe Pantjee, dorp op Sumatra, residentie Palembang, distrikt Ampat Lawang.

Batoe Pata, berg op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap Tanah Datar.

Batoe Pegge, eilandje in den Molukschen Archipel, op 3° 54′ Z. Br., 126° 37′ O. L.

Batoe Peloepoe, heuvel op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, afdeeling Agam.

Batoe Penda Blawan, waterval in de rivier Kahaijan, in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah.

Batoe Peti, kaap aan de Westkust van Sumatra, residentie Padang, even bezuiden de hoofdplaats Padang. Zij bepaalt het noordelijk gedeelte der Brandewijn-baai.

Batoe Poegi, berg op het eiland Madura, distrikt Bangkalang.

Batoe Poeloe Mati, naam van den noord-westelijken hoek van het Banda-eiland Neira.

Batoe Poetih (Witte Steen), dorp en kaap op het eiland Timor, rijk Amarassi.

Batoe Poetih, dorp op het eiland Timor, rijk Koepang, aan de baai van Koepang.

Batoe Poetih, klip bij de Oostkust van het eiland Amboina, in de baai van Baguala.

Batoe Poetih, eiland in de Java-zee, ten Zuid-Oosten van Sumatra. Het behoort tot de Zutphensche eilanden-groep.

Batoe Poetih, dorp op Sumatra's Zuidkust, in de Lampongsche distrikten, aan de rivier Toelang Bawang.

Batoe Poetih, kaap aan Sumatra's Noordkust, aan de Noordzijde van het rijk Achin.

Batoe Poetih, rivier op Borneo's Noord-Oostkust, rijk Sambilioeng. Aan hare oevers wonen eenige Bassap's en ligt het gelijknamige dorp. Zij ontlast zich in de gelijknamige baai.

Batoe Poetih, dorp op Java, residentie Soerabaja, bij de stad Soerabaja.

Batoe Poetih, berg en dorp op het eiland Madura, afdeeling Soemanap, in het Noorden.

Batoe Poetih, eilandje in den Molukschen Archipel, bewesten Nieuw-Guinea, 132° O. L., 2° 55′ Z. Br.

Batoe Poetih, eilandje bij de Oostkust van het noordelijk schiereiland van Celebes, op 1° 34′ 35″ N. Br.

Batoe Poetih, eilandje aan de Noordkust van het eiland Soembawa, in de baai van Bima.

Batoer, eiland in den Molukschen Archipel, ten Noorden van Nieuw-Guinea. Het levert goed timmerhout, kokosnoten, kanarie, inlandsche aardappelen, *pisang*, rijst en boontjes. De bewoners vangen veel visch aan de stranden.

Batoer of Bator, vuurspuwende berg op het eiland Bali, vorstendom Bangli, 5 minuten Noordwaarts van den berg Agong. Hij is 6,168 voeten hoog, en rookt nog altijd uit de zuidelijke helling, waar zich de krater bevindt.

Batoer of Bator, dorp op het eiland Bali, vorstendom Bangli, op den berg Batoer. Er wordt eene groote *tampat déwa* aangetroffen, ter eere van de godheid, die volgens de inlanders den krater van den eruptiekegel bewoont. Deze plaats wordt als heilig beschouwd.

Batoer, distrikt op Java, residentie Banjoemaas, adsistent-residentie en regentschap Bandjar Negara. Er wordt voor het Gouvernement koffij gekweekt, en er groeit veel tabak en Turksche tarwe voor inlandsch gebruik, Europesche groenten, als kool, groote boonen, doperwten, snijboonen, zuring, aardappelen, knoflook enz. Batoer bestaat uit hellende vlakten, waarop men vroeger theeheesters geplant heeft, die nu geheel verlaten en met onkruid begroeid zijn. Het terrein is door vele kanalen doorsneden. Dit distrikt bevat 13 dorpen en 5,763 zielen. Het ligt 5,335 Rijnlandsche voeten boven de zee.

Batoer, hoofdplaats van het distrikt Batoer op Java, residentie Banjoemaas, adsistent-residentie en regentschap Bandjar Negara, aan den zuidelijken voet van den berg Petarangan, op 5,163 Rijnl. voeten boven de zee, 27 palen van Bandjar Negara, 59 van Banjoemaas, 69 van Poerwokerto, $56^1/_2$ van Poerbolinggo, 91 van Tjilatjap en 39 van Pekalongan. Het is een vrij groot dorp, regelmatig gebouwd en van eene gracht omgeven. De huizen zijn van planken, staan op palen, hebben met bladeren of riet bedekte daken en vormen eenige straatjes. De bevolking bestaat grootendeels uit Chinezen, die buizen dragen, gevoerd met schapenvacht, daar de koude hier zeer vinnig is. Zij drijven er eenen sterken handel in tabak. De overige inwoners zijn Javanen. Te Batoer is een Europeesch ambtenaar geplaatst en er woont een *Wedono*. Aan de Westzijde is eene markt, die de voornaamste van de omliggende streken is, en druk bezocht wordt. De voornaamste artikelen die er verkocht worden, zijn: aardappelen, kool, vleesch, Turksche tarwe, bloemen en kleedingstukken. Batoer heeft eene goede pasanggrahan. De omstreken zijn dor, men ziet er slechts eenige velden met Turksche tarwe en tabak.

Batoer, rivier op Java, in het Westen van de residentie Bagelen. Zij ontlast zich in de *rawa* Babahoijo.

Batoer, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Het telt 347 Javaansche inwoners.

Batoer of Batoor, berg op Java, op de Noord-Westkust der residentie Bantam, bij St. Nicolaaspunt. Hij verheft zich 2,040 Rijnlandsche voeten boven de zee.

Batoer, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Bandjar Negara, distrikt Bandjar.

Batoer, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor, distrikt Tjidamar.

Batoer, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen. Het is de 4de post van Garoet naar Manoendjaja, 21 palen van Garoet, 1,650 Rijnlandsche voeten boven de zee.

Batoer, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, in het Noord-Oosten van het distrikt Probolinggo. Een gelijknamig dorp ligt ook op de grens van dat distrikt met Remameh.

Batoer, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling en distrikt Kraksan.

Batoe Radja, dorp op Sumatra, residentie Palembang, landschap Ogan. Het is eene schoone plaats, het verblijf van het Hoofd van het landschap Ogan en twee indigofabrijken bevattende. In den omtrek zijn vele kalkrotsen, zoodat hier ten dienste van het Gouvernement kalkbranderijen zijn opgerigt. Een dier rotsen bevat eene vogelklip, waaruit vele vogelnestjes verzameld worden. Er wordt zijde gewonnen. In 1852 heeft men er met de *ramee-* en *goenie*teelt proeven genomen. Regt over dit dorp ligt aan den oever der rivier Ogan eene kalksteenrots van dien naam.

Batoe Radja, dorp op Sumatra, residentie Palembang, distrikt Ampat Lawang, aan de rivier Moesi.

Batoe Radja, dorp op Sumatra, residentie Palembang, landschap Pasoemah Lebar.

Batoe Radja, dorp op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, 4 uur, 37 minuten gaans van Toelang Bawang.

Batoeran, wel op het eiland Madura, afdeeling Soemanap, bij Soemanap. De Sultan heeft er eene voortreffelijke badinrigting.

Batoe Ranggoe, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap Pamalang, distrikt Mandi Radja.

Batoe Ranije, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja Lengka, distrikt Palimanang.

Batoe Rantjing, dorp op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Benkoelen, distrikt Manna.

Batoe Real, kaap aan de Oostkust van het eiland Boero. Vóór deze kaap ligt een rif, dat ongeveer 1½ mijl in omtrek heeft. Op dit rif staat bij het land ten Noorden 4, ten Zuiden 6 en meer naar zee ten Noorden 6 en ten Zuiden 5 vadem water.

Batoe Rempek, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Seragi, Zuid-West van de hoofdplaats Djati Malang.

Batoe Ridjal, dorp op Sumatra's Oostkust, rijk Indragiri, aan de rivier Indragiri.

Batoeroe, dorp op Borneo's Westkust, rijk Sintang, aan de rivier Katoen.

Batoe Roedjoek, dorp op Java, residentie Cheribon, 7 palen beoosten Karang Sambong, 27½ van Cheribon en 42 van Indramajoe.

Batoe Roeroeroekan, eilandje bij het zuid-westelijk schiereiland van Celebes, vlak voor den mond der rivier Tello.

Batoe Roessak, dorp op de Oostkust van het eiland Banka, zijnde de hoofdplaats van het distrikt Marawang. Hier is eene redoute aan de rivier Marawang aangelegd, die buiten de Gouvernementshuizen van Marawang eene infirmerie bevat, waarin de zieken van deze bezetting en die van Soengei Slan, Pangkal Pinang, Soengei Leat en Blinjoe verpleegd worden. Daar de levensbehoeften hier moeijelijk te verkrijgen zijn en er slechts ééne put is, die goed water oplevert, zoo heeft deze plaats niet veel geschiktheid voor zulk een hospitaal. De bezetting is 27 man sterk, waarvan de helft Europeanen zijn, en een Officier van Gezondheid. Deze plaats is door eenen aarden wal en eene gracht omgeven. Tusschen Batoe Roessak en Soengei Leat ligt Marawang, het schoonste Chinesche dorp van Banka. Batoe Roessak telt 129 inwoners.

Batoe Roessak, rivier op de Oostkust van het eiland Banka. Zij is de grens tusschen Pangkal Pinang en Batoe Roessak.

Batoe Rombi, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli.

Batoe Sabar, dorp op het eiland Banka, in het Noord-Westen van het distrikt Koba.

Batoe Saheng, berg op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Kadoe Gedé, bezuiden Kadoe Gedé.

Batoe Saketong, rivier op Sumatra's Oostkust, landschap Bangko. Zij ontlast zich in de Rakan.

Batoe Sampong, berg op Borneo, op 113° O. L. en 0° 2′ N. Br. Hij behoort tot het Kaminting-gebergte.

Batoe Sampong, dorp in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Kapoeas Moeroeng. Het bevat 200 inwoners.

Batoe Sampong, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, afdeeling VII Kota's, distrikt Sidjoendjoeng.

Batoe Sangkar, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, niet ver van den Merapi. Bij dit dorp ligt het fort van der Capellen.

Batoe Sawang, hoek aan Java's Noordkust, residentie Soerabaja.

Batoe Sendi, dorp op het eiland Bawean, distrikt Wètan Negeri.

Batoe Sikaboe, hoek aan Sumatra's Westkust, in de Brandewijn-baai. Hij is 600 voeten hoog.

Batoe Sinoeë Noeë, klip ten Westen van Sumatra, in de Indische zee, Noord-West-ten-Westen van het eiland Sikaladi. Zij is altijd zigtbaar en ligt in 12 vademen water.

Batoe Sirap, partikulier distrikt op Java, op de Zuid-Westzijde van de adsistent-residentie Krawang, met eene bevolking van ongeveer 10,500 zielen. Tot hetzelve behooren de landen Denamba en Kandang Sapi. De hoofdplaats is Tjisalak.

Batoe Sitrah, dorp op de Noord-Oostzijde van het Batoe-eiland Sigata. Men kan er in 14 vademen water ankeren.

Batoe Soeli, rots in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe. Zij heeft den vorm van een driekant met afgeronde hoeken en is van boven plat.

Batoe Soeloe, distrikt op de Oostkust van Celebes, rijk Tomboekoe. Het heeft eene rivier van gelijken naam.

Batoe Soembang, dorp op Sumatra, in de Batta Landen, landschap Pakpak, aan den regter oever der Simpang Soelambi.

Batoe Soerat, berg op Sumatra's Westkust, residentie Padang, ten Oosten van de hoofdplaats Padang. De hoogste top ligt 983 Rijnlandsche voeten boven het vlak der zee.

Batoe Soesoen, rots op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong, distrikt Rongga, aan de noordelijke helling van den berg Boeloet.

Batoe Tahatong, dorp in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan, op den linker oever der rivier Katingan.

Batoe Takoi, zie: Hampellas.

Batoe Tampattoeng, gebergte op Borneo's Noord-Oostkust, op de zuidelijke grens van het rijk Sambilioeng.

Batoe Tara, zie: Komba, eiland.

Batoe Tette, zie: Talabo, kaap.

Batoe Tiga, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap der XX Kota's, op één paal afstands van den regter oever der Ombilin, ten Noorden van den berg Siboemboen Djanten. Men heeft hier kopererts gevonden, doch na gedaan onderzoek niet in genoegzame hoeveelheid voor eene behoorlijke exploitatie.

Batoe Tinagat, hoek aan de Oostkust van Borneo, op 4° 21′ N. Br.

Batoe Titi, eilandje bij Borneo's Westkust, in de straat van Karimata, op 3° 5′ Z. Br.

Batoe Tjepèr Besar, dorp op Java, residentie Batavia, ten Noord-Oosten van Tangerang, $12^1/_4$ paal op den weg naar Bantam.

Batoe Tjina, landstreek op de Westkust van het eiland Gilolo. Zij behoort aan den Sultan van Ternate. De kusten worden door Maleijers en de binnenlanden door Alfoeren bewoond. Uit het dierenrijk vindt men buffels, ossen, wilde zwijnen, geiten, herten, schildpadden en visch. De grond is er vruchtbaar en brengt sago, boomvruchten, klappers, een weinig rijst en uitmuntende *pisang* voort. De uitvoer bestaat in goud, paarlmoer, schildpad, *tripang*, vogelnestjes, specerijen, sago en vruchten. Boeginezen, Papoeërs en Chinezen drijven op Batoe Tjina handel. De invoer bestaat voornamelijk in Chinesche vruchten, katoenen stoffen en opium. De Nederlandsche en Indische kooplieden voeren er ijzer en kramerijen in.

Batoe Tjina, rivier op de Westkust van het eiland Gilolo.

Batoe Tjina, landschap op Sumatra, op de Oostkust van het koningrijk Achin.

Batoe Tjina, buurt op Java, residentie Batavia, te Batavia, in de wijk Gang Petjenongan.

Batoe Tjipoer Besar, zie: Batoe Tjeper Besar, dorp.

Batoetoe, dorp op Sumatra, residentie Palembang, ten Noorden der stad Palembang.

Batoe Toelis (Beschreven Steen), dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, op de helling van den Megamendong, beoosten Buitenzorg. Er staat een beschreven steen, die door den inlander met eerbied beschouwd wordt. In de nabijheid van dien steen zijn eenige ruwe steenen beelden. Niet ver van hier vindt men een zeer grooten hollen Waringinboom, welks ouderdom door de Javanen op ongeveer 2,000 jaren geschat wordt.

Batoe Toelis, berg op Java, residentie Cheribon, regentschap Galoe, distrikt Rantja. Hij ontleent zijnen naam aan eenen grooten beschreven steen, welken men daar vindt.

Batoe Toelis, marktplaats op het eiland Boero, regentschap Massaretch.

Batoe Toelis of Tandjong Magoegoël, kaap aan de Zuidkust van het eiland Boero, regentschap Massaretch.

Batoe Toenggal, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli.

Batoe Toeteha, eilandje in de Moluksche zee, bij Celebes' Oostkust, behoorende onder Tomboekoe. Het is onbewoond, doch levert veel *tripang* op.

Batoe Toetoel, poststation op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, op den oostelijken voet van den Idjen. Het is het 3de poststation ten Noorden van Banjoewangi.

Batoe Totoong, dorp op Sumatra, koningrijk Achin, op 4° 32′ N. Br. Het bevat

eene uitmuntende haven, die groot genoeg is, om eene vloot tegen alle winden te beveiligen, en die wel den naam van baai verdient.

Batoewan, dorp op het eiland Madura, afdeeling Soemanap, ongeveer 8 palen van den kraton te Soemanap. De Adsistent-Resident heeft hier een zeer fraai buitenverblijf.

Batoewang, baai aan de Oostkust van het, bewesten Sumatra liggend, eiland Ajer Besar. Zij is te open voor Westewinden, doch biedt in eene middelmatige diepte goeden ankergrond aan.

Batoe Wangi, distrikt op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soekapoera. Het is bewoond door 2,500 Javanen, en heeft onder velen een dorp van gelijken naam.

Batoe Wangi, berg en dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Limbangan, distrikt Tradjoe. Aan den voet des bergs staat een klein vierkant offerhuisje, waarin eenige ruwe zerksteenen zijn geplaatst.

Batoe Wolanda (Hollandsche Klip), klip in de zee van Banda, aan het westelijk uiteinde van het eiland Groot Banda.

In de vroegste tijden onzer vestiging op Banda, namelijk in 1619, wierpen zich eenige Hollanders, door eene overmagt van Bandanezen naar de hoogte gedreven en zich niet willende overgeven, op deze klip te pletter, om een nog ijsselijker dood te ontkomen.

Batok, kegelvormige berg op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Pasoeroewan, bij de grens van Probolinggo, benoorden den vuurberg Bromo. Hij is 7000 voeten hoog.

Batokin, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin.

Batolong, gehucht op het eiland Boero, regentschap Tagalisa, stam of fenna Wahangan.

Batong, dorp op Sumatra, in de Batta Landen, koningrijk Simamore. Er zijn mijnen waarin goud gegraven wordt, en er groeit veel kamfer en benzoïn.

Batong, berg op Borneo's Westkust, op de noordelijke grens van het rijk Matan.

Batoong, rivier op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Mandaheling. Zij ontlast zich in de Gadis.

Batooraro, dorp op Celebes' Westkust, in het Westen van het rijk Mandhar.

Bator, zie: Batoer.

Batorang, dorp op Celebes' Westkust, op de Westzijde van het rijk Mandhar.

Batotela, dorp op Celebes, residentie Manado, in het gebied van den *Radja* van Tabali, bij de bogt van Kajeli.

Batoto, dorp op het eiland Nias.

Batou, zie: Batoe.

Batsjan, zie: Batjan, eiland, enz.

Batt, baai aan de Zuid-Oostkust van Java, in de Indische zee.

Batta Batta, dorp op Celebes' Westkust, residentie en afdeeling Makassar.

Battahan, zie: Batahan.

Battal, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Panaroekan, distrikt Pradjekan.

Batta Landen, of Gebied der Batta's, landstreek in het Noorden van Sumatra, in dat gedeelte 'twelk gelegen is tusschen den evenaar en 2° 30′ N. Br., met uitzondering van eenige Maleische volkplantingen aan den mond der rivieren op de Oost- en Westkust. De grenzen zijn ten Noord-Westen Achin, en ten Zuid-Oosten Rau en Menangkabo.

De Batta Landen hebben zich in 1821 aan Nederland onderworpen. Zij zijn in verscheidene distrikten verdeeld, waarvan Angkolah, Mandaheling, Tobah, Boeroemon, Pertibi, Padang Lawas, Tamboesei, Hoembang Sinambila, Palampoengan, Loeboe en Manambing de voornaamsten zijn.

De Batta Landen zijn tevens in drie koningrijken verdeeld, als: Simamore, Batta Salindong en Boetar.

De oppervlakte wordt geschat op 213 vierkante mijlen en de bevolking op 311,860 zielen. Het land is door onderscheidene rivieren doorsneden. Omtrent in het midden ligt het schoone meer Tobah, aan welks oevers de volkrijkste distrikten gelegen zijn. De bergen zijn niet hoog, de hoogste bedragen 4,000 tot 6,500 voeten boven de oppervlakte der zee.

De voortbrengselen van het land zijn: rijst, kamfer, benzoïn, katoen, indigo, *gambir*, kassia, zwavel en goud. De zoogenaamde battapaarden zijn zeer gezocht. De uitvoer van paarden is echter zeer gering, daar hun vleesch door de Batta's gegeten wordt. Om te berijden worden zij niet gebruikt. Zie over de bevolging het artikel Batta's.

De benaming Batta werd in vroegere tijden gebezigd voor het noordelijk gedeelte van Sumatra, hetwelk de rijken van Achin, Pedir, Paseï, Asahan en Delli bevatte.

Battam, eiland in den Riouw-Archipel, door de straat Riouw van het eiland van dien naam gescheiden, op 1° N. Br. en 104° O. L. Aan de Westzijde strekt zich eene groote trits eilandjes uit. Het land is arm en weinig bebouwd. De inboorlingen behooren tot eenen woesten stam, Sabimba geheeten. De overige bewoners zijn Maleijers.

Battam, straat in den Riouw-Archipel, ten Westen van het eiland Battam en ten Oosten van het eiland Bintang,

Battam Loemang, zie: Botang Loman, eiland.

Battante, zie: Batante, eiland.

Batta Oenang, distrikt op Sumatra, in de Batta Landen. Het bevat 10,000 inwoners.

Batta's of Batakhs, volk dat het noordelijk gedeelte van Sumatra en vooral de Batta Landen bewoont. Zij houden zich voor het eerste volk dat zich op Sumatra gevestigd heeft. Zij zijn zonderling vreedzaam, hetgeen aan hunne lafhartigheid toe te schrijven is, want ten opzigte van ongelukkigen en van vijanden verloochenen zij deze deugd meermalen, en zij leggen dan de grootste wreedheid aan den dag, zoodat zij als de ruwste en wildste van al de bewoners van Sumatra kunnen worden aangemerkt, die tot nog toe de gewoonten en gebruiken hunner voorvaderen aankleven, en zelfs nog heden menschenvleesch eten, ofschoon dat in de laatste jaren door de bemoeijingen van 's Gouvernements ambtenaren, zoo niet geheel heeft opgehouden, dan toch merkelijk is verminderd. Ook bepaalt zich het menscheneten enkel tot mannen (vrouwen worden nimmer opgegeten), en dan nog alleen moordenaars, krijgsgevangenen en echtbrekers, die eerst, tegen een paal gebonden, dood worden gestoken, en daarna overgegeven aan de beleedigde partij, die er naar welgevallen het beste deel van afsnijdt.

De Batta's zijn van middelbare grootte, sterk en welgemaakt. Zij zijn licht bruin van kleur en hebben eenigzins vooruitstekende gelaatstrekken (dit betreft vooral den neus). Zij dragen het haar lang, boven op het hoofd bevestigd. Over het algemeen zijn zij onzindelijk, zoowel op hunne kleederen als op hunne woningen. Hun hoofdvoedsel bestaat in rijst en *obi's*, bij buitengewone gelegenheden alleen eten zij vleesch van paarden, varkens, buffels, koeijen, geiten en gevogelte, en ook wel van honden, katten, apen, slangen en vledermuizen.

De Batta's gelooven aan één Opperste Wezen, den Schepper der wereld, maar hechten bovendien zeer aan verschillende geesten, zoo goede als kwade, zijn bijzonder bijgeloovig en daardoor zeer angstvallig, zoodat zij hunne dorpen bijna niet durven verlaten, uit vrees voor kwade geesten die hen zouden kwellen.

De mannen zijn lui en laten de vrouwen de rijstvelden bebouwen, ook zamelen zij de voortbrengselen van het land niet in, tenzij zij door werkelijke behoefte worden aangedreven. De rijst groeit in de Batta Landen in grooten overvloed en de *obi* wordt voornamelijk op de hellingen der bergen gepoot. Tabak en *sirih* worden in geringe hoeveelheid als artikelen van buitengewone weelde aangekweekt.

In kunsten hebben zij weinig vorderingen gemaakt; het vervaardigen en verwen van stoffen komt geheel op de vrouwen neder. In de nabijheid van het meer Tobah wordt eene vrij goede soort van wit aardewerk vervaardigd. IJzer wordt ruw bewerkt tot hakmessen, groote messen, punten van wapens, enz. Ook worden er nette sieraden voor den hals, de armen en de ooren vervaardigd uit goud, koper, ijzer of zeeschelpen.

De Batta's wonen in houten, met *atap* gedekte huizen. Hunne dorpen zijn versterkt door aarden wallen en beschuttingen van bamboe-riet. De mannen houden zich veel met de jagt bezig,

De regering is, in naam, in handen van drie koningen, die van Simamore, Bata Salindong en Boetar.

De Battasche taal heeft veel overeenkomst met de Maleische, zoodat zij voor een dialekt van denzelfden oorsprong wordt gehouden. Zij is in de laatste jaren op last van het Nederlandsch Bijbelgenootschap ijverig beoefend door den heer H. NEUBRONNER VAN DER TUUK, die zich daartoe eenige jaren op Sumatra heeft opgehouden, en thans bezig is een uitgebreid Woordenboek der Battasche taal in het licht te geven. Men zie ook van hem een opstel over schrift en uitspraak der Tobasche taal (een der tongvallen van het Battasch), in de *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenk. van N. Ind.*, *Tijdschrift van het Kon. Instit. voor Taal-, Land- en Volkenk. v. Ned. Ind.*, D. IV, blz. 1—54.

De Batta's hebben een eigen, zeer merkwaardig letterschrift, dat zij doorgaans op *bamboe*-stokken schrijven, en wel van onder naar boven, wijl dit met den aard van hun schrijfmateriaal het best overeenkomt. Wanner men het geschrevene bij het lezen horizontaal voor zich legt, gelijk meestal geschiedt, loopt het schrift van de linker- naar de regterhand. De woorden staan, even als in het Javaansch, allen aan elkander. Over de vervaardiging van Battasche typen in Nederland, zie men een berigt in het *Tijdschrift v. Ned. Ind.*, Jaarg. XVIII, D. II, bl. 192.

De meeste straffen bestaan bij de Batta's in geldboeten, welke ten voordeele komen der Hoofden, die de regters zijn, welke deze boeten opleggen. Bij wanbetaling of onvermogen om

de opgelegde boete te voldoen, wordt de schuldige ter dood gebragt.

Een man mag zooveel vrouwen hebben als hij zich kan aanschaffen, hetgeen geschiedt, door het betalen van eenen bruidschat, bestaande uit tien buffels voor de dochter van een der Hoofden en uit vijf voor een meisje uit de mindere klasse. Echter heeft ieder man gewoonlijk twee vrouwen, die als zijne slavinnen beschouwd worden en den man door haren arbeid moeten onderhouden. Daar de bevolking zeer lui is, wordt de handel op hunne landen niet vlug gedreven: de schepen moeten gewoonlijk twee of drie maanden blijven liggen, eer zij hunne lading met de voortbrengselen van het land verruild hebben, of zij verzeilen, na de uitlevering hunner handelswaren, om op een bepaald tijdstip terug te keeren. Sommigen verkoopen hunne lading op een half of op een geheel jaar crediet.

Batta Salindong, rijkje op Sumatra, in de Batta Landen. Het staat onder eenen *Radja.*

Batta Taroh, zie: Batang Tarah.

Battang Kapeh, landschap op Sumatra's Westkust, ook bekend onder den naam van Delapan Kota. Met eene bevolking van 3000 zielen staat het onder het gezag van 35 *Panghoeloes,* waarvan 4 voorname en 31 mindere.

Batti, dorp op den Oosthoek van het eiland Ceram, residentie Banda. Er wonen 193 Heidenen.

Battien, dorp op Sumatra, in de Lampongsche distrikten.

Batto, eilandje ten Noorden van het eiland Timor, op 9° 16′ Z. Br. Het is een klein klipachtig eiland, 3 of $3^1/_2$ mijl van de kust gelegen en somtijds overvloedig in schildpadden.

Batto Lino, zie: Batoe Lina.

Battong, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Doeson Ilir, aan de rivier Aijo. De inwoners vinden hun bestaan in het verzamelen van was, honig, *rotan*, *damar* en vogelnestjes, en in den rijstbouw.

Battong, waterval in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kapoeas Moeroeng, in de rivier Kapoeas Moeroeng.

Baubau, rivier in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Siang Moeroeng.

Baun, dorp in het binnenland van het eiland Timor, rijk Amarassi.

Baung, riviertje op Sumatra, residentie Palembang, eene zijtak der Padang-rivier. Aan hetzelve ligt een uitgestrekt meer, hetwelk verscheidene eilandjes bevat, die met goed bouwland bezet zijn, waardoor de bewoners van den omtrek een goed middel van bestaan vinden.

Bauwal of Rendez-vous-Eiland, eilandje aan den Zuid-Westhoek van Borneo, in de straat van Karimata, op 2° 40′ Z. Br. en 110° 10′ O. L.

Bava, eilandje ten Westen van Sumatra, in de Indische zee, ten Zuiden van Nias.

Baviaan, zie: Bawean, eiland.

Bavy, eiland in de Banda zee ten Westen der Aroe-eilanden, op 5° 33′ Z. Br. en 132° 26′ O. L.

Bawa, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Bekompai, in het stroomgebied der Karrau. Het telt 80 inwoners.

Bawahasam, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Doeson Ilir. Het is door omtrent 160 Daijaks bewoond.

Bawal, zie: Bauwal, eiland.

Bawana, eiland in den Molukschen Archipel, tot de Soela-eilanden behoorende. Het staat onder het gebied van den Sultan van Ternate.

Bawang, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Bandjar Negara. Er is een postgebouw.

Bawang, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Keboemen.

Bawang, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Goenong Lor.

Bawang, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Bandongan, aan de rivier Tjilapar.

Bawang, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak.

Bawang, gebergte in het landschap Selakau, ter Westkust van Borneo, rijk Sambas.

Bawang, zijtak der rivier van Pontianak, in Borneo's Westerafdeeling.

Bawang, beek op Sumatra's Zuidkust, in de Lampongsche distrikten. Zij ontlast zich in de Lampong-baai.

Bawang, berg op Java, residentie Pasoeroewan. Aan den voet van den Bawang stort zich een waterval in eenen 150 voet diepen afgrond.

Bawang, dorp op Borneo's Westkust, rijk Sambas, aan de rivier Sambas Kanan.

Bawang, hoek aan Sumatra's Westkust, distrikt Singkel.

Bawangan, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Salatiga. Het is bewoond door 48 Javanen.

Bawangan, dorp op de Noord-Oostkust

van Borneo, landschap Maloedoe, aan de baai Maloedoe.

Bawangan Koelon, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron. Het is bewoond door 29 Javanen.

Bawangan Wètan, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron. Het is bewoond door 42 Javanen.

Bawang Gattal, klein kanaal op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, bij de rivier Rarem, dat in de Oostmoeson droog loopt.

Bawang Hoeron Tandjong, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah. Het bevat 3 huizen en 60 inwoners (1853).

Bawa Niregeh, dorp op het Batoe-eiland Simo. Het wordt bewoond door 16 Niassers.

Bawa Sidero, dorp op het Batoe-eiland Sigata. Het is bewoond door 70 Niassers.

Bawa Tabara, dorp op het Batoe-eiland Tello, met eene bevolking van 120 Niassers.

Bawau, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah. Het bevat 4 huizen met 100 inwoners (1853).

Bawean, Loebak, Lobak of Baviaan, eiland in de Java zee, ten Noorden van het eiland Madura, op 5° 49′ Z. Br. en 112° 44′ O. L. Het maakt eene afdeeling uit van de residentie Soerabaja, op Java, en staat onder het bestuur van eenen Adsistent-Resident, die in de hoofdplaats van dit eiland zijn verblijf houdt; voorts is er een Regent en een Hoofdpriester voor de Inlandsche bevolking, een Hoofd der Chinezen en een Hoofd voor andere vreemde natiën, een agentschap van de Soerabajasche Wees- en Boedelkamer. Het eiland ressorteert onder het regtsgebied van den raad van Justitie te Soerabaja en van den ommegaanden regter in de 4de afdeeling op Java. De grootte van Bawean is 3 vierkante geographische mijlen of 87 vierkante palen. De nadering tot dit eiland is aan de Zuid- en Oostzijde moeijelijk en zelfs gevaarlijk door de vele riffen en klippen die het omgeven. Het land is vulkanisch en bergachtig; slechts aan zee vindt men eenige vlakten, doch de bergen zijn niet hoog. De hoogste berg verheft zich 2000 voet boven de oppervlakte der zee. Het luchtgestel is er warm, de thermometer van Fahrenheit rijst er tot 125°.

De grond is vruchtbaar, de voortbrengselen zijn: rijst, *pinang*, *areng*-suiker, sago, kokosnoten, mais, inlandsche aardappelen, boom- en aardvruchten.

De rijstkultuur levert jaarlijks 695 kojangs rijst op, doch dit is op verre na niet toereikend om in de behoefte der bevolking te voorzien, zoodat nog jaarlijks van Java en andere eilanden, 750 à 800 kojangs moeten worden aangevoerd.

In den geheelen Archipel is er geen eiland dat zoo rijk aan apen is als dit; voorts zijn er civetkatten, die op Java zeer gezocht zijn, eene soort van zwijnen en wilde varkens. Men telt er 4,200 stuks hoornvee en 1,600 paarden.

Op Bawean zijn vijf warme bronnen, wier water zeer heilzaam tegen huidziekten is.

Bij het dorp Kalompee worden steenkolen gevonden, maar tot dusver is het nog tot geene ontginning er van gekomen. Aan de Oostkust ligt de klip Noesa, die jaarlijks veel vogelnestjes oplevert.

Bawean is in drie distrikten verdeeld, als: Sangkapoera, Koelon Negeri en Wètan Negeri, die te zamen 48 dorpen tellen met 29,121 zielen, als 27,244 Baweaners, 38 Europeanen, 50 Chinezen, 426 Maleijers en 1,393 Mandharezen en Boeginezen.

Er is een havenkantoor, een zoutverkoop, drie gevangenissen, een in 1836, een in 1840 en een in 1854 gebouwd, eene lagere school, eene afdeeling inlandsche schutterij en een Officier van Gez., die tevens de civiele geneeskundige dienst waarneemt.

Gedurende de drooge moeson komen er een aantal van 60 à 70 sloepen van Madura, geladen met *katjang*-olie, rijst en gedroogde visch, waartegen zij *pinang* innemen. Van het laatst der maand September tot het begin van December komen hier vele Makassaren en Boeginezen, die *tripang* en rijst komen inruilen tegen matwerken.

Op dit eiland worden de slaapmatten van het leger gemaakt.

Er wordt een belangrijke handel in wrijfsteenen, mortieren en kleedjes gedreven; de twee eerste artikelen worden grootendeels in het dorp Telokh Dalam vervaardigd. Onder de inwoners vindt men eenige gouden zilversmeden; de ijzersmeden zijn niet toereikend om aan de behoefte der inwoners te voldoen. Er wordt in verscheidene dorpen kalk gebrand en te Disallam worden potten gebakken, welke echter slecht zijn. Menig Baweaner munt uit in het snijden van ivoor.

Vóór ieder huis op Bawean staat een gebouw, in welks bovenverdieping *padi* wordt geborgen, terwijl het onderste gedeelte gebruikt wordt tot het weven van kleedjes, vlechten van mandjes en matwerk.

De uitvoer bestaat in mat- en vlechtwerken, paarden, visch, *tripang*, *pinang*-noten, *gambir* en eene soort van touw (*tali ramé*).

De Baweaners stammen waarschijnlijk van de Madurezen af, welker taal door hen, met eenige wijzigingen, gesproken wordt. Zij zijn zeer lui, onverdragelijk trotsch en dweepachtig; maar tot hunne eer moet men zeggen, dat men zelden van moord, diefstal of aanranding op den publieken weg hoort. Zij beminnen het zeeleven bovenal en drijven aanzienlijken handel met Java, de Lampongsche distrikten van Sumatra, Riouw, Singapoera en Bandjermasin, waartoe zij 300 groote handelsvaartuigen bezitten, behalve ongeveer achthonderd visscherspraauwen.

De vrouwen houden zich bezig met het vlechten van rijstmandjes, stoelenmatten, enz. en het weven van kleedjes.

Weleer stond Bawean onder Mataram, doch sedert 1741 onder de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie. In October 1850 werd het eiland aangedaan door Illanosche zeeroovers, die, gebruik makende van het tijdstip, dat een groot deel der mannelijke bevolking met hunne praauwen ten handel uit waren, aan de Noord-Westzijde landden en na de plundering en verwoesting van eenige kampongs en het plegen van andere geweldenarijen, vertrokken met eene menigte van inwoners als gevangenen, waarvan echter later een gedeelte door onze kruisers weder bevrijd werd.

Bawen, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Ambarawa, 8 palen van Salatiga, 22 palen van Samarang en 65 palen van Poerwodadi. Het is een klein dorp met ongeveer 100 Javaansche inwoners. Er is een koffijpakhuis van het Gouvernement, eene pasanggrahan en een logement dat in slechten staat is. Dit dorp ligt aan de splitsing des wegs en wordt daarom ook wel eens Tangan Tiga (drie armen) genaamd.

Bawerno, dorp op Java, residentie Rembang, regentschap Toeban.

Bawin, zie: Bawen, dorp.

Bawoer, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Bawok, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Loerah Agong.

Bayer, onbewoond eiland tot de Kei-eilanden behoorende, onder Klein Kei, residentie Banda, distrikt Doelah.

Bazanta, posterij op het eiland Madura, afdeeling Madura, bij het strand.

Bazar, onderdistrikt op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Buitenzorg. Het telt ruim 2,800 zielen.

Bazar Koebang, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden.

Beadjoe of Biadjoe (Orang-). Zoo noemt men, naar de rivier Beadjoe of de Kleine Dajak, een deel der Dajaksche bevolking van het eiland Borneo, dat zich door voorkomen en gebruiken eenigermate van de andere stammen der Dajaks onderscheidt, echter niet zoo zeer dat zij hier eene afzonderlijke beschrijving vereischen. De Beadjoe's bewonen voornamelijk de gewesten die tot het rijk van Bandjermasin behooren en zoo het schijnt ook een gedeelte van Matan. Zij zijn opzettelijk beschreven door den Heer M. H. Halewyn in de *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap*, Dl. XIII, bl. 239 enz., maar ook wat de Heeren Schwaner, Sal. Muller en Becker, de eerste in zijn werk *Borneo, beschrijving van het Stroomgebied van den Barito* enz., de tweede in de *Reis in het Zuidelijk gedeelte van Borneo*, opgenomen in de *Verhandelingen over de Nat. Geschied. der Nederl. Overzeesche Bezittingen*, afdeeling *Land- en Volkenkunde*, bl. 321—446, de laatste in twee artikelen in het *Indisch Archief*, 1849, Dl. I, bl. 318—330 en 421—473, over de Dajaks in Borneo's zuidelijk deel berigten, heeft voornamelijk tot de Beadjoe's betrekking. Men zie verder het art. Dajaks. Men wachte zich van met de Beadjoe's te verwarren de *Orang Badjos*, een onderdeel der *Orang-laut*, *Orang-Rajat* of zoogenaamde *Prajenders*, die Celebes en de omliggende eilanden bewonen en waarover zie het art. Rajat.

Beadjoe of Kleine Dajak, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Bekompai. Hare oevers zijn talrijk bevolkt.

Beang, berg in Borneo's Westerafdeeling, landschap Sekadouw.

Beankeli, eiland in den Wageoe-Misool-Archipel. Het staat onder den Sultan van Tidore.

Beas, berg op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap, afdeeling Lebak. Hij verheft zich 2,830 Rijnlandsche voeten boven de zee.

Beba, dorp op Celebes' Westkust, residentie Makassar, dáár waar vroeger het rijk Goa lag. In 1819 had zich Aboe Bakar in dit dorp gevestigd, als Opperhoofd van 2,000 gewapende muitelingen; hij werd door den Kolonel de la Fontaine, die met 220 man uit het fort Rotterdam aanrukte, aangevallen en verjaagd.

Bebakoengan, rivier op Borneo's Oostkust, rijk Boeloengan. Zij valt in zee.

Bebang, hoek aan de Noord-Oostkust van het eiland Batjan.

Bebangkir, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling en distrikt Indramajoe.

Bebangkir, dorp op Java, residentie Cheribon, partikulier land Indramajoe, distrikt Lobener.

Bebangkoeng Telokh Ippel, hoofdplaats van het riviergebied Betajau, op Borneo's Noord-Oostkust, landstreek Tidoeng.

Bebaran, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Madja Lengka, distrikt Palimanang, op de oostelijke grens.

Bebauw, zie: Babao.

Bebber, distrikt en dorp op de Noordzijde van het Zuid-Wester-eiland Damme, residentie Banda. Het distrikt bevat circa 1,200 inwoners.

Bebber, zie: Babber, eiland.

Bebedahan, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Soemadang.

Bebei, zie: Beber, distrikt.

Bebel, rivier op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikten Pekadjangan en Wiradessa. Zij ontlast zich in de Java-zee. Een bosch van gelijken naam ligt in het distrikt Wiradessa.

Bebeng, rivier op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Remameh.

Bebengan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Minoreh.

Bebengan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Bebengan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, op de Westgrens van het distrikt Ngasinan.

Beber, distrikt op Java, residentie Cheribon, regentschap Cheribon, met 13,843 zielen. De hoofdplaats is Tjilimoes. In dit distrikt ligt ook een dorp Beber.

Beber, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Madja Lengka, distrikt Djati Wangi.

Beber, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Indramajoe, distrikt Sleman.

Beboelah, rivier op het eiland Banka, distrikt Pangkal Pinang.

Beboelak, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Parong, aan de rivier Pasanggrahan.

Beboelan, rivier in Borneo's Westerafdeeling, distrikt Melawi, op den regter oever der Serawai.

Bebokan, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Soerabaja.

Beboki, staat op het eiland Timor, ten Oosten van de Portugeesche enclave Oikoessi. Zij behoort aan het Nederlandsch Gouvernement.

Bedaauw, kaap aan de Westkust van het eiland Banka, distrikt Soengei Leat, in de straat Banka.

Bedadong, rivier op Noesa Baron.

Bedadong, rivier op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Poeger.

Bedadong, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Djember, aan de rivier Adjong.

Bedagas, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Bandjar Negara, 17 palen van Bandjar Negara, 22 palen van Poerbolinggo, 24 palen van Poerwokerto, 25 palen van Tjilatjap en $60^1/_2$ paal van Pekalongan.

Bedageh, landschap op de Oostkust van Sumatra. Het is eene onderhoorigheid van Siak, bevat 5,000 zielen en wordt bestuurd door een Hoofd met den titel van *Orang Kaja*. De voornaamste voortbrengselen zijn *rotan*, rijst en peulvruchten. Eene gelijknamige rivier vloeit door hetzelve in de straat van Malakka.

Bedageh Mati, rivier op Sumatra's Oostkust, landschap Batoe Bara. Er wonen aan deze rivier 50 inwoners, die rijst bouwen en was inzamelen.

Bedahan, dorp op Java, residentie Soerabaja, 40 palen van Grissee, 51 palen van Soerabaja, 85 palen van Modjo Kerto en 82 palen van Rembang.

Bedahan, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Bandjar Negara, distrikt Bandjar.

Bedahan, dorp op Java, residentie Rembang, regentschap Bodjo Negoro.

Bedahan, dorp op Java, residentie en regentschap Rembang.

Bedahan, *râwa* (moeras) op Java, residentie Cheribon, partikulier land en distrikt Kandang Hawor, in het Noord-Westen.

Bedaka, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Kendal, distrikt Selokaton, 3 palen Zuid-Zuid-Oost van Asinan.

Bedakan, kaap op Java's Zuid-Oostkust, aan de Zuidzijde der adsistent-residentie Banjoewangi.

Bedako, terrein met theetuinen op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ledok, in de nabijheid van Wonosobo.

Bedalam, dorp op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Soekowati.

Bedali, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Malang.

Bedang of Batoe Bedang, dorp op Sumatra, residentie Palembang, landschap Redjang Moesi. Het bestaat uit 10 woningen.

Bedanten, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Sidajo, aan de rivier Bengawan. Het is de algemeene balkenstapel van Soerabaja, waarover een Opziener gesteld is. Er is een tolhuis voor den afvoer, door eenen Europeaan bediend.

Bedaon, berg op het eiland Billiton, distrikt Linggang.

Bedara, dorp op Sumatra, residentie Palembang, aan de rivier Lempoejang.

Bedawangan of Praboe Karta, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, landschap Koesan. Het bevat 4 huizen en 25 inwoners.

Bedawedan, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Wiradessa.

Bedeh, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Tjilatjap, distrikt Adiredjo, aan de rivier Djetis.

Bedelloe of Poeloe Tengah, eiland in de Indische zee, tot de Batoe-eilanden behoorende, ten Westen van Sumatra.

Beden, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo, distrikt Loano.

Bedhoijo, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, 35 palen van Djokdjokarta.

Bedil, kaap aan de Noordkust van het eiland Billiton, op 2° 34′ Z. Br., 107° 58′ 43″ O. L.

Bedil, berg op Java, residentie en regentschap Pekalongan, op de zuid-westelijke grens van het distrikt Sawangan.

Bedil, berg op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Djasinga.

Bedilan, zie: Getas.

Bedingin, dorp op Java, residentie Rembang, regentschap Rembang, 33 palen van de hoofdstad, 97 palen van Toeban, 71 palen van Bodjo Negoro en 25½ paal van Pati.

Bedingong, dorp op het eiland Banka, distrikt Toboali.

Bediri, distrikt op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Sibogha.

Bediri, rivier op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Sibogha. Zij ontspringt op de oostelijke grens der afdeeling, is 2 à 3 uren ver voor kleine praauwen bevaarbaar, en ontlast zich in de baai van Tapanoeli.

Bedjandjang, berg op de Noord-Oostkust van het eiland Groot Karimon, residentie Riouw.

Bedjaten, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Salatiga. Het is bewoond door 256 Javanen.

Bedjen, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Lempoejang, aan de rivier Logoeng.

Bedji, poststation op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Probolinggo, distrikt Tongas.

Bedji, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang, 9½ paal van Malang, 42½ paal van Pasoeroewan.

Bedji, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Ngrowo, distrikt Toelong Agong.

Bedji, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Bandongan.

Bedji, twee dorpen op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Minoreh, het een in het Westen en het andere in het Noord-Oosten.

Bedji, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Kadoe.

Bedji, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Soeba, huurland Simbang, aan de rivier Simbang.

Bedji, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap en distrikt Probolinggo.

Bedji, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, distrikt Karang Kobar.

Bedji, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Koeto Ardjo, distrikt Kemiri.

Bedji, dorp op Java, residentie Soerakarta, regentschap Soekowati.

Bedji, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Pamalang, distrikt Tjiomal Kidoel.

Bedji, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling en distrikt Pamalang, aan den grooten postweg.

Bedji, zoetwaterwel op Java, residentie Bagelen, regentschap Ambal, distrikt Karang Bollong, in de vogelnestgrot Goewa Linkong.

Bedji Koelon, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Tengaron. Er wonen 53 Javanen.

Bedji Metoel, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Salatiga. Het is bewoond door 249 Javanen.

Bedjing, dorp op Java, residentie Kadoe, 35 palen van Magelang, 43 palen van Pekalongan en 60 palen van Poerworedjo (Bagelen).

Bedji Wètan, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Tengaron. Het is bewoond door 98 Javanen.

Bedjojo, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo, distrikt Djenar.

Bedjowinangon, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Trengalek, distrikt Goenong Lor.

Bedoek, dorp op Java, residentie Madioen, distrikt Djogo Rogo.

Bedoek, dorp op Java, residentie Soerabaja, adsistent-residentie Grissee, regentschap Sidajo.

Bedoek, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Pangkah.

Bedoelan, zie: Pahiton, kaap.

Bedoengan, dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sintang, aan de rivier Balong Kajong.

Bedogan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo, aan de rivier Koening.

Bedoijo, post en dorp op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Goenong Kidoel, aan het Zuiderstrand.

Bedoijo, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, regentschap Kidoel, op den voet van den Merapi, 13 palen van Djokdjokarta en 29 palen van Magelang.

Bedok, rivier op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Mataram. Zij ontlast zich in de Progo.

Bedok, berg op het eiland Soembawa, koningrijk Soembawa.

Bedokan, rivier op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Gegissik.

Bedolo, eilandje ten Westen van het eiland Billiton, in de Stolze-straat, op 3° 3′ Z. Br.

Bedolo, dorp op het eiland Bali, rijk Gianjar.

Bedong, berg op het eiland Groot Natoena, 4° 2′ 40″ N. Br., 118° 12′ 4″ O. L.

Bedonga, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Mangar.

Bedono, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Bandjar Negara, distrikt Karang Kobar.

Bedono, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Ambarawa. Er wonen 194 Javanen.

Bedrogs-eiland, zie: Engano.

Bega, dorp op Celebes' Noordkust, residentie Manado, rijk Bolang Mogondo.

Bega, dorp op het eiland Soela Besi, residentie Ternate.

Begadja, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Oengaran. Het bevat 133 inwoners.

Begaga, eiland ten Westen van Sumatra, in de Indische zee, bij het eiland Pangka. Het is langwerpig, laag en met kokospalmen begroeid. Ten Zuiden van hetzelve ligt een rif.

Begaloe, rivier op Java, in het Oosten van de residentie Bagelen, regentschap Ledok, distrikt Leksono.

Begangbara, berg op het Sangir-eiland Siao, residentie Manado. Hij is met zwaar geboomte bewassen.

Begaron of Bigaron, berg op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Minoreh.

Begawat, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Brebes, distrikt Lebaksioe.

Begel, rivier op Java, residentie Soerakarta. Zij ontlast zich met eene oostwaartsche rigting in de Solo-rivier.

Begendeng, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Berbek, distrikt Lengkong.

Begendoe, rivier op Java, residentie Soerakarta. Zij valt met eene oostelijke strekking in de Solo-rivier.

Beginda, berg op den Zuid-Westhoek van het eiland Billiton, distrikt Blantoe.

Begoelan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Bandongan.

Begon, eilandje ten Westen van Sumatra, in de Indische zee, bij de Westzijde der Pagei-eilanden.

Begondangan, poststation op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Soeba, huurland Simbang.

Beheh, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, aan de rivier Roengan.

Beheh, rivier in Borneo's Westerafdeeling, rijk Landak, aan den regter oever der Djamboe.

Behelo, gehucht op het Ambonsche eiland Amblaauw. Het behoort tot het dorp Elara.

Behimpo, kaap aan de Zuidkust van het eiland Boero, regentschap Massaretch. Zij vormt de scheiding tusschen de fenna's Moël en Maas Baai.

Behio, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe.

Behouden Passage of Prinsen-straat, kanaal tusschen het Prinsen-eiland en den Westerwal van Java. Het is de kleine Zuider doortogt in straat Soenda. Weleer werd het druk bezocht en als de beste doortogt aanbevolen, om de straat in zoowel als uit te gaan. Tegenwoordig wordt echter de voorkeur gegeven aan de groote straat tusschen het Prinsen-eiland en Krakatao, of wel aan die, tusschen Krakatao en het Tamarinde-eiland.

Beilan Beilan, eiland in den Molukschen Archipel, tot de Obi-eilanden behoorende, residentie Ternate.

Bejahei, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Ilir, aan de rivier Tando. Het is versterkt door eene schans.

Bejangay, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, aan de rivier Kahaijan. Het is door eene schans versterkt en telt 70 inwoners.

Bejaren of Biaro, eilandje ten Noorden van Celebes' Noord-Oosthoek, tot de Banka-eilanden behoorende, op 2° 7′ 30″ N. Br. Het

bestaat uit eenige digt aan elkander gelegen eilandjes; is van middelbare hoogte en onbewoond. Het wordt enkele malen door Solloksche zeeroovers aangedaan. Het kanaal tusschen Bejaren en Banka is 4 of 5 mijlen wijd en voor groote schepen veilig.

Bejoekoi, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan, op den regter oever der rivier Sampa.

Bejoengei, zijrivier der Katingan, in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan. Zij is bewoond door ongeveer 18 huisgezinnen.

Bejoso, dorp op Java, residentie Soerabaja, afdeeling Modjo Kerto.

Bekaboe, dorp op het eiland Madura, in het Noorden van de afdeeling Soemanap.

Bekaka, berg op het Riouw-eiland Sugee.

Bekakak, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Oengaran. Er wonen 128 zielen.

Bekalop, dorp op Sumatra's Oostkust, aan eenen zijtak der Langkat-rivier. Er wonen 50 Batta's, die onder Langkat staan.

Bekam, dorp op het eiland Banka, distrikt Blinjoe.

Bekanang, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Oengaran. Het telt 235 inwoners.

Bekapai, mondingsarm der rivier Koetei, op Borneo's Oostkust, rijk Koetei.

Bekarangan, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, landschap Koesan. Er liggen diamantmijnen.

Bekasi, rivier op Java, residentie Batavia. Zij loopt naar het Noorden en valt beoosten de stad Batavia met twee armen in de Javazee.

Bekasi, dorp op Java, residentie Batavia, Ooster Kwartier, waarvan het de hoofdplaats is, op den weg naar Krawang, $22^1/_2$ paal van Batavia. Er is een Schout, een regtbank van omgang, een landraad en eene in 1848 gebouwde gevangenis. De twee Luitenant-Chinezen van het Ooster Kwartier zijn hier gevestigd.

Bekasi-en-Soewing, voornaam landgoed op Java, residentie Batavia, Ooster Kwartier aan de rivier Bekasi. Men heeft er suikerkultuur en molens. De rijst, die er geteeld wordt, is in den handel bekend als eene der beste Javasche rijst-soorten.

Bekasi-Oost, suikerfabrijk op Java, residentie en regentschap Pasoeroewan, met eenen aanplant van 292 bouws, waarvan de Heeren A. van Hoboken & Zonen de ondernemers zijn.

Bekat, dorp in Borneo's Westerafdeeling, in het staatje Tajan. Het is door 500 Dajaks bewoond.

Bekel, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Malang, bij Lawang.

Bekoeko, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap en distrikt Keboemen.

Bekokko, berg op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap der XX Kota's.

Bekompai, distrikt op de Zuid-Oostkust van Borneo, ten Westen van Bandjermasin. Het strekt zich ten Noorden uit tot de Kampong Baroe, ten Westen tot aan de benedenste monding der rivier Menkatip en ten Zuiden tot eene beek benoorden Poeloe Anje. In het Noord-Oosten is het land hoog en vruchtbaar, doch overigens bestaat dit distrikt uit lage moeraslanden. De voornaamste voortbrengselen zijn: rijst, *rotan*, honig, was, timmerhout, gedroogde visch, *damar*, eenige vogelnestjes en een weinig goud. De woningen der inboorlingen staan langs den rivierkant of drijven op vlotten. De bevolking bestaat uit 10,825 zielen, die bijna allen de Mohammedaansche leer belijden. Zij zijn onstandvastig van karakter, en houden veel van stelen en liegen. Zij doen weinig aan den landbouw, alleen planten zij rijst, groenten en vruchten.

Bekompai, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Bekompai, nabij de monding der Marabahan.

Bekti, zie: B o e k t i, badplaats.

Belaboehan Amok, inham aan de Oostkust van het eiland Bali, aan de Zuid-Oostzijde van Karang Asam.

Belah, dorp op Java, op de Zuid-Westzijde der adsistent-residentie Patjitan.

Belakan Kidoel, dorp op Java, residentie Soerabaja, aan de rivier Pegiroan.

Belakan Lor, dorp op Java, residentie Soerabaja, bij de stad Soerabaja.

Belalang, dorp op Celebes' Noordkust, residentie Manado, rijk Bolang Mogondo.

Belalin, rivier op de Oostkust van het eiland Banka.

Belamboe, bogt aan de Noordkust van het eiland Soembawa, koningrijk Sangar, in de baai van Sangar.

Belang, afdeeling op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa. Zij bestaat uit de hoofdplaats Belang en de drie distrikten Ponosakan, Ratahan en Passan, te zamen bevolkt door 4,761 zielen. Zij staat onder eenen Opziener en op de hoofdplaats is een Pakhuismeester.

Belang, hoofdplaats van de afdeeling van

dien naam en van het distrikt Ponosakan, op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, aan het strand. De weg derwaarts is door het klimmen en dalen zeer moeijelijk. De bevolking vindt haar bestaan in goud graven en de vischvangst. Deze plaats is ongezond; daarom heeft de Opziener die over Belang gesteld is, en vroeger hier woonde, zich elders gevestigd. Er is eene veilige haven.

Belang, eiland in den Molukschen Archipel, ten Noord-Westen van het eiland Obi, op 1° 23′ Z. Br. en 127° 32′ O. L. Het behoort onder Batjan.

Belang, eiland ten Westen van het eiland Soembawa, in de straat Allas.

Belang, riviertje op Java, residentie Pasoeroewan. Het stort zich aan de Noordkust in de straat van Madura.

Belang, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Bandongan.

Belantoe, zie: Blantoe.

Belaseh, gehucht op het Ambonsche eiland Amblaauw. Het behoort tot het dorp Oelima.

Belateh, gehucht op het Ambonsche eiland Amblaauw. Het behoort tot het dorp Salate.

Belatong, westelijke arm van de rivier Barito, op Borneo. Zij vereenigt zich, na drie dagreizen zuidwaarts gestroomd te hebben, op 0° 16′ N. Br. en 113° 58′ O. L. met de Moeroeng-rivier.

Belau, zie: Amblaauw, eiland.

Belawai, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soekapoera.

Belawang, plaats bij de bogt Bambang, aan de Zuidkust van Borneo.

Belawang, rivier op Sumatra's Oostkust, landschap Langkat.

Belega, zie: Balega, rivier en dorp.

Beleling, zie: Bolélêng.

Belengisan, eiland aan Borneo's Oostkust, behoorende onder Goenong Teboer, aan welks kust het gelegen is.

Belengsel, eiland in den Molukschen Archipel, bij de Oostkust van Gilolo. Het staat onder den Sultan van Tidore.

Belentian, dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Landak. Er is eene goudwasscherij, die, sedert 1823, door Chinezen uit het mijndistrikt Mandor bewerkt wordt.

Belet, kaap aan Celebes' Oostkust, in de baai van Tomini, op 0° 34′ Z. Br.

Belgica, fort op het Bandasche eiland Neira. Het ligt op de Zuidzijde, benoorden het fort Nassau, op eene hoogte, op 4° 30′ 30″ Z. Br. en 129° 59′ 30″ O. L. Het heeft vijf torens en is door eenen muur met kleine bastions omringd. In 1611 is dit fort onder den Gouverneur-Generaal Pieter Both gebouwd, doch in 1618 door een kasteel vervangen, dat in 1750 geheel vernieuwd is. Het wordt goed onderhouden en is van geschut voorzien. Er ligt eene bezetting.

Belian, dorp op de Noordkust van het Riouw-eiland Battam.

Belida, zie: Bliti.

Beliling, zie: Bolélêng.

Belimbing, zie: Blimbing.

Belindi (Boekit), bergpas op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, landschap Mandaheling, 597 meters boven de zee.

Belingkat, berg op Borneo's Noord-Oostkust, landschap Sambilioeng.

Belintang, dorp op Sumatra's Oostkust, aan een zijtak der Langkat-rivier. Het is bewoond door 1,500 Batta's, die aan Langkat onderhoorig zijn.

Belirang, berg op Java, residentie Soerakarta, 1 mijl ten Zuiden van den Merbaboe.

Beliti, zie: Bliti.

Bellah, rivier op Java, residentie Samarang.

Bellande, eilandje in den Molukschen Archipel, beoosten het eiland Sangir, residentie Manado. Aan de Noordzijde van hetzelve liggen drie kleine eilandjes.

Bellanipa, rivier op Celebes' Westkust, rijk Mandhar.

Belliqueux-rif, zie: Noord-eiland.

Bello, dorp op het eiland Soembawa, koningrijk Bima. Er wordt veel zout aangemaakt.

Belloek, dorp op het eiland Madura, op de Noordzijde van de afdeeling Soemanap.

Bellok, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Batang, distrikt Massin.

Belo, dorp op het eiland Banka, distrikt Muntok, ten Zuid-Oosten van de hoofdplaats Muntok. Het is bewoond door 82 Bankanezen en 160 Chinezen. Er is een Chineesch établissement gevestigd geweest, waarvan men heden nog de bouwvallen ziet.

Belo of Behlo, landstreek op de Zuid-Oostkust van het eiland Timor. Zij wordt door onderscheidene *Radja's* bestuurd. De bergen van Belo zijn bijzonder rijk aan sandelhout; het wordt, even als het was, dat hier mede overvloedig in de bosschen wordt gevonden, door Portugezen van Dilly opgekocht. Men vindt er een dorp van gelijken naam. Vermoedelijk worden naar deze landstreek de bewoners van Timors oostelijke helft Belonezen genoemd. Zie dat artikel.

Belo of Pandjang, eilandje aan de West-

kust van het eiland Soembawa, in de straat Allas.

Beloa, landschap aan den Zuidkant van het eiland Engano, met ongeveer 630 zielen onder eenen *Radja* (1854).

Beloeba, zie: Bilba, dorp.

Beloeka, dorp op het eiland Bali, rijk Djembrana.

Beloembang, rivier op de Oostkust van het eiland Banka.

Beloesa, dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sangouw, distrikt Mantoearie. Het is bewoond door 300 Dajaks.

Beloet, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Soerabaja.

Belokan, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling en distrikt Probolinggo.

Belolong, dorp op het eiland Flores, residentie Timor, landschap Larantoeka.

Belo Manna Koini, landschap op de Noord-Oostkust van het eiland Engano, met ongeveer 150 zielen onder eenen *Radja* (1854).

Belonezen (*Ema Weloe*), volksstam die de oostelijke helft van het eiland Timor bewoont, en van de bewoners der westelijke helft of Timorezen, meer door kleeding en wapenrusting, gebruiken en tongval, dan door kleur of ligchaamsbouw schijnt te verschillen. Zij zouden van Gilolo afkomstig zijn.

De westelijke Belonesche landschappen, die aan het eigenlijke Timor grenzen, erkennen het oppergezag van den *Lio-Rai* of Keizer van Waiwiko Waihali, die een bondgenoot is van het Ned. Gouvernement. De verder oostwaarts gelegen Belonesche gewesten voeren de Portusche vlag en erkennen het oppergezag van den Gouverneur van Dilly. In de verschillende landschappen worden zeer uiteenloopende dialekten gesproken. De bevolking staat met de meer bekende van westelijk Timor op ongeveer gelijken trap van beschaving.

Belong, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier.

Belookpaha, dorp op het eiland Bali, rijk Djembrana.

Belosok, dorp op Java, residentie en regentschap Pasoeroewan.

Belo Tali Koko, landschap van den Oostkant van het eiland Engano. In 1854 telde het 270 inwoners onder eenen *Radja*.

Belvedere, klip bij het eiland Banka, in de straat Gaspar, op 2° 13′ Z. Br. Zij is van vele koraalriffen gevormd, met 6 tot 10 voeten water, en heeft aan het noord-oostelijke gedeelte eene zwarte rots boven water.

Belwati, zie: Bolcrata.

Bembe, onbewoond eiland, behoorende tot Saleijer.

Bembira, landschap op de Noordkust van het Sandelhout-eiland.

Bembira of Bambora, bergen op de Noordkust van het eiland Flores. In deze bergen heeft men marmer gevonden.

Bemoe, rivier op het eiland Ceram Laut.

Bemoewang, dorp op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap, bij den heuvel Loeloembang.

Bemora Kidoel en **Bemora Lor**, twee dorpen op Java, residentie Tagal, afdeeling Brebes, distrikt Losari.

Bena, dorp op Celebes' Westkust, koningrijk Boni.

Benana, eilandje in de Indische zee, ten Westen van Sumatra, tot de Batoe-eilanden behoorende.

Benanga, rivier op de Westkust van Celebes. Na eenen westelijken loop valt zij in de straat van Makassar.

Benangen, rivier in Borneo's Zuid- en Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin. Zij ontspringt op den berg Katem, stroomt oostwaarts naar den regteroever der Teweh en vereenigt zich met die rivier. Zij is eenige dagreizen ver bevaarbaar.

Benar, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin. Zij valt na eenen zuidelijken loop in zee.

Benara Karang, dorp in Borneo's Westerafdeeling, distrikt Malo, aan de rivier Malo.

Benares, dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, distrikt Sarongsong.

Benawa, dorp op Sumatra, residentie Palembang, distrikt Pagagan Oedik.

Benawa, dorp op Java, residentie Djokdjokarta.

Benawang, zie: Solo-rivier.

Benda, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Indramajoe, distrikt Karang Ampel.

Benda, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Loerah Agong.

Benda, dorp op Java, residentie Batavia, in het Wester Kwartier, aan de rivier Tjidoerian.

Benda, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Loerah Agong.

Bendan, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap en distrikt Pekalongan, bezuiden de stad.

Bendar Sampei, dorp op Sumatra's Oostkust, landschap Boeloe Tjina, op beide oevers der rivier Boeloe Tjina. Het is de verblijfplaats van den *shah-bandar* en bevat ongeveer 50 of

60 huizen. Het is de voornaamste handelsplaats van Boeloe Tjina.

Bendawal, rivier in Borneo's Westerafdeeling, rijk Matan. Aan hare oevers wonen 76 Dajaks.

Bendé, dorp op Java, residentie Soerakarta, regentschap Soekowati.

Bendeng, heuvel op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, bij en boven de hoofdplaats Buitenzorg. Hij verheft zich 3,942 Rijnlandsche voeten boven de zee. Hier ligt een landgoed.

Bender, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Oengaran, met 117 zielen.

Bendo, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Kalangbret.

Bendo, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Ngasinan.

Bendo, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon.

Bendo, dorp op Java, residentie Madioen, regentschap Soemo Roto.

Bendo, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Bendo, dorp op Java, residentie en regentschap Soerabaja.

Bendo, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Remameh.

Bendo, rivier op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Malang. Zij ontspringt aan den voet van den heuvel Toenggoel Rono, vereenigt zich met de Madirdo, bezuiden Lawang, en stroomt vereenigd onder den naam van Welang of Paras naar het benedenland van Pasoeroewan.

Bendo Arom, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Wirosari.

Bendoe Moenggal, dorp op Java, residentie Soerabaja, bij de hoofdplaats Soerabaja.

Bendoe Moenggal, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Kalangbret.

Bendoeng, dorp op Java, residentie Bantam, Noorder Regentschap, distrikt Tanara, tusschen Tanara en Tjikandi, aan de rivier Tjidoerian, 20 palen van Serang, $41^1/_2$ paal van Anjer, $53^1/_2$ paal van Lebak, en 68 palen van Tjiringin.

Bendoengan, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Kali Djati.

Bendoengan, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Salatiga. Er wonen 256 Javanen.

Bendoengan, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap en distrikt Pasoeroewan, 4 palen van de hoofdstad en 37 palen van Malang.

Bendoengan, dorp op Java, residentie Cheribon, distrikt Sindang Laut, aan den grooten postweg.

Bendoeng Asam, dorp op Java, residentie Bezoeki, regentschap Bezoeki.

Bendoler, dorp op Java, residentie Soerabaja, afdeeling Modjo Kerto.

Bendolo, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Berbek, distrikt Siwalan.

Bendong, zie: Bendoeng, dorp.

Bendo Roto, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Soembreng.

Bendo Sari, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Kalangbret.

Bendschar, zie: Bandjer Masin, koningrijk, enz.

Benee, dorp op Celebes' Westkust, in het Oosten van het koningrijk Boni.

Benel, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Banjoewangi.

Benelan, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Rogo Djampi.

Bener, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron. Er wonen 322 Javanen.

Beneresep, dorp op het eiland Madura, afdeeling Soemanap, ten Zuid-Westen van Soemanap.

Bengadong, dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Matan, aan de Katapan, dat is den zuidelijken mond der Pawan-rivier, ruim een uur boven hare uitwatering. Naar deze rivier wordt het dorp dikwijls Katapan genoemd. Het telt 294 inwoners, als 60 Boeginezen, 40 Maleijers, 12 Chinezen en overigens Dajaks.

Bengaysche-eilanden, zie: Banggaai.

Bengala, handelsplaats op Sumatra, op de Oostkust van het koningrijk Achin.

Bengala, twee dorpen op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Kali Djati.

Bengalingan, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Banjoewangi.

Bengalis-straat, zie: Hampar.

Bengaloen, streek op Borneo's Oostkust, aan de Noordzijde van Koetei. Men vindt er vogelnestholen. De bewoners dezer streek zijn Bassap's, nagenoeg 50 huisgezinnen.

Bengaras, rivier in Borneo's Westerafdeeling, rijk Matan. Aan hare oevers wonen 300 Dajaks.

Bengawan Djero, distrikt op Java, residentie Soerabaja, adsistent-residentie Grissee, regentschap Lamongan. Het bevat 106 dorpen met 18,396 inwoners.

Bengawan Djero, distrikt op Java, residentie Soerabaja, adsistent-residentie en regentschap Grissee. Het bevat 129 dorpen met 51,150 inwoners.

Bengawangan, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Sawangan, op de Zuid-Westgrens.

Bengawan Madion, zie: Madioen, (Rivier van).

Bengawan Solo, zie: Solo-rivier.

Bengbrang, berg op Java, residentie Preanger Regentschappen, ten Zuiden van den Patoeha.

Bengkalingan, dorp en poststation op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, 18 palen van Banjoewangi, 75 palen van Bezoeki en 115 palen van Probolinggo.

Bengkat, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo.

Bengkat, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Bandjar Negara, distrikt Bandjar.

Bengkat, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Keboemen.

Bengkel, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah. Het telt 90 inwoners, verdeeld in 6 huizen (1853).

Bengkoelen, zie: Benkoelen.

Bengkoelen, dorp op het eiland Bali, aan het Noorder strand van het rijk Boleling.

Bengkoenat, baai aan de Westkust van Sumatra, aan de Zuid-Westzijde van de adsistent-residentie Benkoelen, op 5° 35′ Z. Br. Zij is bezaaid met klippen, die zich tot op eene mijl van de punt uitstrekken, doch er is een vaarwater voor booten of ligte vaartuigen, digt langs de kust, met 3 vadem water.

Bengkoenat, dorp op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Benkoelen, aan de baai van dien naam. Het is aan Kroë onderworpen. Er groeijen vele palmboomen.

Bengkok, berg op Java, residentie Bantam, regentschap Lebak.

Benglee, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Oengaran. Het telt 240 inwoners.

Bengli, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Doekoe Wringin.

Bengo, dorp op Celebes' Westkust, residentie Makassar, Noorder Distrikten.

Bengowangan, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Bandar Goeniwang.

Benielan, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling en distrikt Bondowosso.

Bening, rivier op Java. Zij ontspringt op den vlakken middenrug der residentie Kadoe, 5 palen noordwaarts van Magelang.

Bening, meer op Java, residentie Kediri, regentschap Berbek, distrikt Lengkong. In dit meer wordt veel visch gevangen. Aan deszelfs Oostzijde wordt kalk gebrand.

Beningan, dorp op Java, residentie Batavia, Ooster Kwartier, $2^1/_2$ paal van zee.

Benjaai, dorp op Sumatra, residentie Palembang, aan de rivier Moesi, bezuiden Poeloe Pongoeng.

Benjioer, kampong op het rivier-eilandje Tatas op Borneo, in de rivier van Bandjermasin, behoorende tot de hoofdplaats Bandjermasin.

Benkajang, dorp op Borneo's Westkust, afdeeling Montrado. Er is een Officier van Gez. 2de klasse gevestigd.

Benjoar, zie: Banjoan, eiland.

Benkoelen, door de inlanders *Bangkahoeloe* genoemd, adsistent-residentie op de Westkust van Sumatra, grenzende ten Noorden aan Indrapoera, Serampei en Korintji, ten Oosten aan Palembang, ten Zuiden aan de Lampongsche distrikten en ten Westen aan de Indische zee. Zij heeft eene oppervlakte van 455,6 vierkante geographische mijlen, en had op ultimo 1853 eene bevolking van 111,397 zielen, als 170 Europeanen, 492 Chinezen en 110,635 inlanders, slaven, pandelingen en vreemde oosterlingen. Op ultimo 1855 bedroeg de bevolking: 110,776 zielen, waaronder 182 Europeanen en daarmede gelijkgestelden, 456 Chinezen, en 92 Arabieren en andere vreemde Oosterlingen.

Benkoelen is verdeeld in Benkoelen, de hoofdplaats, en de landschappen Moko Moko, Laïs, Ommelanden, Seloema, Manna, Kauer en Kroë.

De Inlanders hebben Benkoelen in verscheidene distrikten verdeeld als: Bangka Hoeloe, Soengei Lamouw, Soengei Itam, Doewablas di Darat, Tapie Ajer, Sillebar, Lamba Salapan, Moko Moko, Saloemah, Manna, Laïs en Kauer, terwijl hier later ook eenige Moesi-distrikten zijn bijgevoegd.

Het gezag is in handen van eenen Adsistent-Resident, die onder zich heeft een eersten Kommies, tevens Notaris, Vendumeester en Ambtenaar van den Burgerlijken stand, een tweeden Kommies tevens Postkommies, Collecteur van het Klein Zegel, Landmeter en Taxateur, en eenen Ontvanger der inkomende en uitgaande regten, tevens Haven- en Pak-

huismeester; terwijl met het bestuur buiten de hoofdplaats belast zijn een Controleur voor de Ommelanden van Benkoelen, een Posthouder voor het landschap Laïs, een Gezaghebber voor het landschap Moko Moko, een Controleur voor het landschap Seloema, een Gezaghebber voor het landschap Manna, een Posthouder voor het landschap Kauer, en een Controleur voor het landschap Kroë. Van inlandsche hoofden treft men aan eenen Regent van Soengei Lamouw en Oeloe Benkoelen, eenen Regent van Soengei Itam, eenen Regent van Moko Moko, en eenen *Pangéran* van Sillebar, alsmede Divisie- en Distrikthoofden van Andalas, Soengei Lamouw en van Soengei Itam.

Ieder dorp heeft zijn Hoofd, dat door de dorpelingen uit de oudsten van het dorp gekozen wordt.

Het regtswezen dezer adsistent-residentie, die overigens tot het regtsgebied behoort van den Raad van Justitie te Batavia, is opgedragen aan eenen Residentie-Raad en eenen Pangérans-Raad, van beide welke Collegiën de Adsistent-Resident Voorzitter is.

Ook heeft de Bataviasche Wees- en Boedelkamer in dit gewest een Agentschap. Voor de geneeskundige dienst heeft men den plaatselijken Heelmeester bij het Hospitaal en eenen Officier van Gezondheid.

De aard der inlanders is lui en onverschillig; steeds jagen zij vermaken na; zij zijn moeijelijk te regeren, daar zij eenen geest van wederspannigheid en onafhankelijkheid bezitten. De kusten zijn door Maleijers bewoond; de bergvolkeren zijn niet vernuftig en houden zich met het peperplanten bezig. De Europeanen, slechts klein in getal, bestaan uit ambtenaren en militairen. Het klimaat van Benkoelen wordt voor zeer ongezond gehouden. De invloed van den Zuidenwind, op Java zoo welkom en voor zoo gezond gehouden, wordt alhier, zoowel als de geringste blootstelling aan de zon, als zeer schadelijk geacht.

De voornaamste rivieren van Benkoelen zijn de Sillebar, de Benkoelen, de Soengei Itam en de Soengei Lamouw. De twee eerst genoemde, ofschoon aan de mondingen opgestopt, zijn verder landwaarts in voor kleine vaartuigen bevaarbaar.

De berg Bongso of het Suikerbrood, hoog 3,287 voeten, en de zoogenaamde berg van Indrapoer, wiens hoogte wordt gesteld op 8,161 Rijnl. voeten, behooren tot de voornaamste bergen.

De wegen zijn breed en goed, en worden door de kettinggangers in orde gehouden.

Het land is niet zeer vruchtbaar en de kust klippig. Er zijn vele bosschen, waarvan het hout bijzonder geschikt is voor den huisbouw en het maken van vaartuigen. De bevolking plant de meeste rijst op drooge velden, of op moerasgronden, daar zij te lui is, om voor de *sawah's* de noodige waterleidingen te graven. In de afdeeling Moko Moko heeft men echter natte velden. Het produkt van den rijstbouw is slechts voldoende voor eigen gebruik; alleen Moko Moko levert jaarlijks omstreeks 600 pikols voor den uitvoer.

In het jaar 1798 zijn alhier de eerste muskaatnoten en nagelen overgebragt, waarvan men in het jaar 1803 de eerste vruchten zag.

Door de volhardende pogingen der Engelschen en het groote kapitaal dat zij er in gestoken hebben is deze aankweeking in der tijd vrij goed gelukt. Tot de intrekking van 's Lands speeerijtuin te Permattam Balam is in 1854 een voorstel gedaan, daar de opbrengst jaarlijks vermindert. In 1852 leverde hij slechts $5^{47}/_{100}$ pikols notenmuskaat, $^{90}/_{100}$ pikols foelie.

In de landschappen Laïs en Kroë is de sedert 1845 vervallene koffijkultuur in 1853 weder beproefd. Verder wordt door de bevolking aangekweekt: turksch koren, *gambir*, suikerriet, kokos- en *pinang*-boomen, tabak, katoen, *obi's* en *katjang*. Er is zaad van Amerikaansche maïs ingevoerd, hetwelk betere vruchten geeft dan de inheemsche *djagong*. De peperkultuur levert jaarlijks gemiddeld ruim 3,000 pikols op. Indigo en katoen tieren in Benkoelen goed, doch worden zeer weinig door den inlander gekultiveerd. De tamarindeboom, ofschoon hier weelderig opgroeijende, is zeer schaarsch, waardoor de vrucht hoog in prijs is en veelal wordt ingevoerd. De kamfer is in Benkoelen zeer zeldzaam.

De specerijen van Benkoelen kunnen in de overige Nederlandsche bezittingen op de Westkust van Sumatra en te Batavia vrij van inkomende regten worden ingevoerd.

De munten zijn gelijk aan die van Batavia. Voor het meten van drooge waren dient de *kojang* van 800 *bamboe's*. Deze maat bevat gewoonlijk 3,400 oude ponden, hoewel er ook *kojang's* gebruikt worden, die 6,000 pond gewigt hebben. De inhoudsmaat voor natte waren is de *bamboe*, gelijk aan 18 à 19 Ned. kop. Het handelsgewigt is de *bahar*, gelijk aan 450 *kati's*, $4^1/_2$ pikol of wel $562^1/_2$ oude ponden. Het gewigt voor goud en zilver is de *thail* van 16 mace, gelijk aan 830 Holl. aas.

De veeteelt is voor de bevolking een voor-

naam middel van bestaan. Men telt in Benkoelen ruim 16,000 buffels, waarvan jaarlijks eene menigte naar Palembang wordt uitgevoerd. Runderen en varkens zijn er schaarsch, doch schapen en geiten heeft men er in overvloed, terwijl de paardenfokkerij bijna geheel vervallen is. De paarden die hier in gebruik zijn, worden van Natal en elders aangevoerd. Van pluimgedierte wordt door de bevolking veel werk gemaakt. Visch is er overvloedig; in de vischvangst vinden vele huisgezinnen hun bestaan.

De huizen der inlandsche bevolking zijn eenigzins hoog uit den grond, op kleine afstanden van elkander gebouwd. Zij zijn met *atap* of eene andere soort van riet gedekt.

In 1686 vestigden zich de Engelschen onder aanvoering van zekeren heer Ord in Benkoelen, ondanks de verbindtenissen welke de Nederlanders met den Regent hadden aangegaan, totdat de Franschen onder den Graaf d'Estaing al de Engelsche faktorijen langs Sumatra's Westkust vernielden en Benkoelen aan de Nederlanders in ruil afstonden. Op het einde der vorige eeuw werd het echter weder door de Engelschen in bezit genomen. Door het Londensche traktaat van 11 Maart 1824 kwam Nederland weder in het bezit van Benkoelen, dat tot eene residentie werd verheven; doch sedert 1826 is het onder eenen Adsistent-Resident gesteld geworden.

Benkoelen, hoofdplaats der adsistent-residentie Benkoelen, op de Westkust van Sumatra, op 102° 20′ O. L., 3° 48′ Z. Br.

Zij is fraai aangelegd, bevat gebouwen van steen of hout, omheind door specerijtuinen, en straten, voorzien van poorten en barrières. De huizen der Europeërs zijn met *atap* of boombast gedekt; zij zijn niet digt bij elkander gebouwd, en liggen besloten achter witte muren van zes voeten hoogte.

Het residentiehuis, in het midden van eenen specerijtuin gelegen, is eene fraaije luchtige woning, uit twee verdiepingen bestaande. Het Gouvernementsgebouw is zeer lief in het midden van een park gelegen; uit de bovenkamers heeft men een schoon gezigt naar zee, over de reede, het Rat-eiland en verdere omstreken. Digt aan zee ligt het oude Gouvernementshuis. Vóór hetzelve is een zeer luisterrijk monument geplaatst, ter nagedachtenis van wijlen den Engelschen Resident Parr, die in 1805 door de inlanders vermoord is, alsmede dat ter nagedachtenis van den Nederlandschen Adsistent-Resident Knoerle, wien een vijf-en-twintigtal jaren later een even ongelukkig lot trof. Beide zijn binnen het fort Marlborough begraven.

De Gouvernements-bureaux, raadzaal en schatkamer zijn in een zeer goed gebouw vereenigd, welks front naar het Gouvernements-huis gekeerd is.

Het fort Marlborough, gelegen aan het zeestrand, is door eene gracht omgeven, van steen gebouwd, en kan met 72 stuk geschut verdedigd worden. Van dit fort loopt een zeer fraaije en 12 mijl lange weg naar Permattam Balam.

Het kerkje, dat vroeger zeer fraai was en een orgel heeft, is door de aardbeving van 24 November 1833 gescheurd en vervallen. De Hervormde gemeente is zeer klein. Zij heeft geen vasten Predikant, maar wordt van tijd tot tijd bezocht door den Predikant van Padang.

De school telt vele leerlingen en munt uit door orde en zindelijkheid.

Te Mount Felix is een liefdadigheidsgesticht, hetwelk dient tot verpleging van personen die aan besmettelijke ziekten lijden of niet in hun onderhoud kunnen voorzien.

De Chinesche kamp ligt in het noordwestelijke gedeelte van het étabblissement; het heeft geene fraaije, maar meest bouwvallige en armoedige huizen. De meeste Chinezen zijn arm; zij zijn tusschen de 600 à 700 in getal, en staan als landloopers en boosaardig volk bekend. De besten van hen houden zich met den landbouw en den kleinhandel bezig en brengen hunne waren op de groenmarkt.

De geheele bevolking bedroeg op ultimo 1853 6,550 zielen, waaronder Europeanen, Chinezen, Bengalezen, Niassers, Maleijers, enz. De bevolking vindt haar bestaan in den landbouw en den handel.

De reede van Benkoelen ligt zes mijlen uit den wal en is zeer open en blootgesteld aan de Noord-Weste-winden, die hier hevig kunnen waaijen. De meeste zeelieden leggen in de Noord-Westmoeson hunne vaartuigen tusschen de kanalen bij eene droogte, digt aan het Rat-eiland, voor anker, van voren en van achteren vertuid. Daar staat 11 of 12 vademen water. Van de reede gezien maakt de stad Benkoelen met de witte muren harer huizen en het fort eene aangename vertooning. De haven is voor den grooten handel opengesteld.

De stad Benkoelen was, vóór het jaar 1714, zes mijlen meer noordelijk gelegen, maar om de ongezondheid der plaats, hebben de Engelschen, die er destijds bezitters van waren, haar herwaarts doen verplaatsen en er het fort aangelegd. Doch het schijnt dat de ligging nog

minstens acht mijlen zuidelijker moest wezen, daar bij deze plaats vele ravijnen en laagten liggen, in welke het water zich vergadert, zonder te kunnen wegvloeijen, waardoor kwade en ongezonde dampen veroorzaakt worden.

Benkoelen, rivier op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Benkoelen, distrikt Soengei Lamouw. Zij is vijftig ellen breed en één en eene halve el diep. Aan de monding is zij opgestopt, maar dieper landwaarts in voor kleine vaartuigen bevaarbaar.

Benkoelen (Baai van), baai aan de Westkust van Sumatra, adsistent-residentie Benkoelen. In deze baai ligt het eiland Rat, waarbij eene droogte, waar de meeste zeelieden in de Noord-Westmoeson ten anker komen.

Benkoelen (Berg van), ook bekend onder den naam van berg van Indrapoer, berg op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Benkoelen, op 3° 26′ Z. Br. Hij wordt op eene hoogte van 8,161 Rijnl. voeten geschat.

Benjar Massen, zie: Bandjermasin, koningrijk, enz.

Benkoenat, zie: Bengkoenat, baai en dorp.

Benkoera, landschapje op de Westkust van Sumatra, adsistent-residentie Benkoelen, afdeeling Kroë.

Benkol, dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, afdeeling Manado, distrikt Bantik. Het is bewoond door 363 Heidenen (1852).

Benkong, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Samarang, distrikt Singen Lor.

Bennejattan, beek op Sumatra's Zuidkust, in de Lampongsche distrikten. Zij ontlast zich in de Samangka-baai.

Benner, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap en distrikt Ambal.

Beno, dorp op het eiland Timor, rijk Sonebait.

Benoa, gegraven kanaal in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Doeson Ilir.

Benoa, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Doeson Oeloe, aan de rivier Mantalat.

Benoa, kaap aan den Zuid-Oosthoek van het eiland Bali, op 8° 45′ Z. Br.

Benoa Asam, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Doeson Ilir. Het wordt door 150 Dajaks bewoond. Het heeft een vrolijk voorkomen en is goed onderhouden. De gebouwen staan op hooge palen en zijn door vruchtboomen omgeven.

Benoa Lima, benaming van een gedeelte der Vorstenlanden van Bandjermasin op Borneo.

Benoa Paring, dorp in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Doeson Oeloe, aan de rivier Mantalat.

Benoas, waterval in de rivier Katingan, in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan.

Benoe, plaats op het eiland Timor, gelegen ongeveer 25 palen ten Oosten van Koepang.

Benoea, dorp op het Batoe-eiland Lorang. Het is bewoond door 56 Niassers.

Benoe Agong, dorp op Sumatra, residentie Palembang, distrikt Ampat Lawang. Het bevat 16 woningen.

Benoea Lawas, dorp in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, landstreek Tanah Boemboe, rijkje Sampanahan.

Benoedjong, dorp in Borneo's Westerafdeeling, distrikt Malo, aan de rivier Malo.

Benoei, eiland in de Moluksche zee, bij de Oostkust van Celebes. Het staat onder het gebied van den Sultan van Ternate.

Benoesan, rivier en dorp op het eiland Madura, afdeeling Soemanap, distrikt Kota.

Benoerdo, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Soerabaja, $12^3/_4$ paal van Soerabaja, $10^1/_2$ paal van Grissee en $40^1/_2$ paal van Modjo Kerto.

Benoist, berg op de Noordkust van Nieuw-Guinea, in de landstreek Koeramba, op 139° 50′ O. L.

Benonga, dorp op de Westkust van Nieuw-Guinea, tegenover het eiland Adi.

Benoot, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Malang.

Benor, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Tjilatjap, distrikt Madjenang, aan de rivier Tjilo Padang.

Benorong, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Bandjar Negara.

Benorong, dorp op Java, residentie en regentschap Soerabaja.

Bentaijang, dorp op Sumatra, residentie Palembang, aan de rivier Moesi, 9 uur roeijens van de stad Palembang. Er staan 10 woningen.

Bentala, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerbolinggo, distrikt Tjahjana.

Bentang (Pasir), bergtop op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor, distrikt Djampang Wètan, op de grens van Buitenzorg.

Bentang Battang, dorp in Borneo's Wester-afdeeling, rijk Sangouw, aan de Kapoeas. Er wonen 450 Dajaks.

Benteina, zie: Bentenang, eilanden.

Bentenang, distrikt op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa.

Bentenang of Benteina, eilanden aan de Oostkust van Celebes, nabij Belang, op 0° 58′ N. Br. Zij worden meermalen door Solloksche zeeroovers aangedaan, die zich van daar uit, met hunne kleine praauwen naar het strand van Palamba begeven, alwaar zij drinkwater innemen en niet zelden de aldaar met zoutbranden en visschen bezig zijnde bewoners van de distrikten Langowang, Ratahan en Passan overvallen.

Benteng, gegraven kanaal in Borneo's Zuid- en Oosterafdeeling, distrikt Doeson Ilir.

Benteng Mati, hoofdplaats van het eiland Kambangan, residentie Banjoemaas, regentschap Tjilatjap. Zij ligt op den Westhoek van het eiland en heeft eene militaire sterkte.

Benter, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soekapoera.

Bentian (Orang), volksstam op Borneo, aan de bronnen der rivier Teweh, ten Westen van Koetei. Zij bestaat uit voorname handelaren, die hunne produkten als was, honig, matten en wapens van eigen maaksel en inlandsche kleederen naar de Teweh brengen, waar zij deze artikelen aan de Bekompaijers verruilen tegen zout, tabak, *gambir* en andere behoeften.

Bentiering, dorp op Sumatra, adsistent-residentie Benkoelen, aan den linker oever der rivier, en 3 uur gaans van Benkoelen.

Benting, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Bekompai, in het Karraugebied. Het telt slechts 18 inwoners.

Benting Pola, distrikt van het rijk Wadjo, op Celebes' Westkust.

Bentjan, bewoond eiland in den Molukschen Archipel, tot de Goearitji-eilanden behoorende.

Bentji, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Lamadjang, distrikt Ranoe Lamongan.

Bentjoekei, dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Landak, aan de gelijknamige rivier.

Bentjoekei, rivier in Borneo's Westerafdeeling, rijk Landak. Zij ontspringt op de grens van Sambas, uit den berg Toengal. Zij is alleen voor kleine vaartuigen bevaarbaar. Aan haren oever ligt een dorp van gelijken naam.

Bentjolok, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Rogo Djampi, aan de rivier Stahil.

Bentoea, landschapje op de Westkust van Sumatra, adsistent-residentie Benkoelen, distrikt Kauer.

Bentoeang, berg in Borneo's Westerafdeeling, op de oostelijke grens van het rijk Landak.

Bentoengan Tinggi, landschap op Sumatra's Westkust, met eenen *Radja*, zes *Panghoeloe's*, en eene bevolking van 200 zielen.

Bentong, berg op Java, residentie Tagal, Noord-West van den Slamat.

Bentroekan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Benzoard, eiland bij de Westkust van het eiland Timor.

Benzoïn, benzoë, bejuin of welriekende assa, is eene harsachtige gom, welke verkregen wordt van den boom *Styrax Benzoïn*, die op Sumatra, voornamelijk in de Batta Landen, en op Borneo, in het koningrijk Broenaï, wast. De boom bereikt eene hoogte van 30 à 40 voeten en eene dikte van $1^1/_2$ tot 2 voeten. De benzoïn dringt, bij insnijding, door den bast des booms, even als de gom uit vrucht- of andere boomen. Nadat de hars uit den boom gezijpeld is, laat men die daar eenige dagen aan vastkleven, totdat zij door de zon is gekristalliseerd, wanneer zij uit brokkelige stukken van grijze en bruine zamengekleefde korrels bestaat. De groote witte benzoïn is zeer zeldzaam.

De boom kan vier of vijf jaren lang hars leveren, na dien tijd sterft hij; het hout is van geene waarde. Een boom geeft gewoonlijk niet meer dan 2 *kati's* 's jaars. Wanneer de boom omgehouwen is, verkrijgt men door het afschaven van het hout ook nog eene hars, hoewel van geringe kwaliteit. De boom van Sumatra moet den ouderdom van drie jaren bereikt hebben voor men daarvan kan oogsten; op Borneo kan dit eerst na zes of zeven jaren geschieden.

De benzoïn verspreidt in een weinig vuur geworpen een welriekenden geur en is voor verscheidene scheikundige bewerkingen vatbaar. Het voornaamste gebruik dat er van gemaakt wordt, is als wierook bij godsdienstplegtigheden van Roomsch-Katholieken, Mohammedanen en Chinezen; de aanzienlijke Japanezen vermengen haar onder den tabak. De parfumeurs eindelijk maken uit de benzoïn een middel tot verdrijving van vlekken der huid. Van de benzoïn, die op Borneo gewonnen wordt, gaat het grootste gedeelte naar Afrika, ten dienste der moskeeën.

Niebuhr zegt in zijne *Reizen*, dat de minste soort van Oost-Indische benzoïn door de Arabieren meer geacht wordt dan hunne olibanum.

Te Londen is de beste benzoïn veertien maal meer waard dan olibanum.

De benzoïn wordt in groote brokken, in vaten of kisten gepakt, uitgevoerd. Zij wordt in den handel des te hooger geschat, naarmate de kleur helderder en besprenkeld met witte stippen is. De geringe kwaliteit is zwartachtig.

Deze hars heeft eene waarde van *f* 50 à *f* 70 per pikol en is een voornaam artikel van handel te Singkel, te Tapoes en te Baros. De uitvoer dezer drie plaatsen wordt geschat jaarlijks ruim 6,300 pikols te bedragen; een gedeelte daarvan wordt over Pontjan naar Padang uitgevoerd.

Volgens het handelsverslag over 1856 is op Java in dat jaar ingevoerd eene hoeveelheid van $3,690^1/_2$ pikol, waarvan de waarde berekend werd op *f* 115,389.

Daarentegen is uitgevoerd naar Nederland $105^3/_{10}$ pikols, ter waarde van *f* 9,938, naar Engeland 157 pikols, ter waarde van *f* 8,020, en naar elders in den Oosterschen Archipel $123^{85}/_{100}$ pikols, ter waarde van *f* 4,767.

De invoer is geweest:

Van Bali. . . .	$401^{93}/_{100}$	pikols	*f* 12,375
〃 Sumatra. . .	$3,288^{11}/_{100}$	〃	〃 102,999

De uitvoer:

Naar Singapoera. . .	80	pikols	*f* 3,151
〃 Bali.	$16^{75}/_{100}$	〃	〃 619
〃 Borneo.	$6^{75}/_{100}$	〃	〃 293
〃 Celebes.	$4\ ^6/_{100}$	〃	〃 127
〃 de Molukkos. . .	$12^{71}/_{100}$	〃	〃 472
〃 Palembang, Banka.	$2^{50}/_{100}$	〃	〃 75
〃 Timor.	1	〃	〃 30
	$123^{77}/_{100}$	pikols	*f* 4,767

De Maleische en Javaansche namen zijn *kamanjan* en *kamînjan*, verkort tot *manjan* en *mînjan*.

Bepaalde Hoek, kaap aan de Zuid-Westkust van Nieuw-Guinea, op 7° 12′ 30″ Z. Br., 139° O. L.

Bepadalam Koelon en **Bepadalam Wètan,** twee dorpen op Java, residentie Cheribon, regentschap Cheribon, distrikt Losari.

Bera, zie: B i r a, regentschap.

Berabiet, tak van de Blitang-rivier, op Sumatra, in de Lampongsche distrikten.

Berak, zie: L a s s o a, kaap.

Berak, eilandje ten Oosten van het eiland Billiton, in de straat van Karimata.

Beralles, twee eilandjes in den Riouw-Archipel, bij de Oostkust van het eiland Bintang, op 1° 4′ N. Br.

Berampoe, *ladang* op Sumatra, in de Batta Landen, landschap Simpang Soelambi, aan den regteroever dier rivier.

Beran, rivier op het eiland Ceram, schiereiland Hoewamohel. Zij valt met eene oostelijke rigting, bij de Oostkust in zee.

Beran, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak.

Beranam, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, afdeeling XIII Kota's, op den berg Soelassi.

Berano, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Siang Moeroeng.

Berapi, zie: M e r a p i, berg.

Berapi, een der drie toppen van den berg Dompo, op Sumatra, landschap Korintji.

Beratoes, zie: M e r a t o e s - g e b e r g t e.

Berawej, zie: T e l o k h B e r a w e j.

Berba, eilandje aan Sumatra's Oostkust, ten Oosten van het rijk Djambi.

Berbek, of, volgens de Javaansche uitspraak B u r b u k, afdeeling en regentschap op Java, residentie Kediri. Zij beslaat het noordelijke gedeelte der residentie en bestaat uit de distrikten Berbek, Godean, Siwalan en Ngandjoek, te zamen met ruim 50,000 zielen.

Berbek, distrikt op Java, residentie Kediri, afdeeling Berbek. Het telt eene bevolking van 6,706 Javanen.

Berbek, hoofdplaats van het regentschap en van het distrikt Berbek, op Java, residentie Kediri, $17^1/_2$ paal van Kediri en $37^1/_2$ paal van Toelong Agong. Er is een regtbank van omgang en een landraad gevestigd. Verder is er een poststation, eene voorname markt en eene in 1836 gebouwde gevangenis. Hier is een Controleur geplaatst.

Berdjo, dorp op Java, residentie Samarang, 24 palen van Poerwodadi, 66 palen van Samarang, 97 palen van Salatiga en 86 palen van Rembang.

Berdoek Koelon, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Tengaron. Er wonen 102 Javanen.

Berdoek Wètan, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Tengaron. Er wonen 157 Javanen.

Beren, zeer gevaarlijke waterval in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, in de rivier Bereng Kasintoe.

Bereng, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Ilir. Het bevat 150 inwoners.

Bereng Asam, dorp in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Ilir, aan de rivier Menohing.

Bereng Kampoerik, dorp in Borneo's

Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah, met 5 huizen en 60 inwoners (1853).

Bereng Kasintoe, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe. Hare beddingen bestaan uit bruinkool.

Bereng Kasintoe, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, aan de rivier Kahaijan. Het bevat 42 inwoners.

Bereng Rambang, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah. Het telt 4 huizen en 80 inwoners (1853).

Bergas Kidoel, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Oengaran.

Bergas Lor, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Oengaran. Het bevat 920 inwoners.

Bergen, eilandje ten Westen van Sumatra, in den Mantawei-Archipel, ten Zuid-Oosten van het Zuid-Pagei-eiland.

Bergoema, hoek aan Sumatra's Oostkust, landschap Serdang.

Bergzigt, landgoed op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier. Er staat eene indigo-fabrijk, omringd door Chinesche boerderijen, waarvan sommige vijftig buffels bezitten. De fabrijk ligt aan een helder meer, waaruit de bakken van het noodige water voorzien worden.

Beribit, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin. Zij ontspringt uit den berg Mantoeloe.

Berikat, kaap en gebergte op de Oostkust van het eiland Banka, op 2° 35′ Z. Br., en 106° 53′ 30″ O. L. De kaap is een lang vooruitstekend punt. Vier mijlen zuid-zuidoostwaarts van dezelve ligt eene bank, die vermeden moet worden.

Beringa, eiland in den Riouw-Archipel, in straat Riouw, benoorden het eiland Bintang. Onder Beringa kan men goed ankeren op 0° 57′ N. Br.

Beringei, zijrivier der Roengan, in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe.

Beringei, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, aan de rivier Roengan.

Beringin, berg op Borneo's Noord-Oostkust, rijk Goenong Teboer.

Berings-Baai, baai in de Indische zee, aan de Noordkust van het Sandelhout-eiland. Zij biedt geene veilige ligplaats aan.

Berioe, rivier op het eiland Ceram. Zij vloeit met eenen zuidwaartschen loop in de zee van Banda.

Berioe, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Doeson Oeloe.

Berjole, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Keboemen, distrikt Kedong Tawon, op de grens van Ledok.

Berkal, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Pangkah.

Berkat, zie: Berikat, kaap en gebergte.

Berkwak, dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sintang, distrikt Kwalang Oedik.

Bermani, zie: Djoeroe.

Bermi, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Sawangan.

Berobangan, zie: Balambangan.

Beroe, eilandje in den Molukschen Archipel. Het behoort tot Batjan waarbij het ligt.

Beroe (Het Naauw van), zeeëngte in den Molukschen Archipel, in de straat van Batjan, gevormd door het eilandje Beroe.

Beroela, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap Tanah Datar.

Beroemboeng, dorp op het eiland Banka, in het Oosten van het distrikt Muntok.

Beroengoet, dorp op Java, residentie Cheribon, partikulier land Kandang Hawor, distrikt Loewoeng Malang.

Beroessoe's, wilde volksstam op Borneo's Oostkust, aan de binnenlandsche rivieren van de landstreek Tidoeng, namelijk aan de Sekattakh Djelandjan, 50 à 60, aan de zijtakken der Sekattakh Boedji, 100 à 150, aan de Betajan en zijtakken 80 à 100 en aan de Sebauwang-rivier, onder Sesajap, slechts eenige huisgezinnen. Zij zijn cijnsbaar aan den Sultan van Boeloengan, en wonen grootendeels afgezonderd, in ver van elkander gelegen woningen. Het opperhoofd der rivier is vorst, die namens Boeloengan regeert, en zijne bevelen aan ieder huisvader die den naam van koning voert, mededeelt. De Beroessoe's kleeden zich met dierenvellen, meestal van tijgerkatten, waarin zij een gat maken, om het hoofd door te steken. De vrouwen dragen tot aan de knieën nederhangende rokjes en om de enkels groote tinnen ringen.

De dooden worden niet ter aarde besteld, maar in eene kist gelegd, die onder een op palen rustend dak gezet wordt. Om den doode groote eer te bewijzen wordt menigmaal een slaaf geslagt. Aan koppensnellen maakt dit volk zich echter niet schuldig.

De Beroessoe's houden zich bezig met het planten van *pisang*, *padi* en *kladi*, waarmede zij hunne schatting betalen. Zij hebben eenig handelsverkeer met de Tidoeng's en de Mo-

hammedanen, die langs sommige rivieren gevestigd zijn. De wapenen die zij gebruiken zijn schild, zwaard en blaaspijp. Verdere bijzonderheden vindt men in het *Tijds. van Bat. Gen.* Dl. IV. bl. 438—441. door H. von Dewall.

Beroet, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Oengaran. Het bevat 40 inwoners.

Berolé, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Ngrowo.

Berou, ook Barou geheeten, gewest op Borneo's Oostkust, grenzende ten Noorden aan Boeloengan, ten Oosten aan de straat van Makassar, ten Zuiden aan Aart Gijzenshoek (Kanioengan) en ten Westen aan het binnenlandsch gebergte. Het heeft een inhoud van 310 vierk. mijl of 19,614 vierk. palen en is verdeeld in twee van elkander onafhankelijke rijken, met name Goenong Teboer en Sambilioeng, waarover men bij ieder art. afzonderlijk leze. Zie verder:

Tijds. van Ned. Indië, 1849, I. bl. 81.

Tijds. van Bat. Gen. IV 1855. bl. 86—106 door J. Hageman, Jcz. en in hetzelfde deel bl. 423—458 door H. von Dewall.

Berigt aangaande den togt van Z. M. Schoener Egmond naar Berou, op de Oostkust van Borneo, in het najaar van 1844, voorkomende in *Bijdragen tot de kennis der Nederlandsche en vreemde koloniën.* Utrecht. Jaarg. 1847. bl. 74—101.

Belcher's *Narrative,* London 1848.

Radermacher, *verhand. Bat. Gen.* Dl. II. bl. 56.

Berou, zie: Koeran, rivier.

Berouwa, dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Tajan, aan de rivier Tarang. Er wonen 240 Dajaks.

Berri Berri, eiland bij de Noordkust van het eiland Banka, in de Klabat-baai.

Bersaijap, kaap aan de Westkust van het eiland Banka, op 2° 2′ Z. Br.

Bersole, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Doekoe Wringin.

Bersole, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Brebes, distrikt Salem.

Bertemoean, eiland ten Westen van Sumatra, in de Indische zee, tot de Batoe-eilanden behoorende, bij Massa.

Berting Tinggi, eilandje aan Sumatra's Oostkust, bij de monding der Deli- en Boeloe Tjina-rivieren. Het is klein en rotsig en kan niet digter dan op $1^1/_2$ Eng. mijl genaderd worden, wegens de zandbanken en riffen, die zich van hetzelve uitstrekken. De kust is bedekt met amandelboomen, welke tot in de zee groeijen. Er houden zich zeer veel zeevogels op; ook kan men er een overvloed van schelvisch verkrijgen.

Bertjak, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Panaroekan, distrikt Pradjekan.

Bertjek, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap en distrikt Poerbolinggo.

Besai, rivier op Sumatra's Zuidkust, in de Lampongsche distrikten, distrikt Toelang Bawang. Zij is snelvlietend, heeft daarbij stortvloeden en uitstekende rotsen, die de vaart bijna onmogelijk maken. De rotsen zijn bij sterke afwatering door den stroom bedekt en de inboorlingen kunnen daar dan met groote behendigheid, zonder het minste gevaar te vreezen, overheen varen. Bij het dorp Poeloe Batoe wordt de rivier dieper en langzamer van stroom. Zij ontlast zich in de Toelang Bawang-rivier. Bij het dorp Kota Boemi passeert men de Besai met een vlot.

Het terrein langs deze rivier is op vele plaatsen geschikt voor de peperkultuur. Behalve pepertuinen vindt men er aanplantingen van rijst, tabak, suikerriet, boomwol, maïs en *obi's.*

Besan, *râwa* (moeras) op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Bandjar Negara, distrikt Adiredjo.

Besangan, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, aan de rivier Kahaijan. Het bevat 84 inwoners.

Besangan, waterval in de rivier Kahaijan, in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe.

Besar (Boekit), berg op Sumatra, residentie Palembang, landschap Pasoemah Lebar, hoog ruim 4,000 voeten.

Besar (Kampong), dorp op Sumatra's Oostkust, landschap Serdang. Het bevat circa 120 huizen en den zetel van den Sultan. Het is eene aanzienlijke handelsplaats, waar de praauwen hunne lading innemen, en waar de Batta's uit het binnenland komen om hunne waren in te ruilen. Deze plaats is omstreeks 30 Eng. mijlen van zee gelegen.

Besar (Kampong), dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, 1 paal benoorden den 12den paal op den weg naar Bantam; een gelijknamig dorp ligt ook in het zelfde kwartier, 2 palen bewesten den post Betong.

Besar (Kampong), dorp op Sumatra's Oostkust, landschap Deli. Het is groot en talrijk bevolkt; de huizen zijn goed gebouwd en staan ver van elkander, met klapper- en andere vruchtboomen omringd.

Besar (Poeloe), zie: Kambangan, eiland.

Besar (Poeloe), eilandje bij de Westkust van het eiland Ceram, in de straat Bonoa.

Besar (Poeloe), eilandje gelegen bij de Noordkust van Java, en behoorende tot de residentie Rembang.

Besar (Soengei), riviertje op de Westkust van het eiland Batjan.

Besar (Soengei), rivier op Sumatra's Oostkust, landschap Paneh. Er liggen aan deze rivier verscheidene dorpjes, waarvan de bevolking op 400 zielen wordt geschat.

Beschermer, benaming van een klein fortje in de residentie Cheribon, dat de reede ter hoofplaats bestrijkt.

Bescherming, benaming eener versterking op de Noordkust van het eiland Boero.

Besek, berg op Java, residentie en regentschap Bezoeki.

Besep, zijtak der rivier Magahan, in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe.

Beser zie: Besser, berg.

Besera, dorp op Sumatra's Oostkust, rijk Kwantan, aan de rivier Kwantan.

Beseran, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Bandongan.

Besi, rivier op de Noord-Westkust van het eiland Boero. Zij valt met eenen noordelijken loop in zee.

Besi, post en dorp op de Noordkust van het eiland Ceram, aan de baai Sawaai. De inwoners, 137 in getal, zijn Mohammedanen en staan onder eenen *Orang Kaja*.

Besi, eiland in den Molukschen Archipel, tot de Soela-eilanden behoorende. Wij hadden weleer op de Oostkust van Besi eene kleine sterkte, Klaverblad genaamd, die in de 17de eeuw verlaten is.

Besi of Tamarinde-eiland, eilandje bij de Westkust van Java, in de straat Soenda. Men kan onder dit eiland in 13 vademen modder- en zandgrond ankeren.

Besi, eilandje ten Westen van Sumatra, in de Indische zee, aan de Westkust van het eiland Nias.

Besi, eiland ten Noorden van Java, in de Java-zee, tot de Karimon Djawa-eilanden behoorende, residentie Japara.

Besi, riviertje op de Westkust van het eiland Billiton, distrikt Tandjong Pandan.

Besi, kaap aan de Noordkust van het eiland Billiton, distrikt Sidjoek.

Besi, zijtak der rivier van Padang, ter Westkust van Sumatra.

Besi, Zuid-Westhoek van het eiland Kambangan, in de Indische zee.

Besi, kaap aan de Noordkust van het eiland Flores.

Besi, kaap aan de Oostkust van Sumatra.

Besi, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Madja Lengka.

Besi, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Kediri, distrikt Modjo Roto.

Besi, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Probolinggo, distrikt Tongas.

Besi (Boewang), zie: Haroekoe, eiland.

Besi (Goenong), gebergte op Sumatra, aan de Westzijde van het rijk van Menangkabo.

Besi (Karang), bank in de Java-zee, aan de Noordkust van Java, benoorden de residentie Rembang.

Besi (Soela), zie: Soela Besi, eiland.

Besi (Toekang), zie: Toekang Besi, eiland.

Besian, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Ilir. Het bevat 3 huizen met 35 inwoners (1853).

Besilan, dorp op het eiland Pandjang, een der Goram-eilanden, residentie Banda.

Besirih, kampong behoorende tot de hoofdplaats Bandjermasin, in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, aan de kleine Bandjersche rivier, tusschen de monding en de hoofdplaats. Zij is door Dajaks bewoond.

Besitang, rivier op Sumatra's Oostkust, landschap Langkat. Aan deze rivier ligt een klein dorp met ongeveer 10 huizen en 100 inwoners, onder een Hoofd. Weleer was het eene zeer volkrijke plaats, waar veel *padi* werd uitgevoerd. Thans is de uitvoer van minder belang, hoewel er nog 8 praauwen te huis behooren, welke met Poeloe Pinang handel drijven. De voornaamste voortbrengselen zijn *damar*, was, *rotan* en ivoor.

Besoehan, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, distrikt Trengalek, distrikt Ngasinan.

Besoek, rivier op Java, residentie Probolinggo, afdeeling en distrikt Lamadjang en distrikt Kandangan. Zij ontspringt uit den berg Sméroe. Hare bedding is met half verbrande steenen als bezaaid en de rivier voert eene massa asch mede.

Besoek, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Kraksan, distrikt Djaboeng.

Besoek, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Kraksan, distrikt Kraksan.

Besoek, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling en distrikt Probolinggo.

Besoesan, stam of kaboewai op Sumatra, in de Lampongs, distrikt Sekampong.

Besole, dorp op Java, residentie Kediri,

adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Wadjak.

Besole, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling en onderregentschap Blitar, distrikt Lodoijo.

Besonwo, dorp op Java, residentie Rembang, regentschap Toeban.

Besotan, berg op het eiland Banka, distrikt Muntok.

Besowo, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Kediri, distrikt Soekoredjo.

Besowo, bosch op Java, residentie Kediri, regentschap Kediri. Het levert uitmuntend hout op.

Bessek, berg en *râwa* op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Poeger.

Besser, dorp op Java, residentie Rembang, regentschap Bodjo Negoro.

Besser, berg op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, in het Noorden van het distrikt Minoreh.

Besser, berg op Java, residentie en regentschap Pekalongan.

Besseri, zie: Besirih, kampong.

Bessi, zie: Besi.

Bessir, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Madja Lengka, distrikt Djati Wangi.

Bessok, meer in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah. Het is omzoomd door boomen, afgewisseld door rijstvelden.

Betajau, rivier op Borneo's Noord-Oostkust, landstreek Tidoeng. Het land langs deze rivier bevat ongeveer 100 huisgezinnen en wordt bestuurd door eenen *Pangéran*. De hoofdplaats daarvan is Bebangkoeng Telokh Ippel. De rivier staat door een natuurlijk kanaal in verband met de Sebauwang, en heeft door het kanaal Teladan gemeenschap met de Sekattakh Boedji.

Betang, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Bekompai. De inwoners zijn 150 in getal en belijden de Mohammedaansche leer.

Betang, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe. Het bevat 7 huizen en 200 inwoners (1853).

Betang, eilandje aan de Westkust van het eiland Billiton, op 2° 58′ 30″ Z. Br.

Betangan, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Pangkah.

Betas Titrang, berg in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan, bewesten den berg Indang Oreng.

Betawa, rivier en dorp op het Sandelhout-eiland. De rivier neemt haren oorsprong in het tafelland en vloeit in zee.

Betek, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Kraksan, distrikt Pedjarakan, 27½ paal van Probolinggo, 28 palen van Bezoeki en 121 palen van Banjoewangi.

Betek, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Berbek, distrikt Siwalan.

Betek, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling en distrikt Berbek.

Betek, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Wadjak.

Betek, westelijke helling van den berg Sitampa, op Sumatra, residentie Tapanoeli, afdeeling Mandaheling.

Betek, dorp op Java, residentie en regentschap Probolinggo.

Betelor Ajam, plaats op Sumatra's Oostkust, rijk Indragiri, aan de Retch-rivier tusschen de dorpen Baloi en Bringin. Er worden steenkolen gevonden.

Bethabara, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin. Er is een Zendeling werkzaam.

Beting, dorp op Java, residentie en regentschap Bezoeki.

Betiri, bogt aan Java's Zuidkust, adsistent-residentie Banjoewangi.

Betiri, berg op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, op de grens van Bezoeki.

Betjem, dorp op Java, residentie Kadoe, omtrent 6 palen bewesten Kali Waroe, aan de rivier Loetoet.

Betji, zie: Bedji.

Betjiro Koelon en **Betjiro Wètan,** twee dorpen op Java, residentie Soerabaja, regentschap Modjo Kerto.

Beto, dorp op Java, residentie en regentschap Kediri.

Betoekan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap en distrikt Magelang, aan de rivier Progo.

Betoelo, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan, bewesten de hoofdplaats.

Betoeng, poststation op Java, residentie Batavia, 21 palen van Batavia.

Betoeng, dorp op Java, residentie Batavia, 1 paal Zuid-West van den post Betoeng.

Betok, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, in het noordelijk gedeelte van het distrikt Pegadeng.

Betong, gebergte in Borneo's Westerafdeeling, niet ver beneden Sekadouw.

Betong, dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sambas, afdeeling Larah.

Betong, eilandje bij het eiland Banka, in de Klabat-baai.

Betong, dorp op het eiland Banka, aan de Klabat-baai, aan de monding der rivier Semboeboer.

Betong, berg op het eiland Banka, distrikt Soengei Leat.

Betong, eilandje ten Westen van het eiland Billiton, in de Stolze-straat, op 3° 2′ 35″ Z. Br.

Betong, zie: Betoeng, dorp.

Betong, rivier op Sumatra in de Lampongsche distrikten. Deze rivier vormde vroeger bij Kota Karang eene groote uitloopende bogt. Tot bekorting van haren loop is later eene doorgraving gemaakt, waardoor een klein eiland is ontstaan, hetwelk bij hoogen stand des waters onderliep, terwijl de struiken, die het begroeiden, het slib van het afgeloopen water tegenhielden en een stinkend moeras deden ontstaan, dat der gezondheid zeer nadeelig was. Dit eiland is voor eenige jaren met het omliggende land in verbinding gebragt; de struiken zijn weggekapt en over hetzelve is een kruisweg gelegd. In 1855 waren reeds verscheidene huizen daarop in aanbouw.

Betoor, dorp op het eiland Banka, distrikt Pangkal Pinang.

Bette Bette, dorp op de Oostkust van het eiland Celebes, rijk Tomboekoe, distrikt Tomboekoe. Het bevat 9 huizen en 28 inwoners.

Bêttêt, dorpje op Java, adsistent-residentie en distrikt Banjoewangi, aan den grooten weg.

Bettoeng, dorp op Sumatra, residentie Palembang, distrikt Simandawe.

Bettoeng Ballak, berg op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, tusschen de rivieren Pengaboewang en Troesan. Aan deze beek is eene hut, waarin reizigers kunnen overnachten.

Beuleman, *râwa* (moeras) op Java, in het Wester Kwartier der residentie Batavia, digt bij de grenzen van Bantam.

Beverwijk, dorp op den Noord-Westhoek van het Ambonsche-eiland Noesa Laut, waarvan het de hoofdplaats is. Het maakt met de twee nabijgelegen dorpen Sila en Lein Hitoe eene Christen-gemeente uit.

Beverwijk, blokhuis op den Noord-Westhoek van het eiland Noesa Laut, aan eene baai. Het werd in 1817 zeer verbeterd en versterkt.

Bezoar, of eigenlijk in het Perzisch Pazahr Pâdzahr, wegspoeler van het vergif, is de naam van eenen steen, die in de maag of kop van sommige dieren, voornamelijk apen, slangen, rhinocerossen en wilde geiten gevonden wordt. De Maleische naam is *„Batoe Goeliga.”* Deze steen moet een onfeilbaar tegengift zijn en een geneesmiddel tegen bloedspuwing; in welk geval men slechts een stukje van den steen behoeft in den mond te nemen en vervolgens het speeksel in te slikken.

Op Sumatra, in Siak en Indrapoera, en op Borneo's Noordkust, komt deze steen meermalen voor, en daaraan wordt bij den inboorling eene bijzondere waarde gehecht. Op Borneo maakt hij een voornaam artikel van binnen- en buitenlandschen handel uit.

Bezoeki, eigenlijk Bazoeki (in het Javaansch Voorspoed), residentie op Java's Oostkust. Zij is in de laatste jaren merkelijk verkleind geworden, daar eerst de tot haar behoorende afdeeling Banjoewangi tot eene op zich zelve staande adsistent-residentie, en later de afdeeling Probolinggo tot eene residentie verheven zijn geworden, zoodat zij thans nog bestaat uit twee afdeelingen of regentschappen, namelijk die van Bezoeki en die van Panaroekan en Bondowosso. Over de laatstgenoemde afdeeling is een Adsistent-Resident gesteld.

Dien ten gevolge grenst deze residentie ten Westen aan de residentie Probolinggo, ten Noorden aan de Java-zee, ten Oosten aan de adsistent-residentie Banjoewangi, en ten Zuiden aan de Indische zee.

Tot deze residentie behooren nog de eilanden Noesa Baron, Mistaka, Gilbowan en Ketâpang.

De voornaamste baaijen zijn die van Bezoeki en van Poeger Djadjan, en de voornaamste kapen en punten of hoeken zijn de Djangkar, de Tandjong Tjina, de Ringgit, de Tandjong Keta, de Tamporrong, de Gringing en de Bantalan. Op de Noordkust aan straat Madura biedt Bezoeki eenige veilige ligplaatsen voor schepen aan.

Als rivieren komen in aanmerking de Poeger, Panaroekan, Kali Poetih en Kali Tikoes. Onder de bergen heeft men de Lamongan op de grenzen van Probolinggo, de Ringgit aan de Noordkust, het Ranoe-gebergte, het gebergte Saing, het Idjeng-gebergte op de grenzen van Banjoewangi, en de Yang.

De grond is zeer bergachtig; meer westwaarts is de kust zandig en laag, en aan die zijde overal gevaarlijk. Aan den voet van den Lamongan ligt eene warme bron op eene hoogte van 1200 Rijnl. voeten, die eene temperatuur heeft van $108^1/_2$ tot 111° Fahrenheit. Bewesten de hoofdplaats der residentie, ten Zuid-Oosten van den Tamporrong, vindt men op eene hoogte van 50 voeten eene andere minerale bron.

In de binnenlanden is het klimaat koel en vrij gezond, doch aan het Noorder strand, wegens de vele moerassen, ongezond.

De vruchtbaarheid van den grond in deze residentie is zigtbaar uit eenen verbazenden plantengroei. De bosschen leveren voortreffelijk hout op, en men vindt er soorten, die met het mahoniehout gelijk kunnen gesteld worden.

De produkten van den grond zijn voorts rijst, koffij, suikerriet, indigo, klapperboomen, ook tabak, en nopalplanten voor de cochenille-teelt. Vruchten vindt men er in overvloed; de druiven zijn er zeer goed en van bijzonder groote trossen. Behalve de meeste soorten van wilde dieren, welke men elders op Java aantreft, heeft men hier ook paarden, ossen, buffels en schapen. Visch is er in overvloed, doch het schijnt, dat de vischvangst, door de daarop gelegde belasting, in hare uitbreiding wordt belemmerd.

De twee reeds gemelde regentschappen of afdeelingen dezer residentie, welke 17 distrikten bevatten, hadden op ultimo 1855 eene bevolking van 269,785 zielen, waaronder 233 Europeanen of daarmede gelijk gestelden, 482 Chinezen en 1507 andere vreemde Oosterlingen. De inlandsche bevolking, welke mitsdien 267,563 zielen telde en gevestigd was in 550 dessa's of dorpen, waarvan 6 zonder velden, bestond uit 42,972 landbouwende huisgezinnen, die in het bezit waren van 67,873 bouws velden, dat is bijkans $1^{3}/_{5}$ bouw per huisgezin. Van die 67,873 bouws waren 63,368 bouws, hetzij *sawah's*-, hetzij *tegal*-velden, die jaarlijks beplant kunnen worden, en 4,505 bouws, waarvan de beplanting wisselvallig is.

De rijst, waarmede in dat jaar 63,190 bouws beplant waren geworden, had opgeleverd 1,593,924 pikols (125 Amst. ℔) rijst in den bolster, dat is $26^{22}/_{100}$ pikols per bouw. Voor de consumtie der bevolking was deze opbrengst meer dan voldoende, daar men tegen eenen invoer van 5,091 pikols *padi* en 2,496 pikols rijst, vermeld vindt eenen uitvoer van 109,129 pikols *padi* en 5,216 pikols rijst. De aanslag der residentie in de landrente had onzuiver bedragen *f* 618,288.

In deze residentie, waarvan de bevolking grootendeels uit Madurezen bestaat, is de teelt van tweede gewassen zeer aanzienlijk, vooral van *djagong* of Turksche tarwe en van *katjang* voor beestenvoeder gedurende de Oostmoeson of droogen tijd.

Het getal klapperboomen, aan haar toebehoorende, bedroeg op ultimo December 1855, 726,852, waarvan 258,648 vruchtdragende.

De veestapel bedroeg op hetzelfde tijdstip 19,291 buffels, 75,635 stuks rundvee en 33,693 paarden.

Voor de Gouvernements kultures, die hier zich bepalen tot de teelt van koffij, suiker, indigo en cochenille, daar de kaneelteelt wegens de ongunstige resultaten reeds in 1849 is ingetrokken, waren van de velden der bevolking afgezonderd geworden 2,408 bouws. De resultaten dier kultures waren de volgende geweest.

Voor de koffijteelt waren afgezonderd geworden 22,204 huisgezinnen. Het getal vruchtdragende koffijboomen bedroeg 6,460,403 stuks in geregelde tuinen, en 2,532,825 stuks pagâr- en kampong-koffij, of te zamen 8,993,228 boomen. De opbrengst was geweest $86,989^{77}/_{100}$ pikols, dat is 1 pikol van ruim 103 boomen en ruim $3^{90}/_{100}$ pikols per huisgezin. De bevolking had voor deze produktie in betaling genoten *f* 720,899, dat is ongeveer *f* 8.40 per pikol, ruim *f* 32.47 gemiddeld per huisgezin, en ruim 8 centen per vruchtdragenden boom, zoodat voor de bevolking van Bezoeki de koffijteelt zoo voordeelig is geweest als ergens elders op Java, met uitzondering der residentie Pasoeroewan. Met de verdere onkosten, daarop vallende, had de koffij in de afscheepspakhuizen aan het Gouvernement gekost *f* 9.54 per pikol. Op ultimo Maart 1856 bedroeg het getal boomen 8,949,888 vruchtdragende en 2,758,184 jonge nog niet vruchtdragende of te zamen 11,708,072 stuks, zoodat één huisgezin gemiddeld ruim 500 boomen had te onderhouden. In deze residentie waren aanwezig 7 inkoops pakhuizen.

Ten behoeve van de suikerteelt waren in 1855 afgezonderd geworden 2,200 bouws met 8,000 huisgezinnen, dat is ongeveer $3^{64}/_{100}$ huisgezin per bouw. Van de vijf in deze residentie aanwezige suikerfabrijken had de produktie bedragen $94,362^{96}/_{100}$ pikols, dat is $42^{89}/_{100}$ pikols per bouw, de hoogste opbrengst in vergelijking met de andere op Java suiker producerende residentien. Het plantloon daarvoor door de suikerfabrijkanten betaald, had bedragen *f* 245,980.20, dat is ongeveer *f* 30.75 per huisgezin en *f* 111.80 per bouw. Ongerekend hetgeen de bevolking verdiend had aan snijloon van het riet, dat, gemiddeld per bouw bedragen heeft minstens *f* 11. Wanneer men hierbij in aanmerking neemt de voordeelen, die het transport van riet, het leveren van brandhout, *krandjang's*, suikerpotten en andere benoodigdheden, afwerpen, als ook de arbeidsloonen voor de werkzaamheden in de fabrijken, dan kan

de suikerteelt in deze residentie wel als een der belangrijkste middelen van bestaan voor de bevolking beschouwd worden. Van de geheele produktie waren aan de fabrijkanten verbleven 28,091$^{18}/_{100}$ pikols, en aan het Gouvernement geleverd 66,271$^{78}/_{100}$ pikols. Voor deze laatste hoeveelheid hadden de fabrijkanten genoten *f* 634,497.16$^{1}/_{2}$, dat is ongeveer *f* 9.50 per pikol, terwijl met de verdere onkosten, daarop vallende, de suiker aan de afscheeps pakhuizen aan het Gouvernement had gekost *f* 10.44 per pikol.

Uit de over het jaar 1856 gepubliceerde staten blijkt, dat de vijf suikerfabrijken in deze residentie, namelijk, in de afdeeling Bezoeki, de Maas met eenen aanplant van 400 bouws, toebehoorende aan de Heeren VAN HOBOKEN & ZONEN, en Boedoewan met eenen aanplant van 400 bouws van den Heer RIEMS, en in de afdeeling Panaroekan en Bondowosso, Wringin Anom van de ERVEN ETTY met eenen aanplant van 600 bouws, Pandji met eenen aanplant van 500 bouws van den Heer FRANSEN VAN DE PUTTE, en Olean met eenen aanplant van 300 bouws van de Heeren DU PUY en VAN DER ZWEEP, hadden opgebragt 88,033$^{97}/_{100}$ pikols of gemiddeld 40.01$^{1}/_{2}$ pikols per bouw, terwijl gemiddeld waren verkregen 2,435 bossen riet per bouw, en 1 pikol suiker van ongeveer 60 bossen riet. Volgens die zelfde staten had het riet gerendeerd gemiddeld 10$^{1}/_{2}$ Ned. kannen sap per bos, dus ongeveer 25,550 kannen per bouw, terwijl van ongeveer 630 kannen sap, dat eene densiteit had van tusschen de 8 en 9 graden BEAUMÉ, een pikol suiker was vervaardigd.

Voor de indigo bereiding bestonden in Bezoeki in 1855 6 fabrijken met eenen aanplant van 208 bouws, waarvoor afgezonderd waren geworden 1,328 huisgezinnen, dat is nagenoeg 6$^{2}/_{5}$ per bouw. De produktie had bedragen 6,547 Amsterdamsche ℔, of ruim 31 ℔ per bouw, hetgeen in vergelijking met andere indigo producerende residentien op Java, de hoogste produktie was geweest. De bevolking had daarvoor genoten *f* 9,820.50, dat is *f* 1.50 per pond, en nagenoeg *f* 7.33 per huisgezin. Met de verder daarop vallende kosten had de indigo bij de afscheepspakhuizen aan het Gouvernement gekost ruim *f* 2 het pond.

Ten dienste van de nopal- en cochenilleteelt bestonden er in 1855 2 fabrijken, en had men afgezonderd 3,122 huisgezinnen en 120 bouws. De hoeveelheid cochenille, verkregen van 480,000 met het cochenille-insekt bevolkte planten, bedroeg 44,221 Amsterdamsche ℔, dus 1 ℔ van ongeveer 11 planten. De inkoopskosten hadden bedragen *f* 24,701.77 of nagenoeg 56 centen het pond, dat evenwel met de verder daarop vallende kosten bij de afscheepspakhuizen had gekost ruim 78 centen.

Van partikuliere ontginningen of landbouwondernemingen in deze residentie vindt men niets vermeld.

Omtrent de uitgestrektheid en het getal houtbosschen, wordt niets bepaalds opgegeven, dan alleen, dat in 1855 waren aangeplant geworden 47,537 djatiboomen, waarvan 16,000 in geregelde en 31,537 in minder geregelde aanplantingen bij de bosschen zelve, terwijl nog aangeteekend staat, dat in de zuidelijke distrikten Poeger, Djember en Soember Waroe nog zware wildernissen aanwezig zijn.

De vogelnestklippen, welke in deze residentie geëxploiteerd worden, zijn door het Gouvernement verpacht. De opbrengst is niet bekend.

Handel en vertier waren toenemende onder de bevolking.

Omtrent het verbruik van opium of amfioen kan nog vermeld worden, dat de voor deze residentie verpachte hoeveelheid bedraagt 420 *kati's* of 525 oude ponden, dat is 1 *kati* of 1$^{1}/_{4}$ pond per 642 zielen. Wanneer men evenwel in aanmerking neemt, hoeveel Madurezen, die bekend staan als liefhebbers van het amfioenschuiven, zich onder de bevolking van Bezoeki bevinden, dan is deze verhouding, die ten aanzien van het gebruik van dit verderfelijk heulsap als vrij gunstig kan worden beschouwd, slechts met omzigtigheid aan te nemen, te meer daar het niet blijkt, hoeveel, boven de verpachte hoeveelheid, als *siram* aan de opiumpachters kan zijn verstrekt.

Het bestuur is in handen van eenen Resident, die daarin, behalve door de twee inlandsche Regenten over de afdeelingen Bezoeki en Panaroekan en Bondowosso, geassisteerd wordt door den Secretaris, tevens Notaris en Vendumeester, door den Adsistent-Resident van Panaroekan en Bondowosso, en een vijftal Controleurs.

Voor het regtswezen behoort Bezoeki onder het regtsgebied van den raad van Justitie te Soerabaja, terwijl de ommegaande regter in de vijfde afdeeling, die te Probolinggo zijn verblijf heeft, hier zitting houdt ter hoofdplaats Bezoeki en te Panaroekan, alwaar ook de landraden dezer residentie gevestigd zijn. Men vindt hier een drietal gevangenissen, te Bezoeki, Panaroekan en Bondowosso.

De inspectie over de kultures geschiedt door

den inspecteur in de 3de afdeeling, die te Soerabaja verblijf houdt.

Voorts behoort Bezoeki, alwaar kommiesen-ontvangers geplaatst zijn te Bezoeki en Panaroekan, die tevens belast zijn met de strandvonderij, onder de 3de financiele afdeeling, voor de dienst van den Waterstaat tot de 4de Waterstaatsinspectie, waarvan de chef te Soerabaja verblijf houdt, en voor het krijgswezen tot de 3de groote militaire afdeeling op Java.

De Weeskamer te Soerabaja heeft hier mede een agentschap.

Op de drie hoofdplaatsen, namelijk Bezoeki, Panaroekan en Bondowosso, zijn zoutverkooppakhuizen onder inlandsche *Mantrie's* of Pakhuismeesters.

Bezoeki, regentschap op Java, residentie Bezoeki. Tot hetzelve behoorden vroeger de in 1850 onder eenen Adsistent-Resident gestelde onderafdeelingen, Panaroekan en Bondowosso. In zijne tegenwoordige uitgestrektheid wordt het regentschap Bezoeki begrensd ten Noorden door straat Madura, ten Westen door Probolinggo, ten Zuiden en Zuid-Oosten door Bondowosso en ten Oosten door Panaroekan. Het is verdeeld in de distrikten Binor, Bezoeki, Mlandingan of Plandingan, Boengatan en Wringin. De bevolking der 4 eerstgemelde distrikten, dus zonder het distrikt Wringin, wordt in het *Tijdschrift v. Ned. Ind.*, Jaarg. IX., D. 1, opgegeven op 59,792 zielen.

De Maduresche taal wordt onder hare bevolking het meest gesproken.

Met opzigt tot de voortbrengselen van den grond wordt verwezen tot het artikel Bezoeki, residentie.

Bezoeki, distrikt op Java, residentie en regentschap Bezoeki. Het bevatte in 1845, volgens het *Tijdschrift v. Ned. Ind.*, Jaarg. IX, D. 1, 64 dorpen met ruim 32,600 inwoners.

Bezoeki (Basoeki), stad op Java, residentie, regentschap en distrikt van denzelfden naam, aan de rivier van gelijken naam, op 7° 44′ Z. Br. en 113° 44′ 33″ O. L., ten Westen van den berg Ringgit, aan den grooten postweg, op 40 palen van Probolinggo en 93 palen van Banjoewangi. Zij is de hoofdplaats der residentie en luchtig en ruim gebouwd. Het middenpunt van de stad is een groot vierkant plein, waar men eene moskee of mesigit vindt, alsmede den dalm of de woning van den Regent, de woningen van den *Patih*, den Controleur en den Pakhuismeester, en een klein fort belendende aan het residentiekantoor, met eene geringe militaire bezetting, waarbij een Officier van Gez., die tevens de civiele geneeskundige dienst waarneemt. Meer oostelijk van hetzelve staat de woning van den Resident. Het Chinesche kamp ligt noordelijk, niet ver van het strand, dat hier zeer zandig is. Uitgezonderd de woningen der Europeanen en Chinezen, die van steen zijn opgetrokken, zijn de inlandsche woningen van *bamboe*. De inlandsche wijken of kampongs rondom de stad strekken zich luchtig uit.

De inlandsche bevolking, die grootendeels uit Madurezen bestaat, is zeer handeldrijvend en zeevarend; de gemeenschap met het tegenover liggend eiland Madura is levendig. De handelsartikelen bestaan meestal in grof inlandsch lijnwaad, vruchten, tabak, *areng*-suiker, Turksche tarwe en visch.

Te Bezoeki zijn ook nog een haven-departement, en een Kommies-Ontvanger, tevens belast met de strandvonderij, eene regtbank van omgang, eene gevangenis, eene Gouvernements school met ongeveer 24 scholieren en eene van steen gebouwde kerk voor de godsdienst der Hervormde gemeente, die, volgens de laatste regeling, maandelijks moet worden bezocht door den te Probolinggo gevestigden Predikant.

Bezoeki, baai aan Java's Noord-Oostkust, aan de Noordzijde der residentie Bezoeki. Zij wordt veel bezocht door de schepen, die koffij, suiker en andere produkten komen innemen, alsook door oorlogschepen, die tegen de zeeroovers kruissen. Groote schepen moeten echter op eenen aanmerkelijken afstand van den wal ankeren. Kleinere vaartuigen kunnen tot bij het havenhoofd naderen, hoewel ook zij bij eb aan den grond zitten. De haven van Bezoeki is thans voor den algemeenen handel, zoowel voor den invoer als voor den uitvoer opengesteld. De ordonnantie treedt in werking één jaar na de afkondiging, welke op den 31 Mei 1858 heeft plaats gehad.

Bezoeki, rivier op Java, residentie Bezoeki. Zij is wegens ondiepte en eene uitgestrekte bank vóór de monding nagenoeg onbevaarbaar geworden. Aan hare monding is zij tot 100 voeten breed. Bij laag water is zij droog; bij hoog water dient zij tot haven voor kleine vaartuigen. Haar loop is sterk kronkelend en wordt gesteld op 12 palen of ongeveer 4 uren gaans.

Bezoeki, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling en regentschap Ngrowo, distrikt Tangoel.

Bezoeki, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Trengalek, distrikt Soembreng.

Bezoeki, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ledok, distrikt Kali Wiro.

Bezoeki, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Koeto Ardjo.

Biak, eiland ten Noorden van Nieuw-Guinea, in de groote Geelvink-baai, behoorende tot de Willem Schouten-eilanden, tusschen 0° 49′ en 1° 10′ Z. Br.

Biam, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, landschap Tanah Laut.

Biandong, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Sidajo, aan de Noordkust.

Biang, eiland in de Indische zee, ten Westen van Sumatra, behoorende tot de Batoe-eilanden, op 0° 4′ N. Br. en 98° 10′ O. L. In 4 kampongs, genaamd Boro Sihara, Djia, Limo en Tambali heeft het eene bevolking van een paar honderd Niassers.

Biang, hoek aan Sumatra's Westkust, in de Indische zee.

Biang, hoek aan Sumatra's Oostkust, die de Noordzijde der Langksa-baai bepaalt.

Biang, rivier op Sumatra, op de Oostzijde van het koningrijk Achin. Aan hare oevers zijn 20 huizen, bewoond door 170 zielen, die zich met den rijstbouw bezig houden.

Biang, berg in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sangouw.

Biangkeke, dorp op de zuid-westelijke landtong van Celebes, landschap Bonthain. Het telt 200 inwoners.

Biangkeke, rivier op Celebes, landschap Bonthain. Zij heeft haren oorsprong op den berg Lompo Batang.

Biangon, zie: Binangoen, distrikt.

Bianko, een der Banggaai-eilanden, in de Moluksche zee, residentie Ternate.

Biantji, eiland ten Westen van Nieuw-Guinea, in den Wageoe-Misool-Archipel. Het staat onder den Sultan van Tidore.

Biaro, zie: Bejaren, eiland.

Biat, rivier op de Noord-Oostkust van het eiland Banka.

Biat, kaap aan de Westkust van het eiland Banka, op 1° 56′ Z. Br.

Biatan, rivier op de Noord-Oostkust van Borneo, rijk Sambilioeng.

Biauw, rivier op de Noordkust van Celebes, residentie Manado, bij het rijkje Bintaoena.

Bibiko, zie: Waiwiko, staat.

Bibio Kryïn, dorp op Java, residentie Soerabaja, afdeeling Modjo Kerto, op den weg van Soerabaja naar Modjo Kerto.

Bibobo, zuidelijkste punt van het eiland Gilolo, in den Molukschen Archipel.

Biboki, zie: Beboki.

Bida, dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sintang, aan de rivier Balang Kajong.

Bidada, baai aan Sumatra's Zuidkust, in de Lampongsche distrikten.

Bidada, riviér op Sumatra, Lampongsche distrikten. Zij heeft twee bronarmen en stort zich uit in de Toelang Bawang.

Bidada, berg op Sumatra, Lampongsche distrikten, waarvan de hoogte wordt geschat op 6,200 Rijnlandsche voeten.

Bidadaren, berg op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, aldus genoemd in de *Toelichtende Aanteekeningen tot de Kaart van* VAN DE VELDE. — Vermoedelijk dezelfde als de Widodaren. Zie dat woord.

Bidal, een der toppen van het Kendang-gebergte, op Java, residentie Preanger Regentschappen, op de grenzen van de distrikten Bandjaran en Tjidamar.

Bidara, gehucht op Sumatra, residentie Palembang, aan de Blitang-rivier.

Bidara Tjina, poststation en dorp op Java, residentie Batavia, Zuider Kwartier, bezuiden Meester Cornelis, 8 palen zuid-oostwaarts van Batavia. Het ligt 92 Rijnlandsche voeten boven de zee. Het is het eerste poststation op den, onder den Gouverneur-Generaal DAENDELS over geheel Java aangelegden postweg. Bij hetzelve ligt een landgoed van gelijken naam.

Bidasari, dorp op Java, residentie Cheribon, partikulier land Indramajoe, distrikt Oedjong.

Bidji, twee dorpen op Java, residentie Banjoemaas, regentschap en distrikt Poerwokerto.

Bidji, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Malang, distrikt Karanglo.

Bidji, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Er wonen 40 zielen.

Bidjo, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Grobogan.

Bidjo, berg op Java, residentie Rembang, regentschap Blora.

Biei, rivier in Borneo's Westerafdeeling, distrikt Melawi, op den regter oever der rivier Melawi.

Biembing of Brandong, groot dorp en poststation op Java, residentie Soerabaja, regentschap Sidajo, aan zee. Er behooren vele visschers-vaartuigen te huis.

Biendjai, riviertje op Sumatra, in de Lampongsche distrikten. Het komt van Mata Waloe en ontlast zich in de Blitang-rivier.

Bienga, kaap aan de Noord-Westkust van het eiland Billiton, in de straat Karimata.

Biengien Telokh, dorp op Sumatra, residentie Palembang, aan den regter oever der Rawas.

Bienioro, benaming van een landschap in

het voormalig rijk van Madja-Pahit, eiland Java.

Bien Semal, dorp op het eiland Bali, rijk Mengoei.

Bieroe, voorgebergte op de Noord-Oostkust van Borneo.

Bieroe, verlaten sterkte op Sumatra, residentie Padangsche Bovenlanden, afdeeling Agam.

Biesjama, rivier op de Zuidkust van het eiland Timor, rijk Amanoebang. Zij ontspringt uit het Niforsche gebergte en ontlast zich in de Noi Mina. Er wordt in de Biesjama kopererts gevonden.

Bietja, dorp op het eiland Madura, in het Oosten van de afdeeling Soemanap.

Bietting, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Djember.

Biga, dorp op Celebes' Noordkust, residentie Manado, rijkje Gorontalo.

Bigarding, dorp op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, aan de Toelang Bawang.

Bignoso, eilandje in den Archipel van Riouw, ten Zuid-Oosten van het eiland Gin, op 0° 44′ N. Br.

Bigoe, eilandje in de Indische zee, bij de Westkust van het eiland Zuid-Pagei.

Bigot, zie: Pigot, kaap.

Bih, eiland ten Westen van Nieuw-Guinea, in den Wageoe-Misool-Archipel. Het behoort onder Salwati.

Bijaroe, dorp op Sumatra, residentie Palembang, aan den linker oever der Rawas.

Bijawak, onbewoond Banjak-eiland, ten Westen van Sumatra, groot $^1/_{18}$ vierk. Sumatra paal.

Bijenkorf, heuvel in den vorm van eenen bijenkorf, op de Noord-Westzijde van het Papoesche eiland Popa.

Bijenkorfshoek, kaap aan de Noordkust van het noord-westelijke schiereiland van Nieuw-Guinea, tusschen de kaap Embarbaken en de Kleine Geelvink-baai.

Bikalop, dorp op Sumatra's Oostkust, aan een zijtak der Langkat-rivier, met 50 zielen.

Bikam, dorp op het eiland Banka, distrikt Koba.

Bila, landschap op Sumatra's Oostkust, in de Batta Landen. Het bevat 1,000 zielen, bestuurd door een Hoofd, met den titel van *Soetan*, en is eene onderhoorigheid van Siak. Het land is vlak en moerassig, en aan den zeekant met ondoordringbare bosschen bedekt. Het klimaat is er heet en zeer vochtig. De uitvoer bestaat in *rotan*, was, slaven, goud, matten en benzoïn. De dorpen zijn Ajer Tanang, Negri Padang, Ajer Bilang, Silangtagi en Bila, dat aan de vereeniging der rivieren Bila en Boeroemon ligt. Vóór de door den Minister Baud gelaste ontruiming van Sumatra's Oostkust noordwaarts van Djambi in 1843 vormde Bila met eenige aangrenzende gewesten de Nederlandsche afdeeling Portibi, die in 1838 bezet was. Te Bila bevond zich toen eene sterkte met eene bezetting van 75 man.

Bila, rivier op Sumatra, in het gelijknamige landschap. Zij bestaat uit twee takken, die zich bij de monding vereenigen en met eene noord-oostelijke strekking bij de kaap Bangsi in de straat van Malakka vallen, op 3° 28′ N. Br.

Bila, kaap aan Borneo's Westkust, rijk Sambas.

Bila, dorp op Celebes' zuid-westelijke landtong, staat Sopèng.

Bila Bila, dorp op Sumatra, residentie Palembang.

Bilala, dorp op Celebes' Oostkust, in het Oosten van het rijk Tomboekoe, distrikt Bahoe Solo. Het is de zuidelijkste grens van dit rijk en bevat 17 huizen en 103 inwoners (1852).

Bilang, kaap aan de Noordkust der residentie Cheribon op Java.

Bilangan, dorp op het eiland Madura, in het Noorden van de afdeeling Soemanap.

Bilang Bilangan, eilandje bij Borneo's Oostkust, op 1° 30′ N. Br.

Bilantoe, zie: Blantoe, dorp.

Bila Pené, dorp op Sumatra, op de Oostkust van het koningrijk Achin.

Bila Poera, zie: Billapoera, dorp.

Bilau, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kapoeas Moeroeng. Het telt 18 inwoners.

Bilawa, dorp op Celebes' Westkust, rijk Adja Tamparang, aan het meer Tamparang Labaija.

Bilba, ook Beloeba, dorp op de Oostkust van het eiland Rotti, $1^1/_2$ uur ten Zuid-Westen van Ringau.

Bilimbi, dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, afdeeling en distrikt Manado.

Bilingan, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Bodjo Negoro.

Bilintang, dorp op Sumatra's Oostkust, aan een zijtak der Langkat-rivier, bewoond door 1,500 Batta's, die aan Langkat onderhoorig zijn.

Bilis, dorp op de Oostkust van het eiland Ceram, residentie Banda, regentschap Waroe.

Bilitjoeng, dorp op Java, residentie Cheribon, bij de hoofdplaats Cheribon.

Biliton, zie: Billiton, eiland.

Billapoera, dorp op het eiland Madura, afdeeling Soemanap, aan de rivier Serokha.

Billik, *ladang* op Sumatra, in de Batta Landen, landschap Simpang Sinoendang, op den regter oever der groote rivier.

Billipapan, rivier in Borneo's Zuid- en Oosterafdeeling, landschap Koetei Lama. Zij valt na eenen oostwaartschen loop in de straat van Makassar.

Billiton of Blitong, eiland in den Soenda-Archipel, tusschen Sumatra en Borneo, ten Westen door de straat Gaspar van Banka gescheiden, ten Zuiden bespoeld door de zee van Java, ten Oosten door de straat van Karimata en ten Noorden door de Chinesche zee. De piek bij de Noord-Oostpunt ligt op 3° 13′ Z. Br. en 108° 7′ O. L.

Billiton heeft eene oppervlakte, volgens Melvill van Carnbée, van 119 vierkante geographische mijlen van 15 op één graad, gelijk staande met 2,875 vierkante Java palen; het is een vierkant vlak met weinige bogten.

De graad van warmte is gewoonlijk van 80° tot 87° Fahrenheit. De nachten zijn op dit eiland, dat immer door de zeewinden verfrischt wordt, zeer koel. Het is bijzonder aan spoedige weêrsveranderingen onderhevig, zoodat bij zware plasregens de thermometer 20 en 30 graden kan dalen.

De bodem is zeer mineraalachtig en bevat aanzienlijke ijzer- en tinmijnen en levert ook staal op. Het ijzer wordt uitsluitend gebruikt bij het vervaardigen van draagbare wapens, om die met sierlijke vlammen te bewerken. Het tin wordt naar Nederland uitgevoerd. Sedert het begin der ontginning heeft Billiton opgebragt:

in	1853	 670	pikols.
„	1854	 254	„
„	1855	 2,066	„
„	1856	vermoedelijk 2,700	„

Het land is in het Noorden heuvelachtig; de voornaamste berg is de Tadjem, hoog, volgens den Heer C. de Groot, 1,000 Nederl. ellen. De heuvels zijn allen onbewoond. Het strand is dor en ongenaakbaar, overal door tallooze klippen bezet. De reede van de hoofdplaats Tandjong Pandan wordt nog als de beste van het eiland beschouwd. Het vaarwater tusschen dit eiland en Borneo, en tusschen Billiton en Banka is zeer onveilig; jaarlijks verongelukken er schepen.

Het dierenrijk levert er buffels, paarden, rundvee, schapen, geiten, varkens, katten, eenden, ganzen, vele kippen en duiven. Onder de wilde dieren heeft men er herten, steenbokken, apen, luijaards, jakhalzen, wilde geiten, stekelvarkens, civetkatten, tijgerkatten en vele wilde vogelen. Insekten en slangen zijn er in menigte en de zeeën leveren overvloed van visch op. Op de omliggende banken en aan de stranden vindt men schildpad, *tripang*, *agar-agar* en eetbare vogelnestjes, welke artikelen uitgevoerd worden. De bosschen leveren vele houtsoorten op, waaronder het aloë- en veel ander uitmuntend hout, vooral geschikt voor den scheepsbouw, waarvan het Nederlandsch Gouvernement zich dan ook bij voorkeur bedient, om kruisprauwen te doen vervaardigen. De bewoners van het eiland zijn zeer ervaren in den scheepsbouw. De verdere produkten van den grond zijn: boom- en veldvruchten, notenmuskaat, peper, sago, honig, was, hars, *getah pertja* en *rotan*. Rijst is er schaarsch en wordt ingevoerd.

Op Billiton bestaat weinig handel; marktplaatsen zijn er niet; er behooren vijf handelsprauwen te huis. De meeste handelsartikelen worden er door vreemde vaartuigen aangebragt en afgehaald.

In 1850 zijn er met 53 handelsprauwen uit verschillende oorden aangevoerd:

	2,352	pikols	rijst,
	119½	„	tabak,
	260	„	suiker (grootendeels *aréng*-suiker),
	84	„	siroop,
	73	„	sago,
ruim	8	„	koperwerk,
	46	„	olie,
	4	„	tamarinde,
	13	„	uijen,
	3	„	garen en touw,
	2,670	stuks	linnen, katoen, kleedingstukken, enz.
	22,750	„	klappernoten,
	4,706	„	aardewerk,
	25	„	sirihdoozen,
	3,600	„	Chinesche koperen borden,
	20	„	ijzeren *kwalies*,
	4,000	„	gezouten eijeren.

Deze laatsten zijn weder uitgevoerd, daar Billiton zelf overvloed van kippen heeft. Zout wordt alleen voor den *Depati* ingevoerd, van welk artikel hij jaarlijks 180 pikols van het Gouvernement ontvangt. In hetzelfde jaar zijn 46 prauwen op de hoofdplaats uitgeklaard, welke hebben uitgevoerd:

162	pikols	rijst,	
795	〃	*koelit soega*,	
109	〃	*getah pertja*,	
944	〃	*damar*,	
19½	〃	was,	
2½	〃	*kajoe garoe*,	
1,347	〃	spijkers (inheemsch maaksel)	
875	〃	*agar agar*,	
544	〃	*tripang*,	
145	kati's	*karet*,	
4,000	stuks	gezouten eijeren,	
3,770	〃	matjes,	
478	〃	*kadjang*-matten.	

Het visschen naar *tripang* en *agar-agar* is eene hoofdbron van bestaan voor de bevolking.

Billiton is verdeeld in zeven distrikten, als: op het eiland zelf, de distrikten Tandjong Pandan op de Westkust, Sidjoek op de Noord-Westkust, Boeding op de Noord-Oostkust, Linggang op de Oostkust, Blantoe op de Zuidkust en Badouw in het binnenland van de Westkust. Het eiland Mendanau en de nabijgelegen eilandjes tot en met het eiland Liat, maken het zevende distrikt van deze afdeeling uit. Op 1 Januarij 1856 bedroeg de bevolking 11,943 zielen, waarvan 8 Europeanen, 694 Chinezen, 8,401 Billitonezen, 793 Maleijers, Arabieren en andere vreemde Oosterlingen en 2,047 *orang seka*.

De bevolking wordt onderscheiden in *orang dâgang*, *orang dârat* en *orang seka*. De eerste zijn de vreemdelingen, bijna allen handelaren, meerendeels afkomstig van Pontianak en Palembang, alsmede eenigen van Banka en Lepar. De *orang dârat* zijn de inboorlingen van Billiton, die zich met den landbouw bezig houden en het land bewonen, terwijl de *orang seka* de inboorlingen zijn, die de zee tot hun verblijf gekozen hebben en allen in de vischvangst hun bestaan vinden. De inboorlingen zijn middelmatig van gestalte, sterk van ligchaamsbouw en hebben sterke en sprekende gelaatstrekken; hun karakter is zeer ijver- en wraakzuchtig.

Er is eene miltaire bezetting van hoogstens 25 man, gelegerd in een vervallen fortje, dat zelfs niet tegen den geringsten vijandelijken aanval bestand is.

Er bestaan op Billiton geen gevangenissen; er is slechts eene civiele arrestantenkamer, die zeer ondoelmatig is.

Een partikulier geneesheer oefent er de geneeskunde uit.

Weleer stond het eiland Billiton onder het gebied van den Sultan van Palembang, die er een' Regent had. Den 17den Mei 1812 werd het door Palembang aan de Engelschen afgestaan. Daar nu Billiton in het verdrag van 1814 met Groot-Brittanje niet uitdrukkelijk genoemd werd, weigerden de Britsche autoriteiten in 1816 dit eiland onder den afstand van Banka te begrijpen. Ofschoon het reeds in 1821 werd in bezit genomen, is het eerst door het traktaat, den 17den Mei 1824 te Londen gesloten, als eene Nederlandsche bezitting erkend. Aanvankelijk was het aan Toboali op Banka onderhoorig, en werd door zijne eigene Hoofden bestuurd, die door den Resident van Banka benoemd werden; maar in 1852 is bepaald dat Billiton met de eilanden beoosten de Lepar-eilanden en in de onmiddellijke nabijheid van hetzelve gelegen, van de residentie Banka zal zijn afgescheiden en eene op zich zelf staande adsistent-residentie worden.

Deze regeling stond in verband met de aan Z. K. H. Prins HENDRIK der Nederlanden verleende concessie tot ontginning der tinmijnen van het eiland.

Literatuur over Billiton.

Tijdschrift v. Nederl. Indië.

Jaarg. XII, Dl. II, blz. 348. Dr. P. BLEEKER, *Bijdrage tot de kennis van de statistiek der bevolking van Banka en Billiton.* (Komt ook voor in het *Indisch Archief*, Dl. III, bl. 391.)

〃 XV, 〃 I, 〃 21 en 〃 104. *Het eiland Billiton sedert* 1851.

Natuurk. Tijdschrift v. Nederl. Indië.

D. III, blz. 133. CORNS. DE GROOT, *Het eiland Blitong* (met kaarten en platen).

〃 I, 〃 478, D. III, bl. 87, D. XIII, bl. 283, D. XV, bl. 219. Dr. P. BLEEKER, *Visschen van Billiton.*

〃 IV, 〃 416, D. VI, bl. 339, D. XVI, bl. 261. *Verschillende aanteekeningen betreffende de natuurlijke historie van Billiton.*

Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap.

D. I, bl. 77. J. H. CROOCKEWIT, *Aanteekeningen omtrent de bevolking en den handel van Billiton.*

Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederl. Indië.

D. I, bl. 41. J. C. BAUD, *Bliton.*

Afzonderlijke werken.

H. M. COURT, *Relations of the Brit. Governm. with the State of Palembang*, Lond. 1821, bl. 203.

Dr. J. H. CROOCKEWIT, *Banka, Malakka en Billiton.* 's Hage 1852.

J. B. J. van Doren, *Billiton is geen tin-eiland.* 's Hage 1851.
Crawfurd, *Descriptive Dictionary*, art. Billiton.
Temminck, *Coup d'oeil*, T. II, p. 121.
P. P. Roorda van Eysinga, *Aardrijksbeschrijving van Ned. Indië*, bl. 47—51.

Billiton-straat, zie: Karimata-straat.

Bilnihon, eilandje in de rivier van Kediri, op Java. Op hetzelve moeten drie dorpen liggen.

Bilolo, dorp op Java, residentie Japara, regentschap Koedoes, distrikt Koedoes.

Bilongaloe, dorp op Celebes' Noordkust, residentie Manado, adsistent-residentie Gorontalo, ten Zuid-Westen van Gorontalo.

Bilouai, rivier op Sumatra's Oostkust, landschap Deli. Aan de monding is zij ongeveer 150 Eng. ellen (*yards*) wijd, welke breedte zij behoudt tot 7 à 8 mijlen opwaarts, alwaar zij langzamerhand tot 50 ellen vermindert, met een diep bed van 7 vadem op sommige plaatsen.

Bima, koningrijk op de Oostkust van het eiland Soembawa, aan de straat Sapi.

Het inlandsch bestuur berust bij eenen Sultan, die het land en de straat Sapi, Mangeraai op de Westkust van Flores, Komodo, Sangéang en Seraija onder zich heeft en den handel in zijne staten uitsluitend aan het Nederlandsche Gouvernement heeft afgestaan, hetwelk hier een Gezaghebber heeft. Voorts is het bestuur opgedragen aan eenen Rijksbestierder, veertien Raadsheeren, een Kollekteur, twee Officieren van politie en dorpshoofden. De geheele bevolking wordt op 90,000 zielen geschat. Zij hebben eene bijzondere taal, en schrijven die met het karakter van Celebes.

Het oord is wild en onbebouwd. De bergen hebben slechts aan den voet eenige vegetatie; op deze kale hoogten loopen overal buffels en paarden rond.

Het land levert rijst, sapan- djati- en sandelhout, katoen, suiker, *katjang*, betel, *gambir*, opium, maïs, was, vogelnestjes en zout op, welke artikelen uitgevoerd worden. De paarden, die boven alle anderen van Nederlandsch-Indië in schoonheid uitmunten, zijn ook een voornaam artikel van uitvoer. Er wordt hier met de Makassaren, Boniërs, Wadjorezen en andere volken van Celebes veel handel gedreven.

Bima, hoofdplaats van het koningrijk Bima, op het eiland Soembawa, op de Noord-Oostzijde gelegen, aan de baai van Bima, op 8° 26′ Z. Br. en 117° 46′ O. L. De haven is een door de natuur tusschen hooge klippen gevormd kanaal, dat 150 voet lengte heeft, en zeer veilig is. Bima is de zetel van den Sultan, wiens paleis door eenen steenen muur omgeven en van twee poorten voorzien is. De Gezaghebber houdt zijn verblijf een half uur gaans van het paleis des Sultans. Er zijn 2 marktplaatsen, waar visch, vruchten, groenten en de overige voortbrengselen van het land verkocht worden. Er staat een aarden fortje dat de reede van Bima bestrijkt en eene kleine bezetting bevat. Men heeft er een partikulier onderwijzer, die eene toelage uit 's lands kas geniet. Het gedeelte dezer plaats waar Europeanen en eenige vreemdelingen wonen, heet Kampong Wolanda; zie hierover bij dat woord.

Bima, baai aan de Noord-Oostzijde van het eiland Soembawa, op 8° 26′ Z.Br. en 118° 38′ O.L. Zij strekt zich zuidwaarts 7 of 8 mijlen binnen het eiland uit, met eene diepte van 60 of 80 vademen aan den naauwen ingang, terwijl die nabij de stad Bima tot 20 en 15 vademen vermindert.

Bima, rivier op het eiland Soembawa, koningrijk Bima.

Bima, kaap aan de Zuid-Westkust van het eiland Madura.

Bimor, zie: Binor, distrikt.

Bina, dorp op Celebes' Westkust, in het Noord-Oosten van het koningrijk Boni.

Binamo, rijkje op Celebes' Zuidkust, landschap Toeratea. Het staat onder het gebied van eenen Makassaarschen Vorst en heeft bijzonder schoone paarden. De bevolking staat als wreed en roofzuchtig bekend. De hoofdplaats heet Binamo of Motje.

Binang, dorp op Java, residentie Rembang, regentschap Bodjo-Negoro.

Binang, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap Pamalang.

Binang, eiland in den Lingga Archipel, ten Noord-Oosten van het eiland Rodong, residentie Riouw, op 0° 25′ N.Br.

Binanga, rivier op Celebes' Westkust, residentie Makassar, afdeeling Maros.

Binanga, dorp op Celebes' Westkust, rijk Mandhar, op de Zuidzijde, aan de rivier Seriang.

Binanga Sankara, rivier op Celebes' Westkust, Gouvernement van Makassar, afdeeling Maros.

Binangoen, distrikt op Java, residentie Rembang, afdeeling en regentschap Rembang. Het bevat 115 dorpen met 29,600 inwoners.

Binangoen, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling en regentschap Rembang, distrikt Binangoen, 8 palen van Rembang, 56

palen van Toeban, 80 palen van Bodjo Negoro.

Binangoen, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Ledok, distrikt Leksono.

Binangoen, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap en distrikt Karang Anjar.

Binangoen, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Banjoemaas.

Binangoen, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Bandjar Negara, distrikt Singomerto.

Binangoen, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap en distrikt Tjilatjap, aan de Tjihawoer.

Binangoen, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerbolinggo, distrikt Kerta Negara, aan de rivier Lembaran.

Binanten, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Banjoemaas, distrikt Poerworedjo.

Binau, dorp op het eiland Amboina, op de Noord-Westzijde van het schiereiland Hitoe, landschap Nau Binau.

Binauwer, landschap op de Zuid-Oostkust van het eiland Ceram.

Bindalang of Poeloe Doewa, koraaleilandje in de Indische zee, ten Westen van Sumatra, behoorende tot de Zeven-eilanden-groep. Het kan door sloepen aangedaan worden, daar aan de Noord-Oostzijde van het, dit eiland omgevende rif, eene geul is, waar geene branding staat. Het is met kokospalmen bedekt en door eenige menschen bewoond, die de kokosnoten verzamelen en er olie uit bereiden.

Bindang, dorp op het eiland Madura, in het Noord-Westen van het regentschap Soemanap.

Bindjai, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden. Het ligt ongeveer 298 Rijnl. voeten boven de zee.

Bindjai, kampong op het rivier-eilandje Tatas, in de groote rivier van Bandjermasin, behoorende tot de hoofdplaats Bandjermasin, eiland Borneo.

Bindoengan, poststation op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Bangil.

Bineaga, haven op de Westkust van Sumatra, landschap Singkel, 4 mijlen beoosten den mond der rivier Singkel.

Bingget, eilandje ten Westen van Billiton, in de Stolze-straat.

Bingintelok, dorp op Sumatra, residentie Palembang, aan de rivier Rawas.

Bingit, posthuis op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, op den weg van Magelang naar Ambarawa, ongeveer 2,100 Rijnl. voeten boven het vlak der zee.

Bingkang, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Tjilatjap, distrikt Daja Loehoer, aan de rivier Tjidjolang, op de grens van Cheribon.

Bini, rivier op de Noordkust van het eiland Boero. Zij valt met eene noord-oostelijke rigting in de bogt van Kajeli.

Binjai, dorp op Sumatra, residentie Palembang, aan de rivier Rawas.

Binjatta, stam of kaboewai op Sumatra, in de Lampongs, distrikt Telokh Betong.

Binneawang, beek op Sumatra's Zuidkust, in de Lampongsche distrikten. Zij ontlast zich in de Samangka-baai.

Binnenzee, meer op Java, in het binnenland van de residentie Japara.

Binoang, staatje met gelijknamige rivier, op Celebes' Westkust, op de Zuidzijde van het rijk Mandhar. In Junij 1850 werd het kontrakt der vriendschapsbetrekking tusschen den Vorst en het Nederlandsche Gouvernement vernieuwd.

Binoang, rivier op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli.

Binoangan, onderdistrikt op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap, distrikt Madhoor, met gelijknamig dorp en rivier.

Binona, kaap aan de Westkust van het eiland Timor.

Binong, dorp op Java, residentie Batavia, in het Wester Kwartier, aan eenen westelijken zijtak der Tjidani.

Binong Dadap, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, 3 palen beoosten den 22sten paal op den weg naar Bantam.

Binongoen, zie: Binangoen, distrikt.

Binonko, eilandje ten Zuid-Oosten van Celebes, ten Zuiden der Toekang Besi-eilanden, op 124° O. L. en 6° 10′ Z. Br.

Binontoan of Binontonan, zie: Tontoli (Nieuw).

Binor of Bimor, distrikt op Java, residentie Bezoeki, regentschap Bezoeki. Het bevat 38 dorpen en ruim 13,000 inwoners. Er zijn 2 indigofabrijken. De hoofdplaats is Banjoe Anget.

Binor, dorp op Java, residentie Bezoeki, regentschap Bezoeki, distrikt Binor, aan het strand, ten Westen van de hoofdplaats, aan den grooten postweg.

Binorong, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Koeto Ardjo, distrikt Pitoeroeh.

Bintala, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poewokerto, distrikt Adji Barang.

Bintan, dorp op Celebes' Noordkust, residentie Manado, rijk Bolang Mogondo.

Bintang, eiland in den Riouw-Archipel, aan de straat van Singapoera, bij de monding van de straat van Malakka, tusschen 104° 13′ en 104° 40′ O. L. en op 0° 52′ N. Br. Het is, volgens MELVILL VAN CARNBÉE, 21 vierkante geographische mijlen groot, en door vele eilanden en klippen omgeven, waardoor het vaarwater in den omtrek zeer gevaarlijk is.

Het is in het algemeen laag, vooral in het noordelijke gedeelte en wordt door vijf rivieren doorsneden, die alleen voor kleine vaartuigen bevaarbaar zijn. De zadelberg verheft zich tot 1340 Rhijnlandsche voeten boven de zee. In het midden en het Noorden des eilands liggen moerasgronden. De grond is over het algemeen niet onvruchtbaar; uitgestrekte stukken gronds zijn echter voor geene kultuur vatbaar, waaronder vele veengronden behooren; ook wordt de landbouw verwaarloosd, want anders zou de grond veel kunnen opleveren, hetwelk blijkt uit de voortbrengselen der tuinen, die door Europeanen, Chinezen en Mooren zijn aangelegd.

De voornaamste voortbrengselen van den grond zijn: jaarlijks 70,000 pikols *gambir*, peper, specerijen en vruchten, welke artikelen uitgevoerd worden. Door gebrek aan grasvelden zijn op dit eiland de runderen, buffels en schapen schaarsch: ook zijn er geene herten of tijgers, maar eene menigte wilde zwijnen, civet-katten, vampirs en bijen.

Op Bintang woont een Onder-Koning, die gevolmagtigde van den Sultan van Lingga is, en in goede verstandhouding met het Nederlandsch-Indische Gouvernement leeft, welks gezag op Bintang ten volle erkend wordt.

Dit eiland wordt veel door Maleische en Chinesche handelaren bezocht.

Bintang, zadelberg op het Riouw-eiland Bintang, op 1° 5′ N. Br. en 104° 29′ O. L. Hij is 1330 à 1340 Rhijnlandsche voeten hoog en bij helder weder op 14 mijlen afstand zigtbaar. Op dezen berg ligt het oude fort van dien naam. Aan de Noordzijde ligt een kleine heuvel, Valsche Bintang of Kleine Heuvel genaamd.

Bintang, post in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin. Er is eene school, waar de kinderen in de Christelijke godsdienst onderwezen worden.

Bintang, dorp in Borneo's Westerafdeeling, landschap Silat, aan de rivier Silat.

Bintang Lingeh, dorp in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin, aan de Doeson.

Bintango, eiland bij Sumatra's Westkust, bezuiden het Padanghoofd in de Sétansbaai. Het is over het algemeen hoog, het oostelijke gedeelte is vlak en met kokosboomen bedekt. Het is door riffen omringd en heeft aan de Westzijde eene boven water uitstekende klip. Tusschen Bintango en het eiland Marra is een veilige doortogt.

Bintaoena, Bintanoeang of Bintona, rijkje op Celebes' Noordkust, residentie Manado, afdeeling Gorontalo, bewesten Bolang Banka, aan de scheiding der rivieren Biauw en Gamboeta, op 123° 50′ O. L. De bevolking bedraagt ruim 880 zielen (1852), die onder den *Radja* van Soewawa, onder Gorontalo staan. De Hoofden van dit rijkje leven in gestadigen twist met elkander, zoodat zij buiten staat zijn hunne schatting van 50 oncen goud aan het Gouvernement te leveren.

Vóór den mond van de rivier Bintaoena, die op 0° 56′ Z. Br., 123° 37′ O. L. is gelegen, ligt een rif, dat het ankeren lastig maakt.

Bintaroh, *cerbera odallam.* Deze boom groeit op Java, voornamelijk in de Preanger Regentschappen, en draagt eene menigte groote, ronde vruchten, wier pit gestampt, daarna in stoom gekookt en vervolgens uitgeperst, eene vergiftige brandbare olie geeft. Deze olie is geel van kleur en brandt met een helder licht, zonder den minsten walm te verspreiden. Inwendig gebruikt veroorzaakt zij ijlhoofdigheid en bloedspuwing en heeft den dood ten gevolge.

Bintjolok, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Rogo Djampi.

Bintoai, rivier op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Ajer Bangies. Zij stort zich op 0° 44′ N. Br. in de Indische zee. Aan de monding ligt een dorp van dien naam.

Binto Bintang, dorp op Sumatra's Oostkust, landschap Asahan. Het is bewoond door Batta's.

Bintoeang, eiland in de Indische zee, ten Westen van Sumatra, tot de Batoe-eilanden behoorende. Op dit eiland is eene kampong, genaamd Oedjong Larai en bevolkt door 60 Niassers.

Bintoelh, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli.

Bintoeloe, distrikt op de Noord-Westkust van Borneo, op 3° 13′ 30″ N. Br. en 113° 3′ 15″ O. L. Het land bevat overvloed van ijzer, antimonium en steenkolen. De artikelen van uitvoer bestaan in kamfer, was, houtolie, *damar* en hout; alsmede bezoar, die uit de maag van de apen verkregen wordt. Deze voortbrengselen verruilen de inwoners met de Maleijers tegen koorn en lijnwaden.

Bintoeloe, rivier op de Noord-Westkust van Borneo, distrikt Bintoeloe. Zij is zeer lang en breed; vóór de monding ligt eene bank op welke bij laag water eene diepte is van niet meer dan 3 ellen, en bij hoog water van 6 ellen.

Bintoro, voormalig dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang. Het is in Mei 1827, wegens aanhoudende zamenspanning met de muitelingen, door onze troepen, onder bevel van den Kapitein TEN HAVE, vernield.

Binto Sidari, Battasch dorp op Sumatra's Oostkust, landschap Asahan.

Bio, rivier op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden.

Bio Bio, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli.

Bioe, bogt aan de Noordkust van het eiland Soembawa, in de baai Sangar.

Bioekoe, dorp op Sumatra, residentie Palembang, bij het dorp Pangkalan Baloe. Het bestaat uit 13 woningen.

Biombang, dorp op Sumatra's Oostkust, rijk Djambi, op den linker oever der rivier van Djambi, 17 mijlen beneden de hoofdplaats. Het bevat 6 of 7 huizen.

Bira, een der Duizend-Eilanden in de Javazee, op 106° 36′ 30″ O. L. en 5° 37′ 50″ Z. Br.

Bira, regentschap op Celebes' zuidelijksten uithoek, op de Oostzijde van het landschap Boelekomba, aan de baai van Boni. Het strekt zich van de rivier Bampang oostwaarts langs het strand tot den hoek van Lassem, en van daar tot aan den hoek van Kadjang uit. Het land is dor en rotsig en alleen geschikt voor Turksche tarwe, *obi's* en timmerhout. Het getal der bevolking bedraagt 3,000 zielen, die eene afzonderlijke kaste onder den naam van Lêmo-Lêmo vormen. Zij drijven eenen aanzienlijken handel, weven kleedjes die zeer gezocht zijn, en vervaardigen ook mandenwerk dat beroemd is.

Zij zijn arm, ofschoon zeer arbeidzaam, dapper, doch bedriegelijk en trouweloos, en zijn als de grootste vraten bekend.

Bira of Negri Lêmo-Lêmo, dorp op Celebes' zuidelijksten uithoek, landschap Boelekomba, regentschap Bira. Het is op eenen heuvel gebouwd, door eenen klipsteenen muur omgeven en van eene fraaije klipsteenen moskee voorzien.

Bira, zie: Lassem, hoek.

Birah, dorp op het eiland Madura, in het Noorden van de afdeeling Madura.

Biraïs, stam onder de bevolking der residentie Cheribon, op Java.

Biram of Birim, rivier op Sumatra's Noordkust, in het Oosten van Achin. Aan deze rivier staan 50 huizen, bewoond door 400 zielen. Er wordt rijst verbouwd en op enkele plaatsen worden vaartuigen vervaardigd.

Birao, dorp op Celebes' Westkust, residentie Makassar, afdeeling Maros.

Birdjoe, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Grobogan.

Biri, eilandje bij het eiland Banka, in het Westen der Klabat-baai, niet ver van de monding der rivier Intang.

Biriloga, zie: Mego, eilandje.

Birim, zie: Biram, rivier.

Birlena, gehucht op het eiland Boero, regentschap Loeämeteh, stam of fenna Boaai. Het bevat 19 inwoners.

Biro, dorp op Celebes, koningrijk Boni, onderhoorig aan Sopèng.

Biroe, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Trengalek.

Biroe, dorp op het eiland Madura, aan het Noorderstrand der afdeeling Soemanap.

Biroe, berg en dorp in Borneo's Westerafdeeling, distrikt Melawi.

Biroe of Birang, baai op Borneo's Noord-Oostkust, distrikt Mangidara, bij den mond der Tawoe-rivier.

Biroe (Si), zie: Mintao, eiland.

Bironmandi, kaap aan de Westkust van het eiland Billiton, in de Clements-straat.

Bisano, zie: Bejaren, eiland.

Bisaro, dorp op Celebes' zuid-westelijk schier-eiland, Gouvernement van Makassar, aan eene schoone vallei gelegen. Hier ziet men vele *pinang-*, *lontar-* en *areng*-boomen.

Bismo, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Bandjar Negara, distrikt Batoer, hoog 2365 Ned. el boven de oppervlakte der zee.

Bissa, eiland in den Molukschen Archipel, ten Noorden van het eiland Obi, op 1° 20′ Z. Br. Het behoort tot het gebied van Batjan.

Bissi, regentschap op de Noordkust van het eiland Ceram, afdeeling Wahaai. Het is bewoond door 42 Mohammedanen en 95 Heidenen, en bevat een gelijknamig dorp.

Bissi, eilandje bij de Noord-Oostkust van het eiland Timor, in de zee van Banda.

Bissonje, haven op het Moluksche eiland Mandioli, op 0° 18′ Z. Br., 141° 26′ O. L.

Bitelia of Bitillo, eilandje bij Celebes' Oostkust in het Noorden der Tomini-baai, bij de reede van Pagoatta.

Bitillo, zie: Bitelia, eilandje.

Biting, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, aan de rivier Progo.

Biting, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Bandjar Negara, distrikt Batoer.

Bitingan, dorp op Java, residentie en regentschap Rembang.

Bitji, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang.

Bitjoli, dorp op de Oostkust van het eiland Gilolo. Het is de hoofdplaats van het eiland en staat onder het gebied van Tidore. Vroeger hadden wij hier een Gezaghebber, doch in 1824 is deze post ingetrokken. De reede ligt op 0° 30′ 40″ N. Br., 118° 25′ 30″ O. L.

Bitjoli (Baai van) of Wossa, groote baai aan de Oostkust van het eiland Gilolo, tusschen 0° 30′ en 1′ N. Br.

Bitoe, rivier op Celebes' Oostkust. Zij ontlast zich in de Vosmaers-baai.

Bitoeng, heuvel op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor, in het gebergte Gemoeroe. Hij verheft zich 4612 Rijnl. voeten boven het vlak der zee.

Bitoeng, partikulier land op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, afdeeling Manado. Het is groot 2 vierkante bunders, 21 roeden en 82 ellen, en beplant met 120 koffoheesters, 15 muskaatboomen en 36 kokospalmen (1854).

Bitong, rivier en dorp op Java, residentie Rembang, regentschap Rembang.

Bitouka, dorp op de Zuid-Oostkust van het eiland Ombaaij.

Bitrang, een der toppen van den berg Kawi, op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang, distrikt Ngantang.

Bitsjaroe, schoone en uitgestrekte baai aan de Zuidkust van Nieuw Guinea, op 134° O. L.

Bitsjoli, zie: Bitjoli, dorp en baai.

Bizemaroe, dorp op Celebes' Westkust, in het gebied van den *Radja* van Tabali, bij de bogt van Kajeli.

Blaakeiland, zie: Sanding.

Blaauw Water of Banjoe Biroe, meer op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Pasoeroewan, distrikt Winongan, aan den voet van eenen heuvel. Het ontstaat uit eene wel die het water drie vademen hoog opwerpt en de kom in den omtrek vormt, ter lengte van ongeveer 90 en ter breedte van 60 voet. Het water is zeer helder en vertoont zich blaauw van kleur door de diepte van het meer. Het is rijk aan eene soort van visch, *tamboro* genaamd. Bij dit water ligt een steen, welke voor heilig gehouden wordt en waarop de inlanders offeren.

Er is hier een bamboezen huis opgeslagen met eene galerij over het water en een trap, voor de menigvuldige bezoekers die zich hier komen baden. Het is omringd door schoone en weelderige bosschen, waarin zich vele apen en vogels ophouden. In de nabijheid van het Blaauwe Water is een buskruid-établissement.

Blaauwe Bergen, onder dezen naam zijn, doch verkeerdelijk, de bergen bekend, die zich op Java, ver achter de stad Batavia, in de adsistent-residentie Buitenzorg verheffen, en door den afstand blaauw schijnen. De westelijkste berg is de Gagak, de middelste de Salak en de oostelijkste de Megamendong.

Blabak, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Kediri, distrikt Djambean.

Blabak, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerbolinggo.

Blabak, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang.

Blabar, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Bandjar Negara, distrikt Bandjar.

Blaboer, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerwokerto, distrikt Adjibarang.

Bladjangan, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan.

Bladoe, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Kraksan, distrikt Gendeng.

Bladoe, dorp op Java, residentie Djokdjokarta.

Bladoe, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang.

Bladran, dorp op Java, residentie Bagelen, niet ver van den berg Prahoe.

Blagedok, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Madja Lengka, distrikt Radja Galoe.

Blaham, dorp op Java, residentie Soerabaja, beoosten den berg Penangoengan. Er is eene vervallen badplaats.

Blajoe, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang.

Blakan, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Bangil. Hier bevinden zich een kleine vervallen tempel van gebakken steen en eenige overblijfsels van groote beelden, benevens twee gemetselde waterkommen, aan de eene van welke men twee vrouwenbeelden ziet.

Blakan of Blik, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap Pamalang, distrikt Bongas,

aan den voet van den berg Gedé, ten Zuid-Oosten van het dorp Moga.

Blakan Padang, eiland in den Riouw-Archipel, ten Noord-Oosten van het eiland Battam, op 1° 8′ N. Br.

Blalouw, distrikt en dorp op Sumatra, in de Lampongsche distrikten.

Blambangan, zie: Balamboeang, landschap.

Blambangan, zie: Balambangan, eiland.

Blambangan, kaap aan Java's Zuid-Oosthoek, op 3° 46′ Z. Br.

Blambangan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo, aan den grooten postweg.

Blambangan, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Ngrowo.

Blambangan, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Bandjar Negara, distrikt Singomerto.

Blambangan, hoofdplaats van het distrikt Toelang Amman, op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, gelegen aan de beken Soelan en Poelar. Deze plaats is omgeven door eenen, met *bamboe* begroeiden, aarden wal en eene drooge gracht. Zij bevat slechts 10 huizen (1855) en is omgeven door met *ladangs* bedekte heuvels.

Blambangan, dorp op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, aan de rivier Pengaboeang.

Blandang (Troesan), klein kanaal op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, bij de rivier Rarem. Het loopt in de oostmoeson droog.

Blander of Blender, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Tjibaroesa, aan de rivier Tjilingalaija.

Blanderan, dorp op Java, residentie Japara, 24 palen van Japara en $38^1/_2$ paal van Pati.

Blandongan, rivier in Borneo's Westerafdeeling, rijk Matan. Aan hare oevers wonen 40 Dajaks.

Blandongan, dorp op Java, residentie Banjoemaas, $38^1/_2$ paal van Banjoemaas, $28^1/_2$ paal van Poerwokerto, $41^1/_2$ paal van Poerbolinggo, $45^1/_2$ paal van Tjilatjap en $70^1/_2$ paal van Bandjar Negara.

Blandongan, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Loerah Agong.

Blondongan, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Brebes, distrikt Salem.

Blangahan, rivier in Borneo's Westerafdeeling, rijk Matan.

Blangkan, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Tjiasem.

Blangkonang, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Ambal, distrikt Karang Bollong.

Blanie, dorp op Sumatra, residentie Palembang, aan den regter oever der Rawas.

Blannak, twee klippen in de Java-zee, bij de kust der adsistent-residentie Krawang op Java, 107° 44′ O.L. en 6° 14′ Z.Br.

Blanten, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Oengaran. Het bevat 41 inwoners.

Blantjoe, zie: Blantoe.

Blantoe of Blantjoe, distrikt op de Zuid-Westkust van het eiland Billiton. Het bevat 100 huizen met 300 à 350 inwoners.

Blantoe, hoofddorp van het gelijknamige distrikt, op het eiland Billiton, aan de rivier van gelijken naam. De woning van den *Ingabei* is door eene hooge palisadering, aan de vier hoeken met wachthuisjes voorzien, omgeven.

Blantoe, kaap aan de Zuidkust van het eiland Billiton.

Blantoe, zie: Bloeroe, berg.

Blaradja of Blardia, dorp en landgoed op Java, residentie Batavia, in het Westerkwartier, aan de rivier Mentjereh, $30^1/_2$ paal van Batavia.

Blaran, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerwokerto, distrikt Djambea.

Blashari, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Buitenzorg.

Blas Maten, klip ten Westen van Billiton, in de Macclesfield-straat, op 3° 19′ Z.Br., met $1^1/_2$ vadem.

Blater, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap en distrikt Karang Anjar.

Blater, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap en distrikt Poerbolinggo.

Blater, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Er wonen 247 Javanen.

Blater, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Bandjar Negara, distrikt Singomerto.

Blatjanan, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Seragi, aan de rivier Seragi.

Blauong, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan. Het is tegen vijandelijke aanvallen beveiligd en met eene schans omringd.

Blawas, distrikt op het Zuid-Wester-eiland

Babber, residentie Banda. Het bevat ongeveer 3000 inwoners en eene hoofdplaats van gelijken naam.

Blawat, dorp in Borneo's Zuid- en Oosterafdeeling, distrikt Bekompai, in het Sionggebied. Het bevat 40 inwoners.

Bleber, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Bandongan.

Bleber, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo, distrikt Djenar.

Bleber, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Karang Anjer, distrikt Gombong.

Bleberan, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Banjoemaas, distrikt Soekaradja.

Bleder, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap en distrikt Batang, aan den grooten postweg.

Bleder, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Minoreh, bij de rivier Sileng.

Bleder, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ngasinan.

Bledoe, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Soemowono.

Bledoe, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Sidajo, op de westergrens.

Bledoe, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerbolinggo, distrikt Tjahjana.

Bledoe, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap Tagal, distrikt Pangkah.

Bledoek of Bledoeg, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Grobogan, distrikt Kradenan. Er liggen modderwellen, alsmede eene gasbron.

Blega, zie: Balega.

Blekok, dorp op Java, residentie en regentschap Rembang.

Bleling, zie: Bolélêng.

Blembangan, zie: Blambangan.

Blender, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Cheribon, distrikt Sindang Laut.

Blendis, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Goenong Lor.

Blendo, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Blendoeng, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Malang, ten Zuid-Westen van Poerwodadi.

Blengir, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap en distrikt Ambal.

Blenheim's bank, zandbank in de straat van Malakka, aan Sumatra's Oostkust, op 3° 3′ 15″ N. Br. Den 6den April 1806 stootte het Engelsche schip Blenheim op deze bank. Zij strekt zich Oost-Noord-Oost en West-Zuid-West ongeveer $1^3/_4$ Eng. mijl uit, en heeft slechts 6 en 7 vademen.

Blenheim's rif, rif aan Celebes' Westkust, in de straat van Makassar, 1° 36′ N. Br.

Blentjang, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Grobogan.

Bleroe, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang.

Blerong, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Samarang, distrikt Singen Koelon.

Bletok, dorp op Java, residentie Bezoeki, regentschap Bezoeki.

Blibis, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Rogo Djampi, aan straat Bali.

Blida, distrikt op Sumatra, residentie Palembang. De grond is zeer onvruchtbaar. Het wordt door de gelijknamige rivier doorstroomd.

Blida, volksstam op Sumatra, in de residentie Palembang. Zij die tot dezen stam behooren, zijn wegens hunne groote domheid bekend.

Blidjoe, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Grissee, distrikt Djenggolo. Onder de Javaansche bevolking telt men eenige Christenen.

Blieti, zie: Bliti, rivier en dorp.

Bligo, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap en distrikt Pekalongan.

Bligo, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Massin.

Bligo, voormalig distrikt op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, van eene uitgestrektheid van 24 vierkante palen en met eene bevolking van ongeveer 9,600 zielen.

Bligo, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Remameh, 19 palen van Magelang en $15^1/_2$ paal van Djokdjokarta.

Bligo, berg op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang.

Blijoe, stam of kaboewai op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, distrikt Telokh Betong.

Blimbangan, zie: Blambangan, dorp.

Blimbi, dorp in Borneo's Westerafdeeling, distrikt Malo, aan de rivier Malo.

Blimbing, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Lamadjang, distrikt Ranoe Lamongan.

Blimbing, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang, 23 palen ten Noord-

Oosten van Malang en 11 palen van Pasoeroewan.

Blimbing, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Tengaron. Er wonen 404 Javanen.

Blimbing, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling en regentschap Keboemen.

Blimbing, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Ledok, 11 palen van Poerworedjo, 22 palen van Wonosobo, 39 palen van Keboemen en 39 palen van Ambal.

Blimbing, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Pamalang, distrikt Tjiomal Kidoel.

Blimbing, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Kediri, distrikt Soekoredjo.

Blimbing, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Trengalek.

Blimbing, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling en regentschap Ngrowo.

Blimbing, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan, 49 palen van Patjitan en $74^1/_2$ paal van Kediri.

Blimbing, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Soemowono.

Blimbing, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Sawangan, op de Noordgrens.

Blimbing, dorp op Java, residentie en regentschap Bezoeki, distrikt Bezoeki.

Blimbing, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Sidajo.

Blimbing, rivier in Borneo's Westerafdeeling, distrikt Melawi.

Blimbing, landschapje, rivier en dorp op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Benkoelen, afdeeling Kroë.

Blimbing (Baai van), baai aan de Zuid-Westkust van Sumatra, benoorden den Vlakken Hoek. De schepen kunnen aan de monding op 7 à 8 vademen liggen, en de kleine vaartuigen binnenwaarts, op 3 vademen, tegen alle winden beveiligd zijn.

Blimbing (Hoek van), zie: Vlakke Hoek.

Blimbing (Tandjong), inlandsche naam van den hoek van Palo, ter Westkust van Borneo. Zie dat woord.

Blimbingan, dorpje op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, distrikt Sepoeti, waarvan het de hoofdplaats is, aan een voetpad, door digt bosch gaande, gelegen, 15 palen van Tarabangi.

Blimbong, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Sidajo, aan den grooten weg. Er wonen vele Chinezen onder eenen Luitenant.

Blind-eiland, zie: Boeta (Poeloe).

Blinjoe, distrikt op de Noord-Oostkust van het eiland Banka, beoosten de Klabat-baai. Het is een der voornaamste distrikten van Banka en het bevat 28 tinmijnen. Het wordt bestuurd door eenen Europeschen Administrateur en door eenen Luitenant-Chinees, die aan het hoofd der Chinezen staat. Blinjoe is verdeeld in de drie afdeelingen Blinjoe met 1,019, Pandji met 729 en Sikka met 919, alsmede de mijnen met 1,717 bewoners, totaal 4,384 zielen, waaronder 1,925 Bankanezen, 189 Maleijers en 2,720 Chinezen.

Blinjoe, afdeeling van het gelijknamige distrikt op het eiland Banka. Zij bevat 4 dorpen en 1,019 zielen, als 470 Bankanezen, 146 Maleijers en 403 Chinezen.

Blinjoe, hoofdplaats van het gelijknamige distrikt op het eiland Banka. Zij is in deszelfs westelijk gedeelte gelegen, aan een riviertje, dat in de Klabat-baai valt. Er is eene kleine sterkte aan de Klabat-baai met eene bezetting van 40 man; buiten dezelve ligt de Administrateurs woning.

De wijk waar de Chinezen wonen, bestaat uit goede huizen en er heerscht welvaart; ook is de inlandsche wijk in goeden staat. Er wonen 655 zielen, als 163 Bankanezen, 155 Maleijers en 337 Chinezen.

Blinsin, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Brebes, distrikt Losari.

Blintiang, rivier in Borneo's Westerafdeeling, rijk Landak. Zij ontlast zich beneden Gnabang in de rivier van Landak. Aan de Blintiang zijn goudmijnen gelegen; in 1851 bevonden zich aldaar 75 Chinezen met hunne vrouwen en kinderen, van welke 40 de goudmijnen bewerkten voor rekening van den Kapitein-Chinees van Mandor.

Blintjong, land op Java, residentie Batavia, Ooster Kwartier. Het behoort aan Chinezen.

Blitang of Blitong, distrikt of staat in Borneo's Westerafdeeling, aan de rivier Kapoeas. Het wordt ten Oosten en Zuiden door Sintang, ten Westen door Sepahoe en ten Noord-Westen door Sekadouw begrensd. De bevolking bevat omstreeks 10,000 zielen, waaronder slechts 200 Maleijers, daar de overigen Dajaks zijn. Er worden steenkolen gevonden. De hoofdplaats draagt denzelfden naam en telt slechts 15 huizen.

Blitang, rivier in Borneo's Westerafdeeling, distrikt Blitang. Zij heeft haren oorsprong uit een meer in het Noorden van het distrikt, en is voor vrij groote vaartuigen bevaarbaar. Haar water is zwart. Op een uur roeijens van den

mond der Blitang-rivier vindt men steenkolenbeddingen en aan een boventak liggen warme zwavelbronnen.

Blitang, wijk der hoofdplaats Simpang, in Borneo's Westerafdeeling, rijk Simpang.

Blitang, rivier op Sumatra, in de Lampongsche distrikten. Zij ontspringt uit moerassen en is in de drooge moeson nagenoeg opgedroogd.

Blitar, afdeeling op Java, residentie Kediri. De hoofdplaats is Kepandjen.

Blitar, onderregentschap of ronggoschap op Java, residentie Kediri, afdeeling Blitar. Het bevat vele wildernissen en slechts 12,600 inwoners op eene oppervlakte van 600 vierkante palen. Het wordt door de rivier van Kediri besproeid en heeft onderscheidene bergen, van welke de Kloet de voornaamste is. Het is sedert 1850 in vier distrikten verdeeld, te weten: Blitar, Sringat, Wlingi en Lodoijo.

Blitar, distrikt op Java, residentie Kediri, afdeeling en onderregentschap Blitar. Het telt 5,000 inwoners. Het klimaat is er koel en gezond; de grond zoo vruchtbaar als maar ergens op Java. Een groot gedeelte van het distrikt ligt evenwel onbebouwd, eensdeels wegens de verwoestingen, die de uitbarstingen van den Kloet aldaar aangerigt hebben, anderdeels wegens de geringe bevolking, die daardoor zoowel, als door vroegere oorlogen, vooral door den laatsten Javaschen oorlog, zeer is versmolten. In de laatste jaren evenwel is de aanplant van tabak, die uit deze streken en vooral uit het distrikt Sringat, zoowel voor de Europesche markt als voor de binnenlandsche consumtie, zeer gewild is, aanmerkelijk uitgebreid, waartoe ook veel heeft bijgedragen de onderneming van den Heer DE WILDT, die vrijwillige overeenkomsten met de bevolking tot aanplant en levering heeft aangegaan.

Blitar, hoofdplaats van het onderregentschap en distrikt van dien naam, op Java, residentie Kediri, 34 palen van Kediri en 29 palen van Toelong Agong. Het ligt 523 Rijnlandsche voeten boven de oppervlakte der zee. Er is een landraad gevestigd en men heeft er eene voorname marktplaats. Bij Blitar vindt men de bouwvallen van Penataran, die een duidelijk bewijs geven van alhier bestaan hebbende vroegere grootheid.

Blitaran, berg op Java, residentie Djokdjokarta, 8 palen zuid-westwaarts van Brambanan. Deze berg vormt eenen ongeveer 170 ellen hoogen bergrug. Aan den voet liggen rijstvelden en een gelijknamig dorp, dat door de Oepak bespoeld wordt.

Blitaran, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Samarang, distrikt Singen Koelon.

Bliti, rivier op Sumatra, residentie Palembang, distrikt Ampat Lawang. Zij is een zijtak der Klingi, heeft door een kanaal met de Ogan gemeenschap, en valt in de Moesi. Vóór hare monding is een militaire post. Aan de Bliti ligt een dorp van dien naam. Vroeger was het eene ballingsplaats van de Rijksgrooten, die bij den Sultan van Palembang in ongenade vervallen waren.

Blitjeran, dorp op Java, residentie Bezoeki, regentschap Bezoeki.

Blitong, zie: B i l l i t o n, eiland.

Blitong, zie: B l i t a n g, distrikt.

Blitong, berg op de Zuidkust van het eiland Billiton, distrikt Blantoe.

Blobo, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Probolinggo, distrikt Tongas.

Bloebasari, dorp op Java, residentie Bezoeki, regentschap Bezoeki.

Bloeboei, dorp op het Zuid-Wester-eiland Babber, residentie Banda, distrikt Tepa.

Bloeboek, zijtak der Tjitaroem, op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Adiarsa. Zij stort zich bij den hoek van Krawang in de Java-zee. Op twee palen van hare monding ligt het dorp Bloeboek.

Bloeboer, domein op Java, adsistent-residentie Buitenzorg. De Gouverneur-Generaal heeft het gebruik van dit domein, doch de inlandsche Regent geniet een tiende van het rijstgewas. De landen van hetzelve beslaan (1854) eene uitgestrektheid van 3,942 bouws van 500 vierk. roeden en bevatten 12,262 zielen. Er is eene voorname steen- en pannenbakkerij, die aan het Gouvernement behoort en onder eenen Opzigter staat.

Bloegi, zie: B l o n g i, dorp, rivier, enz.

Bloeka, rivier op Java, residentie Samarang.

Bloekon, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Lamadjang, distrikt Lamadjang.

Bloembang, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Rogo Djampi.

Bloembang, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan.

Bloembang, dorp op Java, residentie Soerakarta, 20 palen van Soerakarta.

Bloemen-eiland, zie: K a m b a n g a n.

Bloengei, zie: B l o n g i, dorp, rivier, enz.

Bloeroe of B l a n t o e, berg op het eiland Billiton, distrikt Blantoe. Hij is naar gissing 600 voeten hoog.

Bloetoe, dorp op het eiland Madura, af-

deeling Soemanap, $6^1/_2$ paal van Soemanap, $96^3/_4$ paal van Bangkalang en $114^3/_4$ paal van Madura.

Blok, dorp op Java, residentie Japara, regentschap Djawana.

Blokon, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah. Het bevat 70 inwoners.

Blonah, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang.

Blondol, post op Java, residentie Kadoe, aan den weg van Magelang naar Djokdjokarta.

Blongar, baai aan de Zuidkust van het eiland Lombok, die alleen gedurende de Westmoeson kan dienen, daar men er in de Oostmoeson niet binnen kan komen.

Blongi, berg, rivier en dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Meliou. De berg is 814 voeten hoog.

Blonkeng, rivier op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo. Zij komt van den Merapi en valt in de Progo, bij het gelijknamige dorp.

Blora, regentschap op Java, in het Zuid-Westen van de residentie Rembang. Het grenst ten Noorden aan Bodjo Negoro, ten Noord-Oosten aan Toeban, ten Noorden aan Rembang, ten Westen aan Grobogan en ten Zuiden aan Ngawi. Blora bestaat uit 6 distrikten, als Blora, Panolan, Randoe Blatong of - Blandong, Ngawen, Karang Djati en Djepon, te zamen bevattende 62,235 zielen, als 14 Europeanen, 401 Chinezen, 61,806 Javanen en 14 Arabieren en Maleijers. Het is zeer boschrijk en alzoo weinig bebouwd. Het bestuur berust bij een' Regent, een' Priester en een' Regter. Er zijn een Controleur en een Pakhuismeester geplaatst. Vroeger was het veel grooter, doch in 1831 is een gedeelte van het distrikt Randoe Blatong onder Madioen gekomen.

Blora, distrikt op Java, residentie Rembang, regentschap Blora. Het bevat uitgestrekte *djati*-bosschen. De bevolking bedraagt ruim 4,400 zielen. In dit distrikt bestaan nog overblijfselen van eene oude stad en tempelgebouwen.

Blora, hoofdplaats van het regentschap en van het distrikt Blora, op Java, residentie Rembang, 25 palen van Rembang, 47 palen van Bodjo Negoro en 77 palen van Toeban.

Blora is eene kleine plaats, de straten zijn met bamboezen hekken afgezet. De voornaamste gebouwen zijn de Regents- en Controleurswoning, de gevangenis en een koffijpakhuis. Alhier is een landraad gevestigd, en wordt door den onmegaanden Regter in de derde afdeeling zitting gehouden. In 1856 is er eene inlandsche school geopend.

Blorakan, gehucht op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Banjoewangi, aan den grooten weg.

Blotje, dorp op Celebes' zuid-westelijk schier-eiland, Gouvernement van Makassar, afdeeling Maros.

Blotongan, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Ambarawa.

Bluff of Noord-Westpunt, hoek aan de Noord-Westkust van het eiland Soembawa.

Bo, zie: Boho, eilandengroep.

Bo, dorp op Java, residentie Bezoeki, regentschap Bezoeki.

Boa, rivier op het eiland Boero. Zij valt met eene westelijke rigting in zee.

Boaai, fenna of stam op het eiland Boero, regentschap Loemaëteh.

Boaja, eiland ten Oosten van Sumatra, in den Lingga Archipel, ten Noord-Westen van het eiland Tjoempoh, op 0° 9′ Z. Br.

Boaja, *râwa* (moeras) op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Tjilatjap, distrikt Dajaloehoer, bij de grens der Preanger Regentschappen.

Boaja (Soengei) of Kaaiman-rivier op Sumatra's Oostkust, landschap Asahan.

Boalemo, landschap op Celebes' Noordkust, residentie Manado, afdeeling Gorontalo, aan de Zuidzijde van de bogt van Tomini. Het behoort den Sultan van Ternate.

Boän, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Samarang, distrikt Serondol.

Boano, zie: Bonoa, eiland.

Boas, rivier op het eiland Ceram. Zij maakt de grens van het gebied van Lissa Oeloe uit en valt met eenen noordwaartschen loop in de bogt van dien naam.

Boas, bogt aan de Noordkust van het eiland Ceram.

Boassan, eilandje bij de Noordkust van Borneo, in de Indische zee, op 6° 12′ N. Br.

Boa Tetoe, baai en kaap aan de Noordkust van het eiland Boero.

Bobakan, berg op Java, residentie Cheribon, regentschap Galoe, distrikt Rantja.

Bobalsari, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Poerbolinggo, 7 palen van Poerbolinggo, 18 palen van Banjoemaas, 20 palen van Poerwokerto, 32 palen van Bandjar Negara, 50 palen van Tjilatjap en 46 palen van Tagal.

Bobaris, zie: Babaris, bergketen.

Bobat, rivier op het eiland Ceram. Zij valt in de baai van Teloeti.

Bobawa, dorp op het eiland Makjan, onder een Hoofd *Kimalaha* genaamd.

Bobbos, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Pamanoekan, aan de rivier Tjipanagara.

Bobek, zie: Seronda, eiland.

Bobo, riviertje op de Noordkust van het eiland Batjan.

Bobo, dorp op het Zuid-Wester-eiland Moa, residentie Banda, distrikt Bansawa.

Bobo, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Mandi Rantja.

Boboang of Boebon, punt aan de Westkust van Sumatra, ten Noord-Westen van Analaboe. Zij is geheel met boomen begroeid; de kust is hier veilig te naderen, in 12 vademen water.

Boboang, dorp op Sumatra, in het Westen van het koningrijk Achin. De bevolking bestaat grootendeels uit Maleijers.

Bobodjong, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Tjiawi Gebang.

Bobol, rivier op de Zuidkust van het eiland Ceram. Zij valt na vele kronkelingen met twee armen in zee.

Boboni of Wowoni, eiland in de Moluksche zee, bij de Oostkust van Celebes. Het is bewoond, levert *tripang*, rijst, kokosnoten, vruchten en *rotan*. Men heeft er vele buffels en geiten.

Bobot Sari, hoofdplaats van het distrikt Kerta Negara, op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Poerbolinggo.

Bodang, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling en distrikt Kraksan.

Bodas, dorp op Java, residentie Cheribon, partikulier land Indramajoe, distrikt Oedjong.

Bodas of Bowo Bodas, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Bandar Goeniwang. Bij hetzelve is eene koffijplantaadje.

Bode, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Ploembon.

Bodean, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Soemowono.

Bodi, plaatsje op Celebes' Noordkust, residentie Manado, rijkje Bwool. Het heeft goudmijnen, welke zeer schoon goud opleveren.

Bodja, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Tjilatjap, distrikt Madjenang.

Bodja, distrikt en dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Kendal, aan de rivier Lotot. Bodja ligt op den noord-westelijken voet van den Oengaran, 936 Rijnlandsche voeten hoog boven de zee.

Bodji, eilandje in de Indische zee, ten Westen van Sumatra, tot de Batoe-eilanden behoorende, ten Noorden van het eiland Massa.

Bodjoel Mati, zie: Badjoel Mati, rivier en dorp.

Bodjoer, eiland bij de Oostkust van het eiland Banka, in de zee van Borneo.

Bodjok, rivier op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Mataram.

Bodjo Manik, zie: Bodjong Manik, dorp.

Bodjo Nagara, onderdistrikt op Java, residentie Bantam, Noorder Regentschap, in het Noorden van het distrikt Tjiligon. Het bevat een dorp en een rotsgebergte van gelijken naam.

Bodjo Negoro, adsistent-residentie en regentschap op Java, residentie Rembang. Het is ten Noorden door Toeban, ten Oosten door Soerabaja, ten Westen door Blora en ten Zuiden door Ngawi begrensd. Het land is dun bevolkt en weinig bebouwd. Uitgestrekte bosschen bedekken een groot gedeelte, en die welke zich tusschen Ngoempak en Padangngan uitstrekken, zijn 20 palen lang. Dit regentschap bestaat uit 7 distrikten, Bodjo Negoro, Bowerno, Pelem, Temaijang, Ngoempok, Padangngan en Tinawoon, te zamen bevolkt met 135,879 zielen, als: 97 Europeanen, 560 Chinezen en 135,220 Javanen. Het bestuur berust bij een' Adsistent-Resident, een' Regent, een' Regter en een' Priester. De voornaamste kultuur is tabak.

Bodjo Negoro, distrikt op Java, residentie Rembang, regentschap Bodjo Negoro. Het bevat 8,895 inwoners.

Bodjo Negoro, hoofdplaats van de adsistent-residentie, het regentschap en distrikt van dien naam, op Java, residentie Rembang, 30 palen Zuid- ten -Westen van Toeban, 69 palen Zuid- ten -Oosten van Rembang en 79 palen ten Westen van Soerabaja, aan den regteroever der rivier Bengawan. De paseiban is mooi en groot. Er is eene, in 1828 gebouwde, gevangenis en eene redoute van aarde opgeworpen, in welke vroeger eene bezetting lag; thans dient zij den Pradjoerits tot verblijf. Er is hier een landraad en regtbank van omgang gevestigd. De Europeanen behooren onder het regtsgebied van Samarang. In 1856 is er eene inlandsche school geopend. De Adsistent-Resident, de Regent, een civiel Geneesheer en een Zoutverkooper houden hier hun verblijf. Uit Bodjo Negoro loopen drie wegen, één om de

Zuid naar Ngawi, één om de Noord-Oost naar Toeban en één om de West, langs de rivier, naar Padangngan.

Bodjo Negoro, verlaten établissement voor de zijdewormenteelt, op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong, bij Bandong, op 2,582 Rijnlandsche voeten hoog boven de zee.

Bodjo Negoro, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Kadoe.

Bodjo Neros, zie: Bodjong Neros.

Bodjong, dorp op Java, residentie Bantam, Noorder Regentschap, distrikt Serang, bij de hoofdplaats Serang.

Bodjong, dorp op Java, residentie Bantam, afdeeling Tjiringin, 25 palen van Tjiringin, 31$^1/_2$ paal van Anjer, 30$^1/_2$ paal van Serang en 53 palen van Lebak.

Bodjong, dorp op Java, residentie Bantam, afdeeling Lebak, 28$^1/_2$ paal van Lebak, 18$^1/_2$ paal van Tjiringin, 35$^1/_2$ paal van Serang, 45 palen van Anjer.

Bodjong, dorp op Java, residentie Bantam, Wester Regentschap, distrikt Panimbang, onderdistrikt Panimbang.

Bodjong, dorp op Java, residentie Bantam, Wester Regentschap, in het Zuiden van het distrikt Menes.

Bodjong, dorp op Java, residentie Bantam, Wester Regentschap, distrikt Tjibilong, onderdistrikt Patoedja, benoorden Tjibadak.

Bodjong, dorp op Java, residentie Bantam, in het Zuid-Oosten van het regentschap Pandeglang. Bij Bodjong vereenigt zich de rivier Tjioedjong met de Tjiberan.

Bodjong, drie dorpen van dezen naam vindt men op Java, residentie Batavia, in het Wester Kwartier, een aan de rivier Angkee, een aan de Mentjereh, vlak bij Buitenzorg's grens, en een beoosten de Mentjereh.

Bodjong, heuvel op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, bij Buitenzorg. Hij ligt 7,803 Rijnlandsche voeten boven de zee.

Bodjong, dorp op Java, residentie Cheribon, partikulier land Kandang Hawor, distrikt Loewoeng Malang.

Bodjong, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Indramajoe, distrikt Sleman.

Bodjong, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het midden van het distrikt Tjibaroesa.

Bodjong, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Tjibinong, aan de rivier Tjikias.

Bodjong, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ledok, distrikt Sapoerang.

Bodjong, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor.

Bodjong, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap en distrikt Indramajoe.

Bodjong, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Beber.

Bodjong, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Galoe, distrikt Tjiamies.

Bodjong, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Loerah Agong.

Bodjong, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Kadoe Gedé.

Bodjong, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap en distrikt Koeningan.

Bodjong, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling en distrikt Brebes.

Bodjong, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerbolinggo, distrikt Tjahjana.

Bodjong, dorp op Java, residentie Samarang, nabij en ten Zuiden van de stad Samarang. Hier staat het huis van den Resident van Samarang, een der grootste en fraaiste residentswoningen op Java, met een schoon, zwaar belommerd voorplein, en eenen grooten, goed aangelegden tuin er achter. De natuur is hier zeer schoon en de lucht gezond. Aan den weg die hier heen loopt, en bijna twee palen of 40 minuten gaans lang en met oude en zware kanarieboomen beplant is, vindt men aan weêrszijde vele fraaije Europesche woonhuizen. Er is te Bodjong een buskruidmolen, die in 1851 ongeveer 39,000 pond buskruid leverde. Bezuiden Bodjong is eene grot, in eenen steenachtigen heuvel; voor dezelve is een houten verdek, alles is met Chinesche karakters beschreven, en de Chinezen, welke deze plaats laten bewaken, vereeren die bijzonder.

Bodjong, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Bandongan.

Bodjong, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, in het Oosten van het distrikt Minoreh.

Bodjong, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Pekadjangan. Er is eene indigoplantaadje.

Bodjong Bata, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling en distrikt Pamalang.

Bodjong Debang, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Losari.

Bodjong Djalehoe, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Tjilatjap, distrikt Dajaloehoer, aan de rivier Tjitandoei, op de grens der Preanger Regentschappen.

Bodjong Gadoek, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, op den weg van Soekapoera naar Garoet, $6^1/_2$ paal van Garoet. Het ligt 2,849 Rijnlandsche voeten boven de oppervlakte der zee.

Bodjong Gaijam, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Pamanoekan, aan de Tjipanagara.

Bodjong Garoet, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Djasinga.

Bodjong Gati, dorp op Java, residentie Batavia, aan de rivier Tjiliwong.

Bodjong Gedé, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Oosten van het distrikt Parong, op den westelijken weg van Batavia naar Buitenzorg. Er staat eene pasanggrahan, die 3,291 Rijnlandsche voeten hoog boven de zee gelegen is.

Bodjong Gedé, partikulier land en bosch op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Oosten van het distrikt Parong. Het land bevat 4,166 bewoners.

Bodjong Genting, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Tjilatjap, distrikt Dajaloehoer, aan de Tjitandoei, op de grens der Preanger Regentschappen.

Bodjong Hetom, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Maribaja.

Bodjong Hondje, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, aan den voet van den berg Boerangrang.

Bodjong Kalapa, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soekapoera.

Bodjong Kalapa, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor, distrikt Djampang Tengah, bewesten den weg.

Bodjong Kalong, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Galoe.

Bodjong Karet, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het midden van het distrikt Tjibaroesa.

Bodjong Kaso, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor, distrikt Djampang Tengah, op den oostelijken oever der Tjiboeni.

Bodjong Kason, uitgestrekt bosch op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, bij Pondok Gedé.

Bodjong Keding, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Pamanoekan, aan de Tjipanagara.

Bodjong Keton, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Buitenzorg, op de noord-westelijke helling van den Panggeranggo, ter hoogte van 3,325 Rijnlandsche voeten boven de zee. Er staat eene pasanggrahan.

Bodjong Koening, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Bandar Goeniwang.

Bodjong Koening, dorp op Java, residentie Bantam, regentschap Tjiringin.

Bodjong Koentji, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong. Niet ver van dit dorp vindt men in de rijstvelden, als oudheid, een beschadigd Ganesabeeld.

Bodjong Landak, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Tjilatjap, distrikt Dajaloehoer, aan de rivier Tjitandoei.

Bodjong Liro, dorp op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap, in het Zuid-Westen van het distrikt Parong Koedjang.

Bodjong Manggoe, bosch op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Tjibaroesa.

Bodjong Mangkoe, dorp op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap, distrikt Parang Koedjang, 5 palen ten Zuid-Westen van Bodjo Manik. Bij dit dorp loopt de weg over eene hoogte van 709 Rijnlandsche voeten.

Bodjong Manik of Dawa, dorp op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap, distrikt Parong Koedjang, aan den linker oever der rivier Tjioedjoeng, 5 palen ten Zuid-Oosten van Lebak. Op eenen kleinen afstand van dit dorp loopt een gegraven kanaal van 30 à 40 voeten breed. In het bed van het riviertje Tjibijok bij deze plaats worden steenkolen gevonden. Bodjong Manik ligt 326 Rijnlandsche voeten boven de zee.

Bodjong Mentik, dorp op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap, aan de rivier Tjioedjoeng. Dit dorp wordt door Badoeïnen bewoond.

Bodjong Menting, dorp op Java, residentie Batavia, in het Zuiden van het Ooster Kwartier, aan de rivier Tjilingsi, 5 palen bezuidwesten Bekasi.

Bodjong Nangka, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, aan eenen westelijken zijtak der Tjidani, $3^1/_4$ paal bewesten den 22sten paal op den weg over Tangerang naar Buitenzorg.

Bodjong Nangka, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling en distrikt Pamalang.

Bodjong Neros, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Parong.

Bodjong Neros, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Galoe, distrikt Tjiamies.

Bodjong Neros, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, op de oostelijke grens van het distrikt Losari.

Bodjong Neros, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Tjilatjap, distrikt Madjenang, aan de Tjikawong, daar waar de Tjilo Padang in deze rivier valt.

Bodjong Parei, dorp op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap, in het Noorden van het distrikt Madhoor, aan de Tjiana.

Bodjong Peter, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor, distrikt Djampang Wètan, 33 palen van Tjiandjor, 59 palen van Bandong en 88 palen van Soemadang. Het ligt 1,055 Rijnlandsche voeten boven de oppervlakte der zee.

Bodjong Rangkas, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Krawang.

Bodjong Rantja, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong, distrikt Rongga. Beneden dit dorp ligt de waterval der Tjitjenoek.

Bodjong Ringit, dorp op Java, residentie Batavia, aan de Tjidani, 5 palen benoorden Tangerang.

Bodjong Ronggo, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Tjilatjap, distrikt Dajaloehoer, aan de Tjitandoei.

Bodjong Sari, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Maribaja.

Bodjong Sari, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Galoe, distrikt Tjiamies.

Bodjong Sari, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Brebes, distrikt Lebaksioe.

Bodjong Sari, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Gantoengan, op de oostelijke grens.

Bodjong Sari, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Tjiandjor.

Bodjong Sari, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerbolinggo, distrikt Tjahjana.

Bodjong Sawit, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Tjiandjor.

Bodjong Soeren, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong, in het Westen van het distrikt Tjilokotot.

Bodjong Temok, gehucht op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, $3^1/_2$ paal Zuid van Manggala.

Bodjong Tjisono, dorp op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap. Het ligt 1,601 Rijnlandsche voeten boven de zee.

Bodo, dorp op de Oostkust van het Soendaeiland Nias.

Bodo, rivier op Celebes' Westkust, Gouvernement van Makassar, afdeeling Maros.

Bodoer, dorp en poststation op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap, 10 palen van Lebak naar Tjilangkahan. Het ligt 835 Rijnlandsche voeten boven de zee. Men vindt er veel veldspaath en bazalten.

Bodoet of Bodoe, onbewoond eiland bij de Westkust van Java, residentie Bantam, in de Welkomst-baai, benoord-oosten de Andilem-eilandjes.

Bodoijo, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, 35 palen van Djokdjokarta.

Bodok, een der Kendangsche bergtoppen op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap, benoorden Tjilangkahan, bij Boleng.

Bodo Maloeh, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Toelong Agong.

Bodo Mito, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Bandjar Negara, distrikt Bandjar.

Bodo Mito, dorp op Java, residentie en regentschap Banjoemaas, distrikt Soekaradja.

Bodri, rivier op Java, residentie Samarang, regentschap Kendal. Zij komt van het Prahoe-gebergte en neemt een gedeelte der wateren van den Oengaran op. Eerst loopt zij Zuid en West, dan weder Noord en Noord-ten -Oosten, door de distrikten Limbangan, Troeko en Perboeän. Bij den grooten weg is de brug over dezelve circa 150 voeten lang en 40 hoog. Zij heeft geene zeer hooge oevers en ontlast zich met drie monden in zee. Op twee mijlen vóór de monding ligt een kliprif in zee. De loop wordt geschat op 25 palen.

Boe, zie: Boho, eilandengroep.

Boea of Taloe, distrikt op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, aan de grens, ten Zuiden van Lintou en ten Noorden van de VII Kota's, in eene vallei gelegen. Het is omtrent $1^1/_2$ geogr. mijl lang en wordt doorstroomd door de rivieren Senamang en Sello, welke laatste er vooral veel toe bijbrengt, om de, langs het westelijk gebergte liggende velden te bevochtigen. Het stond vroeger onder eenen *Radja* die te Boea verblijf hield. Het is in 1832 bij de verovering der Padriesche linie verwoest geworden. De voornaamste plaatsen zijn Boea, Pennieang en Tiga Djangka. Men vindt bij Boea de graven van de oude Vorsten.

Boea of Boea Pennieang, fort op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, distrikt Boea. Het ligt 8,112 Rijnl. voeten boven het vlak der zee.

Boea, berg op Sumatra, landschap Korintji.

Boea, dorp op Celebes, koningrijk Boni. Het is onderhoorig aan Sopèng.

Boea Boea, dorp op het Soenda-eiland Engano.

Boeahan, dorp op het eiland Bali, rijk Tabanan.

Boeaja, zie: Boaja, *râwa.*

Boeaja Langoe of Beijoelango, dorp op Sumatra, residentie Palembang, aan den regter oever der Moesi. Het bestaat uit 40 woningen.

Boeakloron, dorp op het eiland Ceram, afdeeling Wahaai, regentschap Goa of Gaä.

Boeal, dorp op het eiland Sollok, aan het strand. Het staat onder direkt gezag van eenen *Datoe.*

Boeal Boeali, gebergte op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Angkolah, distrikten Sipirok en Angkolah Djai.

Boea Lêmo, landschap op Celebes' Oostkust, in het Noord-Oosten van het rijk Banggaai. De bewoners zijn talrijk en leven van rijst en maïs, die zij zelven verbouwen. Zij hebben veel te lijden van de zeeroovers van Tabello en Magindanao. In 1852 bestond de veestapel uit 45 karbouwen, 70 geiten en 3 paarden.

Boea Lêmo, rijkje op Celebes' Noordkust, residentie Manado, afdeeling Gorontalo. Het bevat 1,243 inwoners.

Boean of Woan, eiland in den Sollok Archipel, Noord-Oost van Borneo.

Boeang, kaap aan Java's Noordkust, residentie Japara.

Boeang Amok, inham aan de Zuidkust van het eiland Soembawa, koningrijk Soembawa, 8° 55′ Z. Br.

Boeantang, dorp op Sumatra's Oostkust, rijk Siak, aan de rivier Siak.

Boea Pennieang, zie: Boea, fort.

Boear of Boehar, eiland in de zee van Banda, tot de Voorwals-Aroe-eilanden behoorende.

Boear, eilandje ten Oosten van het eiland Banka, op 106° 32′ O. L. en 2° 15′ 35″ Z. Br., in de zee van Borneo.

Boear, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Ilir, aan de rivier Ketjan.

Boea Radjoe, dorp op Sumatra's Oostkust, landschap Langkat, aan eenen zijtak der Langkat-rivier. Het is bewoond door 1,000 Batta's, die in het peperplanten hun bestaan vinden en aan Langkat onderhoorig zijn.

Boeara, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerbolinggo, distrikt Kerta Negara.

Boeatan, dorp op Sumatra's Oostkust, rijk Siak, de voormalige hoofdplaats van dat rijk.

Boeatan, rivier op Sumatra's Oostkust. Zij stort zich in de Siak-rivier, op den linker oever.

Boeauw, eiland ten Oosten van Celebes, in de Moluksche zee, tot de Banggaai-eilanden behoorende, residentie Ternate.

Boebara, distrikt en dorp op Sumatra's Oostkust, landschap Dèli, daar waar de Kisaran in de Dèli-rivier valt. Het distrikt bevat ongeveer 5,000 zielen (Batta's), en het dorp telt 200 inwoners.

Boeboek, berg op Java, residentie Kediri, afdeeling Ngrowo, regentschap Trengalek, op de noordelijkste grens van het distrikt Ngasinan.

Boeboelan, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Demak.

Boeboelan, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soemadang, 73 palen van Soemadang, 98 palen van Tjiandjor en $56^1/_2$ paal van Bandong.

Boeboelan, rivier op Sumatra's Oostkust, met een klein visschersdorp dat ongeveer 50 inwoners bevat. Zij vormt de grens tusschen het grondgebied van Dèli en Temian.

Boeboer, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak.

Boeboer (Koewala), zie: Langkat, rivier.

Boeboet, gebergte op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong, in het Noorden van het distrikt Bandjaran.

Boeboetan, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo, distrikt Djenar.

Boeboetan, dorp op Java, residentie en regentschap Rembang.

Boeboetan, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Mangar.

Boeboeti, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentsehap Soekapoera.

Boebon, dorp op Sumatra's Oostkust, aan den linker oever der Langkat-rivier, nabij den hoek van dien naam. Het telt ruim 130 zielen onder eenen *Radja.* Het is beroemd om deszelfs opbrengst van suiker, bereid van den anoe-palm (*areng*). Deze boom groeit hier in talrijke menigte en wordt tot verschillende doeleinden gebruikt.

Er wordt veel opium van de hand gedaan aan de praauwen, welke deze plaats somwijlen aandoen, om ververschingen in te nemen.

Boebon (Oedjong) of Panggalan Bido, hoek aan de Oostkust van Sumatra, die de zuidzijde der Langkat-rivier bepaalt.

Boebon (Oedjong), zie: Boboang.

Boedak, noordelijke top van den berg Petarangan, op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Bandjar Negara, distrikt Batoer, hoog 2,221 Ned. ellen boven de zee.

Boedak, hoogste gedeelte van den kratermuur van den berg Kawi, op Java, residentie Pasoeroewan. Het ligt 9,126 Rijnlandsche voeten boven de zee.

Boedalemboe, zie: Boedolemboe, berg.

Boedan, berg in het binnenland van het eiland Billiton.

Boedang Batoe, dorp op Java, residentie Bantam, Noorder Regentschap, distrikt en onderdistrikt Serang, 5 palen Zuid-West van Serang.

Boedek, berg op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Wadjak.

Boedgerones, zie: Boegerones, eilanden.

Boedhan, dorp op het eiland Madura, afdeeling Madura, distrikt Bangkalang.

Boeding, distrikt en dorp op de Noord-Oostkust van het eiland Billiton. De rivier van dien naam ontspringt op den berg Tadjem en ontlast zich in de gelijknamige baai, welke op 2° 37′ Z. Br. gelegen is.

Boedi Radja, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Indramajoe, distrikt Karang Ampel.

Boedjet, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Wadjak.

Boedjet, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Pakoentjen, op de zuidelijke grens.

Boedji, mondingsarm der rivier Koetei, op Borneo's Oostkust, rijk Koetei.

Boedjoer, eilandje ten Oosten van het eiland Banka, bij Poeloe Pandjang, op 106° 22′ 30″ O. L. en 2° 7′ 30″ Z. Br.

Boedjoer, bosch op het eiland Madura, afdeeling Pamakasan.

Boedjoer Timor, dorp op het eiland Madura, afdeeling Pamakasan. Bij dit dorp wordt aard-olie gevonden.

Boedjong, berg op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong.

Boedjong, dorp op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, distrikt Sekampong, op den linker oever der Sekampong. In 1855 werden er geteld 11 huizen en 59 inwoners, bestaande uit 1 soekoe en behoorende tot den stam of kaboewai Prelang. In de nabijheid liggen oude pepertuinen.

Boedjong Krap, post op Java, residentie Tagal. Hij ligt 1,000 voeten hoog boven het vlak der zee.

Boedoe (Oedjong), hoek op Java, op 6° 36′ 40″ Z. Br. en 111° 32′ O. L.

Boedoek, distrikt in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sambas, tusschen de rivieren Sebangkouw en Selakouw, op 30 uren afstands van Montrado. Er wordt veel goud gegraven, waaronder ook platina vermengd is; ook wordt er veel koper gevonden. De Chinesche bewoners van Boedoek houden zich ook met den landbouw, den handel, de vischvangst en alle handwerken bezig. Er zijn 10,000 Chinezen, zonder inbegrip van vrouwen en kinderen. De hoofdplaats draagt denzelfden naam. Van deze plaats loopt een in 1857 aangelegde weg naar Moekwan.

Boedoek, berg en meer in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sambas, distrikt Boedoek.

Boedoek, zie: Sebangkouw, rivier.

Boedoek, dorp op Java, residentie Madioen, regentschap Ngawi, distrikt Djogorogo.

Boedoer, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Madja Lengka, distrikt Palimanang.

Boedoeran, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Soerabaja, distrikt Djenggollo II. Er is eene suikerfabrijk van dien naam, toebehoorende aan de Heeren van den Broek, met eenen aanplant van 480 bouws.

Boedoewan, dorp op Java, residentie Bezoeki, regentschap Bezoeki, distrikt Mlandingan. Er is eene suikerfabrijk van gelijken naam, toebehoorende aan den Heer Riems, met eenen aanplant van 400 bouws.

Boedokh, zie: Boedoek.

Boedolemboe of Goenong Lemboeng, berg op Java, residentie en afdeeling Probolinggo, tot het Tengger-gebergte behoorende. Hij is het hoogste punt van dat gebergte en 8,448 Rijnlandsche voeten hoog.

Boedon, dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sangouw, aan de rivier Sekajam. Het telt 300 Dajaksche inwoners.

Boedri, zie: Bodri, rivier.

Boedsilan, berg op Borneo's Noord-Oostkust, distrikt Mangedora, op 5° 15′ N. Br. en 117° 45′ O. L.

Boeër, dorp op het eiland Soembawa, koningrijk Soembawa.

Boegang, poststation op Java, residentie Rembang, regentschap Rembang.

Boegang, dorp op Java, residentie Rembang, regentschap Toeban, 56 palen van Rembang, 8 van Toeban en 38 van Bodjo Negoro.

Boegas, dorp en poststation op Java, resi-

dentie Cheribon, 19 palen bewesten Cheribon en 15 beoosten Karang Sambong.

Boegberag, waterval in de rivier Tjimatri, op Java, residentie Preanger Regentschappen, distrikt Tjilokotot, bij het dorp Leuwih Gadja, ten Zuid-Westen van den berg Boerangrang.

Boegel, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Sambong.

Boegel, hoek aan Japara's Noord-Oostzijde, op Java.

Boegel, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, bij de hoofdplaats. Hier ligt het Europesche kerkhof van Pasoeroewan.

Boegel, dorp op Java, residentie Cheribon, partikulier land Kandang Hawor, distrikt Loewoeng Malang.

Boegel, post op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Tjiasem, aan de rivier Tjitapen.

Boegel, dorp op Java, residentie Rembang, in het Westen van het regentschap Toeban.

Boegel, hoofdplaats van het distrikt Mangar, op Java, residentie Samarang, regentschap Demak. Er is eene druk bezochte markt en er hebben zich vele Chinezen gevestigd. In den omtrek ziet men tabaksvelden.

Boegel, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Salatiga. Er wonen 194 Javanen.

Boegel, poststation op Java, residentie Djokdjokarta, distrikt Galoor, bij het dorp Patalon.

Boegel, twee dorpen op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, het eene 2 palen bewesten den 21sten paal op den weg naar Tandjong Kaik, en het andere bijna 2 palen bewesten Tangerang.

Boegelwaroe, rivier op Java, residentie Samarang. Zij ontspringt op het Prahoe-gebergte, stroomt van het Zuiden naar het Westen en ontlast zich in de Java-zee. Zij is 14 palen lang.

Boegerones, door onze zeelieden gewoonlijk Boezeroentjes geheeten en bij de inlanders bekend onder de namen: Liyoekang Lowe, Wera en Petang, drie onbewoonde eilandjes ten Zuiden van Celebes, in de straat van Saleijer. Rondom het middelste eiland, welks strand steil afloopt, is het zeer diep; er wordt op 100 vademen diepte nog geen grond gevonden.

Boegiassoe, eilandje ten Oosten van het eiland Siao, in de zee van Celebes.

Boegies, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Tjabang Boengin, aan den regter oever der Tjitaroem.

Boegies, berg op Java, residentie Bantam, afdeeling Lebak. Hij verheft zich 2,310 Rijnlandsche voeten boven de zee.

Boegies, dorp op de Zuidkust van het Riouw-eiland Bintang.

Boegies, dorp op Celebes' Westkust, residentie Makassar, niet ver van het fort Rotterdam.

Boegies, dorp op het eiland Lombok. Het is een der vier kampongs, waaruit Ampanan bestaat.

Boegil, zie: Boegel.

Boeginezen of Boegoesen, volk op Celebes, in het rijk Boni en eenige aangrenzende gewesten.

Zij zijn forsch en sterk gespierd en hebben eene middelmatige gestalte. Zij kleeden zich in het rood of blaauw katoen en versieren de armen en beenen met ringen van dik koperdraad. De Boeginezen zijn moordzuchtig, wraakgierig, listig en verraderlijk, doch bij eene goede behandeling zijn zij zeer getrouw en toegenegen. Zij zijn moedige en stoute krijgslieden, ijverige, schrandere en goede kooplieden en handelaars, en zeer wakkere zeelieden. Zij zijn zeer bedreven in het bewerken der metalen en het vervaardigen van lijnwaden. Van de meest beschaafde volkeren van den Indischen Archipel waren de Boeginezen de laatsten die tot het Mohammedaansche geloof bekeerd werden, hetwelk zij in 1640 omhelsden. De Boeginezen zijn in den Archipel zeer verspreid. Zij hebben koloniën te Samarindah, op de Oost-, te Mampawa op de Westkust van Borneo, op het eiland Riouw en op vele andere plaatsen, en overal handels-établissementen van Nieuw-Guinea tot aan het hoofd van Achin, die hunne vaartuigen op zekere tijden des jaars bezoeken, om de opgestapelde koopwaren meest naar Singapoera te voeren. Hoe zeer ook verspreid, zijn de Boeginezen steeds onderling naauw verbonden en leenen zij elkander getrouwelijk bijstand tegen hunne gemeenschappelijke vijanden, de zeeroovers.

De Boeginezen bezitten eene eigen taal, aan de Makassaarsche verwant, en vooral uit vroeger tijd eenige geschriften, die nog weinig bekend zijn. Hunne letters zijn ook nagenoeg gelijk aan die der Makassaren. Beide deze talen worden op last en kosten van het Nederlandsch Bijbelgenootschap beoefend door den Heer B. F. Matthes, die daartoe reeds eenige jaren op Celebes heeft doorgebragt, en bereids eene Makassaarsche spraakkunst heeft uitgegeven. De typen om in beide talen te drukken zijn onder toezigt van den Heer Matthes en Professor Millies in Nederland vervaardigd.

Boeginezen baai, zie: Boni (Golf van).

Boegi Raja, zie: Raja, rivier.

Boegi Raja, eigenlijk Boekit Raja, voorgebergte in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sambas. Het wordt door eenen zacht hellenden, met boomen begroeiden, berg gevormd. De bodem bestaat uit goede tuinaarde. Aan den voet liggen rotsklompen verspreid. Vóór dit gebergte ligt het gelijknamige eilandje, op 1° 21′ N. Br. Het bestaat uit eene 250 voet hooge rots, die van boven met boomen bedekt is. Het is eene gewone schuilplaats der zeeroovers, die tusschen dit eiland en den berg, waar 8 of 9 voet water staat, zoowel tegen den wind als tegen vervolging veilig liggen.

Boegis, zie: Boegies.

Boegisan, poststation op Java, residentie Tagal, regentschap en distrikt Tagal.

Boegoe, dorp op Java, residentie en regentschap Japara.

Boegoesen, zie: Boeginezen.

Boegol Waroe, zie: Boegelwaroe, rivier.

Boeha, dorp op het Soenda-eiland Nisa, distrikt Goenong Sitoli.

Boeha, dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, afdeeling Manado, distrikt Bantik. Het is bewoond door 404 Heidenen (1852).

Boeha Walet, zie: Tjibodas, berg.

Boehir, berg op het eiland Madura, afdeeling Madura, distrikt Bangkalang.

Boehoe, eilandje in den Lingga-Archipel, bij de Oostzijde van het eiland Lingga, op 0° 9′ Z. Br.

Boeiem, eiland ten Westen van Nieuw-Guinea, in den Wageoe-Misool-Archipel. Het staat onder den Sultan van Tidore.

Boeijou, dorp op Sumatra, residentie Palembang, aan den linker oever der Rawas.

Boeitan, dorp op het eiland Bali, rijk Karang Asam.

Boejan, dorp op het eiland Banka, distrikt Marawang.

Boejan, meer op het eiland Bali, rijk Boleling, op de grenzen van Tabanan. Naar hetzelve worden bedevaarten gedaan om den god Dewi Danoe offers te brengen, ten einde hem te bewegen tot het geven van welvaart aan het land.

Boejaran, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Samarang, distrikt Grogol. Er is eene markt.

Boejaran, rivier op Java, residentie Samarang, regentschap Samarang. In dezelve ligt een stuwdam.

Boejat, kaap aan de Oostkust van Celebes, op 124° 29′ O. L. en 0° 50′ N. Br.

Boejat, rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, afdeeling Belang, distrikt Ponosakang.

Boejoedan, dorp op Java, residentie Rembang, in het Zuid-Westen van het regentschap Toeban.

Boejoek, baai op de Noordkust van het eiland Lombok.

Boejoelali, distrikt op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Padjang. Het bevat ongeveer 69,000 inwoners.

Boejoelali, hoofddorp van de afdeeling Soekowati, op Java, residentie Soerakarta, 18¼ paal van Soerakarta, aan den oostelijken voet van den Merbaboe, 1,262 Rijnlandsche voeten boven de zeevlakte gelegen. Er wonen ruim 1,500 Javanen. Het is er koel en gezond. Er is een fortje met steenen wal, waar eene bezetting ligt van 1 Onderofficier, 9 Europesche en 15 inlandsche manschappen. Er is een partikulier Geneesheer gevestigd.

Boejoenga, dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, afdeeling Amoerang, distrikt Kawangkoang. Er wonen 229 Christenen en 70 Heidenen (1852).

Boejoet, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Loewar Kota.

Boejoetan, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Boeka, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Doeson Oeloe, aan de rivier Teweh.

Boeka Baai, dorp op de Zuid-Westkust van het eiland Rotti.

Boeka Boeka, eiland bij Celebes' Oostkust, in de baai van Tomini, op 0° 25′ Z. Br. Het behoort tot de Togian-eilanden en vormt met de kust van Celebes eene ruime straat van 6 à 7 mijlen breedte.

Boekal, eiland aan Sumatra's Westkust, bij het eiland Mensoelar.

Boekalisse, zie: Bangkalis, eiland.

Boekamba, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, vorstendom Menangkabo.

Boeka Moengga, dorp op het Mentawei-eiland Zuid-Pagei. Het bevat 70 zielen.

Boekan, eiland in de Moluksche zee, ten Oosten van Celebes, tot de Banggaai-eilanden behoorende, residentie Ternate. Vroeger was het bewoond.

Boeka Negara, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Batoe Sirap, aan de noordelijke helling van den berg Toenggoel.

Het huis van den Administrateur ligt 3,776 Rijnlandsche voeten boven het vlak der zee.

Boekeh, dorp op het Batoe-eiland Sigata. Het is bewoond door 77 Niassers.

Boekel, dorp op het eiland Boero, regentschap Kajeli, aan de rivier Kajeli.

Boeki, berg in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, in het Oosten van het distrikt Katingan.

Boeki, handelsplaats op de Westkust van het eiland Saleijer.

Boekide, eiland in de Moluksche zee, tot de Sangir-eilanden behoorende, residentie Manado. Het bevat vele dorpen.

Boekil, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin. Zij loopt met eene zuid-oostwaartsche rigting in de zee.

Boekit. *Namen die met Boekit, hetwelk* heuvel *of* berg *beteekent, beginnen en hier niet gevonden worden, zoeke men op de woorden van onderscheiding.*

Boekit, afdeeling op het eiland Banka, distrikt Pangkal Pinang. Zij telt 27 dorpen, waaronder een van gelijken naam, bewoond door 914 Bankanezen en 73 Maleijers.

Boekit, dorp op het eiland Banka, distrikt Blinjoe.

Boekit, dorp op het eiland Banka, distrikt Koba.

Boekit, dorp op het eiland Banka, distrikt Soengei Leat.

Boekit, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah, op den top van den heuvel Gehagas. Het heeft 8 huizen en 160 inwoners (1853).

Boekit, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, aan de rivier Roengan. Het is versterkt door eene schans en bevat 112 inwoners.

Boekit, dorp op Sumatra, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap Tanah Datar.

Boekit (Tandjong), Zuid-Westpunt van het eiland Bali, 8° 48′ Z. Br.

Boekita, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Pamanoekan. Bij dit dorp storten zich twee rivieren in de Pamanoekan uit.

Boekit Abai, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, afdeeling XIII Kota's.

Boekit Ampat Kaki, zie: Sikarbo, berg.

Boekit Bahoplawa, dorp in Borneo's Zuid- en-Ooster-afdeeling, distrikt Kahaijan Tengah. Het is op eenen heuvel, die zich 70 voeten boven de rivier Kahaijan verheft, gelegen en bevat 3 huizen met 60 inwoners (1853). De bodem is uiterst vruchtbaar; men ziet er vele vruchtboomen.

Boekit Batoe, landschap op Sumatra's Oostkust. Hier wordt de *troeboe*, die de bekende vischkuit (*telor troeboe*) van zich geeft, gevangen en uitgevoerd. Drie à vier honderd visschersvaartuigen behooren hier te huis. Er is eene rivier en een dorp van gelijken naam. Het dorp heeft eene kleine haven bij het binnenkomen der Brouwersstraat. Het behoort tot het rijk van Siak en bevat 500 Siakkers en 50 Chinezen.

Boekit Betaboe, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, afdeeling Agam, aan den berg Merapi, 3,000 voeten hoog. Er groeijen bijzonder veel koffijboomen; aardappelen slagen er ook goed. Behalve in den landbouw, vindt de bevolking ook eenig bestaan in het gieten van doozen uit geel koper en het maken van de sloten der geweren.

Boekit Gedang, distrikt op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden. In hetzelve ontspringt de Kampar-rivier.

Boekit Kamang, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, afdeeling Agam.

Boekit Kandang, dorp ter Westkust van Sumatra, residentie Padangsche Bovenlanden, afdeeling Tanah Datar, landschap der XX Kota's, *loeras* Soli Ajer. Bij deze plaats liggen goudgroeven en hier langs loopt de groote weg.

Boekit Kapas, dorp op het eiland Bali, rijk Karang Asam, ten Zuid-Oosten van de hoofdplaats.

Boekit Pamaripi, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah. Het bevat 1 huis en 15 inwoners (1853).

Boekit Poekon, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah, met 3 huizen en 60 zielen (1853).

Boekit Salang, dorp op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Benkoelen. Er is een Opziener gevestigd.

Boekit Sekampar, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, op een juk van den berg Sago.

Boekit Sipining, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, gelegen tusschen den berg Merapi en het meer van Singkara.

Boekit Taram, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, afdeeling L Kota's.

Boeko, berg op Java, residentie Kediri, afdeeling Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Ngasinan.

Boeko, dorp op Java, residentie Pekalongan, aan het Noorderstrand en aan den grooten postweg, 21 palen van Pekalongan.

Boekoe, dorp op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap, in het Oosten van het distrikt Parong Koedjang.

Boekoe, dorp op Celebes, residentie Manado, in de afdeeling Belang, distrikt Ponosakang. Er wonen 124 Heidenen (1852).

Boekoe, Zuid-Westpunt van het Lingga-eiland Singkep, residentie Riouw.

Boekoeg, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang.

Boekoer, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Seragi.

Boekoewan, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Doeson Oeloe. Het bevat 105 inwoners.

Boekon, dorp op Sumatra's Oostkust, rijk Siak, landschap der V Kota's, aan de rivier Sibaijang.

Boekon, eilandje aan Java's Westkust, in de straat Soenda.

Boekti of Bekti, bewoonde badplaats op Java, residentie Rembang, regentschap Toeban, distrikt Rembes, 4 palen van het hoofddorp. Het is een door de natuur gevormd, ruim, vierkant bekken van 8 tot 10 voet diepte, waarin helder water uit onderscheidene wellen ontspringt. De Javanen maken van deze door hooge boomen beschaduwde badplaats veel gebruik. De kom is rijk aan visschen, welke de Javaan echter uit bijgeloof niet durft vangen. Het woud in den omtrek wemelt van apen, die zeer tam zijn en door de badgangers op ooft als anderzins onthaald worden.

Boel, zie: Bwool.

Boela, rivier op de Zuid-Westkust van het eiland Boero. Zij valt met eene zuid-westelijke strekking in zee.

Boelahan, dorp op het eiland Madura, in het Noorden van het regentschap Soemanap.

Boelahan, dorp op Java, residentie Patjitan.

Boelahan, dorp op Java, residentie Bantam, afdeeling Pandeglang.

Boelak, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Pangkah.

Boelak, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Madja Lengka, distrikt Palimanang.

Boelak, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap en distrikt Indramajoe.

Boelak, dorp op Java, residentie Rembang, regentschap Bodjo Negoro.

Boelak, berg op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Wadjak.

Boelak, berg op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor.

Boelak, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Seragi.

Boelak, dorp op Java, residentie Cheribon, partikulier land Kandang Hawor, distrikt Loewoeng Malang, nabij Kandang Hawor.

Boelakan, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap Pamalang, distrikt Bongas, op het gebergte Kendal, 32 palen van Tagal en 32 palen van Banjoemaas.

Boelakan, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Oosten van het distrikt Djasinga.

Boelakomba, zie: Boelekomba.

Boelak Patjing, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Doekoe Wringin.

Boelalama, landschap op Sumatra, koningrijk Achin.

Boelaloe, baai aan Celebes' Oostkust, rijk Tomboekoe, op 3° 7′ Z. Br. en 122° 27′ O. L.

Boelaloeng, Boelaloeng Appas en **Boelaloeng Poedang,** drie rivieren op Borneo's Noord-Oostkust, landschap Goenong Teboer, die zich in zee ontlasten.

Boelan, staat op het noordelijke schiereiland van Celebes, residentie Manado. Dit gebied is ongeveer 42 mijlen lang en 21 mijlen breed, en de magtigste staat van de geheele Noordkust. De bergketen, die het schiereiland doorloopt, eindigt hier in het voorgebergte Koffin. Boelan bevat de rijkste goudmijnen. Onder den Koning van Boelan staat de Koning van Bolang Mogondo. De inboorlingen beroemen zich, dat zij van het geslacht der krokodillen zouden afkomstig zijn.

Boelan, rivier op Celebes' noordelijk schiereiland, residentie Manado, staat Boelan. Zij heeft twee takken: de voornaamste komt uit het Zuiden van het gebergte Mogondo en de kleinste ontspringt op het gebergte Dommoego; beiden vereenigen zich op 1 mijl afstands van het strand.

Boelan, hoofdplaats van den gelijknamigen staat, op Celebes' noordelijk schiereiland, residentie Manado, 10 mijlen bewesten Amoerang. Zij ligt aan eene ruime baai, waar echter de schepen bij Noordewinden niet veilig zijn.

Boelan, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Soerabaja, distrikt Rawah Poeloe II

Boelan, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Rampak.

Boelan, rivier in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sambas, landschap Bantanan.

Boelan, berg in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Bekompai.

Boelang, eiland ten Westen van Nieuw-Guinea, in den Molukschen Archipel, op 131° 35′ O. L. en 2° 2′ Z. Br.

Boelang, eiland in den Riouw-Archipel, beoosten Sumatra, met eenen berg van dien naam.

Boelang, straat in den Riouw-Archipel, tusschen de eilanden Boelang en Battam, op 104° O. L. en 1° N. Br. Aan de oevers dezer straat woont een woeste volksstam in de bosschen en in hutten van bladeren en takken gevlochten, op de boomen. Dit volk loopt naakt en is schuw. Het staat onder een Hoofd, drijft eenigen handel met de andere inlanders en ruilt de voortbrengselen der wouden, zoo als *damar* en *getah pertja*, tegen messen en *parangs* in: hiertoe worden deze artikelen aan het Opperhoofd gegeven, die de ruiling bewerkstelligt.

Boelanga, baai aan de Noordkust van Celebes, in de zee van Celebes.

Boelangan Branta, Boelangan Esmaël, Boelangan Timor en **Boelangan Tjingprang,** vier verschillende heuvelen op het eiland Madura, afdeeling Pamekasan, van niet hooger dan 100 voeten.

Boelang Toengak, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Seragi.

Boelan Itam, zie: Bolang Itam.

Boelan Tengah, distrikt op Sumatra, residentie Palembang. Van 22 Maart tot 18 April 1851 had hier een opstand plaats, die na herhaalde gevechten bij Pagar Besi en Goenong Kembang door de onzen werd gedempt.

Boelatoe, dorp op Celebes' Noordkust, rijkje Limbotto. Er is eene goudmijn van dien naam.

Boele Boele, zie: Boeloe Boeloe, rivier en dorp.

Boelekomba, eigenlijk Boeloekoêmpa, landschap op Celebes' zuidelijk schiereiland, gouvernement van Makassar. Het grenst ten Westen aan Bonthain, ten Noorden aan Boni, waarvan het door het Kindang-gebergte gescheiden is, ten Oosten aan de baai van Boni en ten Zuiden aan de zee. Het luchtgestel is hier gezond. De grond is boschrijk en levert zeer goed timmerhout op. De voornaamste voortbrengselen zijn: rijst, Turksche tarwe, koffij, suiker, aardappelen, vruchten, zoo als: limoenen, ananassen, meloenen, *pisang*, kokosnoten enz., en verschillende soorten van groenten. Men vindt er wild in menigte. Dit landschap is schaars bevolkt en wordt in veertien regentschappen verdeeld, te weten: Gantaran, Tanah Beroe, Lêmo Lêmo, Bira, Ara, Tiro, Batang, Borrong, Lânge-Lânge, Wêro, Bontetangan, Oedjongloi, Dannoang en Palioi. Ieder regentschap wordt bestuurd door eenen Regent, een Hoofd en eenige onderdanen. Het bestuur berust voorts bij een' Beambte, die aan den Gezaghebber te Bonthain ondergeschikt is. Weinige der inwoners kunnen lezen of schrijven, Over het geheel zijn zij onbeschaafder dan die der Noorderdistrikten en van Goa.

Boelekomba (Boeloekoêmpa), hoofdplaats van het landschap van dien naam, op Celebes' zuidelijk schiereiland, regentschap Gantaran, aan zee en aan den mond der rivier Kalekongang gelegen.

De inlandsche bevolking bedraagt ongeveer 3,000 zielen, terwijl er ongeveer 60 afstammelingen van Europeanen wonen. Men telt een zeventigtal Christenen onder de bevolking. Landbouw en visscherij zijn hare voornaamste middelen van bestaan. De handel die er gedreven wordt, is onbelangrijk, daar de vaartuigen door eene zandplaat verhinderd worden digt bij den wal te ankeren. Aan de monding der rivier Teko ligt het fort Carolina, op 5° 33′ 20″ Z. Br. en 120° 25′ O. L., met eenen aarden wal omringd en eene bezetting van 80 man, met 3 officieren. Het bevatte vroeger eene verblijfplaats voor den Gezaghebber, die nu te Bonthain zijn zetel heeft.

Boelekomba (Baai van), baai aan Celebes' zuidelijk schiereiland. Er is op 7 of 8 vademen zandgrond eene ankerplaats, ongeveer 2 mijlen van Bonthain.

Boelekomba en **Bonthain,** twee landschappen op Celebes' zuidelijk schiereiland (waarover zie nader de bijzondere artikelen), uitmakende eene tot het Gouvernement van Celebes behoorende afdeeling, gesteld onder het bestuur van eenen civielen Gezaghebber, die tevens de betrekkingen van Notaris, Vendumeester en Ontvanger der inkomende en uitgaande regten waarneemt en te Bonthain zijn verblijf houdt.

Over de inlandsche bevolking, die om haren vredelievenden aard en goede gezindheid zeer gunstig bekend staat, is in ieder distrikt een Regent. In beide de distrikten is ook een agentschap gevestigd van de Weeskamer te Makassar.

Deze afdeeling wordt gezegd zeer goede gronden voor de koffij-kultuur aan te bieden, zoodat van Gouvernementswege last is gegeven, om haar meer stelselmatig in te voeren en om

ook de aanplanting van pagâr-koffij te beproeven, zoo als die elders plaats vindt. Tot nog toe werd de koffij geoogst van in het wild groeijende boomen, en de oogst kon, ofschoon door gebrek aan zorg veel verloren ging, geschat worden op ongeveer 6,000 pikols 's jaars, waarvoor in den handel *f* 24 à *f* 27 per pikol werd betaald, in weêrwil dat door gebrekkige bewerking de kwaliteit veel te wenschen overliet.

Het gebruik van opium in deze afdeeling is niet onbelangrijk, daar de opiumpacht voor 1857 eene som van *f* 5,000 bedroeg.

Boelekomba en Bonthain staan bekend wegens een uitnemend gezond klimaat.

In het Ministerieel verslag over 1849 werd de bevolking van Boelekomba en Bonthain gesteld op 30,000 zielen; sedert zijn daaromtrent geene meer bepaalde cijfers medegedeeld.

Boelekomba (Punt van), kaap aan Celebes' zuid-westelijk schier-eiland, waarvan zij de zuid-oostelijke uithoek is.

Boelelee, dorp op het Moluksche eiland Manoei. Het behoort onder het, op Celebes gelegen, rijk Tomboekoe, distrikt Bahoe Solo. Het bevat 15 huizen en 74 inwoners (1852). Er wordt veel rijst aangeplant.

Boelet, dorp op Java, adsisent-residentie Buitenzorg, distrikt Tjibaroesa, aan de rivier Tjipamangies.

Boeli, rivier op de noord-oostelijke landtong van Celebes. Zij loopt met eene noordoostwaartsche rigting in de zee van Celebes.

Boelioe, dorp op het eiland Adanara, residentie Timor.

Boeli Soek, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Madja Lengka, distrikt Madja.

Boelo, dorp op Celebes' Westkust, in den staat Sopèng.

Boelo, eilandje aan de Noordkust van Billiton, op 2° 33′ Z. Br.

Boelo, rivier op Sumatra's Zuid-Westkust, in de Lampongsche distrikten. Zij stort zich uit in de rivier Sekampong.

Boeloe, rivier op Sumatra's Oostkust, rijk Djambi, met 5 huizen aan den regter oever.

Boeloe, distrikt op Java, residentie Madioen, regentschap Magetan. Het heeft eene bevolking van 11,658 Javanen.

Boeloe, dorp op Java, residentie Rembang, aan de Noordzijde van het regentschap Toeban.

Boeloe, dorp en poststation op Java, residentie Rembang, regentschap Rembang.

Boeloe, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling en distrikt Pamalang.

Boeloe, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Probolinggo, distrikt Tongas.

Boeloe, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling en distrikt Kraksan.

Boeloe, dorp met schans op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, 17 palen van Banjoewangi en 7 palen van Badjoel Mati.

Boeloe, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Tangoel.

Boeloe, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Samarang, distrikt Singen Koelon.

Boeloe, partikulier land op Java, residentie Samarang, regentschap en distrikt Samarang. Er staan 229 huizen.

Boeloe, rivier op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Bangil. Zij valt met eenen noordelijken loop in de straat Madura.

Boeloe, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap en distrikt Batang.

Boeloe, een der Banggaai-eilanden, in de Moluksche zee, residentie Ternate.

Boeloe, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Boeloe, rivier op het eiland Banka, in het Westen van het distrikt Djeboes. Aan haren oever ligt een dorp van gelijken naam.

Boeloe, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Ilir, met 84 inwoners.

Boeloe, gehucht in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sambas, afdeeling en distrikt Montrado, in eene vallei gelegen.

Boeloe, waterval in de rivier Sirat, in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kapoeas Moeroeng.

Boeloe, rivier in Borneo's Westerafdeeling, distrikt Melawi.

Boeloe, rivier in Borneo's Westerafdeeling, rijk Simpang. Zij valt in de Simpang.

Boeloe Auwer, dorp op Sumatra's Oostkust, landschap Dèli.

Boeloeana (Kakoe), bergrug op de Noordkust van het eiland Boero, regentschap Licella. Hij ligt 200 voeten boven het strand; over denzelven loopt een pad. De omtrek is begroeid met welig groeijende *kajoe poetih*-boomen.

Boeloearoe, dorp op de Noord-Westzijde van het Batoe-eiland Tanah Massa, op 100 voeten hoogte boven de zee. Het is de verblijfplaats van den Vorst. Vóór deze plaats kan men met groote schepen in 12 vademen water ankeren, doch men ligt er geheel open. Dit dorp telt 60 inwoners, die bekend staan onder den naam van *Behoer's*.

Boeloe Besar, rivier op Borneo's Zuidkust, landschap Pamboeang.

Boeloe Boeloe, rivier op Celebes' zuidelijk schier-eiland, Gouvernement van Makassar, landschap Bonthain. Zij valt met eene oostelijke rigting in de bogt van Boni. Aan deze rivier ligt een dorp van dien naam met 125 inwoners.

Boeloe Djaran, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Probolinggo, distrikt Dringo.

Boeloe Doeri, *ladang* op Sumatra, in de Batta Landen, landschap Simpang Kanan, aan den regter oever dier rivier.

Boeloeg, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ledok.

Boeloeh, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Boeloekassa, gehucht op Sumatra's Oostkust, rijk Loeboe Djambi, landschap Kapas.

Boeloe Ketjil, rivier op Borneo's Zuidkust, rijk Pamboeang.

Boeloekoêmpa, zie: Boelekomba.

Boeloe Lawang, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang, distrikt Gondang Legi.

Boeloe Matanre, dorp op Celebes' Westkust, in den staat Sopèng.

Boeloe Sama, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, landschap Singkel.

Boeloengan, rijk op Borneo's Oostkust, grenzende ten Noorden aan Tidoeng, waar de grens op ongeveer 3° 20′ N. Br. gelegen is, ten Westen aan het middenlandsche gebergte, ten Zuiden aan Berou en daarvan gescheiden door de rivier Karantigan, en ten Oosten bepaald door de zee. Het wordt bestuurd door eenen Mohammedaanschen Vorst, die ter hoofdplaats Tandjong Pelas verblijf houdt en aan wien al de Hoofden van Tidoeng onderworpen en verwant zijn. Het gezag van den Sultan strekt zich, wat dit rijk betreft, niet verder uit, dan 8 dagen de rivier Kajan opwaarts. De bovenrivier is bewoond door den wilden stam Kennjah. De zuidelijke arm der rivier, Lempoessoe genaamd, wordt bewoond door eenige Poenans.

Boeloengan bevat het stroomgebied van den reeds genoemden Kajan, welke stroom van het middenlandsche gebergte komt en met oostwaartsche rigting, met drie hoofdmondingen in zee loopt. Het geheele gewest heeft eene oppervlakte van 7,490 vierkante palen en eene bevolking die op 100,000 zielen geschat wordt, waarvan 20,000 onder het gebied van den Sultan, als 18,000 Mohammedaansche inlanders, 200 Boeginezen en eenige Dajaks en Badjo's. De voornaamste voortbrengselen van het land zijn: was, *getah pertja*, gom-elastiek, *rotan*, *benzoïn*, hars, goede houtsoorten en *kajoe garoe*, ijzer, een weinig goud, steenkolen, op het eiland Tarakkan (in 1851 ontdekt), salpeter, rijst, tabak, katoen, vogelnestjes, *tripang* en *karet*. De voornaamste dieren zijn: herten, reeën, beeren, rhinocerossen, *bantengs*, varkens, *kantjils*, apen en velerlei gevogelte.

Door de bevolking wordt er matwerk en aardewerk vervaardigd.

De overzeesche handel wordt door praauwen van Sollok, Koetei, Pasir en Celebes gedreven; Boeloengan zelf bezit geene vaartuigen. Er wordt uit den Sollok-Archipel zout, tabak, lijnwaden, olie en gedroogde visch ingevoerd.

Weleer stond Boeloengan onder het rijk van Berou en was tot in het begin dezer eeuw cijnsbaar aan Sollok. Den 18den Februarij 1846 werd het openbaar geressorteerd onder Berou en gesteld onder den civielen Gezaghebber ter Oostkust van Borneo.

Boeloes, rivier op het eiland Banka, distrikt Muntok.

Boeloes, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang.

Boeloes, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Tangoel.

Boeloe Sama, zie: Boelon Sama, haven.

Boeloesan, dorp op Java, adsistent-residentie en distrikt Banjoewangi, aan den grooten postweg.

Boeloesan, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Samarang, distrikt Singen Koelon.

Boeloesan Koelon, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Samarang, distrikt Singen Koelon.

Boeloesan Wètan, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Samarang, distrikt Grogol.

Boeloesar, rivier op Java, residentie Samarang, regentschappen Samarang en Demak. Zij ontspringt in de bosschen van Pringapoes, loopt eerst noord-oostwaarts voort, neemt verder eene noord-westelijke rigting en ontlast zich in de zee van Java.

Boeloesar, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, aan het strand.

Boeloet of Boeroet, berg op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap, distrikt Tjilangkahan. Het hoogste punt van den weg, welke over dezen berg naar Tjipatat leidt, ligt 598 Rijnlandsche voeten boven de zee, terwijl de berg zelf 892 Rijnlandsche voeten hoog is.

Boeloe Tjawang, naam dien de rivier Komering op Sumatra, residentie Palembang, van Goenong Ratoe tot aan Koewala Saleh draagt. De bevolking langs deze rivier heet *Orang Pagagan*. Zie daarover bij dat woord.

Boeloe Tjina, rivier op Sumatra's Oostkust, benoorden de Dèli-rivier. Zij is bij de monding ongeveer 300 ellen breed en van $1^1/_2$ tot $2^1/_2$ en 4 vademen diep. De rivier moet ontspringen op den voet van den berg Sebaija.

De grond langs de Boeloe Tjina is vruchtbaar en bevat vele weiden, waarop men eene menigte kudden vee gewaar wordt. Er bestaat kultuur van peper, *gambir*, tabak, suikerriet, rijst en peulvruchten.

Jaarlijks berekent men dat er 600 à 700 kojang's peper worden uitgevoerd naar Poeloe Pinang en Malakka. Verder bestaat er uitvoer van *gambir*, die zeer gezocht is door de Maleijers van de omliggende streken, was, tabak, slaven, olifantstanden, rijst, paarden, *katjang*, enz. Opium en zoutevisch zijn twee voorname invoerartikelen.

De Maleijers van het land houden zich met landbouw en handel bezig, terwijl de Batta's verscheidene soorten van lijnwaden vervaardigen, alsmede heften en scheden voor dolken, zwaarden, enz.

Het land bezit eene menigte slangen van allerlei soorten. De rivieren en meertjes van het binnenland zijn rijk aan visch.

Aan de Boeloe Tjina ligt een gelijknamig dorp.

Boeloï, dorp op Celebes' zuid-westelijk schier-eiland, landschap Bonthain, in het gebergte. Het telt ongeveer 200 inwoners.

Boelo Lepong, rots in de nabijheid van Maros, in de Noorder distrikten van het Gouvernement van Celebes. Men vindt in deze rots eene vrij uitgestrekte spelonk, waarin de druipsteen allerlei zonderlinge figuren heeft gevormd.

Boelongan, zie: Boeloengan, rijk.

Boelon Sama, haven op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Singkel. Zij heeft eene slechte reede; het laden en lossen gaat met groote moeijelijkheden gepaard.

Boelor, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Bandjar Negara, distrikt Adiredjo.

Boemahai, dorp op de Zuidkust van het eiland Ceram.

Boemai, dorp op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, aan de Samangka-baai.

Boemaijoe, zie: Boemi Ajoe, distrikt en dorpen.

Boemarauw, gehucht op de Westkust van Nieuw-Guinea, distrikt Lokahia.

Boemban, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin. Zij neemt haren oorsprong op den berg Maliho, is breed, doch slechts 4 dagreizen lang bevaarbaar, daar groote watervallen het verder opvaren beletten.

Boemban, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Siang Moeroeng.

Boemban, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, aan de rivier Hamporoi.

Boembara, dorp op het eiland Madura, afdeeling Soemanap.

Boemboen, baai aan de Zuidkust van Java, residentie Kediri.

Boemboen, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Wadjak, aan de baai van Boemboen.

Boemboen, dorp op Java, residentie en regentschap Soerabaja.

Boemi, rivier in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sambas, landschap Sentimo.

Boemi, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Sawangan. Er zijn koffijtuinen.

Boemi Agong, dorp op Sumatra's Zuidkust, in het Noord-Westen der Lampongs, aan den regter oever der Toelang Bawang. Het staat onder een inlandsch Gouvernements Hoofd. Het is verdeeld in Kampong Ilir en Oeloe. Er wordt rijst verbouwd. Drie dagen varens boven dit dorp wordt zwavel gevonden.

Boemi Agong, militair kamp op Sumatra, residentie Palembang, aan den mond der rivier Pisang.

Boemi Ajem, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Brebes, distrikt Losari.

Boemi Ajoe, distrikt op Java, residentie Tagal, regentschap Brebes. Het bevat 17,248 inwoners.

Boemi Ajoe, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap Brebes, distrikt Boemi Ajoe, waarvan het de hoofdplaats is, op de bergketen Kombang, 40 palen van Tagal en 36 palen van Banjoemaas.

Boemi Ajoe, dorp op Java, residentie en regentschap Banjoemaas, distrikt Kali Redjo, op de grens van Bagelen.

Boemi Djawa, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap Tagal.

Boemi Geulis, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Cheribon, distrikt Beber.

Boemi Geulis, dorp op Java, residentie

Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Kadoe Gedé.

Boemi Kentjani, zie: Boenire Kintjana.

Boemi Langang, dorp op Sumatra, in het Zuiden der residentie Palembang, distrikt Madang.

Boemin, eilandje aan Borneo's Westkust, in de monding der rivier van Pontianak.

Boemi Nagara, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja Lengka, distrikt Talaga, op de zuidelijke grens.

Boemi Rapit, gehucht op Sumatra, residentie Palembang, aan de rivier Blitang.

Boemi Ratoe, dorp op Sumatra's Zuidkust, in de Lampongs, distrikt Toelang Bawang, aan de rivier Sekampong. Bij hetzelve wordt goud gegraven.

Boemi Segoro, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Minoreh.

Boemi Tanderi, eilandje in de Moluksche zee, bij Celebes' Oostkust, onder Tomboekoe. Het is onbewoond, doch levert veel *tripang*.

Boemi Waras, dorp op Sumatra, in de Lampongs, distrikt Telokh Betong, langs het strand. Het bevat 9 huizen, 76 inwoners en 4 soekoes (1855), en behoort tot den stam of kaboewai Hadji Rentjanang.

Boemoes, *ladang* op Sumatra, landschap Simpang Sinoendang, aan den linker oever dier rivier.

Boemor, dorp op Java, residentie Bantam, regentschap Lebak.

Boemor, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Boen, een der Zuid-Ooster eilanden, residentie Banda, ten Zuid-Oosten van het eiland Banda, op 5° 13′ Z. Br. en 132° 9′ O. L. Het is één mijl lang, $^3/_4$ breed en heeft de gedaante van eenen driehoek. Ten Noord-Oosten van Boen ligt op 1 mijl afstand van den wal een eilandje, en Oost- ten -Zuiden digt aan de kust een rif van 5 mijlen in omtrek, waarop nog twee eilandjes liggen.

Boenaken, eilandje ten Westen van Celebes' noord-oostelijk schiereiland, tusschen 1° 35′ 40″ en 1° 38′ N. Br. en op 124° 50′ O. L.

Boenar, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Djasinga, aan de rivier Tjidoerian.

Boenar, heuvel op Java, in het Zuid-Oosten der residentie Bantam. Hij verheft zich 2,019 Rijnlandsche voeten boven de zee.

Boenar, dorp op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap, bij Lebak.

Boenboengan, dorp op het eiland Madura, afdeeling Soemanap.

Boendai, zie: Boentoei, dorp.

Boendalam, dorp op het eiland Madura, afdeeling Madura, distrikt Sampang.

Boendalan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak.

Boendang, berg in Borneo's Zuid- en Oosterafdeeling, distrikt Siang Moeroeng, op 0° 36′ N. Br., 114° 36′ O. L. De hoogste top ligt 4,500 voeten boven de oppervlakte der zee.

Boendar, tak der rivier Pangaboengan, op Sumatra's Zuidkust, in het Oosten der Lampongsche distrikten.

Boender of Boendar, dorp op het eiland Madura, in het Zuid-Oosten der afdeeling Pamakasan, 1 uur van de hoofdplaats Pamakasan. Het ligt aan eene rivier, die bij laag water droog loopt, doch bij hoog water bevaarbaar is, 45 palen van Soemanap, 68 palen van Bangkalang en 86 palen van Madura. De omstreken zijn vlak en hebben geen aangenaam voorkomen. Er zijn aanzienlijke zoutpannen, waarover een Zoutpakhuismeester gesteld is. In het geheel zijn er 224 stellen pannen. In 1855 leverden zij 2,135 kojangs zout van 30 pikols per kojang.

Boender, dorp op Java, residentie Batavia, in het midden van het Wester Kwartier, tusschen de rivieren Mentjereh en Tjidani, $2^1/_4$ paal bewesten den 19den paal op den weg naar Bantam.

Boender, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, $8^3/_4$ paal van Djokdjokarta en $19^1/_4$ paal van Kadoe. Er is eene postloods.

Boender, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Tagal Waloe.

Boender, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Keboemen, distrikt Kedong Tawon.

Boender, dorp en poststation op Java, residentie Preanger Regentschappen, 34 palen van Tjiandjor, 37 palen van Bandong, 52 palen van Soemadang.

Boender, dorp en poststation op Java, residentie Soerabaja, in het Westen van het regentschap Soerabaja, op de grens van Kediri, $53^1/_4$ paal van Soerabaja, $75^1/_4$ paal van Grissee en 31 palen van Modjo Kerto.

Boender (Oedjong), hoek aan de Noordkust van Java, residentie Rembang. Hij bepaalt de Westzijde der haven van Rembang en strekt zich ver in zee uit.

Boender Agong, dorp op Sumatra, adsistent-residentie Benkoelen, aan de rivier van Manna.

Boender Miri, dorp op Java, residentie

Cheribon, regentschap Madja Lengka, distrikt Palimanang.

Boender Poeloe, stad op Sumatra's Oostkust, landschap Asahan, aan eenen linker tak der Asahan-rivier. Er wordt aanzienlijke handel gedreven. Boendar Poeloe is de verblijfplaats van den *Bendhara.*

Boendoe Lirang, kaap aan de Noordkust der residentie Rembang, op Java.

Boenga, eilandje in de Indische zee, bewesten het Soenda-eiland Nias, op 97° 17′ O. L. en 1° 15′ N. Br. Het bestaat uit twee eilandjes, door een rif, waaraan 7 tot 25 vademen water staan, verbonden. Aan de Oostzijde biedt het eene schuilplaats aan.

Boenga, dorp op Java, residentie Soerabaja, adsistent-residentie en regentschap Grissee, $^1/_2$ mijl van de monding der Solo-rivier gelegen.

Er is eene houtstapelplaats, waarover een Administrateur gesteld is. De scheepstimmerwerf is volgens besluit van 25 September 1826 opgeheven en het daaraan verbonden personeel ingetrokken.

Boenga, kaap aan de Oostkust van het eiland Banka, op 2° 6′ Z. Br.

Boenga, kaap aan de Oostkust van Sumatra, op 3° 42′ N. Br.

Boenga, zie: Flores (Kaap).

Boenga (Ajer), beek op Sumatra, in de Lampongs, distrikt Hadji.

Boengalan, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, aan het Oosterstrand van het rijk Koetei.

Boengangan, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Samarang, distrikt Serondol.

Boengar, rivier op Java, residentie Bantam, regentschap Tjiringin.

Boengarang, klip bij het eiland Bawean.

Boengas, zie: Bongas, distrikt.

Boengas, zie: Boengoes, baai.

Boengas, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak.

Boengas Kota Lalan, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padang, aan het strand.

Boengatan, distrikt op Java, residentie Bezoeki, regentschap Bezoeki. Het bevat 16 dorpen en 6,547 inwoners.

Boengatan of Pasir Poetih, hoofdplaats van het distrikt Boengatan, op Java, residentie Bezoeki, regentschap Bezoeki. Er is een poststation 9 palen van Bezoeki, 49 palen van Probolinggo en 84 palen van Banjoewangi.

Boengau, goudmijn op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, landschap Rau.

Boengawok, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Doeson Oloe.

Boengboelang, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Tjiawi Gedang.

Boengboelang, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Tjilatjap, distrikt Pegadingan.

Boengboelang, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soekapoera.

Boengen Boengen, twee dorpen op het eiland Madura, één in het Noord-Oosten van het regentschap Soemanap en één in het Zuiden van dat regentschap.

Boengentedeh, eiland in de Moluksche zee, bij de Oostkust van Celebes. Het staat onder het gebied van den Sultan van Ternate.

Boenges, zie: Boengoes, baai.

Boengi, dorp op Celebes' Westkust, in het Noord-Oosten van het rijk Adja Tamparang.

Boengies, dorp op Java, residentie Batavia, Ooster Kwartier, aan de rivier Tjitaroem, 6 palen van zee.

Boengin, rivier op Java, residentie Batavia, in het Noord-Oosten van het Ooster Kwartier. Zij bepaalt de Noord-West grens van Tjabang-Boengin, een distrikt in Krawang; meer landwaarts in heet zij Tjitaroem.

Boengin, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang.

Boengin, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Ilir. Het bevat 42 inwoners.

Boengka, zie: Bongso, berg.

Boenglo, dorp op Java, residentie Cheribon, partikulier land Kandang Hawor, distrikt Loewoeng Malang.

Boengo, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Wedoong.

Boengo, rivier op Java, residentie Soerabaja, adsistent-residentie en regentschap Grissee.

Boengoer, heuvel op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap. Hij verheft zich 878 Rijnlandsche voeten boven de zee.

Boengoer, dorp op Sumatra, residentie Palembang, aan de rivier Rawas.

Boengoer, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Kalangbret.

Boengoer, dorp op Java, residentie en afdeeling Probolinggo, distrikt Tongas.

Boengoeran, zie: Natoena (Groot-) eiland.

Boengoeran, baai op het Groot-Natoena-eiland, in de Chinesche zee, residentie Riouw. Zij biedt eene veilige ankerplaats aan.

Boengoer Beres, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Loerah Agong.

Boengoes of Boenges, baai aan de Westkust van Sumatra, 2 geographische mijlen bezuiden de stad Padang, op 1° Z. Br. Zij wordt ten Noorden door den hoek Gantian Tahi en ten Zuiden door den Ilalan bepaald. De grond is zandachtig en soms modderig. Aan den mond der baai staan 14 tot 16 vademen water, en binnenwaarts 6 tot 10 vademen. In het noordelijk gedeelte is de beste ankerplaats in de bogt Loeboean Tara, daar dezelve tegen de Noord-Weste winden gedekt is. In het midden ligt eene bank op 1/4 mijl ten Oosten van het eilandje Kasi; het is alzoo dienstig naar de Noordkust te koersen, en tusschen die zijde en het eilandje te ankeren. Uitgezonderd aan den Westkant is de Boengoes-baai geheel door boschrijke bergen ingesloten, waarin zich vele apen, tijgers, varkens, wilde buffels en eekhorens ophouden. De vlakte langs deze baai is begroeid met vijge-, banaan- en andere boomen, terwijl het lagere gedeelte der vlakte met rijstvelden bedekt is. Het getal der bewoners van de Boengoes-baai wordt op 2,500 zielen geschat. Zij is rijk aan visschen en zeedieren. Aan het oostelijk gedeelte der baai ligt een dorp van dien naam, dat ook wel Laban genoemd wordt. Het bestaat uit ongeveer 80 huizen van *bamboe*, die op stijlen gebouwd en met *alang-alang* bedekt zijn, en er voor het meerendeel vervallen uitzien. De inwoners vinden hun voornaamste middel van bestaan in de vischvangst, ook houden zij zich met den landbouw en het kappen van hout onledig; zij brengen hunne waren te Padang ter markt.

Boengoes, *ladang* op Sumatra, in de Batta Landen, landschap Simpang Kanan, aan den regter oever der rivier Simpang Kanan.

Boengooi, *râwa* op Sumatra, in de Lampongsche distrikten.

Boengor, dorp op Java, residentie en afdeeling Soerabaja.

Boenhoeng, eiland op Borneo's Noord-Oostkust, landstreek Berou, in de Koeran-rivier.

Boeni Ajoe, zie: Boemi Ajoe.

Boeni Geulis, zie: Boemi Geulis.

Boeni Goeli of -Goli, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong, distrikt Kandang Wessi.

Boenihajo, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Segala Herang.

Boeni Kassi, rivier en dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong. Het dorp ligt 1 mijl van het strand.

Boeni Kerta, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Loerah Agong.

Boenimbai, eiland in de Indische zee, ten Westen van Sumatra, tot de Batoe-eilanden behoorende, aan de Noordzijde van het eiland Massa.

Boenire Kintjana of Boemi Kentjani, stad in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin. Vroeger heette zij Martapoera, maar sedert 1771, toen de Sultan van Bandjermasin zijn hof van Kajoe Tengah herwaarts verplaatste, is die naam in Boenire Kintjana veranderd, en gewoonlijk houdt de Sultan hier zijn verblijf.

Boeni Seri, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Galoe, distrikt Kawali.

Boenjarangan, dorp op Java, residentie Batavia, bij de stad Batavia, aan de Tjiliwoeng.

Boenjoe, eilandje aan Borneo's Oostkust, in de monding der Sebauwang-rivier.

Boenjoe, dorp op Java, residentie Bantam, regentschap Serang.

Boenjoel, dorp op Java, residentie Cheribon, partikulier land Kandang Hawor, distrikt Loewoeng Malang.

Boenjoet, rivier op Borneo's Noord-Oostkust, rijk Goenong Teboer, die in zee valt.

Boenjoewaroe, gehucht op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, afdeeling Agam, grenzende aan het gebied der L Kota's.

Boenkalingan, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Banjoewangi.

Boenkoek Roija, kampong in de Vorstenlanden van Bandjermasin, eiland Borneo.

Boenkoel, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap en distrikt Indramajoe.

Boenkoelan of Bali Bandolang, dorp op het eiland Bali, rijk Boleling.

Boenkok, dorp op Sumatra, in de Lampongs, distrikt Sekampong, op den regter oever der Sekampong, met 16 huizen, 119 zielen (1855), behoorende tot den stam of kaboewai Hadji Bajoeran en bestaande uit 3 soekoes.

Boenoea, eiland ten Westen van Borneo, tot de Tambilan-eilanden behoorende.

Boenoe Ampo, benaming van een der twaalf landschappen, waaruit Agam, op Suma-

tra's Westkust, is zamengesteld. Er wordt veel rijst verbouwd.

Boenoeg, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Galoe.

Boenoe Heli, rivier op de Oostkust van het eiland Boero.

Boenoel, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Malang.

Boenoet, Maleisch staatje in Borneo's Westerafdeeling, het laatste wanneer men de Kapoeas opvaart, en welks gebied door de rivier Boenoet wordt doorsneden. De bevolking wordt op 1,682 zielen berekend, als: 500 Maleijers, 12 Chinezen en overigens Dajaks. Zij staan onder eenen Vorst, die den titel van *Panoembahan* voert. De handel bestaat in *rotan*, die in groote hoeveelheid wordt uitgevoerd.

Den 17den September 1858 is boven Boenoet een brand uitgebarsten, waardoor 80 woningen eene prooi der vlammen zijn geworden.

Boenoet, rivier in Borneo's Westerafdeeling, landschap Boenoet. Zij ontspringt uit den Batoe Sampong. Aan hare zijtakken worden steenkolen gevonden.

Boenoet, berg in Borneo's Westerafdeeling, distrikt Melawi.

Boenoet, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah. Het bevat 2 huizen en 30 inwoners (1853).

Boenok, dorp op het eiland Madura, in het Zuiden van de afdeeling Soemanap.

Boenpinang, dorp op het eiland Madura, regentschap Soemanap.

Boenta, zie: Boento.

Boental, dorp op Java, residentie Cheribon, partikulier land Kandang Hawor, distrikt Loewoeng Malang.

Boetamati, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Indramajoe, 16 palen ten Zuiden van Indramajoe, aan de Tjimanok.

Boentar, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Seragi.

Boentar, dorp op Java, residentie Cheribon, partikulier land Kandang Hawor, distrikt Losarang.

Boentar, eilandje in Borneo's Westerafdeeling, in het stroomgebied van de Kapoeas, in het meer Samar.

Boentaran, rivier op Java, residentie Djokdjokarta. Zij komt uit het Oosten, slingert zich om eene punt van den berg Blitaran en valt bij het dorp Blitaran in de Oepak.

Boentar Laut, rijkje in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, landstreek Tanah Boemboe.

Boentar Laut, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijkje Tjantoeng. Het telde in 1840 22 huizen en 82 inwoners (Bandjarezen).

Boenten, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Tjilatjap, distrikt Adiredjo.

Boenterasoe, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Tjilatjap, distrikt Adiredjo.

Boentet, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Sindang Laut.

Boenti, berg op Java, residentie Cheribon, regentschap Galoe, distrikt Rantja.

Boentimai, dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sambas, landschap Selakouw.

Boentin, eiland in de straat der Molukko's, aan Celebes' Oostkust, ten Zuid-Westen van Limbeh.

Bentitan, riviertje op Java, residentie Soerabaja, regentschap Soerabaja.

Boento, dorp en riviertje op Celebes, residentie Manado, adsistent-residentie Gorontalo. De bewoners van dit dorp kweeken sago aan en bakken daar brood van voor de inwoners van Gorontalo, die hiertoe te trotsch en te lui zijn. Het riviertje is moerassig en modderig.

Boentoe, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Banjoemaas, distrikt Kali Redja, aan den voet van den Kalongang.

Boentoe, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Bandjar Negara, distrikt Batoer.

Boentoe, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Madja Lengka, distrikt Djati Wangi.

Boentoe, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Rogo Djampi, $7^3/_4$ paal van Banjoewangi, $100^3/_4$ paal van Bezoeki en $104^3/_4$ paal van Probolinggo.

Boentoe, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Seragi, Noord-Oost van de hoofdplaats Djati Malang.

Boentoei, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Ilir, welks Hoofd hier verblijf houdt. Het telt 4 huizen en 60 zielen (1853).

Boentoek, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Doeson Ilir. Zij is een zijtak van de Barito. Aan haren oever ligt het dorp van dien naam, bewoond door 210 Dajaks.

Boentoet Bentang, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan.

Boentoet Bentang, waterval in Borneo's

Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan, in de rivier Katingan.

Boentoet Lamai, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Ilir, aan de rivier Menohing.

Boenton, zie: Boeton, eiland.

Boeoengo, dorp op Celebes' Noordkust, residentie Manado, adsistent-residentie Gorontalo. Er zijn zeer schrale salpetergonden.

Boera, klip aan de Noord-Oostkust van Java, in de straat Madura. Zij heeft bij laag water 4 voet.

Boerah, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Bekompai, in het Karraugebied. Het telt 70 inwoners.

Boerang, perk op de noordelijkste punt van het eiland Groot Banda, distrikt Voorwal. In 1854 had het 6,245 muskaatboomen.

Boerang, kaap aan de Noordkust van het eiland Groot Banda, in de zee van Banda.

Boerang-Eilanden, groep eilanden in de straat der Molukko's, ten Oosten van Celebes.

Boerangrang, berg op Java, gedeeltelijk in de Preanger Regentschappen en gedeeltelijk in de adsistent-residentie Krawang, te weten: in de Bandongsche distrikten Tjilokotot en Gandasoeli, en in het Krawangsche distrikt Wanajassa. Hij bestaat uit trachiet, is tot boven aan den top begroeid met zwaar geboomte en ligt 5,638 Rijnlandsche voeten boven het vlak der zee. Om den voet liggen theetuinen. Op den berg wordt een meer gevonden, en aan den noordelijken voet, 1$^1/_2$ paal van Tengger Agong, sijpelt uit verscheidene plaatsen aardolie uit den grond.

Boerat, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Ledok, distrikt Sapoerang.

Boerdeng, naauwe baai aan het Kleine Soenda-eiland Kalatoa, in de Java-zee.

Boere, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Bodjo Negoro.

Boerean, eilandje in den Riouw-Archipel, ten Noord-Oosten van het eiland Gin, op 0° 49′ N. Br.

Boerel, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Bandongan.

Boeret, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Trengalek.

Boeret, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Wadjak.

Boeriaroe, eiland in den Molukschen Archipel, tot de Tenimber-eilanden behoorende, residentie Banda.

Boerigien, steenachtige berg op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Kadoe Gedé, bezuiden het hoofddorp.

Boermeh, dorp op het eiland Madura, afdeeling Madura, distrikt Bangkalang.

Boero, afdeeling omvattende het eiland Boero en het eiland Amblaauw. Over dezelve is een Ambtenaar met den titel van Opziener geplaatst, die tevens Voorzitter is van den landraad, en de betrekkingen waarneemt van Notaris en Vendumeester. Er bestaat ook eene schutterij, die eene kompagnie uitmaakt. Op het einde van 1855 telde deze afdeeling 10,216 zielen.

Boero of Bouro, eiland in den Molukschen Archipel, behoorende tot de Ambonsche eilanden, residentie Amboina, afdeeling Boero, van 125° 52′ tot 127° 4′ O. L. en van 3° 18′ tot 3° 50′ Z. Br. Het heeft eene ronde gedaante met eenige bogten, en beslaat in lengte bijna 25 en in breedte bijna 20 mijlen. De geheele grootte is volgens Melvill 164 vierkante geographische mijlen.

Onder de baaijen telt men de Tihoe aan de Westkust, de Tima aan de Noordkust en de golf van Kajeli mede aan de Noordkust. De voornaamste punten zijn Balatetto aan het noord-westelijke uiteinde, de hoek Pela aan het noord-oostelijke en de hoek Batoe Pegge aan het zuidelijke uiteinde. Boero heeft vele groote en kleine rivieren, die op 125 begroot worden, en onder welke de Kajeli of Wai Apoe, die 2 dagen ver bevaarbaar is, uitmunt. Door de menigte van rivieren, die bij zwaren regen buiten hare oevers treden, is het land aan de stranden meestal moerassig. Slechts weinige rivieren zijn bevaarbaar. De grond van Boero is zeer heuvel- en bergachtig; op de Westkust ligt de Tomahoe, op het midden der Noordkust de Filehet en op de Noord-Westkust de Palamatta. In het midden van het westelijke gedeelte vindt men een groot meer, Wakaholo genaamd, dat aan den oever met *bamboe* begroeid is, een omtrek van 8 uren en eene diepte van meer dan 100 voeten heeft. Het water is in het midden helder, doch aan de oevers, die moerassig zijn, troebel. Dit meer is rijk aan aal en watervogels; het geeft ten Noorden oorsprong aan een der takken van de Waij Ila, en rondom hetzelve wonen Alfoeren, die niet te vertrouwen zijn. Het is moeijelijk en gevaarlijk om in het binnenland van Boero door te dringen, zoo door de ontoegankelijke wouden, als door slangen en schadelijk gedierte; echter is het eiland gezond en in het binnenland vochtig, hetwelk voor de gewassen in deze gewesten zeer dienstig is. Men vindt er

schoone weilanden; de grond is uiterst vruchtbaar en levert rijst, koffij en verschillende vruchten op, als: kokosnoten, bananen, oranjeappels, citroenen, limoenen, ananassen, enz. Er wordt rijst geplant tot eene uitgestrektheid van 2,000 vierkante roeden, en zulks onder het toezigt van het Gouvernement. Daarvan zijn in 1853 verkregen 28,380 *kati's* rijst. In de tuinen vindt men 140,000 welig groeijende koffijboomen. Het voornaamste voortbrengsel van den grond is wit en zwart ebbenhout en ander goed timmerhout. Voorts levert het land *kajoe-poetih*-olie, die beter is dan die van de andere Moluksche eilanden, en welke wordt uitgevoerd, sago, tabak, aardappelen, saguweer, eene soort van gerst en boontjes, alsmede uitmuntend katoen. Onder de viervoetige dieren heeft men hier buffels, wilde zwijnen, herten, rundvee en koeijen, en in de bosschen civetkatten, hertzwijnen en koeskoes. Wijders heeft men er vele soorten van vogels, onder welke duiven, eenden, kakatoea's en vooral paradijsvogels eene eerste plaats bekleeden, zoowel door verscheidenheid, als door kleurenpracht.

Schildpadden, krokodillen, leguanen, slangen, visch, fraaije koraalgewassen en schelpen, en vledermuizen worden er in menigte aangetroffen.

De gansche bevolking van het eiland Boero, bedroeg op het einde van 1855: 7,521 zielen, die aan de kusten uit Maleijers en in de binnenlanden uit Alfoeren bestaan. Deze laatsten houden zich veel met den landbouw bezig, en brengen de voortbrengselen naar de stranden te koop.

De strandbewoners zijn 2,828 in getal, waarvan 225 Christenen en 2,602 Mohammedanen, die zich meest met de vischvangst bezig houden. Voorts wonen er 172 Arabieren en 2 Chinezen. De nijverheid staat op Boero op eenen betrekkelijk hoogen trap; de inboorlingen houden zich behalve met den landbouw, ook met de scheepvaart en het vlechten van matten enz. onledig, en drijven hunnen voornamen handel met Chinezen, die er hunne koopwaren tegen de voortbrengselen des lands komen verruilen.

De binnenlandsche bevolking is nog geheel heidensch en leeft verspreid in gehuchten, *hoemalolin* genaamd. Zij behooren meestal tot eenen stam, *fenna*, welke zich dikwerf over meerdere gehuchten uitstrekt. Elke stam staat onder een Hoofd, welke Hoofden gewoonlijk ergens bij de kust wonen, waar vreemde kooplieden komen handelen.

Boero is in de volgende regentschappen verdeeld: Kajeli, dat rijk is aan vruchtbare vlakten, allen niet ver binnen 's lands gelegen; Ilat, Loemaëteh en Waaisama aan de Zuid-Oostkust; de regentschappen Massareteh en Foggi op het zuidelijke gedeelte des eilands; Bara, Licella, Talisa, Maroelat en Leliali langs de Noordkust. De Westkust is geheel onbewoond.

Vóór de komst der Hollanders in deze gewesten stond Boero onder den Sultan van Ternate, doch onder de regering van MUNDAR SJAH namen zij als bondgenooten van dien Vorst, ter zake der wederspannigheid van de Boeroëzen, bezit van hetzelve en bouwden hier in 1657 eene sterkte, niet ver van Tomahoe, aan den mond der Floemat, die in 1664 door den Landvoogd SIMON COS werd gesloopt en vervangen door eene steenen, die eerst Cosburg en vervolgens Oostburg heette, doch in 1668, ten gevolge der achteloosheid van den Sergeant BOUDEWIJNSZ, door eenige slaven afgeloopen en met veel moeite hernomen werd. In het jaar 1688 sprong deze sterkte door een ongelukkig toeval in de lucht en werd door eenen aarden wal, met palissaden gedekt, vervangen, welke Defensie of Bescherming genaamd werd. Gewoonlijk heeft zij eene bezetting van 20 man. De haven van Kajeli op het het eiland Boero is in 1854 door het Gouvernement open verklaard voor alle natiën, zonder impost op schip of cargo.

In de laatste jaren heeft men meermalen de aandacht gevestigd op het eiland Boero, als bij uitnemendheid geschikt voor proeven van Europesche kolonisatie. Het is hier de plaats niet om over de plannen daaromtrent uit te weiden, te meer daar zij tot dus verre nog tot geenerlei uitkomst hebben geleid, behalve de uitgave van het volgend belangrijke werk: T. J. WILLER, *Het eiland Boeroe, zijne exploitatie en Halfoersche Instellingen. Uitgegeven met Bijdragen en Toelichtingen in verband tot Europesche Kolonisatie in Ned. Indië, door* Jhr. J. P. CORNETS DE GROOT VAN KRAAYENBURG. Amst., 1858.

Boero, eiland in den Riouw-Archipel, beoosten Sumatra, digt bij de kust van Sabon.

Boero, dorp op de Zuid-Westkust van het Riouw-eiland Bintang.

Boero, kaap aan de Noordkust van Billiton, distrikt Sidjoek.

Boero, punt op Nieuw-Guinea, aan de Zuid-Westkust der landstreek Koiwai, op 135° 1′ O. L., 4° 7′ Z. Br.

Boero, eilandje bij de Zuid-Westkust van Nieuw-Guinea, bezuiden de gelijknamige kaap.

Het staat onder het gebied van den Sultan van Tidore.

Boero, dorp op Celebes' Zuidkust, in het Zuiden van het rijk Loewoe.

Boeroean, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan, Zuid-Oost van de hoofdplaats.

Boeroedjoel, berg op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Kadoe Gedé, bezuiden Kadoe Gedé.

Boeroemon of Panei, rivier op Sumatra, in de Batta Landen, afdeeling Pertibie, landschap Padang Lawas. Zij ontspringt aan de westelijke helling van den berg Maleha, loopt door Padang Lawas en het distrikt Boeroemon, neemt de rivier Siapas op, even als de Soerimambek en Panei, zoodat zij in haren verderen loop ook wel eens Panei, in plaats van Boeroemon, geheeten wordt. Zij brengt niet weinig toe tot de vruchtbaarheid van het landschap. Zij is voor beladen vaartuigen te ondiep, doch kan goed tot afvoer van vlotten dienen. Zie ook Panei, rivier.

Boeroemon, distrikt op Sumatra, in de Batta Landen, afdeeling Pertibie, landschap Padang Lawas. Het is zeer vruchtbaar; men vindt hier de eenige rijstvelden der afdeeling. Het terrein bestaat uit eene afwisseling van laag gebergte, vlakten en bosschen. Boeroemon heeft eene gemengde bevolking van Maleijers en Batta's. Er ligt in dit distrikt een dorp van gelijken naam.

Boeroenan, dorp op de Noordkust van het eiland Poetaran, residentie Madura.

Boeroet, steen op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in de rivier Tjisedani, bij het dorp Roemping. Volgens de overlevering zou deze steen het versteende ligchaam van een mensch zijn.

Boerong, eilandje bij het eiland Banka, in de Klabat-baai.

Boerong, eilandje ten Oosten van het eiland Banka, ten Noord-Oosten van Lepar.

Boerong, eilandje ten Noorden van Billiton, op 2° 31′ 30″ Z. Br.

Boerong, een der Karimon Djawa-eilanden, in de Java-zee, residentie Japara. Het is ook bekend onder den naam van *Ossenbruggen's eiland.*

Boerong, eilandje in de rivier Djellei, op Borneo's Zuidkust, landschap Kota Waringin.

Boerong, dorp op Sumatra, in het Noorden van het koningrijk Achin.

Boerong, uithoek van het Wester Kwartier der residentie Batavia, op Java, 6° 55′ Z. Br., 106° 40′ 30″ O. L.

Boerong, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Galoe, distrikt Tjiamies.

Boerong, onbewoond eilandje in de Indische zee, tot de Mentawei-eilanden behoorende, aan het Noorderstrand van Zuid Pora.

Boerong, eiland ten Westen van het eiland Soembawa, in de straat Allas.

Boerong, dorp en baai op de Noord-Westkust van het eiland Soembawa.

Boerong, eilandje ten Westen van het eiland Timor, in de Koepang-baai.

Boerong, een der Tenimber-eilanden, residentie Banda, op 5° 29′ Z. Br., 130° 1′ 23″ O. L.

Boerong, rivier in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sambas, op 1° 42′ N. Br. Bij de monding ligt een eilandje van dien naam.

Boerong, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah. Zij ontlast zich in de Kahaijan.

Boerong, dorp in Borneo's Westerafdeeling, landschap Silat, aan de rivier Silat.

Boerong (Karang), vogelklip aan Borneo's Westkust, in de straat van Karimata, 15 à 18 voeten boven water.

Boerongan, dorp op Borneo's Noord-Oostkust, landschap Tiroen. Er wordt een aanzienlijke handel gedreven met Sollok, en het wordt door een Hoofd van Sollok bestuurd.

Boerongan, dorp op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Padjang.

Boerong Boengoet, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Madja Lengka, distrikt Djati Wangi.

Boerong Gantong, eilandje aan de Oostkust van het eiland Billiton, op 2° 59′ 20″ Z. Br.

Boerong Gendi, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Galoe, distrikt Pendjaloe.

Boerong Mandi Darat, berg op het eiland Billiton, achter den berg Boerong Mandi Laut.

Boerong Mandi Laut, berg op de Westkust van het eiland Billiton.

Boerong Pamarang, gebergte in Borneo's Westerafdeeling, op de oostelijke grens van het rijk Sambas.

Boesama, gehucht op de Westkust van Nieuw-Guinea, distrikt Lokahia.

Boesan, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Moerong, op den regter oever der Djaloi.

Boeseikan, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Oengaran. Het bevat 31 inwoners.

Boeseikan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak.

Boesing Apam, dorp op het eiland Banka, distrikt Pangkal Pinang. In het jaar 1837 is door den Sultan van Lingga met ons Gouvernement eene overeenkomst aangegaan, dat de vaartuigen bestemd tot schildpad-, *tripang-* en *agar-agar*vangst, deze plaats niet mogen aandoen.

Boesinsai, berg op Borneo's Oostkust, landschap Hawoeankaloe.

Boesirauw, gehucht op de Westkust van Nieuw-Guinea, tegenover het Papoesche eiland Sagil.

Boesoek (Ajer), riviertje ter Westkust van Sumatra, residentie Tapanolie, afdeeling Baros.

Boesoek (Poeloe), een der Banjak-eilanden, ten Westen van Sumatra. Het is $^1/_{18}$ vierk. Sumatra-paal groot en wordt bewoond door Banjak-eilanders.

Boesser, eiland ten Westen van het eiland Soembawa, in de straat Allas.

Boeta, dorp op Sumatra, residentie Palembang, distrikt Ampat Lawang. Het bevat 8 woningen.

Boeta, berg op Java, residentie Djokdjokarta.

Boeta, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Bekompai, in het Pattaigebied. Het heeft 120 inwoners.

Boeta, eilandje in de Java-zee, ten Noorden van Krawang op Java.

Boetak, berg op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Tjiandjor.

Boetak, dorp op Java, residentie Madioen, afdeeling Ngawi.

Boetalem, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Kediri, distrikt Djambean.

Boeta Loeloe, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Malang, distrikt Gondang Legi.

Boetang, dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sambas, landschap Selakouw.

Boetang, dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Simpang.

Boetannar, landgoed op Borneo's Noord-Westkust, landschap Palo, achter den berg Palo. Het behoort aan den *Pangeran Tomonggong* van Sambas.

Boetar, rijkje op Sumatra, in de Batta Landen, ten Noord-Oosten van het rijkje Batta Salindong. Het is onaanzienlijk en bevat slechts weinige dorpen. De eenige voortbrengselen van den grond zijn rijst en vruchten. De hoofdplaats, zijnde de zetel van den *Radja*, heet insgelijks Boetar.

Boeteeh, dorp op Sumatra, in de Batta Landen, aan de rivier Simpang Kiri.

Boetjang, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soekapoera, aan de rivier Tondo.

Boetjoe, partikulier land op Java, residentie Soerabaja, afdeeling Grissee. Het is bewoond door 185 zielen.

Boeto, eiland in de Banda-zee, tot de Zuid-Ooster-eilanden behoorende. Het is 2 mijlen lang en 1 breed, 7° 25′ Z. Br., 131° 50′ O. L.

Boetoé, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah. Het bevat 1 huis en 10 inwoners (1853).

Boetoeh, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Djettis.

Boetoeh, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Boetoeh, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Bandongan, Zuid van den Soembing.

Boetoeh, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, op de zuidelijke grens van het distrikt Ballak.

Boetoeh, poststation op Java, residentie Bagelen, regentschap Koeto Ardjo, distrikt Pitoeroeh.

Boetoeh Lor en **Boetoeh Wètan,** twee dorpen op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Tengaron.

Boetoen, zijtak der Kampak-rivier op het eiland Banka.

Boetoeteh, gehucht op het Ambonsche eiland Amblaauw. Het behoort tot het dorp Massawooi.

Boetolo Daä, eilandje aan Celebes' Oostkust, aan de Zuid-Oostzijde der residentie Manado, op 0° 23′ N. Br.

Boetolo Kiki, eilandje aan Celebes' Oostkust, aan de Zuid-Oostzijde der residentie Manado, op 0° 24′ N. Br.

Boeton, landschap op Celebes' Zuidkust, noord-oostwaarts van de straat Saleijer. Het is arm en onvruchtbaar; de eenige produkten van het land zijn: olie en maïs.

Boeton, dorp op het Riouw-eiland Rampang.

Boeton, dorp op Java, residentie en regentschap Banjoemaas.

Boeton, eiland in de Moluksche zee, bij het zuid-oostelijk schiereiland van Celebes, residentie Makassar, tusschen 4° 25′ en 5° 45′ Z. Br., 123° 4′ O. L. Het is, volgens Melvill van Carnbée, $86^1/_2$ vierkante geographische mijlen groot. Dit eiland vormt met het eiland Pangasane of Moena de straat van Boeton. Aan de Oostkust is eene groote baai, Kalensoesoe of Dwaalbaai genaamd, die in de Westmoeson eene veilige ankerplaats is.

Het eiland is hoog, bergachtig, met bosschen bedekt en gezond. Het levert rijst, Turksche tarwe, sago, inlandsche aardappelen, Spaansche peper, boonen, groenten, vruchten, fraaije houtsoorten en *rotan*. De grond is zeer vruchtbaar en zou veel voordeel aan de bevolking kunnen geven, indien deze niet zoo traag en lui was. De zee levert overvloed van visch. Men vindt op Boeton: buffels, varkens, paarden, geiten en gevogelte. De bewoners van dit eiland behooren tot den Maleischen stam, zijn klein van gestalte en zeer donker bruin van kleur. Zij zijn eerzuchtig, bloed- en wraakgierig wanneer zij zich beleedigd achten; onder de Boetonnezen vindt men echter mannen van karakter, die vertrouwen verdienen, mits zij eene opregte behandeling ondervinden. De geheele bevolking van Boeton wordt op ongeveer 17,000 zielen geschat. Hunne woningen zijn van hout of *bamboe*, met riet gedekt en van buiten en binnen zeer vuil. De huizen staan tot op de toppen der heuvelen. De wegen zijn door het slijk onbegaanbaar.

Boeton staat onder het gebied van eenen Sultan, die door kontrakten aan ons Gouvernement verbonden is en te Kalla Goesong zijn verblijf houdt. In 1824 heeft zijn Rijksbestuurder van den Gouverneur-Generaal te Makassar, in tegenwoordigheid van de rijksgrooten van Boeton, een afschrift van het vernieuwde en verbeterde verbond ontvangen, waarbij aan de onderdanen van den Sultan van Boeton het regt wordt toegekend, specerijboomen te planten en aan den Sultan tevens behoud van de recognitie verzekerd, die hij vroeger van het Gouvernement, ter zake van de uitroeijing dier boomen, ontving.

In 1602 werd dit eiland reeds aangedaan door Wolfert Harmanszoon.

Boeton, stad op het eiland Boeton, aan de Zuid-Westzijde, op eene hoogte aan de straat van Boeton.

Zij is groot en bemuurd. De straten zijn er naauw en regt. Er wonen eenige Hollanders. Vroeger hield hier de Sultan zijn verblijf in een steenen paleis. Men kan er gevogelte, vruchten en andere ververschingen innemen. Er worden zeer fijne katoenen en andere stoffen vervaardigd, welke artikelen worden uitgevoerd, vooral naar Celebes. Het fort is, volgens Duperrey, gelegen op 5° 28′ Z. Br. en 122° 31′ 54″ O. L.

Boeton (Piek van), kaap aan de Oostkust van het eiland Boeton.

Boeton (Straat van), straat ten Zuiden van Celebes, tusschen de eilanden Boeton en Pangasane of Moena. Zij is 4 tot 6 uren breed, doch op verscheidene plaatsen zeer naauw; er loopt een vrij sterke stroom, doch de straat is niet gevaarlijk en heeft goeden ankergrond. De beide oevers zijn met boomen bedekt. Zij wordt zelden bevaren, daar gewoonlijk de vaart om de Oostzijde van Boeton genomen wordt.

Boetong, perk op de Zuid-Oostkust van het eiland Groot Banda, distrikt Achterwal. In 1854 stonden er 10,999 muskaat-noten-boomen.

Boewa, zie: Boea, distrikt, dorp en fort.

Boewa, kaap aan de Oostzijde van Celebes' zuid-westelijke landtong, in de golf van Boni, op 3° 3′ Z. Brr.

Boewai Pamoeka Bangsa Radja, distrikt op Sumatra, residentie Palembang. De hoofdplaats is Matja Kabouw.

Boewaja, zie: Boaja, *râwa*.

Boewang, noord-oostelijkste uithoek der residentie Japara, op Java.

Boewang, dorp op Java, residentie Rembang. Men treft er een zeer oud heilig graf aan.

Boewang Besi, zie: Haroekoe, eiland.

Boewang Orang, zie: Natoena (Groot), eiland.

Boewatta, rivier op het eiland Ceram. Zij heeft eenen loop van het Oosten naar het Westen en valt in de baai van Elpapoetih.

Boewek, dorp op Java, residentie en regentschap Probolinggo.

Boewerno, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Bodjo Negoro.

Boewoes, regter zijrivier der Kahaijan, in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe.

Boewono, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Bandjar Negara, distrikt Karang Kobar.

Boga, dorp op Sumatra's Oostkust, landschap Batoe Bara. Het heeft groote, goed gebouwde huizen. Er is overvloed van gevogelte, geiten en visch.

Bogading, dorp op de Oostkust van het eiland Lombok.

Bogares, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Pamalang.

Bogis, dorp op Java, residentie Cheribon, partikulier land Kandang Hawor, distrikt Loewoeng Malang.

Bogo, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Tengaron. Er wonen 153 Javanen.

Bogo, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Kalangbret. Bij hetzelve ligt de suikerfabrijk Modjo Pangoeng.

Bogodono, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Karang Anjar, distrikt Gombong.

Bogoe, dorp op Java, residentie Cheribon, partikulier land Kandang Hawor, distrikt Loewoeng Malang.

Bogokesormo, berg op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Sawangan.

Bogonani, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Sawangan.

Bogor, Soendasche naam van Buitenzorg. Het beteekent: verrotte en zwart geworden *arĕng*-boom. Zie op het woord Buitenzorg.

Bogor, dorp op Java, residentie Batavia, Ooster Kwartier, aan de rivier Maroenda, 6 palen van zee.

Bogor, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap en distrikt Keboemen.

Bogor, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Tjiawi Gebang.

Bogor, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Indramajoe.

Bogor, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Berbek.

Bogor, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Seragi.

Bogor, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling en distrikt Panaroekan.

Bogorami, distrikt op Java, residentie Japara, regentschap Pati. Het bevat 120 dorpen met 26,956 inwoners. Tot in 1824 behoorde dit distrikt aan de residentie Rembang.

Bogorami, dorp en poststation op Java, residentie Japara, regentschap Pati, distrikt Bogorami, 11½ paal van Pati en 57¾ paal van Japara.

Bogo Sahari, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Kendal.

Bogowonto, rivier op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo. Zij ontspringt aan de zuidelijke helling van den berg Soembing, in de afdeeling Ledok, en vereenigt zich met de rivier Kedoelangi bij Bringkelan. Van daar af tot aan zee, waarin zij zich bij Gedangan of Pisangan ontlast, vormt zij de grens van Mataram. Nabij de zee neemt zij ter regterzijde de Sali en de Lerang op, die afleidingen der wateren van de lage landen van Bagelen zijn, wanneer die onder water staan. Zij is nabij de monding voor kleine vaartuigen bevaarbaar. De rijkdom, dien deze rivier aan de bevolking van Poerworedjo schenkt, is opmerkenswaardig, daar zij ongeveer 7,000 bouws grond van loopend water voorziet.

Boh, twee eilandjes ten Westen van Nieuw-Guinea, behoorende tot de Poppa-groep, 1° 10′ Z. Br. 129° 12′ O. L. Zij staan onder het gebied van den Sultan van Tidore.

Bohata, *ladang* op Sumatra, in de Batta Landen, landschap Simpang Kanan, aan den regter oever der rivier Simpang Kanan.

Boho, Boo of Boe, eilandengroep in den Molukschen Archipel, 19 uren zuid-oostwaarts van Gilolo, bij Poeloe Pisang, op 1° 9′ Z. Br., 129° 12′ O. L. Zij zijn vruchtbaar, en leveren kokosnoten, sago, zout, visch en eenige geiten. Zij zijn klein en laag, 10 of 12 in getal en bewoond.

Boho of Boha, eilandje aan Celebes' Noordkust, in de baai van Kwandang, op 1° 2′ Z. Br., 122° 57′ 30″ O. L.

Bohoi, eilandje ten Oosten van Celebes, in de baai van Belang, op 0° 55′ N. Br.

Bohon Batoe Soele, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, in het binnenland van het rijk Bandjermasin. Het Opperhoofd van den stam Ot-Danom, tevens de rijkste Dajak, houdt er zijn verblijf.

Bohong, berg op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Bandong.

Bohor, zie: Kombuis (Klein), eilandje.

Bohoro, dorp op Sumatra's Oostkust, landschap Langkat, met 100 inwoners.

Boi, dorp op de Zuid-Westkust van het Ambonsche eiland Saparoea. Het heeft eene bevolking van 400 zielen en staat onder eenen *Patih.*

Boiae, dorp op Celebes' Westkust, rijk Adja Tamparang.

Boja, rivier op de Zuidkust van het eiland Batjan.

Bojan, dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Tajang.

Bojang Rangkas, dorp op Java, residentie Batavia, Oosterkwartier, aan de Tjitaroem, in regte lijn 7½ paal benoorden den weg naar Krawang.

Bojau, dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sangouw.

Bojauw, perk op het eiland Groot Banda, residentie Banda, distrikt Lonthoir. In 1854 telde het 15,943 muskaat-notenboomen.

Bojolang, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Rogo Djampi. De omtrek is met rijstvelden bedekt.

Bojo Langoe, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Banjoewangi.

Bojo Langoe, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon.

Bojo Langoo, dorp op Java, residentie

Samarang, regentschap Samarang, distrikt Grogol.

Bojo Langoe, eilandje aan Java's Zuidkust, bezuiden de residentie Kediri, in de Indische zee.

Bojomati, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Wiradessa. Nabij hetzelve ligt een *nipa*-bosch.

Bojono, rivier op Java, residentie Djokdjokarta, in het Noord-Westen bij de grens van Kadoe.

Bojosari, dorp op Java, residentie Rembang, regentschap Rembang.

Boka, baai aan de Zuidkust van het eiland Rotti, op 10° 40′ Z. Br. en 123° 10′ O. L. Zij is tegen alle winden, uitgezonderd de Zuid-Weste, veilig. Op drie kabellengten van den wal kan men in 21 vademen ankeren. Aan deze baai ligt het dorp van dien naam, waar goed water, vele paarden, buffels, varkens, herten, geiten, gevogelte, was en honig worden aangetroffen.

Boka, dorp op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Padjang.

Bokamauw, dorp op de Westkust van Nieuw-Guinea, distrikt Timakowa.

Bokang, berg op Borneo's Oostkust, landschap Hawoenankaloe.

Bokara, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Brebes, distrikt Losari.

Bokka, zie: Boka, baai en dorp.

Bokken-eiland, Mandhingan of Mendjangan, eiland ten Noorden van Java, in de straat Madura, onder den wal van Madura, noord-westwaarts van het eiland Ketapang. De grootte is twee mijlen in den omtrek, omgeven door een rif en klippen aan de Zuidzijde.

Bokken-eiland (bij Timor), zie: Mendjangan (Poeloe-).

Bokleng, straat tusschen de Kleine Soenda-eilanden Adanara en Lomblem.

Boko Boko, dorp op Sumatra's Oostkust, rijk Kampar, aan de rivier Kampar Besar.

Boko Boko, dorp op het eiland Timor, behoorende tot het landschap of rijkje Amabi.

Bokol, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling en distrikt Poerbolinggo.

Bokot, berg in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Koetei, landschap Poewan.

Bolagi, distrikt op het Banggaai-eiland Peling, residentie Ternate. Het bevat 1,291 inwoners (1852).

Bolakan, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Tjiasem, aan den westelijken oever der Tjiasem.

Bolalé, gehucht op het eiland Boero, regentschap Massareteh, stam of fenna Waloesoe. Het telt 14 inwoners.

Bolalé, berg op het eiland Boero, regentschap Massareteh.

Bolang, afdeeling van het rijkje Bolang Mogondo, op Celebes' Noordkust, residentie Manado. Zij bevat het dorp van gelijken naam, zijnde de hoofdplaats van het rijkje.

Bolang, partikulier land op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Djasinga, op den weg naar Bantam. Het is bewoond door ruim 8,000 zielen.

Bolang, dorp op Java, residentie Bantam, in het Zuid-Westen van de afdeeling Lebak.

Bolang, dorp op Java, residentie Cheribon, partikulier land Kandang Hawor, distrikt Lelea.

Bolang, dorp op Java, residentie Batavia, beoosten de stad Batavia.

Bolang, dorp op Java, residentie en regentschap Madioen.

Bolang, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Bandjar Negara, distrikt Karang Kobar.

Bolanga, rijkje op Celebes' Oostkust, residentie Manado, aan de bogt van Tomini. Het staat onder het bestuur van den civielen Gezaghebber van Gorontalo. In 1852 telde men er 759 inwoners. Er zijn schrale salpetergronden. In dit rijkje verheft zich een gebergte van denzelfden naam.

Bolang Banka, zie: Bolango Oeki.

Bolang Ilir, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Djasinga, 22 palen van Buitenzorg.

Bolang Itam, rijkje op Celebes' Noordkust, residentie Manado, adsistent-residentie Gorontalo, nabij het strand gelegen. Het bevat 2,750 inwoners (1852), welke in het goudgraven en het bebouwen van rijstvelden hun bestaan vinden. Zij staan onder het bestuur van eenen *Radja* en eenige Hoofden. De verhouding van Bolang Itam tot het Gouvernement is gegrond op een kontrakt, waarbij de bevolking zich verbonden heeft tot de opbrengst van eene schatting in geld, berekend tegen *f* 5 per huisgezin. Men had er in 1852 113 buffels, 27 paarden en 58 geiten. Door Bolang Itam stroomt eene rivier van gelijken naam.

Bolang Itam, eilandje bij de Oostkust van het noordelijk schier-eiland van Celebes, op 1° 35′ 30″ N. Br.

Bolang Mogondo, rijkje op de Noord-Oostkust van Celebes, residentie Manado. Het grenst ten Oosten aan de Minahassa, ten Westen aan Bintaoena en ten Noorden en

Zuiden aan de zee, gelegen op 124° 30′ O. L. Het is in twee afdeelingen verdeeld, namelijk: Bolang en Mogondo. Het bestuur berust bij eenen *Radja* en eenige Hoofden, die Christenen zijn. De bewoners van het binnenland zijn heidenen. In 1852 telde het rijkje 25,000 zielen. De produkten van het land zijn: goud, was, vogelnestjes en boomwol. Vóór Bolang Mogondo ligt een rif, dat het ankeren moeijelijk maakt. De kust wordt van tijd tot tijd aangedaan door Solloksche zeeroovers, die er echter niet lang durven vertoeven, daar zij bevreesd zijn voor den wederstand der vrij talrijke bevolking.

Bolango, zie: Bolanga, rijkje.

Bolang Oedik, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Djasinga, bij Roemping, 40 palen van Buitenzorg. Het ligt 374 Rijnlandsche voeten boven het vlak der zee.

Bolango Oeki of Bolang Oeki, ook Bolang Banka genaamd, rijkje op Celebes' Noordkust, residentie Manado, ten Westen van het distrikt Manado, op 124° 12′ O. L. Door het Gouvernement is eene overeenkomst met den *Radja* en de Rijksgrooten van dit rijkje gesloten, bekrachtigd bij besluit van den Gouverneur-Generaal d.d. 9 Mei 1857. De bevolking vindt haar bestaan in het goudgraven uit eene mijn bij de rivier Lamboge gelegen. Het bevat een dorp van gelijken naam en 405 inwoners. Er is eene ankerplaats.

Bolango Oeki, baai aan Celebes' Noordkust. De drie eilanden vóór deze bogt gelegen zijn de gewone ververschingsplaatsen der Solloksche zeeroovers.

Bolang Somoit, rivier op Celebes' Noordkust, residentie Manado, rijkje Bolang Mogondo. Bij hoog water kan men haar met groote vaartuigen binnenkomen.

Bolanjong, dorp op Java, residentie Japara, regentschap Pati.

Bolasikan, eiland in de Moluksche zee, bij de Oostkust van Celebes. Het staat onder het gebied van den Sultan van Ternate.

Bolatian, rivier ter Westkust van Borneo, aan het strand van Sambas.

Bole, zie: Bwool.

Boléléng, Boliling, Bleling of Bliling, koningrijk op de Noordkust van het eiland Bali. Het grenst ten Noorden aan de Java-zee, strekt zich uit van Sangsit in het Oosten tot Bateman in het Westen, en is ten Zuiden ingesloten door een bergketen, die de grens vormt met Tabanan. Ten Westen wordt het bepaald door de straat Bali en het rijk Djembrana, en ten Zuid-Oosten en Oosten door Bangli.

De Noordkust is vruchtbaar, doch de grond is binnenwaarts steenachtig, en in het oostelijk gedeelte van het landschap kunnen, uit gemis aan water, geene *sawah's* worden aangelegd, zoodat de voortbrengselen voor de bevolking ontoereikend zijn, waardoor wel eens hongersnood ontstaat.

Over dit rijk, dat vroeger onder den Koning van Karang Asam behoorde, maar door dezen aan een zijner neven is weggeschonken, regeerde later een Vorst, onder wiens bewind ook het vorstendom Djembrana behoorde; doch in 1849, bij den oorlog van Bali, is dit rijk verbeurd verklaard en aan den Vorst van Bangli toegewezen, terwijl Djembrana een eigen Vorst heeft gekregen. Bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 15 Februarij 1854, is bekrachtigd eene akte van afstand van het rijk Boléléng door den Vorst van Bangli aan het Nederlandsch-Indisch-Gouvernement.

In dit rijk wordt het strijdbare gedeelte des volks op 40,000 man begroot.

De handel die hier vroeger, vooral door den uitvoer van slaven, belangrijk was, is zeer verminderd.

Boléléng, hoofdplaats van het gelijknamige koningrijk, op het eiland Bali, aan het strand, in een zeer vruchtbaar oord gelegen, op 8° 5′ 24″ Z. Br., 115° 8′ 40″ O. L. Zij is de voornaamste handelstad van het eiland. De reede is gevaarlijk, daar de schepen digt bij den wal moeten komen, alvorens zij kunnen ankeren, en dan nog op 25 en 30 vademen diepte eenen klipachtigen grond vinden, waarin de ankers moeijelijk vatten, zoodat de schepen bij eenigen wind aan het drijven gaan, en wanneer de wind landwaarts waait, tegen het strand slaan. Men heeft er eene redoute. De weg die van deze plaats naar Tabanan geleidt, is voor voetgangers en vee vrij goed.

Boléléng, dorp op het eiland Lombok. Het is eene zeer ongezonde plaats, zoodat het geheel verlaten is, daar men ook uit den grond geen voordeel kan trekken.

Boléléng (Tandjong), kaap op het eiland Bali, op 8° 4′ 50″ Z. Br., 115° 7′ 20″ O. L.

Bolemo, zie: Bolimo, rijkje.

Boleng, dorp op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap, aan de Tjioedjoeng.

Bolengam, zie: Bolang.

Bolerata of Belwati, baai en kaap aan de Westkust van het eiland Timor, 3 à 4 mijlen van Tandjong Maas. De baai is 10 mijlen

uitgestrekt en is tegen alle winden, uitgenomen de Zuid-Weste, veilig.

Bolerata of Belwati, berg op de Westkust van het eiland Timor, rijk Amfoang.

Bolimo, rijkje op Celebes' Oostkust, residentie Manado, aan de Zuidzijde der baai van Tomini. Er is eene ankerplaats op 122° 55′ O. L., 0° 31′ Z. Br.

Boling, voorgebergte op de Noordkust van het eiland Flores.

Bolio of Goesing, stad op de Zuid-Westkust van het eiland Boeton, waarvan zij de hoofdplaats is, residentie Makassar. Zij ligt op eenen steilen, steenachtigen heuvel, omringd door eenen klipsteenen muur, op 5° 28′ Z. Br., 122° 33′ 30″ O. L. De huizen zijn op palen gebouwd. Er is eene reede en veilige ankerplaats, die door eenige eilandjes gedekt is. De omstreken zijn volkrijk, men bouwt er rijst, *pataten, obi's* en katoen. Er bestaat scheepvaart en visscherij.

Bolk, dorp op het eiland Timor, bij straat Samao. Er wonen eenige Rottinezen, die zich met hunne Turksche tarwe-tuinen en de vischvangst generen.

Bollo, rivier op Java, residentie Kediri, regentschap Kediri, distrikt Modjo Roto.

Bolo, dorp op het eiland Soembawa, koningrijk Bima.

Bolo, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Grobogan.

Bolo, dorp op Celebes' zuid-westelijke landtong, Gouvernement van Makassar, landschap Boelekomba.

Bolo Auw, dorp op Celebes' Westkust, rijk Kajeli.

Bolo Batoer, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, in het Oosten van het distrikt Minoreh.

Boloe, eilandje in de Moluksche zee, bij de Oostkust van Celebes, behoorende onder Tomboekoe. Het is onbewoond, doch levert veel *tripang* op.

Bolok, dorp op Celebes' Zuid-Oostkust, rijk Tomboekoe, aan zee gelegen.

Bolokko, strandplaats op het noordelijk schier-eiland van Celebes, op eenen afstand van een half uur gaans zuidwaarts van Kaidipang. Er is eene ankerplaats voor groote vaartuigen.

Bololoet, dorp op het Voorwals-Aroe-eiland Meikor, residentie Banda. Het behoort aan de Alfoeren.

Bolombo, eilandje in den Riouw-Archipel, beoosten Sumatra, ten Noorden van het eiland Mooro, op 0° 50′ N. Br., 103° 40′ O. L.

Bolong, rivier op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, in het Zuiden van het distrikt Ngasinan,

Bolong, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Tjibinong, aan de rivier Tjilingsi.

Bolong, dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Landak, aan de rivier Djamboe.

Bolong, klip in de Indische zee, aan de Zuid-Westkust der residentie Preanger Regentschappen van Java.

Bolongo, zie: Bolonga, rijk.

Bom, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Demak.

Boma, dorp op Java, residentie Bantam, Wester Regentschap, distrikt Tjiringin.

Bombabouw, rivier op de Westkust van Celebes, op de Noord-Westzijde van het rijk Kajeli.

Bombamajoer, dorp in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Doeson Oeloe, op den oever der Teweh.

Bomban, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Siang Moeroeng.

Bombang, noord-oostelijk onderdistrikt van Lebak Prahiang, op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap. Het dorp van dien naam ligt 9 palen benoord-oosten Lebak.

Bombang Ballang, dorp op de Noordkust van het Banggaai-eiland Peling, residentie Ternate.

Bombara, dorp op het eiland Madura, in het binnenland van het regentschap Soemanap.

Bombobawes, bank aan de Zuid-Westkust van het Soenda-eiland Nias, in de Indische zee.

Bomboela, goudmijn op Celebes' Noordkust, residentie Manado. Men vindt er ook veel bergkristal, benevens een steen, die om zijne hardheid staalsteen genoemd wordt.

Bomige, Bonoegi of Haring-eilanden, twee kleine eilandjes bij de Oostkust van Borneo, in de zee van Celebes, 1° 25′ N. Br., 118° 34′ O. L.

Bomlio, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Gegissik.

Bomo of Menarang, rivier op Java, adsistent-residentie Banjoewangi. Zij ontspringt op den Raboen en loopt bij het dorp Bomo in de straat van Bali.

Bomo, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Rogo Djampi, aan de straat Bali, $18^1/_4$ paal van Banjoewangi, $111^1/_4$ paal van Bezoeki en $151^1/_2$ paal van Probolinggo.

Bomo, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Samarang, distrikt Grogol.

Bomoing, distrikt van het Bondgenootschap van Manado, op het Noorder schiereiland van Celebes.

Bon of Djaboeng, kaap aan de Oostkust van Sumatra, op 0° 56′ 30″ Z. Br., 104° 23′ O. L.

Bonang, dorp op Java, residentie Rembang, aan het Noorderstrand van het regentschap Rembang. Er is veel scheepvaart en kleinhandel. In dit dorp liggen heilige graven. Deze plaats dagteekent van het midden der vijftiende eeuw.

Bonang, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap en distrikt Madja Lengka.

Bonar, groot dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Djasinga.

Bonar, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Magelang.

Bonaratte, zie: Boneratta, eilandje.

Bonas Panten, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Soemadang.

Bonbajanon, eiland bij Celebes, aan de kust van Manado.

Bonbawang, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga. Het is door 67 Javanen bewoond.

Bondalam, dorp op het eiland Bali, aan het Noorderstrand van Bolélêng.

Bondalam, kaap aan de Noordkust van het eiland Bali.

Bondan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Bondarelan, dorp op Java, residentie en regentschap Soerabaja.

Bonder, berg op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Zuid-Westen van het distrikt Tjibaroesa.

Bondes, dorp op Nieuw-Guinea, in het Zuid-Oosten van de afdeeling Wonim-di-Atas.

Bondjok, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Keboemen, distrikt Premboen.

Bondjok, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Karang Anjar, distrikt Karang Anjar.

Bondjol, distrikt op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, afdeeling Agam. Van Bondjol loopt een nieuwe weg naar Loeboe Sikaping door de vallei van Batoe si Lasana; deze weg is 1 paal korter dan de oude, welke over Kota Tengah liep, en in den regentijd moeijelijk te begaan was.

Bondjol, zie: Kota Generaal Cochius, fort.

Bondjot, dorp op Java, residentie Japara, regentschap Koedoes.

Bondojoedo, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap en distrikt Tagal.

Bondojoedo, poststation en dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling en distrikt Lamadjang.

Bondojoedo, dorp op Java, residentie en regentschap Probolinggo.

Bondok Benda, dorp op Java, residentie Batavia, Ooster Kwartier, aan de rivier Tjilingsi.

Bondo Tira, dorp op het Sandelhout-eiland.

Bondowosso, afdeeling op Java, residentie Bezoeki. Zij beslaat het zuidelijk gedeelte van Bezoeki, grenst ten Noorden aan het regentschap Bezoeki, ten Noord-Oosten aan de afdeeling Panaroekan, ten Oosten aan Panaroekan en Banjoewangi, ten Zuiden aan de Indische zee, ten Westen aan Probolinggo.

Deze afdeeling staat onder eenen Adsistent-Resident, en is verdeeld in de volgende distrikten: Bondowosso, Wonosari, Penangoengan, Soeko Kerto, Djember en Poeger, te zamen met eene bevolking, in 1854, van 125,363 zielen. Alleen het noordelijke gedeelte is sterk bevolkt, vooral het distrikt van gelijken naam. Aan de Zuid-Westzijde worden vogelnestklippen gevonden, waarvan het regt tot plukken verpacht is en die eene inkomst van plus minus ƒ 6,700 opleveren. Behalve de verschillende voortbrengselen van den grond, vindt men in deze afdeeling een ras van paarden, dat in het oostelijk gedeelte van Java zeer gewild en hoog in prijs is.

Bondowosso, distrikt op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso. Het bevat 46 dorpen met 24,998 inwoners en beslaat 891 vierkante palen.

Bondowosso, hoofdplaats van het gelijknamige distrikt op Java, 20 palen van Bezoeki, 60 palen van Probolinggo en 89 palen van Banjoewangi. Deze plaats ligt 874 Rijnlandsche voeten boven de oppervlakte der zee. Er is een Controleur gevestigd en er staat eene gevangenis. In dit distrikt heeft men een indigo-établissement van gelijken naam, op 11 palen van Bezoeki.

Bone of Boné, rijkje op Celebes' Noordkust, residentie Manado, adsistent-residentie Gorontalo, aan de bogt van Tomini.

Boneä, regentschap op het eiland Saleijer. Het bevat vele *djati*-bosschen.

Bonegoro, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Samarang, distrikt Singen Koelon.

Bonegoro, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Bandjar Negara, distrikt Singomerto.

Boneratta of Bonirati, eilandje ten Zuiden van Celebes, tot de Saleijer-eilanden behoo-

rende. Het is bewoond, voornamelijk door Boeginezen en Maleische visschers, die schildpadden, *tripang* en vogelnesten verzamelen; maar de overzeesche handel wordt door Boeginezen gedreven, welke jaarlijks naar Bali, Batavia, Singapoera, Nieuw-Guinea, de Molukko's en Manilla reizen. Het eiland was vroeger eene schuilplaats voor zeeroovers, maar door het menigvuldig bezoek van Nederlandsche oorlogschepen, in de laatste jaren, heeft dit opgehouden.

Bong, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Losari, op de oostelijke grens.

Bong, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap en distrikt Tagal.

Bongay of Boengaija, zie: Banggaai.

Bongas, zie: Boengoes, baai.

Bongas, distrikt op Java, residentie Tagal, regentschap Pamalang. Het bevat 10,697 inwoners. De hoofdplaats is Moga. Er ligt in dit distrikt een gelijknamig dorp.

Bongas, dorp op Java, residentie Bantam, afdeeling Tjiringin.

Bongas, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Madja Lengka, distrikt Djati Wangi.

Bongka, eilandje ten Noorden van Nieuw-Guinea, in den Molukschen Archipel, op 139° 11′ O. L. Het staat onder het gebied van den Sultan van Tidore.

Bongka, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Keboemen.

Bongkal, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Prapak, in het Zuiden.

Bongkassan, dorp op het eiland Bali, koningrijk Mengoei.

Bongko, zie: Bongkok, berg.

Bongko, rivier op Java, residentie Tagal. Zij valt met eenen noordelijken loop, tegenover de droogte Kali Djerok, in de zee van Java.

Bongko, rivier op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Mandaheling. Zij ontlast zich in de Gadis.

Bongko (Karang), eilandje ten Noorden van Batavia, tot de Duizend-eilanden behoorende, op 5° 42′ Z. Br., 106° 38′ 7″ O. L.

Bongkok, berg op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap, bezuiden Lebak.

Bongkok, berg op Java, residentie Cheribon, regentschap Galoe, distrikt Pendjaloe.

Bongkok, dorp op het eiland Banka, distrikt Koba.

Bongkol, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Bandjar Negara, distrikt Adiredjo.

Bongoen, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Soeba, op het huurland Simbang, aan de rivier Roban.

Bongoes of Bongos, zie: Boengoes, baai.

Bongor, rivier op Java, residentie Soerakarta.

Bongoro of Boengoro, regentschap, plaats en rivier in het Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden, Noorder distrikten.

Bongrawang, dorp op Java, residentie Cheribon, op den linker oever der rivier van Indramajoe.

Bongso of het Suikerbrood, berg op Sumatra, adsistent-residentie Benkoelen, hoog 3,287 Rijnl. voeten. Hij is den 11den Augustus 1857 door den 1sten Luitenant F. G. Steck tot aan den top beklommen. Deze beklimming moet volgens geloofwaardige personen herhaaldelijk, doch zonder gunstig gevolg, door anderen beproefd zijn.

Bongso, berg op Sumatra, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap der L Kota's. Hij is met digt bosch bedekt.

Boni, eigenlijk Bone, koningrijk op Celebes, grenzende ten Oosten aan de golf van Boni en West- of landwaarts aan Soppeng, Lamoeroe en de Bergregentschappen, ten Noorden aan de rivier van Tjenrana en ten Zuiden aan het regentschap Boelekomba. Het beslaat eene oppervlakte van hoogstens 1,200 vierkante mijlen.

Het is sedert onheugelijke tijden het magtigste koningrijk op Celebes geweest, dat de overige Vorsten van het eiland als zijne vasallen beschouwt. Thans is deszelfs invloed door onze wapenen aanzienlijk beperkt.

De geheele bevolking, die meerendeels Mohammedaansch is, zal circa 200,000 zielen bedragen.

Het land levert veel *djagong, katjang* en kokosnoten, ook wel rijst en sago, alsmede tabak op.

Van al de volken van Celebes zijn zij in het bewerken van goud, ijzer, katoen en andere voorwerpen het meest ervaren en deswege beroemd. Verder zie men over hen Boeginezen.

De Vorst van Boni voert over de Oostkust nog het bewind, maar hiervan, gelijk ook van zijn gezag over de Vorsten, die hem vroeger onderworpen waren, is nagenoeg niets meer overgebleven. In 1825 liet het Gouvernement tegen dit rijk eene expeditie doen met eene vrij talrijke krijgsmagt, onder aanvoering van den Generaal van Geen. Zij liep vrij gunstig af voor de Nederlandsche wapenen, doch beantwoordde slechts ten deele aan het doel. Na eene reeks van jaren, gedurende welke de Vorst en de bevolking van Boni zich vrij rustig hadden gedragen, schijnen zij, de vroegere tuchtiging vergetende, van lieverlede weder meer overmoedig te zijn geworden, zoodat voor het

Nederlandsch gezag beleedigende handelingen aanleiding hebben gegeven tot eene nieuwe belangrijke expeditie, die volgens de berigten, onder het afdrukken van dit blad bekend geworden, aanvankelijk met een goeden uitslag is bekroond, daar de sterkte Badjoa door de onzen veroverd is.

Dr. B. F. Matthes, die zich in 1856 met eene zending van het Nederlandsche Bijbelgenootschap in de binnenlanden van Celebes ophield, om zich de Makassaarsche en Boeginesche talen eigen te maken, ten einde later de Heilige Schrift in die talen over te zetten, mogt het gelukken om in het koningrijk Boni door te dringen en wel tot op een half uur afstands van het vorstelijk verblijf. Hij werd echter, in weêrwil van een' bijzonder beleefd gestelden Gouvernementspas, genoodzaakt om onmiddellijk de terugreize te ondernemen, zoo het heette dewijl hij geen partikulier schrijven van den Gouverneur van Celebes en onderhoorigheden had meêgebragt, doch waarschijnlijk om geen andere reden, dan uit achterdocht omtrent de bedoelingen des Gouvernements.

Literatuur over Boni, zie op: *Celebes.*

Boni, stad op Celebes, in het Oosten van het koningrijk Boni, aan de golf van gelijken naam, 4° 37′ Z. Br., 120° 32′ O. L. Zij is de hoofdplaats van het koningrijk en de zetel der regering. De omtrek is vruchtbaar en bebouwd met rijst.

Boni, eilandje in den Wageoe-Misool-Archipel, tot de Papoesche eilanden behoorende, ten Noorden van Wageoe. Het dekt de haven van dien naam. Noordwaarts van Boni strekt zich een rif 2 of 3 mijlen in zee uit.

Boni, haven aan de Noordkust ten Oosten van het Papoesche eiland Wageoe, op 0° 0′ 30′ Z. Br., 131° 12′ O. L. Er zijn varkens, gevogelte, schildpad, rijst, kokosnoten, oranjeappelen en suikerriet te verkrijgen.

Boni, onbewoond eilandje in den Molukschen Archipel, aan de Oostkust van het eiland Batjan.

Boni (Golf of Bogt van), golf aan de Zuidkust van Celebes, tusschen de twee zuidelijke schiereilanden van dat eiland. Zij is 7 à 8 mijlen breed en 20 mijlen lang. De vaart is door deze bogt gevaarlijk door de menigvuldige banken, waarmede zij bezet is.

Boni (Nieuw), zie: Boni, stad.

Boni Boni, eilandje ten Zuiden van het zuid-oostelijk schiereiland van Celebes, bij de Zuid-Westkust van het eiland Boeton.

Boniak, dorp op de Westkust van het eiland Timor, beoosten de rivier van Koepang.

Bonitam, distrikt op het Banggaai-eiland Peling. Het bevat 66 inwoners (1852).

Bonjol, zie: Bondjol, distrikt.

Bonjol, zie: Kota Generaal Coehius, fort.

Bonka, dorp op Celebes, landschap Ampanan, op 1 uur afstands van het strand. De Boeginezen hebben hier een gepalissadeerd établissement, alwaar de Alfoeren hunne voortbrengselen inruilen tegen de goederen, die aangevoerd worden door de handelaren, welke aan de monding der rivier wonen.

Bonkar, rivier op het eiland Banka, in het Oosten van het distrikt Blinjoe.

Bonki, eilandje bij Celebes' Noordkust, aan den noordelijken ingang der bogt van Kwandang. Het wordt meermalen door zeeroovers van Sollok aangedaan. De groote praauwen nemen hier dan water in, terwijl de kleinere op roof worden uitgezonden in de bogt van Kwandang en langs de kust daaromheen.

Bonkok, zie: Bongkok, berg en dorp.

Bonkowan of Frederiksburg, eiland behoorende tot de Karimon Djawa-eilanden.

Bonlegi, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Bandongan, Zuid-Oost van den Soembing.

Bonnot, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga.

Bono, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ngasinan.

Bono, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak.

Bono, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Tangoel.

Bono, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Wadjak.

Bonoa, Benoa, Boan of Boano, eiland in den Molukschen Archipel, tot de Ambonsche eilanden behoorende, 2 mijlen ten Westen van Ceram en daarvan door de Nassau-straat gescheiden, residentie Amboina. De Noord-Oostpunt ligt op 2° 56′ 30″ Z. Br., 127° 58′ 44″ O. L., de Zuid-Oostpunt op 3° 3′ 50″ Z. Br., 127° 50′ 40″ O. L.

Vroeger werd Bonoa voor één eiland gehouden, doch in de achttiende eeuw ontdekte men, dat het uit twee deelen bestond, zijnde het noordelijkste deel het eigenlijke Bonoa, terwijl het zuidelijke, Loehoe genaamd, daarvan door eene smalle zeeëngte gescheiden is. Ten Westen tusschen deze twee eilanden ligt Noesa Blaau, dat hoog en bergachtig is.

Bonoa bestaat voornamelijk uit rotsen en klippen, en bevat weinig tuinen, zoodat de bewoners voor het grootste deel hun onderhoud

op andere eilanden moeten zoeken. Het geheele eiland is 3 Duitsche mijlen lang. Er zijn slechts twee dorpen, een Christendorp, Bonoa Serani, en een Mohammedaansch dorp, Bonoa Islam. De Bonoërs drijven handel met Ceram, Hilá en omliggende eilanden, bouwen goede vaartuigen en bebouwen den grond tot eigen voeding. Zij zijn verpligt jaarlijks hout, kalk en *gabba-gabba* aan het Gouvernement te leveren. De bevolking van Bonoa maakte zich vroeger door stoutheid op zee, bij het plegen van roof berucht en werd daarin door den Landvoogd Herman van Speult in Julij 1618 bedwongen; in 1651 werd de bezetting op Bonoa jammerlijk door overrompeling en verraad vermoord. Vijf jaren later werd de bevolking, even als die van Kelang, door de Vlaming voor het grootste gedeelte in de nabijheid van het kasteel Victoria verplaatst.

Bonoa Hatoepoeti, dorp op het Ambonsche eiland Manipa. Het bevat 64 inwoners.

Bonoa Islam, dorp op de Zuid-Oostkust van het Ambonsche eiland Bonoa. Het is bewoond door ongeveer 800 Mohammedanen, die er eene moskee hebben.

Bono Ampo, zie: Boenoe Ampo, distrikt.

Bonoa Serani, dorp op de Zuid-Oostkust van het Ambonsche eiland Bonoa. De inwoners zijn Christenen, ongeveer 700 in getal. Zij worden voorgegaan in hunne godsdienstoefeningen door eenen Amboneschen schoolmeester, die tevens onderwijs geeft.

Bonoegie, zie: Bomige, eilandjes.

Bonojong, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Soemowono.

Bonong Dolog, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli. Het ligt 72 Rijnl. voeten boven het vlak der zee.

Bonorowo, rivier en dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Keboemen, distrikt Prembon.

Bonpaing, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Bandongan.

Bonpland, punt in de van Humboldt-baai, op Nieuw-Guinea, 2° 37′ Z. Br., 140° 45′ 24″ O. L.

Bonromo, rivier op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Soekowati. Zij is onbevaarbaar, en ontlast zich in de Solo-rivier.

Bonso, eiland in den Molukschen Archipel, ten Noorden van het eiland Ceram, 2° 58′ Z. Br.

Bontadak, dorp op Celebes' Westkust, koningrijk Boni. Er staat een residentiehuis van den Koning van Boni.

Bontar, rivier op Java, residentie Bagelen. In 1854 is over dezelve eene brug gelegd.

Bonteo, naam van een landschap op het eiland Timor, twee uren bezuiden Koepang.

Bonthain, eigenlijk Bantâëng, landschap op het zuid-westelijk schiereiland van Celebes, gouvernement van Celebes en onderhoorigheden. Het grenst ten Noorden aan de landen tot het rijk van Goa behoorende, ten Oosten aan Boelekomba, waarvan het door de rivier Kalimassang gescheiden is, ten Zuiden aan de zee van Java en ten Westen aan Toerateya, waarvan het door de rivier Tino gescheiden is.

Het land is bergachtig en bevat den breeden berg Lompo battang of Dikbuik, ook bekend onder den naam van piek van Bonthain. Hij is volgens Melvill 9,779 en volgens Smits 9,788 Rijnlandsche voeten hoog. Langs het strand echter is het land vlak en met rijst bebouwd. Er zijn vele rivieren en beken, die uit den Lompo battang hunnen oorsprong hebben en waarvan de mondingen alleen bij hoog water voor kleine vaartuigen bevaarbaar zijn. De grond is zeer vruchtbaar en de rijstvelden worden door waterleidingen bevochtigd. Even als in het distrikt Boelekomba, dat met Bonthain vereenigd is, schijnen de gronden in het laatstgemeld gewest zeer geschikt te zijn voor koffijkultuur, zoodat, ofschoon de koffijboomen er voor als nog in het wild groeijen, de oogst in die beide landschappen in 1856 ongeveer 6,000 pikols had afgeworpen, waarvoor, in weêrwil dat de kwaliteit door gebrekkige bewerking veel te wenschen overliet, in den handel *f* 24 à *f* 27 per pikol was betaald. Die uitkomsten, waarbij nog in aanmerking komt, dat door de weinige zorg, aan de teelt en inoogsting besteed, misschien de helft der produktie verloren gaat, hadden aan het Nederlandsch Gouvernement aanleiding gegeven, om maatregelen te doen nemen tot eene geleidelijke invoering van eene meer stelselmatige teelt.

In de nabijheid van de hoofdplaats groeijen op het gebergte aardappelen in overvloed, als ook kool, boonen en andere groenten, terwijl aan het strand de druivengaard voortreffelijke vruchten geeft. Ook vindt men er ananassen, mangga's, meloenen, kokosnoten, limoenen, pisang's en andere inlandsche vruchten, als ook suikerriet. Turksche tarwe, die met de rijst een voedingsmiddel der bevolking is, groeit er op steenachtigen grond. De bosschen zijn niet rijk aan goede houtsoorten, maar leveren *bamboe* en *rotan* op. Paarden en geiten zijn er talrijk, daarentegen vindt men er minder buffels, koeijen en schapen. In de bosschen is veel wild, en daaronder zwijnen en herten en velerlei gevogelte. Aan de mondingen der rivieren hou-

den zich eene menigte van krokodillen op. Het klimaat van Bonthain is zeer gezond.

De zetel des bestuurs was vroeger te Boelekomba, doch is later naar Bonthain verplaatst. De Ambtenaar, met het bestuur belast, voert den titel van Gezaghebber en is daarbij tevens fungerend Notaris, Vendumeester en Ontvanger der inkomende en uitgaande regten, en belast met de strandvonderij. Voor het inlandsch bestuur heeft hij, behalve verscheidene mindere hoofden, zoowel voor Bonthain als voor Boelekomba, twee hoofdregenten die den titel van *karäëng* voeren. In die beide distrikten is een agentschap van de Wees- en Boedelkamer te Makassar.

De bewoners staan in beschaving achter die der Noorder Distrikten, en zeldzaam treft men iemand aan, die lezen of schrijven kan. Op de hoofdplaats evenwel bestaat eenige meerdere ontwikkeling ten gevolge van handel en scheepvaart. De bevolking is vredelievend en goed gezind. Men telde er in 1856 186 Chinezen.

Van oudsher is Bonthain onder de bondgenooten van Makassar gerekend en door zijne koningen bestuurd geworden; maar tot tweemalen is het door de voormalige O. I. Compagnie ten onder gebragt en aan haar dien ten gevolge bij kontrakt in eigendom afgestaan.

Bonthain (Bantâëng), hoofdplaats van het landschap van dien naam, op de zuid-westelijke landtong van Celebes, aan de baai van Bonthain, die 2 mijlen landwaarts inloopt, ééne mijl breed is en eene veilige reede aanbiedt in 4 tot 8 vademen zandigen bodem, op ongeveer 2 mijlen van de stad. Op 5° 33′ 45″ Z. Br. en 121° 0′ 30″ O. L.

Zij is de verblijfplaats van den Gezaghebber, die belast is met het gezag over de afdeeling Boelekomba en Bonthain. Er is een luchtig gebouwd Gouvernementshuis, een fort met vier bastions, waarin eene bezetting van 80 man met drie Officieren. De bevolking telt 3,500 zielen, waaronder eenige Christenen. Er zijn twee zeer kundige en geheel voor hunne taak berekende zendelingen, te weten: de Heeren DONSELAAR en GOUDSWAARD werkzaam, die zich echter tot dusverre bijna uitsluitend met het aanleeren der Makassaarsche taal, en met het behartigen van de belangen der vroeger zoo zeer verwaarloosde Europesche Christengemeente onledig hielden. Een van hen (GOUDSWAARD) staat aan het hoofd eener school, die door 40 à 50 kinderen van Europeanen, en daaronder eenigen van het 7 uur verwijderde Boelekomba, bijzonder getrouw wordt bezocht. De ankerplaats te dezer stede is goed, en veel handel wordt er door inlandsche vaartuigen gedreven met Makassar en Saleijer. De artikelen van invoer zijn katoen, *gambir*, aardeen ijzerwerk, terwijl de uitvoer bestaat in koffij, aardappelen en sapiri-noten.

Bonthain (Piek van), zie: Lompo-battang, berg.

Bontine, eilandje bij Celebes' Noordkust, in de baai van Gorontalo.

Bontoa, regentschap en plaatsje op Celebes' zuid-westelijke landtong, afdeeling Noorderdistrikten.

Bontobangoeng, regentschap in het Zuiden van het eiland Saleijer. De Regent van Bontobangoeng is van al de andere Regenten de eerste in rang en wordt ook als zoodanig door het Nederlandsche bestuur erkend. Het dorp Bontobangoeng ligt in het gebergte en strekte vroeger tot verblijf van den Gezaghebber, die thans ter hoofdplaats Panggiliyang resideert. Er staat een fort, Defensie genaamd, en er wordt eenige handel gedreven.

Bonto Boros, eilandje, behoorende onder Saleijer.

Bonto Boros, regentschap op het eiland Saleijer, met vele *djati*-bosschen.

Bontoealak, eigenlijk Bontoewala, dorp op Celebes' Westkust, distrikt Makassar, beoosten het kasteel Rotterdam.

Een der voornaamste Vorsten van Boni hield hier voorheen zijn verblijf en stichtte er eene fraaije moskee, waarvan men de ruïnen nog ziet, omringd door begraafplaatsen van Grooten uit het Vorstelijke geslacht van Boni, waarvan de gemetselde graven nog aanwezig zijn.

Bontoer, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soemadang, ten Oosten van de rivier Tjimanok.

Bontoet, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Serondol.

Bontoewala, zie: Bontoealak.

Bonto Kadetto, dorp op Celebes' Zuid-Westkust, gouvernement van Celebes en onderhoorigheden.

Bontol, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Indramajoe, distrikt Sleman.

Bontong, dorp in Borneo's Zuid- en Oosterafdeeling, rijk Koetei, aan het Oosterstrand.

Bontong, eilanden aan den ingang van de straat van Makassar, onder de Oostkust van Borneo.

Bontong, dorp op het Moluksche eiland Banggaai, residentie Ternate. Er wonen 161 zielen (1852).

Bonto Tanga, regentschap op Celebes' zuid-

westelijk schiereiland, landschap Boelekomba. De inwoners zijn 400 in getal; zij vinden hun bestaan in den landbouw en in de veeteelt.

Bonwagee, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Minoreh.

Booi, eiland in den Molukschen Archipel, tot de Kei-eilanden behoorende, residentie Banda.

Booi of Boy, dorp op de Oostzijde van het zuid-westelijke schiereiland van Saparoea, residentie Amboina. Het getal der inwoners bedraagt 710 zielen (1854), welke allen Christenen zijn en eene school bezitten. Men telde er in 1854 6559 nagelboomen en 11788 kokospalmen.

Bool, zie: Bwool.

Boolakomba, zie: Boelekomba.

Boomkaap, kaap aan de Noordkust van Celebes.

Boomo, zie: Bomo, rivier en dorp.

Boompjes-eiland, een der Toekang Besi-eilanden, bij Celebes' Zuid-Oostkust.

Boompjes-eiland, eilandje ten Oosten van het eiland Banka, in straat Gaspar, 106° 95′ O. L. en 2° 26′ Z. Br.

Boompjes- of Boomkens-eilanden, eilandengroep in de Java zee, ten Noorden van Java, residentie Cheribon, bij de monding der Tjimanoek.

De voornaamste eilanden dezer groep zijn het Boompjes-eiland, op 5° 51′ N. Br., en Rakkit. Zij dienen veel tot schuilplaats van zeeroovers en zijn door koraalriffen omgeven.

Boompjes-eilanden, eilandjes aan Borneo's Oostkust, in de straat van Makassar.

Boongoran, zie: Natoena (Groot) eiland.

Boraja, *ladang* op Sumatra, in de Batta Landen, aan den regter oever der Simpang Kanan.

Boram, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan, boven de monding der Senamang, op den regter oever der Katingan.

Borambon, eigenlijk Barombong, dorp op Celebes' Westkust, in het rijk van Goa. Tusschen deze plaats en Bongay werd op 18 November 1667, in de legertent van Speelman, het bekend Bongaaisch contract tusschen de Vorsten van Celebes en het Nederlandsch Gouvernement gesloten.

Borang, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling en distrikt Lamadjang.

Borang, zie: Borong, eilandje.

Borangan, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Keboemen.

Borau, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe.

Boring, gebergte op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang.

Borne, kleine baai aan de Zuid-Westkust van het eiland Flores, tusschen de mondingen der rivieren Romo en Lélé.

Borne, beek op Sumatra, in het Zuiden der Lampongsche distrikten, aan het Noord-Westeinde der Semangka-baai. In het gelijknamige dorp, aan deze beek gelegen, zijn ververschingen voor schepen verkrijgbaar.

Borneh, zie: Samangka, baai.

Borneh, zie: Tandjongan.

Borneo, eigenlijk Braunie, bij de inlanders Kalamantin, Klemantin of Klematan genaamd naar eene inheemsche zure vrucht, eiland in het midden van den Aziatischen Archipel gelegen, behoorende tot de Soenda-eilanden, tusschen 7° N. Br. en 4° 20′ Z. Br. en tusschen 106° 40′ en 116° 46′ O. L. De grenzen zijn: ten Noorden de Chinesche zee, ten Noord-Oosten de zee van Sollok, ten Oosten de zee van Celebes en de straat van Makassar, ten Zuiden de zee van Java, ten Zuid-Westen de straat van Karimata en ten Westen de golf van Siam en de Chinesche zee. Behalve deszelfs noord-oostelijken langwerpigen uithoek, is Borneo een vrij regelmatig vierkant vlak, welks zijden echter op verschillende plaatsen verscheidene punten en kapen vertoonen, die zeeboezems of baaijen vormen. De lengte van Borneo bedraagt 230 uren en het heeft eene afwisselende breedte van ten hoogste 200 uren. De vlakke inhoud wordt door Melvill van Carnbee berekend op ruim 9,373 vierkante geographische mijlen. Niettegenstaande zijne ligging onder de evennachtslijn is de hitte er niet drukkend en zelfs aan de Noordkust gematigd. De dampkring is er vochtig, hetwelk aan de moerassige stranden en aan de binnenwateren wordt toegeschreven; dagelijks valt er regen. In den regentijd, van November tot Mei, kan het op de Westkust hevig waaijen, plasregenen en zoo sterk donderen, dat het aardrijk er schudt. In het algemeen wordt de dampkring als gezond beschouwd.

De kusten zijn in het algemeen zeer moerassig, maar droogen in de Oost-moeson gedeeltelijk op: langs de oevers der rivieren zijn banken, die in den regentijd overstroomd worden, waardoor telkens slib achterblijft, die tot rijstbouw is aangewend. Voornamelijk aan de Westkust wordt gedurig nieuw land gevormd, dat zoowel door de slib als door de aanspoeling uit zee ontstaat. Sedert ruim vier

eeuwen is de geheele grond bewesten het Kandang-gebergte, in het rijk Landak, dat thans ruim acht uur van zee verwijderd is, op die wijs ontstaan.

Het binnenland is zeer bergachtig, tusschen de bergen liggen uitgestrekte vlakten, die door vele rivieren besproeid worden. De voornaamste bergketen strekt zich van den Noord-Westhoek in de rigting van het Zuid-Westen naar het Noord-Oosten tot aan de uiterste Noordpunt uit, totdat zij zich in de Kini Baloe, die op 6° 5′ N. Br. ligt, 10,000 voeten boven de zeevlakte verheft. Eene andere, die veel lager is, begint aan den Zuid-Westhoek, loopt noordoostwaarts naar de eerstgemelde, tot beiden zich in het midden van Borneo in een hoog bergland vereenigen. Eenige dezer bergen zijn vulkanen, die uitgebrand hebben; in sommige kraters wordt zoet water gevonden.

Onder de veelvuldige meeren wordt dat van Kini Baloe op de Noord-Oostkust voor het grootste gehouden; het heeft, zegt men, ruim honderd mijlen in omtrek; doch eigenlijk is dit meer nog onbekend, en men heeft zelfs twijfelingen aangaande zijn bestaan geopperd. Het meer Danoe Malajoe, gelegen op 1° 5′ N. Br. en 114° 20′ O. L., ongeveer 45 mijlen van de Westkust, werd in 1823 voor het eerst bezocht. Het heeft eene lengte van 8 mijlen en eene breedte van 4 mijlen, met eene diepte op sommige plaatsen van 18 voeten. Al de meeren van Borneo zijn bijzonder vischrijk en hebben in het algemeen een bruinachtig water.

De voornaamste rivieren van het eiland zijn: aan de Noordzijde de Broenaï of Borneo, de Redjang, de Baram, de Bintoeloe, de Sirabas, de Batang Loepar en de Serawak; aan de Oostkust scheidt het Sakoeroe-gebergte de rivieren Boeloengan en Koeran of Berou van de voorname rivier Koetei of Mahakkam. De Barito of rivier van Bandjermasin, de Kahaijan, de Kapoeas, de Mendawei, de Katingan, de Sampit en andere kleinere zij-rivieren doorstroomen het zuid-oostelijk gedeelte, terwijl de Pontianak (Kapoeas), de Sambas, de Simpang, de Soekadana en de Pawan de belangrijkste rivieren aan de Westkust zijn. Al de rivieren van Borneo hebben banken vóór hare mondingen, die haar voor groote bevrachte vaartuigen ongeschikt maken; echter is de Broenaï of Borneo 15 mijlen opwaarts voor groote schepen bevaarbaar. De oevers der rivieren zijn talrijk bevolkt.

In de bovenlanden van Borneo worden ontelbare bronnen aangetroffen, die het helderst water opleveren; sommigen bevatten mineraalstoffen en voornamelijk zwaveldeelen.

De kapen en punten aan de Noordkust zijn: Tandjong Datoe, Sisir, Baraon, Ladi, Sabaon, Sampangmangio. Aan den Noord-Oosthoek: de kapen Korpaon en Matej. Aan de Oostkust: de Oosthoek, Tandjong Tapej, Sint Anthoniehoek, Aart Gijzenshoek of Kanioengan, Berou- of Deutekomshoek en kaap Aroe. Aan de Zuidkust: de Zuidhoek of Selatan, kaap Rodi, Slijkhoek of Keizershoek, ook Vlakke Hoek genaamd. Aan den Zuid-Westhoek: kaap Sambar en aan de Westkust: kaap Moro of Moewara.

Onder de dieren die bergen en bosschen bewonen, komen vooral de apen in aanmerking, die zeer groot in getal en verscheidenheid zijn en waaronder de *orang-oetang* de eerste plaats bekleedt; verder de olifant die alleen aan de Noordkust, de rhinoceros die alleen aan de Noord-Westkust voorkomt, tapirs, zeekoeijen, tijgers, Maleische beeren, zwijnen, wilde ossen, herten, hertzwijnen en stekelvarkens; wijders de gibbon, eekhorens, meerkatten, civetkatten, wezels, otters, ratten en reusachtige vledermuizen. Over het geheele eiland wordt eene bijzondere soort van varkens gevonden, die aan iedere zijde van den kop eene bos haar hebben.

De huisdieren zijn op Borneo schaarsch, hetwelk aan de moerassige gronden te wijten is. Op sommige plaatsen zijn buffels, schapen, geiten, honden en katten. Op Bandjermasin alleen worden enkele paarden aangetroffen.

De vogelen doen in welluidendheid van toonen voor onze boschkoralen onder, doch zij munten hier door verscheidenheid en kleurenpracht uit; de voornaamste vogelen zijn: adelaren, gieren, argusfaizanten, paauwen, neushoornvogels, reigers, flamingoos, raven, spechten, duiven, papegaaijen, uilen, hoenders, en zwaluwen die de eetbare nestjes bouwen.

De rivieren, meeren en moerassen wemelen van krokodillen, leguanen, slangen, hagedissen, kikvorschen en bloedzuigers. Visschen worden er in ontelbare menigte aangetroffen, terwijl de zeeën langs Borneo's stranden rijk zijn aan schildpadden, parelmosselen, oesters en *tripang*. Onder de insekten komen vooral prachtig schitterende kapellen in aanmerking; men treft er ook zijde-wormen aan.

De minerale rijkdommen van Borneo zijn groot en bevatten: diamanten, goud, platina, edelgesteente, kristal, kwikzilver, koper, ijzer, tin, steenkolen, nikkel, porselein-aarde, aardolie, zwavel, mineraalzout en spiesglaserts. In Landak en in Pontianak vindt men de voornaamste diamantmijnen. In Landak werd ruim 300

jaren geleden een diamant, wegende 367 karaten, gevonden; deze bevindt zich thans in handen der Vorsten van Matan, doch zijne echtheid is aan grooten twijfel onderhevig. Sambas brengt het meeste goud voort en Borneo Proper, Koetei en Bandjermasin leveren vele steenkolen op.

De bodem is uiterst vruchtbaar. Tot de voortbrengselen van het plantenrijk behooren sago, maïs, eene soort van gierst, koffij, suikerriet, waarvan de kwaliteit uitermate wordt geprezen, zoodat suikerfabrijkanten op Java pogingen hebben aangewend om hetzelve over te brengen, voorts peper, inlandsche aardappelen, yams, meloenen, citroenen, ananas, bananen en vele tropische vruchten; wijders kokosnoten, kruidnagelen, muskaatnoten, kaneel, gember, betel, pinangnoten, tabak en katoen. De bosschen leveren vele goede houtsoorten, voornamelijk ijzerhout, verder sandelhout, *bamboe*. Men treft op Borneo geheele *rotan*-bosschen aan, waarvan de *rotan* op de voorname markten van den Archipel 70 percent meer waarde heeft dan de *rotan* uit andere landen.

Wijders leveren de bosschen een rijken schat van *getah pertja* en *sengkawang*, zijnde eene wasachtige olie, zeer gezocht te Singapoera, werwaarts veel uitvoer plaats heeft; voorts benzoïn, was, drakenbloed, *gemoeti* en veelvuldige harsen, gommen en verfstoffen. De kamfer die men er vindt is de kostbaarste uit geheel Azië, er wordt daarvan jaarlijks 4,500 pond uitgevoerd. Rijst groeit in het koningrijk Broenai in genoegzamen overvloed. In Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling bepaalt zich de landbouw tot de teelt van rijst, suiker en aardvruchten. De rijst was vroeger niet toereikend voor de consumptie en moest dien ten gevolge worden ingevoerd. De aanvoer van de bovenlanden en van Java bedroeg in 1853 ongeveer 5,000 pikols. Tegenwoordig moet de rijstoogst voldoende voor de behoefte zijn. De belasting die van het rijstgewas geheven wordt, is $^1/_{10}$ van de opbrengst. De uitvoer van katoen, in deze afdeeling, bedroeg in 1854 $1795^{34}/_{100}$ pikols. In de geheele Westerafdeeling wordt rijst aangeplant door Chinezen op natte, en door Dajaks en Maleijers op drooge velden. Suiker en aardvruchten worden er in groote hoeveelheid geteeld, door Chinezen en ook door enkele Maleijers en Dajaks. Van Gouvernementswege werd in 1857 een aanplant, onder wetenschappelijk toezigt, in de vallei van Pamangkat aangelegd, tot doel hebbende, om de rietstokken naar Java als *bibit* te zenden. In Januarij 1858 werd reeds eene eerste bezending van dat riet naar Java gezonden.

Katoen van de beste hoedanigheid groeit in het wild. Aan de boorden der Negara-rivier, op Sultans grondgebied, wordt eene noemenswaardige hoeveelheid vrij goede katoen gekweekt. De uitvoer bedraagt ongeveer 4,000 pikols 's jaars.

Op de Westkust is in 1856, door de Chinezen, de katoenteelt en de indigo-kultuur beproefd en de koffijaanplant uitgebreid, daar men in het distrikt Seminis, in Mampawa en onderscheidene plaatsen van Montrado koffij is beginnen aan te planten, waarvan de resultaten goed beloven te zijn. Volgens de laatste berigten (over Februarij 1859) stonden in de afdeeling Sambas en in Pamangkat de koffijaanplantingen zeer gunstig. Van de in 1855 door den *Pangéran* BANDBARA te Rantou Pandjang aangelegde aanplantingen, leverden reeds 10,000 koffijboompjes vruchten. In Montrado waren 5,000 boompjes van Sambas aangebragt en ter uitplanting aan de Dajaks afgegeven. De katoen groeit welig; groote en uitgestrekte velden heeft men in den laatsten tijd schoon gemaakt en voor katoen-aanplantingen in gereedheid gebragt. De indigo stond in den beginne schraal, doch begon volgens de laatste berigten op te schieten. De klapperteelt is van weinig beteekenis, daar de inlander zich in zijne behoefte aan olie voorziet door eene wilde vrucht, *kalampan* genaamd.

De uitgestrekte wouden en wildernissen van Borneo zijn met ontelbare planten en heesters bedekt; de meeste zijn nog niet bekend; vele staan aan die van Sumatra en Java gelijk. In de wouden en dalen treft men de schoonste bloemen aan.

In verhouding tot de uitgestrektheid is Borneo schaars bevolkt, daar van dat gedeelte van het eiland dat onder Nederlandsch gezag staat, de bevolking, voor zoo ver men heeft kunnen nagaan, niet meer dan 1,200,000 zielen bedraagt. Zij wordt in drie afdeelingen verdeeld, te weten: Dajaks, de eigenlijke inboorlingen en meestal Heidenen, die op een getal van 950,000 gesteld kunnen worden, — vervolgens dezulken die de Mohammedaansche godsdienst belijden en, ten getale van 200,000, bestaan uit Maleijers, Boeginezen, Javanen en Arabieren, en eindelijk de Chinezen, ten getale van ongeveer 50,000 zielen [1]). In zijn werk

---

[1]) In strijd met de hier gegeven cijfers, die getrokken zijn uit het ministeriëel verslag over 1849, wordt de bevolking op het grondgebied van het Nederlandsch Gouvernement in latere verslagen en

over de Verdediging van Nederlandsch Indië, waarvan het eerste stuk onlangs het licht heeft gezien, beweert de Kolonel DE VAYNES VAN BRAKELL, in navolging van anderen, dat het boven allen twijfel verheven schijnt te zijn, dat in het binnenland van Borneo een menschenras aanwezig moet zijn, dat van staarten voorzien is. Hoe onwaarschijnlijk deze bijzonderheid ook wezen moge, zou het niettemin te gewaagd zijn, om aan zijne bewering alle geloof te ontzeggen. Daartoe zijn de binnenlanden van Borneo nog te weinig bekend.

De Dajaks bewonen grootendeels de binnenlanden en houden zich voornamelijk bezig met landbouw, het verzamelen van *getah pertja*, *damar*, *rotan*, *kadjang*, alsmede van stofgoud en was. Zij zijn verdeeld in verscheidene klassen, waarvan elke hare eigen taal spreekt. Aan de Zuid- en Westkust heeten zij Beadjoe, in het noordelijk gedeelte Idaan, en in het oostelijk gedeelte Ot-Danom en Tidoen. In de meer ontoegankelijke gedeelten van het binnenland wil men dat ook nog Papoeas voorkomen, die leven in eenen staat van wildheid, grenzende aan die van wilde dieren. Ten Zuiden van het onafhankelijk koningrijk Borneo Proper of Broenaï zijn de wilde volksstammen genaamd Doesoens, Kajans, Poennans en Maroets. De Mohammedaansche bevolking, die voor het grootste gedeelte bestaat uit Maleijers, maar tot welke ook behooren Arabieren, Javanen, Boeginezen, de grootste handelaren en de stoutste zeevarenden, die men bijkans overal in den Indischen Archipel aantreft, woont meest aan de stranden. Zij staan op eenen veel hoogeren trap van ontwikkeling dan de Dajaks. Zij bebouwen de rondom hunne woningen gelegen gronden, leggen tuinen aan, houden vee, leven gedeeltelijk ook van de vischvangst en mogen als ijverig worden beschouwd. — Ongeveer 50,000 Chinezen zijn tot diep in het binnenland doorgedrongen. Zij zijn, gelijk overal elders, onvermoeid in den arbeid, om zich schatten te vergaderen, ten einde of een gedeelte er van naar hun geboorteland over te maken, of zelf daarmede derwaarts terug te keeren. Afkomstig grootendeels van Canton lijdt het geen twijfel, dat zij uitnemend geschikt zouden zijn, om krachtig mede te werken tot de ontwikkeling der onmetelijke bronnen van welvaart, die Borneo aanbiedt. Jammer maar, dat het voor de rust en bevestiging van het Nederlandsch gezag in die gewesten niet zonder gevaar is, om eene kolonisatie door Chinezen op eene groote schaal aan te moedigen, daar zij, hoewel aan het Nederlandsch Gouvernement onderworpen en zelfs als bewijs daarvan een hoofdgeld betalende, er altijd naar gestreefd hebben, om zich onafhankelijk te houden onder eigen gekozen hoofden, en als in eene soort van republiek onder hunne eigen Chinesche wetten te leven. In de laatste jaren was hun overmoed tot zulk eene hoogte geklommen, dat zij met kracht van wapenen moesten worden beteugeld.

De vrouwen op Borneo, uitgezonderd die der Dajaks, houden zich bezig met het weven van katoenen kleedjes, het vervaardigen van aardewerk en van manden en matten, onder welke laatste men er aantreft, die fraai zijn van teekening en kleuren. In de vorstenlanden van Bandjermasin treft men vele goede wapensmeden aan, vooral te Nagara, waar fabrijken bestaan.

Het Nederlandsch gebied dat zich, uitgezonderd het zoogenaamde rijk van Broenai of Borneo Proper, over het grootste gedeelte van het eiland uitstrekt, wordt er verdeeld in twee groote afdeelingen, namelijk de Wester- en de Zuid- en-Ooster-afdeeling. — De Wester-afdeeling, staande onder eenen Resident, wordt weder in twee deelen gesplitst, te weten: Pontianak, hetwelk gesteld is onder het onmiddellijk beheer van den Resident, die ter hoofdplaats Pontianak zijn verblijf houdt, en Sambas dat, nevens den Sultan van Sambas, onder het gezag van eenen Adsistent-Resident staat.

---

bepaaldelijk in dat over 1855, opgegeven voor de Westerafdeeling op 245,651 zielen, waaronder 24 Europeanen en 26,702 Chinezen, en voor de Zuid-en-Oosterafdeeling op 454,735 zielen, waaronder 178 Europeanen, 1,576 Chinezen en 48 Arabieren en andere vreemde Oosterlingen, — dus te zamen voor de beide groote Afdeelingen van Borneo 700,386 zielen. Bij de erkenning door het Gouvernement zelve, dat opgaven omtrent bevolking in den Indischen Archipel en niet het minst op Borneo niet veel meer dan gissingen zijn, hebben wij ons in den tekst gehouden aan de in het verslag over 1849 gedane opgave, omdat het bij die der volgende jaren en vooral van 1855, niet blijkt of onder de rubriek *Inlandsche bevolking*, zoowel Dajaks als andere bevolkingen, namelijk Maleijers, Javanen en Boeginezen zijn begrepen, terwijl latere opgaven, hoezeer ook meer dan de vroegere te vertrouwen, eene voor ons uitgestrekt grondgebied zoo uiterst geringe bevolking aanwijzen, dat het eenigzins wettigt het vermoeden, dat men in die opgaven alleen dat gedeelte der bevolking heeft opgenomen, dat onder eenigzins meer geregelde inrigtingen van bestuur is gebragt.

Onder de residentie Pontianak ressorteren de afdeelingen Landak en Tajan, Mampawa, de zuidelijke afdeeling, de adsistent-residentie Sintang met de distrikten Selimbouw en Boven-Kapoeas, en Sangouw en Sekadouw, — eindelijk de adsistent-residentie Montrado met de distrikten Singkawang en Koelor, Soengei Doeri, Soengei Raja, Lara, Loemar en Boedokh.

Onder de adsistent-residentie Sambas behooren wijders de distrikten Pamangkat en Seminis.

De Zuid- en-Ooster-Afdeeling is verdeeld in twee deelen, te weten: het zuidelijk en het oostelijk deel.

Onder het eerste of zuidelijk deel ressorteren:

1°. het rijkje Kota Waringin;
2°. De Zuider-afdeeling, bestaande uit de distrikten Pembocang, Medosoe, Sampit, Katiagan-Oeloe en -Ilir en Semboeloe;
3°. de afdeeling Groote en Kleine Dajak, bestaande uit de distrikten Kahaijan-Oeloe en -Ilir, Kleine Dajak of Poeloe Petak, en Kapoeas-Oeloe en -Ilir.
4°. de afdeeling Bekompai en Doeson;
5°. de afdeeling Bandjermasin, onder het onmiddellijk bestuur van den Resident der Zuid- en-Oosterafdeeling, bestaande uit het rivier-eiland Tatas, met de posten Van Tuijl en Kween;
6°. de afdeeling Tanah Laut; en
7°. het rijk van de vorsten van Bandjermasin, grenzende aan de afdeelingen Doeson, Bandjermasin en Tanah Laut.

Het oostelijk deel bevat:

1°. Tanah-Boemboe, bestaande uit de rijkjes Pagattan, Bangkalaän, Tjengal, Menoeggoel, Tjangtoeng, Sampanahan, Boentar-Laut en Sabamban;
2°. het landschap Koesan, waaronder sedert 1845 behooren Batoe Litjin en Poeloe Laut;
3°. het rijk van Pasir;
4°. 〃 〃 〃 Koetei;
5°. 〃 〃 〃 Sambilioeng;
6°. 〃 〃 〃 Goenong Teboer;
7°. 〃 〃 〃 Boeloengan.

De drie laatstgenoemde rijkjes zijn ook bekend onder den naam van Berou of Berousche rijken; en

8°. de Tidoengsche landen.

De Oostkust van af Sebamban, in de landstreek Tanah Boemboe, tot aan kaap Kanioengan of Aart Gijzenshoek, op 1° 3′ N. Br., 118° 57′ O. L., behoort geheel onmiddellijk tot het Ned.-Ind. Gouvernement en is onder eenen Gezaghebber gesteld.

De Noord-Oostkust of het gebied van Sollok bevat de landschappen Maloedoe, Mangidora, Oensang, Tongko en geheel de kust tot aan bovengenoemde kaap Kanioengan.

In Borneo's Westerafdeeling zijn sedert 1851 de navolgende groote militaire wegen aangelegd. Van Sambas naar Montrado. Van Montrado één naar Singkawang, één naar Boedokh, één naar Mandor, één over Lohabong naar Sedouw en één naar Soengei Doeri. Van Singkawang naar Sedouw en naar Boedokh, van Soengei Doeri naar Mampawa en van Mampawa verder tot aan Soengei Poeran. Deze wegen worden nog steeds verbeterd. Buitendien zijn er een aantal voetpaden om van Landak in Mandor en in Sangouw en Tajan te komen.

In dezelfde afdeeling bestaat een garnizoen van 1215 man infanterie en 100 man artillerie, waarvan $^1/_3$ Europeanen en $^2/_3$ Javanen en Madurezen. Er zijn officieren van gezondheid geplaatst te Sambas, Singkawang, Montrado, Benkajang, Soengei Doeri, Pontianak en Sintang.

Dat in weêrwil van de onmetelijke bronnen van welvaart, welke het eiland Borneo aanbiedt, daarvan bij eene zoo geringe bevolking weinig partij heeft kunnen getrokken worden, zoodat ontwikkeling er van alleen te wachten is van eene gedurige vermeerdering dier bevolking, als het gevolg van rust, orde en veiligheid, hetzij die vermeerdering plaats grijpe door kolonisatie uit andere meer bevolkte streken van den Archipel of van Chinezen, of door toeneming der bevolking zelve, zal wel niet bevreemdend zijn, en wordt ten overvloede bevestigd, zoowel door de financiële resultaten dier bezitting, als door het handelsverkeer, dat in de drie voornaamste havens van ons gebied, te weten: Pontianak, Sambas en Bandjermasin plaats vindt.

Omtrent de financiële resultaten wordt bij het Ministerieel Verslag over 1854 opgegeven, dat van en met het jaar 1839 tot en met het jaar 1852 (dus over een veertienjarig tijdvak) de lasten van Sambas hebben bedragen *f* 1,707,455 of gemiddeld 's jaars *f* 121,961 en de baten slechts *f* 827,078 of gemiddeld 's jaars *f* 59,077, zoodat gedurende dien tijd Sambas een te kort heeft opgeleverd van *f* 880,377 of gemiddeld 's jaars *f* 62,886; — waarbij nog opmerking verdient dat, terwijl in de drie laatste jaren (1850, 1851 en 1852) de uitgaven met elk jaar aanzienlijk zijn gestegen, de ontvangsten daarentegen voor meer dan de helft zijn afgenomen; eene bijzonderheid, die welligt het gevolg is geweest van den oproerigen toestand

der Chinezen in Montrado en de militaire maatregelen daartegen genomen.

Gedurende hetzelfde veertienjarig tijdvak bedroegen de lasten van Pontianak *f* 2,206,365 of gemiddeld 's jaars *f* 157,598 en de baten *f* 1,843,984 of gemiddeld 's jaars *f* 131,713, zoodat ook hier een te kort heeft bestaan van *f* 362,381, of gemiddeld 's jaars ruim *f* 25,884. In de jaren 1849, 1850 en 1851 van dat tijdvak vertoonen de inkomsten van Pontianak eene beduidende vermindering, die in zekeren zin wel is vergoed door eene bijkans dubbele ontvangst in 1852, maar toch schijnt hierin geen vooruitgang in de geldelijke resultaten te zijn gelegen, daar de uitgaven van 1852 de inkomsten, hoe veel aanzienlijker dan vroeger, toch weder hebben overschreden.

Van de Zuid- en-Oosterafdeeling waren van 1839 tot en met 1852 de lasten *f* 2,591,588 of gemiddeld 's jaars *f* 185,113, en de baten *f* 2,667,528 of gemiddeld 's jaars *f* 190,538, zoodat hier een excedent heeft bestaan van *f* 75,940 of gemiddeld 's jaars *f* 5,424. Maar zelfs dit voordeelig resultaat levert geen bewijs op van vooruitgang, daar het uit de opgaven der regering blijkt, dat in de zes laatste jaren de inkomsten verminderd en de uitgaven vermeerderd zijn, zoodat dan ook, terwijl in de eerste acht jaren (1839—1846) een overschot heeft bestaan van *f* 523,868, de laatste 6 jaren (1847—1852) daarentegen een te kort aanwijzen van *f* 447,928.

Omtrent den handel van de drie voornaamste havens in ons gebied op Borneo, te weten Pontianak, Sambas en Bandjermasin, nemen wij uit de daarvan bestaande Overzigten, loopende over de jaren 1854—1856, het volgende over:

De invoer heeft bedragen:

In 1854 te Pontianak	aan koopmanschappen.	*f* 699,304		
	〃 specie.	〃 97,534		
			f 796,838	
〃 Sambas	〃 koopmanschappen.	*f* 1,125,206		
	〃 specie.	〃 87,190		
			〃 1,212,396	
〃 Bandjermasin	〃 koopmanschappen.	*f* 669,057		
	〃 specie.	〃 47,549		
			〃 716,606	
		Te zamen. .	*f* 2,725,840	
In 1855 te Pontianak	aan koopmanschappen.	*f* 864,682		
	〃 specie.	〃 127,235		
			f 991,917	
〃 Sambas	〃 koopmanschappen.	*f* 827,435		
	〃 specie.	〃 29,342		
			〃 886,777	
〃 Bandjermasin	〃 koopmanschappen.	*f* 696,046		
	〃 specie.	〃 34,196		
			〃 730,242	
		Te zamen. .	*f* 2,608,936	
In 1856 te Pontianak	aan koopmanschappen.	*f* 801,467		
	〃 specie.	〃 61,235		
			f 862,702	
〃 Sambas	〃 koopmanschappen.	*f* 213,682		
	〃 specie.	〃 1,750		
			〃 215,432	
〃 Bandjermasin	〃 koopmanschappen.	*f* 917,766		
	〃 specie.	〃 135,956		
			〃 1,053,722	
		Te zamen. .	*f* 2,131,856	

De uitvoer heeft bedragen:

In 1854 te Pontianak	aan	koopmanschappen.	f 492,899		
	〃	specie.	〃 31,500		
				f	524,399
〃 Sambas	〃	koopmanschappen.	f 1,377,918		
	〃	specie.	〃 36,608		
				〃	1,414,526
〃 Bandjermasin	〃	koopmanschappen.	f 753,360		
	〃	specie.	〃 60,480		
				〃	813,840
			Te zamen. .	f	2,752,765
In 1855 te Pontianak	aan	koopmanschappen.	f 448,260		
	〃	specie.			
				f	448,260
〃 Sambas	〃	koopmanschappen.	f 764,698		
	〃	specie.	〃 29,865		
				〃	794,563
〃 Bandjermasin	〃	koopmanschappen.	f 567,785		
	〃	specie.			
				〃	567,785
			Te zamen. .	f	1,810,608
In 1856 te Pontianak	aan	koopmanschappen.	f 412,998		
	〃	specie.	〃 25,800		
				f	438,798
〃 Sambas	〃	koopmanschappen.	f 253,599		
	〃	specie.	〃 43,658		
				〃	297,257
〃 Bandjermasin	〃	koopmanschappen.	f 724,930		
	〃	specie.	〃 2.450		
				〃	727,083
			Te zamen. .	f	1,463,138

Uit het bovenstaande blijkt, dat, terwijl gedurende de drie bedoelde jaren (1854—1856) de uitvoer den invoer niet heeft gedekt, zoowel invoer als uitvoer over het algemeen achteruitgaande is geweest, althans te oordeelen naar de aangegeven waarde, en ook naar de kwantiteit volgens de tonnenlast der in- en uitgeklaarde schepen, — die heeft bedragen:

Van de ingeklaarde schepen:

In 1854 te Pontianak.	lasten 4,582		
〃 Sambas.	〃 2,362		
〃 Bandjermasin. . . :	〃 13,032		
		lasten	19,976
In 1855 te Pontianak.	〃 4,087		
〃 Sambas	〃 1,295½		
〃 Bandjermasin.	〃 11,095½		
		〃	16,478
In 1856 te Pontianak.	〃 4,083		
〃 Sambas.	〃 2,012½		
〃 Bandjermasin.	〃 12,858½		
		〃	18,954
	Te zamen. .	lasten	55,408

Van de uitgeklaarde schepen:

In 1854 te Pontianak.	lasten	4,914		
〃 Sambas.	〃	2,736		
〃 Bandjermasin.	〃	13,421½		
			lasten	21,071½
In 1855 te Pontianak.	〃	4,119		
〃 Sambas.	〃	1,590½		
〃 Bandjermasin.	〃	11,263½		
			〃	16,973
In 1856 te Pontianak.	〃	4,365		
〃 Sambas.	〃	1,747		
〃 Bandjermasin.	〃	12,057½		
			〃	18,169½
		Te zamen. .	lasten	56,214

De voornaamste artikelen van uitvoer zijn: goud en stofgoud, diamanten, steenkolen, *rotan*, *getah pertja*, vogelnestjes, boomwol, was, hout in soorten, mand- en matwerk, enz., terwijl de invoer voornamelijk bestaat in aardewerk, kramerijen, ijzer, staal en koperwerk, lijnwaden, garens, wollen en zijden stoffen, papier, amfioen, medicijnen, eetwaren, provisiën, wijn en andere dranken, rijst, suiker, thee, tabak, sigaren, *tripang*, *gambir*, klapper- en *katjang*-olie, enz.

Borneo werd volgens sommigen in 1518 door den Portugees Lorenzo de Gomez ontdekt, doch volgens anderen werd dit eiland eerst in 1526 ontdekt door den Portugees Don Jorge de Menezes, die er faktorijen oprigtte. In 1600 ontving het eiland zijnen naam van Olivier van Noort en in 1604 begon Waerwijck handelsbetrekkingen op de Westkust. In 1608 hadden wij Samuel Blommaert als Resident te Landak en Soekadana, die in het volgende jaar een verdrag met den Vorst van Sambas, Landak en Mampawa sloot.

De Engelschen verschenen voor het eerst op dit eiland in het jaar 1609, en hebben zich daar ook somtijds gevestigd, maar verlieten het dan ook weder voor eenigen tijd, om later op een ander punt des eilands eene loge of faktorij op te rigten, zoo als zij in het jaar 1700 te Bandjermasin deden. Deze loge werd echter in het jaar 1707 door de inlanders geplunderd en vernield, de Engelschen werden òf vermoord, òf namen de vlugt.

In het jaar 1733 hebben de Nederlanders met den Sultan van Bandjermasin een bijzonder kontrakt aangegaan, waarbij de alleenhandel bedongen werd, die vooral in peper bestond, en zij rigtten er een handelskantoor op. Zij sloten in 1747 een nieuw kontrakt met Bandjermasin, bouwden een fort te Tabenio en stichtten eene faktorij op het eiland Tatas. J. A. Paravicini, opperkoopman, sloot in 1756 een nieuw verdrag met Bandjermasin, en den 20 October van dat jaar beloofde de Compagnie den Sultan tegen zijne vijanden te ondersteunen. De peperhandel werd zeer voordeelig; jaarlijks werden er 600,000 ponden uitgevoerd. Said Abdoel Rachman, Arabisch Vorst, stichtte in 1770 op de Westkust het rijk Pontianak. De Koning van Bantam stond den Nederlanders in 1778 de Westkust af, waar zij zich met Rachman verstonden en het volgende jaar eene faktorij te Pontianak en Mampawa stichtten. De kantoren op Borneo gaven echter niet die voordeelen, welke men er zich aanvankelijk van beloofd had, en in 1791 werd de Westkust verlaten. In Bandjermasin was er groote achteruitgang in den handel, en reeds in 1809 werd onze faktorij te Tatas, die weinig voordeel opleverde, verlaten. De Engelschen kwamen in 1812 weder op Borneo en vernieuwden op de Westkust en in Bandjermasin de afgebroken betrekking met de inlandsche Vorsten.

Het Nederlandsche gedeelte werd in 1814 weder door Nederland teruggenomen en later verdeeld in twee residentiën, te weten: Pontianak of Westkust, en Bandjermasin of Zuid- en Oostkust. Broenaï of Borneo Proper bleef onafhankelijk onder den Sultan. Reeds in het jaar 1819 had de Chinesche bevolking van Pontianak zich zeer vijandig tegen de Nederlandsche bezittingen aldaar gedragen, en de Nederlanders waren het behoud daarvan alleen verschuldigd aan den Resident L. Hartman en den Kapitein Zimmerman. Het Gouvernement van Neêrlandsch Indië zond op het laatst van het jaar 1821 den Heer J. H. Tobias als Commissaris naar die streken. Deze nam den staat van zaken aldaar op en daarvan ver-

slag gedaan hebbende, keerde hij er met eene aanzienlijke afdeeling troepen, onder bevel van den Luitenant-Kolonel DE STUERS, terug, om de voortdurende onlusten op de Westkust van Borneo, voornamelijk door de Chinezen veroorzaakt, tegen te gaan, en deze werden ook weldra tot onderwerping gebragt. In het jaar 1823 werd er een verdrag met den Sultan van Bandjermasin gesloten, die de souvereiniteit van de Zuid-Oostkust aan de Nederlanders afstond. In 1824 ontstonden er bloeijende wapenfabrijken te Negara in Bandjermasin. De Sultan stierf in 1825, zijn zoon ADAM volgde hem op, met wien een nieuw voordeelig verdrag in September deszelfden jaars gesloten werd. HALEWIJN werd er Commissaris.

Door eene expeditie in 1834 onder den Kapitein ter zee ANEMAET naar Borneo's Noord-Oostkust werden aldaar drie Vorsten onderworpen. De Engelschen trachtten zich in 1837 op Borneo te vestigen en de Sultan van Broenaï stond hun Laboewang af, en aan JAMES BROOKE Sarawak op de Noord-Westkust, waarover deze thans als vassal van den Sultan bewind voert. Hij heeft in den laatsten tijd pogingen aangewend, om deze bezitting aan het Gouvernement af te staan, doch het ministerie heeft haar niet willen aanvaarden.

Sedert 1849 hebben de Chinezen in de Westerafdeeling door hunne oproerige handelingen aanleiding gegeven tot herhaalde militaire expeditiën, die geëindigd zijn met hunne ten onder brenging, de vestiging van een geregeld militair bestuur over hen en de daarstelling van de adsistent-residentie Montrado.

Den 28 December 1858 is bij Koninklijk besluit aan den Heer F. H. VAN VLISSINGEN, te Amsterdam, concessie verleend ter exploitatie van eenige gronden in de Westerafdeeling van Borneo, en, naar blijkt uit eene onlangs in het licht verschenen brochure, getiteld: „*Cultuur- en industrie-ondernemingen op Bornoo, toegelicht door den Luitenant-Kolonel bij het Oost-Ind. leger* W. E. KROESEN en F. H. VAN VLISSINGEN" tracht men die concessie ten uitvoer te leggen, door de oprigting eener „Maatschappij tot exploitatie en kolonisatie van Borneo."

Literatuur over Borneo.

Tijdschrift v. Nederl. Indië.

Jaarg. I, D. I, blz. 40 en „ 401. „ II, „ 81 en „ 183. M. H(ALEWYN), *Borneo, eenige reizen in de binnenlanden van dit eiland, door een ambtenaar van het Gouv. in* 1824.

Jaarg. II, D. I, blz. 401. W. L. RITTER, *De oorsprong van Pontianak.* (Ook in *Indische herinneringen, aanteekeningen en tafereelen* van denzelfden schrijver).

„ III, „ I, „ 419. J. B. DE CALLONNE, *Iets over de geneeswijze en ziekten der Dajakkers, ter Z. O. kust van Borneo.*

„ 595. W. L. RITTER, *De Diamant, Borneosche overlevering uit de XVIIIde eeuw.* (Mede voorkomende in de *Indische herinneringen* enz.)

„ IV, „ II, „ 1. E. A. FRANCIS, *Westkust van Borneo in* 1832. (Uittreksel uit het breeder rapport, voorkomende in *Herinneringen van een Ind. ambtenaar,* door denzelfden.)

„ VI, „ III, „ 209. W. L. RITTER, *Kritiek* (van de *Dayaks van Borneo,* naar het Hoogd. van JUL. KÖGEL, in de *Globe,* 1843, D. III, bl. 145).

„ VII, „ III, „ 147. F. A. A. GREGORY, *Mededeeling van eenige resultaten van proeven met Steenkolen van de Z. O. kust van Borneo.* (Ook medegedeeld in TINDAL en SWART, *Verhandelingen en berigten betrekkelijk het Zeewezen.*)

„ 419. W. L. RITTER, *Het Amok* (verhaal van een voorval op Borneo's Westkust.

„ IV, „ 57. F. A. A. GREGORY, *Aanteekeningen van hetgeen de Engelschen, Franschen en Spanjaarden onlangs verrigt hebben*

en nog verrigten ten aanzien van Soolok en een gedeelte van Borneo. (Insgelijks opgenomen in TINDAL en SWART, *Verhh. en Berr.*)

Jaarg. VIII, D. III, blz. 127 en 245. C. HISPE, *Korte Verhandeling over de godsdienst, zeden enz. der Dajakkers.*

〃 IX, 〃 I, 〃 225. *Iets over de Dayaks van Banjermassing.* (Vertaald medegedeeld in *Journal of the Indian Archipelago and Eastern Asia*, V. I.)

〃 II, 〃 385.
〃 IV, 〃 574. } (G. M. VAN DE GRAAFF), *Over de goudgraverijen in de afdeeling Sambas.*

〃 III, 〃 63. (D. L. BAUMGARDT), *Verslag eener reis naar Montrado in 1844.*

〃 233. *Iets over de Vorsten van Sambas.*

〃 392. *Pontianak.*

〃 X, 〃 I, 〃 164. Berigt aangaande de reizen van Dr. SCHWANER op Borneo.

〃 XI, 〃 I, 〃 66, 97, 237, 446. W. R. VAN HOËVELL, *Laboean, Serawak, de Noord-oostkust van Borneo en de Sultan van Soeloe.* (Ald. D. II, bl. 423, Aanmerkingen op dit art. door Dr. J. PIJNAPPEL GZN.)

〃 139. *De dood van G. Muller* (op Borneo vermoord.)

〃 225. *School en kerk te Serawak.*

〃 338. (D. J. VAN DEN DUNGEN GRONOVIUS), *Bijdragen tot de kennis der binnenlandsche rijken van het westelijk gedeelte van Borneo.*

Jaarg. XI, D. II, blz. 271 en 336. *Exploitatie der steenkolenmijnen op Borneo.*

〃 XII, 〃 II, 〃 160. (H. W. MUNTINGHE), *De bevestiging van het Ned. gezag op Borneo en de vermeerdering der inkomsten van dat eiland voor de schatkist.* (Komt bij uittreksel voor in de *Recensent der Recensenten*, D. XXV (1831), bl. 12.)

〃 202. S. BLEEKRODE, Opmerkingen betreffende de steenkolen van Borneo.

〃 XIII, 〃 I, 〃 67. *De held van Pamangkat* (de overste J. F. SORG.)

〃 417. *De nieuwe kerk te Serawak.*

〃 II, 〃 17. (A. L. WEDDIK), *Opmerkingen en aanteekeningen, gehouden op eene reis op de rivier van Banjermassing.*

〃 XIV, 〃 II, 〃 186. W. R. VAN HOËVELL, *Onze roeping op Borneo.*

〃 XV, 〃 I, 〃 171. (Mr. D. W. C. BARON VAN LIJNDEN), *De verhouding in welke het Gouv. staat tot de Chinezen en Dajaks op de Westkust van Borneo.*

〃 186. (T. A. C. VAN KERVEL), *De hervorming van den maatschappelijken toestand ter Westkust van Borneo.*

〃 198. *Kontrakt tusschen het Ned. Gouv. en den Sultan van Sambas,* 9 Jan. 1849.

〃 II, 〃 226. G., *Bijdrage tot de kennis der Maleijers ter Westkust van Borneo.*

〃 273. (J. PENNING NIEUWLAND), *De verwikkelingen van het Ned. Ind. Gouv. met de*

Chinesche bevolking op Westelijk Borneo toegelicht.

Jaarg. XV, D. II, blz. 71, en „ 137. „ XVI, „ II, „ 70, „ 219, „ 276, en „ 401. } Verschillende bijzonderheden aangaande de verwikkelingen met de Chinezen op Borneo.

I, „ 26. *Borneo en de Heer Rochussen.*

„ 223. „ II, „ 390. } Aankondiging van Schwaner's *Borneo*

„ II, „ 271. „ XIX, „ I, „ 70. } Aankondiging van Veth's *Borneo's Westerafdeeling.*

„ XVII, „ II, „ 65. Een togt door het rijk Mempawa.

„ XVIII, „ II, „ 274. *John Dalton en zijne berigten over Koeli en den Maj. Muller.*

„ 321. *Nieuwe onlusten op Borneo.*

„ XIX, „ II, „ 129. *De steenkolen in het rijk v. Banjermassin.*

„ XX, „ I, „ 109. Aankondiging van S. Bleekrode, *Antimonium en Platina van Borneo onderzocht en beschreven.* (Opstel in het tijdschrift *de Volksvlijt* voor 1857.)

„ II, „ 328. Aankondiging van van Rees, *Montrado.*

„ 397. *Kultuur- en Industrie-ondernemingen op Borneo.*

Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap.

D. II, blz. 107 en „ III, „ 431. } J. M. C. Rademacher, *Beschrijving v. h. eiland Borneo.*

„ VII, afzonderlijke paginering. J. Leyden, *Sketch of Borneo.*

„ XIII, blz. 279. M. H. Halewyn, *Iets over de Dayakkers (Beayous) van Banjermassing.*

„ XVII, „ 87. L. Horner, *Verslag van een geologisch onderzoek van het Zuid-Oostelijk gedeelte van Borneo.*

„ XVIII, „ 1. A. Hendriks, *Iets over de wapenfabrikatie op Borneo.*

Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap.

D. I, blz. 1. E. Netscher, *Kronijk van Sambas en Soekadana* (Maleisch met vertaling en aanteekeningen).

D. I, blz. 201. C. M. Schwaner, *Aanteekeningen betreffende eenige maatschappelijke instellingen en gebruiken der Dajaks van Doesson, Moeroeng en Siang,* bewerkt door J. H. Croockewit.

„ 335. C. M. Schwaner, *Aanteekeningen betreffende Tanah Boemboe,* bewerkt door E. Netscher en H. von Dewall.

„ III, „ 387. Dr. J. H. Croockewit, *Verslag van een reisje naar Palo en Tandjong Datoe.*

„ 487. J. Hageman, JCzn., *Iets over den dood van G. Muller.*

„ 516 en „ VI, „ 69 } J. T. Willer, *Eerste proeve eener kronijk van Mampawa en Pontianak.*

„ III, „ xxvi, E. N(etscher), *Munten der Chinezen in Sambas.*

„ IV, „ 71. J. Hageman, JCzn., *Aanteekeningen omtrent een gedeelte der Oostkust van Borneo.*

„ 285. E. Netscher, *Geschiedenis der eerste al-Quadri's* (het vorstenhuis van Pontianak). Maleisch met vert. en aanteekk.

„ 423. H. von Dewall, *Aanteekeningen omtrent de Noordoostkust v. Borneo.*

„ VI, „ 6. H. G. Maks, *Reis langs de Kahajou in de Zuid- en Oosterafdeeling van Borneo.*

„ 220. J. Hageman JCzn., *Bijdrage tot de Geschiedenis van Borneo.*

„ VII, „ 5 en „ 486. } R. C. van Prehn, *Aanteekeningen betreffende Borneo's Westkust.*

Indisch Magazijn.

1e Twaalftal. N°. IV—VI, blz. 231, E. de W(aal), *Steenkolen in Ned. Indië.*

2e „ „ XI—XII, blz. 64, *Diamantmijnen op Borneo's Zuid- en Oostkust.*

Indisch Archief.

D. IV, blz. 318. J. F. Becker, *Reis van Poelopetak naar de binnenlanden van Borneo langs de Kapoeas-rivier.*

„ 421. J. F. Becker, *Het distrikt Poelopetak, Zuid- en Oostkust van Borneo.* (Komt onder den titel *Mythology of the Dyaks,* bij uittreksel voor in *Journal of the Indian Archip.,* v. III, p. 102.)

„ 78 en „ 105 en „ III, „ 442. } A. L. Weddik en H. von Dewall, *Beknopt overzigt van het rijk Koetei op Borneo* en *Dagelijksche aanteekeningen van den civilen Gezaghebber voor Koetei en de Oostkust v. Borneo.*

D. II, blz. 165. O. von Kessel, *Statistische aanteekeningen omtrent het stroomgebied der rivier Kapoeas.*
" 394. C. M. Schwaner, *Resultaten van een onderzoek naar den Barito-stroom ten opzigte zijner bevaarbaarheid.*
" 152 en
" III, " 236 " 238, } Bijzonderheden omtrent de steenkolen van Borneo.
" IV, " 214. *Staat der bevolking in de landschappen Koesan, Batoe-Litjin en het eiland Laut-Poeloe.*

Natuurkundig Tijdschrift van Ned. Indië.

" I, blz. 16, 161, 259.
" II, " 57, 193, 415.
" III, " 407.
" IV, " 427.
" V, " 427.
" VIII, " 151.
" IX, " 415. } P. Bleeker, *Bijdragen tot de ichthyologische fauna van Borneo.*
" XIII, " 473.
" XVI, " 37, 188, 206. } Idem, *Reptiliën van Borneo.*
" XIII, " 469. H. von Rosenberg, *Over het voorkomen van olifanten en tijgers op Borneo.*
" II, " 73. *Rapport van den Minister van Koloniën*, enz. (zie op: *Banka*; handelt o. a. over goud, diamanten, steenkolen, enz. van Borneo.)
" I, " 305. H. D. A. Smits, *Rapporten betreffende de Pontianaksche steenkolen.*
" 319. G. M. Bleckman, *Bezoek van de steenkolenmijn van Pangaron.*
" II, " 183. *Uitgestrektheid der kolenlagen van Riam en Pangaron.*
" III, " 113. F. H. J. J. Huguenin, *Chemisch onderzoek van zwart zand en een zwart mineraal van de Z.O.kust van Borneo en Poeloe-Lawat.*
" 316. *De diamantgronden van Koesan.*
" 341. Corn. de Groot, *Verslag van proeven met Indische steenkolen aan boord van Z. M. Stoomschip Vesuvius.*
" 536. P. J. Maier, *Onderzoek van koperzand uit het gebergte Tampi, nabij de groote Peniti-rivier.*
" 673. C. M. Schwaner, *Reis naar en aanteekeningen betreffende de steenkolen van Batoe Belion* (Z.O.Afd. van Borneo), bewerkt door J. H. Croockewit.
" IV, " 637. P. J. Maier, *Steenkolen van Banjoe Orang* (Z.O.Afd. van Borneo).
" V, " 225. H. von Gaffron, *Mededeeling aangaande den ijzererts gevonden in Tanah Laut* (Z.O.Afd. van Borneo).

D. VI, blz. 145. H. von Gaffron, *Geognostische tabel der rotssoorten van den berg Pangaron.*
" 165. Idem, *Beschrijving van den grooten diamant te Mattam.*
" 164.
" XVI, " 221. } P. J. Maier, *IJzererts van Borneo.*
" VI, " 379. J. J. Altheer, *Scheikundig onderzoek der delfstof welke sommige arbeiders in het steenkolen-établissement op Borneo eten.*
" VII, " 379. R. Everwijn, *Voorloopig onderzoek naar kolen in Salembouw, Djonkong en Boenoet* (Westerafd.)
" 396. Idem, *Verslag aangaande de goudgroeven in Landak.*
" IX, " 53. Idem, *Onderzoek naar kopererts in het gebergte Tampi en reis door Mandor en Mempawa.*
" 58. Idem, *Onderzoek naar tinerts in Soekadana, Simpang en Matam en naar antimonium-erts op de Karimata-eilanden.*
" XI, " 449. Idem, *Onderzoek naar tinerts in Kandawangan.*
" VIII, " 340. J. C. J. Smits, *Diamantputten van Wauwaan* (Z.O.Afd.).
" X, " 277. H. F. E. Rant, *Onderzoek naar kolen in de rivier Assam-Assam* (Z.O.Afd.).
" 282. Idem, *IJzererts in de Tanah Laut* (Z.O.Afd.).
" XII, " 86. J. H. Croockewit, *De zoutbron aan de Spank-rivier, landschap Sintang.*
" XIV, " 1. Corn. de Groot, *Mineralogische onderzoekingen in de Z.O.Afd. van Borneo.*
" XV, " 139. P. van Dijk, *Over de waarde van eenige Ned.-Indische kolensoorten.*
" IV, " 420.
" VII, " 342. } Getah-Pertja op Borneo.
" 345. Gomelastiek van Borneo.
" IX, " 203. J. H. Croockewit, *Verslag omtrent de suikerkultuur en fabricatie en het voorkomen van het suikerriet in de W. Afd. van Borneo.*
" 237. P. H. F. Fromberg, *Verslag van het chemisch onderzoek van suikerrietstokken van Borneo.*
" XI, " 295. C. C. Hardenberg en P. H. F. Fromberg, *Over eenige planten van westelijk Borneo met betrekking tot de papierbereiding.*
" XVI, " 5 en 96, Harsen van Borneo.

D. II, blz. 537. Mr. D. W. C. Baron van Lijnden en J. Groll, *Aanteekeningen over de landen van het stroomgebied der Kapoeas.*
〃 XI, 〃 279. Dr. J. H. Croockewit, *Verslag van een togt naar den Goenong-Klam en het Peneïng-gebergte.*
〃 XV, 〃 259. J. Wolff, *Gemiddelde thermometerstand te Samarinda* (O. kust van Borneo).
〃 XVI, 〃 68. Idem, Bijzonderheden omtrent Koetei.

Indische Bij.

Blz. 103. G. L. Blume, *Toelichtingen aangaande de nasporingen op Borneo van G. Muller.*
〃 177. E. Muller, *Levensberigt van G. Muller.*
〃 197. G. L. Blume, *Proeve eener geschiedenis van een gedeelte van Borneo's Westkust,* uit de nagelaten papieren van G. Muller.
〃 321. Idem, *Matan en andere établissementen op de Westkust van Borneo,* uit de nagelaten papieren van G. Muller.

Gids.

Jaarg. 1846, D. II, blz. 214. H. C. Millies, *Dajaksche droom en offerande,* uit G. Muller's Reisjournaal.
〃 1855, 〃 II, 〃 697. J. C. Zimmerman, *Borneo's Westerafdeeling* (beoordeeling van het werk van P. J. Veth.)

Bijdragen tot de kennis der Nederlandsche en vreemde koloniën.

Jaarg. 1847, blz. 74. Th. van Capellen, *Berigt aangaande den togt van Z. M. Schoener Egmond naar Berouw op de O. kust van Borneo in 1844.*

Nederlandsche Hermes.

Jaarg. III (1828), N°. 12, blz. 1. Mr. J. H. Tobias, *De Westkust van Borneo.*
〃 13, blz. 1. Idem, *Beschrijving van Banjer-Massing.*
(NB. Beide Stukken zijn met een derde over Celebes zaamgevat onder den algemeenen titel: *Makasser.*)

Tijdschrift van het Delftsch Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederl. Indië.

D. III, blz. 263. P. A. Leupe, *Stukken betrekkelijk Borneo,* 1635—36.
〃 IV, 〃 221. J. C. A. Gallois, *Korte aanteekeningen gedurende eene reis langs de Oostkust van Borneo.*

Globe.

Jaarg. 1843, D. III, blz. 145. J. Kögel, *De Dayaks van Borneo* (uit het Hoogd.).

Jaarg. 1850, D. III, St. I, blz. 35. *Bijdrage tot de kennis van Borneo* (naar Brooke, Keppel en Hunt).
〃 1857, 〃 XVIII, 〃 II, blz. 421. O. v. Kessel, *Een togt van Dajaksche zeeroovers op Borneo.*

Konst- en Letterbode.

Jaarg. 1387, D. I, blz. 387. } P. W. Korthals, *Aanteekeningen over Borneo's Zuidoostkust.*
〃 II, 〃 224. }

De Volksvlijt.

Jaarg. 1857. S. Bleekrode, *Antimonium en Platina op Borneo.*

Moniteur des Indes.

Jaarg. 1846—47, Part. I, p. 164. Th. v. Capellen, *Notice historique du royaume de Banjermasin.*
〃 60. Geisweit van der Netten, *Des armes dans les Indes Orientales et de leur fabrication à Borneo.* (Vertaald overgenomen uit den Militairen Spectator, D. XIV, Aug. 1845.)
〃 II, 〃 9. *Arrêté du Gouv.-Gén. d. Ind. Or., fixant les divisions territoriales des possessions Neerl. dans l'île de Borneo* (28 Febr. 1846).
〃 I, 〃 295. *Quelques considérations et souvenirs historiques à l'occasion de la prise de possession de Laboean par l'Angleterre.*
〃 1848—49, 〃 I, 〃 346. De Jaucigny, *Traité de 1824, Question de Borneo.* (Extrait de la *Revue des Deux Mondes.*)
〃 II, 〃 91. *Découverte des riches terres ferrugineuses à Borneo.*
〃 92. *Voyage à travers Bornéo, executé par le Dr.* Schwaner.

Moor's *Notices of the Indian Archipelago.*

p. 15. J. Dalton, *Papers on Borneo* (Oorspronkelijk geplaatst in de *Singapore Chronicle,* 1829—31).
App. p. 12. J. Hunt, *Sketch of Borneo or Pulo-Kalamantan* (Oorspr. in de *Malayan Miscellanies,* ook in den Appendix op Keppel, *Expedition to Borneo in H. M. Ship Dido.*)

Journal of the Indian Archipelago.

Behalve vertalingen uit Nederlandsche Tijdschriften en TEMMINCK's *Coup d'oeil.*

V. II (1848), p. 495. (LOGAN,) *Notices of European intercourse with Borneo Proper, Traces of the*
„ 513. *origin of the Malay Kingdom of Borneo Proper* en
„ 611. *Notices of Chinese intercourse with Borneo Proper.*
„ 758. *The Virgin daughter of Sultan Bongsu, a Dyak tale.*
„ III (1849), „ 138. R. BURNS, *The Kayans of the North-West of Borneo* en *A Vocabulary of the*
„ 182. *Kayan language.*
„ 512. A. DALRYMPLE, *Essay towards an account of Sulu.* (Overgedrukt uit D. 1 van het *Oriental Repertory,* handelt vooral ook over de aan Sollok onderworpen N.O. distrikten van Borneo).
„ V (1851), „ 677. *The Barram-river, extracts from a journal kept during a visit to that river in the H. C. Steamer Pluto.*
„ VI (1852), „ 1. *Notes of an ascent to the mountain Kina-Balow.*
„ VII (1853), „ 247. Review of KEPPEL's *Voyage of the Macander.*
„ VIII (1854), „ 175. *Journal kept on board a cruiser in the Ind. Archip. in* 1846.

New Series, V. I (1856), p. 84. *Journal of a tour on the Kapuas* (in 1840, door twee Amerikaansche Zendelingen).

Singapore Freepress.

1842, N°. 47 en vv. F. B. THOMSON en W. YOUNGBLOOD, *Journal of a tour among the Dyaks of Landak and Tyan* (Komt in kortere redactie ook voor in *Missionary Herald* voor 1843, p. 120, 245, 396.)

Zeitschrift für allgemeine Erdkunde.

Neue Folge III, S. 377. O. VON KESSEL, *über die Volksstämme Borneo's.*

Das Ausland.

1858, N°. 49 en 50. O. VON KESSEL, *Reiseskizzen aus Borneo.*

Afzonderlijke werken.

S. BLOEMAERT, *Discours ende ghelegentheyt van het eylandt Borneo ende 'tgene daer voorghevallen is int Jear* 1609 (In Begin ende Voortgangh van de Vereenighde Nederlantsche geoctroyeerde O. I. Comp., D. II, N°. 15, blz. 98).

Hachelyke reystogt van Jacob Jansz. de Roy na Borneo en Atchin, in syn vlugt van Batavia, derwaards ondernomen, in het jaar 1691. Leiden bij P. v. d. Aa. 1706.
(Eene andere uitgave komt voor in de *Aanmerkenswaardighe Voyagiën,* bij denzelfden, in f°., een uittreksel in de *Nederlandsche reizen tot bevordering van den koophandel,* D. XII, blz. 44.)

D. BEECKMAN, *Visit to Borneo,* 1718.

F. VALENTIJN, *Beschryvinge van het eiland Borneo en onzen handel aldaar* (in *Oud en Nieuw O. Indië,* D. III, St. II, lett. *b,* blz. 236 (1726)).

Berigt van een reiziger (*Pangeran* SEYID HASSAN) *over Borneo Propre* (in: P. P. ROORDA VAN EYSINGA, *Verschillende reizen en lotgevallen,* D. IV, blz. 1—32).

G. W. EARL, *Eastern Seas,* London 1837 (over Borneo handelend, blz. 199—342.

W. L. RITTER, *Indische herinneringen, aanteekeningen en tafereelen.* Amst. 1843 (Bevat drie Stukken tot Borneo's Westkust betrekkelijk: *de Kanonneerboot, de Diamant* en *de Oorsprong van Pontianak,* de beide laatste overgedrukt uit het *Tijdschr. voor Ned. Indië*).

SAL. MULLER, *Reis in het Zuidelijk gedeelte van Borneo* (Gedrukt eerst in de *Verhandelingen over de Nat. Gesch. der Nederlandsche Overzeesche Bezittingen,* afd. *Land- en Volkenkunde.* Leijden, 1839—1844, f°. blz. 321—446, en andermaal in: S. MULLER, *Reizen in den Ind. Archipel* (in de afzonderlijke werken van het Kon. Ned. Instit. v. Taal-, Land- en Volkenk. v. Neêrl. Indië), D. I, blz. 129—326 (1857)).

BETHUNE, *Notes on Borneo.*

H. KEPPEL, *Expedition to Borneo of H. M. Ship Dido,* 2 Voll. Lond. 1846 (in het Nederd. vertaald met aanteekeningen onder den titel: *Togten van Jakob Brooke,* 2 Deelen).

MUNDY, *Narrative of events in Borneo and Celebes.* Lond. 1848, 2 Voll.

Sir EDW. BELCHER, *Narrative of the Voyage of H. M. Ship Samarang,* 2 Voll. Lond. 1840 (In het Aanhangsel belangrijke aanteekeningen over de natuurlijke historie van Borneo door A. ADAMS).

H. LOW, *Sarawak, its inhabitants and productions.* Lond. 1848.

F. S. MARRYAT, *Borneo and the Ind. Archip., with drawings of costume and scenery.* Lond. 1848.

H. KEPPEL, *A visit to the Ind. Archipel. by H. M. Ship Maeander,* 2 Voll. Lond. 1853.

J. C. TEMPLER, *The private letters of Sir James Brooke, rajah of Sarawak,* 3 Voll. Lond. 1853.

H. St. John, *The Indian Archipelago, its history and present state*, 2 Voll. Lond. 1853 (Het 2de deel handelt schier geheel over Borneo).

C. A. L. M. Schwaner, *Borneo, Beschrijving van het stroomgebied van den Barito en reizen langs eenige voorname rivieren van het zuidoostelijk gedeelte van dit eiland in de jaren* 1843—47, 2 Deelen. Amsterdam, 1853, 1854.

P. J. Veth, *Borneo's Westerafdeeling, geographisch, statistisch, historisch.* 2 Deelen. Amst. 1854, 1856.

E. Francis, *Herinneringen uit het leven van een Indisch ambtenaar.* Batavia, 1856 (Over Borneo handelt D. II, blz. 230—333).

J. J. Rochussen, *Toelichting en verdediging van eenige daden van mijn bestuur in Indië.* 's Gravenhage, 1853 (Over de zaken van Borneo handelen blz. 29—64).

W. A. van Rees, *Montrado, geschied- en krijgskundige bijdrage betreffende de onderwerping der Chinezen op Borneo.* 's Hertogenbosch, 1858.

C. J. Temminck, *Croupe Géographique de Bornéo*, in *Coup d'oeil sur les possessions Neérlandaises dans l'Inde Archipélagique*, T. II, p. 128—471.

Ida Pfeiffer, *Zweite Weltreise*, 4 Theile. Wien. 1856 (over Borneo handelt Th. I, S. 60—177).

Mr. Mac Dougall, *Letters from Sarawak, addressed to a child.* Lond. 1854.

A selection from papers relating to Borneo, printed for the use of the Government Offices. London, 1846.

Papers relative to Borneo and the commission of inquiry respecting Sir James Brooke, presented to the house of commons, 1854.

Crawfurd, *Descriptive Dictionary*, art. *Borneo.*

W. E. Kroesen en F. H. van Vlissingen, *Cultuur- en Industrie-ondernemingen op Borneo.* Amsterdam, 1859.

J. Hasselman en F. H. van Vlissingen, *Beschouwingen over de exploitatie van Borneo.* Amsterdam, 1859.

Tracy, *History of the American Board of Commissioners for foreign missions.* New-York, 1842 (bevat vele bijzonderheden over de Amerikaansche zending op Borneo, waarover verder vooral de *Missionary Herald* te raadplegen is).

P. P. Roorda van Eysinga, *Aardrijksbeschrijving van Nederlandsch Indië*, blz. 67—97.

Borneo, stad op de Noordkust van Borneo, koningrijk Borneo Proper, langs de beide oevers der rivier van dien naam gelegen, op 14 mijlen van de zee, 5° 2′ N. Br., 114° 48′ O. L.

Zij is door moerassen omringd, bevat ongeveer 2,000 huizen, die, wegens den moerassigen grond, deels op palen, deels op vlotten gebouwd zijn, zoodat de gemeenschap van de eene woning naar de andere met vaartuigen geschiedt. Het paleis van den Sultan is onaanzienlijk, van *niboug*-hout gebouwd, met beschotten van eene soort van matten, die van *kadjang* vervaardigd en met *nipa*-bladeren gedekt zijn. Het getal inwoners wordt op 20,000 zielen geschat. De wekelijksche markt wordt op het water gehouden, waar koopers en verkoopers in kleine booten allerlei artikelen verhandelen; deze drijvende marktplaats is inderdaad eene wonderlijke vertooning en welligt de eenige van dien aard in de geheele wereld. De mond der rivier biedt aan deze plaats eene ruime en goede haven aan.

Borneo, eigenlijk Broenaï, rivier op het eiland Borneo, koningrijk Borneo Proper. Zij heeft haren oorsprong uit het meer Kini Baloe en ontlast zich na eenen zuid-westelijken loop, bij de stad Borneo, in de Chinesche zee. Zij is voor groote schepen tot 15 mijlen opwaarts bevaarbaar en moet als de nuttigste rivier beschouwd worden. De oevers zijn met pepertuinen bedekt. De mond heeft 3 vadem water.

Borneo (Zee van), naam, welken men ook wel geeft aan de zee van Celebes, zie: Celebes (Zee van).

Borneo-Koraal-eilanden, zie: Kokos-eilanden.

Borneo Proper, Broenaï of Brauni, koningrijk op Borneo's Noordkust, tusschen Sambas en Maloedoe. Het is het grootste in uitgestrektheid van Borneo.

De Sultan is een geheel onafhankelijk Vorst. De inwoners zijn allen slaven van de prinsen en voornamen des rijks, er zijn aldaar geene vrije lieden, en dit is sedert onheugelijke tijden zoo geweest. Uit dit grondbeginsel handelt een Prins met zijne onderdanen naar goedvinden. Hij kan hun hunne bezittingen, vrouwen of kinderen ontnemen en des verkiezende verkoopen. De Borneosche vaartuigen drijven handel op Malakka, Singapoera, Riouw, China, Sambas, Pontianak en andere plaatsen.

Het land is aan de kust laag, verder binnenlands wordt het bergachtig. De hoogste berg is de Kini Baloe, die zich 10,000 voeten boven de zeevlakte verheft. De voortbrengselen van het land zijn: peper, witte en zwarte vogelnestjes, ebbenhout, *rotan*, hars, was, sago, rijst, suikerriet, kokosnoten, kassia, betelnoten, katoen, kamfer en paarlen. De Borneosche kamfer wordt als de beste beschouwd. Dit alles komt echter niet voor in de landen onder het onmiddellijk beheer van den Sultan, maar in de stranddorpen, welke slechts ten deele onderhoorig zijn aan het rijk van Borneo. De

14*

mineralen, welke men er ontdekt heeft, zijn: ijzer, antimonium en steenkolen. De wilde dieren, die men er aantreft, zijn: olifanten, rhinocerossen, wilde ossen, Maleische beeren en eene soort van luipaarden. De huisdieren van Borneo Proper zijn: de os, de buffel, de geit, het varken, de hond en de kat. De paarden zijn klein en denkelijk ingevoerd van de Sollok-eilanden.

De inwoners zijn onbeschaafd, woest en niet gewoon met vreemdelingen om te gaan. Zij bestaan uit Maleijers, Ilanos van Mindanao, Solloks en uit vele wilde stammen. Sommigen belijden het Mohammedaansche geloof, doch de meeste zijn Heidenen. De Chinezen zijn sedert lang in het grondgebied van Borneo Proper gevestigd, en bedragen een getal van 500 zielen, die zich hoofdzakelijk met het planten van peper bezig houden. De geheele bevolking van dit rijk wordt op 225,000 zielen begroot. De koopwaren, aldaar gewild, zijn: tin, wapens, Europesche en Indische lijnwaden, aardewerk, tabak, *gambir*, salpeter en zwavel.

Boro, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo, distrikt Poerworedjo.

Borobassan, stad op het zuid-westelijke schiereiland van Celebes, 7 à 8 uren van Makassar. Er zijn katoenfabrijken en ook worden er Chinesche zijden stoffen nagemaakt.

Borobo, dorp op Celebes' Westkust, in het Noorden van het koningrijk Boni.

Boro Boedhoer, Boro Boedho of Boro Bodo, tempelruïne op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Minoreh, nabij de vereeniging der rivieren Ello en Progo. Om dezelve van Magelang te naderen, gaat men zuidwaarts over Montilan en Anjer tot nabij Pisangan, en vervolgens over de Progo, bewesten welke rivier dat belangrijke gedenkteeken der oudheid staat. Het gebouw heeft een indrukwekkend voorkomen, beslaat aan deszelfs grondslag eene oppervlakte van ruim zeshonderd voeten in het vierkant, en bestaat uit zeven muren, die trapswijs op eenen heuvel gebouwd zijn; tusschen de, op verschillende hoogten liggende, muren zijn terrassen, die men langs trappen bereikt; zoowel aan de binnen- als aan de buitenzijde zijn de muren rijk met beeldhouwwerk versierd. Aan de buitenzijde der muren zijn nissen gehouwen, en in elk derzelve zit een beeld, meer dan levensgroot, met de beenen kruiselings onder het ligchaam; het getal dezer beelden bedraagt ongeveer vier honderd, die afbeeldsels van Boedha zijn. De voorstellingen op de muren zijn van verschillenden aard. In het beeldhouwwerk schijnt de kunst op Java haren hoogsten trap bereikt te hebben, zoodat in regelmatigheid en sierlijkheid de tempelen van den Hindostan er bij ten achteren staan.

Op het bovenste terras staat een gewelfde koepel van vijftig voeten middellijn, en, ofschoon er de top van is ingestort, van twintig voeten hoogte, zijnde het gebouw thans nog honderd en twintig voeten boven deszelfs grondslag verheven.

In de residentie Kadoe vindt men op vele plaatsen steenen en beelden, die waarschijnlijk afkomstig zijn van dezen tempel. Onder anderen heeft de Regent van Temanggong een bad, dat van zulke steenen is gemaakt.

Door de zorg van het Gouvernement wordt de Boro Boedhoer zindelijk gehouden. Ook heeft hetzelve afbeeldingen van den tempel laten vervaardigen, met het doel om ze in plaat uit te geven en verkrijgbaar te stellen. In de nabijheid is een *Pondopo* met eenige kamertjes voor de bezoekers opgeslagen, om uit te rusten. Volgens de Javaansche kronijken zou de tempel van Boro Boedhoer in het jaar 525 der Javaansche tijdrekening of in 601 der Christelijke jaartelling gebouwd zijn.

Boro Karang, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo, distrikt Djenar.

Boro Karang, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo, distrikt Poerworedjo.

Borong, eilandje in de rivier van Palembang, op Sumatra's Oostkust, bij de hoofdplaats Palembang. Het is met batterijen versterkt tot dekking der hoofdplaats.

Borong of Pasar Borong, wijk op Java, residentie Batavia, in de stad Batavia. Er is eene markt.

Borong, distrikt op Celebes' zuid-westelijk schiereiland, landschap Boelekomba. Het bevat ongeveer 200 inwoners. De grond is er vruchtbaar en begroeid met *pisang*, tamarinde en *areng*.

Boroor, hoek aan Sumatra's Westkust, op 1° 42′ 20″ N. Br.

Borosa Keeper, eilandje in den Kleinen Soenda-Archipel, in straat Sapi.

Boro Siraha, dorp op het Batoe-eiland Biang. Het is door 48 Niassers bewoond.

Bosbos, dorp op de Oostzijde van het eiland Gilolo, onder Ternate's gebied.

Bosch (Van den), kaap aan de zuid-westzijde van de landstreek Baaik, op Nieuw-Guinea, op 132° 44′ O. L. en 4° 9′ Z. Br.

Bosch (Van den), fort op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap der L Kota's, onderdistrikt Ganting, in het dorp Goegoe. Het ligt op eenen alleenstaanden heuvel, 1,175 voeten boven de oppervlakte der zee. Het is in 1832 onder toezigt van den Kapitein TETTES BAUKES VELTMAN aangelegd. Op dit fort houdt de Adsistent-Resident der L Kota's zijn verblijf. Ook is hier een Agent van de Nederlandsche Handelmaatschappij gevestigd.

Bosch (Generaal van den), vesting op Java, residentie Madioen te Ngawie, aan de zamenvloeijing der rivieren van Solo en Madioen, op hoogen kalkrotsachtigen bodem.

Bosoarauw, dorp op de Westkust van Nieuw-Guinea, tegenover het eiland Adi.

Botang, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Tjilatjap, distrikt Dajaloehoer, aan de rivier Tjidjolang, op de grens van Cheribon.

Botang Loman, eiland in den Molukschen Archipel, tot de Batjan-eilanden behoorende, aan den Zuid-Westhoek van Batjan, met welken het de straat van Mamboeat vormt, op 1° 40′ Z. Br.

Botapi, dorp op Celebes' zuid-westelijk schiereiland, landschap Bonthain.

Botekan, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Pamalang, distrikt Tjiomal Kidoel.

Botidama, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Brebes, distrikt Lebaksioe.

Botjor, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap en distrikt Ambal.

Boto, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Mangar.

Boto, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap en distrikt Samarang. Het is bewoond door 266 Javanen.

Boto, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Kraksan, distrikt Pedjarakan.

Boto, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Probolinggo, distrikt Soember Kareng.

Boto, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo, distrikt Poerworedjo.

Botoeng of B e t o n g, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, landschap Mandaheling, aan de rivier Botoeng. Het is op drie terrassen gebouwd en telt ruim 100 nette huizen, die door kokospalmen overschaduwd zijn. Er is een houten raadhuis of *bali*. Rijst is het gewone voedsel der inwoners, terwijl Turksche tarwe door de geringere lieden geteeld wordt. Er zijn vele geiten en honden, maar geene varkens. De rivier Botoeng of Betong stort zich in de Singkoean of Gadis uit. Aan den linker oever is een bivouac met eene officierswoning.

Botoer, eilandje ten Westen van Nieuw-Guinea, in de Rijklof van Goens-baai. Het behoort onder het eiland Misool.

Botolsan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Minoreh.

Botong, gebergte in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, rijk Koetei, landschap Poenan.

Bottak, bergtop op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang. Hij is een der lagere toppen van het Ardjoena-gebergte. Aan deszelfs voet ligt op 2,500 voeten hoogte de pasanggrahan Trawas.

Botti, eilandje aan de Westkust van het eiland Timor.

Botto, twee dorpen op Celebes' Westkust, een in staat Sopeng en een in 's Gouvernements Noorderdistrikten.

Bougainville, naam die somtijds aan de straat tusschen de Papoesche eilanden Gebeh en Wageoe gegeven wordt. De kleine eilandjes en de rotsen boven water doen voor de schepen de straat van Gilolo boven deze verkieselijk zijn.

Bougiraja, zie: B o e g i R a j a.

Bouket, berg op de Noordkust van Nieuw-Guinea, in de landstreek Koeramba, ten Noord-Westen van den berg Benoist, op 139° 40′ O. L.

Bouton, zie: B o e t o n, eiland.

Bowatan, dorp op den Oosthoek van het eiland Ceram, residentie Banda.

Bowek, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Lamadjang, distrikt Ranoe Lamongan.

Bowerno of B r o w e r n o, distrikt op Java, residentie Rembang, afdeeling Bodjo Negoro. Het bevat 18,800 inwoners. Het dorp Bowerno ligt 22 palen van Bodjo Negoro, 24 palen van Toeban, 88 palen van Rembang en 57 palen van Soerabaja. Het was vroeger de zetel eens Konings, thans die van eenen *Mantri*.

Bowertoea, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Tjiasem.

Bowo Beody, eilandje bij de Westkust van het Kleine Soenda-eiland Komodo, in de straat Sapi.

Bowo Bodas, zie: B o d a s, dorp.

Bowong, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Bowongan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak.

Bowring of B a n g o, heuvel op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang, aan den weg van Tjoempang naar Malang. Van daar heeft men een schoon vergezigt op

den heerlijken met rijstvelden, koffijtuinen en boschlanden bedekten omtrek.

Braai, dorp en hoek op de Zuidkust van het eiland Flores, aan de baai van Endeh. De schepelingen, die de baai bezoeken, voorzien zich hier uit een klein riviertje van drinkwater.

Braän, rivier in Borneo's Zuid-en Oosterafdeeling, distrikt Katingan.

Brabandshoedje, zie: Oelar (Poeloe-).

Brabi, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Kraksan, distrikt Gendeng.

Braboetan, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Toeban.

Brading, rivier op de Noord-Oostzijde van het eiland Billiton.

Bradir, dorp op het eiland Madura, afdeeling Soemanap.

Bradjan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Bradji, dorp op het eiland Madura, regentschap Soemanap, distrikt Kota.

Bragoeng, dorp op het eiland Madura, in het binnenland van het regentschap Soemanap.

Bragolan, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo, distrikt Djenar.

Brahalla, straat tusschen de Oostkust van Sumatra en het Lingga-eiland Singkep. In het midden dezer straat liggen de Brahalla-eilanden.

Brahan, dorp op Java, residentie Samarang, aan het strand gelegen. Er zijn zoutpakhuizen, waarover een Pakhuismeester gesteld is.

Brahe, dorp in Borneo's Westerafdeeling, in het Zuiden van het rijk Landak.

Brahoe, landschap op het Soenda-eiland Engano, in het middelgedeelte. Het telde in 1854 720 zielen onder 2 *Radja's*.

Brajar, meer en dorp in Borneo's Zuid- en Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah. Het dorp bevat een 30tal inwoners.

Braleran, klip in de Java-zee, bewesten het eiland Madura, op 5° 50′ 51″ Z. Br.

Bram (Karang) of Bram Bram, klip ten Westen van het eiland Banka, in de straat Banka, op 105° 21′ O. L. en 2° 12′ Z. Br. Zij is uitgestrekt, bestaat uit rots en zand, en is op sommige plaatsen geheel droog.

Brama, zie: Bromo, berg.

Brambanan, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Mataram, aan den voet van eenen bergrug, 9 palen van Klatten en 32 palen van Soerakarta, aan den weg van daar naar Djokdjokarta gelegen, ongeveer eene halve mijl van den weg. In den omtrek vindt men vele overblijfselen uit den Hindoe-tijd. Ten aanzien van deze plaats zegt de overlevering, dat de eerste bewoner Empoe Rombo heette; naar dezen zou zij den naam van Empoe Rombânan en bij verkorting Poerâmbanan en Prambânan gekregen hebben. In het algemeen schrijft men echter Brambanan.

Onder den algemeenen naam van Brambanan zijn verscheidene tempels begrepen, als: Tjandi Kalassan, Tjandi Sari, Tjandi Tjino, Tjandi Roro, Tjandi Lombok, Tjandi Séwoe en de bouwvallen van Radja Boko. Zie hierover bij die woorden.

Brambanan, berg op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Mataram. De vlakke rug van dezen berg is bedekt met digte wouden, die rijk aan palmriet en andere slingerplanten zijn.

Bramé, bogt of inham in het Zuiden der Brandewijn-baai, aan Sumatra's Westkust. De oevers zijn vlak en bestaan uit zand. Aan deze bogt is eene kalkbranderij, die eenen Chinees toebehoort.

Brami, kaap aan de Westkust van het eiland Banka, distrikt Soengei Slan, in straat Banka.

Bran, zie: Brang.

Bran, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Doekoe Wringin.

Bran, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Demak.

Branam, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak.

Branbam, dorp op het eiland Kambangan, residentie Banjoemaas.

Brandende Berg, zie: Goenong Api.

Brandend Eiland, zie: Goenong Api.

Brandewijn-baai, baai aan de Westkust van Sumatra, residentie Padang, nagenoeg ééne geographische mijl bezuiden de stad Padang. Zij is, ten Zuiden, van de Boengoes-baai gescheiden door een ver in zee uitstekend gebergte, Gantoean Tahi of Gantiantai genaamd. Ten Noorden is zij door den hoek Batoe Petie bepaald. Zij is 1 zeemijl diep en heeft van 3 tot 6 vademen water, doch is te open voor de westelijke winden. Nagenoeg in het midden ligt het eilandje Telor. Deze baai bevat vijf bogten, van welke de Bajoe, de Niboang en de Bramé de grootsten zijn. Zij is door steile hoogten omgeven, die welig begroeid zijn met vijgen, wilde planten en struiken.

Brandjangan, dorp en poststation op Java, residentie Soerabaja, 6 palen van Soerabaja. Er ligt hier over de Solo-rivier eene brug, welke in 1850 geheel vernieuwd is. In 1857 telde deze plaats 126 inwoners.

Brandong, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Bandar Goeniwang.

Brandong of Bronding, posterij op Java, residentie Soerabaja, op de Noordzijde van het

regentschap Sidajo, 41 palen van Grissee en 52 palen van Soerabaja.

Brang, dorp op het eiland Banka, distrikt Muntok.

Brang, riviertje op de Westkust van het eiland Billiton, distrikt Tandjong Pandan.

Brangdjang, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Oengaran. Het bevat 85 inwoners.

Brangga, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Oengaran. Het telt 70 inwoners.

Brangkal, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, in het Oosten van het distrikt Minoreh.

Brangkal, dorp op Java, residentie Soerabaja, afdeeling Modjo Kerto.

Brangkongan, rivier op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Kadoe.

Brangong, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap en distrikt Poerbolinggo.

Brangong, dorp op Java, residentie Cheribon, partikulier land Indramajoe, distrikt Lobener.

Brangou, rivier, op Sumatra's Oostkust, landschap Temian.

Brani, poststation en dorp op Java, residentie en regentschap Banjoemaas, distrikt Kali Redjo.

Brani Koelon en **Brani Wètan,** twee dorpen op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Kraksan, distrikt Pedjarakan.

Branjangan, zie: Brandjangan, dorp.

Brantas, rivier op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang. Aan den voet van het Ardjoena-gebergte ontspringen, op 6,000 tot 7,000 voeten boven de oppervlakte der zee, twee beken, die, zuidwaarts en bewesten het dorp Sisir vloeijende, zich met eene andere beek, die van de bron Singoriti komt, vereenigen en de rivier Brantas vormen. Deze rivier loopt in eene zuid-westwaartsche rigting naar de hoofdplaats Malang, nabij welke zij de Kali Sari opneemt, die al de wateren afvoert, welke van het Tengger-gebergte westwaarts afstroomen, bezuiden de waterscheiding aan het dorp Geti, op den 27sten paal van Pasoeroewan. Achtereenvolgend neemt zij de rivieren Ladjing, Amprong, Bangngo, Meri, Penganten, Djaroman, Ngoembal en Galoe op. Verder zuidwaarts tot aan den noordelijken voet van het Gendeng-gebergte snel voortstroomende, ontvangt zij de rivier Lestie, die, van het Oosten komende, al de wateren van de westelijke helling van het Mahaméroe-gebergte afvoert. Hier wendt de Brantas zich naar het Westen en neemt de rivier Mettro op, die al de wateren van de oostelijke helling van den Kawi ontvangt. Door deze watermassa vergroot, komt zij met kronkelenden loop in de residentie Kediri, alwaar zij al de wateren opneemt, die ter regter zijde van den Kawi en Kloet en ter linker zijde van het zuidelijk en Ngebel-gebergte vloeijen, en wendt zich noordwaarts tusschen den Wilis en Kloet door tot Karto Sono, waar zij door het voorgebergte van den Pandan genoodzaakt wordt tot eenen oostelijken koers. Bij de hoofdplaats Kediri neemt de Brantas den naam van Kediri aan en verdeelt zich ten Noorden van den berg Ardjoeno in twee voorname en vele kleinere takken, loopende de hoofdstroom door Soerabaja, onder den naam van Kali Maas, in zee. Zie verder: Kediri-rivier.

Aan den linker oever der Brantas, $^1/_2$ paal van Malang, staat een blokhuis van twee verdiepingen hoog. Het heeft twee kamers voor den Officier, eene voor behoeften, eene voor magazijn en eene voor kruidhuis beneden; de tweede verdieping dient tot verblijf voor de bezetting. Het heeft twee kleine bastions, ieder met een klein stukje kanon, doch geene wallen. De bezetting bestaat uit 1 officier en 20 soldaten. Aan den linker oever der rivier is ook eene pasanggrahan van dien naam gelegen, op den O.Z.O. voet van den Kawi, 1,448 Rijnl. voeten boven de oppervlakte der zee.

Brantie, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, aan de monding der Oepak. In 1829 is hier door den Kolonel Cochius eene versterking aangelegd.

Brantjang, dorp op Java, residentie en regentschap Madioen.

Bras, zie: Brasse, eilandje.

Bras, riviertje op Sumatra's Oostkust, residentie Palembang, aan het Ooster strand.

Bras, rivier op het eiland Banka, distrikt Blinjoe.

Bras (Karang), eilandje in de Java-zee, benoorden Batavia, op 5° 46′ 40″ Z. B., 106° 36′ 35″ O. L. Het is het zuidelijkste der Duizend-eilanden.

Brasal, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soekapoera.

Bras Madang, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe. Het telde in 1853 6 huizen met 100 zielen.

Bras Njangang, dorp in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Ilir, aan de rivier Menohing.

Brasse, Brassi of Bras, eilandje aan de Noordkust van Sumatra, in de haven van Achin, op 5° 46′ N. Br., 95° 6′ O. L. Het is hoog ge-

legen; langs de Oostzijde staan 20 of 25 vademen water op middelmatigen afstand van de kust. Aan die zijde kunnen de schepen in zandgrond ankeren.

Bratoes, gehucht in Borneo's Westerafdeeling, rijk Landak, aan de rivier Blintiang.

Brauni, zie: Borneo Proper, koningrijk.

Brauw, rivier op Sumatra, residentie Palembang, in Tebing Tinggi. Uit deze rivier is in 1857 eene waterleiding gegraven, ten einde over eene strook gronds langs de Moesi, ter lengte van ongeveer 2 palen, het water te voeren achter den bazar van Tebing Tinggi.

Brawai of Brawoi, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan, boven de monding der Senamang, op den regter oever der Katingan.

Breakers, zie: Bluff, punt.

Brebek, zie: Berbek, regentschap, enz.

Brebes (laag, moerassig), regentschap op Java, op de Westzijde der residentie Tagal, grenzende ten Noorden aan de Java-zee, ten Westen aan Cheribon en Banjoemaas, ten Zuiden aan Banjoemaas en ten Oosten aan het regentschap Tagal. Het bevat vijf distrikten, als: Losari, Brebes, Lebaksioe, Boemi Ajoe en Salem, te zamen met 93,000 inwoners. Het wordt bestuurd door eenen Regent, *Radèn Toemenggoeng*, een' Priester en een' Fiskaal. De voornaamste kultuur is suiker en tabak. Eene in 1842 ontworpen waterleiding is nu voltooid en voorziet de velden van water. In deze afdeeling zijn twee suikerfabrijken, namelijk Djati Barang, met eenen aanplant van 400 bouws, toebehoorende aan de erven Holmberg de Beckfeldt, en Lemahabang van den Heer Hoevenaar, met eenen aanplant van 150 bouws.

Brebes, distrikt op Java, residentie Tagal, regentschap Brebes. Er zijn 29,765 zielen. Sedert verscheidene jaren is hier de indigo-kultuur gestaakt en die der suiker ingevoerd. Dit uitgestrekte distrikt brengt geen *bamboe* voort.

Brebes, hoofdplaats van het regentschap en van het distrikt van dien naam, aan den regter oever der Tjipamali, 8 palen ten Westen van Tagal. Het is een lief plaatsje met vele steenen huizen; er wonen ongeveer 2,000 Javanen en ruim 100 Chinezen. Er woont een Controleur der landelijke inkomsten en kultures, ook is er eene afdeeling inlandsche schutterij. In 1856 is er eene inlandsche school geopend.

Brebes, kaap aan de Noordkust der residentie Tagal op Java.

Brebes, berg op Java, in de gelijknamige afdeeling, distrikt Salem.

Brebesan, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Seragi.

Breboe, berg op het Ambonsche eiland Amblau.

Brego, zie: Brigo, berg.

Bregolo, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, op de zuidelijke grens van het distrikt Ballak.

Brendi, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Sidajo, aan zee.

Brengang, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, regentschap Mataram.

Brengbreng, gebergte op Java, residentie Preanger Regenschappen, regentschap Tjiandjor. Het is door eene lage keten met het Kendanggebergte vereenigd, en loopt van den Patoeha zuidwestwaarts over de grenzen van Djampang Wètan en Tjidamar naar de Indische zee. Het verheft zich 6,500 Rijnl. voeten boven de zee.

Brengkal, dorp op Java, residentie Rembang, op de Noordzijde van het regentschap Toeban.

Brengkok, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, op het land Tjipamangies.

Brengkong, dorp op Java, residentie en regentschap Rembang.

Brengolo, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Kediri, distrikt Soekoredjo.

Brengolo, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Wadjak.

Brengong, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo, distrikt Tjangkrep.

Brengos, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Blora.

Breni, dorp op Java, residentie Kediri, onderregentschap Blitar.

Brewers Droogte, ondiepte in de Java-zee, op 5° 22′ Z. Br.

Brewers-eiland, zie: Brouwers-eiland.

Bri, kaap aan de Westkust van Borneo, rijk Matan, op 1° 50′ Z. Br. en 109° 55′ O. L.

Briai, wijk in Borneo's Westerafdeeling, rijk Simpang, in de hoofdplaats Simpang.

Bridjo, berg op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Brieng, *ladang* op Sumatra, in de Batta Landen, op den regter oever der Simpang Sinoendang.

Brigaan, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling en distrikt Panaroekan.

Brigo, berg op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Poeger.

Bril (De), fort op de Westzijde van het Ternataansche eiland Groot Obi. Het is in 1671 door den Landvoogd Franck gebouwd,

doch is tegenwoordig vervallen, en verlaten sedert 1758.

Bril (De), gevaarlijke klip in de zee van Celebes, waarvan de Zuidhoek op 6° 5′ Z. Br. en 119° O. L. gelegen is.

Brindjok, zie: Blitar, landschap.

Bringikier, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Soerabaja.

Bringin, eiland ten Westen van Sumatra, in de Indische zee, 1° 58′ Z. Br. Tusschen dit eiland en Poeloe Tiga is de doortogt niet veilig, daar er een rif onder water ligt.

Bringin, koeria op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Angkolah, distrikt Sipirok.

Bringin, gehucht op Sumatra, residentie Palembang, aan de rivier Blitang.

Bringin, dorp op Sumatra's Oostkust, rijk Indragiri, aan de rivier Reteh. Boven dit dorp, na 2 uren varens, komt men aan twee op elkander liggende steenkolenlagen.

Bringing, rivier op Java, residentie Japara. Zij ontlast zich in de Java-zee.

Bringkelan of Brinkelaan, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo, aan de Bogowonto. Het is door zijne prachtige bazar beroemd.

Bringombo, zie: Pringombo, dorp.

Bringwadjo, dorp op Celebes' Westkust, rijk Wadjo.

Brinka, klip in de straat Gaspar, bij de Oostkust van het eiland Banka, aan de Noordzijde van het distrikt Koba.

Brinkelaan, zie: Bringkelan, dorp.

Bringkeng, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap en distrikt Tjilatjap.

Brioen, berg op Borneo's Noord-Oostkust, op de zuidelijke grens van Sambilioeng.

Bristly, punt op het eiland Batjan, residentie Ternate. Bij deze kaap liggen twee eilandjes bij de kust, en bezuiden dezelve is eene baai met goeden ankergrond en overvloed van hout en water.

Britania, baai aan het eiland Soembawa, in de straat Sapi. De schepen kunnen er hout en water verkrijgen.

Broa, rivier in Borneo's Westerafdeeling, distrikt Melawi, op den regter oever der Serawai.

Brobok, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kapoeas Moeroeng, aan de rivier Mawat. Er zijn 80 inwoners.

Brobok of Broebok, berg op Java, residentie Soerabaja. Hij schijnt gedeeltelijk te zijn ingestort.

Brodek, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, afdeeling Pamalang, distrikt Tjiomal Kidoel.

Brodjonalang, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Minoreh, in het Oosten. Bij hetzelve staat een 32 voet breede tempel.

Brodjonalang, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Remameh.

Brodok, zie: Brodot, eilandje.

Brodot, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Kertosono, regentschap Berbek, distrikt Kertosono.

Brodot, eilandje op Java, residentie Kediri, afdeeling Kertosono, regentschap Berbek, distrikt Kertosono, in de rivier Brantas.

Brodot, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Modjo Kerto, distrikt Modjo Redjo.

Broeas, dorp op het eiland Banka, op de noordelijke grens van het distrikt Soengei Slan.

Broeders (Drie-) of Poeloe Tiga, drie eilandjes ten Westen van het eiland Amboina, in den Molukschen Archipel, 3° 40′ Z. Br.

Broeder (Noord- en Zuid-), twee eilandjes in de straat van Malakka, Noord-Oost van Batoe Bara.

Broeders (Twee), of Poeloe Doewa, twee eilandjes aan den Zuid-Oosthoek van het eiland Bali.

Broeders (Twee-), twee eilandjes in de straat van Makassar, tusschen Borneo en Celebes, $5^1/_3$ uur van Poeloe Laut, 4° 27′ Z. Br., 116° 15′ O. L.

Broeders (Twee-), eilandjes tot de Duizend-eilanden behoorende, ten Noorden van Java, op 5° 9′ Z. Br. en 106° 3′ O. L.

Broeders (Twee-), twee bergen op het eiland Madura, afdeeling Soemanap.

Broeder van het Westen, zie: Ponin, eiland.

Broedjoel, twee dorpen op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja Lengka, distrikt Djati Wangi.

Broedjoel, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap en distrikt Madja Lengka.

Broega, dorp op Sumatra, residentie Palembang, aan den linker oever der Moesi. Het bestaat uit 12 woningen. De rivier is bij dit dorp 160 ellen breed en 6 ellen diep.

Broemboengan, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Kraksan, distrikt Gendeng.

Broempoet, eilandje aan de Oostkust van het eiland Billiton, in de baai Batoek.

Broenaï, zie: Borneo-Proper.

Broenjak, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Bandar Goeniwang.

Broewana, stad op de Noord-Westkust van Sumatra, Noord-West van Samarlang.

Broga of Boewai Brom, stam der Lampongers op Sumatra, in de Lampongsche distrikten.

Brokan of Mokolleh, eiland in de Indische zee, ten Westen van Sumatra, tot de Batoe-eilanden behoorende, beoosten Massa.

Brokan, dorp op het Batoe-eiland van dien naam. Er wonen 20 Niassers.

Brom Brom, zie: Bram (Karang-).

Bromo of Brama, berg op Java, residentie Pasoeroewan, op den zuid-oostelijken hoek van het regentschap Pasoeroewan, op 7° 55′ 30″ Z. Br., 112° 55′ 40″ O. L. Hij ligt in het midden der vlakte of Dassar, die 6,617 voeten boven de zee verheven is. De Bromo rijst slechts 70 voeten boven deze vlakte; hij is een steeds rookende vulkaan, altijd werkende met een krater van 300 schreden in omtrek. De bewoners dier streken houden hem voor den zetel van hunne godheid. De Bromo vlamde reeds in de derde eeuw onzer jaartelling, maar zijne bekende uitbarstingen dagteekenen van 1767, 1775, 1804, 1815, 1825, 1829, 1830 en 1843. Den 10den Maart 1858 is de Bromo, na ongeveer 15 jaren in rust te zijn geweest, op eene toenemende wijze beginnen te werken en heeft met veel gedruisch en onderaardsche slagen vrij groote steenen uitgeworpen. In zijne nabijheid is de koude streng. De dorpen zijn niet verscholen, zoo als elders op Java, tusschen kokospalmen, maar liggen kaal en bloot. Het water is kil. Van dezen berg heeft men fraaije vergezigten.

Bronding, zie: Brandong, posterij.

Brondong, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Ambal, distrikt Poering.

Brongeng, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap en distrikt Tjilatjap.

Brongkal, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Salatiga, distrikt Ambarawa. Het is bewoond door 415 Javanen.

Brongkol, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Kadoe.

Brongsong, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Keboemen.

Bronkhorst, eiland in de Java-zee, ten Noord-Westen van Batavia.

Bron Malang, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Tjilatjap, distrikt Dajaloehoer, op de grens der Preanger Regentschappen, aan de Tjitandoei.

Bronsiang, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Bandar Goeniwang.

Brossot, dorp en riviertje op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Mataram, distrikt Galoor, aan den westelijken oever der Progo. Er is eene fraaije pasanggrahan.

Brou Beroe, rivier op Java, residentie Rembang. In October 1849 is toegestaan het leggen van eenen dam in deze rivier, in het belang der rijstvelden.

Brouwers-eilanden, eilanden in het Zuiden der straat van Malakka, bij Sumatra's Oostkust en daarvan gescheiden door de Brouwers-straat. De voornaamste zijn Bangkalis, Padang, Pantjoor en Rantau.

Brouwers-straat, benaming van de straat, die de Brouwers-eilanden van Sumatra's Oostkust scheidt. De noordelijke ingang is gevormd door het eiland Bangkalis (waarvan de Noordpunt ligt op 1° 36′ N. Br. en 102° O. L.) en het vaste land van Sumatra. Zij is ongeveer 5 mijlen breed, met moddergrond.

Er wordt in de Brouwers-straat veel *troeboe* gevischt, welke om zijne kuit zoo zeer gezocht is. Men vischt er met treknetten, waarvan het grootste 360 en het kleinste 120 vademen lang is. De vangst met het groote net wordt gesteld op hoogstens 4,000 en minstens 1,000 en met het kleine net voor hoogstens 1,200 en minstens 250 visschen. De gedroogde *troeboe* heeft eene gemiddelde waarde van 20 Spaansche matten per 1,000 stuks en de kuit 2 à $2^1/_2$ Spaansche mat per 100 stuks.

Brouwers Zand, gevaarlijke klip in het Oosten van de straat Soenda, 14 mijlen van de Westkust van Java, 5° 30′ Z. Br.

Brown, droogte ten Westen van Billiton, in de Stolze-straat, met 8 voet water.

Brussel (Nieuw-), zie: Matan, rijk.

Buccleugh, bank in den Wageoe-Misool-Archipel, ten Westen van het Papoesche eiland Wageoe. Zij is den 24 Augustus 1797 door het Engelsche schip *Hertog van Buccleugh* ontdekt.

Buffelshoek, kaap aan de Noordzijde van het eiland Madura, volgens Duperrey op 6° 51′ 30″ Z. Br., 113° 51′ 9″ O. L.

Buffels Punt, hoek aan de Westkust van Sumatra, bij de Eilands-baai, op 3° 58′ Z. Br. De schepen liggen achter dezen hoek veel veiliger dan in de baai van Benkoelen.

Buffelshoorn, berg op het Papoesche eiland Wageoe. Hij is de voornaamste van het eiland en omtrent 2,910 voeten hoog.

Buguela, zie: Baguala.

Buitenkerk, een der 25 wijken der stad Batavia, op Java, residentie Batavia. Over deze wijk is een Europesche wijkmeester gesteld.

Buitenzorg, adsistent-residentie op Java, in het midden van het land, grenzende ten Noorden aan Batavia, ten Oosten aan Krawang, ten Oosten en Zuiden aan de Preanger Regentschappen en ten Westen aan Bantam. De inlandsche naam is Bogor, volgens de overlevering, omdat bij de ontginning der wouden, in de omstreken van het verwoeste Djakatra, vele doode *areng*-stammen (*bogor*) zouden gevonden zijn. De oppervlakte bedraagt 747 vierkante mijlen, ieder van een uur gaans.

De dampkring wordt er, zelfs in de Oostmoeson, dikwerf door regens afgekoeld, en het klimaat is, wegens de weinige moerassen die er gevonden worden, zeer gunstig en dient dikwijls tot herstel van zieken uit andere streken van Java. De thermometer staat des morgens te zes ure op 73°, des namiddags te twee ure op 81° en des nachts op 70°.

De grond is zeer vruchtbaar, in het noordelijk gedeelte tot aan Batavia afhellende, doch het zuidelijk gedeelte is zeer bergachtig. De voornaamste bergen van Buitenzorg zijn de Salak, Pangerango, Gading, Goelis, Mandala, Megamendong, Wangi, Awie, Kapoetiean, Manara, Maloko, Mennier, Mentjoeri, Roemping, Soeling, Tjampéa, Pasir, Bedil, Hambalang, Karang, Kota Preang, Mendala, Poelasari, Rasamala, Ajoen-Ajoenan, Arie, Dinding, Gambir, Gongang, Gowong, Kampong Djawa, Tjipagar, Soeba, Kandaga, Karadak, Soelasi, Poetrie, Laja, Kanjawang, Kembar, Préang, Tjangkak, Soebang, Tandjong, Soengsing, Roengin, Samboet, Soemia. De bergen zijn in het algemeen met eeuwig groen bedekt en worden tot op een vijfde hunner hoogte bewoond; hooger op vindt men nog hutten voor die inlanders, welke aldaar de *areng*-suiker inzamelen en bereiden.

De rivieren, die voor de rijstvelden van zeer veel belang zijn en die den grond bewateren, zijn: de Mentjèreh, de Tjiboenboelan, de Tjidoerian, de Tjikarang, de Tjikias, de Tjikao, de Tjilingsi, de Tjiloar, de Tjipamangies, enz. Deze zijn bijna allen onbevaarbaar. De voornaamste bevaarbare rivieren zijn de Tjidani, de Tjiliwoeng en de Tjibet.

De groote postweg is in eenen goeden staat; alleen dat gedeelte, hetwelk over den Megamendong loopt, is in de regenmoeson moeijelijk te begaan. Tusschen de partikuliere landen bestaan rijwegen, die door de landeigenaren aangelegd zijn en onderhouden worden. Naar Bantam loopt een weg, die weinig gebruikt wordt, over de landen Koeripan, Romping, Bolang en Djasinga, terwijl de Westerweg over Gedong Badak, Tjiliboet, Depok en Tjiniri naar Batavia geleidt. Op vele bergen zijn voetpaden.

Ter bevordering van den landbouw zijn eenige kanalen gegraven, als: de Kali Baroe (Nieuwe Rivier) of Slokkan, die gedeeltelijk in 1739 door Marti di Wangsa gegraven en in 1753 door den Gouverneur-Generaal Baron van Imhof voltooid is; eene waterleiding ter dienste der rijstkultuur, waardoor het water uit de Tjikao over de landen Tjitrap en Ningewer wordt gebragt; eene kleine waterleiding uit de Tjipamangies, nabij het dorp Brengkok, op het land Tjipamangies; en eene waterleiding uit de Tjidani, ten behoeve der rijstkultuur, over de landen Gedong Badak, Tiliboet en Bodjong Gedé loopende.

Op die bergen, welke niet zeer steil zijn, worden rhinocerossen en in de wildernissen vele tijgers aangetroffen.

Er zijn hier eenige duizenden buffels, die echter, daar er jaarlijks ruim acht honderd geslagt worden, niet voldoende zijn. De veestapel bestond in 1854 uit 96,215 buffels, 6,736 runderen en 8,649 paarden. Varkens worden alleen door Chinezen gehouden, even als elders. De wouden zijn vervuld met vele soorten van fraai gevogelte; hoenders en eenden heeft men er in overvloed.

De voornaamste voortbrengselen van den zeer vruchtbaren grond zijn: rijst, koffij, kokosnoten, aardappelen, vruchten en groenten, die naar Batavia verzonden worden. In Buitenzorg waren op ultimo December 1854 aanwezig 136,506 klapperboomen, als: 69,734 vruchtdragende en 66,772 jonge. In dat zelfde jaar waren 3,789 huisgezinnen afgezonderd voor de koffijaanplanting. Men telde 3,407,000 vruchtdragende boomen, waarvan verkregen zijn 1,845 pikols. Op ultimo Maart 1855 waren er aanwezig 3,007,000 vruchtdragende en 400,000 jonge koffijboomen, te zamen 3,407,000 boomen. De koffijteelt bestond echter hier krachtens een servituut op de landen Tjiawi en Pondok Gedé, Tjidjeroek, Tjïomas, Dermaga en Sindang Barang, Kampong Baroe, Bloeboer, Tjiseroa en Tjikoppo rustende, hetwelk, wegens het drukkende er van, met autorisatie des Konings is opgeheven bij besluit van den Gouverneur-Generaal, dato 22 Nov. 1855 (Ind. Staatsbl. n°. 75). Het blijkt niet, of en in hoever ten gevolge van die opheffing de koffijteelt door de eigenaren dier landen zal worden voortgezet, maar bij het aangehaald besluit zijn de bestaande koffijtuinen c. a. aan hen afgestaan, en de landen zelve gebragt onder de werking van het, bij publikatie van 28 Febr.

1836 (Ind. Staatsbl. n°. 19) geärresteerde Reglement: *Omtrent de partikuliere landerijen ten Westen van de rivier Tjimanok.* De theefabrijken van Buitenzorg hebben geleverd 67,494 ponden thee. De theeaanplantingen hadden eene uitgestrektheid van 100 bouws en telden 746,200 theeheesters. *Djati*-hout is hier schaarsch. De bosschen, die timmerhout leveren, zijn: Aloen Aloen, Bodjong Gedé, Bodjong Kason, Bodjong Mango, Depok, Djagra, Goenong Kendang, Goenong Salak, Koeripan, Pandjang Bedil, Rante Pandjang, Sako, Sawangan, Tjibodas, Tjihoe, Tjilodong, Tambaga, Tantjawasi, Tjimanok, Tjiroeka en Warodojong.

Men stelt vast, dat de bergen van Buitenzorg goud bevatten; er wordt bazalt gevonden en op de landen Koeripan en Tjampéa zijn kalkbergen. Op Tjitrap is eene minerale bron en op de bergen Hansawang en Kapoetian alsmede op het land Koeripan treft men ook zulke bronnen aan. Te Gadok, bij Pondok Gedé, is eene warme bron.

De voornaamste binnenlandsche handel wordt door Chinezen gedreven.

De uitvoer bestaat in de produkten van het land. De uitvoer naar de Preanger Regentschappen bepaalt zich alleen tot zout en Europesche voortbrengselen; die naar Batavia is belangrijk. De artikelen, welke ingevoerd worden, zijn: amfioen, Europesche en Bengaalsche chitsen, gambir, Euopesche dranken en provisiën, Chineesch papier, Chinesche vuurwerken, tabak, thee en Chineesch porselein.

In deze afdeeling worden steen-, kalk- en pannebakkerijen gevonden. De voornaamste steen- en pannebakkerij behoort het Gouvernement en staat onder eenen Europeschen Opzigter. Op verscheidene landgoederen liggen kalkovens. Er zijn in Buitenzorg negen oliemolens, welke jaarlijks gezamenlijk 59,400 flesschen slaan. In 1818 zijn er de twee eerste suikermolens opgerigt. De rijstbouw wordt door de inlanders verrigt. De Chinezen leggen zich bepaaldelijk op de *katjang*-teelt toe: uit de *katjang* wordt olie geslagen. De inlander is zeer ervaren in het goud-, zilver- en ijzersmeden. Door de vrouwen worden vele fraaije *sarongs* geweven.

De partikuliere landen in Buitenzorg beslaan eene uitgestrektheid van 568,432 bouws van 500 vierkante roeden en tellen eene bevolking van 315,560 zielen (1856). De aangeslagen waarde voor de verponding was *f* 10,058,550.

Op ultimo December 1856 bedroeg de bevolking 315,560 zielen, waarvan 345 Europeanen en daarmede gelijkgestelden, 9,542 Chinezen, 305,449 inlanders en 144 lijfeigenen. Onder de inlanders worden verstaan: Soendanezen, Javanen en de zich daarmede vermengd hebbende Maleijers, Arabieren en Mooren. In Buitenzorg is de Soenda-taal de heerschende. Verscheidene Hoofden spreken laag Maleisch en Javaansch. De Maleische en de Javaansche taal worden hier met Javaansch karakter geschreven.

Aan het hoofd van het bestuur staat een Adsistent-Resident; onder hem staan al de inlandsche Ambtenaren, aan wier hoofd zich de Regent van Buitenzorg bevindt, die het toezigt over de inlandsche Hoofden houdt. Deze residentie is in vijf distrikten verdeeld, als: Buitenzorg, tevens regentschap, Tjibaroesa, Tjibinong, Parong en Djasinga. Over ieder distrikt staat een *Demang*.

Buitenzorg, distrikt op Java, adsistent-residentie Buitenzorg. Vóór de invoering van het Islamismus maakte dit distrikt een gedeelte van Padjadjaran uit. De naam Buitenzorg werd door Sir Stamford Raffles aan de residentie, het distrikt en de hoofdplaats gegeven. Vroeger was dit een regentschap en heeft nog een Opperhoofd met den naam van Regent en den titel van *Adipati.* Het beslaat met de hoofdplaats eene oppervlakte van 281 vierkante mijlen en bevat de Gouvernementslanden: Kampong Baroe, Bloeboer, Pasar en de partikuliere landen: Pondok, Gedé, Dermaga, Tjiomas, Tjikoppo, Tjiseroa, Tjitjoeroek en Tjiawi.

Buiten den Regent en den *Demang* is op ieder land een Hoofd, dat *Tjamat* genaamd wordt, en onder den Regent met de politie belast is.

Buitenzorg, hoofdplaats van de adsistent-residentie van dien naam, op Java, distrikt Buitenzorg, 39 palen van Batavia, 833 voeten boven de zee. Zoowel door hare bekoorlijke ligging en het gezond luchtgestel als door de nabijheid van Batavia is Buitenzorg eene der aangenaamste plaatsen van geheel Java.

Het buitenverblijf van den Gouverneur-Generaal is een aanzienlijk gebouw, hetwelk door de bijgebouwen, den plantentuin en prachtige gezigten als een der schoonste en aangenaamste kasteelen bekend is. Het ligt op 6° 32′ 45″ Z. Br., 106° 52′ 45″ O. L. Ter plaatse waar dit paleis staat, stond eerst een kasteel, in 1744 door den Gouverneur-Generaal Baron van Imhof gesticht, in 1809 door Daendels vergroot, in 1819 door den Baron van der Capellen herbouwd en den 10den October 1834 door eene aardbeving ingestort, doch sedert weder herbouwd.

De plantentuin te Buitenzorg werd door den Baron VAN DER CAPELLEN aangelegd in 1817, met het doel om daarin Indische, maar vooral Javaansche en ook uitheemsche gewassen aan te kweeken. Bij den aanleg is het schoone met het nuttige op eene bevallige wijs vereenigd, zoodat de geheele tuin eene groote verscheidenheid aanbiedt van schoone beplantingen, ruime wandelwegen, grasperken, vijvers, enz. Men treft in dezen tuin het graf aan van de jeugdige natuurkundigen HEINRICH KUHL en JOHAN COENRAAD VAN HASSELT. Op dit graf staat eene witte marmeren zuil op een vierkant pedestal, met eene marmeren plaat, waarop een Latijnsch opschrift.

De plantentuin is Gouvernements eigendom en geplaatst onder eenen hortulanus met eenen adsistent-hortulanus, beiden door het Gouvernement bezoldigd en ondergeschikt aan den Intendant der Gouvernements-hôtels. Deze hortus heeft eenen tak te Tjipannas in de Preanger Regentschappen.

De voornaamste gebouwen van Buitenzorg zijn: een nieuw gebouwd kerkje, zoowel bestemd voor de Protestanten als voor de Roomsch-Katholijken, de moskee en de regentswoning, aan een vierkant plein gelegen, eene fraaije kazerne voor het garnizoen, een scheikundig laboratorium, eene in 1848 gebouwde gevangenis en een logement, waarbij een badhuisje met kristalhelder water.

Het bestuur der adsistent-residentie is te Buitenzorg gevestigd; de ambtenaren zoowel als eenige andere Europeanen hebben hier fraaije woningen, die ver van elkander staan. Er is eene Gouvernements lagere school, een Protestantsche kerkeraad, eene regtbank van omgang en een landraad. De geneeskundige dienst wordt uitgeoefend door eenen Officier van Gezondheid.

De markt te Buitenzorg is altijd druk bezocht.

Het Chinesche kamp is aan weêrskanten van den grooten weg, die naar Tjiandjor leidt, gebouwd en telt ongeveer 5,000 Chinezen.

De inlandsche bevolking woont in bamboezen huizen, in den lommer van het geboomte als verscholen.

Bultig-eiland, gelegen aan de Noordzijde van Nieuw-Guinea, op 1° 28′ Z. Br. en 135° 8′ 59″ O. L.

Bundenay, berg in Borneo's Westerafdeeling, in het Zuiden van het rijk Sambas, op 1° 10′ N. Br.

Bus (Du-), fort op Nieuw-Guinea, boven in de Tritons-baai, op 3° 42′ 40″ Z. Br., 134° 15′ 5″ O. L. Op den 24 Augustus 1828 heesch men hier de Hollandsche vlag, doch de plaats werd weldra verlaten om reden van ongezondheid.

Button, eilandje ten Zuiden van Borneo, op 4° 5′ 30″ Z. Br., 116° 11′ O. L.

Button, drie eilandjes, tot de Kokos- of Keeling-eilanden behoorende, bekend onder de namen: Button I, II en III. Het zijn eigenlijk zandbanken, elk ongeveer 25 voeten lang.

Bwool of Bool, rijkje met rivier en dorp van gelijken naam op Celebes' Noordkust, residentie Manado, beoosten Tontoli, bewesten Limbotto. Er zijn goudmijnen, waarvan sommige vijftien vademen diep zijn, en waarin goud van drie-en-twintig karaten gevonden wordt. Het bevat 7,550 inwoners (1852), onder welke Boeginezen, Palorezen en Kajeilezen, die onder het bestuur van eenen *Radja* staan. Onder hen vindt men eenige Christenen. De bevolking zegt van een varken afkomstig te zijn, waarom zij ook nimmer varkensvleesch zal eten. Zij vindt haar bestaan in de kultuur van rijst, sago en boomwol en in het bereiden van suiker en het weven van kleedjes.

Bwool levert fraai ijzer en *lingda*-hout op. Langs de kust is het eenigzins gevaarlijk; er is eene ankerplaats, alwaar men versch water kan innemen. De rivier is eene der grootste van Celebes. Zij ontlast zich in zee. Aan den mond ligt eene bank, waarop 3 vadem water staat.

C.

(*Woorden elders met* C. *geschreven, welke hier niet voorkomen, gelieve men te zoeken op de* K.)

Calamata, benaming eener voormalige Hollandsche sterkte op het eiland Ternate, tusschen Gamma Lama en Oranje.

Calla Bocca (*houdt den bek*), voormalige sterkte op het eiland Ternate. (VALENTIJN, D. I., St. 2, pag. 13).

Canningsrots, rots in de straat Gaspar, beoosten het eiland Gaspar, op 2° 20′ Z. Br. en 107° 17′ O. L. Zij is voor schepen zeer gevaarlijk. Den 11den April 1825 stootte het schip *Canning*, Kapitein P. BAYLIS, op deze rots.

Canton Packet's Bank, ontdekt door Kapitein KING, in het Amerikaansche schip *Canton Packet*, op zijne terugreis van China in 1818. Zij is gelegen in den Molukschen Archipel, niet ver van Gilolo, op 0° 35′ N. Br., 128° 55′ O. L.

Canvey, een der Tonin-eilanden, ten Zuiden van Saleijer.

Capellen (Van der), fort op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap Tanah Datar, bij het dorp Batoe Sangkar, tusschen Padang Pandjang en Pagar Roejong. Het ligt 1,335 Rijnl. voeten boven de zee, aan de helling van den Sengalang. Aan de Oostzijde van dit fort staat de woning van den Adsistent-Resident. Er is eene inlandsche school.

Capellen (Van der), fort op het eiland Amboina, schiereiland Hitoe, aan de baai van Amboina, op den kruin van eenen berg. Het is door den Luitenant-Kolonel COCHIUS aangelegd, om met het fort Victoria benevens een paar batterijen de reede te bestrijken.

Capellen (Van der), eilandje in Borneo's Westerafdeeling, landschap Kapoeas, in het meer Soembah of Danau Malajoe.

Cardamom (*Armomum cardamomum*), is eene plant die op Sumatra en Java voorkomt, doch eigenlijk tehuis behoort op de kust van Malabar en Ceylon. De breede bladeren worden gebezigd voor dekriet, terwijl het zaad in Indië, vooral door de vrouwen, gebruikt wordt, tot zuivering van den mond en versterking van de maag. De zaadkorrels besloten in eene $1^1/_2$ duim lange, driehoekige peul, hebben eenen onregelmatig hoekigen vorm, eene bruin gele kleur en eenen scherpen, speecerijachtigen smaak. Van 100 gewigtsdeelen dezer cardamom zijn 71 deelen zaadkorrels op 29 deelen peulhuizen, welke laatste smakeloos zijn. De cardamom is in Europa ook reeds bekend, alwaar zij als speecerij en als geneesmiddel gebruikt wordt. In Azië wordt zij met den betel gekaauwd en ook tot sorbet getrokken.

In den handel komen vier soorten van cardamom voor; de lange alleen is gedeeltelijk uit Nederlandsch Indië afkomstig. Amsterdam, Londen en Hamburg zijn de voornaamste markten van dit artikel.

Men betaalt voor den invoer van 100 Ned. ponden *f* 5.00, voor den uitvoer *f* 2.50, voor den doorvoer *f* 2.00. Te Amsterdam noteert men den prijs in stuivers, per $^1/_2$ Ned. ℔, zuivere tarra, 1 à $1^1/_2$ pCt. korting en 1 pCt. courtage.

Carma, dorp op de Oostkust van het Kleine Soenda-eiland Adanara.

Carolina, fort op Celebes' zuid-westelijk schiereiland, landschap Boelekomba. Het verdedigt de haven van Boelekomba.

Carterets, eilandjes en banken, behoorende tot de Balabalega-eilanden, in de straat van Makassar.

Castella, dorp met leprozen-gesticht op het eiland Ternate.

Castle, klippen in den Anambas-Archipel, residentie Riouw.

Castorklip, blinde klip bij de Zuid-West-kust van Java, in de Zandbaai, een der inhammen van de Wijnkoopersbaai. Zij draagt haren naam naar de Nederlandsche korvet *Castor*, welke haar in Augustus 1837 onder het bevel van den Kapitein-Luitenant AMPT ontdekte. Bij laag water staan er slechts 2 voeten.

Castricom, baai aan de Oostkust van Celebes, Noord-Oost van het eiland Current.

Catharina, droogte in de straat van Karimata, ten Oosten van het eiland Billiton, op 109° O. L.

Catharina, droogte in de straat Gaspar, bij het eiland Banka, 1° 30′ Z. Br.

Catharina-eilanden, groep-eilanden in de straat van Gilolo, van welker noordelijken ingang zij de westgrens vormen, 129° 11′ O. L. en 0° 39′ N. Br., residentie Ternate. Het zijn lage digt bij elkander gelegen eilanden.

Catharina-eilandjes, eilandengroep ten Zuiden van Gilolo, in de Ossa-baai.

Cawor, zie: Kauer, afdeeling.

Ceiram, zie: Ceram, eiland.

Ceith, kaap aan de Noordkust van het eiland Amboina, 3° 35′ Z. Br.

Ceith, dorp op het eiland Amboina, op de Noordkust van het schiereiland Hitoe, afdeeling Hila. Er wonen 693 Mohammedanen (1854).

Celammeh, noordelijke landtong van het eiland Groot Banda, die zich in de zee van Banda uitstrekt.

Celebes, eiland tot de Groote Soenda-eilanden behoorende en grenzende ten Noorden aan de zee van Celebes, ten Noord-Oosten aan de straat der Molukko's, ten Zuid-Oosten aan de zee van Banda, ten Zuiden en Zuid-Westen aan de zee van Java en ten Westen aan de straat van Makassar.

Dit eiland strekt zich uit van 118° tot 126° O. L. en van 5° 45′ Z. Br. tot 1° 45′ N. Br. Terwijl Crawfurd de grootte van Celebes bepaalt op 2,558 geographische mijlen, wordt die grootte, zelfs met inbegrip van Boeton en Soembawa, door Melvill van Carnbee op slechts 2,149,9 vierkante geographische mijlen gesteld.

Het bezit eene hoogst onregelmatige gedaante en heeft ten Noord-Oosten, ten Oosten, ten Zuid-Oosten en ten Zuid-Westen eene vooruitstekende landtong, die te zamen drie groote baaijen vormen, namelijk: de Gorontalo- of Tomini-baai, de Tolo of Tomaikoe en de Golf van Boni.

Op Celebes, dat zeer bergachtig en door zeeën alom omringd is, hangt de warmtegraad vooral van de plaats af waar men zich bevindt. Aan de stranden, bij stilte, staat de thermometer op 90° en des nachts bij onweders op 70°. Op de bergen is het veel koeler. De luchtstreek is er verzengend, daar Celebes tusschen de keerkringen en met het noordelijke gedeelte onder den evenaar ligt, en de zon er tweemaal 'sjaars loodregt boven staat, doch de winden zijn er zeer verkoelend. Het drooge saizoen duurt er zeven of acht maanden. In het midden van November vangt er de regentijd aan, die tot half Maart duurt. Des avonds heeft men er menigmaal onweders en van tijd tot tijd aardbevingen. Het luchtgestel is op Celebes het gezondste van den Archipel. De lucht is er dikwerf zoo buijig en betrokken, dat Celebes op eenige mijlen afstands niet zigtbaar is.

De gesteldheid van den bodem is zeer afwisselend; het eiland is bedekt met bergen en dalen; door geheel Celebes loopt eene bergketen, die zich over de vier landtongen verlengt en aldaar in voorgebergten eindigt. In het Noorden zijn vele vulkanen, die vreesselijk kunnen woeden, zoodat aardbevingen aldaar niet zeldzaam zijn. De meeste bergen zijn geheel met groen bedekt. Er zijn er, die zich verheffen tot eene aanzienlijke hoogte, zoo als in de residentie Manado, de Goenong Lokon, hoog 5,090, de Goenong Sapoetan 5,791, de Goenong Klabat 6,377, voorts de Pick van Bonthain, hoog 9,788 voeten, en de berg bij kaap Donda, hoog 8,922 voeten. Op vele dezer bergen ontspringen rivieren, waarvan sommigen tot op vijf mijlen boven de monding bevaarbaar zijn.

In de zee van Java loopen uit: de Tino, de Kaijelie, de rivier van Tanga-tanga, die van Lette, Pasorongi Loempangan, Biangkeke, Nipa-nipa, Kalimassang en verscheidene andere. In de straat van Makassar, de rivier van Goa, die van Sanrabone, van Tello, van Maros, de Binanga-sangkara, de Sadang enz. enz. In de zee van Celebes ontlast zich de rivier Boeli; in de baai van Boni de rivier van Tjenrana; aan de Oostzijde de Barobo, Lindjé en Kadjang. De Tjenrana ontspringt echter in het meer Tamparang-labaija, dat tusschen het rijk van Boni en Wadjo ligt. Zij is tot aan het meer toe bevaarbaar voor binnenlandsche vaartuigen van 40 last.

De aanmerkelijkste kapen op Celebes zijn: op den noord-westelijken uithoek aan de zee van Celebes: de Rivier- of Stroomen-kaap. Op het noord-oostelijk schiereiland, de kapen Tris, Kandie en Koffin. Aan de straat der Molukko's, kaap Talabo. Aan den zuidelijksten uithoek, de punt van Boelekomba, en op de Westkust, aan de straat van Makassar, de kapen Mandar, William, Kaili, Temoel en Dondo. Deze kapen vormen vele en ruime baaijen, zoo als de baai van Palos, die zeer veilig is, aan de Westkust; de baai van Boni, tusschen de zuidelijke en zuid-oostelijke landtong; de baai van Tolo of van Tomboekoe, tusschen laatstgenoemde en de oostelijke; de baai van Kendari of Vosmaersbaai; de baai van Tomini of Gorontalo, en de baai van Manado aan de Oostkust. De bogt van Tanette of Badjoekeke aan de Westkust.

De grond van dit eiland is zeer vruchtbaar en rijk aan groote weilanden, doch bevat minder groote bosschen, dan de andere eilanden van den Indischen Archipel. De kusten zijn meestal zandig, vochtig en laag, en daardoor zeer geschikt voor den landbouw. De natuur is er zeer schoon, overal treft men een weligen plantengroei aan; het plantenrijk levert hier: sago, kokosnoten, broodvrucht, tamarinde, *pi-*

sang, *areng*-suiker, oranjeappelen, limoenen, citroenen, *mangga's*, *mangistan's*, ananassen, wilde pruimen, Spaansche peper, Turksche tarwe, rijst, inlandsche aardappelen, boonen, meloenen, tabak, suikerriet, indigo, boomwol, *gemoetoe*, katoenheesters, *bamboe*, *rotan*, groenten en kruiden. Er is goed timmerhout, wijders *djati*-, sandel-, sapan-, palm- en ebbenhout. Ook heeft men er den vergiftboom.

Door gebrek aan levend water op de meeste rijstvelden, ontstaan alhier jaarlijks in mindere of meerdere mate misgewassen. Op Gouvernements gebied wordt een tiende van het te velde staande *padi*-gewas geheven. De zee levert paarlen, *agar-agar* en *tripang* en wemelt van krokodillen, haaijen, schildpadden, aal, purpervisschen en verscheidene andere vischsoorten.

Uit het dierenrijk treft men een uitmuntend ras van paarden aan, verder buffels, herten, rundvee, wilde zwijnen, wilde buffels, apen, hertzwijnen, elanden, eekhorens, geiten, schapen; voorts de meeste Europesche huisdieren. Van de fokkerij van rundvee en buffels wordt weinig werk gemaakt. Ook de paardenfokkerij wordt zeer veronachtzaamd. De uitvoer van paarden naar Java, vroeger op 700 stuks 's jaars geschat, bedroeg in 1851 slechts 276 stuks. Deze vermindering werd aan de verhooging van den prijs der paarden toegeschreven. In 1854 bedroeg de uitvoer eene waarde van *f* 21,060. Van de wilde dieren ontbreken de olifant, tijger, luipaard, rhinoceros en tapir, welke men op de andere groote eilanden van den Archipel vindt.

Onder de vogelen telt men er neushorenvogels, loeries, papegaaijen, parelhoenders, paradijsvogels, hoenders, eenden, duiven, zwaluwen, die de eetbare nestjes bouwen, en groote vledermuizen. Behalve prachtige vlinders en eene menigte insekten zijn er vele bijen in het wild.

De voortbrengselen uit het delfstoffenrijk zijn: voornamelijk goud, op het noordelijke gedeelte van Celebes; ijzer op de Oostkust; steenkolen op de Westkust, in het Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden, en wel in de Noorderdistrikten, doch die door deskundigen, als van minder goede kwaliteit, voor het gebruik op de stoomschepen afgekeurd zijn; alsmede zout, tot welks aanmaak men in de Zuiderdistrikten zoutpannen heeft.

De tak van nijverheid, waardoor dit gewest weleer vermaard was, bestond in weverij en spinnerij; doch hierin wordt door den toenemenden aanvoer van Europesche lijnwaden eene groote vermindering bespeurd.

Celebes is in het algemeen in vijf deelen verdeeld: de noord-oostelijke landtong, de oostelijke landtong, de zuid-oostelijke landtong, en de zuidelijke landtong met de Westkust. De Noordkust is eene landtong of schiereiland, dat aan de Noordzijde, van kaap Dondo tot aan kaap Koffin, door de zee van Celebes bespoeld wordt. Deze kust bevat de goudmijnen van Popasatoe, Arkahoeloe, Bwool, Palela, Pogiama, Wongo, Tontoli en meer anderen; de provincie Manado, waaronder Gorontalo en de Minahassa, welke allen onder het Nederlandsche Gouvernement staan. Onder de Oostkust van Celebes wordt die arm van het eiland verstaan, welke zich uit het midden van hetzelve Oost- ten-Zuiden uitstrekt en onder den naam van de kust van Balante bekend is. De rijken Tomboekoe en Laiwoei beslaan de Zuid-Oostkust. De zuidelijkste landtong met de Westkust van Celebes bevat voornamelijk: het Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden, Loewoe, Wadjo, Boni, Sopeng, Goa, Sanrabone, Toeratcija, Tanette, Barroe, Mariyo, Lamoeroe, de Adja-tamparang, de Toeradja's, het Bondgenootschap bekend onder den naam van Masanre-boeloe, Mandar, Palos, Dongala en andere staten tot kaap Dondo toe.

De Zuid- en Westkust zijn het meeste en de Zuid-Oostkust het minste bevolkt.

De bevolking bestaat uit Boeginezen, die de kusten bewonen en handel op zee drijven; uit Alfoeren, die het binnenland bewonen; uit Makassaren, die zich zoowel binnen 's lands als aan de kusten ophouden, en uit Badjo's, die hun verblijf in schepen houden en eenen aanzienlijken handel drijven met China, waar zij boomwol, vogelnestjes, paarlen, schildpad en *tripang* aanvoeren. Ook treft men op Celebes Chinezen, Maleijers en Arabieren aan. Het totaal der bevolking van Celebes werd bij het ministerieel verslag over 1849 geschat op drie millioen zielen, doch op de juistheid van dit cijfer is niet veel staat te maken, dewijl men met de binnenlanden en de staten, die niet onmiddellijk staan onder het Nederlandsch bestuur, nog te weinig bekend is, om daarvan eene eenigzins naauwkeurige opgave te kunnen doen. Volgens latere officiële bescheiden werd de bevolking op 's Gouvernements grondgebied (met uitzondering van Manado, dat onder het Gouvernement der Moluksche eilanden ressorteert, alsmede van de Noordkust van Celebes en van de Sangir- en Talaut-eilanden, waaromtrent geene opgaven waren ingekomen) in 1856 gerekend te bedragen 278,574 zielen, waaronder 1,093 Europeanen en daarmede ge-

lijkgestelden, 2,105 Chinezen en 39 Arabieren of andere vreemde Oosterlingen, terwijl in datzelfde jaar Manado, met de afdeeling Gorontalo, eene bevolking had van 144,633 zielen, waaronder 630 Europeanen en daarmede gelijkgestelden, 928 Chinezen, en 1697 andere vreemde Oosterlingen.

Ongerekend de slaven in den vollen zin des woords, kan de inlandsche bevolking op Celebes verdeeld worden in vrijen en lijfeigenen of liever pandelingen. Het is hier de plaats niet om den oorsprong en den aard der instelling van het pandelingschap, als ook de maatregelen, daaromtrent door het Nederlandsch Gouvernement genomen, in het breede ter sprake te brengen, te minder nog, omdat het pandelingschap, met uitzondering van Java, waar het van lieverlede heeft opgehouden (ofschoon ook daar nog soms Javaansche ouders hunne kinderen tot afdoening van aangegane schulden, vooral aan Chinezen, afstaan) bijkans overal elders in den Indischen Archipel bestaat onder vormen, die op de verschillende eilanden verschillend zijn. In het algemeen schijnt het pandelingschap zijn ontstaan te danken te hebben aan de minachting, waarin het verrigten van handenarbeid stond bij de bevolkingen van die verschillende gewesten, terwijl de aanleiding om in pandelingschap te geraken, moet worden gezocht in de afdoening van op den betrokkene rustende schulden, uit welke oorzaak die ook mogen zijn gesproten. Ofschoon er in het denkbeeld van eene verbinding van zijn persoon voor de afdoening van eene eerlijke, wettiglijk aangegane schuld niets bijzonder stuitends gelegen is, zoo valt het toch ligtelijk te begrijpen, dat hiermede in slecht georganiseerde maatschappelijke toestanden, gelijk die der alhier bedoelde bevolkingen, bij welke eene groote miskenning van de menschelijke waarde en regten plaats grijpt, de deur moest opengesteld worden voor misbruiken, die het pandelingschap hebben doen ontaarden in eene vermomde slavernij, en dat de vestiging van een meer geregeld Europeesch bestuur van lieverlede de aandacht moest doen gevestigd houden op de mogelijkheid, om die misbruiken tegen te gaan niet alleen, maar ook om eenmaal te komen tot eene geheele afschaffing van het pandelingschap zelf. De bepalingen, vervat in Art. 118 van het nieuw regerings-reglement voor Nederlandsch Indië, moeten de bereiking van dat doel noodwendig krachtig in de hand werken.

Behalve het aangehaalde artikel kunnen ten aanzien van het pandelingschap nog geraadpleegd worden P. J. Veth, *Borneo's Wester-afdeeling*, D. II, bl. 202—205, en verder de daaromtrent bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal in hare zitting van 7 Aug. 1854 gehouden discussiën, de publikatie van den Gouverneur-Generaal van Neêrlandsch Indië van den 7den Maart 1822 (Indisch Staatsblad, N°. 18) en hetgeen daaromtrent gezegd wordt op bladz. 70 van het door eene staats-kommissie aan den Koning uitgebragt rapport over eene Europeesch kolonisatie in Neêrlandsch Indië, uitgegeven in 1858 te 's Gravenhage bij de Gebroeders van Cleef, als bijlagen van welk rapport vooral belangrijk zijn de over dit punt ingediende nota's, te vinden op pag. 178 en volgg. tot aan het einde.

In de inlandsche staten op het eiland Celebes zijn de Vorsten verkiesbaar. De keus geschiedt uit het vorstelijk huis door Staatsraden, wier magt zeer groot is, daar zij niet alleen den regerenden Vorst kunnen onttroonen, maar ook beslissen over vrede en oorlog, toezigt houden over de gewigtigste staatsbelangen, en zelfs de Ministers kiezen. Vrouwen en onmondige kinderen kunnen tot de vorstelijke waardigheid, alsmede tot verschillende militaire rangen geraken.

Met uitzondering van de Chinezen, de Toradja's en de Alfoeren, belijdt de inlandsche bevolking van Celebes de Mohammedaansche godsdienst. In de Minahassa van Manado hebben Zendelingen met vrucht het Christendom gepredikt; volgens de jongste berigten was bijna de gansche bevolking daartoe overgegaan. Over den arbeid der Zendelingen in Zuid-Celebes, zie men op B o n t h a i n.

Celebes is in het jaar 1512 het eerst aangedaan door de Portugezen, die er in 1521 faktorijen oprigtten. In 1609 zochten de Engelschen er zich te vestigen. Met zekerheid is het niet bekend op welk tijdstip de Nederlanders er het eerst aankwamen, doch hoogst waarschijnlijk moet dit reeds tegen het einde der zestiende of in het begin der zeventiende eeuw hebben plaats gehad, dewijl in het jaar 1607 door hen handelsbetrekkingen werden aangeknoopt met Makassar, in het zuid-westelijk gedeelte van Celebes. In het jaar 1611 had de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie den alleenhandel op het onder Celebes ressorterend eiland Boeton, en in het jaar 1618 wordt melding gemaakt van eenen opstand te Makassar, ten gevolge van welks demping de Nederlanders hunne vestiging aldaar behielden, terwijl in 1660 Makassar na langen tegenstand door Joh. van Dam en Jan Truitman met eene magt van 33 schepen en 2,700 man werd ten onder gebragt. In hetzelfde jaar werd er

een blokhuis of fort opgerigt. In 1666 evenwel brak de oorlog op nieuw uit, doch er werd door den Vlootvoogd C. SPEELMAN, na verscheiden overwinningen, een einde aan gemaakt, door het op den 18den November van het volgend jaar gesloten Banggaaisch (of Bongaaisch) traktaat, waarbij de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie werd erkend als schutsheer en bemiddelaar van de onderscheiden staten, die tot het traktaat waren toegetreden. De aanmatigingen van Boni vorderden onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN dringend eene tuchtiging tot handhaving van deze overeenkomst. Na afloop van de expeditie onder den Generaal VAN GEEN tegen Boni, werd dit kontrakt in 1824 op den 7den Augustus door den Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN met zeer vele wijzigingen vernieuwd, onder den naam van het te Makassar vernieuwde Banggaaisch kontrakt.

In het jaar 1683 werd het noord-oostelijk gedeelte van Celebes door ROBERT PADDENBURG, die Manado veroverde, ten onder gebragt en gesteld onder het bestuur van den Gouverneur der Moluksche eilanden. Te Manado werd in 1703 het fort Amsterdam gebouwd.

Terwijl sedert de wederinbezitname van de Nederlandsche bezittingen in den Indischen Archipel, die op het eiland Celebes (met uitzondering van Manado, hetwelk onder het Gouvernement der Moluksche eilanden bleef ressorteren) onder de benaming van het Gouvernement van Makassar bekend stonden, werd aan dat Gouvernement in 1846 de naam gegeven van het Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden, waaronder begrepen werden: de afdeeling Makassar, het in 1856 ingelijfde en bij die afdeeling gevoegde landschap Tello, waarvan de Leenvorst, wegens onwil om aan zijne verpligtingen te voldoen, vervallen is verklaard, de afdeeling der Noorder-distrikten of Maros, de afdeeling Boelekomba en Bonthain, de afdeeling der Zuider-distrikten of Takalar, de afdeeling Saleijer en onderhoorige eilanden, mitsgaders Boeton en Soembawa, Mangaray op de Westkust van Flores (thans onder Timor) en Bima.

De Gouverneur van Celebes wordt in het bestuur van de afdeeling Makassar geadsisteerd door eenen Adsistent-Resident en Magistraat, door eenen Secretaris tevens Algemeen Ontvanger, eenen Secretaris voor de inlandsche zaken en eenen Controleur in Parang-lowe, ongerekend het verder ondergeschikt personeel en de verschillende hoofden der Maleijers, Wadjorezen, Endenezen en Chinezen.

De afdeeling der Noorder-distrikten of Maros is gesteld onder eenen Adsistent-Resident, die onder zich heeft de Regenten van de verschillende tot die afdeeling behoorende distrikten of landschappen, 26 in getal, te weten Maros, Toerikale-landen, Bontoa, Tankoeroe, Tanralili, Simbang, Ri-laut, Timboro, Ri-raija, Sodiang, Kaba, Pagang, Pankadjene, Talatjoe, Boengoro, Labakkang, Segeri, Kaloekoea, Marang, Mandalle, Balotjie, Malawa, Laïya, Tjamba, Tjenrana en Laboeadja.

Over de afdeeling Boelekomba en Bonthain is gesteld een Gezaghebber, die voor het bestuur der inlandsche bevolking nevens zich heeft de Hoofd-Regenten van Boelekomba en Bonthain. De afdeeling Zuider-distrikten staat mede onder eenen Gezaghebber, benevens de Regenten van Topedjawa, Takallara, Bontolebang, Galesong, Polombankeng en andere.

Over de afdeeling Saleijer en onderhoorige eilanden voert een Gezaghebber het bestuur met de Regenten van een veertiental landschappen, te weten: Bontobangoeng, Tanette, Gantarang, Laïyolo, Boeki, Batang-mata, Maremare, Bonea, Bonto-boroesoe, Balla-boelo, Opaopa, Barang-barang, Poeta-bangoeng en Onto. Voorts is nog op Bima een Gezaghebber.

Voor het regtswezen bestaat voor Celebes een te Makassar gevestigde raad van Justitie, waarvan alleen de President, de Officier van Justitie en de Griffier gegradueerde personen moeten zijn. Ook heeft men landraden voor de behandeling van zaken, waarin inlanders betrokken zijn. Voor de dienst van den waterstaat behoort het Gouvernement van Celebes tot de achtste waterstaatsafdeeling van Nederlandsch Indië, waarvan de Chef gevestigd is te Makassar.

De financiële resultaten der Nederlandsche bezittingen op Celebes (Manado daaronder niet begrepen) zijn niet gunstig. Volgens de daaromtrent gedane officiële mededeelingen hebben de baten dier bezittingen in het zeventienjarig tijdvak van 1839—1855 bedragen ƒ 4,518,426 of 'sjaars ƒ 265,789 en de lasten ƒ 9,545,689 of 'sjaars ƒ 561,511, zoodat er in dat zeventienjarig tijdvak een te kort heeft bestaan van ƒ 5,027,262 of 'sjaars ƒ 295,721, en alzoo de ontvangsten blijken nog geen 50 pCt. van de uitgaven te hebben bedragen. De staat van baten en lasten dier bezittingen geeft ook geen uitzigt op eene spoedige verandering in die ongunstige verhouding, dewijl de inkomsten nagenoeg stationnair gebleven en de uitgaven daarentegen met elk jaar stijgende zijn geweest. In 1839 toch bedroegen de baten

f 220,866 en de lasten *f* 469,633, en in 1855 de baten *f* 370,576 en de uitgaven *f* 902,536.

Wat aangaat den handel, zoo toonen de van regeringswege daaromtrent gedane mededeelingen aan, dat dezelve aanzienlijk is vermeerderd door de verklaring van Makassar tot eene vrijhaven in 1846 (*Indisch Staatsblad* 1846, N°. 27). Het kon ook wel niet anders, of, bij eene zoo gunstige ligging in het centrum van den Indischen Archipel, moest de vrijverklaring eener vroeger voor den handel zoo goed als gesloten haven, waardoor dus een geheel tegenovergestelde staat van zaken geboren werd, voor Makassar voordeelig zijn. Met dat alles kunnen de verkregen resultaten geene andere gevolgtrekking wettigen, dan dat de bedoelde maatregel op verre na niet die voordeelige gevolgen heeft gehad, welke men er van zou hebben kunnen verwachten, zoo niet de vestiging der Engelschen op Singapoera, 25 jaren vroeger en op een tijdstip dat al de Nederlandsche, buiten Java gelegen, bezittingen in den Indischen Archipel voor den handel als gesloten waren, vooral de praauwen der Boeginezen, de grootste handelaars in dien Archipel, derwaarts had gelokt door eene in alle opzigten onbelemmerde vrijheid, zoodat zij ten handel konden komen zonder betaling van regten of zonder gebonden te zijn aan eenige formaliteiten, die den inlandschen handelaar nog meer tegenstaan dan de betaling zelve. — Wij zijn, om het met andere woorden uit te drukken, 25 jaren te laat gekomen.

In het driejarig tijdvak van 1854—1856 is de handel van Makassar zoo goed als stationnair gebleven, en heeft, volgens het daarvan uitgegeven overzigt, de invoer aldaar bedragen:

In 1854 aan koopmanschappen.	. *f*	3,676,094
〃 specie.	. 〃	411,831
Te zamen.	. *f*	4,087,925
In 1855 aan koopmanschappen.	. *f*	3,679,204
〃 specie.	. 〃	87,600
Te zamen.	. *f*	3,766,804
In 1856 aan koopmanschappen.	. *f*	4,233,233
〃 specie.	. 〃	240,170
Te zamen.	. *f*	4,473,403

Terwijl *uitgevoerd* is:

In 1854 aan koopmanschappen.	. *f*	3,276,725
〃 specie.	. 〃	153,888
Te zamen.	. *f*	3,430,613
In 1855 aan koopmanschappen.	. *f*	2,522,557
〃 specie.	. 〃	129,793
Te zamen.	. *f*	2,652,350
In 1856 aan koopmanschappen.	. *f*	3,949,836
〃 specie.	. 〃	115,835
Te zamen.	. *f*	4,065,671

De tonnenlast der in dat driejarig tijdvak in- en uitgeklaarde schepen wijst eenige toeneming aan. Dezelve bedroeg voor de ingeklaarde schepen:

In 1854 van Europeesch getuigde	$9,596^{1}/_{2}$	lasten
〃 inlandsche	4,360	〃
Te zamen	$13,956^{1}/_{2}$	lasten
In 1855 van Europeesch getuigde	11,258	lasten
〃 inlandsche	3,961	〃
Te zamen	15,219	lasten
In 1856 van Europeesch getuigde	$12,082^{1}/_{2}$	lasten
〃 inlandsche	4,273	〃
Te zamen	$16,355^{1}/_{2}$	lasten

En voor de uitgeklaarde schepen:

In 1854 van Europeesch getuigde	$9,928^{1}/_{2}$	lasten
〃 inlandsche	$5,406^{1}/_{2}$	〃
Te zamen	15,335	lasten
In 1855 van Europeesch getuigde	$11,660^{1}/_{2}$	lasten
〃 inlandsche	$4,991^{1}/_{2}$	〃
Te zamen	16,652	lasten
In 1856 van Europeesch getuigde	$12,191^{1}/_{2}$	lasten
〃 inlandsche	5,332	〃
Te zamen	$17,523^{1}/_{2}$	lasten

Hieromtrent valt evenwel nog op te merken, dat de vermeerdering grootendeels heeft plaats gegrepen ten aanzien van de op Europesche wijze getuigde schepen, terwijl de vaart der inlandsche praauwen stationnair is gebleven, en van deze laatsten meer dan 50 pCt. niets anders is geweest dan eene kustvaart tusschen de haven van Makassar en de in haar ressort gelegen plaatsen.

De voornaamste artikelen van invoer hebben bestaan:

Van voortbrengselen van Europa en Amerika, in aardewerk, goud- en zilverdraad, garens,

geweren, glaswerk, koperwerk, kramerijen, kruid, modewaren, provisiën, scheepsbehoeften, wollen en laken goederen, wijnen en andere dranken, ijzerwerk, zeep en zijden stoffen;

Van voortbrengselen van China, Siam en Manilla, in aardewerk, kramerijen, lakwerk, gouddraad, *pajongs*, pitjes, sigaren, tabak, thee en ruwe zijde;

Van die van Bengalen, in amfioen, lijnwaden en sigaren, en

Van die van den Oosterschen Archipel, in aardappelen, arak, beestiaal, eetwaren, *gambir*, *getah pertja*, houtwerk, sandel- en wortelhout, ivoor, *kemiri*, *kapas*, kaneel, *karet*, koffij, sago, steenkolen, notenmuskaat, olie in soorten, parelmoer, *rotan*, rijst, stofgoud, suiker, tabak, tamarinde, *tripang*, vogelnestjes en was.

De voornaamste artikelen van uitvoer zijn geweest:

Van voortbrengselen van Europa en Amerika, aardewerk, garens, geweren, glaswerk, kramerijen, kruid, laken en wollen goederen, lijnwaden, provisiën, wijn en andere dranken en ijzerwerk;

Van die van China en Siam, aardewerk, thee, pitjes, ruwe zijde en zijden stoffen;

Van die van Bengalen en Manilla, amfioen, lijnwaden en sigaren, en

Van die van den Oosterschen Archipel, arak, *agar-agar*, eetwaren, *gambir*, goudstof, *getah pertja*, ivoor, sandel- en wortelhout, kamfer, *karet*, *katjang*, koffij, koper en koperwerk, kramerijen, lijnwaden, mat- en stroowerk, sago, notenmuskaat, olie, paarden, parelmoer, *rotan*, rijst, suiker, tabak, *tripang*, vogelnestjes, was en zout.

Van Manado zijn de financiële resultaten gunstiger dan van de bezittingen, begrepen in het gouvernement van Celebes; doch daarvan even als van den handel aldaar zal uitvoeriger melding worden gemaakt in het artikel Manado, waartoe mitsdien bij deze wordt verwezen.

PROEVE

VAN EENE BIBLIOGRAPHIE OVER HET EILAND CELEBES,

DOOR

H. C. MILLIES.

Celebes in het algemeen.

Livro de DUARTE BARBOSA (*Collecção de Noticias para a histor. e geogr. das nações ultramar.* Tom. II, N. VII. Lisb. 1813. p. 380).

Roteiro da viagem de Fernam de Magalhães (*Collecção de Noticias para a histor. e geogr. das nações ultramar.* Tom. IV, N. II. Lisb. 1826. p. 170).

Informação das cousas de Maluco, por GABRIEL REBELLO (*Collecção de Noticias para a histor. e geogr. das nações ultramar.* Tom. VI, N. III. Lisb. 1856. p. 188.)

Da Asia de JOÃO DE BARROS. Lisboa. 1777. IV, 1. p. 122; IV, 2. p. 155.

Da Asia de DIOGO DE COUTO. Lisboa. 1780. II, 2. p. 85; V, 2. p. 60.

F. L. DE CASTANHEDA, *Historia de descobr. e conquista da India.* Lisb. 1833. Livr. VI, C. 127.

M. DE FARIA Y SOUSA, *Asia Portuguesa.* Lisb. 1666. f°. T. I, p. 240, 351; T. II, p. 131; T. III, p. 266, 305, 339.

D'ARGENSOLA, *Histoire de la conquète des isles Moluques.* Amst. 1706. I, p. 149, 171, 202; II, p. 8, 114, 332 sqq.

Begin ende Voortgang vande Ver. Neederl. geoctr. O. I. Comp. Ie Dl. N°. 7. *Tweede Schipvaerd onder* JACOB VAN NECK, 1601, p. 5. — N°. 11. *O. I. Reyse onder* W. VAN WAERWIJCK, 1603, p. 35. — IIe Dl. N°. 12. *O. I. Reyse onder* STEVEN VAN DER HAGEN, 1607, p. 82 — N°. 17. *Gener. Beschrijv. van Indien door* JOHAN VAN TWIST, p. 89, 99. — N°. 20. *O. I. Reyse door* ZEGERT DE RECHTEREN, 1632. p. 37 sqq.

GEMELLI CARERI, *Voyage autour du monde.* Paris. 1727. T. V, p. 217.

FR. VALENTYN, *Oud- en Nieuw Oost-Indien.* Dordr. 1726. f°. (*N. Celebes:*) I *b*, p. 4, 59, 69 sq., 267, 379, 383, 396; II *b*, p. 97. (*Z. Celebes:*) I *b*, p. 208, 266 sq., 301 sq.; III *b*, p. 128 sqq.

TH. SALMON, *Hedendaagsche historie of Tegenwoordige Staat — der Keizerrijken China en Japan, alsmede van de Ladrones, Filippynsche en Molukkische eilanden en van Makassar. Uit het Eng. vertaald door* M. VAN GOCH. Amst. 1736. p. 620.

J. P. I. DU BOIS, *Vies des gouverneurs généraux des établ. Holl. aux I. O.* La Haye. 1763. 4°. p. 37, 130, 140 sq., 148 sq., 154 sq., 164 sq., 182 sq., 230 sq., 255, 279 sq.

W. Dampier, *Nieuwe reistogt rondom de wereld, waarin beschreven worden de eilanden Formosa, Celebes, Sumatra enz.* 2e dr. Nym. 1771. 4 St. 4°.
J. C. M. Radermacher, *Korte Beschrijving van het eiland Celebes* (*Verhandd. Batav. Gen.* IVe Dl. Rott. 1786. p. 199—275).
A. Huysers, *Beknopte beschrijving der Oostindische Etablissementen.* Amst. 1792. p. 37 sqq.
Th. Forrest, *Voyage from Calcutta to the Mergui Archipelago.* Lond. 1792. 4°. p. 70.
Major von Wurmb, *Merkwürdigkeiten aus Ostindien.* Gotha. 1797. p. 193 sq.
J. S. Stavorinus, *Voyage par le Cap de Bonne-Esperance et Batavia à Samarang, à Macassar etc.* Paris. an VII. Vol. I, p. 126.
Th. St. Raffles, *History of Java.* Lond. 1817. 4°. Vol. II, App. F, p. CLXXVIII.
Memoir of the life and public services of Sir Thomas Stamford Raffles. Lond. 1830. 4°. p. 8, 32, 39, 64, 145, 152, 239 sq., 245.
J. Crawfurd, *History of the Indian Archipelago.* Edinb. 1820. Vol. II, p. 379.
J. van den Bosch, *Nederlandsche Bezittingen in Azia, Amerika en Afrika.* 's Gravenh. 1818. IIe Dl. p. 71 sq. 163.
Q. M. R. ver Huell, *Herinneringen van eene reis naar de O. I.* Haarl. 1835. Ie Dl. p. 38.
Verschillende reizen en lotgevallen van S. Roorda van Eysinga, uitgeg. door P. P. Roorda van Eysinga. Amst. 1830. Ie Dl. p. 20; IIe Dl. p. 1; IIIe Dl. p. 306.
Vincent, *Notice sur l'île de Célébes et le royaume de Macassar* (*Journal des Voyages.* 1826. XXIX, p. 129; XXX, p. 225).
J. Olivier, *Land- en Zeetogten in Nederland's Indië, in* 1817—1826. Amst. 1828. IIe Dl. p. 190.
J. Olivier, *Reizen in den Molukschen Archipel, naar Makassar enz., in* 1824. Amst. 1834. Ie Dl. p. 314; IIe Dl.
Het Journaal van den Baron van der Capellen, op zijne reis door de Molukko's (*Tijdschrift voor Nederl. Indië.* 1855. II, p. 357, 366.
C. S. W. Grave van Hogendorp, *Beschouwing der Nederl. Bezitt. in O. I. Vertaald door* J. Olivier Jr. Amst. 1833. p. 512 sq.
Jhr. J. P. Cornets de Groot, *Overzigt van de reis in de Ned. O. I. Bezitt. door Z. K. H. Prins Willem Frederik Hendrik der Nederlanden, in* 1837 (*Verhandd. en Berigten betr. het Zeewezen, door* Jhr. G. A. Tindal *en* Jacob Swart. VIIe Dl. Amst. 1847. p. 321).
Océanie, par M. G. L. Domeny de Rienzi. Paris. 1836. 8°. T. 1, p. 221.
G. Lafond de Lurcy, *Quinze années de voyages autour du monde.* Paris. 1841. T. II.
J. H. de Boudyck Bastiaanse, *Voyages faits dans les Moluques.* Paris. 1845. p. 109.
Handleiding tot de aardrijkskunde van N. O. I., uitgeg. door de „Maatschappij tot Nut van 't Algemeen." Leiden. 1843. p. 206.
C. W. M. van de Velde, *Gezigten uit Neerl. Indië.* Amst. 1846. f°. p. 48 sq.
C. J. Temminck, *Coup-d'oeil général sur les possessions Neërlandaises dans l'Inde Archipélagique.* Leide. 1849. T. III, p. 1.
The geographical Group of Celebes (*Journ. of the Ind. Archipel.* Singap. 1850. Vol. IV, p. 664, 761. Vol. V, 1851, p. 180, 250. Vertaald uit Temminck, *Coup-d'oeil.* Vol. III).
A. J. van der Aa, *Het eiland Celebes* (*De Globe.* Amst. 1851. 4°.).
A. de Jancigny, *Les Indes Hollandaises en* 1848 (*Revue des deux mondes.* Paris. 1848. IV, p. 320).
E. Jurien de la Gravière, *Souvenirs d'une station dans les mers de l'Indo-Chine,* 1849 (*Revue des deux mondes.* Paris, 1853. I, p. 409. Cf. p. 45).
Jurien de la Gravière, *Voyage en Chine, pendant* 1847—50. Paris, 1854. T. III, p. 35.
Redevoering van den Gouv.-Generaal J. J. Rochussen, bij de overgave van het bestuur aan den Heer Duymaer van Twist, den 12 *Mei* 1851 (*Tijdschrift voor N. I.* 1856. Ie Dl. p. 57).
Fragment uit een reisverhaal (*Tijdschr. voor N. I.* 1856. Dl. I, p. 393 sqq. *Makassar;* Dl. II, 1, p. 69, 141 *Noord-Celebes*).
C. van der Hart, *Reize rondom het eiland Celebes en naar eenige der Moluksche eilanden, in* 1850. 's Gravenh. 1851. 8°.
Mijne tweede reis rondom de wereld, door Ida Pfeiffer. Amst. 1856. IIe Dl. p. 46.

Noord-Celebes.

C. G. C. Reinwardt, *Reis naar het Oostelijk gedeelte van den Ind. Archipel, in* 1821. Amst. 1858. p. 503 sqq.
De Moluksche eilanden. Rapport van H. J. van Graaff en G. J. Meylan (1820). (*Tijdschr. voor N. I.* 1856. Ie Dl. p. 240 sq., 256 sq.).
J. Dumont d'Urville, *Voyage de l'Astrolabe en* 1826—29. Paris. 1833. Tome V, p. 425.
Extract uit de gehoudene aanteekeningen gedurende mijne reis naar Menado. 1830 (*De Oosterling.* Kampen. 1835. IIe Dl. p. 137).
Statistieke aanteekeningen over de residentie Menado (*Tijdschr. voor N. I.* 1840. III, 1, p. 109).

P. P. Roorda van Eysinga, *Handboek der Land- en Volkenkunde van N. I.* Amst. 1841. Dl. I, p. 172.

A. F. van Spreeuwenberg, *Een blik op de Minahassa* (*Tijdschr. voor N. I.* 1845. Dl. VII, 4, p. 161, 301; 1846. Dl. VIII, 1, p. 23; in het Engelsch: *Journal of the Indian Archip.* 1848. T. II, p. 825).

Some notices of the northern or Dutch half of Celebes (*Journal Indian Archip.* 1848. Vol. II, p. 673).

Capt. Sir Edw. Belcher, *Narrative of the voyage of H. M. S. Samarang, in* 1843—1846. Lond. 1848. Vol. I, p. 122; Vol. II, p. 367).

Herrmann, *Mittheilungen über die Residenz Manado auf Celebes* (*Verhandl. der Gesells. für Erdkunde.* 1848. Th. V, p. 102).

De godsdienst en godsdienstplegtigheden der Alfoeren in de Menahassa op Celebes (*Tijdschr. voor N. I.* 1849. Dl. II, p. 387).

Dr. C. W. M. Schmidtmüller, *Briefe über Celebes* (*Das Ausland.* 1849).

Dr. Schmidtmüller, *Bantik'sche Sage* (*Zeitschr. der Deutsche Morgenl. Gesells.* 1852. Th. VI, p. 536).

(Jhr. H. Quarles van Ufford,) *Aanteekeningen betreffende eene reis door de Molukko's van Z. E. den Gouv.-Gener. Mr. A. I. Duymaer van Twist, in Sept. en Oct.* 1855. 's Gravenh. 1856.

Dr. P. Bleeker, *Reis door de Minahassa en den Molukschen Archipel, in* 1855. Batavia. 1856. Ie Dl.

J. Kögel, *Die Oran-Menado auf Celebes* (*Ausland.* 1857. N°. 31).

J. Grudelbach, *Het meer van Tondano en omstreken* (*Indisch Archief.* Batav. 1849. Dl. I, p. 399).

Dr. S. A. Buddingh, *De waterval van Tondano* (*Lakschmi.* Batavia. 1841).

Brand te Menado (*Indisch Magazijn.* Batav. N°. 7. p. 206).

Aardbeving te Menado (*Natuur- en Geneesk. Archief voor N. I.* Batav. 1845. Dl. I, p. 335; *Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. V, p. 365).

Aardbeving te Gorontalo (*Natuur- en Geneesk. Archief voor N. I.* Batav. 1846. Dl. I, p. 294).

Aardbeving op Celebes (*Indisch Magazijn,* N°. 2, p. 161).

Bijdragen tot de kennis en den toestand der Afdeeling Gorongtalo (*Verhandd. betrekk. het Zeewezen, door* Jhr. G. A. Tindal *en* J. Swart. Amst. 1847. Dl. VII, p. 399).

Zuid-Celebes.

سجارا ملايو, edit. van Singap. p. ۱۹۹.

Malay Annals, transl. by Dr. J. Leyden. Lond. 1821. p. 199.

Oesana Bali (*Tijdschr. voor N. I.* 1847. IX. 3. p. 279, 287).

Voyages de Perse aux Indes Orient. par J. A. de Mandelslo, *trad. par* A. de Wicquefort. Amst. 1727. f°. T. I. p. 401.

L. Bor, *Amboinsche Oorlogen door Arnold de Vlaming.* Delff. 1663. p. 143, 146, 156, 159, 205, 263.

Wouter Schoutens *Reys-togten naar en door Oost-Indien.* Amst. 1708. 4°. Ie Dl. p. 74.

Les six Voyages de J. B. Tavernier. (Amst.) 1679. 2e Partie, p. 489. Livre III. ch. XIX.

Fern. Navarrete, *Tratados hist. polit. eth. y relig. de China; de las Viages y Navigaciones que hizo el Autor a la N. Esp., a Mexico, las Philip., Macasar, etc.* Madrid. 1676. fol.

Naerder Artyculen ende poincten, waarop tusschen den Groodmogenden Paducca Siri Sultan Hassan Oudyn, Coninck van Macassar ter eenre; Ende den Heere Cornelis Speelman etc., ten andere zijde, is gemaeckt — een eeuwich duerende — vreede. Batavia, 15 Maert 1668. 4°.

Naeder Contracten gemaeckt met Radia Tello en Crain Linques, den 9 *en* 13 *Mart* 1668. *Item naerder Poincten met Radja Tello en Crain Linques, mitsgaders den Jongen en Ouden Coninck van Goa gemaeckt den* 15, 21 *en* 27 *Julij* 1669. *Den tweeden druck vermeerdert met drie Brieven, door Crain Goa, Crain Tello en Crain Linckis.* Batavia. 1669. 4°.

Bondigh Verhaal van den Oorlogh, tusschen de O. I. Comp. en den Koning van Macasser, in 1666—1668. Leyden. 1669. 4°.

Journael of Kort Verhael van den oorlogh, tusschen den Koningh van Macassar en de Nederl. O. I. Comp., in 1666—1669. Amst. 1669. 4°.

Relation de tout ce qui s'est passé de plus mémorable dans la guerre, que les Hollandais ont eue contre le roy et les autres régents à Macassar, depuis l'an 1666 *jusqu'à l'an* 1670. Paris. 1670.

De gedenkwaerdige Voyagie van Gerret Vermeulen naar O. I. in 1668—74. Amst. 1677. 4°. p. 37.

De levensgeschiedenis van Aroe Palaka (*Tijdschr. voor N. I.* 1857. Dl. II, p. 86).

Padinggaloan (*Tijdschr. voor N. I.* IVe Jaarg. 1842. Dl. I, p. 493; VIe Jaarg. 1844. Dl. I, p. 564).

Twee verscheyde berichten van de Bewinthebberen van de Nederl. geoctr. O. I. Comp. aen de Hoogh Mog. HH. Staten Generael der Vereen. Nederl., het eerste den 22 *Juny* 1686, *op het subject*

van de klachten, by den Heer Skelton, Extraord. Envoyé van den Koningh van Groot Brittannien gedaen, over 't werk van Bantam, soo oock over het voor-gevallene tot Maccassar enz. p. 54. 4°.

Second Voyage du Père Tachard à Siam. Middelb. 1689. p. 88 (Makassaren in Siam c. 1687).

SAMUEL WHITE, *Account of the last rebellion at Macassar.* Lond. 1687. f°.

N. GERVAISE, *Description historique du royaume de Macaçar.* Paris. 1688. Ratisbonne. 1700 (in het Engelsch: Lond. 1701).

Aroe Teko. Eene episode uit de geschiedenis van Makassar (*Tijdschr. voor N. I.* 1857. Dl. I, p. 173 sq., 237 sq.).

C. F. WALBAUMS, *Historie der Insel Gross-Java.* Leipz. 1754. p. 308, 346.

Memorie van den Gouverneur Joan Gideon Loten, betreffende Macassar (1750). (*Berigten van het Histor. Gen. te Utrecht.* 1853. Ve Dl. Ie Stuk).

Geschichte der See-Reisen und Entdeckungen im Süd-Meer, von Dr. J. HAWKESWORTH, *übers. von* J. F. SCHILLER. Berlin. 1774. 4°. I Bd. p. 410 (Makassar en Bonthain in 1767).

Briefe des Herrn VON WURMB *und des Herrn Baron* VON WOLLZOGEN. Gotha. 1794. p. 336 sq.

Description of the Island Celebes or Macassar (*Philosoph. Magazine.* 1803).

Major WILLIAM THORN, *Memoir of the conquest of Java.* Lond. 1815. 4°. p. 333.

History of the Island of Celebes, by Mr. R. Blok, Governor of Macassar, with an Appendix, containing a Memoir, drawn up by the same author, and comprehending such remarkable events as occurred in the island, from the beginning of his Government to 1808: *to which have been added a Report, concerning the slave trade of Maccassar, and the trial and sentence of Colonel Filz; translated by* Capt. J. VON STUBENVOLL. Calcutta. 1817. 8°. 4 voll.

Genealogical Account of the Family of the present Rajahs of Goa in Celebes (*Malayan Miscellanies.* Bencoolen. 1822. Vol. II, N°. 11).

Levensschets van A. D. G. DE LA FONTAINE (*Handel. Ind. Genootsch.* 's Gravenh. 1857. IVe Jaarg. p. 93).

Levensschets van J. F. T. MAJOR (*Handel. Ind. Genootsch. te 's Gravenh.* Zalt-Bomm. 1854. Ie Jaarg. p. 148).

Iets over het ontstaan van den laatsten oorlog op Celebes (*De Hermes.* IIe Jaarg. 1827. N°. 10, p. 12; IIIe Jaarg. 1828. N. 3, p. 40; N. 7, p. 1).

D. H. KOLFF, *Reize door den weinig bekenden Zuid-Molukschen Archipel.* Amst. 1828. p. 14.

Veldtogt der Nederlanders op Celebes, in 1824—25 (*Milit. Spectator,* VIIIe Dl. Breda. 1840. 4°. p. 107, 119, 134, 158, 177, 199, 221).

J. C. VAN RIJNEVELD, *Celebes of Veldtogt der Nederlanders in* 1824—25. Breda. 1840.

H. M. LANGE, *Iets over Celebes* (*oorlog van* 1824) (*Milit. Spectator.* Xe Dl. Breda. 1842. p. 251).

Bijdrage tot de geschiedenis van den oorlog op Celebes, 1824—25 (*De Nieuwe Spectator. Krijgs- en Geschiedk. Tijdschr.* VIe Jaarg. Nijm. 1852, p. 615; VIIe Jaarg. 1853, p. 27).

Kronijk van Nederl. Indië, 1824—25 (*Tijdschr. voor N. I.* 1845. D. VII, 2, p. 492).

De expeditie tegen Tanette en Soepa in 1824 (*Tijdschr. voor N. I.* 1854, D. II, p. 373).

Macassar war (1824.) (J. H. MOOR, *Notices of the Indian Archip.* Singap. 1837. 4°. p. 144).

Uittreksel uit een brief van Makassar, 20 *Julij* 1832 (*De Oosterling.* Kampen. 1835. Ie Dl. p. 9).

De Majoor Coehoorn van Houwerda (*Milit. Spectator.* XVIe Dl. Breda. 1848. 4°. p. 101. Cf. *Handel. Ind. Genootsch.* 's Gravenh. 1857. IVe Jaarg. p. 301).

Levensschets van J. LE BRON DE VEXELA (*Handel. Ind. Genootsch.* 's Gravenh. 1856. IIIe Jaarg. p. 376).

Vestiging der Holl. op Celebes. Oorlogen met den Koning van Makassar. Het fort Rotterdam aldaar (*Milit. Spectator.* 2e Serie. IVe Dl. Breda. 1852. 8°. p. 481).

Korte schets der legerzickten op Celebes en Java in den laatsten tijd (*Verhandd. Batav. Genootsch.* XIIe Dl. Batav. 1830. p. 255).

G. TRADESCANT LAY, *A few remarks made during the voyage of the Himmaleh, in* 1837 (*Journ. of the Ind. Archip.* Singap. 1852. Vol. VI, p. 574).

J. DUMONT D'URVILLE, *Voyage au Pole Sud et dans l'Océanie, sur les corvettes l'Astrolabe et la Zelée, pendant* 1837—1840. *Hist.* T. VI. Paris. 1843.

C. DEYRAZ, *Relâche des corvettes l'Astrolabe et la Zélée à Macassar* (*Annuaire des Voyages et de la Géographie.* Paris. 1844).

Dr. S. A. BUDDINGH, *Het Nederl. Gouvernement van Makassar op het eiland Celebes* (*Tijdschr. voor N. I.* 1843. Dl. V, 1, p. 411, 531, 663).

H. ZOLLINGER, *Verslag van eene reis naar Bima en Soembawa en naar eenige plaatsen op Celebes, Saleijer en Floris, in* 1847 (*Verhandd. Batav. Gen.* XXIIIe Dl.).

Beknopte geschiedenis van het Macassaarsche Celebes en onderhoorigheden (*Tijdschr. voor N. I.* 1848. Dl. X, 1, p. 3).

De rijken en vorsten van het Gouvernement van Makassar (*Tijdschr. voor N. I.* 1850. D. I, p. 416).

E. Francis, *Herinneringen uit den levensloop van een Indisch Ambtenaar, van* 1815—1851. Batavia. 1856. IIe Dl.

Levensschets van A. van der Hart (*Handel. Ind. Genootsch.* 's Gravenh. 1856. IIIe Jaarg. p. 396).

Bijdragen tot de Geschiedenis van Celebes (*Tijdschr. voor N. I.* 1854. D. II, p. 149, 213).

Een paar uren te Bima en een paar dagen te Makassar (*Tijdschr. voor N. I.* 1855. Dl. II, p. 236).

Makassaarsche historiën (*Tijdschr. voor taal-, land- en volkenkunde van N. I.* Batavia. 1855. Dl. IV, p. 111; 1858. Dl. VII, p. 147).

De expeditie tegen Tomorie op de Oostkust van Celebes (1854.) (*Milit. Spectator.* 3e Serie. Ie Dl. Breda. 1856. p. 527).

Ongeregeldheden te Makassar (*Tijdschr. voor N. I.* 1856. Dl. I, p. 449).

Verwikkelingen in 't Gouvernement van Makassar (*Tijdschr. voor N. I.* 1856. Dl. II, p. 345).

Over eene aardbeving te Macassar (*Batav. Courant*, 28 *April* 1821; 12 *Julij* 1837).

Aardbevingen op Celebes (*Indisch Magazijn.* Nalez. II, p. 161).

D. F. Schaap, *De Baroeboe of Broeboes* (*Tijdschr. voor N. I.* 1846. Dl. VIII, 4, p. 112).

W. L. Ritter, *Boelecomba, in* 1817 (*Tijdschr. voor N. I.* IIe Jaarg. Dl. I, p. 171). (*Nieuwe Indische Verhalen.* Batavia. 1845. IIe Dl. p. 213).

Capt. R. Mundy, *Narrative of events in Borneo and Celebes.* Lond. 1848. Vol. I, p. 30.

Togten naar Borneo van Jacob Brooke. Amst. 1846. Ie Dl. p. 119.

Epistle of Laputongei, Rajah of Waju, to Mr. Brooke. 15 Aug. 1841 (*A Selection from Papers relating to Borneo.* London. 1846. f°. p. 22. Cf. *Append.* p. 1).

W. M. Donselaar, *Beknopte beschrijving van Bonthain en Boelecomba op Zuid-Celebes* (*Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van N. I.* 's Gravenh. 1855. IIIe Dl. p. 163).

The Bughis of Celebes (*Oriental Herald.* 1838. Dl. I, p. 7).

Brief over een zonderling voorval in 't rijk van Boni (*Tijdschr. voor N. I.* 1858. Dl. I, p. 316).

J. N. Vosmaer, *Korte beschrijving van het Zuidoostelijk schiereiland van Celebes, in het bijzonder van de Vosmaers-baai, of van Kendari* (*Verhandd. Batav. Gen.* XVIIe Dl. Batav. 1839. p. 61).

C. Bosscher en P. A. Matthijssen, *Schetsen van de rijken van Tamboekoe en Banggaai, op de Oostkust van Celebes* (*Tijdschr. voor Ind. taal- land- en volkenkunde.* Batavia. 1854. IIe Dl. p. 63, 90).

Remarks at Mandhaar (J. H. Moor, *Notices of the Indian Archip.* Singap. 1837. 4°. p. 71).

Mamoodjoo in Mandhar (J. H. Moor, *Notices of the Indian Archip.* Singap. 1837. 4°. p. 75).

The narrative of Capt. David Woodard and four seamen, who lost their ship and surrendered themselves to the Malays in the island of Celebes. Lond. 1804 (in het Fransch: Parijs. 1805). 8°.

Dr. W. C. H. toe Water, *Vergelijking van den tegenwoordigen toestand der volken van Celebes met dien van Europa in de middeleeuwen* (*Tijdschr. voor N. I.* IIIe Jaarg. Dl. I, p. 561).

G. Tradescant Lay, *Notices of the moral and social condition of several places in the Indian Archipelago in* 1836 (*Chinese Repos.* Canton. 1837. Dl. VI, p. 306; 1840. Dl. VIII, p. 365).

Eenige aanmerkingen over namen en titels op Celebes (*Tijdschr. voor N. I.* Dl. VI, 1, p. 564).

Beteekenis en betrekkelijke waarde der op Celebes in gebruik zijnde inlandsche titels (*Indisch Archief.* Batavia. 1850. IIIe Dl. p. 488).

Natuurkunde.

P. Bleeker, *Afmetingen van schedels van inboorlingen van Java, Sumatra, Nias, Borneo, Celebes, de Moluksche eilanden en Nieuw-Guinea* (*Natuurk. Tijdschr. voor N. I.* Batav. 1851. Dl. II, p. 498).

J. W. E. Arndt, *Afmetingen van schedels van inboorlingen van Java, Celebes en Amboina* (*Natuurk. Tijdschr. voor N. I.* Batavia 1854. Dl. VII, p. 215).

(Cleyer,) *De telis deleterio veneno infectis in Macassar et aliis regnis insulae Celebes* (*Ephemer. Natur. Curios.* Dec. II. Ann. III. Norimb. 1685. p. 127).

E. Kaempfer, *Amoenit. exoticae.* Lemgov. 1712. 4°. (p. 575, *Venenum Macassariense*; p. 653, *Ligaturae magicae Macassarorum, sive incolarum insulae Celebes*).

Barchewitz, *Neuverm. Ostind. Reisebeschreibung.* Erfurth. 1751. p. 129.

C. P. Thunberg, *Arbor toxicaria Macassariensis.* Upsal. 1788. 4°.

G. Tradescant Lay, *Sketches of the Natural History of Macassar* (*Chinese Repos.* Vol. VI. Canton. 1838. p. 449).

S. Muller en H. Schlegel, *Schetsen uit de oostelijke Streken van den Indischen Archipel, voorn. van Celebes, Boeton en de Banda-eilanden* (*Verhandd. over de Natuurl. Geschiedenis der Nederl. Overz. Bezitt.* Leid. 1839—41. f°. *Land- en Volkenkunde.* p. 84; herdrukt in: Dr. S. Muller, *Reizen en onderz. in den Ind. Archipel.* Amst. 1857. IIe Dl, p. 3).

Scissirostrum, een nieuw geslacht van vogels van Celebes (*Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* 1846. Dl. I, p. 609).

Nieuwe zoetwater-weekdieren van Sumbawa en Celebes (*Natuurk. Tijdschr. voor N. I.* Batav. 1850. Dl. I, p. 151).

P. Bleeker, *Over eenige reptiliën van Celebes* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XIV, p. 233).

Amphibiën van Manado (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XII, p. 244).

Slangen van Manado en Tanawanko (*Natuurk. Tijdschr. voor N. I.* Dl. XIII, p. 438; Dl. XIV, p. 4, 188; Dl. XVI, p. 242).

Crustaceën van Manado en Tanawangko (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XIII, p. 438).

Krabben van Makassar, Amboina en Ceram (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XIII, p. 457).

Polypen van Manado (Ibid. Dl. XIV, p. 188).

Naturaliën van Makassar (Dl. IX, p. 317).

Dr. P. Bleeker, *A Contribution to the knowledge of the ichthyological fauna of Celebes* (*Journ. of the Ind. Archip.* Vol. II. 1849. p. 65, 74). — *Nieuwe Bijdrage tot de kennis der ichthyol. fauna van Celebes* (*Natuurk. Tijdschr. voor N. I.* Bat. 1851. Dl. II, p. 209, 225). *Derde Bijdrage* (Ibid. Dl. III. 1853. p. 739). *Vierde Bijdrage* (Ibid. Dl. V. 1853. p. 153). *Vijfde Bijdrage* (Ibid. Dl. VII. 1854. p. 225). *Zesde Bijdrage* (Ibid. Dl. VII. 1854. p. 449). *Zevende Bijdrage* (Ibid. Dl. VIII. 1855. p. 435). *Achtste Bijdrage* (Ibid. Dl. IX. 1855. p. 280). — *Beschrijving van nieuwe of weinig bekende vischsoorten van Manado en Makassar*, in: *Acta Societ. Scient. Ind. Neêrl.* Batav. 1856. 4°. Vol. I.

Vischsoorten van Celebes (Dr. P. Bleeker, *Reis door de Minahassa.* Batav. 1856. IIe Dl. p. 337; *Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. VII, p. 133, 220; IX, p. 317, 323; XII, p. 244; XIII, p. 237, 438, 457).

Dr. P. Bleeker, *Twaalfde bijdrage tot de kennis der vischfauna van Celebes. Visschen van Manado.* 4°.

Miquel, *Mélanges botaniques: Cycas Celebica* (*Bulletin des Scienc. Phys. et Nat. en Neêrl.* 1839. p. 36).

F. Dozy et J. H. Molkenboer, *Musci frondosi inediti Archipel. Indici — in insulis Java, Borneo, Sumatra, Celebes, Amboina.* Lugd. Bat. 1846. 4°.

Onderzoek van den bast des Tapaloebooms (*Natuurk. Tijdschr. voor N. I.* Bat. 1853. Dl. IV, p. 424. Cf. Dl. VI, p. 361, 525).

Over den Tapaloe en eenige minerale wateren van Manado (*Natuurk. Tijdsch. voor N. I.* Batav. Dl. VI. 1854. p. 367).

Getah-pertjah-boompje van Makassar naar 's lands plantentuin gebragt (*Natuurk. Tijdschr. voor N. I.* Dl. VII, p. 216).

Kajoemas-boom uit de Minahassa (Ibid. Dl. XIII, p. 455; Dl. XIV, p. 178).

Katoen van Gorontalo (Ibid. Dl. VI, p. 361).

Lawan-boom van Manado (ibid. Dl. X, p. 447).

Massooi van Manado (Ibid. Dl. X, p. 448).

Levende planten van Manado voor den plantentuin te Buitenzorg (Ibid. Dl. XI, p. 222; Dl. XIII, p. 457).

Warme bron in de negorij Passo, in de residentie Manado (*Natuur- en Geneesk. Archief voor N. I.* Batav. 1846. Dl. I, p. 602).

Minerale wateren van Maros op Celebes (*Natuurk. Tijdschr. voor N. I.* Bat. 1852. Dl. III, p. 342).

Warm mineraalwater van Bonthain (*Natuurk. Tijdschr. voor N. I.* Dl. XI, p. 466).

S. Schreuder, *Onderzoekingen naar steenkool in de Afd. Maros of Noorderdistrikt. van het Gouv. Celebes* (*Natuurk. Tijdschr. voor N. I.* Batav. 1854. VIIe Dl. p. 388. Cf. p. 216).

Geologische aanteekeningen over Makassar (*Natuurk Tijdsch. voor N. I.* Dl. XII, p. 256).

A. van der Hart, *Aardlagen gevonden bij de boring eener artesische put te Makassar* (*Natuurk. Tijdschr. voor N. I.* Bat. 1854. VIIe Dl. p. 486; Cf. p. 481; Dl. IX, p. 316).

J. J. Altheer, *Scheikundig onderzoek van (platinahoudend) zand van Menado* (*Natuurk. Tijdschr. voor N. I.* Bat. 1852. Dl. VII. p. 489. Cf. p. 239, 474).

G. F. Duhr, *Berigt aangaande de goudmijnen op de kust van Celebes* (*Verhandd. Batav. Genootschap.* IIIe Dl. Rotterd. 1787. p. 166).

C. G. C. Reinwardt, *Iets over de goudmijnen van de N.O.kust van Celebes* (*Batav. Courant*, 24 Dec. 1822). *Goudmijnen van de N.O.kust van Celebes* (*Ind. Magazijn*, 2e Twaalft. N°. 3, 41).

A. J. Bik, *Aanteekeningen over de goudmijnen van Gorontalo op Celebes* (*Tijdschr. voor N. I.* 1845. VII, 2, p. 90).

Ontginning der goudmijnen op de N.O.kust van Celebes (*Tijdschr. voor N. I.* 1849. Dl. I, p. 234).

Iets over de goudgraverijen in de residentie Menado (*Tijdschr. voor N. I.* 1850. Dl. II, p. 262).

Mineralen van Gorontalo (ijzerpyriet) (*Natuurk. Tijdsch. voor N. I.* Dl. XIII, p. 236).

Berigten betreffende de wetenschappelijke reis in de residentie Menado van den geogr. Ingenieur S. H. de Lange (*Natuurk. Tijdschr. voor N. I.* Batavia. IVe Jaarg. p. 165).

S. H. de Lange, *Verslag der reis van de geogr. Ingenieurs* S. H. de Lange en G. A. de Lange, *van Batavia naar de residentie Manado en terug, van 28 Jan.* 1853 *tot* 20 *Maart* 1853 (*Natuurk. Tijdsch. voor N. I.* Dl. V, p. 1).

S. H. de Lange en G. A. de Lange, *Waarnemingen gedaan te Manado, ter bepaling der geogr. lengte dier plaats* (*Natuurk. Tijdschr. voor N. I.* Dl. VII, p. 261).

Sterrekundige plaatsbepatingen in Manado (*Natuurk. Tijdsch. voor N. I.* Dl. VII, p. 120).

Zeevaart, Handel en Nijverheid.

Extract uit het Journaal van den Kapt.-Luit. E. G. van der Plaat, op eene reize van Ternate, langs de N.kust van Celebes, door straat Macassar en de Java-zee, naar Batavia (*Tijdschr. toegew. aan het Zeewezen, door* J. C. Pilaar en J. M. Obreen. Medembl. 1843. IIIe Dl. p. 98).

Eenige ankerplaatsen op de N. en N.W.kust van Celebes (*Tijdschr. toegew. aan het Zeewezen, door* J. C. Pilaar en J. M. Obreen. Medembl. 1843. IIIe Dl. p. 170).

Straat van Macassar (*Tijdschr. toegew. aan het Zeewezen, door* J. C. Pilaar en J. M. Obreen. Medembl. 1844. IVe Dl. p. 382).

Hydrographische opgaven, omtrent gevaren in de zeeën van Sooloo en Celebes (*Tijdschr. toegew. aan het Zeewezen, door* J. C. Pilaar en J. M. Obreen. Medembl. 1846. VIe Dl. p. 267).

C. F. Stavenisse de Brauw, *Ankerplaats in de rivier Gorongtalo* (*Verhandd. en Berigten betr. het Zeewezen, door* Jhr. G. A. Tindal *en* Jacob Swart. Amst. 1847. VIIIe Dl. p. 396.)

J. Spanjaard, *De baai van Gorong Talo* (*Tijdschr. toegew. aan het Zeewezen, door* J. C. Pilaar en J. M. Obreen. Medembl. 1848. Dl. VIII, p. 184).

Berigt omtrent de kaart van straat Makassar, van den Luit. ter zee 1e kl. H. D. A. Smits (*Natuurk. Tijdschr. voor N. I.* Bat. 1851. Dl. II, p. 665. Cf. Dl. III, p. 366; *van Menado* Dl. XIII, p. 451).

J. van Gogh en H. A. Modderman, *Zeilaanwijzing of beschrijving der vaarwaters van Makasser, van Pannekokan tot Paré Paré* (*Verhandd. en Berigten betr. het Zeewezen, door* J. Swart. Amst. 1853. Dl. I. p. 225).

P. van der Velden Erdbrink, *Aanteekeningen betrekkelijk de O.kust van Celebes* (*Verhandd. en Berigten betr. het Zeewezen, door* J. Swart. Amst. 1853. Dl. I. p. 238).

C. P. de Brauw, *Reis van Amboina naar Batchian, Ternate, Menado, in de bogt van Tominie en over Kema en Ternate naar Amboina terug* (*Verhandd. en Berigten betr. het Zeewezen, door* J. Swart. Amst. 1854. Dl. I, p. 237).

Stavenisse de Brauw, *De reede van Kema* (*Verhandd. en berigten omtrent de zeevaart, door* Jb. Swart. Amst. 1854. II, p. 264).

Het verbranden van Z. M. korvet Sumatra, bij Kema 1853 (*Verhandd. en Berigten betr. het Zeewezen, door* J. Swart. Amst. 1854. Dl. II, p. 287).

Commerce des Boughis (*Annales des Voyages Nouv.* T. XXXIV. 1827. p. 197).

Handel op Makasser, Riouw en Amboina in 1830—1832 (*Indisch Magazijn*, n°. 7, p. 191, 196, 202).

Makassar. The advantages of making it a free port (J. H. Moor, *Notices of the Ind. Archip.* Singap. 1837. 4°. p. 72).

F. A. A. Gregory, *Resultaten der proeven, genomen met steenkolen van de Z.O.kust van Borneo en van Maros nabij Makassar* (*Tijdschr. voor N. I.* 1845. Dl. VII, 3, p. 147; *Verhandd. en Berigten betr. het Zeewezen, door* Jacob Swart. Amst. 1848. p. 48).

Commerce de Célebes, 1841—1845 (*Moniteur des Indes orient. et occid.* La Haye. 1846. 4°. T. II, p. 93, 102).

Articles relatifs à l'arrêté, qui déclare Mangkasser port-franc (*Moniteur des Indes orient. et occid.* La Haye. 1846. 4°. T. II, 79).

Reglement pour le commerce et le port-franc de Mangkasser (*Moniteur des Indes orient. et occid.* La Haye. 1846. T. II, 2, p. 46).

Menado et Kéma déclarés port-francs (*Moniteur des Indes orient. et occid.* La Haye. 1849. Dl. III, 2, p. 110).

Rapports des délégués français sur les étoffes de laine pour la consommation européenne et indigène de Java, Madura, de Bali et de Célèbes (*Moniteur des Indes orient. et occid.* La Haye. 1846. T. II, 1, p. 369).

De achteruitgang van Makassar ten gevolge van het muntstelsel (*Tijdschr. voor N. I.* 1853. Dl. II, p. 202).

De nijverheid op Celebes (*Tijdschr. voor N. I.* 1854. Dl. II, p. 345).

Ontwerp van eene kolonisatie voor de eilanden Sumatra, Borneo, Celebes en Boeroe, door F. H. van Vlissingen. Amst. 1857. Cf. *Verslag uitgebragt door de Staats-Commissie.* 's Gravenh. 1858. p. XIV, 13, 94, 114, 125, 200.

Over de voortplanting van Koffo door zaad (*Natuurk. Tijdschr. voor N. I.* Bat. 1854. p. 171).

Kultuur van Koffo of van Manilla hennep, op de Sangir eilanden en te Menado (*Tijdschrift voor Nijverheid in N. I.* Batavia. 1855).

Taal- en Letterkunde.

Th. St. Raffles, *The history of Java.* Lond. 1817. 4°. Vol. II, App. F, p. CXCVIII.

A. Balbi, *Atlas ethnogr.* Paris. 1826. p. 244. Tab. XL, N°. 354—359.

W. Marsden, *Miscellaneous Works.* Lond. 1834. 4°. p. 45, 98.

Voyage de découvertes de l'Astrolabe. Philologie, par DUMONT D'URVILLE. Paris. 1834. 8°. T. II, p. 193.

P. P. ROORDA VAN EYSINGA, *Handboek der land- en volkenkunde van N. I.* Amst. 1841. Iᵉ Dl. p. 227.

E. H. RÖTTGER, *Briefe über Hinter-Indien.* Berlin. 1844. p. 137.

Teturu woh leos in peleng setouw, ni liwangen woh mingkot. Lineros di Toumohon. 1841 (Catechismus in de taal van Tomohon).

Pengadjaran agama Mesehhy jang pendekh didalam bahasa Malajuw dan Alifuru, awleh K. T. HERRMANN. Bat. 1848 (Catechismus in het Maleisch en in de taal van Amoerang op Noord-Celebes).

Si Indjil in lennas itu kele aipatikem i Mattheus. Aijeraam andarem in roma Alifuru i K. T. HERRMANN. Amst. 1852 (Vertaling van het Evang. van Mattheus in de taal van Amoerang op Noord-Celebes).

A. J. F. JANSEN, *Vergelijkende Woordenlijst van talen en dialecten in de residentie Menado* (*Tijdschr. voor Ind. taal-, land- en volkenkunde.* Batavia. 1855. Dl. IV, p. 521).

Proeve van Alfoersche poëzij (*Tijdschr. voor Ind. taal- land- en volkenkunde.* Batavia. 1857. Dl. VI, p. 258).

Woordenlijst van Makassaarsch en Bonys (*Verhandd. Batav. Gen.* IVᵉ Dl. p. 265—275).

J. CRAWFURD, *History of the Indian Archip.* Edinb. 1820. Vol I, p. 264—271, 305; II, 59 sqq., 70, 125 sqq.

J. LEYDEN, *On the Languages and Literature of the Indo-Chinese Nations* (*Asiatic Researches.* Vol. X. Lond. 1811. 8°. p. 192 sqq.).

Christelijk tractaat in het Boegineesch. Gedrukt te Singapore. 1827. 8°.

Een ander Christelijk tractaat in het Boegineesch. Gedrukt te Singapore. 1831.

Twee andere Christelijke tractaten in het Boegineesch. Gedrukt te Singapore. 1833.

A Code of Bugis Maritime Laws, with a translation and vocabulary. Singapore. 1832.

ED. DULAURIER, *Code maritime des royaumes Mangkassar et Bougui, dans l'île Célèbes* (*Collection de lois Maritimes antérieures au 16ᵉ siècle, par* J. M. PARDESSUS. Tome VI. Paris. 1845. 4°. p. 378, 450).

P. A. LEUPE, *Wetboek voor zeevarenden van het Koningrijk Makassar en Boegie* (*Tijdschr. voor N. I.* 1849. Dl. I, p. 305).

Die Sprache der Bugis. Wien. 1854. een blad in pl.

Chrestomathies Océaniennes. Textes en langue Boughi. Paris.

(C. H. THOMSEN,) *Vocabulary of the English, Bugis and Malay languages.* Singapore. 1833.

W. VON HUMBOLDT, *Ueber die Kawi-Sprache auf der Insel Java.* IIʳ Bd. Berlin. 1838. 4°. p. 240 sq., 310 sq.

Mémoires de la Société Ethnologique. Paris. 1841. Tome I, 2ᵉ partie. p. 198 sq.

Over Boegin. Hss., Alphabet etc. Cf. *Journal Asiat.* Paris. 1832, 1, p. 130, 226, 245, 256, 262, 485; 1832, 2, p. 557.

Dr. W. C. H. TOE WATER, *Boeginesche poëzij* (*Tijdschr. voor N. I.* Dl. VI, 3. 1844. p. 207).

Over Boeginesche studiën van Dr. W. C. H. TOE WATER, cf. *Handel. Nederl. Bijbelgen.* 1840. p. 85; 1842. p. 72. — *Berigten betreffende de Bijbelverspreiding.* N°. LXIX, p. 11. — *Verhandd. van het Batav. Gen.* XXᵉ Dl. Batavia. 1845. *Verslag*, p. 17.

Spécimen des Caractères de la langue de Macassar et de la langue Bouguie, dans l'île de Célèbes, gravés et fondus par N. TETTERODE, *sous la direction de* H. C. MILLIES (1856). (Cf. *Verslag*, in: *Tijdschr. voor N. I.* 1856. Dl. II, p. 192).

B. F. MATTHES, *Beknopt Verslag van een verblijf in de binnenlanden van Celebes, waar Boegineesch gesproken wordt, in* 1856 (*Berigten betreffende de Bijbelverspreiding.* N°. XCI).

B. F. MATTHES, *Proeve eener Makassaarsche vertaling des Korans* (*Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van N. I.* Amst. 1858. Nieuwe Volgreeks. Dl. I, p. 89).

B. F. MATTHES, Mededeelingen in: *Zeitschr. der Deutsche Morgenl. Gesells.* (1849. Th. III, p. 124; 1850. Th. IV, p. 250; 1852. Th. VI, p. 502; 1856, Th. X, p. 283; 1857. Th. XI, p. 549).

B. F. MATTHES, *Makassaarsche Spraakkunst.* Amst. 1858.

B. F. MATTHES, *Boegineesch heldendicht op Daeng Kalaboe, waarin onder anderen de dood van den ambtenaar T. Baron Collot d'Escury en de zegepraal der Holl. wapenen bezongen worden.* Makassar (1858).

B. F. MATTHES, *Makassaarsch-Hollandsch Woordenboek.* Amst. 1859.

B. F. MATTHES, *Makassaarsche Chrestomathie.* Amst. 1859.

Christelijke Zending.

Rerum a Societate Jesu in Oriente gestarum ad ann. 1568, *comment.* EMAN. ACOSTAE. Diling. 1571. p. 43.

P. JOAM DE LUCENA, *Historia da vida do padre S. Francisco de Xavier.* Lisb. 1787. T. I, p. 286.

De vita Francisci Xaverii libri sex Hor. Tursellini. Leod. 1597. p. 89, 103, 105, 108.

Epistolae Indicae et Japanicae. Lovan. 1570. p. 306.
Lettere dell' India Orientale. Vinegia. 1580. p. 80, 88, 151.
F. Guerreiro, *Relaçam annal das cousas que fizeram os Padres d. l. Comp. de Jes. ann.* 1607—1608. Lisb. 1611. 4°. p. 83.
Orlandini, *Historia Soc. Jesu.* Antv. 1620. f°. Pars I, p. 122; Pars II, p. 260, 291.
P. Jarrici, *Thesaurus rerum Indicarum.* Colon. 1615. T. I, p. 158, 753, 776; T. III, p. 437, 481, 484.
(Alex. de Rhodes,) *Divers voyages de la Chine et autres royaumes de l'Orient.* Paris. 1682. 4°. p. 292.

Annales Minorum, continuati a P. F. S. M. de Cerreto. Tomus XXII. Neapoli. 1847. f°. p. 66 § XXVII.
Vergel de plantas e flores da Provincia da Madre de Deos dos Capuchos Reformados, pela P. M. Fr. Jacinto de Deos. Lisboa. 1690. f°. 21, 119, 311 sq.

Historia de S. Domingos, particular do Reyno, e conquistas de Portugal. IV^a Parte, *por* Fr. Lucas de Sta. Catharina. Lisboa. 1767. f°. p. 684, 694.

Indo-Chinese Gleaner. Malacca. 1818. Vol. I, p. 65.
Maandberigten van het Nederlandsch Zendeling-genootschap te Rotterdam:
Noord-Celebes: 1818, p. 233; 1819, p. 19, 197; 1820, p. 34, 157; 1822, p. 21, 187; 1823, p. 54, 86; 1824, p. 51, 111; 1825, p. 20; 1826, p. 144; 1827, p. 155; 1828, p. 98, 142; 1829, p. 85, 147, 206; 1830, p. 84, 143, 173, 204; 1831, p. 72, 147, 181; 1832, p. 15, 135, 165; 1833, p. 4, 28, 145; 1834, p. 89, 116, 145, 194; 1835, p. 69, 144, 150, 157, 189; 1836, p. 49, 97, 133; 1837, p. 65, 134; 1838, p. 17, 33, 137; 1839, p. 81, 97, 104, 136; 1840, p. 5, 65, 136, 141, 151; 1841, p. 5, 89, 139; 1842, p. 5, 139, 163; 1843, p. 33, 72, 97, 136; 1844, p. 4, 138, 208; 1845, p. 33, 142, 209; 1846, p. 5, 89, 140; 1847, p. 49, 65, 113, 138, 189, 205; 1848, p. 49, 65; 1849, p. 17, 33, 49, 65, 145; 1850, p. 81, 129, 177; 1851, p. 22, 145, 161; 1852, p. 5, 17, 59, 129; 1853, p. 33, 49, 86, 113; 1854, p. 81; 1855, p. 54, 113, 177; 1856, p. 113, 145; 1857, p. 49; 1858, p. 1, 17, 145.
Zuid-Celebes: 1820, p. 41; 1821, p. 10, 48; 1824, p. 105; 1826, p. 143; 1854, p. 184; 1855, p. 49.
Extract-acten. — Handelingen van de Jaarvergaderingen van het Nederl. Zendelinggenootschap.

De scholen voor inlanders in de Menahasse (*Mededeelingen van wege het Nederl. Zendelinggenootschap.* Rott. 1857. I^e Dl. p. 122, 268, 270 sq.)
Eerste Verslag van den Zendeling S. Ulfers, in de Menahassa (*Meded. Ned. Zendelinggen.* I^e Dl. p. 213).
Wat deelen reizigers ons over de zending in de Menahassa mede (*Meded. Ned. Zendelinggen.* IIe Dl. 1858. p. 5).
Van welke taal moeten de Zendelingen in de Molukken en in de Menahasse zich bij de verkondiging des Evangelies bedienen (*Meded. Ned. zendelinggen.* IIe Dl. p. 172, 279; IIIe Dl. p. 40.
Uittreksels uit een brief van S. van de Velde van Cappellen, in leven Zendelingleeraar te Amocrang (*Meded. Ned. Zendelinggen.* IIIe Dl. p. 309).
Verslag van den Zendeling S. Ulfers, over 1851 (*Meded. Ned. Zendelinggen.* IIIe Dl. 1859, p. 5).
Kerkgebouwen te Tomohon en Sarongsong (*Meded. Ned. Zendelinggen.* IIIe Dl. p. 121).

Handelingen van het Nederl. Bijbelgenootschap: (*Noord-Celebes:*) 1822, p. 63; 1824, p. 27; 1830, p. 43; 1831, p. 39, 41; 1832, p. 40; 1833, p. 53; 1834, p. 51; 1835, p. 64; 1836, p. 54; 1837, p. 78; 1838, p. 71; 1839, p. 85; 1840, p. 86; 1841, p. 8, 84; 1842, p. 69; 1843, p. 91; 1844, p. 89; 1845, p. 57; 1846, p. 52; 1848, p. 6; 1849, p. 48; 1851, p. 51; 1852, p. 50; 1853, p. 67.
(*Zuid-Celebes:*) 1827, p. 51; 1830, p. 43; 1840, p. 85; 1841, p. 83; 1842, p. 72; 1843, p. 86; 1845, p. 75; 1846, p. 64; 1847, p. 7, 48; 1848, p. 43; 1849, p. 48; 1850, p. 57; 1851, p. 47; 1852, p. 51; 1853, p. 10, 66, 72; 1854, p. 72; 1855, p. 10, 65; 1856, p. 58; 1857, p. 62; 1858, p. 60.
Berigten betreffende de Bijbelverspreiding (*Noord-Celebes:*) N. 44, p. 8; N. 46, p. 2; N. 69, p. 6.
De Vereeniging, door O. G. Heldring. Amst. 1848, II, p. 248; 1849, III, p. 379; 1853, VII, p. 480; 1855, IX, p. 510; 1856, X, p. 460; 1858, XII, p. 331.
Tijdschr. ter bevordering van Christ. zin in N. I. Batavia. 1846. I^e St. p. 147; IVe St. p. 151.
L. I. van Rhijn, *Reis door den Indischen Archipel.* Rott. 1851.
J. F. G. Brumund, *Twee dagen te Langowan* (*Tijdschr. tot bevordering van Christ. leven in N. I.* Batav. 1855. Dl. I, p. 397; Dl. II. 1856. p. 133).

Celebes (Straat van), zie: Makassar (Straat van).

Celebes (Zee van), ledige streek van den Oceaan, ten Noorden van Celebes, ten Westen van Borneo en ten Zuiden van den Sollok-Archipel. Zij is door vele straten met de omliggende zeeën verbonden.

Celor, dorp op den Oosthoek van het eiland Ceram, residentie Banda, *radja*-schap Kilmoeri, onder eenen *Orang Kaja*.

Cera, een der Zuid-Ooster eilanden, residentie Banda, 2 of 3 mijlen bewesten Timor Laut. Het is bewoond, 3 mijlen lang en 3 mijlen breed.

Ceram, het grootste der Ambonsche eilanden, gelegen in den Molukschen Archipel, gedeeltelijk behoorende onder de residentie Amboina, gedeeltelijk onder die van Banda. Het ligt noord-oostwaarts van Amboina, tusschen 2° 45′ 30″ tot 3° 30′ 30″ Z. Br. en van 129° 30′ tot 130° 53′ O. L., en wordt in twee deelen, Groot-Ceram en Klein-Ceram, verdeeld, die door de landengte van Taroeno vereenigd zijn.

Ceram beslaat eene oppervlakte van 340 vierkante mijlen. Het is bijzonder vruchtbaar; de kusten zijn over het algemeen rotsachtig en met klippen bezet. Aan de Noordkust zijn eenige baaijen, waaronder Hatoewi en Sawaai de voornaamste zijn. In het Zuiden zijn drie baaijen, waaronder die van Hoewamohel het diepste inloopt; oostelijker is de baai Amahei, benoorden Noesa Laut, en nabij Selau ligt de derde. Eene hooge bergketen met pieken doorloopt het eiland, waarvan eenige pieken 8,000 voeten boven de oppervlakte der zee verheven zijn. De allerhoogste, Noesa Keli geheeten, is 9,250 voeten hoog. Op de Oostkust verheffen zich nog twee voorname bergen, te weten de Salagor en de Trier. Van dit gebergte stroomen eene menigte rivieren af, welke de uitgestrekte bosschen en valleijen besproeijen, doch die van weinig belang voor de scheepvaart of landbouw zijn. De voornaamste rivieren zijn: de Assella, Tala, Berioe, Ajer Merah, Ajer Masin, Ila, Poetih, Salla, Epe, Ena Ena, Gaä of Goa, Waroe, Kilmoeri, Sarissa en Oelat. Men beweert, dat de grond op sommige plaatsen steenkolen bevat.

Uit het dierenrijk komen in aanmerking: herten, wilde zwijnen, civetkatten, varkens, *doejongs* of zeekoeijen, wilde runderen en geiten, welke laatste tot voedsel verstrekken aan de Mohammedaansche bevolking, terwijl dikwerf op Ceram Bandanezen komen, om wilde varkens en herten te schieten, wier vleesch zij tot *dingding* bereiden. Onder de vogels telt men kasuarissen, paradijsvogels, kraanvogels en kakatoewa's.

Ten aanzien van de vruchtbaarheid van den bodem en de gesteldheid van het land heeft eene expeditie door een paar Nederlandsche Ambtenaren onlangs gedaan van Kaibobo naar Marakiki en Amahei, waarbij zij zich zoo veel mogelijk binnen 's lands begaven, doen blijken, dat het terrein overal buitengewoon vruchtbaar is. Zij vonden uitgebreide vlakten, hier en daar met heuvelen afgewisseld en met prachtige bosschen bedekt. Bewesten de Ajer Tallo is de landstreek niet zeer waterrijk, zoodat de rijstbouw met natte rijstvelden daar nog al moeijelijkheden zou opleveren. Daarentegen vond men overal de koffij nagenoeg in het wild groeijende en de boomen met vruchten bedekt. Tabak slaagt er uitmuntend en ook voor de katoenteelt schijnt de grond geschikt. Oostwaarts van de gemelde rivier wordt het land waterrijker en neemt de vruchtbaarheid nog toe, zoodat daar de rijst op natte gronden zou kunnen geteeld worden. De Ajer Talla is 1½ Eng. mijl van hare monding bevaarbaar, doch zou dit met gemak verder op kunnen gemaakt worden. Hare oevers zijn omzoomd met ondoordringbare bosschen, waarin nog niemand den voet schijnt gezet te hebben, en die slechts op de bijl wachten, om de bruikbaarste houtsoorten te leveren en in vruchtbare velden herschapen te worden. Vooral achter de negorij Marakiki werden de heerlijkste gronden gevonden, die zich over eene lengte van 20 uren gaans en eene breedte van 7 à 40 uren uitstrekken en doorsneden worden door de rivier Roewatta, die, bij eene diepte van 5 à 6 voeten, eene breedte heeft van 50 à 60 voeten. Zij ontspringt uit het distrikt Toelati en stort zich bij Marakiki in zee. De bevolking is schaarsch.

De nagelboomen, die op dit eiland in menigte groeiden, zijn bijna allen uitgeroeid. Men vindt in de bosschen eene groote verscheidenheid van houtsoorten, als: ijzerhout, *makila*-hout, waarvan vaartuigen gebouwd worden, en *kajoe poetih*, waaruit de gelijknamige olie bereid wordt. Van den landbouw wordt weinig werk gemaakt. De voortbrengselen zijn roode rijst, sago, klappernoten, maïs, suikerriet, *pinang*, *atap* en aardvruchten. Sago en Turksche tarwe voorzien in de behoeften der inboorlingen, en de meeste der tropische vruchten worden hier aangetroffen. Er bestaan op Ceram vrij belangrijke rijstaanplantingen, op hooggelegene gronden. Niettemin wordt de rijst er slechts nu en dan, bij feesten, als lekkernij genuttigd.

De kustbewoners zijn Maleijers, gedeeltelijk Christenen en gedeeltelijk Mohammedanen. Zij houden zich met de vischvangst bezig. In het

gebergte wonen Alfoeren, die in verschillende onafhankelijke stammen verdeeld zijn en hun bestaan vinden in het aankweeken van *pisang*, sago, rijst en aardvruchten. Op de Zuidkust van Ceram is het Christendom in verscheidene dorpen ingevoerd, doch wordt er deels uit onkunde, deels uit onverschilligheid zeer slecht verstaan en betracht. Bij Gouvernements besluit van 2 April 1856 is bepaald, dat voor de opleiding der jeugd en het onderwijs aan ouderen van dagen in de Christelijke leer te Awaya een inlandsche schoolmeester zal worden aangesteld, wiens werkkring zich tevens over de Alfoersche stranddorpen zal uitstrekken.

In de dorpen Watamono nabij Marakiki, en Watamono en Salakatomi nabij Amahei zijn Christengemeenten, onder toezigt van inlandsche schoolmeesters. Het getal der bevolking bedraagt ongeveer 195,000 zielen. De strandvolkeren zijn een door huwelijken vermengd ras van Boeginezen, Makassaren, Tabellorezen, Balinezen en Papoea's. Zij zijn door misbruik van opium, door traagheid en vuilheid geheel ontzenuwd en vormen een akelig en onverschillig menschenras. Pokken en andere ziekten slepen nog een aantal menschen ten grave en in weêrwil daarvan had men veel moeite, om ze over te halen zich te laten vaccineren, daar zij zich door hunne mawings of waarzeggers hebben laten diets maken, dat zij daardoor lafhartig en verzwakt zouden worden. Een verderfelijke invloed wordt uitgeoefend door eene geheime instelling, het Kakian-Verbond genaamd, waaraan niet alleen Heidenen, maar ook Mohammedanen en zoogenaamde Christenen deelnemen, en waarvan de leden, onder straffe des doods tot geheimhouding verpligt, zich nog schuldig maken aan het koppensnellen. Door geschenken had men getracht de hoofden te bewegen, om mede te werken tot de afschaffing van dat afschuwelijk gebruik.

Het oostelijk gedeelte van Ceram, van Tobo aan de Zuidzijde, en oostelijk van daar, tot Waroe aan de Noordzijde zich uitstrekkende, behoort volgens publicatie van den Gouverneur-Generaal Baron van der Capellen, gedaan te Neira, den 29 April 1824, tot de residentie Banda, terwijl het westelijk gedeelte tot de residentie Amboina gerekend wordt. Oost-Ceram, dat, zoo als gezegd is, tot Banda behoort, is verdeeld in de volgende regentschappen: Tobo, Kilmoeri, Oerong, Kwaos, Kian, Denama, Kilbat, Kilmoei en Waroe.

De landen aan de Noordkust, van de baai Waroe tot aan het dorp Lissabetta, behooren tot den post Wahaai en bevatten 40,925 inwoners, onder eenen civielen Gezaghebber, die tevens Ambtenaar van den burgerlijken stand is. Het westelijk gedeelte van Ceram, gerekend van Kaibobo aan de Zuidkust tot aan het dorp Lissabatta, behoort onder de afdeeling Hila-en-Larike en heeft 6,000 inwoners onder zich. De landen aan de Zuidkust, van Kaibobo tot en met Hatoemeten, behooren onder de afdeeling Saparoea, tellen 65,000 inwoners en zijn nog verdeeld in de gewesten, welke meer in het bijzonder onder Saparoea behooren, en die, welke onder het dadelijk opzigt van den Ambtenaar van Haroekoe zijn geplaatst.

Klein-Ceram, gewoonlijk Hoewamohel genoemd, is het zuid-westelijk gedeelte, dat van het Noorden tot het Zuiden 10 mijlen lang, en van het Oosten tot het Westen 4 mijlen breed is. De zuidelijke punt van dit schiereiland ligt op 2 mijlen afstands van de westelijke kust van Hitoe, en wordt Sihel of de Drooge Rijsthoek genoemd. Hoewamohel was vroeger zeer bevolkt, en in Lahoe Kambello en Lessidi verdeeld, onder welke hoofddorpen veertig dorpen ressorteerden.

Van Ceram worden naar Nieuw-Guinea uitgevoerd: Ceramsche kleedjes, lijnwaden, ijzer, koperdraad, grof aardewerk, waarvoor wilde noten, paradijsvogels, *massooi*, *tripang*, *karet* en slaven ingeruild worden. Met de omliggende eilanden wordt er handel gedreven in sago, suikerriet, *pinang*, *atap* en gedroogde visch, voor welke artikelen de Cerammers in ruil krijgen: klappernoten, boom- en aardvruchten, Goramsche kleedjes en *parangs*. Naar de Aroe- en Kei-eilanden worden de boven vermelde voortbrengselen des lands ook gebragt en ingeruild tegen parelmoer, *karet*, *tripang*, vogelnestjes en paradijsvogels, welke artikelen weder verkocht worden door de bewoners van Ceram aan de, op die eilanden ten handel zijnde, Makassaren en Boeginezen, tegen zilveren Spaansche matten en kopergeld, of wel ingeruild voor wapenen, buskruid, opium, Boeginesche *sarongs*, rood katoen, garen en rijst.

De Zuidkust van Ceram is moeijelijk te naderen, behalve ten Oosten aan de Amahei-baai. Aan deze kust is te Kissa Laut eene ankerplaats, die alleen bij goed weder bezocht kan worden.

Onder Ceramsche zee verstaat men dat gedeelte van de Banda-zee, dat tusschen het eiland Ceram en de Bandasche eilanden besloten ligt.

Wat de literatuur over Ceram betreft, raadplege men het art. Molukken.

Ceram, zie: Serang.

Ceram Laut of Ceramsche eilanden,

eilandengroep in den Molukschen Archipel, ten Zuid-Oosten van het eiland Ceram. Zij wordt tot de residentie Banda gerekend en bestaat uit de eilanden Ceram Laut, Groot- en Klein-Keffing, Kisauw, Sesifi, Kilwari of Kiloari, Keffar of Kivar, Keloe, Messingarat, Neddin of Nedi, Gisser, Kidan, Gosai, Maar, Gorong, Malongi, Kenoli, Loekon, Gragas, Kohon en Marlo.

De Hoofden dezer eilanden dragen den titel van *Radja*, Majoor of *Orang Toewa*. De bewoonde eilanden zijn Keffing, Keloe, Kilwari, Maar, Gisser en Keffar, bewoond door 2,500 à 3,000 Mohammedanen. De bewoners behooren tot het Maleische ras; eenige houden zich met den landbouw, vooral met den aanplant van sago, bezig; het grootste gedeelte der bevolking leeft van de vischvangst, voornamelijk van de *tripang-* en *agar-agar*-vangst. Hunne togten strekken zich uit tot aan Nieuw-Guinea en de eilanden van de Zuid-Westkust, waar zij hunne waren inruilen tegen welriekende houtsoorten, muskaatnoten, paradijsvogels, papegaaijen, kroonduiven en zwavel.

Ceram Laut, een der Ceramsche eilanden, in den Molukschen Archipel, residentie Banda, op 131° 8′ O. L., 3° 55′ Z. Br., ruim 7 uur van Ceram's Zuid-Oostkust. Het is twee mijlen lang van het Oosten naar het Westen, eene mijl breed en door een groot rif omgeven. In het midden is het hoog en op sommige plaatsen bergachtig. Het bezit geen ander water, dan hetgeen eenige putten opleveren.

De Landvoogd A. Gijsels deed reeds in 1633 eenen togt naar Ceram Laut, daar de bevolking met die van Keffing heulde, en eenige heerendiensten geweigerd had; hij onderwierp het grootendeels en roeide er de specerijboomen uit. In lateren tijd zijn de bewoners van dit eiland naar Keffing vertrokken en sedert dien tijd is het onbewoond gebleven. Het behoort aan de *Radja's* van Keloe en Kilwaroe.

Cerematten, zie: Sermata, eiland.

Ceroewa, zie: Seroea, eiland.

Ceyt, zie: Ceith, kaap en dorp.

Chabrol-, Reem- of Tabilo-baai, baai in den Wageoe-Misool-Archipel, die het Papoesche eiland Wageoe in twee schiereilanden deelt. Zij is aan alle zijden beschut en heeft twee ingangen, waarvan die in het Oost-Zuid-Oosten de grootste is. Bij de kust heeft men eene diepte van 4 à 5 vademen water. Het middenpunt der baai of Halgan-haven ligt op 0° 6′, 44″ Z. Br. en 130° 13′ 41″ O. L.

Charles Louis, bergketen op het eiland Nieuw-Guinea, landschap Koiwai. De hoogte wordt door Dumoulin gesteld op 8,600 voeten.

Chasteleinshoogte, gebergte op het eiland Groot Banda, waarvan deze hoogte de voornaamste is.

Chenko, zie: Tjinko, eiland.

Cheribon, eene der schoonste en grootste residentiën van Java met eene bevolking, die op ult°. Dec. 1856 gezegd werd te bedragen: 769,331 zielen, waarvan 606 Europeanen of daarmede gelijkgestelden, 11,198 Chinezen, 905 Arabieren en andere vreemde Oosterlingen en 9 lijfeigenen, zoodat de eigenlijke inlandsche bevolking, die voor het grootste gedeelte Soendaneesch is, bedraagt 756,613 zielen.

Deze residentie ontleent haren naam van dien harer hoofdplaats, eene verbastering van het woord Tji-ribon of rivier Ribon, waaraan zij gelegen is. Zij grenst ten Oosten aan de residentiën Tagal en Banjoemaas, ten Zuiden aan Banjoemaas en de residentie der Preanger Regentschappen, ten Westen aan de Preanger Regentschappen en de adsistent-residentie Krawang en ten Noorden aan de Java-zee. De bergen, voor zoo ver die zijn opgenomen, zijn de Tjeremeh of Tjermai, Poegag, Kiara Nongkeng, Kiara Bandong, Kromon, Sitoe-Gedeh, Segara, Geger behar, Tjarennang, Tjendana en Sawal. De voornaamste rivieren, die aan de Noordkust in zee vallen, zijn van het Westen naar het Oosten de Sewoe, de Kandang Hawor, de Tjiloesara, de Tjitampolang, de Indramajoe of Tjimanok, de Tji-ribon, de Tjikaro en de Losari waardoor Cheribon van Tagal wordt gescheiden. De meest bekende kapen zijn de hoek van Indramajoe, de hoek van Losari en Tandjong Tanah.

Men vindt hier nog vele digt begroeide bosschen, die tot verblijf strekken aan eene menigte apen, behalve welke dezelfde wilde en verscheurende dieren en slangen, als elders op Java, aangetroffen worden.

De wegen zijn talrijk en worden goed onderhouden. Ook zijn er vele oudheden en treft men in de bergdistrikten verscheiden grotwerken aan. Niet ver van de hoofdplaats bestaat nog, hoezeer in vervallen staat, een zoodanig grotwerk, dat tot lustverblijf moest dienen en waarvan niet alleen de vertrekken en slaapplaatsen uit steen zijn gehouwen, maar zelfs eene menigte van dieren en gewassen tot versiering. Een der vroegere Sultans liet dit kunststuk vervaardigen door een Chinees, wien hij, volgens de overlevering, na voleindigden arbeid de oogen liet uitsteken, opdat hij geen tweede dergelijk werk voor anderen zou kunnen uitvoeren.

Het klimaat van Cheribon heeft, ook met betrekking tot den graad van warmte, veel overeenkomst met dat der residentie Bantam. Aan de stranden is het ongezond, in de binnenlanden daarentegen, in het hooger gedeelte zoo als te Galoe en Tjamies, zeer gezond. De regens kunnen er zeer zwaar zijn en gaan dikwijls vergezeld van hevige winden, die soms groote schade aanrigten. De grond is in het algemeen vruchtbaar en geschikt voor verschillende kultures. Behalve rijst teelt de bevolking nog Turksche tarwe, *djarak*, inlandsche aardappelen, uijen en *katjang*. De *areng*-suiker maakt ook een belangrijk artikel van produktie uit. De afdeelingen Koeningan en Galoe leveren uitmuntende koffij, in de afdeelingen Cheribon en Madja Lengka wordt suikerriet geteeld. Ook heeft in deze residentie de teelt plaats van indigo, thee en nopal voor de cochenille.

In de afdeeling Cheribon is in de laatste jaren veel gedaan voor eene betere bewatering der velden, waaraan tot nadeel van den landbouw groote behoefte bestond. Nog wordt in deze residentie en wel bijzonder bij de dessa Pakendiang eene soort van eetbare aarde, bekend onder den naam van *ampoh*, gevonden en naar het naburige Tagal uitgevoerd.

De inlandsche bevolking, verspreid in 1,210 dessa's en kampong's, waarvan 21 zonder velden, telde, ofschoon 64,790 zielen sterker dan voor 1855 werd opgegeven, in 1856 slechts 73,057 landbouwende huisgezinnen, tegen 74,094 in 1855. Volgens de officiële mededeelingen zou de vermeerdering van het zielental der bevolking moeten worden toegeschreven aan eene juistere telling. Ten aanzien van het mindere getal huisgezinnen valt aan te merken, dat onder dat getal voor 1856 niet, gelijk in de voorgaande jaren geschiedde, zijn begrepen de landbouwende huisgezinnen zonder velden. Tegenover een hooger cijfer van bijkans 65,000 zielen verklaart deze omstandigheid niet voldoende eene vermindering met 1,000 van het getal landbouwende huisgezinnen, en het is dus waarschijnlijk dat ook hier aan eene juistere telling moet worden gedacht. De velden der bevolking besloegen in 1855 eene uitgestrektheid van 169,851 en in 1856 van 180,090½ bouws. Daarvan waren:

voor eigen kultuur der bevolking bebouwd,

in 1855. . . . 132,353 bouws,
〃 1856. . . . 163,234½ 〃

voor 's Gouvernements kultures afgezonderd (de gronden voor de koffijteelt daaronder niet begrepen),

in 1855. . . . 6,059 bouws,
〃 1856. . . . 6,052½ 〃

en onbeplant gebleven,

in 1855. . . . 31,439 bouws,
〃 1856. . . . 10,803½ 〃

Uit die cijfers blijkt, dat (gerekend over de geheele uitgestrektheid der velden) de landbouwende bevolking had:

		per gezin
in 1855 (over	74,094 huisgezinnen)	2.29 bouws,
〃 1856 〃	73,057 〃	2.47 〃

en gerekend over de voor eigen kultuur beplante velden,

in 1855 per landbouwend huisgezin 1.79 bouws,
〃 1856 〃 〃 〃 2.23 〃

Over geheel Java (met uitzondering van Batavia, Buitenzorg, Soerakarta en Djokdjokarta) had een landbouwend huisgezin:

berekend over de geheele uitgestrektheid der velden,

in 1855. . . . . . 1.56 bouws,
〃 1856. . . . . . 1.69 〃

en berekend over de voor eigen kultuur beplante velden,

in 1855. . . . . . 1.35 bouws,
〃 1856. . . . . . 1.46 〃

Berekend in pikols *padi* had de oogst der voor eigen kultuur door de bevolking beplante velden opgebragt:

in 1855 per bouw. . . pikols 16.26
〃 1856 〃 〃 . . . . 〃 18.—

en per huisgezin,

in 1855. . . . . . pikols 29.04
〃 1856. . . . . . 〃 40.19

Over geheel Java (met uitzondering van Batavia, Buitenzorg, Soerakarta en Djokdjokarta) had de oogst van de voor eigen kultuur der bevolking beplante velden opgebragt:

per bouw in 1855. . . pikols 16.92
〃 〃 〃 1856. . . 〃 18.04

en per huisgezin in 1855. . pikols 22.89
〃 〃 〃 1857. . 〃 26.34

Daaruit blijkt, dat:

1°. met opzigt tot de produktie per bouw, Cheribon in de beide jaren gebleven is beneden het gemiddelde over Java in die beide jaren, en

2°. met opzigt tot de produktie per huisgezin, ver boven het gemiddelde, hetgeen

nergens anders in te zoeken is dan in de omstandigheid, dat de bevolking van Cheribon ruimer van velden is voorzien, dan gemiddeld over Java het geval is.

De produktie der voor eigen kultuur beplante velden mag beschouwd worden voor de behoefte der bevolking meer dan voldoende te zijn, daar in 1855, tegen eenen invoer van slechts 3,647 pikols *padi* en 109 pikols rijst, vermeld wordt een uitvoer van 18,258 pikols *padi* en 376,504 pikols rijst en de maximum en minimum prijzen van het artikel gebleven zijn beneden het gemiddelde der maximum en minimum prijzen over Java. Voor het jaar 1856 wordt geene melding gemaakt van in- of uitvoer, maar veilig mag men het er voor houden, dat bij de meerdere produktie van het laatste jaar de uitvoer niet minder en de invoer niet meer dan in 1855 zal zijn geweest; terwijl ook in 1856 de maximum en minimum prijzen veel lager zijn geweest dan het gemiddelde der maximum en minimum prijzen over Java.

Veel goeds stelt men zich voor van de oprigting van een paar établissementen voor de rijstpelling, te weten: een te Boediradja, in de afdeeling Indramajoe, met acht inkoopspakhuizen op verschillende plaatsen, en een op mindere schaal te Asam in het regentschap Cheribon, distrikt Sindang Laut. Men verwacht daarvan niet alleen eene aanzienlijke verbetering van de kwaliteit, maar eene concurrentie voordeelig voor de bevolking, die alzoo meer en meer aan de woekerzucht en oneerlijke praktijken van Chinesche opkoopers zou worden onttrokken.

De aanslag in de landrenten bedroeg:

van de velden voor het gouvernement beplant

in 1855.	*f*	38,194.50
„ 1856.	„	38,292.50

en van de velden voor eigen kultuur beplant

in 1855.	*f*	566,152.50
„ 1856.	„	721,630.50

zoodat de aanslag heeft bedragen:

per bouw in 1855. . . .	*f*	4.36½
„ „ „ 1856. . . .	„	4.49
en per huisgezin in 1855. . .	*f*	8.15
„ „ „ 1856. . .	„	10.81.

Over geheel Java (uitgezonderd Batavia, Buitenzorg, Soerakarta en Djokdjokarta) heeft de aanslag bedragen:

per bouw in 1855. . . .	*f*	4.94½
„ „ „ 1856. . . .	„	5.08
en per huisgezin in 1855. . .	*f*	6.94
„ „ „ 1856. . .	„	7.68½

waaruit blijkt:

1°. dat, zoowel per bouw als per huisgezin, de landrente in 1856 hooger is geweest dan in 1855,

2°. dat per bouw de landrente in die beide jaren voor Cheribon minder heeft bedragen dan het gemiddelde voor Java,

3°. dat zij daarentegen per huisgezin voor Cheribon hooger is geweest, dan het gemiddelde over Java, hetgeen zich alweder verklaart uit het ruime bezit van gronden.

Omtrent de bijzonderheid, dat in 1856 zoo veel minder velden onbeplant zijn gebleven dan in 1855, worden geene ophelderingen gegeven, zoodat het onzeker blijft, of het moet worden beschouwd als een accident, dan wel als het gevolg hetzij van betere bewatering, hetzij van andere blijvende omstandigheden, waardoor de lust tot bebouwing bij de bevolking is vermeerderd.

Het getal klapperboomen in de residentie bedroeg:

op ult°. Dec. 1855. . .	447,334	boomen
„ „ „ 1856. . .	530,529	„

daarvan waren

vruchtdragende in 1855. .	148,774	boomen
„ „ 1856. .	166,064	„
en jonge in 1855. . . .	298,560	boomen
„ „ 1856. . . .	364,465	„

zoodat ook op dit punt blijkt van vooruitgang en aanzienlijke aanplantingen in den laatsten tijd.

De veestapel bedroeg:

aan buffels in 1855. . . .	137,146
„ „ „ 1856. . . .	138,620
aan rundvee in 1855. . . .	3,467
„ „ „ 1856. . . .	3,294
aan paarden in 1855. . . .	39,374
„ „ „ 1856. . . .	40,731

zoodat, met uitzondering van het rundvee, vermeerdering heeft plaats gehad. Opmerkelijk is het gering getal runderen tegenover dat der buffels. Het bewijst dat, gelijk in de meeste westelijke residentiën, ook hier het gebruik van buffels ver de overhand heeft, terwijl in de meer oostelijk gelegen residentiën, door de nabijheid der eilanden Madura en Bali, vanwaar het beste rundvee te bekomen is, het cijfer van

runderen toenemende is, in sommige zelfs dat der buffels overtreft. Over geheel Java staat in 1856 het getal van runderen tot dat der buffels als van 1 tot 2.70, en voor Cheribon is die verhouding als van 1 tot 42.09.

Met opzigt tot de paarden vertoont Cheribon na de residentie der Preanger Regentschappen het grootste cijfer. Het paardenras uit de afdeeling Koeningan is bekend als een fraai en deugdzaam ras, ofschoon beweerd wordt, dat het in de laatste tijden in getal en hoedanigheid is verminderd.

Ten aanzien van de koffijteelt zijn de volgende bijzonderheden over de jaren 1855 en 1856 bekend:

Daarvoor waren afgezonderd of ingedeeld

in 1855. . . 22,087 huisgezinnen
〃 1856. . . 22,528 〃

dus in het laatste jaar 441 huisgezinnen meer dan in het eerste, in weêrwil eener vermindering van het getal gezinnen met bijkans 1,000.

De aanplant bedroeg aan vruchtdragende en jonge boomen:

op ult°. Maart 1856. . . 30,507,174 boomen
〃 〃 〃 1857. . . 23,790,499 〃

dus verminderd met 6,716,675 boomen.

De vruchtdragende boomen bedroegen:

op ult°. Maart 1856. . . 21,697,111 boomen
〃 〃 〃 1857. . . 13,505,416 〃

dus minder in 1857 8,191,695 boomen.

De jonge vruchtboomen bedroegen:

op ult°. Maart 1856. . . 8,810,063 boomen
〃 〃 〃 1857. . . 10,285,083 〃

dus meer in 1857 1,475,020 boomen.

Het getal vruchtdragende boomen bedroeg:

in geregelde tuinen:

op ult°. Maart 1856. . . 13,467,920 boomen
〃 〃 〃 1857. . . 9,261,319 〃

dus minder 4,206,601 boomen.

in de bosschen:

op ult°. Maart 1856. . . 3,776,405 boomen
〃 〃 〃 1857. . . 1,199,488 〃

dus minder 2,576,917 boomen

in pagars en kampongs:

op ult°. Maart 1856. . . 4,452,786 boomen
〃 〃 〃 1857. . . 3,044,609 〃

dus minder 1,408,177 boomen.

Ruim 50 % derhalve van de vermindering in het totaal der vruchtdragende boomen, drukken op de aanplantingen in geregelde tuinen, waarschijnlijk ten gevolge van afschrijving van oude tuinen.

De bevolking had per huisgezin te onderhouden:

in 1855. . . . . 1,381 boomen
〃 1856. . . . . 1,056 〃.

Berekend over de geheele koffijplantende bevolking van Java had een huisgezin gemiddeld te onderhouden:

in 1855. . . . . 600 boomen
〃 1856. . . . . 583 〃.

De pluk is geschied:

in 1855 van 21,697,111 vruchtdragende boomen
〃 1856 〃 13,546,299 〃 〃

en heeft afgeworpen:

in 1855. . . 56,280.— pikols koffij
〃 1856. . . 41,317.09 〃 〃.

Een pikol koffij is dus verkregen:

in 1855 van. . . . $385^1/_2$ boomen
〃 1856 〃. . . . $327^1/_2$ 〃.

Over Java (uitgezonderd Batavia, Buitenzorg, Soerakarta en Djokdjokarta) heeft de oogst afgeworpen:

in 1855 één pikol van $198^1/_2$ boomen
〃 1856 〃 〃 〃 $295^1/_2$ 〃

zoodat in beide die jaren de produktie van koffij in Cheribon gebleven is beneden het gemiddelde over Java.

De bevolking had in betaling genoten:

in 1855. . . . . *f* 441,319.61
〃 1856. . . . . 〃 $319,751.43^1/_2$

dat is:

per pikol in 1855. . . . *f* 7.84
〃 〃 〃 1856. . . . 〃 $7.73^1/_2$

per huisgezin in 1855. . *f* 19.98
〃 〃 〃 1856. . 〃 14.18

berekend over den geheelen aanplant:

in 1855 per boom nog geen $1^1/_2$ cent
〃 1856 〃 〃 ruim $1^1/_3$ 〃

en berekend over het getal vruchtdragende boomen

in 1855 per boom ruim 2 cent
〃 1856 〃 〃 $2^1/_3$ 〃.

Met uitzondering van Batavia, Buitenzorg, de Preanger Regentschappen, Patjitan, Madioen, Kediri en Banjoewangi, waar geen landrenten worden geheven, of de koffij geleverd wordt tegen verrekening van landrenten, had de bevolking op Java in betaling genoten:

per pikol in 1855. . . . *f* 8.22
〃 〃 〃 1856. . . . 〃 8.49

per huisgezin in 1855. . . *f* 19.10
〃 〃 〃 1856. . . 〃 12.74

berekend over den geheelen aanplant:

per boom in 1855 ruim 3 cent
〃 〃 〃 1856 bijna $2^{1}/_{5}$ 〃

berekend over het getal vruchtdragende boomen

per boom in 1855. . . $4^{1}/_{2}$ cent
〃 〃 〃 1856 bijna $3^{1}/_{10}$ 〃 .

Uit de vorenstaande becijferingen blijkt:

1°. dat de koffijplantende bevolking van Cheribon bijna het dubbel getal boomen heeft te onderhouden van het gemiddelde over geheel Java,
2°. dat de koffijproduktie van Cheribon niet bijzonder voorspoedig is, daar een pikol koffij aldaar verkregen is van veel meer boomen, dan het gemiddelde over Java,
3°. dat de koffijteelt voor de bevolking van Cheribon ook niet bijzonder voordeelig is, daar zij minder per pikol ontvangt dan elders, en hare betaling voor den arbeid per boom, zoowel vruchtdragende als niet vruchtdragende, over den geheelen aanplant naauwelijks 50 % bedraagt van hetgeen gemiddeld over Java wordt verdiend per boom, en
4°. dat zoo gemiddeld een huisgezin in Cheribon iets meer heeft ontvangen dan gemiddeld een huisgezin over Java, dit alleen is toe te schrijven aan het bijkans dubbel getal boomen, dat zij te onderhouden heeft.

Boven den inkoopsprijs had de koffij, tot op het oogenblik van afscheep, aan het Gouvernement gekost:

in 1855 gemiddeld per pikol in Cheribon *f* $1.83^{1}/_{2}$
〃 〃 〃 〃 〃 over Java 〃 $2.26^{1}/_{2}$

in 1855 gemiddeld per pikol in Cheribon *f* $2.34^{1}/_{2}$
〃 〃 〃 〃 〃 over Java 〃 2.68.

Voorts kan hier nog vermeld worden dat er in deze residentie in die beide jaren bestonden 25 inkoopspakhuizen.

Voor de suikerteelt zijn afgezonderd in 1855 en in 1856 4,709 bouws, doch in het laatste jaar werd van 15 bouws het riet niet gesneden. Voor den aanplant werden afgezonderd:

in 1855 . . . . 16,581 huisgezinnen
〃 1856 . . . . 17,486 〃

dat is:

in 1855 per bouw $3^{1}/_{2}$ huisgezinnen en
〃 1856 〃 〃 $3^{3}/_{4}$ 〃 .

De opbrengst heeft bedragen:

in 1855 . pikols suiker 120,673.80
〃 1856 . 〃 〃 146,144.75.

De bevolking had voor haren aanplant in betaling genoten:

in 1855 . . . . . *f* 363,266.90
〃 1856 . . . . . 〃 422,332.93

dat is:

per huisgezin in 1855 . . *f* 21.91
〃 〃 〃 1856 . . 〃 24.15

per bouw in 1855 . . *f* 77.14
〃 〃 〃 1856 . . 〃 $89.68^{1}/_{2}$

en per pikol in 1855 . . *f* 3.01
〃 〃 〃 1856 . . 〃 2.89.

Over den geheelen suikerriet-aanplant op Java waren ingedeeld geworden:

in 1855 per bouw ruim 4 huisgezinnen
〃 1856 〃 〃 〃 4.17 〃

en had de suikerriet plantende bevolking genoten:

per huisgezin in 1855 . . *f* $21.24^{1}/_{2}$
〃 〃 〃 1856 . . 〃 $22.88^{1}/_{2}$

per bouw in 1855 . . *f* $88.69^{1}/_{2}$
〃 〃 〃 1856 . . 〃 $96.67^{1}/_{2}$

per pikol in 1855 . . *f* $2.66^{1}/_{2}$
〃 〃 〃 1856 . . 〃 2.63.

Uit deze cijfers blijkt:

1°. dat het getal huisgezinnen, in Cheribon voor de suikerteelt ingedeeld, minder bedraagt dan het gemiddelde over Java en ook is beneden het organiek cijfer van 4 huisgezinnen per bouw, bij het kultuurstelsel aangenomen.
2°. dat dien ten gevolge het genoten plantloon, ofschoon per bouw minder dan gemiddeld over Java, per huisgezin iets meer dan het gemiddelde over Java heeft opgebragt.

Voor de fabrikatie van suiker waren in deze residentie aanwezig 10 fabrieken, te weten:

In de afdeeling Cheribon: Sindang Laut van W. DENISON, met eenen aanplant van 500 bouws; Karang Sambong van den Chinees LIM ENG KWAN, met 300 bouws; Tjiledoek van wijlen den Chinees KHOE TIAAUW YANG en D. C. BURGEMEESTRE, met 705 bouws, en Tersana van J. M. GONSALVES, met 480 bouws.

In de afdeeling Madja Lengka: Ardjo Winangon van E. N. SIEBURGH, met 600 bouws; Soero Winangon van L. A. SAPORTAS, met 400 bouws; Glaga Midang van de Erven B. W. VAN DEN BOOGAARDT en D. C. AMENT, met 324 bouws; Parong Djaja van D. C. BURGEMEESTRE, met 500 bouws, en Gempol van D. C. BURGEMEESTRE, met 400 bouws, en Djatie Wangie van de Erven E. H. TER MEULEN, met 500 bouws.

De produktie dier fabrieken heeft bedragen:

per bouw in 1855 . . pikols 25.62
" " " 1856 . . " $31.03^1/_2$.

De gemiddelde produktie over Java heeft bedragen:

per bouw in 1855 . . pikols $33.28^2/_5$
" " " 1856 . . " 36.76.

In weêrwil dat de produktie van Cheribon in 1856 $4^1/_2$ pikols per bouw is vooruitgegaan, is zij, in dat jaar even als in het vorige, beneden het gemiddelde der produktie dier beide jaren over geheel Java.

De opbrengst der velden heeft in 1856 gemiddeld per bouw bedragen 1,883 bossen riet van 25 stokken ieder, zoodat in dat jaar van iets meer dan 60 bossen riet één pikol suiker is vervaardigd. Ofschoon dit cijfer niet hoog is, blijft echter de maatstaf van het getal bossen, waarvan één pikol suiker is bereid, wegens het aanzienlijk verschil in de soort en grootte van het riet, een zeer onzekere, om daarnaar te kunnen beoordeelen op welke hoogte de fabrikatie staat. Daarvoor wordt veeleer vereischt de kennis van het getal kannen sap, waaruit één pikol is verkregen, en van de gehalte van het sap. Op dit punt zijn de opgaven aangaande de Cheribonsche suikerfabrikatie vrij gebrekkig, ofschoon er bijzonderheden worden medegedeeld, die de gevolgtrekking schijnen te wettigen, dat zij achterstaat bij die van vele andere residentiën op Java. Immers terwijl eene fabrikatie, waarbij van ongeveer 500 kannen sap van 8 à 9° BEAUMÉ een pikol wordt vervaardigd, kan worden beschouwd als vrij voldoende en er fabrieken op Java aangetroffen worden, waarin minder dan dat voor een pikol suiker wordt vereischt, blijkt het, dat men in Cheribon bij eene gehalte, die gemiddeld op 8° BEAUMÉ kan worden gesteld, in sommige fabrieken 760 tot zelfs 1000 kannen sap voor de vervaardiging van een pikol suiker heeft noodig gehad. Ook de verhouding tusschen de superieure en inferieure soorten, waardoor mede eenigermate kan worden beoordeeld het al of niet goed werken der fabrieken, is bij die dezer residentie zeer verschillend. Het gunstigste resultaat heeft in dit opzigt geleverd de fabriek Parong Djaja, die, bij eene produktie van bijna $34^1/_2$ pikols per bouw of van bijna $3^1/_2$ pikols boven het gemiddelde in 1856 in deze residentie, heeft verkregen $29.65^1/_2$ pikols per bouw suiker n°. 18, 1.25 pikol suiker n°. 16 en slechts $3.58^1/_2$ pikols per bouw of slechts iets meer dan $^1/_{10}$ der geheele produktie suiker beneden de n°. 16, terwijl daarentegen de fabriek Sindang Laut, bij eene produktie van 27.22 pikols per bouw (dat is ruim 4.80 pikols beneden het gemiddelde), meer dan de helft of 14.16 pikols suiker beneden de n°. 16 heeft gemaakt.

Ten aanzien van de teelt worden nog drie bijzonderheden medegedeeld, die der vermelding waardig zijn.

Vooreerst: dat men in deze residentie meer en meer achterlaat het maken van omheiningen om de suikerriettuinen, hetgeen op plaatsen, waar zich vele wilde varkens vertoonen, eene groote schade moet veroorzaken en buitendien de bewaking der tuinen tegen het stelen van riet niet gemakkelijker maakt. Men schrijft dit toe aan gebrek aan het noodige hout tot het maken van de bedoelde omheiningen, zoodat men op sommige plaatsen reeds begonnen was ze van *glongong*-riet te maken; maar kan hiertoe ook niet bijgedragen hebben de omstandigheid, dat voor de suikerteelt in het Cheribonsche minder huisgezinnen per bouw zijn ingedeeld dan vereischt wordt?

Ten tweede: dat men begonnen is meer bij de dessa's ieder voor haar aandeel op eigen grond te planten. Dat dit voor vele dessa's, die gedurig hare gronden moesten missen om zich elders daarvoor schadeloos gesteld te zien, een groot ongerief zal wegnemen, is niet te betwijfelen, en zoo lang men dit zal kunnen bewerkstelligen zonder op te groote afstanden van de fabrieken te geraken, hetgeen zeer nadeelige uitkomsten kan hebben, omdat het van groot belang is om het gesneden riet zoo spoedig mogelijk in de fabriek ter bewerking te hebben, kan het ook niet worden afgekeurd; maar of daardoor de arbeid der bevolking zoo veel meer verligt zal worden en het toezigt over den aanplant en het bewaken der tuinen er bij winnen zullen, is voor het minst twijfelachtig.

Ten derde: dat men bij de fabriek Glaga Midang met het planten van suikerriet van Borneo eene proeve had genomen, die zeer goed was geslaagd, daar men zwaar riet had bekomen, waarvan het sap eene gehalte had van 9° BEAUMÉ.

De aan het Gouvernement geleverde suiker had bedragen:

in 1855 . . . pikols 78,436.66
〃 1856 . . . 〃 85,673.34

die aan de fabrikanten werden betaald:

in 1855 per pikol . . ƒ 9.51½
〃 1856 〃 〃 . . . 〃 9.47½.

De verdere onkosten, op de geleverde suiker tot in de afscheepspakhuizen gevallen, bedroegen:

in 1855 . . . . . 35½ cent
〃 1856 . . . . . 37½ 〃.

Voor de over geheel Java geleverde suiker had het Gouvernement aan de fabrikanten betaald:

in 1855 per pikol . . . ƒ 9.51
〃 1856 〃 〃 . . . . 〃 9.55

terwijl de verdere onkosten tot in de afscheepspakhuizen gemaakt, hadden bedragen in 1855 zoowel als in 1856 45 cents per pikol.

De teelt en bereiding van indigo in Cheribon kan niet gezegd worden gunstige resultaten op te leveren.

In 1855 werden met *tarum kembang* (stekindigo) beplant . . . . 1,350 bouws
en in 1855 . . . . 1,343½ 〃.

Het getal huisgezinnen bij die teelt ingedeeld, bedroeg in 1855 8,910
〃 1856 7,787

derhalve per bouw in 1855 6.6 huisgezinnen
〃 1856 5.8 〃.

De fabrieken, voor de bereiding, waren ten getale in 1855 van 51
〃 1856 〃 . . . . 44.

De opbrengst der velden bedroeg per bouw
in 1855 . . . . 21¼ oude ponden
〃 1856 . . . . ruim 28½ 〃 〃.

In die beide jaren werd het produkt aan de bevolking betaald met ƒ 1.50 het pond, zoodat zij ontving:

per bouw in 1855 . . . ƒ 31.90
〃 〃 〃 1856 . . . 〃 42.88½

per huisgezin in 1855 . . . ƒ 4.83½
〃 〃 〃 1856 . . . 〃 7.40.

Over geheel Java leverde de indigo-teelt op
per bouw in 1855 . . 23⅘ oude ponden
〃 〃 〃 1856 . . $41^{37}/_{100}$ 〃 〃

terwijl met eene betaling van gemiddeld ƒ 1.43 per oud pond de bevolking ontving per bouw

in 1855 . . . ƒ 34.07
〃 1856 . ruim 〃 59.42½

en per huisgezin in 1855 . . . ƒ 5.67½
〃 〃 〃 1856 . ruim 〃 9.49½

terwijl de ingedeelde bevolking beliep:

in 1855 per bouw . . 6 huisgezinnen
〃 1856 〃 〃 . . 6.25 〃

zoodat in die beide jaren èn ten aanzien van de geproduceerde hoeveelheid èn ten aanzien van de genoten betaling, hoe onbeduidend ook, berekend over de geheele kultuur, Cheribon nog beneden het gemiddelde is gebleven. Er was maar ééne residentie, in welke de resultaten der indigo-teelt nog ongunstiger waren, die der Preanger Regentschappen, maar daar werd zij reeds in 1856 ingetrokken.

Omtrent de teelt in deze residentie wordt nog vermeld, dat eene proeve met de guano-bemesting genomen, geen gunstig resultaat had opgeleverd met betrekking tot de kwantiteit van het produkt, maar wel zoo het scheen tot de kwaliteit.

Met de verdere onkosten daarop tot in de groote pakhuizen, had de Cheribonsche indigo aan het Gouvernement gekost:

in 1855 per oud pond . . ƒ 2.74
〃 1856 〃 〃 〃 . . 〃 2.12½.

Die meerdere kosten bedroegen dus boven den inkoopsprijs

in 1855 per pond . . . . ƒ 1.24
〃 1856 〃 〃 . . . . 〃 0.62½.

Berekend over geheel Java had de indigo met de verdere uitgaven boven den inkoopsprijs aan het Gouvernement gekost

in 1855 per oud pond ongeveer ƒ 2.16½
〃 1856 〃 〃 〃 〃 〃 1.93

zoodat die meerdere kosten hadden bedragen

in 1855 per oud pond . . . ƒ 0.73½
〃 1856 〃 〃 〃 . . . 〃 0.50.

Behalve de koffij-, suiker- en indigo-teelt heeft ook hier plaats die van thee en van de nopal en cochenille, doch op gronden niet aan de bevolking ontnomen.

Voor de thee-kultuur bestaan 2 fabrieken (die blijkens *den Almanak en het register van N. I. voor* 1858 van één eigenaar, den Heer W. A. BAUD,

schijnen te zijn), met eenen aanplant van 300 bouws, waarop aanwezig zijn 1,560,000 plukbare heesters, die hebben afgeworpen

in 1855 . . 189,122 oude ponden thee
〃 1856 . . 236,375 〃 〃 〃

of 1 pond in 1855 van ruim 8 heesters en
1 〃 〃 1856 〃 $6^1/_2$ 〃 .

Deze onderneming, bekend onder den naam van Tjerennang, werkt met *boedjang's* of vrijwillige arbeiders en had voor haar geheel afgewerkt aan het Gouvernement geleverd produkt ontvangen per oud pond

in 1855 . . . . ruim 74 cents
〃 1856 . . . . 〃 $76^1/_2$ 〃 .

Voor de cochenille-teelt bestaat er eene inrigting, genaamd Djati Pamoe, die met vrijwillig ingehuurde arbeiders werkt, en toebehoort aan den Heer J. Quarles van Ufford. Hare nopal-aanplantingen besloegen eene uitgestrektheid in 1855 van . . 60 bouws en
〃 1856 〃 . . $57^1/_2$ 〃

waarop aanwezig waren

in 1855 . . . . 350,000 nopal-planten
〃 1856 . . . . 370,000 〃 .

Van die aanplantingen waren geschikt om met het cochenille-insekt bevolkt te worden:

in 1855 . . . . 296,000 planten
〃 1856 . . . . 330,000 〃 .

De opbrengst was geweest:

in 1855 . . . 11,700 pond cochenille
〃 1856 . . . 3,100 〃 〃

of een oud pond

in 1855 van . ruim 25 planten en
〃 1856 〃 . 〃 106 〃 .

Het kostende wordt niet bekend gemaakt, daar de ondernemer geheel voor eigen rekening schijnt te werken.

Ongerekend de vermelde ondernemingen voor de thee en cochenille, blijkt het dus, dat voor 's Gouvernements kultures waren ingedeeld:

in 1855 voor de koffijteelt 22,087 huisgezinnen
〃 〃 〃 〃 suikerteelt 16,581 〃
〃 〃 〃 〃 indigoteelt 8,910 〃
te zamen 47,578 huisgezinnen,

of ongeveer 64% van het getal landbouwende huisgezinnen der residentie, en

in 1856 voor de koffijteelt 22,528 huisgezinnen
〃 〃 〃 〃 suikerteelt 17,486 〃
〃 〃 〃 〃 indigoteelt 7,787 〃
te zamen 47,801 huisgezinnen,

of ruim 65% van het getal landbouwende huisgezinnen.

Het getal houtbosschen, dat voor 1855 werd opgegeven te zijn 18, met eene uitgestrektheid van 43 palen, blijkt in 1856 te bedragen 101 met eene uitgestrektheid van ruim 277 vierkante palen, waarvan naauwelijks $^1/_{20}$ met *djati*-hout. In 1855 had men aangeplant 116,843 en in 1856 321,433 boomen.

Voorts wordt nog melding gemaakt van een drietal partikuliere ondernemingen voor de suikerteelt en wordt de uitgestrektheid van partikuliere gronden in deze residentie opgegeven te bedragen 384,000 bouws, welke voor de verponding aangeslagen zijn ter waarde van *f* 1,923,974. De bevolking op die partikuliere gronden wordt gezegd te bedragen 61,996 zielen.

Cheribon is verdeeld in vijf afdeelingen of landschappen, te weten: Cheribon, Indramajoe, Galoe, MadjaLengka en Koeningan. De Resident wordt in het gewestelijk bestuur, behalve door den Secretaris, die fungerend Ambtenaar van den burgerlijken stand, Vendumeester en Notaris is, geadsisteerd door drie Adsistent-Residenten over de afdeelingen Indramajoe, Galoe en Madja Lengka, benevens een zevental Controleurs bij de landelijke inkomsten en kultures, een Opziener bij de nopal- en cochenille-teelt, 8 Opzieners bij de indigo-teelt en 12 Opzieners voor het toezigt over de Braziliaansche koffijbereiding. In elke afdeeling is een Regent als Hoofd der inlandsche bevolking.

Voor het krijgswezen ressorteert Cheribon onder de 1e militaire afdeeling op Java, voor de dienst van den waterstaat onder de 2e waterstaatsafdeeling of inspectie, waarvan de Chef gevestigd is te Tagal, voor de inspectie der kultures onder den werkkring van den Inspecteur der kultures in de 1e afdeeling, en voor het regtswezen onder den Raad van Justitie te Batavia.

Landraden zijn gevestigd te Cheribon, Indramajoe, Madja Lengka, Tjiamies, Galoe en Koeningan. In die zelfde plaatsen bevinden zich de gevangenissen en wordt zitting gehouden door den ommegaanden regter in de eerste afdeeling, die te Batavia zijn verblijf heeft.

In ieder der vijf regentschappen is een zoutverkooppakhuis, waarvan dat te Cheribon staat onder eenen Europeschen Pakhuismeester en die te Indramajoe, Madja Lengka, Tjiamies en

Koeningan beheerd worden door inlandsche *Mantrie's*. Te Cheribon en Indramajoe zijn ook Europesche Pakhuismeesters voor het beheer van 's Gouvernements goederen en produkten.

Met de strandvonderij zijn belast de Kommies-Ontvanger der inkomende en uitgaande regten ter hoofdplaats, die tevens Havenmeester is en wiens ressort zich uitstrekt van den hoek van Losari tot en met de rivier Kapetakkan, en de Adsistent-Resident van Indramajoe, van de rivier Kapetakkan tot de grenzen van Krawang.

Voor de belangen van het schoolwezen bestaat in deze residentie eene subkommissie van onderwijs, waarvan de tijdelijke Resident voorzitter is. Ter hoofdplaatse is eene Gouvernements lagere school en eene voor inlanders. In 1856 is een voorstel gedaan tot vestiging eener school voor inlanders in elke der vier andere afdeelingen.

Voor de Hervormde gemeente is ter hoofdplaats gevestigd een Predikant. De geneeskundige dienst wordt waargenomen door een civielen Geneeskundige ter hoofdplaats en twee Officieren van Gezondheid, waarvan een te Palimanang en een te Indramajoe.

De Weeskamer te Batavia heeft twee agentschappen in deze residentie, te weten een te Indramajoe voor de afdeeling van dien naam, en een te Cheribon voor de vier overige afdeelingen.

De binnenlandsche handel wordt gezegd in bloeijenden staat te verkeeren. Er zijn 32 markten en meer dan 3,000 groote en kleine *warong's*. De kleinhandel is sedert de intrekking der bazarpacht toegenomen.

De voortbrengselen des lands geven voedsel aan eene aanzienlijke scheepvaart. De in- en uitvoer bestaat voornamelijk in kleedjes, matjes, katoen, garen, boomwol, boomzeep, oranjeappelen, koffij, peper, suiker, kurkuma, gember, tamarinde, indigo, kokosnoten en olie, vogels, apen, amfioen, sitsen, lijnwaden, lakens, goud en zilver passement, juweelen, koper en ijzerwerk, huisraad, thee, wijnen en sterke dranken, porcelein, tabak, *gambir*, enz. Vooral is de uitvoer van rijst aanzienlijk, gelijk hierboven reeds is aangetoond.

Het gebruik van opium schijnt in deze residentie niet te zijn geklommen tot de hoogte, welke in andere gedeelten van Java bereikt is. Volgens de verpachting deelt Cheribon in de consumtie voor 900 *kati's* 's jaars, hetgeen zou neêrkomen op 1 *kati* ($1^1/_4$ oud pond) per 750 zielen. Doch het is zeer onzeker, in hoever die verhouding juist is, omdat het niet bekend is hoeveel boven de verpachte hoeveelheid als siram aan den pachter wordt verstrekt. Het blijkt toch, dat de hoeveelheid, die als siram aan de verschillende amfioenpachters over Java verstrekt wordt, met elk jaar belangrijk stijgt. Terwijl de vaste hoeveelheid, waarvan het debiet jaarlijks verpacht wordt, dezelfde blijft, heeft de extra-verstrekking bedragen in 1852 nog geen 15 %, in 1853 $17^1/_2$ %, in 1854 18 %, in 1855 bijna 50 % en in 1856 72 % van de vaste verpachte hoeveelheid.

Ten aanzien van Cheribon valt ten slotte nog te vermelden, dat er nog afstammelingen aanwezig zijn van de voormalige Sultans van Cheribon. Toen de laatste wegens den ellendigen staat zijner zaken, het gevolg van een slecht bestuur, zich genoodzaakt zag, om zijn gebied aan het Hollandsch Gouvernement tegen een jaargeld af te staan, behield hij den titel van Sultan en zijne nakomelingen bleven dien voeren. Dit, gevoegd bij de omstandigheid, dat zij afstamden van den bekenden *Sjech* IBN-MOELANA, die er in 1406 uit Arabië het Mohammedaansche geloof had ingevoerd, maakte dat zij nog lang in hooge achting bij de bevolking bleven, en het Nederlandsche Gouvernement was niet altijd zonder zorg omtrent den invloed, dien zij op die bevolking zouden kunnen uitoefenen. Doch het schijnt, dat toenemende verarming en daaruit voortvloeijende daling in uiterlijk aanzien, hen in de laatste tijden onbeduidend hebben gemaakt, en dit in den vervolge meer en meer zullen doen.

Cheribon, regentschap op Java, residentie Cheribon, grenzende ten Noorden aan de Javazee, ten Westen aan Indramajoe en Madja Lengka, ten Zuiden aan Madja Lengka en Koeningan, en ten Oosten aan de residentie Tagal. Het bevat de distrikten Cheribon of Kota, Loewar Kota, Ploembon of Peloembong, Beber, Mandi Rantja, Sindang Laut, Gegissik en Losari, te zamen met eene bevolking van 205,141 inwoners, waarvan 26,324 in het distrikt Cheribon.

Cheribon, stad op Java, residentie Cheribon, regentschap en distrikt Cheribon, 35 palen van Indramajoe, 214 palen van Batavia, 153 palen van Samarang, 363 palen van Soerabaja en 568 palen van Banjoewangi, gelegen aan den grooten militairen weg van Java, op 2,7 Ned. ellen boven de oppervlakte der zee. De vlaggestok staat op 6° 45′ Z. Br. 108° 38′ O. L.

Zij is de hoofdplaats der residentie en heeft breede straten met zware tamarindeboomen; weleer was deze plaats welvarend, doch thans is zij vervallen en telt slechts weinig fraaije huizen. De stad is tamelijk gezond, doch eene nabijgelegene modderbank verspreidt immer nadeelige

dampen. Deze bank, die zich voor het havenhoofd sedert jaren gevormd heeft, doet, ten gevolge der daardoor ontstane branding, het uitvaren der praauwen met gevaar vergezeld gaan. Bij de haven brandt een kustlicht.

Er is te Cheribon een fort, de Beschermer genaamd, hetwelk vier bastions heeft en door eene gracht omgeven is. Er zijn gevangenen en kettinggangers gehuisvest; bij het fort ligt een kruidmagazijn. In 1854 is er eene kazerne voor de *Pradjoerits* ingerigt. Binnen de ruimte van het fortje vindt men groote koffijpakhuizen. In de nabijheid dezer pakhuizen staan het residentiekantoor, de kerk, de woning van den Regent met een *aloen-aloen*-plein en de moskee.

De kerk is in 1842 ingewijd en dient voor de Protestanten en Roomsch-Katholijken. In 1824 is er te Cheribon eene school opgerigt voor Europesche kinderen, met eenen vasten onderwijzer. Ook is er in Julij 1854 eene Gouvernementsschool geopend. Op kosten der inlandsche gemeente bestaat er een bedelaarsgesticht. De geneeskundige dienst wordt alhier waargenomen door een civiel Geneesheer.

Het Chinesche kamp is goed bevolkt; daarin prijkt een met figuren beschilderde tempel of *klinting*, welks bouwmeester en schilder uit China waren overgekomen. Het Arabische kamp is zeer morsig en wordt door Arabieren bewoond, die gouden en zilveren sieraden, juweelen en edelgesteenten, sitsen en zijden stoffen verkoopen.

Op eenen geruimen afstand van Cheribon liggen de graven der Sultans, waaronder dat van *Sjech* IBNOE MOELANA, die uit Arabië gekomen, alhier in 1406 het Mohammedaansche geloof heeft ingevoerd.

Te Cheribon is een regtbank van ommegang en een landraad gevestigd. Er behooren twee kruisbooten te huis.

Cheribon, zie: Tjiribon, rivier.

Cheribonsche Berg, zie: Tjeremeh, berg.

Chiaauw of Chiawo, golf in den Molukschen Archipel, aan de Noordzijde van het eiland Gilolo.

Chiaauw, eilandje ten Noord-Oosten van Celebes, behoorende tot de Sangir-eilanden, residentie Manado, met een gelijknamig dorp.

Chiawo, zie: Chiaauw, golf.

Chimaar, zie: Semao, eiland.

Chinco, zie: Tjinko, eiland.

Chinesche hoek, zie: Tjina (Tandjong).

Cigai, dorp op het eiland Manawoko, residentie Banda.

Cig Cig, dorp op het eiland Manawoko, residentie Banda.

Cirano, rivier op de Westkust van het eiland Timor.

Cirencester, ondiepte in de straat van Karimata, ten Oosten van het eiland Billiton, op 2° 54′ 30″ Z. Br. en 108° 58′ 30″ O. L. In 1810 is dezelve het eerst gezien door Kapitein HALKETT, voerende het schip *Cirencester.*

Cirencesters' bank, zandbank in de straat van Karimata, ten Oosten van het eiland Billiton, op 3° 17′ Z. Br. en 109° 4′ 54″ O. L.

Clements-Straat, straat ten Oosten van het eiland Banda, ten Zuiden van de straat Gaspar, van welke zij door het eiland Liat gescheiden is, op ongeveer 107° 5′ O. L.

Deze straat wordt alleen gekozen, wanneer de wind of andere omstandigheden den doortogt begunstigen, anders wordt de voorkeur gegeven aan de Macclesfield-straat. De diepte in deze straat is gewoonlijk van 16 tot 20 vademen.

Cochenille (*coccus cacti*), is een insekt, hetwelk de grootte en gedaante van eene wandluis heeft en, ofschoon uitwendig wit, gedood zijnde de schoonste purperroode verfstof levert. Tot het leveren van één Amst. pond verfstof worden 70,000 insekten vereischt. Men bezigt deze verfstof tot voortbrenging van scharlaken-, ponceau- en karmozijnkleur; voorts dient de cochenille ook tot bereiding van karmijnlak en in de apotheken wordt zij eeniglijk aangewend tot het kleuren van tincturen, tandpoeder, enz. De cochenille leeft op de nopalplant, eene soort van cactus, zijnde knoestig, stekelachtig, zonder stekken of eigenlijke takken, bij de botanisten onder den naam van *cactus coccinellifer* of *opuntia coccinellifera* bekend.

Zoowel de cochenille als de cactus-soort, waarop dit insekt leeft, zijn niet oorspronkelijk op Java te huis. Beider vaderland is Mexico; maar van daar heeft eene economische maatschappij ze reeds voor jaren naar Cadix doen overkomen en met gunstig gevolg in hare acclimatisatie-tuinen gekweekt, en in 1829 werden zij door den Spanjaard BISCH heimelijk naar Java overgebragt, ten welken einde het fregat de Leye, kapitein LUTSENBURG, opzettelijk naar Cadix gezonden was. De uitkomst heeft geleerd, dat wanneer men de noodige zorg besteedt, zoowel voor het insekt als de plant, waaruit het zijn voedsel trekt, men op sommige gedeelten van Java vrij goede resultaten kan bekomen.

Een hoofdvereischte bestaat in een eenigzins gematigd klimaat, hetwelk men gemakkelijk in de meer bergachtige streken kan vinden. Moeijelijker echter is het om in die zelfde streken een tweede hoofdvereischte aan te treffen, na-

melijk droogte en weinig wind. Tegen deze beide laatste zaken moet het insekt zooveel mogelijk beschut worden. Diegene, welke hiertegen de beste voorzorgen weet te nemen en daarenboven eenigzins door het weder begunstigd wordt, kan van een vrij goeden oogst bijna zeker zijn.

Op verschillende plaatsen van Java heeft men de nopal-kultuur beproefd. Het Gouvernement heeft een paar tuinen doen aanleggen, welke door kettinggangers (veroordeelde misdadigers) worden bearbeid, terwijl eenige partikulieren voor eigen rekening tevens nopaltuinen hebben aangelegd. De resultaten zijn echter altijd nog eenigzins twijfelachtig.

Naarmate van de verschillende plaatsen waar men zich op Java bevindt, wordt de kultuur ook eenigzins gewijzigd, zijnde deze, zoo als boven gezegd is, grootendeels afhankelijk van het klimaat en de meerdere of mindere hoeveelheid regens. Iemand, welke geheel onbekend is met deze kultuur, zal er een algemeen denkbeeld van kunnen krijgen uit de beschrijving eener nopal-aanplanting in den Oosthoek van Java, verscheidene jaren geleden door het Gouvernement aldaar begonnen.

De daartoe uitgekozen gronden lagen op eene flaauwe helling van het nabij zijnde gebergte, en de tuinen werden zoodanig ingerigt, dat de een iets hooger dan de andere gelegen was, en men tevens de zekerheid had in de nabijheid genoegzaam water te hebben om de beddingen te besproeijen, welk water men vervolgens langs kanalen van den eenen tuin in den anderen kon laten vloeijen. Door middel van kleine sluizen zorgde men tevens het overvloedige water te kunnen lozen, of wel bij langdurige droogte de noodige hoeveelheid vergaderd te houden. Dit water was ook grootendeels bestemd om de witte mieren uit te roeijen, welke de wortels der jonge nopalplanten afknagen en daardoor doen sterven.

Deze tuin is in 1833 aangelegd en men had toen niet meer dan 9 bladen of stekken, waarmede men de nopalkultuur moest aanvangen. Deze plant teelt echter zoo voorspoedig, dat dit getal 3 jaren later reeds tot 6,000 was opgeklommen, welke planten echter toen nog niet allen geschikt waren om met insekten bevolkt te worden.

De stekken worden in rijen op 3 à 4 voet afstand van elkander gepoot, en de grond eenigzins tegen de planten opgehoopt, waardoor kleine kanalen gevormd worden, welke het water doen doorstroomen. De nieuwe aanplantingen geschieden eenvoudig door het aftrekken van eenige der gave bladeren van een volwassen cactus, welk blad men van alle uitspruitsels ontdoet, vervolgens gedurende 2 of 3 dagen in de opene lucht, doch in de schaduw, laat liggen, en daarna in de toebereide beddingen steekt. Wanneer men goeden grond heeft en het weder gunstig is, dan heeft men binnen het jaar reeds eene plant, waarvan verscheidene bladeren geschikt zijn om het insekt op over te brengen. In 1848 bestond het aantal planten uit ruim 270,000 en het vorige jaar had men 23,160 Amst. ponden afgeleverd, verkregen van 45,000 planten.

Ongeveer een jaar na het poten der stekken heeft de cactus reeds verscheidene bladeren, waarop men het insekt kan overbrengen.

De behandeling van het insekt zelf vereischt nog al eenige oplettendheid en zorg. De rijen nopalplanten, welke den noodigen wasdom hebben bereikt om genoegzaam voedsel te kunnen afgeven, worden overdekt met een dak van *atap* (eene soort van lang, breed gras), ten einde het insekt geen hinder hebbe van de zonnestralen en tevens zoo veel mogelijk tegen den regen beveiligd zij. (In de adsistent-residentie Banjoewangi heeft men echter proeven genomen met het bevolken van ongedekte nopalplanten, die, blijkens de ministeriële verslagen van 1853, 1854 en 1855, de meest gunstige resultaten hebben opgeleverd, niet alleen wat aangaat de kwantiteit maar ook de kwaliteit, vooral van de zacatille. In het verslag over 1856 wordt omtrent deze proeven verder niets gezegd.) Vervolgens plaatst men 6 of 7 bevruchte wijfjes in een hulsje en steekt dit met een doorn op een daartoe geschikt blad. Op één blad kan men 6 tot 8 van deze hulsjes plaatsen, en eene goede nopalplant kan men rekenen, dat 12 tot 15 en soms meerdere goede bladeren heeft. Het blad, hetwelk op deze wijze met jonge insekten bevolkt wordt, heeft uiterlijk het aanzien van geheel met schimmel bedekt te zijn; dit zijn de jonge insekten, die zich langzamerhand over het blad verspreiden en na verloop van een paar maanden hunnen vollen wasdom bereikt hebben, waarna zij van de bladeren worden afgenomen. Zij worden alsdan uitgespreid op gevlochten matwerk en in eenen oven gesmoord; dit dient echter alleen om het diertje te doen sterven, terwijl het eigenlijke droogen in de zonnestralen geschiedt.

Bij vollen wasdom heeft het insekt de grootte eener gewone erwt, na de drooging is het tot op $^1/_3$ ingekrompen, en reeds terstond ter verzending gereed, wordende het in blikken dozen gepakt, waarom later nog eene houten kist

wordt gemaakt, zoodat het produkt hierdoor geheel lucht- en waterdigt wordt.

Tot het bearbeiden van dezen tuin werden 300 menschen gebezigd, zijnde de werkuren des morgens van 6 tot 11 en des namiddags van 1 tot 5 ure. Zoo als boven gezegd is, zijn dit allen kettinggangers, welke behoorlijk gevoed worden en tweemaal 's jaars nieuwe plunjes ontvangen, bestaande in eene blaauwe broek en baaitje benevens hoofddoek. Hun voedsel bestond hier uit rijst en *dingding* (in de zon gedroogd vleesch) benevens inlandsche groenten zoo veel zij begeerden, en daarenboven nog 3 duiten daags voor *sirih*-geld.

Volgens de officiële opgaven heeft de produktie van cochenille bedragen in:

1852	90,029	Amst. ponden.
1853	79,075	〃 〃
1854	110,432	〃 〃
1855	142,787	〃 〃
1856	92,128½	〃 〃

daarvan is aan het Gouvernement geleverd in:

1852	54,198	Amst. ponden tegen	*f* 73,614.53¾
1853	38,895	〃 〃 〃	〃 55,373.93
1854	72,710	〃 〃 〃	〃 66,593.74
1855	72,886	〃 〃 〃	〃 72,737.76½
1856	46,491	〃 〃 〃	〃 77,810.02

Het schijnt, dat er nog behalve de opgegeven hoeveelheden, cochenille verkregen wordt door partikulieren, die geen kontrakt met het Gouvernement hebben.

In het handelsverdrag over 1856 wordt de geheele uitvoer van cochenille gesteld op 126,849 oude ponden, ter waarde van *f* 313,961. Van die hoeveelheid zijn uitgevoerd naar Nederland 123,479 ponden, naar Amerika 1,011 ponden, naar de Golf van Perzie 1,496 ponden, naar Japan 238 ponden en naar den Oosterschen Archipel 617 ponden.

Wij hebben reeds gezegd, dat het cochenille-insekt in 1829 naar Java werd overgebragt. Men leest daarover een Verslag in de *Algem. Konst- en Letterbode,* 1829, n°. 30. Hoe zeer destijds de geheele onderneming, door het sterven aller insekten, op twee na, slechts een haar breed van volledige mislukking is verwijderd geweest, kan men zien uit het werk van den heer G. DE SERIÈRE, *Mijne loopbaan in Indië,* bl. 32 vv.

Reeds vóór dat Mexico door de Spanjaarden overheerscht werd, moeten de Mexicanen de cochenille als verfstof zoowel voor kleedingstukken als tot het schilderen der huizen gebezigd hebben.

De cochenille betaalt een inkomend regt van *f* 10 en eenen uit- en doorvoer van 3 cents per 100 Ned. ponden.

Cochius (Generaal), fort op Java, residentie Bagelen, regentschap Karang Anjar, distrikt Gombong, Noord van Gombong.

Columbian, rif ten Oosten van het eiland Banka, in de straat Gaspar, 2° 20′ Z. Br., 106° 47′ O. L.

Columbus-eilanden, naam, welken de Engelschen geven aan de Banggaai-eilanden.

Comber, perk op het eiland Groot Banda, residentie Banda, distrikt Voorwal. In 1854 waren er 12,407 muskaatnoten-boomen aanwezig. Er is eene waterplaats voor de schepen.

Concordia, fort op het eiland Timor, rijk Koepang, bij de stad Koepang, op 10° 9′ 55″ Z. Br., 123° 35′ 45″ O. L. Het is in 1770 op eene rots gebouwd, en is thans in zeer vervallen staat.

Constantia, fort op het eiland Saleijer.

Coreas, droogte, gelegen bij de Noordkust van Java.

Cormasse, voormalig distrikt op het Noorder schiereiland van Celebes, behoorende tot de Minahassa van Manado.

Cornelis Houtman, zie: Babian, eiland.

Cosburg, ook genaamd Oostburg, voormalige sterkte op het eiland Boero. Zij sprong in 1688 door een ongeluk in de lucht, en werd door eenen met palissaden gedekten wal vervangen.

Crab, een der Soela-eilanden in de Moluksche zee, aan den noordelijken ingang der straat Sapalaloe.

Croë, zie: Kroë.

Cubebé, zie: het art. Peper.

Current, eiland ten Oosten van Celebes, in de straat der Molukko's, aan den noordelijken ingang der Elphinstone-baai.

Cycloop, berg op de Noordkust van Nieuw-Guinea, op 140° 35′ O. L. Hij is ongeveer 1,060 Ned. ellen hoog en heeft twee toppen. Aan de Zuid-Westzijde is deze berg zeer steil.

Cyrus, rif ten Oosten van Borneo, op 1° 54′ N. Br.

D.

Daai of Daain, eiland in de zee van Banda, behoorende tot de Zuid-Wester-eilanden, residentie Banda. Het is het noordelijkste van de Babber-groep en ligt op 7° 35′ Z. Br. en 129° 50′ O. L. Het is zeer hoog, weinig begroeid en ongeveer 1 mijl lang. Aan de Noordzijde is eene vrij goede ankerplaats voor kleine vaartuigen, in eenen inham. De bevolking is ruw en woest, en leeft van de veeteelt, waarvan zij de opbrengst tegen vastgestelde prijzen levert aan den *Orang Kaja* van de Westkust van Babber, aan wien zij ondergeschikt is. Zij bedraagt omtrent 100 zielen.

Daalzigt, zie: Djati, landgoed.

Daauw, Dao of Diouw, eilandje behoorende tot de Kleine Soenda-eilanden, residentie Timor, ten Westen van het eiland Rotti, op 122° 41′ O. L. en 10° 46′ Z. Br. Het is op eene rots gelegen, heeft eene gezonde lucht en is met 1,500 zielen (1850) bevolkt, waaronder zeer bekwame goudsmeden en juweliers worden gevonden, die voor de omliggende eilanden werken. Op zee zijn de bewoners van Daauw ervaren en koen; zij zijn schoon van gestalte, vernuftig en goed van karakter. Zij staan onder één Opperhoofd. Van Rotti worden katoen en eenige levensmiddelen ingevoerd, welke de bewoners met hunnen arbeid betalen. Het hoofdvoedsel der bevolking bestaat in maïs en boonen, die er groeijen.

Daay, zie: Daai, eiland.

Dabaloe, eiland in Borneo's Westerafdeeling, rijk Pontianak, in de rivier Kapoeas.

Dabang, een der mondingen, waardoor de rivier van Pontianak, op de Westkust van Borneo, in zee valt.

Dabo, doesson of dórp op het eiland Sumatra, in het gebied van Palembang. Het is bewoond door Koeboes. Eene gelijknamige rivier ontspringt uit eene der bronnen, bekend onder den naam van Matawaloe, en valt op den regter oever in de Lampoejang.

Dada, dorp op het Moluksche eiland Goram, residentie Banda, distrikt Kemali.

Dada, dorp op de Noord-Oostkust van het eiland Gili Genting, residentie Madura.

Dadaken, dorp op het eiland Bali, rijk Mengoei.

Dadalan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak.

Dadap, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor, distrikt Djampang Koelon. In de nabijheid van dit dorp ligt eene warme bron.

Dadap, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, bewesten de Tjidani.

Dadap, berg op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap, distrikt Tjilangkahan, tot het Kendang-gebergte behoorende. De pasanggrahan op de kruin van dezen berg gelegen, is 1,030 Rijnlandsche voeten hoog boven de zee verheven.

Dadap, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Indramajoe, distrikt Karang Ampel.

Dadap Ajam, vallei op Java, residentie Samarang, regentschap en distrikt Kendal.

Dadap Ajam, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling en distrikt Salatiga. Er wonen 950 Javanen.

Dadapan, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Lamadjang, distrikt Kandangan.

Dadapan, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Dadapan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Dadap Bong, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling en distrikt Salatiga. Het is bewoond door 24 Javanen.

Dadap Gedé, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap en distrikt Koeto Ardjo.

Dadap Lango, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Blitar, distrikt Sringat.

Dadap Toelak, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Keboemen, distrikt Premboen.

Dadjor, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Tjibinong.

Dadongan, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Soerabaja, distrikt Djenggolo. Onder de Javaansche bevolking telt men eenige Christenen.

Dadongan, dorp op Java, residentie Soerabaja, distrikt Djabakota, om de Zuid der stad Soerabaja, op een partikulier land. In 1857 telde het 77 zielen.

Dafa, stam of fenna op het eiland Boero, regentschap Kajeli.

Dagan, oud dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Indramajoe.

Dagan, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, distrikt Singomerto.

Dagang, stam of kaboewai op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, afdeeling Sekampong.

Dagen, dorp op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Padjang.

Dago, dorp op het eiland Groot Sangir, residentie Manado. Het staat onder den *Radja* van Siao en bevat een Christelijk bedehuis.

Dago, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Oosten van het distrikt Djasinga.

Dagoet, dorp op Java, residentie Bantam, afdeeling Serang.

Dagotjarek, hoofdplaats van het Wester Regentschap der residentie Bantam, op Java, in het distrikt Tjiringin, aan de Peperbaai gelegen, 22 palen zuidwaarts van Anjer. De omstreken bieden vele schoone gezigten aan. Van Anjer loopt naar deze plaats een weg langs het zeestrand. Dagotjarek is de verblijfplaats van den Adsistent-Resident, den Militairen Kommandant, den Regent en van eenen Ontvanger der landelijke inkomsten. Er staat een fort en eene kazerne.

Daha, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan, boven de monding der Senamang.

Daha, eiland in den Wageoe-Misool-Archipel, ten Westen van Nieuw-Guinea. Het staat onder Salwati.

Dahali, gebergte op Sumatra, in het rijk van Achin.

Dahan, rivier op Sumatra's Oostkust, rijk Siak.

Dahar, vogelnestklip op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ambal, distrikt Karang Bollong.

Dahin, rivier en dorp op het eiland Banka, distrikt Muntok.

Dahoei of Dahoi, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan, op den linker oever der Katingan.

Dahoei of Dahoi, dorp in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan, op den rug van eenen heuvel, aan den oever der Senamang gelegen. Het is met paalwerk omringd en heeft een nachtverblijf voor reizigers.

Daholi, zie: Dahali, gebergte.

Dahon, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Samarang, distrikt Grogol.

Dahway, kaap aan Sumatra's Westkust, koningrijk Achin, op 5° 9′ N. Br.

Dai of Koewala Dai, dorp op de Zuidkust van het eiland Lingga, residentie Riouw, ten Westen van het voorgebergte Hiang, aan de rivier van dien naam. Zij is de hoofdplaats van het rijk en zeer uitgestrekt. Aan den regter oever der rivier heeft men eerst het dorp der Chinezen met de vischmarkt en eenige winkels. In October 1857 is de geheele Chinesche kampong afgebrand. De huizen waren van hout en *kadjang*, gedekt met *atap*. 300 Chinezen waren daardoor van hunne woningen beroofd. Een weinig verder op vindt men de huizen der Boeginesche en daarna die der Maleische inwoners; deze laatste zijn allen in armoedigen en wanordelijken staat en door kokospalmen omgeven. Nog een weinig hooger ligt het paleis van den Sultan op 2 uren afstand van de zee. Vóór dit paleis staat de ruime houten balei met eene dubbele gaanderij omgeven. Niet ver van het verblijf des Sultans heeft men eene steenen moskee. Al de woningen zijn van hout met *atap* gedekt, uitgezonderd die van de Grooten en Hoofden. De reede voor deze plaats is ruim en goed.

Dai of Koewala Dai, rivier op het eiland Lingga, residentie Riouw. Zij ontspringt aan den voet van den Pick van Lingga en valt benoorden de ankerplaats van Kolombo op 0° 14′ 45″ Z. Br. en 104° 3′ in zee. Zij is tot op 2 mijlen van hare monding voor groote vaartuigen bevaarbaar, en vormt in het gebergte eenen waterval van aanzienlijke hoogte. Aan de monding der Dai heeft men eene kleine inlandsche schans of *benténg* in slechten staat, met 2 stukjes geschut en eenige visschershutten.

Daidap, suikerétablissement op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier.

Daijakan Kidoel, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling en distrikt Salatiga. Er wonen 56 Javanen.

Daijakan Lor, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling en distrikt Salatiga. Het is bewoond door 35 Javanen.

Daijaloehoer, zie: Daja Loehoer.

Daijar, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Mangar.

Daijoe, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Bekompai, in het Karraugebied. Er wonen 180 zielen.

Daijoe, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Bangil. Het is zeer bevolkt, zindelijk en goed zamengesteld. De bevolking is welvarend, heeft koffijboomen en rijstvelden.

Daing Passar, dorp op het eiland Bali, rijk Bali Badong. Het is de verblijfplaats van eenen Vorst.

Dairi, uitgestrekt landschap op Sumatra, in de Batta Landen, Noord-Oost van Singkel, met een gelijknamig gebergte.

Daitoen, dorp op het Moluksche eiland Klein Kei, residentie Banda, distrikt Danner.

Daja, dorp op Sumatra's Noordkust, in het Noord-Westen van het koningrijk Achin op den zuidelijken oever van den mond der rivier Daja, die uit het gebergte komt en met eene westwaartsche rigting in zee valt. Er wordt goud gegraven.

Dajak (Groote en Kleine), afdeeling in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, met de distrikten Kahaijan, Poeloe Petak en Kapoeas Oeloe en Ilir. Er is in 1852 een rondreizende civiele Gezaghebber geplaatst, ten einde de hoofdgelden meer geregeld plaatselijk te kunnen innen.

Dajak Besar of Groote Dajak, zie: Kahaijan en Kapoeas, rivieren.

Dajak Ketjil of Kleine Dajak, zie: Moeroeng-rivier.

Dajak Mentangai, naam van eenige versterkte kampongs, in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, aan de Moeroeng of Kleine Dajak, wier namen zijn: Manka, Soerapatti, Bapa Lanan en Pahadjil of Tangohang.

Dajak's of Dajakkers, naam door de Maleijers aan het volk gegeven, dat op Borneo, meest in de binnenlanden woont. Dit volk draagt verscheidene namen. Aan de Zuid- en Westkust heeten zij Beadjoe; in het noordelijke gedeelte Idaan en in het oostelijke gedeelte Tidoen. De namen der verschillende stammen schijnen voor het grootste gedeelte afgeleid te zijn van de rivieren, waaraan zij wonen: zoo heeten de bewoners van de rivier Kahaijan Kahaijan's. De Dajak's zijn sterk, vrij groot van ligchaamsbouw, schooner, bevalliger en slanker dan de Maleijers; zij hebben eenen hoogen neus, hoog voorhoofd, donker bruin haar, dat veelal kort afgesneden wordt. Het bovenlijf is ongedekt, de geheele kleeding bestaat uit eene korte broek of *sarong* van boomschors, dierenvellen van blaauw of wit lijnwaad vervaardigd, en versierd met menschenhaar van gesnelde koppen, als ook met tijgeren kaaiman-tanden. Eenige zijn blootshoofds, anderen dragen om het hoofd eenen doek. Zoowel mannen als vrouwen hangen hoornen rollen in de ooren, met goud opgelegd, waardoor hunne ooren geheel met groote gaten uitgerekt zijn. De vrouwen dragen zulke naauwe rokken, dat zij met moeite den eenen voet zes duim voor den anderen kunnen brengen, waardoor zij een dribbelgang verkrijgen.

De Dajak's zijn niet dom en ook niet lui; zij kunnen lezen noch schrijven, maar hebben een zeer sterk geheugen en zijn bijzonder goedhartig en voor vreemdelingen gastvrij.

Zij zijn zeer bijgeloovig en vereeren vele goede geesten, vergodingen der natuurkrachten, aan wie zij den naam van *Djebata* (*Dewata*) geven, en bij wie zij bescherming zoeken tegen de booze geesten of *hantoe's*, die zij als de oorzaak van rampen en ziekten beschouwen. Voorts hechten zij bijzonder veel aan voorteekenen en amuletten. Vooral raadplegen zij een kleinen witten vogel „*ketto*" genaamd en zij voorspellen het geluk of ongeluk, dat hun te wachten staat, uit de vlugt die de vogel neemt. De tanden van den krokodil zijn als amulet bijzonder bij hen geacht.

De wapenen der Dajak's bestaan in eenen *klewang*, eene lans, die tevens dient tot blaaspijp en waardoor zij giftige pijlen schieten, eenen pijlkoker en een houten schild. In den strijd gaande dragen zij eenen tabbaard, in welks midden een gat is, waardoor het hoofd gestoken wordt. Deze is van watten met linten overtrokken, waarop schulpen bevestigd zijn, zoodat er geene pijlen door kunnen heendringen.

Hunne eeden blijven zij getrouw. Eenige Dajak's hebben het Mohammedaansche geloof omhelsd, namelijk die stammen, die veel met Maleijers in aanraking komen.

De Dajak bemint den sterken drank; zijn voedsel bestaat in rijst, inlandsche aardappelen, groenten en *glattie;* hierbij voegt hij, bij bijzondere gelegenheden, varkensvleesch, kippen, slangen en apen. Rundvleesch verbiedt hem het bijgeloof.

Het koppensnellen is eene bij de Dajak's diep ingewortelde gewoonte; hij die geene menschenhoofden of schedels kan vertoonen, komt in geene aanmerking en geene vrouw wil hem tot man hebben. Hij die de meeste doodshoofden kan vertoonen is Koning; het moet ook geene zeldzaamheid zijn 100 tot 150 gesnelde koppen in één huis te zien.

Zij gelooven dat de afgestorvenen in dieren overgaan en de deugdzamen voornamelijk in vogels. De lijken worden verbrand, waarbij een gemaskerd feest met muzijk en dans wordt gehouden. Bij den dood van eenen rijken Dajak wordt zijnen slaven gevraagd, of zij hunnen meester of hunne meesteres in den dood willen volgen; wanneer zij daarop een weigerend antwoord geven, worden zij door de nagelatene familie met minachting behandeld of aan andere Dajak's verkocht, zoodat zij meest toestemmend antwoorden, waarop zij, onder muzijk en zang, met lansen gedood en daarna verbrand worden. Zij ondergaan dit lijden met de grootste gelatenheid.

In den landbouw hebben zij eenige vorderingen gemaakt, en de voortbrengselen van den

grond brengen zij naar de nabijgelegene markten.

Wij vergenoegen ons hier met deze weinige hoofdtrekken. De stammen van Borneo zijn zoo eindeloos verscheiden, dat geene in bijzonderheden tredende beschrijving kan gegeven worden, die op allen tevens past. Uitvoerige berigten aangaande de Dajaks vindt men in de werken van Dr. SCHWANER en Prof. VETH over Borneo. Onder de Dajak's van Poeloe Petak (Zuid- en Ooster-afdeeling) is eene missie gevestigd van het Rhijnsch Zendeling-genootschap, die niet geheel zonder vrucht arbeidt en gelukkiger is geweest dan de missie der Amerikaansche Zendelingen, die tot in 1850 in het Landaksche op de Westkust gevestigd was. De Dajaks spreken verschillende dialekten, die meest nog weinig bekend zijn; de Amerikaansche Zendelingen hebben de dialekten der Westkust, de Rhijnsche die van het Zuiden beoefend; en de laatsten hebben in dat van Poeloe Petak eene volledige vertaling des Bijbels tot stand gebragt, die thans op kosten van het Nederlandsch Bijbelgenootschap gedrukt is. De heer HARDELAND, die dit groote werk heeft ten einde gebragt, houdt zich thans bezig met de uitgave van een uitgebreid Dajaksch-Hoogduitsch Woordenboek. Zie voorts over de talen der Dajaks en de hulpmiddelen tot hare beoefening: VETH, *Borneo's Wester-afdeeling*, D. II, blz. 232—238.

Daja Langgoe, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Galoe.

Daja Loehoer, distrikt op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Tjilatjap. Het telt 3,966 inwoners, allen Soendanezen. De hoofdplaats draagt denzelfden naam. Daja Loehoer vormde vroeger een afzonderlijk landschap. Het is zeer heuvelachtig en bevat vele rivieren, waaronder eene van dien naam.

Daja Loehoer, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Bandong.

Daja Loehoer, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Galoe, distrikt Kawali.

Dajanan, dorp op Celebes' Noordkust, residentie Manado, rijk Bolang Mogondo.

Dajoe, dorp op de Zuid-Oostkust van het eiland Bintang, residentie Riouw.

Dak, dorp op Sumatra, in de Batta Landen, aan de Simpang Kiri.

Dakam, baai aan de Oostkust van Borneo, op 2° 48′ N. Br.

Dakan of Nangka Dakan, dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sintang, aan de rivier Soemboeng.

Dakawoe, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak.

Dako Kajoe, drie eilandjes in de Molueksche zee, bij de kaap Boejat, op 0° 51′30″ N. Br.

Dal, dorp op het eiland Banka, distrikt Pangkal Pinang.

Dalam, baai en kaap aan de Noordkust van het eiland Lombok, op 106° 40′ O. L.

Dalam (Kota), dorp op het eiland Bali, rijk Bangli, op den berg Bator, met 3 huizen.

Dalam (Kota), dorp op Sumatra's Oostkust, rijk Dèli.

Dalam (Telokh), baai met veilige haven aan de Zuid-Oostkust van het eiland Nias. Naar deze baai heet het zuidelijke gedeelte van het eiland, behoorende onder het gebied van Moedjinga, mede Telokh Dalam. Er groeit bijzonder goede rijst. Het volk is zeer woest.

Dalam (Telokh), baai op het Mentawei-eiland Pora.

Dalaman, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Soerabaja, distrikt Djenggolo. Onder de Javaansche bevolking telt men eenige Christenen.

Dalaman, dorp op het eiland Madura, afdeeling Soemanap, distrikt Kota.

Dalaman, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron. Het bevat 100 inwoners.

Dalaman, dorp op Java, residentie en regentschap Bezoeki.

Dalangan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak.

Dalawan, baai aan de Oostkust van het Sollok-eiland Balabak. Er is eene ligplaats met vooruitstekende riffen, aan de punten, die den ingang vormen.

Dali, gebergte op Sumatra's Westkust, redentie Padangsche Bovenlanden, landschap der VII Kota's. Het is 4,000 tot 5,000 voeten hoog. Er loopt een vrij goed voetpad over.

Dali, dorp op Java, residentie en regentschap Bezoeki.

Dali, dorp op het eiland Bali, rijk Mengoei.

Dalieo, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, aan de Doeson. Het telt 7 huizen, 2 *rakits* en een 90tal bewoners.

Dalisodo, berg op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Sawangan.

Dalm, dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Matan, tot de hoofdplaats Kajoeng behoorende.

Dalm, wijk in Borneo's Westerafdeeling, rijk Simpang, in de hoofdplaats Simpang.

Daloe Daloe, dorp op Sumatra, in het binnenland, op 1° N. Br., aan de rivier Sossak. Gedurende onze oorlogen met de Padries had TOEWANKOE TAMBOESEI hier eene regelmatige sterkte aangelegd, die den 29 December 1838 door de onzen werd overrompeld.

Daloejampat, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin.

Daloema, eiland in den Molukschen Archipel, tot de Soela-eilanden behoorende. Het staat onder het gebied van den Sultan van Ternate.

Daloen, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Trengalek.

Daloman, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron. Het is bewoond door een vijftigtal Javanen.

Damah, dorp op de Westkust van Sumatra, in het Westen van het rijk Singkel. Het is door Achinezen bewoond en levert veel peper op.

Damain, eiland in den Molukschen Archipel, tot de Soela-eilanden behoorende. Het staat onder den Sultan van Ternate.

Damajan, gehucht op Sumatra, in de Lampongsche distrikten.

Damak, zie: Demak, regentschap, enz.

Damango, dorp op Java, residentie Soerakarta, onder Mangkoe Negoro.

Damar is Maleisch en Javaansch en beteekent hars. De harsboom groeit op Sumatra in groote menigte in het wild. Op Java komt hij schaars voor en wordt onderscheiden in twee soorten, de *damar sélo* (steenachtige hars) en *damar poetih* (witte hars). Op Borneo vloeit de hars zoo overvloediglijk uit den boom, dat dezelve menigmaal in groote klompen gevonden wordt aan den voet der boomen of in de rivieren, waarin zij door zware stortregens afgespoeld is.

De *damar* wordt opgeleverd door velerlei boomen van de familie der *Dipterocarpeae*.

Deze hars vervangt het pek, dient om vaartuigen te bepekken en te harpuizen. Een mengsel van twee derde *damar* in een derde terpentijnolie opgelost, geeft een schildervernis, dat veel voortreffelijker dan de mastic is. Aan brand gestoken is de *damar* een welriekende wierook. Zij is doorzigtiger dan copal en mastic; de grootere stukken worden soms voor copal verkocht en de kleinere als gom-sandarak in den handel gebragt.

Omtrent de *damar* blijkt het volgende:

1°. Uit het handelsverslag van Java en Madura over 1856

dat is ingevoerd:

van Sumatra	9,339.79	pikols	ad	*f*	149,940
〃 Palembang en Banka	3,677.16	〃	〃	〃	31,042
〃 Borneo	902.43	〃	〃	〃	4,688
〃 Billiton	7.90	〃	〃	〃	50
te zamen	13,927.28	pikols	ad	*f*	185,720

en uitgevoerd:

naar Nederland	3,568.95	pikols	ad	*f*	91,510
〃 Engeland	580	〃	〃	〃	15,080
〃 Frankrijk	400	〃	〃	〃	10,400
〃 Hamburg	207	〃	〃	〃	5,382
〃 Bremen	269	〃	〃	〃	6,994
〃 N. Amerika	799	〃	〃	〃	29,774
〃 Singapoera	325	〃	〃	〃	8,460
〃 elders	61	〃	〃	〃	1,586
te zamen	6,210.95	pikols	ad	*f*	160,186

Daaruit blijkt, dat de invoer berekend is naar eene waarde van *f* 13.33½ de pikol, en de uitvoer naar eene waarde van *f* 25.79½ per pikol.

2°. Uit het overzigt van den handel in de buitenbezittingen:

a. dat op Sumatra's Westkust is ingevoerd:

in 1854	*f* 3,126
〃 1855	〃 1,208
〃 1856	〃 683

en uitgevoerd:

in 1854	*f* 28,003
〃 1855	〃 30,883
〃 1856	〃 25,499.

b. dat op Palembang is ingevoerd:

in 1853	*f* 1,870
〃 1854	〃 3,309
〃 1855	〃 2,039
〃 1856	〃 1,038

en uitgevoerd:

in 1853	*f* 35,449
〃 1854	〃 73,323
〃 1855	〃 53,761
〃 1856	〃 61,873.

c. dat te Moewara Kompeh is ingevoerd:

in 1853	*f* 435
〃 1854	〃 327
〃 1855	〃 480
〃 1856	〃 238

en uitgevoerd:

in 1853	*f* 250
〃 1854	〃 442
〃 1855	〃 538
〃 1856	〃 323.

d. dat op Muntok is uitgevoerd:

in 1854	*f* 2,754
〃 1855	〃 2,870
〃 1856	〃 2,484

e. dat op Riouw

is ingevoerd in 1854 . *f* 78
en uitgevoerd 〃 〃 . . 〃 58.

Meer dan dit blijkt van geen in- of uitvoer op Riouw.

f. dat op Sambas is ingevoerd:
in 1854 . . . . *f* 345
〃 1855 . . . . 〃 1,317.

g. dat op Pontianak is uitgevoerd:
in 1855 . . . . *f* 1,333
〃 1856 . . . . 〃 120.

h. dat op Bandjermasin is uitgevoerd:
in 1855 . . . . *f* 3,193
〃 1856 . . . . 〃 2,449.

i. dat op Makassar
is ingevoerd in 1854 . . *f* 1,724
〃 1855 . . 〃 567
〃 1856 . . 〃 581
en uitgevoerd in 1855 . . 〃 282
〃 1856 . . 〃 111.

Uit het vorenstaande blijkt

1°. dat de handel in hars of *damar* in Nederlandsch Indië niet veel te beteekenen heeft;

2°. dat de landen, van waar het meest de *damar* komt zijn
1°. Palembang
2°. Sumatra's Westkust
3°. Bandjermasin
4°. Banka,

terwijl de produktie elders zelfs niet noemenswaardig is.

Damar, berg in Borneo's Westerafdeeling, in het Zuiden van het rijk Sambas.

Damar, berg in Borneo's Zuid- en Oosterafdeeling, in de Vorstenlanden van Bandjermasin.

Damar, eilandje bij Borneo's Westkust, in de straat van Karimata, op 0° 25′ N. Br.

Damar, eilandje in den Molukschen Archipel, aan de Zuidkust van het eiland Gilolo, op 1° Z. Br. en 128° 10′ O. L. Het behoort den Sultan van Batjan, levert sago- en harsboomen op. Het is bewoond, doch bij Europeanen schier onbekend. De straat van Damar, tusschen dit eiland en Gilolo, is veilig en breeder dan in de kaarten is opgegeven.

Damar, rivier op Java, residentie Samarang. Zij ontspringt op den berg Prahoe of Praauw, heeft eene noordelijke rigting, doorsnijdt in haren loop den grooten weg, vereenigt zich in de vallei van Dadap Ajam met de rivier Desso en blijft onder den naam van Damar voortvloeijen, totdat zij zich bij Wilerie in zee stort.

Damar, kaap aan de Noordzijde van het Soela-eiland Taliaboe.

Damar, hoek aan Sumatra's Oostkust, landschap Langkat. Dit is eigenlijk een eiland, gevormd door de Langkat-rivier ten Zuiden, door de Serapo-rivier ten Noord-Westen en door een klein kanaal, dat deze rivieren verbindt. De zoogenaamde hoek van Damar, vormt met den hoek Tappa-Koeda eene diepe baai, en is kenbaar door eene groep hooge boomen. De zandbanken, die door de rivier van Langkat gevormd worden, strekken zich ongeveer 7 of 8 mijlen van deze punt uit, en zijn zeer gevaarlijk om te naderen. Weleer hadden de Hollanders op dezen hoek eene kleine faktorij.

Damaradja, zie: Danaradja.

Damar Besar, zie: Edam, eiland.

Damar Ketjil, zie: Alkmaar, eiland.

Damar Poenggal, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin.

Damar Sasi of Trang Woelan, dorp op Java, residentie Soerabaja, niet ver van Modjopahit. Men ziet er het graf van eenen Prins, benevens dat van zijne gemalin en van zijne voedster.

Dambangan, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Keboemen.

Dambar, berg in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin.

Damej, dorp op de Noordkust van het eiland Ceram, aan den mond der rivier Isel.

Damidean, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Indramajoe, op de westelijke grens van het distrikt Sleman.

Damit, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Toeban.

Damma of Damme, eiland in den Molukschen Archipel, tot de Zuid-Wester-eilanden behoorende, onder de groep van dien naam, op 7° 12′ Z. Br. en 128° 46′ O. L. Het is tamelijk hoog, bergachtig en zeer vruchtbaar. De oppervlakte beslaat, volgens Melvill van Carnbée, 5,2 vierkante geogr. mijlen.

Het levert vele varkens, geiten en gevogelte, doch is arm aan buffels en schapen. De grond levert veel *katjang*, *pisang*, kanari, sago, Turksche tarwe, kokosnoten en aardvruchten, welke voortbrengselen door de inboorlingen naar andere eilanden gebragt worden, om te verruilen. Er worden ook vele uitmuntende houtsoorten aangetroffen.

Op de Noord-Oostkust verheft zich een vulkaan, die aanhoudend rookt; aan deszelfs voet liggen warme zwavelbronnen, nabij de dorpen Solat en Kelie; waarvan door de bevolking gebruik wordt gemaakt tegen huidziekten. Aan de Zuid-Westkust vindt men ook plaatsen, waar een heet zwavelachtig water opborrelt.

Er zijn op het eiland Damma twee goede ankerplaatsen, eene aan de Noordkust, in de Wilhelmus-baai, en eene aan de Oostzijde, in de baai van Koelawatta.

De bevolking bedraagt 3,800 zielen, waaronder slechts 250 Christenen, daar de overigen nog Heidenen zijn. Zij zijn onbeschaafd, twistziek en zeer bijgeloovig. Zij vangen op twee naburige onbewoonde eilandjes veel *karet;* zij bouwden vroeger kleine vaartuigen, waarmede zij op de omliggende eilanden zeilden om eenigen handel te drijven, doch deze handel is meer en meer in verval geraakt.

Het voornaamste dorp is Kaayn, dat als de hoofdplaats van het eiland beschouwd wordt.

De Nederlanders hebben zich op dit eiland in 1646 nedergezet en er eene vesting gebouwd. In 1664 zochten de Engelschen, door tusschenkomst van een onzer gewezen dienaars, VINCENT VETTE genaamd, dit eiland in bezit te nemen; doch men zond er volk uit Banda heen, hetwelk hun dit belette. Later heeft echter ons volk dit eiland verlaten om de ongezondheid der landstreek.

Dammajong, oud dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Soekapoera.

Damme, zie: Damma, eiland.

Dammer, zie: Edam en Alkmaar.

Damong, zie: Domong, gebergte.

Damong, rivier in Borneo's Westerafdeeling, distrikt Melawi, op den regter oever der Melawi.

Dampalas, zie: Dampillas.

Dampar, baai aan Java's Zuidkust, residentie Probolinggo, 113° 15′ O. L.

Dampar, moeras op Java, residentie Probolinggo, afdeeling en distrikt Lamadjang.

Dampelas, zie: Dampillas.

Dampi, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Pamalang, distrikt Tjiomal Kidoel, aan de rivier Toembal.

Dampiak, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling en distrikt Salatiga. Het is bewoond door 63 Javanen.

Dampier's straat of Gemien, ook Neeuw of Gammen genaamd, zeeëngte in den Molukschen Archipel, gevormd door de Papoesche eilanden Wageoe aan de Noordzijde en Batanta aan de Zuidzijde. Zij is 10 uur breed. Het gedeelte waar eenige gevaarlijke punten zijn, is gelegen tusschen de Augusta-bank en het Mansfield-eiland. De getijden loopen gewoonlijk snel, maar zijn zeer onregelmatig.

Dampier's Zandbank, gelegen in de zee van Timor, op 13° 50′ Z. Br., 10 voeten boven water.

Dampiet, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Soebang.

Dampillas, dorp, hetwelk, volgens het *Tijdschrift voor Ned. Indië,* Jaarg. III, D. I, p. 164, bewoond is door zeeroovers en Alfoeren van Palos. Het is gelegen aan de grens van het gebied van Manado, op een klein eiland midden in een meer, dat een groot kwartier uur gaans is van het strand, en gemeenschap heeft met eene rivier, die bevaarbaar is voor groote praauwen en zoodoende de roovers in staat stelt om hunne vaartuigen voor oorlogsschepen te verbergen.

Dampir, dorp op Sumatra's Zuidkust, in de Lampongsche distrikten. Het wordt alleen in den droogen moeson bewoond.

Dampit, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Bandongan, Zuid-Oost van den berg Soembing.

Dampit, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap en distrikt Magelang.

Dampjong, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Losari.

Dana, dorp op de Westkust van Celebes, in het Zuid-Oosten van het rijk Mandhar.

Danaradja, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Indramajoe. Van dit dorp is naar Rawa Poeloe eene waterleiding gegraven in het belang der rijstkultuur.

Bij de aardbeving van 16 November 1848 zijn hier alle steenen huizen ingestort, terwijl de grond op meer dan vijftig plaatsen gescheurd was.

Danaradja, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Brebes, distrikt Lebaksioe.

Danaradja, pasanggrahan op Java, residentie Preanger Regentschappen, op den weg van Soemadang naar Soekapoera, 941 Rijnl. voeten boven de zee.

Danaraga, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Galoe, op de westelijke grens van het distrikt Rantja.

Danasari, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Tjilatjap, distrikt Adiredjo.

Danasari, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerbolinggo, distrikt Kerta Negara, aan de rivier Tombra.

Danasari, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Brebes, distrikt Salem.

Danau, zie: Dano en ook Tien Kota's (Meer der).

Danau, distrikt op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, afdeeling Agam, bevattende de Zes Kota's en de Vier Kota's, met eene bevolking van ongeveer 10,000 zielen onder eenen Controleur.

Danau, dorp op Sumatra's Zuid-Oostkust, residentie Palembang, distrikt Ampat Lawang. Het bevat 1,000 inwoners.

Danau, Telaga of Pamingir, uitgestrekt meer in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin. Het ligt tusschen de rivieren Barito en Bahan, en levert bijzonder veel visch, zoodat het in de behoefte der inwoners van het geheele rijk voorziet. Zij wordt gedeeltelijk versch verkocht en gedeeltelijk gezouten.

Danau (Toembang), versterkt dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah.

Danau Bahoeko, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah, met 3 huizen en 60 inwoners (1853).

Danau Boekit, meer in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah, aan den voet van den heuvel Gehogas. Het loopt in de Kahaijan-rivier, waarvan het vroeger een gedeelte was, uit.

Danau Brajer, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah, met 4 huizen en 80 zielen (1853).

Danau di Atas, meer op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Angkolah.

Danau Djalongin, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, met 2 huizen en 40 inwoners (1853).

Danau Kamehangan, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah, met 5 huizen en 100 zielen (1853).

Danau Klingi, dorp op Sumatra, residentie Palembang, landschap Redjang Moesi. Er staan slechts 2 huizen.

Danau Paken, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Ilir, aan de rivier Menohing.

Danau Pau, zie: Tien Kota's (Meer der)

Danau Rata en **Danau Tampong,** twee dorpen op Sumatra, residentie Palembang, afdeeling Lamatang Ilir.

Danau Tehang, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah. In 1853 bevatte het 4 huizen met 80 inwoners.

Danau Tjala, dorp op Sumatra, residentie Palembang, aan de rivier Moesi. Het bestaat uit 10 woningen.

Danauw, zie: Danau, distrikt.

Danawan, eilandje bij de Noord-Oostkust van Borneo, in de Sollok-zee, 4° 26′ N. Br.

Dandang, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Grogol.

Dandang, dorp aan het strand van het eiland Sollok.

Dandangon, dorp op Java, residentie Madioen, afdeeling Ngawi.

Dandani, hoek aan de Noord-Westkust van het Papoesche eiland Salwati.

Dander, dorp op Java, residentie Rembang, regentschap Bodjo Negoro.

Dandi, dorp op Java, residentie Bantam, Wester Regentschap, distrikt Tjiringin, in het Zuid-Westen van het onderdistrikt Tjarita.

Danei, zie: Paloe Nibong, rivier.

Daner, rivier op Sumatra's Oostkust, rijk Kampar. Zij vloeit met eenen noordelijken loop in de straat van Malakka.

Dangar, eilandje aan de Noordkust van het eiland Soembawa, in de baai van Soembawa.

Dangdang, meer en dorp op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap, distrikt Lebak Prahiang. De oppervlakte van het water des meers is met mos bedekt.

Dangdang, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling en distrikt Kraksan.

Dangdang Wiring, dorp op Java, adsistent-residentie en distrikt Banjoewangi.

Dangder, distrikt op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong.

Dangedang, dorp op het eiland Madura, in het Noorden van het regentschap Soemanap.

Dangkil, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Het bevat 70 Javanen.

Dangkil, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Remameh.

Dangkot, dorp op Sumatra, residentie Palembang, aan de rivier Rawas.

Dangla, dorp op Sumatra's Oostkust, landschap Langkat. De omtrek is bebouwd met rijst.

Dangloe, poststation op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Lamadjang, distrikt Kandangan.

Dangong of Danjong, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soekapoera.

Dani, zie: Paloe Nibong.

Danjang, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Grobogan.

Danjong, zie: Dangong, dorp.

Dankbaarheid, suikerfabriek op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Pasoeroewan. Zij behoort aan den Chinees Hang Binioen Kwee Tiang Siang, en heeft eenen aanplant van 294 bouws. In 1856 bedroeg de produktie dier fabrijk 11,107.78 pikols.

Danner, distrikt op het Moluksche eiland Klein Kei, residentie Banda. Het is bewoond door Mohammedanen en bevat een gelijknamig dorp. Onder Danner behooren de eilanden Nai Amoet, Varkiekon, Tangoain, Warhoe, Waktokmaas en eenige kleinere.

Dano, meer op Java, residentie Bantam, in het Noord-Westen van het regentschap

Pandeglang. Het ligt 400 voeten boven de zee en is door bergruggen ingesloten, namelijk ten Zuiden door den Karang, ten Westen door den Parekassan en voorts door het Anjersche gebergte. In het midden ziet men eene zeer diepe modderkolk, Pinasa genaamd, en tegen den oostelijken bergrug ontdekt men eene kokende wel, die niet te naderen is. De zeer modderachtige oever is met zwaar geboomte begroeid. Het water ontlast zich slechts door een kanaal, dat door de natuur gevormd en de Passang Tenang genaamd is. Thans is dit meer, door de bemiddeling van het Gouvernement, ter oppervlakte van 1,600,000 vierkante Rijnl. roeden, door droogmaking grootendeels aan de kultuur dienstbaar gemaakt.

Dano, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, in het Zuid-Oosten van het regentschap Bandong, 32 palen van Bandong, 37 palen van Soemadang en 72 palen van Tjiandjor.

Dano, zie: Segara Anak, meer.

Danoäng, regentschap op Celebes' zuidelijkste landtong, landschap Boelekomba. Het bestaat uit vlak land, waar veel koffij en tabak geplant wordt. Het dorp Danoäng is langs den oever van de gelijknamige rivier gelegen en heeft eene druk bezochte markt.

Dano Loewar, rivier op Sumatra, residentie Palembang.

Danom, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan.

Danom Pari, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe.

Dano Soeaïs, rivier en meer op de Westkust van Sumatra, residentie Tapanoeli, afdeeling Angkolah. De rivier vereenigt zich met de Sangkoenoer.

Danta, eilandje bij de Noordkust van het eiland Banka, in de Klabat-baai.

Dantaran, distrikt op Sumatra's Zuid-Westkust, in de Lampongsche distrikten, aan den Varkenshoek, onder een afzonderlijk Hoofd.

Danti, dorp op Java, residentie en regentschap Bezoeki, distrikt Mlandingan.

Daoean, zie: Dawoean.

Dao, zie: Daauw, eiland.

Daoen, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, 2 palen beoosten de rivier Mentjereh, 5 palen van zee.

Daoen, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Toeban.

Daoen, rivier op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Tjiandjor.

Daoen, dorp op het eiland Baweau.

Daoen, rivier op Sumatra's Oostkust, landschap Paneih.

Daoessa, gehucht op het eiland Bali, op den berg Bator, 4 à 5,000 voeten boven de oppervlakte der zee. Kasuarinen groeijen er in menigte.

Daoewan, zie: Dawoean.

Dapenda, dorp op het eiland Madura, in het Noorden van het regentschap Soemanap.

Daperiang, berg op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Westen van het distrikt Tjibaroesa.

Daphne, rif ten Westen van Sumatra, ongeveer 5,500 ellen ten Zuiden der reede van Singkel.

Dapoean, dorp op Java, residentie en regentschap Soerabaja, bij de stad.

Dapoean, dorp op Java, residentie en regentschap Bezoeki.

Dapoer (Oedjong), hoek aan de Westkust van het eiland Banka.

Dapoer (Poeloe), zie: Duiven-eiland.

Dapong, dorp in Borneo's Westerafdeeling, in het staatje Koeboe, ten Noorden der Padang Tikar-rivier. Het bevat 9 huizen. De inwoners generen zich met de vischvangst.

Dapor, zuid-westelijkste punt van het eiland Banka, distrikt Taboali.

Darah Poetih, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soekapoera.

Daram, groep van 27 eilanden, in den Molukschen Archipel, tusschen Nieuw-Guinea en Misool, onder welk laatste eiland zij behoort, op 131° 10′ O. L. en 2° 11′ Z. Br.

Darang, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap en distrikt Trengalek.

Daras (Soengei), hoek op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap Alaban.

Darat, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, regentschap Mataram.

Darat, dorp op het eiland Banka, distrikt Jeboes.

Darat Lama, dorp op het eiland Banka, distrikt Muntok.

Darawan, eiland aan Borneo's Oostkust, behoorende onder Goenong Teboer.

Dara Wistoe, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja Lengka, distrikt Madja.

Daren, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Trengalek.

Darengngih, dorp op het eiland Madura, afdeeling Madura, distrikt Balega.

Daresini, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Losari, op de grens van Tagal, aan de Tjisangarong.

Dari, distrikt op Sumatra's Westkust, landschap Soengei Itam.

Darma, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Kadoe Gedé. Buiten dit dorp ligt een grotwerk, Soengei Raja genaamd, dat zeer bezienswaardig is en volgens de meening van velen in vroegeren tijd door Chinezen vervaardigd is.

Darma, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerbolinggo, distrikt Kerta Negara.

Darma Radja of Damaradja, distrikt op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soemadang. Het is bevolkt met ruim 5,000 Javanen. Een gelijknamig dorp en poststation met pasanggrahan ligt in dit distrikt, op 16 palen van Soemadang, en is het 3de poststation naar Soekapoera, 85 palen van Tjiandjor en 45 van Bandong, ter hoogte van 922 Rijnl. voeten boven de oppervlakte der zee.

Darma Tandjong, dorp op het eiland Madura, $50^3/_4$ paal van Soemanap, $52^1/_2$ paal van Bangkalang en $70^1/_2$ paal van Madura.

Darma Wangi, distrikt op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soemadang. Het bevat 13,960 zielen.

Darmo, dorp op Sumatra, residentie Palembang, landschap Goemai.

Daroe Talang, rivier en dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ngasinan.

Daroe, dorp op Java, residentie Batavia, in het Zuiden van het Wester Kwartier, aan de rivier Tjipajawin, benoorden Tjandoengan.

Daroean, dorp op Java, residentie Soerabaja, afdeeling Grissee.

Daroengan, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Toelong Agong.

Daroengan, dorp op Java, residentie Kediri, onderregentschap Blitar, distrikt Lodoyo.

Daromista, dorp op het eiland Madura, regentschap Soemanap, distrikt Kota.

Darvelbaai, zie: Dwaalbaai.

Dasan, eilandje in de zee van Celebes, bij de Zuid-Westkust van Mindanao, 6° 46′ N. Br.

Dasar of Zandzee, vlakte op Java, residentie en regentschap Pasoeroewan, in het oostelijk gedeelte van het Tengger-gebergte. Zij is door bergtoppen omringd en heeft eene uitgestrektheid van $2^1/_2$ of 3 palen. In haar midden ligt de berg Bromo. Deze vlakte is ontstaan door uitgeworpen vulkanisch zand en lava, welke de valleijen aldaar aangevuld hebben. Alles is er kaal en dor, en men ontdekt er nauwelijks een grasplantje. Het zuidelijkst gedeelte dezer vlakte heet Roedjak en ligt 6,617 Rijnl. voeten boven de oppervlakte der zee.

Dasener, dorp op Nieuw-Guinea, aan den westelijken oever der Geelvink-baai.

Dasoek, dorp op het eiland Madura, afdeeling Soemanap, 10 palen van Soemanap, $113^1/_4$ paal van Bangkalang en $131^1/_4$ paal van Madura.

Dasoer, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het midden van het distrikt Parong.

Dasonoro, dorp op Java, residentie Soerabaja, afdeeling Modjo Kerto.

Dassi, straat in den Lingga-Archipel, residentie Riouw, ten Noorden van het eiland Lingga, op 0° en 104′ 32″ O. L.

Dassoon, dorp op Java, residentie Rembang, aan het strand. Er is eene scheepstimmerwerf, waar groote vaartuigen hersteld worden. Zij is partikulier eigendom.

Dataham, dorp op Celebes, residentie Manado, op de kust van Manado. De omstreken leveren veel ebbenhout.

Datahans, drie eilandjes in de straat der Molukko's, bij de Noord-Oostkust van Celebes. Zij zijn onbewoond, doch leveren vele eetbare vogelnestjes op.

Datar, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Loerah Agong.

Datar, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Tjiawi Gebang.

Datar, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Berbek, distrikt Godean.

Datar, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Tjilatjap, distrikt Daja Loehoer.

Datar, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerwokerto, distrikt Adjibarang.

Datar, rivier op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Kadoe.

Datas, berg op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soemadang, op de scheiding der distrikten Depok en Baloeboer, 3 palen ten Noorden van Soemadang en 4 palen ten Zuiden van Depok.

Date, eilandje ten Zuid-Oosten van Borneo, in de straat van Makassar. Op hetzelve is een hooge berg, waarop een heilig graf ligt, dat ruim tweehonderd jaren oud is. In den omtrek worden vele oesterbanken gevonden.

Date, dorp op de Zuid-Oostkust van het eiland Gilolo, aan de baai van Kea, op 0° 24′ N. Br.

Datitsjia, gehucht op het eiland Boero, regentschap Massaretch, stam of fenna Dimpoöm.

Dati of Datoe, kaap aan de Oostkust van het eiland Soembawa.

Dati, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Tjilatjap, distrikt Adiredjo.

Datoe, eilandje in de Java-zee, bij Borneo's Zuid-Oostkust, op 114° 33′ O. L. en 3°.59′ Z. Br. Hier kunnen 2 à 3 schepen nabij Borneo's kust eene goede ankerplaats vinden, zelfs in de westmoeson, daar zij dan door dit eilandje beschut worden.

Datoe, bogt aan de Noord-Westkust van Borneo. Zij strekt zich uit van 110° 5′ tot 111° 15′ O. L. Bij het inzeilen dezer bogt bespeurt men eene zware kabbeling en is men aan rukwinden blootgesteld. Binnen in de baai treft men goeden ankergrond aan en is men genoegzaam beveiligd tegen den Noorden en Zuiden wind. Hier heeft regelmatige ebbe en vloed plaats, de eerste duurt slechts vier uren, waarop acht uren vloed volgt. Digt onder den wal van de kaap Datoe, die gelegen is op 2° 5′ 24″ N. Br. 110° 10′ O. L., peilt men 20 en 24 vademen, doch het vaarwater is hier zeer ongelijk van diepte. Voor den uithoek zelven liggen verscheidene rotsen, waarvan eenige onder water.

Datoe, berg op Borneo's Noord-Westkust, op 2° 38′ N. Br. en 110° O. L.

Datoe of Datte, eilandje bij Borneo's Westkust, in de zee van Karimata, op 0° 8′ N. Br. 109° O. L., 4 of 5 mijlen ten Westen van Soeroetou. Het is in het midden hoog en zigtbaar voor de schepen, die in de havens van Pontianak en Mampawa ten anker liggen. Ten Noord-Oosten van Datoe strekken zich vele eilandjes uit, tusschen Mampawa en Sambas, hebbende veilige doortogten en regelmatige diepten.

Datoe, noordelijkst punt van het eiland Groot-Natoena, residentie Riouw, op 4° 20′ N. Br.

Datoe, zie: Gawe (Tandjong).

Datoe of Baroe, kaap aan Sumatra's Oostkust.

Datoe, tak der Lampoejang-rivier, op Sumatra, residentie Palembang.

Datoe of Datauw, rivier op het eiland Banka, in den omtrek van den berg Pandjang. Er wordt hier tinerts en eenig fijn goud aangetroffen.

Datoe Mandajee, eilandengroep aan de Zuid-Oostkust van Borneo, vóór de uitwatering der rivier van Bandjermasin.

Datte, zie: Date en Datoe.

Dau of Dahoe, rijkje en meer op Sumatra, in de Batta Landen. Het rijkje levert veel rijst, peper, benzoïn, kamfer, kassia en paarden.

Dauma, zie: Damma, eiland.

Daun, zie: Daoen, dorp.

Daut, zie: Tinggalan.

Dauw, dorp op Celebes' Noordkust, residentie Manado, rijkje Kaudipan.

David-Eilanden (St.), eilandengroep in den Molukschen Archipel, ten Noorden van Nieuw-Guinea, op 134° 20′ O. L. en 0° 50′ N. Br.

Daw, zie: Daauw, eiland.

Dawa, zie: Bodjo Manik, dorp.

Dawa Biangan, dorp in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah, met 91 inwoners.

Dawah, zie: Mantoet, rivier.

Dawang, dorp op den Oosthoek van het eiland Ceram, residentie Banda, *radja*schap Kilmoen. Het wordt bestuurd door eenen *Orang Toewa*.

Dawas of Dawa, rivier op Sumatra, op de Oostzijde der residentie Palembang. Zij is een zijtak der Banjoe Asin. Langs deze rivier bevinden zich de dorpen Prangpata, Rangong en Batang Padi, bewoond door Koeboes.

Dawas, distrikt op Sumatra, in het gebied van Palembang, grenzende aan het rijk van Djambi, voornamelijk door Koeboes bewoond.

Dawelaar of Dawera, eiland tot de Zuid-Westereilanden behoorende, in de Banda-zee, onder de groep Babber-eilanden, op 7° 45′ Z. Br. en 130° 10′ O. L.

Daweloor, een der Babber eilanden, tot de Zuid-Wester-eilanden behoorende, in de Banda-zee, op 7° Z. Br.

Dawera, zie: Dawelaar.

Dawi, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Pasoeroewan, distrikt Gratie. Hier worden jaarlijks eene hoeveelheid gezouten eijeren uitgevoerd, bekend onder den naam van Gratie-eijeren. Alleen over zee worden er jaarlijks soms 100,000 stuks uitgevoerd, behalve de groote menigte, welke over land verzonden wordt. Ieder inwoner onderhoudt ook 40 à 50 eenden.

Dawil, gebergte op Java, residentie Djokdjokarta.

Dawoean of wel Sitobondo, hoofdplaats van het distrikt Sitobondo, op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Panaroekan. Er is een Controleur gevestigd.

Dawoean, hoofdplaats van het distrikt Adiarsa, op Java, adsistent-residentie Krawang, 14 palen van Poerwakarta.

Dawoean, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Kali Djati.

Dawoean, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Keboemen.

Dawoean, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Sidajo.

Dawoean, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Pamalang, distrikt Tjiomal Lor.

Dawoean, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Pangkah.

Dawoean, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja Lengka, distrikt Djati Wangi, aan den grooten postweg.

Dawoean, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap en distrikt Poerwokerto.

Dawoean, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, distr. Singomerto.

Dawoean, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, distrikt Karang Kobar, op de oostelijke grens.

Dawoean, dorp op Java, residentie Probolinggo, distrikt Kraksan.

Dawoean, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Sidajo.

Dawoean, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Goenong Lor.

Dawoean Koelon en **Wètan,** twee dorpen op Java, residentie Probolinggo, distrikt Lamadjang.

Dawolong, berg op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Kadoe Gedé, bezuiden de hoofdplaats Kadoe Gedé.

Dea, eilandje in den Molukschen Archipel, ten Westen van Gilolo, op 2° 15′ N. Br., 127° 30′ O. L.

Debang, poststation op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Krangdon.

Deboes, zie: Djeboes, distrikt, enz.

Dedap, zie: Dadap, berg.

Dedap, dorp op Java, residentie Batavia, in het Oosten van het Wester Kwartier, $1^1/_4$ paal van zee.

Dedap, eilandje in den Lingga Archipel, residentie Riouw, ten Westen van het eiland Pengallap, op 0° 30′ N. Br.

Dédéi, dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sintang, aan de rivier Melawi.

Dedel, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soekapoera, disrikt Tradjoe, waarvan het de hoofdplaats is.

Dederika, rif bij de Noordkust van het eiland Flores.

Dediri, eiland in de Moluksche zee, bij de Oostkust van Celebes. Het staat onder het gebied van den Sultan van Ternate.

Dedjon Menteng, landgoed op Java, residentie Batavia, Ooster Kwartier.

Dedoegan, berg op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong, distrikt Boenga.

Deene, eilandengroep in den Molukschen Archipel, bij de Noordzijde van het Papoesche eiland Poppa, op 129° 55′ O. L.

Defensie, zie: Bescherming, sterkte.

Defoe, gehucht op het eiland Boero, regentschap Waaisama, stam of fenna Watemoen. Het bevat 100 inwoners.

Dehan Hoendang, dorp op Borneo's Zuidkust, landschap Mendawei, aan de rivier Mendawei.

Dehas, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan, op den regter oever der Sampa.

Deira, berg op Sumatra's noordelijk gedeelte. Hij vormt de grensscheiding tusschen het koningrijk Achin en de Batta Landen en levert veel kamfer en benzoïn op.

Dejrang, dorp op het Zuid-Ooster eiland Manawoko, residentie Banda.

Dekat, eilandje in den Molukschen Archipel, bij Batjan.

Deket, dorp op Java, residentie Soerabaja, afdeeling Lamongan, omringd door rijstvelden.

De Kock, zie: Kock (De-), fort.

Dela, dorp op de Westzijde van het eiland Rotti, residentie Timor.

Delangan, dorp op Java, residentie Soerakarta, regentschap Soekowati.

Delangoe, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Koeto Ardjo.

Delangoe, dorp op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Padjang.

Delapan, eiland in de Molukshe zee, residentie Ternate, tot de Banggaai-eilanden behoorende.

Delapan Kota, zie: Battang Kappé, landschap.

Delapan Poeloeh, land op Java, residentie Batavia, Ooster Kwartier.

Deles, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa.

Deles, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ngasinan, op de grens van Samarang.

Delft, fort op de Zuid-Westkust van het Ambonsche eiland Saparoea, digt bij Porto. Het is in 1655 aangelegd, heeft vier stukken geschut en eene bezetting van 20 man.

Dèli of Delhi, landschap op Sumatra's Oostkust, bepaald ten Oosten door de straat van Malakka, ten Noord-Westen door de rivier Boebalan, ten Zuid-Westen door de Soengei Toewan en ten Zuid-Oosten door den grooten Batta-staat Siantar. Het strekt zich ongeveer 60 Engelsche mijlen langs de kust uit. Het land langs de kust is laag en moerassig, meer westelijk rijst het eenige voeten; behalve eenige

bebouwde plekken, is het met een zwaar woud bedekt. De grond is uiterst vruchtbaar; de voortbrengselen zijn: goud, peper, kamfer en benzoïn. De uitvoer van peper, welke naar de Engelsche bezittingen langs de straat van Malakka plaats heeft, wordt geschat op 25,000 à 26,000 pikols 's jaars. Rijst wordt er verbouwd voor eigen gebruik. Tabak wordt er door Maleijers en Batta's aangeplant. Verder bestaat er aanplant van suikerriet, *katjang* in soorten, katoen, *kapas*, maïs, *obi's*, pompoenen, watermeloenen, komkommers en uijen. Bijna alle soorten van tropische vruchten en bloemen zijn er in allerlei kleuren en geuren in den grootsten overvloed te vinden. Men treft er uitgestrekte aanplantingen van kokos- en *pinang*-palmen aan. Verder vindt men er verscheidene nuttige houtsoorten, geschikt voor meubelen en vaartuigen. De zee levert overvloed van visch. De wilde dieren van Dèli zijn gelijk aan die van Sumatra's overig gedeelte; vooral houden er zich vele olifanten en rhinocerossen op. Er worden in dit landschap eenige vaartuigen gebouwd. De mannen houden zich, behalve hiermede, bezig met den landbouw en scheepvaart. De vrouwen planten *padi*, halen water, spinnen, weven en verwen kleederen en maken ook kruid.

De Maleijers van Dèli hebben vele boeken betreffende de godsdienst, den oorlog, de geschiedenis, de wetten of gewoonten (*adats*) des lands en de dichtkunde; vele inboorlingen zijn omtrent deze onderwerpen goed ingelicht en wijden een groot gedeelte van hunnen tijd aan de studie. Zij zijn ook hartstogtelijke liefhebbers van muzijk. Er bestaat in Dèli uitvoer van peper, was, *gambir*, paarden, slaven, tabak en olifantstanden, terwijl er invoer is van wit en blaauw lijnwaad, chitsen, opium en zout.

De voornaamste rivieren zijn de Dèli, de Langkat en de Jolo. De bevolking bestaat grootendeels uit Maleijers, en verder uit Batta's, Achinezen, eenige Javanen, Boeginezen en Chinezen. In ieder dorp is een bedehuis aanwezig. Dèli is aan Siak onderhoorig en cijnsbaar, en wordt bestuurd door een Hoofd, met den titel van *Soetan*.

Dèli is in 1619 door Achin op de Portugezen veroverd.

Dèli, hoofdplaats van het gelijknamige koningrijk op Sumatra's Oostkust, aan den mond der rivier Dèli. Zij bestaat uit hutten en bevat 500 inwoners, die peper en rijst verbouwen. Zij is de zetel van den *Soetan* en heeft eene haven in de straat van Malakka, op 3° 46′ 30″ N. Br. en 98° 42′ 30″ O. L.

De rivier van Dèli is bij deze plaats 40 ellen breed. Zij is voor groote vaartuigen bevaarbaar, daar de modderbank, die zich vóór de monding tot op 5 mijlen uitstrekt, zelfs bij lagen waterstand nog 2 vademen water heeft. Op sommige plaatsen wordt de vaart zeer bemoeijelijkt, ja zelfs ondoenlijk gemaakt door de vele overhangende boomen. De snelheid van den stroom moet omstreeks 6 uur in één uur zijn. Tusschen de Dèli- en Boeloe Tjina-rivieren bevindt zich eene zandbank, die zich ongeveer 1 mijl ver uitstrekt en bij laag water droog is; bij dezelve staan $1^1/_2$, 2 en 3 vademen. De rivier van Dèli heeft haren oorsprong aan den voet van twee bergen, Koeali en Soekanaloe genaamd, en ontlast zich met eenen oostwaartschen loop in de straat van Malakka. Aan deze rivier liggen de overblijfselen van eene steenen sterkte, welke op sommige plaatsen 30 voeten hoog is en eenen omvang heeft van 200 vademen.

Dèli, eiland in de Indische zee, aan Java's Zuidkust, bezuiden de residentie Bantam, digt bij het Kalapa-eiland. Het is onbewoond, levert veel visch, vele kippen, kokosnoten en wilde boomvruchten op.

Dèli Toewah (Oud Dèli), dorp op Sumatra's Oostkust, landschap Dèli. Men vindt er overblijfselen van een oud fort.

Delio, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Bekompai. Het bevat slechts 15 inwoners, die Mohammedaansch zijn en hun bestaan in den rijstbouw vinden.

Dellok, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Soerabaja.

Deloewang, rivier op Java, residentie, regentschap en distrikt Bezoeki.

Delok, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ngasinan.

Delok, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak.

Delok, rivier op Java, residentie Japara, welke uit een meer ten Zuiden van Pati ontspringt en zich in de zee van Java ontlast. Zij is alleen voor kleine praauwen geschikt.

Delok, dorp op Java, residentie en regentschap Rembang, aan zee gelegen.

Deloppo, dorp op Java, residentie Madioen, 12 palen van Madioen, 13 palen van Ponorogo en 35 palen van Ngawi.

Demak, regentschap op Java, residentie Samarang, westwaarts van Grobogan en Japara, noordwaarts van Soerabaja, oostwaarts van Samarang en zuidwaarts van Japara. De oostelijke grens is de rivier Tedoenan of Tangolangan. Verscheidene rivieren stroomen door dit regentschap naar zee. Een gegraven kanaal

loopt van hier naar Samarang. Het vervoer van goederen geschiedt gewoonlijk met zeer kleine praauwen.

Dit regentschap is verdeeld in de distrikten Singen Kidoel, Wedong, Demak, dat 56,934 inwoners bevat, Mangar en Sambong, te zamen bevolkt door 234,436 zielen, onder welke 32 Europeanen, die onder het regtsgebied van Samarang staan, 1,738 Chinezen en overigens Inlanders. De geheele inlandsche bevolking is in blaauw lijnwaad gekleed.

Demak maakt met Grobogan eene afdeeling uit, waarover gesteld is een Adsistent-Resident, die te Poerwodadi zijn verblijf houdt. In dit regentschap worden kwikzilvermijnen aangetroffen. Het grootste gedeelte van den grond bestaat uit vlak land, het zuidelijke gedeelte alleen is heuvelachtig. Er wordt voor de Europesche markt alleen tabak aangekweekt. Rijst en vruchten is het hoofdprodukt van den grond. In 1849 heeft in dit regentschap een groote hongersnood geheerscht, het gevolg eensdeels van misgewas, anderdeels van uitputting der bevolking, door te hoog opgevoerde landrenten, terwijl de Regent van Demak, in stede van mede te werken tot verzachting van de ramp, zich integendeel handelingen had veroorloofd, die tot zijn ontslag aanleiding gaven. Het regentschap werd door sterfte en verhuizing onder de bevolking sterkt ontvolkt, doch langzamerhand nam deze weder toe door de lenigende maatregelen van het Gouvernement, dat voorts ook waterstaatswerken deed ten uitvoer brengen, om eene betere bewatering der velden te verkrijgen.

Demak, hoofdplaats van het regentschap en distrikt Demak, op Java, residentie Samarang. Zij ligt 17 palen Oost-Noord-Oost van Samarang, 25 van Poerwodadi en 48 van Salatiga, aan de rivier Demak, eenige palen van zee. Er is eene pasciban met daaraan liggende moskee, eene regentswoning, eene groote markt aan de boorden der rivier Sampangan, die het oostelijke gedeelte der stad doorsnijdt, en eene in 1846 gebouwde gevangenis. De huizen der Chinezen zijn meest van steen. Demak is een aardig plaatsje, eenigzins ouderwetsch, doch heilig voor den Islamiet, omdat alhier de eerste tempel gebouwd en de eerste zetel van een algemeen Mohammedaansch rijk op Java gesticht werd. Deze tempel zeer bouwvallig zijnde, werd eenige jaren geleden hersteld, waartoe het Gouvernement eene subsidie uit 's lands kas verleende. Hier is de Landraad en de regtbank van omgang voor het regentschap en hier wonen de Regent en de Controleur.

Demak, rivier op Java, residentie Samarang. Zij ontspringt uit de lage streken bezuiden den berg Oengaran en gedeeltelijk uit het Djokdjokartasche gebergte. Eerst loopt zij oostwaarts door bergachtig land, bewatert eene groote vlakte van rijstvelden en vervolgens naauwe hellingen. Onder den naam van Toentang snijdt zij den grooten weg op den 24sten paal van Samarang naar Salatiga. Aldaar is het rivierbed bij de 100 voeten breed en doorwaadbaar. Van daar loopt de Toentang door steile gebergten naar de vlakte van Demak in eene oost- en noordelijke rigting, met kronkelende bogten. Nabij Demak deelt zij haar water mede aan een kanaal, dat naar Samarang loopt en neemt dan den naam van Demak aan. De volle loop is 55 palen. In Demak is zij 80 voeten breed.

Demak en Grobogan, afdeeling op Java, in het Oosten der residentie Samarang. Het bestuur berust bij eenen Adsistent-Resident, die te Poerwodadi verblijf houdt, eenen Regent voor Demak, eenen Onder-Regent voor Grobogan en twee Luitenants voor de Chinezen.

Demalau, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Grogol. Den 7 October 1858 zijn er door eenen hevigen brand 35 inlandsche woningen in de asch gelegd.

Demang, berg op Java, op de grens der residentiën Bantam en Buitenzorg.

Demang, rivier op Java, residentie Cheribon, partikulier land Indramajoe, distrikt Passekan.

Demangan, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Ngrowo, 34 palen van Toelong Agong, 46 van Kediri en 87 van Pasoeroewan.

Demang Moeda, dorp in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Kapoeas Moeroeng. Het is bewoond door 50 Ngadjoe's.

Demankarang, dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sangouw. Er zijn twee goudmijnen, die door 31 Chinezen bewerkt worden.

Demassan, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ledok, distrikt Kali Wiro.

Demba, dorp op Nieuw-Guinea, in Wonim di Bawa, landstreek Aropin, bezuiden het dorp Waperie.

Dembo, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Demit, dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Matan, aan de rivier Kriouw.

Demo, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Demoela of T e l o k h N a k o, dorp, baai en rivier op de Westkust van het Soenda-eiland Nias.

Dempet, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Mangar, 23 palen

van Samarang, 54 palen van Salatiga en 19 palen van Poerwodadi.

Dempi, berg op het eiland Soembawa, rijk Saugar.

Dempo (Goenong) of Heilige Berg, berg op Sumatra, in het binnenland van Benkoelen, op 4° 10′ Z. Br. Hij heeft eene hoogte van 10,000 voeten boven de oppervlakte der zee, wordt door olifanten, rhinocerossen en geiten bewoond, en is gedeeltelijk met digt geboomte begroeid. De inlanders beschouwen dezen berg als de verblijfplaats van de beschermgeesten, *déwa's* en mindere godheden. De drie toppen heeten Dempo, Lemoe of Loemoet en Berapi. Het is een werkende vulkaan en de zuidelijkste van het eiland. Aan den voet wordt goud gegraven.

Dempoe, drie bergen op het eiland Madura, in het Noord-Westen van de afdeeling Soemanap.

Dempoe, eilandje aan de Noordkust van het eiland Soembawa, in de baai van Soembawa.

Denama of Denaman, regentschap met gelijknamig dorp op de Noord-Oostkust van het eiland Ceram, residentie Banda, grenzende ten Westen aan de Alfoersche stammen, die onder Tobo behooren, ten Zuiden aan Kiari, ten Oosten aan zee, ten Noorden aan Kilbat. Het bevat 650 inwoners, Mohammedanen en Heidenen, onder eenen *Orang Kaja.*

Dé Namba of Denambo, partikulier land op Java, adsistent-residentie Krawang, in het Prahoe-gebergte. Vroeger behoorde het onder Buitenzorg. Het is bewoond door 2,116 zielen. Hier ontspringt de Tjibet.

Denasri, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Soeba, aan de rivier Roban.

Dendang, monding der rivier Djambi, op Sumatra's Oostkust, rijk Djambi.

Dendang, dorp op het eiland Banka, distrikt Muntok.

Dende, berg op het eiland Soembawa, in het Noorden van het koningrijk Dompo.

Dender, dorp op het eiland Groot Banda, residentie Banda. Aan de zee ligt hier eene sterkte.

Dender (Beneden-) of Dender di Bawah, perk op de Oostzijde van het eiland Groot Banda, residentie Banda, distrikt Achterwal. In 1854 stonden er 12,408 muskaatnotenboomen.

Dender (Boven-) of Dender di Atas, perk op de Oostzijde van het eiland Groot Banda, distrikt Achterwal. Men telde er in 1854 9,674 muskaatnoten-boomen.

Denei, dorp op Sumatra's Oostkust, aan het strand van het landschap Dèli.

Dener, zie: Kampar Ketjil.

Dengang, meer in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah.

Dengang Kamai, dorp in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan, op den top van eenen heuvel. Het bestaat uit digt aan elkander staande huizen, omringd door eene hooge schans, en uit rijstschuren.

Dengdeng Hari, gebergte op Java, op de grenzen van de residentiën Preanger Regentschappen, Krawang en Buitenzorg, 4 mijlen ten Noord-Oosten van den Panggeranggo, en door eenen tusschenrug verbonden met het gebergte van den Megamendong en Galoenggoeng. Het verheft zich tot 4,500 Rijnlandsche voeten boven de oppervlakte der zee. Een berg tot dit systeem behoorende, en van gelijken naam, ligt in Buitenzorg, op de Zuid-Oostzijde van het distrikt Tjibaroesa.

Dengking, rivier op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Padjang.

Dengko, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Singen Lor.

Dengkol, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang.

Dengla, dorp op Sumatra's Oostkust, landschap Boeloe Tjina, met een 15tal huizen.

Denka, dorp op de Noord-Westzijde van het eiland Rotti, residentie Timor.

Denneh, eiland ten Westen van Nieuw-Guinea, in den Wageoe-Misool-Archipel. Het staat onder Salwati.

Denneloang, rivier op de zuid-westelijke landtong van Celebes, aan de Oostzijde der baai van Boelekomba. Zij is tot op eene aanzienlijke diepte landwaarts in bevaarbaar voor groote vaartuigen.

Denokan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Denner, batterij op het eiland Groot Banda.

Denoyo, wijk aan de Zuidzijde der stad Soerabaja, op Java, distrikt Djabakota, met 133 zielen (1857).

Denoyo, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang, Noord-West van de hoofdplaats.

Depah, afdeeling op het eiland Banka, distrikt Soengei Leat. Zij bevat 15 dorpen, bewoond door 944 Bankanezen en 32 Maleijers.

Depaki, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, aan de Tjiliwong.

Depan, rivier in Borneo's Westerafdeeling, rijk Tajan.

Depatan, heuvel in Borneo's Westerafdee-

ling, landschap Boenoet, aan de rivier Mentibah.

Depati, gehucht op het eiland Boero, regentschap Tagalisa, stam of fenna Wahongan.

Depati, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Karang Anjar, distrikt Gombong.

Depok, distrikt op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soemadang.

Depok, dorp op Java, in het distrikt Depok, 6 palen van Soemadang, 35 palen van Bandong, 75 palen van Tjiandjor en 45 palen van Poerwakarta (in Krawang). De moerassen, welke achter de duinen op het Zuiderstrand bij dit dorp liggen, zijn de schuilplaatsen van een aantal wilde eenden.

Depok, land op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Parong. Het is bewoond door 1,479 zielen.

Depok, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Parong, aan de rivier Krokot, op den weg naar Batavia. Er is eene Christen-gemeente, die in 1853 bestond uit 273 zielen, welke door eenen Zendeling worden voorgegaan, die tevens Leeraar is van de gemeente te Toegoe. De school te Depok werd door ongeveer 60 kinderen bezocht. Bij dit dorp ligt een bosch van dien naam.

Depok, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Gantoengan.

Depok, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap en distrikt Poerwokerto.

Depok, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, distrikt Singomerto.

Depok, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, aan den voet van den berg Boerangrang.

Depok, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak, Oost van de hoofdplaats.

Depok, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ledok, distrikt Wonosobo.

Depok, poststation op Java, residentie Bagelen, regentschap en distrikt Ambal.

Depok, bosch op Java, residentie Pekalongan, regentschap en distrikt Batang.

Depok, berg en dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Seragi. De berg is 6,500 Rijnlandsche voeten hoog.

Depok, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Sidajo, op de grens van Kali Salak.

Depok, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap en distrikt Batang.

Depok, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Soeba, aan de rivier Roban.

Depok Selang, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap en distrikt Keboemen.

Deptford, rots in straat Bali, ten Westen van het eiland Bali, vóór Banjoewangi. Op deze rots stootte den 26sten December 1795 het Engelsche schip *Deptford*. Zij is steil en heeft 2 vadem water. Er is een baken op geplaatst.

Deratie (Nieuw-), zie: Tandjong Poera.

Derawan, eilandje bij de Oostkust van Borneo, op 2° 5′ N. Br., onder Goenong Teboer.

Derek, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap en distrikt Poerbolinggo.

Derekan, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Het is bewoond door 69 Javanen.

Deren, minerale bron op Java, residentie Soerakarta.

Deressan, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron. Er wonen 246 Javanen.

Deressan Koelon, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron, bewoond door 38 Javanen.

Deressan Wètan, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron. Het is bewoond door 33 Javanen.

Derich, landschap in Borneo's Zuid- en Oosterafdeeling, in het Westen van het rijk Koetei.

Derkant, berg op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Mandi Rantja, bij den Tjeremeh.

Derma, zie: Darma.

Derkilo, minerale bron op Java, residentie Soerakarta.

Derks-eiland, eiland in de Banda zee, tot de Zuid-Wester-eilanden behoorende, residentie Banda.

Dermadja, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerwokerto, distrikt Adjibarang, nabij Adjibarang.

Derma Djati, dorp op Java, residentie en regentschap Pasoeroewan.

Dermadji, rivier en dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Tjilatjap, distrikt Pegadingan.

Dermaga, partikulier land met landhuis op Java, adsistent-residentie en distrikt Buitenzorg, op den weg van Buitenzorg naar Lebak. Het bevat ongeveer 5,400 bewoners.

Derma Poera, dorp op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, aan de Komering, aan den mond der Talmah-rivier.

Derma Radja, zie: Darma Radja, distrikt.

Derma Sandi, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Pangkah.

Derma Soewi, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Brebes, distrikt Lebaksioe.

Derma Tandjong, dorp op het eiland Madura, afdeeling Pamakasan.

Derma Wangi, zie: Darma Wangi, distrikt.

Dermo, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Bangil, 3 uren van de hoofdplaats Bangil verwijderd. Bij dit dorp vindt men eenen grooten tempel.

Dermo Djati, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak.

Dermo Kradinan, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerwokerto, distrikt Adjibarang, op de westelijke grens.

Dermonganti, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Soemowono.

Dermosari, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Blitar, distrikt Sringat.

Dermosari, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo, distrikt Tjangkrep.

Derong Aroi, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Siang Moeroeng, aan de rivier Bomban.

Derpowangoen, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ngasinan.

Derreh, dorp op het Goram-eiland Manawoko, residentie Banda. Het staat onder eenen *Radja.*

Derres, rivier op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Kadoe.

Derro, distrikt op Java, residentie Madioen, regentschap Ngawi. De bevolking bestaat uit 18,684 Javanen.

Dersono, bergrib van de Andjesmoro-keten, op Java, residentie Kediri, tot den Kloet behoorende. Op deze rib ligt, ongeveer 4,000 voeten boven het vlak der zee, het gifthol of Pakaraman, ook Goewa Oepas genaamd.

Dersono, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Dertien Kota's (Landschap der) of Tigablas Kota, landschap op Sumatra, residentie Padangsche Bovenlanden, ten Noord-Westen van den berg Soelasi of Talang. Het heeft eene uitgestrektheid van ongeveer 10 vierk. geographische mijlen, en is een breed dal, waarvan het begin op den berg Talang gelegen is. De voet van dezen berg is zacht hellend en voor natte rijstvelden zeer geschikt, terwijl de hoogere plaatsen tot koffijteelt dienen. Te Padang wordt dan ook eene aanzienlijke hoeveelheid koffij uit deze afdeeling ter markt gebragt. Men vindt in eenige dorpen kleine pepertuinen, doch de opbrengst is betrekkelijk gering en naauwelijks voldoende om in de behoefte te voorzien. De jaarlijksche produktie der hier aanwezige peperplanten wordt opgegeven hoogstens 300 pikols te bedragen. Ook bestaat er tabakskultuur. Er worden in deze afdeeling goudmijnen aangetroffen; die, welke bewerkt worden, zijn gelegen in de distrikten Soepajang, XIII Kota's, Alahan Pandjang, Soengei Pago, en leveren te zamen jaarlijks 576 thail goud, wordende de thail aldaar tegen *f* 60 recepis van de hand gedaan.

Over de afdeeling Dertien Kota's is een Gezaghebber gesteld.

Dertien Kota's is ook de naam van een der distrikten dezer afdeeling.

Derwe radja, zie: Kali Poetjang.

Dessoeni, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Oengaran. Het heeft 64 inwoners.

Detal, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Samarang, distrikt Grogol.

Detjepiet, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Kali Salak.

Devil's Rots, rots in zee, 1 mijl ten Zuid-Westen van het eiland Lomblem, in den Kleinen Soenda-Archipel.

Devoh, berg in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Doeson Oeloe.

Dewa, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe. Het bestaat uit eene menigte huizen, die op hooge palen gebouwd en door uit latten getimmerde wegen aan elkander verbonden zijn. Het heeft eene aanzienlijke schans en eene bevolking van 182 zielen.

Dewa, kaap aan Borneo's Oostkust, landschap Tanah Boemboe, die de Zuidzijde der baai Kloempang bepaalt.

Dewa, eilandje bij de Noordkust van het eiland Soembawa, in de baai van Soembawa.

Dewi Kosanti, dorp op Java, residentie Cheribon, partikulier land Kandang Hawor, distrikt Loewoeng Malang, aan de rivier Tjipanagara.

Dewono, dorp op Java, adsistent-residentie en distrikt Banjoewangi.

Diah, dorp op Sumatra, in het Noord-Westen van het koningrijk Achin.

Diamantkaap of Tandjong Goeree, kaap aan Sumatra's Oostkust, op 5° 18′ N. Br. 97° 33′ O. L.

Diamantpunt of Tandjong Perlak, kaap aan Sumatra's Ooskust, koningrijk Achin, op 5° 16′ 32″ N. Br. 97° 30′ 49″ O. L Zij is laag en met bosch bedekt, en wordt bij goed

weder bezocht door visschers van de kust van Pedir. Van de Diamant-punt strekt zich een rif bijna 1 Eng. mijl uit, in noordelijke rigting, met 3 vademen water.

Dian, dorp op het eiland Klein Kei, residentie Banda, distrikt Danner.

Diana, bergje op Java, residentie Banjoemaas, regentschap en distrikt Tjilatjap. Ten gevolge van buitengewoon zware regens is het den 24 September 1858 ingestort.

Diangang, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Grobogan.

Dibbetz, eiland aan de Westkust van Borneo, in de baai van Soekadana, dat de Dibbetzhaven dekt, welke 3 vademen diepte, op goeden ankergrond, heeft.

Dibbetz-rif, ondiepte aan Sumatra's Westkust, 1,500 ellen bezuiden de kaap Koewala Toewa.

Dibbots of Poeloe Komodian, een der eilanden van de Karimon Djawa-groep, ten Noorden van Java, residentie Japara.

Diederiks-bank, zandbank ten Oosten van het eiland Banka, in de straat Gaspar, op 1° 59′ Z. Br.

Diekmanis, dorp op het eiland Bali, koningrijk Boleling.

Diëm, heuvel op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang, distrikt Ngantang.

Diëng, Djing, gebergte op Java, op de grens der residentiën Pekalongan, Banjoemaas, Samarang en Kadoe, van 7° 8′ 30″ tot 7° 12′ Z. Br. Het is eene verzameling van bergtoppen, 7,200 voeten hoog boven de zee. Op 5,760 voeten hoogte vindt men de zwavelbronnen van Telaga Lerie, van 134° tot 178° Fahr.

Te midden der bergtoppen ligt de vlakte van dien naam, 6,514 Rijnlandsche voeten hoog boven de zee. Zij heeft eenen omtrek van ongeveer 6 palen, is moerassig en staat bijna geheel onder water. Men vindt op deze vlakte eene pasanggrahan en verder vijf tempels, die in het midden op eene lijn in de rigting van het Noorden naar het Zuiden staan. Aan de Zuidzijde is een meertje en de overige oppervlakte ligt bezaaid met steenen. Op geringen afstand, aan eenen weg langs digte wouden, staan nog vier tempels en op eenen paal verder zuidwaarts weder vier, van welke reeds één geheel is ingestort. De ouderdom dezer tempels is moeijelijk te bepalen; naar hunnen vervallen staat te oordeelen, kunnen zij reeds duizend jaren tellen.

Op de vlakte van den Diëng is de oorsprong van de Kali Toelis.

Het Diëng-gebergte is bijna geheel bebouwd; de hoofdprodukten zijn maïs, tabak, kool en groote boonen. Slechts in de diepe kloven en op de hoogste kruinen treft men nog kreupelbosch aan. Onder de hoogste toppen worden de Pangonan en de Pakoeodjo geteld.

Dit gebergte heeft talrijke vlakten, kraters en meren: tot deze laatsten behoort het Mindjin-meer (zie dat woord). Midden door het gebergte loopt een weg, die van de Noordkust bij Pekalongan afkomt en zich bij het dorp Batoer vereenigt met den weg van Banjoemaas.

Diëng, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Bandjar Negara, distrikt Batoer, op het Diëng-gebergte, in het noordelijke gedeelte der vlakte, 64 palen van Banjoemaas, 74 palen van Poerwokerto, $61^1/_2$ paal van Poerbolinggo, 96 palen van Tjilatjap, 32 palen van Bandjar Negara en 47 palen van Poerworedjo (hoofdplaats van Bagelen), 2,045 Ned. ellen boven de oppervlakte der zee. Er is eene fraaije pasanggrahan met 6 kamers. Het is het hoogste dorp van geheel Java en bestaat uit slechts eenige hutten.

Diengkol, twee dorpen op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak, een aan de rivier Sat en een aan den grooten postweg.

Diento, dorp op Sumatra's Zuidkust, in de Lampongsche distrikten, aan de rivier Toelang Bawang en aan zee gelegen.

Diewan, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Oengaran. Het telt 428 inwoners.

Dikbuik, zie: Lompo Batang, berg.

Dikosi, dorp op Celebes' Westkust, rijk Mandhar.

Dikso of Dekso, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, 19 palen van Djokdjokarta, 24 palen van Magelang.

Dilamprang, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Keboemen.

Dilangoe, groot dorp op Java, residentie Soerakarta, aan den grooten weg van Djokdjokarta naar Soerakarta. Het is zeer onregelmatig gebouwd en wordt door twee meest overal doorwaadbare riviertjes doorstroomd.

Dilem, berg en dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Bodjo Negoro.

Dilly, stad op de Noordkust van het eiland Timor, onder het Portugeesch Gouvernement, waarvan zij de hoofdplaats is. Bij de hevige aardbeving van Mei 1857 is de sterkte Dilly, welke uit opgestapelde klipsteenen bestaat, op verscheidene plaatsen ingestort. De reede van Dilly is zeer veilig, daar eene bank haar beveiligt tegen den zwaren aanslag der zee.

Dilo, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Djettis.

Diloet Brawah, dorp op het eiland Bali, rijk Djembrana.

Dimadjar, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, in het Oosten van het distrikt Minoreh.

Dimba, dorp op Nieuw-Guinea, afdeeling Wonim di Bawa, landschap Aropin.

Dimerto, dorp op Java, residentie Soerabaja, om de Zuid-Oost der stad, distrikt Djabakota, op een partikulier land. In 1857 bevatte het 247 inwoners.

Dimoro, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Malang, nabij Kepondjen, waaronder het behoort. Er is eene Christengemeente onder eenen inlandschen voorganger.

Dimpang, heuvel op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, afdeeling Agam.

Dimpoön, fenna of stam op het eiland Boero, regentschap Massareteh.

Dinambo, zie: Dé Namba.

Dinangan of Randoe Goenting, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Mataram. Bij dit dorp vindt men eenige overblijfselen van eenen bijzonder grooten tempel.

Dindan, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap en distrikt Pekalongan.

Dinder, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Bandong.

Dindi, berg op het eiland Soembawa, in het Noorden van het rijk Dompo.

Dingding, berg op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Tjibaroesa.

Dingding, rivier op Sumatra's Oostkust, rijk Djambi, die in de Koewala Nioer valt.

Dingdingari, zie: Dengdeng Hari, gebergte.

Dingding Papan, dorp op het eiland Banka, distrikt Pangkal Pinang.

Dingeh Kemawean, dorp op Sumatra's Oostkust, aan eenen zijtak der Langkat-rivier, bewoond door een honderdtal Batta's, die hun bestaan in het peperplanten vinden, en aan Langkat onderhoorig zijn.

Dingen Redjo, zie: Gedong Batoe, tempel.

Dingka, dorp op het eiland Rotti, residentie Timor.

Diningaän, partikulier land op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, afdeeling Manado. Het is 1 vierk. bunder, 29 roeden en 5 ellen groot, beplant met 400 kokosboomen, 379 koffoheesters en 350 muskaatboomen (1855).

Dinte, rivier op Sumatra's Zuid-Westkust, in het Noorden der Lampongsche distrikten. Zij stort zich uit in de Toelang-Bawang.

Dionkong, zie: Djongkong, landschap.

Dionge, zie: Oewaë Babaë.

Dipanga, dorp op het eiland Bawean, distrikt Wètan Negeri. In dit dorp staat de oudste moskee van het geheele eiland, waarin als relique twee groote aarden schotels worden bewaard.

Direction, eiland ten Westen van Borneo, op 0° 16′ N. Br.

Direktie-eiland, Eng. Direction, door de inlanders Poeloe Tikoes geheeten, eiland in de Indische zee, behoorende tot de Kokos- of Keeling-eilanden, op 12° 5′ Z. Br. en 97° 8′ O. L. Het heeft eene lengte van $^1/_2$ Holl. mijl op $^1/_{16}$ breedte. Bij dit eiland is de ingang tot de zeer goede haven. De voornaamste voortbrengselen van den grond zijn: kokosnoten, pompoenen, Turksche tarwe, watermeloenen, tabak, suikerriet en aardappelen. Op de Zuidzijde zijn twee waterwellen, doch het water is niet drinkbaar. Wegens de menigvuldige muizen, die men er heeft, is dit eiland door de inlanders Poeloe Tikoes (Muizeneiland) genaamd. Jaarlijks levert dit eiland circa 15,000 kokosnoten.

Dirk de Vries baai, naam door de Hollanders aan de West-Penandjong-baai gegeven, zie dat woord.

Dirma, staat op het eiland Timor. Het behoort aan Nederland en staat onder Waiwiko of Bibiko.

Disallam, dorp op het eiland Bawean. In den omtrek treft men vele *pinang*boomen aan. Er worden in dit dorp potten gebakken, die echter zoo slecht zijn, dat zij niet zeer gewild worden.

Disanga, dorp op het eiland Bawean. Het bevat de rijkste ingezetenen van het eiland.

Diti, twee eilanden in den Molukschen Archipel, aan de Westzijde van het noordelijk schiereiland van Gilolo.

Discovery, rif in de straat van Karimata, ten Westen van Borneo, op 3° 36′ 30″ Z. Br., 108° 48′ 30″ O. L.

Discovery's Oostbank, bank in de straat van Karimata, ten Westen van Borneo, op 3° 32′ 40″ Z. Br., 109° 9′ 43″ O. L. Deze bank strekt zich ongeveer $^1/_2$ mijl Noord en Zuid uit en verheft zich in het midden tot 15 of 20 voeten boven het water; zij is met eenig gras en met twee kleine boomen begroeid.

Discovery's Westbank, koraalbank in de straat van Karimata, ten Westen van Bor-

neo, op 3° 39′ Z. Br. en 108° 43′ O. L. Zij is bij laag water 15 voeten hoog.

Disso, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Keboemen.

Ditjepet, poststation op Java, residentie Djokdjokarta.

Ditti, eiland tot de Zuid-Wester-eilanden behoorende, residentie Banda, bij het eiland Babber.

Diwak, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak.

Diwak, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, in het Noorden van het distrikt Minoreh.

Diwak, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Djettis.

Dj. *Woorden, die elders wel eens Dj. gespeld worden en welke men hier niet vindt, zoeke men op J.*

Djaar, zijrivier der Pattai, in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Bekompai. Zij komt uit het Oosten en heeft haren oorsprong uit een groot veld. Zij is smal en hare bedding is met massa's van hout gevuld, die het varen moeijelijk maken. Aan de Djaar ligt een gelijknamig dorp met 120 inwoners.

Djabaän, dorp op het eiland Madura, in het binnenland van het regentschap Soemanap.

Djaba Kota, distrikt op Java, residentie Soerabaja, regentschap Soerabaja. Het bevat 266 dorpen en 50,379 inwoners.

Djabang, dorp op Java, residentie Madioen, afdeeling Ponorogo.

Djabang, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang.

Djabbar, dorp op Sumatra's Oostkust, rijk Dèli.

Djaboegan, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Samarang, distrikt Serondol.

Djaboeng, zie: Bon, kaap.

Djaboeng, distrikt op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Kraksan. Het is het sterkst bevolkt van de geheele afdeeling, bevattende 19 dorpen met ruim 22,600 inwoners. In het dorp Djaboeng treft men twee Hindoe-tempels van grijzen steen, met eenige oudheden, aan. Hier is eene houtstapelplaats en eene suikerfabriek van gelijken naam, met eenen aanplant van 265 bouws en toebehoorende aan den Chinees Oen-Tik-Goan.

Djaboeng of Selampar, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Malang.

Djabokh, berg in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, in het gebied van den Sultan van Bandjermasin. Bij dezen berg, aan de rivier Riam Kanan, zijn in 1854 door den Asp. Ingenieur Rant rijke steenkolenlagen ontdekt.

Djabong, dorp op Java, residentie Soerabaja, aan de Porrong-rivier.

Djabong, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Kalangbret.

Djabong, gehucht op Sumatra, in de Lampongs, distrikt Sekampong, op den linker oever der rivier Sekampong. Men vaart de rivier hier met een vlot over. Het gehucht bevat 6 huizen en wordt bewoond door de bevolking van Boetak en Negara Batin. Van dit gehucht loopt een goede karrenweg door eene *alang-alang* vlakte, voorbij het dorp Negara Batin naar Asahan.

Djadjak, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Rogo Djampi, aan de rivier Stahil.

Djadjan, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan, distrikt Semantren.

Djadjan, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan, distrikt Pringkoekoe.

Djadjar, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ledok, distrikt Wonosobo, aan de zuidelijke helling van den berg Prahoe, 9 palen van Wonosobo, 42 palen van Poerworedjo, 58 palen van Keboemen, 70 palen van Ambal en 59 palen van Banjoemaas. De pasanggrahan is in 1840 gebouwd; zij ligt 4,620 voeten boven de oppervlakte der zee.

Djadjar, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Pekadjangan, aan de rivier Bebel.

Djadjar, inham aan Java's Zuidkust, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, aan het distrikt Wadjak, met een gelijknamig dorp aan deszelfs oever.

Djadjar, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Kediri, distrikt Djambean.

Djadjar, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Trengalek.

Djadjar, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Blitar, distrikt Wlingie.

Djadjawai, dorp op Java, residentie Bantam, partikulier land Tjikandi Ilir.

Djadjawinangan, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Indramajoe, distrikt Karang Ampel.

Djadoe, rivier op de Oostkust van het eiland Banka.

Djadoeng, dorp op het eiland Madura, in het Zuid-Westen van het regentschap Soemanap.

Djadoet, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Ngrowo.

Djaga, dorp op Java, residentie Batavia,

bij de stad Batavia, 3 palen bezuid-oosten Weltevreden.

Djaga, rivier op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikten Loewar Kota en Cheribon.

Djagabang, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Losari.

Djaga Bita, land op Java, in het Oosten der residentie Bantam.

Djaga Djaga, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Angkolah, aan zee, bij den mond der rivier Loemoet.

Djaga Karsa, dorp op Java, residentie Batavia, Zuider kwartier, bij Buitenzorg's grens.

Djaga Monjet, buurt boven Batavia, op Java, residentie Batavia.

Djagan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Djagapoera, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon.

Djagapsang, dorp op het eiland Bali, rijk Gianjar.

Djagar, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja Lengka, distrikt Telaga, op de zuidelijke grens.

Djagara, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Kadoe Gedé.

Djagaraga, zie: Djogorogo, distrikt en dorp.

Djaga Soetra, bosch op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Tjibaroesa.

Djagatamoe, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Brebes, distrikt Losari.

Djagatamoe, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Pamalang, distrikt Tjiomal Lor.

Djageran, dorp op Java, residentie Djokdjokarta aan de rivier Oepak, niet ver van Brambanan.

Djagir, dorp op Java, residentie Soerabaja, $5^1/_4$ paal van Soerabaja, $16^1/_4$ paal van Grissee en $28^3/_4$ paal van Modjo Kerto.

Djago, zie: Toempang, dorp.

Djago (Tjandi), zie: Djogo (Tjandi).

Djago, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Samarang, distrikt Singen Lor.

Djago Djago, dorp op de Westkust van Sumatra, residentie Tapanoeli, aan de baai van Tapanoeli.

Djagong, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap Pamalang.

Djagong, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang.

Djagong, dorp op Celebes' Westkust, residentie Makassar, afdeeling Maros.

Djago tarik, dorp op Java, residentie Bantam, regentschap Tjiringin.

Djagra, bosch op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Tjibaroesa.

Djah, dorp in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distr. Kahaijan Oeloe, aan de rivier Roengan.

Djaha, dorp op Java, residentie Bantam, regentschap Tjiringin.

Djahat, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, bewesten de rivier Tjidani.

Djahoet, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Djai, zie: Dai (Koewala).

Djaidan, dorp op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Padjang.

Djaï Lamoe, een der Saleijer-eilanden, ten Zuiden van Celebes.

Djaïlolo, zie: Gilolo, eiland, enz.

Djaja, stam of kaboewai op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, distrikt Telokh Betong.

Djaja Loehor, zie: Daja Loehoer, distrikt.

Djaji, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja Lengka, distrikt Radja Galoe.

Djajobang, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang.

Djakaniloe, zie: Inanilo, staat.

Djakatra, Jakatra, buurt op Java, residentie Batavia, bij de stad Batavia.

Djakatra Oost, suikerfabriek op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Pasoeroewan, met eenen aanplant van 490 bouws, en toebehoorende aan W. Major.

Djakdak, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi.

Djaladrian, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron. Er wonen 320 Javanen.

Djalai, dorp op de Westkust van Nieuw-Guinea, distrikt Timakowa.

Djalak, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Toeban.

Djalaksana, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap en distrikt Koeningan.

Djalan (Karang-), zie: Purmerend (Wapen van), droogte.

Djalang di Wai, stam of kaboewai op Sumatra, in de Lampongs, distrikt Telokh Betong.

Djalas, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Kediri, distrikt Soekoredjo.

Djalatoenda, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerbolinggo, distrikt Tjahjana, op de oostelijke grens.

Djalatrang, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Loerah Agong.

Djaleboeg, poststation op Java, residentie

Bezoeki, afdeeling Bondowosso, op den weg van Djember naar Bondowosso.

Djalen, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Kediri, distrikt Soekoredjo.

Djali, hoek van Java, op de Noord-Westkust der residentie Japara.

Djali, bevaarbare rivier op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ledok, die zich in de groote Rawa ontlast.

Djalian, dorp op Java, residentie en regentschap Japara.

Djalingaleh, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Kendal.

Djalentoro, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ledok, distrikt Wonosobo.

Djalingpo, dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Landak, aan de rivier Djamboe.

Djalisabo, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerwokerto, distrikt Adjibarang.

Djaloe, berg op Java, residentie Bantam, Noorder Regentschap, bij Anjer.

Djaloe, rivier op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang. Zij ontspringt in het distrikt Pakis, langs den voet van het Tengger-gebergte en valt in de Bangngo-rivier.

Djaloi, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Siang Moeroeng.

Djalon, dorp op Java, residentie Soerabaja regentschap Modjo Kerto.

Djalongin, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, met één huis en 30 zielen (1853).

Djamang, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Sidaoe.

Djamat, rivier op het eiland Billiton, distrikt Boeding. Zij ontlast zich in de rivier Boeding.

Djambah, rivier op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Angkolah. Zij ontspringt op den berg Petoengoes en stort zich oostelijk in de rivier Siapas.

Djambah, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden. Den 9 Julij 1837 is het door onze troepen tot onderwerping gebragt.

Djambalan Baroe, dorp op Java, residentie Batavia, in het noord-westelijkst gedeelte van het Zuider Kwartier, aan de rivier Angké.

Djambal Bondjol, berg op Sumatra, residentie Palembang, landschap Pasoemah Lebar. Hij stijgt 5,000 voeten boven de zee.

Djambang, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het midden van het distrikt Parong, aan de rivier Angké.

Djambang, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Kendal.

Djambang, dorp op Java, residentie Soerabaja, afdeeling Modjo Kerto.

Djambang, dorp op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Soekowati, op de grens van Samarang.

Djambangan, dorp en meer op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Soekowati, 27$^1/_2$ paal van Soerakarta.

Djambangan, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Keboemen.

Djambangan, dorp op Java, residentie Madioen, afdeeling Ngawi, distrikt Djogorogo.

Djambangan, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Kraksan, distrikt Djaboeng.

Djambangan, berg op Java, residentie en regentschap Banjoemaas.

Djambangan, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Bandjar Negara, distrikt Bandjar.

Djambangan, dorp op Java, residentie Soerabaja, om de Zuid-Oost der stad, distrikt Djabakota, op een partikulier land gelegen, met 70 zielen (1857).

Djambar, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Kadoe Gedé.

Djambatan, dorp op Java, residentie Batavia, 5 palen beoosten Meester Cornelis.

Djambatan, dorp op Java, residentie Soerabaja, afdeeling Modjo Kerto.

Djambatan Baroe, dorp op Java, residentie Batavia, bewesten de stad, bij de zamenvloeijing der Angké en Pasanggrahan.

Djambatan Serrong, buurt op Java, residentie Batavia, bij Batavia, niet ver van Prapatan.

Djambe, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Indramajoe, distrikt Karang Ampel, op de westelijke grens.

Djambean, distrikt met gelijknamig dorp op Java, residentie en regentschap Kediri. Het is bewoond door ruim 6,500 zielen (Javanen). De hoofdplaats van dit distrikt is Ngadiloewi.

Djambean, dorp op Java, residentie Soerakarta, aan de Noord-Noord-Westzijde van den Lawoe. De omtrek is met rijst bebouwd.

Djambenem, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerbolinggo, distrikt Tjahjana.

Djambenem, dorp op Java, residentie en regentschap Banjoemaas, distrikt Poerworedjo.

Djambi of Jambi, rijk op Sumatra's Oostkust, ten Noorden van het land der Koeboe's, een heidensche volksstam, die aan den Sultan van Palembang onderworpen is, ten Oosten van Korintji, ten Zuiden van Indragiri, ten Westen en ten Noord-Westen van de straat van Malakka. Dit rijk strekt zich uit tot 25 mijlen van de zeekust. Het land langs de kust is laag en moerassig, onderhevig aan overstrooming en bedekt met geboomte, doch rijst langzamerhand tot aan de groote bergketen en is bij de stad Djambi, op ruim 5 mijlen van de kust, 20 voeten boven den spiegel der rivier verheven, doch in den regentijd slechts 5 voeten, daar de rivier dan 15 voeten zwelt. Talrijke rivieren, die het water uit de bosschen en moerassen ontvangen, doorsnijden het landschap en zijn voor kleine praauwen bevaarbaar. Allen ontlasten zich in de Djambi-rivier. Langs de oevers en in de nabijheid dezer stroomen zijn er alleen eenige opene plekken gronds, daar het overige gedeelte van het land bedekt is met een digt bosch. De grond is zamengesteld uit eenen rijken groeizamen modder, die eene kleilaag bedekt, vermengd met fijn zand. De gemeenschap geschiedt te water; er zijn echter ook voetpaden door de bosschen heen, die zich zelfs uitstrekken tot aan Padang, Benkoelen en andere plaatsen aan de Westkust van Sumatra. De kust is tot op eenen afstand van $3^1/_2$ à 5 mijlen bezet door eene zandbank, die gevaarlijk te genaken is. Het eenige eiland aan de kust is Varella, dat dan nog op eenen afstand van 20 mijlen gelegen is. In de bovenlanden wordt rijst op natte velden, doch in het lagere gedeelte des lands en nabij de stad op drooge gronden geplant. Verder bestaan er aanplantingen van tabak, suikerriet, mais en koffij; *doerian's* vindt men er in grooten overvloed; overigens zijn de vruchten er schaarsch.

Het rijk, dat oudtijds tot het rijk van Menangkabo behoorde, wordt door eenen Koning of Sultan bestuurd, die in de stad Djambi zijnen zetel houdt en die nimmer, zoo als andere koningen van deze kust, aan het juk van den Sultan van Achin onderworpen is geweest. Nadat hij onlangs door het Nederlandsch Gouvernement van den troon was vervallen verklaard, is door eene militaire expeditie den 6 September 1858 met gunstigen uitslag dat vonnis ten uitvoer gelegd. Te Moewara Kompeh hebben wij eene sterkte.

Djambi behoort administratief onder Palembang. De inboorlingen, die op 6,000 zielen geschat worden, behooren tot den Maleischen stam, zijn arm, onwetend en traag. Zij drijven eenigen handel in de voortbrengselen van het land, zijnde: stofgoud, peper, *rotan*, drakenbloed, benzoïn en tin. In de stad wonen eenige Arabieren en Javanen. Het luchtgestel van Djambi wordt in de stad voor vrij gezond gehouden, maar de lagere gedeelten van het land zijn onderhevig aan koortsen.

Djambi of Jambi, rivier op Sumatra's Oostkust, rijk Djambi. Zij ontspringt uit een meer, in het landschap der XIII Kota's, residentie Padangsche Bovenlanden, stroomt in eene noord-oostelijke rigting voort, neemt achtereenvolgens de wateren van de Soemei op den linker oever en de Toeboh, Toebir en Toemboesi op den regter oever op, waardoor zij zeer in breedte toeneemt. Al deze rivieren moeten voor booten bevaarbaar zijn, en het land waardoor zij vloeijen is volkrijk en goed bebouwd. De Djambi ontlast zich in de straat Banka, met twee armen: de oostelijkste ligt op 1° 2′ 30″ Z. Br. en wordt Koewala Sadoe genoemd; de westelijke ligt op 1° Z. Br., heet Koewala Nioer, en is, ofschoon de naauwste, het best bevaarbaar. Van den mond tot aan de hoofdplaats is de rivier voor groote schepen geschikt; verder op is zij nog, tot ver het binnenland in, voor kleinere vaartuigen bevaarbaar.

Bij de stad is de rivier 3 vademen diep en omstreeks 450 Eng. ellen (yards) breed; maar door regens gezwollen, rijst zij ongeveer 15 voeten en vermeerdert hare breedte tot ongeveer 900 Eng. ellen.

Djambi, Jambi of Tanah Pileh, hoofdplaats van het rijk Djambi, op Sumatra's Oostkust, aan beide oevers der rivier van dien naam, in eene regte lijn ruim 5 mijlen van zee gelegen, op 1° 32′ 30″ Z. Br. De inboorlingen bewonen den regter oever der rivier, terwijl de Arabieren en andere vreemdelingen aan den linker oever gevestigd zijn. De geheele bevolking bedraagt 3000 zielen. Er is een fraai paleis van den Sultan en twee markten, waar groote handel gedreven wordt in opium, drakenbloed en *rotan*, welke artikelen naar Singapoera uitgevoerd worden. Ook is er eene moskee, die er echter zeer vervallen uitziet. Te Djambi is een garnizoen met eenen officier van Gez. 3e klasse. Omtrent $^3/_4$ mijl bezuiden de stad ligt eene begraafplaats met vele vergulde en gebeeldhouwde zerken.

Vele huizen, vooral die der Arabische wijk, zijn van planken en gedekt met pannen; eenige hebben rieten daken en zijn beschoten met boomschors; maar de meeste woningen zijn hutten van matten en *atap* zamengesteld, en op stijlen gebouwd. Bovendien wonen eenige

menschen op vlotten. Bij sommige woningen ligt een klein vlot waarop een badhuisje is ingerigt. Over het algemeen heeft de stad een net en zindelijk aanzien.

In en om de stad treft men veel beeldhouwwerk der Hindoes aan.

Djambi, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Gegissik.

Djambi, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Beber.

Djambi (Oud), dorp op Sumatra's Oostkust, rijk Djambi.

Djambi Ajer, berg op Sumatra, koningrijk Achin.

Djambi Arom, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Poeger.

Djambi Koemboe, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Lemadjang, distrikt Kandangan.

Djambi Rono, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Poeger.

Djambi Sari, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, in het Noord-Westen van het distrikt Poeger.

Djambit Wangi, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Djamblang, dorp en groote markt op Java, residentie en regentschap Cheribon, 9 palen bewesten Cheribon en 25 palen beoosten Karang Sambong.

Djamblong, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Gantoengan.

Djamboe, berg op Java, residentie Preanger Regentschappen, distrikt Tandjong Sari.

Djamboe, distrikt op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerwokerto. Het bevat 13,160 zielen. De hoofdplaats, eveneens Djamboe geheeten, ligt 28 palen van Banjoemaas, 18 palen van Poerwokerto, 31 palen van Poerbolinggo, 23 palen van Tjilatjap en 60 palen van Bandjar Negara.

Djamboe, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Tjilatjap, distrikt Daja Loehoer, aan de rivier Tjilo Padang.

Djamboe, zie: Tji Donan, rivier.

Djamboe, gebergte op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga. Dit gebergte verbindt den Telemojo en Kellier westelijk met den Oengaran. Het begrenst de vallei van Ambarawa en verheft zijne met koffij beplante kruinen tot 3000 voeten boven de zee. De groote weg van Samarang loopt over dit gebergte heen. In het Djamboe-gebergte ligt, op 2000 voeten boven de oppervlakte der zee, eene warme bron, waarvan het water zoutachtig van smaak is en eene temperatuur heeft van 95° Fahr.

Djamboe, post op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, bij de grens van Samarang. De weg ligt hier 1,560 voeten boven de oppervlakte der zee.

Djamboe, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo, distrikt Djenar.

Djamboe, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Ngasinan.

Djamboe, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Beber.

Djamboe, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, $^1/_2$ paal beoosten de Mentjereh, $5^1/_4$ paal van zee.

Djamboe, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, regentschap Mataram.

Djamboe, dorp op Java, residentie Soerakarta, regentschap Soekowati.

Djamboe, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Djamboe, dorp op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Ajer Bangies, aan de rivier Natal.

Djamboe of Batang Oeloe, rivier in Borneo's Westerafdeeling, rijk Landak. Zij ontspringt in Sangouw en neemt de Padeh, Beheh en andere riviertjes op. Zij is alleen voor kleine vaartuigen bevaarbaar, doch zeer moeijelijk door hare veelvuldige watervallen. Aan de oevers vindt men zeer vele diamanten.

Djamboe, eiland in Borneo's Westerafdeeling, rijk Pontianak, gevormd door twee armen der Kapoeas-rivier.

Djamboe Ajer, eiland tot de Achterwals-Aroe-eilanden behoorende, met twee distrikten, Ajer en Manambelai, en met een gelijknamig dorp.

Djamboe Ajer, kleine rivier op Sumatra's Oostkust, in het Noord-Oosten van het koningrijk Achin. De stroom gaat uiterst snel. Langs hare oevers wonen 2000 Achinezen, die zich voornamelijk bezig houden met de vischvangst en het bouwen van schepen. Aan hare monding ligt, bezuiden Diamant-punt, de kaap van gelijken naam.

Djamboe Ajer, dorp op Sumatra, in de Batta Landen, koningrijk Batta Salindong.

Djamboe Aroem, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Lemadjang, distrikt Kandangan.

Djamboe Bondjol, berg op Sumatra, adsistent-residentie Benkoelen, distrikt Manna. Hij verheft zich 5000 voeten boven de oppervlakte der zee.

Djamboe Dipa, pasanggrahan met tuinen op Java, residentie Preanger Regent-

schappen, regentschap Bandong, distrikt Tjilokotot, bij de Tjimahi, 3,142 Rijnlandsche voeten boven de oppervlakte der zee. Europesche groenten en koffij groeijen hier zeer voordeelig. Ongeveer 4 palen van deze plaats ziet men een heerlijken waterval van de Tjimahi.

Djamboe Kidool, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Het is bewoond door 437 Javanen.

Djamboe Koelon, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa, 28 palen ten Zuiden van Samarang. Er wonen 363 Javanen en er is een posthuis, dat 490 ellen boven de oppervlakte der zee verheven is.

Djamboel Banioel, heuvel op Sumatra, in het binnenland van Benkoelen.

Djamboe Lor, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Het is bewoond door 586 Javanen.

Djamboen, dorp op Java, residentie Soerakarta, regentschap Padjang.

Djamboeran, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Angkolah, aan zee.

Djamboer Baroe, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, landschap Mandaheling. Bij hetzelve liggen verlaten goudgroeven.

Djamboer Taboejong, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli.

Djamboe Wètan, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Er wonen 955 Javanen.

Djambrong, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Oosten van het distrikt Tjibaroesa.

Djamo, zijrivier der Patai in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Bekompai. Zij stort zich, na west-zuid-westelijken loop, tegenover het dorp Tjamparan in de Barito-rivier.

Djamoendjong, dorp in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Doeson Oeloe, aan de rivier Teweh.

Djamoes, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerbolinggo.

Djamong, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Mangar.

Djamor, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Grobogan.

Djamor, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Singen Lor.

Djampang, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Ilir. Er zijn 3 huizen en 60 inwoners (1853).

Djampang, gebergte op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor. De noordelijke rand, zuidwaarts van Tjiandjor, ligt 2,338 Rijnlandsche voeten boven het vlak der zee.

Djampang, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Parong, aan de rivier Tjidani.

Djampang, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor, distrikt Djampang Wètan.

Djampang, berg op Java, residentie en regentschap Banjoemaas, distrikt Poerworedjo.

Djampang Ilir, partikulier landgoed op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Parong, op den weg naar Batavia.

Djampang Koelon, distrikt op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor, in het Zuiden.

Djampang Koelon, uithoek aan de Zuidkust van Java, aan de Westzijde der baai Palaboewan Ratoe.

Djampang Tengah, distrikt op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor. Er worden hier nog vele onbebouwde streken, met bosschen bedekt, aangetroffen. Een gedeelte van de zuidelijke landstreek, waar de weg langs de westelijke helling en over den voet van den Goenong Bentang loopt, is met vrij zwaar bosch bewassen, doch meer zuidwaarts met *bamboe* en over eene aanzienlijke uitgestrektheid met *arengboomen*; zij wordt door de inboorlingen Leweng Halimoen genoemd, en is de verblijfplaats van eene menigte tijgers. Van het dorp Rambai, dat op den westelijken oever der Tjiboeni ligt, tot aan zee, is de landstreek, welke eene lengte van circa 9 voeten beslaat, met ondoordringbare *bamboe-* en andere bosschen bedekt. De inlanders leggen hunne velden, zoo veel mogelijk, nabij de rivieren Tjiboeni en Tjikaso aan, welke rivieren, die 10 à 15 palen landwaarts in bevaarbaar zijn voor kleine praauwen, eene gemakkelijke communicatie aanbieden, terwijl die te land, wegens de menigvuldige tijgers, rhinocerossen en wilde runderen, die zich in deze streek ophouden, gevaarlijk is.

Djampang Wètan, distrikt op Java, residentie Preanger Regentschappen, in het Zuiden van het regentschap Tjiandjor. De inwoners van dit distrikt en van Djampang Koelon zijn dom en onnoozel. Zij verruilen in de Tjiandjorsche distrikten *padi* (ongebolsterde rijst) tegen buffels en gereedschappen.

Djamparang, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Bekompai. Er zijn 100 inwoners, allen Dajaks. Hunne voornaamste bezigheid bestaat in den rijstbouw voor hun eigen onderhoud. Hunne woningen zijn armoedig en verwaarloosd.

Djampes, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Berbek, distrikt Godean.

Djampo, rivier op Java, residentie en regentschap Banjoemaas, distrikt Soekaradja, op de grens van het regentschap Poerbolinggo. Zij komt van den berg Slamat en valt in de Klawen.

Djampoe, dorp op Celebes' Westkust, koningrijk Boni, onderhoorig aan Sopeng.

Djampoeng, waterval op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong, in het Oosten van het distrikt Tjilokotot, in de rivier Tjitaroem.

Djamporosso, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Remameh.

Djamprong, dorp op Java, residentie Soerabaja, bij de stad Soerabaja.

Djan, eilandje in den Molukschen Archipel, behoorende tot de Kei-eilanden, residentie Banda. Het staat onder Groot Kei.

Djanaka, dorp op Java, residentie Bantam, Wester Regentschap, distrikt Tjiringin, onderdistrikt Tjarita.

Djandi, verbastering van Tjandi (tempel) [1]).

Djandi Maria, voornaam dorp op Sumatra's Oostkust, rijk Asahan, met ongeveer 400 huizen.

Djandi Maria, rivier op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Angkolah. Zij heeft haren oorsprong in het gebergte Na Golang Goelang, doorloopt een gedeelte van het distrikt Loemoet, ontlast zich in de Taroh en is met zeer kleine praauwen bevaarbaar van Ajer Kah tot Tapalan.

Djanean, dorp op het eiland Billiton, 8 palen van Badau. Het bestaat uit 3 verspreide huizen.

Djanegara, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling en distrikt Brebes.

Djang, riviertje op de Noord-Westkust van het eiland Banka, distrikt Muntok.

Djangahen, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Ilir, aan het kanaal Troesan. Het telt 36 inwoners.

---

[1]) Woorden elders met Djandi beginnende en welke hier niet voorkomen, gelieve men te zoeken op het woord van onderscheiding.

Djangan, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Bekompai, in het Karraugebied. Het bevat 30 inwoners.

Djangan, dorp op Java, residentie Madioen, afdeeling Ngawi.

Djangan, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Berbek.

Djanggala, distrikt op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soemadang. De hoofdplaats is Kiara Koneng. Het bevat 2,356 inwoners (Javanen).

Djanggala, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soemadang, 74 palen van Soemadang, $89^1/_2$ van Bandong en $129^1/_2$ van Tjiandjor.

Djanggala, een der heilige graven bij de Badoeïnen, op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap.

Djanggan Kata, zie: Kikniet, fort.

Djangie, beek op Sumatra's Zuidkust, in de Lampongsche distrikten. Zij ontlast zich in de Lampong-baai.

Djangkang, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Kraksan, distrikt Pedjarakan.

Djangkang, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Grobogan.

Djangkang of Djangkong, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kapoeas Moeroeng. Het bevat 250 inwoners.

Djangkang, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, aan de rivier Roengan.

Djangkar, kaap aan Java's Noordkust, residentie Bezoeki, 114° 17′ O. L. Aan den voorhoek kan men ankeren.

Djangkar, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Panaroekan, distrikt Soember Waroe.

Djangké, kaap op Java, residentie Bezoeki aan de Noordkust.

Djangkelok, rivier op Java, residentie Cheribon en residentie Tagal. Zij valt bij Tjiledoek in de rivier Tjisangorang. In deze rivier ligt een dam. Uit de Djangkelok is in 1851 eene waterleiding gegraven, waardoor eene belangrijke uitgestrektheid rijstland besproeid wordt.

Djangkol, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soekapoera.

Djangkollot, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Tjiasem.

Djangkong, zie: Djangkang, dorp.

Djangkrikan, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron. Het is bewoond door 191 Javanen.

Djangkrikan, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Ledok, distrikt Sapoerang.

Djanglapa, partikulier land op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Djasinga, op den berg Salak. Hier bevindt zich bij den top van den berg eene door menschen-handen uit de rots gehouwen spelonk, waarin verscheidene ruwe steenen geplaatst zijn, die eenigzins den vorm van menschelijke gedaanten hebben.

Djanglapa Parong, partikulier land op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Parong.

Djanglie, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Keboemen, distrikt Keboemen.

Djanglie, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Serondol.

Djangoei, berg op Borneo's Noord-Westkust, rijk Sarawak.

Djangoer, dorp op Java, residentie en afdeeling Probolinggo, distrikt Soember Kareng.

Djangola zie: Djanggala.

Djangsat, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerbolinggo, distrikt Tjahjana.

Djanis, dorp op Java, residentie Batavia, bij de stad Batavia.

Djanitan, dorp op Java, residentie Bantam, Wester Regentschap, distrikt Tjimanok.

Djank, heuvel in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, eene dagreis van de monding der Takanen.

Djan Kaloewoe, dorp op Java, residentie Japara, regentschap Pati.

Djankok, rivier op de Westkust van het eiland Lombok. Zij ontspringt op den berg Rindjani en valt na eenen zuid-westelijken loop in de straat Lombok.

Djanlapa, zie: Djanglapa.

Djanpolan, kaap aan de Zuid-Oostkust van het eiland Madura. Zij strekt zich in de straat van Madura uit.

Djantai, een der Natoena-eilanden, beoosten Groot Natoena, residentie Riouw.

Djantan, hoogste berg van het eiland Groot Karimon, residentie Riouw, 1500 à 2000 voeten hoog.

Djantangan, rivier op Java, op de noordwestelijke grens der adsistent-residentie Buitenzorg.

Djanti, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap en distrikt Kediri.

Djanting, rivier op Java, residentie Preanger Regentschappen. Zij ontspringt op den Salak en vormt eenen schoonen waterval, waar zij zich van hooge rotsen neêrstort.

Djantoeng of Kali Boto, rivier op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Lemadjang. Zij ontspringt in Bezoeki, op het Ajang-gebergte, en vormt een gedeelte der grensscheiding tusschen Probolinggo en Bezoeki.

Djaoe Laut, rivier op Sumatra, op de Oostzijde van het koningrijk Achin.

Djapan, zie: Modjo Kerto, hoofdplaats.

Djapan, zie: Penanggoengan en Ardjoena, bergen.

Djapan, dorp op Java, residentie Batavia, Zuider Kwartier, bewesten de rivier Krokot.

Djapangan, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Massin.

Djapannan, dorp op Java, residentie Soerabaja, met eenen inlandschen Zendeling over eene kleine in den omtrek verspreide gemeente.

Djapen of Djapon, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang.

Djapoera Koelon en **Lor,** twee dorpen op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Sindang Laut.

Djapon, zie: Djapen, dorp.

Djapit, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, landschap Mataram.

Djapoere, rivier op Java, residentie Cheribon. Zij ontspringt op den berg Tjeremeh, loopt noordoostelijk en ontlast zich in de Java-zee.

Djara Anak, een der heilige graven der Badoeïs, op Java, in het Zuiden der residentie Bantam.

Djara Doendoe, berg op het eiland Soembawa, koningrijk Bima.

Djarak, eiland in de straat van Malakka, bij Sumatra's Oostkust.

Djarak, dorp op Java, residentie Japara, $32^1/_2$ paal van Pati.

Djarak, dorp op Java, residentie Soerakarta, regentschap Padjang.

Djarak, dorp op Java, residentie Soerakarta, regentschap Kadoewan.

Djaraka, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Kendal, 6 palen van Samarang, 37 palen van Salatiga en 48 palen van Poerwodadi.

Djarakan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Minoreh.

Djarakan, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Mataram, ten Zuiden van de hoofdplaats Djokdjokarta. De omtrek is met rijst bebouwd.

Djarakan, dorp op Java, residentie Madioen, $22^1/_2$ paal van Madioen, $44^1/_2$ paal van Ngawi.

Djarakan, dorp op Java, residentie Kediri,

adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Kalangbret.

Djarangan, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Keboemen.

Djarangan, poststation op Java, residentie Probolinggo, afdeeling en distrikt Probolinggo.

Djaran Poessan, berg op het eiland Soembawa, koningrijk Soembawa.

Djararan, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Modjo Kerto.

Djari, rivier op Java, residentie Kediri, onderregentschap Blitar, distrikt Wlingie.

Djarian, gebergte op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soemadang, $1^3/_4$ mijl ten Zuid-Westen van Soemadang. Het is 4,150 Rijnlandsche voeten hoog.

Djarie Sahari, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Mangar.

Djariet, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling en distrikt Lemadjang.

Djaring, rivier op Java, residentie Banjoemaas, regentschap en distrikt Banjoemaas.

Djaring Naloes, eilandjes aan Sumatra's Oostkust, aan de Oostzijde van het landschap Langkat. Zij vormen met de vaste kust de gelijknamige straat.

Djaroem, kaap aan Borneo's Oostkust, rijk Goenong Teboer.

Djaroem Besar, rivier op Borneo's Noord-Oostkust, rijk Goenong Teboer, die zich in zee ontlast.

Djaroem Rinnikh, rivier op Borneo's Noord-Oostkust, rijk Goenong Teboer. Zij valt in zee.

Djaroeng, heuvel op Sumatra, residentie Palembang, landschap Redjang Moesi. Hij is 60 el hoog, steil en bij regenachtig weder zeer glibberig. De top heeft eene bijna kegelvormige gedaante.

Djaroman, beek op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang, die in de Brantas valt.

Djasem, dorp op Java, residentie Madioen, afdeeling Ngawi.

Djasen, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Sidajoe.

Djasinga, distrikt op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Westen. Het bevat de partikuliere landen: Djasinga, Bolang, Krekel, Tjoeroek Bitoeng, Sading Djamboe, Tjikadoe, Djanglapa en Tjikopo. De bevolking van dit distrikt bedraagt ongeveer 32,500 zielen. Hier en daar zijn koffijtuinen aangelegd. Op Djasinga worden belangrijke versteeningen in de rivieren gevonden.

Djasinga, hoofdplaats van het gelijknamige distrikt op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, bijna 13 uur van Buitenzorg, op 6° 28′ Z. Br. Het landhuis van dien naam ligt 319 Rijnlandsche voeten boven de oppervlakte der zee.

Djasmara, twee dorpen op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Zuiden van het distrikt Parong en aan de rivier Tjianten.

Djasokambangan, lustverblijf van den Sultan van Soemanap, op het eiland Madura, bij de hoofdplaats Soemanap.

Djasoeroe, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Brebes, distrikt Salem.

Djaten, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Soemowono.

Djati, distrikt op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Pasoeroewan. Het bevat 36 dorpen, (waaronder een van gelijken naam) met eene bevolking van 20,000 zielen, zoowel Madurezen als Javanen. De grond levert eenige rijst.

Djati, dorp op Java, residentie Batavia, bij de stad Batavia.

Djati, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, bij den 18den paal op den weg naar Bantam.

Djati, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, ten Westen van de *rawa* Kapoeh.

Djati, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Westen van het distrikt Tjibinong.

Djati, dorp op Java, adsistent-residentie en regentschap Krawang.

Djati, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap en distrikt Cheribon, bij de noordelijke grens.

Djati, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Loewar Kota, op de oostelijke grens.

Djati, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, West van Bandongan.

Djati, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron. Het bevat 112 inwoners.

Djati, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Samarang, distrikt Singen Koelon.

Djati, zoutwerk op Java, residentie Samarang, regentschap Grobogan, distrikt Kradenan.

Djati, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan, distrikt Lorrok.

Djati, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan, distrikt Pringkoekoe.

Djati, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Toeban.

Djati, rivier en dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Berbek, distrikt Gemenggeng.

Djati, rivier op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ledok, distrikt Sapoeran. Zij ontspringt op den Soembing.

Djati, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling en distrikt Probolinggo.

Djati, rivier op Java, residentie Pasoeroewan. Zij stroomt van het Tengger-gebergte noordwaarts 12 palen ver, en bevat eene vogelnestklip.

Djati, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling en distrikt Berbek. Nabij hetzelve ligt de suikerfabriek van dien naam, met eenen aanplant van 600 bouws, toebehoorende aan de erven BLANCKENHAGEN en W. POOLMAN.

Djati of Daalzigt, landgoed op Java, residentie Batavia, boven Tanah Abang, bij Batavia.

Djati, dorp op Sumatra, residentie Palembang, afdeeling Lamatang Oeloe, op 2 palen van Lahat. In Oct. 1858 had hier een opstand plaats. Het aantal vergaderde opstandelingen werd op 1200 man begroot, waarbij 200 geweren. Er werd eene expeditie heen gezonden, welke met gunstigen uitslag bekroond is, daar volgens de laatste berigten deze plaats is ingenomen.

Djati, dorp op de Zuidkust van het eiland Gili Radja, residentie Madura.

Djati, kaap aan de Oostkust van het eiland Soembawa, in de straat Sapi.

Djati (Goenong-), heuvel op Java, residentie Cheribon, op ruim 2 palen van de stad Cheribon. Op dezen heuvel ligt het graf van SJECH IBN MOELANA, naar zijne grafplaats ook *Soesoehoenan* Goenong Djati genaamd.

Djati (Telokh), reede op het eiland Bawean.

Djati Anom, dorp op Java, residentie Soerakarta, regentschap Padjang.

Djati Banteng, dorp op Java, residentie en regentschap Bezoeki.

Djati Barang, distrikt op Java, residentie Cheribon, regentschap Indramajoe, met gelijknamige hoofdplaats.

Djati Barang, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Sindang Laut.

Djati Barang, hoofdplaats van het distrikt Brebes op Java, residentie Tagal, regentschap Brebes. Bezuiden dit dorp ligt eene uitgestrekte lage vlakte zonder bosschen. Te Djati Barang is eene suikerfabriek van denzelfden naam, met eenen aanplant van 400 bouws en toebehoorende aan de erven HOLMBERG DE BECKFELDT.

Djati Boengoel, dorp op Java, residentie Cheribon, partikulier land en distrikt Kandang Hawor.

Djati-boom, (*tectonia grandis*), waarvan het hout, door de Javanen genoemd *kajoe djati*, bij velen bekend staat onder den naam van *kyatenhout* (vermoedelijk van het Soendasche *ki-djati*), is de zoogenaamde Indische eik.

Ofschoon men hem ook in andere gedeelten van den Indischen Archipel vindt, schijnt toch Java meer bijzonder de plaats te zijn, waar hij t'huis is. Daar treft men hem aan, niet alleen langs openbare wegen en in geregelde aanplantingen, op last van het Gouvernement gedaan en onderhouden, maar zelfs in bosschen, waarvan de aanleg niet blijkt door menschenhanden te zijn geschied. Zelfs op Java evenwel is het niet onverschillig, waar het *djati*-hout groeit. Men vindt den djatiboom wel in elke residentie van het eiland, of waar hij ontbrak, heeft men daarvan in de laatste jaren aanzienlijke aanplantingen gedaan, — maar toch schijnt aan het djati-hout, uit de bosschen der residentie Rembang afkomstig, de voorkeur te moeten worden gegeven. In die residentie is dan ook verreweg de grootste menigte van djati-boomen voorhanden. Waar de djati-boom op kalkachtige gronden groeit, laat de hoedanigheid van het hout, ofschoon als timmerhout wel te gebruiken, toch in menig opzigt te wenschen over, daar het grof van draad en bros is, en gemakkelijk splijt. — Zulk djatiehout is bij den inlander bekend onder den naam van *djati-kapoer*. Bij de aanplantingen, in de laatste jaren gedaan, heeft het Gouvernement gewild, dat men geen pitten van den *djati-kapoer* zou gebruiken, — maar de vraag is, of het niet beter ware geweest te zorgen, om geenen aanplant te doen op zulke gronden, waar men meestal den *djati-kapoer* vindt.

De djati-boom groeit nog op aanzienlijke hoogten, maar schijnt toch op lager gelegen gronden beter te tieren. Daar bereikt hij eene zoodanige hoogte, dat men er balken van 60 en meer Rijnlandsche voeten lengte van krijgt; zelfs wordt in het tarief voor houtwerken, te vinden in het Indiesch Staatsblad van 1819 nº. 75, de prijs aangegeven voor kiel- en mastbalken van 112 Rijnlandsche voeten lang, hetgeen eene ongerijmdheid zou zijn, zoo ze tot die lengte niet verkrijgbaar waren. Voor den scheepsbouw is het djati-hout uitnemend ge-

schikt. Er zijn er die beweren, dat dit hout door insekten niet wordt aangetast; — voor zoo ver betreft de witte mieren, schijnt dit voor het minst betwijfeld te kunnen worden.

Statistieke opgaven omtrent de behoefte aan en het verbruik van djati-hout ontbreken. Handel in het artikel schijnt er ook niet te bestaan. De verslagen van den handel op Java en Madura verspreiden daaromtrent weinig licht. In het verslag van 1856 bijv. wordt vermeld:

1°. Onder de rubriek *Voortbrengselen van de West van Indië en Bengalen* een invoer op Java uit den Oosterschen Archipel van *houtwerk,* ter waarde van *f* 19,312 en

2°. Onder de rubriek *Voortbrengselen van den Oosterschen Archipel* een invoer op Java uit den Oosterschen Archipel van *hout in soorten en houtwerk* ter waarde van *f* 54.545, —

van beide welke posten het niet waarschijnlijk is, dat zij geheel of gedeeltelijk betrekking hebben tot djati-hout.

In hetzelfde verslag wordt onder de rubriek *Voortbrengselen van den Oosterschen Archipel* vermeld een uitvoer van houtwerk

naar Nederland	ter waarde van.	*f* 3.314,—
〃 Siam	〃 〃 〃	〃 3.804,—
〃 N. Holland	〃 〃 〃	〃 140,—
〃 Oost. Archip.	〃 〃 〃	〃 42.157,—
	Te zamen	*f* 49.415,—

zonder dat het blijkt, hoeveel daaronder aan waarde van djati-hout begrepen is.

De overzigten van den handel in de voornaamste havens der buitenbezittingen verspreiden op dit punt ook weinig licht, gezwegen nog dat de cijfers voor in- en uitvoer van hout of houtwerken in die verschillende havens zoo onbeduidend zijn, dat daaruit hoegenaamd geene gevolgtrekking kan worden gemaakt omtrent eenigen belangrijken handel in het bijzonder in djati-hout.

Ten aanzien van de Javasche djati-bosschen en van de jaarlijksche aanplantingen, als ook van den aankap van djati-hout heeft men eenige meerdere, hoezeer nog altijd hoogst onvolledige gegevens. Blijkens de ministeriële verslagen omtrent het beheer en den staat der Nederlandsche Koloniën, die te beginnen met het jaar 1849 jaarlijks aan de Staten-Generaal worden ingediend, bedroeg het getal houtbosschen

in 1839.	739
〃 1840.	783
〃 1841.	789
〃 1842.	789
〃 1843.	790
〃 1844.	769
〃 1845.	866
〃 1846.	845
〃 1847.	840
〃 1848.	830
〃 1849.	831
〃 1850.	838
〃 1851.	850
〃 1852.	1135
〃 1853.	1155
〃 1854.	1323
〃 1855.	1321
〃 1856.	1349

Het mag er voor gehouden worden, dat de cijfers voor de drie laatste jaren het meest overeenkomstig de waarheid zijn, waarbij evenwel niet uit het oog moet verloren worden, dat daaronder begrepen zijn ook andere niet met djati-boomen beplante bosschen. De uitgestrektheid, volgens de bedoelde verslagen, der eigenlijk gezegde djatibosschen zou hebben bedragen

in 1839.	3293	vierkante	palen,
〃 1840.	3726	〃	〃
〃 1841.	3502	〃	〃
〃 1842.	3447	〃	〃
〃 1843.	2961	〃	〃
〃 1844.	2746	〃	〃
〃 1845.	2747	〃	〃
〃 1846.	2796	〃	〃
〃 1847.	2698	〃	〃
〃 1848.	2606	〃	〃
〃 1849.	2586	〃	〃
〃 1850.	2646	〃	〃
〃 1851.	2501	〃	〃
〃 1852.	2069	〃	〃
〃 1853.	2068	〃	〃
〃 1854.	2035	〃	〃
〃 1855.	1737	〃	〃
〃 1856.	1050	〃	〃

Opmerkelijk is (indien in dit laatste cijfer geen drukfout geslopen is), tegenover de vermeerdering van het getal bosschen, dat in 1856 ruim 600 meer bedraagt dan in 1839, de vermindering in uitgestrektheid der djatibosschen, die van 3293 vierkante palen in 1839 afgenomen is tot 1050 vierkante palen, en dat in weêrwil van de zeer belangrijke aanplantingen, in de laatste jaren bewerkstelligd. Omtrent die aanplantingen worden in de meergemelde verslagen de navolgende cijfers opgegeven.

van 1839—1849.	4.804,427	boomen
in 1850.	286,074	〃
〃 1851.	470,695	〃
〃 1852.	531,566	〃
〃 1853.	906,619	〃
〃 1854.	2.744,457	〃
〃 1855.	2.863,500	〃
〃 1856.	2.012,925	〃
dus in 18 jaren te zamen	14.620,263	boomen

Wanneer men aanneemt; dat van dat cijfer een getal van 14 millioen boomen zijn geslaagd en dat in 50 jaren tijds de djatiboom tot voldoenden wasdom kan komen, om als goed timmerhout te kunnen worden gebruikt en, volgens zeer matige berekening, eene waarde te hebben van *f* 15 à *f* 20, dan zal men zich eenig denkbeeld kunnen vormen van de groote belangrijkheid der Javasche djatibosschen, vooral wanneer men daarbij bedenkt, dat waarschijnlijk, boven en behalve dat eijfer der aanplantingen, een niet veel kleiner getal van bruikbare, volwassen boomen buitendien aanwezig is.

Aan die belangrijkheid schijnen de uitkomsten, door het Gouvernement van zijne eigen exploitatie der bosschen verkregen, weinig te beantwoorden, wegens de onbeduidendheid niet alleen der behaalde voordeelen, maar ook van de operatiën zelve, waaronder nog wel, naar het schijnt, de verstrekkingen voor diverse publieke werken begrepen zijn.

Volgens de officiële mededeelingen toch, in de meergemelde ministeriële verslagen vervat en loopende over de jaren 1839 tot en met 1850, had 's Gouvernements houthandel de volgende uitkomsten gegeven, als

	Winst.	*Verlies.*
in 1839.	*f* 225,471	
〃 1840.	〃 69,092	
〃 1841.	〃 47,224	
〃 1842.	〃 184,544	
〃 1843.	〃 98,975	
〃 1844.	〃 ———	*f* 208,620
〃 1845.	〃 99,669	
〃 1846.	〃 ———	〃 155,171
〃 1847.	〃 75,157	
〃 1848.	〃 126,519	
〃 1849.	〃 ———	〃 4,018
〃 1850 1).	〃 68,123	
Totaal.	*f* 994,774	*f* 367,809
Af verlies.	〃 367,809	
Rest winst.	*f* 626,965	

1) Verder dan over het jaar 1850 worden de uitkomsten van 's Gouvernements houthandel niet gegeven.

in 12 jaren of gemiddeld per jaar *f* 52,247.

De van Gouvernementswege gedane aankap van houtwerken hebben bedragen

	Stuks	*Balken*
in 1853 1) voor plaatsel. beh.	57,709	
voor verv. buit. de residentie.	35,754	
		93,463
in 1854 voor plaatsel. beh.	53,697	
voor verv. buit. de residentie.	35,474	
		89,171
in 1855 voor plaatsel. beh.	66,796	
voor verv. buit. de residentie.	59,956	
		126,752
in 1856 voor plaatsel. beh.	231,859	
voor verv. buit. de residentie.	9,630	
		241,489
te zamen in 4 jaren tijds.		550,875

stuks balken en dolken, of gemiddeld 's jaars 137,719 balken en dolken.

Zulke resultaten leveren het bewijs, hoe onvoordeelig exploitatien van dien aard in handen van het Gouvernement zijn. Om dit met cijfers aan te toonen, worden de ondervolgende berekeningen gegeven.

Men kan op Java bijkans overal het hout gekapt en uit de bosschen gesleept krijgen tegen 15 à 20 cents de kubieke Rijnlandsche voet, en wanneer men daarbij voegt hoogstens 10 cents per kubieke voet voor het afvlotten naar de stranden, dan komt het hout te staan op 30 à 40 cents per kubieke voet, aan de strandplaatsen.

Blijkens het tarief, te vinden in het Indiesch Staatsblad van 1819 n°. 75, wordt voor het hout door het Gouvernement in rekening gebragt gemiddeld ruim 80 cents de kubieke voet 2).

De toestand der Javasche djatibosschen gedoogt met gemak eenen jaarlijkschen aankap van 5.000,000 kubieke Rijnlandsche voeten hout en meer zelfs. Volgens den gemiddelden tariefsprijs zou die hoeveelheid moeten renderen. *f* 4.000,000

5.000,000 kub. voeten hout moeten kosten aan kap- en sleeploon à 30 cents per voet.	*f* 1.500,000	
voor het vlotten naar de stranden à 10 cents per voet.	〃 500,000	
	f 2.000,000	

1) Omtrent den aankap voor 1853 worden geene bijzonderheden medegedeeld.

2) Gemiddeld, dewijl de prijs voor de zware houtwerken veel hooger, en die voor de houtwerken van geringer dimensiën evenredig lager berekend zijn.

	f 2,000,000	*f* 4.000,000
Hierbij nog hoogstens 25°/o voor kosten van administratie en andere ongelden en voor het doen van nieuwe aanplantingen, en het onderhoud der bosschen.	„ 500,000	
		„ 2.500,000
Er zou aldus eene jaarlijksche overwinst kunnen worden verkregen van		*f* 1.500,000

Tegenover zulke voordeelen zijn die, welke door het Gouvernement, volgens zijne eigen officiële mededeelingen, zijn verkregen, al zeer onbeduidend, niettegenstaande de bij het tarief gestelde prijzen vrij bezwarende zijn, terwijl voor partikuliere behoeften het hout tegen die hooge prijzen niet eens in genoegzame hoeveelheid te bekomen is, zoodat volgens de bekentenis van het Gouvernement zelve (zie pag. 132 van het Ministeriëel verslag over 1855) daarin moet worden voorzien door aanvoeren van Singapore en andere buiten Java gelegen plaatsen. Bij den onmetelijken rijkdom aan djatihout, op Java aanwezig of met betrekkelijk geringe kosten te verkrijgen, schijnt het tot dus ver gevolgde stelsel van exploitatie der Javasche bosschen uit de verkregen resultaten zich zelf te veroordeelen, en de wenschelijkheid, om die exploitatie in handen van partikuliere ondernemers over te geven, aan geen redelijk bezwaar onderhevig te zijn. Wel heeft men tegen zoodanigen maatregel aangevoerd het gevaar eener spoliatie der bosschen, daarbij uitgaande van de bewering, dat een ieder naar Indië gaat om fortuin te maken en wel zoo spoedig mogelijk, zonder te zorgen voor de toekomst, zoodat men in het geval zou kunnen komen van gebrek te hebben aan het benoodigde hout; maar die bewering houdt geen steek tegenover de ondervinding, door zoo vele partikuliere ondernemingen geleverd, gezwegen nog, dat de enorme aanplantingen der laatste jaren schijnen te duiden op eene uitputting der bosschen, waartegen het Gouvernement niet heeft kunnen waken. Voor het gevreesde kwaad zou misschien eenige grond kunnen bestaan, bijaldien er kwestie kon zijn van eenen afstand in eigendom der bosschen, — maar zoo ver behoeft men niet te gaan en men kan zich bepalen tot het verleenen van concessiën tot exploitatie, waarbij niets belet om de noodige voorzorgen te nemen, niet alleen dat tegen redelijke prijzen worde voorzien in de behoefte van 's lands dienst, maar ook voor de aanvulling van het gekapte door nieuwe geregelde aanplantingen.

Er bestaan op Java ook eenige partikuliere ondernemingen tot het vellen van djatihout krachtens verleende concessiën, zoo als van A. H. Meissner te Gedong Pani in de residentie Samarang over eene uitgestrektheid van 4 vierkante palen, van D. J. K. Pietermaat te Tempoeran in dezelfde residentie over eene uitgestrektheid van $20^{11}/_{16}$ vierkante palen, en van P. C. van Roijen in het distrikt Lingkir, residentie Soerabaja, terwijl ook in de Preanger Regentschappen aan den Heer Loudon concessie schijnt te zijn verleend; en als een eerste stap om deze belangrijke aangelegenheid over te laten aan den partikulieren ondernemingsgeest, schijnt het verleenen dier concessiën bijval te verdienen; maar daargelaten de vraag, of die partikuliere ondernemers zich niet moeten bepalen tot het kappen van hout in bosschen, waar wel djatihout te vinden is, maar toch geene eigenlijk gezegde djatibosschen zijn, zoo is het blijkbaar, dat de bedoelde ondernemingen te gering in getal en te verspreid zijn, om eene behoorlijke concurrentie te kunnen in stand houden, en over eene te geringe uitgestrektheid werken, om eenen merkbaren invloed te kunnen uitoefenen op de voorziening in de behoefte aan hout tegen redelijke prijzen.

De administratie der bosschen op Java ressorteert onder de Directie der kultures. Het plaatselijk beheer der bosschen is in de verschillende residentiën opgedragen aan de Residenten. Alleen in de residentiën Rembang, Probolinggo en Madioen zijn aan de Residenten Europesche Ambtenaren voor het boschwezen toegevoegd. Zoo bevinden zich in Rembang een assistent der 1ste en een assistent der 2de klasse, twee élèves en een opziener bij het beheer der bosschen; in de residentie Madioen twee en in de residentie Probolinggo een opziener bij het beheer der bosschen; terwijl nog, blijkens den Indischen Almanak voor 1858, een zestal ambtenaren voor het boschwezen ter beschikking van den Directeur der kultures stonden.

De administratie der houtstapelplaatsen en zaagmolens ressorteert onder de Directie der produkten en civiele magazijnen. Daarvoor zijn aanwezig een administrateur en een opziener bij de houtstapelplaats te Boenga, een opziener bij de houtstapelplaats en den zaagmolen te Batavia, een idem te Samarang en

een te Soerabaja. Voorts blijkt het, dat ook te Ngawi (residentie Madioen) en te Ambarawa (residentie Samarang) Gouvernements-zaagmolens zijn. Vroeger had men zulke zaagmolens in de residentie Japara en in de residentie Kediri nabij Blitar. De eerste werd wegens uitputting der bosschen in 1849, en de tweede om het weinige nut, dat men er van had, in 1852 ingetrokken,

De voornaamste Gouvernements djatibosschen zijn gelegen in de residentiën Rembang en Madioen. In de overige residentiën schijnen de bestaande bosschen en de gedane aanplantingen meer bijzonder de voorziening in plaatselijke behoeften ten doel te hebben.

De dienst in de bosschen geschiedt meestal door de bevolking der nabijgelegen dorpen. Deze dienst, *blandong* genaamd, geschiedt hetzij in dagloon, hetzij tegen vrijstelling van landrenten.

Aan de inlandsche bevolking wordt het kappen voor hare behoefte toegestaan in bosschen, daartoe door het Gouvernement aangewezen. Het kappen in de djatibosschen is haar alleen veroorloofd voor hout van kleine dimensiën en voor den aanmaak van karren en wielen.

Ten slotte moet nog de aandacht gevestigd worden op eene belangrijke zaak. — Door de vermeerdering der bevolking en de daarmede toenemende kultuur, waarbij nog komt de vermeerderde consumtie van houtskool, waarvan het gebruik op Java nagenoeg gelijk staat met dat van de turf hier te lande, verminderen met elk jaar de zoogenaamde wilde of woeste bosschen. De Javaan is een liefhebber van het vellen en ontginnen dier bosschen, omdat hij dan gedurende eenigen tijd vrij is van landrenten en van den druk zijner hoofden. De gewestelijke besturen verzetten zich daar niet tegen, — zij zien het integendeel gaarne, omdat zij daarin zien eene uitbreiding van de rijstteelt en eene stijging bijgevolg van landrenten. Tot de afneming der woeste bosschen draagt ook veel bij de voorziening in de behoefte aan brandhout bij de suikerfabrieken. Het is niet te hopen, dat de bedoelde bosschen geheel zullen verdwijnen, zonder dat men zich bekend heeft gemaakt met de kostbare houtsoorten die zij schijnen te bevatten, zoowel voor timmer- als voor meubelhout, en zonder dat er maatregelen zijn genomen, om die soorten voor de toekomst te bewaren. De in 1853 te Batavia gehouden tentoonstelling moet de belangrijkheid in dat opzigt ook der Javasche woeste bosschen in geene geringe mate hebben aan den dag gebragt, door de monsters van verschillende zeer bruikbare houtsoorten, in sommige residentiën door de bevolking op last harer hoofden verzameld en naar Batavia gezonden.

Djati Djadjar, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Oengaran.

Djati Doeri, heuvel op het eiland Madura, afdeeling Pamekasan, hoog 65 voeten.

Djati Garang, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap Pamalang, distrikt Tjiomal Lor, aan den postweg.

Djati Garang, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Mangar.

Djati Garing, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo.

Djati Genting, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja Lengka, distrikt Palimanang.

Djati Kalangan, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, aan den N. N. W. voet van den Oengaran. Het ligt 972 Rijnlandsche voeten boven de zee.

Djati Kalangan, berg op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Banjoemaas.

Djati Kidool, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Grobogan.

Djati Lawang, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerwokerto, distrikt Djamboe.

Djati Lawang, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Brebes, distrikt Lebaksioe.

Djati Lenger, dorp en poststation op Java, residentie Kediri, onderregentschap Blitar, distrikt Sringat; 24 palen van Toelong Agong en 36 palen van Kediri.

Djati Lobo, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Doekoe Wringin.

Djati Lobo, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Gantoengan.

Djati Moeti, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Singen Koelon.

Djati Nagara, dorp op Java, residentie Batavia, Ooster Kwartier, 4 palen benoordoosten Meester Cornelis. Er is een Schout geplaatst.

Djati Nagara, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Galoe, distrikt Kawali.

Djati Nagara, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Gantoengan, waarvan het de hoofdplaats is, 20 palen van Tagal.

Djati Nagara, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Pamalang, distrikt Mandi Rantja.

Djati Nagara, rivier op Java, residentie

Bagelen. Over dezelve is in 1854 eene brug gelegd.

Djati Nangor, theetuin op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soemadang, bij Soemadang. De onderneming, waaraan een aanplant is verbonden van 160 bouws, behoort aan den Heer W. A. Baud.

Djati Negoro, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Karang Anjar, distrikt Gombong.

Djati Ngaleh, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, 5 palen van de stad, 26 palen van Salatiga en 47 palen van Poerwodadi. Er is een poststation, doch geene posterij. De rijtuigen moeten hier met buffels vóór de paarden tegen de steilte worden opgetrokken.

Djatingeran, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Pamalang, distrikt Bongas.

Djati Noengal, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Westen van het distrikt Parong.

Djati Ombo, dorp op Java, residentie Bezoeki, regentschap Bezoeki, distrikt Waringin.

Djati Pamor, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling en distrikt Madja Lengka.

Djati Pamor, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja Lengka, distrikt Telaga.

Djati Papak, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Rogo Djampi, aan de Pampang-baai.

Djati Piring, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Losari.

Djati Ragah, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Tjiasem.

Djati Roga, dorp op Java, residentie Cheribon, partikulier land Indramajoe, distrikt Djati Toedjoe.

Djati Rogo, distrikt op Java, residentie Rembang, regentschap Toeban. Het bevat 67 dorpen met 12,550 inwoners.

Djati Rogo, dorp op Java, in het gelijknamige distrikt, 63 palen van Rembang, 37 palen van Toeban en 38 palen van Bodjo Negoro. Er zijn houtbosschen, waarover een Opziener gesteld is.

Djati Rogoen, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap Pamalang.

Djati Rojan, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap Pamalang, distrikt Tjiomal Kidoel.

Djati Rokeh, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling en distrikt Brebes.

Djati Rongkong, dorp op het eiland Madura, afdeeling Madura, distrikt Balega.

Djati Rongo, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Er wonen 400 Javanen.

Djati Ronjek, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Noorden van het distrikt Tjibinong.

Djati Roto, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Poeger.

Djatis, zie: Djetis.

Djati Sahari, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Lemadjang, distrikt Ranoe Lamongan.

Djati Sahari, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling en distrikt Probolinggo.

Djati Sahari, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Oengaran. Het bevat 64 inwoners.

Djati Samingkir, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Tjilatjap, distrikt Adiredjo.

Djati Sana, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja Lengka, distrikt Djati Wangi, op de zuidelijke grens.

Djati Sanari, partikulier land op Java, residentie Soerabaja, adsistent-residentie en regentschap Grissee. Het heeft 257 bewoners.

Djati Sareng, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja Lengka, distrikt Radja Galoe.

Djati Sari, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Keboemen, distrikt Kedong Tawon.

Djati Sari, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Poeger, aan de rivier Sawen.

Djati Sari, dorp op Java, residentie Soerakarta, regentschap Soekowati.

Djati Sawit, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Indramajoe, distrikt Sleman.

Djati Sawit, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling en distrikt Madja Lengka.

Djati Sehang, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Losari, op de grens van Tagal, aan de Tjisangarong.

Djati Sekar, voormalig bosch op Java, residentie Rembang, afdeeling Toeban, waar thans het dorp Bonang ligt.

Djati Sono, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Djati Tengah, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Kali Djati.

Djati Tengah, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Berbek, distrikt Gemenggeng.

Djati Tengah, dorp op Java, residentie

Cheribon, partikulier land Indramajoe, distrikt Djati Toedjoe, op de oostergrens.

Djati Toedjoe, distrikt op Java, residentie Cheribon, op het partikulier land Indramajoe, met gelijknamige hoofdplaats.

Djati Wangi, distrikt op Java, residentie Cheribon, regentschap Madja Lengka. Vóór 1850 droeg dit distrikt den naam van Kedondong, naar de voormalige verblijfplaats van den *Wedono.*

Djati Wangi, hoofdplaats van het gelijknamige distrikt op Java. Bij en ten Zuid-Oosten van deze plaats ligt de suikerfabriek van dien naam, met eenen aanplant van 500 bouws en toebehoorende aan de erven E. H. Ter Meulen.

Djato, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, aan de rivier Roengan. Het is het grootste en fraaiste dorp aan deze rivier.

Djatoet, rivier op Java, residentie Kediri, regentschap Kediri, distrikt Modjo Roto.

Djatrean, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang.

Djattak, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Soemowono.

Djau, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap der IV Kota's.

Djaw, eiland in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, in de rivier Moeroeng.

Djawa of Djau, baai op het Mentawei-eiland Zuid Pagei.

Djawa, dorp op Java, residentie Batavia, bij de stad Batavia.

Djawa, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Buitenzorg.

Djawa, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Parong.

Djawa, kampong op het rivier-eilandje Tatas in de rivier van Bandjermasin, behoorende tot de hoofdplaats van dien naam, op het eiland Borneo.

Djawa, mondingsarm der Koetei, in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Koetei.

Djawa, waterval in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan, in de rivier Senamang.

Djawa, rivier op Borneo's Noord-Oostkust, rijk Tidoeng. Nabij de monding ligt het dorp Djawa, aan den linkeroever der Sambakkoeng. Het is bewoond door Tidoeng's van het eiland Tarakkan, die dat eiland verlaten hebben, uithoofde het voor den landbouw geheel uitgeput was. Het dorp Djawa bevat 54 huizen. De inwoners bouwen zeevaartuigen en vervaardigen fijn matwerk.

Djawa (Karimon-), zie: Karimon Djawa.

Djawa (Kota), dorp op Sumatra's Oostkust, rijk Dèli. Men vindt er de overblijfselen eener Javaansche sterkte. Hier was in vroegeren tijd eene kolonie van 5000 Javanen.

Men heeft er peperaanplantingen, terwijl ook rijst, uijen, inlandsche aardappelen en katoen tusschen de peperranken geplant worden.

Djawa (Kota), beek op Sumatra, in de Lampongsche distrikten.

Djawan, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Berbek, distrikt Waroe Djajeng.

Djawa Baroe, kampong behoorende tot de hoofdplaats Bandjermasin, op Borneo.

Djawana, ook wel Joana, regentschap op Java, residentie Japara, grenzende ten Noorden aan de Java-zee, ten Westen aan het regentschap Japara, ten Zuiden aan het regentschap Pati en ten Oosten aan de residentie Rembang. Het bevat de distrikten Djawana, Mantoop en Mergo Toetoe, en is het kleinste regentschap der residentie. Het heeft een' Regent, een' Fiskaal, een' Priester en een' Kapitein voor de Chinezen. Er zijn 76,108 zielen, als 30 Europeanen, 1667 Chinezen, 73,816 Javanen en 535 Arabieren, Maleijers en Boeginezen. De voornaamste rivier is de Djawana die langs de Oostzijde vloeit.

Djawana, distrikt op Java, residentie Japara, regentschap Djawana. Het bevat ongeveer 19000 inwoners, en 51 dorpen.

Djawana of Joana, stad op Java, residentie Japara, regentschap Djawana, aan den westelijken oever der rivier, niet ver van zee gelegen. Zij is de hoofdplaats van het regentschap en ligt 15 palen van Rembang, $49^1/_2$ palen van Japara, en 9 palen N. O. ten Oosten van Pati. Meer dan eenig ander plaatsje op Java, heeft dit stadje een Hollandsch aanzien. De rivier is zeer diep, breed en groot genoeg voor oorlogsbooten. Aan de Oostzijde is de menigte inlandsche woningen groot en zonder geboomte. De Chinesche wijk is vrij uitgestrekt en bestaat uit steenen huizen. Het poststation ligt aan de paseiban bij de rivier. Men heeft er eene gevangenis. Er is een fort met vier bastions, door eene gracht omringd; binnen hetzelve staan de Gouvernementspakhuizen en wonen de Controleur, de Pakhuis- en de Havenmeester. Er is een havendepartement, eene inlandsche schutterij, een agentschap der Samarangsche Weeskamer, een vendu-departement, een zoutverkoop en eene subcommissie van weldadigheid. Te Djawana behoort eene kruisboot te huis.

Djawana, rivier op Java, residentie Japara. Zij ontspringt uit een groot landwaarts in gelegen meer, bezuiden den berg Moerja, en voert al de stroomen af, die van zijne zuid-oostelijke helling, alsmede die, welke uit de reeks der zuidelijke kalkbergen en van het meer afvlieten. Haar loop is noord-oostelijk. Nabij de zee is zij breed en diep, zoodat de overtogt van den grooten weg met eene pont geschiedt. Bij de stad heeft zij een eigenaardig Hollandsch aanzien van den kant van Rembang. De diepte aldaar is drie vademen. De monding beoosten het Moerja-gebergte is breed; vóór dezelve ligt eene breede modderbank, en op eenigen afstand oostwaarts liggen eilandjes. De oevers zijn laag en moerassig, en loopen hier en daar, wanneer de rivier bij zware regenvlagen wast, dikwijls onder. De volle loop der Djawana is 30 Engelsche mijlen.

Djawana, dorp met zoutpakhuis op Java, residentie Japara, regentschap Djawana, distrikt Mantoop.

Djawana, dorp op Java, residentie Bantam, afdeeling Serang.

Djawana, dorp op Java, residentie Cheribon, partikulier land Indramajoe, distrikt Djati Toedjoe, op de zuidelijke grens.

Djawana (Rif van), rif in de zee van Java, beoosten het voorgebergte Moerja.

Djawar, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ledok. Het ligt 4,620 Rijnl. voeten hooger dan de oppervlakte der zee.

Djawaran, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Bandjar Negara, distrikt Batoer.

Djawe, distrikt op de Westkust van Sumatra, in het landschap der IX Kota's.

Djawi, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Bangil. Bij hetzelve staat een Hindoe-tempel van trachiet.

Djawi (Noesa), benaming van Java, in de hoftaal van dat eiland gebezigd..

Djawi Djawi, boschstreek op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap der XIII Kota's.

Djawi Djawi, distrikt op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Natal.

Djawoer, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Grobogan.

Djebaran, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Het is bewoond door 272 Javanen.

Djebed, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling en distrikt Pamalang.

Djebeng, distrikt op Java, residentie Madioen, afdeeling Ngawi. Het telt eene bevolking van 13,212 Javanen.

Djebrien, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Ilir. In 1853 telde het 1 huis met 10 inwoners.

Djeboes, zie: Jeboes, distrikt, enz.

Djebol, rivier op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Padjang. Zij valt in de Bengawan.

Djebong, dorp op Java, residentie en regentschap Bezoeki.

Djedjoelo of Jauh Laut, kaap aan Sumatra's Oostkust, koningrijk Achin, ten Zuiden van de Diamant-punt.

Djedjoelo Besar en **Ketjil,** twee rivieren op Sumatra, in het Oosten van het koningrijk Achin. De oevers zijn bewoond door Achinezen, die op 5000 zielen begroot worden en onder een Hoofd staan. De voortbrengselen van het land zijn *padi,* was en hars.

Djedjoer, dorp op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, distrikt Sekampong. Het telt 5 huizen met 78 zielen (1855) en staat met Moewara Poetih onder één Hoofd. Beide deze dorpen behooren tot den stam of kaboewai Koennang en tellen te zamen 16 soekoes.

Djedok, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, regentschap Mataram.

Djeger, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling en regentschap Berbek, distrikt Ngandjoek.

Djegir, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Mangar.

Djego, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Tangoel.

Djego, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Blitar, distrikt Lodoyo.

Djegoran, dorp op Java, residentie Soerakarta, 23 palen van Soerakarta.

Djeh of Djika, een der Aroe-eilanden, in de Banda-zee, residentie Banda, 134° 44′ O.L. 7° 1′ Z. Br. Het is onbewoond.

Djejawi, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Bangil. Er staat een oude vervallen tempel.

Djekah, rivier en dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Matan. Aan de oevers der Djekah wonen 140 Dajaks.

Djeladrie, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Ambal, distrikt Karang Bollong. Hier zijn vischvijvers, waarin de visschen door den vloed der zee binnenkomen, en somtijds eene groote hoeveelheid opleveren. Deze plaats is zeer gezond.

Djelak, rivier op Java, residentie Pasoe-

roewan. Zij valt na eenen noord-oostelijken loop in de straat van Madura.

Djelal, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Galoe, distrikt Tjiamies.

Djelamprang, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Keboemen.

Djelang, dorp op het eiland Madura, regentschap Soemanap.

Djelantok, dorp op het eiland Bali, rijk Tabanan.

Djelatrang, landgoed op Java, residentie Batavia, Zuider Kwartier.

Djeleboek, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Soeko Kerto.

Djeleboet, land op Java, residentie Batavia, boven de stad Batavia.

Djeloe, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Djelegon, berg op Java, residentie Cheribon, regentschap en distrikt Koeningan.

Djeliring, dorp op Java, residentie Soerakarta, $34^1/_2$ paal van Soerakarta.

Djellei, rivier in Borneo's Westerafdeeling, rijk Matan, distrikt Kandawangan. Aan deze rivier wonen vele Dajaks, die op 2,000 weerbare mannen berekend worden; zij houden zich met het bewerken van ijzer en het verzamelen van vogelnestjes bezig.

Djellengngang, heuvel op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, op de noordwestelijke helling van den Merbaboe. Er liggen theetuinen op 4,480 voeten boven de zee.

Djeloeroe, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling en regentschap Berbek, distrikt Lengkong.

Djeloeton, dorp op de Oostkust van het eiland Banka, distrikt Marawang.

Djelok, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Oengaran.

Djelokromo, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ledok.

Djelok Toendo, zie: Djolo Toendo.

Djelon, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Banjoewangi.

Djemang, eilandje in de zee van Borneo, aan de Noord-Westzijde van het eiland Billiton.

Djembangan, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Bandjar Negara. Tusschen dit dorp en Batoer zijn vier theetuinen.

Djembangan, meer op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Soekowati.

Djembangan, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Keboemen, distrikt Kedong Tawon.

Djembatobak, berg op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, aan de baai van Tapanoeli.

Djember, distrikt op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso. Het bevat 36 dorpen en 9,237 inwoners, en heeft eene uitgestrektheid van 726 vierk. palen.

Djember, hoofdplaats van het gelijknamige distrikt, op Java. Het ligt aan den Zuid-Zuid-Oostvoet van den Ajang, 312 Rijnlandsche voeten boven de oppervlakte der zee.

Djemblong, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ngasinan.

Djemboeng, dorp op Java, residentie Soerakarta, aan den voet van den Merapi. Er ligt eene minerale bron.

Djembrana, vorstendom op de Westkust van het eiland Bali, grenzende ten Noorden aan Boleling, en daarvan door eenige heuvelen gescheiden, ten Westen en Zuiden aan de straat Bali, ten Oosten aan Tabanan. De hoofdplaats is Negara. Het stond weleer onder het bewind van den koning van Boleling en werd in 1849 bij den oorlog van Bali verbeurd verklaard en aan een eigen vorst gegeven. Bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 6 Junij 1856 werd de akte van wederafstand van dit rijk aan het Gouvernement bekrachtigd.

Djemenaar, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ambal, distrikt Karang Bolong.

Djemis, rivier op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Padjang. Zij ontlast zich in de Solo-rivier.

Djemo, riviertje op Sumatra, aan het Oosterstrand van de residentie Palembang.

Djemoer, rivier op Java, residentie Kediri, bij het meer Ngebel.

Djemoer, poststation op Java, residentie Soerabaja, bezuiden de stad Soerabaja.

Djemoko, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Bandar Goeniwang.

Djemon Ratoe, dorp op Java, residentie en regentschap Soerabaja.

Djempa, dorp op het eiland Bali, rijk Klongkong.

Djemplang, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, adsistent-residentie en regentschap Malang, 22 palen van Malang en 44 palen van Pasoeroewan.

Djempono, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Serondol.

Djemporak, afdeeling op het eiland Banka, distrikt Soengei Leat. Zij bevat 26 dorpen, bevolkt door 934 Bankanezen, 3 Maleijers en 132 Chinezen.

Djenaar, zie: Djenar.

Djenajajang of Djenajang, rivier op de Oostkust van het eiland Banka.

Djenajajang of Djenajang, dorp op het eiland Banka, distrikt Soengei Leat.

Djenama, rivier op Celebes' Westkust, die op 3° 18′ Z. Br. en 120° 34′ O. L. in de baai van Boni valt.

Djenar, distrikt met gelijknamig dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo. Het bevat 27,100 zielen. De hoofdplaats is Ngaroeng.

Djenar, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Modjo Kerto, distrikt Modjo Redjo.

Djenemoedjaja, rivier op Celebes' Zuid-Oostkust, rijk Loewoe. Zij valt in de baai van Boni.

Djenes, rivier op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Kadoe.

Djengala, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerbolinggo, distrikt Kerta Negara, aan de rivier Lembaran.

Djengati, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, aan de Tjidoerian, 2 palen bezuid-westen Tanara.

Djengawa, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Djember.

Djenggolo I, distrikt op Java, residentie Soerabaja, regentschap Soerabaja. Het bevat 108 dorpen, bevolkt door 41,621 zielen.

Djenggolo II, distrikt op Java, residentie Soerabaja, regentschap Soerabaja. Het telt 39,466 inwoners, verdeeld in 127 dorpen.

Djenggolo III, distrikt op Java, residentie Soerabaja, regentschap Soerabaja. Het heeft 237 dorpen met eene bevolking van 49,000 inwoners.

Djenggolo IV, distrikt op Java, residentie Soerabaja, regentschap Soerabaja. Het bevat 174 dorpen met 40,560 zielen.

Djenggot, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap en distrikt Pekalongan.

Djenggri, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Malang, nabij Malang. Er is eene Christengemeente, welke in 1856 uit 30 zielen bestond.

Djenggrong, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Lemadjang, distrikt Ranoe Lamongan.

Djengkol, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Noorden van het distrikt Tjibaroesa.

Djengkol, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Westen van het distrikt Parong.

Djengkol, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo, aan de Pabellan.

Djengkol, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo, aan de Blongkeng.

Djengkol Priatin, meer op Java, residentie Tagal, afdeeling Pamalang, distrikt Bongas, op den berg Slamat.

Djengkrik, dorp op Java, residentie Madioen, afdeeling Ngawi.

Djeni, eiland in den Molukschen Archipel, tot de Soela-eilanden behoorende. Het staat onder het gebied van den Sultan van Ternate.

Djenkiloen, dorp op Java, residentie Soerakarta, $18^3/_4$ paal van Soerakarta.

Djenking, rivier op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, op de grens van de distrikten Probolinggo en Remameh. Zij ontspringt op den Merapi en ontlast zich in de Progo.

Djenoe, distrikt op Java, residentie Rembang, regentschap Toeban. De bevolking bedraagt 28,870 zielen, verdeeld in 82 dorpen. In het dorp Djenoe wonen eenige Chinezen. Het ligt 6 palen van Toeban, 36 palen van Bodjo Negoro en 58 palen van Rembang, op eenigen afstand van de zee.

Djenoes, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, 4 palen van Djokdjokarta.

Djenoponto, rivier op de zuidelijkste landtong van Celebes. Zij ontlast zich met eenen zuidelijken loop in de zee van Java.

Djenting, dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Landak, aan de rivier Bentjoekei. Bij dit dorp is eene aanlegplaats.

Djepan, zie: Modjo Kerto.

Djepon, distrikt en dorp op Java, residentie Rembang, regentschap Blora. De bevolking bedraagt ongeveer 12,600 zielen. Het dorp ligt 48 palen van Rembang, 62 palen van Toeban en 42 palen van Bodjo Negoro.

Djeragan, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Demak.

Djerakah, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap en distrikt Pamalang.

Djerang, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Bodjo Negoro.

Djerangkat, rivier op de Noordkust van het eiland Banka.

Djeras of Tjoeroes, eilandje bij de Westkust van Borneo, in de straat van Karimata op 2° 54′ Z. Br.

Djerat Semata, zie: Bang Pinsang, heuvel.

Djerok, eiland aan de Westkust van het noordelijk schiereiland van Gilolo, in den Molukschen Archipel, onder het gebied van den Sultan van Ternate.

Djerenang, dorp op Java, residentie Batavia, bij de grens van het Wester Kwartier, aan de rivier Tjidoerian.

Djerik, rivier op Java, residentie Banjoemaas. Over dezelve ligt eene brug.

Djering, afdeeling op het eiland Banka, distrikt Muntok. Zij bevat 5 dorpen, bewoond door 450 Bankanezen.

Djering, rivier op het eiland Banka, distrikten Muntok en Soengei Slan. Zij ontspringt nabij den voet van het Marras-gebergte, vervolgt haren loop doorgaans in de rigting van het Noorden naar het Zuid-Westen, neemt talrijke spruiten op, en valt in eene uitgestrekte baai. Zij is aan den mond omstreeks eene mijl breed.

Djering Naloes, zie: Djaring Naloes.

Djeroek, zie: Djerok.

Djeroet, dorp in Borneo's Westerafdeeling, distrikt Melawi.

Djeroh, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Djeroh Aroe, dorp op de Oostzijde van het eiland Lombok, beoosten Praja.

Djerok of Djeroek, afdeeling op het eiland Banka, distrikt Marawang. Zij bevat 21 dorpen, bewoond door 1,121 Bankanezen en 9 Maleijers.

Djerok, rivier op het eiland Banka. Zij ontspringt uit den voet van het Marras-gebergte.

Djerok, berg op het eiland Banka, distrikt Marawang.

Djerok, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Seragi, op de Westergrens, aan de rivier Seragi.

Djerok, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Remameh.

Djerok, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ambal, distrikt Petanahan.

Djerok, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Demak.

Djerok, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Grobogan.

Djerok, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara.

Djerok, dorp op Java, residentie en regentschap Madioen.

Djerok, dorp op Java, residentie en regentschap Rembang.

Djerok, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Blora.

Djerok, klip bij de Noordkust van Java, ten Noorden van Tagal, met 8, 9 en 10 Rijnlandsche vademen diepte in den omtrek. Op dezelve is een merk geplaatst, bestaande in een houten wit geverwd kruisbaken, dat ruim 17 Rijnl. voeten boven het water uitsteekt.

Djerok, dorp op Java, residentie en regentschap Bezoeki, distrikt Mlandingan, aan den grooten postweg.

Djerok Legie, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Tjilatjap, 14 palen van Tjilatjap, 29 palen van Poerbolinggo en 61 palen van Bandjar Negara, aan de Tjidonan.

Djerok Poerel, berg op het eiland Madura, afdeeling Madura, in het binnenland.

Djerok Sari, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Wiradessa.

Djerok Wangi, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Kediri, distrikt Soekoredjo.

Djerok Wangi, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Oengaran. Het telt 432 inwoners.

Djerolang, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Brebes, distrikt Salem.

Djeroto, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Samarang, distrikt Singen Koelon.

Djerra, dorp op de Westkust van Nieuw-Guinea, distrikt Koiwai.

Djesinga, zie: Djasinga, distrikt, enz.

Djetah, spruit der Melawi-rivier, in Borneo's Westerafdeeling. Zij neemt vele beken op, die van den berg Klam stroomen, doch is wegens de daarin gevallene boomstammen schier onbevaarbaar.

Djetak, dorp op Java, residentie Japara, regentschap en distrikt Koedoes.

Djetak, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Het is bewoond door 225 Javanen.

Djetak, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo, distrikt Loano.

Djetak, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Koeto Ardjo, distrikt Pitoeroeh.

Djetak, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, in het Oosten van het distrikt Bandongan.

Djetak, dorp op Java, residentie Madioen, afdeeling Ngawi.

Djetes, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kapoeas Moeroeng. Het bevat 45 inwoners.

Djetis, distrikt op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong. Het bevat 777 dorpen en 48,125 inwoners. De grenzen zijn, ten Noorden Kadoe, ten Oosten Prapak, ten Zui-

den het regentschap Magelang en ten Westen Bagelen. De hoofdplaats is Temanggong. Een gelijknamig dorp ligt in dit distrikt op 22 palen van Magelang.

Djetis, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon.

Djetis, rivier op Java, residentie Kediri, afdeeling Berbek, distrikt Gemenggeng.

Djetis, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Bandongan, Oost van den berg Soembing.

Djetis, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Djetis, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Minoreh.

Djetis, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ngasinan, aan de rivier Ello.

Djetis, twee dorpen op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak, aan de rivier Gendoe.

Djetis, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, in het Noord-Westen van het distrikt Ballak, ten Noord-Westen van de hoofdplaats.

Djetis, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Berbek, distrikt Gemenggeng.

Djetis, rivier op Java, residentie Banjoemaas, op de oostelijke grens van het regentschap Tjilatjap. Zij is van weinig beteekenis, loopt 12 palen ver en ontlast zich in de Schildpadden-baai.

Djetis, dorp en poststation op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Tjilatjap, distrikt Adiredjo, aan de rivier van gelijken naam, 34 palen van Banjoemaas, 44 palen van Poerwokerto, 45 palen van Poerbolinggo, 30 palen van Tjilatjap, 66 palen van Bandjar Negara en 55 palen van Poerworedjo (in Bagelen).

Djetis, dorp op Java, residentie Soerabaja, om de Zuid der stad Soerabaja, distrikt Djabakota, op een partikulier land. Het telde in 1857 228 zielen.

Djetis, heuvel op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang.

Djetis, dorp op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Padjang.

Djetis, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Djetis, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Er wonen 223 Javanen.

Djetis, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap en distrikt Keboemen, op de grens van Karang Anjar.

Djetis, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ledok, distrikt Wonorotto.

Djetis, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ledok, distrikt Sapoerang.

Djetis, rivier op Java, residentie Bagelen, die zich aan het Zuiderzeestrand in zee stort.

Djetis, dorp op Java, residentie Bezoeki, regentschap en distrikt Bezoeki, aan de rivier Deloewong.

Djetis, dorp op Java, residentie Bezoeki, distrikt Poeger.

Djetis Kidool, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron. Het is bewoond door 95 Javanen.

Djetis Lor, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron. Er wonen een vijftigtal Javanen.

Djettak, dorp op Java, residentie Soerakarta, regentschap Padjang.

Djewana, zie: Djawana, regentschap.

Djia, dorp op het Batoe-eiland Biang, dat in de Indische zee gelegen is. Het is bewoond door 32 Niassers.

Djibala, dorp op het Zuid-Wester-eiland Tiouw of Teon, residentie Banda.

Djibang, kaap aan de Zuidkust van het Anambas-eiland Djimadja, op 2° 50′ 15″ N. Br., 105° 44′ 29″ O. L.

Djibis, dorp op Java, residentie Soerabaja.

Djiboelan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Djientako, vogelnesthol op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ambal, distrikt Karang Bollong, aan de Noordzijde der grot Goewa Penditan.

Djientang, zie: Djintang.

Djigolo, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Mataram.

Djika, zie: Djeh, eiland.

Djiko, kaap aan de Oostkust van het eiland Boero.

Djilagoran, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerbolinggo.

Djilalan, eiland in den Molukschen Archipel, tot de Batjan-eilanden behoorende.

Djilamprang Koelon, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Het is bewoond door 149 Javanen.

Djilamprang Wètan, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Er wonen 130 Javanen.

Djilatten, beek op Sumatra's Westkust, residentie Padang, bij de hoofdplaats.

Djilegi, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Keboemen.

Djiligon, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, regentschap Mataram.

Djiko, kaap aan de Oostkust van het eiland Boero.

Djiloekrak, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja Lengka, distrikt Palimanang, op de zuid-oostelijke grens.

Djiloengoet, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Madja Lengka, distrikt Palimanang.

Djilolo, zie: Gilolo, eiland.

Djimadja, eilandje in den Anambas-Archipel, residentie Riouw, onder de Midden-Anambas-eilanden, op 3° 0′ 30″ N. Br. en 105° 38′ 4″ O. L.

Djimbadar, riviertje op Borneo's Westerafdeeling, rijk Tajan. Het ontlast zich in de Kapoeas.

Djimoekan, berg op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek.

Djimporo, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap en distrikt Kediri.

Djindag, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Mangar.

Djindjang, rivier op het eiland Banka, distrikt Soengei Leat.

Djing, zie: Diëng, gebergte.

Djinget, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Toeban.

Djingi, twee dorpen op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Djasinga, aan de rivieren Tjipangane en Tjidoerian.

Djingkang, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerbolinggo, distrikt Kerta Negara.

Djingkolrang, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Sindang Kassi.

Djintang, rivier en dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sambas, adsistent-residentie Montrado, aan de rivier Sadouw. Er zijn koffijaanplantingen.

Djipang, zie: Padangan, dorp.

Djipang, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Mangar.

Djipara, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Tjilatjap, distrikt Adiredjo.

Djipoet, dorp op Java, residentie Bantam, Wester Regentschap, 6½ paal van Tjiringin, 31 palen van Serang, 33 palen van Anjer en 35½ paal van Lebak.

Djipon, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Blora.

Djipondo, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, 3½ paal beoosten den 2den paal op den weg van Tangerang naar Buitenzorg.

Djirah, riviertje op Sumatra's Westkust, residentie Padang. Het ontspringt in het oostelijk gebergte en valt, nabij den hoek Boekit Kambiang, in de rivier van Padang.

Djirang, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Westen van het distrikt Tjibaroesa.

Djitio, heuvel op Java, op den zuid-westelijken voet van den berg Tengger.

Djlamprang, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Bandongan, aan de rivier Loning.

Djlamprang, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo, distrikt Loano.

Djlegong, berg op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerbolinggo, distrikt Kerta Negara.

Djlegong, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, distrikt Karang Kobar.

Djoanta, eilandje bij Borneo's Westkust, in de straat van Karimata.

Djobang, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Remameh.

Djocjokarta, zie: Djokdjokarta.

Djodi, eiland bij de Westkust van het oostelijk schiereiland van Gilolo. Het staat onder het gebied van den Sultan van Tidore.

Djodjogan, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, distrikt Karang Kobar.

Djoe, rivier op Sumatra's Oostkust, in het Oosten van het koningrijk Achin.

Djoeboek, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron. Er wonen 57 Javanen.

Djoeboeng, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Djember.

Djoe Depoh, dorp in Borneo's Zuid- en Oosterafdeeling, distrikt Siang Moeroeng, aan de rivier Mahakkam.

Djoedik, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Ngrowo.

Djoedjoen, dorp op Sumatra, residentie Palembang, aan de rivier Rawas.

Djoega, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, aan de rivier Tjidoerian.

Djoego, dorp op Java, residentie Kediri, onderregentschap Blitar, distrikt Wlingie.

Djoehoe, dorp op Java, residentie Bantam, Noorder Regentschap, distrikt Pandeglang.

Djoeja, dorp op de Westkust van Nieuw-Guinea, distrikt Koiwai.

Djoelan, rivier op Java, residentie Cheribon, afdeeling Koeningan.

Djoelan, rivier op Java, in het Oosten der residentie Bagelen, die in de groote *Râwa* valt.

Djoelang Mango, dorp op Java, residentie Batavia, Zuider Kwartier, bewesten de rivier Pasanggrahan, 1 paal van Buitenzorg's grens.

Djoeloer, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Blora.

Djoembleng, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerbolinggo, distrikt Kerta Negara, aan de rivier Lemberan.

Djoembleng (Goewa), vogelnestgrot op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ambal, distrikt Karang Bollong, aan den bergrug Penaïtan.

Djoemer, eilandje bij de Oostkust van Sumatra, in de straat van Malakka.

Djoemi, rivier op Sumatra, residentie Tapanoeli, afdeeling Angkolah. Zij stort zich in de rivier van Angkolah.

Djoemo, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Lempoejang.

Djoemplang, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Blora.

Djoempong, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Wirosari.

Djoempriet, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Kadoe.

Djoenan, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Mataram.

Djoengdjing, berg op Java, residentie Bantam, Noorder Regentschap, distrikt Anjer.

Djoeng Djoeng, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Ngrowo, distrikt Wadjak.

Djoengdjoengan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Bandongan.

Djoenggo, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Malang, bij Pandakan, op een tamelijk hoogen bergtop gelegen. De Christengemeente bestond in 1856 uit 16 Christenen.

Djoengjang, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Gegissik.

Djoengkal, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, beoosten de rivier Tjilelles.

Djoengkoelan, Djikoeloen of Hondjeh, bergketen op Java, residentie Bantam, Wester Regentschap, 1,500 voeten boven de zee.

Djoengkoelan, dorpje op Java, residentie Bantam, Wester Regentschap, aan de rivier Tjidjoengkoelan en aan de Meeuwen-baai. De inlanders verzamelen jaarlijks 2,000 *kati's* gomelastiek. Er komen ook steenkolen van.

Djoengkoelan, zie: Djongkoelon.

Djoengkoengan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Magelang.

Djoengkoer, berg op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Ngasinan.

Djoengkoer Sanan, o. n. o. helling van den berg Agong, op Java, residentie Preanger Regentschappen.

Djoengoedjoeng, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak.

Djoengoedjoeng Koelon, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling en distrikt Salatiga. Er wonen 142 Javanen.

Djoengoedjoeng Tengah, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling en distrikt Salatiga, bewoond door 74 Javanen.

Djoengoedjoeng Wètan, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling en distrikt Salatiga. Er wonen 80 Javanen.

Djoengranggan, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, regentschap Mataram.

Djoenioen, zijtak der Djambi-rivier, op Sumatra's Oostkust.

Djoenti, dorp op Java, residentie Bantam, Noorder Regentschap, in het Noorden van het distrikt Tjikandi.

Djoenti, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Indramajoe, op den weg van Indramajoe naar Cheribon, 12 palen van Indramajoe en 23 palen van Cheribon

Djoenti Kabon, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Indramajoe, distrikt Karang Ampel.

Djoepat, rivier op de Westkust van het eiland Banka. Zij ontlast zich in de Klabatbaai.

Djoeplan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, in het Noord-Oosten van het distrikt Soemowono.

Djoeradjoengan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Bandongan.

Djoeragan, rivier op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, op de grens van het distrikt Batang en het huurland Simbang.

Djoeragan, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Soeba, huurland Simbang, aan de gelijknamige rivier.

Djoeragan, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Tjabang Boengin, aan de rivier Boengin.

Djoeraganan, dorp op Java, residentie Batavia, Zuider Kwartier, bewesten de rivier Krokot, $8^1/_2$ paal boven Batavia.

Djoeragan Gedang, eilandje in de rivier van Pontianak, in Borneo's Westerafdeeling.

Djoerang, dorp op Java, residentie Japara, 21 palen van Japara. Er bevindt zich eene nopalaanplanting van den Heer Hasselman.

Djoerang, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa, met 252 Javanen.

Djoerang, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap en distrikt Keboemen.

Djoerang Djerro of Djoerang Djeroek, dorp op Java, residentie Soerakarta, $1^1/_2$ paal ten Zuid-Westen van het landhuis Karang Pandan, $20^1/_2$ paal van Soerakarta, aan den westelijken voet van den berg Lawoe, op eene hoogte van 2,069 voeten boven de zee. Bij dit dorp ontspringt eene beek, in wier nabijheid zich uit kleine waterbekkens, op twee plaatsen, stikkend koolstofzuur ontwikkelt.

Djoerang Djerro, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo, distrikt Tjangkrep, Noord-Oost van de hoofdplaats Tjangkrep.

Djoerang Djerro, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Kraksan, distrikt Pedjarakan.

Djoerang Gembolo, dorp en vallei op Java, residentie Soerabaja, regentschap Modjo Kerto. Men vindt er nog overblijfselen van vroegere dagen, bestaande in nissen en ruïnen bij brokken en stukken.

Djoerang Koewali, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang, 21 palen van Malang en 54 palen van Pasoeroewan.

Djoerang Oerang, dorp op Java, residentie Bezoeki, op den berg Ringgit.

Djoerang Penganten, rivier op Java, residentie en afdeeling Probolinggo, distrikten Tengger en Soemberkareng.

Djoerang Sapi, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Wirosari.

Djoerang Simo, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Brebes, distrikt Lebaksioe.

Djoeren Djerok, rivier op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Losari.

Djoeroedjai, riviertje op Sumatra, residentie Palembang, aan den linker oever der Moesi.

Djoeroeh, dorp op Java, residentie Soerakarta, regentschap Soekowati.

Djoeroeh of Bermani, bang of geslacht onder de Redjangers, op Sumatra.

Djoeroeh Kelang, een der vier stammen, waarin de Redjangers op Sumatra verdeeld zijn.

Djoeroek, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Westen van het distrikt Djasinga.

Djoeroek, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Parong, aan de rivier Angké.

Djoeroek Boegies, dorp op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap, distrikt Parong Koedjang, ten Zuid-Oosten van Bodjomanik.

Djoeroek, dorp op Java, residentie Madioen, afdeeling Ponorogo.

Djoeroek Legi, zie: Djerok Legie.

Djoerong, dorp op het eiland Banka, distrikt Marawang.

Djoerong Siang, dorp op het Achterwals-Aroe-eiland Watelai.

Djoersia, dorp op het Achterwals Aroe-eiland Watelai. In 1850 telde het 28 huizen en 250 Alfoeren.

Djoeskapan, dorp op Java, residentie Bantam, Noorder Regentschap, distrikt Pandeglang, ten Noord-Westen van Pandeglang.

Djoet Baroe, dorp op Sumatra, residentie Palembang, aan de rivier Moesi, bij de monding der Lakitan. Het bestaat uit 40 woningen.

Djoet Toewa, dorp op Sumatra, residentie Palembang, aan de rivier Moesi, bij het dorp Probomolee Toewa. Het bestaat uit 18 woningen.

Djoewahan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Minoreh.

Djoewanie, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Mangar.

Djoewarak, dorp op Java, residentie Soerakarta, $33^3/_4$ paal van Soerakarta en 58 palen van Samarang.

Djoewari, dorp op Java, residentie Soerakarta, regentschap Soekowati.

Djoewen, moeras op Java, residentie Cheribon, partikulier land Kandang Hawor, distrikt Loewoeng Malang, op de westelijke grens.

Djoewino, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Serondol.

Djoewono, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Sawangan, op de Westergrens.

Djoenti Kedolian, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Indramajoe, distrikt Karang Ampel.

Djoerang Ajero, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, aan den postweg van Cheribon naar Losari.

Djoenengan, dorp op Java, residentie Soerabaja, om de Zuid-Oost der hoofdplaats, distrikt Djabakota, op een partikulier land. Het bevatte in 1857 269 zielen.

Djogabajan, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Serondol.

Djogajogan, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Pamalang, distrikt Tjiomal Lor.

Djogang, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Remameh, aan den grooten weg die naar Djokdjokarta leidt.

Djogasaram, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, in het Oosten van het distrikt Minoreh.

Djogo, zie: Toempang, dorp.

Djogo (Tjandi), tempelruine op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang, nabij

Toempang. Zij beslaat eene oppervlakte van 1,227 vierk. Rijnl. voeten.

Djogo Boijo, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ambal, distrikt Wonorotto.

Djogo Boijo, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo, distrikt Djenar.

Djogo Djojo, dorp op Java, residentie en regentschap Madioen.

Djogo Merdo, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Berbek, distrikt Waroedjajeng.

Djogon Abang, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Bangil.

Djogo Rogo, distrikt op Java, residentie Madioen, adsistent-residentie en regentschap Ngawi. De bevolking bedraagt ruim 8,000 Javanen. Het dorp van gelijken naam, in dit distrikt gelegen, is 19 palen van Ngawi, 42 palen van Madioen en 63 palen van Ponorogo verwijderd.

Djograngan, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Het bevat 130 inwoners.

Djoho, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap en distrikt Batang.

Djoho, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Kadoe, aan de rivier Koewas.

Djoho, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo, distrikt Djenar.

Djoho, dorp op Java, residentie en regentschap Kediri, distrikt Modjo Roto.

Djoho, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, distrikt Singomerto.

Djojoedan, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron. Er wonen 162 Javanen.

Djojogan, dorp op Java, residentie Rembang, regentschap Toeban, distrikt Singahan, 23 palen van Toeban. Bij deze plaats is een heerlijke waterval, gevormd door het riviertje Ngalirip, dat van eene hoogte van 150 voeten langs eenen steilen rotswand, loodregt, met donderend geweld nederstort.

Djojopa, kaap aan de Westkust van het eiland Gilolo, op 0° 11′ Z. Br.

Djokaniloe, zie: Inanilo.

Djokdjogan, berg op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Noord-Oosten van het distrikt Buitenzorg.

Djokdjok, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap en distrikt Tjilatjap.

Djokdjokarta, residentie op Java, ook Najoe-djijo-karto geheeten; volgens von Humboldt, *die Kawisprache*, I., bl. 5, is de regte schrijfwijze *Hayogyakarta*, te zamen gesteld volgens hem uit den Javaanschen voorslag *Ha* of *nga*, uit het adjectief *yogya*, passend, voegzaam, treffelijk, en uit *karta*, het Sanskritische *krata*, werk. De naam zou dus beteekenen *treffelijk werk*, een zeer gepaste naam voor eene nieuw gebouwde stad. Volgens het Javaansche Woordenboek van den Heer Roorda van Eysinga beteekent *Joego*, plaats, *kerto*, veilig, en dus het geheel veilige plaats. Bij verkorting wordt de residentie ook wel eens Djokjo genoemd, naar een dorp, dat voor het jaar 1755 aanwezig was, ter plaatse waar de tegenwoordige hoofdplaats gelegen is.

Ten Noorden wordt deze residentie begrensd door Soerakarta en Kadoe, ten Westen door Bagelen, ten Oosten door Soerakarta en Patjitan en ten Zuiden door de Indische zee. Hare grootte wordt gesteld op 59.9 geographische mijlen. De grootste lengte is 57, de grootste breedte 44 mijlen. De weg van Patjitan naar Magelang (hoofdplaats der residentie Kadoe), en die van Soerakarta naar Gedong Kebo, in Bagelen, loopen over het gebied dezer residentie, de eerste over eene lengte van 73, de laatste van 45 palen.

De belangrijkste rivieren zijn de Progo, de Mantjingan en de Oepak. De voornaamste bergen zijn de Merapi, gelegen tusschen deze residentie en Soerakarta en het Zuider gebergte of Goenong Kidool, hetwelk echter niet hooger dan 1,000 Rijnl. voeten boven de zee gelegen zal zijn.

De residentie wordt verdeeld in twee groote afdeelingen, te weten: Mataram en Segoro Kidool of Goenong Kidool, — welke afdeelingen te zamen de regentschappen bevatten van Kalassan, Sentolo, Bantool Karang, Sleman of Slaman, Pengasih, Awoe Awoe of Ngawe Rawoe, Nangoelan en Semanoe, welk laatste met het hoofddistrikt Djokdjokarta onder het onmiddelijk gezag van het Nederlandsch Gouvernement staat. De administratie van het distrikt of land Nangoelan, welke sedert 1830 in handen van het Nederlandsch Gouvernement was geweest, met dien verstande evenwel, dat uit de inkomsten werden verevend eenige vorderingen, die het Gouvernement ten laste van den Sultan had, is onlangs aan dien vorst teruggegeven. Ook vindt men in deze residentie aan onafhankelijke vorsten toebehoorende landen, als Galoor van den aan het Nederlandsch Gouvernement zeer gehechten, doch onlangs overleden, *Pangéran* Pakoe Alam, en Kali Bawang van den *Pangéran* Noto Prodjo.

De bevolking van Djokdjokarta wordt gezegd onder ult° December 1856 te hebben be-

dragen 336,492 zielen, en daaronder 670 Europeanen en daarmede gelijkgestelden, 1,736 Chinezen, 179 Arabieren of andere vreemde Oosterlingen en 11 lijfeigenen, zoodat de eigenlijk gezegde inlandsche bevolking sterk was 333,896 zielen.

De grond is vruchtbaar, doch bevat ook onvruchtbare streken. De Zuidkust bestaat gedeeltelijk uit een dor kalkgebergte, waarin men verscheidene grotten aantreft. Die aan het zeestrand niet ver van de Oepak-rivier is zeer befaamd. Ook bevinden zich aan de Zuidkust de vogelnestklippen, waarover het toezigt van Gouvernementswege wordt gehouden door eenen te Rongkop gevestigden Europeschen Opziener.

De voortbrengselen van den grond zijn rijst, indigo, koffij, tabak, peper, maïs, katoen en suiker. De geheele vlakte is tot op zekere hoogte der bergen met rijst bebouwd en de dorpen liggen, omgeven door vruchtboomen, verspreid in de rijstvelden. In het distrikt Nangoelan zijn vele koffijaanplantingen. De koffij, welke, behalve op de aan partikulieren verhuurde gronden, wordt geteeld, koopt het Nederlandsch Gouvernement van den Vorst. De hoeveelheid is echter niet aanzienlijk. In 1855 bedroeg zij 319.72 pikols en in 1856 317.44 pikols. Daarvoor werd besteed in 1855 *f* 15,33 en in 1856 ruim *f* 15,52 per pikol, en met de kosten van afpakking, vervoer en personeel in 1855 *f* 18,27½ en in 1856 *f* 18,26 de pikol. Omtrent de opbrengst van den landbouw der bevolking zijn geene cijfers bekend. Alleen dient nog melding te worden gemaakt van in deze residentie door inlandsche grooten aan Europeanen verhuurde gronden. — Deze verhuringen, vroeger aangegaan onder de bepalingen, vastgesteld bij een provisioneel reglement (waarvan de opname in het Indisch Staatsblad niet schijnt te zijn geschied en hetwelk dus niet ter algemeene kennis is gekomen) zijn thans geregeld bij ordonnantie van den Gouverneur-Generaal dd. 24 December 1857 (Ind. Staatsbl. N°. 116), waarbij een definitief reglement is vastgesteld, volgens hetwelk slechts Europeanen en daarmede gelijkgestelden en dus geen Chinezen of andere vreemde Oosterlingen gronden in huur mogen nemen. — De vergunning tot het aangaan van zulke overeenkomsten en de goedkeuring der overeenkomsten zelve moet door den Gouverneur-Generaal verleend worden; terwijl ook bij eene verlenging der kontrakten, die niet langer dan voor 20 jaren mogen worden aangegaan, gelijke vergunning en goedkeuring vereischt worden. De ondernemingen moeten, behoudens het vereischte, dat aan de teelt van rijst en andere voedingsmiddelen niet te kort wordt gedaan, de teelt van voor het buitenland geschikte voortbrengselen ten doel hebben.

Van zulke overeenkomsten van landverhuringen aan Europeanen bestonden er in 1856 negen en veertig, doch van slechts zes en dertig was de uitgestrektheid ten bedrage van 10,937 bouws bekend. Op zeven van die verhuurde landen werd alleen rijst geteeld, — op de anderen bovendien ook indigo, waarvoor aanwezig waren 57 fabrieken, welker produktie in 1856 gezegd werd 377,300 Amst. ponden te bedragen. Ook schijnen die ondernemingen zich bezig te houden met de teelt van koffij en cochenille, doch op geene uitgebreide schaal. In 1849 vindt men nog melding gemaakt van eene produktie van 1,810 pikols koffij en 740 Amst. ponden cochenille, — die later gaandeweg schijnt te zijn verminderd, totdat bij het Ministeriële Verslag over 1856 van geene andere teelt dan van indigo sprake is. Hoogst waarschijnlijk is dit te verklaren uit de omstandigheid, dat de huurders gedurende jaren in de onzekerheid hebben verkeerd ten aanzien van de toekomst der landverhuringen, en in dien toestand de teelt van koffij en cochenille, aangezien de aanplantingen jaren noodig hebben om vruchten te kunnen afwerpen, langzamerhand hebben laten verloopen, en zich bepaald tot de teelt van indigo, die jaarlijks geschiedt en afloopen kan.

In weêrwil van het weinige, dat bekend is aangaande de produktie der Djokdjosche bevolking en de gesteldheid van den veestapel en de houtbosschen, zoo bestaat er toch genoegzame reden om te gelooven, dat die bevolking in produktive kracht niet gelijk staat met, of althans minder presteert dan de bevolking der Gouvernements-residentiën, — ofschoon misschien eene uitzondering zou kunnen worden gemaakt voor de opgezetenen der verhuurde landen, omdat het niet waarschijnlijk is, dat de meerdere geestkracht en het moreel en intellectuëel overwigt der Europesche huurders dáár zonder invloed zouden zijn gebleven, en dat de gevolgen van een beter beheer, meer orde en veiligheid, betere betaling en bescherming tegen knevelarij, ook niet den lust tot arbeid zouden hebben doen ontstaan en toenemen. — Opmerkelijk is en blijft de bijzonderheid, dat, terwijl in de Gouvernements-residentiën de indigo-teelt met elk jaar moet worden ingekrompen, omdat zij voor de bevolking meer en meer drukkend wordt, die

in Djokdjokarta, alwaar door de huurders van gronden weinig of geen dwang kan worden uitgeoefend, met elk jaar toeneemt. — Al kon men hier denken aan eene betere betaling van de zijde der partikuliere ondernemers, dan door het Gouvernement voor de teelt en de bereiding der indigo wordt gegeven (hoezeer dit voor het minst twijfelachtig is), dan nog zou die bijzonderheid, wanneer wij in aanmerking nemen, dat die betere betaling nooit een zoo groot verschil kan opleveren, dat zij de teelt voor de bevolking van onvoordeelig (want dat is zij in de Gouvernements-residentiën zonder twijfel), voordeelig zou maken, niet voldoende zijn om dit feit te verklaren. Daartoe behoort nog op vele andere bijzonderheden gelet te worden. Doch het kan hier de plaats niet zijn, om de betrekkelijke waarde te bespreken van vrije partikuliere en van gedwongen Gouvernements-ondernemingen.

Wat vooral de meening wettigt, dat de produktive kracht der bevolking veel te wenschen overlaat, is zeker het onmatig gebruik van opium, dat hier plaats grijpt en niet geschikt is om eenen hoogen dunk te geven van haren zedelijken toestand.

Wanneer men toch de Djokdjosche bevolking er buiten laat, alsook die der Preanger Regentschappen, omdat daar het gebruik van opium verboden is en dus geene opiumpacht bestaat, is de verhouding der consumtie in het overig gedeelte van Java (ongerekend hetgeen als *siram* extra boven de verpachte hoeveelheid wordt verstrekt) als van 1 Amst. pond per $212^1/_2$ zielen, terwijl in Djokdjokarta die verhouding is van 1 Amst. pond per $89^1/_2$ zielen, dus nagenoeg $240^0/_0$ van het gemiddelde der consumtie voor het overige Java.

Die berekening is wel is waar gemaakt over de vaste hoeveelheid van 41,496 *kati's* of 51,870 Amst. ponden, waarover de verpachting liep, terwijl het blijkt, dat bovendien aan de pachters niet minder dan $71^0/_0$ of 29,291 *kati's* (36,614 Amst. ponden) extra verstrekt werden, waarvan de verdeeling tusschen de verschillende residentiën niet wordt bekend gemaakt, en het is dus moeijelijk te bepalen, of en in hoever de opgegeven verhouding van de meerdere consumtie in het Djokdjokartasche de juiste is; maar wanneer men in aanmerking neemt

1°. dat Djokdjokarta een binnenwaarts gelegen gewest is, waar dus het smokkelen van opium uiterst moeijelijk moet wezen, en
2°. dat de pachter bij extra verstrekking het opium krijgt tegen *ƒ* 9.60 het Amst. pond, dat hem bij de verpachting *ƒ* 80 kost,

dan is het niet te denken, dat hij, wien het waarlijk om den zedelijken toestand der bevolking niet te doen is, geen ruim gebruik zou maken van de hem aangebodene gelegenheid, om zich tegen slechts $12^0/_0$ van den verpachtingsprijs te voorzien van een artikel, hetwelk hij met het grootste gemak tegen 10 ja 15 maal de waarde kan slijten, en om alzoo het drukkende van zijne pacht voor het minst te neutraliseren, — en het is dus niet onwaarschijnlijk, dat, met de kennis zelfs van de verdeeling der extraverstrekking, de verhouding gunstiger voor Djokdjokarta zou uitvallen. Maar gesteld al eens, dat van die extraverstrekking geen enkel pond voor Djokdjokarta mogt worden gebezigd, en dat het geheel daarvan moest dienen voor de behoefte van het overig gedeelte van Java, dan nog zou de verhouding voor 't overige Java zijn als van 1 Amst. pond per 120 zielen, en dus nog altijd ruim $33^0/_0$ gunstiger blijven dan die van Djokdjokarta. Wel mogt dan wijlen de Generaal Majoor Nahuys, die een zoo groot gedeelte van zijne Indische loopbaan in de vorstenlanden had doorgebragt, en aldaar dus het vreeselijk kwaad in zijne werking had kunnen gadeslaan, in zijne *Beschouwingen over Nederlandsch Indië* zijne stem tegen de opiumpacht met kracht, hoezeer te vergeefs, laten hooren.

De binnenlandsche handel in deze residentie, waar men behalve vele marktplaatsen ruim 700 warongs telt, wordt gezegd toenemende te zijn, waarschijnlijk ten gevolge van de opheffing der belasting op de bazars. De hoofdwegen naar Soerakarta en Magelang zijn in goeden staat en de houten en bamboezen bruggen gaandeweg vervangen door steenen bruggen.

Het was in de residentie Djokdjokarta, dat in 1825 de oorlog uitbrak, die bijkans geheel midden-Java gedurende vijf jaren teisterde en aan het Nederlandsch Gouvernement schatten van menschenlevens en geld kostte. — Over de ware aanleiding is men het nog niet eens. Sommigen beweren, dat de landverhuringen de oorzaak zijn geweest, anderen zoeken haar in de intrekking er van.

De meening der eersten zal wel niet in vollen ernst kunnen worden volgehouden, dan voor zoo ver men daarmede zou willen te kennen geven, dat, zoo er geene landverhuringen hadden plaats gehad, derzelver intrekking ook niet noodig zou zijn geweest en door die intrekking ook geene stof tot ontevredenheid

zou zijn gegeven. Het zou toch al te dwaas zijn te willen beweren, dat de landverhuringen zelve de ontevredenheid zouden hebben gaande gemaakt, daar de inlandsche vorsten en grooten eigener beweging en geheel ongedwongen tot de verhuring van gronden zijn overgegaan, omdat zij, en te regt, daarvan grootere en meer regelmatige inkomsten konden verwachten, dan bij eigen exploitatie. Alle twijfel daaromtrent, zoo er nog eenige redelijkerwijs kon bestaan, schijnt te moeten vervallen voor de tweeledige bijzonderheid, vooreerst dat de landverhuringen reeds in 1823, dus twee jaren voor de uitbarsting der onlusten, werden ingetrokken, en ten tweede dat, kort na het begin der onlusten, de *Panoembahan* Ario Boeminotto, die zeer naauw verwant was aan den toen regerenden Keizer van Soerakarta, zich tot den Kommissaris Generaal Burggraaf Du Bus wendde met het verzoek om herstelling der landverhuringen, als een krachtig middel van bevrediging.

Onder de bevolking konden de landverhuringen evenmin eenige ontevredenheid verwekken; want door de meerdere veiligheid en orde, door de betere betaling en de bescherming tegen knevelarij, moest haar toestand op de verhuurde gronden vrij wat beter worden, dan toen zij nog bloot stond aan de willekeur der eigen hoofden en de afpersingen van Chinesche pachters. Er zijn twee feiten, die ten deze alles afdoende schijnen te zijn. Het eerste is dat de *Pangéran* Ario Mangko Negoro, de grootvader van den tegenwoordigen *Pangéran* Prang Wedono, destijds geene gronden in huur wilde afstaan, niet omdat hij er geen voordeel voor zich in zag, maar omdat hij vreesde voor verloop van volk uit de landen, die onder hem zouden verblijven, naar de verhuurde gronden; zoodat, toen hij aan den Heer Stavers, dien hij met de administratie zijner landen had belast, eindelijk ter erkenning van bewezen diensten het land Singo Sari in huur afstond, dit geschiedde onder uitdrukkelijk beding, dat geen volk van zijne andere landen op dat van den Heer Stavers zou worden toegelaten. Het tweede is de trouw, waarmede de bevolking twee der gewezen landhuurders, die met vergunning des Gouvernements met de administratie hunner vorige landen belast waren gebleven, de Heeren Dezentje en Stavers geholpen heeft, om den vijand, die hen kwam bestoken, herhaalde reizen af te slaan, zonder eenigen bijstand van geregelde troepen. Eindelijk, de landverhuringen zijn weder hersteld geworden en sedert dertig jaren zijn en worden weder gronden door inlandsche vorsten en grooten in de vorstenlanden aan Europeanen in huur afgestaan, en waarom zou hetgeen nu sedert zoo langen tijd zonder eenige de minste rustverstoring plaats grijpt, in 1825 algemeen ongenoegen hebben te weeg gebragt?

Het blijkt integendeel, dat de intrekking dat gevolg heeft gehad, vooral omdat (gelijk de billijkheid trouwens medebragt) de huurders voor hunne gedane uitgaven wel moesten worden schadeloos gesteld, en de verpligting tot afdoening der bepaalde schadeloosstelling werd gelegd op de verhuurders, van wie (zoo als een ieder, die Javaansche vorsten en grooten kent, ligtelijk kan nagaan) alles gemakkelijker dan geld te verkrijgen is.

Wanneer men bij dit alles nog bedenkt, dat het koloniaal bestuur, 'twelk zich tegen de landverhuringen verklaarde, zelf aanzoeken om afstand van gronden in huur deed bij de vorsten van Soerakarta en Djokdjokarta, die ze telken reize beleefdelijk afwezen, — dat eindelijk dat bestuur bij de intrekking der landverhuringen er in slaagde, om zich voor dertig jaren de landen Djabarangka, Karang Kobar en Kali Beber in pacht te doen afstaan, kan het dan wel verwondering wekken, dat bij het ongenoegen over de krenking, den vorsten en grooten door de vernietiging van door hen aangegane overeenkomsten aangedaan, zich nog voegde een vrij sterk wantrouwen omtrent de bedoelingen van het Gouvernement, om zich op die wijze ten koste der vorsten langzamerhand uit te breiden.

De daaruit ontstane ongerustheid schijnt eindelijk nog gevoed te zijn geworden door handelingen, die bij de bevolking het denkbeeld deden ingang vinden, dat hare godsdienst in gevaar verkeerde. Zoo veel mag men althans als zeker houden, dat de hoofdaanlegger van den oorlog, de *Pangéran* Diepo Negoro, oom en een der voogden van den toenmaligen jongen Sultan van Djokdjokarta, hij moge heerschzuchtig zijn geweest en persoonlijk gekrenkt zijn geworden, terwijl hij toch de vorst zelf niet was, zijn stout bestaan niet zou hebben gewaagd, en zich daarbij opgeworpen als de verdediger en de hersteller in hare zuiverheid van de nationale godsdienst, zoo hij zich niet verzekerd had kunnen houden van eenen wel toebereiden grond te zullen vinden. De minste oorzaak kan het smeulend vuur tot eenen hevigen brand doen overslaan. Het heeft geen nut, na te gaan door welk feit meer bepaaldelijk de eerste stoot is gegeven.

In zoodanigen algemeenen staat van zaken kan en moet elke aanleiding, waardoor maar aan de bestaande irritatie een schok wordt gegeven, steeds hetzelfde gevolg hebben, terwijl omgekeerd, waar die toestand van onvergenoegdheid en ongerustheid niet aanwezig is, eene geïsoleerde poging tot rustverstoring weinig kans van te slagen heeft. Voor zoodanige eene zal men bezwaarlijk op zijne hoede kunnen zijn, maar staatsbelang eischt een naauwlettend toezigt op den algemeenen toestand en een zorgvuldig vermijden van al wat de gemoederen kan verbitteren.

Twee omstandigheden begunstigden den *Pangéran* in de aanvankelijke uitvoering zijner plannen. Vooreerst dat het den man, die destijds als Resident bij het Hof van Djokdjokarta was geplaatst, ontbrak aan de, uithoofde der vele verontrustende teekenen, zoo noodige waakzaamheid en geestkracht, en ten tweede dat Java van troepen sterk ontbloot was, daar een aanzienlijk deel der krijgsmagt ten vorigen jare voor de expeditie tegen Boni naar Celebes gezonden en van daar nog niet teruggekeerd was.

Aan de zijde des vijands werd met zekere fanatische woede gestreden en meer dan eens leden de Nederlandsche troepen gevoelige verliezen. — Langzamerhand echter raakte de bevolking uitgeput, — Diepo Negoro verloor successivelijk zijne beste raadslieden en bevelhebbers, zoo als Kiai Modjo, die gevangen werd genomen, en Sentot, later bekend onder den naam van Ali Bassa, die zich onderwierp, en hij zelf werd meer en meer in het naauw gebragt en in zijne bewegingen beperkt, doordien hij tusschen een aantal *bènteng's* of kleine versterkingen werd ingesloten. Daar hij evenwel zich volkomen kon verlaten op de trouw zijner volgelingen, en zelfs de Javaansche soldaten in onze gelederen, ofschoon getrouw aan hunne vanen, echter, zoo men beweert, te veel eerbied en ontzag voor hem gevoelden, om zijne, hun dikwerf bekende schuilplaatsen te verraden, had hij den oorlog of liever eenen op den duur ondragelijken staat van onrust nog lang kunnen gaande houden, zoo men hem niet gevangen had genomen, bij gelegenheid dat hij zich tot een mondgesprek met den Bevelhebber van het Nederlandsche leger had laten vinden.

De oorlog, die daarmede in 1830 eindigde, had een treurig resultaat, niet alleen voor het rijk van Djokdjokarta, maar ook voor dat van Soerakarta, ofschoon onze bondgenoot. Het eerste moest voor den opstand boeten en het tweede voor de verleende hulp betalen, en ieder zoo wat twee derde van zijn gebied afstaan. De, sedert 1830 in ons bezit zijnde, residentiën Banjoemaas, Bagelen, Madioen en Kediri, en de adsistent residentie Patjitan maken onze toen verkregen aanwinst van grondgebied uit. De gepensioneerde Kolonel der Genie in Indische dienst de Vaynes van Brakell schijnt (blijkens het voorkomende in het 2de stuk van zijn werk *over de Verdediging van N. I.* op pag. 304, 305 en 306 en 338) in het belang eener behoorlijke verdediging van Java, waarvan hij de voornaamste kracht in het centrum van het eiland wil gebragt hebben, het als eene kapitale fout te beschouwen, dat men in 1830 zich niet heeft meester gemaakt van het geheele grondgebied der beide rijken, daar het toen niet aan *voorwendsels* voor zoodanigen maatregel ontbrak; en het slot zijner beschouwingen over de beide landen bevat eene herhaalde aanbeveling (zie pag. 309 en 341) om daartoe bij de eerste gelegenheid de beste over te gaan.

De betrekking van het Nederlandsche Gouvernement tot den Sultan van Djokdjokarta is die van leenheer en vasal, zoodat bij het afsterven van eenen Sultan zijn opvolger tot de aanvaarding van het bestuur de magtiging van dat Gouvernement noodig heeft en gehouden is tot de bezwering van eene akte van verband, waarvan de inhoud wel niet officiëel bekend is, maar toch ongetwijfeld bevatten zal eene erkenning van onze Souvereiniteit met belofte van naleving der daaruit voortvloeijende verpligtingen, gelijk dan ook nog laatstelijk in 1855, na het overlijden van Sultan Hamangkoe Boewono V, diens broeder en, volgens de Javaansche instellingen, ook wettige opvolger, Hamangkoe Boewono VI, op dien voet werd geïnstalleerd door den Resident, die, volgens een oud gebruik, gedurende den tijd tusschen het overlijden van den eenen en het optreden van den anderen vorst, in den Kraton op het verblijf des Sultans zijn intrek en het bestuur over het rijk in handen genomen had.

De Resident is de vertegenwoordiger van het Nederlandsch Gouvernement bij het Hof van Djokdjokarta en schijnt bij de behandeling van sommige aangelegenheden niet buiten invloed te zijn, maar uit de openbaar gemaakte stukken blijkt het niet, hoever zijne magt gaat. Ten aanzien van het regtswezen evenwel kan worden gemeld, dat hij voorzitter is van twee in deze residentie aanwezige regterlijke Collegiën, te weten het *Residentie Geregt*, hetwelk over de onderdanen van het Gouvernement

dezelfde regtsmagt uitoefent als elders op Java de landraden, en regtszaken behandelt, die anders voor den ommegaanden regter worden gebragt, en eene *Regtbank voor criminele zaken*, voor welke onderdanen van den Sultan wegens in zijn gebied gepleegde misdaden teregtstaan; terwijl Europeanen en daarmede gelijk gestelden alleen voor den Raad van Justitie te Samarang kunnen worden betrokken. Waarschijnlijk is het, dat, in verband met een en ander, de Resident, die ook regtszaken behandelt met den Rijksbestierder van den Vorst, met dezen belast is met de politie in het rijk.

Voor dien Vorst wordt het bestuur des lands gevoerd door den Rijksbestierder, die daarin te werk gaat in overleg met den Resident. Deze wordt in de waarneming zijner betrekking bijgestaan door eenen Adsistent-Resident, die tevens fiskaal en griffier bij het residentie-geregt is en de betrekkingen waarneemt van Notaris en Vendumeester.

Voor het regtswezen ressorteert Djokdjokarta onder den raad van Justitie te Samarang, voor het krijgswezen onder de tweede groote militaire afdeeling op Java, en voor de dienst van den Waterstaat onder de derde Waterstaats-afdeeling. De Wees- en Boedelkamer te Samarang heeft in deze residentie een agentschap. De belangen van het onderwijs worden hier behartigd door eene sub-commissie van onderwijs, waarvan de tijdelijke Resident Voorzitter is, terwijl ter hoofdplaatse eene Gouvernements lagere school is. Voor de eeredienst der Hervormde Gemeente is te dier plaatse ook een Predikant gevestigd. Met de strandvonderij aan de Zuidkust is belast de Opziener der vogelnestklippen te Rongkop van de grenzen van Patjitan tot aan die van het regentschap Bantool, de Regent van Bantool, vandaar tot aan de rivier Progo en twee distriktshoofden van de Progo tot aan de rivier Bogowonto.

Behalve de gemelde autoriteiten en ambtenaren zijn in deze residentie van wege het Nederlandsch Gouvernement een Translateur en een Élève voor de Javaansche taal, een Opziener van den Waterstaat en 's lands civiele gebouwen, een gezworen Landmeter, een Postkommies, en een buitengewoon Deurwaarder bij den Raad van Justitie te Samarang.

Aangaande de inkomsten van het rijk en het aandeel daarin van het Nederlandsch Gouvernement, zijn geene opgaven bekend. Zooveel evenwel schijnt zeker te zijn:

1°. Dat in Djokdjokarta van wege het Gouvernement geene landrente wordt geheven.

2°. Dat 's Gouvernements Opiumpacht zich ook over dit Rijk uitstrekt.

3°. Dat de vroegere belasting op de bazars en *warong's*, wier heffing verpacht werd, ook hier van Gouvernementswege werd geheven, en dat dus ook Djokdjokarta in de afschaffing heeft gedeeld, met uitzondering evenwel (blijkens het bepaalde bij de Publicatie van 16 Dec. 1851, Indisch Staatsblad, n°. 73) van de twee zoogenaamde heilige bazars, te weten die van Pasar Gedé en Imogiri, welker opbrengst, bestemd zijnde voor godsdienstige einden, ook vroeger geene bate voor het Gouvernement schijnt te zijn geweest.

4°. Dat 's Gouvernements Zoutmonopolie zich niet over Djokdjokarta uitstrekt, maar dat daarom ook de uitvoer van zout uit dat gewest naar 's Gouvernements grondgebied verboden is.

5°. Dat de exploitatie der vogelnestklippen in de residentie, gelijk mede de strandvonderij, geschiedt van wege het Gouvernement.

6°. Dat eindelijk het Gouvernement, voor zoo ver betreft zijne onderdanen in deze residentie, waarschijnlijk nog inkomsten heeft ter zake van het klein zegelregt, de collaterale successiën, de venduregten en de brievenposterij.

Het cijfer der inkomsten van den Sultan zou, al had er eene meer regelmatige inning van belasting plaats, toch altijd moeijelijk te bepalen zijn, daar een gedeelte in natura, een gedeelte in praestatie van arbeid of heerendienst wordt opgebragt, en de waarde van het een zoowel als het ander moeijelijk onder cijfers te brengen is. In zijn hierboven reeds aangehaald werk, getiteld: *Beschouwingen over N. I.*, gaf nu wijlen de Generaal Majoor NAHUYS eene naamlijst en omschrijving van een aantal soorten van heffingen, waarvan de inzage alleen voldoende is, om ons te overtuigen, dat zelfs voor hem, die in de Javaansche huishouding is doorgedrongen, het zoo goed als ondoenlijk is, om maar bij benadering te weten, wat door den Javaan wordt opgebragt. Maar behalve hetgeen de Sultan van zijne onderdanen trekt, geniet hij van het Nederlandsch Gouvernement eene toelage of tegemoetkoming, waarschijnlijk als schadeloosstelling, hetzij voor de vermindering van zijn grondgebied, hetzij voor de ontvangsten van het Gouvernement in zijn Rijk. Op de Indische begrooting komt jaarlijks een post voor van 18 à 19 tonnen gouds *voor de hofhouding van Inlandsche Vorsten*,

schadeloosstelling en gratificatiën aan dezelve, maar het blijkt niet, wat daarvan het aandeel is van den Sultan van Djokdjokarta.

Behalve de Nederlandsche krijgsmagt in deze residentie gestationeerd, is er nog de barissan of het legioen van den onafhankelijken Vorst *Pangéran* PAKOE ALAM, hetwelk hij, krachtens vroeger aangegane kontrakten, verpligt is te onderhouden, behoudens subsidie van het Gouvernement, hetwelk de formatie van het korps, waarvan de *Pangéran* zelf Kommandant is, heeft vastgesteld en de Hoofd-Officieren op zijne voordragt benoemt. De Officieren worden uit de familie van den *Pangéran* gekozen, doch het Gouvernement, ter wiens beschikking het korps staat, heeft de bevoegdheid, om aan hetzelve een Officier van het leger als instructeur toe te voegen. Het schijnt alleen uit infanterie en kavallerie te bestaan.

Aan den Sultan is te zijner beschikking, om te dienen tot militair geleide, nog toegevoegd eene lijfwacht van dragonders, bestaande uit Europeanen, hunne afstammelingen en Ambonezen. Dit korps staat onder de bevelen van den Resident en wordt door Europesche Officieren gekommandeerd. Het wordt uit 's lands kas bekostigd, is aan de militaire wetten onderworpen, en kan ingeval van oorlog bij de kavallerie van het Nederlandsche leger worden ingedeeld.

Eindelijk verdienen nog melding de, in deze residentie aanwezige, begraafplaatsen voor de Vorsten van het rijk van Mataram, Pasar Gedé en Imogiri, waarvan de eerste gelegen is in de nabijheid der hoofdplaats en de laatste verder op naar het Zuiderstrand. Bij de splitsing in 1755 van het genoemde rijk in de rijken van Soerakarta en Djokdjokarta, bleven de beide vorstenhuizen in het gemeenschappelijk bezit dier plaatsen, doch om verschillende redenen hebben die van Soerakarta daarvan in de laatste tijden weinig of geen gebruik gemaakt. Van Imogiri, als ook van Tagal Redjo, het voormalig, bij de hoofdplaats gelegen, verblijf van DIEPO NEGORO, gelijk mede van de Hindoe of Boedhistische tempels op den weg van Djokdjokarta naar Soerakarta, heeft Dr. J. F. G. BRUMUND eene uitvoerige beschrijving in zijne *Indiana* gegeven.

Djokdjokarta, hoofdstad van de gelijknamige residentie, op Java, 44 palen Z. W. van Soerakarta, $75^1/_2$ paal van Samarang, $436^1/_2$ paal O. Z. O. van Batavia en 318 palen van Soerabaja, gelegen op 7° 46′ Z. Br., 110° 21′ 30″ O. L., aan den Z. Z. W voet van den Merapi, op den regter oever der Oepak, 361 Rijnlandsche voeten boven de oppervlakte der zee. Deze stad is zeer groot, vrij regelmatig gebouwd, doorsneden door de rivieren Simpor, Toijeno, Bajam, Tjiodé en Godjawan, en door fraaije breede wegen, die aan wêerszijde beplant zijn met schoone groote waringin-boomen. Zij is de zetel van den Sultan, van den Resident en den Adsistent-Resident, en telt eene bevolking van ruim 43,000 zielen, als 600 Europeanen, 1000 Chinezen, ruim 50 Arabieren en Bengalezen en 41,500 Javanen.

De kraton des Sultans is het merkwaardigste van de geheele residentie, doch heeft tegenwoordig uiterlijk een zeer vervallen aanzien. Zij werd in 1760 gebouwd, is een langwerpig vierkant gebouw van 3,600 voeten lengte en 2,400 voeten breedte. De steenen muur die het omgeeft is 15 voeten dik; op dezen muur prijken vele torentjes. Binnen denzelven wonen eenige duizenden Javanen in dorpen. De muur is door eene gracht omgeven, en van binnen met eenen aarden wal voor geschut versterkt. Binnen den omtrek van het paleis ligt het waterkasteel „Poeloe Kenanga", een gebouw van twee verdiepingen, op een, door kunst gevormd eiland, dat uit verschillende, boven elkander geplaatste, terrassen bestaat. Dit kasteel is enkel door eenen onderaardschen gang te genaken, in welken men met vierentwintig treden afdaalt, en die door vier torens, welke zich boven het water verheffen, licht en lucht ontvangt. Het is bouwvallig en onbewoond; beeldhouwwerk, allegoriën en tempeltjes versieren den omtrek. De gracht van het kasteel is thans vol modder en slangen, en begroeid met planten en struiken. Voor den hoofdingang des kratons breidt zich de pasciban uit; er ligt ook eene moskee, een gevangenhuis en eene kazerne. Er staat niet ver van den kraton een fort, dat in 1760 te gelijk met den kraton gebouwd en „Rustenburg" genaamd is. Het is omgeven door eene gracht, heeft steenen wallen en 4 bastions en eene Europesche bezetting van ongeveer 500 man. Binnen dit fort staan kazernen, de officierswoningen, het hospitaal en magazijnen. De voornaamste gebouwen van Djokdjokarta zijn het fraaije residentiehuis, de Protestantsche kerk, de Gouvernements lagere school, met 2 onderwijzers en 70 leerlingen. Er is een partikuliere apotheek en eene regtbank van omgang. De geneeskundige dienst wordt waargenomen door eenen Officier van Gezondheid.

De woningen der Europeanen, allen op In-

dische wijs gebouwd, liggen allen rondom en nabij het fort. De stad is in twee wijken verdeeld, ieder onder het opzigt van eenen Wijkmeester, terwijl ook het Chinesche kamp eene afzonderlijke wijk vormt.

Wanneer men van Magelang komende de stad inrijdt, komt men voorbij een monument dat opgerigt is ter herinnering der stoute daad van den Gouverneur Generaal DAENDELS, die in 1808, op het vernemen dat in Djokdjokarta onlusten waren uitgebroken, met eene zeer kleine magt onverwacht voor de stad verscheen, en den Sultan slechts 24 uren tijd gunde, om in onderwerping te komen, met dat gevolg, dat deze dadelijk het hoofd in den schoot legde en zoo aan de onlusten een einde werd gemaakt.

Djokdjokarta wordt voor zeer gezond gehouden.

Uit de hoofdplaats loopen verschillende wegen, als een Noord-Oostwaarts naar Soerakarta, een Noord-Westwaarts naar Magelang, een om de West naar Poerworedjo, een Zuid-Westwaarts naar Ngadilangoe en een Zuid-Oostwaarts naar Pasar Gedé en Patjitan.

Djoko Dolok, zie: Tjoko Djolok.

Djokoe, berg op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ngasinan.

Djokon, berg in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Doeson Oeloe, tusschen de rivieren Teweh en Mantalat. Er worden vele vogelnestjes gevonden.

Djoko Peké, modderwel op Java, residentie Samarang, regentschap Grobogan, distrikt Poerwodadi.

Djoko Peké of Ngandong, een der bergspitsen van het voorgebergte der Merbaboe, op Java, residentie Kadoe.

Djoko Toewa, modderwel op Java, residentie Samarang, regentschap Grobogan, distrikt Poerwodadi.

Djokotro, afscheep- en landingplaats op Java, in de adsistent-residentie Patjitan, aan eenen inham der baai van Pangool.

Djolloi, zie: Djeloi, rivier.

Djolo of **Djollo**, rivier op Sumatra's Oostkust. Zij ontlast zich met eene oostelijke rigting in de straat van Malakka.

Djolo Toendo of Djelok Toendo, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Modjo Kerto, ten Westen van den berg Penanggoengang. Bij deze plaats is een zwaar bosch, waarin eene badplaats gevonden wordt. Het thans ingestorte gebouw was ter hoogte van omstreeks 40 voeten opgetrokken. Hier staan, in nissen, nog eenige beelden, tempelstukken en dergelijke, ruïnen van lang verloopen tijden, ten gevolge van aardschuddingen en oorlogsrumoer. Van Djolo Toendo loopt de weg op Jedong, Pasetran, Bangsri, Goewimpol en Pandaän naar Porong, de zuidelijke grens van Soerabaja.

Djolo Toendo, dorp op Java, in het Westen van de residentie Soerakarta, aan den voet van den Merapi. Er ligt eene minerale bron.

Djombang, dorp op Java, residentie Batavia, in het zuid-westelijk gedeelte van het Zuider Kwartier, aan de rivier Angké, 1 paal van Buitenzorg's grens.

Djombang, hoofddorp van het distrikt Modjo Redjo, op Java, residentie Soerabaja, regentschap Modjo Kerto. Er woont een Controleur. Men vindt er eene suikerfabriek van gelijken naam, met eenen aanplant van 450 bouws, en toebehoorende aan J. B. VAN GIJEN.

Djombang Prigi, dorp op Java, residentie Batavia, aan de grens van het Zuider Kwartier, tusschen de dorpen Djombang en Prigi.

Djomblang, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Serondol.

Djomblang, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Seragi, op de Oostgrens.

Djomblangan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Djombok, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Ngasinan, 34 palen van Toelong Agong en 54 palen van Kediri. Het ligt 487 Ned. ellen boven de oppervlakte der zee.

Djombong, dorp op Java, residentie Bantam, afdeeling Serang.

Djombar, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Salatiga. Het is bewoond door 313 Javanen.

Djombar, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Remameh.

Djombret, dorp en grot op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Lempoejang, aan de Noord-Oostzijde van den Sendoro. In deze grot ontspringt de Progo, op 4,123 voeten boven de zee. Digt bij dezelve is eene pasanggrahan, met eenen tuin, waarin Europesche groenten en aardbeziën geteeld worden. Bij heldere lucht kan men van daar tot op de reede van Samarang, en de op dezelve liggende, schepen zien.

Djompo, rivier op Java, residentie Banjoemaas. Zij ontspringt uit den Slamat en

vloeit op de grenzen der regentschappen Banjoemaas en Poerbolinggo. Aan deze rivier is in het distrikt Poerbolinggo een gelijknamig dorp gelegen.

Djompong, waterval in de rivier Tjitaroem, op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong, distrikt Rongga.

Djompong, zie: Djampang, gebergte.

Djondjang, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Indramajoe, aan den westelijken oever der Indramajoe.

Djondok, berg op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soemadang, distrikt Djanggala, bij Djanggala, 7 palen Zuid-Oost van het hoofddorp Kiara Koneng.

Djong, onbewoond eilandje beoosten het eiland Flores, in de straat van Lobetabi.

Djongellam, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ngasinan.

Djongkoelon, de uiterste Westhoek van Java, op 6° 48′ Z. Br., 105° 11′ O. L. Deze benaming is eene verbastering van Oedjong Koelon, Westhoek.

Djongkong of Jongkong, landschap in Borneo's Westerafdeeling. Het strekt zich uit langs de rivier Embonan, en bestaat grootendeels uit laag land. In het Zuiden wordt de grond hooger, en bij de hoofdplaats Djongkong zelfs heuvelachtig. In de bedding der rivier worden steenkolen gevonden. Het hoofddorp Djongkong, ten Oosten van Piassa gelegen, wordt door 100 Maleijers bewoond, telt 11 huizen en staat onder een eigen Hoofd, die den titel van *Radèn* voert.

Djongol, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het midden van het distrikt Tjibaroesa.

Djong Pakis, kaap aan Java's Zuidkust, residentie Kediri, afdeeling Ngrowo, distrikt Wadjak.

Djonkelan, rivier op Java, in de residentiën Cheribon en Tagal. Zij valt bij Babakan in de Losari.

Djono, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Kampak.

Djono, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap en distrikt Poerworedjo.

Djono, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Bandongan.

Djonoh, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Bekompai.

Djono Slower, zie: Settro, rivier.

Djorangka, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo, distrikt Djenar, op de grens van Djokdjokarta.

Djoroksong, dorp op Java, residentie Madioen, regentschap Ponorogo, 2 palen van Ponorogo, 23 palen van Madioen en 46 palen van Ngawi.

Djotro, dorp op het eiland Madura, in het Noorden der afdeeling Madura.

Djounan, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Mataram.

Djowiro, dorp op Java, residentie Samarang. Bij dit dorp is eene waterleiding.

Djragong, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Singen Lor.

Djrakah, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Remameh.

Djrakah, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap en distrikt Poerworedjo.

Djrakah, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Keboemen, distrikt Kedong Tawon.

Dlangoe, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Koeto Ardjo, distrikt Pitoeroeh.

Dlangoe, dorp op Java, residentie Soerakarta, 3 palen van de hoofdplaats.

Dlangoe, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap en distrikt Koeto Ardjo.

Dlesem, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Bandongan, aan de rivier Simawang.

Dlimas, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Kali Salak.

Dlimas, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Kadoe.

Dliwang, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Singen Lor.

Doa, eiland in den Molukschen Archipel, aan de Noord-Westzijde van het noordelijk schiereiland van Gilolo.

Dobal, dorpje in Borneo's Westerafdeeling, rijkje Mampawa, op den regter oever der rivier Mampawa. Het is door bedrijvige Chinezen bewoond, die door sloten of kreken met de rivier gemeenschap hebben.

Doban, dorp op Java, residentie Bantam, Noorder Regentschap of regentschap Serang.

Dobangsan, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap en distrikt Trengalek, bij de hoofdplaats.

Dobo, dorp op de Noord-Oostkust van het Aroe-eiland Wammer, op 5° 45′ 45″ Z. Br. en 134° 20′ O. L. Er wordt veel handel op deze plaats gedreven in voortbrengselen van Nieuw-Guinea, vooral in paradijs-vogels en kasuarissen. In den handelstijd vindt men hier 800 tot 1000 vreemdelingen bijeen, en in de oostmoeson heeft men er immer nog een

twee honderd zoogenaamde achterblijvers. Deze plaats heeft alzoo geene vaste bevolking; het getal der woningen bedraagt 87.

Men heeft er op eene diepte van 26 tot 6 vademen zandgrond of modder eene veilige ankerplaats.

Dodinga, distrikt op de Westkust van het noordelijk schiereiland van Gilolo, aan de gelijknamige baaï, waarvan het middelpunt is gelegen op 0° 53′ N. Br. 127° 38′ 9″ O.L. Het behoort onder het gebied van Ternate en bevat 75 inwoners. Er is een steenen fort, waarin een Europeesch korporaal en eenige Javaansche soldaten gehuisvest zijn.

Doditsjia, berg en gehucht op dien berg op het eiland Boero, regentschap Massareteh.

Dodo, berg op het eiland Soembawa, koningrijk Soembawa.

Dodor, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang.

Doea, zie: Doewa in alle beteekenissen.

Doealang, dorp op Sumatra, in de Batta Landen, landschap Simpang Kiri, aan de rivier van dat landschap.

Doedat, rivier op de Westzijde van het eiland Billiton. Aan dezelve wordt stroomtinerts gevonden.

Doedo, plaats op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Mangar, oostelijk van Melati Darat. Het rijstveld dat hier ligt, schuimt, kookt en borrelt in de regenmoeson, ongeveer 50 pas in de rondte, zonder echter warm te zijn.

Doedo, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Ambal, distrikt Wonorotto.

Doedoe, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap en distrikt Koeningan.

Doedong, dorp op het Moluksche eiland Banggaai, residentie Ternate. Het bevat 115 inwoners (1852).

Doedook, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Grogol.

Doefin, landschap in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin. In 1817 is dit door den Sultan van Bandjermasin, voor de helft, aan ons Gouvernement afgestaan.

Doega Hiang, berg en dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap en distrikt Koeningan.

Doegel, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Bodjo Negoro.

Doegoe, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor, distrikt Djampang Wètan, aan den voet van den berg Brengbreng, 600 Rijnlandsche voeten boven de zee.

Doeka Sarenan, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Brebes, distrikt Losari.

Doeka Tengah, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Brebes, distrikt Losari.

Doekei, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan. Zij is rijk aan goud.

Doekoe, dorp op Java, residentie Bantam, afdeeling Serang.

Doekoe, groot dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Minoreh.

Doekoe, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, bij de westelijke grens van het distrikt Ngasinan.

Doekoe, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap en distrikt Koeto Ardjo.

Doekoe, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Keboemen, distrikt Kedong Tawon.

Doekoe, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap en distrikt Keboemen.

Doekoe, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Poeger.

Doekoe, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padang.

Doekoe, dorp op de Zuid-Westkust van het eiland Gili Genting, residentie Madura.

Doekoe, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, tusschen de rivieren Mentjereh en Tjidani.

Doekoe, dorp van de inlandsche bevolking te Pamekasan, op het eiland Madura, distrikt Barat Daja. Hier woont het Hoofd van het distrikt.

Doekoe, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Tjibaroesa, aan de rivier Tjinossok.

Doekoe, berg op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soekapoera.

Doekoe, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Soemadangan, aan de rivier Tjitaroem.

Doekoe, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Tjiasem, aan de rivier Tjiasem.

Doekoe, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Indramajoe, distrikt Karang Ampel.

Doekoe, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Lebak Wangi.

Doekoe, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja Lengka, distrikt Palimanang.

Doekoe, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Loerah Agong.

Doekoe, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Sidajoe, aan den linker oever der Bengawan. Er is eene overvaart van den weg van Lamongan naar Sidajoe. Doekoe is een groot dorp bestaande uit met pannen gedekte woningen, en bewoond door vele Chinezen.

Doekoe, dorp op Java, residentie Bantam, Noorder Regentschap, in het Noord-Oosten van het distrikt Kolelet.

Doekoe, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Lamadjang, distrikt Ranoe Lamongan, op de grens van het distrikt Lamadjang.

Doekoe, dorp op Java, residentie Batavia, in het Oosten van het Wester Kwartier, aan de rivier Angké.

Doekoe, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron.

Doekoe, dorp op Java, residentie Soerakarta, onder Mangkoe Negoro.

Doekoe, dorp op Java, residentie en afdeeling Japara.

Doekoe, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Toeban.

Doekoe, rivier op Sumatra, residentie Palembang, die gemeenschap met de Klingirivier heeft.

Doekoe Badak, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Loerah Agong.

Doekoe Bandjaran, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal.

Doekoe Boegel, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang.

Doekoe Djati, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Gantoengan.

Doekoe Djati, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Indramajoe, distrikt Karang Ampel.

Doekoe Djerok, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Brebes, distrikt Losari.

Doekoe Gedong, gehucht op Java, residentie Soerabaja, aan de Zuid-Oostzijde der hoofdplaats, distrikt Djabakota, in 1857 met 53 zielen.

Doekoe Girang, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja Lengka.

Doekoe Kanan, uitgestrekte en bevolkte, boven Martapoera gelegen bovenlanden, uitmakende een distrikt van het rijk van den Sultan van Bandjermasin, op het eiland Borneo.

Doekoe Kaso, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Samangan.

Doekoe Kirie, distrikt van het rijk van Bandjermasin op Borneo, gelegen boven Martapoera. Het distrikt is uitgestrekt en bevolkt.

Doekoe Koelon en Wètan, twee dorpen op Java, residentie Cheribon, partikulier land Indramajoe, distrikt Passekan.

Doekoe Krettok, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Soeba.

Doekoe Loeri, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Krangdon.

Doekoe Lor, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling en distrikt Salatiga. Er wonen 264 Javanen.

Doekoe Madang, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Doekoe Wringin.

Doekoe Madja, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling en distrikt Brebes.

Doekoe Malakka, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Losari, aan den grooten postweg.

Doekoe Malam, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Doekoe Wringin.

Doekoe Randoe, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap en distrikt Brebes.

Doekoe Randoe, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Brebes, distrikt Lebaksioe.

Doekoe Ronkoedan, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Serondol.

Doekoe Sembong, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Pangkah, op de Westergrens.

Doekoe Sembong, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Doekoe Wringin.

Doekoe Tengah, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Gantoengan.

Doekoe Wringin of Waringin, distrikt op Java, residentie Tagal, regentschap Tagal. Het bevat ongeveer 57,000 inwoners. De hoofdplaats is Slawe. Men heeft er suikerfabrieken, waaronder een van gelijken naam, met eenen aanplant van 400 bouws, en toebehoorende aan de erven T. Lucassen.

Doekon, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Grobogan.

Doekoon, dorp op Java, residentie Soerabaja, adsistent-residentie en regentschap Grissee, 22 palen van Grissee, 67 palen van Modjo Kerto en 33 palen van Soerabaja.

Doelah, distrikt op de Noord-Westkust van het Moluksche eiland Klein Kei, residentie Banda. Het bevat vele dorpen en is verdeeld in oostelijk en westelijk Doelah. Onder dit distrikt behooren de navolgende eilanden:

Romadan, Bandong, Dranan, Maas, Mewa-Soema, Bayer, Flaar, Noehoemeo, allen onbewoond, benevens het bewoonde eiland Doelah Laut. Het dorp Doelah, op dit eiland aan eene veilige baai gelegen, die zelfs geschikt is voor de zwaarste schepen, heeft veel handel. Ook bouwen deszelfs inwoners schepen.

Doelagoe, rivier en dorp op Celebes' Noordkust, residentie Manado, rijk Parigi. Het dorp is sterk bevolkt.

Doelah Laut, een der Kei-eilanden, in den Molukschen Archipel, residentie Banda, onder het distrikt Doelah van Klein Kei. Dit eilandje is in 1854 in verzet geweest tegen ons gezag, doch spoedig met berouw tot onderwerping gebragt. Men heeft er in de Oostmoeson goeden ankergrond.

Doelah Laut of **Doera,** dorp op het bovenvermelde eiland Doelah Laut.

Doelang, dorp op Celebes' Westkust, afdeeling Maros. Er wordt bruinkool gevonden.

Doelang, kaap aan de Noord-Oostkust van het eiland Billiton, op 2° 42′ Z. Br.

Doelang Pitja, dorp op het eiland Banka, distrikt Muntok, ten Westen van de hoofdplaats. Het bevat slechts weinig inwoners.

Doelbaki, zie: Delbaki, dorp.

Doeloem, bergje op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling en distrikt Tjilatjap. Het is den 24 September 1858 ingestort.

Doemaär, dorp op Java, residentie en regentschap Soerabaja.

Doemadja, dorp op het eiland Madura, afdeeling Madura, distrikt Bangkalang.

Doeloepi, dorp op Celebes' Noordkust, afdeeling Gorontalo.

Doemaring, stad en rivier op de Noord-Oostkust van Borneo, rijk Sambilioeng, op 1° 40′ N. Br. en 118° O. L.

Doemei, westelijk deel van het eiland Roepat, dat aan Sumatra's Oostkust, ten Noorden der Brouwersstraat gelegen is, met gelijknamig riviertje.

Doemlahat, hoofdplaats van den Sultan en de *Datoe's* op het eiland Sollok, aan strand gelegen.

Doemoet, rivier op het eiland Batjan. Zij is slechts op korten afstand van de monding voor praauwen van weinig diepgang bevaarbaar.

Doempalis, zie: Dampillas.

Doempel, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Grobogan.

Doompit, heuvel op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap. Hij verheft zich 2,097 Rijnl. voeten boven de oppervlakte der zee.

Doempit, dorp op Java in het Wester Kwartier der residentie Batavia.

Doengkal, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang.

Doengkrek, dorp op het eiland Madura, afdeeling Soemanap.

Doengoes, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo, distrikt Koeto Ardjo.

Doengoes, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Remameh.

Doengwringin, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap en distrikt Magelang.

Doenia Tjaja, dorp op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, aan de Kommering.

Doepak, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Soerabaja.

Doeplang, dorp op Java, residentie Pekalongan, op de Westergrens van het distrikt Sawangan.

Doeray, eiland in de Chinesche zee, tot de Anambas-eilanden behoorende, residentie Riouw.

Doerea, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Ngasinan.

Doeren, dorp op Sumatra, residentie Palembang, aan den linker oever der Rawas.

Doeren, dorp op het eiland Banka, distrikt Soengei Leat.

Doeren, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa Het is bewoond door 167 Javanen.

Doeren, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo, distrikt Tjangkrep.

Doeren, riviertje en dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Soemowono. Aan den oever van de Doeren wordt ijzer gevonden.

Doeren, rivier op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Remameh.

Doeren, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Doeren, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, distrikt Singomerto.

Doerenan, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Samarang, distrikt Serondol.

Doeren Boengin, dorp op Sumatra, residentie Palembang, aan de rivier Rawas.

Doeren Koelon, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling en distrikt Salatiga. Er wonen 123 Javanen.

Doeren Samit, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, op de grens van Kadoe.

Doeren Wètan, dorp op Java, residentie

Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron. Er wonen 392 Javanen.

Doeres, gebergte op Sumatra's Noordkust, koningrijk Achin. Er wordt de meeste en beste kamfer en benzoïn gevonden.

Doeri, zie: Doerian, straat.

Doerian, handelsplaats op Sumatra, landschap Serdang, aan den linker oever der Serdang-rivier, met ongeveer 30 huizen en eene verblijfplaats voor reizigers.

Doerian, hoek aan de Westkust van Sumatra, 0° 30′ 10″ N. Br.

Doerian, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Parong, aan de rivier Angké, ten Zuid-Oosten der hoofdplaats Parong.

Doerian, heuvel op Java, op de grens der adsistent-residentie Buitenzorg en der Preanger Regentschappen.

Doerian, zijtak der Kapoeas-rivier, in Borneo's Westerafdeeling, rijk Pontianak, met een gelijknamig dorp aan zijnen oever.

Doerian, *rawa* (moeras) op Java, residentie Batavia, in het Westen van het Wester-Kwartier, 3 palen bezuiden den weg.

Doerian (Groot) of Sanglar en **Klein Doerian,** twee eilanden in den Riouw-Archipel, in de straat van Malakka, door de straat Doerian van Sumatra's Oostkust gescheiden, op 103° 44′ O. L. en 0° 41′ N. Br. Het grootste heeft eene piek, die zich 656 voeten boven de oppervlakte der zee verheft. De kusten zijn alleen bewoond door Maleische visschers.

Doerian (Karang), rif ten Westen van Sumatra, in de Indische zee, Zuid-West van het eiland Kassi, een der Priaman-eilanden.

Doerian (Straat), straat ten Oosten van Sumatra, tusschen de kust van dat eiland en de eilanden Doerian en Maro, op 104° 35′ O. L. en 0° 50′ N. Br.

Doerian Gedang, gehucht op Sumatra's Oostkust, rijk Kwantan, aan den regter oever der Kwantan. Bij dit gehucht heeft de rivier van 200 tot 250 voeten breedte.

Doerian Santa, dorp op Borneo's Oostkust, in het Westen van het rijk Koetei.

Doerian Sawit, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Brebes, distrikt Lebaksioe.

Doerian Sedjoea, dorp op Sumatra's Oostkust, aan eenen zijtak der Langkat-rivier. Het is bewoond door een vijftigtal Batta's die in het peperplanten hun bestaan vinden en aan Langkat onderhoorig zijn.

Doerian Serapi, dorp op Sumatra's Oostkust, aan eenen zijtak der Langkat-rivier. Er wonen een duizendtal Batta's.

Doerian Siberong, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor, distrikt Djampang Wètan.

Doerie, eilandje in den Riouw-Archipel, beoosten Sumatra, in de straat Doerian.

Doerie, twee dorpen op Java, beide in de adsistent-residentie Buitenzorg gelegen, een in het midden en een in het Oosten van het distrikt Parong, het eerste aan de rivier Angké.

Doerie, dorp op Java, residentie Batavia, in het Ooster Kwartier.

Doerie, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Grobogan.

Doerie, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, ten Noorden van de *rawa* Kapoeh.

Doerie, dorp op Java, residentie Batavia, Noorder Kwartier.

Doerie, rivier op Borneo's Westkust. Zij vormt de grensscheiding tusschen de rijken Sambas en Mampawa.

Doerie, dorp op Java, residentie Rembang, regentschap Bodjo Negoro, aan den regter oever der Bengawan.

Doerie, zie: Drioen, straat.

Doerie (Kampong), een der 25 wijken van de stad Batavia, op Java, residentie Batavia.

Doeriën, droogc zandbank bewesten Sumatra, in de Indische zee, $^1/_4$ mijl beoosten het rif Sigale.

Doerie Oeloe, dorp in Borneo's Westerafdeeling, adsistent-residentie en afdeeling Montrado.

Doeroa, zie: Doelah Laut, dorp.

Doeroeng, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Kadoe Gedé.

Doeron, eiland bij Sumatra's Oostkust, in de straat van Malakka, 0° 42′ N. Br.

Doertan, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Tjiasem.

Doesang Djeroh, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ledok.

Doeson, zie: Barito, rivier.

Doeson, berg in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe.

Doeson Ilir, distrikt in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling. Het strekt zich van Kampong Baroe, langs de rivier Doeson of Barito, tot aan de monding der Mantalat uit. De voornaamste voortbrengselen van dit distrikt zijn: rijst, *rotan*, honig, was, timmerhout, gedroogde visch, *damar*, vogelnestjes en eenig goud. De bevolking bestaat voornamelijk uit Dajaks, alhoewel er eenige Maleijers wonen. Het getal der bevolking bedraagt ruim 2300

zielen. Doeson Ilir maakt met het hieronder volgend landschap Doeson Oeloe een distrikt uit van de tot de Zuid- en-Oosterafdeeling van het eiland Borneo behoorende afdeeling Doeson en Bekompai, die staat onder het gezag van een 1en Lt. militair kommandant, tevens waarnemend civiel Gezaghebber, en verblijfhoudende te Marabahan, alwaar ook gevestigd is het inlandsch Hoofd van dit landschap. Dit Hoofd heeft den titel van *Tomonggong*.

Doeson Oeloe, distrikt in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, benoorden het distrikt Doeson Ilir. Het strekt zich in het Noorden tot aan de monding der rivier Makoenjong uit. De bewoners zijn woester dan die der lagere streken; zij verhuizen van tijd tot tijd naar andere plaatsen, zoodat zij den overgang vormen tot de als nomaden levende volkeren van het Centrale Borneo. Zij houden zich bezig met het verzamelen van was, *rotan*, *damar* en ijzerhout, het vlechten van matten, het uitwasschen van stofgoud en het smelten van ijzer. In het geheele zuid-oostelijke Borneo verstaan alleen de bewoners van dit distrikt de kunst om uit het erts ijzer te smelten; aan dit ijzer wordt de voorkeur gegeven boven het Europesche. De bewoners van Doeson Oeloe zijn, buiten eenige Bekompaijers, allen Dajaks, ten getale van 8,340 zielen. Het distrikt staat onder het bevel van eenen *Tomonggong*, die tevens het gezag heeft over de landschappen Moeroeng en Siang. — Zie verder hierboven op Doeson Ilir.

Doetoe, eilandje tot de Zuid-Ooster-eilanden behoorende, in de Banda-zee, 2 mijlen benoorden Babber, op 7° 8′ Z. Br., 130° 49′ O. L. Het heeft eene mijl in omtrek. Aan de Zuidzijde ligt een rif dat ruim eene mijl in het rond heeft.

Doewa (Gosong) of Haairiffen, twee riffen ten Westen van Sumatra, op ruim $^1/_2$ mijl Noord-ten-Westen van Gosong Satoe. Rondom en tusschen deze staan 11 vademen water. Somtijds is er branding op dit rif.

Doewa (Kampong), dorp op Sumatra, residentie Palembang, landschap Pasoemah Lebar, aan de rivier Ogan.

Doewa (Poeloe), eilandje aan Java's Noordkust, in de baai van Bantam.

Doewa (Poeloe), twee eilandjes in den Lingga Archipel, ten Noord-Westen van het eiland Rodong, op 0° 24′ N. Br.

Doewa (Poeloe), eilandje ten Westen van Sumatra, tusschen de residentie Padang en het eiland Nias.

Doewa (Poeloe), twee eilandjes in de Molluksche zee, aan Celebes' Oostkust, op 0° 48′ Z. Br.

Doewa (Poeloe), onbewoond eilandje in de Molluksche zee, aan de Zuidzijde van het eiland Lembeh, op 1° 23′ 30″ N. Br. De riffen leveren veel *tripang* op.

Doewa (Poeloe), twee eilandjes aan de Noord-Westkust van Nieuw-Guinea, op 132° 15′ O. L., 0° 20′ Z. Br. Het noordelijkste heet Amsterdam en het zuidelijke Middelburg. Zij staan onder het gebied van den Sultan van Tidore.

Doewa (Soengei), rivier op Sumatra's Oostkust, landschap Dèli.

Doewa (Soengei), rivier op Sumatra, residentie Padangsche Bovenlanden, ten Zuiden van Alahan Pandjang, die de wateren der vallei Soengei Talang ontvangt.

Doewablas Kota, zie: Twaalf Kota's (Landschap der).

Doewa Ingan, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, aan de rivier Mentjereh.

Doewa Mata, ankerplaats aan de Noordkust van het eiland Noord-Pagei, die alleen geschikt is voor kleine vaartuigen.

Doewang, zijrivier der Lauoeng, in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Siang Moeroeng.

Doewang, eiland in den Molukschen Archipel, tot de Sangir-eilanden behoorende, residentie Manado, bewesten Tagolanda. Het bevat eenen werkenden vulkaan van dien naam, uit wiens top gedurig rook opstijgt. De laatste eruptie van den Doewang had plaats in 1808 en verwoestte alle huizen en tuinen daarrondom, alsmede het oude dorp Tagolanda, dat op de West-Zuid-Westkust lag. Tegenwoordig is het eiland weder met bosch en kokospalmen begroeid.

Doewaran, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Mangar.

Doewa Ratoes, landgoed op Java, residentie Batavia, Ooster Kwartier.

Doewari Koelon, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron. Er wonen 91 Javanen.

Doewa Ringan, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, 3 palen beoosten de rivier Mentjereh, $4^1/_2$ paal bezuiden de zee.

Doewari Wètan, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron. Het is bewoond door 327 Javanen.

Doewa Soedara of de Twee Gebroeders, twee vulkanen op Celebes' Noord-Oostkust, residentie Manado, in de Minahassa, afdeeling Likoepang, op 1° 29′ N. Br. De

hoogste verheft zich 4,000 voeten boven de oppervlakte der zee.

Doewa Soedara of de Twee Gebroeders, twee voorname heuvelen op de Noordkust van het eiland Madura.

Doewel, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Berbek, distrikt Gemenggeng.

Doewel, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, bij de grens van Kadoe.

Doewet, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Ngasinan.

Doewet, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Wadjak.

Doewet, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Berbek, distrikt Ngandjoek.

Doewet, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Massin.

Doewet, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Panaroekan, distrikt Sitobondo.

Doewet, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Brebes, distrikt Losari.

Doeworo, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Singen Lor.

Doffer- of Verlaten-Eilanden, twee eilanden ten Noorden van het eiland Flores, in de Donda-baai, op 8° 14′ O. L., 8° 6′ Z. Br. Het westelijkste heet West-Doffer of Pomané, terwijl het andere Oost-Doffer heet. Zij zijn door een rif aan elkander verbonden.

Dogeh, dorp op Java, adsistent-residentie en distrikt Buitenzorg, aan de rivier Tjidoerian.

Dogeh, dorp op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap, aan de Tjidoerian. Het ligt 464 Rijnlandsche voeten boven de oppervlakte der zee.

Dojado, bergje op het eiland Tidore.

Dojam, berg in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Bekompai.

Dojan Oemang, dorp in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, in het Westen van het rijk Koetei.

Dojan Retja, dorp in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, in het Westen van het rijk Koetei.

Dojella, zie: Durdjella.

Dojong, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Oengaran.

Dojong, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak.

Doka, dorp op het eiland Bali, koningrijk Boleling.

Dokan, eiland ten Noorden van het eiland Banka, 3 mijlen van Toti. Tusschen Toti en dit eiland is een veilig kanaal, dat eene diepte heeft van 15 tot 20 vademen in eenen modderachtigen bodem.

Dokan, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap en distrikt Sidajo.

Dokor, eiland in de Banda-zee, tot de Achterwals- Aroe-eilanden behoorende.

Dol, eiland in de Banda-zee, tot de Keieilanden behoorende, op 132° 10′ O. L., 5° 39′ Z. Br.

Dolafey, dorp op de zuid-oostelijke landtong van het eiland Gilolo. Het staat onder het gebied van Tidore.

Dola Maharadja, dorp op Sumatra's Oostkust, rijkje Asahan.

Dolbakie, dorp op Java, residentie Batavia, in het Zuiden van het Zuider Kwartier, aan den oostelijken oever der rivier Tjiliwong.

Dollok of Dolog, is Battasch en beteekent rivier. Men gelieve alle rivieren, welke met Dollok zamengesteld zijn, op het volgende onderscheidingswoord te zoeken.

Dollok of Sipirok, distrikt op Sumatra, in de Batta Landen, residentie Tapanoeli, afdeeling Angkolah, met de koeria's Bringin en Sialagoendi. Het bestaat uit eene enkele bergketen, die 4,000 voeten boven de zee hoog is. In de valleijen en bosschen is het zeer vruchtbaar. Het klimaat is er ruw en mistig. In 1850 zijn van Dollok 500 huisgezinnen naar Angkolah verhuisd.

Dollok of Dolok, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Bandjar Negara, 8 palen van Bator. Het ligt in eene kom, geheel door eene keten van bergen omzoomd, en is met Turksche tarwe, kool en tabak beplant, voor welk laatst produkt de grond bijzonder geschikt is. De huizen zijn van hout en geheel omringd van eene houten heining.

Dollok, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron. Er wonen 237 Javanen.

Dollok, rivier op Java, die de oostelijke grens uitmaakt van de residentie Japara.

Dollok Dsaut, distrikt op Sumatra, in de Batta Landen.

Dollok Gaganan, berg op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, distrikt Angkolah Djai.

Dollok Matingi, dorpje op de Westkust van Sumatra, residentie Tapanoeli.

Dollok si Goepang, berg op Sumatra's O. kust, residentie Tapanoeli, distrikt Angkolah Djai.

Dolo, dorp op Celebes' Westkust, rijk Kajeli.

Dolo, dorp op Sumatra's Oostkust, landschap Serdang, in het binnenland. Het is bewoond door Batta's.

Dolog, zie: Dollok, distrikt.

Dolog, zie: Bentang (Pasir), berg.

Dolog, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang.

Dolog, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor, distrikt Djampang Tengah.

Doloh, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Toeban.

Doloppo, rivier op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Padjang.

Dolphijn, eiland aan de Oostkust van Sumatra, in de straat Doerian, aan de Noordzijde van het eiland Mogo. Het is een hoog en breed eiland. Aan de Westzijde van hetzelve ligt eene bank van 400 ellen in uitgestrektheid, droog bij laag water.

Dolphijn's Neus of Westhoek, kaap aan de Westzijde van het Papoesche eiland Misool, op 1° 46′ Z. Br.

Dolphijn's Neus, zuidelijk punt van het Ambonsche eiland Saparoea, op 3° 38′ Z. Br.

Doly, hoek aan de Zuidzijde van de oostelijke landtong van het eiland Gilolo.

Doman, zie: Oonon.

Domandoeng, dorp op Borneo's Noord-Oostkust, distrikt Maloedoe.

Domas, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron.

Domas (Kawa), krater van den Tangkoeban Prahoe, op Java. De Z. Z. O. kratermuur verheft zich 6,433 Rijnl. voeten boven de zee. Op den bodem is in het midden een zwavelmeertje. Men vindt er eene menigte spelonken, waaruit rook en zwaveldampen opstijgen.

Dominak Fenna, hoog gebergte op het eiland Boero, regentschap Massareteh. Het loopt van het Westen naar het Oosten.

Domo, zie: Daauw, eiland.

Domo, eilandjes ten Noorden van het eiland Flores, in de Java-zee.

Domoet, rivier op de Zuid-Westkust van het eiland Batjan.

Domoegoe, berg op Celebes' Noordkust, residentie Manado, nabij Boelan. Een der takken van de rivier Boelan heeft haren oorsprong uit dezen berg.

Domong, gebergte op Java, residentie Bezoeki, aan de straat van Madura.

Dompak, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Sambong.

Dompalis, zie: Dampillas.

Dompo, rijk op het eiland Soembawa, ten Westen van Bima. Het heeft bij de uitbarsting van den Tamboro, in April 1815, veel geleden. De inwoners werden door den honger genoodzaakt zich met de kruinen der palmboomen en met de stammen der *pisang*- en *papaja*-boomen te voeden. Het bevat 6,000 inwoners, die door eenen *Radja* bestuurd worden, welke aan dien van Soembawa ondergeschikt is. Het land is goed bebouwd en levert sapanhout, *djati*-hout, een weinig rijst, katoen, was, zwavel en buffelvet op. Men zamelt er stofgoud en ook zou er in de nabijheid eene parelbank zijn. De Vorst van dit rijk voert den titel van Sultan.

Dompo, zie: Dempo, berg.

Dompo (Bogt van), zie: Sangar (Bogt van).

Dompon, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Er wonen 36 Javanen.

Dompon, dorpje op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron. Er wonen slechts 15 Javanen.

Donan, rivier op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Tjilatjap. Tusschen deze rivier en de Serajo is in 1836 een vereenigingskanaal gegraven, dat de binnenlandsche vaart en de rijstkultuur zeer bevordert. Aan hare monding ligt het dorp van dien naam, alwaar in den nacht van 28 op 29 Junij 1857 door onvoorzigtigheid brand is ontstaan, ten gevolge waarvan 69 woningen eene prooi der vlammen zijn geworden.

Donan, kaap aan Java's Zuidkust, residentie Banjoemaas.

Donda of Dondo, kaap aan Celebes' Noordkust, op 120° O. L. Zij strekt zich in de straat van Makassar uit.

Donda of Dondo, berg op Celebes' Noord-Westkust, residentie Manado, rijkje Tontoli. Hij is 8,922 Rijnl. voeten hoog.

Donda of Dondo, dorp op Celebes' Noord-Westkust, residentie Manado, rijkje Tontoli. Het is rijk in sago en bevat goudmijnen. De bevolking heeft veel van de Tontoliërs en Mandharezen geleden en is daarom gedeeltelijk landwaarts in gaan wonen. Van dit dorp loopt, dwars door het land, een weg naar Tomini.

Donda, baai aan de Noordkust van het eiland Flores, ten Oosten van punt Batoe Manna.

Dondan, rivier op Java, residentie Rembang, afdeeling Bodjo Negoro.

Dondang, rivier in Borneo's Zuid- en Oosterafdeeling, rijk Koetei. Zij is een regtertak der Mahakkam.

Donderberg, zie: Goentoer (Goenong).

Dondo, zie: Donda.

Dondola Itji, eiland in den Molukschen

Archipel ten Noorden van Gilolo, bij het eiland Morotai. Het behoort onder het gebied van den Sultan van Ternate.

Dondola Lawoe, eiland in den Molukschen Archipel, ten Noorden van Gilolo, bij het eiland Morotai. Het staat onder het gezag van den Sultan van Ternate.

Dondong, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, in het Westen van het distrikt Minoreh.

Dondrekin, zie: Pamarong, eiland.

Dongan, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin, niet ver van Martapoera.

Donggala, vorstendom op Celebes' Westkust, aan de baai van Palos. De *Radja* van Donggala heeft zich van de zeeroovers afgescheiden en in 1824 zijnen zoon naar Makassar bij den Gouverneur-Generaal gezonden, om zijne hulde aan het Nederlandsch Gouvernement te betoonen. De grond brengt overvloed van kokosnoten, rijst, Turksche tarwe en tabak voort. Eenige inwoners generen zich met de vischvangst. In het gebergte ligt eene goudmijn, die den *Radja* toebehoort en voor zijne rekening bearbeid wordt. Tot dit vorstendom behooren de steden Donggala, Tomboe, Sawiah, Dampillas en Tolatola.

Donggala, hoofdstad van het vorstendom Donggala, op Celebes' Westkust, aan den Westhoek der baai van Palos, op 2° 20′ Z. Br. Zij is de verblijfplaats van den *Radja* en omheind met palissaden. Er wordt veel handel gedreven. Het goud wordt van hier uitgevoerd door Boeginesche handelaren van Wadjo. Aan den Zuid-Westkant der stad is in de baai eene goede ankerplaats. Achter Donggala ligt een fort, dat haar tegen de zeeroovers verdedigt.

Dongde, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, distrikt Trogong.

Dongkal, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Kali Salak.

Dongkelan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak, op de zuidelijke grens.

Dongklak, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, tusschen de rivier Angké en den 21sten paal op den weg van Tangerang naar Buitenzorg.

Dongkol, zie: Dongkal.

Dongo, gegraven kanaal in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Doeson Ilir.

Dongosliok, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Noorden van het distrikt Djasinga.

Dongo Tabé, berg op het eiland Soembawa, rijk Dompo.

Donkan, bank in den Riouw-Archipel, ten Noorden van het eiland Sugee, op 57° N. Br.

Dono, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Ngrowo, distrikt Pakoentjen.

Donojo, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang.

Donokerto, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Bandjar Negara, distrikt Bandjar.

Donolojo, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Grobogan. Het heeft eene markt.

Donorodjo, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan, 14 palen van Patjitan.

Doodendal of Stikvallei, zie: Pakaraman.

Doodkisten (De), twee bergen op de Noordkust van het eiland Madura.

Dooi, eiland aan de Westkust van het noordelijk schiereiland van Gilolo, in den Molukschen Archipel.

Doongoeter, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Grogol.

Doornenburg, benaming eener sterkte, die de Nederlanders in de zeventiende eeuw aan de Oostkust van het Molukschc eiland Siao hadden.

Dopang, dorpje op Java, residentie en regentschap Japara, distrikt Pati.

Doping, dorp op Celebes, op de Zuid-Oostzijde van het rijk Wadjo.

Doplang, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Er wonen 477 Javanen.

Doplang, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling en distrikt Salatiga.

Dorey of Dory, haven aan de Noord-Oostkust van het noord-westelijk schiereiland van Nieuw-Guinea, op 1° Z. Br., 134° 5′ O. L., aan de Westzijde der Groote Geelvinkbaai. Hare strekking is Noord-Noord-West. De diepten aan de Oostzijde zijn aanmerkelijk, daar men op eene halve kabellengte uit den wal nog 24 vademen vindt. De beide binnenbaaijen bieden veilige ankerplaatsen aan van 20 tot 10 vademen diepte in zandgrond. De bewoners der Dorey-haven zijn allen zeevarend.

Dorey of Dory, stad aan de Noord-Westkust van het noordwestelijk schiereiland van Nieuw-Guinea, aan de haven van dien naam. Voor inlandsche vaartuigen is deze plaats schier ongenaakbaar. Zij bestaat uit twee dorpen, waarvan de bevolking op ongeveer 1,000 zielen wordt geschat, die Papoea's zijn en zich met de vischvangst bezig houden; eenigen echter vinden hun bestaan in den landbouw. Hunne tuinen

zijn door heggen omringd, om ze tegen de wilde varkens te beschermen; in dezelve worden rijst, maïs, tabak, gierst en yams aangeplant. De tabak die er groeit is zeer goed. De boomen, die men er aantreft, zijn kokos- en sagopalmen, banaan-, pijnappel- en oranjeboomen. De eenige huisdieren zijn het varken en de kroonduif. De bewoners van Dorey verstaan de kunst van het ijzersmeden. Hun voedsel bestaat in visch en sago. Zij zijn bloo, goedaardig, regtvaardig en kuisch. Hunne godsdienst bestaat in het aanbidden en raadplegen van een houten beeld, Harwar genaamd.

In 1855 hadden zich de Zendelingen Ottow en Geisler op het nabij Dorey liggende eilandje Miosname gevestigd en waren door de inlandsche bevolking te Dorey wèl gezien.

Doreri, zie: Dorey, haven en stad.

Dorian Tengi, dorp op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Ajer Bangies, distrikt Bondjol.

Doriën, een der Kei-eilanden, behoorende onder het distrikt Nirong van Groot Kei, residentie Banda.

Doro Goewek, dorp op Java, residentie Probolinggo.

Dorowadie, berg op Java, residentie Madioen. Hij is het hoogste juk van den Wilis, zijnde 8,233 Rijnl. voeten hoog en geheel begroeid.

Dorowadie, heuvel op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang, distrikt Ngantang.

Dorowadie, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Karang Anjar, distrikt Sokka.

Dosang, dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sangouw, aan de rivier Sekajam. Het is bewoond door 900 Dajaks,

Dosener, dorp op Nieuw-Guinea, landstreek Wandammen, ten Noorden van het dorp Wandammen.

Doso Warong, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron. Er wonen 24 Javanen.

Dota of Dote, eilandje bij de Oostkust van het eiland Gilolo, in de golf van Weda.

Dote, dorp op de zuid-oostelijke landtong van het eiland Gilolo. Het behoort onder het gebied van Tidore.

Dourga, rivier op de Westkust van Nieuw-Guinea. De monding is door den Luitenant ter zee der 1e klasse D. H. Kolff, die deze rivier in 1826 ontdekte, opgegeven op 7° 12′ Z. Br. en 138° 44′ O. L. In de monding staan 7 vademen water. De zuidwal der rivier is laag en moerassig, met hooge boomen begroeid. In het midden heeft de rivier 7 en 8 vademen. De stroom is vrij geregeld, het water is bijzonder rijk aan visch en het strand als bedekt met watervogels.

Aan de Noordzijde der Dourga-rivier strekt zich eene modderbank uit.

Douw, zie: Daauw, eiland.

Dowa, klip aan Java's Noordkust, in de zee van Java, op 6° 34′ Z. Br.

Dowan, zie: Dawoean, hoofdplaats.

Dowenta, eiland aan Borneo's Westkust, in de straat van Karimata, op 1° 15′ Z. Br.

Dowo, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Keboemen, distrikt Kedong Tawon.

Dradjak, partikulier land op Java, residentie Soerabaja, afdeeling Grissee. Er wonen ruim 1,400 zielen.

Drajoe, hol op Java, residentie Samarang, regentschap Kendal, distrikt Limbangan, vóór den voet van den Prahoe.

Drajoe, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan.

Drakenbloed, in het Maleisch *djaranang*, is eene soort van gom, welke vastgekleefd zit aan de rijpe vrucht van eene groote *rotan*-soort, *Calamus draco* (*rotan-djaranang*), die voornamelijk op de Noord- en Noord-Oostkust van Sumatra, in eenige streken van Borneo en op Banka in het wild groeit. Dit produkt wordt verkregen door het op- en nederschudden of dorschen der vrucht in mandjes, waardoor de gom loslaat.

Het drakenbloed is eenigzins doorzigtig, heeft uit- en inwendig eene donkerroode kleur; tot poeder vermalen is het lichtrood. Het wordt naar Europa en China uitgevoerd, in druppels, welke in biezen bladeren gepakt zijn, of in groote brokken. De eerste soort is boven die in brokken te verkiezen, daar deze laatste minder vast en minder rein is. Het zwarte drakenbloed is van geringe waarde. Menigmaal wordt deze gom wegens derzelver kostbaarheid vervalscht, door vermenging, vooral met *damar*. Men kan echter gemakkelijk de echte soort van de vervalschte onderscheiden, want het zuivere drakenbloed smelt terstond, wanneer men het in het vuur werpt, terwijl de meeste bijmengselen niet eens ontvlammen; ook lossen zich deze laatsten in het water op, ofschoon het echte drakenbloed daar naauwelijks door wordt aangedaan. In alcohol is het drakenbloed oplosbaar en heeft dan eene bloedroode kleur.

Het wordt in de geneeskunde gebruikt en heeft eene opwekkende kracht. Het dient ook tot bereiding van parfumeriën en in sommige spijzen. Het drakenbloed betaalt aan invoer *f* 4, aan doorvoer *f* 2 en aan uitvoer *f* 1.10 het pond

Op Sumatra wordt het drakenbloed door de Orang Koeboe, een wilden volksstam, verzameld en aan de Maleijers verkocht.

Uit het overzigt van den handel der buitenbezittingen blijkt het volgende:

Palembang uitvoer	1853 . . .	*f* 3,869
	1854 . . .	„ 1,800
	1855 } 1856 } . . .	nihil.
Moewara Kompeh uitvoer	1853 . . .	*f* 10,981
	1854 . . .	„ 7,531
	1855 . . .	„ 2,916
	1856 . . .	„ 4,860

Drakes-Rif, rif aan Sumatra's Westkust, in de Indische zee. Het is somtijds geheel droog.

Dramaai, eilandje in den Molukschen Archipel, ten Zuiden van Nieuw-Guinea, op 134° 25′ O. L. Weleer was er een dorp van dien naam, dat thans verlaten is.

Dramaga, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Buitenzorg.

Dranan, eiland tot de Kei-eilanden behoorende, residentie Banda, onder het distrikt Doelah van Klein Kei.

Drandang, poststation op Java, residentie en afdeeling Probolinggo, distrikt Dringo.

Dranong, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Sawangan.

Dras, rivier op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Mandaheling, die zich in de Gadis ontlast.

Dregok, dorp op Java, residentie en regentschap Soerabaja.

Drepan, drie dorpen op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Sawangan.

Dressen, dorp op Java, residentie en regentschap Rembang, 5 palen van Rembang, 69 palen van Toeban, 77 palen van Bodjo Negoro.

Drie Broeders, zie: Gebroeders (Drie).

Driëngsch-gebergte, zie: Diëng.

Drie Gebroeders, zie: Gebroeders (Drie).

Drie Gelijken, klippen ten Oosten van Borneo, in den ingang der straat van Makassar, Oost van Poeloe Laut.

Drie Gezusters (De), zie: Gezusters (Drie).

Driehoek (De), eiland ten Westen van Celebes, in de straat van Makassar.

Drie Kota's (Landschap der) of Tiga Kota, landschap op Sumatra's Oostkust, rijk Siak. Het bestaat uit de drie dorpen Kampar, Tarantan en Tarata Boeloe. Dit landschap heeft zich in 1838 aan het Nederlandsche gezag onderworpen.

Drie Kota's, landschap op Sumatra, in de Padangsche Bovenlanden, in het bekkendal der rivier Balante. Het vruchtbare gedeelte van dit landschap is een klein, door kalkbergen omringd dal, hetwelk ten Noorden aan Paja Komba grenst. Door dit landschap loopt de weg van Tanah Datar naar Paja Komba. Verder gaat van hier een weg naar het fort Veldman en een zuid-oostelijke naar het landschap Alaban. Er wordt veel looderts gevonden.

Drielingen of Poeloe Tiga, drie eilandjes ten Oosten van Celebes, op 122° 38′ O. L. en 3° 22′ Z. Br. Zij zijn laag en met geboomte en kreupelhout bedekt. Zij worden niet bewoond, doch wel eens door *tripang*-visschers bezocht.

Dringin, dorp op Java, residentie en regentschap Pasoeroewan.

Dringo, distrikt op Java, residentie en afdeeling Probolinggo. Het bevat 37 dorpen (waaronder een van gelijken naam), met 15,783 inwoners. De hoofdplaats is Kedong Badjoel.

Dringo, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Sidajo.

Dringoe (Kawa), zwavelpoel op het Diënggebergte, 2 palen van de Pakaraman- of Stikvallei. Het is een poel, waarin de zwavel, die met modder vermengd is, tot op 7 voeten wordt opgeworpen. De ketel is 16 voeten in omtrek, en de zwavel kookt zoo hevig, dat de grond er van davert.

Dringoe (Telaga), meer op Java, op de grens der residentiën Pekalongan en Banjoemaas, ten Noord-Oosten van het dorp Batoer, op het Diëng-gebergte. Het ligt 6,454 Rijnl. voeten boven de oppervlakte der zee, $^1/_2$ paal bezuiden het bergplateau, en is door het gebergte Toenggangan omsloten. Het is geheel met kalmoes (*Daringoe*) bedekt en door honderden eenden bewoond.

Drio, dorp op Java, residentie en regentschap Soerabaja.

Drion, zie: Doerian.

Drodjogan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Droeang, rivier op Sumatra, landschap Korintji.

Droedjoe, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling en distrikt Salatiga. Het is bewoond door een vijftigtal Javanen.

Droentoeran, dorp op Java, residentie Rembang, op de zuidelijke grens van het regentschap Toeban.

Drono, moddervulkaan op Java, residentie Samarang, regentschap Grobogan.

Drono, dorp op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Padjang.

Dronoragan, dorp op Java, residentie en regentschap Madioen.

Drooge-Rijsthoek, zie: Sihel, kaap.

Dryon, zie: Doerian, eiland en straat.

Dsaut, berg op Sumatra, in de Batta Landen, distrikt Dollok Dsaut. Hij rijst 5,173 Rijnl. voeten boven de zee.

Dubbel-eiland, eilandje aan de Oostkust van het eiland Lombok, in de straat Allas.

Dubbele Piek, berg op het eiland Groot Karimon, residentie Riouw.

Duffers-eilanden, zie: Doffers-eilanden.

Duin (Kaap), kaap aan de Noordkust van het eiland Flores.

Duivels-eiland, eiland ten Westen van Celebes, in het Zuid-Westen der straat van Makassar.

Duivels-eiland, zie: Ela en Muskieten-eiland.

Duivelsrif of Duivelsrots, rots aan Java's Noordkust, residentie Japara, bij kaap Tago. Zij is 20 voeten hoog.

Duiven-eiland of Poeloe Dapoer, eiland ten Noorden van Java, in de Java-zee, 106° 46′ 35″ O. L, 5° 55′ 20″ Z. Br.

Duiven-eiland, eiland in den Molukschen Archipel, ten Noorden van het Ambonsche eiland Manipa. Het is door een groot rif omgeven, uitgezonderd aan de Noordzijde, waar men een fraai strand heeft en eenen inham bezet met groote boomen. Op dit eiland houden zich zeer vele duiven op.

Duiven-eiland, eiland in den Molukschen Archipel, aan den Noord-Oosthoek van het eiland Amboina.

Duiven-eiland, eilandje aan de Noordzijde van het Papoesche eiland Batanta, aan den ingang van de straat Dampier. Het is laag, digt begroeid en omgeven van riffen.

Duiven-eiland, zie: Taboen en Gilbowan.

Duizend-eilanden, eilandengroep in de Java-zee, ten N. N. W. van de baai van Batavia, tusschen 106° 31′ en 106° 53′ O. L. Deze eilanden zijn gedeeltelijk bewoond. De bevolking geneert zich met het verkoopen van visch, *tripang* en *agar-agar*. Zij leveren fraaije koraal- en zeegewassen, die aldaar in zee groeijen. De Duizend-eilanden staan onder het oppertoezigt van eenen inlandschen Kommandant, die te Batavia woont en van den Resident van Batavia bevelen ontvangt.

Duizend-Gebergte, bergreeks op Java, residentie Bantam. Zij is 980 voeten hoog boven de zee.

Duizend-Tempels, zie: Sewoe (Tjandi).

Dumpillas, zie: Dampillas.

Dumpo, straat in den Riouw-Archipel, ten Oosten van Sumatra, tusschen de eilanden Galang en Abang Besar, op 0° 37′ N. Br. en 104° 5′ O. L.

Dunaman, dorp op de Noordkust van het eiland Ceram.

Duperrey, eiland tot de Verraders-eilanden behoorende, bij Nieuw-Guinea, op 1° 55′ 30″ Z. Br., 138° 53′ 54″ O. L.

Duperrey, eilanden ten Westen van Borneo, tot de Natoena-eilanden behoorende, residentie Riouw.

Durdjella, hoofddorp van het Voorwals-Aroe-eiland Wammer, residentie Banda. Het is goed en net gebouwd, en vormt een bijna regelmatig vierkant. Aan het strand ligt eene inlandsche schans of batterij. Het huis van den *Orang Kaja* is op ijzerhouten palen, hoog boven den grond gebouwd; het dient tevens tot eene sterkte. Durdjella telde in 1850 26 huizen, met 110 inwoners. Deze zijn, op 3 Mohammedanen na, Christenen, en hebben eene kleine fraaije kerk, waarin door eenen Amboneschen schoolmeester des Zondags godsdienstoefeningen gehouden werden. In de nabijheid van deze plaats ligt een Alfoersch gehucht. Durdjella levert kokosnoten, sago, *pisang* en betel op.

Duurstede, fort op de Zuidzijde van het Ambonsche eiland Saparoea of Honimoa. Het ligt op eene twintig voet hooge klip, aan eene opene doch veilige baai, in de nabijheid der hoofdplaats Saparoea. Het is alleen tegen den aanval van eenen inlandschen vijand bestand en gewoonlijk met 40 man bezet. Het bevat de woning van den Adsistent-Resident en eenige Gouvernementspakhuizen voor de kruidnagelen. Er is een put met goed drinkwater voor de bezetting. Buiten het fort stond weleer eene aanzienlijke kerk, die in 1802 afgebrand is. Dit fort is in 1691 door den Landvoogd Nicolaas Schaghen gebouwd. Den 21sten Januarij 1837 heeft het zeer veel geleden door eene aardbeving.

In den omtrek wordt aarde gevonden, waarvan potten, pannen en ander ruw aardewerk vervaardigd worden.

Dwaalbaai of Darvelbaai, baai aan de Noord-Oostkust van Borneo, distrikt Mangi-

dari, in de Sollok-zee. Zij bevat vele eilanden.

Dwaalbaai, zie: Kalinsoesoe, baai.

Dwaalhoek of Oostpunt, kaap aan de Oostkust van het eiland Boeton. Zij bepaalt de baai Kalinsoesoe en ligt volgens M. L. J. Duperrey op 5° 16′ Z. Br., 123° 15′ 24″ O. L.

Dwaler (De), klein klippig eiland in het Zuiden der straat van Makassar, Zuid-Zuid-Oost van groot Poeloe Laut. Het heeft de gedaante van een zadel.

Dwars-in-den-weg, Middel-Eiland of Soengian, eiland in het midden der straat Soenda, ten Westen van Java, 2 mijlen Noord-ten-Oosten van Anjer, op 5° 58′ Z. Br., 105° 54′ 30″ O. L. Het is tamelijk hoog, 4 mijlen lang, met boomen bedekt en onbewoond, en heeft eenige riffen. De bodem bij dit eiland is over het algemeen rotsachtig, met geringe diepten om te ankeren. Aan de Z. Z. West-zijde is echter eene reede met eene geschikte tijdelijke ankerplaats.

Dwars-in-den-weg, engte in het Noorden van de straat Soenda, tusschen de eilanden Sumatra en Java. In deze engte, welke door het eiland Dwars-in-den-weg in twee deelen gescheiden is, loopt gedurende het geheele jaar een sterke stroom, die meestal de doorgaande winden volgt.

E.

Echo of Ekoo, zijtak der rivier Indragiri, op Sumatra's Oostkust, rijk Indragiri.

Edam, Damar Besar of Groot Harsboom-eiland, ten Noorden van Java, in de Java-zee, op 5° 57′ 20″ Z. Br. en 106° 53′ O. L. gelegen. Dit eiland ontleent zijn naam aan eenen grooten harsboom, die hier vroeger gevonden werd. Weleer had men hier eene lijnbaan, waarin verbannen misdadigers touw moesten slaan, een zaagmolen, groote pakhuizen en een vlaggestok tot het geven van seinen aan de aankomende schepen. De Gouverneurs-Generaal Camphuis en van Hoorn hadden er een Japansch lusthuis en een hof met vreemde gewassen.

Eden, dorp op Java, residentie Rembang, regentschap Rembang, 10 palen van de stad, 54 palen van Toeban en 82 palen van Bodjo Negoro.

Een, zie: En, eiland.

Eendragts-klip, gelegen in straat Madura.

Eeöe, eiland in den Molukschen Archipel, bij de Oostkust van Gilolo. Het staat onder het gebied van den Sultan van Tidore.

Eerste-Punt, kaap op Java, aan de Westkust van Bantam, op 6° 44′ 30″ Z. Br.

Eerste Punt, kaap aan de Oostkust van Sumatra, in de straat Banka, 3° Z. Br., 105° 58′ O. L. Zij is laag en met boomen begroeid. De modderbank die zich voor deze kaap uitstrekt, kan niet onder de 10 of 12 vademen genaderd worden.

Efbe, eilandje met haven en gelijknamig dorp, in den Molukschen Archipel, bij de Zuid-Oostkust van het Papoesche eiland Misool, op 130° 35′ O. L. en 2° 3′ Z. Br. Het behoort onder het gezag van den Sultan van Tidore.

Efmia, eiland bij de Oostkust van Gilolo, in den Molukschen Archipel. Het behoort tot het gebied van den Sultan van Tidore.

Ef Miloeas, eiland bij de Oostkust van Gilolo, in den Molukschen Archipel, staande onder het gezag van den Sultan van Tidore.

Ef Pakkal, eiland bij de Oostkust van Gilolo, in den Molukschen Archipel, behoorende onder Tidore.

Ega, eilandje in den Molukschen Archipel, ten Westen van Nieuw-Guinea, op 3° Z. Br., 132° 15′ O. L.

Egane, dorp op Borneo's Noord-Oostkust, landschap Maloedoe, aan de St. Anna-baai, 5° 50′ N. Br.

Egenetiso, eilandje in den Soenda-Archipel, 16 mijlen ten Noord-Oosten van Sumatra, op 0° 27′ Z. Br. Het heeft 7 mijlen in omtrek.

Egmond, klip ten Westen van Sumatra, 4,000 ellen ten Westen van kaap Singkel.

Eho, dorp op het Batoe-eiland Lorang. Het is bewoond door 81 Niassers.

Eho, dorp op het Batoe-eiland Simo. Er wonen 60 Niassers.

Eik Goeteh, rivier op Sumatra, in de Batta Landen.

Eik Malakoet, rivier op Sumatra, in de Batta Landen.

Eiland (Nieuw-), zie: Rots-eiland.

Eilara, dorp op de Zuid-Oostzijde van het Ambonsche eiland Amblaauw.

Ejow, zie: Radja Bassa, berg.

Ekiminda, gehucht op het Papoesche eiland Kajoe Merah.

Ekoela, dorp op het Batoe-eiland Sigata. Het is bewoond door 56 Niassers.

Ekoo, zie: Echo, rivier.

Ekpoto, dorp op het eiland Boero, regentschap Massareteh, stam of fenna Hangwasi, op den berg Ekpoto.

Ela, Duivels-eiland of Noesa Nitoe, een der Ambonsche eilanden ten Noord-Westen van Assahoedi, op het eiland Ceram. Het is 1 mijl lang en aan de buitenzijde met een rif bezet. Het is onbewoond. Voorheen lag er eene vesting, Nahi genaamd.

Ela of Solopai, rivier op het eiland Amboina, schiereiland Hitoe. Zij ontspringt in het gebergte, vloeit eerst westwaarts en vervolgens noord-westwaarts naar zee.

Elara, dorp op het Ambonsche eiland Amblaauw. In 1855 telde het 177 inwoners onder eenen *Orang Kaja.*

Eletang, dorp op het Zuid-Wester-eiland Letti, residentie Banda.

Eli, dorp op het eiland Amboina, schiereiland Hitoe, gespanschap Oeli Sawani. Weleer lag het achter Hila, in het gebergte, doch later is het digt beoosten Hila verplaatst, en bevat thans ongeveer 85 inwoners.

Eli, rivier op de Noord-Westkust van het eiland Boero. Zij valt met eenen noordelijken loop in zee.

Eli, distrikt op de Oostkust van het eiland Groot Kei, residentie Banda. De bevolking is Mohammedaansch. Het bevat het dorp Eli, dat zeer groot is en door eenen muur in twee deelen verdeeld is, welke Woetil en Woetoeauw heeten. Het dorp Eli is eene voorname handelplaats. De ankerplaats ligt nabij de klipachtige kust en is in de Oostmoeson niet te genaken. Zij biedt alleen bij goed weder en weinig zee eene goede ligplaats aan.

Eli, zie: Illi, eiland.

Elisan, zie: Kajoe Watoe.

Eli Woetil, dorp op het eiland Groot Kei, residentie Banda, distrikt Eli.

Eli Woetoeauw, dorp op het eiland Groot Kei, residentie Banda, distrikt Eli.

Ella, bevaarbare zijrivier der Melawi, in Borneo's Westerafdeeling.

Ella Besoewang, rivier in Borneo's Westerafdeeling, distrikt Melawi, op den linker oever der Melawi.

Ella Bohang, onbewoonde rivier in Borneo's Westerafdeeling, distrikt Melawi, op den linker oever der Melawi.

Ellak, dorp op het eiland Madura, in het binnenland van de afdeeling Soemanap.

Ellat, distrikt op de Westzijde van het eiland Groot Kei, residentie Banda, met de dorpen Ellat, Helaijer, Serat en Nowamassang.

Ello of Ngello, rivier op Java, residentie Kadoe en residentie Samarang. Zij ontspringt uit den berg Tjangki, behoorende tot het Oengaran-gebergte, nabij het dorp Tjingit. Zij voert al de wateren af van de zuidelijke helling van dat gebergte, van de westelijke afdeeling van het Djamboe gebergte en van de westerhellingen van den Merapi en Merbaboe, door de rivieren Segoro, Sanodjati en Balong. Eerst is de loop der Ello Zuid-Oost, tot achter het dorp Medono, vervolgens Zuid tusschen de distrikten Ngasinan, Ballak en Magelang, en later Zuid-West, tot dat zij zich met de Progo vereenigt en in de nabijheid van het dorp Mendoet in zee valt. Uit deze rivier is eene waterleiding gegraven in het belang der rijstkultuur.

Elmalas, dorp op het Moluksche eiland Goram, residentie Banda, distrikt Kalaikat.

Eloesang, dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, afdeeling Amoerang, distrikt Romohon. Het is bewoond door 200 Heidenen (1852).

Elone, dorp op de Oostkust van het Tenimber-eiland Timor Laut, residentie Banda.

Elout, fort op Sumatra, in de Batta Landen, landschap Mandaheling, nabij het dorp Penjaboengan. Het ligt 680 Rijnlandsche voeten boven de zee. Er bevindt zich een Nederlandsch Ambtenaar, met den titel van Adsistent-Resident, die het bestuur heeft over de landschappen Groot- en Klein-Mandaheling.

Elpapoetih, baai aan de Zuidkust van het eiland Ceram, op 128° 50′ O. L., 3° 20′ Z. Br. Men vindt in deze baai plekken waar het water warm opborrelt, terwijl het op eenige plaatsen als kookt.

Elpapoetih of Samasoeweroe, dorp op de Zuidkust van het eiland Ceram, afdeeling Saparoea, aan de baai van dien naam. De inwoners zijn 824 in getal (1852) en allen Christenen. Hunne kerk is in goeden staat.

Elphinston's Baai, baai aan de Noord-Oostkust van Celebes, aan de monding der rivier van Gorontalo.

Elrahan, dorp op het eiland Groot Kei, residentie Banda, distrikt Nirong.

Ema, dorp op het eiland Amboina, op de Oostzijde van het schiereiland Leitimor, afdeeling Amboina, 2 mijlen van het fort Victoria, op eenen hoogen steenachtigen heuvel gelegen. Het staat onder eenen *Orang Kaja*. De inwoners zijn Christenen, 506 in getal (1854). Zij hebben eene Hervormde kerk en eene school met 103 scholieren.

Emah, rivier op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, die in de Sekampong valt.

Embak, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, aan de Beringei.

Embal, rivier op Java, residentie Pasoeroean, afdeeling Malang.

Embarbaken of Emberbarkia, kaap op de Noordkust van het noord-westelijke schiereiland van Nieuw-Guinea, op 0° 28′ Z. Br., 133° 22′ O. L.

Embatien, eiland in den Molukschen Archipel, tot de Batjan-eilanden behoorende.

Emberbakene, dorp op het Papoesche eiland Wageoe.

Embleton, rif ten Zuid-Westen van het eiland Billiton, op 3° 16′ Z. Br.

Emboeloh, rivier in Borneo's Westerafdeeling, die zich met de rivier van Kandawangan vereenigt en zich op de Zuidkust in zee ontlast.

Embonan, rivier in Borneo's Westerafdeeling, landschap Djongkong. Op 12 of 15 palen van het hoofddorp Djongkong bevat deze rivier vele stukken steenkool. Eene koollaag moet daar echter niet aanwezig zijn.

Embong, dorp op de Noord-Westkust van het eiland Timor, in de nabijheid van Lifao.

Embouw of Mouw, rivier in Borneo's Westerafdeeling, distrikt Malo. Aan hare oevers wonen Maleijers die op 975 zielen geschat worden.

Embras, gehucht op Sumatra, residentie Palembang, aan de rivier Lempoejang.

Emilie, berg op het Riouw-eiland Tandjong Pinang.

Empas, dorp op het eiland Banka, distrikt Marawang.

Empong, ook Sempo genaamd, vulkaan op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, afdeeling Manado, distrikt Kakas Kassen, op 1° 24′ N. Br. Over dezen berg, die 4,744 Rijnl. voeten hoog is, zijn goede wegen aangelegd.

En of Vischeiland, eilandje in de straat van Gilolo, aan de Noordzijde van het Papoesche eiland Wageoe, op 0° 12′ N. Br.

Enas, kaap aan de Noord-Oostkust van het eiland Banka, distrikt Blinjoe.

Ena-Ena, dorp op de Zuid-Oostkust van het eiland Ceram, residentie Banda, landschap Oerong.

Enda, rivier op Sumatra, in de Lampongsche distrikten.

Endari, riviertje op de Westkust van het eiland Batjan.

Endeh, rijkje op de Zuidkust van het eiland Flores aan de gelijknamige baai, waar de O. Indische Compagnie een posthouder had, en waarnaar dikwijls de grootere oostelijke helft van Flores en soms het geheele eiland genoemd wordt. In 1839 hebben, na eene voorafgaande tuchtiging wegens gepleegde zeerooverij, de hoofden van Endeh het oppergezag van Nederland erkent, en met den Resident van Timor een contract gesloten, waarbij zij zich verbonden geen slavenhandel meer te drijven, waardoor dit gewest vroeger berucht was. De hoofdkampong, die ook dikwijls Endeh, maar juister Amboegaga genoemd wordt, ligt aan den meest oostelijken inham der baai, gevormd door het schiereilandje, dat den naam draagt van kaap Aloso, op 8° 51′ 30″ Z. Br. en 121° 41′ 35″ O. L. Zij is eene voorname handelplaats met 200 huizen, bewoond door Boeginezen en Maleijers. Er wordt van Koepang op deze plaats handel gedreven door Makassaren in: *goemoetitouw*, *tripang*, *karet*, haaivinnen, kokosolie, sandelhout, vogelnestjes en geweven kleedjes en doeken. Nergens welligt in den geheelen Archipel vindt men zulk eene menigte kokosboomen als in haren omtrek.

Endeh, Aloso- of Braai-baai, schoone en uitgestrekte baai aan de Zuidzijde van het eiland Flores, op ongeveer 121° 30′ O. L. De praauwen kunnen hier veilig tegen de zuidweste winden ankeren.

Endeh (Noesa), zie: Aloso.

Enden, dorp op Java, residentie en regentschap Rembang.

Ender, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Sindang Laut, aan den postweg.

Endikat, dorp op Sumatra, residentie Palembang, landschap Goemai Talang. Het is in Julij 1857 door onze troepen in brand gestoken.

Endoré, woeste volksstam op de Zuidkust van het eiland Flores. Hij bepaalt zich tot het verslinden van het hart der menschen; door éénen houw weten zij het uit het ligchaam te halen en nuttigen het dan raauw.

Endrogiri, dorp op Java, residentie Pasoeroewan.

Endrokilo, zie: Indrokilo.

Enemelas, dorp op het Ceram Laut-eiland Maar, residentie Banda.

Engadap, poststation op het eiland Madura, regentschap Soemanap.

Engano, door de Maleijers Poeloe Telandjang en door de Enganezen Kepoe Taïgoeka genaamd, eiland aan de Westkust van Sumatra, tusschen 5° 12′ en 5° 35′ Z. Br. en tusschen 102° 1′ en 102° 25′ O. L. Het is onregelmatig vierhoekig van gedaante, 5 mijlen lang en $4^1/_2$ mijl breed, en door koraalriffen omgeven, waarop aanhoudend hevige branding staat, zoodat het ook door de deining der zee moeijelijk te genaken is. Eene ankerplaats voor groote schepen is aan de Zuid-Oostzijde beschermd door twee voor dezelve liggende eilandjes. Zij heeft echter op sommige plaatsen onzuiveren grond. Aan de Noord-Westkust bij het dorp Brahoe kan men in 7 vademen ankeren tegen alle winden beschut. Deze ligplaats is 100 ellen breed. De stranden zijn bedekt met eene talrijke menigte klapperboomen. Het land levert behalve deze, *kladdi*, *bira*, *obi's*, *pisang* en *djamboe*, *mangga's* en citroenen van uitmuntende hoedanigheid, veel *nibong* en een weinig *bamboe*. Voor den handel biedt Engano niet anders aan dan klappernoten en een weinig *rotan*, touwwerk vervaardigd van boombast en *tripang*, welke artikelen er jaarlijks afgehaald worden door 8 à 10 praauwen die er van Sumatra, Java en Celebes ten handel komen, en inlandsche wapenen, bijlen, *parang's*, boslemmermessen, vijlen, blik, spiegeltjes, koralen, scharen, kammen, enz. aanbrengen. De handelaren slaan op Engano loodsen en hutten op, daar zij er gewoonlijk

een geruimen tijd doorbrengen, ter bereiding van klapperolie, want zij vertrekken niet eer voor dat zij volle lading hebben. Er bestaat een jaarlijksche uitvoer van 1,500 à 2,000 pikols olie, 100 pikols *tripang*, 50 pikols touwwerk en 200 bossen *rotan*. Engano is verdeeld in de negen landschappen, Kara Koea, Belo Manna Koenie, Kannanimi, Belo Tali Koko, Brahoe, Beloa, Laboho, Leha Leha, Poeloe Doewa. Over ieder landschap heerschen een of meer *Radja's*, doch alleen in naam. De bevolking bedraagt omstreeks 5,000 zielen, en staat op den laagsten trap van beschaving, gaat geheel naakt en is in zedeloosheid gelijk aan de dieren. De Enganezen zijn zeer hebzuchtig van aard, zelfs zoo dat zij zich alles wat zij zien zouden willen toeëigenen. Men beweert dat zij tot het Maleische ras behooren. Zij zijn van gemiddelde grootte, forsch, vrij donker van kleur, gitzwart, glimmend, ligt gekroesd van haar, hetwelk zij los laten nederhangen. De tanden zijn glinsterend wit. De ooren worden door de zware voorwerpen die zij er in hangen, uitgerekt; sommigen hebben geheel uitgescheurde oorlellen. Tot lof der bewoners van Engano dient gezegd te worden, dat zij uiterst arbeidzaam en zindelijk zijn. Hun voedsel bestaat in *obi's*, *kladdi*, *bira*, *pisang* en vele visschen, de laatste raauw, de aardvruchten even in het vuur gepoft. Bij feestelijke gelegenheden eten zij kippen. Onder elkander zijn zij vriendschappelijk, mededeelzaam en tot hulp bereid. Hunne woningen zijn 1 of $1^1/_2$ uur van het strand gelegen. Elk gehucht is goed omheind zoo tegen de wilde varkens als om de rooverijen van de bewoners der omliggende dorpen tegen te gaan.

Elk gehucht bevat 3 tot 10 huizen, die zeer zonderling gebouwd zijn, zijnde geheel rond, naar boven spits toeloopende en op 12 tot 20 voeten hooge palen rustende.

Uit het dierenrijk treft men er enkel krokodillen, wilde varkens en slangen aan. Vogelen zijn er weinig; men heeft er alleen groene papegaaijen, duiven, béo's en een paar soorten van kleine vogels.

Er zijn op Engano 3 bevaarbare rivieren, waarvan de voornaamste aan de Noordkust 30 voeten breed en 10 à 12 voeten diep is, en uitmuntend drinkwater oplevert.

Het klimaat van dit eiland is gelijk aan Batavia, Benkoelen en Padang. Afwisselende land- en zeewinden verkoelen, zelfs in het binnenland, den dampkring. De op Engano heerschende ziekten zijn koorts, booze zweren en huiduitslag. Bijna de geheele bevolking lijdt aan deze laatste kwaal. De Enganezen hebben hoegenaamd geen geloof, zelfs niet eens een bijgeloof, zooals andere wilde volken nog hebben, geloovende aan goede en kwade geesten. De taal is zeer arm aan woorden en klinkt onwelluidend.

Literatuur over Engano.

Tijdschrift v. Nederl. Indië

Jaarg. 1849, D. I, blz. 201. P. J. VETH, *De Mentawei-eilanden*. Inleiding.

Tijdschrift van het Bat. Gen.

D. II, blz. 479. *Een verslag van den djoeragan* BOEWANG, *omtrent het eiland Engano.*

D. III, „ 338—369. *Verslag van een in* 1854 *bewerkstelligd onderzoek op het eiland Engano, door* J. VAN DER STRAATEN en P. SEVERIJN.

D. III, „ 370—386. *Beschrijving van Engano en van deszelfs bewoners door* H. VON ROSENBERG.

Engeland, eiland aan de Oostkust van het eiland Gilolo, in de baai van Bitjoli. Het is door riffen omringd.

Engelenberg, zie: Klatten, fort.

Engkil, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Segala Herang.

Engodang, een der Kei-eilanden, in den Molukschen Archipel, ten Noord-Westen van Klein Kei.

Enim, afdeeling op Sumatra, residentie Palembang. De bevolking heeft hier menigmaal overlast van tijgers.

Enkhuizen, Damar Ketjil of Kleine Harsboom, onbewoond eiland ten Noorden van Java, op de reede van Batavia, 4 mijlen Noord-Oost van Onrust, 106° 53′ O. L., 0° 15′ Z. Br.

Enkhuizen, eilandje aan de Noordkust van Nieuw-Guinea, in het Zuiden der Groote Geelvinkbaai, ten Noord-Westen van Leiden, op 135° 6′ O. L.

Enkhuizerzand, zie: Discovery's Oostbank.

Enloming, dorp op het Goram-eiland

Manawoko, residentie Banda. Het staat onder eenen *Radja*.

Ennango, rivier op Sumatra's Westkust, residentie Padang.

Enneh, een der Batoe-eilanden, ten Westen van Sumatra.

Enok, rivier op Sumatra's Oostkust, rijk Indragiri, op 0° 33′ Z. Br., 103° 18′ 30″ O. L.

Enpaga, dorp op Celebes' Westkust, rijk Wadjo, aan het meer Tamparang Labaija.

Enrekang, dorp op Celebes' Westkust, rijk Masanra Boeloe, aan de rivier Padang.

Entabbai, rivier in Borneo's Westerafdeeling, landschap Silat.

Entahoe, eiland in de Moluksche zee, bij de Oostkust van Celebes. Het staat onder het gezag van den Sultan van Ternate.

Entak, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Keboemen, distrikt Premboen.

Entak, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ambal, distrikt Wonorotto.

Entak, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Mataram, aan het Zuiderstrand.

Eong, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Doeson Oeloe, aan de rivier Teweh.

Epe, rivier op de Zuidkust van het eiland Ceram. Zij ontlast zich in de baai Elpapoetih.

Epil, kaap en eilandje aan de Zuid-Oostzijde van het eiland Billiton.

Eranarauw, dorp op het Papoesche-eiland Nametotte.

Erang, dorp op het eiland Ceram.

Erfprins, voormalig fort op het eilandje Mengari, in het naauw der straat van Madura, op 6° 59′ 44″ Z. Br. en 112° 37′ 15″ O. L. Het werd in 1808 gebouwd op bevel van DAENDELS, onder opzigt van den Luitenant Gouverneur-Generaal ARNOLD ADRIAAN BUYSKES. DAENDELS beval den Kommandant van het fort, om in geen geval, zelfs niet op order der Hooge Regering, de sterkte over te geven. Hij noemde het fort ter eere van den toenmaligen Koning van Holland „Fort Lodewijk." Twee malen ging hetzelve zonder slag of stoot over, in 1811 van Fransche in Engelsche, en van deze in 1816 in Nederlandsche handen. In dit laatste jaar veranderde het van meester en werd „Fort Oranje" genaamd. In 1839 ontving het echter den naam van „Fort Erfprins." Het had 100 stukken kanon en 200 man bezetting onder drie Officieren. In hetzelve waren de krijgs- en strafgevangenissen. De gevangenen bedroegen gemiddeld 150. Een 40tal hield zich bezig met het maken van schoenen en leverden wekelijks 300 paren. Het had geen drinkwater, dat 4 uren ver, namelijk van Soerabaja, moest gehaald worden. In het laatst van 1857 zijn de gebouwen van dit gewezen fort verkocht voor *f* 5,015. Aangelegd tot verdediging van straat Madura aan de Noordzijde, gelijk het dan ook de aan die zijde indringende vijandelijke schepen zoo volmaakt bestreek, zonder dat zij hun geschut tegen het fort konden gebruiken, dewijl zij en door den stroom en door het vaarwater gedwongen werden regt er op aan te zeilen, schijnt de daarstelling van het fort veel te hebben bijgedragen, om het vaarwater naar Soerabaja door bezinking van het met de Solo-rivier aangevoerde slib zoo te bederven, dat, terwijl in het begin dezer eeuw de zwaarste linieschepen er met gemak konden passeren, het opzeilen naar Soerabaja voor koopvaardijschepen al meer en meer moeijelijk werd, tot dat de door den Luitenant ter zee JANSEN bewerkstelligde opnemingen in 1846 tot de ontdekking van een beter vaarwater leidden. De niet ongegronde vrees, dat ook dit vaarwater spoedig onbevaarbaar zou worden, heeft eindelijk geleid tot het besluit, om door eenen stroomleider de uitstrooming der Solo-rivier noord- en westwaarts langs de kust van Java te dwingen, ten einde alzoo te verhinderen, dat door het daarmede aangevoerde slib het vaarwater in straat Madura geheel onbruikbaar zou worden.

Ergodan, bewoond eiland in den Molukschen Archipel, tot de Kei-eilanden behoorende, residentie Banda, onder het distrikt Toeallah van Klein Kei.

Eri, rivier op het eiland Ceram, die zich in eene westelijke strekking in zee stort.

Eris, dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, afdeeling Tondano, distrikt Tondana Toelian, aan het meer Tondano, op 1° 13′ 42″ N. Br. Het is bewoond door 213 Christenen en 132 Heidenen (1852).

Eritopago, eiland ten Westen van Nieuw-Guinea, in den Wageoe-Misool-Archipel. Het behoort onder het gebied van den Sultan van Tidore.

Ermera, berg in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sambas, adsistent-residentie Montrado.

Erohnogaïh, landschap op het Soenda-eiland Nias. Het bevat 5,000 inwoners.

Esmal, eiland ten Westen van Nieuw-Guinea, in den Wageoe-Misool-Archipel. Het staat onder het gezag van den Sultan van Tidore.

Esplee, een der Boh-eilanden, op 1° 8′ Z. Br., 129° 15′ O. L.

Esprit (St.), eilanden ten Westen van Borneo, tot de Tambilan-eilanden behoorende.

Essan, dorp op het eiland Ceram, aan de Westkust van het schiereiland Hoewamohel. Er wordt goede aarde aangetroffen om potten en pannen van te bakken.

Essang, dorp op de Zuidkust van het eiland Poetaran, residentie Madura.

Essat, rivier op Sumatra, in de Lampongsche distrikten.

Essen, dorp op het eiland Amboina, schiereiland Hitoe, landschap Hatoenoekoe.

Essis, dorp op de noordoostelijke landtong van het eiland Gilolo, onder het gezag van Ternate.

Eti, rivier en dorp op de Zuid-Westkust van het eiland Ceram, afdeeling Hila. De Eti ontlast zich in de baai van Taroeno. Het dorp is bewoond door 172 Christenen.

Etter, zie: Wetter, eiland.

Europa, droogte ten Westen van Borneo, onder de Tambilan-eilanden, op 1° 12′ N. Br.

Evenaar, kaap aan de Oostkust van Celebes, op 0° 12′ N. Br.

Everts, perk op de Zuidkust van het eiland Groot Banda, residentie Banda, distrikt Achterwal. In 1854 bevatte het 17,418 muskaatnotenboomen.

Ewenoer, dorp op het Tenimber-eiland Vordate, residentie Banda.

Ezelsooren, twee bergen op het zuidelijke gedeelte van het eiland Lingga.

F.

Faam, een der Tianda-groep, tot de Kei-eilanden behoorende, in den Molukschen Archipel, residentie Banda, met een gelijknamig dorp.

Faam-eilanden, groep van vijftien eilanden in den Wageoe-Misool-Archipel, in de straat Dampier. Zij staan onder het gezag van den Sultan van Tidore.

Faaun, rivier op de Zuidkust van het eiland Timor, rijk Amanoebang.

Faboti, stam of fenna op het eiland Boero, regentschap Foggi.

Fadool of Fadoul, een der Kei-eilanden, residentie Banda, ten Westen van Klein Kei, op 5° 51′ Z. Br. Het heeft ongeveer 3 mijlen in omvang, is tamelijk hoog en met boomen bedekt. De bevolking is er schaarsch; zij leeft in vrede en is zachtaardig.

Fadoro, rijkje op het Soenda-eiland Nias. De *Radja* heeft in 1857 gehoorzaamheid aan het Gouvernement beloofd.

Fagi, eiland ten Westen van Nieuw-Guinea, in den Wageoe-Misôol-Archipel. Het staat onder het gezag van den Sultan van Tidore.

Fagoede, dorp op het eiland Soela Besi, behoorende tot de Soela-eilanden, residentie Ternate.

Fahr, een der Kei Tenimber-eilanden, residentie Banda. De bewoners van dit eiland houden zich in de holen der rotsen op.

Fair, een der Kei-eilanden, in den Molukschen Archipel, residentie Banda. Het behoort onder Klein Kei, distrikt Tocallah.

Fairbridge, een der Kokos- of Keeling-eilanden, op 97° 11′ O. L. en 12° 9′ Z. Br. Het levert jaarlijks 10,000 kokosnoten en er groeit een gewas, waarvan mandjes en matten vervaardigd worden.

Faitie, kaap aan de Westkust van Borneo, op 0° 37′ Z. Br.

Faja, zadelheuvel in den Riouw-Lingga-Archipel, bij den ingang van straat Lingga. Hij is 670 Rijnl. voeten hoog.

Faja, Tandjong Faja, bij den inlander Tapoe Oeloeno, dorp op Celebes' Oostkust, rijk en distrikt Tomboekoe. Het bestaat uit 25 huizen en heeft 126 inwoners (1852).

Fakakoe, gehucht op het eiland Boero, regentschap Massareteh, stam of fenna Maasbaai. Het telt 20 inwoners.

Fakeka, gehucht op het eiland Boero, regentschap Foggi, stam of fenna Ilkoekoe. Er wonen slechts 8 zielen.

Fakwerre of Facquerre, dorp op het Ternataansche eiland Soela Besi.

Falantea, dorp op het eiland Manoei. Het staat onder het, op Celebes' Oostkust gelegen rijk Tomboekoe, distrikt Bahoe Solo, en bevat 20 huizen en 60 inwoners (1852).

Falauw of Faloe, dorp op het eiland Soela Besi, dat tot de Soela-eilanden behoort.

Famajo, gebergte in Borneo's Westerafdeeling, op de grenzen van Sambas en Landak.

Fan, zie: Aijoe-eilanden.

Fanaboe, stam of fenna op het eiland Boero, regentschap Licella.

Fannabel, dorp op het Aroe-eiland Wokam, residentie Banda.

Faro, dorp op Celebes' Oostkust, rijk en distrikt Tomboekoe. Het telt 19 huizen en 74 inwoners (1852).

Faston, rivier op het eiland Boero. Zij ontlast zich met eenen westelijken loop in zee.

Fataäran, dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa. Van dit dorp is in 1854 een nieuwe weg naar Rembokken gemaakt.

Fataga, dorp op Nieuw-Guinea, landschap Onin. Het behoort onder Misool. De Nederlander Keijts landde er het eerst aan op den 26 Augustus 1670.

Fataharispo, kaap aan de Zuidkust van het eiland Boero, regentschap Massareteh.

Fatelean, berg op het eiland Timor, rijk Amabi.

Fatiaman, berg op het eiland Boero, regentschap Massareteh. Op dezen berg ligt het gehucht van gelijken naam.

Fatkipan, dorp op het eiland Timor, rijk Amenatang.

Fatoe Bakang, gehucht op het eiland Boero, regentschap Loemaëteh, stam of fenna Boaai.

Fatoe Leeoe, berg op het eiland Timor, rijk Koepang. Hij is ongeveer 4,000 voeten hoog.

Fatoepa, kaap aan de Zuid-Westkust van het eiland Boero.

Fatoe Pali, dorp op Celebes' Oostkust, rijk Tomboekoe, distrikt Toe Eppé. Het telt 50 huizen en 169 inwoners (1852).

Fatouwe, berg op de Westkust van het eiland Timor, rijk Takai.

Fatraman, gehucht op het eiland Boero, regentschap Massaretch, stam of fenna Hangwasi.

Fatta, kaap aan de Zuid-Westkust van het eiland Boero, regentschap Massaretch.

Fattahoi, dorp op het eiland Soela Besi, residentie Ternate.

Fatteye, kaap aan Borneo's Westkust, op 10° 16′ Z. Br., 109° 35′ O. L.

Fatze, dorp op het eiland Soela Besi.

Faubona, dorp op de Westkust van het eiland Timor, rijk Koepang, aan de Noordzijde der baai Koepang.

Fautakoma, Noord-Oostpunt der Dilly-baai, op het eiland Timor, 8° 30′ 30″ Z. Br., 25° 33′ 18″ O. L., volgens Duperrey.

Fea Senou, rivier op de Zuidkust van het eiland Timor, rijk Amanoebang.

Febraw, dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sambas. Er is eene kleine goudgraverij.

Fehr, distrikt en dorp op de Zuid-Westzijde van het eiland Groot Kei, residentie Banda. De bevolking is deels Mohammedaansch, deels Heidensch. Vóór het dorp Fehr kan men in de oostmoeson ankeren, doch niet altijd veilig, daar er meestal eene hooge deining en branding staan.

Feleleh, dorp op het Batoe-eiland Tello. Het is bewoond door 25 Niassers.

Felix (Kaap) of Oedjong Radja, kaap aan de Westkust van het koningrijk Achin, op Sumatra, 3° 43′ N. Br., 96° 40′ O. L. Er is koper uit de omliggende heuvelen gegraven. De kaap is eene lage punt en veilig te naderen.

Fenana, gehucht op het eiland Boero, regentschap Waaisama, stam of fenna Waailoepa.

Fenelé, berg op de Zuidkust van het eiland Boero, regentschap Massaretch, bewesten den berg Waleli.

Fenfoegoel, gehucht op het eiland Boero, regentschap Waaisama. Het is het hoofdgehucht van de fenna Reboe en bestaat uit groote open loodsen met *balé-balés* ter weêrszijde. Er wonen 25 huisgezinnen.

Fenix, zie: Phoenix, fort.

Ferre, dorp op Celebes' zuid-westelijk schiereiland, landschap Boelekomba.

Fete Maas, riviertje op het eiland Timor, rijk Koepang. Het valt op 10 mijlen van Koepang in zee. Bij dit riviertje groeit dezelfde soort van hout als van Malakka naar Batavia gezonden wordt voor masthouten, hetwelk 100 voeten lengte en ruim 3 voeten in doorsnede heeft.

Fetenainon, rivier op de Zuidkust van het eiland Timor, rijk Amanoebang.

Fetie, berg op het middengedeelte van het eiland Timor.

Fialarang, staatje op het eiland Timor, onder Nederlandsch gezag, met eenen Posthouder. Het is een onderdeel van het rijk Waiwiko Waihali en gesplitst in twee rijkjes, welker hoofden als de *groote* en *kleine Radja* onderscheiden worden. In Fialarang moeten zich de rijkste koperaderen van Timor bevinden.

Fiata, eilandje in den Molukschen Archipel, tot de Sermatta-eilanden behoorende, residentie Banda, ten Oosten van het eiland Loeang.

Fiendarslameh, dorp op het eiland Boero, regentschap Waaisama, stam of fenna Wanheran.

Fiffy, eiland aan de Oostkust van het eiland Gilolo, in de baai van Bitjoli, op 0° 30′ N. Br.

Fifkini, eilandje bij de Oostkust van de zuidelijke landtong van het eiland Gilolo, op 0° 25′ Z. Br.

Fihoelale, dorp op het eiland Ceram. Het is de verblijfplaats van eenen Regent.

Filehet, berg op het midden der Noordkust van het eiland Boero. Hij kan door de ruwheid van den grond moeijelijk beklommen worden.

Filongia, rots oostelijk van Tidore, in den Molukschen Archipel, 100 voeten lang, 60 voeten hoog en begroeid.

Finaroe, dorp op de Westkust van Nieuw-Guinea, tegenover het eiland Adi.

Fioogen, eiland in de Java-zee, ten Noorden van Java, tot de residentie Japara behoorende.

Fiskaal- of Galgen-eiland, eilandje in de straat van Makassar, waarheen weleer de galgenboeven gebragt werden, niet ver van Makassar, tusschen deze plaats en de Baring-eilanden. Men vindt er nog vele bekkeneelen. Het eilandje wordt wel eens door visscherlieden bezocht, maar niemand wil er wonen. Het is er geweldig heet en het zand brandend.

Flaar, onbewoond eilandje in de Moluksche zee, tot de Kei-eilanden behoorende, residentie Banda, onder het distrikt Doelah van Klein Kei.

Flafoe, kaap aan de Zuidkust van het eiland Boero, regentschap Massaretch.

Flehit, zie: Filehet, berg.

Flesko, kaap aan de Zuidzijde van de noord-oostelijke landtong van Celebes, op 124° 34′ O. L.

Floemat, rivier op het eiland Boero. Aan haren mond werd in 1657 door de Nederlanders eene houten schans gebouwd. In 1664 heeft de Landvoogd Simon Cos er eene steenen doen optrekken, die later door het fort Defensie vervangen werd.

Flores, ook Endeh en Mangeraai genoemd, eiland behoorende tot de residentie Timor en grenzende ten Noorden aan de Javazee, ten Oosten aan de straat van Flores, ten Zuiden aan de Indische zee en ten Westen aan de straat van Mangeraai, waardoor het van het eiland Komodo gescheiden is. Het strekt zich van 119° 49′ tot 123° 1′ O. L. en van 8° 3′ tot 9° 59′ Z. Br. uit. Het is 20 mijlen breed en 60 lang, heeft eene langwerpige gedaante, die aan de Westkust in eenen scherpen hoek eindigt; de Oostkust is breed en heeft verscheidene bogten. Het beslaat eene oppervlakte van 422 vierkante mijlen. De dampkring is hier zeer veranderlijk, hetwelk door den invloed der rondom liggende zeeën veroorzaakt wordt. De gewone warmtegraad is van 80° tot 90°, de nachten zijn er dikwerf koel.

De Noord-Oostpunt wordt kaap Flores en de Noordpunt op het midden der Noordkust, de IJzeren Hoek genaamd. De Oost- en Westkust bieden goede havens voor groote schepen aan. Op de Zuidkust liggen vulkanen en aan de Oostzijde van het eiland is de piek Lobetabi (dikwijls verbasterd tot Lovotivo) gelegen, waarvan de hoogte, volgens Melvill van Carnbee, bedraagt 6,912 Rijnlandsche voeten, die in den omtrek door een volk bewoond wordt, dat den Europeanen zeer vijandig is.

Behalve de reeds genoemde vindt men op Flores nog andere bergen, zoo als de Omboeoe Romba of Goenong Keo, mede een vulkaan en hoog 8,798 Rijnl. voeten, de Omboeoe Soro of Goenong Rokka, hoog 6,371 Rijnl. voeten, de piek van Larantoeka of Ilimandiri, hoog 5,045 Rijnl. voeten en anderen.

De binnenlanden zijn weinig bekend, bergachtig, boschrijk en niet onvruchtbaar. Er worden heete bronnen aangetroffen. De verschillende voortbrengselen zijn: buffels, ossen, koeijen, geiten, zwijnen, honden, hoenders, gevogelte, schildpad en vogelnestjes, sapanhout, sandelhout, maïs, rijst, wilde kaneel en een weinig van het beste katoen uit den Archipel. Het delfstoffenrijk levert zwavel, puimsteen, koper, een weinig stofgoud en een weinig ijzer, terwijl er aan de kusten amber gevonden wordt.

De bevolking is van Maleische afkomst en schijnt de taal der westwaarts wonende Bimanezen te spreken, terwijl Mangeraai op de Noord-Westkust den Sultan van Bima behoort.

De huizen staan op den grond en zijn alzoo niet, als die van andere Maleijers, op palen gebouwd. De geheele bevolking wordt op 250,000 zielen geschat en door dorpshoofden bestuurd.

Het geheele eiland, op sommige gedeelten waarvan het Portugeesch Gouvernement aanspraken deed gelden, behoort sedert 6 Augustus 1851 aan het Nederlandsche Gouvernement, ten gevolge van een onder die dagteekening tusschen Kommissarissen van de beide gouvernementen gesloten traktaat, dat echter in Nederland nog niet is goedgekeurd, maar thans met eenige wijziging op nieuw aan het oordeel der Staten-Generaal onderworpen is. Het gezag over het oostelijk gedeelte van dit eiland is in handen van den militairen Kommandant te Larantoeka, die tevens het civile gezag voert over de Solor-eilanden, maar ondergeschikt is aan den Resident van Timor.

De Portugezen hebben, op Flores een fort bouwende, aldaar het Christendom ingevoerd, dat zich aan de Oostkust heeft uitgebreid. Deze Christenen worden van tijd tot tijd door Roomsch-Katholieke Priesters van Timor bezocht.

Van Celebes komen jaarlijks in Februarij en Maart vaartuigen met goud, olifantstanden, stoffaadjen, grof porselein, inlandsche hakmessen, *parang's* genaamd, en koperwerk, waarvoor zij bij het terugkeeren, in Augustus en September, vogelnestjes, *karet*, touwwerk en olie innemen. Vroeger werden er van Mangeraai slaven uitgevoerd, die om hunnen nijveren aard zeer gezocht waren. Flores levert jaarlijks aan Bima rijst en ongeveer 400 matten. De bewoners van Flores drijven een weinig beduidenden handel op het Sandelhout-eiland. Op Larantoeka wordt een sterke handel gedreven door Timorezen, Mandharezen, Boeginezen en Wadjorezen. De uitvoer bestaat er in sandelhout, wilde kaneel, *karet* en vogelnestjes. De Boeginezen hier woonachtig drijven in groote vaartuigen handel met Batavia en Singapoera. Zelfs Europesche schepen doen dit eiland aan, om er ververschingen in te nemen.

De Oost-Indische Compagnie, die den Makassaren den handel op Flores verboden had, heeft hun dien in 1756 weder toegestaan, onder voorwaarde van geene wilde kaneel van daar mede te nemen, op straffe van verbeurdverklaring van vaartuig en lading.

De straat van Flores, tusschen Flores en de eilanden Solor en Sabrao, strekt zich N. N. O. en Z. Z. W. 10 Eng. mijlen uit. De zuidelijke ingang, gevormd door het eiland Solor en het zuid-oostelijke gedeelte van Flores, wordt somtijds straat van Lobetabi genaamd, terwijl de noordelijke ingang, gevormd door het eiland Sabrao en het noord-oostelijke gedeelte van

Flores, het gat van Larantoeka heet. Over het algemeen is de bodem der straat rotsig, en daar de getijden in den noordelijken ingang zeer snel zijn, nemen groote schepen hunnen koers niet door deze straat dan alleen bij groote noodzakelijkheid.

Kaap Flores, ook Iron en Tandjong Boenga genaamd, strekt zich aan de Noord-Oostzijde van het eiland uit.

Literatuur over Flores:

Tijdschrift voor Nederl. Indië.

Jaarg. 1847, D. IV, blz. 147. *Kannibalen op het eiland Flores.*

〃 1855, 〃 II, 〃 153. P. J. Veth, *Het eiland Flores.*

Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap.

D. IV, blz. 199. J. C. M. Radermacher, *Korte beschrijving van het eiland Celebes en de eilanden Floris, Sumbauwa, Lombok en Baly.* (Ook afz. verkrijgbaar gesteld. Rott. 1786).

〃 XXIII, 〃 12—17. H. Zollinger, *Verslag eener reis naar Bima en Soembawa, en naar eenige plaatsen op Celebes, Saleijer en Floris, gedurende de maanden Mei tot Dec.* (Zie ook blz. 103, 112 en de tabel over blz. 208).

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederl. Indië. ('s Gravenhage 1855).

D. III, blz. 250. *Rapport gedaen door den predicant Justus Heurnius, aengaende de gelegentheyt van 't eylandt Ende* (Flores), *tot het voortplanten van de Christelijcke religie, en van wegen de gelegentheyt van Bali*, 1638.

Natuurk. Tijdschrift v. Nederl. Indië.

D. II, blz. 317—319, 327. Mr. D. W. C. Baron van Lijnden, *Bijdrage tot de kennis van Solor en omliggende eilanden.*

〃 VI, Nieuwe Serie. D. III. 1854, blz. 311. P. Bleeker, *Bijdrage tot de kennis der ichthyologische fauna van het eiland Floris.*

Afzonderlijke werken.

J. F. G. Brumund, *Indiana*, D. I, blz. 121—140.

De werkzaamheden van den Heer Freyss op Celebes en de omliggende plaatsen, eene reeks van artikelen in *de Indiër* voor 1851 en 1852, bijeengebragt uit de verspreide mededeelingen van den Heer J. P. Freyss in het Tijdschrift *de Vereeniging*. (Over Flores handelt het 5de art., in het nommer van 8 Jan. 1852).

E. Francis, *Herinneringen uit den levensloop van een Indisch ambtenaar*, D. II. (Batavia, 1856), blz. 135, 142—144, 163 v., 183, 190—197 (woordenlijst).

Van de Velde, *Gezigten van Ned. I.*, blz. 29, 30.

P. P. Roorda van Eijsinga, *Land- en Volkenkunde*, B. II, blz. 49—51.

P. P. Roorda van Eijsinga, *Aardrijksbeschr. van Nederl. Indië*, blz. 301—304.

F. Valentijn, *Oud en Nieuw Oost-Indië*, D. III, St. 2, blz. 117, 133.

C. T. Temminck, *Coup d'oeil général sur les possessions Neérlandaises dans l'Inde Archipélagique*, T. III, p. 193—195.

Crawfurd, *Descriptive Dictionary*, art. *Floris.*

Crawfurd, *Malay Grammar, Preliminary Dissertation*, p. XCIV, XCV en CCXXIII—CCXXVI. (Over de taal van Flores).

Pigafetta, *Premier Voyage autour du monde*, p. 209.

W. Schouten, *Reistogt naar en door Oost-Indië*, 4de druk. (Amst. 1780), D. I, bl. 79, 80.

Von Minutoli, *Portugal und seine Coloniën im Jahre* 1854. II. blz. 317, 366.

F. Junghuhn, *Java*, D. III, blz. 1265.

Over de betrekkingen der O. I. Compagnie op Flores, zie S. Muller, *Bijdragen tot de kennis van Timor*, blz. 149.

Flores, eilandje in de Banda-zee, tot de Zuid-Ooster-eilanden behoorende, op 4° 20′ Z. Br. Het is 2 mijlen lang en 1 mijl breed.

Fly, klip in den Archipel van Lingga, in de Chinesche zee, op 0° 9′ N. Br.

Foedeh, berg op het eiland Boero, regentschap Massareteh.

Foedeh, dorp op het eiland Boero, regentschap Massareteh, stam of fenna Moël, met 27 zielen.

Foeimensei, eiland in de Moluksche zee, bij de Oostkust van Celebes. Het staat onder het gebied van den Sultan van Ternate.

Foetoe, eiland aan de Westkust van het noordelijk schiereiland van Gilolo, in den Molukschen Archipel.

Foewa, stam of fenna op het eiland Boero, regentschap Licella.

Foggi, regentschap op de Zuidkust van het eiland Boero. Het bevat de stammen of fenna's Ilfatoe, Faboti, Ilkakoe, Komiteh en Wanoso, met 14,175 zielen.

Foggi, wijk in de hoofdplaats Kajeli, op het eiland Boero, regentschap Kajeli. Hier woont de Regent van Foggi. Er zijn 50 Mohammedaansche inwoners.

Fohaga, dorp op het eiland Saparoea, residentie Amboina.

Fohou, zie: Fow, eiland.

Foisilou, dorp op de Zuidkust van het eiland Timor, rijk Amanoebang.

Fokha, berg op het eiland Boero, in het middengedeelte van het regentschap Massareteh, Hij is naar gissing 4 à 5,000 voeten hoog.

Fokollo, rivier op de Zuidkust van het eiland Timor, rijk Amanoebang.

Fola Madjahi, dorp op het eiland Ternate.

Folim, dorp op de Zuidkust van het eiland Ceram. Het bevat ruim 300 inwoners.

Folofoëo, distrikt op de Westkust van het noordelijk schiereiland van Gilolo. Het staat onder het gezag van den Sultan van Ternate en heeft 260 inwoners.

Folo Leboe, dorp op het Batoe-eiland Lorang. Het is bewoond door 88 Niassers.

Fonso's Hoek, zie: Melishoek.

Forlang, zie: Korlang.

Fortuin of Molosso, eiland aan Celebes' Noordkust, bij het rijkje Bolang Banka.

Fortuin (Goed), zie: Pora (Zuid), eiland.

Fortuin (Klein), door de inboorlingen Batoe Ketja genaamd, eiland aan Sumatra's Westkust, in de Blimbing-baai, op 5° 54′ Z. Br. Het is door klippen omgeven, laag en boschrijk en heeft 1 Engelsche mijl in middellijn. Omtrent 1 mijl oostwaarts van dit eiland is een goede ankergrond in 8 of 9 vademen.

Fortuin (Klein), eilandje tot de Lage-eilanden behoorende, op 5° 3′ Z. Br. en 132° 11′ O. L.

Fouillion, eilandje in den Molukschen Archipel, bij de Westkust van Nieuw-Guinea.

Fow, eiland in den Molukschen Archipel, ten Zuiden en in eene bogt gelegen van het Papoesche eiland Gebeh, op 0° 6′ Z. Br., 129° 35′ O. L. Het vormt met Gebeh eene goede en veilige haven. Dit eiland wordt door eene 5 à 10 vademen diepe doch smalle baai bijna in tweeën gescheiden, welke baai groot genoeg is om aan een aantal schepen eene veilige ankerplaats aan te bieden; zij moet zeer vischrijk zijn.

Op het eiland Fow wordt eene talrijke hoeveelheid vliegende honden aangetroffen, zoodat de boomen waaraan zij hangen er zwart van zijn. Het land is 350 tot 400 voeten hoog. Ketjepie, het voornaamste dorp, ligt op de Oostzijde van dit eiland.

Foya, kaap aan de Oostzijde van de zuidelijke landtong van het eiland Gilolo, 0° 5′ N. Br.

Fraha, stam of fenna op het eiland Boero, regentschap Tagalias.

Frederik (Prins), fort op Java, residentie Batavia, bij de stad Batavia, te Weltevreden; aan de scheiding van een kanaal uit de rivier Tjiliwong, op 4 Eng. mijlen van de zee, op eenen aardachtigen bodem. Prins Hendrik, de tweede zoon van Koning Willem II, heeft daarvan den 31 Augustus 1837 den eersten steen gelegd.

Frederik Hendrik, fort op het eiland Solor, residentie Timor. In 1613 heeft Apoll. Scot het van de Portugezen veroverd, doch het was reeds spoedig vervallen en is sedert 1828 verlaten. Bij hetzelve is eene goede reede.

Frederik Hendrik, eiland bij de Zuid-Westkust van Nieuw-Guinea en daarvan gescheiden door de straat Prinses Marianne. In 1835 werd het door den Luitenant ter zee 1e klasse Langenberg Kool ontdekt.

Frederik Hendrik, klippen bij het eiland Banka, in de straat Banka, tusschen het westelijkste punt van Banka en Batakarang-punt. Om ze te vermijden, moet men aan de zijde van Batakarang-bank 6 of 7 vademen houden.

Friesche Wijk, wijk in Borneo's Zuiden-Oosterafdeeling, in de stad Bandjermasin, op den oostelijken oever der rivier.

Frigai, berg in Borneo's Westerafdeeling, aan den oever der rivier Katoengouw.

Froja, dorp op de Westkust van het eiland Gilolo, landschap Batoe Tjina. Het staat onder het gezag van den Sultan van Tidore.

G.

Ga, Mohammedaansch dorp op de Noordkust van het eiland Ceram.

Gaä, zie: Goa.

Gabadengan, poststation op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Kraksan, distrikt Pahiton.

Gabah Lakar, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang.

Gabang, dorp en poststation op Java, residentie en regentschap Cheribon, 15 palen beoosten Cheribon en 6 palen bewesten Losari. Het is eene zeer volkrijke plaats met veel inlandschen handel.

Gabang, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Toeban.

Gabangan, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Demak, aan de rivier Toentang.

Gabatok, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Kendal.

Gabek, dorp op het eiland Banka, distrikt Pangkal Pinang.

Gabeloe, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Toeban.

Gabi, zie: Gebeh, eiland.

Gaboe, dorp op Java, residentie en regentschap Banjoemaas, distrikt Soekaradja.

Gaboegan, dorp op Java, residentie Soerakarta, regentschap Soekowati.

Gaboek, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang.

Gaboek, kaap aan de Zuidkust van Java, residentie Bezoeki.

Gaboer Kajoe Poetih, rif aan Sumatra's Westkust, in de Indische zee, bij Priaman. Het ligt in 27 vademen water, terwijl er 3 vademen op hetzelve staan. Het is aan de lichte kleur van het water te kennen.

Gaboer Kandoe Poeloe, rif aan Sumatra's Westkust, in de Indische zee, bij Priaman.

Gaboer Kenali, rif aan Sumatra's Westkust, in de Indische zee, bij Priaman. Er is dikwijls branding; het water is helder van kleur.

Gaboer Sipakkal, rif aan Sumatra's Westkust, bij Priaman, in de Indische zee.

Gaboes, berg op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, op de westelijke grens van het landschap Alaban. Hij is 3,000 voeten hoog. Over denzelven loopt een weg van Alaban naar Pangkalan Sari.

Gaboes, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Grogol.

Gaboes, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Singen Koelon.

Gaboes, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Seragi.

Gaboes, dorp op Java, residentie Bantam, afdeeling Serang, partikulier land Tjikandi Oedik.

Gaboes, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja Lengka, distrikt Palimanang.

Gaboes Doekoe, dorp op Java, residentie Batavia, Ooster Kwartier, beoosten de rivier Bekassi, 7 palen N. ten O. van Bekassi.

Gaboes Koelon en **Wètan,** twee dorpen op Java, residentie Cheribon, partikulier land en distrikt Kandang Hawor.

Gaboes Singkel, dorp op Java, residentie Batavia, O. Kwartier, bezuiden de *râwa* Singkel.

Gaby, zie: Gebeh, eiland.

Gadang, distrikt in het landschap Alaban, op Sumatra's Westkust.

Gade, distrikt op Sumatra's Westkust, behoorende tot het landschap Pakandangan of IX Kotta's.

Gadean, zie: Godean, distrikt en dorp.

Gadee, handelsplaats op Sumatra, op de Oostkust van het koningrijk Achin.

Gadel, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Indramajoe, op den weg van Soemadang naar Indramajoe, 52 palen van Cheribon en 17 palen van Indramajoe.

Gadel, twee dorpen op Java, residentie Cheribon, partikulier land Indramajoe, distrikt Oedjong.

Gading, eilandje bij Borneo's Westkust, in de bogt van Palo, op 1° 48′ N. Br. Aan de stranden houden zich schildpadden op.

Gading, rivier op de Zuid-Westkust van het eiland Lepar, dat beoosten Banka ligt.

Gading, rivier op Sumatra's Oostkust, landschap Langkat.

Gading, voormalig versterkt dorp op Sumatra, in het rijkje Anak Soengei, gebied van Benkoelen, waar tegenwoordig geen spoor meer van te vinden is.

Gading of Gadingan, berg op Java, adsistent-residentie en distrikt Buitenzorg.

Gading, berg op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang.

Gading, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap en distrikt Ambal.

Gading, dorp op Java, residentie Kediri,

adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Kalangbret.

Gading, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling en distrikt Salatiga. Er wonen 300 Javanen.

Gading, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron, bewoond door ongeveer 200 Javanen.

Gading, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Singen Lor.

Gading, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Toeban.

Gading, dorp op Java, residentie en regentschap Pasoeroewan.

Gading, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Kraksan, distrikt Gending, 16 palen van Probolinggo, $36^1/_2$ paal van Bezoeki en $129^1/_2$ paal van Banjoewangi.

Gading, dorp op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Padjang.

Gading, dorp op het eiland Madura, in het middengedeelte van de afdeeling Soemanap.

Gading (Kota), dorp op Sumatra, residentie Palembang, distrikt Ampat Lawang, aan de rivier Moesi, met 11 woningen.

Gading (Râwa), moeras op Java, residentie Batavia, Ooster Kwartier, beoosten de rivier van Bekassi, op 6° 11′ Z. Br.

Gadingan, zie: Gading, berg.

Gadingan, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Ngasinan.

Gadingan, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ledok, distrikt Sapoerang.

Gading Paoekir, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Ambal, distrikt Wonorotto.

Gadis, rivier op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Angkolah. Zij ontspringt nabij den berg Malintang, in Pakanten, neemt al de rivieren van Mandaheling op en doorstroomt de distrikten Oeloe, Klein en Groot Mandaheling, waarna zij zich vereenigt met de Angkolah-rivier, om zich onder den naam van Singkoeang in zee te ontlasten. Zij is van Kota Bergah af tot aan Lompatan Harimo bevaarbaar voor praauwen van ongeveer 25 pikols. Van laatstgenoemde plaats tot aan Si-ambil is zij wegens sterken stroom en vele rotsen voor de vaart ongeschikt. Verder op kan men haar echter weder bevaren.

Gadjah, eiland bij de Noord-Oostkust van Borneo, in de zee van Sollok, 4° 40′ N. Br. Het heeft $1^1/_2$ mijl in den omtrek.

Gadjah, een der hoogste toppen van het Goentoer-gebergte, op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Limbangan, distrikt Timbanganten, ten Zuid-Westen van den top Agong en door eene diepe tusschenruimte hiervan gescheiden.

Gadjah, (*karang*) klip in de Indische zee, aan de Zuid-Westkust der Preanger Regentschappen op Java, 7° 28′ Z. Br., 106° 18′ O. L.

Gadjah, rots op Java, residentie Tagal, regentschap Tagal, 14 mijlen Zuid-Oost-ten-Oosten van Tagal. Zij is 500 à 600 voeten hoog en slechts aan de Zuidzijde eenigzins begroeid. Zij heeft eenige gelijkenis op eenen liggenden, reusachtigen olifant (*gadjah*).

Gadjah, dorp op Java, residentie Samarang, aan den grooten postweg, 26 palen van Samarang.

Gadjah, stam of kaboewai op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, afdeeling Telokh Betong.

Gadjah, berg op Sumatra's Oostkust, landschap Boeloe Tjina.

Gadjahan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Remameh.

Gadjah Batoe, steenen olifant op het land Tjampéa, op Java, adsistent-residentie Buitenzorg.

Gadjah Langoe of Goenong Tilo, berg op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong, distrikt Tjilokotot.

Gadjah Moengkoer, berg op Java, op de grens der residentiën Pekalongan en Probolinggo, tot het Diëng-gebergte behoorende.

Gadjah Moengkoer, zie: Kopeng, bergspits.

Gadjah Palenbang of enkel Gadjah, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong, aan den linker oever der Tjitaroem.

Gadjian, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron. Er wonen 150 Javanen.

Gado, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak.

Gadoan, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Poeger.

Gadoe, dorp op Java, residentie Japara, regentschap Pati.

Gadoe, zie: Gadoei, dorp.

Gadoe, dorp op het eiland Madura, in het binnenland van de afdeeling Soemanap.

Gadoei of Gadoe, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padang, landschap Alaban, digt aan de rivier Ariang. Bij hetzelve liggen kalkheuvelen, waarin men verscheidene holen vindt, in welke de inlanders salpeter verzamelen. In October 1832 hebben zich onze troepen van deze plaats meester gemaakt.

Gadoeng, berg op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, op de zuid-oostelijke grens van het distrikt Tjibaroesa, op 6° 38′ Z. Br.

Gadoeng, dorp op het eiland Banka, distrikt Toboali.

Gadoeng, dorp op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, marga Lewah, met een 20-tal huizen en ongeveer 200 zielen.

Gadoengan, dorp op Java, residentie en regentschap Kediri.

Gadogan, berg op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Bandong.

Gadogan Boenging, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Indramajoe.

Gadok, dorp op Java, adsistent-residentie en distrikt Buitenzorg, aan de rivier Tjiliwong. Het is het tweede poststation van Buitenzorg naar Tjiandjor, $7^1/_2$ paal van Buitenzorg. Het ligt 1369 Rijnlandsche voeten boven de oppervlakte der zee.

Gadok, landgoed en twee theetuinen op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, 8 palen van Buitenzorg en 47 palen van Batavia, aan de Zuidzijde van den Salak, 1500 voeten boven de oppervlakte der zee. Er ligt eene warme bron, wier water veel overeenkomst heeft met Fachinger water. Te dezer plaatse is opgerigt een gezondheids établissement, eene partikuliere onderneming, die echter door het Gouvernement geldelijk wordt ondersteund.

Gadong (Poeloe-), land op Java, residentie Batavia. Er is aldaar eene markt.

Gadong, dorp op Java, residentie en regentschap Soerabaja.

Gadong, dorp op Java, residentie en regentschap Pasoeroewan.

Gadong, kaap aan de Noordkust van het eiland Flores.

Gadoong, berg op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Tjiasem.

Gaena, dorp op de zuidelijkste landtong van het eiland Gilolo. Het staat onder het gezag van den Sultan van Ternate.

Gag, zie: Gagie, eiland.

Gaga, zie: Goca Goca.

Gagah (Oedjong), hoek aan de Zuidkust van Java, residentie Banjoemaas, in het Noorden der Segara Anakan-baai.

Gagah (Rawa-), moeras op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, 1 paal van zee, $3^1/_2$ paal bewesten de Tjidanie.

Gagak, of Gadjah, naam van den hoogsten top van den Salak, op Java, op de grenzen van Buitenzorg, Bantam en de Preanger Regentschappen, zijnde de noordelijkste van het systeem, volgens JUNGHUHN 6,995 Rijnl. voeten boven de zee. Hij wordt ook als op zich zelf staande berg beschouwd, en is door bergruggen met het Bantamsche Kendang-gebergte en den Salak vereenigd. Op den Gagak ontspringt de Tjidoerian.

Gagak Baning, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Keboemen, 13 palen van Keboemen, 25 palen van Ambal, 36 palen van Wonosobo, 41 palen van Poerworedjo en 46 palen van Banjoemaas.

Gagan, hoek aan Sumatra's Westkust, op 0° 15′ 25″ Z. Br.

Gagar, berg op het eiland Madura, afdeeling Madura. Hij is 800 voet hoog.

Gagatan, distrikt en landgoed op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Soekowati. Het bevat ongeveer 20,400 zielen. Het landgoed heeft drie groote waterleidingen, om de rijstvelden te bevochtigen.

Gagatan, dorp op Java, in het gelijknamige distrikt, 30 palen van Soerakarta, 44 palen van Samarang en 13 palen van Salatiga.

Gagie, eiland in den Molukschen Archipel, in de straat van Gilolo, ten Westen van het Papoesche eiland Wageoe, op 0° 25′ Z. Br. 129° 55′ O. L. Het is 2 mijlen lang, $1^1/_2$ mijl breed en middelmatig hoog. Aan de Zuidzijde is eene haven. Het eiland staat onder Gebeh en levert veel sago, timmerhout en visch op. Het kanaal tusschen Gagie en het eiland Gebeh is zeer veilig, met een eilandje in hetzelve aan de Zuidzijde van Gebeh.

Gago, bevaarbare zijrivier der Kalang in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan.

Gah, dorp op den Oosthoek van het eiland Ceram, residentie Banda, regentschap Kilbat.

Gahi, zie: Gay, dorp.

Gahis of Gohis, dorp in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Ilir, aan de rivier Mantokei. Het is een vervallen en bijna verlaten dorp, versterkt door eene schans.

Gai, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan, boven de monding der Senamang, op den regter oever der Katingan.

Gaja, eilandje aan Borneo's Noord-Oostkust, op 4° 7′ 45″ N. Br., 118° 45′ O. L., in de Giong-baai. Men vindt er eene menigte herten en vogelnestjes, en langs de kust wordt er veel *tripang* gevischt.

Gajak, zie: Gagak, bergtop.

Gajam, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, landschap Tanah Laut. Er wordt ijzererts gevonden.

Gajam, dorp op Java, residentie Banjoe-

maas, afdeeling Bandjar Negara, distrikt Karang Kobar.

Gajam, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Samarang, distrikt Serondol.

Gajam, suikerfabriek op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Pasoeroewan, met eenen aanplant van 423 bouws en toebehoorende aan M. G. van Heel.

Gajam, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Kediri, distrikt Soekoredjo.

Gajam, berg op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Poeger.

Gajam, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Panaroekan, distrikt Pradjekan.

Gajam, kampong op het rivier-eilandje Tatas, behoorende tot de hoofdnegorij Bandjermasin, op Borneo.

Gajian, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Gajo, zijtak der rivier van Padang, op Sumatra's Westkust, residentie Padang.

Gajoe, rivier op Sumatra, in de Lampongsche distrikten.

Gajoedan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Remameh.

Gajoeng, rivier op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak. Zij ontlast zich in de Gendoe.

Galadog, poststation op Java, residentie Rembang, tusschen Rembang en Toeban.

Galaga, dorp op het eiland Madura, afdeeling Pamekasan.

Gala Gala, dorp op Sumatra, in de Batta Landen, landschap Simpang Kanan.

Gala Herang, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Lebak Wangi.

Galala, dorp op het eiland Amboina. Er bestaat eene Christengemeente en eene Christenschool met een 60tal scholieren.

Galan (Goewa), hol op Java, residentie Cheribon, in het kalkgebergte, dat aan den noordelijken voet van den berg Tjeremeh oprijst, ter hoogte van 200 voeten boven de zee. In dit hol ontwikkelen zich gasstoffen, zoodat een dier er in stikt. Dit hol wordt door zekere sekte van Javaansche Priesters in heilige eere gehouden en door hen bewaakt. In den omtrek houden zich vele apen op, die door deze sekte gevoederd worden.

Galang of G a l a m, eiland ten Oosten van Sumatra, in den Riouw-Archipel, op 0° 45′ N. Br., 104° 15′ O. L.

Galang, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Tjibaroesa, aan de Tjipanagara.

Galanggang, berg in Borneo's Zuid- en Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe.

Galanggang, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong, distrikt Tjilokotot.

Galangsang, dorp op Celebes' Noordkust, residentie Manado, rijkje Tontoli. Het is door Badjo's bewoond, die hun bestaan vinden in de *tripang*- en schildpadvangst op de naburige banken en riffen.

Galaotti (Paisoe), rivier op het eiland Batjan, residentie Ternate.

Galat, eilandje ten Oosten van Sumatra, in de straat van Malakka. Het is weinig bekend en onbewoond.

Galat (Toembang-), dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, aan de rivier Kahaijan, met 28 inwoners.

Galeg, dorp op Java, residentie Soerakarta, $35^1/_2$ paal van Soerakarta en 72 palen van Samarang.

Galela, landschap, baai en dorp op de Oostkust van de noordelijke landtong van het eiland Gilolo. De landbouw, voornamelijk rijstbouw, wordt er jaarlijks meer en meer uitgebreid. Het bevat 4,200 inwoners en staat onder Ternate. Te Galela is een fort bij de reede, dat in 1824 door de onzen verlaten is. De reede ligt op 1° 47′ 30″ N. Br., 127° 46′ 40″ O. L.

Galendoeng, dorp op Java, residentie Bezoeki, regentschap en distrikt Bezoeki, aan de rivier Deloewang.

Galenggan, dorp op Java, residentie Soerakarta, regentschap Padjang.

Galenggan, dorp op Java, residentie Madioen, afdeeling Ponorogo.

Gales, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak.

Gali, dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sangouw, aan de rivier Sekajam. Er wonen een 600 tal Dajaks.

Gali, dorp op het zuid-oostelijk schiereiland van Gilolo. Het staat onder het gezag van den Sultan van Tidore.

Galian, zie: G i l i a n, eiland.

Galik, berg op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Prigi, op de grens.

Galin, deze naam wordt gegeven aan het bovenste gedeelte der rivier Rarem, op Sumatra, in de Lampongsche distrikten.

Galion, zie: G i l i a n, eiland.

Galisin, eiland ten Oosten van Celebes, in de straat der Molukko's.

Galison, zie: Glisong.

Galispa, stad op de Oostkust van het eiland Gilolo, op 2° 4′ N. Br.

Galjoe, eilandje bij de Oostkust van het eiland Madura, in de Java-zee.

Galla, kaap aan de Zuidkust van het eiland Billiton, distrikt Blantoe.

Galleh, rivier op Java, residentie Kadoe, regentschap Tenanggong, distrikt Djettis, op de grens van het distrikt Kadoe.

Gallowa, eilandrijke straat tusschen Nieuw-Guinea en het Papoesche eiland Salwati. Zij wordt ook Revenge's of WATSON's-straat genoemd, omdat WATSON in het fregat Revenge in het jaar 1764 door haar voer.

Galoe, regentschap op Java, residentie Cheribon, grenzende ten Noorden aan Madja Lengka, ten Noord-Oosten aan Koeningan, ten Oosten aan Banjoemaas, ten Zuiden en Westen aan de Preanger Regentschappen.

Het bevat de distrikten Tjiamies, Pendjaloe, Kawali of Koewali en Rantja, en staat met de afdeeling Indramajoe onder eenen Adsistent-Resident; voorts heeft het eenen Controleur, een' Regent, een' *Djaksa* en een' *Panghoeloe*. De hoofdplaats is Tjiamies. Het klimaat is er zeer gezond, de grond is bijzonder vruchtbaar en voornamelijk beplant met koffijboomen en indigo; ook is er een aanvang gemaakt met den aanbouw van hennip, tabak en peper.

Galoe, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Galoe, rivier op Java, residentie Pasoeroewan. Zij valt in de Brantas.

Galoegaloe Itji, eiland in den Molukschen Archipel, ten Noorden van Gilolo, bij het eiland Morotai.

Galoegaloe Lawoe, eiland in den Molukschen Archipel, ten Noorden van Gilolo, bij het eiland Morotai.

Galoegier, dorp op het eiland Madura, afdeeling Soemanap, distrikt Kota.

Galoe Gandang, distrikt op Sumatra's Westkust, in het landschap Loeak Tanah Datar, residentie Padangsche Bovenlanden.

Galoegoeran, dorp op Java, residentie en regentschap Bezoeki, distrikt Binor, aan den grooten postweg.

Galoengan, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Ilir. Het telt een 20tal inwoners.

Galoenggoeng, gebergte op Java, residentie Preanger Regentschappen. Het strekt zich door de Soemadangsche distrikten Radja Polla, Indihiang, Tjidjoelang en Tasik Malajoe heen, langs de scheiding dezer distrikten met de Limbangansche Soeda Larang en Wanaradja. Het is geheel met een onafgebroken woud bedekt.

Galoenggoeng, berg op Java, residentie Preanger Regentschappen, op de grensscheiding van Soemadang en Limbangan, ten Zuid-Oosten van den Telaga Bodas. De hoogste top ligt ongeveer 5,150 Rijnl. voeten boven de oppervlakte der zee. Hij is nog niet geheel uitgebrand; de grootste krater is 1,450 voeten diep; de oude krater, die 3,716 Rijnl. voeten boven de zeevlakte ligt, heeft eene groote massa stortvallen van zwaveldampen, die bij de bron tot 195° FAHR. warmte hebben. Nabij den berg oostwaarts worden, op 2,100 voeten hoogte, ijzerbronnen aangetroffen. Aan den voet van den Galoenggoeng neemt een diep dal een aanvang, wendt zich naar het westelijk en zuidelijk gedeelte van Java en eindigt op de oevers der Tjitandoei en Tjiwoelan.

De Galoenggoeng heeft in 1822, den 8sten en 12den October, vreeselijk gebraakt, en daardoor de grootste verwoestingen aangerigt; zeer schoone landschappen zijn toen vernield. De ellende der bewoners van den omtrek was niet te beschrijven, daar de gloeijende lava hen tot op de toppen der heuvelen, waarhenen zij vlugtten, wist te achterhalen. Het getal der bij die uitbarsting omgekomene menschen zou 4,011 bedragen hebben, terwijl 114 dorpen door de lava werden vernield. Behalve de 958 paarden, koeijen en buffels, die destijds omkwamen, werden 775,795 koffijboomen verwoest en 3,851,742 beschadigd.

Galoes, dorp op Java, residentie Cheribon, partikulier land en distrikt Kandang Hawor.

Galoe Timor, zie: Galo Timor.

Galog, rivier op Java, residentie Kadoe. Zij ontspringt op den Sendoro.

Galong, dorp op Sumatra, in de Batta Landen, rijkje Silindong. Het ligt 3,052 Rijnl. voeten boven de oppervlakte der zee.

Galonggong, zie: Galoenggoeng.

Galoor, distrikt op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Mataram. Het is onafhankelijk en behoorde den nu overleden *Pangéran* PAKOE ALAM. Het bevat 36,225 inwoners.

Galoor, dorp op Java, in het distrikt Galoor, aan het Zuiderstrand, 17 palen van Djokdjokarta en 28 palen van Poerworedjo.

Galo Timor, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, West van den Slamat, 13 palen van Tagal.

Gama Lama, zie: Gamma Lama.

Gamattiang, rivier in het binnenland van het eiland Batjan.

Gambang, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Pakkies.

Gambangan, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Penanggoengan.

Gambar of Gamba, berg op Java, residentie Preanger regentschappen, afdeeling Tjiandjor, op de grenzen van de adsistent-residentiën Buitenzorg en Krawang.

Gamba Sari, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Pegadeng.

Gamba Sari, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap en distrikt Poerbolinggo.

Gambat, eilandje beoosten Sumatra, in den Riouw-Archipel, ten Zuid-Oosten van het eiland Bintang, op 0° 50′ N. Br.

Gambiligi, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Mataram.

Gambing, heuvel op Java, residentie Djokdjokarta.

Gambing, dorpje op Java, residentie Soerakarta, aan de Westzijde van den Lawoe. Bij dit dorpje treft men in het bosch eene warme bron aan. Het water is reukeloos en heeft bijna geen smaak. De omstreken zijn met rijst bebouwd.

Gambir, berg op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Tjibaroesa.

Gambir, inlandsche naam van het Koningsplein te Batavia, op Java.

Gambir, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, distrikt Singomerto.

Gambir, dorp op Sumatra, in de Batta Landen, aan de Simpang Kiri.

Gambir, Maleische naam van de zoogenaamde Japansche aarde (*terra Japonica*) of Katsjoe (*Catechu*) en van de plant, die dezelve oplevert, *de uncaria* of *nauclea gambir* der botanisten.

De plant is een struikgewas van 5 tot 10 voeten hoog, dat vooral op Riouw, Lingga en Sumatra's Oostkust, bepaaldelijk in het Palembangsche, in groote aanplantingen wordt geteeld.

De bladen dezer plant worden gedurende 24 uren gekookt in zeer zuiver water, en het daarvan verkregen sap laat men gisten, waardoor de *gambir*-deelen spoedig bezinken. Nadat men het overtollige water heeft laten afvloeijen, wordt het bezinksel tot eene brei verdampt, die men met een rond stukje hout zoo lang roert, totdat het eene vaste massa wordt, ten welken einde men somwijlen ook een weinig ruwe sago er bijvoegt. Daarna wordt de pap gedroogd en in vierkante koekjes van ongeveer 1½ Rijnl. duim in het vierkant en ½ duim dikte gevormd, die dan weder voor de verzending op borden worden gedroogd. De bladen, waaruit men het sap heeft getrokken, worden weder gebezigd tot bemesting der velden voor de *gambir*-aanplantingen.

Een pikol van 125 Amsterdamsche ponden *gambir* houdt gewoonlijk in 3,400 à 4,000 van de hier boven bedoelde gedroogde koekjes, en men rekent dat drie man drie dagen noodig hebben om 4,000 koekjes te vormen.

Er zijn drie soorten van *gambir*. De beste is witachtig geel, — de tweede bruin geel. Deze beide soorten worden in Indië het meest gebruikt als bestanddeel bij de toebereiding van de betel, die door den inlander wordt gekaauwd. Ook bedienen apothekers, droogisten en suikerbakkers er zich van. De zwarte *gambir*, de slechtste soort, wordt in Europa gebruikt in de leerlooijerijen en ook als verfstof. De Engelsche natuurkundige Davy heeft de *gambir* scheikundig onderzocht, en bevonden dat 1 pond van die hars, voor het leerlooijen, gelijk staat met 7 à 8 ponden run.

De prijzen van de *gambir* hebben in de laatste 20 jaren sterk gevariëerd. In 1848 bedroeg de prijs op Riouw, waar de grootste hoeveelheid geteeld wordt, tusschen de 3½ en 6 gulden per pikol. In het verslag van den handel op Java en Madura, over 1856, wordt de pikol bij den invoer gemiddeld berekend op *f* 11,83 en bij den uitvoer, dus met inbegrip van het inkomend regt, op *f* 24,30. Wanneer de *gambir* van Riouw naar landen buiten Nederlandsch Indië wordt uitgevoerd, wordt daarop geheven een uitgaand regt van *f* 1 per pikol. Te Palembang bedraagt dat uitgaand regt bij uitvoer naar vreemde landen of naar Riouw, Pontianak en Sambas *f* 4 per pikol. Op Java en Madura wordt op de *gambir* een inkomend regt geheven van *f* 10 per pikol, wanneer zij van Riouw onder Nederlandsche vlag wordt ingevoerd. Bij invoer onder veemde vlag betaalt men *f* 15 per pikol. Dit hoogere regt is men ook verschuldigd wanneer de *gambir*, onverschillig onder welke vlag, uit landen buiten Nederlandsch Indië wordt aangevoerd.

De *gambir* uit de Padangsche binnenlanden wordt uitgevoerd naar Achin, Benkoelen en de zuidelijke afdeeling van Sumatra's Westkust. In die streken is zij zeer gezocht, zoodat men haar de voorkeur geeft boven die van Riouw. Zij wordt verkocht bij het laksa, dat is bij de 10,000 koekjes. De uitvoer van *gambir* uit de Padangsche Bovenlanden wordt ge-

zegd ongeveer 5,000 pikols jaarlijks te bedragen. De prijs is tusschen *f* 10 en *f* 12 de pikol.

Ofschoon oorspronkelijk de *gambir*-bereiding door Maleijers geschiedde, is de kultuur nu bijna geheel in handen van Chinezen.

Na 15 jaren zijn de *gambir*-aanplantingen geheel uitgeput, zoodat op de velden, daarvoor gebezigd, in langen tijd niets anders dan eenig varenkruid voortkomt.

Eene uitgestrektheid van zeer vruchtbaren grond, van 300 vademen in het vierkant, levert dagelijks 60 à 70 kati's *gambir* op. Wanneer de grond minder vruchtbaar is, moet men voor die hoeveelheid 500 vademen in het vierkant hebben.

Vervalsching van *gambir* heeft ook dikwijls plaats door vermenging met eene zwartachtige aarde of fijn gestampte schelpen. Men kan haar echter spoedig ontdekken, daar echte *gambir* in het water gemakkelijk smelt en in het vuur ligtelijk ontbrandt, hetgeen met de valsche niet het geval is.

Op het eiland Riouw, waar de aanzienlijkste teelt plaats grijpt, kan de jaarlijksche produktie op 100 à 120,000 pikols gesteld worden. De helft daarvan gaat naar Java en de andere helft naar China, Cochin-China en andere naburige gewesten.

Vroeger werd geheel Indië van *gambir* uit den Riouw-Archipel voorzien. Thans echter voorziet ook het schiereiland Malakka gedeeltelijk in de behoefte van de Europesche markt en van de eilanden, die ten Oosten van Java gelegen zijn.

Op Java is de *gambir*-kultuur beproefd en schijnt aldaar goed te slagen.

Onder vermelding ten slotte dat hier te lande de regten op de *gambir* zijn 1 pCt. bij in-, $^1/_2$ pCt. bij uit- en 1 pCt. bij doorvoer, volgen nog eenige mededeelingen betreffende dit artikel, getrokken uit het Verslag van den handel op Java en Madura over 1856 en uit het Overzigt van den handel in de Buitenbezittingen. — Volgens dezelve is

Op Sumatra's Westkust ingevoerd:

in 1854	eene	waarde	van	*f*	15,602
„ 1855	„	„	„	„	39,096
„ 1856	„	„	„	„	18,919

en uitgevoerd:

in 1854	„	„	„	„	23,369
„ 1855	„	„	„	„	61,142
„ 1856	„	„	„	„	28,585

Te Palembang uitgevoerd:

in 1853	eene	waarde	van	*f*	8,985
„ 1854	„	„	„	„	11,161
„ 1855	„	„	„	„	9,855
„ 1856	„	„	„	„	17,214

Te Muntok ingevoerd:

in 1854	„	„	„	„	4,410
„ 1855	„	„	„	„	6,500
„ 1856	„	„	„	„	3,644

Te Riouw [1]) ingevoerd:

in 1854	„	„	„	„	1,004,425
„ 1855	„	„	„	„	898,333
„ 1856	„	„	„	„	860,742

Te Pontianak ingevoerd:

in 1854	„	„	„	„	899
„ 1855	„	„	„	„	4,218
„ 1856	„	„	„	„	584

en uitgevoerd:

in 1854	„	„	„	„	336
„ 1855	„	„	„	„	345
„ 1856	„	„	„	„	18

Te Sambas ingevoerd:

in 1854	„	„	„	„	2,210
„ 1855	„	„	„	„	3,664
„ 1856	„	„	„	„	1,607

en uitgevoerd:

in 1854	„	„	„	„	400
„ 1855	„	„	„	„	210
„ 1856	„	„	„	„	50

Te Bandjermasin ingevoerd:

in 1854	„	„	„	„	28,508
„ 1355	„	„	„	„	27,172
„ 1856	„	„	„	„	8,561

en uitgevoerd:

in 1856	„	„	„	„	5,498

Te Makassar ingevoerd:

in 1854	„	„	„	„	110,422
„ 1855	„	„	„	„	103,716
„ 1856	„	„	„	„	35,036

en uitgevoerd:

in 1854	„	„	„	„	48,873
„ 1855	„	„	„	„	38,275
„ 1856	„	„	„	„	40,455

---

[1]) Berekend naar den vermoedelijken marktprijs op Riouw zelve zou dus de productie van dat eiland kunnen gesteld worden:

in 1854	op ruim	125,000	pikols.
„ 1855	„ „	112,000	„
„ 1856	„ „	107,000	„

Te Manado ingevoerd:

in 1855 eene waarde van	*f*	1,060
„ 1856 „ „ „	„	1,500
en uitgevoerd:		
in 1855 „ „ „	„	150
In de Molukko's ingevoerd:		
in 1854 „ „ „	„	1,130
„ 1855 „ „ „	„	3,711
„ 1856 „ „ „	„	2,903

en uitgevoerd:

in 1854 eene waarde van	*f*	275
„ 1855 „ „ „	„	278

Te Timor Koepang ingevoerd:

in 1854 „ „ „	„	601
„ 1855 „ „ „	„	598
„ 1856 „ „ „	„	372

Op Java en Madura is in 1856 ingevoerd:

Van Singapoera, Malakka en Poeloe Pinang.	pikols	190,08	ter waarde van *f*	1,776
„ Riouw.	„	52,484,73	„ „ „ „	621,713
„ Bali.	„	2,54	„ „ „ „	30
„ Borneo.	„	44,16	„ „ „ „	529
„ Palembang.	„	1,142,60	„ „ „ „	13,711
„ Sumatra.	„	8,80	„ „ „ „	103
Te zamen	„	53,874,91	„ „ „ *f*	637,862
En uitgevoerd naar Sumatra:	„	249,19	„ „ „ *f*	6,072

Uit de voorafgegane cijfers moet men opmaken:

1°. dat Riouw, Sumatra's Westkust en Palembang de voornaamste landen van produktie zijn;

2°. dat de grootste consumtie plaats grijpt op Java, Makassar en Bandjermasin;

3°. dat op de overige plaatsen van den Indischen Archipel noch uitvoer, noch invoer van eenig belang zijn.

Op Java wordt bij het debiet in het klein het koekje gewoonlijk verkocht tegen $1^1/_2$ of 2 duiten, zoodat de pikol, die bij den invoer, na de betaling van het inkomend regt, kost ongeveer *f* $24^1/_2$, opbrengt *f* 44 à 55. Slechts bij ongenoegzamen voorraad rijst de consumtieprijs boven de 2 duiten per koekje.

Gambiran, dorp op Java, residentie en regentschap Rembang.

Gambiran, dorp op Java, residentie Soerabaja, afdeeling Modjo Kerto.

Gambiran, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Rogo Djampi, aan de rivier Stahil, $26^1/_4$ paal van Banjoewangi, $119^1/_4$ paal van Bezoeki en $159^1/_4$ paal van Probolinggo.

Gambiran, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Kalangbret.

Gamboeta, rivier op Celebes' Noordkust, residentie Manado, rijkje Bintaoena.

Gambo Gambo, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Baros.

Gambolo, een der toppen van het Broeboe-gebergte op Java, residentie Soerabaja.

Gambong of Gamboeng, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong, distrikt Tjisondari, aan de noord-westelijke helling van den berg Tiloe, 4,126 Rijnl. voeten boven de oppervlakte der zee. Het ligt 21 palen van Bandong, 50 palen van Soemadang en 61 palen van Tjiandjor. Het heeft vruchtbare koffijtuinen, welke tot het distrikt Bandjaran behooren, ofschoon zij op den grond van het distrikt Tjisondari zijn aangelegd. Dit dorp bestaat uit 30 huizen, onder welke men 5 koffijdroogschuren en 3 pasanggrahans vindt. Ook is er een vruchtbare tuin voor Europesche groenten.

Gambong, berg op Java, residentie Tagal, regentschap Pamalang.

Gambong, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Seragi, zuidwestwaarts van de hoofdplaats Djati Malang.

Gambong Sebas, riviertje op Java, adsistent-residentie Krawang. Het ontlast zich in de Angké.

Gamel, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Loewar Kota.

Gamis, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ledok, distrikt Sapoerang.

Gamma Koenora of Gamoekoenora, distrikt op de Westkust van het noordelijk schiereiland van Gilolo. Het bevat 1,070 inwoners. De vulkaan van gelijken naam ligt 3 mijlen van het tegenoverliggende eiland Ternate.

Deze berg heeft eene onderaardsche gemeenschap met den Piek van Ternate. Vroeger hadden de Nederlanders hier eene sterkte.

Gamma Lama, stad op het eiland Ternate, 4 uren van het fort Oranje. Eertijds lag bij deze plaats eene vesting, die reeds in 1522 door de Portugezen gebouwd was.

Gamma Lama, kegelberg waaruit het eiland Ternate bestaat. De top is 5,400 voeten boven de zee verheven. Vóór 1840 waren de hellingen van dezen berg met digte wouden bedekt en werden door talrijke beken besproeid, terwijl de voet bebouwd was met groenten en vruchten, toen eene uitbarsting, die den 2den Februarij 1840 plaats had, alle aanplantingen op den berg vernielde, en den 14den Februarij des zelfden jaars de stad Ternate, door zware aardschuddingen, met al hare gebouwen in eenen puinhoop herschiep.

Gamma Nacore, zie: Gamma Koenora, distrikt en vulkaan.

Gamma Soengie, dorp op de Zuidzijde van het zuid-oostelijke schiereiland van Gilolo, in het gebied van Tidore.

Gammelar, dorp op Java, residentie en regentschap Bezoeki, 47 palen van Bezoeki.

Gammen, eiland in den Moluksehen Archipel, ten Zuiden van het Papoesche eiland Wageoe, en daarvan door eene naauwe straat gescheiden. Het is goed bevolkt en onafhankelijk van den Sultan van Tidore.

Gamniala, gehucht op de Westkust van het noordelijke schiereiland van Gilolo, twee dagen varens van de monding der Sahoe-rivier.

Gamo, dorp op het Soenda-eiland Nias, distrikt Goenong Sitoli.

Gamolan, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling en distrikt Salatiga.

Gamong, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Blitar, distrikt Lodoyo.

Gampang, straat ten Oosten van Sumatra, in den Riouw-Archipel, tusschen Gampang en Battam.

Gampang, eiland ten Oosten van Sumatra, in den Riouw-Archipel.

Gampé, poststation op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, tusschen Demak en Poerwodadi.

Gampel, heuvel op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang.

Gamping, dorp op Java, residentie Soerakarta, aan de N. N. W. zijde van den Lawoe, 900 voeten hoog. Er ligt eene minerale bron, waarvan het water zuurachtig is en eene temperatuur van 96° Fahr. heeft.

Gamping, rots op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Mataram, ten Westen van Djokdjokarta. Zij voorziet Djokdjokarta, Kadoe en Bagelen van kalk.

Gamping, dorp op Java, residentie en regentschap Kediri.

Gamping, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Wadjak.

Gamping, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Ngasinan.

Ganakerta, dorp op Java, residentie Cheribon, partikulier land Indramajoe, distrikt Oedjong.

Gandaria, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, 6 palen bewesten den 21sten paal op den weg naar Tandjong Kaik.

Gandaria, dorp en landgoed op Java, residentie Batavia, bezuiden de stad Batavia, ruim 12 palen beoosten den ouden weg.

Gandaria, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Noorden van het distrikt Tjibaroesa.

Gandaria, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Kali Djati.

Gandaria, dorp met warme bron op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Oengaran, op den berg Oengaran.

Gandario Kidool, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa.

Gandario Koelon, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa, met 30 Javanen.

Gandario Lor, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Er wonen 750 Javanen.

Gandario Wètan, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa, bewoond door 120 Javanen.

Gandasoeli, distrikt op Java, residentie Preanger Regentschappen. Het bevat ruim 12,000 zielen. Dit distrikt is in 1854 met het Bandongsche distrikt Tjikaoe vereenigd tot één distrikt onder Bandong.

Gandasoeli, dorp op Java, residentie Soerakarta, regentschap Soekowati, gelegen op eene hoogte ven 5,090 voeten.

Gandasoeli, dorp op Java, residentie Probolinggo.

Gandasoeli, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap en distrikt Koeningan.

Gandasoeli, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap en distrikt Brebes, aan den postweg.

Gandean, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Blitar, distrikt Sringat.

Gandekan, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Er wonen 40 Javanen.

Gandekan, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo, distrikt Djenar.

Gandengan, dorp op Java, residentie Rembang, regentschap Bodjo Negoro, 19 palen van Bodjo Negoro, 49 palen van Toeban en 53 palen van Rembang.

Ganderia, zie: Gandaria.

Gandieng, rivier op het eiland Madura, in het Zuiden van het regentschap Soemanap.

Gandingan, dorp op Java, residentie Banjoemaas, distrikt Daja Loehoer.

Gandingan, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ledok.

Gandjen, naam van een der bergruggen van den berg Tiloe, op Java, residentie Preanger Regentschappen.

Gandjoeran, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Djettis.

Gandjoeran, rivier op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong. Zij valt in de Progo.

Gandoe, moeras op Java, residentie Cheribon, partikulier land en distrikt Kandang Hawor.

Gandoe, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Pamalang, distrikt Tjiomal Lor.

Gandoe, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, aan den oostelijken arm der rivier Tjileles, 6 palen bewesten den 20sten paal op den weg naar Tandjong Kaik.

Gandoe, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling en distrikt Salatiga. Er wonen 90 Javanen.

Gandoel, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Losari, op de grens van Tagal, aan de Tjisangarong.

Gandoel, dorp op Java, residentie Madioen, afdeeling Ngawi.

Gandoelan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, op de Zuid-Westzijde van het distrikt Soemowono.

Gandoesari, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Karang Anjar, distrikt Gombong.

Gandok, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap en distrikt Batang.

Gandol, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Loerah Agong.

Gandong, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Malang.

Gandong, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Tangoel.

Gandongan, rivier op Java, residentie Rembang, regentschap Bodjo Negoro.

Gandool, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Pasoeroewan, distrikt Penangoengan. Bij Gandool wordt wel eens een weinig goud gegraven.

Gandrie, tabaksonderneming van K. Veenstra, met eenen aanplant van 100 bouws, op Java, in de residentie Rembang.

Gandromangi, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Tjilatjap, distrikt Pegadingan.

Gane, eilandje in den Molukschen Archipel, bij de Zuid-Westzijde van het Papoesche eiland Salwati, op 149° 40′ O. L. en 1° 19′ Z. Br.

Ganeas, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen. Het is het eerste poststation van Soemadang naar Soekapoera en ligt 1,199 Rijnl. voeten boven de oppervlakte der zee.

Gane Diloir, dorp op de zuidelijke landtong van het eiland Gilolo, onder Ternate.

Gangal, een der Banka-eilanden, ten Noorden van Celebes, op 1° 46′ 30″ N. Br., 125° 8′ O. L.

Gangang, dorp op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Padjang, aan de Solo-rivier.

Ganges-eilanden, zie: Natoena's (Noord).

Gangsa, zie: Goeng, rivier.

Gangsa, kaap aan Borneo's Zuidkust, landschap Kandawangan.

Ganiangang, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Mangar.

Ganing Priok, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap Brebes, distrikt Losari.

Ganneh, eilandje in den Molukschen Archipel, bij de Zuidkust van het eiland Gilolo, op 0° 52′ Z. Br.

Gannoo, dorp op de Westkust van het Soenda-eiland Nias.

Gantang, berg op het eiland Banka, distrikt Jeboes.

Gantang, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Gantang Sirih, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padang, landschap XIII Kota's.

Gantar, dorp op Java, residentie Cheribon, partikulier land Kandang Hawor, distrikt Loewoeng Malang.

Gantaran, dorp op Celebes' Westkust, koningrijk Boni, onderhoorig aan Sopèng.

Gantaran, regentschap op Celebes' zuidwestelijk schiereiland, landschap Boelekomba. De grond is er bijzonder vruchtbaar en levert veel rijst en koffij op. Het getal der bevolking bedraagt 500 zielen.

Gantarankeke, dorp op Celebes' Zuidkust, landschap Bonthain, in het gebergte. Er zijn 160 inwoners.

Ganten, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap en distrikt Magelang.

Gantia, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, in het Noorden van het distrikt Ngasinan.

Gantiantai, kaap aan Sumatra's Westkust, residentie Padang. Zij bestaat uit een gebergte, dat zich ongeveer 600 voeten boven de oppervlakte der zee verheft, en de Brandewijnvan de Boengoes-baai scheidt.

Ganting, onderdistrikt op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap der L Kota's, grenzende ten Noorden aan Seliki en Monkar, ten Westen aan het gebergte, ten Zuiden aan Sirih Lama en ten Oosten aan Simelongan. Behalve Goegoe, dat in de vlakte ligt, zijn de dorpen en rijstvelden van dit distrikt langs het gebergte gelegen. In het dorp Goegoe vindt men het fort van den Bosch, gelegen op een 100 voet hoogen heuvel.

Gantoan Tahi, zie: Gantiantai.

Gantoengan, distrikt met gelijknamig dorp op Java, residentie en regentschap Tagal. Er is in 1835 eene waterleiding aangelegd, waardoor eene uitgestrektheid van 4,000 bouws boschgronden en rijstvelden van water wordt voorzien. Het klimaat is er frisch en gezond. De bevolking bevat 6,380 zielen. De hoofdplaats is Djati Negara.

Gap, rots ten Westen van Borneo, behoorende tot de Tambilan-eilanden.

Gap, rots ten Westen van Java, in de straat Soenda.

Gapé of Gapey, een der Banggaai-eilanden, in de straat der Molukko's, ten Oosten van Celebes, residentie Ternate.

Gapoera, dorp op het eiland Madura, op de Zuid-Oostkust van het regentschap Soemanap.

Gapoerana, dorp op de Noordkust van het eiland Poetaran, residentie Madura.

Gara Adji, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Lebak Wangi.

Gara Djati, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Loerah Agong.

Garam, zie: Garang, rivier en dorp.

Garam, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Grogol.

Garang of Garam, rivier op Java, residentie Samarang, regentschap en distrikt Samarang.

Garang of Garam, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Mangar.

Garas, eiland ten Oosten van Sumatra, in den Riouw-Archipel, beoosten het eiland Galang, 0° 46′ N. Br., 104° 20′ O. L.

Garat, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron. Er wonen ongeveer 100 Javanen.

Gara Wangi, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap en distrikt Koeningan.

Gara Wangi, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja Lengka, distrikt Radja Galoe.

Gardeo, landschap op Sumatra's Westkust, behoorende tot Kroë, adsistent-residentie Benkoelen.

Garego, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Grobogan.

Gares, dorp op Java, residentie Soerakarta, 34 palen van Soerakarta, 32 palen van Patjitan.

Garesik, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Blitar, distrikt Wlingie, op den Kawi, 458 Ned. ellen boven de zee.

Garoe, kegelvormige berg op Java, residentie Probolinggo, afdeeling en distrikt Probolinggo.

Garoe, berg op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Lamadjang, distrikt Kandangan.

Garoe, heuvel op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap, 1,155 Rijnl. voeten hoog.

Garoeda, rivier op Java, residentie en regentschap Pasoeroewan. Zij ontlast zich met eene noordelijke rigting in de straat van Madura.

Garoeda Betina, berg op Sumatra's Westkust, residentie Padang, bij den Garoeda Djantan.

Garoeda Djantan, berg op Sumatra's Westkust, residentie Padang, in de nabijheid van den Noordhoek der Betans-baai.

Garoem, berg in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin, aan de Batoe Api. Hij heeft zes bergruggen en bevat steenkolenlagen.

Garoendang, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Djasinga, aan de rivier Tjidoerian.

Garoeng, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo, aan de rivier Koening.

Garoeng, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Soemowono.

Garoeng, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Bandar Goeniwang.

Garoeng, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Tjibaroesa, aan de Tjoheh.

Garoeng, dorp op Java, residentie Bantam, afdeeling Lebak, distrikt Tjilangkahan.

Garoeng, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Het is bewoond door 250 Javanen.

Garoeng, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soekapoera, distrikt Negara.

Garoenggang, rivier in Borneo's Westerafdeeling, in het Oosten van het rijk Matan. Zij is een zijtak der rivier Kajoeng. Aan deze rivier ligt een gelijknamig dorp, omringd door rijstvelden.

Garoenggang, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Galoe, distrikt Rantja.

Garoera, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, landschap Koeran.

Garoet, distrikt op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Limbangan. Het bevat ruim 4,000 inwoners.

Garoet, hoofdplaats van het regentschap Limbangan en van het distrikt Garoet, op Java, residentie Preanger Regentschappen, 1 uur ten Noord-Westen van den Goentoer, 41 palen van Soemadang, 40 palen van Bandong, 47 palen van Manoendjaja en $83^1/_2$ paal van Tjiandjor. Deze plaats ligt 2,240 Rijnl. voeten boven de zee. Er is eene regtbank van omgang en een landraad gevestigd. Garoet is de verblijfplaats van den Regent. Op $1^1/_2$ mijl van Garoet zijn, op ongeveer 3,100 voeten hoogte, warme bronnen en op $2^1/_3$ mijl ligt het meer Telaga Bodas.

Garoet, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Pamanoekan.

Garoga, dorp op Sumatra's Westkust, residentie en distrikt Tapanoeli, midden in een bosch gelegen. Het bevat 20 armoedige huizen, die op palen rusten en door palisaden omgeven zijn. De inwoners zijn van Tobah afkomstig. Bij Garoga liggen verscheidene grafsteden.

Garoga, rivier op Sumatra's Westkust, residentie en distrikt Tapanoeli.

Garogas, zie: Grogas, eiland.

Garom, dorp op Java, residentie Kediri, ongeveer 6 palen van Tjandi Soengkoep.

Garong, zie: Garoeng, dorp.

Garsik, zie: Grisee, regentschap.

Gasing, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap Soengei Pago.

Gasing, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, op den berg Gedé.

Gasip, rivier op Sumatra's Oostkust, die zich op den linker oever in de Siak-rivier uitstort.

Gaspar, straat tusschen de eilanden Banka en Billiton. Zij wordt door het eiland Liat in twee voorname deelen gescheiden. Dat tusschen de Westzijde van dat eiland en de Zuid-Oostzijde van Banka wordt veelal Macclesfield-straat genoemd, en het oostelijke deel, gelegen tusschen Liat en Lang-eiland, bij Billiton, wordt Clement's straat geheeten. Bovendien heeft men in de Gaspar-straat nog de Stolze-straat, gelegen tusschen de Noord- en Zuid-eilandjes van Liat en Mendanau met omliggende eilanden. Vele zeelieden geven aan straat Gaspar boven die van Banka de voorkeur, wanneer zij laat in het jaargetijde van China terugkeeren, daar de weg door deze straat korter is en het water veel dieper dan in het Lucipara-kanaal. Indien zij niet zoo vele gevaarlijke zandbanken had, zou zij ten allen tijde boven de Banka-straat te verkiezen zijn.

Het eiland Gaspar of Glasa in deze straat, ligt op 2° 25′ 30″ Z. Br., 107° 4′ O. L., ten Noord-Oosten van het eiland Liat en daarvan 8 mijlen verwijderd. Volgens sommigen zou het tin en goud bevatten.

Gassang, zie: Gasing, dorp.

Gasse, eiland in den Molukschen Archipel, aan de Oostzijde van Groot Obi, op 1° 39′ 54″ Z. Br., 128° 15′ 4″ O. L. Het is middelmatig hoog. Aan de Zuidzijde worden op eene scheepslengte afstand 40 vademen water gevonden. Dit eiland en Lokisong vormen de straat Gasse, die veilig is en bij weste-winden gekozen wordt. Oostwaarts van het eiland is ook een doortogt, die wijder is dan de straat Gasse en welke vooral des nachts schijnt te verkiezen te zijn boven dit kanaal.

Gasseb, zeer boschrijk eilandje in den Molukschen Archipel, ten Westen van Ceram, op 3° 29′ Z. Br.

Gaswangiti, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Mangar.

Gata, een der Batoe-eilanden ten Westen van Sumatra.

Gatak, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Gatak, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Djettis, op de Zuider grens.

Gatak, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa, bewoond door een 40tal Javanen.

Gatak Kidool en **Koelon,** twee dorpen op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron, het eerste bewoond door 190 Javanen en het laatste door 75.

Gatel, meer en dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah. Het laatste met een 40tal inwoners.

Gatelan, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Mangar.

Gatjam, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Trengalek.

Gato, eilandje in de Indische zee, op 1° 42′ N. Br.

Gatotan, dorp op Java, residentie Soerabaja, nabij de stad.

Gaurang Gaurang, heuvel op Celebes' zuid-westelijke landtong, Noorder distrikten. Hierop is een koffijtuin aangelegd, alwaar de koffij welig tiert.

Gautier, berg op de Noordkust van Nieuw-Guinea, in de landstreek Koeramba, op 139° 10′ O. L. Hij is 1,050 Nederlandsche ellen hoog.

Gauting, dorp in Borneo's Zuid- en-Ooster-afdeeling, distrikt Bekompai, in het Siong-gebied, met 80 inwoners.

Gauw, dorp op den Oosthoek van het eiland Ceram, residentie Banda, distrikt Kian, afdeeling Kian Laut.

Gawang, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Mangar.

Gawé, zie: Torbaja, rivier.

Gay, dorp op het eiland Soela Besi, residentie Ternate.

Gaya, eiland bij Borneo's Noord-Westkust, ten Zuiden van kaap Kaitan, op 5° 38′ N. Br.

Gayam, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang.

Gayong, zie: Kajoeng.

Gebahio, dorp op het eiland Boero, regentschap Waaisama, stam of fenna Kakamha.

Gebang, Lesong of wel Oengaran, rivier op Java, residentie Bagelen, afdeelingen Keboemen en Ledok. Zij wordt uit onderscheidene spruiten, die uit het bezuiden Sindoro liggende gebergte voortkomen, gevormd, is bevaarbaar en valt in de groote *Rawa*. Zij is ongeveer 100 voeten breed. Uit dezelve is eene waterleiding gegraven.

Gebang, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Blitar, distrikt Lodoyo.

Gebang, dorp en poststation op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Losari, 15 palen van Cheribon, 50 palen van Indramajoe en $32^1/_2$ paal van Tagal.

Gebang, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Ngrowo, distrikt Wadjak.

Gebang, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Grogol. Er is eene markt.

Gebang, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Bodjo Negoro, aan den regter oever der Bengawan.

Gebang, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Kendal.

Gebang, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Koeto Ardjo, distrikt Pitoeroch.

Gebang, kaap aan Java, aan de Zuidkust der residentie Bantam.

Gebang, dorp op Sumatra, in de Lampongs, distrikt Toelang Bawang, aan den regter oever der Oempoe.

Gebang, beek op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, die zich in de Lampongbaai uitstort.

Gebangan, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Kendal, distrikt Selokaton, op eenen vuurberg van den Prahoe, beneden Selokaton, op eene hoogte van 800 voeten. De ligging van dit dorp is fraai, in het noordelijk verschiet ziet men de zee en rondom het dorp heeft men schoone gezigten op heuvels, wier hoogte circa 1,000 voeten bedraagt. Het telt een 40tal huisgezinnen. Gebangan is meer bekend geworden door de, op $^1/_2$ paal afstands in zuid-westelijke rigting liggende, koude minerale bron, die 9 voeten in omtrek heeft, en eene diepte van slechts 19 duimen op zijn diepst.

Van het water dezer wel is in 1843, door de zorg van Dr. Krebs, eene hoeveelheid naar Europa overgebragt, alwaar het door den Heer R. Fresenius, te Giessen, scheikundig is onderzocht geworden. Het resultaat zijner analyse is [1]):

dat 100 deelen water bevatten:

chloruretum sodii. . .	1,23690
„ potassi. . .	0,06310
„ ammonii. .	sporen
„ magnesii. .	0,05253
„ calcii. . .	0,06150
sulphus calcis.	sporen
joduretum magnesii. . .	0,00538
bromuretum.	zeer kleine hoeveelheid
acidum silicum. . . .	0,00240
Totaal der bestanddeelen.	1,42181

Het water van Gebangan is mede door den Hoogleeraar Mulder [2]) onderzocht. De uit-

[1]) Zie R. Fresenius, *Chemische Untersuchung zweier Mineralwasser der Insel Java. Ann. der Chemie und Pharm.*, Bd. XIV. 1843. bl. 308—318, en *Natuurk. en Geneesk. Archief voor Ned. Indië*, 1e Jaarg. bl. 152 en 333.

[2]) Zie zijn *Gebangan's water eene jodiumhoudende watersoort van Neêrl. Indië.* Rott. 1845. *Natuurk. en Geneesk. Archief.* 2e Jaarg. 4e Afl. bl. 694, en

komsten zijner ontleeding zijn de volgende: 100 deelen water bevatten:

chlor.	calcium. . . .	0,0720
〃	magnesium. . .	0,0494
〃	sodium.	1,6918
〃	potassium. . .	0,0035
jod. magnesium.		0,0078
selica.		0,0035
	Totaal. . . .	1,8280

Van Dr. Fromm vinden wij in het *Natuur- en Geneesk. Archief* (3e Jaarg. bl. 494 en volgenden), eene beschrijving der bron en verder op bl. 513 iets *Over de werking van het mineraal water van Gebangan.* Wij nemen daaruit het volgende over:

„Het mineraalwater van Gebangan levert volgens de analyses van Fresenius en Mulder eene groote hoeveelheid vaste bestanddeelen. Volgens het bovenstaande zouden dus genoemde wateren door de digestie-organen moeijelijk opgenomen en geassimileerd worden. De ondervinding spreekt dat gevoelen tegen en bewijst ten duidelijkste, dat juist de digestiekracht door het gebruik dezer wateren ondersteund, dat de eetlust opgewekt, en het algemeen welbevinden, voornamelijk door het genot aan de bron zelve verhoogd worden. Ik bedoel daarmede, indien de gemiddelde kuur gebezigd wordt, te weten 4, 8, 12 glazen, ieder van drie oncen, in tusschenpoozen van 8—15 minuten bij eene matige ligchaamsbeweging."

De Heer P. J. Maier geeft in zijn *Scheikundig onderzoek van eenige op Java voorkomende minerale wateren* [1]), ook de analyse van het water te Gebangan, waarvan het resultaat is, als volgt:

100 grm. mineraal water van 1,0115 soor. gewigt bevatten grm.:

chloorpotassium.		0,023207
〃	sodium.	1,358520
〃	calcium.	0,064317
〃	magnium.	0,056627
Te transporteren. . .		1,502671
Per transport. . .		1,502671
joodmagnium.		0,005864
koolzure kalkaarde. . . .		0,001710
〃	magnesia. . . .	0,000570
kiezelaarde.		0,002660
zwavelzure kalkaarde. . .		sporen
broom magnium.		〃
koolzuur ijzerprotoxyde. . .		〃
org. zelfstandigheid. . . .		〃
Totaal der vaste deelen. .		1,513475
vrij koolzuurgas.		0,021688
zwavelwaterstofgas. . . .		0,000061
Totaal. . .		1,535224

„Het vrij koolzuur," zegt de Heer Maier, „is met ongeveer 0,001 grm. te hoog vermeld, aangezien het koolzuur, bevat in de koolzure kalkaarde, de koolzure magnesia en hetgeen gebonden is aan het ijzerprotoxyde van de totale hoeveelheid vrij koolzuur behoort afgetrokken te zijn."

Het water van Gebangan is voor de Geneeskunde van uiterst veel belang bevonden, door de vele goede bestanddeelen, die het bevat, welke inzonderheid heilzaam werken op klierziekten.

In eenige plaatsen van ons land zijn dan ook depôt's van het Gebangan-water gevestigd. Onder anderen is het, van wege het Departement van Koloniën, gedeponeerd en verkrijgbaar gesteld te Rotterdam, bij Roggenbach & van der Hoop, handelaren in minerale wateren.

Gebangan, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling en distrikt Kraksan.

Gebangan, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Mangar.

Gebangan, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Panaroekan, distrikt Kapongan.

Gebang Anom, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Singen Koelon.

Gebang Kareb, dorp op Java, residentie Batavia, Zuider Kwartier, bewesten de rivier Pasanggrahan, ruim 5 palen van Batavia.

Gebang Nongko, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Seragi, aan de rivier Seragi.

Gebanjeran, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap en distrikt Pekalongan. Er is eene indigo-plantaadje.

Gebatan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap en distrikt Magelang.

Gabatoeran, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Sidajo.

Gebeh, eiland in de straat van Gilolo, tusschen de eilanden Gilolo en Wageoe, onder den evenaar, op 129° 30′ O. L. Het is 1 uur

bl. 5 van *Assinan's water, eene jodiumhoudende watersoort van Ned. Indië,* alwaar de schrijver eene schrijffout herstelt, die in de zamenstelling van de analyse van het Gebangan-water vroeger was geslopen. Verder komt die analyse voor in *Journal für Pract. Chemie,* von Erdman und Marchand, Bd. 37, L. 376, Leipzig, en *Annuaire de Chemie,* par Millon et Reiset, Paris, 1847, p. 308.

[1]) *Natuurk. Tijdschr. voor Ned. Indië,* 1e Jaarg. 1850, bl. 115.

breed en $7^1/_2$ uur lang. De *Singadji* van Gebeh was vroeger onafhankelijk en had zich door zijne stoute zeerooverij berucht en gevreesd gemaakt, doch is later onder het bestuur van den Sultan van Tidore gekomen. Onder het eiland Gebeh staan de negen Aijoeeilanden en de eilanden Gagi, Oetoe, Tanan, Sobil en Fow.

De kust van dit eiland is geheel onbewoond. Tusschen hetzelve en Fow is eene ankerplaats, die als de beste van den geheelen Archipel beschouwd kan worden; zij wordt dikwijls bezocht door schepen die oostelijken koers naar China nemen, en door walvischvaarders die er hout en water innemen.

Op dit eiland vindt men varkens, buideldieren, krokodillen, duiven, snippen en papegaaijen. De grond is niet zeer vruchtbaar; deszelfs voortbrengselen zijn: een weinig rijst, kokosnoten, bananen, yams en sago. Brandhout en water zijn er in overvloed te verkrijgen. Gebeh is heuvelachtig en hooger aan de Zuidkust dan aan de Noordzijde; het hoogste punt ligt ongeveer 500 voeten boven de zee. De inboorlingen zijn Papoea's, doch er hebben zich ook Tidorezen gevestigd, die het bestuur in handen hebben. Eenige Papoea's zijn tot het Mohammedaansche geloof bekeerd; de overige zijn Heidenen. Er komen hier vele Engelsche en Amerikaansche walvischvaarders om water in te nemen en reparatiën aan hunne schepen te doen. Op Gebeh wonen eenige huisgezinnen van Papoesche afkomst, die zich in het Engelsch, ofschoon gebroken, kunnen uitdrukken en daarentegen ook de gewone vragen in het Engelsch verstaan. De bevolking houdt zich hoofdzakelijk met de *tripang-* en pareloestervisscherij bezig.

Gebelan, rivier op Java, residentie en regentschap Banjoemaas. Zij is 50 voeten breed.

Gebigok, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Pamalang, distrikt Tjiomal Kidool.

Gebioerang, grot op het eiland Kambangan, te Karang Bollong, ten Noorden van Goewa Gedé.

Gebiok, groentetuin op Java, residentie Soerakarta, 10 à 12 palen van den grooten weg, op 5,000 Rijnl. voeten hoogte.

Geblang, bogt aan Java's Zuidkust, adsistent-residentie Banjoewangi.

Geblok, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Het is bewoond door ruim 100 Javanen.

Geboegan, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Oengaran. Het bevat 275 inwoners.

Geboegan, ontgonnen woeste grond in de residentie Samarang, ter uitgestrektheid van 800 bouws, in huur afgestaan en toebehoorende aan B. SANIER, SUERMONDT en C°. Er wordt koffij op geteeld.

Geboek, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Oengaran. Het bevat 30 inwoners.

Geboeng, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, bijna 3 palen bewesten Tangerang.

Geboesan, dorp op Java, residentie Japara, regentschap Pati.

Gebok Djoorangen Dawie, onderneming voor de teelt van nopal en cochenille in de residentie Japara, met eenen aanplant van 100 bouws, toebehoorende aan C. J. HASSELMAN.

Gebok Klakka, dorp op Java, residentie Probolinggo, op het Tengger-gebergte, 3,844 Rijnl. voeten boven de oppervlakte der zee.

Gebong Waroe, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Wedong.

Gebos, eilandje aan de Zuidkust van Java, residentie Kediri, in de Indische zee.

Gebriki, stam of fenna op het eiland Boero, regentschap Lieella.

Gebroeders (de Drie-), perk op de Oostkust van het eiland Groot Banda, residentie Banda, distrikt Achterwal. In 1854 stonden er 78 muskaatnotenboomen.

Gebroeders (de Drie-) of Poelo Tiga, kleine rotsachtige eilandjes bij de kust van Sumatra, in de Lampong-baai gelegen.

Gebroeders (de Drie-), drie eilanden in den Molukschen Archipel, bij de Westkust van het eiland Amboina, 3° 23′ Z. Br.

Gebroeders (de Drie-), drie eilandjes aan Celebes' Oostkust, in de bogt der baai van Tomini, nabij de kust.

Gebroeders (de Drie-), drie eilanden in de zee van Java, bij de Zuid-Westkust van Celebes, 5° 25′ Z. Br.

Gebroeders (de Twee-), eilanden bij de Noordkust van Java, ten Noorden van Batavia, gelegen op 5° 9′ 30″ Z. Br. en 106° 9′ 30″ O. L. Het zijn kleine eilanden met boomen bedekt, digt bij elkander gelegen. Rondom steken op eenen kleinen afstand riffen uit, en zij zijn insgelijks door een rif verbonden, dat bij laag water somwijlen droog valt.

Gebroeders (de Twee-), koraaleiland bij de Noordkust van Java, in de baai van Rembang.

Gebroeders (de Twee-), naam welken men wel eens geeft aan de bergen Soembing en Sindoro, op Java. Zie die woorden.

Gebroeders (de Twee-), bergen in de residentie Manado, op Celebes, niet ver van welke de stad Kema ligt.

Gebroeders (de Vier-) of Karang Takat, is eene uitgestrekte koraalplaat bij de Noordkust van het eiland Madura, die zich O. Z. O. en W. N. W. over eene lengte van drie mijlen uitstrekt, met drie drooge gedeelten of zandbanken, 2 of 3 voeten boven laag watermerk. Deze drooge plekken worden door de inlanders *Takat Gemok*, *Takat Timor* en *Takat Tengah* genoemd. Er bevinden zich twee nabij de uiteinden en één op het midden der groote koraalplaat.

Gebrok, dorp op Java, residentie Batavia, Zuider Kwartier, aan de rivier Pasanggrahan. Er is eene voorname markt.

Gebroken Eilanden, eilandjes in den Molukschen Archipel, digt bij den wal van het Papoesche eiland Salwati.

Gedabang, dorp op Java, residentie en afdeeling Probolinggo, distrikt Soember Kareng.

Gedag, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Grogol.

Gedak, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Tjibaroesa.

Gedalo, berg op Java, residentie en afdeeling Probolinggo, distrikt Tengger, op de grens van Pasoeroewan.

Gedaman, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ngasinan, op de grens van het distrikt Ballak.

Gedang, berg op Sumatra's Westkust, landschap Indrapoera.

Gedang, heuvel op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap XX Kota's.

Gedang, rivier op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Angkolah.

Gedang, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, landschap Mandaheling, aan den regter oever der Gadis.

Gedang, dorp op Java, residentie en regentschap Rembang. Er liggen oude heilige graven.

Gedang, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Sidajo, aan de rivier Bengawan. Hier behooren vele handelsvaartuigen te huis. Het is een bijzonder groot dorp, bestaande uit meestal met pannen gedekte woningen, bewoond door Chinezen.

Gedang, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Grobogan.

Gedang, bron op Java, residentie Soerakarta.

Gedang (Kota), laras op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, afdeeling Agam.

Gedangan, rivier op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Gedangan, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ambal, distrikt Wonorotto.

Gedangan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Gedangan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, in het Oosten van het distrikt Ngasinan.

Gedangan, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ambal.

Gedangan, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling en distrikt Salatiga. Het is bewoond door 200 Javanen.

Gedangan, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Bodjo Negoro.

Gedangan, dorp op Java, residentie en regentschap Soerabaja, distrikt Djenggollo I. Het is de hoofdplaats van het distrikt en bevat 1,800 Javaansche inwoners.

Gedangan, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Berbek.

Gedangan, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, op de oostelijke grens van het distrikt Sindang Laut.

Gedang Anak, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Oengaran, met 225 zielen.

Gedangan Koelon, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling en distrikt Salatiga. Er wonen een 90tal Javanen.

Gedangan Wètan, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron. Het is bewoond door een 60tal Javanen.

Gedawang, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Oengaran, met ruim 300 inwoners.

Gedé, eilandje bij de Westkust van het eiland Lombok, in de straat Lombok.

Gedé, gebergte op Java, dat zich van Buitenzorg uitstrekt door de Preanger Regentschappen en Cheribon tot aan Tagal en Banjoemaas. De hoogste bergen tot dit systeem behoorende, zijn: de Gedé, Gemoeroeh, Mandalawangi, Panggeranggo en Slamat. De berg Gedé, in de Preanger Regentschappen even beoosten de Buitenzorgsche grens, is een vulkaan, gelegen 10 palen ten Westen van Tjiandjor, op 6° 45′ Z. Br., 107° 5′ O. L. Hij is de zuidelijkste top van dit gebergte en wordt voor een der hoogste bergen van Java gehouden. Door den tusschenrug Pasir Halang is hij met den Panggeranggo verbonden. De

hoogste punt des kratermuurs ligt 9,580 voeten boven de oppervlakte der zee; aldaar is de laagste stand van den thermometer, vóór zonsopgang, tusschen de 46° en 47° en de hoogste, op den middag, 71° Fahr. Tot op eene hoogte van 3000 voeten worden dorpen en bebouwde velden aangetroffen, en in plaats der gevelde bosschen zijn er koffijtuinen aangelegd. Het hoogste toppunt van den Gedé wordt Seda Ratoes genoemd, dat „honderd dooden" beteekent; het is geheel met bosch en gewassen, die in eene diepe plantenaarde staan, overdekt, met uitzondering van een gering gedeelte der noordelijke meer steile zijde, alwaar zich eenige rijen van over elkander staande basaltkolommen bevinden.

Een tweede toppunt van den Gedé, dat dezelfde hoogte bereikt als de Seda Ratoes, is daarvan noord-westwaarts gelegen en is bij den inlander bekend onder den naam van Kawa. Het is slechts met een klein struikgewas en lage plantjes schraal bedekt, even als de tusschen beide bergtoppen gelegene vlakte der vallei. Op den top van den Kawa is een krater aanwezig, die een omtrek heeft, welke op een uur gaans begroot wordt, en waarvan het gesteente dat denzelven omringt gedeeltelijk is ingestort. Ook thans nog bestaat in dit gebergte de voortdurende werking van onderaardsch vuur. De bekende uitbarstingen van den Gedé hadden plaats in 1747, 1748, 1761, 1832, 1840, 1843, 1845 en 1847. Den 28sten Mei 1852 heeft de Gedé eene groote massa steenen, van 2 tot 12 voeten diameter, en veel asch uitgeworpen. Aan de Noord-Westzijde van den grooteren krater komen kokende wateren zwaveldampen met veel geweld te voorschijn.

Gedé, zie: Slamat, berg.

Gedé, berg op Java, residentie Bantam, afdeeling Serang, bij St. Nicolaas-punt, 2,020 voeten boven de zee.

Gedé, een der toppen van het Broeboegebergte op Java, residentie Soerabaja.

Gedé, vogelnestklip op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ambal, distrikt Karang Bollong.

Gedé, berg op Java, residentie Kediri, regentschap Trengalek, distrikt Ngasinan.

Gedé (Tandjong), naam dien de inlanders aan de Djong Koelon (Oedjong Koelon of Westpunt) op Java geven. Zie dat woord.

Gedegan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Bandongan, aan de rivier Kantji.

Gedek, dorp op Java, residentie en regentschap Soerabaja.

Gedek, benaming van een der takken van de Brantas- of Kediri-rivier, waarvan zij zich in de residentie Soerabaja, afdeeling Modjo Kerto, scheidt.

Gedjewok, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Bandar Goeniwang.

Gedjo, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, in het Noord-Oosten van het distrikt Bandar Goeniwang.

Gedjoengan, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Kraksan, distrikt Pedjarakan.

Gedo, dorp op het Soenda-eiland Nias, distrikt Goenong Sitoli.

Gedoegan, rivier op Java, adsistent-residentie Buitenzorg.

Gedoegan, bergje op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Zuiden van het distrikt Tjibaroesa, in den afgrond Tjappoes, bij de Westzijde van den berg Salak.

Gedoegan, berg op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong, distrikt Roenga.

Gedoengan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Lempoejang.

Gedoengan, dorp op het eiland Madura, afdeeling Soemanap, distrikt Kota.

Gedogan, zie: Gedoegan, rivier en berg.

Gedondong, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Berbek, distrikt Gemenggeng.

Gedong, dorp op Java, residentie en regentschap Kediri, onderregentschap Blitar, in de nabijheid van Blitar. Vroeger was het eene hoofdplaats, doch is nu tot een dorp vervallen. Er staat een oud gebouw van gebakken steen, dat gedeeltelijk reeds ingestort is.

Gedong, berg op de Oostkust van Sumatra, vorstendom Kampar.

Gedong, welvarend dorp op Sumatra, in de Lampongs, afdeeling Sekampong, op den linker oever der rivier. Het bevat 20 huizen en 325 inwoners, bestaat uit 8 soekoe's en behoort tot den stam of kaboewai Boesok (1855). Het terrein in den omtrek is vruchtbaar en het nabij zijnde bosch levert veel gomelastiek op. Van hier loopt een pad door digt bosch naar Toeba, op eenen afstand van ongeveer 2 uren.

Gedong, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, aan den oever der Tjidani.

Gedong, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Zuiden van het distrikt Parong.

Gedong, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Pakoentjen.

Gedong, dorp op Java, residentie Sama-

rang, regentschap Demak, distrikt Mangar.

Gedong, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling en distrikt Salatiga. Het is bewoond door 80 Javanen.

Gedong, dorp op Java residentie Pekalongan, regentschap Batang.

Gedong Agong, zie: Kedong Agong, dorp.

Gedong Allang, buitengoed op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, voorbij Tjiloewar, ter regter zijde van den weg. Er is een établissement voor zieken.

Gedongan, berg op Java, residentie Preanger-Regentschappen, afdeeling Tjiandjor, distrikt Djampang Koelon.

Gedongan, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron.

Gedongan, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Toeban.

Gedong Badak, partikulier land op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Parong, bewesten den postweg. Het bevat 64,000 morgen lands en 3,000 bewoners.

Gedong Banteng, rivier op Java, residentie Pasoeroewan. Zij komt van den Sméroe, loopt 22 palen ver in eene zuidelijke rigting en ontlast zich in de Indische zee. Aan den mond is de kust woest, klippig en steil,

Gedong Batoe of Dingen Redjo, tempel op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Oengaran, op den berg Oengaran. Hij staat aan de helling van den zuidoostelijken top Soemowono, 3,000 voeten boven de oppervlakte der zee, nabij den tempel Gedong Djonggo.

Gedong Batoe, partikulier land op Java, residentie Samarang, regentschap en distrikt Samarang. Het bevat 7 huizen.

Gedong Bimo, tempel op Java, residentie Pekalongan. Hij is uit trachietische lavasteenen gebouwd, die zonder kalk of cement op elkander gelegd en sierlijk uitgehouwen zijn.

Gedong Djonggo, tempel op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Oengaran, aan de helling van den zuid-oostelijken bergtop Soemowono, 3,000 voeten boven de zee, 6 à 7 palen van het dorp Banjoe Koening.

Gedong Dong, dorp op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Padjang.

Gedong Dong, dorp op Sumatra, residentie Palembang, distrikt Ampat Lawang.

Gedong Dowo, dorp op Java, residentie en regentschap Rembang.

Gedong Gadjah, dorp op Java, residentie Soerabaja, op den weg van Wonokromo naar Modjo Kerto.

Gedong Gedé, dorp op Java, residentie Batavia, Ooster Kwartier, aan de rivier Tjitaroem, op Krawang's grens.

Gedong Gedé, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Tjilatjap, distrikt Pegadingan.

Gedong Gedé, suikerfabriek op Java, adsistent-residentie Krawang.

Gedong Horta, dorp op Sumatra, in de Lampongs, in het bovengedeelte van de afdeeling Sepoeti. Er is een regelmatig aangelegde koffijtuin.

Gedong Kebo, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang. In den Javaschen oorlog werd er een fortje opgerigt. Thans is er eene sterke bezetting aan den westelijken oever der Bogowonto. Er is in 1848 eene pupillenschool opgerigt, met het doel om jongens van Europesche afkomst, in Indië geboren of gevestigd, voor den militairen stand op te leiden.

Gedong Kebo, (Buffelhuis), naam dien Poerworedjo, de hoofdplaats der residentie Bagelen, op Java, in den oorlog van 1825—1830 erlangde, en die tegenwoordig nog aan het kampement aldaar gegeven wordt.

Gedong Koeali, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, aan den linkeroever der Bogowonto.

Gedong Legi, zie: Gondang Legi, distrikt en dorp.

Gedong Lemboe, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Ngrowo.

Gedong Mas, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Lamadjang, distrikt Ranoe Lamongan.

Gedong Meneng, dorp op Sumatra, in de Lampongs, distrikt Toelang Bawang, aan de rivier Besai. Er ligt een pepertuin.

Gedong Pakoewan, dorp op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, distrikt Telokh Betong. Het telt 80 huizen en ruim 600 inwoners, met 9 soekoe's en behoort tot den stam of kaboewai Binjatta (1855).

Gedong Panie, ontgonnen woeste grond op Java, in de residentie Samarang, van 800 bouws, in huur afgestaan en toebehoorende aan F. O. Marshall, die er koffij op teelt. Te dier plaatse is ook eene concessie tot aankap van hout, over eene uitgestrektheid van 4 vierk. palen, verleend aan A. H. Meissner.

Gedong Ratoe, dorp op Sumatra, in de Lampongs, aan de rivier Rarem.

Gedong Ridoe, dorp op Sumatra, in de Lampongs, zijnde het westelijkste van de marga Toelang Amman.

Gedong Sambongan, dorp op Java, om de Zuid-Oost der stad Soerabaja, distrikt Djabakota, op een partikulier land, met 23 zielen (1857).

Gedong Santen, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Sidajo, aan de Bengawan.

Gedong Songo, drie wellen bij den zuidelijken top van den berg Oengaran, op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga.

Gedong Tawon, distrikt op Java, residentie Bagelen, afdeeling Keboemen.

Gedor, heuvel op Java, in het Zuid-Oosten van de residentie Bantam. Hij verheft zich 1,694 Rijnl. voeten boven de zee.

Gedor, gebergte en dorp op Java, residentie en regentschap Rembang.

Gee-eeh, eilanden in den Molukschen Archipel, bij de Oostkust van Gilolo, onder Tidore.

Geelvink- of Groote Geelvink-baai, baai aan de Noordkust van Nieuw-Guinea. Haar ingang ligt op 2° 20′ Z. Br., 140° 47′ O. L. Zij wordt ten Westen door den Vlakken Hoek en ten Oosten door het Koning Willems-eiland bepaald. Hare breedte is 80 uren, hare diepte 20 à 25 vademen. Aan beide zijden van den ingang heeft zij rotsen, en een klein eiland aan de Westzijde door een rif omgeven. Men kan er versch water en hout innemen. De kust dezer baai bevat de mondingen van vele rivieren. In de baai liggen vele eilanden, waarvan Jobi en Mysore de grootste zijn. De *Geelvink* ankerde in deze baai in het jaar 1705.

Geelvink-baai (Kleine) of Geelvinks-haven, baai aan de Noordkust van de noordwestelijke landtong van Nieuw-Guinea, op 133° 30′ O. L., 0° 45′ N. Br.

Geelvink's Oosthoek en **Geelvink's Westhoek**, twee kapen aan de Noordkust van Nieuw-Guinea, in de Groote Geelvink-baai.

Gegatan, dorp op Java, residentie Soerakarta, regentschap Soekowati.

Gegendeng, rivier op Java, residentie en regentschap Cheribon, op de westelijke grens van het distrikt Sindang Laut.

Geger, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Sidajo.

Geger, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Pakoentjen.

Geger, heuvel en dorp op het eiland Madura, afdeeling Madura. Er wordt aardolie gevonden.

Geger, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak.

Gegeralan, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Kadoe Gedé.

Gegeran, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Gegeran, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, in het Zuid-Oosten van het distrikt Ballak.

Geger Badjing, voormalig dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang.

Geger Behas, berg op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Kadoe Gedé, hoog 994.6 Ned. ellen.

Geger Behas, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Galoe, distrikt Kawali.

Geger Bentang, berg op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, op de oostelijke grens van het distrikt Buitenzorg. Op denzelven ontspringt eene gelijknamige beek.

Geger Kalongit, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong.

Geger Kalongit, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Djasinga, aan een zijtak der rivier Krawang.

Geger Madang, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, distrikt Batoer.

Geger Mendjangan, bergpas op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo, 1 paal van Poerworedjo.

Geger Moentjang, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Soemadang.

Geger Poeloes, berg op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong, in het Zuiden van het distrikt Roenga.

Geger Riwet, berg op Java, residentie Tagal, regentschap Pamalang, distrikt Boengas.

Geger Sapi, dorp en poststation op Java, residentie Rembang, regentschap Toeban, 4 palen van Toeban, 34 palen van Bodjo Negoro en 60 palen van Rembang.

Gegili, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Madja Lengka, distrikt Djati Wangi, aan den grooten postweg.

Gegissik, distrikt op Java, residentie en regentschap Cheribon, met de hoofdplaats Ardja Winangon. Er bestaat veel rijstkultuur.

Gegissik Koelon en **Gegissik Lor**, twee dorpen op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Gegissik.

Gegoeloe, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Mataram.

Gegoening, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ambal.

Gegoenong, dorp op Java, residentie en regentschap Rembang, distrikt Waroe.

Gegoernoen, dorp op Java, residentie en

regentschap Cheribon, distrikt Loewar Kota.

Gehagas, heuvel in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah, een weinig boven het dorp Pilang. Op den top bevindt zich het dorp Boekit, op 174 Rijnl. voeten boven de zee. Aan den voet ligt het meer Dano Boekit.

Geit-eiland, een der Kokos- of Keeling-eilanden in de Indische zee, 97° 11′ O. L., 12° 10′ Z. Br.

Gekartelde gebergte (Het), is gelegen op Java, residentie Cheribon, nabij de redoute van Palimanang. Het bestaat uit kalk en steenen en bevat eene heete bron, die door boetelingen bezocht wordt.

Gekbron, dorp en poststation op Java, residentie Preanger Regentschappen, op den weg van Tjiandjor naar Buitenzorg, 10 palen van eerstgemelde plaats, 50 palen van Bandong en 79 palen van Soemadang.

Gelagan, kanaal op Borneo's Noord-Oostkust, landschap Tidoeng. Het voert uit de Sambakkoeng-rivier naar de Sebauwang.

Gelam, zie: Gilang, eilandje.

Gelam, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak.

Gelam, dorp op Java, residentie Bantam, in het Zuiden van het regentschap Serang.

Gelang, moeras op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, 1 paal beoosten Bantam's grens, 5 palen benoorden den grooten weg.

Gelang, dorp op Java, residentie Soerakarta, regentschap Padjang.

Gelang, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, distrikt Bandjar.

Gelang, dorp op Java, residentie en regentschap Soerabaja, distrikt Djenggollo.

Gelang, berg op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Prigi.

Gelang, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Ngrowo, distrikt Wadjak.

Gelappan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Djettis.

Gelaran, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Het is bewoond door 220 Javanen.

Geldria, bank in de Chinesche zee, residentie Riouw, op 0° 48′ N. Br.

Gelebroeg, dorp op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap, in het Oosten van het distrikt Parong Koedjang.

Geledik, rivier op het eiland Sempoe, dat in de Java-zee gelegen is.

Gelega, dorp op Sumatra, residentie Palembang, distrikt Ampat Lawang.

Geleting, of Kleting, dorp op de Noordkust van het eiland Flores, in den inham der Donda-baai. Het is welvarend en er wordt veel handel gedreven. Het is meest door Boeginezen en Makassaren bewoond, wordt door een dorpshoofd bestuurd en is versterkt tegen de aanvallen der zeeroovers. Er is eene goede ankerplaats.

Gelgel, dorp op het eiland Bali, rijk Klongkong.

Gelian, dorp op het eiland Bali, rijk Bangli.

Gelies, rivier op Java, residentie Japara. Zij vloeit van den berg Moerja.

Gelies, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Grobogan.

Gellam, dorp op de Westkust van het eiland Bawean. In de omstreken dezer plaats liggen warme bronnen, wier water zeer heilzaam is voor lieden, die aan huidziekten lijden, die er met goed gevolg gebruik van maken. De stranden bij dit dorp leveren spons op.

Gellewoh, eilandje ten Westen van Nieuw-Guinea, ten Zuiden van het Papoesche eiland Salawati, waaronder het behoort, op 1° 28′ Z. Br.

Gellok, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja Lengka, distrikt Radja Galoe.

Gelodok, plein op Java, residentie Batavia, bij paal 0, in de stad Batavia.

Gelodok, bergje op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, bij den berg Megamendong.

Gelok, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Pegadeng, aan de rivier Tjigadong.

Gelong, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Siang Moeroeng, aan de rivier Mahakkam.

Gelria, eiland ten Westen van Celebes, in de straat van Makassar, 3° 25′ Z. Br.

Gelukseiland, zie: Fortuinseiland.

Gemah, baai aan Java's Zuidkust, residentie Kediri, op 111° 51′ O. L. Van tijd tot tijd, doch zelden, wordt zij door kustvaarders, die naar Patjitan of Tjilatjap bestemd zijn, bezocht. Aan deze baai ligt in het distrikt Wadjak een gelijknamig dorp.

Gemah, klip in de Indische zee, aan de Zuidkust van Java, residentie Kediri. Zij bevat eetbare vogelnestjes.

Gemah, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Prigi.

Gemak, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang.

Gemak, zie: Gemah, baai, enz.

Gemampang, dorp op Java, residentie

Samarang, regentschap Demak, distrikt Mangar.

Gemantong, berg op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ledok, 1 paal ten Zuiden van Sapoeran.

Gemapang, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Remameh.

Gemarang, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ambal.

Gemawang, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Soemowono.

Gemawang, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Djettis.

Gemba, berg in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sintang.

Gembang, dorp op Java, residentie Bantam, afdeeling Lebak, in het Zuiden.

Gembangan, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Sidajoe.

Gembegan Doekoe Djoerang, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Het bevat 100 inwoners.

Gembegan Goenong, dorp op Java. residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Het is bewoond door 80 Javanen.

Gemboe, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Gembolo, berg op Java, residentie Soerabaja, regentschap Modjo Kerto. Hij verheft zich 1,406 Ned. ellen boven de zee.

Gembong, rivier op Java's Noordkust, residentie Pasoeroewan.

Gembong, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Pangkah.

Gembongan, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, distrikt Singomerto.

Gembongan, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Oengaran. Het telt 250 inwoners.

Gembongan, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Het is door ruim 150 Javanen bewoond.

Gembongan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Gembor, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Pegadeng.

Gembor, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Koeto Ardjo, distrikt Kemiri.

Gembor, dorp op Java, residentie Bantam, afdeeling Serang, partikulier land Tjikandi Ilir.

Gembor, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, distrikt Bandjar.

Gemelaar, dorp op Java, residentie Bezoeki, 56 palen van Bezoeki, 72 palen van Probolinggo.

Gemelen, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling en distrikt Pamalang, aan den grooten postweg.

Gemenggeng, distrikt met gelijknamig dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Berbek. Het bevat ongeveer 13,000 inwoners (Javanen). De hoofdplaats is Bagor.

Gemenggeng, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Het is bewoond door 60 Javanen.

Gemen Sabrang, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo, aan den rug van den berg Merapi. Door de eruptie van genoemden berg, in 1833, is dit dorp geheel verbrand, en zijn er vijf entwintig menschen en veel vee omgekomen.

Gemer, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Gemersbank, bank in straat Madura, aan de Noordkust van het eiland Gili Genting.

Gemeto, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Bandongan, Oost van den Soembing.

Gemi, zie: D a m p i e r ' s - s t r a a t.

Gemia, dorp op de zuid-oostelijke landtong van het eiland Gilolo. Het staat onder het gezag van den Sultan van Tidore.

Gemien, zie: G a m m e n, eiland.

Gemien, zie: D a m p i e r ' s-straat.

Gemiring, dorp op Java, residentie Soerabaja, afdeeling Grissee.

Gemito, dorp op Java, residentie en afdeeling Probolinggo, distrikt Tengger.

Gemoe, suikerfabriek op Java, residentie Samarang, afdeeling Kendal, met eenen aanplant van 500 bouws, en toebehoorende aan J. G. PLATE en R. J. STOK.

Gemoek, dorp op Java, adsistent-residentie en distrikt Banjoewangi.

Gemoek, kaap op het eiland Timor, 9° 30′ 58″ Z. Br., 123° 41′ 24″ O. L.

Gemoek, kaap aan de Westkust van het eiland Billiton.

Gemoek Barat, -Tengah en **-Timor,** drie zandbanken ten Oosten van Soemanap, residentie Madura, ook Takat Gemok, Takat Timor en Takat Tengah genaamd. Zie verder G e b r o e d e r s (D e v i e r.)

Gemoel, klein kanaal op Sumatra, in de Lampongs, aan de rivier Rarem. Het loopt in de Oostmoeson droog.

Gemoelak, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Singen Koelon. Er is eene markt.

Gemoelak, distrikt en hoofdplaats op Java, residentie Madioen, afdeeling Ponorogo,

regentschap Soemorotto. Het bevat 10,800 inwoners.

Gemoelak, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap en distrikt Demak.

Gemoeroeh, westelijke bergtop van den Seda Ratoes, op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor, 5 palen zuid-westwaarts van Tjipannas en 14 palen zuidwaarts van Soekaboemi. De hoogste top ligt 9,460 voeten boven de zee, en de westelijke top, waar een huis voor de zijdewormteelt staat, is 9,300 voeten boven de zee verheven.

Gemoeroeh, rivier op het eiland Banka, die zich in de Klabat-baai uitstort.

Gemoeroeh, tinmijn op het eiland Banka, distrikt Pangkal Pinang.

Gemoerong, dorp op Java, residentie en regentschap Soerabaja.

Gemok, zie: Gemoek.

Gemooh, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Bandongan.

Gemook, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Singen Koelon.

Gemoro, dorp op Sumatra, residentie Palembang, aan een zijtak der rivier Banjoe Asin. Het bestaat uit 12 woningen en eene paseiban.

Gempel Krep, zie: Gempol Krep, suikerfabriek.

Gemping, distrikt en dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Bangil. Het bevat 66 dorpen en 15,350 zielen, te weten 6,885 Javanen en 8,465 Madurezen.

Gempleng, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Goenong Lor.

Gemplong, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Keboemen, 37 palen van Pekalongan en 41 palen van Magelang in Kadoe.

Gempo, bogt en dorp aan de Noordkust van het eiland Soembawa, in het Oosten van de baai van Soembawa.

Gempol, poststation en dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja Lengka, distrikt Palimanang. Bij hetzelve ligt de suikerfabriek Gempol, met eenen aanplant van 400 bouws, toebehoorende aan D. C. BURGEMEESTRE.

Gempol, dorp op Java, residentie Cheribon, partikulier land Kandang Hawor, distrikt Losarang.

Gempol, distrikt op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Bangil. Het bevat 199 dorpen met 29,300 inwoners, voor het grootste gedeelte Javanen, voorts Madurezen en Chinezen.

Gempol, dorp op Java, in het distrikt Gempol, 18 palen van Pasoeroewan, 51 palen van Malang en 24½ palen van Soerabaja. Er staan vele steenen huizen. Dit dorp is gelegen aan de groote brug die over de Kali Anjer ligt en den weg van Bangil met dien van Soerabaja verbindt. Nabij dit dorp staan op een, in een meer gelegen, eilandje, twee kolossale beelden, die vermoedelijk tot eenen tempel hebben behoord. Verder is in den omtrek een mausoleum, uitwendig vierkant, doch inwendig koepelsgewijze gebouwd.

Gempol, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Gempol, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Wadjak, aan de baai van Boemboen.

Gempol, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Berbek, distrikt Gemenggeng.

Gempol, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, 12 palen van de hoofdplaats en 36 palen van Indramajoe.

Gempol, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Pamanoekan.

Gempol, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Soemadangan.

Gempol, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Seragi.

Gempol Krep, suikerfabriek op Java, residentie en regentschap Soerabaja, distrikt Kaboh. Zij behoort aan D. MACLENNAN en heeft eenen aanplant van 400 bouws.

Gempollan, dorp op Java, residentie en regentschap Kediri, distrikt Soeko Redjo.

Genajang, rivier op het eiland Banka, distrikt Blinjoe. Zij valt bij Tandjong Batoe in zee.

Genajang, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Djettis.

Genal, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap Pamalang.

Genang, eiland ten Westen van het eiland Soembawa, in de straat Allas.

Gendal, rivier op Java, residentie Kadoe. Zij ontspringt op den Merapi en ontlast zich in de Pabellan.

Gendang, dorp op Java, residentie Soerabaja, afdeeling Modjo Kerto.

Gendaria, zie: Gandaria.

Gendes, heuvel op het eiland Madura, afdeeling Pamakasan. Hij is 60 voeten hoog.

Gending, distrikt op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Kraksan. Het telt 37 dorpen met 18,550 inwoners.

Gending, poststation en dorp op Java, distrikt Gending, 31½ paal van Bezoeki, 8½

paal van Probolinggo en $124^1/_2$ paal van Banjoewangi. Hier is eene houtstapelplaats en eene suikerfabriek, ook Gending genaamd, met eenen aanplant van 600 bouws, toebehoorende aan de Erven J. H. Horst.

Gending, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Sidajoe.

Gending, rivier op Java, residentie Kadoe, regentschap en distrikt Magelang. Zij valt in de Progo.

Gending, dorp op Java, residentie Bantam, afdeeling Lebak, aan de rivier Tjiberang.

Gendingan, distrikt op Java, residentie Madioen, adsistent-residentie en regentschap Ngawi. Het bevat eene bevolking van 8,675 Javanen.

Gendingan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, in het Oosten van het distrikt Minoreh.

Gendingan, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Toelong Agong.

Gending Waloe, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, $25^1/_2$ paal van Banjoewangi, $118^1/_2$ paal van Bezoeki en $158^1/_2$ paal van Probolinggo.

Gendis, zie: Gendes, heuvel.

Gendisson, rivier op Java, residentie Japara. Zij is alleen voor kleine vaartuigen bevaarbaar en ontlast zich met eenen noordelijken loop in de Java-zee.

Gendjeran Boelak, Dessa, Hedjawan en Larangan, vier dorpen op Java, om de Oost der stad Soerabaja, distrikt Djabakota, met 260, 580, 265 en 235 zielen (1857).

Gendoe, rivier en dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak. De Gendoe ontlast zich in de Poetjang.

Gendok, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang.

Gendol, berg op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Remameh.

Gendong Woengoe, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Seragi.

Gendono, dorp op Java, residentie en regentschap Rembang.

Gendro, dorp op Java, residentie en regentschap Pasoeroewan, 23 palen van Pasoeroewan en 25 palen van Malang.

Genemoegalin, dorp in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Bekompai, in het Karrau-gebied. Het telt een 30tal inwoners.

Geneng, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak.

Genengan, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Toelong Agong. Nabij hetzelve treft men een ouden tempel van gebakken steen aan.

Generaal van den Bosch, zie: Bosch (Generaal van den).

Genet, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Demak.

Gengoelan, dorp op Celebes, residentie Manado, rijkje Bolang Mogondo.

Geni, berg op Java, op de grens van de residentie Banjoemaas.

Genitri, ontgonnen woeste grond op Java, in de residentie Pasoeroewan, in huur afgestaan en toebehoorende aan J. F. Mentel en de erven J. G. Mentel. De uitgestrektheid is 2,319 bouws, waarvan 696 met koffij, 13 met tabak, 150 met suikerriet, 31 met rijst en 28 met *djagong* beplant.

Gennang, dorp op het eiland Madura, in het Oosten van het regentschap Soemanap.

Genneng, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling en distrikt Salatiga. Het is bewoond door 270 Javanen.

Genoek, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Oengaran. Er zijn 200 inwoners.

Genoeriet, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Singen Lor.

Genong, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Mangar.

Genossing, dorp op Sumatra, in de Batta Landen, aan de rivier Simpang Kiri.

Gentang, baai en dorp aan de Zuidkust van Java, residentie Preanger Regentschappen, bezuiden den Westhoek van Palaboewan Ratoe. De baai is 2 mijlen breed en ongeveer 4 mijlen lang. Bij hoog water staan er ongeveer 32, bij laag water 27 vademen. Zij is met klippen bezet.

Gentang, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak, Zuid-West van de hoofdplaats.

Gentang, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Soemowono, Oost van de hoofdplaats Kaloran.

Gentang, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ledok, distrikt Sapoeran.

Gentang, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Keboemen, distrikt Premboen.

Gentangan, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Rogo Djampi, aan de rivier Stahil.

Gentang Kidool en Lor, twee dorpen op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa, het eerste bewoond door een 200tal en het laatste door een 40tal Javanen.

Genteng, zie: Genting.
Genting, eiland aan Borneo's Westkust, onderhoorig aan Pontianak.
Genting, kaap aan de Westkust van het eiland Banka, distrikt Jeboes.
Genting, eilandje aan den Zuid-Westhoek van het eiland Billiton.
Genting, een der Duizend-eilanden, ten Noorden van Java, op 5° 37′ 48″ Z. Br., 106° 34′ 8″ O. L.
Genting, eiland in de Java-zee, behoorende tot de Karimon Djawa-eilanden.
Genting, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja Lengka, distrikt Djati Wangi, aan den postweg, 2500 voeten boven de oppervlakte der zee, met een koffijpakhuis.
Genting, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja Lengka, distrikt Telaga.
Genting, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron, bewoond door 130 Javanen.
Genting, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Serondol.
Genting, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap en distrikt Sidajo. Er is een poststation, 35 palen van Grissee en 80 palen van Modjo Kerto.
Genting, dorp op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap, 19½ paal van Lebak, 29 palen van Serang, 43 palen van Tjiringin en 50½ paal van Anjer.
Genting, dorp op Java, residentie en afdeeling Probolinggo. Er is eene houtstapelplaats.
Genting, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Indramajoe.
Genting, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Ngrowo, 7 palen van Toelong Agong en 27 palen van Kediri.
Genting, rivier op Java, residentie Tagal, op de grens van Pekalongan.
Genting, zie: Gentang, baai en dorp.
Genting, dorp op Sumatra, in de Lampongs, marga Lewa, met een 10tal huizen.
Genting, dorp op Sumatra, in de Lampongs, distrikt Blalouw.
Gentong, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang.
Gentong, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor, distrikt Poeniawang.
Gentong, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor, distrikt Malabar.
Gentong, dorp op Java, residentie Batavia, bij de stad.
Gentong, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Galoe.
Gentong, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja Lengka.
Gentong, rivier op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Soemowono.
Gentong, zie: Gentang, baai en dorp.
George (St.), eilandje aan de Zuidkust van Celebes, in de straat van Saleijer.
Geparang, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo, distrikt Djenar.
Geplak, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Poeger.
Geplok, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Prapak, op de noord-oostelijke grens.
Gepong, heuvel op het eiland Billiton, distrikt Boeding.
Geraoe, dorpje op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Malang, bij Lawang.
Geraree, dorp op het eiland Soembawa, aan de straat van Allas.
Gerba, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Galoe, distrikt Kawali.
Gerdek of Gerdoek, dorp op Java, residentie Bantam, afdeeling Serang, partikulier land Tjikandi Oedik.
Gerfsius, zie: Lata Lata-eilanden.
Gerhadji, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Loerah Agong.
Gerie, berg op Java, residentie Soerabaja.
Gerlang, eiland aan de Westkust van Borneo, onderhoorig aan Pontianak.
Gerlang, 6,500 voeten hooge berg op Java, tot het Diëngsysteem behoorende, residentie Pekalongan, regentschap Batang.
Gerlee, eilandjes bij de Zuidzijde van het Papoesche eiland Misool, op 2° 7′ Z. Br.
Geroeng, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Seragi.
Geroengoeng, rivier op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Angkolah. Zij ontspringt op den Loeboeraja.
Gerohdoh, rivier in Borneo's Westerafdeeling, rijk Simpang, die in de Mendauw-rivier valt.
Gerpan, rivier op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Padjang.
Gerpentoeng, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa, bewoond door een 90tal Javanen.
Gerpoh, dorpje op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang, nabij Lawang.

Gerpoh, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ngasinan.

Gerrha, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap en distrikt Koeningan.

Gersian, zie: Gesian.

Gertsins, eilanden in den Molukschen Archipel, ten Westen van Gilolo.

Gerwenoe, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Oengaran, met 325 zielen.

Gerweroe, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ngasinan.

Gesek, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Blora.

Gesek, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Bodjo Negoro

Gesesik, dorp op Java, residentie Cheribon, 20 palen van Cheribon en 26 palen van Indramajoe.

Gesian, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Toeban.

Gesian, dorp op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Padjang.

Gesikan, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Ngrowo, distrikt Wadjak.

Gesrekan, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, distrikt Batoer.

Gessang, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling en distrikt Kraksan.

Gessing, dorp op het eiland Bali, koningrijk Bali Badong.

Gessing, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Soemowono. Achter dit dorp wordt ijzer gevonden aan den oever van het riviertje Doeren.

Gessing, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Trengalek, aan de vereeniging der Trengalek-rivier met de Kediri.

Gessing, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo, distrikt Djenar.

Getah Pertja (*getah* gom en *pertja* eene verouderde maleische naam van Sumatra, dus: gom van Sumatra), meest, doch verkeerdelijk *gutta percha* geheeten, is een plantensap dat van eenige Oost-Indische gewassen, hoofdzakelijk van de *Isonandra Gutta* gewonnen wordt. De *getah pertja*-boom bereikt eene hoogte van 60 tot 70 voeten, en eene dikte van 2 tot 3 voeten. Hij groeit vooral op alluviale gronden, aan den voet der heuvels, alwaar de vochtigheid duurzaam is. Op Borneo treft men deze boomen aan in de binnenlanden van Matan, Soekadana, Pontianak, zoo ver als de Kapoeas stroomt, Kandawangan, op de Karimata — en omliggende eilanden. De inlanders vellen den boom ter neder, maken daarna inkepingen of insnijdingen, ter diepte van 2 of 3 duimen, in den stam, om er het melksap uit te verkrijgen, dat alleen in den bast besloten is. Gemiddeld leveren 100 boomen 1 pikol *getah* (gom) op. In Matan heeft de inzameling op eene grootere schaal, dan elders op Borneo, plaats. Vele menschen van Lingga komen aldaar om deze gom in te zamelen.

De boomen zijn naar gissing eerst op 20jarigen leeftijd produktief. Zij staan gewoonlijk alleen in de wouden, en men kan het als eene bijzonderheid aanmerken, wanneer men 5 of 6 boomen, die *getah pertja* produceeren, bij elkander ziet staan.

Men onderscheidt vele soorten van *getah*, welke heeten naar de boomsoorten, waaruit zij gewonnen worden. In de Preanger Regentschappen op Java, heeft men *getah penkalar*, *emberang*, *kiendang*, *tirop*, *kiara*, enz. Op Sumatra's Westkust verkrijgt men *getah pertja* door het ter neder vellen van den *balam*-boom, waarna men, even als op Borneo, den bast kwest, om er de gom te doen uitdruipen. Is zij wit en vloeibaar, dan wordt zij in bamboezen opgevangen, waarna zij dan na verloop van een paar dagen hard wordt. Verder heeft men op Sumatra de *getah katjel*, van den *katjel*-boom, *getah* van den *battam sunpay*-boom; in Palembang *getah lahoe*, *getah malaboeij* en *getah* van den *pohon balam*, die aldaar zeer veelvuldig is, vooral in de afdeelingen Banjoe Asin en Moesi Ilir en Oeloe. Van dezen boom onderscheidt men vier soorten: *balam tjabé*, *troeng*, *sonte* (de beste soort) en *tandoek*. In Benkoelen en Padang heeft men *getah balam tembaga* en *getah lahoe* van de *ficus cerifera*, waarvan de inboorlingen flambouwen maken. Deze laatste soort wordt meest met sago vervalscht. *Taban* of roode *getah pertja* krijgt men uit den Lingga-Archipel. De soorten *dadaun*, *kolan njatoh* en *ketiauw* komen op Banka voor.

Op Borneo wordt het uit den boom gesijpelde sap gekookt, om het door uitdamping van deszelfs waterdeelen te ontdoen. Het zuivere uit den boom loopende vocht heeft eene grijsachtige kleur, echter gebeurt het menigmaal, dat er bij de insnijding kleine stukjes bast bij deze vloeistof vallen, waardoor zij eene roodachtige tint verkrijgt. Er zijn op Borneo zeven soorten van *getah pertja*-boomen bekend, van welke slechts drie de ware gom opleveren. Deze drie soorten zijn: de boom met geel hout, de boom met roodachtig hout en de boom met wit hout. De eerste levert de beste gom op. De vruchten, die in menigte op den grond lig-

gen, kiemen spoedig uit en wassen tot boomen. In den handel wordt voor de beste *getah* gehouden, die, welke in kokend water week wordt, maar niet kleverig, en ook geene onzuiverheden van zich afgeeft. Zij is onoplosbaar in water, alcohol, loogen en zuuren.

Van de *getah pertja* wordt op verschillende wijzen een nuttig gebruik gemaakt, b.v.: tot het maken van vaatwerk, vooral voor artikelen die gebruikt worden in zeewater, als: ankers, reddingstoestellen, waterdigte kleedingstukken, netten, enz.; tot het vervaardigen van zweepen, schoenen, werkmandjes, decoratiën, gebitten om kunsttanden in te bevestigen en tot het bedekken van houtwerken, om deze daardoor voor verrotting of oxydatie te behoeden, het bekleeden van schrijflessenaars en tot versiering van meubelen, boekbanden enz. De beste *getah pertja* wordt gebezigd om er metalen draden van de electrische telegraphen mede te bedekken. Zelfs heeft men in Engeland van deze stof booten gemaakt, die zeer doelmatig werden bevonden.

De Nederlandsche Handelmaatschappij was een der eerste aanvoerders van de *getah pertja.* In 1854 werden daarvan voor haar aangebragt 69.53 pikols en in 1855 ruim 2.611 pikols.

De prijzen verschillen zeer, doch kunnen in Indië gemiddeld op *f* 35 à *f* 36 de pikol van 125 Amst. ponden gesteld worden.

Blijkens de Verslagen van den handel op Java zijn daar ingevoerd:

in 1854 van	Sumatra's Westkust. . . .	pikols	258.47	ad	*f*	9,046
〃 〃 〃	Palembang en Banka.. . .	〃	461.11	〃	〃	20,914
〃 〃 〃	Borneo.	〃	314.23	〃	〃	12,567
		〃	1,033.81	〃	〃	42,527
〃 1855 〃	Sumatra's Westkust. . . .	〃	961.16	ad	*f*	38,626
〃 〃 〃	Palembang en Banka.. . .	〃	1,282.38	〃	〃	46,660
〃 〃 〃	Riouw..	〃	310.15	〃	〃	9,174
〃 〃 〃	Borneo..	〃	2,557.51	〃	〃	92,546
		〃	5,111.20	〃	〃	187,006
〃 1856 〃	Borneo.	〃	765.73	ad	*f*	23,923
〃 〃 〃	Celebes.	〃	61.—	〃	〃	2,440
〃 〃 〃	Palembang en Banka.. . .	〃	231.58	〃	〃	8,391
〃 〃 〃	Sumatra's Westkust. . . .	〃	243.24	〃	〃	7,748
		〃	1,301.55	〃	〃	42,502
〃 1857 〃	Riouw..	〃	7.50	ad	*f*	150
〃 〃 〃	Borneo.	〃	683.21	〃	〃	19,163
〃 〃 〃	Palembang en Banka.. . .	〃	7,75	〃	〃	140
〃 〃 〃	Sumatra's Westkust. . . .	〃	334,18	〃	〃	11,282
		〃	1,032.64	〃	〃	30,735

en uitgevoerd:

in 1854 naar	Nederland.	〃	287.68	ad	*f*	11,471
〃 〃 〃	Engeland.	〃	23.—	〃	〃	908
〃 〃 〃	Frankrijk.	〃	46.—	〃	〃	1,840
〃 〃 〃	Amerika.	〃	29.—	〃	〃	1,160
〃 〃 〃	den Oosterschen Archipel. .	〃	102.55	〃	〃	4,164
		〃	488.23	〃	〃	19,543

in 1855 naar	Nederland.	pikols	3,799.92	ad *f*	138,784
〃 〃 〃	Engeland.	〃	3.—	〃 〃	120
〃 〃 〃	Frankrijk.	〃	712.—	〃 〃	28,005
〃 〃 〃	Bremen.	〃	160.—	〃 〃	6,400
〃 〃 〃	Amerika.	〃	135.—	〃 〃	5,400
〃 〃 〃	China en Manilla.	〃	11.—	〃 〃	440
〃 〃 〃	den Oosterschen Archipel. .	〃	708.92	〃 〃	27,008
		〃	5,529.84	〃 〃	206,157
〃 1856 〃	Nederland.	〃	848.10	ad *f*	28,586
〃 〃 〃	Engeland.	〃	22.—	〃 〃	770
〃 〃 〃	Frankrijk.	〃	130.—	〃 〃	4,550
〃 〃 〃	Hamburg.	〃	50.—	〃 〃	1,435
〃 〃 〃	Amerika.	〃	407.—	〃 〃	14,245
〃 〃 〃	den Oosterschen Archipel. .	〃	319.10	〃 〃	10,494
		〃	1,776.20	〃 〃	60,080
〃 1857 〃	Nederland.	〃	784.80	ad *f*	28,783
〃 〃 〃	Amerika.	〃	70.62	〃 〃	2,475
〃 〃 〃	den Oosterschen Archipel. .	〃	185.—	〃 〃	6,790
		〃	1,040.42	〃 〃	38,048

Onder opmerking dat Singapore als handelsplaats begrepen is onder de algemeene benaming van Oosterschen Archipel, kan hier nog medegedeeld worden, dat in het uitgevoerde naar dien Archipel Singapore gedeeld heeft

in 1854 voor pikols	46.68	ad *f*	1,906	
〃 1855 〃 〃	390.20	〃 〃	15,649	
〃 1856 〃 〃	42.70	〃 〃	1,503	
〃 1857 〃 〃	178.—	〃 〃	6,545.	

Volgens het overzigt van den handel in de buitenbezittingen is de in- en uitvoer van dit artikel geweest als volgt:

Sumatra's Westkust	invoer in 1854	*f*	129,230
	〃 1855	〃	168,514
	〃 1856	〃	100,111
	uitvoer in 1854	*f*	306,122
	〃 1855	〃	204,596
	〃 1856	〃	65,733
Palembang	invoer in 1855	*f*	1,431
	uitvoer in 1853	*f*	303
	〃 1854	〃	56,705
	〃 1855	〃	64,309
	〃 1856	〃	10,719
Moewara Kompeh	invoer in 1853	*f*	11
	〃 1854	〃	62
	uitvoer in 1853	*f*	28,722
	〃 1854	〃	45,812
	〃 1855	〃	16,730
	〃 1856	〃	10,458
Muntok	uitvoer in 1854	*f*	347
Riouw	uitvoer in 1854	*f*	4,800
Pontianak	uitvoer in 1854	*f*	216,385
	〃 1855	〃	153,226
	〃 1856	〃	42,220
Bandjermasin	uitvoer in 1854	*f*	11,530
	〃 1855	〃	80,174
	〃 1856	〃	11,956
Makassar	invoer in 1854	*f*	86,875
	〃 1855	〃	73,957
	〃 1856	〃	17,760
	uitvoer in 1854	*f*	143,250
	〃 1855	〃	58,995
	〃 1856	〃	53,136

Het blijkt, dat de *getah pertja* in den Oosterschen Archipel voornamelijk afkomstig is van Sumatra's Westkust, Palembang, Moewara Kompeh, Pontianak en Bandjermasin.

Getas, (Bedilan), distrikt op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Soekowati, met ongeveer 7,000 zielen.

Getas, ontgonnen woeste grond, op Java, in de residentie Samarang, afdeeling Salatiga, groot 183 bouws, in huur afgestaan aan W. R. VAN BEUSECHEM. Er wordt koffij op geteeld.

Getas, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Mangar.

Getas, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, 7 palen van Salatiga, $32^{1}/_{4}$ paal van Samarang en 49 palen van Poerwodadi.

Getas, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Berbek, distrikt Godean.

Getas, meer in Borneo's Zuid- en-Ooster-afdeeling, distrikt Kahaijan Tengah.

Getasari, dorp op Java, residentie en regentschap Banjoemaas.

Getassan, dorp op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Soekowati, aan den grooten weg van Soerakarta naar Boejoelali.

Getem, rivier op Java, residentie Bezoeki, op de Zuid-Westgrens van de afdeeling Bondowosso. Zij ontlast zich na eenen zuidelijken loop in de Indische zee.

Geti, riviertje op de Noordkust van het eiland Batjan.

Geti, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, 27 palen van Pasoeroewan.

Getok Banir, berg op Sumatra, residentie Palembang, die het gebied van de Kommering van dat der Ogan scheidt.

Getoo, poststation op Java, residentie en regentschap Rembang.

Getoon, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Singen Koelon.

Geurige plant (De), tabaksonderneming op Java, in de residentie Rembang, met eenen aanplant van 200 bouws, toebehoorende aan C. VREEDE.

Gevaarlijke hoek (De), ligt aan de Zuid-Oostkust van Celebes, op 2° 45′ Z. Br. en 122° 13′ O. L.

Gewoh, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap en distrikt Koeningan.

Gezusters (De), drie eilandjes bij de Oostkust van Sumatra, bij straat Soenda.

Gia, eiland ten Westen van Sumatra, in de Indische zee, behoorende tot de Batoe-eilanden.

Giam, zie: Giham.

Giandjar, zie: Gianjar.

Giangoer, eiland tot de Kleine Soenda-eilanden behoorende, bij het eiland Bali.

Gianjar, koningrijk op de Zuid-Oostkust van het eiland Bali, ten Zuiden van Bangli, ten Westen van Kalongkong, ten Noorden van Bali Badong, ten Oosten van Mengoei en ten Noord-Westen van de zee.

De grond is bergachtig, in het algemeen vruchtbaar en met rijstvelden en eenen weelderigen plantengroei bedekt; alleen op eenige steenachtige plekken groeit lang riet. De bevolking bedraagt, volgens HUSKUS KOOPMAN, die Bali in 1841 en 1842 als Commissaris van het Nederlandsche Gouvernement bezocht, 95,000 zielen, terwijl VAN DEN BROEK, die Bali in 1818 bezocht, voor de bevolking een cijfer van 160,000 zielen geeft, waaronder 30,000 weerbare mannen. Dikwerf is dit rijk sedert de afschaffing van den slavenhandel aan hongersnood blootgesteld geweest. De handel bestaat alleen in kleedjes en in boomwol voor den uitvoer en is verder in dit land, dat van de kusten verwijderd is, van geen belang. De hoofdplaats draagt denzelfden naam. Zij ligt 8 uren benoorden Badong en is de verblijfplaats van den *Radja*, die een fraai paleis en eenen tuin met vijvers heeft.

Gianti, berg op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Bandongan.

Giaridjas, zie: Lata Lata-eilanden.

Gidakan, dorp op de Oostkust van het Soenda-eiland Gili Genting.

Gidgit, dorp op het eiland Bali, rijk Boleling.

Gidoh, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Blitar, beoosten de Solo-rivier. Bij dit dorp treft men den bouwval van eenen steenen tempel aan, die van fraai beeldhouwwerk voorzien is.

Gidokan, berg op Java, residentie Cheribon, afdeeling Galoe, distrikt Rantja.

Gie, eilandje in den Molukschen Archipel, in de zee van Gilolo, bij de Oostkust van het eiland Gilolo, op 0° 48′ N. Br. Het staat onder het gezag van den Sultan van Tidore.

Giekong, zie: Giong, baai.

Giemblak, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap en distrikt Magelang.

Giendie, gehucht op Sumatra, residentie Palembang, landschap Redjang Moesi.

Giending, zie: Ginding, berg en kaap.

Gienjang, dorp op het eiland Madura, afdeeling Soemanap.

Gienten, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap Brebes, distrikt Salem.

Gientoengan, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo, distrikt Loano.

Gientong, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak.

Gientong, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ngasinan.

Gierie (Kota), dorp op Sumatra, residentie Palembang, distrikt Ampat Lawang, aan den linker oever der Blitar.

Gierie Endep en **Gierie Tinggi (Kota),** twee dorpen op Sumatra, residentie Palembang, distrikt Ampat Lawang.

Gige, rivier op Sumatra's Noordkust, zijnde de zuidelijke mond der rivier van Achin.

Gigian, linker zijtak der rivier Achin, op Sumatra, koningrijk Achin.

Giham, rivier op Sumatra, in de Lampongs, die zich in de rivier Toelang Bawang uitstort.

Giham, riviertje op de Noord-Oostkust van het eiland Groot Karimon, residentie Riouw. Het neemt zijnen oorsprong in het gebergte en stort zich, na eenen loop door eene groote vallei, in zee. Aan zijne oevers wordt veel tinerts gevonden.

Gija, zie: Gaija, eiland.

Gijsselsbaai, zie: Peisela.

Gikong, zie: Giong.

Gilalang, rivier op het noordelijk gedeelte van het eiland Batjan.

Gilang of Gelam, eilandje bij Borneo's Westkust, in de straat van Karimata, bezuiden Bawal, op 2° 53′ Z. Br., 110° 12′ O. L.

Gilasie of Gillesee, zie: Alas (*Straat van*).

Gilbao, zie: Gilboan.

Gilbat, dorp op de Noordkust van het eiland Ceram.

Gilboan of Duiveneiland, eilandje ten Oosten van Java, voor den ingang benoorden de straat Bali, $^1/_2$ mijl van Java en 1 mijl van Bali, op 8° 2′ Z. Br. en 114° 31′ 15″ O. L. Het is een groen eilandje van $^1/_2$ mijl grootte, met lichtgelen koraalgrond en met een groot witachtig rif, dat zich aan de Zuid-oost- en Noordzijde het verst uitstrekt. Het is aan Bezoeki onderhoorig en onbewoond. Er houdt zich alleen eene menigte van zeevogels op.

Gilgiffo, dorp op het Zuid-Ooster-eiland Klein Kei, residentie Banda, distrikt Toeallah.

Gilgil, stad op de Oostkust van het eiland Bali. Zij staat onder een Opperhoofd, die, behalve op Bali, ook op Lombok zijne bezittingen heeft.

Gili, eilandje bij de Westkust van het eiland Bawean, op 112° 40′ O. L. Voorheen was het door vele visschers bewoond, doch tegenwoordig is het verlaten, daar het op den 18den October 1844 door een aantal zeeroovers is afgeloopen, die alles hebben weggeroofd. Rondom dit eilandje worden de groote schelpen, reuzenschelpen genaamd, en verschillende koraalgewassen aangetroffen. Het leverde vroeger vele groenten en vruchten op.

Gili, kaap aan de Westkust van het eiland Bawean.

Gili, eilandje ten Westen van het eiland Lombok, in de straat Lombok. Het is door koraalriffen omgeven.

Gili, dorp op Java, residentie en regentschap Soerabaja.

Gili, dorp op het eiland Madura, afdeeling Soemanap, distrikt Kota.

Giliang of Gilingsang, eiland in de straat van Madura, ten Zuid-Westen van Gili Radja. Het is 2 palen groot en bevat 2,000 inwoners, waaronder 180 Maleijers en overigens Madurezen. Het is goed bebouwd en door riffen omgeven. Ten Oosten van dit eiland is een veilig kanaal. Op Giliang verzamelde zich den 25sten Maart 1849 de derde expeditie tegen Bali.

Giliang, zie: Pondi.

Giliansing, zie: Pondi.

Gili Banta, eiland ten Oosten van het eiland Soembawa, in de straat Sapi, op 8° 21′ Z. Br. De hoogste punt ligt 1,200 voeten boven de oppervlakte der zee. Tusschen dit eiland en Komodo ligt een kliprif.

Gili Basser, eilandje aan de Oostkust van het eiland Lombok, in de straat van Alas.

Gili Belo, eilandje aan de Oostkust van het eiland Lombok, in de straat van Alas.

Gili Boda of Siboling, eilandje ten Noord-Westen van het eiland Flores, vóór het voorgebergte Boling.

Gili Boetah, eiland in de straat van Madura, residentie Madura.

Gili Doewa, eilandje aan de Zuidkust van het eiland Madura, bewesten Gili Radja.

Gili Ginting of Ginky, bogtig eilandje aan de Zuid-Oostkust van het eiland Madura, bezuiden Telang, op 7° 14′ 15″ Z. Br., 113° 59′ 30″ O. L., onder de residentie Madura. Het is 9 vierkante palen groot en bevolkt door 3,300 Madurezen, die in 8 dorpen wonen. Rondom liggen uitgestrekte en afzonderlijke riffen en klippen. Den 7den Februarij 1843 zijn, in den nacht, aan de Zuidzijde van Gili Ginting twee rotsen uit zee opgekomen, welke bij hoog water 3 palm uitsteken. Het eiland is heuvel- en kalkachtig.

Gili Goleng, eiland bij het eiland Lombok, in straat Lombok.

Gili Gowa, zie: Goea Goea.

Gili Kokop, riffen in de straat van Madura, tusschen Balega en Pasoeroewan.

Gili Loewak of Tortel-eiland, klein eiland in de straat van Madura, bezuid-oosten Gili Ginting. Het is 1 paal groot, laag en kalkachtig en door riffen en klippen omgeven. Het ligt op 7° 13′ Z. Br. en 114° 4′ 30″ O. L.

Gili Manok, baai aan de Westkust van het eiland Bali.

Gilinang, zie: Giliang, eiland.

Giling, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling en distrikt Salatiga. Het is bewoond door 180 Javanen.

Giling, dorp op het eiland Madura, in het Zuiden van de afdeeling Soemanap.

Gili Poetak, eilandje in de straat van Madura, tusschen de eilanden Gili Radja en Giliang. Het is laag en door riffen omgeven.

Gili Radja, eiland in de straat van Madura, ten Westen van Gili Ginting. Het behoort tot de residentie Madura en is bevolkt door ongeveer 2,650 Madurezen, die 7 dorpen bewonen. Het is van het Oosten naar het Westen 4 palen groot en van het Zuiden naar het Noorden 3½ paal. Dit eiland is heuvelen kalkachtig en door klipriffen omringd.

Gillesee, naam welken de Engelschen geven aan de straat van Alas. Zie dat woord.

Gilligah, dorp op den Oosthoek van het eiland Ceram, residentie Banda, distrikt Kian, afdeeling Kian Darat.

Gilmooi, dorp op de Noordkust van het eiland Ceram.

Giloa, dorp op Celebes' Westkust, rijk Adja Tamparang.

Giloeng, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling en distrikt Panaroekan.

Gilolo, eig. Djaïlolo, door de Ternatanen Halmaheira genaamd, eiland tot de Ternataansche of eigenlijk Moluksche eilanden behoorende, tusschen 2° N. Br. en 1° Z. Br. en 127° 27′ en 129° O. L., ten Oosten van Celebes en daarvan gescheiden door de straat der Molukken.

De grootte wordt op ruim 300 vierkante mijlen geschat en de bevolking van dit en de omliggende eilandjes op 27,500 zielen, van welke slechts 4,500 op het grondgebied van den Sultan van Tidore wonen. Het eiland is onregelmatig van gedaante en bestaat uit vier schiereilanden. Aan de Oostzijde zijn drie voorname zeeboezems, aan de Westzijde tegenover Ternate is eene bogt of inham, waarvan weleer de Koning van Gilolo zijnen naam Djikoma Kolano, dat is: Bogtkoning, ontleend heeft. De Westkust wordt Batoe Tjina genoemd. De vier voorname kusten aan de Oostzijde zijn van het Noorden naar het Zuiden: Moro, Mabo, Patani en Weda. Het noordelijke en zuidelijke schiereiland behooren tot het gebied van den Sultan van Ternate, terwijl het oostelijke gedeelte onder Tidore's gezag staat; het binnenland wordt door een eigen Vorst bestuurd. De kusten worden door Maleijers en de binnenlanden door Alfoeren bewoond. Het geheele eiland is bergachtig en vooral op het noordelijke gedeelte zijn de bergen zeer hoog en van vulkanischen aard. De berg van Gamma Kanora, drie mijlen van Ternate, op Batoe Tjina, heeft in 1673 fel gewoed. De bergen zijn allen met digt bosch bedekt.

Het noordelijke schiereiland is verdeeld in 10 distrikten of djiko's, te weten: Dodinga, Gilolo of Djaïlolo, Sahoe, Gamma Kanora, Toebaroe, Folifoco en Loloda aan de Westkust, Galela, Tabello en Kaoe aan de Oostkust, waar de Galelarezen en Tabellorezen wonen, berucht door hunne zeerooverijen. Van de drie overige schiereilanden is weinig of niets bekend, dan eenige namen van de kustdorpen. De inwoners van Dodinga, Sahoe en Gilolo gehoorzamen de bevelen van den Sultan van Ternate, die van dit eiland, door de inkomsten die het hem oplevert en door de heere- en krijgsdienst der bevolking, het meeste nut trekt.

De grond levert een weinig goud op. Uit het dierenrijk vindt men buffels, ossen, wilde zwijnen, vele herten, geiten, schildpadden en visch; papegaaijen, duiven, raven, jaarvogels, honigzuigers en ander wild gevogelte. De grond is er vruchtbaar; de voornaamste voortbrengselen zijn: kokosnoten, sago, specerijen, *pisang*, broodvrucht, fraai hout en een weinig rijst. De muskaatnotenboom en de nagelboom groeijen er in het wild, doch men geeft zich bijna de moeite niet om hunne vruchten te verzamelen. Op Gilolo zijn 15,741 muskaatnotenboomen onder Ternataansch gebied en 8,980 muskaatnotenboomen onder Tidoreesch gebied (1855). De muskaatnoot is van eene mindere hoedanigheid dan die van Banda en zelfs die van Amboina, doch brengt nog te Makassar *f* 50 per pikol op.

Sago is het hoofdvoedsel der bevolking. De sagoplant groeit op menige plaats van het eiland in het wild en wordt aan de Noordkust aangekweekt, waar zij der bevolking vele winsten geeft. De bevolking vindt grootendeels haar bestaan in de parel- en schildpad-visscherij.

De uitvoer bestaat voornamelijk in vogelnestjes, parelen, stofgoud, parelmoer, gouderts, sago, specerijen, *tripang*, schildpad en vruchten. Boeginezen, Papoeërs en Chinezen drijven er handel in. De invoer bestaat in opium, Chinesche vruchten, ijzer, boomwol, manufacturen en kramerijen.

Gilolo is door gedurige oproeren en binnenlandsche oorlogen zeer geteisterd; de Portugezen hebben zich aldaar in het begin der zestiende eeuw gevestigd en er later groote moeijelijkheden gehad. De Spanjaarden ontnamen den Nederlanders in 1611 de stad Saboego op Gilolo, doch moesten die later weder aan hen afstaan. Van de vroegste tijden af bestonden er geschillen tusschen den Koning van Ternate en dien van Tidore over het bezit van verscheidene plaatsen op de Westkust van dit eiland. De Nederlanders ondersteunden en handhaafden den Koning van Ternate; echter is die van Tidore in het bezit van de Oostkust gebleven. Sedert 1682 heeft er geen afzonderlijke Koning meer over Gilolo geregeerd, wordende het door *Sengadji's* bestuurd.

Bij het verdrijven der Portugezen uit de Molukko's gaven zij op Gilolo drie vestingen aan de Nederlanders over, die op Gamma Kanora ook eene sterkte van dien naam hebben gehad, welke in 1616 geslecht is.

Daar de bijzondere literatuur over Gilolo van weinig belang is, zal zij vermeld worden op het art. Molukko's.

Gilolo, Djilolo eig. Djaïlolo, weleer een koningrijk, thans een distrikt op de Westkust van het noordelijke schiereiland van Gilolo, dat van dit rijk zijnen naam ontleent. Van de vroegste tijden bekleedden de Koningen van dit rijk onder de Moluksche Vorsten den eersten rang, welke aan dezelve werd toegekend volgens eene in het jaar 1322 door vier Moluksche Vorsten op het eiland Motir gemaakte bepaling. De Koning van Tidore en die van Batjan spanden in 1343 tegen den Koning van Ternate zamen, en zij zouden hem ten onder gebragt hebben, indien de Koning van Gilolo hem destijds geene hulp had verleend. In 1372 geraakte Gilolo door een huwelijk van den zoon des Konings van Ternate met eene dochter van dien van Gilolo onder Ternate, doch het werd weldra wederspannig. In 1380 beoorloogde de Koning van Ternate dien van Gilolo, ontnam hem verscheidene dorpen op de Westkust, en dwong hem van zijnen rang als eerste Vorst der Molukko's ten behoeve van Ternate afstand te doen. Het bevat tegenwoordig slechts 200 inwoners.

Gilolo, stad op de Westkust van het Ternataansche eiland Gilolo, distrikt Gilolo, van welks voormaligen Koning zij de verblijfplaats was. Bezuid-oosten deze plaats verheft zich de berg Gilolo.

Gilolo (Straat van) of Halmaheira, straat in den Molukschen Archipel, tusschen de eilanden Gilolo en Wageoe. Zij is in tweeën gedeeld door het eiland Gebeh. Het gedeelte tusschen dit eiland en Gilolo is in het algemeen bekend onder den naam van straat van Gilolo; dat ten Oosten van Gebeh, tusschen hetzelve en Wageoe, wordt somtijds Bougainville's doortogt genaamd. In de laatste jaren hebben verscheidene Engelsche schepen de vaart tusschen Gebeh en Wageoe genomen, maar de kleine eilandjes en de rotsen boven water, die in dit vaarwater verspreid liggen, maken den westelijken of Gilolo-doortogt verkieselijker.

Gimboelan, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, distrikt XX Kota's, larah Soelit Ajer. Er wordt kopererts gevonden.

Gimbol, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Remameh.

Gimbrang, dorp op Java, residentie Bantam, distrikt Tjilangkahan.

Gin, eiland ten Oosten van Sumatra, in den Riouw-Archipel, ten Zuid-Oosten van het eiland Bintang, op 0° 45′ N. Br.

Ginadee, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Serondol.

Ginaijan, dorp op Java, om de Zuid-Oost der stad Soerabaja, distrikt Djabakota, met 93 zielen in 1857.

Gindajahan, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Maribaja.

Gindi, berg op het eiland Tandjong Pinang, dat in den Riouw-Archipel ligt.

Ginding, kaap aan de Westkust van het eiland Banka, 1° 42′ Z. Br.

Ginding, berg op Java, residentie Pasoeroewan, op de Zuidzijde van het regentschap Malang. Hij heeft ondoordringbare wouden, vol van apen, herten, tijgers en wilde stieren.

Ginding, kaap aan de Zuidkust van Java, residentie Pasoeroewan.

Gindok, uitgestrekte grasvlakte op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, op den weg van Kradenan naar Gradjakan.

Gingea, handelsplaats op Sumatra, in het Oosten van het koningrijk Achin.

Gingham, rivier op Sumatra, in het Noorden van het koningrijk Achin.

Gingham of Barrong, rivier en kaap aan de Noordkust van Sumatra, koningrijk Achin,

5° 20′ N. Br., 5 of 6 mijlen O. Z. O. van Pedir.

Ginging, dorp op het eiland Madura, in het Zuiden van de afdeeling Soemanap.

Giningan, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja Lengka, distrikt Palimanang.

Ginting, dorp op Java, residentie Bantam, afdeeling Lebak, in het Westen van het distrikt Sadjira.

Ginting, zie: Genteng.

Gintoeng, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Gintoeng, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Bandar Goeniwang.

Gintoeng, rivier op Java, residentie Banjoemaas, op de grens van het Poerbolinggosche distrikt Tjahjana en het Bandjar Negarasche distrikt Bandjar.

Gintoeng, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja Lengka, distrikt Palimanang.

Gintoeng, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja Lengka, distrikt Madja.

Gintoeng, zie: Gientong, dorp.

Gintoengan, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Oengaran. Het bevat ongeveer 200 inwoners.

Gintoengan, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Karang Anjar, distrikt Gombong.

Gintong, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Noorden van het distrikt Djasinga, aan de Tjimanok.

Gintong, zie: Gientong, dorp.

Gintong Tabang, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Noorden van het distrikt Djasinga, aan de rivier Mentjereh.

Giong, rivier op Borneo's Noord-Oostkust, distrikt Mangedora. Men vindt er vogelnestjes.

Giong, baai aan Borneo's Noord-Oostkust, op 118° 10′ O. L., 5° 10′ N. Br. Er wordt veel *tripang* gevangen. De Zuidhoek dezer baai heet Temboen Matta, waar zich eene menigte herten en varkens ophouden.

Giourana, rivier op Celebes, die zich in de baai van Boni ontlast.

Girian, rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahassa, in het Noorden der afdeeling Toncea.

Girian, dorp op Java, residentie Soerabaja, nabij de stad Soerabaja.

Girie, dorp op Java, adsistent-residentie en distrikt Banjoewangi.

Girie, bergje en dorp op Java, residentie Soerabaja, afdeeling Grissee, op ongeveer 3 palen ten Zuid-Westen van de stad Grissee.

Het dorp is beroemd door zijnen prachtigen tempel, een der drie voornaamste op Java. Op het bergje is hier een hoog en schoon graf van eenen *Panoembahan*, die weleer over deze plaats het bewind voerde. Girie is sterk bevolkt.

Girikloewihan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ngasinan.

Giri Koesoema (Bloemenberg), benaming van een gedeelte van den berg Agong, op het eiland Bali.

Giri Mora, gehucht op de Westkust van Nieuw-Guinea, distrikt Lokahia.

Giringan, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Giroas, dorp op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Benkoelen, rijkje Anak Soengei.

Giroe, dorp op de Zuidkust van het eiland Ceram, aan de baai van Taroeno.

Gironata, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Madja Lengka, distrikt Palimanang, op de zuid-oostelijke grens.

Gise, dorp op het Riouw-eiland Bintang.

Gisian, dorp op Java, residentie Soerabaja, bij de stad Soerabaja.

Gising, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, op den zuidelijken rug van den Gedé.

Gisselauw, dorp op de Zuidkust van het eiland Ceram, bij Tobo.

Gisser, dorp op Java, residentie Soerabaja, afdeeling Grissee.

Gisser, zie: Kisser, eiland.

Gisser, eilandje in den Molukschen Archipel, residentie Banda, tot de Ceram-Laut-eilanden behoorende. Het telt 120 bewoners in een gelijknamig dorp, onder eenen Majoor.

Gita, dorp op de Westkust van het eiland Gilolo, onder het gebied van Tidore.

Gladagan, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Gladak, dorp op Java, residentie Soerakarta, 25 palen van Soerakarta, 42 palen van Samarang.

Glaga, rivier op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Mandaheling, die zich in de Gadis ontlast.

Glaga, dorp op Java, residentie Rembang, regentschap Toeban, nabij de grens van Rembang.

Glaga, heuvel en dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap en distrikt Magelang.

Glaga, dorp op Java, residentie Japara, regentschap Koedoes.

Glaga, dorp op Java, adsistent-residentie en distrikt Banjoewangi.

Glaga, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap en distrikt Berbek.

Glaga, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ledok, distrikt Sapoerang.

Glaga, moeras op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Tjilatjap, distrikt Adiredjo.

Glaga, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan, distrikt Semanten.

Glaga, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan, distrikt Lorrok.

Glaga, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Poeger.

Glaga, dorp op het eiland Madura, afdeeling Pamekassan.

Glaga Dowo, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang, aan den weg van Tjoempang of Djogo naar Malang. Het is bewoond door Chinezen, die er een opiumkit en een pandjeshuis hebben.

Glaga Midang, dorp en suikerfabriek op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja Lengka, distrikt Palimanang, met eenen aanplant van 324 bouws en toebehoorende aan D. C. Ament en de erven B. W. van den Boogaardt.

Glaga Tombo, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Er wonen 125 Javanen.

Glaga Weroe, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Soeko Kerto.

Glam, kaap aan de Oostkust van het eiland Banka, op 2° 30′ 31″ Z. Br.

Glam, eiland aan de Zuid-Westkust van Borneo, omtrent den hoek Sambar. Het is door riffen omgeven.

Glandang, dorp met koffijplantaadje op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang.

Glandong, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap Pamalang, distrikt Mandi Radja.

Glandong, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Ngrowo.

Glangang, rivier op de Zuid-Westkust van het eiland Groot Karimon, residentie Riouw. In hare bedding wordt tinerts gevonden.

Glap, berg op Java, residentie en regentschap Banjoemaas.

Glap, heuvel op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang.

Glarmendala, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling en distrikt Indramajoe.

Glassa, zie: Gaspar, eiland.

Glassan, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, aan de rivier Toentang.

Glatik, eilandje op de Noordkust van Java, residentie Rembang.

Glawon, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling en distrikt Salatiga. Er wonen ruim 100 Javanen.

Glean of Vrede's-eiland, een der Karimon Djawa-eilanden, residentie Japara.

Glebroek, dorp op Java, residentie Bantam, regentschap Lebak.

Gledekan, kaap aan Java's Zuidkust, residentie Probolinggo, afdeeling en distrikt Lamadjang.

Glempang, dorp op Java, residentie en regentschap Banjoemaas, distrikt Kali Redjo, aan de rivier Serajo.

Glempang, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap en distrikt Poerwokerto.

Glempang, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerbolinggo, distrikt Kerta Negara.

Glimbong, heuvel op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang, distrikt Ngantang.

Glisong, eilandje in de straat van Makassar, op 119° 18′ O. L., 5° 19′ Z. Br. De bewoners zijn goede zeelieden. Glisong behoort onder Makassar.

Glisong, landschap en dorp op de Westkust van Celebes, in de Zuider distrikten. De inwoners vinden hun bestaan in den kusthandel, vischvangst en zeevaart. De landbouw wordt er minder dan in de Noorder distrikten uitgeoefend. Het dorp heeft eene goede haven. Deze plaats werd den 20 Julij 1677 door de onzen, onder den Admiraal Speelman, stormenderhand ingenomen.

Gliwak, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap en distrikt Magelang.

Gliwang, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Sawangan.

Glodak, rivier op Java, residentie en regentschap Kediri, distrikt Djambean.

Glodogan, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Mataram.

Glodogan, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Ambarawa. Er wonen ruim 400 Javanen.

Gloega, dorp op Java, residentie en regentschap Rembang.

Gloenggang, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerbolinggo, distrikt Tjahjana, op de oostelijke grens.

Gloesoer, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, distrikt Karang Kobar.

Glompong (Telokh), haven op Sumatra, aan de Westkust van het koningrijk Achin, van welke kust zij de voornaamste is, met een gelijknamig dorp, dat ook Poeloe Riga heet, en waar veel handel bestaat. De grond levert veel koffij op.

Glongong, distrikt en dorp op Java, residentie Japara, regentschap Pati. Het distrikt bevat 93 dorpen met 20,300 inwoners. De grond is uiterst vruchtbaar. Het dorp ligt 7 palen van Pati en $47^1/_4$ paal van Japara.

Glongong, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan, 16 palen van Patjitan, 50 palen van Djokdjokarta en 50 palen van Soerakarta.

Glongong, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap en distrikt Brebes.

Glongong, zie: Galoenggoeng, berg.

Glora, dorp op de Oostzijde van het Soenda-eiland Nias. Er is eene ankerplaats.

Glosaroen, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang.

Gloton, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Ngasinan.

Gnabang, zie: Ngabang, hoofdplaats.

Gnarip, landschap in de Lampongsche distrikten op Sumatra.

Gnoek, rivier op Java, residentie Samarang, die met eene noordelijke rigting in zee valt.

Gnoela, dorp op Sumatra, residentie Palembang, aan de rivier Moesi, 2 uren van Kemang. Het bestaat uit 81 woningen en eene pasciban.

Gnoenang, dorp op Sumatra, residentie Palembang, aan de rivier Moesi, ruim 4 uren roeijens van de monding der Rawas. Er zijn 25 woningen.

Gnoffikia, oude naam van het fort Mauritius, op het eiland Makjan. Zie Mauritius, fort, en Ngofakiaha, eiland.

Goa, rivier op Celebes' zuidelijk schiereiland. Hare oevers zijn bedekt met digt geboomte en *bamboe*. Zij ontlast zich in de straat van Makassar.

Goa, stad op de zuid-westelijke landtong van Celebes. In het jaar 1618 werd zij door de Nederlanders verwoest. Bij deze plaats vindt men eenige praalgraven van vroegere Koningen, die echter zeer vervallen zijn. Van Makassar loopt een groote weg naar Goa. De steenen boogbrug op dien weg is in Augustus 1858 voltooid.

Goa was vroeger de hoofdstad van het rijk van dien naam, waar de Koningen van dat rijk gekroond werden. Er stond een paleis van den Sultan en men had er moskeeën, handwerken, kunsten en eene haven met aanzienlijken handel.

Goa of Gäa, regentschap, rivier en dorp op de Noordkust van het eiland Ceram, afdeeling Wahaai. Het dorp Goa wordt door eenen *Orang Kaja* bestuurd en bevat 245 inwoners (Mohammedanen). De rivier vormt de grensscheiding tusschen de distrikten Kilbat en Kilmoei.

Goa, eiland bij Flores, welks middenpunt ligt op 9°. 5′ Z. Br., 121° 53′ O. L.

Goa, zie: Goewa.

Goaripin, hoofddorp van het Moluksche eiland Kajoa, op eene koraalbank gelegen.

Gobang, partikulier land met een gelijknamig dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Westen van het distrikt Parong. Het is bewoond door 4,650 zielen.

Gobang, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Grogol.

Gobang, dorp op Java, residentie Batavia, Ooster Kwartier, ten Oosten van de *râwa* Oedjong Krawang.

Gobbé Gobbé, dorp op Celebes' zuidwestelijk schiereiland, landschap Toerateya. In deszelfs nabijheid heeft men zoutpannen.

Gobleg, dorp op Java, residentie Soerabaja, afdeeling Grissée, regentschap Sidajoe.

Gobi, zie: Gebeh, eiland.

Gobo Klakka, zie: Gobrook Glaga.

Gobol, dorp op het Batoe-eiland Mari. Het is bewoond door 40 Niassers.

Goboor, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang.

Gobrook Glaga, voornaam dorp op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang, 22 palen O. Z. O. van Malang, aan den voet van het Tengger-gebergte, 3,715 voeten boven de zee. Het is bewoond door Tengerezen en de omtrek is bedekt met koffijtuinen.

Godang, heuvel op Sumatra, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap XX Kota's.

Godang, bosch op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor.

Godean, distrikt op Java, residentie Kediri, regentschap Berbek. Het telt 4,925 Javanen. De hoofdplaats is Patjeh.

Godean, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap en distrikt Berbek, $15^1/_2$ paal van Kediri en $35^1/_2$ paal van Toelong Agong.

Godek, berg op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Wonosobo.

Godekan, dorp op Java, residentie Soerabaja, om de Oost der stad, distrikt Djabakota, met 36 zielen (1857).

Goding, dorp op Sumatra, in de Batta Landen, distrikt Tobah, aan de zuid-oostelijke helling van het Kindjang-gebergte, 1,304 Rijnl. voeten boven de oppervlakte der zee.

Godjawan, rivier op Java, residentie Djokdjokartá, afdeeling Mataram.

Godja, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak.

Godo, dorp op Java, residentie en regentschap Rembang, 5 palen van de hoofdplaats, 59 van Toeban en 77 van Bodjo Negoro.

Godogang, zie: Gedogan, berg.

Godok, dorp op Java, residentie Batavia, bij de stad Batavia.

Godong, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Kampak.

Godong, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, 29 palen van Samarang, 43 van Salatiga en 13 van Poerwodadi.

Godoon, berg op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Bandar Goeniwang, op de grens van Tagal.

Godrean, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang.

Goea, zie: Goewa en de daarmede zamengestelde woorden.

Goea Goea of Gaga, eiland in de straat van Madura, ten Westen van den Zuidhoek van het eiland Kangeang. Het behoort tot de residentie Madura, en heeft slechts een dorp dat door ongeveer 900 Madurezen en Maleijers bewoond wordt. Het beslaat eene oppervlakte van 3 vierk. palen.

Goeai, twee eilanden in den Molukschen Archipel, aan de Westkust van het noordelijke schiereiland van Gilolo.

Goearitji, eilandengroep in den Molukschen Archipel, tusschen de eilanden Makjan en Batjan. Hiertoe behooren de westelijke onbewoonde eilandjes Laigoma, Goenange, Sikou, Leali, enz., en de oostelijke bewoonde eilanden Kajoa, Miskien en Bentjan.

Goebag, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Singen Kidool.

Goebang, rivier op Sumatra's Oostkust, landschap Langkat, ook Tampat Koeala Damar geheeten, naar de groote hoeveelheid *damar* die de bosschen hier leveren.

Goebang, kaap aan de Zuid-Oostzijde van het eiland Lingga, residentie Riouw, op 0° 20′ Z. Br.

Goebeh, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Sidajo, aan den linker oever der Bengawan.

Goebeng Doekoe, dorp op Java, residentie Soerabaja, om de Oost der stad, distrikt Djabakota, met 44 inwoners (1857).

Goebeng Ketjepit en **Goebeng Klingsingan,** twee dorpen om de Oost der stad Soerabaja, op Java, het eerste met 42 en het andere met 34 zielen in 1857.

Goebeng Tengah, dorp op Java, om de Zuid-Oost der stad Soerabaja, distrikt Djabakota. Het telde in 1857 44 zielen.

Goeboek, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg.

Goeboek, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Demak, 31 palen van Samarang, 31 palen van Salatiga, 25 palen van Poerwodadi. Er is eene tabaksonderneming, toebehoorende aan den Heer von Ende.

Goeboek, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Keboemen.

Goeboek Lamban en **Goeboek Lor,** twee dorpen op het eiland Bali, aan het Noorderstrand van het rijk Boleling.

Goedang, dorp op het eiland Banka, distrikt Soengei Slan.

Goedang Koppie Tepatjet, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor. Het ligt 3,533 Rijnl. voeten boven de oppervlakte der zee.

Goedarim Baroe, dorp op Sumatra, in de Batta Landen, landschap Tanah Oeroeng, op eene bergrib van den Simoei Woasos, ter hoogte van 3,143 Rijnl. voeten boven de zee.

Goede Hoop, suikerfabriek op Java, residentie en regentschap Pasoeroewan, met eenen aanplant van 245 bouws en toebehoorende aan W. H. van Oven.

Goede Hoop, kaap aan de Noord-Westkust van Nieuw-Guinea, op 0° 20′ Z. Br., 132° 31′ O. L.

Goed Fortuin, zie: Pora (Zuid), eiland.

Goedingari, eilandje bij de Westkust van Celebes, in de straat van Makassar.

Goedjangan, dorp op Java, residentie en regentschap Soerabaja.

Goedjeg, dorp op Java, residentie en regentschap Rembang.

Goedjeg, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Gegissek.

Goedji, dorp op Sumatra, residentie Palembang, aan de rivier Lamatang.

Goedo, suikerfabriek op Java, residentie Soerabaja, afdeeling Modjo Kerto, met eenen aanplant van 210 bouws en toebehoorende aan L. Johan en M. Jordan.

Goedoe, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Grobogan.

Goefootfohim, gehucht op het eiland

Boero, regentschap Kajeli. Het telt 30 inwoners. De grond is hier zeer vruchtbaar.

Goegoe, larah en dorp op Sumatra, residentie Padangsche Bovenlanden, afdeeling en distrikt XIII Kota's.

Goegoe, dorp op Sumatra, residentie Padangsche Bovenlanden, afdeeling L Kota's, distrikt Ganting, in eene vlakte gelegen. Hier bevindt zich het fort van den Bosch, op eenen 100 voeten hoogen heuvel.

Goegoe, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Bandongan.

Goegoe Boelat, berg op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap XX Kota's.

Goegoeloe, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang.

Goegoeng, dorp op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Ajer Bangies, aan de rivier Natal.

Goegoe Padang Lawe, distrikt op Sumatra, residentie Padangsche Bovenlanden, afdeeling Tanah Datar, landschap XX Kota's.

Goegoe Taropong, dorp op Sumatra's Westkust, adsistent-residentie Ajer Bangies, aan de rivier Bintoai.

Goegoer, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap Pamalang, distrikt Bongas.

Goegoer Banteng, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Losari.

Goegoer Malintang, sterkte op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden.

Goegoeroeng, dorp op Java, residentie Bantam, Noorder Regentschap, bij Bantam.

Goegoe Sigandang, heuvel op Sumatra's Westkust, residentie Padang, landschap der VI Kota's. Er werd, na de verovering van het landschap, door den Lt. Kolonel Raaff eene schans aangelegd, waaruit men een fraai gezigt heeft op den omtrek.

Goegoes, berg op het eiland Banka, distrikt Muntok.

Goeha, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier.

Goejan, rivier in Borneo's Westerafdeeling, landschap Silat.

Goejangan, dorp op Java, residentie Japara, regentschap Pati, op $4^1/_2$ paal van Pati en $44^3/_4$ palen van Japara.

Goejangan, dorp op Java, residentie Japara, $15^1/_2$ paal van Pati en $55^3/_4$ palen van Japara.

Goejangan, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Karang Anjar, distrikt Sokka.

Goejangan, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Bodjo Negoro.

Goejoek, dorp op Java, residentie Soerakarta, regentschap Soekowatie.

Goekoelang (Tandjong-) of Tweede Punt, kaap aan Java's Westkust, residentie Bantam, tusschen de Meeuwen- en Welkomstbaaijen, en gelegen op 6° 38′ 15″ Z. Br. en 105° 25′ 13″ O. L.

Goelang, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Mangar.

Goelak, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Indramajoe, distrikt Karang Ampel.

Goela Timor, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap Brebes, distrikt Boemi Ajoe.

Goelatjir, dorp op Java, residentie Bantam, regentschap Serang.

Goeli, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang.

Goeliga, zie: Bezoar.

Goeli Goeli, dorp op de Oostkust van het eiland Ceram, residentie Banda, regentschap Oerong.

Goelin, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Remameh.

Goelingan, dorp op het eiland Bali, rijk Mengoei.

Goeling Badak, berg op Java, residentie en regentschap Banjoemaas.

Goelis, berg op Java, adsistent-residentie en distrikt Buitenzorg.

Goeloe Goeloe, dorp op het eiland Madura, afdeeling Soemanap, distrikt Barat Laut. Hier woont het distriktshoofd.

Goeloeng, dorp op Celebes' Westkust, rijk Boni, onderhoorig aan Sopèng.

Goeloengan, dorp op het eiland Madura, afdeeling Soemanap, distrikt Kota.

Goeloewan, kaap en rivier aan Java's Noordkust, residentie Pekalongan. De rivier ontspringt op het gebergte Woenaring en ontlast zich in eene noord-oostwaarsche strekking in de zee van Java.

Goelon, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Goemai Lembok, Oeloe en **Talang,** distrikten op Sumatra, residentie Palembang, landschap Pasoemah. De Hoofden van Goemai Oeloe hebben, volgens de laatste berigten, van hun voornemen doen blijken, om zich aan ons Gouvernement te onderwerpen. Een gedeelte van Goemai Talang is nog niet tot gehoorzaamheid gebragt.

Goemajoen, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Doekoe Wringin.

Goemalang, landschap en dorp op de Zuid-Oostkust van het eiland Ceram, residentie

Banda. Het dorp bestaat uit een twaalftal huizen en is door eenen steenen muur omringd.

Goemanting, berg op Java, op de westelijke grens van Banjoemaas.

Goemasa, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang.

Goemawang, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, distrikt Singomerto.

Goemawang Kidool, hoofdplaats van het distrikt Wiradessa, op Java, residentie en regentschap Pekalongan. Er is een Controleur gevestigd.

Goemba, berg op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Soeba, op de grens van Kalisalak.

Goemba, rivier op het eiland Banka, distrikt Toboali.

Goemelang, zie: Goemalang.

Goemelar, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Doekoe Wringin, op de oostelijke grens.

Goemelar, dorp op Java, residentie en regentschap Banjoemaas, distrikt Kali Redjo.

Goemelar, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, distrikt Karang Kobar.

Goemelar, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Tjilatjap, distrikt Pegadingan.

Goemelar, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Kampak, op de grens van Pakkies.

Goemelem, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, op den voet van den berg Groedo. Het bevat ongeveer 24 huisgezinnen, welke zich met het planten van tabak en Turksche tarwe bezighouden.

Goemiati, klip in den Riouw-Archipel, beoosten Sumatra, in de Doerian-straat.

Goemilang, zie: Goemalang.

Goeminara, dorp op Sumatra's Oostkust, aan eenen zijtak der Langkat-rivier. Het is bewoond door een 50tal Batta's, die aan Langkat onderworpen zijn, en zich met peper planten bezighouden.

Goemingon, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Massin.

Goemingsir, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, distrikt Batoer.

Goemi Oeloe, zie: Goemai Oeloe.

Goemiwang, poststation op Java, residentie Bagelen, regentschap Karang Anjar, distrikt Sokka.

Goemkombang, berg op het eiland en in de afdeeling Madura, distrikt Bangkalang.

Goemoek, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling en distrikt Panaroekan.

Goemoek, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Rogo Djampi.

Goemoek, zie: Gemoek, kaap.

Goemoeling, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Pekalongan, distrikt Sawangan, op de Westergrens.

Goemoeran, dorp op Java, residentie Bantam, afdeeling Tjiringin.

Goemoeroe, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Wiradessa, met eene indigoplantaadje.

Goemoeroe, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, distrikt Singomerto.

Goemoeroe, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Madja Lengka, distrikt Telaga.

Goemong, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Karang Anjar, distrikt Gombong.

Goemook, partikulier land op Java, residentie Soerabaja, regentschap Grissee. Het bevat 210 bewoners.

Goempa, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Bekompai, in het Pattaigebied. Het bevat 45 inwoners.

Goempang, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, distrikt Bandjar.

Goemplong, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Kendal. Er groeit een weinig Turksche tarwe.

Goena (Wai), rivier op het eiland Boero, in den omtrek van Kajeli.

Goenange, onbewoond eiland in den Moluksehen Archipel, tot de Goearitji-eilanden behoorende.

Goenawar, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling en distrikt Ambal.

Goendang, rivier op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Padjang. Zij ontlast zich in de Solo-rivier.

Goendang, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan, distrikt Pangool.

Goendang, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan, distrikt Semanten.

Goendeel, dorp op Java, residentie en afdeeling Bezoeki, distrikt Soember Waroe.

Goendi, eilandje aan de Zuid-Oostkust van Sumatra.

Goendi, dorp op Java, residentie Samarang,

regentschap Demak, distrikt Mangar.

Goending, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Bodjo Negoro.

Goendo, rivier op Java, residentie en afdeeling Probolinggo, distrikt Tongas.

Goendoe, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang.

Goendoel, eiland in de Java-zee, tot de Karimon Djawa-eilanden behoorende.

Goendoel, heuvel op het eiland Billiton, aan den westvoet van het Tadjem-gebergte.

Goendoel, berg op de Noordzijde van het eiland Bali, rijk Boleling.

Goendoelo, rivier op Java, adsistent-residentie Patjitan. Zij ontlast zich in de Patjitanbaai en is door eene bank gesloten.

Goeng of Gangsa, rivier op Java, residentie Tagal, regentschap Brebes, op de grens van het regentschap Tagal. Zij ontspringt uit den berg Bentina, ten Noord-Westen van den Slamat of Gedé, in het distrikt Lebaksioe. Zij is een diepe bergstroom, en bij Kemangelen, 10 palen van hare monding, 30 voeten breed van overtogt, doch smal van bed. Haar loop is eerst Noord-West dan Noord-Oost tot aan zee en bedraagt eene lengte van 15 palen. Zij is onbevaarbaar en neemt de Kali Hérang op. Aan de monding is in 1852 een zeehoofd uitgelegd.

Goeng (Goenong-), heuvels op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soekapoera, distrikt Singaparna.

Goengoengan, poststation op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Kraksan, distrikt Paiton.

Goeniwang, hoofdplaats van het distrikt Bandar Goeniwang, op Java, residentie en regentschap Pekalongan.

Goenjang, dorp op Java, residentie en regentschap Kediri, distrikt Djambean.

Goenong, *een Javaansch en Maleisch woord voor berg. Elders met Goenong beginnende woorden, welke hier niet voorkomen, zoeke men op het woord van onderscheiding.*

Goenong, eilandje aan Java's Zuidkust, bezuiden de residentie Kediri.

Goenong, rivier op Java, residentie en regentschap Tagal. Zij ontlast zich in de Pamalang.

Goenong, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Pamalang, distrikt Bongas.

Goenong, berg op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Kadoe Gedé, bezuiden Kadoe Gedé.

Goenong, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, beoosten de rivier Tjilèles.

Goenong, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Goenong, distrikt in het landschap IX Kota's op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden.

Goenong, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, distrikt Batipoe.

Goenong, post op Sumatra's Westkust, residentie Padang, landschap VI Kota's.

Goenong, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap der IV Kota's, aan den weg die naar de oostelijke distrikten leidt, op eene hoogte van 2300 voeten boven de zee.

Goenong, dorp op Sumatra, in de Batta Landen, aan den linker oever der Simpang Kanan.

Goenong, dorp op de Zuid-Westkust van het Soenda-eiland Lepar.

Goenong, dorp in Borneo's Zuid- en Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin, Zuid van Martapoera, alwaar de erfgenaam van den troon diamantgroeven bezit.

Goenong Abang, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, distrikt Singomerto.

Goenong Ada, dorp op het eiland Madura, in het binnenland van de afdeeling Soemanap.

Goenong Adji, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Loerah Agong.

Goenong Agong, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap Brebes, distrikt Boemi Ajoe.

Goenong Agong, dorp op Sumatra, landschap Pasoemah Lebar, aan den voet van den Dempo. Het is zeer aanzienlijk en bevat 80 goed gebouwde huizen en eene verblijfplaats voor vreemdelingen. Er is een fraaije vijver van aanmerkelijke diepte, met kristalhelder water, dat altijd koel is. De inwoners lijden veel aan kropgezwellen. Het is te Goenong Agong des nachts ontzettend koud.

Goenong Agong, zie: Ringgit, berg.

Goenong Ajoe, dorp op de Westkust van Sumatra, adsistent-residentie Benkoelen, distrikt Manna, 3 uur van Tandjong Alam.

Goenong Anten, dorp op Java, residentie Bantam, afdeeling Lebak.

Goenong Api of Sangeang, eiland ten Oosten van het eiland Soembawa, slechts eenige mijlen ten Noord-Oosten van de kust van Bima, op 8° 11′ Z. Br. en 119° 5′ O. L. Het is den Sultan van Bima onderhoorig. De hooge

scherpe piek op de Oostzijde van het eiland rookt immer. De bevolking wordt op 300 zielen geschat; hun voedsel bestaat hoofdzakelijk uit Turksche tarwe en pompoenen. Dit eiland levert uitmuntende paarden en veel katoen. Het dient ook tot verblijfplaats van bannelingen die voor eenen korten tijd gestraft worden.

Goenong Api, of Brandend Eiland, vulkaan-eiland in de Bandazee, ten Noord-Oosten van het Zuid Wester-eiland Wetter, op 6° 57′ Z. Br., 126° 41′ O. L. Het is een steile kegel, die bijna zonder strand uit de zee oprijst. Het is $^1/_3$ mijl lang en $^1/_3$ mijl breed en onbewoond. De vulkaan is sedert langen tijd in rust.

Goenong Api, of Vuurberg, eiland in de Banda-zee, tot de Banda-eilanden behoorende, 10 minuten overvarens van Neira, en daarvan gescheiden door het Zonnegat, op 4° 30′ Z. Br., 130° 3′ 30″ O.L. Dit eiland bestaat uit eenen grooten brandenden berg, die 1000 voeten hoog is, en waaruit altijd rook opstijgt. De grond rondom dezen vulkaan is met eenen weelderigen plantengroei bedekt, welke gedeeltelijk bestaat uit groente-, kokosnoten- en bamboe-tuinen, en gedeeltelijk uit noten-muskaatperken; men vindt in de lommer van dit geboomte eenige bewoonde hutten. De hellingen zijn tot aan het middengedeelte van den berg met wouden bedekt. De top is dor en kaal en bedekt met zwavel. De krater heeft eene middellijn van 400 voet. Aan de Noordzijde van Goenong Api is een groot rif.

Goenong Api, vulkaan op de Noordzijde van het Sangir-eiland Siao, residentie Manado. De kruin is niet begroeid; men ziet er menigmaal wolken van asch en rook uit opstijgen.

Goenong Api, vuurspuwende berg op het eiland Lombok, niet ver van het meer Danoe. Hij is een top van den berg Rindjani en niet hooger dan 500 Rijnl. voeten boven het meer en 8795 voeten boven de oppervlakte der zee. De kruin is met zwavel bedekt.

Goenong Awoe of Babi Asam, kalkrots op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong, distrikt Tjilokotot.

Goenong Barang, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja Lengka, distrikt Madja.

Goenong Batin, dorp op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, distrikt Toelang Bawang, aan paal $65^1/_2$, zuidelijk van Manggala, aan de rivier Troesan. Het ligt 166 Rijnl. voeten boven de oppervlakte der zee en is door wildernissen omringd. Het telt 575 inwoners.

Goenong Batoe, dorp op Java, residentie Bantam, afdeeling Lebak, distrikt Tjilangkahan, 2,033 Rijnl. voeten boven de oppervlakte der zee.

Goenong Batoe, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Zuiden van het distrikt Tjibaroesa.

Goenong Batoe, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Pamalang, distrikt Bongas, aan de rivier Telaga, $40^1/_2$ paal van Tagal en $22^1/_2$ paal van Pekalongan.

Goenong Batoe, dorp op Sumatra, residentie Palembang, distrikt Pegagan Oedik.

Goenong Bentang, onderdistrikt op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor, in het Zuiden van het distrikt Djampang Tengah. Het beslaat tot aan het Zuider zeestrand eene lengte van ruim 30 en eene breedte van omstreeks 9 palen. De *Petinggi* (Hoofd) van dit onderdistrikt houdt te Sagaranten verblijf.

Goenong Boender, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Zuiden van het distrikt Parong.

Goenong Djaja, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap en distrikt Tjilatjap, aan de Tjidonan.

Goenong Djati, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, distrikt Singomerto.

Goenong Djawa, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Loerah Agong.

Goenong Dou, rivier en goudplaats op Celebes, residentie Manado, rijk Bolang Mogondo.

Goenong Giono, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, distrikt Singomerto.

Goenong Gombong, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor. Het ligt 2,490 Rijnl. voeten boven de oppervlakte der zee.

Goenong Gono, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Goenong Haloe, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, 36 palen van Tjiandjor, 24 palen van Bandong en 53 palen van Soemadang.

Goenong Karang, rivier op Java, op de grens van de residentiën Preanger Regentschappen en Buitenzorg. Zij ontlast zich in de Tjidadap.

Goenong Karong, dorp op Java, resi-

dentie Cheribon, regentschap Koeningan, op de noordelijke grens van het distrikt Loerah Agong.

Goenong Katon, dorp op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, aan de rivier Besai.

Goenong Kembang, dorp op Sumatra, residentie Palembang, distrikt Boelan Tengah, aan de rivier Moesi, 3 uur roeijens van Soengei Boenoet, met een 16tal woningen.

Goenong Kembar, dorp op het eiland Madura, in het binnenland van het regentschap Soemanap.

Goenong Kendang, distrikt op Java, residentie en regentschap Soerabaja, met 405 dorpen en 50,600 zielen. Dit distrikt is door eene brug, over de Kali Maas, met Djenggolo III verbonden.

Goenong Kendang, distrikt op Java, residentie Soerabaja, regentschap Grissee. Het telt 153 dorpen en 24,600 inwoners. Onder de inlandsche bevolking vindt men eenige Christenen.

Goenong Kendang, distrikt op Java, residentie Soerabaja, regentschap Lamongan. Het bevat 152 dorpen met 22,800 zielen.

Goenong Kentjana, dorp op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap, 13 palen van Lebak, 55 palen van Tjiringin, 68 palen van Anjer en $46^1/_2$ paal van Serang. Het ligt 930 voeten hooger dan de oppervlakte der zee.

Goenong Kidool, of Segoro Kidool, eene der twee provinciën van de residentie Djokdjokarta, op Java. Zij wordt door 3 *Wedono's* en 3 *Rongo's*, onder de bevelen van den Rijksbestierder van Djokdjokarta bestuurd. Men treft er vele *djati*-bosschen aan.

Goenong Kidool, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerwokerto, distrikt Djamboe.

Goenong Lajak, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap Pamalang, distrikt Bongas.

Goenong Lama, rivier en goudplaats op Celebes' Noordkust, residentie Manado, rijkje Bolang Mogondo.

Goenong Lawang, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ledok, distrikt Leksono.

Goenong Limbo of Lembo, drie kleine eilandjes in de Indische zee, bij de Oostkust van het eiland Nias.

Goenong Limbo, dorp op het eiland Nias, distrikt Goenong Sitoli, in het Zuiden.

Goenong Limoes Agong, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Galoe, distrikt Pendjaloe.

Goenong Loehoer, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Kadoe Gedé.

Goenong Loerah, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerwokerto, distrikt Adjibarang, op de oostelijke grens.

Goenong Lor, distrikt op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek. Het telt 8,575 inwoners. De hoofdplaats is Nglemboe.

Goenong Malang, dorp op Java, adsistent residentie Buitenzorg, in het Oosten van het distrikt Parong.

Goenong Malelo, dorp op Sumatra, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap der VIII Kota's.

Goenong Malintang, dorp op Sumatra, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap der VI Kota's.

Goenong Mandie, dorp op Sumatra, residentie Palembang, distrikt Ampat Lawang. Het bevat 18 huizen.

Goenong Mentah, stortvloed in de rivier Pisang, op Sumatra, Lampongsche distrikten. Bij laag water is hij niet gevaarlijk.

Goenong Meraksa, dorp op Sumatra, residentie Palembang.

Goenong Minjan, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Segala Herang.

Goenong Minto, goudplaats op Celebes, residentie Manado, rijk Bolang Mogondo.

Goenong Monjet, zie: Apenberg.

Goenong Pandah, dorp op Java, residentie en afdeeling Probolinggo, distrikt Dringo.

Goenong Parang, distrikt op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor. Het bevat 31.830 inwoners. In October 1855 heeft eene hevige windvlaag, vergezeld van regen, in dit distrikt 76 inlandsche woningen, 5 paseiban's, 3 warong's, 16 padischuren en 2 buffelkralen omvergerukt.

De pasanggrahan van dien naam in dit distrikt, in het dorp Tjikontang, aan den Z.Z.O. voet van den berg Parang, is 1790 Rijnl. voeten boven de zee gelegen.

Goenong Pasar Kiamis, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong. Er staat eene pasanggrahan.

Goenong Pati, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Oengaran. Het bevat ruim 600 inwoners.

Goenong Penten, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Mataram.

Goenong Persodo, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Poerworedjo.

Goenong Petarangan, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, distrikt Bator. Het ligt 6,830 Rijnlandsche voeten boven de oppervlakte der zee.

Goenong Petir, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, regentschap Padjang.

Goenong Poetih, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, distrikt Karang Kobar.

Goenong Priang, gehucht op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, distrikt Telokh Betong. Er worden pepertuinen gevonden, en den koffijboom treft men er als heiningplant aan.

Goenong Radja, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, 38 palen van Banjoemaas, 48 palen van Poerwokerto, $35^1/_2$ paal van Poerbolinggo, 70 palen van Tjilatjap en 6 palen van Bandjar Negara.

Goenong Radja, dorp op de Westkust van Sumatra, adsistent-residentie Benkoelen.

Goenong Radja, dorp op Sumatra, in de Lampongs, afdeeling Sekampong. Het bestaat uit 3 stammen of kaboewai's: Dagang, Penamba en Besoesoen, telt 3 soekoe's, 20 huizen en ruim 300 inwoners (1855). In de nabijheid liggen oude pepertuinen.

Goenong Radjegwesin, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang, op den weg van Ngantang naar Sisir, op ongeveer 3,776 Rijnlandsche voeten boven de oppervlakte der zee.

Goenong Rantau, dorp en heuvel in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Doeson Oeloe. De heuvel is 70 voeten hoog.

Goenong Rata, dorp op de Oostkust van het eiland Lombok.

Goenong Rodjo, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, distrikt Bandjar.

Goenong Sahari, land op Java, residentie en regentschap Soerabaja, distrikt Djabakota, aan de Kali Maas. Het is een partikulier land, met een gelijknamig dorp, dat in 1857 640 zielen telde, en met een landhuis op een steil, 60 voeten hoog heuveltje gebouwd, digt bij hetwelk eene minerale bron gevonden wordt, die ook aardolie oplevert en den eigenaar goede inkomsten geeft. De bron is bij de inlanders algemeen bekend onder den naam van Ajer Poeli, welken men haar gegeven heeft naar een gebak *koewé poeli*, tot welks bereiding men het water bezigt. De naam Pelantoengan, ook aan deze bron gegeven, ontleent zij aan de aardolie *minjikh Lantoeng*, welke zij opgeeft. Te Soerabaja wordt zij meest Ajer Goenong Sahari genoemd. De temperatuur van het water is 82° Fah., bij 87° luchttemperatuur. De bron vormt een vierkant van bijna 3 meters lengte en evenveel breedte. In de nabijheid van het landhuis bevindt zich het graf van den Raad van Indië Rothenbühler, in 1837 overleden.

Goenong Sahari Kidool en **Lor**, dorpen op Java, residentie Samarang, afdeeling en distrikt Salatiga. Het eerste is bewoond door ruim 100 Javanen en het andere door 140 Javanen.

Goenong Sangkoer, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Galoe, distrikt Rantja. Het ligt 1,749 Rijnl. voeten boven de oppervlakte der zee.

Goenong Santri, dorp op Java, residentie Bantam, 13 palen van Serang, $21^1/_2$ paal van Anjer, $46^1/_2$ paal van Lebak en 48 palen van Tjiringin.

Goenong Sari, buurt op Java, residentie Batavia, in de stad Batavia.

Goenong Sari, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Losari.

Goenong Sari, dorp op Java, residentie Cheribon, partikulier land en distrikt Kandang Hawor.

Goenong Sari, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Indramajoe, distrikt Sleman.

Goenong Sètan, dorp op Sumatra's Oostkust, rijk Siak, aan de rivier Sibajang. Van dit dorp loopt een weg naar Salo, dat twee dagreizen van Goenong Seitan verwijderd is. Het land is langs dezen weg doorgaans laag, niet zelden moerassig en bijkans overal met bosch bedekt.

Goenong Sindoer, landgoed op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, bij de hoofdplaats.

Goenong Sindoer, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Noorden van het distrikt Parong, 22 palen van Buitenzorg.

Goenong Sira, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Kadoe Gedé.

Goenong Sitoli, distrikt op het eiland Nias. Het bevat 16 Maleische dorpen, allen aan het strand gelegen. De ankerplaatsen langs dit strand zijn voor de schepen ongeschikt. Geen ankergrond wordt er op eene mijl afstands van den wal gevonden.

Goenong Sitoli, hoofdplaats van het eiland Nias en van het distrikt Goenong Sitoli.

Goenong Sogi, groot welvarend dorp op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, paal

39 op den weg van Telokh Betong naar Manggala.

Goenong Sogi, benaming van twee dorpen op Sumatra, in de Lampongs, afdeeling Sekampong. Het eene dorp van dien naam telde in 1855 30 huizen, 221 inwoners en 6 soekoe's en bestond uit de stammen of kaboewai's Besoesan, Dagang en Peletja. In deszelfs nabijheid liggen pepertuinen. Het andere dorp Goenong Sogi bevatte 4 huizen met 40 inwoners, bestond uit ééne soekoe en behoorde tot den stam of *kaboewai* Nonjai.

Goenong Soré, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Mataram.

Goenong Talo, zie: Gorontalo, afdeeling, rijkje, enz.

Goenong Tapabibing, goudplaats op Celebes, residentie Manado, rijk Bolang Mogondo.

Goenong Tappa, dorp op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, niet ver van den mond der Toelang Bawang.

Goenong Tawang, dorp op Java, residentie Bagelen, 6 palen van Wonosobo, 39 palen van Poerworedjo, 43 palen van Keboemen, 55 palen van Ambal en 44 palen van Banjoemaas.

Goenong Teboer, rijk op Borneo's Noord-Oostkust, in het gewest Berou, grenzende ten Noorden aan Boeloengan, ten Westen aan het middellandsch gebergte, ten Zuiden aan den noordelijken oever der rivier Koeran, tot aan de vereeniging der twee hoofdtakken, en ten Oosten aan de zee. De vlakke inhoud wordt geschat op 260 vierk. geographische mijlen of 6,282 vierk. palen. De bevolking bedraagt ruim 20,000 zielen. Van deze wonen aan de kust en langs de rivieren, onmiddellijk onderhoorig aan den Sultan, 8,000 zielen in 6 dorpen, waarvan 200 Boeginezen. Deze laatsten hebben velerlei ondeugden, als opiumschuiven, dobbelen, hanenvechterijen, enz., welke ondeugden zij langzamerhand aan de landzaten mededeelen. In de binnenlanden, welke verdeeld zijn in de twee landschappen Taman en Hawoeankaloe, ieder onder eenen *Radja*, wonen 12,000 Dajak Segai en eenige andere minder onafhankelijke stammen.

Goenong Teboer bevat het stroomgebied van de rivier Koeran met hare twee hoofdtakken, welke rivier op het middellandsch gebergte ontspringt, hetwelk door den wilden stam Poenan bewoond wordt. Er bestaat aanplant van rijst, tabak en aardvruchten, ter voorziening in de behoefte; maïs en suikerriet. Verder leveren de bosschen goede houtsoorten, *rotan*, *getah pertja* en een weinig katoen, terwijl de grond goud, steenkolen en ijzer bevat. Er worden wapenen van inlandschen vorm vervaardigd, en houten schotels, doozen en bakken gedraaid.

De dieren die er gevonden worden zijn: herten, reeën, beeren, rhinocerossen, varkens, *banteng's*, apen, slangen en verscheidene vogels.

De handel bepaalt zich tot de kust, met eigen praauwen. De buitenlandsche handel is uitsluitend in handen van Boeginezen en Solloks, welke laatsten er uit hun land zout en lijnwaden aanvoeren, terwijl de Boeginezen er van Koetei met tabak, *gambir*, opium, lijnwaad, buskruid en vuurwapenen komen, en van Celebes zout, *areng*-suiker, olie en lijnwaad aanbrengen. De uitvoer-artikelen zijn: was, vogelnestjes, *tripang*, *rotan*, *damar* en goud naar Sollok en Celebes, en *karet* naar Koetei.

Gebaande wegen heeft men er niet; de gemeenschap geschiedt te water en langs voetpaden. De voornaamste bergen van deze landstreek zijn de Kimangis, Loeangi, Beringin, Baleijer, Batoe Kajer en Njamok.

Onder den Sultan van Goenong Teboer behooren de 16 langs de kust liggende eilanden, waarvan Poeloe Pandjang bewoond is door 20 Badjosche huisgezinnen, onder twee Hoofden. In dit rijk worden de Maleische wetten gehandhaafd. De vlag van Goenong Teboer is effen geel.

Goenong Teboer, dorp op Borneo, rijk Goenong Teboer, in het binnenland, aan de rivier Segah, $^1/_2$ mijl van Samblioeng, op 2° 7′ 56″ N. Br., 117° 27′ O. L., even boven de splitsing der Koeran-rivier gelegen. Het is de hoofdplaats van het rijk en de verblijfplaats van den Sultan, en bevat 50 huizen, die op palen rusten en door een sterk paalwerk omgeven zijn. Er wonen Mohammedanen en eenige Boeginesche handelaren. Vroeger lag Goenong Teboer aan den voet van den gelijknamigen berg, op $^1/_4$ mijl van het tegenwoordige hoofddorp.

Goenong Tello, zie: Gorontalo.

Goenong Tilo, zie: Gadja Langoe.

Goenong Tjahia, dorp op Sumatra's Zuid-Westkust, Lampongsche distrikten, landschap Toelang Bawang, aan den regter oever der Toelang Bawang. Er groeit rijst.

Goenong Tjehara, dorp op Java, residentie Bantam, $76^1/_2$ paal van Tjiandjor, 98 palen van Anjer, 85 palen van Tjiringin en 43 palen van Lebak.

Goenong Tjiroepo, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap Brebes, distrikt Salem.

Goenong Tjoepo, twee dorpen op Java, residentie Cheribon, regentschap Galoe, distrikt Tjiames.

Goenong Toeh, dorp op Java, residentie Probolinggo.

Goenong Toempeng, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling en distrikt Salatiga, bewoond door een 500tal Javanen.

Goenong Toewa, koeria op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Mandaheling, distrikt Groot Mandaheling. Zij telt ongeveer 100 huizen, door vruchtboomen overschaduwd. De omtrek is met rijstvelden bedekt.

Goenong Toewa, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Angkolah, 630 Rijnl. voeten boven de zee. Er is een militaire post gevestigd.

Goenong Trang, dorp op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, aan de rivier Toelang Bawang.

Goenong Wangi, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja Lengka, distrikt Madja.

Goenong Wangi, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Mataram.

Goenong Waras, dorp op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, aan de rivier Toelang Bawang.

Goenong Warong, dorp op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap. In 1843 is de zetel van het bestuur van Lebak naar dit dorp verplaatst en later weder van deze plaats naar Rangkas Betong.

Goenong Wiles, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Tjilatjap, distrikt Pegadingan, aan de Tjikawong.

Goenong Windoe, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap en distrikt Madja Lengka.

Goenong Woedjil, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Keboemen, distrikt Keboemen.

Goenong Woeled, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerbolinggo, distrikt Tjahjana.

Goentang, rivier op Java, residentie Samarang, waarin zich het meer Pening ontlast.

Goenting, kaap op het eiland Banka, benoorden de baai van Jeboes.

Goenting, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap en distrikt Batang.

Goenting, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ledok.

Goenting, rivier op Java, residentie Soerabaja. Zij ontspringt op den berg Gronjang.

Goenting, bergengte en dorp op de Westkust van Sumatra, adsistent-residentie Benkoelen, bij de Manna-rivier.

Goentoeng, kampong in de Vorstenlanden van Bandjermasin, op Borneo.

Goentoeng, eilandje aan Sumatra's Oostkust, aan den mond der rivier Siak. De Holl. O. I. Compagnie had hier eene versterkte loge, waarvan de bezetting in het begin der 18e eeuw werd vermoord.

Goentoer, gebergte op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong. De voornaamste toppen zijn: de Goentoer, de Tindjoe Laut, de Agong en de Gadjah.

Goentoer, vuurspuwende berg op Java, en de voornaamste top van het Goentoer-gebergte, in de residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong, tusschen de distrikten Timbanganten en Jelles, $3^1/_4$ mijl van den Telaga Bodas, en ruim 1 mijl ten Noord-Westen van Garoet, op 7° 9′ 30″ Z. Br. en 107° 53′ 40″ O. L. Hij was vroeger, op den Lamongan na, de werkzaamste vulkaan van Java, doch tegenwoordig is hij geheel in rust; de top is kaal en met lava overdekt. De noordwestelijke kraterrand is 6,312 Rijnl. voeten boven de zee en de krater zelf 570 voeten diep. De voornaamste uitbarstingen hadden plaats in 1803, 1818, 1825, 1840, 1841, 1842, 1843 en 1847. Die van 1825, op den 14 Junij, heeft 1,026,892 koffijboomen deels vernield, deels beschadigd. Bij die gelegenheid werd de krater aanmerkelijk verwijd. De uitbarsting in Mei 1840 was vooral zeer hevig. De krater braakte nu eens meer, dan eens minder rook uit. Op den 24 Mei van genoemd jaar werd de werking van den krater bijzonder hevig, zoodat er eene kolom vuur en rook uit opsteeg, naar gissing ter hoogte van 250 à 300 voeten, terwijl de gloeijende lava naar alle kanten heenstroomde, tot beneden de helft van de hoogte des bergs, waardoor deze ééne vuurmassa vertoonde. De steenen, bij die gelegenheid uitgeworpen, welke men te Garoet vond, waren zoo groot als een hoenderei, terwijl men te Trogong nog veel grootere stukken steen vond. Het aanzien van den berg heeft bij deze uitbarsting eene geheele verandering ondergaan, zijnde de krater, naar gissing, ten minste driemaal zoo groot als vóór de uitbarsting, terwijl de berg, die vroeger tot halverwege met struiken en gras bedekt was, thans tot aan den voet toe kaal en met rotssteenen bedekt is.

Goentoeran, berg op Java, adsistent-residentie Probolinggo, distrikt Ranoe Lamongan.

Goentoer Ginie, dorp op Java, residentie

Kadoe, regentschap en distrikt Magelang.

Goenton, eiland in de straat van Malakka, beoosten Sumatra, op 1° 22′ N. Br.

Goeo, rivier op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Mandaheling. Zij valt in de Gadis.

Goepel, dorp op Java, residentie en regentschap Madioen.

Goera, dorp op Java, residentie en regentschap Kediri.

Goera, dorp op de Zuid-Westkust van het eiland Bintang, residentie Riouw.

Goeralama, vier eilanden in den Molukschen Archipel, aan de Westkust van het noordelijk schiereiland van Gilolo.

Goeranjie, *ladang* op Sumatra, in de Batta Landen, aan de Simpang Sinoendang.

Goere, eilandje aan Sumatra's Noordkust, op 4° 42′ N. Br.

Goeree, zie: Diamantkaap.

Goerhoe, naam dien de inlanders aan de rivier Sikampang geven. Zie dat woord.

Goeri, berg in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah.

Goeris, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Toeban.

Goernaar, dorp op het Achterwals-Aroeeiland Kree, residentie Banda. Hier vindt men vele vogelnestjes.

Goeroe, berg op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, 16 palen van den Gedé.

Goeroe, heuvel op Java, residentie Preanger Regentschappen, ten Noorden van den Galoenggoeng.

Goeroean, dorp op het eiland Madura, in het Noorden van de afdeeling Soemanap.

Goerolawang, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Bandar Goeniwang.

Goerong, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, rijk Menangkabo, op den weg van Sipinang naar Taboebreijer.

Goerong, landschap in het distrikt Loeak Tanah Datar, residentie Padangsche Bovenlanden, ter Westkust van Sumatra.

Goerong, dorp in Borneo's Westerafdeeling, staat Sepahoe, aan de rivier Sepahoe.

Goerong Tandjong, distrikt op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, landschap Tanah Datar.

Goerong Waras, dorp op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, landschap Toelang Bawang. Er wordt rijst verbouwd.

Goesan, dorp op Borneo's Zuid-Oostpunt, landschap Batoe Lietjin.

Goesar, dorp op het Sandelhout-eiland.

Goesi, dorp op de Westkust van Nieuw-Guinea, tegenover het eiland Adi.

Goesoa Bonte, kaap aan de Oostzijde van het Ternataansche eiland Wowoni.

Goesoeng, dorp op de zuid-westelijke landtong van Celebes, landschap Bonthain. Het bevat 130 inwoners.

Goesong, zie: Bolio, hoofdplaats.

Goesta, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin, distrikt Poeloe Petak.

Goesti, zie: Bambang.

Goetasan, dorp op Java, residentie Soerakarta, regentschap Padjang.

Goetji, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Demak.

Goetji, berg op Java, residentie Cheribon, afdeeling Koeningan.

Goetji Aliet, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Lamadjang, distrikt Kandangan.

Goewa of Gowa, ook Goha, *is Sanskriet en beteekent* grot, spelonk, hol. *Woorden met* goewa *zamengesteld, welke hieronder niet voorkomen, zoeke men op het woord van onderscheiding.*

Goewa, onderaardsche gang op het eiland Bawean, residentie Soerabaja, distrikt Koelon Negerie, bij het dorp Pattes. Zij is 200 roeden groot en bewoond door tallooze vleêrmuizen. Drie palen benoorden dezen gang ziet men een zeer schoonen waterval, die ruim 70 voeten hoog is, en welks water de rivier Toppo vormt.

Goewa, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, aan de Tjileles.

Goewa, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong, distrikt Rongga.

Goewa, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Gegissik.

Goewa, grot op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang, bewesten den 25sten paal van Pasoeroewan. Vroeger strekte zij tot verblijf aan eenen kluizenaar.

Goewa Akbar, belangrijke spelonk op Java, residentie Rembang, regentschap Toeban, 3 palen van Toeban. Zij heeft vele gangen die stiklucht bevatten.

Goewa Astana, dorp op Java, residentie, regentschap en distrikt Cheribon.

Goewang, een der Saleijer-eilanden, afdeeling Celebes en onderhoorigheden.

Goewa Oelaran, dorp op Java, residentie Bantam, regentschap Tjiringin.

Goewa Oepas, zie: Pakaraman.

Goewa Oepas, kloof in de solfatara van den berg Pakoeödjo, op Java, residentie Pekalongan.

Goewa Santja, kaap op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor, distrikt Djampang Koelon.

Goewa Sigollo Gollo, heuvel op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang.

Goeweh, dorp op Java, residentie Japara, regentschap Pati.

Goewimpol, dorp op Java, residentie Soerabaja, afdeeling Modjo Kerto.

Goewo, zie: Goewa.

Goewoeroek, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan. Er staat eene indigofabriek.

Goffa, onbewoond eilandje in den Molukschen Archipel, ten Westen van het eiland Keffing.

Goffee, eiland bij de Westkust van het eiland Gilolo, in den Molukschen Archipel.

Gof Kali en **Gof Pial**, eilandjes ten Westen van Nieuw-Guinea, in den Wageoe-Misool-Archipel. Zij staan onder het gezag van den Sultan van Tidore.

Gogik, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ngasinan, in het Oosten.

Gogo, eiland in den Riouw-Archipel, ten Oosten van het eiland Potto, op 0° 54′ N. Br.

Gogo, eiland in de Java-zee, bij het eiland Kangéang.

Gogoman, dorp op Celebes' Noordkust, residentie Manado, rijk Bolang Mogondo.

Gogoroe, eilandje bij het eiland Batjan, in den Molukschen Archipel, residentie Ternate.

Goha, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Ilir, met 4 huizen en 160 inwoners (1853).

Gohakale, eiland in den Molukschen Archipel, aan de Westkust van het noordelijk schiereiland van Gilolo.

Gohong, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Ilir. Het is een goed onderhouden, fraai en zindelijk dorp, met vele kokosnoten- en andere vruchtboomen. Het telt 6 huizen en 140 zielen (1853). Vroeger was hier een Zendeling geplaatst, welke echter, uit hoofde van eenen opstand, deze plaats verlaten heeft.

Gohong Balau en **Gohong Hai**, benaming van twee watervallen in de rivier Roengan, in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe.

Gohong Karagan, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, aan de rivier Roengan.

Gohong Lawang, waterval in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, in de rivier Roengan.

Gohong Lawang, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Ilir, aan de rivier Menohing.

Gohong Rassen, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, aan de rivier Rassen. Het is versterkt door eene schans.

Goitoeng, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling Pamalang, distrikt Tjiomal Kidool.

Gojok of Karang Anjer, ook Kartasari genaamd, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Doeson Oeloe, aan de rivier Teweh. De inwoners vinden hun bestaan in den rijstbouw.

Golang, rivier op Java, residentie Banjoemaas, die zich in de Djettis ontlast.

Gole, dorp op het zuidelijke schiereiland van Gilolo, onder het gebied van Ternate.

Goleng, eilandje bij de Westkust van het eiland Lombok, in het Zuiden van de straat Lombok.

Goli Goli, rivier op het eiland Ceram, die met eenen westelijken loop in zee valt.

Golli, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron, 25 palen van Salatiga, 35 palen van Poerwodadi en 56 palen van Samarang.

Gollo Gollo, zie: Goewa Sigollo Gollo, heuvel.

Golong, eiland aan Java's Zuidkust, adsistent-residentie Banjoewangi, in de baai Radjakwessi.

Gomano, eilandje in den Molukschen Archipel, behoorende tot de Obi-eilanden. Het heeft 4 mijlen in den omtrek en is gelegen ten Z. O. van het eiland Obi, op 1° 44′ 50″ Z. Br. en 127° 27′ 4″ O. L.

Gomba, rivier op het eiland Billiton, distrikt Boeding.

Gombak, rivier op het eiland Banka, in het Oosten van het distrikt Koba.

Gombar, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo.

Gombaran, dorp op Java, residentie en regentschap Soerabaja.

Gombla, dorp op Java, residentie en regentschap Banjoemaas.

Gomblag, dorp op Java, residentie Probolinggo.

Gombo, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Demak, met eene tabaksonderneming

toebehoorende aan de kontraktanten BOUSQUET en VAN MAANEN.

Gombollirang, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Rogo Djampi.

Gombolpog, dorp op Java, adsistent-residentie Banjoewangie, distrikt Rogo Djampi.

Gombong, distrikt op Java, residentie Bagelen, regentschap Karang Anjar. Het bevat 34,850 inwoners.

Gombong of Gemboeng, hoofddorp van het gelijknamige distrikt op Java, 13 palen van Keboemen, 25 palen van Ambal, 41 palen van Poerworedjo, 61 palen van Wonosobo en 21 palen van Banjoemaas. Er is een fort, Generaal Cochius genaamd, gelegen aan den postweg van Banjoemaas naar de residentie Bagelen. Deze sterkte werd aanvankelijk geprojecteerd om te dienen als depôtplaats niet alleen, maar ook ter verdediging van de laatstgemelde zoo belangrijke residentie tegen eenen vijandelijken inval uit Banjoemaas, de Preanger Regentschappen of Tagal. Om redenen van bezuiniging echter, waarbij kwam dat deskundigen het niet eens waren omtrent de noodzakelijkheid en doelmatigheid eener sterkte daar ter plaatse, is zij niet voltooid geworden en bepaalt zich het afgewerkte tot een reduit en eenen bomvrijen vijfhoek met casematten tot berging van 400 man. Men heeft er nu laatstelijk het sedert eenige jaren opgerigte pupillen-korps geplaatst.

Er is te Gombong een Officier van Gezondheid gevestigd.

Gombong, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Soeba.

Gombong, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Tangoel.

Gombong, dorp op Java, residentie Batavia, Ooster Kwartier, aan de rivier Gombong, $^3/_4$ paal van zee.

Gombong, rivier op Java, residentie Batavia. Zij stroomt tusschen de rivieren Bekassi en Komidjin, die zij met elkander verbindt op 6° 9′ Z. Br.

Gombong, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, $^3/_4$ paal beoosten de rivier Mentjereh, 3 paal benoorden den 29 paal op den weg naar Bantam.

Gombong, dorp op Java, adsistent-residentie en distrikt Buitenzorg, aan de Tjidjeroek.

Gombong, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Noorden van het distrikt Tjibaroesa.

Gombong, berg op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor, $4^1/_2$ paal van Tjiandjor. Hij verheft zich, volgens HASSKARL, 2,490 voeten boven de zee.

Gombong, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Gantoengan.

Gombong, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Ploembon.

Gombor, berg op Java, residentie Cheribon, regentschap Galoe, distrikt Rantja.

Gombora, klein eilandje aan Sumatra's Oostkust, aan den noordelijken oever der rivier van Palembang, vóór den mond van den arm Troessan. Dit eiland was in den oorlog van 1819—1821 door de Palembangers versterkt, terwijl de rivier geheel afgepaald en eene waterbatterij in het midden opgerigt was; doch het werd den 34 Junij 1821 door de onzen, onder bevel van den Generaal-Majoor DE KOCK, stormenderhand veroverd.

Gombreng, dorp op Java, residentie Cheribon, partikulier land en distrikt Kandang Hawor.

Gomee of Gomez, eilandje aan de Noordkust van Sumatra, nabij de Koningspunt. De Westzijde is zeer laag met eene rots in de nabijheid en branding, die zich op 121° 30′ O. L. ver westwaarts uitstrekt.

Gom-elastiek wordt op Java verkregen van den boom *ficus elastica*, waaruit men, door verwonding van den stam, een dik, kleverig melksap tapt, dat in eene veerkrachtige gom overgaat, wanneer het eenige uren aan de zon is blootgesteld geweest. De boom met zijnen lagen stam en breed uitgespreide nederhangende takken groeit in de bosschen, vooral aan de kusten, en wel voornamelijk in het zuidelijke gedeelte van Bantam. Aldaar kent men hem onder den naam van *karet* of *kohlehlet*. Deze boom wordt uiterst gemakkelijk voortgeplant, daar men slechts de takken in den grond behoeft te steken, om ze tot boomen te zien opgroeijen.

Op Sumatra verkrijgt men de gom-elastiek door insnijdingen in den bast van den boom, genaamd *getah-katjai*. De boom wordt echter niet, zoo als de *getah-pertja*-boom, omgekapt.

Van uit de Lampongs wordt ook gom-elastiek in den handel gebragt.

Op Borneo verkrijgt men de gom-elastiek uit eene parasiet, die tegen hooge zware boomen opgroeit. Op zekere hoogte wordt de plant afgesneden, als wanneer de gom er uitvloeit en opgevangen wordt. Zoo men van éénen boom $^1/_4$ kati gom verkrijgt, wordt dit als eene ruime inzameling aangemerkt.

Java en Madura, invoer, 1856, 4,239.14 pikols, ter waarde van *f* 124,049 of *f* 29.26 de pikol, en uitvoer 5,284.18 pi-

kols, ter waarde van *f* 159,125 of *f* 30.12 de pikol.

De invoer is geschied als volgt:

van Borneo. . . .	pikols	45.—	*f*	1,350
〃 Palembang. .	〃	208.09	〃	6,946
〃 Sumatra. . . .	〃	3,986.05	〃	115,753
	pikols	4,239.14	*f*	124,049

De uitvoer

naar Nederland. . .	pikols	1,580.69	*f*	47,420
〃 Engeland. . .	〃	58.50	〃	1,755
〃 Frankrijk. . .	〃	300.—	〃	9,000
〃 Zweden. . . .	〃	45.—	〃	1,350
〃 Hamburg. . .	〃	78.—	〃	2,340
〃 Amerika. . .	〃	2,372.99	〃	71,790
〃 den Oost. Archipel.	〃	849.—	〃	25,470
	pikols	5,284.18	*f*	159,125

Sumatra's Westkust,	invoer in	1854	*f*	49,936
	〃	1855	〃	73,592
	〃	1856	〃	14,763
	uitvoer in	1854	*f*	161,316
	〃	1855	〃	161,649
	〃	1856	〃	61,531
Palembang,	invoer in	1855	*f*	331
	〃	1856	〃	1,095
	uitvoer in	1853	*f*	1,520
	〃	1854	〃	107,467
	〃	1855	〃	83,136
	〃	1856	〃	64,297
Makassar,	invoer in	1854	*f*	60
	〃	1855	〃	3,192
	uitvoer in	1854	*f*	150
	〃	1856	〃	2,561

Gomo, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang.

Gomon, baai aan de Noordkust van het eiland Flores. Het land is hier laag en met zware bosschen bedekt.

Gomono, zie: Gomano.

Gondang, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg.

Gondang, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ngasinan.

Gondang, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Gondang, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Pekadjangan.

Gondang, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap en distrikt Karang Anjar.

Gondang, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap en distrikt Pamalang.

Gondang, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Gondang, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang.

Gondang, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie en regentschap Ngrowo, distrikt Kalangbret, 6 palen van Toelong Agong en 26 palen van Kediri.

Gondang, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling Berbek, distrikt Lengkong.

Gondangan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Gondangan, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ledok, distrikt Sapoeran.

Gondang Legi, distrikt op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang. Het bevat 9,500 inwoners en 62 dorpen, waaronder een van gelijken naam, op 14 palen van Malang en 47 palen van Pasoeroewan, aan de rivier Lestie.

Gondang Legi, rivier op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang. De monding is gedempt.

Gondang Towo, inham aan Java's Zuidkust, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang. Er liggen vogelnestklippen.

Gondean, dorp op Java, residentie Soerabaja, afdeeling Modjo Kerto.

Gondo, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Keboemen.

Gondoel, berg op het eiland Bali, aan het Noorderstrand van het rijk Boleling.

Gondoeloe, zie: Patjitan, rivier.

Gondomatjoe, heuvel op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang.

Gondong, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerbolinggo, distrikt Kerta Negara.

Gondorio, zie: Gandaria, dorp.

Gondosoeli, distrikt op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Tjiandjor.

Gondosoeli, dorp op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Soekowati, aan de Z.Z.Westelijke helling van den Lawoe. Het ligt ter hoogte van 5,097 Rijnlandsche voeten boven de zee, op $31^1/_4$ palen van Soerakarta en 35 palen van Madioen, bestaat slechts uit weinige, maar groote, en regelmatig in eene lange rij gebouwde hutten, en is door velden omgeven, op welke uijen en knoflook groeijen. De hutten zijn er gedeeltelijk van *bamboe* en gedeeltelijk van hout. De uijen worden naar de markt van Solo gebragt, ten gebruike der Europeanen.

Gondosoeli, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Kraksan, distrikt Pahiton, 21 palen van Bezoeki, 33 palen van Probolinggo en 144 palen van Banjoewangi.

Gondosoeli, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap en distrikt Poerbolinggo, aan de rivier Djompo.

Gondosoeli, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap en distrikt Poerwokerto.

Gondosoeli, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Djettis, op de grens van het distrikt Kadoe.

Gondosoeli, rivier op het eiland Batjan.

Gondrong, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, aan den westelijken oever der Angké.

Gong, rif aan de Westkust van het eiland Billiton, op de reede van Tjeroetjoep.

Gong, rivier op Java, residentie Japara. Zij komt van den berg Moerja.

Gong, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Galoe.

Gong, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Trengalek.

Gong, zie: Goeng, rivier.

Gonggang, berg op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Tjibaroesa.

Gonggo, berg op Java, residentie, afdeeling en distrikt Probolinggo.

Gonggo, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Berbek, distrikt Waroedjaijeng.

Gonggong, dorp op het eiland Banggaai, residentie Ternate. Het bevat 87 inwoners (1852).

Gongsong, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap en distrikt Pamalang.

Gono, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ballak.

Gonolawan, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Bandar Goeniwang.

Gontong, dorp op het eiland Banka, distrikt Toboali.

Gontong, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling en distrikt Lamadjang.

Goöng, berg op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Tjibaroesa.

Goram-eilanden, groep van drie eilanden in den Molukschen Archipel, tot de Zuid-Oostereilanden behoorende, residentie Banda. Zij heeten Goram, Soeroaki of Magit, Pandjang en Manawoko. De Gorammers drijven een vrij aanzienlijken handel op de Banda-, Kei- en Aroeeilanden, Nieuw-Guinea, Bali en Soembawa. De voornaamste artikelen van uitvoer zijn: sago, kokosnoten, geweefde kleedjes, *parang's*, aardvruchten, muskaatnoten, voortreffelijke massooi, houtsoorten, *tripang*, *karet*, gedroogde visch en *agar-agar*. De N.O. punt van het eiland Goram ligt op 131° 35′ O. L. en 3° 56′ Z. Br. Het is verdeeld in de vier distrikten Kenali, Loemadang, Ainikke en Kalaikat, te zamen bevolkt in 1853 door 3,400 zielen (Mohammedanen). Het is, volgens Melvill, 2.1 vierk. geogr. mijlen groot. De bewoners zijn visschers en ongemeen stout op zee. Zij drijven tevens een kleinhandel op de naburige eilanden en zijn beroemd als goede wevers en wapensmeden. Aan de Westzijde van dit eiland is een kanaal, dat zeer veilig is. Weleer diende dit eiland tot wijkplaats van schuldige Bandanezen. Op den 28 December 1634 sloot de Landvoogd Acoley een verbond met de Opperhoofden van Goram, waarbij hun vroeger slecht gedrag jegens de Nederlanders vergeven werd, en zij als onderdanen van het Gouvernement werden aangenomen.

Goram, dorp op de Oostkust van het eiland Boeton.

Gorang Gareng, distrikt op Java, residentie Madioen, regentschap Magettan. Het telt 13,300 inwoners, waaronder een dertigtal Chinezen. Het dorp van gelijken naam ligt 13 palen van Madioen, 30 palen van Ngawi en 34 palen van Ponorogo. Hier bevindt zich eene suikerfabriek van wijlen A. Heijerdahl, met eenen aanplant van 400 bouws.

Gorano Fodjojo, een der Batjan-eilanden, in den Molukschen Archipel.

Goratse, eiland in den Molukschen Archipel, bij de Westkust van het oostelijk schiereiland van Gilolo. Het staat onder het gezag van den Sultan van Tidore.

Gorgor, dorp op het Aroe-eiland Workai, residentie Banda, met 15 huizen en 135 Alfoeren (1850).

Gorimbi, berg op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soemadang, bij Soemadang.

Gorogoro, riviertje op de Noordkust van het eiland Batjan.

Gorongo, eilandje in den Molukschen Archipel, 7 uur ten Zuiden van het eiland Gilolo, 1° 8′ Z. Br.

Goroa, dorp op de Westkust van Gilolo, onder het gezag van Tidore.

Gorongola, bogt aan de Zuidzijde van het Soela-eiland Mangoeli, residentie Ternate. Er is eene ankerplaats, welke door drie eilanden beschermd wordt.

Gorontalo, afdeeling op Celebes' Noordkust, residentie Manado. Zij omvat al de landschappen, welke noordelijk van de hoofd-

plaats Gorontalo en aan de golf van Tomini liggen, te weten Gorontalo, Limbotto, Bone, Bintaoena, Soewawa, Bolango, Attingola, Boealemo, Moeton, Parigi, Saoessoe, Posso, Tongko, Todjo en de Togian- of Schildpad-eilanden. De acht eerste landschappen staan onder het dadelijk toezigt van den, te Gorontalo gevestigden, Adsistent-Resident, terwijl het onmiddellijk bestuur over de bevolking bij de inlandsche Vorsten en Hoofden berust, welke door kontrakten aan het Nederlandsche Gouvernement verbonden zijn. Parigi en Moeton staan slechts in staatkundige ondergeschiktheid aan het Gouvernement, volgens in 1850 gesloten traktaten, terwijl de overige landschappen en de Togian-eilanden niet in regtstreeksche betrekking tot het Gouvernement staan. De bevolking dezer afdeeling is grootendeels Mohammedaansch en wordt op 80,000 zielen geschat. De veestapel bestond in 1852 uit: 3,824 buffels, 25 runderen, 1,894 paarden, 2,548 geiten en 130 schapen. De amfioenpacht bragt in 1854 in de Gorontalosche landschappen *f* 2,880 op.

Gorontalo, rijkje op Celebes, afdeeling Gorontalo, aan de Noordzijde van de Tominibaai, op 123° O. L. Bij het inkomen der rivier aan de Oostzijde ziet men de ruïnen van twee fortjes, waarvan het eene tot seinfort is ingerigt voor de naderende schepen. Voorheen was Gorontalo een roofstaat, doch reeds sedert lang is de tegenwoordige *Radja* of Sultan ons Gouvernement zeer toegedaan. Hij en het grootste gedeelte der bevolking is van het Maleische ras; zij belijden de Mohammedaansche leer. Er zijn alleen meer dan 200 Mohammedaansche priesters, die echter grootendeels niet kunnen lezen of schrijven. Ook telt men onder de inwoners eenige Christenen.

Het land is zeer vruchtbaar en levert sago, Turksche tarwe, *pisang*, kokosnoten, rijst, suikerriet, katoen en aardvruchten op. Er worden vele rijstvelden bebouwd. De katoenteelt is er in de opkomst, doch de koffij- en kakao-kultuur heeft men er vruchteloos beproefd. Volgens de allerlaatste berigten waren de aanvankelijke resultaten der aanplanting van Amerikaansch katoen zeer bevredigend, zijnde 429 planten goed opgekomen. Van de milo-aanplantingen worden goede resultaten verwacht. De tabak, waarvan het zaad afkomstig is uit de Minahassa, is goed geslaagd. Ook de notenmuskaat-aanplantingen, die meer en meer worden uitgebreid, beloven veel goeds. Men was in December 1857 bezig om nieuwe koffijtuinen op betere gronden te openen, daar de koffij-aanplantingen gedurende de Oost-moeson van dat jaar zeer veel geleden hadden.

Buffels, boschkoeijen en herten zijn er in menigte; men heeft er vele ganzen en hoenders; duiven en eenden kan men er ook bekomen. In 1852 telde men in dit rijkje 2,739 buffels, 23 runderen, 2,029 geiten, 70 schapen en 1,212 paarden.

De rivieren en de zee leveren veel visch; schier bij ieder huis is een vijver, waarin de visch in het leven gehouden wordt, om dien aan vreemdelingen te verkoopen. De uitvoer bestaat in kokos-olie, touw, *rottan*, mandewerk, timmerhout, visch en schildpad. De handel is van eene geringe beteekenis; de invoer bedroeg:

in 1852	voor	*f*	14,993
〃 1853	〃	〃	9,574
〃 1854	〃	〃	26,245

De uitvoer beliep:

in 1852	voor	*f*	3,995
〃 1853	〃	〃	6,521
〃 1854	〃	〃	7,140

De mannen houden zich met landbouw bezig; de vrouwen weven vele kleedjes, hoofddoeken en korte broeken.

De rivier bevat stofgoud. De nabijgelegene goudmijnen, die bewerkt worden, behooren den Vorst. Het luchtgestel is er gezond; het kan er des nachts koud zijn, daar de lucht er zeer verfrischt wordt door den landwind, welke door eene bergengte gedreven wordt.

Gorontalo staat tegenwoordig onder het onmiddellijk toezigt van den Adsistent-Resident der afdeeling, die tevens Voorzitter is van den Rijksraad van Gorontalo, en de functiën waarneemt van Notaris en Vendumeester. Ook is hij belast met de strandvonderij en met de heffing der inkomende en uitgaande regten.

Gorontalo, stad en hoofdplaats van de adsistent-residentie en het rijk van dien naam, aan de golf van Tomini en aan de rivier van Gorontalo. Zij is uitgebreid en sterk bevolkt. In het midden dezer plaats, tegenover de woning van den Adsistent-Resident, zijn het Nederlandsche fort Nassau en het paleis van den Sultan gelegen. De inwoners drijven handel in goud en schildpad, welke artikelen zij inruilen tegen buskruid, geweren en messen. In de nabijheid vindt men een meer, dat 3 mijlen in omtrek heeft en een Boegineesch dorp, welks inwoners aanzienlijken handel met de stad drijven. Het garnizoen te Gorontalo bestaat uit een Officier en 30 onderofficieren en manschap-

pen. Te dezer plaatse is eene Christen-school, en voor de afdeeling Gorontalo een agentschap van de Wees- en Boedelkamer te Manado.

Gorontalo, rivier op Celebes' Noordkust, rijkje Gorontalo. Zij ontspringt met twee takken, waarvan de eene uit het Westen, uit het binnenwater van Limbotta, en de andere uit het Noord-Oosten van het hooge gebergte van Attingola en Andagile komt, en valt met eene zuidelijke rigting in de bogt van Tomini, ook golf van Gorontalo genaamd, op 0° 55′ N. Br. en 122° 48′ 30″ O. L.

Gorontalo (Hoek van), kaap aan de Zuidkust van de noord-oostelijke landtong van Celebes.

Goroplawang, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Bandar Goeniwang.

Gorowong, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Kadoe Gedé.

Gosai, een der Ceramsche eilanden, bij Groot Keffing, op 3° 42′ Z. Br., 130° 40′ O. L.

Gôsong *is Maleisch en beteekent:* zandbank, plaat. *Woorden hier niet voorkomende, zoeke men op het woord van onderscheiding.*

Gosong, baai, rivier en dorp aan de Westkust van het eiland Banka, nabij Toboali.

Gosong, afdeeling in het distrikt Toboali, op het eiland Banka. Zij bevat 13 dorpen, bewoond door ruim 1,100 Bankanezen.

Gosong Bajer, zandbank in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, in de rivier Doeson. Zij valt bij lagen waterstand droog en alsdan wordt er bruine *damar* ingezameld, welke, van de omliggende bosschen, aldaar door de rivier schijnt aangespoeld te worden.

Gosong (Karang), zie: Meijnderts droogte.

Gosong Telaga, inham aan Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, ten Oosten van de reede van Singkel. Bij noord-wester stormen, die dan het binnenkomen te Singkel beletten, dient zij tot noodhaven van schepen.

Gosong Telaga, rivier op Sumatra's Westkust, afdeeling Singkel. Zij is de uitwatering van het binnenmeertje Anak Laut. Hare gewone diepte is 1 tot $1^1/_2$ vadem. Aan haren mond is zij 15 ellen breed.

Gosong Telaga, *ladang* op Sumatra's Westkust, aan het strand, bezuiden de hoofdplaats Singkel, met 45 zielen.

Gosong Tingpara, zie: Kassie, eiland.

Gota, dorp op het Zuid-Ooster-eiland Goram, residentie Banda, distrikt Ainikke.

Goting Gadja, berg op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Sibogha, distrikt Bediri.

Gottawassi, dorp op de Oostzijde van het eiland Gilolo. Het staat onder het gezag van Tidore.

Goud. In verschillende gedeelten der Nederlandsche bezittingen in den Oosterschen Archipel, zoo als Sumatra, Borneo, Celebes en Timor, wordt dit edele metaal aangetroffen.

Het Sumatrasche goud overtreft dat van Borneo in gehalte en wordt voornamelijk te Padang ter markt gebragt uit de landstreken Korintji, Kwantan, Limoen, Soengei Pago, Rau en Soepajang. In het laatstgemelde landschap wordt het goud gewonnen uit witte bronssteenen. Te Kwantan komt het uit de rivier en op de overige plaatsen uit mijnen. In het onafhankelijk rijk van Achin wordt ook goud gewonnen en naar de West van Indië uitgevoerd. De Maleische handelaren verstaan de kunst van het sorteren, zuiveren en waarderen van goud over het algemeen zeer goed.

De inkoop en uitvoer van goud op Sumatra, vroeger een monopolie der O. I. Compagnie, is thans in handen van partikulieren. De hoeveelheid goud, die de Compagnie voor hare rekening inkocht, bedroeg jaarlijks 6,000 thails. De thail staat in gewigt gelijk aan twee zilveren guldens en de waarde is tegenwoordig tusschen de *f* 60 à *f* 65. Het grootste gedeelte had eene gehalte van 22 à $22^1/_2$ karaten, en werd veelal naar de vaste kust van Indië, Coromandel en Negapatnam uitgevoerd.

De berigten omtrent de tegenwoordige goudproduktie ter Westkust van Sumatra zijn zeer schraal; doch het schijnt er voor gehouden te kunnen worden, dat in de meeste distrikten der Padangsche Bovenlanden goud aanwezig is, ofschoon niet in aanzienlijke hoeveelheid. In de afdeeling XIII Kota's schat men de hoeveelheid, die in de distrikten XIII Kota's, Soepajang, Alahan-Pandjang en Soengei Pago wordt verkregen, op ongeveer 580 thails jaarlijks, die tegen *f* 72 de thail worden verkocht. In het algemeen schijnt de produktie van goud ter Westkust van Sumatra niet toenemende te zijn. Van 1830—37 wordt de uitvoer te Padang gezegd te hebben bedragen 34,000 thails, of gemiddeld 4,250 thails 's jaars, terwijl van 1839—1843 de uitvoer bedragen heeft 13,050 thails, of gemiddeld 2,175 thails 's jaars. Of dit aan natuurlijke omstandigheden dan wel aan het bij het tarief van 1837 bepaald uitgaand regt van 4 pCt. moet worden toegeschreven, is moeijelijk uit te maken. De laatste reden voor eene verminderde produktie schijnt

evenwel niet aannemelijk te zijn, daar zij de produktie gaandeweg zou hebben moeten doen ophouden, — en dit blijkt niet het geval te zijn geweest, daar volgens de Overzigten van den handel ter Westkust is uitgevoerd:

in 1854 voor eene waarde van		*f* 165,737
„ 1855 „ „ „		„ 224,750
„ 1856 „ „ „		„ 165,952
	Te zamen	*f* 556,439

of gemiddeld jaarlijks *f* 185,479, hetgeen tegen *f* 72 de thail geeft eenen uitvoer van bijkans 2,600 thails. Meer schijnt er te pleiten voor de meening, dat, nadat door de beëindiging van den oorlog tegen de Padaries Sumatra's Westkust langzamerhand tot rust was gekomen, de bevolking grootere voordeelen heeft gezien in den landbouw, dan in het winnen van goud.

In de zoo even vermelde Overzigten van den handel op Sumatra's Westkust, wordt ook melding gemaakt van eenen invoer:

in 1854 ter waarde van	*f* 82,037
„ 1855 „ „ „	„ 95,462
„ 1856 „ „ „	„ 62,320

maar, ofschoon daaromtrent geene bepaalde ophelderingen worden gegeven, schijnt het er toch voor gehouden te kunnen worden, dat die invoer niet is geschied van elders buiten Sumatra's Westkust ter voorziening in bestaande behoefte, maar van distrikten tot dat Gouvernement behoorende, met het doel om het artikel te Padang ter markt te brengen, zoodat de ingevoerde hoeveelheid niet in mindering van de produktie behoeft gebragt te worden.

Omtrent Palembang valt slechts te vermelden een uitvoer van goud ter waarde:

in 1853 van.	*f* 16,085
„ 1854 „	„ 28,475
„ 1855 „	„ 7,350
„ 1856 „	„ 1.520

tegen eenen invoer in 1854 ter waarde van *f* 900.

Te Moewara Kompeh heeft de uitvoer van goud bedragen:

in 1853	*f* 18,072
„ 1854	„ 29,160
„ 1855	„ 7,560
„ 1856	„ nihil

terwijl van geenen invoer blijkt. In hoe verre evenwel Palembang en Djambi, waarin Moewara Kompeh gelegen is, goud-producerende landen zijn, dan wel het vandaar uitgevoerde goud soms afkomstig mogt zijn van westelijke gedeelten van Sumatra, is eene vraag, waaromtrent geene aanwijzing wordt gegeven. De geringe hoeveelheid en de sterk afnemende uitvoer gedurende het aangehaalde vierjarig tijdvak geeft geene aanleiding om aan eene eigen produktie te denken.

Van Riouw blijkt van geenen uitvoer van goud, evenmin van Muntok op het eiland Banka, ofschoon van het laatstgemeld eiland bekend is, dat er goud aanwezig is en vroeger ook gewonnen werd, en wel te Tandjong Mangong in het distrikt Marawang, en Ajer Merah en Tandjong Boengga in het distrikt Pangkal Pinang. Maar de geringe opbrengst en de vrees dat de arbeid aan de tinmijnen zou lijden onder de goudgraving, schijnen de voormalige Sultans van Palembang, onder wier gezag Banka vroeger stond, te hebben bewogen, om de goudgraving strengelijk te verbieden, met bedreiging zelfs van de doodstraf.

In de Wester-afdeeling van het eiland Borneo komen voor de produktie van goud vooral in aanmerking de landschappen Landak en Montrado, en wordt het goud zoowel uit mijnen als door wassching verkregen. In het Ministeriëel Verslag aan de Staten-Generaal over 1854 wordt ten aanzien van Landak medegedeeld, dat de mijnen gelegen zijn aan de Blintiang-rivier, welke in die van Landak valt, en dat goudwassching plaats grijpt aan de Peniti-rivier bij het Tampi-gebergte. In Landak zoowel als in Montrado is deze tak van industrie, waarbij evenwel ook Maleijers en Dajakkers worden gebezigd, in handen van Chinezen.

Raffles schatte de jaarlijksche opbrengst van goud in de Wester-afdeeling van Borneo op 225,335 oncen. Bij de geringe kennis, die men in zijnen tijd van Borneo had, is het moeijelijk na te gaan, waarop die schatting berustte. Zoo veel is zeker, dat het door hem aangegeven cijfer der produktie zich moeijelijk laat overeenbrengen met den van regeringswege bekend gestelden uitvoer te Pontianak en Sambas gedurende de laatste jaren, of men zou moeten aannemen, dat het grootste gedeelte der produktie, voor binnenlandsch gebruik dienende, niet wordt uitgevoerd, of dat de produktie zelve aanzienlijk is verminderd, of dat, hetgeen wel te veronderstellen is, niet onbelangrijke hoeveelheden gouds bedektelijk naar China worden uitgevoerd.

Te Pontianak toch heeft de uitvoer bedragen:

in 1854.	*f* 145,736
„ 1855.	„ 144,300
„ 1856.	„ 81,740

terwijl ten aanzien van Sambas vermeld wordt:

in 1854 invoer. . . . . ƒ 20,000
uitvoer. . . . ƒ 700,560
in 1855 invoer. . . . . ƒ 22,890
uitvoer. . . . ƒ 489,120
„ 1856 uitvoer. . . . ƒ 47,380

In de Zuid- en-Ooster-afdeeling van Borneo, en wel in het rijk van Bandjermasin, liggen de goudmijnen digt aan de oppervlakte der aarde, op eene diepte van drie vademen.

De uitvoer te Bandjermasin bedroeg:

in 1854. . . . . ƒ 11,959
„ 1855. . . . . „ 63,141
„ 1856. . . . . „ 54,118

Op den geheelen noordelijken arm van Celebes tot aan kaap Dondo treft men goudmijnen aan. De diepte, waarop het goud gevonden wordt, verschilt van 12 voeten tot 12 vademen; — zelfs zijn er bij Tontoli en Bwool mijnen, die eene diepte hebben van 15 vademen, en waarin men voor het noodige licht zich van fakkels moet bedienen. In vele mijnen, zoo als die van Ankahoeloe, Pagiama en Popasatoe, is het zeer koud en hebben de mijnwerkers veel te lijden van het salpeterachtige water. Te oordeelen echter naar den hieronder vermelden uitvoer te Makassar, Manado en Gorontalo, al neemt men daarbij in aanmerking, wat er voor gebruik binnen 's lands noodig kan zijn en dus onuitgevoerd blijft, mag het er voor gehouden worden, dat ook op Celebes de produktie van goud niet groot is.

Te Makassar toch bedroeg:

in 1854 de invoer. . . . ƒ 5,495
„ uitvoer. . . . ƒ 18,907
„ 1855 „ invoer. . . . ƒ 1,522
„ uitvoer. . . . ƒ nihil
„ 1856 „ invoer. . . . ƒ nihil
„ uitvoer. . . . ƒ 5,605

Te Manado:

in 1854 de invoer. . . . ƒ 24,205
„ uitvoer. . . . ƒ 20,000
in 1855 de invoer. . . . ƒ 6,345
„ uitvoer. . . . ƒ 55,500
„ 1856 „ invoer. . . . ƒ 3,500
„ uitvoer. . . . ƒ 52,500

terwijl in de Overzigten van den handel in de Molukko's, waaronder die van Gorontalo begrepen is, waarschijnlijk, voor zoo veel betreft het laatstgemeld gewest, een uitvoer wordt vermeld:

in 1854 van . . . . . ƒ 8,530
„ 1855 „ . . . . . „ 3,200
„ 1856 „ . . . . . „ 2,827

Omtrent de produktie van Timor is weinig bekend; alleen schijnt in het Portugesche gedeelte goud te worden gevonden. Men zegt, dat op dit eiland geene mijnen zijn, maar dat uit rivierzand of uit eenen kleiachtigen grond door uitwassching goud wordt verkregen, van een gehalte van 20 à $21^1/_2$ karaten, als ook dat het door Chinesche handelaren te Koepang ter markt wordt gebragt; doch van eenigen uitvoer van goud wordt in de Officiële Verslagen van den handel van Timor gedurende het driejarig tijdvak van 1854—1856 geene melding gemaakt.

Er zijn schrijvers, die beweren, dat ook op Bali goud wordt gevonden; doch volgens de verklaring der bevolking zelve, wordt het onder haar voorhanden goud van elders ingevoerd. Ofschoon op Soembawa hier en daar goud schijnt te zijn, ontbreekt het ten aanzien der produktie ten eenenmale aan gegevens, waarop eenige staat te maken valt.

De slotsom van al het voorafgegane schijnt te zijn, dat de rijkdom aan goud der Nederlandsche bezittingen in den Archipel niet groot is, of althans dat de exploitatie daaraan niet beantwoordt. De geheele hier boven aangegeven uitvoer uit de verschillende buitenbezittingen heeft bedragen over de jaren 1854—1856 iets meer dan ƒ 2,520,000 of gemiddeld 's jaars ƒ 840.000, eene som van weinig of geene beteekenis, in verhouding tot de produktie over den ganschen aardbodem.

Op Java en Madura is, volgens de Verslagen van den handel, aan stofgoud uit den Archipel ingevoerd:

in 1854 voor eene waarde van ƒ 188,705
„ 1855 „ „ „ „ „ 147,013
„ 1856 „ „ „ „ „ 460,492

Dus te zamen. . ƒ 796,210

of jaarlijks *f* 265,400. Terwijl dus van de produktie van den Oosterschen Archipel ongeveer 32 pCt. op Java wordt ingevoerd, schijnt het overige of 68 pCt. naar gewesten buiten den Archipel, vermoedelijk grootendeels naar China en de West van Indië te worden verzonden.

Goudberg of Zeventoppen, berg in Borneo's Westerafdeeling, adsistent-residentie Montrado, afdeeling Loemar.

Gouden Berg of Koninginne-berg, door de inboorlingen Ya Moera genaamd, berg op Sumatra's Noordkust, koningrijk Achin, op 5° 27′ N. Br. en 95° 49′ O. L. Hij is ongeveer 5,000 voeten hoog en kan op 92 Engelsche mijlen afstands, bij helder weder, gezien worden. Vlak bij dezen berg ligt een heuvel, de Wees genaamd.

Gouverneur Mayor's Groep, zie: Mayor's Groep (Gouverneur).

Gouverneur's Straat, straat in den Riouw-Archipel, tusschen de eilanden Battam en Bintang.

Gowa, zie: Goewa en de daarmede zamengestelde woorden.

Gowa Gowa, eilandje beoosten het eiland Madura, en behoorende onder de residentie Madura.

Gowak, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Ngasinan.

Gowe, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan, op den linker oever der Senamang. Zij is belangrijk door haren rijkdom aan goud.

Gowis, berg op Java, residentie Kediri, afdeeling Ngrowo, distrikt Wadjak.

Gowo, berg op Java, residentie Soerabaja, afdeeling Modjo Kerto.

Gowo, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Grogol.

Gowo, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Mataram.

Gowo Bimo, berg op Java, residentie Probolinggo, afdeeling en distrikt Lamadjang.

Gowok, eilandje aan Java's Zuidkust, adsistent-residentie Banjoewangi, in de bogt Pantjer Baroe.

Gowok, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Gowong, berg op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Tjibaroesa.

Grabak of Ngasinan, hoofdplaats van het distrikt Ngasinan, op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang.

Grabak, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Poerworedjo, distrikt Djenar.

Grabangan, dorp op Java, residentie Samarang, onderregentschap Grobogan, distrikt Poerwodadi.

Grabiak, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Seragi, in het Noorden.

Graboes, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, bij de Tjidoerian, 3 palen ten Zuid-Westen van Tanara.

Gradjaban, zie: Gradjakan.

Gradjakan, baai aan Java's Zuidkust, adsistent-residentie Banjoewangi, op 114° 18′ O. L. Het gehucht Gradjakan aan deze baai gelegen, op 34 palen van Banjoewangi, 127 palen van Bezoeki en 167 palen van Probolinggo, is bewoond door een 140tal Mandharezen en Boeginezen, die zich generen met het visschen naar parelen en andere voortbrengselen der zee.

Graf-eiland of Dennaing, een der Kokos-eilanden, op 97° 8′ O. L. en 12° 13′ Z. Br. Het levert niets dan kreupelhout op.

Graf-eiland of Eiland der Rust, eilandje aan de Noordkust van het Papoesche eiland Wageoe, in de baai van Offak. Het is geheel met boomen bedekt en bevat menigvuldige graven. Het wordt tijdelijk door Papoea's bewoond, die zich met de schildpaddenvangst op de kusten en de vischvangst op de Aijoe-eilanden bezig houden. Ook kweeken zij vele vogels op, die zij aan Maleische kooplieden verkoopen.

Gragahan, landschap ter Westkust van Sumatra, behoorende onder het landschap Tikoe.

Gragas, eiland in den Molukschen Archipel, residentie Amboina, ten Oosten van Ceram Laut.

Grajang, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Bandar Goeniwang.

Grama, eilandje in den Molukschen Archipel, aan de Zuidkust van het eiland Batjan.

Gramas, zie: Gromas, berg.

Gramb, hoek aan de Westkust van het eiland Nias, in de Indische zee.

Granggang, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap en distrikt Kediri.

Grangsir, dorp op Java, residentie en regentschap Soerabaja.

Grantong, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Poerbolinggo, distrikt Tjahjana.

Grantong, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap en distrikt Poerworedjo.

Grasak, dorp op Java, residentie Samarang, onderregentschap Grobogan.

Grassak, kaap aan de Noordkust van het eiland Banka, distrikt Blinjoe.

Gratan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo, aan de grens van Soerakarta.

Grati, distrikt op Java, residentie Pasoeroewan, in het Oosten van het regentschap Pasoeroewan. Het heeft *djati*-bosschen en eenige hooge landen met 31 dorpen. De bevolking bedraagt ongeveer 10,800 Javanen en Madurezen.

Grati, hoofdplaats van het distrikt Grati, op Java, 9 palen van Pasoeroewan en 42 palen van Malang. Zij ligt aan den noord-westelijken voet van den Tengger, aan het meer Klindonang. Grati is bekend door de gezouten eijeren, die er worden uitgevoerd. Over het meer van Grati zie men: Klindonang.

Grati, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling en distrikt Lamadjang.

Greenging, zie: Grienging.

Gregel, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling en distrikt Salatiga. Er wonen 230 Javanen.

Gregijan, zie: Gradjakan.

Gregil of Kriekiel, dorp op Java, residentie en regentschap Banjoemaas, distrikt Adiredjo. Er is een postgebouw.

Gregis, dorp op het, tegenover de residentie Banjoemaas gelegen, eiland Kambangan.

Greig's Bank, zandbank ten Westen van Borneo, in de straat van Karimata, van 0° 52′ tot 0° 58′ Z. Br. Zij is in 1809 door Kapitein W. Greig ontdekt.

Grending, berg op Java, residentie en regentschap Cheribon.

Grending, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap en distrikt Poerwokerto.

Grendong, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, $1^1/_2$ paal Zuid-ten-Westen van Tangerang, aan de Tjidanie.

Grendong, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Bandong.

Grendong, dorp op Java, residentie Bantam, afdeeling Pandeglang.

Greo, dorp op Java, residentie Batavia, Zuider Kwartier, ten Zuid-Westen van Oeloe Djami, tusschen de Angké- en Pasanggrahan-rivieren.

Grepit, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, distrikt Bandjar.

Gresik, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Tjiawi Gebang.

Gresik, bergtop op Java, residentie Kediri, digt aan den voet van den berg Kloet.

Gresik, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, aan de rivier Tjidoerian, bewesten de *râwa* Gelang.

Gresik, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Blitar, 8 palen van Welingin en 16 palen van Blitar.

Gressok, zie: Krassok.

Gret, dorp op Sumatra's Oostkust, aan eenen zijtak der Langkat-rivier, bewoond door 500 Batta's, die in het peperplanten hun bestaan vinden en aan Langkat onderhoorig zijn.

Gretjek, dorp op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Seragi, aan de rivier Seragi.

Gri, dorp op Borneo's Westkust, rijk Simpang, bij hetwelk een schoone waterval wordt gevonden.

Griat, dorp op Java, residentie Japara, regentschap Djawana.

Gribiek, rivier op Java, residentie Samarang, regentschap en distrikt Samarang.

Gribiek, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, distrikt Singomerto.

Gribiek, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang.

Grienging, rivier, dorp en poststation op Java, residentie en regentschap Kediri. Het dorp ligt $5^1/_2$ paal van Kediri en $25^1/_2$ paal van Toelong Agong.

Grindi, warme bron op Java, residentie Pasoeroewan, afdeeling Malang, in de nabijheid van het gebergte Kokosan, nabij het hoofddorp van het distrikt Ngantang, met eene temperatuur van 82° Fahr.

Grinding, landgoed op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier.

Grinding, zie: Gringsing, kaap.

Grindoeloe, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Gringing, zie: Grienging.

Gringsing, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, in het Oosten van het distrikt Soeba.

Gringsing, dorp op Java, residentie Pekalongan, regentschap Batang, distrikt Keboemen, aan de rivier Koeto.

Gringsing, kaap aan Java's Oostkust, residentie Bezoeki.

Grinpah, eiland in de Moluksche zee, bij de Oostkust van Celebes. Het behoort tot het gebied van den Sultan van Ternate.

Grinting, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap Brebes, distrikt Losari, nabij het Noorderstrand.

Grissee, Gresik, eig. Garsik (Droog

Land), adsistent-residentie op Java, residentie Soerabaja. Zij bevat de drie regentschappen Grissee, Sidajo en Lamongan, met 335,500 inwoners. Vroeger was Grissee eene residentie op zich zelve, doch is den 21 September 1826 met Soerabaja vereenigd.

Grissee, regentschap op Java, residentie Soerabaja, adsistent-residentie Grissee, grenzende ten Oosten aan de straat Madura, ten Noorden aan Sedajoe, ten Noord-Westen aan Lamongan, ten Zuid-Westen en ten Zuiden aan Soerabaja. Het bevat vier distrikten: Kotta, Petambakan, Bengawan Djero en Goenong Kendang, met 136,466 zielen, als 189 Europeanen, 578 Chinezen, 1088 Arabieren, Bengalezen en Maleijers en 134,611 Javanen en Madurezen. De grond is arm aan water; de enkele rivieren die er stroomen, zijn de Kali Tangi, die de grens met Soerabaja vormt, de Monjar, die in den zuidelijksten arm der Bengawan valt, de Boengo, die eenigzins westwaarts van het Zuiden even eens in de Bengawan stroomt, en eenige kleine beekjes in het Noorden. De grond levert hoofdzakelijk rijst. De vischvijvers maken een tak van landelijke inkomsten uit. Er worden uitgestrekte zoutpannen aangetroffen, waarbij een Zoutverkooper geplaatst is. Deze pannen hebben opgeleverd:

in 1854.	10,032	kojang's.
„ 1855.	16,907	„
„ 1856.	4,722	„
Te zamen.	31,661	kojang's,

dat is gemiddeld 10,554 kojang's van 30 pikols of ruim 19 millioen Ned. ℔ 's jaars.

Het Gouvernement heeft te Soetji, op vijf palen van de hoofdplaats Grissee, ten dienste van het Militair Departement, eene salpetermakerij.

De Adsistent-Resident van Grissee, die, ondergeschikt aan den Resident van Soerabaja, het bestuur in handen heeft, is tevens waarnemend Notaris en Vendumeester. Voor het regtswezen, het krijgswezen en de dienst van den waterstaat ressorteert deze afdeeling onder de residentie Soerabaja. De belangen van het onderwijs worden behartigd door de subkommissie van onderwijs te Soerabaja, waarvan de tijdelijke Adsistent-Resident lid is. In deze afdeeling bestaat slechts een landraad, gevestigd ter hoofdplaats, alwaar ook twee gevangenissen zijn en zitting wordt gehouden door den ommegaanden regter in de vierde afdeeling. Het agentschap van de Wees- en Boedelkamer te Soerabaja, mede ter hoofdplaats Grissee gevestigd, is voor de geheele afdeeling. De eeredienst bij de Hervormde Gemeente wordt twaalf malen in het jaar waargenomen door Predikanten van Soerabaja, van waar ook door Roomsche geestelijken wordt voorzien in de R. K. eeredienst. Voor de geneeskundige dienst is er een civiel Geneesheer.

Grissee, hoofdplaats der adsistent-residentie en van het regentschap Grissee, op Java, residentie Soerabaja, aan het naauw der straat Madura, op eenen voorhoek, aan den voet van den heuvel Giri, 11 palen Noord-West van Soerabaja en 45 palen van Modjo Kerto, op 7° 10′ 20″ Z. Br. en 112° 4′ O. L. Zij heeft eene veilige reede, waar 7 tot 11 vademen water staan en vele zeeschepen kunnen liggen. Men vindt er eenige scheepstimmerwerven, op welke zelfs groote vaartuigen gebouwd worden.

Eene menigte Arabieren wonen benoorden en vele Chinezen bezuiden de Europesche stad, die uit een groot plein bestaat, dat met oude en hooge tamarindeboomen beplant is, zoodat het eene aangename wandelplaats oplevert. Aan de Zuid-, West- en Noordzijde van het plein zijn de woningen der Europeanen gebouwd, onder welke die van den Adsistent-Resident uitmunt.

Het Europeesch personeel bestaat uit eenige weinige familiën, die er allen sedert meer dan honderd jaren gevestigd zijn. Van uit het plein steekt oostwaarts een lang bruggenhoofd in zee. Aan de Zuid-Oostzijde van het plein staat aan het strand een steenen fortje met halve bastions, verbouwd en ingerigt tot kantoor van in- en uitgaande regten; hierbij liggen eenige kantoren en pakhuizen. In 1850 is er eene kazerne voor de Pradjoerits opgebouwd. De paseiban, middelpunt der inlandsche stad, is niet groot en ligt aan den zuidelijken ingang der plaats; zij bevat de regentswoning en heeft een meer steedsch aanzien dan andere plaatsjes. Het Mohammedaansche kerkhof Gapoero Wètan, aan den grooten weg naar Soerabaja, bevat het graf van den Arabier Moelana Malik Ibrahim en vele schoone grafkelders van Grooten en Regenten. De moskee is merkwaardig door hare oudheid. De eene zijde naar het strand bevat de Chinesche wijk, met groote steenen huizen. In die wijk woont de Kapitein of het Hoofd der Chinezen en staat ook een Chinesche tempel. Over de Arabieren (450 in getal) is, even als over de Maleijers, van wege het bestuur een Hoofd gesteld.

Er is te Grissee eene ruime markt. De handel is er bloeijend en bestaat in velerlei vruchten van Madura, in oliën, welke handelstak uitsluitend door Arabieren wordt gedreven, gelijk ook die van goud en edelgesteenten. Lijnwaden, houtwerk, zijde, thee, *rotan* en speceriјen worden veelal door Chinezen verhandeld. De Javanen en overige natiën houden zich met den landbouw bezig, bestaande in aanplanting van rijst, tabak, suikerriet en koffij; of met de vischvangst, het branden van kalk en den kleinhandel. Er worden jaarlijks een aantal schepen, zoo oorlogs- als koopvaardijschepen, aangebouwd. Te Grissee is geene kerk; bij godsdienstverrigting wordt daartoe het huis van den Adsistent-Resident of van een of ander ambtenaar of burger gebezigd. Behalve de in het voorgaand artikel reeds genoemde gewestelijke ambtenaren en autoriteiten, vindt men te dezer plaatse een Kommies-Ontvanger der inkomende en uitgaande regten, een Kommies der ambulante recherche, tevens belast met de strandvonderij in de afdeeling, een Kommies bij den Adsistent-Resident, tevens Griffier bij den landraad, een Meter voor de schepen en een Keurmeester van kalk. Ook is te Grissee gevestigd een Gouvernements lagere school. Deze stad is niet gezond en heeft geen drinkwater.

Grissek, eilandje aan Borneo's Westkust, onderhoorig aan Pontianak.

Gritan, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Gritik, dorp op het eiland Bali, aan het Noorderstrand van het rijk Boleling.

Gritjing, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Bodjo Negoro.

Grobaan, dorp op Java, residentie en regentschap Kediri, distrikt Djambean.

Grobjo, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Modjo Kerto.

Groboek en **Grobog,** zie: Grobok, dorp.

Grobogan, onderregentschap op Java, behoorende tot de, onder de residentie Samarang ressorterende, adsistent-residentie van Demak en Grobogan, het oostelijkste gedeelte der residentie Samarang. Het grenst ten Noorden aan het regentschap Pati, ten Oosten aan Blora, ten Zuiden aan Djogorogo en de residentie Soerakarta en ten Westen aan Demak. Het is verdeeld in de distrikten Poerwodadi, Wirosari, Grobogan, Kradenan en Koewoe, te zamen bevolkt door 100,900 zielen, als 35 Europeanen, 1,230 Chinezen, en overigens inlanders. Het wordt van het Oosten naar het Westen door de Loesie doorstroomd. De Gouvernementskultures zijn: koffij en een weinig tabak en rijst. Grobogan is bekend door de modderbronnen van Koewoe.

De Adsistent-Resident en de *Ronggo* of Onderregent van Grobogan wonen te Poerwodadi, alwaar, zoowel als ter hoofdplaats Grobogan, de landraden en de gevangenissen van dit gedeelte der adsistent-residentie gevestigd zijn en door den ommegaanden regter in de tweede afdeeling zitting wordt gehouden.

Grobogan, hoofdplaats van het gelijknamige regentschap, op Java, 4 palen van Poerwodadi, 25 palen Zuid-Oost van Demak, 42 palen van Samarang en 77 palen van Salatiga. Er bestaat een landraad voor het onderregentschap op zich zelf, wiens uitspraken aan den ommegaanden regter onderworpen zijn. De groote landweg loopt oostwaarts naar Padangan en westwaarts naar Pati.

In den omtrek van Grobogan worden aardoliewellen aangetroffen.

Grobogan, dorp op Java, residentie Bantam, afdeeling Lebak, distrikt Sadjira, in het Noorden van het onderdistrikt Tjianggasa, aan de rivier Tjidoerian.

Grobok, rivier op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Soemowono.

Grobok, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Pangkah.

Grobok, dorp op Java, residentie Batavia, Wester Kwartier, aan de rivier Tjipajawi.

Grobokan, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Lamadjang, distrikt Ranoe Lamongan.

Grobokan, partikulier land op Java, residentie Soerabaja, adsistent-residentie en regentschap Grissee. Het bevat 120 bewoners.

Grodjogan, dorp op Java, residentie Kediri, regentschap Berbek, distrikt Ngandjoek.

Groedo, dorp op Java, residentie Soerabaja, om de Zuid der stad, distrikt Djabakota, met 227 zielen (1857).

Groedo, top van het Prahoe-gebergte, op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Sawangan, 30 palen van de hoofdstad. Op den Groedo staat het dorp Goemelem. Aan den voet is deze berg bebouwd. Over den Groedo loopt een voetpad. In den omtrek van dezen berg is het bosch van dien naam gelegen, dat veel meubel- en schrijnwerkershout oplevert.

Groegoel, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap Probolinggo, distrikt Tjahjana.

Groemoelak, partikulier land op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Singen Koelon.

Groen-eiland of Selinsing, eilandje ten Oosten van Sumatra, in de Straat Doerian.

Groen-eiland, eilandje aan de Zuid-Oostkust van het eiland Bali, aan den ingang der baai Labochan Amok.

Groen-eiland, eilandje bij de Oostzijde van het Soenda-eiland Engano, in de baai van Engano.

Groen-eiland, eilandje bij het eiland Lombok, in straat Lombok, ten Noorden van het eiland Pandita.

Groen-eiland, eilandje ten Noorden van het eiland Pantar.

Groeneng, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron, met een 50tal zielen.

Groenewoud, eilandje ten Zuid-Oosten van het eiland Boeton, op 123° 20′ O. L. en 6° 5′ Z. Br.

Groengong, dorp in Borneo's Westerafdeeling, landschap Soekadana. Men is er in 1853 met de koffijkultuur begonnen.

Grogak, dorp op het eiland Bali, rijk Tabanan.

Grogas, onbewoond eiland in den Molukschen Archipel, een der Ceram-Laut-eilanden, residentie Banda, onder den *Radja* van Kilwaroe.

Grogol, distrikt en dorp met markt op Java, residentie en regentschap Samarang. Het bevat ruim 28,600 inwoners. De school te Grogol is te niet gegaan.

Grogol, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Karang Anjar, distrikt Sokka.

Grogol, dorp op Java, adsistent-residentie en distrikt Banjoewangi.

Grogol, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Noorden van het distrikt Garong.

Grogol, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Grogol, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap en distrikt Magelang.

Grogol, rivier en landgoed op Java, in het Zuid-Westen van de residentie Batavia. De wateren der Grogol worden in de Oosterringsloot en de Baccharus-gracht opgenomen, en vandaar vloeijen zij grootendeels naar het Chinesche kamp en verder in de oude stad.

Grogol, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap en distrikt Koeningan.

Grogol, dorp op Java, residentie Tagal, regentschap en distrikt Pamalang.

Grogol, dorp op Java, residentie en regentschap Tagal, distrikt Krangdon.

Grogol, dorp op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, distrikt Batoer.

Grogolan, bosch op Java, residentie Japara, regentschap Pati.

Grogolan, dorp op Java, residentie Kediri, adsistent-residentie Ngrowo, regentschap Trengalek, distrikt Kampak.

Gromas of Gramas, berg in Borneo's Westerafdeeling, landschap Tajang.

Grombol of Grompol, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Modjo Kerto.

Grompol, dorp op Java, residentie Kediri, $5^1/_2$ paal van Kediri en $28^1/_2$ paal van Toelong Agong.

Grompol, rivier op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Soekowati.

Grondong, dorp op Java, residentie Banjoemaas, regentschap en distrikt Tjilatjap.

Gronga, dorp op Java, residentie Batavia, in het Noorden van het Wester Kwartier, aan de rivier Pasilian, $1^1/_2$ paal van zee.

Gronggang, afdeeling van het distrikt Soengei Leat, op het eiland Banka. Zij bevat 16 dorpen en 800 inwoners (Bankanezen).

Gronggang, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Kraksan, distrikt Pedjarakan.

Groningergracht (De) is gelegen op Java, in het Noorder Kwartier en Wester Distrikt van de residentie Batavia.

Gronjang, berg op Java, residentie Soerabaja.

Groot-Kanaal, zie: Kanaal (Het Groote).

Grosvenor's-bank, zandbank ten Westen van Nieuw Guinea, in de Pitt's straat. Hier ankerde in Januarij 1763 het Engelsche schip *Grosvenor*. Zij is de eenige bekende bank in deze straat.

Growo, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Djettis.

Growong, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Oosten van het distrikt Djasinga.

Growong, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Magelang, distrikt Probolinggo.

Growong, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Batoe Sirap.

Guammer, zie: Wammer, eiland.

Guebas, zie: Gebeh.

Guempol, dorp op Java, residentie Samarang, $35^1/_4$ palen van Poerwodadi, $77^1/_4$ palen van Samarang, $108^1/_2$ palen van Salatiga en 39 palen van Madioen.

Guly Guly, dorp op den Oosthoek van het eiland Ceram, residentie Banda, distrikt Oerong.

H.

Haa, rivier op het eiland Amboina, op het schiereiland Leitimor.

Haairiffen, zie: Doewa (Gosong.)

Haan-eilanden, drie eilandjes bij Celebes' Oostkust, op 122° 32′ O. L. en 3° 28′ Z. Br.

Haar, zie; Hahr.

Haar-eiland, zie: Middelburg, eiland.

Haarlem, eilandje bij de Noordkust van Nieuw-Guinea, in het Zuid-Oosten der Groote Geelvink-baai, op 135° 27′ O. L.

Haarlem, Poeloe Ajer Ketjil (Klein Water-eiland) of Poeloe Loesi (Rivier-eiland), onbewoond eiland ten Noorden van Java, in de Java-zee, op 106° 49′ 20″ O. L. en 5° 59′ 30″ Z. Br.

Haarlem, vesting die in 1655 gebouwd werd op het eiland Amboina, schiereiland Hitoe, landschap Nau Binau.

Haas, dorp op het eiland en in het rijkje Tagoelandang, residentie Manado, met eene kerk.

Habatong, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kapoeas Moeroeng. Het is versterkt door eene schans.

Hadji, berg in Borneo's Westerafdeeling, op de oostelijke grens van het rijk Matan.

Hadji, dorp op het eiland Sollok, aan het strand. De huizen staan op het water, aan beide kanten eener rivier. De bevolking houdt zich bezig met het bereiden van zout en het vervaardigen van potten en pannen. In de Noord-moeson gaan de rooverspraauwen van hier naar zee.

Hadji, marga op Sumatra, in de Lampongsche distrikten.

Hadji, eiland in de Koeran-rivier, op Borneo's Noord-Oostkust.

Hadji Bajoeran, stam of kaboewai op Sumatra, in de Lampongs, afdeeling Sekampong.

Hadji Rentjanang, stam of kaboewai onder de Lampongers op Sumatra, distrikt Telokh Betong.

Hadjorih, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Sidajo.

Hafar, dorp op het Achterwals-Aroe-eiland Workai, aan het strand, residentie Banda. De inwoners, die onder eenen *Orang Kaja* staan, zijn in het bezit der rijkste parelbanken van Aroe.

Haga, eilandje aan Borneo's Noord-Westkust, in de bogt Datoe.

Hagedis, eilandje in den Molukschen Archipel, ten Zuiden van Boeton, op 122° 51′ O. L. en 6° 5′ Z. Br.

Haget, kaap aan de Zuidkust van het eiland Boero, regentschap Massaretch.

Hahoetoena, dorp op het eiland Amboina, landschap Ala.

Hahr, voorname handelplaats op de Oostkust van het eiland Groot Kei, residentie Banda, distrikt Wattelaar. De ankerplaats is alleen in de Westmoeson te naderen.

Hai, eiland tot de Soela-eilanden behoorende, onder het gezag van den Sultan van Ternate.

Hainam, eilandje in den Riouw-Archipel, bij het eiland Bintang.

Haïng, stam of fenna op het eiland Boero, regentschap Kajeli.

Haitodapa, kaap bij Kaidipan, op Celebes' noordelijk schiereiland.

Haja, bogt en dorp op de Zuidkust van het eiland Ceram, afdeeling Saparoea. Het dorp telt ruim 800 inwoners.

Hakau (Toembang-), dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahajan Tengah, met 6 huizen en 120 zielen (in 1853).

Hakoe, dorp op het eiland Amboina, op de Oostzijde van de kust van Leitimor.

Halaban, zie: Alaban.

Halalak, eilandje in den oostelijken mondingsarm der rivier van Bandjermasin, op Borneo.

Halalak, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin. Zij is alleen voor kleine vaartuigen geschikt. Aan hare oevers wonen Mohammedanen, die wegens hunne bedriegelijkheid berucht zijn. Zij vinden hun bestaan in den rijstbouw, het kweeken van groenten en den kleinhandel.

Halalioe, dorp op de Oostkust van het eiland Haroekoe, bewoond door Christenen, die onder eenen *Orang Kaja* staan. In 1817 werd dit dorp door den Majoor Meijer verbrand.

Halamahera, zie: Gilolo.

Halap Herang, dorp op Java, residentie Cheribon, regentschap Galoe, distrikt Tjiamies.

Halelet, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe.

Halem, gehucht op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, op 26½ paal aan den grooten weg van Telokh Betong naar Manggala.

Halimea, rivier op het eiland Timor, distrikt Fialarang, in welke, volgens de inlanders, veel stofgoud aanwezig moet zijn.

Halimoen, berg, tot het Kendang-gebergte behoorende, op Java, residentie Bantam, afdeeling Lebak, op de grens der Preanger Regentschappen, 5,029 voeten boven het vlak der zee.

Halimoen, berg op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Tjiasem, op 6° 43′ Z. Br.

Halimoen, waterval van de Tjitaroem, op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Bandong.

Halintong, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, landstreek Tanah Boemboe, rijkje Tjantoen, bewoond door 165 Dajaks, in 50 huizen (1840).

Halit, dorp met bron op Java, residentie Soerakarta.

Haliting, dorp op de Noordkust van het eiland Ceram, ten Oosten van Wahaai.

Halmaheira, zie: Gilolo.

Haloe, baai aan de Westkust van het eiland Ceram, schiereiland Hoewamohel. Door de menigvuldige riffen is het moeijelijk haar binnen te komen. Zij is besloten en voor alle winden veilig.

Haloetoe, dorp op het eiland Babber, residentie Banda, distrikt Blawas.

Halong, dorp op het eiland Amboina, op de Noord-Westzijde van het schiereiland Leitimor, afdeeling Amboina. De inwoners, 140 in getal (1854), zijn allen Christenen, onder eenen Regent, met den titel van *Patih*. Er is eene Christenschool met 60 scholieren. Vroeger hadden de Portugezen hier een klein fortje.

Hamaha, dorp op het eiland Saparoea.

Hamara Allok Lajis en **Hamara Tjakatan Kawat**, twee riviertjes op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, die van Mata Waloe komen, en zich in de Blitang-rivier ontlasten.

Hambalang, berg op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Tjibinong.

Hambatjan, berg in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kapoeas Moeroeng.

Hambauwi, rivier en dorp met schans in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe.

Hambawang, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan, boven de monding der Senamang, op den linker oever der Katingan.

Hambawang, waterval in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, in de rivier Katingan.

Hambawang, meer in Borneo's Zuid-en- Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah.

Hamboejong, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, met 6 huizen en 120 zielen (1853).

Hambotong, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, op den linker oever der Kahaijan.

Hambrau, rivier op Borneo's middengedeelte, distrikt Kapoeas Bohang.

Hamo'ta, kaap aan de Zuidkust van het eiland Boero, regentschap Massareteh.

Hampak, dorp op Java, residentie Japara, regentschap Djawana.

Hampillas of Batoe Takoi, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, aan de rivier Kahaijan. Het is een zindelijk dorp met eene schans; de woningen zijn van hout- en latwerk; langs hare Noordzijde staan de rijstschuren en eene woning om vreemdelingen te huisvesten. Er zijn ruim 200 inwoners.

Hampoei (Toembang), dorp in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, met 160 zielen (1853).

Hamporoi (Toembang), dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, aan de rivier Hamporoi. Het is door eene schans versterkt en bevat 7 huizen en 500 inwoners (1853).

Hana Ika, rivier op de Zuidkust van het eiland Timor, rijk Amanoebang.

Hanaut, eilandje in de rivier Sampit, op Borneo's Zuidkust.

Handawen, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah.

Handjawar, bergrug van den vulkaan Goentoer op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong. In Januarij 1850 had er eene instorting van dezen bergrug plaats.

Handjawar, verzameling van zoute bronnen op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Tjiandjor, distrikt Tjikondang. Zij zijn Bodjong Gintoeng, Tjiherang, Bodjong Kopo en Tjigoelingan.

Handolang, berg op Java, residentie Cheribon, regentschap Galoe, distrikt Tjiamies, op de Noordgrens.

Hangai, rolsteeneiland in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan, aan de rivier Katingan.

Hanggoejoe, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, op den regter oever der rivier Sampa.

Hangi, linker zijrivier der Katingan, in

Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling. Zij is onbewoond. Hare oevers zijn met *waringin*-boomen begroeid.

Hangi (Toembang), dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan, aan de monding der rivier Katingan.

Hangmai, dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sambas, adsistent-residentie Montrado.

Hangonogsan, dorp in Borneo's Westerafdeeling, adsistent-residentie en distrikt Montrado.

Hangwasi, stam of fenna op het eiland Boero, regentschap Massareteh.

Hanhoni, berg op het eiland Boero, regentschap Kajeli.

Hanjasmoro, zie: Andjesmoro, bergketen.

Hannay, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Padang, landschap der VII Kota's.

Hanno (Kota), versterkt dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah. De schans is uit 30 voeten hooge palen gebouwd. Het dorp telt ruim 100 inwoners.

Hanoa (Kota), dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah, met 6 huizen en 180 inwoners (1853).

Hanojang, rivier en dorp op Java, residentie Bantam, afdeeling Tjiringin.

Hansawang, berg op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, op welken eene warme minerale bron ligt.

Hansihoeltetoe, kaap aan de Noordkust van het eiland Amboina, in den Molukschen Archipel, op 3° 31′ Z. Br.

Hantapan, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, aan den regter oever der rivier Tahojan, in een schoon dal gelegen. Het is een zeer fraai dorp, door eene ijzerhouten schans omringd.

Hantoe (Karang), klip aan Java's Noordkust, bij Bantam.

Har, dorp op het Zuid-Ooster-eiland Kei, residentie Banda.

Hara, rivier op Java, residentie Bantam, afdeeling Lebak.

Haran, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Djasinga.

Harawas, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, aan de rivier Roengan.

Harders-eiland, eilandje in de zee van Java, bij Celebes' Zuidkust.

Hare of West-eiland, een der Keeling-eilanden, tusschen 12° 8′ en 12° 14′ Z. Br., en op 97° 5′ O. L. Het bevat een waterwel en is begroeid met kokosboomen, die jaarlijks ongeveer 200,000 noten opleveren. Aan de kusten liggen klippen.

Harendong, berg op Java, residentie Preanger Regentschappen, op de grens van het distrikt Soemadang.

Harga Dawa, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soekapoera, distrikt Pondajang.

Hari, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Doeson Oeloe, aan de Teweh.

Hari, berg op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Tjiandjor, distrikt Tjimahi.

Hari, rivier op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, afdeeling Sepoeti. Langs hare oevers liggen pepertuinen.

Haria, distrikt en dorp op het eiland Saparoea. In 1854 telde het 1,280 inwoners, allen Christenen, waarvan er 908 verpligt waren tot de nagelkultuur. Er stonden toen 11,819 nagelboomen en 12,837 kokospalmen. Er is te Haria eene Christen-school. Er ligt een fort, Delft genaamd, in 1655 aangelegd, met 4 stukken geschut, bezet met 20 man.

Hariang, heuvel op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Soemadang, distrikt Tandjong Sari.

Hariboja of Ariboja, distrikt op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Soekowati.

Hari Djambi, rivier op Sumatra's Oostkust, rijk Djambi, die zich met de rivier van Djambi vereenigt.

Harimoeret, dorp op het eiland Ceram, onder Wahaai, regentschap Hatiling, met 350 Heidenen.

Haring, eilandje bij de Oostkust van Borneo, op 1° 42′ N. Br.

Haringan, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Bekompai, in het Pattai-gebied. Er zijn 50 inwoners.

Harnenno, rijkje op het eiland Timor, onder Nederlandsch gezag, gelegen in het land van Waiwiko Wahali. Aan hetzelve zijn Mena en Tolgarita onderhoorig.

Haroean Tiera, dorp op de Noordkust van het eiland Ceram.

Haroekoe, Oma of Boewang Besi, eiland in den Molukschen Archipel, residentie Amboina, een der Uliassers, 2 mijlen ten Noord-Oosten van Amboina, bezuiden het eiland Ceram, op 3° 40′ Z. Br. en 128° 33′ O. L. Het heeft eene ovale gedaante, en, volgens Melvill van Carnbée, eene oppervlakte van 1,7 vierk. geographische mijlen. Het zuidelijk gedeelte, Boewang Besi of Oma, wordt voornamelijk door Christenen, en het noordelijk gedeelte, Hatoe-

waho, grootendeels door Mohammedanen bewoond. Het eiland bevat de elf dorpen: Oma, Wassoe, Aboro, Halalioe, Karihoe, Pelauw, Kailolo, Kabauw, Rochemoni, Samet en Haroekoe. Deze dorpen staan onder Regenten, met den titel van *Radja* of *Patih*, en bevatteden, op het einde van 1855, 7,188 zielen, als: 88 Europesche afstammelingen of mestiezen, 288 burgers, 3,204 Christenen, 3,544 Mohammedanen en 64 slaven. De mestiezen zijn ijverig en leven van den handel; de dorpsbevolking is gebonden aan hare dorpen en nageltuinen.

Haroekoe bestaat voornamelijk uit ijzerkalk, die tot op de toppen der bergen gevonden wordt. Het eiland heeft aan de Zuidkust veel hoog en prachtig gebergte en aan de Noordkust meer vlakten. Het bevat vele naar de zee vloeijende rivieren, als: de Wai Hoka, de Laikrisa, de Tahoe, enz. Aan de Zuidkust, tusschen Oma en Wassoe, is eene zwavel-inhoudende bron van hooge temperatuur, die voor verlammingen en jichtkwalen als heilzaam beschouwd wordt. Het luchtgestel is hier gezond, het drinkwater uitmuntend en er is overvloed van visch. In de bosschen vindt men vele herten en wilde varkens. Op het gebergte is eene soort van riet of lang gras, dat, in den brand gerakende, zeer gevaarlijk voor den reiziger wordt.

Er liggen op dit eiland twee forten, een te Haroekoe, Nieuw-Zeelandia genaamd, en een bij Pelauw, Hoorn geheeten, beiden in 1655 gebouwd en het eerste in 1820 vernieuwd. In het fort Hoorn is eene militaire bezetting van een Officier, 3 Europesche en 21 inlandsche manschappen. Nieuw-Zeelandia is bezet door een Europeschen Sergeant en 16 soldaten.

De grond van Haroekoe is vruchtbaar en rijk aan kruidnagelen en vruchtboomen; hij levert ook een weinig sago op, doch niet genoeg voor de behoefte, zoodat die wordt aangebragt.

In 1854 bezat Haroekoe 52,228 nagelboomen, van welke slechts 7,824 vruchtdragende, welke 38,803 Amst. ponden nagelen opleverden. De dorpsbevolking bezat bovendien 45,745 kokospalmen. De veestapel is van weinig belang; in genoemd jaar telde men er 134 runderen.

Er zijn op dit eiland zes Christen-scholen, met ongeveer 700 scholieren, die onder de leiding van Ambonsche schoolmeesters staan.

Het eiland Haroekoe wordt bestuurd door eenen Nederlandschen Gezaghebber, die onder den Adsistent-Resident van Saparoea staat, belast is met het toezigt over den nageloogst en tevens Voorzitter is van den Landraad. In 1858 is er een Ambtenaar ter beschikking gesteld van den Adsistent van Saparoea, speciaal om met het civiel gezag te Elpapoetih (op Ceram) en verdere negorijen aan de Elpapoetih-baai te worden belast.

Aan den opstand op de Ambonsche eilanden, in 1817, hadden de bewoners mede een werkzaam deel genomen, maar zij werden, even als de overige eilanders, door de expeditie onder den Commissaris-Generaal Buijskens tot onderwerping gebragt.

Haroekoe, hoofdplaats van het eiland Haroekoe, niet ver van deszelfs zuid-westelijken hoek. Naar deze hoofdplaats wordt meestal het geheele eiland Haroekoe genoemd. Het staat onder eenen *Radja*, is een fraai en uitgestrekt dorp, en dient tot woonplaats van den Nederlandschen Gezaghebber, die den titel van Posthouder voert. Er is hier een voornaam nagelkantoor, waarover het toezigt aan dien Ambtenaar is opgedragen, die op het eiland het bewind voert, en Voorzitter is van den raad der inlandsche Opperhoofden. Er staat een fort, Nieuw-Zeelandia genaamd, aan den kant der zee, op een klein voorgebergte; het is in het jaar 1820 opgetrokken, in plaats van het fort Zeelandia, dat, in 1655 gebouwd zijnde, in 1818 door eenen orkaan vernield werd. Dit fort, dat veel van de branding der zee te lijden heeft, is bezet door eenen Europeschen Sergeant en 16 Javaansche soldaten.

Haroekoe heeft met Samet eene Christenschool. In 1854 woonden er te Haroekoe 612 zielen, allen Christenen. In dat zelfde jaar telde men er 5,552 nagelboomen en 5,080 kokospalmen.

Haroengan, eilandje in de Indische zee, bewesten het eiland Nias.

Haroepantej, distrikt op het Zuid-Wester-eiland Wetter, residentie Banda. Het bevat 95 inwoners (1852).

Haroewan, rivier op Sumatra, in de Lampongsche distrikten, die uit een moeras ontspringt.

Harok, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kapoeas Moeroeng. Het is bewoond door 400 Ot Danom.

Harsboom-eiland (Groot), zie: Edam.

Harsboom-eiland (Klein), zie: Enkhuizen.

Hartenbeest-eiland (Groot en Klein), of Mendjangan Besar en Ketjil, twee eilandjes, behoorende tot de Karimon Djawa-eilanden, residentie Japara.

Hartenbeest-eilanden, gelegen in de straat van Makassar, aan Celebes' Westkust, op 5° 8′ Z. Br., onder den wal van Makassar. Het zijn twee eilandjes, Groot en Klein Hartenbeest-

eiland. Het eerste is bewoond en met digt geboomte begroeid, in welks lommer visschersdorpen liggen.

Harten-eiland, eilandje aan Celebes' Zuidkust, bij de baai van Boni.

Hasta, dorp op het eiland Madura, regentschap Soemanap, nabij Soemanap. Hier ligt de vorstelijke begraafplaats, die met zeer veel zorg wordt onderhouden en met prachtige praalgraven prijkt.

Hastella, rivier op het eiland Boero, die in het meer Wakoholo valt.

Hastings-eiland, zie: Sakatta.

Hataäng, riviertje in Borneo's Zuid- en Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin, dat in de Batoe Api valt en aan de monding steenkolenbedden heeft.

Hatah, dorp op Celebes' Oostkust, in het Oosten van het rijk Banggaai.

Hatala (Halfweg), dorp op het eiland Saparoea, residentie Amboina.

Hatalay, dorp op het eiland Amboina, schiereiland Leitimor. Het bevat eene school met 72 scholieren (1854).

Hatamoeli, zie: Hattahoeli.

Hatau, kaap aan de Westkust van het eiland Ceram, in den Molukschen Archipel, op 3° 10′ Z. Br.

Hatapoetih, zie: Kelang, eiland.

Hatapoetih, dorp op het eiland Kelang, op eene zeer steile, witte klip gelegen.

Hatati, dorp op het eiland Amboina, schiereiland Leitimor.

Hatiave, kaap aan de Oostkust van het eiland Amboina, op 3° 46′ Z. Br.

Hatiel, dorp op het Moluksche eiland Groot Kei, residentie Banda, distrikt Fehr.

Hatiling, regentschap, baai en dorp op de Noordkust van het eiland Ceram, residentie Amboina, afdeeling Wahaai. Het dorp bevat 280 inwoners (Mohammedanen). De baai ligt op 2° 49′ Z. Br. en 129° 35′ O. L.

Hatimoeroe, Alfoersch dorp op het eiland Ceram, waar goede tabak bereid wordt.

Hatipoetih, zie: Kelang, eiland.

Hatipoetih, zie: Hatapoetih, dorp.

Hative Besar of Groot Hative, dorp op het eiland Amboina, op de Zuid-Oostzijde van het schiereiland Leitimor, afdeeling Amboina. Het telde in 1854 558 Christen-inwoners, die eene Christen-school hadden, welke door 157 scholieren bezocht werd.

Hative Ketjil of Klein Hative, dorp op het eiland Amboina, op de Westkust van het schiereiland Leitimor, afdeeling Amboina. Het bevatte in 1854 64 Christen-inwoners. Er is door den Vrij-koopman Joachim Engel een lusthuis gebouwd, dat zeer gunstig voor de hertenjagt gelegen is; ook is er een fraaije tuin aangelegd, voorzien van vreemde en zeldzame gewassen.

Hatoe, dorp op het eiland Amboina, schiereiland Hitoe, aan de baai van Amboina. Het telde in 1854 262 Christen-inwoners, die eene Christen-school hadden met 67 scholieren.

Hatoe, dorp op de Zuid-Oostkust van het eiland Ceram.

Hatoean, zie: Hataäng.

Hatoehala, dorp op het eiland Haroekoe, residentie Amboina. De bewoners zijn meerendeels Mohammedanen.

Hatoemeti, dorp op het eiland Ceram, onder Saparoea, in het binnenland. Het is bewoond door ruim 800 Mohammedanen.

Hatoemoroli Hoeton, steenachtig gebergte op de Noordkust van het eiland Ceram.

Hatoeroe, dorp op het eiland Amboina, op de Zuid-Oostzijde van het schiereiland Hitoe.

Hatoenimaroewa, berg op het eiland Ceram, aan de Noordkust van Groot-Ceram.

Hatoenoekoe (Oeli), landschap op het eiland Amboina, schiereiland Hitoe. Het bevat de dorpen Kaitetto, Nokohali, Thealaä, Wawani en Essen. Men vindt in dit landschap onderaardsche bronnen met zwavelaarde en kokend water. Zuidwaarts van Hila is in dit landschap de berg Wawani gelegen, die zeer steil moet zijn en welks top voor ontoegankelijk wordt gehouden. Hij is in 1674 zwaar gescheurd, ten gevolge waarvan onderaardsche zwavelkolken zijn ontstaan, waardoor groote stukken grond verzonken zijn geworden. Te Hatoenoekoe is het dat de Hollanders hunne eerste sterkte gehad hebben, „het Kasteel van Verre" geheeten.

Hatoe Soewa, dorp op de Zuidkust van het eiland Ceram, onder Haroekoe. De bevolking bestaat uit Alfoeren, Mohammedanen en Christenen, ruim 300 in getal, die onderling trouwen, waardoor het Christendom hier diep in verval is.

Hatoeswar, kaap aan de Zuidkust van het eiland Ceram, op 3° 7′ 13″ Z. Br.

Hatoeteh, dorp op het eiland Amboina, op de Oostzijde van het schiereiland Leitimor.

Hatoewana, strand aan den Noordoosthoek van het eiland Saparoea. Men heeft hier reeds zeer vroeg een zeehoofd aangelegd, omdat de reede in de Oost-moeson ongeschikt is.

Hatoewé, eiland bij de Noordkust van het eiland Ceram, in de baai van Sawaai.

Hatoewé, regentschap en dorp op de Noordkust van het eiland Ceram, onder Wahaai.

Het dorp bevat ruim 11,000 inwoners, die onder eenen *Radja* staan en zich generen met de jagt en vischvangst.

Hattahoeli, bogt en dorp aan de Zuid-Westkust van het eiland Ceram, in den Molukschen Archipel.

Hattem, eilandje in den Molukschen Archipel, ten Zuiden van het eiland Gilolo.

Hatwano, gehucht op het eiland Boero, regentschap Tagalisa, stam of fenna Waaikibo.

Hauer, berg op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Tjiandjor, distrikt Djampang Koelon, aan de Tjiletock- of Zand-baai.

Hauer-Hauer, dorp op Java, residentie Rembang, afdeeling Toeban.

Hausihol, dorp op het eiland Amboina, schiereiland Hitoe, landschap Saylessi.

Haven- of Pick-eiland, eiland aan de Zuidkust van het eiland Soembawa.

Hawajang, dorp in Borneo's Zuid- en Oosterafdeeling, distrikt Bekompai, in het Pattai-gebied.

Hawan, dorp op Sumatra, in de Batta Landen, aan den linker oever der Simpang Kanan.

Hawaoen, zijrivier der Kahaïjan, in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe. Hare oevers zijn bewoond. Aan hare monding ligt het dorp van dien naam, met 5 huizen en 150 zielen (1853).

Hawaoloe, dorp op het eiland Ceram, onder Wahaai. Het is bewoond door 260 Heidenen.

Hawar Gendis, dorp op Java, residentie Cheribon, partikulier land Kandang Hawor, distrikt Loewoeng Malang.

Hawar Geulis, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja Lengka, distrikt Madja.

Hawattan, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Bekompai, in het Siong-gebied. Het bevat 50 inwoners.

Hawitoen of Hawaoen, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, met 5 huizen en 150 zielen (1853).

Hawkin's Droogte, ondiepte bij het eiland Banka, in de straat Gaspar, op 1° 7′ Z. Br.

Hawoeankaloe, landschap in de bovenlanden van Goenong Teboer, op Borneo's Noord-Oostkust, onder eenen *Radja*, gelegen op 2° 50′ N. Br. en 115° 50′ O. L. Het is in verscheidene kleine gewesten verdeeld.

Hawoer Koening, onderdistrikt op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Bandong, distrikt Tjikemboelan.

Hawoer Pantjoek, vlakte op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Bandong.

Haya, kaap op het eiland Keffing, volgens Kolff, op 3° 32′ Z. Br. en 129° 46′ O. L.

Haycock, Engelsche naam voor Hooiberg-eiland.

Hedjan, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Ilir, aan de rivier Menohing.

Heemraden-rivier. Deze vloeit op Java, westelijk van de oude stad Batavia.

Heer, dorp op de Zuidkust van het Moluksche eiland Groot Kei, residentie Banda.

Héger, bosch op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Wonosobo.

Heiloek, dorp op het Moluksche eiland Klein Kei, residentie Banda, distrikt Tocallah.

Hejang, eiland in de straat van Madura, onder de residentie Madura.

Hela, dorp op het Zuid-Wester-eiland Wetter, residentie Banda, distrikt Noesaketta.

Helajer, dorp op het Moluksche eiland Groot Kei, residentie Banda, distrikt Ellat.

Helang, eilandje in den Molukschen Archipel, ten Oosten van het eiland Batjan, in den noordelijken ingang van de straat Patientie.

Helawan, zie: Hitoe Lama, landschap.

Helenina, dorp op het Sandelhout-eiland.

Hendrik, fort op de Zuid-Oostkust van het eiland Solor, residentie Timor.

Hendrik (Prins), tinstroomwerk op de Westkust van het eiland Billiton, distrikt Sidjoek, in de Tjeroetjoep-vallei. Het is in 1851 geopend onder opzigt van den ingenieur Cornets de Groot.

Hen-en-de-Kuikens (De-), eilandjes en riffen aan den ingang van de straat Makassar, waarvan het zuidelijkste op 5° 28′ Z. Br. en 117° 54′ O. L. ligt.

Henneheloe, dorp op het eiland Amboina, schiereiland Hitoe, landschap Nau Binau.

Hennelale, dorp op de kust van Hitoe, eiland Amboina, landschap Nau Binau.

Hennolatoewa, dorp op het eiland Amboina, schiereiland Hitoe, landschap Nau Binau.

Hennyoe, rivier op Sumatra, in de Lampongsche distrikten. Zij komt van Mata Waloe en verliest zich in de rivier Roembi.

Hentoet, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja Lengka, distrikt Radja Galoe.

Hera, eiland ten Noorden van Timor, omtrent 12 mijlen beoosten Dilly.

Heram, dorp op Sumatra, residentie Palembang, distrikt Ampat Lawang.

Herang, zie: Tjiherang.

Herannan, dorp op de Oostzijde van het Moluksche eiland Groot Kei, residentie Banda, distrikt Nirong.

Herberg, straat in den Molukschen Archipel, welke het eiland Batjan van het westelijke, nabij hetzelve gelegen, eiland Tambeli scheidt. Zij is wegens de vele riffen en klippen, zoo mede door de sterke stroomen, moeijelijk te bevaren.

Hereloet, dorp op het eiland Ceram, onder Wahaai, regentschap Passanea. Het is bewoond door 145 Heidenen.

Heriem, dorp op het Moluksche eiland Groot Kei, residentie Banda, distrikt Jamtillo.

Herkules, rif ten Westen van Celebes, in de straat van Makassar, op 1° 40′ N. Br.

Heroe, dorp op de Oostkust van het Tenimber-eiland Timor Laut, residentie Banda.

Heroïne, droogte in de Java-zee, ten Zuiden van het eiland Billiton, op 3° 36′ 31″ Z. Br., 107° 49′ O. L.

Herotella, perk op het middengedeelte van het eiland Neria, residentie Banda.

Herrea, zie: Manipa, eiland.

Herten-eiland, zie: Alkmaar.

Herten-eiland, zie: Mendjangan.

Herwijnen, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Buitenzorg. De thee-onderneming aldaar is ingetrokken. Te dezer plaatse was reeds in 1854 een aanvang gemaakt tot de oprigting van eene inrigting van middelbaar onderwijs, onder direktie van Dr. A. L. Gastman en met genot van eene subsidie uit 's lands kas. De moeijelijkheid evenwel om het daarbij vereischte onderwijzend personeel te bekomen en het vertrek naar Nederland van den Directeur, in 1856, deden de onderneming in duigen vallen. Wel heeft men toen het voornemen gehad, om de inrigting geheel voor Gouvernements rekening tijdelijk voort te zetten, in afwachting dat het opgevatte denkbeeld, om eene inrigting voor gymnasiaal onderwijs daar te stellen, zou kunnen worden verwezenlijkt, doch daaraan schijnt geen gevolg te zijn gegeven, en inmiddels is de koninklijke magtiging tot oprigting van een gymnasium verleend.

Hetlima, vlakte op het eiland Boero, regentschap Kajeli, aan den regter oever der rivier Kajeli. Zij is begroeid met *alang-alang*, hier en daar doorsneden met kleine beekjes.

Hia, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, in het Westen van het rijk Koetei.

Hiang, voorgebergte op de Zuidkust van het eiland Lingga, residentie Riouw.

Hiang, zijtak der rivier Barito, in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Doeson Ilir.

Hiang, rivier en dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe. Het dorp is versterkt met eene schans en bevat 300 inwoners.

Hiang, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan. Het is door weelderig groeijende vruchtboomen omringd.

Hiang, voorgebergte aan de Oostkust van het eiland Lingga, op 0° 15′ Z. Br.

Hibernia, bank ten Zuiden van Rotti, in de zee van Timor, op 123° 28′ O. L. en 11° 56′ Z. Br.

Hidjoe (Goenong-), berg op Java, residentie Djokdjokarta, ten Zuiden van den Brambanan.

Hidop Sauong, steile rots in Borneo's Westerafdeeling, distrikt Melawi.

Hieniar, zie: Hiniar, eiland.

Hieot, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah, met 2 huizen en 40 inwoners (1853).

Hiera, eilandje in den Molukschen Archipel, bij de Noordkust van Ternate en daarvan slechts door eene enge straat gescheiden. Het is een vulkanische kegel, ongeveer 2,000 voet hoog, geheel met geboomte bedekt en onbewoond.

Hieran, rivier in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan, op den linker oever der Katingan. Zij ontspringt op den berg Raja. Op haren regter oever liggen drie dorpen.

Hierie, eilandje bij Celebes' Oostkust, bij de reede van Kema.

Hierie, eilandje ten Westen van Gilolo, aan den westelijken ingang van Dodingo, op 0′ 53′ 10″ N. Br. en 127° 19′ 24″ O. L.

Hikam Benoea, dorp op het eiland Batoe, dat bewesten Sumatra ligt. Het is bewoond door 44 Niassers.

Hila, dorp op het eiland Amboina, op de Oostzijde van het schiereiland Hitoe, afdeeling Hila-en-Larike. De inwoners, 670 in getal (1854), zijn grootendeels Mohammedanen, die eene fraaije moskee hebben, welke tegenwoordig in verval is. De Christen-gemeente heeft er eene kerk, eene school en eenen Predikant. Hila is de verblijfplaats van twee Nederlandsche Ambtenaren voor de nagelteelt en administratie.

Bij dit dorp staat het fort en blokhuis Amsterdam, met eene bezetting van een Officier, 3 Europesche en 28 inlandsche manschappen.

De grond is in den omtrek vruchtbaar en

levert koffij, peper, nagelen, *gemoeti*, broodvruchten, kokosnoten, verscheidene vruchten, waaronder granaatappels en druiven, en veel ijzerhout.

Het schijnt dat Hila de eerste plaats is geweest, die de Hollanders op de kust van Amboina hebben aangedaan.

Hila, kaap aan de Noordkust van het eiland Amboina, in den Molukschen Archipel, op 3° 34′ Z. Br.

Hila, dorpje op de Noordkust van het Zuid-Wester-eiland Roma, residentie Banda. Men kan in de West-moeson nabij dit dorpje in een inham, Roemkoeda genaamd, ankeren. Het dorp bevat 30 inwoners.

Hila-en-Larike, afdeeling van de residentie Amboina, bevattende de Noord- en Westkust en een gedeelte van de Oostkust van het schiereiland Hitoe, de eilanden Manipa, Kelang en Bonoa, en het westelijke gedeelte van het eiland Ceram, gerekend van het dorp Eti, aan de Zuidkust, tot aan het dorp Lissabetta, aan de Oostkust. Over deze afdeeling is een Adsistent-Resident geplaatst. Er is een landraad, welke door den Adsistent-Resident wordt voorgezeten. Op het einde van 1855 bevatte zij 9,460 zielen.

Hilang, gehucht op het eiland Groot Sangir, residentie Manado, dat bij de uitbarsting van den Awoe, in 1856, geheel is verwoest.

Hile, dorp op het eiland Ceram, onder Wahaai, regentschap Hatiling. Het is bewoond door 2,380 Heidenen.

Hilibobo, dorp op het eiland Nias, 5 uur gaans van Lagoendi.

Hili Hollanda of -Wolanda (Hollandsche Berg), plaats op het eiland Nias. De vestiging alhier, in 1603, der Oost-Indische Compagnie heeft haar dezen naam doen verkrijgen.

Hili Matjoea en **Hili Moedjeia**, twee bergen op het eiland Nias, van 1,600 voeten hoogte.

Hili Semboea, dorp op het Batoe-eiland Sifika, met eene bevolking van 64 Niassers.

Himanna, dorp op Celebes' Noordkust, residentie Manado, afdeeling Gorontalo, rijkje Kaidipang.

Hindostan, klip in de straat Soenda, ten Zuiden van het eiland Besi.

Hiniar, onbewoond eiland, tot de Kei-eilanden behoorende, onder de Tianda-groep, in den Molukschen Archipel, residentie Banda.

Hioen, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan. De inwoners houden zich voornamelijk bezig met het vervaardigen van praauwen uit ijzerhout.

Hioer, berg op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Tjiandjor, distrikt Djampang Tengah, op de grens. Aldaar ontspringt de Tjikaso.

Hiot, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah. Het bevat 38 zielen.

Hippomenes, rots in den Lingga-Archipel, residentie Riouw, ten Westen van het eiland Abang Besar, op 0° 34′ N. Br.

Hirai, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, in de Vorstenlanden van Bandjermasin, aan de rivier Batoe Api.

Hitam, rivier op Sumatra's Oostkust, residentie Palembang, op het Oosterstrand.

Hitam, berg op Sumatra, residentie Palembang, landschap Redjang Tengah.

Hitiasa, voormalig fort op het eiland Amboina, beneden Nieuw-Victoria.

Hitoe, noordelijk schiereiland van Amboina, aan Leitimor verbonden door den pas van Baguala. Het bevat zeven land- of gespanschappen, Oeli's genaamd. Deze zijn: Helawan, Sayllessi, Sawani, Hatoenoekoe, Ala, Nau Binau en Soelematta. Behalve deze zeven landschappen bevat de kust van Hitoe nog een hoofdkantoor, Larike, met eenige dorpen, die nimmer tot de gespanschappen of Oeli's hebben behoord. De dorpen zijn: Oeriën, Assaloelo, Larike en Wakkasihoe.

Hitoe Lama, eertijds Helawan genaamd, landschap op het eiland Amboina, aan de Noord-Westzijde van het noord-oostelijk gedeelte van Hitoe, afdeeling Hila. Het dorp van dien naam ligt aan een riffig strand, alwaar het bij slecht weder gevaarlijk is te ankeren. Van hier heeft men een fraai gezigt op de kust van het noordwaarts gelegene eiland Ceram.

Hitoe Lama was van ouds de zetel van vier Vorsten en had verscheidene dorpen onder zich, die reeds vóór de komst der Portugezen door inlandsche vijanden waren verwoest. In 1854 woonden er 220 Mohammedanen.

Van deze plaats geleiden twee wegen in eene zuidelijke rigting over het gebergte, waarvan de oudste, die aan het strand van Hoenoet uitkomt, de kortste, doch tevens de moeijelijkste is; de andere is in 1656 aangelegd en loopt naar de baai van Amboina.

Er staat eene kleine steenen sterkte, Leiden genaamd, in 1656 door de Hollanders gebouwd en bezet met eenen onderofficier en zes man. Hier is een Posthouder en tevens een kantoor voor de verzending van brieven.

Hitoemising, dorp op het eiland Amboina, op de Noordkust van het schiereiland Hitoe,

afdeeling Hila. In 1854 was het bewoond door 880 Christenen.

Hitoeng, berg op Java, residentie Cheribon, afdeeling Galoe, distrikt Rantja.

Hoat, dorp op het eiland Groot Kei, distrikt Wattelaar, residentie Banda.

Hodir, een der Kei-eilanden in den Molukschen Archipel, bewesten Klein Kei, waaronder het behoort, residentie Banda, distrikt Toeallah.

Hodji, klip aan de Westkust van het eiland Banka, distrikt Muntok.

Hoealoe, rivier op Sumatra's Oostkust, in de Batta Landen, distrikt Tanah Hoealoe.

Hoealooi, dorp op de Zuidkust van het eiland Ceram, aan de baai van Elpapoetih.

Hoeasso, dorp op de Westzijde van den Zuid-Oosthoek van het eiland Saparoea, residentie Amboina.

Hoeauroe, dorp in het binnenland van het eiland Ceram.

Hoedekenkerk's klip is gelegen in straat Soenda, Zuid-West van Krakatao, op 6° 15′ Z. Br. Den 3den Julij 1848 moet het Ned.-Indische schip *Abdul Hassim* op deze klip gestooten hebben, en in Maart 1857 heeft er een Hamburger schip elf stooten op gedaan.

Hoefijzer-hoek, zuid-westelijkste hoek van het eiland Boeton.

Hoehoe, noordelijke kaap van het eiland Amboina, op 3° 29′ Z. Br.

Hoehoewel, dorp op het Moluksche eiland Groot Kei, residentie Banda, distrikt Jamtillo.

Hoek (Derde-), kaap aan Sumatra's Oostkust, op 0° 5′ 25″ N. Br.

Hoek (Derde-), kaap aan Sumatra's Oostkust, op 2° 24′ 30″ Z. Br.

Hoek (Eerste-), kaap aan Sumatra's Oostkust, op 0° 24′ N. Br.

Hoek (Ruige-), hoek aan de Noordkust van het eiland Lombok.

Hoek (Tweede-), kaap aan Sumatra's Oostkust, op 0° 15′ N. Br.

Hoek (Vierde-), hoek of punt aan de Zuidzijde van het Bandasche eiland Goenong Api.

Hoek (Vierde-), kaap aan de Oostkust van Sumatra, op 2° 22′ 30″ Z. Br.

Hoek (Vlakke-), zuid-westelijk punt van Sumatra, op 104° 20′ O. L. en 5° 56′ Z. Br.

Hoek (Vuile-), zie: Spencer, kaap.

Hoek (Witte-), kaap aan de Noordkust van het eiland Lombok.

Hoekoerila, dorp op het eiland Amboina, op de Oostzijde van het schiereiland Leitimor, afdeeling Amboina. Het ligt op eenen hoogen heuvel en wordt door eenen *Orang Kaja* bestuurd. In 1854 woonden er 66 Christenen, die eene Christen-school hadden met 22 scholieren.

Hoekom Badak, *ladang* op Sumatra, in de Batta Landen, aan den linker oever der Simpang Kanan.

Hoekomina, wijk van de hoofdplaats Kajeli, op het eiland Boero. Zij is bewoond door 150 Mohammedanen.

Hoekonaloe, dorp op het eiland Amboina, schiereiland Hitoe, afdeeling Amboina. De inwoners zijn Christenen.

Hoelalioe, dorp op de Oostzijde van het eiland Haroekoe. Er is eene Christen-gemeente, eene kerk en een schoolgebouw. Het getal inwoners bedraagt 770 zielen (1854). Het drinkwater is er brak. Er groeijen 3,139 nagelboomen en 4,968 kokospalmen.

Hoelang, dorp aan de Zuidkust van het eiland Ceram.

Hoemawan, stam of fenna op het eiland Boero, regentschap Massareteh.

Hoembang, distrikt op Sumatra, in de Batta Landen, aan de Oostzijde van het meer Tobah.

Hoemouw, staatje op de Zuidkust van Timor, rijk Amanoebang.

Hoempai, dorp op Java, residentie Bantam, afdeeling Tjiringin.

Hoempang, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Oeloe, aan de rivier Sakaba.

Hoenimoewa, kaap aan de Noord-Oostkust van het eiland Amboina, op 3° 29′ 30″ Z. Br.

Hoenitetti, dorp op het eiland Ceram, onder Haroekoe.

Hoeraba, koeria op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Angkolah, aan de rivier Batang Taroh.

Hoerif, berg op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Kadoe Gedé.

Hoeroe (Orang), wild volk op Sumatra, residentie Palembang, dat geene gemeenschap met de andere bewoners heeft, en voor zacht en vreedzaam wordt gehouden.

Hoeroeng, distrikt en dorp op Sumatra, in de Batta Landen.

Hoeroes, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Katingan, op den linker oever der rivier Sampa.

Hoerong Belimbing en -Boenot, twee dorpen in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah, het een met 2 huizen en 30 zielen en het ander met 5 huizen en 100 zielen (1853).

Hoeta Tinggi, dorp op Sumatra, in de Batta Landen, distrikt Pagaran Lamboeng, op eenen berg gelegen.

Hoetoemoerie, dorp op het eiland Amboina, op de Zuid-Oostkust van het schiereiland Leitimor, afdeeling Amboina. Er wonen 765 Christenen, die door den hier gevestigden Zendeling worden voorgegaan, en er is eene Christenschool met 180 scholieren (1854).

Hoewajet, dorp op het Moluksche eiland Groot Kei, residentie Banda, distrikt Nirong.

Hoewamohel of Klein Ceram, zuidwestelijk gedeelte van het eiland Ceram. Het is van het Noorden naar het Zuiden tien mijlen lang en van het Oosten naar het Westen vier mijlen breed. De baai van Hoewamohel loopt zeer diep in. De zuidelijke punt van dit schiereiland wordt de Drooge Rijsthoek en in de inlandsche taal Sihel genoemd. Zie verder Ceram.

Hoewai Makkahala, dorp op het eiland Ceram, aan de Noordkust.

Hoewalooi, dorp op het eiland Ceram, onder Saparoea, met 428 Mohammedanen en Heidenen.

Hoeweliem, dorp op het Moluksche eiland Groot Kei, residentie Banda, distrikt Jamtillo.

Hoewen of Monnikskap, kaap in den Molukschen Archipel, aan de Zuid-Westkust van het eiland Amblauw. Zij is een smalle klipachtige hoek.

Hoewerin, dorp op het Moluksche eiland Groot Kei, residentie Banda, distrikt Wattelaar.

Hog, kaap aan de Oostkust van Borneo, volgens Melvill van Carnbée op 5° 55′ 15″ Z. Br. en 105° 45′ O. L.

Hogang, rivier op Sumatra, residentie Palembang. Zij stort zich in de rivier Palembang uit.

Hog-Island, Engelsche naam voor Poeloe Babi of het Varkenseiland. Zie: Babi.

Hogou, eilandje in de Moluksche zee, ten Oosten van Celebes, op 0° 53′ N. Br. De kust van Celebes biedt bij dit eiland eene goede reede aan.

Hoha, rivier op het eiland Haroekoe.

Hoihanie, dorp op het eiland Timor, rijk Amanoebang, op één uur afstands van Nikie Nikie, de hoofdplaats van Amanoebang.

Hoija, zie: Haja, bogt en dorp.

Hoiwala, dorp op Java, residentie Bantam, Zuider Regentschap, distrikt Tjilangkahan. Het ligt 952 voeten boven de zee.

Hoka (Wai), rivier op het eiland Haroekoe, die zich in zee ontlast.

Holalioe, zie: Hoelalioe.

Hollandia, voormalig fort op de Noordkust van het eiland Groot Banda, residentie Banda, distrikt Lonthoir, ten Oosten van de hoofdplaats Lonthoir. Het bestreek weleer den westelijken ingang van het Gat-van-Banda of het Gat-van-Lonthoir, doch wordt nu als koestal gebruikt. De plaats, waar dit fort ligt, is zeer ongezond en daarenboven is het drinkwater slecht.

Holloe Goerab, dorp op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Singkel.

Hondoe, een der Gouverneur Mayor's eilandengroep, in den Molukschen Archipel, op 3° Z. Br. en 122° 26′ O. L.

Hongkelle, meer in Borneo's Zuid- en Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah.

Hongobajan, distrikt op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Soekowati.

Hongobojan, dorp en rivier op Java, residentie Soerakarta, afdeeling Padjang.

Honibopo, strand op het eiland Amboina, schiereiland Leitimor, bij Amboina.

Hoog-eiland, zie: Serossan en Tinggi (Poeloe).

Hooiberg, een der Natoena-eilanden, ten Noord-Westen van Borneo, residentie Riouw, op 3° 19′ N. Br., 107° 34′ O. L., aan welks Zuid-Westzijde zich een rif uitstrekt, waarbij 30 en 33 vademen water staan.

Hooiberg, een der Soela-eilanden, op 1° 47′ 30″ Z. Br. en 124° 30′ O. L.

Hooiberg, eilandje West van Ombaai, in de straat Pantar.

Hoop (De), suikerfabriek op Java, residentie en regentschap Pasoeroewan, met een aanplant van 433 bouws en toebehoorende aan C. J. Hoffman c. s.

Hoop (Kaap de Goede-) of Tandjong Kain Kain Beba, kaap aan de Noordkust van het noord-westelijk schiereiland van Nieuw-Guinea, volgens Melvill van Carnbée, op 132° 19′ O. L. en 0° 24′ 30″ Z. Br.

Hoop (Kaap de Goede-), kaap aan de Noord-Westkust van het Papoesche eiland Soök, een van de Willem Schouten-groep, in den Molukschen Archipel, op 135° 20′ O. L.

Hoorn, Water-eiland of Poeloe Ajer, eilandje in de Java-zee, bewesten Enkhuizen, 2 mijlen Noord-Oost van Onrust, op de reede van Batavia, op 106° 50′ O. L. en 6° 0′ 16″ Z. Br. De bewoners vinden hun bestaan in de *tripang-* en *agar-agar*-vangst.

Hoorn, eiland ten Westen van Celebes, aan den ingang van de straat van Makassar.

Hoorn, fortje op de Noordzijde van het eiland Haroekoe, residentie Amboina, in het dorp Pelauw. Het is in 1655 gebouwd en wel voornamelijk om de Mohammedanen destijds te beteugelen, daar zij de Christenen vervolgden. In deze sterkte, waarin eene ruime en luchtige

kazerne gevonden wordt, liggen gewoonlijk een Officier, 3 Europesche en 21 inlandsche manschappen.

Hoorn of Tandjong Koelit, kaap aan de Westkust van het eiland Billiton, op de reede van Tjeroetjoep, op 2° 51′ Z. Br.

Hoorn-eilanden of Poeloe Ajer, eilandengroep in de Java-zee, tusschen 106° 32′ en 106° 37′ O. L. en op 5° 48′ Z. Br. Het grootste dezer eilanden is Tidong- of Wapeneiland.

Hopas, dorp op Sumatra's Oostkust, rijkje Asahan.

Hoprek, dorp op het eiland Ceram, onder Wahaai, regentschap Hatiling. Het is bewoond door 66 Heidenen.

Horalie, Alfoersch dorp op de Westkust van het eiland Ceram, onder Wahaai, regentschap Passanea, aan de baai Sawaai. Het ligt op een steil, 2,000 voeten hoog, rotsgebergte. De omtrek is beplant met kokospalmen. Het dorp bevat 50 houten woningen, die op palen gebouwd zijn en zeer goed onderhouden worden. Er zijn 500 inwoners. De grond is bebouwd met bananen, Turksche tarwe, pataten, *katjang*, pompoenen en andere aardvruchten.

Horie, berg op het eiland Amboina, op de Oostzijde van het schiereiland Leitimor. Hij is 1,973 Rijnlandsche voeten hoog.

Hornau, kaap aan de Noord-Westzijde van het eiland Timor, op 8° 40′ Z. Br.

Horroeng Tandjong, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahaijan Tengah, met een 70tal inwoners.

Horsburgh- of Noord-eiland, het noordelijkste der Kokos- of Keeling-eilanden, op 12° 3′ Z. Br. en 96° 5′ O. L. Het is ongeveer $^1/_2$ Holl. mijl lang en $^1/_{16}$ mijl breed. Het is grootendeels beplant met kokosboomen. Aan de Noord-Oostzijde is eene waterput, doch het water is brak. De weinige bewoners van dit eiland planten pompoenen, maïs, watermeloenen en tabak, welke produkten goed voortkomen, verder suikerriet, bananen, Spaansche peper, boontjes, kurkuma en *obi's*. Het eiland levert verder drie houtsoorten op.

Hosihol, dorp op het eiland Amboina, schiereiland Hitoe.

Hotte, regentschap op het noord-westelijk gedeelte van het eiland Ceram, afdeeling Wahaai. Het is zeer riffig en landwaarts in met bosschen van kasuarisboomen begroeid, welke men uit zee zien kan. Hotte's hoek ligt op 2° 59′ Z. Br. en 130° 20′ O. L.

Hotte Besar, dorp op de Noord-Oostkust van het eiland Ceram, onder Wahaai, regentschap Hotte. Het telt 130 Mohammedaansche inwoners.

Hotte Ketjil, dorp op de Noord-Oostkust van het eiland Ceram, beoosten Hotte Besar.

Hout-eiland, een der Zutphen-eilanden in de straat Soenda.

Houtsberg (Roode-), berg op het Riouweiland Tandjong Pinang.

Houwmenie Bakki, rivier op de Zuidkust van het eiland Timor, rijk Amanoebang.

Humboldt-baai of Telokh Lintjoe, baai aan de Noordkust van Nieuw-Guinea, op 140° O. L. en op 2° 44′ Z. Br. Zij wordt door den berg Cycloop en de kaap Seprop Maneh gevormd.

Hurlock's baai, is gelegen aan de Noordkust van het Mentawei-eiland Zuid-Porah, met middelmatige diepten om te ankeren. Zij is open voor noord-ooste winden, maar vandaar geleidt een smalle doortogt naar eenen inham of haven, waar men veilig kan liggen.

Hussa, kaap aan Java's Zuidkust, residentie Bantam, afdeeling Lebak.

I.

Ibi, rivier op het eiland Boero, aan de Noordkust. Zij loopt met eene noord-oostelijke rigting in de bogt van Kajeli.

Iboe Kota, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, benoorden Buitenzorg.

Iboel, eilandje ten Zuid-Oosten van het eiland Banka, benoorden Lepar.

Iboel, dorp op het eiland Banka, distrikt Muntok.

Iboel, rivier op Sumatra, residentie Palembang.

Ibor, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap en distrikt Demak.

Idjen of Tassem, gebergte op Java's Oosthoek, adsistent-residentie Banjoewangi, 13 mijlen Zuid-Zuid-West van de Telaga Waroeng. De Merapi is de noordelijkste en hoogste top, waarvan de hoogte bedraagt, volgens Smits 8,874, Melvill var Carnbée 8,919, en Zollinger 9,725 voeten. De Widodarin is een andere top, die volgens Junghuhn 7,517, en Zollinger 7,468 voeten hoog is, en eenen krater heeft van 800 voeten middellijn en 350 voeten diepte. Van hier ontspringt de Kali Poetih uit het meer dat in den krater is. Een andere top heet Ranteh, hoog volgens Melvill van Carnbée 8,282, en volgens Smits 8,802 voeten. Van uit dit gebergte loopen takken, zuid- en westwaarts, van 600 voeten hoogte. Het laatste noemt men Ranoeen het zuidelijkste Saing-gebergte. De krater van dit gebergte is de grootste en zeker de diepste van allen, welke men op Java aantreft. Het gebergte is met witte aarde bedekt en vol scheuren. Aan hetzelve moet, volgens de inlanders, eenig sandelhout voorkomen. De uitbarstingen van den Idjen hebben plaats gehad in 1796 en 1817.

Ietak, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Demak, distrikt Mangar.

Igah, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, landstreek Tanah Boemboe, rijkje Sampanahan.

Igar, een der Zuid-Ooster-eilanden, tot de Matabela-groep behoorende, residentie Banda, op 131° 41′ O. L. 4° 23′ Z. Br.

Iger of Goenong Boeloe Bandong, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Ledok.

Ignessai, kaap aan de Noordzijde van het noord-westelijk schiereiland van Nieuw-Guinea, ten Oosten van de Kleine Geelvinkbaai.

Iha, dorp op het eiland Ceram, afdeeling Hila. De inwoners zijn Mohammedanen, 182 in getal.

Iha, rivier op de Noordkust van het eiland Ceram. Zij valt met eene noordelijke strekking in zee.

Iha, dorp op de Noordzijde van het eiland Saparoea. De inwoners zijn goede goudsmeden, doch zeer bedriegelijk. In 1854 telde het 250 Mohammedaansche inwoners. In dat zelfde jaar had men er 87 nagelboomen.

Ihalboön, gehucht op het eiland Boero, regentschap Tagalisa, stam of fenna Waaikibo.

Ihamahoe, dorp op de Noordzijde van het eiland Saparoea, residentie Amboina, op eenen berg gelegen. Het bevatte in 1854 900 inwoners, allen Christenen, die eene christenschool bezaten. Men telde er in dat jaar 6,022 nagelboomen en 6,412 kokospalmen.

Ihil, gehucht op het eiland Boero, regentschap Waaisama, stam of fenna Wahamoka.

Ihoeway Inan, rivier op het eiland Amboina, schiereiland Leitimor. Zij valt in de Wai Haha.

Ijal, zie: Kelang, eiland.

Ijen, eiland in den Molukschen Archipel, tot de Tenimber-eilanden behoorende, residentie Banda.

IJzer-eiland, is gelegen aan de Westkust van het eiland Billiton, op de reede van Tjeroetjoep.

IJzer-kaap, zie: Flores.

IJzer-rivier, rivier op de Noordkust van het eiland Flores, bij het dorp Potta. Zij is de voornaamste van de Noordkust, zijnde tot ver opwaarts voor praauwen bevaarbaar. Zij voert veel ijzer en eenig stofgoud af.

IJzer-rivier of Pendjelean, rivier op de Westkust van het eiland Billiton.

Ikan (Goenong-), Vischberg of Semboeloengang, bergje op Java's Oostkust, adsistent-residentie Banjoewangi, distrikt Rogo-Djampi, aan de Pampang-baai.

Ikan Gabi (Karang), twee kleine zandbanken in de Indische zee, West van Sumatra, O.N.O. van het Rat-eiland. Tusschen deze banken en genoemd eiland is een eng kanaal met 10 en 12 vademen water.

Ikan Tando (Karang), rotsige klip ten Westen van Sumatra, bij Karang Biang Biang.

Ikaroes, gehucht op het Papoesche eiland Kajoe Merah.

Ikat, eilandje in den Molukschen Archipel, bij de Noordkust van het Zuid-Wester-eiland Wetter.

Ikatan, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Doeson Oeloe, aan de rivier Mantalat.

Ila, rivier op het Moluksche eiland Ceram Laut.

Ila (Wai), rivier op het eiland Amboina, die zich, aan het zuid-westelijk uiteinde der kust van Hitoe, op de klippen der zee nederstort.

Ilalan, hoek aan Sumatra's Westkust, residentie Padang. Deze bepaalt het zuidelijkste gedeelte van de Boengoes-baai.

Ilanan, eilandje in de Chinesche zee, tot de Midden-Anambas-eilanden behoorende, residentie Riouw.

Ilara, dorp op het eiland Amblau, residentie Amboina.

Ilat, regentschap op de Zuid-Oostkust van het eiland Boero. Het is thans onbewoond, doch levert veel sago op.

Ilat, marktplaats op de Oostkust van het eiland Boero, regentschap Kajeli. Zij telt ruim 100 inwoners.

Ilchester's Droogte, zie: Teroemboe Ketan.

Ilfatoe, stam of fenna op het eiland Boero, regentschap Foggi.

Ili, rivier op het eiland Boero, aan de Noordkust, regentschap Liccella. Zij is de breedste en tevens de ondiepste van geheel Boero, op vele punten 300 à 400 voeten breed. De oevers zijn bedekt met *alang-alang* en plantgewas. Het water heeft er eene melkwitte kleur en is drinkbaar.

Ilimandiri of Piek van Larantoeka, aanzienlijke berg op het eiland Flores, residentie Timor. Aan deszelfs voet ligt Larantoeka. De hoogte bedraagt, volgens MELVILL VAN CARNBÉE, 5,045 Rijnl. voeten.

Ilimedo, dorp op het Zuid-Wester-eiland Wetter, residentie Banda, distrikt Saauw. Het bevat 180 inwoners.

Ilir (Kampong), groot dorp op Sumatra's Oostkust, rijk Deli, aan beide oevers der rivier. Hier houdt de *Panglima* verblijf.

Ilir (Kampong), dorp op Sumatra's Oostkust, aan de Boeloe Tjina. Er ligt een vorstelijk graf en nabij hetzelve treft men een oud 12 ponder ijzeren kanon aan, dat door de inboorlingen voor heilig wordt gehouden.

Ilir (Kampong), dorp op Java, residentie Cheribon, partikulier land en distrikt Kandang Hawor.

Ilir (Poeloe), eilandje bij Sumatra's Westkust, in de Indische zee, tegenover den mond van de rivier Sikoenar, op 1° 13′ N. Br. Het biedt eene ankerplaats aan en bevat hout en goed water. Het is middelmatig hoog en een mijl lang. Vroeger was hier een Engelsche post gevestigd. Men vindt onder den wal van Poeloe Ilir 15 en 20 vademen ankergrond.

Iliran dan Banjoe Asin, afdeeling op Sumatra, residentie Palembang. Zij heeft 39 dorpen, 334 huizen en ruim 7,000 inwoners.

Ilkakoe, stam of fenna op het eiland Boero, regentschap Foggi.

Illi, dorp op het Zuid-Wester-eiland Damme, residentie Banda, distrikt Bebber.

Illy, zie: Ilir (Poeloe).

Ilwakki, dorp op het Zuid-Wester-eiland Wetter, residentie Banda. Het bevat 300 inwoners (1852).

Imahattai, dorp op het eiland Ceram, onder Haroekoe.

Imana, dorp op Celebes, aan de bogt van Kwandang.

Imat, rivier op Sumatra, landschap Korintji.

Imbanegara, dorp met indigo-pakhuis op Java, residentie Cheribon, afdeeling Galoe.

Imbiri, rivier op het noordelijk gedeelte van het eiland Batjan.

Imogiri, berg op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Goenong Kidool, 10 of 12 palen van Djokdjokarta. Er liggen aan zijne helling vorstelijke graven van de beide vorstenhuizen van Djokdjokarta en Soerakarta. 333 onregelmatige trappen uit gebakken steen geleiden naar de begraafplaats, die door muren omgeven is. Deze is in onderscheidene vakken, die tevens terrassen vormen, afgedeeld. Elk terras heeft in het midden een ingang, welke met een stevige deur is gesloten. De vakken zijn tusschen de graven meest beplant met kruidnagel- en muskaatboomen. Eene vrij uitvoerige beschrijving dezer graven vindt men in het eerste deel der *Indiana* van Ds. J. F. G. BRUMUND.

Impong, berg op Celebes' Noord-Oostkust, residentie Manado, in de Minahassa, afdeeling Manado, distrikt Kakaskassen, N.O. van den Lokon, volgens MELVILL VAN CARNBÉE op 1° 24′ N. Br. Hij is 3,000 Rijnlandsche voeten hoog en over denzelven loopt een weg, die voor rijtuigen berijdbaar is. Van den hier ver-

melden berg afdalende komt men in eene uitgestrekte vlakte.

Inam, dorp op de Zuid-Oostkust van het eiland Bintang, residentie Riouw.

Inang, eilandje in den Riouw-Archipel, in de straat van Riouw.

Inanilo of Djakaniloe, staat op het middengedeelte van het eiland Timor, onder Nederlandsch gezag.

Inaran, berg en rivier op Borneo's Noord-Oostkust, landschap Berou.

Indalas of Baroe Boekit, dal op Sumatra's Westkust, residentie Padangsche Bovenlanden, afdeeling Tanah Datar, waarin de distrikten van gelijken naam gelegen zijn. Door dit dal stroomt de rivier Indalas of Baroe Boekit. Het wordt ten Oosten begrensd door Marapalm, en heeft eene lengte van bijna één, en eene breedte van omtrent eene halve geographische mijl. De bodem bestaat uit leemaarde en is voor de rijstteelt bijzonder geschikt.

Indang Oreng, dorp in Borneo's Zuid- en Oosterafdeeling, distrikt Katingan, op den regter oever der Baboengei. Het bestaat uit eene rij van 6 lange huizen, en ieder huis heeft zoo veel ingangen, als er familiën in wonen. Bij deze huizen zijn rijstschuren gebouwd.

Indari, rivier op het noordelijke gedeelte van het eiland Batjan.

Indië (Nederlandsch) of Oost Indië. Deze benaming wordt tegenwoordig aan de Nederlandsche bezittingen in den Oost Indischen Archipel gegeven.

Ofschoon het verhaal van onze vestiging in Indië tot het gebied der geschiedenis behoort, zal een kort overzigt daarvan hier ter plaatse niet onwelkom zijn.

Bij den aanvang van den opstand der Nederlanden tegen Philips II, werd door ons, ter verkrijging van de meest gezochte Oost Indische handelsartikelen, een levendige handel gedreven, zoowel op Spanje, als ook en wel voornamelijk op Portugal, daar die beide Staten zich uitsluitend meester hadden gemaakt van de vaart naar Oost Indië, nadat de weg derwaarts om de Kaap de Goede Hoop door Vasco de Gama was aangewezen geworden. Het streven van Philips om de Nederlanders, op welke wijze ook, tot onderwerping te brengen, moest van zelve het aanwenden van pogingen medebrengen, om ons in onze zoo voordeelige handelsondernemingen op zijne landen te dwarsboomen. Het voordeel, dat die handel aan Spanje verschafte, maakte evenwel, dat Philips dien oogluikend moest toelaten, omdat deze zich anders geheel zou hebben verplaatst naar Portugal, dat toen nog van hem onafhankelijk was.

De overmeestering van dat rijk in 1580 stelde hem eerst in staat, om aan zijne zoo vijandige bedoelingen gevolg te geven door een peremtoir verbod van handel, maar gelijk het in dergelijke gevallen veelal gaat, wel ver dat het beoogde doel daarmede werd bereikt, bragt het door hem aangewende uiterste middel onze voorvaders op de gedachte, om zelven den handel op het verre Oosten te gaan beproeven. De vrees voor de overmagt hunner vijanden ter zee deed hen eerst omzien naar eenen anderen weg om het Noorden, langs welken zij hunne ondernemingen met meer veiligheid zouden kunnen beproeven, doch na herhaalde mislukte pogingen moesten zij daarvan afzien en gebruik maken van den eenigen bekenden weg.

In 1596, op den 22sten Junij, verscheen de eerste Nederlandsche expeditie, bestaande uit vier door de Maatschappij van Verre uitgeruste en onder Cornelis Houtman uitgezondene schepen, voor Bantam, destijds de hoofdstad van een magtig rijk op Java. Deze en andere, door verschillende maatschappijen uitgeruste expeditiën, onder van Neck, van Waerwijck, van Heemskerk, Both, van Caarden en van der Hagen, waarvan er sommigen vrij ongelukkig afliepen, deden in het Moederland de behoefte gevoelen aan eene vereeniging der versnipperde krachten, en zoo kwam men tot de oprigting in 1602 van de bekende Oost-Indische Compagnie.

Deze zond eene expeditie uit, bestaande uit dertien schepen met 1,200 man, onder bevel van van der Hagen, die, bij zijne komst te Bantam, door gezanten van Amboina aangezocht werd, om de Ambonezen, met wie hij in 1600 een verbond had aangegaan, te helpen tegen de Portugezen. Hieraan werd door hem voldaan en het kasteel der Portugezen te Amboina, door hem veroverd, kreeg den naam van Victoria en werd, onder bevel van Frederik Houtman, de eerste Nederlandsche bezitting in die gewesten.

De eerste vestiging der Nederlanders op Java had plaats onder het bestuur van Pieter Both, den eersten Gouverneur-Generaal, die van den Koning van Jakatra, Widjaja Rama, met wien hij een verbond had gesloten, voor den prijs van 1,200 Spaansche realen, een stuk grond in eigendom kreeg, waarop de stad Batavia, thans nog de hoofdstad der Nederlandsche Indische bezittingen, in het jaar 1619 werd gesticht. Met beleid en moed werden

nu de établissementen der Compagnie, die evenwel aanvankelijk slechts handelskantoren waren, niet alleen in den Indischen Archipel, maar ook op Malakka, in Bengalen, op de kusten van Coromandel en Malabar en het eiland Ceylon uitgebreid.

Zoo lang de Oost Indische Compagnie slechts handelaar bleef, gingen hare geldelijke zaken vooruit, zoodat, behalve de aanzienlijke uitdeelingen in het Moederland, hare boeken nog een belangrijk saldo aan overwinsten aanwezen. In het jaar 1693 bedroeg dat saldo ruim 48 millioen guldens. Maar het gemelde jaar, hoezeer ook na dien tijd aanzienlijke uitbreiding van grondgebied plaats had, kan als het keerpunt van den financiëlen bloei der Maatschappij worden beschouwd. Tot dien achteruitgang droeg niet alleen bij de weelde onder hare beambten, welke aanleiding gaf tot tallooze misbruiken en verkeerdheden, maar vooral ook juist de territoriale uitbreiding, waardoor de Compagnie, als een gevolg harer aanrakingen met inlandsche Vorsten, werd gewikkeld in kostbare, soms langdurige oorlogen, die van lieverlede de commerciële winsten verslonden. In het algemeen kon de vereeniging van de hoedanigheid van Souverein met die van koopman voor de Maatschappij op den duur niet dan noodlottig zijn. Is toch het handeldrijven door een groot ligchaam, in vergelijking van den partikulieren handel, eene kostbare zaak, waarbij men bezwaarlijk naar gelang van gunstige of ongunstige omstandigheden des tijds zijne zaken kan uitbreiden of inkrimpen, hoe veel te meer moest dit voor de Compagnie niet het geval wezen, nu zij tegelijk handelaar en Souverein was, en in deze laatste betrekking, gebonden door kontrakten en overeenkomsten, aan hare ondernemingen eene steeds toenemende, hoezeer ver van altijd voordeelige uitbreiding moest geven, — gezwegen nog van het groot gevaar, dat er voor elk bestuur gelegen is in de omstandigheid, van voor zijne kosten van bestuur, voor zijne staatsuitgaven afhankelijk te zijn van de zoo wisselvallige commerciële inkomsten.

In 1725, dus twee en dertig jaren later, was niet alleen reeds het geheele overschot van 48 millioen geheel verdwenen, maar bestond er reeds een tekort. In 1779, of vier en vijftig jaren later, was het tekort aangegroeid tot bijkans 85 millioen guldens en in 1796 werden de schulden der Compagnie bevonden te bedragen de enorme som van 135 millioen guldens. En bij zulk een treurig resultaat, hetwelk trouwens, volgens de ondervinding van alle tijden en alle landen, geen ander kon zijn en ook door de uitstekende bekwaamheden van zoo vele Indische Opperlandvoogden niet kon tegengegaan worden, moeten nog twee opmerkelijke bijzonderheden worden in het oog gehouden, te weten: dat, in weêrwil van den toenemenden achteruitgang, men in het Moederland voortging met jaarlijksche uitdeelingen, en de handel der Compagnie twee en driemaal de waarde bedroeg van haren handel tijdens zij geldelijk in haren grootsten bloei was.

Gedurende de oorlogen van 1780 en 1795 maakten de Engelschen zich meester van al de buiten den Indischen Archipel gelegen bezittingen der Compagnie, die in 1796, behoudens overname der schulden door den Staat, werd ontbonden en vervangen, eerst door een Committé voor de Zaken van den Handel en Bezittingen in Oost Indië, en later, in 1800, door eenen Raad voor de Aziatische Bezittingen. Nadat ook de Moluksche eilanden den Engelschen in handen waren gevallen, bleef bij de inlijving van Nederland in het Fransche Keizerrijk van al de bezittingen der voormalige Oost Indische Compagnie niets meer over dan het eiland Java, en ook deze kostbare bezitting werd in 1811 door de Engelschen vermeesterd.

De val van Napoleon, en het herstel van Nederland tot eenen zelfstandigen staat, ging gepaard met de teruggaaf van een groot gedeelte van deszelfs vorige overzeesche bezittingen, — sommige van welke, zoo als Malakka en de établissementen op de vaste kusten van Indië, later, bij het te Londen gesloten traktaat van 17 Maart 1824, in ruil tegen Benkoelen aan Engeland werden afgestaan, — en ten gevolge van dat traktaat en van latere uitbreidingen van zijn gezag en gebied heeft Nederland tegenwoordig de schier onverdeelde heerschappij in den Indischen Archipel. Eenige gedeelten staan onder ons regtstreeksch bestuur, andere onder hunne eigen Vorsten of Hoofden, met erkenning der Nederlandsche Souvereiniteit.

De Indische Archipel ligt, voor zoo ver het Nederlandsch gezag zich uitstrekt, tusschen 4° N. Br. en $10^1/_2$° Z. Breedte, en tusschen 97° en 141° O. L. van Greenwich, en bestaat uit:

1°. Het eiland Java, met de eilanden Madura en Bawean en eene menigte van kleinere eilandjes. Het eiland Java, dat verdeeld is in 20 residentiën, te weten: Bantam, Batavia, Preanger Regentschappen, Cheribon, Tagal, Pekalongan, Samarang, Japara, Rembang, Soerabaja, Pasoeroewan, Probolinggo, Bezoeki, Ban-

joemaas, Bagelen, Kadoe, Soerakarta, Djokdjokarta, Madioen, Kediri, en in de 4 op zich zelve staande adsistent-residentiën: Buitenzorg, Krawang, Patjitan en Banjoewangi, staat geheel onder het Europeesch bestuur, met uitzondering van de zoogenaamde Vorstenlanden of de residentiën Soerakarta en Djokdjokarta, die door hunne eigen Vorsten, den Keizer van Soerakarta of den *Soesoehoenan*, en den Sultan van Djokdjokarta, als vasallen van het Nederlandsch Gouvernement, geregeerd worden. In de uitoefening van hun gezag evenwel zijn zij zeer beperkt, gelijk in de afzonderlijke artikelen Soerakarta en Djokdjokarta wordt aangewezen. Het eiland Madura, vroeger ressorterende onder de residentie Soerabaja op het eiland Java, is onlangs tot eene afzonderlijke residentie verheven geworden. De afstammelingen der vroegere inlandsche Vorsten op dit eiland, te weten van de Sultans van Madura en Soemanap en den *Panoembahan* van Pamakassan, zijn onder den titel slechts van Regenten de hoofden der inlandsche bevolking gebleven.

2°. Het eiland Sumatra met de omliggende onderhoorige eilandjes. Op het eiland Sumatra vormt alleen het rijk van Achin, gelegen in het noord- en noord-westelijk gedeelte, eenen geheel onafhankelijken Staat. Onder regtstreeksch Nederlandsch bestuur bevinden zich:

a. het Gouvernement van Sumatra's Westkust,
b. de adsistent-residentie Benkoelen, bezuiden het zoo even gemeld Gouvernement,
c. de Lampongsche distrikten, onlangs tot eene residentie verheven, in het zuidelijk deel des eilands,
d. de residentie of het voormalig rijk van Palembang, in het zuid-oostelijk gedeelte;

terwijl aan de Oostkust benoorden Palembang nog aangetroffen worden de leenpligtige rijken van Djambi, Indragiri en Siak. Door de plaatsing in die rijken van Europesche ambtenaren, gesteund door eene militaire bezetting, zijn de Vorsten of Sultans dier rijken in de uitoefening van hun gezag meer beperkt geworden.

3°. Het eiland Banka, met het onderhoorige eiland Billiton en de Lepar-eilanden. Banka en Billiton staan geheel onder Europeesch bestuur.

4°. De residentie Riouw, met de onderhoorige, onder het gezag van den leenpligtigen Sultan van Lingga staande, eilanden.

5°. Het eiland Borneo, waar het Nederlandsch gezag zich uitstrekt van het onafhankelijk rijk Borneoproper of Broenai, ten Westen, tot aan het landschap Tidoeng, ten Oosten. De Nederlandsche bezittingen aldaar zijn verdeeld in twee groote afdeelingen, te weten: de Wester- en de Zuid- en-Oosterafdeeling. In dezelve vindt men de onder het Nederlandsch gezag staande Vorsten van Sambas, Pontianak, Landak, Sangouw, Sekadouw, Sintang, Silat, Soeähid, Tajan, Boenoet, Meliouw, Djonkong, Selimbouw, Mampawa, Koeboe, Soekadana, Simpang, Matan, Kota Waringin, Bandjermasin, Pagattan, Sabamban, Koesan, Batoe Litjin en Poeloe Laut, Tjengkal, Bangkalaän en Menoeggoel, Tjangtoeng en Boentar Laut, Sampanahan, Pasir, Koetei, Goenong Teboer, Sambilioeng, Boeloengan en Tidoeng. Zij voeren verschillende titels, als die van Sultan, *Panoembahan*, *Radja*, *Pangéran* en anderen. Het is vooral in de laatste jaren, dat het Nederlandsch Gouvernement in de nog zoo weinig bekende binnenlanden van Borneo zijn gezag heeft getracht uit te breiden, ten einde de nog op eenen zeer lagen trap van beschaving staande bevolkingen langzamerhand aan een meer geregeld bestuur te gewennen.

6°. Het eiland Celebes en onderhoorigheden. Het zuidelijk en westelijk gedeelte van het eiland, voor zoo ver het onder regtstreeksch Europeesch bestuur staat en tot het zoogenaamd Gouvernement van Celebes behoort, bevat de afdeelingen Makassar, der Noorderdistrikten of Maros, der Zuiderdistrikten, van Boelekomba en Bonthain, als ook de afdeeling van het eiland Saleijer en onderhoorigheden, terwijl nog aan het gemelde Gouvernement ondergeschikt is het eiland Soembawa. Het eiland Boeton, ofschoon eene onderhoorigheid van het grootere Celebes, behoort tot de residentie Ternate. In het noordelijk en noord-oostelijk gedeelte van Celebes staan onder regtstreeksch bestuur van het Nederlandsch Gouver-

nement de residentie Manado met de adsistent-residentie Gorontalo, die beiden ressorteren onder het Gouvernement der Moluksche eilanden. Zoowel op 's Gouvernements grondgebied als buiten hetzelve vindt men onder verschillende titels een aantal min of meer afhankelijke Vorsten, en onder dezen behooren sommigen tot het zoogenaamde Bongaaisch (Banggaaisch) verbond, waarvan het Nederlandsch Gouvernement het Hoofd en de Beschermheer is.

7°. De Moluksche eilanden, uitmakende het Gouvernement der Moluksche eilanden, waartoe behooren:

a. de residentie Amboina met de eilanden Boero en Ceram,

b. de residentie Banda, met de eilanden Ay en Rosengain, de Zuid-Wester-, de Zuid-Ooster-, de Aroe- en Kei-eilanden, alsmede een gedeelte van Nieuw-Guinea, voor zoo ver het geen deel is van het Ternataansche gebied.

c. de residentie Ternate, met de eilanden Batjan, Banggaai en Tomboekoe, de Soela-eilanden, en het Ternataansche grondgebied op Nieuw-Guinea.

De voornaamste inlandsche Vorsten in het Gouvernement der Moluksche eilanden zijn de Sultans van Ternate, Tidore en Batjan.

8°. Het eiland of de residentie Timor (voor zoo ver het geen Portugeesch grondgebied is) met de eilanden Rotti, Samao, Solor, Adanara en Lomblen, Pantar en Ombaai, Flores, Soemba of Sandelhout-eiland, en

9°. De eilanden Bali en Lombok. Bali is verdeeld in 8 kleine rijkjes, te weten: Boleling of Bleling, Karang Asam, Bangli of Taman Bali, Tabanan, Mengoei, Klonkong, Gianjar en Bali Badong. Djembrana en Pajangan, vroeger afzonderlijke rijkjes, zijn thans bij andere ingelijfd. Het rijk Boleling, na de eerste Balische expeditie, in 1847, aan den Vorst van Bangli toegewezen, is op verlangen der bevolking zelve later onder het bestuur van het Nederlandsch Gouvernement gekomen. De overige Vorsten erkennen het Nederlandsche oppergezag.

De oppervlakte dier verschillende bezittingen wordt door den Heer Melvill van Carnbée opgegeven als volgt:

Java en Madura. . . .	2,444.6	geogr. mijlen.
Sumatra's Westkust. .	2,200.6	〃 〃.
Benkoelen.	455.6	〃 〃
De Lampongsche distrikten.	475.0	〃 〃
Palembang.	1,340.0	〃 〃
Djambi.	1,218.4	〃 〃
Banka e. a.	356.0	〃 〃
Riouw e. a.	148.6	〃 〃
Borneo.	9,373.7	〃 〃
Celebes met Soembawa en Boetou.	2,149.9	〃 〃
Amboina.	478.9	〃 〃
Banda.	411.3	〃 〃
Ternate.	1,129.7	〃 〃
Manado.	1,267.2	〃 〃
Nieuw-Guinea. . . .	3,210.0	〃 〃
Timor e. a.	790.8	〃 〃
Soemba.	251.8	〃 〃
Bali en Lombok. . . .	190.0	〃 〃
Te zamen. . .	27,892.1	geogr. mijlen.

De bevolking der onder 's Gouvernements bestuur staande bezittingen bedraagt volgens de laatste opgaven:

Van Java en Madura.	10,911,241
〃 Sumatra's Westkust.	1,005,444
〃 Benkoelen.	112,799
〃 de Lampongsche distrikten. .	82,974
〃 Palembang.	465,630
〃 Banka.	47,189
〃 Billiton.	12,410
〃 Riouw.	23,465
〃 Borneo's Westerafdeeling. . .	333,194
〃 〃 Zuid-en-Oosterafdeeling.	513,494
〃 Celebes en onderhoorigheden.	278,574
〃 Amboina e. a.	187,474
〃 Banda e. a.	110,054
〃 Ternate.	89,400
〃 Manado.	147,936
〃 Timor e. a.	1,646,450
Te zamen. . .	15,967,728

Van de gedeelten van den Archipel, waar slechts het Nederlandsch oppergezag wordt erkend, maar geen geregeld Europeesch bestuur gevestigd is, kan de bevolking zelfs niet bij benadering worden opgegeven. Valt het toch in de Gouvernements bezittingen reeds zoo moeijelijk eene volkstelling te doen, omdat, zoowel de bevolkingen als de Hoofden daarmede weinig ingenomen zijn (waarom dan ook de bovenstaande opgaaf bezwaarlijk als eene naauwkeurige is aan te nemen), hoeveel te

meer moet dit niet het geval zijn in gewesten, waar geene regtstreeksche bemoeijing met de inlandsche huishouding plaats vindt. — Behalve de eilanden Bali en Lombok, waarvan de bevolking, zoo het schijnt op vrij goede gronden, op ongeveer 800,000 zielen kan worden gesteld, is het ontegenzeggelijk, dat in verhouding tot de uitgestrektheid, Java en Madura verreweg de meest bevolkte eilanden van den Archipel zijn; — en hetgeen ten aanzien van Java vooral opmerkelijk is en zeer spreekt voor een geregeld Europeesch bestuur, is de verdubbeling bijkans der Javasche bevolking in de laatste 50 jaren, daar, ofschoon men op de berigten dier tijden aangaande de sterkte dier bevolking, als genoegzaam op gissing steunende, niet volkomen kan vertrouwen, men het er toch voor mag houden, dat tijdens het Britsch bestuur de bevolking van Java waarschijnlijk geen 6 millioen zielen heeft bedragen.

Vooral na het einde van den Javaschen oorlog in 1830 heeft de grootste vermeerdering plaats gehad. Mag men afgaan op de berigten aangaande Sumatra's Westkust, waar de oorlogen tegen de Padaries, welke reeds van den aanvang dezer eeuw dagteekenen, zoo veel hebben bijgedragen tot de ontvolking der Sumatrasche binnenlanden, dan schijnt ook daar sedert het jaar 1837, toen aan de bedoelde oorlogen een einde kwam, en het Nederlandsch gezag in de binnenlanden meer uitbreiding en regelmatige werking verkreeg, eene steeds voortgaande vermeerdering van bevolking met elk jaar zigtbaar te zijn: — een verschijnsel, dat trouwens overal, waar een geregeld Europeesch bestuur zich krachtig heeft doen gelden, kan worden waargenomen, als een gevolg van meer orde, rust en veiligheid; terwijl ook de invoering der vaccine, waaraan in de laatste jaren het Gouvernement veel zorg heeft gewijd, tot de toeneming reeds veel heeft bijgedragen, en dit meer en meer doen zal.

De inboorlingen van de verschillende eilanden van den Indischen Archipel kunnen (met ter zijde stelling der Chinezen, Arabieren en Europeanen, als daartoe niet behoorende) gevoegelijk in twee hoofdrassen worden verdeeld, waarvan het eene bruinachtig is met lang haar, het andere zwart of roetkleurig met kroeshaar. Die van het laatste ras zijn bekend onder de algemeene benaming van Papoea's. Zij behooren te huis op Nieuw-Guinea, en het meeste wat van hun voorkomen in de binnenlanden van andere eilanden hier en daar gezegd wordt, is twijfelachtig en verdient nader onderzoek. (Zie Dr. G. Pijnappel, *Ethnologische studiën* in de *Bijdragen voor de taal- land- en volkenkunde van Ned. Ind.*, D. II, bl. 345 vv.) Het eerste en verreweg talrijkste ras kan gesplitst worden in een groot aantal stammen of volken, onderscheiden in taal, godsdienst, zeden en trap van beschaving en waarvan eene volledige optelling en naauwkeurige onderscheiding, bij den tegenwoordigen trap onzer kennis nog niet mogelijk is. De meest bekende en belangrijkste dezer volken zijn de Achinezen, Batta's, Lampongers, Redjangers, Niassers, Orang-laut, Dajaks, Boeginezen, Makassaren, Alfoeren, Amboinezen, Timorezen, Belonezen, Balinezen, Javanen en Soendanezen.

De talen van Nederlandsch Indië, ofschoon in het algemeen tot denzelfden taalstam, den Polynesischen, behoorende, zijn oneindig onderscheiden. De grootste verscheidenheid bestaat onder de minst beschaafde stammen, bij welke men, van oord tot oord reizende, overal belangrijke dialekt-verschillen ontmoet. De meest verbreide taal is de Maleische, die door de koloniën der Maleijers over alle kusten van Nederlandsch Indië verspreid is. De Boeginesche taal, die in een aanzienlijk gedeelte van Celebes te huis is, heeft mede door de alom verspreide handelsvestigingen der Boeginezen eene groote verbreiding erlangd, maar is nog zeer weinig door Europeanen beoefend. De meest beschaafde en rijkste taal van Ned. Indië is de Javaansche, die welligt ook door de talrijkste bevolking gesproken wordt, maar toch, daar de Javanen eene gezeten en landbouwende bevolking zijn, weinig buiten de grenzen van Java bekend is. In westelijk Java intusschen wordt eene andere taal, t. w. de Soendanesche gesproken. De overige talen, die meer of min regelmatig door Europeanen beoefend en daardoor eenigzins bekend zijn geworden, zijn hoofdzakelijk de Battasche, Makassaarsche, Alfoersche, Balinesche en die der Dajaks van Poeloe Petak.

Ter vermijding van herhaling zal eene beschrijving van de gesteldheid van den bodem van de verschillende gedeelten van den Archipel, als ook van derzelver voortbrengselen uit het dieren-, planten- en delfstoffelijk rijk hier achterwege kunnen blijven, met verwijzing tot de artikelen, waarbij die verschillende gedeelten afzonderlijk worden behandeld.

Het bestuur over Nederlandsch Indië is onder het oppergezag des Konings toevertrouwd aan eenen Gouverneur-Generaal, die tevens Opperbevelhebber is van de land- en zeemagt

in die gewesten. Hem staat ter zijde een Raad van Nederlandsch Indië, bestaande uit eenen Vice-President en vier leden, en waarvan de Gouverneur-Generaal Voorzitter is, zoo dikwijls hij het noodig acht bij de zittingen tegenwoordig te zijn. De Raad van Nederlandsch Indië, vroeger een medebesturend, is tegenwoordig slechts een adviserend ligchaam. Deze verandering in de attributen van den Raad, reeds daargesteld bij het in 1836 door den Koning vastgesteld Reglement op het beleid der Regering van Nederlandsch Indië, is behouden in het latere, bij de Wet van den 2den Sept. 1854 gearresteerd en thans vigerend Reglement, waarbij tevens de magt van den Gouverneur-Generaal omstandig is omschreven. — In de uitoefening van die magt wordt hij, behalve door den Algemeenen Secretaris, geadsisteerd door de hoofden van algemeen bestuur, zoo als de Directeuren van financiën, — van 's lands middelen en domeinen, — der produkten en civile magazijnen, — der kultures, — en van 's lands openbare werken, — en door de Kommandanten van het Leger en de Marine. Het beheer van 's lands gelden wordt gecontroleerd door eene Algemeene Rekenkamer. Voor de zaken der Justitie en Politie heeft de Gouverneur-Generaal tot zijnen raadsman den Prokureur-Generaal bij het Hoog Geregtshof van Nederlandsch Indië.

Voor het regtswezen heeft men het te Batavia gevestigde Hoog Geregtshof, de Opperste Regtbank voor geheel Nederlandsch Indië, — de Raden van Justitie, waarvan er zijn drie op het eiland Java, namelijk te Batavia, Samarang en Soerabaja, een te Padang op Sumatra's Westkust, een te Makassar op het eiland Celebes, en drie in de Molukko's, te Amboina, Banda en Ternate. De buitenbezittingen, waar geen Raad van Justitie bestaat, behooren, gelijk Benkoelen, de Lampongs, Palembang, Banka, Riouw en Borneo, tot het regtsgebied van den Raad van Justitie te Batavia, terwijl Timor ressorteert onder dien te Soerabaja. Op Java strekt zich het regtsgebied uit:

1°. Van den Raad van Justitie te Batavia over de residentiën Bantam, Batavia, Buitenzorg, Krawang, de Preanger Regentschappen en Cheribon,
2°. van dien te Samarang over de residentiën Tagal, Pekalongan, Samarang, Japara, Rembang, Banjoemaas, Bagelen, Kadoe, Djokdjokarta, Soerakarta, Madioen en Patjitan, — en
3°. van dien te Soerabaja over de residentiën Soerabaja, Pasoeroewan, Probolinggo, Bezoeki, Banjoewangi, Kediri, en het eiland of de residentie Madura.

Voor de regtspleging onder de inlandsche bevolkingen heeft men, onder eenigzins verschillende benamingen, eene soort van landraden, waarvan de Europische hoofden der gewestelijke besturen doorgaans de Voorzitters zijn. Op Java zijn die landraden, wanneer zij door eenen ommegaanden regter worden gepresideerd, regtbanken van omgang, voor welke de criminele en correctionele zaken worden behandeld. Van die ommegaande regters zijn er op Java vijf, die ieder eene afzonderlijke afdeeling voor hunnen werkkring hebben. De eerste afdeeling bevat dezelfde residentiën die begrepen zijn in het regtsgebied van den Raad van Justitie te Batavia; — de tweede de residentiën Samarang, Tagal, Pekalongan, Banjoemaas, Bagelen en Kadoe; — de derde de residentiën Japara, Rembang, Madioen en Patjitan; — de vierde de residentiën Soerabaja, Kediri en Madura met Bawean; — en de vijfde de residentiën Pasoeroewan, Probolinggo, Bezoeki en Banjoewangi.

Voor de militaire regtspleging heeft men het te Batavia gevestigd Hoog Militair Geregtshof, waarvan Voorzitter is de President van het Hoog Geregtshof, en de krijgsraden, die worden bijeengeroepen, op Java door de Kommandanten der militaire afdeelingen, en in de buitenbezittingen door de hoofden der plaatselijke besturen.

Het Openbaar Ministerie bij de Militaire Regtbanken wordt waargenomen bij het Hoog Militair Geregtshof door eenen Advokaat-Fiskaal en eenen Substituut Advokaat-Fiskaal, zijnde de Prokureur-Generaal en de Advokaat-Generaal bij het Hoog Geregtshof, en bij de krijgsraden door Auditeurs-Militair en Substituut Auditeurs-Militair, zijnde de Officieren bij de Raden van Justitie en hunne Substituten.

De Prokureur-Generaal bij het Hoog Geregtshof is het hoofd der regtspolitie voor geheel Nederlandsch Indië, en daarvoor staan hem ten dienste de Officieren van het Openbaar Ministerie, terwijl voor de bijzondere gewesten de hoofden der plaatselijke besturen daarmede onder zijn toezigt belast zijn.

Advokaten en Prokureurs mogen geene regtspraktijk uitoefenen zonder vergunning van den Gouverneur-Generaal. Advokaten zijn tevens Prokureurs; ongegradueerde personen kunnen alleen Prokureurs zijn.

Het Notariaat wordt op de hoofdplaatsen, zoo als Batavia, Samarang en Soerabaja, waar-

genomen door daartoe benoemde personen, in de binnenlandsche residentiën van Java en in de buitenbezittingen gewoonlijk door de Secretarissen der gewestelijke besturen.

Het Vendu-departement is eene inrigting, zonder welke geene openbare verkoopingen mogen worden gehouden. Zij waarborgt aan de verkoopers de inkassering der verschuldigde gelden, en geniet daarvoor eene percentswijze opbrengst, waaruit de kosten van het deparment moeten worden gevonden, terwijl een gedeelte er van komt ten voordeele der Vendumeesters en een gedeelte ten voordeele van 's lands kas. Het Vendu-meesterschap wordt waargenomen, op de hoofdplaatsen door opzettelijk daartoe benoemde ambtenaren, en in de binnenlandsche gewesten van Java als ook in de buitenbezittingen gewoonlijk door de Secretarissen der gewestelijke besturen, onder de superintendentie der hoofden dier besturen. In sommige op zichzelve staande adsistent-residentiën, of in ver afgelegen afdeelingen van gewesten zijn de hoofden dier afdeelingen zelve meestal daarmede belast.

Onder het oppertoezigt der Raden van Justitie en behoudens verantwoording aan de Algemeene Rekenkamer voor het geldelijk beheer, zijn de Weeskamers belast met bemoeijenissen in nagelaten boedels, met het beheer van onbeheerde solvente of insolvente nalatenschappen, met het beheer van goederen of belangen van vertrokken personen, die geene volmagt daarvoor of orde daarop hebben gesteld, met de toeziende voogdij in alle voogdijen, en ook over onder curatele gestelde personen, en met de behartiging der belangen van minderjarigen in het algemeen. Voor geheel Nederlandsch Indië zijn Wees- en Boedelkamers te Batavia, Samarang, Soerabaja, Padang, Makassar, Amboina, Banda, Ternate en Manado. Elke Weeskamer heeft een bepaald omschreven gebied, binnen hetwelk haar werkkring ligt, terwijl zij agentschappen heeft op de in dat gebied gelegen plaatsen, waar de Weeskamer wegens den afstand niet zelf zou kunnen ageren.

Zoo strekt zich de werkkring uit:

1°. Van de Weeskamer te Batavia over de residentiën Bantam, Batavia, Buitenzorg, Preanger Regentschappen, Krawang, Cheribon op Java, voorts over Benkoelen, de Lampongs en Palembang op Sumatra, Banka, Riouw, de Wester- en de Zuiden-Ooster-afdeelingen op Borneo; —

2°. van de Weeskamer te Samarang over de residentiën Samarang, Tagal, Pekalongan, Japara, Rembang, Banjoemaas, Bagelen, Kadoe, Djokdjokarta, Soerakarta, Madioen en Patjitan; —

3°. van de Weeskamer te Soerabaja over de residentiën Soerabaja, Pasoeroewan, Probolinggo, Bezoeki, Banjoewangi, Kediri, het eiland Madura en het eiland Timor en onderhoorigheden; —

4°. van de Weeskamer te Padang over het geheele Gouvernement van Sumatra's Westkust; —

5°. van de Weeskamer te Makassar over het geheele Gouvernement van Celebes; —

6°. en van de Weeskamers te Amboina, Banda, Ternate en Manado over de tot het Gouvernement der Moluksche eilanden behoorende residentiën van die namen.

De kosten dier inrigtingen worden gevonden uit eene percentswijze opbrengst of inhouding op de geadministreerd wordende gelden.

Onder den Directeur van Financiën ressorteert de opmaking der begrootingen van inkomsten en uitgaven, de algemeene boekhouding, het algemeen overzigt van 's lands domeinen, goederen en gelden, het muntwezen, en het beheer van 's lands kassen, waarvoor ter zijner beschikking staan twee Inspecteurs van Financiën en de algemeene Ontvangers, welke laatste betrekking, uitgezonderd op de drie hoofdplaatsen op Java, waar men opzettelijk daartoe benoemde ambtenaren heeft, in de andere residentiën van Java en in de buitenbezittingen, onder het toezigt en de verantwoordelijkheid van de hoofden der gewestelijke besturen, gewoonlijk wordt waargenomen door de Secretarissen bij die besturen.

Tot de Directie van 's Lands Middelen en Domeinen behooren de handel en scheepvaart, de haven- en ankeragegelden, het loodswezen, de strandvonderij, de zeebrieven, land- en jaarpassen, en de inkomende en uitgaande regten, — het beheer over de tinmijnen, de vogelnestjes en het zout tot aan de levering in 's lands pakhuizen, — de Vendu-departementen en de verkoop van Gouvernements gronden en eindelijk de inning van de verpachte, en andere middelen en ontvangsten, met uitzondering van de belasting der landelijke inkomsten.

Voor de heffing der inkomende en uitgaande regten is Java verdeeld in drie financiële afdeelingen, te Batavia, Samarang en Soerabaja, en is in iedere afdeeling een bureau van contrôle en recherche, — terwijl met de heffing

zelve belast zijn, in de hoofdplaatsen de Ontvangers, en in de kleinere havens Kommiesen-Ontvangers of fungerende Ontvangers, onder welke benaming ook door ambtenaren in de buitenbezittingen de heffing geschiedt.

Aan den Directeur der produkten en civile magazijnen is opgedragen het beheer der produkten en goederen in 's lands pakhuizen, de belading en inhuring van vaartuigen, de administratie en de verkoop van het geleverde zout, het toezigt over de houtstapelplaatsen en de zaagmolens, het beheer der posterijen, de telegraphie, de landsdrukkerij en de handel op Japan.

Tot de attributen van den Directeur der kultures behooren de landelijke inkomsten, de rijstkultuur, de teelt van de verschillende artikelen voor de Europesche markt, gelijk ook de fabrikatie en de bereiding van sommige derzelve, de bosschen, de verkoop en uitgifte van gronden, voor zoo ver een en ander met de kultures in aanraking mogt komen, de veeteelt en de verbetering van het paardenras en de binnenlandsche posterijen. Voor als nog evenwel schijnt de werkkring van den Directeur der kultures zich meer uitsluitend tot Java te bepalen, — en zoo behooren tot zijne attributen alle voordragten tot benoeming en bevordering van Controleurs bij de landelijke inkomsten en van de ambtenaren bij de verschillende kultures, en is hij, onder goedkeuring van den Gouverneur-Generaal, bevoegd om de residentie aan te wijzen, waar zij zullen werkzaam zijn, of ze van de eene residentie naar de andere te verplaatsen. — In de residentiën zelve evenwel wordt in den regel de aanwijzing der standplaats van die ambtenaren aan het hoofd van het gewestelijk Bestuur overgelaten.

Voor de burgerlijke openbare werken bestaat ook eene afzonderlijke directie. Nederlandsch Indië is voor de uitvoering en het onderhoud dier werken verdeeld in acht Waterstaatsafdeelingen, waarvan de vier eerste behooren tot Java, en de vier andere tot de buitenbezittingen. — De *eerste* afdeeling strekt zich uit over de residentiën Bantam, Batavia, Buitenzorg, de Preanger Regentschappen; — de *tweede* over de residentiën Cheribon, Tagal, Pekalongan, Banjoemaas en Bagelen; — de *derde* over de residentiën Samarang, Japara, Kadoe, Djokdjokarta, Soerakarta, Madioen en Patjitan; — de *vierde* over de residentiën Rembang, Soerabaja, Kediri, Pasoeroewan, Probolinggo, Bezoeki, Banjoewangi en Madura; — de *vijfde* over het Gouvernement van Sumatra's Westkust en Benkoelen; — de *zesde* over Banka, Palembang en Riouw; — de *zevende* over Borneo; — en de *achtste* over Makassar, Manado, de Moluksche eilanden en Timor.

Met de belangen van het onderwijs is belast eene te Batavia gevestigde Hoofd-kommissie van Onderwijs, die in de andere residentiën van Java en in de buitenbezittingen, waar de plaatselijke omstandigheden dit wenschelijk maken, vertegenwoordigd wordt door sub-kommissien, waarvan Voorzitters zijn de tijdelijke hoofden der gewestelijke Besturen.

De belangen der beide eerediensten, namelijk de Protestantsche, waaronder begrepen is de Luthersche, en de Roomsch Katholieke, zijn opgedragen voor de eerste aan een Protestantsch Kerkbestuur, en voor de tweede aan eenen Apostolischen Vikaris.

Het getal der Predikanten bij de Protestantsche Gemeente is nu laatstelijk bepaald op 29, waarvan 8 op eene bezoldiging van *f* 6,000, 15 op *f* 4,800 en 6 op *f* 3,600. De aanwijzing der standplaatsen van de uit Nederland gezonden Predikanten geschiedt door den Gouverneur-Generaal, op ingewonnen advies van het Kerkbestuur, — en aan de standplaatsen zelve zijn de opgegeven traktementen verbonden, terwijl de vroegere rangschikking der Predikanten in drie klassen en hunne opklimming uit eene lagere tot eene hoogere klasse naar anciënneteit is opgeheven.

Het getal der Roomsch Katholieke Geestelijken is bepaald op tien, waarvan de Apostolische Vikaris een traktement geniet van *f* 6,000 en de overigen ieder *f* 4,800. — Hunne plaatsing geschiedt door den Apostolischen Vikaris, behoudens goedkeuring van den Gouverneur-Generaal.

Na de voorafgegane uiteenzetting van de zamenstelling van het algemeen burgerlijk bestuur over Nederlandsch Indië volge nog eene korte vermelding van de gewestelijke besturen. — De hoofden dier besturen heeten op Java Residenten, terwijl er nog vier op zich zelf staande Adsistent-Residenten zijn, die van Buitenzorg, Krawang, Patjitan en Banjoewangi. De Residenten van Soerakarta en Djokdjokarta echter zijn in zekeren zin meer de vertegenwoordigers van het Gouvernement bij de Vorstenhoven in die residentiën, en hebben, behalve voor zaken van Politie en Justitie, weinige bemoeijenissen met het bestuur der inlandsche bevolkingen in dezelve. In de buitenbezittingen vindt men, behalve Residenten en Adsistent-Residenten, als hoofden van gewestelijke besturen ook Gouverneurs.

Sumatra's Westkust staat onder een Gouver-

neur, die het civiel en militair gezag in zich vereenigt, en aan zijn bestuur zijn ondergeschikt:

a. De residentie Padang, waaronder ressorteren de afdeeling Padang, de zuidelijke afdeeling, en de afdeelingen Ajer Bangies en Rau; —
b. de residentie der Padangsche Bovenlanden, waartoe, behalve de afdeeling der hoofdplaats, behooren de afdeelingen Tanah Datar, Agam, Lima Poeloe of Vijftig Kota's, en XIII en IX Kota's; — en
c. de residentie Tapanoeli, met de afdeelingen Natal, Mandheling en Angkolah, Baros, Singkel, en het eiland Nias met onderhoorige eilanden.

Benkoelen is eene op zich zelf staande adsistent-residentie. De Lampongs zijn onlangs tot eene residentie verheven. Palembang wordt bestuurd door eenen Resident, wiens gezag zich uitstrekt over de rijken Djambi en Siak. Banka is eene residentie, waaronder ressorteren de adsistent-residentie Billiton en de Lepar-eilanden. Riouw is mede eene residentie.

Op Borneo vindt men:

1°. de residentie der Westerafdeeling, waaronder ressorteert
  a. Pontianak met de afdeelingen Landak en Tajan, Mampawa en de zuidelijke afdeeling; —
  b. de adsistent-residentie Sintang, met de distrikten Selimbouw en Boven-Kapoeas, en Sangouw en Sekadouw; —
  c. de adsistent-residentie Montrado met de distrikten Singkawang en Koelor, Soengei Doeri, Soengei Raja, Lara, Loemar en Boedokh.
  d. de adsistent-residentie Sambas met de distrikten Pamangkat en Seminis; —

2°. de residentie der Zuid- en-Ooster-afdeeling, waaronder ressorteren Bandjermasin, — en de afdeelingen Tanah Laut, Doeson en Bekompai, groote en kleine Dajak, de zuider-afdeeling of Sampit en het rijkje Kota Waringin, en de adsistent-residentie Koetei met de Oostkust.

Tot het Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden, waarvan de hoofdplaats is Makassar, behooren de adsistent-residentie der Noorder distrikten of Maros, de afdeelingen van Boelekomba en Bonthain, der zuider distrikten, van Saleijer en onderhoorige eilanden, mitsgaders het eiland Soembawa.

Het Gouvernement der Moluksche eilanden strekt zich uit over:

1°. de residentie Amboina met de afdeelingen Amboina, Saparoea en Haroekoe, Hila en Larike, Boero, Wahaai; —
2°. de residentie Banda en onderhoorige eilanden, bestaande uit de Bandasche eilanden, het oostelijk gedeelte van Groot Ceram, benevens de Zuid-Wester-, Zuid-Ooster-, de Aroe-, de Kei-, de Tenimber- en andere eilanden, en het gedeelte van Nieuw-Guinea, dat niet onder het gezag van den Sultan van Ternate staat, met de eilanden langs de Zuidkust van Nieuw-Guinea; —
3°. de residentie Ternate met de onderhoorigheden Batjan, Dodingo op Gilolo, en Papoea, de Soela-eilanden en Banggaai en Tomboekoe; —
4°. de residentie Manado in het noordelijk gedeelte van Celebes, bestaande uit de afdeelingen Manado, Kema, Tondano, Amoerang, Belang en Gorontalo.

Eindelijk heeft men nog de residentie Timor, waartoe op het eiland van dien naam, behalve de afdeeling der hoofdplaats, nog behooren de distrikten Belo, Fialarang, Babauw, Paritti en Amarassi, — voorts de Solor-eilanden, alsmede de eilanden Rotti, Savoe, Allor of Pantar, Soemba en Flores.

Van de hoofden der gewestelijke besturen, die, hoezeer handelende naar vaste voorschriften en door het hoofdbestuur gegeven bevelen, altijd een groot gezag behouden, hangen, gelijk van zelf spreekt, in groote mate af de bewaring van orde en rust, de verstandige uitvoering van bevolen maatregelen en de ontwikkeling van 's Gouvernements hulpbronnen. In dien zin kunnen zij met het aan hen toegevoegd personeel van ambtenaren, beschouwd worden als de spil, waarop 's Gouvernements gezag draait. Er is in het burgerlijke bijkans geen tak van administratie, waarmede zij niet te maken hebben, — tot hunne attributen behoort de ontwikkeling der kultures, — en zij zijn tevens belast met de Politie, terwijl, als Presidenten van de Landraden, zij in aanraking met de geregtelijke zaken onder de inlandsche bevolkingen komen. Zij zijn ook verantwoordelijk voor het beheer van 's lands gelden in hun

gewest, en voor de administratie van het Vendu-departement.

Behalve de adsistentie van het hun toegevoegd personeel van Europische ambtenaren, is het vooral met de Hoofden der inlandsche bevolking, dat zij in de uitoefening van hun gezag te rade gaan. Het is ontegenzeggelijk, dat het intermediair dier inlandsche Hoofden het besturen van uitgebreide gewesten met een betrekkelijk gering personeel van Europesche ambtenaren mogelijk maakt, — maar desniettemin is, vooral ten aanzien van Java, het wenschelijke van het behoud dier Hoofden, wel te verstaan in de hoogere rangen van Regent en Onder-Regent, een punt, dat nog al tegenspraak heeft ondervonden, doch waarvan de behandeling hier kan geacht worden niet t'huis te hooren. Alleen kan daaromtrent medegedeeld worden, dat bij art. 47 van het nu vigerend reglement op het beleid der regering in Nederlandsch Indië het bedoelde vraagstuk in eenen affirmativen zin is beslist, terwijl zelfs bij art. 69, 3e alin., voor de Javasche Regenten, behoudens de daarbij bepaalde vereischten, eene zoo veel mogelijk erfelijke opvolging is aangenomen.

De benoeming en het ontslag der ambtenaren geschiedt door den Gouverneur-Generaal, — met uitzondering alleen van den Vice-President en de Leden van den Raad van Nederlandsch Indië, den President van het Hoog Geregtshof en de Kommandanten van het Leger en de Zeemagt, wier benoeming en ontslag regtstreeks aan den Koning is verbleven. — De President en de Leden van het Hooge Geregtshof kunnen, de eerste door den Koning, de laatsten door den Gouverneur-Generaal niet in eene andere betrekking, zonder hunne toestemming, worden overgeplaatst.

De Gouverneur-Generaal is, zoo als reeds hierboven is gezegd, Opperbevelhebber van 's Rijks Land- en Zeemagt in Nederlandsch Indië. De benoeming, de bevordering en het ontslag der Officieren van de Landmagt geschiedt door den Gouverneur-Generaal. — Daar evenwel de Zeemagt in Indië slechts auxiliair is, strekt zich de bevoegdheid van den Gouverneur-Generaal niet uit tot de benoeming, bevordering en het ontslag der Zee-Officieren, maar alleen tot de in sedentaire betrekkingen bij de Marine geplaatste personen.

In 1856 bedroeg de sterkte van het leger:

Europesche Officieren.	999
〃 onderofficieren en manschappen.	7,613
Afrikaansche onderofficieren en manschappen.	462
Ambonesche en andere inlanders:	
Officieren.	11
onderofficieren en manschappen.	14,366
Totaal. . .	23,451

Volgens de formatie van 1855 moet het leger bestaan uit:

Infanterie, waarvan Europeanen en Afrikanen. . . .	7,056	
Ambonezen en inlanders.	11,530	
		18,586
Artillerie, waarvan Europeanen en Afrikanen. . . .	1,430	
Ambonezen en inlanders.	1,004	
		2,434
Kavallerie, Europeanen en Afrikanen. .		581
Sappeurs, waarvan Europeanen en Afrikanen. . . .	185	
Ambonezen en inlanders.	564	
		749
Muzikanten.		31
Totaal. . .		22,381

terwijl daarbij het getal paarden werd bepaald:

voor de artillerie. . . . . op	326
〃 〃 kavallerie. . . . . 〃	523
Totaal. . .	849

Uit het vorenstaande blijkt, dat reeds in 1856 de effective sterkte de formatie te boven ging met een getal van 1,070 man, — maar de, in 1857, in Britsch Indië uitgebroken opstand heeft ten gevolge, dat men zich later nog minder aan de formatie van 1855 heeft kunnen houden, en het noodig heeft geacht, om het Europeesch element in het leger te versterken, ten einde tegen mogelijke gebeurtenissen van gelijken aard op zijne hoede te zijn.

In hetzelfde jaar (1856) bestond de sterkte der zeemagt, namelijk van het Nederlandsche eskader, uit:

2 fregatten,
3 korvetten,
1 brik,
1 adviesbrik,
1 schoener,
7 schoenerbrikken,
1 roeikanonneerboot, en
11 stoomschepen,
—

dus te zamen 27 bodems, met eene bemanning van 2,197 Europeanen en 556 inlanders, — behalve nog 2 Gouvernements schoeners, 1 adviesvaartuig en 61 kruisbooten, met eene bemanning van 1,313 koppen. — Ook de zeemagt heeft men gemeend in de laatste tijden te moeten versterken.

Dat zulke maatregelen voor het behoud der Nederlandsche bezittingen in den Indischen Archipel kunnen noodig zijn, zal niet ligt in twijfel worden getrokken, wanneer men in aanmerking neemt de groote voordeelen, welke die bezittingen aan Nederland uit een financiëel en commerciëel oogpunt verschaffen, — voordeelen, waarvan het gewigt in het oog springt bij eene kennisneming der financiële en commerciële resultaten; ofschoon het altijd te betreuren blijft, dat na een zoo langdurig bezit het wapengeweld eigenlijk nog het eenige is, waarop dat bezit steunt.

Wat toch de financiële resultaten van Nederlandsch Indië betreft, zoo blijkt het uit de mededeelingen der regering, dat de ontvangsten hebben bedragen:

in 1848	in Indië.	*f* 40,998,750			
	〃 Nederland. . . .	〃 24,096,257	*f* 65,095,007		
〃 1849	in Indië.	*f* 38,944,413			
	〃 Nederland. . . .	〃 39,582,449	〃 78,526,862		
〃 1850	in Indië.	*f* 38,914,043			
	〃 Nederland. . . .	〃 36,502,223	〃 75,416,266		
〃 1851	in Indië.	*f* 40,555,208			
	〃 Nederland. . . .	〃 35,799,086	〃 76,353,294		
〃 1852	in Indië.	*f* 40,555,719			
	〃 Nederland. . . .	〃 42,715,183	〃 83,270,902		
〃 1853	in Indië.	*f* 42,515,021			
	〃 Nederland. . . .	〃 46,608,607	〃 89,123,628		
〃 1854	in Indië.	*f* 42,442,838			
	〃 Nederland. . . .	〃 44,010,605	〃 86,453,443		
〃 1855	in Indië.	*f* 42,296,602			
	〃 Nederland. . . .	〃 49,986,204	〃 92,282,806		
				f 646,523,208	

terwijl de uitgaven hebben bedragen:

in 1848	in Indië.	*f* 53,178,405		
	〃 Nederland. . . .	〃 13,449,035	*f* 66,627,440	
〃 1849	in Indië.	*f* 49,198,790		
	〃 Nederland. . . .	〃 16,982,090	〃 66,180,880	
〃 1850	in Indië.	*f* 53,859,058		
	〃 Nederland. . . .	〃 11,998,118	〃 65,857,176	
	Te transporteren. . . .		*f* 198,665,496	*f* 646,523,208

	Transport. . . .		f 198,665,496	f 646,523,208
in 1851	in Indië.	f 55,225,114		
	〃 Nederland. . . .	〃 12,795,817		
			〃 68,020,931	
〃 1852	in Indië.	f 54,319,795		
	〃 Nederland. . . .	〃 23,654,447		
			〃 77,974,242	
〃 1853	in Indië.	f 53,934,405		
	〃 Nederland. . . .	〃 29,875,220		
			〃 83,809,625	
〃 1854	in Indië.	f 57,535,800		
	〃 Nederland. . . .	〃 17,331,327		
			〃 74,867,127	
〃 1855	in Indië.	f 59,687,150		
	〃 Nederland. . . .	〃 15,346,564		
			〃 75,033,714	
				〃 578,371,135

Weshalve in het hier bedoeld achtjarig tijdvak (1848—1855) een batig overschot is verkregen van. . . . . f 68,152,073

Een overschot van ruim 68 millioen guldens in acht jaren tijds mag wel als een gunstig resultaat worden beschouwd, vooral wanneer men daarbij in het oog houdt, dat eenige der behandelde jaren ongunstig waren voor den verkoop van produkten, terwijl aan den anderen kant de uitgaven in Indië gedurende hetzelfde tijdvak gedrukt zijn geweest door kostbare expeditiën tegen Bali, Banka, Palembang en Borneo. Ofschoon de resultaten der drie volgende jaren (1856—1858) nog niet officiëel bekend zijn gemaakt, schijnen zij, volgens hetgeen daarvan reeds is gebleken, nog gunstiger te zijn. — Op een paar bijzonderheden moet evenwel nog de aandacht gevestigd worden:

1°. dat in die resultaten niet begrepen zijn de uitgaven ten behoeve van de West-Indische Koloniën en de Kust van Guinea, omdat die bij eene aantooning van het *Oost Indisch* excedent in geene aanmerking kunnen komen, en

2°. dat ook niet in rekening zijn gebragt de uitgaven tot herstel van het muntwezen in Indië, omdat die kosten meer zijn eene accidentele, afloopende uitgave, die maar tijdelijk op de verkregen resultaten van invloed zal zijn geweest. Wil men die kosten evenwel in mindering brengen, dan moet er van het hierboven aangewezen excedent ad. . . . . f 68,152,073 nog worden ingehouden het voor de hier bedoelde aangelegenheid beschikbaar gestelde, bedragende:

in 1851. . .	f 3,179,447	
〃 1852. . .	〃 5,230,819	
〃 1853. . .	〃 9,500,000	
〃 1854. . .	〃 3,000,000	
〃 1855. . .	〃 2,000,000	
		〃 22,910,266

zoodat bij slot van rekening nog is overgebleven. f 45,241,807 [1])

Blijkens de mededeelingen der regering hebben de buitenbezittingen, in het hier behandeld achtjarig tijdvak van 1848—1855, de navolgende resultaten opgeleverd:

Baten.

Sumatra's Westkust.	f 14,366,492
Benkoelen.	〃 979,483
de Lampongs. . .	〃 44,427
Palembang. . . .	〃 3,866,053
Riouw.	〃 1,491,757
Banka en Billiton. .	〃 29,979,376
Te transporteren. .	f 50,727,588

[1]) Aangezien in het cijfer der elk jaar in Nederland gedane uitgaven de rente der Oost Indische schuld is begrepen, is het hier aangewezen batig slot het zuiver Oost Indisch excedent.

Transport. . .	*f* 50,727,588	
Borneo's Westerafdeeling.	〃 1,716,172	
Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling. .	〃 1,409,527	
Timor.	〃 253,481	
Celebes en onderhoorigheden. . . .	〃 2,174,499	
Moluksche eilanden.	〃 8,343,378	
		f 64,624,645

Lasten.

Sumatra's Westkust.	*f* 15,524,258	
Benkoelen.	〃 1,563,104	
De Lampongs. . .	〃 351,045	
Palembang. . . .	〃 5,997,093	
Riouw.	〃 2,172,822	
Banka en Billiton. .	〃 4,958,995	
Borneo's Westerafdeeling.	〃 5,184,023	
Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling. .	〃 1,947,833	
Timor.	〃 561,005	
Celebes en onderhoorigheden. . . .	〃 5,274,321	
Moluksche eilanden.	〃 9,772,823	
		〃 53,307,322
zoodat zij hebben gegeven een overschot van.		*f* 11,317,323

Wanneer men van het algemeen Oost Indisch excedent, hier boven, na aftrek der kosten voor herstel van het muntwezen, opgegeven ad.	*f* 45,241,807
aftrekt het voordeelig resultaat der buitenbezittingen ad. . . .	〃 11,317,323
dan komt men tot de slotsom, dat in het achtjarig tijdvak van 1848—1855 Java alleen een bate heeft gegeven van. . . . . :	*f* 33,924,484

Hoogstwaarschijnlijk evenwel is het financiëel voordeel van Java nog grooter dan het zoo even aangetoonde, indien namelijk, zoo als te vermoeden is, ten laste van de buitenbezittingen niet anders dan zuiver lokale uitgaven zijn gebragt, zoodat voor rekening van Java alleen zouden komen de kosten van het algemeen bestuur, zoo militair als burgerlijk, van de Nederlandsche marine, van de uitzending van troepen, voor het herstel van het muntwezen, en eene menigte van andere uitgaven [1].

Zonder te willen beweren, dat van de hier bedoelde uitgaven eene splitsing mogelijk zou zijn, dient de gemaakte aanmerking slechts, om het hooge gewigt van Java, boven dat der buitenbezittingen te meer te doen uitkomen, — een gewigt, dat, zoo het al niet door de gegeven cijfers treffend werd aan den dag gebragt, buitendien zou kunnen worden verklaard uit de omstandigheid, dat Java niet alleen heeft eene talrijker, maar ook eene veel meer ontwikkelde bevolking, dan ergens elders in onze bezittingen van den Archipel wordt aangetroffen.

Wat evenwel aangaat het financiëel voordeel, zoo mag onder de buitenbezittingen op gelijke lijn met Java worden gesteld het zoo veel kleiner eiland Banka, waarvan in 8 jaren tijds

(1848—1855) de baten bedroegen.	*f* 29,979,376
en de lasten.	〃 4,958,995
zoodat het excedent is geweest.	*f* 25,020,381

Bij eene vergelijking evenwel dier beide eilanden moet niet uit het oog worden verloren, dat, terwijl het voordeel van Java nagenoeg geheel te danken is aan hare bevolking, dat van Banka het resultaat is van eenen mineralen rijkdom, die geëxploiteerd wordt niet door eene eigene inheemsche, — maar door eene op het eiland vreemde en wisselvallige Chinesche bevolking.

Behalve het eiland Banka hebben eenig geldelijk voordeel afgeworpen de onder het Gouvernement der Moluksche eilanden begrepen residentiën Banda en Manado.

In 7 jaren, te weten 1848—1852 en 1854—1855 [1]), bedroegen de baten van

Manado.	*f* 2,278,847
en de lasten.	〃 1,032,615
zoodat er een overschot was van	*f* 1,246,232
en de baten van Banda.	*f* 2,737,540
en de lasten.	〃 2,193,972
weshalve het overschot bedroeg. .	*f* 543,568

[1]) Wat komt, bijv., van de traktementen van de hooge regering, van de Kommandanten van het leger en de zeemagt, van den generalen staf, van de geneeskundige dienst, van de hooge geregtshoven, van de algemeene rekenkamer, van de Directeuren van financiën, ten laste der buitenbezittingen, — en zoo niet, wat zou hun billijk aandeel daarin en in de andere hierboven vermelde uitgaven behooren te zijn?

[1]) Voor het jaar 1853 worden de resultaten van Manado en Banda niet afzonderlijk opgegeven, maar met die van het geheele Gouvernement der Moluksche eilanden vereenigd.

De resultaten van al de overige buitenbezittingen wijzen in het tijdvak van 1848 tot 1855 een verlies aan.

Het tekort bedroeg voor:

Sumatra's Westkust.	ƒ 1,157,766
Benkoelen.	" 583,621
De Lampongs.	" 306,618
Palembang.	" 2,131,040
Riouw.	" 681,065
Borneo's Westerafdeeling. . .	" 3,467,851
Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling.	" 538,306
Timor.	" 307,524
Celebes en onderhoorigheden. .	" 3,099,822
Moluksche eilanden.	" 1,429,445 [1])

Ten aanzien van ieder der buitenbezittingen kan, met opzigt tot de verkregen geldelijke resultaten, opgemerkt worden:

1°. Dat Sumatra's Westkust, zonder aanmerkelijke stijging van uitgaven, vooruitgaande is in inkomsten, zoodat zelfs in de jaren 1852—1854 bepaald een voordeelig overschot heeft bestaan. Die vooruitgang zou te verblijdender zijn, indien hij een gevolg was van stijging in de opbrengst der belastingen (hetgeen voor toenemende welvaart zou pleiten) en niet van hoogere prijzen der produkten, dat iets accidenteels is. Ofschoon de officiële mededeelingen hieromtrent geen licht verspreiden, is het evenwel waarschijnlijk, dat de toenemende baten aan de laatstgemelde oorzaak moeten worden toegeschreven.

2°. Dat Benkoelen stationair is gebleven in zijne baten, maar daarentegen eenige vermeerdering van uitgaven aanwijst.

3°. Dat de baten der Lampongs, nu onlangs tot eene residentie verheven, met al den aankleve van dien, gedurende het geheele achtjarig tijdvak (1848—1855) naauwelijks zoo veel bedragen als (gemiddeld over hetzelfde tijdvak) de uitgaven voor één jaar; immers terwijl de lasten in acht jaren hebben bedragen ƒ 351,045, of gemiddeld 's jaars ƒ 43,880, is het totaal der baten geweest ƒ 44,427.

4°. Dat in de baten van Palembang eenige toeneming heeft plaats gehad, maar op verre na niet in evenredigheid tot de stijging der uitgaven. De van den aanvang van het achtjarig tijdvak van 1848—1855 reeds bestaande ongunstige verhouding is in de twee laatste jaren (1854—1855) zelfs zoo toegenomen, dat de inkomsten naauwelijks 50 % van het bedrag der uitgaven hebben beloopen.

5°. Dat Riouw in zijne uitgaven nagenoeg stationair is gebleven, — en daarentegen eenige vermeerdering van baten aanwijst, zoodat, op dien weg voortgaande, het verlies met den tijd wel in een voordeelig resultaat zou kunnen veranderen. Zonder de zoo belangrijke gambierteelt, waarvan de verzending naar elders, maar bovenal de consumtie in den Archipel en meer bijzonder op Java een vrij groot voordeel aan 's lands kas geeft door de heffing der daarop gelegde regten, zou evenwel Riouw eene vrij onbeduidende bezitting zijn. De belangrijkheid van Riouw voor den handel is niet groot, en de in 1827 door den Kommissaris-Generaal Du Bus de Ghissignies genomen maatregel, om Riouw tot eene vrijhaven te verklaren en alzoo den handel der Boeginezen, die zich naar het tegenover gelegen Singapoer had gerigt, derwaarts te lokken, kan als mislukt worden beschouwd.

6°. Dat Banka, zonder het voordeel, dat de exploitatie harer tinmijnen geeft, eene zeer onbeduidende bezitting zou zijn, in weêrwil van de bekende vruchtbaarheid van den grond; terwijl de bedoelde exploitatie op geenerhande wijze schijnt terug te werken op de ontwikkeling harer eigen, weinig talrijke bevolking, die bovendien niet tot de meest ontwikkelde bevolkingen van den Archipel behoort. Het produktief vermogen van het eiland en zijne inlandsche bevolking is zoo gering, dat in de behoeften der Chinesche mijnbevolking voor een groot gedeelte, zoo niet geheel, door aanvoer van elders van Gouvernements wege wordt voorzien.

7°. Dat de financiële resultaten van Borneo's Westerafdeeling tot de ongunstigste onder de buitenbezittingen behooren, daar, zonder eenige belangrijke stijging der inkomsten, de uitgaven in de laatste drie jaren van het achtjarig tijdvak aanzienlijk zijn vermeerderd, zoodat in die drie jaren de uitgaven bijna viermaal zoo veel bedragen als de inkomsten. Die vermeerdering van uit-

[1]) Zelfs met inbegrip van de door Manado en Banda afgeworpen voordeelen.

gaven schijnt het gevolg te zijn geweest van de door het Gouvernement in de laatste jaren aangewende pogingen, om het Nederlandsche gezag in de binnenlanden meer uit te breiden en te bevestigen, en om den oproerigen geest onder de Chinezen, die eene zekere mate van onafhankelijkheid hadden aangenomen, te beteugelen. — Het lijdt geen twijfel, dat, zoo iets, orde, rust en veiligheid veel kunnen en moeten bijdragen tot ontwikkeling dier gewesten, die daarvoor in den rijkdom van den bodem alles bevatten, wat maar verlangd kan worden; maar met het nadeel eener dun gezaaide bevolking, die daarbij op eenen lagen trap van beschaving staat, kan het werk der ontwikkeling niet dan langzaam vooruitgaan.

8°. Dat hetzelfde in zekeren zin toepasselijk is op Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, waar in het tijdvak van 1848—1855 het bedrag der inkomsten door de uitgaven, wel niet zoo aanzienlijk als in de Westerafdeeling, maar toch met ongeveer 40 $^0/_0$ is overschreden. De onlangs in Bandjermasin uitgebroken onlusten zullen de resultaten dezer bezitting nog ongunstiger hebben gemaakt.

9°. Dat voor Timor, zonder bijkans eenige vermeerdering van baten, ook eene stijging van uitgaven zigtbaar is, zoodat de laatste de eerste met meer dan 100 $^0/_0$ overtreffen.

10°. Dat de financiële resultaten van het Gouvernement Celebes zeer ongunstig zijn, daar de uitgaven in het tijdvak van 1848—1855 twee en een half maal zoo veel bedragen als de inkomsten, die nagenoeg stationair zijn gebleven. — Het is zelfs te vreezen, dat de aangevangen oorlog tegen Boni de verhouding tusschen de inkomsten en uitgaven dezer bezitting nog ongunstiger zal maken. In het artikel Celebes is reeds opgemerkt en aangetoond, dat de verklaring tot vrijhaven van Makassar, de hoofdplaats van dit Gouvernement, hoezeer niet zonder voordeel voor den handel, toch niet de gunstige gevolgen heeft gehad, die men er van zou hebben kunnen verwachten, zoo de maatregel 25 jaren vroeger was genomen.

11°. Dat eindelijk het Gouvernement der Moluksche eilanden, met inbegrip zelfs der voordeelen, door de residentiën Manado en Banda afgeworpen, over het geheel in de jaren 1848—1855 een nadeelig resultaat heeft geleverd van *f* 1,429,445 of gemiddeld *f* 178,680 's jaars. Of de onlangs plaats gehad hebbende openstelling voor den handel der Moluksche eilanden, die in het belang van ons specerijmonopolie gedurende ruim twee eeuwen zijn gesloten geweest, ten gevolge zal hebben, dat die schoone eilanden weder tot bloei en welvaart komen, is eene vraag, die voor het tegenwoordige nog moeijelijk is te beantwoorden.

De slotsom van de voorafgegane beschouwingen is, dat van de buitenbezittingen slechts Banka een belangrijk geldelijk voordeel heeft afgeworpen, dat het Gouvernement van Sumatra's Westkust eene hoopvolle toekomst kan te gemoet gaan, dat het overige dier bezittingen, wanneer men daarvan uitzondert Manado en Banda, ofschoon het van beiden verkregen voordeel niet groot is, tot dus ver niets dan verlies hebben gegeven, zonder vooruitzigt, dat daarin spoedig eene verandering zal komen, en zij zullen ophouden lastposten te zijn.

Eene angstvallige staatkunde, vooral ontstaan uit de vrees, dat de Engelschen zich in den Archipel zouden willen vestigen en daardoor afbreuk zouden kunnen doen aan ons gezag en aan onzen handel, heeft grootendeels de overmeestering dier gewesten of de uitbreiding van ons gebied in dezelve wenschelijk doen voorkomen, zonder dat men daarbij bedacht heeft, dat bezittingen, voor welker ontwikkeling óf de vereischte elementen óf de noodige krachten slechts op eene gebrekkige wijze aanwezig zijn, geen voordeel opleveren, maar veeleer leiden tot versnippering van krachten, en bijgevolg tot verzwakking, daar zij even zoo vele kwetsbare punten voor het gezag zijn. — De geschiedenis van onze Oost-Indische bezittingen gedurende de laatste 50 jaren is daar, om deze waarheid te bevestigen.

Na afloop in 1830 van den oorlog tegen Diepo Negoro (waarvan de aanleiding moet worden gezocht in eene reeks van moeijelijk te verdedigen handelingen, en die waarschijnlijk niet zou zijn uitgebroken of althans die uitbreiding en dat gewigt niet zou hebben gekregen, zoo niet het grootste gedeelte van het leger voor den oorlog tegen Boni afwezig ware geweest) heeft Java een onafgebroken rust genoten, gelijk ook vóór dien oorlog het geval was. Maar hoe veel jaren zijn er sedert de herstelling van ons gezag in den Archipel voorbijge-

gaan, waarin geene kostbare militaire expeditien, meestal met verzwakking van hetgeen voor Java's behoud zoo noodig was, moesten worden gedaan voor deze of gene der buitenbezittingen, welke weinig of slechts eene zeer betrekkelijke waarde voor ons hadden; terwijl elke mislukte expeditie het ontzag voor het Gouvernement altijd min of meer in gevaar brengt? De Gouverneur-Generaal VAN DEN BOSCH, een man, wien, ondanks de hem te laste gelegde misslagen, de roem niet zal ontgaan van een bekwaam staatsman geweest te zijn, was van oordeel, dat men, om zijne krachten niet te zeer te versnipperen, zich hoofdzakelijk moest bepalen bij de ontwikkeling eerst van Java en vervolgens van die buitenbezittingen, welke of eene dadelijke waarde voor ons hadden of dit spoedig konden krijgen [1]), — en dat men de andere punten, waar zoodanig vooruitzigt niet bestond, moest blijven bezetten op eenen voet, die aan ons gezag aldaar niet veel meer dan den schijn zou laten. De drang van verschillende omstandigheden, maar vooral de begeerige blik, die, bij het streven van zoo vele volken om in het bezit van kolonien te komen, werd geslagen op sommige der door ons bezette punten, waarvan geen partij werd getrokken, veroorloofde niet het vasthouden van een beginsel of regel, welks gepastheid in de toenmalige omstandigheden moeijelijk zal kunnen worden betwist. Zelfs is het denkbeeld eener Europesche kolonisatie voor de hier bedoelde gewesten in de laatste tijden meer en meer besproken en schijnt het te zullen worden beproefd.

Indien het al tot de roeping en bestemming van een Woordenboek als het onderhavige geacht kan worden, vroegere toestanden en maatregelen te beoordeelen en daaruit de bouwstoffen te verzamelen voor de aanwijzing van hetgeen er behoort gedaan te worden, zoo zou toch de aanwijzing zelve hier minder eigenaardig zijn.

Na de uiteenzetting van het gunstige der algemeene financiële resultaten van Nederlandsch Indie, zal een terugblik op het ongunstige daarvan niet ongepast zijn.

In de eerste plaats moet dan worden gewezen op de omstandigheid, dat de meerdere inkomsten der laatste jaren niet zoo zeer verkregen zijn door ruimere opbrengst der belastingen als wel door de hoogere prijzen, waarvoor de Gouvernementsprodukten zijn verkocht geworden, — terwijl de produktie zelve (met uitzondering van die der tinmijnen van Banka en misschien ook van de koffij op Sumatra), althans voor zoo ver betreft het eiland Java voor de koffij, suiker, indigo, tabak, thee en cochenille weinig is vooruitgegaan. Marktprijzen van de verkocht wordende produkten zijn iets zeer wisselvalligs, — en in het hier behandelde achtjarig tijdvak is de variatie hoogst opmerkelijk, zoo zelfs dat in de ontvangsten in Nederland, die bijna geheel voortspruiten uit het rendement der verkochte produkten, het cijfer daarvan in 1848 is geweest iets meer dan 24 millioen, en in 1855 bijkans 50 millioen. Uit den aard der zaak moet het wenschelijker voor elk bestuur zijn, om zijne uitgaven gedekt te zien door meer regelmatige opbrengsten, hoedanige men alleen kan verkrijgen door belastingen, waarvan het groote voordeel bovendien is, dat derzelver meer of minder ruime opbrengst eenen onmiskenbaren maatstaf aan de hand geeft van de bestaande welvaart eens volks en van zijne krachten.

De Gouverneur-Generaal VAN DEN BOSCH, (en hiermede zijn wij genaderd tot het tweede punt van bezwaar tegen de financiële resultaten van 1848—1855), hoezeer vrij sterk ingenomen met het stelsel der voormalige Oost-Indische Compagnie, was toch niet blind gebleven voor hetgeen in groote mate tot haren achteruitgang had bijgedragen, — de vermenging namelijk van de commerciële en territoriale baten en lasten, — en hij, als ook zijn opvolger in de landvoogdij en in het Ministerie van Koloniën, wijlen de Heer J. C. BAUD, zij meenden met kracht te moeten vasthouden aan eene afscheiding derzelve, en in verband daarmede aan het beginsel, dat de territoriale uitgaven voor Indië zoo veel mogelijk moesten gedekt worden door de territoriale ontvangsten en onafhankelijk blijven van de commerciële baten.

Zoo deze twee bekwame mannen het hier bedoeld denkbeeld niet hebben kunnen verwezenlijken, omdat bij de bestaande commerciële voordeelen het hoogst moeijelijk was om den aandrang tot vermeerdering der uitgaven van bestuur te wederstaan, en het nog minder gemakkelijk valt, om de opbrengst van belastingen ruimer te maken dan de krachten eener bevolking toelaten, zeker is het, dat de verhouding tusschen de Indische territoriale inkomsten en uitgaven hoe langer hoe meer verbroken is. Men behoeft slechts eenen blik te slaan op de staten van de in Indië en Nederland gedane uitgaven en ontvangsten, medegedeeld in de sedert 1849 ingediende Ministeriële

[1]) Hij had daarbij meer bepaaldelijk Sumatra op het oog.

Jaarlijksche Verslagen, om te zien hoe veel meer de uitgaven van bestuur zijn gestegen, dan de opbrengst der meeste belastingen.

Volgens die stukken is de opbrengst geweest:

1°. der verpachtingen

in 1848	*f*	13,224,194
„ 1849	„	11,729,812
„ 1850	„	10,625,381
„ 1851	„	9,753,660
„ 1852	„	8,372,599
„ 1853	„	8,967,345
„ 1854	„	9,420,276
„ 1855[1])	„	9,737,502

2°. der belastingen en inkomsten van verschillenden aard. . . .

in 1848	*f*	6,670,900
„ 1849	„	7,168,648
„ 1850	„	7,310,960
„ 1851	„	8,891,352
„ 1852	„	9,181,150
„ 1853	„	8,856,035
„ 1854	„	9,595,377
„ 1855[2])	„	9,555,086

3°. der landelijke inkomsten en kultures[3]). .

in 1848	*f*	10,676,555
„ 1849	„	9,625,042
„ 1850	„	9,379,036
„ 1851	„	9,877,505
„ 1852	„	10,323,133
in 1853	*f*	10,492,207
„ 1854	„	9,824,184
„ 1855[1])	„	10,066,313

[1]) Voor de jaren 1856 en 1857 is geraamd:

voor 1856 op. . .	*f*	9,485,203
„ 1857 „ . .	„	10,759,123

[2]) Voor de jaren 1856 en 1857 is geraamd:

voor 1856 op. . .	*f*	9,480,983
„ 1857 „ . .	„	9,861,150

[3]) Dit hoofd bevat ook de opbrengst der landrente, en zou dus jaar voor jaar moeten worden verhoogd met het bedrag der fictive landrenten. Dat bedrag wordt evenwel in de Jaarlijksche Verslagen niet geregeld opgegeven en daarom zijn zij hier buiten rekening gesloten. Voor de aantooning, dat de verhouding tusschen territoriale inkomsten en uitgaven hoe langer hoe meer verbroken is, zou het weglaten der fictive landrenten alleen dan niet te pas komen, bijaldien het bedrag derzelve stijgende was geweest. Wat daaromtrent in de bedoelde Verslagen voorkomt, schijnt juist het tegendeel aan te wijzen. Volgens die Verslagen toch zou het cijfer, dat in 1848 was geweest *f* 514,844, in 1853 (van de jaren 1849—52 vindt men geen opgaaf) bedragen hebben *f* 411,449.25, in 1854 *f* 343,597.74, in 1855 *f* 350,418.57½.

4°. van den verkoop van zout. . . . .

in 1848	*f*	4,740,274
„ 1849	„	4,188,289
„ 1850	„	4,404,974
„ 1851	„	4,326,014
„ 1852	„	4,918,296
„ 1853	„	5,171,901
„ 1854	„	5,207,018
„ 1855[2])	„	5,106,447

5°. Van diverse en buitengewone inkomsten

in 1848	*f*	1,064,306
„ 1849	„	1,118,412
„ 1850	„	1,019,948
„ 1851	„	1,213,841
„ 1852	„	1,405,840
„ 1853	„	1,351,894
„ 1854	„	869,856
„ 1855[3])	„	803,782

Met eene andere rangschikking geven die eijfers de volgende uitkomsten:

1848.	Verpachtingen.	*f*	13,224,194
	Belastingen en inkomsten van verschillenden aard.	„	6,670,900
	Landelijke inkomsten en kultures.	„	10,676,555
	Verkoop van zout. . . .	„	4,740,274
	Diverse en buitengewone inkomsten.	„	1,064,306
	Totaal. . .	*f*	36,376,229
1849.	Verpachtingen.	*f*	11,729,812
	Belastingen en inkomsten van verschillenden aard.	„	7,168,648
	Landelijke inkomsten en kultures.	„	9,625,042
	Verkoop van zout. . . .	„	4,188,289
	Diverse en buitengenwone inkomsten.	„	1,118,412
	Totaal. . .	*f*	33,830,203

[1]) Voor de jaren 1856 en 1857 is geraamd:

voor 1856 op. . .	*f*	10,327,462
„ 1857 „ . .	„	10,499,030

[2]) Voor de jaren 1856 en 1857 is geraamd:

voor 1856 op. . .	*f*	4,358,440
„ 1857 „ . .	„	4,473,720

[3]) Voor de jaren 1856 en 1857 is geraamd:

voor 1856 op. . .	*f*	777,346
„ 1857 „ . .	„	961,340

1850. Verpachtingen.	*f*	10,625,381
Belastingen en inkomsten van verschillenden aard.	"	7,310,960
Landelijke inkomsten en kultures.	"	9,379,036
Verkoop van zout. . . .	"	4,404,974
Diverse en buitengewone inkomsten.	"	1,019,948
Totaal. . .	*f*	32,740,299

1851. Verpachtingen.	*f*	9,753,660
Belastingen en inkomsten van verschillenden aard.	"	8,891,352
Landelijke inkomsten en kultures.	"	9,877,505
Verkoop van zout. . . .	"	4,326,014
Diverse en buitengewone inkomsten.	"	1,213,841
Totaal. . .	*f*	34,062,372

1852. Verpachtingen.	*f*	8,372,599
Belastingen en inkomsten van verschillenden aard.	"	9,181,150
Landelijke inkomsten en kultures.	"	10,323,133
Verkoop van zout. . . .	"	4,918,296
Diverse en buitengewone inkomsten.	"	1,405,840
Totaal. . .	*f*	34,201,018

1853. Verpachtingen.	*f*	8,967,345
Belastingen en inkomsten van verschillenden aard.	"	8,856,035
Landelijke inkomsten en kultures.	"	10,492,207
Verkoop van zout. . . .	"	5,171,901
Diverse en buitengewone inkomsten.	"	1,351,894
Totaal. . .	*f*	34,839,382

1854. Verpachtingen.	*f*	9,420,276
Belastingen en inkomsten van verschillenden aard.	"	9,595,377
Landelijke inkomsten en kultures.	"	9,842,184
Verkoop van zout. . . .	"	5,207,018
Diverse en buitengewone inkomsten.	"	869,856
Totaal. . .	*f*	34,916,711

1855 [1]). Verpachtingen.	*f*	9,737,502
Belastingen en inkomsten van verschillenden aard.	"	9,555,086
Landelijke inkomsten en kultures.	"	10,066,313
Verkoop van zout. . . .	"	5,106,447
Diverse en buitengewone inkomsten.	"	803,782
Totaal. . .	*f*	35,269,130

Het blijkt uit het vorenstaande, dat de opbrengsten in 1850 het laagste zijn geweest, maar met elk jaar later weder zijn toegenomen, ofschoon in het laatste jaar (1855) nog het hooge cijfer van 1848 niet was bereikt [2]). — De verpachtingen hebben de grootste vermindering ondergaan. Van ruim 13 millioen in 1848 zijn zij gedaald tot ongeveer *f* 8,370,000 in 1852, ten gevolge van de afschaffing der pacht op de bazars, ofschoon reeds vóór die afschaffing (in 1852) de verpachtingen met ruim 3 $^1/_2$ millioen waren verminderd. Na 1852 zien wij daarin weder stijging, zonder dat evenwel het cijfer van het laatste jaar vóór

---

[1]) Volgens de boven medegedeelde ramingen voor de jaren 1856 en 1857 zouden de hier behandelde ontvangsten moeten renderen:

1856. Verpachtingen.	*f*	9,485,203
Belastingen en inkomsten van verschillenden aard. . . .	"	9,480,983
Landelijke inkomsten en kultures.	"	10,327,462
Verkoop van zout.	"	4,358,460
Diverse en buitengewone inkomsten.	"	777,346
Totaal. . . .	*f*	34,429,454

1857. Verpachtingen.	*f*	10,759,123
Belastingen en inkomsten van verschillenden aard. . . .	"	9,861,150
Landelijke inkomsten en kultures.	"	10,499,030
Verkoop van zout.	"	4,473,720
Diverse en buitengewone inkomsten.	"	961,340
Totaal. . . .	*f*	36,554,363

[2]) Op de hierboven gegeven ramingen (zie voorgaande noot) kon bij dit betoog niet wel worden gelet wegens de onzekerheid of het werkelijk rendement daaraan zal hebben beantwoord. In allen geval is de raming voor 1857 (de hoogste dier beide jaren) niet meer dan *f* 176,000 hooger dan het werkelijk rendement van 1848.

de afschaffing, dat van 1851, weder was bereikt; zoodat in 1855 de verpachtingen nog altijd $3^1/_2$ millioen minder dan in 1848 opbragten. — Bij de belastingen en inkomsten van verschillenden aard ziet men eene vrij geregelde toeneming, zoodat zij in 1855 nagenoeg 3 millioen meer rendeerden dan in 1848, dat hoofdzakelijk toe te schrijven is aan de ruimere opbrengst der inkomende en uitgaande regten, die tegen *f* 4,198,988 in 1848, heeft bedragen, in 1855 eene som van *f* 6,746,662, — ten gevolge waarvan de 5 $^0/_0$ additionele regten zijn gerezen van *f* 212,511 in 1848 tot *f* 316,691 in 1855. — De landelijke inkomsten daarentegen zijn ter naauwernood stationair gebleven, in weerwil dat zij in 1852, in verband tot de intrekking van de pacht op de bazars, met 5 $^0/_0$ werden verhoogd [1]). In geen enkel jaar is het cijfer van 1848 weder bereikt, hetwelk nog ruim 6 ton boven dat van 1855 was. — De verkoop van zout heeft eenige vermeerdering ondergaan ten gevolge van de verhooging van den verkoopprijs ter vergoeding van het verlies, dat 's lands kas bij de afschaffing der bazar-pacht had geleden, ofschoon die verhooging later weder heeft moeten worden ingetrokken. In 1855 was het rendement van het zout ruim $3^1/_2$ ton boven de opbrengst in 1848.

Men stelle nu tegenover die in het algemeen niet zeer gunstige uitkomsten met opzigt tot de opbrengst der belastingen, de cijfers van sommige der voornaamste uitgaven van bestuur, dan zal men zien dat zij hebben bedragen:

1°. Departement van Justitie

in 1848	*f*	548,854
„ 1849	„	578,057
„ 1850	„	629,673
„ 1851	„	637,595
„ 1852	„	653,166
„ 1853	„	700,221
„ 1854	„	671,214
„ 1855 [2])	„	710,612

[1]) Die verhooging is later weder ingetrokken wegens de moeijelijkheden in de heffing en de onbeduidende uitkomsten daarvan verkregen.

[2]) Voor de jaren 1856 en 1857 is deze post geraamd:

voor 1856 op. . .	*f*	732,708
„ 1857 „ . . .	„	743,088

2°. Provinciaal bestuur en politie. . . . .

in 1848	*f*	4,117,806
„ 1849	„	4,037,369
„ 1850	„	4,097,645
„ 1851	„	4,131,604
„ 1852	„	4,187,992
„ 1853	„	4,253,535
„ 1854	„	4,317,903
„ 1855 [1])	„	4,446,038

3°. Eeredienst, kunsten en wetenschappen. .

in 1848	*f*	498,310
„ 1849	„	489,612
„ 1850	„	546,539
„ 1851	„	597,453
„ 1852	„	656,978
„ 1853	„	712,119
„ 1854	„	710,270
„ 1855 [2])	„	742,686

4°. Civiel bouw-departement

in 1848	*f*	843,884
„ 1849	„	771,692
„ 1850	„	972,489
„ 1851	„	813,517
„ 1852	„	1,083,438
„ 1853	„	1,249,714
„ 1854	„	1,460,189
„ 1855 [3])	„	1,959,825

5°. Departement van Oorlog

in 1848	*f*	8,853,123
„ 1849	„	10,767,852
„ 1850	„	9,456,719
„ 1851	„	10,196,332
„ 1852	„	9,756,569
„ 1853	„	9,724,838
„ 1854	„	10,475,547
„ 1855 [4])	„	11,340,526

[1]) Voor de jaren 1856 en 1857 is deze post geraamd;

voor 1856 op. . .	*f*	4,512,727
„ 1857 „ . . .	„	4,549,038

[2]) Voor de jaren 1856 en 1857 is deze post geraamd:

voor 1856 op. . .	*f*	821,821
„ 1857 „ . . .	„	913,942

[3]) Voor de jaren 1856 en 1857 is deze post geraamd:

voor 1856 op. . .	*f*	2,682,802
„ 1857 „ . . .	„	3,061,535

[4]) Voor de jaren 1856 en 1857 is deze post geraamd:

voor 1856 op. . .	*f*	11,464,874
„ 1857 „ . . .	„	12,945,795

6°. Departement van Marine

in 1848	*f*	1,532,162
„ 1849	„	1,721,995
„ 1850	„	1,475,687
„ 1851	„	1,758,463
„ 1852	„	1,928,111
„ 1853	„	1,895,754
„ 1854	„	2,001,934
„ 1855 [1])	„	2,065,339

Volgens eene andere rangschikking leveren die cijfers de volgende uitkomsten:

1848.	Departement van Justitie. .	*f*	548,854
	Provinciaal bestuur en politie.	„	4,117,806
	Eeredienst, kunsten en wetenschappen.	„	498,310
	Civiel bouw-departement. .	„	843,884
	Departement van Oorlog. .	„	8,853,123
	Departement van Marine. .	„	1,532,162
	Totaal. . .	*f*	16,394,139
1849.	Departement van Justitie. .	*f*	578,057
	Provinciaal bestuur en politie.	„	4,037,369
	Eeredienst, kunsten en wetenschappen.	„	489,612
	Civiel bouw-departement. .	„	771,692
	Departement van Oorlog. .	„	10,767,852
	Departement van Marine. .	„	1,721,995
	Totaal. . .	*f*	18,366,577
1850.	Departement van Justitie. .	*f*	629,673
	Provinciaal bestuur en politie.	„	4,097,645
	Eeredienst, kunsten en wetenschappen.	„	546,539
	Civiel bouw-departement. .	„	972,489
	Departement van Oorlog. .	„	9,456,719
	Departement van Marine. .	„	1,475,687
	Totaal. . .	*f*	17,178,752
1851.	Departement van Justitie. .	*f*	637,595
	Provinciaal bestuur en politie.	„	4,131,604
	Eeredienst, kunsten en wetenschappen.	„	597,453
	Civiel bouw-departement. .	„	813,517
	Departement van Oorlog. .	„	10,196,332
	Departement van Marine. .	„	1,758,463
	Totaal. . .	*f*	18,134,964

[1]) Voor de jaren 1856 en 1857 is deze post geraamd:

voor 1856 op. . .	*f*	2,578,642
„ 1857 „ . .	„	2,738,609

1852.	Departement van Justitie. .	*f*	653,166
	Provinciaal bestuur en politie.	„	4,187,992
	Eeredienst, kunsten en wetenschappen.	„	656,978
	Civiel bouw-departement. .	„	1,083,438
	Departement van Oorlog. .	„	9,756,569
	Departement van Marine. .	„	1,928,111
	Totaal. . .	*f*	18,266,254
1853.	Departement van Justitie. .	*f*	700,221
	Provinciaal bestuur en politie.	„	4,253,535
	Eeredienst, kunsten en wetenschappen.	„	712,119
	Civiel bouw-departement. .	„	1,249,714
	Departement van Oorlog. .	„	9,724,838
	Departement van Marine. .	„	1,895,754
	Totaal. . .	*f*	18,536,181
1854.	Departement van Justitie. .	*f*	671,214
	Provinciaal bestuur en politie.	„	4,317,902
	Eeredienst, kunsten en wetenschappen.	„	710,270
	Civiel bouw-departement. .	„	1,460,189
	Departement van Oorlog. .	„	10,475,547
	Departement van Marine. .	„	2,001,934
	Totaal. . .	*f*	19,637,056
1855 [1]).	Departement van Justitie.	*f*	710,612
	Provinciaal bestuur en politie.	„	4,446,038
	Eeredienst, kunsten en wetenschappen.	„	742,686
	Civiel bouw-departement. .	„	1,959,825
	Departement van Oorlog. .	„	11,340,526
	Departement van Marine. .	„	2,065,339
	Totaal. . .	*f*	21,265,026

[1]) Van de jaren 1856 en 1857 heeft men slechts eene raming van uitgaven.

Volgens die ramingen zouden de hier behandelde posten van uitgaaf bedragen als volgt:

1856.	Departement van Justitie. . .	*f*	732,708
	Provinciaal bestuur en politie.	„	4,512,727
	Eeredienst, kunsten en wetenschappen.	„	821,821
	Civiel bouw-departement. . .	„	2,682,802
	Departement van Oorlog. . .	„	11,464,874
	Departement van Marine. . .	„	2,578,642
	Totaal. . .	*f*	22,793,574

(Zie het vervolg dezer Noot aan ommezijde.)

Het is nog al belangrijk om bij het vorenstaande overzigt van sommige posten van uitgaaf, te voegen eene opgaaf van eenige der in Nederland, voor de dienst in Indië, gedane uitgaven:

1848.	Scheeps- en oorlogsbehoeften en diverse goederen. . .	ƒ 3,101,426
	Werfdepôt te Harderwijk. .	〃 304,824
	Uitzending van troepen. . .	〃 123,988
	Totaal. . .	ƒ 3,630,238
1849.	Scheeps- en oorlogsbehoeften en diverse goederen. . .	ƒ 3,493,292
	Werfdepôt te Harderwijk. .	〃 185,788
	Uitzending van troepen. . .	〃 72,606
	Totaal. . .	ƒ 3,751,686
1850.	Scheeps- en oorlogsbehoeften en diverse goederen. . .	ƒ 3,061,405
	Werfdepôt te Harderwijk. .	〃 139,126
	Uitzending van troepen. . .	〃 66,351
	Totaal. . .	ƒ 3,266,882
1851.	Scheeps- en oorlogsbehoeften en diverse goederen. . .	ƒ 2,965,250
	Werfdepôt te Harderwijk. .	〃 197,324
	Uitzending van troepen. . .	〃 86,587
	Totaal. . .	ƒ 3,249,161
1852.	Scheeps- en oorlogsbehoeften en diverse goederen. . .	ƒ 2,989,985
	Werfdepôt te Harderwijk. .	〃 213,126
	Uitzending van troepen. . .	〃 73,454
	Totaal. . .	ƒ 3,276,565
1853.	Scheeps- en oorlogsbehoeften en diverse goederen. . .	ƒ 2,918,783
	Werfdepôt te Harderwijk. .	〃 235,370
	Uitzending van troepen. . .	〃 84,153
	Totaal. . .	ƒ 3,238,306
1854.	Scheeps- en oorlogsbehoeften en diverse goederen. . .	ƒ 3,907,640
	Werfdepôt te Harderwijk. .	〃 225,127
	Uitzending van troepen. . .	〃 67,766
	Totaal. . .	ƒ 4,200,533
1855 [1].	Scheeps- en oorlogsbehoeften en diverse goederen.	ƒ 3,701,214
	Werfdepôt te Harderwijk. .	〃 241,768
	Uitzending van troepen. . .	〃 70,072
	Totaal. . .	ƒ 4,013,054

Uit de vorenstaande gegevens ziet men, dat, terwijl de opbrengst der belastingen over het algemeen stationair is gebleven, de uitgaven daarentegen aanzienlijk zijn vermeerderd. Die vermeerdering bedraagt bij eene vergelijking der hierboven vermelde uitgaven, in het eerste en laatste jaar van het behandeld achtjarig tijdvak (1848 en 1855), als volgt:

Departement van Justitie.	1855.	ƒ 710,612
〃 〃 〃	1848.	〃 548,854
meer in	1855.	ƒ 161,758

of nagenoeg 30 %.

Prov. bestuur en politie in	1855.	ƒ 4,446,038
〃 〃 〃 〃 〃	1858.	〃 4,117,806
meer in	1855.	ƒ 328,232

of nagenoeg 8 %.

Eeredienst, Kunsten en Wetenschappen in 1855	ƒ 742,686
Idem in 1856..	〃 498,310
meer in 1855.	ƒ 244,376

of ruim 48 %.

(*Vervolg der Noot van de vorige bladzijde.*)

1857.	Departement van Justitie. . .	ƒ 743,088
	Provinciaal bestuur en politie.	„ 4,549,038
	Eeredienst, kunsten en wetenschappen.	„ 913,942
	Civiel bouw-departement. . .	„ 3,061,535
	Departement van Oorlog. . .	„ 12,945,795
	Departement van Marine. . .	„ 2,739,609
	Totaal. . .	ƒ 24,953,007

[1]) Die uitgaven hebben bedragen in:

1856.	Scheeps- en oorlogsbehoeften en diverse goederen.	ƒ 3,430,799
	Werfdepôt te Harderwijk. . .	„ 438,816
	Uitzending van troepen. . . .	„ 106,432
	Totaal. . .	ƒ 3,976,047

en zijn geraamd als volgt voor:

1857.	Scheeps- en oorlogsbehoeften en diverse goederen.	ƒ 4,441,174
	Werfdepôt te Harderwijk en uitzending van troepen. . . .	„ 695,086
	Totaal. . .	ƒ 5,136,260

Civiel bouw-departement in 1855.	*f*	1,959,825
〃 〃 〃 1848.	〃	843,884
meer in 1855.	*f*	1,115,941

of ruim 135 %.

Departement van Oorlog in 1855.	*f*	11,340,526
〃 〃 〃 〃 1848.	〃	8,853,123
meer in 1855.	*f*	2,487,403

of ruim 28 %.

Departement van Marine in 1855.	*f*	2,065,339
〃 〃 〃 〃 1848.	〃	1,532,162
meer in 1855.	*f*	533,177

of ongeveer 35 %.

Hoedanig de verhouding zij tusschen de territoriale uitgaven en ontvangsten in de beide jaren van 1848 en 1855, kan blijken uit de volgende opgaaf derzelve, getrokken uit de staten van in Indië en Nederland gedane ontvangsten en uitgaven, te vinden achter de jaarlijksche Verslagen van den Minister van Koloniën, waaraan ook de voorafgegane posten van ontvangsten en uitgaven (zie bladz. 412 en volgg.) zijn ontleend.

1848.

Uitgaven.

In Indië:			
1. Hooge Regering.			*f* 500,919
2. Departement van Justitie.			〃 548,854
3. Hooge en lagere collegiën.			〃 178,536
4. Provinciaal bestuur en politie.			〃 4,117,806
5. Eeredienst, kunsten en wetenschappen.			〃 498,310
6. Civiel bouw-departement.			〃 843,884
7. Financiën, kultures en koophandel:			
a. Financiën.		*f* 2,258,734	
b. Landbouw, landelijke inkomsten en kultures:			
Landbouw, paardenstoeterijen en veefokkerijen.	*f* 44,132		
Kosten op de landelijke inkomsten en andere grondlasten.	〃 1,215,169		
Kultures in het algemeen.	〃 189,362		
Houtwerken (bosschen).	〃 123,984		
Voorschotten voor landbouwkundige ondernemingen.	〃 65,000		
		〃 1,637,647	
c. Koophandel:			
Inkoop en kosten van diverse goederen.	*f* 279,440		
Kosten op den handel met Japan.	〃 108,028		
Kosten op de opiumpacht en inkoop van opium.	〃 389,539		
Inkoop en kosten van:			
Vogelnestjes.	〃 14,438		
Houtwerken (stapelplaatsen).	〃 114,457		
Zout.	〃 892,043		
Rijst.	〃 729,680		
Arêng-suiker.	〃 22,154		
Stofgoud.	〃 7,432		
		〃 2,557,211	
			〃 6,453,592
Te transporteren.			*f* 13,141,901

Transport. . . .		*f* 13,141,901	
8. Departement van Oorlog.		〃 8,853,123	
9. 〃 〃 Marine.		〃 1,532,162	
10. Pensioenen en Gestichten van Weldadigheid. . . .		〃 896,217	
11. Uitgaven van onderscheiden aard.		〃 2,387,392	
12. Buitengewone uitgaven en onvoorziene tegenspoeden.		〃 1,293,224	
			f 28,104,019.—
In Nederland:			
Scheeps- en oorlogsbehoeften, en goederen van onderscheiden aard, uit te zenden voor de administratie in Indië.	*f* 3,101,426.96		
Pensioenen ten laste der Indische kas.	〃 547,234.63		
Verloftraktementen.	〃 165,919.84½		
Werfdepôt te Harderwijk.	〃 304,824.66½		
Uitzending van troepen.	〃 123,988.40		
Transport van repatrierende militairen.	〃 17,767.35		
Studiekosten voor jongelingen op de militaire Akademie te Breda voor de Indische dienst. . . .	〃 13,506.25		
Opleiding van genees- en scheikundigen voor de Indische dienst.	〃 15,266.65½		
Diverse betalingen aan terugkeerende militairen. .	〃 1,738.52		
Kosten der natuurkundige kommissie.	〃 9,000.—		
Kosten voor het onderwijs aan de Delftsche Akademie.	〃 10,866,66½		
Uitzending van ambtenaren, zeevarenden enz. . .	〃 32,081.65		
Diverse uitgaven.	〃 60,030.44		
	f 4,403,652.03		
Renten der Oost Indische schuld.	〃 9,800,000.—		
			〃 14,203,652.03
Totaal. . . .			*f* 42,307,671.03

Ontvangsten.

In Indië:					
1. Verpachtingen.				*f* 13,224,194	
2. Belastingen en inkomsten van onderscheiden aard.				〃 6,670,900	
3. Landelijke inkomsten en kultures.				〃 10,676,555	
4. Koophandel:					
Handel met Japan.			*f* 416,067		
Verkoop van:					
Vogelnestjes. . . .	*f* 158,765				
Houtwerken. . . .	〃 79,570				
Zout.	〃 4,740,274				
Rijst.	〃 491,119				
Arêng-suiker. . . .	〃 57,647				
Stofgoud.	〃 9,443				
Diversen.	〃 197,917				
		〃 5,734,735			
				〃 6,150,802	
5. Diverse en buitengewone inkomsten.				〃 1,064,306	
6. Departement van Oorlog.				〃 161,716	
7. 〃 〃 Marine.				〃 108,053	
					f 38,056,526.—
In Nederland:					
Diverse ontvangsten.					〃 356,900.58½
Totaal. . . .					*f* 38,413,426.58½

Volgens de vorenstaande splitsing of aanwijzing van territoriale inkomsten en uitgaven in 1848 bedragen de laatsten. . . . . *f* 42,307,671
en de eersten. . . . . 〃 38,413,426

zoodat er een tekort bestond. . . . . *f* 3,894,245

1855.

Uitgaven.

In Indië:

1. Hooge Regering. . . . . *f* 524,229
2. Departement van Justitie. . . . . 〃 710,612
3. Hooge en lagere collegiën. . . . . 〃 179,564
4. Provinciaal bestuur en politie. . . . . 〃 4,446,038
5. Eeredienst, kunsten en wetenschappen. . . . . 〃 742,686
6. Civiel bouw-departement. . . . . 〃 1,959,825
7. Financiën, kultures en koophandel:

a. Financiën. . . . . *f* 2,374,196

b. Landbouw, landelijke inkomsten en kultures:

Landbouw, paardenstoeterijen en veefokkerijen. . *f* 48,943
Kosten op de landelijke inkomsten en andere grondlasten. . . . . 〃 1,256,309
Kultures in het algemeen. 〃 281,187
Houtwerken (bosschen). . 〃 162,100
Teelt van klappers. . . . 〃 2,080
Voorschotten voor landbouwkundige ondernemingen. . . . . . 〃 150,031
〃 1,900,650

c. Koophandel:

Inkoop en kosten van diverse goederen. . . *f* 141,212
Kosten op den handel met Japan. . . . . . 〃 484,810
Kosten op de opiumpacht en inkoop van opium. . 〃 493,298
Inkoop en kosten van:
Vogelnestjes. . . . . . . 〃 12,549
Houtwerken (stapelplaatsen). . . . . 〃 106,871
Zout. . . . . 〃 1,332,375
Rijst. . . . . 〃 757,413
Arêng-suiker. . . . . . . 〃 11,920
Stofgoud. . . . . 〃 2,594
Steenkolen. . . . . . . 〃 186,005
〃 3,529,047
〃 7,803,893

8. Departement van Oorlog. . . . . 〃 11,340,526
9. 〃 〃 Marine. . . . . 〃 2,065,339
10. Pensioenen en Gestichten van Weldadigheid. . . . 〃 922,263
11. Uitgaven van onderscheiden aard. . . . . 〃 2,449,421
12. Buitengewone uitgaven en onvoorziene tegenspoeden. 〃 621,417

f 33,765,813.—

Te transporteren. . . . *f* 33,765,813.—

Transport. . . . *f* 33,765,813.—

In Nederland:

Scheeps- en oorlogsbehoeften, en goederen van onderscheiden aard, uit te zenden voor de administratie in Indië.	*f* 3,701,214.98½	
Pensioenen ten laste der Indische kas.	〃 899,935.58½	
Verloftraktementen.	〃 214,263.81½	
Werfdepôt te Harderwijk.	〃 241,768.75	
Uitzending van troepen.	〃 70,072.74½	
Transport van repatrierende militairen.	〃 138,471.68½	
Studiekosten van jongelingen op de militaire Akademie te Breda voor de Indische dienst. . . .	〃 18,693.75	
Opleiding van genees- en scheikundigen voor de Indische dienst.	〃 29,149.99	
Diverse betalingen aan terugkeerende militairen. .	〃 8,464.52	
Kosten voor het onderwijs aan de Delftsche Akademie.	〃 9,700.—	
Uitzending van ambtenaren, zeevarenden enz. . .	〃 102,893.80	
Diverse uitgaven.	〃 108,562.91½	
	f 5,543,192.54	
Renten der Oost Indische schuld.	〃 9,800,000.—	
		〃 15,343,192.54
Totaal. . . .		*f* 49,109,005.54

Ontvangsten

In Indië:

1. Verpachtingen.			*f* 9,737,502	
2. Belastingen en inkomsten van onderscheiden aard.			〃 9,555,086	
3. Landelijke inkomsten en kultures.			〃 10,066,313	
4. Koophandel:				
Handel met Japan.		*f* 492,219		
Verkoop van:				
Vogelnestjes. . . .	*f* 85,062			
Houtwerken. . . .	〃 130,913			
Zout.	〃 5,106,447			
Rijst.	〃 522,273			
Arêng-suiker. . . .	〃 59,647			
Stofgoud.	〃 85,811			
Diversen.	〃 106,685			
Steenkolen. . . .	〃 33,223			
		〃 6,130,061		
			〃 6,622,280	
5. Diverse en buitengewone inkomsten.			〃 803,782	
6. Departement van Oorlog.			〃 308,332	
7. 〃 〃 Marine.			〃 163,819	
				f 37,257,114.—
In Nederland:				
Diverse ontvangsten.				〃 135,719.10½
Totaal. . . .				*f* 37,392,833.10½

De territoriale uitgaven in 1855 hebben bedragen.	*f* 49,109,005
en de ontvangsten.	〃 37,392,833
zoodat op de laatsten in 1855 een tekort heeft bestaan van.	*f* 11,716,172
Het tekort in 1848 heeft bedragen.	〃 3,894,254
Derhalve is de ongunstige verhouding tusschen de territoriale ontvangsten en uitgaven in het tijdvak van 1848—1855 toegenomen met een bedrag van	*f* 7,821,918 [1]

[1] Die ongunstige verhouding schijnt ná het jaar 1855 nog belangrijk te zijn toegenomen.

Bij deze vergelijking der begrootingen van 1848 en 1855 kunnen waarschijnlijk eenige punten stof leveren tot aanmerkingen, zoo als, in hoe ver sommige posten van ontvangst en uitgaaf, gelijk die betreffende den handel met Japan en andere, met regt zijn opgebragt als territoriale ontvangsten en uitgaven, — terwijl ook de vraag zou kunnen gedaan worden, of niet een aanzienlijk gedeelte der uitgaven, bijv. van de pakhuisadministratie, van den aanbouw van pakhuizen tot berging van de stapelprodukten, die het Gouvernement in handen krijgt, als ook van de uit Nederland verzonden wordende goederen, die nu hoogst waarschijnlijk onder de territoriale uitgaven zijn begrepen geworden, moet worden beschouwd als behoorende tot de commerciële uitgaven. Maar daargelaten, dat de gepubliceerde stukken geen genoegzaam licht verspreiden omtrent de juiste grenzen tusschen territoriale en commerciële uitgaven en ontvangsten, zoo schijnt het a priori er voor gehouden te kunnen worden, dat eene juiste bepaling van cijfers voor deze beide hoofdafdeelingen van uitgaven en inkomsten op het betoog, dat de ongunstige verhouding tusschen territoriale ontvangsten en uitgaven in het achtjarig tijdvak van 1848—1855 meer en meer is verbroken, zoodat de eigenlijke uitgaven van *bestuur* nu meer dan voor 1848 afhankelijk zijn van de commerciële baten, weinig of geen invloed zal hebben, en is het zelfs niet onwaarschijnlijk, dat bij eene meer naauwkeurige bepaling de zaak zou bevonden worden nog ongunstiger te staan, dan hier is aangegeven.

Dat men, indien alle berekeningen hier niet falen (hetgeen niet aannemelijk is, dewijl alles geput is uit officiële cijfers), op den ingeslagen weg, zich op een gevaarlijk standpunt heeft gebragt, zal moeijelijk betwist kunnen worden. Met regt is het steeds betreurd, dat Nederland, voor de bestrijding van een gedeelte zijner uitgaven afhankelijk is van de geldelijke uitkomsten zijner koloniale administratie. Geschiedde dit reeds met regt, toen een staat van zaken nog aanwezig was, waarin men de hoop kon voeden, dat te eeniger tijd Indië, afgescheiden van zijne commerciële baten, zich zelf zou kunnen dekken, hoe veel te meer nu, daar het zelf voor de dekking van zijne uitgaven van bestuur tot een bedrag van meer dan 11½ millioen guldens afhankelijk is van den al of niet voordeeligen verkoop der produkten. — Men zegge niet, dat het geleverde overzigt van het hier behandelde achtjarig tijdvak (waarin men meer dan één ongunstig jaar, zoo wat aangaat de prijzen der produkten, als de gedane kostbare expeditiën, aantreft,) juist het bewijs oplevert, dat er geen gevaar bestaat, aangezien in weêrwil van het ongunstige de indische financiën toch een aanzienlijk excedent hebben opgeleverd. Volmondig kan het erkend worden, dat in het opgehangen tafereel op verre na niet alles gunstig was, maar even waar is het, dat er nog veel ongunstiger tijdvakken, zoo als dat van 1840 tot 1848 [1]) hebben bestaan voor de commerciële resultaten der Indische bezittingen, en wie zou willen beweren, dat men den terugkeer van zulke tijden niet meer te vreezen heeft?

Het voorafgegane is, zoo het schijnt, voldoende om te doen zien, dat alleen op de meerdere commerciële, zoo wisselvallige baten van 1848—1855 is overgegaan tot de gedurige vermeerdering der koloniale uitgaven van bestuur.

De belangrijkheid dier commerciële baten kan blijken uit de volgende opgaven der verkochte produkten, en bijgevoegde aantooning van de vermoedelijke winst daarop behaald.

Van de koffij blijkt, dat in Nederland verkocht zijn:

in	1848	797,969.61	pikols	à *f*	13.36	netto.	. . *f*	10,661,632.—
„	1849	916,250.32	„	„ „	19.30½	„	. . „	17,684,439.72½
„	1850	674,248.83	„	„ „	25.13½	„	. . „	16,949,044.20½
„	1851	751,144.30	„	„ „	23.95½	„	. . „	17,992,129.17
„	1852	1,053,133.58	„	„ „	23.06½	„	. . „	24,288,785.35
„	1853	946,167.69	„	„ „	28.95½	„	. . „	27,397,653.92½
„	1854	835,719.79	„	„ „	27.45½	„	. . „	22,945,611.69
„	1855	942,038.49	„	„ „	30.15	„	. . „	28,404,129.65½
„	1856	1,021,562.35	„	„ „	32.04	„	. . „	32,732,625.31½
Te zamen		7,938,234.96	pikols	à *f*	25.07½	netto,	. . *f*	199,056,051.03½

[1]) De gedurende dat tijdvak verkochte koffij heeft gemiddeld niet meer dan *f* 18.24 per pikol netto opgebragt, of ongeveer *f* 6.80 minder dan in het tijdvak van 1848 tot 1855. Dat verschil zou voor de in 1848 tot 1855 verkochte koffij eene mindere opbrengst ten gevolge hebben gehad van niet minder dan ruim *f* 54 millioen. De indigo heeft tusschen 1848 en 1855 ruim 50 cents per Amsterdamsch

Gedurende hetzelfde tijdvak heeft de koffij tot aan de afscheeppakhuizen gekost:

in 1848	per pikol. . . .	*f* 9.65
〃 1849	〃 〃	〃 10.30½
〃 1850	〃 〃	〃 9.45
〃 1851	〃 〃	〃 8.76
〃 1852	〃 〃	〃 9.28
in 1853	per pikol. . . .	*f* 9.20
〃 1854	〃 〃	〃 8.97
〃 1855	〃 〃	〃 8.90
〃 1856	〃 〃	〃 9.28½

zoodat, in verband tot de verkregen netto-prijzen, de vermoedelijke winst is geweest:

in 1848	per pikol	*f* 3.71	of over het verkochte ongeveer	*f* 2,960,460
〃 1849	〃 〃	〃 8.94	〃 〃 〃 〃 〃	〃 8,191,270
〃 1850	〃 〃	〃 15.68½	〃 〃 〃 〃 〃	〃 10,575,590
〃 1851	〃 〃	〃 15.19½	〃 〃 〃 〃 〃	〃 11,413,630
〃 1852	〃 〃	〃 13.78½	〃 〃 〃 〃 〃	〃 14,517,440
〃 1853	〃 〃	〃 19.75½	〃 〃 〃 〃 〃	〃 18,691,540
〃 1854	〃 〃	〃 18.48½	〃 〃 〃 〃 〃	〃 15,448,280
〃 1855	〃 〃	〃 21.25	〃 〃 〃 〃 〃	〃 20,058,310
〃 1856	〃 〃	〃 22.75½	〃 〃 〃 〃 〃	〃 23,245,650
Gemiddeld	per pikol	*f* 15.76	of over al het verkochte ongeveer	*f* 125,102,170 [1])

Men ziet hier, ten gevolge van stijging der prijzen een verschil in de behaalde winsten van *f* 3.71 per pikol in 1848 tot *f* 22.75½ (meer dan het zesvoudige per pikol) in 1856, terwijl in het laatste jaar de alstoen verkochte hoeveelheid eene netto winst geeft, die bijkans acht maal grooter is dan de in het eerste jaar behaalde. Verblijdend is het ongetwijfeld, wanneer over een negenjarig tijdvak zulk een resultaat verkregen is; maar wijst dat ontzettend verschil niet op een gevaar, waaraan de geldmiddelen van den staat niet mogen worden blootgesteld, en dat te grooter is, wanneer op de behaalde winsten wordt overgegaan tot eene zoo aanzienlijke vermeerdering van vaste, jaarlijks terugkeerende uitgaven van bestuur, als uit de mededeelingen der regering zelve blijkt?

In vergelijking met het tijdvak van 1840 tot 1847 wijst dat van 1848—1856 eenige vermindering aan in de kosten van overvoer naar en verkoop in Nederland der geveilde koffij. In het eerstgemelde tijdvak kunnen die kosten gerekend worden te hebben bedragen *f* 9.43½ gemiddeld per pikol; terwijl zij voor het hier behandelde tijdvak zijn geweest als volgt:

in 1848	*f* 8.59½	per pikol, of	over het verkochte	*f* 6,758,548.80
〃 1849	〃 8.56	〃 〃 〃	〃 〃 〃	〃 7,843,102.74
〃 1850	〃 8.79⅖	〃 〃 〃	〃 〃 〃	〃 5,929,344.21
〃 1851	〃 8.29⅕	〃 〃 〃	〃 〃 〃	〃 6,228,488.53
〃 1852	〃 7.42⅕	〃 〃 〃	〃 〃 〃	〃 7,816,357.43
〃 1853	〃 7.71¹/₁₀	〃 〃 〃	〃 〃 〃	〃 7,295,899.05
〃 1854	〃 7.30³/₁₀	〃 〃 〃	〃 〃 〃	〃 6,103,616.26
〃 1855	〃 7.62	〃 〃 〃	〃 〃 〃	〃 7,178,333.29
〃 1856	〃 7.88½	〃 〃 〃	〃 〃 〃	〃 8,055,019.13
Gemiddeld	*f* 7.96	per pikol, of	over al het verkochte	*f* 63,208,709.44

hetgeen ruim 85 % is van het kostende der koffij in Indië.

---

pond netto meer opgebragt dan in het tijdvak van 1840 tot 1848. Gedurende dat zelfde tijdvak is de gemiddelde netto-prijs van het tin minstens *f* 20 per pikol minder geweest dan in het tijdvak van 1848—1855. De suiker heeft in het tijdvak van 1840—1848 *f* 1.60 per pikol minder opgebragt dan in dat van 1848—1856; maar ten aanzien van die mindere opbrengst moet worden opgemerkt, dat onder de suiker, in het eerste tijdvak aan het Gouvernement geleverd, veel inferieure suiker was; zoodat het verschil niet zoo zeer in den marktprijs als wel in de kwaliteit daartoe heeft bijgedragen.

[1]) Ofschoon deze som aanwijst hetgeen calculatief het Gouvernement voor de verkochte koffij meer heeft ontvangen dan daarvoor is betaald, moet toch niet uit het oog worden verloren, dat daaronder begrepen is, hetgeen volgens de bepalingen van het kultuurstelsel verschuldigd was voor landrente. Die bepalingen bragten mede, dat voor de door de Javasche bevolking geleverde koffij, waarvan belasting verschuldigd was, zou worden betaald de marktprijs, na aftrek van ⅖ voor landrente.

In Indië heeft het Gouvernement koffij verkocht, te weten:

in 1848	ter waarde van ƒ	395,445
„ 1849	„ „ „ „	614,810
„ 1850	„ „ „ „	1,460,166
„ 1851	„ „ „ „	1,796,410
„ 1852	„ „ „ „	2,179,789
„ 1853	„ „ „ „	3,356,132
„ 1854	„ „ „ „	3,326,637
„ 1855	„ „ „ „	2,745,077
	Te zamen.	ƒ 15,874,466

eene waarde vertegenwoordigende van 600 à 650,000 pikols. De hoeveelheid wordt niet opgegeven, hetgeen toch wenschelijk zou zijn geweest ter beoordeeling der kwestie, of een verkoop in Indië dan wel in Nederland voordeeliger zou zijn. Het volgende kan omtrent die kwestie welligt eenig licht geven.

Blijkens de verslagen van den handel van Java, heeft de uitvoer bedragen:

in 1848	781,170.44	pikols ter waarde van ƒ	12,510,947
„ 1849	919,212.62	„ „ „ „ „	15,428,075
„ 1850	818,881.05	„ „ „ „ „	18,720,907
„ 1851	1,210,990.52	„ „ „ „ „	27,792,181
„ 1852	1,003,847.09	„ „ „ „ „	22,843,865
„ 1853	1,019,574.67	„ „ „ „ „	25,309,379
„ 1854	1,017,595.60	„ „ „ „ „	25,377,107
„ 1855	1,264,265.92	„ „ „ „ „	32,398,538
„ 1856	1,188,408.25	„ „ „ „ „	35,853,080
	9,223,946.16	pikols ter waarde van ƒ	216,234,079

of gemiddeld ƒ 23.44 per pikol.

Er is alle reden om aan te nemen, dat de bij die verslagen aangegeven waarde is overeenkomstig den marktprijs. Immers hetgeen daarvan naar Nederland is uitgevoerd, ten bedrage van 8,253,119.21 pikols, en genoegzaam geheel Gouvernements koffij zal zijn geweest, werd aangegeven tegen denzelfden prijs, als de 970,826.95 pikols, die naar elders, hoogst waarschijnlijk geheel voor partikuliere rekening, zijn uitgevoerd. Ware de geheele uitvoer naar Nederland geschied voor Gouvernements rekening, dan zou men kunnen denken aan eene willekeurige prijsbepaling. Maar dit is niet het geval geweest en voor de heffing van 6 en 12 % van de waarde der uitgevoerde koffij is het niet denkelijk, dat de aangifte daarvan, althans voor zoo veel aangaat de partikuliere koffij, onder de marktwaarde zal zijn toegelaten.

Dit zoo zijnde, dan lijdt het geen twijfel, of de verkoop in Nederland, tegen eenen gemiddelden prijs per pikol van. . ƒ 25.07½
in hetzelfde tijdvak, dat de gemiddelde waarde in Indië slechts was. „ 23.44
heeft aan het Gouvernement een voordeel bezorgd van. . . . . . ƒ 1.63½

hetgeen, berekend over de geheele van 1848 tot 1856 verkochte hoeveelheid van 7,938,234.96 pikols, eene meerdere ontvangst moet hebben gegeven van ruim ƒ 12,979,000.

Of die som werkelijk meer is ontvangen, dan bij eenen verkoop in Indië het geval zou zijn geweest, kan min of meer afhangen van de vraag, of door den verkoop in Nederland niet eene derving van rente heeft plaats gehad, ofschoon daartegenover altijd zou staan eene derving van renten op de, bij eenen verkoop der produkten in Indië, naar Nederland tot een aanzienlijk bedrag te remitteren opbrengst. Wel is het niet te denken, dat het laatste met het eerste zal gelijk staan, maar nimmer kan het verschil zoo groot zijn, dat daarmede de schaal ten voordeele van eenen verkoop in Indië zou kunnen overslaan.

Het eenige wat daartoe eenigzins zou kunnen bijdragen, is de vraag: of, bijaldien de koffijmarkt bepaaldelijk in Indië ware gevestigd, zoodat de handel zeker kon zijn van daar jaar voor jaar ruim 1 millioen pikols koffij te zullen vinden, de daaruit noodwendig voortvloeijende concurrentie niet van invloed zou zijn geweest om de prijzen te doen stijgen. Voor eene beantwoording dier vraag kan men zich wel in gissingen verdiepen, — maar tot zekerheid komen bezwaarlijk; — en bij zoodanigen staat van zaken zou het ongeraden zijn het zekere voor het onzekere te kiezen [1]).

[1]) Bij de behandeling van eene kwestie als deze schijnt het voordeel of nadeel van den wisselkoers buiten berekening te moeten blijven. Bij eenen ver-

De koffijproduktie van geheel Nederlandsch Indië wordt in de openbaar gemaakte officiële stukken niet bekend gesteld en kan dus bezwaarlijk worden opgegeven.

Bij benadering kan alleen het volgende daaromtrent in het midden worden gebragt:

Volgens de bedoelde handelsverslagen van Java blijkt, dat van 1848—1856 vandaar zijn uitgevoerd. .	9,223,946.16	pikols
en ingevoerd.	406,880.87	„
zoodat de produktie van Java zou kunnen gesteld worden op.	8,817,065.29	pikols
Te transporteren. . .	8,817,065.29	pikols
Transport. . . .	8,817,065.29	pikols
In hetzelfde tijdvak blijkt de produktie van Gouvernementskoffij op Java te hebben bedragen. . . .	7,930,789.—	„
Weshalve de partikuliere produktie op Java zou kunnen gesteld worden op. .	886,276.—	pikols

of ongeveer 98,475 pikols 's jaars, ongerekend de geheel onbekende hoeveelheid, die op Java wordt verbruikt.

Van de buitenbezittingen valt te vermelden den uitvoer:

in 1854	van Sumatra's Westkust	ter waarde van	ƒ 6,818,796
	„ Makassar	„ „ „	„ 437,974
in 1855	van Sumatra's Westkust	ter waarde van	ƒ 5,037,425
	„ Makassar	„ „ „	„ 478,320
in 1856	van Sumatra's Westkust	ter waarde van	ƒ 7,024,607
	„ Makassar	„ „ „	„ 329,814

De hier als uitgevoerd vermelde waarde, welke voor de drie jaren (1854—1856) te zamen bedraagt ƒ 20,126,936, vertegenwoordigt waarschijnlijk eene hoeveelheid van ongeveer 720,000 pikols, en wijst dus eene gemiddelde produktie aan van 240,000 pikols 's jaars. Die van Manado kan gesteld worden op 19,800 pikols 's jaars [1]).

Zoo doende komt men tot het volgend cijfer der produktie van den Indischen Archipel, als:

Voor Java, Gouvernements koffij	pikols	881,199
partikuliere koffij. .	„	98,476
Sumatra's Westkust, Benkoelen en Celebes (uitgezonderd Manado)	„	240,000
Manado.	„	19,800
of te zamen	pikols	1,239,475

De produktie van suiker bepaalt zich meer bijzonder tot Java. Het juiste cijfer daarvan is niet bekend en kan alleen calculatief opgemaakt worden uit de hoeveelheid, die van daar jaarlijks wordt uitgevoerd, waarbij dan nog zou moeten worden gevoegd de geheel onbekende hoeveeldheid, die op Java zelve verbruikt wordt.

---

koop in Indië van de naar Nederland verzonden wordende koffij is het wel mogelijk, maar niet zeker, dat de wissel steeds in het voordeel van Indië zijn zou. Waar het de aanneming geldt van een beginsel, zoo als hier besproken wordt, schijnt het meer rationeel te zijn, om wisselvallige omstandigheden buiten aanmerking te laten.

[1]) Ofschoon Manado bekend staat als een koffijproducerend gewest, blijkt toch van geenen uitvoer van koffij van daar. Indien men geene afzonderlijke verslagen van den handel van Manado had, zou men op de gedachte kunnen komen, dat de uitvoer van Manado soms begrepen is onder dien van Makasser. Nu is dat evenwel niet waarschijnlijk en blijft er niets over dan aan te nemen, dat, de Manado-koffij geheel in handen van het Gouvernement komende, men het niet noodig heeft geacht den uitvoer er van in de Manadosche handelsverslagen te vermelden. De produktie van dat gewest blijkt overigens

te hebben bedragen	in 1852	pikols	7,775
	„ 1853	„	16,114
	„ 1854	„	22,934
	„ 1855	„	25,262
	„ 1856	„	26,965
of te zamen over 5 jaren		pikols	99,050

dat is gemiddeld 19,800 pikols 's jaars.

Uit de verslagen van den handel van Java blijkt van daar te zijn uitgevoerd:

in 1848	pikols	1,428,597.92,	opgegeven ter waarde van. . .	ƒ 17,555,491
〃 1849	〃	1,663,217.46,	〃 〃 〃 〃 . . .	〃 21,648,073
〃 1850	〃	1,381,444.76,	〃 〃 〃 〃 . . .	〃 17,021,742
〃 1851	〃	1,899,112.51,	〃 〃 〃 〃 . . .	〃 23,050,672
〃 1852	〃	1,171,940.91,	〃 〃 〃 〃 . . .	〃 14,751,488
〃 1853	〃	1,768,233.25,	〃 〃 〃 〃 . . .	〃 20,966,746
〃 1854	〃	1,773,467.77,	〃 〃 〃 〃 . . .	〃 21.113,838
〃 1855	〃	1,660,638.56,	〃 〃 〃 〃 . . .	〃 20,417,841
〃 1856	〃	1,997,456.85,	〃 〃 〃 〃 . . .	〃 29,043,111
Te zamen	pikols	14,744,109.99,	gemiddeld à ƒ 12.59 de pikol of	ƒ 185,569,002

In hetzelfde tijdvak (1848—1856) heeft de fabrikatie van suiker van 's Gouvernements aanplantingen van suikerriet geleverd:

in 1848.	pikols	1,231,912
〃 1849.	〃	1,203,523
〃 1850.	〃	1,406,464
〃 1851.	〃	1,374,715
〃 1852.	〃	1,373,693
〃 1853.	〃	1,411,295
〃 1854.	〃	1,393,849
〃 1855.	〃	1,351,645
〃 1856.	〃	1,498,489
Totaal. . .	pikols	12,245,585

De geheele uitvoer van Java heeft bedragen van 1848—1856	pikols	14,744,110
de produktie van 's Gouvernements aanplantingen. . .	〃	12,245,585
dus schijnt het dat, behalve die aanplantingen, door partikulieren nog zijn geproduceerd	pikols	2,498,525

of gemiddeld 's jaars ongeveer 277,614 pikols, ongerekend hetgeen voor de consumtie op Java zelve heeft gediend.

In hetzelfde negenjarig tijdvak bedraagt de aan het Gouvernement geleverde suiker als volgt:

in 1848.	pikols	987,785
〃 1849.	〃	949,329
〃 1850.	〃	1,046,666
〃 1851.	〃	991,859
〃 1852.	〃	936,014
〃 1853.	〃	941,751
〃 1854.	〃	881,833
〃 1855.	〃	876,788
〃 1856.	〃	878,567
Te zamen. . .	pikols	8,490,592

Tot aan den afscheep is voor die suiker door het Gouvernement betaald:

in 1848.	ƒ 9,475,425
〃 1849.	〃 9,166,051
〃 1850.	〃 10,187,370
〃 1851.	〃 9,619,337
〃 1852.	〃 9,138,014
〃 1853.	〃 9,250,032
〃 1854.	〃 8,613,504
〃 1855.	〃 8,735,607
〃 1856.	〃 8,701,252
Te zamen. . .	ƒ 82,886,592

hetgeen neerkomt op ƒ 9.76 per pikol.

De berekening, hoe veel van het kostende der suiker in Indië heeft gediend tot betaling der fabriekanten, en hoeveel voor bovendien gemaakte kosten, kan, wegens gemis aan de noodige bescheiden daaromtrent, alleen gemaakt worden over de vier laatste jaren van het hier behandelde tijdvak, te weten: de jaren 1853—1856. Gedurende die vier jaren hebben de bedoelde kosten gemiddeld bedragen 45 cents per pikol, en moet mitsdien aan de fabriekanten zijn betaald gemiddeld ƒ 9.31 per pikol. Volgens die becijfering, en in aanmerking nemende, dat vrij algemeen bij de kontrakten de prijs der te leveren suiker is gesteld voor de N°. 18 op ƒ 10.— en voor de N°. 16 op ƒ 8.33 per pikol, komt men tot de gevolgtrekking, dat bijna $^2/_3$ der door de fabriekanten geleverde suiker is geweest suiker N°. 18 en $^1/_3$ suiker N°. 16.

Van 1848—1856 heeft men in Nederland voor Gouvernements rekening verkocht:

in 1848	pikols	1,029,872.29	bruto[1])	ad f	14,979,492.45½	en	netto	ad f 7,718,531.28½
„ 1849	„	951,691.54	„	„ „	16,883,007.92	„	„	„ „ 10,285,704.34½
„ 1850	„	1,006,701.49	„	„ „	17,355,533.68½	„	„	„ „ 10,372,312.79
„ 1851	„	1,001,276.73	„	„ „	16,423,942.20	„	„	„ „ 9,729,469.59
„ 1852	„	1,012,324.33	„	„ „	15,762,901.14	„	„	„ „ 9,768,175.43½
„ 1853	„	825,728.68	„	„ „	14,387,496.52	„	„	„ „ 9,472,530.76
„ 1854	„	1,022,428.80	„	„ „	16,525,532.85½	„	„	„ „ 10,850,751.33
„ 1855	„	811,981.43	„	„ „	15,632,664.90	„	„	„ „ 10,915,888.61½
„ 1856	„	881,472.93	„	„ „	21,108,632.25½	„	„	„ „ 14,654,824.48
Totaal	pikols	8,543,478.22	bruto	ad f	149,059,203.93	en	netto	ad f 93,768,188.64

Daaruit blijkt:

1°. dat het Gouvernement heeft ontvangen, netto f 93,768,188.63 voor 8,543,479.22 pikols, in Nederland verkochte suiker, die bij den afscheep in Indië, ad f 9.76 de pikol, hadden gekost. . . . . „ 83,384,357.19

zoodat de winst heeft bedragen. . . . . . . f 10,383,831.44

of f 1.21½ per pikol.

2°. dat, van de bruto-opbrengst der suiker, ad f 149,059,203.93 aftrekkende het netto-provenu, ad. . . . . „ 93,768,188.63 boven het kostende in Indië, nog aan kosten is betaald. . . . . f 55,291,015.30

of per pikol. . . . . f 6.47

zoodat daarbij voegende de in Indië, boven den inkoopsprijs, gevallen kosten, hierboven berekend op ongeveer. . . . . „ 0.45

de gezamenlijke kosten, boven den inkoopsprijs kunnen gesteld worden per pikol op. . . . . f 6.92

hetgeen neerkomt op ongeveer 75 % van den inkoopsprijs, terwijl de behaalde winst ongeveer 13 % bedraagt.

Afgescheiden van andere consideratiën, zou eene winst van 13 % op den verkoop van ruim 8½ millioen pikols suiker als allezins voldoende kunnen worden gehouden; maar bij eene nadere beschouwing der zaak, in verband tot andere bijzonderheden, komt men niet tot zulk een gunstig oordeel, vooral niet met betrekking tot de kwestie, wat voordeeliger is: een verkoop in Nederland dan wel in Indië?

Uit de cijfers, hierboven volgens de verslagen van den handel van Java en Madura gegeven, blijkt dat de waarde der in het tijdvak van 1848—1856 uitgevoerde suiker (eene waarde waarschijnlijk berekend naar den Indischen marktprijs bij den uitvoer) is geweest gemiddeld f 12.59 per pikol; weshalve dat cijfer ook kan worden aangenomen als de gemiddelde marktprijs van het aangehaalde tijdvak. Wanneer men daarbij in aanmerking neemt, dat die prijs bij doorslag is berekend over de geheele hoeveelheid, waaronder wel voor een derde inferieure suiker is begrepen geweest, dan komt men, zelfs met eene zeer matige berekening, tot de slotsom, dat de waarde der Gouvernements suiker, die uitsluitend uit de nommers 18 en 16 bestaat, gerustelijk met 86 cents per pikol kan worden verhoogd [1]).

[1]) De totalen der jaarlijksche bruto-ontvangst worden in de officiële stukken niet opgegeven, maar zijn gevonden door vermenigvuldiging van het getal pikols, ieder jaar verkocht, met den voor dat jaar opgegeven bruto-prijs per pikol, die bedragen heeft:

in 1848.	f 14.54½
„ 1849.	„ 17.74
„ 1850.	„ 17.24
„ 1351.	„ 16.40³/₁₀
„ 1852.	„ 15.57⁴/₁₀
„ 1853.	„ 17.42⁴/₁₀
„ 1854.	„ 16.16³/₁₀
„ 1855.	„ 19.25²/₁₀
„ 1856.	„ 23.94⁷/₁₀

Gemiddeld over de geheele hoeveelheid bedraagt de bruto-prijs per pikol f 17.44½
de netto-prijs bedraagt gemiddeld per pikol „ 10.97½

[1]) Bij die berekening is aangenomen, dat de gemiddelde waarde van f 12.59 per pikol, vertegen-

Zoo doende komt men tot het resultaat, dat de Gouvernements suiker, die gedurende het tijdvak van 1848—1856 in Indië bij den uitvoer per pikol gemiddeld

waardig was.	*f* 13.45
in Nederland netto heeft opgebragt	„ $10.97^1/_2$
zoodat minder is verkregen.	*f* $2.47^1/_2$

per pikol, of over de geheele verkochte hoeveelheid ruim *f* 21,500,000.

De derving van eene zoo aanzienlijke som, welke waarschijnlijk moet worden beschouwd als opgewogen te worden door de voordeelen van eene in Nederland gevestigde markt der suiker, aangevoerd met Nederlandsche schepen, geeft evenwel aanleiding tot eene beschouwing der Indische suiker-industrie uit een zeer belangrijk gezigtspunt.

De niet zeer voldoende resultaten van 's Gouvernements suikerhandel hebben geleid tot de meening, dat de suikerkontrakten, die aan de ondernemers gezegd worden grove winsten te bezorgen [1]), meer produktief voor het Gouvernement moesten worden gemaakt door eene uitbesteding. In het midden latende of en in hoe ver het verlangde middel, reeds voor meer dan 20 jaren met weinig succes beproefd, aan het beoogde doel zou beantwoorden, moet uit de voorafgegane berekeningen toch geconstateerd worden, dat het aan de suikerfabriekanten niet te wijten is, dat het Gouvernement in het behandelde negenjarig tijdvak ruim $21^1/_2$ millioen gulden minder heeft genoten, dan bij eenen verkoop in Indië het geval zou zijn geweest.

De suiker, die, zoo zij er de beschikking over hadden behouden, door hen in Indië zou

zijn verkocht tegen.	*f* 13.45
of, na aftrek van $2^1/_2$ % kommissieloon, dat in den regel aan Indische handelshuizen voor den verkoop wordt betaald.	„ 0.33
tegen.	*f* 13.12
hebben zij aan het Gouvernement gemiddeld moeten leveren tegen. .	„ 9.31 [1])
zoodat zij door die verpligte levering per pikol hebben moeten derven. .	*f* 3.81

Men zou de vraag hier kunnen doen, of de suikerfabriekanten niet genegen zouden zijn geweest, om hetgeen zij door hunne levering moesten derven, aan het Gouvernement te betalen, tegen geheel vrije beschikking over de suiker en opheffing bij gevolg van de vele in de suikerkontrakten voorkomende belemmerende en bezwarende bepalingen, zoo verderfelijk voor de vrije werking en beweging eener industrie.

In zoodanig geval zou het Gouvernement, tegen *f* 3.81 per pikol voor de aan de fabriekanten ter beschikking gelaten, nu door het Gouvernement verkochte hoeveelheid

van 8,543,479.22 pikols, van 1848—1856 hebben ontvangen	*f* 32,550,652.01
in stede, zoo als nu, van. . . .	„ 10,383,831.44
of meer. . .	*f* 22,166,820.57

De improduktiviteit der Javasche suikerkontrakten voor 's lands geldelijk belang ligt dus niet in de kontrakten zelve, maar in den voet, waarop de verkoop der suiker geschiedt, en waarmede de kontrakten niets te maken hebben [2]).

---

woordigt de suiker N°. 16, en 's Gouvernements suiker voor $^2/_3$ bestaat uit N°. 18 en voor $^1/_3$ uit N°. 16, dan verkrijgt men, dewijl in Indië het verschil in prijs tusschen ieder nommer is 50 cents,

2 pikols N°. 18 à *f* 13.59. .	*f* 27.77
1 pikol „ 16 „	„ 12.59
3 pikols à	*f* 40.36

of gemiddeld 1 pikol à *f* 13.45, dat is 86 cents meer dan de gemiddelde waarde volgens de handelsverslagen.

[1]) In het artikel Suiker en Suikerteelt zal worden onderzocht wat er van die grove winsten zij.

[1]) Het is hierboven (op bladz. 425) gebleken, dat van 1848 tot 1856 de suiker aan het Gouvernement gemiddeld heeft gekost *f* 9.76. De kosten in Indië, boven den inkoopsprijs aan de fabriekanten betaald, zijn gesteld geworden op 45 cents, en zoo doende verkrijgt men het hier gestelde cijfer van *f* 9.31 als den prijs, waarvoor het Gouvernement de suiker gemiddeld van de fabriekanten heeft ontvangen.

[2]) Het spreekt van zelve, dat men met dit betoog niet wil beweren, dat geen suiker met voordeel naar Nederland ten verkoop zou kunnen gezonden worden. Maar het maakt een groot verschil, of dit geschiedt door partikuliere handelshuizen dan wel door het Gouvernement, hetwelk daarvoor het intermediair van een kostbaar handelsligchaam moet bezigen, en gebonden is door consideratiën en belangen, die meerendeels niet behoeven in acht genomen door den partikulieren handelaar. Een aanzienlijk gedeelte der voor partikuliere rekening uitgevoerde suiker is dan ook naar Nederland verzonden geworden.

Tegen eenen verkoop in Indië der koloniale producten is wel eens de vrees te kennen gegeven, dat men zich daaromtrent zeer teleurgesteld zou zien door de daling, die de marktprijzen zouden ondergaan. Die vrees berust op geene goede gronden, en heeft nooit ernstig gemeend kunnen zijn. Bij de verbazende ontwikkeling der Europesche bevolking in Australië zou zij, althans voor de suiker, nu minder dan ooit te pas kunnen komen. Voor de voorziening in de behoeften der Australische markten is geen land zoo gunstig gelegen als Java.

Er is buitendien eene bijzonderheid, die in deze kwestie van groot gewigt is, namelijk, dat in Indië reeds eene vrij aanzienlijke markt van suiker bestaat.

Uit de hierboven gegeven cijfers blijkt, dat de produktie van suiker van 's Gouvernements aanplantingen van suikerriet in de jaren 1848—1856 heeft bedragen [1]. . . . . . . pikols 12,245,585
daarvan heeft het Gouvernement ontvangen. . . . . 〃 8,490,592
zoodat in handen van de fabriekanten is verbleven eene hoeveelheid van. . . . . pikols 3,754,993
wanneer men daar bijvoegt de produktie van ondernemingen, die geheel voor eigen rekening werken, hierboven [2]) calculatief gesteld op. . . . 〃 2,498,525
dan kan daaruit afgeleid worden, dat in het tijdvak van 1848—1856 in Indië voor partikuliere rekening reeds in den handel zijn gebragt pikols 6,253,518

of gemiddeld bijna 700,000 pikols 's jaars, eene hoeveelheid, waarlijk groot genoeg om de daarmede verkregen ondervinding in aanmerking te brengen.

Wel is het bekend, dat de Nederlandsche Handelmaatschappij suiker van de fabriekanten inkoopt, maar in dat opzigt staat zij op gelijke lijn met partikuliere handelshuizen.

Behalve de in Nederland geveilde, heeft het Gouvernement in Indië suiker verkocht, en wel:

in 1848	ter waarde van	*f* 314,499
〃 1849	〃 〃 〃 〃	275,004
〃 1850	〃 〃 〃 〃	376,104
〃 1851	〃 〃 〃 〃	900,883
〃 1852	〃 〃 〃 〃	366,119
〃 1853	〃 〃 〃 〃	481,109
〃 1854	〃 〃 〃 〃	365,974
〃 1855	〃 〃 〃 〃	155,775
	Te zamen. . .	*f* 3,235,467 [1])

Het Banka-tin is na de koffij en de suiker het belangrijkste artikel, door het Gouvernement in Nederland ter markt gebragt. De produktie heeft bedragen:

in 1848.	pikols	74,874
〃 1849.	〃	73,966
〃 1850.	〃	59,683
〃 1851.	〃	77,689
〃 1852.	〃	78,301
〃 1853.	〃	91,249
〃 1854.	〃	76,239
〃 1855.	〃	64,128
〃 1856.	〃	100,657
Totaal. . .	pikols	696,786

De ontginning der mijnen geschiedt door Chinezen, die tegen *f* 13.50 per pikol hun produkt leveren aan het Gouvernement, dat in een groot gedeelte van hunne behoeften, tegen vastgestelde prijzen en latere verrekening op hunne verdiensten, voorziet. Het blijkt niet of die verstrekkingen met eenige winst voor het Gouvernement geschieden (ofschoon dit niet waarschijnlijk is), maar wel dat de schulden, die de mijnwerkers zoowel daardoor aangaan als door de voorschotten, die hun op het te leveren produkt bij drie gelegenheden worden verstrekt, te weten: bij het Chinesche nieuwejaar, bij de smelting van het tin en bij het vertrek der Chinesche vaartuigen, niet altijd worden afgedaan, zoodat de inkoopsprijs ad *f* 13.50 de pikol met het bedrag dier onafgedane schulden

[1]) Zie bladz. 425.
[2]) Zie bladz. 425.

[1]) Naar de bij de handelsverslagen gegeven gemiddelde waarde der suiker van 1848—1856 representeert het totaal eene hoeveelheid van ongeveer 250,000 pikols. Het zou in het belang van de behandelde kwestie wenschelijk zijn geweest, dat men zich niet bepaald had tot de opgaaf slechts van de waarde, maar ook de hoeveelheden en de nommers der verkochte suiker had medegedeeld. De kwestie is van te groot gewigt, om er niet alle licht over te verspreiden.

schijnt te moeten worden verhoogd, om te komen tot eene eenigzins juiste bepaling van het cijfer, waarop het artikel aan het Gouvernement komt te staan.

Tegen *f* 13.50 per pikol heeft de inkoopsprijs der geleverde hoeveelheid van 696,786 pikols bedragen *f* 9,407,611.—
hierbij voegende:
a. het voor oninbare schulden afgeschreven bedrag van. . „ 746,950.—
Te transporteren. . . *f* 10,154,561.—

Transport. . . *f* 10,154,561.—
b. het bedrag der op ultimo Dec. 1855 bovendien nog onafgedane schulden ad. . „ 223,941.49
dan blijkt werkelijk te zijn betaald. . . . . *f* 10,378,502.49

of gemiddeld per pikol *f* 14.89½.

In het tijdvak van 1848—1856 blijkt te zijn verkocht:

in Nederland in 1848	20,625.—	pikols	voor *f*	856,341.91
„ 1849	128,492.97	„	„ „	5,306,879.98
„ 1850	60,148.53	„	„ „	3,219,411.39½
„ 1851	57,602.50	„	„ „	2,915,548.99½
„ 1852	80,890.50	„	„ „	4,346,513.82
„ 1853	62,569.50	„	„ „	4,886,905.77½
„ 1854	69,355.92	„	„ „	4,898,536.85½
„ 1855	69,254.50	„	„ „	5,597,358.26
„ 1856	86,571.32	„	„ „	6,820,094.26½
	635,510.74	pikols	voor *f*	38,847,591.25½
en in China in 1852	1,153.72	„	„ „	57,163.35
„ 1853	8,846.28	„	„ „	494,350.26
Te zamen	645,510.74	pikols	voor *f*	39,399,104.86½

Men ziet uit het bovenstaande, dat zonder groote vermeerdering der jaarlijks verkochte hoeveelheden, de rendementen al hooger en hooger zijn gestegen. De Nederlandsche nettoprijzen hebben gevarieerd tusschen *f* 41.59 de pikol in 1848 en *f* 78.78 in 1856, en kunnen gemiddeld gesteld worden op *f* 61.12½, terwijl het gemiddelde der in China betaalde prijzen is geweest *f* 55.15.-

Over de geheele hoeveelheid is de gemiddelde prijs per pikol. . . . *f* 61.03½
zoodat, na aftrek van het kostende per pikol, hierboven berekend op. . „ 14.89½
eene winst per pikol blijkt te zijn verkregen van. . . . . *f* 46.14

of over de geheele verkochte hoeveelheid van *f* 29,783,865 [1]).

Het in China behaalde voordeel is niet zoo groot als de winst op den verkoop in Nederland; want in de jaren 1852 en 1853, toen men hier *f* 53.87½ en *f* 78.07½ maakte, bragt het tin in China op *f* 49.54½ en *f* 55.28. Of evenwel daarmede het pleit voldongen is, dat een verkoop van al het tin hier te lande voor-

[1]) Het zal wel niet noodig zijn te doen opmerken, dat, even als met de koffij en de suiker, ook hier met het tin berekeningen worden gemaakt, waartoe men de bouwstoffen ontleent aan een aantal bijzonderheden, die hier en daar door de regering worden bekend gesteld, en dat men zoo doende komt tot uitkomsten, die wel niet ver af van de waarheid zullen blijven, maar toch het wezenlijk cijfer der verkregen resultaten niet aanwijzen. Dat cijfer kan alleen uit de financiële boeken blijken en wordt door de regering niet bekend gemaakt. Ondertusschen blijkt met opzigt tot de aangaande het tin gemaakte berekeningen, dat met de daaruit voortgevloeide opgaaf van hetgeen het tin heeft gekost, en van de winst, die daarop is behaald, men vrij na aan de waarheid is gekomen. Het hier, als op het tin behaalde winst, aangewezen cijfer verschilt zeer weinig met het cijfer der baten van Banka, dat op bladz. 407 tweede kolom te vinden is. Wat daar het cijfer der baten meer bedraagt dan het hier opgegeven cijfer der behaalde winsten op het tin, uitmakende een verschil van nog geen twee tonnen gouds, laat zich bij de hier gemaakte berekeningen zeer goed aanvullen door de winst, behaald op het in Indië verkochte tin en misschien door eenige weinig belangrijke heffingen op het eiland Banka zelve.

deeliger is, is bezwaarlijk aan te nemen. Met het oog op de behoefte der Chinesche markt had het Gouvernement zich vroeger voorbehouden, om elk jaar eene hoeveelheid van ongeveer 10,000 pikols in Indië te doen verkoopen. In het tijdvak van 1848—1856 is men daarvan meer en meer teruggekomen, zoodat het waarschijnlijk is, dat, toen geen tin voor China in Indië meer verkrijgbaar werd gesteld, men in de bestaande behoefte is begonnen te voorzien door aanvoer van zoogenaamd Straits- of Malakka-tin, en dat dus het op nieuw verkoopen in China van Banka-tin, nadat de voorziening in de behoefte aldaar langs eenen anderen weg welligt reeds eenen geregelden gang had genomen, als eene mislukte proef is te beschouwen, weshalve bij de algemeene ondervinding hoe moeijelijk het is, om een artikel van eene markt te verdringen, dat daar reeds een geregeld debouché heeft gevonden, na 1853 met reden geene herhaling der proef schijnt te zijn genomen. Daarbij lijdt het geen twijfel, dat verreweg de grootste consumtie van tin in Europa plaats grijpt, en dat dit op den stand der prijzen aldaar op den duur voordeelig moet werken.

In hoe ver evenwel het tin in zijn geheel met meer voordeel in Indië, dan wel in Nederland zou kunnen worden verkocht, is eene vraag, die uit de in het tijdvak van 1848—1856 verkregen ondervinding moeijelijk is te beantwoorden. De in die jaren in Indië verkochte hoeveelheden zijn van te geringe beteekenis, om te kunnen dienen tot maatstaf van de prijzen, die zijn of zouden kunnen worden behaald, bijaldien al het Banka-tin daar verkocht was en zich eene markt had gevestigd, waar de concurrentie, die door eene gevestigde markt van zelf ontstaat, een groot verschil in de prijzen had kunnen te weeg brengen in vergelijking met die, welke bij verkoop van onbeduidende hoeveelheden worden besteed [1]).

In het hier behandelde tijdvak is in Indië verkocht:

in 1848	ter	waarde	van	ƒ 168,318
„ 1849	„	„	„	„ 488,699
„ 1850	„	„	„	„ 205,328
„ 1851	„	„	„	„ 3,783
„ 1852	„	„	„	„ 4,810
„ 1853	„	„	„	„ 4,548
„ 1854	„	„	„	„ 3.410
„ 1855	„	„	„	„ 3,152
Te zamen. . .				ƒ 882,058

Door het niet opgeven der bruto-prijzen, welke in Nederland zijn gemaakt, kan ook hetgeen het tin meer heeft gekost door den overvoer derwaarts niet worden nagegaan.

Even als de koffij, de suiker en het tin heeft de indigo in het tijdvak van 1848—1856 eenen belangrijken, vrij geregelden vooruitgang in prijs ondergaan, zoodat er een verschil bestaat van ƒ 243.10½ de pikol in 1848 en ƒ 540.19 in 1856, eene rijzing van bijkans ƒ 300 per pikol. Die rijzing heeft eenigzins vergoed de vermindering in produktie, een gevolg van de inkrimping der teelt, wegens het drukkende en onvoordeelige er van voor de bevolking.

Het blijkt dat het Gouvernement heeft ontvangen:

in 1848	1,114,069	Amsterdamsche	ponden,	die	gekost	hebben	ƒ	1,808,721.—
„ 1849	895,919	„	„	„	„	„	„	1,493,534.37½
„ 1850	614,767	„	„	„	„	„	„	1,072,825.88
„ 1851	679,580	„	„	„	„	„	„	1,149,033.80½
„ 1852	798,886	„	„	„	„	„	„	1,358,728.25½
„ 1853	673,365	„	„	„	„	„	„	1,370,655.59
„ 1854	657,986	„	„	„	„	„	„	1,287,957.78
„ 1855	448,259	„	„	„	„	„	„	971,209.32½
„ 1856	732,622	„	„	„	„	„	„	1,414,622.59½
Totaal	6,615,453	Amst.	ponden	à ƒ 1.80½,	of	te	zamen	ƒ 11,929,288.60½

[1]) De waarde, bij de handelsverslagen van Java opgegeven voor het in 1848—1856 uitgevoerde tin, bedraagt gemiddeld ƒ 60.48 per pikol. Ofschoon dit eenigzins overeenkomt met de gemiddelde opbrengst van het in hetzelfde tijdvak in Nederland verkochte tin, is het evenwel uit een en ander blijkbaar, dat die waarde eenigzins willekeurig is opgegeven. Immers terwijl in 1848, 1849 en 1850 de prijzen in Nederland waren tusschen de ƒ 40 en 50, werden zij bij de handelsverslagen opgegeven tusschen de ƒ 60 en 80, en omgekeerd toen de prijzen in Nederland zoo hoog liepen, werden zij in de Indische verslagen op ongeveer ƒ 50 genoteerd, en bij uitzondering alleen voor het laatste jaar (1856) op ƒ 68. Hierbij komt, dat, behalve naar Nederland, bijkans geen uitvoer heeft plaats gehad dan naar China en Japan, waarschijnlijk voor Gouvernements rekening.

In diezelfde jaren werden in Nederland verkocht:

in 1848	pikols	11,746.21	à *f* $243.10^{3}/_{4}$	netto per pikol, of te zamen	*f* 2,855,683.47
〃 1849	〃	9,025.47	〃 〃 335.94	〃 〃 〃 〃 〃 〃	〃 3,032,021.05
〃 1850	〃	8,834.82	〃 〃 $389.74^{8}/_{10}$	〃 〃 〃 〃 〃 〃	〃 $3,248,496.24^{1}/_{2}$
〃 1851	〃	6,324.60	〃 〃 $419.31^{4}/_{10}$	〃 〃 〃 〃 〃 〃	〃 2,651,998.06
〃 1852	〃	4,509.46	〃 〃 $428.07^{3}/_{10}$	〃 〃 〃 〃 〃 〃	〃 1,930,380.80
〃 1853	〃	4,534.52	〃 〃 $473.15^{9}/_{10}$	〃 〃 〃 〃 〃 〃	〃 2,145,549.95
〃 1854	〃	7,771.63	〃 〃 $388.82^{7}/_{10}$	〃 〃 〃 〃 〃 〃	〃 3,021,824.07
〃 1855	〃	5,608.73	〃 〃 $455.41^{6}/_{10}$	〃 〃 〃 〃 〃 〃	〃 2,554,312.15
〃 1856	〃	3,382.39	〃 〃 $540.19^{2}/_{10}$	〃 〃 〃 〃 〃 〃	〃 1,827,140.16
Totaal	pikols	61,737.83	à *f* 376.87	netto per pikol,	of te zamen *f* $23,267,405.95^{1}/_{2}$
Amst. ℔		$7,717,228^{3}/_{4}$	à *f* $3.01^{1}/_{2}$	het Amst. ℔	

Van de netto-opbrengst ad *f*. $23,267,405.95^{1}/_{2}$ aftrekkende hetgeen de verkochte hoeveelheid, gelijkstaande met $7,717,228^{3}/_{4}$ Amst. ponden à *f* $1.80^{1}/_{2}$ per pond waarschijnlijk heeft gekost, of. . . . . . . 〃 13,929,597.89

zoo zou de totale winst hebben bedragen. . . . . . *f* $9,337,808.06^{1}/_{2}$

of *f* 1.21 per pond en nagenoeg 70 % van den inkoopsprijs. De kosten op de indigo gevallen, boven den prijs daarvoor in Indië besteed, hebben bedragen per pond:

in 1848.	. . .	ongeveer	30 cents.
〃 1849.	. . .	〃	32 〃
〃 1850.	. . .	〃	37 〃
〃 1851.	. . .	〃	39 〃
〃 1852.	. . .	〃	39 〃
〃 1853.	. . .	〃	42 〃
〃 1854.	. . .	〃	36 〃
〃 1855.	. . .	〃	39 〃
〃 1856.	. . .	〃	$44^{1}/_{2}$ 〃

Met opzigt tot de kwestie, of de verkoop van 's Gouvernements indigo met meer voordeel in Nederland is verkocht, dan wel zoo de verkoop in Indië had plaats gehad, kan nog worden opgemerkt, dat, volgens de verslagen van den handel van Java is uitgevoerd:

in 1848	1,419,724	Amsterdamsche ponden ter waarde van	*f* 3,032,237
〃 1849	$1,062,348^{1}/_{4}$	〃 〃 〃 〃 〃 〃	3,964,069
〃 1850	$1,256,821^{1}/_{4}$	〃 〃 〃 〃 〃 〃	4,193,482
〃 1851	$774,305^{1}/_{2}$	〃 〃 〃 〃 〃 〃	2,879,791
〃 1852	$690,505^{1}/_{4}$	〃 〃 〃 〃 〃 〃	2,447,569
〃 1853	$1,323,002^{1}/_{4}$	〃 〃 〃 〃 〃 〃	5,072,065
〃 1854	$1,077,847^{3}/_{4}$	〃 〃 〃 〃 〃 〃	3,822,675
〃 1855	$926,008^{3}/_{4}$	〃 〃 〃 〃 〃 〃	3,250,222
〃 1856	1,093,722 .	〃 〃 〃 〃 〃 〃	3,895,623
Totaal	9,624,285	Amsterdamsche ponden ter waarde van	*f* 32,557,733

Volgens deze opgaaf is de gemiddelde prijs der indigo in het tijdvak van 1848—1856 in Indië geweest per Amst. pond *f* 3.38 of 36 cents hooger dan in Nederland, zoodat tegen dien gemiddelden prijs de in Nederland verkochte indigo, bij verkoop in Indië meer zou hebben opgebragt *f* 2,778,208.56.

Wat ten aanzien van het tin is opgemerkt, dat de bij de handelsverslagen daarvan opgegeven waarde bezwaarlijk als de ware prijs [1]) in den handel kan worden aangenomen, kan niet gelden voor de indigo, aangezien het blijkt:

1°. dat er nagenoeg 2 millioen ponden meer is uitgevoerd, dan door het Gouvernement in Nederland is verkocht, en ruim 3 millioen meer dan de produktie van Gouvernements indigo in hetzelfde tijdvak heeft bedragen;

2°. dat er dus eene vrij aanzienlijke partikuliere produktie heeft bestaan, en

3°. dat de verkoop van die aanzienlijke partikuliere produktie, die, zoo het schijnt, minstens een derde is van die van het Gouvernement, eenen vrij zekeren maatstaf geeft voor de prijzen, die ook voor de Gouvernements indigo in Indië hadden kunnen gemaakt worden.

[1]) Zie de Noot op bladz. 430.

Hier moet nog de aandacht worden gevestigd op het belangrijk verschijnsel, dat, terwijl het Gouvernement zijne produktie van indigo met elk jaar moet doen inkrimpen, omdat zij voor de bevolking te drukkende is, die van partikuliere ondernemers daarentegen toenemende is. Omtrent de ondernemingen van die partikulieren zijn in het algemeen te weinig bijzonderheden bekend, om veel over dat verschijnsel uit te weiden.

In de andere, buiten Java in den Archipel gelegen Nederlandsche bezittingen heeft de produktie van indigo voor den handel weinig beteekenis, en dient zij grootendeels voor eigen behoefte. Uit hetgeen dienaangaande van Sumatra wordt gemeld, moet men het er voor houden, dat daar zeer goede indigo zou kunnen verkregen worden.

De thee behoort tot de artikelen, waarvan de teelt, bij de invoering van het stelsel van kultures, door den Gouverneur-Generaal van den Bosch bijzonder werd behartigd. De verkoop van de thee, die het Gouvernement, krachtens daartoe aangegane overeenkomsten, in handen kreeg, heeft echter aan hetzelve geen voordeel gegeven.

De geproduceerde hoeveelheid en het kostende er van blijken te zijn geweest als volgt:

in 1848	940,306	Amst. ponden ter waarde van.	*f* 610,896
〃 1849	961,081	〃 〃 〃 〃 〃	〃 662,653
〃 1850	825,021	〃 〃 〃 〃 〃	〃 537,999
〃 1851	970,651	〃 〃 〃 〃 〃	〃 689,793
〃 1852	1,050,495	〃 〃 〃 〃 〃	〃 792,527
〃 1853	1,317,668	〃 〃 〃 〃 〃	〃 995,191
〃 1854	1,547,458	〃 〃 〃 〃 〃	〃 1,187,068
〃 1855	1,387,886	〃 〃 〃 〃 〃	〃 1,095,255
〃 1856	1,876,994	〃 〃 〃 〃 〃	〃 1,434,493
Te zamen	10,877,560	Amst. ponden, gemiddeld à *f* 0.73½ per pond, of	*f* 8,005,875

In Nederland zijn verkocht:

in 1848	pikols	4,828.40	à *f* 39.73½	per pikol, of te zamen	*f* 191,919.02
〃 1849	〃	9,229.68	〃 〃 40.47	〃 〃 〃 〃 〃	〃 373,553.23
〃 1850	〃	7,216.18	〃 〃 55.74½	〃 〃 〃 〃 〃	〃 402,257.51
〃 1851	〃	6,559.23	〃 〃 47.07½	〃 〃 〃 〃 〃	〃 308,791.53
〃 1852	〃	7,115.89	〃 〃 50.14½	〃 〃 〃 〃 〃	〃 356,844.68
〃 1853	〃	6,629.73	〃 〃 71.04½	〃 〃 〃 〃 〃	〃 471,036.89½
〃 1854	〃	11,821.81	〃 〃 68.90½	〃 〃 〃 〃 〃	〃 814,602.25
〃 1855	〃	9,980.55	〃 〃 64.10	〃 〃 〃 〃 〃	〃 640,674.61
〃 1856	〃	7,531.70	〃 〃 68.49	〃 〃 〃 〃 〃	〃 515,867.08½
Te zamen	pikols	70,913.17	à *f* 57.47	per pikol, Amst. ℔ 8,864,146¼ à 46 cents per Amst. ℔	of te zamen *f* 4,075,546.81

De geheele in Nederland verkochte hoeveelheid van 8,864,146¼ Amst. ponden had à 73½ cent gemiddeld per pond in Indië gekost *f* 6,515,147.49
heeft netto opgebragt. . . . 〃 4,075,546.81

en derhalve een verlies gegeven van. . . . . *f* 2,439,600.68

of ruim 27½ cent per pond.

De kosten op de in Nederland verkochte thee, boven het kostende in Indië, gevallen, hebben bedragen:

in 1848	per Amst. pond	24¾	cents.
〃 1849	〃 〃 〃	24⁹⁄₁₀	〃
〃 1850	〃 〃 〃	30⅖	〃
〃 1851	〃 〃 〃	29⁹⁄₁₀	〃
〃 1852	〃 〃 〃	27⅗	〃
〃 1853	〃 〃 〃	26⁹⁄₁₀	〃
〃 1854	〃 〃 〃	27	〃
〃 1855	〃 〃 〃	26³⁄₁₀	〃
〃 1856	〃 〃 〃	26⁹⁄₁₀	〃

hetgeen gemiddeld bijna 40 % van de inkoopswaarde bedraagt, zoodat de kosten op den vervoer naar en den verkoop in Nederland ongeveer het geleden verlies te weeg gebragt hebben.

De verliezen, jaar voor jaar geleden op den verkoop der geleverde thee, schijnen der Regering geene aanleiding te hebben gegeven, om zich van die verpligte levering los te maken. Omtrent de bevoegdheid daartoe zijn de mededeelingen, vervat in de jaarlijks door den Minister van Koloniën aan de Staten-Generaal ingediende Verslagen, met zich zelve in strijd. In het verslag toch van 1849 werd gezegd, dat het Gouvernement *zich verbonden heeft, om het produkt voor den geheelen tijd van duur der kontrakten te nemen*, terwijl blijkens het verslag van 1850 het Gouvernement, *hetwelk volgens de primitive kontrakten van de aanneming der thee kon afzien*, in dat jaar suppletoire kontrakten had aangegaan, *waarbij het zich tot de aanneming verbond*, onder voorwaarde van bereiding en afpakking voor de Europesche markt en tegen verminderde prijzen.

De tot inkoop bestede prijzen bedragen, in weêrwil dat zij gezegd worden bij de suppletoire kontrakten te zijn verminderd, ná 1850 wel is waar meer dan in de drie voorafgegane jaren, en zij zijn ook voor de jaren 1851—1856 niet steeds op dezelfde hoogte gebleven, daar het Amst. pond heeft gekost

in 1851	71	cents.
„ 1852	$75^1/_2$	„
„ 1853	$75^1/_2$	„
„ 1854	$76^1/_2$	„
„ 1855	79	„
„ 1856	$76^1/_2$	„

maar het verschil tusschen de prijzen ná 1850 en die vroeger besteed laat zich zeer goed verklaren door de omstandigheid, dat de theefabriekanten bij de suppletoire kontrakten zich verbonden hebben, om hunne thee, die vroeger in het Gouvernements-établissement te Meester Cornelis nabij Batavia verder voor de Europesche markt werd gereed gemaakt, nu zelf daarvoor te bereiden en af te pakken; terwijl het misschien ook gedeeltelijk het gevolg is van de levering van een beter produkt. Zooveel althans schijnt zeker te zijn, dat die hoogere betaling is gegeven voor de thee van thee-fabriekanten, en niet voor die, welke geheel voor Gouvernementsrekening wordt geteeld en verwerkt in de afdeeling Ledok, residentie Bagelen.

Aangaande deze valt nog te vermelden dat zij, ofschoon de teelt en bereiding geschiedt met zoogenaamde *boedjangs* of vrije arbeiders, minder kost, dan die der thee-fabriekanten. De kennis van meer bijzonderheden, dan omtrent de respective bewerking bij de partikuliere ondernemers en in de afdeeling Ledok worden bekend gesteld, zou noodig zijn, om dit in de geschiedenis der industrie zoo niet eenig, dan toch hoogst zeldzaam feit te verklaren [1]).

Ten slotte moet nog opmerkzaam worden gemaakt op de vooruitgaande netto-prijzen, die hebben bedragen

in 1848	per Amst.	pond.	. . .	$31^3/_4$	cents.
„ 1849	„	„	. . .	$32^1/_3$	„
„ 1850	„	„	. . .	$44^3/_5$	„
„ 1851	„	„	. . .	$37^3/_5$	„
„ 1852	„	„	. . .	$40^1/_{10}$	„
„ 1853	„	„	. . .	$56^9/_{10}$	„
„ 1854	„	„	. . .	$55^1/_{10}$	„
„ 1855	„	„	. . .	$51^1/_4$	„
„ 1856	„	„	. . .	$54^3/_4$	„

Bijaldien het Gouvernement er niet toe mogt overgaan, om de vrije beschikking over het produkt aan de fabriekanten geheel te laten, is het in 's lands geldelijk belang te hopen, dat door verdere verbetering het fabriekaat steeds hooger in waarde moge stijgen, en alzoo 's Gouvernements theehandel, in stede van verlies, winst moge opleveren.

De verkoop van tabak door het Gouvernement gedurende het tijdvak van 1848—1856 heeft nagenoeg geheel opgehouden ten gevolge van den maatregel, om aan de kontraktanten met het Gouvernement de vrije beschikking te laten over hun produkt.

De hoeveelheid tabak, in dat tijdvak verkocht, is niet groot [2]) en het blijkt ook niet, of daar op gewonnen dan wel verloren is, aan-

---

[1]) Tot oplossing zou misschien eenigzins kunnen bijdragen het voorkomende in het Ministeriëel Verslag van 1852, alwaar wordt gezegd, dat de zwarte en groene theesoorten der partikuliere ondernemers veel waren verbeterd, zoodat zij de chinesche thee *evenaarden*, en tevens bijgevoegd, *dat het produkt uit de afdeeling Ledok nog al te wenschen overlaat*. In verband daarmede zou het wenschelijk zijn geweest, dat men bekend ware gemaakt met den netto-prijs per pond, zoowel van de Ledok- of Bagelen-thee als van die der partikuliere ondernemers.

[2]) Er is verkocht:

in 1848	7,901.52	pik. à *f* $11.97^1/_2$	*f*	94,616.13
„ 1849	9,061 08	„ „ „ $41.08^1/_2$	„	372,275.59
„ 1850	2,624.06	„ „ „ $42.61^1/_2$	„	111,828.26
„ 1852	1,918.29	„ „ „ 17.48	„	33,533.14
„ 1856	722.47	„ „ „ $36.36^1/_2$	„	26,347.64
	22,227.42	pik. à *f* $28.73^3/_4$	*f*	638,600.76

gezien niet wordt opgegeven, wat de verkochte tabak in Indië heeft gekost. — Voor de kontraktanten zelve, die onder de vroegere verpligte levering te gronde gingen, heeft de maatregel van vrije beschikking over het produkt, ofschoon daaraan verbonden werd eene vermindering van aanplant, eene allergunstigste uitwerking gehad, zoodat zij niet alleen hunne geldelijke zaken hebben kunnen herstellen, maar zelfs met de bevolking, wier onwil onder het stelsel van gedwongen teelt meer dan eens niet onduidelijk werd bespeurd, vrijwillige overeenkomsten tot aanplant aangingen.

De produktie van de van Gouvernementswege aangeplante tabak bedroeg:

in 1848	van 1402	bouws. .	5,693	pikols.
〃 1849	〃 1342	〃 . .	10,674	〃
〃 1850	〃 1750	〃 . .	14,252	〃
in 1851	van 1830	bouws. .	16,879	pikols.
〃 1852	〃 2057	〃 . .	20,163	〃
〃 1853	〃 2150	〃 . .	25,229	〃
〃 1854	〃 1759	〃 . .	16,100	〃
〃 1855	〃 1637	〃 . .	17,345	〃
〃 1856	〃 1760	〃 . .	21,104	〃 [1]).

Met betrekking tot de produktie van tabak in den Nederlandsch-Indischen Archipel wordt verwezen tot het artikel Tabak.

Ofschoon de verkoop van cochenille, kaneel en peper, wegens de onbeduidende opbrengsten, geenen bijzonderen invloed op de algemeene financiële resultaten van Nederlandsch Indie heeft kunnen uitoefenen, zal eene korte aantooning vàn de verkregen uitkomsten hier niet achterwege kunnen blijven.

Volgens de handels-verslagen van Java heeft de uitvoer van cochenille bedragen:

in 1848	67,869	Amst. ponden, tegen eene waarde van.	*f* 309,155
〃 1849	87,735	〃 〃 〃 〃 〃 〃	〃 371,128
〃 1850	133,842	〃 〃 〃 〃 〃 〃	〃 495,823
〃 1851	134,076	〃 〃 〃 〃 〃 〃	〃 413,034
〃 1852	130,416	〃 〃 〃 〃 〃 〃	〃 397,301
〃 1853	140,963	〃 〃 〃 〃 〃 〃	〃 290,031
〃 1854	117,613	〃 〃 〃 〃 〃 〃	〃 268,499
〃 1855	186,560	〃 〃 〃 〃 〃 〃	〃 381,562
〃 1856	126,841	〃 〃 〃 〃 〃 〃	〃 313,961
Te zamen	1,125,915	Amst. ponden, gemiddeld per Amst. pond à *f* 2,87¾ of	*f* 3,240,494

Van dien uitvoer is verzonden:

Naar Nederland..	966,740	Amst. ponden ter waarde van	*f* 2,913,871
〃 den Oosterschen Archipel.	82,189	〃 〃 〃 〃 〃	〃 188,980
〃 andere vreemde landen. .	76,986	〃 〃 〃 〃 〃	〃 137,643
	1,125,915	Amst. ponden ter waarde van	*f* 3,240,494

In het zelfde tijdvak heeft het Gouvernement ontvangen:

in 1848	51,490	Amsterdamsche ponden, die gekost hebben. . . .	*f* 56,853.—
〃 1849	50,968	〃 〃 〃 〃 〃	〃 61,161.56½
〃 1850	79,845	〃 〃 〃 〃 〃	〃 71,195.22
〃 1851	66,625	〃 〃 〃 〃 〃	〃 90,499.45
〃 1852	54,198	〃 〃 〃 〃 〃	〃 73,614.53
〃 1853	38,895	〃 〃 〃 〃 〃	〃 55,373.92½
〃 1854	72,710	〃 〃 〃 〃 〃	〃 66,593.73½
〃 1855	72,886	〃 〃 〃 〃 〃	〃 72,737.86½
〃 1856	46,491	〃 〃 〃 〃 〃	〃 77,810.02½
	534,108	Amsterdamsche ponden, gemiddeld à *f* 1.17, of	*f* 625,839.31½

[1]) In weêrwil, dat het getal ondernemingen successivelijk is afgenomen, zoodat het bedroeg in 1848 30, in 1849 24, in 1850 19, in 1851 en 1852 17, in 1853 14, en in 1854—1856 13, ziet men eene vrij geregelde opklimming gedurende de eerste zes jaren van het tijdvak van het getal der aangeplante bouws. Hoe dit is overeen te brengen met de reeds in het Ministeriëel Verslag van 1849 vermelde maatregelen, ter opbeuring van den toestand der tabaks-ondernemingen genomen en waaronder ook behoorde een verminderde aanplant, wordt niet opgehelderd.

terwijl de produktie is geweest:

in 1848 . .	Amst. ponden	69,200
„ 1849 . .	„ „	81,031
„ 1850 . .	„ „	139,774
„ 1851 . .	„ „	127,798
„ 1852 . .	„ „	90,029
„ 1853 . .	„ „	79,075
Te transporteren	Amst. ponden	586,907
Transport. .	Amst. ponden	586,907
in 1854 . .	„ „	110,432
„ 1855 . .	„ „	142,787
„ 1856 . .	„ „	92,128½
Te zamen. .	Amst. ponden	932,254½

In Nederland is door het Gouvernement verkocht:

in 1848	pikols	357,10	à *f* 250.33½	of . . . . *f* 89,418.34
„ 1849	„	220,73	„ „ 274.13½	„ . . . . „ 60,509.85
„ 1850	„	594,81	„ „ 282.30	„ . . . . „ 156,021.59
„ 1851	„	446,30	„ „ 203.61½	„ . . . . „ 90,873.13
„ 1852	„	596,79	„ „ 240.63	„ . . . . „ 143,608.15
„ 1853	„	383,45	„ „ 289.—	„ . . . . „ 110,540.59
„ 1854	„	453,35	„ „ 252.29½	„ . . . . „ 114,377.32
„ 1855	„	239,45	„ „ 240.99	„ . . . . „ 57,704.57
„ 1856	„	600,89	„ „ 228.36	„ . . . . „ 137,219.36

Te zamen pikols 3,892,87 gemiddeld à *f* 246.67½ de pikol
Amst. ponden 486,608¾ gemiddeld à *f* 1.97⅓ het pond of *f* 960,272.90

Uit het voorafgaande blijkt:

1°. dat, terwijl de in Nederland verkregen netto-prijzen gemiddeld hebben bedragen. . . . . . *f* 1.97⅓
de cochenille in Indië had gekost. . . . . „ 1.17
zoodat de winst per pond is geweest ongeveer. . . . *f* 0.80⅓

of over de verkochte hoeveelheid ongeveer *f* 390,900.

2°. dat echter, indien de waarde, waartegen, volgens de Javasche handelsverslagen, de cochenille in het tijdvak van 1848—1856 gemiddeld is uitgevoerd, kan worden aangenomen als de gemiddelde marktprijs in Indië gedurende dat tijdvak, bedragende per Amst. pond. *f* 2.87¼
terwijl in Nederland is verkregen gemiddeld slechts. . „ 1.97⅓
daaruit zou volgen, dat door den verkoop in Nederland eene derving per pond heeft bestaan van. . . . . . . *f* 0.90

of over de verkochte hoeveelheid minder is ontvangen ruim *f* 437,900.

3°. dat er alle reden bestaat, om de berekende gemiddelde waarde van de uitgevoerde cochenille ad *f* 2.87 per pond, tevens voor den gemiddelden marktprijs in Indië te houden, daar het blijkt, dat van 1848—1856 ruim 590,000 ponden meer zijn uitgevoerd, dan het Gouvernement in handen heeft gekregen, en bijna 640,000 meer, dan hetzelve in Nederland heeft verkocht, weshalve

a. eene belangrijke hoeveelheid cochenille, niet veel minder dan die, welke het Gouvernement ontvangt, in handen van den partikulieren handel komt, en
b. in verband daarmede alzoo de bij de handelsverslagen aangegeven uitvoerswaarde niet voor eene willekeurig bepaalde is te houden.

4°. dat eindelijk nagenoeg 86% van den uitvoer naar Nederland is verzonden [1]).

Omtrent de peper kan vermeld worden,

1°. dat uitgevoerd is:

[1]) De door het Gouvernement in Indië verkochte cochenille is al te onbeduidend, om hier te worden vermeld.

in 1848	pikols	18,161,40	tegen eene waarde van. . . .	*f*	172,471
〃 1849	〃	20,631,92	〃 〃 〃 〃	〃	216,431
〃 1850	〃	23,462,92	〃 〃 〃 〃	〃	331,300
〃 1851	〃	18,639,59	〃 〃 〃 〃	〃	287,925
〃 1852	〃	31,498,01	〃 〃 〃 〃	〃	505,808
〃 1853	〃	15,009,24	〃 〃 〃 〃	〃	294,225
〃 1854	〃	11,456,02	〃 〃 〃 〃	〃	215,030
〃 1855	〃	23,706,51	〃 〃 〃 〃	〃	465,866
〃 1856	〃	19,792,50	〃 〃 〃 〃	〃	420,586
Te zamen	pikols	182,358,11,	gemiddeld à *f* 15,95½ of	*f*	2,909,642

2°. dat daarentegen ingevoerd is:

in 1848	pikols	12,697,72	tegen eene waarde van. . . .	*f*	114,853
〃 1849	〃	17,010,72	〃 〃 〃 〃	〃	139,035
〃 1850	〃	20,397,56	〃 〃 〃 〃	〃	176,123
〃 1851	〃	12,145,97	〃 〃 〃 〃	〃	132,297
〃 1852	〃	23,122,64	〃 〃 〃 〃	〃	251,612
〃 1853	〃	14,144,01	〃 〃 〃 〃	〃	188,331
〃 1854	〃	16,172,73	〃 〃 〃 〃	〃	276,580
〃 1855	〃	17,615,95	〃 〃 〃 〃	〃	328,269
〃 1856	〃	14,907,96	〃 〃 〃 〃	〃	420,586
Te zamen	pikols	148,215,26,	gemiddeld à *f* 13,68 of	*f*	2,027,686

3°. dat dus

van den uitvoer ad.	pikols	182,358,11
aftrekkende den invoer ad.	〃	148,215,26
de produktie van Java van 1848—1856 zou kunnen gesteld worden op.	pikols	34,142,85

of gemiddeld 3793.65 pikols 's jaars.

4°. dat in hetzelfde tijdvak het Gouvernement op Java heeft ontvangen:

in 1848	pikols	4,840	à *f* 6.28	per pikol of. . . .	*f*	30,428.—
〃 1849	〃	281	〃 〃 6.77½	〃 〃 〃 . . .	〃	1,903.—
〃 1850	〃	4,047	〃 〃 6.00	〃 〃 〃 . . .	〃	24,295.50
〃 1851	〃	7,603	〃 〃 6.00	〃 〃 〃 . . .	〃	45,542.92
〃 1852	〃	1,087	〃 〃 6.40	〃 〃 〃 . . .	〃	6,954.94
〃 1853	〃	1,044	〃 〃 6.26	〃 〃 〃 . . .	〃	6,716.14
〃 1854	〃	2,655	〃 〃 5.89½	〃 〃 〃 . . .	〃	15,645.05½
〃 1855	〃	4,811	〃 〃 5.80	〃 〃 〃 . . .	〃	27,846.93
〃 1856	〃	2,715	〃 〃 5.71½	〃 〃 〃 . . .	〃	15,550.26
Te zamen	pikols	29,083,	gemiddeld à *f* 6.01½	of	*f*	174,882.74½

5°. dat door het Gouvernement in Nederland is verkocht:

in 1848	pikols	2,666,23	à *f* 6.73½	per pikol, of . .	*f*	17,966.77
〃 1849	〃	4,602,72	〃 〃 8.64½	〃 〃 〃 . .	〃	39,797.75
〃 1850	〃	5,524,89	〃 〃 13.58	〃 〃 〃 . .	〃	57,033.56
〃 1851	〃	4,072,95	〃 〃 11.50	〃 〃 〃 . .	〃	46,836.38
〃 1852	〃	1,233,70	〃 〃 16.67	〃 〃 〃 . .	〃	20,568.98
〃 1853	〃	6,579,17	〃 〃 18.91½	〃 〃 〃 . .	〃	124,444.62½
〃 1854	〃	1,762,53	〃 〃 21.22½	〃 〃 〃 . .	〃	37,409.96
〃 1855	〃	2,452,18	〃 〃 23.43	〃 〃 〃 . .	〃	57,454.56
〃 1856	〃	4,541,10	〃 〃 21.13½	〃 〃 〃 . .	〃	95,975.97
Te zamen	pikols	33,435,47,	gemiddeld à *f* 15.47½	of	*f*	517,488.55½

Uit het vorenstaande schijnt te blijken:

1°. dat het grootste gedeelte, zoo niet het geheel der produktie van Java in handen van het Gouvernement komt, en

2°. dat de netto-prijs, gemiddeld verkregen van de in Nederland verkochte peper, hoezeer iets minder, dan toch weinig verschilt met den gemiddelden marktprijs van het artikel op Java.

3°. dat ver het grootste gedeelte van de peper, die in den handel komt, afkomstig is van andere gedeelten van den Indischen Archipel, buiten Java [1]). Omtrent de algemeene produktie wordt verwezen tot de cijfers, die bij benadering daaromtrent worden gegeven in het artikel Peper.

In het tijdvak van 1848—1855 [2]) is volgens de bij de Ministeriële Verslagen gevoegde staten van ontvangsten en uitgaven in Indie, verkocht:

in 1848	voor	eene	waarde	van	.	f	9,357
〃 1849	〃	〃	〃	〃	.	〃	9,205
〃 1850	〃	〃	〃	〃	.	〃	36,349
〃 1851	〃	〃	〃	〃	.	〃	47,889
〃 1852	〃	〃	〃	〃	.	〃	132,587
〃 1853	〃	〃	〃	〃	.	〃	70,722
〃 1854	〃	〃	〃	〃	.	〃	35,504
〃 1855	〃	〃	〃	〃	.	〃	103,212
				Te zamen.		f	444,825

welke som tegen den hierboven aangetoonden waarschijnlijken marktprijs op Java van f 15.95 per pikol eene hoeveelheid vertegenwoordigt van ongeveer 28,000 pikols. Het blijkt niet, waar deze hoeveelheid, die ongeveer 5500 pikols minder is dan het verkochte in Nederland, is geveild of van waar afkomstig.

Omtrent het kaneel, waarvan, voor zoo ver den Indischen Archipel betreft, de produktie zich genoegzaam tot Java schijnt te bepalen [3]), vindt men vermeld:

1°. dat uitgevoerd is:

in 1848	pikols	3,346.74	tegen	eene	waarde	van.	. . .	f	173,584
〃 1849	〃	1,953.95	〃	〃	〃	〃	. . . . .	〃	199,882
〃 1850	〃	1,301.67	〃	〃	〃	〃	. . . . .	〃	102,747
〃 1851	〃	1,325.59	〃	〃	〃	〃	. . . . .	〃	95,221
〃 1852	〃	2,402.—	〃	〃	〃	〃	. . . . .	〃	163,413
〃 1853	〃	2,083.58	〃	〃	〃	〃	. . . . .	〃	128,612
〃 1854	〃	1,972.40	〃	〃	〃	〃	. . . . .	〃	138,194
〃 1855	〃	1,584.41	〃	〃	〃	〃	. . . . .	〃	95,610
〃 1856	〃	1,908.71	〃	〃	〃	〃	. . . . .	〃	121,438

Te zamen pikols 17,879.05, gemiddeld à f 68.16½ per pikol, of f 1,218,701

2°. dat het Gouvernement zoo aan goed kaneel, als aan verkoopbaren afval heeft bekomen:

in 1848	256,824	Amst.	ponden,	die	gekost	hebben.	. . . . . .	f	132,360.—
〃 1849	175,219	〃	〃	〃	〃	〃	. . . .	〃	111,019.86½
〃 1850	145,536	〃	〃	〃	〃	〃	. . . .	〃	100,105.55
〃 1851	187,880	〃	〃	〃	〃	〃	. . . .	〃	116,630.48½
〃 1852	215,040	〃	〃	〃	〃	〃	. . . .	〃	122,122.15
〃 1853	197,217	〃	〃	〃	〃	〃	. . . .	〃	119,986.18½
〃 1854	173,923	〃	〃	〃	〃	〃	. . . .	〃	134,468.53½
〃 1855	170,720	〃	〃	〃	〃	〃	. . . .	〃	122,867.80
〃 1856	218,656	〃	〃	〃	〃	〃	. . . .	〃	133,034.40

1,741,015 Amst. ponden, gemiddeld à f 0.62¾ per pond, of f 1,092,594.97

Onder de geleverde hoeveelheid bevonden zich evenwel 123,609¾ ℔ verkoopbaren afval.

---

[1]) Het is bekend, dat, ongerekend Java en het onafhankelijk rijk van Achin in het noordelijk gedeelte van Sumatra, de meeste peper uit den Indischen Archipel afkomstig is van Sumatra's Westkust, de Lampongs, Palembang en Riouw.

[2]) Daar van het jaar 1856 slechts eene raming wordt gegeven, kan die bij deze opgave niet worden opgenomen.

[3]) De kassia daarentegen is meest afkomstig uit andere gedeelten van den Archipel, zoo als Bali, Bima, Soembawa, Celebes, Sumatra's Westkust en Borneo.

3°. dat het Gouvernement verkocht heeft, in Nederland:

in 1848	pikols	1,743.66	netto à *f*	51.76	de pikol of. . .	*f* 90,254.87$^{1}/_{2}$
〃 1849	〃	887.38	〃 〃 〃	108.99	〃 〃 〃 . .	〃 96,717.28
〃 1850	〃	1,953.96	〃 〃 〃	123.06	〃 〃 〃 . .	〃 240,454.24
〃 1851	〃	1,316.66	〃 〃 〃	78.91$^{1}/_{2}$	〃 〃 〃 . .	〃 103,902.61
〃 1852	〃	1,223.68	〃 〃 〃	77.02	〃 〃 〃 . .	〃 94,249.41
〃 1853	〃	1,452.64	〃 〃 〃	71.42$^{1}/_{2}$	〃 〃 〃 . .	〃 103,760.77
〃 1854	〃	1,713.98	〃 〃 〃	56.85$^{1}/_{2}$	〃 〃 〃 . .	〃 97,455.82
〃 1855	〃	1,592.54	〃 〃 〃	62.49$^{1}/_{2}$	〃 〃 〃 . .	〃 99,530.37
〃 1856	〃	807.29	〃 〃 〃	65.80$^{1}/_{2}$	〃 〃 〃 . .	〃 53,124.16

pikols 12,691.79 gemiddeld à *f* 77.17 de pikol
Amst. ponden 1,586,473$^{3}/_{4}$ gemiddeld à *f* 0.61$^{3}/_{4}$ het pond — of *f* 979,449.53$^{1}/_{2}$

en in Indië:

in 1849	ter waarde van *f*	31.—
〃 1850	〃 〃 〃 〃	563.—
〃 1851	〃 〃 〃 〃	162.—
〃 1852	〃 〃 〃 〃	207.—
〃 1853	〃 〃 〃 〃	794.—
〃 1854	〃 〃 〃 〃	36.—
〃 1855[1])	〃 〃 〃 〃	99.—
		f 1,892.—

De verkoop van kaneel kan dus gerekend worden verlies te hebben opgeleverd [2]).

Omtrent de specerijen vindt men den verkoop vermeld:

in Nederland:

in 1848	notenmuskaat,	5,928.27	pikols à *f*	99.60$^{1}/_{2}$	of. . . .	*f* 590,499.86
〃 1849	〃	9,232.44	〃 〃 〃	141.26$^{1}/_{2}$	〃	〃 1,304,163.55
〃 1850	〃	3,353.87	〃 〃 〃	208.77	〃	〃 700,186.28$^{1}/_{2}$
〃 1851	〃	7,777.57	〃 〃 〃	120.98$^{1}/_{2}$	〃	〃 940,987.79
〃 1852	〃	4,817.93	〃 〃 〃	155.26$^{1}/_{2}$	〃	〃 748,072.67
〃 1853	〃	1,894.99	〃 〃 〃	203.70	〃	〃 386,009.01
〃 1854	〃	3,536.89	〃 〃 〃	143.31	〃	〃 506,878.10
〃 1855	〃	6,042.15	〃 〃 〃	132.06$^{1}/_{2}$	〃	〃 797,980.81
〃 1856	〃	3,845.97	〃 〃 〃	130.28$^{1}/_{2}$	〃	〃 501,086.97
		46,430.08	pikols, gemiddeld à *f*	139.47$^{1}/_{2}$	of	*f* 6,475,865.04$^{1}/_{2}$

in 1848	foelie,	1,585.33	pikols à *f*	112.71	of	*f* 178,683.49
〃 1849	〃	2,063.82	〃 〃 〃	146.69$^{1}/_{2}$	〃	〃 302,753.26$^{1}/_{2}$
〃 1850	〃	922.85	〃 〃 〃	209.86$^{1}/_{2}$	〃	〃 193,676.72$^{1}/_{2}$
〃 1851	〃	2,094.77	〃 〃 〃	129.61	〃	〃 271,502.17
〃 1852	〃	483.28	〃 〃 〃	189.78	〃	〃 91,717.23
〃 1853	〃	1,031.84	〃 〃 〃	194.39$^{1}/_{2}$	〃	〃 200,588.09
〃 1854	〃	1,360.—	〃 〃 〃	139.31$^{1}/_{2}$	〃	〃 189,474.10$^{1}/_{2}$
〃 1855	〃	932.88	〃 〃 〃	139.87	〃	〃 130,484.96
〃 1856	〃	703.80	〃 〃 〃	131.67	〃	〃 92,669.18
		11,178.57	pikols, gemiddeld à *f*	147.74$^{1}/_{4}$	of	*f* 1,651,549.21$^{1}/_{2}$

[1]) In het jaar 1848 is geen kaneel in Indië verkocht, en van het jaar 1856 is slechts eene raming gegeven der ontvangsten en uitgaven in Indië.

[2]) Dat het netto-provenu in Nederland, volgens hetwelk het kaneel daar 1 cent per pond minder heeft opgebragt, dan het kostende in Indië, tot maatstaf kan dienen van het op het kaneel geleden verlies is niet denkelijk, daar het niet waarschijnlijk is, dat de verkoopbare afval, die uit den aard der zaak geene groote waarde kan hebben, zich bevonden heeft onder de in Nederland verkochte hoeveelheid. Het kostende in Indië, ad 62$^{3}/_{4}$ cents per pond, was berekend over de geheele produktie, waaronder dus ook de verkoopbare afval. De in Nederland verkregen gemiddelde prijs dekt dus niet het kostende van het geheele produkt, veel minder nog het grootere verlies op den verkoopbaren afval.

in 1848	kruidnagelen,	2,960.—	pikols	à	*f* 35.03	of	*f* 103,685.32
„ 1849	„	5,541.98	„	„	„ 34.57½	„ . . . : .	„ 191,611.57
„ 1850	„	2,500.—	„	„	„ 37.66½	„	„ 94,159.31
„ 1851	„	5,850.—	„	„	„ 24.93	„	„ 145,840.27
„ 1852	„	2,150.—	„	„	„ 34.17½	„	„ 73,479.09
„ 1853	„	1,824.10	„	„	„ 37.59½	„	„ 68,579.72
„ 1854	„	2.268.—	„	„	„ 31.25½	„	„ 70,895.61
„ 1855	„	816.24	„	„	„ 34.02½	„	„ 27,774.45
„ 1856	„	5,808.96	„	„	„ 28.11	„	„ 163,295.59
		29,719.28	pikols,	gemiddeld à	*f* 31.60½	of	*f* 939,320.93

in Indië:

in 1848	specerijen,	ter waarde van	*f* 4,849
„ 1849	„	„ „ „	„ 56,035
„ 1850	„	„ „ „	„ 51,626
„ 1851	„	„ „ „	„ 20,376
„ 1852	„	„ „ „	„ 61,841
„ 1853	„	„ „ „	„ 59,193
„ 1854	„	„ „ „	„ 52,359
„ 1855	„	„ „ „	„ 52,963
			f 359,242

Of en hoe veel winst of verlies op de in Nederland verkochte specerijen is geleden, is niet wel na te gaan, aangezien niet wordt opgegeven, wat het kostende is geweest bij den afscheep naar Nederland [1]). Alleen blijkt het, dat voor kruidnagelen, aan de bevolking op Amboina, 25 cents per Amst. pond wordt betaald. Tegen dien prijs, welke gelijk staat met *f* 31.25 de pikol, waarbij waarschijnlijk nog moeten gevoegd worden de kosten in Indië tot aan den afscheep van Java, is het ligtelijk na te gaan, dat, terwijl het Gouvernement in 1848—1856 de kruidnagelen gemiddeld heeft verkocht tegen *f* 31.60½ de pikol, daarop moet zijn verloren [2]).

De omstandigheid daarentegen, dat de baten van Banda, hetwelk bijkans geene andere voordeelen afwerpt, dan die, welke van zijne specerijen worden verkregen, van 1848—1855 eene som van *f* 543,568 meer hebben bedragen dan de lasten, waaronder de inkoop der notenmuskaat en der foelie niet alleen, maar ook de kosten van bestuur zullen zijn begrepen, wettigt, zoo het schijnt, de gevolgtrekking, dat op deze beide soorten van specerijen eene niet onbelangrijke winst moet zijn behaald.

Terwijl wij alzoo aan het einde der aantooning zijn gekomen van den gewigtigen invloed, dien de verkoop der verschillende produkten in het tijdvak van 1848—1856 op de in die jaren verkregen gunstige financiële resultaten der Nederlandsch Indische bezittingen moet hebben gehad, meenen wij dat de volgende, daaruit voortvloeijende gevolgtrekkingen niet zonder belang te achten zijn:

1°. De aanzienlijkste voordeelen zijn behaald op den verkoop van koffij en tin.

2°. Indien de in het tijdvak van 1840—1848 verkregen gemiddelde prijzen gedurende het hier behandelde tijdvak van 1848—1856 geene verhooging hadden ondergaan, zou dit voor de koffij eene mindere opbrengst ten gevolge hebben gehad van ongeveer *f* 54,000,000 en voor het tin van ongeveer *f* 13,000,000, en daarmede zou in 1848—1856 niet alleen geen overschot hebben bestaan, maar een bepaald deficit.

3°. In zoodanig geval zou men waarschijnlijk wel niet zijn overgegaan tot eene zoo aanzienlijke vermeerdering van uit-

[1]) Van de in Indië verkochte specerijen is nog veel minder winst of verlies te berekenen, aangezien niet bekend wordt gesteld, hoe veel en van welke soorten van specerijen verkocht is.

[2]) Op bladz. 409, 1e kolom, wordt het deficit van het Gouvernement der Moluksche eilanden opgegeven ad. . . . . . . *f* 1,429,445
in weêrwil van het afgeworpen voordeel van Banda ad. . . *f* 543,568
en van Menado ad. . . „ 1,246,232
zoodat, zonder het gunstig resultaat dier beide onderhoorigheden van het gezegde Gouvernement, te zamen bedragende. . „ 1,789,800
het deficit van Amboina (dat van Ternate evenwel daaronder begrepen) zou hebben bedragen. . . . . *f* 3,219,245

Het op de kruidnagelen geledene verlies kan daartoe wel iets hebben bijgedragen, maar toch niet veel. Men moet niet uit het oog verliezen, dat Amboina de hoofdvestiging in de Moluksche eilanden is, en dus waarschijnlijk het belangrijkste gedeelte der uitgaven van dat Gouvernement absorbeert, terwijl Ternate in den volsten zin des woords een lastpost is.

gaven, als nu het geval is geweest; maar, nu zij werkelijk heeft plaats gehad, zonder vermeerdering der opbrengst van regelmatig geheven wordende belastingen, en enkel gebaseerd is geweest op de zoo hoogst wisselvallige uitkomsten van 's Gouvernements handel, moet het gevaarlijke er van te meer in het oog vallen.

4°. De kwestie, wat voordeeliger is, een verkoop der produkten in Nederland, dan wel in Indië, kan, ten aanzien van de koffij en het tin, door de in het tijdvak van 1848—1856 verkregene ondervinding niet als uitgemaakt worden beschouwd; voor de koffij niet, omdat, hoezeer de in Nederland verkochte hoeveelheden gemiddeld meer hebben opgebragt, dan volgens de handelsverslagen de gemiddelde prijs in Indië blijkt te zijn geweest, daartegenover staat, dat aldaar eene eigenlijk gezegde koffijmarkt niet kan gezegd worden te bestaan; voor het tin niet, omdat eene eigenlijke tinmarkt daar evenzeer ontbreekt, ofschoon het niet te ontkennen valt, dat de consumtie in Europa van ver het grootste gedeelte der produktie van dit artikel op den verkoop er van in Europa steeds eenen gunstigen invloed hebben moet [1]).

5°. Met opzigt tot de suiker, de indigo en de cochenille (altijd daarvan uitgaande, dat de bij de handelsverslagen aangegeven waarde der uitgevoerde hoeveelheden geheel in overeenstemming is met, of berust op de werkelijke marktwaarde bij den uitvoer) pleit de ondervinding tegen eenen verkoop in Nederland, aangezien het Gouvernement zich daardoor heeft moeten getroosten eene aanzienlijke derving, die voor de verkochte suiker niet veel minder dan *f* 21 000,000 kan hebben bedragen, — voor de indigo ongeveer *f* 2,000,000 en voor de cochenille ruim *f* 400,000 [1]).

6°. Voo zoo ver zulke resultaten zouden kunnen pleiten voor eenen verkoop in Indië, moet daaruit evenwel de gevolgtrekking niet worden gemaakt, dat de hier bedoelde artikelen niet met voordeel naar Nederland ter verkoop zouden kunnen worden gezonden. De ondervinding leert integendeel, dat het grootste

[1]) Ofschoon in den tekst, omtrent de kwestie van het meer voordeelige van eenen verkoop der produkten in Nederland dan wel in Indië, ten aanzien van de koffij het *non liquet* is uitgesproken, kan het niet ontveinsd worden, dat er bijzonderheden bekend zijn, die, behalve op algemeene gronden, het pleit wel ten voordeele van eenen verkoop in Indië zouden kunnen doen uitvallen. — In het Verslag van den handel van Java en Madura over 1856 wordt de van Java uitgevoerde koffij gemiddeld berekend op eene waarde van *f* 30.17½ per pikol. De in dat zelfde jaar in Nederland verkochte koffij heeft gemiddeld opgebragt *f* 32.04¹/₁₀. Dit is gewis een groot verschil, maar daartegenover staat, dat volgens het Jaarlijksch Verslag van den Minister van Koloniën over 1856 (zie bladz. 419) in dat jaar op Sumatra zijn geveild 125,000 pikols tegen eenen gemiddelden prijs van *f* 31.38; en er wordt bijgevoegd, dat in de December-veiling van 1856, die (om redenen, bij het verslag niet vermeld) eerst op den 2den Januarij 1857 plaats had, een middenprijs is verkregen van *f* 32.39. Bij het Verslag van den handel van Java over 1853 is de gemiddelde waarde der in dat jaar uitgevoerde koffij *f* 24.82. De in 1853 in Nederland verkochte koffij bragt gemiddeld op *f* 28.95⁶/₁₀. Hier is het verschil nog grooter. Maar te gelijker tijd wordt in het Ministerieel Verslag over 1853 gezegd, dat te Makassar de koffij, die in de afdeeling Bonthain en Boelekombain het wild groeit en wegens gebrekkige bewerking in kwaliteit *veel te wenschen overlaat*, *f* 24 à *f* 27 geldt. In het Verslag van den handel van Java over 1854 is de gemiddelde waarde der uitgevoerde koffij *f* 24.93½. In dat zelfde jaar heeft de in Nederland verkochte koffij gemiddeld opgebragt *f* 27.45⁶/₁₀. Hier is weder een vrij aanzienlijk verschil. Maar in dat zelfde jaar heeft de koffij te Makassar (zie Ministerieel Verslag van 1854) *f* 25 tot *f* 28 per pikol opgebragt. Deze bijzonderheden zijn alles behalve beslissende, maar zij schijnen het bewijs te leveren, dat de bij de Javasche handelsverslagen voor de uitgevoerde koffij opgegeven waarde eene fictive waarde is, en alzoo te meer aanleiding te geven tot de vraag: Wat zou men van den stand der koffijprijzen in Indië kunnen verwachten, indien daar eene gevestigde koffijmarkt bestond, waarop de speculatiën van den algemeenen handel zich kunnen baseren?

[1]) Dat het Suez-kanaal, indien het ooit mogt tot stand komen en als handelsweg dienen, ofschoon het eerste en niet minder het laatste voor het tegenwoordige nog aan betwijfeling onderhevig is, ten aanzien van het al of niet wenschelijke van eenen verkoop van produkten in Indië, vooral met betrekking tot de koffij en suiker, waarvan voor de consumtie van aan de Middellandsche zee gelegen landen zulke aanzienlijke verzendingen thans uit Nederland plaats grijpen, niet buiten aanmerking zal kunnen blijven, lijdt wel geenen twijfel.

gedeelte van de suiker, indigo en cochenille in partikuliere handen eenen uitweg naar Nederland heeft gehad [1]).

Maar er bestaat een groot verschil tusschen handel door partikulieren, en Gouvernements-handel door het intermediair van een handels-ligchaam [1]).

[1]) De geheele uitvoer van suiker heeft van 1848 tot 1856 bedragen. . . . pikols 14,744,109.99
daarvan is naar Nederland verzonden. . . . . „ 12,606,918.44
dus naar vreemde landen. . pikols 2,137,191.55

Volgens het voorkomende op bladz. 428, 1e kolom, is van 1848—1856 voor partikuliere rekening aan suiker in den handel gebragt. . pikols 6,253,518
naar vreemde landen is uitgevoerd. „ 2,137,191
Van de partikuliere suiker heeft dus eenen uitweg naar Nederland gehad eene hoeveelheid van. . . pikols 4,116,327

De geheele uitvoer van indigo heeft van 1848 tot 1856 bedragen. . . Amst. ponden 9,624,285
daarvan is naar Nederland verzonden. . . „ „ 8,745,987¾
zoodat naar vreemde landen is uitgevoerd. . . Amst. ponden 878,297¼

Blijkens het voorkomende op bladz. 413, 2e kolom, moet de partikuliere produktie van 1848—1856 hebben bedragen 2 à 3,000,000
waarvoor stelle. . . . . Amst. ponden 2,500,000
naar vreemde landen is, volgens het vorenstaande, uitgevoerd. . . . . . . „ „ 878,300
derhalve moet naar Nederland zijn verzonden eene hoeveelheid van. . . Amst. ponden 1,621,708

De geheele uitvoer van cochenille van 1848—1856 heeft bedragen. . . . . Amst. ponden 1,125,915
daarvan is naar Nederland verzonden. . . . . „ „ 966,740
dus naar andere vreemde landen. . . . . Amst. ponden 159,175

waarvan nog wel naar andere gedeelten van den Nederlandsch Indischen Archipel 82,189 Amst. ponden of meer dan de helft.

Daar men de partikuliere produktie van cochenille (zie bladz. 435, 2e kolom,) van 1848—1856 kan stellen op bijna. . . . Amst. ponden 600,000
en daarvan naar vreemde landen is verzonden. . . . „ „ 159,175
zoo kan de verzending van cochenille naar Nederland, voor partikuliere rekening, gesteld worden op. . . . Amst. ponden 440,825

De voorafgegane beschouwingen zouden nog aanleiding kunnen geven tot het bespreken te dezer plaats, van eenige met de financiële aangelegenheden van Indië in betrekking staande punten, zoo als, het kultuurstelsel en meer in het bijzonder de koffij- en indigo-teelt, de inkomende en uitgaande regten, de opiumpacht en de afschaffing der pacht op de bazaars; maar daar deze aangelegenheden meer speciaal betrekking hebben op Java, dat te dien aanzien het grootste gewigt in de schaal legt, moet met opzigt tot de behandeling er van naar het artikel Java worden verwezen, — en kan alsnu worden overgegaan tot eenige mededeelingen en beschouwingen omtrent den handel der Nederlandsche bezittingen in den Archipel.

Ten einde evenwel het onderwerpelijk artikel niet al te uitvoerig te maken, zal men zich bij eene behandeling der algemeene uitkomsten moeten bepalen.

In 1853 heeft de waarde van den partikulieren invoer bedragen:

Van voortbrengsels van Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop:

Voor Java en Madura.		ƒ 19,049,697
„ Sumatra's Westkust en Benkoelen. .	ƒ 2,548,370	
„ Palembang. .	„ 393,804	
„ Moewara Kompeh (Djambi).	„ 83,124	
Te transporteren.	ƒ 3,025,298	ƒ 19,049,697

[1]) Eene geschiedenis van de in de laatste 20 jaren tusschen het Ministerie van Koloniën en de Nederlandsche Handelmaatschappij gevoerde onderhandelingen, ter vermindering van de scheepsvrachten, met al de aangehevene klagten over het te gronde gaan der reederijen, die hunne schepen tot niets anders dan tot eene beurtvaart op Indië wilden gebruiken, en niet ophielden met den aanbouw van schepen, zoodat er in zekeren zin bijna altijd overproduktie heeft bestaan, alsmede van andere onkosten op het te gelde maken der produkten, zou eene zeer belangrijke bijdrage zijn tot het beoordeelen der gewigtigste vraagstukken in betrekking tot 's Gouvernements handel.

Transport. . . .	*f* 3,025,298	*f* 19,049,697	
Voor Muntok (eiland Banka). . . . . . . , .	〃 78,259		
〃 Riouw.	〃 6,768		
〃 Pontianak (Borneo's Westerafdeeling). .	〃 217,320		
〃 Sambas (Borneo's Westerafdeeling). . .	〃 60,911		
〃 Bandjermasin (Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling).	〃 371,897		
〃 Makassar.	〃 1,498,074		
〃 Manado.	〃 39,480		
〃 de Moluksche eilanden.	〃 303,432		
〃 Timor.	〃 81,030		
dus voor de buitenbezittingen gezamenlijk.		〃 5,682,469	
			f 24,732,166
Van voortbrengselen van de West van Indië en Bengalen:			
Voor Java en Madura.		*f* 587,686	
〃 Sumatra's Westkust en Benkoelen. . .	*f* 323,702		
〃 Palembang.	〃 46,909		
〃 Moewara Kompeh.	〃 39,841		
〃 Muntok.	〃 20,572		
〃 Riouw.	〃 155,984		
〃 Pontianak.	〃 54,807		
〃 Sambas.	〃 115,330		
〃 Bandjermasin.	〃 3,512		
〃 Makassar.	〃 330,789		
〃 Manado.	〃 2,860		
〃 de Moluksche eilanden.	〃 8,811		
〃 Timor.	〃 900		
dus voor de buitenbezittingen gezamenlijk.		〃 1,104,017	
			〃 1,691,703
Van voortbrengselen van China, Manilla en Siam:			
Voor Java en Madura.		*f* 2,544,573	
〃 Sumatra's Westkust en Benkoelen. . .	*f* 260,165		
〃 Palembang.	〃 93,320		
〃 Moewara Kompeh.	〃 18,560		
〃 Muntok.	〃 140,647		
〃 Riouw.	〃 122,287		
〃 Pontianak.	〃 118,363		
〃 Sambas.	〃 90,850		
〃 Bandjermasin.	〃 18,391		
〃 Makassar.	〃 201,445		
〃 Manado.	〃 50,763		
〃 de Moluksche eilanden.	〃 28,764		
〃 Timor.	〃 5,179		
dus voor de buitenbezittingen gezamenlijk.		〃 1,148,734	
			〃 3,693,307
Van voortbrengselen van Japan:			
Voor Java en Madura.		*f* 563,367	
〃 Palembang.	*f* 60		
〃 Bandjermasin.	〃 800		
dus voor de buitenbezittingen gezamenlijk.		〃 860	
			〃 564,227
Te transporteren. . . .			*f* 30,681,403

		Transport. . . .	f 30,681,403
Van voortbrengselen van den Oosterschen Archipel:			
Voor Java en Madura.		f 6,734,752	
" Sumatra's Westkust en Benkoelen. . .	f 4,911,809		
" Palembang.	" 239,469		
" Moewara Kompeh.	" 85,521		
" Muntok.	" 324,559		
" Riouw.	" 825,659		
" Pontianak.	" 221,868		
" Sambas.	" 355,898		
" Bandjermasin.	" 248,844		
" Makassar.	" 1,718,556		
" Manado.	" 34,729		
" de Moluksche eilanden.	" 393,778		
" Timor.	" 38,462		
dus voor de buitenbezittingen gezamenlijk.		" 9,398,952	
			" 16,133,704
Totaal van den partikulieren invoer van koopmanschappen en goederen voor geheel Nederlandsch Indië.			f 46,815,107
In 1854 heeft de waarde van den partikulieren invoer bedragen:			
Van voortbrengselen van Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop:			
Voor Java en Madura.		f 22,505,348	
" Sumatra's Westkust en Benkoelen. . .	f 3,331,829		
" Palembang.	" 408,492		
" Moewara Kompeh.	" 61,601		
" Muntok.	" 75,240		
" Riouw.	" 15,230		
" Pontianak.	" 190,303		
" Sambas.	" 98,364		
" Bandjermasin.	" 441,876		
" Makassar.	" 1,605,716		
" Manado.	" 279,349		
" de Moluksche eilanden.	" 339,441		
" Timor.	" 40,320		
dus voor de buitenbezittingen gezamenlijk.		" 6,887,761	
			f 29,393,109
Van voortbrengselen van de West van Indië en Bengalen:			
Voor Java en Madura.		f 503,331	
" Sumatra's Westkust en Benkoelen. . .	f 355,745		
" Palembang.	" 54,075		
" Moewara Kompeh.	" 26,967		
" Muntok.	" 26,731		
" Riouw.	" 132,436		
" Pontianak.	" 106,081		
" Sambas.	" 149,776		
" Bandjermasin.	" 2,980		
" Makassar.	" 257,815		
" Manado.	" 7,256		
" de Moluksche eilanden.	" 4,830		
" Timor.	" 3,189		
dus voor de buitenbezittingen gezamenlijk.		" 1,127,881	
			" 1,631,212
		Te transporteren. . . .	f 31,024,321

Transport. . . .			*f* 31,024,321
Van voortbrengselen van China, Manilla en Siam:			
Voor Java en Madura.		*f* 3,035,456	
〃 Sumatra's Westkust en Benkoelen. . .	*f* 274,080		
〃 Palembang.	〃 92,845		
〃 Moewara Kompeh.	〃 23,457		
〃 Muntok.	〃 125,583		
〃 Riouw.	〃 76,902		
〃 Pontianak.	〃 135,430		
〃 Sambas.	〃 416,992		
〃 Bandjermasin.	〃 11,995		
〃 Makassar.	〃 113,838		
〃 Manado.	〃 132,479		
〃 de Moluksche eilanden.	〃 40,057		
〃 Timor.	〃 9,452		
dus voor de buitenbezittingen gezamenlijk.		〃 1,453,110	
			〃 4,488,566
Van voortbrengselen van Japan:			
Voor Java en Madura.		*f* 598,461	
〃 de buitenbezittingen.		〃 2,283	
			〃 600,744
Van voortbrengselen van den Oosterschen Archipel:			
Voor Java en Madura.		*f* 7,234,748	
〃 Sumatra's Westkust en Benkoelen. . .	*f* 6,255,263		
〃 Palembang.	〃 311,038		
〃 Moewara Kompeh.	〃 33,747		
〃 Muntok.	〃 341,643		
〃 Riouw.	〃 679,071		
〃 Pontianak.	〃 267,490		
〃 Sambas.	〃 460,074		
〃 Bandjermasin.	〃 210,166		
〃 Makassar.	〃 1,698,725		
〃 Manado.	〃 107,367		
〃 de Moluksche eilanden.	〃 401,548		
〃 Timor.	〃 34,077		
dus voor de buitenbezittingen gezamenlijk.		〃 10,800,209	
			〃 18,034,957
Totaal van den partikulieren invoer van koopmanschappen en goederen voor geheel Nederlandsch Indië.			*f* 54,148,588

In 1855 heeft de waarde van den partikulieren invoer bedragen:

Van voortbrengselen van Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop:		
Voor Java en Madura.		*f* 21,520,467
〃 Sumatra's Westkust en Benkoelen. . .	*f* 3,316,450	
〃 Palembang.	〃 566,665	
〃 Moewara Kompeh.	〃 43,298	
〃 Muntok.	〃 56,773	
〃 Riouw.	〃 16,813	
〃 Pontianak.	〃 327,862	
〃 Sambas.	〃 22,400	
〃 Bandjermasin.	〃 451,436	
〃 Makassar.	〃 1,803,728	
Te transporteren. . . .	*f* 6,605,425	*f* 21,520,467

Transport.	f 6,605,425	f 21,520,467	
Voor Manado.	〃 403,692		
〃 de Moluksche eilanden.	〃 451,023		
〃 Timor.	〃 86,048		
dus voor de buitenbezittingen gezamenlijk.		〃 7,546,188	
			f 29,066,655
Van voortbrengselen van de West van Indië en Bengalen:			
Voor Java en Madura.		f 698,153	
〃 Sumatra's Westkust en Benkoelen.	f 373,683		
〃 Palembang.	〃 46,013		
〃 Moewara Kompeh.	〃 29,130		
〃 Muntok.	〃 13,430		
〃 Riouw.	〃 130,156		
〃 Pontianak.	〃 90,106		
〃 Sambas.	〃 356,314		
〃 Bandjermasin.	〃 3,403		
〃 Makassar.	〃 286,774		
〃 Manado.	〃 7,680		
〃 de Moluksche eilanden.	〃 9,929		
〃 Timor.	〃 1,750		
dus voor de buitenbezittingen gezamenlijk.		〃 1,348,368	
			〃 2,046,521
Van voortbrengselen van China, Manilla en Siam:			
Voor Java en Madura.		f 2,916,660	
〃 Sumatra's Westkust en Benkoelen.	f 287,440		
〃 Palembang.	〃 165,084		
〃 Moewara Kompeh.	〃 17,986		
〃 Muntok.	〃 103,872		
〃 Riouw.	〃 107,902		
〃 Pontianak.	〃 122,470		
〃 Sambas.	〃 131,300		
〃 Bandjermasin.	〃 18,992		
〃 Makassar.	〃 131,255		
〃 Manado.	〃 47,936		
〃 de Moluksche eilanden.	〃 46,175		
〃 Timor.	〃 11,897		
dus voor de buitenbezittingen gezamenlijk.		〃 1,192,309	
			〃 4,108,969
Van voortbrengselen van Japan:			
Voor Java en Madura.		f 830,908	
〃 de buitenbezittingen.		〃 300	
			〃 831,208
Van voortbrengselen van den Oosterschen Archipel:			
Voor Java en Madura.		f 6,097,978	
〃 Sumatra's Westkust en Benkoelen.	f 5,582,601		
〃 Palembang.	〃 322,148		
〃 Moewara Kompeh.	〃 33,103		
〃 Muntok.	〃 344,246		
〃 Riouw.	〃 696,072		
〃 Pontianak.	〃 324,244		
〃 Sambas.	〃 347,421		
〃 Bandjermasin.	〃 222,215		
Te transporteren.	f 7,872,050	f 6,097,978	f 36,053,353

Transport.	*f* 7,872,050	*f* 6,097,978	*f* 36,053,353
Voor Makassar.	〃 1,457,447		
〃 Manado.	〃 89,764		
〃 de Moluksche eilanden.	〃 429,217		
〃 Timor.	〃 45,535		
dus voor de buitenbezittingen gezamenlijk.		〃 9,894,013	
			〃 15,991,991
Totaal van den partikulieren invoer van koopmanschappen en goederen voor geheel Nederlandsch Indië.			*f* 52,045,344

In 1856 heeft de waarde van den partikulieren invoer bedragen:

Van voortrengselen van Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop:

Voor Java en Madura.		*f* 20,862,084	
〃 Sumatra's Westkust en Benkoelen.	*f* 3,157,244		
〃 Palembang.	〃 515,102		
〃 Moewara Kompeh.	〃 45,922		
〃 Muntok.	〃 50,776		
〃 Riouw.	〃 876		
〃 Pontianak.	〃 300,258		
〃 Sambas.	〃 26,681		
〃 Bandjermasin.	〃 514,560		
〃 Makassar.	〃 2,029,114		
〃 Manado.	〃 171,210		
〃 de Moluksche eilanden.	〃 439,050		
〃 Timor.	〃 70,761		
dus voor de buitenbezittingen gezamenlijk.		〃 7,321,554	
			f 28,183,638

Van voortbrengselen van de West van Indië en Bengalen:

Voor Java en Madura.		*f* 805,920	
〃 Sumatra's Westkust en Benkoelen.	*f* 280,414		
〃 Palembang.	〃 61,556		
〃 Moewara Kompeh.	〃 15,835		
〃 Muntok.	〃 38,334		
〃 Riouw.	〃 114,553		
〃 Pontianak.	〃 89,532		
〃 Sambas.	〃 17,446		
〃 Bandjermasin.	〃 5,565		
〃 Makassar.	〃 390,035		
〃 Manado.	〃 4,537		
〃 de Moluksche eilanden.	〃 18,752		
〃 Timor	〃 5,670		
dus voor de buitenbezittingen gezamenlijk.		〃 1,042,229	
			〃 1,848,149

Van voortbrengselen van China, Manilla en Siam:

Voor Java en Madura.		*f* 3,041,495	
〃 Sumatra's Westkust en Benkoelen.	*f* 239,785		
〃 Palembang.	〃 150,521		
〃 Moewara Kompeh.	〃 19,740		
〃 Muntok.	〃 91,049		
〃 Riouw.	〃 82,803		
〃 Pontianak.	〃 133,708		
〃 Sambas.	〃 19,869		
Te transporteren.	*f* 737,475	*f* 3,041,495	*f* 30,031,787

Transport. . . .	f 737,475	f 3,041,495	f 30,031,787
Voor Bandjermasin.	" 44,243		
" Makassar.	" 133,439		
" Manado.	" 30,360		
" de Moluksche eilanden.	" 64,198		
" Timor.	" 9,418		
dus voor de buitenbezittingen gezamenlijk.		" 1,019,133	
			" 4,060,628
Van voortbrengselen van Japan:			
Voor Java en Madura.			" 1,074,019
Van voortbrengselen van den Oosterschen Archipel:			
Voor Java en Madura.		f 7,230,734	
" Sumatra's Westkust en Benkoelen. . .	f 6,176,476		
" Palembang.	" 412,404		
" Moewara Kompeh.	" 23,210		
" Muntok.	" 280,921		
" Riouw.	" 581,349		
" Pontianak.	" 277,969		
" Sambas.	" 149,686		
" Bandjermasin.	" 353,398		
" Makassar.	" 1,680,645		
" Manado.	" 154,129		
" de Moluksche eilanden.	" 414,533		
" Timor.	" 35,979		
dus voor de buitenbezittingen gezamenlijk.		" 10,540,699	
			" 17,771,433
Totaal van den partikulieren invoer van koopmanschappen en goederen voor geheel Nederlandsch Indië.			" 52,937,867

Volgens eene andere rangschikking der cijfers, aanwijzende de verkregen uitkomsten, blijkt:

1°. dat de totale waarde van den partikulieren invoer van koopmanschappen en goederen in geheel Nederlandsch Indië is geweest:

in 1853 . .	f 46,815,107
" 1854 . .	" 54,148,588
" 1855 . .	" 52,045,344
" 1856 . .	" 52,937,867

2°. dat de totale waarde van den partikulieren invoer van koopmanschappen en goederen is geweest:

a. op Java en Madura:

in 1853 . .	f 29,480,075
" 1854 . .	" 33,877,344
" 1855 . .	" 32,064,166
" 1856 [1]) .	" 33,014,252

b. in de buitenbezittingen:

in 1853 . .	f 17,335,032
" 1854 . .	" 20,271,244
" 1855 . .	" 19,981,178
" 1856 . .	" 19,923,615

3°. dat de waarde van ingevoerde voortbrengselen van Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop, is geweest:

a. voor Java en Madura:

in 1853 . .	f 19,049,697
" 1854 . .	" 22,505,348
" 1855 . .	" 21,520,467
" 1856 [1]) .	" 20,862,084

b. voor de buitenbezittingen:

in 1853 . .	f 5,682,469
" 1854 . .	" 6,887,761
" 1855 . .	" 7,546,188
" 1856 . .	" 7,321,554

[1]) In 1857 bedroeg de totale waarde van de op Java en Madura ingevoerde koopmanschappen en goederen f 34,213,492.

[1]) In 1857 bedroeg die waarde f 21,728,618.

4°. dat de waarde der ingevoerde voortbrengselen van de West van Indië en Bengalen is geweest:

a. voor Java en Madura:

in 1853	. .	*f*	587,686
" 1854	. .	"	503,331
" 1855	. .	"	698,153
" 1856 [1])	.	"	805,920

b. voor de buitenbezittingen:

in 1853	. .	*f*	1,104,017
" 1854	. .	"	1,127,881
" 1855	. .	"	1,348,368
" 1856	. .	"	1,042,229

5°. dat de waarde der ingevoerde voortbrengselen van China, Manilla en Siam is geweest:

a. voor Java en Madura:

in 1853	. .	*f*	2,544,573
" 1854	. .	"	3,035,456
" 1855	. .	"	2,916,660
" 1856 [2])	.	"	3,041,495

b. voor de buitenbezittingen:

in 1853	. .	*f*	1,148,734
" 1854	. .	"	1,453,110
" 1855	. .	"	1,192,309
" 1856	. .	"	1,019,133

6°. dat de waarde der ingevoerde voortbengselen van Japan is geweest:

a. voor Java en Madura:

in 1853	. .	*f*	563,367
" 1854	. .	"	598,461
" 1855	. .	"	830,908
" 1856 [3])	.	"	1,074,019

b. voor de buitenbezittingen:

in 1853	. .	*f*	860
" 1854	. .	"	2,283
" 1855	. .	"	300
" 1856	. .	"	—

7°. dat de waarde der ingevoerde voortbrengselen van den Oosterschen Archipel is geweest:

[1]) In 1857 bedroeg die waarde *f* 904,555.
[2]) In 1857 bedroeg die waarde *f* 2,834,879.
[3]) In 1857 bedroeg die waarde *f* 1,951,461.

a. voor Java:

in 1853	. .	*f*	6,734,752
" 1854	. .	"	7,234,748
" 1855	. .	"	9,894,013
" 1856 [1])	.	"	10,771,433

b. voor de buitenbezittingen:

in 1853	. .	*f*	9,398,952
" 1854	. .	"	10,800,209
" 1855	. .	"	9,894,013
" 1856	. .	"	10,540,699

De partikuliere invoer van specie heeft bedragen:

voor Java in 1853	. .	*f*	2,504,836
" 1854	. .	"	6,430,856
" 1855	. .	"	930,097
" 1856 [2])	.	"	3,657,655

en voor de buitenbezittingen [3]):

in 1853 Sumatra's Westkust en Benkoelen.	*f*	1,038,281
Palembang.	"	331,875
Moewara Kompeh. . .	"	255
Muntok.	"	16,929
Riouw.	"	28,277
Pontianak.	"	85,126
Sambas.	"	10,965
Bandjermasin. . . .	"	86,450
Makassar.	"	165,952
Manado.	"	—
de Molukko's. . . .	"	4,501
Timor.	"	3,060
	f	1,771,671

[1]) In 1857 bedroeg die waarde *f* 6,719,576.
[2]) In 1857 is voor partikuliere rekening aan specie op Java ingevoerd *f* 4,424,536.
[3]) Van sommige der buitenbezittingen blijkt het duidelijk, dat men den Gouvernementsinvoer van specie niet heeft begrepen onder dien voor partikuliere rekening. Op grond daaavan is hierbij aangenomen, dat *al* de in de *verschillende* buitenbezittingen ingevoerde specie voor partikuliere rekening is geweest; hoezeer het aan twijfel onderhevig blijft, of men, bij de overzigten van den handel dier gewesten, algemeen tot regel heeft aangenomen, om van 's Gouvernements in- en uitvoer geene melding te maken. In het algemeen laten die overzigten veel te wenschen over, en zou hare inrigting overeenkomstig met die der Javasche handelsverslagen, behoudens de ook daarin te brengen verbeteringen, eene belangrijke aanwinst zijn.

In 1854 Sumatra's Westkust en Benkoelen.	*f*	1,134,760
Palembang.	〃	588,245
Moewara Kompeh. . .	〃	1,979
Muntok.	〃	50,540
Riouw.	〃	82,208
Pontianak.	〃	97,534
Sambas.	〃	87,190
Bandjermasin. . . .	〃	47,549
Makassar.	〃	411,834
Manado.	〃	—
de Molukko's. . . .	〃	1,000
Timor.	〃	1,525
	f	2,504,364

in 1855 Sumatra's Westkust en Benkoelen.	*f*	660,995
Palembang.	〃	275,889
Moewara Kompeh. . .	〃	2,912
Muntok.	〃	10,151
Riouw.	〃	120,504
Pontianak.	〃	127,235
Sambas.	〃	29,342
Te transporteren. . .	*f*	1,227,028
Transport. . .	*f*	1,227,028
Bandjermasin. . . .	〃	34,196
Makassar.	〃	87,600
Manado.	〃	—
de Molukko's. . . .	〃	7,000
Timor.	〃	13,500
	f	1,369,324

in 1856 Sumatra's Westkust en Benkoelen.	*f*	2,259,574
Palembang.	〃	347,864
Moewara Kompeh. . .	〃	900
Muntok.	〃	6,100
Riouw.	〃	34,771
Pontianak.	〃	61,235
Sambas.	〃	1,750
Bandjermasin. . . .	〃	135,956
Makassar.	〃	240,170
Manado.	〃	—
de Molukko's. . . .	〃	10,000
Timor.	〃	3,000
	f	3,101,320

De geheele partikuliere invoer heeft bedragen:

A. Voor Java en Madura:

In 1853. Aan goederen en koopmanschappen.		*f* 29,480,075
aan specie.		〃 2,504,836
Te zamen. . .		*f* 31,984,911
Daarin heeft de Nederlandsche vlag gedeeld, aan ingevoerd:		
a. uit Nederland.	*f* 12,708,614	
b. uit den Oosterschen Archipel.	〃 8,816,747	
c. uit vreemde landen.	〃 5,011,537	
		〃 26,536,898
of bijna 83 % van den totalen invoer, zoodat de invoer onder vreemde vlaggen heeft bedragen.		*f* 5,448,013

of ruim 17 % van den totalen invoer.

In 1854. Aan goederen en koopmanschappen.		*f* 33,877,344
aan specie.		〃 6,430,856
Te zamen. . .		*f* 40,308,200
Daarin heeft de Nederlandsche vlag gedeeld, aan ingevoerd:		
a. uit Nederland.	*f* 16,330,732	
b. uit den Oosterschen Archipel.	〃 10,434,919	
c. uit vreemde landen.	〃 6,961,468	
		〃 33,727,119
of bijna 83½ % van den totalen invoer, zoodat de invoer onder vreemde vlaggen heeft bedragen.		*f* 6,581,081

of bijna 16½ % van den totalen invoer.

In 1855. Aan goederen en koopmanschappen. . . . . *f* 32,064,166
aan specie. . . . . " 930,097

Te zamen. . . *f* 32,994,263

Daarin heeft de Nederlandsche vlag gedeeld, aan ingevoerd:

a. uit Nederland. . . . . *f* 11,852,461
b. uit den Oosterschen Archipel. . . . . . " 7,799,057
c. uit vreemde landen. . . . . " 6,667,770

" 26,319,288

of bijna 80 % van den totalen invoer, zoodat de invoer onder vreemde vlaggen heeft bedragen. . . . . *f* 6,674,975

of ruim 20 % van den totalen invoer.

In 1856. Aan goederen en koopmanschappen. . . . . *f* 33,014,252
aan specie. . . . . " 3,657,655

Te zamen. . . *f* 36,671,907

Daarin heeft de Nederlandsche vlag gedeeld, aan ingevoerd:

a. uit Nederland. . . . . *f* 13,856,761
b. uit den Oosterschen Archipel. . . . . . " 9,588,058
c. uit vreemde landen. . . . . " 5,551,566

" 28,996,385

of ruim 79 % van den totalen invoer, zoodat de invoer onder vreemde vlaggen heeft bedragen. . . . . *f* 7,675,522

of bijna 21 % van den totalen invoer.

In 1857. Aan goederen en koopmanschappen. . . . . *f* 34,213,492
aan specie. . . . . " 4,424,536

Te zamen. . . *f* 38,638,028

Daarin heeft de Nederlandsche vlag gedeeld, aan ingevoerd:

a. uit Nederland. . . . . *f* 12,507,633
b. uit den Oosterschen Archipel. . . . . . " 10,433,115
c. uit vreemde landen. . . . . " 7,508,123

" 30,448,871

of bijna 79 % van den totalen invoer, zoodat de invoer onder vreemde vlaggen heeft bedragen. . . . . *f* 8,189,157

of ruim 21 % van den totalen invoer.

Met eene andere rangschikking wijzen de voorafgegane cijfers de volgende uitkomsten aan:

1°. de invoer onder Nederlandsche vlag heeft bedragen:

Uit Nederland:

in 1853 . .	*f* 12,708,614
" 1854 . .	" 16,330,732
" 1855 . .	" 11,852,461
" 1856 . .	" 13,856,761
" 1857 [1]) .	" 12,507,633

a. aan goederen en koopmanschappen:

in 1853 . .	*f* 12,448,630
" 1854 . .	" 13,755,181
" 1855 . .	" 11,696,687
" 1856 . .	" 12,006,828
" 1857 . .	" 11,610,502

b. aan specie:

in 1853 . .	*f* 259,984
" 1854 . .	" 2,575,551
" 1855 . .	" 155,774
" 1856 . .	" 1,849,933
" 1857 . .	" 897,131

[1]) De invoer uit Nederland onder Nederlandsche vlag splitst zich weder als volgt:

Uit den Oosterschen Archipel [1]):

in 1853 . .	*f*	8,816,747
„ 1854 . .	„	10,434,919
„ 1855 . .	„	7,799,057
„ 1856 . .	„	9,588,058
„ 1857 . .	„	10,433,115

Uit vreemde landen:

in 1853 . .	*f*	5,011,537
„ 1854 . .	„	6,961,468
„ 1855 . .	„	6,667,770
„ 1856 . .	„	5,551,566
„ 1857 . .	„	7,508,123

2°. De waarde van den invoer onder vreemde vlaggen heeft bedragen:

in 1853 . .	*f*	5,448,013
„ 1854 . .	„	6,581,081
„ 1855 . .	„	6,674,975
„ 1856 . .	„	7,675,522
„ 1857 . .	„	8,189,157

B. Voor de buitenbezittingen:

Sumatra's Westkust en Benkoelen.

In 1853. Aan goederen en koopmanschappen. . . . *f* 8,044,046
waarvan onder Nederlandsche vlag ruim $96^1/_2$ % of. . . . „ 7,780,722
en onder vreemde vlaggen nog geen $3^1/_2$ % of *f* 263,324

In 1854. Aan goederen en koopmanschappen. . . . *f* 10,216,917
waarvan onder Nederlandsche vlag ruim $96^1/_2$ % of. . . . „ 9,882,970
en onder vreemde vlaggen nog geen $3^1/_2$ % of *f* 333,947

In 1855. Aan goederen en koopmanschappen. . . . *f* 9,560,174
waarvan onder Nederlandsche vlag bijna $95^1/_2$ % of. . . . „ 9,124,919
en dus onder vreemde vlaggen ruim $4^1/_2$ % of *f* 435,255

In 1856. Aan goederen en koopmanschappen [1]). . . *f* 9,853,919
waarvan onder Nederlandsche vlag bijna $97^1/_4$ % of. . . . „ 9,579,962
en onder vreemde vlaggen ruim $2^3/_4$ % of *f* 273,957

Palembang.

In 1853. Aan goederen en koopmanschappen. . . . *f* 848,712
aan specie. . . . . . . „ 331,875
Te zamen. . . *f* 1,186,587
waarvan onder Nederlandsche vlag bijna $97^1/_2$ % of „ 1,156,092
en onder vreemde vlaggen ruim $2^1/_2$ % of . *f* 24,495

In 1854. Aan goederen en koopmanschappen. . . . *f* 866,693
aan specie. . . . . . . „ 588,245
Te zamen. . . *f* 1,454,938
waarvan onder Nederlandsche vlag ruim $95^1/_2$ % of „ 1,391,580
en onder vreemde vlaggen nog geen $4^1/_2$ % of. . *f* 63,358

In 1855. Aan goederen en koopmanschappen. . . . *f* 1,099,910
aan specie. . . . . . . „ 275,889
Te zamen. . . *f* 1,375,799
waarvan onder Nederlandsche vlag ruim $95^1/_4$ % of „ 1,310,088
en onder vreemde vlaggen bijna $4^3/_4$ % of. . *f* 65,711

[1]) Hoe groot de waarde der onder Nederlandsche vlag uit den Oosterschen Archipel en uit vreemde landen ingevoerde goederen en specie respectivelijk zij, kan uit de Javasche handelsverslagen niet bepaaldelijk worden opgemaakt.

[1]) Behalve de goederen en koopmanschappen is op Sumatra's Westkust en Benkoelen aan specie ingevoerd in 1853 . . . . *f* 1,038,281
„ 1854 . . . . „ 1,134,760
„ 1855 . . . . „ 660,995
„ 1856 . . . . „ 2,259,574

maar uit de Overzigten van den handel kan niet worden nagegaan, hoe veel daarvan onder Nederlandsche vlag, hoe veel onder vreemde vlaggen is ingevoerd.

In 1856. Aan goederen en koopmanschappen. . . . *f* 1,139,583
aan specie. . . . . . . " 347,864

Te zamen. . . *f* 1,487,447
waarvan onder Nederlandsche vlag ruim 95$^1/_2$ % of " 1,421,921
en onder vreemde vlaggen bijna 4$^1/_2$ % of. . *f* 65,526

Moewara Kompeh.

In 1853. Aan goederen en koopmanschappen. . . . *f* 226,846
aan specie. . . . . . . " 255

Te zamen. . . *f* 227,101
waarvan onder Nederlandsche vlag bijna 95$^3/_4$ % of " 217,439
en onder vreemde vlaggen ruim 4$^1/_4$ % of. . *f* 9,662

In 1854. Aan goederen en koopmanschappen. . . . *f* 145,772
aan specie. . . . . . . " 1,979

Te zamen. . . *f* 147,751
waarvan onder Nederlandsche vlag ruim 94 % of " 139,087
en onder vreemde vlaggen bijna 6 % of. . *f* 8,664

In 1855. Aan goederen en koopmanschappen. . . . *f* 123,517
aan specie. . . . . . . " 2,912

Te zamen. . . *f* 126,429
waarvan onder Nederlandsche vlag bijna 97$^3/_4$ % of " 123,471
en onder vreemde vlaggen ruim 2$^1/_4$ % of. . *f* 2,958

In 1856. Aan goederen en koopmanschappen. . . . *f* 104,707
aan specie. . . . . . . " 900

Te zamen. . . *f* 105,607
waarvan onder Nederlandsche vlag ongeveer 98$^1/_2$ % of. . . . . " 104,079
en onder vreemde vlaggen bijna 1$^1/_2$ % of. . *f* 1,528

Muntok.

In 1853. Aan goederen en koopmanschappen. . . . *f* 564,037
aan specie. . . . . . . " 16,929

Te zamen. . . *f* 580,966
waarvan onder Nederlandsche vlag ruim 92 % of " 535,180
en onder vreemde vlaggen bijna 8 % of. . *f* 45,786

In 1854. Aan goederen en koopmanschappen. . . . *f* 569,197
aan specie. . . . . . . " 50,540

Te zamen. . . *f* 619,737
waarvan onder Nederlandsche vlag bijna 92 % of " 569,515
en dus onder vreemde vlaggen ruim 8 % of. . *f* 50,222

In 1855. Aan goederen en koopmanschappen. . . . *f* 518,321
aan specie. . . . . . . " 10,151

Te zamen. . . *f* 528,472
waarvan onder Nederlandsche vlag ruim 92 % of " 486,241
en onder vreemde vlaggen bijna 8 % of. . *f* 42,231

In 1856. Aan goederen en koopmanschappen. . . . *f* 461,080
aan specie. . . . . . . " 6,100

Te zamen. . . *f* 467,180
waarvan onder Nederlandsche vlag ongeveer 93 % of. . . . . . " 434,476
en onder vreemde vlaggen ongeveer 7 % of *f* 32,704

Riouw.

In 1853. Aan goederen en koopmanschappen [1]). . . . *f* 1,110,698
waarvan onder Nederlandsche vlag ruim 94$^2/_3$ % of " 1,051,530
en onder vreemde vlaggen bijna 5$^1/_3$ % of *f* 59,168

[1]) Het blijkt dat in 1853 te Riouw, doch zonder aanwijzing hoe veel onder Nederlandsche of vreemde vlag, bovendien is ingevoerd *f* 28,277 aan specie.

In 1854. Aan goederen en koopmanschappen. . . . ƒ 903,639
aan specie. . . . . . . " 82,208

Te zamen. . . ƒ 985,847
waarvan onder Nederlandsche vlag ruim $96^{3}/_{5}$ % of " 952,499
en onder vreemde vlaggen bijna $3^{2}/_{5}$ % of. . ƒ 33,348

In 1855. Aan goederen en koopmanschappen. . . . ƒ 950,943
aan specie. . . . . . . " 120,504

Te zamen. . . ƒ 1,071,447
waarvan onder Nederlandsche vlag ruim 97 % of " 1,041,130
en onder vreemde vlaggen bijna 3 % of. . ƒ 30,317

In 1856. Aan goederen en koopmanschappen. . . . ƒ 779,581
aan specie. . . . . . . " 34,771

Te zamen. . . ƒ 814,352
waarvan onder Nederlandsche vlag bijna $88^{3}/_{4}$ % of " 722,456
en onder vreemde vlaggen ruim $11^{1}/_{4}$ % of ƒ 91,896

Pontianak.

In 1853. Aan goederen en koopmanschappen. . . . ƒ 612,358
waarvan onder Nederlandsche vlag ruim $87^{3}/_{4}$ % of " 538,276
en onder vreemde vlaggen bijna $12^{1}/_{4}$ % of ƒ 74,082

In 1854. Aan goederen en koopmanschappen. . . . ƒ 699,304
waarvan onder Nederlandsche vlag bijna $87^{3}/_{4}$ % of " 613,494
en onder vreemde vlaggen ruim $12^{1}/_{4}$ % of ƒ 85,810

In 1855. Aan goederen en koopmanschappen. . . . ƒ 864,682
waarvan onder Nederlandsche vlag bijna 94 % of " 811,885
en onder vreemde vlaggen ruim 6 % of. . ƒ 52,797

In 1856. Aan goederen en koopmanschappen [1]). . . . ƒ 801,467
waarvan onder Nederlandsche vlag ruim $95^{3}/_{4}$ % of. . . . " 768,530
en onder vreemde vlaggen bijna $4^{1}/_{4}$ % of ƒ 32,937

Sambas.

In 1853. Aan goederen en koopmanschappen. . . . ƒ 622,989
waarvan onder Nederlandsche vlag ruim 74 % of " 461,565
en onder vreemde vlaggen bijna 26 % of. . ƒ 161,424

In 1854. Aan goederen en koopmanschappen. . . . ƒ 1,125,206
waarvan onder Nederlandsche vlag ruim $43^{3}/_{4}$ % of " 492,878
en onder vreemde vlaggen bijna $56^{1}/_{4}$ % of. . ƒ 632,328

In 1855. Aan goederen en koopmanschappen. . . . ƒ 857,435
waarvan onder Nederlandsche vlag ruim 88 % of " 754,706
en onder vreemde vlaggen bijna 12 % of. . ƒ 102,729

In 1856. Aan goederen en koopmanschappen [2]). . . . ƒ 213,682
waarvan onder Nederlandsche vlag ruim 76 % of " 162,662
en onder vreemde vlaggen bijna 24 % of. . ƒ 51,020

[1]) Behalve de goederen en koopmanschappen is te Pontianak aan specie ingevoerd:

in 1853	. . . . ƒ	85,126
" 1854	. . . . "	97,534
" 1855	. . . . "	127,235
" 1856	. . . . "	61,235

doch het blijkt niet, hoe veel daarvan onder Nederlandsche, hoe veel onder vreemde vlag.

[2]) Behalve de ingevoerde goederen en koopmanschappen, blijkt het, doch zonder aanwijzing hoe veel onder Nederlandsche en hoe veel onder vreemde vlag, dat te Sambas aan specie is ingevoerd:

in 1853	. . . . ƒ	10,965
" 1854	. . . . "	87,190
" 1855	. . . . "	29,342
" 1856	. . . . "	1,750

Bandjermasin.

In 1853. Aan goederen en koopmanschappen. . . . *f* 647,444
aan specie. . . . . . . „ 86,450

Te zamen. . . *f* 733,894

geheel onder Nederlandsche en diverse Aziatische vlaggen.

In 1854. Aan goederen en koopmanschappen. . . . *f* 669,057
aan specie. . . . . . . „ 47,549

Te zamen. . . *f* 716,606

geheel onder Nederlandsche vlag.

In 1855. Aan goederen en koopmanschappen. . . . *f* 696,046
aan specie. . . . . . . „ 34,196

Te zamen. . . *f* 730,242

geheel onder Nederlandsche vlag.

In 1856. Aan goederen en koopmanschappen. . . . *f* 917,766
aan specie. . . . . . . „ 135,956

Te zamen. . . *f* 1,053,722

geheel onder Nederlandsche vlag.

Makassar.

In 1853. Aan goederen en koopmanschappen. . . . *f* 3,748,864
aan specie. . . . . . . „ 165,952

Te zamen. . . *f* 3,914,816

waarvan onder Nederlandsche vlag bijna $78^1/_2$ % of „ 3,065,997
en onder vreemde vlaggen ruim $21^1/_2$ % of *f* 848,819

In 1854. Aan goederen en koopmanschappen. . . . *f* 3,676,094
aan specie. . . . . . . „ 411,834

Te zamen. . . *f* 4,087,928

waarvan onder Nederlandsche vlag ruim $77^3/_4$ % of „ 3,178,375
en onder vreemde vlaggen bijna $22^1/_4$ % of *f* 909,553

In 1855. Aan goederen en koopmanschappen. . . . *f* 3,679,204
aan specie. . . . . . . „ 87,600

Te zamen. . . *f* 3,766,804

waarvan onder Nederlandsche vlag bijna 78 % of „ 2,937,382
en onder vreemde vlaggen ruim 22 % of. . *f* 829,422

In 1856. Aan goederen en koopmanschappen. . . . *f* 4,233,233
aan specie. . . . . . . „ 240,170

Te zamen. . . *f* 4,473,403

waarvan onder Nederlandsche vlag bijna 74 % of „ 3,297,334
en onder vreemde vlaggen ruim 26 % of. . *f* 1,176,069

Manado.

In 1853. Aan goederen en koopmanschappen. . . . *f* 127,832
waarvan onder Nederlandsche vlag ruim $52^3/_4$ % of „ 67,488
en onder vreemde vlaggen bijna $47^1/_4$ % of *f* 60,344

In 1854. Aan goederen en koopmanschappen. . . . *f* 526,451
waarvan onder Nederlandsche vlag ruim $64^1/_4$ % of „ 337,786
en onder vreemde vlaggen bijna $35^3/_4$ % of *f* 188,665

In 1855. Aan goederen en koopmanschappen. . . . *f* 549,072
waarvan onder Nederlandsche vlag ruim $92^1/_4$ % of „ 507,000
en onder vreemde vlaggen bijna $7^3/_4$ % of. . *f* 42,072

In 1856. Aan goederen en koopmanschappen [1]). . . . *f* 360,236
waarvan onder Nederlandsche vlag bijna $90^1/_2$ % of „ 325,339
en onder vreemde vlaggen ruim $9^1/_2$ % of. . *f* 34,897

[1]) Van eenen invoer van specie te Manado gedurende de jaren 1853—1856 wordt geene melding gemaakt.

De Molukko's.

In 1853. Aan goederen en koopmanschappen	f	734,785
waarvan onder Nederlandsche vlag ruim $99^2/_5$ % of	"	730,446
en onder vreemde vlaggen bijna $^3/_5$ % of	f	4,339
In 1854. Aan goederen en koopmanschappen	f	785,876
waarvan onder Nederlandsche vlag ruim $98^2/_5$ % of	"	773,733
en onder vreemde vlaggen bijna $1^3/_5$ % of	f	12,143
In 1855. Aan goederen en koopmanschappen	f	936,644
waarvan onder Nederlandsche vlag bijna $94^1/_2$ % of	"	884,517
en onder vreemde vlaggen ruim $5^1/_2$ % of	f	52,127
In 1856. Aan goederen en koopmanschappen [1]	f	936,533
waarvan onder Nederlandsche vlag bijna $94^1/_2$ % of	"	884,189
en onder vreemde vlaggen ruim $5^1/_2$ % of	f	52,344

Timor.

In 1853. Aan goederen en koopmanschappen	f	125,571
waarvan onder Nederlandsche vlag ruim 74 % of	"	93,041
en onder vreemde vlaggen bijna 26 % of	f	32,530
In 1854. Aan goederen en koopmanschappen	f	87,038
waarvan onder Nederlandsche vlag ruim $88^1/_2$ % of	"	77,070
en onder vreemde vlaggen bijna $11^1/_2$ % of	f	9,968
In 1855. Aan goederen en koopmanschappen	f	145,230
aan specie	"	13,500
Te zamen	f	158,730
waarvan onder Nederlandsche vlag bijna $95^1/_2$ % of	"	151,582
en onder vreemde vlaggen ruim $4^1/_2$ % of	f	7,148
In 1856. Aan goederen en koopmanschappen [2]	f	121,828
waarvan onder Nederlandsche vlag bijna 93 % of	"	113,129
en onder vreemde vlaggen ruim 7 % of	f	8,699

De partikuliere uitvoer heeft bedragen: [3])

In 1853 van Java	aan koopmanschappen	f 67,596,669		
	" specie	" 2,759,092	f	70,355,761
" de buitenbezittingen	" koopmanschappen	f 17,685,485		
	" specie	" 1,520,032	"	19,205,517
		Te zamen	f	89,561,278

[1]) Zonder aanwijzing, onder welke vlag, wordt de invoer van specie in de Molukko's vermeld:

in 1853	f	4,501
" 1854	"	1,000
" 1855	"	7,000
" 1856	"	10,000

[2]) Zonder aanwijzing, onder welke vlag, wordt de invoer van specie op Timor vermeld.

in 1853	f	3,060
" 1854	"	1,525
" 1855	"	—
" 1856	"	3,000

[3]) Met betrekking tot Java zijn de van daar verzonden Gouvernements produkten onder den partikulieren uitvoer begrepen.

In 1854 van	Java	"	koopmanschappen.	ƒ 68,260,534	
		"	specie.	" 4,585,024	
					ƒ 72,845,558
	" de buitenbezittingen	"	koopmanschappen.	ƒ 19,946,089	
		"	specie.	" 1,677,642	
					" 21,623,731
				Te zamen.	ƒ 94,469,289
In 1855 "	Java	"	koopmanschappen.	ƒ 78,339,000	
		"	specie.	" 4,685,467	
					ƒ 83,024,467
	" de buitenbezittingen	"	koopmanschappen.	ƒ 16,171,907	
		"	specie.	" 1,267,916	
					" 17,439,823
				Te zamen.	ƒ 100,464,290
In 1856 "	Java	"	koopmanschappen.	ƒ 96,575,367	
		"	specie.	" 6,639,202	
					ƒ 103,214,569
	" de buitenbezittingen	"	koopmanschappen.	ƒ 18,968,071	
		"	specie.	" 1,543,152	
					" 20,511,223
				Te zamen.	ƒ 123,725,792

De uitvoer der buitenbezittingen, ieder afzonderlijk, heeft bedragen:

In 1853	Sumatra's Westkust en Benkoelen	aan	koopmanschappen.	ƒ 9,288,838	
		"	specie.	" 791,765	
					ƒ 10,080,603
	Palembang	"	koopmanschappen.	ƒ 536,009	
		"	specie.	" 40,337	
					" 576,346
	Moewara Kompeh	"	koopmanschappen.	ƒ 137,911	
		"	specie.	" 1,175	
					" 139,086
	Muntok	"	koopmanschappen.	ƒ 92,085	
		"	specie.	" 338,115	
					" 430,200
	Riouw	"	koopmanschappen.	ƒ 1,901,205	
		"	specie.	" 105,248	
					" 2,006,453
	Pontianak	"	koopmanschappen.	ƒ 417,923	
		"	specie.	" 73,300	
					" 491,223
	Sambas	"	koopmanschappen.	ƒ 544,553	
		"	specie.	" 12,935	
					" 557,488
	Bandjermasin	"	koopmanschappen.	ƒ 341,091	
		"	specie.	" —	
					" 341,091
	Makassar	"	koopmanschappen.	ƒ 4,061,655	
		"	specie.	" 150,089	
					" 4,211,744
				Te transporteren. . .	ƒ 18,834,234

		Transport. . .		*f* 18,834,234
Manado	van koopmanschappen.	*f* 152,031		
	〃 specie.	〃 —		〃 152,031
de Molukko's	〃 koopmanschappen.	*f* 122,988		
	〃 specie.	〃 —		〃 122,988
Timor	〃 koopmanschappen.	*f* 89,196		
	〃 specie.	〃 7,068		〃 96,264
				f 19,205,517

In 1854 Sumatra's Westkust en Benkoelen	van koopmanschappen.	*f* 10,941,512	
	〃 specie.	〃 713,713	*f* 11,655,225
Palembang	〃 koopmanschappen.	*f* 817,119	
	〃 specie.	〃 112.131	〃 929,250
Moewara Kompeh	〃 koopmanschappen.	*f* 102,061	
	〃 specie.	〃 408	〃 102,469
Muntok	〃 koopmanschappen.	*f* 61,641	
	〃 specie.	〃 494,985	〃 556,626
Riouw	〃 koopmanschappen.	*f* 1,674,046	
	〃 specie.	〃 73,929	〃 1,747,975
Pontianak	〃 koopmanschappen.	*f* 492,899	
	〃 specie.	〃 31,500	〃 524,399
Sambas	〃 koopmanschappen.	*f* 1,377,918	
	〃 specie.	〃 36,608	〃 1,414,526
Bandjermasin	〃 koopmanschappen.	*f* 753,360	
	〃 specie.	〃 60,480	〃 813,840
Makassar	〃 koopmanschappen.	*f* 3,276,725	
	〃 specie.	〃 153,888	〃 3,430,613
Manado	〃 koopmanschappen.	*f* 238,914	
	〃 specie.	〃 —	〃 238,914
de Molukko's	〃 koopmanschappen.	*f* 122,220	
	〃 specie.	〃 —	〃 122,220
Timor	〃 koopmanschappen.	*f* 87,674	
	〃 specie.	〃 —	〃 87,674
			f 21,623,731

In 1855 Sumatra's Westkust en Benkoelen	van koopmanschappen.	*f* 9,071,781		
	〃 specie.	〃 491,296		
			f	9,563,077
Palembang	van koopmanschappen.	*f* 761,221		
	〃 specie.	〃 92,792		
			〃	854,013
Moewara Kompeh	〃 koopmanschappen.	*f* 56.666		
	〃 specie.	〃 1,232		
			〃	57,898
Muntok	〃 koopmanschappen.	*f* 55,779		
	〃 specie.	〃 310,095		
			〃	365,874
Riouw	〃 koopmanschappen.	*f* 1,485,722		
	〃 specie.	〃 205,843		
			〃	1,691,565
Pontianak	〃 koopmanschappen.	*f* 448,260		
	〃 specie.	〃 —		
			〃	448,260
Sambas	〃 koopmanschappen.	*f* 764,698		
	〃 specie.	〃 29,865		
			〃	794,563
Bandjermasin	〃 koopmanschappen.	*f* 567,785		
	〃 specie.	〃 —		
			〃	567,785
Makassar	〃 koopmanschappen.	*f* 2,522,557		
	〃 specie.	〃 129,793		
			〃	2,652,350
Manado	〃 koopmanschappen.	*f* 216,221		
	〃 specie.	〃 —		
			〃	216,221
de Molukko's	〃 koopmanschappen.	*f* 128,332		
	〃 specie.	〃 —		
			〃	128,332
Timor	〃 koopmanschappen.	*f* 92,885		
	〃 specie.	〃 7,000		
			〃	99,885
			f	17,439,823
In 1856 Sumatra's Westkust en Benkoelen	van koopmanschappen.	*f* 10,654,901		
	〃 specie.	〃 754,961		
			f	11,409,862
Palembang	〃 koopmanschappen.	*f* 705,235		
	〃 specie.	〃 156,405		
			〃	861,640
Moewara Kompeh	〃 koopmanschappen.	*f* 57,589		
	〃 specie.	〃 —		
			〃	57,589
Muntok	〃 koopmanschappen.	*f* 56,897		
	〃 specie.	〃 311,890		
			〃	368,787
Riouw	〃 koopmanschappen.	*f* 1,605,844		
	〃 specie.	〃 129,453		
			〃	1,735,297
	Te transporteren. . .		*f*	14,433,175

	Transport. . .		*f* 14,433,175
Pontianak	van koopmanschappen.	*f* 412,998	
	″ specie.	″ 25,800	
			″ 438,798
Sambas	″ koopmanschappen.	*f* 253,599	
	″ specie.	″ 43,658	
			″ 297,257
Bandjermasin	″ koopmanschappen.	*f* 724,930	
	″ specie.	″ 2,450	
			″ 727,380
Makassar	″ koopmanschappen.	*f* 3,949,836	
	″ specie.	″ 115,835	
			″ 4,065,671
Manado	″ koopmanschappen.	*f* 297,845	
	″ specie.	″ —	
			″ 297,845
de Molukko's	″ koopmanschappen.	*f* 190,214	
	″ specie.	″ 2,700	
			″ 192,914
Timor	″ koopmanschappen.	*f* 58,183	
	″ specie.	″ —	
			″ 58,183
			f 20,511,223

Er is uitgevoerd:

In 1853. Aan voortbrengselen van den Oosterschen Archipel:

van Java.	*f* 64,685,342	
″ de buitenbezittingen.	″ 14,332,522	
		f 79,017,864
Aan voortbrengselen van de West van Indië en Bengalen:		
van Java.	*f* 77,393	
″ de buitenbezittingen.	″ 492,371	
		″ 569,764
Aan voortbrengselen van China, Manilla en Siam:		
van Java.	*f* 153,297	
″ de buitenbezittingen.	″ 293,794	
		″ 447,091
Aan voortbrengselen van Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop:		
van Java.	*f* 2,430,663	
″ de buitenbezittingen.	″ 2,566,798	
		″ 4,997,461
Aan voortbrengselen van Japan:		
van Java.	*f* 249,974	
″ de buitenbezittingen.	″ —	
		″ 249,974
Aan specie:		
van Java.	*f* 2,759,092	
″ de buitenbezittingen.	″ 1,520,032	
		″ 4,279,124
		f 89,561,278

In 1854. Aan voortbrengselen van den Oosterschen Archipel:		
van Java.	*f* 64,775,497	
〃 de buitenbezittingen.	〃 16,297,490	
		f 81,072,987
Aan voortbrengselen van de West van Indie en Bengalen:		
van Java.	*f* 92,063	
〃 de buitenbezittingen.	〃 849,550	
		〃 941,613
Aan voortbrengselen van China, Manilla en Siam:		
van Java.	*f* 202,530	
〃 de buitenbezittingen.	〃 306,963	
		〃 509,493
Aan voortbrengselen van Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop:		
van Java.	*f* 2,942,834	
〃 de buitenbezittingen.	〃 2,492,086	
		〃 5,434,920
Aan voortbrengselen van Japan:		
van Java.	*f* 247,610	
〃 de buitenbezittingen.	〃 —	
		〃 247,610
Aan Specie:		
van Java.	*f* 4,585,024	
〃 de buitenbezittingen.	〃 1,677,642	
		〃 6,262,666
		f 94,469,289
In 1855. Aan voortbrengselen van den Oosterschen Archipel:		
van Java.	*f* 74,152,033	
〃 de buitenbezittingen.	〃 13,333,505	
		f 87,485,538
Aan voortbrengselen van de West van Indië en Bengalen:		
van Java.	*f* 101,568	
〃 de buitenbezittingen.	〃 449,387	
		〃 550,955
Aan voortbrengselen van China, Manilla en Siam:		
van Java.	*f* 172,912	
〃 de buitenbezittingen.	〃 277,520	
		〃 450,432
Aan voortbrengselen van Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop:		
van Java.	*f* 3,494,958	
〃 de buitenbezittingen.	〃 2,111,495	
		〃 5,606,453
Aan voortbrengselen van Japan:		
van Java.	*f* 417,529	
〃 de buitenbezittingen.	〃 —	
		〃 417,529
Aan Specie:		
van Java.	*f* 4,685,467	
〃 de buitenbezittingen.	〃 1,267,916	
		〃 5,953,383
		f 100,464,290

In 1856 [1]). Aan voortbrengselen van den Oosterschen Archipel:

van Java.	*f* 92,709,937	
„ de buitenbezittingen.	„ 16,058,372	
		f 108,768,309
Aan voortbrengselen van de West van Indië en Bengalen:		
Van Java.	*f* 82,287	
„ de buitenbezittingen.	„ 524,055	
		„ 606,342
Aan voortbrengselen van China, Manilla en Siam:		
van Java.	*f* 118,915	
„ de buitenbezittingen.	„ 271,584	
		„ 390,499
Aan voortbrengselen van Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop:		
van Java.	*f* 3,105,505	
„ de buitenbezittingen.	„ 2,114,060	
		„ 5,219,565
Aan voortbrengselen van Japan:		
van Java.	*f* 558,723	
„ de buitenbezittingen.	„ —	
		„ 558,723
Aan specie:		
van Java.	*f* 6,639,202	
„ de buitenbezittingen.	„ 1,543,152	
		„ 8,182,354
		f 123,725.792

Met eene andere rangschikking leveren de voorafgegane cijfers de volgende uitkomsten op:

De uitvoer heeft bedragen:

Aan voortbrengselen van den Oosterschen Archipel:

van Java	in 1853	*f* 64,685,342
	„ 1854	„ 64,775,497
	„ 1855	„ 74,152,033
	„ 1856	„ 92,709,937
	„ 1857	„ 95,360,222
van de buitenbezittingen	in 1853	*f* 14,332,522
	„ 1854	„ 16,297,490
	„ 1855	„ 13,333,505
	„ 1856	„ 16,058,372

Aan voortbrengselen van de West van Indië en Bengalen:

van Java	in 1853	*f* 77,393
	„ 1854	„ 92,063
	„ 1855	„ 101,568
	„ 1856	„ 82,287
	„ 1857	„ 130,128
„ de buitenbezittingen	in 1853	*f* 492,371
	„ 1854	„ 849,550
	„ 1855	„ 449,387
	„ 1856	„ 524,055

Aan voortbrengselen van China, Manilla en Siam:

van Java	in 1853	*f* 153,297
	„ 1854	„ 202,530
	„ 1855	„ 172,912
	„ 1856	„ 118,915
	„ 1857	„ 143,793

[1]) In 1857 heeft de waarde van den uitvoer van Java bedragen:

Aan voortbrengselen van den Oosterschen Archipel	*f* 95,360,222
Aan voortbrengselen van de West van Indië en Bengalen.	„ 130,128
Aan voortbrengselen van China, Manilla en Siam.	„ 143,793
Aan voortbrengselen van Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop.	„ 3,420,018
Aan voortbrengselen van Japan. .	„ 478,917
Aan specie.	„ 4,451,131
Te zamen. . .	*f* 103,984,209

van de buitenbezittingen in 1853	f	293,794
〃 1854	〃	306,963
〃 1855	〃	277,520
〃 1856	〃	271,584

Aan voortbrengselen van Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop:

van Java in 1853	f	2,430,663
〃 1854	〃	2,942,834
〃 1855	〃	3,494,958
〃 1856	〃	3,105,505
〃 1857	〃	3,420,018
〃 de buitenbezittingen in 1853	f	2,566,798
〃 1854	〃	2,492,086
〃 1855	〃	2,111,495
〃 1856	〃	2,114,060

Aan voortbrengselen van Japan:

van Java in 1853	f	249,974
〃 1854	〃	247,610
〃 1855	〃	417,529
〃 1856	〃	558,723
〃 1857	〃	478,917

Aan specie:

van Java in 1853	f	2,759,092
〃 1854	〃	4,585,024
〃 1855	〃	4,685,467
〃 1856	〃	6,639,202
〃 1857	〃	4,451,131
〃 de buitenbezittingen in 1853	f	1,520,032
〃 1854	〃	1,677,642
〃 1855	〃	1,267,916
〃 1856	〃	1,543,152

De waarde van den totalen uitvoer van Java heeft bedragen:

In 1853.			f	70,355,761
waarvan onder Nederlandsche vlag:				
naar Nederland.	f	48,218,673		
〃 den Oosterschen Archipel.	〃	9,235,800		
〃 vreemde landen.	〃	932,308		
			〃	58,386,781
of ongeveer 83 %, en dus onder vreemde vlaggen ruim 17 % of			f	11,968,980
In 1854.			f	72,845,558
waarvan onder Nederlandsche vlag:				
naar Nederland.	f	51,546,671		
〃 den Oosterschen Archipel.	〃	11,468,749		
〃 vreemde landen.	〃	1,174,229		
			〃	64,189,649
of ruim 88 %, en dus onder vreemde vlaggen bijna 12 % of			f	8,655,909
In 1855.			f	83,024,467
waarvan onder Nederlandsche vlag:				
naar Nederland.	f	57,175,599		
〃 den Oosterschen Archipel.	〃	13,095,968		
〃 vreemde landen.	〃	818,848		
			〃	71,090,415
of ruim 85½ %, en dus onder vreemde vlaggen bijna 14½ % of			f	11,934,052
In 1856.			f	103,214,599
waarvan onder Nederlandsche vlag:				
naar Nederland.	f	74,798,984		
〃 den Oosterschen Archipel.	〃	14,293,361		
〃 vreemde landen.	〃	1,972,353		
			〃	91,064,698
of bijna 88½ %, en dus onder vreemde vlaggen ruim 11½ % of			f	12,149,901

In 1857.		*f* 103,984,209
waarvan onder Nederlandsche vlag:		
naar Nederland:	*f* 73,400,749	
〃 den Oosterschen Archipel.	〃 11,201,102	
〃 vreemde landen.	〃 3,603,602	
		〃 88,205,453
of bijna 85 %, en dus onder vreemde vlaggen ruim 15 % of		*f* 15,778,756

Van de totale waarde van den uitvoer van Java is verzonden:

In 1853. Naar Nederland:		
a. onder Nederlandsche vlag.	*f* 48,218,703	
b. 〃 vreemde vlaggen.	〃 3,642,891	
		f 51,861,594
naar vreemde landen:		
a. onder Nederlandsche vlag.	*f* 932,308	
b. 〃 vreemde vlaggen.	〃 7,382,004	
		〃 8,314,312
naar den Oosterschen Archipel:		
a. onder Nederlandsche vlag.	*f* 9,235,800	
b. 〃 vreemde vlaggen.	〃 944,055	
		〃 10,179,855
		f 70,355,761
In 1854. Naar Nederland:		
a. onder Nederlandsche vlag.	*f* 51,546,671	
b. 〃 vreemde vlaggen.	〃 1,297,434	
		f 52,844,105
naar vreemde landen:		
a. onder Nederlandsche vlag.	*f* 1,174,229	
b. 〃 vreemde vlaggen.	〃 6,957,680	
		〃 8,131,909
naar den Oosterschen Archipel:		
a. onder Nederlandsche vlag.	*f* 11,468,749	
b. 〃 vreemde vlaggen.	〃 400,795	
		〃 11,869,544
		f 72,845,558
In 1855. Naar Nederland:		
a. onder Nederlandsche vlag.	*f* 57,175,599	
b. 〃 vreemde vlaggen.	〃 3,048,760	
		f 60,224,359
naar vreemde landen:		
a. onder Nederlandsche vlag.	*f* 818,848	
b. 〃 vreemde vlaggen.	〃 8,020,545	
		〃 8,839,393
naar den Oosterschen Archipel:		
a. onder Nederlandsche vlag.	*f* 13,095,968	
b. 〃 vreemde vlaggen.	〃 864,747	
		〃 13,960,715
		f 83,024,467

In 1856. Naar Nederland:			
	a. onder Nederlandsche vlag.	*f* 74,798,984	
	b. 〃 vreemde vlaggen.	〃 3,234,949	
			f 78,033,933
naar vreemde landen:			
	a. onder Nederlandsche vlag.	*f* 1,972,353	
	b. 〃 vreemde vlaggen.	〃 8,342,890	
			〃 10,315.243
naar den Oosterschen Archipel:			
	a. onder Nederlandsche vlag.	*f* 14,293,361	
	b. 〃 vreemde vlaggen.	〃 572,062	
			〃 14,865,423
			f 103,214,599

In 1857. Naar Nederland:			
	a. onder Nederlandsche vlag.	*f* 73,400,749	
	b. 〃 vreemde vlaggen.	〃 2,553,956	
			f 75,954,705
naar vreemde landen:			
	a. onder Nederlandsche vlag.	*f* 3,630,602	
	b. 〃 vreemde vlaggen.	〃 11,329,248	
			〃 14,959,850
naar den Oosterschen Archipel:			
	a. onder Nederlandsche vlag.	*f* 11,201,102	
	b. 〃 vreemde vlaggen.	〃 1,868,552	
			〃 13,069,654
			f 103,984,209

De waarde van den partikulieren uitvoer der buitenbezittingen heeft bedragen:

In 1853. Aan goederen en koopmanschappen. . .	*f* 17,685,485
aan specie.	〃 529,716 [1])
Te zamen. . .	*f* 18,215,201
waarvan onder Nederlandsche vlag ruim 86 % of.	〃 15,781,593
en onder vreemde vlaggen bijna 14 % of	*f* 2,433,608

In 1854. Aan goederen en koopmanschappen. . .	*f* 19,946,089
aan specie.	〃 895,821 [1])
Te zamen. . .	*f* 20,841,910
waarvan onder Nederlandsche vlag bijna 84½ % of. . . .	〃 17,573,153
en onder vreemde vlaggen ruim 15½ % of	*f* 3,268,757

[1]) Dit cijfer wijst de van Palembang, Moewara Kompeh, Muntok en Makassar uitgevoerde specie aan. Buitendien blijkt van Sumatra's Westkust en Benkoelen, Riouw, Pontianak, Sambas en Timor, doch zonder aanwijzing onder welke vlag, specie te zijn uitgevoerd ten bedrage van *f* 990,316. Van Bandjermasin, Manado en de Molukko's blijkt van geenen uitvoer van specie.

[1]) Dit cijfer wijst aan de te Palembang, Moewara Kompeh, Muntok, Riouw, Bandjermasin en Makassar uitgevoerde specie. Bovendien blijkt tot een bedrag van *f* 781,821, doch zonder aanwijzing van vlag, aan specie te zijn uitgevoerd van Sumatra's Westkust en Benkoelen, Pontianak en Sambas; terwijl van Manado, de Molukko's en Timor geen specie-uitvoer in 1854 heeft plaats gehad.

In 1855. Aan goederen en koopmanschappen. . .	f 16,171,907
aan specie.	〃 746,755 [1])
Te zamen. . .	f 16,918,662
waarvan onder Nederlandsche vlag ruim 83 %/o of. . . .	〃 14,081,790
en onder vreemde vlaggen bijna 17 %/o of	f 2.836,872

In 1856. Aan goederen en koopmanschappen. . .	f 18,968,071
aan specie.	〃 716,033 [2])
Te zamen. . .	f 19,684,104
waarvan onder Nederlandsche vlag bijna $74^2/_3$ %/o of. . . .	〃 14,681,102
en onder vreemde vlaggen ruim $25^1/_3$ %/o of	f 5,003,002

Ten aanzien van de scheepvaart, gedurende de jaren 1853—1857 [3]), leveren de Officiële verslagen de navolgende cijfers:

A. Java en Madura aangekomen:

In 1853. Onder Nederlandsche vlag:			lasten.	
Uit Nederland.	83	vaartuigen, metende	24,125	
〃 den Oosterschen Archipel:				
a. Europesche [4]). . .	371	〃 〃	$42,199^1/_2$	
b. Inlandsche. . . .	1,299	〃 〃	$7,847^3/_8$	
〃 vreemde landen.	133	〃 〃	$30,201^1/_2$	
	1,886	vaartuigen, metende . . .		$104,373^3/_8$
Onder vreemde vlaggen:				
Uit vreemde landen:				
a. Europesche [5]). . .	152	vaartuigen, metende	$33,678^1/_4$	
b. diverse Aziatische. .	12	〃 〃	437	
〃 den Oosterschen Archipel:				
a. Europesche. . . .	19	〃 〃	$3,644^3/_4$	
b. diverse Aziatische. .	101	〃 〃	$1,221^1/_2$	
	284	vaartuigen, metende . . .		$38,981^1/_2$
			Totaal lasten	$143,354^7/_8$

[1]) Dit cijfer bevat de specie, uitgevoerd van Palembang, Moewara Kompeh, Muntok, Riouw, Makassar en Timor. Bovendien is van Sumatra's Westkust en Benkoelen, en van Sambas uitgevoerd, doch zonder aanwijzing van vlag, voor een bedrag van f 521,161. Van Pontianak, Bandjermasin, Manado en de Molukko's schijnt geen uitvoer te hebben plaats gehad.

[2]) Dit cijfer bevat de specie, uitgevoerd van Palembang, Muntok, Riouw, Bandjermasin en Makassar. Bovendien is, zonder aanwijzing van vlag, van Sumatra's Westkust en Benkoelen, Pontianak, Sambas en de Molukko's specie uitgevoerd tot een bedrag van f 827,119. Van Moewara Kompeh, Manado en Timor schijnt in 1856 geen specie te zijn uitgevoerd.

[3]) Voor de buitenbezittingen loopt het nu te geven overzigt slechts over de jaren 1853—1856.

[4]) Hier, zoowel als later, wanneer onder de rubriek Nederlandsche vlag melding wordt gemaakt van Europesche vaartuigen, worden daaronder bedoeld: *Nederlandsche* en *Nederlandsch Indische vaartuigen, geluigd als Europesche.*

[5]) Hier, zoowel als later, wanneer onder de rubriek vreemde vlaggen melding wordt gemaakt van Europesche vaartuigen, worden daaronder bedoeld: *vaartuigen, onder diverse vlaggen van Europa en Amerika.*

In 1854. Onder Nederlandsche vlag:

				lasten.
Uit Nederland.	90 vaartuigen, metende	27,287		
„ den Oosterschen Archipel:				
a. Europesche. . . .	412 „ „	46,145½		
b. Inlandsche. . . .	1,393 „ „	8,208		
„ vreemde landen.	168 „ „	57,785¾		
	2,063 vaartuigen, metende . . .			139,426¼

Onder vreemde vlaggen:

Uit vreemde landen:			
a. Europesche. . . .	136 vaartuigen, metende	25,719¾	
b. diverse Aziatische. .	27 „ „	1,583	
„ den Oosterschen Archipel:			
a. Europesche. . . .	21 „ „	4,347	
b. diverse Aziatische. .	101 „ „	1,761	
	285 vaartuigen, metende . . .		33,410¾
		Totaal lasten	172,837

In 1855. Onder Nederlandsche vlag:

				lasten.
Uit Nederland.	140 vaartuigen, metende	43,827		
„ den Oosterschen Archipel:				
a. Europesche. . . .	363 „ „	39,001½		
b. Inlandsche. . . .	1,443 „ „	9,517½		
„ vreemde landen.	119 „ „	33,334		
	2,065 vaartuigen, metende . . .			125,680

Onder vreemde vlaggen:

Uit vreemde landen:			
a. Europesche. . . .	152 vaartuigen, metende	30,583	
b. diverse Aziatische. .	29 „ „	2,036	
„ den Oosterschen Archipel:			
a. Europesche. . . .	14 „ „	2,156	
b. diverse Aziatische. .	49 „ „	890½	
	244 vaartuigen, metende . . .		35,665½
		Totaal lasten	161,345½

In 1856. Onder Nederlandsche vlag:

				lasten.
Uit Nederland.	220 vaartuigen, metende	73,864½		
„ den Oosterschen Archipel:				
a. Europesche. . . .	359 „ „	40,162½		
b. Inlandsche. . . .	1,391 „ „	9,036¾		
„ vreemde landen.	90 „ „	25,307		
	2,060 vaartuigen, metende . . .			148,370¾
	Te transporteren. . .		lasten	148,370¾

		Transport. . . lasten	148,370¾
Onder vreemde vlaggen:			
Uit vreemde landen:			
a. Europesche. . . .	175 vaartuigen, metende	34,917¼	
b. diverse Aziatische. .	21 〃 〃	1,272½	
〃 den Oosterschen Archipel:			
a. Europesche. . . .	22 〃 〃	4,105½	
b. diverse Aziatische. .	43 〃 〃	533½	
	261 vaartuigen, metende . . .		40,828¾
		Totaal lasten	189,199½
In 1857. Onder Nederlandsche vlag:		lasten.	
Uit Nederland.	172 vaartuigen, metende	58,428½	
〃 den Oosterschen Archipel:			
a. Europesche. . . .	475 〃 〃	60,949¾	
b. Inlandsche. . . .	1,583 〃 〃	8,810¼	
〃 vreemde landen.	145 〃 〃	42,464¾	
	2,375 vaartuigen, metende . . .		170,653¼
Onder vreemde vlaggen:			
Uit vreemde landen:			
a. Europesche. . . .	192 vaartuigen, metende	52,768¾	
b. diverse Aziatische. .	18 〃 〃	778	
〃 den Oosterschen Archipel:			
a. Europesche. . . .	18 〃 〃	2,975	
b. diverse Aziatische. .	40 〃 〃	774¾	
	268 vaartuigen, metende . . .		57,296½
		Totaal lasten	227,949¾

B. Java en Madura vertrokken:

In 1853. Onder Nederlandsche vlag:		lasten.	
Naar Nederland.	208 vaartuigen, metende	62,748	
〃 den Oosterschen Archipel:			
a. Europesche. . . .	419 〃 〃	45,385¼	
b. Inlandsche. . . .	1,396 〃 〃	7,727¾	
〃 vreemde landen. . . .	15 〃 〃	3,473½	
	2,038 vaartuigen, metende . . .		119,334½
Onder vreemde vlaggen:			
Naar Nederland.	42 vaartuigen, metende	9,804	
〃 den Oosterschen Archipel:			
a. Europesche. . . .	30 〃 〃	5,784¾	
b. diverse Aziatische.	64 〃 〃	1,563	
〃 vreemde landen:			
a. Europesche. . . .	98 〃 〃	20,932	
b. diverse Aziatische.	8 〃 〃	337	
	242 vaartuigen, metende . . .		38,420¾
		Totaal lasten	157,755¼

In 1854. Onder Nederlandsche vlag: lasten.

Naar Nederland.	268	vaartuigen, metende	78,547	
〃 den Oosterschen Archipel:				
a. Europesche. . . .	470	〃 〃	54,786$^3/_4$	
b. Inlandsche. . . .	1,465	〃 〃	8,167$^3/_4$	
〃 vreemde landen. . . .	33	〃 〃	8,458$^1/_2$	
	2,236	vaartuigen, metende . . .		149,960

Onder vreemde vlaggen:

Naar Nederland.	16	vaartuigen, metende	3,000$^1/_2$	
〃 den Oosterschen Archipel:				
a. Europesche. . . .	32	〃 〃	5,003	
b. diverse Aziatische.	89	〃 〃	1,706	
〃 vreemde landen:				
a. Europesche. . . .	103	〃 〃	17,627$^1/_4$	
b. diverse Aziatische.	14	〃 〃	685	
	254	vaartuigen, metende . . .		28,021$^3/_4$
			Totaal lasten	177,981$^3/_4$

In 1855. Onder Nederlandsche vlag: lasten.

Naar Nederland.	246	vaartuigen, metende	73,972$^1/_2$	
〃 den Oosterschen Archipel:				
a. Europesche. . . .	386	〃 〃	44,036$^1/_4$	
b. Inlandsche. . . .	1,547	〃 〃	10,502$^1/_2$	
〃 vreemde landen. . . .	14	〃 〃	3,043$^1/_2$	
	2,193	vaartuigen, metende . . .		131,554$^3/_4$

Onder vreemde vlaggen:

Naar Nederland.	29	〃 〃	8,215	
〃 den Oosterschen Archipel:				
a. Europesche. . . .	30	〃 〃	4,866$^1/_2$	
b. diverse Aziatische.	66	〃 〃	1,236	
〃 vreemde landen:				
a. Europesche. . . .	102	〃 〃	20,319	
b. diverse Aziatische.	25	〃 〃	2,202	
	252	vaartuigen, metende . . .		36,838$^1/_2$
			Totaal lasten	168,393$^1/_4$

In 1856. Onder Nederlandsche vlag: lasten.

Naar Nederland.	319	vaartuigen, metende	104,531	
〃 den Oosterschen Archipel:				
a. Europesche. . . .	521	〃 〃	48,396	
b. Inlandsche. . . .	1,417	〃 〃	9,654$^1/_2$	
〃 vreemde landen. . . .	23	〃 〃	6,354	
	2,280	vaartuigen, metende . . .		168,935$^1/_2$
			Te transporteren. . . lasten	168,935$^1/_2$

			Transport. . . lasten	168,935$^1/_2$
Onder vreemde vlaggen:				
Naar Nederland.	35 vaartuigen, metende	10,399		
〃 den Oosterschen Archipel:				
a. Europesche. . . .	41 〃 〃	6,338		
b. diverse Aziatische.	49 〃 〃	711		
〃 vreemde landen:				
a. Europesche. . . .	103 〃 〃	19,909$^1/_4$		
b. diverse Aziatische.	25 〃 〃	2,213		
	253 vaartuigen, metende . . .			39,570$^1/_4$
			Totaal lasten	208,505$^3/_4$

In 1857. Onder Nederlandsche vlag:		lasten.	
Naar Nederland.	254 vaartuigen, metende	78,866	
〃 den Oosterschen Archipel:			
a. Europesche. . . .	515 〃 〃	63,503$^1/_2$	
b. Inlandsche. . . .	1,650 〃 〃	9,840$^1/_2$	
〃 vreemde landen. . . .	48 〃 〃	13,357	
	2,467 vaartuigen, metende . . .		165,567
Onder vreemde vlaggen:			
Naar Nederland.	27 vaartuigen, metende	6,890	
〃 den Oosterschen Archipel:			
a. Europesche. . . .	33 〃 〃	7,616$^1/_4$	
b. diverse Aziatische.	41 〃 〃	809$^1/_2$	
〃 vreemde landen:			
a. Europesche. . . .	121 〃 〃	28,688$^3/_4$	
b. diverse Aziatische.	16 〃 〃	882	
	238 vaartuigen, metende . . .		44,886$^1/_2$
		Totaal lasten	210,453$^1/_2$

Met eene veranderde rangschikking der voorafgegane resultaten van de scheepvaart op en van Java en Madura, gedurende de jaren 1853—1857, blijkt:

1°. dat onder Nederlandsche vlag zijn aangekomen:

a. Uit Nederland:

In 1853	83	vaartuigen,	metende	24,125	lasten.
〃 1854	90	〃	〃	27,287	〃
〃 1855	140	〃	〃	43,827	〃
〃 1856	220	〃	〃	73,864$^1/_2$	〃
〃 1857	172	〃	〃	58,428$^1/_2$	〃

b. Uit vreemde landen:

In 1853	133	vaartuigen,	metende	30,201$^1/_2$	lasten.
〃 1854	168	〃	〃	57,785$^3/_4$	〃
〃 1855	119	〃	〃	33,334	〃
〃 1856	90	〃	〃	25,307	〃
〃 1857	145	〃	〃	42,464$^3/_4$	〃

c. Uit den Oosterschen Archipel:

1. Europesche.

In	1853	371	vaartuigen,	metende	42,199 1/2	lasten.
"	1854	412	"	"	46,145 1/2	"
"	1855	363	"	"	39,001 1/2	"
"	1856	360	"	"	40,162 1/2	"
"	1857	475	"	"	60,949 3/4	"

2. Inlandsche.

In	1853	1,299	vaartuigen,	metende	7,847 3/8	lasten.
"	1854	1,393	"	"	8,208	"
"	1855	1,443	"	"	9,517 1/2	"
"	1856	1,391	"	"	9,036 3/4	"
"	1857	1,583	"	"	8,810 1/4	"

2°. dat onder vreemde vlaggen zijn aangekomen:

a. Uit vreemde landen:

1. Onder diverse vlaggen van Europa en Amerika.

In	1853	152	vaartuigen,	metende	33,678 1/4	lasten.
"	1854	136	"	"	25,719 3/4	"
"	1855	152	"	"	30,583	"
"	1856	175	"	"	34,917 1/4	"
"	1857	192	"	"	52,768 3/4	"

2. Onder diverse Aziatische vlaggen.

In	1853	12	vaartuigen,	metende	437	lasten.
"	1854	27	"	"	1,583	"
"	1855	29	"	"	2,036	"
"	1856	21	"	"	1,272 1/2	"
"	1857	18	"	"	778	"

b. Uit den Oosterschen Archipel:

1. Europesche.

In	1853	19	vaartuigen,	metende	3,644 3/4	lasten.
"	1854	21	"	"	4,347	"
"	1855	14	"	"	2,156	"
"	1856	22	"	"	4,105 1/2	"
"	1857	18	"	"	2,975	"

2. Diverse Aziatische.

In	1853	101	vaartuigen,	metende	1,221 1/2	lasten.
"	1854	101	"	"	1,761	"
"	1855	49	"	"	890 1/2	"
"	1856	43	"	"	533 1/2	"
"	1857	40	"	"	774 3/4	"

3°. dat onder Nederlandsche vlag zijn vertrokken:

a. Naar Nederland:

In	1853	208	vaartuigen,	metende	62,748	lasten.
〃	1854	268	〃	〃	78,547	〃
〃	1855	246	〃	〃	73,972½	〃
〃	1856	319	〃	〃	104,531	〃
〃	1857	254	〃	〃	78,866	〃

b. Naar den Oosterschen Archipel:

1. Europesche.

In	1853	419	vaartuigen,	metende	45,385¼	lasten.
〃	1854	470	〃	〃	54,786¾	〃
〃	1855	386	〃	〃	44,036¼	〃
〃	1856	521	〃	〃	48,396	〃
〃	1857	515	〃	〃	63,503½	〃

2. Inlandsche.

In	1853	1,396	vaartuigen,	metende	7,727¾	lasten.
〃	1854	1,465	〃	〃	8,167¾	〃
〃	1855	1,547	〃	〃	10,502½	〃
〃	1856	1,417	〃	〃	9,654½	〃
〃	1857	1,650	〃	〃	9,840½	〃

c. Naar vreemde landen:

In	1853	15	vaartuigen,	metende	3,473½	lasten.
〃	1854	33	〃	〃	8,458½	〃
〃	1855	14	〃	〃	3,043½	〃
〃	1856	23	〃	〃	6,354	〃
〃	1857	48	〃	〃	13,357	〃

4°. dat onder vreemde vlaggen zijn vertrokken:

a. Naar Nederland:

In	1853	42	vaartuigen,	metende	9,804	lasten.
〃	1854	16	〃	〃	3,000½	〃
〃	1855	29	〃	〃	8,215	〃
〃	1856	35	〃	〃	10,399	〃
〃	1857	27	〃	〃	6,890	〃

b. Naar den Oosterschen Archipel:

1. Europesche.

In	1853	30	vaartuigen,	metende	5,784¾	lasten.
〃	1854	32	〃	〃	5,003	〃
〃	1855	30	〃	〃	4,866½	〃
〃	1856	41	〃	〃	6,338	〃
〃	1857	33	〃	〃	7,616¼	〃

2. Diverse Aziatische.

In	1853	64	vaartuigen,	metende	1,563	lasten.
〃	1854	89	〃	〃	1,706	〃
〃	1855	66	〃	〃	1,236	〃
〃	1856	49	〃	〃	711	〃
〃	1857	41	〃	〃	809½	〃

c. Naar vreemde landen:

1. Europesche.

In	1853	98	vaartuigen,	metende	20,932	lasten.
〃	1854	103	〃	〃	17,627 1/4	〃
〃	1855	102	〃	〃	20,319	〃
〃	1856	103	〃	〃	19,909 1/4	〃
〃	1857	121	〃	〃	28,688 3/4	〃

2. Diverse Aziatische.

In	1853	8	vaartuigen,	metende	337	lasten.
〃	1854	14	〃	〃	685	〃
〃	1855	25	〃	〃	2,202	〃
〃	1856	25	〃	〃	2,213	〃
〃	1857	16	〃	〃	882	〃

Met betrekking tot het aandeel der Nederlandsche en vreemde vlaggen in de scheepvaart op en van Java en Madura zijn de uitkomsten van de jaren 1853—1857 geweest als volgt:

1°. aangekomen vaartuigen.

In 1853	totaal lasten	143,354 7/8
waarvan onder Nederlandsche vlag.	〃	104,373 3/4
of ruim 72 1/2 %, en dus onder vreemde vlaggen bijkans 27 1/2 % of.	lasten	38,981 1/8
In 1854	totaal lasten	172,837
waarvan onder Nederlandsche vlag.	〃	139,426 1/4
of ruim 80 1/2 %, en dus onder vreemde vlaggen bijna 19 1/2 % of.	lasten	33,410 3/4
In 1855	totaal lasten	161,345 1/2
waarvan onder Nederlandsche vlag.	〃	125,680
of bijna 78 %, en dus onder vreemde vlaggen ruim 22 % of.	lasten	35,665 1/2
In 1856	totaal lasten	189,199 1/2
waarvan onder Nederlandsche vlag.	〃	148,370 3/4
of ruim 78 1/2 %, en dus onder vreemde vlaggen bijna 21 1/2 % of.	lasten	40,828 3/4
In 1857	totaal lasten	227,949 3/4
waarvan onder Nederlandsche vlag.	〃	170,653 1/4
of bijna 75 %, en dus onder vreemde vlaggen ruim 25 % of.	lasten	57,296 1/2

2°. vertrokken vaartuigen.

In 1853	totaal lasten	157,755 1/4
waarvan onder Nederlandsche vlag.	〃	119,334 1/2
of ruim 75 1/2 %, en dus onder vreemde vlaggen bijna 24 1/2 % of.	lasten	38,420 3/4

In 1854	totaal lasten	$177,981^3/_4$
waarvan onder Nederlandsche vlag.	„	149,960
of ruim 84 %, en dus onder vreemde vlaggen bijna 16 % of.	lasten	$28,021^3/_4$
In 1855	totaal lasten	$168,393^1/_4$
waarvan onder Nederlandsche vlag.	„	$131,554^3/_4$
of ruim 78 %, en dus onder vreemde vlaggen bijna 22 % of.	lasten	$36,838^1/_2$
In 1856	totaal lasten	$208,505^3/_4$
waarvan onder Nederlandsche vlag.	„	$168,935^1/_2$
of ruim 81 %, en dus onder vreemde vlaggen bijna 19 % of.	lasten	$39,570^1/_4$
In 1857	lasten	$210,453^1/_2$
waarvan onder Nederlandsche vlag.	„	165,567
of bijna 79 %, en dus onder vreemde vlaggen ruim 21 % of.	lasten	$44,886^1/_2$

De inrigting der overzigten van den handel der buitenbezittingen laat niet toe, om van allen, even als van Java en Madura, eene zoo naauwkeurige ontleding te geven wat aangaat het betrekkelijk aandeel der Nederlandsche en vreemde vlaggen in de scheepsruimte der aangekomen en vertrokken vaartuigen, daar in sommige dier overzigten de kategorie van *vaartuigen onder diverse Aziatische vlaggen* dan eens vermengd wordt met die van *vaartuigen onder Nederlandsche vlag varende*, dan weder blijkbaar onder *de vreemde vlaggen* schijnt te moeten worden gerangschikt.

Van sommige der buitenbezittingen, bijv. Sumatra's Westkust en Benkoelen [1]), is de verhouding tusschen de Nederlandsche en vreemde vlaggen op te geven, maar daar weder blijkt zij voor de eerste niet zoo gunstig te zijn, als, met het oog op ieders aandeel in *de waarde* van in- en uitvoer zou kunnen verwacht worden [2]), zoodat het waarschijnlijk wordt, dat een groot gedeelte der vaartuigen onder vreemde vlaggen aldaar in ballast is aangekomen en vertrokken, en dus ook voor die bezitting eene gedetailleerde opgaaf van cijfers weinig kan dienen tot maatstaf van het

[1]) Sumatra's Westkust en Benkoelen wordt hier meer bijzonder genoemd, omdat de handel dier bezitting alleen nagenoeg 50 % bedraagt van dien der buitenbezittingen in het geheel, althans wanneer men, zooals in de overzigten geschiedt, den uitvoer voor Gouvernements rekening van het tin van Banka, de koffij van Manado, en de specerijen der Molukko's buiten aanmerking laat.

[2]) Uit het medegedeelde op pag. 451 blijkt, dat het aandeel in de *waarde* van den invoer van Sumatra's Westkust en Benkoelen is geweest:

In 1853	voor de	Nederl.	vlag	ruim	$96^1/_2$ %
	„ „	vreemde	„	bijna	$3^1/_2$ %
„ 1854	„ „	Nederl.	„	ruim	$96^1/_2$ %
	„ „	vreemde	„	bijna	$3^1/_2$ %
„ 1855	„ „	Nederl.	„	ruim	$95^1/_2$ %
	„ „	vreemde	„	ruim	$4^1/_2$ %
„ 1856	„ „	Nederl.	„	bijna	$97^1/_4$ %
	„ „	vreemde	„	ruim	$2^3/_4$ %

terwijl daarentegen de verhouding van het aandeel in de scheepsruimte der aangekomen schepen is geweest:

In 1853	voor de	Nederl.	vlag	bijna	$54^1/_4$ %
	„ „	vreemde	„	ruim	$45^3/_4$ %
„ 1854	„ „	Nederl.	„	ruim	$64^1/_2$ %
	„ „	vreemde	„	bijna	$35^1/_2$ %
„ 1855	„ „	Nederl.	„	ruim	75 %
	„ „	vreemde	„	bijna	25 %
„ 1856	„ „	Nederl.	„	ruim	57 %
	„ „	vreemde	„	bijna	43 %

Een bijna even groot verschil bestaat er in de verhouding tusschen het aandeel der Nederlandsche en vreemde vlaggen in de waarde van den uitvoer en in de scheepsruimte der vertrokken schepen. De *scheepsruimte* der vaartuigen onder vreemde vlaggen is dus buiten alle evenredigheid tot de *waarde* van in- en uitvoer.

betrekkelijk aandeel der verschillende vlaggen in den handel.

Om al die redenen zal het misschien voorzigtiger zijn, zich bij de volgende, meer algemeene opgaven te bepalen.

De scheepsruimte heeft bedragen:

Sumatra's Westkust en Benkoelen.

Aangekomen vaartuigen:

1853	lasten	28,691
1854	〃	35,462$^{3}/_{4}$
1855	〃	33,404$^{1}/_{2}$
1856	〃	35,562$^{3}/_{4}$

Vertrokken vaartuigen:

1853	lasten	29,554$^{1}/_{4}$
1854	〃	35,463$^{1}/_{4}$
1855	〃	34,723$^{1}/_{2}$
1856	〃	36,566$^{1}/_{2}$

Palembang.

Aangekomen vaartuigen:

1853	lasten	6,117
1854	〃	5,617$^{1}/_{2}$
1855	〃	4,675
1856	〃	5,573$^{3}/_{4}$

Vertrokken vaartuigen:

1853	lasten	5,802$^{1}/_{2}$
1854	〃	5,935$^{1}/_{2}$
1855	〃	5,462$^{1}/_{2}$
1856	〃	5,264$^{1}/_{4}$

Moewara Kompeh.

Aangekomen vaartuigen:

1853	〃	542
1854	〃	378
1855	〃	313$^{1}/_{2}$
1856	〃	277

Vertrokken vaartuigen:

1853	lasten	530
1854	〃	347$^{1}/_{2}$
1855	〃	422
1856	〃	311

Muntok.

Aangekomen vaartuigen:

1853	lasten	7,098
1854	〃	6,552
1855	〃	6,654$^{1}/_{2}$
1856	〃	4,205

Vertrokken vaartuigen:

1853	lasten	6,356
1854	〃	6,842
1855	〃	6,170$^{1}/_{2}$
1856	〃	2,610

Riouw.

Aangekomen vaartuigen:

1853	lasten	14,369$^{1}/_{2}$
1854	〃	12,742$^{1}/_{4}$
1855	〃	17,043$^{3}/_{4}$
1856	〃	11,827

Vertrokken vaartuigen:

1853	lasten	14,075$^{1}/_{2}$
1854	〃	12,691$^{3}/_{4}$
1855	〃	15,931$^{1}/_{4}$
1856	〃	12,060

Pontianak.

Aangekomen vaartuigen:

1853	lasten	4,337
1854	〃	4,582
1855	〃	4,087
1856	〃	4,083

Vertrokken vaartuigen:

1853	lasten	4,115
1854	〃	4,914
1855	〃	4,119
1856	〃	4,365

Sambas.

Aangekomen vaartuigen:

1853	〃	2,233$^{1}/_{2}$
1854	〃	2,362
1855	〃	1,295$^{1}/_{2}$
1856	〃	2,012$^{1}/_{2}$

Vertrokken vaartuigen:

1853	lasten	2,236$^{1}/_{2}$
1854	〃	2,736
1855	〃	1,590$^{1}/_{2}$
1856	〃	1,747

Bandjermasin.

Aangekomen vaartuigen:

1853	lasten	7,647$^{1}/_{2}$
1854	〃	13,032
1855	〃	11,095$^{1}/_{2}$
1856	〃	12,858$^{1}/_{2}$

Vertrokken vaartuigen:

1853	lasten	9,243$^1/_2$
1854	〃	13,421$^1/_2$
1855	〃	11,263$^1/_2$
1856	〃	12,057$^1/_2$

Makassar.

Aangekomen vaartuigen:

1853	lasten	19,636
1854	〃	13,956$^1/_2$
1855	〃	15,219
1856	〃	16,355$^1/_2$

Vertrokken vaartuigen:

1853	lasten	19,718
1854	〃	15.335
1855	〃	16,652
1856	〃	17,523$^1/_2$

Manado.

Aangekomen vaartuigen:

1853	lasten	2,350
1854	〃	2,262$^1/_2$
1855	〃	3,253$^3/_4$
1856	〃	3,860

Vertrokken vaartuigen:

1853	lasten	2,349$^1/_2$
1854	〃	2,232$^1/_4$
1855	〃	3,288$^3/_4$
1856	〃	3,860

de Molukko's.

Aangekomen vaartuigen:

1853	lasten	13,828$^1/_2$
1854	〃	9,851
1855	〃	14,060$^1/_2$
1856	〃	16,789$^1/_4$

Vertrokken vaartuigen:

1853	lasten	13,379$^1/_2$
1854	〃	10,324$^1/_2$
1855	〃	15,174$^3/_4$
1856	〃	16,349$^1/_2$

Timor.

Aangekomen vaartuigen:

1853	lasten	3,919$^1/_2$
1854	〃	3,861$^1/_2$
1855	〃	5,139$^1/_2$
1856	〃	5,850$^1/_2$

Vertrokken vaartuigen:

1853	lasten	3,753
1854	〃	3,751$^1/_2$
1855	〃	5,093$^1/_2$
1856	〃	5,813$^1/_2$

Eene bijeentrekking van al de voorafgegane buitenbezittingen, geeft voor het geheel de navolgende cijfers:

als der aangekomen vaartuigen:

In 1853	lasten	110,769$^1/_2$
〃 1854	〃	110,660
〃 1855	〃	116,272
〃 1856	〃	119,254$^3/_4$

en der vertrokken vaartuigen:

In 1853	lasten	111,113$^1/_4$
〃 1854	〃	113,994$^3/_4$
〃 1855	〃	119,891$^3/_4$
〃 1856	〃	118,527$^1/_2$

Het blijkt uit de bovenstaande cijfers, als ook uit die van de waarde van in- en uitvoer in het algemeen gegeven, dat de handel der buitenbezittingen niet bijzonder is vooruitgegaan, en als men daarbij in aanmerking neemt, dat de waarde van den uitvoer van voortbrengselen van den Oosterschen Archipel in dezelfde jaren van 1853—1856 geene vermeerdering heeft ondergaan [1]), in weêrwil van de stijging der prijzen van vele belangrijke artikelen, dan komt men tot de veronderstelling, òf dat die waarde niet naar waarheid is opgegeven, òf dat er vermindering van produktie voor den uitvoer heeft plaats gehad. De overzigten van den handel der buitenbezittingen, die niet de hoeveelheden, maar slechts de waarde van den uitvoer vermelden, verspreiden daaromtrent geen licht.

[1]) De waarde van den uitvoer van voortbrengselen van den Oosterschen Archipel heeft voor de gezamenlijke buitenbezittingen bedragen:

in 1853.	*f*	14,332,522
„ 1854.	„	16,297,490
„ 1855.	„	13,333,505
„ 1856.	„	16,058,372

Die cijfers toonen aan, dat de uitvoer der twee laatste, in vergelijking met dien der twee eerste jaren, verminderd is met ruim twaalf ton.

Wanneer men daartegenover stelt de resultaten, die de handelsverslagen van Java en Madura aanbieden, dan valt het vooral in het oog, hoever daarbij de belangrijkheid van al de buitenbezittingen te gader achterstaat [1]), al ontneemt men aan de Javasche uitvoeren, wat daaronder niet behoort en eigenlijk niets meer is dan door- of weder uitvoer van aldaar uit de buitenbezittingen aangebragte artikelen, zooals benzoïn, gom-elastiek, getah pertjah, harst of damar, kassia, kamfer, koffij (van Sumatra, Manado en Bali), peper, rotan, speceerijen uit de Molukko's en het tin van Banka, en al laat men zelfs buiten aanmerking de vermeerdering der waarde van den uitvoer ten gevolge van stijging der prijzen. Hoe scherp men ook in beide die opzigten de lijnen zou willen trekken, bij slot van rekening zou de uitkomst altijd blijven, dat de waarde van den uitvoer van Java en Madura voor het minst eens zoo groot is als die der buitenbezittingen gezamenlijk.

Dat stijging der prijzen evenwel in het tijdvak van 1853—1857, en niet zoo zeer vermeerderde produktie, heeft bijgedragen tot de vermeerdering der waarde van den uitvoer van Java, is niet te ontkennen, en blijkt zoodra men bij eene inzage der handelsverslagen het oog slaat op eenige der belangrijkste artikelen van uitvoer, zoo als de koffij, suiker, rijst en tabak [2]).

[1]) Eene eenigzins gunstige uitzondering behoort echter te worden gemaakt ten behoeve van Sumatra's Westkust (met eenen uitvoer van voortbrengselen van den Oosterschen Archipel, ter waarde van 60% van het totaal cijfer der buitenbezittingen) en van Banka voor het tin.

[2]) Het tin heeft daartoe ook bijgedragen, maar als een produkt van Banka kan hetzelve hier buiten aanmerking blijven, ofschoon ten overvloede kan vermeld worden, dat de uitvoer heeft bedragen:

In 1853	pik.	64,355,82	à *f*	3,217,726
„ 1854	„	66,158,09	„ „	3,301,499
„ 1855	„	91,416,82	„ „	4,570,741
„ 1856	„	108,990,41	„ „	7,323,972
„ 1857	„	103,673,80	„ „	7,257,175

Onder die hoeveelheden zal waarschijnlijk ook zijn begrepen het tin, afkomstig van Billiton. — De groote uitvoer van de drie laatste jaren levert geen bewijs op van vermeerderde produktie. Het blijkt althans, dat de invoer heeft bedragen:

In 1853	pik.	75,660,03
„ 1854	„	62,461,72
„ 1855	„	85,090,57
„ 1856	„	66,229,46
„ 1857	„	80,616,54
Te zamen	pik.	370,058,32

Het is waarschijnlijk, dat de meer uitgevoerde hoeveelheid, die 74,536,62 pik. bedraagt, moet worden gebragt op rekening van den invoer vóór 1853.

Alsdan vinden wij vermeld eenen uitvoer

van koffij:

In 1853	pikols	1,019,574.64	à *f*	25,309,379
„ 1854	„	1,017,595.60	„ „	25,377,107
„ 1855	„	1,264,265.92	„ „	32,398,538
„ 1856	„	1,188,408.25	„ „	35,853,080
„ 1857 [1])	„	976,839.42	„ „	34,164,092

van suiker:

In 1853	pikols	1,768,233.25	à *f*	20,966,746
„ 1854	„	1,773,468.77	„ „	21,113,838
„ 1855	„	1,660,638.56	„ „	20,417,841
„ 1856	„	1,996,456.85	„ „	29,043,111
„ 1857 [2])	„	1,696,334.75	„ „	30,138,874

van rijst:

In 1853	pikols	663,878.99	à *f*	2,945,816
„ 1854	„	576,511.85	„ „	3,100,043
„ 1855	„	965,547.27	„ „	4,948,393
„ 1856	„	1,434,664.84	„ „	7,801,429
„ 1857	„	2,057,580.85	„ „	9,990,609

[1]) Ofschoon in 1857 ruim 43,000 pikols minder zijn uitgevoerd dan in 1853, bedroeg de waarde van de uitgevoerde koffij in 1857 ruim *f* 8,854,000 meer dan de waarde der in 1853 uitgevoerde koffij. In 1853 bedroeg die waarde gemiddeld *f* 24,82½ per pikol, — in 1857 *f* 34.97½, hetgeen een verschil geeft van *f* 10.15 per pikol. — De groote uitvoer van 1855 bevat geen bewijs voor vermeerderde produktie.

[2]) In 1857 werden ongeveer 72,000 pikols suiker minder uitgevoerd dan in 1853, en desniettemin bedraagt de waarde van den uitvoer in 1857 nagenoeg *f* 9,200,000 meer dan in 1853. In dat jaar werd de waarde gemiddeld berekend op *f* 11.85½ de pikol, in 1857 op *f* 17.77, hetgeen een verschil geeft van *f* 5.92 per pikol. — De aanzienlijke uitvoer van 1856 levert geen bewijs voor vermeerderde produktie.

en van de tabak:

In 1853	pikols	35,738.86	à *f*	971,869
„ 1854	„	39,354.07	„ „	1,069,953
„ 1855	„	42,217.35	„ „	1,165,887
„ 1856	„	38,580.21	„ „	1,060,349
„ 1857	„	57,333.65	„ „	1,305,139

Wij zien daaruit, dat, ofschoon er vermindering plaats had in de uitgevoerde hoeveelheid koffij en suiker, er tusschen de waarde van het uitgevoerde in 1853 en 1857 een verschil bestaat van ongeveer 9 millioen guldens voor ieder of van 18 millioen voor beide artikelen ten voordeele van het laatste jaar. De uitvoer van rijst en tabak daarentegen is toegenomen, niet alleen wat betreft de waarde, maar ook de hoeveelheid. Wij vinden voor die beide artikelen tusschen de jaren 1853 en 1857 eene vermeerderde waarde van uitvoer ten bedrage respectivelijk van ruim 7 millioen en 330,000 guldens, en wanneer daarbij gevoegd wordt voor de, in vergelijking met het jaar 1853, in 1857 uitgevoerde meerdere waarde van tin, ongeveer 4 millioen, en van rotting, ongeveer *f* 540,000, dan verkrijgt men een totaal van bijkans 30,000,000 of, op c.c. 1 millioen na, het verschil tusschen de jaren 1853 en 1857 van de totale waarde der uitgevoerde produkten van den Oosterschen Archipel [1]).

Ten aanzien van de zeer aanzienlijke vermeerdering van den uitvoer van rijst, die meer bepaaldelijk in de jaren 1855—1857 heeft plaats gehad, valt nog het volgende op te merken:

1°. volgens de opgaven der regering heeft de produktie van rijst bedragen:

in 1853	aan padi.	. pikols	28,916,839½
„ 1854	„ „ . .	„	28,259,152
„ 1855	„ „ . .	„	29,037,273
„ 1856	„ „ . .	„	32,844,135½
„ 1857	„ „ . .	„	31,434,214

2°. en zijn de gemiddelde prijzen der rijst per pikol geweest:

in 1853	*f*	2.90
„ 1854	„	3.03
„ 1855	„	2.97½
„ 1856	„	3.87½
„ 1857	„	2.39½

In weêrwil dus van de steeds toenemende produktie zijn de prijzen stijgende gebleven. Alleen in het laatste jaar heeft de middelprijs, in vergelijking van 1853, eene vermindering ondergaan van ongeveer een halven gulden per pikol. — Wanneer men deze omstandigheid in verband brengt met het steeds toenemend cijfer der bevolking, dat volgens de mededeelingen der regering heeft bedragen:

in 1853 . . .	10,290,045	zielen
„ 1854 . . .	10,581,890	„
„ 1855 . . .	10,916,158	„
„ 1856 . . .	11,290,450	„
„ 1857 . . .	11,594,158	„

dan zou men tot de slotsom moeten komen, dat de vermeerderde produktie tot den aanwas der volksmenigte ter naauwernood in evenredigheid staat.

In 1853 toch stond de verhouding van het cijfer der produktie tot dat der bevolking als van $2^{80}/_{100}$ pikols padi per hoofd, terwijl in 1857 die verhouding was $2^{70}/_{100}$ pikols padi per hoofd. Wanneer men daarbij in aanmerking neemt, dat 1 pikol padi gemiddeld waarschijnlijk niet meer uitlevert dan $^5/_7$ pikol rijst, dan is eene produktie van 2.80 en 2.70, of gemiddeld 2.75 pikols padi, gelijkstaande aan 1.95 pikols rijst (wel te verstaan eens gebolsterde rijst of zoogenaamde *bras gaba*), niet van dien aard, dat zij zulk eenen hand over hand toenemenden uitvoer verklaart; vooral wanneer men daarbij bedenkt, dat rijst wel voor $^3/_4$ gedeelten kan worden gehouden voor het voedingsmiddel der bevolking, van welke het niet te veel is aan te nemen, dat de volwassenen ongeveer 3 pikols per hoofd jaarlijks verbruiken.

Er kan dus hier aan geene overproduktie gedacht worden ter verklaring van den toegenomen uitvoer. Wel schijnt hiertegen eenigzins in aanmerking te komen het afnemen van den invoer van rijst op Java, die bedragen heeft:

in 1853	pikols	81,909.64
„ 1854	„	92,543.14
„ 1855	„	78,478.58
„ 1856	„	54,413.22
„ 1857	„	41,796.94

maar die cijfers, welke, in vergelijking met het jaar 1853, eene vermindering van invoer van 41,000 pikols in 1857 aanwijzen, zijn van te

[1]) In 1857 heeft die waarde bedragen *f* 95,360,222
in 1853. . . . . „ 64,685,342
zoodat er een verschil bestaat van. . *f* 30,674,780

weinig beteekenis, om hier eenen belangrijken invloed uit te oefenen.

Wanneer men met al het voorafgegane in verband brengt:

1°. dat, blijkens de handelsverslagen de gemiddelde prijs, waartegen de rijst is uitgevoerd, heeft bedragen:

in 1853 per pikol. . . .	*f*	4.43¾
〃 1854 〃 〃	〃	5.37¾
〃 1855 〃 〃	〃	5.12½
〃 1856 〃 〃	〃	5.43¾
〃 1857 〃 〃	〃	4.85½

dus in 1857 nog ruim 40 cents per pikol meer dan in 1853;

2°. dat, in de drie laatste jaren van het hier behandelde tijdvak gebrek aan genoegzame lading heeft bestaan voor de op Java aangekomen schepen,

dan schijnt het er voor gehouden te kunnen worden, dat deze laatste omstandigheid en het daaruit voor de reederijen voortvloeijende nadeel, om de schepen geheel of gedeeltelijk in ballast weder te doen vertrekken, meer den enormen uitvoer verklaart, dan eene de behoeften der bevolking te boven gaande produktie. Vooral is bij dit alles opmerkelijk de uitvoer naar China in het laatste jaar (1857) van 759,230 pikols, eene hoeveelheid ruim vijfmaal zoo groot als in eenig jaar te voren naar dat land eenen uitweg had gevonden.

De hier in het midden gebragte beschouwingen aangaande den uitvoer van rijst, wel verre van de strekking te hebben, om dien uitvoer te belemmeren, kunnen, zoo het schijnt, alleen dienen tot aanbeveling van maatregelen van eenen geheel anderen aard om de voedingsmiddelen der bevolking te vermeerderen, zonder dat men zich vergaapt aan cijfers, die, hoe aanzienlijk ook op zich zelve, veel van hare belangrijkheid verliezen, zoodra men ze beschouwt in verband met andere omstandigheden.

Tegenover de groote vermeerdering, die de handelsverslagen van Java en Madura in de waarde van den uitvoer van voortbrengselen van den Oosterschen Archipel aantoonen, is zeer opmerkelijk de meer gelijkmatige gang van den invoer vooral van voortbrengselen van Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop. Van deze laatste kategorie heeft de invoer bedragen:

In 1853	*f*	19,049,697
〃 1854	〃	22,505,348
〃 1855	〃	21,520,467
〃 1856	〃	20,862,084
〃 1857	〃	21,728,618.

Hier is eerder stilstand, dan vooruitgang, althans geen sterk sprekend bewijs voor vermeerderde consumtie van Europesche artikelen te vinden, vooral niet wanneer van de waarde van den invoer wordt afgetrokken het weder uitgevoerde, ten bedrage

In 1853 van.	*f*	2,430,663
〃 1854 〃	〃	2,942,834
〃 1855 〃	〃	3,494,958
〃 1856 〃	〃	3,105,505
〃 1857 〃	〃	3,420,018

Deze cijfers wijzen tegen eenen invoer in vijf jaren tijds ten gezamenlijke

bedrage van..	*f*	105,666,214
eenen wederuitvoer aan van. .	〃	15,393,978
zoodat voor de consumtie op Java is verbleven eene waarde van.	*f*	90,272,236

hetgeen eene jaarlijksche consumtie van voortbrengselen van Europa en Amerika voor Java zou geven ter waarde van ruim *f* 18,000,000.

Omtrent den invoer en uitvoer in de buitenbezittingen van deze kategorie van voortbrengselen vinden wij de volgende cijfers medegedeeld: [1]).

Invoer.

in 1853 ter waarde van	*f* 5,682,469
〃 1854 〃 〃 〃	〃 6,887,761
〃 1855 〃 〃 〃	〃 7,546,188
〃 1856 〃 〃 〃	〃 7,321,554
Te transporteren	*f* 27,437,972

[1]) Die cijfers zijn gevonden door bijeentrekking van de daartoe betrekkelijke posten in de Overzigten van den handel der buitenbezittingen.

Per transport. . . *f* 27,437,972

Uitvoer.

in 1853 ter waarde van *f* 2,566,798
" 1854 " " " " 2,492,086
" 1855 " " " " 2,111,495
" 1856 " " " " 2,114,060
" 9,284,439

zoodat voor de consumtie in de buitenbezittingen in 4 jaren kan gerekend worden te hebben gestrekt eene invoerwaarde van. . *f* 18,153,533

of gemiddeld jaarlijks eene waarde van *f* 4,538,383, die, gevoegd bij het cijfer voor Java, hierboven aangegeven, voor de jaarlijksche consumtie van voortbrengselen van Europa en Amerika in de gezamenlijke Nederlandsche bezittingen in den Oosterschen Archipel een bedrag geeft van $22^1/_2$ millioen [1]).

Eene gedetailleerde ontleding van den invoer in het algemeen en van dien der voortbrengselen van Europa en Amerika in het bijzonder zou, hoe belangrijk ook, al te uitvoerig worden voor het tegenwoordig artikel. — Even als bij den uitvoer, willen wij ons hier bepalen bij het zeker belangrijkste artikel van invoer, dat der lijnwaden.

Uit de handelsverslagen van Java en Madura blijkt, dat aldaar aan lijnwaden van Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop is ingevoerd:

in 1853 ter waarde van *f* 13,106,269
" 1854 " " " " 15,008,779
" 1855 " " " " 14,450,584
" 1856 " " " " 13,619,132
" 1857 " " " " 12,961,946

Te transporteren . . . . *f* 69,146,710

1) Deze berekening geeft het gemiddelde van het vijfjarig tijdvak van 1853—1856. Des noods zou evenwel het cijfer met 7 à 8 ton kunnen verhoogd worden, daar de invoer in de buitenbezittingen, na aftrek van den uitvoer, in de jaren 1855 en 1856 ruim 7 à 8 ton meer bedraagt dan het in den tekst gegeven gemiddelde cijfer van *f* 4,538,000.

Per transport. . . *f* 69,146,710

en uitgevoerd:

in 1853 ter waarde van *f* 1,800,497
" 1854 " " " " 2,341,191
" 1855 " " " " 2,750,783
" 1856 " " " " 2,134,883
" 1857 " " " " 2,005,010
" 11,032,364

zoodat in vijf jaren voor de consumtie op Java kan gerekend worden meer te zijn *in-* dan *uitgevoerd*. . . . . *f* 58,114,346

of gemiddeld 's jaars *f* 11,622,869.

Van de buitenbezittingen wordt vermeld de invoer [1]):

in 1853 ter waarde van *f* 4,321,730
" 1854 " " " " 5,463,370
" 1855 " " " " 5,667,741
" 1856 " " " " 5,051,028
f 20,503,869

en de uitvoer:

in 1853 ter waarde van *f* 2,155,390
" 1854 " " " " 2,064,839
" 1855 " " " " 1,708,061
" 1856 " " " " 1,610,695
" 7,538,985

zoodat voor de consumtie in de buitenbezittingen in vier jaren heeft gestrekt een meerdere invoer ter waarde van. . . . *f* 12,964.884

of gemiddeld 's jaars. . . . *f* 3,241,221

hetgeen gevoegd bij het hierboven voor de jaarlijksche consumtie van Java opgegeven bedrag van. . . . . " 11,622,869

de jaarlijksche consumtie van lijnwaden van Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop in al de Nederlandsche bezittingen in den Oosterschen Archipel brengt tot een totaal van. . . *f* 14,864,090

1) Ook de hier gegeven cijfers zijn gevonden door bijeentrekking der daartoe betrekkelijke posten in de Overzigten van den handel der verschillende buitenbezittingen.

Neemt men hierbij in aanmerking, dat de gezamenlijke bevolking van de Nederlandsche bezittingen in den Oost-Indischen Archipel, volgens de opgaven der regering, op niet veel minder dan 16 millioen zielen [1]) kan gesteld worden, dan is een cijfer van ƒ 14,864,090, als invoerswaarde van lijnwaden van Europa en Amerika voor de consumtie in den geheelen Archipel, waarlijk niet als zeer aanzienlijk te beschouwen.

Wegens de mindere bekendheid met de behoeften der buitenbezittingen, en het minder vertrouwen, dat in de Overzigten van den handel aldaar kan gesteld worden, zal het raadzamer zijn, om de beschouwingen te bepalen bij het eiland Java, dat, met eene bevolking van bijkans elf millioen zielen, volgens de hierboven genoemde berekening, jaarlijks aan lijnwaden van Europa en Amerika niet meer zou verbruiken dan voor eene waarde van ƒ 11,623,000 of ongeveer ƒ 1.07 per hoofd. Neemt men aan, dat de invoerswaarde bij verkoop in het klein met 100 °/₀ wordt verhoogd, dan nog komt de consumtie op slechts ƒ 2,14 per hoofd.

Wanneer men daarbij in aanmerking neemt:

1°. dat een niet onaanzienlijk gedeelte van den invoer dient voor de consumtie der Europesche bevolking,
2°. dat, behoudens eenige weinige uitzonderingen, de inlandsche bevolking zich uitsluitend met katoenen stoffen kleedt,

dan moet eene zoo geringe consumtie te meer in het oog vallen. Het is wel niet te ontkennen, dat een niet gering gedeelte der bevolking òf in het geheel niet, òf zeer armoedig gekleed is, — maar wanneer men aanneemt, dat van eene bevolking van elf millioen slechts de helft, of 5,500,000 zielen, redelijk gekleed gaat en voor dat cijfer eene behoefte van ƒ 9 à ƒ 10 per hoofd jaarlijks stelt, hetgeen wel niet als overmatig is te rekenen, dan komt men tot de slotsom, dat een cijfer van ƒ 50,000,000 voor de jaarlijksche consumtie der bevolking eer te laag, dan te hoog gesteld is, en dat bij eene invoerswaarde van ƒ 11,623,000, of van het dubbele dier waarde bij verkoop in het klein, dus van ƒ 23,246,000, nog moet worden voorzien in eene behoefte van ongeveer ƒ 27,000,000. — Dat er lijnwaden ter sluik worden ingevoerd, is wel te vermoeden en zal wel ook voor een ieder, die in de binnenlanden zich heeft opgehouden en dáár het toenemend debiet van Europesche lijnwaden heeft kunnen waarnemen, bij het minste nadenken duidelijk zijn, vooral wanneer hij daarbij in aanmerking neemt het hoog inkomend regt en de vele gelegenheden, die de Javasche kusten tot smokkelen aanbieden.

Ondertusschen zou het te veel zijn, om in den invoer ter sluik zelfs tot een eenigzins belangrijk gedeelte de vervulling te zoeken der langs den wettelijken weg nog onvervuld gebleven behoefte. Evenmin kan hier in bijzondere aanmerking worden gebragt de invoer van lijnwaden van de West van Indië en Bengalen en van China, Manilla en Siam.

Deze heeft bedragen voor de lijnwaden van de West van Indië en Bengalen:

In 1853. . .	ƒ 96,289	
" 1854. . .	" 118,278	
" 1855. . .	" 114,194	
" 1856. . .	" 104,584	
" 1857. . .	" 157,932	
		ƒ 591,277

terwijl daarvan uitgevoerd is:

In 1853. . .	ƒ 17,988	
" 1854. . .	" 21,273	
" 1855. . .	" 11,557	
" 1856. . .	" 15,379	
" 1857. . .	" 17,728	
		" 83,925
blijft meer ingevoerd		ƒ 507,352

of gemiddeld per jaar ƒ 101,470.

en voor de lijnwaden van China, Manilla en Siam heeft de invoer bedragen:

In 1853. . .	ƒ 9,637	
" 1854. . .	" 13,328	
" 1855. . .	" 5,811	
" 1856. . .	" 22,340	
" 1857. . .	" 25,946	
		ƒ 77,062

en de uitvoer:

In 1853. . .	ƒ 1,572	
" 1854. . .	" 6,136	
" 1855. . .	" 4,932	
" 1856. . .	" 3,290	
" 1857. . .	" 3,901	
		" 19,831
blijft meer ingevoerd		ƒ 57,231

of per jaar ƒ 11,446.

[1]) Zie de opgave bladz. 399 2e kolom.

Van lijnwaden van den Oosterschen Archipel daarentegen overschrijdt de uitvoer verre het cijfer van den invoer. Van die kategorie toch heeft de uitvoer bedragen:

In 1853. . .	ƒ 632,511	
„ 1854. . .	„ 676,918	
„ 1855. . .	„ 682,941	
„ 1856. . .	„ 720,079	
„ 1857. . .	„ 570,705	
		ƒ 3,283,154

en de invoer:

In 1853. . .	ƒ 47,117	
„ 1854. . .	„ 32,187	
„ 1855. . .	„ 16,292	
„ 1856. . .	„ 60,167	
„ 1857. . .	„ 43,442	
		„ 199,205
zoodat er meer is uitgevoerd		ƒ 3,083,949

of gemiddeld per jaar ƒ 616,789.

Het blijkt dus, dat de uitvoer van deze kategorie in het hier behandelde tijdvak, met uitzondering van het jaar 1857, jaarlijks is toegenomen, en den invoer zoowel van lijnwaden van den Oosterschen Archipel als van lijnwaden van de West van Indië en Bengalen en van China, Manilla en Siam jaarlijks met ruim ƒ 500,000 overtreft.

Deze bijzonderheden verdienen te meer opmerking, wanneer men daarmede in verband brengt:

1°. de niet onaanzienlijke teelt van *kapas* of katoen op het eiland Java zelf, en
2°. den in- en uitvoer van ruwe katoen.

Omtrent de teelt der *kapas* op Java bezit men geene opgaven. De mededeelingen der regering bevatten dienaangaande geene cijfers, hetgeen te meer te betreuren is, omdat aan een ieder, die met de binnenlanden bekend is, de belangrijkheid dier teelt in het oog moet vallen. Maar wanneer men met de kennis van dit feit in verband brengt den invoer, die bedragen heeft:

In 1853.	pikols	42,920.02
„ 1854.	„	49,044.36
„ 1855.	„	30,848.24
„ 1856.	„	27,963.71
„ 1857.	„	28,094.67
Te transporteren. . .	pikols	178,871.—

Transport. . .			pikols 178,871.—

terwijl daarentegen de uitvoer vermeld wordt:

In 1853 van pikols	478.70		
„ 1854 „ „	714.50		
„ 1855 „ „	1,283.24		
„ 1856 „ „	2,714.60		
„ 1857 „ „	1,867.99		
		„	7,059.03

dan blijkt het, dat de Javasche bevolking, behalve het produkt van hare eigen teelt, in vijf jaren tijds heeft kunnen gebruiken eene hoeveelheid van. . . . . pikols 171,811.97

of gemiddeld 's jaars 34,362 pikols, dat is bijkans 4,300,000 Amsterdamsche ponden [1]).

Al het voorafgegane schijnt te leiden tot de volgende eenvoudige conclusie: dat de bevolking van Java, behalve door invoer van elders, hetzij langs den legalen weg, hetzij ter sluik, in hare behoefte aan katoenen goederen, tot een zeer aanzienlijk bedrag [2]), voorziet door eigen fabrikatie [3]), die zoo belangrijk is, dat er zelfs gelegenheid bestaat voor eenen uitvoer van ruim 6 ton gemiddeld per jaar meer dan aan lijnwaden van den Oosterschen Archipel wordt ingevoerd.

Doch alvorens over te gaan tot de verdere gevolgtrekkingen en beschouwingen, waartoe die conclusie de stof schijnt te leveren, zal het niet overbodig zijn, vooraf op nog een paar bijzonderheden te wijzen.

---

[1]) Dat, in verband tot den afnemenden invoer van lijnwaden van Europa en Amerika (zie bladz. 479 1ste kol.), de afnemende invoer en daartegenover toenemende uitvoer van ruwe katoen niets anders bewijst dan toenemende produktie op Java zelf, zal wel niet behoeven opgemerkt te worden.

[2]) In verband tot de gegeven berekeningen, schijnt dat bedrag gerustelijk op ƒ 25,000,000 's jaars gesteld te kunnen worden.

[3]) Zou deze gevolgtrekking niet tot zekere hoogte ook toepasselijk zijn op de buitenbezittingen, alwaar voor eene bevolking, die minstens op 5 millioen zielen kan gesteld worden, een invoer van lijnwaden van Europa en Amerika plaats vindt van hoogstens ƒ 3,250,000 per jaar, dat is iets meer dan 60 cents per hoofd, of liever ƒ 1,20, wanneer men die invoerswaarde, bij verkoop in het klein, stelt op het dubbele of ƒ 6,500,000.

De invoer van lijnwaden met certifikaten van Nederlandschen oorsprong, waarvan geheven wordt een inkomend regt van 12½ % met 5 % additioneel, heeft bedragen:

In 1853.	ƒ 7,298,454
„ 1854.	„ 7,454,625
„ 1855.	„ 6,604,168
„ 1856.	„ 6,353,054
„ 1857.	„ 4,773,081
„ „ zonder certificaat.	„ 8,755

terwijl van vreemde lijnwaden van Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop, waarvoor verschuldigd is een inkomend regt van 25 % met 5 % additioneel, de invoer heeft bedragen:

In 1853.	ƒ 5,807,815
„ 1854.	„ 7,554,154
„ 1855.	„ 7,846,416
„ 1856.	„ 7,266,078
„ 1857.	„ 8,180,110

Voor het oogenblik zij het genoeg hier te doen opmerken, dat, in weêrwil der bescherming [1]) aan het Nederlandsch fabrikaat toegekend, de invoer daarvan in 1857 ruim ƒ 2,500,000 minder was dan in 1853, terwijl omgekeerd die van vreemde katoenen goederen in 1857 bijna ƒ 2,300,000 meer dan in 1853 is geweest, zoodat de invoer van vreemde lijnwaden nagenoeg heeft gewonnen, wat die van Nederlandsch fabrikaat heeft verloren.

Die vermeerderde invoer van vreemde katoenen goederen komt daarbij niet geheel en alleen ten voordeele van de vreemde vlaggen, daar ook de Nederlandsche vlag daarin gedeeld heeft.

Het blijkt dat uit Nederland aan lijnwaden is aangevoerd:

In 1853	ter gezamenlijke waarde van.	ƒ 8,383,471	
	waarvan aan Nederlandsch fabrikaat.	„ 7,298,454	
	dus aan vreemd fabrikaat.		ƒ 1,085,017
„ 1854	ter gezamenlijke waarde van.	ƒ 8,727,642	
	waarvan aan Nederlandsch fabrikaat.	„ 7,454,625	
	dus aan vreemd fabrikaat.		„ 1,263,017
„ 1855	ter gezamenlijke waarde van.	ƒ 7,740,077	
	waarvan aan Nederlandsch fabrikaat.	„ 6,604,168	
	dus aan vreemd fabrikaat.		„ 1,135,909
„ 1856	ter gezamenlijke waarde van.	ƒ 7,768,120	
	waarvan aan Nederlandsch fabrikaat.	„ 6,353,054	
	dus aan vreemd fabrikaat.		„ 1,415,066
„ 1857	ter gezamenlijke waarde van.	ƒ 6,288,381	
	waarvan aan Nederlandsch fabrikaat.	„ 4,773,081	
	dus aan vreemd fabrikaat.		„ 1,515,300

zoodat onder Nederlandsche vlag [2]) uit Nederland in 1857 voor eene waarde van ruim ƒ 430,000 aan vreemd fabrikaat meer is aangevoerd dan in 1853 [1]).

Daarentegen heeft de invoer van vreemd fabrikaat uit andere landen bedragen:

In 1853	ƒ 4,722,798
„ 1854	„ 5,491,137
„ 1855	„ 6,710,507
„ 1856	„ 5,851,012
„ 1857	„ 6,564,810

zoodat in 1857 aan vreemd fabrikaat, uit andere

[1]) Het inkomend regt op het vreemd fabrikaat bedraagt 25 % en komt met 5 % additioneel te staan op. . . . . 26¼ %
Het regt op het Nederlandsch fabrikaat bedraagt 12½ % en komt met 5 % additioneel te staan op. . . . . 13⅛ %
zoodat de bescherming, aan het Nederlandsch fabrikaat toegekend, bedraagt. . 13⅛ %

[2]) Wij moeten hier, om de waarde van dit feit goed te doen gevoelen, opmerken, dat de algemeene invoer uit Nederland onder vreemde vlaggen bijna niets te beteekenen heeft.

[1]) Berekend over het cijfer van 1853 bedraagt de vermeerdering bijna 40 %.

landen dan Nederland, meer dan in 1853 is aangevoerd voor een bedrag van *f* 1,842,012 [1]).

Alsnu al het bijgebragte bijeenvattende, komen wij, in verband tot de reeds gemaakte conclusie, dat de bevolking van Java eene eigen fabrikatie van katoenen goederen heeft, aanzienlijk genoeg, om minstens voor de helft te voorzien in hare behoefte daaraan (eene behoefte die gerustelijk op eene verkoopwaarde van jaarlijks *f* 50,000,000 kan gesteld worden) en bovendien voor een belangrijk bedrag te exporteren, verder tot de volgende gevolgtrekkingen en beschouwingen:

1°. dat de eigen fabrikatie van katoenen goederen door de bevolking met succes de concurrentie volhoudt tegen den invoer van lijnwaden van Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop;

2°. dat, hoezeer bij die bevolking, naar men beweert, voorkeur voor haar eigen fabrikaat bestaat, die voorkeur echter niet genoegzaam is, om de bedoelde concurrentie te verklaren [2]);

3°. dat, hoezeer niet alles, toch ongetwijfeld zeer veel tot de mogelijkheid, om die concurrentie vol te houden, heeft bijgedragen het hoog inkomend regt op de katoenen stoffen [1]);

4°. dat het bedoeld inkomend regt, in 1824, tijdens onze vereeniging met België, vastgesteld ter bescherming der Belgische fabrieken, ná 1830 is behouden, ten einde de gelegenheid te geven tot het oprigten van katoenfabrieken hier te lande;

5°. dat, terwijl vroeger het Nederlandsch fabrikaat vrij was, die vrijdom, als onbestaanbaar met het Londensche traktaat van 1824, op de vertoogen van Engeland (daar men het regt van 25 % op de vreemde katoenen goederen niet wilde opgeven) is vervangen door een regt van $12^1/_2$ %;

6°. dat de bescherming, ten gevolge daarvan, door de Nederlandsche katoenen goederen genoten wordende, teruggebragt op $13^1/_8$ %, door de ondervinding is gebleken onvoldoende te zijn, om eene industrie, die hier te lande niet te huis behoort, in staat te stellen, tegen vreemden te concurreren;

7°. dat dit feit, hetwelk blijkt uit den toenemenden aanvoer in Indië van vreemd en den afnemenden invoer van Nederlandsch fabrikaat, bezwaarlijk kan leiden tot eene evenredige verhooging van het inkomend regt voor die beide kategoriën, vermits daardoor de nu reeds stationaire consumtie op Java van lijnwaden van Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop nog meer zou worden belemmerd;

8°. dat zulk eene meerdere belemmering, indien, gelijk te verwachten is, het gevolg daarvan werd een steeds verminderende invoer van lijnwaden, in het belang der scheepvaart, die reeds lijdende is aan gebrek aan uitvracht van hier, niet wenschelijk kan zijn;

9°. dat uit dit alles veeleer de vraag ontstaat, of niet eene vermindering van het inkomend regt op de katoenen goederen verkieselijker zou zijn;

---

[1]) Berekend over het cijfer van 1853 bedraagt hier de vermeerdering 39 %. — Doch tevens mag de vraag gedaan worden: hoe groot de waarde zij van de onder Nederlandsche vlag uit andere landen dan Nederland aangevoerde vreemde katoenen goederen? — Dat deze vraag niet geheel ten onregte kan worden gedaan, zal wel geen tegenspraak vinden, wanneer men nagaat, dat de invoer onder Nederlandsche vlag uit vreemde landen heeft bedragen (zie pag. 449):

In 1853	*f*	5,011,537
„ 1854	„	6,961,468
„ 1855	„	6,667,770
„ 1856	„	5,551,566
„ 1857	„	7,508,123

Hoe veel (en daarop komt de vraag neder) van die waarde is aan lijnwaden ingevoerd onder Nederlandsche vlag? De Javasche handelsverslagen geven hieromtrent geene oplossing.

[2]) Velen zullen uit eigen ondervinding kunnen getuigen, dat menige Javaan, zoo van het mannelijk als van het vrouwelijk geslacht, zich voor het blaauw verwen van het lange overhemd of de kiel, en ook voor andere kleedingstukken, bij verkiezing van Europeesch doek bedient, wanneer tegen billijke prijzen de gelegenheid daartoe wordt gegeven, terwijl meestal de hooge prijs van dat doek eene verhindering is.

[1]) Men moet hierbij niet uit het oog verliezen, dat, bijaldien de invoerwaarde van lijnwaden bij verkoop en détail met 100 % wordt verhoogd, van die verhooging ongeveer 50 %, naar het schijnt, voor rekening van het inkomend regt kunnen gebragt worden.

10°. dat, wel is waar, daarmede de bescherming van het Nederlandsch fabrikaat weinig meer te beteekenen zou hebben, en dat dus de katoen-industrie hier te lande gevaar zou loopen van te niet te gaan; maar dat daartegenover de vraag zou kunnen gedaan worden: of het te niet gaan eener industrie, die door kunstmiddelen moet worden in het leven gehouden, voor Nederland wel als een verlies is te beschouwen;

11°. dat van eene vermindering van het inkomend regt niet, zoo als wel eens beweerd is, het gevaar is te vreezen van vermindering der uitvrachten voor onze scheepvaart, en bij gevolg ook van verminderden uitvoer door dezelve der Indische produkten, aangezien de ondervinding van het hier behandelde vijfjarig tijdvak zoo al niet het tegendeel leert, dan toch voor het minst aantoont, dat de Nederlandsche reederijen tegen de concurrentie van de vreemde scheepvaart bestand zijn [1]).

[1]) Tegenover de bijzonderheid dat onder vreemde vlaggen uit Nederland nagenoeg niets is ingevoerd, staan de belangrijke cijfers van den invoer onder Nederlandsche vlag uit vreemde landen, ter waarde

in 1853	van	*f* 4,722,798
„ 1854	„	„ 5,491,137
„ 1855	„	„ 6,710,507
„ 1856	„	„ 5,851,012
„ 1857	„	„ 6,564,810

terwijl de uitvoer van Indische produkten nog de volgende resultaten aanwijst:

Onder Nederlandsche vlag naar vreemde landen:

in 1853 . . .	*f* 932,308	
„ 1854 . . .	„ 1,174,229	
„ 1855 . . .	„ 818,848	
„ 1856 . . .	„ 1,972,353	
„ 1857 . . .	„ 3,603,603	
		f 8,501,341

Onder vreemde vlaggen naar Nederland:

in 1853 . . .	*f* 3,642,891	
„ 1854 . . .	„ 1,297,434	
„ 1855 . . .	„ 3,048,760	
„ 1856 . . .	„ 3,234,949	
„ 1857 . . .	„ 2,553,956	
		f 13,777,790

Het totaal dier cijfers geeft wel een verschil van ruim *f* 5,200,000 ten voordeele van den uitvoer in die 5 jaren onder vreemde vlaggen naar Nederland, maar opmerkelijk blijft het toch, dat terwijl die kategorie van uitvoer stationair is gebleven, of liever vermindering heeft ondergaan, de uitvoer onder Nederlandsche vlag naar vreemde landen steeds toenemende is geweest.

12°. dat, in allen geval, tegen het gevaar van vermindering van in- en uitvoer onder Nederlandsche vlag, eene matige bescherming van die vlag rationeler zou zijn en doelmatiger zou werken dan een differentieël regt naar gelang van de herkomst der ingevoerd, of van de bestemming der uitgevoerd wordende goederen.

In weêrwil evenwel dat die gevolgtrekkingen en beschouwingen, ook als het uitvloeisel van de verkregen ondervinding, blijkende uit de gegeven cijfers, meer in overeenstemming schijnen te zijn met de beginselen eener gezonde economie, die tevens het onhoudbare zal aantoonen van eene staatkunde, welke, om het aandeel van den vreemden handel op onze koloniën niet te groot te doen worden, maatregelen neemt, waardoor de invoer in het algemeen wordt belemmerd, blijft er nog altijd eene belangrijke vraag over, deze namelijk: of het wenschelijk kan geacht worden, om de eigen fabrikatie van lijnwaden onder de bevolking te niet te doen gaan, door de consumtie van lijnwaden uit Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop tegen lage prijzen te bevorderen? Er is veel voor die wenschelijkheid, maar ook veel daartegen in te brengen.

Op algemeen huishoudkundige gronden is het ontwijfelbaar nadeelig voor een land te achten, wanneer zijne bevolking hare behoeften duurder moet betalen dan noodig is. Het schijnt aan geenen redelijken twijfel onderhevig te zijn, dat de eigengemaakte katoenen stoffen aan de bevolking, zoowel door de gebrekkige bewerking als door de mindere kwaliteit, duurder moeten te staan komen dan de haar van elders toegevoerde. Dit is evenwel maar tot zekere hoogte het geval, omdat de eigen fabrikatie van de bevolking geenen tijd roovenden arbeid vordert; zoodat die arbeid, in de berekening van het kostende van het fabrikaat, niet zoo veel geldt als in landen waar in den volsten zin tijd geld is. In tropische klimaten heeft de gemeene man niet, gelijk in koudere luchtstreken, zoo voor zijn levensonderhoud te kampen, dat iedere minuut als het ware winst of verlies geeft.

Daar schiet integendeel veel tijd over, dien hij voor de voorziening in zijn levensonderhoud niet noodig heeft. Indien hij dus dien overtolligen tijd benuttigt, om zich door den eenen of anderen arbeid eenig meerder inkomen te verschaffen, dan zal die arbeid bij hem minder in berekening komen, dan het geval moet wezen onder koudere luchtstreken, waar de behoeften zoo veel grooter zijn en de middelen, om daarin te voorzien, zoo veel meer inspanning kosten. Ware het anders, zoo zou, zelfs onder de tegenwoordige omstandigheden, de eigen fabrikatie van katoenen goederen onmogelijk de concurrentie tegen van elders aangevoerd fabrikaat kunnen volhouden. Beneemt men dus den inlander den lust tot dien arbeid, zoodat hij dien opgeeft, waarmede zal hij zijnen ledigen tijd aanvullen?

De bevolkingen in tropische klimaten zijn te onverschillig en traag, om zeer spoedig om te zien naar middelen tot verbetering van hun bestaan. Hare geringe behoeften, gevoegd bij eenen maatschappelijken toestand, waarin de waarborgen ontbreken, die in eene welgeordende Europesche maatschappij zelfs de geringste arbeider voor het volle genot van de vruchten van zijnen arbeid heeft, leveren daarvoor geenen genoegzaam sterken prikkel op. Wat men dus aan die bevolkingen ontneemt, loopt men gevaar niet zoo spoedig bij haar door iets anders vervangen te zien [1]).

Daarbij komt eene andere vraag, die uit de beantwoording der vorige voorvloeit. Deze namelijk: indien door de gelegenheid, om de van elders aangevoerde katoenen goederen zoo goedkoop te bekomen, de concurrentie geheel onmogelijk wordt, zoodat de katoen-industrie der bevolking te niet gaat, wat moet er dan worden van hare katoenteelt niet alleen, maar van die van sommige buitenbezittingen, van waar de ruwe katoen op Java wordt ingevoerd?

Hoe genegen ook, om op zuiver economische gronden, een antwoord op de beide vragen te geven, zal men niet kunnen ontkennen, dat voor eene beslissende beantwoording de kennis van te veel bijzonderheden en omstandigheden ontbreekt. Niet altijd en niet in alle toestanden schijnt de zuivere onvoorwaardelijke toepassing der economische beginselen mogelijk; en wel het minste in maatschappijen, wier grondslagen aandruischen tegen al wat het gezond verstand, op eenen veel hoogeren trap van beschaving, als deugdelijk heeft erkend. Om die reden heeft men zich hier bepaald bij het geven van cijfers, het rangschikken derzelve onder verschillende gezigtspunten, met aanwijzing der gevolgtrekkingen en beschouwingen, waartoe de zaak, van verschillende kanten bezien, aanleiding scheen te geven, ten einde, zonder eene beslissende uitspraak te doen, de bouwstoffen te leveren voor het oordeel wat in deze te doen zou kunnen vallen.

Het geleverde omtrent den handel en de scheepvaart op en van de Nederlandsch Indische bezittingen zal alsnu nog dienen aangevuld te worden met eenige mededeelingen aangaande den in- en uitvoer van specie. — Er is geene aangelegenheid, waaromtrent zulke groote misslagen tegen de eenvoudigste beginselen zijn begaan, als die van het circulerend medium in Indië. Al de dwaasheden, over dat onderwerp verkocht en in toepassing gebragt, zijn eigenlijk niets anders geweest dan uitvloeisels eener miskenning der eenvoudige waarheid, dat metaal, als munt met den stempel van den staat tot waarborg van gewigt en gehalte in omloop gebragt, niettemin blijft eene koopwaar, die alleen wegens hare waarde in verhouding tot het volume, zich, boven andere voorwerpen als ruilmiddel aanbeveelt. Daardoor alleen is men er toe gekomen, om twee of drie metalen, die ieder op zich zelve eene variabele waarde moeten hebben, nevens elkander te verklaren tot circulerend medium, en dat nog wel in eene vaste verhouding tot elkander, terwijl een derzelve ver boven de intrinsieke waarde was of werd uitgegeven, zonder dat men bedacht, dat zulks van zelf den uitvoer van het andere metaal *moest* ten gevolge hebben, zoodat, ten einde dien zoo mogelijk te bemoeijelijken, een uitgaand regt daarop werd gelegd. Nu men evenwel tot een meer rationeel stelsel is gekomen, zal eene geschiedenis van het vroeger bestaan hebbende met al zijne gevolgen onnoodig en een overzigt van de resultaten van het tegenwoordige voldoende zijn, om tot het antwoord te leiden op de vraag, of en in hoe ver de vrees, dat eene zilver-circulatie in Indië niet stand zou kunnen houden, zoo als door de voorstanders van het vroegere werd beweerd, zich al dan niet heeft verwezenlijkt.

Aangaande Java vindt men vermeld den uitvoer voor partikuliere rekening van specie:

---

[1]) Tegenover de bovenstaande beweringen zou misschien met regt de vraag kunnen geopperd worden: of de bevolking, zich eenmaal eene behoefte gecreëerd hebbende, niet van zelf genoodzaakt zou worden, de vervulling er van te zoeken langs andere wegen of door arbeid van eenen anderen aard.

in 1853 tot een bedrag van.	*f* 2,759,092	
„ 1854 „ „ „ „	„ 4,585,024	
„ 1855 „ „ „ „	„ 4,685,467	
„ 1856 „ „ „ „	„ 6,639,202	
„ 1857 „ „ „ „	„ 4,451,131	
		f 23,119,916

Daarentegen is ingevoerd:

in 1853 tot een bedrag van.	*f* 2,504,836	
„ 1854 „ „ „ „	„ 6,430,856	
„ 1855 „ „ „ „	„ 930,097	
„ 1856 „ „ „ „	„ 3,657,655	
„ 1857 „ „ „ „	„ 4,424,536	
		„ 17,947,980

weshalve de partikuliere uitvoer den invoer heeft overtroffen met een bedrag van. . . . . *f* 5,171,936

Deze aantooning, welke vermoedelijk nog beneden de werkelijkheid is, omdat de specie, die door vertrekkende personen wordt medegenomen voor reiskosten en andere behoeften, waarschijnlijk niet zal zijn begrepen in den door de handelsverslagen vermelden uitvoer, zou bij eene oppervlakkige beschouwing leiden tot de conclusie, dat op die wijze de zilveren circulatie vroeger of later ongetwijfeld uitgeput moet raken; en het kan dus niet van belang ontbloot zijn, na te gaan, aan welke oorzaken de aangetoonde meerdere uitvoer zij toe te schrijven, als ook of de bedoelde eventualiteit eene onvermijdelijke is.

Het is eene zeer eenvoudige waarheid, dat invoer zoowel als uitvoer betaald moet worden, hetzij in goederen of produkten, hetzij in geld, zoo de goederen of produkten ontoereikende zijn. Wanneer dus de handelstransactiën van een land aanleiding geven tot meerderen invoer dan uitvoer van specie, of omgekeerd, tot meerderen uitvoer dan invoer, dan kan het in den regel er voor gehouden worden, in het eerste geval, dat de waarde der ingevoerde goederen niet toereikende is om de waarde te dekken der uit te voeren artikelen, en in het tweede geval, dat de uitvoerswaarde geringer is dan de ingevoerde waarde [1]).

Volgens deze stelling zou men, met de daadzaak voor zich, dat in het tijdvak van 1853 tot 1857 voor een bedrag van minstens *f* 5,171,936 aan specie meer uit- dan ingevoerd is, het er voor moeten houden, dat in hetzelfde tijdvak de waarde der van Java uitgevoerde goederen en produkten zoo veel minder heeft bedragen dan de waarde van den invoer.

Ondertusschen blijkt dit niet uit hetgeen aangaande den Javaschen handel is medegedeeld in de jaarlijks door den Minister van Koloniën over de jaren 1853—1857 ingediende verslagen.

Volgens die stukken toch zou de partikuliere invoer aan goederen hebben bedragen:

In 1853. . . .	*f* 29,480,075	
„ 1854. . . .	„ 33,877,344	
„ 1855. . . .	„ 32,064,166	
„ 1856. . . .	„ 33,014,252	
„ 1857. . . .	„ 34,213,492	
		f 162,649,329

en de partikuliere uitvoer:

In 1853. . . .	*f* 25,324,422	
„ 1854. . . .	„ 28,063,557	
„ 1855. . . .	„ 29,576,495	
„ 1856. . . .	„ 34,730,776	
„ 1857. . . .	„ 44,078,180	
		„ 161,773,430

zoodat, om volgens deze berekening de invoerswaarde te salderen, aan specie niet meer benoodigd zou zijn geweest dan voor een bedrag van. . . . . *f* 875,899

of *f* 4,296,037 minder dan werkelijk blijkt te zijn uitgevoerd.

[1]) Het spreekt van zelf en behoeft ter naauwernood opgemerkt te worden, dat dit niet zoo zeer geldt over één, als wel over een zeker aantal jaren.

Heeft dat bedrag niet gestrekt tot betaling van meerderen invoer, dan zou daaruit volgen, dat het aan specie meer uitgevoerde is geweest eene remise van overwinsten, terwijl in het tegenovergestelde geval er niets anders overblijft dan het er voor te houden, dat een niet gering gedeelte van de uitgevoerde produkten heeft moeten dienen, hetzij ter voldoening aan in het moederland of elders aangegane verbindtenissen wegens voorgeschoten kapitalen, hetzij ter realisering ten behoeve van zoo velen op Java, die daar slechts tijdelijk gevestigd zijn.

Het laatste alternatief mag wel voor het meest waarschijnlijke worden gehouden, vooral wanneer men daarbij bedenkt, dat van 1853 tot en met 1857 de wisselkoers gedurig boven pari heeft gestaan, zoodat, om gelden naar het moederland of elders over te maken, voor zoo ver dit niet in produkten kon geschieden, het vrij wat voordeeliger was, dit te doen per wissel; — maar dan lijdt het ook geen twijfel, dat, in weêrwil dat de waarde van den uitvoer schijnbaar bijkans gelijk heeft gestaan met die van den invoer, hetgeen van die uitvoerswaarde moest dienen om den invoer te salderen, ontoereikende is geweest.

Zijn de hier gemaakte gevolgtrekkingen juist, dan zou daaruit voortvloeijen, dat in zoodanigen staat van zaken wel eenig gevaar bestaat voor de zilver-circulatie, maar dat dit toch niet ontstaat uit het feit zelf, dat er eene zilver-circulatie bestaat. Vroeger, toen men den zilveren gulden had, maar daarnevens, niet als pasmunt, maar als circulerend medium, het kopergeld, met de willekeurige bepaling, dat 120 koperen duiten gelijke waarde hadden als een zilveren gulden, moest het wegvloeijen van het zilvergeld plaats hebben, al ware de partikuliere uitvoerswaarde meer dan voldoende geweest om den invoer te salderen. Toen was de uitvoer van specie tegen invoer van kopergeld, dat ver boven zijne waarde werd uitgegeven, op zich zelve eene voordeelige speculatie. Thans echter moet, naar gelang de waarde vermeerdert, waarover aan den partikulieren handel de beschikking ten uitvoer wordt gelaten, om daarmede de invoerswaarde te salderen, het gevaar van uitputting der zilver-circulatie meer en meer verminderen.

Maar er bestaat, afgescheiden van deze eventualiteit, nu de uitvoer van zilver *in den regel* geen voorwerp van speculatie meer zijn kan, tegen die uitputting nog een andere waarborg, gelegen in de omstandigheid, dat de ontvangsten van het Gouvernement in Indië op verre na niet toereikende zijn, om de uitgaven aldaar te dekken, weshalve, zoo lang het kultuurstelsel blijft bestaan, of liever, zoo lang verreweg het grootste gedeelte der produkten, welke het Gouvernement door dat stelsel in handen krijgt, naar Nederland moet worden verzonden om daar te worden gerealiseerd, het ontbrekende tot dekking der uitgaven, hetzij door wisseltrekking, hetzij door uitzending van specie naar Java moet worden aangevuld. Het spreekt overigens van zelf, dat het gevaar niet minder zal zijn geweken, wanneer men er eenmaal toe overgaan mogt, om al de Gouvernementsprodukten in Indië te doen verkoopen.

De Gouvernementsinvoer van specie op Java heeft bedragen:

In 1853. . .	*f*	5,158,000	
„ 1854. . .	„	17,006,915	
„ 1855. . .	„	7,111,539	
„ 1856. . .	„	12,865,750	
„ 1857. . .	„	12,420,000	
			f 54,562,204 [1])

terwijl door het Gouvernement naar de buitenbezittingen is uitgevoerd:

In 1853. . .	*f*	841,450	
„ 1854. . .	„	2,841,200	
„ 1855. . .	„	683,500	
„ 1856. . .	„	2,152,025	
„ 1857. . .	„	1,570,555	
			„ 8,088,730
zoodat van 1853—1857 door het Gouvernement meer *in-* dan *uitgevoerd* is.			*f* 46,473,474
Wanneer men daarvan nog aftrekt het door den partikulieren handel meer uitgevoerde ad			„ 5,171,936
dan blijkt de zilver-circulatie op Java in hetzelfde tijdvak te zijn vermeerderd met een bedrag van.			*f* 41,301,538

Alvorens van dit onderwerp, voor zoo veel betreft Java, af te stappen, laten wij hier nog eenige opgaven volgen, waaruit blijkt, hoe het voor de drie groote kategoriën van den Javaschen handel, namelijk met Nederland, met

1) Het zal wel onnoodig zijn op te merken, dat de groote invoer gediend heeft tot intrekking van het kopergeld en gedeeltelijke verwisseling van hetzelve met zilver.

vreemde landen en met den Oosterschen Archipel, gesteld is met den in- en uitvoer van specie, in verband met den in- en uitvoer van koopmanschappen.

Van 1853—1857 is door partikulieren aan koopmanschappen naar Nederland
uitgevoerd. . . . . *f* 70,338,405
en vandaar ingevoerd. . . . „ 61,536,995
zoodat aan koopmanschappen meer
uit- dan *ingevoerd* is. . . . . *f* 8,801,410
daarentegen aan specie uit Nederland ingevoerd. . . . . *f* 5,738,373
en derwaarts uitgevoerd. . . . . . „ 49,043
weshalve na aftrek van het aan specie meer ingevoerde ad. . . . . „ 5,689,330
de totale partikuliere uitvoer voor deze kategorie nog een meerder
bedrag geeft van. . . . . . *f* 3,112,080

Uit vreemde landen is aan koopmanschappen door partikulieren gedurende hetzelfde tijdvak
ingevoerd. . . . . *f* 59,766,614
terwijl de uitvoer derwaarts slechts
bedragen heeft. . . . . . . „ 48,528,287
hetgeen eenen meerderen invoer
geeft van. . . . . *f* 11,238,327
terwijl aan specie is
ingevoerd. . . . . *f* 2,780,631
en uitgevoerd. . . „ 2,032,420
„ 748,211
weshalve de totale invoer *uit*, den uitvoer *naar* vreemde landen heeft
overschreden met een bedrag van *f* 11,986,538

Voor de kategorie van den Oosterschen Archipel heeft de uitvoer van koopmanschappen bedragen. . . . . *f* 42,906,738
en de invoer. . . . . „ 41,345,720
zoodat meer uit- dan ingevoerd is *f* 1,561,018
terwijl van specie de uitvoer heeft bedragen. . . . . *f* 21,038,453
en de invoer. . . „ 9,428,976
„ 11,609,477
zoodat de totale uitvoer *naar*, den totalen invoer *uit* den Oosterschen Archipel heeft overschreden met een bedrag van. . *f* 13,170,495

Uit het vorenstaande blijkt:

1°. dat, voor zoo ver betreft den handel met Nederland, de uitvoer van goederen of koopmanschappen den invoer overtreft met ruim *f* 8,800,000; terwijl, in weêrwil van den belangrijk meerderen invoer van specie, de uitvoer nog voor ruim *f* 3,000,000 ongedekt bleef;

2°. dat, wat betreft den handel met vreemde landen, de invoer zoowel van goederen als van specie grooter is geweest dan de uitvoer van beiden respectivelijk, en wel tot een gezamenlijk bedrag van bijkans *f* 12,000,000, terwijl daarentegen,

3°. wat betreft den handel met den Oosterschen Archipel, de uitvoer èn van koopmanschappen èn van specie (deze laatste tot een zeer aanzienlijk bedrag), overtreft den invoer van beiden.

Wat den handel der buitenbezittingen betreft, de daarvan gepubliceerde overzigten laten, ongerekend hunne onvolledigheid, te veel te wenschen over, dan dat men zich ten aanzien van de zilver-circulatie aldaar iets meer zou mogen veroorloven dan eene bloote opgaaf van hetgeen, blijkens die overzigten, aan specie is in- of uitgevoerd.

Bij optelling van de daarvan hierboven gegeven cijfers (zie pag. 448 en volg. en pag. 455 en volgende), blijkt het, dat van 1853—1856 (van het jaar 1857 schijnt nog geen overzigt het licht te hebben gezien) is ingevoerd. . . . . *f* 8,746,679 [1])
en uitgevoerd. . . . . „ 6,008,742
zoodat daar in vier jaren meer
in dan *uitgevoerd* is. . . . *f* 2,737,937

[1]) Hierboven is het gebleken, dat van Java alleen naar den Oosterschen Archipel in de jaren 1853—1857 is uitgevoerd aan specie voor ruim *f* 21,000,000. Ten aanzien van het groote verschil tusschen dit laatste cijfer en dat in den tekst gegeven, als in de buitenbezittingen ingevoerd, moet men twee bijzonderheden niet uit het oog verliezen:

1⁰. dat het cijfer van den uitvoer van Java loopt over 5 jaren, terwijl hier de invoer in de buitenbezittingen berekend is over 4 jaren; en

2⁰. dat voor den invoer van specie in de buitenbezittingen slechts opgenomen zijn de bezittingen onder regtstreeksch bestuur van het Nederlandsch Gouvernement, terwijl het cijfer voor den uitvoer van Java ook bevat den uitvoer naar andere gedeelten van den

In hoe verre onder dien meerderen invoer ook 's Gouvernements invoer van specie is begrepen, kan niet worden aangewezen. Van Banka, Manado, de Molukko's en Timor is het blijkbaar, dat de Gouvernements-invoer bij de overzigten niet is verhandeld. Van de overige bezittingen is dit geheel twijfelachtig [1]).

Voor den algemeenen handel zijn in Nederlandsch Indië opengesteld de navolgende havens, als:

Op Java: Batavia, Cheribon, Samarang, Soerabaja, Pasoeroewan en Tjilatjap;

Op Sumatra: Palembang, Moewara Kompeh, Benkoelen, Padang, Tapanoelie, Natal, Priaman, Sibogha, Baros en Singkel;

Op het eiland Bintang: Riouw (vrijhaven);

Op het eiland Banka: Muntok;

Op Borneo: Pontianak, Sambas, Bandjermasin en Sampit;

Op Celebes: Makassar, Manado en Kema (vrijhavens);

In den Molukschen Archipel: Amboina, Banda, Ternate en Kajeli (vrijhavens);

Op het eiland Timor: Koepang.

Archipel, niet alleen, die het Nederlandsche gezag erkennen, maar ook die onder vreemd gezag staan, zoo als Singapoera, Malakka, Poeloe Pinang en Timor Delhi.

Of men in de Javasche handelsverslagen teregt eene zoo uitgestrekte beteekenis aan de benaming van *Oosterschen Archipel* hebbe gegeven, schijnt betwijfeld te mogen worden.

Afgescheiden evenwel van die beide opmerkingen, is en blijft het verschil groot.

[1]) Waren die overzigten volledig en naauwkeurig, dan zou het onder anderen opmerking verdienen, dat, terwijl te Riouw van 1853—1856 aan goederen

is uitgevoerd	*f* 6,666,817
en ingevoerd	„ 3,764,861
gevende eenen meerderen uitvoer van	*f* 2,901,956

ten aanzien van de specie vermeld wordt een

uitvoer van	*f* 514,473
en een invoer van	„ 265,760
dus meer uitgevoerd	*f* 248,713

Wanneer men nagaat, dat Riouw eenen belangrijken uitvoer heeft van *gambir* en peper, waarvan de produktie in handen is van Chinezen, dan kan zich de meerdere uitvoer van goederen zeer goed verklaren, maar minder, dat daarmede gepaard gaat een meerdere uitvoer van specie. De vraag, hoe en van waar ontvangen de producenten van *gambir* en peper hunne betaling, rijst hier als van zelf op. De omstandigheid, dat die producenten Chinezen zijn, maakt het wel waarschijnlijk, óf dat van Riouw een groote uitvoer van specie steeds kan plaats grijpen, óf dat een gedeelte van den inkoopsprijs van *gambir* en peper wordt verrekend langs eenen anderen weg, — maar een invoer van specie van iets meer dan 2½ ton gouds in 4 jaren (!) in een gewest, dat jaarlijks 70 à 80,000 pikols *gambir* en eenige duizenden pikols peper produceert en uitvoert, hoe verklaart men dat, niet alleen in verband tot den meerderen uitvoer, maar ook als eene op zich zelve staande daadzaak?

Literatuur over Nederlandsch Indië [1]).

I. Officiële stukken en bescheiden.

Mr. P. Mijer, *Verzameling van instructiën, ordonnanciën en reglementen voor de regering van Nederlandsch-Indië, vastgesteld in de jaren* 1609, 1617, 1632, 1650, 1807, 1815, 1818, 1827, 1830 *en* 1836. Batavia, 1848. 8°.

(De vermelding van bijzondere uitgaven dezer stukken is kortheidshalve achterwege gelaten.)

Octroy bij de Stat. Gen. verleent aan de O. Ind. Comp. in d. den 20 *Maart* 1602, *mitsg. Reglement, Limitatie, Ampliatie ende Continuatien van het voorsz. Octroy tot den Jare* 1700 *incluys.* 's Grav. 1689. 4°.

Octroy verleend aan de O. I. Comp. 1602, *mitsg. Reglement, Limitatie, Ampliatie en Continuatie van hetzelve tot* 1700, *en nog de prolongatie tot* 1754 *incluys en de publicatie van het laatstgemelde* 7 *Jan.* 1743. 's Hage. 1743. 4°.

Octroy verleend aan de O. I. Comp. 1602, *met de prolongatie tot* 1774. 's Grav. 1748. 4°.

Het out O. I. Octroy bij de St. Gen. in den jare 1602 *verleent, enz. In 't jaer dry en twintig der lang geweygerde en noch ongedaene reeckeninge.* 1625. 4°.

Continuatie ofte Ampliatie van het O. I. Octroy, bij eenige der HH. Stat. Gen. ende een deel der Bewinthebbers te samen gheraemt, strijdende tegen d' Articulen van het Oude Octroy. (Gegeven den 22 Dec. 1622.) 4°.

[1]) Men beschouwe deze opgave van Schriften over Ned. Indië als eene eerste proeve, die zich, bij den grooten omvang der literatuur over die gewesten, tot de gewigtigste bepaalt, en, terwijl zij uit de opgave der literatuur over de verschillende eilanden, inzonderheid over Java, kan worden aangevuld, op volledigheid geen aanspraak maakt.

Het geamplieerde octroy van de O. Ind. Comp. tot wechneminge van alle disputen ende quaestiën, den 13 *Martii dezes jaers gearresteert. Mitsg. een corte verthooninge van de nootsakelickheyt van de geoctr. W. I. navigatie.* 1623. 4°.

Plakkaten der Staten-Generaal betreffende de Oost-Indische Compagnie en hare Privilegiën, in het *Groot Plakkaatboek* van Cau *en* Scheltus.

Artyckel-brief der Ned. O. I. Comp. by de Staten-Gen. den 3 *Sept.* 1672 *gearresteerd.* Amst. 1672. f°.

Ordres, Instructiën enz. der O. I. Comp. voorkomende in verschillende drukken, afzonderlijk of bijeengevoegd, allen in f°., te weten:

1. *Artikelbrief, gearr.* 4 *Sept.* 1742, *herzien* 11 *Oct.* 1747.
2. *Instructie voor de eerste gezagvoerders op de schepen der O. I. Comp.*
3. *Instructie op de eigenschap der winden en koersen in de Ind. vaarwateren.*
4°. *Instructie op het aandoen der havens, baaijen en eilanden van Kaap de Goede Hoop.*
5. *Zeilagie-ordre voor de uitreize naar Straat Sunda.*
6. *Zeilagie-ordre voor de 'thuisreize van Straat Sunda.*
7. *Zeilagie-ordre van de Kaap naar Ceilon.*
8. *Zeilagie-ordre van de Kaap naar Bengalen.*
9. *Instructie op het aandoen van 't Canaal.*
10. *Ordre op het houden der journalen.*
11. *Ordre wegens de behandeling en verantwoording der stuurmansgereedschappen.*
12. *Lijst van de victualie en ordre op de rantsoenen.*
13. *Ordre wegens het preserveren en uitdeelen der dranken.*
14. *Ordre op het digthouden der schepen op de reize en op de vertimmeringen zoo op de reize als te Batavia.*
15. *Lijst of Reglement, wegens de mede te voerene recognitie-dranken en bagagie op de uitreize, alsmede wegens de premiën op de 'thuisreize.*
16. *Resolutie wegens het medebrengen der kisten op de 'thuisreize.*
17. *Resolutie, houdende middelen ter conservatie van 's volks gezondheid.*
18. *Resolutie en bericht wegens het gebruik van het drijfanker.*
19. *Resolutie wegens het storten van oly, traan enz. in zeegevaren.*
20. *Instructie wegens 't gebruik der brandspuiten.*
21. *Instructie voor de chirurgyns.*
22. *Instructie voor de predikanten en ziekentroosters.*
23. *Instructie op het scheeps-soldy boekhouden.*
24. *Examen voor de Capitains en Capitain-Lieutenants bij de O. I. Comp.*

Conditiën door de O. I. Comp. aan alle partikulieren geaccordeert om voor hunne rekening in 's Comp. schepen te laden na Batavia enz. 1791. f°.

Proclamations, Regulations, Advertisements and Ordres, printed and published in the island of Java, by the Britisch Government and under its authority, Vol. I, Sept. 1811—Sept. 1813; Vol. II, Sept. 1813—1815.

Staatsblad van Nederlandsch-Indië van 1816 *tot* 1845 *met register.* Zalt-Bommel. 1847. (Verder jaarlijks in eene afzonderlijke aflevering vervolgd.) Imp. 8°. (Nadruk der officiële uitgave.)

J. T. Canter Visscher, *Index op het Staatsblad van Nederlandsch Indië.* Batavia. 1846. 4°.

Wet houdende vaststelling van het reglement op het beleid der regering van Ned. Indië, toegelicht uit de tusschen de regering en de vertegenwoordiging gewisselde stukken en de daarover gevoerde beraadslagingen. Zalt-Bommel. 1854. 8°.

Handelingen der regering en der Staten-Generaal betreffende het reglement op het beleid in Ned. O. Indië. Utrecht. 1857. 3 Deelen. 8°.

Verslag van het beheer en den staat der Nederlandsche bezittingen en koloniën in O. en W. Indië en ter kust van Guinea. Tot dus verre 6 Deelen, loopende over 1849—1854. Imp. 8°. (Overdruk uit de *Staats-Courant;* wordt vervolgd.)

E. de Waal, *Nederlandsch Indië in de Staten-Generaal sedert de Grondwet van* 1814. 's Gravenhage. 1860. Dl. I.

Prospectus ('s Gravenhage. 1859) van een werk getiteld: *Koloniale debatten of verzameling van het verhandelde in de beide kamers der Staten-Generaal, met betrekking tot de bezittingen en koloniën van het rijk in andere werelddeelen over de jaren* 1814—1856, uitgegeven onder toezigt van Jhr. J. P. Cornets de Groot van Kraaijenburg.

(NB. Deze debatten zijn in extenso te vinden in het *Bijblad der Nederlandsche Staatscourant* en ook volledig overgenomen in het dagblad *de Indiër.*)

Beschouwing der troonreden sedert 1814, *in betrekking tot Ned. Indië* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1855, Dl. I, bl. 17, 110, 160, 206 en 313).

Geschiedkundig overzigt van het ontstaan van het gemeen overleg tusschen de Regering

en de Staten-Generaal, aangaande de koloniën (*Hand. en Geschr. v. h. Ind. Genootsch.* Jaarg. VI, bl. 260).

De Indische Wetboeken. Zalt-Bommel. 1847, 1848. 2 Deelen. 12°. (Nadruk der officiële uitgave.)

Wetboek van koophandel voor Ned. Indië. Amst. 1848. 8°.

Algemeene bepalingen van wetgeving in N. Ind. Amst. 1848. 8°.

Burgerlijk wetboek voor N. Ind. Amst. 1848. 8°.

Reglement op de regterlijke organisatie in N. I. Amst. 1848. 8°.

Bepalingen betrekkelijk faillissementen in N. I. Amst. 1848. 8°.

Zie over de vroegere wetgeving van Ned. Indië, de Ordonnantiën en Statuten van Batavia van 1642 en hetgeen daarmede is voorgevallen, alsmede over de invoering der nieuwe wetboeken:

H. L. Wichers, *Redevoering ter gelegenheid van de invoering der nieuwe wetgeving in Ned. Ind.* Bat. 1848. 8°.

Mr. P. Mijer, *Bijdrage tot de geschiedenis der codificatie in Ned. Ind.* (*Tijdschr. voor N. I.* Jaarg. II, D. I, blz. 221 vv.)

Nieuwe wetgeving voor Ned. Ind. (*Bijdr. tot de kennis der Ned. en vreemde koloniën.* 1847. bl. 111 vv.)

A. de Pinto en G. M. van der Linden, *Overzigt over de nieuwe wetgeving voor Ned. Ind.* (*Themis, regtskundig tijdschrift,* Jaarg. IX, N°. 2.)

(NB. Eene volledige uitgave der Statuten van Batavia, voor eenige jaren door den heer L. van Vliet aangekondigd, is niet tot stand gekomen.)

Almanak en Naamregister van Ned. Ind. Batavia, Landsdrukkerij. Jaarlijks sedert 1817. 8°.

Inkomende en uitgaande regten op dranken, katoenen, koopmansgoederen, enz., in Java en Madura, benevens verscheidene reglementen, tarieven en besluiten voor Ned. O. I. Amst. 1841. 8°.

Verslag van den Handel, Scheepvaart en inkomende en uitgaande regten op Java en Madura. Batavia, Landsdrukkerij. Jaarlijks sedert 1825. 4°.

G. F. de Bruyn Kops, *Statistiek van den Handel en de Scheepvaart op Java en Madura, sedert 1825, uit officiële bronnen bijeenverzameld.* Batavia. 1857, 1859. 2 Deelen. 8°.

Overzigt van den handel en de scheepvaart in de Nederlandsche bezittingen in O. Ind., buiten Java en Madura, over de jaren 1846—1848. 's Grav. 1850. — Idem *over de jaren* 1849 tot 1853. Batavia, Landsdrukkerij. 1857. — Idem *over de jaren* 1854—1856. 's Gravenhage. 1858.

Verzameling der algemeene orders, besluiten en instructiën, uitgev. aan de Kon. Ned. Landmagt in O. I., van 1830—1850. Breda. 1844 en 1851. 2 Deelen. 8°.

Algemeen Verslag van den Staat van het Schoolwezen in Ned. Ind. door de Hoofdcommissie van onderwijs. 1e Verslag, 1827—1833; 2e 1834 tot 1845; 3e 1846—1849; 4e 1850—1852. Sedert jaarlijks vervolgd. Batavia, Landsdrukkerij. 8°.

Bataviasche Koloniale Courant, Java Government Gazette, Bataviasche Courant, Javasche Courant. (Dit zijn de verschillende namen, waaronder, sedert 5 Jan. 1810, een officiëel dagblad te Batavia werd uitgegeven.)

II. Tijdschriften.

A. Tijdschriften geheel of grootendeels aan de kennis van Nederlandsch Indië gewijd.

W. R. van Hoëvell, *Tijdschrift voor Ned. Ind.* 1—10 Jaarg. Batavia. 1838—1848, de drie eerste Jaarg., te zamen 6 deelen, kl. 8°., de 7 volgende, te zamen 21 deelen, gr. 8°.; 11—21 Jaarg. Z.-Bommel. 1849—1860, jaarlijks 2 deelen, imp. 8°.

Tijdschr. voor Ind. taal-, land- en volkenkunde uitgegeven door het Batav. Gen. van Kunsten en Wetenschappen. Batavia, sedert 1851. 8°.

Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië. Tijdschr. v. h. Kon. Instit. te Delft. Eerste Serie. 's Grav. 1853—1856. 4 Deelen. Tweede Serie. Amsterdam. 1856 en verv. Tot dus verre 2 Deelen.

Handelingen en Geschriften van het Ind. Genootschap te 's Gravenhage, onder de zinspreuk: Onderzoek leidt tot waarheid. Sedert 1854, eerst te Zalt-Bommel, later te 's Gravenhage. 8°.

Journal of the Indian Archipelago and Eastern Asia. Singapore, sedert 1847. 8°.

J. Olivier, *De Oosterling, Tijdschrift bij uitsluiting toegewijd aan de verbreiding der kennis van O.-Indië.* Kampen. 1835—1837. (Gestaakt met het 1e Stuk van D. III.)

Bijdragen tot de kennis der Nederl. en vreemde koloniën, bijzonder betrekkelijk de vrijlating der Slaven. Utrecht. 1844—1847. 4 Deelen. 8°.

C. L. Blume, *De Indische Bij, Tijdschrift ter bevordering van de kennis der Ned. volkplantingen en derzelver belangen.* Leyden. 1843. 8°. (Na het eerste Deel gestaakt.)

Dr. S. A. Buddingh, *Indisch Archief, Tijdschrift voor de Indiën.* Batavia. 1849, 1850. 8°. Twee Jaargangen.

E. DE WAAL, *Indisch Magazijn. Tijdschrift ter verzameling van opstellen over en van belang voor de natuur-, volken- en aardrijkskunde van Ned. O. Indië.* Batavia. 1844, 1845. 8°. Twee Jaargangen. (Aanvankelijk uitgegeven onder den titel van: *De Kopiïst.*)

P. T. DE SIEBOLD et P. MELVILL DE CARNBÉE, *Le Moniteur des Indes Orientales et Occidentales.* La Haye. 1847—1849. 3 Vol. 4°.

W. R. VAN HOËVELL, *Tijdschrift tot bevordering van Christ. zin in Nederlandsch Indië.* Batavia. 1846. 8°. (Na den eersten Jaargang gestaakt.)

Tijdschrift tot bevordering van Christelijk leven in Ned. Indië. Batavia, sedert 1855. 8°.

Indisch Schoolblad ter bevordering van opvoeding en onderwijs. Batavia, sedert 1853. f°.

Het regt in Nederlandsch Indië. Regtskundig Tijdschrift. Batavia, sedert 1849. 8°.

Mr. S. C. H. NEDERBURGH en C. DE WAAL, *Bijblad op het Staatsblad van Nederl.-Indië.* Batavia, sedert 1856.

Natuur- en Geneeskundig Archief voor Ned.-Indië. Batavia. 1844—1846. 8°. (Drie Jaargangen.)

Natuurkundig Tijdschrift voor Ned. Ind., uitgegeven door de Natuurkundige vereeniging. Batavia, sedert 1850. 8°. (Tot dus verre 17 Deelen.)

Tijdschrift der vereeniging tot bevordering der geneeskundige wetenschappen in Ned. Ind. Batavia, sedert 1851. 8°.

Tijdschrift voor nijverheid in Nederlandsch-Indië, uitgegeven door de Nederlandsch-Indische Maatschappij van nijverheid. Batavia, sedert 1853. 8°.

W. L. RITTER en Mr. L. J. A. TOLLENS, *Biang-Lala, Indisch leeskabinet voor aangenaam en gezellig onderhoud.* Batavia, sedert 1852. 8°.

De Indiër, Dagblad toegewijd aan de belangen van Ned. Indië. Z.-Bommel, sedert Julij 1850. gr. f°.

Verder nog de volgende dagbladen: de in Nederland uitgegeven *Nederlandsch Indië*, eene gewijzigde voortzetting der vroeger door dezelfde redactie uitgegeven *Tjeraka Welanda*, de in Indië uitgegeven *Java-Bode, Oostpost, Soerabajasche Courant* en *Bataviaasch Handelsblad*, en de Singapoersche bladen *Singapore Freepress* en *Straits-Times.*

B. Tijdschriften die belangrijke bijdragen tot de kennis van Nederlandsch Indië bevatten.

De Nederlandsche Hermes, Tijdschrift voor Koophandel, Zeevaart en Nijverheid. Amsterdam. 1826—1830.

J. C. PILAAR en J. M. OBREEN, *Tijdschrift toegewijd aan het Zeewezen.* Medemblik. 1840—1846.

TINDAL en SWART, *Verhandelingen en berigten betrekkelijk het zeewezen en de zeevaartkunde.*

SLOET TOT OLDHUIS, *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek.*

Kronijk van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht.

De Militaire Spectator.

De Globe.

De Gids.

Algemeene Kunst- en Letterbode.

Mededeelingen van wege het Nederl. Zendelinggenootschap. Rotterdam, sedert 1857.

Journal of the Royal Geographical Society.

Edinburgh Review.

The China-Telegraph, published bi-monthly on the arrival of the mails from China, Japan, Siam, Java, Singapore and all parts east of India. London, sedert 1859.

Revue des Deux Mondes.

Journal Asiatique.

Das Ausland.

Zeitschrift für allgemeine Erdkunde.

A. PETERMANN, *Mittheilungen aus Justus Perthes' Geographischer Anstalt.* Gotha, sedert 1855. 4°.

III. Verzamelingen van verschillende Stukken Nederlandsch Indië betreffende.

Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Batavia. 1780—1857. 21 Deelen (22 Stukken). gr. 8°. en 5 Deelen. 4°.

Acta Societatis Scientiarum Indo-Neerlandicae. Batavia, sedert 1855. 4 Deelen. 4°.

Verhandelingen over de natuurlijke geschiedenis der Nederlandsche overzeesche bezittingen door de leden der natuurkundige Commissie in Indië en andere schrijvers, uitgegeven door C. J. TEMMINCK. Leyden. 1839—1847. 3 Deelen. f°.

J. F. G. BRUMUND, *Indiana, Verzameling van stukken over landen, volken, oudheden, geschiedenis van den Indischen Archipel.* Amsterdam. 1853, 1854. 2 Deelen. 8°.

Mr. S. KEYZER, *Onze tijd in Indië, beschreven in bundels.* — Eerste bundel: *De bedevaart naar Mekka.* 's Gravenhage. 1860. gr. 8°.

J. H. MOOR, *Notices of the Indian Archipelago, being a collection of papers relating to Borneo, Celebes, Bali, Java, Sumatra, etc.* Singapore. 1837. 4°.

W. L. RITTER, *Indische herinneringen, aanteekeningen en tafereelen.* Amst. 1843. 8°.

W. L. RITTER, *Nieuwe Indische verhalen en herinneringen uit vroegeren en lateren tijd.* Batavia. 1845. 2 Deelen. 8°.

Ook komen onderscheidene stukken over den Indischen Archipel voor in de Engelsche in

Britsch Indië gedrukte verzamelingen *Oriental Repertory*, *Asiatic Researches*, *Malayan Miscellanies*, enz.

IV. Algemeene werken over land- en volkenkunde en geschiedenis van Nederlandsch Indië.

A. Werken die geheel of grootendeels over Nederlandsch Indië handelen.

F. Valentyn, *Oud en Nieuw Oost-Indië*. Dordr. en Amst. 1724—1726. 5 Deelen, 10 Stukken. f°.

Mr. S. Keyzer, *F. Valentyns Oud en Nieuw Oost-Indië, met aanteekeningen, volledige inhoudsregisters, chronologische lijsten, enz.* 's Grav. 3 Deelen. 8°.

(In deze uitgave is alleen opgenomen wat betrekking heeft tot de gewesten, die thans nog tot Nederlandsch Indië behooren, terwijl ook daarvan is weggelaten wat geacht wordt thans zijn belang verloren te hebben.)

A. Huysers, *Beknopte beschrijving der O. Ind. établissementen*. Utr. 1789. 2e uitg. Amst. 1792.

J. Crawfurd, *History of the Indian Archipelago, containing an account of the manners, arts, languages, religions, institutions and commerce of its inhabitants*. Edinb. 1820. 3 Vol. 8°.

J. Crawfurd, *De Indische Archipel, in het bijzonder het eiland Java, beschouwd in de zeden, wetenschappen, talen, godsdienst, beschavingen, koloniale belangen en koophandel van derzelver inwoners*. Uit het Engelsch (door P. de Haan). Haarlem. 1823—1825. 3 Deelen. 8°. (Met bijvoegselen van den Vertaler.)

J. Crawfurd, *Descriptive Dictionary of the Indian Archipelago*. Lond. 1856.

Raffles et Crawfurd, *Description géograph., histor. et commerciale de Java et des autres îles de l'Archipel Indien*. Bruxelles. 1824. 4°.

(G. Lauts,) *Handleiding tot de Aardrijkskunde van Nederlands O. I. bezittingen, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*. Leyden. 1843. 8°.

P. P. Roorda van Eysinga, *Aardrijksbeschrijving van Nederlandsch Indië*. Breda. 1838. 8°.

P. P. Roorda van Eysinga, *Handboek der land- en volkenkunde, geschied-, taal-, aardrijks- en staatkunde van Nederlandsch Indië*. Amsterdam. 1841—1850. 1e Boek, Molukken; 2e Boek, Kleine Sunda-eilanden; 3e Boek, Java (in drie Deelen). Het overige ontbreekt.

C. S. W. de Hogendorp, *Coup d'oeil sur l'île de Java et les autres possessions Neérlandaises dans l'Archipel des Indes*. Brux. 1830. 8°.

C. S. W. van Hogendorp, *Beschouwing der Nederlandsche bezittingen in O. Indië*. Uit het Fransch met inleiding en aanteekeningen door J. Olivier Jzn. Amst. 1833. 8°.

C. J. Temminck, *Coup d'oeil général sur les possessions Neérlandaises dans l'Inde Archipélagique*. Leyden. 1846—1849. 3 Deelen. 8°.

A. J. van der Aa, *Nederlandsch Oost-Indië of beschrijving der Ned. O. I. bezittingen*. Amst. en Breda. 1846—1857. 4 Deelen. gr. 8°.

Bevat, behalve de algemeene inleiding, alleen de beschrijving van Java, daar het werk door den dood des Schrijvers eigenlijk onvoltooid bleef.

De Jancigny, *Les Indes Hollandaises en* 1848. In de *Revue des Deux Mondes* voor 1848, en overgedrukt in den *Moniteur des Indes*, Tom. III.

J. Olivier Jzn., *Tafereelen en Merkwaardigheden uit Oost Indië*. Amst. 1836. 2 Deelen. 8°.

Onze Oost, populair beschreven door J. K. Utrecht. 1860. kl. 8°.

C. W. M. van de Velde, *Gezigten uit Neêrlands Indië, naar de natuur geteekend, met beschrijving*. Amst. 1847. gr. f°.

A. van Pers, *Nederlandsch O. Indische typen, verzameling van groote gelithografeerde platen in kleurendruk*. 11 Afleveringen. 's Gravenh. 1853—1856.

Von Wurmb, *Merkwürdigkeiten aus Ost-Indiën*. Gotha. 1797.

B. Werken die tevens over Nederland, de andere Nederlandsche bezittingen, Britsch Indië of de Aardrijkskunde in het algemeen handelen.

J. van Wijk Rzn., *Algemeen Aardrijkskundig Woordenboek*.

J. Kramers Jzn., *Geographisch Woordenboek der geheele aarde*. Gouda. 1855. 8°.

D. G. Hassel, *Vollständiges Handbuch der neuesten Erdbeschreibung*. Weimar. 1812. (Over Nederlandsch Indië zie het 15e Deel)

Cannabich, *Hülfsbuch beim Unterricht in der Geographie für Lehrer*. Eisleben. 1857. (Over Nederlandsch Indië zie Band II.)

H. Murray, *Encyclopedia of Geography*. 1837.

J. H. Tuckey, *Aardrijkskunde voor zeevaart en koophandel*. Rotterdam. 1819. 5 Deelen. 8°.

A. J. van der Aa, *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden*. Gorinch. 1839—1851. Dertien Deelen en een Aanhangsel. 8°.

J. van den Bosch, *Nederlandsche bezittingen in Azië, Amerika en Afrika*. 's Grav. en Amst. 1818. Twee Deelen. 8°. met Atlas in f°.

D. W. Bosch, *Beschrijving van Neêrl. Oost- en West-Indische bezittingen*. Amst. 1844.

G. Lauts, *Aardrijkskunde van Neêrl. Oost- en West-Indische bezittingen*. Utrecht. 1834. 8°.

M. D. Teenstra, *Beknopte beschrijving van de Nederlandsche overzeesche bezittingen.* Gron. 1846—1848. Drie Deelen. kl. 8°.

Geografische bijdragen tot de kennis der bezittingen van de Europeanen in Azië, Afrika en Amerika. Uit het Hoogd. Rott. 1792. 8°.

J. Hofhout, *Algemeene beschrijving van geheel Oost Indië.* Rott. 1794.

P. van den B(roecke?), *Curieuse beschrijving van de gelegentheydt, seden, godsdienst en ommegang van verscheyden Oost-Indische gewesten en machtige landschappen, enz.* Rott. 1697. 4°.

O. Dapper, *Asia of naukeurige beschrijving van het rijk des grooten Mogols en een groot gedeelte van Indiën.* 1672. f°.

S. de Vries, *Curieuse aanmerkingen der bijzonderste Oost- en West-Indische verwonderenswaardige dingen, nevens die van China, Africa, enz.* Utrecht. 1682. 4 Deelen. 4°.

R. de Hooghe, *Les Indes Orientales et Occidentales, réprésentés en très belles figures, qui montrent au naturel les peuples, moeurs, religions, fêtes, idoles, les montagnes, vaisseaux, marchandises, plantes, animaux, etc.* Amst. 1638. f°.

N. de Graaff, *d'Oost-Indise Spiegel, zijnde beschrijving van geheel O. Ind.* Hoorn. 1701. 4°.

J. W. Heydt, *Geogr. und Topogr. Schauplatz von Africa und O. Indiën, oder Vorstell. und Beschreib. von den wichtigsten der Holl. O. I. Comp. zugehörigen Ländern, Küsten und Inseln, nebst eine Reise des Verfassers von Holland nach O. Ind.* Wilhelmsd. 1744. f°. obl.

Hemming, *Zustand der Europäer in O. Ind.* 1785.

V. Geschiedenis.

A. Algemeene Geschiedenis van den Indischen Archipel.

1. *Historische werken alleen over den Indischen Archipel.*

Hor. St. John, *The Indian Archipelago, its history and present state.* Lond. 1853. 2 Vol. kl. 8°.

2. *Historische werken die tevens over het vasteland van Indië en de koloniën van andere volken of de Nederlandsche koloniën in andere werelddeelen handelen* [1]).

J. P. Maffei, *Histor. Indicarum libri* XVI. *Accedit Ign. Loyolae Vita.* 1593. Met kaarten van Oost en West Indië.

J. P. Maffei, *Opera omnia, Latine scripta, nunc primo collecta.* (Bevat: *Hist. Ind. libri* XVI, *de rebus Indicis. libri* II, etc.) Bergami. 1747.

J. P. Maffei, *Historia dell' Indie Orientali,* trad. in lingua Tosc. da F. Serdonati. Milano. 1806. 3 Vol. 8°.

Da Asia de João de Barros. Lisboa. 1777.
Dit werk bestaat uit 4 Decaden. De eerste Decade der oorspronkelijke uitgave verscheen in 1552.

D. de Cauto, *Asia Portuguesa.*

F. L. de Castanheda, *Historia de descobr. e conquista da India.* Lisboa. 1833.

M. de Faria y Sousa, *Asia Portuguesa.* Lisb. 1666. f°.

M. de Faria y Sousa, *Portuguese Asia, History of the conquest of India,* translated by Capt. J. Stevens. Lond. 1695. 3 Vol. 8°.

D. Lassmann, *Albuquerque of de Portugezen in de tijden van hunne grootheid in de Indiën.* Haarl. 1832. 8°.

A. Montanus, *De wonderen van 't Oosten of beschrijving en oorlogsdaden van Oud en Nieuw Oost-Indiën, vervolgt tot op dese tijd, mitsgaders de reysen na hetselve.* Amst. 1651. 12°.

N. G. van Kampen, *Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa.* Haarl. 1832—1835. 3 Deelen, 4 Stukken. 8°.

A. D. van Buren Schele, *Keur van Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Nederlands O. en W. Ind. bezittingen.* Amst. 1850. 8°.

G. T. Raynal, *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes.* Amst. 1771. 7 Vol. 8°. Gen. 1780. 10 Vol. 8°. Paris. 1820. 10 Vol. 8°.

De Marlès, *Histoire Générale de l'Inde ancienne et moderne, précédée d'une notice géogr. et de traités spéciaux.* Paris. 1826. 6 Tom. 8°.

Mr. J. C. de Jonge, *Geschiedenis van het Nederl. Zeewezen.* 's Grav. en Amst. 1833—1848. 6 Deelen, 10 Stukken. 8°. (Eene tweede, vermeerderde uitgave is thans op de pers te Haarlem.)

J. Kok, *Vaderlandsch Woordenboek.* Amst. 1780 tot 1799. 35 Deelen en 3 Deelen Supplement. 8°.

Levensbeschrijving van eenige voorname, meest Nederlandsche mannen en vrouwen, uit echte stukken opgemaakt. 1777.

B. Bijzondere Geschiedenis der Nederlanders in den Indischen Archipel

J. Pijnappel Gzn., *Overzigt van de geschiedenis der Nederlanders in O. Indië* (*Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van N. I.* Dl. II, bl. 48 vv.)

---

1) De opsomming dezer werken is zeer onvolledig. De vele werken over Britsch Indië, die kortelijk ook van de vestigingen der Portugezen, Spanjaarden, Nederlanders en Engelschen in den Indischen Archipel gewagen, zijn met opzet niet vermeld.

Eenige aanteekeningen betreffende Neêrlandsch Indië, omtrent zijne geschiedenis en plaatsbeschrijving; in verband met d'algemeene historie. I. Geschiedenis. Assen. 1860.

Volksvoorlezingen (uitgegeven door de Maatsch. tot N. v. 't A.). Schets III (Geschiedenis). *De eerste vestiging der Nederlanders in Indië.* 1860. Imp. 8°.

G. Lauts, *Geschiedenis van de vestiging, uitbreiding, bloei en verval van de magt der Nederlanders in Indië.* Gron. en Amst. 1852 tot 1860. 3 Deelen. 8°.

D. C. de Bruijn, *Geschiedenis der Nederlanders in den Oost-Indischen Archipel. Een leer- en leesboek voor de scholen.* Amst. 1853. 2 Stukjes. 12°.

F. Saalfeld, *Geschichte des Holländischen Colonial-wesens in O. Ind.* Gött. 1812. 2 Deelen. kl. 8°.

J. Mac Quoid, *Notes of Dutch history in the Archipelago, extracted from the records at Batavia under the administration of Sir Stamford Raffles* (*Journ. of the Ind. Archip.*, New series, Vol. 1. 1856).

A. J. A. Gerlach, *Fastes Militaires des Indes Orientales Neêrlandaises.* Zalt-Bommel et Paris. 1859. Imp. 8°.

W. A. van Rees, *Wachia, Taykong en Amir of het Nederlandsch-Indisch leger in* 1850. Rotterdam. 1859. 8°.

J. C. J. du Bois, *Vies des Gouverneurs Généraux avec l'Abrégé de l'histoire des établissements Hollandais aux Indes Orientales.* La Haye. 1763. 4°.

De Gouverneurs-Generaal van Ned.-Indië (van Pieter Both tot Carpentier). (*Tijdschr. voor N. I.* Jaarg. V—VII).

Les Gouverneurs-Généraux des Indes Neêrlandaises (van Pieter Both tot van Diemen). (*Moniteur des Indes*).

W. R. van Hoëvell, *Laurens Reael, Gouv. Gen. v. Ned. Indië, in zijne verdiensten als dichter beschouwd* (*Tijdschr. voor N. I.* Jaarg. I, D. I).

G. de Serière, *Lofrede op J. Pzn. Koen* (*Verhandd. Batav. Gen.* D. XI).

P. A. Leupe, *Jan Pietersz. Coen,* 1623—1627 (*Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van N. I.*, Nieuwe volgreeks, Dl. I).

G. Lauts, *Jan Pietersz. Coen* (*Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van N. I.*, Nieuwe volgreeks, Dl. I).

O. Z. van Haren, *Levensbeschrijving van Johannes Camphuis.*

Overzigt der Criminele procedures voor den raad van Justitie te Batavia, gevoerd tegen den gewezen Gouverneur Generaal A. Valckenier (*Tijdschr. voor N. I.* Jaarg. VIII. Dl. IV).

A. Huysers, *Het leven van Reinier de Klerk* (geplaatst achter den tweeden druk der *Beknopte beschrijving van de O. Ind. établissementen*).

Brief van D. van Hogendorp *aan alle vrijheid- en vaderlandlievende Bataven in Ned. O. I.* Bombay. 1799.

Verzameling van stukken rakende de zaak van D. van Hogendorp. 's Hage. 1801. f°.

Rapport van den fiskaal der Asiatische bezittingen (S. Ipz. Wiselius) *in de zaak van D. van Hogendorp.* 1800. f°.

S. C. Nederburgh, *Advertentie aan zijne landgenooten, betr. onderscheidene gedr. stukken in* 1799, 1800 *en* 1801 *uitgeg. op den naam van D. v. Hogendorp.* 's Hage. 1802.

P. Mijer, *Mr. P. G. van Overstraten, Kommissaris en Gouverneur Generaal van Ned. Indië* (*Tijdschr. voor N. I.* Jaarg. IV. Dl. I).

H. W. Daendels, *Staat der N. O. I. bezittingen in de jaren* 1808—1811. 's Hage en Amst. 4 Deelen. f°.

Brief inhoudende eenige onpartijdige aanmerkingen op eene memorie over den Staat der Ned. O. I. bezittingen onder het bestuur van H. W. Daendels. 's Hage. 1815. 8°.

Brieven betreffende het bestuur der koloniën, waarbij gevoegd zijn authentieke stukken, welke een nieuw licht verspreiden over het bestuur van den Gouverneur Generaal Daendels. Amst. 1816.

N. Engelhard, *Overzigt van den staat der Nederl. O. Ind. bezittingen onder het bestuur van H. W. Daendels.* 's Hage en Amst. 1816. 8°.

P. Mijer, *Geschiedenis der Ned. O. I. bezittingen onder de Fransche heerschappij* (*Tijdschr. voor N. I.* Jaarg. II. D. II).

B. Duc de Saxe-Weimar-Eisenach, *Précis de la campagne de Java en* 1811. La Haye. 1834.

W. Thorn, *Memoir of the conquest of Java, with the subsequent operations of the British forces in the Oriental Archipelago.* Lond. 1815. 8°.

A Memoir of Maj. General Sir R. R. Gillespie. Lond. 1816. 8°.

Memoir of the life and public services of Sir Thom. Stamford Raffles, by his widow. Lond. 1830. 4°.

H. D. Levyssohn Norman, *De Britsche heerschappij op Java en onderhoorigheden* (1811 tot 1816). 's Gravenhage. 1857. 8°.

(P. Mijer,) *Kronijk van Nederlandsch Indië,* 1806—1826 (*Tijdschr. voor N. I.* Jaarg. III. Dl. II; Jaarg. IV. Dl. I; Jaarg. VII. Dl. II en III).

J. E. Doornik, *Vrijmoedige gedachten over Neerlands Indië en over de regering van den Gouv. Gen. v. d. Capellen.* Amst. 1826. 8°.

C. TEN BRINK, *Een woord over het beheer van Indië, over de daarin wenschelijke veranderingen en over de Ind. financiën na het bestuur van den Gouv. Gen. v. d. Capellen.* 1832. 8°.

L. P. BOSCH, *Levensschets van G. A. G. P. Baron van der Capellen van Berkenwoude.* Utrecht. 1849. 8°.

G. W. VREEDE, *De Invloed der Wetenschap op het openbaar leven van den Minister van Staat G. A. G. P. van der Capellen van Berkenwoude.* Utrecht. 1848.

G. LAUTS, *Onderzoek naar geest en strekking van het traktaat van* 17 *Maart* 1824 *over handel en ruiling van grondgebied tusschen Nederland en Groot-Brittanje.* Amst. 8°.

C. M. SMULDERS, *Geschiedenis en verklaring van het traktaat van* 17 *Maart* 1824, *tusschen Nederland en Groot-Brittanje.* Utrecht. 1856.

Bijdragen tot de kennis van het koloniaal bestuur, getrokken uit de nagelaten papieren van wijlen den Minister van Staat Elout, oud-Comm.-Gen. over Ned. Ind. 's Gravenh. 1851. 8°.

Kort overzigt der financiële resultaten van het stelsel van kultures onder den Gouv. Gen. J. v. d. Bosch, uitgeg. door de red. van *den Oosterling.* Kampen. 1835. 8°.

(P. MERKUS,) *Blik op het bestuur van Ned. Ind. onder den Gouv. Gen. v. d. Bosch, voor zoo ver het door denzelven ingevoerde stelsel van cultures betreft,* uitgeg. door de red. van *den Oosterling.* Kampen. 1835. 8°.

N. VAN ELTEN, *Iets over den voorgaanden en tegenwoordigen staat van Ned. Ind., vergezeld van eene beoordeeling van twee vlugschriften* (te weten: de beide bovenstaande), *met voorkennis van den oud-Kommissaris-Generaal J. v. d. Bosch.* 's Grav. en Amst. 1835. 8°.

Bijdrage ter beoordeeling van het werk over den voormaligen en tegenwoordigen staat van Ned. Ind. door N. v. Etten; uitgeg. door de red. van *den Oosterling.* Kampen. 1835. 8°.

De Redactie van het Tijdschr. voor N. I. aan de nagedachtenis van den Gouv. Gen. D. J. de Eerens (*Tijdschr. voor N. I.* Jaarg. III. Dl. I).

Biographie de Mr. P. Merkus, Gouverneur-Général des Indes Neérlandaises (*Moniteur des Indes.* Tom. III).

Het bestuur van den afgetreden Gouv. Gen. J. J. Rochussen, beoordeeld door het dagblad „De Indiër." Zalt-Bommel. 1851.

J. J. ROCHUSSEN, *Toelichting en Verdediging van eenige daden van mijn bestuur in Indië.* 's Gravenh. 1853. 8°.

Blik op de tien laatste jaren in Nederl. Indië. Eene stem tot het Nederl. Volk. Amst. 1860. 8°.

PHILALETHES, *Jean Chrétien Baud.* 's Gravenhage. 1859. 8°.

Levensschetsen van de Gouverneurs-Generaal Daendels, Janssens, v. d. Capellen, de Kock, v. d. Bosch, de Eerens, van Hogendorp, Merkus; van de Commissarissen-Generaal Elout, Buyskes en Dubus en van vele andere mannen, die zich in de 19e eeuw in Indië onderscheiden hebben, komen voor in de *Handelingen en Geschriften van het Ind. Genootschap te 's Gravenhage.*

L. C. D. VAN DIJK, *Historia Inquisitionis in Delicta a praefectis atque officialibus in India commissa.* Traj. ad Rhen. 1847.

Discours by forme van remonstrantye vervattende de nootsaeckelickheydt van de Oost-Indische navigatie, by middel van dewelcke de Nederlantsche Provinciën syn te geraken totte hoochste prosperiteyt, in 't stuck van de alder-ryckste waren van de geheele werelt, enz. 1608. 4°.

J. A. VAN DER CHIJS, *Geschiedenis der stichting van de Vereenigde O. I. Comp.* Tweede druk. Leyden. 1857. 8°.

Historisch Verhaal van het begin, voortgang en tegenw. staat der Koophandel van de Gen. Ned. O. I. Comp. Arnhem. 1768. 2 Deelen. 8°.

D. W. J. C. VAN LIJNDEN, *De Commercio Societatis Indiae Orientalis.* Schoonh. 1839. 8°.

Verbael van Dr. D. Bas, J. Boreel, A. J. Lodesteyn, A. F. Sounck, A. Ryckaerts en Mr. W. Boreel, gedeputeerden van de Ho. Mo. Heeren de Staten Generaal der Vereenichde Nederlanden, opde conferentie in Engelandt gehouden tot Vereeninge van beyde Nederlandtsche ende Engelsche Oostindische Compaigniën ende begonnen in 't laeste vant jaer 1618 (*Codex Diplom. Neerlandicus,* Verzameling van oorkonden, uitgegeven door het Hist. Gen. te Utrecht. 2e Serie. Dl. III. 2e Afd. bl. 127—261 (Utrecht. 1856)).

Conditiën ende Artikulen van 't Verdrag van Amboyna, tusschen de Eng. en de Ned. O. I. Comp., tot Londen besloten, den 9 *Sept.* 1654. 's Grav. 1654. 4°.

Artikel tusschen Carel II, Koninck van Engelandt, ende de Staten Generaal, om de geschillen der Eng. en Ned. O. I. Compagniën te voorkomen, gesloten 1 *Maart* 1675. 4°.

Twee Deductiën aangaende de Vereeniginge van de O. en W. I. Compagniën aen de Staten v. Hollandt. 's Grav. 1644. 4°.

Consideratie overgelegt bij de Bewinth. van de O. I. Comp. aen de Staten van Holland, waeromme het voor deselve Comp. onmogelick ende ondienstigh is, om met de W. I. Comp. te tre-

den in handelinge om beyde onder een Octroy ende Societeyt gebracht te worden. 's Hage. 1644. 4°.

Aenwysinghe dat men van de O. en W. Ind. Compagniën één Compagnie dient te maken. 's Hage. 1644. 4°.

Bedenckinge over d' Antwoordt der Heeren Bewinthebbers van de O. Ind. Comp. aan de Staeten van Hollant en W. Vrieslant, belanghende de combinatie der twee Compagniën. 's Hage. 1644. 4°.

Klaer licht ofte vertoogh van 's Lants welvaeren aangaende de combinatie van de O. en W. Ind. Compagniën. 1644.

Ooghen-salve tot verlichtinghe van alle participanten, so van de Oost- ende West-Indische Compaigniën, mitsgaders verscheyden notabele consideratiën aanghaende de vereeniginghe van de O. ende W. I. Comp. 's Grav. 1644. 4°.

Schaede die den Staet der Vereenichde Nederlanden en d' Inghesetenen van dien is aenstaende, by de versuymenisse van d' Oost- en West-Indische Negotie onder een Octroy en Societeyt te begrijpen. 's Hage. 1644. 4°.

Discours op verscheyde voorslaghen rakende de Oost- en West-Indische Trafijken. 1645. 4°.

Lof der O. Ind. Comp. ende de E. Heeren Bewinthebberen, waar o. a. aenghewesen wordt, hoe nootsakelyck het is haer versocht Octroy niet te weigheren. Amst. 1646. 4°.

Oost-Indisch praetjen, voorgevallen in Batavia tusschen vier Nederlanders. 1663. 4°.

Cort Verhael van den staet en gelegentheyt van de Saecken, tusschen d' Engelsche en Nederl. O. I. Comp. altans controvers zijnde. Amst. 1664. 4°.

J. Thyssen, *Journael mitsgaders Verhael van den toestant der plaetsen van O. I., die d' Ed. Comp. aldaer bezit.* Rott. 1669. 4°.

De Contramineurs op de Koorde, ofte Spiegel hunner grousame ongerechtigheyt, die nu veel jaren, tot groot achterdeel der O. I. Comp., een schandeleuse rooverij bedreven hebben. 1677. 4°.

(NB. Hiervan is ook een oudere druk van 1618, onder den titel: *Spieghel der grausame ongherechticheyt van de factie der Contramineurs, enz.* 4°.)

Twee verscheyden berichten van de Bewinthebberen van de Nederl. O. Ind. Comp., overgelevert aan de Staten Generaal dd. 22 *Juny* 1686 *op het subject van de klachten van den Eng. Gez. Skelton, ende dd.* 4 *Oct.* 1687, *raeckende de klachten van den Eng. Gez. d'Abbyville.* 4°.

J. Barbeyrac, *Défense du droit de la Comp. Holl. des Indes Orientales contre les nouvelles prétentions des habitants des Pays-Bas Autrichiens.* La Haye. 1725. 4°.

A. Westerveen, *Diss. (prima et secunda) de jure quod competit Societ. Privileg. Foed. Belgii ad navig. et commercia Ind. Orientalis adversus incolas Belgii Austriaci.* Amst. 1723, 1724. 2 Partes. 4°.

Vertoog van het regt dat de Vereenigde Nederlandsche Oost-Indische Compagnie heeft op de Vaart en Koophandel naar O. Ind. tegen de inwoonders van de Spaanse, nu de Oostenrijkse Nederlanden. Uit het Latijn. 2 Stukjes. Amst. 1724. 4°.

Verhandelinge daarin ontdekt worden I. *de rampzaalige gevolgen van de oprechtinge der Comp. van Ostende,* II. *wordt bewezen dat deze Comp. den koophandel van Brittaniën en Hollant sal bederven,* III. *worden de middelen voorgestelt opdat deze Comp. vernietigt mag worden.* Uit het Engelsch in 't Fransch en uit het Fransch in 't Nederd. 1726. 4°.

Bataviaasche nouvelles en politieke raisonnementen. Amst. 1745. 4°.

Berigt van Bewindh. der O. I. Comp. op eene memorie van den Heer Yorke d. 10 *Maart* 1761. — *Memorie van den Heer Yorke met een antwoord van de Eng. O. Ind. Comp. op de Memorie der Holl. Comp.* 27 *Maart* 1762. 4°.

Zamenspraak tusschen P. Both, J. Pz. Coen, G. W. van Imhoff en J. Maatsuyker. Amst. 1765. 4 Deelen. 12°.

Bederf en middelen tot redres der Ned. O. I. Comp. Rott. 1773. 8°.

Eerste en tweede zamenspraak wegens de oorzaken van het bederf der O. I. Comp., geschreven in 1773. Rott. 8°. (Komt in twee niet geheel overeenstemmende drukken voor.)

J. B. J. N., *Les vrais intérêts du commerce, de l'état et des actionn. des Comp. des Indes tant en Holl. qu'en Anglet.* Londres. 1773. 8°.

Politieke middelen tot behoud van Nederl. O. en W. Indiën, vervat in een brief. (1780?) 8°.

Nederlandsch India in haaren tegenwoordigen toestand beschouwd, of waar en grondich berigt van haare regering, derzelver bestier en handelingen, kwijnenden handel, enz. Batavia. 1780. 8°.

Noodig bericht aan de Bewindh. d. O. I. Comp., bevattende een volledig verslag van den ondergeschikten staat dier Maatschappij in de Indiën. Amst. 1783. 8°.

Brief van Bewinthebbers der O. I. Comp. aan de regeering van Amst. om bystand van 12 *millioen.* 1783. f°.

Brief van een Rotterdammer wegens 't request van Bewindhebberen der O. I. Comp. om door den Staat met eenige millioenen te worden geadsisteerd. Rott. 1783. 8°.

J. Deutz, *Proeve over de middelen die tot bescherminge van de zeevaart en koophandel en verdediging van de bezittingen der republicq in O. I. zouden kunnen aangewend worden.* 's Grav, 1783. 8°.

Gissingen en vrije gedachten over de exteerende gebreken in 't bestuur der O. I. Comp. 1783. 8°.

De Oost- en West-indische post, behelzende consideratiën over de critique toestand der Koloniën. Utrecht. 1784. 4 Deelen. 4°.

G. Lauts, *Geschiedenis van het verval der magt van de Nederlanders in Indië, tot op het verlies van Java in* 1811. Amst. 1859 en 1860. 2 Deelen. 8°. (Ook als 4de en 5de deel van zijne op bl. 495, 1e kol., vermelde *Geschiedenis van de vestiging*, enz.)

Consideratie van een Hoofd-participant der Ned. O. I. Comp., bevattende den Staat derzelve, benevens de voordeelen van een vrije vaart. 1791. 8°.

Reflexien over de jegenswoordige situatie van de O. Ind. Comp. 1791. 8°.

Rapport van G. J. Doys, van der Does, van de Wall, Rendorp en van Straalen over den Staat der Nederl. O. I. Comp. Duink. 1791. 8°.

Staat der Generale O. I. Comp., bevattende rapporten van de HH. Doys, van der Does, enz., alsmede nader rapport van de gemelde Heeren gecommitteerden en Bijlagen. Amst. 1792. 2 Deelen. 8°.

Berigt der Vergadering van 17 *aangaande eene Verandering in de Directie der Generale Ned. O. I. Comp.* Amst. 1795. 8°.

Rapport van gecommitteerden tot de zaken der O. I. Comp. aan de prov. repraesentanten van het Volk van Holland. 's Hage. 1795. 8°.

Memorie van grieven en bezwaren van Participanten in de Ned. O. I. Comp. betrekkel. de resolutien der Staten-Gen. van 24 *Dec.* 1795. 8°.

Contra-memorie of antwoord op de zoogenaamde „Memorie van grieven en bezwaren," enz. 1796. 8°.

Wederlegging eener „Memorie van grieven en bezwaren" van Participanten in de voorm. Ned. O. I. Comp. Amst. 1796. 8°.

Memorie van H. C. Cras en anderen aan de Participanten der O. I. Comp. betrekkelijk hunne bemoeijingen in 't belang der Comp. Amst. 1800. f°.

Het 25*jarig Octroy van de O. I. Comp. en eene daardoor aan de Bataafsche republiek toegebragte schade van* 24½ *millioen.* 1802. 8°.

Zaamenspraaken tusschen een burger en een Oost-Indisch schipper over de zaaken der O. I. Comp. in het nieuwe Committé. Amst. (1802?). 8°.

Adres van Participanten der Ned. O. I. Maatsch. aan het Staatsbewind der Bataafsche republiek. Amst. 1802. 8°.

D. van Hogendorp, *Aanmerkingen op het adres van Participanten aan het Staatsbewind der Bataafsche republiek.* 's Hage. 1802. 8°.

S. Ipz. Wiselius, *Bericht betrekkelijk zeker Adres aan het Staatsbewind der Bat. Republ. op naam van Participanten der O. I. Comp.* Amst. 1802. 8°.

S. Ipz. Wiselius, J. van der Steege en J. A. de Mist, *Rapport op een request van de zich noemende Participanten in de O. I. Comp.* Amst. 1802. 8°.

Remarques op het rapport enz. Amst. 1802. 8°.

S. Ipz. Wiselius, *Aanmerkingen op de remarques op het rapport* enz. Amst. 1803. 8°.

(H. C. Cras c. s.,) *Nader request aan het Staatsbewind der Bat. republiek van wegen Participanten in de O. I. Comp., benevens eene memorie adstructief* enz. 8°.

S. Ipz. Wiselius, *Wederlegging van het nader request van H. C. Cras c. s.* Amst. 1803. 8°.

Plan van bestuur der Nederl. O. I. Bezittingen en van het drijven van den O. I. handel door de Gener. Vereen. O. I. Comp. onder een uitsluitend octroy. 1803. 8°.

Rapport van de Commissie tot de O. I. Zaken aan het Staatsbewind der Bataafsche republiek. Met bijlagen. Sept. 1803. f°.

S. C. Nederburgh, *Echte Stukken betreffende het onderzoek en de verrichtingen der generale Commissie in* 1791 *benoemd over de O. I. bezittingen en de Kaap de Goede Hoop.* 's Hage. 1803. 8°. (Komt ook voor met eene *Bijlage*, bestaande uit uittreksels van de belangrijkste werken over O. Indië en de Kaap.)

W. Wardenaar en P. Ph. du Puy, *Journaal der reize van Mr. S. C. Nederburgh, gew. Comm. Gen. over N. I., langs Java's Noordoostkust in* 1798. Amst. 1804. 8°.

S. C. Nederburgh, *Iets voor D. A. van Bouterwek* en *Vervolg.* 2 St. Amst. 1804, 1805. 8°.

J. van Kal, *Brieven aan Mr. S. C. Nederburgh.* 3 St. 1804. 8°.

Copie-brief uit de boedel van B. Karseboom, behelzende aanmerkelijke anecdoten den heere S. C. Nederburgh tot zijne elucidatie medegedeeld. Amst. 1804. 8°.

(S. Ipz. Wiselius,) *Belangrijke brieven over de nieuwe zamenstelling van den Aziatischen raad, gewisseld tusschen Justus Plebeius te Rotterdam en Decius Batavus te Amsterdam.* 1804. 8°. — *Brieven tusschen Valerius Poplicola en Cajus Manlius.* Haarlem. 1804. 8°. — *Brief van Nic. Momus Jr. aan D. A. van Bouterwek.*

1804. 8°. — *Natanaël den Olde, tweetal brieven over Staatkundige onderwerpen.* Amst. 1807. 8°.

Korte Aantooning van de notabelste verbeteringen en redressen, welke sedert 1 Jan. 1808 in de Regering en Administratie in Holl. Indiën zijn ingevoerd. Batavia. 1809. 4°.

G. Crawfurd, *Official papers respecting the Dutch East-India Company's property.* Rott. 1816.

Het journaal van den baron van der Capellen op zijne reis door de Molukko's [en Celebes] (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1855, Dl. II, bl. 281—315, 357—395).

D. F. van Alphen, *Redevoering over het ontwerp van wet der geldleening voor de overzeesche bezittingen.* Leiden. 1826. 8°. (Ook in Franschen tekst gedrukt).

G. de Serière, Oud-Gouv. d. Mol. eil., *Mijne loopbaan in Indië.* Zwolle. 1849. 8°.

De Beschuldiging en Veroordeeling in Indië en de regtvaardiging in Nederland van Dr. W. R. van Hoëvell. Zalt-Bommel. 1850. 8°.

Een paar aanmerkingen ten aanzien van Dr. W. R. van Hoëvell's „beschuldiging," enz. Gouda. 1850. 8°.

H. J. Lion, *Over Dr. W. R. van Hoëvell's „beschuldiging"* enz., *in een brief aan een vriend te Rotterdam.* Gouda. 1850. 8°.

L. van Vliet, *Beroep op regt en billijkheid.* Zalt-Bommel. 1853. 8°.

L. van Vliet, *Crimineel proces ter zake van beweerde hoon en laster tegen de Hooge Ind. regering.* Rott. 1845. 8°.

L. van Vliet, *Mijne inhechtenisneming.* Amst. 1846. 8°.

L. van Vliet, *Indische regtsbedeeling.* Amst. 1846. 8°.

E. Francis, *Herinneringen uit den levensloop van een Indisch Ambtenaar van* 1815—1851. Bat. Dl. I en II. 1856. Dl. III, 1e Stuk. 1859. 8°.

Herinneringen uit het Openbare en Bijzondere leven (1799—1858) *van Mr. H. G. Baron Nahuys van Burgst.* 's Hertogenb. 1858. 8°.

E. H. Röttger, *Berigten omtrent Indië, gedurende een tienjarig verblijf aldaar.* Naar het Hoogd. Deventer. 1846. 8°.

Redev. v. d. Min. van Kol. in de 2e Kamer den 4 Dec. 1844 *over de regeling van het kolon. batig saldo, met krit. aanteek.* Amst. 1845. 8°.

Het ontslag van J. D. Kruseman als Dir. Gen. van Financiën. 1848. 8°.

J. C. Baud, *Het ontslag van J. D. Kruseman als Dir. Gen. van Financiën in Ned. Ind. nader toegelicht.* 's Gravenh. 1848. 8°.

J. D. Kruseman, *Beschouwingen en ophelderingen van de door Z. Exc. J. C. Baud uitgegeven brochure „het ontslag van J. D. Kruseman,"* enz. 's Grav. 1848. 8°.

P. J. Veth, *de politieke demonstratie te Batavia in Mei* 1848. Amst. 1848. 8°. (Ook onder den titel: *Bijdragen tot de kennis van den politieken toestand van Ned. Ind.* II.)

Een onpartijdig woord uit Indië betreffende de gebeurtenis van 22 Mei 1848 *te Batavia.* Rott. 1849. 8°.

J. J. Rochussen, *Redevoering gehouden bij de overgave van het bestuur aan den Heer Duymaer van Twist,* 12 *Mei* 1851. (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1856, Dl. I, bl. 35—61.)

Robidé van der Aa, *Koloniale Politiek. De toestand van het oogenblik* (*de Gids* voor April 1860).

VI. Kerkelijke Zaken.

M. V. la Croze, *Histoire du Christianisme des Indes.* La Haye. 1724. 8°.

J. Beeldsnijder, *de Statu Servorum in Col. Batav. Indic. et de utilitate eorum conversionis ad fidem Christ.* L. B. 1775. 4°.

P. Hofstede, *Over de beste middelen tot voortplanting van het Evangelie in de koloniën van den Staat.* Haarl. 1776. 8°. (Vormt het XVIIe deel der *Verhandelingen van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem.*)

(NB. Vergelijk over dit werk het *Tijdschr. v. N. I.* voor Junij 1854, bl. 377—391.)

P. Hofstede, *Oost-Indische kerkzaken.* Rotterd. 1779, 1780. 2 Deelen. 8°.

Philadelphius, *Bundel van brieven aan den Heer P. Hofstede.* 's Gravenh. 1779. 8°.

Metzlar, *Over de voortplanting van het evangelie in de Coloniën van den Staat.* Haarl. 1780. 8°.

Robidé van der Aa. *De evangelisatie der Koloniën* (*de Gids* voor Junij, 1860).

W. R. van Hoëvell, *de Bijbel in Indië, Redev. in de Verg. van het Ned. O. I. Bijbelgenootsch.* Batavia. 1846. 8°.

W. R. van Hoëvell, *de Maleische bijbelvertaling, een monument van den godsdienstigen zin onzer vaderen* (*Tijdschrift ter bevordering van Chr. zin in N. I.* N°. 1. 1846). 8°.

P. J. Veth, Beoordeeling van eenige geschriften over kerkelijke aangelegenheden in Indië, (*de Gids* voor 1847. Jan., bl. 1—49.)

J. B. J. van Doren, *het voor en tegen van de uitbreiding des evangelies onder de Javanen en andere O. Ind. volken onderzocht.* 's Gravenh. 1852. 8°.

O. G. Heldring, *de Nederlandsche hervormde kerk in Indië.* Utrecht. 1855. 8°.

(A. A. T. Mounier,) *Open brief aan den heer*

Heldring ter zake zijner brochure „de Nederl. Herv. Kerk in Indië." Batavia. 1855. 8°.

J. J. Scheuer, *Iets over de zending in Indië, bijdrage ter beoordeeling van Heldring's „Herv. kerk in Indië."* Arnhem. 1855. 8°.

Dr. S. A. Buddingh, *Naamlijst der predikanten in Ned. O. Ind. van* 1615 *tot* 1857. Batavia. 1857. 8°.

Dr. S. A. Buddingh, *Proeve eener Chronologisch-historische Schets van de lotgevallen der Prot. kerk in Ned. O. I. van* 1615 *tot* 1857. Arnhem. 1857. 8°.

De Katholyke en Protestantsche Zendelingen in Indië. Uit het Fransch. Utrecht. 1842. 8°.

(A. V. Michiels,) *Eene Stem uit O. Ind. De discussiën over de zaak van den Hoog-Eerw. Bisschop Grooff.* 's Grav. 1846. 8°.

Mr. S. Keyzer, *de beide Mohammedaansche feesten* (*Bijdragen tot de taal-, land- en volkenk. van Ned. Indië,* Nieuwe volgreeks, Dl. III, St. I. 1860).

Memorie aan den Minister van Koloniën betrekkelijk den voortgang van den Islam in Ned. Ind. (*Handelingen der Algem. Verg. van het Ned. Bijbelgen.* van 14 Aug. 1856.)

VII. Onderwijs, Beschaving, Kunsten en Wetenschappen.

Th. S. Raffles, *Betoog aangaande de verpligting om de middelen tot opvoeding en beschaving te verschaffen aan de volken van den Ind. Archipel* (*Nederl. Hermes,* Jaarg. II, N°. 2 en 3, vertaald uit *the Investigator*).

J. Munnich, *Dit deden onze vaderen op Ceylon, wat staat ons Nederlanders thans vooral op Java te doen?* 2 Stukken. Utrecht. 1849, 1850. 8°.

P. J. Veth, *Over den toestand en de behoeften van het onderwijs der jeugd in Ned. Indië* (*Aanspraak aan de Alg. Verg. der Maatsch. tot Nut van 't Algemeen,* 13 Aug. 1850. 8°.)

J. C. Neurdenburg, *Voorlezing over den toestand van het Schoolonderwijs in Nederl. O. Indië, bepaaldelijk bij de Europeesch Chr. bevolking* (*de Unie, Tijdschr. d. alg. onderwijzers-vereeniging,* 1850).

P. J. V(eth), *Het onderwijs in Ned. Indië volgens het verslag over* 1858 (*Zondagsblad* van 25 Maart en 1 en 5 April 1860).

P. J. Veth, *Iets over de opvoeding der kinderen van Europ. militairen in Ned. Indië* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1851, Dl. I, bl. 89—99).

Het pupillenkorps op Java (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1855, Dl. II, bl. 334—344; Jaarg. 1856, Dl. I, bl. 220—224).

J. P. Freyss, *Proeve ter beantwoording der vraag wat ter bevordering van beschaving in Ned. Ind. kan worden gedaan.* Amst. 1859. 8°.

Gedachten over den invloed der Europ. Christ. beschav. op den Ind. Archipel (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1855, Dl. II, bl. 247—259).

F. F. Schultze, *het Onderwijs en de Opleiding tot het Christendom aangeduid als de middelen om de volken in de O. I. bezittingen naauw en duurzaam aan Nederland te verbinden.* Amst. 1850. 8°.

J. A. Wilkens, *het Inlandsche kind in O. I.* Amst. 1849. 8°.

Eene stem uit Oost-Indië, in gemeenzame brieven, van Johannes Hennus aan zijn vader. Utrecht. 1847. 12°.

Adres aan Z. M. den Koning, ingediend door Directeur en Docenten der Kon. Akad. te Delft. 20 Nov. 1848. 8°.

De bezorgdheid over het voortdurend bestaan der Delftsche Akademie. 's Gravenhage. 1849. 8°.

Brief uit Batavia over de Delftsche School en andere belangrijke zaken. Arnhem. 1849. 8°.

H. J. Lion, *Onderzoek naar de opleiding van ambtenaren voor de burgerlijke dienst in N. I.* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1855, Dl. I, bl. 65—90, 133—145, 197—206.)

H. J. Lion, *de Organisatie der Akademie te Delft* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1856, Dl. I, bl. 7—34).

P. J. Veth, *de Delftsche Akademie als instituut tot opleiding van Ambtenaren voor Ned. Ind.* (*de Gids* voor Julij 1853).

J. Pijnappel Gzn., *de Koninklijke Akademie te Delft als inrigting tot opleiding van Indische Ambtenaren.* Amst. 1859. 8°.

P. J. V(eth), *de Delftsche Akademie* (*Zondagsblad* van 22 Jan., 5, 12 en 19 Febr. 1860).

W. R. van Hoëvell, *Geschiedkundig overzigt van de beoefening van kunsten en wetenschappen in N. I.* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. II, Dl. II).

P. J. Veth, *het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen* (*de Gids* van Febr., Maart, Mei en Sept. 1857).

G. Moll, *Verhandeling over eenige vroegere zeetogten der Nederlanders.* Amst. 1825. 8°.

R. G. Bennet en J. van Wijk, *Verhandeling over de Nederlandsche ontdekkingen.* Utrecht. 1827. 8°. met atlas in f°.

J. J. Dodt van Flensburg, *Iets over de Journalen van den eersten en tweeden togt door de Nederlanders naar de O. I. gedaan* (*Verhandd. en Berigten betreffende het Zeewezen* door Tindal en Swart. Dl. VI. Amst. 1846).

Graaf Carlo Vidua (met uittreksels uit zijne *Brieven over Ned. Ind.*) (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. V, Dl. I).

W. R. van Hoëvell, *John Leyden geschetst in zijn leven, lotgevallen en karakter* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. IX, Dl. I).

P. J. Veth, *Levensschets van C. G. C. Reinwardt* (*Handd. en Geschriften van het Ind. Gen.* Jaarg. III. 1856).

J. J. F. Wap, *Levensberigt van Dr. P. P. Roorda van Eysinga* (*Handd. van de Maatsch. der Ned. Letterk. te Leyden* voor 1857).

Berigten betreffende J. M. Mohr, Sterrekundige te Batavia (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VI, Dl. IV, Jaarg. VII, Dl. III, en *Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. VIII, bl. 317).

J. Munnich, *Toelichtende aanmerkingen betrekkelijk de vrijheid van drukpers in Ned. Ind.* (*Tijdschr. v. N. I.* voor 1851, Dl. I, bl. 110—148.)

P. J. Veth, *de openbaarheid in Koloniale aangelegenheden.* Amst. 1848. 8°. (Ook onder den titel: *Bijdragen tot de kennis van den politieken toestand van Ned. Ind.* I, en vroeger geplaatst in *de Gids* voor Julij 1848.)

De Indiër, als dagblad aan de belangen van Ned. Ind. toegewijd, in zijne waarde en strekking beschouwd. 's Hage. 1850. 8°.

Heeft „de Indiër" het vlugschrift „de Indiër als dagblad" enz. met der daad wederlegd. 's Grav. 1850. 8°.

De Journalistiek in Ned. Indië (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1858, Dl. I, bl. 276—292.)

H. J. Lion, *een drukpersproces in Neêrl. Indië.* Zalt-Bommel. 1854. 8°.

Ontwerp van een reglement op de drukwerken in Ned. Indië met de daarbij behoorende nota tot toelichting. Rotterd. 1857. 8°.

De drukpers in Ned. Ind. Zalt-Bommel. 1857. 8°.

(Baron Nahuys van Burgst,) *het drukpersreglement voor Ned. Ind. aan de ervaring van eene halve eeuw getoetst.* Utrecht. 1857. 8°.

Het reglement op de drukwerken in Ned. Indië (*de Gids* voor Maart 1857).

Het reglement op de drukwerken in Nederlandsch Indië parlementair behandeld (*de Gids* voor Aug. en Sept. 1857).

Overzigt van den Staat van de Maatsch. tot Nut v. 't Algem. in O. I. gedurende de vijf eerste jaren van haar bestaan, 1851—1855. Batavia. 1856. 8°.

W. R. van Hoëvell, *de Emancipatie der Slaven in Neêrl. Indië. Eene verhandeling.* Gron. 1849. 8°.

Beschouwing over de Emancipatie der Slaven in N. O. I., zoo als die is voorgesteld door Dr. W. R. v. Hoëvell. Nieuwe Diep. 1849. 8°.

VIII. Financiën, Muntwezen.

D. C. Steyn Parvé, *de Toekomstige wijze van beheer en verantwoording der geldmiddelen van Ned. Ind.* Zalt-Bommel. 1852. 8°.

D. C. Steyn Parvé, *Geschiedenis van het Munt- en Bankwezen van Ned. Ind., sedert de herstelling van het Ned. gezag in* 1816. Zalt-Bommel. 1852. 8°.

J. P. P. van Zuylen van Nyevelt, *Bijdrage tot de geschiedenis van het Muntwezen in Nederlands O. I. Bezittingen* (*Bijdragen tot de kennis der Ned. en vreemde koloniën,* Dl. IV, 1847, bl. 361—419.)

Muntwezen in Ned. Ind. (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1851, Dl. II, bl. 316—348. Jaarg. 1852. Dl. I, bl. 22—46, 89—108, 161—198).

J. A. Kraijenbrink, *Gedachten over eene regeling van het Indische muntstelsel.* Tiel. 1850. 8°.

W. C. Mees, *Het muntwezen van Nederlandsch Indië.* Amst. 1851. 8°.

Is eene zilvercirculatie voor onze O. Ind. bezittingen wenschelijk? Gouda. 1851. 8°.

Een brief over het ontwerp van wet tot regeling van het muntstelsel van Ned. Ind. Rotterd. 1851. 8°.

H. W. Mees, *Opmerkingen omtrent het ontwerp van wet tot regeling van het muntstelsel van Ned. Ind.* Rotterdam. 1851. 8°.

H. J. Lion, *Beschouwingen over het Indische muntstelsel.* Utrecht. 1852. 8°.

R. C. Baron d'Ablaing van Giessenburg, *Wetsontwerp ter regeling van het O. I. Muntwezen met voorafgaande beschouwing.* Utrecht. 1853. 8°.

H. J. Lion, *de eerste Sept.* 1857. *Regeling van het muntwezen in Ned. Ind.* Batav. 1857. 8°.

J. D. Kruseman, *Iets over de finantiële aangelegenheden van het rijk.* 's Grav. 1840. 8°. — *Wederlegging van het „Iets" enz.* 's Grav. 1840. 8°. — *Onpartijdige beoordeeling van de „Wederlegging."* 's Grav. 1841. 8°.

Mr. R. J. W. C. Bake, *Iets over de middelen van herstel onzer financiële O. I. aangelegenheden.* Utrecht. 1852. 8°.

C. Vreede, *het batig saldo op de inkomsten van de overzeesche bezittingen,* met *Vervolg.* 2 St. Zalt-Bommel. 1851, 1852. 8°.

H. C. Millies, *de Munten der Engelschen voor den O. Ind. Archipel.* Amst. 1852. 8°.

H. C. Millies, *Notice sur les nouvelles monnaies pour les Colonies Orientales Néerlandaises* (*Revue de la numismatique belge.* T. II, 3e série).

P. J. Veth, *de fabriekatie van koperen pasmunt voor Ned. Indië* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1858, Dl. II, bl. 129—174).

IX. Handel. — Handelspolitiek.

H. Brougham Jr., *De Staatkunde der Europesche mogendheden nopens het besturen van volkplantingen onderzocht en beoordeeld.* Uit het Engelsch door P. van Yzendoorn. 1804. 2 Deelen. 8°.

W. Roscher, *Koloniën, Kolonial-politik und Auswanderung.* 2e Ausg. Leipz. u. Heidelb. 1856. 8°.

Onpartijdigh Discours opte Handelinghe van de Indiën. 1608. 4°.

Memorie van de gewichtige redenen, die de Staten-Generael behooren te beweghen om gheensins te wycken van de handelinghe ende vaert van Indiën. 1608. 4°.

E. Luzac, *la Richesse de la Hollande.* 2 Vol. 1778. 8°.

E. Luzac, *Hollands Rijkdom.* 4 Deelen. 1780. 8°. — 2e Uitg. Leyden. 1801. 4 Deelen. 8°.

B. van der Oudermeulen, *Iets dat tot voordeel der deelgenooten van de O. I. Compagnie en tot nut van ieder ingezeten van dit Gemeenebest kan strekken.* (In de oorspr. uitgave niet in den handel gebragt, later herdrukt in D. van Hogendorp's uitgave van *Stukken raakende den tegenwoordigen toestand der Bataafsche bezittingen in O. I.;* zie beneden.)

G. K. van Hogendorp, *Bijdragen tot de huishouding van Staat.* 10 Deelen. 1816—1825. 8°. — 2e Uitg. Zalt-Bommel. 1854, 1855. 5 Deelen. imp. 8°.

A. F. Lammens, *Bedenkingen op het art.* Koloniën *in het* 8e *Deel van van Hodorps „Bijdragen."* Amst. 1824. 8°.

G. K. van Hogendorp, *Verhandelingen over den Oost-indischen handel.* Amst. 1801, 1802. 3 Stukk. 8°.

G. K. van Hogendorp, *Brieven aan eenen Participant in de O. I. Comp.* Met twee *Vervolgen.* Amst. 1802. 8°.

G. K. van Hogendorp, *Memorie over den tegenwoordigen Staat van den handel en de culture in de O. I. bezittingen van den Staat.* Amst. 1804. 8°. (Niet in den handel.)

Mr. G. K. van Hogendorp en zijne geschriften over de beginselen van bestuur van Ned. Ind. (*Handd. en Geschriften van het Ind. Gen.* Jaarg. III. 1856).

D. van Hogendorp, *Berigt van den tegenwoordigen Staat der Bataafsche bezittingen in O. I. en den handel op dezelve.* 's Hage. 1799. — 2e druk. Amst. 1800. 8°.

D. van Hogendorp, *Stukken raakende den tegenwoordigen toestand der Bataafsche bezittingen in O. I. en den handel op dezelve.* 's Hage. 1801. 8°. (Vervolg op bovengemeld *Berigt.*)

D. van Hogendorp, *Ontwerp om de O. I. Comp. te herstellen tot een handeldrijvend ligchaam.* 's Hage. 1801. 8°.

S. C. Nederburgh, *Verhandeling over de vragen of het nuttig zou zijn de O. I. bezittingen te brengen op den voet der West-Ind. volkplantingen en over het uitsluitend drijven van den handel op dezelve of het openstellen voor alle lands ingezetenen.* 's Hage. 1802. 8°.

Onderzoek der gronden van het Stelsel van D. van Hogendorp. Amst. 1802. 8°.

D. van Hogendorp, *Antwoord op het onderzoek der gronden.* Amst. 1802. 8°.

Aanmerkingen op het antwoord van D. van Hogendorp op het onderzoek der gronden. Amst. 1802. 8°.

P. Pous, *Noodzakelijkheid, dat de handel op de O. I. Bezittingen bij voortduring door een uitsluitend ligchaam gedreven wordt.* Middelb. 1802. 8°.

D. van Lennep, *Brief bevattende aanmerkingen op het werkje van Mr. S. C. Nederburgh, getiteld: „Verhandeling over de vragen,"* enz. Amst. 1804. 8°.

J. A. van Loen, *Aanm. op den brief van D. van Lennep over Nederburgh.* 1804. 8°.

Nadere uitlegging en ontwikkeling van het Stelsel van D. van Hogendorp, in antwoord op het werk van S. C. Nederburgh, getiteld: „Verhandeling over de vragen," enz. 1802. — 2e druk. Amst. 1810. 8°.

G. Dallas, *Brief aan W. Pulteney over het verschil tusschen de O. I. Comp. en den vrijen handel in Engeland,* met *Aanmerkingen van* D. van Hogendorp. 's Hage. 1802. 8°.

D. van Hogendorp, *Staat- en handelkundige beschouwing van het koloniaal systema in Frankrijk.* Uit het Fransch. Amst. 1817. 8°.

Levensschets van S. C. Nederburgh (*Handd. en Geschriften v. h. Ind. Gen.* Dl. 1, bl. 323—332) en *van D. van Hogendorp* (Ald. Dl. III, bl. 33—125).

H. W. Muntinghe, *Het Stelsel van handel, gedwongen arbeid en verpligte leverantie, vergel. met dat eener vrije kultuur en regelmat. belasting* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1850, Dl. II, bl. 305—307; Jaarg. 1851, D. I, bl. 1—13, 100—109).

H. D. Campagne, *Kort overzigt van den voormaligen handel der Nederlanders van Azië in Azië.* 's Grav. en Amst. 1816. 8°.

F. C., *La société de Commerce Belge considérée*

sous les rapports de l'influence qu'elle peut exercer sur la prospérité de la navigation, de la culture et du négoce du royaume des Pays-Bas et de ses possessions des Indes Orient. et Occident. Amst. 1824. 8°.

JOH. LOMAN, *Betoog dat de opgerigte Handelmaatschappij als een bron van Neêrl. welvaart beschouwd moet worden.* Amst. 1825. 8°.

Bedenkingen over het verzekeren der O. I. produkten, voor rekening van den Staat verzonden. Amst. 1840. 8°.

J. D. KRUSEMAN, *Beschouwing der contracten in 1840 door het Dep. van Koloniën gesloten met de Ned. Handel-Maatschappij.* 1840. 8°.

Beschouwingen over eene vermindering van vrachten voor de vaart op O. Ind. Amst. 1841. 8°.

JOAN MULLER, *de Nederlandsche Handel-Maatschappij getoetst aan het belang der natie.* Amst. 1848. 8°.

JOAN MULLER, *De overeenkomst van den Minister van Koloniën met de Handel-maatschappij beoordeeld.* Amst. 1849. 8°.

De Nederlandsche Handel-maatschappij in Nederlandsch O. Indië. Deventer. 1848. 8°.

Mr. C. O. W. VAN DORSSER, *Iets over de vrachtvaart op Nederlandsch O. Ind. ten dienste van den Staat.* Dordrecht. 1849. 8°.

De Nederlandsche Handelmaatschappij in verband met onzen Oostindischen handel. Zalt-Bommel. 1853. 8°.

F. W. C. BLOM, *Beschouwing betreffende de verkoopwijze der O. I. producten door de Nederlandsche Handelmaatschappij.* Rott. 1858. 8°.

F. A. LINSE, *Openbare brief aan den heer F. W. C. Blom naar aanleiding zijner „beschouwing,"* enz. Amst. 1858. 8°.

Staatkundige beschouwing, gegrond op de Statistiek van Neerlands handel, nijverheid en scheepvaart in Neerlands Indië, in verband tot het vraagstuk der scheepvaartwetten. 's Grav. 1850. Imp. 8°.

(J. VAN DER BURG,) *Wenken aangaande Ned. O. I. Bezittingen. I. Het kultuur- en monopoliestelsel.* Nijmegen. 1848. 8°.

D. C. STEYN PARVÉ, *het koloniaal monopoliestelsel getoetst aan geschiedenis en staathuishoudkunde.* 's Hage. 1850. 8°.

„Het koloniaal monopoliestelsel getoetst" van D. C. Steyn Parvé daadzakelijk wederlegd. Gouda. 1850. 8°.

De toetssteen van een boekje, getiteld „het koloniaal monopoliestelsel getoetst van D. C. Steyn Parvé daadzakelijk wederlegd." 'sHage. 1850. 8°.

P. VAN SWIETEN, *eenige bedenkingen op het werk „het koloniaal monopoliestelsel" van D. C. Steyn Parvé.* 's Hage. 1850. 8°.

D. C. STEYN PARVÉ, *„Het koloniaal monopoliestelsel getoetst door D. C. Steyn Parvé," nader toegelicht.* Zalt-Bommel. 1851. 8°.

P. VAN SWIETEN, *Eenige nadere bedenkingen op de werken over het koloniaal monopoliestel van den Heer D. C. Steyn Parvé.* 's Hage. 1851. 8°.

Mr. R. C. Baron D'ABLAING VAN GIESSENBURG, *Open brief over vrijen handel met het oog op Indië.* Arnhem. 1859. 8°.

J. D. KRUSEMAN, *Het openstellen van havens op Java, Borneo en Sumatra vrijmoedig beoordeeld.* 's Grav. 1859. 8°.

Mr. P. MIJER, *Over het openstellen van kusthavens voor den algemeenen handel in Ned. Ind.* 's Grav. 1859. Imp. 8°.

Mr. H. J. KOENEN, *Voorlezingen over de geschiedenis des Nederlandschen handels.* Amst. 1853. 8°.

Mr. H. J. KOENEN, *de vroegere en latere Nederlandsche handelspolitiek.* Vier Voorlezingen. Haarl. 1857. 8°.

G. W. EARL, *the Trading ports of the Ind. Arch.* (*Journal of the Ind. Arch.*, 1850).

C. LOCKYER, *Beschrijving van den Koophandel in Oost-Indiën, hare inwoners, handel, prijscour. enz.* Uit het Engelsch door A. SCHUYT. Amst. 1753. 4°.

Verslag der Staatscommissie, benoemd bij Kon. Besl. van 10 *Julij* 1856, *over de gevolgen der doorgraving van de landengte van Suez.* 's Grav. 1859. 8°.

W. MILBURN, *Oriental Commerce, containing a geogr. descript. of the principal places in the East-Indies, with their produce, etc., including the history of the trade of the various European nations with the Eastern world.* Lond. 1813. 2 Vol. 4°.

J. C. BAUD, *Proeve van eene geschiedenis van den handel en het verbruik van opium in Ned. Ind.* (*Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Ind.* Dl, I, bl. 79—220).

Mr. L. C. D. VAN DIJK, *Bijvoegsels tot de „Proeve van eene geschiedenis,"* enz. (*Bijdragen tot de taal-, land- en volkenk. van Ned. Ind.* Dl. II, bl. 189—211.)

De opium in den Indischen Archipel (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1851, Dl. II, bl. 180—199, 225—230; Jaarg. 1852, Dl. I, bl. 47—70).

Bijdragen tot de kennis der opium-kwestie in N. I. (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1859, Dl. I, bl. 408—422).

H. MULLER, SZN., *de Nederlandsche Katoennijverheid en het Stelsel van bescherming in Ned. Indië.* Rott. 1857. 8°.

X. Nijverheid. Kulturen [1]).

A. Meldola, *die Producten- oder Colonialwaaren-Kunde, enthaltend die Beschreibung der Waaren in Alphabetischer Ordnung*. Hamb. 1836. 8°.
Dr. G. D. J. Schotel, *Letterkundige bijdragen tot de geschiedenis van den tabak, de koffij en de thee.* 's Gravenh. 1848. 8°.
R. Porter, *de Landbouw tusschen de keerkringen.* Uit het Engelsch door W. L. de Sturler. Groningen. 1846. 8°.
De Cools, *de l'Agriculture coloniale (sur la fabr. de Sucre)*. Paris. 1834. 8°.
W. J. Evans, *Sugar-planter's Manual.* Lond. 1847. 8°.
L. Fournier, *Le Sucre colonial et le Sucre indigéne.* Par. 1839. 8°.
C. J. Hering, *De kultuur en de bewerking van het suikerriet, ten gebruike der planters in al de Nederl. Overzeesche bezittingen.* Rotterd. 1858. 8°.
W. Lange, *Praktische handleiding voor de suikerkultuur* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VIII, Dl. I, bl. 63—73).
De cultuur en behandeling der West-Indische koffij en indigo, beschreven en vergeleken met die derzelfde producten in O. Indië. Kampen. 1836. 8°.
De Cochenille-teelt. Handleiding ten gebruike van Nederlandsche planters, door een Zee-Officier. Rott. 1848. 8°.
A. Botter, *Kaneelkultuur* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. II, Dl. II, bl. 116—138).
Koffokultuur (*Tijdschr. v. Nijverheid in N. I.* Dl. II, *Oorspr. Bijdr.*, bl. 264—272.)
J. J. L. Jacobson, *Handboek voor de cultuur en fabricatie van thee.* Batavia. 1843. 3 Deelen. 8°.
J. J. L. Jacobson, *Handboek voor het sorteren en afpakken van thee.* Batavia. 1845. 8°.
H. W. van Waeij, *de bereiding van Indigo* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1859, Dl. II, bl. 65—75.)
F. D. J. van der Pant, *Indigo. Geschiedenis, Kultuur en Fabrikaat* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. VIII, blz. 347—390.)
Bereiding van Indigo (*Tijdschr. v. Nijverheid in N. I.* Dl. II, *Oorspr. Bijdr.*, bl. 147—158).

[1]) De meeste geschriften tot deze rubriek behoorende, zullen, als voornamelijk betrekking hebbende tot Java, bij de *Literatuur over Java* worden opgenomen. Vele kleinere bijdragen betreffende kultuurgewassen, vooral in het *Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* zijn kortheidshalve onvermeld gelaten.

De kultuur van den klapper-(kokos-)boom in den Ind. Arch. (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1855, Dl. II, bl. 316—333.)
J. Low, *Notes on the nutmeg-cultivation and trade.* (*Journal of the Ind. Arch.* 1848, p. 470—487).
Th. Oxley, *Some account of the nutmeg and its cultivation* (*Journal of the Ind. Arch.* 1848, p. 641—690).
Handleiding tot het verzamelen van kaoutchouk en elastieke gom (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VII, D. III, bl. 29—42).
Th. Oxley, *Gutta Percha* (*Journal of the Ind. Archip.* 1847, p. 22).
J. R. Logan, *Range of the Gutta Taban Collectors* (*Journal of the Ind. Archip.* 1848, p. 529).
J. E. Teysmann, *De Arénboom* (*Ind. Magazijn.* 1e Twaalftal, Dl. II, bl. 1—20).
C. G. C. Reinwardt, *Over de Areng-suiker en den Areng-palm* (Reinwardts *Reis naar het Oostel. Ged. v. d. Ind. Arch.* [zie beneden], bl. 199—204).
W. L. de Sturler, *Voorlezing over de delving van metalen.* Groningen. 1852. 8°.
W. L. de Sturler, *Korte beschouwing van eenige der voornaamste voortbrengselen van den Ind. bodem.* Gron. 1848. 8°.
W. L. de Sturler, *Voorlezing over den innerlijken rijkdom der O. I. bezittingen.* Gron. 1848. 8°.
De Bevordering van welvaart in den Ind. Archipel buiten Java. (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1860, Dl. I, bl. 65—91).

Katalogus der Tentoonstelling van produkten der natuur en der industrie van den Ned. Ind. Arch., te houden in Batavia in Oct. en Nov. 1853. Batavia. 1853. 8°.
Jonath. Rigg, *Grand exhibition of Batavia in 1853* (*Journal of the Ind. Arch. and East. Asia.* 1853, p. 261—300).
L. D., *Een bezoek op de Bataviasche Tentoonstelling* (*de Gids* voor Febr. 1854).
P. Bleeker, *Overzigt der geschiedenis van de Bataviasche tentoonstelling van produkten der natuur en industrie van den Ind. Arch.* (*Natuurk. Tijdschr. v. Ned. Ind.* Deel V, bl. 250—262).

H. de Bruin, *Bijdragen tot de kennis der bouwkunde in Nederl. Indië.* Batavia. 1851. 8°. met Atlas.

XI. Politieke aangelegenheden van Nederlandsch Indië.

Mr. S. Keyzer, *de Hulpmiddelen ter beoefening van het regt der inlanders in den Archipel*

(*Bijdragen tot de taal-, land- en volkenk. v. N. I.* Nieuwe reeks. Dl. II, bl. 137—264).

Beknopt overzigt van het regtswezen in Nederlandsch Indië (*Nederl. Jaarboeken v. Regtsgel. en Wetgeving*. Dl. IV. 1839).

D. J. CANTER CAMERLING, *de Potestate Gubernatoris Generalis res et territoria Societatis Bat. in Ind. Or. dirigentis.* L. B. 1768. 4°.

A. G. SMITH, *De Privilegiis Societatis Ind. Orient.* Traj. 1786. 8°.

P. MIJER, *Diss. de Commercio et internae administrationis forma Possessionum Batavarum in Ind. Orient.* Amst. 1832. 8°.

A. BLUSSÉ, *de administratione Possessionum Batavarum in India Orientali ex legibus fundamentalibus ann.* 1791, 1801, 1805, 1806. Dordr. 1838. 8°.

J. TAK, *Historia legum foederati Belgii de Coloniis.* Lugd. Bat. 1841. 8°.

TH. S. RAFFLES, *Substance of a memoir on the administration of the eastern islands.* 1819. 4°.

P. DE HAAN, *Koloniaal bezit en handel, in verband met de afscheiding van België met Holland.* Leyden. 1831. 8°.

P. P. ROORDA VAN EYSINGA, *Iets over Nederlandsch Indië.* Kampen. 1836. 8°.

J. R. THORBECKE, *Brief over Art.* 60 *en* 128 *der Grondwet* (Bestuur der Koloniën, enz.). Leyden. 1840. 8°.

Bijdrage tot de kennis van den voormaligen en tegenwoordigen staat onzer O. I. Bezittingen. Amst. 1841. 8°.

Belangen van Nederland en Nederlandsch Indië. Haarlem. 1841. 8°.

A. C. E. TÖNSEN, *Ontwerp over de middelen, waardoor het mogelijk zoude kunnen gemaakt worden, om een groot gedeelte der Nederl. Nat. schuld op de O. I. Koloniën te converteren, de inkomsten van het Gouvernement in Indië te vermeerderen en den ondernemingsgeest van partikulieren een ruim veld te openen.* Gron. 1842. 8°.

L. VAN VLIET, *Bijdragen tot de kennis der Nederl. O. I. Bezittingen.* Rotterdam. 1846. 2 Deelen. 8°.

L. VAN VLIET, *Indische Belangen.* 3 Stukjes. 's Grav. 1850. 8°.

Gen. Maj. Baron NAHUYS VAN BURGST, *Beschouwingen over Nederlandsch Indië, gevolgd door eene nadere toelichting.* 's Grav. 1848. 8°. (Eene eerste uitgave verscheen in Maart 1847; maar werd niet in den handel gebragt.)

W. L. DE STURLER, *Vlugtige aanteekeningen op de „Beschouwingen over Ned. Ind." door den Gen. Maj. Bar. Nahuys van Burgst.* Gron. 1847. 8°.

W. L. DE STURLER, *Beschouwingen van den toestand der Indische bevolking, in verband met de belangen van Moederland en Koloniën.* Groningen. 1850. 8°.

W. L. DE STURLER, *Algemeene Beschouwingen over koloniale aangelegenheden.* Leyden. 1852. 8°.

Hoe de Duitscher denkt over Nederl. en zijne Koloniën. Uit het Hoogd. Utrecht. 1850. 8°.

DE CHONSKI, *Études politiques et administratives sur les colonies hollandaises* (*Revue de l'Orient,* 1850, VIII, p. 237).

Mr. R. J. W. C. BAKE, *de Staatshuishoudkunde van Xenophon in zijn werkje „over de inkomsten van Athene," toegepast op Ned. Ind.* Zalt-Bommel. 1851. 8°.

M. DE LEON, *Oost-indische mysteriën.* 2 St. Rott. 1851. 8°.

P. VAN SWIETEN, *Iets over koloniale aangelegenheden.* 's Grav. 1849. 8°.

M. H. JANSEN, *Nadenken over en behandeling van het „Iets over kol. aangelegenheden" van P. v. Swieten.* 's Grav. 1849. 8°.

A. V. MICHIELS, *Moet Nederl. O. I. in N. O. I. autocratisch of constitutioneel geregeerd worden?* 's Grav. 1849. 8°.

Mr. J. F. W. VAN NES, *Eenige beschouwingen over koloniale aangelegenheden,* met *Vervolg.* 2 Stukk. 's Grav. 1848. 8°.

J. A. VAN SEVENHOVEN, [Nagelaten] *Memorie over den Ind. Archip. in opzigt tot de belangen van Ned. in Ned. Indië.* Amst. 1852. 8°.

P. L. VAN ANDRINGA DE KEMPENAER, *De koloniën en het moederland.* 's Hage. 1849. 8°.

Mr. R. W. J. C. BAKE, *Een woord over de nieuwe regeling van het bestuur van Ned. Ind.* Utr. 1850. 8°.

P. VAN SWIETEN, *Proeve van een ontwerp van wet op de uitoefening van het gezag in Ned. Ind.* 's Grav. 1850. 8°.

A. A. VAN VLOTEN, *Proeve van een ontwerp van wet op het beleid der regering in Ned. Ind., met eene daarbij beh. Memorie van Toelichting.* 2e Uitg. Amst. 1851. 8°.

Mr. R. W. J. C. BAKE, *Bescheiden analyse der Proeven van een ontwerp van wet op het beleid der regering in Ned. Ind. van Mr. A. A. van Vloten en den Heer P. van Swieten.* Utrecht. 1851. 8°.

Beschouwingen omtrent het bestuur van Ned. Ind. naar aanl. van het voorloopig verslag, enz. 's Gravenh. 1853. 8°.

Jhr. J. P. CORNETS DE GROOT VAN KRAAIJENBURG, *Aanmerkingen op het ontwerp van wet tot vaststelling van een reglement op het beleid der regering van Ned. Ind.* 's Grav. 1853. 8°.

Antwoord op de „Aanmerkingen" van den Heer

Cornets de Groot, enz., door een Oud Oost-Ind. Ambtenaar. 's Grav. 1853. 8°.

Mr. S. Keyzer, *Opmerkingen naar aanleiding van art. 71 van het ontwerp van wet, vaststelling van het regl. op het beleid der reg. in N. I.* 's Grav. 1854. 8°.

Mr. S. Keyzer, *Nadere toelichting van de „Opmerkingen"* enz. 's Gravenh. 1854. 8°.

H. A. Blume, *Algemeene beschouwingen naar aanleiding van artt.* 105, 106, 107 *en* 109 *van het reglem. op het beleid der reg. v. Ned. Ind.* Leyden. 1857. 8°.

Nederland en zijne Koloniën. Verzameling van Stukken uit het Goudsch Kronykske en andere bladen en uit de portefeuille van den Schildwacht. Leid. 1851. 2 Deelen. 8°.

Wenken en raadgevingen voor jeugdige Ambtenaren in Nederlandsch Indië. Amst. 1857. 8°.

Het Engelsch bestuur in O. Ind. vergeleken met het Nederlandsche. 's Gravenh. 1853. 8°.

Mr. R. W. J. C. Bake, *Verhandeling over de vraag: welk aandeel heeft het volk van Engeland en bij ons in Nederland in het beheer der Koloniën gehad, en is voor ons een Raad van Koloniën noodzakelijk geworden?* 1859. 8°.

Mr. R. W. J. C. Bake, *Zal het Opperbestuur over de Koloniën den Koning ontnomen worden?* Amst. 1859. 8°.

Mr. R. W. J. C. Bake, *Iets over de O. Indische aangelegenheden van den dag.* Amst. 1859. 8°.

Eene waarschuwende stem tot allen, die Indië voor Nederland wenschen te behouden. Rott. 1859. 8°.

E. Frank, *Eenige woorden tot geruststelling op alarmberigten uit Indië.* 's Grav. 1859. 8°.

J. D. van Herwerden, *Indië gelijk het geworden is en Nederland gelijk het dreigt te worden.* 's Grav. 1859. 8°.

Philalethes, *Indië's grieven en Nederlands onregt, getoetst aan de waarheid en de feiten.* 's Grav. 1859. 8°.

Philalethes, *De parlementaire regeringsvorm in verband beschouwd met het rustig en voordeelig bezit van Ned. Ind.* 's Grav. 1859. 8°.

C. H. F. Riesz, *Eenige woorden over Indië met betrekking tot den te benoemen Gouverneur-Generaal.* 1859. 8°.

Dr. W. Bosch, *Indië zoo als het geweest is en men het weêr zou willen hebben* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1859, Dl. II, bl. 321—351).

L. Vitalis, *Opmerkingen over den indruk in Holland te weeg gebragt bij de tijding van eene onverwachte gebeurtenis in den Ind. Arch.* 's Grav. 1860. 8°.

L. Vitalis, *Opmerkingen gedurende mijn verblijf in Holland van* 1852—1854. 's Grav. 1860. 8°.

H. A. Wijnne, *Gelijk de welvaart van het ééne land afhankelijk is van die van het andere, zoo moet het ware en het duurzame welzijn van het moederland gepaard gaan met dat der koloniën.* Amst. 1860. 8°.

XII. Kolonisatie.

C. Chastelein, *Invallende Gedagten ende Aanmerkingen over coloniën* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. III, bl. 63—104).

Over Landverhuizing naar Ned. Ind. Deventer. 1847. 8°.

H. Dassen Jzn., *Over de Doelmatigheid van het vestigen van volkplantingen in warme gewesten.* Utrecht. 1849. 8°.

J. van der Burg, *Wenken aangaande Ned. O. I. bezitt.* II. *Kolonisatie.* Nijmegen. 1849. 8°.

Europesche Kolonisatie in Ned. Ind. Rapport der Hoofd-Commissie van Landbouw aan den Komm. Gen. du Bus de Ghisignies (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1851, Dl. I, bl. 14—29).

J. B. J. van Doren, *Vrijmoedige beschouwingen over het aanleggen van volkplantingen voor Nederl. behoeftigen en bedeelden in Nederl. Indië.* 's Hage. 1853. 8°.

F. H. van Vlissingen, *Ontwerp van eene kolonisatie voor de eilanden Sumatra, Borneo, Celebes en Boeroe.* Amst. 1857. 8°.

J. J. Hasselman, *Eenige beschouwingen omtrent kolonisatie.* Amsterdam. 1857. 8°.

B. P. G. van Diggelen, *Nederlandsche belangen in betrekking tot landverhuizing en kolonisatie.* Kampen. 1857. 8°.

Verslag der Staatscommissie benoemd bij Kon. besluit van 16 Junij 1857 tot onderzoek van het voorstel van van Vlissingen c. s. over kolonisatie. 's Hage. 1853. 8°.

J. P. Willer en Jhr. J. P. Cornets de Groot van Kraaijenburg, *Het eiland Boeroe en de Europesche kolonisatie in Nederlandsch-Indië.* Amst. 1858. 8°.

Dr. P. P. Roorda van Eysinga, *Voorlezingen over kolonisatie door Nederlanders in Ned. Indië, gehouden in de Maatsch. Felix Meritis.* Haarlem. 1856. 8°.

Dr. W. Bosch, *Een woord over de kolonisatie onzer Oost-indische bezittingen* (*de Gids* voor Febr. 1858).

Kolonisatie in Ned. Indië in 't Algemeen (*Handl. en Geschr. van 't Ind. Gen.* Dl. IV, bl. 1—74).

J. Crawfurd, *Des Chinois émigrés dans les établissements anglais et hollandais* (*Revue de l'Orient*, V, 1844, p. 293).

XIII. Scheepvaart.

J. Tjassens, *Zee-politie der Vereenigde Nederlanden.* 2e druk. 's Grav. 1670. 4°.

P. Lombard en W. Udemans, *Over de bekwaamste schepen voor de O. I. dienst.* Met Bijlagen door D. Rademacher. (*Verhandd. van het Zeeuwsch Gen.*) Middelb. 1780. 8°.

J. Horsburgh, *India Directory or a direction for sailing to and from the East-Indies.* Lond. 1826. 2 Vol.

J. Horsburgh, *Zeemansgids naar, in en uit O. Indië enz.* Naar de 4e Eng. uitgave vertaald en met vele Aanteekeningen vermeerderd door G. Kuiper. 2e druk. Amst. 1853. 4°.

The Oriental Navigator. Being a Companion to the East-India Pilot by R. Sayer. Lond. 1794. 4°.

F. A. A. Gregory, *Zeemansgids voor de vaarwaters van Java, naar en door den Molukschen Archipel.* Amst. 1853. 8°.

P. Baron Melvill van Carnbée, *Zeemansgids voor de vaarwaters rondom het eiland Java.* 1842. 2e druk. 1849.

H. D. A. Smits, *Zeemansgids voor straat Banka en daarbij gelegene vaarwaters.*

H. D. A. Smits, *Zeemansgids voor de vaarwaters en eilanden beoosten Java.*

Levensberigten van P. Melvill van Carnbée en H. D. A. Smits in de *Handd. en Geschr. van het Ind. Genootschap.* Dl. VI, bl. 239—278.

M. F. Maury, *Natuurkundige beschrijving der Zeeën.* Dordrecht. 1855. imp. 8°.

Werken van het Kon. Nederl. meteorologisch Instituut.

N. C. Sieburgh, *Maury, eene Studie der hedendaagsche zeevaart* (de Gids voor Sept. 1858).

G. F. de Bruyn Kops, *Iets over de zeevaart in den Indischen Archipel* (*Tijdschr. v. Nijverheid in N. I.* Jaarg. I. *Oorspr. Bijdr.*, bl. 21—69, 97—135).

Verslagen van de Commissie tot verbetering der zeekaarten over 1853, *Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. VII, bl. 1—18; over 1854 *Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. IV, bl. 167—185; over 1855 Ald. Dl. V, bl. 407—424; over 1856 Ald. Dl. VII, bl. 97—104.

G. W. Earl, *Steamroutes through the Indian Archipelago established, proposed and prospective* (*Journal of the Ind. Arch.* 1851, p. 441).

G. W. Earl, *Sketch of the steamroute from Singapore to Torres-straits* (*Journal of the Ind. Arch.* 1851, p. 613).

C. Scheffer, *Plan eener paketvaart naar Indië,* enz. Amst. 1852. 8°.

P. van Vlissingen, *Plan tot oprigting eener Oost-Indische pakketvaart, d.* 29 *Sept.* 1855 *ingediend aan den Minister van Koloniën.* (Overdruk uit de *Amsterd. Courant* van 19 Febr. 1857).

J. J. A. Santhagens, *Versnelde gemeenschap tusschen Java en Nederland, behandeld in de afd. Koophandel der Maatschappij „Felix Meritis."* Amst. 1858. 8°.

De stoomvaart op O. Indië (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1857, Dl. I, bl. 118—131).

Extraits from the Mohit (*Ocean*), *a Turkish work on navigation.* Translated by von Hammer Purgstall (*Asiatic Society of Bengal,* V. 1851, p. 441).

XIV. Zeerooverij.

The Malay Pirates with Sketch of their System and Territory (*United Service Journal.* 1837, I, p. 45).

Jhr. J. P. Cornets de Groot van Kraaijenburg, *Notices historiques sur les pirateries, commises dans l'Archipel des Indes* (*Moniteur des Indes.* Jaarg. 1846—1847, p. 158—163, 194—204, 230—241, 267—276, 319—330 en Jaarg. 1847—1848, p. 11—21, 33—45; ook in afzonderlijke afdrukken voorhanden.)

De expeditie's van de stoombooten Hekla en Samarang in 1851 *tegen de zeeroovers* (Brumund's *Indiana,* Dl. I, bl. 67—156).

F. A. A. Gregory, *Aanteekeningen en beschouwingen betrekkelijk de zeeroovers en hunne rooverijen in den Ind. Archipel* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VII, Dl. II, bl. 300—337).

F. A. A. Gregory, *Aanteekeningen van hetgeen de Engelschen, Franschen en Spanjaarden onlangs verrigt hebben en nog verrigten ten aanzien van Soolok* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VII, Dl. IV, bl. 57—91).

Malay Amoks and Piracies. What can we do to abolish them? (*Journal of the Ind. Arch.* 1849, p. 464).

Spencer St. John, *Piracy in the Ind. Archipelago* (*Journal of the Ind. Arch.* 1849).

J. R. Logan, *The Piracy and slave-trade of the Indian Archipelago* (*Journal of the Ind. Arch.* 1849, 1850 en 1851).

Dutch Diplomacy and Indian Piracy (*Edinb. Rev.* July, 1852).

J. K. W. Quarles van Ufford, *de Edinburgh Review over de koloniale politiek van Nederland* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1852, Dl. II, bl. 281—288).

Berigten omtrent den zeeroof in den Ind. Archipel, over 1852 en 1853 (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. III, bl. 1—31); over 1854 (Ald.

Dl. IV, bl. 383—400); over 1855 (Ald. Dl. VI, bl. 125—155); over 1856 (Ald. Dl. VII, bl. 350—378).

Lotgevallen van C. Z. Pietersz onder de zeeroovers van Magindanao (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. IV, bl. 492—515).

A. J. F. Jansen, *Aanteekeningen omtrent Sollok en de Sollokschc zeeroovers* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. VII, bl. 211—264).

Kapitein Nolte onder de zeeroovers (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1852. Dl. II, bl. 289—301).

Bijdrage tot de kennis van den Maleischen zeeroover (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1858. Dl. I, bl. 77—90).

XV. Krijgswezen.

Rapport eener militaire Commissie aan den Souvereinen Vorst der Vereenigde Nederlanden (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1853, Dl. II, bl. 98—119).

P. F. Vermeulen Krieger, *O. Indische oorlogen, of listen, hinderlagen en verdedigingswijzen der inlandsche volkeren.* Breda. 1829. 8°.

N. W. Schmal, *De reis van onderofficieren en soldaten naar de Oost-Indiën.* Zierikzee. 1832. 8°.

F. C. R. Boers, *Handleiding tot de kennis der Militaire Administratie in Ned. O. I.* Breda. 1840. 8°.

J. B. J. van Doren, *de dienst van den Hoofd-Officier en den Officier in het algemeen van het Nederlandsch leger aan dien in de overzeesche Nederl. bezittingen getoetst.* 's Gravenh. 1851. 8°.

Eenige wenken voor Kommandanten van mobiele kolonnes in Ned. Ind. (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1855, Dl. II, bl. 217—235).

Artillerie-aangelegenheden in Indië (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1850, Dl. I, bl. 221—232).

W. A. van Rees, *Handleiding tot de kennis der velddienst en vechtwijze van het Ned. O. Ind. leger tegen inlandsche vijanden.* 's Bosch. 1859. 12°.

Vrijmoedige beschouwing van de landmagt in Neerl. O. I. Breda. 1834. 8°.

Blik op de verdediging van Neerlands O. I. bezittingen, door een Hoofdofficier van het Ind. leger. 's Gravenh. 1846. 8°.

F. C. J. van Swieten, *Verdediging van Oost-Indië.* Tiel. 1849. 8°.

Jhr. R. B. G. de Vaynes van Brakell, *de verdediging van Neerl. Indië.* Twee Stukken. Amst. 1859. 8°.

C. P. A. Baron de Salis, *Een woord over de Vereeniging van het leger in Nederland met dat in Nederl. Indië.* 's Grav. 1859. 8°.

W. A. van Rees, *Is eene vereeniging der beide Nederlandsche legers in het belang van het land?* Rott. 1859. 8°.

W. A. van Rees, *De aanvulling van het Nederl. Ind. leger met Nederlanders in verband met eene koloniale reserve in het moederland.* Rott. 1860. 8°.

G. Umbgrove, *Iets over Indië en inzonderheid over het leger.* 's Gravenh. 1858. 8°.

Mijmeringen over Indië, door een oud gediende. Leyden. 1860. 8°.

(M. H. Jansen,) *de Zeemagt beschouwd in verband met de O. Ind. bezittingen van het rijk.* 's Gravenh. 1847. 8°.

F. C. J. van Swieten, *Bedenkingen tegen het geschrift „de Zeemagt beschouwd in verband met de O. I. bezittingen."* Tiel. 1847. 8°.

M. H. Jansen, *Proeve van eene beginselmatige dienstregeling der Marine in N. Ind.* Dordr. 1858. 8°.

J. Boelen, *Neêrlands Zeemagt in verband met zijne overzeesche bezittingen.* Utrecht. 1859. 8°.

De toestand van het personeel der Zeemagt (*de Gids* voor Oct. 1856, bl. 342—380).

XVI. Kennis der natuur van den Indischen Archipel.

A. Ethnologie, Linguistiek.

Meinicke, *Ueber die Völkerstämme des Indischen Archipelagus* (*Annalen d. Erdkunde*, 3 R. III, 1837, S. 228).

Die verschiedenen Menschenracen im Indischen Archipel (*Annalen d. Erdkunde*, 4 R. IV, 1834, S. 335).

Spencer St. John, *the population of the Indian Archipelago* (*Journal of the Ind. Arch.* 1849, p. 379; ook in fr. vertaling in *Société de Géographie*, 4e série, II, 1851, p. 220).

De verschillende menschenrassen in den Ind. Archipel (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. IV, Dl. I, bl. 497—539).

G. W. Earl, *The native races of the Indian Archipelago. Papuans.* Lond. 1853. 8°.

J. Pijnappel Gzn., *Ethnologische Studiën* (*Bijdragen tot de taal-, land- en volkenk. van Ned. Ind.* Dl. II, bl. 345—370).

J. R. Logan, *Introductory Remarks to a series of contributions to the ethnology of the Indian Archipelago* (*Journ. of the Ind. Arch.* 1847, p. 171).

J. R. Logan, *the ethnology of the Ind. Archip., embracing enquiries into the continental relations of the Indo-Pacific islanders* (*Journal of the Ind. Arch.* 1850, p. 252).

J. R. Logan, *Customs common to the hill-tribes*

bordering on Assam and those of the Ind. Archip. (*Journal of the Ind. Arch.* 1848, p. 229).

J. R. Logan, *Ethnology of the Indo-Pacific islands* (*Journal of the Ind. Arch.* 1851, p. 211, 549; 1852, p. 57, 653; 1853, p. 20, 105, 186, 301; 1854, p. 28, 200, 421, 461 and Appendix; 1855, p. 1, 162, 359 and Appendix; 1856, p. 1).

Favre, *An account of the wild tribes inhabiting the Malayan Peninsula, Sumatra and a few neighbouring Islands* (*Journal of the Ind. Arch.* 1848, p. 238).

J. Leyden, *On the Languages and Literature of the Indo-Chinese Nations* (*Asiatic Researches.* Vol. X).

W. von Humboldt, *Ueber die Kawi-Sprache auf der Insel Java, nebst einer Einleitung über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues and ihren Einflusz auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts.* Berlin. 1836—1839. 3 Deelen. 4°. (Handelt in Dl. II en III tevens over den geheelen Maleischen taalstam).

J. Crawfurd, *On the Malayan and Polynesian languages and races* (*Journal of the Ind. Arch.* 1848, p. 183).

J. Crawfurd, *A Dissertation on the affinities of the Malayan Languages.* (Maakt verreweg het grootste deel uit van Vol. I van zijn *Grammar and Dictionary of the Malay language.* Lond. 1852. 8°.)

F. Bopp, *Ueber die Verwandschaft der Malayisch-Polynesischen Sprachen mit den Indisch-Europäischen.* Berlin. 1841. 8°.

B. Geneeskunde.

J. Munnich, *Beschouwing van het wenschelijke en noodzakelijke dat de natuur- en geneeskunde van den mensch populair worden gemaakt, met terugzigt op O. Ind.* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VII, Dl. IV, bl. 431—456).

G. Piso et J. Bont, *de Indiae utriusque re naturali et medica* l. XIV. Amst. 1658. f°.

Oost- en West-Indische Warande, vervattende de leef- en geneeskunst aldaar, door J. Bontius, G. Piso en J. Markgraaf. Amst. 1694. kl. 8°.

J. Lind, *Essai sur les maladies des Européens dans les pays chauds et les moyens d'en prévenir les suites*, trad. par Thian de la Chaume. Paris. 1785. 2 Vol. 8°.

J. Johnson, *Invloed der Keerkringsluchtstreken op Europesche gestellen of Verhandeling van de ziekten der Europeanen in O. en W. Indië.* Amst. 1824, 1826. 2 Deelen. 8°.

C. Swaving, *Iets over de acclimatisatie van den Europeaan in deze gewesten* (*Natuur- en Geneesk. Archief*, Jaarg. I, bl. 81).

F. Junghuhn, *Nog een woord gevoegd bij het iets over acclimatisatie van Dr. Swaving* (*Ind. Magazijn.* 1e Twaalftal, II, bl. 315—333).

C. Swaving, *Iets over den invloed van het klimaat dezer gewesten op den Europeaan* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VI, Dl. I, bl. 210—247; Jaarg. VII, Dl. IV, bl. 92—125, 222—269; Jaarg. VIII, Dl. IV, bl. 319—376).

F. A. C. Waitz, *Onderrigt en voorschriften om de gewone ziekten van Europa in heete gewesten te ontgaan, bijzonder met betrekking tot Neerl. Indië.* Amst. 1829. 8°.

F. A. C. Waitz, *Beknopte afschetsing der hydrargyromanie en haematomanie of kwik- en bloedwoede onder de geneesheeren in Oost-Indië.* Amst. 1829. 8°.

F. A. C. Waitz, *Ziekten der kinderen binnen heete gewesten.* Amst. 1843. 8°.

H. van den Heuvell, *de leefregel, Hygiène, der kinderen in Oost-Indië, benevens de voornaamste ziekten, die aldaar bij hen voorkomen.* Zalt-Bommel. 1852. 8°.

H. Radijs, *Handleiding tot de kennis van de oorzaken der buikziekten in Indië.* Batavia. 1825.

J. R. Vos, M. J. E. Muller en H. Schillet, Verschillende verhandelingen over de cholera in Dl. X en XIII der *Verhandelingen van het Batav. Genootsch.*

Degenhard, *Korte Schets der legerziektan* enz. (*Verhandd. v. h. Batav. Genootsch.* Dl. XII).

W. Bosch, *over de Indische Sprouw* (*aphthae orientales*). Amst. 1837. 8°.

W. Bosch, *de Dysenteria Tropica.* 's Gravenh. 1844. 8°.

C. a Costa, *Tratado de las drogas y medicinas de las Indias Orientales.* Burgos. 1578. 4°.

J. Verbrugge, *De nieuwe verbeterde Chirurgyns-Scheepskist, synde een Catalogus der Medicamenten, die yder Chirurgyn naar O. of W. Indiën medevoert.* Amst. 1693. 8°.

J. Fleming, *Naamlijst van Indische geneeskrachtige planten en droogerijen.* Uit het Engelsch vertaald door J. R. Vos. Rott. 1826. 8°.

C. Zoölogie, Botanie [1]).

J. Latham and H. Davies, *Faunula Indica, i. e. Catalogus animalium Indiae Orientalis quae hactenus naturae curiosis innotuerunt.*

---

1) Geschriften die tot de natuurlijke historie der bijzondere eilanden betrekking hebben, zoeke men

Sec. cur. ed. corr. et aucta a J. R. FORSTER. Halae ad Salam. 1795. f°.

C. J. TEMMINCK, *Coup d'oeil sur la Faune des îles de la Sonde et de l'empire du Japon.* Leyden. 1836. f°.

C. J. TEMMINCK, *Blik op de dierlijke bewoners van de Sunda-eilanden en van de overige Nederl. Bezittingen in Indië* (*Bijdragen tot de*

---

bij de literatuur over die eilanden, b. v. RUMPHII *Herbarium Amboinense* bij de *Literatuur over de Molukken;* DE VRIESE, *de Kamferboom van Sumatra*, bij de *Literatuur over Sumatra*. Ook zijn geene kleinere monographiën of korte aanteekeningen over bijzondere planten en dieren of klassen van planten en dieren vermeld. De voornaamste recueils, waarin zulke monographiën of aanteekeningen voorkomen, zijn:

Het zoölogisch en botanisch gedeelte der *Verhandelingen over de Nat. Geschiedenis van Ned. Ind.* uitgegeven door TEMMINCK.

De *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap.*

Het *Natuur- en Geneeskundig Archief.*

Het *Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië.*

Het *Bulletin des Sciences physiques et naturelles en Neêrlande.*

De *Bijdragen tot de Natuurkundige Wetenschappen.*

Het *Tijdschrift voor Natuurlijke Geschiedenis en Physiologie.*

Het *Nederlandsch kruidkundig Archief.*

Het *Tijdschrift voor de Natuurkundige Wetenschappen.*

Het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië.*

Het *Indisch Magazijn.*

De *Konst- en Letterbode.*

W. H. DE VRIESE, *Tuinbouw-Flora van Nederland en zijne overzeesche bezittingen.* Leyden. 1855. 8°. (Na de voltooijing van Dl. I gestaakt.)

W. H. DE VRIESE, *Jaarboek van de Kon. Nederl. Maatsch. tot aanmoediging van den tuinbouw.* 1850.

De *Verhandelingen van het Koninklijk Nederlandsch Instituut,* 1e klasse.

De *Philosophical Transactions.*

De *Linnean Transactions.*

Het *Botanical Magazine.*

De *Transactions of the Medical and Physical Society of Calcutta.*

Het *London Journal of Botany.*

De *Annales du Museum des Sciences naturelles.*

De *Nouvelles Annales du Museum d'histoire naturelle.*

De *Nova Acta Academiae Caesareo-Leopoldinae Naturae Curiosorum.*

Het *Magazin für Zoölogie.*

De *Linnaea, ein Journal für die Botanik.*

De *Botanische Zeitung* van MOHL en SCHLECHTENDAHL.

De *Flora oder Botanische Zeitung.* Regensburg.

en vele andere.

Natuurk. Wetensch. Dl. III. 1828. bl. 63).

SAL. MULLER, *Over de zoogdieren van den Ind. Archipel.* (*Verhandd. over de Nat. Geschied. van Ned. Ind.*, uitgegeven door TEMMINCK, [zie boven bl. 492, 2e kol.], afd. *Zoölogie*).

SAL. MULLER, *Tableau du caractère zoölogique des îles de l'Archipel Indien* (*Moniteur des Indes*, Vol. II, p. 129—136).

C. J. TEMMINCK, *Monographies de Mammologie.* Paris et Leyden. 1825, 1835. 2 Vol. 4°.

C. J. TEMMINCK, *Nouveau Recueil de planches coloriées d'oiseaux, pour servir de suite et de complément aux planches enluminées de Buffon.* 102 Livraisons. Paris. 1820—1839. 4°.

H. SCHLEGEL, *Essai sur la physionomie des serpens.* Leyden. 1837. 2 Voll. 8°. met Atlas.

L. RENARD, *Poissons, écrivisses et crabes de diverses couleurs et figures extraordinaires, que l'on trouve autour des îles Moluques et sur les côtes des terres Australes.* 2 Tomes en 1 Vol. Amst. 1754. f°.

L. RENARD, *Histoire Naturelle des plus rares curiosités de la mer des Indes.* Amst. 1754. 8°.

CRAMER en STOLL, *Uitlandsche Kapellen.* Amst. en Utr. 1779—1791. Met het Aanhangsel 5 Deelen. 4°.

QUOI et GAIMARD, *Notice sur les mammifères et les oiseaux des îles Timor, Rawack, Boni, Vaigiou, Guam, Rota et Tinian* (*Annales des Sciences Naturelles,* 1825).

P. BLEEKER, *Ichthyologiae Archipelagi Indici Prodromus.* Vol. I. Batavia. 1858. 4°.

(NB. Dit werk vormt het vierde deel der *Acta Societatis Scientiarum Indo-Neerlandicae.* Een groot aantal bijdragen over de ichthyologie van den Ind. Archipel, allen van de hand van Dr. BLEEKER, zijn verspreid in de *Verhandelingen van het Bat. Gen.*, de vroegere deelen der *Acta Societatis Scientiarium,* het *Natuurk. Tijdschr. v. Ned. Ind.* en *the Journal of the Ind. Archipelago*).

C. G. C. REINWARDT. *Ueber den Character der Vegetation auf den Inseln des Indischen Archipels.* Berlin. 1828.

H. L. BURMANNI *Flora Indica.* Lugd. Bat. 1768. 4°.

BELANGER, *Botanique du Voyage aux Indes Orientales, pendant les années 1825—1829.* Paris. 1832. 4°.

C. L. BLUME, *Catalogus van eenige der merkwaardigste zoo in- als uitheemsche gewassen in 's lands plantentuin te Buitenzorg.* Batavia. 1825. 8°.

C. L. BLUME, *Kruidkundige waarnemingen* (ook

onder den titel: *Bijdragen tot de Flora van Nederlandsch Indië*). Batavia. 1825, 1826. 3 Deelen, 17 Stukken. 4°.

C. L. Blume, *Enumeratio plantarum Javae et insularum adjacentium.* Lugd. Bat. 1827, 1828. 2 fasc. 8°.

C. L. Blume, *Flora Javae nec non insularum adjacentium.* Brux. 1828—1830. 42 fasc. f°.

C. L. Blume, *Rumphia s. commentationes botanicae, inprimis de plantis Indiae Orientalis tum penitus incognitis, tum quae in libris Rheedii, Rumphii, Roxburghii, Wallichii, aliorumque recensentur.* Lugd. Bat. 1836—1848. 4 Vol. f°.

C. L. Blume, *Museum botanicum Lugduno-Batavum.* Tom. I. Lugd. Bat. 1849—1851.

C. L. Blume, *Collection des Orchidées les plus remarquables de l'Archipel Indien et du Japon.* Livr. 1—6. Amst. 1858. f°.

W. H. de Vriese, *Berigten van Proefnemingen aangaande het overbrengen van levende planten uit overzeesche landen naar Europa, inzonderheid uit Indië naar Nederland.* Amst. 1840. 8°.

W. H. de Vriese, *Nouvelles recherches sur la Flore des possessions Neerlandaises aux Indes Orientales.* Amst. 1845. f°.

W. H. de Vriese, *Plantae novae et minus cognitae Indiae Batavae Orientalis.* Fasc. I. Amst. 1845. 4°.

W. H. de Vriese, *Illustrations d'Orchidées des Indes Orientales Neerlandaises.* 3 Livr. la Haye. 1854. f°.

J. C. Hasskarl, *Catalogus plantarum in horto botanico Bogoriensi cultarum.* Bat. 1844. 8°.

W. Jack, *Description of Malayan plants* (Hooker's *Botanical Miscellanies.* Vol. I en II).

F. Dozy et J. H. Molkenboer, *Bryologia Javanica seu descriptio muscorum frondosorum Archipelagi Indici* (na den dood der Schrijvers voortgezet door van den Bosch en van der Sande la Coste). 15 fasc. Lugd. Bat. 1844—1858. 4°.

Plantae Junghuhnianae. Enumeratio plantarum quas in insulis Java et Sumatra detexit F. Junghuhn. 4 Fasc. Lugd. Bat. 1851 en vv. 8°.

H. Zollinger, *Systematisches Verzeichniss der im Indischen Archipel in den Jahren* 1842 *bis* 1848 *gesammelten, sowie der aus Japan empfangenen Pflanzen.* Zürich. 1854. 8°.

F. A. G. Miquel, *Illustrationes Piperacearum.* Bonn. 1846. 4°. (Afzonderlijke afdruk uit de *Nova acta Acad. Caes.-Leop.*)

F. A. W. Miquel, *Flora van Nederlandsch Indië.* 3 Deelen. 4 Stukken. Amst., Utrecht en Leipz. 1855. 8°.

C. G. C. Reinwardt, *Oratio de augmentis, quae historiae naturali ex Indiae investigatione accesserunt.* Lugd. Bat. 1823. 4°. (Ook in het Nederduitsch vertaald door M. Siegenbeek, onder den titel: *Redevoering over hetgeen het onderzoek van Indië tot uitbreiding der nat. hist. heeft toegebragt.* Amst. 1823. 8°.)

A. Adams, *Notes from a Journal of research into the natural history of the countries visited during the voyage of H. M. S. Samarang* (Aanhangsel tot Deel II van Belcher, *Narrative of the voyage of H. M. S. Samarang* [zie beneden]).

D. Geologie, Orographie, Mineralogie [1]).

F. W. Junghuhn, *Java, deszelfs gedaante, bekleeding en inwendige structuur.* Amst. 1850 tot 1853. 4 Deelen. 8°. met Atlas.

(Dit klassieke werk handelt geenszins uitsluitend over Java. De eerste afdeeling, eerste gedeelte, bespreekt ook de gedaante van Sumatra en de hoogte zijner bergen; het derde gedeelte der tweede afdeeling geeft, in hoofdstuk I, een overzigt van de vulkanen aller eilanden van den Indischen Archipel buiten Java, en, in hoofdstuk IV, een chronologisch overzigt van alle bekende aardbevingen in geheel Ned. Indië. De vroegere bijdragen van Dr. Junghuhn over de vulkanen en aardbevingen in den Ind. Archipel in het *Tijdschr. v. N. I.*, het *Indisch Magazijn*, het *Natuur- en Geneesk. Archief* zijn allen in dit werk ingelijfd en behoeven dus niet afzonderlijk vermeld te worden.)

Gezigten van bergen, kraters, kusten en eilanden van Java, Sumatra en de straat Sunda (*Verhandd. over de Nat. Geschied. van Ned. Ind.*, uitgegeven door Temminck, afd. *Land- en Volkenkunde*, bl. 447—469 met vele platen).

C. G. C. Reinwardt, *Redevoering over de natuurlijke vruchtbaarheid van den grond der O. I. eilanden, en over de waarschijnlijke oorzaken daarvan* (Reinwardt's *Reis naar het oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel* [zie beneden], bl. 99—118).

C. G. C. Reinwardt, *Algemeene beschouwingen over het ontstaan van kalk en den groei der*

---

[1]) Ook voor deze afdeeling moet verder naar eene menigte kleinere aanteekeningen in het *Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* en andere wetenschappelijke Journalen verwezen worden. Over Meteorologie van Ned. Indië is mij niets buiten verspreide kleine bijdragen in de Tijdschriften bekend.

schulp- en koraalbanken in de zee der heete gewesten, in betrekking tot den Indischen Archipel (REINWARDT'S *Reis naar het oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel* [zie beneden], bl. 119—177).

P. MELVILL VAN CARNBÉE, *over de hoogte der bergen in den Oost-indischen Archipel* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VI, Dl. I, bl. 502—548; Dl. IV, bl. 50—58).

D. A. SMITS, *over de hoogte van eenige bergen in den Ind. Archipel* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VI, Dl. II, bl. 436—438).

P. MELVILL VAN CARNBÉE, *oppervlakte der voornaamste eilanden, gelegen in den Nederl. Oost-Indischen Archipel* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1843, Dl. II, bl. 333—337).

Area of the Indian Archipel. and of the islands claimed by the Dutch (*Journal of the Ind.Arch.* 1848, p. 176.)

E. DE WAAL, *Steenkolen in Nederlandsch Indië* (*Indisch Magazijn.* 1e Twaalftal, II, bl. 231—253).

Rapport der speciale kommissie benoemd bij Kon. besluit van 25 *Febr.* 1850 *betreffende de exploitatie der mijnen in N. I.* (o. a. afgedrukt met alle daarbij behoorende stukken in het *Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. II, bl. 73—133).

Bijdragen tot de geologische en mineralogische kennis van Ned. Indië, door de Ingenieurs voor het mijnwezen in Ned. Ind. (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. II, bl. 262—274; Dl. III, bl. 113—116, 133—158; Dl. IV, bl. 435—450; Dl. VI, bl. 223—254; Dl. VII, bl. 379—400; Dl. IX, bl. 49—64; Dl. X, bl. 277—290; Dl. XI, bl. 449—464; Dl. XII, bl. 110—128; Dl. XIV, bl. 1—86; Dl. XV, bl. 139—158).

XVII. Reizen naar en door den Indischen Archipel [1]).

A. Verzamelingen van Reisverhalen.

E. HERCKMANS, *der Zeevaert lof, handelende van de gedenckweerdigste zeevaerden.* Amst. 1634. f°.

Begin ende Voortganck van de vereenigde Nederlandtsche Geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie, vervattende de voornaemste Reysen, by de inwoonderen derselver derwaerts gedaen. 1646. 2 Deelen. 4°. oblong.

Naaukeurige Versameling der gedenkwaardigste Zee- en Landreysen na Oost- en West-Indiën, mitsgaders andere gewesten, gedaan sedert het jaar 1246 *tot op desen tijd.* Leyden. 1707. 28 Deelen. kl. 8°.

Nederlandsche Reizen, tot bevordering van den Koophandel, na de meest afgelegene gewesten des aardkloots. Amsterdam en Harlingen. 1784—1787. 14 Deelen. 8°.

Historische Beschrijving der Reizen of nieuwe en volkomene verzameling van de allerwaardigste en zeldzaamste zee- en land-togten. Uit het Engelsch en Fransch. 's Gravenhage. 1747 tot 1757. 21 Deelen. 4°.

R. G. BENNET en J. VAN WIJK, *Nederlandsche Zeereizen in het laatst der* 16e, 17e *en het begin der* 18e *eeuw.* Amst. 1818—1832. 5 Deelen. kl. 8°.

F. BERGERON, *Voyages principalement en Asie, dans les* XIIe *et* XVe *siècles.* La Haye. 1735. 2 Vol. 4°.

DE CONSTANTIN, *Recueil des Voyages qui ont servi à l'établissement et aux progrès de la Compagnie des Indes Orientales et Occidentales.* Rouen. 1725. 10 Vol. 8°.

J. F. LA HARPE, *Abrégé de l'Histoire des Voyages.* Paris. 1816. 24 Vol. 8°.

J. A. OOSTKAMP, *de merkwaardigste Ned. zeereizen sedert het jaar* 1594, *voor de Jeugd.* Amst. en Leeuw. 1825. kl. 8°.

B. Afzonderlijke Reisverhalen.

Aanteekeningen betreffende eene reis door de Molukken [en de Minahassa] *van Z. E. den Gouv. Gen. Mr. A. J. Duymaer van Twist.* 's Gravenh. 1856. 8°.

J. C. BAANE, *Reis door een gedeelte van de Nederlandsche Bezittingen in Oost-Indië.* Amst. 1826. 8°.

J. BARROW, *Voyage à la Cochinchine par les îles de Madère, de Ténériffe et l'île de Java, en* 1792—1793. Traduit de l'Anglais par MALTE-BRUN. Paris. 1807. 2 Vol. 8°.

---

[1]) Men zoeke hier geene volledige literatuur der reisverhalen, vooral niet der oudere, waaromtrent het zoozeer aan naauwkeurige bibliographische opgaven ontbreekt, en bedenke ook, dat het onmogelijk is, zonder nadere kennis der boeken, op den titel af te bepalen, welke reizen zich tot eenig deel van den Indischen Archipel hebben uitgestrekt. Het doel dezer opgave van reisverhalen was hoofdzakelijk een overzigt te geven van de belangrijkste, vooral uit nieuweren tijd. De aangehaalde verzamelingen van reisverhalen zullen dit overzigt aanvullen. Intusschen zijn ook vele dergelijke oudere recueils, b. v. van GRINAEUS, DE BRY, RAMUZIO, THEVENOT, HAKLUYT, PURCHAS, HARRIS, CHURCHILL, enz., onvermeld gebleven, daar hun hoofdinhoud geheel in de *Historische Beschrijving der Reizen* is opgenomen.

J. H. van Boudyck Bastiaanse, *Voyages faits dans les Moluques, à la Nouvelle Guinée et à Célèbes, avec le Comte de Vidua, à bord de la goëlette royale l'Iris.* Paris. 1845. 8°.

J. Beete Jukes, *Narrative of the surveying voyage of H. M. S. Fly.* Lond. 1847. 2 Vol. 8°.

C. Bélanger, *Voyage aux Indes Orientales par le Nord de l'Europe pendant les années* 1825 *jusqu'à* 1829. Paris. 1834. 3 Vol. 8°. avec 2 Atlas.

Sir Edw. Belcher, *Narrative of the voyage of H. M. S. Samarang.* Lond. 1848. 2 Vol. 8°.

G. Bell, *Voyage en Chine du Capitaine Montfort* (bevat o. a. vele bijzonderheden omtrent Lombok.) Paris. 1854. kl. 8°.

G. Bennet, *Wanderings in New South Wales, Batavia, Pedir Coast, Singapore and China, being the journal of a naturalist in those countries during* 1832—1834. Lond. 1834. 2 Vol. 8°.

Steen Bille's *Bericht über die Reise der Corvette Galathea um die Welt,* 1845—1847. Aus dem Dänischen von W. von Rosen. Koppenh. u. Leipz. 1852. 2 Thle. 8°.

P. Bleeker, *Reis door de Minahassa en den Molukschen Archipel.* Batavia. 1856. 2 Dln. Imp. 8°.

W. Bligh, *Verhaal van de muiterij aan boord van het Eng. Koningsschip de Bounty, en de rampspoedige reis van een gedeelte van't scheepsvolk op Timor aangeland.* Uit het Engelsch door R. Arrenberg. Rott. 1790. 4°. (Ook *Relation de l'enlèvement du navire le Bounty,* etc. Paris. 1790. 8°.)

G. Blom, *Lotgevallen op mijne reis naar Java, het verongelukken van het fregatschip Overijssel nabij Baly,* enz. 1841. 8°.

Onpartijdige beschouwing van het bovengenoemde werk. 1841. 8°.

A. Bogaert, *Historische reizen door de Oostersche deelen van Asia, zynde eene historische beschryving der koningryken, zeden, drachten, wetten, voortbrengselen,* enz. Amst. 1711. 4°.

A. Bogaert, *Droevige schipbreuk van het fluitschip den Arion op de reize uit Japan naar Batavia.* Amst. 1729. 8°.

W. Yz. Bontekoe, *Journaal van eene reyse na Oost-Indiën in* 1618—1625. Amst. 4°.

A. Meiners, *Bontekoe's reis naar Oost-Ind.* Sneek. 1819. 8°.

L. de Bougainville, *Reis rondom de wereld in* 1766—1769. Uit het Fransch. Amst. 1796. 2 Deelen. 8°.

A. A. Brendonck, *Mijne reize naar Ned. Indië.* Dordrecht. 1859. 8°.

J. F. G. Brumund, *Aanteekeningen gehouden op eene reis in het Oostelijk gedeelte van den Ind. Archipel* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VII, D. II, bl. 39—89, 251—299).

J. de Bucquoy, *Aanmerkelyke ontmoetingen in zyne* 16*jaarige reize naar de Indiën, byzonderlyk zyn wedervaaren in de bezending naar Rio de la Goa, zyne zwerftogten op de Afrikaansche en Malabaarsche kusten, zyn aanlanden en wedervaaren te Batavia,* enz. Haarlem. 1744.

Dr. S. A. Buddingh, *Neêrlands Oost-Indië. Reizen gedaan gedurende het tijdvak van* 1852 *tot* 1857. Tot hiertoe 2 Deelen in 18 afleveringen. Rott. 1858—1860. Imp. 8°.

J. Capper, *Dagverhaal eener reis naar Indiën.* Amst. 1786 (Daarachter: *Onderrichting wegens het reizen over land langs den weg van Suez door Egypte naar Europa*).

C. Claesz. van Purmerendt, *Journael ofte Oost-Indische Reysbeschryvinghe.* Amst. 1651. 4°.

Jhr. J. P. Cornets de Groot, *Overzigt van de reis in de Ned. O. I. bezittingen door Z. K. H. Prins Willem Frederik Hendrik in* 1834 (*Verhandd. en Berigten betreffende het Zeewezen,* door Tindal en Swart, Dl. VIII. Amst. 1847).

W. Dampier, *Nieuwe reize naar de Zuidzee, vandaar naar O. I. en rondom de wereld,* 1708 *tot* 1711, beschreven door W. Rogers. Amst. 1715. 4°. — *Nieuwe reistogt rondom de wereld.* 2e druk. Nym. 1771. 2 Deelen. 4°. — *Voyage autour du monde.* Amst. 1711, 1712. 5 Deelen. 8°. (De oorspr. Eng. uitgave verscheen te Londen, 1691, in één Deel; de beste Eng. uitgave is die van London, 1729, 4 Deelen. 4°.)

G. F. Davidson, *Trade and Travel in the far East.* Lond. 1846. kl. 8°.

Dillon, *Aanmerkenswaardige Reyse door Indiën, waarby een Tractaat van de byzondere ziekten, welke in de Oostersche landen vallen.* Uit het Eng. door W. C. Amst. 1688. 4°. (Achter: Ludolf's *Historische Beschrijving van Abissiniën.*)

(J. B. J. van Doren,) *Java, of Land- en Zeetogten gedurende een* 20*jarig verblijf in den Ind. Archipel,* door een gepensioneerd Hoofd-Officier. 's Grav. 1847—1850. 2 Deelen. Imp. 8°.

J. B. J. van Doren, *Fragmenten uit de reizen in den Indischen Archipel.* Amst. 1855, 1856. 2 Deelen. 8°.

J. B. J. van Doren, *Herinneringen en Schetsen van Nederlandsch Oost-Indiën.* Amst. 1857 tot 1859. 2 Deelen. 8°.

J. Dumont d'Urville, *Voyage pittoresque autour du monde. Résumé général des voyages de découverte de Magellan, Tasman, Dampier, Anson,* etc. Paris. 1839. 2 Vol. 8°.

(Dit is het verhaal eener verdichte reis, opgesteld, gedeeltelijk door Dumont d'Urville, gedeeltelijk door L. Reybaud.)

J. DUMONT D'URVILLE, *Voyage de la corvette l'Astrolabe, exécuté par ordre du roi, pendant les années* 1826 *à* 1829. Paris. 1830. 12 vol. 8°. avec 1 Vol. 4°. et 6 Vol. f°. de planches. (Daarin zijn begrepen 1 deel *Botanique* door LESSON jeune en A. RICHARD, 4 deelen *Zoölogie* door QUOI en GAIMARD, 1 deel *Entomologie* door BOISDUVAL, 1 deel *Philologie* door DUMONT D'URVILLE.)

J. DUMONT D'URVILLE, *Voyage au pôle Sud et dans l'Océanie sur les corvettes l'Astrolabe et la Zélée, exécuté par ordre du roi pendant les années* 1837 *à* 1840. 17 Vol. in 8°., avec 520 planches et 64 cartes f°. Paris. 1842 sv. (Dit werk is verdeeld in 8 secties: 1. *Histoire du voyage*, 2. *Zoölogie*, 3. *Botanique*, 4. *Anthropologie et Physiologie humaine*, 5. *Minéralogie et Géologie*, 6. *Philologie*, 7. *Physique*, 8. *Hydrographie*. Er bestaat ook eene afzonderlijke uitgave van het reisverhaal alleen in 10 deelen. 8°.)

Verslag omtrent den togt der Fransche oorlogsschepen l'Astrolabe en la Zélée naar den Zuidpool, door den Heer DUMONT D'URVILLE voorgedragen in eene vergadering van het *Bataviaasch Genootschap* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. III, D. I, bl. 1—24).

J. DUQUESNE, *Journal d'un Voyage, fait aux Indes Orientales, de* 1690 *à* 1691, *par ordre de la Comp. des Indes Orient.* Rouen. 1731. 3 Tom. 8°.

G. W. EARL, *The Eastern Seas or Voyages and Adventures in the Indian Archipelago in* 1832 *to* 1834. Lond. 1837. 8°.

C. G. EKEBERG, *Ostindische Reisen in den Jahren* 1770, 1771. Aus dem Schwedischen. Dresd. 1807. 8°.

F. EPP, *Schilderungen aus Oost-Indiens Archipel.* Heidelberg. 1841. 8°. (Vertaald onder den titel: *Uit- en terugreize naar Java, Sumatra en andere Ned. O. I. Bezitt.* Dordr. 1841. 8°.)

F. EPP, *Schilderungen aus Holländisch Ost-Indien.* Heidelberg. 1852. 8°.

A. ERNST, *Dagverhaal van eene reis uit de Nederlanden naar de Oost-Indiën en terug in* 1815—1819. Rott. 1819. 8°.

V. FONTANIER, *Voyage dans l'Archipel Indien.* Paris. 1852. 8°.

TH. FORREST, *Voyage to New Guinea and the Molucco's.* Lond. 1799. 4°. (Fransche vert. onder den titel: *Voyage aux Moluques et à la Nouvelle Guinée, fait sur la galère la Tartare en* 1774—1776. Paris. 1780. 4°.)

J. FRANCKEN, *Rampspoedige reize van het O. I. schip de Naarstigheid in de terugreize van Batavia over Bengale naar Holland.* Haarl. 1761. 4°.

L. C. D. FREYCINET, *Voyage autour du monde sur les corvettes l'Uranie et la Physicienne pendant les années* 1817—1829. 4°.

J. P. FREYSS, *Uittreksels eener reis van Makassar naar Saleyer en Bima* (Tijdschrift *de Vereeniging* voor 1848).

C. FRIKIUS, E. HESSE en C. SCHWEITZER, *drie seer aanmerkelijke Reysen na en door veelerley Gewesten in Oost-Indiën.* 2e druk. Amst. 1705. 4°.

GEMELLI CARERI, *Giro del Mondo* 1693—1698. Neap. 1699. (In het Fransch onder den titel: *Voyage autour du monde*, Paris. 1727, in het 5de deel van welke uitgave de berigten over den Ind. Archipel te vinden zijn.)

W. M. GIBSON, *the Prison of Weltevreden, and a glance at the East Indian Archipelago.* Lond. 1856. 8°.

N. DE GRAAFF, *Reysen na de vier gedeelten des werelts.* Hoorn. 1701. 8°.

(NB. De boven op bl. 494, 1e kol., vermelde *Oost-Indise Spiegel* komt zoowel afzonderlijk als achter deze reis voor).

N. DE GRAAFF, *Voyages aux Indes Orientales et en d'autres lieux de l'Asie. Avec une relation curieuse de la ville de Batavia.* Amst. 1719. 8°.

GUERAUD, *Extrait d'un Voyage en* 1838 *dans le détroit de la Sonde et l'Archipel Indien* (*Annales maritimes*, 1839, II, p. 428).

C. VAN DER HART, *Reize rondom het eiland Celebes en naar eenige der Moluksche eilanden, gedaan in den jare* 1850. 's Gravenh. 1854. 8°.

T. F. HENRY, *Reisweg naar de Indiën.* Uit het Eng. met vermeerderingen. 's Hage. 1799. 8°.

TH. HERBERT, *Relation du voyage de Perse et des Indes Orientales.* Paris. 1663. 4°.

TH. HERBERT, *Zee- en Lant-reyse na verscheyde deelen van Asia en Africa.* Uit het Engelsch door L. VAN BOSCH. Amst. 1665. 4°.

J. L'HERMITE en G. H. VAN SCHAPENHAM, *Journael van de Nassausche vloot ofte beschrijving van de voyagie van den ganschen Aertkloot, gedaen met elf schepen in* 1623—1626. Amst. 1648. 4°.

J. W. HEYDT. Zie bl. 494, 1e kol.

W. R. VAN HOËVELL, *Reis over Java, Madura en Bali in het midden van* 1847. Amst. Dl. I, 1849; Dl. II, 1851; Dl. III, eerste aflevering, 1854 (Sedert om onbekende redenen gestaakt). 8°.

W. R. VAN HOËVELL, *Togten van een Engelschman door den Indischen Archipel voor Nederl. lezers bewerkt.* Zalt-Bommel. 1853. 2 Deelen.

8°. (Vrije bewerking van BEETE JUKES, *Narrative of the surveying voyage of H. M. S. Fly.* [zie boven bl. 513, 1e kol.])

Journael ofte waerachtig verhael van 'tgene gepasseert is op het schip 't Huys te Velsen, uit Texel gheseylt den 23 *Oct.* 1667 *na Oost-Indiën.* Amst. 1668. 4°.

JURIEN DE LA GRAVIÈRE, *Voyage en Chine et dans les mers et archipels de cet empire.* Paris. 1853. 2 Vol. kl. 8°. (Het tweede deel bevat onderscheidene hoofdstukken over Nederl. Indië.)

H. KEPPEL, *A visit to the Indian Archipelago in H. M. S. Maeander.* Lond. 1853. 2 Vol. 8°.

DE KERGARION, *Extrait des observations faites en* 1816—1818, *pendant sa navigation des mers des Indes et de la Chine* (*Annales maritimes,* 1829, p. 1).

D. H. KOLFF Jr., *Reize door den weinig bekenden zuidelijken Molukschen Archipel en langs de geheel N. onbekende Zuidwestkust van Guinea in* 1825 *en* 1826. Amst. 1827. 8°. (Van dit werk bestaat ook eene Eng. vertaling door G. W. EARL.)

P. BRUINING, *Eenige aanmerkingen op de reize van D. H. Kolff.* Vlissingen. 1829. 8°.

LAFOND DE LURCY, *Quinze années de Voyages autour du monde.* Paris. 1841 (Over den Ind. Archipel in T. II).

G. H. VON LANGSDORFF, *Reis om de wereld in* 1803—1807. 4 Deelen. Amst. 1828. 8°.

LAPLACE, *Voyage autour du monde par les mers de l'Inde et de la Chine, exécuté sur la corvette d'état la Favorite pendant les années* 1830, 1831 *et* 1832. Paris. 1833—1835. 4 Vol. 8°. avec Atlas (Ook in Holl. vert. onder den titel: *Reis rondom de wereld,* enz. Zalt-Bommel).

LAPLACE, *Campagne de circumnavigation de la frégate l'Artemise, pendant les années* 1837 *à* 1840. Paris. 1841—1844. 3 Vol. 8°.

P. VAN REES, *Quelques erreurs de MM. Maurice d'Argout* [in zijn werkje *Java, Singapore et Manille,* nader te vermelden onder de *Literatuur van Java*] *et Laplace.* Utrecht. 1843. 8°.

M. C. LAVOLLÉE, *Voyage en Chine — Téńériffe — Rio Janeiro — le Cap — île Bourbon — Malacca — Singapore — Manille — Macao — Canton — Ports Chinois — Cochinchina — Java.* Paris. 1852. 8°.

F. LEGUAT, *Voyage to the East-Indies, containing an account of the most remarkable things in Maurice Island, Batavia, at the Cape of Good Hope, St. Helena and other places.* Lond. 1708. 8°. (Ook in het Fr. onder den titel: *Voyage et avantures en deux îles désertes des Indes Orientales* etc. Lond. 1708. 2 Deelen. kl. 8°.)

LESCHENAULT DE LA TOUR, *Relation abrégée d'un voyage aux Indes Orientales* (*Mémoires du Musée d'Hist. Naturelle.* Paris. 1822. Vol. IX).

P. LESSON, *Voyage autour du monde sur la corvette la Coquille.* Paris. 1838, 1839. 2 Vol. 8°. — Nadruk. Brux. 1839. 4 Vol. 8°. (In het derde deel dezer uitgave handelen eenige hoofdstukken over den Ind. Archipel.)

J. H. VAN LINSCHOTEN, *Itinerario ofte Schipvaert naer Oost- ofte Portugaels-Indië.* Amst. 1596. f°.

(NB. Deze belangrijke reis werd in 1598 te Frankfort a. M. in het Hoogduitsch, in hetzelfde jaar te Londen in het Engelsch, in 1599 te 's Gravenhage in het Latijn vertaald uitgegeven. Eene Fransche vertaling verscheen te Amst. 1610, een herdruk in het Nederduitsch Amst. 1614. Nog andere vertalingen en latere drukken gaan wij met stilzwijgen voorbij.)

LUILLIER, *Voyage aux Grandes Indes.* Paris. 1705. 12°. — Herdruk: *Nouveau Voyage aux Grandes Indes avec une instruction pour le Commerce des Indes Orientales.* Rott. 1726. 12°.

C. MATELIEF DE JONGHE, *Historiale ende waere Beschryvinge van de reyse van* [voorn.] *Admirael naar de O. Ind.* Rott. 1608. 4°. — *Breeder verhael ende klaere beschryvinge van tghene den* [voorn.] *Admirael in de O. I. voor de Stadt Malacca wedervaeren is.* Rott. 1608. 4°.

A. MONTANUS. Zie bl. 494, 2e kol.

SAL. MULLER, *Reizen en onderzoekingen in den Indischen Archipel, gedaan op last der Ned.-Ind. regering tusschen de jaren* 1828 *en* 1836. Nieuwe verbeterde uitgave. Amst. 1857. 2 Deelen. 8°. (Herdruk der reizen van SAL. MULLER, die verreweg het grootste deel vormen der Afdeeling *Land- en Volkenkunde* van de *Verhandd. over de nat. geschied. der Ned. overz. bezittingen,* uitgegeven door TEMMINCK [zie bl. 492, 2e kol.])

J. NIEUHOF, *Zee- en lantreise door verscheyden gewesten van Oost-Indië.* Amst. 1682.

OL. VAN NOORDT VAN UTRECHT, *Beschrijving van de voyagie om den geheelen wereldkloot.* Amst. 1618.

DE NOURQUEZ, *Remarques faites en* 1821—1823 *sur les îles Moluques, les îles Philippines, la Chine, la Cochinchine, les établissements de Malac, Pulopinang, Sincapour, l'Inde et Madagascar* (*Annales maritimes,* 1824, I, p. 105).

J. OLIVIER, *Aanteekeningen gehouden op eene reize in Oost-Indië en gedurende een veeljarig*

verblijf in onderscheidene Ned. établissementen aldaar. Amst. 1827. 8°. (Vermeerderde overdruk uit het Tijdschrift *Cybele.*)

J. OLIVIER, *Land- en zeetogten in Ned. Indië en eenige Britsche établissementen, gedaan in de jaren* 1817—1826. Amst. 1827. 3 Deelen. 8°.

J. OLIVIER, *Reizen in den Molukschen Archipel, naar Makassar enz., in het gevolg van den Gouv. Gen. van Ned. Ind. in* 1824 *gedaan.* Amst. 1837. 2 Deelen. 8°.

Ongeluckige voyagie van 't schip Batavia nae de O. Indiën, gebleven op de Abrolhos van Fred. Houtman, uytgevaren onder Fr. Pelsert, 1628 *tot* 1629. Amst. 1647. 4°.

SH. OSBORN, *Quedah or stray leaves from a Journal in Malayan waters.* Lond. 1857. kl. 8°.

IDA PFEIFFER, *Zweite Welt-reise.* Wien. 1856. 4 Theile. kl. 8°. (Ook in het Nederduitsch onder den titel: *Mijne tweede reis rondom de wereld.* Amst. 3 Deelen. 8°.)

PHILIBERT, *Extrait de deux rapports sur son expédition d'Asie en* 1819 *et* 1820 (*Annales maritimes,* 1822, p. 281).

E. G. VAN DER PLAAT, *Extract uit het Journaal van zijne reis van Soerabaya naar de Molucco's.* 1839. 8°.

MARCO POLO, *Voyages, publ. d'après un vieux Manuscrit, avec introd., gloss. et variantes* (par MALTE-BRUN). Par. 1824. 4°. (1er Vol. du *Recueil de Voyages,* publié par la *Société de Géographie*). — *The travels of Marco Polo, the Venetian. The translation of Marsden revised, with a selection of his notes,* by THOM. WRIGHT. London. 1854. kl. 8°.

(De vermelding van vroegere uitgaven dezer merkwaardige reis achten wij overbodig.)

J. PRIOR, *Beschrijving eener reis naar de Indische zee en naar de Kaap de Goede Hoop, naar Madras, de eilanden Java, St. Paul, gedaan in* 1810 *en* 1811. Amst. 1820. 8°.

J. A. C. RATZEBURG, *Vier Abschnitte aus einer Reise um die Erde.* Berl. 1856. 8°.

REINWARDT'S *Reis naar het oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel in het jaar* 1821, *uit zijne nagelaten aanteekeningen opgesteld, met een levensberigt en bijlagen vermeerderd* door W. H. DE VRIESE. Amsterdam. 1858. 8°.

L. J. VAN RHIJN, *Reis door den Indischen Archipel in het belang der Evangelische zending.* Rott. 1851. 8°.

J. ROGGEVEEN, *Dagverhaal zijner ontdekkingsreis in de jaren* 1771 *en* 1772, *uitgegeven door het Zeeuwsch Genootsch. der Wetensch.* Middelb. 1838. 8°. (Vgl. *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. II, Dl. II, bl. 145).

S. en P. P. ROORDA VAN EYSINGA, *Verschillende reizen en lotgevallen.* Amst. 1832. 4 Deelen. 8°.

J. J. DE ROY, *Hachelyke Reystogt na Borneo en Atchin in zijn vlugt van Batavia, derwaards ondernomen in het jaar* 1691 *en vervolgens.* Leyden. 1706. kl. 8°.

J. J. SAAR, *Reisbeschrijving naar Oost-Indiën van* 1644—1659. — V. EVERTSZ, *Beschrijving der Reizen naar O. Ind. van* 1655—1668. — A. HERPORT VAN BERN, *Beschrijving der O. Ind. Reizen van* 1659—1668. — Alles in één Deel met doorloopende pagineering. Amst. 1671. 4°.

D. F. G. VAN DER SANDE, *Tafereelen geschreven op eene reis uit Duitschland over de Nederlanden naar de Oost-Indiën.* Groningen. 1834. 8°.

W. SCHOUTEN, *Oost-Indische Voyagie.* Amst. 1676. 4°.; 2e druk. 1708. 4°.; 3e druk. 1740 (ook met het jaartal 1745 op den titel). 4°.; 4e druk, onder den titel: *Reistogt naar en door Oost-Indiën.* Amst. 1780. 2 Deelen. 4°. (ook in Fr. vertaling onder den titel: *Voyage aux Indes Orientales.* Amst. 1707.; Rouen, 1725; Anvers, zonder jaartal).

H. SOETEBOOM, *Derde voornaemste zeegetogt* (*der verbonden vrije Nederlanden*) *na de Oost-indiën, gedaen met de Achinsche en Moluksche vloten, onder de Ammiraals Jac. Heemskerk en Wolfert Harmansz. in* 1601—1603. Sanerdam. 1648. 4°.

SONNERAT, *Voyage aux Indes Orientales et à la Chine, fait par ordre de Louis XVI, de* 1774 *à* 1781. *Nouvelle édition augmentée d'un précis historique de l'Inde depuis* 1778 *jusqu'à nos jours,* par SONNINI. Paris. 1806. 2 Vol. 4°. (Ook in Holl. vertaling onder den titel: *Reize naar de Oost Indiën en China in* 1774—1781. Leiden. 1785. 3 Deelen. 8°.)

J. S. STAVORINUS, *Reize van Zeeland over de Kaap de Goede Hoop naar Batavia, Bantam, Bengalen enz., gedaan in de jaren* 1768—1771. Leyden. 1793. 2 Deelen. 8°.

A. STOKRAM, *Korte beschrijvinge van de ongeluckige weeromreys van het schip Aernhem, nevens noch* 6 *andere schepen, onder Arnold de Vlaming van Outshoorn, van Batavia afgevaren, op den* 23 *Dec.* 1661. Amst. 1663. 4°.

J. J. STRUYS, *Drie Reysen door Italiën, Griekenlandt, Lyflandt, Moscoviën, Persiën, Oostindiën, Japan enz. van* 1647—1673. Amst. 1676. 4°. Herdrukt 1686, 1746. 4°. (Ook in Fr. vertaling onder den titel: *Voyages en Moscovie, en Tartarie, en Perse, aux Indes, etc. Accomp. de remarques* par Mr. GLANIUS. Amst. 1724. 8°.).

J. B. TAVERNIER, *Six Voyages en Turquie, en*

Perse et aux Indes, et Recueil de plusieurs relations et traités singuliers sur le Japon, histoire de la conduite des Hollandais en Asie, etc. Paris. 1679. — Amst. 1692. 3 Vol. 8°. (Ook in Holl. vertaling, onder den titel: *Alle werken van J. B. Tavernier, als zes reizen in Turkijen, Persiën en in d'Indiën en verscheidene Beschrijvingen.* Amst. 1682. 3 Deelen. 4°.)

H. van Quellenburgh, *Vindiciae Batavicae ofte Refutatie van J. B. Tavernier en de lasteren en leugenen door hem den Staet, de Compagnie en de natie aangewreven.* Amst. 1684. 4°.

M. D. Teenstra, *Vruchten mijner werkzaamheden gedurende mijne reis over de Kaap de Goede Hoop naar Java en terug over St. Helena.* Gron. 1828. 2 Deelen. 3 St. 8°.

C. P. Thunberg, *Voyages au Japon, par le Cap de Bonne Espérance, les îles de la Sonde, etc., redigés et augmentés de notes particulières sur le Javan et le Malais*, par L. Langlès, *et de notes d'histoire naturelle*, par J. B. Lamarck. Paris. 1796. 4 Vol. 8°. (Er bestaat ook eene uitgave in één Deel. 4°.)

C. F. Tombe, *Voyage aux Indes Orientales pendant les années* 1802—1806, *contenant la description du Cap de Bonne Espérance, des îles de Java, Banca et de la ville de Batavia etc. Augmenté de notes et éclaircissements*, par Sonnini. Paris. 1810. 2 Vol. 8°. avec Atlas in 4°.

P. Troost Gzn., *Aanteekeningen op eene reis rondom de wereld met het fregat de Maria van Reigersbergen en de korvet de Pollux in* 1824 *tot* 1826. Rott. 1829. 2 St. 8°.

P. della Valle, *Volkome Beschrijving zijner voortreffelycke reizen van* 1615—1625 *gedaan. Uit zijne Schriften aan Mario Schipiano geschreven*, door J. H. Glazenmaker *vertaalt.* Amst. 1666. 6 Deelen. 4°.

Lud. Varthema, *Die Ritterliche vnd Lobwirdige Reysz des gestrengen vnd vber all ander weit erfarne Ritter und Landtfahrer Herrn. Ludov. Vartomans von Bolonia*, etc. Frankf. a. M. 1548. 4°. — *Warhafftige Beschreibung der anschnlich lobwurdiger Reysz von Herrn Ludw. di Barthema inn die Orientalische und Morgenländer*, etc. Durch Hier. Megiserum. Leipz. 1610. kl. 8°. (Ook in Holl. vertaling onder den titel: *Uytnemende en zeer wonderlycke Zee- en Landt-reise*, enz. Uit het Hoogduitsch van Hier. Megiserum door F. S. Utrecht. 1654. 4°.).

Q. M. R. Verhuell, *Herinneringen van eene reis naar de Oost-Indiën.* Haarl. 1835, 1836. 2 Deelen. 8°.

G. Vermeulen, *Gedenkwaerdige voyagie naar Oost-Indiën in 't jaar 1668 aangevangen en in 't jaar 1674 voltrokken, daarin den oorlog tegen den Koning van Makassar enz. vertoont wordt.* Amst. 1677. 4°.

J. P. M. Willink, *Reize om de wereld, gedaan in de jaren* 1823 *en* 1824, *met Z. M. korvet Lynx.* Breda. 1846. 8°. Met Atlas in 4°.

J. G. Worm, *Ost-Indianische und Persianische Reisen, etc. Zusammt einem Bericht von der Ost-Indian. Comp.* Dresd. 1737. 8°.

Dr. Yvan, *Six months among the Malays and a year in China.* Lond. 1855. kl. 8°.

De Zieke Reiziger, or rambles in Java and the Straits by a Bengal Civilian. Lond. 1853. imp. 8°.

XVIII. Kaarten en Atlassen.

P. Baron Melvill van Carnbée, *Algemeene Atlas van Nederlandsch-Indië, uit officiële bronnen zamengesteld.* Batavia, sedert 1855. (Tot dus verre 36 bladen.)

J. Pijnappel Gzn., *Atlas van de Nederlandsche bezittingen in Oost-Indië.* 's Gravenh. 1855. f°.

G. F. Baron von Derfelden van Hinderstein, *Algemeene Kaart van Nederlandsch Indië*, acht bladen benevens eene *Mémoire analytique* in 4°. 1842.

A. J. Bogaers, *Algemeene Land- en Zeekaart van de Nederlandsche overzeesche bezittingen met het Koningrijk der Nederlanden in Europa, op de schaal van* 1 : 3000000. Zes bladen. Breda. 1857.

W. Beijerinck, J. M. Bruijn en J. F. W. A. Essers, Kadetten bestemd voor de dienst in de Oost-indiën, *Algemeene Kaart van Nederlands Oost-indië*, gelith. bij de K. Mil. Akad. door J. F. Ensinck. Vier bladen. Breda. 1847.

A. Koot, *Kaart der Nederl. Overz. bezittingen* [Wandkaart voor Schoolgebruik]. Haarlem. 1859. 4 bladen.

P. Baron Melvill van Carnbée, *Algemeene statistieke kaart der Nederlandsche overzeesche bezittingen*, 1849 (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1849, Dl. I).

Verder vindt men goede kaarten van Nederlandsch Indië in Stieler's *Atlas* (1857), in de *Atlassen* van Frijlink en Kuijpers, in den *Moniteur des Indes*, Jaarg. 1846—1847, enz. De beide kaarten der Overzeesche bezittingen (einde der 17e eeuw en 1839) in Mees, *Historische Atlas van Noord-Nederland*, zijn nog niet verschenen.

An East-India Pilot of General and Particular Charts on the largest scale ever published, from England to the Cape of Good Hope, Bombay, Madras, Bengal and China. London. 1813.

Zie verder wat de zeekaarten betreft den *Catalogus van het Algemeen Établissement voor de Zeevaart van de Wed. G. Hulst van Keulen te Amsterdam.*

BIJVOEGSEL.

I.

bl. 491, 1e kol. Mr. C. A. de Jongh, *Burgerlijk Wetboek voor Ned. Indië met aanteekeningen.* Zalt-Bommel. 1857. imp. 8°.
J. G. Rochussen, *de causis cur in nonnullis capitibus praecipuis differat Codex Civilis Indo-Neerlandicus a cod. civili nostro.* Traj. 1852. 8°.

„ 491, 2e „ Van de *Verzameling der algemeene orders*, verscheen nog een derde Deel, eerste Stuk, Breda. 1852.

II. B.

„ 492, 1e „ Tromp en Verveer, *Tijdschrift voor het Zeewezen.* 4 Deelen.

IV. A.

„ 493, 2e „ (E. A. van Vloten,) *Bijdragen tot de kennis der Ned. O. I. bezittingen*, I (Vertaling der artt. van de Jancigny in de *Revue des Deux Mondes*). 's Hertogenbosch. 1849. 8°.
Dubouzet, *Établissements Hollanlandais en Asie* (*Revue de l'Orient*, II, 1843, p. 157).
On the Indian Archipelago (*American Journal*, II, Ser. VI, 1848, p. 157).
Th. St. Raffles, *Account of the Sunda-islands and Japan* (*Journal of Science*, II, 1817, p. 190; ook in het Fransch in de *Revue des Deux Mondes*, I, 1832, p. 16).
J. Olivier Jzn., *Handleiding tot de aardrijkskunde van Ned. Indië.* Amst. 1830. kl. 8°.

Ibn Bathoutha, *Description de l'Archipel d'Asie.* Traduit de l'Arabe par E. Dulaurier (*Journal Asiat.* 4e Ser. IX, 1847, p. 93, 218).

IV. B.

„ 494, 1e „ *Collecção de noticias para e historia e geografia das naçoes ultramarinas que vivem nos dominios Portugueres ou lhes são visinhas.* Lisbon. 1812—1836. 7 Vol. 4°.

V. A. 1.

bl. 494, 1e kol. J. R. Logan, *the present condition of the Indian Archipelago* (*Journal of the Ind. Archip.* 1847, p. 171).

V. A. 2.

„ 494, 2e „ A. J. Mérault, *Résumé de l'histoire des établissements Européens dans les Indes Orientales.* Paris. 1826. kl. 8°.
Ant. Thysius, *Historia navalis, s. celeberr. proeliorum quae Batavi usque ad pacem Hispanicam gesserunt descriptio.* L. B. 1647. 4°.

V. B.

„ 495, 1e „ P. Weeda, *Pieter van den Broek in Azië.* Amst. 1845. 8°.

„ 495, 2e „ *Ueber die neuesten Ereignisse in den Niederländischen Colonien in Ost-Indien* (*Minerva*, 1818, I, p. 316).
Van der Capellen, *Tableau des possessions Neérlandaises dans les Indes Orientales en 1825* (*Annales des Voyages*, 1827, p. 363).

„ 496, 1e „ G. de Serière, *Levensschets van Leonard Burggraaf du Bus de Ghisignies* (*Tijdschr. v. Staathuish. en Statistiek*, 1851, Stuk I).
C. S. W. Grave van Hogendorp, *Gedeeltelijke wederlegging van twee artikelen in Ned. dagbladen van* 1843 *en* 1844. Amersfoort. 1845. 8°.

„ 496, 2e „ E. Nicolai, *Newe und warhaffte Relation von was sich in beiderley, das ist den West- und Ost-Indiën von der Zeit an zugetragen, dasz sich die navigationes der Holl. und Engell. Compagniën daselbsthin angefangen abzuschneiden.* München. 1619. 4°.
Kort onderricht van der participanten rechtveerdige klachten over de Bewinthebbers van de O. I. Comp. 1608. 4°.
Korte Aenwysinghe der Bewinthebbers regieringe. — *Naerder Aenwysinghe der Bewinthebbers regieringe* (twee schotschriften omstreeks 1622 en 1623 uitgegeven). 8°.
Nootwendich Discours oft Vertooch aan de Staten-Generael van de participanten der O. I. Comp. tegen Bewinthebbers. 1622. 4°. — *Tweede*

nootwendiger Discours oft Vertooch aan alle Lantlievende. 1622. 4°. — *Derde discours, waerin den geheelen staet van de Vereen. O. I. Comp. wordt ten volle geremonstreert.* 1622. 4°.
Tegen-Vertooch by eenige liefhebbers van de waerheyt en haer Vaderlandt ende mede-participanten van de O. I. Comp. op seecker vertooch by eenige gemiscontenteerde participanten. 1622. 4°.
Proceduren gehouden over de verkiesinghe der Hooft-participanten tot het opnemen van de 21jarige Reeckeninge der O. I. Comp. 1623. 4°.

bl. 497, 1e kol. *Supplicatie van de Bewinthebbers en de Comp. Coopluyden in Londen, handelende op Oost-Indiën, aan de Commissarissen van S. M. van Brittaingen, gestelt om te tracteren met de Nederlandsche Ambassadeurs.* Rott. 1661. 4°.
Artikelen van 't octroy des Keysers wegens de O. I. Comp. van de Oostenrijksche Nederlanden. 1723. f°.
Openbare brieven van Octroy toegestaan door Syne Keys. Maj. aan de Compagnie [van Ostende], *op te rechten in de Oostenrijksche Nederlanden.* 's Grav. 1723. 4°.
P. Mac Neny, *Wederlegging van de argumenten vanwege de Bewinthebbers van de O. en W. Ind. Comp. tegens de vrijheyt van commercie van de inwoonders der Nederlanden, onderdanen van S. Keys. Maj.* 's Grav. 1723. 4°. (Ook in het Fr. onder den titel: *Réfutation des arguments etc.* 's Grav. 1723. 4°.).
Brief van een burger van Amsterdam op de redenen door den Heer Neny bijgebragt in zijne „wederlegging," enz. 's Grav. 1724. 4°.
F. L. Heere van Berger, *Grondig bewijs dat S. Roomsch-Keys. Maj. in sijne Oostenrijksche Nederlanden bevoegt is koophandel te vestigen, als ook tot oprigting van eene O. en W. Ind. Comp. privilegiën kan geven.* 's Grav. 1724. 4°.

„ 497, 2e „ *Recueil de pièces en faveur des Comp. Hollandaises et Anglaises pour le commerce des Indes Orient. et Occident. et contre les prétentions de la nouvelle Comp. d'Ostende.* Rott. 1728. 4°.
C. S. Mattheus, *Kort gevat jaarboek van de O. I. Comp. der vereenigde Nederlanden ter Kamer van Zeeland* (namen der Bewindhebbers, van Schepen en Schippers, verslag van schipbreuken), enz. Middelb. 1759. 8°.
(J. H. Swildens,) *Twee brieven aan P. Camper, over het gevaarlijke om aan baatzuchtige vreemdelingen verlof te geven om in Oost- of West-indiën alles te gaan opsnuffelen.* Amst. 1782. 8°.

bl. 498, 1e kol. *De Nederlandsche O. Ind. Comp.* (authentieke stukken over de oorzaken van haren ondergang, in de *Ned. Hermes*, 1828, N°. 4, en 1829, N°. 2).
De aanstaande val en ondergang der geoctroyeerde vereenigde O. I. Maatschappy het volk van Nederland aangekondigd, in d. 6 Maart, 1794. In Holland. 1794. 8°.

„ 498, 2e „ *Conquest and accroachments of the Dutch in the Indian Archipelago* (*United Service Journal*, 1849, I, p. 19, 229).

VI.

„ 499, 1e „ J. Heurn, *de legatione evangelica ad Indos.* Lugd. Bat. 1618. 8°.
Norbert, *Mémoires historiques présentés à Benoît XIV sur les missions des Indes Orientales.* Luques. 1745. 4 Vol. 4°.
Entwicklung der Christlichen Missionen auf den Inseln des Indischen Archipelagus (*Baseler Magazin*, XV, 1, 1831; XXV, 4, 1840).

„ 500, 1e „ *Mohamedanism in the Indian Archipel.* (*Journal of the Ind. Archip.* 1849, p. 457).

VII.

„ 501, 2e „ *De emancipatie der slaven in Ned. Ind.* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1849, Dl. II, bl. 146—160, 288—294).
G. J. C. S., *Geschiedkundig overzigt van den toestand der slaven in Ned. O. Ind.* (*Bijdragen tot de kennis der Ned. en vreemde Koloniën.* 1846, bl. 285—333).
Slave trade in the Ind. Archipelago (*Asiatic Journal*, XVII, 1824, p. 434, 603).

IX.

bl. 502, 1e kol. M. H. Jansen, *Gedachten over den handel van den Ind. Archipel vóór de komst der Europeanen* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1849, Dl. I, bl. 184—200).
J. R. Logan, *Antiquity of the Chinese trade with India and the Indian Archipelago* (*Journal of the Ind. Archip.* 1848, p. 603).
J. de Bucquoy, *de waterwereld beschouwd en de bijzonderheden langs de kusten aangewezen, byzonder voor den O. en W. Ind. handel.* Haarl. 1752. — 2e druk. Haarl. 1757. 4°.

„ 502, 2e „ *De Nederlandsche Handelmaatschappij* (*Ned. Hermes*, Aug. 1827 en Jan. 1828).
Ernstige beschouwing van de mogelijke gevolgen der Nederlandsche Handelmaatschappij. 1825. 8°.
De „ernstige beschouwing" enz. wederlegd, voor zoo veel aangaat de aantijging tegen het O. I. bestuur. Leeuw. 1825. 8°.

„ 503, 2e „ J. P. Purry, *Aanmerkingen betreffende de kust der Kaffers en het land van Pieter Nuyts ten opzigte van de nuttigheid voor den koophandel der O. I. Comp.* Amst. 1780. 2 Stukken. 8°.
Picard, *Aanteekeningen betrekkelijk den Indischen handel.* Amst. 1842. 8°.
Iets over den Nederlandschen indigohandel (*Ned. Hermes*, 1826, N°. 10; 1827, N°. 1; vgl. nog 1828, N°. 3, bl. 6 vv., en 1830, N°. 5, bl. 38 vv.)
Iets over den theehandel (*Nederl. Hermes*, 1828, N°. 1 en 2).
J. M. Janclaes, *Beschouwingen over handel en nijverheid, naar aanleiding van „de Nederlandsche Katoennijverheid"* enz., door H. Muller Szn. Rott. 1857. 8°.

X.

„ 504, 1e „ *Iets over Nederland en Azië* (*Ned. Hermes*, 1827, N°. 7, 9, 10, 11; 1828, N°. 1, 8).
Iets of niets (*Ned. Hermes*, 1829, N°. 1, 4, 5; 1830, N°. 4, 5, 9, 12).
NB. De beide laatsgenoemde opstellen zijn van denzelfden Schrijver en bevatten vele gemengde, gedeeltelijk zeer belangrijke bijdragen over de Nijverheid en Kulturen van Nederlandsch Indië.
Histoire naturelle du cacao et du sucre. 2e édit. Amst. 1720. 8°.
Iets over de cochenille, of wel: de proefnemingen tot het aanleggen van Opuntia of Nopal-plantaadjes in de Ned. O. en W. Ind. bezittingen, ter aankweeking van eene eigene cochenilleteelt, als eene zeer belangrijke zaak beschouwd in het belang van Koophandel, Fabrijken en Verwerij (*Ned. Hermes*, 1826, N°. 2; vgl. ook 1830, N°. 9, bl. 1 vv).
G. J. Mulder, *Scheikundig onderzoek van Chinesche en Java-thee.* Rott. 1836. 8°.

bl. 504, 2e kol. M. Houttuin, *Over het onderscheid van zwarte en witte peper en afbeelding der staartpeper.* Midd. 1784. 4°.
M. Houttuin, *Beschrijving van eenige O. Ind. tinertsen.* Middelb. 1782. 8°. — *Beschrijving van de Malakse tinerts en derzelver mijnen.* Midd. 1786. 8°.
Verslag wegens den staat van den landbouw in Ned. Indië over 1828. Batavia. 1829. 8°. (Ook overgenomen in de *Ned. Hermes*, 1830, N°. 4, Bijvoegsel.)
Iets over den landbouw in de Ned. O. I. bezittingen over 1829 (*Ned. Hermes*, 1829, N°. 11, bl. 96).

Indië (Oost), zie het vorige artikel.

Indigo, eene plantaardige kleurstof, welke, getuige de benaming van *Indicum*, reeds in de hooge oudheid bekend was als uit Indië afkomstig. De vervaardiging van indigo schijnt ook in Amerika bekend te zijn geweest vóór de ontdekking van dat werelddeel door Columbus, daar in eene beschrijving van zijn leven door zijnen zoon, de indigo wordt vermeld als een der voortbrengselen van St. Domingo; terwijl, volgens von Humboldt, in de oude Mexicaansche hieroglyphische afbeeldingen ook de indigo als kleurstof schijnt te zijn gebezigd. Tegen de meening van dien geleerde en andere vroegere schrijvers, die de vervaardiging, in de vroegste tijden, der indigo uit de *Indigofera Anil*, als eene reeds sedert lang bekende plant aannemen, helt de Hoogleeraar Miquel, in zijne *Flora van Nederlandsch Indië* (Ie Dl., 1e Afd., bl. 300), over tot het gevoelen, dat, aangezien de *Indigofera Anil* ongetwijfeld

eene Zuid-Aziatische plant is, het waarschijnlijk is, dat die plant eerst later in het nieuwe werelddeel voor de bereiding der indigo is gebezigd en men zich vroeger van andere, inlandsche plantsoorten heeft bediend.

Dat in den Indischen Archipel en meer bepaaldelijk op Java, waar de indigo bekend is onder den naam van *Nila* (een Sanskritsch woord), de bereiding dier kleurstof reeds van zeer oude dagteekening is, schijnt aan geenen redelijken twijfel onderhevig te zijn, en de blaauwe kleur, niet alleen tegenwoordig, maar vroeger nog veel meer, zoo algemeen aangenomen voor de kleederdragt der bevolkingen van den Archipel, maakt het waarschijnlijk, dat de vervaardiging van de kleurstof zelve en de verbouw der daarvoor dienende gewassen (vooral *Indigofera Tinctoria* en *Indigofera Anil*) reeds vroeg belangrijk moet zijn geweest, hoewel waarschijnlijk meer voor eigen consumtie dan voor de verzending naar verre landen, omdat voor dit laatste gevorderd wordt eene fabriekmatige bewerking, waarvan de kennis bij de bevolking voor het minst genomen gebrekkig moet zijn geweest. Onwaarschijnlijk is het niet, dat aan de Chinezen, aan wie door RUMPHIUS lof wordt toegezwaaid wegens de zorg waarmede zij de indigo verbouwden, ook te danken is geweest eene meer kunstmatige bewerking van het artikel.

Het was echter eerst door de invoering op Java van het kultuurstelsel onder den Gouverneur Generaal VAN DEN BOSCH, dat de teelt en bereiding van indigo, als artikel voor de Europesche markt, voor rekening van het Gouvernement, eene meer geregelde uitbreiding en verbetering verkreeg; terwijl later de voordeelen, daarmede behaald, partikuliere ondernemers [1]), huurders van gronden in de zoogenaamde Vorstenlanden (de residentiën Soerakarta en Djokdjokarta) hebben bewogen, om ook hunne krachten daaraan te wijden, met dat gevolg, dat, terwijl de teelt en bereiding van indigo voor rekening van het Gouvernement, als drukkende voor de bevolking, in de laatste 10 à 15 jaren al meer en meer heeft moeten worden ingekrompen, die der partikulieren daarentegen zonder dwang is toegenomen niet alleen, maar ook zoo verbeterd, dat in de laatste tijden van de zijde van het Gouvernement maatregelen zijn genomen, om voor zijn eigen indigoteelt en bereiding partij te trekken van de in de partikuliere industrie gebragte verbeteringen. Men heeft te weinig opgaven omtrent deze laatste [1]) om eene vergelijking van beiden te kunnen maken; maar de zoo even genoemde algemeene resultaten, waaraan niet te twijfelen valt [2]), schijnen de gevolgtrekking te wettigen, dat het te bejammeren is, dat bij de invoering van het kultuurstelsel, of althans zeer spoedig daarna, het Gouvernement er niet toe is overgegaan, om, even als bij de bereiding van suiker, ook bij de indigo, in te roepen de tusschenkomst der partikuliere industrie van Europeanen. Wel zou hiermede het voordeel, door het Gouvernement van de indigo behaald, niet zoo groot zijn geweest; maar tusschen een geringer, doch meer duurzaam voordeel, als voortvloeijende uit eenen op meer natuurlijke grondslagen gevestigden toestand, en groote winsten, die behaald worden bij eene inrigting, waarvan de duurzaamheid niet is ge-

[1]) Reeds voor de invoering van het kultuurstelsel hadden partikuliere ondernemers, zoo als de Heeren PETEL en LOUDON, zich met de indigoteelt bezig gehouden, doch, zoo het schijnt, niet op zoo uitgebreiden voet en met zulk eenen gunstigen uitslag als de latere.

[1]) Eerst nadat dit artikel was afgedrukt, is men bekend geraakt met het verslag van den Controleur der landelijke inkomsten en kultures, VAN BEEST HOLLE, omtrent het door hem op 's Gouvernements last gedane onderzoek naar de partikuliere indigoteelt en -bereiding in de residentie Djokdjokarta, geplaatst in de *Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederl. Indië* (Nieuwe Serie 3e Deel, 1e Stuk bl. 113) en met aanteekeningen overgenomen in de 7e Aflev. 22e Jaargang (Julij 1860) van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*. Bijkans gelijktijdig werd door den Heer QUARLES VAN UFFORD in het nommer der maand Mei 1860 van het tijdschrift *de Economist* eene belangrijke mededeeling gedaan aangaande de indigoteelt in de Vorstenlanden. Om zoo veel mogelijk partij te trekken van die beide stukken zal later in den loop van dit artikel nog kortelijk worden nagegaan, tot welke beschouwingen en gevolgtrekkingen de inhoud er van de stof schijnt te leveren.

[2]) In het Jaarlijksch Verslag van den Minister van Koloniën betreffende den staat der O. I. bezittingen over 1857, wordt bij de behandeling der indigoteelt (zie officiele uitgave, pag. 124) in eene noot gezegd: dat de algemeene indruk, dien het onderzoek (aangaande de partikuliere indigoteelt in de Vorstenlanden) had nagelaten, was, dat de indigokultuur in Djokdjokarta zich van die in de Gouvernementslanden onderscheidt door doelmatiger, voor den arbeider minder bezwarende, en, voor het behoud der vruchtbaarheid, voordeeliger bewerking van den grond en door een beter en veelvuldiger toezigt.

waarborgd, mag de keus, althans voor een Gouvernement, dat zijne zorg over eenen langeren tijdsverloop dan het heden laat gaan en daarbij prijs stelt op het welzijn en de tevredenheid der bevolking, niet twijfelachtig zijn.

Aangaande 's Gouvernements indigoteelt, ofschoon de daaromtrent ter algemeene kennis gebragte mededeelingen eerst met het jaar 1853 meer uitvoerigheid hebben verkregen, komen de volgende bijzonderheden in aanmerking.

De uitgestrektheid der voor die teelt gebezigde gronden heeft bedragen:

in 1840 . . .	40,844	bouws
〃 1841 . . .	38,828	〃
〃 1842 . . .	36,811	〃
〃 1843 . . .	38,466	〃
〃 1844 . . .	39,838	〃
〃 1845 . . .	39,209	〃
〃 1846 . . .	37,283	〃
〃 1847 . . .	34,305	〃
〃 1848 . . .	30,703	〃
〃 1849 . . .	28,640	〃
〃 1850 . . .	26,037	〃
〃 1851 . . .	22,905	〃
〃 1852 . . .	18,832	〃
〃 1853 . . .	18,682	〃
〃 1854 . . .	18,840	〃
〃 1855 . . .	18,838	〃
〃 1856 . . .	17,716	〃
〃 1857 . . .	18,313	〃

Uit deze opgave blijkt, dat de grootste vermindering van den aanplant heeft plaats gegrepen tusschen de jaren 1845—1852, toen bijna overal, waar de indigoteelt werd ingetrokken of verminderd, nieuwe suikerkontrakten daarvoor in de plaats werden uitgegeven. De vermindering na 1852 heeft weinig of niets meer te beteekenen gehad, en die ten gevolge der intrekking in 1855 van de teelt in de Preanger Regentschappen, alwaar de opbrengst per bouw gedaald was tot 6 Amst. ponden, is tot zekere hoogte weder aangevuld door vermeerderden aanplant in andere residentiën. Residentie's gewijze heeft de aanplant in 1857 bedragen:

voor Cheribon. . .	$1,439^{1}/_{2}$	bouws
〃 Pekalongan. .	$985^{1}/_{4}$	〃
〃 Bezoeki. . .	226	〃
〃 Banjoemaas. .	4,735	〃
〃 Bagelen. . .	$8,435^{5}/_{8}$	〃
〃 Kadoe. . . .	700	〃
〃 Madioen. . .	$1,791^{1}/_{5}$	〃
te zamen. . .	$18,313^{7}/_{40}$	bouws

In het hierboven behandelde tijdvak is de produktie geweest, als volgt:

in 1840 . . .	Amst. ponden	2,032,097
〃 1841 . . .	〃 〃	1,663,427
〃 1842 . . .	〃 〃	1,351,443
〃 1843 . . .	〃 〃	1,461,627
〃 1844 . . .	〃 〃	1,360,505
〃 1845 . . .	〃 〃	1,318,762
〃 1846 . . .	〃 〃	1,453,356
〃 1847 . . .	〃 〃	1,097,024
〃 1848 . . .	〃 〃	1,114,069
〃 1849 . . .	〃 〃	859,919
〃 1850 . . .	〃 〃	614,767
〃 1851 . . .	〃 〃	679,580
〃 1852 . . .	〃 〃	798,886
〃 1853 . . .	〃 〃	673,365
〃 1854 . . .	〃 〃	657,986
〃 1855 . . .	〃 〃	448,259
〃 1856 . . .	〃 〃	732,973
〃 1857 . . .	〃 〃	614,784

Terwijl dus, in vergelijking met het jaar 1840, het getal bouws in 1857 verminderd was met ruim 55 %, was de produktie van het laatste in vergelijking met die van het eerste, verminderd met bijna 70 %. Residentie's gewijze verdeelt de produktie van 1857 zich als volgt:

voor Cheribon. . . .	Amst. ponden	36,131
〃 Pekalongan. . .	〃 〃	16,534
〃 Bezoeki. . . .	〃 〃	7,661
〃 Banjoemaas. . .	〃 〃	152,185
〃 Bagelen. . . .	〃 〃	305,934
〃 Kadoe.	〃 〃	18,374
〃 Madioen. . . .	〃 〃	77,965
te zamen. . .	Amst. ponden	614,784

Berekend per bouw aanplant bedroeg de produktie:

in 1840 . . .	Amst. ponden	49.75
〃 1841 . . .	〃 〃	42.84
〃 1842 . . .	〃 〃	36.71
〃 1843 . . .	〃 〃	37.99
〃 1844 . . .	〃 〃	34.15
〃 1845 . . .	〃 〃	33.63
〃 1846 . . .	〃 〃	38.98
〃 1847 . . .	〃 〃	31.97
〃 1848 . . .	〃 〃	36.28
〃 1849 . . .	〃 〃	30.02
〃 1850 . . .	〃 〃	23.61
〃 1851 . . .	〃 〃	29.84
〃 1852 . . .	〃 〃	42.42
〃 1853 . . .	〃 〃	36.04
〃 1854 . . .	〃 〃	34.92

in 1855 . . .	Amst. ponden		23.79
" 1856 . . .	"	"	41.37
" 1857 . . .	"	"	33.57

Residentie's gewijze was de gemiddelde produktie in 1857 per bouw:

voor Cheribon.	. ongeveer	25	Amst.	ponden
" Pekalongan.	"	17	"	"
" Bezoeki. . .	"	34	"	"
" Banjoemaas.	"	32 1/7	"	"
" Bagelen. . .	"	36 1/4	"	"
" Kadoe. . .	"	26	"	"
" Madioen. . .	"	43 1/2	"	"

De prijs waarop de indigo, bij den afscheep naar Nederland, aan het Gouvernement kwam te staan, bedroeg:

in 1840	per	pond. . . .	*f* 1.53
" 1841	"	"	" 1.54
" 1842	"	"	" 1.56
" 1843	"	"	" 1.58 1/2
" 1844	"	"	" 1.58 1/2
" 1845	"	"	" 1.59
" 1846	"	"	" 1.58 1/2
" 1847	"	"	" 1.58 1/2
" 1848	"	"	" 1.62 1/2
" 1849	"	"	" 1.66 1/2
" 1850	"	"	" 1.74
" 1851	"	"	" 1.70
" 1852	"	"	" 1.70
" 1853	"	"	" 2.03 1/4
" 1854	"	"	" 1.95
" 1855	"	"	" 2.16
" 1856	"	"	" 1.93
" 1857	"	"	" 1.93

Gerekend over iedere residentie afzonderlijk kostte het pond indigo in 1857 gemiddeld:

in Cheribon. . . .	*f*	2.05
" Pekalongan. . . .	"	2.42 1/2
" Bezoeki.	"	2.09
" Banjoemaas. . .	"	1.88 1/3
" Bagelen.	"	1.89
" Kadoe.	"	1.90
" Madioen.	"	2.23 1/2 [1]

De netto-opbrengst der in Nederland verkochte indigo was per Amst. pond:

in 1840	*f*	2.88 1/4
" 1841	"	2.44
" 1842	"	2.21
" 1843	"	2.50 1/2
" 1844	"	2.36 1/2
" 1845	"	2.50
" 1846	"	2.46
" 1847	"	2.60 1/4
" 1848	"	1.94 1/2
" 1849	"	2.68 7/10
" 1850	"	3.11 4/5
" 1851	"	3.35 2/5
" 1852	"	3.42 1/2
" 1853	"	3.78 1/2
" 1854	"	3.11 1/10
" 1855	"	3.64 4/5
" 1856	"	4.32 1/10
" 1857	"	4.23 1/10

Ofschoon de stijging, die de koloniale waren gedurende de laatste jaren in het algemeen hebben ondergaan, het hare zal hebben toegebragt tot het zoo aanmerkelijk verhoogde netto rendement der indigo in 1857, in vergelijking met 1840, laat het zich echter vermoeden, dat ook verbetering van het fabriekaat daaraan niet vreemd zal zijn gebleven. In vergelijking met het netto rendement van 1840 bedroeg dat, in 1857 per pond verkregen, ruim 50 % meer, en worden dus daarmede eenigzins vergoed de inkrimping der teelt en de mindere opbrengst per bouw. In 1840 bedroeg de zuivere winst per pond *f* 1.35 1/4, in 1857 *f* 2.30. Die meerdere winst van 1857 zou nog grooter zijn geweest, zoo ook niet het kostende der indigo in 1857 40 cents per pond meer had bedragen dan in 1840, ofschoon daartegen weder eenigzins opweegt de vermindering der onkosten, die aan de verzending naar en de tegeldemaking in Nederland der indigo, niet minder dan aan andere Indische stapelprodukten, zal zijn te beurt gevallen.

Na alzoo met cijfers de resultaten te hebben nagegaan, welke de Javasche indigoteelt geldelijk voor het Gouvernement heeft gehad, zal het niet van belang ontbloot zijn, om nu ook te onderzoeken, hoe het der bevolking daarbij is gegaan. Het gemis van meer gedetailleerde mededeelingen omtrent dit gedeelte der geschiedenis van de indigoteelt vóór het jaar 1853, maakt het niet mogelijk om het dienaangaande te geven overzigt over een grooter tijdvak dan van 1853—1857 te laten loopen.

Het getal huisgezinnen, bij die teelt ingedeeld, bedroeg:

[1] Opmerkelijk is het, dat in Madioen, waar de produktie per bouw in 1857 de aanzienlijkste was, de prijs der indigo per pond nagenoeg gelijk stond met dien in Pekalogan, waar de geringste hoeveelheid per bouw was verkregen.

in 1853	. . . . .	104,386
„ 1854	. . . . .	108,356
„ 1855	. . . . .	118,081
„ 1856	. . . . .	110,858
„ 1857	. . . . .	110,996

In verband tot het totaal getal bouws, voor deze zelfde jaren hierboven (zie pag. 522, 1e kol.) opgegeven, blijkt het, dat men over den geheelen aanplant per bouw heeft gebezigd:

in 1853	. . .	5.58	huisgezinnen
„ 1854	. . .	5.75	„
„ 1855	. . .	6.—	„
„ 1856	. . .	6.32	„
„ 1857	. . .	6.06	„

Volgens die cijfers ziet men in het hier behandelde vijfjarig tijdvak eene vrij geregeld toenemende vermeerdering van het getal huisgezinnen per bouw. Het zal wel niet noodig zijn na te gaan, of en in hoe ver die vermeerdering in elke residentie, waar nog de indigoteelt bestaat, wordt waargenomen; genoeg zij het, met aanhaling slechts van het jaar 1857, aan te wijzen, dat er tusschen de verschillende residentiën een groot verschil bestaat in de verhouding van het getal huisgezinnen tot het getal bouws.

In het bedoelde jaar bedroeg het getal huisgezinnen:

voor	Cheribon. . . .	7,784
„	Pekalongan. . . .	8,427
„	Bezoeki.	1,303
„	Banjoemaas. . .	21,840
„	Bagelen.	56,732
„	Kadoe.	4,200
„	Madioen. . . .	10,710

In verhouding tot het getal bouws in iedere van die residentiën in 1857 voor de indigoteelt afgezonderd en hierboven (zie pag. 522, 1e kol.) opgegeven, heeft men dus per bouw gehad:

in Cheribon. . . .	5.41	huisgezinnen
„ Pekalongan. .	8.55	„
„ Bezoeki. . . .	5.76	„
„ Banjoemaas. .	4.61	„
„ Bagelen. . . .	6.72	„
„ Kadoe. . . .	6.—	„
„ Madioen. . .	5.97	„

Om welke redenen men in Pekalongan 8.55 huisgezinnen per bouw heeft gebezigd en in Banjoemaas slechts 4.61, wordt evenmin als de andere verschillende indeelingen opgehelderd. Opmerkelijk is het, dat het bezigen van een grooter getal huisgezinnen per bouw niet ten gevolge heeft eene meerdere produktie [1]). Men zou integendeel haast tot de bewering kunnen komen, dat de meerdere of mindere produktie tot het meerder of minder getal huisgezinnen staat in eene omgekeerde rede.

Bij eene opklimming toch van het getal huisgezinnen per bouw is de rangschikking der residentiën, als volgt:

Banjoemaas	met	4.61	huisgezinnen
Cheribon	„	5.41	„
Bezoeki	„	5.76	„
Madioen	„	5.97	„
Kadoe	„	6.—	„
Bagelen	„	6.72	„
Pekalongan	„	8.55	„

terwijl, bij eene opklimming in produktie per bouw, de rangschikking is als volgt:

Pekalongan. . .	17	Amst.	ponden
Cheribon. . . .	25	„	„
Kadoe.	26	„	„
Banjoemaas. . .	$32^1/_7$	„	„
Bezoeki.	34	„	„
Bagelen.	$36^1/_4$	„	„
Madioen. . . .	$43^1/_2$	„	„

De indigoplantende bevolking had ontvangen: [2]).

[1]) Dat eene ruime indeeling van het getal huisgezinnen per bouw getuigt van de welwillende bedoelingen van het Gouvernement is niet te ontkennen; maar of zij praktisch menschkundig zij, kan niet zoo gereedelijk worden toegegeven. Ten aanzien van de suikerteelt ziet men een bijkans gelijk verschijnsel, dat namelijk die residentiën, waar het geringste getal huisgezinnen per bouw zijn ingedeeld, zoo als Pasoeroewan en Bezoeki, niet die zijn, waar de geringste produktie per bouw wordt verkregen. Gebruik van meer menschen dan hoogst noodig is, leidt noodwendig tot dagdieverij. Gebruik van minder menschen daarentegen kan dikwijls leiden tot vermeerderde inspanning van krachten, omdat men daarbij ondervindt, dat de verdiensten (die niet in dagloonen bestaan, maar zich regelen naar de produktie) grooter zijn, naarmate het getal kleiner is dergenen, die daarop aanspraak hebben.

[2]) Het volgend overzigt en de daarbij gemaakte berekeningen moeten, wegens gebrek aan genoegzame bijzonderheden in de verslagen, beperkt worden tot het tijdvak van 1854—1857.

in 1854	*f*	994,480.46$^1/_2$
„ 1855 [1])	„	695,018.05
„ 1856	„	1,109,998.83$^1/_2$
„ 1857	„	932,321.—

hetgeen neerkomt:

a. per bouw:

in 1854 op	*f*	52.78
„ 1855 „	„	36.89$^1/_2$
„ 1856 „	„	62.65$^1/_2$
„ 1857 „	„	50.91

of gemiddeld per jaar *f* 50.81.

b. per huisgezin:

in 1854 op	*f*	9.17$^3/_4$
„ 1855 „	„	5.88$^3/_4$
„ 1856 „	„	10.01$^1/_4$
„ 1857 „	„	8.40

of gemiddeld voor een jaar *f* 8.38.

c. per Amsterdamsch pond:

in 1854 op	*f*	1.51
„ 1855 „	„	1.55$^1/_4$
„ 1856 „	„	1.51$^1/_2$
„ 1857 „	„	1.51$^1/_2$

Bij eene ontleding dier cijfers voor elke residentie afzonderlijk, blijkt het, dat aan de planters is betaald: [2])

[1]) Voor de jaren 1854 en 1855 wordt in de Ministeriële Verslagen over die beide jaren, het uitbetaalde aan de planters opgegeven, zonder daaronder te begrijpen hetgeen aan de bevolking van Madioen wegens landrente is kwijtgescholden. — Het schijnt er evenwel voor te moeten worden gehouden, dat het bedrag der kwijtgescholden landrenten wel degelijk is eene aan de bevolking gedane betaling. — Dit diene ter opheldering, waarom de hierboven in den tekst opgegeven sommen, als door de planters genoten, meer bedragen dan in de Officiële Verslagen en de daarbij gevoegde staten over de indigokultuur daarvoor is uitgetrokken; bedragende dat meerdere voor 1854. . . . *f* 43,438.46$^1/_2$
en voor 1855. . . . „ 53,098.63$^1/_2$

[2]) Ofschoon bij de zoo even voorgaande algemeene cijfers de residentie der Preanger Regentschappen daarbij is opgenomen, kan zij bij de nu volgende berekeningen buiten aanmerking blijven, in verband tot de geheele intrekking der indigoteelt aldaar in 1855.

1°. in de residentie Cheribon:

in 1854	*f*	58,369.50
„ 1855	„	43,071.—
„ 1856	„	57,621.—
„ 1857	„	54,196.50

zoodat daar door de planters is genoten:

a. per bouw:

in 1854	*f*	44.12
„ 1855	„	31.90$^1/_2$
„ 1856	„	42.88$^3/_4$
„ 1857	„	37.65

of gemiddeld per jaar *f* 39.14.

b. per huisgezin:

in 1854	*f*	8.40
„ 1855	„	4.83$^1/_2$
„ 1856	„	7.40
„ 1857	„	6.96$^1/_4$

of gemiddeld per jaar *f* 6.90.

2°. in de residentie Pekalongan:

in 1854	*f*	36,294.—
„ 1855	„	19,225.50
„ 1856	„	44,184.—
„ 1857	„	24,801.—

zoodat daar door de planters is genoten:

a. per bouw:

in 1854	*f*	36.93
„ 1855	„	19.62
„ 1856	„	44.84$^1/_2$
„ 1857	„	25.17$^1/_4$

of gemiddeld per jaar *f* 31.64.

b. per huisgezin:

in 1854	*f*	4.35$^3/_4$
„ 1855	„	2.30$^3/_4$
„ 1856	„	5.05
„ 1857	„	2.94$^1/_4$

of gemiddeld per jaar *f* 3.66$^1/_2$.

3°. in de residentie Bezoeki:

in 1854	*f*	22,185.—
„ 1855	„	9,820.—
„ 1856	*f*	11,905.50
„ 1857	„	11,491.50

zoodat daar door de planters is genoten:

a. per bouw:

in 1854 . . .	*f*	55.18
„ 1855 . . .	„	47.21
„ 1856 . . .	„	57.23½
„ 1857 . . .	„	50.84¾

of gemiddeld per jaar *f* 52.62.

b. per huisgezin:

in 1854 . . .	*f*	13.80½
„ 1855 . . .	„	7.39½
„ 1856 . . .	„	8.98½
„ 1857 . . .	„	8.81

of gemiddeld per jaar *f* 9.74½.

4°. in de residentie Banjoemaas:

in 1854 . . .	*f*	236,250.—
„ 1855 . . .	„	157,626.—
„ 1856 . . .	„	248,343.—
„ 1857 . . .	„	228,277.50

zoodat daar door de planters is genoten:

a. per bouw:

in 1854 . . .	*f*	47.80¾
„ 1855 . . .	„	32.84⅓
„ 1856 . . .	„	52.82
„ 1857 . . .	„	48.21

of gemiddeld per jaar *f* 45.42.

b. per huisgezin:

in 1854 . . .	*f*	10.20
„ 1855 . . .	„	7.02⅓
„ 1856 . . .	„	11.08
„ 1857 . . .	„	10.45¼

of gemiddeld per jaar *f* 9.69.

5°. in de residentie Bagelen:

in 1854 . . .	*f*	472,885.50
„ 1855 . . .	„	317,674.50
„ 1856 . . .	„	565,105.50
„ 1857 . . .	„	458,901.—

zoodat daar door de planters is genoten:

a. per bouw:

in 1854 . . .	*f*	62.34¾
„ 1855 . . .	„	40.38
„ 1856 . . .	„	68.47½
„ 1857 . . .	„	54.40

of gemiddeld per jaar *f* 56.40.

b. per huisgezin:

in 1854 . . .	*f*	9.78¾
„ 1855 . . .	„	6.32
„ 1856 . . .	„	10.29
„ 1857 . . .	„	8.08¾

of gemiddeld per jaar *f* 8.62.

6°. in de residentie Kadoe:

in 1854 . . .	*f*	34,725.—
„ 1855 . . .	„	24,681.—
„ 1856 . . .	„	52,504.50
„ 1857 . . .	„	27,561.—

zoodat daar door de planters is genoten:

a. per bouw:

in 1854 . . .	*f*	49.60½
„ 1855 . . .	„	35.26
„ 1856 . . .	„	65.63 [1]
„ 1857 . . .	„	39.37

of gemiddeld per jaar *f* 47.46½.

b. per huisgezin:

in 1854 . . .	*f*	8.26¾
„ 1855 . . .	„	5.87½
„ 1856 . . .	„	12.50
„ 1857 . . .	„	6.56

of gemiddeld per jaar *f* 8.30.

7°. omtrent de residentie Madioen kunnen de resultaten, die de indigoteelt aldaar voor de bevolking heeft gehad, niet met dezelfde juistheid als voor de andere residentiën worden aangewezen, uithoofde van de blijkbaar foutive opgaven in de officiële mededeelingen. — In het officiëel verslag over 1854 wordt de door de planters genoten betaling opgegeven ad *f* 56,446.50, terwijl in de kolom *andere kosten onder geen bepaald hoofd te brengen* voorkomt een post van *f* 43,438.46 aan vrijgestelde landrenten, zonder vermelding, of

[1] In het officiëel verslag over 1856 wordt de betaling per bouw opgegeven ad *f* 68.90, hetwelk blijkbaar foutief is. Wanneer men de genoten betaling ad *f* 52,504.50 deelt met het getal bouws, in 1856 in Kadoe aangeplant en bedragende 800 bouws, zal er geen ander cijfer verkregen worden, dan het hierboven in den tekst gegevene.

het geheel of hoe veel daarvan ten voordeele der planters heeft gestrekt. In het officiëel verslag over 1855 wordt de door de planters genoten betaling opgegeven ad *f* 52,360.91$^1/_2$, terwijl in de kolom *andere kosten onder geen bepaald hoofd te brengen* voorkomt een post van *f* 59,711.21$^1/_2$, waaronder, blijkens de kolom *aanmerkingen*, is begrepen voor een bedrag van *f* 53,098.76 aan vrijgestelde landrenten, zonder opgave hoe veel daarvan ten voordeele der planters heeft gestrekt. — In de Verslagen over de jaren 1856 en 1857 daarentegen worden als inkoopsprijs, aan de planters betaald, de totale sommen opgebragt, zoo aan uitbetaalde gelden als aan vrijgestelde landrenten. Dat dit laatste te regt is geschied, zal wel niet betwijfeld kunnen worden, en men zou dus, om tot eenig resultaat te kunnen komen, niet beter kunnen doen, dan bijeen te trekken voor de jaren 1854 en 1855 de in ieder jaar betaalde gelden en de in ieder jaar vrijgestelde landrenten, zoo het uitgemaakt was, dat deze laatste posten, in beide die jaren, geheel ten voordeele der planters moeten komen. Dit is wel waarschijnlijk, maar dan ontstaat er weder eene andere zwarigheid, deze namelijk, dat de betalingen, wanneer men ze berekent per Amst. pond, in ieder jaar verschillen, gezwegen nog, dat zoodoende de Madioensche bevolking bevonden wordt per pond indigo meer voor plantloon te hebben genoten, dan de bevolkingen in de andere residentiën, waar de indigoteelt bestaat.

Terwijl toch in al de andere residentiën de bevolking in het tijdvak van 1854—1857 als plantloon heeft genoten *f* 1.50 per Amst. pond indigo, zou de rekening voor de bevolking van Madioen uitvallen als volgt:

in 1854 voor eene produktie van 61,577 Amst. ponden aan genoten betaling.	*f* 56,446.50
aan vrijgestelde landrenten.	„ 43,438.46$^1/_2$
te zamen. . .	*f* 99,884.96$^1/_2$

of ruim *f* 1.62 per pond.

in 1855 voor eene produktie van 57,121 Amst. ponden aan genoten betaling.	52,360.91$^1/_2$
aan vrijgestelde landrenten.	„ 53,098.63$^1/_3$
te zamen. . .	*f* 105,459.55

of ruim *f* 1.84$^1/_2$ per pond.

in 1856 voor eene produktie van 79,864 Amst. ponden aan genoten betaling.	*f* 73,208.66
aan vrijgestelde landrenten.	„ 57,126.67
te zamen. . .	*f* 130,335.33

of ruim *f* 1.63 per pond.

in 1857 voor eene produktie van 77,965 Amst. ponden aan genoten betaling.	*f* 71,467.91$^1/_2$
aan vrijgestelde landrenten.	„ 55,624.58$^1/_2$
te zamen. . .	*f* 127,092.50 [1])

of ruim *f* 1.64 per pond.

In het algemeen kan men van de indigoteelt in Madioen zeggen, dat, hoezeer de aanplant van 1854 tot 1857 jaarlijks is vermeerderd, alsook het getal

[1]) In het Ministeriëel Verslag van 1857 wordt in de kolom *Inkoopsprijs aan de planters in Madioen betaald*, opgegeven de totale som van *f* 127,092.50, terwijl drie kolommen vroeger de door de planters genoten betaling wordt opgegeven ad *f* 71,467.91$^1/_2$. In verband hiermede zou men tot de slotsom komen, dat in de totale som aan kwijtgescholden landrenten is begrepen een bedrag van *f* 55,624.58$^1/_2$, zoo als hierboven in den tekst is aangegeven. Ondertusschen wordt in de kolom *Aanmerkingen* gezegd, dat de kwijtgescholden landrenten hebben bedragen slechts *f* 51,504.33. Indien die som niet foutief is, dan zou daaruit volgen, of dat het uitbetaalde in geld niet heeft bedragen *f* 71,467.91$^1/_2$, maar *f* 75,588.27, of dat de totale som voor inkoopsprijs door de planters, zoo aan geld als kwijtgescholden landrenten genoten, niet is *f* 127,092.60, maar slechts *f* 122,973.25, en dan zou het plantloon per pond bedragen slechts *f* 1.57$^3/_4$ in stede van *f* 1.64, hierboven opgegeven. — Wat is hier waarheid?

huisgezinnen [1]), de produktie per bouw [2]) steeds hooger is geweest, dan die der andere residentiën, zoodat men vrij zeker kan aannemen, dat die teelt voor de Madioensche bevolking voordeeliger of liever minder onvoordeelig is geweest dan elders.

Na al het voorafgegane zou men, in verband tot de zoo even gemaakte berekeningen (onder voorbehoud met opzigt tot derzelver naauwkeurigheid) kunnen aannemen, dat de indigo plantende bevolking van Madioen heeft genoten [3]):

a. per bouw:

in 1854	. . .	*f*	$67.15^1/_2$
" 1855	. . .	"	$69.81^3/_4$
" 1856	. . .	"	$85.44^1/_4$
" 1857	. . .	"	70.93

of gemiddeld per jaar *f* $73.33^1/_2$.

b. per huisgezin:

in 1854	. . .	*f*	$11.42^1/_4$
" 1855	. . .	"	$9.86^1/_4$
" 1856	. . .	"	$11.33^1/_4$
" 1857	. . .	"	$11.85^3/_4$

of gemiddeld per jaar *f* $11.11^1/_2$

Wanneer men, opklimmende van het mindere tot het meerdere, de verschillende residentiën, waar de indigoteelt en bereiding nu nog bestaat, rangschikt naar de betaling, die de bevolking, over het hier behandelde tijdvak van 1854—1857, gemiddeld per jaar heeft ontvangen, dan komen zij in de volgende orde:

a. per bouw:

Pekalongan.	. .	*f*	31.64
Cheribon.	. . .	"	39.14
Banjoemaas.	. .	"	45.42
Kadoe.	. . . .	"	$47.46^1/_2$
Bezoeki.	. . .	"	52.62
Bagelen.	. . .	"	56.40
Madioen.	. . .	"	$73.33^1/_2$

b. per huisgezin:

Pekalongan.	. .	*f*	$3.66^1/_2$
Cheribon.	. . .	"	6.90
Kadoe.	. . . .	"	8.30
Bagelen.	. . .	"	8.62
Banjoemaas.	. .	"	9.69
Bezoeki.	. . .	"	$9.74^1/_2$
Madioen.	. . .	"	$11.11^1/_2$

Bij eene vergelijking der verschillende residentiën onderling blijkt uit het voorafgegane, dat eene hoogere betaling per bouw (wegens grootere produktie) niet van zelf medebrengt eene meerdere ontvangst per huisgezin, omdat dit laatste afhangt van het getal huisgezinnen per bouw ingedeeld. Zoo ziet men dat in Banjoemaas, waar, wegens mindere produktie, minder per bouw is betaald dan in de residentiën Kadoe en Bagelen, een huisgezin gemiddeld toch meer heeft ontvangen dan in de beide residentiën. Evenzoo heeft in Bezoeki een huisgezin meer ontvangen dan in Bagelen, in weerwil, dat in deze laatste residentie èn produktie, èn bij gevolg betaling per bouw hooger zijn geweest. — Alleen schijnt, met opzigt tot de resultaten der teelt voor de bevolking, de residentie Madioen bovenaan gesteld te kunnen worden, terwijl omgekeerd in de eerste plaats Pekalongan en vervolgens Cheribon in alle opzigten de meest ongunstige uitkomsten aanwijzen.

[1]) Het getal bouws heeft in Madioen bedragen:

in 1854	. . .	$1{,}487^2/_5$
" 1855	. . .	$1{,}510^1/_5$
" 1856	. . .	$1{,}525^2/_5$
" 1857	. . .	$1{,}791^4/_5$

en dat der huisgezinnen:

in 1854	. . .	8,744
" 1855	. . .	10,691
" 1856	. . .	11,500
" 1857	. . .	10,710

dat is per bouw:

in 1354	. . .	5,88	huisgezinnen.
" 1855	. . .	7,08	"
" 1856	. . .	7,54	"
" 1857	. . .	5,98	"

[2]) De produktie per bouw heeft bedragen:

in 1854	. . .	$41^1/_2$	Amst.	ponden.
" 1855	. . .	$37^1/_2$	"	"
" 1856	. . .	$52^1/_2$	"	"
" 1857	. . .	$43^1/_2$	"	"

[3]) De nu volgende cijfers verschillen veel van die, in de Ministeriële Verslagen gegeven, als door de bevolking van Madioen per bouw of per huisgezin te zijn genoten, omdat in die stukken de berekening wordt gemaakt over hetgeen aan geld aan de bevolking is uitbetaald, terwijl hier de berekening geschiedt over het uitbetaalde in geld en over het bedrag der kwijtgescholden landrenten gezamenlijk.

Doch al waren de meest gunstige resultaten, die, bij voorbeeld, welke, volgens de voorafgegane berekeningen, in de residentie Madioen zijn verkregen, ook geweest die van al de andere residentiën, waar de indigo wordt geteeld, wie zou der bevolking, voor haren arbeid, een zoo zuur verdiend loon benijden? En hoe moet dan het oordeel uitvallen, wanneer men residentiën vindt, waar de bevolking per huisgezin (in vier jaren tijds!) gemiddeld jaarlijks niet meer heeft ontvangen dan f 3.66½ voor eenen arbeid, die, hoe laag ook berekend, toch stellig meer dan 150 dagen van het jaar vordert [1])?

De kosten van de bereiding der indigo (daaronder begrepen de bezoldiging van opzieners en ander personeel), alsmede van de emballage, het transport naar de stranden, de percentswijze belooning der Europesche ambtenaren en inlandsche hoofden, en diverse andere uitgaven, hebben bedragen:

in 1854	. . . f	293,477.33½
" 1855	. . . "	276,191.28½
" 1856	. . . "	306,623.87
" 1857	. . . "	272,832.53½

hetgeen per Amsterdamsch pond neerkomt:

in 1854 op.	. . . f	0.44½
" 1855 "	. . . . "	0.61½
" 1856 "	. . . . "	0.41¾
" 1857 "	. . . . "	0.44½

Dat de maatregelen van het Gouvernement de blijkbare strekking hebben, om niet alleen het fabriekaat te verbeteren, maar ook het drukkende der teelt voor de bevolking te verminderen, door opheffing, waar zij, zoo als in de residentiën Kediri en Preanger Regentschappen, niet meer was vol te houden, of door vermeerdering van de betalingen aan de indigoplanters en van het getal huisgezinnen per bouw, is niet te ontkennen, ofschoon ten aanzien van dit laatste de doelmatigheid in twijfel zou kunnen getrokken worden [2]), — en wie zou den invloed van betere regeling van den arbeid, zoowel als van betere betaling in het algemeen en afgescheiden van andere consideratiën willen miskennen? Ongelukkigerwijs evenwel valt het gemakkelijker omtrent een en ander meer welwillende bepalingen of maatregelen te maken of te nemen, dan om hare goede werking altijd en voortdurend te verzekeren. Er is in elke industriële onderneming voor rekening van een gouvernement (waaronder wel niet behoeven gerangschikt te worden ondernemingen of inrigtingen, die voor de behoeften van 's lands dienst en dus niet als winstgevende speculatiën bestaan of daargesteld zijn) iets, dat altijd eene verhindering blijft, om haar in alle opzigten gelukkig te doen slagen [1]). — Het is de miskenning der eenvoudige waarheid, dat, behalve al het opgenoemde en meer nog dan dat, vereischt wordt het oog van den meester. — Die miskenning, te noodlottiger, wanneer, zoo als hier, dwang de grondslag is, waarop de onderneming berust, kan niet worden vergoed door het bezigen van 's lands ambtenaren, die, daargelaten nog de vraag, of zij voor de hun opgedragen taak, door eene allezins behoorlijke opleiding, de noodige geschiktheid hebben verkregen, en om niet te spreken van de waarschijnlijkheid, dat het uitzigt op bevordering wegens betoonden dienstijver de aanleiding moet worden, om onwillekeurig 's lands geldelijk voordeel op eene al te eenzijdige wijze te behartigen, blootstaan voor gedurige verplaatsingen, en voor wie dus, behoudens eenige hoogst zeldzame uitzonderingen, eene innige vereenzelviging met de aan hen toevertrouwde belangen, nooit zal of kan worden eene levenskwestie, gelijk dit het geval moet zijn met den partikulieren ondernemer, die, omdat hem de magt ter aanwending van dwang ontbreekt, van zelf en uit den aard der zaak, komt tot het inzigt, dat op den duur zijn welbegrepen belang geen beteren grondslag kan hebben dan de gelijktijdige bevordering van het belang der bevolking, die voor hem werkt en arbeidt.

---

[1]) Dat dit ziet op de residentie Pekalongan, blijkt uit de omtrent die residentie op bladz. 525, 2e kol. gegeven berekening. Deze zoo hoogst treurige resultaten zullen hoogst waarschijnlijk aanleiding hebben gegeven, dat, zoo het schijnt ná 1857, de indigoteelt ook daar is ingetrokken.

[2]) Zie hetgeen daaromtrent in het midden is gebragt in de noot op pag. 524, 2e kol.

[1]) *Gelukkig*, niet alleen voor den ondernemer, wat betreft de geldelijke resultaten, — in dit opzigt toch laat 's Gouvernements speculatie met de indigoteelt weinig te wenschen over, — maar ook *gelukkig* voor de bevolking. — De hierboven gegeven berekeningen kunnen ten aanzien van dit laatste eenigen maatstaf ter beoordeeling aan de hand geven, en verklaren, waarom, terwijl in 's Gouvernements landen onder de indigo plantende bevolking, verloop van volk hier en daar plaats had, de partikuliere ondernemers waarlijk over geen gebrek aan volk op hunne gronden te klagen hebben gehad.

Wanneer men het nommer 22 van het *Staatsblad van Nederlandsch Indië* voor 1834, en meer bijzonder de daarbij ter algemeene kennis gebragte zakelijke extrakten, betreffende het toen pas ingevoerde stelsel van kultures, inziet, zal men zich kunnen overtuigen, dat het gemis van partikuliere ondernemers meer bijzonder aanleiding heeft gegeven tot het bezigen van ambtenaren in den aanvang. Dat het niet zeer consequent was, om, dewijl men op dat oogenblik geen geschikte partikuliere ondernemers kon vinden, de toevlugt te nemen tot ambtenaren, die (want hoe zouden zij er aan gekomen zijn?) waarschijnlijk evenmin geschikt waren, zal wel niet behoeven aangewezen te worden; maar desniettemin blijkt het, in de bedoelingen van den Gouverneur-Generaal VAN DEN BOSCH, den ontwerper van het stelsel, te hebben gelegen, om te eeniger tijd het intermediair van partikuliere ondernemers in te roepen. Maar wanneer men eenmaal de voordeelen, aan eene zaak verbonden, heeft genoten, valt het niet gemakkelijk daarvan geheel of gedeeltelijk afstand te doen.

In het algemeen schijnt men meer en meer te hebben voorbijgezien, dat de Gouverneur-Generaal VAN DEN BOSCH in de invoering van het stelsel der kultures niet zoo zeer heeft gezien eene handelsspeculatie voor het Gouvernement, als wel de vermeerdering van de produktive krachten der Javasche bevolking [1]). Uit die vermeerdering, welke, daar zij gepaard moest gaan met eene betere betaling der voor de Europesche markt geteeld wordende artikelen, de toeneming der behoeften dier bevolking moest ten gevolge hebben, zou, naar zijn inzien, afgescheiden van de voordeelen, die voor scheepvaart en handel daaruit zouden ontstaan, eene veel grootere opbrengst der belastingen voortvloeijen, en daarvan verwachtte hij een, ter stijving van 's Rijks middelen, aan te wenden excedent der Indische ontvangsten; terwijl het in handen krijgen van eene massa van produkten, voor het Gouvernement zou zijn een middel om dat excedent te remitteren. Dat die bedoeling, welke de moeijelijke geldelijke omstandigheden van het moederland in die dagen hem niet toelieten vast te houden, meer en meer uit het oog is verloren, leert de geschiedenis der Javasche indigoteelt [1]).

Het is hier de plaats niet, om in het algemeen de waarde of onwaarde van het kultuurstelsel te onderzoeken, niet alleen van de zijde der voordeelen, die het Gouvernement er uit getrokken heeft, maar ook van die, welke daaruit voor de bevolking zijn voortgevloeid. Daarvoor zou eene, voor het tegenwoordige, te ver gaande behandeling vereischt worden van de vraag, of en in hoe ver dat stelsel, na een bestaan van bijkans dertig jaren, gestrekt heeft, om de Javasche bevolking — ten aanzien van welke wel niemand, die niet alle gevoel van zedelijkheid heeft uitgeschud, zal ontkennen, dat Nederland eene providentiële roeping heeft te vervullen, die niet alleen en zelfs niet hoofdzakelijk kan gelegen zijn in de bevordering van het geldelijk belang der overheerschers, — langzamerhand op te heffen uit den diepen staat van vernedering, waarin zij door eeuwenlange verdrukking was geraakt, — of en in hoe ver dat stelsel, onder die bevolking, op zoo hechte grondslagen rust, dat eene instorting van het opgetrokken gebouw niet te vreezen zou zijn, zelfs dan wanneer het Gouvernement kon goed vinden zijnen steun er aan te onttrekken. Genoeg zij het hier, als de slotsom der vooraf gegane berekeningen en der daaruit afgeleide beschouwingen, ten aanzien van het wedervaren der bevolking bij de indigoteelt, te wijzen op de meer dan hooge waarschijnlijkheid, dat, zonder dwang, die teelt, althans zoo als zij tot nu toe in de Gouvernementslanden heeft plaats gegrepen, door haar niet lang zou worden voortgezet.

Maar, terwijl de van regeringswege gedane mededeelingen niet geschikt zijn, om over 's Gouvernements indigoteelt een gunstig oordeel te doen uitspreken, een oordeel evenwel, dat niet gerigt mag worden tegen de bedoelingen zelve van het Gouvernement, maar tegen de resultaten, voor zoo ver zij, uit den aard der zaak, zoo en niet anders konden uitvallen [2]), is het

[1]) *Vermeerdering der produktive krachten eener bevolking* beteekent iets meer dan *vermeerdering der produktie van een land.* Waar het eerste plaats grijpt, zal men het laatste niet missen. Het laatste daarentegen behoeft slechts het uitwerksel te zijn van eene van buiten op eene levenlooze massa uitgeoefende kracht. De miskenning van dat verschil moge gelegen hebben in de toepassing van het kultuurstelsel, — misschien wel in het stelsel zelf, zeker niet in de bedoelingen van den ontwerper, die alleen gedwaald heeft in de meening, dat dwang (anders dan bij wijze van reäctie) in zedelijken zin iets goeds zou kunnen te weeg brengen.

[1]) En niet minder die der koffij en suiker, zoo als uit de daarover handelende artikelen kan blijken.

[2]) Een gouvernement, dat zich on-gouvernemen-

te betreuren, dat de partikuliere ondernemingen voor de teelt en de bereiding van indigo in gebreke zijn gebleven, om de resultaten, die *zij* hebben verkregen, niet van één jaar, maar van verscheiden jaren, bekend te maken. Waarschijnlijk zou men, uit de van die zijde gegeven cijfers, eene geschiedenis hebben gelezen, niet van oogverblindende uitkomsten in den beginne, doch gevolgd door steeds toenemenden achteruitgang, zoo als bij 's Gouvernements kultuur, maar van aanvankelijk moeijelijken strijd met menige teleurstelling, eindelijk bekroond door resultaten, die te duurzamer zullen zijn, naarmate het blijken zal, dat men zich getrouwer heeft vastgehouden aan die beginselen, welke een welbegrepen eigenbelang alleen kan goedkeuren. Waar er strijd bestaat [1]) over twee tegenover elkander staande beginselen, waarvan de al of niet voortdurende toepassing van zoo grooten invloed moet wezen èn op de algemeene belangen, èn op het welzijn eener bevolking, die waarlijk de meest hartelijke belangstelling verdient, mag de eene partij het woord niet laten aan de andere, al is het dat deze, door hetgeen zij zelf van hare uitkomsten mededeelt, zich aan een veroordeelend vonnis blootstelt. Immers, zoo lang niet het onwedersprekelijk bewijs is geleverd, niet alleen dat het beginsel dezer laatste partij op vernietiging uitloopt of moet uitloopen, maar ook dat het tegenovergestelde de kracht heeft van een zich steeds ontwikkelend leven, zal men zich blijven vergapen aan eenmaal verkregen resultaten, en daaraan vasthouden, al blijkt het, dat daarop bij voortduring niet meer kan worden gerekend.

Bij gemis van de noodige opgaven, kan men de resultaten dier partikuliere ondernemingen, welke in de zoogenaamde Vorstenlanden, grootendeels in de residentie Djokdjokarta, aanwezig zijn, niet met juistheid, en niet anders dan bij benadering, aangeven, door van den uitvoer van indigo, gedurende een zeker getal jaren, af te trekken de hoeveelheid, die in het zelfde tijdvak door 's Gouvernements indigoteelt is geproduceerd; terwijl, aangezien nagenoeg de geheele Gouvernements produktie ten verkoop naar Nederland wordt verzonden, ten voordeele van de partikuliere produktie nog zou moeten worden gebragt hetgeen op Java voor de consumtie is verbleven. Omtrent dit laatste zijn echter geen cijfers, zelfs niet bij gissing, op te geven. Dat onder eene bevolking, zoo als die van Java, waarvan verreweg het grootste gedeelte zijn voornaamste kleedingstuk blaauw geverfd draagt, de consumtie niet gering moet zijn, al neemt men aan, dat een gedeelte der van Europa ingevoerd wordende lijnwaden in blaauw geverfde katoenen stoffen bestaat, schijnt wel a priori te kunnen worden vermoed. Maar daargelaten, dat het dan nog moeijelijk blijft, om de behoefte aan indigo te bepalen, komt daarbij nog de vraag, of en in hoever in die behoefte wordt voorzien door de eigen produktie der bevolking van zoogenaamde natte indigo.

Zonder zich evenwel te veel te wagen op het veld der gissingen, kan de hierboven aangegeven maatstaf, ter berekening van de partikuliere produktie, reeds belangrijke resultaten opleveren, wanneer voor het daarvan te geven overzigt genomen wordt het tijdvak van 1840 tot en met 1857. Alsdan blijkt het, dat in die achttien jaren zijn uitgevoerd [1]). Amst. ponden 24,989,699½
terwijl in dienzelfden tijd de Gou-

Te transporteren Amst. ponden 24,989,699½

tele handelingen veroorlooft, door zich te begeven in ondernemingen, voor de partikuliere exploitatie weggelegd, handelt tegen den regel: *Ne sutor ultra crepidam.*

[1]) Het behoeft naauwelijks opgemerkt te worden, dat men hier het oog heeft op den strijd tusschen de voor- en tegenstanders van het kultuurstelsel met de daarmede verbonden kwestiën van vrijen en gedwongen arbeid, en van eene eigen Gouvernements exploitatie.

[1]) Te weten:

in 1840	Amst.	ponden	2,123,911
„ 1841	„	„	1,827,386¼
„ 1842	„	„	1,627,437¾
„ 1843	„	„	1,890,429
„ 1844	„	„	1,648,431
„ 1845	„	„	1,653,869¼
„ 1846	„	„	1,751,964
„ 1847	„	„	1,777,746¼
„ 1848	„	„	1,419,724
„ 1849	„	„	1,062,348¼
„ 1850	„	„	1,256,821¼
„ 1851	„	„	774,305½
„ 1852	„	„	690,505¼
„ 1853	„	„	1,323,002¼
„ 1854	„	„	1,077,847¾
„ 1855	„	„	926,008¾
„ 1856	„	„	1,093,722
„ 1857	„	„	1,064,200
	Amst.	ponden	24,989,699½

Transport	Amst. ponden	24,989,699½
vernementsindigoteelt heeft geproduceerd [1]. . .	〃 〃	18,932,829
zoodat meer dan die produktie zijn uitgevoerd. . . .	Amst. ponden	6,056,870½

Mag men nu aannemen, dat dit meerdere door de partikuliere ondernemingen is geleverd, dan zou, volgens die globale berekening, de jaarlijksche partikuliere produktie kunnen gesteld worden op ongeveer 336,493 Amst. ponden.

Wanneer men echter het hier behandeld achttienjarig tijdvak, zoowel wat betreft den uitvoer als de Gouvernements produktie, weder verdeelt in zes tijdvakken ieder van drie jaren, dan verkrijgt men aangaande de partikuliere produktie, ofschoon het totale cijfer, daarvoor zoo even opgegeven, hetzelfde blijft, zeer opmerkelijke resultaten.

Van het jaar 1840—1842 toch heeft de uitvoer bedragen.	Amst. ponden	5,578,735	
en de Gouvernements produktie. .	〃 〃	5,046,967	
zoodat er voor de partikuliere produktie nog zou overblijven. . . .	Amst. ponden	531,768	
of gemiddeld 's jaars.			Amst. ponden 177,256
Van 1843—1845 heeft de uitvoer bedragen.	Amst. ponden	5,192,729¼	
daarentegen de Gouvernements produktie.	〃 〃	4,140,894	
weshalve voor de partikuliere produktie nog overbleef.	Amst. ponden	1,051,835¼	
of gemiddeld 's jaars.			〃 〃 350,612
Van 1846—1848 heeft de uitvoer bedragen.	Amst. ponden	4,949,434¼	
en de Gouvernements produktie. .	〃 〃	3,664,449	
zoodat er voor de partikuliere produktie nog overbleef.	Amst. ponden	1,284,985¼	
of gemiddeld 's jaars.			〃 〃 428,328
Van 1849—1851 heeft de uitvoer bedragen.	Amst. ponden	3,093,475	
en de Gouvernements produktie. .	〃 〃	2,154,266	
zoodat er voor de partikuliere produktie nog overbleef.	Amst. ponden	939,209	
of gemiddeld 's jaars.			〃 〃 313,069
Van 1852—1854 heeft de uitvoer bedragen.	Amst. ponden	3,091,355¼	
en de Gouvernements produktie. .	〃 〃	2,130,237	
zoodat er voor de partikuliere produktie nog overbleef.	Amst. ponden	961,118¼	
of gemiddeld 's jaars.			〃 〃 320,373

[1]) De jaarlijksche produktie van 's Gouvernements teelt is hierboven opgegeven. Zie pag. 522, 2e kol.

Van 1855—1857 heeft de uitvoer bedragen.	Amst. ponden	3,083,970¾
en de Gouvernements produktie. .	〃 〃	1,796,016
zoodat er voor de partikuliere produktie nog overbleef.	Amst. ponden	1,287,954¾
of gemiddeld 's jaars.	Amst. ponden	429,318

Wegens het gemis van de kennis van het aandeel, dat zoowel de partikuliere handel als het Gouvernement respectivelijk hebben gehad in den uitvoer van indigo gedurende de eerste dertien jaren van het hier behandeld 18jarig tijdvak, hebben wij, ofschoon van de vijf laatste jaren daaromtrent meer bepaalde opgaven bezittende, de berekening over het geheele 18jarig tijdvak, volgens den aangegeven maatstaf, niet anders dan bij benadering kunnen maken. Uit de opgave aan het slot van dit artikel omtrent den partikulieren uitvoer der laatste vijf jaren zou evenwel volgen, dat het voor de twee laatste driejarige tijdvakken met de zaak eenigzins anders is gesteld, en zou de partikuliere produktie van 1852—1854 kunnen geschat worden op 340 à 350,000 Amst. ponden 's jaars, en van 1855—1857 op ongeveer 400,000 Amst. ponden 's jaars. In allen geval schijnt de voorafgegane aantooning, zelfs met deze verandering in den loop der zaak, de navolgende gevolgtrekkingen te wettigen:

1°. dat de partikuliere produktie gerekend kan worden eerst met en ná het jaar 1840 van eenige beteekenis te zijn geworden;
2°. dat in het tweede driejarig tijdvak zij eenen grooten sprong vooruit heeft gedaan [1]);
3°. dat die vooruitgang, hoewel niet zoo groot, in het derde driejarig tijdvak nog belangrijk mag heeten;
4°. dat in het vierde driejarig tijdvak een belangrijke achteruitgang heeft plaats gehad [2]);
5°. dat in het vijfde driejarig tijdvak de partikuliere produktie zich eenigzins van dien achteruitgang heeft hersteld; en
6°. dat zij in het laatste of zesde driejarig tijdvak bijna het hoogste standpunt van vroeger, dat namelijk van het derde driejarig tijdvak, weder bereikt had.

Deze loop is geheel anders dan die van 's Gouvernements indigoteelt. Daar heeft men de produktie van 1840, die 49¾ Amst. ponden per bouw bedroeg (zie pag 522, 2e kol.), nimmer meer verkregen, en zoo, na eenen gedurigen achteruitgang, van tijd tot tijd, zoo als in 1853 en 1856, weder eenige vermeerdering van produktie plaats greep, bleef zij niet voortduren en nam de achteruitgang op nieuw eenen aanvang.

Er komt bij dat alles nog iets, dat zeer de opmerking verdient. In de Gouvernements landen heeft men veel geklaagd over uitputting van gronden. Die uitputting moet zoo sterk zijn, dat rijstvelden, die voor de indigoteelt waren afgezonderd geweest, wanneer ze weder voor den rijstbouw werden gebezigd, soms niet meer dan 7 pikols rijst per bouw opleverden, terwijl anders een oogst van 20 pikols per bouw zelfs als zeer middelmatig kan worden beschouwd. Voor het Gouvernement of deszelfs ambtenaren kon het niet moeijelijk vallen, om in dat kwaad eenigzins te voorzien door gedurige verwisseling van gronden. Maar in hoe ver hadden de partikuliere ondernemers daartoe de gelegenheid? Uit het Ministeriëel Verslag over 1857 blijkt, dat in de residentie Djokdjokarta, alwaar de grootste partikuliere indigoproduktie bestaat en de jaarlijksche opbrengst wordt gesteld op 405,600 Amst. ponden, aanwezig waren 49 verhuurde landen, waarvan er 13 waren, wier uitgestrektheid niet was opgegeven. De uitgestrektheid der 36 overige verhuurde landen bedroeg 10,950 bouws. Naar dien maatstaf de uitgestrektheid van een verhuurd land stellende op gemiddeld ruim 300 bouws, zal men waarschijnlijk niet ver van de waarheid blijven, door aan te nemen, dat de 49 verhuurde landen in de genoemde residentie te zamen ongeveer 15,000 bouws bevatten. Wanneer men nu de Djokdjokartasche indigoproduktie stelt op on-

[1]) Dat die sprong niet anders dan aan uitbreiding der teelt kan worden toegeschreven, schijnt niet twijfelachtig.

[2]) Waaraan die belangrijke achteruitgang te wijten zij, is moeijelijk na te gaan. Misschien aan inkrimping der teelt, — misschien ook ligt de reden daarin, dat men welligt in den beginne heeft gewerkt op het voetspoor van 's Gouvernements indigoteelt en bereiding, en met geen beter gevolg. In dat geval zouden dan de laatste zes jaren het tijdvak zijn, waarin men zijnen eigen, zelfstandigen weg heeft gevolgd.

geveer 70 Amst. ponden per bouw [1]) gemiddeld, zoo als, blijkens het hierboven gegeven overzigt van 1840 tot 1857 (zie pag. 522, 2e kol.) in al die jaren, niet een maal in de Gouvernements landen is verkregen, dan zou daaruit volgen, dat voor de Djokdjokartasche produktie, die, zoo als gezegd, op 405,600 ponden jaarlijks wordt geschat, gebezigd worden ongeveer 6,000 bouws. Dat met zulk eene uitgestrektheid gronds, daar waar die van al de verhuurde landen te zamen waarschijnlijk niet hooger dan op 15,000 bouws kan gesteld worden, niet veel gelegenheid tot verwisseling van gronden bestaat, valt ligtelijk na te gaan, vooral wanneer men daarbij in het oog houdt, dat van de in Djokdjokarta verhuurde landen er zes waren, op welke niets dan rijst geteeld wordt, en het niet onwaarschijnlijk is, dat op de andere landen, ongerekend de rijst, waarvoor de benoodigde gronden ter verwisseling voor de indigo worden gebezigd, nog wel andere kultures zullen bestaan. Wat evenwel hiervan ook wezen moge, de veronderstelling, dat de huurders van gronden in Djokdjokarta, die zich met de indigoteelt bezig houden, weinig gelegenheid hebben tot verwisseling van gronden, wordt meer of min versterkt, door hetgeen in het Ministeriëel Verslag over 1857 is gezegd [2]), dat namelijk de indruk, dien het aangaande de partikuliere indigoproduktie gedane onderzoek had nagelaten (een indruk die in het algemeen gunstig is te noemen), ook deze was, dat de bewerking der gronden, bij die ondernemingen, voordeeliger was voor het behoud der vruchtbaarheid [3]), en dat dus andere maatregelen, waaronder waarschijnlijk het op Java kostbaar middel van bemesting, door de partikuliere ondernemers zijn aangewend, om alzoo te gemoet te komen aan de niet ruime beschikking over gronden voor de verwisseling.

Op Java wordt de indigo bij voorkeur geteeld op lage alluviale gronden aan de stranden, of in de binnenlanden op goede sawah's (natte rijstvelden), zoo veel mogelijk bij de rivieren, terwijl een heet en vochtig klimaat daarbij zeer bevorderlijk schijnt te zijn. Van de vele, de indigokleurstof opleverende planten bezigt men hoofdzakelijk de *indigofera tinctoria* en de *indigofera anil.* Van die verschillende, bepaaldelijk ook van de hier genoemde twee soorten, vindt men eene uitvoerige beschrijving in de door den Hoogleeraar MIQUEL uitgegeven *Flora van Nederlandsch Indië* (1e Dl., 1e Afd., pag. 299 en volgg.). De Javanen kennen slechts twee soorten voor de bereiding van de indigo, te weten: de *taroem-kumbang* en de *taroem-kajoe*, waarvan de eerste voortgeplant wordt door stekken, en, hoewel bedekt met eenen overvloed van bloemtrossen, volgens hun beweren, nimmer vrucht of zaad voortbrengt, terwijl het tegendeel het geval zou zijn met de *taroem-kajoe*, die jaarlijks op nieuw gezaaid wordt. Volgens MIQUEL heeft de Heer JUNGHUHN bevonden, dat het de *indigofera tinctoria* is, die bekend is onder de benaming van *taroem-kumbang*, en dat het afsnijden van stekken voor de voortplanting, terwijl daardoor de ontwikkeling van wortel, stengel en bladen wordt bevorderd, geschiedt ten koste van de voortbrenging van zaad, in weêrwil dat de *taroem-kumbang* overvloediger bloesem heeft dan de *taroem-kajoe*. Onder deze laatste benaming daarentegen heeft de Heer JUNGHUHN zoowel *indigofera tinctoria*

---

[1]) In de brochure van den Heer HASSELMAN, *Beschouwingen omtrent het kultuurstelsel*, enz. wordt de produktie gesteld op 60 à 80 ponden per bouw.

[2]) Zie de op pag. 521, 2e kol. reeds aangehaalde noot, voorkomende op pag. 124 van het hier bedoeld verslag.

[3]) De *indigofera tinctoria*, de plant, die bij voorkeur voor de bereiding van indigo dient, heeft eenen penvormigen, nagenoeg drie voeten langen wortel, die dus diep in den grond doordringt. Wanneer men, dit wetende, daarbij tevens in aanmerking neemt, hoe weinig de Javaan, over het algemeen, houdt van diep ploegen, waartoe trouwens zijn kleine, ligte ploeg zoo weinig geschikt is, dan zou men haast komen tot de vraag, of niet ook daarin voor een gedeelte misschien de oorzaken te zoeken zijn van de ongelukkige resultaten, die 's Gouvernements indigoteelt tot nu toe heeft opgeleverd. Het is bekend, hoe veel moeite wijlen de Heer DE PEREZ, toen hij nog Resident van Soerabaja was, heeft moeten aanwenden, om, ten behoeve van de suikerteelt, aldaar 8 à 10 duimen diep te doen ploegen. Bij de indigoteelt, die nagenoeg geheel aan Javanen, onder het toezigt van zoogenaamde Inlandskinderen als opzieners, is overgelaten, en waar dus het doorzettend karakter van den Europeaan gemist wordt, is het te denken, dat het met het diep ploegen niet zwaar is opgenomen. Intusschen is dat ondiep ploegen een groot gebrek. Een grond, die 4 à 5 duimen diep geploegd is (en hoe veel gronden vindt men op Java, waar men niet dieper, ja zelfs niet zoo diep komt?), is, onder het geploegde, meestal zoo hard, dat het voor de wortels moeijelijk, zoo niet ondoenlijk wordt, om er doorheen te dringen.

als *indigofera anil* aangetroffen. In eene belangrijke verhandeling van den Heer VAN WAEIJ over de indigobereiding, te vinden in het *Tijdschrift van Nederlandsch Indië,* achtste Aflevering van den 21ⁿ Jaargang (Augustus 1859), wordt beweerd, dat de stek- en zaad-indigo eene en dezelfde plant zijn, zoodat wanneer men de stek-indigo laat voortgroeijen, zij zaad zal voortbrengen, van welke weder jonge planten kunnen komen; terwijl omgekeerd de onder zaad-indigo bedoelde plant zeer geschikt is, om door stekken te worden voortgeplant. Men ziet uit het voorafgegane, dat te dien aanzien nog vrij wat onzekerheid bestaat.

Wat aangaat de beste gronden voor de teelt, beweert de Heer VAN WAEIJ, dat de indigoplant zoowel op ligte als op zware gronden gedijt, mits slechts 0.1 teelaarde daarin aanwezig zij, gezorgd worde voor de verwisseling met rijst en andere veldgewassen, en voor de tijdige bemesting met het uitgeloogde indigoloof en andere geschikte mestspeciën, ter voorkoming van uitputting van den grond. De indigoplant groeit, volgens hem, wanneer de beplanting in den regentijd geschiedt, even zoo goed op de *tegal*velden als op de *sawah*'s [1]), ofschoon deze laatsten te verkiezen zijn, omdat zij een ruimer produkt geven. Hij beveelt ten sterkste aan, om de gronden eerst in zuiver braak met twee voren te beploegen, als ook ze te eggen en behoorlijk te behandelen ter vernietiging van al het onkruid, zooals dit geschiedt op de drooge bergrijstgronden, de zoogenaamde *gågåk's*. Waar men drassige gronden of derri aantreft, moeten open greppels voor afleiding van overtollig water worden gemaakt.

De stekken (want de ondervinding schijnt geleerd te hebben, dat het planten met stekken in alle opzigten de voorkeur verdient) moeten zijn ter dikte van eene pennenschacht en lang ongeveer 15 Ned. duimen, en worden ter halver lengte schuins in den grond geplant in regels, die 5 palmen van elkander verwijderd zijn. In de regels zelve worden de stekken drie aan drie geplant op drie duim van elkander, telkens met eene tusschenruimte van 33 duimen. Vooraf moet het veld van alle onkruid gezuiverd worden, omdat het niet raadzaam is, dit te doen zoo lang de planten niet goed wortels hebben geschoten, dewijl door de minste aanraking of schok van de stekken, de worteloogjes losraken en de plant alsdan kwijnt en sterft. Hebben evenwel de planten de hoogte bereikt van 25 Ned. duimen, dan wordt het wieden noodzakelijk, alsook het aanaarden der jonge planten, nadat de grond met den patjol is losgemaakt. Vier maanden ongeveer ná de beplanting kan de eerste snede van het indigoloof geschieden. De kleine roode bloesems, die digt in de toppen der twijgen zitten, en de donkere kleur der bladeren, die, eerst licht groen geweest, vervolgens donker maar helder blaauw-groen worden, wijzen als van zélf aan, dat de tijd om te snijden daar is. Men moet zich daarbij van scherpe messen bedienen en, bij het afsnijden van de twijgen met het loof, den grond tegen den stam met den voet nederdrukken, opdat de wortels niet losraken en alzoo beschadigd worden. Dadelijk daarop worden de planten ontdaan van de overgebleven nuttelooze twijgjes, die kort aan den stam worden afgesneden. Daarna worden de dikkere takjes afgesneden, om als stekken te dienen voor nieuwen aanplant of inboeting. Bij dit alles moet steeds zorg worden gedragen, dat de moederplant niet in de wortels geschokt worde. Vervolgens moeten de velden, die voor de eerste maal gesneden zijn, weder van onkruid gezuiverd en de planten op dezelve weder aangeäard worden. Na de inboeting worden de velden weder geïrrigeerd. De tweede snede geschiedt dan ongeveer drie maanden later [1]).

Zoowel bij de eerste als bij de tweede snijding der indigobladeren is het van belang, dat deze geschiede in den vroegen ochtend, opdat met de fabriekmatige bewerking van het gesnedene zoo spoedig kunne worden aangevangen, dat de fermentatie, waarvan zooveel af-

[1]) Het onderscheid tusschen *tegal*velden en *sawah*'s bestaat, gelijk bekend is, voornamelijk daarin, dat de eerstgenoemden voor het benoodigde water ter bevochtiging afhankelijk zijn van den regen, terwijl men de sawah's ten allen tijde kunstmatig onder water kan zetten.

[1]) De Heer VAN WAEIJ spreekt van geen derde snede. Het lijdt geen twijfel, dat deze weinig voordeel moet aanbrengen en grootelijks de uitputting van den grond bevordert, indien daarin door bemesting niet wordt voorzien. Ondertusschen beweert men, dat zij bij de Gouvernements indigoteelt hier en daar wel eens plaats heeft gehad, ten einde daarmede de steeds afnemende produktie per bouw zooveel mogelijk te vergoeden. Dat (zoo het beweerde waarheid mogt zijn) zoodoende de grond meer en meer onproduktief moest worden, de bevolking langer dan noodig was van hare velden verstoken bleef, en voor de indigoteelt gedurende een gedeelte van het jaar meer velden werden aangehouden, dan men eigenlijk vermogt te doen, zal wel niet behoeven opgemerkt te worden.

hangt en die zoo moeijelijk bij lamplicht kan worden verrigt, vóór het vallen van den avond afgeloopen zij.

De reden, waarom de indigo van Djokdjokarta beter is, dan die elders wordt gefabriceerd, meent de schrijver van het bewuste opstel niet zoo zeer te moeten zoeken in het verschil van gronden, dan wel in het bezigen van kristalhelder water. Hij beweert, dat de gesteldheid der gronden in die residentie van dien aard is, dat het water daar spoedig bezinkt en zeer helder wordt. Waar men dus dit voordeel mist, zooals het geval is op zware kleigronden, raadt hij het filtreren aan, en wel zoo, dat men voor de fermentatie van de indigo steeds eenen voldoenden voorraad van zuiver, helder water hebbe.

De fermentatie, waarvoor een verloop van 6 à 8 uren noodig schijnt te zijn, is de eerste bewerking, die in de fabriek plaats grijpt. Zij geschiedt op eene zeer eenvoudige wijze. De fermenteerbak wordt gevuld met regt over einde staande en van hunne windsels ontdane bossen indigoloof, waarover eene laag liggend loof wordt gespreid tot op ongeveer eene palm onder den rand van den bak. Daarop laat men de drukbalken op het loof in den bak zakken, slechts zorgende, dat de drukking niet al te sterk zij en het loof zoo luchtig ligge, dat geen enkel blaadje buiten aanraking blijve met het water, dat alsnu voor de fermentatie wordt ingelaten. Voor de goede kwaliteit van het fabriekaat hangt bijzonder veel daarvan af, dat men het juiste oogenblik benuttige, om aan de fermentatie een einde te maken, dewijl zoo deze te lang duurt, daardoor wel de kwantiteit, maar ten koste van de kwaliteit, wordt bevorderd.

Na eene genoegzame fermentatie wordt het vocht in eenen klop-bak afgetapt [1]) waarin het geklopt of gekarnd wordt door een klop-rad, dat door een waterrad wordt in beweging gebragt. De gedurige aanraking met de lucht, waarin de gefermenteerde indigo door het klop-rad wordt gebragt, brengt het vocht aan het schuimen, en met het kloppen moet zoo lang worden voortgegaan, totdat alle schuim is neêrgeslagen. Onder deze bewerking ondergaat de vloeistof eene verandering van kleur, van het groene naar het donker blaauwe en eindelijk naar het bruine als van slappe koffij. Die kleur scheidt zich af van de verfstof, wanneer deze bezinkt. Na genoegzame bezinking laat men het bruine water voorzigtig afloopen, daarbij zorg dragende, dat de bezonken verfstof niet in beweging en alzoo weder vermengd worde met het af te tappen onreine water. Ook de klopbak moet weder behoorlijk worden schoongemaakt, nadat men met de bezonken verfstof de kookpan tot op de helft heeft gevuld, waaronder men alsdan begint te stoken. Het koken moet goed onderhouden en daarbij het kooksel, om het aanbranden der pan te verhinderen, gedurig opgeschept en omgeroerd worden. Zoodra de opborrelende schuim, die zich onder het koken vertoont, is ter neêrgeslagen en de verfstof eene eenigzins gebonden brij is geworden, wordt het vuur uitgedoofd en de pan overdekt, zoodat onder het bekoelen geen onreinheden in het kooksel kunnen vallen. Genoegzaam bekoeld zijnde, wordt de verfstof door eene fijne zeef overgebragt in de zijgbank, van binnen overtrokken met doeken van zwaar drill, die eerst goed nat gemaakt en goed uitgewrongen zijn, om de mazen zooveel mogelijk digt te maken, zoodat er geen verfstof doorzijpelen kan.

Zoodra de brij door uitzijpeling van het onreine vocht, (waarbij bovendien nog begietingen met helder water voor de meerdere zuivering der verfstof zeer voorzigtig plaats hebben) meerdere vastheid heeft gekregen, snijdt men het verkregen produkt in gelijke teerlingen, die, op droogrekken geplaatst om spoedig en gelijkmatig te droogen, gedurig met voorzigtigheid moeten worden omgekanteld. Het is van het hoogste belang, om een ruim droogpakhuis te hebben. Eerst na de drooging in het pakhuis worden de stukjes indigo ook aan de zon ter drooging blootgesteld.

Bij de inpakking der indigo wordt zoo veel mogelijk gezorgd, dat eene kist geene verschillende sorteringen bevatte [1]).

---

[1]) Onmiddellijk daarop wordt de fermenteerbak weder gezuiverd en het uitgeloogde indigoloof op hoopen gelegd, om te droogen. Daarbij laten de stelen en de twijgen van elkander los, als wanneer de eersten worden gebezigd tot bemesting der gronden en de laatsten voor brandstof.

[1]) Na het voorafgegane betreffende de indigoteelt en bereiding op Java, zoowel van het Gouvernement als van partikuliere ondernemers in de Vorstenlanden, zal het niet ondienstig zijn, hier, bij wijze van aanteekening en met terugzigt op verschillende becijferingen en redeneringen in den tekst omtrent die beiden gegeven, nog het een en ander mede te deelen, waartoe de inhoud van het Verslag van den Controleur VAN BEEST HOLLE (met aanteekeningen in de 7e Afl. 22n Jaargang van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* overgenomen uit de *Bijdragen voor taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch*

Omtrent de bereiding van indigo door de Javasche bevolking voor eigen gebruik is zeer weinig met zekerheid te zeggen. Daarom en ook omdat deze industrie weinig belangrijk voor den handel schijnt te zijn, zal men ze hier onaangeroerd kunnen laten.

Op Sumatra's Westkust, in de nabijheid van Padang, is de vervaardiging van natte indigo

---

Indië) en van het in het nommer van Mei 1860 van het Tijdschrift *de Economist* geplaatste stuk van Jhr. Mr. J. K. W. QUARLES VAN UFFORD de stof heeft geleverd.

1°. Het schijnt dat de produktie van indigo in de Vorstenlanden gerustelijk op 70 Amst. ponden gemiddeld per bouw kan gesteld worden, dus voor het minst het dubbele bedraagt van 's Gouvernements produktie.

2°. Volgens den maatstaf van 70 Amst. ponden per bouw, en bij eene produktie van ruim 400,000 Amst. ponden, mag men, gelijk dit door ons (zie pag. 533, 2e kol.) is gedaan, aannemen, dat voor de partikuliere indigoproduktie in Djokdjokarta benoodigd waren 5,500 à 6,000 bouws; en wanneer men daarbij in aanmerking neemt, dat in den regel de partikuliere ondernemers van de door hen in huur genomen gronden $^{2}/_{5}$ nemen voor de indigoteelt, $^{2}/_{5}$ afzonderen voor de bevolking, en $^{1}/_{5}$ voor de hoofden of bekels, en dat het deel der hoofden geene andere bestemming erlangt, dan zou daaruit, in overeenstemming met de vroegere in den tekst gegeven berekeningen, voortvloeijen:

a. dat de gronden, door de partikuliere indigo-procedenten in huur genomen, eene gestrektheid moeten hebben van ongeveer 15,000 bouws, waarvan dan 3,000 bouws onveranderlijk zijn voor de hoofden, 6,000 bouws voor de indigoproduktie en 6,000 bouws voor de rijstvelden der bevolking, die evenwel beurtelings ook voor de indigo kunnen worden gebezigd, en

b. dat dus de gelegenheid tot verwisseling van gronden, gelijk hierboven vermoed werd, zoo gering is, dat die verwisseling slechts eenmaal om het andere jaar kan plaats grijpen.

3°. In weerwil daarvan wordt er echter zoo weinig over uitputting van den grond geklaagd, dat integendeel de bevolking voor hare rijstteelt zeer gesteld is op de gronden, die voor de indigoteelt hebben gediend.

4°. Die hooge produktie van indigo en die voortdurende geschiktheid van den grond voor de rijstteelt is het gevolg van een stelsel van bemesting, waarvoor noch kosten, noch moeite worden gespaard.

5°. Terwijl bij 's Gouvernements indigoteelt gedurig geklaagd wordt over ongeschiktheid van gronden, zoodat daaruit in verschillende residentiën aanleiding is genomen tot geheele of gedeeltelijke intrekking of inkrimping der teelt, maken de partikuliere producenten, hoezeer aan sommige en wel bepaald aan de leemige zandgronden de voorkeur gevende, echter de gesteldheid van den bodem niet tot de hoofdvoorwaarde voor het slagen hunner teelt, daar zij elke soort van grond, mits maar met eene laag van vegetale aarde, hoe dun dan ook, bedekt, daartoe geschikt achten of maken door bemesting niet alleen, maar ook in niet mindere mate door irrigatie.

6°. Om tot dit laatste te geraken beschouwen zij overvloed van water als een hoogst belangrijk vereischte, en, om zoo veel mogelijk hunne gronden tot sawah's te maken, hebben zij niet geschroomd kapitale en zeer kostbare waterwerken aan te leggen.

7°. De indigo kostte per Amsterdamsch pond tot Samarang 150 à 200 duiten, waarvoor stelle 175 duiten, gelijkstaande met *f* 1.45, of ongeveer 50 cents minder dan het Gouvernement in de jaren 1856 en 1857 heeft betaald (zie pag. 523, 1e kol.).

8°. Wanneer men aanneemt, dat van dat kostende *f* 1.— per pond wordt betaald aan den indigoplanter, of ongeveer 40 centen minder dan door het Gouvernement aan zijne indigoplantende bevolking wordt voldaan, dan komt dit voor de planters op de partikuliere gronden toch nog voordeeliger uit:

a. door de hoogere produktie,

b. door de verdeeling van het plantloon onder een geringer getal van planters dan bij de Gouvernementsteelt per bouw werkzaam zijn, waarbij nog komt

c. dat de partikuliere planter (volgens de mededeelingen van den Heer QUARLES VAN UFFORD, in *de Economist*) niet alleen, in vergelijking van den Gouvernementsplanter, 70 dagen minder werkt, die hij dus voor andere bezigheden kan besteden, maar ook dat hij van vele werkzaamheden en bovenal van bezwarende heerendiensten bevrijd is, die van den Gouvernementsplanter gevorderd worden, terwijl

d. al zijn de partikuliere planters met opzigt tot de rijstvelden, minder bedeeld dan die bij 's Gouvernements teelt, dit

van eenige beteekenis, ook wegens de zeer goede kwaliteit van het artikel. Volgens de overzigten van den handel van Sumatra's Westkust is van daar uitgevoerd:

in 1855 voor eene waarde van *f* 40,143
" 1854 " " " " " 18,430

zonder vermelding der plaatsen, waarheen die

---

voor het minst wordt opgewogen door de meerdere opbrengst der rijstgronden, wier vruchtbaarheid, in stede van afnemende, veel eer toenemende, of ten minste blijvende is.

9°. De arbeid op de velden is goed geregeld en wordt onder behoorlijk toezigt verrigt, terwijl alle noodeloos werk, zoo veel mogelijk, wordt vermeden en zelfs de indigobladen in bossen gebonden, niet als bij de Gouvernements landen door de plantende bevolking gedragen, maar met karren, voor rekening van den partikulieren ondernemer, naar de fabriek getransporteerd worden.

10°. Voorts verdient opmerking, dat, terwijl bij 's Gouvernements teelt de aanplant met het begin van den regenmoesson aanvangt en achtereen geheel wordt bewerkstelligd, de partikuliere ondernemers hunne velden laten beplanten voor de eene helft in de maanden Mei, Junij en Julij, voor de andere helft in de maanden November, December en Januarij. Voor den eersten aanplant, die met het begin van den Oost of droogen moesson eenen aanvang neemt, kiest men de sawah's, die het gemakkelijkste onder water kunnen gezet worden, terwijl voor de tweede beplanting, als wanneer de Westmoesson of de regentijd aan den gang is, worden gebezigd de tegalvelden en de sawah's, wier irrigatie moeijelijker geschiedt.

11°. Door de verdeeling van den aanplant op twee verschillende tijdstippen, behalve dat daardoor de druk van den veldarbeid merkelijk moet worden verminderd, is men verzekerd van altijd de noodige hoeveelheid stekken te bekomen, en behoeft men de geheele beplante oppervlakte niet op eenmaal, binnen een betrekkelijk kort tijdsbestek te snijden, als wanneer een te groot aantal fabrieken en personeel bij dezelve noodig zou zijn ter verwerking van de bladen, die dan tevens gesneden zouden moeten worden.

12°. Daar het met het invallen der eerste regens in den Westmoesson van groot belang is, dat de aanplant in den grond komt, omdat daardoor de stekken het meest voor uitsterven worden bewaard, wordt de plantende bevolking in haren arbeid alsdan te gemoet gekomen door inhuring, voor rekening van den ondernemer, van koelies, die in daggeld werken.

13°. De voor den aanplant bestemde gronden worden, na te zijn gezuiverd van stoppels of andere overblijfselen van het geoogste, die, òf tot asch verbrand, òf door verrotting, ten gevolge van het onder water zetten der velden, weder dienstbaar worden gemaakt, driemaal met tusschenpoozen ligt geploegd, en later eens geëgd. Gedurende de beploeging wordt het aanwezige onkruid en vuil verzameld en verbrand, of, tot verrotting overgegaan, bij de laatste beploeging onder den grond gebragt.

14°. Ofschoon over alle werkzaamheden, geene uitgezonderd, behoorlijk toezigt wordt gehouden, wordt toch bij uitnemendheid de grootste zorg gedragen voor het planten en inboeten. Bij voorkeur neemt men stekken van de tweede snede, die noch al te houtachtig, noch dikker dan een halve pink mogen zijn; terwijl, om de verbastering van de indigoplant tegen te gaan, men de stekken van de sawah's en tegalvelden verwisselt.

15°. Zoo lang de indigostruiken niet hoog genoeg en van blad voorzien zijn, om door hun lommer het onkruid onder te houden, worden de velden met de patjol of in ligte gronden met de ploeg maandelijks schoon gemaakt. Gedurende de eerste vier weken, na de beplanting, laat men het onkruid zelfs hoog genoeg opschieten, dat het de jonge planten, als ware het, bedekke, zoodat deze, bij de eerste ontwikkeling, in eenen koelen grond blijven; terwijl, in geval van te spoedig schoon maken, de bodem, aan de groote zonnehitte blootgesteld, te zeer verdroogen zou.

16°. De eerste snede geschiedt vijf maanden na de beplanting, en vervolgens de tweede en derde telkens met eene tusschenpozing van drie maanden. Het schijnt dat er meer dan drie malen wordt gesneden. Zelfs wordt er melding gemaakt van eene streek steenachtigen grond, die door bemesting zulke schoone indigostruiken opleverde, dat men er eene achtste snede van verwachtte.

17°. Belangrijk is, in afwijking van hetgeen bij 's Gouvernements indigoteelt en bereiding plaats grijpt, de afscheiding tusschen de veldarbeid en de werkzaamheden in de fabrieken, voor welke laatste vrijwillige, meerendeels van elders komende, werklieden worden in dienst genomen, die door gedurige oefening

uitvoer is geschied. Bij de Javasche bevolking is de natte indigo van Sumatra zeer gewild, maar in de verslagen van den handel van Java wordt van geenen invoer van indigo melding gemaakt.

De gronden in de nabijheid van Padang schijnen voor de teelt van indigo eene bijzondere geschiktheid te hebben, niet alleen wat de kwaliteit, maar ook wat de ruime opbrengst betreft. Eenige jaren geleden moet aldaar, op aansporing van het bestuur, door eenen Engelschman eene poging zijn gedaan tot vervaardiging van indigo voor de Europesche markt. Ofschoon het door hem vervaardigde produkt van eene uitstekende kwaliteit moet zijn geweest, zoodat het de indigo van Java en Bengalen overtrof, leed de onderneming schipbreuk op de hooge dagloonen en de groote moeijelijkheid om de benoodigde arbeiders te bekomen.

Voor het tegenwoordige is de vervaardiging der zoogenaamde natte indigo eene industrie, bijna geheel in handen van Chinezen. Zij schijnt evenwel merkelijk te zijn verminderd door de in de laatste jaren genomen maatregelen tegen het pandelingschap. In den vollen bloei van die instelling, lieten de grondeigenaren, die de noodige middelen bezaten, hunne gronden voor deze teelt door pandelingen ontginnen, ofschoon er ook waren die daartoe overeenkomsten met vrije inlanders aangingen, onder beding van gelijke verdeeling der opbrengst. Thans zijn het overeenkomsten van den laatst bedoelden aard, waardoor de indigoteelt nog gaande wordt gehouden.

De wijze van beplanting schijnt op Sumatra niet veel te verschillen van die, welke hierboven als de beste voor Java, naar het gevoelen van den Heer VAN WAEIJ, is omschreven, en ook daar schijnt men de voorkeur te geven aan stekken boven zaad-indigo. Tegen het zaaijen brengt men in, dat het daarvan verkregen produkt minder is in kwantiteit zoowel als in kwaliteit, daar toch het zaad dikwerf voor een groot gedeelte reeds voor de uitbotting door mieren of andere insekten wordt vernield, terwijl men verder beweert, dat zaai-indigo eerst na acht maanden kan worden geoogst en dat nog wel maar voor eens.

Waarschijnlijk is het, dat men op Sumatra, onder de benaming mede van *taroem-kumbang*, dezelfde planten (namelijk de *indigo-fera tinctoria* en *anil*) bezigt als op Java [1]).

---

voor hun werk meer en meer geschikt worden.

18°. De bereiding geschiedt op eene wijze, nagenoeg overeenkomende met die, welke hierboven in den tekst, uit de verhandeling van den Heer VAN WAEIJ, in korte trekken, is overgenomen. Alleen schijnt het koken met stoom van het indigowater in sommige fabrieken meer en meer ingang te vinden, dewijl men daarmede verkrijgt besparing van brandstof, en vermijdt het aanbranden van het tot brij gekookte vocht.

19°. In het algemeen dragen de partikuliere ondernemers veel zorg voor het welzijn der bevolking op hunne gronden, die door hen niet alleen kosteloos met jonge klapperboomen begiftigd, maar tot het planten van bamboe aangespoord wordt. Zelfs had men op een der landen, ten einde aan de behoefte aan water voor de sawah's niet te kort te doen, bij de oprigting eener nieuwe fabriek, het voornemen, om eene karmolen in werking te brengen, en daarmede voor een gedeelte te voorzien in de behoefte aan water voor het kloprad.

20°. Het uiterlijk aanzien van de dessa's op de verhuurde landen gaf ook over het algemeen het bewijs van welvaart, en geen afkeer tegen de indigoteelt werd bij de bevolking bespeurd.

21°. In verband tot dit een en ander, als het resultaat van het door eenen Gouvernements Ambtenaar op hooger last gedaan onderzoek, mag men, met het oog op de berekening, die daaromtrent door eenen partikulieren landhuurder in de Vorstenlanden aan den Heer QUARLES VAN UFFORD is verstrekt, het ook veilig er voor houden, dat, zoo de verdiensten der indigoplantende bevolking op de aan partikulieren in Djokdjokarta verhuurde landen haar in staat stellen, om in haar eigen onderhoud (dat van vrouwen en kinderen daaronder begrepen) te voorzien en meer niet, de verdiensten der indigoplanters bij 's Gouvernements teelt daarin ongetwijfeld te kort, zelfs veel te kort moet schieten.

22°. Uit dat oogpunt mag het resultaat van het gedane onderzoek beschouwd worden als eene hoogst belangrijke bijdrage, om aan den strijd tusschen de voor- en tegenstanders van het kultuurstelsel eene oplossing te geven.

---

[1]) Zie daaromtrent de aanteekening van den Heer DE STURLER op pag. 336 van zijne vertaling van het werk van RICHARDSON PORTER, *de Landbouw tusschen de Keerkringen*, enz.

De Heer DE STURLER vermeldt in die aanteekening als aan Sumatra's westkust bijzonder eigen de *taroem-akar* of de wortel- of rank-indigo, de *marsdenia tinctoria*, waarschijnlijk dezelfde plant, die volgens den Hoogleeraar MIQUEL in Bengalen voor de indigobereiding wordt gebezigd. Zie *Flora van*

Van de Sumatrasche indigoteelt, bij eene beplanting met stekken, wordt beweerd, dat men zelfs tot viermalen kan oogsten, te weten de eerste keer zes maanden na de beplanting en de volgende keeren telkens met eene tusschenpozing van vier maanden. Wel schijnt de eerste oogst zoowel in kwaliteit als kwantiteit de voordeeligste te zijn, en wordt in beide opzigten bij elke opvolgende snede de oogst minder; maar toch schijnt dit eene gewigtige bijzonderheid te zijn, zoo het daarbij tevens was uitgemaakt, dat daarmede geene uitputting van den grond gepaard gaat.

In weêrwil van de goede kwaliteit der Sumatrasche natte indigo, waarvan de vervaardiging in handen van Chinezen is, mag het er voor gehouden worden, dat de bereiding veel te wenschen overlaat, wegens de gebrekkige toestellen, die daarbij gebezigd worden. Als een artikel, dat voor geene verre verzending en dus niet voor de Europesche markt geschikt is, schijnt het niet noodig daarbij bijzonder stil te staan. Alleenlijk kan nog vermeld worden, dat bij de fermentatie gebruik wordt gemaakt van gezuiverde kalk en dat, nadat de bezinking is afgeloopen, de brij of moes, alsdan verkregen, aan geene koking wordt onderworpen, maar gedurende eenige dagen in kisten wordt uitgedampt, waarna zij voor de consumtie ter markt wordt gebragt.

Over de bereiding van indigo in Bengalen en in de West-Indiën te spreken, schijnt niet eigenaardig in een werk, dat zich bepaalt tot den Indischen Archipel. Eene verwijzing naar het reeds genoemde, door den Heer DE STURLER vertaalde werk van RICHARDSON PORTER, *de Landbouw tusschen de Keerkringen*, zal dus voldoende zijn.

Eene korte aanwijzing van de landen, werwaarts de indigo in het tijdvak van 1853—1857 is uitgevoerd, benevens eene opgaaf der hoeveelheden, zal, ten besluite van dit artikel, niet van belang ontbloot zijn.

De totale uitvoer bedroeg:

	Amsterdamsche ponden.	
in 1853	1,323,002 1/4	
〃 1854	1,077,847 3/4	
〃 1855	926,008 3/4	
〃 1856	1,093,722	
〃 1857	1,064,240	
		5,484,820 3/4
Te transporteren Amst. ponden		5,484,820 3/4

Nederlandsch Indië, I^e Dl., 2^e Afl., pag. 303 in de aanteekening aan den voet.

Transport Amst. ponden		5,484,820 3/4

daaronder was begrepen de uitvoer naar Nederland voor rekening van het Gouvernement, tot een bedrag:

in 1853 van . .	976,528 1/2	
〃 1854 〃 . .	708,358	
〃 1855 〃 . .	578,864 1/2	
〃 1856 〃 . .	614,528 1/4	
〃 1857 〃 . .	691,504	
		3,569,783 1/4

weshalve voor partikuliere rekening is uitgevoerd:

in 1853	346,473 3/4	
〃 1854	369,489 3/4	
〃 1855	347,144 1/4	
〃 1856	479,193 3/4	
〃 1857	372,736	
		1,915,037 1/2

Van dien partikulieren uitvoer is verzonden:

naar Nederland

in 1853	245,722 3/4	
〃 1854	304,642 1/4	
〃 1855	212,127 1/4	
〃 1856	391,917 1/4	
〃 1857	324,330 1/2	
		1,478,740

naar Frankrijk

in 1853	98,172 1/2	
〃 1854	56,684	
〃 1855	134,558	
〃 1856	51,493 1/2	
〃 1857	41,727	
		382,635

naar Siam

in 1856		32,500

naar Engeland

in 1854	4,876	
〃 1857	5,045	
		9,921

naar Amerika

in 1854	458	
〃 1856	1,965	
〃 1857	1,091 1/2	
		3,514 1/2
Te transporteren Amst. ponden		1,907,310 1/2

Transport Amst. ponden 1,907,310½

naar den Oosterschen Archipel

in 1853	2,018½	
〃 1854	124½	
〃 1855	350	
〃 1856	605	
〃 1857	320	
		3,418

naar de Golf van Perzië

in 1854	1,931	
〃 1855	109	
		2,040

naar Zweden

in 1853	560	
〃 1854	301	
〃 1857	222	
		1,083

naar Denemarken

in 1856	713

naar Nieuw-Holland

in 1854	473
totaal partikuliere uitvoer	1,915,037½

Uit de vorenstaande aantooning blijkt:

1°. dat van den totalen uitvoer in 1853—1857 (die van het Gouvernement daaronder begrepen) ruim 92 % naar Nederland eenen uitweg heeft gevonden;

2°. dat van den partikulieren uitvoer ruim 77⅕ % naar Nederland, en nog geen 22⅘ % naar vreemde landen is bestemd geweest;

3°. dat onder de vreemde landen naar Frankrijk geregeld jaarlijks de grootste uitvoer van partikuliere indigo heeft plaats gehad; en

4°. dat ook jaarlijks naar den Oosterschen Archipel eenige uitvoer, doch slechts voor geringe hoeveelheden, plaats grijpt.

Het regt op den uitvoer van indigo bedraagt:

1°. 5 cents per Amst. pond bij uitvoer naar Nederland met Nederlandsche schepen, en

2°. 10 cents per Amst. pond bij uitvoer onder elke andere kategorie.

Indihiang, distrikt op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soemadang. Het bevat 26,450 inwoners en is verdeeld in de onderdistrikten Radjapala, Sosopan, Tjipondok, Tjitoa, Tjibroek, Parakanoudji, Telaga, Tjisajong, Parakanjasjak en Tjimangas. Het hoofddorp draagt eveneens den naam van Indihiang en is gelegen op 52 palen van Soemadang, 67½ van Bandong, 107½ van Tjiandjor en 63 van Cheribon. Er is een poststation en eene pasanggrahan, ter hoogte van 1,043 Rijnl. voeten boven de zee.

Indische Zee of Indische Oceaan. Deze wordt bepaald ten Westen door Afrika, ten Noorden door Arabië, Perzië, Indië en de Soenda-eilanden en ten Oosten door Nieuw-Holland. Zij heeft eene lengte van 96½° of ongeveer 1,448 mijlen. De Indische Zee bespoelt van de Soenda-eilanden alleen de westelijke kust van Sumatra en de zuidelijke kust van Java. De straat van Malakka, straat Soenda en straat Bali worden als gedeelten van deze zee beschouwd.

Indoean, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Mandi Rantja.

Indoeman, heuvel op Sumatra, residentie Padangsche Bovenlanden, afdeeling XX Kota's.

Indoeraja, dorp op Java, residentie en regentschap Cheribon, distrikt Mandi Rantja.

Indommoet, dorp op het eiland Batjan, residentie Ternate.

Indorowati, gebergte op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Malang.

Indragiri, rijk op de Oostkust van Sumatra, gelegen ten Zuiden van Siak en ten Noorden van Djambi. De grond is in dit rijk van zee af tot in het binnenland laag, moerassig en digt met woud bewassen. Hoogerop wordt de grond vaster. De landbouw is het voornaamste middel van bestaan der bevolking. Hoofdzakelijk is rijst het gewas, aan welks verbouwing de inwoners zich toewijden; indigo groeit er weelderig; tabak en suikerriet wordt er veel in het binnenland geteeld. Turksche tarwe wordt gelijktijdig met de rijst geplant. Katoen wordt er ook aangekweekt.

Indragiri is grootendeels bevolkt door Javaansche volkplantelingen, met Maleische bevolking vermengd, ten getale van een 20,000tal zielen. Ten tijde dat de O. I. Compagnie zich op de Westkust van Sumatra vestigde, behoorde Indragiri onder Achin. Later kwam het onder de heerschappij van den Sultan van Djohor, doch ten gevolge der herhaalde oorlogen, door de Atjinezen en Siakkers met de Maleische Vorsten van Djohor gevoerd, en door het verdrag van 1824, toen het Djohorsche rijk aan den Sultan van Lingga kwam, werd Indragiri van zelf onder het Nederlandsch Gouvernement gebragt. Weldra werden er de Nederlanders

door de inboorlingen, die door de Maleijers van het schiereiland daarin werden bijgestaan, verdreven, en het duurde tot den 27sten September 1838 eer de regering zich hier op nieuw trachtte te vestigen; op genoemd tijdstip werd er een verdrag met den Sultan van Indragiri gesloten, waarbij deze afstand van zijn rijk deed, en er werd een post gevestigd ter beteugeling der zeeroovers, welke echter in 1843 weder is verlaten.

De uitvoer bestaat in rijst, *rotan*, een weinig stofgoud en ivoor, boomwol, was, koffij, boontjes, hout, gomvernis, *damar*, kokosnoten en kokosolie.

Indragiri, rivier op Sumatra's Oostkust in het gelijknamige rijk. Hare voornaamste bron ontspringt uit het meer van Singkarah in de Padangsche Bovenlanden, onder den naam van Ambilan of Ombilin, en loopt met eenen zeer sterken stroom en goede breedte over een ondiep klipsteenen bed in zuidwaartsche rigting. Zij neemt op haren weg de groote rivier Sinamoe uit de Vijftig Kota's en die uit de vallei ten Oosten van Sollok op; vervolgens haren loop oostwaarts nemende, ontvangt zij de wateren der Sidjoendjoeng en der, uit het Zuiden komende, rivieren Sorkam en Batang Plankies. Gezamenlijk dragen zij den naam van Kwantan in het rijk van gelijken naam, om, versterkt door de wateren van de Sienjienjie en Sibajang, in het rijk van Indragiri dezen in dien van Indragiri te veranderen, waar zij zich met vier mondingen in zee storten. De noordelijkste monding is de Koewala Toealako, dan volgt de Moewara Pisang of Koewala Trebong, vervolgens de Koewala Ladjouw en de zuidelijkste heet Koewala Sapat Dalam.

De Indragiri is, tot op eenen afstand van 40 uren van hare uitwatering in zee, bevaarbaar voor aanzienlijke schepen. Langs deze rivier komen de volkeren van de Oostzijde door Menangkabauw, om op Padang te handelen. Op de kust wordt in sommige tijden van het jaar eene visch gevangen, die niet gegeten wordt, doch waarvan de kuit (*tjeroeboe*), welke een derde van de visch in zwaarte heeft, zoo goed is als de Russische caviar.

Indrakila, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling Madja Lengka, distrikt Madja.

Indrali Poera, lusttuin van den Sultan van Soemanap, op het eiland Madura, op $2^1/_2$ paal afstands van den kraton.

Indramajoe, adsistent-residentie op Java, behoorende onder de residentie Cheribon. Zij is verdeeld in de distrikten Indramajoe, Karang Ampel, benevens de zoogenaamde vrije of partikuliere landen Indramajoe en Kandang Hawor of -Auwer, die, vroeger onder de adsistent-residentie Krawang ressorterende, in 1823 onder de residentie Cheribon zijn gebragt. Deze adsistent-residentie grenst ten Westen aan Krawang, wordende zij daarvan gescheiden door de Kalie Sewoe, ten Zuiden aan de afdeeling Soemadang in de residentie Preanger Regentschappen, alsmede aan de afdeelingen Madja Lengka en Cheribon; terwijl zij ten Noorden en ten Oosten door de Java-zee wordt bespoeld. De handel geeft hier veel vertier, en in de haven van Indramajoe, de aan de rivier van dien naam (meer bekend als de Tjimanoek) gelegen hoofdplaats der afdeeling, wordt het in de pakhuizen te Karang Sambong opgeslagen gedeelte der Preanger-koffij verscheept. De reede, die geheel open ligt, is in den West-moeson onveilig, en het laden en lossen kan alleen in den Oost-moeson plaats grijpen; terwijl dan nog eene zandbank voor de monding der rivier het in- en uitvaren der laadpraauwen, bij lagen waterstand, zeer vertraagt. Door een te graven kanaal wil men aan die bezwaren te gemoet komen. De hoofdplaats zelve ligt op 6° 19′ 29″ Z. Br. en 108° 22′ 26″ O. L., ongeveer 9.8 Ned. ellen hooger dan de oppervlakte der zee. De terugvarende koffijpraauwen van Kandang Hawor worden hier met zout bevracht. Er is een koffij- en zout-Pakhuismeester, die tevens de ontvangst der inkomende en uitgaande regten waarneemt. Over de Chinezen is een Luitenant van die natie gesteld. Verder is er een landraad gevestigd voor civiele zaken en voor criminele vonnissen tegen Inlanders of Chinezen, waarvan de Adsistent-Resident voorzitter is. Er staan een klein fort, onder eenen Kommandant, en eene gevangenis. De geneeskundige dienst wordt er uitgeoefend door eenen Officier van Gezondheid.

Aan de Westzijde van den hoek van Indramajoe, die op 6° 14′ 30″ Z. Br., 108° 21′ O. L. gelegen is, kan men in den Oostmoeson in 4 of 5 vademen ankeren. Voor de rivier zie men het artikel T j i m a n o e k.

Indramajoe, partikulier land op Java, residentie Cheribon, grenzende ten Westen aan het vrije land Kandang Hawor, ten Zuid-Westen aan de Preanger Regentschappen, ten Zuiden aan Madja Lengka, ten Oosten aan de afdeeling Indramajoe en ten Noorden aan de Java-zee. Het bevat de distrikten Lobener, Oedjong, Djati Toedjoe en Passekan en behoort den Heer HECKLER.

Indrapoera, landschap van het Gouvernement van Sumatra's Westkust, gelegen in de

tot de residentie Padang behoorende zuidelijke afdeeling, waarover het bestuur is opgedragen aan eenen Controleur der 1e klasse. De Regent van Indrapoera, die den titel voert van Sultan, is het hoofd der inlandsche bevolking, die geschat wordt op 2,500 zielen, verdeeld in 20 dorpen, onder even zoo vele dorpshoofden.

De landstreek is hier zeer ongezond. De grond brengt rijst, pataten, Spaansche peper, Turksche tarwe, *pisang* en boomwol voort. Ook wordt er was gezameld. De bewoners houden zich met de aankweeking dezer voortbrengselen bezig en leven voorts van de vischvangst en de mosselen, die de rivier oplevert. In deze streken houden zich vele olifanten op. De hoofdplaats, aan den mond der rivier van gelijken naam gelegen, is vervallen en bestaat uit eenige weinige bamboezen woningen. Men heeft er een fortje. Het landschap Indrapoera was een der rijken van Sumatra, die tot het groote rijk van Menangkabauw behoorden. De vorstelijke graven nabij deze plaats zijn net en met boomen en struiken beplant. Vruchtboomen zijn er schaarsch; alleen treft men er vele *pisang*- en *kapas*-boomen aan.

De rivier van Indrapoera ontspringt in het binnenlandsche distrikt Korintji, neemt eene noordwestwaartsche rigting door Indrapoera en valt bij de hoofdplaats in zee. De mond is geheel tusschen geboomte verscholen en aan denzelven woont een loods. Op den linkeroever staan eenige hutten, welker bewoners zich met den landbouw en de vischvangst generen. In deze rivier houden zich vele krokodillen op; tevens levert zij vele mosselen, die door de inboorlingen verkocht worden.

De piek van Indrapoera is een berg, die zich, volgens Melvill van Carnbée, 8,161 Rijnl. voeten boven de oppervlakte der zee verheft, terwijl de kaap van Indrapoera, volgens Horsburgh, op 2° 5′ Z. Br. en 100° 50′ O. L. is gelegen.

Indrokilo, berg op Java, residentie Kediri, afdeeling Ngrowo, distrikt Wadjak.

Indrokilo, heuvel op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling Bandjar Negara, distrikt Bandjar, hoog ongeveer 376 Rijnl. voeten boven de oppervlakte der zee.

Ingadaka, dorp op het eiland Madura, op de Zuidkust van de afdeeling Soemanap.

Ingai, berg in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Doeson Oeloe, bij de rivier Mantalat.

Ingalan, eiland in den Molukschen Archipel, bij de Oostkust van het eiland Gilolo. Het staat onder het gezag van den Sultan van Tidore.

Ingas, dorp op Java, residentie Bagelen, afdeeling Karang Anjar, distrikt Sokka.

Ingeragong, berg op Java, residentie en regentschap Pekalongan, distrikt Wonosobo. Hij geeft oorsprong aan een der takken van de rivier Oeloe Djami.

Inggiang, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soemadang, aan de oostelijke helling van den Tampomas. Bij dit dorp worden, ter hoogte van 1,000 voeten, warme minerale bronnen gevonden.

Ingilala, rivier op het eiland Batjan, residentie Ternate.

Ingis, riviertje in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sangouw.

Ingoe, dorp op Sumatra, residentie Padangsche Bovenlanden, XII Kota's.

Ingoi, rivier in het binnenland van het eiland Batjan, residentie Ternate.

Ingong, rivier op Sumatra's Westkust, residentie Tapanoeli, afdeeling Mandaheling. Zij vloeit noord-oostwaarts en valt tusschen Kota Nopan en het gelijknamige dorp in de rivier Singkoean of Gadis.

Ingong, dorp op Java, residentie Bantam, afdeeling Lebak, aan de rivier Tjisemoet, op de helling van den berg Bongkok. Het is bewoond door Kaloearan's, zijnde dit eene klasse van menschen, die zich van de Badoeï's afgescheiden hebben.

Ingram, droogte bij het eiland Banka, in straat Gaspar, op 1° 4′ Z. Br.

Inggris, bergje op Sumatra, residentie Palembang, distrikt Ampat Lawang.

Inggris (Gosong) of Engelsch rif. Dit rif ligt ten Westen van Sumatra, op $1^1/_3$ mijl Zuid-Zuid-West van Tiko, met eene diepte in de rondte van 28 à 30 vademen.

Ini, rivier op de Zuidkust van het eiland Timor, rijk Amanoebang.

Inim of Jnim, rivier op Sumatra, residentie Palembang, landschap Pasoemah Lebar.

Injeng, verbastering van Idjen, zie dat woord.

Inoe, zijrivier der Lahej, in Borneo's Zuid-en-Oosterafdeeling, distrikt Doeson Oeloe.

Inoek, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Doeson Oeloe, met omtrent 290 zielen.

Inoem, rivier op Borneo's Noord-Oostkust, landschap Hawoeankaloe.

Insak, rivier in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sambas, landschap Sepang.

Insana, distrikt op de Noordzijde van het eiland Timor.

Intan (Karang), zie: Karang Intan.

Intanga, gehucht op het eiland Boero, regentschap Licella, stam of fenna Kafufa.

Intok Intok, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Mataram Wètan, distrikt Sleman, in het Westen.

Iopa, meer op Celebes' Zuid-Oostkust, rijk Laiwoei, landschap Limbo Sampara.

Ipa, dorp op het Moluksche eiland Soela Besi, residentie Ternate.

Iperoja, dorp op de Westkust van Nieuw-Guinea, distrikt Timakowa.

Ipis, heuvel op Java, residentie Bantam, afdeeling Lebak, aan de Tjihideng. Hij verheft zich 1,495 Rijnlandsche voeten boven de zee.

Ipis, berg op Java, residentie Cheribon, regentschap Koeningan, distrikt Loerah Agong.

Ipis, berg op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Bandong, distrikt Baloeboer Limbangan.

Ipis, heuvel op Java, residentie Preanger Regentschappen, regentschap Soemadang, distrikt Tandjong Sari, op de grens van Krawang.

Ipoe, op zich zelf staand distrikt en dorp, op Sumatra, adsistent-residentie Benkoelen, afdeeling Moko Moko, aan de rivier van denzelfden naam, waarin aan de monding groote schepen in 9 of 10 vademen kunnen ankeren. Niet ver van het dorp wordt goud gegraven. Er bestaat uitvoer van peper en stofgoud. Er bevonden zich, tijdens het Engelsche bestuur, een residentiehuis en twee pakhuizen, welke gebouwen door de aardbeving van 1833 zijn vernield.

Iraai, kaap aan de Westkust van Borneo, op 2° 35′ N. Br.

Iraboe, dorp op het eiland Madura, in het Zuiden van de afdeeling Soemanap.

Iragarajosso, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Mataram Wètan, distrikt Kalasan.

Irat, dorp op het eiland Banka, distrikt Toboali.

Irawak, meer en berg op Borneo's Noordkust, koningrijk Borneo Proper of Broenei.

Iref, eiland in den Wageoe-Misool-Archipel, ten Westen van Nieuw-Guinea, behoorende onder Salwati.

Irelaboe, handelsplaats, met goede haven, op Sumatra's Noordkust, op de Oostzijde van het koningrijk Achin.

Ireno, klip in den Lingga-Archipel, op 0° 25′ N. Br.

Irina, dorp op de Westkust van Nieuw-Guinea, tegenover het eiland Adi.

Irisam, dorp op Nieuw-Guinea, landschap Wandammen, aan den westelijken oever der Geelvink-baai.

Iris-Straat, zeeëngte, die het eiland Aidoema van de Zuidkust van Nieuw-Guinea scheidt. Zij heeft in 1827 haren naam gekregen, naar het oorlogsvaartuig *Iris*, dat haar ontdekte.

Irlaboe, zie: Irelaboe, handelplaats.

Iroea, dorp op de Westkust van Nieuw-Guinea, distrikt Koiwai.

Iroedag, berg op de Zuidkust van het eiland Billiton.

Iroenfoen, dorp op het Aroe-eiland Kree, residentie Banda.

Irofon, dorp op het eiland Ceram, onder Wahaai, regentschap Hatiling. Het is bewoond door 80 Heidenen.

Iron, Engelsche naam voor den Flores- of Oosthoek.

Isak, dorp in Borneo's Westerafdeeling, distrikt Melawi. Het is door Mohammedanen bewoond. De woningen zijn er slecht en onregelmatig gebouwd.

Isal, Alfoersch dorp op de Noordkust van het eiland Ceram, aan eene gelijknamige rivier.

Isap Isap, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling en distrikt Salatiga, bij de Zuidergrens, West van den postweg.

Isap Isap, dorp op Java, residentie Samarang, afdeeling Salatiga, distrikt Tengaron, aan den postweg.

Isat, berg in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Doeson Oeloe.

Iser, dorp op Java, residentie Tagal, afdeeling en distrikt Pamalang, aan den grooten postweg.

Itam, linker zijtak der Tamboesi, op Sumatra's Oostkust, rijk Djambi. Hij is voor booten bevaarbaar.

Itam, rivier op Sumatra, residentie Palembang, die zich met de Blitang-rivier vereenigt.

Itam, dorp op de Westkust van Sumatra, adsistent-residentie Benkoelen.

Itam (Ajer), zie: Limboe Pagar.

Itam (Danoe Ajer), meer op Sumatra, residentie Palembang, aan de rivier Pedamaran. Het is zeer vischrijk, zoodat het een ruim middel van bestaan aan de bevolking dier streek oplevert.

Itawaka, dorp op de Noordzijde van het

eiland Saparoea. In 1854 bedroeg het getal inwoners 669 zielen, allen Christenen, die grootendeels tot de nagelkultuur verpligt waren. In genoemd jaar telde dit dorp 6,493 nagelboomen en 4,119 kokospalmen. Men vindt er eene Christenschool.

Itiallert, dorp op Java, residentie Cheribon, afdeeling en distrikt Madja Lengka.

Itime, berg in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sambas.

Itsjonga, dorp op de Westkust van Nieuw-Guinea, tegenover het eiland Adi.

Ivor, rif ten Noorden van Nieuw-Guinea, bij het Papoesche eiland Nosmapi.

Iwit Iwit, berg op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Soemadang, distrikt Tjibeurum.

Iwoel, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het midden van het distrikt Parong.

J.

(*Woorden, welke hier onder deze letter niet voorkomen, zoeke men op* Dj.)

Ja (Wai), rivier op de Zuidkust van het eiland Ceram.

Jacoba Elisabeth, bank ten Oosten van Madura, tusschen de eilanden Gilian Pondi en Sapoedi.

Jacobs, eilandje bij de Westkust van Nieuw-Guinea.

Jacquinot, kaap aan de Oostkust van het Papoesche eiland Jobi, op 1° 47′ 30″ Z. Br., 136° 50′ 19″ O. L.

Jaea, dorp op Sumatra, residentie Padang, distrikt Loeboe Kilangan.

Jaekok, dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sambas, afdeeling Montrado.

Jagabaja, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Noorden van het distrikt Djasinga, aan de rivier Tjimanoek.

Jagal, rivier op Sumatra's Oostkust, rijk Indragiri.

Jagernaik Poeram, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Segala Herang.

Jager's eiland, eilandje in de Java-zee, aan de Noordkust van Java.

Jager's rif, zie: B a n g a l o r e.

Jahan, dorp op Java, residentie Kediri, afdeeling en regentschap Berbek, distrikt Lengkong.

Jajarn, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, landschap Tanah Laut, 4 palen van den heuvel Pamatta Damar.

Jajoek, zijrivier der Mataram, in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Doeson Oeloe.

Jakatra, voormalig koningrijk op Java, palende ten Noorden aan de Java-zee, ten Westen aan de residentie Bantam, ten Zuiden aan de Indische zee en ten Oosten aan de residentie Cheribon. Het strekte zich alzoo van de rivier van Krawang tot aan de rivier van Tangerang uit. Dit magtige rijk is in het jaar 1619 door de Nederlanders veroverd en het grondgebied, eertijds tot dit rijk behoorende, is thans aan het Nederlandsch Gouvernement onderworpen en verdeeld in de residentiën Bantam, Buitenzorg, Krawang en Preanger Regentschappen.

Jakatra, voormalige hoofdplaats van het rijk van gelijken naam, op Java, waar thans de stad Batavia ligt.

Jakatra, eene der 25 wijken, waarin de stad Batavia, op Java, verdeeld is.

Jakoenan, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap Keboemen, distrikt Premboen.

Jakti, dorp in Borneo's Zuid- en Oosterafdeeling, rijk Bandjermasin.

Jalangan, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Mataram Wètan, distrikt Kalasan, aan de rivier Opak.

Jalegong, dorp op Java, residentie Kadoe, regentschap Temanggong, distrikt Soemowono.

Jalingaleh, poststation op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Serondol.

Jalong, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Soebang.

Jamajah, eiland in de Chinesche zee, zijnde het grootste der Anambas-eilanden, in het Westen van de groep, residentie Riouw.

Jamba, breede rivier op Sumatra, residentie Padangsche Bovenlanden, die dikwijls groote overstroomingen veroorzaakt. Bij haren mond ligt een gehucht van gelijken naam op 9 palen van Padang, van hetwelk een weg, door een kreupelbosch, naar de rivier loopt. Men heeft in Jamba eene sterkte.

Jamba, twee dorpen op Sumatra, residentie Padangsche Bovenlanden, afdeeling Agam, een West van Fort de Kock en een bij de oostelijke grens.

Jambikobak, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Tjibinong, aan de Tjitrap.

Jambil Ajer, dorp op Java, adsistent-residentie Krawang, distrikt Kali Djati.

Jamblar, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Mataram Wètan, distrikt Bantoel Karang.

Jamboea, dorp op Celebes' zuidwestelijke landtong, landschap Bonthain, met 150 zielen.

Jamboeaai, een der Aroe-eilanden, in de zee van Banda, op 6° 24′ Z. Br., 135° O. L. Het levert vele parelen, *tripang* en schildpad op. Er zijn op dit eiland twee dorpen, Jamboeaai en Selaoe, in 1850 met 39 huizen, bewoond door 236 Alfoeren, waarvan 117 in 17 huizen in het dorp Jamboeaai woonachtig waren.

Jampa, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, rijk Tanah Boemboe, landschap Sampanahan.

Jampaga, dorp op Borneo's Zuidkust, landschap Sampit.

Jampang, dorp in Borneo's Zuid- en-Oosterafdeeling, distrikt Kahajan Ilir.

Jamplong of Yamplong, dorp op het eiland Madura, afdeeling Soemanap.

Jampon, dorp op Celebes' Westkust, rijk Adja Taparang.

Jamtillo, distrikt en dorp op de Zuid-Oostzijde van het eiland Groot Kei, residentie Banda. De bevolking is Mohammedaansch.

Jang, eilandje in den Riouw-Archipel, aan de Zuid-Oostzijde van het eiland Moro, in de straat Sanglar.

Jang, kaap aan de Oostzijde van het eiland Lingga, op 0° 16′ Z. Br.

Jang, berg en rivier op het eiland Tandjong Pinang, residentie Riouw.

Janga Mangoe, dorp op het Sandelhout-eiland.

Jang Barat, *ladang* op Sumatra, in de Batta Landen, landschap Simpang Sinoendang, op den linker oever der groote rivier.

Jangkar, twee dorpen op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Tjibaroesa, een aan de rivier Tjioheh en een in het midden van het distrikt.

Jangkat, dorp op Sumatra, residentie Palembang, aan den regter oever der Rawas.

Jan Hennekes, hoek aan de Zuid-Oostkust van het eiland Batjan, residentie Ternate, in den Molukschen Archipel, op 0° 48′ Z. Br., 128° 3′ 30″ O. L.

Jankoro, riviertje op Sumatra's Oostkust, residentie Palembang, aan den linker oever der Moesi.

Janlalan, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Mataram Wètan, distrikt Kalasan, aan eenen tak der Opak.

Janlopan, kaap aan de Zuidkust van het eiland Madura.

Jano, eiland in den Molukschen Archipel, tot de Soela-eilanden behoorende. Het staat onder het gebied van den Sultan van Ternate.

Jans-eiland (St.), eilandje ten Oosten van Sumatra, in den westelijken ingang der straat van Singapoera.

Jansen's vaarwater, eene door den Luitenant ter zee Jansen aangewezen geul, langs welke eenigzins diepgaande schepen door straat Madura om de Oost naar Soerabaja kunnen opzeilen.

Jantay, eiland in de Chinesche zee, bij de Oostkust van Groot Natoena, residentie Riouw.

Jaödie of Jobdie, een der Aroe-eilanden in de Banda-zee, op 6° 55′ Z. Br. en 134° 45′ 30″ O. L. Het is onbewoond.

Jaoer, eiland aan de Noordkust van Nieuw-Guinea, in de Groote Geelvinkbaai. Het staat onder het gezag van den Sultan van Tidore.

Jaourou, eilandje ten Noord-Westen van het westelijk schiereiland van Nieuw-Guinea, op 134° 9′ O. L.

Japara, Djapara, of wel Djapanten, residentie op Java's Noordkust, grenzende ten Westen, ten Noorden en ten Oosten aan de Java-zee, ten Zuid-Oosten aan de residentie Rembang, en ten Zuiden en Zuid-Westen aan de residentie Samarang. Hare grootte bedraagt 40 vierkante mijlen of 972 vierkante palen, en met de onderhoorige eilanden 42 vierkante mijlen of 1,014 vierkante palen.

De bevolking bedroeg:

in 1853	. . . .	375,686 zielen
〃 1854	. . . .	398,130 〃
〃 1855	. . . .	414,866 〃
〃 1856	. . . .	452,157 〃
〃 1857	. . . .	490,960 〃

daarvan was het getal

Europeanen (¹)	in 1853 . .	426
	〃 1854 . .	397
	〃 1855 . .	414
	〃 1856 . .	413
	〃 1857 . .	414
Chinezen	in 1853 . .	7,028
	〃 1854 . .	7,045
	〃 1855 . .	7,181
	〃 1856 . .	7,934
	〃 1857 . .	7,960
en vreemde Oosterlingen	in 1853 . .	779
	〃 1854 . .	965
	〃 1855 . .	1,042
	〃 1856 . .	943
	〃 1857 . .	1,061

Weshalve voor de inlandsche bevolking de volgende cijfers verkregen worden, als:

in 1853	. . . .	367,403 zielen
〃 1854	. . . .	389,723 〃
〃 1855	. . . .	406,229 〃
〃 1856	. . . .	443,157 〃
〃 1857	. . . .	481,525 〃

Ofschoon toeneming heeft plaats gehad in het cijfer der vreemde Oosterlingen en Chinezen, blijkt het toch, dat het de inlandsche bevolking is, die de grootste vermeerdering heeft ondergaan. Het cijfer van 1857 wijst, in vergelijking

¹) En daarmede gelijkgestelden.

van 1853, een meerder aan van 114,122 zielen of ruim 31 % aan. Die vermeerdering is te groot, om haar eeniglijk te zoeken in het grooter getal van geboorten boven dat der sterfte. Er bestaat daarvoor te minder grond, omdat de residentie Japara, gelijk bekend is, niet behoort tot de gezondste streken van Java, en het dan ook blijkt, dat Japara haar deel heeft gehad in de ziekten, die van de jaren 1847 tot 1850 vele gewesten van Java hebben geteisterd. In het Jaarlijksch Verslag van den Minister van Koloniën over 1852 wordt gezegd, dat de bevolking van Japara, die sedert 1846, door verschillende omstandigheden [1]), sterk afnemende was geweest, zich begon te herstellen, en in latere Verslagen wordt voor den sterken aanwas herhaaldelijk als reden opgegeven, het terugkeeren van elders der in de residentie te huis behoorende bevolking. Behalve echter aan de meerdere geboorten en aan het terugkeeren der uitgewekenen, zal men de vermeerdering misschien ook aan eene betere telling kunnen toeschrijven.

De kust van Japara is moerassig en gedeeltelijk omgeven door koraalriffen, waaruit ongezonde dampen opstijgen. Meer binnenwaarts is het tegen den middag op de vlakte verschroeijend. Des daags staat de thermometer meest op 93° à 94° Fahr., doch des nachts soms op 74°. — De grond is geschikt voor de teelt van verschillende gewassen, die ook elders op Java worden aangetroffen en in het algemeen kan de plantengroei hier gezegd worden weelderig te zijn. Dit gewest schijnt echter te lijden aan gebrek aan water, dat moeijelijk verholpen kan worden, omdat het water, dat men anders van meer binnenwaarts gelegen bergen zou mogen verwachten, wordt opgevangen door de Bengawan of rivier van Solo.

De eenige berg van beteekenis in deze residentie is de Moerja, gelegen in het midden van den in de Java-zee ver uitspringenden uithoek van Japara. Zijn hoogte wordt op ongeveer 5,000 Rijnl. voeten gesteld. De voornaamste rivieren zijn de Tangoelangin, die de grensscheiding uitmaakt tusschen Japara en de tot de residentie Samarang behoorende afdeeling Demak, en de rivier van Joana of Djawana in het oostelijk gedeelte. Bovendien worden nog eenige kleine, weinig beduidende rivieren genoemd, zoo als de Marong, Gong, Bandjaran, Gelies, Japara en Tajoe. Aan de Zuidzijde der residentie treft men kalkbergen aan, waar menigvuldige, opeengestapelde overblijfselen zijn gevonden van beenderen van zoogdieren, die veel gelijkenis hebben met beenderen van olifanten.

Japara is verdeeld in vier regentschappen, namelijk Pati, op de gelijknamige hoofdplaats van hetwelk de Resident zijn verblijf houdt, Japara, waar tevens een Adsistent-Resident geplaatst is, Koedoes en Djawana, in welke beide laatste regentschappen het Europeesch gezag toevertrouwd is aan Controleurs bij de landelijke inkomsten en kultures. Voorts behooren tot deze residentie de Karimon Djawa-eilanden, alwaar het gezag wordt uitgeoefend door eenen Posthouder.

In zijn bestuur wordt de Resident, behalve door den Adsistent-Resident van Japara, geadsisteerd door den Sekretaris, die, benevens het beheer van 's lands kas, ook de functiën van Notaris en Vendumeester waarneemt, en voorts een viertal Controleurs. De Adsistent-Resident van Japara is voor die afdeeling tevens Notaris en Vendumeester.

Japara behoort tot het regtsgebied van den Raad van Justitie te Samarang, en van den ommegaanden Regter in de tweede afdeeling. In ieder regentschap heeft men eenen landraad.

Met de heffing der in- en uitgaande regten zijn belast de Kommiesen-Ontvangers te Japara en Djawana, die aldaar tevens Havenmeesters zijn en onder de tweede financiële afdeeling behooren.

Voor de strandvonderij in deze residentie zijn belast met het toezigt over de redding de zoo even genoemde Kommiesen-Ontvangers, en met de berging der goederen de zout-Pakhuismeesters te Djawana en Japara, terwijl te Karimon Djawa het eene zoowel als het andere tot de attributen van den Posthouder aldaar behoort.

Voor den zoutverkoop heeft men een pakhuis te Djawana, onder beheer van eenen Europeschen Ambtenaar, en drie pakhuizen te Japara, Antroe en Tangoelangin, onder beheer van inlandsche beambten of *Mantries.*

Met de inspectie der kultures in deze residentie is belast de Inspecteur in de tweede afdeeling.

De waterstaatswerken, waarvoor te Pati een Opzigter is geplaatst, behooren tot den werkkring van de derde waterstaats-afdeeling, waarvan de Chef te Samarang verblijf houdt.

De Samarangsche Weeskamer heeft hare Agen-

[1]) Waartoe, behalve de geheerscht hebbende ziekten, waarschijnlijk ook zal behoord hebben verloop der bevolking, zoowel wegens ontoereikendheid der voedingsmiddelen als door overspanning der kultures en bepaaldelijk der suikerteelt.

ten in ieder der vier regentschappen dezer residentie.

De burgerlijke geneeskundige dienst wordt er waargenomen door eenen ter hoofdplaats Pati gevestigden Geneesheer.

Eene sub-kommissie van onderwijs, waarvan de Resident voorzitter is, behartigt de belangen van het onderwijs, terwijl er te Pati en te Japara eene Gouvernements lagere school aanwezig is.

De Hervormde gemeente wordt bezocht door de te Samarang geplaatste Predikanten, terwijl dit voor de Roomsch-Katholieken is opgedragen aan te dier plaatse gevestigde Geestelijken van die gezindheid.

Voor de militaire zaken ressorteert Japara onder de tweede militaire afdeeling op Java.

Omtrent de aangelegenheden der inlandsche, meer in het bijzonder der landbouwende bevolking, ook met opzigt tot de kultuur en de bereiding van produkten voor de Europesche markt, leveren de verslagen, die door den Minister van Koloniën, omtrent Nederlandsch Indië, aan de Staten-Generaal jaarlijks worden ingediend, vele wetenswaardige bijzonderheden, die, hoe onvolledig en weinig toegelicht, toch strekken kunnen, om den toestand dier bevolking eenigzins te leeren kennen. Eene korte behandeling van het daarbij medegedeelde zal dus niet van belang ontbloot zijn, als kunnende dienen ter beoordeeling, of en in hoe ver de toestand der Japarasche landbouwende bevolking al dan niet gunstig te achten zij.

Wij willen daarbij in de eerste plaats de aandacht vestigen op hetgeen medegedeeld wordt ten aanzien van de eigen kultuur der bevolking en wat daarmede in verband staat, en in de tweede plaats op de zoogenaamde Gouvernements kultures en de voordeelen, die de bevolking geacht kan worden daarvan te trekken.

Het onderzoek zal zich bepalen tot het vierjarig tijdvak van 1854—1857, omdat eerst met het eerste jaar van dat tijdvak de mededeelingen eenige meerdere uitvoerigheid en regelmatigheid hebben.

Aangaande de bevolking wordt medegedeeld, dat zij verspreid was in dessa's (dorpen) met velden, waarvan aanwezig waren:

in 1854	1,195
„ 1855	1,194
„ 1856	1,196
„ 1857	1,204

en in dessa's zonder velden [1]), waarvan het getal bedroeg:

in 1854	128
„ 1855	128
„ 1856	129
„ 1857	118

De landbouwende bevolking telde

in 1854 . . .	60,682 huisgezinnen
„ 1855 . . .	63,616 „
„ 1856 . . .	66,005 „
„ 1857 . . .	71,049 „

[1]) Welke soort van bevolking die dessa's zonder velden bevatten, en welke hunne middelen van bestaan zijn, wordt niet opgegeven. De omstandigheid, dat Japara eene strandresidentie is, zou kunnen doen denken, dat een groot gedeelte der alhier bedoelde bevolking zich met de visscherij geneert, maar daarmede is niet overeen te brengen, dat die dessa's zonder velden voorkomen op den staat, die jaarlijks aangaande den rijstbouw wordt gegeven. Buitendien zijn er andere strandresidentiën, zoo als Bantam, Krawang, Bezoeki, alwaar ook visscherij bestaat, en die, volgens opgaaf, slechts 2, 3 en 4 dessa's zonder velden hebben. — De uitdrukking *dessa's of kampongs*, aan het hoofd der daartoe betrekkelijke kolom, geplaatst op den staat van den rijstbouw, zou kunnen doen denken, dat hier sprake is van kampongs, waar zich de bevolking ophoudt, die bij fabriekmatige ondernemingen werkzaam is; maar ook hiermede is moeijelijk te rijmen, dat in de residentie Preanger Regentschappen, die zeker niet behoort tot de gewesten, in welke men de meeste fabriekmatige ondernemingen aantreft, het grootste aantal van dessa's of kampongs zonder velden wordt aangetroffen. Aangaande de Preanger Regentschappen evenwel valt het weder in het oog, dat daar waren in 1854 3,063 dessa's met velden, en in 1875 3,460, zoodat het getal met bijna 400 is vermeerderd, terwijl het getal van dessa's zonder velden bedroeg in 1854 776, en in 1857 slechts 322, hetgeen eene vermindering aantoont van ruim 450. Er wordt in de Ministeriële Verslagen (zie onder anderen dat van 1849) gesproken van landbouwers zonder velden, en men vindt die overal in elke dessa, — maar eene menigte van dessa's geheel zonder velden; — welke bevolking kunnen die hebben? Of zou men onder de uitdrukking *dessa's zonder velden* soms kunnen verstaan, gehuchten of doekoeans, wier bevolking, zonder deel te hebben aan de geregeld ontgonnen gronden, maar tevens ook voor eenigen tijd bevrijd van den druk van landrenten, heerendiensten of hoofden, zich in bosschen en woeste streken vereenigt, hetzij ter ontginning en bebouwing van geschikte, nabijgelegen stukken grond, hetzij tot het kappen van brandhout of tot bereiding van houtskool?

Men ziet uit deze opgaaf, dat, terwijl het getal dessa's en kampongs met en zonder velden met elk jaar nagenoeg hetzelfde is gebleven, het getal huisgezinnen belangrijk is toegenomen; echter niet in verhouding tot den hierboven vermelden aanwas der bevolking naar het zielental. Immers, terwijl de Japarasche bevolking van 1854 tot in 1857 blijkt te zijn vooruitgegaan met een getal van ruim 114,000 zielen, bedraagt de vermeerdering der landbouwende huisgezinnen tusschen die beide jaren slechts een getal van 10,400, hetgeen niet veel meer geeft dan een getal van 50,000, hoogstens 60,000 zielen. Dit schijnt eenigzins het vermoeden te wettigen, dat een groot gedeelte der in vorige jaren [1]) uitgewekenen en later teruggekeerden niet heeft behoord tot de gezeten landbouwende bevolking.

De velden der bevolking bedroegen:

In 1854	sawah's en tagal's,	$101,421^3/_{10}$	bouws
	velden, waarvan de kultuur geheel wisselvallig is. . . .	7,339	„
	Te zamen. . .	$108,760^3/_{10}$	bouws
In 1855	sawah's en tagal's,	103,150	bouws
	velden, waarvan de kultuur geheel wisselvallig is. . . .	7,203	„
	Te zamen. . .	110,353	bouws
In 1856	sawah's, ...	57,690	bouws
	tagal's.	51,645	„
	Te zamen. . .	109,335	bouws
In 1857	sawah's, ...	$60,208^1/_2$	bouws
	tagal's.	$51,425^1/_2$	„
	Te zamen. . .	111,634	bouws [2])

Gunstig is in deze opgaaf het vermeerderd getal bouws der sawah's of natte rijstvelden, en waarschijnlijk is het, ofschoon dit uit de medegedeelde cijfers, wegens de vermenging van sawah's en tagal's, niet blijkt, dat die toeneming niet slechts met het jaar 1857 eenen aanvang heeft genomen, maar reeds van vroeger dagteekent. Dit zou pleiten voor het vermoeden, dat men die vermeerdering heeft verkregen door het verbeteren of aanleggen van nieuwe waterleidingen.

In verhouding tot het getal landbouwende huisgezinnen is de vermeerdering van het totaal velden zoo gering, dat in 1857 een huisgezin gemiddeld minder grond heeft dan in 1854. Die verhouding toch staat als volgt:

in 1854	op	een	huisgezin	1.80	bouw
„ 1855	„	„	„	1.73	„
„ 1856	„	„	„	1.66	„
„ 1857	„	„	„	1.57	„

Voor de drie eerste jaren is die verhouding wel grooter, maar in het laatste beneden het gemiddelde over Java, dat bedragen heeft:

in 1854	op	een	huisgezin	1.52	bouw
„ 1855	„	„	„	1.57	„
„ 1856	„	„	„	1.61	„
„ 1857	„	„	„	1.63	„

Opmerkelijk is het, dat, terwijl over Java de verhouding met elk jaar gunstiger wordt, die van Japara met elk jaar ongunstiger staat. En toch kan men Japara (wanneer men de uitgestrektheid der residentie, met eene in verhouding vrij talrijke bevolking, in aanmerking neemt) met opzigt tot het getal bouws, dat elk jaar onbeplant is gebleven, beschouwen als te behooren tot de minst gunstige residentiën.

Van de velden der bevolking wordt ons medegedeeld:

1°. dat voor het Gouvernement zijn afgezonderd [1]):

[1]) Toen Japara van de Javasche residentiën niet het minst geteisterd werd door ziekten, het gevolg van gebrek en armoede. Men zie daaromtrent de in het Ministeriëel verslag van 1850, onder de rubriek *Burgerlijke Geneeskundige dienst* medegedeelde extrakten uit de rapporten van Geneeskundigen.

[2]) Sawah's zijn velden, die men onder water kan zetten, en tagal's velden, wier bevochtiging afhangt van de regens. In zekeren zin is dus het bouwen op tagal's even zoo wisselvallig, als op *gronden, waarvan de kultuur* gezegd wordt *wisselvallig te zijn.* Om die reden is de verdeeling van gronden in de laatste jaren juister dan in de twee eerste. Aangezien echter voor die twee eerste jaren in de Ministeriële Verslagen niet wordt opgegeven het getal bouws aan sawah's, heeft men niet anders kunnen doen dan de Ministeriële opgaven te volgen.

[1]) De hier volgende cijfers komen niet overeen met die, welke men verkrijgt door bijéénтrekking van het getal bouws, die voor ieder der Gouvernements kultures (ongerekend de koffijgronden), blij-

in 1854 . . .	4,905	bouws
„ 1855 . . .	4,645	„
„ 1856 . . .	3,919$^{1}/_{2}$	„
„ 1857 . . .	4,129	„

2°. dat door de bevolking voor eigen kultuur zijn beplant:

in 1854 . .	80,800	bouws
„ 1855 . .	91,216	„
„ 1856 [1]). .	89,356$^{1}/_{2}$	„
„ 1857 . .	95,144$^{3}/_{4}$	„

3°. dat onbeplant zijn gebleven:

in 1854 . .	23,055$^{3}/_{10}$	bouws
„ 1855 . .	14,492	„
„ 1856 . .	16,059	„
„ 1857 . .	12,360$^{1}/_{4}$	„

Gunstig, altijd in eenen betrekkelijken zin, is, volgens de vorenstaande opgaaf:

1°. de vrij geregeld toenemende hoeveelheid bouws, die de bevolking voor eigen kultuur heeft gebezigd, en evenzoo

2°. de vrij geregeld afnemende hoeveelheid van onbeplant gebleven bouws, ofschoon het cijfer nog altijd aanzienlijk mag heeten.

Daardoor wordt dan ook eenigzins opgehelderd, dat, in weêrwil der toenemende bevolking, het geheel van hare velden in getal bouws nagenoeg stationair is gebleven. Het blijkt toch dat, tegen eene vermeerdering in 1857 (vergeleken met 1854) van 10,367 huisgezinnen, ook in dat jaar 14,344 bouws meer dan in 1854 voor eigen kultuur door de bevolking zijn beplant, en 10,695 bouws minder onbeplant zijn gebleven.

Terwijl voor de twee laatste jaren wordt vermeld, dat men heeft gebezigd:

in 1856 voor den rijstbouw	82,596$^{1}/_{2}$	bouws
en voor de teelt van tweede gewassen. .	8,171	„
	90,767$^{1}/_{2}$	bouws
in 1857 voor den rijstbouw	88,229	bouws
en voor de teelt van tweede gewassen. .	6,915$^{3}/_{4}$	„
	95,144$^{3}/_{4}$	bouws

laat men ons voor de twee eerste jaren (1854 en 1855) dienaangaande in het onzekere. Wij zullen dus in onze becijferingen van de resultaten, die de rijstbouw voor de bevolking heeft gehad, op het in de Ministeriële Verslagen aangewezen voetspoor, het er voor moeten houden, dat al de gronden, die de bevolking in de jaren 1854 en 1855 voor eigen kultuur heeft gebruikt, met rijst zijn beplant geweest, en dat in die beide jaren (hoe onwaarschijnlijk dit ook zij) geene teelt van aardvruchten of andere drooge gewassen heeft plaats gegrepen.

In het hier behandelde tijdvak zijn die resultaten alles behalve gunstig geweest.

Overeenkomstig het voorafgegane zijn daarvoor gebezigd:

in 1854	80,800	bouws
„ 1855	91,216	„
„ 1856	82,596$^{1}/_{2}$	„
„ 1857	88,229	„

waarvan is geoogst aan padi [1]):

---

kens de daartoe betrekkelijke staten, bestemd zijn geweest. — Volgens die staten toch heeft men gehad:

in 1854 voor de suikerteelt. . . .	4,569	bouws
„ „ cochenilleteelt. .	100	„
„ „ tabaksteelt. . . .	50	„
	4,719	bouws

in 1855—1857, jaarlijks:

voor de suikerteelt. . . .	4,269	bouws
„ „ cochenilleteelt. .	100	„
„ „ tabaksteelt. . . .	50	„
	4,419	bouws

In de Ministeriële Verslagen wordt, evenwel zonder oplossing, op het verschil gewezen; doch wat beduiden opgaven, waarin zoo weinig overeenstemming bestaat?

[1]) Het hierboven gegeven cijfer van 1856 blijkt niet het juiste te zijn. Immers hadden in dat jaar

voor den rijstbouw gediend. . . .	82,596$^{1}/_{2}$	bouws
daarvan waren met tweede gewassen weder beplant geworden. .	1,414	„
terwijl bovendien met tweede gewassen zijn beplant.	6,757	„
zoodat in 1856 de bevolking werkelijk heeft beplant.	90,767$^{1}/_{2}$	bouws

[1]) Dat is rijst in den bolster. Ontbolsterde rijst toch heet *bras*.

in 1854	421,716	pikols
〃 1855	716,276	〃
〃 1856	651,121	〃
〃 1857	676,237	〃

dat is gemiddeld per bouw:

in 1854	5.22	pikols
〃 1855	7.85	〃
〃 1856	7.88	〃
〃 1857	7.66	〃

Over Java (Batavia, Buitenzorg, Soerakarta en Djokdjokarta daaronder niet begrepen) was de gemiddelde opbrengst per bouw geweest:

in 1854	17.14	pikols
〃 1855	16.92	〃
〃 1856	20.16	〃
〃 1857	19.20	〃

weshalve in het tijdvak van 1854—1857 de rijstbouw niet het $^2/_5$ of 40 % van de gemiddelde produktie van Java heeft opgebragt.

Berekend over het getal landbouwende huisgezinnen heeft dus de rijstproduktie van Japara per huisgezin geleverd:

in 1854	6.95	pikols
〃 1855	11.26	〃
〃 1856	9.87	〃
〃 1857	9.52	〃

Wanneer men daarbij bedenkt, dat de vermelde produktie wordt opgegeven in pikols padi, en niet in ontbolsterde rijst, waarvan 4 katties daags of ruim 14 pikols in het jaar eer te weinig dan te veel is voor de voeding van een gezin, dan kan men eenigzins nagaan, hoe zeer de Japarasche rijstproduktie te kort schiet voor de voeding harer landbouwende, om niet te spreken van hare totale bevolking.

Om te komen tot eene becijfering van het voordeel, dat de rijstteelt aan de landbouwende bevolking van Japara aanbrengt, vermelden wij hier, dat de aanslag der landrente van de door die bevolking voor eigen kultuur beplante velden heeft bedragen:

in 1854	*f*	312,867.—
〃 1855	〃	374,104.—
〃 1856	〃	405,110.66
〃 1857	〃	391,452.66
Te zamen. .	*f*	1,483,534.32

dat is gemiddeld per bouw:

in 1854	*f*	3.87
〃 1855	〃	4.10
〃 1856	〃	4.90½
〃 1857	〃	4.44

en per huisgezin:

in 1854	*f*	5.16½
〃 1855	〃	5.88
〃 1856	〃	6.13½
〃 1857	〃	5.51

Volgens de Ministeriële Verslagen over 1854 tot 1857 kan de gemiddelde prijs der rijst in Japara per pikol gesteld worden:

in 1854 op	*f*	3.32
〃 1855 〃	〃	1.82
〃 1856 〃	〃	2.22½
〃 1857 〃	〃	2.34½ [1])

Naar dien maatstaf moet de waarde der rijstproduktie van Japara hebben bedragen [2]):

[1]) Wanneer men in aanmerking neemt, dat in die 4 jaren Japara waarlijk geenen overvloed van rijst heeft geproduceerd, dan komen die prijzen wel wat laag voor; maar wij hebben in de bepaling er van de Ministeriële opgaven gevolgd, daarbij alleenlijk het gemiddelde nemende tusschen de opgegeven maxima en minima. Aan eenen toeleg, om bij die officiële opgaven de prijzen lager op te geven, dan zij werkelijk zijn geweest, ten einde zoo doende tot het geloof te brengen, dat de Japarasche bevolking goedkooper rijst heeft gegeten, dan werkelijk het geval is geweest, is wel het minste van alles te denken.

[2]) Wanneer men daarbij nog wel aanneemt, dat één pikol padi uitlevert één pikol rijst of bras. Dit is wel niet het geval, maar desniettemin kunnen de opgegeven prijzen voor de volgende waardeberekening worden behouden, omdat van de padi zoo goed als niets verloren gaat, zoodat hetgeen bij de ontbolstering aan gewigt wordt verloren, grootendeels zoo niet geheel wordt vergoed door de opbrengst van den afval, zoo als het rijststroo (damin) voor dekking van loodsen en woningen, waar het gebruik van alang-alang te duur zou komen te staan, terwijl de dedak of vliesjes om de rijstkorrels, eenige overeenkomst hebbende met de zemelen hier te lande, dienen tot voeder van pluimgedierte, en zelfs de ruwe bolster gebrand door Javaansche vrouwen veel wordt gebruikt tot zuivering van het hoofdhaar.

in 1854	. . . . *f*	1,400,097.12
〃 1855	. . . . 〃	1,303,605.94
〃 1856	. . . . 〃	1,448,744.22½
〃 1857	. . . . 〃	1,588,775.76½
	Te zamen. . . *f*	5,741,223.05
Wanneer men van die waarde aftrekt het bedrag der geheven landrente, hierboven opgegeven ad.	〃	1,483,534.32
dan blijkt de Japarasche landbouwende bevolking aan waarde van rijst in vier jaren tijds te hebben overgehouden	*f*	4,257,688.73

of gemiddeld 's jaars *f* 1,064,422.18.

In dat zelfde tijdvak heeft het totaal landbouwende huisgezinnen over de 4 jaren bedragen 261,352, dat is gemiddeld per jaar 65,338, die dus per huisgezin jaarlijks, na aftrek der landrente, aan waarde van rijst hebben behouden *f* 16.23 of nog geen 4¼ cent daags.

Dat met zulke resultaten de geheven landrente voor de bevolking nog al bezwarend moet zijn geweest, schijnt moeijelijk te kunnen worden ontkend; en de vraag ontstaat, hoe daarmede is overeen te brengen, dat, volgens het Ministeriëel Verslag over 1857 (zie den Bevolkingstaat, te vinden op pag. 2 en 3 van dat Verslag, op de kolom *Aanmerkingen*) de toeneming der bevolking aan meerdere welvaart zou moeten worden toegeschreven.

In verband daarmede zal het niet van belang ontbloot zijn, om na te gaan, in hoe ver de verdere middelen van bestaan der bevolking, en meer bepaaldelijk de teelt der tweede gewassen en de opbrengst der klapperboomen, kunnen hebben bijgedragen, om haar de betaling der landrente gemakkelijker te maken.

Omtrent de teelt van tweede gewassen zijn de mededeelingen der regering uiterst schraal. Niet alleen zou men voor de twee eerste jaren (1854 en 1855) moeten komen tot het besluit, dat de bevolking toen niets anders dan rijst heeft geteeld, maar ook van de beide volgende, waarvan het blijkt, dat voor de teelt van tweede gewassen door de bevolking zijn bebouwd:

in 1856	. . .	8,171 bouws, en
〃 1857	. . .	6,915¾ 〃
Te zamen.	.	15,086¾ bouws

of gemiddeld per jaar 7,543 bouws, wordt geene enkele bijzonderheid medegedeeld omtrent de soort, de opbrengst en de prijzen der geteelde gewassen, zoodat men, om zelfs maar bij benadering te kunnen berekenen het voordeel, dat de bevolking daarvan heeft gehad, op gissingen zou moeten afgaan, waarvoor strikt genomen geen enkele goede maatstaf is aan te geven.

De ontoereikendheid van het groote voedingsmiddel, de rijst, maakt het echter meer dan waarschijnlijk, dat men, ter voorziening daarin, ongeacht den aanvoer van elders, geen gering gedeelte der voor tweede gewassen gebezigde gronden zal hebben beteeld met djagong en andere surrogaten voor de voeding. Daarvan uitgaande zal men gewis niet beneden het juiste cijfer blijven, door aan te nemen, dat iedere met tweede gewassen beteelde bouw gronds, al zij het, dat daaronder ook tabak, djarak en andere meer voordeel opleverende artikelen zijn begrepen, heeft opgebragt gemiddeld *f* 75.—, dat is voor het geheel gemiddeld *f* 562,500 's jaars.

Omtrent de klapperboomen worden meer ter zake dienende bijzonderheden gegeven. Daarvan blijkt het, dat de teelt in deze residentie, hoe zeer langzaam, toch vooruitgaande is. Terwijl in 1853 het getal 561,462 boomen bedroeg, had men er:

in 1854	. . . .	609,568	boomen
〃 1855	. . . .	638,863	〃
〃 1856	. . . .	665,721	〃
〃 1857	. . . .	683,254	〃

Van het getal in 1856 aanwezig, had men ongeveer 44 % vruchtdragende boomen. Wanneer men voor de twee eerste jaren, waarvan geen opgaaf der vruchtdragende boomen is gedaan, de verhouding van het jaar 1856 aanneemt, dan komt men tot een cijfer:

in 1854	van	268,210	vruchtdragende boomen
〃 1855	〃	278,020	〃 〃

terwijl hun getal wordt opgegeven:

voor 1856	op	297,971	vruchtdragende boomen
〃 1857	〃	326,207	〃 〃

Alzoo aannemende, dat al de opgegeven klapperboomen het eigendom zijn der bevolking en de gemiddelde opbrengst per boom stellende op 50 klappers, hetgeen gewis niet te laag genomen is, dan zou daaruit volgen, dat de produktie heeft bedragen:

in 1854	. . .	13,410,500	klappers
„ 1855	. . .	13,901,000	„
„ 1856	. . .	15,898,550	„
„ 1857	. . .	16,310,350	„
Te zamen.	.	58,520,400	klappers

De waarde der klappers, die voor de twee laatste jaren wordt opgegeven ad *f* 4.70 de honderd stuks, kan voor de beide eerste jaren, waarvoor geen prijs wordt vermeld, als niet te laag, gerustelijk worden aangenomen, en dan verkrijgt men voor de gezamenlijke waarde:

in 1854	. . . .	*f* 630,293
„ 1855	. . . .	„ 653,347
„ 1856	. . . .	„ 700,232
„ 1857	. . . .	„ 766,586
Te zamen.	.	*f* 2,750,458

of gemiddeld in het jaar *f* 687,615, hetgeen, verdeeld onder het gemiddelde getal van 65,338 huisgezinnen, voor een huisgezin eene jaarlijksche opbrengst geeft van *f* 10.50½.

De veestapel zal der bevolking geen ander voordeel hebben bezorgd, dan dat van de bewerking harer velden en het doen van transporten. De cijfers, daaromtrent medegedeeld, ofschoon niet ongunstig, wanneer men daarbij in aanmerking neemt den in voorgaande jaren zeer verarmden toestand der bevolking, zijn ook van dien aard, dat zij niet kunnen doen denken aan andere uit den veestapel genoten voordeelen.

Voor zoo veel betreft de buffels of karbouwen, is het getal toenemende. Het getal bedroeg:

in 1854.	Mannetjes.	43,029	
	Wijfjes.	51,362	
			94,391
„ 1855.	Mannetjes.	43,882	
	Wijfjes.	55,204	
			99,086
„ 1856.	Mannetjes.	46,483	
	Wijfjes.	57,662	
			104,145
„ 1857.	Mannetjes.	47,688	
	Wijfjes.	58,216	
			105,904

De verhouding tusschen het cijfer der landbouwende huisgezinnen en dat der buffels stond dus:

in 1854	als	1	tot	1.55
„ 1855	„	1	„	1.56
„ 1856	„	1	„	1.58
„ 1857	„	1	„	1.49

Over het totaal-cijfer der landbouwende bevolking op Java is de verhouding tusschen de huisgezinnen en het getal buffels niet gunstiger; maar daarentegen staat de residentie Japara, wat aangaat het bezit van rundvee, bij de meeste residentiën van Java, zelfs die van het westelijk gedeelte, waar over het algemeen zoo veel minder rundvee is dan in het oostelijk gedeelte, achter, en behoort zij, zoowel in dit opzigt, als wat betreft het getal paarden, tot de minst bedeelden [1]).

Het getal runderen bedroeg:

in 1854.	Stieren.	674	
	Koeijen.	741	
			1,415
„ 1855.	Stieren.	671	
	Koeijen.	747	
			1,418
„ 1856.	Stieren.	553	
	Koeijen.	686	
			1,239
„ 1857.	Stieren.	615	
	Koeijen.	740	
			1,355

en dat der paarden:

[1]) De Javaan heeft voor den buffel eene voorliefde, die echter, naar het schijnt, niet geheel zonder reden is. Als trekdier staat de buffel, die grootendeels met zijne zwaarte trekt, beneden den trekos, die grootere spierkracht heeft. Maar de buffel is beter dan de trekos bestand tegen regen en vochtigheid, en men mag het er voor houden, dat ook daarin eenigzins de reden is gelegen van de voorkeur, die de Javaan aan hem schenkt voor het ploegen der rijstvelden, dat in de Westmoeson of regentijd geschiedt, terwijl buitendien de velden dan onder water staan. Ondertusschen ziet men in den Oosthoek veel met ossen ploegen. Maar daar bekomt men ook gemakkelijk van de nabijgelegen eilanden Madura en Bali een beter ras van vee, dat ook door het kruisen met den wilden banting in kracht en zwaarte veel gewonnen heeft, zoodat in de laatste tien jaren de prijs meer dan 100 % is gestegen.

in 1854.	Hengsten	3,810	
	Merriën	3,169	
			6,979
„ 1855.	Hengsten	3,777	
	Merriën	2,943	
			6,720
„ 1856.	Hengsten	3,728	
	Merriën	3,059	
			6,787
„ 1857.	Hengsten	3,850	
	Merriën	3,075	
			6,925

Niet alleen is dus het getal van beiden klein, maar zelfs heeft daarin hoegenaamd geene vermeerdering plaats gehad, en het betrekkelijk gering cijfer der paarden schijnt niet sterk te pleiten voor een aanzienlijk binnenlandsch vertier, waarvoor elders zoo veel gebruik wordt gemaakt van draagpaarden.

Wij kunnen nu overgaan tot het onderzoek der resultaten, die de zoogenaamde kultuur van produkten voor de Europesche markt heeft opgeleverd, ook met betrekking tot de belangen der bevolking, terwijl wij daarbij, voor zoo veel aangaat de suikerteelt, ons eenige beschouwingen zullen veroorloven over de fabriekatie zelve.

De koffijkultuur heeft in deze residentie geene groote uitbreiding, wegens gebrek aan daarvoor geschikte gronden. De beste gronden treft men aan in de bergstreken van het distrikt Mergotoehoe, in de afdeeling Djawana, en het distrikt Bandjaran, in de afdeeling Japara.

Het getal huisgezinnen, voor deze teelt afgezonderd, bedroeg:

in 1854	4,722
„ 1855	4,990
„ 1856	5,101
„ 1857	6,106

hetgeen in 4 jaren tijds eene vermeerdering aantoont van ongeveer 1,400 huisgezinnen.

De totale aanplant bedroeg:

in 1854	1,699,548	boomen
„ 1855	1,447,299	„
„ 1856	2,051,088	„
„ 1857	2,118,949	„

zoodat gemiddeld een huisgezin te onderhouden heeft gehad:

in 1854	bijna 360	boomen
„ 1855	290	„
„ 1856	402	„
„ 1857	347	„

De vruchtdragende boomen, waarvan geoogst is, bedroegen:

in 1854	994,373	boomen
„ 1855	968,624	„
„ 1856	1,036,670	„
„ 1857	1,060,833	„

en daarvan was de produktie:

in 1854	4,066.42	pikols
„ 1855	5,051.22	„
„ 1856	1,420.69	„
„ 1857	5,560.18	„

zoodat een pikol is verkregen:

in 1854 van	249	boomen
„ 1855 „	192	„
„ 1856 „	703	„
„ 1857 „	191	„

In dat zelfde tijdvak was de gemiddelde produktie op Java:

in 1854 een pikol van ruim	209	boomen
„ 1855 „ „ „ „	199	„
„ 1856 „ „ „ „	295	„
„ 1857 „ „ „ „	240	„

Ofschoon dus de jaren 1855 en 1857 voor de koffijproduktie van Japara vrij voordeelig waren, bleef deze residentie bij doorslag van het geheele vierjarig tijdvak ver beneden het gemiddelde der totale produktie van Java.

Aan de bevolking werd betaald:

in 1854	*f*	33,601.96
„ 1855	„	41,847.91½
„ 1856	„	11,731.35¼
„ 1857	„	45,916.82½
Te zamen.	*f*	133,098.05¼

dat is per pikol:

in 1854	*f*	8.26 [1]
„ 1855	„	8.28½
„ 1856	„	8.25¾
„ 1857	„	8.26

[1]) In de Regeringsverslagen wordt voor de aan de bevolking betaalde koffij de prijs opgegeven van *f* 8,33⅓ per pikol jaarlijks. — Het verschil is daarin te zoeken, dat de hierboven opgegeven cijfers zijn berekend over de geleverde koffij, met inbegrip der bevonden overwigten. Het is voorgekomen, dat dit meer overeenkomstig de waarheid is.

en per huisgezin:

in 1854	f	7.11½
〃 1855	〃	8.38½
〃 1856	〃	2.30
〃 1857	〃	7.52

In weêrwil dat de koffijplantende bevolking van Japara, berekend per huisgezin, gemiddeld niet zoo veel boomen heeft te onderhouden als elders op Java, kan de koffijteelt toch niet beschouwd worden als bijzonder voordeelig voor haar te zijn. Gerekend over het getal vruchtdragende boomen ontving zij per boom:

in 1854	bijna 3⅖	cents.
〃 1855	bijna 4⅓	〃
〃 1856	ruim 1⅛	〃
〃 1857	bijna 4⅓	〃

gemiddeld ruim 3¼ cents,

en gerekend over den geheelen aanplant per boom:

in 1854	bijna 2	cents.
〃 1855	bijna 3	〃
〃 1856	ruim ½	〃
〃 1857	ruim 2⅙	〃

gemiddeld ruim 1⅘ cents [1]).

Ongerekend hetgeen zij voor de koffij ontving, kunnen evenwel de kosten van afpakking en vervoer naar de strandpakhuizen nog beschouwd worden als een voordeel, dat de koffijteelt aan de bevolking heeft verschaft. Deze kosten bedroegen:

in 1854	f	3,646.70
〃 1855	〃	5,049.11⅔
〃 1856	〃	829.03¾
〃 1857	〃	5,554.57½
Te zamen. . .	f	15,079.43

of gemiddeld jaarlijks f 3,769.86.

Voor den inkoop heeft men in deze residentie vier pakhuizen.

Behalve de betaling aan de koffijplantende bevolking gedaan, had de koffij aan het Gouvernement bij den afscheep gekost [1]):

in 1854	f	11,513.69½
〃 1855	〃	14,730.92½
〃 1856	〃	7,905.42½
〃 1857	〃	13,777.71½

dat is per pikol:

in 1854	f	2.83
〃 1855	〃	2.91½
〃 1856	〃	5.56½
〃 1857	〃	2.47½

Hiermede kostte de Japara-koffij aan het Gouvernement bij den afcheep per pikol:

in 1854	f	11.09
〃 1855	〃	11.24
〃 1856	〃	13.82¼
〃 1857	〃	10.73½

gemiddeld bijna f 11.24½.

Voor de suikerteelt waren afgezonderd:

in 1854	4.569	bouws
〃 1855	4,269	〃
〃 1856	4,269	〃
〃 1857	4,269	〃

en ingedeeld:

in 1854 . . .	15,833	huisgezinnen
〃 1855 . . .	15,613	〃
〃 1856 . . .	15,885	〃
〃 1857 . . .	16,478	〃

dat is per bouw:

in 1854 . .	ruim 3.46	huisgezinnen
〃 1855 . .	bijna 3.66	〃
〃 1856 . .	ruim 3.72	〃
〃 1857 . .	bijna 3.86	〃

zoodat men hier met elk jaar het getal huisgezinnen per bouw heeft zien toenemen [2]).

[1]) Men hoort zoo dikwijls gewagen van de millioenen schats, die de koffij aan het moederland bezorgt, maar, zonder becijferingen, als die hier op officiële mededeelingen worden gemaakt, zullen weinigen er bij denken, hoe veel moeite het kost, om aan die millioenen te geraken, en welke belooning daarvoor wordt genoten door de bevolking, die dikwijls op uren afstands van hare woningen in de koffijtuinen moet gaan werken.

[1]) Daaronder zijn begrepen de reeds vroeger opgegeven kosten van afpakking en vervoer der koffij naar de strandpakhuizen.

[2]) Ofschoon het bij het kultuurstelsel bepaalde getal van 4 huisgezinnen per bouw voor de suikerteelt nog niet was bereikt in 1857, en in weêrwil dat de suikerproduktie van Japara in het tijdvak van 1854—1857 belangrijk is vooruitgegaan, meenen wij de doelmatigheid van eene verdeeling van

De produktie bedroeg:

in 1854	130,825.41	pikols
〃 1855	115,012.28	〃
〃 1856	133,465.25	〃
〃 1857	149,173.44	〃

dat is per bouw:

in 1854	28.63¼	pikols
〃 1855	26.94	〃
〃 1856	31.26⅓	〃
〃 1857	34.94⅓	〃

Aan plantloon is uitbetaald:

in 1854	*f* 373,675.68
〃 1855	〃 332,152.53½
〃 1856	〃 370,148.75
〃 1857	〃 407,608.78½

dat is gemiddeld:

1°. per bouw:

in 1854	*f* 81.78½
〃 1855	〃 77.80½
〃 1856	〃 86.70½
〃 1857	〃 95.49¼

2°. per pikol:

in 1854	*f* 2.85½
〃 1855	〃 2.88¾
〃 1856	〃 2.77¼
〃 1857	〃 2.73¼

3°. per huisgezin:

in 1854	*f* 23.65⅘
〃 1855	〃 21.27⅖
〃 1856	〃 23.30
〃 1857	〃 24.73⅔

Bij de regeling voor de nieuw uit te geven suikerkontrakten in 1847 door den Gouverneur-Generaal Rochussen, werd, ten einde de fabriekanten aan te sporen tot de grootst mogelijke produktie en om alzoo der bevolking een toenemend plantloon te bezorgen, bepaald, dat, terwijl voor eene produktie tot en met 30 pikols per bouw aan plantloon zou worden betaald *f* 2:110 duiten of *f* 2.91⅔ cents per pikol, voor elke pikol tusschen de 30 en 40 100 duiten of 83⅓ cents minder, en voor elke pikol boven de 40 weder zoo veel minder zou verschuldigd zijn. Het is meer dan waarschijnlijk, dat al de Japarasche suikerkontrakten na dien tijd zijn verlengd of vernieuwd, en dat toen de alzoo geregelde betaling van plantloon is toegepast geworden. Daarin zal dus moeten worden gezocht de reden, waarom, terwijl met elk jaar (uitgezonderd 1854) het plantloon is toegenomen, wanneer men het berekent per bouw of per huisgezin, bij eene berekening per pikol steeds een minder cijfer verkregen wordt. Het wijst op toenemende produktie.

den aanplant over een grooter getal huisgezinnen dan strikt noodig is, op goede gronden te mogen betwijfelen. Doch het is hier de plaats niet, om dit punt ter sprake te brengen.

Van de hierboven opgegeven produktie is aan het Gouvernement geleverd:

in 1854	34,970.62	pikols
〃 1855	32,775.01	〃
〃 1856	38,532.47	〃
〃 1857	54,798.06	〃 [1]

tegen betaling:

in 1854 van	*f* 320,394.47½
〃 1855 〃	〃 305,147.05
〃 1856 〃	〃 361,389.70
〃 1857 〃	〃 520,299.66

dat is per pikol:

in 1854	*f* 9.16⅕
〃 1855	〃 9.31
〃 1856	〃 9.37¾
〃 1857	〃 9.49½ [2]

[1]) In de door den Gouverneur-Generaal Rochussen in 1847 vastgestelde regeling voor de uitgifte van nieuwe suikerkontrakten, was als beginsel aangenomen de verpligte levering door de fabriekanten van het ⅔ hunner produktie, en wel in suiker N°. 16 en 18. Ofschoon na dien tijd waarschijnlijk al de Japarasche suikerkontrakten zijn vernieuwd of verlengd, en dus die verpligte levering van het ⅔ kon zijn toegepast geworden, blijkt het hier, dat het geleverde aan het Gouvernement nog niet het ⅓ der produktie heeft bedragen. De redenen daarvoor worden niet opgegeven, maar zijn waarschijnlijk te zoeken in het verlangen van het Gouvernement, om in de eerste plaats de suikerteelt in Japara, die eenigzins overspannen was, in te krimpen, in de tweede plaats, om aan de koelies een hooger loon te doen geven, dan waartoe de fabriekanten volgens hunne kontrakten gehouden waren, — een verlangen, dat misschien niet heeft kunnen worden verwezenlijkt zonder concessien ook ten aanzien van eene mindere levering.

[2]) De toeneming der prijzen, gemiddeld per pikol aan de fabriekanten betaald, toont aan, dat zij met elk jaar meer en meer suiker N°. 18 hebben geleverd.

Behalve het betaalde aan de fabriekanten, heeft de geleverde suiker aan het Gouvernement bij den afscheep gekost:

in 1854	*f* 19,403.49$^{1}/_{2}$
〃 1855	〃 12,136.49$^{1}/_{2}$
〃 1856	〃 13,863.73$^{1}/_{2}$
〃 1857	〃 18,743.40

dat is per pikol:

in 1854	56 cents.
〃 1855	37 〃
〃 1856	36 〃
〃 1857	34$^{1}/_{4}$ 〃

weshalve de pikol suiker in Japara aan het Gouvernement kwam te staan:

in 1854 op	*f* 9.71
〃 1855 〃	〃 9.68
〃 1856 〃	〃 9.73$^{3}/_{4}$
〃 1857 〃	〃 9.83$^{3}/_{4}$ [1])

Ofschoon, gelijk uit het voorafgegane blijkt, de fabriekatie van suiker in de residentie Japara van 1854—1857 belangrijk is vooruitgegaan, had zij in het laatste jaar, toen gemiddeld 34.94$^{1}/_{3}$ pikols per bouw zijn verkregen, toch nog niet bereikt de gemiddelde produktie, in dat zelfde jaar ten bedrage van 40.60$^{1}/_{2}$ pikols per bouw, gemaakt van den geheelen aanplant van suikerriet, die van Gouvernements wege in verschillende gedeelten van Java plaats heeft.

In het laatstgemelde jaar had men er 9 fabrieken, met eenen aanplant van 4,269 bouws, te weten:

---

[1]) De hier aangetoonde resultaten zijn ook die, welke worden opgegeven in de staten, gevoegd bij de Ministeriële verslagen. Ondertusschen is het te betwijfelen, of daarmede eene zuivere voorstelling der zaak wordt gegeven. Dat het Gouvernement zoo veel, als opgegeven is, voor inkoop van suiker heeft betaald, is evenmin te betwijfelen, als dat de bovendien opgegeven kosten zijn gemaakt; maar daarom (hoe zonderling dit ook klinke) kan de pikol suiker toch niet gezegd worden aan het Gouvernement zoo veel te hebben gekost, als opgegeven is, om de eenvoudige reden, dat niet in mindering schijnen te zijn gebragt de betalingen, waaraan de fabriekanten bij hunne kontrakten zijn onderworpen, onder de benaming 1^{0}. van belooning der dessahoofden, die berekend wordt tegen *f* 2 koper of *f* 1,66$^{4}/_{6}$ zilver voor elke bouw, waarvan de opbrengst getaxeerd wordt 20 pikols te zullen bedragen, en 2^{0}. van kultuurprocenten, berekend tegen 50 duiten of 41$^{2}/_{3}$ cent van elke pikol, waarover aan den fabriekant de vrije beschikking wordt gelaten

In verband tot de werkelijke produktie van 1854—1857 mag men veilig aannemen, dat in die jaren de fabriekanten in Japara over eenen aanplant, die over dat tijdvak te zamen heeft bedragen 17,376 bouws voor belooning van de dessahoofden hebben betaald minstens. . . . . . *f* 25,000.—
terwijl hun voor kultuurprocenten over eene hoeveelheid van 367,400 pikols, die in dat tijdvak ter hunner beschikking is verbleven, naar rede van 50 duiten of 41$^{2}/_{3}$ cent per pikol, hoogstwaarschijnlijk de betaling is opgelegd van ruim. . . 〃 153,000.—
Te zamen *f* 178,000.—

of bijna 3maal zoo veel als het bedrag der door het Gouvernement, boven den inkoopsprijs, gemaakte kosten, welke voor het grootste gedeelte zijn gedaan voor kultuurprocenten der ambtenaren, belooning der dorpshoofden en betaling van het personeel voor het toezigt over den veldarbeid. Het is vreemd, dat van deze bijzonderheid met geen enkel woord is gerept in de bedoelde Ministeriële Verslagen, daar toch hiermede het totaal-kostende in Indië der aan het Gouvernement geleverde Japara-suiker, waarvan de hoeveelheid in 1854—1857 te zamen heeft bedragen 161,076,16 pikols, met meer dan *f* 1 per pikol moet zijn verminderd. Immers zoo het hier veronderstelde de ware toedragt der zaak is geweest, dan komt de berekening der aan het Gouvernement geleverde suiker neder op het volgende:

161,076,16 pikols tegen. . . . *f* 1,507,230.—
Onkosten boven den inkoopsprijs gemaakt. . . . . 〃 64,147.—
Te zamen. . . *f* 1,571,377.—
Af voor het door de fabriekanten betaalde wegens kultuurprocenten en belooning der dessahoofden calculatief. . . . . 〃 178,000.—
Blijft voor het kostende der suiker. *f* 1,393,377.—

of ongeveer *f* 8,65 per pikol.

Dat de hier bedoelde betalingen, tot welk bedrag dan ook, moeten hebben plaats gehad, schijnt moeijelijk in twijfel te kunnen worden getrokken, omdat, zoo als reeds vroeger is opgemerkt, hoogstwaarschijnlijk de Japarasche suikerkontrakten ná 1847 zijn verlengd of vernieuwd, en het niet denkelijk is, dat daarop alstoen niet zou zijn toegepast de door den Gouverneur-Generaal Rochussen in dat jaar vastgestelde regeling, waarin ook begrepen was de vermelde betaling voor kultuurprocenten en belooning der dessahoofden.

1°. in het regentschap Pati:

a.	*Langsee*, met eenen aanplant van.	600	bouws
b.	*Tandjong Modjo*, met. .	464	"
c.	*Trangkil Lor*, met. . .	400	"
d.	*Klaling*, met.	300	"

2°. in het regentschap Japara:

e.	*Majong*, met.	550	"
f.	*Petjangaän*, met. . . .	400	"

3°. in het regentschap Koedoes:

g.	*Besito*, met.	550	"
h.	*Rendeng*, met.	405	"

4°. in het regentschap Djawana:

i.	*Pakkies*, met.	600	"
	Te zamen. .	4,269	bouws

Uit de staten, welke jaarlijks omtrent de suikerfabrikatie van iedere residentie, en dus ook die van Japara, bij de *Javasche Courant* worden uitgegeven, vindt men groot verschil in de opbrengst der suikerrietvelden. In 1857 (zie den staat gevoegd bij de *Javasche Courant* van 18 Dec. 1858 N°. 101) had men fabrieken, wier velden gemiddeld 1,580 bossen riet (ieder van 25 stokken) per bouw opbragten, en andere, die 2,145 bossen kregen. Over geheel de suikerkultuur van Japara heeft de gemiddelde opbrengst per bouw bedragen 1,888 bossen.

Aan snijloon ad $^1/_2$ duit en aan transport naar de fabriek ad $1^1/_2$ duit per bos (zoo als met enkele uitzonderingen over het algemeen wordt betaald) hebben dus de Japarasche fabrieken uitgegeven *f* $31.46^2/_3$ gemiddeld per bouw, dat is over den geheelen aanplant van 4,269 bouws *f* 134,331 voor één jaar, dus vermoedelijk over de vier jaren van 1854—1857 *f* 537,324.

Ook met opzigt tot de saprijkheid van het riet schijnt groot verschil te bestaan. Ongerekend een paar fabrieken, die geene opgaven hebben geleverd, vindt men er eene, die slechts 11.78 Ned. kannen sap per bos, en eene, die 18.03 Ned. kannen per bos heeft gekregen. De noodige gegevens (zoo als de soorten en het gewigt van het suikerriet vóór de vermaling en van de ampas of het uitgeperste riet) ontbreken, en het is dus niet doenlijk, om met eenige zekerheid aan te wijzen, of dat verschil toe te schrijven is aan meerdere of mindere saprijkheid, dan wel verkregen is door betere persing. Terwijl men alzoo omtrent dit belangrijk gedeelte der suikerbereiding geheel in het onzekere wordt gelaten, wordt men ter beoordeeling van de meer of minder voldoende wijze van werken bij de verschillende fabrieken slechts voorgelicht door opgaven van de gehalte van het sap en de hoeveelheid, waaruit één pikol suiker is vervaardigd.

Naar dien maatstaf, waarbij evenwel nog in aanmerking moet worden gebragt de verhouding tusschen de hoogere en lagere nommers van het verkregen produkt [1]), afgaande op de van de Japarasche suikerfabrieken (met uitzondering van twee, die geene opgaven hebben gedaan) medegedeelde bijzonderheden, voor zoo ver die te vertrouwen zijn, komt men tot de volgende conclusiën.

De fabriek *Besito* heeft in 1857 van de geringste hoeveelheid, namelijk 576 Ned. kannen sap, één pikol suiker vervaardigd. Maar terwijl haar sap eene suikergehalte had van 9° Beaumé, heeft men in de fabriek *Tandjong Modjo*, met eene gehalte van 6°, uit 591 Ned. kannen sap een pikol suiker verkregen; zoodat deze in dat opzigt met de eerstgenoemde voor het minst gelijk zou staan, zoo zij niet bijkans 34 °/$_0$ van hare produktie suiker beneden het standmonster N°. 16 had gemaakt, terwijl van de produktie van *Besito* slechts 22 °/$_0$ aan suiker beneden het standmonster N°. 16 was.

De fabrieken, die het meeste sap voor een pikol suiker noodig gehad hebben, zijn: *Klaling*, die, bij eene gehalte van 6°, 901 Ned. kannen, en *Petjangaän*, die, bij eene gehalte van 7 à 9° (gemiddeld waarschijnlijk 8°), 929 kannen sap hebben gebezigd, terwijl de verhouding in de nummers der verkregen suiker was voor de eerste bijna 34 °/$_0$, en voor de tweede ruim 25 °/$_0$ beneden het standmonster N°. 16.

De gunstigste verhouding, voor zoo veel aangaat de bereide suiker, is die van de fabriek *Langsee*, waar men, van eene produktie van 22,006.71 pikols (36.67 pikols per bouw), had gekregen 74.93 ten honderd N°. 18, 12.31 ten honderd N°. 16, en slechts 12.75 ten honderd beneden dat nummer. Maar daarentegen heeft men daar voor een pikol suiker noodig gehad 826 Ned. kannen sap van een gehalte van 9°.

De grootste produktie is geweest die der fabriek *Trangkil Lor*, te weten 42.07 pikols per bouw, maar daarvan is de verhouding, wat aangaat de nummers der bereide suiker, de ongunstigste, aangezien van een totaal van

---

1) Bij een gelijk gehalte toch van het sap kan men van eene zekere hoeveelheid meer of minder suiker maken, naarmate men zich toelegt op het maken van lagere of hoogere nommers.

16,830.40 pikols wordt opgegeven nog geen 26 % N°. 18, 7 % N°. 16 en ruim 66 % beneden dat nummer. De hoeveelheid kannen sap, voor een pikol benoodigd, werd voor deze fabriek niet opgegeven, de gehalte daarentegen op 9 à 10°, de hoogste van al de fabrieken in deze residentie.

In het algemeen kan, na deze vlugtige beschouwing der verkregen resultaten, de fabriekatie van suiker in de residentie Japara niet gezegd worden op de hoogte te zijn van die in andere residentiën van den Oosthoek. Het zou te ver leiden, om daarvan eenige vergelijkingen hier bij te brengen, en het zal dus voldoende zijn te dien aanzien te verwijzen tot de artikelen, waarbij over de suikerbereiding in de bedoelde gewesten wordt gehandeld.

Het zal wel niet noodig zijn te doen opmerken, dat de bevolking van Japara, behalve het plantloon, het snij- en transportloon van het riet, van de suikerfabrieken nog andere voordeelen heeft getrokken, zoo als de loonen voor in de fabrieken gepresteerden arbeid, en voorts de betalingen voor de levering van brandhout, krandjangs, kadjang, bamboe, alang-alang, kalk, suikerpotten, gebakken steenen en pannen, en eindelijk de transportkosten der suiker naar de stranden.

Uit den meergemelden staat toch blijkt, dat in het jaar 1857 bij de verschillende fabrieken hebben gewerkt 305,152 koelies, die, gemiddeld tegen 20 cents ieder, moeten hebben verdiend ongeveer *f* 61,000 of in vier jaren calculatief *f* 244,000 [1]).

Voor de inpakking van 528,476.38 pikols, het bedrag der produktie van 1854—1857, heeft men noodig gehad ongeveer 141,000 krandjangs, die, tegen 30 cents het stuk, hebben gekost *f* 42,300 en 564,000 groote kadjangmatten 1e soort [2]), die, tegen *f* 9 het 100, hebben gekost *f* 50,760 [3]).

De waarde van het in 1857 verbruikte brandhout wordt, in den bewusten staat, zeer onvolledig opgegeven, maar zal, voor de gezamenlijke fabrieken, wel niet veel minder bedragen hebben dan *f* 30,000 of *f* 120,000 in de vier jaren [1]).

Het transport van de suiker naar de stranden zal wel, naar gelang van de ligging der verschillende fabrieken, in de kosten verschillen. Wij hebben hoegenaamd geene indicatiën daaromtrent, maar kunnen toch gereedelijk aannemen, dat *f* 1½ gemiddeld per krandjang, eerder te hoog dan te laag gesteld is, en zoo zou dan het voordeel, hieruit voor de bevolking voortvloeijende, over eene hoeveelheid van 141,000 krandjangs suiker, die in vier jaren tijds kunnen zijn getransporteerd, hoogstens op *f* 211,500 kunnen gesteld worden.

Wanneer men daarbij, voor de jaarlijksche behoefte der fabrieken aan de andere hierboven opgenoemde artikelen, als bamboe, alang-alang, kalk, suikerpotten, tjapeels of deksels voor dezelve, gebakken steenen en pannen, voegt eene som van *f* 20,000 of van *f* 80,000 in de vier jaren, hetgeen zeker niet te hoog gerekend is, dan zal men zich eenig denkbeeld kunnen maken van de voordeelen, die de suikerfabriekatie aan de bevolking dezer residentie verschaft.

Behalve de koffij- en suikerteelt vindt men in Japara ook cochenille- en tabaksteelt.

Voor de cochenilleteelt treft men eene onderneming aan met eenen aanplant van 100 bouws in elk der 4 jaren van 1854—1857, terwijl bovendien door den ondernemer van de bevolking in huur werden genomen in 1854 10, en in ieder der drie volgende jaren 12 bouws.

Het getal nopalplanten daarvoor aangekweekt, bedroeg:

---

[1]) Het groote verschil in het getal der dagelijks gebezigde koelies van de eene of andere fabriek, doet denken, dat sommige fabrieken in hunne opgaven ook de rietsnijders hebben begrepen.

[2]) De krandjangs worden van binnen met kadjangmatten belegd en daarvan heeft men aan groote matten van de 1e soort, die *f* 8 à *f* 9 het 100 kosten, minstens 4 per krandjang noodig.

[3]) Op vele plaatsen zijn, wel is waar, geene groote matten te bekomen en moet men zich dus behelpen met kleine, die veel minder kosten; maar bij slot van rekening geeft dit geen verschil, omdat men van de kleine zoo veel meer moet gebruiken.

[1]) De opgegeven waarde van het verbruikte brandhout is zelfs voor die fabrieken, die het hoogste cijfer geven, nog gering in vergelijking van hetgeen vele fabrieken in den Oosthoek daarvoor blijken te hebben uitgegeven. Dit leidt tot het vermoeden, óf dat in Japāra nog weinig fabrieken met stoomtoestellen werken, waarvoor meer brandstoffen benoodigd zijn, dan bij het werken op de oude wijze met open pannen, óf dat de levering van brandhout niet geschiedt ten gevolge van vrijwillige overeenkomsten, maar aan de bevolking door het bestuur is opgelegd tegen lagere prijzen, dan men elders betaalt.

in 1854	. . . . .	456,365
" 1855	. . . . .	463,818
" 1856	. . . . .	450,000
" 1857	. . . . .	450,000

waarvan met het cochenille-insekt bevolkt waren:

in 1854	. . . .	416,775 planten
" 1855	. . . .	434.025 "
" 1856	. . . .	400,000 "
" 1857	. . . .	400,000 "

Van deze laatste had men verkregen:

in 1854	. . 36,353	Amst. ponden cochenille
" 1855	. . 58,684	" " "
" 1856	. . 42,537½	" " "
" 1857	. . 31,000	" " "

hetgeen neerkomt op ongeveer 10 planten gemiddeld per Amst. pond cochenille.

Van zijne produktie had de ondernemer, zoo het schijnt, tegen den vasten prijs van *f* 1.79 het pond, aan het Gouvernement geleverd [1]):

in 1854	. . .	431 Amst. ponden
" 1855	. . .	483 " "
" 1856	. . .	500 " "
" 1857	. . .	500 " "

Voor deze onderneming worden gezegd vrijwillig werkzaam te zijn geweest:

in 1854	. . .	1,332 huisgezinnen
" 1855	. . .	1,144 "
" 1856	. . .	1,308 "
" 1857	. . .	1,320 "

Hunne verdienste wordt niet opgegeven en is moeijelijk te bepalen. Wil men tot maatstaf nemen de kosten, welke in de adsistent-residentie Banjoewangi, waar de cochenilleteelt geheel voor Gouvernements rekening plaats vindt, en, even als in Japara, eene produktie in 1857 is verkregen van 1 pond cochenille van 10 à 11 met het insekt bevolkte nopalplanten, dan zou die verdienste kunnen gesteld worden op ongeveer *f* 1 per pond, hetgeen voor de Japarasche onderneming eene uitgaaf over 4 jaren zou aanwijzen van hoogstens *f* 170,000.

Even zoo moeijelijk valt het eenige berekening te geven van de voordeelen, die de bevolking heeft kunnen trekken van de tabaksteelt, waarvoor in deze residentie eene onderneming bestaat, met eenen jaarlijkschen aanplant van 50 bouws, met 378 huisgezinnen in 1854 en 301 huisgezinnen in ieder der drie volgende jaren.

De produktie heeft bedragen:

in 1854	. . . . .	400 pikols
" 1855	. . . . .	584 "
" 1856	. . . . .	750 "
" 1857	. . . . .	800 "

Naar rede van eene vaste som van *f* 105 per bouw wordt jaarlijks aan plantloon betaald *f* 5,250, of *f* 21,000 in vier jaren, hetgeen gemiddeld bedraagt *f* 17.44 in het jaar per huisgezin. Dat daaronder niet begrepen zijn de kosten, die vallen op het bossen, droogen en emballeren van den tabak, valt ligtelijk na te gaan, maar men mag veilig aannemen, dat daarvoor niet meer is betaald, dan aan plantloon zelf, en zoo doende komen wij voor een cijfer van hetgeen de bevolking in het geheel bij deze tabaksonderneming kan hebben verdiend, op eene som van hoogstens *f* 42,000 voor de vier jaren.

Na nog ten slotte te hebben vermeld, dat van de velden der bevolking, die in het tijdvak van 1854—1857 ten behoeve der Gouvernements kultures zijn afgezonderd, nog aan landrente is geheven:

in 1854	. . . .	*f*	61,296
" 1855	. . . .	"	53,209
" 1856	. . . .	"	53,277
" 1857	. . . .	"	52,871
Te zamen.	.	*f*	220,653

kunnen wij nu van de verschillende voordeelen, die de bevolking, in het tijdvak van 1854—1857, zoowel van hare eigen teelt als van die der produkten voor de Europesche markt, heeft kunnen genieten, het volgende overzigt geven, waarbij de berekening van veel wel calculatief, maar niet te laag zal zijn geschied.

Waarde der geproduceerde rijst.	*f*	5,741,223.05
Calculative waarde van de opbrengst der teelt van tweede gewassen, gedurende de jaren 1856 en 1857	"	1,125,000.—
Opbrengst der klapperboomen.	"	2,750,458.—
Te transporteren. . .	*f*	9,616,681.05

[1]) Deze levering mag meer beschouwd worden als betaling van huurschat.

Transport. . .	*f*	9,616,681.05
Levering van koffij aan het Gouvernement.	„	133,098.05½
Voor afpakking en transport der koffij naar de stranden.	„	15,079.43
Plantloon van het suikerriet.	„	1,583,585.75
Snij- en transportloon van het suikerriet.	„	537,324.—
Loonen voor den arbeid in de suikerfabrieken calculatief	„	244,000.—
Geleverde krandjangs. . .	„	42,300.—
„ kadjangmatten. .	„	50,760.—
„ brandhout. . . .	„	120,000.—
Uitgaven voor diverse benoodigdheden bij de suikerfabrieken.	„	80,000.—
Transport van suiker naar de stranden.	„	211,500.—
Cochenilleteelt calculatief. .	„	170,000.—
Tabaksteelt „ . .	„	42,000.—
Te zamen. . .	*f*	12,846,328.28½

hiervan aftrekkende de geheven landrente:

a. van de velden voor eigenkultuur der bevolking. *f* 1,483,534.42
b. van de velden voor het Gouvernement afgezonderd. „ 220,653.— „ 1,704,187.42

dan verkrijgen wij een totaal van inkomsten over 4 jaren ten bedrage van. . . . . *f* 11,142,240.46½

of gemiddeld 's jaars van *f* 2,785,560. Werd deze som, wat ongetwijfeld geen plaats heeft gevonden, gelijkelijk verdiend door de 65,338 huisgezinnen, die ons gebleken zijn in het tijdvak van 1854—1857 gemiddeld jaarlijks aanwezig te zijn geweest, dan zou de rekening daarop nederkomen, dat in het gemelde tijdvak per huisgezin gemiddeld jaarlijks is ontvangen *f* 42.63. En wanneer men, zonder nog te spreken van knevelarij [1]), daarbij denkt aan de kortingen, die dat sober inkomen ondergaat, ter zake van godsdienstige gebruiken of ter belooning van de hulp, die door de zoogenoemde *Orang Menoempang* wordt verleend, wat mag dan wel het eindresultaat zijn?

Indien zulk een toestand wordt bestempeld met den naam van welvaart, en nog wel meerdere welvaart, waar, zou men mogen vragen, zijn dan de grenzen van armoede en ellende?

Tot verheldering van dat donkere tafereel, waarin de suikerteelt, die 4,269 bouws of nog geen twintigste gedeelte van de velden der bevolking inneemt, en niettemin onder haar, door tusschenkomst van Europesche partikuliere industrie en kapitalen, de belangrijke som van 7 à 8 tonnen gouds jaarlijks in de wandeling brengt, een der meest opbeurende verschijnselen is, zal niet bijzonder kunnen strekken eene korte beschouwing nog ten slotte van de opiumpacht, voor zoo ver Japara daarin betrokken is.

De hoeveelheid opium, die de pachter van 1854—1857 gehouden is geweest voor de consumtie in deze residentie te slijten, heeft bedragen 1,920 katti's of 2,400 Amst. ponden. Bijaldien men aanneemt, dat hetgeen hij bovendien als siram of toegift heeft gehad, tot de geheele hoeveelheid, die als toegift over geheel Java is verstrekt, in dezelfde verhouding staat als de vaste hoeveelheid voor Japara tot de vaste hoeveelheid voor geheel Java, dan kan de consumtie van Japara, gedurende het tijdvak van 1854—1857 bedragen hebben als volgt [1]):

[1]) Knevelarij is eene kanker, die kan worden beschouwd als ingevreten in de ziel van elken Javaan, die maar met eenig gezag is bekleed, en zal, trots den besten wil en alle pogingen van het Gouvernement om haar uit te roeijen, blijven bestaan zoo lang de Javaansche maatschappij gescheid blijft op de tegenwoordige leest.

[1]) De vaste hoeveelheid voor Java heeft bedragen:

in 1854	41,280	katti's
„ 1855	41,496	„
„ 1856	41,496	„
„ 1857	41,502	„

De vaste hoeveelheid voor Japara heeft in al die jaren bedragen 1,920 katti's, dat is van de vaste hoeveelheid voor Java:

in 1854	ruim	4.65 %
„ 1855	bijna	4.63 %
„ 1856	„	4.63 %
„ 1857	ruim	4.62 %

De hoeveelheid, als siram of toegift aan de pachters over Java verstrekt, heeft bedragen:

in 1854	7,380	katti's
„ 1855	20,106 88/100	„
„ 1856	29,291	„
„ 1857	43,127	„

In de zoo even berekende verhouding kan de

in 1854 voor de verpachte vaste
hoeveelheid. . . . . 1,920 katti's
aan toegift. . . . . 343 „
Te zamen. . . 2,263 katti's

in 1855 voor de verpachte vaste
hoeveelheid. . . . . 1,920 katti's
aan toegift. . . . . 930 „
Te zamen. . . 2,850 katti's

in 1856 voor de verpachte vaste
hoeveelheid. . . . . 1,920 katti's
aan toegift. . . . . 1,355 „
Te zamen. . . 3,275 katti's

in 1857 voor de verpachte vaste
hoeveelheid. . . . . 1,920 katti's
aan toegift. . . . . 1,995 „
Te zamen. . . 3,915 katti's [1])

pachter van Japara als siram of toegift hebben ontvangen:

in 1854	344	katti's
„ 1855	930	„
„ 1856	1,355	„
„ 1857	1,995	„

[1]) Tot opheldering van die schrikbarende vermeerdering der jaarlijks als toegift verstrekte hoeveelheid, die in 1857 zes maal zoo veel bedroeg als in 1854, ja over al de pachtdistrikten met ruim 1,600 katti's overtrof de vaste hoeveelheid, die voor geheel Java door de pachters werd genomen, zullen de volgende bijzonderheden niet van belang ontbloot zijn.

De opiumpachter of pachters zijn gehouden, om de voor de consumtie van elke residentie bepaalde vaste hoeveelheid van het Gouvernement in te koopen tegen den prijs van *f* 100 per katti of 1¼ Amst. pond, terwijl bovendien voor de concessie, om uitsluitend het opium in het klein te mogen debiteren, nog eene aanzienlijke som aan pachtschat moet worden betaald. Op dien voet kostte het opium aan den pachter 12 à 15 malen zoo veel, als waarvoor het in den handel verkrijgbaar was, en hij mogt niet meer dan de verpachte hoeveelheid debiteren; terwijl, in geval van bewezen schade of verlies van opium, eene kleinigheid soms als toegift aan hem bovendien werd verstrekt. Jaren lang bedroeg het voor geheel Java als toegift verstrekt wordende niet meer dan 2, 3 à 4,000 katti's.

Bij die regeling ging men uit van het beginsel, om de consumtie zoo veel mogelijk te beperken, en om de bevolking het genot van dit verderfelijk heulsap ten duurste te doen betalen, en, zoolang de

Het kostende van die hoeveelheid kan calculatief gesteld worden op het volgende [1]):

mogelijkheid niet werd ingezien, om de consumtie van opium op Java geheel te weren, was het bewuste beginsel ongetwijfeld het eenige met de zedelijkheid bestaanbare.

Doch de gestadige vermindering vóór 1853 der som, die door de opiumpachters als pachtschat werd geboden, gevoegd bij andere daarbij komende omstandigheden, bragt het vermoeden, dat er belangrijke sluikerij van opium (en wel grootendeels door of voor rekening der pachters zelven) moest plaats grijpen, tot eene hooge mate van zekerheid.

Om daaraan een einde te maken, besloot het Gouvernement, om, boven de verpachte vaste hoeveelheid, aan de pachters zoo veel als zij verlangden als toegift te doen verstrekken tegen veel verminderde prijzen, die per katti bedroegen in 1854 *f* 25, en later slechts *f* 12, of ongeveer zoo veel als waarvoor het opium in den handel verkrijgbaar was.

Dat hiermede aan de smokkelarij, die, zoo als gezegd, waarschijnlijk het meest door of voor de pachters zelven plaats had, de bodem moest worden ingeslagen, laat zich ligtelijk begrijpen, daar de pachters zelven nu alle belang verloren hadden bij het insmokkelen van opium, en daartegen moesten waken met al de hun ter dienste staande middelen, die niet gering zijn.

De ná dien tijd jaarlijks weder toegenomen som, door de pachters voor pachtschat geboden (in 1854 bedroeg zij *f* 2,151,072 tegen *f* 3,219,909 in 1857), bewijst ook, dat het Gouvernement zich in het van den maatregel te verwachten geldelijk resultaat niet bedrogen heeft. Maar hoe moet, uit een zedelijk oogpunt, het oordeel over eene zaak uitvallen, die in wezenlijkheid daarop nederkomt, dat het Gouvernement, zijn vroeger beginsel loslatende, ten einde den smokkelaar zijne winsten te ontnemen, in diens plaats zelf de taak op zich neemt, om de ongelukkige Javasche bevolking te satureren met een heulsap, dat, meer nog dan de sterke dranken, den mensch naar ziel en ligchaam bederft, en in maatschappijen, zoo als de Javaansche, die tegen het kwaad niet de wapenen bezitten, welke eene christelijk beschaafde maatschappij aanbiedt, de schromelijkste verwoesting en wanorde teweegbrengt?

[1]) Bij de hier volgende berekening is tot basis aangenomen het gemiddelde, waarop jaar voor jaar het katti opium aan de pachters, zoowel aan pachtschat als aan inkoop, is te staan gekomen.

In 1854 liep de pacht over 41,280 katti's en werd daarvoor aan het Gouvernement
betaald aan pachtschat. . . . . . *f* 2,151,072
aan inkoop, à *f* 100. . . . . . „ 4,128,000
Te zamen. . . *f* 6,279,072

in 1854	van de vaste hoeveelheid van 1,920 katti's aan pachtschat en inkoop.	*f* 292,051
	van 343 katti's toegift à *f* 25.	„ 8,575
		f 300,626
in 1855	van de vaste hoeveelheid van 1,920 katti's aan pachtschat en inkoop.	*f* 290,764
	van 930 katti's toegift à *f* 12.	„ 11,160
		f 301,924
in 1856	van de vaste hoeveelheid van 1,920 katti's aan pachtschat en inkoop.	*f* 327,552
	van 1,355 katti's toegift à *f* 12.	„ 16,260
		f 343,812
in 1857	van de vaste hoeveelheid van 1,920 katti's aan pachtschat en inkoop. , . . .	*f* 340,953
	van 1,995 katti's toegift à *f* 12.	„ 23,940
		f 364,893

Weshalve voor de consumtie in Japara door den pachter vermoedelijk zal zijn opgebragt:

in 1854	*f* 300,626
„ 1855	„ 301,924
„ 1856	„ 343,812
„ 1857	„ 364,893
of in 4 jaren te zamen	*f* 1,311,255

of gemiddeld per jaar.	*f* 327,814
Wanneer men die som, voor het debiet in het klein, verhoogt met 50 % [1]), of.	„ 163,907
dan zou, bij slot van rekening, de Japarasche opiumpachter van de bevolking blijken, gedurende het tijdvak van 1854—1857, jaarlijks te hebben ontvangen.	*f* 491,721

Berekend over de landbouwende huisgezinnen (en die maken in Japara, zoowel als elders op

---

zoodat het katti den pachter kwam te staan op *f* 152.11, terwijl voor het als toegift verstrekt wordende werd betaald *f* 25 per katti.

In 1855 aan pachtschat opgebragt	*f* 2,135,772
en aan inkoop van 41,496 katti's. .	„ 4,149,600
Te zamen. . .	*f* 6,285,732

of *f* 151.44 per katti, terwijl voor het als toegift verstrekte werd betaald *f* 12.

In 1856 aan pachtschat opgebragt	*f* 2,929,800
en aan inkoop van 41,496 katti's. .	„ 4,149,600
Te zamen. . .	*f* 7,079,400

of *f* 170.55 per katti, en voor het als toegift verstrekte *f* 12 per katti.

In 1857 aan pachtschat opgebragt	*f* 3,219,900
en aan inkoop van 41,502 katti's. .	„ 4,150,200
Te zamen. . .	*f* 7,270,100

of *f* 177.58 per katti en voor het als toegift verstrekte *f* 12 per katti.

[1]) Als men nagaat, dat de opiumpachter, behalve zijne borgen, zijne onderpachters heeft en dezen weder hun legio van amfioenkithouders er op nahouden, en dat dus èn borgen, èn onderpachters, èn kithouders hunne voordeelen genieten of bezoldigd worden, dat bovendien op het transport en de bereiding van het opium kosten vallen, — en brengt men hierbij nog in rekening mogelijke schade of verlies, dan is eene verhooging van 50 % voor het debiet in het klein niet te hoog, zal den hoofdpachter eene redelijke winst overschieten voor het kapitaal, dat hij in deze onderneming steekt, en de kansen, die hij beloopt. Zij het al niet, dat de bevolking de geheele som, die zij aan den pachter opbrengt, geheel in geld betaalt, dan toch moet de opbrengst op de eene of andere manier gevonden worden, die in den regel voor den Javaan nog ruïneuser is dan dadelijke betaling in geld. Niet het minst schadelijk is voor hem het geven van pand, daar dit gewoonlijk geschiedt tegen eene zeer geringe waarde, die hij evenwel zelden of nooit aflossen kan. Wel is aan de houders van amfioenkitten het houden van een pandjeshuis verboden, maar op Java, niet minder dan elders, bestaat er een groot onderscheid tusschen het maken en het handhaven of naleven van bepalingen. Buitendien is de pacht der pandjeshuizen meestal in handen òf van opiumpachters òf van menschen, die met hen alles behalve strijdige belangen hebben. Dikwijls, zoo niet altijd, zijn de pachters (zonder uitzondering Chinezen) tevens handelaren, en dan moet òf het debiet van manufacturen tegen woekerprijzen, òf de inkoop van diverse artikelen als rijst, tabak, djarak, kemiri en andere, die meestal reeds vooraf aan hen verbonden zijn door uiterst geringe voorschotten, òf het presteren van arbeid, òf het doen van transporten en wat niet al hen, hoe dan ook, dekken.

Java, op eene kleinigheid na, de gansche bevolking uit), zou men dus de uitgave voor opium per huisgezin jaarlijks op ruim *f* $7^1/_2$ kunnen stellen.

Slechts in het Ministerieel Verslag over 1854 wordt kortelijk melding gemaakt, dat de visscherij in Japara afnemende was, en dat de bevolking zich toelegt op het bakken van potten, steenen en pannen, op het kalkbranden en karren maken, alsmede op het goud en zilversmeden.

In 1857 vond men er 174 houtbosschen, terwijl de djatiboomen er eene uitgestrektheid van 56 vierkante palen besloegen. In hetzelfde jaar had men, zoo in geregelde plantsoenen als bij de bosschen zelve, 151,202 boomen aangeplant.

Voorts vindt men er eene onderneming te Wonoredjo, toebehoorende aan de Erven van Raadshoven, ter ontginning, ingevolge verleende concessie, van woeste gronden ter uitgestrektheid van 409 bouws. Deze onderneming had in 1857 nog maar 69 bouws, zoo het schijnt voor de koffijteelt, ontgonnen. De opbrengst wordt opgegeven op 164.45 pikols koffij, waarvan 16.45 pikols aan het Gouvernement als huurschat werden opgebragt.

Zonder opgave van de produktie vindt men nog vermeld, dat in deze residentie landen, ter uitgestrektheid van ruim $1,626^1/_2$ bouws, aan partikulieren in eigendom toebehooren. Die landen hadden in 1857 eene bevolking van 13,000 zielen, en waren in de verponding aangeslagen voor eene waarde van *f* 70,000, terwijl de jaarlijksche betaling aan den lande wordt gezegd te bedragen *f* 525.

Japara, adsistent-residentie en regentschap op Java, grenzende ten Westen en ten Noorden aan de Java-zee, ten Oosten aan de afdeeling Djawana, ten Zuiden aan de afdeelingen Koedoes en Demak.

Dit regentschap, waarvan de uitgestrektheid gezegd wordt 310 vierkante palen te bedragen, is berg- en heuvelachtig en het klimaat is er niet zeer gezond. Het is zamengesteld uit de distrikten Japara, Majong, Bandjaran, en de Karimon Djawa-eilanden.

In de van regeringswege gepubliceerde stukken wordt de bevolking niet opgegeven. In het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, 9e Jaarg., Dl. I, pag. 208, wordt zij gezegd sterk te zijn 79,129 zielen, waaronder 189 Europeanen, 1,392 Chinezen en 377 Arabieren of andere vreemde Oosterlingen, zoodat het getal Javanen bedragen zou 77,171 zielen. — Dat aan die cijfers, na verloop van een zeker getal jaren, geen onbepaald vertrouwen kan worden geschonken, zal wel geen betoog vereischen, al ware het niet, dat het eijfer van de bevolking der geheele residentie, en niet het minst van dit regentschap, sedert groote veranderingen had ondergaan, ten gevolge van gebrek, ziekten en verhuizing naar andere streken.

Het bestuur is in handen van eenen Adsistent-Resident, die aan den Resident ondergeschikt is en den Regent als hoofd der inlandsche bevolking nevens zich heeft.

Men vindt in dit regentschap de suikerfabriek Petjangaän, met eenen aanplant van 400 bouws, toebehoorende aan de Heeren E. Vos & H. F. Morbotter. Zij behoort tot de minst producerende onder de Japarasche suikerfabrieken. In 5 jaren tijds (1853—1856) bedroeg hare produktie 55,363.95 pikols, dat is gemiddeld 's jaars 11,072.69 pikols of 27.68 pikols per bouw.

Japara, distrikt op Java, residentie en adsistent-residentie Japara. In het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, t. a. p., wordt dit distrikt gezegd te bevatten 77 dorpen of dessa's en 36,240 zielen, waarvan 155 Europeanen, 395 Chinezen, 180 Arabieren of andere vreemde Oosterlingen en 35,510 Javanen. Het hoofddorp van dit distrikt heet Tambak.

Japara, stad op Java en hoofdplaats van de adsistent-residentie van gelijken naam. Zij ligt in het distrikt Japara, nabij het strand, aan de rivier van Japara, ten Westen van den berg Moerjă. De vlaggestok te dezer plaats staat op 6° 32′ 30″ Z. Br. en 110° 39′ 30″ O. L. Tot de stad Japara behooren de inlandsche kampongs Pingkol, Pangong, Saripan, Pontroejoedan, Kademangan, Saloesan, Bollo en Karang-Waroe. Een afzonderlijke weg van daar naar Koedoes, ter lengte van ruim 25 palen, brengt haar in verbinding met den grooten postweg, die voor het grootste gedeelte langs de Noordkust van Java loopt.

Reeds van eeuwen herwaarts stond Japara bekend als handelsplaats. Valentyn roemt haar als fraai, goedkoop en sterk bevolkt, en nog onder het Britsch tusschenbestuur was zij een aangenaam vlek met eene groote haven en eenen aanzienlijken handel. Zij is thans in verval, en de regte straten, weleer met een tal van nette Europesche woningen bezet, worden tegenwoordig voor geen vierde gedeelte bewoond door Europeanen of daarmede gelijkgestelden, meestal menschen, die, na volbragten diensttijd, hier van hun pensioen leven. De overige huizen, die er morsig en vervallen uitzien, worden door Chinezen, Arabieren, Mooren, Armeniërs en Persianen bewoond. De ha-

ven, die vroeger eene veilige ankerplaats, zelfs voor groote schepen, aanbood, is door de koraaldieren zoo ondiep geworden, dat geen schip meer achter de bij de haven gelegen eilandjes Poeloe Pandjang en Poeloe Telokh kan ankeren. Zelfs wil men, dat men van de kust naar het laatstgemelde eilandje de zee kan doorwaden.

Vroeger werd de stad Japara veel bezocht ter verkrijging van kalk, van meubelhout, als ook van meubelen, die er vrij goedkoop vervaardigd werden. Door het uitkappen der bosschen, die niet weder werden aangeplant, kan echter de handel in timmerhout gezegd worden te hebben opgehouden, zoodat een daarvoor aanwezige Gouvernements houtzaagmolen, die tusschen de jaren 1760 en 1765 was opgerigt, en vóorzag in de behoefte aan gezaagd hout voor 's lands gebouwen te Samarang en Soerabaja, in 1849 voor afbraak is verkocht. Ook had hier uitvoer van koffij, suiker en rijst plaats, maar de toenemende onbruikbaarheid der haven heeft den uitvoer op andere punten van lieverlede ten gevolge gehad.

Aan de rivier van Japara ligt de woning van den Adsistent-Resident, en om de aloenaloen of paseiban vindt men de woning van den Regent, eene moskee of mesigit met verscheidene daken boven elkander, alsook de gevangenis en eene kaserne voor de pradjoerits. Over de rivier voert eene breede houten brug naar eene aan de overzijde gelegene marktplaats.

Het fort, dat aan de uitwatering der rivier stond, is in 1830, wegens zijnen bouwvalligen toestand, geslecht, zoodat er tegenwoordig niets dan een oude muur van aanwezig is.

Japara behoort tot de plaatsen, waar, in de residentie van dien naam, door den ommegaanden Regter in de tweede afdeeling zitting wordt gehouden. Men vindt er wijders een zoutverkooppakhuis, onder beheer van eenen inlandschen *Mantri* of Pakhuismeester, alsmede eene Gouvernements lagere school, die in 1856 werd geopend.

Voor de heffing der inkomende en uitgaande regten heeft men er eenen Kommies-Ontvanger, die tevens, voor de administratie der strandvonderij, belast is met de redding der goederen, terwijl de Zoutverkooppakhuismeester belast is met de berging er van.

Japara, benaming van den top van het Moerja-gebergte, in de residentie Japara.

Japitoe, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Goenong Kidool, aan het Zuiderstrand.

Jappens, zie: Jobie, eiland.

Jaquinot, zie: Jacquinot.

Jarampa, rivier in het noordelijk gedeelte van het eiland Batjan.

Jarang, eiland ten Westen van Borneo, behoorende tot de Tambilan-eilanden.

Jarang Mati, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Goenong Kidool, in het Westen van het distrikt Semanoe.

Jasinga, distrikt en dorp, zie: Djasinga.

Jaso Kambang, lustverblijf van den Panoembahan en Regent van Soemanap, op het eiland Madura, nabij de hoofdplaats Soemanap.

Jason, rif in de Java-zee, ten Noorden van Batavia, op 5° 30′ Z. Br. en 106° 20′ O. L.

Jassenbrug, brug op Java, residentie Batavia, op den weg van Batavia naar Jakatra.

Jata, zie: Noesiate, eiland.

Jati, zie: Djati (Goenong-).

Jauh-Laut of Djedjoelo, rivier op Sumatra, in het Noord-Oosten van het rijk van Achin.

Java, een der groote Soenda-eilanden, gelegen tusschen 5° 2′ en 8° 50′ Z. Br. en tusschen 105° 12′ en 114° 39′ O. L.

Vroeger schijnt het, in de inlandsche taal, bekend te zijn geweest onder den naam van Noesa Kendang, of het eiland van de groote bergketen; thans draagt het in de volkstaal den naam van Tanah-Djåwå, dat is het land Djawa, of ook van Poelo-Djåwå, of het eiland Djawa, terwijl het, volgens deze laatste beteekenis in de hoftaal heet Noesa Djawi.

De oorsprong der benaming Djåwå (Java) schijnt, in weêrwil van al hetgeen daaromtrent is in het midden gebragt, nog niet ten volle te zijn uitgemaakt. — De Heer P. P. Roorda van Eysinga houdt het, in zijne *Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië* (IIIe Boek, 1[e] Deel), voor waarschijnlijk, dat zij, die het eerst van de vaste kust van Indië op Java zijn gekomen, aan het eiland den naam hebben gegeven van het Buitenland, en dat zij den naam van Buitenlanders, als op het Buitenland wonende, aangenomen of dien, als vreemdelingen, gekregen hebben van de bevolking der zoogenaamde Soenda-landen, in het westelijk gedeelte van Java, die zich zelven Djelma Boemi of inboorlingen noemen. De woorden Djawi, in de hoftaal, en Djåwå of Djobo, in de volkstaal, beteekenen *buiten*, en dus is Tanah-Djawi zoo veel als het *Buitenland* en Tyang-Djawi zoo veel als *Buitenlanders*.

De geleerde W. von Humboldt hechtte groote waarde aan de uitlegging van den Heer Roorda van Eysinga, waarvoor bovendien nog pleit

de bijzonderheid, dat ook de eilanden Sumatra en Bali weleer den naam van Djawi of Djåwå hebben gevoerd — eene bijzonderheid, waaruit zou zijn af te leiden, dat aan ieder eiland de naam van het Buitenland werd gegeven, zoodra eene van de vaste kust van Indië afkomstige bevolking zich daarop had gevestigd.

Java ligt ten Zuid-Westen van Sumatra, waarvan het door straat Sunda gescheiden is, en wordt voorts ten Noorden bespoeld door de Java-zee. — In het oostelijk gedeelte heeft Java ten Noorden het eiland Madura, waarvan het gescheiden is door de straat van dien naam. Aan de oostzijde heeft men straat Bali, en ten Zuiden en ten Westen wordt het eiland bespoeld door de Indische zee.

Java, dat, volgens Melvill van Carnbée, eene oppervlakte heeft van 2,347 [1]) vierkante geographische mijlen, vormt een langwerpig vlak, dat in verschillende deelen van het eiland een groot verschil in de wijdte heeft. — De grootste breedte heeft men van het noordelijkste punt der residentie Japara, Oedjong Batoe, regt zuidwaarts naar dat gedeelte der Zuidkust, dat, tusschen Djokdjokarta en Patjitan liggende, nog behoort tot het grondgebied van Soerakarta. Daar is het eiland breed ongeveer 130 palen [2]) van 1,506 Ned. ellen; terwijl op het smalst gedeelte, tusschen Probolinggo aan de Noord- en Parasgawang aan de Zuidkust, de breedte naauwelijks 44 palen of ongeveer 12 uren gaans is. Tusschen Batavia en de Zuidkust, in eene regte rigting naar de uitmonding der Tjitjamban, bedraagt de breedte ongeveer 96 palen of ruim 26 uren gaans, terwijl meer in het midden des eilands, tusschen Tagal en de Zuidkust, in eene regtstreeksche rigting naar de uitwatering der Serajoe, de breedte bedraagt ongeveer 51 palen of nagenoeg 16 uren gaans. Men ziet hieruit, dat het eiland eene niet zeer regelmatige gedaante heeft, met vele uithoeken en baaijen of inhammen, waarvan vele, gedekt door de uitspringende hoeken, zelfs in de Westmoeson, wanneer in den regel de hevigste winden waaijen, eene redelijk veilige ligplaats voor schepen aanbieden. — Zoo vindt men, gaande van het Westen naar het Oosten, op de Westkust: Java's 1ste punt of Tandjong Koelon en daarachter de Meeuwen-baai, tevens gedekt door het Prinseneiland, vervolgens de 2de punt of Tandjong Alang Alang, met de daarachter gelegene Welkomst-baai, Java's 3de punt of Tandjong Lesong met de Peper-baai, Java's 4de punt of Tandjong Tjikoening, met de reede van Anjer; op de Noordkust: St. Nikolaas-punt of Tandjong Poetjoek met de baai van Bantam, Ontong Djawa met de daarachter gelegen reede van Batavia, die bovendien gedekt wordt door eene menigte van kleine eilanden, voorts de hoeken van Krawang, Sedari, Pamanoekan, Indramajoe, Tanah, achter welke de reede van Cheribon, Losarie, Brebes, met de daarachter gelegene reede van Tagal, Pamalang, verderop de reeden van Pekalongan en Samarang, en in het vooruitspringende gedeelte van Japara het noordelijkste punt of Ontong Batoe en Boegel, eer men op de reede van Rembang komt; wijders Ontong Boendoe Lirang benoorden Lassem, Ontong Hauer Hauer, Oedjong Pangka bij het opzeilen van straat Madura, welke gepasseerd zijnde, Java eene groote bogt vormt, waar men de reeden van Pasoeroean, Bezoeki en Panaroekan heeft; aan de Oostzijde kaap Sedano, en in straat Bali de reede van Banjoewangi en de Pampang-baai, mitsgaders kaap Ikan en Tandjong Koetoer op Java's Oosthoek. Aan de Zuidkust, gaande van het Oosten naar het Westen, verdienen nog vermeld te worden Java's Zuidhoek, benevens de baaijen van Gradjakan, Plelot, Gemah, Prigi, Soembreng, Pangool, Patjitan, Tjilatjap, Segara Anakan, de Maurits- en Dirk de Vries-baaijen, kaap Anjol en de Zand- en Wijnkoops-baaijen.

In het algemeen is de vaart langs Java's Noordkust veilig door de vele ankerplaatsen, die men er, nog buiten de vermelde reeden, aantreft, en door de menigvuldige eilanden in de nabijheid, die bij onstuimig weder tot beschutting dienen. De eenige, in alle jaargetijden veilige reede op de Noordkust is die van Soerabaja; jammer maar dat de toegang tot dezelve zeer wordt belemmerd door het ondiepe vaarwater aan de beide ingangen van straat Madura. De reede van Batavia daarentegen, ofschoon de schepen er over het algemeen veilig kunnen liggen, is bezet met een aantal van open in de nabijheid gelegen droogten, banken en klippen, zoo als: Vader Smits-droogte, Neptunusdroogte, de Pas-op, Reigersdaalbank, Rijnlandsche droogte, het Wapen van Purmerend, de klip bewesten Hoorn, het rif van Onrust, de steen van Onrust, het rif van Purmerend, het

---

[1]) In dit cijfer schijnt te zijn begrepen de oppervlakte der tot Java behoorende eilanden, met uitzondering van Madura, dat evenwel administratief onder Java behoort en eene oppervlakte heeft van ruim 97 geographische mijlen.

[2]) Deze breedte staat gelijk met bijna 32 uren gaans van 20 op den graad en 5,555 Ned. ellen lang.

rif van Ontong Djawa, het rif van Middelburg, de Meynderts-droogte, de Zuid-Oost-klip en het rif van de Groote Kombuis.

De Zuidkust van Java, die bloot staat voor den aanslag van den Oceaan, en waar men eene hevige branding heeft, is over het algemeen zeer gevaarlijk. Alleen kunnen de Patjitan-, Tjilatjap- en Wijnkoops-baaijen, tenzij men zeer onstuimig weder heeft, veilig worden aangedaan.

Ongerekend het groote eiland Madura, dat evenwel administratief tot Java behoort, en vroeger zelfs een onderdeel uitmaakte der residentie Soerabaja, vindt men rondom Java eene menigte van kleinere eilandjes. De voornaamste zijn: bij het inzeilen van straat Soenda, het Prinsen-eiland of Poeloe Panitan, het Meeuwen-eiland voor de baai van dien naam; in de straat zelve Poeloe Rakata of Krakataoe, Poeloe Soengejan of Dwars-in den-Weg, Poeloe Toenda of Babi ten Noorden van, en Poeloe Pandjang voor de baai vanBantam; in de nabijheid van Batavia het Menscheneter-eiland, de Duizend-eilanden, voorts de eilandjes Onrust, Alkmaar, Amsterdam, Edam, Enkhuizen, Hoorn, Leiden, Middelburg en andere; de Boompjes-eilanden benoorden den hoek van Indramajoe; de groep der tot de residentie Japara behoorende Karimon Djawa-eilanden; het eiland Bawean, ressorterende onder de residentie Soerabaja; terwijl de voornaamste aan de Zuidkust zijn: Noesa Barong en Poeloe Sempoe, behoorende tot de residentie Bezoeki; Noesa Kambangan, ressorterende onder de residentie Banjoemaas, en het Trouwer-eiland of Poeloe Tindjil en het Klapper-eiland of Poeloe Deli ten Zuiden der residentie Bantam.

Java wordt als het eerste der Vuurberg-eilanden beschouwd en eene reeks van bergen van vulkanischen aard, waarvan sommigen hebben uitgewoed, anderen nog rooken, anderen weder door hunne uitbarstingen nog groote verwoestingen aanrigten, doorloopt het middengedeelte des eilands. Hunne hoogte, die, voor zoo ver zij bekend is, bij de afzonderlijke daarover handelende artikelen wordt opgegeven, is, zoo als ligtelijk te begrijpen valt, zeer verschillende. De voornaamste, gaande van het Westen naar het Oosten, zijn:

in de residentie Bantam [1]):

Goenong Poeloe Sarie,
〃 Batoer,
〃 Karang,
〃 Gedé,
〃 Lieman,
〃 Langkap;

in de adsistent-residentie Buitenzorg:

Goenong Megamendoeng,
〃 Salak;

in de residentie Preanger Regentschappen:

Goenong Pangeranggo,
〃 Gedé,
〃 Tambah-Roejong,
〃 Patoeha,
〃 Tiloe,
〃 Malabar,
〃 Papandajang,
〃 Tangkoeban-Prahoe,
〃 Toengoel,
〃 Goentoer,
〃 Tjikorai,
〃 Tampomas,
〃 Galoenggoeng;

in de residentie Cheribon:

Goenong Tjeremeh of Tjermai;

in de residentie Tagal:

Goenong Slamat;

in de residentie Banjoemaas:

Goenong Panggonang, de hoogste top van het Diëng gebergte;

in de residentie Bagelen:

op de grensscheiding der residentie Pekalongan,

Goenong Prahoe;

en op de grensscheiding der residentie Kadoe,

Goenong Sindoro,
〃 Soembing;

in de residentie Samarang:

Goenong Oengaran;

en op de grens der residentie Soerakarta,

Goenong Merbaboe;

in de residentie Soerakarta:

op de grens der residentie Madioen,

Goenong Lawoe;

[1]) In deze residentie neemt ook eenen aanvang het Kendang-gebergte, eene benaming, die, naar het schijnt, aan eene zich verder uitstrekkende bergketen gegeven, en mitsdien ook in de residentiën Preanger Regentschappen en Banjoemaas aangetroffen wordt. Tot zelfs in het oostelijk gedeelte van Java, niet ver van de Oostkust treft men deze benaming aan.

in de residentie Djokdjokarta:

Goenong Merapi,
〃 Kidool of het Zuider-gebergte;

in de residentie Japara:

Goenong Moerja;

in de residentie Madioen:

op de grens der residentie Kediri,

Goenong Dorowadi, de hoogste top van het Willis-gebergte;

in de residentie Rembang:

op de grenzen der residentiën Madioen en Kediri,

Goenong Pandan;

in de residentie Soerabaja:

op de grens der residentie Pasoeroewan,

Goenong Waliran,
〃 Penanggoengan;

in de residentie Pasoeroewan:

Goenong Ardjoeno,
〃 Kawi, en
〃 Kloet, op de grens van Kediri,
〃 Bromo, en
〃 Sméroe, op de grens van Probolinggo [1]);

in de residentie Probolinggo:

Goenong Lemboeng, het hoogste punt van het Tengger-gebergte, op de grens van Pasoeroewan,
〃 Lamongan;

in de residentie Bezoeki:

Goenong Argopoero, de hoogste top van het Ajang-gebergte,
〃 Krintjing,
〃 Ranoe,
〃 Sedano, Baloeran of Telaga-Waroe;

en in de adsistent-residentie Banjoewangie:

Goenong Widodaren,
〃 Ranteh,
〃 Idjen of Tassem,
〃 Raoen of Raun,
〃 Pendil.

[1]) De Sméroe is de hoogste berg van Java, met eene hoogte van ongeveer 11,900 Rijnl. voeten. Op hem volgt de Slamat, in Tagal, die bijkans 11,000 voeten hoog is.

Voornamelijk aan het Noorder- en Zuiderstrand, maar ook meer binnenwaarts, treft men kalkbergen of heuvelen aan van eene middelmatige hoogte en van zeer verschillende vormen. Ook vindt men er, die gedeeltelijk kalkaardig, gedeeltelijk vulkanisch zijn, en daaronder sommige zeer vruchtbaar. Aan den voet der bergen of in de beddingen der rivieren treft men jaspis, porfier, agaat, hornblende, kornalijn en groene agaat aan.

Van de menigte der bergen, die over het algemeen hoog begroeid zijn en tot bij de toppen een eeuwig groen vertoonen, vloeit eene tallooze menigte rivieren af, die zich in allerlei rigtingen kronkelen, en van onberekenbare waarde zijn voor den landbouw, wegens de gelegenheid, die zij voor de bewatering der velden aanbieden. De smalte van het eiland maakt evenwel, dat er niet vele groote, ver van de mondingen opwaarts bevaarbare rivieren zijn; terwijl zelfs de best bevaarbare, wegens de tallooze kronkelingen, eene zeer moeijelijke af- zoowel als opvaart aanbieden. Wilde men dit gebrek wegnemen door aan die wateren eene meer regte vaart te geven, gesteld al eens dat dit mogelijk en de kosten waard was, zoo zou daardoor de opvaart, zelfs voor stoomvaartuigen, zoo goed als onmogelijk worden gemaakt, wegens de groote kracht van het afstroomend water, die nu door de kronkelingen gebroken wordt. De rivieren op Java, die in zee stroomen, hebben bovendien het ongerief, dat zij veel klei en zand afvoeren. Ofschoon dit, bij het onder water zetten der velden, vooral die, welke het digtste bij de bergen zijn, eene kostbare bemesting geeft, daar het afgevoerde slib grootendeels bestaat uit eenen door verrotting van afgevallen boombladeren ontstanen humus, heeft het aan den anderen kant ook ten gevolge de vorming van ondiepten aan de mondingen, doordien aldaar de stroom zoo veel is verminderd, dat zij geene genoegzame kracht heeft, om het slib ver zeewaarts te doen doordrijven. Vooral op de Noordkust van het eiland, waar men over het algemeen een zacht oploopend strand, en de meeste en voornaamste handelsplaatsen aantreft, doet zich dit ongerief het sterkste gevoelen. Het is bekend, dat daardoor onder anderen te Batavia de lossing en lading der op de reede liggende schepen, in de Westmoeson, gedurende een groot gedeelte van den dag, zeer bemoeijelijkt wordt; terwijl de groote Solo-rivier, in het Noorden van straat Madura, vooral na het bouwen van het fort Erfprins, in het midden van die straat, door het slib, dat zij afvoert, meer en meer den toegang tot

de reede van Soerabaja moeijelijk maakt. Te Batavia heeft men het kwaad zoeken te verhelpen door het gedurig verder in zee uitbrengen van de hoofden, tusschen welke het van boven afstroomend water der rivier Tjiliwong door de stad naar zee wordt afgevoerd; en aan de uitmonding der Solo-rivier heeft men door eenen stroomleider den afvoer van het slib eene meer noordelijke rigting gegeven; maar het is te vreezen, dat op den duur menschelijk vernuft niet opgewassen zal zijn tegen natuurlijke oorzaken en omstandigheden.

Van het Westen naar het Oosten zijn de voornaamste rivieren aan de Noordkust:

de Tjikandi, die bij Tanara, in de residentie Bantam, in zee stroomt;

de Tjitaroem, die uit het gebergte in het zuidelijk gedeelte der afdeeling Bandong ontspringt en bij den hoek van Krawang in zee valt;

de Tjimanok, die bij het gebergte Papandajang ontspringt en in bijkans noordelijke rigting, bij den hoek van Indramajoe, de zee bereikt;

de Tangoelangin, die de grensscheiding uitmaakt tusschen de residentie Japara en de tot de residentie Samarang behoorende afdeeling Demak;

de Solo-rivier, de grootste van Java [1]), die eenen aanvang neemt in het tusschen de residentie Djokdjokarta en de adsistent-residentie Patjitan aan het Zuiderstrand gelegen grondgebied van Soerakarta, en, na deze residentie te hebben doorgeloopen, in de residentie Madioen bij Ngawi de belangrijke rivier van Madioen opneemt, dan haren loop vervolgt door het zuidelijk gedeelte der residentie Rembang en de tot de residentie Soerabaja behoorende afdeeling Grissee, om zich tegenover het fort Erfprins in straat Madura te ontlasten;

de Brantas-rivier, na de voorgaande gewis de belangrijkste van Java; zij ontspringt bij het Kawi-gebergte in de afdeeling Malang, doorloopt de geheele residentie Kediri en het zuidelijk en westelijk gedeelte der residentie Soerabaja en valt onder den naam van Kalimaas bij de stad Soerabaja in straat Madura. Bij Modjo Kerto scheidt zich een arm van de Brantas en stroomt onder de benaming van de Porrong-rivier in eene oost-zuid-oostelijke rigting, op de grensscheiding van Pasoeroewan en Soerabaja in zee [1]).

Aan de Zuidkust zijn als eenigzins belangrijke rivieren alleen te vermelden:

de Progo, die bij Djompret op den Sindoro in de residentie Kadoe ontspringt, en, na de rivier Ello te hebben opgenomen, bij Babahan in de residentie Djokdjokarta in den Oceaan valt;

de Bogowonto, die de grensscheiding uitmaakt tusschen de zoo even gemelde residentie en die van Bagelen;

de Serajo-rivier, die mede bij den Sindoro ontspringt, de residentie Banjoemaas doorloopt en niet ver ten Oosten van Tjilatjap in zee stroomt;

de Tjitandoei, die als het ware langs de grensscheiding tusschen de residentie Preanger Regentschappen en de residentiën Cheribon en Banjoemaas loopt en zich ontlast in de Segara Anakan-baai, tegenover het eiland Kambangan; en

de Tjimandiri, die in de Wijnkoops-baai uitloopt.

Dat het in een land met zoo vele bergen, van welke een zoo groot aantal van grootere en kleinere rivieren en bergstroomen afkomen, niet aan watervallen ontbreekt, valt ligtelijk te begrijpen. De meest bekende vindt men in het Buitenzorgsche op het landgoed Gading, in de Preanger Regentschappen in de nabijheid van Bandong en Soemadang, alsook in de residentiën Kediri en Pasoeroewan, en in de adsistent-residentie Banjoewangi. Ook worden op verschillende plaatsen minerale, zout- en zwavelbronnen, en, voornamelijk in de nabijheid van vulkanen, stikgrotten en modderwellen aangetroffen. De meest bekende minerale bronnen zijn die van Gebangan, Ngassinan, Pelantoengan, Selokaton en Pablingan, de laatste aan den voet van den Lawoe op Karang-Pandan, het land van Mangkoe-Negoro, waar men, op de uitgestrektheid van nog geen bunder gronds, verschillende soorten van bronnen vindt. Onder de stikgrotten noemt men die van Patjak Gallang, Pakaraman en andere. De vuurbronnen Kajangan Api in de residentie Rembang (afdeeling Bodjo-Negoro) en die in de residentie Samarang (distrikt Mangar) zijn zeer merkwaardig, wijl er

[1]) Deze rivier draagt voor een gedeelte den naam van Bengawan. Die benaming, welke stroom beteekent, duidt als van zelf aan, dat de Solo-rivier bij uitnemendheid de stroom of de groote rivier van Java is.

[1]) In de nabijheid van Ngoedjang verkrijgt de Brantas, die, na in eene westelijke rigting uit het Malangsche te zijn gekomen, eensklaps eene noordwaartsche rigting neemt, den naam van Kediri-rivier, terwijl zij in de afdeeling Modjo Kerto bekend is onder den naam van Melirip-rivier.

uit de diepte gasstoffen stroomen, die zigtbare vlammen vormen.

Java heeft ook eenige schoone bergmeeren, zoo als het meer Danoe in de residentie Bantam; in de adsistent-residentie Buitenzorg de Telaga Warna; in de Preanger Regentschappen de Telaga Bodas, dat, op eene hoogte van 5,400 Rijnl. voeten, 2,000 voeten in doorsnede heeft; het zwavelmeer Kawa Patoeha, op eene hoogte van 6,917 voeten en 700 voeten in doorsnede; en de Telaga Patongan, op eene hoogte van 4,956 voeten; in het Diëng-gebergte, tusschen Pekalongan en Banjoemaas, het meer Tjibong op eene hoogte van 6,681 voeten, en het meer Dringoe of Drino op eene hoogte van 6,454 voeten; in de residentie Madioen de Telaga Ngebel [1]), op eene hoogte van 2,338 voeten; in de residentie Pasoeroewan het meer Grati of Klindonan, en het Blaauwe Water of Banjoe Biroe; in Bezoeki, aan den zuidelijken voet van den Lamongan, zeven meertjes, ter hoogte van ruim 700 voeten. In de residentie Japara ligt een meer in het binnenland, bekend onder den naam van Binnen-zee. In Bagelen is een zeer vischrijk meer, dat eene lengte heeft van 8 palen op 4 palen breedte; terwijl in de Preanger Regentschappen het meer Loebak genoemd wordt, als vol van slangen en geen visch hebbende. Behalve deze en meer andere meeren zijn er op Java moerassen, die in de Oostmoeson soms geheel opdroogen en *râwa*'s heeten. In het zuidelijk gedeelte der Preanger Regentschappen vindt men er die dan goed gras voor paarden en rundvee leveren. Elders behooren tot de meest bekende *râwa*'s, de Ambarawa, het groote meer in Samarang, dat tijdelijk onder water loopt; de *râwa* Babahoijo in Bagelen, ondiep en met kreupelhout bewassen; de *râwa* Boewaja in Banjoemaas, die zich langs de rivier Tjitandoei tegen de grenzen der Preanger Regentschappen uitstrekt naar de Segara Anakan-baai; en in de residentie Kediri de *râwa* Bening of Pening en de Râwa, bij uitnemendheid dus genoemd.

De, wegens derzelver uitgestrektheid, meest bekende vlakten, die, tusschen hoog gebergte liggende, ruimschoots voorzien worden van het daarvan afstroomend water, zijn die van Bandong, Soerakarta, Madioen, Kediri, Malang, Bondowosso en Poeger.

De Noord- en Westkust van Java is vlak en laag, doch verheft zich naar het Zuiden. Zij bestaat voor een gedeelte uit koraalriffen, die zeer vruchtbare gronden bevatten, maar ook voor een gedeelte moerassig zijn. In het algemeen kan de bodem daar vruchtbaar heeten, naardien hij, van het Bantamsche tot Probolinggo, bestaat uit aangeslibden grond, waardoor onder anderen de uithoek van Japara, die vroeger van het eiland Java gescheiden was, daarmede vereenigd is.

Ten Oosten van Probolinggo wordt de grond zandachtig, en verder moerassig en zwavelachtig. De Oostkust rust op bazalt en daar verheffen zich de bergen Telaga Waroe en Idjen of Tassem; terwijl de Zuid-Oostpunt, die als een schiereiland aan Java vast is, in het Proan-gebergte zich verheft, maar toch laag afloopt.

De Zuidkust is in het westelijk gedeelte des eilands, tot bij den 107° O. L., zeer berg- en rotsachtig; verder tot den 109° is de vulkanische bodem nabij de zee met kalkgebergten vermengd. Tot op 109° 5′ is de grond zandig en hoog, waarna zich weder kalkrotsen verheffen tot 110° 25′. Van daar tot op 113° strekt zich eene bergketen uit, bezuiden welke kalkaardige en heete bronnen opborrelen. Dan heeft men weder tot 113° 30′ eenen hoogen, zandachtigen bodem, waar alsdan tot aan de baai van Gradjakan eene bergketen volgt, die aan het strand rotsig is.

In het algemeen levert de Zuidkust van Java een verheven natuurtooneel op. Hooge, steile en woeste rotsen en klippen, waar geen schepsel zijn verblijf heeft, dan de zeemeeuw en de zwaluw, die in de holen en spleten hare nesten hebben, rijzen uit de diepte op en trotseren de woede van den Oceaan, die zijne golven te vergeefs verspilt om te bruisen en te klotsen tegen deze reusachtige gevaarten.

Het Noorderstrand, dat, gelijk reeds gezegd is, meestal uit aangeslibden en moerassigen grond bestaat, is door de meer effene gesteldheid en daardoor meerdere geschiktheid voor den landbouw van den bodem, over het algemeen het meest bevolkt, in weêrwil van de ongezonde moerasdampen, die evenwel, zoodra men een paar uren gaans meer binnenwaarts van het strand verwijderd is, voor een groot gedeelte hunnen verderfelijken invloed verliezen en door eene meer frissche lucht vervangen worden. In het binnenland en aan het Zuiderstrand behooren tot de meest bevolkte en bebouwde streken de tusschen of ook wel ten Zuiden der bergen gelegene vlakten, zoo als het middengedeelte der Preanger Regentschappen, het zuid-oostelijk gedeelte van Banjoemaas, de residentiën Bagelen, Kadoe en

[1]) Ngebel is de benaming van een der toppen van het Willis-gebergte.

Djokdjokarta, de vlakte van Soerakarta tusschen de bergen Merbaboe en Merapi ten Westen en den Lawoe ten Oosten, voorts die van Madioen en Kediri. In de binnenlanden treft men doorgaans eene gezonde luchtstreek aan, waarin zelfs de Europeaan, mits hij zijnen Europeschen leefregel wijzige naar de eischen van het klimaat en zich niet te veel ontzie voor het maken van behoorlijke beweging, zeer goed leven kan. Wel hebben er in 1849 en volgende jaren, vooral in het centrum van Java, zware epidemiën geheerscht, die, na in de bergstreken eenen aanvang te hebben genomen, zich ook naar de vlakten uitbreidden en onder de bevolking groote verwoestingen aanrigtten; maar na al hetgeen dienaangaande ter algemeene kennis is gekomen, schijnt het aan geenen redelijken twijfel meer onderhevig te zijn, dat die ziekten wel is waar hun ontstaan te danken hebben gehad aan de gesteldheid van den dampkring, maar tevens dat armoede en gebrek op vele, zoo niet de meeste plaatsen, tot de hevigheid en de verspreiding er van niet weinig hebben bijgedragen; daar toch over het algemeen de Europeanen niet alleen, maar ook hunne bedienden en zelfs de meer aanzienlijken onder de inlandsche bevolking er van bevrijd bleven.

Op Java zijn slechts twee saisoenen, te weten de drooge tijd of de Oostmoeson en de regentijd of de Westmoeson. In de langs het Noorderstrand gelegen streken waait dan een Ooste- of Westewind met eene meer of min noordelijke rigting over dag, terwijl gewoonlijk tegen 7 of 8 uur in den avond uit het Zuiden de landwind doorbreekt en veel tot afkoeling bijdraagt. In de aan het Zuiderstrand gelegen residentiën heeft men meer geregeld zuidelijke winden, die naar gelang van de heerschende moeson eene meer of min oostelijke of westelijke rigting hebben. Wanneer in die residentiën de wind gedurende de Oostmoeson meer naar het Noorden loopt, dan gaat dit gewoonlijk gepaard met buijig en regenachtig weder. Dáár echter behoort die verandering in de rigting van den wind tot de uitzonderingen.

Ofschoon het invallen van die beide saisoenen over het geheele eiland eenigzins verschilt, kan men toch den aanvang der regens of van de Westmoeson gemiddeld stellen in de maand October, en het ophouden der regens of het begin van de drooge of Oostmoeson in de maand April. De afscheiding tusschen de beide moesons is evenwel zoo scherp niet, dat men in de drooge of Oostmoeson in het geheel geen regens zou hebben. Het is wel niet zonder voorbeeld, dat het in dat saisoen in geen vier maanden regent; maar toch mag dit voor eene zeldzaamheid worden gehouden en veel meer dan vroeger schijnen tegenwoordig in den droogen tijd nu en dan zware regenbuijen te vallen; terwijl daarentegen weder de regen- of Westmoesons, wat aangaat de menigte en langdurigheid der buijen, vooral op de vlakten in hevigheid schijnen te zijn afgenomen. Er zijn streken op Java, waar men in den regentijd tot 1 of 2 uur des namiddags het heerlijkste weder en zelden vóór dien tijd of ná 8 of 9 uur 's avonds regen of onweêrsbuijen heeft; terwijl men vroeger jaren had, gelijk nu nog elders in den Archipel, dat het twee, drie weken en langer achtereen dagelijks den ganschen dag onophoudelijk zwaar kon regenen. Wel heeft dit nog plaats in vele bergstreken, en ontstaan daardoor de zware bandjir's of plotselinge opzwellingen der bergstroomen, die dan tot groot nadeel van de te velde staande gewassen zich door overstroomingen ontlasten, maar ook hierin schijnt vermindering plaats te grijpen. Die veranderingen in de weêrsgesteldheid zijn waarschijnlijk toe te schrijven aan het afnemen der bosschen ten gevolge van ontginning van gronden voor de met elk jaar toenemende bevolking, terwijl ook in die residentiën, waar de suikerteelt bestaat, de groote behoefte der suikerfabrieken, zoowel aan timmerhout, als jaarlijks aan brandhout, daartoe niet weinig heeft bijgedragen. Op de bergen daarentegen moeten tot zekere hoogte de overoude bosschen meer en meer plaats maken voor den aanleg van nieuwe koffij-aanplantingen; en het toenemend verbruik van houtskool, die op Java, waar de steenkolen te kostbaar zijn, niet alleen voor smederijen, koperslagerijen en gieterijen dient, maar ook voor huiselijk gebruik, zoo als in Nederland de turf, noopt den Javaan om vooral op de bij bevolkte streken gelegen bergen veel houtgewas te vellen en in de vervaardiging van houtskool een middel van bestaan te zoeken, waarbij hij dan kleine stukken land met padi gågå [1]) beteelt en zich alzoo tijdelijk onttrekt aan den druk zijner hoofden, of van heerendiensten.

Den overgang van de eene in de andere moeson noemt men de kentering, en deze duurt gewoonlijk vier à vijf weken. Men heeft in de Westmoeson bijna dagelijks onweders;

[1]) Padi gågå is de rijst, geteeld op drooge gronden, die niet, even als de sawah's of natte rijstvelden, kunstmatig onder water gezet kunnen worden.

in de kentering evenwel, vooral die van de Oost- op de Westmoeson, zijn ze niet zoo menigvuldig, maar zwaarder, terwijl in het midden van den regentijd zij veel van hunne hevigheid verliezen. Die overgangen, en meer bijzonder die van den droogen in den regentijd, zijn voor de gezondheid de nadeeligste tijd van het jaar, wegens de groote variatiën in de temperatuur, die dan, terwijl zij op haar hoogste standpunt is, door de onweders plotseling afgekoeld wordt, waarbij dan nog komen de uitdampingen van den door langdurige droogte verschroeiden, maar nu weder bevochtigden bodem. Later, in de maanden November, December en Januarij, doet het omploegen van den grond voor den rijstbouw koortsen ontstaan, zoodat het genot der anders zoo verfrisschende avondlucht, wanneer men in de nabijheid van rijstvelden woont, aan velen duur komt te staan. In het binnenland vindt men evenwel die vreeselijke moeraskoorts, meer bekend onder den naam van Bataviasche koorts, waarvan soms ééne voldoende is, om den lijder te doen bezwijken, weinig of niet. Borstkwalen heeft men op Java minder dan in het moederland, ook mazelen en roodvonk niet in die hevigheid. Daarentegen lijdt de Europeaan er meer aan haemorrhoïdale aandoeningen, ten gevolge van te weinig beweging, of aan lever- en buikziekten, hetzij door te veel vermoeijenissen, hetzij door een te onmatig en prikkelend diëet. Buikziekten zijn evenwel onder de bevolking niet minder menigvuldig, door het onvoorzigtig en onmatig genot van raauwe, dikwerf onrijpe, aard- en boomvruchten, zoo als komkommers, water-meloenen (samangka) en manga's, als ook het eten van ketan (eene moeijelijke verteerbare bereiding van rijst), van gadong (een wortel, die in de bosschen gevonden wordt,) of ander ontuig, waartoe gebrek aan beter voedsel de toevlugt doet nemen; terwijl het ontstaan van dysenteriën onder haar ook door het gebruik van opium wordt bevorderd. De syphilis rigt onder de Javasche bevolking groote verwoestingen aan, vooral omdat zij, voor de behandeling dier ziekte, zich overgeeft aan hare inlandsche doekoens of vrouwelijke geneeskundigen, wier kwakzalverijen in de ligtgeloovigheid van het volk eenen grooten steun vinden. De in 1855 tot stand gekomen regeling der vaccine, die zeer geroemd wordt, en waarvoor dus aan de regering en de geneeskundige dienst niet genoeg lof kan worden toegezwaaid, zal, ook door de genomen maatregelen, om overal en tēn allen tijde in bezit te zijn van goede vaccine-stof, de kinderpokken veel van hare hevigheid doen verliezen. Die maatregelen, als ook die ter opleiding van Javaansche Vroedvrouwen en Geneeskundigen, waardoor het te hopen is, dat de bevolking meer en meer er toe gebragt zal worden, om haar vertrouwen aan de inlandsche doekoens te ontzeggen, kunnen niet anders dan eenen gunstigen invloed uitoefenen op het cijfer dier bevolking, hetwelk, blijkens hetgeen daaromtrent hieronder zal worden medegedeeld, in de laatste jaren belangrijk is toegenomen; want het is vooral door zijne talrijke, en, in vergelijking met andere gedeelten van den Archipel, meer ontwikkelde bevolking, dat het eiland Java eene kostbare bezitting, en ver boven de overige, onder Nederlandsch gezag staande, gewesten, een land van produktie en van consumtie is.

Vooral in het plantenrijk biedt Java, ofschoon in de geschiktheid en vruchtbaarheid van den bodem gewis niet rijker bedeeld dan zoo vele andere der grootere eilanden, als Sumatra, Borneo of Celebes, eene groote verscheidenheid aan.

De bosschen zijn rijk in goed timmer-, meubel- en brandhout. Als timmerhout komen in aanmerking in de eerste plaats het djati-hout, het wali-koekoen, het woengoe en het rassemalah; terwijl als meubelhout verdienen vermeld te worden het sônô kumbang en het sônô kling, als ook het soeren-hout. Hier en daar vindt men in sommige bosschen het zoo kostbare sapan-hout, wel niet in groote menigte, maar toch genoegzaam om het bewijs te leveren, dat de produktie er van op Java mogelijk is. Onder de verschillende soorten van goed brandhout kunnen genoemd worden het kasambi, klampis, m'lokko, tranghoeloe- en toetoop-hout. De waringin, een boom bij den Javaan in groote achting en dien men veel aantreft rondom de open pleinen, vóór de kratons of dalms (woningen) der inlandsche Vorsten en Regenten, wordt noch voor timmer-, noch voor brandhout gebruikt. De fraaije tamarindeboom, waarvan men geene speciale aanplantingen aantreft dan langs eenige groote wegen en straten van kota's of hoofdplaatsen van residentiën of regentschappen, levert een produkt, dat zoowel voor binnenlandsche consumtie als voor uitvoer een belangrijk artikel is. De tjimara- en kanarieboomen dienen meer tot verfraaijing langs wegen of op pleinen. Voorts vindt men nog de mangkoedoe of verfboom, de brood- en harstboomen, de lontar-, vergift- en kapokboomen, waarvan de laatste een produkt levert, dat veel heeft van de katoen en op Java algemeen gebruikt wordt voor het opvullen van matrassen en kussens. De dadap, een boom,

die zeer spoedig opgroeit en zelfs als brandhout weinig waarde heeft, wordt in de koffijtuinen geplant, om de koffijheesters tegen de te felle hitte der zon te beschutten. De kaneelboom levert een produkt niet zoo fijn als de Ceylonsche, maar ruim zoo krachtig van smaak. Java bezit voorts verschillende soorten van palmen, waaronder vermelding verdienen de soort van wier bladeren de bekende kadjang-matten worden gemaakt; de areng-palm, die de arengsuiker, een belangrijk artikel van binnenlandsche consumtie en zelfs van uitvoer naar andere gedeelten van den Archipel, levert; en bovenal de bekende kokos-palm of de klapperboom, eene ware goudmijn voor de bevolking, wier dessa's of dorpen bij voorkeur onder zijne lommer verscholen liggen. De koffijboom of -heester, sedert ongeveer anderhalve eeuw op Java inheemsch geworden en waarvan de aanplant tegenwoordig tot bijna 300 millioenen boomen is uitgebreid, is voor het Gouvernement de rijkste bron van inkomsten. De verschillende soorten van bamboe, waaronder vooral vermelding verdienen de bamboe ori, petong, apoes en djabal, zijn voor de bevolking onmisbaar, daar zij ze bezigt voor hare woningen, voor onderscheidene voorwerpen van huiselijk gebruik, voor mand- en vlechtwerk ter overbrenging en verzending van allerlei goederen. De rotan, in de Javasche bosschen gevonden, ofschoon ver beneden de rotan die van Borneo komt, wordt niettemin veel tot binden door de bevolking gebruikt.

Aan vruchten is Java bijzonder rijk. Vele daarvan groeijen als ware het in het wild, en zouden, hoe smakelijk zij nu reeds zijn, waarschijnlijk voor meerdere veredeling vatbaar zijn, indien men zich, gelijk hier te lande, op het enten der boomen toelegde. Tot de meest bekende vruchten behooren de pisang, de pompelmoes, de ananas, de granaatappel, de citroen (djerok nipis), de oranje of China's appel, de papaja, mangga, djamboe, doerian, doekoe, lansat, srikaja, boewah nona, salakh, blimbing, ramboetan, namnam, kokosan, zuurzak, de watermeloen (samangka), het Bantamsch appeltje, de sawoe manila, en de edelste van allen, de manggistan of boewah manggis. Ook vindt men er op hoogere streken de druif, de vijg, de moerbezie, pruimen, perziken, meloenen en aardbeziën; ofschoon, met uitzondering van de beide laatstgenoemden, de overige met dezelfde in het moederland geteeld wordende vruchten in geene vergelijking kunnen komen. Tot de veldvruchten behooren de kalebas, komkommer, uijen, prei, inlandsche aardappelen, terwijl de Europesche aardappel meer en meer begint verbouwd te worden, voorts wortelen, kool, postelein, zuring, salade, selderij, pieterselie, spinazie, andijvie, eene soort van aspergeboontjes, ook erwten en tuinboonen, radijs, rapen, katjang, peteh, djengkol, eene groote verscheidenheid van rijstsoorten, alsook Turksche tarwe (djagong), enz. Eindelijk brengt Java nog voort suikerriet, indigo, tabak, peper, de mostaardplant en eene menigte van medicinale kruiden en wortelen, terwijl men nu laatstelijk met goed gevolg begonnen is er de kinaheester te telen.

Niet minder groot dan in het plantenrijk is de verscheidenheid in het dierenrijk. Wel vindt men er de olifanten niet, die op Sumatra in troepen rondzwerven en veel schade veroorzaken en niet minder schrik aanjagen, dan voor zoo ver zij getemd door inlandsche grooten er op nagehouden worden; evenmin kan men zeggen kameelen, ezels [1]) en muilezels op Java te hebben. Maar men heeft er den buffel of karbouw, die als ploeg- en trekdier bovenaan staat, terwijl ook meer en meer in achting komt het in de laatste tijden veel verbeterd ras der trekossen; vooral worden daaronder geroemd die van de eilanden Madura en Bali komen. De bult, dien zij voor op den rug hebben, schijnt te wijzen op eenen oorsprong van, of verwantschap met het Bengaalsche ras. De koeijen zijn over het algemeen schraal en mager en geven weinig melk en boter. De koeijen, die de sche-

---

[1]) De maatregelen, door het Gouvernement 15 à 20 jaren geleden genomen, om in het toen bestaande groot gebrek aan transportmiddelen te voorzien door eenen invoer van ezels, hebben geenen gelukkigen uitslag gehad. Het was dan ook moeijelijk, om er iets beters van te verwachten. Bij proeven van dien aard moet men meer op tijd werken en geene kosten ontzien voor eene zorgvuldige overbrenging en acclimatisatie; terwijl het Gouvernement de ezels tot dadelijk gebruik bij honderden liet overbrengen en derzelver kosteloozen overvoer tot eene voorwaarde maakte bij de bevrachting van schepen. Van den Javaan, die uit zijnen aard moeijelijk er toe te brengen is, om voordeel te trekken uit hetgeen hem vreemd is, en die, wanneer men den buffel of karbouw, en sedert de laatste tijden ook den trekos uitzondert, in het algemeen voor dieren weinig liefde heeft, was het niet te verwachten, dat hij zich den tijd en de moeite zou getroosten, om een hem geheel vreemd dier door zorgvuldige behandeling te acclimatiseren en zoo door voorteling langzamerhand tot zijn groot voordeel te benuttigen. Ondertusschen is het vraagstuk of de ezels op Java al dan niet inheemsch zouden kunnen worden, alles behalve beslist.

pen voor gebruik op de reis uit Nederland aanvoeren en die op Java achterblijven, willen er niet tieren zonder groote zorg en kosten, terwijl het voeder in de lage streken aan de stranden te veel te wenschen overlaat. Paarden vindt men er in groote hoeveelheid, maar verreweg het grootste gedeelte is zeer klein van stuk en wordt door de bevolking gebruikt voor het transport van goederen. De voor wagen- en rijpaarden meest gewilde soorten komen uit de bergstreken van Koeningan in de residentie Cheribon, uit Kadoe, uit de afdeeling Malang in de residentie Pasoeroewan, en uit de afdeeling Bondowosso in de residentie Bezoeki. Maar bovendien wordt een groot getal paarden van andere eilanden van den Archipel ingevoerd. In 1858 bedroeg het cijfer er van niet minder dan 8,268, waarvan:

uit Bali.	544	stuks
„ Bima.	1,836	„
„ Celebes.	610	„
„ Sumatra's Westkust. . . .	13	„
„ Soembawa.	3,825	„
„ Timor.	307	„
„ het Sandelhout-eiland. . . .	1,086	„
„ de Molukko's.	17	„
terwijl van Nieuw-Holland nog werden aangevoerd.	30	„

De pogingen, door het Gouvernement aangewend, om het paardenras op Java te verbeteren, zijn met geen goeden uitslag bekroond geworden, en daaraan waarschijnlijk moet de opheffing worden toegeschreven van de vroeger te Tjandjor, in de Preanger Regentschappen, bestaan hebbende stoeterij. Er zijn deskundigen, die meenen dat men zich voor die verbetering had behooren te bepalen bij het kruisen der beste rassen in den Archipel, of dat men beter zou hebben gedaan met merriën, in stede van hengsten, te laten ontbieden uit Europa, Arabië en Perzië. Wat hiervan wezen moge, in den maatschappelijken staat der bevolking en op den trap van ontwikkeling [1]), waarop zij thans staat, is van haar niet veel medewerking tot eene algemeene verbetering te wachten.

Schapen zijn er niet in groot aantal. Bekend onder den naam van kambing Wolanda, of Hollandsche geit, duidt deze benaming aan, dat zij er niet thuis hooren. Hun vleesch is niet bijzonder smakelijk en zij hebben weinig en slechte wol. Daarentegen treft men, vooral in de binnenlanden, veel geiten aan, wier melk en vleesch veel genuttigd wordt.

De teelt van tamme varkens, die zwart en klein van stuk, doch bijzonder malsch en smakelijk van vleesch zijn, is meerendeels in handen van Chinezen, daar het der bevolking, naar hare godsdienstige begrippen, ontzegd is, varkensvleesch te eten. Het is moeijelijk te bepalen of deze dieren op Java t'huis hooren of daar van elders zijn aangevoerd, maar zoo veel schijnt men veilig te mogen aannemen, dat zij zich over en weder gedurig kruisen met de wilde varkens. In de binnenlanden is het voor de voortteling niet eens noodig, dat men bij de zeugen er eenen beer op nahoude, daar zij van zelf zich naar de bosschen of velden begeven om te paren.

Onder de huisdieren heeft men ook honden en katten, doch beide deze diersoorten en vooral de eersten, die even als de varkens door de bevolking onder de onreine dieren worden geteld, zijn door gebrek aan voedsel alles behalve fraai. Zelfs kan men de schoonste honden, die uit Europa worden aangebragt, niet dan met veel zorg bewaren en vrij houden van huidziekten.

Tot de wilde dieren van Java kan men brengen den rhinoceros of neushoorn [1]), een woest en zeer schuw dier, dat zich gewoonlijk in hooge bergstreken ophoudt; — den tijger, dien men overal aantreft, ofschoon zeldzaam in hooger dan 2 à 3000 Rijnl. voeten boven de oppervlakte der zee gelegen streken. De tijger, hoezeer ook en teregt gevreesd, is evenwel een vreesachtig dier [2]), dat zeer zelden menschen aanvalt, zoo hij dit niet doen kan uit eene hin-

[1]) Men wordt pijnlijk aangedaan door het zien van de draagpaarden der bevolking, en hoe zou dan van haar te wachten zijn, dat zij zich op het fokken van meer edele dieren toelegge? Daartoe wordt niet alleen tijd vereischt en eene ruime beschikking over geld, maar ook zekerheid, óf dat men in het rustig bezit van zijn eigendom kan blijven, óf dat men er eene behoorlijke waarde voor bekomen kan. Het eene zoowel als het andere heeft de bevolking niet. Er zijn voorbeelden van door Javanen aan Europeanen voor de helft van de waarde verkochte fraaije paarden, ten einde het gevaar te ontgaan van ze aan de hoofden *ter leen* te moeten geven.

[1]) De hoorn van den rhinoceros wordt op Java tegen een hoogen prijs betaald, als een krachtig middel tegen den beet van slangen.

[2]) Die vreesachtigheid moet zelfs zoo groot zijn, dat er zijn, die beweren dat tijgers zelden in djatibosschen gevonden worden, omdat het geritsel door het vallen der groote djati-bladeren hun onaangenaam is en gedurig doet opschrikken.

derlaag door ze onverwacht en meestal van achter te bespringen. Op klaarlichten dag zal men hem zelden ontmoeten, daar hij zich dan gewoonlijk verschuilt in het diepste der woeste bosschen, om onder de lommer en bij een stroomend water de koelte te genieten, terwijl hij eerst met het vallen van den avond en zelfs liever nog later rondgaat om zijne prooi te zoeken. Bij al de ongelukken, die door tijgers op Java jaarlijks plaats grijpen, is het nog een groot geluk, dat het hun over het algemeen niet aan het noodige voedsel, zoo als herten en wilde varkens, ontbreekt. Het Gouvernement tracht het gevaar van tijgers te verminderen, door op hunne vangst premiën uit te loven, die in de laatste jaren aanzienlijk verhoogd zijn; maar de bijgeloovigheid en onverschilligheid van den Javaan zijn te groot, om van het uitloven van premiën de resultaten te verwachten, die men er bijv. in het moederland van zien zou [1]).

De bekende tijgersoorten heeten matjan loreng, de gestreepte en grootste soort, matjan gogor, eene kleinere soort, en matjan toetoel of de gevlekte tijger, eene soort van luipaard. Enkele zwarte tijgers met ronde, donkerbruine vlakken worden er ook, doch zeldzaam aangetroffen. Voorts heeft men er ook de tijgerkat, matjan kembang of koewoek.

De woudstier of bantèng houdt zich op in woeste bosschen. Hij is van eenen zoo woesten aard, dat hij dien nimmer geheel aflegt, zelfs dan wanneer hij jong wordt gevangen, hetgeen maar zelden gebeurt. Hij is niet gevaarlijk dan voor degenen die hem opzoeken of jagt op hem maken, en paart vlugheid met eene verbazende kracht. Liefhebbers van de jagt beweren, dat zij minder van den tijger dan van den bantèng te duchten hebben, daar hij, niet doodelijk getroffen, zich met de vreeselijkste woede op zijnen aanvaller werpt, zoo deze niet vooraf, door het beklimmen van eenen boom, zich aan het gevaar onttrokken heeft. De bantèngs grazen bij kudden in de bosschen en de stier is gewoonlijk in de voorhoede als het ware ter bescherming der wijfjes. De stier paart ook met de koeijen der bevolking, die in de bosschen komen grazen, en daaraan heeft men een ras van trekossen te danken, die van het gewone vee ligtelijk zijn te herkennen en om hunne meerdere kracht eene veel grootere waarde hebben.

Wilde varkens of zwijnen vindt men in groote menigte [1]), en zij rigten ook veel schade aan onder de veldgewassen, vooral in het suikerriet, waarvan zij groote liefhebbers zijn en waartusschen zij gaarne hunne jongen werpen [2]). Men heeft twee soorten van wilde varkens, die aan hunne meerdere of mindere grootte en aan den meer of min spitsen snuit te herkennen zijn. De grootste soort is niet zonder gevaar te naderen, en wordt ook minder dan de kleinere in bewoonde streken aangetroffen. Het vleesch der wilde varkens, wanneer zij niet oud zijn, is niet onsmakelijk.

Voorts heeft men nog op Java de civetkat, merkwaardig door de civet, die onder welriekende oliën ter verhooging van den geur wordt gemengd, en ook in sommige kwalen als geneesmiddel dient; jakhalzen en wilde honden, herten (mendjangan) en kidangs, eene kleinere soort van herten, wier vleesch een smakelijk wildbraad levert, alsook de kantjil, eene soort van herten zonder hoornen, niet veel grooter dan een haas, en een lief diertje, dat gemakkelijk tam gemaakt kan worden; verscheidene soorten van apen, ook den miereneter met zijne geschubde huid, die in holen zich ophoudt en wiens vleesch door de Chinezen met smaak wordt genuttigd; stekelvarkens, egels, luijaards, mol-

[1]) Betere gevolgen zou het hebben, indien men eenvoudiglijk bevelen uitvaardigde, krachtens welke ieder distrikt (vooral waar men er den meesten overlast van heeft) jaarlijks een zeker getal zou moeten leveren. Wel schijnt men, uit eene al te groote inschikkelijkheid voor de bijgeloovige begrippen der bevolking, daartoe niet te willen overgaan; maar, mag men vragen, gaat in dit opzigt de vrees, om aanstoot te geven, niet te ver? Zeker is het, dat over het algemeen de bevolking, althans die in de binnenlanden, waar men den grootsten last van de tijgers heeft, veel eerbied heeft voor van hoogerhand komende bevelen, vooral wanneer daarin de blijkbare strekking ligt, dat zij dienen moeten tot het welzijn der bevolking. Dan zou het uitloven van premiën, om de zaak verder smakelijk te maken, gewis nog vrij wat meer uitwerken.

[1]) Eenige jaren geleden werd in de residentie Japara op last van den Resident gedurende drie dagen eene algemeene jagt op wilde varkens gemaakt en doodde men er eenige duizenden; — en toch zijn er andere gedeelten van Java, waar men ze in grootere hoeveelheden vindt dan in Japara.

[2]) Rondom de suikerrietvelden in streken, die niet sterk bevolkt zijn en waar men veel overlast heeft van wilde varkens, worden veelal hooge en stevige paggers of omheiningen geplaatst, die evenwel niet altijd eene genoegzame beveiliging tegen hunne verwoestingen aanbieden. Dáár is dikwijls de tegenwoordigheid van den tijger veel meer afdoende.

len, muskus- en andere ratten en muizen, de jambi, eene kleinere soort van leguaan, die zeer belust is op kippen en hare eijeren, de loewah, die zich veel in koffijtuinen ophoudt[1]) en de eekhoorn (badjing), die veel schade aan de vruchten van den klapperboom veroorzaakt.

Onder het gevogelte verdienen vermelding de paauwen, die zich veelal ophouden in de nabijheid van tijgers, op wier uitwerpselen zij gezegd worden te azen, en een wel droog, maar toch zeer eetbaar vleesch leveren; faisanten, en kasuarissen; valken, eene soort van wouwen of kiekendieven; reigers; sawah-vogels, die van eene vale kleur zijnde, eenige overeenkomst hebben met onze ooijevaars; kraaijen, wachtels, kraanvogels, rhinocerosvogels, gieren, ijsvogels en pelikanen, een paar soorten van patrijzen, snippen, waterhoenders, verscheidene soorten van duiven, bergeenden, log, zwaar van lijf en vet, talingen met eenen aangenamen wildsmaak en zeer gezocht door Europeanen; boschhoenders[2]), musschen[3]), timmermansvogels, rijstdiefjes, die gegeten worden gelijk hier te lande de vinken; de beö, zoo groot ongeveer als onze ekster en voorzien van zwart gevederte met eenen heerlijk blaauwen gloed, waartegen de hooggele kraag om den hals schitterend afsteekt, een vogel, bij uitstek geschikt om te leeren praten, en eindelijk de hirundo esculenta[4]), eene soort van zwaluw, die zich ophoudt in de holen van de steilste, moeijelijkst te beklimmen rotsen, vooral langs het Zuiderstrand.

Hoenders, ganzen, eenden[1]) en duiven vindt men op Java in menigte en zijn vooral in de binnenlanden zeer goedkoop. Kalkoenen evenwel zijn duur en worden met moeite geteeld.

Onder de vledermuizen bekleedt de kalong[2]) eene eerste plaats, daar hij eene groote vlugt heeft. Zijne vleugels zijn voorzien van haken, waarmede hij zich vastheeft aan de vruchtboomen, die hij gewoonlijk des avonds berooft. Andere soorten van kleinere vledermuizen, die veel in de huizen des avonds rondvliegen, hebben, ofschoon in zeker opzigt onschadelijk, evenwel de onaangename zijde, gelijk men beweert, dat zij veel onreine insekten, in het bijzonder wandluizen, in de woningen brengen.

Zee- en riviervisch en schaaldieren vindt men op Java in overvloed. Van de hier te lande bekende soorten heeft men daar ook aal, garnalen, kreeften, krabben, tarbot, tong, rog, spiering, karper, snoek, haaijen, mosselen en zeeslakken. Van de hier onbekende, daar te huis behoorende zeevisschen is de kakap de meest geliefde. Van de riviervisschen verdienen bijzondere vermelding de tambra en vooral de goerami, welke

---

[1]) Dit dier, grijsachtig van haar en de grootte hebbende van eenen wezel, wordt gezegd de koffijboonen ongebroken door te slikken en in zijne uitwerpselen terug te geven. Van de alzoo verkregen, goed afgewasschen boonen beweert men, dat de koffij bijzonder aangenaam van smaak is.

[2]) De boschhaan, wiens vleesch op de tafel der Europeanen zeer gewild is, is een fraaije vogel, die, wanneer hij levend wordt gevangen, zich paart met de gewone kip, en waarvan men den overschoonen bastaard-boschhaan verkrijgt, bij inlandsche hoofden en Chinezen, die daarvoor groote prijzen besteden, zeer gezocht.

[3]) De musschen houden zich slechts op in plaatsen aan het Noorderstrand, en niet in de binnenlanden.

[4]) Van dezen verkrijgt men de bekende vogelnestjes, eene lekkernij, waarop in het bijzonder de Chinezen zeer gesteld zijn, die ze als zeer voedzaam beschouwen. De inzameling er van geschiedt met veel inspanning en gevaar en wordt door het Gouvernement, voor zoo ver hetzelve daarover de beschikking heeft, meerendeels verpacht. In publieke veiling brengt de 1e soort van vogelnestjes dikwijls *f* 25 en meer per half Ned. pond op. Men heeft drie soorten van vogelnestjes, en in 1858 werd de gemiddelde waarde bij den uitvoer berekend op ruim *f* 12 het half Ned. pond.

[1]) De gewone Javasche eend is smakelijk van vleesch en niet zoo sterk van smaak als de eend hier te lande. Door hare kleine vlerken kan zij niet vliegen, noch hare eijeren zelve uitbroeijen. Wegens hare eijeren, die gezouten worden, door ze gedurende een of twee maanden te leggen in eene brei van houtasch en zout of fijngestampte roode steen met zout, is de eend voor den Javaan, die er soms 100 of 200 op nahoudt en dan daarmede op groote afstanden van zijne woning gaat weiden, eene ruime bron van inkomsten. Die eijeren worden hard gekookt, bij de rijst genuttigd en zoowel door Europeanen als Javanen als eene lekkernij beschouwd. De meest gewilde zijn de grati-eijeren, die in de residentie Pasoeroewan in den omtrek van het Grati-meer ingezameld worden. Millioenen van die eijeren, die vrij lang bewaard kunnen worden, worden heinde en verre verzonden en maken daardoor een belangrijk handelsartikel uit.

[2]) Men wil, dat de residentie Pekalongan aan dit dier haren naam heeft ontleend. Daar men den kalong overal op Java aantreft, zou men het er voor moeten houden, dat de genoemde residentie bij voorkeur er rijkelijk mede gezegend is.

laatste in opzettelijk daartoe bestemde vijvers met veel zorg wordt geteeld en gevoed. De zeeschildpad rondom Java moet in zwaarte onderdoen voor dien der Moluksche zeeën. De krokodil of kaaiman houdt zich op langs de stranden en bij voorkeur bij de uitmonding der rivieren. Hij bereikt eene lengte van 20 à 30 voeten. Diep in het binnenland vindt men hem in rivieren, doch niet zoo groot. Walvisschen weet men niet dat de zeeën rondom Java bezoeken; zij zijn er enkel bekend onder den sanskritschen naam van gâdjah-mîna. Voorts vindt men er leguanen, bloedzuigers, kameleons, padden, gewone en ook eetbare groene kikvorschen. Hagedissen en gekko's houden zich veelal op bij en in de woningen, waar zij zich des avonds vertoonen. Het laatste dier, (door den Javaan tôkê genoemd en veel overeenkomst hebbende met den hagedis, hoezeer veel grooter dan deze) is bijzonder onaangenaam door het geluid dat hij maakt en waaraan hij zijnen naam ontleent.

Slangen, zoo vergiftige als niet vergiftige, heeft men er in menigte. De grootste bekende is de oelar sâwah of rijstveldslang, die echter in de rijstvelden niet zoo groot wordt aangetroffen als in de wildernissen, waar zij soms 20 en meer voeten lang wordt.

Onder de vergiftige slangen wordt genoemd de oelar welan, en eenige soorten van bandottan, zoo als de bandottan sapi, de bandottan matjan, eene fraaije zwart en wit gevlekte slang 3 à 4 voeten lang, en de gewone bandottan met eenen gelen kraag achter den kop.

Een onmetelijk veld van nasporing bieden de insekten en fraaije kapellen den natuuronderzoeker aan. Het meest vertoonen zich de insekten in ongeloofelijke menigte en verscheidenheid des avonds gedurende den regentijd, en dringen zij door in de verlichte huizen tot grooten hinder der bewoners. De walang sangiet is eene soort van groene sprinkhanen, die veel schade aan het rijstgewas doen. De witte mieren (râjap), wier verwoestingen aan het ongelooflijke grenzen, zijn bijzonder belust op ligte houtwerken, lederwerk en allerlei kleedingstukken. Zij dringen zelfs door de meestal van slechte steenen opgetrokken en slecht gemetselde muren der woningen, om het houtwerk der daken te vernielen [1]). De zwarte mieren vertoonen zich in ontelbare menigte overal waar zij door suiker of de eene of andere zoetigheid worden aangetrokken. Schorpioenen en duizendbeenen (klabang), die soms eene lengte hebben van 4 à 5 duimen, houden zich meestal op in uitgewoonde huizen en overal waar oud en vermolmd hout is. Zij kunnen zoo pijnlijk steken, dat dikwerf koortsen er het gevolg van zijn, zoo men niet dadelijk het een of ander uitwendig middel tegen het gif aanwendt [1]).

Het delfstoffelijk rijk levert op Java weinig belangrijks op. Goud en zilver worden er in niet noemenswaardige hoeveelheden gevonden, en het kwikzilver, dat men in de afdeeling Damak (residentie Samarang) heeft aangetroffen, is van te weinig beteekenis, om ons regt te geven van wijnbouw op Java te spreken. Het ijzererts is ook in te geringe hoeveelheid voorhanden om er voordeel van te kunnen trekken, en okeraarde vindt men er slechts van zeer inferieure kwaliteit. Diamanten en edelgesteenten schijnen er niet te zijn. Daarentegen heeft men er zwavel in overvloed, en wel twee soorten, te weten: de gele, die bijna geheel zuiver is, en de witte, die veel salpeterzout bevat. Steenkolen had men gevonden aan de Westkust, aan de Meeuwen- en Zand-baaijen; doch een door bevoegde personen daaromtrent gedaan onderzoek heeft tot uitkomst gehad, dat de hoedanigheid er van te veel te wenschen overliet, om tot eene exploitatie over te gaan. Overigens levert Java verschillende uitmuntende kalksoorten, puimsteen, koraal, basalt, lavasteen, agaat, jaspis, porfier, kornalijn, veldspath, kristal van hoornblende, kwarts, marmer, vuursteen, zwavelkies, en enkele malen vindt men ook amethyst in versteeningen.

Hetgeen echter aan het eiland Java, bij zijnen vruchtbaren en voor eene groote verscheidenheid van kultures bijzonder geschikten bodem, eene hooge waarde bijzet, is zijne talrijke en met elk jaar toenemende inheemsche bevolking, die wegens haren aard, hare instellingen en eene beschaving, welke die der bevolkingen van andere gedeelten van den Archipel overtreft, onze grootste belangstelling verdient.

Omtrent den geschiedkundigen oorsprong der inboorlingen schijnt weinig of geene zekerheid te bestaan. Volgens hunne fabelachtige overleveringen zou Java het eerst bevolkt zijn geworden door eenen Sultan van Roem, die tot dat einde zijnen staatsdienaar met 20,000 pa-

[1]) In den regentijd komen de bevruchte wijfjes der witte mieren, die alsdan van vleugels voorzien zijn, bij millioenen voor den dag. De hoenders zijn er zeer op belust en zelfs worden zij door den Javaan als eene lekkernij genuttigd.

[1]) Eau de luce kan daartoe met goed gevolg worden gebezigd.

ren menschen zou hebben uitgezonden. Daar, behalve aan Turkije, ook aan het oude Persische rijk, ten tijde van DARIUS, in de inlandsche geschiedboeken de benaming van Roem wordt gegeven, heeft men nog niet kunnen uitmaken, aan welke dier beide rijken, overeenkomstig die overlevering, de eer toekomt van aan Java zijne oorspronkelijke bevolking te hebben gegeven.

Het ligt niet in de strekking van dit woordenboek, om, door een uitvoerig onderzoek, te trachten dit punt tot eenige zekerheid te brengen, zoo dit overigens mogelijk ware, noch ook om na te gaan, hoe Java verder bevolkt is geworden, en wat de geschiedenis, ontdaan van eene menigte legenden en fabelachtige overleveringen, ons aangaande de bevolking en hare lotgevallen meldt, daar het hier meer te doen is om de kennis van de bevolking in haren tegenwoordigen toestand, in verband met ons bezit van het eiland zelf.

Op Java bestaan twee groote volksstammen, te weten: de Soendanezen, die een groot gedeelte van het westelijk deel des eilands, en de Javanen, die het centrum en het oostelijk gedeelte bewonen. De Soendanesche bevolking strekt zich niet verder uit dan tot aan de rivier van Losarie aan de Noordkust en eene lijn, die van daar in eene nagenoeg zuidwaartsche rigting naar het Zuiderstrand wordt doorgetrokken, zoodat de residentiën Bantam, Preanger Regentschappen, Batavia[1]), Buitenzorg, Krawang en Cheribon, alsook eenige der meest westelijk gelegen distrikten van Banjoemaas, door haar zijn ingenomen. Men treft in het Zuiden van Bantam eenen van de gewone Soendanezen eenigzins afwijkenden volksstam, de Badoeïnen (zie het daarover handelend artikel) aan, doch het verschil is zeer gering en schijnt meer in godsdienst te bestaan, daar zij getrouw zijn gebleven aan het Boedhisme, de voor de invoering van den Islam op Java algemeen heerschende godsdienst. De Soendanezen, die beweren de aborigines van Java te zijn en zich uit dien hoofde de benaming van Djelma Boemi of oorspronkelijke bewoners hebben toegeëigend, zijn over het algemeen onvermengd gebleven; ofschoon het niet waarschijnlijk is, dat de scherpe afscheiding, die ten deze vroeger tusschen hen en de eigenlijk gezegde Javanen aanwezig was, op den langen duur zal blijven bestaan, daar zij, afgescheiden van het verschil van taal, dezelfde godsdienst belijden, naar hun uiterlijk voorkomen blijkbaar tot hetzelfde ras behooren, en in hunne maatschappelijke instellingen veel overeenkomst hebben.

Van den eigenlijk gezegden Javaan verschilt de Soendanees weinig of niet in kleur en gelaatstrekken, maar hij is sterker gebouwd, misschien ten gevolge van eene meer eenvoudige leefwijze en van mindere bedorvenheid door vroegen wellust en het veelvuldig gebruik van opium.

De oostelijke Javanen zijn, althans voor het gedeelte dat men beoosten Soerabaja aantreft, meer vermengd geworden met de oostelijke eilandbewoners, de Makassaren, de bewoners van Sumatra en Borneo, als ook met Indiërs en Maleijers. Even als in het westelijke Bantam, vindt men in het oostelijk gedeelte van Java, en wel in het Tenggersch gebergte, op de grenzen van Pasoeroewan en Probolinggo, eene tot den Javaanschen volksstam behoorende bevolking van ongeveer 3,000 zielen, die, als getrouw gebleven belijders van de Brahminische godsdienst, zich geheel afgezonderd houden.

Het is niet gemakkelijk, om van het karakter der Javaansche bevolking eene goede voorstelling te geven, omdat hare ontwikkeling geene gezonde, vrije, maar eene, door eeuwenlange verdrukking, bijgeloof en zeer onzuivere godsdienstige begrippen, hoogst gebrekkige is geweest, zoodat het gemis van deze of gene goede hoedanigheid nog het bewijs niet levert van onvatbaarheid er voor, en omgekeerd het bezit van deze of gene ondeugd niet gezegd kan worden eigenaardig te zijn. Wilde men dus aan haar de deugden toekennen van matigheid, kuischheid, arbeidzaamheid, orde, spaarzaamheid, eerlijkheid en getrouwheid, men zou zich aan geene geringer overdrijving schuldig maken, dan door haar het bezit of liever nog den aanleg voor die deugden te ontzeggen. Neen, de Javaansche bevolking, hoe zeer ook verheven boven die der omliggende eilanden van den Oosterschen Archipel, bezit al de ondeugden, die het onvermijdelijk gevolg zijn van onderdrukking, onkunde, bijgeloof en van eene hoogst gebrekkige godsdienstige en zedelijke ontwikkeling. Zij is kruipend, wantrouwend, leugenachtig, lui, oneerlijk, onmatig, spilziek, ligtgeloovig en zelfs wraakzuchtig; maar men treft onder haar te gelijker tijd te vele voorbeelden van het tegendeel aan, om te kunnen beslissen, wat hier al of niet het gevolg is van den maatschappelijken toestand, waarin zij zich bevindt, of overeenstemt met den trap van beschaving waarop zij staat, en wat bij eene betere opleiding óf geheel zou verdwijnen, óf zou

[1]) De bevolking der residentie Batavia, althans die der stad Batavia, een mengelmoes van allerlei vreemde bestanddeelen, kan niet meer als eene Soendanesche worden beschouwd.

verbeteren, óf geheel nieuw voor den dag komen. — Zij maakt geene uitzondering op den regel, dat de mensch uit de hand van zijnen Maker is gekomen met eenen aanleg, waarvan de meer of minder edele ontwikkeling in een zeer naauw verband staat met de omstandigheden, waarin hij geplaatst is, en den invloed, die daardoor op hem uitgeoefend wordt. Is de Javaan niet matig en niet kuisch, dan moet men niet uit het oog verliezen, dat hij opgegroeid is in een land en onder een klimaat, waar alles prikkelt tot het opvolgen der zinnelijke lusten, en dat het gemis van heldere godsdienstige denkbeelden en strenge zedelijke beginselen hem zonder wapenen daartegen laat. Is hij kruipend en wantrouwend, hoe zou hij, de sedert eeuwen verdrukte, de fierheid van den vrijen mensch kunnen bezitten, en wat is er dat hem, het slagtoffer der hebzucht en den speelbal der willekeur van anderen, tot vertrouwen zou kunnen opwekken? Is hij lui en spilziek, wat toch zou hem, die gewis de zedelijke waarde van arbeidzaamheid niet heeft leeren kennen, nopen om meer te doen dan voor zijn onderhoud noodig is, en om de vruchten van zijnen meerderen arbeid te bewaren of met spaarzaamheid te gebruiken, terwijl hij niet eens zeker is van het geringe, dat hij verdient? Is hij onwetend en ligtgeloovig, wat *is* er, ja wat *wordt* er gedaan, om hem tot meerdere kennis te brengen? Is hij leugenachtig en valt het hoogst moeijelijk, om hem zonder omwegen voor de waarheid te doen uitkomen, het zou te gewaagd zijn om dit toe te schrijven aan een gebrek van waarheidsliefde of waarheidszin, daar het zeer ligt mogelijk, ja zelfs waarschijnlijk is, dat in de omstandigheden, waarin hij verkeert, hij geleerd heeft de leugen als zijne beste bescherming te beschouwen. Is hij oneerlijk, wat anders dan vrees voor straf zou hem, die bijna niets met gerustheid het zijne kan noemen, zoo bijzonder nopen, om het goed van anderen te eerbiedigen, — of is de zedelijkheid dergenen, die hem omringen, vooral van hen, tegen wie hij opziet, van eene zoo hooge gehalte, dat *zijn* zedelijk gevoel er door opgewekt moet worden? Waarlijk in stede van hem veel ten laste te leggen, zal men zich veeleer moeten verwonderen, bij nadere kennismaking, nog zoo veel goeds bij hem te ontdekken, dat noch onderdrukking, noch willekeur, noch bijgeloof of onkunde hebben kunnen uitroeijen, en de slotsom van een onbevangen oordeel kan geene andere zijn, dan om aan de Javaansche bevolking eene groote mate van vatbaarheid voor hooger ontwikkeling toe te kennen. Daartegen zou bezwaarlijk als bewijs kunnen worden aangevoerd, dat zij gedurende de 250 jaren sedert onze vestiging en de steeds toenemende uitbreiding van ons gezag op het eiland, in zedelijken zin weinig of liever niets is vooruitgegaan. Die stelling toch zou, wel verre van iets tegen haar te bewijzen, veeleer tot schande van Nederland en het Nederlandsch gezag strekken; want, zoo het hier, gelijk in alle zaken, eene onfeilbare waarheid is, dat het licht van boven moet komen, wat, zou men kunnen vragen, heeft het Nederlandsche gezag gedaan, om dat volk op te heffen, en, zoo zijne roeping gevoelende, eenigzins te vergoêlijken het nooit te regtvaardigen feit van overheersching?

Het antwoord op die vraag kan bezwaarlijk gunstig uitvallen. Welke toch is de Nederlandsche staatkunde op Java, wij willen niet zeggen, *geweest* (want wij kunnen het tweehonderdjarig tijdvak tusschen onze eerste vestiging en het verlies der kolonie in 1811 gerust voorbijgaan), maar nu nog? Welke andere, dan om de Javaansche huishouding, zoo als wij die gevonden hebben, en die, evenmin en misschien nog minder dan de huishouding van andere Oostersche volken, de voor eene ontwikkeling noodige elementen in hare maatschappelijke en godsdienstige inrigtingen en denkbeelden bezat, voort te zetten, wel iets meer geordend, maar dit laatste alleen ten einde meer bijzonder *ons* geldelijk belang te bevorderen?

Men leze, zoo men dit mogt betwijfelen, behalve de discussiën in de beide Kamers der Staten Generaal, ook de menigvuldige geschriften, die, vooral in den laatsten tijd, zoo voor als tegen het regeringsstelsel het licht hebben gezien, en men zal zich kunnen overtuigen, dat altijd en hoofdzakelijk Nederlands belang in de Oost-Indische bezittingen uit een geldelijk oogpunt wordt besproken, en er weinig of geene stemmen zich verheffen, om onze roeping tegenover Indië regt helder te doen uitkomen, en te doen gevoelen, dat het belang van Nederland niet beter kan worden bevorderd, dan door aan die roeping te beantwoorden. Zelfs de voorstanders eener meer vrijzinnige staatkunde, wier beschouwingen getuigen van de belangstelling in het lot der bevolking, gaan niet verder dan om dat welzijn ondergeschikt te maken aan het geldelijk belang van het moederland, en zou men te ver gaan met te beweren, dat de strijd tusschen hen en de verdedigers der régering eigenlijk de vraag betreft: niet of het billijk zij, dat de Javaansche bevolking ten behoeve van het moederland

worde geëxploiteerd, maar van welke exploitatie, door het Gouvernement dan wel door partikulieren, de beste en meest duurzame vruchten kunnen worden verwacht? Wanneer de tegenstanders van het regeringstelsel spreken van eene vrije ontwikkeling der bevolking, blijkt het dan uit hunne beschouwingen, dat zij iets meer verlangen, dan dat de bevolking ontslagen worde van den dwang, haar door het kultuurstelsel opgelegd, om vrijelijk over haren arbeid ten behoeve van partikuliere exploitatie te kunnen beschikken?

Wij zullen de laatsten zijn, om aan partikuliere exploitatie niet de voorkeur te geven boven eene door het Gouvernement, en om dwang te beschouwen als een middel, dat op den duur goede vruchten kan opleveren, en wie zal het ontkennen, dat vrijheid een hefboom is, waarvan de kracht ter ontwikkeling in zekeren zin onberekenbaar is? — maar toch, vragen wij, zou men kunnen meenen, daarmede alles gedaan te hebben voor de ontwikkeling van een volk, dat eeuwen lang verdrukt is geweest en nog wordt, en eene beschaving heeft genoten, niet veel hooger dan die der kindschheid; wat meer is, eene beschaving, die, hoe gering ook, voor eene hoogere ontwikkeling het ongerief oplevert, van met zeer onzuivere bestanddeelen te zijn bezoedeld?[1]). Is, zoo men daarop, alsook op hunne hoogst gebrekkige maatschappelijke instellingen let, voor dat volk geene opleiding, opvoeding, ja meer nog eene totale regeneratie als het ware noodig, en denkt men daartoe te kunnen komen door eene beslissing van de vraag, of het beter zij, dat dat volk, gedwongen voor het Gouvernement, dan wel vrijwillig voor partikulieren arbeide?

Maar, om aan den eenen kant in die beslissing nog geene oplossing te zien voor het vraagstuk in hoogeren zin, behoeft men waarlijk nog geen bewonderaar te zijn van het bestaande stelsel en nog minder in te stemmen met de beschouwingen van de verdedigers van dat stelsel, die, omdat de Javaan eeuwen lang heeft verkeerd in eenen staat van verdrukking, bijgeloof en onkunde, en daarin door ons is en wordt gelaten, hem verklaren voor ongeschikt om tot eene hoogere ontwikkeling te worden gebragt, daarin zelfs geen heil voor hem zien. Aannemende, hetgeen door hen wordt beweerd, dat groote teleurstelling zou worden ondervonden in de loslating van het tegenwoordig stelsel, — eene teleurstelling, men vergete die niet, altijd in het geldelijke — bewijst juist dit dan niet, dat men aan de Javaansche bevolking geene andere bestemming wil gegeven hebben, dan die van eene voor Nederland produktive massa te zijn? Kan dat geacht worden overeen te stemmen met de bedoelingen, waarmede een Hooger bestuur toegelaten of beschikt heeft, dat dat volk, zeker niet met zijnen wil, onder de magt van Nederland zou staan?

Zoo men niet mogt denken aan onkunde, ofschoon niet altijd verschoonbare onkunde, en aan verblinding door de millioenen schats, die dat stelsel afwerpt, zou het dan voor den zedelijken zin der Nederlandsche natie, nog wel zoo zeer ingenomen met haar christelijk karakter, sterk pleiten, dat dat stelsel niet alleen geene algemeene afkeuring vindt, maar zelfs dat, telkens wanneer eene stem er zich tegen verheft (en hoe gering is niet het getal!), het krachtigste argument, dat tegen iederen aanval altijd met succes wordt gebezigd, is een luide kreet over het gevaar voor het batig slot van Indië?

Dat stelsel, dat vroeger of later blijken zal voor Nederland een vloek te zijn geweest, is onzedelijk, omdat het, bij het bezit van het gezegende Java, zich geen ander doel heeft gesteld, dan om de bevolking, met verwaarloozing van hare hoogste belangen, dienstbaar te maken aan de bevordering van het geldelijk voordeel van Nederland.

Gedachtig aan de heerlijke les: „Zoekt eerst „het Koningrijk van God en zijne geregtigheid, „en al deze dingen zullen u toegeworpen worden," willen wij, zonder terug te deinzen voor de ondankbare taak, om in de bres te springen voor eene zaak, die hopeloos schijnt te zijn, die verregaande verwaarloozing nog kortelijk trachten aan te toonen.

Het is waarlijk niet uit armoede aan stof, maar wegens het uitgebreide veld, dat ons te overzien valt, dat wij gedrongen worden, om, ten einde niet al te wijdloopig te worden, onze beschouwingen te bepalen tot eenige hoofdpunten.

Zoo mag men bij voorbeeld vragen, wat er *is* of *wordt* gedaan, om de bevolking door onderwijs uit hare diepe onkunde op te heffen? Niets, volstrekt niets [1]).

---

[1]) In zijne door de Maatschappij tot nut van 't Algemeen in Oost-Indië bekroonde Prijsverhandeling: *Over het Volksonderwijs onder de Javanen* (pag. 127), zegt Ds. J. F. G. Brumund. „Zoo „staat dan de Javaan daar voor ons, naar den in„wendigen mensch niet slechts nog ongevormd, „maar ook misvormd."

[1]) Het zal toch wel niemand invallen, om als voor het volksonderwijs bestemd te beschouwen de

Dat de Oost-Indische Compagnie in dit opzigt niets gedaan heeft, is genoegzaam bekend. Hoe zou het ook anders van haar verwacht kunnen worden? Men moet niet uit het oog verliezen, dat de thans heerschende denkbeelden omtrent volksonderwijs en volksbeschaving tijdens het bestaan der Compagnie nog weinig of geen ingang gevonden hadden. Daarbij was zij oorspronkelijk een handelsligchaam, en de grondslag en de strekking van haar bestaan werden niet veranderd, toen zij door territoriale veroveringen tevens Souverein werd, te minder nog, omdat zij, in weêrwil van deze hare betrekking, zich weinig of niet inliet met de inwendige huishouding van de onder haar gezag gebragte bevolkingen. Zij was wel eene ijverige bevorderaarster van de verspreiding des Christendoms onder de bevolkingen van den Archipel, maar het is voor het minst twijfelachtig, of die ijver niet voor ver het grootste gedeelte voortsproot uit de meening en het verlangen, om daardoor het handelsbelang der Compagnie te bevorderen. Waar eene zoo onzuivere drijfveer in het spel is, kan noch de prediking met verstand geschieden, noch het gepredikte zelf van eene goede gehalte zijn, daar voor een waarachtig proef houdend Christendom niets ongelukkiger kan zijn, dan eene prediking er van, kennelijk uitgaande van, of ondersteund door het hooger gezag, en met het doel om haar dienstbaar te maken aan tijdelijk belang of voordeel. De treurige overblijfselen van het onder de Compagnie gepredikte Christendom kunnen nu nog tot bevestiging daarvan dienen. „Maar zoo gebrekkig „de Oost-Indische Compagnie het Christendom „invoerde, zoo weinig bekreunde zij zich verder „om de beschaving der inlanders, die Mohammedanen of Heidenen bleven" [1]).

Het veel bewogen tijdvak tusschen het einde van de Oost-Indische Compagnie en het herstel van het Nederlandsch gezag in den Archipel — een tijdvak van ruim 20 jaren, waarvan de vier à vijf laatsten worden ingenomen door het Britsch tusschenbestuur — was wel het minst van allen geschikt voor het beramen en doorzetten van maatregelen, die alleen de vrucht kunnen zijn van eenen staat van orde, rust, vrede en welvaart. Maar daarentegen mogt men, bij de herstelling van ons gezag, waarbij ons commerciëel belang in Oost-Indië niet meer zoo uitsluitend op den voorgrond stond, als tijdens de Compagnie het geval was geweest, eene meerdere belangstelling te gemoet zien in het lot en de beschaving der Indische bevolkingen, en verwachten, dat de heerschende denkbeelden, die in het moederland de behoefte aan volksbeschaving zoo krachtig hadden doen voor den dag komen, niet zonder invloed zouden blijven op de behoeften der koloniën.

Het 100e artikel van het in 1818 uitgevaardigde reglement op het beleid der regering in Nederlandsch Indië [2]), waarbij aan de Indische

34 Javaansche scholen (daaronder begrepen de kweekschool te Soerakarta), die in de verschillende residentiën van het eiland in de laatste jaren zijn daargesteld, en, blijkens het tot ult°. Dec. 1856 loopende *Algemeen Verslag van den staat van het Schoolwezen in Nederlandsch Indië*, in dat jaar bezocht werden door 1,119 kweekelingen, voor verre het grootste gedeelte kinderen van hoogere en lagere inlandsche ambtenaren, die door onderwijs in het lezen, schrijven, rekenen, de Maleische taal, de aardrijkskunde van Indië en een weinig landmeetkunde opgeleid worden, om in eenige betrekking te kunnen geplaatst worden. De kosten van die scholen bedragen volgens dat Verslag (zie pag. 25) *f* 57,721; maar het blijkt niet, of die som geheel komt ten laste van 's lands kas, dan wel of in mindering daarvan nog komen de schoolgelden, die door of voor de kweekelingen worden opgebragt. Hoe gering en onbeduidend het onderwijs voor die aanstaande beambten ook zij, zoo mag men het nog als een geluk beschouwen, dat de opleiding niet verder gaat, want terwijl men de bevolking in eenen staat van diepe onkunde laat voortleven, zou men daarentegen aan hare Hoofden een gevaarlijk wapen in handen geven. Zoo handelt men ten minste nog consequent. Immers waar niets gedaan wordt, om de bevolking door dankbaarheid aan ons te verbinden, zou het het toppunt van dwaasheid zijn, om daar de Hoofden tot iets meer dan stomme werktuigen te maken. De opstand in Britsch Indië kan tot waarschuwing dienen, hoe veilig eene vreemde overheersching zich achten mag, wanneer zij, met verwaarlozing van de massa der bevolking, alleen steunt op dat bestanddeel er van, dat men aristocratie gelieft te noemen. De bijzonderheid, dat de zoogenaamde Javaansche aristocratie door een onderwijs als het zooeven vermelde, zonder meer, voor hare bestemming wordt opgeleid, kan dienen tot maatstaf van hare aanspraak op die benaming.

Wie zich bekend wil maken met het onderwijs, dat de Javaansche bevolking zich zelve verschaft, en met de daartoe bestemde inrigtingen (*langars* en *pesantrians*), leze de reeds aangehaalde Prijsverhandeling van Ds. J. F. G. Brumund, gedrukt te Batavia, bij van Haren Noman & Kolff. 1857.

[1]) Woorden van Ds. J. F. G. Brumund, in het aangehaalde werk, pag. 44.

[2]) *Staatsblad van Nederlandsch Indië* van 1818, N°. 37.

regering werd opgedragen, om de noodige verordeningen te maken omtrent de scholen der inlanders en om tevens aan de inlanders de gelegenheid te verschaffen, zich op de Nederlandsche scholen te laten onderwijzen, mogt, met andere in dat reglement voorkomende bepalingen, teregt beschouwd worden als de dageraad van eene nieuwe orde van zaken, waarbij Nederland tegenover zijne Oost-Indische bezittingen optrad in eene geheel veranderde betrekking en met andere beginselen, dan vroeger gegolden hadden.

Het door het aangehaald artikel ondervonden lot en dat, hetwelk beschoren is geworden aan soortgelijke in latere regeringsreglementen, kan het bewijs opleveren, dat schoonklinkende bepalingen nog geen waarborg zijn voor de verwezenlijking van het daarbij voorgeschrevene. Het artikel bleef eene doode letter, en werd vervangen door artikel 100 van het in 1827 uitgevaardigde regeringsreglement [1]), waarbij de instandhouding werd bevolen van de scholen der inlanders; een bevel, dat in den bestaanden staat van zaken, daar er geene scholen op hooger gezag onder de inlanders waren opgerigt, door den Heer BRUMUND [2]) teregt beschouwd is, als gelijkstaande met de verklaring, dat voor het volksonderwijs onder de Javanen van de zijde der regering niets meer te wachten was [3]).

Het reglement van 1827 werd spoedig vervangen door dat van 1830 [4]), het eerste, dat 's Konings sanctie mogt erlangen, en bij artikel 97 van hetzelve werd bepaald, dat er op onderscheidene plaatsen in Nederlandsch Indië scholen voor lager onderwijs, ook ten dienste van de kinderen der inlanders, zouden bestaan en bekostigd worden uit 's rijks kas, voor zoo ver de bestaande schoolfondsen daartoe ontoereikende waren. De zin dezer bepaling is niet twijfelachtig [1]), en spoedig na zijne komst in Indië werd dan ook de zaak van het onderwijs onder de Javanen, door den Gouverneur-Generaal VAN DEN BOSCH, die belast was met de uitvaardiging van het bewuste, bij Koninklijk besluit van 16 Mei 1829, N°. 6, vastgestelde reglement, in overweging gebragt. Doch de stukken daarover gewisseld, werden en bleven onder het stof der archiven begraven, en toen in 1836 [2]) een nieuw, bij Koninklijk besluit van 20 Febr. 1836, N°. 91, vastgesteld reglement op het beleid der regering werd uitgevaardigd, bleek daarin geene spraak hoegenaamd meer te zijn van onderwijs onder de Javanen. Trouwens na de uitvaardiging van het vorig reglement was op Java ingevoerd geworden het stelsel van kultures, en hoe zou met het beginsel van dwang, dat daaraan ten grondslag lag, eenige opleiding, zelfs door lager onderwijs, van den grooten hoop der Javanen overeen te brengen zijn? Het consequent doorzetten van eenig beginsel, hoe slecht ook, zal, ofschoon de reactie niet wegblijven kan, haar nog langer tegenhouden dan het gestadig laveren tusschen twee tegenover elkander staande beginselen, terwijl ongetwijfeld niets meer in staat is, om bittere teleurstelling te veroorzaken, dan door schoonklinkende bepalingen verwachtingen op te wekken, die men niet kan, of liever niet wil verwezenlijken.

Eindelijk verscheen het, bij de wet van den 2n Sept. 1854 vastgesteld, reglement op het beleid der regering [3]), waarvan een afzonderlijk hoofdstuk handelt over het onderwijs; terwijl, naar luid van het daarin voorkomend art. 128, de Gouverneur-Generaal moet zorgen voor het oprigten van scholen ten dienste der inlandsche bevolking. De zin, aan die bepaling gegeven, heeft, zoo als men hierboven heeft kunnen zien, niet verder geleid, dan om de zoogenaamde

[1]) *Staatsblad van Nederlandsch Indië* van 1827, N°. 89.

[2]) Zie zijne aangehaalde Prijsverhandeling, pag. 45.

[3]) Het is toch niet aannemelijk, dat het nieuwe artikel kon zien op de instandhouding der onder de Javanen bestaande *langar's* en *pesantrian's*, die aan 's lands kas geen cent kostten, onder geen toezigt stonden, en volgens de beschrijving, welke de Heer BRUMUND (zie het aangehaald werk, pag. 4 en volgg.) er van geeft, in stede van den naam te verdienen van inrigtingen voor onderwijs en opvoeding, veeleer schenen te bestaan, om den Javaan nog dieper in onkunde en zedeloosheid te doen zinken.

[4]) *Staatsblad van Nederlandsch Indië* van 1830, N°. 10.

[1]) Men kon ook niets minder verwachten van eenen man als ELOUT, onder wiens leiding het Ministerie van Koloniën toen stond, en die in de zamenstelling van het reglement bijgestaan werd door den Heer J. C. BAUD, destijds als Directeur voor de zaken der Koloniën hem ter zijde staande, en wiens denkbeelden omtrent de voor Indië meest passende staatkunde toen nog al verschilden van zijne latere zienswijze.

[2]) *Staatsblad van Nederlandsch Indië* van 1836, N°. 48.

[3]) Uitgevaardigd bij Publikatie te vinden in het *Staatsblad van Nederlandsch Indië* van 1855, N°. 2.

Javaansche aristocratie door lager onderwijs, in den meest beperkten zin des woords, te vormen en geschikt te maken voor de verschillende betrekkingen, tot welke zij zou kunnen geroepen worden.

Maar blijkt nu uit het voorafgegane, dat weinig of liever niets is gedaan voor de verstandelijke ontwikkeling van den Javaan; wat, mag men in de tweede plaats vragen, is er geschied, om de Javaansche bevolking voor te bereiden voor eene maatschappelijke inrigting, waarbij de Souverein, ophoudende eigenaar van den grond te zijn, het regt van den eigendom daarop vestigt op grondslagen, die, zoo als de ervaring leert, alleen in staat zijn, om den bloei en de welvaart eener bevolking te waarborgen, en een einde maakt aan het daarvoor zoo belemmerend beginsel van gemeenschappelijk gebruik en bezit?

De bereiking van zoodanig resultaat is — wie zal het ontkennen? — eene niet gemakkelijke taak; maar men zal zich van de moeijelijkheid niet kunnen afmaken, door niets te doen. Aan elk waar beginsel komt eene eindelijke zegepraal toe, en hoe langer het oogenblik der beslissing wordt tegengehouden, hoe heviger de worsteling zal zijn geweest, tot groote schade niet alleen van de bevolking, maar ook van de welbegrepen belangen van het moederland. Eene regering, die, wel langzaam en met rijp beraad en voorzigtigheid, maar niettemin met vaste hand, den weg tot eene ontknooping zoo veel mogelijk effen zal hebben weten te maken, zal daardoor getoond hebben, hare roeping te hebben ingezien.

Het kan der Nederlandsche regering kwalijk toegerekend worden, dat zij, in het tijdvak van 45 jaren, sedert het herstel van haar gezag in Indië verloopen, niet tot die ontknooping is gekomen. Dat is geen werk, dat zich bij jaren laat tellen; maar zou het onredelijk zijn, van haar te vragen, welke en hoe vele stappen zij reeds aanvankelijk op dien langen weg heeft gedaan?

En toch, die vraag kan gerust achterwege blijven, daar het niet moeijelijk valt aan te wijzen, dat al wat er tot nu toe heeft plaats gehad, veeleer heeft gestrekt, om aan den bestaanden staat van zaken meerdere kracht bij zetten, dan om eenen overgang tot eenen meer rationelen toestand te bereiden.

Het is vooral het stelsel van kultures, dat voor die voorbereiding storend is tusschen beide gekomen. Dat stelsel heette, onder anderen ook, in het bijzonder het doel te beöogen om den Javaan aan de listen en bedriegerijen van geslepen opkoopers te onttrekken, waaraan hij was blootgesteld onder het beginsel van vrije beschikking over de vruchten van zijnen arbeid, en om, door eene betere betaling, hem de teelt, op hooger last, van produkten voor de Europesche markt smakelijk te maken, en zoo doende hem tot de produktie er van uit te lokken. Het zou eene groote mate van vooringenomenheid en partijdigheid verraden, de voordeelige resultaten van dat stelsel te willen ontkennen. Ongetwijfeld is de Javaansche bevolking, over het algemeen, beter dan te voren voor haren arbeid beloond geworden, en kan de produktie van Java, gedurende de voorafgegane jaren, in geene vergelijking komen met die, welke sedert door en onder het kultuurstelsel is verkregen. Ontegenzeggelijk heeft het dus uit een materiëel oogpunt vooruitgang, zelfs grooten vooruitgang te weeg gebragt. Maar met al de belangrijke cijfers, die ons daaromtrent voorgehouden worden, zal men het niet kunnen tegenspreken, dat de weg tot eene vrije, zelfstandige ontwikkeling gewelddadig er door is versperd. Wel was die ontwikkeling in de 15 jaren, die er verloopen waren sedert de teruggave van Java door Engeland, onbeduidend en zelfs is het niet te ontkennen, dat de bevolking weinig reden had, om zich tot eene belangrijke produktie van artikelen voor de Europesche markt aangemoedigd te gevoelen; maar men verlieze niet uit het oog, dat eene vrije ontwikkeling, uit den aard der zaak, langzamer vooruitgaat, dan eene kunstmatige, gelijk dan ook de plant in de open lucht niet zoo spoedig opschiet als in eene trekkast. En welke belemmeringen, eigenaardig voortvloeijende uit de maatschappelijke inrigtingen der bevolking, stonden haar niet in den weg? Had het bestuur, in stede van ongeduldig te worden wegens dien langzamen gang, liever er naar gestreefd om die belemmeringen, zoo veel dit zonder groote schokken en met voorzigtigheid, kon geschieden, uit den weg te ruimen, dan eerst zou men zich in staat hebben gesteld, om te kunnen beslissen over de meerdere of mindere waarde eener vrije ontwikkeling der bevolking [1]). Dat zij, gedurende het bedoeld vijf-

[1]) In de beschouwingen omtrent eene vrije ontwikkeling der bevolking, kan men zich bezwaarlijk beroepen op de resultaten der landverhuringen in de Vorstenlanden zoo van vroegeren tijd als de tegenwoordige. Wij zijn de laatsten, om de groote resultaten dier ondernemingen, of haren invloed op de opgezetene bevolking te ontkennen; maar, waar er kwestie van vrije ontwikkeling is, daar kan

tienjarig tijdvak, voor de teelt van produkten voor de Europesche markt geene aanmoediging vond in de betaling, die zij daarvoor erlangde, is genoeg bekend; maar niet minder waar is het, dat de opkoopers van hare produkten bijna uitsluitend Chinezen en Arabieren waren, en dat aan de heilzame concurrentie van Europeanen, door de belemmeringen, die aan hunne vestiging in de binnenlanden werden in den weg gelegd, de pas was afgesneden; gezwegen nog van de omstandigheid, dat Java en zijne bevolking in de binnenlanden een nog weinig bekend veld aanboden voor den buitendien nog weinig opgewekten ondernemingsgeest van onze landgenooten.

Om al die redenen had men geen regt, om, den staf brekende over de uitkomsten van een vijftienjarig tijdvak (waarvan nog wel de drie eerste jaren mogen worden afgetrokken als een tijd van regeling en organisatie van ons bestuur, terwijl gedurende de vijf laatsten bijkans de helft van het eiland door de verwoestingen van den oorlog werd geteisterd), over te gaan tot het tegenovergestelde beginsel van dwang, dat, reeds op zich zelf onzedelijk en weinig geschikt tot vorming van den mensch, in dit geval nog het verderfelijke bevatte, dat de regering, daar zij dien dwang [1]) regtstreeks dienstbaar maakte aan haar geldelijk belang, zich moest stellen buiten het neutraal standpunt, waarop alleen eene regering tegenover de bevolking vermag te staan [2]).

Het kan hier de plaats niet zijn, om verder over het kulstuurstelsel te handelen dan noodig is voor het betoog, dat het aan de vrije ontwikkeling den grootsten slagboom heeft in den weg gelegd [1]). Het is daarom te meer te betreuren, dat de groote geldelijke voordeelen, die dat stelsel voor 's lands financiën heeft opgeleverd, aanleiding hebben gegeven tot zulke groote ondernemingen, dat men die voordeelen nog in een ver verwijderd verschiet niet zal kunnen missen, en dat men zich alzoo de gelegenheid, om op zijne treden terug te keeren, vooreerst heeft benomen.

Eenmaal had het den schijn, alsof men weder eene proeve met vrije ontwikkeling der bevolking wilde laten nemen, toen er, bij Publikatie van den 25ⁿ December 1838 [2]), bepalingen werden vastgesteld op het aangaan van overeenkomsten met de inlandsche bevolking voor nuttige ondernemingen en bedrijven van nijverheid; maar het was ook niet veel meer dan schijn. Immers, aangezien het stelsel van kultures over geheel Java [3]) in werking was gebragt, bragt dit van zelf mede, dat er maar zeer beperkte, zoo eenige, gelegenheid tot het aangaan van zulke overeenkomsten kon bestaan. Buitendien kon de aangehaalde publikatie, in vergelijking van die van Kommissarissen-Generaal van 5

---

geene spraak zijn van ondernemingen, die gebaseerd zijn op overeenkomsten tusschen den Vorst of inlandschen Groote, die eigenmagtig over zijn land en de daarop gevestigde bevolking beschikt, en den landhuurder, die in de regten van den eigenaar treedt. De landverhuringen en hare resultaten kunnen, wanneer de Javaansche bevolking toch het voorwerp van exploitatie door dwang moet blijven, alleen aantoonen, dat eene exploitatie door partikulieren, in alle opzigten, boven eene Gouvernements-exploitatie staat en staan moet.

[1]) Door zelve als koopman en industriëel op te treden.

[2]) Er is geene reden, om aan de goede bedoelingen der regering te twijfelen, en men zou menige bepaling, menigen maatregel tot bewijs kunnen aanvoeren; maar eene zaak, waaraan een verkeerd beginsel tot grondslag wordt gelegd, kan, zoo lang de grondslag, het beginsel zelf niet wordt veranderd, althans in zedelijken zin, met geene mogelijkheid goed worden. Het ligt buiten het menschelijk vermogen, de gevolgen te verhinderen, die, van zelf als het ware, uit de toepassing van eenig verkeerd beginsel moeten voortvloeijen.

[1]) Anders zou het niet moeijelijk vallen aan te wijzen, hoe gebrekkig het moet werken, eensdeels, omdat niet de verrigte arbeid, maar het zoo wisselvallig resultaat van den arbeid, tot maatstaf dient van de belooning des arbeiders; anderdeels, doordien er veel tijd verloren gaat, omdat de inrigting van verschillende kultures medebrengt, dat de Javanen in al te veel gevallen uren afstands moeten afleggen, om den van hen gevorderden arbeid te kunnen presteren. Wij willen niet eens gewagen van het onaangename, dat er voor den Javaan in moet gelegen zijn, om zich zijn rijstveld te zien ontnemen, ten einde daarvoor schadeloos gesteld te worden door een veel verder afgelegen stuk grond; noch van het schadelijke van eenen dessa's-gewijze gemeenschappelijken arbeid, waarbij, niemand een regtstreeksch individuëel belang hebbende, de ijverige opdraait voor den minder ijverigen.

[2]) *Staatsblad van Nederlandsch Indië* van 1838, N°. 50.

[3]) Met uitzondering wel te verstaan van de Vorstenlanden en van die gedeelten der Gouvernements landen, welke in vorige tijden door verkoop in handen van partikulieren waren geraakt.

Jan. 1819 [1]), bezwaarlijk een vooruitgang heeten; want krachtens de vroegere bepalingen mogten, of liever moesten de bedoelde overeenkomsten met de Javanen individuëel worden aangegaan, terwijl volgens de latere bepalingen dit slechts mogt geschieden met de Oudsten en de Hoofden der dessa's, behoudens toestemming der dessa's ingezetenen, zoodat in werkelijkheid de bevolking der dessa's nu weder geplaatst werd onder de tutele harer Hoofden, en wat die te beteekenen heeft, is maar al te zeer bekend. Het kan dan ook niet bevreemden, dat de publikatie van 1838 weinig of geene vruchten heeft voortgebragt [2]).

Niet minder worden de bloei en de welvaart tegengewerkt door het landrentenstelsel, dat, voortgevloeid uit het in de meeste Oostersche landen aangenomen, maar daarom niettemin irrationeel beginsel, dat de Souverein eigenaar is van den grond, de verschuldigde belasting, die eigenlijk niets anders is dan de huur van de door de bevolking gebruikt wordende gronden, niet heft van den grond, maar van het produkt, en daarbij geen enkelen waarborg aanbiedt, noch dat de Staat het hem wettiglijk verschuldigde en niets meer of niets minder ontvangt, noch dat de eene belastingschuldige niet meer of minder dan de andere gedrukt wordt, omdat de aanslag in zoo groote mate afhankelijk is van de dorpshoofden, en van dezen eene voor de belastingschuldigen regtvaardige verdeeling van den aanslag, evenmin als eene behartiging van 's Gouvernements belang te wachten is. Dat de heffing der landrente niet al te drukkend voor de bevolking is, mag wel voornamelijk toegeschreven worden aan de gematigdheid, waarmede van de zijde van het

---

1) *Staatsblad van Nederlandsch Indië* van 1819, N°. 10.

2) Ofschoon het Koninklijk besluit van den 3 Julij 1856 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië* van 1856, N°. 64), houdende bepalingen omtrent de uitgifte in huur van gronden voor den landbouw in Nederlandsch Indië, als niet regtstreeks van toepassing op het betoog hierboven, met stilzwijgen is voorbijgegaan, moet het evenwel niet onopgemerkt blijven, dat dat besluit, voor zoo ver de industrie en de kapitalen van Europeanen tot de ontwikkeling der Javaansche bevolking zouden kunnen medewerken, weinig of geen nut zal stichten; omdat, in verband met de daarbij gemaakte bepaling, dat geene gronden zullen kunnen uitgegeven worden, die òf reeds ontgonnen zijn, òf geacht moeten worden ten gebruike van de bevolking te moeten dienen, òf waarvan de uitgifte zou strijden met de belangen der naburige inlandsche bevolking of met die van het Gouvernement, geene andere gronden ter uitgifte overblijven dan woeste, onbewoonde, ver van alle bevolking gelegene. Wie toch zal tot ontginning van zulke gronden eene onderneming willen aanvangen en daaraan zijn geld en beste krachten wagen, met de kans, dat na verloop van 20 jaren daaraan een einde kan worden gemaakt? Wel wordt in het besluit het uitzigt op verlenging van dien termijn gegeven, maar voor zulke ondernemingen moet men niet afhankelijk zijn van de meerdere of mindere welwillendheid eener regering. Maar behalve dat, wat beteekenen (indien het zoo even veronderstelde omtrent de soort van uit te geven gronden juist is) de artikelen 5 en 9 van het bedoelde besluit, waarbij bepaald is:

1°. dat geene uitgifte zal kunnen geschieden onder voorwaarden, die inbreuk maken op de inrigting van het inlandsch dorpsbestuur en op den regtmatigen invloed der inlandsche Hoofden, en

2°. dat bij elke overeenkomst wegens eene uitgifte van gronden zal worden geregeld en vastgesteld, of, en zoo ja, onder welke voorwaarden de vestiging eener blijvende bevolking zal worden toegelaten?

Dat hier een adder in het gras verborgen is (men denke slechts aan heerendiensten), zal een ieder, met Java en Indische zaken bekend, moeten toestemmen. Het besluit geeft den indruk, alsof men quasi iets heeft willen toegeven aan liberale denkbeelden, maar tevens gezorgd heeft, dat dàt *iets* zoo veel mogelijk tot *niets* zou leiden. — Welk regtschapen mensch zou zijn deel willen toebrengen aan de verdere benadeeling van de reeds zoo zeer verdrukte Javaansche bevolking, en zal het niet toejuichen, dat zij worde beschermd tegen Europesche speculanten, bijaldien (?) hunne ondernemingen voor die bevolking schadelijk mogten zijn? Maar toch schijnt de lezing van den inhoud van het besluit eenigzins de vraag te wettigen: Wat wordt hier meer in het bijzonder beschermd, het belang der bevolking, dat zoo zeer op den voorgrond gesteld wordt, dan wel dat der inlandsche Hoofden en van het Gouvernement? Het ware te wenschen, dat de teedere bezorgdheid, die, ten behoeve van de inlandsche bevolking tegenover het Europeesch element, dikwijls niet ten onregte, wordt aan den dag gelegd, in dezelfde, ja, kon het zijn, in nog hoogere mate steeds krachtig zich deed gevoelen tegenover andere vreemde elementen, zoo als het zoogenaamde Arabische en vooral het Chinesche, en in de laatste, doch niet de minste plaats, tegenover de inlandsche Hoofden der bevolking zelve.

Gouvernement bij den aanslag wordt te werk gegaan [1]).

Eene kadastratie der gronden en eene op de uitkomsten derzelve gevestigde grondbelasting zou dus eene weldaad zijn; maar wat zou eene zoodanige belasting te beteekenen hebben, daar waar de grond voor den bezitter geene elk oogenblik te realiseren waarde heeft, waarop bij wanbetaling het verschuldigde des noods verhaald zou kunnen worden? Zoo lang evenwel de fictie, dat de Souverein eigenaar is van den grond, wordt vastgehouden, zal zoodanige verbetering nimmer tot stand kunnen komen. Die verbetering, dit lijdt geen twijfel, is wel eene geheele omkeering der Javaansche huishouding, en daarin zou dus eene reden kunnen worden gezocht, om er niet dan zeer langzaam en met de meeste voorzigtigheid toe over te gaan; maar dit is geen voldoende grond om het gebrekkige te behouden. Waar men werkelijk ontwikkeling en vooruitgang wil, moet men niet terugdeinzen voor de middelen, waarmede, en de voorwaarden, waarop het doel te bereiken is. Echte staatkunde toch kan nooit bestaan in het bestendigen van eenen gebrekkigen staat van zaken. Eerst dan kunnen de industrie en de kapitalen van Europeanen krachtig en met goed gevolg tusschen beide treden, om het hunne bij te dragen tot eene gezonde ontwikkeling van de krachten der bevolking, hetgeen nu geen plaats kan hebben, dan of met groot gevaar voor de eersten, of met krenking van de billijke regten der laatste.

Eerst nadat zoodanige overgang van het regt van eigendom op den grond zal zijn tot stand gekomen, zal het mogelijk zijn om aan de heerendiensten, die niets anders zijn dan eene belasting, waarvan de kwijting geschiedt niet in geld, maar door prestatiën van allerlei aard, eene betere regeling te geven of een einde te maken, niet door geheele ontheffing van de bevolking, maar door het voordeel, dat zij afwerpen, te vervangen door andere, meer regelmatige en daardoor minder drukkende heffingen. Het misbruik, van de heerendiensten gemaakt en nog plaats grijpende, is niet zoo zeer het werk van het Gouvernement [1]), als wel van de inlandsche Hoofden, voor wie, als de uitvoerders van 's Gouvernements bevelen, de heerendiensten eene onuitputtelijke bron opleveren van knoeijerijen, welke men noch door beperkingen van welken aard ook, noch door de schijnbaar doelmatigste bepalingen zal kunnen tegengaan.

---

[1]) Niet altijd evenwel en niet overal is men zoo gematigd geweest. De hongersnood in Demak (1849), hoezeer misgewas er ook toe bijgedragen heeft, moet voor het grootste gedeelte gezocht worden in uitputting der bevolking, ten gevolge van de te hoog opgevoerde landrenten. En welke aanzienlijke sommen heeft men vroeger niet elders, bijv. in de residentie Cheribon, moeten afschrijven voor oninbare landrenten? Het valt niet moeijelijk aan te wijzen, dat die meerdere of mindere gematigdheid in verband stond met, of het gevolg was van de geldelijke omstandigheden des tijds. In het tijdvak van 1840—1850, toen de grootste opdrijving der landrenten plaats greep, had men, tegenover vermeerderde behoefte van het moederland aan koloniale baten en tegenover toenemende koloniale uitgaven, te kampen met weinig voordeelige rendementen der verkochte Gouvernements produkten, en, daar men het niet in zijne magt had, om de prijzen der produkten te doen stijgen, bleef er niets anders over, dan te trachten, door opdrijving van belastingen, in het ontbrekende te voorzien. Ofschoon de ná 1850 aangevangen stijging der prijzen de behoefte aan eene ruimere opbrengst der belastingen scheen te zullen kunnen matigen, valt het evenwel te betwijfelen, of, zonder de zoo even bedoelde verschijnselen, men op den weg van gematigdheid wel zou zijn teruggekeerd. Nu evenwel het evenwigt tusschen de koloniale uitgaven van bestuur en de opbrengst der koloniale belastingen, in het tijdvak van 1850—1860, meer en meer is verbroken, en de eersten tot een schrikbarend bedrag afhankelijk zijn geworden van de resultaten van 's Gouvernements handel, is het te voorzien, dat, bij eene nieuwe drukking der prijzen, gedurende een min of meer langdurig tijdvak (wie toch zou de onmogelijkheid van eenen terugkeer van den stand van zaken in het tijdvak van 1840 tot 1850 kunnen waarborgen?), en met nog nijpender nood dan toen (vooral nu op de Indische baten de last is gelegd van de bekostiging van enorme ondernemingen in het moederland voor rekening van den Staat), men nog sterker zal gedrongen worden, om zijn heil weder te zoeken in een ruimer rendement van belastingen. Zoo werkt men zich meer en meer in het net en haalt men zich den strop om den hals meer en meer toe, als men, blind voor de teekenen der tijden, tevens doof is voor de stem van het gezond verstand.

[1]) Ofschoon ook hier uitzonderingen dienen gemaakt te worden voor de tijden, toen Java overdekt werd met postloodsen en woningen voor de Europesche, tot de gewestelijke besturen behoorende ambtenaren, en toen de kampongs der bevolking in de hoofdplaatsen der regentschappen, omdat ze voor het oog niets behagelijks hadden, door wit bepleisterde steenen muren, van soms uren lengte, moesten omringd worden.

Wat eindelijk is er gedaan om de ongelukkige bevolking te ontheffen van den druk harer hoofden? Veel in woorden, veel in reglementen en bepalingen; men doorbladere slechts het *Staatsblad van Nederlandsch Indië* en vooral de reglementen op het beleid der regering, om zich te overtuigen, dat de aanbeveling van die bevolking in de bijzondere zorg van den Gouverneur-Generaal een punt is, dat men nooit heeft vergeten, en hoe het daarbij fraai klinkt, dat die bevolking zoo veel mogelijk overgelaten worde aan de leiding harer eigen hoofden, om haar toch vooral het vernederende eener vreemde overheersching te besparen, — hoofden, waaraan de bevolking zoo innig is verbonden! En toch schuilt achter dat hoog opgetrokken gebouw, zoo wit gepleisterd en schoon voor het oog, niets dan bederf en verrotting. Nu en dan lekt iets daarvan uit door de scheuren, en durfde elk regtschapen Nederlandsch-Indisch ambtenaar, zonder vrees voor zijne toekomst, openbaar maken, wat zijne ondervinding hem daarvan geleerd heeft, een nog vreeselijker kreet van verontwaardiging, dan de lezing van een onlangs uitgegeven werk [1]) heeft uitgelokt, zou zich door gansch Nederland doen hooren.

Hoe zou het ook anders kunnen zijn? De hoofden, van de hoogsten tot de laagsten, staan niet veel hooger in wezenlijke beschaving boven den gemeenen man. Wij hebben het immers gezien, dat zij door lager onderwijs in den engsten zin des woords, en niets meer, voor hunnen werkkring worden en moeten worden voorbereid [2]). Het uiterlijk vernis, dat er dan nog om heen zit en dat hun waarschijnlijk meer benadeelt, dan veredelt, hebben zij opgedaan in hunne aanraking met de Europeanen. Welke mate van zedelijk gevoel, om hen tot een voorbeeld voor hunne minderen te doen zijn, — welke denkbeelden van menschenwaarde, van regtvaardigheid, eerlijkheid en getrouwe pligtsvervulling kan men verwachten bij menschen, die zóó ontwikkeld, en in hunne betrekkingen, wanneer men de regenten uitzondert, bovendien slecht en voor een zeer groot gedeelte niet bezoldigd zijn?

Als men daarbij stilstaat, moet het dan niet verwondering baren, dat zulk een staat van zaken niet alleen bestendigd, maar zelfs aangeprezen wordt onder woorden, die, zacht en aangenaam voor het gehoor, het geweten der natie in slaap wiegen. Of zou het ontbreken aan den noodigen moed om dien Augias-stal te reinigen?

Doch genoeg; heeft het voorafgegane het bewijs kunnen leveren voor het ontstaan van vele belemmeringen, waardoor de ontwikkeling der Javaansche bevolking in het maatschappelijke wordt tegengehouden, zonder dat iets is gedaan, om met den tijd tot eene opruiming daarvan te kunnen komen, niet minder beschamend moet het antwoord zijn op de vraag, wat er gedaan is voor eene opleiding in zedelijken en godsdienstigen zin? Daarlatende de kwestie, of, en in hoe ver het tot de roeping eener regering beschouwd kan worden te behooren, om zich op dat terrein te begeven, zou men, althans wat de bevolking van Java betreft, over welke de Nederlandsche regering, blijkens al de sedert 1816 uitgevaardigde reglementen op het beleid der regering, eene zekere soort van voogdijschap op zich genomen heeft, hebben mogen verwachten, dat iets tot hare zedelijke en godsdienstige opleiding zou zijn gedaan. Men behoeft hierbij nog niet te denken aan de belemmeringen, die eener vrije, zelfstandige prediking van het Christendom zijn of nog worden in den weg gelegd, veel minder nog te verlangen, dat die prediking door het hoog gezag worde gesteund; daarmede toch zou het Christendom niet gediend zijn; maar eene regering, die zich tot voogd eener gansche bevolking opwerpt, zou die geacht kunnen worden zich gekweten te hebben van de taak, welke zij met en door deze betrekking op zich heeft genomen, door dat volk te laten in eenen stikdonkeren nacht van onkunde, zedeloosheid en ongodsdienstigheid?

Dat deze uitdrukking niet te sterk is, kan blijken uit de volgende uittreksels uit de meermalen aangehaalde prijsverhandeling van Ds. J. F. G. Brumund, waar wij lezen, op pag. 126:

„Maar niet slechts is hij (de Javaan) diep „onkundig en mist hij alzoo verstandelijke be-

[1]) *Max Havelaar* enz. door Multatuli, blijkens hetwelk de Adsistent-Resident van Lebak, vermoedelijk de schrijver zelf, de dwaasheid heeft begaan, om den door hem afgelegden ambtseed, krachtens welken hij zich verpligt achtte, om de schandelijk uitgekleede bevolking van een distrikt zijner afdeeling tegen den Regent van Lebak in zijne bescherming te nemen, in al te ernstigen zin op te nemen.

[2]) En dit is in zekeren zin nog een vooruitgang in vergelijking van vroegere tijden, toen de kinderen, zelfs van Regenten, alsook van de distrikts- en andere mindere hoofden, hunne carrière moesten beginnen als *magan's* bij Residenten, Adsistent-Residenten en Controleurs voor het aangeven van den tali-api bij het opsteken van eenen sigaar, om dan later misschien hunne opvoeding te voltooijen met het verrigten van kopiewerk en het maken van tabellen in eene taal, die zij niet verstonden.

„schaving; hij bestaat ook zoo goed als geheel „zonder zedelijke en godsdienstige ontwikkeling. De Javanen konden de laatste, evenmin als de eerste, op de scholen van hunne „priesters erlangen, ook niet te huis van hunne „ouders. Hun gansche inwendige mensch ligt „daar nog als een niet ontgonnen akker. Ja, „treuriger nog is het met hem gesteld; omdat men dien akker onbebouwd liet liggen, „wiessen distelen en doornen te overvloediger „daarop. Hunne kennis werd niet met kundigheden verrijkt, hun verstand niet verlicht, „hun oordeel niet gescherpt; daardoor bleven „zij niet alleen diep onkundigen, maar werden „zij ook meer en meer werktuigelijke, bijgeloovige, trage menschen. Ook hun hart werd „niet veredeld, hun wil niet gebogen door zedelijk, godsdienstig onderwijs; daardoor bleven zij niet slechts verstoken van zedelijke, „godsdienstige beginselen en levensontwikkeling, maar werden zij ook meer en meer ongevoelig voor al wat waar is en schoon, goed „en goddelijk, werden zij ook meer en meer „zedelijk misvormd, de slaven van hunne driften en hartstogten."

Op pag. 129:

„De Javaan is onkundig. Hij mist zelfs de „beginselen dier kennis, welke reeds aan onze „nog jonge kinderen geleerd worden: hij kan „zijne moedertaal noch lezen, noch schrijven. „. . . . . Is hij echter van deze „eerste, zoo noodzakelijke vereischten om kennis op te doen verstoken; wij kunnen dan „ook geene verdere, waartoe zij de middelen „moeten zijn, bij hem verwachten, te minder, „daar hij, door lezen zijnen geest niet kunnende beschaven, noch zijn verstand met nuttige kundigheden verrijken, ook in de Javaansche wereld om hem heen daartoe geen „aanleiding vindt. Deze toch is, als natuurlijk „gevolg der omstandigheden, even arm als hij „aan beschavende kennis. Zoo blijft hij dan „bepaald tot den engen kring van het dagelijksch plantenleven, waarin hij zich beweegt „en zijne vaderen zich reeds sedert eeuwen „hebben bewogen. Ook de enkele Javanen, „die kunnen lezen, baat dit zelfs daarom toch „niet, omdat zij in hunne taal, evenmin als in „de Maleische, de daartoe noodzakelijke boeken „bezitten. Ja, het is er, in het algemeen gesproken, zoo ver af, dat de Javaansche en „Maleische literatuur geschriften oplevert om „kennis en beschaving onder het volk te verspreiden, dat die veeleer opzettelijk schijnen „zamengesteld, om het verstand te verwarren, „het hart te verontreinigen, de verbeelding te „bezoedelen en den wil ten kwade te buigen."

Op pag. 132:

„De Javaan is zeer bijgeloovig. Kan het anders of de Javaan, diep onkundig, zonder nadenken, blind de adat (*gewoonte*) volgende „en daarvan niet durvende afwijken, moet ook „hoogst bijgeloovig zijn? Ieder volk heeft zijn „bijgeloof; zelfs in de hoofdplaatsen der meest „beschaafde landen vindt men ligtelijk bijgeloof. Doch wat beteekent dit in vergelijking „van het bijgeloof der Javanen? Waar toch „zien zij geene booze geesten; hoe laten zij „zich alles diets maken en tegen ruime betaling de meest nietige voorwerpen in handen „geven, als vermogend om de gewaande magt „dier booze geesten te bezweren. Wie hunner, „die zich niet aanstonds blindgeloovig aan „iederen slechts eenigzins geslepen bedrieger „of toovenaar overgeeft? Het gansche bestaan „der Javanen is bijgeloof; bijgeloof regelt hun „doen en laten, bestuurt hunne opvoeding, bepaalt de waarnemingen en ceremoniën bij geboorte, trouwen en sterven. Is een kind verdwaald, verloren geraakt of ziek; kwijnt het „veldgewas of gaat de handel niet voorspoedig: aanstonds wordt dit aan een duivel of „boozen geest geweten. Slaagt daarentegen „iemand boven anderen in zijn werk of handel: weet hij door spaarzaamheid eenig geld „over te winnen; is hij rijk in hun oog: „weldra ziet men er hem op aan dat hij een „verbond met den duivel heeft aangegaan, vermijdt en vreest men hem. Wanneer eene zons- „of maansverduistering invalt, grijpen allen „aanstonds hunnen aloe (stamper) en doen den „ganschen omtrek daveren door het slaan op „de lesoeng (rijstblok); dit zal, meenen zij, „den reus of boozen geest verjagen, die de „zon of maan wil verslinden [1]). Vaart een hooge „wind door het geboomte; zij houden dat voor „luchtgeesten, die trachten de jonge dochters „te verderven. Eene ziekte heerscht in het „land, — zij betwijfelen het niet dat de groote „geesten, die de toppen der hooge bergen bewonen, op hen vertoornd zijn, offers eischen „ten zoen hunner wraak of wel een feest willen vieren en nu dienaren vorderen om hen „aan hunne maaltijden te dienen. Ontvlammen de kraters der vuurspuwende bergen —

---

[1]) De Heer BRUMUND had er nog bij kunnen voegen, dat dan ook de vrouwen, die niet al te ver in jaren gevorderd zijn, zich zelfs in den nacht gaan baden, omdat zij daarin een voorbehoedmiddel zien, om nog lang hunne jeugd of schoonheid te bewaren.

„het zijn de reuzen, daaronder begraven, die „woedend zich trachten te verlossen, of wel „de Indische Vulkaan is in zijne werkplaatsen „ijverig bezig met smeden. Iedere desa heeft „zijnen beschermgeest, in iederen ouden boom „woont er een, over de loemboeng (rijstschuur) „waakt weder een andere. Maar waar te ein- „digen, indien wij alle bijgeloovigheden der „Javanen wilden vermelden?" [1]).

Op pag. 136:

„De Javaan heeft vele harde en booze trek- „ken in zijn karakter. De Javaan is over het „algemeen zacht van karakter en zeden. Zijn „bedrijf als landbouwer heeft daartoe veel bij- „gedragen. . . . . En toch wie de „Javanen van meer nabij leerde kennen, werd „niet vaak pijnlijk aangedaan bij zoo menigen „harden en wreeden trek, welken hij in hun „karakter moest ontdekken? Zal ik herinneren „aan de afgrijsselijke folteringen, waarmede zij „in den Java-oorlog velen hunner gevangenen „deden sterven, of er van spreken, hoe gij ver- „geefs onder de tien millioenen op Java naar „eenige inrigting zoekt door hen opgerigt, waar „ouden, weezen, kranken of verlatenen, armen „of gebrekkigen verzorgd worden? Zal ik ver- „halen van zoo vele echtgenooten, die even on- „gevoelig den huwelijksband verbreken, als zij „dien overschillig sluiten; van moeders, die „hunne kinderen verlaten, aan anderen afstaan, „verpanden, om ze, ongevoelig, weldra geheel „te vergeten? Het is bekend, dat zij onver- „schillig zijn, vaak onmeêdoogend jegens hunne „kranken. Ik zag ze aan den weg liggen, de „ongelukkigen, die hongerden en stierven. Mog- „ten ook enkelen hun eenig geld toewerpen; „de anderen gingen als zonder gevoel voorbij. „Hoe wreed zijn zij jegens de dieren. Hoe „vaak hoorden wij ook niet de klagt: het is „alsof de Javaan geheel verstoken is van de „gevoelens van liefde, dank en medelijden. En „mogen er ook velen onder hen zijn, die een „duister gevoel hebben van het innige en diepe „der ouderlijke en echtelijke betrekkingen, van „de liefde tot den naaste, van dankbaarheid en „medelijden; tot waarachtig bewustzijn kwam „dat gevoel bij hen nog niet."

Op pag. 138:

„Maar ook hun zedelijk gevoel is ontaard. „Mogten wij hier slechts kunnen eindigen; „maar nog veel gevaarlijker wond moeten wij „openleggen en peilen. Met hun gevoel voor „het goede is het hoogst treurig gesteld. Van „waar toch anders, dat gij alom zoo veel am- „fioenhuisjes vindt, steeds druk bezocht door „jong en oud? Van waar anders dat vrouwen „dat verderfelijk heulsap niet slechts voor hunne „mannen koopen, maar er vaak onderling op „roemen, dat hare mannen zoo veel verschui- „ven? Van waar anders ook, dat de ketting- „ganger, met het teeken zijner schande om „den hals, even vrij en onbeschroomd om zich „heen ziet als de onbesproken kampongbe- „woner; dat de dief of nog meer schuldige, „na geëindigde straf, weder in zijne desa wordt „ontvangen als oude bekende of vriend; dat „de openbare tentoonstelling geen schande laadt „op hem, die ze heeft ondergaan? Zie daar „ginds, nabij de woning van den Wedono (Dis- „triktshoofd), staat een huis, waarin de ron- „gings [2]) van het distrikt onder policie-opzigt „zamenwonen; perdjoko's (jongelingen) gaan „daar binnen midden op den dag; hunne ouders

[1]) Hoe veel Javanen beweren niet verwant te zijn aan tijgers en kaaimans? Hunne ligtgeloovigheid is zelfs soms onverbeterlijk. Wijlen de Resident van Samarang Buijskes had eenmaal als Adsistent-Resident een Javaan, die, omdat hij te lui was om te werken, zich in de bosschen ophield en onder de bevolking het geloof had weten ingang te doen vinden, dat hij tijger was geworden, opdat zij, om door hem ongemoeid te worden gelaten, hem van voedsel zou voorzien, laten oppakken, en, in tegenwoordigheid van eene groote menigte, zelfs Hoofden der bevolking, onder bedreiging van straf, gelast om zijne kunsten te vertoonen, met vergunning zelfs om hem, Adsistent-Resident, te verslinden. Toen de Heer Buijskes, na lang dralen, den man aan een boom liet binden, om hem vrees aan te jagen voor een gevoelig pak slagen, kwam hij eindelijk tot de bekentenis van zijne bedriegerij. Hij werd daarop vrij gelaten, en den omstanders werd hunne domme ligtgeloovigheid, onder het oog gebragt. Men zou meenen, dat daarmede de zaak was afgeloopen; maar neen! Naauwelijks was den bedrieger de vrijheid gegeven, of korten tijd daarna begon hij op nieuw zijne kunsten met hetzelfde goed gevolg, terwijl de slagtoffers van zijne bedriegerijen, in weêrwil van het daarvan geleverde bewijs, bleven beweren, dat hij zich werkelijk in een tijger kon veranderen, maar dit, uit ontzag voor den Adsistent-Resident, niet had durven doen. — Wat, mag men vragen, is er met zulke menschen aan te vangen? — Levert het verhaalde een bewijs van groote vrees of eerbied voor het Europeesch gezag, aan den anderen kant tevens schuilt er het groot gevaar achter, dat op diezelfde bevolking even gemakkelijk tegen dit gezag is te werken, bijaldien de een of andere eerzuchtige iets kwaads in den zin krijgt.

[2]) Publieke dansmeiden, meestal tevens publieke vrouwen.

„weten dit, ja velen geven zelfs hun geld daar-„toe; zij meenen, dit is geoorloofd.

„Is de leugen boos in het oog van den Ja-„vaan, of veinzen, bedriegen of een ander iets „afleenen met het voornemen om dit nim-„mer weder te geven? En dan nog die echt-„genooten en ouders, op welke wij wezen! „Welke voorzigtigheid en terughouding bestaan „er ook in de gesprekken en het gedrag der „laatsten in tegenwoordigheid hunner kinde-„ren? Hoe hoogst onzedelijk zijn ook dikwerf „de gesprekken, die zij voeren; welke lage „scheldwoorden, ook vaak bij jok en scherts, „kunnen zij elkander niet toevoegen! Maar „genoeg, meer dan genoeg, om elkander an-„dermaal op eene zoo donkere zijde van het „karakter der Javanen gewezen te hebben. „Zijn hunne onkunde, stompzinnigheid, bijge-„loof en traagheid van geest diep te betreu-„ren, — nog meer hunne ongevoeligheid en „zedeloosheid.”

En op pag. 139:

„De Javaan is ook ongodsdienstig. Wij hoor-„den dat het zoogenoemde volksonderwijs der „Javanen een godsdienstig karakter heeft. Het „leert hen eene taal lezen, waarin zij tot hun-„nen Allah moeten bidden; maar eene taal wier „woorden altijd klanken voor hen blijven, die „zij nimmer leeren verstaan. Het maakt hen „met eenige godsdienstvormen en waarnemin-„gen bekend, maar die werktuigelijk aangeno-„men, zonder geest en leven, van den een op „den ander overgaan. Het zegt hun: Allah is „de eenige waarachtige, alleen te dienen en te „eeren; maar zoo, dat zij, na meer dan vier „eeuwen, nevens Hem nog altijd tallooze booze „geesten, hunne heidensche goden en beelden „blijven dienen en vereeren. Het spreekt tot „hen, gelijk wij ook gaarne willen gelooven, „soms van pligten jegens God, zich zelf en den „naasten te vervullen, maar met zoo weinig „vrucht voor hun leven, als wij zoo even maar „al te treurig moesten hooren. Wij bezochten „de pesantrians [1]), de kweekscholen der vro-„men uit den lande; gaan wij thans nog een „oogenblik in de mesdjit [2]). Een bidder treedt „binnen; hij verrigt getrouwelijk alle waarne-„mingen des gebeds; wij meenen eenen waren „bidder te zien — maar na geëindigd gebed „zet hij zich neder, ziet nieuwsgierig rond, „lacht of praat met anderen. Sommigen pre-„velen hunne gebeden, anderen lezen luid uit „den koran, nog meer praten, lagchen; het is „onmogelijk in zulk eene vereeniging te ge-„voelen, het hart tot God te verheffen, tot „deugd opgewekt te worden. Niemand hunner „verstaat ook wat hij leest of bidt, ook niet „wat de priesters en zijne medehelpers hun „vervolgens voorlezen of voorzingen. Versto-„ken van alle godsdienstig onderwijs, alle lee-„ring en stichting bij hunne tempeldienst mis-„sende, ook meenende dat het reeds genoeg „is, om een ware geloovige te zijn, indien zij „slechts eenige vormen en voorschriften nako-„men, moeten de Javanen wel als zonder gods-„dienst daarheen leven.”

Het is voorwaar een treurig, en toch niet te donker gekleurd tafereel, dat Ds. J. F. G. Brumund ons van den intellectuëlen, zedelijken en godsdienstigen toestand der Javanen ophangt [1]). Wie zou, ná de lezing van zulke treffende beschrijvingen, zich niet geregtigd achten tot de vraag, of dat de werkelijke toestand is van een volk, onder hetwelk Nederlanders (eene met haar christelijk karakter zoo ingenomen natie) reeds sedert 250 jaren hebben verkeerd; van een volk, zonder wiens arbeid, Nederland reeds sedert jaren onder de bankbreukige landen zou zijn geteld geworden? [2]). Wie zou nog twijfelen aan de groote behoefte aan ontwikkeling van dat volk, en, ziende op hetgeen tot nu toe heeft plaats gehad, niet

[1]) De langars en pesantrians zijn de scholen, die onder de Javaansche bevolking bestaan. De laatsten dienen als het ware voor eene hoogere opleiding, maar de beschrijving, die de Heer J. F. G. Brumund op pag. 17 en volgg. daarvan geeft, toont genoeg aan, hoe zij de kweekscholen van bijgeloof, ondeugd en zedeloosheid zijn.

[2]) De Javaansche tempel.

[1]) Wij moeten hier de aandacht vestigen op de bijzonderheid, dat het geschrift van Ds. J. F. G. Brumund, die, door zijne omwandelingen op Java, wel in staat was geweest, om den Javaan in zijn geheele bestaan waar te nemen, is eene door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in Oost-Indië bekroonde Prijsverhandeling, en dat dus de mannen, die geroepen waren, om het geschrift te beoordeelen — mannen door veeljarig verblijf in Indië, met den staat van zaken alles behalve onbekend — door die bekrooning daaraan als ware het hun zegel hebben gehecht.

[2]) Wil men nog meer, dan door den Heer Brumund is gegeven, te weten krijgen van den zedelijken en godsdienstigen toestand der Javaansche bevolking, men leze dan het hoogst belangrijk stuk van den Zendeling Harthoorn, getiteld: *De zending op Java* enz. geplaatst in het 2e en 3e Stuk van het 4e Deel der *Mededeelingen*, die door de bestuurders van het zendeling genootschap worden uitgegeven.

moeten komen tot de diep beschamende bekentenis, dat voor die ontwikkeling nog niets, in den volsten zin des woords, *niets* is gedaan? Integendeel de maatregelen, in de laatste jaren genomen met betrekking tot de amfioenpacht, hebben gestrekt om het genot van dat ziel en ligchaam moordend heulsap, dat nog veel erger dan de sterke drank hier te lande, de schromelijkste verwarring en verwoesting in alle betrekkingen des levens te weeg brengt, omdat de ongelukkige Javaan geen enkel wapen tegen het misbruik heeft, in steeds toenemende ruimere mate mogelijk te maken.

Uit de belangrijke verhandeling van den hooggeachten Staatsman, wijlen den Heer J. C. Baud [1]), *over den Opiumhandel in Nederlandsch Indië*, blijkt, dat, tijdens de eerste komst der Nederlanders, de consumtie van opium op Java nog onbekend was. Wij moeten voor de geschiedenis van de invoering en het toenemend verbruik van dat heulsap, als ook van de heimelijke knoeijerijen en van de demoralisatie onder de Europesche beambten, door het groote voordeel, dat op het artikel behaald werd, tijdens het bestaan der Oost-Indische Compagnie, te weeg gebragt, naar die verhandeling verwijzen, en teekenen alleenlijk daaruit aan, dat reeds 150 jaren later de invoeren bedroegen:

van	1746—1755	gemiddeld	jaarlijks	175,510	℔
„	1756—1765	„	„	129,495	„
„	1766—1775	„	„	117,172	„
„	1776—1785	„	„	94,364	„
„	1786—1795 [2])	„	„	143,394	„
„	1796—1805	„	„	91,596	„
„	1806—1816	„	„	59,772	„

terwijl na de herstelling van het Nederlandsch gezag de invoeren hebben bedragen:

van	1817—1826	gemiddeld	jaarlijks	67,937	℔
„	1827—1836	„	„	61,587	„
„	1837—1846	„	„	53,500	„
„	1847—1850	„	„	51,969	„

De Heer Baud beweert, dat de vermindering, welke de laatste tijdvakken (van 1837—1846 en van 1847—1850) aanwijzen, geacht kan worden nog veel grooter te zijn, dan uit het pondental zou kunnen worden afgeleid, en wel door het gedeeltelijk vervangen van Bengaalsche door Levantsche opium, eene soort, die voor de opiumpacht eene geringere evenredigheid van bruikbare deelen oplevert dan de Bengaalsche; zoodat, indien de geheele consumtie had bestaan uit Bengaalsche opium, het voor de jaren 1847—1850 aangewezen gebruik waarschijnlijk niet meer zou hebben bedragen dan 43,307 ponden gemiddeld 's jaarlijks [1]).

[1]) Te vinden in het 1e Deel van de *Bijdragen, uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië.*

[2]) De invoeren van het jaar 1795 even als die van de twee tijdvakken van 1796—1805 en van 1806—1816 zijn, volgens den Heer Baud, slechts bij gissing aangegeven, daar ze met de officiële opgaven niet hadden kunnen vergeleken worden.

[1]) Deze berekening wordt door den Heer J. C. Baud gemaakt, op grond van scheikundige, door den Hoogleeraar G. J. Mulder verkregen, resultaten, die in de gezegde verhandeling (zie pag. 165 van het 1e Deel der gemelde *Bijdragen*) worden medegedeeld. Hij gaat daarbij uit van de tweeledige onderstelling:

1°. dat de mindere gehalte van de Levantsche opium kan worden gesteld op een derde, in vergelijking van de Bengaalsche; en
2°. dat de aan de pachters verstrekte hoeveelheid voor de helft heeft bestaan uit Levantsche opium.

Wij zijn niet in de gelegenheid, om de juistheid van dit laatste te bevestigen of in twijfel te trekken. Voor zoo veel echter het tot eenigen maatstaf van beoordeeling zou kunnen dienen, geven wij hier ééne opgave van de door het Gouvernement in de jaren 1856—1858 ingevoerde opium:

Levantsche.	1856	. . . .		waarde	*f*	272,761
	1857	. . . .		„	„	644,934
	1858	. . . .		„	„	811,916
				Te zamen	*f*	1,729,611
Bengaalsche.	1856	300	kisten	waarde	*f*	406,981
	1857	300	„	„	„	455,962
	1858	460	„	„	„	931,648
				Te zamen	*f*	1,794,591

Men ziet hieruit, dat, wat de waarde betreft, de invoer nagenoeg gelijk staat voor de beide soorten; maar, wanneer wij in aanmerking nemen, dat de Levantsche opium van mindere gehalte is dan de Bengaalsche, en dus ook in den handel waarschijnlijk minder in prijs geldt, dan zou uit onze opgaaf volgen:

1°. dat het Gouvernement voor zijne verstrekkingen van opium, voor het minst zoo veel, zoo niet meer Levantsche als Bengaalsche opium laat komen, en
2°. dat dus de veronderstelling van den Heer Baud, dat het Gouvernement aan de opiumpachters van beide soorten, ieder

Die aanzienlijke vermindering, in de laatste 14 jaren van het door den Heer J. C. Baud behandeld tijdvak, zoo verblijdend voor het welzijn der bevolking, was grootendeels te danken aan het beginsel der regering, om, door de opium ten duurste te doen betalen, de consumtie er van onder de inlandsche bevolking zoo veel mogelijk te beperken. Wel werd daardoor de prikkel, om een artikel, dat misschien werd gedebiteerd tegen twintig maal de waarde, waarvoor het in den handel verkrijgbaar was, ter sluik in te voeren, in weêrwil van de enorme daarop gestelde boete, groot; maar de Heer Baud toont met zijne gewone scherpzinnigheid aan, dat de sluikerij, uit den aard der zaak, hare grenzen moest hebben, als wordende waarschijnlijk gepleegd door de pachters zelven, die, ofschoon zij zelve zich aan die overtreding schuldig maakten, het grootste belang er bij hadden, om te waken dat het door anderen niet geschiedde.

Opmerkelijk is, in verband tot het vermelde beginsel, dat eerst met het jaar 1833 werd gevolgd, de loop, dien de opiumpacht op Java heeft genomen, met betrekking tot het geldelijk voordeel voor 's lands kas.

De opbrengst dier pacht was:

in 1833	f	3,305,382
" 1834	"	3,726,900
" 1835	"	3,952,500
" 1836	"	4,260,900
" 1837	"	4,788,160
" 1838	"	5,942,910
" 1839	"	5,608,900
" 1840	"	5,368,600
" 1841	"	6,712,900
" 1842	"	6,940,400
" 1843	"	7,217,500
" 1844	"	7,217,500
" 1845	"	7,217,500
" 1846	"	7,356,500
" 1847	"	6,695,100
" 1848	"	6,474,240
" 1849	"	6,046,500
" 1850 [1])	"	4,936,700

De daling, die ná 1846 plaats greep en bijzondere opmerking verdient, omdat zij 4 à 5 jaren geregeld aanhield, behoefde, naar het gevoelen van den Heer Baud, ofschoon hij het bestaan van smokkelarij niet in twijfel trekt, daaraan niet geheel en zelfs niet voor het grootste gedeelte te worden toegeschreven, daar zij zich zeer goed laat verklaren door verschillende ongelukkige omstandigheden, die juist in die jaren op de bevolking zwaar drukten, zoo als algemeen heerschende ziekten, misgewas hier en daar van de rijst, en daaruit ontstane hongersnood en verhuizing, als ook onvoordeelige koffijoogsten, ten gevolge waarvan de bevolking belangrijke sommen minder voor haar koffijprodukt ontving. Wat aan deze meening groote kracht bijzet, is, dat, toen die ongelukkige omstandigheden hadden opgehouden, de opbrengst der pacht, zonder eenige verandering, die daarop eenen onmiddellijken invloed kon hebben, zich van haren achteruitgang langzaam weder herstelde, zoodat er, voor het tijdvak van 1846—1850, geene enkele reden bestond, om te denken aan het bestaan van grooter sluikerij, dan in het tijdvak van 1833—1846 kon zijn gepleegd. Dit zoo zijnde, schijnt men te mogen betwijfelen, of de loslating van het hierboven bedoeld, in 1833 door de regering aangenomen beginsel, zich uit een zedelijk oogpunt liet regtvaardigen; — terwijl

---

voor de helft, laat verstrekken, eene groote mate van waarschijnlijkheid, althans niets overdrevens bevat.

Is nu, op grond der door Prof. Mulder verkregen resultaten, zijne stelling juist, dat de Levantsche opium, wat de hoeveelheid voor de consumtie bruikbare deelen betreft, in gehalte een derde minder is dan de Bengaalsche, dan is ook zijne geheele berekening zuiver; want dan staan 2 ponden, waarvan 1 pond Bengaalsche en 1 Levantsche opium, gelijk in de consumtie met $1^2/_3$ pond Bengaalsche, en kan dus de door hem, voor het tijdvak van 1847—1850 opgegeven gemiddelde consumtie ad 51,969 ponden 's jaars, waarvan dus 25,984 ponden Bengaalsche en even zoo veel Levantsche opium, gelijk gesteld worden met eene consumtie van 43,307 ponden geheel bestaande uit Bengaalsche opium.

In verband tot hetgeen in den tekst verder volgt, is deze berekening geenszins van belang ontbloot, omdat zij zeer zou pleiten voor eene waarschijnlijk zeer belangrijke vermindering in de consumtie van 1837—1850, toen bij het Gouvernement de regel gold, dat men de consumtie zoo veel mogelijk moest trachten te beperken door zoo hoog mogelijke opdrijving van den prijs, waarvoor de opium ter consumtie aan den pachter werd verstrekt; een regel, die, zoo lang die consumtie niet geheel kon worden geweerd, de eenige met de zedelijkheid eenigzins bestaanbare was.

[1]) Deze opgave gaat niet verder, dan zij door den Heer Baud wordt gedaan, omdat zij in verband staat tot zijne daarover in het midden gebragte beschouwingen.

het door den Heer BAUD aangeprezen middel eener aanzienlijke verhooging der op sluikerij gestelde boete en het crimineel vervolgen van den overtreder, iets dat onder de voormalige Oost-Indische Compagnie wel wettelijk was verordend, doch zonder goed gevolg, omdat zoo vele europesche beambten zelve daarin de hand hadden, maar nu, naar zijne meening, met meer vrucht zou kunnen geschieden, — waarschijnlijk de sluikerij binnen zeer enge grenzen zou hebben gehouden. Zoodoende zou de regering althans het bewijs hebben gegeven dat zij liever in geen de minste transactie wilde treden omtrent het beginsel eener zoo groot mogelijke beperking der consumtie onder de bevolking, liever dan aan haar het genot van dit verderfelijk heulsap met volle teugen zelve toe te dienen, door aan de pachters boven het tiban of de vaste hoeveelheid, die zij moesten aannemen te debiteren, zoo veel als siram of toegift te verstrekken, als zij maar eenigzins verlangden [1]).

Men zou ten aanzien van de vermeerdering, die de legaal bekende consumtie, ten gevolge van deze verandering in de zienswijze der regering, heeft ondergaan, misschien kunnen inbrengen, dat het niet blijkt, dat er nu juist meer wordt verbruikt dan vroeger, toen welligt in een groot gedeelte der behoefte door onwettige middelen werd voorzien; maar daaromtrent valt aan te merken, dat het even zoo min blijkt of bekend is, hoe veel ter sluik werd ingevoerd. De Heer BAUD, uitgaande van de zeer waarschijnlijke veronderstelling, dat, zoo er eenige sluikerij plaats had gegrepen, Singapore de eenige haven kon zijn, vanwaar zij uitging, komt, door eene berekening van den invoer aldaar van opium en van de bestemming daaraan gegeven, wel is waar tot de slotsom, dat van dien invoer te Singapore ongeveer 450 kisten overblijven, waarvan hij de bestemming niet zou weten aan te wijzen; maar, daargelaten dat er op zijne berekening nog al het een en ander is aan te merken [1]),

[1]) Om een goed begrip te krijgen van den tegenwoordigen stand der zaak, in vergelijking met dien tusschen de jaren 1833—1852, want met dat jaar is het vroegere beginsel eener zoo veel mogelijke beperking losgelaten, diene het volgende:

Bij elke verpachting wordt door de regering de hoeveelheid bepaald, die in elke residentie mag worden gesleten. Die hoeveelheid is de pachter verpligt van het Gouvernement te nemen tegen *f* 100 het katti (of 1¼ Amst. pond). Buiten dien inkoop wordt voor de bevoegdheid, om de opium in het klein te mogen debiteren, door den pachter aan 's lands kas eene zekere pachtschat opgebragt, waarvan het bedrag variëert naarmate er meerdere of mindere concurrentie is van personen, die de pacht willen hebben. De vaste hoeveelheid, die hij aanneemt te slijten, heet *tiban*. Hetgeen hem bovendien wordt verstrekt heet *siram* of toegift. Die extraverstrekkingen geschiedden evenwel vroeger tegen *f* 35 het katti en slechts tot zulke hoeveelheden als de pachter bewijzen kon noodig te hebben ten gevolge van door hem geleden verlies, hetzij door ontvreemding, hetzij door bederf of op eenige andere wijze. Door die regeling bleef het jaarlijks extra verstrekt wordende, terwijl de vaste hoeveelheid (tiban) jaarlijks ongeveer 42,000 katti's bedroeg, beperkt tot eene hoeveelheid van 2, 3 à 4,000 katti's. In 1852 bedroeg die extra-hoeveelheid nog maar 4,073 katti's. Toen evenwel het Gouvernement, tot fnuiking van de sluikerij, begreep het vroeger beginsel te moeten loslaten, en er toe overging om aan de pachters zoo veel aan siram of toegift te verstrekken, als dezen verlangden, geschiedde dit tevens tegen eenen verlaagden prijs, die in 1853 en 1854 bedroeg *f* 25 en later *f* 12 het katti toegift — een prijs, ongeveer gelijkstaande met het kostende in den handel. Hiermede nam de hoeveelheid, die extra werd verstrekt, zoodanig toe, dat zij bedroeg:

in 1852	4,063	katti's
„ 1853	7,085½	„
„ 1854	7,380	„
„ 1855	20,706 88/100	„
„ 1856	29,291	„
„ 1857	48,127	„

Ten gevolge van dien maatregel werd dus de legale consumtie, die in het tijdvak van 1847 tot 1850 jaarlijks had bedragen gemiddeld 51,969 Amst. ponden, opgevoerd tot 84,629 katti's of 105,786 Amst. ponden.

[1]) Onder anderen stelt hij bij die berekening den waarschijnlijken uitvoer naar — en dus de waarschijnlijke behoefte van Bali, Lombok, Soembawa, Flores, Boeton, Timor, enz. op 150 kisten. Onderdertusschen heeft Bali eene bevolking van ruim 800,000 zielen, die aan het gebruik van opium verslaafd is, zoo als met geene bevolking in den Archipel, zelfs niet die van de residentiën Djokdjokarta, Soerakarta en Kediri, de ergsten op Java, het geval is; zoodat het voor het minst twijfelachtig is, of eene hoeveelheid van 150 kisten voor Bali alleen voldoende kan geacht worden. Bijaldien toch die residentiën in de extra-verstrekking in dezelfde verhouding als in de vaste hoeveelheid deelen, dan kan men de consumtie stellen:

zoo zou toch nog altijd het bewijs moeten worden geleverd, dat die overschietende 450 kisten juist hebben gediend, om op Java te worden ingesmokkeld. Hij beweert dit dan ook niet, en zijne geheele berekening strekt alleen, om aan te toonen, dat de op Java ingesmokkeld wordende hoeveelheid, wel minder, maar bezwaarlijk meer dan 450 kisten kan bedragen.

Maar wat hiervan ook wezen moge, de maatregel om aan de extra-verstrekkingen tegen bijkans den handelsprijs van het artikel geene andere beperking te stellen dan de aanvragen der pachters, kan wel dienen om de sluikerij tegen te gaan, maar niet om met de wezenlijke behoefte der bevolking bekend te worden; want het lijdt geen twijfel, dat, hoe meer goedkoope opium de pachter kan verkrijgen, hoe meer hij zal aanvragen, ten einde zich daarmede zoo veel mogelijk schadeloos te stellen voor het aanzienlijke bedrag, dat hij èn aan pachtschat èn aan inkoop van de vaste hoeveelheid moet opbrengen.

Het belang, dat een ieder in het welzijn der Javaansche bevolking moet stellen, is te groot, om de zaak niet door de volgende berekening nog meer in het oog te doen springen.

In 1857 bedroeg de pachtschat	ƒ 3,219,900
terwijl voor inkoop van de vaste hoeveelheid, ten bedrage van 41,502 katti's ad ƒ 100, is betaald. . .	„ 4,150,200
en bovendien aan siram ten bedrage van 43,127 katti's ad ƒ 12. . .	„ 517,524
Te zamen. . .	ƒ 7,887,624

Naar dien maatstaf kostte dus ieder katti aan den pachter ƒ 93.20, dus twee katti's ƒ 186.40

wanneer hij nu voor iedere 2 katti's er nog een bij kan krijgen tegen. .	„ 12.—
dan kostten hem 3 katti's. . . .	ƒ 198.40
of 1 katti. . . .	ƒ 66.13

en het lijdt geen twijfel, dat zoo voortgaande de opium hem telkens goedkooper komt te staan, en hij ze dus hoe langer hoe meer kan van de hand zetten tegen prijzen, beter onder het bereik der bevolking, en dat zoo doende de consumtie moet toenemen.

Men zegge niet, dat, met de verkregen ondervinding, het Gouvernement voor goed de vaste hoeveelheid kan brengen op 80 à 90,000 katti's, om dan weder zeer spaarzaam te zijn met de extra-verstrekkingen. Neen, zoodra daartoe wordt overgegaan, begint weder het gevaar van smokkelen.

Het is dus uit het voorafgegane blijkbaar, dat met den bedoelden maatregel, die in het wezen der zaak daarop neêrkomt, dat, om den smokkelaar zijne winst te ontnemen, het Gouvernement zelf de taak in handen neemt, om de bevolking met opium te verzadigen, alleen het voordeel van 's lands kas is bevorderd, en dat nog maar tijdelijk; want het is te vreezen, dat wanneer eene bevolking, reeds door onderdrukking, bijgeloof en onkunde zoo diep gezonken, door zulk een kwaad nog meer wordt verontzedelijkt, zij hoe langer hoe meer ongeschikt wordt gemaakt, — wij zeggen niet voor *ontwikkeling*, daarvan behoeft hier geen spraak te zijn, — maar als producerend middel.

Het is voorwaar eene treurige taak, om aan eene regering te moeten voorhouden, hoe zij hare roeping uit het oog verliest, en aan eene natie, hoe zij, verblind door de behaalde voordeelen, toont te weinig zedelijk gevoel te bezitten, om hare afkeuring daarover op het nadrukkelijkste uit te spreken. Of zouden er voor regeringen en volken niet, gelijk voor elk individu, zedelijke beginselen bestaan, waarvan de krenking vroeger of later de vreeselijkste gevolgen moet hebben? Eenmaal, men twijfele er niet aan, zal Nederland wegens het lot van het hem toevertrouwde Indië tot afrekening worden geroepen! God verhoede dat dan het resultaat zou zijn, dat het uit het bezit zijner koloniën alleen geld heeft weten te trekken!

Dat, in weêrwil van al het ongunstige, waardoor zich de toestand der inlandsche bevolking, zoowel maatschappelijk, als zedelijk en godsdienstig kenmerkt, dezelve in vele opzigten aanmerkelijk is verbeterd in vergelijking van vroegere dagen, is niet te ontkennen, en zal wel even-

---

van Djokdjokarta, met 338,814 zielen, op ruim 6,100 katti's of minstens 61 kisten;
„ Soerakarta, met 687,836 zielen, op 11,000 katti's of 110 kisten;
„ Kediri, met 316,840 zielen, op 7,100 katti's of 71 kisten.

In de verhouding van Djokdjokarta zou dan de consumtie van Bali moeten gesteld worden op 144 kisten, in de verhouding van Soerakarta op 128 kisten, en in de verhouding van Kediri op ruim 179 kisten. Als men bij dat alles in het oog houdt, dat op Bali de opium ongehinderd kan worden ingevoerd, dan moet men als van zelf tot de conclusie komen, dat een uitvoer van 150 kisten voor Bali, Lombok, Soembawa, Flores, Boeton, Timor, enz. te zamen, ver beneden de werkelijkheid moet zijn.

min als de sterke aanwas dier bevolking iets bevreemdends hebben, wanneer men bedenkt, dat een Europeesch bestuur, hetwelk, hoe autocratisch ook, toch altijd naar meer vaste regelen te werk gaat, de behoefte aan orde en rust niet miskent, en in zijne handelingen niet geheel boven de contrôle der publieke opinie is verheven, verre te verkiezen is boven Oostersche willekeur, door niets voorgelicht en slechts weinig gebonden door traditionele usantiën, welker strekking tot bevordering van het welzijn eener bevolking buitendien in de meeste gevallen door de uitspraak van het gezond verstand bezwaarlijk zou kunnen bevestigd worden.

Het is vooral de nu sedert 30 jaren op het eiland Java genoten staat van ongestoorden vrede, welke tot dien aanwas heeft bijgedragen.

Men heeft te weinig bescheiden omtrent het cijfer der bevolking in vorige tijden, waarop eenige staat is te maken, om van dat cijfer eene volkomen te vertrouwen opgave van verschillende tijdstippen te kunnen leveren.

Het door Raffles voor het jaar 1815 opgegeven getal van 4,615,270 wordt door den Heer Baud [1]), die voor het jaar 1816 het getal van 8,000,000 zielen aanneemt, als veel te laag beschouwd. Het argument, dat hij daarvoor bezigt (dat namelijk met een zoo laag cijfer der bevolking hare opiomanie van vroegere dagen zich in een al te ongunstig licht zou vertoonen), heeft wel eenige waarde, maar toch niet genoegzaam, om het door hem voor 1816 aangenomen cijfer van 8,000,000 te doen beschouwen als meer nabij het ware getal. Ware het niet, dat de Heer Baud zelf zijne berekening van de sterkte der bevolking willekeurig noemde, dan zou dit ook uit andere punten van vergelijking kunnen aangetoond worden [2]).

[1]) Zie pag. 160 en 174 van het 1e Deel der *Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederl. Indië.*

[2]) Onder anderen blijkt uit het staatje, dat op pag. 173 van het hierboven genoemde werk voorkomt, dat de Heer Baud eene bevolking aanneemt:

voor 1826	van	8,440.000	zielen
„ 1836	„	8,880,000	„
„ 1846	„	9,330,000	„

Daaruit zou dus volgen, dat van 1816 (toen volgens hem de bevolking 8,000,000 zielen zou hebben bedragen) tot 1826, dus in 10 jaren, de vooruitgang gemiddeld zou zijn geweest van 44,000 zielen, terwijl in het volgende 10jarig tijdvak, dat van 1826—1836, toen de vijfjarige oorlog Java heeft geteisterd, de vooruitgang niet minder zou zijn geweest, en het tijdvak van 1836—1846 toch ook weder dezelfde vermeerdering aanwijst.

Vooreerst zijn wij zoo onbekend met den staat der bevolking in de tijden der Oost-Indische Compagnie, dat er eigenlijk geen grond bestaat, om als zeker aan te nemen, dat zij vroeger niet veel talrijker heeft kunnen zijn, dan tijdens het bestuur van Raffles. Men denke slechts aan de menigvuldige oorlogen, die hebben moeten worden gevoerd, om de magt der Compagnie te vestigen en daaraan de uitbreiding te geven, die zij werkelijk op Java heeft gehad, en vooral aan den langdurigen en bloedigen oorlog, die in 1755 de splitsing van het Mataramsche rijk in de rijken van Soerakarta en Djokdjokarta ten gevolge had.

Vervolgens, gesteld al eens, dat het door Raffles gegeven cijfer voor 1815 te laag is, hetgeen op geene behoorlijke gronden kan worden uitgemaakt, dan nog zou het cijfer van 8,000,000, door den Heer Baud voor het volgend jaar (1816) aangenomen, zich bezwaarlijk laten verdedigen met het oog op de in de laatste jaren officiëel medegedeelde sterkte der bevolking en hare daaruit gebleken vermeerdering.

Volgens de bevolkingsstaten in de Ministeriële Verslagen over de jaren 1854 [1]) tot 1857 heeft de inlandsche bevolking bedragen [2]):

in 1854	. . . .	10,085,141	zielen
„ 1855	. . . .	10,390,905	„
„ 1856	. . . .	10,725,128	„
„ 1857	. . . .	11,124,611	„

Uit die cijfers blijkt:

1°. dat de sterkte der bevolking op ult°. Dec. 1854, gedurende 1855 was toegenomen met 305,764 zielen of 3.03 %;

[1]) Wij hebben geen vroeger jaartal hier in aanmerking willen brengen, omdat tegen de opgaven van vóór 1854 de niet ongegronde bedenking is ingebragt, dat daarop niet genoegzaam is te rekenen, gelijk ten overvloede kan worden afgeleid uit de omstandigheid, dat de regering zelve aan hare eigen opgaven weinig vertrouwen schenkt, en dan ook in de vroegere bevolkingsstaten telken jare groote verschillen worden toegeschreven aan betere telling.

[2]) In de nu volgende cijfers wordt de sterkte der Javaansche bevolking opgegeven, met uitsluiting van de Europeanen, Chinezen, Arabieren en andere Oosterlingen en lijfeigenen op Java, als ook van de inlandsche bevolking van Madura, welke bedroeg:

in 1854	. . . .	310,369	zielen
„ 1855	. . . .	337,928	„
„ 1856	. . . .	380,151	„
„ 1857	. . . .	380,985	„

2°. dat de sterkte der bevolking op ult°. Dec. 1855, gedurende 1856 was toegenomen met 334,223 zielen of 3.21 %;
3°. dat de sterkte der bevolking op ult°. Dec. 1856, gedurende 1857 was toegenomen met 399,383 zielen of 3.72 %.

Zonder nu juist aan te nemen, dat van 1830 tot 1854 de jaarlijksche aanwas, even als die van 1854—1857, is geweest 3 à 3.72 %, maar, met het oog op de epidemische ziekten, die van het jaar 1846 tot 1850 de bevolking hebben geteisterd, dien des noods stellende op slechts 2 % 's jaars, dan nog is het, wanneer wij letten op het cijfer van 10,085,141 zielen op ult°. Dec. 1854, niet mogelijk om de sterkte der bevolking in 1830 hooger te stellen dan op ongeveer 6,000,000 zielen; en als men, daarvan uitgaande en lettende op de verwoestingen, die de cholera in 1821 en de oorlog van 1825—1830 op Java hebben aangerigt, nu aanneemt, dat de bevolking van 1815—1830 niet is toegenomen, maar ook niet verminderd (en meer kan men op een tijdvak van 15 jaren niet toegeven), dan zou de slotsom zijn, dat, zoo de waarheid mogt liggen tusschen de door Raffles en den Heer Baud gegeven cijfers, dat van den eerstgenoemden van het juiste getal minder verwijderd is.

Met inbegrip van Madura was de inlandsche bevolking sterk:

in 1854	10,395,510	zielen
" 1855	10,728,833	"
" 1856	11,105,279	"
" 1857	11,405,596	"

Van de drie laatste jaren blijkt het:

1°. dat de inlandsche mannelijke bevolking sterk was:

in 1855	2,756,409	zielen [1])
" 1856	2,847,033	"
" 1857	2,917,178	"

2°. de vrouwelijke bevolking:

in 1855	3,126,288	zielen [1])
" 1856	3,220,987	"
" 1857	3,317,390	"

3°. en de kinderen:

in 1855	4,854,849	zielen [1])
" 1856	5,037,259	"
" 1857	5,171,028	"

Men ziet hier het in de Oostersche landen gewoon verschijnsel, dat de vrouwelijke bevolking in getal sterker is dan de mannelijke.

De inlandsche bevolking op Java bedroeg, na aftrek van die der Vorstenlanden (Soerakarta en Djokdjokarta [1])):

in 1854	9,099,266	zielen
" 1855	9,380,134	"
" 1856	9,709,837	"
" 1857	10,105,749	"

Wanneer men van die cijfers weder aftrekt de sterkte der bevolking van de partikuliere landen in de Gouvernements residentiën, die opgegeven wordt:

voor 1854 op . . .	846,720	zielen
" 1855 " . . .	877,771	"
" 1856 " . . .	969,977	"
" 1857 " . . .	989,006	"

dan zou de inlandsche bevolking, onder het onmiddellijk bestuur van 's Gouvernements ambtenaren, blijken te hebben bedragen:

in 1854	8,252,546	zielen
" 1855	8,502,363	"
" 1856	8,739,860	"
" 1857	9,116,743	"

[1]) Bij optelling der drie kategoriën van 1855, namelijk:

mannelijke bevolking	2,756,409
vrouwelijke "	3,126,288
kinderen "	4,854,849
verkrijgt men een totaal van . . .	10,737,546
daaronder is de slavenbevolking begrepen voor	8,713
na aftrek van welk bedrag men komt tot het cijfer van	10,728,833

hierboven voor het jaar 1855 opgegeven als het bedrag der inlandsche bevolking van Java en Madura. — De vermenging van Inlandsche en slavenbevolking komt voor in het regeringsverslag zonder speciale splitsing dezer laatste in de drie kategoriën van mannen, vrouwen en kinderen.

[1]) Deze wordt opgegeven voor Djokdjokarta:

in 1854 op . . .	321,097	zielen
" 1855 " . . .	329,333	"
" 1856 " . . .	333,896	"
" 1857 " . . .	336,193	"

en voor Soerakarta:

in 1854 op . . .	664,778	zielen
" 1855 " . . .	681,438	"
" 1856 " . . .	681,395	"
" 1857 " . . .	682,669	"

Van deze bevolking wordt gezegd, dat zij telde [1]):

in 1854 1,257,704 landbouwende huisgezinnen
„ 1855 1,268,147 „ „
„ 1856 1,246,886 „ „
„ 1857 1,258,473 „ „

Die landbouwende huisgezinnen waren verspreid in dessa's en kampongs, waarvan aanwezig waren:

in 1854	met velden		32,500	
	zonder „	. . .		1,957
„ 1855	met „		32,905	
	zonder „	. . .		1,977
„ 1856	met „		33,050	
	zonder „	. . .		1,491
„ 1857	met „		32,629	
	zonder „	. . .		1,465

Het getal inlandsche hoofden, daaronder niet begrepen die van het eiland Madura, noch die der residentiën Soerakarta, Djokdjokarta, Batavia en Buitenzorg, bedroeg, volgens de Ministeriële Verslagen over 1856 en 1857:

in 1856 90,824
„ 1857 . . . . 80,666 [2])

Dewijl er in die Verslagen niet wordt opgegeven, wat door de regering wordt begrepen onder de uitdrukking *inlandsche hoofden*, wagen wij het niet in eenige onderzoekingen of gissingen te treden omtrent het enorm getal van hoofden in verband tot het hierboven opgegeven cijfer der dessa's. Dit evenwel schijnt te kunnen worden aangenomen, dat minstens de helft dier hoofden onbezoldigd is, en dat aan die helft, voor zoo ver het daaraan toegelegd aandeel in de rijstvelden en in de kultuurprocenten ontoereikend mogt zijn, geen ander middel van voorziening in zijn onderhoud overschiet, dan ten koste der bevolking, welke buitendien door de, met uitzondering der Regenten, vrij karig bezoldigde hoofden niet ongemoeid wordt gelaten.

---

[1]) De nu volgende cijfers zijn getrokken uit de staten omtrent de rijstkultuur, medegedeeld bij de Ministeriële Verslagen over 1854—1857. Uit die stukken blijkt, dat onder de cijfers der eerste twee jaren begrepen zijn geworden landbouwende huisgezinnen met en zonder velden, terwijl de cijfers der laatste twee jaren slechts de landbouwende huisgezinnenmetvelden aanwijzen.

[2]) De regering schijnt weinig vertrouwen te stellen in de cijfers, die zij zelve geeft, daar zij zegt, dat hare aandacht zich heeft gevestigd op de groote verschillen, die de beide jaren aantoonen, en zij daaromtrent opheldering heeft gevraagd. Vooral residentie's gewijs springen die verschillen nog meer in het oog. Zoo had men:

In Tagal:

in 1856 . . . . 1,394 hoofden
„ 1857 . . . . 2,521 „

In Soerabaja:

in 1856 . . . . 14,575 hoofden
„ 1857 . . . . 10,054 „

In Bagelen:

in 1856 . . . . 11,086 hoofden
„ 1857 . . . . 6,052 „

In Kediri:

in 1856 . . . . 9,247 hoofden
„ 1857 . . . . 6,188 „

Ook in een ander opzigt zijn de residentie's gewijs gegeven cijfers onverklaarbaar. Bij voorbeeld in Kadoe, eene der kleinste residentiën van Java, met eene inlandsche bevolking van 440 à 450,000 zielen, vindt men:

in 1856 . . . . 13,201 hoofden
„ 1857 . . . . 13,161 „

terwijl er in de Preanger Regentschappen, met eene inlandsche bevolking van ruim 800,000 zielen, waren

in 1856 . . . . 4,017 hoofden
„ 1857 . . . . 4,405 „

en in Soerabaja, met eene bevolking van ruim een millioen, waren er:

In 1856 . . . . 14,575 hoofden
„ 1857 . . . . 10,054 „

Wijders wordt vermeld, dat Djokdjokarta, met eene bevolking van 330 à 340,000 zielen, had:

in 1856 . . . . 15,349 hoofden
„ 1857 . . . . 15,226 „

en Soerakarta, met eene bevolking van ruim 680,000 zielen, slechts:

in 1856 . . . . 1,412 hoofden
„ 1857 . . . . 1,444 „

Wat beteekenen toch zulke opgaven? Of behooren zij tot die soort van Indische aangelegenheden, van welke het beter zou zijn, dat ze door oningewijden maar niet werden aangeroerd?

Behalve de inlandsche, heeft men op Java nog vier kategoriën van bevolking, namelijk: 1°. de Europeanen, 2°. de Chinezen, 3°. de Arabieren en andere vreemde Oosterlingen, en 4°. de lijfeigenen.

Omtrent de Europesche bevolking worden de navolgende cijfers medegedeeld [1]):

in 1854	18,471
〃 1855	18,858
〃 1856	19,431
〃 1857	20,331 [2])

Ofschoon in de bij de Ministeriële Verslagen gegeven bevolkingsstaten de kolom betreffende de Europesche bevolking (voor de twee eerste jaren) heet te bevatten de cijfers van *Europeanen en daarmede gelijkgestelden*, is het te betwijfelen, of daaronder begrepen zijn de zoogenaamde *inlandsche kinderen;* dewijl het een ieder, die op Java is geweest, moet in het oog hebben gesprongen, dat hun getal overtreft de hier gegeven totale cijfers der Europesche bevolking en dus bezwaarlijk daarvan een onderdeel kan uitmaken.

Volgens de Ministeriële Verslagen over 1855 tot 1857, verdeelt die Europesche bevolking zich als volgt:

in 1855	mannen.	6,115	
	vrouwen.	4,577	
	kinderen.	8,166	
			18,858
〃 1856	mannen.	6,234	
	vrouwen.	4,612	
	kinderen.	8,585	
			19,431
〃 1857	mannen.	6,592	
	vrouwen.	4,749	
	kinderen.	8,990	
			20,331

[1]) Daaronder zijn evenwel niet begrepen de Europesche militairen en soldatenkinderen. In de Ministeriële Verslagen wordt wel hunne getalsterkte, maar voor geheel Nederlandsch Indië, opgegeven, zonder vermelding, hoe veel daarvan zich bevindt op Java of in de buitenbezittingen.

[2]) Daaronder is begrepen het getal Europeanen op het eiland Madura, hetwelk bedroeg:

in 1854	424
„ 1855	406
„ 1856	410
„ 1857	408

De mannelijke Europesche bevolking wordt verdeeld als volgt:

in 1855	geboren in Nederland. . .	1,454	
	〃 〃 Nederl. Indië. .	4,067	
	〃 〃 vreemde landen.	594	
			6,115
〃 1856	〃 〃 Nederland. . .	1,492	
	〃 〃 Nederl. Indië. .	4,156	
	〃 〃 vreemde landen.	586	
			6,234
〃 1857	〃 〃 Nederland. . .	1,651	
	〃 〃 Nederl. Indië. .	4,316	
	〃 〃 vreemde landen.	625	
			6,592

De vrouwelijke als volgt:

in 1855	geboren in Nederland. . .	458	
	〃 〃 Nederl. Indië. .	3,951	
	〃 〃 vreemde landen.	168	
			4,577
〃 1856	〃 〃 Nederland. . .	452	
	〃 〃 Nederl. Indië. .	3,999	
	〃 〃 vreemde landen.	161	
			4,612
〃 1857	〃 〃 Nederland. . .	472	
	〃 〃 Nederl. Indië. .	4,114	
	〃 〃 vreemde landen.	163	
			4,749

En de kinderen als volgt [1]):

in 1855	geboren in Nederland. . .	258	
	〃 〃 Nederl. Indië. .	7,811	
	〃 〃 vreemde landen.	97	
			8,166
〃 1856	〃 〃 Nederland. . .	252	
	〃 〃 Nederl. Indië. .	8,226	
	〃 〃 vreemde landen.	107	
			8,585
〃 1857	〃 〃 Nederland. . .	281	
	〃 〃 Nederl. Indië. .	8,604	
	〃 〃 vreemde landen.	105	
			8,990

Met eenige omzetting geven de voorafgegane cijfers nog de volgende resultaten:

[1]) Ofschoon het niet bepaaldelijk gezegd wordt, is er reden om het er voor te houden, dat onder *kinderen* begrepen worden, die den ouderdom van 16 jaren nog niet hebben bereikt.

1°. Mannelijke bevolking:

a. geboren in Nederland [1]. .	1855	1,454
	1856	1,492
	1857	1,651
b. 〃 〃 Nederl. Indië [2]	1855	4,067
	1856	4,156
	1857	4,316
c. 〃 〃 vreemde landen	1855	594
	1856	586
	1857	624

2°. Vrouwelijke bevolking:

a. geboren in Nederland. . .	1855	458
	1856	452
	1857	472
b. 〃 〃 Nederl. Indië. .	1855	3,951
	1856	3,999
	1857	4,114
c. 〃 〃 vreemde landen	1855	168
	1856	161
	1857	163

3°. Kinderen:

a. geboren in Nederland. . .	1855	258
	1856	252
	1857	281
b. 〃 〃 Nederl. Indië [3]	1855	7,811
	1856	8,226
	1857	8,604
c. 〃 〃 vreemde landen	1855	97
	1856	107
	1857	105

[1]) In deze rubriek zijn begrepen Nederlanders elders dan in Nederland, maar buiten Nederlandsch Indië, geboren.

[2]) Waarschijnlijk is het, maar duidelijk blijkt het niet, dat in deze rubriek ook begrepen zijn de afstammelingen van vreemde Europeanen.

[3]) Wenschelijk zou hier eene splitsing zijn geweest in:

1°. Kinderen van Europesche ouders, Nederlandsche en vreemde, en
2°. Kinderen bij inlandsche vrouwen verwekt door Nederlanders en vreemde Europeanen.

Van de mannelijke Nederlandsche bevolking waren:

in 1856	in 's lands dienst.	605
	in kontrakt met het Gouvernement.	96
	derhalve wier vestiging van geheel partikulieren aard was.	791
		1,492
〃 1857	in 's lands dienst.	650
	in kontrakt met het Gouvernement.	88
	derhalve wier vestiging van geheel partikulieren aard was.	913
		1,651

Van de mannelijke vreemde Europesche bevolking waren:

in 1856	in 's lands dienst.	57
	in kontrakt met het Gouvernement.	19
	derhalve wier vestiging van geheel partikulieren aard was.	510
		586
〃 1857	in 's lands dienst.	51
	in kontrakt met het Gouvernement.	17
	derhalve wier vestiging van geheel partikulieren aard was.	556
		624

Opmerkelijk is, volgens de vorenstaande cijfers:

1°. de verhouding [1]) tusschen de Nederlandsche mannen en vrouwen, die in het tijdvak van 1855—1857 was als nagenoeg van 6 tot 1; en die tusschen vreemde Europesche mannen en vrouwen, die in hetzelfde tijdvak nog niet was als van 4 tot 1;

2°. de zwakte van het zuiver Nederlandsch

[1]) Welligt zou die verhouding blijken nog ongunstiger te zijn, indien, wat wel waarschijnlijk is, in weêrwil dat de sterkte van het Europeesch element bij het leger in de vorenstaande cijfers niet is begrepen, evenwel de vrouwen van militairen daarin wel zijn opgenomen.

element in het gedeelte der Europesche bevolking, dat, geheel onafhankelijk van het Gouvernement, op Java een middel van bestaan zoekt te vinden. — Dit springt nog te meer in het oog, wanneer men er bij in aanmerking neemt, dat van de gegeven cijfers nog moeten worden afgetrokken in 1856 een getal van 183 en in 1857 van 186 personen, grootendeels, zoo niet allen, gepensioneerde ambtenaren, officieren en militairen van minderen rang, die, hetzij door een langdurig verblijf verwend aan een tropisch klimaat, hetzij om familiebetrekkingen of andere redenen, verkozen hebben in Indië te blijven; zoodat, al mogten deze personen, behalve hun pensioen, zich andere middelen van bestaan hebben verschaft, zij toch niet gerangschikt kunnen worden onder degenen, die zich naar Indië hebben begeven, ten einde daar geheel onafhankelijk van het Gouvernement een bestaan te zoeken. Hiermede zou dan deze rubriek worden verminderd:

in 1856	tot slechts	608	personen
„ 1857	„ „	727	„

Getuigen die geringe cijfers, welke het getal van vreemde partikulieren overschrijden:

in 1856	met slechts	98	personen
„ 1857	„ „	171	„

van weinig ondernemingsgeest onder onzen landaard, of wel zijn zij welligt het gevolg van belemmeringen, die aan de vestiging van Nederlanders op Java zijn of nog worden in den weg gelegd?

Doch hoe zou de eerste vooronderstelling aannemelijk zijn ten aanzien van het Nederlandsche volk, dat in zijne vroegere geschiedenis eenen zoo koenen ondernemingsgeest heeft aan den dag gelegd? Wel volgde op het schitterend gedeelte, dat met den opstand tegen Spanje eenen aanvang had genomen en voortduurde tot aan den vrede van Utrecht, een tijdvak, waarin als ware het eene reactie plaats greep van de geweldige uitzetting der krachten, die gevorderd werden eerst in den ongelijken kamp tegen Spanje, later in den strijd tegen Engeland wegens de suprematie ter zee, en eindelijk in de oorlogen tegen Lodewijk XIV tot fnuiking van zijne voor Europa zoo gevaarlijke heerschzucht — eene reactie, die Nederland meer en meer deed dalen van het grootsche, in verhouding evenwel tot den omvang van het land en de sterkte der bevolking niet natuurlijke standpunt, dat het in de rij der volken had ingenomen; maar desniettemin had het zelfs gedurende dien teruggang niet ontbroken aan blijken, dat de krachtige geest, die de vaderen had bezield, niet geheel was vervlogen.

De laatste dertig jaren van onze geschiedenis vóór de bevrijding van het Fransche juk, toen, na slagen op slagen en vernietiging van de algemeene welvaart, zelfs het bestaan van Nederland als eene zelfstandige natie had opgehouden, waren treurig, hoogst treurig zelfs, maar zou het te gewaagd zijn, om die donkere tijden te beschouwen als eene wel bittere, maar daarom niettemin heilzame voorbereiding der natie, om, geheeld van het ziekelijke der voorafgegane zeventig jaren, met een nieuw leven te kunnen optreden?

Neen, van uit het hier aangegeven gezigtspunt, kunnen wij, al ware het dat er anders geene bewijzen in een tal van feiten voor bij te brengen waren, niet tot de conclusie komen, dat de Nederlandsche ondernemingsgeest in 1813 verdwenen was; maar hij vertoonde zich als een, die uit eenen langen slaap was ontwaakt, en die, daardoor eenigzins vreemd aan al wat er inmiddels had plaats gegrepen, slechts noodig had, dat men hem het veld aanwees, waarop hij zijne vernieuwde krachten zou kunnen beproeven, en den weg daarheen zoo min mogelijk belemmerde. En welk veld ter ontginning bood zich meer eigenaardig aan dan het aan Nederland teruggegeven Indië en meer bijzonderlijk Java?

Is dit geschied, en heeft men toen den Nederlandschen ondernemingsgeest in de gelegenheid gesteld, om zich daar te ontwikkelen, niet door kunstmiddelen, — want daardoor wordt geen waar leven gewekt, — maar slechts door wegruiming, zoo veel mogelijk, van al wat eener vrije beweging in den weg kan staan?

Dewijl het te ver zou leiden, om dit in bijzonderheden na te gaan, willen wij er ons toe bepalen, om te wijzen op één verschijnsel, dat zich gedurende de eerste twintig jaren van ons vernieuwd volksbestaan vertoond heeft en misschien meer dan eene in bijzonderheden tredende beschouwing tot eene beantwoording dier vraag kan leiden; en dan meenen wij te moeten wijzen op de onverschilligheid gedurende al die jaren omtrent Indische zaken in het algemeen — eene onverschilligheid zoo verregaande, dat het Departement van Koloniën, waarop thans aller blikken zijn gevestigd, alsof van hetgeen uit den boezem van dat Ministerie

te voorschijn komt, 's lands heil en bestaan zouden afhangen, ter naauwernood waardig werd gekeurd, om als een aanhangsel met andere, zelfs de meest vreemdsoortige takken van bestuur te worden vereenigd en gesteld onder de leiding van mannen [1]), die, hoe uitstekende ook in andere opzigten als staatsmannen, toch waarschijnlijk nooit gedroomd hadden, dat aan *hen* de leiding van koloniale zaken te eeniger tijd zou worden toevertrouwd, en althans niet in de gelegenheid waren geweest, om de noodige kennis of eene regt heldere voorstelling te krijgen van gewesten, waar alles, — de natuur, de menschen, de maatschappelijke inrigtingen, de godsdienst, de zeden en gewoonten, — kortom alles zoo geheel anders is, dan wat men in eene Europesche maatschappij kan waarnemen.

Wil men nog meer bewijs voor die onverschilligheid? In het tijdvak van 1816—1836, dus in 20 jaren, zagen niet minder dan vier regeringsreglementen het licht; en waar vindt men dat die stukken, van welker geest en strekking niet alleen het belang van Nederland, maar ook het lot van millioenen in de koloniën zelve afhing, werden besproken? Ontmoet men eenige ernstige behandeling, hetzij in openbare geschriften, hetzij in 's lands vergaderzalen, van de in sommige opzigten vrijgevige staatkunde, door Kommissarissen-Generaal voor de overneming uit handen der Engelschen en de regeling der koloniën aangenomen, — van de wijzigingen, welke die staatkunde langzamerhand naar eene tegenovergestelde rigting onderging, — van de intrekking in 1823 der landverhuringen in de Vorstendommen, — een maatregel, zoo onstaatkundig als onregtvaardig, die, zoo hij in de tegenwoordige tijden had plaats gegrepen, een algemeenen kreet van afkeuring zou hebben doen opgaan, — een maatregel eindelijk, die bewees, dat men met alle vrijgevige denkbeelden ten eenemale had gebroken? Nog meer, toen in 1825 de natie op een goeden dag werd wakker gemaakt door de tijding, dat Java in lichte laaije vlam stond door den opstand (?) van Diepo Negoro, en het onaangename dier tijding niet weinig verhoogd werd door het zeer onverwachte berigt, dat ook financiëel de boel in de war was, zoo zelfs dat eene leening van 27 millioen tot herstel werd gevorderd, waren onze toenmalige quasi-vertegenwoordigers, wier medewerking voor die leening gevraagd moest worden, omdat zij niet anders dan onder waarborg van het Rijk kon geschieden, zoo weinig op de hoogte der zaken, dat zij niets begrepen van de inlichtingen, die de regering meende te moeten geven omtrent den staatkundigen en financiëlen toestand van Indië, omtrent de inrigting van het bestuur aldaar en het bedrag der traktementen, die hun, in vergelijking met de Nederlandsche traktementen [1]), aan het fabuleuse schenen te grenzen, zoodat het weinig zou gescheeld hebben, of zij hadden de regering eerbiediglijk verzocht, om hen maar buiten de zaak te laten, zoo niet wijlen de Heer van Alphen zich de moeite had gegeven, om in eene zeer uitgewerkte redevoering, waarin hij de onschatbare waarde van Java in een helder licht plaatste, de overtuiging ingang te doen vinden, dat men waarlijk geene dwaasheid beging met Indië te hulp te komen. Eindelijk welke beweging werd hier te lande bij de invoering van het kultuurstelsel in 1831 bespeurd? [2]).

Doch genoeg. Ontbrak het daarom der natie aan belangstelling? Voorzeker niet, — immers telkens wanneer het berigt aankwam van de eene of andere gebeurtenis, zoo als van den opstand in de Molukko's, van de zege bij Palembang bevochten, eindelijk van den opstand op Java zelve, gaf zij van die belangstelling in ruime mate de blijken, evenwel meer uit hoofde van den glans, welke daardoor op onze land- en zeemagt geworpen werd, dan omdat men het gewigt dier gebeurtenissen regt besefte. Ontbrak het haar dan aan den wil en de geestkracht, om van Indië de vruchten te trekken, die in billijkheid er van te verwachten waren? Ook niet. Bij de oprigting in 1824 der Nederlandsche Handelmaatschappij werd, in weêrwil van al de teleurstellingen, die onze han-

---

[1]) Zoo als de Heeren Goldberg, Falck, van Gobbelschroij, Clifford en Brocx. Alleen de Heer Elout, die van 1824 tot 1830 aan het hoofd van het Ministerie van Marine en Koloniën heeft gestaan, had als Kommissaris-Generaal drie jaren (1816—1819) te Batavia doorgebragt.

[1]) Ofschoon die destijds vrij wat hooger waren dan de tegenwoordige.

[2]) Eerst in 1835 werd die zoo belangrijke instelling aangevallen in eene naamlooze brochure, waarvan de schrijver bleek te zijn wijlen de Heer Merkus, en verdedigd door den Heer van Elten in een geschrift, dat wel onder zijnen naam het licht zag, maar geheel of grootendeels was zamengesteld door den afgetreden Gouverneur-Generaal en Kommissaris-Generaal van den Bosch, die, bij zijne terugkomst hier te lande, dadelijk als Minister van Koloniën was opgetreden.

delsondernemingen op Indië hadden opgeleverd, voor het benoodigde kapitaal tot het vijfvoudige ingeschreven. Nog nooit en nergens had men zulk eenen aandrang beleefd tot beschikbaarstelling van kapitalen, en dat in eenen tijd toen de meeste staatspapieren meer renten afwierpen, dan die, voor het kapitaal der maatschappij door Koning-WILLEM I gewaarborgd.

Waaraan dan was die onverschilligheid te wijten, die van de geschiedenis van het hier bedoelde tijdvak, voor zoo veel de Indische zaken aangaat, eenen indruk over het algemeen geeft, alsof de natie in eene dommeling verkeerde, waaruit zij van tijd tot tijd tot bezinning moest worden gebragt, om als het ware toch niet te vergeten, dat er een Indië bestond, hetwelk aan Nederland toebehoorde?

Java was, in de 30 jaren vóór onze bevrijding van het Fransche juk, voor de natie eene *terra incognita* geworden, en spoedig na de wederinbezitneming zorgde men, dat het veld, hetwelk zich dáár voor de aanwending en ontwikkeling van onze kracht aanbood, met eenen hoogen muur werd omringd, terwijl de toegang tot dat veld, de poort, slechts nu en dan op eenen kier werd geopend.

Wij willen dit, ter beantwoording van het tweede gedeelte der hierboven gestelde vraag, of en in hoe ver de Nederlandsche ondernemingsgeest door belemmeringen verhinderd is geworden, zich in Indië te ontwikkelen en te doen gelden, trachten aan te toonen uit de sedert 1816 gemaakte bepalingen omtrent de toelating en het verblijf van Europeanen, zelfs Nederlanders, ná nog vooraf, ter betere beoordeeling van de gepastheid en de billijkheid der op dat stuk gevolgde staatkunde, met éénen blik achterwaarts, een kort overzigt te hebben gegeven van ons vroeger wedervaren in Indië.

Het was een krachtige geest, die de voormalige Oost-Indische Compagnie bij haren aanvang, even als alles wat in dien heldentijd uit den boezem der Nederlandsche natie te voorschijn kwam, bezielde. Haar grondslag evenwel, die van eene gepriviligiëerde, op monopolie gebaseerde maatschappij, hoezeer eenigzins te verklaren uit de toen heerschende denkbeelden, was daarentegen des te zwakker en droeg reeds bij de wording de kiem van hare vernietiging in zich. Men behoeft daarom niet laag op haar neder te zien. Zij had dit gemeen met alle vormen, die door den menschelijken geest met het zegel van den tijd, waarin ze ontstaan, zijn of worden tot stand gebragt. Ware het anders, wij zouden aan eene voortgaande ontwikkeling tot volmaking moeten twijfelen.

Haar monopolistische grondslag, die niet kon toelaten, dat door anderen werd deel genomen aan de voordeelen, waarop zij een uitsluitend regt meende te hebben, maakte dat zij zich niet kon tevreden houden met het bezetten van enkele kantoren, maar tot beveiliging van haar monopolie zich daar, waar zij gevestigd was, meer en meest moest uitbreiden. Zij werd dus van zelve gedwongen tot de gelijktijdige vervulling van de twee meest heterogene rollen of karakters — hoe zullen wij het noemen? — die van koopman en van Souverein. Zij bleef koopman, maar nam de houding en aanmatigingen aan, die men wel van een Souverein, maar niet van eenen koopman wil dulden — en werd Souverein, maar bleef doortrokken van eenen koopmansgeest. Zoo lang zij zuiver koopman bleef, gingen hare zaken vooruit, en temperden de oogverblindende resultaten het hatelijke, dat haar monopolistische grondslag hebben moest voor dat gedeelte der natie, hetwelk Indië voor zich gesloten zag [1]). Toen zij Souverein werd, begonnen hare zaken eenen ongunstigen keer te nemen en werd zij vooral voor vreemde natiën, die zich overal, waar de Compagnie hare banier had geplant, uitgesloten zagen, een steen des aanstoots.

Het zou tot beter verstand van menige gebeurtenis in de vaderlandsche geschiedenis geene onbelangrijke bijdrage zijn, te onderzoeken, of en in hoe ver die laatste omstandigheid er toe geleid heeft, om de achting en de belangstelling, die de Nederlandsche natie vroeger van alle kanten mogt ondervinden, langzamerhand te doen verkeeren in wangunst en vijandschap. Voor de natie zelve bleef de grootheid van het in Indië gestichte rijk een blinddoek, en een zekere krans van glorie bleef de Compagnie omstralen, vooral omdat bij de weinige publiciteit, en de weinige middelen tot verspreiding van openbaarheid, de stand harer zaken voor de groote menigte eene verborgenheid bleef, waarvan de wezenlijkheid zich waarlijk niet liet vermoeden uit de uitdeelingen, die, in weêrwil van den toenemenden schuldenlast, bij voortduring aanzienlijk

[1]) Buitendien verschaften andere takken van handel en de visscherijen, die in bloeijenden staat verkeerden, eene zoo ruime gelegenheid voor den ondernemingsgeest, dat zijne aandacht daardoor afgeleid werd van het door de Compagnie ingenomen veld.

bleven [1]). Helaas! dat die straalkrans, waartoe zoo vele schitterende talenten, zoo vele daden van volharding en weêrgaloozen moed hadden bijgedragen, nog moest bezoedeld worden door zoo veel, waarover het echt vaderlandsch hart zoo gaarne eenen sluijer zou willen werpen!

De dagen der Compagnie waren geteld, en, wat ook menschelijk vernuft, menschelijke scherpzinnigheid, en maatregelen van allerlei aard, anders zouden hebben kunnen doen, niets hielp [2]). Zij was geteld, gewogen en te ligt bevonden. — Is er eene treuriger vertooning dan het zieltogen van een ligchaam, dat zulke teekenen van leven had gegeven? — En toch, wanneer wij, daarbij stilstaande, het oog laten gaan over de verdere gebeurtenissen, — die afzondering der kolonie, door afbreking der communicatiën met het moederland, toen het eenen Daendels mogelijk werd, om, zonder belemmerende contrôle van dat moederland, een hulpgebouw op te rigten met hetgeen, na afsnijding van de verkankerde elementen, nog overgebleven was, en zoo den weg te banen voor eenen anderen staat van zaken; — voorts het totale verlies der kolonie zelve, toen het gold „andere Heeren, andere wetten," — eindelijk de teruggave, die aan het wonderdadige grenst, wanneer men bedenkt in welke handen de kolonie was gevallen en wat er had moeten gebeuren, om die teruggave mogelijk te maken, — waarlijk, dan valt het ons moeijelijk, om achter die aaneenschakeling van hoogst merkwaardige toestanden iets anders te zien dan eene diepe, niet te dempen kloof, die een Hooger Bestuur tusschen het verledene en de toekomst had daargesteld.

Neen, er was in 1816 iets geheel anders te doen, dan eene opvatting en wederaanknooping van den in 1795 afgebroken draad; — luider dan toen kon het ons niet in de ooren klinken, dat dat Indië, dat Java, hetwelk wij verbeurd hadden, nog eenmaal aan ons zou worden toevertrouwd, om nog eenmaal te beproeven, of wij nu beter onze roeping zouden gevoelen; — duidelijker dan toen kon het niet aangewezen worden, dat de eenige weg, langs welken Indië voor Nederland tot zegen zou kunnen zijn, daarin bestond, dat, brekende met alle beginselen en traditionele zienswijzen, die vroeger zoo ten verderve hadden geleid, Nederlands belang niet op den voorgrond mogt staan, maar afhankelijk moest zijn van eene ontwikkeling, niet in naam, maar in de daad, van dat aan Nederland toevertrouwde Indië.

Er is nu sedert dat plegtige oogenblik bijkans eene halve eeuw vervlogen, en hoe kunnen wij de beide toestanden, dien onder de Compagnie en den tegenwoordigen karakteriseren? Daartoe zijn slechts weinige woorden noodig: terwijl vroeger de koopman Souverein was geworden, is nu de Souverein koopman geworden. — En welke zijn de resultaten? — Onder de Compagnie oogverblindende schatten, die allen (en meer nog) weder verspeeld zijn; en nu? — Weder oogverblindende cijfers, cijfers, die aan het fabelachtige grenzen, en toch (wij hebben het reeds op menige plaats aangetoond) is de worm reeds zigtbaar, die weder aan het gebouw onzer welvaart knaagt. — Wat de bevolking aangaat, evenmin als de Compagnie iets voor hare beschaving heeft gedaan, evenmin heeft de Souverein zich in dat opzigt haar lot aangetrokken, blijkens hetgeen in de voorafgegane beschouwingen aangaande die bevolking is aangetoond. — De Compagnie stootte elk beschavend element, voor zoo ver het tot bevordering van haar handelsbelang niet dienstbaar kon worden gemaakt, terug, — en de Souverein, die koopman is geworden, doet hetzelfde.

Welk element toch kon zoo krachtig als het Europesche op de beschaving en de welvaart werken van eene bevolking als de Javaansche? Eene onbelemmerde toelating van dat element kan, ja moet zelfs, zoo lang men te doen heeft met menschen, die niet allen eenen hoogen trap van zedelijkheid hebben bereikt, aanleiding geven tot moeijelijkheden en hier en daar tot benadeeling der zoo veel lager staande inlandsche bevolking; maar zal men ooit, zelfs met de beste en zuiverste beginselen, geheel tegen misbruik gewaarborgd zijn? En ligt er niet in de toepassing voor dit geval van het beginsel

---

[1]) Zie D. C. Steyn Parvé, *Het Koloniaal Monopoliestelsel, getoetst aan Geschiedenis en Staathuishoudkunde.* 's Gravenhage, Gebroeders Belinfante, 1850, en aldaar pag. 17 en volg.

[2]) Krachtiger en overtuigender dan dit door den Heer Steyn Parvé is gedaan (zie het aangehaalde werk pag. 18 tot en met pag. 28), kan het niet worden aangetoond, hoe de Compagnie tot haren val gesleept werd en moest worden, en door geene menschelijke wijsheid was te redden. Geen treffender bewijs dan in hare geschiedenis kan er geleverd worden in de eerste plaats voor den regel, dat, wat in beginsel en grondslag slecht of verkeerd is, zonder verandering van het beginsel of den grondslag op den duur niet bestaanbaar is; in de tweede plaats voor den regel: *ne sutor ultra crepidam.*

van vrijheid, mits daaronder maar geene bandeloosheid worde verstaan, een correctief opgesloten, daarin bestaande, dat, hoe talrijker het beschavend Europeesch element wordt, des te sterker de contrôle der publieke opinie zal zijn ter beteugeling van lage, vuile en oneerlijke handelingen. Indien zulke handelingen gevaarlijk worden voor de rust, dan is het juist daar, waar het Europeesch element, door zijne geringheid, niet krachtig genoeg van zijne afkeuring kan doen blijken. Buitendien, men verlieze niet uit het oog, dat voor de rust onder de bevolking en het ontzag voor het Gouvernement, van enkele onverantwoordelijke handelingen, wanneer die hare verdiende straf niet ontgaan, geene gegronde vrees voor kwade gevolgen bestaan kan. In de ondervinding, dat het niemand veroorloofd is haar straffeloos te benadeelen, zal de inlandsche bevolking vrij wat meer, dan in eene uitsluiting van Europeanen, zien, dat zij waarlijk beschermd wordt, — en haar ontzag voor het Europeesch element, waarvan zij nu reeds meer dan eene gelegenheid heeft om zich te overtuigen dat het ook onzuivere deelen bevat, — dat ontzag zal waarlijk geen grooter gevaar van vermindering loopen dan nu. Wij hebben het van belang geacht dit punt opzettelijk ter sprake te brengen, omdat dat ontzag — een der vele fictiën, waarmede men in Indische zaken zoo gaarne schermt — een der belangrijkste argumenten is, op welke men zich grondt tot regtvaardiging van het toezigt, dat van hooger hand noodig zou zijn, om niet een ieder toe te laten, maar alleen hem, die de vereischte waarborgen kan geven voor zijne gedragingen, en om achter het scherm van dit toezigt het in handen te hebben, om aan slechts zeer enkelen toe te laten met de bevolking in aanraking te komen. Het lijdt wel geen twijfel, dat men zoo doende het geheel in zijne magt heeft gehad, om alle benadeeling der bevolking van de zijde der partikuliere Europeanen en alle aanleiding van dien zelfden kant tot rustverstoring onder die bevolking bijkans onmogelijk te maken; zoodat dan ook de ondervinding der laatste dertig jaren getoond heeft, dat, zoo er misbruik van gezag, benadeeling der bevolking, of andere verkeerde handelingen, waardoor de rust eenigermate gevaar zou hebben kunnen loopen, plaats mogt hebben gehad, zeer weinig op rekening van partikulieren kan worden gesteld. Integendeel, nergens op Java heeft men in de binnenlanden eene zoo talrijke vestiging van partikuliere Europeanen als in de Vorstenlannen, en zoo ooit door grove benadeeling der bevolking hier of daar moeijelijkheden mogten ontstaan, dan zal dit voorzeker niet zijn in die Vorstenlanden, althans niet op de landen, waar de partikulieren gevestigd zijn. Het op last van het Gouvernement door een Gouvernements Ambtenaar gedane onderzoek omtrent de indigokultuur in die gewesten, heeft de in alle opzigten zoo loijale behandeling van de bevolking der verhuurde landen door de landhuurders in zulk een gunstig licht gebragt, dat alle verder betoog onnoodig mag schijnen.

Terwijl dus, naar aanleiding van het voorafgegane, wij het er voor houden, dat zonder een talrijk en daardoor krachtig Europeesch element geene ware beschaving mogelijk is; — dat van eene vrije toelating van dat element geen wezenlijk gevaar te duchten is; — dat integendeel hoe meer van die vrije toelating gebruik wordt gemaakt, men des te meer de weldadige werking en invloed daarvan zal ondervinden [1]); — moeten wij, alvorens over te gaan tot eene aanwijzing uit de verschillende successivelijk gemaakte bepalingen, hoe dat belang door de regering is begrepen, nog waarschuwen voor eene verkeerde opvatting, alsof in de voorafgegane beschouwingen eene strekking zou hebben kunnen liggen tot aanprijzing eener kolonisatie, eener zoodanige althans, waardoor de bevolking, hetzij in haren vrijen arbeid, hetzij in hare regten op hare gronden eenigzins te kort zou kunnen gedaan worden. Er is hoegenaamd geene bedoeling, om, onder het masker van fraaije denkbeelden, te komen tot eenen toestand, die niets anders zou zijn dan de vreesclijkste krenking van de heiligste regten der bevolking. Neen, eene vrije toelating van Europeanen, die op allerlei wijzen zich in aanraking stellen met de inlandsche bevolking, zonder op haar eenige magt of gezag te kunnen uitoefenen, maar daarbij langs geoorloofde wegen zich zelven en wederkeerig de bevolking bevoordeelen, en in die onbelemmerde en gedurige aanraking meer en meer een element van beschaving worden, — zoodanige toelating alleen wordt hier bedoeld. Wij gaan verder, — zoo de landverhuringen in de vorstenlanden door ons niet bepaald afgekeurd worden, dan is dit alleen, omdat, zoolang die landen staan onder hunne eigene vor-

[1]) Onder de meest te waardeeren voordeelen, aan eene eenigzins talrijke Europesche vestiging in de binnenlanden verbonden, kan ook gerustelijk worden gerangschikt, dat daardoor een zeer weldadig tegenwigt tegen den verderfelijken invloed van Chinezen, Arabieren en andere vreemde Oosterlingen zou worden gesteld.

sten, die bezwaarlijk gedwongen zouden kunnen worden, om de maatschappelijke inrigting hunner ondergeschikte bevolking op meer rationele grondslagen te vestigen, de landverhuring een vorm is, waardoor het belang èn der vorsten èn der bevolking het best wordt bevorderd, en misschien strekken kan, om eenen langzamen overgang tot beter ook daar mogelijk te maken. In de gouvernements-residentien, waar, volgens onze zienswijze, het doel zou moeten zijn, om de bevolking langzamerhand tot haar volle regt te doen komen, zou die vorm met dat doel onbestaanbaar, en voor de ontwikkeling der bevolking weinig minder belemmerend zijn, dan het stelsel der kultures. Vrije ontwikkeling der bevolking met het volste regt van eigendom op den grond, — niets meer, maar ook niets minder, — dat moet het doel, en de onbelemmerde toelating van Europeanen, als een der krachtigste elementen van beschaving, slechts een middel tot bereiking van dat doel zijn.

Van eene zoodanige rigting in de staatkunde is met geene mogelijkheid vooraf te zeggen, of en in hoever zij zou kunnen bijdragen, om aan Nederland het bezit van Java langer te waarborgen, dan het tegenwoordig stelsel; maar dit is zeker, dat eene zoodanige rigting veel regtvaardiger, veel zedelijker is, — en daarin ligt eene groote kracht. De tegenwoordige toestand is een gespannen toestand, en niets doet dit meer uitkomen, dan die koortsachtige vrees, dat Indië ons eenmaal ontglippen kan. Die vrees, welke bijkans achter elke ernstige bespreking van gewigtige Indische belangen zich verschuilt, zou waarlijk niet behoeven te bestaan, zoo men voor zich zelven overtuigd ware, dat men den eenigen goeden weg tot ontwikkeling van Indië heeft ingeslagen. Alleen bij eene zuivere toepassing en opvolging van waarlijk regtvaardige en zedelijke beginselen is het gegeven, om, met overlating van hare gevolgen aan Hooger bestuur, zijnen weg met kalmte te bewandelen. Doch laat ons nu nog kortelijk de bepalingen overzien, die, sedert de herstelling van ons gezag op Java, omtrent de toelating van Europeanen aldaar successivelijk zijn gemaakt.

De eerste handelingen der Kommissarissen-Generaal bij hun optreden in 1816 schenen hoop te geven, dat zij der Javaansche bevolking regt zouden doen wedervaren. Vooral deden zij van hunne gezindheid jegens de bevolking blijken in de aan haar gerigte publikatie, gearresteerd bij besluit van den 7[n] November 1817, N°. 17 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 55), waarbij aan den Javaan, die niet dan met zijnen vrijen wil met de bewerking der aan de bevolking te verhuren koffijtuinen zou kunnen worden belast, na betaling van de daarvan en van zijne velden verschuldigde belasting, het regt werd toegekend, om vrijelijk te beschikken over het overschietende gedeelte van zijn produkt. Zelfs was hij niet verpligt, om zijne belasting in natura te voldoen. Alleen om hem te waarborgen, dat hij zijn produkt niet beneden eenen redelijken prijs behoefde af te geven, zou jaarlijks een prijs worden bepaald, waarvoor hij ten allen tijde zijne koffij aan het gouvernement zou kunnen leveren, — terwijl hij, gebrek aan geld hebbende, en ten einde niet het slagtoffer van woeker en baatzucht te worden, zich ter erlanging van voorschot bij het gouvernement zou kunnen vervoegen. De publikatie eindigde met de merkwaardige woorden, „dat hij van „allen dwang, in één woord, bevrijd en tegen „alle misleiding beveiligd zou zijn, en zich al„tijd op de bescherming van het Nederlandsch „gouvernement zou kunnen verlaten" [1]).

Als men nagaat, dat aan het hoofd der Hooge Kommissie geplaatst was de Heer Elout, een man, die later nooit gewankeld heeft in zijne overtuiging, dat de bij die publicatie ingeslagen weg de meest rationele en met de billijkheid bestaanbare was, dan is er wel geen enkele grond om hier te twijfelen aan de zuiver-

---

[1]) Opmerkelijk is in de resolutie, waarbij die publikatie werd gearresteerd, het bepaalde bij het 6e lid, waarbij aan Residenten en andere Ambtenaren, alsook aan Regenten en Collecteurs werd verboden, om, door eenige onderhandelingen met de koffijplanters, van hun produkt voordeel te trekken hetzij voor zich zelven, hetzij voor anderen. — Het komt ons voor, dat die bepaling niet zou zijn gemaakt, zoo daarvoor geene noodzakelijkheid had bestaan; maar dan rijst ook tevens de vraag, of in het kwaad, waartegen hier wordt geaveerd, ofschoon misschien zonder succes, niet geheel of gedeeltelijk moet worden gezocht de oorzaak, dat de maatregel der vrije beschikking het daarmede beoogde doel niet heeft bereikt. — Die veronderstelling wordt nog versterkt door het considerans der publikatie van 8 April 1818 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 21), waarin gesproken wordt van vermoedens, dat de Javaan door eigenbatige en ongeoorloofde middelen misleid, ja gedwongen zou zijn geworden. — Ofschoon niet uitdrukkelijk wordt gezegd, dat die dwang van de zijde der Ambtenaren of Hoofden zou zijn gekomen, valt het evenwel moeijelijk te gelooven, dat partikulieren zich daaraan schuldig zouden hebben kunnen maken.

heid der bedoelingen. Maar eene andere vraag is het, of reeds dadelijk in zijnen geheelen omvang is ingezien, wat verder noodig kon zijn, om den Javaan in staat te stellen, al de vruchten te plukken van deze voor hem zoo vrijgevige en weldadige bepalingen, — die nog versterkt werden door de publikatie van 9 April 1818 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 21). Zoo veel schijnt aangenomen te kunnen worden, dat de Javaan, om dat regt van vrije beschikking voor hem tot geen ijdelen klank te zien maken, of zoo men hem niet tot levering aan het gouvernement wilde dwingen, althans in de gelegenheid moest gesteld worden, om zijn produkt aan anderen met nog meer voordeel dan aan het gouvernement te kunnen verkoopen, en dat daartoe, de grootst mogelijke concurrentie moest geopend worden, opdat hij niet zou zijn overgegeven aan de barmhartigheid van Chinesche of Arabische opkoopers of van enkele begunstigde Europeanen, wien de toegang tot de binnenlanden niet was versperd.

Kon dus eene onbelemmerde toelating van Europeanen tot die concurrentie beschouwd worden als een natuurlijk uitvloeisel van den maatregel van vrije beschikking; voor de benadeeling van den inlander kon zij te minder eene aanleiding zijn, nadat bij de reeds aangehaalde publikatie van 9 April 1818, N°. 24 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 21), was bepaald, dat alle overeenkomsten met inlandsche koffijplanters door de Residenten moesten worden geregistreerd, behoudens voorafgaand onderzoek, of zij overeenkomstig de bestaande verordeningen waren aangegaan en niet strekten tot nadeel van den planter, hetgeen het geval zou zijn, bijaldien deze voor zijn produkt minder kreeg, dan het gouvernement bereid was daarvoor te betalen.

Ondertusschen werd reeds bij publicatie van den 28n Augustus 1818 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 60), houdende bepalingen omtrent de aankomst en het verblijf op Java, de toelating van Europeanen niet alleen te Batavia, maar nog veel meer in de binnenlanden bemoeijelijkt. In het considerans wordt geene andere aanleiding tot het maken dier bepalingen vermeld, dan dat ten nutte van den lande en van de ingezetenen moest worden voorzien in onvolledige of in onbruik geraakte verordeningen op dat stuk. Was dit en niets anders het ware motief, dan zou men zich geregtigd achten tot de meening, dat hier nog het oude zuurdeeg der voormalige Oost Indische Compagnie werkte, en de Kommissarissen-Generaal, gelijk wij straks zeiden, niet helder hadden ingezien al hetgeen er vereischt werd om den Javaan de weldadige gevolgen van de hem toegekende vrije beschikking te doen ondervinden [1]).

Van de milde bepalingen der publikatie van 7 November 1817 N°. 17, volgens welke de bevolking slechts vrijwillig de koffijtuinen in huur zou kunnen nemen en het haar ook vrijgelaten werd, om, behalve in die tuinen, overal waar zij verkoos om hare velden en tuinen koffijboomen in het klein te planten, mits daarvan opbrengende de verschuldigde belasting, kunnen reeds de besluiten van Kommissarissen-Generaal van 5 Januarij 1819, N°. 15, en 5 Januarij 1819, N°. 19, (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 6 en 7), eenigzins als een teruggang worden beschouwd. Immers werden bij het eerste besluit niet alleen voorschriften gegeven met betrekking tot hetgeen er met de bestaande tuinen moest geschieden, maar ook last gegeven tot uitbreiding der teelt, — terwijl volgens het tweede besluit de belasting voor de paggerkoffij, die de bevolking, zooals wij gezien hebben, naar eigen believen mogt telen, waar het haar lustte, nu niet meer moest berekend worden over het werkelijk getal boomen, maar over het getal, dat had kunnen en moeten worden aangeplant op de ruimte, welke door die paggers werd ingenomen.

Ofschoon die zaak van den koffij-aanplant in geen regtstreeksch verband staat tot ons onderwerp, de toelating van Europeanen, hebben wij haar evenwel hier kortelijk willen aanroeren, omdat zij het bewijs levert, hoe langzamerhand aan de eerste milde beginselen eene wending naar het minder vrijgevige werd gegeven.

Meer en meer werd die wending zigtbaar nadat Kommissarissen-Generaal, bij publikatie van den 19n Januarij 1819 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 25), het bestuur hadden nedergelegd, en de Heer Elout, het eerste lid der Kommissie, de terugreis naar het moederland had aangenomen, totdat, in verband tot de intrekking der landverhuringen in de vorstenlanden [2]), nadere bepalingen omtrent het

---

[1]) Waarschijnlijk stonden in verband met de bepalingen dezer publikatie de art. 92 en 93 van het reglement op het beleid der regering, uitgevaardigd bij publikatie van 22 December 1818, N°. 8 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 87).

[2]) Bij publikatie van den Gouverneur-Generaal in Rade van 6 Mei 1823 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 17).

verblijf en het landbezit op Java werden uitgevaardigd bij publikatie van 20 Mei 1823 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 20), in vergelijking met welke de vroegere bepalingen der reeds vermelde publikatie van Kommissarissen-Generaal 28 Augustus 1818 als zeer vrijgevig konden worden beschouwd.

Het latere stuk bevatte in substantie de volgende verordeningen; — dat niemand, zelfs gewezen ambtenaren of militairen niet, hetzij tijdelijk, hetzij met der woon zich te Batavia, en veel minder nog elders zou mogen vestigen dan met verlof van den Gouverneur-Generaal; — dat hij, die eene vergunning tot inwoning had verkregen, zich zou moeten vestigen te Batavia in een rayon van 10 palen van de stad, — en elders van 4 palen van de hoofdplaats der residentie, alwaar de inwoning was toegestaan; — dat, uitgezonderd de residentie Batavia, elders niemand zonder vergunning van het plaatselijk bestuur zich tien palen ver van zijne woning mogt verwijderen; — dat niemand, aan wien het inwonen op Java, elders dan te Batavia, was toegestaan, zonder vergunning van den Gouverneur-Generaal van woonplaats mogt veranderen; — dat niemand, met eene pas langs den grooten postweg van Anjer naar Banjoewangi over Java reizende, zich zonder speciale vergunning van den Gouverneur-Generaal verder dan twee palen van dien weg zou mogen verwijderen; — dat het reizen naar de vorstenlanden zonder speciale vergunning van den Gouverneur-Generaal verboden was, terwijl alleen in enkele spoed vereischende gevallen, die vergunning door den Resident van Samarang, behoudens nadere goedkeuring, zou mogen verleend worden aan personen, die aldaar gevestigde belangen mogten hebben, mits na voorafgaande inwinning van het gevoelen der Residenten van Soerakarta of Djokdjokarta, of daartegen soms bedenkingen mogten bestaan; — dat eindelijk de Residenten op Java maandelijks aan den Gouverneur-Generaal opgaaf zouden moeten doen van de door hen verleende paspoorten. Wanneer men daarbij in aanmerking neemt, dat de vergunningen tot inwoning slechts verleend werden tot wederopzeggens, zonder bepaling, of voor die wederopzegging eenige bijzondere, aan den belanghebbende mede te deelen redenen behoefden te bestaan, — dat voorts tot bekoming van eene vergunning, eene verklaring vereischt werd van twee ter goeder naam en faam staande ingezetenen, die borg moesten blijven voor de kosten op de eventuele terugzending van den verzoeker, indien deze daartoe onvermogend mogt zijn; dan zal men zich eenig denkbeeld kunnen maken van de moeijelijkheden, waaraan Europeanen, Nederlanders niet minder dan vreemden, die zich op Java wenschten te vestigen, waren onderworpen, en van de wijze, waarop men in Indië aan den Nederlandschen ondernemingsgeest meende te gemoet te moeten komen. Zou met deze voor de Nederlandsche natie zoo weinig eervolle en wantrouwen ademende bepalingen, de vraag, hoe men onder zulk een volk nog een behoorlijk stel ambtenaren heeft kunnen vinden, dat niet gewantrouwd behoefde te worden, zou die vraag wel zoo ongepast zijn? Doch ook ten hunnen aanzien, evenmin als ten aanzien van officieren en militairen van minderen rang, werd bij het verlaten van de dienst eenige uitzondering gemaakt. Hoe consequent dit ook in zekeren zin schijnen mogt, hiermede gaf men evenwel te kennen, dat men menschen in zijne dienst had, die bij het verlaten der dienst niet meer te vertrouwen waren. Waarlijk waar zulk een geest heerscht, kan het daar verwondering baren, dat aan allen ondernemingsgeest de pas werd afgesneden? Zou niet daarin de oorzaak moeten worden gezocht van die in Nederland bestaande onverschilligheid, waarvan hierboven is gesproken, en kunnen zulke bepalingen niet eenigzins dienen tot verklaring van het feit, dat de Nederlandsche handel en scheepvaart op Indië, die wegens gebrek aan uitvracht reeds zulk eenen harden kamp tegen de Engelschen hadden vol te houden, zoo achteruit waren gegaan, dat de oprigting in 1824 der Nederlandsche Handelmaatschappij, hoe ook af te keuren uit andere oogpunten, een niet te vermijden kwaad was geworden, wilde men dien handel en die scheepvaart op eene Nederlandsche bezitting niet geheel te niet zien gaan.

Wel werd bij het besluit van den Kommissaris-Generaal Burggraaf Du Bus van den 17n Mei 1827 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 53), met de herstelling der landverhuringen in de Vorstenlanden, ook de publikatie van 20 Mei 1823 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 20), betreffende het verblijf en de vestiging van Europeanen ingetrokken, — maar daar de publikatie van 28 Augustus 1818 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 60) daarmede weder in kracht kwam en buitendien de onlusten op Java toen nog op het hevigste waren, en tot 1830 duurden, zal men het kunnen begrijpen, dat het vervlogene leven toch niet weder kon worden teruggeroepen.

Zelfs het kultuurstelsel, ofschoon het door den overvoer naar het moederland van de steeds

toenemende produkten, die in handen van het Gouvernement kwamen, aan onze scheepvaart een kunstmatig leven bezorgde, bragt, daar het slechts enkelen noodig had voor de industriën, waarmede het bestuur zich niet regtstreeks, maar door middel van kontraktanten inliet [1]), zoo weinig toe tot versterking van het partikuliere Nederlandsche element, dat men meer en meer begon te spreken van de denationalisatie van Nederlandsch Indië, en dat tot tegengang daarvan noodig werd geacht de publikatie van den Kommissaris-Generaal VAN DEN BOSCH van 10 Januarij 1834 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 3), die, om de vestiging van vreemden nog meer te bemoeijelijken, bepaalde, dat geene vergunning daartoe zou kunnen worden verleend dan op autorisatie des Konings. Men bragt daardoor een nieuw rad in het werktuig, waardoor de lust bij vreemden niet weinig moest worden bekoeld [2]).

Het voorafgegane, waaruit men zien kan, hoe, met voorbijzien van de harde lessen van vroegeren tijd, men zich langzamerhand op denzelfden weg had begeven, die de voormalige Oost-Indische Compagnie ten verderve had geleid, kan, zoo men er anders aan mogt twijfelen, het bewijs leveren, hoe een autocratisch bestuur, dat in zijne handelingen door niets wordt gecontroleerd, van kwaad tot erger overgaat, en uit den aard der zaken moet gaan, daar het in de strekking van zulk een bestuur ligt, om, wel verre van de natuurlijke kwade gevolgen van zijn stelsel te zoeken in de beginselen, die daaraan tot grondslag dienen, ze toe te schrijven aan andere oorzaken, die met eene onweêrstaanbare kracht dringen tot steeds toenemende strengere toepassing van de beginselen zelve. Is zoodanige staat van zaken, uit welk oogpunt ook, niet te verdedigen, voor eene natie als de Nederlandsche levert hij nog het gevaar, dat zulk eene staatkunde (en die op het stuk van den handel heeft in het beschouwde tijdvak de onmiskenbaarste blijken gedragen van uit denzelfden geest te zijn voortgevloeid) aanstoot moet geven aan magtiger staten, tegen wier aanrandingen men niet genoegzaam beveiligd is of zich beveiligen kan. Tegenover zulke staten zal het weinig baten, of wij ons zoeken diets te maken, dat eene dergelijke staatkunde alleen in het belang der inlandsche bevolking noodig wordt geoordeeld, wanneer langzamerhand meer en meer blijkt, hoe men de bevordering van dat belang heeft begrepen en nog begrijpt.

Ware het niet om andere redenen, dan zou het reeds uit dat oogpunt alleen moeten toegejuicht worden, dat de bemoeijing van 's lands vertegenwoordiging met den algemeenen gang der koloniale zaken bij de grondwet van 1848 gewaarborgd is geworden. Gebood de voorzigtigheid aan die vertegenwoordiging, om de eerste stappen op dat voor haar zoo vreemd gebied niet dan met de uiterste terughouding te doen, en dragen hare eerste handelingen het kenmerk van een niet geheel onbevangen oordeel — dat is een nadeel, dat zich langzamerhand, naarmate het gordijn wordt opgerold, waarachter al wat de koloniën betreft verborgen was, al minder en minder zal doen gevoelen.

Van die bemoeijing der Staten-Generaal zien wij reeds dadelijk de weldadige gevolgen in het bij de wet van 2 September 1854 (*Nederlandsch Staatsblad*, N°. 129) [1]) vastgesteld reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indië. Wordt daarin, bij art. 105, de toelating van partikuliere Europeanen nog bij voortduring afhankelijk gemaakt van eene schriftelijke vergunning van den Gouverneur, de tegenwoordige maatschappelijke toestand zal het misschien nog lang wettigen, dat de deur niet geheel opengesteld worde voor elken gevaarlijken gelukzoeker; maar veel is daarentegen reeds gewonnen door de artikelen 45—48, waardoor althans eene willekeurige uitzetting, zonder kennisneming door de Staten-Generaal van zoodanige handeling, niet meer mogelijk is. Het gevoel van veiligheid voor personen en goederen, van beschermd te zijn of te worden tegen willekeur, zal in de gegeven omstandigheden misschien te krachtig werken tot opwekking van den lust, om zijn fortuin in de kolonie te beproeven, dan dat de als vereischte gestelde vergunning tot toelating een slagboom zou kunnen zijn voor hem, die met eerlijke bedoelingen te werk gaat. Misschien is daaraan reeds toe te schrijven het in de laatste jaren toegenomen getal van partikuliere Europeanen, dat, hoe gering ook, toch

[1]) Zoo als die van de suiker, de tabak, de thee en de cochenille.

[2]) Men moet hierbij niet uit het oog verliezen, dat de versnelde gemeenschap over land toen nog niet bestond, zoodat een vreemdeling, die op Java (wel te verstaan op eene der hoofdplaatsen aan het Noorderstrand) zich wenschte te vestigen, ingeval van gunstige beschikking, een à een en half jaar daarop wachten mogt.

[1]) *Staatsblad van Nederlandsch Indië* van 1855, N°. 2

verblijdend mag heeten in vergelijking van hetgeen vroeger plaats vond.

Het koninklijk besluit van 27 October 1860, een uitvloeisel van het zoo even aangehaald art. 105 van het nieuwe regeringsreglement, kan dan ook gezegd worden eenen eenigzins anderen geest te ademen dan de vroegere tot dus ver bestaan hebbende bepalingen, en zal ongetwijfeld zijne goede werking niet missen, zoo maar de maatregelen, die ter uitvoering van dat besluit door het koloniaal bestuur moeten genomen worden, minder het kenmerk dragen van eenen uitsluitenden, preventiven zin, dan wel van eenen wil, om de vergunning tot toelating niet te doen ontaarden in eene gelegenheid tot straffeloos schenden van bestaande wettelijke bepalingen of verordeningen [1]).

[1]) Met den besten wil, om den meer milden geest van het hier bedoeld besluit toe te juichen, zal men zich toch niet kunnen onthouden van zoo het schijnt zeer belangrijke bezwaren tegen dat stuk in te brengen:

1°. Op welke gronden van billijkheid toch worden jongelieden, kinderen van in Indië gevestigde ouders, maar die hunne opvoeding in Nederland genieten, onderworpen aan de hier te lande bestaande wet op de nationale militie, terwijl kinderen, die hunne opvoeding hetzij in Indië, hetzij in vreemde landen hebben gekregen, daarvan vrijgesteld zijn? Moet het eenvoudige feit eener opvoeding in Nederland, hen die daarvan gebruik maken, in een ander aspect brengen, dan degenen, die daarvan geen gebruik maken? Wij roeren de kwestie slechts aan zonder te beslissen, in welken zin zij uitgemaakt moet worden.

2°. Welk regt heeft men, om tot iemand, die in Indië geboren is, doch van daar, hetzij voor zijne opvoeding, hetzij om andere redenen, langer dan zeven jaren, of langer dan tot zijnen 24jarigen ouderdom afwezig is, te zeggen, dat hij zich, zonder vergunning van het bestuur, op zijnen geboortegrond niet mag vestigen? Wij betwijfelen de magt niet, maar het regt.

3°. Zonderling en onduidelijk is de bepaling van art. 16, 1e alinea, waarin gezegd wordt, dat alle vroegere, bij het besluit niet *gehandhaafde* bepalingen omtrent de toelating van Europeanen, zoo Nederlanders als vreemden, en daarmede gelijkgestelden, zijn vervallen. Het besluit, een uitvloeisel van art. 105 van het bestaande regeringsreglement, heet, volgens zijne eigene bewoordingen, te zijn eene herziening der bestaande bepalingen, is in zoo verre eene nieuwe wetgeving, en laat in de verste verte niet blijken, of en in hoe ver deze of gene der vroegere bepalingen al dan niet wordt gehandhaafd. De aangehaalde alinea van art. 16 had dus geheel kunnen wegblijven, of daarin ligt eene bedoeling opgesloten, die uit de bewoordingen niet is op te maken; deze namelijk, dat in alle punten met betrekking tot de toelating, de vestiging en het verblijf van Europeanen in Indië, waaromtrent bij het herzieningsbesluit *niet* mogt zijn voorzien, de vroegere bepalingen van kracht blijven. — Is dit zoo, wat wij niet hopen, dan zou dit besluit kunnen gerangschikt worden onder de staatsstukken betreffende Indië, waarin achter zekeren schijn van vrijgevigheid, men de noodige voorzorgen neemt, dat die vrijgevigheid ook niet meer dan schijn blijve.

De kategorie der bevolking van Java, tot welke wij nu zijn gekomen, die der Chinezen, telde:

in 1854	. . . .	129,262 zielen
„ 1855	. . . .	133,655 „
„ 1856	. . . .	135,749 „
„ 1857	. . . .	138,356 „

Onder deze cijfers zijn begrepen de Chinezen op het eiland Madura, bedragende:

in 1854	. . . . .	7,967 zielen
„ 1855	. . . . .	7,290 „
„ 1856	. . . . .	7,210 „
„ 1857	. . . . .	7,095 „

Hiermede verkrijgt men bepaaldelijk voor Java een getal

in 1854 van	. . .	121,295 zielen
„ 1855 „	. . .	126,365 „
„ 1856 „	. . .	128,539 „
„ 1857 „	. . .	131,261 „

Uit die cijfers blijkt, dat, terwijl de Chinesche bevolking op Madura van 1854—1857 is verminderd met 812 zielen, die van Java in datzelfde tijdvak daarentegen is toegenomen met 9,966 zielen.

Het zou wenschelijk zijn geweest, dat in de regeringsverslagen eene onderverdeeling van die bevolking ware gegeven in zoogenaamde *singké's* of in China geborenen, en *peranakan's* of in Indië uit inlandsche vrouwen gebore-

nen [1]). Zoo doende zou men de hoeveelheid der naar Java toestroomende echte Chinezen hebben kunnen nagaan.

Uit de meer gedetailleerde opgaven der drie laatste jaren blijkt:

1°. dat de mannelijke bevolking op Java en Madura heeft bedragen:

in 1855	40,245	zielen
〃 1856	40,421	〃
〃 1857	41,084	〃

2°. de vrouwelijke bevolking:

in 1855	37,690	zielen
〃 1856	38,334	〃
〃 1857	38,425	〃

3°. en de kinderen:

in 1855	55,720	zielen
〃 1856	56,894	〃
〃 1857	58,847	〃

Volgens die indeeling is van 1855—1857 de vooruitgang geweest:

1°. der mannelijke bevolking met 839 zielen,
2°. der vrouwelijke bevolking met 735 zielen, en
3°. der kinderen met 3,127 zielen.

Terwijl volgens die cijfers de grootste vermeerdering door geboorte blijkt te hebben plaats gehad, is het niet mogelijk aan te wijzen, hoe veel van de vermeerdering der mannelijke bevolking moet komen op rekening van den overgang van kinderen tot den volwassen staat, en hoe veel van het overschietende komt op rekening van van elders aangekomen peranakans, en echte Chinezen.

Wijders blijkt het dat van de Chinesche bevolking aanwezig waren:

in 1856	op partikuliere landen	41,555	zielen
	in de Gouvernements residentiën. . . .	82,031	〃
	in de Vorstenlanden. .	4,953	〃
	op Madura.	7,210	〃
in 1857	op partikuliere landen	42,391	zielen
	in de Gouvernements residentiën. . . .	83,876	〃
	in de Vorstenlanden. .	4,994	〃
	op Madura. . . .	7,095	〃

[1]) Daar het aan in China geboren vrouwen niet vergund is, om haar land te verlaten, zoo behoeft het naauwelijks opgemerkt te worden, dat de vrouwelijke Chinesche bevolking geheel behoort tot de *peranakan's*.

De Chinesche bevolking der partikuliere landen verdeelde zich als volgt:

in 1856	Japara. . . .	120	
	Bantam. . . .	199	
	Cheribon. . .	670	
	Krawang. . .	891	
	Soerabaja. . .	2,835	
	Samarang. . .	4,902	
	Buitenzorg. .	9,542	
	Batavia. . . .	22,396	
			41,555 zielen
in 1857	Japara. . . .	128	
	Bantam. . . .	145	
	Cheribon. . .	743	
	Krawang. . .	854	
	Soerabaja. . .	2,875	
	Samarang. . .	4,517	
	Buitenzorg. .	9,897	
	Batavia. . . .	23,232	
			42,391 zielen

In verband met deze opgaaf schijnt de verdere Chinesche bevolking (volgens de bevolkingstaten) zich residentiesgewijze te hebben verdeeld als volgt:

in 1856	Buitenzorg. .	—	
	Patjitan. . .	159	
	Banjoewangi. .	189	
	Preanger Regentschappen.	316	
	Bezoeki. . . .	576	
	Probolinggo. .	990	
	Bantam. . . .	1,289	
	Madioen. . .	1,410	
	Krawang. . .	1,442	
	Bagelen. . . .	1,688	
	Banjoemaas. .	2,369	
	Kediri. . . .	2,884	
	Pasoeroewan. .	2,901	
	Tagal. . . .	3,144	
	Kadoe. . . .	3,305	
	Pekalongan. .	3,426	
	Soerabaja. . .	3,508	
	Samarang. . .	5,103	
	Japara. . . .	7,814	
	Cheribon. . .	10,528	
	Rembang. . .	10,580	
	Batavia. . . .	18,410	
			82,031 zielen
	Djokdjokarta. .	1,736	
	Soerakarta. . .	3,217	
			4,953 〃
	Madura.		7,210 〃
			94,194 zielen

in 1857	Buitenzorg. .	—	
	Patjitan. . .	139	
	Banjoewangi. .	189	
	Preanger Regentschappen.	373	
	Bezoeki. . . .	601	
	Probolinggo. .	1,237	
	Bantam. . . .	1,357	
	Krawang. . .	1,431	
	Madioen. . .	1,510	
	Bagelen. . . .	1,677	
	Banjoemaas. .	2,436	
	Pasoeroewan. .	2,905	
	Tagal. . . .	3,246	
	Kediri. . . .	3,399	
	Kadoe. . . .	3,427	
	Pekalongan. .	3,452	
	Soerabaja. . .	3,646	
	Samarang. . .	4,733	
	Japara. . . .	7,832	
	Rembang. . .	10,823	
	Cheribon. . .	11,096	
	Batavia. . . .	18,367	
			83,876 zielen
	Djokdjokarta. .	1,719	
	Soerakarta. . .	3,275	
			4,994 〃
	Madura.		7,095 〃
			95,965 zielen

Wij hebben, uithoofde van den belangrijken invloed der Chinesche bevolking, bij de bovenstaande opgaaf, niet gevolgd de gewone rangschikking der residentiën, zoo als die is aangenomen in de bij de regeringsverslagen voorkomende bevolkingstaten, maar de getalssterkte in het oog gehouden, daarbij van het mindere tot het meerdere opklimmende, ten einde duidelijk in het oog te doen springen, welke gewesten het meest met het Chinesche element gezegend zijn.

Daar evenwel eene percentsgewijze verhouding tot de totale bevolking van iedere residentie hiervoor eenen nog juisteren maatstaf aanwijst, laten wij hier voor die beide jaren eene opgaaf van die verhouding volgen. — Bij de berekening hebben wij echter voor die residentiën, waar ook Chinezen op partikuliere landen aanwezig zijn, die bij de overigen gevoegd. — Ook bij deze opgaven wordt de rangschikking bij opklimming van het mindere tot het meerdere gevolgd:

	Chinezen.	Totale bevolking.	Percentsgewijze verhouding.
in 1856 Preanger Regentschappen. . . .	316	811,494	0.039
Patjitan.	159	99,703	0.151
Bezoeki.	576	275,953	0.209
Bagelen.	1,688	648,012	0.260
Bantam.	1,488	510,756	0.291
Probolinggo.	990	290,107	0.341
Madioen.	1,410	356,740	0.395
Banjoewangi.	189	36,570	0.502
Banjoemaas.	2,369	421,053	0.562
Soerabaja.	6,343	1,085,830	0.584
Pasoeroewan.	2,901	424,095	0.684
Kadoe.	3,305	445,244	0.742
Kediri.	2,884	315,163	0.915
Tagal.	3,144	335,514	0.937
Samarang.	10,005	843,504	1.186
Pekalongan.	3,426	255,264	1.342
Cheribon.	11,198	769,331	1.455
Krawang.	2,333	148,928	1.566
Rembang.	10,580	609,573	1.735
Japara.	7,934	452,447	1.754
Buitenzorg.	9,542	315,560	3.024
Batavia.	40,806	423,409	9.640
Totaal der Gouvernements residentiën op Java	123,586	9,874,250	gemiddeld 1.251

	Chinezen.	Totale bevolking.	Percentsgewijze verhouding.
Transport. . . .	123,586	9,874,250	gemiddeld 1.251
Djokdjokarta.	1,736	336,492	〃 0.484
Soerakarta.	3,217	686,282	
Madura.	7,210	393,426	〃 1.833
Totaal-generaal. . . .	135,749 [1])	11290,450	gemiddeld 1.202

	Chinezen.	Totale bevolking.	Percentsgewijze verhouding.
in 1857 Preanger Regentschappen. . . .	373	814,646	0.046
Patjitan.	139	102,401	0.135
Bezoeki.	601	278,155	0.213
Bagelen.	1,677	668,055	0.251
Bantam.	1,502	517,107	0.290
Madioen.	1,510	365,043	0.414
Probolinggo.	1,237	294,631	0.419
Banjoewangi.	189	37,259	0.507
Banjoemaas.	2,436	424,730	0.573
Soerabaja.	6,521	1,111,261	0.587
Pasoeroewan.	2,905	435,519	0.667
Kadoe.	3,427	451,980	0.758
Tagal.	3,246	358,320	0.934
Samarang.	9,250	882,132	1.048
Kediri.	3,399	316,840	1.072
Pekalongan.	3,452	262,129	1.317
Cheribon.	11,839	823,150	1.438
Krawang.	2,285	151,128	1.511
Japara.	7,960	490,960	1.621
Rembang.	10,823	631,668	1.713
Buitenzorg.	9,897	324,310	3.051
Batavia.	41,599	432,479	9.618
Totaal der Gouvernements residentiën op Java	126,267	10,173,903	gemiddeld 1.241
Djokdjokarta.	1,719	338,814	〃 0.486
Soerakarta.	3,275	687,836	
Madura.	7,095	393,605	〃 1.803
Totaal-generaal. . . .	138,356	11,594,158	gemiddeld 1,193

Uit de vorenstaande opgaaf ziet men:

1°. dat in de Gouvernements residentiën de verhouding van de Chinesche tot de totale bevolking van $1^{251}/_{1000}$ % in 1856, was teruggebragt op $1^{241}/_{1000}$ % in 1857, hetgeen neêrkomt op eene vermindering van $^{1}/_{100}$ %,

2°. dat in de Vorstenlanden die verhouding in 1857 was vermeerderd met $^{2}/_{1000}$ %, en

3°. op het eiland Madura verminderd met $^{3}/_{100}$ %, terwijl

4°. over geheel Java en Madura de verhouding van de Chinesche tot de totale bevolking in 1857 was verminderd met $^{8}/_{1000}$ %.

Terwijl uit de door ons gegeven cijfers blijkt, dat in de vier jaren van het hier behandeld tijdvak (1854—1857) de Chinesche bevolking over geheel Java is toegenomen met 9,094 zielen, is die vermeerdering toch niet buiten

[1]) Dit totaal komt niet overeen met dat, hetwelk de bij het regeringsverslag over 1856 gevoegde bevolkingstaat aanwijst. In die staat is het totaal der Chinezen 100 minder, dan hier wordt opgegeven. Blijkbaar is de optelling in het officiële stuk fautief.

verhouding tot die, welke de geheele bevolking dier beide eilanden heeft ondergaan. Voor zoo ver wij dus uit de gegeven eijfers kunnen nagaan, schijnt het er voor gehouden te moeten worden, dat de vermeerdering het gevolg is, niet van toestrooming naar Java, maar van het meerder getal der geboorten, boven dat der sterften. Het is evenwel te bejammeren, dat in de mededeelingen der regering de reeds aangewezen splitsing der Chinesche bevolking niet is gemaakt. Ook zou het wenschelijk zijn geweest, dat men opgave had gedaan van het getal van Chinezen, dat Java en Madura had verlaten, of op die eilanden was aangekomen; zoo doende zou men hebben kunnen zien, of en in hoe ver de in de laatste jaren genomen maatregelen, om de toestrooming van Chinezen tegen te gaan, doel getroffen hebben. Het is niet mogelijk om te veel licht te verspreiden over de Chinesche bevolking in Indië, en meer bijzonder op Java, daar de invloed, dien zij zich langzamerhand weet te verschaffen, daar waar zij zich vestigt, te groot is, dan dat wij onverschillig zouden kunnen blijven omtrent de gevolgen, zoowel voor de inlandsche bevolking zelve, als voor ons gezag.

De meeningen aangaande de Chinezen loopen zeer uiteen; men vindt menschen, die gunstig over hen denken, anderen wier oordeel zeer ongunstig is, en de gang, dien het bestuur ten hunnen aanzien, sedert de herstelling van ons gezag op Java, heeft gevolgd, levert, naar het schijnt, meer dan één bewijs op, dat ook bij hetzelve niet altijd dezelfde zienswijze heeft bestaan.

Alvorens over te gaan tot eene mededeeling van onze beschouwingen omtrent dit belangrijk punt, willen wij een overzigt geven van de daaromtrent gevolgde staatkunde, voor zoo ver die uit het *Staatsblad van Nederlandsch Indië* kan worden nagegaan, daarbij, voor eene geleidelijke behandeling van het onderwerp, tot leiddraad nemende, de volgende punten, als:

1°. hunne toelating,
2°. hunne vestiging op Java,
3°. de meerdere of mindere gemakkelijkheid, waarmede zij zich over het eiland konden bewegen, en met de bevolking in aanraking stellen,
4°. de lasten of heffingen, waaraan zij successivelijk zijn onderworpen geworden.

Het blijkt niet, dat tijdens de overneming der kolonie uit handen der Engelschen eenige verbodsbepaling het binnenkomen der Chinezen verhinderde. Er bestaat echter reden om te gelooven, dat zij aanvankelijk slechts te Batavia, op welke plaats alleen de Chinesche jonken ten handel werden toegelaten, aan land mogten komen, en dat van daar hunne verdere verspreiding over het eiland uitging.

Bij de publikatie van 9 Augustus 1825 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 33) evenwel werd aan de Chinesche jonken toegestaan, om Samarang en Soerabaja, op gelijken voet als Batavia, aan te doen en waarschijnlijk is het, dat met die vergunning ook een aanvang heeft genomen het binnenkomen van Chinezen op die beide plaatsen [1]).

Nergens blijkt het, dat zij, om te worden toegelaten, aan eenige formaliteiten waren onderworpen. Het valt althans moeijelijk aan te nemen, dat de publikatie van 28 Augustus 1818 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 60), ofschoon aan het slot de formule bevattende, dat zij ook in de Chinesche taal moest worden gepubliceerd, betrekking had tot aankomende Chinezen, *in de eerste plaats*, omdat bij art. 1 van dat stuk gesproken wordt van schepen, zoo Nederlandsche als vreemde, die, uit Europa, Amerika of eenige bezitting van Europesche mogendheden in Afrika of Azië aankomende, passagiers aan boord hadden, *in de tweede plaats* omdat voor de in die publikatie bedoelde personen, hetzij zij zich tijdelijk, hetzij met der woon op Java wilden vestigen, eene bepaalde vergunning daartoe van den Gouverneur-Generaal vereischt werd, en van iets dergelijks ten aanzien van Chinezen niet blijkt [2]).

[1]) Dit schijnt te moeten worden afgeleid uit de resolutie van 5 October 1827 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 97), waarbij de betaling van *f* 1.80, die te Batavia van elken Chineschen nieuweling, ten behoeve van den Secretaris der Chinezen, werd gevorderd, ook te Samarang en Soerabaja van toepassing wordt verklaard.

[2]) De veronderstelling, dat de publikatie van 28 Augustus 1818 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 60), ofschoon ook in de Chinesche taal uitgevaardigd, echter niet regtstreeks betrekking had tot aankomende Chinezen, wordt niet weinig versterkt door het besluit van 21 Mei 1846 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 16), waarbij voor het eerst voor aankomende Chinezen, die zich op Java wilden vestigen, eene borgstelling wordt voorgeschreven. Ofschoon de instructie voor den Kapitein en de Luitenants der Chinezen te Soerabaja, vastgesteld bij besluit van den Kommissaris-Generaal van 2 Februarij 1829 (*Staatsblad van Nederlandsch

Alleen werd van elken aankomenden Chineschen nieuweling, krachtens eene resolutie der Indische regering van den 26n van Hooimaand 1810, eene betaling van *f* 1.80 gevorderd, eene betaling, die, nadat de Chinesche jonken ook te Samarang en Soerabaja ten handel mogten komen, tot die beide plaatsen werd uitgestrekt bij resolutie van 5 October 1827 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 97).

Ook de bepalingen der publikatie van 20 Mei 1823 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 20) kunnen, ofschoon ook in de Chinesche taal gepubliceerd, bezwaarlijk geacht worden voor de daarbij voorgeschreven formaliteiten, door aankomenden in acht te nemen, op Chinezen te hebben gedoeld [1]).

Opmerkelijk is, met betrekking tot het hier behandelde punt, de bij besluit van den Kommissaris-Generaal van 2 Februarij 1829 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 10) vastgestelde instructie voor den Kapitein en de Luitenants der Chinezen in en buiten Soerabaja. De art. 1—18 van dat stuk hebben blijkbaar de strekking om eene behoorlijke policie onder de Soerabajasche Chinezen te bevorderen, en de daarop volgende art. 19—25, handelende over het vertrek van Chinezen naar elders, geven den indruk, alsof ze voor het met de geheele instructie beoogde doel van het grootste belang moeten worden geacht, zoodat niet de aankomst zoo zeer, als wel het vertrek een punt was, waarop zorgvuldig moest worden gelet. Daarop volgt dan het 26e artikel, waarbij, ter verzekering, dat door geen Kapitein of Anachoda van een vaartuig bij vertrek zonder vergunning Chinezen worden medegenomen, die niet met hem waren aangekomen, wordt bevolen, dat, bij aankomst van eenig Chineesch vaartuig, de opvarenden door eenen Luitenant der Chinezen, geadsisteerd door eenen bode, moeten worden gemonsterd. De monsterlijst, waarbij moesten worden bekend gemaakt het beroep en de plaats, waar de nieuw aankomenden zich wenschten te vestigen, moest door den Kapitein der Chinezen aan den Resident worden ingezonden, en dan was er voor den nieuweling niets meer noodig, dan eene vergunning van het hoofd van het plaatselijk bestuur, om zich te Soerabaja te vestigen, en voor die vergunning moest door hem aan den Kapitein zijner natie worden betaald eene Spaansche mat (*f* 2.50) [1]). Voor zoo ver dat Hoofd der Chinezen geroepen kon worden om eenig gevoelen uit te brengen omtrent de toelating van dezen of genen nieuweling, is het niet waarschijnlijk, dat het uitzigt op die betaling voor hem een prikkel is geweest, om den nieuweling de toelating moeijelijk te maken.

Dat de in die dagen bij het bestuur heerschende geest jegens de Chinezen over het algemeen niet ongunstig was, en er dus geen strekking bij hetzelve heeft bestaan, om aan de komst van Chinezen op Java eenige belemmering in den weg te leggen, kan overigens blijken uit de resolutie van den Gouverneur-Generaal in rade van 26 Julij 1831 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 39), waarbij de Resident van Batavia werd gemagtigd, om met de Gezagvoerders van Chinesche vaartuigen overeenkomsten aan te gaan wegens den aanvoer van Chinesche werklieden, ter voorziening in de behoefte aan arbeiders zoowel bij de établissementen van landbouw en fabrieken van den lande, als bij die van partikulieren, dewijl, gelijk het in het considerans luidde, de moeijelijkheid om Javaansche vrijwillige arbeiders daarvoor te bekomen, met elk jaar vermeerderde, en buitendien de ondervinding geleerd had, dat Chinesche werklieden niet alleen naarstiger zijn, maar ook meer physieke krachten en intelligentie bezitten dan de Javanen.

Het is niet noodig om hier over de meerdere of mindere waarde van het considerans uit te weiden en uit de oprigting, gedurende 20 à

Indië, N°. 10) slechts voor Soerabaja gold, en eerst later bij ordonnantie van 25 November 1857 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N. 108) te Samarang is in werking gebragt, mag men het evenwel er voor houden, dat die instructie omtrent de toelating en vestiging van Chinezen te Soerabaja niets anders bevatte, dan wat ook elders, te weten te Batavia en Samarang, krachtens oude bepalingen, werd of moest worden in acht genomen.

[1]) Er is alle grond om het er voor te houden, dat slechts de art. 17 en 18 dier publikatie aanleiding hebben gegeven tot hare uitvaardiging ook in de Chinesche taal. Bij art. 17 wordt uitdrukkelijk gezegd, dat op de afgifte van reispassen aan Chinezen niet toepasselijk is hetgeen in voorgaande artikelen ten aanzien van reispassen was bepaald; en art. 18 bevat voorschriften omtrent het geven van reispassen aan Chinezen en andere Oosterlingen naar de Vorstenlanden.

[1]) Het blijkt niet, of door die betaling van eene Spaansche mat kwam te vervallen de heffing van *f* 1.80, die, zoo als wij gezien hebben, niet alleen te Batavia, maar, krachtens de resolutie van 5 Oct. 1827 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 97), ook te Samarang en Soerabaja van iederen Chineschen nieuweling geschiedde.

30 jaren na de dagteekening dier resolutie, van zoo vele belangrijke fabrieken en andere aanzienlijke werken, geheel met Javaansch werkvolk, aan te toonen, dat de ondervinding van de laatste 20 of 30 jaren alles behalve overeenkomt met die van den vóórafgeganen tijd; genoeg zij het op dat besluit te hebben geweest als een bewijs, dat er in die dagen geene voor de Chinezen ongunstige stemming aanwezig was.

De bedoelde maatregel had evenwel geene goede resultaten, en moest reeds bij resolutie van 19 Mei 1832 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 23) weder ingetrokken worden, omdat, zoo als dat stuk luidde, de in 1831 verleende aanmoediging tot aanvoer van Chinesche werklieden slechts gediend had tot het aanbrengen van allerlei gespuis, gevaarlijk voor de rust, zoo als een oproer in Krawang had aangetoond.

Die intrekking eener tijdelijke aanmoediging had echter niet ten gevolge het bemoeijelijken van de aankomst van Chinesche nieuwelingen, zoo als die vroeger plaats greep. Eerst in het *Staatsblad van Nederlandsch Indië* van 1837, vindt men onder N°. 58 een besluit van den Gouverneur-Generaal van 14 November, waarbij de aanvoer van Chinesche nieuwelingen wordt verboden.

Waarschijnlijk evenwel is het, dat aan dat verbod niet streng de hand werd gehouden, daar bij een besluit van den 20 October 1838 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 40) moest worden bepaald, dat men geene huisvesting aan eenen Chineschen nieuweling mogt verleenen, zonder daarvan binnen de 24 uren kennis te geven aan de hoogste plaatselijke autoriteit, op verbeurte eener boete van *f* 100 bij verzuimde aangifte.

Het latere besluit van 20 October 1838 geeft echter ook aanleiding tot eene andere opvatting, deze namelijk, dat men daarmede niet zoo zeer beoogde het onmogelijk maken van het binnensluipen van eenigen nieuweling, als wel eenen maatregel van voorzorg, dat geen nieuweling werd toegelaten zonder voorkennis en toestemming van het plaatselijk bestuur. Indien toch niet het tweede, minder strenge, maar het eerste alternatief, dat van een onvoorwaardelijk verbod, in de bedoeling had gelegen, dan zou, dunkt ons, een peremtoir verbod tot huisvesting, onder bedreiging van boete bij contraventie, eigenaardiger en krachtiger zijn geweest dan de bepaling van het besluit, volgens welke men wel eenen nieuweling mogt huisvesten, mits men daarvan binnen de 24 uren kennis gaf.

Doch hoe men ook daarover denken moge, door die beide besluiten werd de toestrooming van Chinezen naar Java, zoo al niet geheel tegengegaan, dan toch krachtig belemmerd.

Tijdelijk voor drie jaren werd het verbod opgeheven, bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 16 Maart 1844 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 5).

Die opheffing gold, wel is waar, volgens de bewoordingen van het besluit, slechts Batavia, maar er is alle reden om het er voor te houden, dat ook elders de toelating weder plaats mogt hebben, daar bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 21 Mei 1846 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 16) werd bepaald, dat geen nieuweling *op eenige plaats van het eiland Java* zou mogen worden toegelaten *dan* onder borgstelling van twee zijner reeds gevestigde landgenooten, voor het kostende eener eventuele terugzending naar China, indien daartoe bevel mogt worden gegeven. Ware toch de opheffing van het verbod tegen den aanvoer van Chinezen slechts tot Batavia beperkt gebleven, zoo zou eene borgstelling slechts te Batavia noodig zijn geweest, en niet ook voor andere plaatsen op Java.

Het besluit van 21 Mei 1846 (dit zij hier nog ter loops aangemerkt) is nog in een ander opzigt merkwaardig, als zijnde het eerste stuk, waarbij voor de toelating van Chinezen eene belemmerende formaliteit wordt voorgeschreven, en wel eene, waaraan reeds sedert lang Europeanen, zelfs Nederlanders, onderworpen waren geweest. Er is zelfs reden om te gelooven, dat door dat besluit de tijdelijke opheffing van het verbod tot aanvoer van Chinezen bestendigd is geworden, en dat de aankomst en de toelating van Chinezen, behoudens de formaliteit der borgstelling, even als te voren weder ongehinderd hebben plaats gehad. Althans tot op den laatsten December 1859 vindt men geen enkel stuk meer in het *Staatsblad van Nederlandsch Indië*, dat voor het tegendeel zou kunnen pleiten.

Ondervond de toelating van Chinezen, met uitzondering van het verbod bij besluit van 14 November 1837 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 58), — een maatregel, die, zoo als wij gezien hebben, slechts tijdelijk werkte, — geene bijzondere belemmeringen, anders dan de eerst bij besluit van 21 Mei 1846 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 16) bepaalde borgstelling, ook ten aanzien van hunne vestiging werden hun geene moeijelijkheden in den weg gelegd.

Uit art. 28 van de hierboven reeds aangehaalde instructie voor den Kapitein en de Luitenants der Chinezen in en buiten Soerabaja, blijkt, dat de Chinesche nieuweling, om zich te Soerabaja te mogen vestigen, noodig had eene schriftelijke vergunning van den Resident, voor welk stuk hij aan den Kapitein zijner natie eene Spaansche mat moest uitkeeren. Vóór dat die vergunning was verleend, mogt hij zich niet naar andere plaatsen op Java begeven. Ofschoon deze instructie eerst bij ordonnantie van 27 November 1857 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 108) ook te Samarang van toepassing is verklaard, is het niet waarschijnlijk, dat daar op dit punt vroeger anders dan te Soerabaja zou zijn gehandeld. Zelfs laat het zich vermoeden, dat ook te Batavia, of waar ook elders Chinezen mogten worden toegelaten, hoezeer het Indisch Staatsblad ons daaromtrent in het onzekere laat, geen andere regel gegolden heeft.

Eenmaal de vergunning verkregen hebbende, om zich op de plaats zijner aankomst neder te zetten, — en het is niet te denken, dat de betaling daarvoor aan het hoofd zijner natie van eene Spaansche mat zal gestrekt hebben, om hem de verkrijging dier vergunning moeijelijk te maken, — was er niets, dat hem in den weg stond, om zich ook elders te vestigen. Alleen had hij noodig zich te voorzien van eenen reispas en van een certifikaat van het hoofd zijner natie, inhoudende zijnen naam en toenaam, met opgaaf van zijn beroep, zijne woonplaats en de plaats zijner bestemming.

Ofschoon eene aloude gewoonte, zoo het schijnt, medebragt, dat Chinezen, even als andere vreemde Oosterlingen, overal waar zij vestigingen hadden, zich moesten ophouden in eene afzonderlijke wijk onder een hoofd van hunne eigene natie, is er alle reden om te gelooven, dat, zoo daaraan op de hoofdplaatsen aan het Noorderstrand de hand werd gehouden, dit op meer binnenwaarts gelegen plaatsen minder plaats vond, en dat zij zich van lieverlede meer en meer met de inlandsche bevolking vermengden.

Op dit misbruik werd eerst bij resolutie van den Gouverneur-Generaal van 12 Augustus 1835 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 37) gewezen, en de hoofden der gewestelijke besturen werden tot de instandhouding der aloude gewoonte aangeschreven. Het schijnt, dat de in die resolutie vervatte last in eenen al te beperkenden zin is opgevat geworden, zoodat men de Chinezen plaatsen heeft doen ontruimen, waar zij zich gevestigd hadden, zonder in eene afzonderlijke wijk te zijn vereenigd [1]). Althans is dit op te maken uit een besluit van den Gouverneur-Generaal van 29 Augustus 1846 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 24), waaruit blijkt, dat de strekking van het vroegere besluit van 12 Augustus 1835 door de plaatselijke besturen niet goed was ingezien, daar die niet was geweest, om de Chinezen te verhinderen zich op eenige plaats, welke ook, te vestigen, maar om hen dáár, waar zij zich mogten hebben gevestigd, in eene afzonderlijke buurt of wijk vereenigd verblijf te doen houden. In allen geval, en misschien wel omdat de zaak nu eenmaal dien loop had genomen, werden de hoofden der plaatselijke besturen aangeschreven, om slechts te zorgen, dat de Chinezen zich in door die besturen aan te wijzen buurten of wijken zouden vestigen op de hoofdplaatsen van residentiën, of van regentschappen, ja zelfs van distrikten, voor zoo ver de ligging geschikt was tot het drijven van handel, zonder gevaar voor sluikerij.

In sommige, zoo niet in alle residentiën, schijnt evenwel aan deze laatste bepaling de hand niet te zijn gehouden, maar daarentegen het besluit van 12 Augustus 1835 in zijne meer uitgestrekte beteekenis te zijn toegepast. Wij vinden althans in het *Staatsblad van Nederlandsch Indië* drie stukken, welke dat vermoeden schijnen te bevestigen.

Bij het eerste, de publikatie van 6 Julij 1852 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 45), worden in de residentie Samarang tot verblijfplaatsen van Chinezen aangewezen, behalve Samarang zelve, de hoofdplaatsen der regentschappen Kendal, Demak, Grobogan en Salatiga, terwijl ook te Ambarawa hunne vestiging werd toegestaan. Andere door hen ingenomen plaatsen in die residentie moesten ontruimd worden. Uitzonderingen worden gemaakt ten behoeve van Chinezen, die óf bij de pachten en bij ondernemingen van landbouw worden gebezigd, óf in de te ontruimen plaatsen steenen, met pannen gedekte woningen van eene waarde van minstens *f* 300 mogten bezitten. Bij overgang van eigendom evenwel mogten die woningen niet weder door Chinezen betrokken worden.

Het tweede stuk, een besluit van den Gouverneur-Generaal van 31 Augustus 1854 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 64), heeft

[1]) Waarschijnlijk zelfs is het, dat men hen heeft doen verhuizen naar de hoofdplaatsen van residentiën, of wel, dat men hun hoogstens vergund heeft het verblijf op de hoofdplaatsen van regentschappen.

betrekking tot de residentie Rembang. Daarbij worden in die residentie tot verblijf der Chinezen aangewezen drie kampen te Rembang, Lassem en Toeban, met last tot ontruiming van niet minder dan 13 plaatsen in de afdeeling Rembang, en van 6 plaatsen in de afdeeling Toeban. De ontruiming moest in dier voege worden bewerkstelligd, dat, te beginnen met het jaar 1855, op aanwijzing van het plaatselijk bestuur, jaarlijks drie van de in het besluit aangeduide plaatsen door de Chinezen moesten zijn verlaten.

Het derde stuk, eene publikatie van 24 Januarij 1855 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 5), wijst voor het verblijf der Chinezen in de adsistent-residentie Krawang de hoofdplaatsen aan der vier distrikten Adiarsa, Sindang Kassie, Krawang en Tjabang-Boengin, met last tot ontruiming van alle andere dessa's in dat gewest, waar zij zich mogten hebben gevestigd. Dezelfde uitzonderingen, bij de publikatie betreffende de residentie Samarang gemaakt, ten behoeve van Chinezen, die bij de pachten en bij ondernemingen van landbouw gebezigd worden, of in het bezit van steenen woningen op de te ontruimen plaatsen zijn, worden ook in deze publikatie aangetroffen.

De bepaalde aanleiding tot deze exceptionele maatregelen wordt bij die stukken niet vermeld. Waarschijnlijk stonden zij in verband met, of waren zij het gevolg van de ontdekking van kwade praktijken en sluikerij op uitgebreide schaal, vooral van opium.

Overigens was geene enkele residentie op Java voor de Chinezen onvoorwaardelijk gesloten. Die, waar hunne toelating de meeste belemmeringen ondervond, was de residentie Preanger Regentschappen.

Het daar reeds onder de Compagnie, krachtens met de vroegere Vorsten dier gewesten aangegane overeenkomsten, bestaande stelsel eener algeheele levering van het koffijprodukt tegen eenen bepaalden prijs, was, onder vrijstelling van de landrente, zoowel door het Britsch tusschenbestuur, als later door Kommissarissen-Generaal voor de overneming der kolonie uit handen der Engelschen, behouden geworden en vorderde mitsdien de wering van allen, die zich met eenen ongeoorloofden handel in koffij zouden kunnen afgeven. In verband daarmede mogt geen Chinees zich daar zonder uitdrukkelijke vergunning vestigen. Uit eene resolutie van den Gouverneur-Generaal in rade van 6 Julij 1820 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 27) schijnt men te mogen afleiden, dat het toezigt, om geene Chinezen zonder vergunning toe te laten, sedert eenigen tijd niet streng was gehouden, zoodat bij dat besluit, behoudens de daarbij gemaakte uitzonderingen, last werd gegeven, om de Preanger Regentschappen te doen ontruimen door al de Chinezen, die niet in de termen dier uitzonderingen vielen. Dientengevolge werd de inwoning bij voortduring alleen toegestaan aan ambachtslieden, zoo als smeden, timmerlieden, metselaars en dergelijken, doch in klein getal, zooveel de behoefte eischte, en op de hoofdnegorijen, — voorts aan hen, die door een lang en rustig verblijf zich het vertrouwen des bestuurs hadden verworven, — eindelijk aan de zoodanigen, die óf in dienst waren bij, óf overeenkomsten hadden met eigenaren en administrateurs van partikuliere landen.

Onbekend met het getal Chinezen, tijdens die resolutie in de meergemelde residentie aanwezig, kunnen wij moeijelijk door eene vergelijking met het tegenwoordig cijfer der Chinesche bevolking aldaar nagaan, of en in hoever de resolutie, met al de daarbij toegestane uitzonderingen, ten gevolge heeft gehad de ontruiming door een bijzonder groot aantal Chinezen, dan wel of de maatregel slechts op eenige weinigen heeft gedrukt. Uit de percentsgewijze berekening, hierboven door ons gegeven [1], is evenwel gebleken, dat nergens op Java in verhouding tot de inlandsche bevolking het cijfer der Chinesche zoo gering is als in de Preanger Regentschappen [2]).

---

[1]) Zie pag. 612.

[2]) In de *Bijdragen tot de kennis der voornaamste Voortbrengselen van Nederlandsch Indië*, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, waarvan het 1e Stuk, handelende over de rijst, in 1860 het licht heeft gezien en alle blijken draagt, van te zijn zamengesteld door iemand, die meer dan eene gewone, oppervlakkige kennis van Java heeft, wordt op pag. 28 gezegd, dat de geheele rijsthandel in de Preanger-landen in handen is van Chinezen, die er geene geringe winsten uit halen, omdat zij de rijst, die te Batavia eenen gereeden aftrek vindt, wegens het moeijelijk vervoer over den Megamendoeng, tegen spotprijzen inkoopen. Daaruit zou dus blijken, dat er in de Preanger-landen, behalve een klein getal van ambachtslieden, nog andere Chinezen wonen, die zich met den handel bezig houden. Wij weten niet, of hetgeen daar gezegd wordt aangaande dien handel van Chinezen en de afwijzing door het Gouvernement, als strijdig met het bestaande stelsel, van een verzoek, gedaan door eenen ter goeder naam en faam staanden Euro-

Zelfs de Vorstenlanden, waarheen geen Europeaan zonder uitdrukkelijke toestemming van het Gouvernement zich mogt begeven, waren voor eene vestiging van Chinezen niet gesloten. Het is moeijelijk te bepalen, in hoever de maatregel van de intrekking der landverhuringen en de in verband daarmede gemaakte bepalingen omtrent het bezoeken dier Vorstenlanden, tot beide welke aangelegenheden betrekking hebben de publikatiën van 6 en 20 Mei 1823 (*Staatsblad van Nederlansdch Indië*, N°. 17 en 20), ofschoon hoofdzakelijk gerigt tegen Europeanen, ook op de Chinezen gedrukt en hun den toegang tot die gewesten bemoeijelijkt hebben. Waarschijnlijk is het, dat de uitzondering bij § *c* van het 4e lid der eerstgemelde publikatie, krachtens welke *groente-* en *pleizier-tuinen* en kleine stukken land, ter erlanging van padi, gras en andere behoeften of noodwendigheden voor huiselijk gebruik, bij voortduring in huur mogten genomen worden, zoo niet geheel, dan toch grootendeels ten behoeve van Chinezen is gemaakt.

In verhouding tot de inlandsche bevolking in de beide Vorstenlanden, stond het cijfer der Chinesche bevolking aldaar in 1857 nagenoeg op dezelfde hoogte als in Banjoewangi, dat in de hierboven gegeven percentsgewijze berekening de achtste is in de lijst der Gouvernements residentiën [1]).

In die gewesten zijn en blijven de Chinezen, even als andere vreemde Oosterlingen, ten gevolge van het nieuwe reglement op het huren en verhuren van gronden voor den landbouw in de rijken van Soerakarta en Djokdjokarta [2]), van het in huur nemen van zoodanige gronden uitgesloten; maar daarentegen blijkt het, dat elders in Gouvernements residentiën, waar gronden in partikuliere handen zijn gekomen, zij eigenaren zijn van een niet gering gedeelte daarvan.

Volgens de officiële Jaarlijksche Verslagen van den Minister van Koloniën hadden de gronden in het bezit van partikulieren eene uitgestrektheid:

in 1854	van . . .	$1,636,006^{16}/_{25}$	bouws
„ 1855	„ . . .	$1,769,566^{437}/_{500}$	„
„ 1856	„ . . .	$1,890,609^{556}/_{3000}$	„
„ 1857	„ . . .	$1,851,438^{2056}/_{3000}$	„

daarvan waren in handen van Chinezen:

in 1854	$321,327^{1}/_{5}$	bouws
„ 1855	$374,199^{1}/_{16}$	„
„ 1856	$335,110^{338}/_{500}$	„
„ 1857	375,653	„ [1])

en, terwijl de bevolking op de partikuliere landen in het algemeen bedoeg:

in 1854	846,720	zielen
„ 1855	877,771	„
„ 1856	926,067	„
„ 1857	935,933	„

waren daarvan op de landen in bezit van Chinezen:

in 1854	258,918	zielen
„ 1855	268,061	„ [2])
„ 1856	278,773	„
„ 1857	276,916	„

Percentsgewijs staat de verhouding van de aan Chinezen toebehoorende tot het geheel der partikuliere landen, als volgt:

Wat de uitgestrektheid aangaat:

in 1854	19.64 %
„ 1855	21.15 %
„ 1856	17.73 %
„ 1857	20.29 %

en wat de bevolking betreft:

in 1854	30.58 %
„ 1855	30.54 %
„ 1856	30.10 %
„ 1857	29.61 %

peaan, die lang op Java was geweest, om zich in de Preanger te mogen vestigen, ten einde daar handel te drijven en eenen rijstpelmolen op te rigten, waardoor de waarde van de rijst aanmerkelijk had kunnen stijgen, — of die beide bijzonderheden waar zijn; — maar zoo ja, dan zouden zij kunnen bijdragen, om de staatkunde van het Gouvernement tegenover Europeanen en Chinezen in een regt helder licht te plaatsen.

[1]) Zie pag. 612.

[2]) Vastgesteld bij ordonnantie van 21 Dec. 1857 (*Staatsblad voor Nederlandsch Indië*, N°. 116).

[1]) Waarschijnlijk is het, dat bovendien verscheidene partikuliere landen, in handen van Europeanen, aan Chinezen worden verhuurd. In dat geval zouden de hier gegeven cijfers meer bepaaldelijk aanwijzen, de uitgestrektheid gronden, die aan Chinezen *in eigendom* toebehooren.

[2]) In het verslag over 1855 (zie pag. 129 offic. uitg.) wordt het cijfer opgegeven van 67,319 zielen. Dit is blijkbaar eene fout. Men heeft daar de bevolking der partikuliere landen, toebehoorende aan inlanders, Arabieren en andere vreemde Oosterlingen, genomen voor die der Chinesche landen, en omgekeerd, de bevolking dezer laatsten gegeven aan de eerstbedoelden.

Blijkens den *Almanak voor Nederlandsch Indië van* 1860 [1]) zijn Chinezen belanghebbenden bij 17 Gouvernements suikerkontrakten, waarvan twee, *Karang Sambong* en *Tjiledoek*, met eenen aanplant van 700 bouws, in de residentie Cheribon; vier, te weten *Tjandi, Porrong, Tangoelangin, Ketabang*, met eenen aanplant van 1420 bouws, in de residentie Soerabaja; zeven, te weten *Wangoon-Redjo, Ardi-Redjo, Yoso-Winangoon, Dankbaarheid, Soeko-Redjo, Kawis-Redjo* en *Sarie-Redjo*, met eenen aanplant van 2171 bouws, in de residentie Pasoeroewan; een, *Djaboong*, met eenen aanplant van 265 bouws, in de residentie Probolinggo; en drie, te weten *Mingiran, Poerwosarie* en *Menang*, met eenen aanplant van 650 bouws, in de residentie Kediri [2]); eindelijk ook eene in de Preanger Regentschappen gevestigde onderneming voor de kultuur en bereiding van thee, genaamd *Sinagar*, met eenen aanplant van 300 bouws.

Het is hier welligt de geschiktste plaats, om nog kortelijk melding te maken van eene publikatie van den 8 November 1851 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 65), tegen bestaande geheime genootschappen onder de Chinezen, welker strekking zou kunnen leiden tot aanranding of ondermijning van het wettig gezag; wordende de deelnemers daaraan bedreigd met onvoorwaardelijke verwijdering uit Nederlandsch Indië. Ofschoon die publikatie in algemeene bewoordingen is vervat, en ook de gewestelijke besturen op Java, in verband met de uitvaardiging van dat stuk, werden aangeschreven, om een wakend oog te houden op de Chinesche bevolking in hunne residentiën, is het toch waarschijnlijk, dat de publikatie zelve minder het oog heeft gehad op de Chinesche bevolking van Java, althans dat de voorname aanleiding er toe moet worden gezocht in de bewegingen, die onder de Chinesche bevolking in de buitenbezittingen, meer bepaaldelijk op Borneo, plaats grepen en in die tijden met kracht van wapenen moesten onderdrukt worden.

Hebben wij in het voorafgegane de bepalingen nagegaan, volgens welke het den Chinezen niet moeijelijk is gemaakt, om zich op Java te vestigen, zelfs niet in de Preanger Regentschappen, alwaar aan de gestelde beperkingen niet streng de hand is gehouden, terwijl het niet ontbroken heeft aan bewijzen, dat de regering hen beschouwd heeft als een krachtig intermediair tot verlevendiging van den binnenlandschen handel, het zal dan ook geene bevreemding verwekken, dat men hen in hunne bewegingen over het eiland niet bijzonder heeft belemmerd.

Terwijl de Europeaan, zelfs hij, wien door den Gouverneur-Generaal de inwoning op Java was toegestaan, gebonden was aan de residentie, in welke hem op zijn verzoek het verblijf was toegestaan, zich van zijne woonplaats zonder vergunning van het plaatselijk bestuur niet verder dan tien palen mogt verwijderen, veel minder zijne woonplaats naar eene andere residentie mogt overbrengen zonder eene nieuwe vergunning van den Opperlandvoogd, kon de Chinees, zoodra hij, op Java aankomende, van den Resident ter plaatse, waar hij aan wal was gestapt, eene vergunning had verkregen, om zich daar te vestigen, zich verder naar andere gedeelten van het eiland begeven, mits hij zich voorzag van eenen reispas, die hem kosteloos [1]) moest worden verstrekt, en van een hem tegen betaling van 50 cents door het hoofd zijner natie af te geven certifikaat, bevattende vermelding van zijnen naam en toenaam, zijn beroep, zijne laatste woonplaats en de plaats zijner bestemming. Om dan op zijnen togt niet voor een verdacht persoon te worden aangehouden, viel hem, naar luid van het besluit van den Gouverneur-Generaal van 6 December 1816 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 25), niets anders te doen dan in elk distrikt, dat hij mogt doortrekken, zijnen pas te laten viseren door de hoogste plaatselijke autoriteit. Wij vinden overigens nergens vermeld, dat bij zijnen pas eene reisroute werd aangegeven, waarvan hij niet mogt afwijken, noch ook eenige bepaling, dat hij zich niet van den grooten weg mogt verwijderen [2]). Dit zou dan ook

---

[1]) Zie pag. 417 en volgg.

[2]) De totale aanplant voor deze 17 fabrieken bedraagt 5206 bouws of 12.81% van den totalen Gouvernements aanplant van suiker, die in 1857 eene uitgestrektheid besloeg van 40,645 bouws.

[1]) Hij stond in dit opzigt gelijk met den Javaan. Indien vóór het besluit van 27 Januarij 1852 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 9) nog hier en daar van hem al eenige betaling voor den pas werd geëischt, dan blijkt het uit dat besluit, dat, hoezeer men zich beriep op een billet der Indische regering van den 16n van Sprokkelmaand 1811, die betaling niet in de bedoelingen van het Gouvernement had gelegen, zoodat zij moest worden *verboden*.

[2]) Gelijk dit een en ander ten aanzien van reizende Europeanen was bepaald. Ook blijkt het niet, dat Residenten maandelijks aan den Gouverneur-Generaal opgaaf moesten doen van aan Chinezen verleende paspoorten, even als zulks ten aanzien van Europeanen was voorgeschreven. De pu-

moeijelijk zijn overeen te brengen met de omstandigheid, dat hij, vóór de resolutie van 29 Augustus 1846 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 24), blijkens die van 12 Augustus 1835 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 37) zich in elke dessa mogt vestigen, mits daar voor zijnen landaard slechts eene afzonderlijke buurt, onder een eigen hoofd, aanwezig was, ter voorkoming, dat hij zich met de inlandsche bevolking ten eenenmale vermengde.

In zijne aanrakingen met de bevolking, en die, voor zoo veel hij niet bij de pachten betrokken was of gebezigd werd, geheel van commerciëlen aard waren, verlangde het Gouvernement hem zoo weinig bemoeijelijkt te zien, dat bij de zoo even aangehaalde resolutie van 29 Augustus 1846 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 24), ofschoon daarbij eenigzins werd beperkt de vroegere latitude, de Residenten werden aangeschreven, om, mits er geen gevaar voor sluikerij aanwezig was, de vestiging van Chinezen zelfs in hoofdplaatsen van distrikten toe te laten, wanneer die voor den handel goed gelegen waren.

Het bepaalde bij het achtste lid der publikatie van Kommissarissen-Generaal van 11 Julij 1817 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 43), volgens hetwelk door Chinezen, Arabieren en andere vreemde Oosterlingen niets op crediet aan den inlander mogt worden verkocht, zoo zij nog van kracht mogt zijn, heeft betrekking tot de Preanger Regentschappen, Krawang en eenige daaraan grenzende gedeelten van Cheribon, en is nooit elders op Java in toepassing gebragt. Het is toch van algemeene bekendheid, dat op Java het groote middel, waardoor de Chinees zich meester maakt van het produkt van den inlander, bestaat in het geven daarop van voorschotten, die meestal ver beneden de waarde van de te doene levering zijn en zeer dikwijls, zoo niet altijd, verstrekt worden in goederen [1].

Evenmin kan de publikatie van 9 Januarij 1821 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 5) geacht worden de Chinezen in hunne speculatiën bijzonder te hebben belemmerd. Ofschoon de formule, dat het stuk ook in de Chinesche talen moest worden gepubliceerd, er niet aan ontbreekt, is het zelfs te betwijfelen, of men met den daarbij genomen maatregel beoogd heeft, de Chinezen te treffen.

Het considerans dier publikatie beweerde, dat het oprigten van pakhuizen of het vestigen van handelsétablissementen op plaatsen, gelegen buiten het dadelijk toezigt der plaatselijke autoriteiten, veelal de strekking had, om aan den inlander op eene middellijke wijze de vrije beschikking over zijn produkt te ontnemen, — om tevens het doen van voorschotten op het gewas te bevorderen, — en om in allen geval den inlander terug te houden van het voeren van zijn produkt naar die plaatsen, waar eene vrije en talrijke mededinging de hoogste prijzen belooft, weshalve, om den inlander tegen benadeeling te beschermen, het, zonder schriftelijke vergunning van de plaatselijke autoriteiten, opslaan van de bedoelde pakhuizen of het vestigen van handelsétablissementen elders dan op eenigen afstand van de verblijfplaatsen der Residenten, werd verboden.

Hoe kon zulk een verbod de Chinezen treffen, die, zoo als wij gezien hebben, in den tijd, waarin de publikatie werd uitgevaardigd, zich overal mogten vestigen, en dus overal buiten het oog van den Resident in de gelegenheid waren, om den inlander zijn produkt afhandig te maken? [1]) Dit zoo zijnde, kon de maatregel niet anders dan de concurrentie van Europeanen voor de Chinezen meer en meer onbeduidend maken.

Wij kunnen, in verband tot dit punt, nog kortelijk stilstaan bij de publikatiën van 5 Januarij 1819 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 10) en van 25 December 1838 (N°. 50), beiden betrekking hebbende tot het aangaan en registreren bij de hoofden der gewestelijke besturen, na behoorlijk onderzoek, van overeenkomsten met de inlandsche bevolking. Volgens het eerste stuk evenwel moesten die

---

blikatie van 20 Mei 1823 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 20) waarbij dit laatste werd bevolen, is wel in 1821 weder ingetrokken, maar op de bijzonderheid moet toch worden gewezen, als een bewijs, hoe in sommige tijden de Europeaan, de eigen landaard, zelfs in het oog der regering, veel meer dan een Chinees het voorwerp was van wantrouwen.

[1]) Er zijn personen, die, door een langdurig verblijf in de binnenlanden, beweren in staat te zijn, met eenen opslag van het oog de velden te kunnen aanwijzen, waarvan het gewas door voorschotten aan Chinezen is verpand. Zulke velden onderscheiden zich in den regel van andere door eene meer zorgvuldige behandeling, waarover de crediteur gestadig het oog laat gaan.

[1]) Die publikatie, daargelaten de zeer bekrompene zienswijze, die in het considerans doorstraalt, levert weder eene bijdrage van de staatkunde, betrekkelijk tegenover Europeanen en Chinezen gevolgd.

overeenkomsten worden gesloten met elken dessa-bewoner individuëel, terwijl het latere het bezigen van het intermediair der hoofden en oudsten voorschreef.

Het is niet noodig terug te komen op hetgeen hierboven reeds is in het midden gebragt omtrent deze beide publikatiën [1]). Genoeg zij het hier op te merken, dat, zoo al de daarin vervatte bepalingen ook voor Chinezen en andere vreemde Oosterlingen, naar luid van de sacramentele slotformule eener publiceering in de inlandsche en Chinesche talen, verbindende mogten heeten, zij het daarom toch niet waren, om de eenvoudige reden, dat Chinezen niet noodig hebben door overeenkomsten te verkrijgen, wat hun veel gemakkelijker valt door middel van voorschotten. Wel was er bepaald, dat, zonder registratie bij den Resident, overeenkomsten, met den inlander aangegaan, ongeldig waren; maar de Chinezen gaan in den regel geene overeenkomsten aan en zorgen slechts dat de voorschotten, die zij aan den inlander op zijn gewas verstrekken, zoo aanzienlijk niet zijn, dat de kansen van verlies bij niet nakoming eenigzins zouden kunnen opwegen tegen de winst, bij naleving der door den inlander aangegane verbindtenissen; en veelal wordt het voorschot zelfs niet dan onder waarborg van eenig onderpand verleend.

Voornamelijk door de pachten, en in het bijzonder door de opiumpacht, die in elke residentie de plaatsing op verschillende punten van een aantal madat-kitten [2]) vordert, zijn de Chinezen in de gelegenheid hunnen handel met den inlander te drijven. Dikwijls is de hoofd-opiumpachter in eene residentie, zoo niet de eenige, dan toch de grootste handelaar, en zijn niet alleen de menschen, die hij bij de amfioenkitten in dienst heeft, maar ook de meeste houders van toko's of winkels van hem afhankelijk. Daardoor ontstaat zoowel in hun, als in zijn belang eene zamenwerking, krachtig genoeg om, zelfs zonder formele overeenkomsten, den inlander te houden aan de getrouwe vervulling van door hem aangegane verbindtenissen, al mogt deze hebben ingezien, dat ze niet voordeelig voor hem zijn.

Van de heffingen en lasten, waaraan de Chinezen op Java sedert 1816 zijn onderworpen geweest, valt het niet gemakkelijk een goed overzigt te geven, eensdeels wegens de soms zeer ingewikkelde redactie der daarover handelende verordeningen, anderdeels omdat bij den aanvang vele dier heffingen plaats vonden krachtens verordeningen van vroegeren tijd, terwijl ook in sommige gevallen in het *Staatsblad van Nederlandsch Indië* leemten aangetroffen worden, die den indruk geven, alsof omtrent de vraag, wat al en wat niet daarin geplaatst moet worden, niet altijd naar dezelfde vaste regelen is te werk gegaan.

Van de betaling te Batavia, Samarang en Soerabaja van *f* 1.80 voor elken Chineschen nieuweling en ter laatstgemelde plaats van *f* 2.50 voor de vergunning tot zijne vestiging, kan hier gevoegelijk worden gezwegen. Die betalingen toch geschiedden slechts voor eens, en kunnen daarom, alsook omdat niet 's lands kas er door gebaat wordt, bezwaarlijk onder de geregelde heffingen worden gerangschikt.

Evenzoo kunnen de heffingen, die krachtens het, bij besluit van den Kommissaris-Generaal van 31 Mei 1828 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 46) vastgesteld reglement voor het collegie van Boedelmeesteren ten behoeve van het Chineesch hospitaal verschuldigd waren [1]), bezwaarlijk als belastingen ten behoeve van 's lands kas worden beschouwd, en kunnen zij met stilzwijgen worden voorbijgegaan.

Verder kunnen de belastingen of heffingen, welke van algemeenen aard zijn, buiten aanmerking blijven, en kan het overzigt zich dus bepalen bij die opbrengsten, welke bijzonder op Chinezen drukken, zoo als:
het hoofdgeld,
de belasting op het bedrijf,
de pacht op het slagten van varkens,
de pacht van den Chineschen tabak en
de pacht op de Chinesche dobbelspelen.

---

[1]) Zie hierboven pag. 585, 2e kol.

[2]) Huisjes, waarin het opium in het klein wordt verkocht en verbruikt, gelijk hier te lande de kroegen voor den verkoop van sterken drank.

[1]) Die heffingen werden gevorderd:
a. voor het verleenen van trouwbrieven aan Chinezen,
b. voor het begraven van Chinezen met meerdere of mindere staatsie,
c. voor het uitvoeren naar China van Chinesche lijken,
d. voor den uitvoer naar China, door of voor rekening van Chinezen, van gemunt goud of zilver,
e. wegens collaterale successieregten op Chinesche boedels,
f. van aankomende Chinesche jonken,
g. voor het verleenen van titulaire of honoraire rangen aan Chinesche hoofden.

Het bedrag van deze laatste heffing werd vastgesteld bij resolutie van 11 Maart 1819 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 32).

Van geene belasting valt het zoo moeijelijk, naar aanleiding van hetgeen daaromtrent in het *Staatsblad van Nederlandsch Indië* voorkomt, een duidelijk overzigt te geven, als van het hoofdgeld.

Toen in 1829, bij resolutie van 24 Februarij (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 19), nieuwe bepalingen betreffende den huistaks werden gemaakt, en die belasting daarbij voor de Chinezen, voor zoover zij geen landbouwers of ambtenaren waren, werd gesteld op *f* 1 tot *f* 20 's jaars, werd bij art. 12 der resolutie bevolen, dat door de nieuwe regeling van den huistaks alle heffingen van hoofdgelden en belastingen, door vreemde inlandsche natiën aan hunne hoofden, zouden komen te vervallen. Bij art. 13 der resolutie werden de Vorstenlanden [1]), alsmede de residentiën Batavia [2]), Preanger Regentschappen, en Madura en Soemanap, van de toepassing der nieuwe bepalingen voorloopig uitgezonderd.

Naar aanleiding van die twee artikelen zou men het er voor moeten houden, dat in de andere, onder het onmiddellijk bestuur van het Gouvernement staande residentiën [3]), een hoofdgeld werd geheven, wel niet ten behoeve van 's lands kas, maar van de Chinesche hoofden, dat door de nieuwe regeling van den huistaks kwam te vervallen. Ondertusschen vindt men in het *Staatsblad van Nederlandsch Indië* voor de dagteekening der hier bedoelde resolutie geene bepalingen, welke die gevolgtrekking zouden kunnen wettigen, zoodat, indien er in de niet uitgezonderde Gouvernements residentiën werkelijk eenige heffing van hoofdgelden destijds mogt hebben plaats gehad, zulks waarschijnlijk geschiedde krachtens vroegere, vóór de weder inbezitneming van Java, in 1816, bestaande verordeningen.

Maar wat den stand van zaken met betrekking tot de niet uitgezonderde Gouvernements residentiën vóór en ná de resolutie van 24 Februarij 1829 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 19) nog duisterder maakt, is de omstandigheid, dat eenige dagen te voren, en wel bij besluit van den Kommissaris-Generaal van 2 Februarij 1829 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 10), onder meer andere stukken, ook werd vastgesteld eene instructie voor den Kapitein en de Luitenants der Chinezen te Soerabaja, bij art. 16 van welk stuk eene heffing van een hoofdgeld van *f* 6 werd bepaald. Daar nu Soerabaja behoorde tot de residentiën, alwaar de resolutie van 24 Februarij 1829 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 19) in werking moest worden gebragt, zou men natuurlijk moeten denken, dat door die resolutie de heffing van het hoofdgeld moest komen te vervallen, al zij het, dat die heffing slechts eenige dagen te voren was bepaald. Ondertusschen vindt men in dat zelfde jaar, onder N°. 51 van het *Staatsblad van Nederlandsch Indië*, eene resolutie van 7 Julij (dus van ruim vier maanden latere dagteekening), volgens welke het te Soerabaja te heffen hoofdgeld in dier voege moest worden verdeeld, dat:

$^2/_5$ zouden zijn voor het land,
$^2/_5$ voor den Kapitein der Chinezen,
$^1/_5$ voor het Chinesche hospitaal.

Er is nog eene andere bijzonderheid, welke den staat van zaken met betrekking tot het hoofdgeld in de onder de werking der resolutie van 21 Februarij 1829 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 19) vallende Gouvernements residentiën niet helderder maakt. Daaronder behoorde de residentie Samarang, en daar had dus volgens de bepalingen dier resolutie de heffing van een hoofdgeld moeten ophouden.

Ondertusschen vindt men bij de publikatie van 1 October 1849 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 52), onder meer andere stukken, sub L^a. N de voorwaarden vastgesteld van de pacht van het hoofdgeld der Chinezen te Samarang [1]), 'twelk daarbij gesteld wordt op *f* 6 voor elken Chinees tusschen den ouderdom van 15 en 60 jaren, en op *f* 3 voor hen, die tusschen de 60 en 70 jaren oud waren, zoodat vrijgesteld werden die beneden de 15 en boven de 70 jaren oud waren [2]).

---

[1]) Waartoe destijds nog behoorden de later aan het Gouvernement afgestane gewesten Banjoemaas, Bagelen, Madioen, Kediri en Patjitan.

[2]) Waaronder, krachtens het besluit van den Kommissaris-Generaal van 21 September 1826 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 58), ressorteerden de assistent-residentiën Buitenzorg en Krawang.

[3]) Te weten Bantam, Cheribon, Tagal, Pekalongan, Samarang, Japara, Rembang, Soerabaja, Pasoeroewan en Bezoeki, waaronder resorteerden Probolinggo en Banjoewangi.

[1]) Art. 1 dier voorwaarden is nog al curieus. Immers terwijl daarbij gezegd wordt, dat er slechts één pachter zal zijn in de *residentie* Samarang, wordt er tevens bijgevoegd, dat zijne pacht zich zal uitstrekken tot de *stad en voorsteden* van Samarang.

[2]) Ook werden vrijgesteld zij, die uit hoofde van ziekte of gebreken niet in hun onderhoud konden voorzien; voorts de Chinesche Hoofden, alsook de Boedel- en Wijkmeesters.

Uit het slot dier voorwaarden blijkt, dat zij, ofschoon in 1849 eerst in het *Staatsblad van Nederlandsch Indië* opgenomen, reeds bij eene niet daarin voorkomende resolutie van 25 September 1836, N°. 43, waren geärresteerd, en dat dus waarschijnlijk reeds van toen af, zoo niet eerder, eene heffing van hoofdgeld, bij wijze van verpachting, te Samarang had plaats gevonden.

Hetgeen verder met die heffing te Samarang heeft plaats gegrepen, kan niet strekken, om den staat van zaken aldaar helderder te maken.

Bij publikatie van 16 December 1851 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 76) werd zij ingetrokken, in verband tot de nieuwe regeling der belasting op het bedrijf bij publikatie van dien zelfden dag (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 75). Had dien ten gevolge eene heffing van het hoofdgeld te Samarang weder opgehouden, twijfelachtig is het, of dit nu nog aldaar het geval is. Immers bij ordonnantie van 25 November 1857 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 108) werd zonder eenige restrictie voor Samarang van toepassing verklaard, de in 1829 door den Kommissaris-Generaal voor den Kapitein en de Luitenants der Chinezen te Soerabaja vastgestelde instructie, krachtens art. 16 van welk stuk, zoo als wij gezien hebben, een hoofdgeld moest geheven worden.

Bij dat alles komt dus nog de vraag, hoe het te Soerabaja met de heffing van een hoofdgeld der Chinezen gesteld is?

Moest de nieuwe regeling der belasting op het bedrijf, bij publikatie van 16 December 1851 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 75), de intrekking van het hoofdgeld te Samarang bij het daarop volgend nommer van het *Staatsblad van Nederlandsch Indië* ten gevolge hebben,— waarom werd dan niet gelijktijdig het hoofdgeld ook te Soerabaja ingetrokken? Kon daarentegen het hoofdgeld te Soerabaja beschouwd worden als van zelf te zijn ingetrokken door de nieuwe regeling der belasting op het bedrijf, waarom was er dan voor Samarang eene afzonderlijke uitdrukkelijke intrekking noodig? Eindelijk, moest het hoofdgeld bij voortduring te Soerabaja worden geheven, waarom dáár en niet te Samarang?

Kan men naar aanleiding van de in het *Staatsblad van Nederlandsch Indië* voorkomende verordeningen op het stuk der heffing van een hoofdgeld te Samarang en Soerabaja niets met zekerheid aanwijzen, daardoor wordt het eenigzins gewaagd, om met betrekking tot dat hoofdgeld den werkelijken staat van zaken aan te roeren in de andere residentiën, die noch bij de resolutie van 24 Februarij 1828 (*Staatsblad van Nederlandsch Indie*, N°. 19), noch bij de publikatie van 16 December 1851 (*Staatsblad van Nederlandsch Indie*, N°. 75), werden vrijgesteld van de toepassing der daarbij gemaakte regelingen omtrent de belasting van den huistaks of op het bedrijf.

Hoe het daarentegen met het hoofdgeld vroeger zoowel als later gesteld is in die gewesten, welke in de twee zoo even aangehaalde verordeningen uitdrukkelijk, hoezeer voorloopig, van de toepassing er van werden vrijgesteld, zoo als Batavia, Preanger-Regentschappen, Buitenzorg, Krawang, Soerakarta, Djokdjokarta en het eiland Madura, is eene vraag, die uit het *Staatsblad van Nederlandsch Indië* niet is te beantwoorden, dan alleen voor zoo ver betreft Batavia en het eiland Madura.

Wat aangaat de residentie Batavia, uit het *Staatsblad van Nederlandsch Indië* blijkt niet, of, en zoo ja, hoeveel aan hoofdgeld aldaar van de Chinezen is geheven, voordat bij besluit van den Kommissaris-Generaal van 17 November 1829 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 112), onder meer andere, ook werden gearresteerd de voorwaarden voor de verpachting van het hoofdgeld der Chinezen in de stad en ommelanden van Batavia.

Ofschoon, tijdens het nemen van dat besluit, de afdeelingen Buitenzorg en Krawang onder den Resident van Batavia ressorteerden, en dus in zekeren zin een onderdeel van de residentie Batavia uitmaakten, is het evenwel niet aannemelijk, dat zij begrepen waren in de benaming van *Ommelanden van Batavia*, eene uitdrukking, die vroeger steeds en nu nog gebezigd wordt van al hetgeen, buiten het distrikt der stad Batavia zelve, bepaaldelijk behoorde tot het grondgebied van de eigenlijk zoogenaamde residentie.

Bij die voorwaarden werd bepaald:

1°. dat de pacht zich alleen zou uitstrekken over het distrikt der stad, waarvan de limites werden aangegeven, terwijl

2°. in de Ommelanden het hoofdgeld niet zou worden verpacht, maar geheven ten voordeele van den Kapitein der Chinezen.

Voor het distrikt der stad werd de heffing bepaald:

a. op *f* 1.33½ per hoofd 's jaars voor de zoogenaamde Chinesche koelies, en

b. op 25 cents 's maands voor alle andere Chinezen, die onder die benaming niet vielen.

Voor de Ommelanden werd het hoofdgeld gesteld op *f* 1 per hoofd.

Van de belasting werden vrijgesteld:

a. die beneden de 14 en boven de 60 jaren oud waren,
b. die door ziekte of andere gebreken in hun onderhoud niet konden voorzien, en
c. de Chinesche Officieren, Boedelmeesters, Wijkmeesters, en zij die als hoofden de wachten waarnamen.

Bij publikatie van 1 October 1849 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 52) werden sub L^a. M. weder voorwaarden omtrent die pacht bekend gemaakt, waarbij dezelfde heffingen en vrijstellingen waren behouden, die in 1829 waren bepaald; maar terwijl volgens de voorwaarden van 1829 de pacht zich bepaalde tot het distrikt der stad en in de Ommelanden de heffing, hoe dan ook, geschiedde ten voordeele van den Kapitein der Chinezen, moest nu de pacht zich over de geheele residentie uitstrekken.

Na die publikatie vindt men in het *Staatsblad* jaarlijks [1]) melding gemaakt van die middelen, welke verpacht worden, en daaronder ook de pacht van het hoofdgeld te Batavia, zonder eenige verandering, althans voor zoo veel aangaat het bedrag der belasting en den omvang der pacht, zoodat het er voor gehouden kan worden, dat tot in het jaar 1860 de staat van zaken met betrekking tot die pacht dezelfde is gebleven, als bij de regeling van 1849 [2]) werd vastgesteld.

Van eene heffing van hoofdgeld op het eiland Madura vindt men het eerst melding gemaakt in de reeds meermalen aangehaalde publikatie van 1 October 1849 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 52), waarbij sub L^a. O. de voorwaarden voor de verpachting werden bekend gemaakt.

Uit dat stuk blijkt:

1°. dat die voorwaarden reeds waren gearresteerd bij eene in het *Staatsblad* niet opgenomen resolutie van 18 October 1831, N°. 5,
2°. dat de te heffen belasting bedraagt *f* 6 per hoofd [1]), en
3°. dat daarvan vrijgesteld werden:
   a. die beneden de 14 of boven de 60 jaren oud waren,
   b. die wegens ziekten of gebreken niet in hun onderhoud kunnen voorzien,
   c. de Chinesche Officieren.

Uit de jaarlijksche publikatiën of ordonnantiën betreffende diverse pachten in het *Staatsblad* geplaatst [2]), blijkt, dat die pacht tot dus ver onveranderd is gebleven, met dien verstande evenwel, dat, terwijl tot in het jaar 1859 het geheele eiland in de pacht was begrepen, in 1860 het regentschap Pamakassan daarvan werd uitgezonderd, zonder dat het blijkt waarom.

De belasting op het bedrijf komt onder de zeer oneigenaardige benaming van *huistaks* het eerst voor in het besluit van Kommissarissen-Generaal van 4 Januarij 1819 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 5). Uit dat stuk, waarbij eenige voorloopige bepalingen werden gemaakt omtrent den aanslag en de inning van de onder het Britsch tusschenbestuur in werking gebragte landrente, blijkt [3]), dat niet alleen van Javanen, die geen landbouwers waren en dus geene velden hadden, waarvan landrente verschuldigd was, maar ook van Chinezen eene

---

[1]) De daartoe betrekkelijke publikatiën of ordonnantiën, zijn:

voor 1850,	*Staatsbl. v. Ned. Indië*	van	1849,	N°.	52;
„ 1851,	„ „ „ „	„	1850,	„	34;
„ 1852,	„ „ „ „	„	1851,	„	62;
„ 1853,	„ „ „ „	„	1852,	„	73;
„ 1854,	„ „ „ „	„	1853,	„	88;
„ 1855,	„ „ „ „	„	1854,	„	73;
„ 1856,	„ „ „ „	„	1855,	„	67;
„ 1857,	„ „ „ „	„	1856,	„	68;
„ 1858,	„ „ „ „	„	1857,	„	78;
„ 1859,	„ „ „ „	„	1858,	„	103;
„ 1860,	„ „ „ „	„	1859,	„	71.

[2]) Of liever van 1836, want uit het slot der in 1849 gepubliceerde voorwaarden blijkt, dat zij reeds in 1836 waren gearresteerd bij eene resolutie van 25 September van dat jaar, N°. 43, welk stuk evenwel toen niet in het *Staatsblad* is opgenomen.

[1]) Uit art. 1 der voorwaarden zou men moeten opmaken, dat reeds vroeger, dat is te zeggen vóór de resolutie van 18 October 1831, een hoofdgeld van *f* 6, hetzij bij verpachting of op eene andere wijze, was of werd geheven.

[2]) Zie de opgave daarvan in de 1e noot der voorgaande kolom.

[3]) Zie art. 11 van het aangehaald besluit.

belasting werd geheven onder den naam van *huistaks*. De aanslag en de opbrengst dezer belasting mogten niet op de registers voor de landrente worden gebragt. Daarvan moesten speciale registers gehouden worden, en wel afzonderlijk voor Javanen en Chinezen. Het bedrag der belasting werd daarbij evenwel niet opgegeven.

Uit de resolutie van 2 October 1829 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 97) zou men moeten opmaken, dat men hier en daar geen helder begrip heeft gehad van den huistaks, en die belasting wel eens verwarde met het middel van verponding, in weêrwil dat bij artt. 16 en 17 der bij publikatie van 28 Januarij 1823 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 5) vastgestelde ordonnantie op de heffing van het middel der verponding, was gezegd, dat de huistaks was eene personele belasting, en dat de huizen, tot welke geen eigendom van grond behoorde en die in den huistaks waren aangeslagen, voorloopig van het middel der verponding vrijgesteld zouden zijn.

Eerst uit de resolutie van 28 December 1824 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 47) blijkt, dat destijds de huistaks voor de Javanen bedroeg van *f* 1 tot *f* 3, terwijl daarmede niet mogt worden verward de zwaardere belasting, welke onder die benaming in sommige residentiën werd geheven. Bij de resolutie van 24 Februarij 1829 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 19) werden al de Javanen, geen landbouwers of ambtenaren zijnde, onderworpen aan den huistaks, die daarbij werd gesteld op *f* 1 tot *f* 5, met bepaling evenwel, dat die belasting, waarvan provisioneel werden uitgezonderd de Vorstenlanden, Batavia, Preanger Regentschappen, alsook Madura en Soemanap, in de overige residentiën eerst ná de herstelling der rust zou worden ingevoerd, zoodat voorloopig nog het vroeger cijfer van *f* 1 tot *f* 3 bij voortduring zou worden geheven.

Ten aanzien van de Chinezen evenwel, voor wie (alsook voor de overige Oostersche natiën) bij artikel 3 dier resolutie de huistaks werd gesteld op *f* 1 tot *f* 20, werd dat uitstel niet noodig geacht; alleen werd bij artikel 12 nog bepaald, dat door die heffing moesten vervallen alle heffingen en belastingen, door vreemde inlandsche natiën aan hunne Hoofden opgebragt wordende.

Ten aanzien van de Chinezen is het waarschijnlijk, dat de huistaks, nadat bij resolutie van 19 Mei 1832 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 24), ook deze natie in de nieuwe aan het Gouvernement afgestane residentiën [1]) daaraan was onderworpen, steeds is geheven op den in 1829 bepaalden voet, totdat bij publikatie van 16 December 1851 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 75) de belasting op het bedrijf [2]) eene nieuwe regeling onderging, waarbij zij werd verdeeld in twaalf klassen, voor welke het bedrag liep van *f* 1 tot *f* 500. Hoogstwaarschijnlijk heeft door die nieuwe regeling de heffing voor de Javaansche bevolking geene groote veranderingen ondergaan, en zal denkelijk het in vergelijking van vroeger zoo aanzienlijk hooger cijfer der belasting zijn bepaald met het oog op de geringe heffingen, waaraan tot dus ver welgestelde Chinezen en andere vreemde Oosterlingen waren onderworpen geweest.

Bij eene publikatie van 30 October 1857 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 99) werd die belasting weder op nieuw geregeld, waarbij, met afschaffing evenwel der vorige klassifikatie, het cijfer der belasting van *f* 1 tot *f* 500 behouden bleef. Maar terwijl bij de publikatie van 1851 Batavia, Buitenzorg, de Preanger Regentschappen, Krawang, Soerakarta, Djokdjokarta en het eiland Madura van de toepassing der belasting voorloopig werden uitgezonderd, werd bij die van 1857 Krawang daaronder begrepen.

Wat, met betrekking tot deze belasting, in de geëxcipieerde gewesten gold of gelden moest, is uit het *Staatsblad* niet met zekerheid aan te wijzen. Wel werd bij art. 15 der laatstgemelde publikatie bepaald, dat in de uitgezonderde gewesten de bestaande verordeningen voorloopig in werking moesten blijven, maar nergens vindt men in het *Staatsblad* eenig besluit, waaruit is op te maken, wat die verordeningen behelzen, zoodat het waarschijnlijk is, dat daar sprake is van bepalingen van vroegeren tijd [3]).

---

[1]) Te weten: Banjoemaas, Bagelen, Madioen, waaronder destijds Patjitan ressorteerde, en Kediri.

[2]) Die benaming werd aan den *huistaks* gegeven bij besluit van 8 Junij 1837 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 26).

[3]) Het is toch niet wel aan te nemen, dat men met die vroegere verordeningen bedoeld heeft de heffing van den huistaks, zoo als die voor Javanen, Chinezen en andere Oostersche natiën was bepaald bij de reeds aangehaalde resolutie van 24 Februarij 1829 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 19). Immers werden daarbij dezelfde residentiën en afdeelingen uitgezonderd, als in 1851 en 1857; wel is waar voorloopig, maar nergens blijkt, dat aan die provisionele exceptie later een einde is gemaakt.

Voor de stad en voorsteden van Batavia bestonden afzonderlijke verordeningen omtrent de heffing van den huistaks of belasting op het bedrijf, waarvan evenwel het bedrag in het *Staatsblad* niet eerder wordt opgegeven, dan bij het besluit van den Kommissaris-Generaal van 24 November 1829 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 115), houdende vaststelling van de voorwaarden voor de pacht der belasting op de neringen, beroepen, hanteringen en bedrijven onder de inlandsche, Chinesche en andere daarmede gelijk staande natiën, in het distrikt der stad en voorsteden van Batavia. — Uit het 1e lid van het besluit blijkt, dat de nieuwe belasting strekte ter vervanging van den vroeger geheven huistaks, alsmede van de pacht der belasting op de groentekramen en winkels. De nieuwe belasting zou verschuldigd zijn volgens eene bij het besluit gevoegde klassifikatie, die evenwel geene maand later, bij besluit van 20 December 1829 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 128), weder werd veranderd.

Bij dat latere stuk werden de belastingschuldigen in zeven klassen verdeeld en het bedrag der belasting bepaald:

voor de	1e	klasse op	*f* 15.—	's maands,	
〃 〃	2e	〃 〃 〃	10.—	〃	
〃 〃	3e	〃 〃 〃	8.—	〃	
〃 〃	4e	〃 〃 〃	5.—	〃	
〃 〃	5e	〃 〃 〃	3.—	〃	[1]
〃 〃	6e	〃 〃 〃	2.—	〃	
〃 〃	7e	〃 〃 〃	1.50	〃	[2]

Die regeling bleef in stand totdat eene nieuwe klassifikatie werd vastgesteld, die, ofschoon eerst in 1849, bij publikatie van 1 October (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 52) [3], ter algemeene kennis gebragt, blijkt reeds te zijn gearresteerd bij resolutie van 31 October 1832, N°. 31, zoodat waarschijnlijk reeds in 1833 de heffing naar de nieuwe klassifikatie eenen aanvang heeft genomen.

[1]) Eenige der in deze klasse vallende beroepen konden volstaan met de betaling van 10 cents voor elken dag waarop het beroep werd uitgeoefend.

[2]) Eenige der in deze klasse vallende beroepen konden volstaan met de betaling van 6, andere met de betaling van 5 cents voor elken dag, waarop het beroep werd uitgeoefend.

[3]) Zie de sub La. F. bij die publikatie gevoegde voorwaarden voor de pacht der belasting.

Daarbij werden de belastingschuldigen in 8 klassen verdeeld, en de belasting bepaald:

voor de	1e	klasse op	*f* 15.—	's maands,	
〃 〃	2e	〃 〃 〃	12.—	〃	
〃 〃	3e	〃 〃 〃	8.—	〃	
〃 〃	4e	〃 〃 〃	5.—	〃	
〃 〃	5e	〃 〃 〃	4.—	〃	
〃 〃	6e	〃 〃 〃	3.—	〃	[1]
〃 〃	7e	〃 〃 〃	2.—	〃	[2]
〃 〃	8e	〃 〃 〃	1.50	〃	[3]

Tot het jaar 1860 blijkt, althans volgens het *Staatsblad*, niet, dat in die klassifikatie of in het bedrag der belasting verder eenige verandering is gebragt.

Eene belasting op rijtuigen en paarden, de laatste bekend onder de benaming van het oorgeld der paarden, schijnt volgens de publikatie van 27 November 1818 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 79), waarschijnlijk krachtens vroegere verordeningen, tijdens de weder-inbezitname der kolonie te hebben bestaan. Die belasting werd slechts te Batavia, Samarang en Soerabaja geheven, doch was in de laatstgemelde plaats in onbruik geraakt; weshalve bij de aangehaalde publikatie de heffing er van op nieuw wordt bevolen, edoch zonder opgaaf van het bedrag der belasting, of van de personen, op wie zij in het bijzonder drukte.

De aan den Kommissaris-Generaal Burggraaf du Bus de Ghisignies gegeven last tot het invoeren van bezuinigingen in de uitgaven, en het meer produktief maken der ontvangsten, gaf hem aanleiding, om bij besluit van 28 Augustus 1826 (*Staat van Nederlandsch Indië*, N°. 43) eene nieuwe belasting op paarden en rijtuigen uit te schrijven [4]).

Volgens dat stuk waren de Europeanen slechts aan de belasting op de paarden onderworpen [5]).

[1]) Eenige der in deze klasse vallende beroepen konden volstaan met 10 cents te betalen voor elken dag, waarop het beroep werd uitgeoefend.

[2]) Al de in deze klasse gebragte beroepen konden 6 cents betalen voor elken dag, waarop het beroep werd uitgeoefend.

[3]) Al de in deze klasse gebragte beroepen konden 5 cents per dag betalen.

[4]) Voor die aanleiding beriep hij zich bij het aangehaald besluit op art. 23 La. B van het kon. besluit van 5 April 1825, N°. 96, houdende vaststelling zijner instructie.

[5]) Voor hen werd de belasting verdeeld in 4 klassen, en bedroeg zij:

Javanen, Maleijers (met uitzondering voor die beide kategorien van de bevolking in de vorstenlanden en op het eiland Madura), voorts vreemde Oosterlingen moesten de belasting zoowel op paarden als op rijtuigen betalen. Uitgezonderd de inlandsche vorsten, regenten en distriktshoofden met hun gevolg, die vrij waren, werd de belasting bepaald:

a. voor de mindere Javaansche hoofden, en hoofden van vreemde Oostersche natiën of personen daaronder met eenig gezag bekleed, op *f* 50, en
b. voor een ieder, die niet in die termen viel, op *f* 100 voor elk rijtuig, terwijl
c. voor elk rijpaard, wanneer daarmede geene rijtuigen werden aangehouden, *f* 6 moest worden betaald.

Vrijstelling voor een of twee paarden werd verleend aan dessahoofden, eenige beambten en bedienden bij het binnenlandsch bestuur, de policie en de publieke werken, voorts aan deurwaarders, boden en oppassers.

In de vermindering van sommige belastingen, ná het einde van den Javaschen oorlog bepaald bij publikatie van 7 December 1830 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 49), deelde ook die op de paarden en rijtuigen voor 25 %, terwijl zelfs voor inlanders die op de paarden geheel kwam te vervallen.

Zoodanig bleef met opzigt tot deze belasting de staat van zaken tot dat daaromtrent bij publikatie van 1 November 1851 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°, 63) nieuwe bepalingen werden gemaakt.

Het bedrag der belasting werd daarbij bepaald:

voor de paarden: van 1 tot 10 van elk paard *f* 6, en *f* 10 voor elk paard daarboven;

voor de rijtuigen:

op *f* 100 voor een rijtuig op 4 wielen
" " 50 " " " " 2 "
" " 25 " " kar " veeren.

---

in de 1e klasse	voor elk paard	*f*	6,
" " 2e "	" "	" "	9,
" " 3e "	" "	" "	12,
" " 4e "	" "	" "	15.

In de eerste klasse vielen zij, die 1 tot 8 paarden,
" " tweede " " " " 9 " 12 "
" " derde " " " " 13 " 16 "
" " vierde " " " " 17 en meer "
hielden.

De belasting op paarden, waaronder evenwel niet begrepen waren de zoogenaamde pikol- of draagpaarden en de paarden voor stoeterijen, was verschuldigd door Europeanen [1]) en vreemde Oosterlingen of met inlanders gelijkgestelde personen.

Van de belasting op de rijtuigen werden vrijgesteld:

a. de Europeanen,
b. de inheemsche bevolking van Soerakarta, Djokdjokarta en Madura [2]),
c. de inlandsche Vorsten en Regenten.

Zij drukte dus op de vreemde Oostersche natiën en op de Hoofden der inlandsche bevolking beneden den rang van Regent [3]).

Die Hoofden, als ook die der vreemde Oostersche natiën, konden echter, bij het houden van twee rijtuigen, volstaan met de betaling der belasting voor één rijtuig; terwijl voor elk rijtuig boven het getal van twee de volle belasting moest worden betaald.

Hoezeer de hoogst ingewikkelde redactie der verordeningen van 1851, zoowel als van 1826, dit niet helder doet uitkomen, is de blijkbare strekking derzelve, om, afgescheiden van de door Europeanen op te brengen belasting op paarden, meer bijzonder te treffen de Chinezen en vreemde Oosterlingen en partij te trekken van het streven der welgestelden onder hen, om in het houden van paarden en rijtuigen voor de Europeanen niet onder te doen; en voorts om bij mindere inlandsche Hoofden het houden van rijtuigen tegen te gaan [4]).

In de regeling van 1851, die met 1852 in werking kwam, is tot 1860 geene verandering gebragt.

---

[1]) Uitgezonderd de militairen voor de paarden, waarvoor fourage-gelden werden genoten.

[2]) Als ook die der buitenbezittingen. — Of onder de benaming *inheemsche* bevolking ook moet worden begrepen dat gedeelte, hetwelk, hoezeer bekend onder de benaming van vreemde Oosterlingen, toch in zekeren zin *inheemsch* is, als daar geboren zijnde, is twijfelachtig.

[3]) Ook Javanen konden in zekeren zin geacht worden in de belasting te vallen, ofschoon meer in naam dan in de daad, aangezien welvaart en beschaving onder hen nog niet zoo zijn doorgedrongen, dat zij er rijtuigen op nahouden.

[4]) Hoe zou het anders te verklaren zijn, dat men inlandsche Vorsten en Regenten, die beter betalen kunnen, vrijstelt, en daarentegen de karig bezoldigde mindere Hoofden aan de belasting onderwerpt?

Omtrent de belasting op het slagten van varkens vindt men in het *Staatsblad* twee stukken, te weten het besluit van 17 November 1829 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 112), waarbij, onder meer andere, ook vastgesteld werden de voorwaarden voor de pacht der belasting te Batavia; en de publikatie van 1 October 1849 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 52), waarbij, onder meer andere stukken, sub L^a^. B. ter algemeene kennis worden gebragt de reeds bij resolutie van 18 October 1831, N°. 4, gearresteerde voorwaarden voor de pacht over Java. Uit de bij resolutie van 25 October 1831, N°. 4, gearresteerde additionele artikelen, aan het slot der voorwaarden geplaatst, is genoegzaam af te leiden, dat de in 1829 voor Batavia afzonderlijk gestelde voorwaarden zijn vervallen door de latere voorwaarden, waarbij de belasting werd gesteld:

Voor een groot varken op. . . .	*f* 2
en voor een klein varken, levend minder wegende dan $1/4$ pikol.	„ 1 [1])

Bij de vroegere, in 1829 alleen voor Batavia gemaakte voorwaarden was de belasting voor een varken, onverschillig van welke grootte, bepaald op *f* 1.50 en *f* 1.75, naar gelang het beest geslagt werd in de gewone slagterij bij het Chinesche hospitaal, dan wel elders.

Het blijkt niet, of voor de bepalingen van 1829 te Batavia, en voor die van 1831 elders op Java, eenige belasting van varkens is geheven. Hoezeer door Europeanen het varkensvleesch ook wordt genuttigd, drukt de belasting toch het meest op de Chinezen, die verreweg de grootste verbruikers er van zijn.

Gelijk de belasting op de varkens, kan die op den Chineschen tabak beschouwd worden als een consumtie-regt, dat meer bijzonder op de Chinezen drukt.

Krachtens art. 8 der publikatie van 28 Augustus 1818 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 58) was het vervoer van koopmanschappen over zee van de eene plaats op Java naar eene andere vrijgesteld van regten, behoudens naleving der op de kustvaart bestaande bepalingen. Daaronder schijnt ook de Javaansche tabak te zijn begrepen.

Bij art. 3 der publikatie van 9 Julij 1822 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 30 *a*) werd een regt van 2 °/₀ gelegd op den uitvoer van goederen, waaromtrent geene speciale bepalingen bestonden, hetzij die uitvoer geschiedde met Nederlandsche, hetzij met vreemde schepen naar Nederlandsche of wel vreemde havens. Ofschoon het uit de bewoordingen van het artikel niet duidelijk blijkt, is uit de publikatie van 10 November 1826 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 62) eenigzins af te leiden, dat dat uitgaand regt van 2 °/₀ ook werd geheven van den tabak, die over zee van de eene plaats op Java naar eene andere werd vervoerd.

Bij die publikatie werd een consumtie-regt van *f* 20 gelegd op elke kodie tabak, die van de eene naar de andere plaats op Java over zee werd vervoerd. Het is niet duidelijk, of daardoor kwam te vervallen het zoo even gemeld regt van 2 °/₀ op den uitvoer, dan wel of het consumtie-regt bovendien verschuldigd was. Ook kan het niet worden uitgemaakt, in hoe ver door die belasting van over zee vervoerden tabak men de consumtie van dat artikel door Chinezen meer in het bijzonder heeft willen treffen.

De eerste niet twijfelachtige poging daartoe, hoezeer slechts betrekking hebbende tot de residentie Batavia, schijnt men te moeten zoeken in het besluit van 28 November 1829 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 117), ofschoon uit de praemissen van het besluit is op te maken, dat ook vroeger daar, door middel van verpachting, eene heffing op den Javaanschen en Chineschen tabak had plaats gehad.

Volgens de nieuwe voorwaarden, bij dat besluit voor de pacht van dit middel vastgesteld, zou de heffing bedragen 10 °/₀ der waarde van Javaanschen en Chineschen tabak, in de residentie hoe ook ingevoerd wordende [1]). Buitendien mogt op het debiet in het klein van een ieder, die zich daarmede ophield, eene heffing geschieden van *f* 2 's maands. Of door die pacht, althans voor de residentie Batavia, het in 1826 bepaalde consumtie-regt van *f* 20 per kodie kwam te vervallen, is onzeker. Evenzoo zou men de vraag kunnen doen, of aan de heffing, volgens de nieuwe pachtvoorwaarden, al dan niet onderworpen was de Chinesche tabak met Chinesche jonken aangevoerd wordende. Deze toch konden, volgens de bestaande bepalingen, tegen betaling van eene vaste som, hunne lading, voor zoo ver die bestond uit

[1]) Ofschoon niet waarschijnlijk, is het toch twijfelachtig, of de belasting ook drukt op de consumtie van wilde varkens, die in de binnenlanden, vooral onder de Chinezen, niet onbelangrijk is.

[1]) Van de betaling bleef echter vrijgesteld de in entrepôt opgeslagen tabak, zoo lang daarvan geen invoer plaats greep.

artikelen van Chineschen oorsprong, vrijelijk invoeren.

Wat hiervan evenwel wezen moge, zoo veel schijnt aangenomen te kunnen worden, dat in andere residentiën op Java destijds van den door Chinezen verbruikten tabak hoogstens kan zijn geheven het in 1826 bepaalde consumtie-regt per kodie.

Het is niet waarschijnlijk, dat de in 1829 voor de residentie Batavia gemaakte pachtvoorwaarden langer dan over het jaar 1836 in werking zijn gebleven. Immers bij eene niet in het *Staatsblad* geplaatste resolutie van 20 October 1836, N°. 1, werden nieuwe voorwaarden gearresteerd, die eerst bij de publikatie van 1 October 1849 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 52) sub L^a^. D. werden bekend gemaakt.

Bij die nieuwe voorwaarden evenwel werd de pacht, behalve Batavia, nog uitgestrekt tot Bantam, Buitenzorg en Krawang [1]). Voorts werd niet alleen de van buiten ingevoerde, maar ook de in die vier gewesten geteelde tabak aan de pacht onderworpen.

De heffing werd bepaald:

a. voor de eerste soort tabak, bekend onder den naam van *tambako sianghip*, op *f* 45 per kodie van 40 krandjangs, ieder wegende 28 katti's of 35 oude ponden, en

b. voor de tweede soort tabak, bekend onder den naam van *tambako toembock*, op *f* 30 per kodie van 40 krandjangs, ieder wegende 18 katti's of 22$^1/_2$ oude ponden.

Het regt van *f* 2 's maands voor het debiet in het klein te betalen door een ieder, die zich daarmede ophield, werd behouden.

Van eenige verandering in die heffing blijkt tot het jaar 1860 niet.

Onder de heffingen, waardoor meer bijzonder de Chinezen getroffen worden, kan ook gebragt worden die op de Chinesche dobbelspelen, ofschoon zij in zekeren zin geene belasting is, waaraan men zich niet zou kunnen onttrekken; daar alleen de bij dien landaard vrij algemeen heerschende speelziekte haar ook meer algemeen [1]) daarop doet drukken.

De bepalingen betreffende de bedoelde dobbelspelen zijn hoofdzakelijk vervat in de volgende stukken, als:

a. Besluit van 4 Februarij 1817 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 8),

b. Besluit van 7 December 1829 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 121),

c. Publikatie van 1 October 1849 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 52),

d. Publikatie van 10 Mei 1851 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 25).

Daaruit blijkt het volgende:

Tijdens de teruggaaf der koloniën bestonden wettelijke bepalingen tegen het houden van toptafels en het spelen van pho en topho.

Bij het besluit van 4 Februarij 1817 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 8) werden die wettelijke bepalingen, behoudens eenige wijzingen, gehandhaafd.

Die wijzigingen kwamen daarop neder, dat bij gelegenheid van het Chinesche nieuwe jaar, alsook (waarschijnlijk voor Batavia alleen) bij de aankomst der Chinesche jonken, door de hoofden der plaatselijke besturen licentiën voor die spelen mogten worden afgegeven tegen betaling van *f* 150.— per dag door hem, die zoodanige licentie kreeg [2]).

In 1829 werd, bij besluit van den 7 December 1829 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 121), overgegaan tot eene verpachting dier spelen in het distrikt der stad en Ommelanden van Batavia. Daarbij werden de plaatsen aan-

---

[1]) In hoe verre Buitenzorg en Krawang reeds begrepen waren in de in 1829 vastgestelde pachtvoorwaarden, is moeijelijk te beslissen. Wel behoorden die beide afdeelingen in 1829 tot de residentie Batavia, of liever stonden zij, hoewel bestuurd wordende door Adsistent-Residenten, onder het gezag van den Resident van Batavia, en is het dus zeer wel mogelijk, dat ook in die beide afdeelingen de pachtvoorwaarden van 1829 werden in werking gebragt; maar daartegenover staat, dat die pachtvoorwaarden heetten te zijn vastgesteld voor *Batavia en Ommelanden*, onder welke laatste benaming, zoo men zich niet bedriegt, nimmer iets meer is verstaan dan het grondgebied der eigenlijk zoogenaamde residentie Batavia, gelegen buiten het distrikt der stad en voorsteden van Batavia.

[1]) En ook uitsluitend, omdat de deelneming aan die spelen door anderen bij de verschillende, daartoe betrekkelijke verordeningen steeds uitdrukkelijk verboden is geweest.

[2]) De opbrengst zou strekken ten behoeve van later aan te wijzen armkassen of liefdadige inrigtingen. Het blijkt niet, of die aanwijzing later heeft plaats gehad. Uit het considerans van het besluit van 7 December 1829 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 121) zou men eenigermate mogen afleiden, dat zij achterwege is gebleven en dat de opbrengst is beschouwd geworden als een van 's lands middelen.

gewezen, waar toptafels zouden mogen opgerigt worden [1]), alsook de spelen die geoorloofd waren. Niet dan met vergunning der plaatselijke autoriteit, vermogt de pachter aan bijzondere Chinezen [2]) verlof te geven tot spelen in hunne huizen of woningen. Alleen Chinezen van het mannelijk geslacht, die den ouderdom van 16 jaren hadden bereikt, mogten in de dobbelkitten worden toegelaten.

Waarschijnlijk is het, dat de pacht der dobbelspelen in 1832 werd uitgestrekt tot Samarang en Soerabaja. Bij de publikatie van 1 October 1849 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 52) vindt men sub L^a^. K de voorwaarden voor de pacht dier spelen te Batavia, Samarang en Soerabaja, die blijken reeds bij eene resolutie van 18 October 1831, N°. 4, te zijn gearresteerd. Uit die voorwaarden, welke hoofdzakelijk overeenkomen met de in 1829 uitsluitend voor Batavia vastgestelde, blijkt, dat de Chinesche dobbelspelen werden verpacht:

a. in de stad en Ommelanden van Batavia,
b. in de stad Samarang, en bepaaldelijk in het Chinesche kamp, en
c. in de residentie Soerabaja, te weten in de stad Soerabaja en de verdere hoofdplaatsen der residentie; verder in de afdeeling Grissee ter hoofdplaats en te Sidajoe, en op het eiland Madura te Bangkallang, Sampang, Soemanap en Pamakassan.

In de overige residentiën, waar dus geene verpachting plaats had, werd het beginsel behouden eener afgifte van licentiën door de hoofden der plaatselijke besturen. Blijkens de publikatie van 10 Mei 1851 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 25) werden daarbij door het *Staatsblad* bekend gemaakt bepalingen, die reeds bij eene resolutie van 28 November 1826 N°. 4 waren vastgesteld. Volgens die bepalingen moest door een ieder, die vergunning erlangde tot het houden van toptafels en het spelen van pho en topho, per etmaal worden betaald *f* 100 op de hoofdplaatsen en *f* 50 op de bazars buiten de limiten der hoofdplaatsen [3]).

Geene andere personen dan Chinezen van het mannelijk geslacht en den ouderdom van 15 jaren [1]) bereikt hebbende, mogten daaraan deel nemen.

In verband tot elkander beschouwd, schijnt er in de publikatiën van 1 October 1849 en 10 Mei 1851 eene onduidelijkheid of zelfs eene tegenstrijdigheid te bestaan. Immers terwijl volgens het eerste stuk de dobbelspelen op het eiland Madura werden verpacht, konden daar volgens het laatste stuk licentiën of vergunningen daarvoor afgegeven worden. Waren de voorwaarden der verpachting eerst bij de publikatie van 1 October 1849, en de bepalingen omtrent het geven van licentiën eerst bij de publikatie van 10 Mei 1851 in het leven geroepen, dan zou men het er voor kunnen houden, dat door de laatste publikatie, als van latere dagteekening zijnde, voor het eiland Madura althans de vroegere publikatie kwam te vervallen. Maar het blijkt dat de bepalingen, in de laatste publikatie opgenomen, reeds in 1826, en de verpachtingsvoorwaarden, bij de vroegere publikatie bekend gemaakt, pas in 1831, dus vijf jaren later, zijn vastgesteld. Zoo dus al kon worden aangenomen, dat krachtens de bepalingen van 1826 op Madura licentiën werden afgegeven, en dit ten gevolge der in 1831 vastgestelde voorwaarden van verpachting kwam te vervallen, zoodat, te beginnen waarschijnlijk met 1832, eene verpachting der dobbelspelen heeft plaats gehad, dan staat weder daartegenover, dat in de jaarlijksche publikatiën of ordonnantiën, waarbij de verpachting van verschillende landsmiddelen wordt vastgesteld, steeds gesproken wordt van eene verpachting slechts te Batavia, Samarang en Soerabaja. Wel kon onder de benaming Soerabaja het eiland Madura, als een onderdeel, zijn begrepen, maar toch ook niet langer dan tot het

[1]) De aangewezen plaatsen waren meestal bazars of passers.

[2]) Er wordt bijgevoegd: *ter goeder naam en faam staande*. De uitdrukking is nog al curieus, vooral in verband tot het considerans, waarbij die spelen als *een kwaad* worden gestigmatiseerd.

[3]) Die bepalingen zijn, zooals gebleken is, in 1826 vastgesteld, dus onder het bestuur van den Kommissaris-Generaal DU BUS, die, ofschoon hij de dobbelspelen, zoo als wij gezien hebben, als een kwaad beschouwde, toch geen bezwaar schijnt gemaakt te hebben, om door eene veel lagere betaling der licentiën, dan door Kommissarissen-Generaal daarvoor in 1817 was vastgesteld, de gelegenheid tot het houden van toptafels en dobbelspelen gemakkelijker te maken.

[1]) Daar, waar de dobbelspelen verpacht werden, mogten, volgens de daaromtrent bestaande voorwaarden, geene Chinezen beneden den ouderdom van minstens 16 jaren aan die spelen deelnemen. Is dit een staaltje van naauwkeurige legislatie, of moet men het er voor houden, dat daar, waar licentiën werden afgegeven, de Chinezen vroeger tot jaren van onderscheid komen?

jaar 1857, toen dat eiland tot eene afzonderlijke residentie werd verheven. Wij moeten verklaren, het raadsel niet te kunnen oplossen [1]).

In verband tot het voorafgegane omtrent de Chinesche dobbelspelen, verdient het ten slotte nog opmerking, dat, terwijl bij den aanvang van de herstelling van ons gezag op Java aldaar wettelijke bepalingen tegen het houden van toptafels en het spelen van pho en topho schijnen te hebben bestaan, en licentiën daartoe, volgens de bepalingen van Kommissarissen-Generaal, slechts bij exceptie ter gelegenheid van het nieuwe jaar en van de aankomst der jonken mogten afgegeven worden, de naauwgezetheid op dat punt in de latere verordeningen meer en meer op den achtergrond is geraakt.

Het zal niet van belang ontbloot zijn, om het gegeven overzigt van de lasten en heffingen, waaraan de Chinezen op Java onderworpen waren, te besluiten met eene korte aanwijzing zoowel van den voet, waarop de uit China komende jonken ten handel worden toegelaten, als van de behandeling van de op Java t'huis behoorende vaartuigen, die òf het eigendom van aldaar gevestigde Chinezen, òf met manschappen van dien landaard bemand zijn.

Krachtens art. 4 van het bij publikatie van 28 Augustus 1818, (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 58) voor Java en Madura vastgesteld reglement op de heffing der inkomende en uitgaande regten, werden, waarschijnlijk naar aanleiding van hetgeen vroeger bestond, Chinesche jonken slechts te Batavia ten handel toegelaten. Dit duurde tot in 1825, toen bij het tweede lid der publikatie van 9 Augustus 1825 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 33), ook de havens van Samarang en Soerabaja voor die vaartuigen toegankelijk werden verklaard.

Voor de betaling van inkomende regten werd de lading dier jonken belast met eene vaste som, die bij art. 20 van het zoo even gemeld reglement en eene latere resolutie van 4 October 1819 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 76), werd bepaald als volgt:

a.	voor eene	groote	jonk van	Ningpo	op ƒ 6,000
	" "	kleine	" "	"	" " 4,000
b.	" "	groote	" "	Canton	" " 5,000
	" "	kleine	" "	"	" " 3,000
c.	" "	groote	"	Emoey en Tjinglim	" 4,000
	" "	kleine	" "	"	" 2,000

Onbekend met de laadruimte dier vaartuigen, als ook met den aard en de waarde der goederen [1]), die zij aanbragten, valt het ons moeijelijk na te gaan, in hoe ver die vaste betaling als een drukkende dan wel als een gunstige maatregel te beschouwen zij. Ook zou men daarbij de vraag mogen doen, of die vaste betaling zonder eenige vermindering verschuldigd was, onverschillig of de jonken al dan niet met eene volle lading aankwamen. In het algemeen evenwel, daar men in dien tijd veel prijs stelde op den regtstreekschen handel tusschen China en Java met jonken, mag het er voor gehouden worden, dat bij de bepaling van die heffing er geene strekking heeft bestaan om dien handel bijzonder te drukken.

Mogten de Chinesche jonken op dien voet de lading vrij op Java invoeren, aan dien vrijdom was evenwel nog de voorwaarde verbonden, dat de lading geheel moest bestaan uit chinesche goederen, daar anders voor hetgeen bleek aan Europesche of van de West van Indië afkomstige goederen of voortbrengselen daaronder te zijn begrepen, de daarop gestelde regten moesten voldaan worden.

Voor de laatstbedoelde goederen waren bij art. 16 van het reglement van 1818 drie kategoriën van invoer aangenomen, te weten:

a. met Nederlandsche schepen, vanwaar ook komende,

b. met vreemde schepen, in Nederland uitgeklaard, en

c. met vreemde schepen, komende uit vreemde havens.

De regten, die voor die soort van goederen moesten worden berekend over de faktuurswaarde, verhoogd met 30 %, bedroegen:

voor de 1e kategorie . . 6 %,
" " 2e " . . 9 % en
" " 3e " . . 12 %.

[1]) Het *Staatsblad van Nederlandsch Indië* levert meer dan één bewijs van dergelijke slordige wetgeving, daargelaten nog het zonderlinge, dat belastingen worden uitgeschreven of vastgesteld, die eerst na jaren te hebben bestaan ter algemeene kennis worden gebragt. Dit schijnt eene wel wat al te ver gedrevene autokratie te zijn.

[1]) Vermoedelijk bestonden de ladingen destijds uit dezelfde artikelen, die nog heden ten dage uit China worden aangevoerd, zoo als thee, tabak, verfwaren, medicijnen en droogerijen, vuurwerk, papier in soorten en pajongs, staal, ijzer- en koperwerk, ruwe zijde en zijden stoffen, lijnwaden, kramerijen, aardewerk, eetwaren, enz.

De bepaling, volgens welke de Chinesche jonken voor het gedeelte der lading, dat bestond uit Europesche en van de West van Indië afkomstige goederen en voortbrengselen, vielen in de betaling van de daarvoor verschuldigde regten, is in zulke algemeene bewoordingen vervat, dat het niet duidelijk blijkt, of die jonken in dat geval in de eerste of de derde kategorie (want van de tweede kon wel geen sprake zijn) moesten worden gerangschikt. Waarschijnlijk evenwel is het, dat zij vielen in de derde, dat is in de betaling der hoogste regten. Hoe sterk men ook mogt verlangen de Chinesche jonken naar Java te lokken, het is toch niet denkelijk, dat men, door ze voor de bedoelde goederen in de eerste of meest voordeelige kategorie van invoer te plaatsen, en alzoo mogelijk te maken den invoer van vreemde goederen tegen het laagste regt, illusoir zal hebben willen maken de blijkbare strekking van het reglement, om, niet alleen de Nederlandsche scheepvaart, maar ook den aanvoer van goederen uit Nederland te bevoordeelen. De resolutie van 26 Junij 1819 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 57), waarbij, met referte tot art. 28 van het meergemeld reglement, de Chinesche jonken voor de *uitgaande* regten met Nederlandsche schepen werden gelijkgesteld, strekt niet weinig, om aan deze meening kracht bij te zetten.

Die resolutie schijnt de gevolgtrekking te wettigen, dat, daar alleen de lading, met de jonken aangebragt, door de betaling eener vaste som vrij kon worden ingevoerd, en dus de lading, die uitgevoerd werd, daarmede niet gedekt was, men begonnen heeft dien uitvoer te belasten met het hoogste regt, daartoe waarschijnlijk aanleiding nemende uit hetgeen gold of gelden kon ten aanzien van den invoer met die jonken van Europesche of van de West van Indië afkomstige goederen en voortbrengselen. Met één woord, men had op den uitvoer het voor den invoer van niet uit China afkomstige goederen geldend beginsel toegepast van eene betaling van het hoogste regt. Uit dat oogpunt beschouwd, zou dan de resolutie van 26 Junij 1819 het bewijs bevatten, dat, hoezeer de opvatting ten aanzien van het inkomend regt juist en met de strekking van het reglement overeenkomstig was, dit ten aanzien van het uitgaand regt niet het geval was, zoodat eene opzettelijke verklaring dienaangaande vereischt werd. Anders zou meer dan waarschijnlijk bij dat stuk niet van eene gelijkstelling alleen voor het *uitgaand* regt sprake zijn geweest, maar die ook gelijktijdig tot de *inkomende* regten zijn uitgestrekt.

Hetgeen tot meerdere bevestiging van dat gevoelen strekt, is de bijzonderheid, dat, toen in 1837 eene geheele herziening der Indische tarieven plaats had en bij publikatie van 10 November 1837 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 57) werd gearresteerd het tarief N°. 5 der inkomende regten op goederen en voortbrengselen van landen beoosten de Kaap de Goede Hoop, daarin voor de Chinesche jonken behouden werd de vroeger bepaalde vaste betaling, onder bijvoeging: *mits de lading geheel besta uit goederen van Chineschen oorsprong; moetende van andere goederen, met die jonken aangebragt, de hoogste regten worden geheven.*

Onder opmerking, dat daarin sedert geene verandering is gebragt, mag men dus op grond van al het aangevoerde aannemen, dat sedert de herstelling van ons gezag tot de tegenwoordige tijden de voet, waarop de handel op Java met chinesche jonken heeft plaats gehad, geweest is, als volgt:

1°. tegen betaling eener vaste som vrije invoer der lading, voor zoo ver die bestond uit chinesche goederen,
2°. heffing van het hoogste inkomend regt op al wat niet van chineschen oorsprong door die jonken werd ingevoerd, en
3°. gelijkstelling met de Nederlandsche schepen, of betaling der laagste uitgaande regten, bij den uitvoer, behoudens de enkele uitzonderingen voor die stapelprodukten en artikelen zoo als koffij en arak, waarvan men den uitvoer niet alleen met Nederlandsche schepen, maar ook meer bepaaldelijk naar Nederland wilde bevorderen.

Behalve de 5 % additionele regten ten behoeve der zeewerken, naar aanleiding der publikatie van 11 Maart 1823 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 10) door alle vlaggen zonder onderscheid verschuldigd, alsmede de ankerage-gelden en de kosten op de uitklaring, bepaald bij de artikelen 9 en 21 van het bij publikatie van 28 Augustus 1818 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 61) vastgesteld havenreglement, waren de Chinesche jonken nog onderworpen aan eene heffing, die wel is waar niet ten behoeve van 's lands kas, maar tot instandhouding van het Chinesche hospitaal plaats greep, vermoedelijk als eene vergoeding voor de verpleging daarin van Chinesche schepelingen. Wij vinden die vermeld sub L' c van art. 64 van het, bij besluit van 31 Mei

1828 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 46) vastgesteld reglement voor het collegie van Boedelmeesteren te Batavia, en zij bedroeg:

voor eene groote jonk	. . .	*f* 200
〃 〃 kleine 〃	. . .	〃 150

Men zou daarbij nog kunnen voegen de heffing mede ten behoeve van het genoemd hospitaal van 5 % van alle gelden, door of voor rekening van Chinezen naar China uitgevoerd wordende, naar aanleiding van het 5e lid van het zoo even gemeld besluit; doch zij drukte niet alleen op den uitvoer met de jonken, maar op dien met alle andere schepen voor rekening van Chinezen geschiedende [1].

Uit de bewoordingen van het aangehaalde art. 64 van het reglement voor het collegie van Boedelmeesteren schijnt te kunnen worden afgeleid, dat deze beide laatste, en nog andere bij dat artikel vermelde heffingen, voor zoo ver daaromtrent geene vroegere bepalingen in het *Staatsblad van Nederlandsch Indië* worden aangetroffen, reeds bevolen waren geworden bij verordeningen van vroegeren tijd.

Zoodanig, als hier is opgegeven, kan ook na de vaststelling in 1837 der tarieven voor de heffing van inkomende en uitgaande regten, toen alleen de 5 % op den uitvoer van gouden en zilveren specien zijn ingetrokken, en dus van 1816 tot den tegenwoordigen tijd de voet van toelating ten handel der Chinesche jonken geacht worden geweest te zijn. Maar wat in de eerste tijden, bij de toenmaals veel hoogere prijzen der Chinesche waren, welligt eene gunstige behandeling was, moest dit veel minder worden, zoodra die goederen door de, vooral sedert de intrekking van het monopolie der Engelsche Oost-Indische Compagnie steeds toenemende scheepvaart op en van China, meer en meer in prijs daalden, en daardoor de concurrentie voor de Chinesche jonken hoe langer hoe moeijelijker gemaakt werd [1]).

Doch wat hiervan ook wezen moge, en zonder nog te willen beweren, dat die handel met Chinesche jonken van een bijzonder groot belang was of blijven moest, zoo veel schijnt men te mogen aannemen, dat het verloopen van dien handel niet zoo zeer het gevolg is geweest van eene in Indië bestaan hebbende strekking, om dien te drukken, maar van eene bekrompene zienswijze in handelsbelangen, gepaard met zoo vele omstandigheden, die aan den handel in het algemeen, maar in het bijzonder dien met China, eene zoo geheel veranderde rigting hebben gegeven.

Wij vinden in het *Staatsblad van Nederlandsch Indië* een stuk, dat, bij gemis aan voldoende statistieke bescheiden omtrent dien handel, eene opmerkelijke bijdrage is tot bewijs, hoe die handel verloopen is.

Bij het 2e lid § *a* van het besluit van 4 Februarij 1817 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 8) werd bepaald, dat *bij de aankomst* der jonken aan iederen Chineschen inwoner, die daartoe aanzoek deed, door den Resident van Batavia licentiën tot het spelen van pho en topho zouden kunnen worden gegeven, tegen eene betaling van niet minder dan *f* 150 voor elken dag. Veronderstelt deze vergunning eene groote en buitengewone levendigheid en vertier onder de Chinesche bevolking, door die komst der jonken, hoe steken daarbij af de schrale overblijfselen van dien handel, zoo als die ons uit de laatste handelsverslagen blijken.

Volgens die verslagen waren onder Chinesche vlag uit China op Java aangekomen:

in 1856	5	vaartuigen,	metende	484½	lasten
〃 1857	3	〃	〃	103	〃
〃 1858	4	〃	〃	138	〃

en van daar naar China uitgeklaard:

in 1856	8	vaartuigen,	metende	1463	lasten
〃 1857	2	〃	〃	55	〃
〃 1858	1	〃	〃	90	〃

De waarde van den invoer onder Chinesche vlag bedroeg:

[1]) Toen tot tegengang van den uitvoer van gouden en zilveren munt onder het ongelukkig muntstelsel van die tijden, daarop bij publikatie van 5 Junij 1830 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 26), een uitgaand regt van 4 % werd gelegd, onverschillig waarheen, door wien en met welke schepen die uitvoer geschiedde, werd het regt van 5 % op den uitvoer van of door Chinezen naar China behouden. Bij de publikatie van 2 October 1853 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 80) werd dat uitgaand regt, zoowel voor Chinezen als voor anderen, tijdelijk opgeheven, en later definitivelijk afgeschaft bij de in het *Staatsblad van Nederlandsch Indië* van 1855, sub N°. 44, opgenomen wet van den 22n April 1855.

[1]) Was bijv. eene betaling van *f* 6,000 op eene lading, die met de verhooging van 30 % geschat werd op eene waarde van *f* 100,000, eene matige, en gelijkstaande met een regt van 6 %, zij moest meer drukkende worden, zoodra diezelfde lading later niet meer *f* 100,000 waard, maar 25 % en meer in waarde gedaald was.

in 1856 uit China. . . .	*f* 18,630	
〃 den Oosterschen Archipel. . . .	〃 1,972	
		f 20,602
〃 1857 uit China. . . .	*f* 29,538	
〃 den Oosterschen Archipel. . . .	〃 765	
		〃 30,303
〃 1858 uit China. . . .	*f* 34,299	
〃 den Oosterschen Archipel. . . .	〃 3,947	
		〃 38,246

en van den uitvoer:

in 1856 naar China. . . .	*f* 28,999	
〃 den Oosterschen Archipel. .	〃 12,775	
		f 41,774
〃 1857 naar China. . . .	*f* 42,636	
〃 den Oosterschen Archipel. .	〃 36,988	
		〃 79,624
〃 1858 naar China. . . .	*f* 11,185	
〃 den Oosterschen Archipel. .	〃 37,728	
		〃 48,913

In dat zelfde tijdvak bedroeg de totale waarde van den invoer uit China:

in 1856 onder diverse vlaggen.	*f* 1,869,298	
af die onder Chinesche vlag.	〃 18,630	
geeft voor de overige vlaggen.		*f* 1,850,668
〃 1857 onder diverse vlaggen.	*f* 1,851,049	
af die onder Chinesche vlag.	〃 29,538	
geeft voor de overige vlaggen.		〃 1,821,511
〃 1858 onder diverse vlaggen.	*f* 845,386	
af die onder Chinesche vlag.	〃 34,299	
geeft voor de overige vlaggen.		〃 811,087

en de totale waarde van den uitvoer:

in 1856 onder diverse vlaggen.	*f* 1,637,992	
af die onder Chinesche vlag.	〃 28,999	
geeft voor de overige vlaggen.		*f* 1,608,993
〃 1857 onder diverse vlaggen.	*f* 4,975,672	
af die onder Chinesche vlag.	〃 42,636	
geeft voor de overige vlaggen.		〃 4,933,036
〃 1858 onder diverse vlaggen.	*f* 3,186,413	
af die onder Chinesche vlag.	〃 11,185	
geeft voor de overige vlaggen.		〃 3,175,228

In het regtstreeksch handelsverkeer tusschen Java en China, was dus, voor zoo ver betreft den invoer, het deel:

in 1856 der Chinesche vlag ongeveer	0.98 %
〃 overige vlaggen 〃	99.02 %
〃 1857 der Chinesche vlag ongeveer	1.60 %
〃 overige vlaggen 〃	98.40 %
〃 1858 der Chinesche vlag ongeveer	4.06 %
〃 overige vlaggen 〃	95.94 %

en wat den uitvoer betreft:

in 1856 der Chinesche vlag ongeveer	1.77 %
〃 overige vlaggen 〃	98.23 %
〃 1857 der Chinesche vlag ongeveer	0.86 %
〃 overige vlaggen 〃	99.14 %
〃 1858 der Chinesche vlag ongeveer	0.35 %
〃 overige vlaggen 〃	99.65 %

De vaart der vaartuigen, aan op Java gevestigde Chinezen toebehoorende, deelt in de voordeelen, aan de inlandsche scheepvaart in den Oosterschen Archipel, onder Nederlandsche vlag, toegekend.

Volgens art. 2 van het, bij publikatie van 28 Augustus 1818 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 59) vastgesteld reglement op de zeebrieven en scheepspassen, mogt geen vaartuig in Nederlandsch Indië onder Nederlandsche vlag varen, dan voorzien van eenen zeebrief, ter bekoming van welken het schip moest zijn het eigendom van in Indië gevestigde ingezetenen en in Indië gebouwd. Bovendien moesten de gezagvoerders van zulke vaartuigen zich voor elke reis voorzien van eenen pas. Op de afgifte van die zeebrieven en van passen voor elke reis vielen, zoo het schijnt, geene andere kosten dan die van het zegel, waarop ze gesteld moesten worden. In de zesde afdeeling der bij publikatie van 16 October 1817 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 50) vastgestelde zegel-ordonnantie vindt men bij art. 33 het zegel vastgesteld.

Het blijkt daaruit, dat voor zeebrieven van 500 ton en daarboven tot 50 ton het zegel verschilde van *f* 150 tot *f* 12.

Omtrent de scheepspassen voor zulke vaartuigen worden daarbij drie kategoriën aangenomen, te weten:

a. die, welke dienen moesten voor eene reis van meer dan 100 mijlen [1]) naar eene der Nederlandsche bezittingen,

b. die, welke dienen moesten voor eene zoodanige reis, waarvan de afstand geen 100 mijlen bedroeg, en

c. die, welke dienen moesten voor eene reis naar eene andere dan Nederlandsche bezitting.

Het zegel voor die passen bedroeg:

1°. voor de eerste kategorie van *f* 12 tot 50 cents, naar gelang het schepen waren van 500 ton en daarboven tot 50 ton,

2°. voor de tweede kategorie de helft van het zegel voor de eerste, en

3°. voor de derde kathegorie van *f* 50 tot *f* 6, naar gelang de schepen waren van 500 ton en daarboven tot 50 ton.

Nadat evenwel, ten gevolge der wet van 8 Augustus 1850 (*Nederlandsch Staatsblad*, N°. 47), alsmede van het koninklijk besluit van 24 Augustus 1850 (*Nederlandsch Staatsblad*, N°. 53), bij publikatie van 23 December 1850 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 42) eene nadere regeling van de belangen der Nederlandsche scheepvaart in Indië tot stand was gekomen, werd, in verband daarmede, art. 12 van het reglement op de zeebrieven en scheepspassen, volgens hetwelk de met zeebrieven varende schepen zich voor elke te doene reis van eenen pas moesten voorzien, bij publikatie van 20 November 1853 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 96) ingetrokken; zoodat alleen op de inlandsche, niet op Europesche wijze getuigde vaartuigen, aan welke geene zeebrieven werden verleend, om onder Nederlandsche vlag te kunnen varen de verpligting, om zich te voorzien van passen, bleef rusten.

Bij de 2e alinea evenwel van art. 14 van het meergemeld reglement op de zeebrieven en scheepspassen was bepaald, dat voor die soort van vaartuigen niet benoodigd waren passen voor elke reis, maar zoogenaamde jaarpassen, die dus voor één jaar geldig waren.

Het zegel voor die jaarpassen was, zonder eenig onderscheid, 'tzij de vaartuigen, die zich daarvan moesten voorzien, reizen deden van meer of minder dan 100 mijlen, bij het reeds vermelde artikel 33 der zegel-ordonnantie van 1817, voor vaartuigen, ladende 50 kojangs en daarboven tot 5 kojangs, bepaald op *f* 100 tot *f* 6; terwijl voor de vaartuigen beneden de 5 kojangs het zegel werd gesteld op *f* 1 voor iederen kojang.

Bij eene ordonnantie van 15 December 1858 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 134) werd een nieuw reglement op de zeebrieven en jaarpassen in Nederlandsch Indië uitgevaardigd. De hoofdbepalingen van dat stuk komen hierop neder:

1°. schepen, op de Europesche wijze getuigd, toebehoorende aan ingezetenen van Nederlandsch Indië [1]), en metende minstens 10 lasten, mogen onder Nederlandsche vlag niet varen zonder zeebrief,

2°. voor op de Europesche wijze getuigde vaartuigen beneden de 10 lasten, en die op de inlandsche wijze getuigd zijn, is daartoe benoodigd een jaarpas [2]),

---

[1]) Van 15 in den graad.

[1]) Ook kunnen eigenaren van Nederlandsch Indische schepen zijn:

a. Nederlandsche onderdanen, buiten Nederlandsch Indië gevestigd;

b. naamlooze vennootschappen, gevestigd in Indië, in Nederland, of in eenige Nederlandsche bezitting buiten Nederlandsch Indië.

[2]) Aangezien daaromtrent in het reglement niets wordt bepaald, mag men het er voor houden, dat het zegel, zoowel voor deze jaarpassen als voor de zeebrieven, verschuldigd is volgens art. 33 der zegel-ordonnantie van 1817.

3°. laadbooten en visschersvaartuigen, waaronder die voor de tripang-visscherij, moeten ook voorzien zijn van een jaarpas, die echter kosteloos, zonder zegel, wordt uitgereikt.

Jaarlijks worden in de *Almanakken voor Nederlandsch Indië* opgaven geplaatst van de aldaar t'huis behoorende schepen en vaartuigen. Volgens dien voor het jaar 1860 waren alleen op Java en Madura 48 schepen, barken, brikken, schoeners, kotters en praauwen, te zamen metende 4,475 lasten, het eigendom van Chinezen.

Wij hebben successivelijk uit verschillende oogpunten den toestand nagegaan, in welken de Chinezen, krachtens vroegere en latere verordeningen, op Java en Madura zich bevinden, en meenen, dat, bij eene onpartijdige beoordeeling van het gegeven overzigt, het resultaat daarvan geen ander kan zijn, dan dat die landaard in geen opzigt bij eenig gedeelte der bevolking van Java is achtergesteld; terwijl integendeel aan zijne toelating en vestiging aldaar vrij wat minder belemmeringen zijn in den weg gelegd, dan aan die van Europeanen, zelfs Nederlanders.

Het zou eene groote mate van vooringenomenheid verraden, zoo men aan de Chinezen de verdienste wilde ontzeggen van, al zij het in hun eigen belang, te hebben bijgedragen tot de ontwikkeling van industrie op Java. Zij zijn ijverig en bezitten eenen geest van onderneming, zoo als het deel is van maar zeer weinige volken in het Oosten. Er is geene industriële onderneming op Java, waarin men ze niet met vrucht heeft gebruikt of zou kunnen gebruiken. Slechts weinige suikerfabrieken zal men daar aantreffen, waarin zij niet belast zijn met de meest belangrijke gedeelten der bewerking. Menig Europeesch handelskantoor bezigt ze als kassiers. Zij hebben eenen handelsgeest, die weinig zijne weêrga vindt. Hunne kennis van en geschiktheid voor den landbouw staat ongetwijfeld veel hooger dan die der inlandsche bevolking. Zoolang de meening bestond, dat men alleen met Chinesche werklieden iets goeds kon tot stand brengen; eene meening evenwel, die, hoezeer door de ondervinding later ten eenenmale gelogenstraft, lang bleef stand houden (omdat het zoo moeijelijk valt om aan eenmaal opgevatte meeningen vaarwel te zeggen), en wier outstaan het natuurlijk gevolg was van den vroegeren staat van zaken, toen het Europeesch gezag, en bij gevolg zoowel ambtenaren als partikulieren, weinig of niet met de inlandsche bevolking in aanraking kwamen; zoo lang heeft men van Chinesche werklieden (en als zoodanig verdienen zij tot zekere hoogte onder de bekwame te worden gerangschikt) veel partij getrokken. Wij gaan verder: zoo lang het hoogst ongelukkig stelsel van eene verpachting van verschillende opbrengsten in het belang van 's lands kas niet kan worden opgegeven, is er onder de verschillende soorten van bevolking op Java voorzeker bezwaarlijk eene te vinden, die gelijk de Chinezen de bedoelde opbrengsten zoo productief zou weten te maken.

Maar toegevende al wat maar eenigzins toe te geven is, zal het toch voor geen bewijs van partijdigheid kunnen gelden, dat, na de lichtzijde te hebben beschouwd, ook de donkere in oogenschouw worde genomen; en die is zoo donker, dat iemand, die den Chinees kent, zoo als hij waarlijk is, niet ligt zal ontkennen, dat aan de arme Javaansche bevolking bezwaarlijk eene grootere ondienst kon worden bewezen, dan door haar de aanraking met de Chinesche zoo gemakkelijk te maken, als dit tot nu toe is geschied.

Wij kunnen ons het zachte oordeel aangaande de Chinezen, ja zelfs de vooringenomenheid voor hen, bij velen niet anders verklaren, dan door aan te nemen, dat zij in hun oordeel bij de schors blijven en niet dieper doordringen.

Bij al hetgeen hierboven van de Chinezen is gezegd, zou men nog kunnen voegen, dat zij hoffelijk en vriendelijk zijn, maar alleen tegen den meerdere en dat nog maar zoo lang het oogenblik niet is aangebroken om aanmatigend te kunnen wezen; — ook zijn zij eerlijk, zoo lang het in hunne kraam te pas komt, of zoo lang zij gevoelen niet straffeloos oneerlijk te kunnen zijn, — en matig, zoo lang de harde noodzakelijkheid van een sober bestaan het bot vieren aan de lusten niet toelaat.

Niets kan een beter denkbeeld geven van den Chinees op Java dan de volgende beschrijving van eenen geachten schrijver [1]).

„De Chinezen, op Java geboren, worden „*peranakan* genoemd. Gelijk hunne vaderen zijn „ook zij heidenen. Enkelen echter veranderen „van godsdienst en worden Mohammedanen. Wij

---

1) Hetgeen volgt is getrokken uit een verhaal, getiteld: *De Chinesche Muil*, en voorkomende op pag. 136 van het 2e Deel van het werk *Indiana, of Verzameling van Stukken*, enz., door Ds. J. F. G. BRUMUND, Amsterdam, P. N. VAN KAMPEN, 1854. Dat stukje, uit het leven gegrepen, is der lezing overwaardig.

„noemen hen daarom nog geenszins bekeeren, want evenmin als vóór hunnen overgang, bezitten zij ook na denzelven eenige godsdienst. Vroeger namen zij soms enkele vormen en ceremoniën in de *klenting* [1]) waar; dit doen ze na hunnen overgang ook eene enkele maal in de *mesdjigit* [2]) of *langgar* [3]). Het is slechts eene verandering voor het uiterlijke; het hart, hun innerlijk, heeft er niets mede te maken. Zij snijden hun staart af, leggen hunne Chinesche kleeding ter zijde, slaan zich een doek om het hoofd, een sarong om de leden, schieten een Javaansch buisje aan, — de heiden is een Mohammedaan geworden. Maar wat beweegt hen dan tot dien overgang? De mensch scheidt toch van niets minder gaarne dan van de godsdienst en geloofsbegrippen zijner jeugd en jongelingsjaren. Eigenbaat, geldzucht, de ziel van alle handelingen in den Chinees. Geld wil hij hebben, dat zeggen u zijn mond, zijne oogen, zijne grijpende vingers, zijn gansche bestaan. Voor geld zwoegt hij van den morgen tot den avond, voor geld laat hij zich trappen, voor geld verlaat hij ook zijne godsdienst.

„De Javaan kent den Chinees genoeg als sluwen en listigen bedrieger, die slechts komt om zijn geld en niet tevreden is, voor hij hem van zijn laatsten penning heeft beroofd. Hoe dom [4]) de Javaan ook moge zijn, dit begrijpt hij zeer goed. Hoe zou hij ook anders? Java is immers vol van bewijzen daarvoor. Welke Javaan, die het niet heeft ondervonden? Nu wantrouwt hij den Chinees. De Chinees weet dit, ook hoe de Arabier, moge hij, even als de Chinees, een vreemdeling op Java en niet minder sluwe en geldzuchtige bedrieger dan hij zijn, den Javaan toch in het harte ligt begraven, omdat hij, uit het land van Mecca gekomen, een tulband draagt en zegt: daar is maar één God en Mohammed is zijn profeet. Kan hem nu het verwisselen van zijn staart met een hoofddoek dienen om zich te verrijken, hoe lief en dierbaar gene hem ook moge zijn, die staart, zijn roem, zijn eer, als zoon van het Hemelsche rijk, hij laat dien vallen onder de schaar en offert hem op den altaar van zijn hoogsten of eenigen God — het geld.

„Onlangs werd er een besluit uitgevaardigd, hetgeen men reeds den dag, toen de eerste Chinees de binnenlanden van Java binnendrong, had moeten nemen. Voortaan zouden de Chinezen uit de binnenlanden van Java verwijderd blijven, en slechts zij daar mogen wonen, die bij 's Gouvernementspachten geplaatst waren. Maar verscheidene dier vampiers wilden liever van hun staart scheiden, dan van de slagtoffers, welker laatste droppelen bloeds zij nog niet hadden uitgezogen, en zij waren nu geene Chinezen meer en de wet kon hen niet meer verwijderen. Soms laten zij ook, gelijk de kleine huishagedis, uit nood hun staart vallen. Wegens misdaad gegrepen en veroordeeld, om elders als banneling eenige jaren aan de publieke werken met den ijzeren ring, het teeken hunner schande, om den hals te arbeiden, doen schaamte voor hunne landgenooten, ook vrees voor hunne medemisdadige Javanen, onder welke zij thans moeten leven, hen verkiezen, liever onopgemerkt en als hun gelijke te leven. Zij zeggen dan van godsdienst veranderd te zijn, kleeden zich geheel als Javaan en zijn slechts nog aan hunne eigenaardige spraak en tartaarsch-mongoolsche trekken te herkennen."

Aan het gegeven uittreksel hebben wij slechts een paar aanmerkingen toe te voegen. De eerste, dat de schrijver zich ten aanzien van de verwijdering der Chinezen uit de binnenlanden eenigzins vergist. Volgens hetgeen

---

1) Tempel der Chinezen.

2) Tempel der Mohammedanen.

3) Gebouw van voren open, waarin de dorpspriester bidt of onderwijst, voor enkelen ook het dorpsbidhuis.

4) Het is zonderling, hoe het Javaansche karakter door velen, en ook hier door den geachten schrijver voor *dom* wordt gehouden. Indien men daaronder verstaat *onkundig*, ja, dan is de Javaan *dom*. Maar zoo men daarmede wil te kennen geven eene zekere botheid van het verstand, die aan eene behoorlijke ontwikkeling in den weg zou staan, dan is de benaming van *dom* zoo onverdiend mogelijk. Vooral in het peilen van iemands karakter, behoeft de Javaan voor den Europeaan niet achter te staan. Dat hij zich door den Chinees laat bedriegen en gedurig, telkens weder, is niet omdat hij zich in diens karakter zou hebben vergist. Maar hij is, behalve onkundig, ook goedaardig, houdt van een praatje, en kan buitendien zijnen lust niet bedwingen, wanneer er kwestie is van een sarong, eene kris of gouden hemdsknoopjes te koopen. Van dit een en ander wordt heerlijk partij getrokken door den Chinees, die met het vriendelijkste gezigt van de wereld met hem op de *baleh-baleh* of *amben* over allerlei nietigheden kan keuvelen, tot hij, zoo als men zegt, den wil van de reis heeft.

hierboven aangaande hunne vestiging in de binnenlanden is gezegd, kan, met uitzondering der residentiën Rembang, Samarang en Krawang, het sedert niet ingetrokken besluit van 29 Augustus 1846 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 24) beschouwd worden als de regel, naar welken ten aanzien van dat onderwerp wordt of moet worden gehandeld. Dat besluit laat, zoo als wij gezien hebben, de vestiging toe, mits in afzonderlijke wijken, niet alleen op de hoofdplaatsen van residentiën of ook van regentschappen, maar zelfs van distrikten, zoo zij maar goed voor den handel gelegen zijn en er geen gevaar voor sluikerij besta. Dit nu is wel geene vestiging in de binnenlanden op zoo uitgebreide schaal als vóór de resolutie van 12 Augustus 1835 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 37) plaats had en zelfs na dat stuk mogt plaats hebben, maar het is er toch ver af, dat door het besluit van 1846 de Chinezen, uitgezonderd die bij de pachten, uit de binnenlanden verwijderd zouden zijn.

Tot de tweede aanmerking nemen wij aanleiding uit den wensch van den schrijver, dat het door hem bedoeld besluit ware genomen op den dag, dat de eerste Chinees in de binnenlanden doordrong.

Het verlangen naar iets, dat niet geschied is, maar had moeten geschieden, brengt niet ver, en kan alleen leiden tot verkeerde maatregelen, om nog te doen, wat had behooren te geschieden, en daaronder rangschikken wij uitsluiting uit de maatschappij van de daarin aanwezige slechte bestanddeelen. Waar zou het heen, zoo dit het streven der regeringen ware? Uitsluiting, zal zij niet iets anders zijn dan eene schreeuwende onregtvaardigheid, een verregaand misbruik van magt, kan alleen plaats hebben tegenover individuën, die door de eene of andere daad vallen onder de termen van wetten, waarbij de uitsluiting wordt bevolen.

Dat kan en mag dus het streven niet zijn, maar des te meer daarentegen het stellen van een heilzaam tegenwigt, waardoor het kwaad zoo niet dadelijk, dan toch langzamerhand geheeld of althans onschadelijk gemaakt wordt [1]).

Zijn wij het dus in zoo ver met den schrijver niet volkomen eens, van zijne schildering van den Chinees behoeft niets teruggenomen te worden, en de beschuldiging, daaruit tegen het bestuur van Java te putten, komt onzes inziens daarop neder, dat, terwijl de ongelukkige Javaan aan de barmhartigheid van Chinezen en Arabieren werd en nog wordt overgegeven, dat bestuur het krachtigste, zoo niet het eenige tegenwigt daartegen niet alleen verzuimd heeft over te stellen, maar nog weert en terugstoot.

Dat tegenwigt is te vinden in een krachtig Europeesch element. Indien men te Batavia, Samarang en Soerabaja, ofschoon het daar ook niet aan klagten tegen de Chinezen ontbreekt, hun karakter met meer inschikkelijkheid beoordeelt, dan geschiedt dit niet geheel ten onregte, maar dan komt dit ook in groote mate daarvandaan, dat een vrij krachtig Europeesch element het Chinesche daar meer en meer domineert of althans binnen zekere palen houdt.

Regtvaardigheid moet de grondslag zijn der handelingen van alle Gouvernementen — van autokratische nog meer, dan van die, welke onder constitutionele vormen bestaan, omdat bij de eersten de waarborgen tot herstel van gepleegd onregt vrij wat minder zijn dan bij de laatsten. Regtvaardigheid kan niet wettigen de uitsluiting van eenig deel der maatschappij, dat, hoe zeer het ons tegenstaat, daarom niet te minder onder de bescherming der wet staat; maar regtvaardigheid eischt ook, dat zoo er in de maatschappij eenig bestanddeel aanwezig is, dat nadeelig werkt, men dat kwaad wel tracht te bestrijden, maar langs den eenigen weg en met de eenige middelen, die, terwijl de overige deelen er door worden beschermd, tot de gezondheid van het geheel eindelijk moeten brengen.

Uit het oogpunt van gevaar voor ons gezag behoeft men, althans voor zoo ver Java betreft, tot geene maatregelen van uitsluiting tegenover de Chinezen over te gaan. Zij bezitten invloed genoeg, om aan den inlander veel kwaad te doen, zedelijk niet minder dan stoffelijk. Maar die invloed gaat niet zoo ver, dat de inlandsche bevolking hun ten believe of door hunne opruijingen in verzet tegen ons gezag te brengen zou zijn. Met al hunne geslepenheid hebben de Chinezen onder de bevolking geen wortel geschoten. Zij zijn er zelven zoo van overtuigd,

[1]) De geschiedenis der Joden, toen zij, ten gevolge van de ergerlijkste en schromelijkste godsdienstige wanbegrippen, in de meeste Europesche maatschappijen het voorwerp waren van verafschuwing en uitsluiting, en hunne voortgaande veredeling in de landen, waar meer zuivere denkbeelden omtrent menschenwaarde heerschende zijn, kan hier tot leering strekken.

dat zij, bij de minste vertooning van onrust, zich altijd aan het Gouvernement hebben aangesloten.

Wij zijn nu genaderd tot de vierde kategorie der bevolking van Java, die der Arabieren en andere vreemde Oosterlingen. Onder deze vrij algemeene benaming zijn, behalve de zoogenaamde Arabieren of hunne afstammelingen, ook begrepen op Java gevestigde personen, afkomstig zoowel uit sommige gedeelten van den Indischen Archipel, als uit andere, daarbuiten gelegen, onder de algemeene benaming van Indië bekende landen. De cijfers, welke omtrent dit gedeelte der bevolking van Java in de ministeriële verslagen worden medegedeeld, hebben betrekking tot de geheele kategorie, en kunnen dus niet tot maatstaf dienen ter bepaling der sterkte van het ongetwijfeld belangrijkste gedeelte dier kategorie, dat der zoogenaamde Arabieren.

Dit is wel te bejammeren, dewijl de Arabieren, hoezeer veel geringer in getal dan de Chinezen, in zekeren zin eenen veel grooteren invloed op de Javaansche bevolking uitoefenen, omdat zij de dragers zijn van het Mohammedanisme, en er onder hen geslachten worden aangetroffen, die door hunne, te regt of ten onregte beweerde afstamming van de eerste predikers van den Islam op Java, in zekeren reuk van heiligheid onder de bevolking staan.

Zoo zij in de binnenlanden minder nadeel doen dan de Chinezen, dan is dit niet te danken aan hun karakter. Bij de hierboven gegeven beschrijving van den Chinees op Java, wordt met dien landaard de zoogenaamde Arabier, wat het sluwe en bedriegelijke van zijn karakter aangaat, op ééne lijn gesteld. Maar hun gering getal maakt hen natuurlijk minder schadelijk, ofschoon niet minder gevaarlijk. Daarbij komt nog, dat zij zich voor een groot gedeelte bezig houden met zeehandel en scheepvaart, hetgeen ten gevolge heeft, dat zij zich meerendeels aan het Noorderstrand ophouden.

Op deze kategorie der bevolking zijn, wat betreft hare vestiging, het verkeer en het verblijf in de binnenlanden, als ook de op haar gelegde lasten en heffingen, en de vaart en handel, voor het grootste gedeelte toepasselijk de verschillende bepalingen en verordeningen, die successivelijk ten aanzien van de Chinezen zijn gemaakt. Eene eenvoudige verwijzing tot die bepalingen, zoo als zij reeds zijn uiteengezet bij de behandeling der kategorie Chinezen, en voor zoo ver zij niet uitsluitend op dien landaard betrekking hebben, zal dus ter vermijding van noodelooze uitvoerigheid voldoende zijn.

Alleen zou hier nog vermelding verdienen een belangrijk punt, ofschoon het twijfelachtig is, of en in hoever hetgeen daaromtrent blijkt uit het *Staatsblad van Nederlandsch Indië*, of uit de ministeriële verslagen, betrekking hebbe tot de zoogenaamde Arabieren.

Uit de ministeriële verslagen van 1853 en 1854 blijkt, dat van inlanders, die ter bedevaart naar Mekka gingen, eene belasting of recognitie werd geheven, welke bij een besluit van 3 Mei 1852, N°. 9 is afgeschaft. Die afschaffing had ten gevolge eene vermeerdering van het getal bedevaartgangers, welke, hoezeer nog niet te beschouwen als gevaarlijk voor de rust, wegens het godsdienstig fanatisme, dat daardoor zou kunnen ontstaan, toch aanzienlijk kon heeten, zoodat, zonder juist over te gaan tot eene wederinvoering der belasting, als hebbende de strekking om den Mohammedaan in de vervulling van godsdienstpligten te belemmeren en mitsdien onbestaanbaar zijnde met het beginsel, om den inlander zoo veel mogelijk te besturen overeenkomstig zijne eigene instellingen, toch spoedig in overweging werden genomen maatregelen tot tegengang der misbruiken, die uit het meer en meer toenemen der bedevaartgangers zouden kunnen ontstaan.

Als een uitvloeisel van die overwegingen werden, bij ordonnantie van 6 Julij 1859 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 42), bepalingen gemaakt, die de strekking hebben, om, door middel van passen en van een behoorlijk onderzoek bij de terugkomst der bedevaartgangers, zich te overtuigen niet alleen, dat zij de noodige middelen hebben, om zich naar Mekka te begeven, en zoo te voorkomen, dat velen hunner van gebrek en ellende op de reis omkomen, maar ook dat zij werkelijk te Mekka waren geweest, om zoo doende te verhinderen, dat velen, die soms niet verder dan Singapoera gaan, terugkomende zich, zonder eenig regt, den titel van *hadji* zouden kunnen aanmatigen, aan welken titel verbonden is het, in het oog van den inlander, zoo geëerbiedigd regt van het dragen van den tulband.

Blijkens de bij de ministeriële verslagen gevoegde bevolkingsstaten, bedroeg het getal zielen, tot deze kategorie behoorende:

in 1854	29,209	zielen
„ 1855	26,092	„
„ 1856	24,903	„
„ 1857	24,615	„

Daarvan waren in de Gouvernements residentiën op Java:

in 1854	18,564	zielen
„ 1855	18,819	„
„ 1856	18,536	„
„ 1857	18,758	„

in de Vorstenlanden:

in 1854	701	zielen
„ 1855	709	„
„ 1856	712	„
„ 1857	776	„

en op het eiland Madura:

in 1854	9,944	zielen
„ 1855	6,571	„
„ 1856	5,655	„
„ 1857	5,081	„

Uit die splitsing blijkt, dat, terwijl deze bevolking op Java, zoowel in de Gouvernements residentiën als in de Vorstenlanden, stationair is gebleven, zij op het eiland Madura in vier jaren tijds eene vermindering aanwijst van 4,863 zielen. De omstandigheid dat Madura, vroeger een onderdeel der residentie Soerabaja, kortelings tot eene afzonderlijke residentie verheven en alzoo onder een meer geregeld, regtstreeksch Europeesch bestuur gebragt is, maakt het waarschijnlijk, dat die vermindering voor het grootste gedeelte, zoo niet geheel, aan eene meer juiste telling moet worden toegeschreven.

Bij eene verdeeling in mannen, vrouwen en kinderen was de zamenstelling als volgt:

in 1855	7,747	mannen
„ 1856	7,578	„
„ 1857	7,456	„

in 1855	7,432	vrouwen
„ 1856	6,970	„
„ 1857	6,540	„

in 1855	10,920	kinderen
„ 1856	10,355	„
„ 1857	10,619	„

In het jaar 1857 was zij in de verschillende residentiën verspreid als volgt:

a. Gouvernements residentiën op Java:

Bantam. . .	459 zielen		
Batavia. . .	977 „		
Buitenzorg. .	72 „		
Krawang. . .	132 „		
Preanger Regentschappen.	551 „		
Cheribon. . .	915 „		
Tagal. . . .	1,562 „		
Pekalongan. .	668 „		
Samarang. . .	2,322 „		
Japara. . . .	1,061 „		
Rembang. . .	672 „		
Soerabaja. . .	3,335 „		
Pasoeroewan.	1,294 „		
Bezoeki. . .	1,439 „		
Probolinggo. .	808 „		
Banjoewangi..	2,193 „		
Banjoemaas. .	86 „		
Bagelen. . .	41 „		
Kadoe. . . .	52 „		
Madioen. . .	111 „		
Patjitan. . .	8 „		
Kediri. . . .	— „		
		18,758	zielen

b. in de Vorstenlanden:

Djokdjokarta.	180 zielen		
Soerakarta. .	596 „		
		776	„

c. op het eiland Madura. . .	5,081	„
Te zamen. . .	24,615	zielen

Het blijkt verder, dat van de gronden, op Java aan partikulieren in eigendom toebehoorende, in handen van tot deze kategorie behoorende personen waren [1]):

in 1854	52,622	bouws
„ 1855	41,742	„
„ 1856	42,802	„
„ 1857	46,825	„

waarvan de bevolking bedroeg:

in 1854	61,834	zielen
„ 1855	67,319	„
„ 1856	78,739	„
„ 1857	90,035	„

[1]) Omtrent de volgende opgaaf moet opgemerkt worden, dat in de ministeriële verslagen het hier bedoelde gedeelte der partikuliere gronden wordt gezegd te behooren aan *inlanders en andere Oosterlingen.*

en de waarde, voor de heffing van het middel der verponding, geschat wordt:

in 1854	op	ƒ 1,980,605
〃 1855	〃	〃 2,082,303
〃 1856	〃	〃 2,417,993
〃 1857	〃	〃 2,360,083

Hierboven is reeds gezegd, dat deze kategorie der bevolking zich meer bijzonder bezig houdt met zeehandel en scheepvaart. Vandaar dat, zoo als uit de residentie's-gewijze, over 1857 gegeven verdeeling blijkt, zij zich voor het grootste gedeelte ophoudt aan het Noorderstrand.

Volgens den *Almanak en Naamregister van Nederlandsch Indië* voor 1860, was zij in het bezit der navolgende vaartuigen:

1°. Op Java:

13 schepen,	metende	3,184¼	lasten
45 barken,	〃	7,825½	〃
15 brikken,	〃	1,875	〃
13 schoeners,	〃	536½	〃
te zamen 86 vaartuigen,	metende	13,421¼	lasten.

2°. Op Madura:

1 brik,	metende	214	lasten
5 schoeners,	〃	175	〃
3 kotters,	〃	51	〃
te zamen 9 vaartuigen,	metende	440	lasten.

De laatste kategorie der bevolking van Java, die ons nog te behandelen overblijft, is die der lijfeigenen of slaven.

Op Java worden de slaven gewoonlijk als huisbedienden gebruikt, en de behandeling, die zij als zoodanig ondervinden, is over het algemeen van dien aard, dat het te bezien zou staan, of hun toestand, uit een materiëel oogpunt, in vele opzigten niet beter is dan die van den vrijen Javaan. Erger is die althans zeker niet. Maar het is niet naar eene meer of minder goede behandeling der slaven, dat men zijn oordeel omtrent de bestaanbaarheid van slavernij met echt menschelijke beginselen moet regelen. — Dikwijls, ja, zijn de slaven blootgesteld aan mishandelingen, maar dikwijls ook leiden zij een door zorgen en bekommeringen minder gedrukt leven, dan een groot gedeelte der mingegoede standen in Christelijk beschaafde maatschappijen. — Met dat alles is het genot van vrijheid, vooral waar het geldt de beschikking over zijn eigen persoon, zoet en de mensch heeft daarop een heilig en onvervreemdbaar regt. Slavernij nu krenkt dat heiligste der regten en vernedert daarbij niet alleen den slaaf, die tot koopwaar wordt verlaagd, maar ook hem, die slaven houdt en verkoopt, of op eene of andere wijze slavernij verdedigt. Want hoe of op welke gronden zou hij voor zich zelven aanspraak kunnen maken op een regt, dat door hem wordt ontzegd aan eenen natuurgenoot, een wezen even als hij uit Gods hand gekomen met dezelfde vermogens, bewegingen en regten?

De bepaling van het nieuw, in 1854 door de Nederlandsche wetgeving tot stand gebragt reglement op het beleid der regering in Nederlandsch Indië, krachtens hetwelk [1]) op den 1n Januarij 1860 de slavernij in geheel Nederlandsch Indië moet hebben opgehouden, verdient dus groote toejuiching. Want al zij het, dat voor Java, waar de sterkte der slavenbevolking niet veel meer te beteekenen had, de maatregel niet van dat aanbelang meer mogt schijnen, hij is het des te meer voor de buitenbezittingen. Buitendien men vergete niet, dat, zoo lang er nog maar één slaaf overblijft, men het wettelijk bestaan van slavernij blijft huldigen; en voor de ontwikkeling der aan Nederland toevertrouwde bevolkingen moet het een verblijdend voorteeken zijn, dat eene der eerste vruchten van de inmenging der Nederlandsche wetgeving in den gang der Indische zaken is geweest eene voor het oog dier bevolkingen afgelegde plegtige verklaring omtrent het onschendbaar regt van den mensch op zijne vrijheid. Waar eenmaal eene wetgeving zich zoo stellig heeft verklaard, kan zij, zonder met zich zelve in tegenspraak te komen, niet blijven stilstaan op den weg van losmaking der banden, die de vrije ontwikkeling van gansche bevolkingen belemmeren of verhinderen.

De ordonnantiën van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië van 14 Julij 1859, doch gepubliceerd onder dagteekening van den 22n dier maand en sub N°. 46, 47 en 48 opgenomen in het *Staatsblad van Nederlandsch Indië*, bevatten, behalve de regeling van het cijfer der aan de eigenaren van slaven toe te

[1]) Zie art. 115 van dat reglement, te vinden in het *Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 2.

kennen vergoeding, en de maatregelen ter uitvoering, de bepaling:

1°. dat op Java en Madura, uiterlijk op den negentigsten dag ná de uitvaardiging der daartoe betrekkelijke ordonnantie, dus op den 20n October 1859, de slavernij is afgeschaft,

2°. dat voor die afschaffing de termijn in de buitenbezittingen zal zijn uiterlijk de 1e Januarij 1860, en

3°. dat ook de perkhoorigheid op het eiland Banda is afgeschaft op middernacht tusschen den laatsten December 1859 en den eersten Januarij 1860.

Volgens de bevolkingstaten van 1855—1857 bedroeg het getal lijfeigenen op Java en Madura:

in 1854	in de Gouvernements residentiën.	9,368 [1])	
"	" Vorstenlanden..	48	
	op het eiland Madura.	22	
			9,438
in 1855	in de Gouvernements residentiën.	8,653 [2])	
"	" Vorstenlanden..	29	
	op het eiland Madura.	31	
			8,713
" 1856	in de Gouvernements residentiën.	5,166 [3])	
"	" Vorstenlanden..	22	
	op het eiland Madura.	—	
			5,188
" 1857	in de Gouvernements residentiën.	5,211 [4])	
"	" Vorstenlanden..	13	
	op het eiland Madura.	36	
			5,260

Aan het einde gekomen van onze beschouwingen betreffende de verschillende kategoriën van bevolking op Java en Madura, laten wij nog eene bijeentrekking der verschillende daaromtrent gegeven cijfers, ter bepaling van de sterkte der totale bevolking, volgen:

in 1854. Inlandsche bevolking:			
a.	in de Gouvernements residentiën op Java, onder de onmiddellijke leiding van 's Gouvernements ambtenaren.	8,252,546	
b.	op de partikuliere landen in die residentiën.	846,720	
c.	in de Vorstenlanden.	985,875	
			10,085,141
d.	van het eiland Madura.		310,369
			10,395,510
Europesche bevolking:			
a.	op Java.	18,047	
b.	" Madura.	424	
			18,471
Chinesche bevolking:			
a.	in de Gouvernements residentiën op Java.	116,938	
b.	" " Vorstenlanden.	4,357	
c.	op het eiland Madura.	7,967	
			129,262
Arabieren en andere vreemde Oosterlingen:			
a.	in de Gouvernements residentiën op Java.	18,564	
b.	" " Vorstenlanden.	701	
c.	op het eiland Madura.	9,944	
			29,209
	Te transporteren.		10,572,452

1) Daarvan 7,512 in de residentie Batavia, en 1,856 in de overige residentiën.

2) Daarvan 6,834 in de residentie Batavia, en 1,819 in de overige residentiën.

3) Daarvan 3,343 in de residentie Batavia, en 1,823 in de overige residentiën. Het groote verschil tusschen dit en de voorgaande jaren wordt toegeschreven aan vroegere foutive opgaven.

4) Daarvan 3,534 in de residentie Batavia, en 1,677 in de overige residentiën.

Transport.		10,572,452
Lijfeigenen of slaven:		
a. in de Gouvernements residentiën op Java. . . .	9,368	
b. 〃 〃 Vorstenlanden.	48	
c. op het eiland Madura.	22	
		9,438
Totaal.		10,581,890
in 1855. Inlandsche bevolking:		
a. in de Gouvernements residentiën op Java, onder de onmiddellijke leiding van 's Gouvernements ambtenaren.	8,502,363	
b. op de partikuliere landen in die residentiën. . .	877,771	
c. in de Vorstenlanden.	1,010,771	
		10,390,905
d. van het eiland Madura.		337,928
		10,728,833
Europesche bevolking:		
a. op Java.	18,452	
b. 〃 Madura.	406	
		18,858
Chinesche bevolking:		
a. in de Gouvernements residentiën op Java. . . .	121,672	
b. 〃 〃 Vorstenlanden.	4,693	
c. op het eiland Madura.	7,290	
		133,655
Arabieren en andere vreemde Oosterlingen:		
a. in de Gouvernements residentiën op Java. . . .	18,819	
b. 〃 〃 Vorstenlanden.	709	
c. op het eiland Madura.	6,571	
		26,099
Lijfeigenen of slaven:		
a. in de Gouvernements residentiën op Java. . . .	8,653	
b. 〃 〃 Vorstenlanden.	29	
c. op het eiland Madura.	31	
		8,713
Totaal.		10,916,158
in 1856. Inlandsche bevolking:		
a. in de Gouvernements residentiën op Java, onder de onmiddellijke leiding van 's Gouvernements ambtenaren.	8,739,860	
b. op de partikuliere landen in die residentiën. . .	969,977	
c. in de Vorstenlanden.	1,015,291	
		10,725,128
d. van het eiland Madura.		380,151
		11,105,279
Europesche bevolking:		
a. op Java.	19,021	
b. 〃 Madura.	410	
		19,431
Te transporteren.		11,124,710

Transport.		11,124,710
Chinesche bevolking:		
a. in de Gouvernements residentiën op Java. . . .	123,586	
b. 〃 〃 Vorstenlanden.	4,953	
c. op het eiland Madura.	7,210	
		135,749
Arabieren en andere vreemde Oosterlingen:		
a. in de Gouvernements residentiën op Java. . . .	18,536	
b. 〃 〃 Vorstenlanden.	712	
c. op het eiland Madura.	5,655	
		24,903
Lijfeigenen of slaven:		
a. in de Gouvernements residentiën op Java. . . .	5,166	
b. 〃 〃 Vorstenlanden.	22	
c. op het eiland Madura.	—	
Totaal.		11,290,550

in 1857. Inlandsche bevolking:		
a. in de Gouvernements residentiën op Java, onder de onmiddellijke leiding van 's Gouvernements ambtenaren.	9,016,743	
b. op de partikuliere landen in die residentiën. . .	989,006	
c. in de Vorstenlanden.	1,018,862	
		11,024,611
d. van het eiland Madura.		380,985
		18,405,596
Europesche bevolking:		
a. op Java.	19,923	
b. 〃 Madura.	408	
		20,331
Chinesche bevolking:		
a. in de Gouvernements residentiën op Java. . . .	126,267	
b. 〃 〃 Vorstenlanden.	4,994	
c. op het eiland Madura.	7,095	
		138,356
Arabieren en andere vreemde Oosterlingen:		
a. in de Gouvernements residentiën op Java. . . .	18,758	
b. 〃 〃 Vorstenlanden.	776	
c. op het eiland Madura.	5,081	
		24,615
Lijfeigenen of slaven:		
a. in de Gouvernements residentiën op Java. . . .	5,211	
b. 〃 〃 Vorstenlanden.	13	
c. op het eiland Madura.	36	
		5,260
Totaal.		11,594,158

Daaruit blijkt, dat de totale bevolking van Java en Madura is vooruitgegaan in 1855 met 334,268 zielen of 3.16 % op het cijfer van 1854, in 1856 met 374,392 zielen of 3.43 % op het cijfer van 1855, en in 1857 met 303,608 zielen of 2.69 % op het cijfer van 1856.

De handel en scheepvaart op en van Java, de produktie verkregen door het kultuurstelsel en de geldelijke resultaten, daaruit voor 's lands financiën voortgevloeid, zijn reeds in het artikel Nederlandsch Indië behandeld, en kortheidshalve kan dus verwezen worden tot de aldaar omtrent een en ander medegedeelde becijferingen en beschouwingen, terwijl wij hier nog willen stilstaan bij andere onderwerpen uit het oogpunt van hun belang voor de inlandsche bevolking, zoo als de rijstbouw, de landrente, de klapperteelt, de veestapel, en de resultaten, die het kultuurstelsel voor haar in de laatste jaren heeft gehad.

Ten overvloede moeten wij opmerken, dat hier meer bijzonder sprake is van dat gedeelte der inlandsche bevolking, hetwelk onder de meer onmiddellijke leiding van 's Gouvernements ambtenaren staat, — met uitsluiting derhalve van de bevolking der partikuliere landen, der Vorstenlanden en van het eiland Madura.

De sterkte dier bevolking werd hierboven [1]) berekend:

in 1854 op	8,252,546	zielen
" 1855 "	8,502,363	"
" 1856 "	8,739,860	"
" 1857 "	9,016,743	"

terwijl het getal der landbouwende huisgezinnen wordt gezegd te hebben bedragen:

in 1854	1,257,704
" 1855	1,268,147
" 1856	1,246,886
" 1857	1,268,473

Het verminderd cijfer der huisgezinnen in de twee laatste in vergelijking met die der twee eerste jaren, in weêrwil van de toeneming van het zielental der bevolking, moet daaraan worden toegeschreven, dat in de beide eerste jaren te zamen worden opgegeven de landbouwende huisgezinnen *met* en *zonder* velden, terwijl de cijfers der twee laatste jaren slechts het getal geven der huisgezinnen in het bezit van velden.

Het juiste getal der huisgezinnen *zonder* velden, in 1854 en 1855 ten onregte begrepen onder het cijfer der landbouwende huisgezinnen, wordt niet opgegeven; maar wij hebben alle reden om het er voor te houden, dat wij niet ver van de waarheid zullen blijven door aan te nemen, dat dat getal heeft bedragen:

in 1854	32,000 en
" 1855	32,700

Wanneer wij daarmede de reeds gegeven cijfers reduceeren, en zonder dat is het onmogelijk, om eenigzins op waarheid gegronde berekeningen te maken, dan zou het getal landbouwende huisgezinnen mitsdien hebben bedragen:

in 1854	1,225,704
" 1855	1,235,447
" 1856	1,246,886
" 1857	1,258,473

Op die cijfers zullen wij onze verdere berekeningen baseren.

De schrijver der reeds aangehaalde hoogstbelangrijke verhandeling over de *Rijst* [1]) neemt (pag. 22) voor het getal zielen per huisgezin aan het cijfer van vijf. Dientengevolge zou de sterkte der landbouwende bevolking met velden geweest zijn:

in 1854	6,128,520	zielen
" 1855	6,177,235	"
" 1856	6,234,430	"
" 1857	6,292,365	"

en die der niet landbouwende bevolking, met inbegrip der landbouwende huisgezinnen zonder velden:

in 1854	2,124,026	zielen
" 1855	2,325,128	"
" 1856	2,505,430	"
" 1857	2,724,378	"

Zonder op behoorlijke gegevens eene meer juiste berekening te kunnen geven, moeten wij evenwel opmerken:

1°. dat zoodoende de cijfers der niet landbouwende bevolking ons toeschijnen buiten alle verhouding groot te zijn, daargelaten,

2°. dat, bij eene berekening op dien voet, verreweg de grootste vermeerdering van het zielental zou blijken te hebben plaats gehad onder de *niet* landbouwende bevolking.

De uitgestrektheid van de velden der landbouwende bevolking bedroeg:

[1]) Zie pag. 597, 2e kol.

[1]) Reeds hierboven vermeld pag. 618, 2e kol.

in 1854	. . . .	1,918,531$^{7}/_{40}$	bouws
„ 1855	. . . .	1,983,430	„
„ 1856	. . . .	2,011,854	„
„ 1857	. . . .	2,043,498$^{1}/_{4}$	„

dat is per huisgezin:

in 1854	. . . .	1.57	bouw
„ 1855	. . . .	1.60	„
„ 1856	. . . .	1.61	„
„ 1857	. . . .	1.62	„

Van het totaal der velden waren:

1°. door de bevolking beplant voor eigen kultuur:

in 1854	1,648,443$^{19}/_{24}$	bouws	of	85.60 %
„ 1856[1]	1,715,830	„	„	86.51 %
„ 1856[1]	1,817,904$^{1}/_{4}$	„	„	90.47 %
„ 1857[1]	1,829,971	„	„	89.55 %

dus per huisgezin:

in 1854	. . . .	1.34	bouw
„ 1855	. . . .	1.39	„
„ 1856	. . . .	1.46	„
„ 1857	. . . .	1.46	„

2°. ten behoeve der Gouvernements kultures afgezonderd:

in 1854	63,868$^{7}/_{8}$	bouws	of	3.33 %
„ 1855	63,421	„	„	3.19 %
„ 1856	62,767$^{1}/_{4}$	„	„	3.12 %
„ 1857[2]	66,904	„	„	3.27 %

3°. en onbeplant gebleven:

in 1854	206,218$^{61}/_{120}$	bouws	of	10.75 %
„ 1855	204,179	„	„	10.30 %
„ 1856	131,182$^{1}/_{2}$	„	„	6.53 %
„ 1857	146,623$^{1}/_{4}$	„	„	7.17 %

Uit de voorafgegane berekeningen blijkt:

1°. dat met de vermeerdering van het getal huisgezinnen ook toegenomen is de uitgestrektheid der velden;

2°. dat gemiddeld per huisgezin de uitgestrektheid der gronden met elk jaar, hoe weinig ook, is toegenomen;

3°. dat ook toeneming heeft plaats gehad van hetgeen voor eigen kultuur is beplant, en daarentegen vermindering van het onbeplant geblevene, terwijl

4°. in het afgezonderde voor 's Gouvernements kultures weinig verandering heeft plaats gehad.

Van de door de bevolking voor eigen kultuur bebouwde gronden wordt de produktie, berekend in pikols padi, gezegd te hebben bedragen:

in 1854	. . . .	28,259,152	pikols
„ 1855	. . . .	29,037,273	„
„ 1856	. . . .	32,844,135	„
„ 1857	. . . .	31,434,214	„

[1]) In de cijfers voor de jaren 1856 en 1857 van de voor eigen kultuur beplante velden zijn voor de teelt van tweede gewassen begrepen:

in 1856	. . . .	158,144	bouws
„ 1857	. . . .	187,754$^{1}/_{2}$	„

Weshalve van de gronden door de bevolking voor eigen kultuur bebouwd, met padi beplant zijn geworden:

in 1856	. . . .	1,659,760$^{1}/_{4}$	bouws
„ 1857	. . . .	1,642,216$^{1}/_{2}$	„

In de cijfers der in 1854 en 1855 door de bevolking voor eigen kultuur gebezigde velden zijn hoogst waarschijnlijk ook begrepen geworden die voor tweede gewassen; maar voor die beide jaren geven de officiële staten van den rijstbouw geene splitsing, zoo als voor de jaren 1856 en 1857.

[2]) Het getal bouws, in 1857 voor de Gouvernements kultures afgezonderd, schijnt foutief te zijn. Zoo wij ons niet bedriegen ligt de fout in het cijfer van 15,087$^{3}/_{4}$ bouws, dat in den staat van den rijstbouw is uitgetrokken als in de residentie Bagelen voor de Gouvernements kultures te zijn gebruikt; terwijl uit de verschillende kultuurstaten van dat jaar blijkt, dat men in de gezegde residentie heeft gehad:

Voor de indigoteelt.	8,435$^{5}/_{8}$	bouws
„ „ thee „	587$^{1}/_{2}$	„
„ „ kaneel „	396	„
Te zamen. . . .	9,419$^{1}/_{8}$	bouws

In de 3 voorgaande jaren is het getal bouws in Bagelen voor de Gouvernements kultures afgezonderd, volgens de staten van den rijstbouw, geweest als volgt:

in 1854	. . . .	9,749$^{7}/_{8}$	bouws
„ 1855	. . . .	10,619	„
„ 1856	. . . .	11,547$^{1}/_{4}$	„

en volgens de kultuurstaten:

in 1854	. . . .	8,708$^{3}/_{8}$	bouws
„ 1855	. . . .	8,922$^{1}/_{6}$	„
„ 1856	. . . .	9,224$^{3}/_{4}$	„

Over het algemeen vindt men in de staten nog al aanzienlijke verschillen.

dat is per huisgezin:

in 1854	. . . .	$23.04^1/_2$	pikols
„ 1855	. . . .	23.50	„
„ 1856	. . . .	26.34	„
„ 1857	. . . .	24.98	„

en per bouw:

in 1854	. . . . .	17.14	pikols
„ 1855	. . . . .	16.92	„
„ 1856 [1]).	. . . .	18.04	„
„ 1857 [1]).	. . . .	17.09	„

Daaruit blijkt:

1°. dat per huisgezin de produktie eenigzins toenemende is geweest, hetgeen aan niets anders kan worden toegeschreven, dan dat de gronden der bevolking in het algemeen, maar in het bijzonder de bebouwde, gemiddeld per huisgezin ook vermeerdering hebben ondergaan,

2°. dat daarentegen per bouw de produktie hoogstens stationair is gebleven, zoodat dit niet wijst op verbetering van kultuur. De gemiddelde produktie der 4 jaren is geweest 17,29 pikols per bouw. Daarvan zijn de jaren 1854, 55 en 57 beneden, en slechts het jaar 1856 boven dat cijfer geweest.

Ter beoordeeling, in hoe ver de gemelde produktie voor de voeding der landbouwende bevolking voldoende zij geweest, dienen drie punten in het oog te worden gehouden:

a. de behoefte per gezin,
b. wat ieder gezin kan gerekend worden aan padi over te houden, na aftrek van hetgeen daarvan moet worden afgestaan voor snijloon en benoodigd is voor zaaipadi, — en
c. hoeveel de padi aan gewigt verliest bij het stampen of de ontbolstering.

In de meermalen aangehaalde verhandeling *over de Rijst* (pag. 22) wordt de jaarlijksche behoefte aan rijst voor een gezin van vijf zielen gesteld op 24 pikols. Indien de schrijver daarmede bedoelt *gepelde rijst* (hetgeen niet duidelijk blijkt), dan schijnt ons dat cijfer eenigzins hoog te zijn. Wij voor ons meenen, dat gemiddeld voor een huisgezin benoodigd zijn 5 katti's per dag of ruim 18 pikols in het jaar.

Wat het snijloon aangaat, door den bedoelden schrijver wordt het (pag. 20) gesteld op $^1/_5$ van hetgeen ieder heeft gesneden. Hij voegt er bij, dat in sommige gevallen de arbeider zich tevreden moet houden met een zesde, een achtste, ja zelfs een tiende en twaalfde. Het is moeijelijk om hier tot eene juiste bepaling te komen, omdat het snijloon niet wordt genoten over het geheele produkt, maar alleen van het met geene mogelijkheid te constateren gedeelte, waarvoor de behulpzame hand is geboden. Men zal zich echter niet aan overdrijving schuldig maken door aan te nemen, dat deswege voor den landbouwer 6 % of nog geen zestiende van het geheele produkt verloren gaat.

Ook het verlies bij de ontbolstering van de padi is moeijelijk te bepalen. De meerbedoelde schrijver stelt (pag. 22), dat 15 pikols padi, wegende $937^1/_2$ Ned. ponden [1]), uitleveren 500 Ned. ponden of 8 pikols. Dit zou dus neêrkomen op $^7/_{15}$ verlies. Ons komt dit evenzeer te hoog voor.

Het is er ver af, dat elke pikol padi een gelijk gewigt aan gepelde rijst uitlevert. Men vindt daarin, even als bij de verschillende graansoorten hier te lande, een groot verschil in gewigt, en, hoe gebrekkig het stampen of ontbolsteren door de Javaansche vrouwen ook geschieden moge, toch schijnt een verlies over het geheel van $^7/_{15}$ of 46 % niet aannemelijk. Door dat verlies evenwel gemiddeld op 35 % te stellen, vreezen wij niet ons bloot te stellen aan de beschuldiging van overdrijving [2]).

[1]) Hierboven is reeds gezegd, dat het getal bouws, met padi beplant, is geweest:

in 1856	. . . .	$1,659,770^1/_4$	bouws
„ 1857	. . . .	$1,642,216^1/_2$	„

Over die getallen berekend, is de produktie per bouw geweest:

in 1856	. . . .	19.79	pikols
„ 1857	. . . .	19.14	„

Wij behoeven naauwelijks te doen opmerken, dat de opgegeven produktie per bouw voor de jaren 1854 en 1855 niet juist kan zijn, omdat bij de staten over die jaren de hoeveelheid bouws, voor eigen kultuur door de bevolking beplant, wordt opgegeven gezamenlijk, zonder splitsing hoeveel daarvan voor den rijstbouw, hoeveel voor de teelt van tweede gewassen heeft gediend.

[1]) Ter aangehaalde plaats staat $737^1/_8$ Ned. ponden, maar dit mag wel voor eene drukfout gehouden worden.

[2]) Men vergete niet, dat er hier geene kwestie is van hetgeen bij eene behoorlijke pelling de padi zou moeten uitleveren, maar van hetgeen bij de gebrekkige pelling door de bevolking werkelijk wordt verkregen.

Zoo doende zou men met opzigt tot de verkregen produktie komen tot de volgende resultaten voor de landbouwende bevolking.

in 1854 produktie.	pikols	28,259,152
af voor snijloon 6 % of	"	1,695,549
blijft aan padi.	. pikols	26,563,603
af verlies bij de pelling 35 % of. . .	"	9,297,261
rest aan gepelde rijst	pikols	17,266,342

voor de voeding van 1,225,704 huisgezinnen, of ongeveer $14.08\frac{1}{2}$ pikols per huisgezin.

" 1855 produktie.	pikols	29,037,273
af voor snijloon 6 % of	"	1,742,236
blijft aan padi.	. pikols	27.295,037
af verlies bij de pelling 35 % of. . .	"	9,553,263
rest aan gepelde rijst	pikols	17,741,773

voor de voeding van 1,235,447 huisgezinnen, of ongeveer 14.36 pikols per huisgezin.

" 1856 produktie.	pikols	32,844,135
af voor snijloon 6 % of	"	1,970,648
blijft aan padi.	. pikols	30,873,487
af verlies bij de pelling 35 % of. . .	"	10,805,720
rest aan gepelde rijst	pikols	20,067,767

voor de voeding van 1,246,886 huisgezinnen, of ongeveer 16.08 pikols per huisgezin.

" 1857 produktie.	pikols	31,434,214
af voor snijloon 6 % of	"	1,885,053
blijft aan padi.	. pikols	29,549,161
af verlies bij de pelling 35 % of. . .	"	10,342,206
rest aan gepelde rijst	pikols	19,206,955

voor de voeding van 1,258,473 huisgezinnen, of ongeveer 15.26 pikols per huisgezin.

Gemiddeld heeft dus een landbouwend huisgezin voor zijne voeding aan gepelde rijst gehad:

in 1854	pikols	$14.08\frac{1}{2}$
" 1855	"	14.36
" 1856	"	16.08
" 1857	"	15.26

Wanneer men de over de vier jaren aan de landbouwende bevolking aan gepelde rijst overgebleven totale hoeveelheid te zamen optelt en verdeelt met het totaal cijfer der landbouwende huisgezinnen, dan blijkt het, dat gemiddeld een huisgezin niet meer heeft gehad dan 14.96 pikols 'sjaars.

Is deze uitkomst voor de voeding der landbouwende bevolking, waarvoor wij de jaarlijksche behoefte van een huisgezin op het gewis niet te hooge cijfer van 18 pikols hebben gesteld, reeds ongunstig, nog slechter valt de berekening uit, wanneer die gemaakt wordt over de geheele hier geconcerneerde bevolking, welke hierboven [1]) is opgegeven:

in 1854 op	8,252,546	zielen
" 1855 "	8,502,363	"
" 1856 "	8,739,860	"
" 1857 "	9,016,743	"
te zamen. . .	34,511,512	zielen

of gemiddeld 'sjaars 8,627,878 zielen:

De totale produktie toch heeft bedragen:

in 1854	28,259,152	pikols
" 1855	29,037,273	"
" 1856	32,844,135	"
" 1857	31,434,214	"
te zamen. . .	121,574,774	pikols
of gemiddeld 's jaars. . . .	30,393,694	pikols
Wanneer men daarvan aftrekt voor verlies bij de pelling 35 % of.	10,637,793	"
dan blijft aan gepelde rijst over	19,755,901	pikols

voor de voeding van 8,627,878 zielen of ongeveer 2.29 pikols per hoofd, terwijl 3.60 pikols daarvoor niets te veel is [2]).

[1]) Pag. 646, 1e kol.

[2]) Aan inlandsche, vrouwelijke zoowel als mannelijke, volwassene en niet volwassene bedienden, wanneer zij, gelijk meestal het geval is, voor hunne eigene voeding moeten zorgen, wordt, behalve het loon, op Java gewoonlijk één katti rijst per dag verstrekt. Dit is dus 3.65 pikols in het jaar, waarbij nog komt, dat voor die bedienden nog het een en ander overblijft van de tafel hunner meesters. Voor de voeding van de Javanen (kinderen zoowel als volwassenen) is dus 3.60 pikols rijst in het jaar per hoofd niets te veel. De rijst is het hoofdvoedsel, dat 's ochtends, 's middags en 's avonds genuttigd wordt.

Wel wordt in de ministeriële verslagen gezegd, dat men aan de opgaven omtrent de rijstproduktie niet genoegzaam vertrouwen kan schenken, en, aangezien op die produktie de aanslag der landrenten geschiedt, is het ook zeer aannemelijk, dat van de zijde der inlandsche hoofden en de bevolking geene opgaaf is te wachten, die niet beneden de werkelijkheid zou zijn. Wanneer men evenwel daartegenover stelt,

1°. dat wij in onze berekeningen omtrent de behoefte aan voeding ook eerder beneden de werkelijkheid, dan er boven zijn gebleven,

2°. dat nog niet eens in rekening gebragt is hetgeen er benoodigd is aan zaaipadi,

dan gelooven wij niets te veel te zeggen, dat om aan een en ander behoorlijk te kunnen voldoen, ongeveer 20,000,000 pikols padi meer in het jaar zouden moeten geproduceerd worden. Het is niet waarschijnlijk, dat, wij zeggen niet eene zoo groote hoeveelheid, maar zelfs de helft, ja een vierde er van zou kunnen verzwegen of te weinig opgegeven worden.

De aangetoonde resultaten wijzen, dunkt ons, op de wenschelijkheid, om door alle gepaste middelen niet alleen de teelt, maar ook de pelling te verbeteren.

Uitbreiding toch der teelt is moeijelijk anders te verkrijgen dan ten gevolge van toeneming der bevolking, en dit is in zekeren zin geene uitbreiding, daar zij met die toeneming steeds gelijken tred houden zal. Wij hebben gezien, dat in 1857 voor eigen kultuur gemiddeld nagenoeg 1½ bouw per huisgezin wordt bewerkt. Een Javaansch huisgezin wordt gerekend 2 of hoogstens 2½ bouw voor zijne rekening te kunnen nemen, maar dan moet het daaraan zijnen tijd onverdeeld kunnen besteden. Bij de vele werkzaamheden, die de bevolking, zoowel voor zoogenaamde heerendiensten, als bij de verschillende Gouvernements kultures te presteren heeft, zal het uiterst moeijelijk zijn, om van haar de behoorlijke bewerking van meer dan 1½ bouw per huisgezin te verwachten.

Verbetering van kultuur wordt dus van het hoogste belang, en daartoe zal wel in de eerste en voornaamste plaats eene behoorlijke bemesting der gronden in aanmerking dienen te komen. De bergen op Java, vroeger zoo bedekt met bosschen, waarvan het afvallend gebladerte enen rijken *humus* vormt, die door het afstroomend water medegevoerd eene heerlijke bemesting geeft, beginnen daarin meer en meer te kort te schieten, en op vele plaatsen is het afstroomend water als bemesting onvoldoende, om te voorzien in de uitputting der gronden zoowel door den rijstbouw zelven, als door de teelt van tweede gewassen en vooral door de Gouvernements kultures [1]).

Ongelukkigerwijs is de Javaan ingenomen tegen alle andere bemesting zijner rijstvelden, en de meeste ambtenaren, aan wie de leiding der bevolking in zaken van kultures is toevertrouwd, schijnen in die vooringenomenheid te deelen. Kon het onredelijke van dat vooroordeel, — want meer dan dat gelooven wij niet dat het is, — al niet op duchtige gronden worden aangetoond, zoo zou men nog kunnen wijzen op de resultaten, door de indigo-ondernemingen in de residentie Djokdjokarta verkregen. Dáár is voor den verbouw van indigo, eene teelt zoo uitputtende als eenige andere, eene zware bemesting aangewend geworden, waarvoor men noch kosten noch moeite gespaard heeft. Daardoor heeft men niet alleen de produktie verdubbeld, maar de bevolking vaart er wel bij voor haren rijstbouw [2]). Daarvoor geeft zij zelfs de voorkeur aan de zwaar bemeste gronden, die voor de indigo-teelt hebben gediend. Maar daar zijn het partikulieren, die de handen aan het werk slaan, en voor wie meer of minder gunstige resultaten eene levensvraag zijn, terwijl met betrekking tot den Gouvernements ambtenaar geldt het *non res sua agitur* [3]).

Eer wij verder gaan, veroorloven wij ons nog eene opmerking.

De Regering gaat in de behandeling van vele zaken, waaraan het belang der Javaansche bevolking naauw verbonden is, af op de inlichtingen van hare ambtenaren. Dit is zeer natuurlijk en vloeit uit den aard der zaak voort. Voor het minst zou het vreemd zijn,

---

[1]) Hetgeen omtrent den rijstbouw voorkomt op bladz. 10—13 der meermalen aangehaalde Verhandeling *Over de Rijst*, verdient allezins gelezen te worden.

[2]) Uit het omtrent die partikuliere indigoteelt door den Controleur VAN BEEST HOLLE uitgebragt Verslag, waarvan melding is gemaakt in het artikel Indigo, is gebleken, dat, hoezeer de inlandsche bevolking op de gronden der partikuliere ondernemers aan rijstvelden niet zoo ruim bedeeld is, als de bevolking in de Gouvernements residentiën, dit nadeel meer dan opgewogen wordt door eene grootere rijstproduktie.

[3]) Wij verwijzen tot hetgeen in gelijken zin reeds is gezegd in het artikel Indigo.

zoo zij anders handelde. Ondertusschen is er iets, wat daarbij te veel over het hoofd gezien wordt, en waarop, met het oog op de verhouding tusschen het Gouvernement en de inlandsche bevolking, wel wat meer mogt gelet worden. Aan de waarheidsliefde van den Gouvernements ambtenaar behoeven wij in niets te kort te doen, — maar met dat alles is het niettemin waar, dat hij voor zijne kennis van eene menigte van bijzonderheden betreffende de bevolking grootendeels afhankelijk is van de Hoofden, waarmede hij in de eerste plaats en bijna uitsluitend te doen heeft. Die Hoofden deelen hem niets mede, dan hetgeen zij kwijt willen zijn, en dat nog wel in het licht, waaronder zij het belang der bevolking opvatten. Geheel anders daarentegen is het met den partikulier gelegen. Deze dringt meer door tot de bevolking zelve. Voor hem, veel meer dan voor den ambtenaar, geeft de Javaan zich bloot. Terwijl hij in den partikulier gaarne iemand ziet, die het wel met hem meent, kent hij den ambtenaar, tegen wien hij veel te hoog opziet, om ooit vertrouwen op hem te hebben, meer bijzonder als den uitvoerder van 's Gouvernements bevelen, en over het algemeen is zijne ondervinding niet van dien aard, dat hij 's Gouvernements bescherming op prijs zou stellen.

Het is niet te ontkennen, dat er onder de partikulieren menigeen is, die, door lage hebzucht gedreven, zich tegenover den Javaan schuldig maakt aan handelingen, waarover hij zich behoorde te schamen; — maar er zijn ook velen, die edeler handelen en, hun wezenlijk belang beter begrijpende, dat niet beter meenen te kunnen bevorderen dan door het belang van den inlander niet uit het oog te verliezen. Bij dat alles komt nog, dat de Javaan, terwijl hij in zijne aanrakingen met den partikulieren Europeaan geheel vrijwillig te werk gaat, van den ambtenaar altijd en niets anders dan bevelen te wachten heeft. Dikwijls ondervindt hij daarvan wel is waar het weldadige, maar dit is niet genoeg om hem tot vertrouwelijkheid uit te lokken.

En wat zullen wij nu zeggen van eene verbeterde rijstpelling?

Het bestaande staatkundig stelsel, waaronder, om zoo te spreken, geen vinger in de asch kan worden gestoken zonder voorkennis en toestemming van het Gouvernement, is ook hier, even als in zoo vele andere zaken, waarbij hoogst gewigtige belangen der bevolking zijn betrokken, — eene belemmering. Dat stelsel brengt mede, dat de Javaan iedere, zelfs partikuliere onderneming, omdat hij haar beschouwt als op en met 's Gouvernements gezag tot stand gebragt, met wantrouwen begroet.

Daarbij zijn die ondernemingen, — en wij bedoelen hier die, welke voor de rijstpelling zijn tot stand gekomen, — zoo niet allen, dan toch meerendeels op eenen te grooten voet ingerigt. Wij willen niet beslissen, of het zoo moet en niet anders kan zijn, — maar constateren slechts het feit. Moge al de Javaan in hare onmiddellijke nabijheid gebruik maken van de gelegenheid om zijne rijst beter en voordeeliger gepeld te krijgen, — voor de meer verwijderden wordt zulks hoogst bezwarend, zoo niet ondoenlijk.

Van daar dat die ondernemingen, aangezien zij niet genoeg te doen krijgen om de groote kosten te dekken en eene redelijke winst te behalen, veelal eindigen met het opkoopen van en het speculeren in rijst [1]). Zoo lang dit het geval is, heeft men van zulke inrigtingen weinig heil te wachten voor de bevolking, die over het algemeen ongaarne er toe overgaat, om zich van hare rijst te ontdoen [2]).

Had men op Java eene klasse van Europeanen, die, zich tevreden houdende met kleinere ondernemingen en kleinere winsten, niet op eene of twee plaatsen in elke residentie, maar op een aantal punten kleine pelmolens oprigtte, even als er hier te lande honderden van koornmolens zijn, waar een ieder in de nabijheid zijn mud koorn brengt, om het voor eene kleinigheid te laten vermalen, dan gewis zou de Javaan er langzamerhand toe komen, gebruik te maken van de gelegenheid om, zonder veel moeite en kosten, zich een grooter en beter produkt te bezorgen. Doch zoo lang het zoo betreurenswaardig stelsel van bemoeijelijking, door de regering ten aanzien van de

1) Aan de door den Heer VAN HOGENDORP te Kedong Soro, in de residentie Soerabaja, gevestigde onderneming van rijstpelling, moet zelfs eene soort van monopolie over eene vrij groote uitgestrektheid zijn verzekerd geweest.

2) Welligt is hierin de reden te zoeken, waarom, gelijk reeds in eene noot op pag. 618, 2e kol., is vermeld, op verzoeken tot oprigting van rijstpelmolens door de regering soms wordt gedifficulteerd. In dat geval moet men, hoezeer met de dadelijke reden van weigering eenigzins vrede kunnende hebben, toch blijven afkeuren het politiek stelsel, waaruit zulk een staat van zaken als het ware voortvloeit. Buitendien blijft het voor de weigering, waarop wij doelen, toch nog iets vreemds, dat men den Europeaan de vergunning tot eene handelsonderneming weigert, terwijl aan Chinezen het handeldrijven ongehinderd wordt toegestaan.

vestiging van Europeanen gevolgd, wordt behouden, — zoo lang zal een zoodanig resultaat waarschijnlijk onder de *pia vota* kunnen gerangschikt worden.

Aan het einde van onze berekeningen en beschouwingen betreffende de rijstproduktie op Java moeten wij nog doen opmerken, dat wij daarmede niet hebben willen aantoonen, dat de bevolking honger zou lijden. Zoo slecht is het gelukkigerwijs met de zaak niet gesteld, aangezien de djagong en andere surrogaten belangrijke hulpmiddelen aanbieden. Maar waar is het, dat de voeding der bevolking veel, ja te veel te wenschen overlaat, zoodat men zonder overdrijving mag aannemen, dat de epidemische ziekten, waardoor zij van tijd tot tijd geteisterd wordt, zoo al niet haren oorsprong, dan toch hare hevigheid te danken hebben aan gebrek aan behoorlijke voedingsmiddelen.

Rijst is het geliefkoosde en, naar het algemeen gevoelen, ook het beste voedsel voor de bevolking. Voor haar welzijn zou het dus van het uiterste belang zijn, dat de produktie, hetzij door verbetering der teelt, hetzij door eene verbeterde pelling, zoo hoog kon worden opgevoerd, dat daardoor in de geheele behoefte werd voorzien. — Het voorafgegane kan strekken tot bewijs, dat de rijstbouw op Java nog op verre na niet die zoo wenschelijke hoogte heeft bereikt.

De aanslag der landrente, voor zoo ver betreft de voor eigen kultuur door de bevolking bebouwde gronden, heeft bedragen: [1])

in 1854	. . . .	*f* 7,678,828
„ 1855	. . . .	„ 7,890,066
„ 1856	. . . .	„ 8,614,644
„ 1857	. . . .	„ 8,614,802

De bevolking, in dien aanslag begrepen, telde:

in 1854	. . . . .	1,049,690	huisgezinnen
„ 1855	. . . . .	1,058,966	„
„ 1856	. . . . .	1,022,419	„
„ 1857	. . . . .	1,047,607	„

en de uitgestrektheid der gronden, door haar voor eigen kultuur beplant, bedroeg:

in 1854	. . . . .	1,359,203 $^{19}/_{24}$	bouws
„ 1855	. . . . .	1,411,377	„
„ 1856	. . . . .	1,329,357 $^{1}/_{4}$	„
„ 1857	. . . . .	1,305,497	„

Het blijkt daaruit, dat aan landrente is betaald:

a. per bouw:

in 1854	. . . .	*f* 5.63
„ 1855	. . . .	„ 5.59
„ 1856	. . . .	„ 6.48
„ 1857	. . . .	„ 6.60

b. per huisgezin:

in 1854	. . . .	*f* 7.31
„ 1855	. . . .	„ 7.45
„ 1856	. . . .	„ 8.42
„ 1856	. . . .	„ 8.22 [1])

Residentie'sgewijs berekend loopt de heffing der landrenten zeer uit een, zoo als blijken kan uit den volgenden staat, getrokken uit de officiële mededeelingen.

[1]) In de nu volgende berekeningen en beschouwingen zijn niet alleen Batavia, Buitenzorg, de Vorstenlanden en Madura er buiten gelaten, maar ook de Preanger Regentschappen, waar het landrentenstelsel niet werkt, als ook Madioen, Kediri, Patjitan en Banjoewangi, waar de kwijting van landrenten in geld geen plaats vindt.

Wel heeft men voor de residentiën Madioen en Kediri opgaven van *fictive* landrenten; maar hetgeen daarvan in de regeringsverslagen voorkomt, is te ingewikkeld, om niet te zeggen te onduidelijk en verward, om die in de nu volgende berekeningen op te nemen.

Bij ordonnantiën van 8 April 1858 *(Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 46) en 9 October 1858 *(Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 118) is evenwel ten aanzien van die beide residentiën, als ook van Patjitan bepaald, dat in die gewesten de kwijting van landrenten in geld met 1859 weder ingevoerd zal worden.

Van de resultaten van dien maatregel zal dus eerst kunnen blijken in latere regeringsverslagen, dan die tot nu toe in druk zijn verschenen.

[1]) Bij de voorafgegane opgaaf van huisgezinnen, die in de betaling van landrenten zijn begrepen, hebben wij geene kans gezien, om het cijfer der huisgezinnen van de twee eerste jaren, zelfs maar bij benadering te verminderen met het getal der landbouwende huisgezinnen *zonder velden*, die in de twee laatste jaren zijn weggevallen. — Van daar die vrij aanzienlijke verhooging in de in 1856 en en 1857 betaalde landrenten. — Indien voor de jaren 1854 en 1855 die landbouwende huisgezinnen *zonder velden* door ons hadden kunnen worden afgetrokken, dan zou daaruit waarschijnlijk zijn gebleken:

1°. dat in de twee eerste jaren meer per huisgezin is betaald, dan volgens het hier opgegevene het geval zou zijn geweest, — waardoor

2°. de verhooging in de beide laatste jaren minder in 't oog loopend zou zijn geworden.

Gemiddelde opbrengst per bouw en per huisgezin van de over het tijdvak van 1854—1857 volgens den aanslag geheven landrenten, berekend van het gezamenlijke.

Residentiën, in welke landrenten zijn geheven en in geld gekweten.	Hoeveelheid bouws, voor eigen kultuur der bevolking.	Getal huisgezinnen.	Bedrag der geheven landrenten.	Gemiddeld bedrag	
				per bouw.	per huisgezin.
Bantam.	328,909	414,371	f 2,159,627.—	f 6.56½	f 5.21
Krawang.	55,019	26,515	" 134,865.37	" 2.45	" 5.08½
Cheribon.	596,496¾	299,324	" 2,637,920.87	" 4.42	" 8.81
Tagal.	280,660½	140,264	" 1,447,527.50	" 8.01	" 10.32
Pekalongan.	167,807⅞	138,705	" 710,261.27½	" 4.23	" 5.12
Samarang.	793,844	523,325	" 2,914,084.—	" 3.67	" 5.57
Japara.	342,841½	261,352	" 1,483,534.33	" 4.32½	" 5.67½
Rembang.	526,242	285,519	" 1,943,651.12	" 3.69	" 6.80½
Soerabaja.	779,724⅜	554,925	" 4,952,798.42½	" 6.35	" 8.92½
Pasoeroewan.	224,799¼	229,406	" 2,702,507.03	" 12.02	" 11.78
Bezoeki en Probolinggo (1854)	114,567	93,222	" 1,180,049.—	" 10.30	" 12.66
Probolinggo (1855—1857).	123,859	116,629	" 1,707,953.02½	" 13.79	" 14.64½
Bezoeki (1855—1857).	159,816¾	133,113	" 1,854,947.50	" 11.60½	" 13.93½
Banjoemaas.	303,499	223,726	" 1,719,913.87	" 5.66½	" 7.70
Bagelen.	429,700$^{7}/_{24}$	417,137	" 2,877,376.53	" 6.70	" 6.89½
Kadoe.	177,649½	321,149	" 2,371,324.74	" 13.35	" 7.38½
	5,405,435$^{19}/_{24}$	4,178,682	f 32,798,341.58½	" 6.07	" 7.85 [1])

Het produkt, waarover landrenten zijn geheven, bedroeg in pikols padi:

in 1854	pikols	20,884,248
" 1855	"	20,977,657
" 1856	"	24,524,428
" 1857	"	23,174,116

De waarde van de padi kan, naar aanleiding van hetgeen in de regeringsverslagen wordt vermeld omtrent de hoogste en laagste prijzen in het behandeld 4jarig tijdvak, per pikol gesteld worden: [2])

in 1854	op	f 2.50
" 1855	"	" 2.—
" 1856	"	" 2.75
" 1857	"	" 2.87½

Volgens die prijzen had dus het produkt, waarvan landrenten zijn geheven, eene waarde:

in 1854	van	f 52,210,724
" 1855	"	" 41,955,114
" 1856	"	" 67,442,177
" 1857	"	" 66,625,583

[1]) Onder het drukken van dit blad ontving de redactie het ministeriëel verslag over 1858, waaruit blijkt, dat de aanslag der landrenten (ongerekend de fictive) had bedragen f 8,986,140.14, welke som, berekend over de in dat jaar in den aanslag begrepen cijfers van 1,260,222½ bouws en 1,000,813 landbouwende huisgezinnen, eene heffing geeft van f 7.13 per bouw en van f 8.98 per huisgezin. In verband tot de op de vorige pagina (2e kolom) gegeven becijferingen, schijnt de gevolgtrekking te kunnen gemaakt worden, dat men weder op den weg is van opdrijving der landrenten.

[2]) Ons komen die prijzen wel wat hoog voor. Wanneer men nagaat, dat, volgens onze berekeningen, die zeer laag zijn, minstens drie pikols padi benoodigd zijn tot verkrijging van 2 pikols rijst, dan zou, in verband tot de hier gegeven prijzen voor de padi, in het 4jarig tijdvak van 1854—1857, een pikol rijst gemiddeld hebben gekost f 3½ zilver. Dit is voor de prijzen in het binnenland stellig te hoog, vooral wanneer men bedenkt, dat onder dien prijs van f 3½ nog niet begrepen is het arbeidsloon voor het pellen of stampen. Zoo doende zou één kojang van 30 pikols eens gepelde of zoogenaamde *bras gaba*, waarvoor in de binnenlanden, zelfs daar waar door gemakkelijken afvoer naar de stranden, de marktprijzen het hoogste zijn, zelden meer dan f 90 wordt betaald, op f 105 à f 120 reeds op de plaats der produktie komen te staan.

In verhouding tot die waarde bedroegen dus de geheven landrenten:

in 1854	14.71 %
„ 1855	18.59 %
„ 1856	12.77 %
„ 1857	12.93 %
Gemiddeld	14.37 %

Deze percentsgewijze verhouding is, voor zoo ver de door ons voor de padiproduktie opgegeven waarde niet te hoog is, in zekeren zin niet zoo aanzienlijk, als zij oppervlakkig schijnt. Men moet niet uit het oog verliezen, dat de landrente niet alleen of niet zoo zeer is eene belasting als wel de huur voor de gronden, die de bevolking als de gebruikster opbrengt aan den Souverein, als den eigenaar [1]).

Maar wanneer men haar in verband brengt met het gemiddeld inkomen van een Javaansch gezin, dat op nog geen *f* 100 'sjaars kan gesteld worden, dan verkrijgt de zaak een ander aanzien, en zou men omtrent het al of niet drukkende eener heffing, die op 8 à $8^1/_2$ % van dat inkomen komt te staan, misschien minder gunstig moeten denken.

Bij art. 10 van het besluit van Kommissarissen Generaal van 9 Maart 1818 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 14) was bepaald, dat de belastingschuldige zijne landrente naar verkiezing in geld of in natura kon voldoen. Uit het *Staatsblad* kunnen wij niet nagaan, hoe en wanneer men er toe is gekomen, om de betaling in geld als verpligtend te beschouwen.

Uit het besluit van den Kommissaris Generaal van 25 April 1827 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 48) zou men moeten opmaken, dat de betaling in geld toen reeds algemeen ingevoerd was. Hoe dit ook zij, voor zoo ver de bevolking in de gelegenheid is om hare verschuldigde landrente te betalen met hare verdienste bij de verschillende Gouvernements kultures, kan dit niet anders dan een groot gerief voor haar zijn; maar waar dit niet het geval is, en zij, om een gedeelte of het geheel van hare schuld op te brengen, van hare rijst moet verkoopen, daar kan de heffing niet anders dan als zeer drukkend worden beschouwd, vooral omdat door haar tot dien verkoop moet worden overgegaan in tijden van het jaar, dat de rijst veel ter markt komt en dus gewoonlijk het laagste in prijs is.

De teelt van klappers is voor de bevolking eene belangrijke bron van inkomsten. Van de zijde der regering is in de laatste jaren veel gedaan, om die teelt aan te moedigen en uit te breiden.

Uit de daaromtrent bij de ministeriële verslagen gevoegde staten blijkt, dat, terwijl het getal klapperboomen, zoo jonge als vruchtdragende, op 1 Januarij 1854 was 12,464,453 men telde [1]).

op ult°. Dec. 1854 . .	13,005,741 boomen
„ „ „ 1855 . .	13,332,292 „
„ „ „ 1856 . .	13,930,293 „
„ „ „ 1857 . .	14,789,580 „

Daarvan was het getal vruchtdragende boomen: [2])

op ult°. Dec. 1856	5,722,224
„ „ „ 1857	6,099,219

Wanneer men aanneemt, dat gemiddeld een boom 50 noten 'sjaars afwerpt, terwijl dooreengenomen de prijs van 100 noten veilig op *f* 5 kan gesteld worden, dan zou daaruit volgen, dat de waarde van de produktie dier boomen heeft bedragen:

in 1856	ongeveer	*f* 14,300,000
„ 1857	„	„ 15,250,000

Naar die uitkomsten kan men nagaan, hoe door den vermeerderden aanplant [3]) de klapperteelt met elk jaar meer en meer winstgevend voor de bevolking moet worden. Het zou daarom wenschelijk zijn geweest, dat, hoezeer een algemeen overzigt der teelt hoogstbelangrijk blijft, het uit de opgaven der regering duidelijk ware gebleken, of en in hoever

[1]) De boeren in het moederland, die landen in huur hebben, zouden over het algemeen alle reden van tevredenheid hebben, zoo zij van de produktie hunner landen slechts 14 à 15 % als huur aan de eigenaren hadden op te brengen. — Met deze opmerking willen wij echter niet geacht worden, aan het beginsel eener heffing op de produktie de voorkeur te geven boven dat eener vaste heffing op den grond.

[1]) In de opgaven der regering zijn niet begrepen de residentiën Batavia, Soerakarta en Djokdjokarta.

[2]) Hiervoor kunnen wij slechts de cijfers der jaren 1856 en 1857 geven, omdat van de twee voorgaande jaren het getal jonge en vruchtdragende boomen voor sommige residentiën vereenigd wordt opgegeven.

[3]) In vergelijking met het cijfer op 1 Januarij 1854 bedroeg dat op ult°. December 1857, dus in vier jaren, 2,325,000 boomen meer.

in de gegeven cijfers zijn begrepen de aanplantingen op de partikuliere gronden.

Ook verdient de teelt van buffels, rundvee en paarden onze meeste belangstelling, omdat toeneming er van wijst op-, of in naauw verband staat met toenemende ontginning van gronden en vermeerdering van binnenlandsch vertier.

Nog geen twintig jaren geleden was het gebrek aan vee, vooral voor het transporteren naar de strandplaatsen van de toenemende binnenlandsche produktie, zoo groot, dat men tot allerlei middelen van voorziening, zoo als het aanvoeren van kameelen en ezels, meende te moeten overgaan. Gelijk in zoo vele andere zaken, zijn hoogere prijzen en betere betaling ook hier de eigenaardigste en krachtigste middelen van vooruitgang geweest.

Niets kan dit beter aantoonen dan de geschiedenis der Javasche suikerfabrieken. In den aanvang had het Gouvernement zich tegenover de kontraktanten verbonden, om al hunne transporten door de bevolking te laten doen. De slechte betaling daarvoor bedongen (men leefde toen nog in eenen tijd, dat het niet raadzaam werd geacht, om den Javaan te veel te laten verdienen), het verlies van veel vee, dat vooral bij het dagelijks transporteren van riet van de velden naar de fabrieken gedurende drie à vier maanden veel te lijden had, — dit een en ander kon niet strekken tot aanmoediging der bevolking en gaf dus aanleiding tot zoo vele moeijelijkheden, dat de kontraktanten er door gedwongen werden, om zelf andere maatregelen te nemen, met dat gevolg, dat, toen in 1847 de Gouverneur Generaal ROCHUSSEN eene nieuwe regeling voor de uitgifte van nieuwe suikerkontrakten vaststelde, daarin zonder eenig gevaar voor de industrie het beginsel kon worden opgenomen, dat de kontraktanten zelf in hunne behoefte aan transportmiddelen zouden moeten voorzien. Er zijn tegenwoordig op Java ongeveer 100 suikerfabrieken en gemiddeld kan de behoefte aan trekvee voor iedere fabriek gesteld worden op 200 span, dat is voor allen op 40.000 beesten, en in weêrwil van de sterfte onder die dieren door de vermoeijenissen gedurende den oogsttijd, nemen de bezwaren der fabriekanten met elk jaar af.

Omtrent den veestapel vinden wij in de ministeriële verslagen over 1854—1857 de volgende opgaven [1]):

[1]) In deze opgaven zijn niet begrepen de residentiën Batavia, Soerakarta en Djokdjokarta.

a. buffels:

in 1854	mannetjes. . .	633,650	
	wijfjes.	944,314	1,577,964
„ 1855	mannetjes. . .	641,580	
	wijfjes.	979,451	1,621,031
„ 1856	mannetjes. . .	671,282	
	wijfjes.	1,012,427	1,683,709
„ 1857	mannetjes. . .	684,661	
	wijfjes.	1,402,679	1,727,340

b. rundvee:

in 1854	stieren. . . .	250,081	
	koeijen. . . .	326,471	576,552
„ 1855	stieren. . . .	262,790	
	koeijen. . . .	336,836	599,526
„ 1856	stieren. . . .	275,982	
	koeijen. . . .	356,858	632,840
„ 1857	stieren. . . .	288,885	
	koeijen. . . .	357,415	656,300

c. paarden:

in 1854	hengsten. . . .	192,422	
	merriën. . . .	190,994	383,416
„ 1855	hengsten. . . .	193,787	
	merriën. . . .	193,402	387,189
„ 1856	hengsten. . . .	196,605	
	merriën. . . .	200,523	397,128
„ 1857	hengsten. . . .	201,647	
	merriën. . . .	205,024	406,671

Berekend over het cijfer van 1854 heeft dus in de drie volgende jaren eene vermeerdering plaats gehad:

a.	van buffels	194,376	stuks of	$9\frac{1}{2}$ %
b.	„ rundvee	79,748	„ „	12 %
c.	„ paarden	23,255	„ „	6 %

De grootste vermeerdering is dus geweest van het rundvee, en wel, volgens de staten van den veestapel, in de meer Oostwaarts gelegen residentiën, zoodat hier waarschijnlijk aan belangrijken invoer uit de nabijgelegen eilanden Madura en Bali zal moeten gedacht worden. De vermeerdering van buffels en paarden daarentegen kan veilig aan eigen fokkerij worden toegeschreven [1]). Van paarden, in het bijzonder wagen- en rijpaarden, heeft ook wel een belangrijke invoer plaats; [2]) maar, daargelaten de vraag, of en in hoever die paarden, welke voor ver het grootste gedeelte worden gebruikt op de hoofdplaatsen aan het Noorderstrand, in de staten van den veestapel zijn begrepen geworden, zoo is het eene bekende zaak, dat het verbruik der zoogenaamde overwalsche paarden [3]) zoo groot is, dat in het jaarlijksch verlies van die soort door den aanvoer ter naauwernood wordt voorzien.

Wij zijn nu gekomen tot de behandeling van het belang der bevolking bij de verschillende Gouvernements kultures, en willen daarbij in de eerste plaats onze aandacht vestigen op de teelt der koffij.

De ontleding van hetgeen daaromtrent in de ministeriële verslagen wordt medegedeeld, en waarbij wij ons willen bepalen tot het tijdvak van 1844 tot 1857, omdat de verslagen van die jaren daarover de meest uitvoerige bijzonderheden bevatten, meenen wij echter te moeten doen voorafgaan door een kort overzigt van hetgeen aan de in 1832 door den Gouverneur Generaal VAN DEN BOSCH ingevoerde verpligte aflevering aan het Gouvernement van de zoogenaamde belastingschuldige koffij is voorafgegaan, — tot dien maatregel aanleiding heeft gegeven, — en van den verderen loop der zaak.

Wij behoeven daarbij in geene herhaling te treden van hetgeen hierboven reeds is in het midden gebragt nopens het besluit van Kommissarissen Generaal van 7 Nov. 1817 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 55) waarbij, met vrijlating aan de bevolking, of zij al dan niet koffij zou willen telen, werd bepaald, dat zij vrijelijk mogt beschikken over het produkt van de door haar van het Gouvernement in huur te nemen koffijgronden, mits daarvan voor landrente of huur der gronden betalende $^1/_2$, $^2/_5$ of $^1/_3$ van het produkt, naar gelang dat de gronden, wat de opbrengst betrof, vielen in de eerste, tweede of derde klasse. De verschuldigde landrenten konden worden gekweten in natura of geld, en in verband tot dit laatste zou jaarlijks de prijs worden bekend gemaakt, waartegen niet alleen de bevolking het verschuldigde zou kunnen kwijten, maar ook het Gouvernement bereid was, om desnoods het geheele produkt van haar over te nemen.

De maatregel mislukte, niet omdat hij op zich zelven gebrekkig was, maar omdat daaraan had ontbroken de hoofdvoorwaarde, waaronder hij alleen kon slagen, te weten eene vrije onbelemmerde concurrentie, [1]) terwijl alles als ware het er op aangelegd werd, om niets dan teleurstelling te veroorzaken, zoodat daar, waar die vrije beschikking werkte, de koffijteelt meer en meer was achteruitgegaan. Bij dat alles nog kwamen de beroering en verwarring door den vijfjarigen Javaschen oorlog over een groot gedeelte van het eiland teweeg gebragt.

In dien staat van zaken trad de Heer VAN DEN BOSCH op als Gouverneur Generaal van Nederlandsch Indië.

De ongelukkige toestand der koloniale geldmiddelen, reeds voor den Javaschen oorlog in de war gebragt en door dien oorlog nog meer verergerd, zonder uitzigt, dat het moederland zijne opofferingen ten behoeve der kolonie vergoed zou kunnen zien, gaf nog vóór

---

[1]) Vooral is dit blijkbaar uit de bijzonderheid, dat, terwijl de vermeerdering van hengsten heeft bedragen . . . . 9,225 stuks
die van merriën is geweest. . . . 14,030 „

daar er uit den Archipel in den regel geene merriën, maar hengsten op Java worden aangevoerd.

[2]) Volgens de handelsverslagen heeft de invoer bedragen:

in 1854	. . . .	3,590 stuks
„ 1855	. . . .	5,843 „
„ 1856	. . . .	5,359 „
„ 1857	. . . .	5,317 „

[3]) Zij komen meest van Bima, Sandelhout-eiland, Timor en Makassar.

[1]) Opmerkelijk is in dit opzigt de door den Heer VAN DEN BOSCH afgelegde bekentenis, dat de Javaansche bevolking onder het vroeger stelsel het slagtoffer was geworden van *bijna uitsluitend Chinesche en Arabische opkoopers.* Dat had niet zoo behoeven te zijn, indien men de weldadige concurrentie van den Europeaan niet geheel had gestremd. Men vindt die bekentenis in de door den Gouverneur Generaal BAUD bij besluit van 28 Maart 1834 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië* N°. 24) gepubliceerde *zakelijke extrakten* uit een door den Heer VAN DEN BOSCH zamengesteld overzigt, en aldaar onder de rubriek: *Kultures van* 1816 *tot* 1830.

het vertrek van den nieuw benoemden landvoogd aanleiding tot het bespreken van de maatregelen, waarvan eene meer bevredigende uitkomst zou te verwachten zijn.

De weg, dien hij daartoe wilde inslaan, was in eene tegenovergestelde rigting van dien, welke door den toenmaligen Minister van Marine en Koloniën ELOUT de geschiktste werd geöordeeld. Wijlen Koning WILLEM I schaarde zich aan de zijde van den Heer VAN DEN BOSCH, en dien ten gevolge trad de Heer ELOUT af.

De Gouverneur Generaal VAN DEN BOSCH was een man, die de laatste dagen der voormalige Oost Indische Compagnie had beleefd en, bij een vroeger verblijf in Indië, dáár als het ware was opgegroeid in de denkbeelden, onder haar bestuur heerschende. Vandaar, dat hij over het algemeen geen vrede had met het bestuur van eenen DAENDELS, die zoo veel had afgebroken van het vermolmde gebouw. Was het wonder, dat hij, vele jaren later, na afloop zijner zending naar 's Rijks West Indische bezittingen, alwaar hij had gezien, wat men met eene slavenbevolking vermogt te doen, tot het bestuur over Nederlandsch Indië geroepen wordende, bij de beöordeeling der kwestie omtrent de betrekkelijke waarde van vrijwilligen en gedwongen arbeid, zonder haar te beschouwen van den zedelijken kant en zonder daarbij door te dringen tot het wezen van beiden, tot de slotsom kwam, dat dwang eene boven vrijwilligen arbeid ver te verkiezen beweegkracht moest zijn, vooral bij onmondige bevolkingen, levende onder eene luchtstreek, waar het *far niente* eene zoo begeerlijke zaak wordt geacht?

De feiten, de op Java verkregen resultaten van den vrijwilligen arbeid en de vrije beschikking vatte hij eenvoudiglijk op, zoo als ze zich, na gedaan onderzoek, aan hem vertoonden; maar hij vroeg zich waarschijnlijk niet af, noch vanwaar het had kunnen komen, dat die resultaten niet beter waren geweest, noch of ze het onvermijdelijk gevolg hadden moeten zijn van het beginsel zelf van vrijen arbeid en vrije beschikking. Had hij dat gedaan, aan zijnen scherpzienden blik zou het waarschijnlijk niet zijn ontgaan, dat voor het bewijs van de innerlijke waarde en de ontwikkelende kracht van het beginsel, dat hij ter zijde wilde stellen en gesteld heeft, ontbroken hadden én de noodige tijd én de voorwaarden, die voor de goede werking van welk deugdelijk beginsel ook daaraan eigenaardig moeten verzekerd zijn.

Men leefde toen nog in eenen tijd, waarin bovendien het bewustzijn, dat aan elke handeling, aan elken maatregel, even zoo goed voor Gouvernementen als voor partikulieren, wil men er waarlijk goede en gezonde vruchten op den duur van verwachten, een zuiver zedelijk beginsel ten grondslag moet liggen, — dat dit bewustzijn zich vrij wat minder krachtig had uitgesproken, dan thans meer en meer geschiedt.

Bij dat alles voegde zich voor den Heer VAN DEN BOSCH de hem boven alles op het hart gedrukte noodzakelijkheid om niets onbeproefd te laten, wat de kolonie van eene geldkostende tot eene geldgevende bezitting zou kunnen maken, en daardoor te gemoet te komen aan den geldelijken nood van het moederland, dat, bij de afscheiding der zuidelijke en den te lang volgehouden gewapenden toestand der noordelijke provinciën, geen ander vooruitzigt had dan van een staatsbankroet.

Terwijl wij, erkennende de uitkomst, die hij aan Nederland gaf, uit al het voorafgegane zeer goed kunnen begrijpen, hoe VAN DEN BOSCH is overgegaan tot de invoering van het op dwang gegrond kultuurstelsel, kan daarin evenwel geene reden gelegen zijn, om voor de gebreken van dat stelsel de oogen moedwillig te sluiten. Die gebreken zijn zoo in het oog vallend, het stelsel is zoo vicieus, dat reeds bij den aanvang, — het doet ons leed dit te moeten doen opmerken, — de werkelijkheid niet beantwoordde aan de ware beteekenis der bewoordingen, waardoor men het aangenaam meende te moeten maken aan eene bevolking, wier belang zoo zeer heette er door bevorderd te zullen worden.

De geschiedenis van het stelsel zelve geeft, althans voor zoo ver de koffijteelt betreft, den indruk, alsof men, begrijpende dat het harde woord *dwang* niet welgevallig kon zijn, bij den aanvang gemeend heeft der bevolking te moeten doen gelooven, dat die dwang grootendeels gebezigd zou worden, om haar de regtmatige belooning van haren arbeid te verzekeren. Zoo gaat het altijd, wanneer men niet de bewustheid heeft van op eenen zuiveren, vasten grondslag te bouwen. Maar toen men ondervond, dat de geduldige, en, laten wij er bijvoegen, de door den geëindigden vijfjarigen oorlog zoo vermoeide bevolking zich in den maatregel schikte, verflaauwde het streven naar hare verzoening met het stelsel meer en meer; het gegeven uitzigt op eene regtmatige belooning van den opgelegden arbeid bleef een woordenspel, en der bevolking, wier hoofden men

gemeend had door het lokaas der kultuurprocenten voor het stelsel te moeten winnen en ook werkelijk er door gewonnen had, bleef niets anders over dan de naakte waarheid, dat is de dwang, met eene betaling, waarvan het meer of minder ruime geheel afhankelijk bleef van de meerdere of mindere behoeften van 's Rijks financiën. Hoe zou van een stelsel, dat van zulk een verkeerd beginsel uitging, en waarvan de vooropgezette bedoelingen zich zoo moeijelijk lieten vereenigen met hetgeen men eigenlijk wilde, ook andere vruchten te wachten zijn geweest? Men leest immers geene vijgen of druiven van doornen of distels? Doch ter zake.

Bij resolutie van 8 Augustus 1832 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 35) werd bepaald het volgende:

„*Eerstelijk*, dat, met intrekking in zoo ver „van alle vigerende regulatiën, te beginnen „met het jaar 1833, alle belastingschuldige koffij, „door den inlander op Java geteeld wordende, „boven het aandeel daarvan als belasting ver„schuldigd, door de bevolking in dat loopende „jaar tegen *marktprijs* aan den lande zal moe„ten worden geleverd,

„*Ten tweede*, dat alle aan het Gouvernement „geleverde koffij, over welke, tot kwijting der „aan het moederland verschuldigde betalingen, „niet zal behoeven te worden beschikt, aan „den meestbiedende zal worden verkocht,

„*Ten derde*, dat aan de voorgaande ar„tikelen inmiddels door de geconcerneerde „residenten op Java de meeste publiciteit „in hunne residentiën zal worden gegeven, „enz."

Waarlijk zoo iets der bevolking de opgelegde verpligting smakelijk kon maken, dan waren het zulke bepalingen. Mogt zij al een oogenblik met genoegen denken aan den tijd, toen het haar vergund was, met haar produkt, na betaling van de daarvan verschuldigde belasting, verder te handelen naar goedvinden (en dit is wezenlijk een hoogst aangenaam regt), te verbergen was het toch niet, dat zij in het genot van dat regt er niet welvarender op geworden was. Nu zou haar wel is waar niet meer gevraagd worden, of en hoe vele koffijboomen zij zou willen telen, maar de ongedwongen beantwoording van die vraag was haar reeds lang ontzegd, en, hoe vreemd het moge klinken, de dessa's volkeren hadden het reeds ondervonden, dat het in huur nemen van 'sGouvernementskoffijtuinen en gronden, dat vrijwillig heette te geschieden, eene zaak was, waarvoor men niet mogt bedanken. Kon haar in den gegeven staat van zaken iets aangenamer worden verkondigd, dan dat zij nu de volle betaling voor hare koffij, den prijs, dien iedere handelaar op de groote markten bereid was er voor te geven, ontvangen zou, na aftrek der verschuldigde belasting?

Maar aan de aanvankelijke mededeeling ontbrak nog die van de wijze, waarop aan de gedane toezegging gevolg moest worden gegeven. Dit geschiedde bij een reglement, dat werd vastgesteld bij resolutie van 3 Februarij 1833 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 7). Artikel 1 van dat reglement luidde als volgt:

„Alle koffij op Java geteeld en aan het be„talen van landrenten onderworpen, zal aan „het Gouvernement worden geleverd tegen „*marktprijs, — jaarlijks door het Gouvernement „te bepalen!*"

Wij verbeelden ons, dat de Javaansche bevolking bij het lezen van dat artikel zich moeijelijk een begrip zal hebben kunnen vormen van *eenen marktprijs*, die wordt *bepaald* en dat nog wel door *het Gouvernement.* Doch verder.

Artikel 6 van het reglement luidde als volgt:

„Van den marktprijs, in art 1 bedoeld, zal „worden afgetrokken $^2/_5$ voor de verschuldigde „landrente, alsmede de kosten van transport; „zoo deze laatsten echter meer dan *f* 3 per „pikol mogten bedragen, zal dit meerdere ge„bragt worden ten laste van het Gouverne„ment."

Terwijl de bevolking vroeger van de quasi vrijwillig in huur genomen Gouvernementskoffijtuinen en gronden, naar gelang zij in de eerste, tweede of derde klasse vielen, aan landrenten moest betalen $^1/_2$, $^2/_5$ of $^1/_3$ van het produkt, kon zij tegen de bepaling van eene opbrengst van $^2/_5$ bij doorslag geene redelijke bedenking inbrengen; en wat de betaling van het transport aangaat, ofschoon daarvan in de resolutie van 8 Augustus 1832 wel geene sprake was geweest, zij kon niet zoo onredelijk zijn van te verwachten, dat het Gouvernement hare koffij op de groote markten aan het noorderstrand zou laten verkoopen en haar het rendement te goed doen, zonder daarvan te hebben afgetrokken de kosten van het transport. Immers had zij zelve daar hare koffij willen of kunnen verkoopen, zij zou zich die transportkosten toch ook hebben moeten getroosten. Was de prijs van *f* 3 koper of *f* $2^1/_2$ zilver voor het transport van een pikol koffij wel wat hoog, geen nood, het was, daar men toch vooraf niet kon zeggen op hoe veel het zou komen te staan, slechts een maximum tot geruststel-

ling, dat zij wel minder, maar in geen geval meer zou behoeven te betalen. Het kwam er nu maar op aan te weten, waarop dan de *marktprijs* voor 1833 zou worden bepaald.

Wie zou bij de lezing van die verschillende artikelen niet gedacht hebben, dat hier kwestie was niet zoo zeer van eene bepaling als wel van eene aankondiging van den prijs, — eene aankondiging, die, aangezien het toch wat moeijelijk moest wezen, om bij den aanvang van ieder jaar vooraf te zeggen, hoe de prijzen in dat jaar zouden loopen, zich des noods zou kunnen regelen naar den gemiddelden marktprijs van het voorafgegane jaar.

Indien dit de verwachting ook der inlandsche bevolking bij den aanvang van het jaar 1833 geweest is, dan kon de lezing van het derde lid der zoo even aangehaalde resolutie van 3 Februarij 1833 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 7) haar spoedig uit eenen zoeten droom helpen. Daarbij werd goedgevonden.

„*Ten derde*. Den in art. 1 van voorschreven „reglement bedoelden marktprijs der koffij voor „het loopende jaar 1833 vast te stellen op „*f* 25 [1]) per pikol, waarvan moet worden af„getrokken $^2/_5$ of *f* 10 voor verschuldigde „landrenten, alsmede *f* 3 voor transportkos„ten, *overeenkomstig* (!) het bepaalde in art. 6 „van voorschreven reglement, zoodat in dit „jaar voor elken pikol betaald zal worden *f* 12."

Bleek het der bevolking hieruit, dat zij voor transport, onverschillig vanwaar en werwaarts hare koffij moest worden vervoerd, altijd *f* 3 koper per pikol zou moeten betalen, zij kon nu ook *den door het Gouvernement bepaalden* marktprijs ad *f* 25 koper of *f* 20.83$^1/_3$ zilver vergelijken met den *werkelijken* marktprijs hetzij van het vorige, hetzij van het loopende jaar.

Blijkens de handelsverslagen, en die zijn de beste bron, waaruit men de gemiddelde marktprijzen van die jaren nog eenigzins kan nagaan, omdat zij bij de vermelding van de in- of uitgevoerde hoeveelheden van eenig artikel de op de marktprijzen berustende waarde tevens opgeven, blijkens die verslagen, bedroeg de uitvoer:

in 1832	pikols	314,173.16
„ 1833	„	360,166.41

waarvan de waarde wordt opgegeven:

in 1832 ad	*f*	8,500,709
„ 1833 „	„	9,956,271

dat is gemiddeld per pikol:

in 1832	*f*	27.06
„ 1833	„	27.64

dat is meer dan de voor de bevolking geldende *marktprijs*:

in 1832 per pikol. . . .	*f*	6.22$^2/_3$
„ 1833 „ „	„	6.80$^2/_3$

Terwijl men uit het vorenstaande zien kan, dat het Gouvernement eenen anderen marktprijs voor de handelsverslagen heeft, en eenen anderen voor het *Staatsblad*, willen wij nog eens nagaan hoe de rekening voor de bevolking zou zijn uitgevallen, zoo zij ware betaald naar hetgeen als de wezenlijke gemiddelde marktprijs hetzij van 1832 hetzij van 1833 te beschouwen is:

Volgens den prijs van 1832 zou zij hebben ontvangen.		*f* 27.06
af $^2/_5$ voor landrenten of	*f* 10.82$^1/_2$	
transport.	„ 2.50	
		„ 13.32$^1/_2$
blijft zuiver.		*f* 13.73$^1/_2$

zilver of *f* 16.48 koper, instede van *f* 12,

en volgens den prijs van 1833. . .		*f* 27.64
af $^2/_5$ voor landrenten of	*f* 11.05$^1/_2$	
voor transport.	„ 2.50	
		13.55$^1/_2$
blijft zuiver.		*f* 14.08$^1/_2$

zilver of *f* 16.88$^1/_2$ koper, instede van *f* 12.

Nog eenmaal, te weten bij resolutie van 22 Maart 1834 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 20), werd de *marktprijs* door het Gouvernement, en wel even als in 1833, op *f* 25 koper per pikol bepaald, en later werd daaromtrent door het *Staatsblad* het diepste stilzwijgen bewaard.

„Het bewijs," zegt de Heer STEYN PARVÉ [1]), „dat deze berekening naar den marktprijs „slechts denkbeeldig was, of althans spoedig „is uit het oog verloren, wordt hierin gevon-

[1]) Men houde in het oog, dat hier sprake is van *f* 25.— koper, gelijk aan *f* 20.83$^1/_3$ Nederl.

[1]) Zie zijn eerste geschrift over *Het Koloniaal Monopoliestelsel, getoetst aan geschiedenis en beschaving*, in 1850 te 's Gravenhage uitgegeven bij de GEBR. BELINFANTE, pag. 91.

„den, dat de in 1833 bepaalde inkoopsprijs „van *f* 10 Ned. voor elke 125 ponden immer „is behouden, ofschoon de marktprijs altijd is „veranderd en zelfs veel hooger is geweest.

„Eerst in 1844 is de prijs, waarvoor de „koffij aan het Gouvernement moet worden „geleverd, veranderd en nog verminderd met „*f* 2" [1]).

Die vermindering, waarvan in het *Staatsblad* geen spoor is te vinden, verdient onze aandacht, *in de eerste plaats* omdat men daarbij het vaststellen door het Gouvernement van eenen zoogenaamden *marktprijs* geheel heeft laten varen, en ter kennis der bevolking eenvoudiglijk is gebragt, dat zij voortaan niet meer dan *f* 10 koper voor een pikol koffij zou ontvangen; en in de *tweede plaats* omdat zij voorgesteld is geworden door den Gouverneur Generaal MERKUS, den man die in 1836 wegens zijne oppositie tegen het stelsel van den Heer VAN DEN BOSCH uit den Raad van Nederlandsch Indië was verwijderd geworden.

Na den loop, dien de zaak van de bepaling van eenen *marktprijs* had genomen, waarbij de artikelen 1 en 6 van het reglement, hoe weinig die ook hadden voldaan aan de billijke verwachtingen der bevolking, feitelijk buiten werking waren gesteld, moet het niet weinig bevreemding verwekken, in het *Staatsblad van Nederlandsch Indië*, 1858, dus 25 jaren na de uitvaardiging van het bewuste reglement, dat eigenlijk nooit was opgevolgd geworden, twee verordeningen aan te treffen, die betrekking hebben tot dat stuk.

Het eerste, eene ordonnantie van 25 Februarij 1858 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 19), bepaalt, dat art. 1 van dat reglement, waarvan wij reeds den woordelijken inhoud hierboven mededeelden, voortaan zou moeten worden gelezen als volgt:

„Alle koffij, op Java geteeld en aan de be„taling van landrenten onderworpen, wordt „aan het Gouvernement geleverd tegen eene „belooning overeenkomstig het bepaalde bij „§ 4 van art. 56 van het reglement op het „beleid der regering in Nederlandsch Indië, „jaarlijks vast te stellen."

In het tweede, een besluit van 20 Februarij 1858 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 20), wordt bepaald, dat voor de af te leveren koffij gedurende het jaar 1858 zal worden te goed gedaan *f* 19 zilver en 53 duiten, zoodat, na aftrek van $^2/_5$ voor landrenten en van *f* $2^1/_2$ zilver voor transport, de bevolking voor één pikol zuiver zou ontvangen *f* 9 zilver en 20 duiten of *f* 11 koper.

Hier wordt dus de fictie van eenen *marktprijs* geheel opgegeven, maar gesproken van eene *belooning*, waarbij evenwel de mystifikatie van eene korting wegens landrenten en kosten van transport behouden is.

Laat ons zien, in hoever die beide maatregelen, die in effecte alleen dienen om aan de bevolking *f* 1 koper of $83^1/_2$ cents per pikol meer te bezorgen, omdat bij de enorm hooge prijzen van de koffij in de laatste jaren eene betaling van *f* 18 koper of *f* $8^1/_3$ zilver voor een pikol koffij aan het Gouvernement wel buiten alle verhouding moest toeschijnen, aan het wetsvoorschrift van art. 56 § 4 van het regerings-reglement voldoen.

Daarbij was bepaald: „dat de belooning der „betrokken inlanders, met vermijding van scha„delijke overdrijving, zoodanig zij, dat de Gou„vernements kultures hun, bij gelijken arbeid, „*ten minste* gelijke voordeelen opleveren als de „*vrije teelt*."

Wij willen niet stilstaan bij het onbestemde der uitdrukking *schadelijke overdrijving*. Zou men, met de ondervinding van meer dan *twintig jaren* voor zich, bij de redactie van dat artikel ter goeder trouw soms hebben kunnen meenen, dat het Gouvernement, ten aanzien van de belooning der inlandsche bevolking, wanneer die niet op partikulieren, maar op 's Rijks kas moest drukken, zich ooit aan schadelijke overdrijving schuldig zou kunnen maken, zoodat eene waarschuwing daartegen eene behoefte kon zijn?

De vraag, waar het hier op aankomt, is: Wat heeft men te verstaan onder de woorden *vrije teelt?*

Die uitdrukking is in het geval van de koffijplanters vatbaar voor eene tweeledige opvatting:

de eerste, volgens welke een inlander in de koffij-aanplantingen van eenen partikulieren ondernemer verondersteld wordt, *vrijwillig* in dagloon te werken, en

de tweede, volgens welke hij verondersteld wordt, zelf koffij te telen, en die, na betaling der verschuldigde landrenten, verkoopt aan den meestbiedende, hetzij te zijner woonplaats, hetzij op eene gevestigde markt, in beide welke gevallen hij echter zich op den te bedingen prijs eenige korting voor transport en winst van den kooper zal moeten getroosten.

Wat de eerste opvatting aangaat, daarbij

[1]) Daardoor werd de betaling, die de bevolking zuiver ontving, verminderd tot *f* 10 koper of *f* $8^1/_3$ zilver.

zal het aankomen op de beantwoording van twee vragen:

1°. Wat is in den regel het dagloon van eenen arbeider, die vrijwillig zijne diensten aan den partikulieren ondernemer aanbiedt?

2°. Hoe veel dagen worden er bij 's Gouvernements koffij-aanplantingen gevorderd voor de produktie en het in leverbaren toestand brengen van zoo veel koffij, als de bevolking over een zeker getal jaren per huisgezin jaarlijks blijkt te hebben geleverd? [1])

Eene bepaling van het gemiddelde arbeidsloon, dat op Java wordt genoten, is hoogst moeijelijk, daar dit afhangt niet alleen van de soort van arbeid, die, — maar ook van de verschillende gedeelten van Java, waar hij verrigt wordt; maar door het loon te stellen op 25 centen daags, zal men zich stellig aan geene overdrijving schuldig maken.

Met zoodanig loon komt het er in de tweede plaats dan op aan te weten, hoe groot de gemiddelde produktie is der bij 's Gouvernements teelt ingedeelde koffijplantende bevolking per huisgezin, en hoe veel dagen arbeid voor die produktie geacht kunnen worden in redelijkheid te zijn vereischt. Wat het eerste punt betreft, zoo zal het ons later blijken, dat de gemiddelde produktie per huisgezin over Java in het tijdvak van 1854 tot 1857 jaarlijks heeft bedragen nagenoeg twee pikols en elf katti's. Wanneer wij daarbij in aanmerking nemen [2]), dat om tot die produktie te komen, een huisgezin in het gezegde tijdvak heeft onderhouden gemiddeld 646 boomen, waarvan ongeveer een vierde is nieuwe aanplant, voor welke nieuwe gronden hebben moeten worden ontgonnen, en geplukt 484½ vruchtdragende boomen, terwijl daarbij dan nog komen de tijd en de arbeid, benoodigd om het geplukte in leverbaren toestand te brengen, dan gelooven wij het er voor te mogen houden, dat, met eene matige berekening, minstens 90 dagen voor dat alles noodig zijn geweest, zoodat tegen een dagloon van 25 cents zoodanig gezin minstens *f* 22½ zilver zou hebben moeten verdienen [1]). Door de in 1858 toegelegde betaling ad *f* 9.20 duiten, zal dus voor eene gemiddelde produktie van 2.11 pikols slechts genoten worden *f* 19 en 41 duiten of ruim *f* 3 minder.

Mag het derhalve er voor gehouden worden, dat de toegelegde betaling niet voldoet aan de eerste opvatting der bij het wetsvoorschrift gebezigde woorden van *vrijen arbeid*, in den zin van *vrijen arbeid in dagloon*, nog ongunstiger valt het onderzoek uit bij eene opvatting van die woorden in den tweeden door ons aangegeven zin, waarbij namelijk zoodanig gezin verondersteld wordt zelf koffij te planten en zijn produkt tegen de marktwaarde te verkoopen.

Wij willen hier niet eens de waarschijnlijkheid in aanmerking brengen, dat zoodanig gezin, met meer lust arbeidende en dus meerdere zorg aan den aanplant en den pluk bestedende, meer zou kunnen produceren, neen — wij nemen de onder het dwangstelsel verkregen gemiddelde produktie tot grondslag van onze berekening, — en komen dan tot de volgende resultaten:

Volgens het handelsverslag van 1858 heeft de gemiddelde waarde der koffij in dat jaar bedragen *f* 28 en 73 duiten per pikol. Tegen dien prijs vertegenwoordigde dus eene produktie van 2.11 pikols eene waarde van	*f* 60.43
waarvan verschuldigd was voor landrente ⅖ of.	„ 24.17
zoodat zuiver voor den planter overblijft	*f* 36.26
Om zich evenwel te ontslaan van de moeite der verzending ten verkoop naar eene marktplaats, veronderstellen wij, dat de planter zijn produkt aan eenen opkooper overdoet tegen *f* 5 per pikol beneden de marktwaarde, dan zal hij op zijne produktie van 2.11 pikols nog derven.	„ 10.66
en dus bij slot van rekening zuiver ontvangen hebben.	*f* 25.60

De slotsom zal dus zijn, dat door de nieuwe toegelegde belooning men zich tegenover den koffijplanter waarlijk aan geene *schadelijke overdrijving* in welk opzigt ook heeft schuldig gemaakt.

---

[1]) Het spreekt van zelf, dat hierbij niet alleen in aanmerking komt de tijd benoodigd voor den pluk en de bereiding der koffij, maar ook die voor het onderhoud der bestaande en het tot stand brengen van nieuwe aanplantingen. Dat alles toch behoort eigenaardiglijk tot hetgeen men onder het woord *produktie* verstaat.

[2]) Gelijk later zal worden aangetoond.

[1]) Men moet daarbij niet uit het oog verliezen, dat het loon van *f* 22½ slechts de betaling vertegenwoordigt van den arbeid van één man, terwijl hier sprake is van een huisgezin.

Doch het wordt tijd, dat wij overgaan tot de mededeeling der werkelijke resultaten, die 's Gouvernements koffijteelt voor de bevolking heeft gehad. Om die resultaten evenwel naar waarde te kunnen beoordeelen, zal het niet overbodig zijn vooraf te berekenen, wat het lot der bevolking zou zijn geweest, zoo men, getrouw zich houdende aan de haar in 1832 gedane toezeggingen en de woorden daarvoor gebezigd, haar den werkelijken marktprijs had gegeven.

Blijkens de handelsverslagen heeft de uitvoer van koffij sedert 1832 bedragen als volgt:

in	1833	pikols	360,166.41	ter	waarde	van	*f*	9,956,271
"	1834	"	486,018.02	"	"	"	"	13,099.254
"	1835	"	466,870.91	"	"	"	"	14,093,902
"	1836	"	498,077.95	"	"	"	"	15,090,362
"	1837	"	684,947.41	"	"	"	"	18,293,179
"	1838	"	589,599.67	"	"	"	"	15,095,793
"	1839	"	757,476.19	"	"	"	"	23,860,499
"	1840	"	1,132,374.58	"	"	"	"	37,368,361
"	1841	"	961,466.56	"	"	"	"	28,843,998
"	1842	"	1,013,854.72	"	"	"	"	24,839,444
"	1843	"	1,018,102.90	"	"	"	"	20,362,058
"	1844	"	1,240,025.12	"	"	"	"	27,280,552
"	1845	"	1,006,190.—	"	"	"	"	20,123,798
"	1846	"	916,876.75	"	"	"	"	15,586,905
"	1847	"	1,037,819.39	"	"	"	"	17,642,929
"	1848	"	781,170.44	"	"	"	"	12,510,947
"	1849	"	919,212.62	"	"	"	"	15,428,075
"	1850	"	818,881.05	"	"	"	"	18,720,907
"	1851	"	1,210,990.52	"	"	"	"	27,792,181
"	1852	"	1,003,847.09	"	"	"	"	22,843,865
"	1853	"	1,019,574.67	"	"	"	"	25,309,379
"	1854	"	1,017,595.60	"	"	"	"	25,377,107
"	1855	"	1,264,265.92	"	"	"	"	32,398,538
"	1856	"	1,188,408.25	"	"	"	"	35,853,080
"	1857	"	976,839.42	"	"	"	"	34,164,092
"	1858	"	1,096,428.50	"	"	"	"	31,370,967
te zamen		pikols	23,467,080.66	ter	waarde	van	*f*	583,306,443

Volgens die opgaaf kan men dus de gemiddelde marktwaarde der koffij gedurende het tijdvak van 1833—1858 stellen op *f* 24.85 de pikol.

Van dien prijs ad. . . . . *f* 24.85
aftrekkende:

a. voor landrenten $^2/_5$ of. . *f* 9.94
b. " transport. . . . . . " 2.50
" 12.44

zoo zou de bevolking zuiver per pikol hebben moeten ontvangen. . . . . *f* 12.41

In stede van dien heeft zij ontvangen:

van 1833—1844 . . . . *f* 10.—
" 1844—1858 . . . . " $8.33^1/_3$

dat is:

van 1833—1844 per pikol minder *f* 2.41
" 1844—1858 " " " " $4.07^2/_3$

Als men nagaat, hoe vele millioenen pikols belastingschuldige koffij door haar sedert de verpligte aflevering zijn geproduceerd, dan zal men zich eenig denkbeeld kunnen vormen van de schade, die haar is toegebragt door de hoogst

willekeurige behandeling der zaak; daargelaten nog het nadeel der korting van *f* $2^1/_2$ per pikol voor de quasi kosten van transport [1]).

De resultaten, welke de koffijteelt in 1854 tot 1857 voor de inlandsche bevolking heeft gehad, hebben wij, overeenkomstig de cijfers, door de regering zelve daaromtrent medegedeeld, zamengevat in de twee volgende tabellen, waarvan de eerste een algemeen overzigt geeft van de teelt, den pluk, de produktie en de genoten betaling, en de tweede een vergelijkend overzigt van de resultaten gemiddeld voor een gezin in elke der betrokken residentiën.

[1]) Al de kosten, die het Gouvernement in Indië op de koffij, boven den inkoopsprijs, te maken heeft, en waaronder, behalve transport en afpakking, gebragt worden kosten van personeel bij de pakhuizen, van personeel bij de kultures, van bewerking der koffij naar de West Indische bereiding, van kultuurprocenten, fictive landrenten (!) enz. enz., bedragen geen *f* $2^1/_2$ de pikol. De hoeveelheid belastingschuldige koffij, in het tijdvak van 1854—1857 aan het Gouvernement geleverd, bedraagt 2,969,495.16$^1/_2$ pikols, waarop de voorschreven kosten, behalve den inkoopsprijs, hebben beloopen *f* 6,346,425.40

Residentiën.	Getal koffij-plantende huis-gezinnen.	Totale aanplant zoo van jonge als vrucht-dragende koffijboomen.	Vrucht-dragende koffijboomen, waarvan geoogst is.	Werkelijk verkregen produktie.	Betaling, door de bevolking genoten.	*Aanmerkingen.*
Bantam.	120,710	41,536,964	35,007,262	pikols 98,245.96	*f* 811,008.58	
Buitenzorg (1854—1855) [1].	11,578	6,814,000	6,414,000	〃 5,634.—	〃 17,869.18	[1]) De verpligte levering van koffij, het zoogenaamd koffij-servituut op de Buitenzorgsche landen, is met het jaar 1856 opgeheven geworden.
Krawang.	5,900	3,562,460	1,679,841	〃 6,739.80	〃 56,088.60	
Preanger Regentschappen.	361,254	279,281,478	260,522,325	〃 851,483.21	〃 2,576,511.01	
Cheribon.	89,511	109,754,731	71,013,439	〃 154,782.10	〃 1,207,731.63	
Tagal.	30,515	22,098,153	16,054,471	〃 124,413.72	〃 1,028,531.44	
Pekalongan.	32,937	29,004,287	19,219,383	〃 76,036.—	〃 631,215.08	
Samarang.	122,065	75,798,878	47,938,947	〃 189,927.67	〃 1,580,303.25	
Japara.	20,969	7,316,884	4,060,550	〃 16,098.51	〃 133,098.05	
Rembang (1854—1856).	8,882	2,915,272	2,863,050	〃 3,097.53½	〃 24,792.50	
Rembang (1857) [2].	—	209,240	346,109	〃 686.66	〃 7,536.—	[2]) Voor het jaar 1857 is het getal huisgezinnen niet opgegeven.
Soerabaja.	12,127	9,886,065	9,113,264	〃 38,809.79	〃 322,529.66	
Pasoeroewan.	117,221	96,605,909	80,975,152	〃 735,010.72	〃 6,010,863.35	
Bezoeki en Probolinggo (1854) [3]	34,123	17,914,301	15,302,366	〃 117,177.33	〃 971,962.80	[3]) In 1854 maakten Bezoeki en Probolinggo nog ééne residentie uit, en dewijl de eijfers voor dat jaar niet afzonderlijk worden gegeven, worden Bezoeki en Probolinggo voor dat jaar hier gezamenlijk opgebragt.
Probolinggo (1855—1857).	45,243	16,006,558	13,764,432	〃 91,509.62	〃 757,672.20	
Bezoeki (1855—1857).	72,205	34,979,251	25,890,105	〃 232,109.18	〃 1,927,199.81	
Banjoewangi.	14,045	11,583,700	10,013,626	〃 57,764.69	〃 285,448.26	
Banjoemaas.	97,767	59,922,427	34,559,608	〃 78,870.79	〃 650,487.80	
Bagelen.	121,049	81,889,265	41,934,243	〃 196,698.86	〃 1,598,073.70	
Kadoe.	300,946	152,907,874	100,466,863	〃 344,484.54	〃 2,862,327.64	
Patjitan.	47,639	25,097,471	16,203,077	〃 104,105.79	〃 594,433.40	
Madioen.	58,822	41,381,235	30,759,012	〃 180,542.67	〃 1,021.582.37	
Kediri.	101,426	54,637,890	41,081,832	〃 147,276.63	〃 751,132.25	
Totaal.	1,826,934	1,181,104,293	885,183,057	pikols 3,851,505.77½	*f* 25,828,398.56	
of gemiddeld jaarlijks.	456,733	295,276,073	221,295,764	pikols 962,876.44½	*f* 6,457,099.64	

Residentiën.	Getal koffijboomen, gemiddeld jaarlijks per huisgezin onderhouden.	Getal vruchtdragende boomen, gemiddeld jaarlijks voor een huisgezin.	Getal vruchtdragende boomen, waarvan gemiddeld jaarlijks één pikol koffij is verkregen.	Produktie, gemiddeld jaarlijks per huisgezin verkregen.	Genoten betaling		Landrenten, gemiddeld jaarlijks per huisgezin, door de bevolking van hare rijstvelden opgebragt.	In hoever de heffing van landrenten, waar die in geld worden gekweten, is gedekt door de betaling voor de koffij.	
					per pikol.	per huisgezin.		Tekort.	Overschot.
Bantam	344	290	356	pikols 0.81$^{1}/_{3}$	f 8.35$^{2}/_{3}$	f 6.71$^{4}/_{5}$	f 5.21	f —	f 1.20$^{1}/_{4}$
Buitenzorg (1854—1855)	588	554	1,138$^{1}/_{2}$	″ 0.48$^{2}/_{3}$	″ 3.17	″ 1.54$^{1}/_{3}$	″ —	″ —	″ 1.54$^{1}/_{3}$
Krawang	604	283	249	″ 1.14$^{1}/_{4}$	″ 8.32$^{1}/_{4}$	″ 9.50$^{3}/_{5}$	″ 5.08$^{3}/_{5}$	″ —	″ 4.42
Preanger Regentschappen	773	721	306	″ 2.35$^{2}/_{3}$	″ 3.02$^{2}/_{3}$	″ 7.13$^{1}/_{4}$	″ —	″ —	″ 7.13$^{1}/_{4}$
Cheribon	1226	793	459	″ 1.73	″ 7.80$^{1}/_{4}$	″ 13.49$^{1}/_{2}$	″ 8.81	″ —	″ 4.68$^{1}/_{2}$
Tagal	724	529	129	″ 4.07$^{7}/_{10}$	″ 8.26$^{3}/_{4}$	″ 33.70$^{2}/_{5}$	″ 10.32	″ —	″ 23.38$^{2}/_{5}$
Pekalongan	880	583$^{1}/_{2}$	253	″ 2.30$^{4}/_{5}$	″ 8.30	″ 19.16$^{1}/_{2}$	″ 5.12	″ —	″ 14.04$^{1}/_{2}$
Samarang	621	392$^{1}/_{2}$	252	″ 1.55$^{3}/_{5}$	″ 8.32	″ 12.94$^{1}/_{3}$	″ 5.57	″ —	″ 7.37$^{1}/_{3}$
Japara	349	193$^{1}/_{2}$	252	″ 0.76$^{3}/_{4}$	″ 8.26$^{3}/_{4}$	″ 6.34$^{1}/_{2}$	″ 5.67$^{1}/_{2}$	″ —	″ 0.67
Rembang (1854—1856)	328	322	840	″ 0.34$^{4}/_{5}$	″ 8.00$^{1}/_{3}$	″ 2.80$^{1}/_{4}$	″ 6.72$^{1}/_{2}$	″ 3.92$^{1}/_{4}$	″ —
Rembang (1857)	—	—	504	″ —	″ 10.97$^{2}/_{3}$	″ —	″ 7.04$^{1}/_{3}$	″ —	″ —
Soerabaja	815	751$^{1}/_{2}$	235	″ 3.20	″ 8.31	″ 26.60	″ 8.92$^{1}/_{2}$	″ —	″ 17.67$^{1}/_{2}$
Pasoeroewan	824	690$^{1}/_{2}$	110$^{1}/_{2}$	″ 6.27	″ 8.19	″ 51.27$^{3}/_{4}$	″ 11.78	″ —	″ 39.49$^{3}/_{4}$
Bezoeki en Probolinggo (1854)	525	448$^{1}/_{2}$	130$^{1}/_{2}$	″ 3.43$^{2}/_{5}$	″ 8.29$^{2}/_{5}$	″ 28.48	″ 12.76$^{1}/_{2}$	″ —	″ 15.71$^{1}/_{2}$
Probolinggo (1855—1857)	354	304	150	″ 2.02$^{1}/_{4}$	″ 8.28	″ 16.74$^{3}/_{5}$	″ 14.64$^{1}/_{2}$	″ —	″ 2.10
Bezoeki (1855—1857)	484	358$^{1}/_{2}$	111	″ 3.21$^{1}/_{2}$	″ 8.30$^{1}/_{3}$	″ 26.69	″ 13.95	″ —	″ 12.74
Banjoewangi	824	713	173	″ 4.11$^{1}/_{4}$	″ 4.94	″ 20.32$^{1}/_{2}$	″ —	″ —	″ 20.32$^{1}/_{2}$
Banjoemaas	613	353$^{1}/_{2}$	438	″ 0.80$^{2}/_{3}$	″ 8.24$^{3}/_{4}$	″ 6.65$^{1}/_{2}$	″ 7.36	″ 0.70$^{1}/_{2}$	″ —
Bagelen	676	346$^{1}/_{2}$	213	″ 1.62$^{1}/_{2}$	″ 8.12$^{2}/_{5}$	″ 13.20	″ 6.89$^{4}/_{5}$	″ —	″ 6.30$^{1}/_{5}$
Kadoe	508	333$^{1}/_{2}$	291	″ 1.11$^{1}/_{10}$	″ 8.31	″ 9.51	″ 7.38$^{1}/_{3}$	″ —	″ 2.12$^{2}/_{3}$
Patjitan	527	340	156	″ 2.18$^{1}/_{2}$	″ 5.71	″ 12.48	″ —	″ —	″ 12.48
Madioen	704	523	170$^{1}/_{2}$	″ 3.06$^{9}/_{10}$	″ 5.65$^{4}/_{5}$	″ 17.36$^{3}/_{4}$	″ —	″ —	″ 17.36$^{3}/_{4}$
Kediri	538	405	279	″ 1.45$^{1}/_{4}$	″ 5.02	″ 7.40$^{1}/_{2}$	″ —	″ —	″ 7.40$^{1}/_{2}$
Gemiddeld over de verschillende residentiën.	646	484$^{1}/_{2}$	229$^{4}/_{5}$	pikols 2.10$^{4}/_{5}$	f 6.70$^{2}/_{3}$	f 14.13$^{3}/_{4}$			

Bij eene aandachtige en belangstellende inzage vooral der tweede tabel zal men zien, dat, in weêrwil van de oogverblindende cijfers, welke de eerste tabel aanwijst, de resultaten over het algemeen hoogst treurig mogen heeten. Wij willen de opmerkingen, waartoe die tweede tabel de stof levert, zoo veel mogelijk geleidelijk geven:

1°. Terwijl eene gemiddelde jaarlijksche produktie van 2.10$^4/_5$ pikols wel als zeer middelmatig kan worden gehouden, vinden wij slechts in 9 gewesten [1]) dat gemiddelde overschreden, en in 12 residentiën niet bereikt. Onder deze laatste zijn er zelfs vijf, waarvan de jaarlijksche produktie per huisgezin geen pikol heeft bedragen. In twee van deze [2]) is zelfs de genoten belooning voor de koffijplantende huisgezinnen ontoereikende geweest voor de betaling van de van hunne rijstvelden verschuldigde landrenten.

2°. Terwijl van de residentiën, waar per huisgezin meer dan het gemiddelde is geleverd, Pasoeroewan, Bezoeki, Tagal, Banjoewangi, Patjitan en Madioen vrij goede resultaten hebben opgeleverd, wat aangaat het voor den pluk van één pikol koffij benoodigd getal vruchtdragende boomen, namelijk 110$^1/_2$, 111, 129, 173, 156 en 170$^1/_2$ boomen, is dat gemiddelde in de drie andere residentiën, te weten Pekalongan, Preanger Regentschappen en Soerabaja slechts bereikt door een veel grooter getal van vruchtdragende boomen, namelijk van 253, 306 en 235 boomen.

3°. In de residentie Preanger Regentschappen, waar meer dan 80 % van de landbouwende huisgezinnen bij de koffijteelt is ingedeeld geweest, is de overschrijding van het gemiddelde slechts mogelijk geweest door de groote aan de teelt gegeven uitbreiding, waardoor gemiddeld een gezin 721 vruchtdragende boomen te plukken heeft gehad.

4°. In weêrwil dat in de residentie Cheribon per gezin een nog grooter getal van vruchtdragende boomen, te weten 793, jaarlijks gemiddeld per huisgezin aanwezig is geweest, is men nog 38 katti's beneden het gemiddelde gebleven, omdat daar niet minder dan 459 vruchtdragende boomen voor den pluk van 1 pikol noodig zijn geweest [1]). Tegenover zulke hoogst treurige cijfers, welke schijnen te wijzen óf op ondoelmatige beplanting, óf op zorgeloozen pluk, óf op ongeschiktheid van gronden, moet het eenigzins bevreemding verwekken, dat men aan de teelt eene zoo groote uitbreiding heeft gegeven, dat aldaar een gezin jaarlijks gemiddeld te onderhouden heeft gehad een getal van 1226 boomen; zoodat, terwijl de verdienste per gezin in het 4jarig tijdvak niet meer heeft bedragen dan *f* 13.49$^1/_2$ 'sjaars, dit neêrkomt op eene belooning van iets meer dan één cent per boom.

5°. In Kadoe, waar ruim 93 % van de landbouwende huisgezinnen bij de koffijteelt is ingedeeld geweest, en waar, in weêrwil dat per gezin 333$^1/_2$ vruchtdragende boomen gemiddeld jaarlijks aanwezig zijn geweest, men nog bijna één pikol is gebleven beneden de gemiddelde produktie per gezin over Java, aangezien 291 vruchtdragende boomen benoodigd zijn geweest voor den pluk van één pikol, zoodat de koffijplantende bevolking daar per huisgezin gemiddeld jaarlijks niet meer heeft ontvangen dan *f* 9.51, heeft de teelt mede eene groote uitbreiding gekregen. Zelfs vindt men in het Ministerieel Verslag over 1854 vermeld, dat de bevolking, als een bewijs van hare ingenomenheid met de teelt, millioenen van boomen *uit eigen beweging vrijwillig* had aangeplant! Wanneer wij aan zulke mededeelingen eenige waarde kunnen hechten, dan is het waarschijnlijk niet, om tot de conclusie te komen, dat de Javaan goed betaald wordt voor zijnen arbeid bij de koffijteelt, maar om daaruit aanleiding te nemen tot de vraag, wat men dan niet bij eene meer redelijke betaling van hem zou mogen verwachten? [2])

---

[1]) Preanger Regentschappen, Tagal, Pekalongan, Soerabaja, Pasoeroewan, Bezoeki, Banjoewangi, Patjitan en Madioen.

[2]) Rembang en Banjoemaas.

[1]) Dat is nog geen 1$^1/_2$ ons per boom.

[2]) Terwijl de regering geene gelegenheid laat voorbijgaan, om, hetzij regtstreeks, hetzij door de voorstanders van haar stelsel, op al wat door de tegenpartij wordt medegedeeld omtrent *vrijwilligen arbeid* op Java, wanneer die door partikulieren wordt verkregen, de verdenking te werpen van

6°. En wat zullen wij zeggen van die residentiën, zoo als Bantam (Buitenzorg kunnen wij sedert de opheffing van het koffij-servituut in 1856 er buiten laten), Rembang, Banjoemaas, waar de produktie nog geen pikol per huisgezin is geweest?

Doch genoeg, wij willen liever de feiten, zoo als die uit de door de regering zelve gegeven cijfers blijken, laten spreken, om tot een beslissend oordeel te brengen aangaande het in 1832 ingevoerde dwangstelsel, dat heette ter bevordering van het belang der bevolking te moeten strekken! Er wordt waarlijk moed vereischt, om zulk een stelsel tegenover zulke resultaten te durven verdedigen.

Hoe verderfelijk het is, wanneer een Gouvernement, dat geen regt heeft, om zijne uitgaven te bestrijden door andere middelen dan die van regelmatige belastingen, zijne roeping vergetende, zich zelf als handelaar opwerpt, blijkt uit het voorafgegane. Hier ziet men eene teelt, waarbij een gezin voor zijne rekening gemiddeld krijgt al den arbeid gevorderd voor de instandhouding van eene aanplanting van 6 à 700 koffijboomen, waarvoor jaarlijks belangrijke ontginningen vereischt zijn, — al den arbeid voor den pluk van ten minste een derde gedeelte van den aanplant en voor het in leverbaren toestand brengen van het produkt, — en dat alles tegen eene belooning, die naauwlijks op 2 cents per boom kan worden gesteld [1]). En hoe velen van die gezinnen zijn niet verpligt, om dien arbeid te verrigten op 2, 3 en meer uren afstands van hunne woningen?

De uitkomsten van de suikerteelt zijn, dank zij de omstandigheid, dat voor de bereiding van suiker de onmisbare tusschenkomst van partikuliere ondernemers is ingeroepen geworden, voor de daarbij betrokken bevolking vrij wat minder onvoordeelig geweest; ofschoon, wanneer men nagaat, hoe veel zwaarder de arbeid in de suikerriettuinen is en hoe veel meer tijd daartoe vereischt wordt, de als belooning van dien arbeid genoten betaling, waaronder, gelijk van zelf spreekt, de vergoeding moet worden begrepen, die der bevolking voor het gemis harer gronden billijkerwijs toekomt, als alles behalve te ruim te beschouwen is. De regering, die in haar stelsel van uitsluiting van den Europeaan, zich het regt heeft aangematigd, om, uitgezonderd op partikuliere landen, geene ondernemingen van suikerbereiding toe te laten, dan die, waarvoor zij de leverancier van het riet is, en die als zoodanig het riet bezorgt tegen eene levering door de fabriekanten van suiker, zeer ver beneden de marktwaarde, stond in de bepaling van den prijs, waarvoor het suikerriet aan de fabriekanten zou worden geleverd, op een meer onzijdig standpunt, aangezien de betaling niet uit 's Rijks kas, maar onder de benaming van *plantloon* door de suikerfabriekanten moest geschieden. Zij kon dus hierin, zonder zich zelve te benadeelen, meer in het voordeel der door haar te werk gestelde bevolking handelen, daarbij slechts zorg dragende, dat het plantloon niet te hoog werd opgevoerd, om den fabriekant de levering van suiker tegen de bij kontrakt bedongen prijzen onmogelijk te maken. Het moet evenwel gezegd worden, dat, zoo de betaling voor de bevolking in de laatste jaren aanzienlijker is geworden, dit niet zoo zeer het gevolg is geweest van opdrijving van het plantloon, als wel van den belangrijken vooruitgang, die in de suikerbereiding heeft plaats gehad.

Wij hebben voor de resultaten, die de suikerteelt voor de bevolking heeft gehad, even als voor die der koffij, genomen het vierjarig tijdvak van 1854—1857, en uit de officiële door de regering omtrent die teelt gegeven bescheiden zamengesteld de volgende vier tabellen, terwijl bij eene vijfde meer uitvoerige een vergelijkend overzigt wordt geleverd.

---

knoeijerij en vermomden dwang, zou men toch de vraag mogen doen, met welk regt zij aanspraak meent te kunnen maken op het goed geloof van anderen, wanneer zij tegenover de ellendige resultaten, die, zoo als wij gezien hebben, hare koffijteelt over het algemeen voor de bevolking heeft gehad, verkondigt, dat die bevolking, en dat nog wel in de minst gunstige residentiën, zoo met die teelt meer en meer ingenomen wordt, dat zij millioenen van boomen *uit eigen beweging, geheel vrijwillig* aanplant? Waren de kultuurprocenten voor de residenten, controleurs en bovenal voor de inlandsche hoofden afgeschaft, dan zou een duchtige grond voor het ongeloof zijn weggenomen. Maar nu?

[1]) Uit de hierboven gegeven tabel N°. 1 blijkt, dat de totale aanplant gemiddeld jaarlijks heeft bedragen 295,276.073 boomen, — à 2 cents per boom zou dat een loon geven van *f* 5,905,521.46, — terwijl de bevolking gemiddeld heeft ontvangen *f* 6,457,099.64 of 5½ ton meer.

Getal huisgezinnen bij de suikerteelt ingedeeld van 1854—1858.

Residentiën.	1854. huis-gezinnen.	1855. huis-gezinnen.	1856. huis-gezinnen.	1857. huis-gezinnen.	1858. huis-gezinnen.	Totaal huis-gezinnen.
Cheribon.	15,858	16,581	17,485	17,454	17,492	84,871
Tagal.	11,991	11,750	11,650	11,450	11,450	58,291
Pekalongan.	7,465	7,726	7,748	7,965	8,205	39,109
Samarang.	12,630	9,592	9,481	9,659	9,412	50,774
Japara.	15,833	15,613	15,885	16,478	17,721	81,530
Rembang.	1,960	1,987	1,960	1,960	1,960	9,827
Soerabaja.	49,961	51,720	51,936	50,268	49,976	253,861
Pasoeroewan.	18,541	19,149	20,311	21,089	21,831	100,921
Bezoeki en Probolinggo.	22,937	—	—	—	—	22,937
Probolinggo.	—	14,143	14,623	15,888	15,664	60,318
Bezoeki.	—	8,000	7,351	7,706	7,457	30,514
Banjoemaas.	1,347	1,456	1,500	1,523	1,529	7,355
Madioen.	3,244	3,604	3,434	3,672	3,690	17,644
Kediri.	8,164	8,169	8,817	8,784	9,492	43,426
Totaal.	169,931	169,490	172,182	173,896	175,879	861,378
Gemiddeld 's jaars huisgezinnen.						172,276

Getal bouws voor de suikerteelt afgezonderd van 1854—1858.

Residentiën.	1854. bouws.	1855. bouws.	1856. bouws.	1857. bouws.	1858. bouws.	Totaal bouws.
Cheribon.	4,709	4,709	4,709	4,709	4,539	23,375
Tagal.	3,200	3,148½	3,302¾	3,194	3,194	16,039¼
Pekalongan.	1,500	1,500	1,500	1,500	1,500	7,500
Samarang.	2,100	2,100	2,100	2,100	2,060	10,460
Japara.	4,543½	4,269	4,269	4,269	4,269	21,619½
Rembang.	490	490	490	490	490	2,450
Soerabaja.	8,030	8,030	8,030	8,030	8,030	40,150
Pasoeroewan.	6,435	6,062	6,062	6,062	6,002	30,623
Bezoeki en Probolinggo.	7,201	—	—	—	—	7,201
Probolinggo.	—	5,001	5,001	5,001	5,001	20,004
Bezoeki.	—	2,200	2,200	2,200	2,200	8,800
Banjoemaas.	400	400	400	400	400	2,000
Madioen.	800	800	800	800	800	4,000
Kediri.	1,900	1,900	1,900	1,900	1,900	9,500
Totaal.	41,308½	40,609½	40,763¾	40,655	40,385	203,721¾
Gemiddeld 's jaars bouws.						40,744 7/20

Werkelijke produktie van suiker van 1854—1858.

Residentiën.	1854. pikols.	1855. pikols.	1856. pikols.	1857. pikols.	1858. pikols.	Totaal pikols.
Cheribon.	130,352.73	120,673.96	146,144.75	179,675.92	161,989.45	738,836.81
Tagal.	109,111.18	105,129.57	106,870.55	101,043,34	126,342.80	548,497.44
Pekalongan.	41,350.37	46,197.17	47,338.27	53,782.97	59,396.96	248,065.74
Samarang.	57,470.09	40,753.89	71,365.13	52,299.57	75,201.18	297,089.86
Japara.	130,825.41	115,012.28	133,465.25	149,173.44	152,105.12	680,581.50
Rembang.	9,685.41	9,020.—	10,507.83	12,737.31	12,623.25	54,573.80
Soerabaja.	326,889.88	327,613.56	326,647.09	353,583.66	336,695.79	1,671,429.98
Pasoeroewan.	223,886.46	228,809.19	263,967.92	307,875.25	338,277.43	1,362,816.25
Bezoeki en Probolinggo.	264,349.91	—	—	—	—	264,349.91
Probolinggo.	—	172,847.18	203,838.06	218,374.53	230,649.62	825,706.39
Bezoeki.	—	94,362.96	88,034.97	119,795.38	96,629.61	398,822.92
Banjoemaas.	10,582.17	12,875.10	8,599.64	9,956.54	10,600.86	52,614.31
Madioen.	27,366.06	23,770.59	32,393.—	33,440.89	38,484.—	155,454.54
Kediri.	61,980.32	54,580.48	57,316.62	59,068.19	64,487.47	297,433.08
Totaal.	1,393,849.99	1,351,645.93	1,496,489.08	1,650,806.99	1,703,483.54	7,596,275.53
Gemiddeld 's jaars pikols.						1,519,255.10$^{3}/_{5}$

Betaling, door de suikerrietplantende bevolking genoten van 1854—1858.

Residentiën.	1854.	1855.	1856.	1857.	1858.	Totaal.
Cheribon.	*f* 398,547. 68	*f* 363,266.109	*f* 422,332.112	*f* 484,558. 73	*f* 474,889.101	*f* 2,134,595.103
Tagal.	〃 280,323.110	〃 270,425. 25	〃 269,051. 5	〃 255,236.107	〃 283,565. —	〃 1,358,602. 7
Pekalongan.	〃 120,173. 63	〃 131,873. 63	〃 134,128.102	〃 147,812. 27	〃 158,517.104	〃 629,505.119
Samarang.	〃 167,621. 11	〃 126,186. 98	〃 208,148. 35	〃 152,540. 50	〃 219,336. 93	〃 873.833. 47
Japara.	〃 373,675. 82	〃 332,152. 64	〃 370,148. 90	〃 407,658. 94	〃 405,037. 82	〃 1,888,673. 52
Rembang.	〃 31,569. 1	〃 28,035. —	〃 35,577. 50$\frac{1}{2}$	〃 37,563. 23	〃 36,992. 97	〃 169,737. 51$\frac{1}{2}$
Socrabaja.	〃 827,102.110	〃 817,070. 33	〃 842,851. 16$\frac{1}{2}$	〃 892,787. 44	〃 862,790.101	〃 4,242,602. 64$\frac{1}{2}$
Pasoeroewan.	〃 629,191. 60	〃 620,267. 52	〃 662,814. 47	〃 723,314. 99	〃 771,723. 7	〃 3,407,311. 25
Bezoeki en Probolinggo. . . .	〃 739,100. 74	〃 —	〃 —	〃 —	〃 —	〃 739,100. 74
Probolinggo.	〃 —	〃 490,817.115	〃 545,699. 18	〃 565,195. 61	〃 583,534. 69	〃 2,185,247. 23
Bezoeki..	〃 —	〃 245,980. 25	〃 234,212. 76	〃 281,660. 59	〃 251,079. 12	〃 1,012,932. 52
Banjoemaas.	〃 30,684. 78	〃 37,552. 45	〃 25,082. 34	〃 29,039.109	〃 30,919. 18	〃 153,278. 44
Madioen.	〃 49,535. 88	〃 39,146. 80	〃 88,652. 10	〃 61,335. 22	〃 67,498. 40	〃 306,168. —
Kediri.	〃 112,664.100	〃 99,049. 18	〃 102,192. 29	〃 105,588. 41	〃 118,467. 99	〃 537,962. 47
Totaal. . .	*f* 3,760,191. 5	*f* 3,601,824. 7	*f* 3,940,891. 25	*f* 4,144,291. 89	*f* 4,264,352.103	*f* 19,711,550.109
Gemiddeld 's jaars.						*f* 3,942,310.22

Vergelijkend overzigt van de resultaten, die de suikerteelt over het tijdvak van 1854—1858 voor de daarbij betrokken bevolking, in de respective residentiën heeft gehad.

Residentiën.	Getal huisgezinnen per bouw, gemiddeld jaarlijks.	Werkelijke produktie, gemiddeld jaarlijks,		Genoten betaling, gemiddeld jaarlijks,			Aanmerkingen.
		per bouw.	per huisgezin.	per pikol.	per bouw.	per huisgezin.	
Cheribon.	3.63	pikols 31.60$^4/_5$	pikols 8.70$^1/_2$	ƒ 2.90	ƒ 91.70$^1/_2$	ƒ 25.25$^3/_4$	[1]) De residentiën Madioen en Kediri worden hier afzonderlijk behandeld, omdat dáár, tegen verrekening met fictive landrenten, de bevolking voor plantloon eene mindere betaling per pikol ontvangt; hetgeen geene zuivere berekening zou geven van de betaling, die de bevolking in de andere residentiën heeft genoten. In weêrwil van die mindere betaling wordt echter door de suikerfabriekanten in die beide residentiën het volle plantloon voldaan.
Tagal.	3.63	〃 34.19$^3/_4$	〃 9.41	〃 2.47$^3/_4$	〃 84.70$^1/_2$	〃 23.30$^3/_4$	
Pekalongan.	5.21	〃 33.07$^1/_2$	〃 6.34	〃 2.79	〃 92.33$^1/_3$	〃 17.70$^3/_4$	
Samarang.	4.85	〃 28.40$^1/_4$	〃 5.85	〃 2.94	〃 83.54	〃 17.21	
Japara.	3.77	〃 31.48	〃 8.34$^3/_4$	〃 2.77$^1/_2$	〃 87.36	〃 23.16$^1/_2$	
Rembang.	4.01	〃 22.27$^3/_{10}$	〃 5.55	〃 3.11	〃 69.28	〃 17.27$^1/_4$	
Soerabaja.	6.32	〃 41.62$^9/_{10}$	〃 6.58$^2/_5$	〃 2.53$^4/_5$	〃 105.66$^4/_5$	〃 16.71$^1/_4$	
Pasoeroewan.	3.29	〃 44.50$^1/_3$	〃 13.50$^1/_3$	〃 2.50	〃 111.26$^2/_3$	〃 33.76$^1/_5$	
Bezoeki en Probolinggo (1854).	3.18	〃 36.71	〃 11.52$^1/_2$	〃 2.79$^1/_2$	〃 102.63$^4/_5$	〃 32.22$^1/_3$	
Probolinggo (1855—1858).	3.01	〃 41.27	〃 13.68$^9/_{10}$	〃 2.64$^2/_3$	〃 109.24	〃 36.22$^9/_{10}$	
Bezoeki (1855—1858).	3.47	〃 45.32	〃 13.07	〃 2.54	〃 115.10	〃 33.19$^1/_2$	
Banjoemaas.	3.67	〃 26.30$^7/_{10}$	〃 7.15	〃 2.91$^1/_3$	〃 76.64	〃 20.84	
Voor die residentiën gezamenlijk in 1854.	4.10^5	pikols 33.78$^4/_5$	pikols 8.22$^9/_{10}$	ƒ 2.75$^4/_5$	ƒ 93.19	ƒ 22.69$^9/_{10}$	
〃 〃 〃 〃 〃 1855.	4.16	〃 33.58$^3/_4$	〃 8.07$^1/_3$	〃 2.72	〃 91.36$^1/_2$	〃 21.96	
〃 〃 〃 〃 〃 1856.	4.20	〃 36.95$^4/_5$	〃 8.79$^3/_5$	〃 2.66$^1/_2$	〃 98.52	〃 23.44$^4/_5$	
〃 〃 〃 〃 〃 1857.	4.25	〃 41.05$^2/_3$	〃 9.65$^1/_4$	〃 2.55$^1/_4$	〃 104.79	〃 24.63$^2/_3$	
〃 〃 〃 〃 〃 1858.	4.32	〃 42.20$^1/_2$	〃 9.83$^3/_4$	〃 2.54$^4/_5$	〃 108.22$^1/_3$	〃 25.06$^3/_4$	
〃 〃 〃 〃 over 1854—1858	4.20^5	pikols 37.55$^3/_{10}$	pikols 8.92$^1/_2$	ƒ 2.64	ƒ 99.18$^3/_5$	ƒ 23.57$^1/_2$	
Madioen [1]).	4.41	pikols 38.86$^1/_3$	pikols 8.81	ƒ 1.97	ƒ 76.54	ƒ 17.35$^1/_4$	
Kediri [1]).	4.59	〃 31,30$^9/_{10}$	〃 6,85	〃 1.81	〃 56.62$^3/_4$	〃 12,38$^4/_5$	

Het is, zoo als men uit die stukken kan zien, vooral in de residentiën Soerabaja, Pasoeroewan, Probolinggo en Bezoeki, dat de belangrijkste produktie heeft plaats gegrepen, en het verdient onze bijzondere aandacht, dat juist in die residentiën, met uitzondering evenwel van Soerabaja, het geringste getal huisgezinnen per bouw zijn ingedeeld geweest. Om welke redenen in het laatstgemeld gewest een in verhouding tot den aanplant zoo bijzonder groot getal huisgezinnen, namelijk van ruim $6^1/_3$ per bouw, noodig kan zijn, kunnen wij niet nagaan; maar wij betwijfelen het, of daarmede aan de zaak der suikerteelt voordeel wordt bewezen. Op hetzelfde verschijnsel, dat zich hier vertoont, hebben wij ook gewezen in het artikel, handelende over de *indigo*. Feitelijk hebben de residentiën Pasoeroewan, Probolinggo en Bezoeki het bewijs geleverd, dat, met veel minder dan het bij het kultuurstelsel bepaalde getal van 4 huisgezinnen per bouw, de suikerteelt kan plaats grijpen, zelfs zoo dat de produktie dier residentiën bovenaan staat. Gewis kan de geschiktheid van den grond tot die hoogere produktie het hare hebben bijgedragen; maar toch schijnt het bedoeld bewijs de vraag te wettigen, of niet het voordeel van eene verdeeling van het verdiende plantloon onder een geringer getal huisgezinnen op zijn beurt voor die huisgezinnen tot prikkel heeft gestrekt, om zich met meer lust en zorg van de opgelegde taak te kwijten? Men bedenke het wel, het kan hier de vraag niet zijn, om de voordeelen, welke een teelt afwerpt, zoo veel mogelijk onder de bevolking van deze of gene residentie te verdeelen en zoodoende die bevolking daarbij zoo veel mogelijk te benuttigen, maar wel, om zoo weinig huisgezinnen mogelijk te bezigen, en die dan voor hunnen arbeid een daaraan geëvenredigd loon toe te kennen. Zoodoende zal men den Javaan er toe brengen, om meer en meer in de suikerteelt zijn belang te vinden [1]), vooral indien door eene behoorlijke regeling de bearbeiding van zijn rijstveld er niet onder lijdt.

In den regel moet en kan ook de bewerking van den suikeroogst, bij behoorlijke capaciteit der fabriek, medio October afgeloopen zijn, en gedurende die bewerking heeft de aanplant voor het volgend jaar plaats. Meestal is die aanplant reeds met de helft van de maand September geëindigd, terwijl men in April of Mei begonnen is met de velden door beploeging daarvoor in gereedheid te brengen. Later worden nog eenige werkzaamheden gevorderd voor het aanaarden van het jonge plantsoen en het inboeten van het uitgestorven riet, — terwijl soms, ten einde het omvallen van het riet door de hevige windvlagen in de westmoeson tegen te gaan, men het zoo veel mogelijk tracht te schoren, — maar zelden zijn die latere werkzaamheden van dien aard, dat de landbouwer in zijnen rijstbouw, die met het doorzetten der regens eenen aanvang behoort te nemen, er door belemmerd wordt.

Wij kunnen van het onderwerp der suikerteelt niet afstappen zonder nog een enkel woord in het midden te hebben gebragt omtrent een zeer belangrijk punt, daarmede in verband staande, te weten eene uitbesteding der suikerkontrakten.

Na al hetgeen wij in het belang der Javaansche bevolking hebben gezegd, zal de betuiging, dat wij uit dat oogpunt zelfs met de suikerkontrakten niet zeer ingenomen zijn, niets bevreemdends hebben. Wij zien daarin, hoezeer onder eenen anderen vorm, niets meer dan een deel van het, niet ten voordeele van den inlander, maar van derden ingevoerd dwangstelsel.

Ondertusschen is het niet te ontkennen, dat van dat stelsel de suikerteelt door de vlugt, die de suikerbereiding op Java vooral in de laatste tien jaren heeft genomen, voor de bevolking de minst onvoordeelige resultaten heeft gehad. Dit heeft men voornamelijk te danken gehad aan de voor de fabriekmatige bereiding der suiker zoo onmisbare tusschenkomst van partikuliere ondernemers, voor wie de groote uitgaven, zoowel tot oprigting der fabrieken, als voor de fabriekatie zelve benoodigd, het van belang maakten, om door allerlei verbeteringen de produktie steeds te doen toenemen. Zoo werkte dat

---

[1]) Eene opmerkelijke bijzonderheid, die, zoo wij goed geinformeerd zijn, eenige jaren geleden in de residentie Pasoeroewan heeft plaats gehad, kan hier tot bewijs strekken. Daar waren vroeger nog minder huisgezinnen per bouw ingedeeld dan tegenwoordig. In sommige distrikten was de indeeling bovendien zeer ongelijkmatig, zoodat er dessa's waren, die $3^1/_2$, andere die naauwelijks 2 à $2^1/_2$ man per bouw konden leveren. Men wilde voor deze laatsten den druk verminderen door eene vermindering van haar aandeel in de voor de suikerteelt af te zonderen velden; maar het bleek, dat zij daarmede niet ingenomen waren. De ondervinding had doen zien, dat de arbeid niet te zwaar was, terwijl het plantloon onder 2 à $2^1/_2$ man verdeeld vrij wat ruimer belooning had opgeleverd.

streven wederkeerig mede tot bevordering van het belang der suikerplantende bevolking, daar deze voor den ter levering van de grondstof te verrigten arbeid niet in dagloon, maar naar den uitslag der fabriekmatige bewerking werd betaald.

Wij willen hier niet uitweiden over het meer of minder rationele van eenen zoodanigen maatstaf van betaling, waarbij het loon van den veldarbeid wordt afhankelijk gemaakt, niet alleen van het zoo wisselvallige in het al of niet slagen van eenen oogst, maar nog bovendien van eene meer of minder goede bewerking van den oogst zelven; — maar veroorloven ons de vraag, wat toch wel die voor de bevolking minder onvoordeelige resultaten mogelijk maakte?

Hoofdzakelijk moet men dit zoeken in het meer onzijdig standpunt, waarop de regering met opzigt tot deze aangelegenheid stond.

Blijkt uit hetgeen met betrekking tot de koffijkultuur is voorafgegaan, hoe de regering, regter in hare eigen zaak en weggesleept door de onverzadelijke begeerte naar oogverblindende geldelijke resultaten, de wijze opgevat heeft waarop zij gedurende een tijdvak van bijkans dertig jaren gevolg zou kunnen geven aan de der bevolking geopende uitzigten, die strekken moesten, om haar vrede te doen vinden met het nieuwe stelsel van dwang; bij de suikerteelt moest de aandrang tot beknibbeling der bevolking zich vrij wat minder doen gevoelen, en bleef de bepaling van het haar toekomend loon slechts afhankelijk van de vraag, of en in hoe ver de met de regering in kontrakt staande partikuliere ondernemers, op wie de betaling van de grondstof onder de benaming van plantloon, gelijk in den aard der zaak lag, werd gelegd, daarmede niet te zwaar gedrukt zouden worden, om aan hunne verpligte levering van suiker tegen de bij de kontrakten bepaalde prijzen te kunnen voldoen.

Zal nu eene uitbesteding der suikerkontrakten kunnen dienen, om de bewaring van dat meer onzijdig standpunt der regering mogelijk te maken? Om meer dan eene reden vermeenen wij dit te mogen betwijfelen.

Het denkbeeld eener uitbesteding heeft zijn ontstaan te danken aan de niet zeer voordeelige financiële resultaten van 's Gouvernements suikerhandel in het tijdvak van 1840—1856; waartegenover men breed uitmat de zoo het heette grove winsten der suikerfabriekanten, en als eene zeer natuurlijke gevolgtrekking werd in het belang van 's lands kas eene besnoeijing dier winsten als wenschelijk voorgesteld.

In het artikel Nederlandsch Indië (pag. 426 en 427) hebben wij aangetoond, dat de minder voordeelige geldelijke resultaten van 's Gouvernements suikerhandel niet moeten worden toegeschreven aan den te hoogen prijs, waarvoor de suiker door de fabriekanten was geleverd, maar aan de wijze, waarop zij werd te gelde gemaakt; en naar aanleiding van de op grond van officiële bescheiden en cijfers te dier plaatse gemaakte berekeningen, toonden wij aan, dat in het voor de suiker zoo ongunstig mogelijke tijdvak van 1848—1856, het Gouvernement eene enorme som had moeten derven alleen door den verkoop der suiker in Nederland, in stede van in Indië, en wij kwamen alzoo tot de conclusie, dat de improduktiviteit der Javaansche suikerkontrakten voor 's lands geldelijk belang dus niet lag in de kontrakten zelve, maar in het irrationeel stelsel van verkoop in Nederland [1]).

Wat nu aangaat de groote winsten, die door de suikerfabriekanten zouden zijn behaald, het

---

[1]) Het is hier de plaats om eene foutive berekening, in het aangehaald artikel gemaakt, te herstellen. Op de 1e kolom van pag. 427 werd de waarde der Gouvernements suiker, overeenkomstig de Indische marktprijzen, over het tijdvak van 1848—1856 gesteld op gemiddeld *f* 13.45 de pikol, en in verband daarmede betoogd, dat door eenen verkoop in Nederland het Gouvernement per pikol minder had ontvangen *f* 2.47½, of over de geheele verkochte hoeveelheid ruim *f* 21½ millioen, dan wanneer de suiker in Indië ter markt ware gebragt. Op grond van diezelfde berekening beweerden wij, dat de fabriekanten in datzelfde tijdvak de suiker aan het Gouvernement hadden geleverd tegen *f* 3.81 beneden de Indische marktprijzen en dat zij daardoor gederfd hadden ruim *f* 22 millioen, zonder dat het Gouvernement er mede bevoordeeld was geworden.

In de noot aan den voet van pag. 427, 1e kol., is de waarde der Gouvernements suiker foutief berekend op *f* 13.45 per pikol, terwijl dit had moeten zijn *f* 13.26. Hierdoor wordt het door den verkoop in Nederland door het Gouvernement minder ontvangene van *f* 2.47½ op *f* 2.28½ en de derving voor de fabriekanten van *f* 3.81 op *f* 3.62 per pikol teruggebragt. Maar ofschoon daarmede de derving over de geheele verkochte hoeveelheid, zoowel voor het Gouvernement als voor de fabriekanten, met *f* 1½ millioen wordt verminderd, blijft de werkelijk gederfde som nog hoogst aanzienlijk en groot genoeg, om aan de waarde van ons betoog weinig of niets te ontnemen; zoodat wij in den tekst alle regt behielden, om tot dat betoog te verwijzen.

fama crescit eundo heeft zich ook in deze aangelegenheid ruim bewaarheid [1]).

Het is hier de plaats niet om dit aan te toonen, en wij moeten ons voorbehouden, om daarover in het artikel Suiker meer breedvoerig te handelen. Alleen vermeenen wij te moeten doen opmerken, dat over Java de kosten, zoowel tot verkrijging als tot bewerking van de grondstof en het in leverbaren staat brengen van de suiker ter plaatse waar de aflevering geschiedt, gemiddeld moeten gesteld worden op minstens *f* 7 per pikol, ongerekend hetgeen er vereischt wordt voor rente en aflossing in 20 jaren tijds van het voor de daarstelling der onderneming benoodigde kapitaal, dat voor eene met stoomtoestellen werkende suikerfabriek met eenen aanplant van 400 bouws veilig op *f* 350,000 kan gesteld worden [2]).

Hiermede kunnen de kosten per pikol suiker gemiddeld op *f* 9 gesteld worden [3]); en wanneer men daarbij in het oog houdt:

1°. dat van 1848—1856 de fabriekanten het $^2/_3$ gedeelte van hunne produktie in den regel aan het Gouvernement hebben moeten leveren,

2°. dat die levering minstens voor $^2/_3$ heeft bestaan uit suiker N°. 18, en voor $^1/_3$ uit suiker N°. 16,

3°. dat in datzelfde tijdvak de suiker aan het Gouvernement gemiddeld is geleverd tegen *f* 9.31 per pikol [1]),

4°. dat het derde der produktie, dat aan de fabriekanten is verbleven, grootendeels, zoo niet geheel, heeft bestaan uit inferieure suiker, dat is suiker van N°. 7 tot en met N°. 15,

5°. dat die suiker hun even zoo goed als de Gouvernements suiker *f* 9 per pikol kostte,

6°. dat dus, behalve eene kleine winst van 31 cents per pikol op de aan het Gouvernement geleverde suiker, hunne grootste winst moet zijn behaald op het aan hen verbleven $^1/_3$ der produktie, bestaande uit inferieure suiker,

dan kan men eenigzins nagaan, wat er zij van die zoo breed uitgemeten enorme winsten [2]).

Ja, er zijn enkele fabrieken, wier geldelijke resultaten, door eene produktie ver boven het gemiddelde, zeer gunstig zijn geweest; maar hoe velen staan daartegenover (en waarlijk haar getal is vrij wat aanzienlijker), die voor den ondernemer, na aftrek zijner uitgaven, slechts zoo veel hebben afgeworpen, dat hij daarin geene overdrevene, neen, maar eene zeer matige belooning voor zijne industrie en de vele daaraan verbonden kansen van verlies mogt zien?

---

[1]) Wij beweren niet, dat hier en daar door enkelen geene belangrijke winsten zouden zijn behaald; maar toch vermeenen wij te mogen volhouden, dat ten aanzien van verreweg het grootste gedeelte der suikerfabriekanten het geroep voor het minst *zeer* overdreven is geweest. De aanleiding er toe zal waarschijnlijk gezocht moeten worden in de dolle prijzen, die voor den verkoop of de verhuring van sommige fabrieken zijn besteed. Maar sedert wanneer kunnen zulke exceptionele feiten, waarbij nog het bewijs zou moeten geleverd worden, dat de betrokken koopers of huurders geene reden hebben gehad om zich te beklagen over hunne *manie*, voor het bezadigd oordeel voldoende worden geacht als maatstaf ter beslissing?

[2]) Wij hebben de aflossing van het kapitaal voor de onderneming gesteld op 20 jaren, omdat dit de gewone duur is der suikerkontrakten, waarbij het Gouvernement zich het regt heeft voorbehouden, om ze niet te verlengen, in welk geval, zoo het Gouvernement de fabriek c. a. niet verlangt over te nemen, aan den ondernemer niets overschiet dan de amotie voor zijne rekening. Elkeen op Java weet, wat voordeel dit geven kan.

[3]) Voor aflossing in 20 jaren van een kapitaal van *f* 350,000, dat in Indië de zeer matige rente van 7 % moet afwerpen, wordt jaarlijks vereischt *f* 33,000, of ongeveer *f* 2 per pikol, voor eene fabriek, die van 400 bouws gemiddeld eene produktie verkrijgt van 40 pikols per bouw. Eerst in 1857 is die produktie van 40 pikols per bouw gemiddeld over Java bereikt.

---

[1]) Zie de berekening, daarvan gegeven in de 1e noot onder de 2e kolom van pag. 427.

[2]) Van het geroep omtrent die enorme winsten is nog veel, waartoe niet zoo zeer de sedert 1847, als wel de vroeger uitgegeven kontrakten, aanleiding hebben gegeven, toen schatten renteloos als voorschot werden verstrekt, om de ondernemers tot de daarstelling hunner fabrieken in staat te stellen, en zij bovendien niet alleen hoogere prijzen ontvingen voor hunne aan het Gouvernement te leveren suiker, maar over het algemeen geen plantloon boven de 30 pikols per bouw te betalen hadden, en eindelijk in het bekomen van brandhout, van koelies en van transportmiddelen door het Gouvernement geholpen werden op eenen voet, waarover een ieder, behalve de arme bevolking, te roemen had.

Wij twijfelen er niet aan, dat bij eene uitbesteding personen zullen worden gevonden, die er geen bezwaar in zullen zien, om suikerkontrakten te nemen op onereuser conditiën dan de bestaande met opzigt tot de levering aan het Gouvernement; — wij willen des noods aannemen, dat dit geschiedt ter goeder trouw en met het vaste voornemen, om door inspanning van alle krachten zich aan geene teleurstellingen bloot te stellen; wij gaan nog verder en willen zelfs gelooven, dat door hen geene teleurstellingen zullen worden ondervonden, — ons betoog heeft niet de strekking, om het tegendeel aan te wijzen, — maar wij meenen op goede gronden in twijfel te moeten trekken, of langs dien weg het belang der bevolking bij de suikerteelt voortdurend en steeds meer en meer zal kunnen behartigd worden.

Men zegge niet, dat eene uitbesteding op onereuser conditiën dan de bestaande kontrakten voor de ondernemers ten spoorslag zal strekken om alles aan te wenden, ten einde hunne productie te doen toenemen, en dat hierdoor van zelf het belang der bevolking zal worden bevorderd. Wij geven het eerste desnoods toe, zonder evenwel daarom de gevolgtrekking voor de bevolking bijzonder te beämen.

De regeling toch van het te betalen plantloon is zoodanig, dat al wat er meer dan 40 pikols per bouw wordt vervaardigd, voor de bevolking eene zeer geringe vermeerdering van haar loon afwerpt. Wij nemen des noods aan, dat de productie door vernieuwde inspanning gemiddeld gebragt worde op 50 pikols per bouw, — en op dit oogenblik bestaat er nog maar weinig uitzigt op de bereiking van een zoo belangrijk cijfer; [1]) — wat zal daarvan het gevolg zijn voor de bevolking? Eene meerdere betaling voor plantloon van ongeveer *f* 12 per bouw, te verdeelen onder 4 à 5 huisgezinnen, en dus nederkomende op eene meerdere ontvangst per huisgezin van *f* 2½ à *f* 3 's jaars. Maar wat kan tegenover de verwezenlijking van een nog zoo ver verwijderd verschiet gesteld worden? De hooge waarschijnlijkheid, dat de nieuwe ondernemers, die aangenomen hebben, tegen zeer onereuse conditiën hunne suiker aan het Gouvernement te leveren, trachten zullen zich tegen schade te dekken, niet alleen door vermeerdering van hunne productie, maar ook door vermindering van hunne uitgaven, en zoo doende de voordeelen, die der bevolking door de fabriekatie werden aangebragt, zullen besnoeijen.

Wij eindigen op grond van al het voorafgegane met de betuiging, dat eene uitbesteding der kontrakten, — 's lands geldelijk belang moge er door bevorderd worden, — niet strekken zal tot bevordering van dat der bevolking. Integendeel, is de winnende hand, gelijk men pleegt te zeggen, mild, eene uitbesteding kan tot niets leiden, dan om aan de betooning van mildheid den pas af te snijden [1]).

Het beginsel eener uitgifte van kontrakten bij gunst is een ellendig beginsel, en het zou zeer wenschelijk zijn, daaromtrent als ook omtrent de verlenging der kontrakten vaste regelen te maken; maar eene uitbesteding zou wel eens de waarheid kunnen bevestigen van het oude spreekwoord, dat hij, die het onderste uit de kan wil hebben, gevaar loopt, dat hem het lid op den neus valt.

Het wedervaren van de bevolking bij de indigoteelt is nog treuriger dan bij de koffijteelt, niet zoo zeer omdat de betaling slecht was, maar omdat de produktie zoo was afgenomen, dat zelfs met eene veel hoogere betaling de belooning der bevolking nog gering zou zijn geweest. De oorzaken daarvan kunnen nergens anders gezocht worden dan in het gemis van de tusschenkomst van partikuliere ondernemers, waardoor, even als bij de suikerteelt, eene behoorlijke afscheiding tusschen den veldarbeid en de werkzaamheden bij de fabriekmatige bewerking van de grondstof als van zelf zou zijn tot stand gekomen, en dus zoowel de aanplant als de bereiding met meer zorg zouden zijn geschied.

---

[1]) In 1857 was de produktie gemiddeld over Java 40.61 pikols per bouw, in 1858 42.31 pikols; maar in 1859 schijnt zij weder gevallen te zijn. Zie het officiëel Verslag over 1858, pag. 96, waar in eene noot wordt gezegd, dat volgens berigten de oogst van 1859 zou hebben afgeworpen 1,640,225 pikols. Over eenen aanplant van 40,259½ bouws, zoo als die van 1858 was (en waarom zou die van 1859 minder hebben bedragen?) wijst dit cijfer eene produktie aan van 40.74 pikols per bouw.

[1]) Wij hebben, waar het hier op aankwam, de zaak eenvoudig behandeld uit het oogpunt van het belang der bevolking, zonder nog te treden in eene beantwoording der vraag, of eene besnoeijing van de winsten der fabriekanten wel zal kunnen dienen, om hen aan te moedigen tot het doen van belangrijke uitgaven, ten einde door gedurige verbeteringen in de suikerbereiding *pari passu* te gaan met dezelfde industrie in andere landen, waar de Gouvernementen zich niet het regt aanmatigen of toekennen, om de winsten der ondernemers te besnoeijen, of daarop beslag te leggen?

Wij behoeven in geene herhaling te treden van hetgeen te dien opzigte alsook in het algemeen omtrent de resultaten der teelt voor de bevolking reeds gezegd is in het artikel Indigo.

Met verwijzing mitsdien tot dat artikel vermeenen wij evenwel van die resultaten over de jaren 1854—1858 hier een zoo beknopt mogelijk overzigt in tabellarischen vorm te moeten geven.

Getal huisgezinnen bij de indigoteelt ingedeeld van 1854—1858.

Residentiën.	1854. huisgezinnen.	1855. huisgezinnen.	1856. huisgezinnen.	1857. huisgezinnen.	1858. huisgezinnen.	Totaal huisgezinnen.
Preanger Regentschappen.	7,055	6,930	—	—	—	13,985
Cheribon.	6,949	8,910	7,787	7,784	7,848	39,278
Pekalongan.	8,327	8,330	8,751	8,427	8,538	42,373
Bezoeki.	1,607	1,328	1,325	1,303	1,241	6,804
Banjoemaas.	23,163	22,443	22,415	21,840	19,630	109,491
Bagelen.	48,311	50,249	54,880	56,732	57,665	267,837
Kadoe.	4,200	4,200	4,200	4,200	4,200	21,000
Madioen.	8,744	10,691	11,500	10,710	10,910	52,555
Totaal. . . .	108,356	113,081	110,858	110,996	110,032	553,323
Gemiddeld 's jaars huisgezinnen.						110,665

Getal bouws voor de indigoteelt afgezonderd van 1854—1858.

Residentiën.	1854. bouws.	1855. bouws.	1856. bouws.	1857. bouws.	1858. bouws.	Totaal bouws.
Preanger Regentschappen.	1,420	1,420	—	—	—	2,840
Cheribon.	1,323	1,350	$1,343^{1}/_{2}$	$1,439^{1}/_{2}$	$1,439^{1}/_{2}$	$6,895^{1}/_{2}$
Pekalongan.	$982^{3}/_{4}$	$984^{3}/_{4}$	$985^{1}/_{4}$	$985^{1}/_{4}$	$985^{1}/_{4}$	$4,923^{1}/_{4}$
Bezoeki.	402	208	208	226	222	1,266
Banjoemaas.	$4,941^{3}/_{4}$	$4,799^{1}/_{4}$	$4,701^{1}/_{2}$	4,735	3,985	$23,162^{1}/_{2}$
Bagelen.	$7,583^{5}/_{8}$	$7,866^{1}/_{6}$	$8,252^{3}/_{4}$	$8,435^{5}/_{8}$	$8,420^{1}/_{2}$	$40,558^{2}/_{3}$
Kadoe.	700	700	700	700	700	3,500
Madioen.	$1,487^{2}/_{5}$	$1,510^{1}/_{5}$	$1,525^{2}/_{5}$	$1,791^{4}/_{5}$	1,800	$8,114^{4}/_{5}$
Totaal. . . .	$18,840^{21}/_{40}$	$18,838^{11}/_{30}$	$17,716^{2}/_{5}$	$18,313^{7}/_{40}$	$17,552^{1}/_{4}$	$91,260^{43}/_{60}$
Gemiddeld 's jaars bouws.						18,252

Werkelijke produktie van indigo van 1854—1858.

Residentiën.	1854. Amst. ponden.	1855. Amst. ponden.	1856. Amst. ponden.	1857. Amst. ponden.	1858. Amst. ponden.	Totaal Amst. ponden.
Preanger Regentschappen.	22,591	9,700	—	—	—	32,291
Cheribon.	38,913	28,714	38,414	36,131	38,432	180,604
Pekalongan.	24,196	12,817	29,456	16,534	16,430	99,433
Bezoeki.	14,790	6,547	7,937	7,661	4,668	41,603
Banjoemaas.	157,500	105,084	165,562	152,185	170,623	750,954
Bagelen.	315,269	211,822	376,737	305,934	448,375	1,658,137
Kadoe.	23,150	16,454	35,003	18,374	20,874	113,855
Madioen.	61,577	57,121	79,864	77,965	74,409	350,936
Totaal. . . .	657,986	448,259	732,973	614,784	773,811	3,227,813
Gemiddeld 's jaars Amsterdamsche ponden. . .						645,563

Betaling, door de indigoplantende bevolking genoten van 1854—1858.

Residentiën.	1854.	1855.	1856.	1857.	1858.	Totaal.
Preanger Regentschappen. . .	f 33,886.50	f 17,460.—	f —	f —	f —	f 51,346.50
Cheribon.	〃 58,369.50	〃 43,071.—	〃 57,621.—	〃 54,196.50	〃 57,648.—	〃 270,906.—
Pekalongan.	〃 36,294.—	〃 19,225.50	〃 44,184.—	〃 24,801.—	〃 24,645.—	〃 149,149.50
Bezoeki.	〃 22,185.—	〃 9,820.50	〃 11,905.50	〃 11,491.50	〃 7,002.—	〃 62,404.50
Banjoemaas.	〃 236,250.50	〃 157,626.—	〃 248,343.—	〃 228,277.50	〃 255,934.50	〃 1,126,431.50
Bagelen.	〃 472,250.—	〃 317,674.50	〃 565,105.50	〃 458,901.—	〃 672,562.50	〃 2,486,493.50
Kadoe.	〃 34,725.—	〃 24,681.—	〃 52,504.50	〃 27,561.—	〃 31,311.—	〃 170,782.50
Madioen.	〃 99,884.96$^2/_3$	〃 105,459.55	〃 130,335.33$^1/_3$	〃 122,988.33$^1/_3$	〃 114,645.41$^2/_3$	〃 573,313.60
Totaal. . . .	f 993,845.46$^2/_3$	f 695,018.05	f 1,109,998.83$^1/_3$	f 928,216.83$^1/_3$	f 1,163,748.41$^2/_3$	f 4,890,827.60
Gemiddeld 's jaars.						f 978,165.52

Vergelijkend overzigt van de resultaten, die de indigoteelt over het tijdvak van 1854—1858 voor de daarbij betrokken bevolking, in de respective residentiën heeft gehad.

Residentiën.	Getal huisgezinnen per bouw, gemiddeld jaarlijks.	Werkelijke produktie, gemiddeld jaarlijks,		Genoten betaling, gemiddeld jaarlijks,			Aanmerkingen.
		per bouw.	per huisgezin.	per Amst. pond.	per bouw.	per huisgezin.	
Preanger Regentschappen [1].	4.92	Amst. pond 11.37	Amst. pond 2.31	f 1.59	f 18.08	f 3.67	[1]) Voor de Preanger Regentschappen, waar de indigoteelt in 1856 is opgeheven, loopt de berekening slechts over de beide eerste jaren.
Cheribon.	5.70	〃 〃 26.20	〃 〃 4.60	〃 1.50	〃 39.28$^3/_4$	〃 6.89$^1/_2$	
Pekalongan.	8.60	〃 〃 20.19$^1/_2$	〃 〃 2.34$^1/_2$	〃 1.50	〃 30.29	〃 3.52	
Bezoeki.	5.38	〃 〃 32.86	〃 〃 6.11$^1/_2$	〃 1.50	〃 49.29$^1/_4$	〃 9.17	
Banjoemaas.	4.72	〃 〃 32.42	〃 〃 6.85	〃 1.50	〃 48.63	〃 10.28$^1/_2$	
Bagelen.	6.60	〃 〃 40.88	〃 〃 6.19$^1/_2$	〃 1.50	〃 61.03$^1/_2$	〃 9.28$^1/_3$	
Kadoe.	6.—	〃 〃 32.53	〃 〃 5.42	〃 1.50	〃 48.79$^1/_2$	〃 8.13$^1/_4$	
Madioen [2]).	6.47^5	〃 〃 43.24	〃 〃 6.65$^1/_2$	〃 1.63$^1/_2$	〃 70.65	〃 10.90$^4/_5$	[2]) Bij de betaling, door de indigoplanters in Madioen genoten, is gevoegd het verrekende wegens fictive landrenten.
Voor die residentiën gezamenlijk in 1854. . .	5.75	Amst. pond 34.93	Amst. pond 6.07	f 1.51	f 52.75	f 9.17	
〃 〃 〃 〃 〃 1855. . .	6.03	〃 〃 23.79	〃 〃 3.97	〃 1.55	〃 36.89	〃 6.14$^1/_2$	
〃 〃 〃 〃 〃 1856. . .	6.25^5	〃 〃 41.37	〃 〃 6.61	〃 1.51$^1/_2$	〃 62.09	〃 10 01	
〃 〃 〃 〃 〃 1857. . .	6.06	〃 〃 33.57	〃 〃 5.54	〃 1.51	〃 50.68$^1/_2$	〃 8.36	
〃 〃 〃 〃 〃 1858. . .	6.27	〃 〃 44.08$^1/_2$	〃 〃 7.03	〃 1.50$^1/_2$	〃 66.30	〃 10.57$^1/_2$	
〃 〃 〃 〃 over 1854—1858.	6.06	Amst. pond 35.37	Amst. pond 5.83	f 1.51$^1/_2$	f 53.59	f 8.84	

Met zulke resultaten, aan wier juistheid niet te twijfelen valt, aangezien de berekeningen gemaakt zijn naar aanleiding van de door de regering zelf gegeven cijfers, behoort er waarlijk moed toe, om een stelsel, dat tot zulke uitkomsten geleid heeft, te durven verdedigen.

De regering schijnt partij te willen trekken van het op haar last door den controleur VAN BEEST HOLLE gedane onderzoek omtrent de partikuliere indigoteelt in Djokdjokarta. Als zij de gebreken, welke dat onderzoek ten aanzien van hare indigoteelt aan den dag heeft gebragt, zoekt te verbeteren, dan zal ongetwijfeld aan die teelt, althans gedurende de eerste jaren, eene betere toekomst daardoor te beurt kunnen vallen. Maar wij vermeenen onbeschroomd voor onze overtuiging te mogen uitkomen, dat de verbetering niet lang zal duren, om de eenvoudige reden, dat hetgeen gebrekkig is in zijnen grondslag, gelijk dit het geval is met de Gouvernements indigoteelt, geene radikale verbetering toelaat, zoolang de grondslag zelf niet veranderd wordt.

Van de overige Gouvernements kultures, zoo als die van thee, kaneel, nopal en cochenille en peper, zijn de resultaten, welke zij voor de daarbij betrokken bevolking hebben gehad, niet met juistheid opgegeven. De tabaksteelt maakt daarop evenwel eene uitzondering, en wij geven dus daarvan de volgende overzigten, waarbij de residentie Samarang niet is opgenomen, omdat de veldarbeid, die daar voor de eenige nog aanwezige onderneming verrigt wordt, door in dagloon werkende arbeiders geschiedt.

Getal huisgezinnen bij de tabaksteelt ingedeeld van 1854—1858.

Residentiën.	1854. huisgezinnen.	1855. huisgezinnen.	1856. huisgezinnen.	1857. huisgezinnen.	1858. huisgezinnen.	Totaal huisgezinnen.
Japara.	378	301	301	301	960	2,241
Rembang.	10,726	9,563	10,739	9,820	9,724	50,572
Soerabaja.	1,619	1,619	1,505	1,705	1,767	8,215
Pasoeroewan. . . .	648	705	736	705	705	3,499
Totaal. . . .	13,371	12,188	13,281	12,531	13,156	64,527
Gemiddeld 's jaars huisgezinnen.						12,905

Getal bouws voor de tabaksteelt afgezonderd van 1854—1858.

Residentiën.	1854. bouws.	1855. bouws.	1856. bouws.	1857. bouws.	1858. bouws.	Totaal bouws.
Japara.	50	50	50	50	50	250
Rembang.	1,346$^3/_8$	1,186$^5/_8$	1,255	1,255	1,255	6,298
Soerabaja.	125	125	124	125	125	624
Pasoeroewan. . . .	141	141	141	141	141	705
Totaal. . . .	1,662$^3/_8$	1,502$^5/_8$	1,570	1,571	1,571	7,877
Gemiddeld 's jaars bouws.						1,575

Werkelijke produktie van tabak van 1854—1858.

Residentiën.	1854. pikols.	1855. pikols.	1856. pikols.	1857. pikols.	1858. pikols.	Totaal pikols.
Japara.	400.—	581.—	750.—	800.—	776.—	3,310.—
Rembang.	11,866.14	12,356.37	15,257.96	15,303.53	16,366.39	71,150.39
Soerabaja.	358.55	1,424.—	1,554.—	2,000.—	1,280.—	6,616.55
Pasoeroewan. . . .	2,032.28	1,398.90	1,943.55	1,827.58	1,248.18	8,450.49
Totaal. . . .	14,656.97	15,763.27	19,505,51	19,931.11	19,670.57	89,527.43
Gemiddeld 's jaars pikols.						17,905.49

Betaling, door de tabakplantende bevolking genoten van 1854—1858.

Residentiën.	1854.	1855.	1856.	1857.	1858.	Totaal.
Japara.	f 5,250. —	f 5,250. —	f 5,250. —	f 5,250. —	f 5,250. —	f 26,250. —
Rembang.	" 103,566. 70	" 94,258. 46	" 113,503. 90	" 109,312. 54	" 134,726. 30	" 555,367. 50
Soerabaja.	" 7,483. 40	" 9,173.115	" 10,260. —	" 12,221. —	" 11,352. 10	" 50,490. 45
Pasoeroewan.	" 10,527. 34	" 9,307. 20	" 9,577. 60	" 9,549. 70	" 9,962. 85	" 48,924. 29
Totaal.	f 126,827. 24	f 117,989. 61	f 138,591. 30	f 136,333. 4	f 161,291. 5	f 681,032. 4
Gemiddeld 's jaars.						f 136,206. 49

Vergelijkend overzigt van de resultaten, die de tabaksteelt in het tijdvak van 1854—1858 voor de daarbij betrokken bevolking, in de respective residentiën heeft gehad.

Residentiën.	Getal huisgezinnen per bouw, gemiddeld jaarlijks.	Werkelijke produktie, gemiddeld jaarlijks, per bouw.	Werkelijke produktie, gemiddeld jaarlijks, per huisgezin.	Genoten betaling, gemiddeld jaarlijks, per bouw.	Genoten betaling, gemiddeld jaarlijks, per pikol.	Genoten betaling, gemiddeld jaarlijks, per huisgezin.
Japara.	8.96	pikols 13.24	pikols 1.47 7/10	f 105.—	f 7.93	f 11.71
Rembang.	8	" 11.29 3/4	" 1.40 2/3	" 88.18	" 7.80 1/2	" 10.98
Soerabaja.	13.16	" 10.60 1/3	" 0.80 1/2	" 80.91	" 7.63	" 6.14 2/3
Pasoeroewan.	4.96	" 11.98 4/5	" 2.41 1/2	" 69.40	" 5.79	" 14.—
Voor die residentiën gezamenlijk in 1854.	8.04	pikols 8.82	pikols 1.09 2/3	f 76.29	f 8.65 1/4	f 9.48 1/2
" " " " 1855.	8.11	" 10.49	" 1.29 1/3	" 78.52	" 7.48 1/2	" 9.68
" " " " 1856.	8.46	" 12.42	" 1.47	" 88.27	" 7.10 1/2	" 10.43 1/2
" " " " 1857.	7.98	" 12.68	" 1.60	" 86.78	" 6.84	" 10.88
" " " " 1858.	8.37	" 12.52	" 1.49	" 102.67	" 8.20	" 12.26
" " " " over 1854—1858.	8.19	pikols 11.36 1/2	pikols 1.38 1/2	f 86.46	f 7.60 2/3	f 10.55 2/5

Wij zien daaruit, dat de betaling per bouw, ofschoon over het algemeen minder dan het plantloon voor de suikerondernemingen, toch vrij aanzienlijk is, zoodat de geringe belooning, die de tabakplantende bevolking voor haren arbeid erlangt, alleen moet worden toegeschreven aan het groot getal per bouw ingedeelde huisgezinnen, dat, over het geheel berekend, nagenoeg het dubbele is van het getal huisgezinnen, voor de suikerteelt per bouw benoodigd. Wij kunnen niet nagaan, welke goede reden daarvoor bestaat; want moest die soms gezocht worden in zwaarderen of meerderen arbeid bij de tabak-, dan bij de suikerteelt vereischt, dan zou toch nog altijd de vraag overblijven, waarom men bij voorbeeld in de residentie Pasoeroewan genoeg heeft gehad aan nog geen vijf huisgezinnen per bouw, terwijl in Rembang 8, in Japara bijna 9, en in Soerabaja ruim 13 huisgezinnen gemiddeld jaarlijks noodig zijn geweest. Men ziet dan ook hier weder hetzelfde verschijnsel (dat wij bij andere kultures hebben waargenomen), dat namelijk in de residentie Pasoeroewan, waar de betaling, én per bouw én per pikol berekend, veel minder is geweest dan in de drie overige residentiën, per huisgezin evenwel veel meer ontvangen en ook geproduceerd is.

Uit de ministeriële verslagen blijkt van het voornemen der regering, om de tabakskontrakten bij hunnen afloop niet weder te verlengen, niet omdat men de teelt van tabak voor de Europesche markt te niet wil doen gaan, maar omdat men van gevoelen is, dat zij zonder 's Gouvernements bemoeijing verder kan worden voortgezet. Daar wij die tusschenkomst in kultuurondernemingen noch voor de ondernemers zelven, noch voor de bevolking als wenschelijk beschouwen, kunnen wij een zoodanig besluit niet anders dan toejuichen. Niets kan het weinig wenschelijke dier tusschenkomst zoo helder aan den dag brengen, als juist 's Gouvernements tabaksteelt, die, hoezeer nu, zoo het schijnt, met eenig meer succes plaats hebbende, in hare geschiedenis vóór 1850 op niets kon wijzen dan op den ondergang der ondernemers en op tegenzin en onwil van de zijde der bevolking, terwijl gelijktijdig daarmede het zonderlinge verschijnsel kon worden waargenomen, dat de teelt voor eigen rekening der bevolking overal elders toenam. Hieruit bleek dus, dat niet de tabaksteelt op zich zelve der bevolking onaangenaam was, maar waarschijnlijk wel de wijze waarop die ten behoeve van derden plaats had, volgens de regeling, daaraan door of van wege het Gouvernement gegeven.

Wanneer wij evenwel het voornemen tot niet verlenging der bestaande kontrakten, ook met de volle overtuiging, dat daardoor het vonnis over de teelt van tabak voor de Europesche markt niet wordt uitgesproken, geheel kunnen beämen, dan doen wij dit in de stellige verwachting, dat de ondernemers zullen inzien, dat voor hen op geene waarlijk vrijwillige aanplanting te rekenen valt, wanneer die voor den planter geene betere uitzigten aanbiedt dan op eene betaling, die, zoo als het hierboven gegeven overzigt aanwijst, gedurende een tijdvak van vijf jaren niet meer heeft bedragen dan *f* 6.14 à *f* 14 jaarlijks per huisgezin, en *f* 5.79 à *f* 7.93 per pikol, terwijl elders de tabak, die de bevolking eigener beweging teelt, zoo veel duurder wordt betaald.

Hoogst belangrijk is voor dit onderwerp het geschrift van den gewezen tabaksplanter J. DE MOL VAN OTTERLOO, getiteld: *de vrije arbeid te Rembang en Kediri* enzv. [1]). Hij stelde eene tabaksonderneming daar in de afdeeling Blitar der laatstgemelde residentie, die wel verre van eenige medewerking te ondervinden van de zijde van het plaatselijk bestuur, en zoo aanleiding te kunnen geven tot de beschuldiging, dat ten haren behoeve vermomde dwang zou hebben plaats gehad, integendeel sterk tegengewerkt werd door den sedert tot regent verheven Ronggo of onderregent van Blitar, daar deze in zijne afdeeling zelf de grootste speculant in tabak was, in weerwil dat hij in zijne betrekking volgens de bestaande bepalingen zich met dergelijke speculatiën niet mogt inlaten.

In dat geschrift deelt de Heer DE MOL VAN OTTERLOO een kontrakt mede, door zijne onderneming aangegaan met eenige bewoners der dessa Padangan, gelegen in het distrikt *Sringat*, tot levering van tabak tegen *f* 16, *f* 12 en *f* 8 koper de 1000 planten, naar gelang het produkt zou zijn van de 1e, 2e of 3e soort.

Ook door handelshuizen te Soerabaja zijn overeenkomsten aangegaan met in de binnenlanden gevestigde Europeanen, die hun werk maken van het opkoopen van tabak tot levering tegen zulke hooge prijzen, dat, zelfs met eene ruime betaling van den planter, nog aanzienlijke winsten door den opkooper kunnen worden behaald [2]).

Is de partikuliere handel genegen om zulke

[1]) Uitgegeven in 1859 te Utrecht bij KEMINK & ZOON.

[2]) Zoo werden door een handelshuis te Soerabaja in 1859 de volgende prijzen toegezegd:

hooge prijzen te besteden, dan kan men nagaan, hoe, behoudens eene behoorlijke, onbelemmerde concurrentie, de vrijwillige arbeid onder de bevolking zou worden aangemoedigd door eene betaling, ver te bovengaande die, welke zij onder het dwangstelsel erlangt.

Wij hebben nu successivelijk bij verschillende kultures stilgestaan, om na te gaan de resultaten, die zij voor de bevolking hebben gehad. Heeft onze bevinding, die alleen opgemaakt is uit de door de regering zelve gegeven cijfers, er ons toe geleid, om het dwangstelsel, zelfs uit een materiëel oogpunt, af te keuren, daar het in geen opzigt kan geacht worden te hebben voldaan aan de verwachtingen, die de bevolking met opzigt tot de belooning van den haar opgelegden gedwongen arbeid met regt mogt koesteren; wij zouden meenen aan de billijke eischen der onpartijdigheid te kort te doen, indien zelfs de minste vooruitgang om tot eenen meer rationelen toestand te geraken werd voorbijgezien.

Uit dat oogpunt kan niet dan met genoegen kennis worden genomen van hetgeen bij het ministeriëel verslag over 1858 wordt medegedeeld ten aanzien van den inkoopsprijs van de koffij. Uit dat stuk blijkt, [1]) dat, terwijl voor 1858 de inkoopsprijs was bepaald op *f* 9.20, voor 1859 op *f* 10 en voor 1860 op *f* 10.50 per pikol, men, behoudens een minimum van *f* 8.50, bij verdere stijging der marktprijzen, de betaling zou kunnen verhoogen tot *f* 13 de pikol. Dit is reeds iets, ofschoon niet genoeg gedaan, zoo lang men er niet toe gekomen zal zijn, om der bevolking te geven, wat haar, na aftrek van het verschuldigde wegens landrente en transport, voor haar produkt regtmatig toekomt.

Waarschijnlijk zal deze aanvankelijke verhooging kunnen leiden tot de overtuiging, dat, hoe verder men voortgaat op den weg van regt en billijkheid, hoe meer men daarin zijne belooning zal vinden, niet alleen door eene ruimere opbrengst der belastingen ten gevolge van toenemende welvaart onder de bevolking, maar ook door eene grootere productie zelfs zonder noemenswaardige uitbreiding, aangezien eene betere betaling de bevolking er toe brengen zal, om met meer lust en zorg niet alleen de koffijaanplantingen te behandelen, maar ook en voornamelijk den pluk te bewerkstelligen.

De roekeloosheid, waarmede dit laatste geschiedde, en die niets bevreemdends heeft, wanneer men nagaat, hoe slecht de daaraan en aan de verdere bereiding der koffij bestede arbeid en moeite werden beloond, kan voor een groot gedeelte het opmerkelijk feit verklaren, dat men op Java gemiddeld 230 boomen, in verschillende vroegere tijdvakken zelfs veel meer, noodig heeft ter verkrijging van één pikol koffij. Het is niet te ontkennen, dat de koffijheester op Java niet overal even goed tiert; maar toch, wie verschillende aanplantingen op verschillende plaatsen heeft gezien, niet alleen in bloei, maar ook tegen den tijd van den pluk, zal moeten toestemmen, dat eene produktie van nog geen half katti per boom ver is beneden hetgeen men redelijkerwijs zou kunnen verwachten.

Wordt dan ten aanzien van de koffij, wat wij niet betwijfelen, eenmaal de ondervinding opgedaan, dat men van eene goede betaling in den volsten zin de gelukkigste resultaten heeft gekregen, wie weet of dit niet leiden zal ook tot trapswijze bevordering van het belang der bevolking bij andere takken van kultuur? Zoo kan zij misschien, gaandeweg meer en meer van dwang ontslagen, tot geheel vrijwilligen arbeid worden opgeleid, en dan eerst zal men kunnen zeggen, niet dat de productie van Java, maar in veel hoogeren zin dat de productive krachten der bevolking zijn toegenomen.

De inrigting van het bestuur van Java hebben wij in het artikel Nederlandsch Indië reeds besproken, en tot dat artikel kunnen wij dus kortheidshalve verwijzen, om te besluiten met eene opgaaf der verdeeling van het eiland.

Java, dat met uitzondering der zoogenaamde Vorstenlanden, dat is van de residentiën Soerakarta en Djokdjokarta, thans geheel onder het regtstreeksch bestuur van het Nederlandsch Gouvernement staat, wordt, gaande van het Westen naar het Oosten, verdeeld in de volgende gewesten als:

a. Bantam, residentie met eene bevolking van 532,786 zielen en bestaande uit de regentschappen Serang, Pandeglang, Tjiringin en Lebak, alsmede het distrikt Tanara.

b. Batavia, residentie met 456,907 zielen,

Voor kooltabak 1e, 2e, 3e en 4e soort *f* $38\frac{1}{3}$, *f* 30, *f* 20 en *f* $11\frac{2}{3}$ per pikol,

Voor kanarietabak 1e, 2e, 3e en 4e soort *f* $26\frac{2}{3}$, *f* $21\frac{2}{3}$, *f* $16\frac{2}{3}$ en *f* 10 per pikol, en

Voor inlandschen of zoogenaamden Javatabak 1e, 2e en 3e soort *f* $21\frac{2}{3}$, *f* $16\frac{2}{3}$ en *f* $11\frac{2}{3}$ per pikol.

[1]) Zie pag. 95 der officiële uitgave.

bestaande uit het distrikt der stad en voorsteden van Batavia, en uit de Bataviasche ommelanden, verdeeld in het Zuid-Ooster, en het Westerkwartier [1]).

c. Buitenzorg, op zich zelve staande assistent-residentie, met eene bevolking van 329,368 zielen, en bestaande uit het regentschap van denzelfden naam.

d. Krawang, op zich zelve staande assistent-residentie, met eene bevolking van 157,648 zielen, en bestaande uit het regentschap van denzelfden naam.

e. Preanger Regentschappen, residentie met eene bevolking van 817,053 zielen, en bestaande uit de regentschappen Tjandjoer, Bandong, Soemedang, Soekapoera en Limbangan.

f. Cheribon, residentie met eene bevolking van 867,718 zielen, en bestaande uit de regentschappen Cheribon, Indramajoe, Galoe, Madjalengka en Koeningan.

g. Tagal, residentie met eene bevolking van 392,581 zielen, en bestaande uit de regentschappen Tagal, Pamalang en Brebes.

h. Banjoemas, residentie met eene bevolking van 436,174 zielen, en bestaande uit de regentschappen Banjoemas, Poerwokerto, Poerbolingo, Bandjarnegara en Tjilatjap.

i. Pekalongan, residentie met eene bevolking van 273,032 zielen, en bestaande uit de regentschappen Pekalongan en Batang.

k. Bagelen, residentie met eene bevolking van 691,455 zielen, en bestaande uit de regentschappen Poerworedjo, Koetoardjo, Keboemen, Karanganjar, Ambal en Ledok.

l. Kadoe, residentie met eene bevolking king van 457,833 zielen, en bestaande uit de regentschappen Magelan en Temangoong.

m. Samarang, residentie met eene bevolking van 908,987 zielen, en bestaande uit de regentschappen Samarang, Salatiga, Demak, Grobogan [2]), en Kendal.

n. Japara, residentie met eene bevolking van 509,306 zielen, en bestaande uit de regentschappen Pattie, Japara, Koedoes en Djawana [1]).

o. Patjitan, op zich zelve staande assistent-residentie met eene bevolking van 104,950 zielen, en bestaande slechts uit een regentschap van dezelfde benaming.

p. Madioen, residentie met eene bevolking van 377,510 zielen, en bestaande uit de regentschappen Madioen, Magetan, Ngawie, Poerwodadie, Ponorogo en Soemorotto.

q. Rembang, residentie met eene bevolking van 652,589 zielen, en bestaande uit de regentschappen Rembang, Toeban, Bodjonegoro en Blora.

r. Soerabaja, residentie met eene bevolking van 1,132,274 zielen, en bestaande uit de regentschappen Soerabaja, Sidoeardjo, Modjo Kerto, Grissee, Sidajoe, Lamongan en Bawean [2]).

s. Kediri, residentie met eene bevolking van 326,655 zielen, en bestaande uit de regentschappen Kediri, Berbek, Ngrowo, Trengalek en Blitar.

t. Pasoeroewan, residentie met eene bevolking van 445,171 zielen, en bestaande uit de regentschappen Pasoeroewan, Malang en Bangil.

u. Probolinggo, residentie met eene bevolking van 297,674 zielen, en bestaande uit slechts een regentschap van gelijken naam.

v. Bezoeki, residentie met eene bevolking van 281,826 zielen, en bestaande uit de regentschappen Bezoeki, Panaroekan en Bondowosso.

w. Banjoewangi, op zich zelve staande assistent-residentie, met eene bevolking van 38,249 zielen, en bestaande uit het eene regentschap van denzelfden naam.

Voorts behoort nog administratief tot het eiland Java:

x. het eiland Madura, vroeger een onderdeel van de residentie Soerabaja, maar in 1857 tot eene afzonderlijke residentie verheven, hebbende eene bevolking van 419,387 zielen, en bestaande uit de regentschappen Pamakassan, Madura en Sumanap.

[1]) Onder de residentie Batavia ressorteren ook de zoogenaamde Duizend-eilanden of de eilanden gelegen in de baai van Batavia.

[2]) Grobogan is eigenlijk slechts een ronggoschap of onderregentschap.

[1]) Tot deze residentie behooren de Krimon-Djawa-eilanden.

[2]) Het regentschap Bawean bestaat uit het onder de residentie Soerabaja behoorende eiland Bawean.

Eindelijk heeft men nog op Java zelf de onder hunne eigen vorsten, als leenheeren van het Nederlandsch Gouvernement, staande twee Vorstenlanden, te weten:

y. Soerakarta met eene bevolking van 691,631 zielen, en

z. Djokdjokarta, met eene bevolking van 344,255 zielen.

De hier gegeven cijfers der bevolking, waaruit blijkt, dat zij bedroeg:

Voor geheel Java	11,523,632	zielen.
" Madura	419,387	"
te zamen	11,943,019	zielen,

zijn getrokken uit het ministeriëel verslag over 1858, dat wij voor de geheele bewerking van dit artikel te laat hebben ontvangen.

Literatuur over Java [1]).

I. Algemeene werken over land- en volkenkunde en geschiedenis van Java.

TH. S. RAFFLES, *The History of Java.* London. 1817. 4°. met Atlas. 2d edit. (eenigzins bekort.) London. 1830. 2 Deelen. 8°. met Atlas.
(In dit beroemde werk is de term *History* in zeer uitgebreiden zin opgevat, daar het inderdaad een volledige beschrijving van het eiland, zijne aardrijkskunde, voortbrengselen, oudheden, talen, letterkunde, zeden en gewoonten bevat.)

TH. S. RAFFLES, *Geschiedenis van Java, wat betreft de onderwerpen, welke voor Nederland en Indië wetenswaardig zijn,* met aanteekeningen door J. L. DE STURLER. 's Hage. 1836. 8°.
(Deze vertaling is tot niet veel meer dan een zesde van den omvang van het oorspronkelijke verkort, door de weglating van alles wat tot oudheden, letterkunde en mythologie betrekking heeft.)

J. W. B. MONEY, *Java or how to manage a Colony.* London. 1861. 2 Vol. 8°.

[1]) De literatuur over Java is moeijelijk te scheiden van die over Nederlandsch Indië, waarvan Java de hoofdzetel is, in het algemeen. Vele werken, die ook en zelfs voornamelijk over Java handelen, zijn daarom reeds onder de *Literatuur over Nederlandsch Indië* vermeld en worden hier niet andermaal opgesomd. Eenige geschriften, vroeger onvermeld gebleven, maar tot de literatuur over Nederlandsch Indië behoorende, zijn hier opgenomen geteekend met *.

Batavia, de hoofdstad van Neêrlands O. Indiën, in derzelver gelegenheid, opkomst, voortreffelijke gebouwen, hooge en laage regeering, geschiedenissen, kerkzaaken, koophandel, zeden, luchtgesteldheid, ziekten, dieren en gewassen beschreven. Amst. 1782, 1783. 4 Deelen. 4°.

J. HAGEMAN JCZN., *Handleiding tot de kennis der geschiedenis, aardrijkskunde, fabelleer en tijdrekenkunde van Java.* Batavia. 1852. 8°. (Zoo ik meen 2 Deelen, waarvan ik het eerste ook onder den titel: *Kort begrip der algemeene geschiedenis van Java,* het tweede onder den titel: *Aardrijkskundig overzigt van Java* vermeld vind.)

Zie voorts de werken van: VALENTYN, CRAWFURD, ROORDA VAN EYSINGA, VAN HOGENDORP, TEMMINCK en VAN DER AA, op bl. 493 vermeld, waarbij nog gevoegd moet worden:

* CHR. LASSEN, *Indische Alterthumskunde.* Th. I und II (te zamen 4 Stukken). Bonn. 1843—1852; Th. III (3 Stukken). Leipzig. 1857, 1858; Th. IV, St. 1. Leipzig. 1861. (Over den Indischen Archipel, inzonderheid Java, handelen Dl. 1, bl. 341 vv., Dl. III, bl. 1040 vv., Dl. IV, bl. 460 vv.)

* A. W. VON SCHLEGEL, *Java and Bali* (in zijn *Indische Bibliothek,* Bd. I, S. 399 ff., vooral over geschiedenis en oudheden volgens RAFFLES en CRAWFURD.)
[De Fransche bewerking van RAFFLES en CRAWFURD, op bl. 493, 1e kol. vermeld, is van den Heer M. MARCHAL.]

II. Taal- en Letterkunde.

A. Woordenboeken.

G. BRUCKNER, *Klein Woordenboek der Hollandsche, Engelsche en Javaansche talen.* Batavia.

P. P. ROORDA VAN EYSINGA, *Algemeen Nederduitsch en Javaansch, en Javaansch en Nederduitsch Woordenboek.* Kampen. 1834, 1835. 2 Deelen. 8°.
D. L. MOUNIER, *Beoordeeling van het Jav. en Ned. Woordenboek van P. P. Roorda van Eysinga* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. V, Dl. II, bl. 363 vv.).

J. F. C. GERICKE, *Javaansch-Nederduitsch Woordenboek, zamengesteld op last en in dienst van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, uitgegeven op uitnoodiging van het Nederlandsch Gouvernement, en vermeerderd en verbeterd door* T. ROORDA. Amst. 1847. Imp. 8°.
Belangrijke bijvoegsels tot dit woordenboek zijn geplaatst achter:
COHEN STUART's uitgave van *Baron Sakhender* (1851),

ROORDA's uitgave van WINTER's *Javaansche vertaling der* 1001 *nacht* (1849),
ROORDA's *Javaansche Grammatica* (1855),
ROORDA's uitgave van de *Adji Såkå* (1857),
KEYZER's uitgave van het 2e deel van WINTER's *Javaansche zamenspraken* (1858),

allen nader te vermelden. Het is te hopen, dat weldra al deze bijvoegsels in eene tweede uitgave van het woordenboek mogen worden opgenomen.

T. ROORDA, *Nederduitsch-Maleisch en Soendasch Woordenboek, benevens twee Stukken tot oefening in het Soendasch, verzameld door* A. DE WILDE. Amst. 1841. 8°.

B. Spraakkunsten.

G. BRUCKNER, *Proeve eener Javaansche spraakkunst.* Serampore. 1830. 8°.

J. F. C. GERICKE, *Eerste gronden der Javaansche taal, benevens Javaansch leer- en leesboek met eene woordenlijst.* Batavia. 1831. 4°.

A. D. CORNETS DE GROOT, *Javaansche spraakkunst, uitgegeven in naam en op verzoek van het Bataviaasch Genootschap door* J. F. C. GERICKE (*Verhandd. v. h. Batav. Genootsch.* Deel XV). Batavia. 1833. 8°.

(Eene levensschets van *A. D. Cornets de Groot, grondlegger der Javaansche taalstudie,* door G. LAUTS, komt voor in de *Konst- en Letterbode* voor 1843, Dl. I, bl. 68 vv. en 82 vv., en is ook herdrukt vóór de bewerking der Spraakkunst van CORNETS DE GROOT door T. ROORDA [zie beneden].)

P. P. ROORDA VAN EYSINGA, *Javaansche spraakkunst of de wijze om op eene gemakkelijke manier de Javaansche taal te leeren lezen, schrijven en spreken.* Amst. 1835. 4°.

T. ROORDA, *Javaansche spraakkunst door wijlen* A. D. CORNETS DE GROOT; *tweede verbeterde en vermeerderde uitgaaf; gevolgd door een leesboek tot oefening in de Javaansche taal, verzameld en uitgegeven door* J. F. C. GERICKE, *op nieuw uitgegeven en voorzien van een nieuw woordenboek.* Amst. 1843. 2 Deelen. 8°.

J. A. WILKENS, *Aanmerkingen op de Javaansche spraakkunst,* enz.; *gevolgd van taalkundige verhandelingen over de voorzetsels en aanhechtsels door* C. F. WINTER en J. A. WILKENS (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VI, Dl. III, bl. 1—36, 105—121, 219—243, Dl. IV, bl. 1—16; Jaarg. VII, Dl. I, bl. 291—314; Jaarg. VIII, Dl. I, bl. 1—22).

P. J. VETH, Beoordeeling der Javaansche spraakkunst, enz., met eene inleiding over de geschiedenis der beoefening van de Javaansche taal tot op het tijdstip harer uitgave (*de Gids* voor 1844, *Boekbeoordeelingen,* bl. 431 vv., 491 vv., 555 vv., 615 vv., 679 vv. [Van de inleiding gaf Dr. ZEHNER eene vertaling in de *Hallische Literatur-Zeitung.*].

J. J. DE HOLLANDER, *Handleiding bij de beoefening der Javaansche taal- en letterkunde voor de Kadetten van alle wapenen, bestemd voor de dienst in Nederl. Indië.* Breda. 1840. kl. 8° (bevat Spraakkunst, Overzigt der Letterkunde en Bloemlezing).

T. ROORDA, *Javaansche grammatica, benevens een leesboek tot oefening in de Javaansche taal.* Amst. 1855. 2 Deelen. 8°.

C. Javaansche teksten.

G. BRUCKNER, Javaansche vertaling van het Nieuwe Testament. Serampore. 1830.

J. F. C. GERICKE, *Leesboek voor de Javanen, te zamengesteld uit stukken des Ouden en Nieuwen Verbonds.* Haarlem. 1841. 8°.

J. F. C. GERICKE, Javaansche vertaling van het Nieuwe Testament. 's Grav. 1847. kl. f°.

J. F. C. GERICKE, Javaansche vertaling van het Oude Testament. Amst. 1854. 3 Deelen. 8°.

J. F. C. GERICKE, Javaansche vertaling van het Evangelie van Markus. Amst. 1849. kl. 8°.

J. F. C. GERICKE, Javaansche vertaling van het boek der Psalmen. Amst. 1849. 8°.

J. F. C. GERICKE, Herziene uitgave der Javaansche vertaling van het Nieuwe Testament, onder toezigt van T. ROORDA. Amst. 1860. 8°.

H. C. MILLIES, *De Javaansche Bijbelvertaling* (*de Gids* voor Augustus 1853).

Het Evangelie van Mattheus, in het Soendasch vertaald. Batavia. 1854. 8°.

T. ROORDA, *Het boek Rådjå Pirangon of de Geschiedenis van Nabi Moesa, eene Javaansche legende.* 's Gravenh. 1844. 8°.

J. J. DE HOLLANDER, *Javaansch-Mohammedaansche overleveringen omtrent de geschiedenis van Mozes en Koning Pharao,* vertaalde uittreksels uit het boek *Rådjå Pirangon* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1849, Dl. II, bl. 93—116).

D. L. MOUNIER, *Het boek der Nawolo Pradhoto,* in het Javaansch, met vertaling en aanteeke-

ningen en een *Bijvoegsel over de staathuishoudelijke inrigting der Javanen te Soerakarta* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VI, Dl. I, bl. 247—352).

P. P. Roorda van Eysinga, Kritiek van dit werk (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VI, Dl. III, bl. 97—104).

T. Roorda, *Javaansche wetten, namelijk de Nawåla Pradåtå, de Angger Sadåså, de Angger Ageng, de Angger Goenoeng en de Angger Aroebiroe.* Amst. 1844. 8°.

S. Keyzer, *Kitab Toehpah, Javaansch-Mohammedaansch wetboek.* 's Gravenh. 1853. 8°.

P. P. Roorda van Eysinga, *Geschiedenis van Sultan Ibrahim, Vorst van Eirak, uit het Maleisch in het Javaansch, met Javaansch karakter, voor eerstbeginnenden; mitsgaders Niti Sastro, of zedespreuken in het Kawi, met roode letters, en de Javaansche vertaling achter iedere spreuk, voor meergevorderden.* Amst. 1843. 4°.

Zedespreuken uit de Niti-Sastro-Kawi (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. II, Dl. II, bl. 435 vv.).

D. L. Mounier, *De Panniti-Sastro.* Nederduitsche vertaling (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. V, Dl. II, bl. 236 vv.).

A. B. Cohen Stuart, *Geschiedenis van Baron Sakéndhèr, een Javaansch verhaal* (tekst, vertaling, aanteekeningen en woordenboek). Batavia. 1851. 2 Deelen. 8°.

J. J. B. Gaal, *Geschiedenis van Baron Sakhender*, beoordeeling van Cohen Stuart's bewerking (*Tijdschr. v. h. Delftsch Instituut*, Dl. I, bl. 221—259).

A. B. Cohen Stuart, *Antwoord op de aanmerkingen in het verslag van den Heer Gaal* (*Tijdschr. v. h. Delftsch Instituut*, Dl. III, bl. 389—412).

(Mededeelingen uit de geschiedenis van *Baron Sakendher* door den Heer Cohen Stuart komen ook voor in het *Indisch Archief*, Dl. III, bl. 369 vv., Dl. IV, bl. 215 vv.)

J. A. Wilkens, *Séwåkå, een Javaansch gedicht met eene inleiding, woordenboek en vertaling* (afzonderlijke afdruk uit het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1850, Dl. II, en Jaarg. 1851, Dl. I). Zalt-Bommel. 1851. 8°.

J. F. C. Gericke, *Wiwoho of Mintorogo, een Javaansch gedicht*, met vertaling en aanteekeningen (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. XX. 1844).

R. Friederich, *Ardjoena Wiwaha* (Kawi-tekst van het voorgaande), volgens een Balineesch MS. met interlineairen Commentarius (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. XXIII. 1850).

L. Rodet, *Études sur la litérature Javanaise — le Vivåhå (en Kavi: Ardjoena-Vivâha)* (*Journal Asiat.* 1858, Tom. II, p. 271—309, 394—412).

C. F. Winter, *De Bråta Joedå, de Råmå en de Ardjoenå Såsrå, drie Javaansche heldendichten in Javaansch proza verkort, uitgegeven door* T. Roorda. Amst. 1845. 8°.

T. Roorda, *Proeve van Javaansche poëzie uit het heldendicht de Brâtâ Joedâ of de strijd der Barâthâ's.* Leeuwarden. 1841. 8°.

P. P. Roorda van Eysinga, *De Brata Joeda of de krijg der Bharata's naar het Javaansche heldendicht van Hempoe Sedah, in 69 zangen metrisch overgebragt.* Leiden. 1849. 4°.

J. Pijnappel Gzn., *Iets over het Kawi en de Javaansche poezij* (Beoordeeling van Roorda van Eysinga's vertaling der *Bråtå Joedå* in *de Gids* voor 1849, Dl. II, bl. 601 vv.).

[De Javaansche tekst der *Bråtå Joedå* is mede door den Heer P. P. Roorda van Eysinga bewerkt voor het Bataviaasch Genootschap. De uitgave wachtte op de vertaling, die intusschen door den auteur nimmer aan het Genootschap geleverd, maar later in Nederland afzonderlijk uitgegeven is. Inmiddels is de reeds afgedrukte Javaansche tekst op Java in vele exemplaren onder de inlanders verspreid. Het Bataviaasch Genootschap heeft den onvoltooid gelaten arbeid van den Heer Roorda van Eysinga in handen gesteld van den Heer A. B. Cohen Stuart, die eene geheel nieuwe bewerking van tekst en vertaling heeft noodig geoordeeld, van welk zeker gedeeltelijk, en waarschijnlijk reeds geheel, afgedrukt werk de uitgave in een van de eerstvolgende deelen der *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap* mag worden te gemoet gezien.]

D. L. Mounier, *Ardjoeno-Sosro-Bahoe*, naar het Javaansch (*Indisch Magazijn*, 1e twaalftal, Dl. I, bl. 300—331).

D. L. Mounier, *Lotgevallen van Romo*, naar het Javaansch (*Indisch Magazijn*, 1e twaalftal, Dl. II, bl. 180—230).

C. F. Winter, *Romo, een Javaansch gedicht, naar de bewerking van Joso Dhipoero* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. XXI, 2e gedeelte. 1846, 47).

C. F. Winter, *Hangling Darmo, bevattende de regering, wonderlijke lotgevallen en krijgsbedrijven van Hangling Darmo te Melowo Pati,*

naar een oorspronkelijk Javaansch HS. (*Verhandd. v. h. Bat. Gen.* Dl. XXV. 1853).

C. F. WINTER, *Het boek Adji Såkå, oude fabelachtige geschiedenis van Java, uit de poëzie in Javaansch proza overgebragt, uitgegeven door* J. J. B. GAAL *en* T. ROORDA. Amst. 1857. 8°.

J. J. DE HOLLANDER, *Manik Måjå, een Javaansch gedicht, met aanteekeningen* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. XXIV. 1851).

J. LIPJES, *Beschrijving van het ontstaan der zon- en maan-eklips.* Uit de *Manik Måjå* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. III, Dl. I, bl. 67 vv.).

C. F. WINTER, *Javaansche mythologie.* Vertaling der *Manik Måjå* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. V, Dl. I, bl. 1—88). — *Mythologie Javanaise,* Fransche vertaling van het vorige stuk in den *Moniteur des Indes.* 1848—1849, p. 295—320.

J. A. WILKENS, *Het Wajang-verhaal Prégiwo.* Javaansche tekst met inleiding, vertaling en aanteekeningen (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VIII, Dl. II, bl. 1—98).

R. FRIEDERICH, *De Oesana Bali* (instellingen der Hindoe-godsdienst op Bali[1])). Uittreksels met vertaling en aanteekeningen (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. IX, Dl. III, bl. 247—373).

R. FRIEDERICH, *Wretta Santjaja* (verzameling der metra). Kawi-tekst met aanteekeningen naar een Balineesch HS. (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. XXII. 1849).

R. FRIEDERICH, *Boma Kawja, d. i. Gedicht van Bhâuma, den Zoon van Wisjnoe en de Aarde, in het oorspronkelijk Kawi, volgens twee Balinesche MSS.* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. XXIV. 1852).

[De Heer FRIEDERICH heeft ook nog het Kawi-gedicht *Mani Batangan* voor het Bataviaasch Genootschap bewerkt. Dit stuk, reeds lang afgedrukt en op Java verspreid, zal in een der eerstvolgende deelen worden opgenomen.]

T. ROORDA, *Javaansche gesprekken in de onderscheidene taalsoorten, opgesteld door een Javaan van Soerakarta, gevolgd door een bijvoegsel bij het woordenboek op het leesboek tot oefening in de Javaansche taal.* Amst. 1843. 8°.

C. F. WINTER, *Javaansche zamenspraken over verschillende onderwerpen, uitgegeven door* T. ROORDA. 1e Deel. Amst. 1845. 8°.

C. F. WINTER, *Javaansche zamenspraken, uitgegeven met een bijvoegsel bij het Javaansch woordenboek door* S. KEYZER. 2e Deel. *Zamenspraken over saloka's, paribasans, wangsalans en andere onderwerpen.* Amst. 1858. 8°.

C. F. WINTER, *Duizend en ééne Nacht, Arabische vertellingen, naar de Nederduitsche vertaling in het Javaansch vertaald, uitgegeven door* T. ROORDA. 1847, 1849. 2 Deelen. 8°.

[Een levensberigt van C. F. WINTER, waarbij ook eene opgave zijner nog ongedrukte Javaansche Geschriften komt voor in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1852, Dl. II, bl. 215—221.]

T. ROORDA, *Javaansche brieven, berigten, verslagen, verzoekschriften, bevelschriften, proclamaties, publicaties, contracten, schuldbekentenissen, quitanties, processtukken, pachtbrieven en andere soortgelijke stukken, naar HSS. uitgegeven.* Amst. 1845. 8°.

Beschrijving van de koffij- en suiker-kultuur in het plat Maleisch en Javaansch door Javaansche Ambtenaren, met aanteekeningen van T. ROORDA (*Tijdschr. v. h. Delftsch Instituut.* Nieuwe Volgreeks. Dl. I, bl. 235—269).

K. F. HOLLE, *Proeve van Soendasche poëzij* (sindirs). (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. VI, bl. 114—124).

K. F. HOLLE, *Honderd en één Soendasche spreekwoorden* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. X, bl. 62—79).

J. VAN IPEREN, *Begin van eene Javaansche historie, genaamd Sadjara Radja Djawa,* vertaald door den Translateur GORDIJN (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. I, bl. 134—172; Dl. II, bl. 262—288; Dl. III, bl. 185—202).

D. A. OVERBEEK, *Vlugtige aanmerkingen op de Javaansche historie,* enz. (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. X, bl. 249—257).

Bijna woordelijk translaat van een Javaansch geslachtregister van de Vorsten van Java (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. VIII).

H. J. DOMIS, *Voorspellingen der Javanen bij het verschijnen van kometen,* vertaald uit een Javaansch geschrift (*de Oosterling,* Dl. I, bl. 472 v.).

C. F. PHILIPS, *Overzigt van het Javaansch verhaal Sasi Kirono* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. IV, bl. 43—55).

C. F. PHILIPS, *Overzigt van het Javaansch verhaal Poethoet Gondho Prono* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. VI, bl. 202—209).

C. F. PHILIPS, *Het broedergevecht uit de Wa-*

---

[1]) De letterkunde van Bali hangt, gelijk de taal, ten naauwste zamen met die van Java en het Kawi is aan beide eilanden gemeen. Daarom vermeld ik hier dit geschrift, dat boven onder de literatuur over Bali niet is opgenomen.

jang Kerno Tandingan (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. VII, bl. 33—44).

P. L. van Bloemen Waanders, *Beknopte en zakelijke inhoud van het Kawi-handschrift Pamentjangah Ngoerah Sideman* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. VIII, bl. 61—71).

A. B. Cohen Stuart, *Overzigt van 't Javaansche dichtwerk Djåjå Lengkårå* (*Tijdschr. v. h. Delftsch Instituut.* Dl, I, bl. 44—69, Dl. II, bl. 151—188).

J. Lipjes, *Vertaling der wajang: Raden Bambang Soemitro's huwelijk* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. IV, Dl. I, bl. 485—489).

C. F. Winter, *Vertaling van Javaansche stukken tot de regtspleging behoorende* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VII, Dl. II, bl. 1—29).

D. L. Mounier, *Babadh* (Kronijk), naar het Javaansch (*Indisch Magazijn*, 1e twaalftal, Dl. III, bl. 33—63, Dl. IV, bl. 145—169; 2e twaalftal, Dl. III, bl. 186—208).

T. Roorda, *Verhaal van den oorsprong en het begin van den opstand van Dipå Negårå, volgens een Javaansch HS.* (*Tijdschr. v. h. Delftsch Instituut.* Nieuwe Volgreeks. Dl. III, bl. 138—227).

[In Roorda van Eysinga's *Handboek der land- en volkenkunde van Ned. Ind.* Boek III (Java) komen nog onderscheidene kleine Javaansche teksten in transcriptie met Europesche letters en vertaling voor, zoo als: *Sengkolo Goenong* (Over het ontstaan der bergen), Dl. I, bl. 9—15; Verhaal van de eerste bevolking van Java, Dl. I, bl. 107—111; *Kandhaning woekoe* (Verhaal der weken), Dl. I, bl. 276—292; Uittreksel uit de *Babad noto rat Djowo* (Geschiedenis der Vorsten van Java), Dl. I, bl. 295—302 (vergl. Dl. II, bl. 31—49); Javaansche kronijken, Dl. I, bl. 452—472.]

D. Inscriptiën.

An inscription from the Kawi or ancient Javanese language, taken from a stone found in the district of Surabaya on Java (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. VIII).

Copies of two of the ancient inscriptions on copper plates dug up in the vicinity of Surabaya in roman character (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. VIII).

Opschrift op een steen, welke zich te Selotigo in den tuin van den Heer Domis bevindt (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. X, bl. 129 vv.).

C. J. van der Vlis, *Proeve eener beschrijving en verklaring der oudheden en opschriften op Soekoeh en Tjetto* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. XIX).

R. Friederich, *Inscriptiën van Java en Sumatra voor het eerst ontcijferd* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. XXIV).

R. Friederich, *Verklaring van den Batoe Toelis van Buitenzorg* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. I, bl. 441—468).

E. Netscher, *De Batoe Toelis nabij Buitenzorg* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. IV, bl. 380—382).

R. Friederich, *Inscriptie van Sineh* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. II, bl. 335 vv.).

R. Friederich, *Ontcijfering der inscriptiën te Kawali, residentie Cheribon* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. III, bl. 149—182).

R. Friederich en J. Rigg, *Over de inscriptie van Djamboe* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. III, bl. 183—193).

R. Friederich, *Verklaring van inscriptiën op gouden ringen van Java* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. V, bl. 471—483; vergl. ook aldaar Dl. VII, bl. 141—146).

Afbeelding van een ouden pilaar van Modjopahit, met verklaring door R. Friederich (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. VI, bl. 509 vv.).

J. Hageman Czn., *Toelichting over den ouden pilaar van Modjopahit* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. VII, bl. 172—175). — De redactie van het Tijdschrift over deze Toelichting (aldaar bl. 176 vv.).

[Bovendien komen vele korte aanteekeningen omtrent inscriptiën op Java gevonden verspreid voor in de *Berigten* in het *Tijdschr. v. h. Bat. Gen.*, meest van de hand van den Heer E. Netscher].

E. Selberg, *Eine Steinschrift in Brambanan auf Java* (*Kunstblatt.* 1839. N°. 100).

J. Rigg, *Ancient Javanese inscriptions at Panataran* (*Journ. of the Ind. Archip.* 1851, p. 439 f.).

E. Miscellanea.

Proeve van hoog, gemeen en berg-Javaans (*Verhandd. v. h. Bat. Gen.* Dl. II, bl. 289—297).

Mr. S. Keyzer, *De Javaansche handschriften te Londen* (*Tijdschr. v. h. Delftsch Instituut.* Dl. II, bl. 330—344).

E. Netscher, *Iets over eenige in de Preanger-regentschappen gevonden Kawi-handschriften* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. I, bl. 469—479).

E. Dulaurier, *Mémoires, lettres et rapports, relatifs au cours de langues Malaye et Javanaise, fait à la bibliothèque royale pendant les années* 1840—41, 1841—42, *et à deux voyages litéraires entrepris en Angleterre pendant les années* 1838 *et* 1840. Paris. 1843. 8°.

(Zie voorts de opgave van linguistische werken over den Maleischen taalstam, waartoe ook W. VON HUMBOLDT's werk *Ueber die Kawi-Sprache* behoort, boven bl. 509, 1e kol.)

III. Oudheden.

A. Uit het Hindoe-tijdvak.

P. A. SCHILL, *Beknopte schets van de godsdienst der Hindoes met betrekking tot die leer, welke vroeger op Java is beleden* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. III, Dl. II, bl. 544—579).

F. G. VALCK, *Gedachten over de ruïnen van de Hindoesche godsdienst, welke op Java gevonden worden* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. III, Dl. I, bl. 177—203).

F. JUNGHUHN, *Ruïnen van Java, korte ontleding der steenen gedenkteekenen, welke de Hindoes op Java hebben achtergelaten* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VI, Dl. II, bl. 341—381. — Ook vertaald onder den titel: *Ruines de Java*, in den *Moniteur des Indes*. 1846—47, p. 18—21; 137—146).

J. F. G. BRUMUND, *De Hindoe-oudheden van Java* (*Indiana*, Dl. I, bl. 1—66, Dl. II, bl. 1—55).

JOH. MÜLLER, *Ueber Alterthümer des Ostindischen Archipels, insbesondere über die Hindu-Alterthümer und Tempelruinen auf Java, Madura und Bali, nach Mittheilungen von* BRUMUND *und* VAN HOËVELL, *aus dem Holländischen bearbeitet*. Berlin. 1859. 8°.

(De mededeelingen van BRUMUND zijn die in de *Indiana*, die van VAN HOËVELL wat over oudheden voorkomt in zijne *Reis over Java, Madura en Bali* [zie op bl. 514, 2e kol.].)

W. R. VAN HOËVELL en R. FRIEDERICH, *Beredeneerde beschrijving der monumenten van het Kabinet van oudheden van het Bataviaasch Genootschap* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. XXI, eerste gedeelte, en Dl. XXIII; het laatste stuk is door den Heer FRIEDERICH alleen bewerkt).

C. LEEMANS, *Beredeneerde beschrijving der Aziatische en Amerikaansche monumenten van het Museum van oudheden te Leyden*. Leyden. 1848. 8°.

[De Indische voorwerpen, bijna allen uit Java afkomstig, zijn beschreven bl. 1—48.]

C. J. C. REUVENS, *Verhandeling over drie groote steenen beelden in den jare* 1813 *uit Java naar de Nederlanden overgezonden* (uitgegeven door de 3e Klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut). Amst. 1826. 4°.

Javasche oudheden, opgedragen aan Z. K. H. Prins Hendrik der Nederlanden (Platen in plano met Holl. en Eng. tekst). 's Gravenhage. 1852. 1e Afl.; 1854. 2e Afl.; 1856. 3e Afl.

(Zie de aankondiging dezer prachtuitgave in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1852, Dl. I, bl. 283—289.)

COL. MACKENZIE, *Narrative of a journey to examine the remains of an ancient city and temples at Brambanan in Java* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. VII).

J. CRAWFURD, *The ruins of Prambanan in Java* (*Asiatic Researches*. Tom. XIII, p. 337 (1820).

C. F. WINTER, *Oorsprong van de oudheden te Prambanan* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. II, D. I, bl. 460—473, Dl. II, bl. 139 vv.).

C. LEEMANS, *Javaansche tempels bij Prambanan* (*Tijdschr. v. h. Delftsch Instituut*, Dl. III, bl. 1—26).

J. CRAWFURD, *On the ruins of Boro Budor in Java* (*Lit. Soc. of Bombay*. 1820, p. 154 ff.)

De tempel van Boro Boedoer in de residentie Kadoe, uit een reisverhaal (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1858, Dl. II, bl. 105—115).

J. F. G. BRUMUND, *Te Boro-Boedoer* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1858, Dl. II, bl. 252—260, 273—285, 353—396).

F. C. WILSEN, *Boro Boedoer* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. I, bl. 235—303).

R. FRIEDERICH, *Eenige Aanteekeningen op het stuk over Boro-Boedoer, door* F. C. WILSEN (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. II, bl. 1—10).

[Omtrent de uitgave voor Gouvernements rekening der afbeeldingen van Boro-Boedoer, naar de uitvoerige teekeningen van WILSEN, komen berigten voor in het *Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. VI, bl. 279, door den Heer E. NETSCHER, en in het *Tijdschr. v. Ned. Ind.* Jaarg. 1858, Dl. II, bl. 106, door den Heer VAN HOËVELL. De verbazende omvang van dit werk, waarbij Ds. J. F. G. BRUMUND verzocht is den tekst te leveren, is de oorzaak dat het nog niet verschenen is. Een groot aantal platen moet echter voltooid zijn].

J. MUNNICH, *Eenige bijdragen tot het onderzoek der oudheden op Java* (*Indisch Magazijn*. 2e Twaalftal, Dl. I, bl. 173—192).

[Onder den titel: *Eenige bijdragen tot de kennis der oudheden op Java* is dit stuk,

met kleine veranderingen, ook afgedrukt in *de Gids* voor 1847, Mengelwerk, bl. 489—502].

SAL. MULLER, *Over eenige oudheden van Java en Sumatra* (*Tijdschr. v. h. Delftsch Instituut.* Dl. IV, bl. 98—122).

J. F. G. BRUMUND, *Iets over steenen voorwerpen van verschillend gebruik uit den Hindoetijd, op Java gevonden* (*Indiana*, Dl. II, bl. 101—114).

Dr. C. SWAVING, *Berigt en afteekening van eenige steenen wiggen en wapenen* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. I, bl. 81—85).

R. J. L. KUSSENDRAGER, *Verzameling van oudheden en derzelver fabelachtige verhalen in de residentie Passaroeang, met eene geographische beschrijving dier residentie.* Rott. 1843. 8°.

Godsdienstige monumenten op Java (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. I, Dl. I, bl. 215).

A. W. KINDER, *De tempelgrotten van Koeto-Ardjo in de residentie Bagelen* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. I, bl. 89—116).

J. HAGEMAN JCZN., *Tjandi Pari* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. II, bl. 394—402).

R. FRIEDERICH, *Hindoe-oudheden aan de grens van Banten* [Bantam] (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. III, bl. 32—37).

F. C. WILSEN, *Oudheden in Cheribon* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. IV, bl. 146—166, 488—491; Dl. VI, bl. 57—68).

R. DE SEYFF, *Oudheden in Cheribon* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. VII, bl. 379—387).

D. C. NOORDZIEK, *De ruïne Panampikkan in Kediri* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. V, bl. 425—430).

R. FRIEDERICH, *Beschrijving van een metalen Çivabeeld* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. VIII, bl. 72—74).

Nieuw opgegraven oudheden in de residentie Kadoe (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. I, Dl. II, bl. 70—73).

S. A. BUDDINGH, *Tjandi Moendoet in* 1839 (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. I, Dl. II, bl. 398—407).

S. A. BUDDINGH, *Tempel Selo Grijo* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. I, Dl. II, bl. 407—410).

F. JUNGHUHN, *Hindoe-oudheden in de Preanger-regentschappen* (*Indisch Magazijn.* 1e Twaalftal, Dl. I, bl. 228—231).

A. M. T. DE SALIS, *Oudheden zoo men zegt uit de 10e eeuw, op Java gevonden* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. I, bl 17—23).

[Van den Kunstschilder H. N. SIEBURGH, wiens schilderijen naar tempelruïnen op Java thans berusten in het Kabinet der Delftsche Akademie, vindt men levensberigten in de *Konst- en Letterbode*, 1846, Dl. II, bl. 275, 290 en 360 (van de hand van Dr. C. LEEMANS), en in *de Kopiïst*, Jaarg. I, Dl. I, bl. 381—388).

B. Uit het Mohammedaansche tijdvak.

Het heilige graf van Girie (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. II, Dl. I, bl. 60—66; vergl. bl. 201).

S. A. BUDDINGH, *Pasar Gedé* [te Djokjokarta] (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. II, Dl. I, bl. 45—47; vergl. bl. 201).

W. R. VAN HOËVELL, *Heilige graven* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. III, Dl. I, bl. 172—176).

J. F. G. BRUMUND, *De vorstelijke graven van Imô-Giri* [te Djokjokarta] (*Indiana*, Dl. I, bl. 223—241).

Heilige graven (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. III, bl. 104—106).

P. P. ROORDA VAN EYSINGA, *De moskee van Demak* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. III, bl. 47—50).

IV. Geschiedenis.

A. Algemeene Geschiedenis van Java.

J. A. WILKENS, *Overzigt der geschiedenis van Java, grootendeels uit oorspronkelijke inlandsche bronnen geput* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1849, Dl. II, bl. 205—227).

J. HAGEMAN JCZN., *Algemeene geschiedenis van Java, van de vroegste tijden af aan tot op onze dagen.* 1e Boek [tot 1488] (*Indisch Archief*, Dl. I, bl. 586 vv.; Dl. II, bl. 44 vv., 115 vv., 205 vv., 277 vv.). 2e Boek [tot 1646] (*Indisch Archief*, Dl. II, bl. 352 vv., 484 vv.; Dl. III, bl. 1 vv., 107 vv., 268 vv.; Dl. IV, bl. 1 vv., 77 vv., 147 vv., 463 vv.). 3e Boek [tot 1682] (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. I, bl. 173 vv., 383 vv.; Dl. II, bl. 33 vv.).

A. B. COHEN STUART, *De geschriften van den Heer J. Hageman JCzn. aan de Javaansche taal- en letterkunde getoetst* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1851, Dl. I, bl. 328—337).

B. Oude Geschiedenis van Java.

W. R. VAN HOËVELL, *Nieuwe belangrijke bronnen voor de oude geschiedenis van Java* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. III, Dl. II, bl. 307—317).

J. J. DE HOLLANDER, *Iets over het Javaansch en de oudste geschiedenis der Javanen* (*de Gids* voor 1848, Dl. II, bl. 35—71).

Oorspronk van de eerste heerschappye ofte de beginselen van de Javaansche regeringen op het eylandt Groot-Java, opgesteld uyt de oude Javaansche schriften ende verhaalen (Anonym

Handschrift van 't jaar 1710, opgenomen in het Tijdschrift *Biang-Lala*, Jaarg. IV, bl. 262 vv.).

B. B. C., *Iets over het koningrijk Jacatra* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. I, Dl. I, bl. 38—40).

B. B. C., *Oorsprong van den naam Banjoewangi en geschiedkundige aanteekening omtrent Banjoewangi* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. I, Dl. I, bl. 204—206).

J. Hageman JCzn., *Over den oorsprong van den naam Soerabaja* (*Indisch Archief*, Dl. I, bl. 533—536).

H. P., *Iets over het rijk en de vorsten van Padjadjaran* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. I, Dl. I, bl. 339—353).

Overleveringen betrekkelijk de oude Javaansche geschiedenis en den val van het Modjopaïtsche rijk (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. I, Dl. II, bl. 263—286).

Ed. Dulaurier, *Liste des pays qui relevaient de l'empire Javanais de Madjapahit* (*Journ. Asiat.* 1846, Juin).

J. Pijnappel, *Lettre à Mr. Dulaurier* (*Journ. Asiat.* 1846, Nov.-Déc.).

Ed. Dulaurier. *Addition au mémoire intitulé: Liste* etc. (*Journ. Asiat.* 1859, Juin).

[De Maleische tekst van deze lijst is te vinden in: Dulaurier, *Collection des principales Chroniques Malayes* (Paris. 1849), Fasc. I, p. 107—109.]

A. van de Poel, *Oorsprong van den naam Bagelen en het aldaar gevestigd geslacht der Kentols* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VIII, Dl. III, bl. 173—180).

W. R. van Hoëvell, *Onderzoek naar de oorzaken van het onderscheid in voorkomen, kleeding, zeden en gewoonten, taal en karakter tusschen de Soendanezen en eigenlijke Javanen* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. IV, Dl. II, bl. 132—169).

D. L. Mounier, *Iets over de verhandeling van Dr. W. R. van Hoëvell, betreffende het onderscheid tusschen Javanen en Soendanezen* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. II, bl. 195—200).

C. Geschiedenis van Java sedert de komst der Europeanen.

J. Hageman JCzn., *Europesche gewestelijke gezaghebbers op Java, voor zoo verre is kunnen worden opgespoord, sedert de komst van Europeanen* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. IX, bl. 76—92).

J. K. W. Quarles van Ufford, *Naamlijst van hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Madura van* 1817—1859 (*Tijdschr. v. h. Delftsch Instituut.* Nieuwe Volgreeks. Dl. III, bl. 117—135).

J. A. van der Chys, *De Nederlanders te Jakatra, uit de bronnen, zoo uitgegevene als niet uitgegevene, bewerkt.* Amsterdam. 1860. 8°.

Verhael van de belegeringhe der stadt Batavia in 't coninckrijck van Jacatra, anno 1628, *den* 22 *Augusty*, door een ooggetuige (*Tijdschr. v. h. Delftsch Instituut.* Dl. III, bl. 289—312).

Kaart voorstellende de belegering van de stad Batavia 1628, met beschrijving (*Tijdschr. v. h. Delftsch Instituut.* Nieuwe Volgreeks. Dl. II, bl. 305—312).

Hoe is de Kompagnie in 't bezit harer landen op Java gekomen? (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1856, Dl. II, bl. 39—45).

C. W. Walbeehm, *Bijdragen tot de geschiedenis der Soendalanden*, uit het Maleisch (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. VI, bl. 247—257).

Mr. van Alphen, *Iets over den oorsprong en de eerste uitbreiding der Chinesche volkplanting te Batavia* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. IV, Dl. I, bl. 70—100).

Verzameling van verscheide echte stukken van Batavia herwaards gezonden, concernerende den opstand der Chinezen buiten en de daarop gevolgde gruwelijke massacre binnen gemelde stad. Dordr. Zonder jaartal.

W. R. van Hoëvell, *Batavia in* 1740 (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. III, Dl. I, bl. 447—556).

Mr. van Alphen, *Brief aan de redactie* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. III, Dl. III, bl. 113—126).

[Zie ook het *Overzigt der procedures tegen Valckenier*, vermeld bl. 495, 1e kol.]

Kort verhaal van de Javasche oorlogen van 1741 *tot* 1757 (*Verhandd. v. h. Bat. Gen.* Dl. XII, bl. 75—251).

Vertaling van een Javaansch HS. behelzende eene geschiedkundige schets der splitsing van het rijk van Soerakarta en der stichting van het rijk van Djocjokarta (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. II, Dl. II, bl. 204—211).

Overzigt van de voornaamste gebeurtenissen in het Djocjokartasche rijk sedert deszelfs stichting (1755) *tot aan het einde van het Engelsche tusschenbestuur* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VI, Dl. III, bl. 122—157, 262—288; Dl. IV, bl. 25—49).

S. N. Nederburg, *Consideratiën over de Jaccatrasche en Preanger regentschappen* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. III, bl. 110—148, 195—246, 299—318).

J. Hageman JCzn., *Geschied- en aardrijkskundig overzigt van Java op het einde der acht-*

tiende eeuw (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. IX, bl. 261—418).

J. HAGEMAN JCZN., *Geschiedenis van het Bataafsch en Hollandsch Gouvernement op Java,* 1802—1810 (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. IV, bl. 333 vv.; Dl. V, bl. 164 vv.).

[Dit stuk is een fragment van het zevende boek van des schrijvers nog onvoltooide *Algemeene Geschiedenis van Java;* zie boven.]

Zeven bannelingen onder den Gouverneur-Generaal Daendels (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1860, Dl. II, bl. 145—153).

J. HAGEMAN JCZN., *De Engelschen op Java* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. VI, bl. 290 vv.).

[Vergelijk de werken van SAXE-WEIMAR, THORN, LEVYSSOHN NORMAN, bl. 495, 2e kol. vermeld).

J. HAGEMAN JCZN., *De Engelschen te Buenos Ayres in* 1807 *en te Batavia in* 1811 (*Indisch Archief,* Dl. IV, bl. 72 vv.).

Extract-vertaling eener memorie van T. S. RAFFLES, *Luitenant-Gouverneur van Java, den* 11 *Febr.* 1814, *bij de invoering van een verbeterd stelsel van administratie en de instelling van eene landrente op Java;* het origineel gedrukt voor de O. I. Comp., maar niet uitgegeven (*Ned. Hermes,* Bijvoegsel tot N°. 10—12, 1828).

NAHUYS, *Overlijden en begrafenis van den Keizer van Soerakarta in* 1820 (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. I, bl. 148—159).

Death and funeral of the Sultan of Souracarta in the island of Java (*Asiat. Journ.* 1821, Tom. XI, p. 568 ff.).

Raden Mas Kareta 1778 (*Tijdschr. v. h. Delftsch Instituut.* Nieuwe Volgr. Dl. I, bl. 441—448).

Jhr. J. DE ROVÈRE VAN BREUGEL, *Bantam in* 1786 (*Tijdschr. v. h. Delftsch Instituut.* Nieuwe Volgreeks. Dl. I, bl. 110—170).

De laatste investituur van eenen Bantamschen Sultan in 1812 (*Tijdschr. v. h. Delftsch Instituut.* Nieuwe Volgreeks. Dl. I, bl. 363—398).

De Cheribonsche Vorsten (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1849, Dl. I, bl. 430—435).

N. ENGELHARD, *Rapport over de onlusten te Cheribon in* 1806 (*Indisch Archief,* Dl. III, bl. 79 vv., 159 vv., 239 vv., 319 vv.).

* *Nederlandsch-Indië in* 1817 (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1861, Dl. I, bl. 271—301).

De expeditie in de residentie Cheribon in den aanvang van 1818 (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1854, Dl. I, bl. 316—320).

Mr. J. F. W. VAN NES, *De Chinezen op Java* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. I, Dl. I, bl. 239—253, 292—313).

De Chinezen op Java (in *Eenige beschouwingen over Java,* Arnhem, 1851, bl. 38—41).

Djocjokarta van 1816 *tot* 1830 (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1851, Dl. II, bl. 73—99).

J. J. VAN SEVENHOVEN, *De oorzaken van den oorlog op Java van* 1825—1830 (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. I, Dl. II, bl. 102—130).

J. F. W. VAN NES, *Verhandeling over de waarschijnlijke oorzaken, die aanleiding tot de onlusten van* 1825 *en de volgende jaren in de Vorstenlanden gegeven hebben* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VI, Dl. IV, bl. 113—171).

Die Ursachen des Krieges auf Java, während die Jahre 1825—1830 (*Niederl. Museum,* Bd. II, N°. 3, S. 116 ff.; N°. 4, S. 120 ff. Carlsruhe. 1840).

J. STEYN PARVÉ, *Landverhuur in de Vorstenlanden en Javasche oorlog* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1850, Dl. II, bl. 23—57).

J. F. W. VAN NES, *Landverhuur in de Vorstenlanden,* aanmerkingen op het stuk van den Heer STEYN PARVÉ (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1850, Dl. II, bl. 206—209).

F. V. A. DE STUERS, *Mémoires sur la guerre de l'île de Java de* 1825 *à* 1830. 1833. 4°. Met Atlas.

F. V. A. DE STUERS, *Gedenkschrift van den oorlog op Java,* vertaald door H. M. LANGE. Amst. 1847. 8°.

Kol. NAHUYS, *Verzameling van officiële rapporten, betreffende den oorlog op Java.* Deventer. 1835, 1836. 4 Deelen. 8°.

A. W. P. WEITZEL, *De oorlog op Java van* 1825—1830, *hoofdzakelijk bewerkt naar de nagelaten papieren van den Luitenant-Generaal de Kock.* Breda. 1852, 1854. 2 Deelen. 8°.

[In dit werk zijn opgenomen of verwerkt de *Tafereelen uit den oorlog op Java* in den *Militairen Spectator* van 1849 en 1850 van denzelfden schrijver.]

Aanteekeningen van den Gouverneur-Generaal Baron VAN DER CAPELLEN *over den opstand van Dipo Negoro* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1860, Dl. II, bl. 363—382).

J. B. OSTEN, *Eene expeditie naar Kertosonno in October* 1825 (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1858, Dl. II, bl. 229—243).

Stukken betreffende Dipo Negoro na zijne gevangenneming (*de Oosterling,* Dl. II, St. 2, bl. 137—180).

* *Nederlandsch Oost-Indië* (*Ned. Hermes,* 1827, N°. 7, bl. 3—51, N°. 8, bl. 74—92, N°. 9, bl. 23—31, N°. 10, bl. 3—12, N°. 11, bl. 3—52).

Staat van Java (*Ned. Hermes,* 1827, N°. 12, bl. 3—50).

* *Omtrent eenige stukken over Indische zaken voorkomende in het Tijdschr. Hermes,*

door de redactie der Bataviasche Courant (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. IV, bl. 7—107).

De toestand van Bagelen in 1830, naar een rapport van den Heer H. G. VALCK (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1858, Dl. II, bl. 65—84).

Korte levensschets van H. G. Valck (*Biang-Lala,* Jaarg. I, Dl. II, bl. 138—143).

Iets betrekkelijk den verkoop van het landgoed Soekaboemi op Java, naar aanleiding van de dissertatie van P. Mijer [zie bl. 505, 1e kol.] Batavia. 1835. 8°.

A. DE WILDE, *Adres aan Z. M. den Koning, wegens het voorgevallene ten aanzien van Soekaboemie onder het bewind van den Gouverneur-Generaal van der Capellen.* Amst. 1838. 8°.

P. CLÉBAN, *Eerste adres betreffende hetgeen onder het bewind der Gouverneurs-Generaal J. C. Baud en D. J. de Eerens tegen hem is ondernomen.* 1839. 2 Stukken. 8°.

E. SELBERG, *Ueber die vergangene und gegenwärtige Lage der Insel Java.* Rinteln und Leipzig. 1840. 8°.

E. SELBERG, *Verledene en tegenwoordige toestand van Java,* bewerkt door W. L. DE STURLER. Groningen. 1841. 8°.

L. STEITZ, *Een woord over de redevoering van den Minister van Koloniën, uitgesproken den* 15 *Aug.* 1847, *ter zuivering van den blaam opgelegd aan den Heer P. J. Kamphuis, in leven eigenaar van het land Tjikandi-Oedik.* Utrecht. 1849. 8°.

De opstand en moord van Tjikandi-Oediek in 1845 (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1859, Dl. I, bl. 139—167).

L. STEITZ, *De opstand en moord van Tjikandi-Oediek in* 1845. *Een tegenschrift.* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1860, Dl. I, bl. 156—164).

* *De Demonstratie der ingezetenen van Batavia op den* 22 *Mei* 1848 (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1849, Dl. I, bl. 84 vv., 159 vv., 220 vv., 290 vv., 375 vv., 440 v.; Dl. II, bl. 79 v., 161 vv., 228 vv., 297 v., 355 v., 418 vv.; Jaarg. 1856, Dl. 1, bl. 433—438).

Eene waarschuwende stem uit de binnenlanden van Java. 's Gravenhage. 1852. 8°.

Bedenkingen op het werkje „eene waarschuwende stem" enz. Zalt-Bommel. 1852. 8°.

R. W. J. C. BAKE, *Eene geruststellende stem van de kust van Java.* Utrecht. 1853. 8°.

Waar zijn waarachtige berigten omtrent den toestand van Nederl. Indië te zoeken? (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1852, Dl. I, bl. 129—141).

[Dit artikel handelt over den hongersnood in Demak en Grobogan in 1850.]

De bescherming der inlandsche bevolking op Java (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1853, Dl. I, bl. 32—47).

Een voorbeeld van de bescherming der inlandsche bevolking op Java onder het tegenwoordig stelsel (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1855, Dl. II, bl. 76—90).

Brieven over de Vorstenlanden op Java, door een landhuurder (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1859, Dl. I, bl. 1—16).

G. H. VAN SOEST, *De koloniale staatkunde in* 1860 (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1861, Dl. I, bl. 137—156).

Eenige uitkomsten van het tegenwoordig regeringsstelsel, over het jaar 1858, *blijkens officiële bescheiden* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1861, Dl. I, bl. 157—171).

Nog eenige opmerkingen over het Indische regeringsbeleid in 1858 (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1861, Dl. I, bl. 244—252).

Eene waarschuwing uit Indië aan Nederland (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1859, Dl. II, bl. 173—178).

De algemeene opinie in Nederland over den tegenwoordigen Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1859, Dl. II, bl. 200—215).

J. A. VRIESMAN, *Hoofden van gewestelijk bestuur van Tagal* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. IX, bl. 75 vv.).

W. R. VAN HOËVELL, *Geschiedkundig onderzoek naar den oorsprong en den aard van het partikulier landbezit op Java* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1849, Dl. I, bl. 243—276; Jaarg. 1852, D. II, bl. 97—131, bl. 161—186).

Chronologische geschiedenis van Batavia door een Chinees, vertaald door W. H. MEDHURST, met aanteekeningen van P. MIJER en W. R. VAN HOËVELL (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. III, Dl. II, bl. 1—145).

---

* P. A. LEUPE, *Rycklof Volckerts van Goens* (*Tijdschr. v. h. Delftsch Instituut,* Dl. IV, bl. 302—306). — *Rapport van van Goens* over den staat der Oost Indische Compagnie (Ald. bl. 141—180).

[Vergel. nog over R. VAN GOENS *Tijdschr. v. h. Delftsch Instituut,* Dl. III, bl. 27—64].

* *Notes illustrative of the life and services of Sir Stamford Raffles* (*Journ. of the Ind. Archip.* 1855, Vol. IX, p. 306—324). — *Raffles and the Indian Archipelago* (Ibid. New Series. Vol. I, 1856, p. 266—290).

* P. MIJER, *Levensberigt van J. C. Baron Baud* (*Handelingen van de Maatschappij der*

Nederlandsche Letterkunde te Leyden, 1860, bl. 28—118).

* P. J. Veth, *Jean Chrétien Baud*, I en II (*de Gids* voor Maart 1860, bl. 297—318).

* *De nagedachtenis van den Heer J. C. Baud verdedigd tegen zijne vrienden* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1860, Dl. I, bl. 33—44).

* A. W. P. Weitzel, *De Generaal-Majoor Jhr. Carel van der Wijck* (*Militaire Spectator* voor 1853, ook overgenomen in het *Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. I, bl. 480—509, en met een portret en eenige toevoegselen van den Heer van Hoëvell in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1854, Dl. I, bl. 114—134).

* *Een beroemd soldaat en een bedelbrief*, levensschets van den Kolonel Poland (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1858, Dl. I, bl. 358—365).

* *Aanteekeningen van den Generaal* J. Penning Nieuwland *over zijn leven* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1859, Dl. II, bl. 1—30).

Ellekom en de Preanger-Regentschappen. Een blik op het leven van R. L. J. Baron van der Capellen (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1860, Dl. II, bl. 303—310).

Raden Saleh Sarif Bastaman (een Javaansch schilder) (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VIII, Dl. I, bl. 276—278; Jaarg. 1851, Dl. II, bl. 274 v.).

Pakoe Nata Ningrat, Sultan van Sumanap (*Handd. en Geschriften van het Ind. Gen.* Dl. II, bl. 189—201).

Eenige bijzonderheden omtrent Javaansche Vorsten, 1820—1858 (*Handd. en Geschriften van het Ind. Gen.* Dl. VI, bl. 359—378).

Kadjo Wirjo Kromo, Javaansch uurwerkmaker, te Brussel (*Handd. en Geschriften van het Ind. Gen.* Dl. VI, bl. 379—383).

V. Tijdrekenkunde.

J. Lipjes, *Javaansche tijdrekening* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. III, Dl. I, bl. 69 v.).

* J. Olivier Jzn., *Iets over de tijdrekening der Mahomedanen* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. III, Dl. II, bl. 322—325).

P. Melvill van Carnbée, *Iets over de Mohammedaansche tijdrekening op Java* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. V, Dl. II, bl. 147—155, 659—669).

J. F. C. Gericke, *Iets over de Javaansche tijdrekening* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. XVI, bl. 65—80).

Walckenaër, *Mémoire sur la chronologie de l'histoire des Javanais* (*Académie des Inscriptions*, Tom. XVI, P. I, p. 224 ss.).

J. Hageman JCzn., *Iets over Javaansche tijdrekening en jaartelling* (*Indisch Archief*, Dl. II, bl. 318—321).

A. B. Cohen Stuart en J. Pijnappel Gzn., *Nog iets over de Mohammedaansche tijdrekening* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1850, Dl. I, bl. 315—325).

* *Vragen over Indische tijdrekenkunde, in een brief aan de redactie* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. I, bl. 372—382).

* J. Hageman JCzn., *Eenige antwoorden op de vragen over Indische tijdrekenkunde* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. II, bl. 318—334). — *Aanvulling dier antwoorden* (Ald. Dl. III, bl. 105—109). — *Tweede Aanvulling* (Ald. bl. 279—297). — *Derde Aanvulling, Over de tijdrekening bij de Chinezen* (Ald. Dl. IX, bl. 67—74).

J. Hoffmann, *De Chinesche feestdagen volgens den Javaanschen Almanak voor het jaar* dal 1783 (J. C. 1854/1855) *toegelicht* (*Tijdschr. v. h. Delftsch Instituut*, Dl. IV, bl. 264—277).

VI. Geographie, Topographie, Statistiek.

A. Algemeene beschrijvingen van Java.

Rijckloff van Goens, *Corte beschryving van 't eylandt Java, derselver provintiën, landdeelinge, ryckdom en inwoonders, soodanich 't selve nu bevonden ende geregeert wert* (*Tijdschr. v. h. Delftsch Instituut*, Dl. IV, bl. 351—367).

Pfyffer von Neueck, *Skizzen von der Insel Java und derselber verschiedenen Bewohnern*. 1829.

Pfyffer de Neueck, *Esquisses de l'île de Java et de ses divers habitants*, traduit de l'Allemand par Girodz du Villard. Brux. 1837. kl. 8°.

Pfyffer de Neueck, *Description de Java*. Brux. 1846. 8°. (andere uitgave van hetzelfde werk).

Pfyffer von Neueck, *Schetsen van het eiland Java*, uit het Duitsch. Amsterdam. 1838. 8°.

R. J. L. Kussendragen, *Natuur- en aardrijkskundige beschrijving van het eiland Java*. Groningen. 1841. 8°.

Joh. Müller, *Beschreibung der Insel Java nach den Berichten R. J. L. Kussendragers und anderen neuen Quellen, aus dem Holländischen frei bearbeitet*. Berlin. 1860. 8°.

Uittreksel van eene beschrijving van Java (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. IV, Dl. II, bl. 201—220).

Deschamps, *Précis sur l'île de Java* [1796] (*Mémoires de la Société royale d'Arras*, 1820, Tom. III).

M. d'Argout, *Java, Singapore et Manille* [vgl. bl. 515, 1e kol.] Paris, 1842. 8°.

C. L. M. van der Goes (*Java. Schetsen en omtrekken uit de portefeuille van*). Dordr. 1858. 8°.

* W. H. Medhurst, *The Chinese-man abroad, an account of the Malayan Archipelago, particularly of Java, by* Ong Tae Hae. London. 1850. 8°.

* *Chinesche aanteekeningen omtrent Nederlandsch Indië*, vertaling van het voorgaande stuk. 's Gravenhage. 1858. 8°.

* *Opmerkingen van den Chinees Hong Hoë Hoë gedurende zijn verblijf in den Indischen Archipel*, andere vertaling van hetzelfde Chinesche stuk (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1852, Dl. II, bl. 1—59).

B. Bijzondere residentiën.

1. *Naar de algemeene verslagen der Residenten over* 1845, 1846 *en* 1847.

NB. In 1848 verkreeg de Heer W. R. VAN HOËVELL verlof om uittreksels uit de verslagen der Residenten in het *Tijdschrift van Nederlandsch Indië* te publiceren. In het eerste driemaandelijksche nommer van den X^n^ Jaargang (1848), dat, wegens het plotseling vertrek des schrijvers naar Nederland, door geen tweede gevolgd werd, verscheen een deel dezer verslagen over 1846, terwijl eenige andere nog daaraan werden toegevoegd in den eersten Jaargang van het met 1849 in Nederland herboren tijdschrift. Het is zeer te betreuren dat de Heer VAN HOËVELL zelfs het verslag over 1846 niet geheel heeft kunnen mededeelen, veelmin zijn plan volvoeren, om met de mededeeling dezer verslagen in de volgende jaren geregeld voort te gaan. De uitgegeven gedeelten zijn de volgende:

Jaargang 1848,

De residentie Buitenzorg (1846). bl. 81— 86
" " Preanger Regentschappen (1846). " 87— 99
" " Tagal (1846). . . " 99—107
" " Pekalongan (1846). " 107—120

Jaarg. 1849, Dl. I,

" " Madioen (1846). . bl. 169—183
" " Rembang (1845). . " 405—410
" " Soerabaja (1846). . " 410—420

Na het vertrek van den Heer VAN HOËVELL uit Indië, ontving Dr. S. A. BUDDINGH, als Redacteur van het *Indisch Archief*, verlof tot opneming der verslagen over 1847 en plaatste daarvan de volgende:

De residentiën Bantam, Buitenzorg, Krawang. . . . Dl. III, bl. 133 vv.
" " Tjeribon, Tagal. . . . " " " 290 "
" " Pekalongan. . " " " 355 "
" " Bezoekie, Kadoe. . . . . " " " 415 "
De residentiën Samarang, Rembang, Pasoeroean. . Dl. IV, bl. 21 vv.
" " Kediri, Bagelen, Banjoemaas. . . . " " " 100 "
" " Patjitan. . . " " " 195 "

2. *Naar bijzondere berigten.*

Jhr. J. DE ROVÈRE VAN BREUGEL, *Beschrijving van Bantam in* 1787 (*Tijdschr. v. h. Delftsch Instituut.* Nieuwe Volgreeks, Dl. I, bl. 308—362).

J. K. HASSKARL, *Bijdrage tot de kennis van Zuid-Bantam* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. IV, Dl. II, bl. 221—256).

Brieven over Java, uitsluitend over Bantam (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VII, Dl. II, bl. 205—240, 353—396; Dl. III, bl. 1—28).

Bantam in 1829 (*Indisch Magazijn.* 2^e^ Twaalftal, Dl. VI, bl. 53—55).

C. S. BLUME, *Beiträge zur Kenntniss von Bantam, den westlichen Bezirk auf Java* (*Hertha, Zeitschrift für Erd-, Völker- und Staatenkunde*, 1825, Th. II, S. 227 ff.).

De Bataviasche Ommelanden in 1829 (*Indisch Magazijn.* 2^e^ Twaalftal, Dl. VI, bl. 37 v.).

J. C. RADERMACHER en W. VAN HOGENDORP, *Beschrijving van het koningrijk Jaccatra en de stad Batavia* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. I, bl. 19—70).

A. TEISSEIRE, *Beschrijving van een gedeelte der Omme- en Bovenlanden van Batavia* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. VI).

W. R. B[OER], *Statistieke opgave der residentie Batavia*, naar mededeelingen van Jhr. HORA SICCAMA (*Bijdragen tot de kennis der Ned. en vreemde koloniën*, Jaarg. 1847, bl. 550—558).

Herinneringen van Buitenzorg (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1853, Dl. II, bl. 176—183).

Topographische bijzonderheden nopens de residentie Buitenzorg op het eiland Java (*de Oosterling*, Dl. II, St. 2, bl. 65—86).

Statistieke aanteekeningen over Krawang (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. II, Dl. I, bl. 428—455).

Krawang in 1828 (*Indisch Magazijn.* 2^e^ Twaalftal, Dl. VI, bl. 1—6).

A. DE WILDE, *De Preanger-regentschappen, op Java gelegen.* Amst. 1830. 8°. (Ook in de *Ned. Hermes*, Jaarg. 1829, N°. 6—8, met een bijvoegsel in Jaarg. 1830, N°. 10, bl. 50—58).

Geographische en statistische bijzonderheden nopens de Preanger-landen op het eiland Java (*de Oosterling*, Dl. I, bl. 99—123, 367—423).

De Preanger in 1829 (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. VI, bl. 46—48).

TH. HORSFIELD, *Essay on the geography, mineralogy and botany of the Western portion of the territory of the native princes of Java* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. VIII).

F. EPP, *Description de la résidence de Pekalongan* (*Moniteur des Indes*, 1847—48, p. 48—57).

(H. J. DOMIS,) *Aanteekeningen omtrent Samarang in* 1824 *en* 1825 (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. III, bl. 136—141).

Bijdrage tot de kennis der residentie Madioen (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1855, Dl. II, bl. 1—17).

H. J. DOMIS, *Bijzonderheden betreffende Soerabaya en Madura* (*de Oosterling*, Dl. II, St. I. bl. 87—126).

J. HAGEMAN JCZN., *Bijdrage tot de kennis van de residentie Soerabaja* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1858, Dl. II, bl. 85—104; Jaarg. 1859, Dl. I, bl. 17—34, 105—128, Dl. II, bl. 129—164; Jaarg. 1860, Dl. I, bl. 267—277).

P. BLEEKER, *Bijdrage tot de kennis van het eiland Madura* (*Indisch Archief*, Dl. I, bl. 265—317).

J. HAGEMAN JCZN., *Bijdrage tot de kennis der residentie Madoera* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1858, Dl. I, bl. 321—352, Dl. II, bl. 1—25).

H. J. DOMIS, *De residentie Pasoeroeang op het eiland Java.* 's Gravenhage. 1836. 8°.

Banjoewangi en de zwavelberg aldaar in 1789 *en* 1790 (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. I, bl. 134—147).

F. EPP, *Banjoewangi* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1849, Dl. II, bl. 241—261).

J. HAGEMAN JCZN., *Iets over Banjoewangi* (*Indisch Archief*, Dl. III, bl. 317 vv.).

C. Bijzondere afdeelingen of plaatsen.

J. K. HASSKARL, *Soemadang, op de grenzen van het distrikt Lebak in de residentie Bantam* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. IV, Dl. II, bl. 126—131).

Twee woorden over Batavia, in 1820 (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. I, bl. 98—107).

GILLAN, *Account of Batavia, its inhabitants, commerce, climate etc.* (*The Journal of science and the arts*, 1819, Vol. VII, p. 1 ff., 273 ff.).

Batavia, the capital of Java, in 1843 (*Colonial Magazine.* New Series. 1843, Vol. IV, p. 31 ff.).

Batavia et Samarang (*Revue de l'Orient*, 1844, Vol. III, p. 204 ss.).

ITIER, *Batavia* (*Revue de l'Orient*, 1851, Vol. IX, p. 43 ss.).

De Willemskerk te Batavia (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1852, Dl. I, bl. 142—144).

A. W. P. WEITZEL, *Batavia in* 1858, *Schetsen en beelden uit de hoofdstad van Nederlandsch-Indië.* Gorinchem. 1860. 8°.

J. W. HEYDT, *Batavia, de hoofdstad van Neederlands Indiën, vertoont in* 28 *seer nette en in het jaar* 1745 *na het leeven geteekende konstplaten*, met verklaring. Amsterd. 1754. 4°.

C. F. DEELEMAN, *Bataviaasch album, verzameling van een tiental gezigten van de hoofdstad van Nederlandsch Indië.* Batavia (1859).

K., *Een paar dagen te Buitenzorg* (*Biang-Lala*, Jaarg. I, Dl. II, bl. 287—291).

HOMBRON, *Buitenzorg, résidence du Gouverneur-Général des établissements Neérlandais dans l'Inde* (*Revue de l'Orient*, 1845, Vol. VIII, p. 14.).

W. F. HOOGEVEEN, *Het district Djampang-tengah, regentschap Tjiandjoer* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. VII, bl. 493—525).

Tjoeroek Penganten (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1852, Dl. I, bl. 425—427).

Schets van het eiland Noesa-Kambangan (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. I, Dl. II, bl. 54—70).

Beschrijving van Karang-Bollong en de vogelnestklippen aldaar (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VIII, Dl. I, bl. 313—326).

[Vertaald onder den titel: *Description of Karang-Bollong* in Dl. I van *the Journal of the Indian Archipelago.*]

Karang Bollong (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1849, Dl. II, bl. 325—328).

G. J. P. CARLIER, *Beschrijving van de vogelnestklippen te Karang-Bollong* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. I, bl. 304—322).

De Rawa Wawar in de residentie Bagelen (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1860, Dl. II, bl. 343—360).

A. VAN DE POEL, *De rivier Bogowonto* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. IX, Dl. I, bl. 367—374).

Goea Oepas in het Diëng-gebergte [Pekalongan] (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. VI, bl. 140—142).

De landen Djabanrangka, Karang-Kobar, Kali-Bebber en Woro-wari, tusschen Pekalongan, Samarang en Kadoe (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. II, bl. 122—137).

Dr. FROMBERG, *Vogelnestgrotten bij Wirosarie, in de afdeeling Grobogan, residentie Samarang* (*Indisch Archief*, Dl. II, bl. 158—164).

H. J. DOMIS, *Salatiga, Merbaboe en de zeven tempels* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. X, bl. 105—128).

H. J. DOMIS, *Modderwellen in de residentie Samarang* (*de Oosterling*, Dl. II, St. 2, bl. 45—50, en *Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. III, bl. 94—100).

J. F. G. BRUMUND, *Bezoek in den vervallen dalem van Dipo Negoro te Tegal Redjo* (*Indiana*, Dl. I, bl. 181—197).

Soerakarta in eenige bijzonderheden geschetst (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. V, Dl. II, bl. 453—482).

Th. Horsfield, *Over de rivier van Solo* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. VII).

C. E. F. Praetorius, *Modderwellen van Kesongo* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. III, bl. 143—146).

Japara en Glappen (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1859, Dl. II, bl. 46—50).

J. D. R., *Bijzonderheden nopens den constructiewinkel en de munt te Soerabaja* (*de Oosterling*, Dl. II, St. 2, bl. 1—48).

J. Alting Siberg, *Beschrijving van het eiland Bawean* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VIII, Dl. I, bl. 279—312).

Vertaald onder den titel: *Account of the island Bawean*, in Dl. V van *the Journal of the Indian Archipelago*, bl. 383—399.

Bawean en de zeeroovers (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1857, Dl. I, bl. 158—165).

Cornets de Groot, *Het eiland Bawean* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. II, bl. 262—274).

P. A. Schill, *Iets over Lawang en omstreken* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. IV, Dl. II, bl. 42—51).

J. Hageman JCzn., *Schetsen van Malang en omstreken* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. I, bl. 42—76).

H. J. Domis, *Aanteekeningen over het gebergte Tenger* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. XIII, bl. 325—356).

J. D. van Herwerden, *Bijdrage tot de kennis van het Tengersch-gebergte en deszelfs bewoners* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. XX).

De la Tour, *Description des montagnes de Tingar, district de Passourouang, dans l'île de Java* (*Annales des Voyages*, Vol. XIV, 1811, p. 314 ss.).

H. J. Domis, *Gratie* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. V, bl. 121—126).

H. J. Domis, *Het Blaauw-water in Pasoeroewan* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. VI, bl. 41—46).

Poeloe Sampoe en de Zuidkant van Java (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. III, bl. 183—185).

C. J. Bosch, *Aanteekeningen over de afdeeling Bondowoso, residentie Bezoeki* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. VI, bl. 469—508).

H. J. Domis, *Over het meer Klakka en den vulkaan Lamongan, in de residentie Bezoeki* (*de Oosterling*, Dl. I, St. 2, bl. 55—64).

D., *Lamadjang in Bezoeki* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. IV, bl. 1—6).

Wegen in Bezoeki (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. VI, bl. 32—35).

D. Havens en Waterwerken.

De havenwerken van Batavia en Samarang (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1857, Dl. II, bl. 1—14).

De haven van Tjilatjap (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1849, Dl. I, bl. 368—374).

Beschrijving der stuwdam met irrigatie-sluizen in de Porrong-rivier (*Tijdschr. v. Nijverheid in N. I.* Dl. II. Oorspronkelijke Bijdragen, bl. 74 v.).

De nieuwe organisatie van den waterstaat in Oost Indië en de stroomleider aan de monding der Solo-rivier (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1855, Dl. II, bl. 260—266).

D. L. Wolfson, *Mededeelingen over de maritieme werken te Soerabaja* (*Tijdschr. v. Nijverheid in N. I.* Dl. II. Oorspronkelijke Bijdragen, bl. 55—96).

De toestand en vooruitzigten der havens op Java, na de Ministeriële beloften (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1858, Dl. I, bl. 91—96).

De toestand der havens op Java in 1858 (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1859, Dl. II, bl. 257—267).

E. Reizen over Java.

L. H. W. Baron van Aylva Rengers, *Onuitgegeven dagboek, geschreven gedurende een verblijf op Java van* 1827—1830 (*Bijdragen tot de kennis d. Ned. en vreemde koloniën*, Jaarg. 1844, bl. 79—107, 143—167, 289—307, 363—385; Jaarg. 1845, bl. 163—197, 263—282, 421—435; Jaarg. 1846, bl. 260—283, 412—452, 510—549).

P. Bleeker, *Fragmenten eener reis over Java. Reis door Oostelijk Java* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1849, Dl. II, bl. 17—55, 117—145). *Reis langs de Noordkust van Midden-Java* (Ald. Jaarg. 1849, Dl. II, bl. 177—190, 262—270; Jaarg. 1850, Dl. I, bl. 1—50, 89—98). *Reis door de binnenlanden van Midden-Java* (Ald. Jaarg. 1850, Dl. I, bl. 165—191, 245—273, 309—314, 397—415; Dl. II, bl. 1—22, 81—98, 141—159, 219—238).

C. L. Blume *Gedachten op eene reis* [in 1822] *door het Zuid-Oostelijk gedeelte der residentie Bantam* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. II, bl. 1—36).

C. L. Blume, *Fragment uit een dagboek, gehouden op eene reis over Java. De berg Tjerimai* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. II, bl. 102—116).

J. F. G. Brumund, *Naar Trawas en omstreken* (*Indiana*, Dl. II, bl. 164—267).

J. F. G. Brumund, *Een reisje door de resi-*

dentie Bantam (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. II, Dl. II, bl. 687—705).

L. BUBER, *Aanteekeningen op eene reize naar en in de omstreken van Malang en gedurende een verblijf aldaar van* 1837—1847 (*Biang-Lala*, Jaarg. I, Dl. II, bl. 1—44, 105—134, 201—249).

P. DE CHATELEUX, *Herinneringen eener reis van Soerabaja naar Malang* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1853, Dl. I, bl. 223—240, 431—440; Dl. II, bl. 60—65).

DESCOUDRAY, *Voyage à Bantam en* 1825 (*Nouvelles Annales des Voyages*, Tom. XLI, 1829, p. 5 ss.).

H. J. DOMIS, *Reis over Java.* Pasoeroean. 1829. 8°.

H. J. DOMIS, *Journaal eener reis van Welerie naar het gebergte Praauw* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. XII, bl. 357—383).

H. J. DOMIS, *Ardjoeno en Endrokilo, in* 1830 (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. VI, bl. 149—160).

DE EERENS (*De reis over Java, in* 1838, *van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië*) (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1859, Dl. I, bl. 443—492).

FR. GERSTÄCKER, *Javaansche schetsen*, vertaald uit de *Allgemeine Zeitung* voor 1852, met een *Bijvoegsel* door J. PIJNAPPEL GZN. (*Tijdschr. v. h. Delftsch Instituut*, Dl. II, bl. 413—491.)

(RYCKLOFF VAN GOENS,) *Javaense reyse, gedaen van Batavia over Samarangh nae de koninck-lycke hoofdplaats Mataram in den Jare* 1656. Dordrecht. 1666. 4°.

[Herdrukt onder den titel: *Reysbeschryving van den weg uyt Samarangh nae de konincklycke hoofdplaats Mataram*, in het *Tijdschr. v. h. Delftsch Instituut*, Dl. IV, bl. 307—350.]

J. N. GRIMMIUS, *Een togtje naar den Gedé en Pangerango* (*Warnasari* voor 1851, bl. 212—230).

J. C. VAN HASSELT, *Verslag eener reize* [1823] *naar den Westhoek van Java* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. II, bl. 85—91).

W. R. VAN HOËVELL, *Reis over Java, Madura en Bali.* Zie bl. 514, 1e kol.

[VAN HOËVELL plaatste in het *Tijdschr. v. N. I.* ook nog de volgende fragmenten van reisverhalen: *Een togtje 10,000 voet hoog* [op den Tjermé], Jaarg. VI, Dl. III, bl. 324—345 (onder den naam JERONIMUS); en *Djokdjokarta, Garebek Moeloed*, Jaarg. 1857, Dl. I, bl. 301—328. Beide deze stukken zijn herdrukt in zijn *Uit het Indische leven.*]

TH. HORSFIELD, *Reis naar de Oosterstreken van Java* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. VII).

VAN IMHOFF (*Reis van den Gouverneur-Generaal*) *over Java*, in het jaar 1746 (*Tijdschr. v. h. Delftsch Instituut*, Dl. I, bl. 291—440).

J. H. JANSEN, *Reis van Samarang naar Pekalongan en Soerabaja* (*de Oosterling*, Dl. I, bl. 263—275); *Gastvriendschap van Z. H. den Sultan van Madura* (Ald. Dl. II, St. 1, bl. 51—58).

FR. JUNGHUHN, *Topographische und naturwissenschaftliche Reisen durch Java, zum Druck befördert durch* C. E. NEES VON ESENBECK. Mit Atlas. Magdeburg. 1849. 8°.

FR. JUNGHUHN, *Reise durch die Insel Java, mit Vorbemerkung von* C. E. NEES VON ESENBECK (*Zeitschr. f. vergl. Erdkunde*, 1843, Th. II, S. 76 ff., 137 ff., 324 ff., 435 ff.; Th. III, S. 55 ff.).

LOUDON, *Lettre au Professeur Jameson, sur une visite à la vallée de la Mort dans l'île de Java, datée du* 4 *Septembre* 1830 (*Archiv. de Botanie* par GUILLEMIN, 1833, p. 280).

[Is eene vertaling uit het *Edinb. Philos. Journal*, 1832, Vol. I, p. 102.]

H. G. NAHUYS, *Verhaal van een togtje naar de vallei van Sello en den Merapi, in* 1820 (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. I, bl. 127—134).

P. VAN OORT en S. MULLER, *Aanteekeningen gehouden op eene reize over een gedeelte van het eiland Java* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. XVI, bl. 83—156).

J. D. P., *Journal of an excursion to the native provinces of Java in the year* 1828, *during the war with Dipo Negoro* (*Journ. of the Ind. Archip.* Vol. VII, p. 1 ff., 138 ff., 225 ff., p. 358 ff.; Vol. VIII, p. 80 ff., 158 ff.).

VAN PREHN en NAHUYS, *Togtje naar den berg Lawoe in Augustus* 1818 (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. I, bl. 25—28).

C. R., *Fragment uit een ongedrukt reisverhaal* (*de Oosterling*, Dl. II, St. 1, bl. 42—50).

J. C. M. RADERMACHER (*Fragmenten uit de journalen van*), *betreffende de Bataviasche Bovenlanden en de Preanger Regentschappen* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1856, Dl. II, bl. 161—180).

J. RIGG, *A trip to Probolinggo* (*Journ. of the Ind. Archip.* Vol. II, p. 538—563, 661—672).

J. RIGG, *Tour from Sourabaya, through Kediri, Blitar, Malang, Antang and Passuruan, back to Sourabaya* (*Journ. of the Ind. Archip.* Vol. III, p. 75 ff., 193 ff., 235 ff., 494 ff., 535 ff.).

D. S., *Togt naar den Penangoengan* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. I, bl. 43—47).

E. SELBERG, *Reise nach Java* (in het Tijdschrift

Der Freihafen, Gallerie von Unterhaltungsbildern, 1841, Hft. IV, S. 211 ff.; 1842, Hft. II, S. 198 ff.).

Dr. E. Selberg, *Reise nach Java und Ausflüge nach den Inseln Madura und St. Helena.* Oldenburg. 1846. 8°.

Dr. E. Selberg, *Reis naar Java en bezoek op het eiland Madura*, vrij vertaald door W. L. de Sturler. Amsterdam. 1846. 8°.

J. J. van Sevenhoven, *Java, ten dienste van hen die over dit eiland wenschen te reizen*, van Batavia tot Samarang (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. I, Dl. I, bl. 217—257; Jaarg. II, Dl. I, bl. 321—355).

J. E. Teysman, *Uittreksel uit een dagverhaal eener reis door Midden-Java* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. VIII, bl. 195—294).

* J. E. Teysman, *Uittreksel uit het dagverhaal eener reis door Oost-Java, Karimon-Java en Bali-Boleling* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XI, bl. 111—206).

Y., *Togtje naar het Tengersche gebergte* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. I, bl. 70—76).

Een togtje van Malang naar Ngantang, residentie Pasoeroeang, door een 2n Luitenant (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. II, bl. 138—152).

Togtje in Krawang, November 1826 (*Indisch Magazijn.* 1e Twaalftal, Dl. III, bl. 52—68).

Uitstapje van Poerworedjo naar den Goenong Wangie en de meer zuidoostelijk gelegen grenzen der residentie Bagelen (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VI, Dl. IV, bl. 380—396).

Reisje van Solo naar Patjitan (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VII, Dl. II, bl. 119—136).

Indrukken ontvangen op een togtje in de bovenlanden van Buitenzorg (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1852, Dl. II, bl. 433—437).

Losse aanteekeningen gehouden op eene reis over Java in 1839 (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1861, Dl. I, bl 171—188, 203—230).

A journal of a tour in the island of Java (*Asiat. Journ.* 1816, Vol. 1, p. 124 ff., 233 ff.).

Excursion dans l'île de Java (*Journ. d. Voyages*, 1823, Vol. XVII, p. 273 ss.).

Visit to Java (*Asiat. Journ.* New Series. 1833, Vol. X, p. 374 ff.).

Reise nach Java (*Geograph. Ephemeriden*, 1829, N°. XXIX, S. 258 ff., 289 ff.).

VII. Bevolking.

A. Statistiek der bevolking.

Bevolking van Java en Madura, uit de statistiek van 1832 (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. II, Dl. I, bl. 154—171).

P. Bleeker, *Bijdragen tot de statistiek der bevolking van Java* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. IX, Dl. I, bl. 39—41, 143—212, 321—366; Dl. II, bl. 97—136; Dl. IV, bl. 1—25).
[Hoofdzakelijk ook medegedeeld in *the Journ. of the Ind. Archip.* Vol. I, onder den titel: *Statistics of the population of Java.*]

P. Bleeker, *Algemeene staat der inlandsche bevolking op Java* over 1845—1848 (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1850, Dl. II, bl. 205).

P. Melvill van Carnbée, *Tableaux et documents statistiques relatifs à la population de l'île de Java* (*Moniteur des Indes*, 1847—48, p. 25—32).

Geboorten, huwelijken, echtscheidingen en sterfgevallen onder Christenen en Joden te Batavia van 1°. *October* 1828 *tot ult°.* 1829 (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. VI, bl. 110—112).

Geboorten, huwelijken en sterfgevallen onder de Europeanen en hunne afstammelingen te Batavia van 1816—1832 (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. VI, bl. 185—188).

B. Zeden, gewoonten, instellingen, kleederdragten.

E. Hardouin en W. L. Ritter, *Java, tooneelen uit het leven. karakterschetsen en kleederdragten van Java's bewoners, in afbeeldingen naar de natuur geteekend, benevens eene kaart van Java.* 's Gravenhage. 1855. 4°.

E. Dubois en Ritsema, *Types Indiens pris au marché à Sourabaya; dessinés d'après des figures qui se trouvent dans le Cabinet de Mr. D. Scheltema.* Haarlem. 1860 (5 gelithographeerde platen in kleurdruk).

F. van Boeckholtz, *Uittreksels uit eenige aanteekeningen nopens den Javaan in het oostelijk gedeelte van het eiland*, 1775 (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. VIII).

Bijdrage tot de kennis van de zeden en gewoonten der Javanen (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1852, Dl. II, bl. 257—280, 347—367, 393—422). Aanteekeningen op deze bijdrage (Ald. Jaarg. 1852, Dl. II, bl. 423—432). Vervolg (Ald. Jaarg. 1853, Dl. I, bl. 81—103).

Karakter der Javanen (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. II, Dl. II, bl. 212 v.).

H. Mac Gillavry, *Korte verhandeling of aanteekeningen omtrent den adelstand der Javanen* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. XVI, bl. 31—62).

* *De inlandsche adel in Nederlandsch Indië* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1855, Dl. II, bl. 397—404).

Javaansche titels (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VIII, Dl. IV, bl. 253—269).

C. F. Winter, *Titels der Javaansche grooten te Soerakarta* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. II, bl. 459—470).

C. F. Winter, *Instellingen, gewoonten en gebruiken der Javanen te Soerakarta* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. V, Dl. I, bl. 459—486, 564—613, 690—744).

C. F. Winter, *Regtspleging over de onderdanen van Z. H. den Soesoehoenan van Soerakarta* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VI, Dl. I, bl. 99—129, 368—399, 479—501).

R. de Filietaz Bousquet, *Korte beschrijving der Javasche regtbanken in de landen der Javasche Vorsten* (*Nederlandsche Jaarboeken van Regtsgeleerdheid en Wetgeving.* Dl. V, St. I, 1837).

J. F. W. van Nes, *Boedelscheidingen op Java volgens de Kitab Saphihi* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1850, Dl. II, bl. 257—261).

S. A. Buddingh, *Het hof te Soerakarta* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. I, Dl. II, bl. 410—415).

Mr. T. C. T. Deeleman, *De Nieuwjaarsdag te Soerakarta* (*Tijdschr. v. h. Delftsch Instituut.* Nieuwe Volgreeks. Dl. II, bl. 348—360).

Javaansche volksverlichting (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. II, Dl. I, bl. 129 v.).

F. C. Wilsen, *Bijgeloovigheden der Soendanezen* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. IV, bl. 465—487; Dl. VI, bl. 75—96; Dl. VII, bl. 45—66).

F. H. J. Netscher, *De voorspellingskunst uit de Woekoes van de Javanen* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. VI, bl. 511—534).

J. Hageman JCzn., *Overlevering omtrent de reuzen van den berg Patiajam* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. VI, bl. 275—278).

W. R. van Hoëvell, *Wreede strafoefeningen vroeger op Java in gebruik* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. III, Dl. I, bl. 168—171).

S. A. Buddingh en P. A. Schill, *Gebruiken bij Javaansche Grooten* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. III, Dl. II, bl. 239—245, 466—471).

Een warong (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1853, Dl. I, bl. 54—56).

Spelen en volksvermaken der Javanen. I. *Tijgergevecht* door W. R. van Hoëvell (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. III, Dl. I, bl. 298—312); II. *Javaansch tournooispel,* door S. A. Buddingh (Ald. Jaarg. III, Dl. II, bl. 246—252); III. *Javaansche komedie,* door S. A. Buddingh (Ald. Jaarg. IV, Dl. II, bl. 343—355).

[N°. I is ook vertaald medegedeeld in den *Moniteur des Indes,* 1847—48, p. 120—125.]

Deschamps, *Moeurs, amusements et spectacles des Javanais* (*Annales des Voyages,* 1807, Vol. I, p. 145 ss.).

E. Selberg, *Die Javanen* (*Der Freihafen, Gallerie von Unterhaltungsbildern.* 1842. Hft. II, S. 236 ff.)

J. Crawfurd, *Notes on the population of Java* (*Journ. of the Ind. Archip.* 1849, Vol. III, p. 42 ff.).

A. van Rijck, *Berigt wegens de zeden en gewoonten der opgezetenen van den berg Brama* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. VII).

(Spanoghe,) *De Heidenen of Badoewinen van Bantam* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. I, Dl. II, bl. 295—305).

W. R. van Hoëvell, *Bijdragen tot de kennis der Badoeïnen in het Zuiden der residentie Bantam* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VII, Dl. IV, bl. 335—430).

C. F. Winter, *Oorsprong van het zoogenaamde Kalang-volk,* in de Vorstenlanden (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. II, Dl. II, bl. 578—588).

Aquasie Boachi, Prinz von Ashanti, *Notizen über die Chinesen auf der Insel Java* (*Zeitschr. d. Deutschen Morgenl. Gesellsch.* Thl. IX, S. 808—823).

Aquasie Boachi, *Mededeelingen over de Chinezen op Java,* vertaling van het voorgaande stuk met aanteekeningen van J. Hoffmann (*Tijdschr. v. h. Delftsch Instituut,* Dl. IV, bl. 278—301).

Korte en eenvoudige beschrijving van de Tjembing of het zoogenaamd Doodenfeest der Chinezen, te Batavia (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. VI).

[Vertaald onder den titel: *Relation abrégée du Tien-bing, vulgairement appellée la Fête des Morts, chez les Chinois de Batavia* (*Journ. Asiat.* 1823, Vol. II, p. 236).]

* *Bijdrage tot de kennis van de wetten en instellingen der Chinezen in Nederlandsch Indië* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1853, Dl. I, bl. 241—255).

* J. Hoffmann, *Het Hemel-Aarde-Verbond, een geheim genootschap in China en onder de Chinezen in Indië* (*Tijdschr. v. h. Delftsch Instituut,* Dl. I, bl. 260—290).

* J. Pijnappel Gzn. en J. Hoffmann, *Bijdragen tot de kennis van de geheime genootschappen der Chinezen* (*Tijdschr. v. h. Delftsch Instituut,* Dl. II, bl. 127—147, 292—329).

C. De bevolking uit een politiek oogpunt beschouwd.

W. Bosch, *De vermeerdering van Java's bevol-*

king beschouwd als de grootste bron van rijkdom voor Nederland. Rotterdam. 1851. 8°.
(Kritiek hiervan in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1851, Dl. II, bl. 134—144).
W. Bosch, *De waarde van statistieke opgaven omtrent Java,* verdediging van bovengemelde brochure tegen het *Goudsch Kronykske* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1852, Dl. I, bl. 118—128).
H. J. Lion, *Analyse der cijfers en beschouwingen voorkomende in het werk „de ververmeerdering van Java's bevolking."* Rotterdam. 1852. 8°.

H. van Blommestein, *Java en de Javanen.* Batavia. 1851. 8°.

H. van Blommestein, *Vervolg op Java en de Javanen* (naar aanleiding van eenige aanmerkingen op het bovengenoemde geschrift in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1851, Dl. II, bl. 222 vv.). Zalt-Bommel. 1852. 8°.
W. Bosch, *Een verzoek aan den Heer van Blommestein* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1852, Dl. II, bl. 132—135).
W. Bosch, *De waarheid en de Heer van Blommestein* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1853, Dl. II, bl. 125—132).

Fr., *De Gouvernements-kultures op Java en de Javanen* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1856, Dl. I, bl. 138—142).

W. Bosch, *De welvaart der Javanen, volgens de ministeriële verslagen* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1857, Dl. I, bl. 365—406).

W. Bosch, *De vooruitgaande welvaart van Nederlandsch Indië, getoetst aan de tabellen van den Minister van Koloniën* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1857, Dl. II, bl. 348—356).

De welvaart der Javanen. Eene variatie op een oud thema (overgedrukt uit *Nederlandsch Indië, staat- en letterkundig Weekblad*). 1857.

W. Bosch, *Eene brochure over „de welvaart der Javanen," door hare eigen cijfers en argumenten gelogenstraft* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1857, Dl. II, bl. 357—383).

W. Bosch, *De vrije en gedwongen arbeid der Javanen feitelijk toegelicht* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1858, Dl. II, bl. 285—333).

Hermas, *Wat kan den Javaan tot vrijen arbeid vormen?* (overgedrukt uit den *Java-bode*). Batavia. 1859. 8°.

G. H. van Soest, *Vrije arbeid en de zedelijke ontwikkeling van den Javaan* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1860. Dl. I, bl. 299—306).

J. A. Caspersz, *Vermeerdert de landbouwende bevolking op Java?* (*Indisch Archief,* Dl. IV, bl. 66 vv.).

J. A. Caspersz, *Het pauperisme wel mogelijk onder de landbouwers op Java* (*Indisch Archief,* Dl. IV. bl. 135 vv.).

J. B. J. van Doren, *De Javaan in het ware daglicht geschetst, benevens eenige inlichtingen over het binnenlandsch bestuur op Java.* 's Gravenhage. 1851. 8°.
(Kritiek in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1851, Dl. II, bl. 434—436).

Licht- en schaduwbeelden uit de binnenlanden van Java, door de gebroeders Dag en Nacht. Leyden. 1854 en Amsterdam. 1855. 2e druk. Amsterdam. 1855, 1856. 3 Stukken. 8°.
J. F. G. Brumund, *Eenige opmerkingen over de „licht- en schaduwbeelden van de gebroeders Dag en Nacht."* Batavia. 1856. 2 Stukken. 8°.

Wat leert de ondervinding omtrent de arbeidzaamheid en vatbaarheid tot ontwikkeling van den Javaan, ook in betrekking tot de hem toegedachte ontheffing van verpligten arbeid (*Handd. en Geschriften van het Ind. Gen.* Dl. III, bl. 317—338).

Bijdrage over de arbeidzaamheid en vatbaarheid tot ontwikkeling van den Javaan (*Handd. en Geschriften van het Ind. Gen.,* Dl. IV, bl. 73—88).

* *De voor- en nadeelen van het Chinesche element in Nederlandsch Indië* (*Handd. en Geschriften van het Ind. Gen.* Dl. IV, bl. 209—237).

D. De Europesche bevolking.

W. L. Ritler, *De Europeanen in Nederlandsch Indië.* Leyden. 1856. 8°.

W. R. van Hoëvell, *De vrouwen op Java* (*Lakschmi* voor 1840, bl. 103—113).

Jeronimus (W. R. van Hoëvell), *Graven* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. IV, Dl. II, bl. 181—200).
(Handelt over de begraafplaatsen en graven der Europeanen te Batavia.)

Venduties te Batavia (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VII, Dl. I, bl. 402—420).

Y., *Eene vendutie in de bovenlanden* (*Biang-Lala,* Jaarg. I, Dl. II, bl. 60—77).

P. Knuttel Dzn., *De Indische dames* (*Warnasari* voor 1852, bl. 240—249).

G. N. D., *Type van een oudgast* (*Biang-Lala,* Jaarg. I, Dl. II, bl. 161—164); *Type van een baar* (Ald. bl. 78—84).

E. Varia.

* W. L. Ritter, *De slavenstand in Nederlandsch Indië* (*Lakschmi* voor 1840, bl. 125—145).
(Ook in zijne *Indische herinneringen,* enz. [zie bl. 492, 2e kol.], bl. 281—295).

* S. van Deventer, *Iets omtrent de slaven in*

Nederlandsch Oost Indië (*Warnasari* voor 1849, bl. 106—119).

De Koeli (*Lakschmi* voor 1841, bl. 142—148).

JERONIMUS (W. R. VAN HOËVELL), *Eene epidemie op Java en de cholera in Nederland.* Amst. 1849. 8°.

VIII. Schetsen van het leven op Java en van zijne geschiedenis, in romans en novellen.

G. H. NAGEL, *Schetsen uit mijne Javaansche portefeuille.* Amsterdam. 1828. 8°.

G. H. NAGEL, *Javaansche tafereelen.* Amsterdam. 1829. 8°.

C. S. W. VAN HOGENDORP, *Tafereelen van Javaansche zeden. Vier oorspronkelijke verhalen.* Amsterdam. 1837. 8°. (Vroeger reeds gedeeltelijk verschenen in den *Recensent, ook der Recensenten,* voor 1834).

(Kritiek hiervan, door W. R. VAN HOËVELL, in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. I, Dl. I, bl. 91—103.)

W. R. VAN HOËVELL, *Uit het Indische leven.* Zalt-Bommel. 1860. 8°.

(Van de stukken in dezen bundel verschenen *Veertien dagen, De Japansche steenhouwer* en *De Pedati* in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. IV; *Een togtje tienduizend voet hoog,* Ald. Jaarg. VI; *Het voorregt eener Europesche opvoeding* in de *Warnasari* voor 1848, allen onder den pseudonym JERONIMUS; voorts eene *Slavenvendutie* in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1853; *De suspekten in Nederlandsch Indië* en *Garebek Moeloed,* Ald. Jaarg. 1857; *Een oproer in Probolingo,* Ald. Jaarg. 1858; eindelijk de *Natuurtafereelen van Java* in *de Gids* voor 1850, *De tijger op Java,* Ald. voor 1852, *Een dorp en een berg,* Ald. voor 1855.)

(P. J. VETH, *De camera obscura van Jeronimus,* Kritiek van bovengenoemde stukken in *de Gids* voor 1860, Dl. II, bl. 760—780.)

W. L. RITTER, *Neef en oom. Een verhaal uit het leven van den Gouverneur-Generaal Abraham van Riebeek* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. III, Dl. II, bl. 637—686).

(Ook in des Schrijvers *Indische herinneringen, aanteekeningen en tafereelen.* Amsterdam. 1843. 8°. bl. 1—50.)

W. L. RITTER, *Sara Specx. Batavia in* 1629 (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. V, Dl. II, bl. 84—114, 196—216 .

(Ook in des Schrijvers *Nieuwe Indische verhalen en herinneringen,* enz. Batavia. 1845. Dl. I, bl. 3—51.)

W. L. RITTER, *Het Doodendal* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VII, Dl. II, bl. 338).

W. L. RITTER, *Pieter Erberveld, een verhaal uit de 18e eeuw* (*Lakschmi* voor 1840, bl. 8—43).

(Ook in des Schrijvers *Indische herinneringen, aantcekeningen en tafereelen.* Amsterdam. 1843. bl. 51—73.)

W. L. RITTER, *Jan Pekel alias Klein of de Melattie-krans. Een verhaal uit het leven van den Gouverneur-Generaal A. van Diemen* (*Lakschmi* voor 1841, bl. 95—136).

(Ook in des Schrijvers *Nieuwe Indische verhalen en herinneringen,* enz. Batavia. 1845. Dl. I, bl. 52—80.)

W. L. RITTER, *Hendrik H......d* (*Indische herinneringen, aanteekeningen en tafereelen.* Amsterdam. 1843. bl. 74—102).

W. L. RITTER, *Herinneringen uit vroeger jaren mijns levens. Het onverwacht bezoek* (*Warnasari* voor 1852, bl. 55—72).

W. L. RITTER, *Gods vergelding* (*Warnasari* voor 1852, bl. 178—200).

W. L. RITTER, *Keni Tamboehan of liefde en wraak* (*Warnasari* voor 1853, bl. 147—190).

AMBROSIUS, *De noodlottige dag, uit de papieren van een ambtenaar op wachtgeld* (*Warnasari* voor 1848, bl. 117—136).

AMBROSIUS, *De verloofden. Novelle* (*Warnasari* voor 1849, bl. 206—254).

AMBROSIUS, *Nolopatti. Eene vertelling* (*Warnasari* voor 1852, bl. 271—302).

AMBROSIUS, *Een gulden koper. Novelle* (*Biang-Lala,* Jaarg. I, Dl. I, bl. 255—304).

AMBROSIUS, *De zonderlinge tijgervangst* (*Biang-Lala,* Jaarg. I, Dl. II, bl. 254—264).

F. SEELIG, *Poelo Sirie, een verhaal uit den ouden tijd* (*Lakschmi* voor 1841, bl. 6—40).

KABENAREN, *Derde morgen na mijne aankomst te Batavia* (*Lakschmi* voor 1841, bl. 64—82).

Embok Djaïna, door Mr. C. VAN HEERDT *medegedeeld uit het dagboek van een afgestorven advokaat in Indië* (*Warnasari* voor 1848, bl. 177—204).

Gedenkschriften van een afgestorven advokaat in Nederlandsch Indië, medegedeeld door Mr. L. J. A. TOLLENS. I. *Houw Tiksoe of de valsche rijstmaat;* II. *De Kindermoord* (*Biang-Lala,* Jaarg. I, Dl. I, bl. 84—95, 265—286).

Mr. P. A. SCHILL, *Biedja, eene vertelling* (*Warnasari* voor 1848, bl. 231—240).

Mr. G. G. KOOL, *Aïssa, een verhaal* (*Warnasari* voor 1849, bl. 45—87).

A. J. CASPERSZ, *Ardie of het slagtoffer van Javaanschen minnennijd* (*Warnasari* voor 1851, bl. 90—112).

W. A. DUVELAAR VAN KAMPEN, *Eene paauwen-*

jagt te Tjiboenga (*Warnasari* voor 1851, bl. 3—19).

Moestaël, *Een ontbijt bij den Heer Notenkraker of het ongeluk van Baar te zijn* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. III, Dl. II, bl. 396—448).

F. U. van Hengel, *Vader Saptenno, fragment uit de onuitgegeven schetsen en verhalen van een predikant in Nederlandsch Indië* (*Warnasari* voor 1852, bl. 13—24).

Dokimastes, *De twee duizend pikols* (*Warnasari* voor 1852, bl. 108—153).

S. van Deventer, *Eene revolutie op Java, eene ware gebeurtenis* (*Warnasari* voor 1853, bl. 226—244).

Hoe ik naar Java kwam en hoe ik het te Batavia bij mijne aankomst vond (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1859, bl. 187—203).

Uit het soldatenleven op Java (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1860, Dl. I, bl. 107—120).

Een dag uit het leven van een Bataviaschen jager (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1860, Dl. II, bl. 154—163).

De wraak eens Keizers, 1640 (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1860, Dl. I, bl. 278—288).

Een oorlog op Java in 1706 (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1860, Dl. I, bl. 231—246).

Joh. C. Zimmerman, *Soesoehoenau Mangkoerat Mas, Java in* 1708 (*de Gids* voor 1852, Dl. I, bl. 453—475).
(Overgenomen in *Biang-Lala*, Jaarg. I, Dl. II, bl. 174—192.)

De dubbele teleurstelling, eene novelle vol zuchten en klagten, door een' Oosterling. Zalt-Bommel. 1849. 8°.

J. F. G. Brumund, *Garsia de Rongging* (*Indiana*, Dl. I, bl. 242—274); *De dochter van den Bekel* (Ald. Dl. II, bl. 115—135); *De Chinesche muil* (Ald. Dl. II, bl. 136—163).

IX. Kerkelijke Zaken.

W. R. van Hoëvell, *Javaansche Christenen te Soerabaja* (*Tijdschr. ter bevordering van Christ. zin in N. I.* 1846, St. IV, bl. 164—173).

J. Munnich, *Bezoek van de Javaansche Christengemeente te Sidokari in de residentie Soerabaja* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1849, Dl. II, bl. 403—408).

Bijbelverspreiding op Java (*Verzameling van berigten omtrent de Bijbelverspreiding*, uitgegeven door het Nederl. Bijbelgenootschap, N°. LXXXIX, Mei 1860).

J. F. G. Brumund, *Berigten omtrent de Evangelisatie van Java.* Uitgegeven door H. A. G. Brumund. Amsterdam. 1854. 8°.

D. J. ten Zeldam Ganswijk, *Iets over de Javanen in betrekking tot de evangelieprediking in oostelijk Java* (*Mededeelingen van wege het Ned. Zendelinggenootsch.* Dl. I, bl. 89—121).

S. E. Harthoorn, *Iets over den Javaanschen Mohammedaan en den Javaanschen Christen* (*Mededeelingen van wege het Ned. Zendelinggenootsch.* Dl. I, bl. 183—213).

Uit het dagboek van den Zendeling D. J. ten Zeldam Ganswijk (*Mededeelingen van wege het Ned. Zendelinggenootsch.* Dl. II, bl. 99—136).

Uit het dagverhaal van den Zendeling S. E. Harthoorn (*Mededeelingen van wege het Ned. Zendelinggenootsch.* Dl. II, bl. 137—171).

S. E. Harthoorn, *De zending op Java en meer bepaald die van Malang*, uit zijn *Jaarverslag van* 1857 (*Mededeelingen van wege het Ned. Zendelinggenootsch.* Dl. IV, bl. 105—137, 212—252).

J. N. Grimmius, *Depok en de Depokkers, eene bijdrage tot de kennis van de Inlandsche Christenen op Java* (*Warnasari* voor 1853, bl. 17—64).

J. F. G. Brumund, *Thans moeten wij den Javanen het Nieuwe Testament in handen geven* (*Indiana*, Dl. I, bl. 157—168).

J. F. G. Brumund, *De „waarschuwende stem uit de binnenlanden van Java tegen de Evangelisatie in Indië" aan waarheid en werkelijkheid getoetst* (*Indiana*, Dl. II, bl. 268—292).

* J. E. Jellesma, *Hoe kan op de beste wijze worden voorzien in de groote behoefte aan Evangelieverkondigers in Nederlandsch Oost Indië*, met een woord ter inleiding van de redactie (*Mededeelingen van wege het Ned. Zendelinggenootsch.* Dl. I, bl. 329—350).

Protestantische Missionen auf Java (*Basel. Magaz.* Th. III (1818); Th. XII, Heft. 1 (1827)).

W. R. van Hoëvell, *Inwijdingsrede gehouden in de nieuw gebouwde kerk te Cheribon 27 November* 1842, *voorafgegaan van een kort overzigt der Christ. gemeente aldaar.* Bat. 1843. 8°.

W. R. van Hoëvell, *De inwijding der Christenkerk te Serang, residentie Bantam*, 20 *September* 1846. Batavia. 1846. 8°.

W. R. van Hoëvell, *Afscheidsrede gehouden te Batavia in de Willemskerk, den* 6 *Augustus* 1848. Groningen. 1848. 8°.

F. U. van Hengel, *Kerkelijke bezoeken naar de Protestantsche gemeenten van Buitenzorg, de Preanger Regentschappen en Krawang in* 1854 (*Tijdschr. tot bevordering van Christ. leven in N. I.* Jaarg. I, Dl. I).

Verslag van het Nederlandsch Oost-Indisch Bijbelgenootschap. Batavia. 1832. 8°.

Verslag van het Javaansch medewerkend Zendelinggenootschap. Batavia. 1830. 8°.

Verslag van het verhandelde in de algemeene ver-

gadering van het Nederlandsch Oost Indische Bijbelgenootschap den 9den Julij 1846. Batavia. 1846. 8°.

Verslag voornamelijk van 1 *November* 1852 *tot* 31 *October* 1855 *van het Nederlandsch Oost Indisch Zendeling- en Bijbelgenootschap, erkend bij besluit van den Gouverneur-Generaal, dd.* 27 *October* 1852. Batavia. 1856. 8°.

---

* G. K. Niemann, *Inleiding tot de kennis van den Islam, ook met betrekking tot den Indischen Archipel.* Rotterdam. 1861. 8°.
(Over den Islam in den Indischen Archipel handelt de schrijver bl. 337—418).

Mohammedaansche feesten door Residenten gevierd (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1858, Dl. II, bl. 245—251).

R. Friederich, *De Hadjie* (*Warnasari* voor 1849, bl. 298—301).

Invloed der Hadji's op het volksleven der Javanen (*Handd. en Geschriften van het Ind. Gen.* Dl. VI, bl. 1—17).

X. Onderwijs. Opvoeding. Drukpers.

J. F. G. Brumund, *Het volksonderwijs onder de Javanen.* Prijs-antwoord, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in Oost-Indië. Batavia. 1857. 8°.
(Kritiek hiervan in het *Tijdschr. v. N. I.* Jrg. 1858, Dl. II, bl. 116—121, 185—190.)
P. J. Veth, *Het onderwijs der Javanen,* naar aanleiding van Brumund's *Volksonderwijs,* enz. (*de Gids* voor 1858, Dl. II, bl. 747—779).

J. Munnich, *Opleiding van Java's bevolking tot Christelijke beschaving.* Utrecht. 1848. 8°.
(Kritiek hiervan in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1849, Dl. I, bl. 286—289.)

Onderwijs en opvoeding der Javanen (*Tijdschr v. N. I.* Jaarg. 1849, Dl. II, bl. 275—287).

Het onderwijs op Java en de invloed daarvan op den toestand der bevolking (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1849, Dl. II, bl. 329—335).

J. A. Caspersz, *De voordeelen die Nederland kan verwachten van de beschaving van den Javaan* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1851, Dl. I, bl. 63—66).

Het onderwijs der Javanen (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1852, Dl. II, bl. 202—210).

De ambachtsschool te Soerabaja (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1858, Dl. I, bl. 129—149).

Verslag van den staat der ambachtsschool te Soerabaja over 1853 *en reglement der ambachtsschool* (*Tijdschr. v. Nijverheid in N. I.* Dl. I. Oorspronkelijke Bijdragen, bl. 145—159).

H. Wittich, *Iets over de opleiding van jonge lieden in het vak der boekdrukkerij bij de Lange en Comp. te Batavia* (*Tijdschr. v. Nijverheid in N. I.* Dl. I. Oorspronkelijke Bijdragen, bl. 70 v.).

Aanprijzing om de zoogenaamde inlandsche kinderen op Java te bezigen voor de beoefening der Chinesche taal (*Handd. en Geschriften van het Ind. Gen.* Dl. I, bl. 159—168).

---

* *De opvoeding van jongelingen in Indië* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. I, Dl. II, bl. 77—80).

* *De Oost- en West-Indische Opvoedings-Maatschappij* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1851, Dl. I, bl. 314—325).

* *De opvoeding van Indische kinderen in Nederland* (*Tijdschr. v. N, I.* Jaarg. 1851, Dl. II, bl. 125—133, 267—273).

* *Gedachten over de opvoeding in Nederland van Indische kinderen* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1855, Dl. II, bl. 247—259).

* *Statuten en jaarlijksche verslagen van de Oost- en West-Indische Opvoedings-Maatschappij sedert* 1850.
(Kritiek over de vier eerste verslagen, door H. J. Lion, in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1855, Dl. I, bl. 390—397.)

* S. L. W. van der Elst, *Iets over de opvoeding in Nederland van hier geborenen* (*Warnasari* voor 1851, bl. 23—35).

---

* *Bijdragen tot de kennis van den staat van het onderwijs in Nederlandsch Indië* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1849, Dl. I, bl. 149—158).

* W. R. van Hoëvell, *Het onderwijs in Nederlandsch Indië. Terugblik op* 1849 (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1850, Dl. I, bl. 61—80).

* *De openbare schoolexamens in Indië* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1850, Dl. I, bl. 227—237).

Middelbaar onderwijs op Java (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1851, Dl. I, bl. 406—413).

Onderwijs op Java (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1851. Dl. II, bl. 116—126).

* J. K. W. Quarles van Ufford, *Het onderwijs in Nederlandsch Indië* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1852, Dl. II, bl. 135—147).

* *Eene nieuwe stem in Indië* [te weten het *Indisch Schoolblad*] (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1853, Dl. I, bl. 440—444).

L. van Vliet, *Iets over het onderwijs op Java.* 's Grav. 1848. 8°.

Annual reports en *Jaarlijksche verslagen* van het *Parapattan-Weezengesticht* (*Parapattan Orphan Asylum*). Jaarlijks sedert 1834. Batav.

(Zie over het 17e verslag, 1850, het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1851, Dl. I, bl. 77 v., en over het 21e verslag, 1854, Ald. Jaarg. 1855, Dl. I, bl. 332 v.)

Weeshuis te Parapattan (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. II, Dl. II, bl. 141 v.).

S. A. BUDDINGH, *Weeshuis te Parapattan* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. III, Dl. II, bl. 253—259).

W. H. MEDHURST, *Parapattan Orphan Asylum* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. III, Dl. II, bl. 456—465).

F. SCHULTZE, *Eenige woorden over de opvoeding van kinderen van Europeanen bij inlandsche vrouwen in het algemeen, en van kinderen in de Weeshuizen in 't bijzonder* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. IV, Dl. I, bl. 101—113).

S. A. BUDDINGH, *Antwoord aan de Heeren Medhurst en Schultze* ter zake als boven (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. IV, Dl. I, bl. 229—236).

---

* Overzigt der *Algemeene Verslagen van het Schoolwezen in Ned. Indië* [zie bl. 491, 1e kol.] over 1850—1852, *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1854, Dl. II, bl. 208—212; over 1853, Ald. Jaarg. 1855, Dl. II, bl. 38—45; over 1854, Ald. Jaarg. 1856, Dl. II, bl. 50—60; over 1855, Ald. Jaarg. 1857, Dl. II, bl. 36—48; over 1856, Ald. Jaarg. 1858, Dl. I, bl. 299—314; over 1857, Ald. Jaarg. 1859, Dl. II, bl. 367—380 en Jaarg. 1860, Dl. I, bl. 46—54; over 1858 en 1859, Ald. Jaarg. 1861, Dl. I, bl. 315—329.

---

* A. C. OUDEMANS, *Bijdrage over Prinsen's leerwijze, in verband beschouwd met Onderwijs in Nederlandsch Indië* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. II, Dl. II, bl. 186—203).

E. DE WAAL, *Geschiedenis der Javasche Courant* (*Indisch Magazijn.* 1e Twaalftal, Dl. IV, bl. 43—73, 227—240).

W. R. VAN HOËVELL, *De drukpers en de Javanen. Aan Mr.* G. GROEN VAN PRINSTERER (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1851, Dl. I, bl. 149—157).

* *De drukpers in Indië* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1857, Dl. I, bl, 50—62).

* *Bloemenkransen voor 't reglement op de drukwerken* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1857, Dl. I, bl. 345—350; Dl. II, bl. 242—249).

Z. P., *Een Drukpersproces in Indië* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1860, Dl. II, bl. 21—61).

Gedenkboek der feestelijke vereeniging van oud-Studenten der Vaderlandsche Hoogescholen, gehouden te Batavia, 2 *Aug.* 1844. Bat. 1844. 8°.

NB XI. Administratie.

P. DE HAAN PZN., *Schetsen aangaande de landelijke administratie van Java, zoo als die geweest is, thans bestaat, en zoo als die in te rigten is.* Leyden. 1829. 8°.

C. F. E. PRAETORIUS, *Bijdrage tot de kennis van het binnenlandsch bestuur op Java* (*Indische Bij*, bl. 1—59).

J. D. VAN HERWERDEN, *Java, voorheen, tegenwoordig en in de toekomst, in verband met het concept op het beleid der regering in Nederlandsch Indië.* 's Hage. 1854. 8°.

(Kritiek hiervan in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1854, Dl. II, bl. 64—69.)

Bedenkingen op de brochure van den Heer van Herwerden „Java, voorheen," enz. (*Handd. en Geschriften van het Ind. Gen.* Dl. I, bl. 45—59).

* H. J. LION, *Hoe Indië geregeerd wordt.* 's Gravenhage. 1861. 8°.

* *Beschouwingen omtrent het bestuur van Nederlandsch Indië* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1850. Dl. I, bl. 352—357).

L. VITALIS, *Misbruiken in de administratie op Java* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1851, Dl. II, bl. 246—266).

* *Iets over het radikaal van Indisch ambtenaar* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1852, Dl. II, bl. 438—446).

T. L. R., *Iets over de misbruiken van inlandsche hoofden op Java* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1853, Dl. I, bl. 35—43).

* *Wat wordt er met opzigt tot Nederlandsch Indië gevorderd?* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1854, Dl. I, bl. 153—198).

* *De oppositie der Nederlandsch Indische ambtenaren tegen het voor Indië bestaande regeringsstelsel* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1854, Dl. I, bl. 327—332).

ARMINIUS, *Heerediensten en misbruiken* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1854, Dl. II, bl. 254—266).

* *De Minister van Koloniën en de Indische Regenten over het radikaal stelsel* (*Tijdschr. v. N. I*, Jaarg. 1857, Dl. I, bl. 275—285).

* *Vragen en raadsels* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1857, Dl. II, bl. 23—35).

Het ontslag van den Heer W. L. Ramack. Eene bijdrage tot de kennis der regtvaardigheid van de Indische regering. Zalt-Bommel. 1857. 8°.

(Kritiek hiervan in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg 1857, Dl. II, bl. 116 v.)

* *Eenige opmerkingen over het nieuwe besluit betrekkelijk het radikaal van Ambtenaar voor de Oost Indische dienst* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1859, Dl. I, bl. 492—499).

* *Artikel* 36 *van het Indisch regeringsreglement* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1859, Dl. II, bl. 216—219).

* *De liberale geest van* 1848 (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1860, Dl. I, bl. 145—155).

* *De noodzakelijkheid van eenen Raad van Koloniën* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1854, Dl. I, bl. 199—218).

* *Ontwerp-instructie en reglement van orde voor een Raad van Koloniën* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1854, Dl. I, bl. 273—281).

* *De provisionele instructie voor den Raad van Koophandel en Koloniën* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1854, Dl. II, bl. 317—321).

* *Het regeringsreglement voor Nederlandsch Indië* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1854, Dl. I, bl. 392—426).

* W. R. van Hoëvell, *Het voorloopig verslag der commissie van rapporteurs, betrekkelijk het wetsontwerp tot vaststelling van het regeringsreglement* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1854, Dl. I, bl. 427—436).

* *De officiële waarheid van den Minister van Koloniën in de Staats-Courant* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1858, Dl. I, bl. 150—157).

Het gemeenteleven op Java in de inlandsche en de Europesche maatschappij (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1858, Dl. I, bl. 233—240).

De tegenwoordige Assistent-Residenten op Java (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1858, Dl. I, bl. 334—337).

* *Kritische beschouwing van art.* 42 *van het reglement op het beleid der regering en van hetgeen daarover in de Tweede Kamer verhandeld is* (*Handd. en Geschriften van het Ind. Gen.* Dl. I, bl. 169—322).

* *Beraadslaging over art.* 55, *in verband tot art.* 56 *van het reglement op het beleid der regering* (*Handd. en Geschriften van het Ind. Gen.* Dl. II, bl. 8—34, 90—126).

* *Het stelsel van deportatie van misdadigers naar Nederlandsch Indië* (*Handd. en Geschriften van het Ind. Gen.* Dl. IV, bl. 309—389).

Het gemeenteleven der Javanen (*Handd. en Geschriften van het Ind. Gen.* Dl. V, bl. 293—318).

Over de heerendiensten, voornamelijk het oprigten van bruggen en andere werken van openbaar belang (*Eenige beschouwingen over Java.* Arnhem. 1861. 8°. bl. 49—52).

Mr. C. J. Keiser, *Handboek ten dienste der Residenten, Assistent-Residenten, Sekretarissen der residentiën en andere administratieve Ambtenaren, die, als zoodanig en uit kracht van hunne administratieve bediening op Java en Madura, regterlijke functiën uitoefenen.* Batavia. 1860. 8°.

(Kritiek hiervan in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1860, Dl. II, bl. 70—76.)

Bartholo, *De Ambtenaar bij het binnenlandsch bestuur in Oost-Indië, meer bijzonder de Kontroleur bij de landelijke inkomsten en kultures. Eenige losse schetsen en opmerkingen.* 's Gravenhage. 1861. 8°.

(Kritiek hiervan in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1861, Dl. I, bl. 253—262.)

Multatuli (E. Douwes Dekker), *Max Havelaar of de Koffijveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij.* Amsterdam. 1860. 2 Deelen. 8°.

P. J. Veth, *Multatuli versus Droogstoppel, Slijmering en Comp.* (*de Gids* voor 1860, Dl. II, bl. 58—82, 233—269).

De inlandsche hoofden en de bevolking op Java, naar aanleiding van *Max Havelaar* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1860, Dl. II, bl. 258—266).

Multatuli's Grieven (*Bataviaasch Handelsblad* voor 1860).

Recensiën in de *Tijdspiegel* (door Ds. de Keijzer), de *Konst- en Letterbode* (door Robidé van der Aa), de *Wetenschappelijke Bladen* (door J. T. Buijs).

Waarheen? Een woord aan de lezers van Max Havelaar. Leyden, 1860. 8°.

Indrukken van den dag, medegedeeld door Multatuli, N°. 1 en 2. Arnh. 1860. 8°.

De eenige instelling te Batavia in het belang van ongelukkige inboorlingen [het Collegie van Boedelmeesteren] (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1849, Dl. II, bl. 340—348).

A. A. Buyskes, *Over de Weeskamers en het Collegie van Boedelmeesteren te Batavia. Akademisch Proefschrift.* Leyden. 1861. 8°.

(Kritiek hiervan in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1861, Dl. I, bl. 186—190.)

XII. Landverkoop, Landbezit, Landverhuur.

F. C. J. van Swieten, *De verkoop van landerijen op Java verdedigd tegen W. L. de Sturler, of antwoord op de „Vlugtige aanteekeningen op de „Beschouwingen over Ned. Ind.""* [zie bl. 505, 1e kol.]. Tiel. 1847. 8°.

F. C. J. van Swieten, *De nieuwe bedenkingen tegen den verkoop van landerijen op Java opgelost.* Zalt-Bommel. 1848. 8°.

Mr. G. J. Sieburgh, *Verkoop van landerijen op Java, aan regten getoetst.* 's Grav. 1848. 8°.

Mr. J. F. W. van Nes, *Eenige denkbeelden over den verkoop van landerijen op Java.* 's Gravenhage. 1848. 8°.

L. van Vliet, *Verkoop van Indische do-*

meinen, een woord aan Mr. J. F. W. van Nes. 's Gravenhage. 1848. 8°.

Nota van den Heer Baron SLOET TOT OLDHUIS aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal, betreffende het dekken van het tekort over 1848 en 1849 door den verkoop van landerijen op Java, Beantwoording dier nota door Z. Exc. den Minister van Koloniën en nieuwe Nota van den Heer SLOET tot beantwoording van den Minister (officiële stukken in het *Bijblad* der *Staats-Courant* voor 1849).

Mr. J. F. W. VAN NES, *Over grondeigendom en landverkoop op Java, naar aanleiding der nota van den Heer Sloet tot Oldhuis.* 's Gravenhage. 1849. 8°.

J. D. VAN HERWERDEN, *Bedenkingen tegen de nota van Mr. Baron W. A. Sloet tot Oldhuis over den verkoop van gronden op Java.* Groningen. 1849. 8°.

(Kritiek hiervan in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1849, Dl. I, bl. 357—367.)

Brief van een ingezeten te Batavia, aan den Heer Mr. Sloet tot Oldhuis, over den landverkoop op Java. 's Gravenhage. 1849. 8°.

W. R. VAN HOËVELL, *Bedenkingen tegen de mededeelingen van den Minister van Koloniën aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal, omtrent den verkoop van landen op Java.* Groningen. 1849. 8°.

's Rijks gronden in Indië zonder verkoop aanwendbaar ter voorziening in het tekort van 's lands geldmiddelen en tot opbeuring der algemeene welvaart. 's Gravenhage. 1849. 8°.

ALSTORPHIUS GREVELINK, *Heeft Nederland het regt Oost-Indische domeinen te verkoopen en de opbrengst van dezen verkoop te storten in de Nederlandsche schatkist?. Is zoodanige handeling in het belang van Nederland en van hare Koloniën* (*Tijdschr. der Maatschappij ter bevordering van Nijverheid,* Dl. XIII, St. 3).

Het individueel sawah-bezit in de residentie Bantam (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1849, Dl. I, bl. 401—405).

J. W. H. SMISSAERT, *Een woord over de nota van den Heer Sloet tot Oldhuis, dienende tot beantwoording van de mededeeling, door den Minister van Koloniën, in de zitting der Tweede Kamer van* 14 *Maart* 1849 *gedaan.* Leyden. 1850. 8°.

(Kritiek hiervan in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1850, Dl. I, bl. 134—147.)

Baron NAHUYS VAN BURGST, *Partikulier landbezit op Java* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1850, Dl. I, bl 114—121).

Het verhuren van landerijen aan Europeanen in de Vorstenlanden van Soerakarta en Djokjokarta (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1850, Dl. I, bl. 275—295).

Baron NAHUYS VAN BURGST, *Beschouwingen over den tegenwoordigen toestand van Java* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1850, Dl. II, bl. 119—125).

Over het partikuliere landbezit op Java en *Over de oorzaken der ongunstige uitkomsten, welke de ontginningen van woeste gronden in de residentie Samarang hebben opgeleverd* (*Eenige beschouwingen over Java.* Arnhem. 1851, bl. 1—37).

Het verhuren van woeste gronden op Java (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1851, Dl. I, bl. 28—34).

Het oordeel van den Heer Elout over de landverhuringen in de Vorstenlanden (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1851, Dl. II, bl. 43—58).

Het verkoopen van landen op Java, beoordeeld door eene Gouvernements-kommissie (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1852, Dl. I, bl. 373—410).

* *De algemeene verordening omtrent het verhuren van Gouvernements-gronden in Indië* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1856, Dl. II, bl. 181—191).

Huurkontrakten van woeste gronden op Java (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1856, Dl. II, bl. 386—394).

Het bezoldigen van inlandsche Hoofden in sawah's der bevolking (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1857, Dl. I, bl. 286—290).

S. KEYZER, *Beschouwingen over het landbezit op Java, ter overweging voorgesteld aan Dr. W. R. van Hoëvell.* 's Gravenhage. 1858. 8°.

J. F. G. BRUMUND, *Het landbezit op Java* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1859, Dl. I, bl. 49—56, 87—104).

De landverhuur in de rijken van Soerakarta en Djokdjokarta (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1859, Dl. I, bl. 65—86).

Aanteekeningen op het nieuwe reglement op den landhuur in de Vorstenlanden (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1859, Dl. I, bl. 173—186).

Het individueel landbezit op Java en het landelijk stelsel (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1859, Dl. I, bl. 243—255).

Beraadslaging over de vraag of het afstaan van woeste gronden op Java zal kunnen medewerken tot bespoediging der door de wet gewilde wijziging van het kultuurstelsel (*Handd. en Geschriften van het Ind. Gen.* Dl. II, bl. 288—336).

[Van het *Viertal Verhandelingen* van J. H. Graaf VAN DEN BOSCH is N°. II, *Over den verkoop van gronden op Java,* zoo veel ik weet, niet verschenen.]

XIII. Financiën. Belastingen.

L. VAN VLIET, *Autocratie, of het bij de Indi-*

sche regterlijke magt aanhangig proces tegen de Javasche bank. Rotterdam. 1846. 8°.

J. H. Graaf van den Bosch, *Viertal Verhandelingen. I. Over het betaalmiddel op Java.* 's Gravenhage. 1850.

(Kritiek hiervan door Dr. Dassen in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1853, Dl. II, bl. 368—372.)

Iets over de opiumpacht op Java. Zalt-Bommel. 1853. 8°.

(Kritiek hiervan in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1853, Dl. II, bl. 470—473.)

Eenige aanteekeningen en beschouwingen omtrent het in Kediri vigerende stelsel van belastingen tot en met 1844 (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1849, Dl. II, bl. 56—61).

* *Het batig slot van de Indische administratie* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1850, Dl. I, bl. 134—147).

De landelijke inkomsten op Java (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1850, Dl. II, bl. 239—255).

De lombardpacht op Java (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1850, Dl. II, bl. 338—347).

Opmerkingen omtrent het zoutmonopolie op Java (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1851, Dl. II, bl. 100—115).

L. Vitalis, *Over de pachten in het algemeen, de onzedelijkheid van sommige en de verdrukking waaraan de overmatige misbruiken van andere de Javasche bevolking bloot stellen* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1851, Dl. II, bl. 365—386).

Een verondersteld deficit (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1854, Dl. I, bl. 219—222).

De invoer van opium in de Preanger-regentschappen verboden (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1856, Dl. II, bl. 226—247).

Eene stem uit Java over de pandjes- of lombardhuizen in Nederlandsch Indië (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1857, Dl. II, bl. 231—241).

* *De uitvoering der muntwet in Nederlandsch Indië* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1857, Dl. II, bl. 304—312).

* H. J. Lion, *De eerste September* 1857. *Regeling van het muntwezen in Nederlandsch Indië,* Batavia. 1857. 8°.

(Kritiek hiervan in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1857, Dl. II, bl. 384 v.)

* *De discussiën in de Tweede Kamer over het plan van den Heer H. J. Lion om den koers der duiten te verminderen* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1858, Dl. I, bl. 15—26).

W. Bosch, *De zoutkwestie op Java nader toegelicht* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1859, Dl. I, bl. 168—172).

* V. L., *De begrooting van Indië en de grondwet* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1859, Dl. II, bl. 216—219).

* *Opium en de opiumpacht* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1860, Dl. II, bl. 100—111).

J. J. Hasselman, *Nota over de opiumpacht op Java* (*Handd. en Geschriften van het Ind. Gen.* Dl. V, bl. 18—36).

Memorie over de werking der opiumpacht op Java (*Handd. en Geschriften van het Ind. Gen.* Dl. V, bl. 107—179).

XIV. Kolonisatie.

J. P. van der Hucht, *Betoog ter aanprijzing eener kolonisatie van Nederlanders naar Java.* Amsterdam. 1843. 8°.

J. P. van der Hucht, *Beantwoording van tegen de kolonisatie gemaakte bedenkingen.* Amsterdam. 1844. 8°.

(Kritiek hiervan in de *Bijdragen tot de kennis der Ned. en vreemde koloniën,* Jaarg. 1845, bl. 62—65.)

E. C. Enklaar, *Het koloniseren met Nederlanders op Java en het tegenwoordig kultuurstelsel, beschouwd uit het oogpunt van belang en van menschelijkheid.* Kampen. 1857. 8°.

(Kritiek hiervan en der brochure van den Heer van Diggelen [zie bl. 506, 2e kol.] in de *Nieuwe Recensent* voor 1858, door W. Q., en in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1858, Dl. II, bl. 46—48.)

* *Over het aanleggen van Europesche volkplantingen in Indië* (*Eenige beschouwingen over Java.* Arnhem. 1851. bl. 53—64).

[Van het *Viertal Verhandelingen* van J. H. Graaf van den Bosch is N°. IV, *Over Europesche kolonisatie in Nederlandsch Indië,* zoo veel ik weet, niet verschenen.]

XV. Communicatiën.

* *De spoorwegen en telegrafen in Britsch en in Nederlandsch Indië* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1853, Dl. I, bl. 278—286).

Een spoorwegplan van Samarang naar Kadoe en de Vorstenlanden (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1859, Dl. II, bl. 215—242).

Spoorwegen op Java (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1859, Dl. II, bl. 226—230).

De concessie tot den aanleg van een spoorweg van Samarang naar de Vorstenlanden (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1861, Dl. I, bl. 301—308).

---

* *De versnelde en geregelde gemeenschap met de Nederlandsche bezittingen in Oost en West Indië* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1855, Dl. I, bl. 35—41).

* *Stoomvaart in Indië* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1857, Dl. II, bl. 250—253).

* *Stoomvaart naar Indië* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1859, Dl. II, bl. 193—199).

XVI. Militaire aangelegenheden.

* *Naar Neêrlandsch Indië! Aanwijzing hoe men zich voor het leger in Indië kan verbinden*, enz. 's Gravenhage. 1861. 8°.

* *Het werven van inlandsche soldaten in Indië* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1852, Dl. II, bl. 60—63).

* *Verbetering van het lot van den Indischen soldaat* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1853, Dl. I, bl. 161—170).

* *De vreemdelingen in het Indische leger* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1853, Dl. I, bl. 346—349).

* *De instruktie van den Kommandant des legers in Nederlandsch Indië met aanmerkingen en beschouwingen daartoe betrekkelijk* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1853, Dl. II, bl. 8—24).

* *Een Directeur-Generaal van Oorlog in Indië* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1854, Dl. I, bl. 103—113).

* *De militaire fondsen in Oost Indië* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1854, Dl. I, bl. 333—336).

* *Brieven aan den Redacteur van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, over eene zaak die alle Officieren ter harte gaat* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1854, Dl. II, bl. 303—316).

* *Redenen van ontevredenheid bij het Indische leger* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1855, Dl. I, bl. 11—16).

* *Wat verlangt het leger en wat doet men voor het leger?* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1855, Dl. I, bl. 91—99).

* *Sympathie voor het Indische leger* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1855, Dl. I, bl. 210—224).

* *De discipline aan boord bij de suppletietroepen voor de koloniën* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1855, Dl. I, bl. 322—331).

* *Iets over het overplaatsen van Officieren uit het Nederlandsche in het Indische leger* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1855, Dl. I, bl. 386—389).

De inlandsche wapening op Java (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1856, Dl. I, bl. 1—6).

* *De sociale positie van den Officier in Indië* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1856, Dl. I, bl. 266—287).

* *De toestand van den Europeschen soldaat in Indië* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1856, Dl. I, bl. 439—443).

* *Koloniale werving* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1857, Dl. I, bl. 329—337).

* *Fragment van een brief door een Indisch Officier aan een zijner kameraden in 't moederland* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1858, Dl. I, bl. 97—108).

* *Op welke waarborgen tegen de verkorting hunner regten mogen de Officieren van het Indisch leger aanspraak maken* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1858, Dl. I, bl. 158—164).

* *Iets over het korps Officieren van administratie bij het Indische leger* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1861, Dl. I, bl. 111—115).

* *Open brief over de geneeskundige dienst in Nederlandsch Indië* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1861, Dl. I, bl. 172—185).

* *Die Deutschen Soldaten in Niederländisch-Indiën* (*Das Ausland*, 1860, N°. 52, S. 1240 ff.).

* *De Duitschers in het Indische leger* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1861, Dl. I, bl. 309—314).

* *Het leger in Nederlandsch Indië* (*Handd. en Geschriften van het Ind. Gen.* Dl. VII, bl. 174—228).

XVII. Handel.

[Zie, wat de Officiële Statistieken betreft, bl. 419, 1e kol.]

Placaat van de tollen door J. Pzn. Koen gesteld op de inkomende en uitgaande goederen, alsmede van de betaling op de tappers (*Tijdschr. v. h. Delftsch Instituut*, Dl. III, bl. 187—192).

H. D. Campagne, *Java, zijnde een kort overzigt van deszelfs waardij en handel, met betrekking tot Nederland.* 's Grav. en Amst. 1815. 8°.

P. de Haan Pzn., *Het handelstelsel van Java, met koophandel, scheepvaart en fabriekstaat van Nederland in verband gebragt.* Leyden. 1825. 8°.

* W. P., *Aanmerkingen op het officiëel verslag van den handel, de scheepvaart en de in- en uitgaande regten op Java en Madura over het jaar* 1826 (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal. Dl. V, bl. 20—56).

Jaarlijksche invoer op Java en Madura en jaarlijksche uitvoer van daar over de jaren 1823—1832 (*de Oosterling*, Dl. I, tabellen tegenover bl. 236).

Tableaux comparatifs des principaux articles du commerce de Java et Madura, 1825 *à* 1844 (*Moniteur des Indes*, 1846—47, p. 116, 117).

J. J. Belinfante, *Commerce et navigation de Java et Madura en* 1845 (*Moniteur des Indes*, 1846—47, p. 181—190, 218 s.).

J. J. Belinfante, *Tableaux détaillés du commerce et de la navigation de l'île de Java pour l'année* 1846 (*Moniteur des Indes*, 1847—1848, p. 400 ss.).

L. W. Meijer, *Tableau van den uitslag van eenige verzendingen van arak, eerste soort, naar*

Holland, in de jaren 1816 *en* 1817 (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. II, bl. 36—40).

Staat van in- en uitgaande regten, geheven te Batavia van 1816—1824 (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. II, tegenover bl. 194).

Staat des handels te Batavia, 1827 (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. III, bl. 108—110).

Publieke verkoop van koperen munt te Batavia in Julij 1828 (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. V, bl. 89—99).

Handelsblad van Nederlandsch Indië. Koffijprodukt der Preanger. Lijnwaden (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. V, bl. 133—139).

De toestand en de vooruitzigten van den handel te Samarang, voornamelijk in het jaar 1850 (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1852, Dl. I, bl. 334—351).

Overzigt des handels te Samarang gedurende het jaar 1850. *Uitgegeven door de Handelsvereeniging te Samarang.* Samarang. 1860.
(Kritiek hiervan in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1860, Dl. II, bl. 204—210.)

NB — XVIII. Kultuurstelsel en vrije arbeid.

C. F. E. Praetorius, *Gedachten omtrent noodzakelijk geworden verbeteringen in het stelsel van kultuur op Java* (*Ind. Bij*, Jaarg. 1843, bl. 78—102).

Opmerkingen omtrent gedane voorstellen tot verbetering der financiën, door middel van uitbreiding der kultuur enz. op Java (*Ind. Bij*, Jaarg. 1843, bl. 510—663).

De tegenwoordige toestand van het kultuurstelsel op Java (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1850, Dl. II, bl. 106—118).

J. H. Graaf van den Bosch, *Viertal Verhandelingen.* III. *Over het stelsel van cultures, en de verbeteringen welke thans in de uitvoering daarvan zouden kunnen worden gebragt.* 's Gravenhage. 1851. 8°.

De Heer Launy over den toestand van Java (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1851, Dl. II, bl. 35—42).

De financiële resultaten van 's Gouvernements landbouw en handel (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1853, Dl. II, bl. 1—7).

L. Vitalis, *De invoering, werking en gebreken van het stelsel van kultures op Java.* Zalt-Bommel. 1851. 8°.
(Kritiek hiervan in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1851, Dl. II, bl. 200—207.)

Is er dwang noodig om den Javaan te doen produceren voor den Europeschen handel? (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1852, Dl. II, bl. 68—80).

Vrije arbeid in de residentie Cheribon (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1853, Dl. I, bl. 201—207).

Verhooging van arbeidsloon op Java (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1853, Dl. II, bl. 120—124).

Het stelsel van partikuliere industrie in verband met de welvaart van de Javaansche bevolking (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1853, Dl. II, bl. 170—175).

H. J. Lion, *Onderzoek naar den vrijen arbeid, in verband met een onderzoek naar de mogelijkheid, om het kultuur- of dwangstelsel op Java door vrijen arbeid te vervangen* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1854, Dl. I, bl. 1—37, 81—123).

J. D. van Herwerden, *Is overgang tot vrijen landbouw op Java zonder slooping van het stelsel van kultuur nu reeds mogelijk?* 's Hage. 1854. 8°.
(Kritiek hiervan in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1854, Dl. II, bl. 136 v.)

R. W. J. C. Bake, *Kunnen en moeten er veranderingen gebragt worden in het kultuur-stelsel op Java?* Utrecht. 1854. 8°.
(Kritiek hiervan in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1854, Dl. II, bl. 137—140.)

J. Kruseman, *Het stelsel van kultuur en handel voor rekening van den Staat, vergeleken met een stelsel van vrijen arbeid en vrijen handel op Java.* 's Hage. 1584. 8°.
(Kritiek hiervan in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1855, Dl. I, bl. 172—176.)

P. et F. van den Broek, *Réflexions sur les changements apportés depuis* 1844 *au système des cultures à Java.* Paris. 1856. 8°.
(Kritiek hiervan in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1856, Dl. II, bl. 330—336.)

Java en Cuba (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1857, Dl. I, bl. 63—69).

F. H. van Vlissingen, *Hervorming van het kultuur-stelsel op Java in het welbegrepen belang van het Moederland en de Koloniën* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1858, Dl. II, bl. 37—46).

H. J. Lion, *Het kultuurstelsel en art.* 56 *van het regeringsreglement.* Batavia. 1858. 8°.
(Kritiek hiervan in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1859, Dl. II, bl. 129—132, 204—208.)

W. Bosch, *Statistieke uitkomsten van het kultuurstelsel op Java* (*Staat- en Staathuishoudkundig jaarboekje*, Jaarg. 1858, bl. 316—323).

R. W. J. C. Bake, *De vrije arbeid op Java, naar aanleiding der beraadslagingen van de Tweede Kamer in Febr.* 1859. Amst. 1859. 8°.

R. W. J. C. Bake, *Een woord over de verhooging van het plantloon op Java.* Amsterdam. 1858. 8°.

P. Vreede Bik, *De vrije arbeid te Soerabaja, getoetst aan de waarheid.* 's Grav. 1859. 8°.

(Kritiek hiervan in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1859, Dl. II, bl. 309—314.)

H. C. Bekking, *Eenige proeven tot wederlegging van de brochure onder den titel „de vrije arbeid te Soerabaja, getoetst aan de waarheid" van P. Vreede Bik.* 's Gravenhage. 1859. 8°.

Eenige opmerkingen over het kultuurstelsel (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1860, Dl. I, bl. 307—311).

G. H. van Soest, *Regeling van de uitgifte der kultuur-kontrakten bij de wet. Interpellatie van den Heer van Hoëvell* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1860, Dl. I, bl. 365—378).

G. H. van Soest, *Het kultuurstelsel en de verlenging van de suiker-kontrakten door den Minister van Koloniën* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1860, Dl. II, bl. 81—99).

Wat is waarheid? Vrije arbeid blijkens officiële stukken (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1860, Dl. II, bl. 164—180, 213—252).

G. H. van Soest, *De kruistogt tegen de vrijwillige nijverheid op Java* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1860, Dl. II, bl. 311—327).

W. R. van Hoëvell en W. Bosch, *De vrije arbeid op Java behandeld in Felix Meritis.* 's Gravenhage. 1860. 8°.

J. J. Hasselman, *Beschouwingen omtrent het kultuurstelsel, eenige andere Indische aangelegenheden en vrijen arbeid op Java.* Zalt-Bommel. 1860. 8°.

J. D. van Herwerden, *Indië's verderf, Neêrlands ondergang.* 's Gravenhage. 1860. 8°.

Bartholo, *Vrije kultuur en vrije arbeid op Java, in verband met art. 56 van het regeringsreglement en de publicatie van 1838.* 's Gravenhage. 1860. 8°.

J. R. Couperus, *Een woord ter gelegenheid der op handen zijnde ontmoeting der oud-Gouverneurs-Generaal J. J. Rochussen en Mr. A. J. Duymaer van Twist, op het veld van vrijen arbeid.* 's Gravenhage. 1860. 8°.

Salak, *De deugdelijkheid van het tegenwoordige cultuurstelsel op Java, tegenover het gewaagde en gevaarlijke van vrijen arbeid op groote schaal betoogd.* Amsterdam. 1860. 8°.

Beschouwingen van de suiker-contracten, het kultuurstelsel en het stelsel van vrijen arbeid op Java. 's Gravenhage. 1860. 8°.

C. H. F. Riesz, *Wat behoeft Java? Eenige denkbeelden over bestuur en arbeid.* 's Gravenhage. 1860. 8°.

C. H. F. Riesz, *De Tweede Kamer en hare zittingen van 27 April, 10, 11 en 12 Mei 1860.* 's Gravenhage. 1860. 8°.

C. H. F. Riesz, *De partikuliere industrie en de publicatie van 25 December 1860.* 's Gravenhage. 1861. 8°.

C. H. F. Riesz, *Het kultuurstelsel en art. 56 van het regeringsreglement.* 's Grav. 1861. 8°.

C. H. F. Riesz, *Het welzijn van Java, vooral van den Javaan, en het Moederland, besproken in Felix Meritis, 24 Januarij 1861.* 's Gravenhage. 1861. 8°.

W. R. van Hoëvell, *Dertienjarige beoordeeling van 't kultuurstelsel op Java* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1861, Dl. I, bl. 39—55; ook afzonderlijk afgedrukt. Zalt-Bommel. 1861. imp. 8°).

Java by an Anglo-Batavian (*Fraser's Magazine,* April 1861).

* J. D. van Herwerden, *Antwoord aan den Heer Dr. W. Bosch, naar aanleiding van zijn „Indië zoo als het geweest is en men het weêr zou willen hebben* [Zie bl. 506, 1e kol]. 's Gravenhage. 1860. 8°.

* W. Bosch, *Het antwoord van den Heer J. D. van Herwerden getoetst aan de feiten.* Arnhem. 1860. 8°.

XIX. Kulturen.

A. Rijst.

P. F. H. Fromberg, *Bemesting der rijstvelden* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1850, Dl. II, bl. 126—129).

De rijstkultuur op Java vijftig jaren geleden (*Tijdschr. v. h. Delftsch Instituut,* Dl. II, bl. 1—117).

H. A. Steyn Parvé, *Bijdragen tot de kennis van de rijstkultuur op Java* (*Tijdschr. v. h. Delftsch Instituut.* Nieuwe Volgreeks. Dl. I, bl. 399—440).

Over de landrente en de verbetering der rijstteelt op Java (*Eenige beschouwingen over Java.* Arnhem. 1851. 8°. bl. 42—48).

P. C. E. Carolus, *Bijdrage tot de kennis van den rijstbouw op Java* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1852, Dl. I, bl. 231—233).

* *Bijdragen tot de kennis van de voornaamste voortbrengselen van Nederlandsch Indië. I. De Rijst* (uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen). Amsterdam. 1860. 8°.

S. A. Buddingh, *Rijstcultuur in de ommelanden van Batavia* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. IV, Dl. II, bl. 432—457).

Opgave der verschillende padi-soorten, geteeld wordende op het land Bloeboer in Buitenzorg (*Tijdschr. v. Nijverheid in N. I.* Dl. I. Oorspronkelijke Bijdragen. bl. 80).

Rijstpelmolens (*Indisch Magazijn,* 2e Twaalftal, V, bl. 126—133).

P. J. Maier, *Scheikundig onderzoek van Java-rijst* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. V, bl. 195—202).

M. J. H. Kollman, *Nota omtrent de padisoorten welke in de afdeeling Pandeglang voorkomen* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XI, bl. 228—231).

B. Suiker.

C. Jacobi, *Om het toenemende houtgebrek der suikermolens in de bovenlanden te verhelpen* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. II).

A. Teisseire, *Verhandeling van den tegenwoordigen staat der suikermolens omstreeks de stad Batavia* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. V).

S., *Gebrek aan brandhout voor de suikermolens* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal. Dl. VI, bl. 125—127).

Een woord over de verbetering der suiker-fabrikatie op Java (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. III, Dl. II, bl. 472—476).

S. A. Buddingh, *Kultuur en fabrikatie der suiker op Java* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. IV, Dl. I, bl. 462—483, vergel. bl. 580).

W. de Vogel, *Iets over de suiker op Java* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. IV, Dl. II, bl. 369—372).

G. de Raadt, *Mededeeling omtrent cylinders c. a. voor suikermolens* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VI, Dl. I, bl. 567—570).

H. J. Lion, Aanmerkingen op het bovenstaande stuk (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VI, Dl. II, bl. 259—264; vergel. nog Dl. III, bl. 346 v.).

A. Pokrzywnicki, *Iets over de bereiding van kunstzwart* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VI, Dl. II, bl. 95 v.).

H. Bernard, *Het suikerrietsap* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VII, Dl. IV, bl. 215—221).

H. van Blommestein, *Over het verbeterde suikerfabrikaat op Java.* Batavia. 1843. 8°.

Beoordeeling door H. Bernard (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. V, Dl. II, bl. 487—489, en antwoord hierop, aldaar, bl. 673 v.).

H. J. Lion, *Beoordeeling der verhandeling „over het verbeterde suikerfabrikaat op Java"* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VIII, Dl. I, bl. 219—257).

H. van Blommestein, *Antikritiek op de kritische aanmerkingen van den Heer H. J. Lion.* (Aldaar, bl. 433—442).

H. van Blommestein, *Vermeerderde en verbeterde verhandeling over het suikerfabrikaat, alsmede eene beschrijving van een nieuw toestel tot suikerbereiding* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VIII, Dl. I, bl. 348—366; Dl. II, bl. 99—125).

H. J. Lion, Brief over deze verhandeling (Ald. bl. 130—132).

H. van Blommestein, *Suikerfabrikaat* (*Indisch Archief*, Dl. I, bl. 621—626).

T. Lucassen, *Resultaten verkregen bij de vier door stoom werkende fabrieken in de residentie Tagal, met de toestellen van Derosne en Cail* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VII, Dl. IV, bl. 57—95).

H. J. Lion, *De Heeren van Blommestein, Lucassen en de suikerfabrikatie* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VIII, Dl. IV, bl. 373—381).

Ontwerp van een nieuw suiker-kontrakt (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1854, Dl. II, bl. 124—135).

H. J. Lion, *Suikerfabrikatie, uitpersing van suikerriet, toestel van H. Bessemer* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1854, Dl. II, bl. 124—135).

F. s' Jacob, *Bedenkingen op de aanmerkingen der redactie over de „Proeve van een suikerkontrakt"* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1854, Dl. II, bl. 187—194).

H. J. Lion, *Eenige bedenkingen op het „Ontwerp van een nieuw suikerkontrakt"* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1854, Dl. II, bl. 195—206).

Het toestel van Bessemer (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1854, Dl. II, bl. 267).

De suikerkontrakten op Java (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1856, Dl. II, bl. 315—320).

Kultuurstelsel op Java. Suikerkultuur (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1856, Dl. II, bl. 375—385).

V. V., *De suikerkontrakten en de konkurrentie* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1857, Dl. I, bl. 407—416).

Een suiker-industrie-congres op Java (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1859, Dl. I, bl. 256—261).

Het Gouvernement en de suiker-produktie van Java (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1859, Dl. II, bl. 31—45).

De vrije arbeid bij de suikerkultuur in de residentie Cheribon (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1859, Dl. II, bl. 352—360).

G. H. van Soest, *De suikerregeling nader toegelicht* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1860, Dl. II, bl. 186—202).

G. H. van Soest, *Eenige denkbeelden over eene regeling der suiker-kultuur* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1861, Dl. I, bl. 19—32).

E. A. van Vloten, *De mededinging van de beetwortel- en rietsuiker-productie met betrekking tot het eiland Java.* Utrecht. 1853. 8°.

(Kritiek hiervan in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1852, Dl. II, bl. 227—249.)

E. van Voorthuysen Hzn., *Iets over de mededinging tusschen de koloniale en beetwortelsuiker* (*Tijdschr. v. Nijverheid in N. I.* Uittreksels uit Ned. en Buitenl. Tijdschr. Dl. II, bl. 33—74).

J. D. Kruseman, *Nota over de suikerkultuur op Java.* 's Gravenhage. 1852. 8°.

(Kritiek hiervan in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1852, Dl. I, bl. 289—293.)

F. s' Jacob, *Gedwongen en vrije suikerkultuur op Java.* Rotterdam. 1859. 8°.
(Kritiek hiervan in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1859, Dl. 1, bl. 129—132, 204—208.)

H. F. Morbotter, *De regeling der Gouvernements-suikerkultuur.* 's Hage. 1860. 8°.
(Kritiek hiervan in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1861, Dl. I, bl. 56—60.)

J. D. Fransen van de Putte, *De regeling en uitbesteding van de suiker-contracten op Java.* Goes. 1860. 8°.

Jhr. Mr. F. J. van Hemert, „*De uitbesteding van de suikercontracten op Java,*" *door den Heer Fransen van de Putte, beschouwd.* Amsterdam. 1860. 8°.

Suikerkultuur in Pasoeroean en Soerabaja (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. II, bl. 355—357).

P. F. H. Fromberg, *Verslag van de uitkomsten der Melsensproeven gedaan in de suikerfabriek Oedjong Roessi, residentie Tagal* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. III, bl. 783—794).

P. F. H. Fromberg, *Over den invloed van het suikerrietsap op de hoedanigheid der suiker* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. IV, bl. 179—192).

P. F. H. Fromberg, *De methode van den Heer Melsens ter bereiding van suiker* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. IV, bl. 193—197).

P. F. H. Fromberg, *Bijzonderheden omtrent de suikerkultuur op Java, naar statistische opgaven* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. V, bl. 97—152).

P. F. H. Fromberg, *Verslag van de uitkomsten der kultuur van suikerriet uit het oostelijk gedeelte van Java, hoofdzakelijk geschied in den proeftuin te Genteng in* 1852—1853 (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. VII, bl. 167—205).

P. F. H. Fromberg, *Verslag over de proeven met kultuur van suikerriet* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XII, bl. 1—85).

P. F. H. Fromberg, *Verslag van de uitkomsten van het chemisch onderzoek, hoofdzakelijk op het suikergehalte van verschillende suikerrietsoorten van Java, alsmede van eenige monsters zoogenaamde ampas* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XIII, bl. 135—188).

P. F. H. Fromberg, *Beantwoording der vraag, of het sap dat in de ampas terugblijft, meer suikerhoudend is, dan hetgeen men door persing reeds heeft verwijderd* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XIII, bl. 189—219).

P. F. H. Fromberg, *Verslag van het onderzoek van een aantal monsters ampas van suikerriet* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XIII, bl. 220—224).

P. F. H. Fromberg, *Verslag van de uitkomsten van eenige kultuurproeven met suikerriet* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XV, bl. 267—324).

P. F. H. Fromberg, *Verslag over de hoedanigheid van het sap van eenige soorten van suikerriet, gekweekt in den laboratorium-tuin* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XVII, bl. 1—12).

P. F. H. Fromberg, *Verslag van eene reeks van proeven met suikerrietsap in verband met de fabrikaadje* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XVII, bl. 176—242).

P. F. H. Fromberg, *Verslag van een bemestingsproef van suikerriet in den laboratorium-tuin* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XVII, bl. 259—261).

P. F. H. Fromberg, *Verslag van de uitkomsten van een vergelijkend chemisch onderzoek van twee suikerrietgronden* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XVII, bl. 388—402).
D. W. Rost van Tonningen, *Levensberigt van Dr. Fromberg* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XVI, bl. 393—402).

D. W. Rost van Tonningen, *Physisch en chemisch onderzoek der gronden van de suikerfabriek Wonopringo in Pekalongan* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XII, bl. 145—190).

D. W. Rost van Tonningen, *Chemisch en physisch onderzoek van een vijftigtal suikerrietgronden van de residentie Pasoeroean* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XVII, bl. 13—72).

D. W. Rost van Tonningen, *Scheikundige proeven in betrekking tot de suikerfabrikaadje op Java* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XXI, bl. 89—134).

Invloed van guano-bemesting in de suikerrietvelden der fabriek Wonopringo (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XVIII, bl. 142—151).

A. Baron Sloet tot Oldruitenborgh, *Over eene verbeterde wijze van uitpersing van suikerriet* (*Tijdschr. v. Nijverheid in N. I.* Dl. II. Oorspronkelijke Bijdragen. bl. 273—281).

Mrs. G. M. van der Linden, F. C. Donker Curtius en J. Faber van Riemsdijk, *Pleitredenen, gehouden voor den Hoogen Raad der Nederlanden, op* 15, 20 *September,* 11, 18 *en* 25 *October* 1854, *in de zaak van H. P. Hoevenaar, administrateur van de suikerfabriek Pangka, tegen de regering van Nederlandsch Indië geïntimeerde.* Zalt-Bommel. 1854. 8°.

Conclusie in de teregzitting van den Hoogen Raad der Nederlanden van 8 *December* 1854, *door den Procureur-Generaal genomen in de zaak van P. Hoevenaar, enz.* 's Gravenhage. 1855. 8°.

C. Koffij.

Invoering der koffijkultuur op Java 1700—1750 (*Tijdschr. v. h. Delftsch Instituut.* Nieuwe Volgreeks. Dl. II, bl. 53—71).

* W. L. de Stuerler, *Algemeene opmerkingen betreffende de teelt en behandeling der koffij in Nederlandsch Indië* (Overdruk uit het *Tijdschrift der Maatschappij ter bevordering van Nijverheid*, Dl. XXIII, St. 4). Haarl. 1860. 8°.

Iets over de eerste kultuur der Javasche koffij, voornamelijk in de vroeger onder dien naam bekende Jacatra- en Preanger-landen (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VI, Dl. II, bl. 86—94).

J. A. Caspersz, *Iets over den achteruitgang der koffijproduktie op Java* (*Indisch Archief*, Dl. II, bl. 241—244; Dl. IV, bl. 62).

J. A. Caspersz, *Nadeelen eener al te zorgvuldige bewerking der koffijtuinen* (*Indisch Archief*, Dl. III, bl. 69 vv.).

C. W. A. Nagel, *Opmerking omtrent de koffijkultuur in hooggelegen streken* (*Indisch Magazijn.* 1e Twaalftal, Dl. II, bl. 177—179).

K., *Verhooging van den prijs der koffij aan de planters te betalen* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1858, Dl. I, bl. 293—298).

De beste tijd en wijze om den koffijboom te snoeijen en te zuiveren (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. IV, bl. 107—110).

Koffijkultuur op Java (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. IV, bl. 111—114).

Over de koffijkultuur op Java (*Eenige beschouwingen over Java.* Arnhem. 1851. bl. 65—82).

P. F. H. Fromberg, *Uittreksel uit een verslag over de oorzaken der uitsterving van koffijboomen in de residentie Kadoe* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. III, bl. 195—228).

P. F. H. Fromberg, *Over het watergehalte in verschillende luchtdrooge koffijsoorten* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. III, bl. 497—535).

* *Koffijthee* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. VI, bl. 121—126).

* *Over het gebruik der koffijbladen op Sumatra* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. VI, bl. 370—375).

D. Thee.

Theekultuur in Britsch-Indië en op Java (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. I, Dl. II, bl. 423—446).

S. A. Buddingh, *Theekultuur in Ledok* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. II, Dl. I, bl. 355—360).

Eene wandeling in de thee-inrigting nabij Batavia (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. III, Dl. I, bl. 25—66, vergel. Dl. II, bl. 709).

Korte vergelijking van de theekultuur in China met die op Java (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VI, Dl. II, bl. 247—258).

* J. J. L. Jacobson, *Bijdrage tot de theekultuur*, aanhangsel tot zijne beide, bl. 504, 1e kol., vermelde handboeken (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. V, Dl. I, bl. 191—217).

A. Chatin, *Over de Java-thee*, vertaald en met aanteekeningen voorzien door A. J. D. Steenstra Toussaint (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. VII, bl. 289—308 en *Tijdschr. v. Nijverheid in N. I.* Dl. I. Uittreksels uit Ned. en Buitenl. Tijdschr. bl. 290—310).

(Het oorspronkelijk verscheen in *Journal de Pharmacie et de Chimie*, Juin 1853, p. 432.)

E. Tabak.

G. de Serière, *Instructie voor de teelt en bereiding van Havanah-tabak op Java* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. VI, bl. 177—185).

C. Vreede, *Iets over de tabaks-kultuur op Java* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. IX, Dl. I, bl. 213—224).

C. Vreede, *Tabakskultuur op Java* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1850, Dl. I, bl. 122—133).

W. Bosch, *De tabakskultuur en de welvaart der bevolking* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1853, Dl. I, bl. 256—265).

K., *De tabakskultuur en de vrije arbeid* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1855, Dl. II, bl. 145—152).

Iets over de tabakskultuur in de residentie Kadoe (*Tijdschr. v. Nijverheid in N. I.* Dl. I. Oorspronkelijke Bijdragen, bl. 71—73).

T., *De tabakskultuur en het regeringsreglement* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1856, Dl. I, bl. 298—302).

De tabakskultuur en de vrije arbeid (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1857, Dl. I, bl. 337—344).

De vrije arbeid bij de tabakskultuur in Rembang, volgens den Heer van Lawick van Pabst en volgens den Heer Rochussen (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1860, Dl. I, bl. 92—106).

De vrije tabakskultuur op Java (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1860, Dl. I, bl. 289—298).

G. H. van Soest, *De vrije arbeid in Rembang* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1860, Dl. II, bl. 62—69).

J. de Mol van Otterloo, *De vrije arbeid te Rembang en Kediri getoetst aan de waarheid.* Utrecht. 1859. 8°.

P. J. Veth, *De vrije tabakskultuur met den ondergang bedreigd* (*Zondagsblad*, maandelijksche uitgave, Julij 1860, bl. 1—19).

P. J. Veth, *Nog iets over de vrije tabakskultuur in Rembang* (*Zondagsblad*, maandelijksche uitgave, September 1860, bl. 6—23).

F. Indigo.

Indigokultuur, vooral in Pekalongan (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. IV, bl. 115—125).

G. van Beest Holle, *Verslag van een gehouden plaatselijk onderzoek omtrent de kultuur en bereiding van indigo door partikulieren in de residentie Djokjokarta* (*Tijdschr. v. h. Delftsch Instituut.* Nieuwe Volgreeks. Dl. III, bl. 98—116).

De indigo-kultuur van partikulieren en de officiële kultuur, hetzelfde verslag met vele aanteekeningen (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1860, Dl. II, bl. 1—20).

J. K. W. Quarles van Ufford, *De indigoteelt in de Vorstenlanden van Java en daar buiten* (Tijdschrift *de Economist* voor Mei 1860).

De indigo-planter in Djokjokarta en in de Gouvernementslanden (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1861, Dl. I, bl. 1—18).

Taroem-akar (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. III, bl. 166).

Indigo-fabriek op Tjiledoek (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. V, bl. 103—115).

J. E. de Sturler, *Indigo-kultuur en vervaardiging* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. VI, bl. 55—60).

C. M. Baumhauer, *Indigo van Tarom-Kambangan* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. VI, bl. 122).

F. D. J. van der Pant, *Over den invloed der indigo-kultuur op die der padi* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. IX, bl. 37—48, en *Tijdschr. v. Nijverheid in N. I.* Dl. II. Oorspronkelijke Bijdragen, bl. 107—118).

F. D. J. van der Pant, *Rapport over de indigofabrikatie in Djokdjokarta* (*Tijdschr. v. Nijverheid in N. I.* Dl. II. Oorspronkelijke Bijdragen, bl. 291—297).

G. Cochenille.

Handleiding voor het aankweeken van nopal en konzenilje (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. V, bl. 57—77).

H. J. Domis, *Entong-entong, lida-badak* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. V, bl. 116—121).

S. A. Buddingh, *Nopal-kultuur en cochenilleteelt op Java* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. IV, Dl. II, bl. 362—368).

L. Monod de Froideville, *Bijdragen tot de kennis van de nopal-kultuur en cochenille-teelt op Java* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. IX, Dl. II, bl. 207—284).

D. W. Rost van Tonningen, *De zoogenaamde witte stof, afgescheiden door het kochenille-insekt, scheikundig onderzocht* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. III, bl. 39—50).

H. Kina.

Kina-kultuur op Java (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. II, bl. 353 v.; Dl. III, bl. 343—345; Dl. XIV, bl. 230 v.).

F. Junghuhn, *Toestand der aangekweekte kinaboomen op het eiland Java, tijdens het bezoek van den Gouverneur-Generaal Pahud in* 1857 (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XV, bl. 23—138).

F. Junghuhn, *Voorloopige handleiding voor de proefkina-kultuur en aanteekeningen daarmede in verband staande* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XVIII, bl. 97—141).

Kinine uit de kina-aanplantingen op Java (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XVIII, bl. 452 v.).

F. Junghuhn en J. G. de Vrij, *De kinakultuur op Java op het eind van* 1859 (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XXI, bl. 177—283).

W. H. de Vriese, *De kinaboom uit Zuid-Amerika overgebragt naar Java, onder de regering van Willem III.* 's Gravenhage. 1855. imp. 8°.
(Kritiek hiervan in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1855, Dl. II, bl. 267—272.)

W. H. de Vriese, *De uitkomsten der kinakultuur in Nederlandsch Indië in* 1856. Amsterdam. 1857. 8°.

I. Kakao.

Kakaokultuur (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. IV, bl. 125—133).

H. W. van Waeij, *De kakaokultuur* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1861, Dl. I, bl. 104—110).

De kakaokultuur (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XX, bl. 289—320).

J. E. de Sturler, *Kakaokultuur* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. IV, bl. 157—162).

K. Kassave.

W. H. de Vriese, *Stukken over de overbrengst der West-Indische cassave naar Java, en mededeelingen over dit meelgevend gewas, ook in betrekking tot de voeding van den Javaan* (*Tuinbouw-Flora van Nederland en zijne overzeesche bezittingen*, 1855, bl. 223—261).

J. E. Teysmann, *Over de wenschelijkheid van de kultuur der zoete en bittere cassave op Java, vooral met het oog op mislukking der rijstkultuur* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. II, bl. 311—316).

D. W. Rost van Tonningen, *Scheikundig onderzoek van het kassave-meel* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. III, bl. 613—622).

P. F. H. Fromberg, *Scheikundig onderzoek van den wortel der kassave-plant van Java, in verband met zijne voedselwaarde en kultuur*

(*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. V, bl. 285—316).

D. W. Rost van Tonningen, *Verslag over de Westindische kassave, gevolgd door een scheikundig onderzoek van drie kassave-soorten* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. VII, bl. 271—283).

L. Djatihout.

Djatibosschen op Java (*Handd. en Geschriften van het Ind. Gen.* Dl. VI, bl. 18—36).

Aanteekeningen omtrent proeven welke in 1852 in den artillerie-constructiewinkel te Soerabaja met djatihout genomen werden (*Tijdschr. v. Nijverheid in N. I.* Dl. II. Oorspronkelijke Bijdragen, bl. 1—32).

D. Ples, *Onderzoek naar de zamenstelling eener witte stof, die zich in het hart en de scheuren van sommige djatiboomen afzet* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XV, bl. 345—348; vergel. Dl. XVI, bl. 185 v.).

M. Varia.

A. L. Weddik, *Proeve over de teelt van den kruidnagelboom op Java* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. III, Dl. I, bl. 413—418).

J. E. Teysmann, *Nog iets over de nagelteelt op Java* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. V, Dl. II, bl. 180—185).

(A. L. Weddik,) *De notenmuskaat-kultuur op Java* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. II, Dl. II, bl. 589—600).

P. F. H. Fromberg, *Berigt over een scheikundig onderzoek van muskaatnotenschillen, met het oog op hare bruikbaarheid* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XI, bl. 207—216).

Adriaans, *De kaneelkultuur n Krawang* (*Tijdschr. v. Nijverheid in N. I.* Dl. II, Oorspronkelijke Bijdragen, bl. 33—39).

J. C. Heijer, *Beschrijving der bereiding van kaneelolie*, op Java (*Tijdschr. v. Nijverheid in N. I.* Dl. II, bl. 40—42).

F. D. J. van der Pant, *Kunstmatige bevruchting der vanille te Buitenzorg* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. III, bl. 484 v.).

J. E. Teysmann, *Vanille-kultuur te Buitenzorg* (*Tijdschr. v. Nijverheid in N. I.* Dl. II. Oorspronkelijke Bijdragen, bl. 43 v.).

Arrow-root (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. VI, bl. 6—11).

Wijze van kultuur en bereiding der arrow-root te Depok (*Tijdschr. v. Nijverheid in N. I.* Dl. I. Oorspronkelijke Bijdragen, bl. 77—79).

H. J. Domis, *Katoenkultuur* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. IV, bl. 148—156).

D., *Javasch papier* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. VI, bl. 174—176).

De papierplant en het bereiden van papier op Java (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1858, Dl. II, bl. 175—178).

* J. E. de Sturler, *Eenige verwstoffen op Java en Sumatra* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. IV, bl. 162—167).

* H. W. van Waeij, *Het teelen van aspersiën in Nederlandsch Indië* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1860).

J. Hooyman en A. Teisseire, *Berigten over op Java gezaaide en geoogste tarwe* (*Verhandd. v. h. Batav. Gen.* Dl. V).

Handleiding tot de teelt en verdere behandeling van den wijnstok (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. V, Dl. I, bl. 145 vv.).

[Alleen de inleiding heeft betrekking tot den wijnbouw op Java.]

Opium op Java geteeld (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. V, bl. 84—94).

H. J. Domis, *Hennip op Java* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. V, bl. 16—20).

H. D. A. Smits, *Iets over de gambier-kultuur* op Java (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. III, bl. 485—487).

Olijfkultuur op Java (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. VI, bl. 35—37).

C. Swaving, *Over het slagen der kultuur van de dolichus uniflorus L. op Java* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. I, bl. 311 v.).

J. E. Teysmann, *Getah-pertja en andere getahsoorten in 's lands plantentuin te Buitenzorg* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. I, bl. 476 v.).

* J. E. Teysmann en S. Binnendijk, *Over eenige planten uit den Indischen Archipel, welke gezegd worden getah op te leveren* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. VI, bl. 115—122).

Produktie van gom-elastiek in Tjiriengin, residentie Bantam (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. III, bl. 642).

D. Ples, *Bijdrage tot de kennis der kajoepoetiolie* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XV, bl. 349—352).

K. W. van Gorkum, *Over de wiedjien of sesamumolie* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XVIII, bl. 343—350).

P. F. H. Fromberg, *Verslag over een chemisch onderzoek van den soerenbast* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XVII, bl. 317—346).

Maier, *Ricinusolie uit den plantentuin van het Groot Militair Hospitaal te Weltevreden* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. II, bl. 352 v.).

F. D. J. van der Pant, *Onderzoek van den katjang hidjoe* (*phaseolus radiatus E.*) *als een geschikt voedsel voor paarden, gevolgd van de*

analysen van drie grassoorten (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. IV, bl. 581—594).

J. J. Altheer, *Iets over arachis hypogaea* (*katjang tanah*) (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. VIII, bl. 127—136).

D. W. Rost van Tonningen, *Scheikundig onderzoek van het Guinee-gras, in verband tot zijne voedselwaarde voor het vee* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XI, bl. 257—278).

D. W. Rost van Tonningen, *Over de op Java aangekweekte sarsaparilla* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XV, bl. 1—22).

* S. Bleekrode, *De klappar-(kokos-)olie en hare verzending in den vorm van kalkzeep* (*Tijdschr. v. Volksvlijt*, 1857).

(Kritiek hiervan in het *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1850, l. I, bl. 112, 113.)

XX. Landbouw.

J. Hooyman, *Verhandeling over den tegenwoordigen staat van den landbouw in de ommelanden van Batavia* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. I, bl. 173—262; Dl. II, bl. 162—212; Dl. III, bl. 465—523).

De landbouw op Java (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. III, bl. 51—54).

Eerste verrigtingen der commissiën van landbouw. Nieuwe culturen op Java (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. III, bl. 78—83).

De koffij- en andere kulturen op Java, in 1827 (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. III, bl. 111—126).

[Over koffij-, thee-, kaneel- en zijdewormenteelt.]

* *Culturen op Java en Sumatra. Tweede verslag der hoofdcommissie van landbouw* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. III, bl. 146—164).

Indigo- en rijstkultuur. Regten van den Javaan (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. IV, bl. 133—148).

Algemeen rapport van de hoofdcommissie van landbouw aan den Commissaris-Generaal, van 31 Maart 1828 (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. IV, bl. 168—218).

[Handelt over rijst, koffij, suiker, indigo, peper, staartpeper, piment, tabak, katoen, kaneel, notenmuskaat, kruidnagelen, zijde, thee, kakao, wilde saffraan, druiven, kokosboomen, kamfer, benzoïn, djatihout, gambier, hennip, paat, vlas, tarwe en rogge.]

Aanteekeningen op het verslag van den landbouw op Java over 1828 (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. VI, bl. 127—140).

Produkten van den landbouw in de residentie Kediri (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1856, Dl. I, bl. 360—372).

H. W. van Waeij, *Ontginning van woeste boschgronden tot bouwland* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1858, Dl. II, bl. 26—36).

[Bevat bijdragen tot de kennis der koffij- en kaneelkultuur.]

H. W. van Waeij, *Bijdrage tot de kennis der kultuur van eenige handelsprodukten van Java* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1859, Dl. I, bl. 35—56).

[Is een vervolg van het vorige stuk en handelt over de kultuur van kakao, cochenille, kokosnoten en vanille.]

H. W. van Waeij, *Produkten van Java* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1860, Dl. I, bl. 1—12).

[Is een tweede vervolg en handelt over djati, bamboe, alang-alang en nipa.]

Tuin Du Bus (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. VI, bl. 38—40).

Botanische tuin te Weltevreden (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. I, bl. 91).

J. E. Teysmann, *'s Lands plantentuin te Buitenzorg in* 1850 (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. I, bl. 431—440).

* P. F. H. Fromberg, *Het nut der droogmaking van gronden ook in tropische landen* (*Indisch Archief*, Dl. IV, bl. 171 vv.).

P. F. H. Fromberg, *Over het stelsel van ondergrondsdrooging* (*drainage*) *en zijne toepasselijkheid voor het eiland Java* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. IV, bl. 517—572).

Vergaarbakken van regenwater op Java ten behoeve der kultures (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. IV, bl. 641—645; Dl. VI, bl. 174 v.; Dl. VII, bl. 338—342).

P. F. H. Fromberg, *Over de guano, haar oorsprong, chemische zamenstelling en werkzaamheid als meststof*, met het oog op Java (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. VI, bl. 63—84).

D. W. Rost van Tonningen, *Scheikundig onderzoek van eene meststof* (*guano*), *afkomstig uit de afdeeling Grissee* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. IX, bl. 157—168).

P. F. H. Fromberg, *Verslag over den aard en de bruikbaarheid der dierlijke meststof, aanwezig in de grot Poetjakwangi in Grissee* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. IX, bl. 169—190).

W. L. de Sturler, *Redevoering over de natuurlijke voordeelen van bodem en luchtstreek op Java, in betrekking tot den maatschappelijken toestand der bevolking van dat eiland.* Groningen. 1847. 8°.

* *De landhuishoudkundige congressen te Winschoten en Amersfoort, in betrekking tot den kolonialen landbouw* (*Handd. en Geschriften van het Ind. Gen.* Dl. VII, bl. 120—151, 244—294).

XXI. Kennis der natuur van Java.

A. In het algemeen.

* F. A. W. Miquel, *Natuurkundig onderzoek van Neêrlandsch Indië* (de Gids voor 1859, Dl. I, bl. 236—251; voor 1860, Dl. II, bl. 345—353).

G. Tradescant Lay, *Sketch of the natural history of Java* etc., *with some meteorological notes* (*Chinese Repository*, 1837, Vol. VII, p. 449—460).

Th. Horsfield, *The natural history of Java, including besides the Flora Javana, a detailed account of the zoölogy and mineralogy of that interesting island.* London. 1817.

Fr. Junghuhn, *Reise durch die Insel Java, ein Versuch die Physiognomie der Natur Java's zu schildern* (Lüdde's *Zeitschrift für vergl. Erdkunde.* 1842. 1e Jaarg.).

Ph. Wirtgen, *Mittheilungen aus Java von Fr. Junghuhn, aus seinen Briefen zusammengestellt.* 1837. 8°.

H. Zollinger, *Iets over de natuurlijke geschiedenis van Madoera* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XVII, bl. 243—248).

---

* H. D. A. Smits, *Over de getijden in Nederlandsch Indië* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. II, bl. 365—387).

B. Astronomische plaatsbepaling.

F. A. A. Gregory, *Lengtebepaling van den tijdbal te Batavia* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VII, Dl. I, bl. 397—401).
(Vertaald onder den titel: *Détermination de la longitude de l'Uitkijk* etc. in den *Moniteur des Indes*, 1846—47, p. 9 s.)

Discussion sur la longitude de Batavia et de quelques autres points principaux de l'île de Java (*Moniteur des Indes*, 1858—59, p. 27—40).

H. D. A. Smits, *Lengte van den tijdbal te Batavia, afgeleid van die van den tijdbal te Calcutta* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. II, bl. 365—387; vergl. Aldaar, bl. 665).

S. H. de Lange, *Waarnemingen voor de astronomische plaatsbepaling van Batavia* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. III, bl. 310—315).

S. H. de Lange en G. A. de Lange, *Astronomische waarnemingen gedaan ter bepaling der geografische ligging van Batavia* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. VI, bl. 255—276).

S. H. de Lange en G. A. de Lange, *Waarneming van maanszenith-afstanden ter bepaling der geografische lengte van Batavia* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. VI, bl. 277—300).

C. De bodem.

P. Baron Melvill van Carnbée, *Oppervlakte van het eiland Java* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. V, Dl. II, bl. 156 v.).

G. A. de Lange, *Verslag van de geodesische triangulatie en het geodesisch nivellement der residentie Banjoemaas door G. A. de Lange en Dr. J. J. van Limburg Brouwer* (*Acta Societatis Scientiarum Indo-Neerlandicae*, 1857, Dl. II).

G. A. de Lange, *Verslag van de verrigtingen der geografische Ingenieurs in de residentie Cheribon* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. X, bl. 291—332).

G. A. de Lange, *Geodesisch nivellement van de residentie Cheribon* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. X, bl. 333—344).

G. A. de Lange, *Verslag eener dienstreis van de geographische Ingenieurs van* 10 *November tot* 28 *December* 1855 *door de Preanger Regentschappen* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XI, bl. 69—80).

G. A. de Lange, *Verbinding van Batavia met Cheribon* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XI, bl. 439—448).

* R. F. de Seyff, *Overzigt der geographische en topographische verrigtingen gedurende onze heerschappij in den Indischen Archipel* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XI, bl. 341—372).

F. Junghuhn, *Java.* Zie bl. 511, 2e kol.
(In het *Tijdschr. v. N. I.* verschenen vroeger van denzelfden Schrijver: *Goenoeng Salak*, Jaarg. I, Dl. II, bl. 486—507; *Bijdrage tot de geschiedenis der vulkanen in den Indischen Archipel*, Jaarg. V, Dl. I, bl. 92 vv., 185 vv., 257 vv., 614 vv., 745 vv. [vervolgd in het *Indisch Magazijn.* 1e Twaalftal, Dl. II, bl. 41 vv., 163 vv., 287 vv.; Dl. III, bl. 64 vv.]; *Chronologisch overzigt der aardbevingen en uitbarstingen van vulkanen in Nederlandsch Indië*, Jaarg. VII, Dl. I, bl. 30—68; *Schetsen ontworpen op eene nieuwe reis over Java voor topographische en natuurkundige navorschingen in* 1844, Jaarg. VII, Dl. I, bl. 69 vv., 123 vv., 317 vv.; Dl. II, bl. 1 vv., 205 vv., 371 vv. Voorts in het *Indisch Magazijn.* 1e Twaalftal, Dl. I, bl. 332 vv.; Dl. II, bl. 84 vv. zijne *Voortgezette kronijk der vulkanen*, en in het *Tijdschr. v. Natuurk. Geschied. en Phys.* Dl. VIII, *Uitstapje naar de bosschen van de gebergten Malabar, Wayang en Tilu op Java*, uit des schrijvers aan-

teekeningen zamengesteld door W. H. de Vriese. Doch al deze en welligt nog andere stukken zijn, veel verbeterd en vermeerderd, opgenomen of verwerkt in Junghuhn's groot werk over Java, en zijn daarom, in den oorspronkelijken vorm, thans verouderd te achten.)

De platen van den Atlas, behoorende bij Junghuhn's *Java*, zijn ook afzonderlijk uitgegeven, onder den titel:

Fr. Junghuhn, *Java-Album, Landschafts-Ansichten von Java nach der Natur aufgenommen.* Leipz. 1856. gr. fol.

* (Kritiek van Junghuhn's *Java* door F. A. W. Miquel, onder den titel: *Over de natuurlijke gesteldheid van het eiland Java en andere gewesten van Neêrlandsch Indië,* in *de Gids* voor 1853, Dl. II, bl. 642—684.)

C. E. Meinecke, *Ueber den Gebirgsbau der Insel Java.* Prentzlau. 1844. 8°.

J. Nöggerath en J. P. Pauls, *Die Vulkane auf Java,* naar het werk van Raffles over Java (*Sammlung von Arbeiten ausländischer Naturforscher über Feuerberge und verwandte Phaenomene,* Bd. I, S. 41—60. Elberfeld. 1824. 8°).

A. H. van der Boon Mesch, *De incendiis montium igni ardentium insulae Javae eorumque lapidibus.* Lugdunum Batavorum. 1826. 8°.

H. Zollinger, *Bijdragen tot de kennis van de gebergte-systemen in het oostelijk Java* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VIII, Dl. I, bl. 125—190).

L. Horner, *Verslag van eene mineralogische reis in de residentie Bantam* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. XVII, bl. 31—57).

[L. Horner, *Notices of the geological formation of the Western part of Java* (in *Chinese Repository,* 1840, Vol. VIII, p. 99 ff.) is waarschijnlijk eene vertaling of uittreksel van bovengenoemd stuk.]

C. M. Schwaner, *Geologische uitstapjes in de omstreken van Buitenzorg, inzonderheid op den Salak* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. V, bl. 369—426).

P. Bleeker, *Iets over de geologische verhouding tusschen Java en Madura* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. IV, Dl. I, bl. 107—110).

J. Rigg, *Sketch of the geology of Jasinga* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. XVII, bl. 123—134).

Iets over de kalkbergen in Cheribon (*Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. II, bl. 332 vv.).

J. A. Kraijenbrink, *Iets over den gevonden kalksteen in het oostelijk gedeelte der residentie Cheribon* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VIII, Dl. I, bl. 51—62).

C. L. Blume, *Over de gesteldheid van den berg Gedé* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. X).

L. Horner, *Geologische gesteldheid van den vulkaan Gedé op Java* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. XVII).

H. Zollinger, *Togt naar den Salakh in November* 1843, *eene monographie* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VI, Dl. II, bl. 141—176; Dl. III, bl. 37—59; ook in het *Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. I, bl. 221 vv., 347 vv.).

T. Arriens, *Beklimming van den vulkaan Kloed in September* 1854 (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. VII, bl. 453—460).

C. F. Clignett, *Beklimming van den berg Smiroe op den* 18n *October* 1838 (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1, Dl. II, bl. 446—454).

De berg Smiroe (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VI, Dl. III, bl. 158—165).

Goenong Smeroe of Maha Meroe, de hoogste berg op Java (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. 1849, Dl. I, bl. 112—138).

H., *Beklimming van den Soembing* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. I, bl. 76—83).

Leschenault, *De berg Idjeng in Banjoewangie,* vertaald uit de *Annales du Muséum d'Hist. natur.* Vol. XVIII (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. I, bl. 2—15).

C. A. Bensen, *Over eene solfatara nabij Tjitrap in het Noorden der residentie Bantam* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. VII, bl. 286—288).

H. Zollinger, *Eenige opmerkingen omtrent het Broeboe-gebergte* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. X, bl. 455—457).

H. Zollinger, *Iets over den Goenong Baloeran in Oost-Java* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XIII, bl. 269—273).

C. G. C. Reinwardt, *Over de hoogte en natuurlijke gesteldheid van eenige bergen in de Preanger-regentschappen op Java* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. IX).

J. K. Hasskarl, *Opgave der hoogte van onderscheidene punten op en aan den grooten weg van Batavia naar Bandong en Soekaboemi, naar barometer-metingen* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. III, Dl. II, bl. 340—342).

Fr. Junghuhn, *Barometrische Höhenmessungen auf der Insel Java* (Poggendorff's *Annalen d. Physik,* 1841, Bd. LII, S. 348 ff. en *Verhandl. d. Gesellsch. für Erdk.* 1841, Bd. II, S. 174 ff.).

P. J. Maier, *Hoogte van eenige plaatsen in het Krawangsche boven de oppervlakte der zee* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. I, bl. 303—305).

S. H. de Lange en G. A. de Lange, *Hoogte van den berg Tjermei, volgens barometer-waarnemingen* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. VII, bl. 158).

Multatuli (E. Douwes Dekker), *Wijs mij de plaats waar ik gezaaid heb, uitgegeven ten behoeve der noodlijdenden door de overstrooming in Nederlandsch Indië.* Rotterd. 1861. kl. 8°.
[Bevat hoofdzakelijk de beschrijving van een *bandjer* of overstrooming op Java.]

J. C. M. Radermacher, *Berigt wegens de zware aardbeving van* 22 *Januarij* 1780 (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. II).

* A. W. P. Weitzel, M. Th. Reiche en W. F. Versteeg, *Berigten over aardbevingen en berguitbarstingen van* 1810 *tot* 1851, uit de koloniale Couranten verzameld (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XVIII, bl. 152—342).
[NB. Hierin zijn ook begrepen alle berigten over aardbevingen en berguitbarstingen uit de Javasche Couranten overgenomen in het *Indisch Magazijn*, waarom wij die niet afzonderlijk opgeven.]

Van der Capellen, *Description de l'éruption du mont Galoungoun, dans l'île de Java, en* 1822 (*Bulletin de la Société de Géographie,* 1829, Vol. XII, p. 201 ss.).

J. K. Haskarl, *Uitbarsting van den berg Gedeh, gedurende de maanden November en December* 1840 (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. IV, Dl. I, bl. 241—264).

Z(ollinger), *Werkzaamheid van den berg Semiroe in Januarij* 1845 (*Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. II, bl. 543).
(Vertaald onder den titel: *Eruptions of mount Semiroe in Januarij* 1845, in het *Journ. of the Ind. Archip.* 1850, Vol. IV, p. 204.)

P. Bleeker, *Bezoek van den Tankoeban Prahoe, na de eruptie van den* 27n *Mei* 1846 (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VIII, Dl. II, bl. 565—574).
(Vertaald onder den titel: *Visit to the Tankoeban Prahoe in Java,* in het *Journ. of the Ind. Archip.* 1848, Vol. II, p. 291 ff.)

C. J. Bosch, *Uitbarstingen der vulkanen Idjin en Raun in Banjoewangi* (*Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. VII, bl 265—286).

Buitengewone uitstooting van dampen uit den Gedeh (*Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. II, bl. 160).

Aardbeving te Modjokerto (*Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. II, bl. 162). *Aardbeving te Kediri* (Ald. bl. 545). *Bodemverheffing te Ambarawa* (Ald. bl. 160).

Instorting van een berg in de Preanger-regentschappen (*Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. I, bl. 485).

Aschregen te Buitenzorg (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. VI, bl. 173); *op Madoera* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XX, bl. 99); *te Soerabaja en Probolinggo* (Ald. bl. 103).

J. Hageman JCzn., *Chronologisch overzigt der aardbevingen, berguitbarstingen enz. op Java* (*Indisch Archief,* Dl. IV, bl. 140 vv.).

J. Hageman JCzn., *Chronologisch overzigt der gebeurtenissen in de natuur van Java in* 1850 (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. I, bl. 463 v.); *in* 1851 (Ald. Dl. III, bl. 117); *in* 1852 (Ald. Dl. IV, bl. 198—201); *in* 1853 (Ald. D. V, bl. 543); *in* 1854 (Ald. Dl. VIII, bl. 338); *in* 1855 (Ald. Dl. XI, bl. 483 v.); *in* 1856 (Ald. Dl. XIV, bl. 210); *in* 1857 (Ald. Dl. XVII, bl. 269 v.).

S. L. P. D. Niepce, *Aanteekeningen van de aardschuddingen, waargenomen in Indramajoe in* 1847 (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. III, bl. 482—484).

J. Hageman JCzn., *Iets over de groote uitbarsting van den Kloed,* 16 *Mei* 1848 (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. VII, bl. 486 v.).

J. Hageman JCzn., *Eenige statistische opgaven omtrent aardbevingen op Java, gevoeld van* 1840—1857 (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. VII, bl. 417—419).

---

* D. W. Rost van Tonningen, *Over de zamenstelling van de vulkanische asschen, uitgeworpen door eenige vuurbergen van den Indischen Archipel* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XX, bl. 248—252).

P. J. Maier, *Chemische analyse der vulkanische asch uitgeworpen door den Goenoeng Goentoer, den* 25 *November* 1843 (*Natuur- en Geneesk. Archief,* Jaarg. I, bl. 116 vv.).

D. W. Rost van Tonningen, *De vulkanische asch van den berg Merapi scheikundig onderzocht* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. II, bl. 464—468).

Th. Horsfield, *On the mineralogy of Java* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. VIII).

F. C. H. Liebert, [mineralogische] *onderzoekingen in de residentiën Samarang en Kadoe* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. IV, bl. 435—444).

Cornets de Groot, *Eiland Madura,* uit een mineralogisch oogpunt (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. IV, bl. 445—450).

Steenkolen in Bantam (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. III, bl. 107 v., 126—133).

* *Over steenkolen op Sumatra en in Bantam* (*Bijdrage tot de Natuurk. Wetensch.* 1828, Dl. III, bl. 144; vergl. FRORIEP's *Notizen*, Bd. XIX, p. 10).

P. J. MAIER, *Onderzoek naar steenkolen in de nabijheid der Meeuwenbaai* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. V, bl. 353—363, vergl. bl. 274).

J. H. CROOCKEWIT HZN., *Scheikundig onderzoek van steenkolen van de Westpunt van Java nabij de Meeuwenbaai* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. VI, bl. 85—88).

W. M. SMIT, *Vervolg van het onderzoek naar steenkolen in de nabijheid der Meeuwenbaai* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. VI, bl. 509—515).

AQUASI BOACHI, *Onderzoek naar de kolen, gevonden langs het strand der Meeuwenbaai* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. IX, bl. 49—52).

G. J. MULDER, *Rapport van een scheikundig onderzoek van kolen gevonden aan de Meeuwenbaai* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. IX, bl. 343—348).

AQUASI BOACHI, *Onderzoek naar het aanwezen van steenkolen in het terrein aan de Tjiletoekbaai, residentie Preanger-regentschappen* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XI, bl. 461—464).

O. F. U. HUGUENIN, *Onderzoek naar het aanwezen van steenkolen in het terrein aan de Tjiletoekbaai* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XII, bl. 110—128).

CORNETS DE GROOT, *Kolen en aardhars uit de Ommelanden van Batavia* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XVI, bl. 388 v.).

Steenkolen in Buitenzorg (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XVIII, bl. 449).

Bruinkolen aan de grens van Batavia en Bantam (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. IX, bl. 343).

J. J. ALTHEER, *Gedegen ijzer van Kadoe* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XII, bl. 99—109).

J. H. CROOCKEWIT HZN., *Scheikundig onderzoek van ijzererts, voorkomende in de assistent-residentie Krawang* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. V, bl. 219—224).

A. J. F. JANSEN, *Over het voorkomen van kwikzilver in Demak* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. I, bl. 470—473).

J. HAGEMAN JCZN., *Over goud op Java* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. II, bl. 182 v.).

P. J. MAIER, *Bijdrage tot de kennis van het goudbevattende kustzand van Tjilatjap* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XVIII, bl. 370—409).

J. H. CROOCKEWIT HZN., *Scheikundig onderzoek van zwavel van den Tangkoeban Prahoe* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. V, bl. 472—474).

C. F. E. PRAETORIUS, *Aardolie en aardwas op Java* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. III, bl. 133—135).

H. J. D., *Mica membranacea in Grissee* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. VI, bl. 166 v.).

D. W. ROST VAN TONNINGEN, *Scheikundig onderzoek van eene aluinsoort, gevonden in eene solfatara van den Goenong Wajang* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. I, bl. 137—155).

P. J. MAIER, *Bergkristal van den Goenong Parong* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. I, bl. 466).

P. J. MAIER, *Voorkomen van dubbelspaath in de Preanger-regentschappen* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. II, bl. 181).

P. J. MAIER, *Scheikundig onderzoek van op Java voorkomend obsidiaan* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. VI, bl. 301—310).

J. H. CROOCKEWIT HZN., *Scheikundig onderzoek van Pouzzolane-aarde, afkomstig van den berg Weliran in Oost-Java* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. VIII, bl. 137—146).

P. F. H. FROMBERG, *Kaolin van den berg Broeboe* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XVI, bl. 63—67).

J. LASTDRAGER, *Analyse van de Arragoniet van Java* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. II, Dl. II, bl. 226—228).

G. J. MULDER, *Sur la composition de la terre de la vallée empoisonnée de Java* (*Bulletin des Sciences physiques et natur. en Neérlande*, 1828, p. 175).

* J. J. ALTHEER, *Eetbare aardsoorten en geophagie* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XIII, bl. 83—100).

LESCHENAULT DE LA TOUR, *Sur l'espèce de terre qu'on mange à Java. Lettre à Mr. A. de Humboldt* (HUMBOLDT's *Tableaux de la Nature*, traduit par J. B. B. EYRIÈS. Paris. 1828. Vol. I, p. 200).

Nota omtrent ampo-soorten in de residentie Bantam (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XI, bl. 231—233).

Over de jodium-fabriekatie op Java (*Tijdschr. v. Nijverheid in N. I.* Dl. II. Oorspronkelijke Bijdragen, bl. 223—256).

H. DE BRUIJN, *Aanteekeningen omtrent eenige proeven met de Weliransche tras* (*Tijdschr. v. Nijverheid in N. I.* Dl. II. Oorspronkelijke Bijdragen, bl. 47—54).

G. J. MULDER, *Gebangans water, eene jodiumhoudende watersoort van Nederlandsch Indië.* Rotterdam. 1845. 8°.

TH. HORSFIELD, *Berigt over eene met vaste lucht bezwangerde bronwel in het regentschap Parakan Moentjan* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. VII).

S. C. KRIEL en J. SCOTT, *Chymicale ontleding van het warme water, onder den naam van Tjipannas bekend* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. VIII).

SILLEMAN, *Ein See und Bach von Schwefel-Säure auf der Insel Java* (GILBERTII *Annalen d. Physik und d. physik. Chemie*, 1828, Bd. LXXIII, S. 156).

R. FRESENIUS, *Chemische Untersuchung zweier Mineralwasser der Insel Java* (*Annalen d. Chem. und Pharmac.* 1843, Bd. XIV, S. 308—318).

A. WAITZ, *Minerale wateren van Java* (*Indisch Magazijn.* 1e Twaalftal, Dl. III, bl. 233—254, 323—329; 2 Twaalftal, Dl. I, bl. 211—213).

ESCHE, *Ontdekking der minerale bronnen te Selokaton* (*Indisch Magazijn.* 1e Twaalftal, Dl. IV, bl. 221—225).

C. L. BLUME, *Minerale wateren van Tjipannas en Tjiradjas* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. I, bl, 162—166).

P. J. MAIER, *Chemische analyse van het water uit de artesische put te Willem I* (*Ambarawa*) (*Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. I, bl. 296).

P. BLEEKER, *Iets over koolzuurhoudende bronnen op de landen Tjitayam en Sawangan* (*Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. I, bl. 145).

Scheikundige zamenstelling der minerale wateren te Selokaton (*Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. I, bl. 149, 328, 617).

Scheikundige zamenstelling der minerale wateren te Gebangan (*Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. I, bl. 152, 333).

Scheikundige zamenstelling der minerale wateren te Pawong, Djattie Rongo en Singoriti (*Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. I, bl. 336 v.).

De minerale wateren te Tjipannas (*Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. I, bl. 89, 165).

Warme bronnen bij Tjiries (*Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. II, bl. 170).

Minerale wateren op Madura (*Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. II, bl. 333).

Jodiumhoudend mineraalwater van Assinan (*Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. II, bl. 686).

Nog iets over het mineraalwater van Gebangan (*Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. II, bl. 694).

P. J. MAIER, *Scheikundig onderzoek van minerale wateren op Java voorkomende* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. I, bl. 33—61, 115—136, 282—289, 387—400; Dl. II, bl. 41—56, 287—302, 524 v., 637—650; Dl. III, bl. 33—38, 175—194, 461—476; Dl. IV, bl. 141—154, 399—414; Dl. V, bl. 481—486; Dl. VI, bl. 389—394; Dl. VII, bl. 150—157, 461—466; Dl. IX, bl. 73—83, 123—130; Dl. XIV, bl. 87—96; Dl. XV, bl. 325—344; Dl. XXI, bl. 1—12; Dl. XXII, bl. 44—51, 126—135).
[NB. De twee of drie laatste analysen zijn gemaakt met medewerking van J. G. T. BERNELOT MOENS.]

P. J. MAIER, *Over de jodiumhoudende minerale bronnen van Java en de bereiding daaruit in het groot van jodium* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. V, bl. 264—269).

CORNETS DE GROOT en P. J. MAIER, *De minerale bronnen te Kedong-Waroe, residentie Soerabaja* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. I, bl. 473—475).

J. J. ALTHEER, *Scheikundig onderzoek van minerale wateren van Java* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. VII, bl. 347—352; Dl. VIII, bl. 329—331; Dl. IX, bl. 457—490; Dl. X, bl. 387—392; Dl. XI, bl. 217—220).

D. W. ROST VAN TONNINGEN, *Scheikundig onderzoek van minerale wateren van Java* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. VI, bl. 131—140; Dl. X, bl. 253—266).

E. KREYENBERG, *Scheikundig onderzoek van het minerale water van Padjit in de afdeeling Modjokerto* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. III, bl. 470).

J. P. VAN ROUVEROY VAN NIEUWAAL, *Scheikundig onderzoek van minerale wateren van het eiland Bawean* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. III, bl. 609—612).

Warme bron in het distrikt Sadjira, residentie Bantam (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. X, bl. 462).

J. VAN VOLLENHOVEN en J. VAN ES, *Over eenige warme bronnen en over eene solfatara op Java* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XIII, bl. 275—283).

Jhr. H. C. VAN DER WIJCK, *Opgave der warme en zoute bronnen in de residentie Preanger-regentschappen* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XIV, bl. 220—227).

A. G. VELTMAN, *Scheikundig onderzoek eener heete zoetwaterbron in het distrikt Tjongean, afdeeling Soemadang* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XV, bl. 172—176).

D. EEKMA, *Scheikundig onderzoek van het water uit den put nabij het garnizoenshospitaal te Djokjokarta* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XV, bl. 181—187).

J. G. T. BERNELOT MOENS, *Minerale bron bij Krio in Bantam* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XVI, bl. 351).

Jhr. H. C. VAN DER WIJCK, *Minerale bronnen*

in de residentie Soerabaja (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XVI, bl. 352—355).

Minerale bron van Banjoeangit in Patjitan (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XVI, bl. 430 v.).

A. G. Veltman, *Scheikundig onderzoek van twee bronwateren en een bronafzetsel van Bawean* (*Natuurk. Tijdschr v. N. I.* Dl. XVIII, bl. 417—422).

Minerale wateren in de residentie Rembang (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XX, bl. 91 v.); *in Banjoemaas, Soerakarta, Buitenzorg, Tagal en Patjitan* (Ald. bl. 104—115); *in Kediri en Djokjokarta* (Ald. bl. 145, 146); *in Probolingo* (Ald. bl. 166 v.); *in Samarang* (Ald. bl. 173—177); *in Madioen* (Ald. bl. 193).

D. Het klimaat.

P. L. Onnen, *Iets over meteorologie* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. IV, Dl. I, bl. 265—288).

J. Tromp, *Regendagen waargenomen in het Noorder-kwartier der residentie Batavia* (*Indisch Magazijn.* 1e Twaalftal, Dl. II, bl. 254).

A. Waitz, *Psychrometer-waarnemingen te Samarang en te Medinie in* 1844 (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. III, bl. 209—214; Dl. IV, bl. 219—231).

Buitengewone koude te Batavia en te Samarang in Junij 1826 (*Bijdragen tot de Natuurk. Wetensch.* 1827. Dl. II, bl. 37 vv. en *Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. III, bl. 44—46).

Zeldzaam verschijnsel in het weder te Wonosobo (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. III, bl. 43).

C. Swaving, *Vergelijking van de hoeveelheid regen, gevallen te Buitenzorg, met die van eenige andere plaatsen* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. IX, Dl. III, tabel).

Vergelijkende tabel der hoeveelheid gevallen regen op onderscheidene plaatsen van het eiland Java en te Decima in Japan (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. X, bl. 279 v.).

Thermometerstand op het eiland Onrust, gedurende de maanden October, November en December 1844 (*Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. II, bl. 179).

Z., *Regendagen in oostelijk Java* (*Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. II, bl. 546).

Regendagen in westelijk Java gedurende het 3e *trimester* 1845 (*Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. II, bl. 698).

Hagelweer te Magelang (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. II, bl. 95).

Regens en overstroomingen in verschillende streken van Java (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. II, bl. 58, 94, 95; Dl. III, bl. 74; Dl. VI, bl. 108, 168—172, 176).

P. J. Maier, *Uitkomsten der waarnemingen met den thermometer, psychrometer en barometer, gedaan te Weltevreden in* 1846 (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. I, bl. 73—75); *in* 1847 (Ald. Dl. I, bl. 279—281); *in* 1848 (Ald. Dl. II, bl. 280—286).

Waargenomen regendagen te Batavia van 1829 *tot en met* 1850 (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. I, bl. 467—469).

Weêrkundige waarnemingen te Banjoewangi verrigt (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. II, bl. 344—346).

F. F. G. Kreyenberg, *Uitkomsten der waarnemingen met den thermometer, psychrometer en hyometer in* 1851 *gedaan te Simpang bij Soerabaja* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. III, bl. 340).

Ongewoon luchtverschijnsel, waargenomen te Timbanganten (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XIII, bl. 268).

H. Zollinger, *Over het aantal onweder- en regendagen op Java* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XIII, bl. 225—234).

H. Zollinger, *Meteorologische waarnemingen gedaan te Rogodjampi in Banjoewangi* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XVIII, bl. 427—435).

K. F. Holle, *Meteorologische waarnemingen verrigt te Tjikadjang, regentschap Bandong, op eene hoogte van* 3,845 *Rijnlandsche voeten boven de zee* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XVIII, bl. 436).

T. Arriëns, *Opgave van gevallen regen te Pamakassan, residentie Madura, volgens zelfregistrerenden regenmeter* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XVIII, bl. 437—440).

---

* M. H. Jansen, *Over meteorologische waarnemingen in Nederlandsch Indië* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XIII, bl. 101—134).

E. De planten.

Mr. J. C. M. Radermacher, *Naamlijst der planten die gevonden worden op het eiland Java, met de beschrijving eeniger nieuwe geslachten en soorten.* Batavia. 1780—1782. 3 Stukken. 4°.

F. Noronha, *Relatio plantarum Javanensium iterfactione usque in Bandong recognitarum* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. V).

Windberg, *Florula Javanica.* Upsal. 1825. 4°.

Th. Horsfield, J. J. Bennett en R. Brown, *Plantae Javanicae rariores descriptae et iconibus illustratae.* Lond. 1838—1840. 2 Vol. f°.

Th. Horsfield, *An essay on the Oopas or Poison-tree of Java* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. VII).

TH. HORSFIELD, *Beschrijving van den Gatipboom* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. VII).

TH. HORSFIELD, *Short account of the medicinal plants of Java* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. VIII).

J. K. HASSKARL, *Catalogus* etc. Zie bl. 511, 1e kol.

* (Kritiek hiervan door H. ZOLLINGER in het *Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. I, bl. 303 vv.)

J. K. HASSKARL, *Administrationes de plantis quibusdam Javanicis nonnullisque Japonicis, haud rite cognitis, e Catalogo Horti Bogoriensis excerptae* (*Tijdschr. v. Natuurl. Geschied. en Physiol.* Dl. XI).

J. K. HASSKARL, *Aanteekeningen over het nut door de bewoners van Java aan eenige planten van dat eiland toegeschreven.* Amst. 1845. 8°.

J. K. HASSKARL, *Waarnemingen uit 's lands plantentuin te Buitenzorg* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. III, Dl. II, bl. 146—153; vergel. bl. 263 v.).

J. K. HASSKARL, *Retzia, s. observationes botanicae in Horto Botanico Bogoriensi, mensibus Febr. ad Julium* 1855, Pugillus I. (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. X, bl. 1—252); Pugillus II. (*Acta Societatis Scientiarum Indo-Neerlandicae*, Vol. I).

J. K. HASSKARL, *Plantarum genera et species novae aut reformatae Javenses* (*Flora oder Allgemeine Botanische Zeitung*, 1842. Beiblätter, S. 1—56).

J. K. HASSKARL, *Leguminosarum quarumdum Javensium descriptiones novae aut emendatae* (*Flora oder Allgemeine Botanischer Zeitung*, 1843. Beiblätter, bl. 57—114).

J. K. HASSKARL, *de Filicibus* (*Acta Societatis Scientiarum Indo-Neerlandicae*, Vol. I).

J. K. HASSKARL, *Papilionarearum quarundum Javanicarum descriptiones accuratiores* (*Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. II, bl. 58, 183, 341).

J. K. HASSKARL, *Kort berigt van eenige waarnemingen aangaande de verhoogde warmte der aroideën, gedaan op Java* (*Tijdschr. v. Natuurl. Geschied. en Physiol.* Dl. V, bl. 250).

J. K. HASSKARL, *Pakoe Kidang* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. IV, Dl. I, bl. 127); *Pisangwol* (Ald. bl. 315).

C. L. BLUME, *Naamlijst van Oost-Indische en bepaaldelijk Javaansche gewassen, welke ten behoeve van de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot aanmoediging van den tuinbouw aangekweekt worden.* 1844. 8°.

C. L. BLUME. *Neesia, Genus plantarum Javanicum* (*Nova Acta Acad. Nat. Curios.* Vol. XVII, P. I, 1833, p. 63).

C. L. BLUME, *Miquelia, novum genus plantarum Javanicarum* (*Bulletin des Sciences physiques et naturelles en Neérlande*, 1838, p. 93).

C. L. BLUME, *Bijdrage tot de kennis onzer Javaansche eiken* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. IX.)

C. L. BLUME, *Beschrijving van eenige gewassen waargenomen op een togt naar den Salak in* 1822 (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. IX).

C. L. BLUME, *De Patma op Noesa Kambangan* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. II, bl. 179—214).

C. L. BLUME en T. L. F. NEES AB ESENBECK, *Fungi Javanici* (*Nova Acta Acad. Nat. Curios.* Dl. XIII, St. I, p. 9).

C. G. et T. L. F. NEES AB ESENBECK, *De Polypero Pisachapani, singulari Fungorum Javanicorum specie* (*Nova Acta Acad. Nat. Curios.* Vol. XIII, P. I, p. 1).

C. G. NEES AB ESENBECK, *Pugillus plantarum cryptogamicarum Javae* (*Nova Acta Acad. Nat. Curios.* Vol. XI).

C. G. NEES AB ESENBECK, *Hepaticae Javanicae* (*Nova Acta Acad. Nat. Curios.* Vol. XII, P. I, p. 181 et *Supplement.* p. 409).

FR. JUNGHUHN, *Physiognomie van de Flora der toppen van Javasche bergen, benevens plantenbeschrijvingen* (*Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. II, bl. 20 vv.).

FR. JUNGHUHN, *Diagnoses et adumbrationes stirpium nonnullarum novarum vel non satis cognitarum Florae Javanicae* (*Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. II, bl. 34 vv.).

FR. JUNGHUHN, *Praemissa in Floram cryptogamicam Javae insulae* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. XVII).

FR. JUNGHUHN, *Ueber die Javanische Balanophoreën* (*Nova Acta Acad. Nat. Curios.* Vol. XI).

FR. JUNGHUHN, *Nova genera et species plantarum Florae Javae* (*Tijdschr. v. Natuurl. Geschied. en Physiol.* Dl. VII).

Dr. H. R. GÖPPERT, *Die Tertiärflora der Insel Java nach den Entdeckungen des Herrn Junghuhn.* 's Hage. 1854. 8°.

H. ZOLLINGER, *Eenige bijdragen tot de natuurlijke geschiedenis der Rafflesia Patma* (*Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. II, bl. 553).

H. ZOLLINGER, *Over de Rottlera-soorten van den botanischen tuin te Buitenzorg* (*Acta Societatis Scientiarum Indo-Neerlandicae*, Vol. I).

GOTTSCHE, *Muscorum Hepaticorum species novae Javanenses* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. IV, bl. 573—576).

HEPP, *Species lichenum Javanensium novae collectionis Zollingerianae* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. VI, bl. 141—144).

C. M. van der Sande Lacoste, *Novae species hepaticarum ex insula Java* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. X, bl. 393—396).

F. A. W. Miquel, *Voorloopig berigt van eene nieuwe Wolffia* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. X, bl. 399—402).

W. H. de Vriese, *De Waringing van Java* (*Tuinbouw-Flora van Nederland en zijne overzeesche bezittingen*, 1852, bl. 143—150).

W. H. de Vriese, *Berigt aangaande een onlangs uit Java ontvangen Cycas Circinalis, gekweekt en thans bloeijende in den kruidtuin te Amsterdam.* Amsterdam. 1842. 8°.

J. E. Teysmann, *Eenige aanteekeningen omtrent de Cycas Circinalis L.* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. I, bl. 109—114).

J. E. Teysmann, *Nadere bijdrage tot de kennis van de voortteling van Rafflesia Arnoldii* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XII, bl. 277—281).

* J. E. Teysmann, *Nieuwe plantensoorten in 's lands plantentuin te Buitenzorg* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. II, bl. 303—310; Dl. III, bl. 326—332; Dl. IV, bl. 487—494 [orchideën]).

J. E. Teysmann, *Iets over de Widjojo Koesoemo, Pisonia Sylvestris* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. IX, bl. 349—356).

J. E. Teysmann en S. Binnendijk, *Over eene nieuwe soort van Rafflesia* [Rafflesia Rochussenii] (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. I, bl. 425—439; Dl. II, bl. 651—655).

Uittreksels uit brieven van Dr. Kreyenberg *op Java* (*Tuinbouw-Flora van Nederland en zijne overzeesche bezitt.* 1855, bl. 62—64, 98—100).

* *Het vruchtmandje van Java of Verzameling van de voornaamste vruchten der Indische gewesten, naar de natuur geteekend door* J. Schnell. 1e Aflev. (3 platen in plano) 's Gravenhage. 1848. 8°.

[Meer is niet verschenen.]

* *Korte beschrijving van eenige in Oost Indië voorkomende vruchten* (*Mededeelingen van wege het Ned. Zendelinggenootsch.* Dl. I, bl. 366—376).

* *Natur- und Kulturgeschichtliches über den Pisang* (*Das Ausland*, 1861, N°. 12, S. 282—286).

Iets over het nut der Pisang-Alas (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. IX, Dl. III, bl. 375—377).

Leschenault de la Tour, *Mémoire sur le Strychnos Tieute et l'Antiaris Toxicaria, plantes vénéneuses de l'île de Java* (*Annales du Musée d'Histoire naturelle*, Vol. XVI, p. 459).

Mayer, *Ueber das Upas-Gift* (Walther und Gräfe's *Journal*, Th. IX, S. 488).

G. J. Mulder, *Analyse de l'Upas Antiar* (*Bulletin des Sciences physiques et naturelles en Neérlande*, 1838, p. 49).

E. A. Forsten, *De cedrela febrifuga.* Lugdunum Batavorum. 1836. 4°.

Kiara Lawang, reusachtige boom op Noesa Kambangan (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. VI, bl. 160—164).

D., *De papierboom, Javaansch Gloegoe en Gondong* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. VI, bl. 174—176).

Vanielje van den Salak [wilde] (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XVI, bl. 349).

D. W. Rost van Tonningen, *Over het scheikundig onderzoeken van Javaansche planten* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. III, bl. 851—859).

F. De Dieren.

* Th. Horsfield, *Zoölogical researches in Java and the neighbouring islands.* London. 1826.

W. von Rapp, *Anatomische Untersuchungen über das Javanischen Moschusthier* (Erichson's *Archiv für Naturgesch.* 1843, N°. 1, S. 49—54).

Th. Horsfield, *Systematical arrangement of birds from Java* (*Linnaean Transactions*, Vol. XIII, p. 133; vergel. Férussac's *Bulletin*, 1824, p. 378 en Oken's *Isis*, 1825, p. 1053).

A. Bernstein, *Bijdrage tot de nadere kennis van het geslacht Collocalia* (*Acta Societatis Scientiarum Indo-Neerlandicae*, Vol. II).

De eetbare vogelnesten van Java (*de Globe* voor 1842, Dl. V, bl. 232).

E. Home, *Some account of the nests of the Java-swallow and of the glands that secrete the mucus of which they are composed* (*Philosophical Transactions*, 1817, p. 332).

J. J. Altheer, *Over den oorsprong der eetbare vogelnestjes* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. VII, bl. 490—493).

Boie, *Lettre à M. Wagler sur quelques oiseaux et reptiles de l'île de Java* (*Isis*, Tom. XX, 1827, p. 724).

Uittreksels uit brieven van Kuhl *en* van Hasselt *over de Javaansche reptiliën* (*Algemeene Konst- en Letterbode* voor 1822).

P. Bleeker, *Opsomming der bekende reptilia van Java* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XIV, bl. 235—244).

Reptiliën van Ambarawa (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XVI, bl. 230 v.); *van Wonosobo* Ald. Dl. XVI, bl. 301 v., 314); *van Oost-Java* (Ald. Dl. XVI, bl. 310—314); *van Ngawi* (Ald. Dl. XVI, bl. 358 v.); *van Anjer* (Ald. Dl. XVI, bl. 423 en Dl. XX, bl. 240 v.).

A. Sebastian, *Eenige waarnemingen bij het ontleden van den Gecko van Java* (*Bijdragen tot de Natuurk. Wetensch.* Dl. IV, 1829, bl. 167).

P. Bleeker, Visschen van Java en Madura (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. XXI, 1e Gedeelte, XXII, XXIII; *Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. I, bl. 93 vv., 98 vv.; Dl. II, bl. 71 v.; Dl. IV, bl. 155 vv., 426 v., 451 vv.; Dl. V, bl. 543 v.; Dl. VI, bl. 191 vv., 375, 542; Dl. VII, bl. 309 vv., 415 vv.; Dl. VIII, bl. 344; Dl. IX, bl. 391 vv.; Dl. XI, bl. 81 vv.; Dl. XIII, bl. 323 vv., 475 vv.; Dl. XIV, bl. 244 v.; Dl. XV, bl. 159 vv., 169 vv.; Dl. XVI, bl. 357, 406 vv., 424 v.; Dl. XVIII, bl. 351 vv.; Dl. XX, bl. 93, 203 v., 241).

P. Bleeker, *Enumeratio specierum piscium Javanensium hucusque cognitarum* [1,039 soorten] (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XV, bl. 359—456).

Uittreksel uit een brief van van Hasselt *aan Temminck over de visschen van Java* (*Algemeene Konst- en Letterbode* voor 1823).

J. A. Schlosser, *An account of a fish from Batavia called Jaculator* (*Philosophical Transactions*, Vol. LI, p. 89; Vol. LVI, p. 186).

Uittreksels uit brieven van van Hasselt *over de Javaansche Mollusken* (*Algemeene Konst- en Letterbode* voor 1824).

Opsomming der bekende land- en zoetwater-weekdieren van Java (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. I, bl. 141—150).

H. Zollinger, *Over eenige nieuwe land- en zoetwater-mollusken van Java* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XVIII, bl. 423—426).

A. Mousson, *Die Land- und Süsswasser-Mollusken von Java, nach den Sendungen des Herrn Seminardirektors Zollinger.* Zürich. 1849.

P. Bleeker, *récherches sur les crustacés de l'Inde Archipélagique* (*Acta Societatis Scientiarum Indo-Neerlandicae*, Vol. II).

W. S. Macleay, *Annulosa Javanica, or an attempt to illustrate the natural affinities and analogies of the insects, collected in Java by Th. Horsfield.* London. 1825.

I. S. van der Linden, *Essai sur les insectes de Java et des îles voisines.* 1er Mémoire. *Cicindélètes.* Bruxelles. 1829.

J. Lastdrager, *De Andolin* [een Javaansche kever] (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. II, Dl. II, bl. 224 v.).

* C. L. Doleschall, *Bijdragen tot de kennis der dipterologische Fauna van Nederlandsch Indië* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. X, bl. 403—414; Dl. XIV, bl. 377—418; Dl. XVII, bl. 73—128).

C. L. Doleschall, *Iets over Mygale Javanica* [eene soort van spin] (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XII, bl. 507).

* C. L. Doleschall, *Bijdrage tot de kennis der Arachniden van den Indischen Archipel* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XIII, bl. 399—434).

C. L. Doleschall, *Iets over de aan den indigobouw schadelijke dieren* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XII, bl. 282—290).

Paalwormen uit het drooge dok te Soerabaja (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XVI, bl. 13—15).

———

C. Scheltema, *Stoeterijen in het regentschap Pati* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. III, bl. 164—166).

Ziekte der karbouwen (*Indisch Archief*, Dl. IV, bl. 71 vv.).

———

F. Junghuhn, *Over de fossiele zoogdierbeenderen te Patihajam, residentie Djapara* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XIV, bl. 215—219).

Fossiele zoogdierbeenderen van Ketoegeoen, residentie Madioen (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XVI, bl. 70 v.).

G. De menschen.

* P. Bleeker, *Afmetingen van schedels van inboorlingen van Java, Sumatra, Nias, Borneo,* enz. (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. II, bl. 498—520).

* J. W. E. Arndt, *Afmetingen van schedels van inboorlingen van Java, Celebes en Amboina* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. VI, bl. 215—222).

Javanen met staarten (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. IV, Dl. I, bl. 409—411).

Sterfte onder de menschen op Java (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. I, bl. 51—56).

* *Geringe sterfte onder Europeanen van rijper leeftijd in heete gewesten* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. VI, bl. 123—125).

H. J. Domis, *Zes en veertig dagen levend in een graf!* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. VI, bl. 142—147).

H. Geneeskunde.

Fr. Junghuhn, *De gematigde en koude streken van Java, met de aldaar voorkomende warme bronnen, uit een natuur-, aardrijks- en geneeskundig oogpunt beschouwd, als stellende een middel daar ter voorkoming en genezing van ziekten, waaraan Europeanen, ten gevolge van hun lang verblijf in heete luchtstreken, gewoonlijk lijden* (*Tijdsch v. N. I.* Jaarg. IV, Dl. II, bl. 81—122).

Badinrigting voor reconvalescenten [Selokaton] (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. IV, Dl. II, bl. 123—127).

M. Mandt, *Topographisch-Geneeskundig verslag over de vallei van Platoengan, derzelver minerale wateren en badétablissement* [Selokaton] (*Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. II, bl. 277, 326 en 634).

Berigten betreffende het bad-établissement te Selokaton (*Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. I, bl. 487, 632; Jaarg. II, bl. 174, 336, 555, 706).

A. J. D. Steenstra Toussaint, *Het reconvalescenten-gesticht te Oenarang* (*Tijdschr. d. Vereeniging tot bevord. d. Geneesk. Wetensch. in N. I.* Jaarg. 1851, bl. 47—60, 132—141).

De minerale bron te Gadok (*Tijdschr. d. Vereeniging tot bevord. d. Geneesk. Wetensch. in N. I.* Jaarg. 1851, bl. 65—69).

M. J. E. Muller, *Electro-magnetismus als geneesmiddel aangewend in het groot militair hospitaal te Batavia* (*Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. II, bl. 326).

J. van der Steege, *Bericht nopens den aart der kinderziekte te Batavia en hoe verre men met de inenting derzelve alhier gevorderd is* (*Verhandd. v. h. Bat. Genootsch.* Dl. I, bl. 71—82).

Iets over de Bataviasche koorts (*Ned. Hermes*, Jaarg. 1827, N°. 1, bl. 52—69).

J. d'Engelbronner, *Proeve eener beschrijving der te Batavia voorkomende moeraskoortsen, gewoonlijk Bataviasche koortsen genaamd* (*Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. II, bl. 391 vv., 648 vv.).

P. Bleeker, *Bijdrage tot de medische topographie van Batavia* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. V, Dl. II, bl. 281—332, 640, 658; Jaarg. VI, Dl. I, bl. 451—478; Dl. II, bl. 97—140; Dl. IV, bl. 272—311; Jaarg. VII, Dl. III, bl. 381—418; Jaarg. VIII, Dl. II, bl. 445—506).

(Deze medische topographie komt ook voor in de beide eerste Jaargangen (1844 en 1845) van het *Natuur- en Geneesk. Archief* en in Fransche vertaling in den *Moniteur des Indes*, 1846—47, p. 11—17, 103—111; 1847—48, p. 97—110, 166—174, 205—216, 289—305.)

M. J. E. Muller, *Geneeskundige topographie van Samarang* (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. VII, Dl. III, bl. 314—380; Jaarg. VIII, Dl. I, bl. 327—347; Dl. II, bl. 507—533).

Iets over de ongezondheid van het eiland Onrust (*Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. I, bl. 486 vv.).

F. A. C. Waitz, *Praktische waarnemingen over eenige Javaansche geneesmiddelen.* Amsterdam. 1829. 8°.

P. Bleeker, *Bijdrage tot de kennis der genees- en artsenijmengkunde onder de Chinezen in het algemeen en onder die te Batavia in het bijzonder* (*Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. I, bl. 257 vv.).

F. Epp, *Iets over de verloskunde onder de inlanders* (*Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. II, bl. 317 vv.).

W. Bosch, *Militaire summier ziekenrapporten over Java en Madura van het jaar* 1846. Batavia. 1850. — Item *van* 1847. 2 Stukken. Batavia. 1851.

* P. Bleeker, *Fragmenten voor eene geneeskundige statistiek van het leger in Nederlandsch Oost Indië* (*Natuur- en Geneesk. Archief v. N. I.* Jaarg. I, bl. 140 vv., 274 vv.).

C. Swaving, *De invloed van Java's klimaat op den gezonden Europeaan en gezondheidsregelen voor den nieuw aangekomene* (*Indisch Archief*, Dl. I, bl. 161—180).

Gezondheid of ongezondheid van Batavia (*Indisch Magazijn.* 1e Twaalftal, Dl. IV, bl. 314—321).

C. L. Blume, *Inlandsche geneesmiddelen tegen diarrheën* (*Indisch Magazijn.* 2e Twaalftal, Dl. II, bl. 116—118).

D. W. Rost van Tonningen, *Iets over den teleöen- en soerenbast* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. I, bl. 290—294).

P. F. H. Fromberg, *Verslag over een chemisch onderzoek van den soerenbast* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. XVII, bl. 317—347).

G. Wassink, *Enumeratio plantarum in horto botanico nosocomiali Bataviensi cultarum* (*Natuurk. Tijdschr. v. N. I.* Dl. II, bl. 656—664).

XXII. Kaarten.

T. S. Raffles, *Carte de l'île de Java.* Bruxelles. 1832. Établissement Géographique.

(Kopy van de kaart in den Atlas van Raffles, *History of Java.*)

C. W. M. van de Velde, *Kaart van het eiland Java, te zamen gesteld uit officiële bronnen.* 2 Bladen. 1845; benevens *Toelichtende aanteekeningen behoorende bij de kaart van Java.* Leyden. 1847. kl. 8°.

J. Hageman JCzn., *Teregtwijzende aanmerkingen op de kaart van C. W. M. van de Velde* (*Indisch Archief*, Dl. I, bl. 227—255).

A. B. Cohen Stuart, *Iets over de aanmerkingen van den Heer J. Hageman* enz. (*Indisch Archief*, Dl. I, bl. 626—632).

P. Melvill de Carnbée, *Carte de l'île de Java.* 1847 (Ook opgenomen in den *Moniteur des Indes*).

Le Clercq, *Kaart van Java en Madura, op*

steen gebragt door A. J. Bogaerts. Breda. 1850. 2 Bladen.

FR. JUNGHUHN, *Kaart van Java op de schaal van* 1 : 350,000. 1855.

Kaart van het eiland Java uit de nieuwste bronnen zamengesteld. Amsterdam. 1855.

Verder kaarten van Java in de *Atlassen van* FRIJLINK, KUYPER, JÄGER, in den *Atlas van Nederlandsch Indië* van PIJNAPPEL enz., en van iedere residentie van Java afzonderlijk in MELVILL VAN CARNBÉE'S *Atlas van Nederlandsch Indië.*

J. DE ROSA, *Kaart, voorstellende de huizen, publieke gebouwen, citadel, het militaire kampement, Waterlooplein, de Vrijmetselaarsloge, logementen, enz. staande op Rijswijk, Noordwijk, Weltevreden, het Koningsplein, Molenvliet c. a. bij Batavia.* (Zonder jaartal.)

J. DE ROSA, *Kaart van Batavia en omstreken, met inbegrip van de reede en omliggende eilanden, schaal* 1 : 12,500. 2 Bladen. 's Grav. 1860.

Java (Eigenlijk-), naam van het oostelijk gedeelte van het eiland Java, palende ten Noorden aan de zee van Java en de straat van Madura, ten Westen aan de Soenda-landen, ten Zuiden aan de Indische zee en ten Oosten aan de straat van Bali.

Java (Groot-), naam, welken men wel eens geeft aan het eiland Java, ter onderscheiding van het eiland Bali, dat ook Klein Java heet.

Java (Klein-), naam, welken men wel eens geeft aan het eiland Bali. Zie: Bali.

Java (Moewara-), eene der mondingen van de rivier Mahakkam, aan Borneo's Oostkust. De geul, waarmede men haar binnenkomt, is ondiep, daar er bij eb slechts 1 vadem staat en bij vloed $1^5/_6$.

Java (Westelijk), naam, dien het westelijke gedeelte van Java draagt, namelijk de residentiën Bantam, Batavia, Preanger Regentschappen, Cheribon, Buitenzorg en Krawang. De inboorlingen noemen het de Soenda-landen of -distrikten, daar dit gedeelte door Soendanezen bewoond is. Met de nabijgelegen eilanden beslaat het eene oppervlakte van 870 vierkante geographische mijlen.

Java (Zee van-) of Java-zee, ook wel eens Soenda-zee genoemd. Dit is het water dat ten Zuiden van Celebes en Borneo en ten Noorden van Java ligt. Zij staat zuidwaarts door de straat Bali en de straat Soenda, door welke laatste zij zeer sterk stroomt, in verband met de Indische zee; noord-westwaarts door de straat Banka met de straat van Malakka, noordwaarts door de straten Gaspar en Karimata met de zee van Karimata en oostwaarts onmiddellijk met de zee van Flores.

Het water uit de Java-zee, op de hoogte van Cheribon, ver van de kust, is door den Heer J. P. MAIER scheikundig onderzocht. Volgens dien Heer is het zonder reuk, van walgelijk bitter-zoutachtigen smaak, volkomen helder en kleurloos, wanneer het in een drinkglas gezien wordt. Het resultaat zijner analyse is, dat:

100 grm. zeewater bevatten grm.:

chloorsodium.	2,44087
〃 magnium.	0,48869
zwavelzure potassa.	0,00388
〃 soda.	0,20338
〃 kalkaarde. . . .	0,21392
broommagnium.	sporen
organische zelfstandigheid. .	〃
phosphorzure kalkaarde. . .	?

Javaansch Gelukseiland, zie: Amsterdam.

Java-Hoofd, hoek op Java, aan de Westkust der residentie Bantam, op 6° 46′ 40″ Z. Br. en 105° 13′ 15″ O. L., volgens MELVILL VAN CARNBÉE.

Java's Heil, zie: Ontong Djawa, kaap.

Java's Westhoek, zie: Java-Hoofd.

Java's Zuidhoek, Zuid-Oostpunt van Java, op 8° 46′ 30″ Z. Br.

Jawaï, rivier in Borneo's Westerafdeeling, distrikt Melawi, op den regteroever der Melawi.

Jawar, riviertje op Sumatra, residentie Palembang, aan den linkeroever der Moesi.

Jawie Jawie, eiland bij Sumatra's Westkust, in de Indische zee, tot de Banjak-eilanden behoorende. Het is het eenige eiland der groep, dat niet aan het Gouvernement behoort. Het staat onder Taroemon.

Jawie Jawie, dorp op Sumatra, residentie Tapanoeli, aan het Westerstrand van de afdeeling Natal.

Jawoesoe, dorp op het Zuid-Wester-eiland Kisser, residentie Banda, met 350 inwoners (1852).

Jebo, dorp op het eiland Banka, in het Noord-Westen van het distrikt Jeboes.

Jebo, dorp op Java, residentie Samarang, regentschap Kendal, distrikt Troeko.

Jeboes of Djeboes, distrikt op het eiland Banka, op de Noord-Westkust. Het grenst ten Noorden en Westen aan de zee, ten Oosten aan de Klabat-baai, terwijl de rivier Kampa zijne zuidelijke grensscheiding van Muntok vormt. Het bestaat uit 3 afdeelingen, namelijk

Jeboes, Klabat en Soengei Boeloe, en bevat 25 dorpen met 28 tinmijnen, die jaarlijks p. m. 5,000 à 6,000 pikols tin opleveren. Er zijn 3,382 inwoners, als: 1,182 Bankanezen, 686 Maleijers en 1,514 Chinezen. Het bestuur is in handen van eenen Administrateur, die belast is met het beheer der tinmijnen en het civiel gezag uitoefent. Aan het hoofd der Chinezen van dit distrikt staat een Luitenant-Chinees, terwijl voor het inlandsche bestuur een inlandsch Hoofd is aangesteld. Het is zeer boschrijk en bevat veel hout, geschikt voor meubelen.

De afdeeling Jeboes telt 15 dorpen, bewoond door 1,941 zielen, als: 657 Bankanezen, 482 Maleijers en 805 Chinezen.

De hoofdplaats van het distrikt draagt denzelfden naam en is gelegen in zijn westelijk gedeelte, aan eenen arm der rivier Kampa, op 12 palen van Muntok. Hier woont de Europesche Administrateur. Er is eene redoute, bezet met 30 man infanterie. Er wonen voorts 167 Maleijers en 156 Chinezen. Jeboes wordt voor de gezondste plaats van het eiland gehouden. De weg, die van Muntok naar deze plaats leidt, is zeer moeijelijk, daar men eene bergketen, de westelijke helling van den berg Pandjang en eenige ravijnen moet passeren.

De bodem van de baai van Jeboes bestaat hoofdzakelijk uit slijk; de diepte is afwisselend van 8 tot 3 vademen. In de Oostmoeson liggen de schepen hier veilig.

Jedan, een der Aroe-eilanden, residentie Banda, bezuiden Warialaöe, op 5° 30′ Z. Br. Het is onbewoond.

Jedang, dorp op Java, residentie en regentschap Samarang, distrikt Serondol.

Jedong, dorp op Java, residentie Soerabaja, regentschap Modjo Kerto.

Je-ef, eiland bij de Oostkust van Gilolo, in den Molukschen Archipel. Het staat onder den Sultan van Tidore.

Jegin, vier eilanden in den Wageoe-Misool-Archipel, ten Westen van Nieuw-Guinea. Zij staan onder Salwati.

Jehoe, eiland in den Molukschen Archipel, bij de Westkust van het oostelijke schiereiland van Gilolo. Het staat onder den Sultan van Tidore.

Jejawie, dorp op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap en distrikt Bangil. Men vindt er eenige oudheden, waaronder een vervallen tempel.

Jekatan, dorp in Borneo's Zuid- en Oosterafdeeling, distrikt Kahajan Oeloe, met 50 inwoners (1853).

Jeklak, dorp op Java, residentie Bantam, op de noordelijke grens van het regentschap Pandeglang.

Jekoeloe, rivier en dorp op Java, residentie Japara, regentschap Koedoes. De rivier is 30 voeten breed. In het dorp Jekoeloe is een poststation.

Jelak, kreek op Java, residentie Pasoeroewan, regentschap Bangil.

Jelangata, vlek op Celebes' Noordkust, residentie Manado, rijkje Limbotto. Er ligt eene goudmijn van dien naam.

Jelay, rivier in Borneo's Westerafdeeling, rijk Matan. Hier woont het grootste aantal Dajaks bij elkander, namelijk 2,000. Zij zoeken vooral eetbare vogelnestjes en bewerken veel ijzer, dat, onder den naam van staal van Matan, naar de noord-westelijke landstreken van Borneo, en inzonderheid naar Pontianak wordt uitgevoerd.

Jelegong, dorp op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Bandong, distrikt Timbanganten.

Jelegong, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Mataram Koelon, distrikt Sentolo.

Jelinitti, dorp op het Zuid-Wester-eiland Wetter, residentie Banda, met 250 inwoners (1852).

Jeloe, rivier en dorp op het Sandelhout-eiland. De rivier neemt haren oorsprong in het Tafelland en vloeit in zee.

Jeloetong, dorp op het eiland Banka, distrikt Soengei Slan.

Jelok, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Goenong Kidool, in het Oosten van het distrikt Semanoe.

Jelompang, berg in Borneo's Westerafdeeling, rijkje Mampawa.

Jelwakki, hoofdplaats van het Zuid-Wester-eiland Wetter, residentie Banda, met 300 zielen (1852).

Jen, eilandje in den Wageoe-Misool-Archipel, N. W. ten W. van het Papoesche eiland Wageoe, op 0° 10′ Z. Br. en 130° 23′ O. L. Het staat onder het gezag van den Sultan van Tidore.

Jenella, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Westen van het distrikt Parong.

Jenny's straat, straat bewesten Sumatra, tusschen de eilanden Noord- en Middel-Pora. Zij ontleent haren naam aan het schip *Jenny*, dat in Januarij 1769 door haar stevende. In dit vaarwater moet gedurig gelood worden, want het heeft aan weêrskanten rotsen, zoodat het veel zeemanschap vordert.

Jenoe, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Mataram Koelon, distrikt Kalasan, aan den grooten postweg.

Jepitoe, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Goenong Kidool, in het Zuiden van het distrikt Semanoe.

Jeramba, rivier op het eiland Banka, in het Westen van het distrikt Muntok.

Jering, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Mataram Koelon, distrikt Nangoelan, op den berg Koekoesan.

Jeroeroe, eiland in den Molukschen Archipel, tot de Tenimber-eilanden behoorende, tusschen de eilanden Seloe en Sejrah.

Jeroesa of Djeroesa, hoofdplaats van het Zuid-Wester-eiland Roma, residentie Banda, aan de helling van eenen berg, op de Zuid-Westzijde van het eiland, 400 voeten boven de oppervlakte der zee. Het is door eenen klipsteenen muur omgeven; de huizen zijn van *bamboe* en omringd van wel aangelegde tuintjes. De bevolking bedraagt 775 zielen (1852). Er is eene Christengemeente, welke eene kerk en een schoolgebouw heeft, waarin door eenen Christen Ambonees onderwijs gegeven wordt.

De Opper-*Orangkaja* houdt te Jeroesa zijn verblijf. Men vindt hier ook een ruim steenen blokhuis, omgeven door eenen klipsteenen muur.

Bewesten deze plaats strekt zich eene groote schoone vallei uit, die beplant is met maïs, rijst en aardvruchten. Op de bergen, die deze vallei bepalen, grazen vele schapen, geiten en buffels.

Jerpe, berg op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Mataram Koelon, distrikt Nangoelan, op de grens van Bagelen.

Jesojimoeweng, berg op Celebes' Zuidkust, rijk Loewoe.

Jewana, zie: Djawana.

Jijawie, zie: Jejawie, dorp.

Jilatan, dorp op het eiland Banka, distrikt Koba.

Jintan, rivier in Borneo's Westerafdeeling, rijk Sambas.

Jlinitte, dorp op het Zuid-Wester-eiland Wetter, residentie Banda. Het bevat 250 inwoners (1852).

Jnim, zie: Inim, rivier.

Joanna, zie: Djawana.

Jobe, dorp op de Noordzijde van het eiland Soela Besi, een der Soela-eilanden.

Jobi of Jappens, eiland aan de Noordkust van Nieuw-Guinea, in de Groote Geelvink-baai, met de Oostpunt of Jacquinot op 1° 47′ 30″ Z. Br. en 136° 50′ 19″ O. L. en de Westpunt op 1° 33′ 30″ Z. Br. en 135° 21′ 14″ O. L. Het is lang en smal en strekt zich, van het Oosten naar het Westen, 22 Duitsche mijlen uit. Het land is hoog en de inwoners zijn Papoea's. Tusschen dit en het Willem Schouten's eiland is een wijde doortogt. Er is gevogelte, overvloed van *obi's* en allerlei soorten van tropische vruchten te verkrijgen. Het eiland Jobi staat onder het gezag van den Sultan van Tidore. In 1850 werd er op Jobi een grenspaal, voorzien van het Nederlandsche wapen, opgerigt, op aanwijzing en onder toezigt van een daartoe in commissie gestelden Ambtenaar.

Joboan, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling en distrikt Probolinggo.

Jodoe, baai en dorp aan de Noordkust van het eiland Battam, residentie Riouw, op 104° O. L.

Joechy, dorp in Borneo's Zuid- en Oosterafdeeling, rijkje Kota Waringin, aan den linkeroever der Lamandow, bewoond door 90 Dajaks (1853).

Joega, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, distrikt Djasinga, op het land Bollang. Ten Noorden van deze plaats ligt eene zoutwater-bron.

Joegmanik, rivier op Java, residentie Banjoemaas, afdeeling en distrikt Tjilatjap. Zij valt in de baai Segara Anakan.

Joeloek, dorp op het eiland Madura, in het Zuiden van de afdeeling Soemanap.

Joemaran, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Mataram Wètan, distrikt Sleman, aan de rivier Bedoek.

Joembeng, dorp op Java, adsistent-residentie Patjitan.

Joemening, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Mataram Wètan, distrikt Sleman, aan de rivier Njopo.

Joengoe, dorp op den Westhoek van het eiland Poeteran, residentie Madura.

Joentie, onderdistrikt op Java, residentie Preanger Regentschappen, afdeeling Bandong, distrikt Bandjaran, met de warme bron Tjibeurem en de zoute Tjisangkoei.

Joentoeng Dalam, beek in Borneo's Zuid- en Oosterafdeeling, landschap Tanah Laut, die ijzererts en terpentijngeest bevat.

Joeran, rivier in Borneo's Zuid- en Oosterafdeeling, op den regteroever der rivier Sampa.

Joerang, dorp op Java, residentie en distrikt Samarang, aan den grooten postweg.

Joeroemoedi, dorp op de Zuid-Oostkust van het eiland Tandjong Pinang, residentie Riouw.

Joerong, dorp in Borneo's Westerafdeeling, rijk Meliouw. Het is bewoond door 60 Maleijers.

Joerong Siang, dorp op het Aroe-eiland Watelai, behoorende tot de Achterwals-eilanden, residentie Banda.

Joey, eilandje bij de Noordzijde van het Papoesche eiland Gebeh, in den Molukschen Archipel. Op dit eiland heeft de bevolking van Gebeh hare tuinen aangelegd, en een gedeelte woont er.

Jofongo, naam van de Oostkust van het noordelijke schiereiland van Gilolo. Jofongo staat onder het gezag van den Sultan van Tidore. Er ligt een dorp van gelijken naam.

Jogo, dorp op Java, residentie Djokdjokarta, afdeeling Goenong Kidool, distrikt Semanoe.

Johanna Elisabeth, eiland aan de Westkust van Borneo, in de baai van Soekadana.

John Hennekes, zie: Jan Hennekes.

John's eiland (St.), zie: Maratoewa.

Joho, dorp op Java, residentie Bagelen, regentschap en distrikt Karang Anjar.

Jokanga, eilandje ten Zuiden van het eiland Gilolo, in den Molukschen Archipel, residentie Ternate, op 0° 52′ Z. Br.

Jokerto, dorp op Java, residentie Probolinggo, afdeeling en distrikt Kraksan.

Jokie, eilandje ten Zuid-Westen van het eiland Timor.

Jolanan, dorp op Java, residentie Soerakarta, $38^1/_4$ paal van Soerakarta.

Jollo Toendo, zie: Djolo Toendo.

Joman, dorp op Java, adsistent-residentie Buitenzorg, in het Oosten van het distrikt Tjibaroesa.

Jombang, zie: Djombang.

Jombang Prigi, zie: Djombang Prigi.

Jompong, rivier die tinerts bevat, op het eiland Banka.

Jonga, stad op Sumatra's Noordkust, op de Oostzijde van het koningrijk Achin, alwaar veel handel wordt gedreven.

Jonglobo, dorp op de Zuidkust van het Zuid-Wester-eiland Lakor, residentie Banda.

Jono, zie: Djono.

Jonoslower, zie: Settro, rivier.

Jonpienang, rivier op Java, residentie en regentschap Pasoeroewan. Zij ontspringt op den Ardjoeno.

Jopa, meer op Celebes' Oostkust, rijk Laiwoei.

Joso, poststation en meer (*rănoe*) op Java, residentie Probolinggo, afdeeling Lamadjang, distrikt Ranoe Lamongan.

Joso, rivier op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Poeger.

Joso Rati, dorp op Java, residentie Bezoeki, afdeeling Bondowosso, distrikt Poeger.

Joso Wilangoon, zie: Yoso Wilangoon.

Jower, dorp op de Noordkust van Nieuw-Guinea, aan den westelijken oever der Groote Geelvink-baai.

Jubina, gehucht op de Westkust van Nieuw-Guinea, tegenover het eiland Dramaai.

Julia-Droogte, ondiepte bij de Noord-Westkust van Borneo, op 2° 10′ N. Br.

Julia Hermina, steenkolenmijn in Borneo's Zuid- en Oosterafdeeling, 3 uren Noord-Oost van Martapoera, te Banjoe Irang. Den 1n Mei 1859 zijn hier, door eene bende opstandelingen, al de Europeanen vermoord.

Julien (St.), eiland in de Chinesche zee, tot de Tambilan-eilanden behoorende, volgens MELVILL VAN CARNBÉE, op 0° 54′ N. Br. en 106° 45′ 30″ O. L.

Jyoi, zie: Joey.

EINDE VAN HET EERSTE DEEL.

